ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ Α΄

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ ΕΠΙ ΤΗι ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν Ἱστορίαν αὐτοῦ κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περί τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων καὶ περὶ τῶν ὅρων τῆς προόδου καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης. ΓΚΙΖΩΤΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,,

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1925

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 10 Ἀπριλίου 1925

ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΟΙΚΟΝ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

Ἐνταῦθα

Ἀξιότιμε Κύριε,

Συμβαλλομένη μεθ' Ὑμῶν διὰ τὴν νέαν ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας Παπαρρηγοπούλου, ἀπέβλεψα κυρίως εἰς δύο τινά· πρῶτον, τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου δι' ὅλων τῶν προσθηκῶν καὶ τῶν σημειώσεων τῶν ἀπαραιτήτων λόγῳ τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς προόδου τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης καί, δεύτερον, εἰς τὴν ἁρμόζουσαν εἰς ἓν τοιοῦτον μνημειῶδες ἔργον καλλιτεχνικὴν ἐμφάνισιν.

Εἶμαι δὲ πεπεισμένη ὅτι ἡ συνεργασία τοῦ ἀνταξίου μαθητοῦ τοῦ συγγραφέως καθηγητοῦ κ. Π. Καρολίδου ἀφ' ἑνός, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ ἐγνωσμένη φιλοκαλία τοῦ διανοουμένου ἐκδότου θὰ ἀσφαλίσουν ἀπολύτως τὴν πραγματοποίησιν τοῦ διττοῦ τούτου πόθου τοῦ συγγραφέως, τοῦ ἀφιερώσαντος ὁλόκληρον τὸν βίον του εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἡ ὁποία εἰς μὲν τὴν συνείδησιν τῶν Ἑλλήνων ἐγένετο ἀληθὴς ἐθνικὴ διαθήκη, ἐκρίθη δὲ ὑπὸ τῶν κορυφαίων ἱστορικῶν κριτικῶν τῆς Εὐρώπης ὡς ἔργον ἀληθῶς ἀξιοθαύμαστον.

Μετὰ τῶν φιλικῶν μου χαιρετισμῶν

ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐν Ἀθήναις, Δεκέμβριος 1925

Παραδίδοντες εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν τὴν πέμπτην ἔκδοσιν τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» ὑπὸ Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔργου μνημειώδους τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ περιβληθέντος ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐμφανίσεως μετὰ πολλῆς στοργῆς καὶ ἀμέτρου ἐνδιαφέροντος παρὰ τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης, ἐκφράζομεν τὰς εὐχαριστίας μας εἰς τὸν ἀναθεωρήσαντα, προλογήσαντα καὶ συμπληρώσαντα ταύτην καθηγητὴν τῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Παῦλον Καρολίδην.

Διὰ τὴν εἰκονογράφησιν, ἧς ἡ ἐπιμέλεια ἀνήκει εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν μέριμναν τοῦ ἡμετέρου Οἴκου καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἐτηρήθη τὸ μέτρον τὸ ἁρμόζον εἰς σύγγραμμα κλασσικὸν ὡς ἡ Ἱστορία τοῦ Παπαρρηγοπούλου, ἀπευθύνομεν τὰς θερμὰς ἡμῶν εὐχαριστίας πρὸς τὰ ἐν Ἀθήναις ἱδρύματα, Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν, Νομισματικὸν Μουσεῖον, Ἐθνολογικὴν Ἑταιρείαν, Βυζαντινὸν Μουσεῖον, Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Βιβλιοθήκας Ἐθνικὴν καὶ Βουλῆς, ξένας Ἀρχαιολογικὰς Σχολάς, Ἀγγλικήν, Ἀμερικανικήν, Γαλλικήν, Γερμανικὴν καὶ Αὐστριακήν, ὡς καὶ πρὸς τοὺς ἀξιοτίμους κ. κ. ἰδιώτας συλλογεῖς.

Προσέτι εὐχαριστοῦμεν θερμότατα, διὰ τὴν πρόθυμον αὐτῶν ἐξυπηρέτησιν, τὸ ἐν Λονδίνῳ Βρεταννικὸν Μουσεῖον, τὸ ἐν Παρισίοις Μουσεῖον Λούβρου καὶ τὴν ἐκεῖ Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην, τὸ ἐν Βερολίνῳ Μουσεῖον Φρειδερίκου, τὸ Μουσεῖον Βοστώνης, τὰ Μουσεῖα Νεαπόλεως καὶ Ρώμης, τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ, ὡς καὶ τὸ Μουσεῖον Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀντίξοοι περιστάσεις, ὀφειλόμεναι εἰς τὴν ἀνώμαλον ἣν διατρέχομεν περίοδον, δὲν μᾶς ἐπέτρεψαν τὴν μετὰ μεγαλυτέρας ἀκόμη ἀνέσεως ἐπιμέλειαν τῆς ἐκδόσεως ταύτης. Εὑρέθημεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραδώσωμεν ἐντὸς ἓξ μηνῶν ἔργον, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὰς παλαιὰς ὁμαλὰς συνθήκας θὰ ἐτυποῦτο ἐντὸς τριῶν καὶ ἄνω ἐτῶν.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ

ΠΡΩΤΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

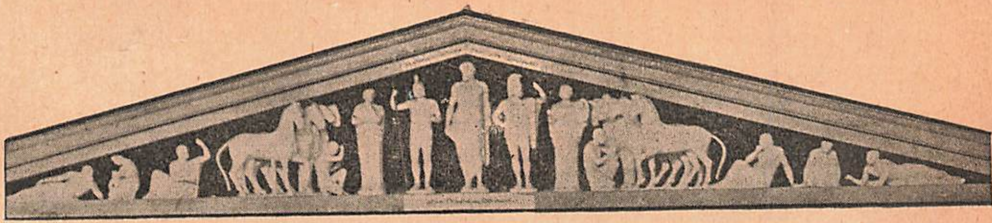
ΑΠΟ

ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ

ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΧΡΙ

ΤΩΝ ΜΗΔΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

'Ανατολικὸν ἀέτωμα ναοῦ Διὸς ἐν 'Ολυμπίᾳ. 'Αγὼν Πέλοπος πρὸς Οἰνόμαον

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΤΕΤΑΡΤΗΣ
(ΠΡΩΤΗΣ ΣΥΜΠΕΠΛΗΡΩΜΕΝΗΣ)
ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Οἱ συγγενεῖς καὶ κληρονόμοι τοῦ ἀοιδίμου Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, μέλλοντες νὰ προβῶσιν εἰς νέαν ἔκδοσιν τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ ἀνδρός, τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», μοὶ προέτειναν ἵνα ἐπιθεωρήσας τὴν συγγραφὴν προσθέσω ὅσα κρίνω ἀναγκαῖα καὶ ἐπιβαλλόμενα ὑπὸ τῆς προόδου τῆς ἐπιστήμης μετὰ τὴν τελευταίαν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ. Τὴν πρότασιν ταύτην ἐδεξάμην ἀσμένως, καίπερ γενομένην ἐν μέσῳ πολλῶν μου ἀσχολιῶν, διότι τοῦτο ἐπέβαλλέ μοι οὐχὶ μόνον ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἀοιδίμου διδασκάλου ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἠθικὸν διαφέρον, ὅπερ ὀφείλουσι νὰ ἔχωσι πάντες οἱ Ἕλληνες λόγιοι, μάλιστα δὲ οἱ πνευματικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς στενώτερον πρὸς τὸν ἄνδρα ὡς ἐκ τῆς θέσεως καὶ τοῦ ἔργου αὐτῶν συνδεόμενοι, ὑπὲρ τοῦ πολυτίμου ἔργου, ὅπερ ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοπο-

νία καὶ ἡ φιλοπατρία τοῦ ἀνδρὸς ἐκληροδότησαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἡ «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» καὶ ὡς ἐκ τῆς ἰδιότητος αὐτῆς τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν συνεγράφη, καὶ ἕνεκα τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ἀποβλέπει, εἶνε ἀληθὲς κειμήλιον ἐθνικόν, εἶνε ἡ πρώτη ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡ δημοσιευθεῖσα πλήρης καὶ τελεία ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, ἡ ἑρμηνεύουσα τὸ πνεῦμα τῆς νέας περὶ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἐπιστήμης, τὸ πνεῦμα τοῦ ἐρευνᾶν τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, ἐν τῇ ἑνότητι αὐτοῦ τῇ ἐσωτερικῇ τῇ διατηρηθείσῃ ἐν μέσῳ τῶν μυρίων μεταβολῶν, περιπετειῶν καὶ καταστροφῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου, ἐν τῇ ἑνότητι τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος καὶ πάντων τῶν οὐσιωδῶν στοιχείων καὶ γνωρισμάτων τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Τοιαύτη συγγραφὴ βεβαίως οὔτε χάριν μιᾶς γενεᾶς συνεγράφη οὔτε χάριν ὀλίγων ἐτῶν, ἀλλ' ἵνα καταστῇ «κτῆμα ἐς ἀεὶ» τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ἔν τινι μέτρῳ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου ὅ,τι καὶ περὶ τῶν ἀθανάτων ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, ὅτι ἐπανθεῖ καινότης ἀεί τις ἐν αὐτῇ ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὸ πνεῦμα καὶ ἀειθαλές. Οἱαδήποτε κριτικὴ δύναται νὰ ἅψηται μόνον τῶν ἄκρων· τὸ μέγα ὅλον μένει ἄθικτον. Ἀλλ' ἵνα ἡ Ἱστορία τοῦ Παπαρρηγοπούλου διατηρήσῃ τὴν τοιαύτην αὐτῆς θέσιν ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἐν τῇ καθόλου ἐθνικῇ διανοητικῇ καὶ ἠθικῇ παιδεύσει, πρέπει νὰ προσλαμβάνῃ διαρκῶς ὅ,τι δὲν εἶχε καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ καθ' ὃν χρόνον συνεγράφη.

Ἡ ἱστορία, ὡς πᾶσα ἐπιστήμη, διατελεῖ ἐν διηνεκεῖ προόδῳ προσγινομένη καὶ ἐπιγινομένη ἔκ τε τῶν διηνεκῶν ἐρευνῶν τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν αὐτῆς καὶ ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως νέων ἱστορικῶν πηγῶν. Ἡ πρόοδος δὲ αὕτη ἀνακαινίζουσα τὴν ὅλην τῆς ἐπιστήμης θέσιν καὶ κατάστασιν πολλῷ πλέον ἀνάγκη νὰ ἀνακαινίζῃ τὰς ἰδιαιτέρας ἱστορικὰς πραγματείας τὰς εὑρισκομένας μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιστήμης καθ' ὃν συνεγράφησαν χρόνον, καὶ προωρισμένας, τῆς τε ἀξίας ἕνεκα καὶ τῆς ὠφελείας, ἣν παρέχουσιν εἰς τὴν παίδευσιν τοῦ ἔθνους, νὰ διατηρῶσιν ἐν τῷ καθόλου πνευματικῷ βίῳ τοῦ ἔθνους τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν ταύτην θέσιν. Ἓξ καὶ τριάκοντα παρῆλθον ἔτη ἀφ' ὅτου ὁ πρῶτος κατ' ἐξοχὴν ἱστορικὸς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὅστις εὐλόγως δύναται νὰ ὀνομασθῇ πατὴρ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας, μετὰ πολλὰς πρότερον δημοσιευθείσας ἐπιστημονικὰς ἱστορικὰς πραγματείας ἀναφερομένας εἰς σπουδαιότατα ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ζητήματα, ἔτι δὲ καὶ δίτομον γενικὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, ἤρξατο τῆς ἐκδόσεως τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ἣν ἐπερά-

τωσε τῷ 1872. Μετά τινα ἔτη ἀποβλέψας ὁ ἀοίδιμος ἀνὴρ εἰς τὰς μετὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν γενομένας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ προόδους εἰς νέαν προέβη ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, ἱκανὰς ἐπενεγκὼν μεταβολὰς εἰς τὸ πρῶτον κείμενον καὶ ποιησάμενος προσθήκας. Τρίτην ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, καίπερ προτιθέμενος, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ μεσολαβήσαντος τοῦ θανάτου (1890). Τοιαύτην τινὰ ἔκδοσιν καθίστων ἀληθῶς ἀναγκαίαν αἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ Παπαρρηγοπούλου γενόμεναι νέων σπουδαίων ἱστορικῶν πηγῶν ἀνακαλύψεις καὶ ἡ καθόλου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ γενομένη πρόοδος. Τὴν τοιαύτην ἔκδοσιν ἀνέλαβον, κατὰ δικαίωμα κληρονομικὸν καὶ κατὰ καθῆκον ἠθικόν, οἱ συγγενεῖς καὶ κληρονόμοι τοῦ μεταστάντος ἱστορικοῦ. Ἀποβλέψαντες δὲ ἀκριβῶς καὶ οὗτοι εἰς ὃν καὶ ὁ ἀοίδιμος μέγας συγγενὴς αὐτῶν σκοπόν, ἐζήτησαν τὴν ἡμετέραν συνεργασίαν ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἐκδόσει. Καὶ ταύτην μὲν δι' οὓς εἴπομεν λόγους προθύμως ὑπεσχόμεθα νὰ παράσχωμεν. Ἤδη δὲ ἐξηγητέον τίνι τρόπῳ καὶ μεθόδῳ ἐγένετο ἡ συνεργασία ἡμῶν αὕτη. Μεταβολὴ οἱαδήποτε τοῦ κειμένου δι' ἀφαιρέσεως ἢ προσθήκης χωρίων ὁλοκλήρων ἢ περικοπῶν μεγάλων ἦτο ἐκ τῶν προτέρων παντελῶς ἀποκεκλεισμένη τῆς συνεργασίας ἡμῶν. Τὸ τοιοῦτο οὐ μόνον ἤθελε δεινῶς βλάψει τὴν ἑνότητα τῆς διανοίας, τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου τῆς συγγραφῆς, ἀλλ' ἤθελε καὶ ἀσεβῶς καταστρέψει τὴν καθολικὴν καὶ ἀπόλυτον ταὐτότητα τοῦ συγγραφέως ἐν τῇ συγγραφῇ. Ἦτο ἀπαραίτητον νὰ μείνῃ τὸ ἔργον ἄθικτον καὶ ἀναλλοίωτον οἷον ἐξῆλθεν ἐκ τῆς διανοίας καὶ τοῦ καλάμου τοῦ Παπαρρηγοπούλου. Ἀλλὰ καὶ ἀνακαίνισίς τις μερικὴ τοῦ ἔργου διὰ προσθήκης παραρτήματός τινος ἡμετέρου θὰ ἦγεν εἰς τὸ αὐτὸ καὶ μεῖζον ἄτοπον, θὰ ἐδημιούργει δὲ δυσχερείας καὶ ἀνωμαλίας πλείστας, διότι ἡ ἀνακαίνισις δὲν θὰ ἦτο συνεχὴς εἰς ἓν μέρος περιοριζομένη, ἀλλ' εἰς πολλὰ ἐκτεινομένη διεστῶτα ἀπ' ἀλλήλων κεφάλαια καὶ πολλὰ ἀπαιτοῦσα προσαρτήματα. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων μία μόνη ὑπελείπετο ἡμῖν ὁδὸς καὶ μέθοδος, δι' ἧς ἥ τε συγγραφὴ τοῦ Παπαρρηγοπούλου μέχρις ἑνὸς ἰῶτα ἔμενεν ἄθικτος καὶ ἀκεραία, ἐγίνοντο δ' ἅμα καὶ αἱ ἀναγκαῖαι ὑπὸ τῆς προόδου τῆς ἐπιστήμης ὑπαγορευόμεναι προσθῆκαι. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἦτο τὸ νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὅλην πραγματείαν τοῦ ἀοιδίμου ἱστορικοῦ ὡς ἔργον κλασσικόν, οἷον πράγματι εἶνε, ἐκδιδόμενον μετὰ σχολίων καὶ σημειώσεων ἑρμηνευουσῶν ἱστορικῶς σαφέστερον τινὰ τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ἐκτιθεμένων καὶ διευκρινιζουσῶν πολλὰ τῶν σπουδαιοτέρων ἐν αὐτῷ ζητημάτων ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικὴν καὶ κριτικήν. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν σημειώσεων ἕνεκα τῆς ἰδιαιτέρας σπουδαιότητος τῶν ἐν αὐταῖς διαλαμβανομένων ζητημάτων ἔλαβον χαρακτῆρα μακρῶν παρεκβολῶν, τινὲς τῶν ὁποίων κατέχουσιν ἐν ἱκαναῖς σελίσι χῶρον πολλῷ μείζονα τοῦ κει-

μένου. Ἀλλὰ ἡ ἐντεῦθεν προκύπτουσα μικρὰ καὶ ὅλως ἐξωτερικὴ ἀνωμαλία ἐξουδετεροῦτο ὑπὸ τῶν μεγάλων πλεονεκτημάτων τῆς μεθόδου ταύτης. Εἰσὶ δὲ ταῦτα πρὸ πάντων τρία· α′ ὅτι τὸ κείμενον τῆς συγγραφῆς μένει ἱερὸν καὶ ἀνέπαφον, τοιοῦτον ἀκριβῶς οἷον ἐξῆλθεν ἐκ τῆς διανοίας τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ· β′ ὅτι διαφωτίζονται συγχρόνως ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἀναγνώστου πάντα τὰ σπουδαῖα ἱστορικὰ ζητήματα, ὅσα ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς τελευταίας ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκδόσεως τῆς συγγραφῆς μέχρι νῦν ἠρευνήθησαν καὶ κριτικῶς διελευκάνθησαν ἐν τῇ ὅλῃ ἐπιστήμῃ, χωρὶς ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀπομακρυνθῇ κατ᾿ οὐσίαν ἀπὸ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ ἀπὸ τῆς τάξεως καὶ ἀκολουθίας τῶν ἰδεῶν καὶ διανοημάτων αὐτοῦ· γ′ ὅτι ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ τὰς ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως αὐτῆς μέχρι νῦν γενομένας νέας ἐρεύνας, ἀνακαλύψεις καὶ καθόλου εἰπεῖν προόδους ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐν σχέσει καὶ συγκρίσει πρὸς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς κατάστασιν αὐτῆς, τοῦθ᾿ ὅπερ συμβάλλεται οὐ σμικρὸν εἰς τὴν συστηματικωτέραν καὶ τελειοτέραν διδασκαλίαν τοῦ ἀναγνώστου.

Ἐννοεῖται δ᾿ οἴκοθεν ὅτι αἱ κυριώταται προσθῆκαι ἐγένοντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ. Διότι ἐν τούτῳ τῷ τμήματι τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐγένοντο καὶ αἱ σπουδαιότεραι καὶ ἀξιολογώτεραι πρόοδοι τῶν καθ᾿ ἡμᾶς χρόνων.

Βεβαίως καὶ ἡ βυζαντινὴ ἱστορία πολλαχῶς πλουτίζεται ὁσημέραι, πολλὰ δὲ καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς περιόδου ταύτης ὡς καὶ εἰς τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως ἠδύναντο νὰ προστεθῶσιν. Ἀλλ᾿ ἐν τοῖς τμήμασι τούτοις τῆς ἱστορίας περιωρίσθημεν εἰς τὰ καίρια. Διότι δὲν προέκειτο ἐνταῦθα κυρίως περὶ διασαφήσεως τῶν ἐκτεθειμένων, ὅπως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ περὶ προσθηκῶν καθαρῶν. Ἀλλ᾿ ἡμέτερον ἔργον δὲν ἦτο νὰ αὐξήσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς συγγραφῆς ὑπερβαίνοντες τὸ ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου τεταγμένον ὅριον. Ταῦτα πρὸς ἐξήγησιν τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἡμετέρας ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἐκδόσει τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους συνεργασίας, ἥτις ἀποτελεῖ ἐλαχίστην συμβολὴν εἰς τὸ μέγα ἔργον, ὅπερ ἐδωρήσατο εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἡ ἱστορικὴ διάνοια καὶ μελέτη τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου.

Ἀθῆναι, Μάρτιος 1902

ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

Ζῳφόρος ἐκ Παλαιοκάστρου Σητείας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΕΜΠΤΗΣ
(ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΣΥΜΠΕΠΛΗΡΩΜΕΝΗΣ)
ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Εἰς ταῦτα τὰ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκδόσει γραφέντα ὑφ' ἡμῶν προσθέτομεν ἐν τῇ παρούσῃ ἐκδόσει τάδε:

Ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκδόσει οὕτω καὶ ἐν ταύτῃ οὐδὲν ἐκ τοῦ κειμένου τῆς τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου συγγραφῆς μετεβλήθη· ἀλλ' αἱ σημειώσεις ηὐξήθησαν ἐν μέτρῳ σημαντικῷ, πρὸς μείζονα καὶ κρείττονα διαφώτισιν πολλῶν ἐν τῷ κειμένῳ τῆς συγγραφῆς πραγματευομένων ζητημάτων. Ἵνα δὲ αἱ πολλαὶ καὶ μακραὶ ἐν ψιλογραμμίᾳ ἐκτιθέμεναι σημειώσεις μηδαμῶς προσκρούωσιν εἰς τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀνάγνωσιν καὶ ἀντίληψιν τοῦ ἀναγνώστου, ἐκρίθη καλὸν ἵνα αἱ ἐν ἑκάστῳ κεφαλαίῳ μακραὶ σημειώσεις μετενεχθῶσιν εἰς τὸ κείμενον τιθέμεναι ἐντὸς ἀγκυλῶν [ ], ὡς τοῦτο καθιερώθη ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων λογίων καθ' ὁμοίας περιστάσεις, εἰς

τὸ τέλος ἑκάστου κεφαλαίου ἢ παραγράφου κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἀπαραιτήτου σαφηνείας· συναφῶς δὲ πρὸς τὴν τοιαύτην μέθοδον καί τινες λέξεις ἢ φράσεις τοῦ κειμένου πλημμελεῖς νὰ διατηρηθῶσι μὲν ὡς ἔχουσιν ἀρχῆθεν, ἀλλὰ διορθωθῶσι καὶ ἐπεξηγηθῶσι διὰ λέξεων ἢ φράσεων ἐκφερομένων ἐντὸς ἀγκυλῶν [ ]. Ὥστε πάντα τὰ ἐντὸς τοιούτων ἐκφερόμενα προέρχονται ἀπὸ τοῦ ἐπιθεωρήσανος. Τοῦτο δὲ ῥητέον καὶ περὶ τῶν μικροτέρων καὶ ὀλιγοστίχων ὑποσημειώσεν παλαιῶν τε (τῆς πρώτης ἐπιθεωρήσεως) καὶ νέων (τῆς νῦν δευτέρας) τῶν τιθεμένων ὑπὸ τὸ κείμενον, ἀνηκουσῶν πασῶν εἰς τὸν ἐπιθεωρήσαντα ἅτε τοῦ συγγραφέως οὐδεμίαν παραθέντος ὑπὸ τὸ κείμενον σημείωσιν.

Ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἡ νεωτέρα περίοδος (Καποδιστρίου, βασιλείας Ὄθωνος καὶ Γεωργίου Α΄) μὴ πραγματευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου, εἶνε τῆς ἡμετέρας συγγραφῆς ἐξ ὁλοκλήρου.

Τοιοῦτος ὁ χαρακτὴρ τῆς δευτέρας ταύτης μεθ' ἡμετέρων σημειώσεων ἐκδόσεως τῆς συγγραφῆς τοῦ ἀοιδίμου ἱστορικοῦ καὶ ἡμετέρου πολυσεβάστου διδασκάλου, ἧς ἐκδόσεως τοσοῦτο φιλοτίμως καὶ φιλοκάλως ἐπελάβετο ὁ Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Ἐλευθερουδάκης» καὶ οἱ πεφωτισμένοι διευθυνταὶ αὐτοῦ καλοὶ κἀγαθοὶ ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἰδίως τῷ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας καὶ φιλολογίας πεπνυμένοι ἐρασταὶ καὶ ὀτρηροὶ θεράποντες.

Ἀθῆναι, Μάρτιος 1925

ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

Ο
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΑΥΤΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

(Σχεδίασμα Γ. Μπούκα)

Pelecchia Giusepo
Pelecchia Atainna
Pelecchia Pasquale
Pelecchia Antonietta
Pelecchia Domenico
Pelecchia Salvatore
Pelecchia Giontino

Mio Carissimo
Fitanzatto Tiscrivo
Questi poche riche per
Dartte lemiei buone
nodizie e così miòvoglio
bene a sicurrare anche di tte
e la tua Famiglia

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΑΥΤΟΥ

Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, ὁ ἐπιφανέστατος ἱστορικὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐγεννήθη τῷ 1815 ἐν Κωνσταντινουπόλει υἱὸς τοῦ ἐκ Βυτίνης τῆς Γορτυνίας καταγομένου τραπεζίτου Δημητρίου Παπαρρηγοπούλου, ὅστις ἐθανατώθη μίαν πρὸ τοῦ Πατριάρχου ἑβδομάδα σὺν τῷ υἱῷ Μιχαήλ, τῷ ἀδελφῷ Ἰωάννῃ καὶ τῷ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρῷ Δημητρίῳ Σκαναβῇ. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ μετὰ τὸ φρικῶδες τοῦτο συμβὰν κατέφυγε μετὰ τῶν υἱῶν της Κωνσταντίνου καὶ Πέτρου εἰς Ὀδησσόν, ἔνθα ἀμφότεροι οὗτοι ἐξεπαιδεύθησαν ἐν τῷ λυκείῳ Richelieu ὡς ὑπότροφοι τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α΄. Ἐκεῖ εἷς τῶν ὑποδιευθυντῶν, ὁ Köppen, ἀναγνοὺς ποτε μίαν τῶν ἱστορικῶν ἐκθέσεών του προανήγγειλεν αὐτῷ τὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ διατρέξῃ. Κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῷ 1880 ὁ Κωνσταντῖνος ἐξηκολούθησε τὰς σπουδάς του εἰς τὸ ἐν Αἰγίνῃ τότε ἀκμάζον Κεντρικὸν Σχολεῖον, ὑπὸ τὸν μέγαν διδάσκαλον τοῦ Γένους Γ. Γεννάδιον. Τὸ περίεργον εἶνε ὅτι δὲν διέπρεπεν ἐπὶ ἐπιμελείᾳ, διὸ καὶ ἤλεγχεν αὐτὸν ὁ ἐκ μητρὸς θεῖος, λέγων ὅτι «δὲν θὰ γίνῃ ποτὲ ἄνθρωπος». Ἐπέζησεν ὅμως ὁ ἀγαθὸς γέρων ἵνα ἴδῃ ὅτι ἡ προφητεία του δὲν ἐπηλήθευσε. Ἦτο δὲ ὁ νέος, ὅπως ὅλοι οἱ τότε συμμαθηταί του, καὶ «ἀντικυβερνητικός»· εὑρισκόμενος δέ ποτε ἐν Ναυπλίῳ, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1831, καὶ ἐπισκεφθεὶς ἐν τῷ Κυβερνείῳ τὸν πρεσβύτερόν του ἀδελφὸν Σκαρλάτον, ὄντα ἕνα τῶν γραμματέων τοῦ Κυβερνήτου, εἶδεν αἴφνης εἰσερχόμενον τοῦτον. Ὁ ἀδελφὸς ἐνόμισε καθῆκόν του νὰ παρουσιάσῃ τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸν ἀοίδιμον ἄνδρα, ὅστις θωπεύσας αὐτόν: «Καὶ σὺ λοιπόν, λογιώτατε», εἶπε, «εἶσαι ἀντικυβερνητικός. Φρόντισε», προσέθηκε μειδιῶν, «νὰ μάθῃς γράμματα, καὶ τότε θ᾽ ἀλλάξῃς γνώμην». Ὁπόσον δίκαια ἔκρινε καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Κυβερνήτης, ἀπεδείχθη ἐξ ὅσων ἔγραψε περὶ τούτου αὐτὸς ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλλην. Ἔθνους» καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων ἀλλ᾽ ὡς πάντοτε λίαν σημαντικῶν λέξεων, ὅσας ἐχάραξε καθ᾽ ἣν ἡμέραν ἔμελλε ν᾽ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἀνδριὰς τοῦ Ι. Καποδιστρίου ἐν Κερκύρᾳ, ἰσχυρισθεὶς δικαίως ὅτι «ἡ περὶ τοῦ Κυβερνήτου ἀλήθεια δὲν θέλει ἀποκαλυφθῇ ἐνόσῳ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἐννοήσῃ τί ἐστι κυβέρνησις. Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ἦτο ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἀναλαμβάνοντες ἐν καιροῖς κρισίμοις τὴν τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν ἢ σώζουσι τὴν πολιτείαν ἢ θνήσκουσιν».

Συμπληρώσας τὴν μόρφωσίν του ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ εἰσῆλθεν ὁ Παπαρρηγόπουλος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης, ἐν τῷ ὁποίῳ ἔφθασε μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ παρέδρου (τμηματάρχου), ἀλλὰ μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1845 ἀπελύθη ὡς «ἑτερόχθων». Ἔκτοτε ἐπεδόθη συντονώτερον εἰς τὰς ἱστορικάς του μελέτας, ἐδημοσιογράφησεν ἐπί τινα χρόνον καὶ ἐδίδαξεν ὡς καθηγητὴς γυμνασίου. Μία τῶν πρώτων αὐτοῦ πραγματειῶν «Τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας», ἐκδοθεῖσα πρὸ τοῦ 1849, παρῆλθεν ἐν Ἑλλάδι ὅλως ἀπαρατήρητος, ἀλλ᾽ ὁ πρύτανις τῶν τότε Γερμανῶν φιλολόγων, ὁ Κάρολος Φρειδ. Ἕρμαν, ἐκάλεσεν αὐτὴν σπουδαιοτάτην διατριβήν, «ἧς ὁ συγγραφεὺς μετὰ τοσαύτης πειστικότητος ἀποκρούει τὴν ἄλλοτε ἐπικρατοῦσαν καὶ

παρά τινων μέχρι σήμερον (1849) πρεσβευομένην δοξασίαν, ὅτι ἡ Κόρινθος κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἡ Καρχηδὼν ἔτος ἐκυριεύθη καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἀποδεικνύων ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο πολλῷ μᾶλλον πρέπει ν᾿ ἀναχθῇ εἰς τὸ ἀμέσως ἑπόμενον ἔτος 145 π. Χ., ὥστε καὶ παρ᾿ ἡμῖν ἡ γνώμη τοῦ Ἕλληνος ἀρχαιοδίφου γενικῆς σχεδὸν ἔτυχεν ἤδη ἐπιδοκιμασίας». Τῷ 1851 διωρίσθη τέλος ἔκτακτος καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου καὶ τῷ 1855 τακτικός. Κατὰ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔτος εἶχε δημοσιεύσει ἑτέραν διατριβὴν «Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ διαμορφώσεως τῶν φυλῶν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἔθνους», ἡ ὁποία προεκάλεσεν ἐπὶ ἓν καὶ ἐπέκεινα ἔτος κατ᾿ αὐτοῦ ὕβρεις καὶ ἐρεσχελίας φοβερὰ ἐν Ἑλλάδι, ἐνῷ ὁ περίφημος ἱστοριοδίφης Κούρτιος ἔγραψε περὶ αὐτῆς καὶ ἄλλων διατριβῶν τοῦ Παπαρρηγοπούλου κρίσιν κολακευτικωτάτην, λέγων μεταξὺ ἄλλων (1857) ὅτι «διεγείρει πολλαχῶς τὸ διαφέρον τοῦ ἀναγνώστου καὶ πᾶς τις θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὅλως νέαι καὶ ἄγνωστοι μέχρι τοῦδε εἰσηγοῦνται πρὸς ἐξέτασιν τῶν ζητημάτων ἐπόψεις. Πλεῖσται ὑπερχρόνιοι προλήψεις ἐξηγοῦνται ἐπιτυχῶς καὶ διαλύονται διὰ παντός, ἡ δὲ ἀληθὴς τῶν πραγμάτων κατάστασις προάγεται εἰς νέον διὰ τὴν ἐπιστήμην φῶς. Ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς δεικνύει ἀγαστὴν ὄντως ἐν τῇ ἐρεύνῃ ἀνεξαρτησίαν, ἔχει ὀξυδερκέστατον ὄντως βλέμμα καὶ ζῆλον γνησίως ἐπιστημονικὸν καὶ πάντοτε τῆς ἀληθείας ὑπερμαχοῦντα». Ὅτε ἐδημοσίευσε τῷ 1877 τὸν «Ἐπίλογον» τοῦ κυρίου ἔργου, τῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1860 καὶ 1872 ἐκδοθείσης «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», καὶ εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν, ἐπέπρωτο εἰς τὸν παγκοσμίου φήμης ἀπολαύοντα ἐπιστήμονα νὰ ἴδῃ ἐν ἑλληνικῇ ἐφημερίδι ἐκ τῶν «ἐγκριτωτέρων» λεγομένων νὰ ἐκφράσῃ εἷς τῶν συντακτῶν τὴν ἀπορίαν του, διατί μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν «ἔργον ἐκ τοῦ γαλλικοῦ μεταφρασθέν»!

Ἡ σκληρὰ μοῖρα, ἥτις ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ βίου του κατεδίωκε τὸν ἀγαθώτατον καὶ ἐπιστημονικώτατον τοῦτον ἄνδρα, δὲν ἔπαυσε νὰ δεικνύῃ αὐτῷ τὰς δυνάμεις της. Ἐνῷ ἡ δόξα αὐτοῦ ηὔξανεν ἀκαταπαύστως ἁπανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ἀποθνήσκει ὁ μόνος υἱός του Δημήτριος (1873) ἐν ἡλικίᾳ 30 ἐτῶν, ὁ διαπρέψας ὡς εἷς τῶν διασημοτέρων ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος· ἡ δὲ θλῖψις διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀδελφοῦ του Πέτρου, μεθ' οὗ εἶχε συμμερισθῆ μετὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν του τὰς τύχας, ὡδήγησε καὶ τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸν τάφον, τῇ 14 Ἀπρίλιον 1891.

Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος ἐφάνη ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καθ᾿ ὃν χρόνον τοῦτο μετὰ τὴν ἔνδοξον ἐπανάστασιν εἰσήρχετο εἰς νέαν περίοδον τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου, καθ᾿ ὃν δηλονότι χρόνον ἡ ζωηρὰ ἔτι διατηρουμένη λαμπηδὼν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, φωτίζουσα ἀναδρομικῶς καὶ ὥσπερ δι᾿ ἀνταυγείας ἱστορικῶς τὰς σκοτεινοτέρας σελίδας περιόδων τινῶν τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους προῆγεν αὐτὰς εἰς τὸ φῶς τῆς ἱστορίας, ἀνακαινίζουσα ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ πρότερα καὶ διὰ μέσου τῶν αἰώνων συνάπτουσα τὴν νέαν Ἑλλάδα τοῦ ἀγῶνος πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὴν κλασσικὴν τῶν ἀρχαίων χρόνων. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος πρὸ τῆς μεγάλης ἐκείνης πράξεως τῆς τοσοῦτον σπουδαῖον μέρος καταλαβούσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου (τοῦ 19 μ. Χ.) πρὸ πολλοῦ εἶχε παύσει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ πολλοῦ ἐπιστημονικοῦ, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ὡς ἔθνος ἔτι ζῶν καὶ δρῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ ἅλωσις τῆς Κορίνθου (146 π. Χ.) ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πλείστων τέρμα οὐχὶ ἁπλῶς μιᾶς περιόδου (τῆς ἀρχαίας), ἀλλὰ τῆς ὅλης ἑλληνικῆς ἱστορίας, καὶ πᾶσα ἡ περίοδος ἡ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου μέχρι τῆς γενέσεως τοῦ κατ᾿ οὐσίαν ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου ὡς ἡ ἐσχάτη ἀμυδρὰ ἐκδήλωσις τοῦ ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ὁρίζοντος δύοντος ἑλληνικοῦ πνεύματος. Πᾶσα δὲ ἡ τοῦ ἑλληνικοῦ ἢ ἑλληνορωμαϊκοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου περίοδος, ἣν καλοῦμεν σήμερον περίο-

δον τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐλογίζετο μόνον κόσμος ξένος καὶ ἀλλότριος πρὸς τὸν κόσμον τὸν ἑλληνικόν, συνδεόμενος πρὸς τοῦτον διὰ δεσμῶν ἠθικῶν ὅλως ἀσθενῶν καὶ ὅλως ἐξωτερικῶν. Τὸ εἰρημένον κράτος ἐθεωρεῖτο ἀποτελοῦν ἀθλίαν τινὰ συνέχειαν καὶ ἐξακολούθησιν τοῦ ἐν Ἀνατολῇ Ρωμαϊκοῦ κράτους ὑπὸ μορφὴν καὶ χαρακτῆρα μᾶλλον ἀσιατικόν, κύριον μὲν γνώρισμα ἔχον τὴν θρησκείαν, περιλαμβάνον δέ, πρὸς τοῖς ἐκπεφυλισμένοις λειψάνοις Ρωμαίων καὶ Ἑλλήνων, σύγκλυδα ὄχλον εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιατικῶν λαῶν, συγκρατούμενον πολιτικῶς διὰ τῶν στρατιωτικῶν θεσμῶν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, τῶν παραληφθέντων ὑπὸ τοῦ νέου κράτους καὶ διατηρηθέντων ἐν αὐτῷ, καὶ τοῦ ἠθικοῦ συνέχοντος καὶ ἐνισχύοντος αὐτὸν δεσμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ζωῆς καὶ ζωτικότητος *ἐθνικῆς* ὑπὸ τὴν νῦν σημασίαν τοῦ ὀνόματος, καὶ δὴ ἑλληνικῆς, ἐθεωρεῖτο τὸ κράτος τοῦτο πάμπαν ἐστερημένον, τὸ δὲ ὄνομα Γραικός (Graecus) ἦν ἁπλοῦν γνώρισμα θρησκευτικόν. Τὸ δὲ ὕστερον τῇ ἀρχῇ τῇ ὀθωμανικῇ δουλεῦον ἑλληνικὸν ἔθνος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πολλῶν λείψανον τοῦ συμμίκτου ἐκείνου ὄχλου τοῦ καταλυθέντος κράτους, οὐδὲν ἔχον γνώρισμα ἕτερον ἱστορικοῦ βίου ἰδιοφυοῦς εἰμὴ τὴν θρησκείαν καὶ διὰ ταύτης συνδεόμενον πρὸς τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Εὐρώπης. Οὕτω τὴν μεγάλην κρίσιν, ἣν κατὰ τοὺς δεινοὺς ἐκείνους καιροὺς τῶν δοκιμασιῶν διήρχετο τὸ ἔθνος ἐν τῷ ἱστορικῷ καὶ ἐθνικῷ αὐτοῦ βίῳ, τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγωνιζόμενον ἀγῶνα, παρηκολούθει ὁμοία *κρίσις* ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἱστορίας ὡς πρὸς τὸ ἀκραιφνὲς καὶ γνήσιον τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τοῦ λαοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ.

Καὶ ὅμως κατ᾿ εὐτυχῆ τινα σύμπτωσιν πραγμάτων καὶ γεγονότον αὐτὴ ἡ πτῶσις τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ταύτην περίοδος τῆς δουλείας ἐγένετο θαυμαστῷ τῷ τρόπῳ ἀρχὴ τῆς ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου ἀναβιώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ μεγάλοι Ἕλληνες οἱ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐντελοῦς καταλύσεως τοῦ κράτους καὶ μετὰ ταύτην διαδόντες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐξ Ἰταλίας εἰς ἅπασαν τὴν Δύσιν καὶ γενόμενοι πρωτουργοὶ τῆς περιλαλήτου περιόδου τῆς *Ἀναγεννήσεως* ἔστρεψαν διὰ συνεφελκύσεως ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων τὴν προσοχὴν τῆς διὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀναγεννωμένης πνευματικῆς ἀριστοκρατίας τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ ἰδίως τῆς Γερμανίας ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς οἰκήτορας αὐτῆς, οὓς ἁπλῶς διὰ τὸ κατοικεῖν γῆν Ἑλλάδα καὶ λαλοῦν ἑλληνιστὶ δὲν ἐδίσταζον οἱ μεγάλοι ἀντιπρόσωποι τῆς πνευματικῆς ἀριστοκρατίας ν᾿ ἀναγνωρίσωσιν ὡς ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ κατὰ τὸν 18 αἰῶνα ἀρξαμένη μεγάλη πνευματικὴ ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ κίνησις καὶ αἱ ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἁλώσεως αὐτῆς ἀρξάμεναι ἀλλ᾿ ἀπὸ τοῦ 18 αἰῶνος ἐντονώτερον χαρακτῆρα ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως παριστῶσαι ἐθνικαὶ ἐξεγέρσεις ἔτι μᾶλλον ἐνίσχυσαν τὰ περὶ τῶν νέων Ἑλλήνων φρονήματα σημαντικοῦ μέρους τοῦ πεφωτισμένου εὐρωπαϊκοῦ κόσμου.

Καὶ ὁ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως λεληθότως ἀρξάμενος εὐρωπαϊκὸς φιλελληνισμὸς ἤρξατο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18 αἰῶνος ἐπιδρῶν μεγάλως καὶ ἐπὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν φιλολογίαν σπουδαίων εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ ἰδίως τοῦ γερμανικοῦ, καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ ἑλληνικὰ κατορθώματα τῶν εἰρημένων χρόνων παρέσχον ὑποθέσεις εἰς τὴν τὴν διηγηματικὴν ποίησιν μεγάλων Γερμανῶν ποιητῶν (Wieland, Heinse, Hölderlin). Ὁ ἐνθουσιασμὸς ὁ ὑπὲρ τῶν νέων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς ποιήσεως μετεδόθη κατὰ μικρὸν καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν τὴν γερμανικὴν καὶ τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια, αἱ δὲ ἕδραι τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν εἶχον καταστῆ ἤδη κέντρα φιλελληνικῶν διδαγμάτων, ὅταν ἐξερράγη ἡ μεγάλη ἐπανάστασις τοῦ 1821. Τὸ γεγονὸς παρεστάθη ἐν τῷ

φιλελληνικῷ κόσμῳ ὡς ἐπαλήθευσις καὶ δικαίωσις πασῶν τῶν ὑπὲρ τῆς νέας Ἑλλάδος προσδοκιῶν καὶ ἐπλήρωσεν ἐνθουσιασμοῦ τὸν γερμανικὸν ἰδίως ἐπιστημονικὸν καὶ μάλιστα φιλολογικὸν κόσμον. Ὁ πολὺ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Γερμανίᾳ κυοφορηθείς, γεννηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς φιλελληνισμὸς νῦν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι ταύτης ἐξίκετο εἰς τὴν ὑπάτην αὐτοῦ κορυφὴν καὶ ἐξεδηλώθη διὰ συστάσεως πανταχοῦ συλλόγων φιλελληνικῶν, ἀποβλεπόντων εἰς συλλογὴν χρημάτων καὶ ἀποστολὴν ἐθελοντῶν πολεμιστῶν εἰς τὸ πεδίον τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος καὶ στίφη Τευτόνων πολεμιστῶν πολυάριθμα ἐφάνησαν ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἅμα τῇ ἐκρήξει τοῦ μεγάλου κινήματος. Ἡ ποιητικὴ Μοῦσα Γερμανοῦ φιλέλληνος ἡγεμόνος καὶ μεγάλων Γερμανῶν ποιητῶν ἔψαλλε τὰ κλέη τῶν νέων Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων. Τὰ μεγάλα ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένων μετέδοσαν καὶ διέδοσαν κατὰ μικρὸν τὸν φιλελληνισμὸν καὶ εἰς τὰς λοιπὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας. Μεγάλοι ποιηταὶ Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι ἥνωσαν τοὺς ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ὕμνους καὶ παιᾶνας πρὸς τοὺς τῶν Γερμανῶν καὶ ὁ πρὸ μικροῦ μετὰ στοργῆς καὶ πόθου θρηνούμενος μέγας προσφιλὴς νεκρὸς τοῦ Βύρωνος ἐκηρύχθη ὑπὸ τῆς τούτου ποιητικῆς Μούσης ὡς ἀνελθὼν αὖθις εἰς τὴν ζωήν (1). Τὴν ἐκ τοῦ ἠθικοῦ σθένους καὶ τῆς πνευματικῆς δυνάμεως τοῦ ἔθνους οἴκοθεν προελθοῦσαν ταύτην ἠθικὴν ἀνάστασιν ἡ ἐνθουσιωδῶς ἐξεγερθεῖσα κοινὴ γνώμη τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου μετέστησεν εἰς πολιτικὴν ἀνόρθωσιν ἐκβιάσασα, αὐτὴ κατὰ μέγα μέρος, παρὰ τὴν πολιτικήν τῶν ἰσχυρῶν τῆς Εὐρώπης, τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένου λαοῦ. Ἡ μάχη τοῦ Ναβαρίνου, ὡς ἔγραφέ τις φιλέλλην Γάλλος, ἦτο νίκη ἣν ἤραντο ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἡ τότε πρῶτον θέσασα τὸν θρόνον αὑτῆς ὑπεράνω τοῦ θρόνου τῶν ἡγεμόνων.

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τοιούτου ἐνθουσιασμοῦ, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀκαταμαχήτου κράτους τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἑνοῦντος ἐν τῇ φαντασίᾳ, ἐκ ταύτης δὲ καὶ ἐν τῇ διανοίᾳ τὴν Ἑλλάδα τοῦ 1821—27 πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὴν κλασσικήν, οὐδεὶς ἢ ἐλάχιστος ὑπελείπετο χῶρος εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἐκ ταύτης ἀμφιβολίαν. Τὸ μέγα ἐν τῇ διανοίᾳ κενὸν μεταξὺ τῆς πάλαι καὶ τῆς νῦν ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος ἐπλήρου οὐχὶ τοσοῦτον τῆς φαντασίας ἡ ζωηρότης, ἀλλὰ τοῦ αἰσθήματος ἡ θερμότης καὶ τῆς ποιήσεως τὸ κάλλος. Οὐδεὶς τῶν ἐνθουσιώντων ἠρώτα πῶς ἐκ τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος τῆς ἀρχαιότητος προῆλθεν ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1821, ἢ τί ἐγένετο ὁ ἀκατέργαστος ἐκεῖνος, ἄμορφος καὶ ἄφωνος ἐκ τῶν πολυπληθῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν προκύψας ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φυλετικὸς ὄγκος ὁ χωρίζων, ὡς ἐνόμιζον, τὴν νέαν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς ἀρχαίας, καὶ πῶς *ἐκ τοῦ ζόφου ἐκείνου τῶν αἰώνων τῶν μέσων προέκυψεν εἰς φῶς ἡ νέα Ἑλλὰς ὡς θυγάτηρ γνησία τῆς ἀρχαίας*. Δὲν ἔλειπον Γάλλοι ἀκαδημαϊκοί (Hase) πρὸ τοῦ ἀγῶνος ἔτι ἀποφηνάμενοι ὅτι οἱ νῦν Πελοποννήσιοι ἦσαν Σλαῦοι καὶ οὐχὶ Ἕλληνες, καὶ πολιτικοὶ Ἄγγλοι (Ἀβερδήν) φρονοῦντες καὶ ἀποφαινόμενοι διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος ὅτι οἱ νῦν Ἕλληνες ἦσαν λαὸς σύμμικτος προελθὼν ἐξ ἀναμίξεως Ἑλλήνων μετὰ πολλῶν βαρβαρικῶν φυλῶν. Ἀλλ᾽ αἱ μεμονωμέναι αὗται γνῶμαι κατεδικάσθησαν τάχιστα εἰς σιγὴν καὶ ἀφωνίαν ὑπὸ τῆς κλαγ-

(1) Ὁ Βύρων ἐν τῷ «Γκιαούρη» τῷ ἐκδοθέντι τῷ 1813 παρέβαλλε πρὸς νεκρὸν τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν ἑξῆς στίχων: «Τοσοῦτον κάλλος, τοσαύτην γαλήνην, τοσαύτην γλυκύτητα ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὸ ἐπὶ νεκροῦ ῥιπτόμενον πρῶτον καὶ τελευταῖον βλέμμα». Ἐν δὲ τῷ «Χαλκίνῳ Αἰῶνι» τῷ ἐκδοθέντι τῷ 1823 ἔλεγεν: «Ἀρχαία πνοὴ ἔπνευσε καὶ πάλιν θερμαίνουσα τὰς καρδίας ὑπὸ τὴν διεφθαρμένην σάρκα. Τοιαύτη ἔπνεεν ὁπωθοῦσα τὸν Πέρσην ἀπὸ τῆς παραλίας **ὅτε ὑπῆρχεν ἡ Ἑλλάς. Τί λέγω; Ἡ Ἑλλὰς ὑπάρχει καὶ πάλιν»**.

γῆς τῶν ἐνδόξων ἑλληνικῶν ὅπλων καὶ τῶν ἐνθουσιωδῶν φιλελληνικῶν ἀλαλαγμῶν τῶν ἐτῶν τοῦ ἀγῶνος. Ἡ αἴγλη ἡ ἐκπεμπομένη ἐκ τοῦ πραγματικοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἐπλήρου πρὸς στιγμὴν φωτὸς ἀπλέτου τὰ ζοφώδη διαστήματα τῶν αἰώνων καὶ ἐδημιούργει θαυμασίαν ἑνότητα κάλλους αἰώνων ποιητικοῦ μᾶλλον ἢ ἀληθείας ἱστορικῆς. Ἀλλ' ἡ λαμπρὰ αὕτη εἰκὼν δὲν ἐβράδυνε ν' ἀποβάλῃ τὴν ἐξαισίαν αὐτῆς λαμπηδόνα. Ὁ ἀγὼν ἔληξεν, ἡ Ἑλλὰς ἠλευθερώθη καὶ ὁ πραγματικὸς βίος τῆς ἀναβιώσεως ἤρξατο νῦν μεθ' ὅλων τῶν ἀπογοητεύσεων καὶ πόνων καὶ ταλαιποριῶν, ἅτινα πάντα παρακολουθοῦσι πάντοτε τὸ ἔργον τῆς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ καταστραφέντος ἀναδημιούργησιν τοῦ νέου βίου. Τὰ λαμπρὰ καὶ γοητευτικὰ ὄνειρα τῶν ἄγαν φιλελλήνων ἐφαίνοντο αἴφνης ἱπτάμενα καὶ ἐξαφανιζόμενα πρὸ τῆς ψυχρᾶς πραγματικότητος. Οὔτε Ἀθῆναι Σόλωνος ἢ Περικλέους, οὔτε Σπάρτη Λεωνίδα, οὐχὶ Ὀλύμπια καὶ Ἴσθμια καὶ βῆμα Πνυκός, ἀλλὰ βίος πραγματικός, οἷος κατ' ἀνάγκην πραγματικὴν καὶ λογικὴν ἔμελλε νὰ ᾖ ὁ βίος τῆς ἐλευθερωθείσης γωνίας τῆς ἑλληνικῆς μετὰ πολέμους καὶ καταστροφὰς πολέμων καὶ ἐρημώσεις ἐδαφῶν καὶ ἐξαγρίωσιν ἠθῶν καὶ ἔλλειψιν εὐνομίας. Ἡ ποίησις μετεβλήθη νῦν εἰς ἱστορίαν πραγματικήν, ἧς ἡ σκιερὰ ὄψις ἤρξατο ἐπικρατοῦσα τῆς τέως ποιητικῆς αἴγλης, ἡ δ' ἐντεῦθεν προελθοῦσα ἐν τοῖς αἰσθήμασιν ἀπογοήτευσις ἐξήγειρεν ἐν τῇ διανοίᾳ τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν. Καὶ νῦν τὸ ἔργον τῆς ποιήσεως διεδέξατο τὸ ἔργον τῆς αὐστηρᾶς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ὡς συμβαίνει ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρωπίνοις, ἡ ἐκ τῶν ἐναντίων εἰς τὰ ἐναντία μετάστασις ἐγένετο μετ' ἀκροτήτων καὶ τὴν ὑπερβολὴν διεδέξατο νέα ὑπερβολή. Λίαν ψυχρῶς νῦν προέκυψεν ἡ ἐρώτησις ἂν ὁ μέγας ἐκεῖνος ἐνθουσιασμὸς ὁ ἐκδηλωθεὶς πρὸς τοὺς δοκοῦντας ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν κατηναλώθη ἀδίκως εἰς κενόν τι φάσμα. Καὶ πρὶν ἡ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀμφιβολίας καὶ σκέψεως ἡ σμίλη τῆς κριτικῆς ἱστορίας ἀνατέμῃ μετ' αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου τὸ τῆς ποιητικῆς ἱστορίας κατασκεύασμα, ἐπελθών, οὐχὶ κατ' οὐσίαν καὶ βάθος πρὸς βλάβην τῆς ἐπιστήμης, δριμύτατος ὁ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης ἐνεργούμενος ἔλεγχος μεθ' ὑπερβολῆς ἐπιπολαιότητος καὶ ἐξ ἐλατηρίων οὐχὶ ἐν πᾶσιν ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν κινουμένων, διὰ τῆς πνιγηρᾶς αὐτοῦ πνοῆς ἐζήτησε νὰ ἐξαλείψῃ τέλεον τὴν ἐκ τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἀγῶνος ἀστράπτουσαν ποιητικὴν καὶ ἱστορικὴν αἴγλην. Ὁ περιβόητος Φαλλμεράϋερ ὑπῆρξε περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀγῶνος ὁ διαπρυσιώτατος κῆρυξ τοῦ δόγματος τῆς παντελοῦς ἐκ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἑλληνικῆς χώρας ἐξολοθρεύσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τῆς ἀπὸ Σλαύων καὶ Ἀβάρων καταγωγῆς τῶν νέων Ἑλλήνων. Καὶ ἐστηρίζοντο μὲν αἱ κατὰ μέρος θεωρίαι τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ ἐρευνῶν, ἀλλὰ τὸ ὅλον συμπέρασμα ἦτο αὐθαίρετον, ἐπὶ αὐθαιρετωτάτης συναφῆς παραδόσεων καὶ εἰκασιῶν θεμελιούμενον. Ὡς δὲ πᾶσα ἀληθὴς ἢ δοκοῦσα ἁπλῶς ἀληθὴς ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψις, οὕτω καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Φαλλμεράϋερ ἐξαγγελθεῖσαι μετὰ κρότου καὶ πατάγου μισελληνικοῦ θεωρίαι, ὧν ὅμοιαι, καθὰ εἴρηται, ἀθορύβως καὶ πρότερον εἶχον ἐξενεχθῆ ὑπ' ἄλλων, εὑροῦσαι μάλιστα ἔδαφος ἠθικὸν γονιμώτατον παρασκευασθὲν ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τῆς ἠθικῆς ἀπογοητεύσεως τῆς ἐμποιουμένης ἐκ τῆς μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς καταστάσεως, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐκ πολιτικῶν λογισμῶν μισελληνικῶν πολιτικῶν τινων εὐρωπαϊκῶν κύκλων, οὐκ ὀλίγους εὗρον τοὺς ἀσπαζομένους καὶ ἐπικροτοῦντας εἰς αὐτάς. Ἀλλ' ὅπου ἔρευνα ἐπιστημονικὴ σοβαρὰ καὶ αὐστηρά, ἐκεῖ τὸ τῆς ἀληθείας φῶς διαλύει θᾶττον ἢ βράδιον τὴν ἐκ προκαταλήψεων ἢ πλημμελῶν ἀντιλήψεων καὶ διαστροφῶν τῆς ἀληθείας προερχομένην ἀχλὺν καὶ διανοίγει τὴν πρὸς τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην ὁδόν. «Ἡ πλάνη ἐγκαταλείπει ἡμᾶς οὐδέποτε, λέγει ὁ Γερμανὸς ποιητής, ἀλλὰ καὶ πάντοτε ὑψηλοτέρα τις χρεία προσελκύει ἠρέμα τὸ σπουδάζον πνεῦμα

εἰς τὴν ἀλήθειαν». Αἱ νέαι περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν νέων Ἑλλήνων μισελληνικαὶ θεωρίαι ἠνέῳξαν ἀληθῶς νέας μεγάλας ὁδοὺς πρὸς ἐρεύνας ἱστορικὰς καὶ νέας διεμόρφωσαν μεθόδους ἐπιστημονικῆς (ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς) μελέτης καὶ νέον τρόπον ἀντιλήψεως ἱστορικῶν καὶ ἐθνολογικῶν ἀληθειῶν καὶ ἐγένοντο αἰτία καὶ ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἀληθὴς περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἐπιστήμη, πρὸ πάντων δὲ ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἐν τῇ ἑνότητι καὶ συνεχείᾳ αὐτῆς, ἱστορίας δηλονότι περιλαμβανούσης τὰς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως αὐτοῦ μέχρι νῦν καὶ μαρτυρούσης τὴν καθολικὴν φυσικὴν ἤτοι φυλετικὴν καὶ ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἑνότητα τοῦ λαοῦ τούτου καθ' ἁπάσας τὰς περιόδους τοῦ μακροτάτου χρόνου καὶ ἐν μέσῳ τῶν ποικίλων ἐξωτερικῶν καιρικῶν περιπετειῶν. Τότε δὲ ἤρξατο γινόμενον ὑποκείμενον σπουδαίας ἐπιστημονικῆς συζητήσεως καὶ ἐρεύνης τὸ μέγα ζήτημα περὶ τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους κατὰ τοὺς μέσους καλουμένους αἰῶνας καὶ ἐδημιουργήθη ἐπιστημονικῶς ἡ μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἤ, ὡς λέγεται νῦν κοινῶς, ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὕτω δὲ διηυκρινήθησαν αἱ σχέσεις αἱ ἱστορικαὶ καὶ ἐθνικαὶ καὶ καθόλου αἱ πνευματικαὶ αἱ συνδέουσαι τὸν Ἑλληνισμὸν τῶν μέσων αἰώνων, ἐξ οὗ ἐκπορεύεται ὁ ἡμέτερος νέος Ἑλληνισμός, πρὸς τὸν ἀρχαῖον. Οὕτω διηυκρινήθη τὸ ζήτημα τῆς ἐθνολογικῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν μέσων αἰώνων καὶ τῶν νέων χρόνων καὶ ἐνοήθη σαφῶς ὁ ἰδιοφυὴς χαρακτὴρ ἑκάστης τῶν μεγάλων περιόδων τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ καὶ διέλαμψεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς ἐν χρόνῳ ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, ἡ πυριστῶσα ἐν ἐπιστημονικῇ ἀλληλουχίᾳ τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ βίου ἐν τῇ μεγάλῃ τῶν αἰώνων ἐξελίξει καὶ ἀναπτύξει, παρακολουθοῦσα ἐν τῇ ἐξελίξει ταύτῃ καὶ ἀνευρίσκουσα καὶ διατυποῦσα διὰ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τὴν ἐσωτερικὴν ἑνότητα, τὴν ζωτικότητα καὶ τὸ ἀναλλοίωτον κατ' οὐσίαν τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ βίου ἐν πάσαις ταῖς προσγινομέναις καὶ ἀπογινομέναις ἐξωτερικαῖς περιστάσεσι καὶ ἐκφάνσεσι ταῖς μεταβαλλούσαις τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, ἀλλὰ μὴ ἀλλοιούσαις τὴν ἐσωτερικὴν ὑπόστασιν τοῦ βίου ἐκείνου.

Πρῶτος ὁ διάσημος Γερμανὸς ἱστοριογράφος Ἰωάννης Τσιγκάϊζεν (Zinkeisen) λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Φαλλμεράϋερ ὑποκινηθέντων ζητημάτων, ἀφοῦ ἤλεγξεν ἐπιστημονικῶς τὰς πολλὰς τούτου πλάνας συνέλαβε τὴν ἰδέαν καὶ ἐπελάβετο τοῦ ἔργου τῆς συγγραφῆς ἱστορίας πλήρους τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὀνομάσας αὐτὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος (Geschichte Griechenlands) ζητῶν δι' αὐτῆς νὰ δώσῃ λύσιν ὁριστικὴν εἰς πάντα τὰ ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Φαλλμεράϋερ προκύψαντα ζητήματα. Ὡς θεμελιώδη ἰδέαν, ὡς κέντρον καὶ πυρῆνα τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, ἔθεσεν ὁ Τσιγκάϊζεν τὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν πάσαις ταῖς περιόδοις τῆς ἱστορίας καὶ ἐν πάσαις ταῖς φάσεσι τῆς ἱστορικῆς τούτου ἀναπτύξεως. Διὰ τοῦ Ι. Τσιγκάϊζεν πρῶτον ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἡ θεωροῦσα τέως ὡς τέρμα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τὴν ρωμαϊκὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν, τὴν δὲ ἀπὸ ταύτης ἱστορίαν, ἰδίως τὴν τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους, ἐξετάζουσα καὶ κρίνουσα μόνον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς *παθητικῆς* (ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Τσ.) ἐν τῷ κράτει τούτῳ θέσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νέου εὐρωπαϊκοῦ βίου τῶν μέσων αἰώνων, καὶ διὰ τοῦτο χαρακτηρίζουσα τὴν ἱστορίαν ταύτην «ὡς σειρὰν κακουργημάτων τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν ἀσθενῶν ἐκδηλώσεων δυνάμεως ἱστορικῆς ἐκ μέρους λαοῦ καταπίπτοντος ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἀπολλυμένου», ἡ ἐπιστήμη ἡ τέως οὕτω κρίνουσα τὰ τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους καὶ τοῦ βυζαντιακοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου (ἰδίως ἡ ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ Γίββωνος) ἤρξατο νοοῦσα βαθύτερον τὸν

ἀληθῆ χαρακτῆρα τοῦ κράτους ἐκείνου «τὸν ἐκδηλούμενον ἐν τῇ βαθμιαίᾳ λήξει τοῦ ἀρχαίου βίου χάριν τῆς ἀπαραιτήτου διαπλάσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ νέου». Οὕτω δὲ ἡ βυζαντιακὴ λεγομένη περίοδος, ἡ θεωρουμένη πρότερον τάφος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔλαβε τὴν προσήκουσαν αὐτῇ θέσιν ἐν τῇ ὅλῃ ἱστορίᾳ τοῦ ἀθανάτου (μέχρι νῦν τοὐλάχιστον) ἀποδειχθέντος ἑλληνικοῦ βίου, θέσιν δηλονότι περιόδου ἀναπλάσεως καὶ ζωογονήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βίου ὑπὸ νέαν φάσιν, θέσιν καὶ ἰδιότητα ἀληθοῦς *μεσαιωνικῆς* ἢ *μέσης* ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀποτελούσης περίοδον μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸν νεώτερον ἑλληνικὸν βίον. Τὸ μέγα τοῦτο ἔργον δὲν ἠδυνήθη νὰ συμπληρώσῃ ὁ Τσιγκάϊζεν, ἀλλ' ἔθετο στερρὰ τὰ τούτου θεμέλια, ἐφ' ὧν ᾠκοδόμησαν ὕστερον ἄνδρες οἷοι ὁ Κάρολος Χόπφ, ὁ Γερβῖνος, ὁ Κρουμβάχερ καὶ μάλιστα ὁ Γουσταῦος Χέρτσβεργ ὁ συγγράψας πλήρη ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἤ, ὡς ἐπέγραψεν αὐτὴν «Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος» (1), μεγάλα φέροντες ὀνόματα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν νῦν εἰς τὴν ἡμετέραν Ἑλλάδα.

Καθ' ὃν χρόνον ἀκριβῶς ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ συνεζητεῖτο ζωηρότατα τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰδίως Ἑλλάδος (τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν τῶν ἐν ταῖς νήσοις, Βυζαντίῳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλλήνων δὲν ἠμφισβήτησεν ὁ Φαλλμεράϋερ), ἤρξατο δὲ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἐπιστήμης σύνθεσις τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῇ ἐσωτερικῇ, ἐθνικῇ καὶ πνευματικῇ ἑνότητι αὐτοῦ καὶ ἱστορικῇ συνεχείᾳ, ἐνεφανίσθη ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ ὁρίζοντι τῆς νέας Ἑλλάδος ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος. Ὁ ἀνὴρ κατεῖχε τότε τὴν μετριόφρονα θέσιν καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας ἐν τῷ γυμνασίῳ Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἦν δυνάμει ἀληθὴς καὶ γνήσιος ἱστορικός, ἱστορικὸς δηλονότι καὶ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν θέλησιν καὶ τὸ αἴσθημα, φύσει προσφυῶς ἔχων πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐκ προαιρέσεως καὶ ἐνδομύχου πρὸς αὐτὴν ἀγάπης προορίσας αὐτὸς ἑαυτὸν εἰς τὸ εἶναι ἱστορικός. Οὕτω φύσει καὶ προαιρέσει παρεσκευασμένος ὁ ἀνὴρ πρὸς τὸ ἐρευνᾶν καὶ συγγράφειν ἱστορίαν εὐθὺς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ τῇ συμπιπτούσῃ πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξελίξεως τοῦ περὶ βαρβαρικῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομῶν καὶ ἐποικήσεων ζητήματος ἐπελάβετο τῆς βαθείας ἐρεύνης τοῦ τοσοῦτον τῇ ἑλληνικῇ πατρίδι διαφέροντος τούτου ζητήματος, ἐργαζόμενος ἐπιμελῶς καθ' ἑαυτὸν καὶ ἀντιπρόσωπος, οὕτως εἰπεῖν, γενόμενος τῆς ἑλληνικῆς διανοίας ἐν τῇ ἀξιομνημονεύτῳ ἐκείνῃ περιόδῳ τῆς νέας διαμορφώσεως τῆς περὶ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἐπιστήμης. Δύο σπουδαῖαι πραγματεῖαι αὐτοῦ «Περὶ τῶν σλαυϊκῶν ἐποικήσεων ἐν Ἑλλάδι» διαφωτίζουσι κατὰ μέρος ἀλλὰ σπουδαιότατα τὸ περὶ καταγωγῆς τῶν νέων Ἑλλήνων ζήτημα. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν μελετῶν τούτων

(1) Ὅ τε Ι. Τσιγκάϊζεν καὶ ὁ Χέρτσβεργ χρῶνται τῷ ὅρῳ «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος» ἀκριβῶς διότι ὡς κέντρον καὶ ἀφετηρίαν τῆς ἱστορίας αὐτῶν λαμβάνουσι τὴν κυρίως Ἑλλάδα τὴν εὐρωπαϊκὴν καὶ κλασσικὴν καὶ ἐκ ταύτης ἐπεκτείνοντες εἰς τὸν εὐρύτερον ὁρίζοντα τοῦ βυζαντιακοῦ εὐρωπαϊκοῦ, ἀλλὰ κυρίως ἀσιατικοῦ Ἑλληνικοῦ. Ὁ Τσιγκάϊζεν ποιεῖ τοῦτο, διότι κύριον ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ διευκρίνησις τῶν μετὰ τοῦ ζητήματος τῶν βαρβαρικῶν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομῶν συνδεομένων γεγονότων. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Χέρτσβεργ (ἴδ. περὶ τούτου πλεῖστα ὑφ' ἡμῶν γραφέντα ἐν τῷ ἡμετέρῳ προλόγῳ τῆς ὑφ' ἡμῶν γενομένης μεταφράσεως τῆς τετρατόμου ἱστορίας τοῦ Χέρισβεργ τῆς ἐπιγραφομένης «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ ἀρχαίου βίου μέχρι σήμερον», τομ. Α' σ. 1—30). Ἀλλ' ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος χρώμενος τῷ ὅρῳ «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ὄνομα ἐκφράζον ἀκριβῶς τὸ πνεῦμα, τὴν καθολικὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν κατὰ πλάτος σύμπαντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ καὶ τὴν ἐν πᾶσι τούτοις ἀδιάρρηκτον ἐσωτερικὴν ἑνότητα.

συνελάμβανε τὸ σχέδιον τῆς πραγματώσεως ἰδέας ὡριμασάσης ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου, τῆς ἰδέας δηλονότι τῆς «*Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*» κύριον σκοπὸν ἐχούσης τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἑνότητος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ τὴν ἔποψιν τήν τε ἐθνολογικὴν καὶ τὴν τοῦ πνευματικοῦ καὶ καθόλου ἱστορικοῦ βίου καὶ χαρακτῆρος. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐστὶν ὁ πρῶτος παρ' ἡμῖν πραγματευόμενος τὰ κατὰ τὴν ἑνότητα τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαίου διὰ τοῦ ἑνωτικοῦ δεσμοῦ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Παπαρρηγόπουλος ἔστιν ὁ μεγάλως ἐργασάμενος πρὸς διαλεύκανσιν τῶν σκοτεινοτέρων σελίδων τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὁ καθιερώσας τοὺς ὅρους τοῦ «Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ», καὶ τὸν τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους». Ὅ,τι ὁ Τσιγκάϊζεν ἐπεχείρησε νὰ ποιήσῃ ἐν Γερμανίᾳ ἐν τῇ περὶ τῆς συνεχοῦς καὶ ἐσωτερικῶς, πνευματικῶς καὶ ἐθνικῶς ἑνιαίας ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ γένους μελέτῃ ὑπὸ τύπον καὶ μέθοδον συνθετικὴν καὶ ὑπὸ ἔννοιαν γενικωτέραν, ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐποίησε τοῦτο ἐν Ἑλλάδι διὰ μεθόδου μᾶλλον ἀναλυτικῆς, παρακολουθῶν ἐν λεπτομερείᾳ πάσας τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν γένεσιν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἱστορία δηλονότι ἐν συνεχείᾳ καὶ ἑνότητι ἐσωτερικῇ ἐξετάζουσα τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διαφωτίζουσα πάσας τὰς διαφόρους περιόδους τοῦ βίου τούτου καὶ ἐν πᾶσι τούτοις ζητοῦσα καὶ εὑρίσκουσα τὸ αὐτὸ ἐθνικὸν πνεῦμα καὶ τὸν αὐτὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, εἶναι καρπὸς τῶν μελετῶν τοῦ ἀνδρὸς ὡς καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἕδρας διδαγμάτων ἐν τῇ νέᾳ πρὸς διδασκαλίαν τῆς «ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους» ἱδρυθείσῃ ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου ἕδρᾳ.

Π. Κ.

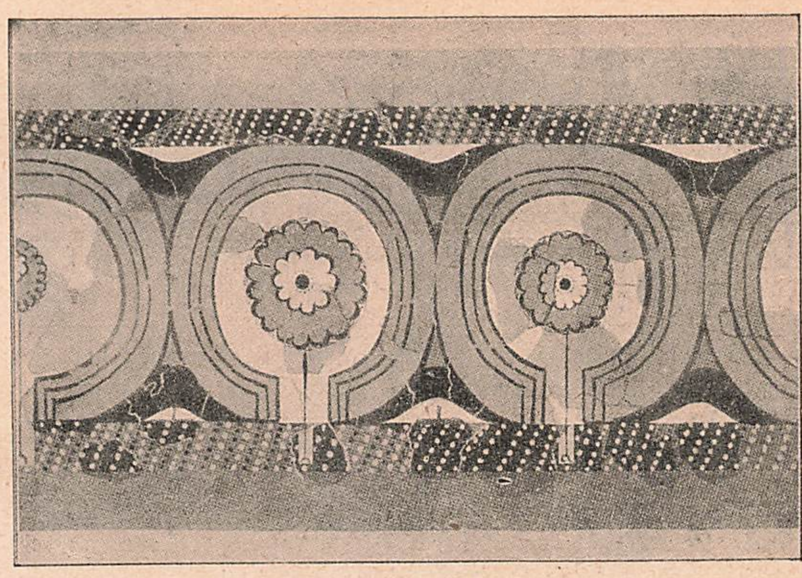
Κεφαλαὶ ἐκ τῆς σαρκοφάγου τῆς λεγομένης
τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κλειώ, ἡ μοῦσα τῆς Ἱστορίας
(Ἐν τῷ Βατικανῷ Μουσείῳ)

Τίρυνς. Κόσμημα ὀρθοστάτου (Ἀναπαράστασις)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΘΟΛΟΥ. ΔΙΑΣΑΦΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ

Τὸ ὄνομα *ἱστορία* σημαῖνον ἀρχῆθεν καὶ κυριολεκτικῶς πᾶσαν οἱανδήποτε γνῶσιν (ἐκ τοῦ *εἰδέναι* ἢ *ἵσημι*, ἀμέσως δὲ ἐκ τοῦ *ἵστωρ*, *εἰδὼς* ἤτοι γνώστης, μάρτυς) καὶ δὴ γνῶσιν ἐμπειρικὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς πείρας τῆς ἐξωτερικῆς, ὁράσεως, θέας καὶ παρατηρήσεως, εἶτα δὲ καὶ δι᾽ ἀκοῆς, ἀγγελίας, ἐρωτήσεως καὶ ἐξετάσεως κτωμένην, μετέστη ἔπειτα εἰς τὴν ἔννοιαν *συστήματος γνώσεων* ἀναφερομένων εἰς οἱονδήποτε ἐπιστητὸν ἢ διδακτόν, εἰς τὴν ἔννοιαν δηλονότι ἐπιστήμης ἤτοι σειρᾶς γνώσεων μετὰ λόγου καὶ διὰ λόγου πρὸς ἀλλήλας συνδεομένων ἐν οἱῳδήποτε χώρῳ τοῦ εἰδέναι (*γεωμετρίας* παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις, *ἱστορίας φύσεως* ἢ *φυσιολογίας* ἐν τῇ πρώτῃ καὶ ἀρχαιοτάτῃ ἐννοίᾳ τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τούτου, δηλοῦντος γνῶσιν ἢ διδασκαλίαν τῆς *φύσεως* καὶ τοῦ κόσμου· *φυσιολογία* ἐκλήθη ὡς γνωστὸν ἡ τὴν γνῶσιν καὶ θέσιν τῆς τῶν ὄντων φύσεως ζητοῦσα φιλοσοφία τῶν πρώτων Ἰώνων φιλοσόφων), ἱστορίας περὶ τὰ ζῶα ἢ ζωολογίας, ἱστορίας *φυτῶν* (τῆς ἔπειτα βοτανικῆς), ἱστορίας *τῶν οὐρανίων καὶ τῶν ὑπὸ γῆς* (ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἀναξαγόρα, Σωκράτους καὶ Πλάτωνος), *ἱστορίας περὶ ψυχῆς*

(παρ' Ἀριστοτέλει), τῆς νῦν *ψυχολογίας*. Πρῶτον δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους μετέστη εἰς τὴν εἰδικωτέραν σημασίαν καὶ ἔννοιαν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων (*πράξεων* οὐχὶ ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ τοῦ *ἀνθρώπου* ὡς ὄντος *φυσικοῦ*, ὧν ἡ ἐπιστήμη ὑπάγεται εἰς τὴν καθόλου ἱστορίαν τῆς φύσεως, τὴν καλουμένην ἰδιαιτέρως *ἀνθρωπολογίαν*), ἀλλὰ πράξεων ἀνθρώπου ὡς ὄντος λογικοῦ καὶ ἠθικῶς ἐλευθέρου καὶ αὐτεξουσίου, πάντων δηλονότι ὅσα ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου πράττονται ἐν τῷ κόσμῳ μετὰ συνειδήσεως καὶ λογικῆς ἐνεργείας καὶ μετὰ βουλήσεως ἢ θελήσεως ἐλευθέρας, ὧν τὸ σύνολον καλεῖται *ἀνθρώπινος βίος* καὶ ἀποτελεῖ κόσμον ἠθικὸν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργούμενον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν *φυσικὸν κόσμον*, οὗ μέρος ἀποτελεῖ καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς ὂν φυσικὸν ἤτοι ὂν δημιουργούμενον ὑπὸ τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ δὲν εἶναι ἐντελῶς καὶ ἀπολύτως ἐλεύθερος ἀπὸ τῆς φύσεως, ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ περιλαμβάνονται πᾶσαι αἱ τῆς φύσεως ἐπὶ τὴν τοιάνδε ἢ τοιάνδε ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ἐνέργειαι καὶ ἐπιδράσεις καὶ τὰ καθαρῶς φυσικὰ γεγονότα τὰ συνδεόμενα μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ ἐπιδρῶντα ἐπὶ τούτου.

Ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, τὸ ὄνομα *ἱστορία* ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ αὐτοῦ ἐννοίᾳ περὶ συστήματος γνώσεων ἀναφερομένων εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καθιερώθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπὸ τούτου δὲ ἄρχεται καὶ ἡ διπλῆ ἔννοια τοῦ ὀνόματος, δηλοῦντος οὐ μόνον τὴν *γνῶσιν* ἢ *ἐπιστήμην* τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς ταύτας τὰς πράξεις ἐν τῇ συστηματικῇ ἑνότητι ἢ τῷ συνόλῳ αὐτῶν. Πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους παρ' Ὁμήρῳ, παρ' ᾧ ὡς ποιητῇ ὁ ἀνθρώπινος βίος ἐν πάσῃ κινήσει καὶ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ συνδέεται στενῶς καὶ ἀναποσπάστως μετὰ τοῦ κόσμου τοῦ θεοῦ ἢ τῶν θεῶν, δὲν ὑπάρχει μὲν ἡ λ. *ἱστορία*, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας ἤτοι αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις αἱ ἐκτιθέμεναι ἐν γλώσσῃ ποιητικῇ, ἐν ἀοιδῇ, καλοῦνται *ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε τά τε κλείουσιν ἀοιδοί*. Παρὰ τῷ Ἡροδότῳ δὲ πρώτῳ, ὅστις καλεῖται πατὴρ τῆς *ἱστορίας*, γίνεται χρῆσις τοῦ ὀνόματος *ἱστορία*, οὐχὶ μὲν ἐν τῇ ἀκραιφνεῖ ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ τῇ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διδομένῃ τῇ ἱστορίᾳ τῇ πραγματικῇ καὶ ἀνθρωπίνῃ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ποιητικὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ μετὰ ἐννοίας κυμαινομένης μεταξὺ τῆς γνώσεως καθόλου (περιλαμβανομένης καὶ τῆς τοῦ φυσικοῦ κόσμου) καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἰδιαιτέρως. Ἡ «*ἱστορία*» τοῦ Ἡροδότου περιλαμβάνει πάντα «ὅσα εἶδε καὶ ἐθεάσατο καὶ ἐξήτασε καὶ ἔμαθεν ὁ ἀνήρ», ἀλλ' ὁ σκοπὸς τῆς ἐκδόσεως (ὡς λέγομεν ἡμεῖς τῆς *δημοσιεύσεως*, *ἀποδέξεως* ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος) τῶν τοιούτων γνώσεων εἶναι παραπλήσιος περίπου πρὸς τὸν σκοπὸν καθόλου τῆς ἱστοριογραφίας ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ. Διότι, ὡς λέγει, ἐξέδωκε τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, «ἵνα μὴ τὰ ἐξ ἀνθρώπων γινόμενα ἐξίτηλα γένηται μηδ' ἔργα μεγάλα καὶ θωυμαστὰ τὰ μὲν Ἕλλησι τὰ δὲ βαρβάροις πραχθέντα ἀκλεᾶ (ἄγνωστα δηλονότι καὶ ἀνήκουστα) γένηται». Ἀλλ' ὁ συγχρόνως περίπου μετὰ τοῦ Ἡροδότου ἢ μικρὸν μετὰ τοῦτον συγγράψας ἱστορίαν Θουκυδίδης οὐδεμίαν μὲν ποιεῖται χρῆσιν τοῦ ὀνόματος *ἱστορία*, καλεῖ δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ συγγράφειν «*ξυγγραφὴν* καὶ *ξυγγράφειν*». Καὶ οἱ μετὰ Θουκυδίδην δὲ μέχρι περίπου τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράψαντες δίδουσιν εἰς τὰ συγγραφόμενα τὸ ὄνομα ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου τῆς συγγραφῆς. (Πρβλ. «Ἑλληνικὰ» τοῦ Ξενοφῶντος, «Περσικὰ» καὶ «Ἀσσυριακὰ» τὰ τοῦ Κτησίου). Οἱ μετὰ Ἀλέξανδρον δὲ καὶ οἱ ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις συγγράψαντες μεγάλοι ἱστοριογράφοι Πολύβιος, Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (οὗτος τὴν ἀρχαιοτάτην ἱστορίαν τῆς Ρώμης ὠνόμασεν ἀρχαιολογίαν ἢ ἀρχαιολογουμένην ἱστορίαν· τῷ ὀνόματι *ἀρχαιολογία* ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἱστορίας ἀρχαίας ἐχρή-

σατο καὶ ὁ Ἰουδαῖος ἑλληνιστὴς ἱστοριογράφος Ἰώσηπος, «Ἀρχαιολογίαν Ἰουδαίων καλέσας τὴν ὑπ᾽ αὐτοῦ συγγραφεῖσαν ἱστορίαν τῶν Ἰουδαίων), Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, Πλούταρχος, ὅπως καὶ οἱ μεγάλοι δὲ Ρωμαῖοι ἱστοριογράφοι, Τῖτος Λίβιος καὶ Κορνήλιος Τάκιτος, ἐποιήσαντο χρῆσιν τοῦ ὀνόματος κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διδομένην τούτῳ ἔννοιαν. Ἐκ τῆς παρὰ τοῖς Ρωμαίοις δὲ χρήσεως τοῦ ὀνόματος μετέβη τὸ ὄνομα καὶ εἰς τὰς νεωτέρας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, διατηρήσασα καὶ τὴν πρώτην γενικὴν ἔννοιαν τῆς ἁπλῆς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ μόνον μετὰ τοῦ πρ σδιορισμοῦ τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως (histoire naturelle), ὅπως καὶ παρὰ τοῖς Λατίνοις (historia naturalis καὶ historia naturae). Ἀλλὰ παρὰ τῷ Πλινίῳ καὶ ἡ ἔννοια ἡ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἶναι ἐν χρήσει (πρβλ. historia temporum meorum).

Πρὸς τούτοις τὸ ὄνομα ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἀλλὰ πρὸ πάντων δὲ ἐν τῇ νέᾳ εὐρωπαϊκῇ ἱστοριογραφίᾳ, πρὸς τῇ ὑποκειμενικῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἔλαβε καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν ἔννοιαν αὐτῶν τούτων τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τῶν συμβαινόντων καθόλου ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, καὶ αὐτοῦ δὴ τούτου τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὡς συνόλου τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Καὶ σχεδὸν εἶναι δυσδιάκριτος ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἥ τε ἐκδοχὴ καὶ ἡ χρῆσις ἑκατέρας τῶν ἐννοιῶν. Πρβλ. Πλουταρχ. Β. Περιπλ. 313 : «ἡ τῶν πράξεων καὶ τοῦ βίου *ἡλικιῶτις ἱστορία*», ἡ σύγχρονος δηλονότι ἱστορία ἐξ ὑποκειμένου καὶ ἐξ ἀντικειμένου, τὸ τοῦ Δίωνος Κασίου: «ὥστε ἀγνοεῖσθαι τὴν κατ᾽ αὐτὸν ἱστορίαν σύμπασαν» (τὰ γεγονότα δηλονότι τῶν χρόνων αὐτοῦ). Παρὰ πολλοῖς δὲ τῶν λαῶν, ἐν οἷς ἐμορφώθη ὁπωσδήποτε *ἱστοριογραφία τις* οἱουδήποτε τρόπου καὶ βαθμοῦ προόδου, ἐπεκράτησεν (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μᾶλλον ἐπικρατήσασαν εὔχρηστον ὑποκειμενικὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης, ἐνίοτε δὲ μόνον καὶ τῶν γεγονότων αὐτῶν) γενικῶς ἡ ἀντικειμενικὴ ἔννοια τῶν *γεγονότων αὐτῶν*. Οὕτως ἐν τῇ Λατινικῇ ἐπεκράτησε τὸ res gestae ἤτοι «τὰ *πεπραγμένα*», ἀνάλογον πρὸς τὸ Ὁμηρικὸν «*ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε*». Παρὰ Θουκυδίδῃ ὡσαύτως τὰ «*πεπραγμένα*». Ἀλλ᾽ ὁ Θουκυδίδης «*τὰ ἔργα τῶν πεπραγμένων*» ἀντιτίθησι πρὸς τὰ λεγόμενα ἐν τοῖς πραττομένοις. Ἐν τῇ Λατινικῇ ἤρξατο εἶτα ἀπὸ Τακίτου καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος historia, σημαίνουσα καὶ τὰ *πραττόμενα* ἢ *πεπραγμένα* (res gestas), ἅμα δὲ καὶ τὴν *ἱστορίαν* ἤτοι τὴν γνῶσιν τῶν πραττομένων ἢ πεπραγμένων. Οὕτως ὠνόμασεν ἐν πάσῃ ἁπλότητι καὶ ὁ Θ. Κολοκοτρώνης τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ «*Τὰ συμβάντα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς*». Τὸ γερμανικὸν Geschichte ἤτοι γεγονὸς ἔχει ἀντικειμενικὴν μόνον ἔννοιαν, εἰς ὃ ἡ γερμανικὴ ἱστοριογραφία δίδωσι καὶ τὴν ἔννοιαν τὴν ὑποκειμενικήν, ἀλλ᾽ ἀτελῶς· διὸ ἡ γερμανικὴ ἱστοριογραφία μὴ εὑρίσκουσα καὶ ἐν τῷ ὅρῳ τούτῳ τὴν πλήρη ἐπιστημονικὴν ἔννοιαν ἔπλασε καὶ τοὺς ὅρους Historie, Historiker, historisch.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἱστορικοῖς λαοῖς τοῖς ὁπωσοῦν πεπολιτισμένοις καὶ εἰς ἀμυδρὰν συνείδησιν ἱστορικοῦ βίου προηγμένοις, ἰδίως Βαβυλωνίοις, Πέρσαις, Ἰουδαίοις, ἡ εἰκὼν τῆς ἱστορίας ἐλήφθη ἐκ τοῦ περιέχοντος τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις χρόνου. Ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη παρ᾽ αὐτοῖς ὅρος ἀνάλογος πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ *Χρονικὰ* ἢ τὴν Χρονογραφίαν τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ πρὸς τὸ Λατινικὸν Annales τῶν χρόνων ἔτι τῆς ἀκμῆς τῆς λατινικῆς ἱστοριογραφίας (πρβλ. τὸ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐσθὴρ ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ μεθηρμηνευμένον «Μνημόσυνα ἡμερῶν»). Οὕτω δὲ ἐκλήθη καὶ ἡ τοῦ Ἀλεξάνδρου «*Βασίλειος ἐφημερίς*», ἀναγραφὴ δηλονότι τῶν καθ᾽ ἡμέραν συμβαινόντων ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ ἰδίως τῶν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείᾳ. Ἀνάλογα δὲ τῆς «Βασιλείου ἐφημερίδος» εἶναι τὰ τῶν Ρωμαίων κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει πολέμων, καὶ ἰδίως τῶν τοῦ Ἰουλίου Καί-

σαρος, ἐκδιδόμενα diurna ἤτοι *ἐφημερίδες,* ἀναγραφαὶ δηλονότι κυρίως τῶν *πολεμικῶν,* ἀλλ᾿ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν εἰς τὸν ἰδιαίτερον ἔτι βίον τούτων ἀναγομένων γεγονότων. Καὶ ἡ ἐπίδοσις δὲ τῆς *ἐφημεριδογραφίας* ἡ ἀρξαμένη καὶ ἐνδυναμουμένη διηνεκῶς ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς «*᾿Αναγεννήσεως*» ἀπὸ τοῦ 15 μ. Χ. αἰῶνος διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας εἶναι κατ᾿ οὐσίαν ἐπίδοσις τῆς χρονογραφίας.

Β΄.

ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

᾿Αλλ᾿ ἡ ἐπιστημονικὴ κατὰ βάθος νόησις τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς ἱστορίας ἀπαιτεῖ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν μεθοδικὴν κατάταξιν τοῦ ἀπείρου ὑλικοῦ τῆς ἱστορίας τὴν ἀρξαμένην ἤδη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἱστοριογραφίᾳ. ῾Η παρὰ τῷ Πολυβίῳ διαίρεσις τῆς ἱστορίας εἰς τὴν «*πραγματικὴν*» καὶ εἰς τὴν ὑπονοουμένην ἀντίθετον ποιητικὴν ἢ *μυθικὴν* ἀφορᾷ εἰς τὸ ποιὸν τῆς ἱστορικῆς ὕλης. ᾿Αλλὰ καὶ ἡ *πραγματικὴ* ἱστορία, περὶ ἧς κυρίως πρόκειται ἡμῖν ἐνταῦθα, διαιρεῖται παρὰ τῷ μεγάλῳ ἱστοριογράφῳ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος α΄) εἰς τὰ περὶ τὴν ἐν τοῖς *ὑπομνήμασι* πολυπραγμοσύνην καὶ τὴν παράθεσιν τῆς ἐκ τούτων ὕλης· β΄) εἰς τὴν τοπογραφικὴν τὴν ἀσχολουμένην «περὶ τὴν θέσιν τῶν πόλεων καὶ τῶν τόπων»· γ΄) εἰς τὴν περὶ τὰς πράξεις τὰς *πολιτικάς* (τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν). ᾿Αλλὰ παρὰ τῷ αὐτῷ συγγραφεῖ εὑρίσκομεν καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας εἰς τὴν *καθόλου* ἢ *καθολικὴν* καὶ εἰς τὴν *ἐπὶ μέρους*, τὴν μὲν πρώτην περιέχουσαν τὴν ἱστορίαν πάντων τῶν λαῶν, ὅσοι προαχθέντες ὁπωσοῦν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν πολιτισμὸν ἀνήκουσιν εἰς τὸν κόσμον τὸν ἱστορικόν, μὴ διατελοῦντες διηνεκῶς ἐν τῇ πρώτῃ ἀγρίᾳ φυσικῇ καταστάσει τῆς βαρβαρότητος (διότι τῶν τοιούτων ἀγρίων καὶ βαρβάρων λαῶν ἡ ἱστορία δύναται νὰ εἶναι μόνον ἱστορία *φυσική*, ὅπως ἡ τῶν ζῴων, ἀμοιροῦσα πάσης ἡμερεύσεως καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ περιγραφομένη σήμερον ὅπως θὰ περιεγράφετο ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ φυσιοΐστορος Πλινίου· οἱ τοιοῦτοι λαοὶ ἀποκλείονται τῶν πυλῶν τῆς ἱστορίας), τὴν δὲ δευτέραν περιέχουσαν τὴν ἱστορίαν ἰδιαιτέρου τινὸς λαοῦ, ἔχοντος ἰδίαν θέσιν καὶ ἰδιαιτέραν μικρὰν ἢ μεγάλην ἀξίαν ἐν τῇ ὅλῃ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. ᾿Επὶ τῆς τοιαύτης δὲ διαιρέσεως στηριζομένη καὶ ἡ πραγματεία αὕτη ἡ ἱστορικὴ συνάπτει τὴν ἱστορίαν τοῦ *ἑλληνικοῦ* γένους πρὸς τὴν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, καθορίζουσα τὴν ἐν τῷ ὅλῳ ἱστορικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος ἰδιαιτέραν θέσιν καὶ ἀξίαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, καὶ διὰ τῆς ἰδιότητος, ἣν ἀποδίδει ὁ Κικέρων εἰς τὴν ἱστορίαν καθόλου, τῆς ἰδιότητος τῆς «*μάρτυρος* τῶν χρόνων καὶ καιρῶν, τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθείας καὶ ἀγγέλου τῆς ἀρχαιότητος» καθίσταται ἠθικῶς διδακτικωτάτη, ἀποτελοῦσα τὸ μέγα ἠθικὸν δίδαγμα τοῦ γνῶναι ἑαυτόν (κατὰ τὸν θεῖον χρησμὸν «Γνῶθι σαυτόν») οὐχὶ ὡς ἄτομον ἐν τῷ ἀτομικῷ βίῳ, ἀλλ᾿ ὡς ῞Ελληνα ἐν τῷ καθόλου ἐθνικῷ βίῳ τῶν ῾Ελλήνων καὶ διὰ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ λαμπρυνομένης ἑλληνικῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως λαμπρύνουσα καὶ ὑψοῦσα ἐν τῷ ῞Ελληνι τὴν συνείδησιν τῆς καθόλου ἠθικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἠθικῇ μορφώσει καὶ ἐφικτῇ τελειότητι τῆς τοιαύτης μορφώσεως (1).

(1) ᾿Ενταῦθα πρέπει νὰ δώσωμεν ἐξήγησιν καὶ τῆς ἐπιγραφῆς «῾Ιστορίας τοῦ ῾Ελληνικοῦ ῎Εθνους». ῾Ιστορία τοῦ ῾Ελληνικοῦ ῎Εθνους ἠδύνατο νὰ κληθῇ πάντως ἁπλούστερον «***῾Ιστορία ῾Ελληνική***». ᾿Αλλ᾿ ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας ταύτης εἶχεν ***ἰδιαίτερον*** λόγον ἵνα ἐπιγράψῃ αὐτὸ «῾Ιστορία τοῦ ῾Ελληνικοῦ ῎Εθνους». ῾Η λ. ***ἔθνος*** καὶ ἡ φράσις ***῾Ελληνικὸν ῎Εθνος*** δὲν θὰ ἤχει πάντως καλῶς εἰς τὰ ὦτα τῶν ἀρχαίων ῾Ελλήνων, ὅπως καὶ εἰς τὰ τῶν Βυζαντινῶν ἢ Βυζαν-

Γ´.

ΤΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΙΔΙΟΦΥΪΑΣ Ή ΚΕΦΑΛΑΙΑ

Ἵνα λαός τις εἰσέλθῃ εἰς τὸν ἱστορικὸν κόσμον καὶ καταλάβῃ ἰδίαν θέσιν ἐν τούτῳ, ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἵνα δημιουργηθῇ ὡς ἔθνος ἱστορικὸν ἤτοι ἔχον ἰδίαν ἱστορίαν καὶ ἰδιοφυᾶ ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν καὶ βίον ἱστορικὸν ἴδιον, *ἐθνικόν*, ὡς λέγομεν σήμερον, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ὁ λαὸς οὗτος στοιχεῖα ἢ κεφάλαια ἰδιοφυοῦς ἀναπτύξεως ἱστορικῆς. Τρία δὲ κυρίως εἰσὶ τὰ πρὸς τοιαύτην ἀνάπτυξιν ἀπαραίτητα κεφάλαια, α´) ἡ ἰδιοφυΐα τῆς ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς, εἰς ἣν ἀνήκει, β´) ὁ περιβάλλων τὴν ζωὴν καὶ τὸν βίον αὐτοῦ φυσικὸς κόσμος, ἡ ἰδιοφυΐα δηλονότι τοῦ κόσμου τούτου καὶ γ´) στοιχεῖα ἢ κεφάλαια ἱστορικοῦ βίου ἢ πολιτισμοῦ ἐν ὅλῳ ἢ ἐπὶ μέρους παρ᾽ ἄλλου ἢ παρ᾽ ἄλλων προγενεστέρας τυχὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ λαοῦ παραλαμβανόμενα.

τιακῶν Ἑλλήνων διὰ λόγους ὅλως ἰδιαιτέρους παρ᾽ ἑκατέρῳ τῶν λαῶν τούτων, λόγους σφόδρα διαφέροντας ἀλλήλων. ***Ἔθνος*** ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ εἶναι λέξις ἠθικῶς οὐχὶ λίαν εὔηχος, σημαίνουσα οἱονδήποτε ***σωρὸν ἀνθρώπων*** ἢ ***ζῴων*** (ἔθνος ***μελισσάων***, ἔθνος ***μυιῶν, ὀρνίθων, χοίρων*** παρ᾽ Ὁμήρῳ, ἀλλὰ καὶ ἔθνος ***ἀνέρων, γυναικῶν***. Καὶ τὰ ἐκ τῆς λ. ταύτης παράγωγα ἐπίθετα ***ὀθνεῖος = τοῦ ἔθνους***, τοῦ σωροῦ, τῆς ***ἀγέλης, ἀγελαῖος, χυδαῖος***, δὲν μαρτυροῦσι τὸ εὔφημον τῆς λέξεως). Καὶ λέγεται μὲν εὐφημότερον «ἔθνος λαῶν», καὶ ***ἔθνος Ἑλλήνων***, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν κατ᾽ ἰδίαν ἑλληνικῶν φυλῶν, ὅπως καὶ τὸ Ἕλληνες κατὰ ***ἔθνη (ἔθνος ἑλληνικόν***, ἔθνος ***Ἑλλήνων*** λέγεται μόνον περὶ τῆς ἰδιαιτέρας ἑλληνικῆς φυλῆς, ἧς τὸ ὄνομα μετεβιβάσθη καὶ εἰς πάντα τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὅπως καὶ ***ἔθνος Ἀχαιῶν*** λέγεται μόνον περὶ τοῦ ἰδιαιτέρου λαοῦ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οὐχὶ περὶ τῶν τῆς ἁπάσης Ἑλλάδος τῶν ***Ἀχαιῶν*** τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων). Οὐδέποτε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν τῇ ὁλομελείᾳ αὐτῶν καλοῦνται ὡς νῦν ***«ἔθνος ἑλληνικόν»***, ἀλλὰ ***Ἕλληνες*** ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ***βάρβαροι***, ἢ Ἑλληνικόν (τὸ ἀντίθ. βαρβαρικόν) ἢ ***Ἑλλάς***, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ γένη τὰ βαρβαρικά: «Πολλὴ ἡ Ἑλλάς, πολλὰ δὲ καὶ τὰ τῶν βαρβάρων γένη» (Πλάτων), ἢ πρὸς τὴν ***«ἄγλωττον»***, τὴν μὴ ἔχουσαν γλῶσσαν ἢ τὴν βαρβαρόγλωσσον ἀνθρωπότητα (Σοφοκλῆς). Καὶ ***τὸ ἐθνικὸς*** δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γραμματικοῖς εἶναι περίπου ταὐτόσημον τῷ ***βάρβαρος***. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι.

Ἐν δὲ τοῖς Βυζαντινοῖς χρόνοις τὸ ***ἐθνικὸς*** σημαίνει ***εἰδωλολάτρης***. Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ καὶ σημασία τοῦ ὀνόματος προῆλθεν ἐκ τῆς τοῦ ἑβραϊκοῦ ὀνόματος ***κογὶμ=ἔθνη***. Οἱ Ἑβραῖοι θεωροῦντες ἑαυτοὺς καὶ καλοῦντες περιούσιον ἤτοι ***ἐκλεκτὸν*** λαὸν τοῦ ***Κυρίου***, τοὺς μὴ ***Ἑβραίους*** καὶ μὴ λατρεύοντας τὸν Θεὸν αὐτῶν ἐκάλουν ***κογὶμ = ἔθνη*** μετὰ σημασίας τῆς αὐτῆς ἢ παραπλησίας πρὸς τὴν ***τοῦ ἔθνος*** ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ οὐχὶ εὔφημον σημασίαν τοῦ ὀνόματος. Τὸν ὅρον τοῦτον παραλαβόντες οἱ χριστιανοὶ Ἕλληνες παρὰ τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης διὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἧς ἐν τῇ ἑλληνικῇ μεταφράσει (τῶν Ο´) τὸ ἑβραϊκὸν ***κογὶμ*** ἀπεδίδετο διὰ τοῦ ***ἐθνικός***, ἐκάλεσεν ἐθνικοὺς πάντας τοὺς μὴ πιστεύοντας εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὸν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἀποκαλυπτόμενον Θεόν (οὐχὶ ὅμως καὶ τοὺς Ἑβραίους αὐτούς). Ἀλλ᾽ ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ καὶ χρῆσις τοῦ ἐθνικὸς ἔπαυσε κατὰ μικρὸν ἐν τοῖς μετὰ τὴν Ἅλωσιν Κων)πόλεως χρόνοις, ἰδίως ἀφ᾽ οὗ χρόνου οἱ Ἕλληνες περιῆλθον εἰς μείζονα πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν καὶ ἕνεκα τῆς τοιαύτης ἐπικοινωνίας πρὸς πολλαῖς ἄλλαις λέξεσιν, ἃς μετέφερον ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν εἰς τὴν Ἑλληνικήν, μετήνεγκον καὶ τὸ παρὰ τοῖς πολλοῖς Εὐρωπαίοις ἐν χρήσει national εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταφράσαντες αὐτὸ ***ἐθνικὸς*** καὶ δόντες αὐτῷ σημασίαν εὔφημον, οἵαν εἶχε τὸ national παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις, σημασίαν παρεμφερῆ πρὸς τὴν τοῦ ***πάτριος***. Τὸ ἐθνικὸν λοιπὸν τοῦτο national=***ἐθνικὸς*** εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν λογίων εἰς τὴν γλῶσσαν, ἐπικρατῆσαν δὲ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἐξηυγένισε καὶ τὴν λ. ***ἔθνος*** (ὅπως τὸ αὐτὸ national ἐξηυγένισε τοῦ Λατ. natio, ὅπερ ἐν τῇ

α') ΙΔΙΟΦΥΊΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗΣ ΦΥΛΗΣ

Ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπολογικὴν καταγωγὴν καὶ ἰδιοφυΐαν ἤτοι τὴν φυσικὴν σωματικὴν διάπλασιν καὶ ἰδίως τὴν χροιὰν καὶ τὴν τοῦ προσώπου κατασκευὴν πολλαὶ καὶ παντοῖαί εἰσιν αἱ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει διαφοραὶ καὶ ποικιλίαι· ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη τὴν ἀπειρίαν τῶν καθ' ἑκάστους ἀνθρώπους διαφορῶν καὶ ποικιλιῶν ἀνάγει εἰς μεγάλας ὁμάδας διὰ κοινῶν γνωρισμάτων γενικῶν ἡνωμένας, αἵτινες ὀνομάζονται *φυλαὶ* ἀνθρωπολογικαί. Ὁ καθορισμὸς καὶ προσδιορισμὸς τοῦ πλήθους ἢ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τοιούτων φυλῶν ἐξαρτᾶται πάντως ἐκ τοῦ τρόπου καὶ τῆς ἀπόψεως, ὑφ' ἃ κρίνει τὰς διαφορὰς ὁ *φυσιοΐστωρ* ἢ *ἀνθρωπολόγος* ἐρευνητής· νεώτεροι δέ τινες διάσημοι Γερμανοὶ ἰδίως ἐρευνηταὶ ἀνήγαγον αὐτὰς εἰς 19. Ἀλλ' ἐν τῇ προκειμένῃ πραγματείᾳ, ἐν ᾗ δὲν πρόκειται περὶ *φυσικοϊστορικῶν* λεπτομερειῶν, ἀλλὰ περὶ γενικῆς τινος ἰδέας τῆς ἀνθρωπολογικῆς διαιρέσεως καὶ κατατάξεως, εὐλόγως ἐμμένομεν ἐν τῷ ἀνέκαθεν ἐπικρατοῦντι συστήματι τῶν τριῶν γενικωτάτων φυλῶν : *Λευκῆς*, *Κιτρίνης* καὶ *Μελαίνης* ἢ Μαύρης, ἢ ὡς εἴθισται νὰ καλῶνται ἐκ τῶν τόπων καὶ λαῶν, Καυκασίας, Μογγο-

---

Λατινικῇ σημαίνει ὅ,τι καὶ τὸ ἔθνος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ), οὗ προτιμότερον πάντως θὰ ἦτο τὸ *γένος*, ὅπερ μέχρι νῦν ἔτι κρατεῖ ἐν ταῖς μεγάλαις πατριαρχικαῖς ἐκκλησίαις (Διδάσκαλος ἢ Μέγας Διδάσκαλος τοῦ Γένους, Μεγάλη Σχολὴ τοῦ Γένους)· διότι τὸ *γένος* καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων (ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου) λέγεται περὶ τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ, ἀλλ' ἐξ ἐπόψεως ***φυσικῆς συγγενείας*** καὶ ὁμοφυλίας, ἐνῷ τὸ ***ἔθνος*** οὐδέποτε λέγεται οὔτε περὶ φυσικῆς οὔτε περὶ ἠθικῆς καὶ ἱστορικῆς ***ἑνότητος*** τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ λ. γένος ἔχει τὸ μέγα μειονέκτημα ὅτι τὰ ἐξ αὐτῆς παραγόμενα ὀνόματα (γενικός, γενικότης) δὲν δύνανται νὰ ἑρμηνεύσωσι τὸ national καὶ nationalité. Οὕτω λοιπὸν τοῦ ὀνόματος ***ἔθνος*** εὐφήμως ἐπικρατήσαντος ὁ ἀοίδημος Παπαρρηγόπουλος ὠνόμασε τὸ ἔργον αὐτοῦ «***Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους***». Ἀλλ' εἰς τὴν τοιαύτην ὀνομασίαν ὡρμήθη ὁ ἀνὴρ καὶ ἐξ ἄλλου λόγου σπουδαίου. Ἠδύνατο βεβαίως νὰ ὀνομάσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ «Ἱστορίαν Ἑλλάδος» ἢ ὡς εἴπομεν «Ἱστορίαν Ἑλληνικὴν» ὡς Εὐρωπαῖοι τινὲς ἱστοριογράφοι. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος τῶν ὅρων τούτων ὡς ὅρος ἐν τῇ κυριολεκτικῇ ἑρμηνείᾳ αὐτοῦ γεωγραφικῶς μὲν ἑρμηνευόμενος ἥκιστα προσήρμοζεν εἰς λαὸν διεσπαρμένον ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ βίῳ καὶ ἐνεργείᾳ ἐπὶ πλεῖστον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἱστορικῶς δὲ καὶ ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ἑρμηνευόμενος κατὰ τὴν ἀνωτέρω δοθεῖσαν τῷ ***Ἑλλάς***, ἰσοδύναμον τῷ «***Ἕλληνες***» καὶ τῷ «***Ἑλληνικόν***», σημασίαν θὰ ἦτο λίαν ἀόριστος. Τὸν δὲ ὅρον «Ἱστορία Ἑλληνικὴ» ἀπέφυγεν ὁ ἀνὴρ ἕνεκα τῶν ἰδιαιτέρων περιστάσεων, ὧν ἐν μέσῳ συνέγραψε τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἤρξατο τοῦ ἔργου τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐπιβολῆς, «ἑλληνικὴ ἱστορία» ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ ἐσήμαινεν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς Κορίνθου (146 π. Χ.), τοῦ ἔκτοτε ἱστορικοῦ ἑλληνικοῦ βίου περιλαμβανομένου ***λεληθότως*** ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ τοῦ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων «Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους» ἢ «Κάτω αὐτοκρατορίας (Bas-Empire)» καλουμένου Βυζαντιακοῦ κράτους. Ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ 1830 ἀμφισβητηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Φαλλμεράϋερ φυλετικὴ καὶ ἐθνικὴ ἑνότης τοῦ διὰ τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἰδίως διὰ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τοῦ 1821 γνωστοῦ γενομένου παντὶ τῷ κόσμῳ ἑλληνικοῦ ἔθνους μεγίστην εἶχε προκαλέσει κίνησιν καὶ ταραχὴν ἐν τῇ ἱστορικῇ γραμματείᾳ, ἀπολήξασαν εἰς τὴν θεωρίαν περὶ ἀναμφισβητήτου ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς ἑνότητος τοῦ νῦν Ἑλληνικοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικόν· ὁ δὲ Γερμανὸς I. Zinkeisen εἶχεν ἤδη τῷ 1832 ἐκδόσει μέρος τῆς ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο διηνεκοῦς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι νῦν ἑνότητος συγγραφομένης «Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος», ἕτερος δὲ περιώνυμος Γερμανὸς ἱστοριογράφος, ὁ Κάρολος Χόπφ, διὰ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα συγγραφομένων μονογραφιῶν διεπίστωσεν ἰσχυρῶς τὴν αὐτὴν περὶ ἑνότητος θεωρίαν. Ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἀρξάμενος τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ τὸν ὅρον «ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους» ἐθεώρησε προσφορώτερον πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ τοῦ συγγράψαι ἱστορίαν παριστῶσαν τὴν ἀπόλυτον ἐσωτερικὴν ἐθνικὴν καὶ πνευματικὴν ἑνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πανταχοῦ καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐξωτερικαῖς περιόδοις καὶ φάσεσι τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου.

λικῆς καὶ Αἰθιοπικῆς μετὰ τῶν δύο παραφυάδων Ἀμερικανικῆς ἢ Χαλκόχρου (παραφυάδος τῆς Μογγολικῆς ἢ Κιτρίνης) καὶ Μαλαϊκῆς(παραφ. τῆς Αἰθιοπικῆς). Ζητητέον λοιπὸν νῦν εἰς τίνα τῶν τριῶν εἰρημένων ἀνθρωπολογικῶν διαιρέσεων ἀνῆκον οἱ *Ἕλληνες* ἐν τῇ ἱστορίᾳ κληθέντες λαοὶ καὶ καθόλου οἱ λαοὶ οἱ οἰκήσαντες ἀνέκαθεν τὴν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις Ἑλλάδα κληθεῖσαν χώραν. Πᾶσαι αἱ ἀνθρωπολογικαὶ καὶ ἱστορικαὶ καὶ αἱ ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης (τῆς εἰκαστικῆς καὶ πλαστικῆς τέχνης, ἐξεργαζομένης καὶ παριστώσης μορφὰς καὶ ὁμοιώματα ἀνθρωπίνων σωμάτων, γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς) ἀρυόμεναι γνώσεις μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ οἰκοῦντες τὰς εἰρημένας χώρας λαοὶ ἦσαν ἀνθρωπολογικῶς *Λευκῆς* ἢ Καυκασίας φυλῆς καὶ ὅτι μάλιστα ἀνῆκον εἰς μίαν τῶν καλλίστων ὑποδιαιρέσεων (τὴν καλλίστην πασῶν) τῆς φυλῆς ταύτης (1). Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ ἀνθρωπολογικὸν μέρος τῆς καταγωγῆς τῶν *Ἑλλήνων* ἐν τῇ ἱστορίᾳ κληθέντων λαῶν (2).

Η ΚΑΤΑ ΓΛΩΣΣΑΣ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

Μεταξὺ τῆς ἀνθρωπολογικῆς καὶ τῆς ὅλης κατὰ τὸν πνευματικὸν βίον διαιρέσεως καὶ εἰς μεγάλας ὁμάδας ἢ οἰκογενείας κατατάξεως τῶν λαῶν μεσάζει ἡ κατὰ γλώσσας διαίρεσις καὶ εἰς μεγάλας ὁμάδας ἢ οἰκογενείας γλωσσικὴ κατάταξις αὐτῶν. Ἡ γλῶσσα ἀποτελοῦσα μέρος σπουδαιότατον τοῦ ἀνθρώπου μετέχει ἐν ὑψίστῳ βαθμῷ καὶ τῆς φυσικῆς ἰδιοφυΐας ἑκάστου λαοῦ· οὖσα δὲ καὶ κεφάλαιον ἅμα δὲ καὶ γνώρισμα τῆς ἰδιοφυοῦς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ πρὸ πάντων τοῦ ἀνθρώπου τοῦ πνεύματος τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ δρῶντος, ἀνήκει μὲν εἰς τὸν κόσμον τὸν φυσικὸν ὡς ἐκ τῆς φύσεως δημιουργουμένη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ἀνήκει τὰ μάλιστα καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον καὶ εἶναι ὄργανον τούτου. Λίαν δὲ εὐνόητον ὅτι ἡ γλῶσσα ὡς ὄργανον τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ λογικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἰσχυροτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βίου τούτου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ διατελοῦσα ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν τούτου ἐπίδρασιν, ἀποκαλύπτουσα ὅλον τὸν πνευματικὸν κόσμον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ, αὐτὴ διὰ τῆς πολυφθόγγου, αἰωνίως ζώσης καὶ ἐπ' ἄκρου ποικιλλομένης δυνάμεως αὐτῆς ἅπαντα μὲν τὸν αἰσθητὸν καὶ ἠθικόν, τὸν νοητὸν κόσμον, αὐτὰ τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ συνειδήσεως περιβάλλουσα δι' ὑποστάσεως καὶ τύπων καὶ μορφῆς ἐξωτερικῆς αἰσθητῆς καὶ διὰ θαυμαστῆς ἁρμονίας ἀπεικονίζουσα πάντα τὸν

(1) Τὰ ὑπὸ τοῦ δῆθεν ἀσιανολόγου (διὰ τὸ διατελέσαι ἐπί τινα χρόνον πρεσβευτὴν τῆς Γαλλίας ἐν Τεχεράνῃ) A. Gobineau διατελέσαντος καὶ ἐν Ἀθήναις πρέσβεως τῆς Γαλλίας κατὰ τὰ ἔτη 1864—69) γραφέντα ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῶν Περσῶν κατὰ τοὺς Ἀνατολικούς, τοὺς Ἕλληνας καὶ Λατίνους συγγραφεῖς» (Histoire des Perses d' après les auteurs orientaux, Grecs et Latins. 1869) περὶ κιτρίνης φυλῆς οἰκούσης ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἐν ταῖς παραλίαις ταῖς δυτικαῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, συγχωνευθείσης μετ' ἄλλης φυλῆς κα ταύτης οὐχὶ τελείως Ἀρίας, τῆς ἑλληνικῆς δηλονότι, εἰσὶ παντελῶς ἀνάξια προσοχῆς, ὡς καὶ πάντα τὰ ἄλλα ἐν τῇ διτόμῳ πραγματείᾳ αὐτοῦ φαντασιωδῶς γραφέντα οὐδεμιᾶς ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ ἠξιώθησαν προσοχῆς, στερούμενα πάσης ὑποστάσεως ἐπιστημονικῆς.

(2) Εἰς τὸ ἀνθρωπολογικὸν τοῦτο μέρος τῆς περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπιστήμης ἀνήκει καὶ ἡ ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις καλλιεργουμένη νέα ἐπιστήμη ἡ καλουμένη «*κρανομετρία*» ἡ διαιροῦσα καὶ κατατάττουσα τὸ ἀνθρώπινον γένος κατὰ τὸ *κρανίον* εἰς *δολιχοκεφάλους*, *βραχυκεφάλους* καὶ *μεσοκεφάλους*. Κατὰ τὰ ἐπισφαλῆ τὸ πλεῖστον μέχρι νῦν πορίσματα τῆς ἐν τῇ ἀρχῇ ἔτι καὶ γενέσει αὐτῆς διατελούσης ταύτης ἐπιστήμης τοὺς παναρχαίους *δολιχοκεφάλους* διεδέξατο ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἤδη ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι νεώτερος λαὸς *βραχυκεφάλων*, ἐν μέρει δὲ καὶ *μεσοκεφάλων*. Ἀλλὰ τοιαῦται διαιρέσεις καὶ κατατάξεις εἰσὶν ἔτι ἀπὸ καθόλου ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως τοσοῦτον ἐπισφαλεῖς, ὅσον καὶ αἱ παρατηρήσεις ἐφ' ὧν ἐρείδονται, ὥστε περὶ τούτων ἐν παρόδῳ μόνον δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἐν τῇ προκειμένῃ πραγματείᾳ, τὰ δὲ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μόνον ὡς ὑποθέσεις νὰ μνημονεύωνται ἐν αὐτῇ.

εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν αἴσθησιν καὶ νόησιν προσιτὸν κόσμον, αὐτὴ δὲ ἐπινοοῦσα καὶ δημιουργοῦσα πάντας τοὺς τρόπους τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων πνευματικῆς ἐπικοινωνίας, μεγίστην κέκτηται σπουδαιότητα καὶ ῥοπὴν ἐπὶ τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις ἀνθρώπων καὶ λαῶν καὶ σπουδαιότατον καὶ γονιμώτατον παρέχει ἔδαφος εἰς τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν γλωσσῶν καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας συγκρίσεως αὐτῶν διαίρεσιν καὶ κατάταξιν τῶν λαῶν.

Ἡ περὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας σύγκρισιν τῶν γλωσσῶν ἀσχολουμένη ἐπιστήμη ἡ καλουμένη *γλωσσολογία* (ἰδίως συγκριτικὴ γλωσσολογία) ἐκτήσατο κατὰ τοὺς δύο τελευταίους ἰδίως αἰῶνας μεγίστην σπουδαιότητα ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες οἱ περὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν τοσαῦτα ἐξ αὐτοσυνειδησίας τε καὶ ἀπὸ λογισμοῦ φιλοσοφήσαντες καὶ δημιουργήσαντες *γραμματικὴν* καὶ ποικιλοτρόπως διὰ ταύτης κανονίσαντες τὴν φύσιν καὶ τὴν ἰδιότητα ἑκάστου μέρους τοῦ λόγου καὶ δόντες ὄνομα εἰς ἕκαστον αὐτῶν, καθόλου δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ λαοί, λίαν ἀνεπαρκῶς ἥψαντο τῆς τῶν γλωσσῶν πρὸς ἀλλήλας συγκρίσεως. Αἱ δὲ περὶ γενέσεως, ἑνότητος καὶ συγχύσεως γλωσσῶν παραδόσεις τῆς Βίβλου ἐκώλυον μᾶλλον ἢ προειδοποίουν τὴν δι' ἀναλύσεως τῶν γλωσσῶν εἰς τὰ ἀπαρτίζοντα ταύτας στοιχεῖα καὶ διὰ συγκρίσεως τούτων εὕρεσιν καὶ καθορισμὸν τῶν πρὸς ἀλλήλας συγγενείας ἢ ἀλλοτριότητος σχέσεων. Καὶ ἀνὴρ θεολόγος οἷος ὁ Λούθηρος καὶ οἱ σύγχρονοι τούτῳ μεγάλοι Εὐρωπαῖοι τοῦ 15 καὶ 16 αἰῶνος κατείχοντο ἔτι ὑπὸ τῆς ἰδέας ὅτι ἡ ἑβραϊκὴ γλῶσσα ἦν ἡ μήτηρ πασῶν τῶν γλωσσῶν. Ἡ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως τῶν γλωσσῶν ἐπιστήμη ἤρξατο κυρίως ἀπὸ τοῦ 18 μ.Χ. αἰῶνος, ἀφ' ἧς οἱ Ἄγγλοι γενόμενοι κύριοι μεγάλου μέρους τοῦ Ἰνδοστὰν ἠρεύνησαν καὶ τὰ τῆς ἱερᾶς γλώσσης τῶν Ἰνδῶν, τῆς Σανσκριτικῆς (= τελείας), καὶ ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης μετ' ἐκπλήξεως εἶδον τὴν προφανῆ συγγένειαν τῆς γλώσσης ταύτης πρὸς τὰς κυριωτέρας εὐρωπαϊκάς (ἰδίως τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Λατινικήν) καὶ ἀσιατικὰς (ἰδίως τὴν Περσικήν) γλώσσας, καθ' ὃν περίπου χρόνον καὶ ὁ περίφημος Γάλλος Ἀδκετὶλ Δυπερρὸν (Anquetil Duperron) ἀνεκάλυπτεν ἐν τῷ Ἰνδοστὰν παρὰ τοῖς αὐτόθι πυρολάτραις Πέρσαις (Πάρσοις) λείψανα τῆς ἱερᾶς βίβλου τοῦ Ζωροάστρου (τοῦ *Ζένδαβέστα*) καὶ τὴν στενὴν συγγένειαν τῆς παρὰ τούτοις διατηρουμένης ἀρχαίας Βακτρικῆς ἢ Ζενδικῆς πρὸς τὴν Σανσκριτικὴν καὶ πρὸς τὰς Ἰρανικὰς γλώσσας. Αἱ ἐπιστημονικαὶ αὗται ἀνακαλύψεις ἐπλήρωσαν ἐνθουσιασμοῦ τὸν φιλολογικὸν καὶ τὸν ἐπιστημονικὸν καθόλου κόσμον καὶ πλήρεις ἐπιστημονικοῦ ζήλου ἐπεδόθησαν νῦν πλεῖστοι τῆς σοφίας ἐρασταὶ σπεύδοντες εἰς τὰς Ἰνδίας [1], ἔνθα ἀπομένουσιν ἐκ πασῶν σχεδὸν τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, εἰς τὴν σπουδὴν τῶν εἰρημένων δύο ἀρχαίων συγγενῶν γλωσσῶν, φερόμε-

(1) Ὑπὸ τοιούτου πνεύματος ὁδηγηθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 18 αἰῶνος καὶ ὁ ἐν Καλκούττῃ εὑρισκόμενος (ὡς οἰκοδιδάσκαλος ἐν οἴκῳ ἑλληνικῷ τῆς Καλκούττης) Ἀθηναῖος λόγιος Δημήτριος Γαλανός, ἀνεψιὸς τοῦ τότε μητροπολίτου Καισαρείας Γρηγορίου, ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Σανσκριτικῆς. Ἀφοῦ δὲ ἐποιήσατο ἱκανὰς ἐν ταύτῃ προόδους ὑπὸ τοσούτου κατελήφθη ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἰνδικήν, ὥστε καταλιπὼν καὶ τὴν Καλκοῦτταν μετέβη εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν τῶν Ἰνδῶν ***Βεναρὲς*** καὶ ἐνταῦθα προσεκολλήθη ὡς λόγιος ἀκόλουθος ἢ ὑποτακτικός ***(πανδίτ)***, οὐχὶ ὡς ***βραχμᾶνος*** (ὅπερ δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς ἄνδρα μὴ ἐκ γένους Βραχμάνων καταγόμενον) εἰς τοὺς Βραχμάνους καὶ ἐν τοιαύτῃ ἰδιότητι ἐπὶ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη ἐνέκυψεν ἐμβριθέστατα εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἰνδικῆς φιλολογίας. Μὴ λησμονήσας δὲ καὶ τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα, ὧν δέ, ὅπως πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων λογίων τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀρτιώτατα καὶ τελειότατα πεπαιδευμένος τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν καὶ εὐχερέστατα δυνάμενος νὰ γράφῃ ἐν ταύτῃ πεζῶς καὶ ἐμμέτρως, μετήνεγκεν εἰς γλῶσσαν Ὁμηρικὴν ἔμμετρον πολλὰ ἐκ τῆς πλουσιωτάτης ἰνδικῆς ποιήσεως, δοὺς εἰς αὐτὰ

νοι ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ὅτι ἀνεκαλύπτετο ἐν τῇ Σανσκριτικῇ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Βακτρικῇ ἢ Ζενδικῇ ἡ ἀφελῶς ἔτι πιστευομένη μήτηρ πασῶν τῶν γλωσσῶν γλῶσσα. Τὴν τοιαύτην πίστιν ἐνίσχυσε νῦν τὸ γεγονός, ὅτι ἀμφότεραι αἱ γλῶσσαι ἀνῆκον εἰς χώρας θεωρουμένας ἕνεκα τῶν παραδόσεων τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ τῶν ἐν Ζενδαβέστα ὑπαρχόντων ὑπαινιγμῶν περὶ τῶν πρώτων ἀνθρώπων, ὡς κοιτίδας τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς τόπον τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀλλ᾽ ἡ περαιτέρω ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους ἀρξαμένη ἐπιστημονικωτέρα σπουδὴ καὶ ἔρευνα καὶ ἡ οὕτω κατὰ μικρὸν παραχθεῖσα ἐπιστήμη τῆς συγκριτικῆς γλωσσωλογίας (linguistique), ἡ ἐπεκτείνουσα κατὰ μικρὸν τὴν περιοχὴν τῆς περὶ τῆς γλώσσης ἐπιστήμης ἐπὶ σύμπαντα τὸν κόσμον τῶν γλωσσῶν, ἀπέδειξε μετ᾽ οὐ πολὺ ὅτι ἡ ὡς μήτηρ τῶν γλωσσῶν θεωρηθεῖσα Σανσκριτική (μετὰ ταύτης δὲ καὶ ἡ Ζενδικὴ ἢ ἀρχαία Βαυτρική) ἦν ἁπλοῦν μέλος μιᾶς μόνης εὐρυτάτης οἰκογενείας γλωσσῶν καὶ ἐν ταύτῃ οὐχὶ μητρός, ἀλλὰ τὸ πολὺ πρεσβυτάτης ἀδελφῆς κατέχουσα θέσιν, καὶ ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι γλωσσῶν ἀρχαίων καὶ νέων ἰδίας ὁμάδας ἢ ὁμοταξίας γλωσσικὰς ἀποτελοῦσαι. Καὶ αἱ μὲν πρὸς τὴν Ἰνδικὴν καὶ τὴν Βακτρικὴν συγγενεῖς ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ γλῶσσαι ἐκλήθησαν *Ἰνδοευρωπαϊκαί*, *Ἰνδογερμανικαὶ* ἢ *Ἰνδοκελτικαί*, φέρουσαι τὰ ὀνόματα τῶν ἐν ταῖς ἀκροτάταις τῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας χώραις ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ἐν τῇ Γερμανίᾳ καὶ ἐν ταῖς δυτικώτερον ἔτι κειμέναις μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὑπὸ Κελτῶν οἰκουμέναις χώραις λαῶν), ἢ *Ἄριαι* δι᾽ οὓς λόγους θέλομεν ἐξηγήσει περαιτέρω.

Δευτέρα τις μετὰ τῆς Ἀρίας ἢ Ἰνδογερμανικῆς ἐγνώσθη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ οἰκογένεια γλωσσῶν κληθεῖσα Σημιτικὴ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρεσβυτάτου τῶν τοῦ Νῶε υἱῶν *Σήμ*, πατρὸς κατὰ τὴν Π. Διαθήκην (Γενέσεως Κεφαλ. 10) πολλῶν λαῶν, ἐν οἷς τὴν κυριωτάτην θέσιν κατέχουσιν οἱ Ἑβραῖοι. Ἐνταῦθα ἡ ἑβραϊκὴ γλῶσσα καὶ αἱ πρὸς ταύτην συγγενεῖς, αἱ τῶν Φοινίκων, τῶν Ἀραμαίων, Βαβυλωνίων, Ἀσσυρίων καὶ τῶν Ἀράβων ὡς καὶ ἡ ἀρχαία τῶν Ἀβησσυνῶν (ἡ Αἰθιοπική) ἡ καλουμένη συνήθως *Γκεζὶ* (ἤτοι γραφομένη ἀντιθέτως πρὸς τὴν λαλουμένην *Χαμρί*) ἀποτελοῦσι τὴν Σημιτικὴν οἰκογένειαν τῶν γλωσσῶν.

Πλὴν τῆς Ἀρίας τῶν γλωσσῶν οἰκογενείας καὶ τῆς τῶν *Σημιτικῶν*, ἃς οἱ λαλοῦντες λαοὶ ὑπάγονται κατ᾽ οὐσίαν πάντες εἰς τὴν *Λευκὴν* ἢ *Καυκασίαν* ἀνθρωπολογικὴν φυλὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἰσὶ δὲ οἱ κυρίως δημιουργήσαντες τὸν ὑψηλότερον καὶ πνευματικώτερον ἀνθρώπινον βίον καὶ πολιτισμόν, ὑπάρχει ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τρίτη οἰκογένεια γλωσσῶν μεγάλη, λαλουμένη ὑπὸ λαῶν ὑπαγομένων ἐν μέρει μὲν εἰς τὴν *Λευκὴν* ἢ *Καυκασίαν*, ἐν μέρει δὲ εἰς τὴν Κιτρίνην ἢ Μογγολικὴν ἀνθρωπολογικὴν διαίρεσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καλουμένη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τέως μὲν Τουρανικὴ ἢ Τουρκική, νῦν δὲ *Φινοουραλικὴ* ἢ *Οὐραλαλταϊκή*, λαλουμένη ὑπὸ λαῶν ἐκτεινομένων ἀπὸ τῶν βορείων ἐν τῇ νῦν Ρωσσίᾳ καὶ ταῖς σκανδιναυϊκαῖς καλουμέναις

κατὰ μετάφρασιν ὀνόματα ἑλληνικὰ προσφορώτατα (οἷον «Θεσπέσιον μέλος» εἰς τὸ Βαγαβὰτ Γκιτά). Αἱ μεταφράσεις αὗται γενόμεναι γνωσταὶ ἐν Εὐρώπῃ συνετέλεσαν εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ προαγωγὴν τῶν περὶ τὴν σανσκριτικὴν γλῶσσαν καὶ γραμματείαν σπουδῶν. Τὰ χειρόγραφα τῶν μεταφράσεων ὡς καὶ τὸ ἥμισυ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ περιουσίας διέθηκεν ὁ φιλογενὴς ἀνὴρ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς δημοσίας βιβλιοθήκης καὶ ὑπὲρ τοῦ Ἀγῶνος, ἐπιθυμῶν περὶ τὸ τέλος τούτου νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα καὶ παρασκευαζόμενος πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς ἅτε μεσολαβηθεὶς ὑπὸ τοῦ θανάτου, ἐν ἡλικίᾳ 73 ἐτῶν. Ἐτελεύτησε δ᾽ ὡς **χριστιανὸς** καὶ ἐτάφη ἐν τῷ ἀγγλικῷ νεκροταφείῳ τῆς π. Βεναρές.

χώραις μέχρι τῶν Οὐραλίων ὀρέων (ἅτινα θεωροῦνται νῦν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἀποτελοῦντα ὅριον μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας) καὶ ἐντεῦθεν μέχρι τῶν Ἀλταΐων καλουμένων ὀρέων τῆς ἔνδον Ἀσίας (ἐξ ὧν καὶ τὸ ὄνομα Οὐραλαλταϊκός), ἀκριβέστερον δὲ μέχρι τῆς *Μαντζουρίας*· κλάδος δὲ μέγας καὶ σπουδαῖος τῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας ταύτης θεωρεῖται νῦν ὁ λεγόμενος *Τουρανικὸς* ἢ *Τουρκικός*, εἰς ὃν ὑπάγονται αἱ ὑπὸ πολλῶν Τουρκικῶν, Ταταρικῶν καὶ Μογγολικῶν (1) λαῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ λαλούμεναι γλῶσσαι (2).

Ὡς ἐρρήθη ἤδη αἱ γλωσσικαὶ οἰκογένειαι αἵ τε Ἄριαι καὶ αἱ Σημιτικαὶ λαλοῦνται ὑπὸ λαῶν ὑπαγομένων *ἀνθρωπολογικῶς* εἰς τὴν *Λευκὴν* φυλήν. Αἱ ὀλίγαι ἐξαιρέσεις Μαύρων λαλούντων γλῶσσαν ἀραβικὴν ἐν Ἀφρικῇ καὶ εὐρωπαϊκὰς γλώσσας (Ἀγγλοαμερικανικήν, Ἱσπανικὴν ἢ Πορτογαλλικήν) ἐν Ἀμερικῇ ἐξηγοῦνται ἐκ λόγων *ἱστορικῶν*, ἕνεκα τῆς καθυποτάξεως τῶν Μαύρων ἐν Ἀφρικῇ μὲν ὑπὸ τῶν σημιτῶν Ἀράβων, ἐν Ἀμερικῇ δὲ ὑπὸ ἀρίων Εὐρωπαίων. Ἄλλως αἵ τε Ἄριαι πᾶσαι καὶ αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι ἐλαλοῦντο καὶ λαλοῦνται ἀμφότεραι ὑπὸ λαῶν ὑπαγομένων ἀνθρωπολογικῶς εἰς τὴν *Λευκὴν* φυλήν. Ἐν τῇ Οὐραλαλταϊκῇ τοὐναντίον οἰκογενείᾳ γλωσσῶν τῇ ἐκτεινομένῃ ἀπὸ τῆς Βαλτικῆς μέχρι σχεδὸν τῆς Ἰαπωνικῆς θαλάσσης καὶ μέχρι τῶν ἔνδον τῆς Κίνας (3) πλεῖσται μὲν τῶν γλωσσῶν τῆς οἰκογενείας ταύτης (ὡς αἱ Φιννικαί, ἡ Μαγυαρικὴ καὶ ἄλλαι τινὲς ἐν τῇ ἀνατολικωτάτῃ Εὐρώπῃ) λαλοῦνται ὑπὸ *Λευκῶν*, ἄλλαι (ἐν Σιβηρίᾳ καὶ Μαντζουρίᾳ) ὑπὸ Κιτρίνων, ἄλλαι δε (αἱ Τουρκικαὶ ἢ Ταταρικαὶ καὶ Μογγολικαί) ὑπὸ λαῶν μεσαζόντων κατὰ τὸν ἀνθρωπολογικὸν τύπον μεταξὺ *Λευκῶν* καὶ *Κιτρίνων*. Καὶ ἐνταῦθα ἡ συγγένεια ἡ μεταξὺ γλωσσῶν λαλουμένων ὑπὸ λαῶν

---

(1) Ὑπὸ ἔννοιαν ἀνθρωπολογικὴν τὸ ***Μογγόλος καὶ Μογγολικὸς*** καὶ Μογγολικὴ φυλὴ εἶναι ***ὅρος*** ταὐτόσημος πρὸς τὸ ***κίτρινος (ἢ ἐλαιόχρους)*** τῆς ***Κιτρίνης*** καλουμένης ἀνθρωπολογικῆς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· ἀλλ' ὑπὸ ἔννοιαν γλωσσολογικὴν σημαίνει ἁπλῶς μίαν τῶν πολλῶν εἰς τὸν ***Τουρανικὸν*** ἢ ***Τουρκικὸν*** κλάδον τῆς ***Οὐραλαλταϊκῆς*** οἰκογενείας τῶν γλωσσῶν ὑπαγομένων ***Τουρκικῶν*** γλωσσῶν ἢ διαλέκτων. Ἡ σημείωσις αὕτη ἐκρίθη ἀναγκαιοτάτη πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως ἐν ταῖς εἰς τὸ αὐτὸ ὄνομα (Μογγολικός) διδομέναις νῦν δύο διαφόροις ἐννοίαις.

(2) ***Γλῶσσαί τινες*** Οὐραλαλταϊκαὶ λαλούμεναι ἐν Εὐρώπῃ, οἷον ἡ ***Μαγυαρικὴ*** (ἢ Οὐγγρική), ἡ Φιννικὴ καὶ ἄλλαι τινὲς τῆς νοτιανατολικῆς Ρωσίας, θεωρούμεναι καὶ καλούμεναι πρότερον Τουρανικαὶ ἢ Τουρκικαί (***Τουρὰν*** καὶ ***Τοὺρκ*** εἰσιν ὀνόματα ταὐτά, πληθυντ. τύπος τοῦ ἐν τῇ Περσικῇ Τουράν) καὶ ἐν τῇ Τουρκικῇ (Τοὺρκ καὶ Τουργούτ). Ἀλλὰ τὸ ***Τουρὰν*** ἤδη ἐν τῷ Ζενδαβέστᾳ ἔλαβε σημασίαν προσώπου, τοῦ γενάρχου, ὅπως τὸ Τουργούτ (***Ταργέτης*** τοῦ Ἡροδότου)· νῦν κατ' ἀκολουθίαν ἀκριβεστέρων περὶ τὸ ζήτημα ἐρευνῶν θεωροῦνται καὶ καλοῦνται ἁπλῶς Οὐραλαλταϊκὰ ἢ Φιννουραλικὰ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς συγγενεῖς Τουρκικὰς ὑπαγόμενας εἰς τὴν εὐρεῖαν ταύτην γλωσσικὴν οἰκογένειαν, εἰς ἣν κατατάσσονται νῦν καὶ τὰ ἀρχαιότατα γλωσσικὰ ἰδιώματα τῶν ***Σουμὲρ*** καὶ ***Ἀκκὰδ*** τῆς Χαλδαίας, ὡς δὲ ἀξιοῦσί τινες γλωσσολόγοι καὶ ἡ τῶν ***Ἀλαροδίων*** (ἢ Οὐράρτου) τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Καυκάσου.

(3) Ἡ ὑπὸ 400 περίπου ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων τὸ πλεῖστον Κιτρίνης φυλῆς λαλουμένη καὶ γραφομένη ***Σινικὴ*** ἢ ***Κινεζικὴ*** γλῶσσα ἔχει τύπον ὅλως ἰδιόρρυθμον, διαφέρουσα παντελῶς κατά τε τὰς ῥίζας καὶ κατὰ τὰς μορφὰς τῶν λέξεων, αἵτινες πᾶσαί εἰσι μονοσύλλαβοι καὶ δὲν ὑπόκεινται εἰς γραμματικὰς κλίσεις καὶ σχηματισμούς, ἀλλὰ διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλας συνάψεως τῶν ***μονοσυλλάβων λέξεων***, ὧν ἑκάστη ἐκφράζει καὶ μίαν ἔννοιαν, παράγουσιν ὅ,τι ἐν ταῖς Αρίαις καὶ ταῖς Σημιτικαῖς διὰ τῶν μεταβολῶν τῶν καταλήξεων παράγεται καὶ ἐκφράζεται. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη γλῶσσα οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ συγγένειαν οὔτε πρὸς τὰς Ἀρίας καὶ Σημιτικάς, οὔτε πρὸς οἱανδήποτε γλῶσσαν ἔχουσαν ***γραμματικήν***. Καὶ ὅμως ἡ ἔλλειψις γραμματικῆς καὶ γραμματικῆς ὀργανώσεως τῆς γλώσσης δὲν ἐκώλυσε νὰ κατασταθῇ αὕτη γλῶσσα ἑνὸς τῶν ἀρχαιότατα πεπολιτισμένων λαῶν, κεκτημένη καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἐκφράζειν τὸν πολιτισμὸν τοῦτον.

ἀνθρωπολογικῶς διαφερόντων ἀλλήλων θεωρεῖται προελθοῦσα ἀπὸ αἰτίων ἱστορικῶν, ἀπὸ κατακτήσεων καὶ τῆς ἐκ τούτων προελθούσης γλωσσικῆς ἀφομοιώσεως.

Αἱ εἰς τὴν Λευκὴν ἀνθρωπολογικὴν φυλὴν ἀνήκουσαι γλωσσικαὶ οἰκογένειαι, ἰδίως ἡ τῶν Ἀρίων καὶ ἡ τῶν Σημιτικῶν λαῶν, ἔχουσι πᾶσαι μᾶλλον ἢ ἧττον σπουδαίαν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πολιτισμοῦ. Μάλιστα δὲ ὁ πνευματικὸς βίος τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἔργον τῶν Ἀρίων καὶ τῶν Σημιτικῶν λαῶν, ἐκφραζόμενος καὶ εἰκονιζόμενος ἐν ταῖς ὑπὸ τούτων λαλουμέναις γλώσσαις, ἐν ταῖς Ἀρίας δὲ γλώσσαις μίαν τῶν πρωτίστων θέσεων, ἂν μὴ τὴν πρωτίστην πασῶν, ἔχει ἡ γλῶσσα ἡ Ἑλληνική. Διότι ἐν μὲν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς Ἀρίαις οὐδεμία δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ τὸν πλοῦτον τῶν λέξεων καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐκφράσεων καὶ μάλιστα τῶν διὰ τούτων ἐκφερομένων ἀφῃρημένων ἐννοιῶν καὶ ἐσωτερικῶν λογισμῶν· ἐν δὲ ταῖς Ἀσιατικαῖς μόνη ἡ ἀρχαία Ἰνδική (ἡ Σανσκριτική)· *αἰσθητικῶς* δὲ εἶναι ἡ καλλίστη πασῶν κατά τε τὸ εὔφωνον τῶν φθόγγων καὶ τὸ μαλακὸν καὶ εὔκαμπτον ἐν ταῖς κλίσεσι καὶ τοῖς σχηματισμοῖς ὀνομάτων καὶ ῥημάτων, τὸ εὔφωνον καὶ ἐνταῦθα ἔχουσα ὡς πρώτιστον κανόνα, ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἔτι τῇ παρ' Ὁμήρῳ γνωστῇ ἡμῖν μορφῇ, πολλῶν αἰώνων ἔχουσα διανύσει περίοδον ἐν τῇ ἀπὸ τῆς ἀρχετύπου καταστάσεως μέχρι τῆς γλώσσης τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως ἐξελίξει αὐτῆς, νεωτάτη μὲν οὖσα καὶ φαινομένη τὸ κάλλος, ἀρχαιοτάτη δὲ τὴν ἀνάπτυξιν (1), ἰδιάζουσαν κεκτημένη δύναμιν καὶ γονιμότητα ἐν τῷ παράγειν λέξεις ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐν τῷ συντιθέναι λέξεις πρὸς γένεσιν νέων. Ἀλλ' ἡ Ἑλληνικὴ οὐχὶ μόνον ἐν ταῖς κλίσεσι καὶ τοῖς σχηματισμοῖς καὶ μετασχηματισμοῖς ἔχει ὡς νόμον σταθερὸν τὸ *καλόν*, τὸ εὔφωνον καὶ χάριεν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ συνειρμῷ καὶ τῇ πλοκῇ τῶν λέξεων πρὸς ἀποτέλεσιν λόγου ἐν τῇ λεγομένῃ *συντάξει*, ἥτις εἶναι μὲν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ πολυπλοκωτάτη, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν τῷ πολυπλόκῳ τούτῳ μαρτυροῦσα τὴν ὑψίστην δύναμιν καὶ τὸ ὑπέρτατον κάλλος ἐκεῖνο τοῦ λόγου, ὅπερ ὁ μέγας Ρωμαῖος σοφὸς ἐκήρυξεν ὡς ὑπέρτατον μέτρον τελειότητος τῆς ἀνθρωπίνης καθόλου γλώσσης, εἰπὼν ὅτι ἂν οἱ θεοὶ κατήρχουντο εἰς τὴν γῆν, θὰ ἐλάλουν τὴν τοῦ Πλάτωνος γλῶσσαν (2).

---

1) *Ἀρχαιότης* καὶ *νεότης*, προκειμένου περὶ γλώσσης, δὲν εἶναι ὅροι σταθεροὶ καὶ ἀπόλυτοι. Γλῶσσα οἵα ἡ Ἑλληνικὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀρχαιοτάτη ὡς ἔχουσα ἀνάπτυξιν πρὸς τελειότητα ἀρχαιοτάτην καὶ ἐν ἀρχαιοτάτοις ἤδη χρόνοις λαβοῦσα διὰ τῆς πνευματικῆς ἢ ἱστορικῆς καθόλου ἀναπτύξεως τοῦ λαλοῦντος αὐτὴν λαοῦ μορφὴν νέαν καὶ νεωτάτην, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τραχύτητα καὶ τὸ ἀκαλλὲς τῆς ἀρχεγόνου μορφῆς.

2) Ἰδ. Δ. Βερναρδάκη Γραμματ. τῆς ἀρχαίας Ἑλλην. γλώσσης σ. 28 κ. ἑξ. Ἡ Ἑλληνικὴ *σύνταξις* εἶναι ἐκ τῶν θαυμασιωτάτων δημιουργημάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅσα ἐκληρονομήσαμεν οἱ νεώτεροι ἐκ τοῦ ἀρχαίου κλασσικοῦ κόσμου. Ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη καὶ ποίησις, τὰ Ἑλληνικὰ πολιτεύματα, ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς βίος ἐν γένει, οὕτω καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ διὰ τῆς γλώσσης ταύτης ἡ πληρεστέρα καὶ ἀμεσωτέρα ἔκφρασις, ἡ σύνταξις, εἶναί τι μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ τὴν ἄπειρον αὐτῆς καὶ ποιητικὴν ἐλευθερίαν καὶ ποικιλίαν. Εἶναι δὲ κατὰ πρώτην ὄψιν ἡ ἐλευθερία καὶ ποικιλία αὕτη τοῦ Ἕλληνος λόγου ὅπως καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν γένει βίου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας ὑπερεκχειλής, ἀνυπότακτος, δαιμονιῶσα. Δὲν εὑρίσκει τις ἐν αὐτῇ οὐδὲν σχεδὸν σταθερόν, ὁμοιόμορφον κανονικόν. Καὶ ὅμως ἂν ἐμβαθύνῃ τις κάλλιον εἰς τὰ πράγματα, πείθεται ὅτι ἡ συντακτικὴ ἐλευθερία ὑπόκειται εἰς κανόνας καὶ ὑπὸ τὴν ἄπειρον ποικιλίαν κρύπτεται κοινή τις ἀρχὴ καὶ ἑνότης. Ποία δὲ αὕτη;—Ἡ ποιητική, ἀποκρίνομαι, ἰδέα τοῦ κάλλους, ὅπως καὶ καθ' ὅσον δύναται νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῆς συντάξεως. Ὅπως ἡ ζωηρὰ κα ποιητικὴ τῶν Ἑλλήνων φαντασία ἐνεφύσησε πνεῦμα ζωῆς εἰς ὁλόκληρον τὸν ἐκτὸς τοῦ ὑποκειμένου κόσμου καὶ ἐπροσωποποίησεν εἰς σύστημα παμποικίλων καὶ ποιητικῶν θεοτήτων ὁλόκληρον τὴν καθ' ἑαυτὴν νεκρὰν καὶ ἄψυχον φύσιν, οὕτως αὐτὴ αὕτη ἡ ζωηρὰ καὶ ποιητικὴ φαντα-

Πάντως ὁ τοιοῦτος βαθμὸς τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ κάλλους τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης δὲν ὑπῆρξε τὸ ἀρχέγονον κεφάλαιον ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τοῦ Ἕλληνος, ἀλλ' εἶναι προϊὸν ἀναπτύξεως ἐν χρόνῳ μακρῷ τελεσθείσης καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἰς τὸν ὑπέρτατον ἀνυπέρβλητον βαθμὸν τελειότητος ἐξικομένης. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος ἔγκειται οὐχὶ ἐν τῇ παραχθείσῃ τελειότητι τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ κάλλους, ἀλλ' ἐν τῇ *δυνάμει* ὑπαρχούσῃ πρὸς τοιαύτην τελειότητα φυσικῇ ἀρετῇ, ἥτις ἀρχῆθεν ἀπετέλεσε κεφάλαιον μέγα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου.

Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ποιησώμεθα λόγον μακρὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ ἱστορικῇ τελειότητι αὐτῆς. Τὰ ὅσα ἐρρήθησαν ἐνταῦθα περὶ ταύτης ἀποβλέπουσιν ἁπλῶς εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως καὶ ἀξίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῷ χώρῳ τῶν γλωσσῶν, ὡς στοιχείου καὶ κεφαλαίου φυσικοῦ ἐν τῇ γενέσει καὶ διαπλάσει τοῦ ἰδιοφυοῦς ἱστορικοῦ Ἑλλην. βίου. Ἐξηγησάμενοι δ' ἐπαρκῶς τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τοῦτο μεταβαίνομεν εἰς τὰ περὶ τοῦ δευτέρου φυσικοῦ στοιχείου ἢ κεφαλαίου τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἱστορικοῦ ἑλληνικοῦ βίου, εἰς τὸ ζήτημα τοῦ περιβάλλοντος τὴν Ἑλλάδα φυσικοῦ κόσμου ἐν τῇ τούτου πρὸς γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐνεργείᾳ καὶ ἐπιδράσει.

β') Ο ΠΕΡΙΒΑΛΛΩΝ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ ΦΥΣΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ ζῇ καὶ βιοτεύει ἔθνος τι, δημιουργεῖ καὶ ἀναπτύσσει καὶ προάγει τὸν ἱστορικὸν τούτου βίον, ἔτι δὲ τὸ κλῖμα τοῦ τόπου καὶ ἡ περιβάλλουσα τὴν θέαν τούτου φύσις ἔχει, ἐν τῇ ἀρχῇ μάλιστα καὶ τῇ γενέσει τοῦ εἰρημένου βίου, μεγίστην ῥοπὴν καὶ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν τρόπον τῆς ὅλης ἀναπτύξεως τοῦ βίου τούτου. Ὁ ἀήρ, ὁ οὐρανός, τὸ κλῖμα, τὸ ἔδαφος, ἡ θέα τοῦ ὁρίζοντος, ἡ θέα τῆς θαλάσσης, ἡ θαλασσοπλοΐα, ἡ κατὰ γῆν ἢ διὰ θαλάσσης συγκοινωνία τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ ἡ μετὰ ταύτης συνδεομένη *ἐμπορία*, καὶ ἡ βιομηχανία καὶ αἱ τέχναι αἱ βιομηχανικαί, πάντα ταῦτα ἀπ' εὐθείας τε καὶ ἐμμέσως ἐπιδρῶσιν ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν. Οἱ ὅροι τοῦ φυσικοῦ βίου καὶ τοῦ μετὰ τούτου κατὰ μικρὸν ἀναπτυσσομένου πνευματικοῦ βίου ὑπὸ οὐρανὸν εὔδιον καὶ *φιλάνθρωπον* καὶ ὑπὸ κλῖμα εὐκραὲς ἐπὶ γῆς εὐφόρου καὶ ἡμέρου καὶ *φιλανθρώπου* τὴν θέαν, ποικιλλομένης διὰ τῆς ποικιλίας τῶν ὀρέων, τῶν κοιλάδων καὶ πεδιάδων καὶ περιβρεχομένης ὑπὸ θαλάσσης καὶ ὅρμων καὶ λιμένων καὶ τρόπων ἐπικοινωνίας πρὸς ἄλλας χώρας εὐημερούσας, δὲν δύνανται νὰ ὦσιν οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ὅρους βίου, ὃν διάγουσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τόποις στερουμένοις θαλάσσης ἢ καὶ ἐν ἀλιμένοις ἀκταῖς καὶ ἐν μονοτόνοις πεδιναῖς ἐκτάσεσι μὴ διαχωριζομέναις ὑπὸ θαλασσῶν. Καὶ ἂν ἔτι μὴ παρακολουθήσῃ τις τὴν γεωγραφικὴν ἱστορίαν τοῦ Neumann τὴν ἑρμηνεύουσαν ἡμῖν τὴν γένεσιν τῶν Ἀττικῶν μύθων ἐκ τῆς φυσικῆς διαπλάσεως τῶν ἀκτῶν, τῶν λιμένων καὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἀττικῆς, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν γενικὴν ἀρχὴν τῆς τοιαύτης θεωρίας. Ἄριστα δὲ περὶ τοιούτων λέγει Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς (Περὶ Τέχν. κεφ. 11), μάρτυρα ἐπικαλούμενος καὶ τὸν Πλάτωνα : «Καὶ γὰρ ὁ Πλάτων φησὶ παγκάλως ὅτι κατὰ τοῦ οὐρανοῦ τόπους καὶ τῶν ἠθῶν κράσεις καὶ τὰ ἤθη φύσιν ἐκδύεσθαι τοὺς τόπους καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπὸ τῶν καθ' ἕνα». (Ταῦτα ὁ Διονύσιος συγκεφαλαιοῖ ἐκ τῶν

σία ἐζωογόνησε καὶ ἐνεψύχωσε τὰ ἄλλα νεκρὰ μέρη τοῦ λόγου, διεμόρφωσεν εἰς εἶδος καὶ κάλλος τὴν ἄλλως ἄμορφον καὶ ἀνείδεον ὕλην τοῦ τυπικοῦ, ἐπροσωποποίησε τὰ εἴδη ταῦτα καὶ τὰς μορφὰς ὅσα ἦτο δυνατὸν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ὅσα ἦτο ἀδύνατον καὶ διὰ μυρίων τρόπων καὶ διὰ μυρίων εἰς αὐτὴν μόνον μὴ ἀπορρήτων μυστηρίων ἐζωογόνησε καὶ ἐνεψύχωσε θαυμασίως αὐτήν.

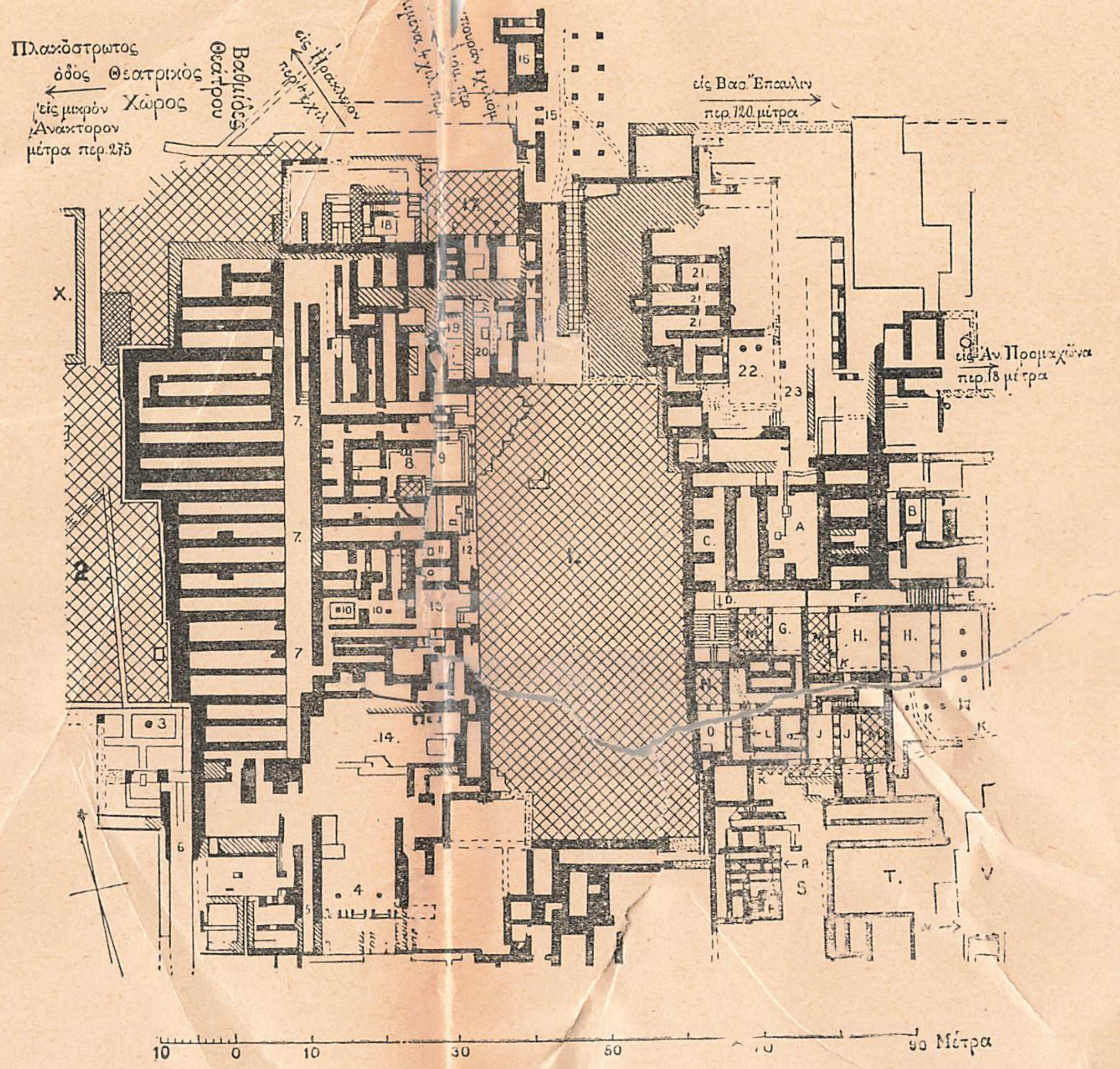
πολλῶν περὶ τοῦ πράγματος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν Πολιτειῶν Δ´ κεφ. 11 εἰρημένων). Ἀλλ᾿ ἡ τῆς φύσεως ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἐπίδρασις ὅσον ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ὅτε δὲν ἔλαβεν ἔτι οὗτος ὑπόστασιν καὶ μορφὴν ὁριστικὴν καὶ διατελεῖ ἔτι ἐν τῷ πρώτῳ σταδίῳ τοῦ γίνεσθαι, εἶναι ἰσχυρά, τοσοῦτον ἐλαττοῦται εὑρισκομένη ἀπέναντι κόσμου ἱστορικοῦ πνευματικοῦ αὐτενεργοῦ καὶ αὐτάρκους. Δύναται ὁ Ἕλλην καὶ ἐν μέσῳ τῶν χιονοστιβάδων τῶν πολικῶν χωρῶν εὑρισκόμενος καὶ ἐν ταῖς ἀμμώδεσι πυροκαύστοις πεδιάδεσι τοῦ τῆς Ἀφρικῆς ἰσημερινοῦ διαιτώμενος νὰ μένῃ Ἕλλην, ὅπως κατὰ τὴν φυσικὴν διάπλασιν οὕτω καὶ κατὰ τὴν ψυχικὴν διάθεσιν, μετὰ πλήρους συνειδήσεως τοῦ *Ἕλληνος* καὶ τοῦ *Ἑλληνικοῦ κόσμου*, ἐν τούτῳ ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ζῶν καὶ κινούμενος, τῆς ἐσωτερικῆς τούτου αἰσθήσεως ἀντιδρώσης ἰσχυρῶς εἰς πάσας τὰς φυσικὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ φυσικοῦ κόσμου. Τετρακόσια περίπου ἔτη ἔζησαν οἱ Τοῦρκοι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ἄλλοις τόποις ἑλληνικοῖς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος. Πάντως ἐν τῷ χρονικῷ τούτῳ διαστήματι ἡ πνευματικὴ αὐτοῦ ἰδιοφυΐα καὶ χαρακτὴρ δὲν ἔμεινεν ἐν πᾶσι τοιοῦτος, οἷος ἤθελε μείνει ἂν τὸ τοῦ εἰρημένου χρόνου μῆκος ἤθελον διαγάγει ἐν ταῖς στέππαις ταῖς Κιργισίαις ἢ ἐν τῇ Μογγολικῇ ἐρήμῳ Κώβῃ· ἀλλ᾿ ἡ ἐπελθοῦσα ἠθικὴ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ μεταβολὴ ὑπῆρξεν ἐλαχίστη καὶ ἐν τῷ ὅλῳ ἔμεινεν τοιοῦτος οἷος ἦν ὅτε τὸ πρῶτον ἦλθε. Διότι ἦλθεν ὑπὸ τὸ κράτος ὁρίζοντος πνευματικοῦ ὁλοκλήρων αἰώνων, ὑπὸ τὸ κράτος πίστεως καὶ πεποιθήσεως, ἰδεῶν καὶ προλήψεων δεσποζουσῶν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἐξ οὗ ὁρμηθεὶς ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πάντως ἀλλοίως θὰ εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἂν ὁ λαὸς οὗτος μετέβαινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν φυσικῇ παρθενίᾳ τελείᾳ, βάρβαρος μὲν καὶ ἄξεστος, ἀλλὰ μὴ διατελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τὸ ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατρίδος.

Κατὰ ταῦτα ὁ βαθμὸς καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἰδιοφυοῦς ἱστορικοῦ βίου λαιοῦ τινος ῥοπῆς καὶ ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος φυσικοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς μείζονος ἢ ἐλάττονος προσεγγίσεως τοῦ λαοῦ τούτου πρὸς τὸν ἀρχέγονον φυσικὸν βίον καὶ πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον. Λαὸς ἔχων πρὸ αὐτοῦ μόνον τὴν φύσιν, οὐχὶ τὴν ἱστορίαν, οὐχὶ δηλονότι κόσμον πνευματικὸν ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως προελθόντα, λαὸς ἱστάμενος ἐπὶ ἐδάφους φυσικοῦ παρθενικοῦ, μὴ παραλαβὼν καὶ μὴ κληρονομήσας ἀπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ παρελθόντος ἀντιλήψεις καὶ προλήψεις πνευματικὰς καὶ ἤθη καὶ ἔθιμα δεσπόζοντα τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ἀλλ᾿ ἀπ᾿ εὐθείας ἀπὸ τῆς θέας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ πρὸ αὐτοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἐμπνεόμενος κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις ταύτας τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν φυσικοῦ κόσμου δημιουργεῖ τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ κόσμον. Καὶ ὅσῳ πλέον ὁ περὶ αὐτὸν αἰσθητὸς κόσμος μετέχει τοῦ καλοῦ τῆς ποικιλίας, τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς ἐν ποικιλίᾳ ἑνότητος, τοσούτῳ περισσότερον ὁ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ διαπλασσόμενος κόσμος τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, τῆς φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματος εἶναι πλούσιος εἰς εἰκόνας παριστώσας καὶ ἐκπροσωπούσας τὸ κάλλος τῆς ποικιλίας καὶ ἁρμονίας ἐν τῷ κόσμῳ τῆς *ποιήσεως* καὶ μυθολογίας. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἴσως ἐν πᾶσιν ἀκριβὲς τὸ ὑπό τινων ῥηθὲν ὅτι σύμπασα ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία οὐδὲν ἄλλο κατὰ βάθος εἶναι ἢ αὐτὴ ἡ γεωγραφία τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν περιβαλλομένη πέπλον ποιητικὸν καὶ μεταβάλλουσα τὰ φυσικὰ καὶ αἰσθητὰ ὑποκείμενα εἰς πρόσωπα ἠθικὰ καὶ ἰδεώδη καὶ δημιουργοῦσα κόσμον ἰδεώδη θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἐμψυχούντων νοερῶς σύμπαντα τὸν αἰσθητὸν κόσμον· ἀλλ᾿ ὅμως εἶναι ἀληθέστατον ὅτι ἡ φυσικὴ διάπλασις τῆς Ἑλληνικῆς γῆς μεγάλην εἶχε ῥοπὴν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν διάπλασιν τοῦ Ἕλληνος. Ἡ δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ αἰσθητικὴ καὶ πνευματικὴ ἰδιοφυΐα ἐποίησεν ὥστε ἐν τῷ

μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτ[illegible]σικοῦ κόσμου ἀμοιβαίᾳ ἐπαφῇ καὶ ἐπιδράσει πλήρης ἐπικρατεῖ ἁρμονία. Καὶ κατὰ τ[illegible] ὁ οὐρανός, τὸ κλῖμα, ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδος, οἱ ποταμοί, τὰ ῥεῖθρα, αἱ λίμναι, τὰ ὄρη καὶ οἱ λόφοι, καὶ ὁ φωταυγὴς καὶ πλήρης ζωῆς κάλλους καὶ ἀγαθότητος φιλομειδὴς ὁρίζων, τὸ ἥμερον καὶ φαιδρὸν καὶ *φιλάνθρωπον* (1) ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ τῆς Ἑλλάδος εἰσὶ τὰ μεγάλα κεφάλαια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἱστορικοῦ βίου. Διότι ἐκ τῆς τοιαύτης μεταξὺ τοῦ πνεύματος τοῦ Ἕλληνος καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν φυσικοῦ κόσμου ἁρμονίας καὶ οἰκειότητος παρήχθη ἡ *ἐλευθερία* ἐκείνη τοῦ πνεύματος ἡ δοῦσα εἰς τὸν πνευματικὸν καὶ ἱστορικὸν βίον τῆς Ἑλλάδος χαρακτῆρα ὅλως ἰδιοφυᾶ. Ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ ἀνθρώπων ἱστορικῶν γένει τοσοῦτο πιστῶς διετηρήθη ἡ μεταξὺ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως ἁρμονία καὶ ἡ ἐκ ταύτης προερχομένη ἐλευθέρα κίνησις τοῦ *πνεύματος* ὅσον ἐν τῷ ἑλληνικῷ. Διότι οὐδεὶς λαὸς μετὰ τοσαύτης ἠρεμίας, ἐλευθερίας καὶ οἰκειότητος ἀπέβλεψε πρὸς τὴν φύσιν μεθ' ὅσης ὁ ἑλληνικός. Ἡ *ἐλευθερία* αὕτη, ἡ μετὰ γαλήνης πνεύματος καὶ ἐν ἰσορροπίᾳ καὶ ἁρμονίᾳ φαντασίας καὶ διανοίας ἀτενίζουσα πρὸς τὴν φύσιν καὶ παριστῶσα ταύτην ὑπὸ τὴν φαιδρὰν καὶ φιλάνθρωπον αὐτῆς ὄψιν, οὐδαμῶς πληροῦσα τὴν φαντασίαν καὶ τὸ αἴσθημα φόβου καὶ τρόμου ἐκ τοῦ μεγάλου τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἐμποιουμένου ὡς παρὰ τοῖς πολλοῖς Ἀσιατικοῖς λαοῖς, ἀλλ' οὔτε μετὰ ψυχρᾶς μόνον σκέψεως καὶ ὑπερεντάσεως πασῶν τῶν φυσικῶν δυνάμεων παλαίουσα ψυχρῶς πρὸς τὸν κόσμον τὸν φυσικὸν ὅπως παρὰ τοῖς βορείοις λαοῖς, ἐποίησεν ὥστε μηδέποτε νὰ ταραχθῇ ἡ μεταξὺ ποιήσεως καὶ ἱστορίας πραγματικὴ ἁρμονία, μηδέποτε ὁ κόσμος ὁ ἰδεώδης νὰ ὑποχωρῇ πρὸ τοῦ πραγματικοῦ, μηδέποτε τὸ πραγματικὸν νὰ ἐξαφανίζηται πρὸ τοῦ φαντασιώδους. Οὐδέποτε ὁ Ἕλλην κατέλιπε τὸν χῶρον τῆς ποιήσεως καὶ ἐν τῇ σαφεστάτῃ καὶ ἀκραιφνεστάτῃ ἀντιλήψει τοῦ πραγματικοῦ. Τὸ ἰδεῶδες ὑπῆρξε πάντοτε ἡ κορωνίς, ἡ κορυφαία ἀκρότης τοῦ *πραγματικοῦ* ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἐκφάνσει τῆς τούτου δυνάμεως. Τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλόν, μετὰ τούτων δὲ καὶ τὸ ἀγαθόν (καλκἀγαθον), διετέλεσαν πάντοτε ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἄλληλα. Οὐδέποτε ἡ ἀληθὴς ἢ ὀθνεία ἐπιστήμη πλὴν ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν κατέπνιξε τὴν φωνὴν τῆς ποιήσεως. Ἡ *ἐλευθερία* τοῦ πνεύματος παρήγαγεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ, ἐν τῇ χώρᾳ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ζητουμένης σοφίας, τὴν *φιλοσοφίαν* ἤτοι τὴν μόνην προσήκουσαν τῷ ἀνθρώπῳ ὑψίστην ἀρετὴν τοῦ *διηνεκῶς* καὶ *ἀπαύστως ἀγαπᾶν* καὶ ζητεῖν τὴν σοφίαν καὶ μηδέποτε ἐπαίρεσθαι ἐπὶ τῇ ἑκάστοτε κτωμένῃ σοφίᾳ καὶ δοκεῖν σοφὸν εἶναι. Ὁ ὅρος δὲ αὐτός (ὁ τοῦ *φιλοσοφεῖν*) ἐκφράζων καὶ ἑρμηνεύων ἅμα μὲν τὴν ὑπερτάτην ἐλευθερίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐν τῷ ζητεῖν καὶ ἐρευνᾶν, ἅμα δὲ καὶ τὸ ὅριον τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας, ὑπῆρξε τύπος, εἰκών, κορωνὶς καὶ σφραγὶς τῆς ἐν παντὶ ἐνεργείας τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἕλληνος καὶ τῇ ὑπὸ τούτου ἀντιλήψει τοῦ κόσμου ἁρμονίᾳ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ, τοῦ κόσμου τῆς ποιήσεως καὶ τῆς *πραγματικότητος*, παρήγαγον ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους τὸν ἀληθῆ καὶ τέλειον ἱστορικὸν βίον, τὸν εἰκονιζόμενον ἐν αὐτῇ τῇ εἰκόνι τῇ φυσικῇ τῆς Ἑλλάδος γῆς. Σύμπασα ἡ Ἑλλὰς ἐβαπτίσθη, οὕτως εἰπεῖν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ πραγματικῇ καὶ ἰδεώδει καὶ δὲν ἔμειναν ἐν αὐτῇ ὄρος, βουνόν, λόφος, βράχος, ποταμός, ῥεῖθρον, πηγὴ ὕδατος, μὴ ἔχον ὄνομα, μὴ ἐξυμνηθὲν ὑπὸ τῆς ποιήσεως καὶ μὴ διαφημισθὲν ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Καὶ ὅτε ἐπὶ χρόνου

(1) Κατὰ τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις χρῆσιν τοῦ ὀνόματος. Δὲν πρόκειται περὶ ἠθικῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας, ἀλλὰ περὶ φυσικῆς αἰσθητικῆς φιλανθρωπίας, τῆς τερπνῆς καὶ εὐεργετικῆς ἐπὶ τὴν αἴσθησιν ἐπιδράσεως τῆς φύσεως.

3 Δυτικὴ στοά
4 Νότιον προπύλαιον
5 Διάδρομος ρυτοφόρου
6 Διάδρομος πομπῆς
7 Ὁ διάδρομος μὲ τὰς ἀποθήκας
8-9 Αἴθουσα θρόνου καὶ πρόδρομος αὐτῆς
10 Δώματα μὲ τοὺς τετραγώνους στύλους
11 Οἱ θησαυροὶ τοῦ ναοῦ
12 Τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς μὲ τοὺς ὄφεις
13 Δῶμα μὲ τὰς βάσεις τῶν κιόνων
14 Ἡ αὐλὴ τοῦ βωμοῦ
15 Βορεία εἴσοδος
16 Φυλακεῖον
17 Βορεία στοά
18 Βόρειον λουτρὸν
19 Κτιστοὶ λάκκοι
20 Τὸ δῶμα τοῦ συλλέγοντος τὰ ἄνθη
21 Αἱ βορειοανατολικαὶ ἀποθῆκαι
22 Βορειοανατολικὴ αἴθουσα
23 Ὁ διάδρομος τοῦ ἰατρικίου
A Τὸ δωμάτιον τοῦ ἐλαιοπιεστηρίου
B Τὸ δωμάτιον τοῦ γλύπτου
C Ὁ διάδρομος τῶν μυχῶν
D Ἡ μεγάλη κλῖμαξ
E Κλίμακες πρὸς τὸν ἄνω διάδρομον
F Ὁ ἰσόγειος διάδρομος καὶ ὑπὲρ αὐτὸν ὁ τοῦ ὑπερῴου
G Αἴθουσα τῶν κιόνων
H Αἴθουσα τῶν διπλῶν πελέκεων
J Τὸ μέγαρον τῆς βασιλίσσης
K Ὑπόνομος
L Πλυντήριον
M Φωταγωγοὶ αἰθουσῶν
N Αὐλὴ ἠλακατῶν
O Δῶμα μὲ τὰ ἑδώλια
P Νότιον λουτρὸν
R Τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς τῆς περιστερᾶς
S Ἡ αὐλὴ τοῦ ἱεροῦ
T Νοτιοανατολικὴ αὐλὴ
V Βάσις τοῦ μονολίθου στύλου
W Νοτιοδυτικὴ οἰκία
X Βορειοδυτικὸν οἰκοδόμημα μὲ τὰ χαλκᾶ σκεύη

ΣΧΕΔΙΟΝ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΚΝΩΣΟΥ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ : ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

τινὰ περίοδον ἐφαίνετο ἡ πραγματικὴ ἱστορία ἐξαφανιζομένη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς Ἑλλάδος καὶ παραδιδομένη εἰς τὴν διάκρισιν τῆς βαρβαρότητος, μόνη ἡ ὄψις καὶ ἡ θέα τῆς φυσικῆς Ἑ λάδος ἤρκει ἵνα ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ ποιητοῦ ἐμφανίζηται ἡ Ἑλλὰς ἡ ἱστορικὴ μεθ' ὅλου τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ κάλλους αὐτῆς. Ἡ νεκρὰ Ἑλλὰς καθίστατο «νεκρὰ ἀθάνατος» ἐν τῇ φύσει τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐνέπνεεν εἰς τὸν μέγαν ποιητὴν στίχους πρὸς τοὺς *ἀθανάτους* νεκρούς, «ὧν τὸ ὄνομα ζῇ σήμερον ἐν τῇ πνοῇ τῆς αὔρας καὶ τῷ ψιθύρῳ τῶν ὑδάτων. Τὰ δάση εἶναι πλήρη τῆς δόξης αὐτῶν. Ἡ ἀρχαία στήλη ἡ ὑψουμένη ἐν τῇ σιγῇ τῆς ἠρεμίας καυχᾶται ἐπὶ συγγενείᾳ πρὸς τὴν ἱερὰν αὐτῶν κόνιν. Αἱ σκιαὶ αὐτῶν πτερυγίζουσι περὶ τὰ σκιόεντα ὄρη καὶ ἡ εἰκὼν αὐτῶν κατοπτρίζεται ἐν ἑκάστῃ πηγῇ. Ὁ ἐλάχιστος ρύαξ καὶ ὁ μέγιστος ποταμὸς ῥέουσι μιγνύοντες πρὸς τοὺς φλοίσβους τῶν κυμάτων τὴν δόξαν τῶν Ἑλλήνων. Ὑφ' οἱονδήποτε ζυγὸν καὶ ἂν κύπτῃ ἡ γῆ αὕτη, ἀνήκει εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τὴν Δόξαν».

Ο ΦΥΣΙΚΟΣ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἀλλ' ἡ φύσις τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἕλληνος ἁρμονίας δὲν παρήγαγε μόνον καὶ διέχεε τὴν φαιδρότητα καὶ τὴν ἀείζωον φαιδρὰν νεότητα εἰς τὸν Ἕλληνα, ἀλλὰ καὶ παρώρμησεν αὐτὸν εἰς τὴν τελεσφόρον χρῆσιν τῶν φυσικῶν πλεονεκτημάτων τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Ὁ αὐτοφυῶς, οὕτως εἰπεῖν, αὐτομάτως καὶ αὐτοτελῶς παραγόμενος ἐν οἵᾳ δήποτε χώρᾳ, ἔθνει καὶ λαῷ ἱστορικὸς βίος ἐξαρτᾶται, ὡς ἐρρήθη, ἀπὸ τῆς διαπλάσεως τοῦ περιβάλλοντος τοῦτον φυσικοῦ κόσμου. Τοῦτο ἀληθεύει οὐ μόνον ὡς πρὸς τὸν ἀκραιφνῆ πνευματικὸν βίον, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν ὑλικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑλικῆς εὐημερίας καὶ εὐδαιμονίας οἱασδήποτε χώρας. Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι γεωγράφοι ἐξῆραν εὐλόγως τὸ μεταξὺ τῶν ἠπείρων εἰς ἡμέρωσιν καὶ πολιτισμὸν λίαν προσφυὲς τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ διαπλάσεως τῆς *«πολυσχημονεστάτης»* τῶν ἠπείρων κατὰ Στράβωνα, τῆς Εὐρώπης, τῆς μάλιστα πασῶν εὐπορούσης θαλασσῶν, κόλπων καὶ λιμένων, χερσονήσων καὶ νήσων, δι' ὧν πάντων καὶ τὸ κλίμα τῆς ἠπείρου ταύτης καθίσταται εὐκραὲς καὶ ὁ ὁρίζων πανταχοῦ ποικίλος καὶ ἡ θέα τερπνὴ καὶ ἡ συγκοινωνία εὔκολος καὶ συχνή, ὁ δὲ βίος ἀναπτύσσεται ἁρμονικῶς. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ Εὐρώπη ἵσταται μεθ' ὑπεροχῆς ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἠπείρων ἐν τῷ βίῳ τῷ ἱστορικῷ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ, οὐχὶ κατὰ τὴν προτεραιότητα τοῦ χρόνου, ἥτις ἀνήκει πάντως εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον (ἐν Ἀφρικῇ), ἀλλὰ κατὰ τὸ ποιὸν καὶ τὴν ἐσωτερικήν, ἰδιοφυᾶ, ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἀρετὴν τῶν οἰκούντων, εἰ καὶ ὁ τοπικὸς χωρισμὸς καὶ ἡ τοπικὴ διάκρισις αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἀσίας ὑπῆρξεν οὐχὶ φυσική, ἀλλὰ τεχνητὴ καὶ συμβατική, ἐντεῦθεν δὲ καὶ αὐθαίρετος ὡς πρὸς τὰ σημεῖα τοῦ χωρισμοῦ (1). Λέγει δὲ καὶ ὁ Στράβων (Β, 126)

(1) Εὐρώπη καὶ Ἀσία **φυσικῶς** ἀποτελοῦσι μίαν ἤπειρον, οὐχὶ δὲ δύο καθ' ἑαυτὰς ἠπείρους κεχωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων φυσικῶς διὰ θαλασσῶν καὶ ὠκεανῶν, ὡς εἶναι ἡ Ἀφρικὴ κεχωρισμένη ἀπὸ τῆς Ἀσίας (πλὴν μικρᾶς τινος ταινίας γῆς περὶ τὸ Πηλούσιον) καὶ ἡ Ἀμερικὴ καὶ ἡ Νέα Ὁλλανδία. Ἡ Εὐρώπη εἶναι τὸ δυτικώτατον τῆς αὐτῆς ἠπείρου (τῆς Ἀσίας) συνεχὲς ταύτης τμῆμα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ ὅρια τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν Ἀσίαν ποικίλας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς γεωγραφίας ἔλαβον μεταβολάς. Παρ' Ἡροδότῳ, παρ' ᾧ καὶ πρῶτον ἀναφέρεται τὸ ὄνομα ὡς ὄνομα μεγάλης ἠπείρου ἤτοι τμήματος μεγάλου τῆς γῆς, ἡ Εὐρώπη ἐκτείνεται μέχρι τῶν νῦν Ἀλταΐων καλουμένων ὀρέων, περιλαμβάνουσα τήν τε νῦν δυτικὴν Σιβηρίαν καὶ μέρος τῆς νῦν Μέσης καλουμένης Ἀσίας, διὰ τοῦτο δὲ θεωρεῖται (ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου) εὐλόγως ὡς μείζων Ἀσίας ὁμοῦ καὶ Λιβύης. Οἱ μεταγενέστεροι τοῦ Ἡροδότου ἀρχαῖοι γεω-

περὶ τῆς τοιαύτης ὑπεροχῆς : «Ὅτι πολυσχήμων τε καὶ πρὸς ἀρετὴν ἀνδρῶν εὐφυεστάτη καὶ πολιτειῶν καὶ ταῖς ἄλλαις πλεῖστον μεταδεδωκυῖα τῶν οἰκείων ἀγαθῶν». Ὡς πρὸς τὸ πολυσχῆμον τοῦτο μετὰ τὴν Εὐρώπην ἔρχεται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γεωγραφίᾳ ἡ Ἀσία, ἐνῷ ἡ Λιβύη (ἡ Ἀφρικὴ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων) ἐξαιρουμένης τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς παρὰ τὴν Μεσόγειον καλουμένην θάλασσαν ἐκτεινομένης (ἔνθα ἡ Αἴγυπτος, ἡ Κυρηναϊκὴ καὶ ἡ Καρχηδονία, χῶραι πεπολιτισμέναι) μὴ διασχιζομένη καὶ μὴ διαβρεχομένη ἐκ τῶν ἔνδον ὑπὸ θαλασσῶν ἔμεινε μέχρι σήμερον ξένη πρὸς πολιτισμόν, ἡ δὲ Ἀσία ἡ μὴ ἀμοιροῦσα θαλασσῶν τινων μεσογείων ἐνιαχοῦ τῆς ἐκτάσεως αὐτῆς μέσην τινὰ ἔλαβε θέσιν μεταξὺ τῶν δύο, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ πολιτισμοῦ (Στρίβ. 121 «Ἡ μὲν οὖν Εὐρώπη πολυσχημονεστάτη πασῶν εστι, ἡ δὲ Λιβύη τὰ ἐναντία πέπονθεν, ἡ δὲ Ἀσία μέσην πως ἀμφοῖν ἔχει τὴν διάθεσιν»). Ἀλλ' ἂν ἡ Εὐρώπη εἶναι ἡ πολυχημονεστάστη καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ἀρετὴν ἀνθρώπων εὐφυεστάτη τῶν ἠπείρων, ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ Εὐρώπη τῆς Εὐρώπης, οὕτως εἰπεῖν, εἶναι ἡ Ἑλλάς, ἔχουσα ἔκτασιν περιβρεχομένην ὑπὸ θαλασσῶν μείζονα πάσης ἄλλης χώρας εὐρωπαϊκῆς πολλαπλασίας κατὰ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιφανείας. Οὕτω σύμπασα ἡ Ἰβηρικὴ χερσόνησος (Ἱσπανία καὶ Πορτογαλία ὁμοῦ) ἔχουσα ἐπιφάνειαν 600 περίπου χιλιάδων τετραγων. χιλιομ. ἀπέναντι τῆς Πελοποννήσου ἤτοι πέντε καὶ εἰκοσάκις μείζονα τῆς τῆς Πελοποννήσου καὶ πλήν τινος μικρᾶς ἐκτάσεως (μόλις τὸ $^1/_5$ τῆς ὅλης περιμέτρου τῆς χερσονήσου ἀποτελούσης) περιβρέχεται πᾶσα ὑπὸ θαλασσῶν, ἔχει ἔκτασιν παραλίας ἐλάσσονα ἢ ἡ Πελοπόννησος. Ἡ ἐντεῦθεν τῆς Πελοποννήσου ἤπειρος Ἑλλὰς δὲν ἔχει πάντως οὕτω μεγάλην ὡς ἡ Πελοπόννησος παραλιακὴν ἔκτασιν, ἀλλ' οὐχ ἧττον εἶναι καὶ αὕτη ἱκανῶς πολυσχήμων. Ἂν δὲ ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς τὸ πλῆθος τῶν κόλπων καὶ τῶν λιμένων τῶν δυτικῶν ἰδίως ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ εἰς τὸ ἄλλο πλῆθος τῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἢ «ἑλληνικῇ» καλουμένῃ θαλάσσῃ νήσων, ἐν ᾗ θαλάσσῃ πλέων τις κατὰ μῆκος καὶ πλάτος οὐδέποτε βλέπει ἐκ τοῦ ὁρίζοντος ἐξαφανιζομένην νῆσόν τινα ἢ ἀκτὴν ἠπειρωτικήν, καὶ ἂν ἀποβλέψωμεν πρὸς τὰς δυσμικὰς ἐκτάσεις τοῦ Σικελικοῦ πελάγους (1), ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ πολυσχιδεστάτη καὶ πολυσχημονεστάτη καὶ φιλανθρώπως παραλιακωτάτη καὶ διὰ ταῦτα πρὸς ἀρετὴν ἀνθρώπων καὶ γένεσιν πολιτειῶν καὶ πρὸς παραγωγὴν πολιτισμοῦ φυσικῶς εὐφυεστάτη χώρα τῆς Εὐρώπης ὑπῆρξεν ἡ Ἑλλάς (2).

Ἐκ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων καθίσταται συμφανέστατον ὅτι ἐκ τῶν τριῶν κεφαλαίων, ὧν χρῄζει πᾶς λαὸς εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἱστορίαν, ἡ Ἑλλὰς ὡς φυλὴ καὶ ὡς χώρα, ἐν μέτρῳ δαψιλεῖ ἐκέκτητο τὰ δύο πρῶτα, ἤτοι πρῶτον τὴν ἰδιοφυᾶ φυσικὴν διάπλασιν τοῦ Ἕλληνος ὡς ἀνθρώπου ἐν τῇ ἀνθρωπολογικῇ διαιρέσει

γράφοι ὡς ὅριον μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ἔθετον τὸν Φάσιν ποταμὸν ἢ τὸν Καύκασον ἢ τὸν νῦν Βόλγαν ποταμόν. Μόνον δὲ ἡ γεωγραφικὴ ἐπιστήμη τῶν νεωτάτων χρόνων ὡς ὅρια μεταξὺ τῶν δύο ἠπείρων ἔθηκε τὰ Οὐράλια ὄρη καὶ τὸν Οὐράλην ποταμὸν καὶ τὸν Καύκασον. Ἀλλ' ἡ Εὐρώπη καὶ ὡς τμῆμα Ἀσίας τοπογραφικὸν ἐκλαμβανομένη ἀποτελεῖ τὸ φύσει ἐπιτηδειότατον πρὸς ἡμέρωσιν καὶ πολιτισμὸν τμῆμα αὐτῆς.

(1) Τὸ Σικελικὸν πέλαγος ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Κρητικοῦ καὶ ἐκτείνεται μέχρι τοῦ Τυρρηνικοῦ, περιλαμβάνον πάσας τὰς νοτίους καὶ τὰς δυτικὰς παραλίας τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἠπείρου Ἑλλάδος μέχρι Κερκύρας καὶ Δυρραχίου, ὁπόθεν ἄρχεται ὁ Ἰόνιος κόλπος ἢ ὁ Ἀδρίας. Τὸ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις Ἰόνιον καλούμενον πέλαγος (ἐν ᾧ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι) εἶναι ἁπλῶς τμῆμα τοῦ Σικελικοῦ πελάγους καὶ τοῦ Ἰονίου κόλπου.

(2) Ἔχει καὶ ἡ Σκανδιναυϊκὴ χερσόνησος (ὡς καὶ ἡ ἕνεκα τοῦ ψύχους οἰκητόρων σπανίζουσα Γροιλανδία) τοὺς περιφήμους ποιητικωτάτους κόλπους αὐτῆς (Fjorden), ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ ταῦτα ἀνεπτύχθη καὶ ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ πολιτισμὸς ἀρχαιότατος, καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς ἀνδρῶν τῶν Σκανδιναυικῶν χωρῶν ἐπέδρασε τοσοῦτον ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς Εὐρώπης ἔν τε τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἰδίως ἐν τῷ μεσαίωνι παραγαγὸν τὴν τῶν γερμανικῶν λαῶν μυθολογίαν

τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κατέχοντος θέσιν σπουδαιοτάτην κατὰ τὴν σωματικὴν διάπλασιν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν, ἔπειτα δὲ τὴν ἕνεκα τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ γενέσει τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου φυσικοῦ κόσμου πρὸς ἀρετὴν εὐφυΐαν. Μετὰ τὴν λύσιν τῶν δύο τούτων ζητημάτων μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ τρίτου τῶν προειρημένων κεφαλαίων ἢ στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Γ'. Ἡ τοῦ ζητήματος τούτου ἔννοια εἶναι ἂν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὁ δημιουργήσας τὸν Ἑλληνικὸν πνευματικὸν βίον καὶ πολιτισμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, αὐτὴν ταύτην τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἅτινα ἐν αὐτῷ τῷ ἀρχαιοτάτῳ ἱστορικῷ μνημείῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους, ἐν τοῖς ἔπεσι τοῖς Ὁμηρικοῖς, εὑρίσκομεν εἰς μέγαν βαθμὸν προηγμένα, ἔλαβε τὰ σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει παρ' ἄλλου προϋπάρξαντος ἐν τῇ χώρᾳ λαοῦ, ἢ καὶ παρὰ λαοῦ ἔξωθεν ἐπιδράσαντος ἰσχυρῶς ἐπὶ τὸν βίον αὐτοῦ καὶ προήγαγεν αὐτόν, ἢ ἂν ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἐδημιουργήθη ἀρχεγόνως καὶ πρωτοτύπως ὑπὸ τῶν προγόνων αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τούτου προαπαιτεῖ τὴν λύσιν ἑτέρου ζητήματος τοῦδε: τὴν Ἑλλάδα ᾤκησαν πάντοτε οἱ αὐτοὶ λαοὶ αὐτόχθονες καὶ γηγενεῖς, ὡς ἠξίουν πολλοὶ τῶν Ἑλληνικῶν λαῶν, ἢ λαοὶ διάφοροι ἀλλοτρίων πρὸς ἀλλήλας φυλῶν διεδέξαντο ἀλλήλους ἐν τῇ οἰκήσει τῆς χώρας; Τὰ ζητήματα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ διαφωτισθῶσι πάντως καὶ νὰ λυθῶσιν ὁριστικῶς ἀπ' εὐθείας διὰ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων καὶ ἱστορικῶν μαρτυριῶν, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουσι μνημεῖα ἱστορικὰ γραπτά, παραδόσεις δηλονότι διὰ γραπτῶν μνημείων παραδεδομένας. Ἀλλὰ τῆς ἀκραιφνοῦς καὶ κυρίως ἱστορικῆς πηγῆς καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἀπορρεούσης μαρτυρίας (1) ἐλλειπούσης ἐν τῷ προκειμένῳ κεφαλαίῳ δύο βοηθητικαὶ τῆς ἱστορίας ἐπιστῆμαι δύνανται νὰ συντελέσωσι εἰς τὴν ὡς δυνατὸν ἐγγυτάτῳ τῇ ἀληθείᾳ λύσιν τοῦ ζητήματος: ἡ *συγκριτικὴ Γλωσσολογία* καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἡ *ἱστορία τῆς τέχνης* ἡ καλουμένη *Ἀρχαιολογία*. Καὶ νῦν προβαίνομεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐν τῷ χώρῳ ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστημῶν τούτων γενομένων ἐρευνῶν καὶ παρεχομένων ἡμῖν γνώσεων πρὸς διαφώτισιν τοῦ προκειμένου ζητήματος, ἀποτελοῦντος ἰδιαίτερον μέγα καὶ σπουδαιότατον ζήτημα, τὸ τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος.

Ε'

Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΛΛΑΣ

Ὅταν λέγωμεν Ἑλλάδα προϊστορικὴν δὲν ἐννοοῦμεν Ἑλλάδα ἔξω τῶν ὁρίων τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἐννοοῦμεν πάλιν Ἑλλάδα ἱστορικήν, Ἑλλάδα ἔχουσαν ἱστορίαν καὶ πολιτισμόν, ἀλλ' ἱστορίαν μὴ ἀπ' εὐθείας καὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ ἑνότητι ἀπὸ κυρίως ἱστορικῶν πηγῶν ἤτοι γραπτῶν μνημείων ἱστορικῶν ἐκτιθεμένην ὡς ἡ ἱστορία τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων, ἀλλὰ διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν καὶ διὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν μνημείων τῶν ἀκραιφνῶς Ἑλληνικῶν τῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος συνδεομένων ἱστορικῶν χωρῶν ἐν γενικῇ τινι καὶ καθολικῇ εἰκόνι παριστaμένην καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς ποιητικὰς καὶ μυθικὰς παραδόσεις ἐν πολλοῖς σημείοις διαφωτιζομένην.

α') *Τὰ ἐκ τῆς συγκρίσεως γλωσσῶν, τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας ἐξαγόμενα περὶ τῆς*

---

(1) Ἐκ τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῶν τε ἀρικῶν (Περσικῶν) καὶ τῶν ἀναρικῶν (τῶν Ἀσσυροβαβυλωνιακῶν) καὶ τῶν ἱερογλυφικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Αἰγύπτου, δι' ὧν ἥ τε τῶν Ἀσσυροβαβυλωνίων καὶ ἡ τῶν Περσῶν καὶ ἡ τῶν Αἰγυπτίων ἱστορία τοσοῦτον ἐπ' ἐσχάτων ἐφωτίσθη, ὀλίγισταί τινες μόνον ἀκτῖνες λίαν ἀμυδροῦ φωτὸς εἰσέδυσαν εἰς τὰ σκότη τῆς ἱστορίας τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος.

προϊστορικῆς Ἑλλάδος (1) *συμπεράσματα καὶ εἰκασίαι.* Ὡς ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, ἡ ἀπὸ τοῦ 18 αἰῶνος ἀρξαμένη ἐν Εὐρώπῃ σπουδὴ τῆς ἀρχαίας Ἰνδικῆς (Σανσκριτικῆς) καὶ τῆς ἀρχαίας Βακτρικῆς (Ζενδικῆς) ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, ἰδίως τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Λατινικήν, ἀπεκάλυψεν ὁλόκληρον οἰκογένειαν γλωσσῶν μᾶλλον ἢ ἧττον συγγενῶν πρὸς ἀλλήλας, ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ κληθεῖσαν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ἢ *Ἰνδογερμανικὴν* ἢ *Ἰνδοκελτικὴν* ἢ Ἀρίαν (2). Ἐν Ἀσίᾳ εἰς τὴν Ἀρίαν οἰκογένειαν ὑπάγονται μόνον οἱ Ἰνδοὶ οἱ ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τῆς μεγάλης χερσονήσου τοῦ Ἰνδοστὰν διὰ τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν ἐπικρατήσαντες καθ' ἅπαν τὸ Ἰνδοστάν (καὶ πέραν ἔτι τούτου ἐν ταῖς Ἰνδοσινικαῖς χώραις), ἔπειτα οἱ λαοὶ οἱ οἰκοῦντες ἐν τῷ εὐρεῖ Ἰρανικῷ ἢ Μηδοπερσικῷ καλουμένῳ ὀροπεδίῳ τῷ περιλαμβάνοντι τὰς νῦν χώρας Περσίαν, Ἀφγανιστάν, Βελουχιστάν, Βουχάραν καὶ Βάλχ, καὶ δυτικώτερον τοῦ Ἰρὰν λαοί τινες τοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου, ἔτι δὲ καὶ τῆς νῦν Μικρᾶς Ἀσίας καλουμένης μεγάλης χερσονήσου. Τοὐναντίον δὲ τῆς Εὐρώπης τὸ πλεῖστον ᾠκήθη ὑπὸ Ἀρίων. Διότι πλὴν τῶν λαῶν τῶν οἰκούντων τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἰταλικὴν χερσόνη-
οἵ τε ἐν τῇ μέσῃ Εὐρώπῃ οἰκοῦντες Σλαυικοὶ καὶ Γερμανικοὶ λαοί (ἐν τοῖς Γερμανικοῖς
σον, περιλαμβάνονται καὶ οἱ Σκανδιναυικοὶ) καὶ οἱ δυτικώτερον τούτων οἰκοῦντες Κέλται (Γαλάται καὶ Βρεττανοί) ἦσαν Ἄριοι. Ἐν τῇ Ἰβηρικῇ χερσονήσῳ ὡς καὶ ἐν τοῖς Πυρηναίοις δὲν ἐπεκράτησαν οἱ Ἄριοι, τὰ δὲ ἀνατολικὰ καὶ τὰ βόρεια τῆς νῦν Ρωσίας, ἀρχαιότερον δὲ καὶ τῆς Σκανδιναυίας, καὶ ἀνατολικαί τινες ἀκταὶ τῆς Βαλτικῆς οἰκοῦνται μέχρι νῦν ὑπὸ λαοῦ Οὐραλοφιννικοῦ. Ἀλλ' ἔλθωμεν νῦν εἰς τὸ ζήτημα: Τί ἐκ τῆς γλωσσολογίας δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν περὶ τῶν πρώτων οἰκητόρων τῶν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ὑπὸ Ἑλλήνων οἰκουμένων χωρῶν; Ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, ἀφ' οὗ χρόνου διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων σπουδῆς τῆς ἀρχαίας Ἰνδικῆς καὶ τῆς ἀρχαίας Βακτρικῆς ἢ Ζενδικῆς καὶ τῆς τούτων συγκρίσεως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας διεπιστώθη γενικῶς ἡ γλωσσικὴ καὶ ἐντεῦθεν ἡ φυλετικὴ πρὸς ἀλλήλους συγγένεια λαῶν οἰκούντων ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς καὶ Βακτρικῆς μέχρι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀκτῶν τοῦ Ἀτλαντικοῦ, κληθέντων Ἀρίων, πολλαὶ ἤρξαντο γινόμεναι ὑποθέσεις περὶ τῆς καταγωγῆς, τῆς πρώτης καταστάσεως, τῆς ἐν ἀρχῇ ἑνότητος καὶ τῆς ἔπειτα διασπορᾶς τῶν διαφόρων μοιρῶν τῆς τῶν Ἀρίων λαῶν οἰκογενείας. Ἡ σύγκρισις ἐκτεινομένη κατὰ μικρὸν ἐκ τοῦ χώρου τῶν γλωσσῶν εἰς τὸν τῆς φιλολογίας καθόλου καὶ τὸν τοῦ εὐρυτέρου πνευματικοῦ βίου, τῆς θρησκείας καὶ τῶν μετὰ ταύτης συνδεομένων μυθικῶν παραδόσεων παρήγαγεν ὁλόκληρον σύ-

(1) Ποιούμενοι λόγον περὶ προϊστορικῆς **Ἑλλάδος** χρώμεθα τῷ ὀνόματι τούτῳ (Ἑλλάς) ἐξ ἀνάγκης κατὰ **πρόληψιν**, ἐννοοῦντες ὑπὸ τὸ ὄνομα τὰς ἐν τοῖς κυρίως ἱστορικοῖς χρόνοις τὴν **Ἑλλάδα** ἀποτελούσας χώρας.

(2) Ἴδε περὶ τούτου ἐκτενέστερον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν καθολικὴν ἱστορίαν, σελ. 322 κτ. Τὸ ὄνομα **Ἄριος** ἐλήφθη ἐκ τῶν **Ἀρίων** (Aria) τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῶν **Ἀριανῶν ἢ Ἐρανίων** ἢ Ἰρανίων τοῦ **Ἰρανικοῦ** ἢ Μηδοπερσικοῦ ὀροπεδίου. Τὸ **Ἰρὰν** εἶναι γραμματικῶς ταὐτόσημον τῷ Ἄριος, ἀλλ' ἐν τῇ γλωσσολογίᾳ, καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ, γίνεται χρῆσις τοῦ ὀνόματος προκειμένου μόνον περὶ γλωσσῶν καὶ τῶν λαῶν τοῦ εἰρημένου **Ἰρανικοῦ** ἢ **Ἀριανοῦ** ὀροπεδίου. Πλὴν δὲ τῶν ἄνω μνημονευομένων ὀνομάτων καὶ τοῦ ἥκιστα ἐν χρήσει **Σανσκριτικὸς** περὶ ἁπάντων τῶν λαῶν τῆς Ἀρίας οἰκογενείας, ἦτο ἐν χρήσει μέχρι τινὸς καὶ ἄλλος τις ὅρος: **Ἰαφεθιτικὸς** ἢ **Ἰαπετικὸς** (ἕνεκα τῆς δοκούσης ἢ πραγματικῆς συναφείας τοῦ τῆς Ἱ. Γραφῆς Ἰάφεθ πρὸς τὸ τοῦ πατρὸς τοῦ Προμηθέως ὄνομα **Ἰαπετός**). Διότι οἱ ἐν τῇ Γενέσει (κεφ. 10) εἰς τὸν οἶκον Ἰάφεθ ὑπαγόμενοι λαοὶ ἐθεωροῦντο τὸ πλεῖστον **Ἄριοι.**

στημα ἱστορίας *ὑποθετικῶς* προϊστορικῆς, καθ' ἣν δῆθεν οἱ λαοὶ οἱ Ἄριοι βιοῦντες τὸ πρῶτον ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις κατὰ τὰς ὑπωρείας ἢ τῶν Ἱμαλαΐων ἢ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου, ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἢ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ, ἐν τοῖς τόποις, ἐξ ὧν κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς πηγάζουσιν οἱ μεγάλοι ποταμοὶ Γιχὼν καὶ Φεισών, ἀφοῦ ἀνέπτυξάν τινα ἐνταῦθα πολιτισμόν, καὶ δὴ καὶ πολιτικόν τινα βίον ἡνωμένον (ὡς ὑπετίθετο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Βακτρικῇ καὶ τῇ Σογδιανῇ), πολλὰ ἀποτελέσαντες ἐνταῦθα κράτη ἰδιαίτερα ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων ἐξ αἰτίων φυσικῶν ἢ ἱστορικῶν καὶ διῃρέθησαν πρωϊμώτατα εἰς ἀνατολικοὺς καὶ δυτικοὺς Ἀρίους. Καὶ οἱ μὲν ἀνατολικοὶ ἔμειναν ἐν τῇ Ἰνδικῇ, ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῷ Ἰράν, οἱ δὲ δυτικώτερον προχωρήσαντες Ἄριοι, ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς τὰς περὶ τὸν Καύκασον χώρας διῃρέθησαν εἰς δύο μεγάλα τμήματα, ὧν τὸ ἓν διὰ τῶν Καυκασίων πυλῶν εἰσβαλὸν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην προῢχώρησε κατὰ διάφορα τμήματα καὶ κατὰ διαφόρους χρόνου περιόδους δυσμικώτερον καὶ βορειότερον καὶ ἀφίκετο δυτικῶς μὲν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἀτλαντικοῦ καὶ τὰς ὑπωρείας τῶν Πυρηναίων (μοίρας τινὸς τῶν Δυτικῶν τούτων καταλαβούσης καὶ τὰς νῦν χώρας τῆς Μεγάλης Βρεττανίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας), βορείως δὲ μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Βαλτικῆς καὶ μέχρι τῆς Σκανδιναυϊκῆς χερσονήσου. Τὸ δὲ δεύτερον τμῆμα τῶν παρὰ τὸν Καύκασον ἀπ' ἀλλήλων χωρισθέντων Ἀρίων ἀπὸ τοῦ ἐγγὺς τοῦ Καυκάσου ἐκτεινομένου Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου, ἔνθα ἐγκατεστάθη μοῖρά τις αὐτῶν, διεχύθη κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τὰς δυτικώτερον ἐκτεινομένας χώρας τῆς νῦν Μικρᾶς Ἀσίας, κέντρον μὲν καὶ κορμὸν ἰσχυρὸν καταλιπὸν ἐν τῷ κεντρικῷ ὀροπεδίῳ τῆς χερσονήσου ταύτης ἐν Φρυγίᾳ καὶ ταῖς παρὰ ταύτην χώραις, ἐντεῦθεν δὲ κατὰ μέρος σημαντικὸν προελθὸν μέχρι τῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Προποντίδος ἀκτῶν διὰ τῶν δύο μεγάλων γεφυρῶν τῶν λαῶν, τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, μετέβη εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Δανουβίου ἐκτεινομένας πρὸς νότον καὶ πρὸς δυσμὰς χώρας, ὁπόθεν πάλιν μοῖρά τις τὸ μὲν διὰ τοῦ Ἀδρίου κατὰ θάλασσαν, τὸ δὲ κατὰ γῆν διὰ τῶν Δηναρικῶν Ἄλπεων μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ διεχύθη ἀνὰ τὴν μεγάλην ταύτην χερσόνησον.

Τίνας λαοὺς οἱ εἰς Εὐρώπην μεταναστεύσαντες Ἄριοι εὗρον ἐν Εὐρώπῃ ἐγκατασταθέντας πρὸ αὐτῶν καὶ ἂν εὗρον λαοὺς τοιούτους· ἂν οἱ Φιννικοί (Οὐραλοφιννικοί) ὧν σημαντικὰ λείψανα οἰκοῦσιν εἰσέτι τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Βαλτικῆς, ᾤκουν ἀρχαιότερον ἐν Εὐρώπῃ, τῇ βορείᾳ τοὐλάχιστον, ἢ ἂν οἱ Ἄριοι λαοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ πρὸ τούτων ἡ Εὐρώπη (πρόκειται ἰδίως περὶ τῆς μέσης καὶ βορείας Εὐρώπης, Ἀγγλίας, Γαλλίας, Βορείου Γερμανίας καὶ Σκανδιναυΐας) ἦν ἔρημος κεκαλυμμένη ὑπὸ δασῶν καὶ οἰκουμένη ὑπὸ λαῶν ἀγριωτάτων, τῶν προγόνων τῶν σημερινῶν Λαπόνων καὶ Σαμογεδῶν, Τσουδικῆς (1) καλουμένης φυλῆς, οἰκούντων τὴν ἤπειρον ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων θηρίων, ὡς ἐφρόνουν τινές, πάντα ταῦτα τὰ ζητήματα οὐδεμιᾶς ἐτύγχανον λύσεως διὰ τῆς μνημονευθείσης περὶ τῆς ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων (2). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, αὗται ὑπετίθετο ὅτι ᾠκοῦντο πρότερον κατ' ἄλλους μὲν ὑπὸ λαῶν Σημιτικῶν (Καυκασίας ἐννοεῖται ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς), ὧν ὁ ὀνομαστότερος ὁ τῶν *Πελασγῶν* ἐθεωρεῖτο φέρων τὸ ὄνομα τῶν *Φιλισταίων*, κατ' ἄλλους δὲ ὑπὸ λαῶν οὐδ' εἰς τὴν Καυκασίαν ἀνθρωπολογικὴν φυλὴν ἀνηκόντων (τοιοῦτοι δὲ λαοὶ ἐθεωροῦντο ἰδίως ἐν Πελοπον-

---

(1) Τὸ ὄνομα Tschiudi συνῆψάν τινες πρὸς τὸ *Σκύθης*.

(2) Ἰδ. Grimm, Geschichte der deutschen Sprachen σ. 164 καὶ Theod. Mommsen, Röm. Geschichte τ. 1 σ. 8.

νήσῳ οἱ πρόγονοι τῶν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐκλελοιπότων ἐν τῇ χερσονήσῳ Καυκώνων καὶ Λελέγων καὶ Καρῶν, θεωρουμένων πάντων λαῶν Χαμιτικῶν), αἱ δὲ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς θαλάσσαις νῆσοι ἐθεωροῦντο κατεχόμεναι πᾶσαι ὑπὸ Φοινίκων. Ἐπελθόντων δὲ τῶν Ἀρίων λαῶν καὶ δημιουργησάντων τὸν Ἑλληνικὸν ἱστορικὸν βίον οἱ προϋπάρχοντες οὗτοι ἀλλογενεῖς λαοὶ ἐθεωροῦντο ἐκλιπόντες, ἀπορροφηθέντες ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἐπήλυδος λαοῦ.

Ἡ πρὸ ἑκατὸν καὶ πλειόνων ἐτῶν οὕτως εἰς σύστημα κρυσταλλωθεῖσα θεωρία περὶ τῆς ἐξ Ἀσίας εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων μόνον ἔρεισμα στερεὸν ἔχουσα τὴν συγγένειαν τῶν γλωσσῶν, καὶ ταύτην οὐχὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα κρινομένην, ὑπέστη ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ῥιζικὴν μεταρρύθμισιν. Ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ γνώμη ἡ περὶ τῆς *Σανσκριτικῆς* (μετὰ ταύτην δὲ καὶ τῆς Βακτρικῆς ἢ Ζενδικῆς) ὡς μητρὸς τῶν *Ἀρίων γλωσσῶν* ἐγκατελείφθη πρωϊμώτατα, ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις περὶ γλώσσης Ἀρίας μητρὸς πασῶν τῶν Ἀρίων δὲν ἐγκατελείφθη εὐθύς, ἐζητήθη δὲ ἡ μήτηρ αὕτη γλῶσσα οὐχὶ ἐν τοῖς πράγμασιν αὐτοῖς, ἀλλ' ἐν ἐπιστημονικῶς κατασκευαζομένῃ τεχνητῇ γλώσσῃ, ἥτις ὑπετίθετο ὅτι ἦν ἂν μὴ ἡ αὐτή, ἀλλ' ὁμοία πρὸς τὴν ἐκλιποῦσαν μητέρα. Πρὸς εὕρεσιν τοιαύτης τινὸς γλώσσης προέβησαν γλωσσολόγοι τινὲς διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ἀρχεγόνων ἢ πρωτοθέτων τύπων τῶν κοινῶν εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας δοκούσας τῶν Ἀρίων γλωσσῶν καὶ συνάψεως τῶν κοινῶν τούτων γνωρισμάτων εἰς ἀποτέλεσιν τῆς ὑποτιθεμένης γλώσσης, ἧς προσδιώρισαν καὶ τοὺς κεφαλαιώδεις φθογγικοὺς νόμους καὶ τοὺς κυριωτάτους γραμματικοὺς τύπους (1). Ἀλλ' ἡ θεωρία ἡ περὶ ἑνιαίας ἀρχεγόνου γλώσσης συνεδέθη μετὰ τῆς ὑποθέσεως περὶ ἑνιαίου ἔθνους Ἀρίου οἰκοῦντός ποτε τὸν αὐτὸν τόπον καὶ παραγαγόντος κοινὸν ἱστορικὸν βίον ἐν τῇ κοινῇ πατρίδι. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ κοινῆς πατρίδος ἢ κοιτίδος τῶν Ἀρίων γλωσσῶν θεωροῦνται σήμερον ὡς ἁπλαῖ ὑποθέσεις ἐρειδόμεναι πρότερον ἐπὶ θρησκευτικῶν τινων παραδόσεων περὶ τοῦ τόπου τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, ἅτινα πάντα κεῖνται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς κυρίας καὶ αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Κατὰ ταύτην ἡ διασπορὰ τῶν Ἀρίων ἐξ οἱασδήποτε κοινῆς πατρίδος ἢ κοιτίδος οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ζήτημα τῆς κοιτίδος τοῦ πρωτοπλάστου καὶ τῶν διασπορῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ διασπορὰ τῶν Ἀρίων κατὰ τὰς νέας θεωρίας εἶναι γεγονὸς

---

(1) Ὁ Ε. Ρενὰν (Histoire des langues sémitiques σ. 93 ἑξ.) καταπολεμεῖ τὴν περὶ ἀρχεγόνου τινὸς καὶ ἀρχετύπου γλώσσης θεωρίαν, καθ' ἣν ἐκ μιᾶς γλώσσης ὥσπερ ἀπὸ μητρὸς παρήχθησαν αἱ ἄλλαι, ἀποτελοῦσαι μετ' αὐτῆς τὴν ὅλην οἰκογένειαν. «Αἱ γλῶσσαι, λέγει, αἱ παριστῶσαι ἀληθεῖς ἀτομικότητας (δὲν πρόκειται περὶ ἰδιωμάτων δευτέρου καὶ τρίτου σχηματισμοῦ, οἷα ἰδιώματα εἶναι ἡ γλῶσσα ἡ Γαλλική, ἡ Ἰνδοστανικὴ κτλ.) παράγονται ἐκ παραλλήλου καὶ οὐχὶ ὥσπερ οἱ κρίκοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης· εἰσὶν ἀδελφαὶ ἀλλήλων, οὐχὶ δὲ τινὲς μὲν θυγατέρες, ἄλλαι δὲ μητέρες. Οὐδεμία τούτων ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς πρωτογενείας· καὶ ἐάν τινες αὐτῶν παριστῶσιν ὄψιν ἀρχαιοτέραν, τοῦτο προέρχεται οὐχὶ ἐξ ἀληθοῦς προτεραιότητος τῆς μιᾶς ἀπέναντι τῶν ἄλλων, ἀλλὰ διότι αἱ πρωτογενεῖς δοκοῦσαι γλῶσσαι πρωϊμώτερον ἔμειναν στάσιμοι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν». Καὶ ὅμως ὁ Ρενὰν ἐν ἄλλῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ (De l' origine du langage σ. 48—50) φρονεῖ ὅτι ὑπῆρχεν ἀρχέτυπός τις Ἀρία γλῶσσα πρὸ τῆς διασπορᾶς τῶν Ἀρίων λαῶν, ὡς ὑπῆρχε καὶ ἀρχέτυπος Σημιτική. «Πῶς ἐξηγητέον, λέγει, τὴν ἐκπληκτικὴν ὁμογένειαν, ἥτις παρίστησιν ἡμῖν τὴν Ἑβραϊκήν, τὴν Φοινικικήν, τὴν Συριακήν, τὴν Ἀραβικήν, τὴν Αἰθιοπικὴν ὡς κατεργασθείσας ἐν τῷ αὐτῷ τύπῳ; Πῶς ἐξηγητέον τὸ γεγονός, καθ' ὃ οἱ τοσοῦτον πολυάριθμοι κλάδοι τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς (Ἀρίας) οἰκογενείας ἀπὸ τῆς μιᾶς τοῦ κόσμου ἄκρας μέχρι τῆς ἑτέρας ἔχουσι τὸ αὐτὸ κεφάλαιον ῥιζῶν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν τὴν αὐτὴν γραμματικήν; Διὰ μιᾶς μόνης ὑποθέσεως. Ὅτι ἀμφότερα τὰ συστήματα τῶν γλωσσῶν ἐξίκοντο εἰς τελείαν ἀνάπτυξιν πρὸ τοῦ χρόνου τῆς εἰς οἰκογενείας διαιρέσεως,

προϊστορικόν, ἅτε μὴ ὂν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς δι᾽ ἱστορικῶν μαρτυριῶν, ἀλλ᾽ εἶναι *ἱστορικὸν* κατ᾽ οὐσίαν, φέρουσα χαρακτῆρα γεγονότος ἱστορικοῦ ἐκ τῶν συνήθων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοιούτων γεγονότων μεταναστεύσεως λαῶν. Κατὰ τὰς αὐτὰς δὲ θεωρίας ἡ κοιτὶς τῶν Ἀρίων ζητητέα οὐχὶ ἐν Ἀσίᾳ, ἀλλ᾽ ἐν Εὐρώπῃ, ἐν ταῖς μεταξὺ τοῦ Καυκάσου καὶ τῶν Καρπαθίων χώραις, ἐν Καυκάσῳ ἢ ἐν Οὐκρανίᾳ ἢ ἐν τῇ περὶ τὰ Καρπάθια χώρᾳ, κατὰ Σκανδιναυοὺς δὲ σοφοὺς ἐν Σκανδιναυΐα.

Οἱ λαοὶ οὗτοι ἀναπτύξαντες βίον καὶ πολιτισμὸν ἐν Εὐρώπῃ, ἐντεῦθεν μετενάστευσαν εἴς τινας χώρας τῆς Ἀσίας εἴτε ζητοῦντες νέας κατοικίας εἴτε κατακτώμενοι τὰς χώρας ταύτας, ὡς νῦν γίνεται σήμερον διὰ τῶν Ἄγγλων καὶ τῶν Ρώσων. Τὸ μόνον θετικὸν καὶ ἀσφαλὲς ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι τῶν Ἀρίων πόρισμα ἐπιστημονικὸν δὲν εἶναι οὔτε ἡ πρώτη χώρα τῶν Ἀρίων οὔτε ἡ κοινὴ πατρίς, οὔτε ἡ διασπορὰ καὶ ἡ διαίρεσις, ἀλλ᾽ ἡ ὕπαρξις γλωσσῶν συγγενῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν αὐτὴν μεγάλην γλωσσικὴν οἰκογένειαν καὶ ἡ κατάταξις τῶν ἰδιαιτέρων γλωσσῶν καὶ τῶν λαλούντων ταύτας λαῶν εἰς ἰδιαιτέρους κλάδους ἢ ὁμοφυλίας ἐντὸς γεωγραφικῶν ὁρίων συναφῶν, συνᾳδόντων καὶ πρὸς τὴν τῶν γλωσσῶν μείζονα ἐν ἑαυταῖς συγγένειαν. Προκειμένου περὶ Ἑλλάδος καὶ Ἑλλήνων ἡ ὁμοφυλία αὕτη (οὖσα πάντοτε ὑποδιαίρεσις τῆς συμπάσης Ἀρίας οἰκογενείας) ζητητέα ἐν ταῖς μεταξὺ τοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ Ἀδρίου ἢ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους χώραις, ἐν ταῖς τρισὶ χερσονήσοις Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Ἑλληνικῇ ἢ Ἰλλυρικῇ χερσονήσῳ καὶ τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ. Ἀλλὰ πρὶν ἐρευνήσωμεν τὰ τῆς ὁμοφυλίας ταύτης ἐν τοῖς καθ᾽ ἕκαστα πρέπει νὰ ἐκτεθῶσιν ἐνταῦθά τινα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὅλην Ἀρίαν οἰκογένειαν.

Πολλά εἰσι τὰ τοῦ κοινοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ τῶν Ἀρίων λαῶν ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ περιόδῳ τῆς συνοικήσεως αὐτῶν γλωσσικὰ μνημεῖα, ὅσα ἐγένοντο γνωστὰ δι᾽ ἀσφαλοῦς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἐρεύνης ἐν τῇ γλωσσολογίᾳ κατὰ τοὺς ἐν χρήσει αὐστηροὺς ἐπιστημονικοὺς κανόνας τῆς συγκρίσεως (διὰ τῆς ἐπιμελοῦς ἐρεύνης καὶ ἐξετάσεως ἐν ἁπάσαις ταῖς Ἀρίαις ἢ ἐν ταῖς κυριωτάταις τούτων τῶν ὁμορρίζων καὶ ὁμοσήμων λέξεων, διὰ τῆς ἐπιμελοῦς παραβολῆς ἑκάστης τούτων πρὸς τὸν ἀρχαιότερον καὶ μᾶλλον ἀρχέγονον τύπον ἐν τῇ Σανσκριτικῇ ἢ ἐν τῇ Ζενδικῇ ἢ ἐν οἱᾳδήποτε ἄλλῃ ἀρχαϊκῇ Ἀρίᾳ, καὶ διὰ τῆς αὐστηρᾶς χρήσεως καὶ ἐφαρμογῆς τῶν φθογγολογικῶν νόμων ἐν τῇ συγκριτικῇ ἐτυμολογίᾳ, ἐπὶ πᾶσι δὲ δι᾽ ἀποφυγῆς πάσης πλάνης ἐκ τῶν ἐκπληκτικῶν φαινομένων ἐνίοτε ἐξωτερικῶν καὶ κατ᾽ ἐπιφάνειαν ὁμοιοτήτων, δι᾽ ἐρεύνης δὲ ἐπιστημονικῆς τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλογίας καὶ τῆς φυσιολογίας, οὕτως εἰπεῖν, τῶν λέξεων, καὶ ὁπόταν ἔτι ἡ ἐξωτερικὴ πρὸς ἀλλήλας ὁμοιότης τούτων δὲν φαίνεται μεγάλη). Ἄπειροι εἶναι αἱ ῥίζαι τῶν λέξεων αἱ κοιναὶ εἰς πάσας τάς τε Ἀρίας ὁμοῦ καὶ εἴς τινας ὁμοφυλίας Ἀρίων ἢ ὁμοταξίας ἰδιαιτέρως. Τὸ ῥῆμα ἁπλῶς τὸ *ὑπαρκτικὸν* καλούμενον ἐν τῇ γραμματικῇ, ὅπερ ἐν τῇ Καυκασίᾳ ἀνθρωπολογικῇ φυλῇ εἶναι ἰδιάζον μόνῃ τῇ Ἀρίᾳ γλωσσικῇ οἰκογενείᾳ (διότι τοιοῦτον ῥῆμα δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐν ταῖς Σημιτικαῖς καὶ Χαμιτικαῖς οὔτε ἐν ταῖς Οὐραλοφιννικαῖς ἢ Φιννοτουρανικαῖς γλώσσαις) ἀποτελεῖ σπουδαῖον τεκμήριον τῆς τοιαύτης συγγενείας (1). Τὸ αὐτὸ δὲ ῥητέον καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων

(1) Τὸ ὑπαρκτικὸν **εἶναι** ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις

	Σανσκριτ.	Ζενδ.	Ἑλλην.	Λατιν.	Ἀρχ. Γερμαν.
	asmi	ahmi	ἐμμὶ (εἰμὶ)	sum (i)	im
	asi	ahi	ἐσσὶ (εἷς, εἶ)	es	is
	asti	asti	ἐστὶ	est	ist
γ΄ πληθ.	santi	henti	ἐντὶ (εἰσὶ)	sunti (i)	sind

ῥημάτων ἀρχετύπων δηλούντων ἐνέργειαν ἢ κατάστασιν τοῦ φυσικοῦ βίου. Πρὸς τούτοις ἡ γραμματικὴ κατασκευὴ τῶν Ἀρίων γλωσσῶν εἶναι μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνάλογος ἐν ταῖς Ἀρίαις· αἱ κλίσεις, αἱ πτώσεις καὶ μάλιστα πάντων ἡ φθογγολογία εἰσὶν ἰσχυρὰ τεκμήρια τὴν τῶν γλωσσῶν πρὸς ἀλλήλας συγγένειαν δηλοῦντα (1).

Ἰταλοπελασγοὶ καὶ Ἑλληνοπελασγοί. Ἀρκούμενοι εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα προκειμένου περὶ τῆς ὅλης οἰκογενείας τῶν Ἀρίων μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ὁμοφυλίαν τῶν μεταξὺ τοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους Ἀρίας καταγωγῆς λαῶν, ἵνα ἐν τῷ στενωτέρῳ κύκλῳ τούτων δυνηθῶμεν νὰ προσδιορίσωμεν τὴν θέσιν τῶν λαῶν, ἐξ ὧν προῆλθον οἱ Ἕλληνες. Οἱ λαοὶ οὗτοι ἐν εὐρυτέρᾳ ἐκτάσει, περιλαμβανομένων δηλαδὴ ἐν αὐτοῖς καὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἀρίων, τῶν *Γραικοϊταλῶν* τοῦ Th. Mommsen, καλοῦνται Ἰταλοπελασγοί, χωριζόμενοι δὲ τῆς Ἰταλίας (2), οἱ ἀπὸ τοῦ ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου μέχρι τοῦ Ἀδρίου

	Λιτανικὸν	Ἀρμενικὸν	Περσικὸν	Ἀρχ. Σλοβενικὸν ἢ Κυριλλικὸν
	esmi	jem	im	jesmi
	esi	jes	i	jesi
	esti	je	est	jesti
γ' πληθ.		en	end	sunti

Ἄλλα ῥήματα

	Σανσκριτ.	Ζενδ.	Ἑλλην.	Λατιν.	Ἀρχ. Γερμαν.
	(ti) stami	histami	ἵστημι	sto	stam
α' πληθ.	tistamas	—	ἵσταμε(σ)ν	stamus	stames
	Λιτανικὸν	Ἀρμενικὸν	Περσικὸν		Ἀρχ. Σλαυικὸν
	stowime		hestem		staju
Σανσ.	dadami	(Ζενδ.) dadam	(Ἑλλ.) δίδωμι		—
» »	dadamas	ἀρμεν.	δίδωμε(s)ν	damus	ἀρχαῖον σλαυικὸν
	dumi=δίδωμεν	dinem	dadem		dami
α' πληθ.	dume	—	dadim		damui
	Σανσκρ. farami	Ἑλλην. φέρωμι	Ἁρμ. perem		Λατιν. fero

(1) Πλὴν τοῦ ὑπαρκτικοῦ ῥήματος λέξεις κοιναὶ εἰς πάσας τὰς Ἀρίας εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὰ τῆς οἰκογενείας μέλη : *πατήρ, μήτηρ*, υἱός, θυγάτηρ. Τὸ Ἑλληνικὸν *ἀδελφὸς* εἶναι ἀληθῶς μεμονωμένον ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ γλώσσῃ ὑπάρχοντος τοιούτου ὀνόματος. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀπομόνωσις εἶναι φαινομενικὴ μόνον. Ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις ἡ λ. ἡ σημαίνουσα ἀδελφὸς εἶναι ἡ αὐτή : Σανκρ. bhratar, ἀρχ. Βακτρ. (ἢ Ζενδ.) pratar. Περσ. prader. Γοτθ. brothar, ἀρχ. Γερμ. bruader· ἐν ταῖς Κελτικαῖς γλώσσαις brathor, brathair· ἐν ταῖς Σλαυικαῖς γλ. bratru; Ρωσ. bratusca. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἡ πρώτη καὶ ἀρχέγονος λέξις ἡ σημαίνουσα ἀδελφὸν ἦτο *φράτωρ, φρατήρ, φρητήρ*. Ἀλλ' ἡ λ. αὕτη πρωϊμώτατα μεταπεσοῦσα ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς φυσικῆς εἰς ἔννοιαν ἠθικὴν ὡς *φράτωρ* (ἀδελφὸς ὡς μέλος τῆς *φρατρίας, ἀδελφότητος*, γένους). Τὴν τοῦ φυσικοῦ δὲ ἀδελφοῦ ἔννοιαν ἔλαβεν ἡ λ. *ἀδελφός* (=ἀ-δελφύς= ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς κοιλίας), οὐχὶ ἐν ἀρχῇ προκειμένου μόνον περὶ ὁμομητρίου ἀδελφοῦ, ὡς εἶπέ τις σοφὸς γερμανός, ἀλλὰ κατὰ τὴν γενικωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὁμογαστρίου ὅπως καὶ ἐν τῇ Σανσκριτικῇ ὁ ἀδελφὸς λέγεται sagarbha=ὁμογάστριος καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ καρίν-τας = ὁμογάστριος.

(2) Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων λαῶν τῆς Ἰταλίας οἱ τὴν νοτιοδυτικωτάτην ἄκραν τῆς χερσονήσου κατέχοντες *Ἰάπυγες* καὶ οἱ τούτοις ὅμοροι Ἄπουλοι, οἱ ἀπορροφηθέντες ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ταχέως καὶ εὐκόλως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Κάτω Ἰταλίας, εἰσὶ κατὰ Θ. Μῶμμσεν ἀγνώστου καταγωγῆς καὶ δὲν περιλαμβάνονται ἐν τοῖς Ἰταλοπελασγοῖς ἢ τοῖς *Ἰταλικοῖς* (Italici) ἢ *Γραικοϊταλοῖς*, οἵτινες ὑπάγονται εἰς δύο ὁμάδας ἐθνῶν, τοὺς *Λατινικοὺς* (ἢ *Σικελικοὺς* κατὰ Νείβουρον) καὶ τοὺς *Οὐμβρο-Σαμιτικούς*. Ἀμφότεραι αὗται αἱ ὁμάδες εἰσὶν Ἄριαι, γεωγραφικῶς καὶ φυλετικῶς (κατὰ τὰ σωζόμενα Οὐμβρο-Σαμιτικὰ λείψανα γλώσσης) συγγενεῖς πρὸς τοὺς Ἕλληνας. «Ὁ Ἕλλην καὶ ὁ Ἰταλός εἰσιν ἀδελφοί, λέγει ὁ Μῶμμσεν (σ. 12—13), ἔχοντες ἐξαδέλφους τὸν Κέλτην, τὸν Γερμανὸν καὶ τὸν *Σλαῦον*». Ἀλλ'

ἐκτεινόμενοι γενικῶς μὲν *Ἑλληνοπελασγοὶ* ἢ *Πελασγοὶ* ἁπλῶς κατὰ συνθήκην, εἰδικώτερον δὲ κατὰ τόπους καὶ φυλὰς Ἰλλυριοπελασγοί, Θρᾳκοπελασγοί, Φρυγοπελασγοί, *Θρᾳκοφρυγες* καὶ *Ἀρμενοπελασγοί*.

Ἀλλὰ νῦν σπουδαῖον ζήτημα ἐνταῦθα εἶναι τόδε. Οἱ ἀπὸ τῆς Ἰλλυρίας (τῆς νῦν Ἀλβανίας καὶ τῶν ὑπερκειμένων ταύτης μέχρι τοῦ Σαύου καὶ τοῦ κάτω Δανουβίου χωρῶν) διὰ τῶν Θρᾳκικῶν, τῶν κυρίως Ἑλληνικῶν, τῶν Φρυγικῶν καὶ Ποντικῶν χωρῶν μέχρι Ἀρμενίας καὶ Καυκάσου ἐν συνοχῇ καὶ συναφείᾳ γεωγραφικῇ πρὸς ἀλλήλους οἰκοῦντες λαοὶ καὶ γλωσσολογικῶς ἐξεταζόμενοι καὶ συγκρινόμενοι πρὸς ἀλλήλους (μεθ' ὅσης τοῦτο εἶναι δυνατὸν ἀκριβείας οὐ μόνον διὰ τῶν ἐν τῇ εἰρημένῃ γεωγραφικῇ περιοχῇ

ὑπάρχει ἐν Ἰταλίᾳ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις καὶ ἄλλος λαός, Ἐτροῦσκοι καὶ Τοῦσκοι ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καλούμενοι, Τυρρηνοὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, αὐτοὶ δὲ ἑαυτοὺς καλοῦντες ***Ρασέννα*** (τὸ ὄνομα τοῦτο φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὸ ***Ραιτία***, Ραιτικαὶ Ἄλπεις) οἰκοῦντες τὸ πλεῖστον τῶν ἀπὸ τῶν Ραιτικῶν (Τυρολικῶν) Ἄλπεων μέχρι Τιβέρεως χωρῶν, ἀποικίσαντες δὲ καὶ πόλεις ἐν τῇ τὸ πλεῖστον ὑπὸ Ἑλλήνων ἀποίκων οἰκουμένῃ Κάτω Ἰταλίᾳ (ἰδίως Καμπανίᾳ). Τὰ ἐπιγραφικὰ λείψανα τοῦ λαοῦ τούτου, καίπερ πολυάριθμα μέχρι νῦν εὑρεθέντα, δὲν ἡρμηνεύθησαν ἔτι σαφῶς· ἀλλ' ἡ πρότερον ἐπικρατοῦσα γνώμη περὶ τοῦ ὅλως ἀλλοφύλου τοῦ λαοῦ τούτου πρὸς τοὺς Ἰταλικοὺς ἢ Ἰταλογραικούς, ἐγκατελείφθη καὶ ὁ Θ. Μῶμμσεν αὐτὸς θεωρεῖ αὐτοὺς συγγενεῖς πρὸς τοὺς Ἰταλικούς. Δι' ἡμᾶς τὸ τῆς καταγωγῆς τῶν Ἐτρούσκων ζήτημα ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἕνεκα τοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διδομένου τῷ λαῷ ὀνόματος ***Τυρρηνοί***. Τὸ ὄνομα τοῦτο, καθὼς ἑρμηνεύει αὐτὸ αὐτὸς ἤδη ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασσεύς, προερχόμενον ἀπὸ τοῦ Ἑλλην. ***τύρσις*** (Λατ. turris) ἤτοι ***πύργος*** (πρβλ. καὶ τὸ ***Τίρυνς***), φαίνεται σημαῖνον ***Πυργίτης*** (ὡς ἑρμηνεύεται καὶ τὸ ***Κρής***, ***Κρῆτες***=Πυργῖται ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἡσυχίου), καὶ ὡς φρονεῖται γενικῶς, φαίνεται ταὐτόσημον πρὸς τὸ ***Πελασγός***. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι Τυρρηνοὶ ἐκαλοῦντο καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι νήσων τινῶν τοῦ Αἰγαίου, ἰδίως τῆς Λήμνου καὶ Σαμοθρᾴκης διατηροῦντες τὸν ἀρχαῖον Πελασγικὸν βίον καὶ τὴν λατρείαν τὴν Πελασγικήν. Πολλαὶ δὲ λέξεις ἀρχαϊκαὶ παραδιδόμεναι ὡς Τυρρηνικαὶ μαρτυροῦσι τὸ πρὸς τοὺς Ἕλληνας συγγενὲς καὶ τὸ Πελασγικὸν τῆς καταγωγῆς αὐτῶν. Ἀλλὰ πῶς οἱ Ἕλληνες μετεβίβασαν τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς τὴν Ἰταλίαν καλέσαντες οὕτω τοὺς ***Ἐτρούσκους*** ἢ ***Τούσκους*** ἢ Ρασέννα καλουμένους Τυρρηνούς, ἐκ τούτων δὲ ἔδοσαν τὸ ὄνομα καὶ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν Τυρρηνικήν; Καθ' Ἡρόδοτον (Α, 94) τὸ ὄνομα Τυρρηνία ἢ ***Τυρσηνία*** ἔλαβεν ἡ ἐν Ἰταλίᾳ ***Τυρρηνία*** καλουμένη χώρα ἀπὸ ***Τυρσηνοῦ*** υἱοῦ τοῦ μυθικοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Ἄτυος υἱοῦ τοῦ ***Μάνητος*** ἢ ***Μάνεω***, ἐφ' οὗ μερὶς μεγάλη τῶν Λυδῶν, ἕνεκα δῆθεν τοῦ γενομένου ἐν Λυδίᾳ λιμοῦ, μετῴκησεν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἡ παράδοσις καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενα ὀνόματα εἰσὶν ὅλως μυθικά, τὰ δὲ περὶ Λυδῶν λεγόμενα εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἱστορικῶς ἀνυπόστατα ὅσῳ τὸ ὄνομα Λυδός, τὸ ἄγνωστον τῷ Ὁμήρῳ, τὸ ἐκπροσωποῦν ἁπλῶς τὸ Θρᾳκικὸν ἔθνος τῶν Λυδῶν τὸ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἱδρῦσαν κράτος καὶ δυναστείαν ἐν Λυδίᾳ, ἀνήκει εἰς χρόνους σχετικῶς μεταγενεστέρους. ***Τυρρηνοὶ*** ἢ ***Τυρσηνοὶ*** ᾤκουν ἴσως ποτὲ ἐν τῇ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις Λυδίᾳ ἀρχαιότερον δὲ Μαιονίᾳ καλουμένῃ χώρᾳ, ὅπως ᾤκουν καὶ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον (Ἡροδ. Α, 57) καὶ ἐν Ἄθῳ καὶ ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ἐν Ἀθήναις (Θουκ. Δ, 1: «τὸ δὲ πλεῖστον Πελασγικὸν τῶν καὶ Λημνόν ποτε καὶ Ἀθήνας Τυρσηνῶν οἰκησάντων»). Ἡρόδοτος δὲ καὶ Θουκιδίδης θεωροῦσι τοὺς ***Τυρσηνοὺς*** ἔθνος ***Πελασγικόν*** (πρβλ. τὸ ἀρχ. σχολ. Ἀριστοφ. ἐν Ὀρνιθ. στ. 852 «Τυρσηνῶν τείχισμα Πελασγικόν»), ὅπερ ἦν διαδεδομένον καθ' ὅλην τὴν προϊστορικὴν Ἑλλάδα ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Ἡ δὲ εἰς Ἰταλικὴν χώραν διάδοσις τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ μόνων ἀποδοτέον εἰς τὴν συγγένειαν τῶν Ἰταλικῶν λαῶν πρὸς τοὺς Πελασγούς. Ὅτι Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς (Ἀρχαιολ. Ρωμ. Α, 30) τοὺς Τυρρηνοὺς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐκπεφρασμένην γνώμην Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου δὲν θεωρεῖ Πελασγούς, τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς παρ' Ἕλλησιν ὁπωσοῦν συγκεχυμένης χρήσεως τοῦ ὀνόματος Πελασγὸς ὁτὲ μὲν περὶ πάντων τῶν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις οἰκησάντων ποτὲ προελληνικῶν λαῶν, ὁτὲ δὲ περὶ ὡρισμένων ἐν ἰδιαιτέροις τόποις οἰκησάντων λαῶν. Εὐλόγως δὲ ὁ Διονύσιος ἀπορρίπτει καὶ τὴν περὶ καταγωγῆς τῶν Τυρρηνῶν ἀπὸ τοῦ μεθομηρείου λαοῦ τῶν Λυδῶν παράδοσιν.

γνωστῶν γλωσσῶν, τῆς Ἑλληνικῆς κατὰ πρώτιστον λόγον, εἶτα δὲ τῆς Ἀρμενικῆς, ἐν ἐλαχίστῃ δέ τινι μέτρῳ καὶ τῆς ἐν μέρει θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἰλλυρικῆς κατεχούσης Ἀλβανικῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πολλῶν ἢ ὀλίγων μνημείων τῶν ἄλλων ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ γλωσσῶν, τῆς Θρᾳκικῆς, τῆς Φρυγικῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γλωσσῶν) ἀποδείκνυνται πράγματι ἀποτελοῦντες ἰδίαν ὁμοφυλίαν. Πολλὰ ὑπάρχουσι φωτεινὰ σημεῖα διαφωτίζοντα δαψιλῶς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐκ τούτων δὲ τὰ φωτεινότατα εἰσὶ τάδε: α') ἡ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη μαρτυρουμένη συγγένεια τῶν λαῶν τῆς Ἠπείρου, τῆς κοιτίδος ταύτης τοῦ μικροῦ *ἔθνους* τῶν Ἑλλήνων τῶν δόντων τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὸν μέγαν ἱστορικὸν κόσμον τῶν ὕστερον Ἑλλήνων κληθέντων λαῶν· β')

Ἄλλως τε αὐτὸς ὁ Διονύσιος ἐξηγῶν τὸ ὄνομα τῶν Τυρρηνῶν ἐκ τοῦ τύρσις = πύργος, ὁμολογεῖ λεληθότως τὴν Πελασγικὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος. Οἱ Ἐτροῦσκοι πάντες δὲν ἦσαν οὔτε Πελασγοὶ οὔτε κατ' ἀκολουθίαν Τυρρηνοί, ἔλαβον δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν (ὡς πάνυ ὀρθῶς ἐξηγήσατο τοῦτο ὁ πρώτιστος τῶν νεωτέρων κριτικῶν ἱστοριογράφων Νείβουρ, ὁ συγγράψας πολὺ πρὸ τοῦ Θ. Μῶμσεν ἱστορίαν Ρωμαϊκὴν κριτικήν), διότι πρὶν ὁ Ραιτικὸς λαὸς τῶν Ἐτρούσκων κατελθὼν περὶ τὸν 9 π. Χ. αἰῶνα ἀπὸ τῶν Ραιτικῶν ἢ Τυρολικῶν Ἄλπεων καταλάβῃ σύμπασαν σχεδὸν τὴν Ἄνω καλουμένην Ἰταλίαν καὶ ἱδρύσῃ δύο ὁμοσπονδίας ἢ συμπολιτείας, τὴν μὲν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Πάδου, τὴν δὲ μεταξὺ Ἀπεννίνων καὶ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους, ὁ λαὸς ὁ οἰκῶν τὴν Ἐτρουρίαν ἦν ὁ Πελασγικὸς ἢ Τυρρηνικὸς ἢ Ἰταλικὸς λαὸς τῶν Ὀμβρικῶν. Οἱ Ὀμβρικοὶ οὗτοι οἱ λατινιστὶ Οὔμβροι (Umbri) καλούμενοι, οἱ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις εἰς μικράν τινα ἀναλόγως γωνίαν τῆς Ἰταλίας μεταξὺ τῶν Ἀπεννίνων καὶ τοῦ Ἀδρίου περιωρισμένοι, ἦσαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ ἰσχυροτάτων λαῶν τῆς Ἰταλίας, ὧν καὶ τὸ ὄνομα ἑλληνιστὶ ἑρμηνευόμενον (ἐκ τοῦ ὄμβρος) ἀνήγετο μέχρι τῶν ὄμβρων τοῦ κατακλυσμοῦ. Τὸ ὅτι δὲ κατὰ παράδοσιν λίαν ἀξιόπιστον τοῦ Κάτωνος οἱ Ἐτροῦσκοι οἱ 210 ἔτη πρὸ τῆς κτίσεως τῆς Ρώμης (ἤτοι 1044 π. Χ.) κατελθόντες ἀπὸ βορρᾶ ἀφήρεσαν παρὰ τῶν Οὔμβρων 300 πόλεις, μαρτυρεῖ τὸ ἀρχαῖον μέγεθος τῆς δυνάμεως τοῦ λαοῦ τούτου. Τούτους λοιπὸν τοὺς παναρχαίους Ὀμβρικοὺς ἢ Οὔμβρους ἐκάλουν ἐν ἀρχῇ οἱ Ἕλληνες Τυρρηνούς, καὶ ἐκ τούτων τὸ ὄνομα μετεβιβάσθη εἰς τοὺς κατακτησαμένους τὴν χώραν αὐτῶν Ρασέννας ἢ Ραιτίους, τοὺς καλουμένους ὑπὸ τῶν Ρωμαίων Ἐτρούσκους καὶ Τούσκους, ἐξ οὗ καὶ τὸ νεώτερον ὄνομα Toscana (1).

Οὕτω λοιπὸν ἐξηγουμένης τῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τοῦ τῶν Ἐτρούσκων ὡς Τυρρηνῶν ὀνόματος νοοῦμεν σαφέστατα πῶς τὸ συνώνυμον τοῦτο πρὸς τὸ Πελασγὸς ὄνομα διεδόθη ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔχομεν δὲ καὶ τὴν σπουδαιοτάτην ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ μαρτυρίαν τοῦ Διονυσίου (Α, 29) ὅτι Τυρρηνοὶ ἐκαλοῦντο καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀρχαϊκοὶ λαοὶ τῆς Ἰταλίας καὶ αὐτοὶ οἱ πρῶτοι οἰκήτορες τῆς Ρώμης, Τυρρηνίδος θεωρουμένης («ἦν γὰρ δὴ χρόνος, ὅτε καὶ Λατῖνοι καὶ Ὀμβρικοὶ καὶ Αὔσονες καὶ συχνοὶ ἄλλοι Τυρρηνοὶ ὑφ' Ἑλλήνων ἐκαλοῦντο, τήν τε Ρώμην αὐτὴν πολλοὶ τῶν συγγραφέων Τυρρηνίδα πόλιν εἶναι ὑπέλαβον»). Οὕτω λοιπὸν καὶ ἡ Ἰταλία πᾶσα πλὴν τῆς Ἐτρουρίας ᾠκεῖτο ὑπὸ λαῶν Πελασγικῶν εἰς τὴν αὐτὴν ἀνηκόντων ὁμοφυλίαν, εἰς ἣν καὶ οἱ πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων λαοί.

Εἰς ταῦτα μόνον περιορίζομεν ἐνταῦθα τὸν περὶ Ἰταλίας λόγον, ἅτε τοῦ σκοποῦ ἡμῶν ὄντος οὐχὶ περὶ τῶν λαῶν τῆς Ἰταλίας νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα, ἀλλὰ νὰ καθορίσωμεν ἁπλῶς τὰ εὐρύτερα ὅρια τῆς Πελασγικῆς ὁμοφυλίας. Κύριος ἡμῶν σκοπὸς εἶναι νὰ πραγματευθῶμεν ἐν ὀλίγοις περὶ τῶν λαῶν, οἵτινες συνεβάλοντο εἰς τὴν ἱστορικὴν γένεσιν τοῦ λαοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ. Περὶ δὲ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Πελασγικῶν λαῶν δὲν πραγματευόμεθα ἐνταῦθα, διότι οὗτοι δὲν

---

(1) Οἱ Ἐτροῦσκοι ἐκάλουν πάντοτε ἑαυτοὺς Ρασέννα. Τὸ ὄνομα Ἐτροῦσκοι προῆλθεν ἐκ τοῦ Etruria, ὅπερ ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ μετέστη εἰς ἐθνικόν. Τὸ δὲ Τοῦσκοι (Tusci) κατὰ Διονύσιον (Α, 30) προῆλθεν ἐκ τοῦ Ἑλλην. Θυοσκόος, τῆς ἐμπειρίας τῶν περὶ τὰ θεῖα σεβάσματα λειτουργειῶν (τῶν Ἐτρούσκων). Πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τῶν Πελασγῶν ἢ Τυρρηνῶν Οὔμβρων ἢ Ὀμβρικῶν μετέστη εἰς τοὺς Ραιτοὺς Ἐτρούσκους. (Ἐκ τοῦ Tuscus δὲ παρήχθη ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ τὸ ὄνομα Tuscia ὑπὸ ἔννοιαν γεωγραφικὴν(=Toscana).

τὸ ὁμόφυλον τῶν Ἰλλυριῶν πρὸς τοὺς Θρᾷκας καὶ Θρακομακεδόνας κληθέντας λαοὺς· γ') ἡ μετὰ τῶν ἀρχαιοτάτων λαῶν τῆς Μακεδονίας συγγένεια τῶν *Φρυγῶν* καὶ ἡ τούτων ὁμοφυλία πρὸς τούς Ἀρμενίους καὶ πάντας τοὺς Πελασγικοὺς λαοὺς τῆς νῦν Μικρᾶς Ἀσίας· δ') ἡ στενὴ μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἀρμενικῆς γλώσσης συγγένεια. Ἐν τοῖς ἑξῆς διαλαμβάνομεν συντόμως περὶ ἑκάστου τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων κεφαλαίων.

α') *Ἰλλυριοί.* Ποιούμενοι λόγον περὶ Ἰλλυριῶν ἐννοοῦμεν ἀπὸ φυλετικῆς καὶ γλωσσικῆς ἀπόψεως οὐχὶ πάντας τοὺς πρὸς βορρᾶν καὶ ὕπερθεν τῆς Ἠπείρου μέχρι τῶν Διναρικῶν Ἄλπεων καὶ τοῦ κάτω Σαύου νῦν οἰκοῦντας λαούς, ὧν οἱ πολλοὶ εἶναι Σλαυικῆς καταγωγῆς, ἐγκατασταθέντες ἐν ταῖς βορείαις τῶν χωρῶν τούτων ἀπὸ τοῦ 7 μ. Χ. αἰῶνος καὶ βραδύτερον, μηδὲ τῶν ὀρεινῶν *Δαλματῶν* καλουμένων ἐξαιρουμένων, ὧν τὸ Σλαυικὸν ἰδίωμα καλεῖται Ἰλλυρικὴ (Illirica), ἀλλὰ τοὺς ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὕπερθεν τῆς Ἠπείρου ἐν τῇ νέᾳ Ἠπείρῳ (νῦν Ἀλβανίᾳ) οἰκοῦντας Ἰλλυριούς, τοὺς διατελοῦντας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ εἰς πολλαπλᾶς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἠπειρώτας καὶ τοὺς Μακεδόνας, ὧν Ἰλλυριῶν ἀπόγονοι θεωροῦνται εὐλόγως οἱ νῦν *Ἀλβανοὶ ἢ Ἀρβανῖται* ὑπὸ τῶν ἄλλων (Ἀρναοὺτ ὑπὸ Τούρκων) καλούμενοι, αὐτοὶ δὲ ἑαυτοὺς *Σκιπιτάρους* καλοῦντες οἰκήτορες τῆς Νέας Ἠπείρου. Ὡς γνωστὸν ὁ λαὸς οὗτος καὶ νῦν ἔτι λαλεῖ γλῶσσαν ἰδίαν μέγα μὲν πλῆθος ἔχουσαν ξένων στοιχείων, πρὸ πάντων μὲν Ἑλληνικῶν καὶ Τουρκικῶν, εἶτα δὲ Λατινικῶν (καὶ Ἰταλικῶν) καὶ Σλαυικῶν, ἀλλὰ διατηροῦσαν ἐν πολλοῖς τὴν ἐθνικὴν γλωσσικὴν ὑπόστασιν καὶ ἰδιοφυΐαν. Γλωσσολογικῶς δ' ἐξεταζομένη ἡ Ἀλβανικὴ ἐν τοῖς γνησίοις ἐγχωρίοις στοιχείοις αὐτῆς κατατάσσεται εἰς τὴν Ἀρίαν οἰκογένειαν τῶν γλωσσῶν, πάντως δὲ εἰς τὴν Ἑλληνοπελασγικήν, ἀποτελοῦσα *προομήριόν τι*, ὡς ἀποφαίνεται ὁ ἐπιφανὴς Ἀλβανοϊταλὸς γλωσσολόγος Καμάρδας, Ἑλληνικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα ἤ, ὡς εἶπεν ὁ Καμάρδας, τὴν «γλῶσσαν τῶν θεῶν» (κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου διδομένην κλῆσιν εἰς παναρχαίας ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν ποιητῶν ἐν χρήσει λέξεις (1).

συνεβάλοντο εἰς τὸ ἔργον τοῦτο. Πολλὰ καὶ πλεῖστα παρέλαβον ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ρώμη ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος στοιχεῖα καὶ κεφάλαια γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως ἱστορικῆς καὶ βίου ἱστορικοῦ καὶ πολιτισμοῦ, οὐ μόνον ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς ἱστορικοῖς διὰ τῶν πολυπληθῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς ὅλης ἐπὶ τὸν βίον τὸν Ἰταλικὸν καὶ Ρωμαϊκὸν ῥοπῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς παναρχαίοις προϊστορικοῖς χρόνοις, ἀφοῦ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς Ρ ώ μ η ς, ὡς ὡμολόγουν αὐτοὶ οἱ Ρωμαῖοι καλοῦντες αὐτὴν βραδύτερον Valentia(=Ρώμη), εἶναι Ἑλληνικόν, ὅπερ μόνον ἡ παράλογος Ρωμαϊκὴ μεγαλαυχία ἤνεγκεν εἰς συνάφειαν παράλογον πρὸς τὸ Romulus, καὶ αἱ ἀρχαιόταται ἐπικαὶ παραδόσεις περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς γενέσεως αὐτῶν ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τῶν Ἑλληνικῶν μύθων. Ἡ Ἰταλία ἡ βραδύτερον ἄκουσα καὶ λεληθότως τοαῦτα διὰ τῆς Ρώμης συντελέσασα εἰς γένεσιν μεγάλου Ἑλληνικοῦ ρωμαϊκοῦ χριστιανικοῦ κράτους ἐν Ἀνατολῇ οὐδεμίαν παρέσχε συμβολὴν ἐν τῇ ἀρχαιότητι εἰς τὸν Ἑλληνικὸν βίον τὸν τοσοῦτον μεγαλουργήσαντα ἱστορικῶς καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰταλικοῦ ἐδάφους διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Διὰ τοῦτο περιορίζομεν τὸν λόγον εἰς τὰ ἐντεῦθεν τοῦ Ἀδρίου μεγάλα τμήματα τῆς μεγάλης ἑλληνοπελασγικῆς Ἀρίας ὁμοφυλίας, ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος.

(1) Τοιαῦτα γλωσσικὰ στοιχεῖα ὀλίγα εἶναι ἀτυχῶς, ἐξ ὧν παραθέτομεν τὰς λέξεις δ έ α = γῆ, λ. Πελασγικὴ διασωθεῖσα ἐν τῷ Δη-μήτηρ = Γαῖα μήτηρ· τ ὲ τ = θάλασσα (Ἑλλην. Θέτις, θεὰ τῆς θαλάσσης)· ν έ ρ ι = ἀνήρ, ἄνθρωπος (Ἑλλην. ἀ ν ή ρ, Σανσκρ. ν α ρ, ναρα. Περσ. ν έ ρ ι = ἄρρην, Ν ε ρ ι - μ α ν ὄνομα ἥρωος περιφήμου)· δ ῶ ρ (dor) = χεὶρ (Ἑλλην. ἑκκαιδεκάδωρος (παρ' Ὁμήρῳ) = ἔχων μῆκος ἑκκαίδεκα παλαιστῶν, π ρ β λ. καὶ τὸ Ἀρκαδικὸν δ ᾶ - ρ ι ν = σπιθαμή· ὑ λ προλ. ûl) = ἀστὴρ (πρβλ. τὸ Φρυγοπελασγ. Ὕλας = θεὸς τοῦ φωτός, τὸ Ἰλλυρικόν, Ἠπειρωτικὸν καὶ Ἑλληνικὸν Ὕ λ λ ο ς, θεὸς τοῦ φωτὸς Ἰλλυρικός, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ

β´) *Θρᾷκες*. Ὅτι τὸ ἀνατολικώτερον τῶν Ἰλλυριῶν ἐπὶ μέγα μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ἢ Ἰλλυρικῆς χερσονήσου μέχρι τοῦ Εὐξείνου, τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου, πρὸς βορρᾶν δὲ μέχρι τοῦ κάτω Δανουβίου καὶ πρὸς νότον μέχρι τοῦ Ἄθω καὶ νοτιώτερον ἔτι τούτου ἐκτεινόμενον Θρᾳκικὸν φῦλον ἦτο συγγενὲς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τοῦτο ἐκ πολλῶν καθίσταται προφανές. Εἶναι δὲ ἰδιαιτέρως μεμαρτυρημένη ἡ συγγένεια πρὸς τοὺς ἀρχαιοτάτους οἰκήτορας τῆς ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις Μακεδονίας καλουμένης χώρας, ἀφοῦ ἡ τοῦ Ὁμήρου Θρᾴκη περιλαμβάνει τὴν Μακεδονίαν τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἢ τὸ πλεῖστον αὐτῆς καὶ ὁ *Ἄθως* (Ἀθόως), δι᾿ οὗ ἡ Ἥρᾳ κατέρχεται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, κεῖται ἐν Θρᾴκῃ. Ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις τό τε ὄνομα καὶ ὁ βίος τῶν Θρᾳκῶν εἶναι στενώτατα συνδεδεμένος πρὸς τὸν τῶν Ἑλλήνων βίον, καὶ μάλιστα τὸν πνευματικόν, καὶ οἱ πρῶτοι ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ὑμνῳδοὶ (*Ὀρφεύς*, Μουσαῖος, Θάμυρις, Εὔμολπος) καλοῦνται Θρᾷκες, Θρᾳκῶν δὲ ἀοιδῶν ἢ μουσικῶν συνοικισμοὶ ἐπλήρουν πολλὰς τῶν περὶ τὸν Ὄλυμπον καὶ Ἑλικῶνα χωρῶν καὶ ἐν τῇ Ἀττικῇ δὲ ἡ ἐγγὺς Ἀθηνῶν κειμένη ἱερατικὴ πολιτεία Ἐλευσὶς ἐμυθολογεῖτο ὡς ὑπὸ Θρᾳκῶν ἱδρυμένη, *Θρακίδαι* δὲ ἀπετέλουν ἐν Δελφοῖς ἐπιφανέστατον γένος ἱερατικὸν οἷον τὸ τοῦ Θρᾳκικοῦ γένους τῶν Εὐμολπιδῶν ἐν Ἐλευσῖνι. Ἡ τοῦ Διονύσου ὀργιαστικὴ λατρεία ἀπὸ Θρᾳκῶν διεδόθη εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ αἱ «ἱέρειαι τῶν Ὀρφικῶν ὀργιασμοῖς ἔνοχοι» Κλώδωνες καὶ Μιμαλλόνες αἱ ἐπιχωριάζουσαι παρὰ τοῖς παρὰ τὸν Αἷμον *Ἠδωνοῖς* καὶ *Ὀδρύσαις* ἐπεχωρίαζον καὶ ἐν Μακεδονίᾳ (1). Πολλὰ λείψανα τῆς τῶν Θρᾳκῶν ἰδιαιτέρας γλώσσης δὲν ἐσώθησαν, ἀλλὰ καὶ αἱ διασωθεῖσαι λέξεις καὶ τὰ μυθικὰ ὀνόματα ἀνδρῶν καὶ τόπων μαρτυροῦσι τὴν συγγένειαν τῆς Θρᾳκικῆς γλώσσης πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν (2). Ἐκ τῶν μυθικῶν ὀνομάτων

γενόμενος υἱὸς τοῦ Ἡ ρ α κ λ έ ο υ ς, ἐλθὼν μετὰ Ἰλλυρικῶν Φαιάκων εἰς Ἰλλυρίαν· ὑπῆρχε δ᾿ ἐν Ἰλλυρίᾳ χερσόνησος Ὑλλὶς ἢ Ὑλλῆϊς καλουμένη καὶ πόλις ὁμώνυμος ἐν αὐτῇ)· θ έ μ = λόγος (Ἑλλην. θ έ μ ι ς = λόγος, νόμος, δίκαιον)· μαρρ = λαμβάνειν (Ἑλλην. μ ά ρ ι ς, μάρπτω, μάρναμαι)· β ρ α ς (προφ. vrach) = κτείνειν (Ἑλλην. Ϝ ρ α ί ω, Ϝραιστήρ)· νουσα νύμφη = (Ἑλλην. νυός. Λατιν. nurus. Σανσκρ. snusa καὶ sunura)· π ν ὶ μ = ἐργάζομαι, κοπιῶ (Ἑλλ. π έ ν ο μ α ι, πόνος)· dituria = διδασκαλία· (Ἑλλην. δ ί ζ η μ α ι καὶ δ ί ζ ο μ α ι ἤτοι πυνθάνομαι. Λατ. disco)· diritta = φῶς Ἑλλην. δῖος ἤτοι λαμπρός, εὔδιος, εὐδία. Λατ. dies· σκὶπ = ἀετὸς (Ἑλλ. σκήπτω, σκίπων. Λατ. scipio). Τὸ Σ κ ὶ π καὶ Σ κ ι π ε τ ὰ ρ = Ἀλβανὸς οὐδεμίαν ἔχει συνάφειαν πρὸς ταῦτα, ἀλλὰ πρὸς τὸ Λατ. accipiens, accipientes = μανθάνοντες, σοφοί.

(1) Τὸ ὄνομα Θρᾷξ (Θρᾷκες) ἐζήτησάν τινες νὰ συνάψωσι πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν θρέω, θροῶ, θ ρ ῦ λ ο ς, καὶ δὴ καὶ πρὸς τὸ θ ρ ῆ σ κ ο ς, θρησκεύειν καὶ θρησκεία. Εἶναι γνωστὸν ὅτι θ ρ η σ κ ε ί α ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἑλληνικῷ δὲν σημαίνει ἐκεῖνο, ὅπερ νῦν σημαίνει παρ᾿ ἡμῖν, ἤτοι ἰδέαν καὶ γνῶσιν τοῦ θείου μετὰ δογμάτων πίστεως καὶ ἠθικῶν παραγγελμάτων ὥσπερ θείων ἐντολῶν (τὸ ἔργον τοῦτο ἐτέλει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἡ ποίησις μετὰ πάσης πνευματικῆς ἐλευθερίας), ἀλλ᾿ ἁπλῶς λατρείαν τοῦ θείου δι᾿ ὕμνων καὶ θυσιῶν καὶ τελετῶν ἢ ὀργιασμῶν τελουμένην. Ἐντεῦθεν δὲ καθίσταται πιθανὸν ὅτι τὸ ὄνομα Θ ρ ᾷ κ ε ς ἐν τῇ καθολικότητι αὐτοῦ ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ πολλὰ καὶ διάφορα καθ᾿ ἑαυτὰ ἴδια ὀνόματα φέροντα ἔθνη, καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἠθικῆς μετέστη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εἰς φυλετικήν.

(2) Τὰ τοπικὰ ὀνόματα Βυζάντιον καὶ Βόσπορος εἰσὶ Θρᾳκικά. Ἡ περὶ Βυζαντίου παράδοσις ὡς λαβόντος τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τοῦ Β ύ ζ α ν τ ο ς δῆθεν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐκ Μεγάρων εἰς Βυζάντιον πεμφθέντων ἀποίκων εἶναι ὅλως μυθική, ποιηθεῖσα ἐκ τῶν ὑστέρων κατὰ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, ἵνα παραστήσῃ ταύτην ὡς κτίσμα τῶν Μεγαρέων, ἐνῷ αὕτη ὑπῆρχε πρότερον ὡς πόλις Θρᾳκική. Τὸ ἱστορικῶς ἀνυπόστατον ἀνδρὸς Βύζαντος μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ μῦθος, καθ᾿ ὃν ὁ λεγόμενος κ τ ί σ τ η ς Βύζας εἶναι υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Καροέσσης, θυγατρὸς τῆς Ἰ ο ῦ ς. Κατ᾿ ἄλλην παράδοσιν (Διοδωρ. Σικ. 4, 19, πρβλ. καὶ Ἡσύχ. Μιλησ. Ἀποσπ. 4, 5—34 καὶ Εὐσταθ. εἰς Διονυσίου Περιήγησιν 803) ὁ Β ύ ζ α ς ἦν οὐχὶ Μ ε γ α ρ ε ύ ς, ἀλλὰ Ἀ ρ γ ε ῖ ο ς. Πρὸς

τὸ μάλιστα ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα εἶναι τὸ τοῦ Θρᾳκὸς *ἀοιδοῦ Θαμύριδος* ἢ *Θαμύρα* μνημονευόμενον ἤδη ἐν τῷ Ὁμηρικῷ Διακόσμῳ (Ἰλ. Β, 595) ὡς Θρήϊκος ἀοιδοῦ, τοῦ καυχωμένου ὅτι ἔμελλε νὰ νικήσῃ τὰς Μούσας ἐν τῷ μουσικῷ ἀγῶνι, διὸ καὶ ἀφῃρέθη ὑπὸ τῶν Μουσῶν τὴν ὅρασιν καὶ τὴν *ἀοιδήν*, τὴν δύναμιν τοῦ ἀείδειν. (Ἰλ. Β', 595—600)

ἔνθα τε Μοῦσαι
ἀντόμεναι Θάμυριν τὸν Θρήϊκα παῦσαν ἀοιδῆς,
Οἰχαλίηθεν ἰόντα παρ' Εὐρύτου Οἰχαλιῆος·
στεῦτο γὰρ εὐχόμενος νικήσεμεν, εἴ περ ἂν αὐταὶ
Μοῦσαι ἀείδοιεν, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο·
αἱ δὲ χολωσάμεναι πηρὸν θέσαν, αὐτὰρ ἀοιδὴν
θεσπεσίην ἀφέλοντο, καὶ ἐκλέλαθον κιθαριστύν).

ἐπίμετρον τῆς συγχύσεως ἄλλη μυθικὴ παράδοσις τὸν δῆθεν Μεγαρέα κτίστην τοῦ Βυζαντίου καλεῖ οὐχὶ Βύζαντα, ἀλλὰ Βύζην (ἴδ. Εὐσταθ. ἐν τῷ ἄνω εἰρημένῳ χωρίῳ εἰς Δ. Περ.) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ Μεγαρέως Βύζαντος. Ἡ τοιαύτη σύγχυσις μαρτυρεῖ πάντως τὸ ὅλως ἱστορικῶς ἀνυπόστατον τῆς κτίσεως τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ Μεγαρέων. Καὶ τὸ ἐπὶ νομισμάτων δὲ φερόμενον ὄνομα Πύζας ὡς καὶ ἡ ὑπὸ Θρᾳκῶν Κιμμερίων ἐκτισμένη παρὰ τὴν εἴσοδον τῶν Κιλικίων Πυλῶν Πούζαντις (ἢ Ποδανδὰς ἢ Ποδυανδὰς νῦν Μπόζαντα), ὡς καὶ ὁ μῦθος περὶ Φιδαλείας (πόλεως Θρᾳκικῆς κατὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴν ὄχθην τοῦ Βοσπόρου ἐν τῇ θέσει τοῦ νῦν Βεσίκτας) ὡς λαβούσης τὸ ὄνομα ἀπὸ Φιδαλείας τῆς γυναικὸς τοῦ Βύζαντος, ἡρωΐδος, ἥτις ἔσωσε τὸ Βυζάντιον κατά τινα Σκυθικὴν ἐπιδρομὴν καὶ ἐτιμήθη δι' ἀγάλματος, ἐκ τούτου δὲ τοῦ κατορθώματος ἡ πόλις ἐκλήθη Γυναικὸς πόλις, πάντα ταῦτα μαρτυροῦσιν ὅτι τὸ Βυζάντιον ὑπῆρχεν ὡς πόλις πρὸ τῆς εἰς ταύτην ἀποικήσεως τῶν Μεγαρέων. Τοῦτο δὲ φαίνεται μαρτυροῦν καὶ τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος. Ὡς φαίνεται μαρτυροῦν καὶ τὸ Μικρασιατικὸν Πούζαντις ἢ Ποδανδὸς ἢ Ποδυανδός, τὸ ὄνομα εἶναι σύνθετον ἔκ τινος Θρᾳκικῆς λέξεως Βοὺζ ἢ Βύζ, ἥτις πιθανῶς σημαίνουσα «στενὸν» εὑρίσκεται καὶ ἐν τῷ ὡσαύτως ἑλληνοποιηθέντι Βόσ-πορος, καὶ ἐκ τοῦ γνωστῆς ἀρίας ρ. ὀνόματος αντα (Σανσκρ. anta = ὅρος καὶ τόπος, ἀρμεν. and = τόπος καλλιεργούμενος· πρβλ. τὰ ἀρχ. Μικρασιατ. ανδα, ανδος, ενδος, ανζος, ὡς ἐν Ἀλαβάνδα, Ὁρίανδος, Οἰνέανδος, Δαλίσανδος, Ὅρμανδος, Ἄσπονδος, Ναζίανζος (ἴδ. τὴν ἑρμηνείαν τῶν ὀνομάτων τούτων ἐν τῇ ἐμῇ πραγματείᾳ Bemerkungen über die alt. Sprach. und Myth. v. Kleinasien.
Ἴσως καὶ ἐν τοῖς νῦν ἐν Ἠπείρῳ (Τζουμέρκᾳ) τοπικοῖς ὀνόμασιν Ἄγναντα, Πράμαντα ὑπάρχει τις ἀναλογία πρὸς τὰ Θρᾳκικὰ ὀνόματα. Ἐκ τῶν τοπικῶν καὶ ἐθνικῶν Θρᾳκικῶν ὀνομάτων περίφημον εἶναι καὶ τὸ τῶν Βησσῶν ἢ Βεσσῶν. Καθ' Ἡρόδοτον (Ζ, 111) οἱ Βησσοὶ ἦσαν οἱ κάτοχοι (ὡς φαίνεται, ἱερεῖς) τοῦ μαντείου τοῦ κειμένου ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Αἵμου, μαντείου ὁμοίου τῷ Δελφικῷ μετὰ ἱερείας χρησμοδοτούσης. Ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ τῶν ὑποτιθεμένων ἱερέων (Βησσῶν) βραδύτερον οἱ Βησσοὶ (ὑπὸ τύπον Βεσσοὶ) ἐθεωροῦντο ἔθνος Θρᾳκικόν (πολλὰ εἰσὶ τὰ ὀνόματα τὰ σημαίνοντα ἱερεῖς ἢ ἄρχοντας καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐννοίας μεταπεσόντα εἰς τὴν τοῦ ἔθνους). Καὶ ἐπὶ τῆς πιθανῆς ταύτης ὑποθέσεως ἐρειδόμενοί τινες Ἀλβανισταὶ ἐνόμισαν ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι τῶν Βησσῶν ἢ Βεσσῶν εὗρον τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἀλβανικοῦ Μπέσσα γιὰ Μπέσσα (=διδόναι καὶ λαμβάνειν τὰ πιστά). Ἀλλ' ἴσως ὀρθότερον εἶναι νὰ συναφθῇ ἥ τε ῥίζα καὶ ἡ πρώτη ἔννοια τοῦ «μπέσσα» πρὸς τὸ ἑλλην. Πυθώ, πειθώ, πεύθομαι, πυνθάνομαι, πίστις.

Ὄνομα ἐθνικὸν Θρᾳκικὸν ἦτο καὶ τὸ τῶν Μυσῶν ἢ Μοισῶν τῶν τε παρὰ τὸν κάτω Δανούβιον (ἐν ταῖς νῦν χώραις Σερβίας καὶ Βουλγαρίας) καὶ τῶν ἐν τῇ δυτικῇ παραλίᾳ τῆς νῦν Μικρᾶς Ἀσίας οἰκούντων. Τὸ ὄνομα ἑρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (ΙΒ, 572) ὀξύη καὶ εἶναι κοινὸν ταῖς πολλαῖς Ἀρίαις γλώσσαις. Καὶ τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ (ἐν Ἀκιλησηνῇ τῆς Ἀρμενίας) μοίρας Θρᾳκῶν τῶν καλουμένων Σαραπαρῶν τὸ ὄνομα, ὡς ἑρμηνεύεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Στράβωνος (ΙΑ, 531), «κεφαλοτόμοι» εἶναι Ἀρίας καταγωγῆς (σαρα = κεφαλή· πρβλ. Σανσκρ. ciras, Περσ. ser, Ἑλλην. κάρα, κάρη καὶ τέμνειν).

(Πρβλ. Παυσαν. Δ, 33, 7) «ὅτι καὶ αὐτὰς νικήσειν ἔφασκεν ᾀδούσας. Πρόδικος δὲ Φυκαεὺς προσκεῖσθαί φησι Θαμύριδι ἐν ᾅδου δίκην».

Ὁ πρὸς Μούσας τολμῶν ν' ἀνταγωνισθῇ Θρᾷξ ἀοιδὸς Θάμυρις ἢ Θαμύρας κατέλιπε καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ Ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι μνήμην πρωτίστου ἡδυφώνου ἀοιδοῦ ἐφαμίλλου πρὸς τὸν Ὀρφέα, μεθ' οὗ συνήθως μνημονεύεται ἐν τοῖς περὶ ἀοιδῶν λόγοις (ἴδ. Πλάτ. Ἰων. κεφ. 4 «οὐδ' ἐν αὐλήσει γε οὐδὲ ἐν ῥαψῳδίᾳ οὐδεπώποτ' εἶδες ἄνδρα, ὅστις περὶ μὲν Ὀλύμπου δεινός ἐστιν ἐξηγεῖσθαι ἢ περὶ Θαμύρου ἢ περὶ Ὀρφέως ἢ περὶ Φημίου». Πολιτ. Ι 14 «ὡς ἕκασται αἱ ψυχαὶ ᾑροῦντο (ἐν Ἅδου) τὸν ἑαυτῶν βίον· τήν ποτε Ὀρφέως γενομένου κύκνου βίον ἰδεῖν, τὴν δὲ Θαμύρα *ἀηδόνος* ἑλομένην». Τοῦ αὐτοῦ Νομ. Η. 1 «μηδέ τινα τολμᾶν ᾄδειν· μηδ' ἂν ἡδίων ᾖ τῶν Θαμύρου τε καὶ Ὀρφείων ὕμνων». (1) Ὁ *Θάμυρις* οὗτος ἢ *Θαμύρας Θρᾷξ* ἀοιδὸς πανταχοῦ τοῦ προελληνικοῦ Πελασγικοῦ κόσμου κατέλιπε φήμην τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, συνεδέθη δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὅπως τὸ τῶν μάντεων Κάλχαντος καὶ Μόψου, μετὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐσχατιᾷ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Κιλίκων καὶ τῆς Κύπρου καὶ τῆς ἐν Πάφῳ τῆς νήσου ταύτης λατρευομένης Ἀστάρτης ἢ Ἀφροδίτης, εἰς ἣν ὁ Θαμύρας κατὰ Τάκιτον καλοῦντα αὐτὸν Thamyran ἢ Tamiran Κίλικα παραδίδεται ὅτι ἀφιέρωσε τὸν περίφημον ναὸν ἐν Πάφῳ καὶ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ αὐτόχθονος περιφήμου ἡγεμονικοῦ οἴκου τοῦ Κινύρα καὶ τῶν Κινυραδῶν αὐτός τε καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ εἶχον τὴν ἐπιστασίαν τοῦ τε ναοῦ καὶ τῆς ἐν τούτῳ τελουμένης λατρείας (Tacit. Histor. II 3). Οὕτω βλέπομεν τὸ ὄνομα τοῦ *Θαμύρα* διαδεδομένον ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ προελληνικοῦ Πελασγικοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἑλληνοπελασγικῆς ἀρίας ὁμοφυλίας ἀπὸ Θράκης καὶ ἀπὸ *Οἰχαλίας* τῆς Θεσσαλίας, καὶ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ, καὶ ἀπὸ τῆς Οἰχαλίας τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ μέχρι Κιλικίας καὶ Κύπρου. Ἐν Κύπρῳ δὲ βλέπομεν αὐτὸν οὐχὶ πλέον ὡς ἁπλοῦν ἀοιδόν, ἀλλὰ μάντιν καὶ ἀρχιερέα κληρονιμικόν. Ἀλλ' ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ, ἀπὸ τοῦ Σικελικοῦ πελάγους μέχρι τοῦ Ἰνδικοῦ κόλπου ἐκτεινομένῃ χώρᾳ ὑπάρχει τις γωνία καὶ προελληνικῶς καὶ γνησίως Πελασγική, καὶ κοιτὶς τοῦ μικροῦ Πελασγικοῦ ἔθνους τῶν *Ἑλλήνων*, τοῦ μεταβαλόντος ἐν μέρει τὸν εὐρὺν προϊστορικὸν Πελασγικὸν κόσμον εἰς τὸν μέγαν ἱστορικὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Ἐννοοῦμεν τὴν ἐν Ἠπείρῳ πρώτην Ἑλλάδα (*Ἑλλοπίαν*) κληθεῖσαν χώραν, ἔνθα ἐν Δωδώνῃ ὁ Πελασγικὸς Ζεὺς ἐλατρεύετο ὑπὸ *ὑποφητῶν* ἤτοι *χρησμοδοτῶν* καλουμένων Ἑλλῶν ἢ Σελλῶν, ἐξ ὧν προῆλθε βραδύτερον τὸ τῶν *Ἑλλήνων* ὄνομα. Τὸ μαντεῖον ἔκειτο ἐν τῇ ὑπωρείᾳ τοῦ ὄρους *Τομάρου* ἢ *Τμάρου*. Κατὰ Στραβῶνα (2,328) «ἀπὸ τοῦ *Τομάρου* τοὺς ὑπὸ τῶν ποιητῶν λεγομένους *ὑποφήτας* τοῦ Διός, οὓς καὶ ἀνιπτόποδας *χαμαιεύνας* καλεῖ, *Τομάρους* φασὶ λεχθῆναι». Τὸ Ὁμηρικὸν χωρίον περὶ οὗ ποιεῖται λόγον ἐνταῦθα ὁ Στράβων εἶναι οἱ τοῦ Π τῆς Ὀδυσσείας στίχοι 400—405, ἐν οἷς ὁ μνηστὴρ Ἀμφίνομος περὶ τοῦ ὑπὸ τούτων λεγομένου φόνου τοῦ Τηλεμάχου λέγει :

Ὦ φίλοι, οὐκ ἂν ἔγωγε κατακτείνειν ἐθέλοιμι
Τηλέμαχον· δεινὸν δὲ γένος βασιλήϊόν ἐστιν
κτείνειν· ἀλλὰ πρῶτα θεῶν εἰρώμεθα βουλάς.
Εἰ μὲν κ' αἰνήσωσι Διὸς μεγάλοιο *θέμιστες*,
αὐτός τε κτενέω τούς τ' ἄλλους πάντας ἀνώξω·
εἰ δὲ κ' ἀποτρωπῶσι θεοί, παύσασθαι ἄνωγα.

Ἐνταῦθα τὸ ἐν στιχ. 403 *θέμιστες* ἀρχαῖοίς τινες ἑρμηνευταὶ τοῦ ποιητοῦ ἀντικαθίστων

1) Ἐντεῦθεν καὶ αἱ ποικίλαι μυθικαὶ παραδόσεις περὶ *Θαμύριδος* ἢ Θαμύρα ὡς πατρὸς τοῦ Ὁμήρου καὶ ὡς πάππου ἔτι τοῦ Ὀρφέως.

διὰ τῆς λ. *τομουροί*· «*βέλτιον* γὰρ εἶναι (λέγει ὁ Στράβων) *τομούρους* ἢ *θέμιστας* γράφειν· οὐδαμοῦ γοῦν τὰ *μαντεῖα θέμιστας* λέγεσθαι παρὰ τῷ ποιητῇ, ἀλλὰ τὰς βουλὰς καὶ τὰ πολιτεύματα καὶ νομοθετήματα». Ἀλλ᾽ ὁ ταῦτα λέγων Στράβων προτιμᾷ μᾶλλον τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἑρμηνευτῶν διατηρηθεῖσαν γραφὴν *θέμιστες*, καὶ οὐχὶ τὴν τῶν νεωτέρων *τομοῦροι* («οἱ μὲν οὖν νεώτεροι λέγουσι *τομούρους*, παρ᾽ Ὁμήρῳ δ᾽ ἁπλούστερον δεῖ δέχεσθαι *θέμιστας*»). Ἑρμηνεύων δ᾽ ὁ Στράβων τὸ ὄνομα *Τόμουροι Τομαροφύλακα* φαίνεται θεωρῶν αὐτὸ «ἐπιτετμημένον» ἤτοι συγκεκομμένον τύπον, ὡς φαίνεται τοῦ *τομοροῦραι* ἢ *τομουρουρός* (ἢ *τομαυρωρὸς* κατὰ τὸ *θυρωρός*, πυλωρός, ἐκ τοῦ ὤρα = φροντίς, *οὖρος*=ἐπιστάτης [1]). Ἐκεῖνο, ὅπερ διαφέρει ἡμῖν ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος μαρτυρουμένη, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἑρμηνευτῶν τοῦ Ὁμήρου δηλουμένη ὕπαρξις τῆς ἄλλως ἀγνώστου ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας λ. *τόμουρος*=*χρησμὸς* [2] καὶ ἡ ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἑρμηνευτῶν γινομένη συνάφεια τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ ὄρος *Τόμαρον* ἢ *Τμάρον* τῆς *Ἑλλοπίας* καὶ Δωδώνης τῆς Ἠπείρου. Οἱ Ἀλβανολόγοι καὶ οἱ Ἀλβανίζοντες πολιτικολόγοι οἱ ἐν τοῖς ἀρχαίοις Πελασγικοῖς ὀνόμασι τῆς Ἠπείρου ζητοῦντες πάντοτε νὰ εὑρίσκωσί τι Ἀλβανικόν, ἅτε τὴν Ἀλβανικὴν θεωροῦντες ὡς γλησίαν Πελασγικήν (οὐχὶ ἐντελῶς ὀρθῶς, ἀφοῦ ἡ νῦν Ἀλβανικὴ ψυχία μόνον γνησίως Πελασγικὰ ἔσωσεν), ἐζήτησαν καὶ τὸ *τόμαρος* καὶ τὸ *τουμούρους* νὰ παραστήσωσιν ὡς Ἀλβανικά· ἀλλὰ ἡ μόνη Ἀλβανικὴ λ. *τμερία* = φόβος, τρόμος, τμερίμν-ι = ἐκπλήττομαι, κἂν ἔτι θεωρηθῇ ὡς δηλοῦν κυρίως φόβον θεοῦ καὶ σεβασμόν, δὲν δύναται νὰ συναφθῇ μετὰ πιθανότητος πολλῆς πρὸς τὸ τόμαρος καὶ *τομοῦρος*, ἀφοῦ εἶναι πιθανώτερον ὅτι αἱ ῥηθεῖσαι ἀλβανικαὶ λέξεις εἰσὶ παρεφθαρμένοι τύποι τοῦ λατινικοῦ timor=φόβος. Πάντως ἐφ᾽ ὅσον δὲν ἀποδεικνύεται ἡ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὕπαρξις τῆς λ. *τομοῦρος* σημαινούσης χρησμοδότην καὶ εἶναι αὕτη κατασκεύασμα τῶν ἀρχαίων ἑρμηνευτῶν τοῦ Ὁμήρου καὶ δὲν καθίσταται δῆλον ἂν ἐκ τοῦ *τομοῦρος* =χρησμοδότης προῆλθεν τὸ τοῦ ὄρους *Τόμαρος* ὄνομα ἢ ἂν τοὐναντίον ἐκ τοῦ ὄρους *Τόμαρος* ἐπλάσθη τὸ *τομοῦρος*, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφανθῇ τις γνώμην ἀσφαλῆ περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν δύο ὀνομάτων. Ἀλλ᾽ ἂν τὸ ἓν ἢ τὸ ἕτερον τῶν ὀνομάτων τούτων ἐτυμολογικῶς ἀπεδεικνύετο ἔχον συνάφειαν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ *χρησμοῦ* ἢ *ἀοιδῆς*, ἠδυνάμεθα νὰ συνάψωμεν αὐτὸ πρὸς τὸ *Θάμυρις* ἢ Thamiras τοῦ Τακίτου ἢ *Ταμιράδαι* τοῦ Ἡσυχίου. Ἀλλ᾽ ὑπάρχει καὶ ἀρμενικὴ λ. thmir-im=ἐξίσταμαι, ἐκπλήττομαι, ἀποναρκοῦμαι, μεθύσκομαι, ῥεμβάζω, δυναμένη νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν πρώτην καὶ κυριολεκτικὴν ἔννοιαν τοῦ Τόμουρος καὶ *τομοῦρος* καὶ *Θάμυρις* ἢ Tamiras ἐπιτυχέστερον ἢ τὸ Ἀλβανικὸν τμερία, ἀλλὰ καὶ τῆς τούτου συγγενείας πρὸς τὸ ταμίρας καὶ τόμαρος μὴ ἀποκλειομένης, ἂν ὑποτεθῇ γνησίως Ἀλβανικὸν καὶ οὐχὶ προερχόμενον ἐκ τοῦ λατ. timor, ὅπερ καὶ τοῦτο δύναται ν᾽ ἀναχθῇ πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ρ. tmir καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ρ. tem, tenetum = μέθυ. Τελευτῶμεν ἐνταῦθα τὸν περὶ *Θαμύρα* λόγον ἐξαίροντες ἁπλῶς τὴν ἐν ὅλῳ τῷ προελληνικῷ Πελασγικῷ σημασίαν τοῦ ὀνόματος ὡς ἀπόδειξιν τῆς γλωσσικῆς ἑνότητος τῆς ἀπὸ Θρᾴκης καὶ τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος μέχρι Κιλικίας καὶ Κύπρου γλωσσικῆς προελληνικῆς, Πελασγικῆς, γλωσσικῆς ὁμοφυλίας.

(1) Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ἐνταῦθα μοῦρος= χρησμός, οὐδεμίαν ἀπολύτως σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ μεταγενέστερον ἀρχαῖον ἑλληνικὸν τομάριον (= μικρὸν βιβλίον, τὸν ὑποκοριστικὸν τύπον τοῦ τόμος (ἐκ τοῦ τέμνω).

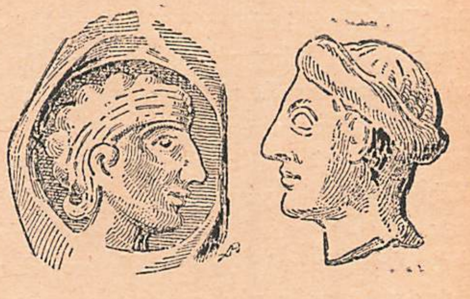
(2) Κατὰ τὸν Εὐστάθιον τομοῦραι=χρησμοί, τομοῦροι ἀοιδοί. Ἡσυχ. Τόμουρος προφήτης, ἱερεύς, οἰωνοσκόπος, διάκονος.

Οἱ *Θρᾷκες* ὡς λαὸς *ἄριος* καὶ δὴ Πελασγικὸς διεσκορπισμένοι ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλληνικῇ ἢ Ἰλλυρικῇ χερσονήσῳ ἀπὸ τοῦ Δανουβίου μέχρι τοῦ Ὀλύμπου, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ πέραν τούτων καὶ ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τῶν δυτικῶν τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ Εὐξείνου μέχρι τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τοῦ Ἀδρίου, ἐξετείνοντο καὶ ἐν τῇ ἀσιατικῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ τῇ νῦν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (1) καθ' ἅπασαν τὴν βόρειον καὶ μεσαίαν πλευρὰν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι Ἀρμενίας καὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Καυκάσου, τοῦ λοιποῦ τῆς χερσονήσου ταύτης οἰκουμένου ὡσαύτως ὑπὸ τῶν συγγενῶν τοῖς Θρᾳκοπελασγοῖς Φρυγοπελασγικῶν λαῶν. Πλὴν τούτων οἱ Θρᾷκες συγγενεῖς ὄντες πρὸς τοὺς Ἑλληνικοὺς λαούς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς πέραν τοῦ Δανουβίου καὶ τῶν βορείων ὀχθῶν τοῦ Εὐξείνου μέχρι τῆς Κιμβρικῆς (Δανικῆς) χερσονήσου καὶ τῆς Σκανδιναυίας οἰκοῦντας Γερμανοσκανδιναυικοὺς λαούς (ἐν μέρει δ' ἴσως καὶ πρὸς τοὺς Βένδους καὶ Σαρμάτας, προγόνους τῶν δυτικῶν Σλαύων), ἀπετέλουν δεσμὸν φυλετικῆς ἑνότητος (ἀνθρωπολογικῆς τε καὶ γλωσσικῆς) μεταξὺ τῆς Ἑλληνοπελασγικῆς καὶ τῆς ἄλλης βορείας Ἀρίας Εὐρώπης, καὶ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Θ. Μῶμμσεν περὶ τῶν Ἰταλικῶν λαῶν, ὅτι εἶχον ἀδελφοὺς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐξαδέλφους τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Κέλτας, δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ Θρᾳκῶν ὡς ἐχόντων ἀδελφοὺς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐξαδέλφους τοὺς Γερμανοσκανδιναυούς, ἐν μέρει δὲ καὶ τοὺς Βένδους καὶ Σαρμάτας Τὸ ὄνομα τῶν Γετῶν Θρᾳκῶν τῶν οἰκούντων ἐπὶ τοῦ Ἡροδότου μεταξὺ τοῦ Αἵμου καὶ τοῦ Δανουβίου καὶ τὰς πέραν τούτων χώρας (μέχρι τῶν Καρπαθίων, ὡς δοκεῖ) φαίνεται συνάπτον τοὺς Θρᾷκας πρὸς τοὺς Γερμανικοὺς λαούς (2). Οἱ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις γνωστοὶ Θρᾳκικοὶ λαοὶ τῶν βορείων παραλίων χωρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Θυνοί,

(1) Μικρὰ Ἀσία (ἀκριβέστερον Ἐλάσσων Ἀσία ἐκ τοῦ Λατινικοῦ Asia Minor) εἶναι ὅρος τῶν ἐσχάτων Ρωμαϊκῶν χρόνων (τοῦ 4 καὶ 5 μ. Χ. αἰῶνος, ἐννοεῖται, ἐν τῷ Λατινικῷ αὐτοῦ τύπῳ Asia Minor). Ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι διαίρεσις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡροδότου (ὅτε τὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἤπειρον Ἀσίαν εἶχον ἤδη ὁπωσοῦν ἐπιστημονικῶς καὶ συστηματικῶς ἐρευνηθῇ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ Περσῶν τοὐλάχιστον μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς νῦν κεντρικῆς Ἀσίας) διέκρινε (καθ' Ἡρόδοτον δηλαδὴ τὴν ἐντεῦθεν καὶ τὴν πέραν τοῦ Ἅλυος ποταμοῦ Ἀσίαν, ὧν ἡ μὲν πρώτη καλεῖται κάτω Ἀσία ἢ τὰ κάτω τῆς Ἀσίας (ἀπὸ τοῦ Ἅλυος καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ῥοῦ τούτου μέχρι τῆς Μεσογείου πρὸς μεσημβρίαν ἰδανικῶς ἐκτεινομένης γραμμῆς, μέχρι τοῦ Αἰγαίου), ἡ δὲ δευτέρα ἄνω Ἀσία, ἐκτεινομένη ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ὀχθῶν τοῦ Ἅλυος μέχρι τοῦ τελευταίου πρὸς ἀνατολὰς τοῖς Ἕλλησι γνωστοῦ σημείου τῆς μεγάλης ἠπείρου τῆς ἐκτεινομένης ἐντεῦθεν τοῦ Καυκάσου καὶ τῶν νοτίων ἀκτῶν τῆς Κασπίας πρὸς νότον (τῆς Σιβηρίας καὶ μέρους τῆς Μέσης καλουμένης Ἀσίας ἐν τῇ γεωγραφίᾳ τοῦ Ἡροδότου περιλαμβανομένης ἐν Εὐρώπῃ, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν). Βραδύτερον, ἐν τοῖς μετὰ Ἀλέξανδρον χρόνοις, ἦτο ἐν χρήσει πλὴν τῆς «ἐντὸς Ἅλυος» καὶ «ἐκτὸς Ἅλυος Ἀσίας» καὶ ἡ διὰ τοῦ Ταύρου διαίρεσις (ἡ ἐπὶ τάδε Ταύρου καὶ ἡ ἐπέκεινα Ταύρου Ἀσία). Ἀπὸ τοῦ 4 μ. Χ. αἰῶνος ἐπεκράτησεν ὁ ὅρος Asia Minor, περιλαμβάνων πᾶσαν τὴν ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου μέχρι τοῦ Εὐφράτου ἐκτεινομένην χερσόνησον.

(2) Ὡς Γέτης ἤδη ὁ κατὰ τὸν 6 μ. Χ. αἰῶνα ἱστορίαν τῶν Γότθων (De origine actibusque Getarum) συγγράψας Ἀλανὸς ἢ Γότθος χριστιανὸς ἱστοριογράφος Ἰορδάνης (καὶ Ἰορνάνδης οὐχὶ ὀρθῶς ἐνίοτε καλούμενος) τοὺς ἀρχαίους Γέτας θεωρεῖ τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοὺς Γότθους τῶν μ. Χ. χρόνων: Geti et Goti appellantur, καὶ ὁ περίφημος δὲ Θεμίστιος τὸν ἡγεμόνα τῶν Δυτικῶν Γότθων Ἀθανάριχον καλεῖ Γέτην. Ἀλλὰ ἡ ταὐτότης τῶν παρὰ τὸν Αἷμον καὶ Ἴστρον Γετῶν πρὸς τοὺς ὑπερβορείους ἐν Σουηδίᾳ (Γοτθλανδίᾳ) τὸ πάλαι οἰκοῦντας Γότθους δὲν φαίνεται βεβαία. Τὸ ὄνομα Γέτης φαίνεται ὅτι ἔφερον καὶ ἄλλοι λαοὶ βάρβαροι Σκυθικοί, οἱ περὶ τὴν Κασπίαν λαοὶ Μασσαγέται καὶ δυτικώτερον τούτων οἱ Θυσσαγέται.

Βιθυνοί, Μαριανδυνοί, δὲν ἦσαν γνωστοὶ ἔτι εἰς τὸν Ὅμηρον. Τῷ ποιητῇ γνωστοὶ εἶναι οἱ Φρύγες τῆς ἔπειτα Βιθυνίας κληθείσης χώρας, ὧν ἀρχηγὸς μνημονεύεται «Ἀσκάνιος θεοειδής»· γνωσταὶ εἶναι ἐπίσης αἱ Ἀμαζόνες αἱ «ἀντιάνειραι» χωρὶς νὰ μνημονεύηται καὶ ἡ χώρα αὐτῶν, ἥτις ἦτο ὁ ἀνατολικὸς περὶ τὸν Θερμώδοντα ποταμὸν *Πόντος* τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, καὶ ἀνατολικώτερον δὲ τῶν Ἀμαζόνων ἐν Ἀκιλησηνῇ τῆς Ἀρμενίας ᾤκουν Θρᾷκες.

Κρητικοὶ τύποι τῶν περιόδων Β' καὶ Γ' τῆς Μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς. (Βλ. σελ. κη')

Ὁμόφυλοι τοῖς Θρᾳξὶν εἶναι οἱ τὸ κέντρον τῆς χερσονήσου κατέχοντες Φρύγες.

Οἱ Φρύγες. *Οἱ Φρύγες* καθ' Ἡρόδοτον ἦσαν λαὸς Θρακομακεδονικὸς ἀπὸ Μακεδονίας μεταναστεύσαντες εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ κληθέντες ἐνταῦθα *Φρύγες*, ἐνῷ ἐν Μακεδονίᾳ ἐκαλοῦντο *Βρίγες* (Ἡροδ. Ζ', 73, πρβλ. Στρ. Ζ' 295 «καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Φρύγες Βρίγες εἰσὶ Θρᾳκικόν τι ἔθνος»). Οἱ ἐν Μακεδονίᾳ δὲ περὶ τὸν Ἄθων οἰκοῦντες καὶ τὸν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπερχόμενον τῷ 493 π.Χ. στρατὸν τοῦ Μαρδονίου, μετὰ τὸ τότε περὶ τὸν Ἄθων ναυάγιον, ληϊσάμενοι καὶ καταστρέψαντες ἦσαν ἁπλῶς λείψανον ἢ μικρά τις μοῖρα τῆς εἰς Ἀσίαν πρὸ αἰώνων μεταναστευσάσης φυλῆς. Ὅτι ἐν Ἀσίᾳ ἐκλήθησαν Φρύγες, ὥς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, οὐδεμίαν ἄλλην ἔννοιαν ἔχει ἢ τὴν τῶν ὀνομάτων ταὐτότητα κατὰ τὴν Θρακομακεδονικὴν φθογγολογίαν, ἐν ᾗ τὸ φ τρέπεται συνήθως εἰς β (πρβλ. *Βίλιππος* ἀντὶ *Φίλιππος*, *Βερενίκη* ἀντὶ *Φερενίκη*). Ἡ τοιαύτη δὲ μεταλλαγὴ τοῦ συμφώνου ἡ συνήθης καὶ παρὰ τοῖς ὁμοφύλοις τῶν Φρυγῶν Ἀρμενίοις καὶ ἐν τῇ Περσικῇ δὲν ἦτο ξένη καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Φρυγῶν τῆς Ἀσίας, ὥς μαρτυροῦσιν αὐτοὶ οἱ τύποι τοῦ ὀνόματος *Βρίγες* καὶ Βρύγιοι καὶ τὸ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν γνωστὸν Φρυγικὸν *βράτερε* =ἀδελφὸς (Ἑλλην. *φράτωρ*, Λατιν. frater). Οἱ Φρύγες οἱ τὸ κέντρον τῆς Μ. Ἀσίας κατέχοντες καὶ συγγενεῖς πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Μ. Ἀσίας διατελοῦντες, πρὸ πάντων δὲ πρὸς τοὺς Ἀρμενίους τοὺς πέραν τῶν ὁρίων τῆς Μ. Ἀσίας ἐν τῷ ὁμωνύμῳ (Ἀρμενικῷ) ὀροπεδίῳ οἰκοῦντας, ἀπετέλουν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ τὸν κεντρικὸν δεσμὸν μεταξὺ τῶν Πλασγικῶν λαῶν ἀπὸ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Καυκάσου μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἀδρίου. «Ἀρχαία παράδοσις, λέγει ὁ Ἐρνέστος Κούρτιος (E. Curtius, Griechische Geschichte I σ. 29) καὶ νέα ἔρευνα πείθουσιν ἡμᾶς ὁμοφώνως παρὰ τοῖς Φρυξὶ νὰ ζητήσωμεν τὸ σπουδαιότατον ἑνωτικὸν σημεῖον (μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ μεγάλου κορμοῦ τῶν δυτικῶν Ἀρίων). Εἶναι οὗτοι τρόπον τινὰ ὁ ἁρμὸς ὁ ἑνῶν τοὺς δυτικοὺς Ἀρίους πρὸς τοὺς ἀνατολικούς. Πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἀσίας εἰσὶ συγγενεῖς πρὸς τοὺς Ἀρμενίους, πρὸς τὴν ἄλλην δὲ διεύθυνσιν (τὴν πρὸς τὴν Εὐρώπην) ἀποτελοῦσι νέαν τινὰ ἀρχήν, θεωροῦνται πρωτότοκοι πάντων τῶν πρὸς τὴν δύσιν τραπέντων λαῶν. Ἡ Φρυγικὴ γλῶσσα μαρτυρεῖται στενῶς συγγενὴς πρὸς τὴν Ἑλληνικήν, συγγενεστέρα ἴσως πλέον ἢ ὅσον ἡ Γοτθικὴ πρὸς τὴν Γερμανικήν. Φρυγικαὶ θρησκευτικαὶ λατρεῖαι καὶ Φρυγικαὶ τέχναι ἀρχαιόθεν ἐπιχωριάζουσιν ἐν Ἑλλάδι καθ' οἷον τρόπον μόνον παρὰ λαοῖς συγγενέσι πρὸς ἀλλήλους εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ τοῦτο». Ταῦτα ἔγραφεν ὁ Κούρτιος καθ' ὃν ἔτι χρόνον ἐπεκράτει ἐν τοῖς ἐθνολογικοῖς ζητήμασιν ἡ θεωρία ὅτι ἐξ Ἀσίας οἱ Ἄριοι λαοὶ τῆς νοτίας Εὐρώπης διὰ τοῦ Ἀρμενικοῦ καὶ διὰ τοῦ Φρυγικοῦ ὀροπεδίου διεσπάρησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἐντεῦθεν διέβησαν εἰς τὴν νοτίαν

Εὐρώπην καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἑλλάδα, λέγων κατ' οὐσίαν τὰ αὐτὰ ὅσα γινώσκει σήμερον ἡ ἐπιστήμη περὶ Φρυγῶν μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν Φρυγικῶν ἐπιγραφῶν.

Ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ θεωρία ἡ περὶ τῆς ἐξ Ἀσίας μεταναστεύσεως τῶν Φρυγῶν ἔπεσε νῦν, ἀλλ' οἱαδήποτε κἂν ὑποτεθῇ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πορεία τῶν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἔκπαλαι οἰκησάντων Ἀρίων λαῶν, ἡ Φρυγία διατηρεῖ τὴν ἰδιότητα αὐτῆς ὡς μεγάλου ἑνωτικοῦ δεσμοῦ μεταξὺ τῶν Ἑλληνοπελασγῶν καὶ Θρακοπελασγῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου. Ἀλλ' ἐνταῦθα τὸ κύριον ζήτημα εἶναι τὸ περὶ τῆς συγγενείας τῶν Φρυγοπελασγικῶν λαῶν τῆς Ἀσίας πρὸς τοὺς Θρακομακεδόνας, καὶ διὰ τούτων πρὸς τοὺς προγόνους τῶν Ἑλλήνων τῆς Εὐρώπης Πελασγούς. Αὐτὴ ἡ περὶ τῆς ἐκ Μακεδονίας εἰς Ἀσίαν μετοικήσεως τῶν Φρυγῶν παράδοσις οὐδὲν ἄλλο κυρίως μαρτυρεῖ ἢ τὴν συγγένειαν τῶν ἐν Ἀσίᾳ Φρυγῶν πρὸς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ Θρακομακεδόνας. Πολλαὶ δὲ ἄλλαι ἀρχαῖαι παραδόσεις μαρτυροῦσι τὴν συγγένειαν ταύτην. Ὁ Μίδας ὁ μυθικὸς βασιλεὺς τῆς Φρυγίας βασιλεύει ἐν Φρυγίᾳ ἅμα δὲ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἔνθα ὑπῆρχον οἱ περίφημοι κῆποι τοῦ Μίδου, οὐχὶ διότι αἱ δύο αὗται χῶραι ἀπετέλουν ἓν κράτος, ἀλλὰ διότι αἱ αὐταὶ παραδόσεις περὶ Μίδου ἐπεχωρίαζον ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις. Ἀλλ' ἐν τῷ προκειμένῳ περὶ τῆς Πελασγικῆς ἀρίας ὁμοφυλίας ζητήματι τὸ σπουδαιότατον εἶναι ἡ τῶν Φρυγῶν στενὴ συγγένεια ἔνθεν μὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἔνθεν δὲ πρὸς τοὺς Ἀρμενίους, ὧν ἐθεωρεῖτο μητρόπολις ἡ Φρυγία. Ἂν ἡ Φρυγικὴ γλῶσσα διετηρεῖτο μέχρι νῦν ἐν οἵῳ καὶ ὅσῳ βαθμῷ πλούτου γλωσσικοῦ θησαυροῦ διατηρεῖται κατὰ πρῶτον λόγον ἡ Ἑλληνικὴ καὶ κατὰ δεύτερον ἡ Ἀρμενική, ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλους συγκρίσεως τῶν τριῶν γλωσσικῶν θησαυρῶν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τόν τε βαθμὸν τῆς συγγενείας καὶ τὰς ἄλλας πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν τε δύο ἐσχατιῶν τῆς Ἑλληνοπελασγικῆς Ἀρίας οἰκογενείας καὶ τοῦ ἐν μέσῳ αὐτῶν κειμένου ἑνωτικοῦ δεσμοῦ, τοῦ *Φρυγικοῦ· ἀλλὰ* τοῦ Φρυγικοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ ἐνδεοῦς νῦν σῳζομένου καὶ ὑπάρχοντος, καὶ αὐτὰ τὰ διὰ τῶν ἐνδεῶν τούτων λειψάνων συγκρινομένων πρὸς τὰ δύο ἄκρα (τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἀρμενικήν) ἐξαγόμενα πορίσματα ἀρκούντως διαφωτίζουσι καὶ πλουτίζουσι τὰς περὶ τῆς Φρυγικῆς γλώσσης καὶ τῆς συγγενείας αὐτῆς πρός τε τὴν Ἑλληνικὴν καὶ πρὸς τὴν Ἀρμενικὴν γνώσεις ἡμῶν.

Ἕλληνες καί Ἀρμένιοι. Περὶ συγγενείας καθόλου Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων ποιούμενοι τὸν λόγον δὲν θὰ στηρίξωμεν τὰ περὶ ταύτης εἰς τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη συγγραφέων κατὰ Στράβωνα (ΙΑ, 503) παραδιδόμενα, ὅτι οἱ Ἀρμένιοι ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀπὸ *Ἀρμενίου* τοῦ Θεσσαλοῦ ὁρμωμένου ἐξ Ἀρμενίου, πόλεως Θεσσαλίας τῶν περὶ τὴν Βοιβηΐδα λίμνην μεταξὺ Φερῶν καὶ Λαρίσης, στρατεύσαντος δὲ μετὰ Ἰάσονος καὶ τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ οἰκίσαντος διὰ τῶν μετ' αὐτοῦ στρατευσάντων καὶ τὴν Ἀκιλησηνὴν καὶ τὴν Συσπυρίτιδα (χώρας Ἀρμενικάς) ἕως Καλαχηνῆς καὶ Ἀδιαβηνῆς καὶ τὴν *Ἀρμενίαν ἐπώνυμον καταλιπόντος*» (καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν, Α 531, ὅτι «Αἰνιάνων τινὲς οἱ μὲν τὴν Οὐιτίαν ᾤκησαν, οἱ δ' ὕπερθεν τῶν Ἀρμενίων ὑπὲρ τὸν Ἄβον καὶ τὸν Νίβαρον· (μέρη δ' ἐστὶ τοῦ Ταύρου ταῦτα, ὧν ὁ Ἄβος ἐγγύς ἐστι τῆς ὁδοῦ τῆς εἰς Ἐκβάτανα φερούσης. . . Καὶ τὴν ἐσθῆτα δὲ τὴν Ἀρμενικὴν Θετταλικήν φασιν, οἷον τοὺς βαθεῖς χιτῶνας, οὓς καλοῦσι Θετταλικοὺς ἐν ταῖς τραγῳδίαις»). Δὲν θὰ στηριχθῶμεν ἐπὶ τοιούτων παραδόσεων, διότι αἱ τοιαῦται παραδόσεις πηγάζουσιν ἀπὸ τῆς περιόδου τοῦ *Ἑλληνισμοῦ* ἤτοι ἀπὸ τῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων χρόνων, ὁπότε ἀρθέντος ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἑλληνικοῦ παντὸς φραγμοῦ μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου, καὶ τῶν δύο τούτων τέως ἀντιτιθεμένων ἀλλήλοις κόσμων, τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ἀνατο-

λικοῦ, εἰς ἄμμεσον ἐλθόντων γεωγραφικήν, ἱστορικὴν καὶ πνευματικὴν συνάφειαν, ἐζήτουν ἑκατέρωθεν οἱ λόγιοι ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς νὰ εὑρίσκωσι σχέσεις καὶ συναφείας παλαιᾶς Ἑλλήνων καὶ μὴ Ἑλλήνων καὶ τὰ νέα τοῦ νέου τοῖς Ἕλλησι γνωστοῦ γενομένου κόσμου ὀνόματα καὶ πράγματα συνῆπτον εὐκόλως πρὸς ἀρχαῖα ὀνόματα· καὶ δῆθεν παραδόσεις δὲν ἔχουσιν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν σπουδαίαν ἐν τῷ ἐπασχολοῦντι ἡμᾶς ζητήματι ἐφ' ὅσον δὲν συνδέονται καὶ πρὸς ἄλλα ἐκ τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας καὶ τῆς ἐθνολογίας καὶ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας τεκμήρια. Τὰ δὲ περὶ τῆς συναφείας τῶν ὀνομάτων Ἀρμένου τοῦ Θεσσαλοῦ ἀργοναύτου καὶ τῆς Ἀρμενίας εἶναι αὐτοδήλως πλημμελῆ, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ ὀνόματα Ἀρμένιος καὶ Ἀρμενία ὄντα γνωστὰ τὸ πρῶτον ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀχαιμενιδῶν καὶ ὑπὸ τῶν Περσῶν τὸ πρῶτον δοθέντα, ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων αὐτῶν οὐδαμῶς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ ἐθνικὰ ὀνόματα θεωρούμενα (οἷα εἶναι τὰ *Χάϊ*=Ἀρμένιος καὶ Χαϊστάν=Ἀρμενία), οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσι συνάφειαν πρὸς τὸν ἀργοναύτην Ἄρμενον καὶ πρὸς τὴν ἀργοναυτικὴν στρατείαν. Πολλῷ μείζονα καὶ ἀληθῆ ἐπιστημονικὴν ἀξίαν ἔχουσιν ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι τὰ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, οἷοι ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Εὔδοξος, παραδιδόμενα ὅτι οἱ Ἀρμένιοι ἦσαν «*ἄποικοι Φρυγῶν*» καὶ τὴν *γλῶσσαν «ἐφρύγιζον»*. Διὰ τῆς πρὸς τοὺς Φρύγας δὲ καὶ διὰ τούτων πρὸς τοὺς Θρακομακεδόνας ἀμέσως καὶ ῥητῶς μαρτυρουμένης συγγενείας τῶν Ἀρμενίων μαρτυρεῖται ἐμμέσως καὶ ἡ πρὸς τὸ ὅλον Ἑλληνικὸν συγγένεια αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἔμμεσος αὕτη μαρτυρία καθίσταται καὶ ἄμεσος διὰ τῆς παραβολῆς καὶ συγκρίσεως τῆς Ἀρμενικῆς γλώσσης πρὸς τὴν Ἑλληνικήν. Τῆς τοιαύτης δὲ συγκρίσεως στοιχεῖα ἐν ταὐτῷ δὲ καὶ πορίσματα παρατίθεμεν διὰ τοῦ ἑπομένου καταλόγου τῶν πρὸς ἄλληλα παραβαλλομένων Ἑλληνικῶν καὶ Ἀρμενικῶν γλωσικῶν στοιχείων.

Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ παραβολῇ καὶ συγκρίσει ταύτῃ πρέπει νὰ διακριθῶσιν ἐπιμελῶς καὶ ἀκριβῶς ἀπὸ τῶν ῥιζικῶν γλωσσικῶν στοιχείων ἑκατέρων τῶν γλωσσῶν ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ἢ ἐκεῖναι αἱ λέξεις, ἃς ἡ Ἀρμενικὴ γλῶσσα ἐν χρόνοις ἱστορικοῖς ἐδανείσατο παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς, ὡς ἐποίησαν τοῦτο καὶ πλεῖσται ἄλλαι γλῶσσαι οὐδεμίαν ἄλλως ἔχουσαι συγγένειαν γλωσσικὴν ῥιζικὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικήν. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ *Ἑλληνισμοῦ* ἤτοι τῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου διαδόχων, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ μεγάλη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν πολλῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς πολλαπλῆ ἐπαφὴ καὶ συνάφεια τοῦ βίου, πολλὴ ἐγένετο καὶ ἀνταλλαγὴ λέξεων μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῶν ἄλλων ἱστορικῶν τῆς Ἀνατολῆς γλωσσῶν. Καὶ παρέλαβε μὲν ἡ Ἑλληνικὴ ἐκ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς τῶν ἀναπτυξάντων ἴδιον βίον ἱστορικὸν καὶ πνευματικὸν λέξεις πολλὰς ἢ ὀλίγας, οἷον ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς, ἔδωκε δὲ πλείστας ὅσας καὶ εἰς ταύτας καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας. Ἐκ τῆς Ἀρμενικῆς οὐδὲν παρέλαβεν ἡ Ἑλληνική, τοὐναντίον δὲ μέγα ἐδάνεισεν εἰς αὐτὴν πλῆθος λέξεων, ἰδίως ἐν τοῖς χρόνοις τῆς εἰς τὴν Ἀρμενίαν διαδόσεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τοιαῦται λοιπὸν λέξεις (οἷαι αἱ Ἀρμ. χετανός=ἐθνικός, εἰδωλολάτρης, ἀπαχαρζᾶν=διαζύγιον γάμου (ἐκ τοῦ ἀποχωρίζειν) ἀποσταμπέμ=ἀποστατῶ, ἀποσταμπουτιοῦν=ἀποστασία, προυκέμ=προικίζω, horizon=ὁρίζων, τελετί=τελετή, proschomen=πρόσχωμεν ἐν τῇ Ἐκκλησία, ἐκελετζῖ=ἐκκλησία οὐδεμίαν ἔχουσι θέσιν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἐνταῦθα πρὸς ἀλλήλας παραβαλλομένων ῥιζῶν λέξεων, ἀκριβέστερον τῶν Ἀρμενικῶν λέξεων τῶν παραβαλλομένων πρὸς τὰς *Ἑλληνικάς*.

Τοιχογραφία Κνωσοῦ, ἡ παριστῶσα τὴν λεγομένην «Παρισιννή»
(Βλ. σελ. λ')

Ἰδοὺ ὁ κατάλογος.

Λ. Ἀρμενικαὶ	Λ. Ἑλληνικαὶ
a-mis—μὴν	μείς, μὴν
a p a (προθ. *ἀπὸ* ἰδίως ἐν συνθέσει)	*ἀπὸ*
arnum=λαμβάνω	ἄρνυμαι
arnem = ποιῶ, πλάττω (παρακ. arari)	ἀραρίσκω, ἄρηρα, ἀρηρὼς
aliur (1) = ἄλευρον	ἄλευρον
an = α στερητ.	ἀ (στερητ.)
alam = ἀλέθω	ἀλέθω
agim = αὐξάνω	αὐξάνω (augeo)
aïz = αἴξ.	αἴξ
aïs = πνεῦμα, asem = λέγω	ἄημι, ἄω, ἆσθμα, αἶσα = λόγος
airem = καίω	*εὔω,* (ἢ εὔω), *εὖρος.*
el ἢ ioul = ἔλαιον	ἔλαιον
z-melin	σμίλη
gaschi = δέρμα	*κάς* (κάσσυμα, *καττύς)*
ghophem = λαξεύω	*γύπη*
henem (2) = ὑφαίνειν	πῆνος, πηνίζομαι (2)
hera = μακρὰν	πέρα(ν)
hed = ἴχνος, hedy = πεζὸς	πούς, ποδός, πεζὸς
heron = πέρυσι	πέρυσι(ν)
heriun = ὀβελὸς	πείρω
hour = πῦρ	πῦρ
Farn = ἀμνὸς	ἀμνός, γεν. ἀρνός, ἀρνίον
adem = μισῶ	ὀδύσσομαι (Λατ. odi)
arkhay (πρφ. ἀρχάϊ) = ἡγεμὼν	ἀρχός, ὄρχαμος
ararem = ξηραίνω	ἄζα, ἀζαλέος
vard = ῥόδον	ῥόδον, *βρόδον*
aïr, arn = ἀνὴρ	ἀνὴρ
aror = ἄροτρον	ἄροτρον
arkelumn = ἀρκεῖν, εἴργειν (arkelan) = εἱρκτὴ	ἄρκη, ἀρκεῖν = κωλύειν, ἀρκέσας λιμόν (Ὁμηρ.)
arkesavor = λυσιτελὴς	ἀρκετός, ἄρκιος = ὠφέλιμος, ἐπαρκής, ἄρκιον (3)
arad = ῥύπος	ἄρδα, ἄρδαλος

---

(1) Τὸ aliur καὶ πάντα τὰ διὰ τοῦ (*) σημειούμενα δύνανται νὰ ὦσι καὶ λ. δεδανισμέναι ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ.

(2) Ἐν τῇ Ἀρμενικῇ πρὸς τὸ ἑλλην. π καὶ τὸ Λατινικὸν p ἀνταποκρίνεται γλωσσικῶς τὸ σύμφωνον h (χ), ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸς τὸ Λατ. q τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ἑλλην. κ (ἵππος, equus).

(3) Ἡ φαινομενικὴ ἀντίθεσις ἐν ταῖς ἐννοίαις κωλύειν, εἴργειν, ἀρκετὸς καὶ ὠφέλιμος, αἴρεται ὅταν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν πρώτην ἔννοιαν τοῦ *ἀρκεῖν*=arcere, κωλύειν, καὶ εἰς τὴν ἐκ τῆς κωλύσεως τοῦ κακοῦ θετικὴν ὠφέλειαν. Τοιαύτη ἀντιθέτων φαινομένων ἐννοιῶν συμφωνία ὑφίσταται καὶ ἐν ταῖς λ. ἀλέξω ἀπομακρύνω (τὸ κακόν), *ἀλεξιτήριος* ἀμύνω = ἀπομακρύνω, ἀμύνομαι = ἀποκρούω, ἀλλ' ὑπερμαχῶ τινος, ἄμυνα, ἀμυντήριον.

Λ. Ἀρμενικαὶ	Λ. Ἑλληνικαὶ
arten = ἄρτι, νῦν	ἄρτι, ἀρτίως
artar = εὐθὺς, δίκαιος	ἄρτιος, ἀρετὴ
ari = ἀνδρεῖος	ἀρείων, ἄριστος
ariun = αἷμα	εἶαρ, ἔαρ [1]
mel = ἁμαρτία	*μέλεος*, ἄθλιος
niuthem = νήθω	νήθω
wostan=μεγάλη πόλις (καλεῖται οὕτω ἡ Κωνστιντινούπολις)	*ἄστυ* (Σανσκρ. vastu = οἶκος) Faston = πόλις (ἐν ἐπιγραφῇ Ἀρκαδικῇ)
(w)orp = ὀρφανὸς	ὀρφανὸς
sghi, sgavarag=σκεῦος καὶ ποτήριον	σκεῦος, σκύφος
σὰρ = κορυφὴ	κάρη
sin = κενὸς	κενὸς
sterr = ἄκαρπος, στεῖρος	στεῖρος
stipem = στείβω	στείβω
varm = δίκτυον	ὅρμος, ὁρμαθὸς
var = ἄροσις	ἀρόω, ἄρουρα
ver = πληγὴ	ἱερεύω = σφάζω
ph(i)rgem = ἀμύνομαι, φρουρῶ	*φάργνυμι*
phlamam = ἐλλείπω	πλάνη, πλανῶμαι
phlanim = πίπτω	» »
tserm = θερμὸς	θερμὸς
stanem = κτῶμαι	κτῶμαι (τοῦ ἀρμ. σ. καὶ ἐνταῦθα = κ) ὅπως ἐν τῇ *σαρ* = κάρη
pois = φυτὸν	πόα
asr = μαλλὸς	ἔριον
avedem = ἀγγέλλω	ἀείδω
d—aved = ἀεί, avidean = ἀΐδιος	αεί, αιεί, ἀΐδιος, ἐπητεανὸς
Fidem = οἶδα	οἶδα, εἰδέναι
ver = ὑπέρ, ἄνω	μετ-έωρα, ἀείρω, ἀυερύω
vepem = λέγω, ἀφηγοῦμαι	Fέπος, εἶπον
veh = ὑψηλὸς	Ὄχα, ὄχ, ἄριστος, ὄχθος
voki = πνεῦμα, ψυχή, βουλὴ	ἕκητι, ἑκών, ἀέκων
vokem = ψάλλω	βάζω, βάξις

(1) Αἱ δύο αὗται λέξεις εὑρίσκονται ἐν τῇ Ἀρίᾳ οἰκογενείᾳ τῶν γλωσσῶν μόνον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ. Οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ συνέχεον τὸ **εἶαρ** (καὶ τὸ ἔαρ)= ὑγρόν, αἷμα πρὸς τὸ **ἔαρ** (τὴν ὥραν τοῦ ἔαρος καὶ τὸ ἔσαρ ἐλαίης=ἔλαιον) ἐξήγουν δρόσον τῆς ἐλαίης· ἀλλ' **ἔαρ**, ἰδίως τὸ **εἶαρ** ἐσήμαινε καὶ αἷμα (ἔαρ αἷμα. Κύπριοι εἰαροπότης αἱμοπότης (Ἡσυχ). Γλωσσολόγοι τινὲς νεώτεροι ἀπορρίπτοντες τὴν τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν περὶ ταυτότητος τοῦ εἶαρ πρὸς τὸ **ἔαρ** δόξαν (ὅπερ ἄλλως δὲν φαίνεται συνᾷδον καὶ πρὸς τὸ **εἰαρόμασθος** ἤτοι μετὰ σφριγώντων μαστῶν, **εἰαροτερπής**), ἀνήγαγον τὴν ῥ. τοῦ εἶαρ εἰς αὐτὴν τὴν τοῦ ὑπαρκτικοῦ **εἰμί** (ἐσμί, esse) ες, δηλονότι καὶ τὰ μετὰ τούτου συνδεόμενα **ἐὺς** ἠύς, ὑποθέτοντες ἀρχέγονόν τινα τύπον e s a r = **οὐσία**, ἐξ οὗ τὸ **ἔαρ** καὶ **εἶαρ**, μεθ' ὧν πιθανῶς συνδέεται τὸ ἀρμεν. ariun= αἷμα· ἄλλως ἐν τῇ Ἀρμενικῇ τὸ **ἔαρ** ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς **ἐαρινῆς** ὥρας εἶναι τὸ Αρμεν. Farn (Λατ. ver) ἦρ, ἠρός.

Λ. Ἀρμενικαὶ	Λ. Ἑλληνικαὶ
vrepem = ποιεῖν ρέπειν	Ϝρέπω, ῥοπὴ
vrepim = πίπτειν	πίπτειν
para = παρὰ (ἅ πα σύνθεσις)	παρὰ
meraphem = καθεύδειν	Μορφεὺς (1)
ischxem = ἰσχύειν, δεσπόζειν, ischχὰν = δυνατός, δυνάστης	ἰσχύς, ἰσχύω, ἰσχυρὸς
pavem = ἀρκεῖν	παύω, παῦλα, ἀναπαύομαι
pavagan = ἐπαρκὴς	ἀνάπαυλα (2)
ghini = οἶνος	*οἶνος* (λ. κοινὴ εἰς πάσας τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Καυκάσου Ἀρίας γλ., οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς ἀνατολικάς (τὰς Ἰρανικὰς καὶ Ἰνδικάς)
ghin (Ϝin) = ὠνή, τιμὴ ἀγορᾶς	ὠνή, ὠνοῦμαι, veneo
lav = καλὸς	λῴων, λῷστος
Ϝorg = ἔργον	Ϝέργον
laphem = καταβροχθίζω	λαφύσσω
laphadem = λυμαίνομαι	ἀλαπάζω, ἀλαπαδνὸς
lezum=λείχω (ἐξ οὗ καὶ lezu=γλῶσσα)	λείχω
likanem = καταλείπειν	λείπω, λιμπάνω, linquo
garem = λέγω, διηγοῦμαι	γαρύω
gachem = γεύομαι	γεύομαι, γεῦσις
kolem = καλύπτω	καλύπτω, καλύβη
zer = γέρων	γέρων (3)
gin (γεν. ganaïk) = γυνὴ	γυνή, γυναικὸς
mez = μέγας	μέγ-ας, μείζων
metz = μέσον	μέσος
midem = διανοοῦμαι	μήδομαι, *μέδων*

---

(1) Ἡ ἀρμεν. λ. meraphem εἶναι ἡ μόνη ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις κατὰ τὸ *φαινόμενον* ἀποδίδουσα τὴν πρώτην ἔννοιαν τοῦ ***Μορφεύς***, διότι ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἐκτὸς τοῦ ***Μορφεύς*** ὑπάρχει λέξις ὁμοίας σημασίας. Ἀλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς καθίστησι λίαν ἀμφίβολον τὴν πρὸς τὴν ῥ. τοῦ Ἀρμεν. meraphen ὡς πρώτην ῥ. συνάφειαν τοῦ ***Μορφεύς***. Πᾶσα ἀπόπειρα γλωσσολόγων τινῶν ἵνα τὴν πρώτην ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος Μορφεὺς εὕρωσιν ἐν τῷ Σανσκρ. varpas= εἴδωλον, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν πλείστων ἀτυχής. Μοὶ φαίνεται δὲ ὅτι τὸ Ἀρμενικὸν meraphem εἶναι λ. δεδανεισμένη ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ καθεύδειν ἐν τῇ Ἀρμεν. λ. προῆλθεν ἐκ τῆς ἰδιότητος τοῦ Μορφέως ὡς θεοῦ τοῦ ὕπνου. Κατὰ ταῦτα τὸ Ἀρμεν. meraphem εἶναι ἐκ τῶν λεγομένων mots savants τῶν πλαττομένων ὑπὸ τῶν λογίων κατὰ τὰς ἀνάγκας τῶν σπουδῶν καὶ μελετῶν. Ὅπως ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη ἐκ τοῦ Μορφεὺς ἔπλασε τὸ morphium καὶ morphin καὶ morphinisme, οὕτω ἡ ἑλληνιστικὴ Αρμενικὴ φιλολογία τοῦ 4 μ. Χ. αἰῶνος ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ τοῦ ὕπνου Μορφέως ἔπλασεν, ὡς φαίνεναι, ποιητικήν τινα εἰκόνα τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ καθεύδειν καὶ ἐκ τῆς ποιητικῆς ταύτης χρήσεως μετέπεσεν εἶτα ἡ λ. εἰς τὴν τοῦ ὕπνου. Τὸ ὅτι τὸ meraphem γράφεται διὰ τοῦ γράμματος *πιοὺρ* ὅπερ ἐν τῷ ἀρμενικῷ ἀλφαβήτῳ ἐπλάσθη, φαίνεται, χάριν τοῦ Ἑλλην. φ, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης. Ὁπωσδήποτε ἡ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ ὕπαρξις τῆς λ. meraphem=καθεύδειν εἶναι ἐξ ἱστορικῆς τοὐλάχιστον ἐπόψεως ἱκανῶς ἀξία σημειώσεως.

(2) Ἡ κυριολεκτικὴ ἔννοια πασῶν τούτων τῶν Ἑλλην. λέξεων ἑρμηνεύεται πιστῶς ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ pavem=ἀρκῶ. Ἡ ἐκ τοῦ Ἑλλ. *παῦρος* ἐτυμολογία εἶναι παράλογος.

(3) Ἡ Ἀρμεν. λ. [illegible]

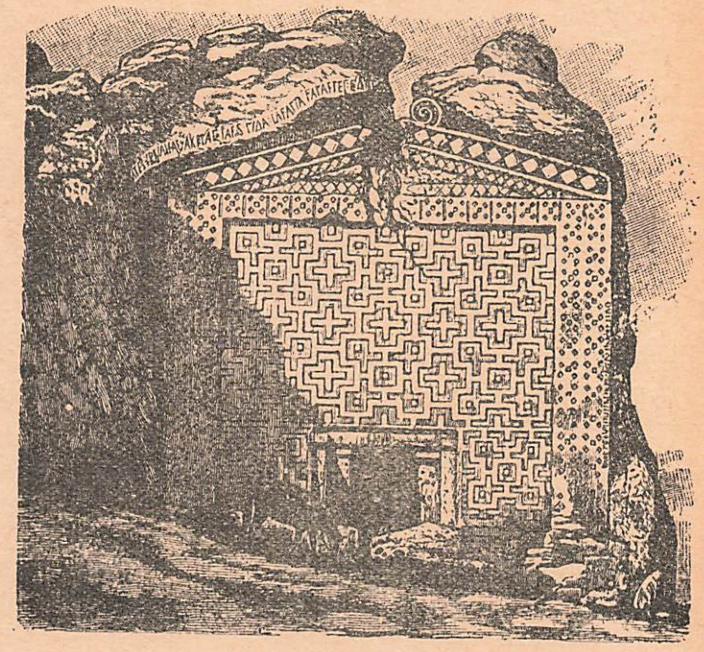
Λ. Ἀρμενικαὶ	Λ. Ἑλληνικαὶ
mid = νοῦς	μῆδος
mi = οὐχί, μὴ	μὴ
mi = εἷς, μία	μία (ἡ λ. εἶναι κοινὴ ἐκ τῶν Ἀρίων μόνον τῇ Ἑλληνικῇ καὶ τῇ Ἀρμενικῇ
mnam = μένω	μένω
menavor	μόνος
menanam = μονάζω	μονοῦμαι
nay = ρευστὸς	*νάω*, νᾶμα
nayem = νεύω	νεύω
navaquem = ψάλλω	*ναύω* — ψάλλω
nu = νύμφη	*νυός*, Ἀλβαν. nusa, Λατ. nurus, Σανσκρ. snura
unim = κέκτημαι unavor = πλούσιος	ὄναμαι, ὄνησις
des = ὄψις, desim = ὁρᾶν	δέατο, δοάσσατο
tarpham = τέρπεσθαι	τέρπεσθαι
div = ἡμέρα	δία, εὔδιος, ἔνδιος
hodem = ὄζω	ὄζω, ὀσμή, ὀδωδὴ
(w)ort = τέκνον	*πόρτις* (τὸ *π* ἐν τῇ ἀρμενικῇ τρέπεται συχνότατα εἰς v ἢ w)
loudam = λοιδωρῶ	λοιδωρῶ
limem = πιέζω	*λιμός*, Lat. limes
ghazm = κόσμος	κέκασμαι, κόσμος
derem = δέρω	δέρω

Ἡ ἀνωτέρω σύγκρισις τῶν Ἑλληνικῶν πρὸς τὰς Ἀρμενικὰς λέξεις μαρτυρεῖ σαφέστατα τὴν μεγάλην ἐν ταῖς ῥίζαις τῶν λέξεων ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν συγγένειαν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γραμματικὴν κατασκευὴν τῶν λέξεων, τὰς κλίσεις δηλονότι καὶ τοὺς σχηματισμούς, μετὰ τὴν εἰς τὸ Ἀρμενικὸν ὀροπέδιον μετοίκησιν ἐλθόντες οἱ Ἀρμένιοι εἰς ἐπαφὴν καὶ συνάφειαν πρὸς Οὐραλαλταϊκοὺς Καυκασίους λαοὺς καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Ἀλαροδίους (Οὐράρτου) παρέλαβον παρὰ τούτων πολλοὺς τραχεῖς καὶ βαρβαρωτάτους τύπους κλίσεων καὶ σχηματισμῶν. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἡ Ἀρμενικὴ ὡς πρὸς τὰς *ῥίζας* διετήρησε τὸν Ἄριον καὶ τὸν Ἑλληνοπελασγικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς (1).

(1) Ἰδιαιτέρως σημειώσεως ἄξιον ὡς πρὸς τὰς σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων εἶναι τὰ λεγόμενα ὑπό τινων ἀρμενιστῶν ὅτι ἐν τῇ ἀρμενικῇ καὶ ἡ πλοκὴ τοῦ λόγου καὶ ἡ σύνταξις εἶναι λίαν παρομφερὴς πρὸς τὴν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ ὅτι εἰς οὐδεμίαν γλῶσσαν οὔτε ἀρίαν οὔτε ἀναρικὴν δύναται οὕτω πιστῶς κατὰ τὴν σύνταξιν νὰ μεταφρασθῇ ὁ ἕλλην λόγος, ὅπως εἰς τὴν Ἀρμενικήν. Ἀλλὰ τοῦτο προῆλθεν οὐχὶ ἐκ τῆς φύσεως τῆς γλώσσης αὐτῆς, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ γραμματικὴ τῆς Ἀρμενικῆςς κατεσκευάσθη φιλολογικῶς ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν 3, 4, 5, μ. Χ. αἰῶνα, ὅτε αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἐμβιωτήριον τῶν Ἀμρενίων σπουδαστῶν καὶ λογίων, ἐν οἷς καὶ ὁ τὸ Ἀρμενικὸν ἀλφάβητον ἐπινοήσας Μεσρώβ. Συνέβη δὲ τότε καὶ τοῦτο τὸ παράδοξον ἔργον Ἀρμενίων τινῶν λογίων. Συντάσσοντες οὗτοι γραμματικὴν τῆς γλώσσης αὐτῶν ἐνόμισαν ὅτι ἔδει νὰ δώσωσιν εἰς τὰς Ἀρμενικὰς λέξεις ἐν ταῖς κλίσεσι καὶ σχηματισμοῖς καταλήξεις Ἑλληνικάς. Καὶ τοιαύτη τις γραμματικὴ ἐκατάληπτος καὶ αἰνιγματώδης διετηρήθη ἐν χειρογράφοις μέχρις οὗ Μιχιταριστὴς φιλολόγος τῆς ἐν Βιέννῃ σχολῆς τῶν Μιχιταριστῶν ἔλυσε τὸ αἴνιγμα πρὸ 100 περίπου ἐτῶν !

Καὶ νῦν μετὰ τὴν σύγκρισιν τῆς Ἀρμενικῆς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ποιούμεθα τὴν σύγκρισιν Ἑλληνικῆς τε καὶ Ἀρμενικῆς πρὸς τὴν μεταξὺ τῶν δύο συγγενῶν γλωσσῶν μέσην θέσιν γεωγραφικῶς κατέχουσαν Φρυγικήν.

Ἕλληνες, Φρύγες καὶ Ἀρμένιοι. Φρυγικῆς γλώσσης ὀλίγα σῴζονται λείψανα αἱ μὲν ὡς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λεξικογράφων ἢ καὶ ἄλλων συγγραφέων παραδιδομέναι λέξεις, αἵ δὲ εὑρισκόμεναι ἐν ταῖς Φρυγιστὶ συντεταγμέναις ἐπιγραφαῖς, ὧν σπουδαιόταται εἶναι, ἐννοεῖται, αἵ δίγλωσσοι Ἑλληνιστὶ καὶ Φρυγιστὶ συντεταγμέναι.

Ὁ ἐν Φρυγίᾳ τάφος τοῦ βασιλέως Μίδα

Παραθέτομεν ἐνταῦθα ἐν πρώτοις ἐπιγραφὰς καθαρῶς Φρυγικάς, τὰς ἀρχαιοτάτας πασῶν τῶν μέχρι νῦν εὑρεθεισῶν γράμμασιν Ἑλληνικοῖς γεγραμμένων, ὧν ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ Φρύγες, καὶ ἀνηκούσας εἰς τοὺς χρόνους τοὺς Ἑλληνικούς.

Ἡ μία τῶν ἐπιγραφῶν ἔχει ὧδε·

(1) Ἄτις ἀρκιαιβος *ἀκεναναγαβος Μίδαι Βανακται βλαβαλταϊ* ἔδαες.

Ἡ ἑτέρα ἔχει ὧδε·

(2) Βαβα μαναβαις προταβος κφιζαναβὸρ *σικεμὰν* ἔδαες.

Ἐπιγραφαὶ δὲ Φρυγικαὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἔχουσιν ὧδε·

---

(1) Ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιγραφῇ εὑρίσκομεν τὸ γνωστὸν ἐν Φρυγίᾳ καὶ Λυδίᾳ ὄνομα ***Ἄτις***· ***ἀρκιαιβος*** ἐξηγητέον πάντως (ἐκ τοῦ Ἑλλην. ἀρχὸς καὶ ἐκ τοῦ Ἀρμεν. a r k h a y) ἡγεμών· τὸ ***ἀκενοναγαβος*** εἶναι πάντως ἐπίθετον τιμητικόν. ***Μίδαϊ*** εἶναι δοτικὴ τοῦ Φρυγ. ὀνόματος ***Μίδα*** μετὰ ***ι*** προσγεγραμμένου ***βανάκται*** εἶναι προφανῶς δοτ. τοῦ Φρυγικοῦ τύπου τοῦ ἄναξ ἀρχαίου Favaz· τὸ ἑπόμενον ***βλαβαλταϊ*** εἶναι ὡσαύτως δοτικὴ ἐπιθέτου τιμητικοῦ. Ἔδαες=ἐποίησε ἐκ τῆς ἀρίας ριζ. d a (Βακτρ. da=ποιῶ, Ἑλλην. δαιδάλλω· ἐν τῇ ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένῃ σήμερον Ἑλληνικῇ ***ἄζω***=ποιῶ). Τὸ ***κφιζαναβὸρ*** εἶναι πάντως ἐπίθετον μετὰ τῆς Φρυγοαρμενικῆς καταλήξεως ἢ συνθέσεως βόρ (Ἑλλην. φόρος).

(2) Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπιγραφῇ ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ λ. ***σικεμάν***, δηλοῦσα ὡς φαίνεται, ***τάφον*** ἢ ἡρῷον (ἐκ τοῦ ἀρμεν. sigai=ἥρως s g a i = ἥρως προβλ. τὸ τρωϊκὸν ***Σίγειον***, ὅπερ φαίνεται ὅτι εἶναι Ἑλληνικὸς τύπος τοῦ Φρυγικοῦ ὀνόματος ***σικεμὰν*** (ἢ σιγεμάν· τὸ Ἀρμεν. g προφέρεται ὡς τὸ Ἑλλην. κ. Πρὸς τῷ ***Σιγείῳ*** ὑπῆρχε κατὰ Στράβωνα (ΙΓ, 595) ἱερὸν καὶ μνῆμα Ἀχιλλέως.

α') Ιος νι *σεμουν* κνουμανει κακουν εδαετ ετιτετιγμενος ειτου, ὅπερ ἑρμηνευτέον : Ὅς ἂν *τούτῳ* (σεμουν) τῷ τάφῳ (κνουμάνει) κακὸν ποιήσῃ· *ἐτιτετιγμένος* (τύπος κατάρας) εἴη ἢ ἔστω (ειτου) ἐντετυγμένος ἢ ἐντετιγμένος, ἐκ τοῦ τύπου κατάρας ἐντύχοιτο, ἴδ. κατωτέρω.

β') Ιος νι σεμουν κνουμανει κακουν αββερετ *αινι* ετιτετιγμενος ειτου.

Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐπιγραφαῖς ἡ πρώτη λ. *ιος* φαίνεται ἡ αὐτὴ τῇ Ἑλληνικῇ ὅς· τὸ *νι*=ἄν· *σεμοῦν* εἶναι δοτικὴ τῆς ἀρμενικῆς ἀντωνυμίας *σα*=οὗτος (ἡ ἀντωνυμία αὕτη ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ Ἰνδ. sa καὶ ἐν τῇ *Ἑλληνικῇ* ἐν τῷ *σήμερον*, *σῆτες* (τῆτες). Τὸ *κνουμάνει* ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις φαίνεται δηλοῦν *τάφον* ἁπλῶς, οὐχὶ ἡρῷον ὅπως τὸ *σικεμαν*, ἑρμηνεύεται δὲ ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ *κουνέμ*=κοιμῶμαι, *κοιμητήριον* (ἡ κατάληξις *μαν* ἐν τῇ Ἀρμενικῇ ὡς ἐν τῇ Περσικῇ σημαίνει τόπον).

Ἀξιοσημείωτον ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπιγραφῇ εἶναι τὸ *αββερετ*=ἐπιφέρει, ὑποτακτικὴ ὡς φαίνεται Φρυγικοῦ ῥήματος συνθέτου ἐκ τοῦ *φέρω*, καὶ εἶναι ἐν πᾶσιν ἀνάλογον πρὸς τὸ Λατινικὸν afferet. Μανθάνομεν δὲ καὶ ἐκ τοῦ Φρυγικοῦ τούτου *αββερετ*, ὅτι καὶ παρὰ τοῖς Φρυξὶν ὅπως παρὰ τοῖς Θρακομακεδόσι τὸ Ἑλλην. *φ*, καθὰ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, προυφέρετο ὡς β. Ἡ ἀντωνυμία αινι = οὗτος τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξηγεῖται ἁπλούστατα ἐκ τοῦ Ἀρμεν. δεικτικῆς ἀντωνυμίας *αϊν*=οὗτος. Ἄλλη ἐπιγραφὴ (ἀρ. 26 τῶν ὑπὸ Ramsay συλλεγεισῶν) λέγει·

Ιος νι σεμουν κνουμανι κακουν εδαες,
Αϊνι μανκατι ἐτετιτιγμενος ειτου

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξηγεῖ τὸ τῆς ὑπὸ ἀριθ. 18 ἐπιγραφῆς λεγούσης : «οὗτος σὺν παισὶ ἐντύχοιτο». Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν ὅτι τὸ *μάνκατι* ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ σὺν *παισὶν* καὶ εὑρίσκομεν τὴν Ἀρμεν. λ. mangk = παῖς· εὑρίσκομεν δὲ ἐν τῇ ἀντιγραφῇ ταύτῃ καὶ τὴν ἐξήγησιν τοῦ τύπου *ἐτιτετιγμένος* ειτου ἐν τῷ *ἐντύχοιτο*. Ἐννοοῦμεν λοιπὸν ὅτι τὸ *ἐτιτετιγμένος* εἶναι παθητ. παρακείμ. ῥήματος Φρυγ. ἔχοντος ῥίζαν *τικ*, ἥτις εἶναι καὶ ἡ τοῦ Ἑλλ. τεύχο, τεῦχος, τύκος, τύκτω.

Καὶ τὸ ζέμελεν, ὅπερ ἀπαντᾷ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 5 ἐπιγρ., ἑρμηνευτέον παῖδες (πρβλ. τὸ παρ' Ἡσυχίῳ ζέμελεν βάρβαρον *ἀνδράποδιν Φρύγες)*.

Ἰδιαιτέρως ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ ἐν τοῖς Πέρσαις τοῦ Αἰσχύλου στ. 657 μνημονευομένη Φρυγικὴ λ. Βαλὴν ἢ *Βαλλῆν* = βασιλεύς, ἄναξ. Τὸ Φρυγικὸν τῆς καταγωγῆς τῆς λ. μαρτυρεῖ ὁ Ψευδοπλούταρχος καὶ ἡ ἐν Φρυγίᾳ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος τελουμένη βασιλικὴ ἑορτὴ τῶν Βαλληναίων (Ψευδοπλούτ. Περὶ ποταμοῦ 12,8) καὶ τὸ ὄνομα τὸ Τρωϊκὸν τοῦ υἱοῦ τοῦ Γανυμήδους Βαλληναῖος καὶ τὸ Βαλληναῖον καλούμενον, *βασιλικὸν* ἑρμηνευόμενον (Ψευδοπλούτ. ἐν πρ. τ. 3) ὄρος τῆς Φρυγίας. Ἀλλὰ πολλῷ πλέον τούτων μαρτυρεῖ αὐτὸ τὸ ἄρμεν gal = ἄρχων, galam ἄρχω· ἐν τῇ Ἀρμενικῇ τὸ *β* τὸ Ἑλληνικὸν τρέπεται εἰς γ: βάλανος Ἀρμεν. galan (πρβλ. Λατ. glans).

Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Κουρτίου ὅτι ἤδη ὁ Πλάτων εἶχεν ἐννοήσει ὅτι ἡ Φρυγικὴ ἦτο συγγενὴς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν διότι τὰς λ. *πῦρ* καὶ *κύων* θεωρεῖ Φρυγικάς, δὲν εἶναι ἀκριβῶς εἰρημένον. Ὁ Πλάτων ἐν Κρατύλῳ θεωρεῖ ἁπλῶς τὰς εἰρημένας λέξεις Φρυγικὰς ὡς λ. βαρβάρους χωρὶς μηδὲν περὶ συγγενείας τῶν γλωσσῶν νὰ συμπεράνῃ, εἰς ὃ ἔργον οὔτε ὁ Πλάτων οὔτε οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι ἦσαν ἐπιτήδειοι, μὴ δυνάμενοι ν' ἀναλύωσι τὰ στοιχεῖα τῶν γλωσσῶν ἐπιστημονικῶς. Ἄλλως τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περὶ τῶν λ. *πῦρ* καὶ κύων εἰρημένα ἔχουσιν ὀρθῶς. Πῦρ ἐν τῇ Ἀρμεν. λέγεται hur (κατὰ τὴν συνήθη ἐν τῇ Ἀρμενικῇ τροπὴν τοῦ Ἑλλην π εἰς h), τὸ δὲ κύων shun, schun.

Αἱ ἄλλαι Ἑλληνοπελασγικαὶ γλῶσσαι. Διὰ τῶν Ἑλληνοπελασγικῶν γλωσσῶν, τῆς Ἑλληνικῆς, τῆς Φρυγικῆς καὶ Ἀρμενικῆς, εὑρίσκομεν τὴν Ἑλληνοπελασγικὴν ἀρίαν οἰκογένειαν ἐν ἑνότητι κατὰ τοὺς τρεῖς κυριωτέρους σταθμοὺς ταύτης. Ἀλλ' ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ γλωσσικῇ ὁμοφυλίᾳ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου καὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Καυκάσου ὑπῆρχε καὶ ἄλλο πλῆθος γλωσσῶν καὶ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὧν τὰ σῳζόμενα λείψανα, καίπερ ὄντα ὀλίγα, μαρτυροῦσιν ὅμως τὴν συγγένειαν αὐτῶν πρὸς ἕνα τῶν εἰρημένων τριῶν γλωσσικῶν κορμῶν ἢ καὶ πρὸς ὅλους ὁμοῦ (1). *Ἡ συγγένεια τῆς Μακεδονικῆς* πρὸς τὴν Φρυγικὴν μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων, ὑπάρχουσι δὲ καὶ γλωσσικά τινα μνημεῖα μαρτυροῦντα τοῦτο. Ὑπάρχουσι δηλονότι λέξεις Θρᾳκομακεδονικαὶ ἀνήκουσαι καὶ εἰς τὴν Φρυγικήν. Τοιαῦται λέξεις εἶναι :

α. *βέδυ*=ὕδωρ, παραδιδομένη καὶ ὡς Μακεδονικὴ καὶ ὡς Φρυγική. Ἡ Φρυγομακεδονικὴ αὕτη λέξις εἶναι συγγενὴς ἢ ἡ αὐτὴ πρὸς τὸ Ἀρμενικὸν Fed=ποταμός (ὑποκορ. Fidac=ρεῖθρον). Ἐκ τοῦ βέδυ τούτου, ὅπερ εἶναι συγγενὲς καὶ πρὸς τὸ Γοτθικὸν vato καὶ τὸ ἀρχαῖον Γερμαν. wazar καὶ Σλαβ. voda (τὸ Ἑλλην. ὕδωρ Λατ. unda—uda) προῆλθεν ἴσως ἀποβολῇ τοῦ διγάμματος καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας Μακεδονικῆς Ἐδέσσης, ὡς φαίνεται μαρτυροῦν τοῦτο καὶ τὸ ἀρχαιότερον τῆς πόλεως ταύτης ὄνομα Αἰγαί. Ἀλλ' ἡ λ. ἦν οὐ μόνον ἐν Φρυγίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσαις, ὡς φαίνεται, ταῖς ἀρχαίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γλώσσαις ἐν χρήσει, καὶ δὴ ἐν τελεταῖς θρησκευτικαῖς, καὶ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς ἔτι χρόνοις, ἰδίως ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ Φρυγοκαρικῇ πόλει Μιλήτῳ, ἐν τῷ περιφήμῳ ναῷ καὶ μαντείῳ τῶν Βραγχιδῶν, ὅτε κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον τὸν Κερκυ-

(1) Πλὴν τῶν Φρυγικῶν (Φρυγιστὶ δηλονότι γεγραμμένων) ἐπιγραφῶν εὑρέθησαν Λυκιακαὶ ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ δίγλωσσοι, ἐν αἷς μαρτυρεῖται ἡ Ἀρία καταγωγὴ τῆς ἀρχαίας Λυκιακῆς γλώσσης. Ἀλλ' ὁ καθόλου Ἄριος χαρακτὴρ τῆς Λυκιακῆς γλώσσης ὁ ἐμφαινόμενος ἐν ταῖς Λυκιακαῖς ἐπιγραφαῖς δὲν μαρτυρεῖ καὶ τοσαύτην ἄμεσον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν συγγένειαν, ὅσην βλέπομεν ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Φρυγικῶν ἐπιγραφῶν. Παράδειγμα ἔστω ἡ ἑξῆς δίγλωσσος Λυκιακὴ ἐπιγραφή: Eveija erabezeya mote prinabatu Sedereya Têne, ἤτοι: Τὸ μνῆμα τόδε ἐποίησε Σιδέριος Παίνιος. Ἐκ τῶν ἄλλων ἀρχαίων γλωσσῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡ Καππαδοκικὴ ἡ λαλουμένη κατὰ τὴν τοῦ Στράβωνος μαρτυρίαν ἐν πάσῃ τῇ πέραν τοῦ Ἅλυος Μικρᾷ Ἀσίᾳ πλεῖστα ὅσα ἔχε ἀρίδηλα Φρυγοπελασγικῆς καταγωγῆς στοιχεῖα, ἰδίως ἐν τοῖς ὀνόμασι πόλεων, ὀρέων, ποταμῶν (Κόμανα, Μάζακα, Τύανα, Φαργαμούς, Ἀμισός, Ἄρκη ἢ *Ἄργος*, Ἄργαιον (ὄρος). Ἀλλ' ἐν τῇ Καππαδοκικῇ συνέβη ὅ, τι καὶ ἐν τῇ Λυδικῇ. Ἡ ἐν τῇ πέραν τοῦ Ἅλυος ἀπὸ τοῦ 7 π.Χ. αἰῶνος ἐπικράτησις τοῦ Ἰρανικοῦ στοιχείου διὰ τοῦ Μηδικοῦ καὶ εἶτα διὰ τοῦ Περσικοῦ κράτους ἐγένετο αἰτία ἵνα εἰς τὴν Καππαδοκικὴν εἰσαχθῶσιν Ἰρανικά τινα στοιχεῖα, ἰδίως ὀνόματα θεῶν Ἰρανικῶν· καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Καππαδοκικῶν μηνῶν εἶναι συγγενέστατα πρὸς τὰ τῶν Περσικῶν. Ἀλλ' εἶναι πάντως πλημμελὴς ἡ γνώμη τῶν Boetticher-Lagarde ὅτι τὰ Ἰρανικὰ ταῦτα στοιχεῖα ἐκ τῆς Καππαδοκικῆς γλώσσης εἰσέδυσαν ἤδη εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν Ὁμηρικήν. Ἀληθῶς ἡ παρ' Ὁμήρῳ ἀναφερομένη ὡς εἰς τὴν *γλῶσσαν τῶν θεῶν* ἀνήκουσα λέξις *μῶλυ* (ἴδ. Ὀδυσσ. Κ, στ. 304—305) :

γάλακτι εἴκελον ἄνθος·
μῶλυ δέ μιν καλέουσι θεοί,

ἦτο Καππαδοκικὴ κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ἀρχαίου ἰατροῦ καὶ φυσιολόγου Διοσκορίδου, λέγοντος (Περὶ ὕλης ἰατρικῆς Β 30) «Καλοῦσί τινες πήγανον ἄγριον καὶ τὸ ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν τῇ κατὰ Ἀσίαν Γαλατίᾳ λεγόμενον μῶλυ.. Καλοῦσι δὲ αὐτὸ Καππαδόκαι *μῶλυ*». Καὶ ποῦ στηρίζει ὁ P. de Lagarde (ἴδ. αὐτοῦ Gesammelte Abhandlungen σ. 172) τὴν περὶ Ἰρανικῆς καταγωγῆς τοῦ *μῶλυ* γνώμην αὐτοῦ ; Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ «περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος»

ραῖον ὁ ἱερεὺς καὶ μάντις Βράγχος ἐκάθαιρε τοὺς Μιλησίους ἀπὸ λοιμοῦ· «ὁ μὲν γὰρ ἐπιρραίνων τὸ πλῆθος δάφνης κλάδοις προκατήρχετο τὸν ὕμνον ὧδέ πως·

Μέλπετε, ὦ παῖδες, Ἑκάεργον καὶ Ἑκαέργην. Ἐπέψαλλε δέ, ὡς εἰπεῖν, ὁ λαός: Βέδυ, ζαψ (θάλασσα), χθών, πλῆκτρον, Σφίγξ.

β'. *ἀργιόπους* παρὰ Μακεδόνων *ἀετός*. Ἀρμεν. *ἀργ.*, πρβλ. καὶ τὸ Φρυγοπαμφυλιακὸν *ἄρζιφος* ἢ *ἄρξιφος*.

γ'. *Δανῶν Μακεδ.* κακοποιῶν, κτείνων, Ἀρμεν. zenum=κτείνω.

δ'. Δάρυλλος Μακεδ *δρῦς*, Ἀρμεν. Ζαρὸς χαμαίδρυς.

πραγματείᾳ αὐτου (Πλουτ. Ἠθ. 369 E) ἀναφέρει *βοτάνην* καλουμένην *ὄμωμι*, οὖσαν παρὰ τοῖς Ἰρανίοις μάγοις ἐν χρήσει ἐν ταῖς πρὸς τὸν θεὸν τοῦ σκότους ἀποτροπαίοις θυσίαις, μιγνυμένη μετὰ τοῦ αἵματος λύκου ἐσφαγμένου καὶ ριπτομένη εἰς τόπον ἀνήλιον. ἅτε θεωρουμένη ὡς ἀνήκουσα εἰς τὰ φυτὰ τοῦ πονηροῦ πνεύματος. Ὁ δὲ Lagarde φρονῶν ὅτι ἐκ τῶν τοιούτων μαγικῶν ἐν Καππαδοκίᾳ τελετῶν εἰσέδυ καὶ εἰς τὴν Ὀδύσσειαν ἡ λ., προϋποτίθησιν ὅτι ὁ τῆς Ὀδυσσείας ποιητὴς ἐγίνωσκεν Ἰρανίων μαγικὰς τελετάς, ὅπερ ἀτοπώτατον. Ὅταν ὁ Ὅμηρος οἱανδήποτε λέξιν ἀνάγῃ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν θεῶν, οὐδὲν ἕτερον ἐννοεῖ ἢ ὅτι ἡ λ. ἦτο παναρχαία, Πελασγική. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Καμάρδας ἀπεφήνατο γνώμην ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ εἶναι γλῶσσα τῶν θεῶν τοῦ Ὁμήρου ὡς οὖσα γνησίως Πελασγική. Ἔπειτα τὸ μαγικὸν ***ὄμωμι*** ἐκόπτετο, ἐνῷ τὸ Ὁμηρικὸν ***μῶλυ*** ὠρύττετο («χαλεπὸν δέ τ' ὀρύσσειν» λέγει ὁ Ὅμηρος). Τὸ ***μῶλυ*** εἶναι ἁπλούστατα λ. Φρυγοπελασγικὴ σημαίνουσα ***φάρμακον***, «φάρμακον ἐσθλόν», ἀντιδρῶν ἐναντίον τοῦ ὑπὸ τῆς Κίρκης τοῖς τοῦ Ὀδυσσέως συντρόφοις διδομένου «***κυκεῶνος***», εἶναι δὲ ἡ λ. ὁμόρριζος πρὸς τὸ Λυδικὸν ***μῶλος***, ***μῶλαξ*** (μῶλαξ εἶδος οἴνου, οἱ δὲ τὸ ἐν τοῖς ὁρκίοις σπενδόμενον ἀπὸ τοῦ ***μώλου*** ὥς τινος Λυδοὶ τὸν οἶνον: Ἡσύχιος). Ἡ κυρία ἔννοια τῆς λ. εἶναι τὸ ***ἄγριον*** καὶ ***πικρόν***, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ***φάρμακον*** ἐν τῇ διπλῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος τοῦ τε θεραπευτικοῦ φαρμάκου καὶ τοῦ δηλητηρίου. Ἐντεῦθεν τὸ Ὁμηρικὸν Καππαδοκικὸν ***μῶλυ*** ὡς τὸ ἄγριον ***πήγανον*** χαλεπῶς ὀρυσσόμενον καὶ ἀντιδρῶν ὡς ἐμετικὸν ἐναντίον τοῦ ***κυκεῶνος*** ἔχει ἔννοιαν παντὸς ***ἐμετικοῦ***, ***μεθυστικοῦ*** καὶ ζάλην προξενοῦντος. Κατὰ τοῦτο δὲ τὰ Λυδικὰ καὶ ***μῶλος*** καὶ ***μῶλαξ***=οἶνος, ἔχουσι κατὰ βάθος τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Ἄξιον σημειώσεως δὲ ὅτι ἐν τῇ Περσικῇ ἡ λ. daru σεμαίνουσα φάρμακον λέγεται καὶ περὶ ***οἴνου*** (chah-daru=φάρμακον ***βασιλικόν***, ***οἶνος***, Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις τῶν ἐννοιῶν ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ παραβάλωμεν τὸ Ὁμηρικὸν Καππαδοκικὸν μῶλυ καὶ τὰ Λυδικὰ ***μῶλος*** καὶ ***μῶλαξ*** πρὸς τὰς Ἀρμενικὰς λ. molim=μαίνομαι, moli=μανιώδης, molakin=ἐμμανής, molaratiun=μανία καὶ πρὸς τὰς Ἀρμεν. συνθέτους λ. mola—hind=κώνειον, mola—thuz=ἄγριον σῦκον, mola—tezeni=ἀγρία συκῆ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων εὐνόητος καθίσταται ἡ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου διδομένη εἰς τὸ μῶλυ ἐξήγησις διὰ τὸ «φάρμακον ἐσθλόν». Οὐδεμίαν δὲ ἡ λ. φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὸ Ἰρανικὸν μαγικὸν φυτὸν ***ὄμωμι***, ὅπερ ἄλλως παραβάλλεται ὀρθῶς πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ***ἄμωμον*** καὶ ***ἀμωμίς*** (φυτὸν Ἰνδικόν, καὶ ***ἀμωμίτης*** παρὰ τῷ Διοσκορίδῃ). Ἐκ τούτων πάντων νοεῖται πόσον παράλογος καὶ πλημμελὴς ἦν ἡ ὑπὸ τοῦ Lagarde προταθεῖσα διόρθωσις τοῦ παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ ***ὄμωμι*** εἰς ***μῶλυ***. Καὶ ὅμως ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Βερναρδάκη πρὸ ἐτῶν γενομένῃ ἐκδόσει τῶν Ἠθικῶν τοῦ Πλουτάρχου τὸ ***ὄμωμι*** εἴδομεν μετὰ θαυμαστῆς ἐπιπολαιότητος διορθούμενον (ἀληθῶς δὲ στρεβλούμενον) εἰς ***μῶλυ***.

Ὡσαύτως πλημμελὴς φαίνεται ὁ τοῦ P. Lagarde ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ ἐν Ὀδυσσείᾳ (Υ, 302) «***μείδησε*** θυμῷ ***σαρδάνιον***» ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Λυδίᾳ λατρευομένου θηλυπρεποῦς θεοῦ ***Σαρδάν***. Οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ ἡρμήνευον τὴν λ. ἐκ τοῦ σαίρω, ***σέσηρα*** καὶ ἐθεώρουν αὐτὴν συγγενῆ πρὸς τὸ ***σαρδάζειν***=μετὰ πικρίας γελᾶν.

Ἄλλως ὅμως εἶναι βεβαία ἡ ἐν Λυδίᾳ καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν πάσῃ τῇ λοιπῇ ἀνατολικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπικράτησις γλωσσικοῦ τινος στοιχείου Ἰρανικοῦ ἐπὶ τῆς Περσικῆς κυριαρχίας, πολλῷ δὲ πλέον ἐν Ἀρμενίᾳ.

Παρ' Ἡσυχίῳ ὡς λέξις Λυδικὴ ἀναφέρεται τὸ ***Παραμήνη*** (=μοῖρα θεῶν, fatum). Καὶ ὅμως ἡ λέξις αὕτη φαίνεται προερχομένη ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Περσικοῦ πρα—μανα (ἐξ οὗ τὸ νέον Περσικὸν φερμάν)=ὁρισμός, ταὐτὸν πρὸς τὸ Ἀρμενικὸν hraman=

ε'. *Παραὸς* Μακεδ. ἀετός, Ἀρμεν. *παροῦ*=καλοιός.
ς'. *Ἀβερκνᾶν* Μακεδ. *κομᾶν*, Ἀρμεν. βαρ(ου)s=κόμη (1).

Εἴδομεν ἔμπροσθεν τὸ Θρᾳκικὸν ὄνομα *Θάμυρις* ἢ Θαμύρας σημαῖνον κατ' οὐσίαν *ἀοιδὸν* καὶ μάντιν, διαδεδομένον ἀπὸ Τομάρου καὶ Δωδώνης τῆς Ἠπείρου, ἀπὸ Ταμουρῶν (ταμοῦραι) καὶ *Ταμούρων* μέχρι Κιλικίας καὶ μέχρι Ταμιραδῶν τῆς Πάφου Κύπρου. Τοιοῦτον καὶ τὸ Θρᾳκικὸν ὄνομα *Κοίης* ἢ Κώης τῶν Πελασγῶν ἱερέων τῆς Σαμοθρᾴκης καθ' ἅπαν τὸ μῆκος καὶ πλάτος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐν τοῖς καλουμένοις *Κομάνοις* ἢ *μαντείοις* (*Κόμανα* manteium κατὰ Πλίνιον). Τὸ ὄνομα συντίθεται ἀπὸ *κώης*=μάντις (πρβλ. Ἀρμεν. kovem=ἀείδω, Περσ. κουγεμ=λέγω). Τὸ δεύτερον συνθετικὸν μέρος εἶναι ἡ συνήθης Ἀρμενοπερσικὴ τοπικὴ κατάληξις *μαν*). Ἀλλὰ πρέπει νῦν μεταβαίνοντες ἀπὸ τῶν Θρᾳκοπελασγῶν τῆς Εὐρώπης εἰς τοὺς Θρᾳκοπελασγοὺς ἢ Φρυγοπελασγοὺς τῆς Μ. Ἀσίας, ἵνα καθορίσωμεν, ὡς δυνατόν, καὶ τὴν κατὰ γλώσσας σχέσεις ἑκάστου τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ λαῶν πρὸς τὸν Ἑλληνοπελασγικὸν ἢ Θρᾳκοαρμενικὸν Ἄριον κορμόν.

Τρῶες. Μεταβαίνοντες ἀπὸ τῆς Πελασγικῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εὑρισκόμεθα ἐν πρώτοις ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Τρωϊκοῦ. Οἱ Τρῶες, ὧν ἡ συγγένεια πρὸς τοὺς Φρύγας μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ ὑπὸ τῶν τραγικῶν ποιητῶν καλούντων τὸ Ἴλιον «Φρυγῶν ἄστυ», ἦσαν συγγενεῖς τὴν γλῶσσαν καὶ πρὸς τοὺς Θρᾳκομακεδόνας (2). Τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ κοινὰ Μακεδόσι καὶ Τρωσὶν ὀνόματα

εἱμαρμένη (κατὰ τὴν συνήθη ἐν τῇ Ἀρμενικῇ τροπὴν τοῦ Ἀρίου p εἰς h). Τὸ Λυδικὸν *σάρδις* =ἔτος εἶναι αὐτὸ τὸ Βακτρικὸν çareda χρόνος (πρβλ. τὸ Ἀρμεν. nava—sard νέον ἔτος, ἀρχὴ τοῦ ἔτους). Καὶ τὸ Λυδ. ***Πάλμυς*** φαίνεται συγγενὲς ἢ ταὐτὸν πρὸς τὸ Περσ. Πάρμυς ὄνομα τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀληθοῦς Σμέρδιος.

Ἐν Καρίᾳ ὁ κτίστης τῆς πόλ. **Θεμισσοῦ**. Τὸ ὄνομα ἑρμηνευτέον Δικαιόπολις (Θέμις) καὶ περιέχει τὸ τοῦ κτίστου τῆς πόλεως, τοῦ ***Δάδα***=Δίκαιος ἐν τῇ Περσ. (Δατ=δίκαιον). Τὸ Περσικὸν δὲ τοῦτο ὄνομα ἐπανευρίσκομεν καὶ ἐν τῇ Βιθυνικῇ πόλει Δαδάστανα (τ. ἔ. Δικαστήριον). Φανερὸν δὲ ὅτι τὸ Δάδας εἶναι Ἰρανικὴ μετάφρασις τοῦ Πελασγικοῦ Θεμισσοῦ.

Ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Πόντῳ τὸ ὄνομα τοῦ Φρυγοπελασγοῦ θεοῦ τοῦ ***Μηνὸς***=σελήνης, συνωδεύετο πάντοτε μετὰ τοῦ ταὐτοσήμου Ἰρανικοῦ ὀνόματος Φαρνάκης (=φωτεινὸς) Μὴν Φαρνάκης.

Καὶ ἡ λατρεία δὲ τῆς Βακτρίας θεότητος Ἀναΐτιδος τῆς λατρευομένης ἐν Ἀρμενίᾳ, ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Λυδίᾳ (ἐνταῦθα ὡς ***Τμωλία*** Ἄρτεμις, ἀλλὰ ὑμνουμένη ὑπὸ χοροῦ παρθένων Βακτρίων), μαρτυρεῖ τὴν ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις συνάφειαν τῆς Ἰρανικῆς γλώσσης καὶ λατρείας πρὸς τὴν Φρυγοπελασγικήν.

(1) Μεταξὺ τῶν Φρυγικῶν λέξεων καταλέγεται καὶ τὸ ***βεκός***, περὶ οὗ ὁ Ἡρόδοτος ἀφηγεῖται (13. 2) τὸν γνωστὸν μῦθον ὅτι Ψαμμίτιχος βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου θέλων ἵνα μάθῃ τίνος ἔθνους οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο πρῶτοι ἄνθρωποι, ἔδωκεν εἰς ποιμένα τινὰ δύο νεογνά, παραγγείλας αὐστηρῶς ἵνα θρέψῃ αὐτὰ ἐν ἐρήμῃ στέγῃ, ἵνα μηδεμίαν ἀκούωσιν φωνὴν ἀνθρώπου. Μετὰ δύο ἔτη ὁ ποιμὴν εἰσελθὼν εἰς τὸ οἴκημα τῶν παίδων ἤκουσε νὰ φωνῶσι ταῦτα ὀρέγοντα τὰς χεῖρας ***βεκός***. Μαθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς ὅτι ***βεκὸς*** ἐσήμαινεν ἐν τῇ Φρυγικῇ ***ἄρτον***, ἐπείσθη ὅτι ἡ πρώτη φωνὴ τοῦ ἀνθρώπου ἦτο Φρυγική, καὶ ἔκτοτε οἱ Φρύγες ἐθεωροῦντο καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες ἕως τότε ἠξίουν ὅτι ἦσαν οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι, ὡς προγενέστεροι πάντων τῶν λαῶν καὶ τῶν Αἰγυπτίων αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ Φρυγικὸν τοῦτο ***βεκὸς*** φαίνεται μᾶλλον ὀνοματοποιΐα. Πρβλ. τὸ Ἀλβαν. buc, τὸ νεοελλ. βοῦκα ἢ ***μποῦκα*** καὶ τὸ Ἀρμεν. buza, buzanem=τρώγω.

(2) Ἴδ. καὶ Στραβ. ΙΓ, 591 «Πολλαὶ δ' ὁμωνυμίαι Θρᾳξὶ καὶ Τρωσὶν οἷον Σκαιοὶ Θρᾷκες καὶ Σκαιὸς ποταμὸς καὶ Σκαιὸν τεῖχος καὶ ἐν Τροίᾳ Σκαιαὶ πύλαι· Ξάνθιον Θρᾷκες, Ξάνθος ποταμὸς ἐν Τροίᾳ· Ρῆσος ποταμὸς ἐν Τροίᾳ, Ρῆσος δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Θρᾳκῶν.

Ἀλέξανδρος καὶ Κάσσανδρος, Κασσάνδρα. Τῆς πρὸς ἄλληλα ταὐτότητος τῶν ὀνομάτων *Ἀλέξανδρος* καὶ *Κάσσανδρος*, Ἀλεξάνδρα καὶ Κασσάνδρα μάρτυρα ἔχομεν ἤδη τὸν τοῦ 4 καὶ 3 π. Χ. αἰῶνος ποιητὴν Λυκόφρονα καλοῦντα τὴν Κασσάνδραν Ἀλεξάνδραν.

Ἐρείπια τοῦ Ἰλίου

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἔτυμον τῶν ὀνομάτων (*Κάσσανδρος* καὶ *Κασσάνδρα*) τοῦτ᾽ αὐτὸ μαρτυρεῖ, ἀφοῦ ἐν τῷ πρώτῳ συνθετικῷ ὑπάρχει ἡ ἔνοια τοῦ *καλύπτειν*, *ἀλέξειν* ἀμύνειν (*κὰς* = δέρμα Λατ. cassis=περικεφαλαία, castrum=ἀμυντήριον) Καὶ ἐν τῷ λεξικῷ δὲ τοῦ Ἡσυχίου λέγεται Κασσάνδρα Ἀλεξάνδρα.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἐκ τοῖς ὀνόμασιν ἐμφαινομένης συγγενείας τῶν Τρώων πρὸς τοὺς Θρακομακεδόνας καὶ ἡ μετὰ τοῦ Πριάμου συμμαχία καὶ σύνταξις πασῶν τῶν Θρακομακεδονικῶν φυλῶν μέχρι τῶν Παιόνων εἶναι πρόδηλον τεκμήριον τῆς τοιαύτης συγγενείας. Ἀλλ᾽ οὐ μόνον οἱ Τρῶες, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἐγγὺς καὶ πόρρω τῆς Τροίας οἰκοῦντες λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦσαν φίλοι καὶ σύμμαχοι τῶν Τρώων καὶ ὁμογενεῖς πρὸς τούτους. Καὶ λέγει μὲν ὁ Ὅμηρος περὶ τῶν συμμάχων τῶν Τρώων (Ἰλ. Β 804) «*ἄλλη δ᾽ ἄλλων γλῶσσα πολυσπερέων ἀνθρώπων*»· θέτει δὲ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ τῆς Ἀφροδίτης ὕμνου (στ. 113) εἰς τὸ στόμα τῆς πρόσωπον Φρυγίας γυναικὸς ὑποκρινομένης πρὸς τὸν Ἀγχίσην Ἀφροδίτης τὴν ῥῆσιν

γλῶσσαν δ᾽ ὑμετέραν τε καὶ ἡμετέραν σάφα οἶδα,

ὅπερ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑπαινισσόμενον διαφορὰν μεταξὺ τῆς Φρυγικῆς καὶ τῆς τῶν

καὶ ***Πλακία*** ἐν Τροίᾳ, Πλακία καὶ ἐν Θράκῃ.
Πρόσθες εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος λεγόμενα
Ὁ ἐκ τῶν ποτὲ ὀνομαστοτέρων Ἀυιανολόγων Tomaschek ἐξήνεγκε τὴν γνώμην ὅτι καὶ ἡ ἐπωνυμία τοῦ Τρωὸς ἥρωος Ἀλεξάνδρου ***Πάρις***, ἡ τιμητικῶς δοθεῖσα αὐτῷ (κατ᾽ ἄλλους τὸ τοῦ Τρωὸς ἥρωος ὄνομα ἦτο ***Πάρις***, τιμητικῶς δὲ ἐπεκλήθη οὗτος ***Ἀλέξανδρος***) ἐσήμαινεν ὅ τι καὶ τὸ ***Ἀλέξανδρος***. Τὴν τοιαύτην σημασίαν τοῦ ***Πάρις*** εὕρισκεν ὁ Tomaschek ἐν τῇ κυριολεξίᾳ τοῦ ***Πάρις***, ὅπερ ὄνομα συνῆπτε πρὸς τὸ Ἀρμεν. har (h a r=πλήττει). Τὸ παρ᾽ Ἡσυχίῳ Φρυγικὸν ἁρμάν=πόλεμος φαίνεται συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς τοιαύτης γνώμης. Ἥκιστα πιθανὸν φαίνεται ὅτι τὸ Φρυγ. ***ἁρμὰν*** καὶ τὸ Ἀρμεν. h a r (par) ἔχει τινὰ πρὸς τὸ Λατιν. a r m a συνάφειαν.

Τὸ ὄνομα ***Ἕκτωρ***. Ὅτι τινὰ τῶν παρ᾽ Ὁμήρῳ ὀνομάτων τῶν Τρώων ἡρώων εἶναι μεταπεφρασμένα ἐκ τοῦ Φρυγικοῦ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν παράδειγμα ἔστω καὶ τὸ τοῦ Ἕκτορος ὄνομα. Τὸ ὄνομα τοῦτο, προερχόμενον ἐκ τοῦ ***ἔχω*** κατὰ τὴν πρώτην καὶ κυριολεκτικὴν τῆς λ. ταύτης ἔννοιαν τοῦ ***κρατεῖν*** καὶ ***κωλύειν*** (πρβλ. ***ποταμὸς ἄσχετος***=π. ἀκράτητος), μετέπεσεν εἰς τὴν γενικωτέραν ἔννοιαν ***ἀμύντορος κραταιοῦ*** (ἡ ἑρμηνεία τῆς λ. διὰ τοῦ ***ἔχων, ἐχέτωρ,***

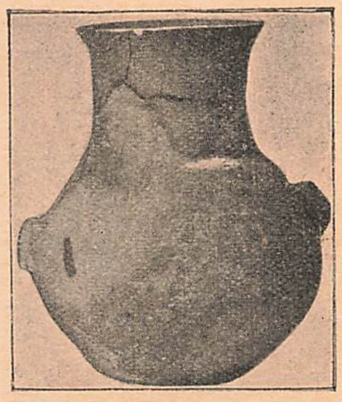
Τρώων· ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη ὡς καὶ τὸ παρ' Ὁμήρῳ *πολυσπερὲς* κατὰ γλῶσσαν τῶν συμμάχων τῶν Τρώων σημαίνει ἁπλῶς διαλεκτικὴν διαφοράν. Οἱ τῇ Τροίᾳ γειτονεύοντες Μυσοὶ τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπως οἱ παρὰ τὸν Ἴστρον Μυσοὶ (ἢ Μοισοί) ἦσαν Θρᾷκες καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐξηγεῖται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (ΙΒ, 572) ἐκ τῆς Θρακικῆς, καὶ πάντες δὲ οἱ βορειοανατολικῶς τῆς Μυσίας μέχρι τῶν ἀνατολικῶν ἐσχατιῶν τοῦ Πόντου οἰκοῦντες λαοὶ καλοῦνται Θρᾷκες ἢ συγγενεῖς τοῖς Θραξί. Πρὸς νότον τῆς Μυσίας ᾤκουν οἱ συγγενεῖς τοῖς Φρυξὶ Μαίονες, ὧν τὴν χώραν κατέλαβε βραδύτερον ὁ τῷ Ὁμήρῳ ἄγνωστος ἔτι Θρακικὸς λαὸς τῶν *Λυδῶν*, μεθ' ὧν συγγενεῖς ἦσαν οἱ Θρακικῆς ὡσαύτως

κάτοχος, πλούσιος εἶναι, γελοία). Τὸ πρωτότυπον Τρωϊκὸν καὶ Φρυγικὸν ὄνομα, οὗ μετάφρασις εἶναι τὸ Ἑλλην. *Ἕκτωρ*, εὑρίσκομεν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Τρωὸς ἥρωος *Δάρητος* (Ἰλ. Ε 9 «Ἦν δέ τις παρ' Τρώεσσι *Δάρης* ἀφνειὸς ἀμύμων») Τὸ *Δάρης* τοῦτο τὸ Τρωϊκὸν ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸ Περσικὸν *Δαρεῖος* καὶ ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ Περσικοῦ τούτου ὀνόματος τῇ διδομένῃ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου εὑρίσκομεν καὶ τὴν τοῦ *Δάρης*. Ὁ Ἡρόδοτος (Β, 98) ἑρμηνεύει τὸ *Δαρεῖος* «*ἑρξείης*», *ἕκτωρ* (=ἔχων, κρατῶν, κωλύων, εἴργων, *ἑρξείης*) ὁ δὲ ἐλαχίστην ἔχων τῆς Περσικῆς γνῶσιν νοεῖ εὐθὺς ὅτι τὸ Περσικὸν Δαρεῖος=ἑρξείης προέρχεται ἐκ τοῦ Περσ. d a r =κρατῶν, ἔχων, ὅπερ ἐν πολλοῖς συνθέσεσιν ἐκ τῆς Τουρκικῆς εἰσέδυ ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικήν : μέχρ—δὰρ (ὁ τὴν σφραγῖδα ἔχων, σερ—δὰρ (ὁ τὴν κεφαλὴν ἔχων, ἀρχηγός), σιλαχ—δαρ (ὁ ὅπλα φέρων). Κατὰ τὴν Ἡροδότειον εὐρυτέραν ἑρμηνείαν ἑρξείης, κρατῶν, ἑρμηνευτέον ἐγκρατής, ἐντεῦθεν δὲ καὶ φρόνιμος. Τοῦτο νοεῖ καὶ ὁ Ἡσύχιος λέγων: Δαρεῖος φρόνιμος, παρὰ Φρυξὶ δ' *ἕκτωρ*. Ἀλλ' ἦν ἆρά γε ὁ παρ' Ὁμήρῳ Ε στ. 9—10 μνημονευόμενος *Δάρης* «ἱερεὺς τοῦ Ἡφαίστου» ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ἕκτορα τὸν υἱὸν τοῦ Πριάμου καὶ τὸν μέγιστον καὶ ὀνομαστότατον τῶν Τρώων ἡρώων ; Πάντως οὐχί. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν κωλύει ἵνα πλὴν τοῦ ἱερέως τοῦ Ἡφαίστου Δάρητος καὶ ἄλλος τις ὑπάρξῃ Τρὼς Δάρης, οὗ τὸ ὄνομα μετέστη ἐν τῷ Ἑλληνικῷ εἰς Ἕκτωρ. Τοῦτο δὲ φαίνεται μαρτυροῦσα ἡ μυθικὴ παράδοσις ἡ λέγουσα περὶ ποιητοῦ Δάρητος ποιήσαντος τὴν Φρυγίαν Ἰλιάδα (ἐν Φρυγικῇ γλώσσῃ ποιηθεῖσαν). (Ἰδ. Αἰλιαν. Ποικιλ. ἱστορ. 11, 2 «Καὶ τὸν Φρύγα δὲ τὸν Δάρητα, οὗ Φρυγίαν Ἰλιάδα ἔτι καὶ νῦν ἀποσῳζομένην οἶδα, πρὸ Ὁμήρου καὶ τοῦτον γενέσθαι λέγουσι»). Ἐκ τούτου δὲ τοῦ ἔπους φαίνεται ὅτι ἔλαβον γένεσιν τὰ τῶν ὑστάτων Ρωμαϊκῶν χρόνων «Daretis Phrygi de excidio Troiae» ποιήματα. Ἀλλ' ἔχομεν καὶ τοῦ Φωτίου μαρτυρίαν (Βιβλιθ. κῶδ. 190 «Ἀντίπατρος δέ φησιν ὁ Ακάνθιος Δάρητα πρὸ Ὁμήρου γράψαντα τὴν Ἰλιάδα μνήμονα γενέσθαι *Ἕκτορος* ὑπὲρ τοῦ μὴ *ἀνελεῖν* ἑταῖρον Ἀχιλλέα». Ἀλλ' ἡ τοῦ Ἕκτορος πρὸς τὸν Δάρητα συνάφεια δὲν περιορίζεται μέχρι τούτου. Ὁ Δάρης παραδίδεται καὶ ὡς παιδαγωγὸς τοῦ *Ἕκτορος* (Δάρης παιδαγωγὸς Ἕκτορος ; Πτολεμ. Ἡφαιστ. 1, 14 Ενταῦθα 1697. Φωτ. Βιβλ. Κώδ. 190). Παρὰ δὲ τοῦ Βιργιλίου (Aeneid. V, 637) ὁ *Δάρης* παραδίδεται ὡς εἷς ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Αἰνείου φυγόντων ἀπὸ τῆς Τροίας. Τὸ παρ' Ἕλλησιν ἐν χρήσει ὄνομα *Δαρεῖος* τῶν Περσῶν βασιλέων εἶναι ὁ Φρυγικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος. Ὁ ἀρχαῖος Περσικὸς τύπος ἀνεγνώσθη ἐν ταῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς D a r i a b u s. Ὁ παρ' Αἰσχύλῳ (ἐν Περσ. 662, 671 κἀ.) τύπος εἶναι *Δαριάν*. Ὁ Στράβων ὡς ὀρθὸν τύπον θεωρεῖ τὸ *Δαριήκης* (Dariec) Ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νέᾳ Περσικῇ ποιήσει εὔχρηστος τύπος εἶναι D a r a, συνᾴδων περίπου πρὸς τὸ Δάρης.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλα ὑπάρχουσι Τρωϊκὰ ὀνόματα Ἑλληνικὰ ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ φρυγοπελασγικοῦ μετενηνεγμένα. Τοιοῦτον τὸ *Σκαμάνδριος*=*Ἀστυάναξ* (Ἀρμ. Σκαϊ=ἥρως, mandera Ἰνδ. πόλις, Ἑλλ. μάνδρα, περίβολος· πρβλ. *Σίγειον* ὅπερ φαίνεται ὅτι ἐσήμαινεν *ἡρῷον*) καὶ αἱ *Σκαιαὶ πύλαι*=πύλαι βασιλικαὶ ἢ πύλαι ἡρώων(κακῶς ἤδη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἑρμηνεύθη ἡ λ.ἐκ τοῦ σκαιὸς =ἀριστερὸς καὶ ἐντεῦθεν *δυτικός*. Ἀλλὰ ποῦ ἦσαν τότε αἱ ἀνατολικαί ; Ὁ Ὅμηρος μόνον τὰς *Σκαιὰς* γινώσκει πύλας ἄνευ ἀντιθέσεως πρὸς ἄλλας). Τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Πριάμου *Πολίτης* (ὅπερ καὶ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ τούτῳ τύπῳ ἦν ἐν χρήσει ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ,ἐν Τροίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ) εἶναι πάντως τὸ Φρυγικὸν *Γορδιος* (ἐκ τοῦ *γορδος*=πόλις Ἰουλιόγαρδος=Ἰουλιόπολις· ἀναφέρονται δὲ καὶ πόλεις ἐν Τρωάδι *Γόρδος* (Στράβ. ΙΓ , 603) καὶ Γόρδοι=πόλις τις (πρβλ. τὸ Ἀρμεν. gerda = πόλις, περσ. gird, gordan = περίβολος Τὰ Σλαυικὰ g o r o d, G r a d = πόλις καὶ φρούριον).

Ἀγγεῖα εὑρεθέντα ἐν Τροίᾳ ὑπὸ Δαῖρπφελδ

καταγωγῆς *Κᾶρες* οἰκοῦντες νοτιώτερον τῶν Λυδῶν καὶ ἐν ἀρχαίοις ἤδη χρόνοις διασπαρέντες εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ὡς πειραταὶ λυμαινόμενοι τὰς νήσους καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς θαλάσσης ταύτης. Ἐν ταῖς αὐταῖς δὲ χώραις τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας παρὰ τὸ Αἰγαῖον ἀναφέρεται καὶ ἄλλος παναρχαῖος λαός, ὁ τῶν *Λελέγων*, ὧν κτίσμα ἐθεωρεῖτο ἡ *Μίλητος*, καλουμένη ἐν ἀρχῇ *Λελεγὶς* ἢ *Λελεγκίς*, κληθεῖσα δ' ὕστερον Μίλητος μετὰ τὴν αὐτόσε ἐποίκησιν τῶν ἀπὸ Μιλήτου τῆς Κρήτης ὑπὸ τὸν Σαρπηδόνα ἐλθόντων Κρητῶν. Οἱ *Λέλεγες* ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Α, 171) θεωροῦνται οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς Κᾶρας λαοὶ («τὸ γὰρ παλαιὸν καλούμενοι *Λέλεγες* οἱ Κᾶρες»· πρβλ. Στράβ. Ζ, 321 «τοὺς δὲ Λέλεγάς τινες μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς Καρσὶν εἰκάζουσιν, οἱ δὲ συνοίκους μόνον καὶ συστρατιώτας»). Ἦσαν δὲ κατὰ Στράβωνα παναρχαῖος λαὸς οἰκῶν καὶ ἐν Τροίᾳ πρότερον, μετὰ τὴν Ἰλίου δὲ ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἅλωσιν κατῆλθον νοτιώτερον εἰς τὴν βραδύτερον Ἰωνίαν κληθεῖσαν χώραν. Ἦσαν δὲ καὶ οὗτοι ὡς οἱ ὡσαύτως ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐξαφανισθέντες Καύκωνες καὶ Κουρῆτες διεσπαρμένοι ἐν πολλαῖς χώραις τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀκαρνανίᾳ, Λευκάδι, Αἰτωλίᾳ, ἐν τῇ τῶν Ὀπουντίων Λοκρῶν χώρᾳ καὶ ἐν Μεγαρίδι αὐτῇ (Στράβ. Ζ΄, 321—22 «ἐν μὲν γὰρ τῇ Ἀκαρνάνων φησὶ (Ἀριστοτέλης) τὸ μὲν ἔχειν αὐτῆς *Κουρῆτας*, τὸ δὲ προσεσπέριον *Λέλεγας*, ἐν δὲ τῇ Αἰτωλῶν τοὺς νῦν Λοκροὺς Λέλεγας καλεῖ, κατασχεῖν δὲ καὶ τὴν Βοιωτίαν αὐτοὺς φησιν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῇ Ὀπουντίων καὶ Μεγαρέων· ἐν δὲ τῇ Λευκαδίων καὶ αὐτόχθονά τινα Λέλεγα ὀνομάζει»). Τὴν μεγάλην περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ λαοῦ τούτου τοῦ οἰκήσαντος καὶ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου μετὰ Καυκώνων κρατοῦσαν δόξαν, τοὐλάχιστον τὴν περὶ τῆς ἀρχαιότητος ταύτης παρὰ τοῖς Ἕλλησι, μαρτυροῦσιν οὐ μόνον τὰ περὶ *Λελεγίων* λεγόμενα (Σραβ. Ζ, 321 «πολλαχοῦ δὲ τῆς *Καρίας* τάφους Λελέγων καὶ ἐρύματα ἔρημα»), ἅτινα ἦσαν λόφοι τεχνητοί, οἷοι ὁ περὶ τὰς *Σάρδεις*, οἱ ὡς τάφοι βασιλέων χρησιμεύοντες, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ παναρχαία ἐτυμολογία καὶ ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος, ἣν εὑρίσκομεν ἤδη παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ (ἐν τῷ παρὰ τῷ Στράβωνι Ζ, 322 ἀποσπάσματι (1).

(1) Τὸ τῶν *Λελέγων* ὄνομα μοὶ φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐξ ὀνοματοποιΐας (ὅπως τὸ βάρ-

Ο ΔΙΑΔΡΟΜΟΣ ΤΩΝ ΤΑΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΚΝΩΣΣΟΥ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ''ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,,

ἤτοι γὰρ Λοκρὸς Λελέγων ἡγήσατο λαῶν,
τούς ῥά ποτε Κρονίδης Ζεύς, ἄφθιτα μήδεα εἰδώς,
λεκτοὺς ἐκ γαίης λαοὺς πόρε Δευκαλίωνι.

Λύκιοι. Πρὸς νότον τῶν Λελέγων καὶ Καρῶν ᾤκουν οἱ Λύκιοι, λαὸς καὶ οὗτος «*πολησπερής*», διεσπαρμένος ἀπὸ Τροίας μέχρι τῶν νοτίων παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἐντεῦθεν μέχρι Κρήτης πρὸς νότον τῶν Λυκαόνων πρὸς ἀνατολὰς δὲ μέχρι τοῦ ὀροπεδίου τῆς Λυκαονίας καὶ τοῦ ὁμωνύμου τῶν Λυκαόνων λαοῦ, ὡς δὲ εἰκάζεται καὶ πέραν τοῦ Ἅλυος μέχρις Εὐφράτου. Ὡς πρώτη πατρὶς τῶν Λυκίων παραδίδεται ἡ Κρήτη, ἀφ᾽ ἧς μετῴκησαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ κοινοῦ τῶν ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Λυκίων ἡγεμόνος Σαρπηδόνος. Ὁ Σαρπηδὼν οὗτος εἶναι εἷς τῶν μεγάλων ἡρώων τῆς Ἰλιάδος, τῶν συμμάχων τῶν Τρώων, εἶναι δὲ ὡς ἥρως υἱὸς τοῦ Διός, ἀλλ᾽ εἶναι καὶ θεός, ὁτὲ μὲν τοῦ φωτός, ὁτὲ δὲ τοῦ ᾅδου. Ἐλατρεύθη δὲ ὡς θεὸς οὐ μόνον ἐν Λυκίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Καρίᾳ καὶ ἐν Κιλικίᾳ (ἔνθα ὑπῆρχε μαντεῖον Ἀρτέμιδος Σαρπηδονίας (Στρβ. ΙΒ´ 67 β´), ὡς καὶ ἐν Φρυγίᾳ, ἔνθα ὁ Ἀπόλλων φέρει τὸ ἐπώνυμον Σαρπηδόνιος. Καὶ ἐν Θρᾴκῃ δὲ ἐδείκνυτο ἀκρωτήριον *Σαρπηδόνιον* καλούμενον (Ἀπολλων. Ροδ. Δ. 216 Σαρπηδόνιον πέτρην) μαρτυροῦν ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐπεχωρίαζεν ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ, ἥτις βραδύτερον διεδόθη καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων· ἐν Αἰγύπτῳ δὲ φαίνεται ἀφομοιωθεὶς πρὸς τὸν ἐγχώριον θεὸν Σάραπιν (*Ὀσουραπ*) καὶ ὑπὸ τὸ νέον ὄνομα *Σαράπιδος* ἐλατρεύετο ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ *Ἑλληνισμοῦ* καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς Ρωμαϊκοῖς καθ᾽ ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον (1).

Τὸ ὄνομα τῶν Λυκίων ἐν τῇ μεσογείῳ Μ. Ἀσίᾳ μετέστη εἰς *Λυκάονες* (μετὰ τῆς συνήθους Μικρασιατικῆς καταλήξεως ὡς τὰ Μικρασιατικὰ ἐθνικὰ ὀνόματα Ἰάονες, Κατάονες, Βαγαδαόνιοι). Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῶν πέραν τοῦ Ἅλυος οἰκούντων *Συρίων* (οὐχὶ Σύρων) τοῦ Ἡροδότου, οὓς οἱ Πέρσαι ἐκάλουν *Καππαδόκας* (2) (Α 6, 72, 76), τῶν κληθέντων οὕτω ἀπὸ Σύρου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, εἶναι, ὡς φαίνεται, ταὐτόσημον πρὸς τὸ *Λύκιος* ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ φωτεινός, ἐξ οὗ καὶ ὁ Ἀπόλλων ἐκαλεῖτο *Λυκιηγενής*, (ὁ ἐν Λυκίᾳ γεννηθεὶς ἢ ὁ ἐκ φωτὸς γεννηθεὶς Λύκιος Ἀπόλλων, ἐκ τῆς ρ. λυκ, luc, λευκός, λυκόφως, λυκαυγής, ἡ δὲ Λυκία ἦν ἑστία τῆς τοῦ θεοῦ τούτου λατρείας. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον κατ᾽ ἀναλογίαν καὶ *Σύριος* (προκειμένου περὶ Καππαδοκίας καὶ Πόντου)= *Λύκιος, Φωτεινός.* Ὁ Στράβων διέσωσεν ἡμῖν ἀπόσπασμα τοῦ Πινδάρου λέγον περὶ

βαρος) σημαῖνον τὸ πάνυ παλαιόν, οὐχὶ δέ, ὡς φρονεῖ γελοίως ὁ Γάλλος Benloeuf, ἐκ τοῦ δῆθεν Ἀλβανικοῦ (!) λελέκ=πελαργός. Τὸ λελὲκ παρελήφθη εἰς τὴν Ἀλβανικὴν ἐκ τῆς Τουρκικῆς. Λέλεξ κατ᾽ ὀνοματοποιΐαν ἐσήμαινεν τὸν μὴ καθαρῶς λαλοῦντα.

(1) Ἐν τῇ Ἀρμενικῇ μεταφράσει τῆς Π. Δ. ὁ Ἅδης μεταφράζεται διὰ τοῦ σανδαραπὲδ sandaraped), ὅπερ δὲν φαίνεται ὅλως ξένον πρὸς τὸ Σαρπηδών. Ὁ Τάκιτος δὲ (Histor IV. 83) παραδίδωσιν ὅτι ὁ Πτολεμαῖος τῆς Αἰγύπτου νοσήσας χρηματισθεὶς κατ᾽ ὄναρ μετεπέμψατο ἀπὸ Σινώπης τοῦ Πόντου τὸ ἄγαλμα θεοῦ τινος, ὃν καλεῖ αὐτὸς Ἅδην (Ditem) ἢ Ὄσιριν ἢ Δία.

(2) Περὶ τοῦ ταὐτοσήμου τοῦ Σύριος (ἐκ τοῦ Σανκρ. Sura= ἥλιος, Περσ. Hur Κῦρος κατὰ τὴν συνήθη ἐκ τῆς Ἰρανικῆς γλώσσης τροπὴν τοῦ Ἰνδικοῦ σ εἰς h) καὶ Hursid (Hurschid) = ἥλιος (πρβλ. τὸ Curius Apollo ὡς καλεῖται ὑπὸ τῶν Λατίνων συγγραφέων ὁ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἰδίως ἐν Πόντῳ, λατρευόμενος Σύριος (ἢ Σείριος) Ἀπόλλων πρὸς τὸ Λύκιος, ἀμφοτέρων δὲ πρὸς τὸ Καππαδόκης ἴδ. λεπτομερῶς ἐν ταῖς ἡμετέραις πραγματείαις «Die sogenannten Assyrer und Hittiten von Kleinasien (σ. 161 κ. ἑ.) καὶ «Bemerkungen über die alten Sprachen und Mythen von Kleinasien» (σ. 121 κ. ἑξ.).

τῶν Ἀμαζόνων τοῦ Πόντου ὅτι «*Σύριον εὐρυαίχμαν δίεπον* στρατόν». Καὶ ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου δὲ (Περσ. 84) τὸ ἅρμα τοῦ *ἡλίου*, τὸ ἡγούμενον τοῦ ἅρματος τοῦ Μεγάλου Βασιλέως (Ξέρξου) καλεῖται *Σύριον* («*Σύριον* δ' ἅρμα διώκων»). Καὶ ἐν τῷ γνωστῷ δὲ χρησμῷ τῶν Δελφῶν τῷ ἀναφερομένῳ εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείαν τοῦ Ξέρξου τὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλέως ἅρμα καλεῖται «*Συριηγενὲς* ἅρμα» ἤτοι ἅρμα ἡλιογενές [1] Συριηγενές=Λυκιηγενές. Ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος δὲ υἱὸς *Σῦρος* ἐλατρεύετο ἐν Πόντῳ (ἰδίως ἐν Σινώπῃ μετὰ τῶν ἡρώων Αὐτολύκου (=αὐτοφώτου) καὶ *Φλογίου*· ἀμφότερα τὰ ὀνόματα ἦσαν ἐπίθετα τοῦ Σῦρος. Ἐκ τῶν Ποντικῶν δὲ τούτων θεῶν τοῦ ἡλίου *Σύρου* (*Κύρου* παρὰ Πέρσαις, καὶ *Κυρίου* (Curius) Ἀπόλλωνος ἐν Λυκίᾳ καλουμένου) ἔλαβε τὸ ὄνομα τὸ Ποντικὸν ἀκρωτήριον τὸ καλούμενον Συριὰς (ἄκρα) καὶ *Συριὰς ἀκρολεπτίς*· καὶ ἡ ἐν τῇ Βιθυνικῇ παραλίᾳ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Βοσπόρου κειμένη μικρὰ νῆσος Θυνιὰς καὶ *Ἀπολλωνία* καλουμένη ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ *Ἑῴου*, οὕτω μεταφραζομένου (Ἑῷος) τοῦ *Σύριος*. Πολλαχοῦ δὲ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐν Βιθυνίᾳ καὶ ἐν Ἰωνίᾳ εὑρίσκομεν τὸ ὄνομα τοῦ Συρίου ἢ Σουρίου ἢ Κυρίου Ἀπόλλωνος [2]. Συρίης (Syrie) νήσου μικρᾶς ἐν τῇ παραλίᾳ τῇ Ἐφεσιακῇ μνημονεύει ὁ Πλίνιος (HN. II 204 καὶ V 115). Καὶ ἡ ἐν Ὀδυσσείᾳ (στ. 403—406) μνημονευομένη «νῆσός τις Συρίη καλουμένη» Ὀρτυγίης καθύπερθεν εἴτε ἡ γνωστὴ νῆσος τοῦ Αἰγαίου Σῦρος εἶναι εἴτε ἄλλη τις, ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τῆς λατρείας τοῦ αὐτοῦ *Σύρου* θεοῦ τοῦ Πόντου, ἐξ οὗ ἔλαβον τὸ ὄνομα οἱ *Σύριοι* τῆς Μικρᾶς Ἀσίας [3].

---

(1) Ἀμαθῶς καὶ πλημμελῶς ἑρμηνεύεται τὸ ὄνομα ἐν τῷ λεξικῷ (τῶν κυρίων ὀνομάτων) τοῦ Pape «aus Syrien gebürtig».

(2) Ἐνῷ ὁ Πλίνιος (H. N.XXXII 8) ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἐν Μύροις τῆς Λυκίας πηγῆς Ἀπόλλωνος τοῦ καλουμένου Curius (Κύριος) ὁ Στεφ. Βυζάντιος μνημονεύει (κατὰ Πολύχαρμον ἐν Λυκιακοῖς) «φρέατος θαλάσσης» τόπου Σουρίου καλουμένου.

(3) Ὁ Ἡρόδοτος πανταχοῦ περὶ Συρίων καὶ Σύρων (τῆς Συρίας) ποιούμενος τὸν λόγον ποιεῖται σαφῶς διάκρισιν τῶν ὀνομάτων, ὅπως καὶ ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Αἰσχύλος. Τὸ Σύριος ἐκ τοῦ θεοῦ Σῦρος (Sura) εἶναι ταὐτὸν κατὰ τὸ ἔτυμον καὶ τὸν τύπον τῷ Ἰνδικῷ (Surava)= Συριηγενὴς ἢ Συριηγονικός (κατὰ τὸν μνημονευθέντα Δελφικὸν χρησμόν). Ἀλλ' οἱ μεταγενέστεροι γεωγράφοι καὶ ἱστοριογράφοι, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ Στράβωνος ἐξαιρουμένου, εἰς δεινὴν περιέπεσον πλάνην συγχέοντες τὸ ὄνομα τῶν Συρίων τοῦ Πόντου πρὸς τὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Σύρων Ἀραμαίων. Ἡ ριζικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο τῶν αὐτῶν ἢ συγγενῶν δοκούντων ὀνομάτων οὐ μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐτύμῳ, εἶναι εὐνόητος καὶ προφανὴς εἰς τοὺς γινώσκοντας τὴν ἱστορίαν τῶν ὀνομάτων Ἀσσύριος καὶ Σύρος. Τὸ ἐθνικὸν ὄνομα Σύρος, προκειμένου περὶ τῶν Σημιτῶν Σύρων τοῦ Ἀράμ, ὅπερ ἔφερόν τινες πρότερον εἰς συνάφειαν πρὸς τὴν Τύρον τῆς Φοινίκης (Σούρ, Τσούρ), ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι ὁ ἐπιτετμημένος τύπος τοῦ Ἄσσυρος ἢ Ἀσσύριος, οὗτινος πάλιν ὁ ἐπιχώριος τύπος εἶναι Ἀτούρ, Ἀτουρία, καὶ Ἀσσούρ. (Ἀσσούρ ἦν ὁ ἐπώνυμος θεὸς τῆς χώρας καὶ τοῦ κράτους Ἀτοὺρ ἢ Ἀσουρίας). Εὐλόγως δὲ πάνυ λέγει ὁ Ἡρόδοτος ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Σύροι καλούμενοι ὑπ' αὐτῶν τῶν βαρβάρων καλοῦνται Ἀσσύριοι. Οἱ δὲ λόγιοι Ἀλεξανδρινοὶ ποιηταί, ἀρχαΐζοντες δῆθεν, καὶ τὸν Πόντον ἐκάλεσαν Ἀσσυρίαν. Ἀλλ' ὅμως ἀκριβῶς ἐν τοῖς αὐτοῖς χρόνοις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἕνεκα τῆς παρατηρουμένης καὶ ἐξ ἀνθρωπολογικῆς ἐπίσης διαφορᾶς τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ τῶν ἡλιοκαῶν («τὴν χρόαν κεκαυμένων», ὡς λέγει ὁ Στράβων) Ἀραμαίων τῆς Συρίας καὶ τῶν μετὰ τούτων συγχεομένων διὰ τοῦ ὀνόματος οἰκητόρων τοῦ Πόντου ἐτέθη εἰς χρῆσιν καὶ τὸ ὄνομα Λευκόσυρος (καὶ Λευκοσυρία) πρὸς δήλωσιν τῶν Συρίων τοῦ Πόντου. Οἱ Σύριοι τοῦ Πόντου φέρουσιν ὄνομα παρεμφερὲς ἢ ταὐτὸν πρὸς τὸ τῶν Ηλιαδῶν τῆς Ρόδου. Ἡ Ρόδος, ἡ πατρὶς τῶν Τελχίνων, φαίνεται ὅτι ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας, ἔχει δ' ἴσως συνάφειάν τινα καὶ πρὸς τὸ Ἀλαρόδιος. Κατὰ Ἀρριανὸν (Εὐσταθ. Παρεκ. εἰς Ο 856) ὁ τῶν Ἀλιζώνων ἀρχηγὸς ἐκαλεῖτο ἐν ἀρχῇ Ροδίτης καὶ Ρόδιος (πρβλ. καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Τρωϊκοῦ ποταμοῦ Ρόδιος παρὰ Στράβ. ΙΓ' 554).

Ἀμαζόνες. Ὡς εἴδομεν ἤδη, παρὰ τῷ Πινδάρῳ τὸ ὄνομα τῶν *Συρίων* τοῦ Πόντου συνδέεται μετὰ τοῦ τῶν Ἀμαζόνων, αἵτινες κατὰ τὸν ποιητὴν «*Σύριον* εὐρυαίχμαν δίεπον στρατόν». Ὅτι οἱ Σύριοι οὗτοι οἱ ὑπὸ τῶν Περσῶν *Καππαδόκαι* καλούμενοι ἦσαν λαὸς Ἀρίας φυλῆς, αὐτὸ τὸ ὄνομα αὐτῶν μαρτυρεῖ τοῦτο. Ἀλλ' ὑπάρχει τι ζήτημα ἐνταῦθα, ὅπερ δὲν δυνάμεθα ἐκ τῶν προτέρων νὰ λύσωμεν ὁριστικῶς. Ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, ὅπως ἐν Ἀρμενίᾳ, οὕτω καὶ ἐν Πόντῳ καὶ Καππαδοκίᾳ, ἐπεκράτησε τὸ *Ἄριον* στοιχεῖον τὸ ἰδιαιτέρως καλούμενον Ἀριανὸν ἢ *Ἰρανικόν* (1). Φαίνεται ὅτι καὶ ἐν Πόντῳ, ὅπως ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ ἐν Λυδίᾳ αὐτῇ, πρωϊμώτατα, πολὺ πρὸ τῆς Ἰρανικῆς ἢ Περσικῆς κυριαρχίας, τὰ δύο ἀδελφὰ Ἄρια στοιχεῖα, τὸ Θρᾳκικὸν καὶ τὸ Ἰρανικόν, ἦλθον εἰς συνάφειαν καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον συνεχωνεύθησαν. Τὸ ὄνομα Συρίη ὡς καὶ τὸ *Δάρης* μαρτυροῦσιν ὅτι ἤδη ἐν τῷ Ὁμηρικῷ κόσμῳ Ἰρανικά τινα στοιχεῖα εἰσέδυσαν εἰς τὴν Θρᾳκοπελασγικὴν οἰκογένειαν τῶν λαῶν. Μεθ' Ὅμηρον δὲ τὸ Ἰρανικὸν ὄνομα τῶν *Λυδῶν*, τῶν *Σάρδεων* καὶ Λυδικαί τινες λέξεις, ἰδίως *παραμήνη* = θεῶν μοῖρα, καὶ ὀνόματα θεῶν ἔτι Ἰρανικῶν, Σῦρος, Κῦρος, Σαρδάν, ἴσως δὲ καὶ τὸ τῶν *Ἀμαζόνων* ἔτι (καθ' ὃν τρόπον ἡρμήνευσα ἐγὼ τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος παραβάλλων τοῦτο πρὸς τὸ τῶν ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων συγγραφέων μνημονευομένων Ἰρανίων Amaduni, λαοῦ ἐκ τοῦ Ἰρανικοῦ ὀροπεδίου ἐλθόντος εἰς τὰς περὶ τὸν Καύκασον χώρας, ἔνθα πάλιν μνημονεύονται οἰκοῦσαι *Ἀμαζόνες.* Amaduni ὑπὸ τῶν εἰρημένων Ἀρμενίων ἱστοριογράφων ἑρμηνεύεται ἔπηλυς, ξένος, ἐκ τοῦ Περσικοῦ amden = ἔρχεσθαι). Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἔχομεν τὴν παράδοσιν ὅτι αἱ *Ἀμαζόνες* ἐλάλουν γλῶσσαν Θρᾳκικήν (2). Ἀλλ' οἱ Ἰρανικοὶ λαοὶ ὄντες γνήσιοι Ἄριοι εὐκόλως καὶ ταχέως ἠδύναντο νὰ συγχωνευθῶσι μετὰ τῶν Θρᾳκῶν, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο καὶ τὸ παράδειγμα τῶν Ἰρανικὸν ὄνομα φερόντων Θρᾳκῶν Σαραπαρῶν, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Καππαδικικῶν μηνῶν, ἐν οἷς Πελασγικὰ ὀνόματα συνήφθησαν πρὸς Ἰρανικά, ὅπως συνήφθησαν ἐν τῇ Φρυγικῇ λατρείᾳ.

Πελασγικὰ ὀνόματα μετ' ὀνομάτων Ἰρανικῶν θεοτήτων (πρβλ. Μὴν Φαρνάκης) (3).

Ἐν τῷ πίνακι τῶν λαῶν τῆς Γενέσεως (κεφ. 10, 4), εἷς τῶν υἱῶν τοῦ Ιαώυαν (Ἰαυὰν) καλεῖται Ροδαν—ίμ (ἡ Μασσορητικὴ γραφὴ μετέβαλεν αὐτὸ εἰς Δαδαν—ίμ, ἀλλ' ἐν Ο' λέγεται Ρόδιοι). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ λεγομένῃ Βίβλῳ Γενέσεως (Liber generationis) ὁ τοῦ Ἰαώυαν υἱὸς καλεῖται Ρόδιος (Chron. minor. σ. 10) καὶ ἐν Origines hum. generis (σ. 140) χώρα τις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καλεῖται Ροδία (hi obtinuerunt Pamphiliam, Partiam et omnem Graeciam, Rodiam, Ciliciam, ex quibus Rodii.. et habent insulas, quae aspiciunt aquilonem... Rodum, Chios· πρβλ. Excerpta Latina Barbari ἐν Chron. minor. σ. 194 «Aschanat a quo Sarmati, et Erisfan a quo Rhodii, et Thogarmam a quo Armenii»).

Ἐκ πάντων τούτων ἐξάγεται ὅτι Ρόδιοι ἦσαν περίπου ὁ αὐτὸς λαὸς ὁ ἐν Ἀρμενίᾳ καλούμενος Ἀλαρόδιοι καὶ ὅτι ὁ λαὸς οὗτος ᾤκει καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐκ ταύτης μετέβη καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον. Εἶναι δὲ τῆς ἐσχάτης ἐπιπολαιότητος καὶ ἀγνοίας καὶ αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς γραμματικῆς τὸ καλοῦν τὴν Ρόδον «νῆσον τῶν ῥόδων (!!)».

(1) Ἀριανὴ (Ariana) ἐκλήθη ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐν τοῖς Ρωμαϊκοῖς τὸ μέγα Μηδοπερσικὸν ὀροπέδιον τὸ καλούμενον νῦν διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος Ἰράν. Τὸ Ἰρανικὸς λεκτικῶς καὶ ἐτυμολογικῶς εἶναι ταὐτὸν τῷ Ἄριος, ἀλλὰ ἐν τῇ μεγάλῃ ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀκτῶν τοῦ Ἀτλαντικοῦ οἰκουμένῃ περιοχῇ τῆς Ἀρίας γλωσσικῆς οἰκογενείας οἱ Ἀριανοὶ ἢ Ἰράνιοι ἐκτήσαντο εἰδικήν τινα θέσιν καὶ ἰδιοφυᾶ τινα γλωσσικὸν καὶ ἱστορικὸν καθόλου χαρακτῆρα.

(2) Ἴδε περαιτέρω ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ περὶ Ἀμαζόνων λόγῳ.

(3) Καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ δὲ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἰρανισμοῦ, ὡς φαίνεται, παρήχθησαν πρὸς τῷ ἀρχαίῳ φυλετικῷ ὀνόματι Χάϊ (Ἀχαιοὶ τοῦ Καυκάσου) καὶ ἐπεκράτησαν (ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ

Περὶ ἑκάστου τῶν τοῦ Πόντου λαῶν ποιησόμεθα λόγον περαιτέρω ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος ἑκάστου ἐν τῷ περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Πελασγικοῦ κεφαλαίῳ. Νῦν δὲ πρὶν μεταβῶμεν εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, διαλαμβάνομεν ἐν ὀλίγοις περὶ ὀνομάτων φυλετικῶν ἢ ἐθνικῶν διδομένων εἰς τοὺς Πελασγικοὺς λαοὺς τῆς τε Εὐρωπαϊκῆς καὶ τῆς Ἀσιατικῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, ὀνομάτων γνωστῶν γενομένων ἀπὸ ξένων γλωσσῶν καὶ ξένων γραπτῶν ἱστορικῶν μνημείων.

Α'. *Τὰ ἐκ τῆς Π. Δ. γνωστὰ* εἰς Πελασγικοὺς λαούς, ὡς φαίνεται, διδόμενα *ὀνόματα.*

Γαμὲρ (ἢ Γομέρ), Καμιρίκ, Κιμμέριοι. Ἐν τῷ 10 κεφαλαίῳ τῆς Γενέσεως ὅπερ καλεῖται συνήθως «Πίναξ ἢ Κατάλογος λαῶν», διότι ὑπάρχει ἐν αὐτῷ ἀληθὴς κατάλογος πάντων τῶν ἀπὸ Νῶε διὰ τῶν τριῶν τούτου υἱῶν καταγομένων λαῶν, οἵ τε νεώτεροι ἐρευνηταὶ τῆς Ἑβραϊκῆς ἱστορίας καὶ γραμματείας καὶ πολλοὶ τῶν γλωσσολόγων εἶδον ἐν ἀρχῇ διαίρεσιν τῶν λαῶν κατὰ γλωσσικὰς οἰκογενείας καὶ κατὰ τοῦτο ὠνόμασαν καὶ τὰς κυριωτάτας οἰκογενείας γλωσσῶν Σημιτικήν, Χαμιτικὴν καὶ *Ἰαφεθιτικήν*, ἣν ἐνόησαν σημαίνουσαν τὴν Ἰνδογερμανικὴν ἢ Ἀρίαν. Ἡ τοιαύτη θεωρία ἐν μέρει μόνον σήμερον θεωρεῖται ἀληθεύουσα, καὶ ἡ ἐν τῷ καταλόγῳ διαίρεσις θεωρεῖται ὅτι ἔχει χαρακτῆρα μᾶλλον γεωγραφικόν· ἀλλὰ καὶ τῆς γεωγραφικῆς διαιρέσεως τῶν λαῶν ἐν πολλοῖς συμφωνούσης πρὸς τὴν κατὰ γλώσσας, ὁ εἰρημένος κατάλογος ἔχει πάντοτε σημασίαν τινὰ καὶ σχετικὴν σπουδαιότητα ἐθνολογικήν. Τὸ μόνον ἄξιον μνείας ἡμῖν ἐν τῷ καταλόγῳ εἶναι ὅτι ἐν τοῖς υἱοῖς τοῦ Ἰάφεθ μνημονεύονται καὶ Γομέρ (ἢ Γαμέρ) καὶ Ἰαυὰν καὶ *Θουβὰλ* καὶ *Μεσέχ*. Καὶ περὶ μὲν τοῦ *Γομὲρ* δὲν ὑπάρχει ὁμόφωνος γνώμη ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις ἑρμηνευταῖς, ἀλλὰ περὶ τοῦ Μεσὲχ καὶ Τουβάλ (παρὰ τοῖς Ο' Θωβὲλ καὶ Μοσόχ) ἀναμφήριστον ἐκ πασῶν τῶν εὐρευνῶν καθίσταται ὅτι οὗτοι ἐκπροσωποῦσι τοὺς δύο ἐκ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας γνωστοὺς γείτονας πρὸς ἀλλήλους λαοὺς τοῦ Πόντου Μόσχους καὶ Τιβαρηνούς, περὶ ὧν γενήσεται λόγος περαιτέρω. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον ἡμῖν ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ὡς ἀδελφὸς τοῦ *Γομὲρ* (ὅστις ἐκπροσωπεῖ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑρμηνευτὰς τοὺς *Φρύγας* ἢ τοὺς *Καππαδόκας*, ὅπως ἐκ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ Ἀσχανὰζ καὶ Θογορμᾶ ὁ μὲν *Ἀσχανὰζ* τοὺς Ἀσκανίους ἢ Βιθυνίους, ὁ δὲ Θογορμᾶ τοὺς Ἀρμενίους) ἀναφέρεται *Ἰαυάν* (ἢ Ἰώυαν κατὰ τοὺς Ο'), ὅπερ ὄνομα εἶναι αὐτὸ τὸ ὑπὸ πάντων τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων διδόμενον τοῖς Ἕλλησιν ὄνομα. Ἀλλὰ περί τε τοῦ Ἰαυὰν καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἄνω μνημονευομένων ὀνομάτων ποιησόμεθα λόγον περαιτέρω.

Β'. *Τὰ ἐκ τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν ὀνόματα.* Τὰ ἐκ τῆς γραμματείας τῶν σφηνοειδῶν Ἀσσυριακῶν ἐπιγραφῶν γνωστὰ ὀνόματα τῆς Μ. Ἀσίας εἰσὶ ταῦτα τοῖς ἐκ τῆς Π. Δ. Οἱ ἐν ταύτῃ *Τουβὰλ* καὶ *Μεσὲχ* καλοῦνται ἐν τοῖς Ἀσσυριακοῖς μνημείοις Ταβὰλ καὶ Μουσκάϊ, ἅπαξ δὲ μόνον ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ βασιλέως Σεναχειρὶμ (704—681 π. Χ.), τοῖς ἀφηγουμένοις τὴν μεγάλην τοῦ βασιλέως τούτου διὰ τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου γενομένην ἐναντίον τοῦ Αἰλὰμ ναυτικὴν στρατείαν τοῦ 696 π. Χ., μετὰ Φοινίκων μνημονεύονται καὶ ναῦται *Ἰαβὰν* ἀπαρτίζοντες τὸ πλήρωμα τοῦ στόλου (1).

παρ' Ἕλλησι καὶ Ρωμαίοις, οὐχὶ παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις αὐτοῖς) τὰ Ἰρανικὰ ὀνόματα Ἀρμένιος καὶ Ἀρμενία.

(1) Τὸ ἐν τοῖς Χρονικοῖς τοῦ βασιλέως Σαργών, πατρὸς τοῦ Σεναχειρὶμ (721—704 π.Χ.) ἀναγνωσθὲν ὑπὸ Winckler καὶ Hommel ὄνομα δὲν θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἀσφαλῶς ἀνεγνωσμένον (ἴδ. ἐμὴν Ἱστορίαν Καθολικὴν σ. 387 σημ. 1).

Περὶ τῆς ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς μνημείοις μνείας τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ἐν ταῖς Ἀριαναῖς ἢ Ἰρανικαῖς γλώσσαις τύπου αὐτοῦ μακρότερος γενήσεται λόγος περαιτέρω.

Γ' Τὰ ἐκ τῆς Λατινικῆς γλώσσης ὀνόματα. Εἶναι γνωστότατον ὅτι ἐν τῇ Λατινικῇ γραμματείᾳ οἱ Ἕλληνες καλοῦνται Graeci (παρὰ δὲ τοῖς ποιηταῖς καὶ Graï) καὶ ὅτι ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου τὸ κοινὸν πᾶσι τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς ὄνομα τῶν Ἑλλήνων εἶναι Grec κατὰ τύπους ὀλίγον παρηλλαγμένους (Greco, Grec, Greek, Grieche. Μόνον ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν λογίων Εὐρωπαίων εἶναι ἐν χρήσει τὸ Hellas, Hellenic). Τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπως καὶ τὸ Ἕλλην, ἕλκει τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τῆς ἐν Ἠπείρῳ κοιτίδος τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων (τῆς παρὰ τὴν Δωδώνην *Ἑλλοπίας* καλουμένης χώρας). Πρῶτος καὶ μόνος ἐν τῇ κλασσικῇ Ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι Ἕλλην συγγραφεὺς μνημονεύων τοῦ ὀνόματος εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης (Μετεωρολ. Α, 14). Παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει τὸ ὄνομα Σελλοὶ ἢ Ἑλλοὶ τὸ διδόμενον ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου εἰς τοὺς ὑποφήτας τοῦ ἐν Δωδώνῃ λατρευομένου Διός, μεθίσταται εἰς τὴν ἔννοιαν φυλῆς *Σελλῶν*, μετὰ τούτους δὲ μνημονεύεται καὶ ἡ φυλὴ τῶν *Γραικῶν*. Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην οὐδεμία παρ' οὐδενὶ Ἕλληνι συγγραφεῖ ἢ μνημείῳ ἱστορικῷ γίνεται μνεία σπουδαία τοῦ ὀνόματος. Ἐν τῷ περιφήμῳ Παρίῳ μαρμάρῳ καλουμένῳ ἱστορικῷ πίνακι [1] λέγεται ἁπλῶς (στ. 8—11)

> Ἀ[φ' οὗ Ἀμφι]κτύων ὁ Δευκαλίωνος ἐβασίλευσεν ἐν
> Θερμοπύλαις...βασιλεύοντος Ἀθηνῶν Ἀμφικτύονος
> .. καὶ Ἕλληνες [ὠν]ομάσθησαν τὸ πρότερον *Γραικοὶ*
> καλούμενοι.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ Χρονικῷ τούτῳ τῶν χρόνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ περὶ Γραικῶν παραδιδομένων οὐδὲν ἄλλο μανθάνομεν ἢ ὅτι ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις τὸ ὄνομα *Γραικὸς* ἐθεωρεῖτο ἀρχαιότερον τοῦ ὀνόματος *Ἕλλην*, τοῦτο δὲ ἕνεκα τῆς ἀτελοῦς νοήσεως τοῦ μνημονευθέντος ἀνωτέρου χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους : «Καὶ γὰρ οὗτος (ὁ καλούμενος ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμός) περὶ τὸν Ἑλληνικὸν ἐγένετο μάλιστα τόπον· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ περὶ τὴν Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῷον· οὗτος γὰρ πολλαχοῦ τὸ ῥεῦμα μεταβέβληκεν. Ὤκουν γὰρ οἱ *Σελλοὶ* ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν *Γραικοί*, νῦν δὲ *Ἕλληνες*». Ἐννοεῖ πᾶς τις εὐκόλως ὅτι ὁ τοῦ Ἀριστοτέλους λόγος ἀναφέρεται εἰς στενήν τινα περιοχήν, τοπικὴν περὶ τὸν ἄνω Ἀχελῷον καὶ τὴν Δωδώνην καὶ οἱ ἀπὸ Γραικῶν μετονομασθέντες *Ἕλληνες* εἰσὶ μόνος ὁ Γραικὸς καλούμενος μικρὸς λαὸς τῆς Ἠπείρου, οὐδαμῶς δὲ πρόκειται περὶ χρήσεως γενικῆς τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ ἐκτάσει τοῦ *Ἕλλην* καὶ *Ἑλλὰς* τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ *Γραικοί*, ὅπως Σελλοί, ἐκαλοῦντο ἐν ἀρχῇ οἱ ἐν Δωδώνῃ ὑποφῆται, καὶ ὅπως τὸ *Σελλός* (Ἑλλός, Ἕλλην=λαμπρός, ἐπιφανής, πρβλ. σέλας, σελήνη, sol), οὕτω καὶ τὸ *Γραικὸς* εἶναι προσωνυμία ἢ ἐπωνυμία τιμητικὴ τῶν ὑποφητῶν, μεταστὰν ἐκ τούτων εἰς τὴν *φυλὴν* τὴν λαβοῦσαν τὸ ὄνομα ἐκ τῶν *ὑποφητῶν*. Κατὰ τοῦτο ἴσως τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος ζητητέον ἐν τῇ ρ. γέρας, γέρων, γεραιός, γραῦς, *γραῖα* (πρβλ. Ὁμ. Ὀδυσσ. Α, 438 «*γραίης* [2] *πυκιμηδέος*») καὶ οὕτως ἑρμηνευτέον τὸ *Γραικὸς* καὶ τὸ Graius = σεβαστός. Ἀλλ' ὑπάρχει παρὰ Θουκυδίδῃ Β 26 καὶ ἐθνικὸν ὄνομα λαῶν Μακεδονικῶν, τῶν *Γρααίων*

(1) Τῷ εὑρεθέντι ἐν Πάρῳ τῷ 1627 καὶ ἀγορασθέντα ὑπὸ τοῦ λόρδου Θωμᾶ Ἀροῦνδελ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐγγόνου τούτου Ἑρρίκου Χοβάρδου δωρηθέντι (1667) εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ὀξωνίας, ὅπου νῦν εὑρίσκεται.

(2) Ἡ συνάφεια τοῦ ὀνόματος, ἣν ποιεῖταί τις πρὸς τὸ γερμ. Graf δὲν φαίνεται ἐπιτυχής, ἀφοῦ ἡ πρώτη σημασία τοῦ γερμαν. ὀνόματος δὲν εἶναι ἡ τοῦ σ ε β α σ τ ο ῦ, ἀλλ' ἡ τοῦ ὑπηρέτου.

(«μέχρι γὰρ *Γρααίων* καὶ Λαιαίων Παιόνων καὶ τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ· ὡς ἐκ τοῦ Σκόμβρου ὄρους διὰ Γραιαίων καὶ Λαιαίων ρεῖ, ὡρίζετο ἡ ἀρχή»). Τὸ Μακεδονικὸν *Γρααῖος* δύναται πάντως ὡς ὄνομα ἐθνικὸν νὰ συναφθῇ ἴσως πρὸς τὸ Grajus. Τοῦ ὅλου ζητήματος ἡ οὐσία δὲν εἶναι ἡ εὕρεσις ὀνόματός τινος φυλετικοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἢ ἀλλαχοῦ παρεμφεροῦς πρὸς τὸ Γραικὸς ἢ Grajus, ἀλλὰ πῶς τὸ ὄνομα τοῦτο ἔλαβε παρὰ τοῖς Λατίνοις καὶ Ρωμαίοις ἔννοιαν ἐθνολογικοῦ ὀνόματος δι᾿ ἅπαν τὸ Ἑλληνικὸν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι δύσκολον νὰ λυθῇ, ἀφοῦ, ὡς ἐρρήθη, οὐδεὶς μετὰ τὸν πρῶτον μνείαν ποιησάμενον τοῦ μικροῦ λαοῦ τῶν Γραικῶν τῆς Ἠπείρου παρέδωκέ τι διαφωτίζον τὸ ζήτημα καὶ ὁ μὲν Στράβων ἠρκέσθη μνημονεύων δυσκαταλήπτων τινων περὶ *Γραικὸς* φράσεων τοῦ Καλλιμάχου, ἀναφερομένων εἰς τὸν μῦθον τὸν περὶ κτίσεως τῆς ἐν Ἰστρίᾳ Πόλας ὑπὸ τῶν ἐπὶ τὴν δίωξιν τῆς Μηδείας ἐκπεμφθέντων Κόλχων (Στρ. Α, 46. καὶ Ε, 216), ὁ δὲ Πλούταρχος (ἐν Β. Πρεσβ. Κάτωνος 9) ἔθηκεν ἁπλῶς εἰς τὸ στόμα τοῦ ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ βουλῇ λαλοῦντος τὴν περὶ «γεροντίων Γραικῶν»(1) σκωπτικὴν ρῆσιν. Δὲν εἶναι πάντως ἀπαραδειγμάτιστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅτι ἐκ μικροῦ τινος ἔθνους ἢ φυλῆς λαμβάνει τὸ ὄνομα ὁλόκληρος οἰκογένεια λαῶν, εἶναι δὲ προχειρότατον τὸ παράδειγμα τοῦ μικροῦ συνοίκου τοῖς Γραικοῖς Ἠπειρωτικοῦ πελασγικοῦ ἔθνους τῶν Σελλῶν ἢ Ἑλλῶν ἢ Ἑλλόπων, δόντος τὸ ὄνομα εἰς μεγίστην ὁμάδα λαῶν ἀποτελεσάντων κόσμον ὁλόκληρον μέγαν, οἷος ὁ Ἑλληνικός. Ἀλλ᾿ ἐνταῦθα γιγνώσκομεν τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς τῶν ὀνομάτων ἐννοίας ἀπὸ μικρᾶς φυλῆς εἰς μέγαν λαόν, ἀλλὰ τὴν ἐξέλιξιν τὴν παρεμφερῆ τὴν τελεσθεῖσαν ἐν τῷ συνοίκῳ τοῖς Ἕλλοῖς πελασγικῷ λαῷ τῶν Γραικῶν τῆς Ἠπείρου δὲν γινώσκομεν, διότι αὕτη ἐγένετο οὐχὶ ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλ᾿ ἐν τῇ τῶν Ἰταλικῶν, ὁ δὲ περὶ τὴν Ἰταλικὴν ἐθνολογίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογουμένην ἱστορίαν ἐμπειρότατος Θεόδωρος Μῶμμσεν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξηγήσῃ ἄλλως τὴν εἰρημένην ἐξέλιξιν ἢ εὑρίσκων ἀντίστοιχόν τι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὀνοματολογίᾳ τῶν Ἰταλικῶν λαῶν, ἐν τῷ ὀνόματι *Ὀπικὸς* τῷ διδομένῳ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς πάντας τοὺς *Ἰταλικοὺς λαούς* (πλὴν τῶν πρωΐμως ἐξαφανισθέντων Ἰαπύγων καὶ τῶν βραδύτερων ἐπελθόντων εἰς τὴν χώραν Τυρρηνῶν Ἐτρουρίων ἢ Ραιτίων (ἢ Ρασένα) καὶ τῶν ἔτι βραδύτερον εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν καὶ εἰς μέρος τῆς μέσης Ἰταλίας ἐπιδραμόντων Γαλατῶν, ἐννοεῖται καὶ τῶν Ἰταλιωτῶν Ἑλλήνων (2). Εὑρίσκομεν, λέγει ὁ Μῶμμσεν (Ι, σ. 13), ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ γλώσσῃ ὄνομα παναρχαίας *αἰνιγματώδους* ἀρχῆς, τὸ Graius ἢ *Γραικός*, τὸ σημαῖνον πάντα Ἕλληνα, καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὡσαύτως τὴν ἀνάλογον ὀνομασίαν *Ὀπικός*, τὴν διδομένην ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς πάσας τὰς ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις γνωστὰς Λατινικὰς καὶ Σαμνιτικὰς φυλάς, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς Ἰάπυγας καὶ Ἐτρούσκους». Ταῦτα ὁ Θ. Μῶμμσεν. Οὐχ ἅπαξ δὲ βλέπομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅτι ὀνόματα εἰς μικράν τινα φυλὴν ὑπὸ ξένων διδόμενα καθίστανται ὀνόματα μεγάλης ὁμάδος λαῶν, οἷον τὸ *Κελτικὸν* ὄνομα *Γερμανὸς* τὸ δοθὲν εἰς φυλήν τινα τευτονικὴν καὶ σημαῖνον «οἰκήτορες δασῶν»(3) ἐγένετο ὄνομα κοινὸν πάντων τῶν Τευτό-

(1) Καὶ ἔν τινι ἀποσπ. Ἡσιόδου (παρὰ τῷ Λαυρεντ. Λυδῷ «Περὶ μηνῶν» κεφ. 4 λέγεται μὲν ὅτι ἡ Πανδώρα «Διὶ πατρὶ μειχθεῖσα «τέκεν Γραῖκον μενεχάρμην». Ἀλλὰ πᾶσα εἰκασία περὶ συναφείας περὶ τοῦ Γραίκου τούτου εἰς τὸ παρ᾿ Ἀριστοτέλει Γραικὸς τῆς Ἑλλοπίας εἶναι ἀκροσφαλής.

(2) Ἡ γνώμη ὅτι τὸ Ὀπικὸς τῶν Ἑλλήνων εἶναι ταὐτὸν τῷ Λατιν. Oscus δὲν εἶναι ἀσπαστὴ ὑπὸ τῶν ἐγκριτωτέρων ἐρευνητῶν.

(3) Καθ᾿ ἑτέραν τινὰ γνώμην ἡ οὕτω κληθεῖσα φυλὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ὁπλισμοῦ.

νων. Ὁμοίαν ἐκ τῶν μερικῶν πρὸς γενικότητα ἔλαβε χρῆσιν τὸ ὄνομα τῶν *Φράγκων*. Ἀλλὰ τὸ *Γραικὸς* τὸ τοσαύτην ἔκτασιν λαβὸν ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων χρήσει τοῦ ὀνόματος, μόνον ἐν τοῖς χριστιανικοῖς Βυζαντινοῖς χρόνοις ἔφθασε παρ' Ἕλλησιν εἰς ἐπικράτησιν μερικήν, τοῦ ὀνόματος *Ρωμαῖος* (Ρουμ ἐν ταῖς Ἀσιατικαῖς γλώσσαις, Χορούμ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ) ἐπικρατήσαντος ἐπὶ μακρὸν τοῦ τε Ἕλλην καὶ τοῦ Γραικός. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν τῇ Ἀρμενικῇ ἐνῷ ὁ Ἕλλην καλεῖται *Χορούμ* ἢ *Ὀυΐν* (Ἴων) τὸ *Ρωμαϊκὸς* (Λατινικὸς) ἐκφράζεται διὰ τοῦ Δαλματικός (Δαγ(λ)ματερέν).

Δ'. *Ὀνόματα Ἑλλήνων ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν μνημείων γνωστά.*

α' *Οὐΐνιμ*. Καθολικόν τι ὄνομα διδόμενον ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἀνεγνώσθη μέχρι σήμερον ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις Αἰγυπτιακαῖς ἱερογλυφικαῖς ἢ ταῖς ἱερατικαῖς ἐπιγραφαῖς. Αἱ πολλαὶ ἀπόπειραι πρὸς εὕρεσιν τοιούτου ὀνόματος ἐν ταῖς εἰρημέναις ἐπιγραφαῖς δὲν ὑπῆρξαν ἄχρι τοῦδε πολὺ ἐπιτυχεῖς, ἀλλ' ἔληξαν εἰς ἐπιτυχίαν ἀκροσφαλῆ. Τὸ μόνον ἀσφαλὲς καὶ βέβαιον ὄνομα εἶναι τὸ τῆς δημοτικῆς Αἰγυπτιακῆς γραφῆς. Ἐν ταύτῃ ἀπὸ τοῦ 8 π. Χ. αἰῶνος οἱ Ἕλληνες γενικῶς καλοῦνται *Οὐΐνιμ* ἤτοι διὰ τοῦ ὀνόματος *Οὐΐν* μετὰ καταλήξεως σημιτικῆς τοῦ πληθυντικοῦ im. Οὕτως ἔχομεν τὸ ὄνομα *Οὐίν*=Ἴων, ὅπερ παρελήφθη ἀπαράλλακτον ἐκ τῆς Ἀρμενικῆς, ἐν ᾗ καὶ σήμερον *Οὐΐν* σημαίνει *Ἕλλην* καὶ *Οὐινιστὰν* (μετὰ τῆς τοπικῆς Περσικῆς καταλήξεως *σταν*=τόπος) Ἑλλάς. Ἐκ τοῦ *Οὐΐν* δὲ πάντως προῆλθε καὶ ὁ Περσικὸς (καὶ ἐκ τούτου ὁ Ἀραβικὸς) τύπος Ἰουνὰν ἢ Γιουνάν (μετὰ τῆς Περσικῆς καταλήξεως τοῦ πλυθυντικοῦ *αν* (καὶ Γιουνανιστὰν=Ἑλλάς), καὶ ὁ τύπος παρελήφθη καὶ εἰς τὴν Τουρκικήν. Τὸ Αἰγυπτιακὸν *Οὐΐν* ἔχει καὶ τὸ πλεονέκτημα ὅτι πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν *Ἴων—Ἴωνες* (1). Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ ὀνόματος τούτου οὐχ ἅπαξ ἔτι γενήσεται λόγος ἐν αὐτῇ τῇ ἀφηγήσει τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν μακρᾷ παρεκβολῇ. Νῦν δὲ τοῦτο μόνον ἐνταῦθα εἰς τὰ εἰρημένα προστίθεμεν ὅτι τὸ ὄνομα *Ἰάων*, οὗ ἅπαξ μόνον γίνεται μνεία παρ' Ὁμήρῳ (Ἰλ. Ν, 685 «Ἔνθα δὲ Βοιωτοὶ καὶ *Ἰάονες* ἑλκεχίτωνες») ἐν παρόδῳ καὶ ἐν στίχῳ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη σχολιαστῶν τοῦ ποιητοῦ ἀθετουμένῳ, ἐγένετο γνωστὸν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ διὰ τῶν *Ἰωνικῶν* λεγομένων ἀποικιῶν καὶ ὅτι ἀρχὴ καὶ καταγωγὴ τοῦ ὀνόματος εἶναι οὐχὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς (ὅπου μόνον ἐν τῷ περὶ Ἕλληνος τοῦ Δευκαλίωνος μύθῳ παρεδόθη τὸ ὄνομα τοῦ *Ἴωνος* ὡς υἱοῦ τοῦ *Ξούθου* καὶ ἐγγόνου τοῦ Ἕλληνος, ὡς ἐν οἰκείῳ τόσῳ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ περὶ τούτου γενήσσεται λόγος, ἀλλ' ἡ Ἀσιατική.

β' *Κάφτι* ἢ *(Κέφτι)*, *Καφτόρ*. Ἐν ταῖς Αἰγυπτιακαῖς ἱερογλυφικαῖς ἐπιγραφαῖς ταῖς ἱστορούσαις τὰ τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς 18 δυναστείας *Τοθμούσιος Γ'* (1610—1556 π. Χ.) γίνεται μνεία λαοῦ τινος ἢ χώρας ἐκ τῶν φερόντων φόρους (2)

(1) Ὡς ἐρρήθη ἤδη ἀνωτέρω, τὸ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ τῆς Π. Δ. ἐν τῷ πίνακι λαῶν τῆς Γενέσεως (Κεφ. 10) ὄνομα γενικὸν τῶν Ἑλλήνων εἶναι Iavan (παρὰ δὲ τοῖς Ο' Ἰώυαν), τοιοῦτο δὲ εἶναι καὶ τὸ ἐν τῇ Ἀσσυριακῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Σεναχειρὶμ ἀναγνωσθὲν ὄνομα Iavan, παραληφθὲν ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων παρὰ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Συρίας.

(2) Ἐπειδὴ τὰ Αἰγυπτιακὰ ἱερογλυφικὰ γράμματα εἰσὶ πάντα μόνον σύμφωνα, ὅπως καὶ τὰ τοῦ Σημιτικοῦ ἀλφαβήτου, ἡ ἀσφαλὴς ἀνάγνωσις ὀνομάτων μὴ γνωστῶν ἐκ τῆς γλώσσης αὐτῆς τῆς Αἰγυπτιακῆς, ἀλλὰ ξένων, καθίσταται δυσχερὴς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Αἰγυπτιολόγους, ἀναγκαζομένους νὰ συμπληρῶσι τὴν γραφὴν καὶ τὴν ἀνάγνωσιν διὰ φωνηέντων τῆς εἰκασίας αὐτῶν. Οὕτω τὸ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων γνωστὸν ὄνομα τοῦ Τ ο θ μ ο ύ σ ι ο ς ἀναγινώσκεται Dechutmos (ὑπὸ τοῦ Ἕρμαν), καὶ Dechutmes ὑπὸ τοῦ Hommel, Tutmes ἢ Dhutmes ὑπὸ τοῦ Ed. Meyer καὶ τὸ τῆς βασιλίσσης ἀδελφῆς καὶ γυναικὸς τοῦ Τοθμούσιος Chaut-shepsu (κατὰ Hommel) καὶ Hatsopsotu (κατὰ Μασπερώ), Hatschepsowet (κατὰ Φίμμεν). Οὕτω δὲ καὶ τὸ τοῦ **Ἀμενόφιος** Αἰγυπτιακὸν ὄνομα ἀναγινώσκεται ὑπό τινων Amen—hotep, ὑπ' ἄλλων δὲ Amenhotpou.

ἢ δῶρα τῷ βασιλεῖ τούτῳ, οὗ τὸ ὄνομα γράφεται *Κφτ* καὶ *Κφτι*, καὶ *Κφτιν*, ἀναγινώσκεται δὲ τοῦτο ὑπὸ τῶν Αἰγυπτιολόγων *Κάφτι* ἢ *Κέφτι*. Τὸ ὄνομα, γνωστὸν ἤδη ἐκ τοῦ περιφήμου *Κανωβίου* διγλώσσου ψηφίσματος (1), ἀποδίδεται ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κειμένῳ τοῦ ψηφίσματος διὰ τοῦ *Φοινίκη*. Ὁ εὑρὼν τὸ ψήφισμα (κατὰ 1838) ἐκ τῶν διασήμων Αἰγυπτιολόγων τῶν τότε χρόνων *Λίψιος* ἐθεώρησεν εὐλόγως τὸ ὄνομα ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν Φοινίκην. Ἀλλ' ἕτερος διάσημος Αἰγυπτιολόγος, ὁ Γεώργιος Ebers, εὗρε μὲν ὀρθὴν τὴν ἐν τῷ ψηφίσματι εἰς τὸ Ἑλληνικὸν μετάφρασιν τοῦ *Κέφτι* διὰ *Φοινίκη*, ἀλλ' ἀπεφήνατο γνώμην ὅτι ἡ ἐνταῦθα μνημονευομένη *Φοινίκη* δὲν ἦτο ἡ γνωστὴ Φοινίκη τῆς Συριακῆς παραλίας, ἀλλ' ἡ ἀνατολικῶς τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Δέλτα ἐκτεινομένη εὐρεῖα χώρα, ἐν ᾗ ᾤκουν Φοίνικες πρὸ αἰώνων συστήσαντες ἐνταῦθα μέγαν συνοικισμόν. Καὶ ὅτι μὲν οὕτω καθ' ἃ ἐφρόνει ὁ Ebers δύο χῶραι ἀφιστάμεναι πολὺ ἀλλήλων εἶχον τὸ αὐτὸ ὄνομα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ οἰκούμεναι λαοῦ, ἦτο ὑπόθεσις, εἴτε ἀκριβὴς εἴτε πλημμελής, ἀλλ' ὁπωσδήποτε γνώμη σεβαστή. Ἀλλ' ὁ περίφημος Αἰγυπτιολόγος περιέπλεξεν τὰ ζήτημα ἀποφηνάμενος ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ ἑτέραν γνώμην, καθ' ἣν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐν Αἰγύπτῳ μικρὰν Φοινίκην ἡ Συριακὴ *Φοινίκη* ἐκαλεῖτο «*Μεγάλη Φοινίκη*» καὶ τὴν τοιαύτην ὀνομασίαν τῆς χώρας εὕρισκεν ἐν τῷ ἀπ' αἰώνων περιμαχήτῳ διὰ τοὺς ἑρμηνευτὰς τῆς Π. Δ. ἀρχαίους τε καὶ νεωτέρους ὀνόματι *Καφτόρ*, ὅπερ ἡρμήνευε νῦν Αἰγυπτιαστὶ *Καφτ-ουρ* = Φοινίκη Μεγάλη. Οὕτω τὸ ζήτημα τοῦ Κάφτι ἢ Κέφτι περιπλακὲν μετὰ τοῦ ἑτέρου ζητήματος τοῦ *Καφτὸρ* κατέστη ἔτι μᾶλλον δύσλυτον. Τὴν γνώμην τοῦ Ebers περὶ τῆς ἐν τῷ Κανωβίῳ ψηφίσματι μικρᾶς Αἰγυπτιακῆς *Φοινίκης* ἢ Κάφτι δὲν ἐνέκριναν ἄλλοι Αἰγυοτιολόγοι, διότι ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς τοῦ βασιλέως Τουθμούσεως Γ' λέγεται ὅτι ἐπὶ τῆς ἐμ-

Κέφτι εἰκονιζόμενος ἐπὶ Αἰγυπτιακοῦ τάφου

(1) Κάνωβος (Αἰγυπτιαστὶ Πέκουαχ) ἦτο πόλις ἐγγὺς Ἀλεξανδρείας κειμένη, ἑνουμένη μετὰ ταύτης διὰ διώρυγος, κτισθεῖσα κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Κανώβου τοῦ κυβερνήτου τοῦ πλοίου, δι' οὗ ὁ Μενέλαος μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἰλίου ἀπέπλευσεν εἰς Αἴγυπτον· ἦτο δὲ πόλις ἱερὰ τοῦ Σεράπιδος, εἰς οὗ τὸν ναὸν προσέτρεχον πανταχόθεν πανηγυρισταὶ ζητοῦντες τὴν ἀπὸ νοσημάτων θεραπείαν. Ἐνταῦθα δὲ ἐγένετο τῷ 238 π. Χ. ἐπὶ τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου (τοῦ μεγάλου τούτου βασιλέως, ὅστις ἐξέτεινε τὰ ὅρια τοῦ Αἰγυπτιακοῦ κρά-

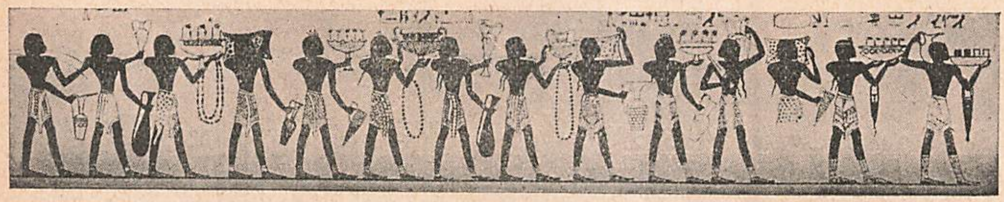
φανίσεως αὐτοῦ (ἐν Συρίᾳ) Κάφτι καὶ A s i [1] «κατελήφθησαν ὑπὸ φόβου καὶ τρόμου», ὅπερ δὲν ἠδύνατο πάντως νὰ ῥηθῇ περὶ ἔθνους ἢ χώρας Κάφτι κειμένης ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ὁ Ed. Meyer καὶ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ ἐφρόνουν ὅτι *Κάφτι* ἐν τῇ Αἰγυπτιακῇ γλώσσῃ ἐσήμαινε τὴν Φοινίκην τῆς Συρίας. Τοῦτο δὲ φαίνεται βεβαιούμενον καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν γεγονότων τῆς μεγάλης στρατείας τοῦ Τουθμούσιος Γ' τῆς γενομένης κατὰ τὸ τριακοστὸν τέταρτον ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ (1467 π. Χ.) λεγομένων «Οἱ λιμένες τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος ἐπληρώθησαν πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἃ εὗρεν ἡ Α. Μ. ἐν *Ζάχι* ἐν πλοίοις Καφτικοῖς, πλοίοις Βύβλου καὶ Σέκτου ἀπὸ ξύλου κέδρου πεφορτωμένα κοντοὺς καὶ ἱστούς». *Ζάχι* ἐν ταῖς ἱερογλυφικαῖς Αἰγυπτιακαῖς ἐπιγραφαῖς καλεῖται πάντοτε ἡ Φοινίκη, ἐνταῦθα δὲ ἡ μετὰ τῶν *Καφτικῶν* πλοίων γινομένη μνεία τῆς περιφήμου πόλεως τῆς Φοινίκης Βύβλου μαρτυρεῖ ὅτι Κάφτι εἶναι Φοινίκη. Ἀκριβῶς δὲ οἱ ἀμφισβητοῦντες τὴν περὶ ταὐτότητος *Κάφτι* καὶ Φοινίκη γνώμην ἐστήριζον τὴν ἀντίρρησιν αὐτῶν εἰς τὸ ὅτι τὸ τῆς Φοινίκης σύνηθες ὄνομα ἐν ταῖς ἱερογλυφικαῖς ἐπιγραφαῖς εἶναι *Ζάχι*. Ἀλλ' οὕτως ἀπεδεικνύετο ἀκριβῶς ὅτι λαλῶν ὁ Τούθμουσις περὶ πλοίων *Κάφτι* καὶ Βύβλου ἐν τοῖς λιμέσι *Ζάχι* ἐμαρτύρει ὅτι Κέφτι ἢ Κάφτι ἀπετέλουν, ὅπως ἡ Βύβλος, χώραν Φοινίκης. Καὶ οὕτω μὲν ἐφαίνετο λυόμενον τὸ ζήτημα ὁριστικῶς, ὅτε περιεπλάκη αὖθις μετ' ἄλλου ζητήματος ἀρχαιολογικοῦ ἢ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης.

Ὁ ἐκ τῶν συγχρόνων δηλονότι ὀνομαστῶν Αἰγυπτιολόγων καθηγητὴς Γ. Στάϊνδορφ παρετήρησεν ὅτι ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς μνημείοις ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν γεγονότων τῆς τελευταίας (τῆς 17ης) στρατείας τοῦ Τοθμούσιος Γ' ἐν τοῖς τῶν ἡγεμόνων τῶν ὑποταχθέντων αὐτῷ λαῶν δώροις ἀναφέρεται καὶ σκεῦος ἀργυροῦν «κατασκευῆς Κεφτικῆς», καὶ τεμάχιον δὲ ἀγγείου εὑρεθὲν ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Τοθμούσιος Δ' ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν «ἀγγεῖον Κέφτι». Ὁ καθηγητὴς Στάϊνδορφ παρετήρησε πρὸς τούτοις ὅτι τὸ ὄνομα

τους μέχρι τῆς Βακτριανῆς καὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἰνδικῆς πρὸς ἀνατολάς, κατὰ θάλασσαν δὲ πρὸς νότον εἰς μεγάλην ἔκτασιν κατὰ τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς νοτίας Ἀραβίας, ὑπῆρξε δὲ μέγας προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὡς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ δύο Πτολεμαῖοι, ὁ Σωτὴρ καὶ ὁ Φιλάδελφος, πάππος καὶ πατὴρ τοῦ Εὐεργέτου), τὸ Κανώβιον ψήφισμα. Ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀπείρῳ λείᾳ, ἣν ἐκόμισεν ὁ Πτολεμαῖος ἐκ τῆς μεγάλης νικηφόρου στρατείας εἰς τὰς Περσικὰς χώρας, ἦσαν καὶ πάντα τὰ ἀγάλματα τῶν Αἰγυπτίων θεῶν, ἅτινα ὁ Καμβύσης εἶχεν ἀπαγάγει εἰς τὴν Περσίαν, οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς συγκροτήσαντες σύνοδον ἐν Κανώβῳ, ἐξέδοσαν ψήφισμα εὐχαριστήριον γεγραμμένον, ὅπως τὸ τῆς Βολβιτίνης (Ρασὶτ ἢ Ροσέτης), ἐν τρισὶ γλώσσαις, τῇ Ἑλληνικῇ, τῇ ἱερογλυφικῇ καὶ τῇ δημοτικῇ Αἰγυπτιακῇ. Ἐν τῷ ψηφίσματι λοιπὸν τούτῳ τὸ ἐν τοῖς ἀμφοτέροις τοῖς Αἰγυπτιακοῖς κείμενον ὄνομα Κάφτι ἢ Κέφτι ἀποδίδεται ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κειμένῳ διὰ τοῦ Φ ο ι ν ί κ η. Καὶ ἄλλα δύο ἀντίγραφα τοῦ ψηφίσματος εὑρεθέντα βραδύτερον τὸ αὐτὸ ἔλεγον περὶ Κ ά φ τ ι ὡς Φοινίκης.

(1) Asi ὠνομάζετο ἡ Κύπρος. Ἐκ τούτου δὲ τοῦ ὀνόματος ἐθεωρεῖτο, πλημμελῶς πάντως, ὅτι ἔλαβε τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἀπέναντι Ἀσιατικὴ παραλία τῆς Μ ι κ ρ ᾶ ς Ἀ σ ί α ς, κληθεῖσα Ἀ σ ί α ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ ὄνομα ἐξετάθη δῆθεν εἰς ὅλην τὴν μεγάλην ἤπειρον. Ἡ γνώμη αὕτη, ἐξενεχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Hirschfeld ἐπιπολαίως, εἶναι λίαν πλημμελής, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ ὄνομα Ἀ σ ί α ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ Ὁμηρικοῦ Ἀσίου λειμῶνος τῆς Μαιονίας (ἴδε Στράβ. ΙΓ, 627 «Εἰκάζουσιν οἱ περὶ τὸν Σκήψιον ἰ α σ τ ὶ λέγεσθαι τοὺς Ἡσιονεῖς Ἀσιονεῖς· τάχα γὰρ ἡ Μηονία, φησίν, Ἀσία ἐλέγετο, καθ' ὃ καὶ Ὅμηρος εἴρηκεν «Ἀσίῳ ἐν λειμῶνι Καϋστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα». Μνημονεύεται δὲ ἐν Μηονίᾳ καὶ θεὸς ἢ ἥρως Ἄσιος, ἔγγονος τοῦ μεγάλου Φρυγικοῦ καὶ Λυδικοῦ ἥρωος Μ ά ν η τ ο ς, ὡς καὶ ἡρῷον Ἀσίου ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (ΙΔ, 650).

τῶν *Κέφτι* ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ Ἀμενόφιος Β', Ἀμενόφιος Γ' καὶ Ραμσῆ Β' συνδέεται μετὰ τῶν νήσων τῆς «μεγάλης θαλάσσης». Ἀλλ' ἐκ τούτων πάντων οὐδὲν ἄλλο ἐξάγεται συμπέρασμα θετικὸν ἢ ὅτι οἱ Κέφτι ᾤκουν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Μεσογείου. Ἀλλ' ἦλθεν εἶτα μετὰ νέων συμβολῶν ἐπιστημονικῶν ὁ ἐσχάτως ἐν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ πεσὼν ἑταῖρος τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Dietrich Fimmen, ἀνὴρ λίαν ἐντριβὴς περὶ τὴν Αἰγυπτιακὴν ἀρχαιολογίαν, οὗτινος αἱ περὶ τοῦ Κρητικοῦ καὶ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ μελέται ἐξεδόθησαν πρὸ ὀλίγου ὑπὸ τοῦ ὡσαύτως ἐν Ἀθήναις λίαν γνωστοῦ καὶ ἄλλως ὀνομαστοτάτου Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου (καὶ διευθυντοῦ γενομένου τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς σχολῆς) Γεωργίου Κάρου (ἴδ. Die Kretisch-Mykenische Kultur von Dietrich Fimmen. Zweite Auflage. Leipzig und Berlin 1924). Αἱ σπουδαιόταται τῶν ὑπὸ τοῦ Δ. Φίμμεν γενομένων ἐρευνῶν ὡς πρὸς τὸ ἡμέτερον ζήτημα εἶναι αἱ ἀναγόμεναι εἰς τὸν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Κούρνα ἐπὶ βράχου λαξευτὸν τάφον τοῦ Ρέχμερε. Ὁ *Ρέχμερε* (Ράχμαρα κατὰ Hommel), ἀνὴρ καταγόμενος ἀπὸ οἴκου λίαν ἀριστοκρατικοῦ, κατὰ τὸ 32 ἔτος τῆς 55ετοῦς βασιλείας τοῦ Τουθμούσιος Γ'

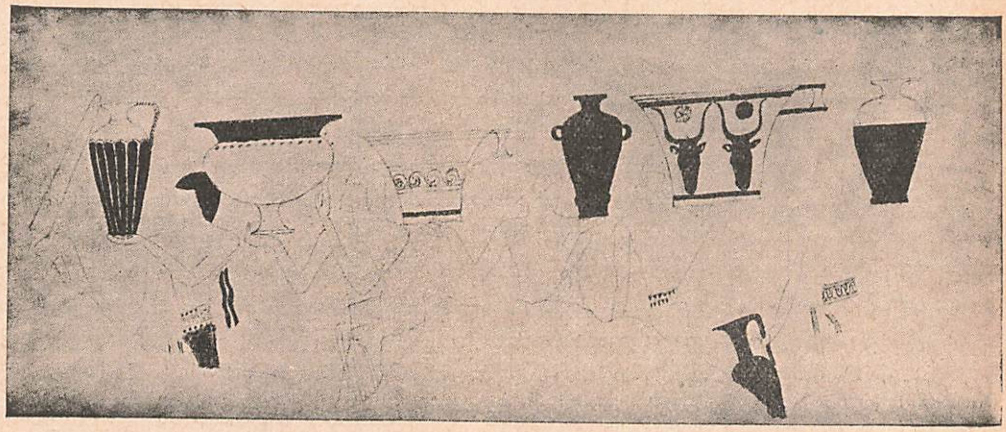
Κέφτι φέροντες τοὺς φόρους (δῶρα), εἰκονιζόμενοι ἐπὶ τάφου ἐν Θήβαις. (Ἡ εἰκὼν αὕτη παρουσιάζει τεχνικώτερον τῶν ἄλλων τὸν τύπον τῶν Κέφτι, μὲ τοὺς λοφίσκους καὶ τὴν μικρὰν κόμην, τὰς πολυχρώμους πλατείας ζώνας καὶ τὰ ὑψηλὰ δεδεμένα πέδιλα)

ἐγένετο ἀντιβασιλεὺς τῆς ἄνω Αἰγύπτου καὶ διοικητὴς Θηβῶν καὶ διετήρησε τὴν θέσιν ταύτην ἐπί τινα χρόνον καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Τουθμούσιος Γ' Ἀμενόφιος Β', ἐφ' οὗ καὶ ἐτελεύτησε. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς κατ' ἐντολὴν αὐτοῦ δοθεῖσαν πρὸ τοῦ θανάτου ἀνεγράφησαν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ τὰ σπουδαιότερα τῶν γεγονότων τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου, ὧν μέρος ἀπετέλει καὶ ἡ εἰς τὴν ἁρμοδιότητα αὐτοῦ ὑπαγομένη ὑποδοχὴ τῶν ξένων ἀποστολῶν. Οὕτω δὲ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ προθαλάμου τοῦ τάφου εἰκονίσθη ὁ ἀνὴρ ὑποδεχόμενος τοὺς ἐν 5 σειραῖς ἰδιαιτέραις μετ' ἀλλήλους προσερχομένους ξένους ἀπεσταλμένους· ἐπιγραφὴ δὲ τῆς εἰκόνος ταύτης λέγει «Παράληψις τοῦ φόρου τῆς νοτίας χώρας *Πούντ*(1), τῆς χώρας Ρετανῶν (ἢ Ρουθηνῶν, τῆς βορείου Συρίας), τῶν *Κέφτι* καὶ τῆς λείας πασῶν τῶν χωρῶν, εἰς ἃς ἐξίκετο τὸ κλέος τοῦ Τουθμούσιος Γ'». Ἐπὶ τῆς δευτέρας δὲ σειρᾶς τῆς περιλαμβανούσης 16 ἄνδρας φέροντας ἀγγεῖα ἐξαιρετικῶς ὡραῖα ὑπάρχει ἐπιγραφὴ λέγουσα: «Ἄφιξις ἐν εἰρήνῃ τῶν ἡγεμόνων τῶν *Κέφτι* καὶ τῶν ἐν τῇ μέσῃ τῆς θαλάσσης νήσων».

Ἑτέρα ἐπιγραφὴ σπουδαία ἀναφερομένη εἶναι ἡ τοῦ τάφου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ρέχμαρ Μενχεπερρεσενέβ, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶχε λάβει ἐπὶ τοῦ Τουθμούσιος Γ' ὁμοῦ μετὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὑψηλὰ ἀξιώματα, γενόμενος πρωθιερεὺς τοῦ Ἄμμωνος καὶ ἐπιστάτης τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ θεοῦ τούτου, ἅμα δὲ καὶ ἐπιθεωρητὴς τοῦ βασιλικοῦ θη-

(1) Τῆς νῦν Σομαλὶ καλουμένης Ἀφρικανικῆς παραλίας τῆς ἐκτεινομένης ἀπέναντι τῆς νοτίας Ἀραβίας.

σαυροφυλακίου, ἐν τῇ ἰδιότητι δὲ ταύτῃ ἔχων τὸ ἔργον τοῦ λαμβάνειν τοὺς διδομένους ὑπὸ τῶν λαῶν φόρους. Διὰ τοῦτο καὶ τούτου ὁ τάφος παρέστησεν εἰκόνας τῶν ἀπεσταλμένων τῶν ὑποτελῶν χωρῶν μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς πρῶτοι ἀναφέρονται οἱ ἡγεμόνες τῶν *Κέφτι* καὶ Χέτα καὶ *Δουνίπ*. Ἰδιαιτέρως ἄξιον σημασίας ἐν ταῖς εἰκόσι ταύταις εἶναι ὅτι ὁ ὡς *Κέφτι* εἰκονιζόμενος ἀνὴρ οὐδεμίαν ἔχει προσώπου ἢ φύσεως ἢ καὶ στολῆς ἔτι ὁμοιότητα πρὸς τὴν τοῦ τάφου τοῦ Ῥέχμερε, ἐνῷ οἱ ὄπισθεν τῶν ἀρχηγῶν ἐρχόμενοι φοροῦσι στολὴν ὁμοίαν τῇ τῶν *Κέφτι* τοῦ μνημείου Ῥέχμερε. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ περιφήμῳ τάφῳ τοῦ Σάνμουτ ἐν τῇ νεκροπόλει Θηβῶν ὑπάρχουσιν εἰκόνες

Εἰκὼν ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Σάνμουτ, παριστῶσα Κρῆτας ἢ Κέφτι φέροντας τοὺς φόρους (δῶρα)

θεωρούμεναι *Κεφτικαὶ* ἄνευ ἐπιγραφῶν. Τὸ θετικὸν καὶ ἀσφαλὲς ἐξαγόμενον ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν μνημείων τούτων συμπέρασμα εἶναι, κατὰ Φίμμεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ Τουθμούσιος Γ' καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ βασιλεῖς καὶ μεγιστᾶνες Αἰγύπτιοι παρήγγελλον τὴν ἐπεξεργασίαν καλλιτεχνικῶν εἰκόνων εἰς καλλιτεχνικὰ ἐργαστήρια Κεφτικά. Ἀλλὰ ποῦ ἦσαν οἱ Κέφτι οὗτοι καὶ τὰ ἐργαστήρια αὐτῶν; Ὁ Στάϊνδορφ, ὁ πρῶτος, ὡς εἴρηται, ἐπιστήσας τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὰς ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς μνημείοις εἰκόνας τῶν Κέφτι, ἐκ τῆς παραβολῆς τούτων πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Σλῆμαν ἀνακαλυφθέντων ἀγγείων τῶν Μυκηνῶν εἶχεν ἐκφράσει γνώμην (ἤδη τῷ 1891) ὅτι ἡ χώρα τῶν *Κέφτι* ἔδει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ, ὡς τοιαύτην δὲ χώραν εἶχεν ὑποδείξει τὴν περὶ τὸν Ἰσσικὸν κόλπον. Δύο ἔτη μετὰ τὸν Στάϊνδορφ ὁ Μὰξ Μύλλερ ὡς τοιαύτην χώραν ὑπέδειξε τὴν Κιλικίαν, ἐνέμεινε δὲ ἐν τῇ γνώμῃ αὐτοῦ ταύτῃ μέχρι τοῦ 1900, ὅτε ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ χώρᾳ τῶν *Κέφτι* περιέλαβεν ἅπασαν τὴν νοτίαν παραλίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλ' αἱ ἔκτοτε γενόμεναι ἐν τῇ ζώνῃ ταύτῃ ἔρευναι μὴ ἀπολήξασαι εἰς εὕρεσιν οἱουδήποτε λειψάνου τέχνης Μυκηναϊκῆς κατέλιπον τὸ ζήτημα τῶν Κεφτῶν ἐκκρεμές. Μόνον δὲ αἱ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν γενόμεναι ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τοῦ περιφήμου κατασταθέντος Ἄγγλου ἀρχαιοδίφου Ἀρθούρου Ἔβανς μεγάλαι ἀρχαιολογικαὶ ἐργασίαι αἱ ἀποκαλύψασαι τοσοῦτο πολλὰ καὶ σπουδαιότατα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα, νέον ἐπιχέοντα φῶς ἄπλετον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν περὶ τὴν Μεσόγειον χωρῶν, ἀνεκίνησαν μετὰ τοῦ μετὰ τῆς Κρήτης συνδεομένου ζητήματος τῶν *Καφτὼρ* καὶ τὸ ζήτημα τῶν *Κέφτι* ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ *Καφτώρ*. Εἴπομεν ὅτι πρῶτος ὁ Ebers συνέδεσε μετὰ τοῦΚέφτι τὸ *Καφτ*-ουρ=μέγα *Κὰφτ* τῆς Συρίας (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ μικρὸν *Κάφτι*, τὸ *Κεφτι* τῆς Αἰγύπτου). Ἡ ὑπὸ Ebers προταθεῖσα αὕτη συνάφεια καὶ

ἐξήγησις τῶν ὀνομάτων μὴ εὑροῦσα πρότερον πολλὴν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐρευνηταῖς ἔγκρισιν καὶ ἐπιδοκιμασίαν συνεμερίσθη νῦν ὑπὸ πολλῶν, ἀλλ' οὐχὶ προκειμένου περὶ τοῦ μεγάλου Καφτ-οὺρ τῆς Φοινίκης καθὰ ἐφρόνει ὁ Ebers, ἀλλὰ περὶ νήσου *Καφτώρ*, τοιαύτης χώρας θεωρουμένης τῆς Κρήτης.

Ἐν τῷ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθέντι Ι' κεφαλαίῳ τῆς Γενέσεως, τῷ καλουμένῳ Πίνακι ἢ Καταλόγῳ τῶν λαῶν, μνημονεύονται (ἴδ. 14) οἱ Χαφθορεὶμ μετὰ τῶν Φιλισταίων (Φιλιστ—ειμ) ὡς λαὸς ὑπαγόμενος εἰς τὴν *Χαμιτικὴν* τῶν λαῶν οἰκογένειαν. Ἐπειδὴ ἐν τῷ εἰρημένῳ κεφαλαίῳ μετὰ τῶν *Χαφθορεὶμ* μνημονεύονται καὶ οἱ Κασλουχίμ, οὓς οἱ ἀρχαῖοι ἑρμηνευταὶ ἐξέλαβον ὡς τοὺς *Κόλχους* τοῦ Πόντου τοὺς ὁμόρους τοῖς Ποντικοῖς Καππάδοξι, *Χαφτὸρ* ἢ *Καφτὼρ* ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν τούτων ἐξελήφθη ἡ *Καππαδοκία*. Καὶ ἡ γνώμη αὕτη ἐπεκράτησεν ἰδίως ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἤτοι τοῖς μετὰ Ἀλέξανδρον καὶ ἐφεξῆς καὶ ἐπὶ τῶν Ρωμαίων. Καὶ ὁ Φίλων (ἐν Γενέσ. 26, 28) ἔγραφε: «τοὺς Φιλισταίους, οὓς ἡ θεία Γραφὴ ποτὲ μὲν Ἰουδαίους καλεῖ, ποτὲ δὲ Καππαδόκας· ὕστερον δὲ Καππαδόκες μετῴκησαν (εἰς Φιλισταίων χώραν;)». Καὶ ὁ Σύρος δὲ χρονογράφος Μπὲν Γεώργιος τὸ «Στράβων ὁ Καππαδόκης» ἀπέδιδε διὰ τοῦ «Στράβων ὁ Καφτωραῖος». Ἔτι πολὺ πρὸ τῶν ἐν Κρήτῃ ἀνασκαφῶν καὶ ἀνακαλύψεων νεώτεροι εὐρωπαῖοι θεολόγοι ἑρμηνευταὶ τῆς Ἱ. Γραφῆς ὡς χώραν Καφτὼρ εἶχον ἐκλάβει τὴν Κρήτην, ὁ δὲ Ἐρνέστος Ρενὰν τὰ Κύθηρα. Εἰς τὴν τοιαύτην νέαν ἑρμηνείαν ἔδωκεν ἀφορμὴν χωρίον τι τοῦ Τακίτου (Histor. V. 2), ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ Ἰουδαίων ἐξελαθέντων ἀπὸ Κρήτης καὶ ἐγκατασταθέντων ἐν τοῖς ἔγγιστα τῆς Λιβύης («Iudaeos Creta insula profugos novissima Lybiae insedisse») τῆς χώρας τῶν Φιλισταίων ἐγγύτατα τῆς Λιβύης τῆς Ἀφρικῆς δηλονότι κειμένης. Οἱ τοῦ Τακίτου Ἰουδαῖοι ἐν τῷ ῥηθέντι χωρίῳ ἐθεωρήθησαν *Φιλισταῖοι* ὡς συγγενεῖς τῶν Ἰουδαίων διὰ τὸ Σημιτικὸν τῆς καταγωγῆς, εἰ καὶ οἱ Φιλισταῖοι οἱ καλούμενοι *Παλαιστινοὶ* ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (*Παλάστου* ἐν ταῖς Ἀσσυροβαβυλωνιακαῖς ἐπιγραφαῖς) φαίνονται μᾶλλον λαὸς ἐκσημιτισθεὶς ἢ ἀρχῆθεν Σημιτικὸς καὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐχθροὶ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, οἱ δὲ *Χαφθοριὰμ* ἀναφέρονται ὁμοῦ μετὰ τῶν Φιλισταίων ὡς ἰδιαίτερος λαὸς συγγενὴς πρὸς τούτους, ἀλλὰ λαὸς ἔπηλυς ἐξαφανίσας τὸν ἐγχώριον λαὸν (1) καὶ κατοικήσας ἐν τῷ τόπῳ αὐτοῦ. Καὶ ἐνῷ παρὰ τοῖς ἄλλοις προφήταις ὁ ἔπηλυς οὗτος λαὸς καλεῖται *Χαφθοριὰμ* καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο' *Καππάδοκες*, παρὰ μόνῳ τῷ Ἰεζεκιὴλ (ΚΕ, 16) ὁ λαὸς ὁ ἐλθὼν ἀπὸ Καφτὼρ ἢ Χαφθὼρ εἰς Κρήτην μετὰ τῶν Φιλισταίων ἐν μὲν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ καλεῖται Krethi, παρὰ δὲ τοῖς Ο' *Κρῆτες*. Ὅτι οἱ Krethi (ἢ Χερεθαῖοι) δὲν εἶναι *Κρῆτες*, θέλει ἀποδειχθῆ περαιτέρω. Ἀλλ' ἡ παρὰ τοῖς Ο' ἑρμηνεία τοῦ Ἑβραϊκοῦ Krethi (τοῦ ἄλλως καὶ παρὰ τοῖς Ο' *Χερεθαῖοι*) ὡς Κρητῶν τοσοῦτον ἐν τοῖς χριστιανικοῖς χρόνοις ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν ἀντίληψιν τῶν μετὰ τῆς Ἱ. Γραφῆς ἀσχολουμένων, ὥστε ἐπλάσθη καὶ μῦθος ὅτι ἡ ἐν τῇ Φιλισταϊκῇ παραλίᾳ περίφημος πόλις *Γάζα* ἦν ἀποικία *Κρητῶν* (Στεφ. Βυζ. ἐν λ. Γάζα) καὶ ὅτι ὁ ἐν ταύτῃ λατρευόμενος θεὸς *Μαρνᾶς* ἦν ὁ *Κρὴς* Ζεύς, εἰς ὃν ὁ Πρόκλος ἐποίησεν ὕμνον,

---

(1) Ἴδε Δευτερονομ. Β', 23 «Καὶ οἱ Εὐαῖοι οἱ κατοικοῦντες ἐν Ἀσηδὼθ ἕως Γάζης καὶ οἱ Καππάδοκες οἱ ἐξελθόντες ἐκ Καππαδοκίας ἐξέτριψεν αὐτοὺς καὶ κατῳκίσθησαν ἀντ' αὐτῶν»· καὶ Ἀμὼς Θ, 7 «Οὐ τὸν Ἰσραὴλ ἀνήγαγον ἐκ γῆς Αἰγύπτου καὶ τοὺς ἀλλοφύλους ἐκ Καππαδοκίας;» Καὶ ἐν Ἱερεμ. ΜΖ, 4 λέγεται «Κύριος ἀφανίσει τοὺς Φιλισταίους καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς γῆς Χαφθώρ».

ὁ δὲ ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ *Ἐπιφάνιος* ἐκάλει αὐτὸν δοῦλον *Ἀστερίου* τοῦ Κρητός (1). Ἡ οὐσία τοῦ ὅλου πολυπλοκωτάτου τούτου ζητήματος εἶναι ἂν ἐγένετό τις ἀπὸ Κρήτης μετοίκησις εἰς τὴν χώραν τῶν Φιλισταίων καὶ ἂν ἡ *Κρήτη* ἔχει σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ ὄνομα Κέφτι τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ πρῶτον τῶν ζητημάτων τούτων, ὅπερ καὶ δὲν ἔχει σπουδαιότητα πολλὴν ἐν τῷ γενικῷ περὶ καταγωγῆς τῶν Ἑλλήνων ζητήματι, πάντα τὰ μέχρι τοῦδε γραφέντα μαρτυροῦσιν ἁπλῶς τὸ σκοτεινὸν καὶ περίπλοκον τοῦ ζητήματος. Τὸ δὲ δεύτερον τὸ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ *Κέφτι* πρὸς τὴν Κρήτην εἰσῆλθεν ἐπ' ἐσχάτων εἰς νέαν φάσιν ἐν μέρει φωτίζουσαν, ἐν μέρει δὲ ἔτι μᾶλλον περιπλέκουσαν αὐτό. Ἐννοοῦμεν τὴν ἐπ' ἐσχάτων ἀνάγνωσιν νέου ὀνόματος ἐν ταῖς Αἰγυπτιακαῖς ἐπιγραφαῖς, ἐν τῷ νέῳ ἐθνικῷ καταλόγῳ τοῦ Ὀμβὸς ἐν Γκεμπελσιλσιλέ. Ἐν τῷ νέῳ καταλόγῳ ἀνεγνώσθη τὸ ὄνομα τῆς χώρας ἢ τοῦ ἔθνους K p t r. Ἀλλὰ τοῦ νέου ὀνόματος ἡ θέσις γεωγραφικῶς καὶ ἐθνογραφικῶς μένει ἔτι ἀόριστος καὶ ἐκ τῆς γνώσεως τούτου θὰ λυθῇ (οὕτω φρονοῦσιν οἱ περὶ ταῦτα εἰδήμονες) τὸ ζήτημα ἂν μεταξὺ τῶν ὀνομάτων *Κέφτι* καὶ Κρήτη (οὐχὶ *Ἑλλάς*) ὑπάρχει τις σχέσις. Τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα μαρτυροῦσι πόσον δυσχερὴς εἶναι ἡ ἀκριβὴς ἐν ξένοις ἱστορικοῖς μνημείοις, πρὸ πάντων Αἰγυπτιακοῖς, εὕρεσις καὶ καθορισμὸς ὀνομάτων ἐθνικῶν ἢ γεωγραφικῶν. Ἀλλ' ἵνα ἐξαντλήσωμεν ὁλοσχερῶς τὰ κατὰ τὸ σκοτεινὸν τοῦτο κεφάλαιον, διαλαμβάνομεν ἐν ὀλίγοις ἐνταῦθα καὶ τὸ ἕτερον μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς Κρήτης συνδεόμενον ἐκ τῆς γραμματείας τῆς Π. Δ. προερχόμενον ζήτημα τῶν Κρέτ(θ)ι καὶ Πλετ(θι).

Κρέ(θ)οι καὶ *Πλέτ(θ)οι*. Οὕτω καλοῦνται ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ (Βασιλ. Β'. κεφ. Η, ἐδ. 18 παρὰ τοῖς Ο' ὑπὸ τύπον Χερραθεὶ καὶ Φελεθθοί), οἱ τοῦ βασιλέως Δαυὶδ σωματοφύλακες (ὡς καλεῖ αὐτοὺς ὁ Ἰώσηπος ἐν Ἀρχαιολ. Ἰουδ. Ζ, 5, 4). Φαίνεται ὅτι τὰ ὀνόματα ταῦτα τὰ ἐκφερόμενα πάντοτε ὁμοῦ, οἱανδήποτε καὶ ἂν εἶχον ἀρχῆθεν σημασίαν, μετέστησαν εἰς τὴν τῶν *δορυφόρων* σημασίαν καὶ οὕτω μεταφράζονται ὑπὸ τῶν Ο' ἐν Βασιλειῶν Β' 23, 23 καὶ ἐν Παραλειπομένων ΛΑ', 25. Τινὲς δὲ καὶ τῶν νεωτέρων ἑρμηνευτῶν τοιαύτην ἐκλαμβάνοντες καὶ τὴν πρώτην σημασίαν ἡρμήνευσαν τὰ ὀνόματα «τοξόται» καὶ «δρομεῖς», οἱ προτρέχοντες τοῦ ἅρματος τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ ἀποβλέποντες ἰδίως εἰς τὴν ἀσυνήθη ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ εἰς *ι* κατάληξιν ἐθεώρησαν ἀμφότερα τὰ ὀνόματα ὡς ξένα καὶ δὴ Φιλισταϊκά, συνηγοροῦντος πρὸς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν καὶ ὑπόθεσιν καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς σωματοφυλακῆς ταύτης Βαναίου (ἢ Βανηαίου υἱὸς Ἰωδαέ) ἀνδρὸς ξενικῆς καταγωγῆς, καὶ τῆς τούτου μετὰ τῶν Φιλισταίων Ταθθαίων συναφείας. Ἡ τοιαύτη εἰκασία φαίνεται βεβαιουμένη καὶ ἐκ τινος ἱστορήματος ἐκτιθεμένου ἐν Βασιλειῶν Α', Λ, 8 κἑξ. Ὅτε ὁ Δαυὶδ ἐστράτευεν εἰς τὰς νοτιώτερον τῆς Ἰουδαίας κειμένας χώρας τῶν Ἀμαληκιτῶν λῃστῶν τῆς Πετραίας Ἀραβίας, εὗρον οἱ ἄνδρες αὐτοῦ ἄνθρωπον Αἰγύπτιον ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃς προσαχθεὶς πρὸς τὸν Δαυὶδ ὡμολόγησεν ὅτι ἦτο δοῦλος Αἰγύπτιος ἐκ τοῦ στίφους τῶν ἐναντίον τῶν Ἀμαληκιτῶν ἐπελθόντων καὶ εἰς τὰς μεσημβρινὰς χώρας τῶν Χερεθαίων εἰσβαλόντων Αἰγυπτίων. Τοῦτο μαρτυρεῖ προδήλως ὅτι Χερεθαῖοι (Κρέτ(θ)ι ἐν τῇ Ἑβρ.) νοοῦν-

(1) Ἀστέριος εἶναι ὄνομα λίαν ἐπιχωριάζον ἐν Κρήτῃ ὡς ὄνομα τοῦ Μινωταύρου ἢ τοῦ υἱοῦ τοῦ Κρητὸς δυνάστου Τεκτάμου, κυρίως δὲ ὡς ἐπώνυμον τοῦ Κρητὸς Διός. Τὸ δὲ Μ α ρ ν ᾶ ς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει οὔτε πρὸς τὴν Κρήτην οὔτε πρὸς τὸν Ἀ σ τ έ ρ ι ο ν, ἀλλ' εἶναι ἁπλούστατα ἐπώνυμον θεοῦ Σημιτικοῦ, ὅμοιον πρὸς τὸ Βῆλος, Βάαλ, Bel = Κύριος) ἐκ τῆς Σημιτικῆς (ἰδίως Ἑβραϊκῆς καὶ Ἀραβικῆς) ρ. ἀ μ ρ λόγος, ἐ π ι τ ά τ τ ε ι ν, a m i r=ἄρχων, **Μαρνᾶς=αμαρνα=** Κύριος ἡμῶν (πρβλ. τὸ ἀραβ. **ραβινα**, ἑβρ. ραβουνί.

ται ἐνταῦθα λαός τις Φιλισταϊκὸς ἢ οἱοσδήποτε ἄλλος λαὸς οἰκῶν μεταξὺ Ἰουδαίας, Πετραίας Ἀραβίας καὶ Αἰγύπτου. Καὶ ἀντιφάσκει μὲν πρὸς τοῦτο τὸ παρὰ Ἰεζεκιὴλ (ΚΕ, 16) λεγόμενον «Τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἐκτενῶ τὴν χεῖρά μου πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους (Φιλισταίους) καὶ ἐξολοθρεύσω Κρῆτας καὶ ἀπολῶ τοὺς καταλοίπους τοὺς κατοικοῦντας τὴν παραθαλασσίαν». Ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ Ἰεζεκιὴλ παρὰ τῆς Ο' εἶναι τὸ μόνον, μετὰ τοῦ Σοφονίου, ἐν ᾧ ἕνεκα πλημμελοῦς ἑρμηνείας τοῦ ἑλληνιστοῦ Ἰουδαίου μεταφραστοῦ τὸ K r e t h i ἀποδίδεται διὰ τοῦ *Κρῆτες*, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν, ἐνῷ παρὰ τοῖς ἄλλοις προφήταις καὶ ἐν τοῖς χρονικοῖς τῶν Βασιλειῶν καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις ἑρμηνεύεται τὸ ὄνομα διὰ Χερρεθεὶ (1) Ἀλλ' ἔρχεται καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Σοφονίου (κεφ. Β', 5.) «Οὐαὶ οἱ κατοικοῦντες τὸ σχοίνισμα τῆς θαλάσσης, πάροικοι τῶν Κρητῶν· λόγος Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς Χαναάν, γῆ ἀλλοφύλων καὶ ἀπολῶ ὑμᾶς ἐκ κατοικίας· καὶ ἔσται Κρήτη νομὴ ποιμνίων καὶ μάνδρα προβάτων· καὶ ἔσται τὸ σχοίνισμα τῆς θαλάσσης τοῖς καταλοίποις οἴκου Ἰούδα· ἐπ' αὐτοὺς νεμήσοντας ἐν τοῖς οἴκοις Ἀσκάλωνος. Ἤκουσα ὀνειδισμοὺς Μωὰβ καὶ κονδυλισμοὺς υἱῶν Ἀμμών... διότι Μωὰβ ὡς Σόδομα ἔσται καὶ υἱοὶ Ἀμμὼν ὡς Γόμορρα καὶ Δαμασκὸς ἐκλελειμμένη». Πᾶς τις ἀναγινώσκων ταῦτα νοεῖ εὐκόλως ὅτι Κρήτη ἐν πόλεσι Ἰουδαίας καὶ Φιλισταίας, χώρας Μωαβίτιδος, ἐν μέσῳ Μωὰβ καὶ Ἀμμὼν καὶ Δαμασκοῦ οὐδεμίαν ἔχει θέσιν, ὁ δὲ μεταφραστὴς τοῦ Σοφονίου καὶ τοῦ Ἰεζεκιὴλ Ἰουδαῖος ἑλληνιστὴς τῆς Αἰγύπτου, παρὰ τὰ κοινῶς παραδιδόμενα περὶ τῆς ἐν πᾶσιν ὁμοιομόρφου μεταφράσεως τῆς Γραφῆς ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα Ραββίνων, περιέπεσεν εἰς πλημμελῆ μετάφρασιν ἀποδίδων τὸ *Χερρεθοί* ἢ Χερρεθαῖοι τῶν συναδέλφων αὐτοῦ διὰ τοῦ Κρήτη, ἀφοῦ τὸ Ἑβραϊκὸν *Κρέτ(θ)ι* δὲν ἐγίνωσκεν ἄλλως νὰ μεταφράσῃ. Ἀλλ' ἡ πλημμέλεια τῆς μεταφράσεως ἑνὸς ἢ δύο τῶν λεγομένων Ο' δὲν ἔχει σχέσιν οὐδεμίαν πρὸς τὸ ἕτερον ζήτημα ἂν μετῴκησάν ποτε Κρῆτες ἀπὸ τῆς νήσου αὐτῶν εἰς τὴν Φιλισταίαν, ὅπερ μένει πάντοτε ἄλυτον. Ἐνταῦθα συμπεραίνομεν ἁπλῶς ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ὅτι τὸ Kret(θ)i οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς Κρῆτας καὶ Κρήτην. Ἀλλ' ἔρχεται νῦν τὸ *Πλέτ(θ)ι*. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπὸ τοῦ Λουθήρου μέχρι σήμερον πολλαχῶς ἐσχολιάσθη καὶ διαφόρους προὐκάλεσεν ἐξηγήσεις, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὴν μόνην ὀρθὴν ἑρμηνείαν τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ πρὸ τετρακοσίων ἐτῶν. Ὁ Λούθηρος ἐθεώρησε τὸ ὄνομα ἁπλούστατα ὡς ἐπιτετμημένον τύπον τοῦ P l i s c h t i ἤτοι Φιλισταῖοι. Νεώτεροι ἐρευνηταὶ ἔφερον τὸ ὄνομα εἰς συνάφειαν πρὸς τὸ ἐν τῷ βιβλίῳ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ (κεφ. 15, ἐδ. 27) ἀναφερόμενον ἑβραϊστὶ Βατ(θ) *Πελέτ* (Βαιθφάλεθ παρὰ τοῖς Ο'). Ἄλλοι παρασυρόμενοι ἀπὸ τοῦ K r e t (θ) i καὶ τῆς δοθείσης αὐτῷ ὑπό τινων πλημμελοῦς ἑρμηνείας ὡς σημαίνοντι *Κρῆτας* ἐνόμισαν ὅτι εὗρον ἐν αὐτῷ τὸ τῶν Πελασγῶν (!) ὄνομα. Ὁ πολὺς Ed. Meyer μετὰ μεγαλόφρονος εἰς ἄνδρας ἀληθῶς σοφοὺς προσηκούσης ταπεινοφροσύνης ἐδήλωσεν ὅτι οὐδὲν ἐξ ὅσων ἐμελέτησεν ἐνόησε σαφῶς καὶ ὅτι δὲν γινώσκει οὐδὲν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς πρώτης σημασίας τοῦ ὀνόματος. Τὸ μόνον ὁπωσοῦν πιθανὸν συμπέρασμα ἡμῶν περὶ τῶν δύο λαῶν εἶναι ὅτι ἀνῆκον ἀμφότεροι εἰς Φιλισταϊκὰς φυλάς, μεθ' ὧν ὁ Δαυὶδ διετέλει εἰς πολὺ φιλικὰς σχέσεις, πρὶν ἀνατρέψῃ διὰ τῆς βοηθείας ἐν μέρει αὐτῶν τὸν θρόνον τοῦ Σαοὺλ καὶ ἱδρύσῃ τὴν δυναστείαν αὐτοῦ, καὶ ὅτι οἱ Φιλισταῖοι οὗτοι ἀπετέλεσαν ἔκτοτε τὴν σωματοφυλακὴν αὐτοῦ ἀποτελοῦντες ἴδιον σῶμα ἐν τῷ στρατῷ, τὸ δὲ ὄνομα τῶν Κρέτ(θ)ι καὶ Πλέτ(θ)ι ἀπώλεσε κατὰ μικρὸν πᾶσαν ἔννοιαν

(1) Καὶ τοῦτο ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Βατικανοῦ. Ἐν τῷ Ἀλεξανδρεινῷ κειμένῳ τῶν Ο' καὶ ἐν τῷ παρατιθεμένῳ χωρίῳ τοῦ Ἰεζεκιὴλ ἀντὶ Κ ρ ῆ τ ε ς κεῖται Χ ε ρ ε θ α ῖ ο ι.

ἐθνολογικήν, (ὅπως τὸ Χορβὰτ (= Κροάτης) παρ' Ἕλλησι καὶ παρὰ Τούρκοις, τὸ *Ζουάβ* καὶ Τουρκὸς τῶν Γάλλων καὶ Εὐρωπαίων ([1]). Ἄλλα ὀνόματα ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν μνημείων γνωστὰ εἰς Ἑλληνικοὺς ἢ Ἑλληνοπελασγικοὺς λαοὺς ἀναφερόμενα εἶναι Tenau καὶ Danauna.

Δαναοί. Ἐν ταῖς τοῦ μνημείου τοῦ Τουθμοσιος Γ' ἀναγραφαῖς ταῖς διαλαμβανούσαις περὶ τοῦ εἰς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον ἡγεμόνα ὑπηκόων λαῶν γίνεται λόγος περὶ «ἡγεμόνων» τῶν Κάφτι καὶ τῶν νήσων Tenau. Ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ ἐνόμισάν τινες ὅτι εὗρον τοὺς *Δαναοὺς* τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ τὴν τοιαύτην γνώμην, ἣν πιθανὴν θεωρεῖ ὁ Ed. Meyer καίπερ μὴ θεωρῶν ἀσφαλῆ τὴν ἀνάγνωσιν (ἀναγινώσκει οὗτος Tena), ἀπορρίπτουσι πολλοὶ τῶν ἐρευνητῶν, ἐν οἷς μάλιστα καὶ ὁ Hommel, ὡς *Δαναοὺς* παραδεχόμενοι μόνον τοὺς ἐν τοῖς μνημείοις τοῦ Ραμεσσῆ ἢ Ραμσῆ Γ' (1273—1241 ;) μνημονευομένους Δανάουνα τοὺς ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν βασιλέων τοῦ Χέτα στρατεύσαντας, ἀλλ' ἐν Παλαιστίνῃ ὑπὸ τοῦ Ραμσῆ ὁλοσχερῶς ἡττηθέντας ([2]). Ὡς γνωστὸν ὁ μυθικὸς γενάρχης τῶν Δαναῶν τῆς Πελοποννήσου Δαναὸς μυθολογεῖται ὡς ἐξ Αἰγύπτου ἐλθὼν καὶ ὡς ἀδελφὸς τοῦ Αἰγύπτου μετὰ τούτου μετοικήσας εἰς Ἄργος.

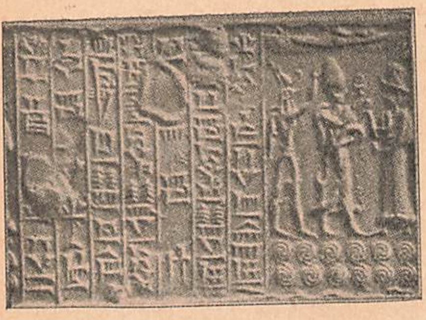
Ἄλλοι λαοί. Ἔτι πρὸ τῶν *Δανάουνα* καὶ πρὸ τοῦ Ραμσῆ Γ' ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Merenptach ἢ Merneptch (Μενόφρεως ἢ Μονόφρεως ἢ Ἀμενεφθᾶ), τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου Ραμσῆ Β' τοῦ μεγάλου, ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ βασιλέως τούτου ἀναγράφεται μεγάλη τις στρατεία κατὰ θάλασσαν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τῶν λαῶν τῶν νήσων καὶ

---

(1) Τὸ ὄνομα τῶν Κρέτ(θ)ι καὶ Πλέτ(θ)ι ἐκλείπει μετὰ τοῦ Δαυΐδ. Ἀλλὰ μετὰ δύο περίπου αἰῶνας (περὶ τὰ μέσα τοῦ 9 π. Χ. αἰῶνος), ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς περιβοήτου Γοθολίας ἢ Ἀθαλίας ἀναφέρονται ὡς σωματοφύλακες οἱ Καρὶ (Χορροὶ παρὰ τοῖς Ο'). Τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο συνῆψάν τινες νεώτεροι ἑρμηνευταὶ πρὸς τὸ τῶν Καρῶν τῆς Μ. Ἀσίας, οὓς ὡς μισθοφόρους ὁπλίτας βλέπομεν καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ψαμμητίχου Α' (663—610 π. Χ.), τοὺς ὑπὸ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ μαντείου κληθέντας «ἄνδρας χαλκοῦς (χαλκοθωρήκτους) ἀπὸ θαλάσσης ἥκοντας (Ἡροδ. Β', 152 «Πέμψαντι δὲ οἱ (τῷ Ψαμμιτίχῳ) ἦλθε χρησμὸς ὡς τίσις ἥξει ἀπὸ θαλάσσης χαλκέων ἀνδρῶν ἐπιφανέντων. Χρόνου δὲ οὐ πολλοῦ διελθόντος ἀναγκαίη κατέλαβε Ἴωνάς τε καὶ Κᾶρας ἄνδρας κατὰ λῃίην ἐκπλώσαντας ἀπενειχθῆναι ἐς Αἴγυπτον, ἐκβάντας δὲ ἐς γῆν καὶ ὁπλισθέντας χαλκῷ ἀγγέλλει τῶν τις Αἰγυπτίων τῷ Ψαμμητίχῳ, ὡς χάλκεοι ἄνδρες ἀπιγμένοι ἀπὸ θαλάσσης λεηλατεῦσι τὸ πεδίον». Ὁ Ψαμμίτιχος διὰ τῶν χαλκέων τούτων ἀνδρῶν, οἵτινες χάριν λῃστείας μετέβησαν εἰς Αἴγυπτον, κατέλαβε τὴν ἀρχήν.

(2) Τὸ ὄνομα τοῦτο τῶν Δανάουνα ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἕνα τῶν διασημοτάτων Αἰγυπτιολόγων τῆς Εὐρώπης, τὸν Γεώργιον Ἔβερς (Ebers), οὗ ἐλάβομεν ἤδη οὐχὶ ἅπαξ ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ ὀνόματος· εἰς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ εἰς ἓν τῶν πολυτιμοτάτων μνημείων τῆς ἀρχαίας Αἰγυπτιακῆς φιλολογίας, τὸν τῷ 1872 ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῶν Αἰγυπτίων Θηβῶν εὑρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔκτοτε φέροντα πάπυρον (πάπυρον Ebers) ἀνήκοντα εἰς τὸν 16 αἰῶνα π. Χ. ἤτοι εἰς τὴν περίοδον τῶν μεγάλων Φαραώνων τῆς 18ης δυναστείας, κομισθέντα ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ εὑρισκόμενον νῦν ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Λειψίας) νὰ συγγράψῃ ὡς ρωμαντικὸς συγγραφεὺς (πολλὰς συγγράψας μυθιστορίας) καὶ τὸ θαυμασιώτατον μυθιστορικὸν ἀριστούργημα τὸ ἐπιγραφόμενον Οὐάρδα (ἐκ τοῦ πλασθέντος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ὀνόματος τῆς ἡρωΐδος τῆς μυθιστορίας), ἐν ᾧ τοσοῦτον ἐπαγωγῷ ἅμα δὲ καὶ διδακτικῷ τρόπῳ ἐκτίθενται αἱ περιπέτειαι τῆς Οὐάρδης, κόρης Ἑλληνίδος, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῶν Δαναῶν αἰχμαλωτισθέντος ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἐν τῇ μεγάλῃ μάχῃ τῆς Καδεσίας παρὰ τὸν Ὀρόντην (1387 π. Χ.). Εἰ καὶ ἐν ταῖς τάξεσι τῶν πολεμίων τοῦ Ραμσῆ Β' δὲν ἀναφέρονται Δανάουνα, ὁ μέγας ἐπιστήμων ἀδείᾳ ποιητικῇ χρώμενος, ἀφηγούμενος ἀκριβῶς τὰ τῆς μάχης κατὰ τὸ περίφημον ἔπος Πενταοὺρ παρέστησε τοὺς Ἕλληνας πρωταγωνιστοῦντας ἐν ταῖς τάξεσι τῶν πολεμίων τοῦ μεγάλου Φαραώ.

τῶν παραλίων τῆς μεγάλης θαλάσσης συμμαχούντων μετὰ τῶν λαῶν τῆς Λιβύης. Ὡς μετασχόντες τῆς στρατείας ταύτης ἀναγράφονται οἱ Schardana (οἱ Σαρδόνιοι, ὡς ὑποτίθεται), οἱ *Σακαλουσά* (Schakaluscha), οἱ Turuscha (Τυρρηνοὶ κατὰ E. Meyer) καὶ οἱ περιτετμημένοι Akaiwascha (Ἀχαιοί)(1). Τὰ περὶ τῆς ταὐτότητος τῶν ἐθνικῶν τούτων ὀνομάτων ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἁπλαῖ ὑποθέσεις· τὸ μόνον δὲ ὑπὸ καθόλου ἔποψιν ἀληθὲς καὶ σπουδαῖον εἶναι τὸ γεγονὸς τὸ ἱστορικὸν ὅτι λαοὶ περὶ τὴν Μεσόγειον καὶ ἐν ταῖς νήσοις οἰκοῦντες, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ λαοὶ Ἑλληνοπελασγικοί, ἐστράτευον ὁμαδὸν κατὰ τὸν 14 καὶ 13 αἰῶνα ἐναντίον τοῦ Αἰγύπτου, ὅτε ἦρχον ἀκριβῶς ταύτης οἱ μέγιστοι καὶ κραταιότατοι τῶν Φαραῶ. Ἐν τῷ ἀναγράφοντι τὴν μεγάλην νίκην τῆς Καδησίας (1387 π. Χ.) μεγάλῳ πίνακι τῷ δίκην τροπαίου ἱδρυθέντι παρὰ τὸν ποταμὸν Λύκον βορείως τῆς Βηρυτοῦ, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις μνημείοις τοῦ αὐτοῦ Φαραῶ, ὡς λαοὶ μετὰ Χεταίων ἐναντίον τοῦ Φαραῶ συμμαχήσαντες καὶ ἡττηθέντες ἀναφέρονται οἱ *Δάρδανοι*, πιθανώτατα ὁ γνωστὸς Τρωϊκὸς λαός, εἰ καὶ *Δάρδανοι* ᾤκουν καὶ ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ ὑπὸ τὸν Καύκασον, οἱ Πήδησα (Πήδασα δ' ὑπῆρχον καὶ ἐν Τροίᾳ καὶ ἐν Καρίᾳ καὶ ἐν Πισιδίᾳ), οἱ Λούκα ἢ Ρούκα (Λύκιοι ;), *Μάοννα* (Μήονες), Mousavat (Μυσοί). Οἱ λαοὶ οὗτοι καλοῦνται ἐν τοῖς μνημείοις τοῦ Ραμσῆ Β' «λαοὶ οἰκοῦντες ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἄκρων τῆς θαλάσσης (ἀπὸ τῶν Ἀσιατικῶν ἀκτῶν, ὡς φαίνεται τοῦ Αἰγαίου) μέχρι τῆς χώρας τῶν Χέτα (Καππαδοκίας)», πάντες λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

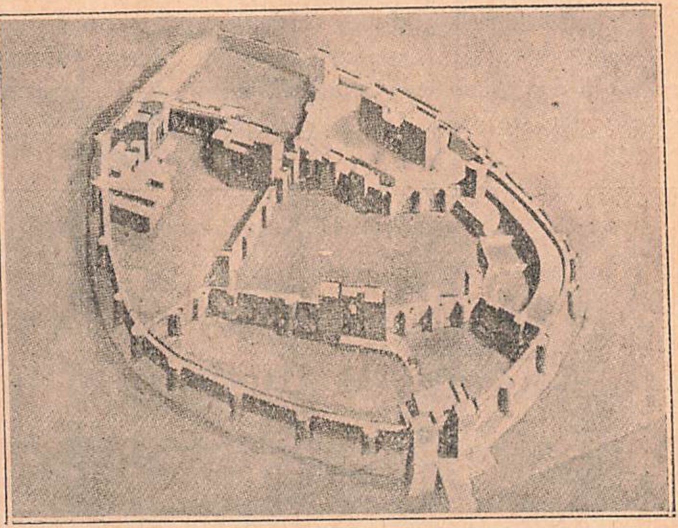

Χεταϊκὸς σφραγιστήρ

Χεταῖοι (*Χάττοι, Κήτειοι, Χατάονες*). Οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες λαοὶ πάντες ἀναφέρονται ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς μνημείοις ὡς σύμμαχοι τοῦ βασιλέως τῶν *Χέτα* τῶν ἀποτελούντων ἐπὶ τοῦ Ραμσῆ Β' (κατὰ τὸν 14 π. Χ. αἰῶνα) κράτος ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῶν ἔνδον, ἴσως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς νῦν Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τῆς Ἀρμενίας, Μεσοποταμίας καὶ Συρίας καὶ ἐντεῦθεν μέχρι Χαναὰν καὶ Παλαιστίνης, αἵτινες χῶραι ἀκριβῶς ἀμφισβητούμεναι ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν ἐπήνεγκον τὸν μέγαν μεταξὺ αὐτῶν πόλεμον, ὅπως ἡ μέχρι Μεσοποταμίας ἔκτασις αὐτῶν ἐπήνεγκε τὴν πρὸς τοὺς Ἀσσυρίους σύγκρουσιν. Τίνος λοιπὸν καταγωγῆς ἦσαν οἱ *Χέτα* οὗτοι τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων, οἱ ἐν ταῖς Ἀσσυροβαβυλωνιακαῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς καλούμενοι *Χάττι*. Τὸ γνωστὸν ὄνομα μικροῦ τινος Χανανιτικοῦ λαοῦ οἰκοῦντος ἐν τῇ νοτιωτάτῃ μεσημβρινῇ ἄκρᾳ τῆς Παλαιστίνης καὶ συχνῶς ἀναφερόμενον ἐν τῇ Π. Δ., ἰδίως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Δαυΐδ, οὗ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ πολλοὶ ὑπῆρχον Χετταῖοι (Χετταῖος δὲ ἦν καὶ ὁ τῆς Βηρσαβεὲ ἀνήρ, ἣν ὕστερον γήμας ὁ Δαυΐδ ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα), ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ *Χέτα* τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν μετὰ τοῦ μικροῦ ἐν Χαναὰν οἰκοῦντος λαοῦ, τοῦ κατατασσομένου ἐν τῷ ἐθνογραφικῷ πίνακι τῆς Γενέσεως (I, 15) εἰς τὸν οἶκον Χαναὰν ἤτοι εἰς τοὺς Χαμιτικοὺς λαοὺς τοὺς οἰκοῦντας ἐν Συρίᾳ καὶ ἐκσημιτισθέντας, ὡς ἦσαν καὶ οἱ Φοίνικες. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἐγκατελείφθη νῦν ὁλοσχερῶς. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ σημιτικὰ φαινόμενα ὀνόματα

(1) Τὸ Akaiwascha συνοδεύεται πάντοτε ὑπὸ τοῦ ἐπιθέτου «περιτετμημένος» διὸ ἀπορρίπτεται ὑπὸ πολλῶν ἡ περὶ ταὐτότητος πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς γνώμη.

τῶν Χεταίων ἡγεμόνων (οἷον Χετασὰρ) ὡς καὶ τὰ ἐν Μπογάζκογι τῆς Καππαδοκίᾳ, τῷ κέντρῳ τῆς δυνάμεως τῶν *Χεταίων* εὑρεθέντα σφηνοειδῆ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, θεωροῦνται ἐπακολουθήματα παροδικῆς Σημιτικῆς ῥοπῆς, τῆς Ἀσσυριανῆς γλώσσης καὶ γραφῆς λαβούσης διεθνῆ τινα, οὕτως εἰπεῖν, χρῆσιν ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Ἀσίας σχέσεσι (1)· Δύο δὲ νῦν ἐπικρατοῦσι γνῶμαι περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Χεταίων. Οἱ περὶ τὸν Hommel φρονοῦσιν ὅτι οὗτοι ἦσαν λαὸς οὐχὶ μὲν Σημιτικὸς ἢ Χαμιτικός, ἀλλ' οὔτε Ἰνδογερμανικὸς ἢ Ἄριος, οὔτε οὑραλοφινικός, ἀλλ' ὅτι γλωσσικῶς ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν τῶν ὑποκακαυσίων λαῶν, περιλαμβάνουσαν πλήν τινων Καυκασίων γλωσσῶν ἰδίως τὴν Μιγγρελικὴν καὶ τὴν Λαζικήν.

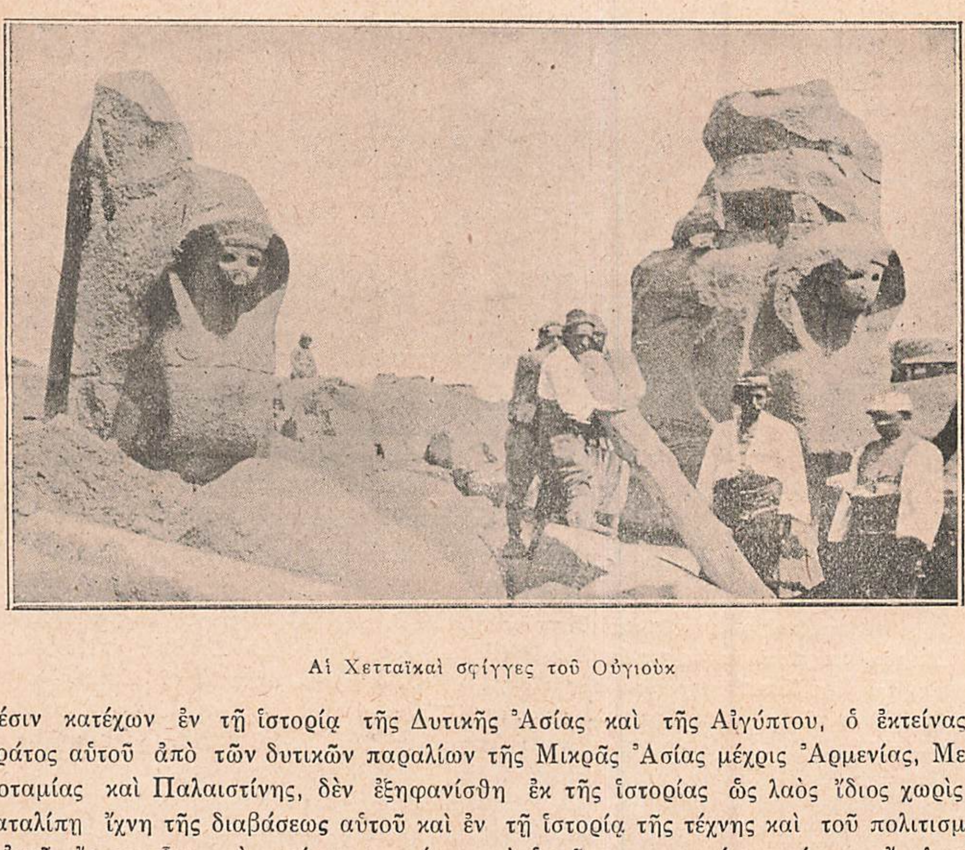
Χετταϊκὴ Ἀκρόπολις (Ἀπόπειρα ἀποκαταστάσεως Ἀκροπόλεως τοῦ Σαμάλ, κατὰ τὸν φὸν Λοῦσαν)

Εἰς ταύτην δὲ τὴν φυλὴν κατὰ τὸν Hommel ἀνῆκον καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου Ἀλαρόδιοι, οἱ Οὐράλρτοι τῶν Ἀρμενικῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν (2). Ἀλλ' ἐναντίον τῆς

(1) Ἴδ. περαιτέρω ἐν τοῖς περὶ Χεταίων τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ δὲ μικρὸς λαὸς τῶν Χεταίων τῆς Χαναὰν θεωρεῖται μικρός τις ἀποδασμὸς τοῦ μεγάλου ἔθνους τῶν Χεταίων, ἀπαλειφθεὶς ἐν Χαναὰν ἀπὸ τῆς Χεταϊκῆς κατακτήσεως τῆς χώρας καὶ συγχωνευθεὶς μετὰ τῶν Χαναnιτῶν.

(2) Τὰ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀρμενικῇ ὑπάρχοντα μὴ Ἑλληνοπελασγικὰ καὶ μὴ Ἰρανικὰ στοιχεῖα καὶ αὐτὴ ἡ γλῶσσα τῶν σφηνοειδῶν Ἀρμενικῶν ἐπιγραφῶν Ἀλαροδικὰ ἢ Οὐραρτικά. Τοιαῦτά τινα στοιχεῖα ἐνόμισα ἐγὼ ὅτι εὗρον ἐν τισι τοπικοῖς ἢ ἐθνικοῖς ὀνόμασι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἰδίως ἐν τοῖς Ὀρκαόρκοις ἢ Ὀρκαορικοῖς τοῖς οἰκοῦσι περὶ τὴν Πεσσινοῦντα καὶ τὸ Δίδυμον τῆς Φρυγίας (Στραβ. ΙΒ΄, 567, 568, 576). Τὸ ὅλως ἀνόμοιον πρὸς τὰ Μικρασιανὰ τοῦτο ὄνομα μοὶ ἐφάνη ὅτι ἦν αὐτὸ τὸ πρῶτον ὄνομα τοῦ Διδύμου καὶ ἐσήμαινε Δινδυμηνός. Ἐνταῦθα συνῆψα αὐτὸ πρὸς τὸ ἀρμενικὸν Ἐρκαβορὰκ (ἢ Ἰερκαβορὰκ) δίδυμος ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ ἀριθμητικοῦ ὀνόματος ergu = δύο. Τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς καὶ ἄλλα τινὰ ἀριθμητικὰ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ εἶναι ἀναρικὰ (μὴ Ἄρια). Τοῦτο τὸ ὄνομα ὡς καί τινα ἀριθμητικὰ σῳζόμενα ἐν ταῖς παιδιαῖς τῶν παίδων ἐν τῇ ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένῃ Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ, γενόμενα γνωστὰ (διὰ τοῦ ἡμετέρου «Γλωσσαρίου συγκριτικοῦ τῶν Ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων») εἰς τὸν Hommel ἐθεωρήθησαν ὑπ' αὐτοῦ ὡς ὑπαγόμενα εἰς τὰς καυκασίας Ἀλαροδίας γλώσσας. Ἀνεκοίνωσε τοῦτο ἐμοὶ ἐν Ρώμῃ πρὸ 20 ἐτῶν, διέλαβε δὲ καὶ ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν Ἰρανίων ἐν τῇ δυτικῇ ἢ προσθίᾳ Ἀσίᾳ (Das ersteAuftreten der Iranier inVorderasien) Τοσαῦτα μόνον ἠδυνήθην νὰ εὕρω ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ λείψανα γλωσσικὰ τῆς Χετικῆς περιόδου, ὑποτιθεμένου ὅτι οἱ Χεταῖοι ἦσαν Ἀλαρόδιοι μεταστάντες εἰς τὸ Πελασγικόν. Ἀλλ' ἐν ταῖς Ἀλαροδίαις ἐπιγραφαῖς τοῦ Βάν, ἃς ἐπεχείρησε νὰ ἑρμηνεύσῃ ὁ Sayce ἀνέγνω ὄνομα ἡγεμόνος Ἰσπουίν, ὡς ὑπέλαβεν. Τὴν ὀρθότητα τῆς ἀναγνώσεως ἐτεκμηράμην ἐγὼ εὑρὼν ἐν τῷ Σαχναμὲ τοῦ Φερδούσῃ ὄνομα ἡγεμόνος τοῦ Ἀφρασιὰπ καλουμένου ἀκριβῶς Ἰσπουίν.

τοιαύτης γνώμης οἱ περὶ τὸν σοφώτατον Ἰησουίτην πατέρα καὶ δεινὸν αἰγυπτιολόγον καὶ ἀσιανολόγον Cesare di Cara φρονοῦσιν ὅτι οἱ *Χέτα* ἦσαν Πελασγικῆς καταγωγῆς (τὴν γνώμην ταύτην ἰσχυρῶς ὑπεστήριξεν ὁ Cesare di Cara ἐν τῇ μεγάλῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ Gli Hetaei e Pelasgi). Ἀλλὰ καὶ οἱ τὴν ἀντίθετον ἀποφαινόμενοι γνώμην καὶ αὐτὸς ὁ Hommel φρονοῦσιν ὅτι οἱ *Χεταῖοι* τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀφωμοιώθησαν τοῖς Θρακοπελασγοῖς τῆς χώρας ταύτης καὶ ἐξηφανίσθησαν ἐν τῷ μεγάλῳ ὄγκῳ τῶν ἀρίων Θρακοπελασγικῶν λαῶν τῆς χερσονήσου. Καὶ ὅμως ὁ λαὸς οὗτος ὁ περὶ τὰ μέσα καὶ μέχρι τέλους τῆς 2 π. Χ. χιλιετηρίδος τοσοῦτο σημαντικὴν

Αἱ Χετταϊκαὶ σφίγγες τοῦ Οὐγιούκ

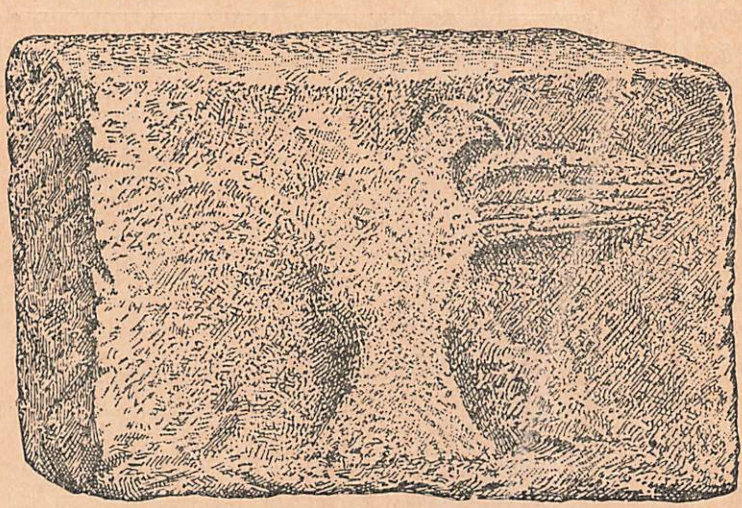
θέσιν κατέχων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ὁ ἐκτείνας τὸ κράτος αὐτοῦ ἀπὸ τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέχρις Ἀρμενίας, Μεσοποταμίας καὶ Παλαιστίνης, δὲν ἐξηφανίσθη ἐκ τῆς ἱστορίας ὡς λαὸς ἴδιος χωρὶς νὰ καταλίπῃ ἴχνη τῆς διαβάσεως αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτοῦ ἔργον εἶναι τὸ περίφημον μέγα καὶ ὡραῖον προηγμένης τέχνης ἄγαλμα τὸ Χετικὸν τοῦ *Ἰβρὶζ* ἐν Ἡρακλείᾳ (Ἔρεγλι) τῆς Καππαδοκίας, ἐν τοῖς πρὸς τὴν Κιλικίαν καὶ Λυκαονίαν ὁρίοις τῆς χώρας ταύτης, τὸ σῳζόμενον ἀκέραιον μέχρι νῦν (μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ 1910 ὅτε ἡμεῖς ἐπεσκεψάμεθα αὐτό)· αὐτοῦ δὲ εἶναι καὶ τὰ περίφημα ἐν Καππαδοκίᾳ μνημεῖα τοῦ Οὐγιούκ (ἔνθα εὑρέθησαν καὶ ἀνάγλυφοι εἰκόνες Χεταϊκῶν Σφιγγῶν) καὶ Βογάζκογι, τὰ ἐπὶ βράχων ἀνάγλυφα τοῦ Γιαζιλίκαγια, ὧν ἡ ἀνακάλυψις διήνοιξε νέαν περίοδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης καὶ μυθολογίας. Χεταϊκὸν μνημεῖον εἶναι καὶ ἡ ὕπερθεν τοῦ Νυμφαίου ἐν Ἰωνίᾳ ἐπὶ βράχου λελαξευμένου ἀνάγλυφος εἰκών, περὶ ἧς ποιεῖται λόγον ἱκανὸν ὁ Ἡρόδοτος ὡς περὶ εἰκόνος τοῦ Σεσώστριδος κατὰ τὴν παρ' αὐτῷ καὶ τοῖς μετὰ τοῦτον παρ' αὐτοῦ ἀρυομένοις τὰς εἰδήσεις γινομένην σύγχυσιν τῶν Χεταϊκῶν ἔργων καὶ μνημείων πρὸς Αἰγυπιακὰ καὶ τῶν μεγάλων Χεταίων ἡγεμόνων πρὸς τὸν Σέσωστριν ἤτοι Ραμσῆν Β' τὸν Μέγαν· ὁ Ἡρόδοτος

λοιπὸν μνημονεύων (Β' 106) τῶν ὑπὸ τοῦ Σεσώτριδος ἐν πολλαῖς χώραις καὶ ἰδίως ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ ἱδρυμένων «ἐν *πέτρῃσιν*» ἐγκεκολαμμένων τύπων τοῦ δῆθεν Αἰγυπτίου ἡγεμόνος Σεσώστριδος, λέγει ὅτι δύο τύποι τοιοῦτοι ὑπάρχουσιν ἐν Ἰωνίᾳ, ὁ μὲν ἐν τῇ ἀπὸ Ἐφεσίας χώρας εἰς Φώκαιαν ὁδῷ, ὁ δὲ ἐν τῇ ἀπὸ Σάρδεων εἰς Σμύρνην. Ὁ πρῶτος τῶν τύπων τούτων, ὁ ἐν τῇ ἀπὸ Ἐφεσίας εἰς Φώκαιαν ὁδῷ, ἐλέχθη ὅτι εὑρέθη ὑπό τινος Γάλλου περιηγητοῦ ἢ ἐρευνητοῦ (οὐκ οἶδα τίνος) κατεστραμμένος, ὁ δὲ δεύτερος διατηρεῖται μέχρι νῦν ἀκέραιος, οἷον διέγραψεν αὐτὸν πρὸ 65 ἐτῶν ὁ περίφημος γεωγράφος καὶ χαρτογράφος Kiepert καὶ οἷος παρατίθεται ἐν τῷ κειμένῳ ἐνταῦθα. Εἶναι δὲ ὁ τύπος οὗτος τοιοῦτος, οἷον διαγράφει αὐτὸν ὁ Ἡρόδοτος πιστότατα λέγων (ἐν τῷ ἄνω εἰρημένῳ χωρίῳ)· «Ἀνὴρ ἐγγέγλυπται μέγαθος πέμπτης σπιθαμῆς, τῇ μὲν δεξιῇ χειρὶ ἔχων αἰχμήν, τῇ δὲ ἀριστερῇ τόξα, καὶ τὴν ἄλλην σκευὴν ὡσαύτως». Ἀλλὰ τὰ ἐπιφερόμενα τούτοις «Καὶ γὰρ Αἰγυπτίην καὶ Αἰθιοπίδα (σκευὴν) ἔχει, ἐκ δὲ τοῦ ὤμου εἰς τὸν ἕτερον ὦμον διὰ τῶν στηθέων γράμματα ἱρὰ Αἰγύπτια διήκει ἐγκεκολαμμένα, λέγοντα τάδε: «Ἐγὼ τήνδε τὴν χώρην ὤμοισι τοῖσι ἐμοῖσι ἐκτησάμην», ταῦτα δὲν εἶναι ἀκριβῶς εἰρημένα.

Ὁ Ψευδοσέσωστρις

Ἡ ἀνάγλυφος εἰκὼν θεωρεῖται ὑπὸ πάντων τῶν ἰδόντων αὐτὴν ἐρευνητῶν ὡς τῆς αὐτῆς πρὸς τὴν τῶν ἐν Μπογάζκογι καὶ Ἰβρὶζ Χεταϊκῆς ἀναγλύφων τέχνης. Φαίνεται δὲ καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἐξ ἀκοῆς καὶ οὐχὶ ἐξ ὄψεως ἀφηγούμενος τὰ περὶ τοῦ τύπου ἢ εἰκόνος, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προστιθεμένων: «Τὰ δὴ καὶ μετεξέτεροι τῶν θεησαμένων Μέμνονος εἰκόνα εἰκάζουσί μιν εἶναι, πολλὸν τῆς ἀληθείης ἀπολελειμμένοι». Φαίνεται ὅτι οἱ Χεταῖοι ἦσαν οἱ πρῶτοι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἱδρύσαντες καὶ ὀργανώσαντες κράτος ἐσωτερικῶς καλῶς συντεταγμένον καὶ ἐξωτερικῶς ἰσχυρότατον, ἀνταγωνιζόμενον περὶ ἐπικρατήσεως πρὸς τὰ μέγιστα καὶ ἰσχυρότατα ἀρχαῖα κράτη Αἰγύπτου καὶ Ἀσσυρίας. Πιθανολογεῖται δὲ καὶ ἔκ τινων παραδόσεων ὅτι τὸ κράτος τοῦτο τὸ ἀπὸ Ἀλαροδίου μεταστὰν εἰς Θρακοπελασγικὸν δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλ'

ἐξετάθη καὶ πέραν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, καὶ οἱ πέραν τοῦ Ἑλλησπόντου στρατεύσαντες μέχρι Ἰονίου Πόντου ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ καὶ μέχρι Πηνειοῦ προελάσαντες Τεῦκροι καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (ἴδ. περαιτέρω) ἐκπροσωποῦσι τὸ κράτος τῶν Χεταίων. Αἱ περὶ τῆς στρατείας ἢ στρατειῶν δὲ τούτων εἰδήσεις συνεχύθησαν ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις Ἑλληνικαῖς παραδόσεσι μετὰ παραδόσεων περὶ στρατειῶν δῆθεν Αἰγυπτίων (τοῦ Σεσώστριδος) καὶ Αἰθιόπων ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην γενομένων. Μία τῶν τοιούτων παραδόσεων (Στραβ. ΙΕ 686—687) ἐποιεῖτο λόγον περὶ *Τεάρκωνος* ἢ Τεαρκοῦ τοῦ Αἰθίοπος στρατεύσαντος ἐξ Ἀσίας καὶ προελάσαντος μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ὡς ἔπραξε τοῦτο καὶ ὁ Ναβουχοδονόσωρ (!) κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον. Οἱ καὶ ἀβρόχοις ποσὶν ἔτι διελθόντες τὴν Ἀσσυροβαβυλωνιακὴν ἱστορίαν γινώσκουσι καὶ ἐννοοῦσιν ὅτι ὁ Ναβουχοδονόσωρ, παρ' ὅσα ἡ μεταγενεστέρα Ἑβραϊκὴ παράδοσις ἐσώρευσε τερατώδη (κατ' ἔμπνευσιν τοῦ σφοδροῦ ἐθνικοῦ μίσους τῶν Ἑβραίων ἐναντίον τοῦ καταστροφέως τῆς Ἱερουσαλὴμ) μυθικὰ περὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἦτο ἀνὴρ ἱστορικώτατος, οὗ ἡ ὄψις καὶ ὑπόστασις ἔτι μᾶλλον ἐλαμπρύνθη ἐν ἀγαθοῖς τε καὶ ἐν κακοῖς ἐκ τῶν μεγάλων ἀνακαλύψεων τῆς τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν γραμματείας. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησι σπάνις καὶ ἀτέλεια τῶν περὶ Ἀσίας ἱστορικῶν γνώσεων ὥστε ἐν τοῖς χρόνοις ἔτι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρχον χρονογράφοι, ὡς ὁ μέχρι *Παλιβόθρων* (Παταλίπουτρα) τῆς Ἰνδικῆς ὡς πρεσβευτὴς τοῦ βασιλέως Σελεύκου Α' τοῦ Νικάτορος εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἰσχυρᾶς δυναστείας τοῦ Ἀσόκα πρὸς τὸν βασιλέα Σανδρόκοττον πεμφθεὶς Μεγασθένης, γράφοντες ὅτι ὁ Ναβουχοδονόσωρ (ἢ ὡς ἔγραφε Ναβου*κοδρόσορος*) Ἡρακλέους μᾶλλον εὐδοκιμήσας παρὰ Χαλδαίοις ἀφοῦ προήλασε μέχρι Στηλῶν καὶ Ἰβηρίας ἐκεῖθεν ἤγαγε τὴν στρατιὰν αὐτοῦ εἰς τὴν Θρᾴκην καὶ τὸν Πόντον. Ἀλλ' ὁ Μεγασθένης ὁ τοιαῦτα μυθεύματα γράφων περὶ βασιλέως μὴ πατήσαντος κἂν τὸ ἔδαφος τῆς Εὐρώπης, περὶ Τεάρκωνος τοῦ δῆθεν Αἰθίοπος ἔγραφεν ἁπλῶς ὅτι προήλασε μέχρι Στηλῶν, ὅπερ κατ' οὐσίαν ἐσήμαινεν ἁπλῶς ὅτι ὑπέταξε τὴν Εὐρώπην, ἥτις ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις μυθικαῖς Ἑλληνικαῖς παραδόσεσι θεωρεῖται πάντοτε τὸ πέρας τῆς οἰκουμένης καὶ εἶναι τὸ φυσικὸν τέρμα τῶν κατακτήσεων τῶν μεγάλων κατακτητῶν τῆς Ἀσίας. Ἀλλὰ τίς ὁ Αἰθίοψ οὗτος *Τεαρκὸς* ἢ *Τεάρκων*, ὁ ἐξ Ἀσίας ὁρμηθεὶς πρὸς κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης;

Ὁ δικέφαλος ἀετὸς τῶν Χετταίων. Ἀνάγλυφον ἐξ Οὐγιοὺκ

Ἐν Αἰγύπτῳ ἐβασίλευσέ τις Αἰθίοψ *Ταχάρκα* (*Θαρακὰ* παρὰ τοῖς Ο', Θαρσίκης παρ' Ἰωσήπῳ, Θαρθῆς ἐν τῷ Πασχαλίῳ χρονικῷ, Tarachus παρ' Ἱερονύμῳ) ἐκ τῆς

τῷ 728 π. Χ. κατακτησαμένης τὴν Αἴγυπτον Αἰθιοπικῆς δυναστείας τοῦ Σαβάκου, ἀπὸ κηδεστείας ἀνήκων εἰς τὸν οἶκον τὸν βασιλικὸν Σαβάκωνος. Ὁ Ταχάρκα ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τῷ 704 π. Χ. καὶ ἐκυβέρνησεν ἰσχυρῶς· ἀλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ κατέστησε τὸ ὄνομα τοῦ ἡγεμόνος τούτου λίαν γνωστὸν καὶ πολυθρύλητον ἐν τοῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς ἦτο ἡ ἐπιβολὴ αὐτοῦ πρὸς τὸ συγκροτῆσαι ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ μεγάλην τινὰ συμμαχίαν καὶ σύστασιν πάντων τῶν λαῶν τῆς Συρίας ἐναντίον τοῦ λίαν ἐπιφόβου ἐπὶ τοῦ Σεναχειρὶμ (τοῦ ἀνελθόντος εἰς τὸν θρόνον ἀκριβῶς τῷ αὐτῷ ἔτει 704 π. Χ.) κατασταθέντος Ἀσσυριακοῦ κράτους. Ἡ ἐπιβολὴ ἐφάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐπιτυγχάνουσα καὶ οὕτως ὁ *Ταχάρκα* ἐφαίνετο ἀρχιστράτηγος μεγάλης ἐναντίον τοῦ Σεναχειρὶμ στρατείας, ἧς μετέσχον πάντες οἱ λαοὶ τῆς Συρίας, καθ' ὃν χρόνον ὁ Σεναχειρὶμ περιεσπᾶτο εἰς τὴν κατὰ τῆς Βαβυλῶνος στρατείαν. Ἀλλ' ὁ φοβερὸς Ἀσσύριος προλαβὼν κατώρθωσε νὰ διαλύσῃ τὴν σύστασιν καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς μετασχόντας ταύτης (ἰδίως τοὺς Ἰουδαίους ἐπὶ τοῦ Ἐζεκίου), ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ἀσσαρδὼν στρατεύσας καὶ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἐπί τινα χρόνον προσήρτησε ταύτην εἰς τὸ Ἀσσυριακὸν κράτος, κατελύθη δὲ καὶ ἡ Αἰθιοπικὴ δυναστεία ἐν Αἰγύπτῳ. Φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Αἰθίοπος τούτου βασιλέως, οὗ ἡ παροδικὴ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τῆς Ἀνατολῆς ἰσχυρὰ ἐμφάνισις ταχέως ἀπέπτη, ἐγένετο ἀφορμὴ ἵνα στρατεία τις Χεταίου τινὸς βασιλέως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπὶ τὸν Πόντον νομισθῇ βραδύτερον ὡς στρατεία Αἰθίοπος βασιλέως καλουμένου *Τεαρκοῦ* ἢ *Τεάρκωνος* (1). Ἀλλὰ τίνα

Χετταϊκὴ ἐπιγραφὴ εὑρεθεῖσα εἰς Βογάζκιοϊ εἰς τὰ ἐρείπια τῆς. Πτερίας, πρωτευούσης τῶν Χετταίων

---

(1) Πάντες οἱ μετὰ Στράβωνα περὶ τοῦ Ταχαρκοῦ ἢ Τιρχακοῦ γράψαντες ἔδοσαν εἰς τοῦτον τὸ ὄνομα τοῦ παρὰ Στράβωνι Τεαρκοῦ ἢ Τεάρκωνος, ἐνῷ ὁ μὲν τοῦ Στράβωνος Αἰθίοψ βασιλεὺς παρίσταται προελθὼν εἰς τὰς ἐσχατιὰς τῆς Εὐρώπης, ὁ δὲ Ταχαρκοῦ δὲν ἐξῆλθε κἂν τῶν ὁρίων τῆς Αἰγύπτου (ὁ Εὐσέβιος ὠνόμασεν αὐτὸν Ταρακού). Ἀλλ' ὁ γράφων ταῦτα ἀσχολούμενος πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἰδιαιτέρως εἰς τὸ περὶ τῶν Χεταίων ἢ Χάττων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ζήτημα καὶ ἐξικόμενος εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Χεταῖοι ἦσαν αὐτοὶ οἱ βραδύτερον ὑπὸ πολλὰ ὀνόματα ἀρχαίων λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἰδίως τοῦ ἀπὸ Τροίας μέχρι Κιλικίας καὶ Ἀρμενίας ἄρχοντός ποτε ἔθνους τῶν Κιλίκων φερόμενοι ἐνόμισα ὅτι ἐν τοῖς ὀνόμασι Κιλικίων ἡγεμόνων, Ταρκονδήμου (Πλουταρχ. Ἀντων. 61) καὶ Ταρκοδιμίτου (Στραβ. ΙΔ 676), πολλῷ δὲ πλέον ἐν τοῖς τοῦ Τάρχωνος τοῦ Τηλέφου καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Τυρρηνοῦ (Διον. Ἁλ. Α, 28), ἑταίρου δὲ τοῦ Ἄτυος τοῦ μυθικοῦ ἥρωος Λυδῶν καὶ Φρυγῶν, ἢ Τάρχωνος (Λυδ. Tarcho) τοῦ πατρὸς τοῦ Τηλέφου (Βιργιλ. Αἰνειάδ. VIII 506), ὀνόμασι δηλονότι συνδεδεμένοις ἐγγύτατα μετὰ τῆς κοιτίδος τῶν Κητείων καὶ τοῦ πολυθρυλήτου ἄρχοντος, ἥρωος καὶ θεοῦ τῶν Κητείων καὶ Μυσῶν Τηλέφου, ἐν τοῖς ὀνόμασι τούτοις ἐνόμισα ὅτι εὗρον τὸν Τεάρκωνα τὸν στρατεύσαντα ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, οὗ τὸ ὄνομα οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἰδίως χρονογράφοι συνέχεον πρὸς τὸ τοῦ μὴ ἐξελθόντος τῶν ὁρίων τῆς Αἰγύπτου Αἰθίοπος ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου Ταρχακᾶ.

λαὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἱστορικῶν πηγῶν γνωστὸν ἐκπροσωπεῖ ὁ ὑποτιθέμενος ὑφ' ἡμῶν Χεταῖος καὶ ὑπὸ τίνα ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν γνωστὰ ἡμῖν ὀνόματα κρύπτονται οἱ Χεταῖοι; Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο δύο ὀνόματα φέρονται ἐν πρώτοις ἄξια προσοχῆς. Τὸ πρῶτον τούτων εἶναι τὸ ἐξ Ὁμήρου (Ὀδ. Λ 518-522) γνωστὸν ὄνομα τῶν *Κητείων*, καὶ τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ὄνομα ὁ ἀοίδιμος μέγας Ἄγγλος πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ τοῦ Ὁμήρου ὀτρηρὸς μελετητὴς Γουλιέλμος Γλάδστων ἐθεώρησεν ὡς αὐτὸ τὸ τῶν Χεταίων ὄνομα. Οἱ Κήτειοι οὗτοι ᾤκουν ἐν Μυσίᾳ παρὰ τὸν ποταμὸν Κάικον, ὡς φίλοι δὲ καὶ γείτονες τῶν Τρώων μετέσχον τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου οὐχὶ ἐν τῷ ὑπὸ τῆς Ἰλιάδος μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἕκτορος ἐκτεθειμένῳ μέρει τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἐν τῇ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀχιλλέως περιόδῳ τοῦ πολέμου, ὅτε οἱ Κήτειοι ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Εὐρύπυλον τὸν Τηλεφίδην ἔσπευσαν εἰς τὸ πεδίον τοῦ πολέμου (1). Βραδύτερον ὁ Ἐδουάρδος Μάϋερ συγγράφων ἱστορίαν εἰδικὴν τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου προέβη ἐν αὐτῇ εἰς τὴν σπουδαίαν ἀνακοίνωσιν ὅτι ἐν ταῖς Αἰγυπτιακαῖς ἐπιγραφαῖς Κέδι καλεῖται οὐχὶ ἁπλῶς πόλις τις Χεταϊκή, ἧς τὴν θέσιν οἱ ἐρευνηταὶ προσδιώριζον ἄλλος ἀλλαχοῦ ἀπὸ Χαναὰν μέχρι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ χώρα τῶν *Χεταίων*. Τότε δὲ καὶ ὁ Hommel τὸ Ὁμηρ. ἐθνικὸν ὄνομα *Κήτειος* καὶ τὸ τοῦ ποταμοῦ τῆς Μυσίας *Κηταίου*, ἐξ οὗ δῆθεν κατά τινας οἱ Μυσοὶ *Κήτειοι* ἐκλήθησαν, συνῆψε πρὸς τὸ τῆς ὑπὸ Πτολεμαίου (5,8,3, 6) μνημονευομένης *Κητίδος* χώρας τῆς Κιλικίας. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ὅπως τὸ τῆς Κιλικίας ὄνομα ἐκτείνεται ἀπὸ Τροίας μέχρι τῆς περὶ τὸν Ταῦρον Κιλικίας καὶ ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ Εὐφράτου, οὕτω καὶ τὸ τῶν Κητείων ἀπὸ τῆς Τρωϊκῆς Ἴδης μέχρι τοῦ Κιλικίου Ταύρου καὶ ὕπερθεν τῆς ὀρεινῆς τοῦ Ταύρου καὶ Ἀντιταύρου μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ πέραν τούτου, εἰς τὰ ἔνδον τῆς Ἀρμενίας. Τὴν μέχρι Ἀρμενίας ἔκτασιν ταύτην εὑρίσκομεν οὐχὶ ἐν τῷ Αἰγυπτιακῷ τύπῳ, ἀλλ' ἐν τῷ Ἀσσυροβαβυλωνιακῷ τύπῳ τοῦ ὀνόματος, τῷ Χάττι ἢ Khatti. Ὁ τύπος δὲ οὗτος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ αὐτοῦ ἐκδόσει εἶναι τὸ δεύτερον τῶν ὀνομάτων εῶν ἀνταποκρινομένων ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς ἱστορικαῖς πηγαῖς εἰς τὸ τῶν *Χέτα* ὄνομα.

Κατάονες καὶ Καταονία. Ὁ Στράβων (Β, 160) ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς οἰκοῦσιν ἐντεῦθεν τοῦ *Ταύρου* ὡς ὀνομαστότατα θεωρεῖ τὰ τῶν Μήδων, Ἀρμενίων καὶ Κιλίκων καὶ *Καταόνων*, λέγει δὲ (αὐτόθι 528) ὅτι οἱ *Κατάονες* ᾤκουν καὶ τὴν Ἀρμενικὴν χώραν Ἀκιλισηνήν (περὶ τὸν Καύκασον ἐκτεινόμενοι ἐντεῦθεν πρὸς τὸν Ἀντίταυρον). Μεταξὺ δὲ τοῦ Ἀντιταύρου καὶ Εὐφράτου Κίλικες καὶ Κατάονες καθίστανται ὁ αὐτὸς λαὸς καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου Κιλικίας καλουμένης χώρας, ὁλοκλήρου δηλονότι τῆς νοτίου Καππαδοκίας μέχρις Ἀντιταύρου καὶ ἐντεῦθεν μέχρις Εὐφράτου, ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ὑπάγονται εἰς τὴν Καταονίαν. Οὕτως εὑρίσκομεν τὸ τῶν Καταόνων ὄνομα ἐκτεινόμενον, ἀπὸ βορρᾶ μὲν πρὸς νότον, ἀπὸ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Καυκάσου μέχρι τοῦ Κιλικίου Ταύρου καὶ Μεσογείου θαλάσσης, ἀπ' ἀνατολῶν δὲ πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τῶν ἔνδον τῆς Ἀρμενίας μέχρι τῶν ἔνδον τῆς Καπ-

---

Τὴν γνώμην μου ταύτην πρὸ 40 καὶ πλειόνων ἐτῶν ἀνεκοίνωσα τῷ Ἄγγλῳ ἀρχαιολόγῳ Ράμσαϋ, οὗτος δὲ ἐπικροτήσας εἰς αὐτὴν μετέδωκε τοῖς Ἄγγλοις ἀσιανολόγοις, ὧν ὁ κορυφαῖος Sayce, ἔσπευσε νὰ μοὶ συγχαρῇ δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ, διότι ἀπεκάλυψα ὅτι οὐχὶ ὁ Αἰγύπτιος Tirhaca, ἀλλὰ Χεταῖος ἡγεμὼν ἦτο ὁ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος μνημονευόμενος Τεάρκων.

(1) Ὁμ. Ὀδ. Λ. 518—522. Ἀλλ' οἷον τὸν Τηλεφίδην κατενήρατο (Νεοπτόλεμος) χαλκῷ
ἥρω Εὐρύπυλον· πολλοὶ δ' ἀμφ' αὐτὸν ἑταῖροι
Κήτειοι κτείνοντο . . .
κεῖνον δὴ κάλλιστον ἴδον μετὰ Μέμνονα δῖον.

παδοκίας, εὑρίσκομεν δηλονότι οἰκούμενον ὑπὸ τῶν Καταόνων ἀκριβῶς τὸ πλεῖστον τοῦ μεγάλου *Χεταϊκοῦ* ἢ Χαττικοῦ κράτους τῶν Αἰγυπτιακῶν καὶ τῶν Ἀσσυριακῶν ἐπιγραφῶν. Δεσμὸν μεταξὺ τῶν *Κητείων* τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν Καταόνων τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποτελεῖ τὸ τῶν Κιλίκων ὄνομα τῶν οἰκούντων ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Κητείων καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Καταόνων. Ἡ διαφορὰ τῶν ὀνομάτων *Κήτειοι* καὶ *Κατάονες* εἶναι ὅση καὶ οἵα ἡ τῶν Χεταίων καὶ Χάττι ἡ Khatti, ἡ δὲ κατάληξις *άων* ἐν τῷ Κατάων εἶναι ἡ συνήθης ἐν τοῖς Μικρασιατικοῖς ἐθνικοῖς ὀνόμασι Ἰάων, Λυκάων, Βαγαδάων· ἡ δὲ ἀφομοίωσις τῶν ἀρχῆθεν *Ἀλαροδίων* τὸ γένος *Χεταίων* πρὸς τοὺς ἀρίους Πελασγικοὺς λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡ εἰκαζομένη ὑπὸ τοῦ Honmel φαίνεται ἐπικυρουμένη ἐξ ὧν λέγει ὁ Στράβων (ΙΒ, 534)· «Οὔτε δ' ἐκ τῆς διαλέκτου διαφορᾶς τινος ἐν τούτοις (τοῖς Καταόσι) πρὸς τοὺς ἄλλους *Καππαδόκας* ἐμφαινομένης οὔτε ἐκ [τῆς] τῶν ἄλλων ἐθῶν, θαυμαστὸν πῶς *ἠφάνισται τελέως* τὰ σημεῖα τῆς ἀλλοεθνίας». Οἱ ἄλλοι Καππαδόκαι ἦσαν, ὡς ἐρρήθη ἤδη, ἄριοι Φρυγοπελασγοὶ ἢ Θρᾳκοπελασγοὶ ὑποκύψαντες ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις εἰς ῥοπὴν καὶ ἐπίδρασίν τινα ἀρίαν Ἰρανικήν. Ἀλλ' ἐν ᾧ καὶ μετὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν Κητείων ὡς ἰδιαιτέρας φυλῆς διέμεινε τὸ ὄνομα αὐτῶν ὡς παλαιοτέρου ἰδιαιτέρου ἔθνους ὄνομα, τὸ τῶν *Κητείων* ὄνομα ἀναφέρεται παρὰ τῷ Στράβωνι καὶ τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ πάντοτε μετὰ τῶν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐξηφανισμένων λαῶν Σολύμων καὶ Λελέγων καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κιλίκων τῆς Τροίας καὶ τῶν Καυκώνων (Στραβ. ΙΔ, 678, 680).

Πρὶν διαλάβωμεν ἐν ὀλίγοις περὶ τῶν δεσμὸν τῶν μεταξὺ τῶν δυτικῶν Χεταίων ἢ Κητείων καὶ τῶν ἀνατολικῶν Χεταίων (ἢ Χάττι) ἢ Καταόνων ἀποτελούντων λαῶν, ὑφ' ὧν τὸ ὄνομα λανθάνει τὸ τῶν Χεταίων, ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν σχέσεων τῶν Κητείων πρὸς τοὺς λοιποὺς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Πελασγούς (Θρᾳκοπελασγοὺς ἢ Φρυγοπελασγούς).

Τὴν Πελασγικὴν καταγωγὴν ἢ τὴν εἰς τὸ Πελασγικὸν μετάστασιν τῶν *Κητείων* τῆς Μυσίας μαρτυρεῖ πως ἡ παρ' αὐτοῖς ἄρχουσα δυναστεία τοῦ *Τηλέφου*. Διὰ τοῦ *Τηλέφου* οἱ τῆς Μυσίας Κήτειοι συνδέονται πρὸς τὸν κατ' ἐξοχὴν Πελασγικὸν λαὸν τῆς Πελοποννήσου, τοὺς ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἔτι χρόνοις ἐν τῇ ἱστορικῇ Ἑλλάδι τὴν προϊστορικὴν ἢ Πελασγικὴν Ἑλλάδα ἐκπροσωποῦντας *Προσελήνους* Ἀρκάδας, Προσελήνους κληθέντας οὐχὶ διότι ἦσαν παναρχαῖοι καὶ παναρχαιότατοι, προϋπάρξαντες δῆθεν τῆς γενέσεως τῆς σελήνης (!), ἀλλὰ διότι ἦσαν προσέληνες, ἤτοι *προέλληνες*. Διότι ὁ Τήλεφος ὁ τοῦ Ἡρακλέους υἱὸς ἦν ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀπὸ Ἀρκαδίας εἰς Τευθρανίαν ἤτοι Μυσίαν (ἢ μέρος τῆς Μυσίας) ἀποικησάντων Ἀρκάδων, αὐτὸς δὲ καὶ κτίστης τῆς πόλεως *Τευθρανίας* τῆς περιφημοτάτης βραδύτερον κατασταθείσης Περγάμου, αὐτὸς δὲ ὁ ἀνδρείως ἀμυνόμενος ἐναντίον τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων Ἀχαιῶν, ἀλλὰ τρωθεὶς ὑπὸ τῆς λόγχης τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὸ *Τηλέφειον* τραῦμα λαβών. Ὁ μυθικὸς οὗτος ἥρως καὶ διὰ τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ γεννήσεως, ἀλλ' ἐν Μυσίᾳ θαυμαστῆς σωτηρίας ἀπὸ τοῦ κινδύνου, εἰς ὃν ἅμα τῇ γεννήσει ἐξετέθη, καὶ ὡς ἄρχων τῆς Μυσίας καὶ γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ (τῇ Ἀστυόχῃ) τοῦ Πριάμου ἐναντίον τῶν Ἀχαιῶν πολεμῶν, ἀλλ' ὑπὸ τούτων ἀναμιμνησκόμενος τὴν ἐξ Ἑλλάδος καταγωγὴν αὐτοῦ καὶ συμπράξας εἰς τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἰλίου, ἀποτελεῖ δεσμὸν μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελασγικῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Καὶ νῦν μεταβαίνομεν εἰς ἄλλα ὀνόματα, ὑφ' ἃ φαίνονται λανθάνοντες οἱ Χεταῖοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τοιαῦτα ὀνόματα εἶναι :

α' Τὸ τῶν *Κιλίκων*. Ἀρχαιοτάτη μνεία τῶν Κιλίκων γίνεται ἐν Ἰλιάδι (Ζ' 396 κέ.), ἔνθα εὑρίσκομεν αὐτοὺς οἰκοῦντας ἐν Τροίᾳ ὑπὸ τῇ Ἴδῃ, ἔνθα ἐβασίλευεν «ὑπὸ

Πλάκῳ ὑληέσσῃ, ἐν Θήβῃ ὑποπλακίῃ, ἐν Θήβῃ ὑψιπύλῳ, «Κιλίκεσσ' ἄνδρεσσιν ἀνάσσων» ὁ *μεγαλήτωρ Ἠετίων* (1), οὗ τὴν περίφημον θυγατέρα *Ἀνδρομάχην* εἶχε γυναῖκα ὁ μέγιστος τῶν Τρώων, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ πάντων τῶν Ὁμηρικῶν ἡρώων *Ἕκτωρ*, ὁ τοῦ Πριάμου υἱός (ὁ Ἕκτωρ ἢ Δαρεῖος). Τοῦ Ἠετίωνος τούτου τὴν πόλιν, τὴν ὑψίπυλον Θήβην, κατὰ τὴν συγκινητικὴν παρὰ τῷ ποιητῇ ἀφήγησιν αὐτῆς τῆς Ἀνδρομάχης, ἐξεπόρθησεν ὁ Ἀχιλλεύς, ἐφόνευσε δὲ καὶ τὸν Ἠετίωνα μετὰ τῶν ἑπτὰ υἱῶν αὐτοῦ, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ δ' ἀπήγαγε αἰχμάλωτον τὴν μητέρα, ἀπολυθεῖσαν ὕστερον ἀντὶ λύτρων πολλῶν (2). Ἀλλ' ὁ Ἠετίων δὲν εἶναι ὁ μόνος ἄρχων τῶν Κιλίκων. Τούτων μέρους ἦρχε καὶ ὁ Μύνης ἐν Λυρνησσῷ, τῇ πατρίδι τῆς Βρισηΐδος, ἣν ὁ Ἀχιλλεὺς ᾐχμαλώτισεν ἐνταῦθα φονεύσας τὸν πατέρα αὐτῆς Μύνητα, καὶ «ληιάδας γυναῖκας ἐλεύθερον ἦμαρ ἀπούρας» (Ἰλ. Υ 193). Οἱ Κίλικες οὗτοι τῆς Τροίας (3) μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Ἰλίου καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν κατάληψιν τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐξαφανίζονται ἀπὸ τῆς Τροίας ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν συγχωνεύονται μετὰ τῶν ἐποικησάντων ἐκ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος λαῶν (Αἰολέων). Καὶ ὅμως τὸ ὄνομα τῶν Κιλίκων ἐπὶ πολλοὺς ἐτιαἰῶνας κατεῖχε

Χετταῖοι πολεμισταί. Ἀνάγλυφον εὑρεθὲν εἰς Βογάζκογι

(1) Ἐν τῷ Ἠετίωνι (= υἱῷ Ἥτα ἢ Χέτα) λανθάνει ἆρά γε τὸ ὄνομα Χέτα;

(2) Ἰλ. Ζ, 414 καὶ ἑφ. «Ἦτοι γὰρ πατέρ' ἁμὸν ἀπέκτανε δῖος Ἀχιλλεύς,
ἐκ δὲ πόλιν πέρσεν Κιλίκων εὖ ναιετόωσαν
Θήβην ὑψίπυλον, κατὰ δ' ἔκτανεν Ἠετίωνα,
οὐδέ μιν ἐξενάριξε, σεβάσσατο γὰρ τό γε θυμῷ,
ἀλλ' ἄρα μιν κατέκηε σὺν ἔντεσι δαιδαλέοισιν,
ἠδ' ἐπὶ σῆμ' ἔχεεν· περὶ δὲ πτελέας ἐφύτευσαν
Νύμφαι ὀρεστιάδες, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο.
Οἳ δέ μοι ἑπτὰ κασίγνητοι ἔσαν ἐν μεγάροισιν
οἱ μὲν πάντες ἰῷ κίον ἤματι Ἄϊδος εἴσω·
πάντας γὰρ κατέπεφνε ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς.
Μητέρα δ' ἣ βασίλευεν ὑπὸ Πλάκῳ ὑληέσσῃ
τὴν ἐπεὶ ἂρ δεῦρ' ἤγαγ' ἅμ' ἄλλοισι κτεάτεσσιν
ἂψ ὅ γε τὴν ἀπέλυσε λαβὼν ἀπερείσι' ἄποινα.

(3) Παρὰ τῷ Ἡροδότῳ (Ζ' 91) ὑπάρχει παράδοσις ὅτι οἱ Κίλικες ἐκαλοῦντο πρότερον Ὑπαχαιοί, καὶ ὅτι βραδύτερον ἀπὸ Κίλικος υἱοῦ τοῦ Ἀγήνορος καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Κάδμου καὶ τοῦ Φοίνικος ὠνομάσθησαν Κίλικες. Ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὀνομάτων, τῷ Ὑπαχαιοί, εἶδόν τινες τὴν Πελασγικὴν καταγωγὴν τῶν Κιλίκων, ἐνῷ ἄλλοι ἐν τῷ Κίλικι τοῦ Ἀγήνορος εὗρον τὴν Σημιτικὴν καταγωγὴν τοῦ λαοῦ τούτου. Ἀλλ' ἂν ὑπῆρχέ τι Σημιτικὸν ἐν τοῖς

μέγιστον μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ μεγάλου ποτὲ κράτους αὐτῶν ἡ μνήμη ἐτηρεῖτο διαρκής.

Τὸ πλεῖστον μέρος τῆς νοτίας παραλιακῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ Παμφυλίας μέχρι τοῦ Ἰσσικοῦ κόλπου καὶ πᾶσα ἡ μεσογεία ἀπὸ τοῦ Ἅλυος μέχρι τοῦ Εὐφράτου, τὸ πλεῖστον τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἀντιταύρου Καππαδοκίας καὶ πᾶσα ἡ μεταξὺ τοῦ Ἀντιταύρου καὶ τοῦ Εὐφράτου χώρα ἀνῆκον κατὰ τοὺς χρόνους ἔτι τοῦ Ἡροδότου εἰς τὴν Κιλικίαν. Ὁ Ἅλυς διέρρεε διὰ τῆς χώρας τῶν Κιλίκων, καὶ ἐπὶ τῶν Ρωμαίων ἔτι τὸ ὀροπέδιον τοῦ Ἀργαίου, ἔνθα ἔκειτο ἡ πρωτεύουσα πόλις τῆς Καππαδοκίας Μάζακα, ἐκαλεῖτο ἰδιαιτέρως Κιλικία, ὅπως καὶ ἡ ἀνατολικώτερον ἐκτεινομένη *Καταονία*. Ὑπάρχει δὲ παράδοσις, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Σολῖνος (ἴδ. Iulii Solini Collectanea rerum memorabilium recognovit Th. Mommsen, Berl. 1864 σ. 179), ὅτι ἡ Κιλικία ἐξετείνετο ποτὲ μέχρι τοῦ Πηλουσίου τῆς Αἰγύπτου, τῶν Λυδῶν, τῶν Ἀρμενίων, τῆς Παμφυλίας καὶ τῆς Καππαδοκίας εἰς τὸ κράτος τῶν Κιλίκων ὑπαγομένων. Ἐν τοῖς οὕτω δὲ παραδεδομένοις ὁρίοις τοῦ κράτους τῶν Κιλίκων εὑρίσκομεν ἀκριβῶς τὰ ὅρια τοῦ Χεταϊκοῦ κράτους ἐν τῇ μεγίστῃ τούτου ἀκμῇ περὶ τὸν 15 καὶ 14 π. Χ. αἰῶνα ἐπὶ τοῦ Τουθμούσιος Γ' τῆς Αἰγύπτου καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῶν Χεταίων *Χετασὰρ* καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Ραμσῆ Β'. Χωρίον τι τοῦ Κικέρωνος (Epistol. ad famil. 15, 4) παρίστησι τοὺς Κίλικας ὡς ὁμόρους τοῖς Τιβαρηνοῖς τοῦ Πόντου, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα Clitae, ὅπερ ὁ Τάκιτος (Annal. VI,41 καὶ XII,55) δίδωσιν εἰς μοῖράν τινὰ τῶν Κιλίκων, ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὴν Ἀμαζόνα *Κλείτην* καὶ (ἐν τῷ 18 ἐπιγράμματι τοῦ Θεοκρίτου Θρήσσαν *Κλείτην*), ὅπως καὶ τὰ τῶν ἐν Κιλικίᾳ μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἰλίου πλανωμένων μάντεων, τοῦ Ὁμηρικοῦ Κάλχαντος καὶ τοῦ Θεσσαλοῦ Μόψου (καὶ τὰ τούτου ἐν Κιλικίᾳ μαντεῖα Μόψου *Ἑστία* καὶ Μόψου Κρήνη) καὶ τοῦ Ἀμφιλόχου, καὶ τοῦ Θρᾳκὸς ἀοιδοῦ καὶ μάντεως *Θαμύρα* ἢ Θαμύριδος, ὃν ἐπανευρίσκομεν ἐν τῷ κατὰ Τάκιτον Thamira ἢ Tamira τῆς Κιλικίας καὶ ἐν τοῖς Ταμιράδαις τῆς Κύπρου καὶ ἐν τοῖς Ταμούροις τῆς ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλοπίας. Ὡς διὰ μακρῶν ἤδη ἐπραγματεύθημεν περὶ τούτου, ταῦτα πάντα μαρτυροῦσι τὴν θέσιν, ἣν ἐν τῷ Πελασγικῷ κόσμῳ κατεῖχε τὸ τῶν Κιλίκων ὄνομα ἀπὸ Ἠπείρου καὶ Θρᾴκης μέχρι Τροίας καὶ Πόντου καὶ ἐντεῦθεν μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς νῦν Μικρᾶς Ἀσίας καὶ μέχρι Κύπρου.

β' *Τεῦκροι. Ἄλλος λαὸς* ἢ ὄνομα λαοῦ Πελασγικόν, κέντρον ἔχον τὴν Τροίαν ἀλλ' ἐκτεινόμενον ἐντεῦθεν μέχρι Κρήτης καὶ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ταὐτὸν τῷ τῶν Τρώων καταστάν, εἶναι τὸ ὄνομα τῶν Τεύκρων ἢ Τευκρῶν. Κατὰ Στράβωνα (ΙΓ, 604 καὶ 611) οἱ Τεῦκροι ἦλθον εἰς τὴν Τροίαν ἀπὸ Κρήτης ὡς παρέδιδεν ὁ Καλλῖνος ὁ ποιητὴς καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῇ τούτου γνώμῃ ἀκολουθοῦντες (οὓς πρῶτος παρέδωκε Καλλῖνος ὁ τῆς ἐλεγείας ποιητὴς (ἀπὸ Κρήτης ἀφικέσθαι) ἠκολούθησαν δὲ πολλοί), καὶ τὸ ὁμώνυμον δὲ τῷ ἐν Κρήτῃ ὄρος τῆς Τροίας (Ἴδη) ἀπὸ τῶν Τεύκρων τούτων ἐλέγετο ὅτι ἔλαβε τὸ ὄνομα. Ἀλλ' ὑπῆρχε, κατὰ Στράβωνα, καὶ ἑτέρα παράδοσις, καθ' ἣν ὑπῆρχέ τις δῆμος ἐν Ἀττικῇ τῶν *Τρώων* καλούμενος («ὃς νῦν Ξυπετέων λέγεται», προστίθησιν ὁ Στράβων) καὶ ἀπὸ τοῦ δήμου τούτου Τεῦκρός τις ἀφίκετο εἰς Τροίαν καὶ

Κίλιξι τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, τοῦτο δύναται νὰ ρηθῇ μόνον περὶ τῆς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις μικρᾶς μεταξὺ Ταύρου καὶ Μεσογείου Κιλικίας (τῆς Πεδιάδος, οὐχὶ καὶ τῆς Τραχείας λεγομένης), καὶ ἐνταῦθα οὐχὶ περὶ καταγωγῆς, ἀλλὰ μόνον περὶ ἐπιδράσεως Σημιτικῆς δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἕνεκα τῆς πρὸς τὴν Συρίαν καὶ Φοινίκην γειτνιάσεως καὶ τῆς παροδικῆς Ἀσσυριακῆς κατακτήσεως.

ἔδωκε τὸ ὄνομα εἰς τὸν λαὸν τὸν Τρωϊκόν. «Τῆς δὲ πρὸς τοὺς Ἀττικοὺς ἐπιπλοκῆς τῶν Τρώων τιθέασι, λέγει ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, σημεῖον τὸ παρ' ἀμφοτέροις Ἐριχθόνιόν τινα γενέσθαι τῶν ἀρχηγετῶν». Ὅτι οἱ Τεῦκροι τῆς Τροίας ἐθεωροῦντο ὑπό τινων ὡς ἐκ τῆς Ἀττικῆς μετοικήσαντες εἰς Τροίαν, οὐδὲν ἐνέχει τὸ παράδοξον, ἀφοῦ καὶ ἡ Ἀττικὴ ἦτο μία τῶν ἀρχαιοτάτων Πελασγικῶν ἑστιῶν. Ἀλλ' εἴτε ἀπὸ Κρήτης ἦλθον οἱ Τεῦκροι εἰς τὴν Τροίαν εἴτε ἐκ τῆς χώρας ταύτης μετῴκησαν εἰς Κρήτην ἢ Ἀττικήν, τὸ σπουδαῖον ἐν τῷ ἡμετέρῳ ζητήματι εἶναι ὅτι οἱ Τεῦκροι ἐθεωροῦντο ἀνέκαθεν ὁ αὐτὸς πρὸς τοὺς Τρῶας λαὸς καὶ ὅτι ἡ Τρωϊκὴ πόλις *Δάρδανος* ἐκαλεῖτο πρότερον Τευκρίς (Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Δάρδανος), ὅτι ὁ Αἰσχύλος (Ἀγαμ. 112) καλεῖ τὴν Τροίαν «Τευκρίδ' αἶαν», ὅτι ὁ Ἡρόδοτος (Β', 118) καλεῖ ὡσαύτως τὴν Τροίαν «Τευκρίδα γῆν» (ἐλθεῖν μὲν γὰρ μετὰ τὴν Ἑλένης ἁρπαγὴν εἰς τὴν «Τευκρίδα γῆν Ἑλλήνων στρατιήν»), ὅτι παρὰ Διον. τῷ Ἀλικαρν. (Ἀρχ. Ι, 611) οἱ Τρῶες καλοῦνται *Τευκροί* καὶ παρὰ τῷ Βιργιλίῳ (Αἰνειάδ. ΙΙ 26) πᾶσα ἡ Τρωϊκὴ ἐπικράτεια καλεῖται *Τευκρία*, Teucria. Τεῦκροι λοιπόν, ὅπως οἱ Κίλικες καὶ οἱ Κήτειοι, ἀνήκουσιν εἰς τὸ αὐτὸ μέγα κράτος, οὗ κέντρον καὶ τὸ πρὸς δυσμὰς ὀχυρώτατον ἔρυσμα ἀπετέλει ἡ ἰδιαιτέρως ὅλως τὸ ὄνομα τῶν Τρώων φέρουσα *Τρωά;* ἢ Τροία, ἡ καλουμένη ἀρχαιότερον *Τευκρὶς* ἢ *Τευκρία*. Οἱ δὲ Τεῦκροι ἦσαν ὁ λαὸς ὁ κληρονόμος ἢ διάδοχος τοῦ μεγάλου ἐπὶ ἅπασαν τὴν νῦν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰς Θρᾳκικὰς χώρας τῆς Εὐρώπης ἐκτεινομένου κράτους τῶν ὁμοσπόνδων Πελασγικῶν λαῶν, ὁ λαός, οὗ τὸ ὄνομα εὑρίσκομεν ἐν ταῖς νοτίαις ἐσχατιαῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐν Ὄλβῃ τῆς τραχείας Κιλικίας, ἐν τῷ κληρονομικῷ ἱερατικῷ γένει τῶν *Τεύκρων* καλουμένων ἱερατικῶν ἀρχόντων, καὶ ἐν τῷ βασιλικῷ γένει τῶν Τευκριδῶν τῆς Κύπρου (ἔνθα καὶ τῶν κληρονομικῶν ἱερατικῶν ἀρχόντων Ταμιραδῶν), ὁ λαός, ὅστις διὰ τῆς μέχρι Πηνειοῦ καὶ Ἰονίου Πόντου ἐπὶ τὴν Εὐρώπην στρατείας αὐτοῦ προὐκάλεσεν, ὡς φαίνεται, τὴν ἀντίθετον σύστασιν τῶν πέραν τοῦ Πηνειοῦ ἐπὶ τὴν Τροίαν (ἴδ. περαιτέρω).

Μετὰ τῶν *Τεύκρων* περατοῦμεν τὴν περὶ τῶν ἀρχαίων Πελασγικῶν λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Θρᾳκικῆς Εὐρώπης σύντομον ἐθνογραφίαν ἢ ἐθνολογίαν ἡμῶν. Ἀλλ' ὑπολείπεται εἷς ἔτι λαὸς ἐν τῇ νῦν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, οὗ τὸ ὄνομα παραδιδόμενον ὑπὸ ξένων ἱστορικῶν πηγῶν πρέπει νὰ ἀποσχολήσῃ ἡμᾶς ἐπὶ μικρόν. Εἶναι δὲ ὁ λαὸς οὗτος ὁ προμνημνευθεὶς τοῦ τῆς Π. Δ. πίνακος τῶν λαῶν, ὁ καλούμενος ἐν τῷ πίνακι ἐκείνῳ ἀδελφὸς τοῦ *Ἰώυαν* ἢ Ἴωνος *Γαμέρ*.

Γαμὲρ ἢ *Γομὲρ* τῆς Ἱ. Γραφῆς, *Καμίρκ* τῆς Ἀρμενικῆς γραμματείας, Gimirri τῆς τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν γραμματείας, *Κιμμέριοι* τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων. Κατὰ τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς παραδόσεις λαός τις οἰκῶν τὰς πέραν τοῦ Εὐξείνου πρὸς βορρᾶν χώρας ἐκ τῶν χωρῶν τούτων ἐν ἀρχαιοτάτους ἤδη χρόνους ὁρμώμενος ἐποιεῖτο συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἀπέναντι ἐκτεινομένας βορείας παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Κατὰ Στράβωνα (Α.6,) οἱ Κιμμέριοι ἐπὶ Ὁμήρου «ἢ μικρὸν πρὸ αὐτοῦ μέχρι Ἰωνίας ἐπέδραμον τὴν γῆν τὴν ἐκ Βοσπόρου πᾶσαν». Παρ' ὅσα καὶ ὁ Στράβων ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ὅμηρος ἐγίνωσκεν οὐ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Κιμμερίων, ἀλλὰ καὶ τὴν χώραν αὐτῶν (ἐν τῷ ἄνω εἰρημ. χωρίῳ), οὐδὲν ἡμεῖς ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσιν εὑρίσκομεν δηλοῦν ἢ ὑπαινισσόμενον ἁπλῶς ἐν γεωγραφικῇ περιοχῇ ἀορίστῳ καὶ γενικῷ περὶ χώρας Κιμμερίων. Καὶ τὸ λεγόμενον δὲ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ὅτι οἱ Κιμμέριοι ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου ἤδη ἢ μικρὸν πρὸ αὐτοῦ ἐπέδραμον ἀπὸ Βοσπόρου (ὁ Στράβων δὲν λέγει ἂν ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου τοῦ Θρᾳκικοῦ ἢ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου τοῦ Κιμμερικοῦ) πᾶσαν γῆν μέχρι Ἰωνίας εἰσὶν ἱστορικῶς ἀμφισβητήσιμα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι οὐδεμία γίνεται

μνεία, οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς περὶ Κιμμερίων (1), μόνον δὲ ἐν Ὀδυσσείας Λ (στ. 13 ἑξ.) ὁ Ὀδυσσεὺς ἀφηγεῖται ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ σύντροφοι αὐτοῦ ἀποπλεύσαντες ἀπὸ τῆς μυθικῆς νήσου Κίρκης ἔπλευσαν μέχρι τῶν περάτων τοῦ βαθυρρόου Ὠκεανοῦ.

Ἡ δ᾽ ἐς πείραθ᾽ ἵκανε βαθυρρόου Ὠκεανοῖο.
Ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
ἠέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι οὐδέ ποτ᾽ αὐτοὺς
Ἠέλιος φαέθων καταδέρκεται ἀκτίνεσσιν,
οὔθ᾽ ὅτ᾽ ἂν ἂψ ἐπὶ γαῖαν ἀπ᾽ οὐρανόθεν προτράπηται,
ἀλλ᾽ ἐπὶ νὺξ ὀλοὴ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι.

Οὔτε δὲ παρ᾽ Ἡσιόδῳ οὔτε ἐν τοῖς σῳζομένοις τῶν μεθ᾽ Ὅμηρον ἐπικῶν γίνεται πλέον λόγος οὐδεὶς περὶ *Κιμμερίων*. Ὡς ἱστορικὸς λαὸς ἀναφέρονται οἱ Κιμμέριοι τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ ἐλεγειακοῦ ποιητοῦ Καλλίνου τοῦ Ἐφεσίου, τοῦ ποιήσαντος ἐλεγεῖον περὶ τῆς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀσίας ἐπιδρομῆς τοῦ «ὀβριμοεργοῦ» στρατοῦ τῶν Κιμμερίων καὶ προτρέποντος θερμῶς τοὺς Ἕλληνας ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων διὰ τῶν περιφήμων τῶνδε ἐλεγειακῶν στίχων.

Μέχρι τεῦ κατάκεισθε ; πότ᾽ ἄλκιμον ἕξετε θυμόν,
ὦ νέοι ; οὐδ᾽ αἰδεῖσθ᾽ ἀμφιπερικτίονας,
ὧδε λίην μεθιέντες, ἐν εἰρήνῃ δὲ δοκεῖτε
ἧσθαι, ἀτὰρ πόλεμος γαῖαν ἅπασαν ἔχει.

Ἡ μεγάλη αὕτη ἐπιδρομὴ τῶν Κιμμερίων εἰς τὰς δυτικὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας φαίνεται ὅτι εἶναι ἐκείνη, περὶ ἧς ποιοῦνται λόγον τὰ Ἀσσυριακὰ χρονικὰ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀσσαρδῶν (680—669 π. Χ.), ἡ γενομένη δύο ἔτη μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ βασιλέως τούτου ἤτοι τῷ 678 π. Χ., ὅτε πάντως ἔζη ἔτι ὁ ποιητὴς Καλλῖνος, οὗ οἱ χρόνοι τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀκμῆς κατὰ τὰς ὑπαρχούσας παραδόσεις δὲν καθορίζονται ἀσφαλῶς. Ὁποῖον τρόμον ἐνεποίησεν ἡ τῶν Κιμμερίων (Gimirri ἢ Gimirrai τῶν Ἀσσυριακῶν ἐπιγραφῶν) ἐπιδρομὴ εἰς τὸ τοσοῦτο τότε τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λαοῖς καθόλου τῆς Δυτικῆς Ἀσίας φοβερὸν Ἀσσυριακὸν κράτος καὶ τοῦ Ἀσσαραδών, μαρτυρεῖ ἡ ἐν τοῖς χρονικοῖς τούτου πρὸς τὸν Ἥλιον ἀπευθυνομένη δέησις («Ὦ θεὲ τοῦ Ἡλίου, Σὲ καθικετεύω, θεὲ τῶν αἰωνίων βουλῶν, ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας») καὶ ἡ ὑπόσχεσις ἡ διδομένη εἰς τὸν θεὸν περὶ δεήσεων τελεσθησομένων ἐπὶ 100 ἡμέρας καὶ ἰσαρίθμους νύκτας ὑπὸ τῶν ἱερέων καθ᾽ ὅλον τὸ κράτος κατὰ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Ἀλλ᾽ οἱ Κιμμέριοι ἡττήθησαν τάχιστα μεταξὺ Νινευῒ καὶ Ἀρβήλων καὶ κατεδιώχθησαν μέχρι Κιλικίας, ἔνθα ὁ Ἀσσύριος βασιλεὺς βοηθούμενος τελεσφόρως καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων αὐτοῦ ἐνίκησεν αὐτοὺς αὖθις κατὰ κράτος καὶ ἐνέκλεισε τὰ λείψανα αὐτῶν εἰς τὸ παρὰ τὴν εἴσοδον τῶν Κιλικίων Πυλῶν φρούριον Πούζαντιν (οὐχὶ καὶ Βυζάντιον, ὅπως πλημμελῶς παρεδόθη ὑπὸ τῶν μεταφραστῶν τοῦ Βηρώσου). Μετὰ τὴν ἧτταν ταύτην ἀπεχώρησαν, ὡς φαίνεται, ἐπιστρέφοντες εἰς τὰ ἴδια καὶ οἱ εἰς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι Σάρδεων προελάσαντες Κιμμέριοι. Ἀλλὰ πόθεν ὡρμήθησαν οἱ Κιμμέριοι οὗτοι τοῦ 7 π. Χ. αἰῶνος, οἱ ἄγνωστοι ἔτι εἰς τὸν ποιητὴν τῆς Ἰλιάδος καὶ μυθωδῶς γνωστοὶ εἰς τὸν ποιητὴν τῆς Ὀδυσσείας; Οἱ Κιμμέριοι, φυλὴ Γερμανικὴ καὶ δὴ Γερμανικὴ ὑπερβόρειος, Σκανδιναυικὴ ἐν χρόνῳ οὐχὶ ἀκριβῶς γνωστῷ, ἀλλὰ πάντως

(1) Παρὰ Στράβωνι ὑπάρχει γνώμη ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος, καίπερ γινώσκων τοὺς Κιμμερίους, ἐπίτηδες ἀφῆκεν αὐτοὺς ἀμνημονεύτους διὰ τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων ἐναντίον τοῦ ἔθνους τούτου μῖσος.

ἀρχαιοτάτῳ, εἶχον ἐκταθῆ ἐν ταῖς βορείαις ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου, ἐν τῇ νῦν Κριμαϊκῇ καλουμένῃ χερσονήσῳ, ἀρχαιότερον Ταυρικῇ χερσονήσῳ [1], καὶ τὰς πέριξ ταύτης ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου, εἰς ἃς οἱ Ἕλληνες ἔδοσαν διάφορα ὀνόματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς Κιμμερίους (Κιμμερία χώρα, Κιμμέρια τείχη, Κιμμέρια πορθμεῖα, Κιμμερικὸς Βόσπορος, Κιμμέρια ὄρη καὶ Κιμμερὶς πόλις). Τῶν Κιμμερίων τούτων ἡ χώρα ἐξετείνετο πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς ἀπὸ τούτων λαβούσης τὸ ὄνομα Κιμβρικῆς χερσονήσου (Ἰουτλάνδης τῆς Δανίας). Ὅτι οἱ Κιμμέριοι καὶ οἱ Κίμβροι ἦσαν ὁ αὐτὸς λαός, μαρτυρεῖ τοῦτο ὅ,τε Στράβων (Ζ, 294) ἀκολουθῶν τῇ τοῦ Ποσειδωνίου παραδόσει καὶ ὁ Πτολεμαῖος (2, 11, 12). Οἱ Κιμμέριοι οὗτοι ἢ Κίμβροι οὗτοι καθ᾿ ἃ παραδίδωσιν ὁ Ἡρόδοτος (Δ' 12) κατῴκησαν τὴν χερσόνησον, ἐν ᾗ εἶναι ἐκτισμένη ἡ Σινώπη. Καὶ ἄλλαι δὲ παραδόσεις συνδέουσι τὴν κτίσιν τῆς Σινώπης μετὰ τῶν Κιμμερίων. Ἐν τῷ «Περίπλῳ» τοῦ Ἀνωνύμου λέγεται ὅτι ὁ πρῶτος Μιλήσιος οἰκιστὴς τῆς Σινώπης *Ἀμβρώνδας* «ὑπὸ Κιμμερίων ἀναιρεθῆναι δοκεῖ». Ἀλλ᾿ οἱ Κιμμέριοι οἱ ἀμφισβητήσαντες τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατάληψιν τῆς Σινώπης φαίνεται ὅτι ἐπὶ τέλους εἰρήνευσαν πρὸς τούτους καὶ κατὰ μικρὸν συνεχωνεύθησαν μετ᾿ αὐτῶν. Οἱ Κιμμέριοι δὲν ᾤκουν μόνον ἐν Σινώπῃ, ἀλλ᾿ ἐν πάσῃ τῇ βορείᾳ παραλίᾳ τῆς Σινώπης μέχρι τῆς περιοχῆς τοῦ Καυκάσου, κατά τινα δὲ παράδοσιν (Στράβ. ΙΒ, 552—554) ἦσαν σύμμαχοι τῶν ἤδη εἰς τὸν ποιητὴν τοῦ Διακόσμου ἢ Καταλόγου γνωστῶν Ἐνετῶν τοῦ Πόντου, ὅπως οἱ Λύκιοι. Ὅτι οἱ Κιμμέριοι ἦσαν λαὸς ὁριστικῶς ἐγκατασταθεὶς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, μαρτυρεῖ τοῦτο ἡ παρ᾿ Ἡροδότῳ παράδοσις, καθ᾿ ἣν οἱ Κιμμέριοι ὑπὸ τὸν Σκολότων Σκυθῶν *ἐξελαθέντες* ἐκ τῶν ἐν τῇ Κιμμερίᾳ τόπων αὐτῶν («ἐξ ἠθέων σφέων») εἰσέβαλον εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Καὶ ἀπεχώρησαν μὲν ἀπὸ Λυδίας καὶ ἀπὸ Κιλικίας, ἀλλὰ περὶ ἐπιστροφῆς αὐτῶν εἰς τὴν Κιμμερίαν νῦν (Κριμαίαν) οὐδεὶς πλέον γίνεται λόγος. Διὰ τοῦτο λίαν εὔλογος φαίνεται καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ὁλλανδοῦ ἀσιανολόγου Thiele ἐξενεχθεῖσα γνώμη ὅτι οἱ Κιμμέριοι ἐκ τῆς ἐν Πόντῳ ἑστίας αὐτῶν εἰσέβαλον εἰς Λυδίαν, Φρυγίαν καὶ Κιλικίαν, οὐχὶ δὲ ἀπὸ Κιμμερίας.

Ἀλλ᾿ ἐκεῖνο, ὅπερ συνηγορεῖ ἰσχυρότερον ὑπὲρ τῆς γνώμης ὅτι οἱ Κιμμέριοι ἐγκατασταθέντες ἐν τῇ χερσονήσῳ τῆς Σινώπης ἐγένοντο λαὸς Μικρασιατικός, εἶναι ὅτι ἐν τῷ τῆς Γραφῆς καταλόγῳ τῶν ἐθνῶν τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀναφέρεται (ὡς Γαμέρ), καθὰ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, μεταξὺ τῶν Ἰαφεθιτικῶν λαῶν καὶ δὴ ὡς λαοῦ συγγενοῦς πρὸς τοὺς (Ιαυάν) Ἕλληνας τῆς Ἀσίας, οὐχὶ πάντως κατὰ τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν γεωγραφικὴν συνάφειαν. Ἑτέρα δὲ ἀπόδειξις πιθανωτέρα τοῦ πράγματος εἶναι ὅτι παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις πάντοτε οἱ Καππαδόκαι καὶ οἱ *Πόντιοι* λαοὶ καλοῦνται *Καμίρ* (πληθυντ. Καμίρκ). Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τῶν *Καμαριτῶν* τοῦ Πόντου συνηγορεῖ ἴσως ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Τὸ ὄνομα τῶν *Καμαριτῶν*, λαοῦ Ποντικοῦ, ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ Παρθενίου ποταμοῦ τῆς Παφλαγονίας μέχρι τοῦ Καυκάσου, καθ᾿ ἅπαντα δηλονότι τὸν Μικρασιατικὸν Πόντον. Καὶ φαίνεται ἐκ τῆς Διονύσου Περιηγήσεως (σ. 768) ὅτι οἱ Καμαρῖται ᾤκουν ἐν τῷ μεταξὺ τῆς Κασπίας καὶ τοῦ Εὐξείνου ὑπὸ τὸν Καύκασον ἐκτεινομένῳ ἰσθμῷ, καὶ ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος δὲ (XX 11, 8) τίθησι τοὺς Καμαρίτας

(1) Σημειωτέον ὅτι τὸ νῦν Τουρκικὸν (κυρίως Ταταρικὸν) ὄνομα τῆς χερσονήσου ταύτης Κ η ρ ή μ, ἐξ οὗ οἱ Φράγκοι ἔπλασαν τὸ Crimée, Krim, ἐδόθη εἰς τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῆς Μογγολικῆς καὶ Ταταρικῆς κατακτήσεως (τοῦ 13 αἰῶνος). Σημαίνει δὲ τὸ Μογγολικὸν καὶ Ταταρικὸν (καὶ Τουρκικὸν ἐν ταὐτῷ) ὄνομα Κ η ρ ή μ τμῆμα, ἀπόσπασμα (τῆς ἠπείρου), οὐδεμίαν ἔχον συγγένειαν πρὸς τὸ Κιμμέριον.

πλησίον τῶν Κόλχων. Ἀλλ' ἡ οὕτω διδομένη εἰς τὸ ἔθνος τοῦτο μικρὰ περιοχὴ δυσκόλως συμφωνεῖ πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου λεγόμενον·

Καὶ Καμαριτάων *μέγα φῦλον*, τοί ποτε Βάκχον
Ἰνδῶν ἐκ πολέμοιο δεδεγμένοι ἐξείνισσαν.

Καὶ ἄλλα δὲ ὑπάρχουσι διδόμενα μαρτυροῦντα ὅτι τὸ τῶν Καμαριτῶν φῦλον ἦν ἀληθῶς μέγα, ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι Παφλαγονίας καὶ Σινώπης, τῆς ἀρχαιοτάτης κοιτίδος ταύτης τῶν ἐν Πόντῳ Κιμμερίων, καὶ πέραν ἔτι τῆς Σινώπης μέχρι τῶν ὁρίων τῆς Βιθυνίας, καθ' ἅπασαν δηλονότι τῆς βραδύτερον Πόντου κληθείσης Μικρασιατικῆς παραλίας. Ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος ἀμέσως πρὸ τῆς χώρας τῶν Καμαριτῶν μνημονεύει *Αὐλίου ἄντρου* καὶ *Καλλιχόρου* ποταμοῦ, κληθέντων οὕτως ἐκ τοῦ ἱεροῦ χοροῦ τοῦ ἐκ τῆς Ἰνδικῆς ἐπανερχομένου Διονύσου καὶ παρὰ τοῖς Καμαρίταις ξενιζομένου, ὁ δὲ ποταμὸς Καλλίχορος ὁ ἄλλως *Ὀξίνης* καλούμενος ἦτο ποταμὸς ῥέων διὰ τῆς Παφλαγονίας. Οἱ ἐν Παφλαγονίᾳ λοιπὸν Καμαρῖται πάντως θὰ ἐθεωροῦντο οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ ἐγκατασταθέντας πρὸ αἰώνων Κιμμερίους, τοὺς *Καμ ρας* (Καμίρκ) τῆς Ἀρμενικῆς γραμματείας, ἂν μὴ ὑπῆρχέ τις ἐναντίον τῆς τοιαύτης γνώμης ἀντίρρησις ἥδε: Ὁ Στράβων (ΙΑ, 495) ποιούμενος λόγον περί τινων λαῶν τοῦ Πόντου ληστρικῶν καὶ πειρατικῶν (ὥς εἰσι μέχρι νῦν οἱ μωαμεθανοὶ Πόντιοι) λέγει περὶ τούτων «ζῶσι δὲ ἀπὸ τῶν κατὰ θάλατταν ληστηρίων, ἀκάτια ἔχοντες λεπτά, στενὰ καὶ κοῦφα, ὅσον ἀνθρώπους πέντε καὶ εἴκοσι δεχόμενα, σπάνιον δὲ τριάκοντα τοὺς πάντας δέξασθαι δυνάμενα· καλοῦσι δὲ αὐτὰ οἱ Ἕλληνες *καμάρας*». Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Στράβωνος λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Εὐστάθιος ἡρμήνευσε τὸ περὶ τοῦ «*μεγάλου φύλου*» τῶν Καμαριτῶν χωρίον τοῦ Διονυσίου ὡς ἀναφερόμενον εἰς τοὺς πειρατὰς τοὺς διὰ τῶν καμαρῶν αὐτῶν λυμαινομένους τοὺς οἰκοῦντας παρὰ τὴν θάλασσαν ἢ πλέοντας ἐν αὐτῇ. Ἀλλ' ὁ Στράβον ποιεῖται λόγον ἁπλῶς περὶ *καμαρῶν* ὡς λέξεως ἑλληνικῆς, ἐνῷ οἱ περὶ *Καμαριτῶν* ὡς ἔθνους μεγάλου Ποντικοῦ ποιούμενοι τὸν λόγον νοοῦσι τὸ ὄνομα ὡς ἐπιχώριον ἐθνικόν. Ἀλλ' ἡ περὶ Καμαριτῶν ὡς ἀπὸ καμαρῶν οὕτω κληθέντων γνώμη τοῦ Εὐσταθίου ἀναιρεῖται καὶ ἄλλως. Ὁ παρὰ Φρυξὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μηνὸς* λατρευόμενος θεὸς τῆς σελήνης λαμβάνει διάφορα ἐπίθετα ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν Φρυγικῶν αὐτῶν λαῶν, καλούμενος *Φρύγιος*, Καρὸς (ἀπὸ Καρῶν), Ἀσκανὸς (ἀπὸ Ἀσκανίων, Ἀξιοττηνὸς (ἀπὸ τοῦ Τρωϊκοῦ λαοῦ τῶν Ἀξειωτῶν, καλεῖται δὲ ὁ αὐτὸς θεὸς καὶ *Καμαρίτης* ἐν τοῖς Φρυγικοῖς νομίσμασιν (1). Ἐκ τούτου δὲ καθίσταται προφανὲς ὅτι οἱ *Καμαρῖται* ἢ Καμίραι τοῦ Πόντου οἱ συγχωνευθέντες μετὰ τῶν ἐγχωρίων Φρυγοπελασγικῶν ἔδοσαν τὸ ἐπώνυμον τῷ παρ' αὐτοῖς λατρευομένῳ Φρυγοπελασγικῷ θεῷ. Οὕτω δὲ νοεῖται σαφῶς ὅτι οἱ Καμαρῖται τοῦ Πόντου εἰσὶν οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς *Κιμμερίους* τῆς αὐτῆς χώρας καὶ πρὸς τοὺς ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων συγγραφέων Καμιρ(κ) (2)

(1) Ἴδε Eckhel, Doctrina Nummorum veterum, Μερ. 1 τομ. 2 σελ. 587 καὶ τομ. 3 σ. 131.

(2) Ὁ ἐκ τοῦ Ἀρμενοκαθολικοῦ τάγματος τῶν Μιχιταριστῶν ἱερομόναχος Δρ. Polo Baptista Augher, ὁ ἐκδοὺς τῷ 1818 τὸ περὶ τὰ τέλη τοῦ 17 αἰῶνος ἐν τῷ Ἀρμενικῷ πατριαρχείῳ εὑρεθὲν ἐν χειρογράφῳ σπουδαιότατον διὰ τὴν ἱστορίαν Ἀρμενοελληνικὸν καλούμενον Χρονικὸν τοῦ Εὐσεβίου (Chronicon bipartitum), ἤτοι μετάφρασιν ἐν τῷ Ἀρμενικῷ τοῦ πλήρους κειμένου τοῦ ἐν ἀποσπάσμασι μικροῖς μόνον σῳζομένου Ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, μεταφράζων τὸ ἐν τῷ Ἀρμενικῷ κειμένῳ ***Καμιρ(κ)*** διὰ τοῦ G i m m e r o s=Κιμμέριος γράφει ἐν ὑποσημειώσει (Τομ. 1 σ. 95) «Solent Armenii scriptores passim eos, qui Latine Cappadoces dicuntur, Kamirk nuncupare ut et alii Gimmeros non semel dixerunt». Ὥστε καὶ ὁ Ἀρμενοκαθολικὸς θεολόγος καὶ φιλόλογος ἀνὴρ μαρτυρεῖ τὴν ταὐτότητα τοῦ ἀρμενικοῦ Καμιρ(κ) πρὸς τὸ ***Κιμμέριος***.

καλουμένους τῆς Καππαδοκίας (ἰδίως τῆς Καππαδοκίας τῆς Ποντικῆς) καὶ ὅτι ὁ λαὸς οὗτος ὡς «*μέγα φῦλον*» ἐκτήσατο ἔντιμον θέσιν καὶ ἐν τῷ τῶν ἐθνῶν *Πίνακι* ἢ *Καταλόγῳ* τῆς *Γενέσεως* διὰ τοῦ ἐκπροσωποῦντος αὐτὸ ἐν τῷ καταλόγῳ ἐκείνῳ *Γαμὲρ* ἢ Γομέρ, υἱοῦ τοῦ Ἰάφεθ καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Ἰαβὰν (Ἰώυαν τῶν Ο', Ἴωνος Ἑλλήνων δηλονότι).

Ἐμακρολογήσαμεν ὁπωσοῦν περὶ τῶν *Κιμμερίων* ἢ Κίμβρων (1) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διότι ἐκπροσωποῦσιν οὗτοι τὸ Γερμανικὸν καὶ δὴ τὸ *Σκανδιναυικὸν* φυλετικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ γενέσει τοῦ εὐρυτάτου Πελασγικοῦ κόσμου, οὗτινος ἀνελύσαμεν τὴν ἐθνολογικὴν ἢ ἐθνογραφικὴν σύνθεσιν ἀπὸ τῆς Κερκύρας καὶ Ἰλλυρίας μέχρι τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου καὶ ἀπὸ τοῦ Θρακικοῦ Αἵμου καὶ τῶν νοτίων ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου καὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Καυκάσου μέχρι τοῦ Ἰσσικοῦ κόλπου καὶ τῆς Κύπρου (2), τοῦ περὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ ἰδίως περὶ Κρήτης λόγου ἀφιεμένου εἰς τὸ περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Προελληνικοῦ ἢ Πελασγικοῦ κεφάλαιον (ἴδ. περαιτέρω). Ἡ ἀνάλυσις αὕτη ἀπεδείκνυεν ἀρκούντως σαφῶς ὅτι πάντες οὗτοι οἱ λαοὶ μᾶλλον ἢ ἧττον συγγενεῖς καὶ ὁμόφυλοι πρὸς ἀλλήλους ὄντες ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν μεγάλην ὁμοφυλίαν, ἣν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν Ἑλληνοπελασγικὴν ἢ Θρᾳκοπελασγικὴν ἢ Φρυγοπελασγικὴν ἢ *Θρᾳκοαρμενικὴν* (κατὰ τὸν Χριστιανὸν Λάσσεν) ἢ ἁπλούστατα Πελασγικὴν ὑπὸ ἔννοιαν εὐρυτάτην. Καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς λαοί τινες μὴ εἰς τὴν Πελασγικὴν ὁμοφυλίαν ὑπαγόμενοι, ὡς ἦσαν οἱ Σκανδιναυοὶ Κιμμέριοι, τινὲς δὲ εἰς τὴν Ἀρίαν καθόλου, ὡς ὑποτίθεται ὅτι ἦσαν οἱ *Ἀλαρόδιοι* ἢ Οὐράρται (ἢ Ἀραρὰτ κατὰ τοὺς Ἑβραίους), καὶ οὗτοι ἐγένοντο Ἄριοι καὶ Πελασγοὶ ἀφομοιωθέντες πρὸς τὸν μέγαν Πελασγικὸν ὄγκον (3) τῶν πέριξ χωρῶν. Οὕτω δὲ παρήχθη τὸ μέγα ἐκεῖνο ἱστορικὸν πρό-

---

(1) Τὴν ταὐτότητα τῶν Κιμμερίων πρὸς τοὺς Κίμβρους εἴδομεν ἤδη μαρτυρουμένην ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ὡς πρὸς τὴν φθογγολογικὴν διαφορὰν τῶν ὀνομάτων ὁ Knobel (Die Völkertafel σ. 16) ἀναφέρει τὸ ἀνάλογον ἐν τοῖς ὀνόμασι Νεμρὼδ καὶ Νεβρώδ). Σημειωτέον δὲ ὡς πρὸς τὸ Κιμμέριος καὶ Κίμβρος ὅτι ὑπάρχει καὶ ἕτερος ἐθνολογικὸς καὶ γλωσσολογικὸς ὅρος Kymros, ἄσχετος ὅλως πρὸς τὸ Κιμμέριος. Κυμερικὴ καλεῖται ἐν τῇ γλωσσολογίᾳ γλῶσσά τις Κελτικὴ εἰς τὸν Βρεττανικὸν κλάδον τῆς γλωσσικῆς ταύτης ὁμάδος ἀνήκουσα, ἐν ᾗ ἀνεπτύχθη καὶ φιλολογία ἀπὸ τοῦ 8 μ. Χ. αἰῶνος ἀρξαμένη.

(2) Περὶ τῶν σχέσεων τῶν Σκανδιναυῶν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἴδ. τὸν ἐμὸν πρόλογον ἐν τῇ ἀξιολογωτάτῃ πραγματείᾳ τοῦ ἐκ τῶν ἡμετέρων μαθητῶν ἀριστούχου διδάκτορος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Μιχαὴλ Δένδια τῇ ἐπιγραφομένῃ «Οἱ Βάραγγοι καὶ τὸ Βυζάντιον» (ἐν Ἀθήναις 1925).

(3) Ὡς Ἀλαρόδιοι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ θεωροῦνται καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Α', 72) μόνον μνημονευόμενοι Ματιηνοὶ οἱ οἰκοῦντες τὴν δυτικωτάτην γωνίαν τῆς Καππαδοκίας καὶ θεωρούμενοι ὡς προκεχωρηκυῖα πρὸς τὴν Δύσιν μοῖρα τῶν ἐν Ἀτροπατηνῇ (Ἀξὶρ πεϊτσὰν = πυρολατρῶν χώρα) οἰκούντων Ματιανῶν (περὶ ὧν ἴδε Ἡροδ. Γ', 94 καὶ Στράβων. πολλαχοῦ). Τοῦ ὀνόματος τοῦ ταχέως μετὰ τῶν Πελασγῶν ἀφομοιωθέντος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ λαοῦ οὐδεὶς μετὰ τὸν Ἡρόδοτον ποιεῖται μνείαν. Τὸ ὄνομα τῶν Ματιηνῶν ὁ Ed. Meyer συνῆψε πρὸς τὸ τῆς ἐν ταῖς Ἀσσυριακαῖς ἐπιγραφαῖς συχνῶς ἀναγραφομένης ἐν Ἀρμενίᾳ φυλῆς ἢ χώρας τοῦ Μάνναι («Συναγάγετε ἐναντίον αὐτῆς τῆς Βαβυλῶνος τὰ βασίλεια τοῦ Ἀραράτ, τοῦ Μάνναι καὶ τοῦ Ἀσχανάζ»). Ἄλλοι ἀνέγνωσαν ἐν ταῖς Ἀσσυριακαῖς ἐπιγραφαῖς τὸ ὄνομα ἔθνους τῶν Μιτάνι. Ἐν ταῖς Ἀρμενικαῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς (ταῖς Ἀλαροδικαῖς) οὐδὲν λέγεται περὶ τοῦ ἔθνους τούτου. Σημειωτέον δὲ ἐν παρόδῳ καὶ ἐνταῦθα ὅτι ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις οὐδὲ τὸ ὄνομα Ἀρμένιος ἀνεγνώσθη. Ἡ χώρα αὕτη ἐν ταῖς Ἀσσυριακαῖς ἐπιγραφαῖς καλεῖται Οὐράρτου (= Ἀλαρόδίας ἢ Ἀραρὰτ τῶν Ἑβραίων), ἐν ταῖς Βαβυλωνιακαῖς Οὐράστου· οἱ ἴδιοι δὲ Ἀρμένιοι καλοῦσιν ἑαυτούς, ὡς ἐρρήθη, Χαΐ(κ), Χαϊεστὰν δὲ τὴν Ἀρμενίαν. Τὸ ὄνομα Ἀρμενία εὕρηται ὡς Ἄρμινα

πλασμα, ἐξ οὗ παρήχθη ὁ Ἑλληνικὸς βίος καὶ πολιτισμὸς τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων.

Μέχρι πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν τοσοῦτο πενιχραὶ ἦσαν αἱ περὶ τοῦ μεγάλου τούτου ἀρίου Πελασγικοῦ κόσμου εἰδήσεις καὶ γνώσεις, ἐν τῇ ὅλῃ ἐπιστήμῃ τῆς ἱστορίας, ὥστε ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων ὡς καὶ ὁ προγενέστερος ἐφαίνετο οἱονεὶ αὐτοφυής, ἄσχετος πρὸς οἱονδήποτε πρὸ αὐτοῦ κόσμον, καὶ ἡ πραγματικὴ Ἑλληνικὴ ἱστορία ἐλάμβανε κατὰ μικρὸν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (1184 π. Χ.) καὶ ταύτην μυθικήν, ἧττον μυθικὴ καθισταμένη ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν (1104 π. Χ.), ἀληθῶς δὲ πραγματικὴ ἱστορία ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀναγραφῶν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων (776 π. Χ.). Σήμερον ἡ ἱστορία αὕτη ἡ πολιτικὴ ἢ πραγματικὴ δὲν ηὐξήθη σημαντικῶς ὡς πρὸς τὸ πλάτος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλ' ηὐξήθη σημαντικώτατα καὶ κατὰ χιλιετηρίδας ὡς πρὸς τὸ βάθος τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ πάντων τῶν μετὰ ταύτης συνδεομένων, τῶν ἐκ ταύτης προερχομένων καὶ διὰ ταύτης φωτιζομένων στοιχείων καὶ κεφαλαίων τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου. Διὰ τῶν μεγάλων πανταχοῦ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ διαγραφέντος Πελασγικοῦ κόσμου ἐν τῇ τελευταίᾳ πεντηκονταετίᾳ γενομένων ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων καὶ τῶν μετὰ τούτων συνδεομένων ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων ἐδημιουργήθη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ὁλόκληρος ἱστορικὸς κόσμος νέος, οὐχὶ μὲν δι' ἐπιγραφῶν καὶ ἀναγραφῶν ἱστορικῶν ἐν συνεχείᾳ παριστανόμενος, ἀλλὰ κατὰ τὰ οὐσιωδέστατα ἱστορικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα καὶ μέρη λαμπρῶς εἰκονιζόμενος. Τὴν ἔλλειψιν ἢ σπάνιν ἐπιγραφῶν ἢ ἄλλων φιλολογικῶν μνημείων, τὴν ἔλλειψιν καὶ σπάνιν γλώσσης διὰ γραμμάτων λαλούσης ἀνεπλήρωσε κατὰ μέγα μέρος ἡ τέχνη διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς γλώσσης καὶ τὴν ἐλλείπουσαν ἢ σπανίζουσαν συγκριτικὴν ἐπὶ γραπτῶν μνημείων στηριζομένην εἴδησιν ἀνεπλήρωσεν ἡ πρὸς τὰς ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων Ἀσιατικῶν καὶ Αἰγυπτιακῶν σύγκρισις τῶν ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς τέχνης στηριζομένων εἰκασιῶν. Οὕτως ἡ ἱστορία ἡ Ἑλληνικὴ εὐρύνθη κατὰ χιλιάδα καὶ πλέον ἐτῶν, οὖσα πάντοτε ἱστορία Ἑλληνική, ἀλλ' ὑπὸ ἄλλα ὀνόματα τὸ αὐτὸ κατὰ βάθος παριστῶσα πνεῦμα καὶ τῶν αὐτῶν λαῶν εἰκονίζουσα τὸν πολιτισμόν. Καὶ κατὰ τοῦτο ὁ προπλασματικὸς οὕτως εἰπεῖν Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀποτελεῖ οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ μεγάλας χρονικὰς περιόδους αὐξήσας τὸν βίον καὶ τὴν ἡλικίαν τοῦ πολιτισμοῦ τούτου.

Δ'

Ο ΠΕΛΑΣΓΙΚΟΣ (1) ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως παρὰ πᾶσι τοῖς ὁπωσοῦν ἱστορικοῖς λαοῖς, οὕτω καὶ ἐν τοῖς Ἀρίοις καὶ δὴ ἐν τοῖς Πελασγοῖς διαιρεῖται, ὡς γνωστόν, φυσιοϊστορικῶς καὶ δὴ ἀνθρωπολογικῶς (ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ δηλονότι βίῳ καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον ἀναφορᾷ) εἰς τρεῖς περιόδους, ὧν ἡ πρώτη καλεῖται λιθική, ἡ δευτέρα

ὑπὸ Περσ. τύπον ἐν ταῖς Περσικαῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς τῶν Ἀχαιμενιδῶν, καὶ Harminigap ἐν ταῖς τῆς Σουσιανῆς, ὁπόθεν ἐποίησαν οἱ Ἕλληνες τὸν τύπον Ἀρμένιος, ὃν καὶ οἱ ἴδιοι Χαΐκ παρέλαβον, ἀλλ' οὐχ ὡς ὄνομα ἐθνικόν. Τὸ ἐθνικὸν ὄνομα αὐτῶν ἔμεινεν ἔκτοτε Χαΐ(κ).

(1) Τὸ Πελασγὸς καὶ Πελασγικὸς εἶναι ἐνταῦθα ὅπως ἐν ὅλῃ ταύτῃ τῇ πραγματείᾳ ὅρος συμβατικός, οὕτως εἰπεῖν, σημαίνων τὸ προελληνικός, ἀλλὰ μετὰ ὁμογενείας πρὸς τὸ Ἑλληνικόν. Διὰ τοῦτο δὲν ἐμφιλοχωροῦμεν εἰς τὰ μετὰ τοῦ ὀνόματος τούτου συνδεόμενα ζητήματα, ἰδίως τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου περὶ τῶν περὶ τὸν Ἑλλήσποντον Θρᾳκομακεδόνων ἐκ τῆς γλώσσης τῶν λαῶν τούτων ἐξαχθεῖσαν εἰκασίαν (ἣν ἠσπάσαντο ὀλίγιστοι τῶν νεωτέρων) ὅτι οἱ «Πε-

χαλκῆ (ἢ ὀρειχαλκίνη) καὶ ἡ *τρίτη σιδηρᾶ* (1). Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, ἧς ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ καθορισθῇ συμπίπτουσα μετὰ τῆς πρώτης ἐπὶ γῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἄνθρωπος ᾤκει ἐν σπηλαίοις καὶ τρώγλαις ἐξεργαζόμενος τὸν λίθον καὶ κατασκευάζων ἐκ τούτων τά τε πρὸς ἄμυναν ὅπλα καὶ τὰ ὄργανα τὰ χρησιμεύοντα πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου. Τὴν περίοδον ταύτην ὑποδιῄρεσαν οἱ μεγάλοι ἀρχαιοδίφαι καὶ φυσιοδίφαι ἐρευνηταὶ α') εἰς τὴν πρωτογενῆ λιθικὴν περίοδον, ἧς καὶ ἡ ἀρχὴ δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ καὶ ἡ σημασία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης δὲν εἶναι σπουδαία ἀναφερομένη εἰς τὸν πρῶτον ὅλως ἀκατέργαστον τῆς βαρβαρότητος βίον· β') εἰς τὴν νεολιθικὴν περίοδον, ἧς πλεῖστα ὑπάρχουσιν ἐν Πελασγικοῖς τόποις μνημεῖα, ἀπὸ Κρήτης μέχρι Τροίας καὶ

λασγοὶ ἦσαν «βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες». Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ συγκρίνῃ ἐπιστημονικῶς γλώσσας καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως νὰ ἐξαγάγῃ συμπεράσματα ἀσφαλῆ.

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπιστημονικὴ διαίρεσις ἡ ἐπὶ πραγμάτων καὶ τοῦ πραγματικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων στηριζομένη οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ποιητικὴν ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ ποιητοῦ δημιουργουμένην καὶ πρὸς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου μᾶλλον ἀποβλέπουσαν εἰς γενεὰς διαίρεσιν, ἣν ἔψαλλεν ὁ Ἡσίοδος (ἐν «Ἔργοις καὶ Ἡμέραις») καὶ ἣν ἐπανέλαβον οἱ Ρωμαῖοι ποιηταὶ Ὀβίδιος (ἐν ταῖς Μεταμορφώσεσι, Metamorphoses. Κατὰ τὴν Ἡσιόδου διαίρεσιν τῶν γενῶν ἢ γενεῶν εἰς γένος 1 χρυσοῦν, 2 ἀργυροῦν, 3 χαλκοῦν, 4 τῶν ἡμιθέων, 5 σιδηροῦν (Ἔργ. καὶ Ἡμ. στ. 109 κέ.)

Χρύσεον μὲν πρώτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
ἀθάνατοι ποίησαν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.

Κατὰ τὴν περίοοδον ταύτην, καθ' ἣν ἄρχει ἐν οὐρανῷ ὁ τὴν ἀρχαιότητα ἐκπροοσωπῶν Κρόνος, οἱ ἄνθρωποι ἔζων ὥσπερ οἱ θεοὶ «ἀκηδέα ψυχὴν ἔχοντες», μακρὰν πόνων καὶ θλίψεων, μὴ γηράσκοντες, τερπόμενοι ἐν θαλίαις «κακῶν ἔκτοσθεν ἁπάντων» καὶ ἀποθνήσκοντες ὡς ὑπὸ ὕπνου δαμασμένοι.

Ὁμοῦ μετὰ τοῦ τέλους τοῦ κράτους τοῦ Κρόνου λήγει τὸ γένος τοῦτο καὶ ἔρχεται τὸ γένος τὸ ἀργυροῦν, πολλῷ κατώτερον τοῦ χρυσοῦ ἀνάμικτον ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ὅτε ἑκατὸν ἔτη ἐτρέφετο ὡς παῖς ὁ ἄνθρωπος παρὰ τῇ μητρί, γινόμενος δ' ἔπειτα ἔφηβος ἐλάχιστον ἔζη χρόνον («παυρίδιον ζώεσκε»), οὔτε τῶν ἐναντίον ἀλλήλων ἀδικημάτων μακρὰν ἐκράτουν ἑαυτοὺς οἱ ἄνθρωποι οὔτε θεοὺς προσηκόντως ἐτίμων. Τὸ μετὰ τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἀργυροῦ γένους ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Διὸς χαλκοῦν γένος ὁμοιάζει ἐν μέρει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῆς χαλκῆς περιόδου τῆς ἐπιστήμης.

Τῶν δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δέ τε οἶκοι,
χαλκῷ δ' εἰργάζοντο . . .

Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν ὀνομάτων τῶν περιόδων κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ σιδηροῦ αἰῶνος, ὅτι ἐν τῇ πραγματικῇ ἱστορίᾳ οὗτος ἀποτελεῖ περίοδον μεγάλης ἐξελίξεως καὶ προόδου ἐν τῷ πολιτισμῷ διὰ τῆς ἐξεργασίας τοῦ σιδήρου καὶ τῆς ἐφαρμογῆς καὶ χρήσεως τῆς ἐξεργασίας ταύτης πρὸς κατασκευὴν τῶν ὀργάνων τοῦ προηγμένου βίου καὶ πολιτισμοῦ, ἐν τῇ ποιητικῇ ἠθικῇ ἀντιλήψει τοῦ σιδήρου ὡς μετάλλου σκληροῦ καὶ ὡς ὀργάνου τῶν φονικῶν ὅπλων καὶ τοῦ πολέμου. Ὁ Ἡσίοδος ἀρχόμενος τῆς περιγραφῆς τοῦ σιδηροῦ αἰῶνος ἐν πρώτοις ἐκδηλοῖ τὴν θλῖψιν αὐτοῦ διότι ἀνήκει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον·

Μηκέτ' ἔπειτ' ὤφελλον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι
ἀνδράσιν, ἀλλ' ἢ πρόσθεν θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι.
Νῦν γὰρ δὴ γένος ἐστὶ σιδήρεον· οὐδέ ποτ' ἦμαρ
παύσονται καμάτου καὶ ὀϊζύος, οὐδέ τι νύκτωρ
φθειρόμενοι· χαλεπὰς δὲ θεοὶ δώσουσι μερίμνας.
Οὐδὲ πατὴρ παίδεσσιν ὁμοίϊος, οὐδέ τι παῖδες
οὐδὲ ξεῖνος ξεινοδόκῳ καὶ ἑταῖρος ἑταίρῳ,
οὐδὲ κασίγνητος φίλος ἔσσεται ὡς τὸ πάρος περ.
Αἶψα δὲ γηράσκοντας ἀτιμήσουσι τοκῆας.

ἀπὸ Θεσσαλίας μέχρι τῶν ἔνδον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐντεῦθεν μέχρι Ἀρμενίας. Ἐκ τῆς περιόδου δὲ ταύτης φαίνεται ὅτι ἔλαβον ἀρχὴν καὶ αἱ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἔτι χρόνοις ἐνιαχοῦ τῶν Πελασγικῶν χωρῶν σωζόμεναι *λιμναῖαι* καλούμεναι οἰκήσεις (1). Περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ, ἐν Τροίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ἀνακαλυφθέντων οἰκοδομικῶν μνημείων τῆς νεολιθικῆς περιόδου τῆς ἀπὸ τοῦ τέλους, ὡς ὑπολογίζεται, τῆς 4ης π. Χ. χιλιετηρίδος μέχρι τέλους τῆς 3 π. Χ. χιλ. παραπέμποντες εἰς τὰς ἐξαιρέτους περὶ τούτων πραγματείας τῶν παρ᾽ ἡμῖν τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ ἐπιστήμῃ φερόντων Π. Καββαδίου καὶ Χ. Τσούντα (2) περιορίζομεν ἐνταῦθα τὸν λόγον μόνον εἰς ὀλίγα τινὰ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἀφορῶντα τῆς λιθικῆς περιόδου μνημεῖα. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὅπως ἐν Ἀρμενίᾳ, πάντα τὰ παναρχαῖα πρὸς κτίσιν φρουρίων ἢ διάβασιν ποταμῶν ἢ ἀντιπλημμυρικὰ ἐναντίον τούτων ἐκ λίθου ἔργα ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν οἰκητόρων, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν χρόνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς ἔργα Σεμιράμιδος (Στράβ. Α´ 82, ΙΑ´ 529. 537. 539). Χώματα δὲ Σεμιράμιδος ἐκαλοῦντο λόφοι τινὲς φυσικοὶ ἢ χειροποίητοι, μᾶλλον δὲ φυσικοὶ δι᾽ ἀνθρωπίνης χειρὸς ἔτι μᾶλλον ὑψούμενοι καὶ ὀχυρούμενοι, ἐφ᾽ ὧν ἔκειντο αἱ πόλεις ἢ ἀκροπόλεις μετὰ τειχῶν (Στράβ. ΙΒ´ 537 «τὰ δὲ Τύανα ἐπίκειται *χώματι Σεμιράμιδος* τετειχισμένῳ καλῶς» καὶ 559 «ἡ δὲ Ζηλῖτις ἔχει πόλιν Ζῆλα ἐπὶ *χώματι* Σεμιράμιδος τετειχισμένην») (3).

---

(1) Δόμοι δηλονότι κατασκευαζόμενοι ἐκ πασσάλων ἐντὸς λιμνῶν χάριν ἀσφαλείας καὶ ἀμύνης ἐναντίον τῶν θηρίων ἢ καὶ ἀνθρώπων πολεμίων. Λιμναῖαι οἰκήσεις διατηρηθεῖσαι ἔτι ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ ἦσαν γνωσταὶ τοῖς Ἕλλησιν. Ὁ Ἡρόδοτος τοῦ μὲν ὀνόματος Λιμναίων οἰκήσεων δὲν μνημονεύει, ἀλλὰ περιγράφει πόλιν Παιόνων τῶν οἰκούντων ἐν τῇ Πρασιάδι (τῆς Μακεδονίας) λίμνῃ, τῇ κυριευθείσῃ ὑπὸ τοῦ Πέρσου στρατηγοῦ τοῦ Δαρείου Α´ μετὰ τὴν τούτου ἀπὸ τῆς Σκυθικῆς στρατείας ἐπάνοδον (Ἡροδ. Ε. 16: «Οἱ δὲ περὶ τὸ Πάγγαιον οὖρος... κατ᾽ αὐτὴν τὴν λίμνην Πρασιάδα οὐκ ἐχειρώθησαν ἀρχὴν ὑπὸ Μεγαβάζου.᾽Επειρήθη δὲ καὶ τοὺς ἐν τῇ λίμνῃ ἐξαιρέειν κατοικημένους ὧδε· ἰκρία ἐπὶ σταυρῶν ὑψηλῶν ἐζευγμένα ἐν μέσῃ ἕστηκε τῇ λίμνῃ, ἔσοδον ἐκ τῆς ἠπείρου στεινὴν ἔχοντα μιῇ γεφύρῃ· τοὺς δὲ σταυροὺς τοὺς ὑπεστεῶτας τοῖσι ἰκρίοισι τὸ μέν κου ἀρχαῖον ἔστησαν κοινῇ πάντες οἱ πολιῆται, μετὰ δὲ νόμῳ χρεόμενοι ἱστᾶσι τοιῷδε· κομίζοντες ἐξ οὔρεος τῷ οὔνομά ἐστι Ὄρβηλος, κατὰ γυναῖκα ἑκάστην ὁ γαμέων τρεῖς σταυροὺς ὑπίστησι· ἄγεται δὲ ἕκαστος συχνὰς γυναῖκας· οἰκέουσι δὲ τοιοῦτον τρόπον, κρατέων ἕκαστος ἐπὶ τῶν ἰκρίων καλύβης τε ἐν τῇ διαιτᾶται καὶ θύρης καταπακτῆς διὰ τῶν ἰκρίων κάτω φερούσης ἐς τὴν λίμνην· τὰ δὲ νήπια παιδία δέουσι διὰ τοῦ ποδὸς σπάρτῳ, μὴ κατακυλισθῇ δειμαίνοντες· τοῖσι δὲ ἵπποισι καὶ τοῖσι ὑποζυγίοισι παρέχουσι χόρτον ἰχθῦς». Ταῦτα καθ᾽ Ἡρόδοτον. Καὶ ἐν τῇ «Περιηγήσει» τοῦ Σκύμνου τοῦ Χίου ἢ Ἀνωνύμου γίνεται λόγος περὶ ἔθνους Λιμναίων (στ. 850 «Τὸν Παντικάπαν διαβάντι Λιμναίων ἔθνος»).

(2) Τοῦ Π. Καββαδίου ἄξιον μνείας καὶ μελέτης πλὴν τῆς «Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας» εἶναι ἡ μεγάλη «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης» (μετὰ πολλῶν εἰκόνων) 1924. Τοῦ δὲ Χ. Τσούντα τὸ λίαν περισπούδαστον μέγα ἔργον ἐπιγράφεται «Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου», μετὰ 47 πινάκων καὶ 312 εἰκόνων ἐν τῷ κειμένῳ (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἐν Ἀθήναις 1908).

(3) Ἦσαν ἆρά γε τὰ χώματα Σεμιράμιδος λόφοι φυσικοὶ ἢ χειροποίητοι; Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ λέγει περὶ τοῦ χώματος τῶν Ζήλων ὅτι ἦτο φυσικὸς λόφος δοκῶν ὡσεὶ ὑπὸ χειρὸς ἀνθρώπου πεποιημένος (I.Caesar. De bello Alex. LXXII «tumulus naturalis velut manu factus»). Ἄξιον μνείας ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἐπὶ Σασσανιδῶν ἡγεμόνων τῆς Περσίας παρὰ τὸν Τίγρητα κτισθέντος φρουρίου Δαστάγερδα, ὅπερ ἑρμηνεύεται ἁπλούστατα χειροποίητον (Dast, Dest= χείρ· gard ἢ gerd Ἀρμεν. καὶ Περσ.=κτίσμα: Semiramogerda πόλις Σεμιράμιδος Τιγρανόκερτα. Ὅμοιον τούτῳ εἶναι καὶ τὸ τοῦ Καππαδοκικοῦ φρουρίου ὄνομα Δά-

Πλὴν τῶν ἐπὶ χώμασι Σεμιράμιδος τούτων ἐκτισμένων Φρυγοπελασγικῶν ἀκροπόλεων ὑπῆρχον ἐν Φρυγίᾳ, κατά τινα παράδοσιν τοῦ Βιτρουβίου, καὶ λόφοι φυσικοὶ λελατομημένοι, ἐν οἷς κατῴκουν οἱ Φρύγες (1). Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν Καππαδοκῶν λέγει ὁ Λέων ς̄ Διάκονος (Βιβλ. Γ, 1 σ. 87) «τρωγλοδύται τὸ ἔθνος τὸ πρόσθεν κατωνομάζετο τῷ *ἐν τρώγλαις* καὶ *χηραμοῖς* καὶ *λαβυρίνθοις*, ὡσανεὶ φωλεαῖς καὶ ὑπωγοῖς ὑποδύεσθαι». Τὰ τοιαῦτα σπήλαια, περὶ ὧν οὐδένα λόγον ποιεῖται ὁ Στράβων, φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἐχρησίμευον ὡς *νεκροπόλεις*, εἰ καὶ τινὲς τούτων ὡς ἐν Οὖργκούπ, Σοανλοῦ, Μαλακουπίω, μέχρι νῦν ἔτι χρησιμεύουσιν ὡς κατοικίαι. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἡ Ἀμάσεια, ἡ τοῦ Στράβωνος πατρίς, τοιαύτην τινὰ εἶχεν ἀρχὴν φυσικοῦ ὑψώματος (Στραβ. 561: «κατεσκεύασται δὲ θαυμαστῶς προνοίᾳ τε καὶ φύσει· πέτρα γὰρ ὑψηλὴ καὶ περίκρημνος... ἐν δὲ τῷ περιβόλῳ τούτῳ βασίλειά τ' ἐστὶ καὶ μνήματα βασιλέων») (2). Τὰ τρωγλοδυτικὰ μνήματα τῆς Καππαδοκίας, ἤτοι τὰ ἐντὸς βράχων λελα-

---

στορκον (Δαστ-αρκον, Ἄρκος καὶ Ἄργος ἐν τῇ Καππαδ. = φρούριον). Τὸ σύνηθες παρὰ τοῖς Πελασγοῖς ὄνομα τοῦ φρουρίου εἶναι Ἄργος (ἐκ τῆς ρ. ἀρκ, ἀργ, ἀρκόν, arceo, arx, ἀρήγω, οὐχὶ ἐκ τοῦ ἔ ρ γ ο ν, ὡς παρέδωκεν ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής). Ἄ ρ γ ο ς φρούριον ὑπῆρχε καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ (Ἀργειούπολις κληθὲν ὕστερον). Τὸν ἀρχαιότερον τύπον τοῦ ὀνόματος εὑρίσκομεν οὐχὶ μόνον ἐν τῷ Λατ. arx, arcis, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Καππαδοκικῷ Δαστ—αρκον = χειρὸς φρ., χειροποίητον φρούριον. Ἀλλὰ συνηθέστερον εἶναι τὸ ἕτερον ὄνομα Πέργαμον ἢ Πέργαμος (ἐκ τῆς ρ. Ἑλλ. φάργ-νυμι, Ἀρμεν. phergem = ρύομαι, σώζω). Πέργαμα ὑπῆρχον πολλὰ ἐν ταῖς Θρακοπελασγικαῖς χώραις· α') τὸ Πέργαμον τῆς Τροίας, β') Π. τῆς Μυσίας τὸ καὶ Τ ε υ θ ρ α ν ί α καλούμενον, γ') ἐν Περσίᾳ τῆς Μακεδονίας (Ἡρ. 7, 112), δ') Φαργαμοὺς ἐν Ἀρμενίᾳ, ε') Πέργη (ταὐτόσημον τῷ Πέργαμος). Ἡ ἐπιθετικὴ κατάληξις α μ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ρ ο ς. Καὶ τὸ Γερμανικὸν b u r g καὶ τὸ Σλαβικὸν Π ά ρ γ α ἢ Π ρ ά γ α εἶναι τῆς αὐτῆς ρ.)

(1) Vitruv II I, 5.

(2) Ὅμοια ἐξωτερικῶς πρὸς τὰ τοιαῦτα χώματα φαίνονται τὰ μεταξὺ Σάρδεων καὶ τῆς Γυγαίας λίμνης ἐν τῇ μεγάλῃ πεδιάδι τῆς Λυδίας ὑψώματα· ἀλλὰ ταῦτα ὑψούμενα ἐν πεδινῷ τόπῳ εἰσὶν ἴσως χειροποίητα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Ἡρόδοτος (Α', 93) θεωρῶν μὲν ἓν τούτων, τὸ τοῦ Ἀλυάττου σῆμα (μνῆμα) «ἔργον πολλὸν μέγιστον χωρὶς τῶν τε Αἰγυπτίων ἔργων καὶ τῶν Βαβυλωνίων», λέγει δὲ περὶ τούτου «Ἔστι αὐτόθι Ἀλυάττεω τοῦ Κροίσου πατρὸς σ ῆ μ α, τοῦ ἡ κρηπὶς μέν ἐστι λίθων μεγάλων, τὸ δὲ ἄλλο σ ῆ μ α χ ῶ μ α γῆς· ἐξειργάσαντο δέ μιν οἱ ἀγοραῖοι ἄνθρωποι καὶ οἱ χειρώνακτες καὶ αἱ ἐνεργαζόμεναι παιδίσκαι· οὖροι (στῆλαι) δὲ πέντε ἐόντες ἔτι καὶ ἐς ἐμὲ ἦσαν ἐπὶ τοῦ σήματος ἄνω, καί σφι γράμματα ἐνεκεκόλαπτο τὰ ἕκαστοι ἐξεργάσαντο, καὶ ἐφαίνετο μετρεόμενον τὸ τῶν παιδισκέων ἔργον ἐὸν μέγιστον». Ὅτε πρὸ ἐτῶν τεσσάρων καὶ τριάκοντα εὑρισκόμενος ἐν Λονδίνῳ (ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Ἀσιανολόγων) καὶ μετέβην ὁμοῦ μετά τινων μελῶν τοῦ συνεδρίου εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ βορείως τῆς κομητείας Σαλισβουρίας ὑψουμένου προϊστορικοῦ μνημείου, τῶν λειψάνων δηλονότι τοῦ μνημείου τούτου, τοῦ καλουμένου Σ τ ό ν χ ε ν τ ς, μνημείου μεγαλιθικοῦ πληροῦντος καὶ διὰ τῶν σῳζομένων ἔτι ἐρειπίων αὐτοῦ ἐκπλήξεως καὶ θαυμασμοῦ τοὺς θεωμένους, εἵλκυσαν τὴν προσοχήν μου τὰ οὐχὶ πολὺ μακρὰν ἐν τῇ ἔμπροσθεν ἡμῶν ἐκτεινομένῃ πεδιάδι χ ώ μ α τ α ἔχοντα θαυμαστὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ τῆς πεδιάδος τῆς Λυδίας. Ὅτε δὲ ἐπέστησα τὴν προσοχὴν τῶν συναδέλφων ἐπὶ τὰ νέα ταῦτα μνημεῖα, Ἄγγλος τις ἐκ τῶν τοῦ συνεδρίου μετασχόντων, ὅστις εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὰ ἐν τῇ Λυδικῇ πεδιάδι ὅμοια χώματα ἢ σήματα, συνεμερίσθη καθ' ὁλοκληρίαν τὰ λεχθέντα ὑπ' ἐμοῦ περὶ τῆς μεγίστης ὁμοιότητος τῶν ἐν Σαλισβουρίᾳ μνημείων τούτων πρὸς τὰ τῆς Λυδίας, εἷς δέ τις Ὁλλανδὸς καθηγητὴς (οὗ δὲν ἐνθυμοῦμαι τὸ ὄνομα) εἶπεν ὅτι καὶ ἐν Ὁλλανδίᾳ ὑπάρχουσι τοιαῦτα μνημεῖα, χειροποίητα θεωρούμενα, καλούμενα ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ Hunnenhütten (Οὔννων καλύβαι), οὐχὶ διότι οἱ Οὖννοι εἶχον προελάσει ποτὲ μέχρις Ὁλλανδίας, ἀλλὰ διότι ὁ περὶ τούτων θρῦλος εἶχεν εἰκονίσει αὐτοὺς ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ λαοῦ ὡς εἶδος γιγάντων. Οἱ Τοῦρκοι δὲ ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰ

τομημένα σπήλαια, ἅτινα ἐνιαχοῦ (ὡς ἐν Μισθίῳ) εἰσὶ καὶ ὑπόγεια χρησιμεύοντα νῦν ἔτι ὡς κρησφύγετα, θεωροῦνται ὑπὸ τῶν περὶ τῶν Otto Abel ὡς τὸ ἀρχαιότατον εἶδος τῆς οἰκοδομῆς, ὅπερ οἱ Φρυγοπελασγοὶ ἤγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἐξ Ἀνατολῆς, καθ' οὓς χρόνους ἐπεκράτει ἔτι ἡ θεωρία περὶ τῆς ἀπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς Εὐρώπην μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων λαῶν. Τὰ σπήλαια ταῦτα ἐν τῇ ἁπλουστάτῃ αὐτῶν μορφῇ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἰκήματα· εἰσὶν ἁπλῶς βράχοι λελατομημένοι, σχηματίζοντες ἀφ' ἑαυτῶν τοίχους καὶ ὀροφάς. Ὅπου οἱ λόφοι σύγκεινται ἐκ πώρου ἢ ἐξ ἄλλων μαλακῶν λίθων, ἐνταῦθα ὑπάρχει μεγίστη σειρὰ λελατομημένων βράχων ἀποτελούντων ὁλοκλήρους πόλεις. Οἱ ἀπόκρημνοι οὗτοι βράχοι εἰσὶ λελατομημένοι πολλαχοῦ εἰς ὕψος 100-200 ποδῶν, ὥστε τὰ σπήλαια ἔχουσι πολλὰς ὀροφάς· ἀλλὰ μόνον τὸ κατώτατον οἴκημα παρέχει εἴσοδον, ἥτις καὶ αὐτὴ εἶναι ἐνίοτε ὡς δυνατὸν κρυφία καὶ κοινὴ εἰς πολλὰ σπήλαια, συγκοινωνοῦντα ἐσωτερικῶς διὰ διαδρόμων ἢ κλιμάκων λελατομημένων ἐντὸς τῶν βράχων. Τοιαῦτα μνημεῖα ὑπάρχουσι πολλαχοῦ τῆς Καππαδοκίας (Σοανλοῦ Δερέ, Οὐρκιούπ, Οὐὲζ Χισσάρ, Χαλβάδερε, Τατλάρ, Μαρτσιάν, Μαλακουπί, καὶ ὕπερθεν τοῦ Ἀνδρονικίου ἐν τόπῳ καλουμένῳ *καλέ*=φρούριον), ἐν Φρυγίᾳ ἐν τῇ θέσει τῆς ἀρχαίας Πρυμνησσοῦ ἐν τῇ κοιλάδι Τογανλοῦ ἐπὶ τῆς μεταξὺ Καραχισσὰρ καὶ Σανδηκλῆ ὁδοῦ παρὰ τὴν κώμην Σουρὰν καὶ ἐγγὺς τοῦ Βουλτούρ, ἐν Λυκαονίᾳ (παρὰ τὰς κώμας Σαρίκογι καὶ Σίλλε) καὶ ἐν Γαλατίᾳ (παρὰ τὸ Μούλκ).

Κυβέλη—Νιόβη ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Σιπύλου

Σπουδαιότερα τῶν τρωγλοδυτικῶν τούτων οἰκημάτων εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀρχιτέκτονος Καρόλου Texier ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ κάτω Ἅλυος παρὰ τὴν μικρὰν κώμην Μπογάζκογι (ἤτοι κώμην στενοπορίας) ἀνακαλυφθέντα λείψανα κυκλωπείων ἀπὸ βράχων ἐκτισμένων τειχῶν καὶ τῶν ἔνδον λελατομημένων χώρων οἰκήσεως ἢ χάριν ταφῆς νεκρῶν λελατομημένων βράχων. Εἰς ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ Μπογάζκογι ἀπόστασιν κεῖται καὶ τὸ περίφημον Γιαζιλίκαγια (= γεγραμμένος βράχος, βράχος μετ' εἰκόνων), ἤτοι βράχος μετ' ἀναγλύφων εἰκόνων θεωρουμένων ὡς ἀρχαιοτάτων μνημείων πλαστικῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Ἀλλὰ ταῦτα, ὡς καὶ τὸ μνημεῖον τοῦ *Ἰβρίζ* καὶ τοῦ ὕπερθεν τοῦ Νυμφαίου βράχου, μετ' εἰκόνος τοῦ Ψευδοσεσώτριδος, δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν λιθικὴν περίοδον, ὅπως καὶ τὸ ἐν Φρυγίᾳ μνῆμα τοῦ βασιλέως Μίδα καὶ αἱ μεγαλοπρεπῶν τάφων γέμουσαι νεκροπόλεις τῆς Καρίας καὶ Λυκίας. Εἰς τὴν λιθικὴν περίοδον ἀνήκει πάντως τὸ ἐπὶ τοῦ Σιπύλου ἀρχετύπου βαναύσου τέχνης ἄγαλμα τῆς πολυωνύμου παρὰ τοῖς Ἕλλησι Φρυγίας μεγάλης θεᾶς, τῆς μητρὸς τῶν θεῶν, τῆς καλουμένης συνήθως Ἑλλη-

---

τοιαῦτα μνημεῖα θεωροῦσιν ἔργα τῶν Δ ζ ί ν ι β ι ζ ἤτοι Γενουαίων (!!), κατασταθέντων λαοῦ μυθικοῦ, διότι προϋπῆρξαν τῶν Τούρκων ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Καὶ ἐν Θράκῃ δὲ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ δείκνυνται τοιοῦτοι λόφοι, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τούτων θεωροῦνται ἔργα νεωτέρας τέχνης.

νικῷ καὶ Φρυγικῷ ὀνόματι Ρέας Κυβέλης. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο μεταποιοῦν ὁλόκληρον βράχον ἐπιστέφοντα μίαν τῶν κορυφῶν τοῦ Σιπύλου μετὰ κεφαλῆς ἀτεχνοτάτης ἐργασίας μόλις διακρινομένης ἐκ τοῦ πλησίον, παρέχον τοῖς μακρόθεν θεωμένοις δόκησιν γυναικὸς κλαιούσης, μετεποιήθη ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἰς Νιόβην κλαίουσαν διὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος φόνον τῶν τέκνων αὐτῆς καὶ ἐν τοιαύτη φανταστικῇ ἰδιότητι εἰσῆλθε καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τραγικὴν ποίησιν (1).

Περίοδος τοῦ χαλκοῦ ἢ τοῦ Ὀρυχάλκου καὶ τοῦ σιδήρου.

Μεγίστην σημασίαν καὶ σπουδαιότητα ἔχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολυτισμοῦ ἡ ἐφεύρεσις καὶ ἡ χρῆσις τοῦ χαλκοῦ ἢ ὀρειχάλκου (2), ἔτι δὲ μείζονα ἡ τοῦ σιδήρου. Καὶ τού-

(1) Ἴδ. Σοφοκλ. Ἀντιγον. στ. 823:

Ἤκουσα δὴ λυγροτάταν ὀλέσθαι
τὰν Φ ρ υ γ ί α ν ξ έ ν α ν
Ταντάλου Σιπύλῳ πρὸς ἄ-
κρῳ, τὰν κισσὸς ὡς ἀτενὴς
πετραία βλάστα δάμασεν,
καί νιν ὄμβροι τακομέναν,
ὡς φάτις ἀνδρῶν,
χιών τ' οὐδαμὰ λείπει,
τέγγει δ' ὑπ' ὀφρύσι παγκλαύτοις
δειράδας.

Κατά τινα μεταγενεστέραν μυθικὴν παράδοσιν τὸ ἄγαλμα τῆς τοῦ Σιπύλου κορυφῆς ἦν αὐτὴ αὕτη ἡ Νιόβη, ἥτις μετὰ τὸν ὄλεθρον τῶν τέκνων αὐτῆς μεταβᾶσα ἀπὸ Θηβῶν εἰς τὸν Σίπυλον τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς αἰτήσει μετεβλήθη εἰς λίθον, ἵνα ἀπαλλαγῇ τῶν θλίψεων ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν τέκνων.

Πλὴν τῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Σιπύλου ἀπὸ βράχου εἰκόνος ὁ ἐκ τῶν πεπαιδευμένων ἰατρῶν τῆς Μαγνησίας (καὶ τῶν ἐμῶν παλαιῶν ἐν Σμύρνῃ μαθητῶν) Δρ Γρηγόριος Περγαμηνὸς μοὶ ἔδειξεν ἐν Μαγνησίᾳ κατὰ τὸ ἀνωφερὲς ἄκρον τῆς πόλεως καὶ ἑτέραν εἰκόνα λιθίνην τῆς αὐτῆς θεᾶς μικροτέρων διαστάσεων, τῆς αὐτῆς βαναύσου ἀρχετύπου τέχνης, ἀλλὰ σαφέστερον παριστῶσαν μορφὴν γυναικός. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι τὸ ἐγγὺς τοῦ ἀγάλματος τούτου μονύδριον μουσουλμανικόν, ὅπου ἐν ἰδιαιτέρᾳ αἰθούσῃ δείκνυνται παραλλήλως ἑπτὰ λόφοι ἑπτὰ παρθένων ἁγίων (γεντὶ κηζλάρ, κατὰ τὸν παρὰ τοῖς Ἀσιάταις ποιητικὸν ἀριθμὸν 7). Πολλοὺς δὲ ἠκούσαμεν μύθους περὶ τῶν ἑπτὰ παρθένων. Ὁ αὐτὸς δὲ εὗρεν ἐν Κούλᾳ τῆς Λυδίας ἐν τῇ συνοικίᾳ Τὰς μαχαλὲ (τ. ἔ. συνοικίᾳ πέτρας) καὶ τρίτον ἄγαλμα Κυβέλης ἀκατεργάστου τέχνης, καθημένης ἐπὶ θρόνου μετὰ δύο λεόντων παρὰ τοὺς πόδας, ὅπως τὸ ἐν Κερκύρᾳ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ αὐτοκρ. Γουλιέλμου εὑρεθὲν ἄγαλμα τῆς αὐτῆς θεᾶς μεταποιηθείσης εἰς Γοργώ.

Ἀλλ' ἡ οὐδεμίαν ἀπὸ τεχνικῆς, πολλοῦ γε δεῖ καλλιτεχνικῆς, ἀπόψεως ἔχουσα ἀξίαν Φρυγικὴ εἰκὼν τῆς Φρυγίας θεᾶς, ἡ εἰσελθοῦσα εἰς τὸν μυθικὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ὡς εἰκὼν Νιόβης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Ταντάλου καὶ ἀδελφῆς τοῦ Πέλοπος, τῆς παθούσης τοιαύτας συμφορὰς ἕνεκα τῆς ὀργῆς τῶν τέκνων τῆς Λητοῦς, ἣν ἐξήγειρεν ἐναντίον ἑαυτῆς, καὶ ἀπὸ τῶν μύθων μεταβᾶσα εἰς τὴν ποίησιν καὶ ἐμπνεύσασα εἰς τὸν μέγαν τραγικὸν ποιητὴν τὴν διὰ τοῦ στόματος τῆς Ἀντιγόνης ἐξαγγελλομένην θαυμασίαν ᾠδήν, ἀπὸ τῆς ποιήσεως μεταδοθεῖσα καὶ εἰς τὴν πλαστικὴν καλλιτεχνίαν παρήγαγε τὸ τοῦ Πραξιτέλους ἢ τοῦ Σκόπα ἀθάνατον καλλιτέχνημα τὸ εἰς Ρώμην μετενεχθὲν καὶ τὸν ἐνταῦθα ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος κοσμοῦν, εἶτα δὲ ἐξαφανισθὲν καὶ πάλιν τῷ 1583 ἀνευρεθὲν σύμπλεγμα τῆς Νιόβης καὶ τῶν Νιοβιδῶν, τὸ νῦν τὸ μουσεῖον τῆς Φλωρεντίας κοσμοῦν ἀριστούργημα ἀριστουργημάτων τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς. Οὕτως ὁ Πελασγικὸς κόσμος δυνάμει καὶ ἐν σπέρματι ἐνεῖχεν ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἐν τῇ αἰσθήσει καὶ τῇ τέχνῃ τοῦ καλοῦ, τὸν ἐξ αὐτοῦ παραχθέντα Ἑλληνικὸν κόσμον.

(2) Καὶ ἡ Τέμεσα ἢ Τεμέση τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐθεωρεῖτο ὡς πατρὶς τοῦ χαλκοῦ, ὅπως καὶ ἡ Τεμεσσὸς τῆς Κύπρου. Ἀλλὰ ἡ ἐξεργασία χαλκκοῦ καὶ σιδήρου ἐθεωρεῖτο ἔργον τῶν τοῦ Πόντου λαῶν.

των ἀμφοτέρων ἡ πατρὶς ἐν τῷ Πελασγικῷ κόσμῳ καὶ ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις πάσαις εἶναι αἱ Ποντικαὶ Θρακικαὶ χῶραι τῆς Μ. Ἀσίας μὴ ἀποκλειομένης καὶ τῆς πιθανότητος τῆς ὑπὸ τοῦ Π. Καββαδίου ἐξενεχθείσης γνώμης ὅτι εἰσαγωγὴ χαλκοῦ (1) καὶ σιδήρου εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐγένετο ἴσως ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν μεσημβρινῶν.

Ἐν τῇ Γενέσει (Π. Δ.) ὁ Θοβὲλ ἢ Τουβὰλ ὁ ἐκπροσωπῶν τοὺς *Τιβαρηνοὺς* τοῦ Πόντου ἦν υἱὸς τοῦ Λάμεχ καὶ οὗτος ἦν σφυροκόπος χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τῶν *Τιβαρανῶν* ἢ *Τηβηρανῶν* φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν *πέλεκυν* καὶ τὸν σίδηρον (Περσιστὶ καὶ Ἀρμενιστὶ Dever, Dabar=πέλεκυς). Παρ' Ὁμήρῳ οἱ Τιβαρανοὶ καὶ Μόσχοι δὲν μνημονεύονται· ἀλλ' ἐν τῇ αὐτῇ περίπου χώρᾳ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Πόντου τῇ περὶ τὸν Ἅλυν ἀναφέρεται ἐν τῷ Διακόσμῳ ἄλλος λαός, οὗ τὸ ὄνομα φαίνεται ἔχον ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ μέταλλον· εἶναι δὲ ὁ λαὸς οὗτος ὁ τῶν *Ἁλιζώνων*, περὶ ὧν λέγει ὁ ποιητὴς τοῦ Διακόσμου (Ἰλιάδ. Β 856—857)·

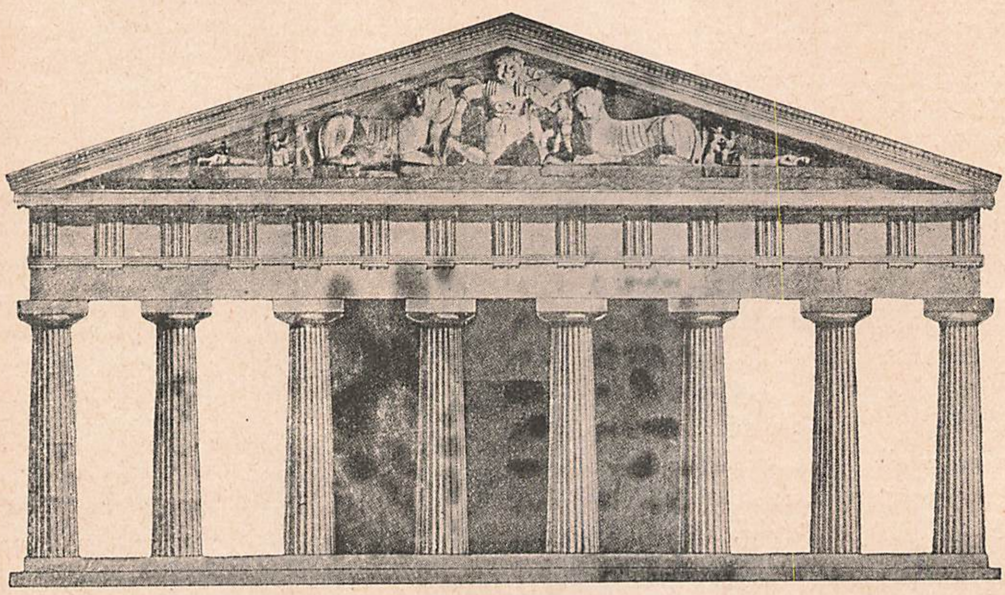
Ἡ παρὰ τὴν Μαγνησίαν Κυβέλη—Νιόβη

Αὐτὰρ *Ἁλιζώνων* Ὀδίος καὶ Ἐπίστροφος ἦρχον
τηλόθεν ἐξ Ἀλύβης, ὅθεν ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη.

Ἡ χώρα, περὶ ἧς ἀναφέρει ὁ Διάκοσμος, ἡ μετὰ τὴν Παφλαγονίαν, ἡ *Ἀλύβη*, ζητητέα πάντως δεξιᾷ τῶν ἐκβολῶν τοῦ *Ἅλυος*, τὸ δὲ Ἀλύβη ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν δεξιᾷ τοῦ Ἅλυος κειμένην Χαλυβίαν, τὴν χώραν τῶν *Χαλύβων* καὶ τοῦ χάλυβος, καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, *ὅθεν ἀργύρου γενέθλη*, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν οὐ μακρὰν τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἅλυος *Ἀργυρούπολιν* (Τουρκ. Γκιουμους-χανὲ = ἀργυρᾶ) μέχρι νῦν καλουμένην. Ἡ χώρα αὕτη, ἐν ᾗ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις εὑρίσκομεν τοὺς Χάλυβας, ἔχει μεταλλεῖα σιδήρου ἤτοι χάλυβος καὶ χαλκοῦ, ἀλλὰ καὶ *ἀργύρου*. Ἐν δὲ τῷ *Ἁλίζωνες* τοῦ Διακόσμου εὑρίσκομεν τὸ τῆς μεταλλουργίας ὄνομα (ἐκ τοῦ Ἀρμεν. halem=τήκω τὸ μέταλλον, halitz=μεταλλουργός). Καὶ αὕτη, φαίνεται, ἦν ἡ ἀρχέτυπος Ποντικὴ Πελασγικὴ μορφὴ τοῦ ὀνόματος, ἐξ ἧς βραδύτερον παρήχθη ἐπὶ τὸ Ἑλληνικώτερον τὸ *Χάλυψ, Χάλυβες*. Ἀλλὰ τὸ ἕτερον ὄνομα τὸ διδόμενον βραδύτερον εἰς τοὺς Χάλυβας τούτους τοῦ Πόντου καὶ ἐπικρατοῦν μέχρι σήμερον παρ' αὐτοῖς, τὸ τῶν *Χάλδων* καὶ τῆς *Χαλδίας* (ὅπερ παρετυμολογικῶς ἕνεκα τῶν Χαλδαίων τῆς Βαβυλωνίας μεταποιηθὲν ὑπὸ

(1) Ὅταν λέγωμεν ἐνταῦθα περὶ χαλκοῦ, ἐννοοῦμεν καὶ τὸν ὀρείχαλκον (χαλκὸν μιγνύμενον ἔν τινι ἀναλογίᾳ (5—10 ο)ο) μετ' ἄλλου μετάλλου (κασσιτέρου ἢ ψευδαργύρου) δίδοντος αὐτῷ δύναμιν ἀντοχῆς καὶ διαρκείας καὶ χρῶμα ἐπὶ τὸ ἐρυθρότερον. Ἡ τοιαύτη διὰ μίξεως γενομένη ἐξεργασία τοῦ χαλκοῦ φαίνεται ὅτι ἦτο ἀρχαιοτάτη. Τὸ Λατινικὸν aurichalcum (διότι καὶ οὕτω λέγεται ἀντὶ orichalcum) φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν μετὰ ψευδαργύρου μῖξιν.

τοῦ Στράβωνος καὶ τῶν ἄλλων συγγραφέων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου εἰς Χαλδαῖος ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πλημμελῆ περὶ τῆς ἀπὸ Χαλδαίας τῆς Βαβυλωνίας μεταναστεύσεως τῶν τοῦ Πόντου Χαλδαίων, γενομένης οὕτω συγχύσεως τοῦ ὀνόματος *Ἀλιζώνων* (ἤτοι Χαλιζώνων) καὶ τοῦ ἐκ τούτου προελθόντος τῶν Χάλδων ἢ Χαλδίων μετὰ τοῦ τῶν Χαλδαίων). (Ἡ ἐκκλησία μέχρι σήμερον γινώσκει ἐπίσκοπον *Χαλδίας* (οὐχὶ Χαλδαίας) τοῦ Πόντου. Τὸ αὐτὸ δὲ Ἀρμενοθρᾳκικὸν Ποντικὸν ὄνομα τῶν Χαλιζώνων ἢ Χάλδων εὑρίσκομεν καὶ

Ἀναπαράστασις τοῦ Ναοῦ τῆς Γοργοῦς ἐν Κερκύρᾳ

ἐν τῷ ὀνόματι τῶν ἀρχαιοτάνων μεγάλων ἐθνικῶν θεῶν τῶν Ἀρμενίων *Χάλδι*. Σύμπασα ἡ Ἑλληνικὴ ἀρχαιότης, ἀπὸ Ὁμήρου μέχρι Στράβωνος καὶ τῶν μεταγενεστέρων τούτου συγγραφέων, καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ὡς *γενέθλιον* τοῦ χαλκοῦ καὶ σιδήρου (καὶ ὁ Ὅμηρος τοῦ ἀργύρου) ἀναγνωρίζουσι τὴν εἰρημένην χώραν τῶν Χαλύβων ἢ Χάλδων τοῦ Πόντου. Ὁ ποιητὴς Καλλίμαχος ἔλεγεν :

Χαλύβων ἀπόλοιτο γένος
γαιόθεν ἀνατέλλοντα κακὸν φυτὸν οἵ μιν ἔφηναν.

Σχολιαστ. Ἀπολλωνίου Ροδίου (Γ΄ 775 καὶ Β΄ 375 : «Χάλυβες ἔθνος Σκυθικὸν μετὰ Θερμώδοντα (ποταμὸν τοῦ Πόντου), οἳ μέταλλον σιδήρου εὑρόντες μοχθοῦσι περὶ τὸ ἔργον»). Πρβλ. Ξενοφ. Ἀνάβ. Ε΄, 5, 1 ; «Καὶ ὁ βίος ἦν τοῖς πλείστοις αὐτῶν (τῶν Χαλύβων) ἀπὸ σιδηρείας», καὶ Ἀπολλ. Ρόδ. Β΄ 375 :

Τρηχείην Χάλυβες καὶ ἀτειρέα γαῖαν ἔχουσιν,
ἐργατίναι· τοὶ δ' ἀμφὶ σιδήρεα ἔργα μέλονται,

καὶ Β΄ 1003 :

Χαλύβων παρὰ γαῖαν ἵκοντο·
... ἀλλὰ σιδηροφόρον στυφελὴν χθόνα γατομέοντες.

Διονυσ. Περιηγ. 751 :

Τοῖσι δ' ἔπι καὶ Χάλυβες στυφελὴν καὶ ἀπηνέα γαῖαν
ναίουσιν μογερὸν δεδαηκότες ἔργον.

Εἰς τοὺς στίχους τούτους ὁ Εὐστάθιος λέγει: «Τούτους τοὺς *Χάλυβας* ἄλλοι Χαλύβους ἐκάλεσαν· ἔθνος δέ εἰσι Σκυθικὸν (Ποντικόν) παρὰ τῷ Θερμώδοντι ἀφ᾽ οὗ σίδηρος, ὅθεν καὶ χαλυβικὸς κνώδων». Ἀρριανὸς δὲ οὕτω φησί·«Χάλυβες πρῶτοι ἀνθρώπων αἰτίαν ἔχουσι χαλκώσασθαι σίδηρον». Ἐξαίρει δὲ καὶ Αἰσχύλος τὸν τοιοῦτον σίδηρον. Ἀπὸ Χαλυβίας, τῆς περὶ τὸν Θερμώδοντα Ποντικοῦ χώρας, οἱ σιδηρουργοὶ καὶ σιδηροφόροι Ἁλίζωνες ἢ Χάλυβες διέδοσαν τὴν τέχνην αὐτῶν πανταχοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ζητοῦντες, εὑρίσκοντες καὶ ἐκμεταλλευόμενοι τοὺς ὑπὸ γῆν μεταλλικοὺς θησαυροὺς τῆς χώρας ταύτης· μετέβησαν δὲ διὰ τὸ αὐτὸ ἔργον καὶ εἰς τὰ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας μεταλλεῖα, φέροντες πανταχοῦ τὸ αὐτὸ ὄνομα τῶν Ἁλιζώνων μετὰ διαφόρων παραλλαγῶν, ὡς ποιοῦσι τοῦτο σήμερον ἢ ἐποίουν μέχρι τῆς ἐπ᾽ ἐσχάτων ἐπελθούσης καταστροφῆς ἔτι οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν Τραπεζούντιοι (ἐκ τῆς ἐπαρχίας δηλονότι Τραπεζοῦντος) Ἑλληνόγλωσσοι, καταχρηστικῶς καλούμενοι *Λαζοί*, οἷς ἐντυγχάνει τις ἐν πᾶσι τοῖς μεταλλοφόροις ὄρεσιν, ἰδίως ἐν Ταύρῳ καὶ Ἀντιταύρῳ, ἀποτελοῦντες οἱονεὶ ἀποικίας μεταλλευτῶν, ὑποκείμενοι ἐκκλησιαστικῆς ὅπου καὶ ἂν οἰκῶσιν εἰς τὸν μητροπολίτην Χαλδίας. Ἐν τοῖς ἀργυρείοις τῆς Τρωϊκῆς Μυσίας εὑρίσκομεν πάλιν τοὺς Ἁλιζῶνας ἢ Ἁλαζῶνας καὶ τὴν Ἀλύβην κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Ἐφόρου, Ἑκαταίου τοῦ Μιλησίου καὶ τοῦ Δημητρίου τοῦ ἀπὸ Σκήψιος (Στράβ. ΙΒ' 549 -555), εἰ καὶ ὁ Στράβων φέρει τινὰς ἀντιρρήσεις μᾶλλον διαλεκτικὸν χαρακτῆρα φερούσας ἢ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων ἀφορώσας [1]. Οἱ μεταξὺ δὲ Μυσίας καὶ Φρυγίας οἰκοῦντες Ἁλυσόνιοι ἢ *Λασόνιοι* φαίνονται φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα τῶν Ἁλιζώνων. Ἁλιζώνων δὲ μνημονεύει ὁ Στράβων (ΙΒ' 550) ἐν Μακεδονίᾳ ἐπὶ τῆς Χαλκιδικῆς χερσονήσου, ἔνθα ὑπῆρχον μεταλλεῖα πλούσια (τὰ μέχρι νῦν περίφημα Μαδεμοχώρια). Ἐργάται σιδήρου ἦσαν καὶ οἱ Καβαλεῖς οἱ ἀπὸ Λυδίας μέχρι Παμφυλίας οἰκοῦντες ὡς δηλοῖ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν [2] (Στράβ. ΙΓ' 629-634). Ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Πλινίου (VII 197) ἀναφερόμενον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης Λυδὸν τὸν Σκύθην παρέδιδεν ὡς ἐπινοήσαντα τὴν χώνευσιν τοῦ χαλκοῦ («Aes conflare Aristoteles Ludum Scythem putat). Ὁ *Λυδὸς* οὗτος καλεῖται *Σκύθης* ὅπως καὶ οἱ Χάλυβες οἱ περὶ τὸν Θερμώδοντα· καὶ οἱ Ἀλαζῶνες δὲ ἤτοι οἱ Ἀλίζωνες ὀνομάζονται *Σκύθαι* ἕνεκα τῆς συγγενείας τῶν Θρᾳκῶν πρός τινας *Σκυθικοὺς* λαούς. Τὸ *Σκύθης*, ὡς ἐρρήθη ἤδη, δὲν εἶναι ὅρος ἐθνολογικός, λεγόμενος περὶ λαῶν οἱασδήποτε ὁμοφυλίας, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ περιέλαβον οἱ Ἕλληνες κατὰ μικρὸν πάντας τοὺς πέραν τοῦ Ἴστρου μέχρι τῆς Βαλτικῆς θαλάσσης πρὸς Β. καὶ μέχρι Ἰμαοῦ ἢ Ἰμαλαΐων οἰκοῦντας λαοὺς διαφόρων ἀπ᾽ ἀλλήλων γλωσσικῶς καὶ ἀνθρωπολογικῶς ἔτι διαφερόντων λαῶν (Γερμανῶν, Σλαύων καὶ Τούρκων ἔτι, ὧν γενάρχης πάντως εἶναι ὁ παρ᾽ Ἡροδότῳ *Ταργέτης*, ὁ *Τουργοὺτ* τῶν Τουρκικῶν λαῶν), ἀλλ᾽ οἱ συνήθως ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ἀναφερόμενοι Σκύθαι, οἱ ὅμοροι πρὸς τοὺς Θρᾷκας, εἰσὶ Γερμανοὶ καὶ

---

(1) Ἀλιζώνων ὑπὸ τὸ ὄνομα Χαλύβων ἐν Μυσίᾳ μνημονεύεται καὶ ὁ Ἀπολλώνιος Ῥόδιος (Ι, 1322—3)

Πέπρωται Μυσοῖσι περικλεὲς ἄστυ καμόντα
μοῖραν ἀναπλήσειν Χαλύβων ἐν ἀπείρονι γαίῃ.

(2) Ἐκ τῆς Ἀρίας ρ. καβ = ὀρύττειν, Λατ. cavus, caverna, Περσ. kaviden = ὀρύττειν. Πρβλ. Στραβ. ΙΑ, 529· «Μέταλλα δ' ἐν μὲν τῇ Συσπιρίτιδί ἐστι χρυσοῦ κατὰ τὰ Κάβαλλα». Δέν μοι φαίνεται ὅλως ἀπίθανον ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τῆς νῦν Καβάλλας τῆς Μακεδονίας (ἀρχαιότερον Χριστοπόλεως;) ἔχει σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν ρ. ταύτην, ἕνεκα τῶν ἐν τῇ ἐγγύτατα κειμένῃ Θάσῳ περιφήμων ἐν τῇ ἀρχαιότητι χρυσωρυχείων).

δὴ οἱ Κιμμέριοι οἱ οἰκοῦντες ἀπὸ τῶν νοτίων (ἐν Πόντῳ) καὶ τῶν βορείων ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου μέχρι τῶν Σκαδιναυϊκῶν χωρῶν, οἵτινες παριστάνονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὡς καταδιωκόμενοι ὑπὸ Σκυθῶν ἀνατολικῶν (πάντως Τουρανίων). Τοῦ δὲ *Λυδοῦ* τοῦ ἐπινοήσαντος τὴν χώνευσιν τοῦ σιδήρου τὸ ἔτυμον αὐτὸ τοῦ ὀνόματος φαίνεται μαρτυροῦν τὴν Ἀρίαν καὶ δὴ τὴν Θρᾳκοαρμενικὴν καταγωγήν (1).

Τελχῖνες. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερον ὄνομα ἐθνικὸν συνδεόμενον μετὰ τῆς χωνείας τοῦ χαλκοῦ. Ὁ Πλίνιος ἐν τῷ ἄνω μνημονευθέντι χωρίῳ περὶ χωνείας χαλκοῦ, ἐν ᾧ λέγει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὴν χωνείαν τοῦ χαλκοῦ ἀποδίδωσιν εἰς τὸν Σκύθην Λυδόν, λέγει ἐν ταὐτῷ ὅτι ὁ Θεόφραστος ἀπέδιδε τὴν ἐφεύρεσιν ταύτην εἰς τὸν *Δήλαν τὸν Φρύγα* (Delam Phrygem).

Τὸ ὄνομα ὡς καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γραμματείᾳ ἀγνώστου Dela (2) τοῦ Πλινίου δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐν τῷ Ἑλλην. *Τελχῖνες*. Οἱ Τελχῖνες εἴτε ἐκ θαλάσσης ἀνέθορον κατά τινα παράδοσιν (υἱοὶ θαλάττης κατὰ Διόδωρον Ε, 55) εἴτε ἐκ *Κρήτης* ἦλθον εἰς τὴν Κύπρον καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν Ρόδον, ἐθεωροῦντο «πρῶτοι ἐργασάμενοι σίδηρόν τε καὶ χαλκόν», ἦσαν δ' οὗτοι καὶ οἱ τὴν ἅρπην τοῦ Κρόνου δημιουργήσαντες (Στράβ. ΙΔ' 654), ἀλλὰ δὲν περιωρίζετο τὸ δημιουργικὸν αὐτῶν ἔργον εἰς τοῦτο, ἀλλὰ κατὰ Διόδωρον (Ε, 56) «Γενέσθαι δ' αὐτοὺς καὶ τεχνῶν τινων εὑρετὰς καὶ ἄλλα τῶν εἰς τὸν βίον τοῖς ἀνθρώποις εἰσηγήσασθαι. Ἀγάλματά τε τῶν θεῶν πρῶτοι κατασκευάσαι λέγονται καί τινα τῶν ἀρχαίων ἀφιδρυμάτων ἀπ' ἐκείνων ἐπωνομάσθη». Ἀλλ' οἱ Τελχῖνες ἐλέγοντο καὶ *φαρμακευταί*. Τοῦτο δὲ μὲ πείθει νὰ ἀναγάγω τὸ ἔτυμον τοῦ *Δέλας* εἰς τὸ Ἀρμεν. del=φάρμακον, delem=φαρμακεύειν, ἔν τε τῇ καλῇ σημασίᾳ τοῦ θεραπεύειν διὰ φαρμάκων καὶ *ἰᾶσθαι* καὶ ἐν τῇ τοῦ δηλητηριάζειν (3). Διὰ τῶν Τελχίνων δὲ τούτων παριστῶνται οἱ εὑρεταὶ τῆς τοῦ σιδήρου καὶ χαλκοῦ ἐξεργασίας καὶ ὡς πρῶτοι ἐργάται τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῷ Πελασγικῷ κόσμῳ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πατρὶς αὐτῶν ἐκτείνεται ἀπὸ Κρήτης μέχρι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλ' οἱ κυριώτατοι λαοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἱ συνδεόμενοι μετὰ τῶν ἐν Πόντῳ εὑρετῶν τῆς τοῦ χαλκοῦ καὶ σιδήρου ἐργασίας εἶναι οἱ Τρῶες, οἱ Λύκιοι καὶ οἱ Κᾶρες, λαοὶ τῆς Δυτικῆς Μ. Ἀσίας.

Οἱ τρεῖς οὗτοι ὁμόφυλοι Θρᾳκικοὶ λαοὶ συνδέονται ἐξ ἑνὸς πρὸς τοὺς Θρᾷκας τοῦ Πόντου, τοὺς εὑρετὰς τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου, καὶ τοὺς ἀρχαιοτάτους, τὸ κέντρον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας οἰκοῦντας Φρύγας, ἐξ ἄλλου δὲ πρὸς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου

---

(1) Τὸ ὄνομα Λυδὸς ὡς καὶ τὸ Κιμμερικὸν Πελασγικὸν Λύγδαμις ἔχουσι πάντως συνάφειαν πρὸς τὸ Ἀρμεν. ludjan—em=χωνεύω, ludjumn = χωνεία, χώνευσις, ludj—agan = χωνευτικός. Μετὰ τῆς Ἀρμενικῆς δὲ ταύτης ῥ. δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὰς ὑπὸ τοῦ Pictet (Les Origines Indo-européennes τομ. 2 σ. 184) εἰς χώνευσιν μετάλλου παρὰ τοῖς Ἀρίοις λαοῖς ἀναφερομένας λέξεις (ἀρχ. Σλαβ. liti = χωνεύειν, litetsu = χωνευτής, Δαλματοσλαβικὸν ἢ Ἰλλυρ. leti = χωνεύειν, Λιθουαν. leti = χωνεύειν, letogis = χωνευτὴς (Λυδός!). Πρβλ. καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Καππαδοκικὸν νέλετο = κεχωνευμένος σίδηρος (ἂν μὴ τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ Ἑλλ. ἀναλυτόν, ἀνάλυτον.

(2) Μοὶ φαίνεται ἄπορον πῶς ἐν τῷ Λεξικῷ τῶν Ἑλληνικῶν κυρίων ὀνομάτων τοῦ Pape ἀπὸ τοῦ Delas τοῦ Πλινίου ἐπλάσθη τὸ Δηλᾶς, ἐνῷ ὁ τύπος ὁ ἐκφερόμενος ὑπὸ τοῦ Πλινίου εἶναι ἁπλῶς Delas.

(3) Ἐν τῇ πιθανῇ συναφείᾳ τοῦ Τελχὶν πρὸς τὸ Delas καὶ τὸ Ἀρμεν. del τὸ χ τοῦ Τελχὶν πρέπει νὰ θεωρηθῇ προελθὸν ἐκ τοῦ κ τοῦ Ἀρμεν. πληθυντικοῦ, ὅπως τοῦτο γίνεται καὶ ἐν ἄλλοις Ἀρμενοποντικοῖς ὀνόμασιν, ὡς ἐν τῷ ὀνόματι τῶν Καρδούχων (πληθ. τοῦ Κάρδος), τῶν Ἡνιόχων, Ταόχων καὶ αὐτῶν τῶν Κόλχων.

καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ ἰδίως πρὸς τὸ μέγα παναρχαῖον κέντρον τοῦ Πελασγικοῦ πολιτισμοῦ, πρὸς τὴν Κρήτην. Πόσον προηγμένος ἦν ὁ ὑλικὸς πολιτισμὸς ἐν Τροίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, μάρτυρες εἶναι τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ 1870 ἀρξαμένων ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου Σλῆμαν ἐν Τροίᾳ μεγάλων ἀνασκαφῶν τῶν ἐπαναληφθεισῶν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ ὀνομαστοτάτου καὶ γνωστοτάτου ἐν Ἕλλησι σοφοῦ ἀρχαιολόγου Dörpfeld, ἀνεκαλύφθη, ὅπως καὶ διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Ε. Σλῆμαν ἐν Μυκήναις καὶ διὰ τῶν τοῦ Dörpfeld ἐν Τίρυνθι ἀνασκαφῶν ὁλόκληρος κόσμος τέχνης καὶ πολιτισμοῦ μεγάλου, οὗ μέρος βλέπομεν ἤδη καὶ ἐν τῇ Ὁμηρικῇ ἀσπίδι τοῦ Ἀχιλλέως (Ἰλ. Σ). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Λυκίᾳ ἀπὸ τοῦ 1839 ὑπὸ τοῦ περιφήμου Ἄγγλου ἱστοριοδίφου Καρόλου Fellows ἀρξάμεναι καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐξακολουθήσασαι ἀνασκαφαὶ καὶ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι, δι᾽ ὧν ἀνεκαλύφθησαν πρὸς τῇ πρωτίστῃ τῶν τῆς Λυκίας πόλεων Ξάνθῃ καὶ 13 ἄλλαι πόλεις ἐν ἐρειπίοις μετὰ πολλῶν θησαυρῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν, διεφώτισαν ἔτι μᾶλλον τὰ κατὰ τὸν ἀρχαιότατον πολιτισμὸν τῆς χώρας ταύτης (1). Περὶ δὲ Καρῶν προκειμένου, καὶ οὗτοι παρὰ τὴν δυσφήμησιν τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ὡς πειρατῶν καὶ ὡς δούλων, εἶναι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχαιοτάτου πολιτισμοῦ τῆς Ἰωνίας καὶ Καρίας, ἀδελφοὶ δὲ τῶν Λελέγων καὶ τῶν Ἰώνων κτίσται καὶ οἰκήτορες τῆς Μιλήτου, τῆς μεγάλης ταύτης πρωτευούσης πόλεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ παντὸς τοῦ πνευματικοῦ βίου ἐν τοῖς πρὸ τῶν Περσικῶν πολέμων χρόνοις. Καὶ διὰ τῆς Μιλήτου δὲ αὐτῆς ἡ Καρία συνδέεται μετὰ τοῦ μεγάλου κέντρου τοῦ Πελασγικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς Κρήτης· διὸ ἀναγκαῖον νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν καὶ τὸν λόγον ἡμῶν πρὸς τὴν νῆσον ταύτην.

Ὁ παναρχαῖος πολιτισμὸς τῆς Κρήτης. Κατὰ τὰ ἐν τῷ Λεξικῷ Ἡσυχίου τοῦ Ἀλεξανδρέως λεγόμενα ὅτι Κρῆτες = Πυργῖται εὑρίσκομεν ἐν τῷ ὀνόματι *Κρητῶν* καὶ Κρήτης ἀνάλογόν τι πρὸς τὸ τῶν *Τυρρηνῶν* ἢ *Τηρσηνῶν*, ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν Ἑλληνοπελασγικὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος, ὅπως καὶ τὰ ὀνόματα *Τελχινία* καὶ *Ἰδαία* τὴν ἰδιαιτέραν πρὸς τὴν Πελασγικὴν Μικρὰν Ἀσίαν συνάφειαν τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς γραμματείας γνωστὴ ἡμῖν ἀρχαιοτάτη ἐθνογραφία τῆς νήσου εἰς τὸ αὐτὸ ἄγει συμπέρασμα. Ὁ τοῦ Ὁμηρικοῦ Διακόσμου ποιητὴς μνημονεύων (Ἰλ. Β. 645—650) ὀνομάτων Κρητῶν ἡρώων οὐδενὸς ποιεῖται μνείαν ξένου ἑτερογενοῦς ἢ ἑτερογλώσσου λαοῦ· τοὐναντίον δὲ τὰ πάντα παρ᾽ αὐτῷ φέρουσιν ἐν Κρήτῃ χαρακτῆρα Ἀχαϊκόν, καὶ οἱ Ἀχαιοὶ ἥρωες τῆς νήσου, ἰδίως ὁ Δευκαλιωνίδης ἢ Δευκαλίδης Ἰδομενεὺς εἶναι εἷς τῶν μεγάλων ἡρώων στρατηλατῶν τῶν Ἀχαιῶν, πάντως δ᾽ οἱ Κρῆτες ὡς εἷς λαὸς ὁμογενὴς ἐξ ἁπάσης τῆς νήσου, Κνωσσοῦ τε καὶ «Γόρτυνος τειχιοέσσης» καὶ Λύκτου καὶ Μιλήτου καὶ ἀργινόεντος Λυκάστου, Φαιστοῦ τε Ρυτίου τε «πόλεων εὐναιετωσῶν», «ἄλλοι θ᾽ οἳ Κρήτην ἑκατόμπολιν ἀμφενέμοντο», πάντες ὑπόκεινται εἰς ἕνα ἀρχηγὸν τὸν Ἰδομενέα («τῶν μὲν ἄρ᾽ Ἰδομενεὺς δουρικλυτὸς ἡγεμόνευεν»). Πρβλ. Ἰλ. Ν, 452 «Δευκαλίων δ᾽ ἐμὲ τίκτε πολέσσ᾽ ἄνδρεσσιν ἄνακτα Κρήτῃ ἐν εὐρείῃ». Ἀλλ᾽ ὁ τῆς Ὀδυσσείας ποιητὴς (Τ, 172 κ. ἑξ.) λέγων περὶ «ἐννήκοντα πόλεων» προστίθησι περὶ τούτων «ἄλλη δ᾽ *ἄλλων γλῶσσα*, μεμιγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοί, ἐν δ᾽ Ἐτεόκρητες, μεγαλήτορες, ἐν δὲ Κύδωνες Δωριέες τε τριχάϊκες δῖοί τε Πελασγοί». Καὶ ἐνταῦθα τὰ περὶ πολλῶν γλωσσῶν λεγόμενα πρέπει νὰ νοηθῶσιν ὡς περὶ πολλῶν διαλέκτων. Καὶ πιθανὸν μὲν ὅτι οἱ *Ἐτεό-*

(1) Ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν πραγματειῶν τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἰδίως ἄξιαι μελέτης καὶ σπουδῆς εἶναι 1) An Account of Discoveries in Lycia (1841), 2) The inscribed Monuments at Xanthus (1843).

κρητες (οἱ αὐτόχθονες, οἱ *ὄντως* Κρῆτες, οἱ πρωτογενεῖς Κρῆτες· οὕτως ἑρμηνεύεται τὸ ὄνομα) καὶ οἱ Πελασγοὶ ἐλάλουν πάντως διαλέκτους παναρχαίας μὴ νοουμένας ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ Δωριέων· οἱ δὲ Κύδωνες οἱ θεωρούμενοι μέχρι τινὸς ὡς ἐκπροσωποῦντες τὸ Σημιτικὸν ἐν τῇ νήσῳ στοιχεῖον (τοὺς Καφτώρ ;) πιθανὸν μὲν ὅτι ἀπετέλουν ἴδιόν τινα λαόν, ἀλλ' ἡ γνώμη ὅτι ἦσαν λαὸς Σημιτικὸς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀσθενεστάτης ὑποθέσεως ὅτι οἱ Καφτωρ-ὶμ ἦσαν Κρῆτες. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ταύτῃ οἱ Καφτωρὶμ θεωροῦνται ἀπὸ Κρήτης μεταναστεύσαντες εἰς τὴν χώραν τῶν Φιλισταίων καὶ ἐκλιπόντες ἀπὸ Κρήτης (1). Ἡ καταλαμβάνουσα ἐπ' ἐσχάτων ἄνδρας τινὰς λογίους Εὐρωπαίους ἐν πάσῃ νέᾳ ἀνακαλύψει μνημείων τέχνης τάσις νὰ δημιουργῶσι νέας περιόδους ἱστορικὰς ἢ προϊστορικὰς μετὰ νέων ἐθνῶν καὶ νέων, ὑπ' αὐτῶν πλαττομένων, ἐθνικῶν ἢ τοπικῶν ὀνομάτων, ἵνα εἰς τὰς γενομένας ἀνακαλύψεις δίδωται εὐρυτέρα περιοχὴ καὶ μείζων σημασία, ἔδωκεν ἀφορμὴν ἵνα καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ ἔτι τῇ Ἑλληνικῇ τῆς Κρήτης καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος δημιουργῶσι κατὰ φαντασίαν καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς βάσεως λέξεις ξένας εἰς ἀγνώστων ξένων λαῶν γλώσσας ὑπαγομένας καὶ ἡ τάσις αὕτη ἐζήτησε πρὸ πάντων ἐν Κρήτῃ νέον στάδιον ἐνεργείας. Τὰ τοιαῦτα ἐνίοτε μέχρι τοῦ ἀστείου καταντῶντα θεωρήματα καὶ πειράματα δὲν ἔχουσιν οὐδὲν κοινὸν μετὰ τῆς ἀληθοῦς καὶ σοβαρᾶς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης (ἴδ. περαιτέρω). Καὶ ἐφόσον δὲν ἀναγνωσθῶσι καὶ ἑρμηνευθῶσιν ὁπωσοῦν πιθανῶς τὰ ὀλίγα μὴ ἐν Ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ γεγραμμένα ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, πᾶσα εἰκασία περὶ γλώσσης Κρητικῆς μὴ Ἑλληνικῆς καὶ μὴ Πελασγικῆς εἶναι παράτολμος καὶ ἐστερημένη βάσεως καὶ οὐσίας ἐπιστημονικῆς. Ὅτι ἡ Κρήτη ἡ Πελασγικὴ ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς τῆς γεωγραφικῆς ἐν ἀρχαιοτάτοις ἤδη χρόνοις, ἐν τῇ Πελασγικῇ περιόδῳ ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν πολιτισμὸν τὸν Σημιτικόν, τὸν εἰδικευόμενον ἐν Φοινίκῃ, πολλῷ δὲ πλέον πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς Αἰγύπτου, ἦτο λίαν φυσικόν. Ἀλλ' ἐντεῦθεν οὐδαμῶς καθίσταται πιθανὸν ὅτι ὑπῆρξεν οἱαδήποτε περίοδος, καθ' ἣν βίος καὶ πολιτισμὸς ὅλως ἀλλότριος ἐπεκράτει ἐν τῇ νήσῳ. Ἐπιστημονικῶς τοῦτο δὲν μαρτυρεῖται καὶ ἡ Κρήτη ἐμφανίζεται ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ προελληνικῇ ἱστορίᾳ ὡς Πελασγικὴ καὶ προελληνικὴ κατὰ τὸν χρόνον, ἀλλ' οὐχὶ μὴ Ἑλληνική.

Ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν *Ἐτεοκρήτων* (τῶν πρώτων, τῶν αὐθιγενῶν Κρητῶν) (2)

---

(1) Τὸ λεγόμενον ἐν Ὀδυσσ. Γ, στ. 292

ἧχι Κύδωνες ἔναιον Ἰαρδάνου ἀμφὶ ῥέεθρα

ἥκιστα συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς Σημιτικῆς καταγωγῆς τῶν Κυδώνων. Τὸ ὄνομα Ἰάρδανος δὲν εἶναι ταὐτὸν τῷ Ἰορδάνης, ἀλλ' ὅπως τὸ τοῦ ἐν Ἤλιδι ποταμοῦ Ἰαρδάνου καὶ τὸ τοῦ ἐν Λυδίᾳ ὁμωνύμου ποταμοῦ, εἶναι Πελασγικόν, ἀφοῦ Ἰάρδανος ἦν βασιλεὺς τῆς Λυδίας (Ἡρ. Α' 7), τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο εἶναι ταὐτὸν τῷ Σαρδάν, ὅπερ δὲν εἶναι Φοινικικόν, ὡς ἐνομίζετο πρότερον, ἀλλ' εἶναι Ἄριον, ὅπως καὶ τὸ Σάρδεις ἐκ τῆς χρόνον σημαινούσης Λυδικῆς λ. σάρδις = χρόνος καὶ ἥλιος. Ἀληθῶς παρὰ Στράβωνι Η' 347) ἀναφέρεται καὶ «Ἰαρδάνου λειμὼν» καὶ τάφος, ἀλλ' ἐν τῇ ἐγγὺς Πυλίᾳ ὑπῆρχε καὶ λόφος Σαμικὸς καλούμενος καὶ πόλις ἐπ' αὐτοῦ Σάμος καὶ ἱερὸν Σαμίου Ποσειδῶνος. Ἀλλ' ὁ Στράβων αὐτὸς μαρτυρεῖ ὅτι τὸ ὄνομα Σάμος ἦν Ἰωνικόν, μὴ γινώσκων ὅτι εἶναι Φοινικικόν. Τὰ εἰρημένα λοιπὸν ὀνόματα οἱ Ἴωνες τῆς Μ. Ἀσίας παραλαβόντες ἐκ τῆς Φοινίκης, ὅπως καὶ τὰ τοῦ ἀλφαβήτου, διέδοσαν εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἂν δὲ τὸ Ἰάρδανος ὑποτεθῇ ἀληθῶς Σημιτικόν, εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ τοῦ ὀνόματος Σάμος ὑπάγεται κατηγορίαν.

(2) Ἐτεόκρητες = οἱ ἀληθεῖς Κρῆτες (ἐκ τοῦ ἐτεὸς = ἀληθής), ἤτοι οἱ αὐτόχθονες, γηγενεῖς Κρῆτες (Aborigines). Ἡ ὑπό τινων ἐσχάτως προτεινομένη συνάφεια τοῦ ὀνόματος

λανθάνουσι πιθανώτατα τὰ ὀνόματα τῶν Φρυγοπελασγῶν τῆς Κρήτης, Λυκίων, Καρῶν καὶ Φρυγῶν, ὧν ἡ ἐν Κρήτῃ ὕπαρξις μαρτυρεῖται ἐκ πολλῶν, ἰδίως δὲ ἐκ τῆς ἐν τῇ νήσῳ λατρείας τῆς Φρυγικῆς μεγάλης μητρὸς τῶν θεῶν μετὰ τῶν Φρυγικῶν αὐτῆς *θεηπόλων,* διακόνων, προπόλων, Κουρήτων καὶ Κορυβάντων καὶ Δακτύλων, ἱερουργούντων ἐν Κρήτῃ καθ᾽ ὃν τρόπον ἐν Φρυγίᾳ. Τὸ ὄνομα τῶν *Ἰδαίων* Δακτύλων καὶ τὸ τῆς Ἴδης αὐτῆς εἶναι κοινὸν τῇ Κρήτῃ καὶ τῇ Τροίᾳ. Ὅτι δὲ καὶ οἱ Λύκιοι οἱ ἐν Τροίᾳ καὶ οἱ ἐν τῇ κυρίᾳ Λυκίᾳ ἐθεωροῦντο μεταναστεύσαντες ἀπὸ Κρήτης εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐρρήθη ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἀλλ᾽ ἐκεῖνο, ὅπερ ἰδιαιτέραν ὅλως κέκτηται σημασίαν ἐν ταῖς σχέσεσι τῆς Κρήτης πρὸς τοὺς Πελασγοὺς καὶ ἰδίως τοὺς Θρᾳκοπελασγοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ ἔποψιν μυθολογικὴν καὶ τὴν τῆς λατρείας, εἶναι ὁ ἐν Κρήτῃ περίφημος Λαβύρινθος. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτου μακρότερος γενήσεται λόγος περαιτέρω ἐν τοῖς περὶ λατρείας τοῦ θείου παρὰ τοῖς Θρᾳκοπελασγικοῖς λαοῖς· νῦν δὲ τὸ τῆς τέχνης ἐν τῷ Πελασγικῷ κόσμῳ πραγματευόμενοι κεφάλαιον λέγομεν ὀλίγα τινὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν Κρήτην ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ.

Ἡ ἀρχαιοτάτη τέχνη ἐν Κρήτῃ. Μεγάλα κέντρα τοῦ προελληνικοῦ ἤτοι τοῦ παναρχαίου καὶ ἀρχαιοτύπου βίου καὶ πολιτισμοῦ, ἐξ οὗ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους παρήχθη καὶ προήχθη ὁ Ἑλληνικὸς βίος καὶ πολιτισμός, ἦσαν ὡς καὶ αἱ ἀρχαῖαι παραδόσεις ἔλεγον ἢ ὑπηνίσσοντο, αἱ δὲ νεώταται ἀνακαλύψεις ἀπέδειξαν σαφέστατα, ἐν μὲν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος, ἰδίως αἱ ἀκταὶ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου, ἔνθα τὸ Ἄργος καὶ αἱ Μυκῆναι, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ Τροίᾳ, ἐν δὲ τῷ Αἰγαίῳ αἱ ἐν τῷ πελάγει τούτῳ νῆσοι, ἰδίως ἡ Θήρα καὶ ἡ Μῆλος, ἀλλὰ πρώτιστα καὶ μάλιστα ἡ Κρήτη. Αἱ Ἑλληνικαὶ θάλασσαι ἀπὸ τοῦ Ἰονίου καὶ ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ Σικελικοῦ πελάγους μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, αἱ συνεχόμεναι πᾶσαι μετὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης λεκάνης ἢ ἀποτελοῦσαι μέρη ταύτης, τῆς λεγομένης νῦν, οὐχὶ μετὰ πολλῆς κυριολεξίας, Μεσογείου, ὑπῆρξαν τὸ ἀρχαιότατον θέατρον, ἅμα δὲ καὶ τὰ ὑγρὰ κέλευθα (1) δι᾽ ὧν ἡ προελληνικὴ ἢ Πελασγικὴ Ἑλλάς (ἵνα κατὰ πρόληψιν χρώμεθα τῷ ὅρῳ Ἑλλάς) κοινωνεῖ πρὸς τὰ μεγάλα κέντρα τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Ἀσίᾳ (ἐν τῇ κοιλάδι Τίγρητος καὶ Εὐφράτου) πολιτισμοῦ, τῆς Φοινίκης χρησιμευούσης ὡς διαμέσου σταθμοῦ (2). Αἱ πρὸ πεν-

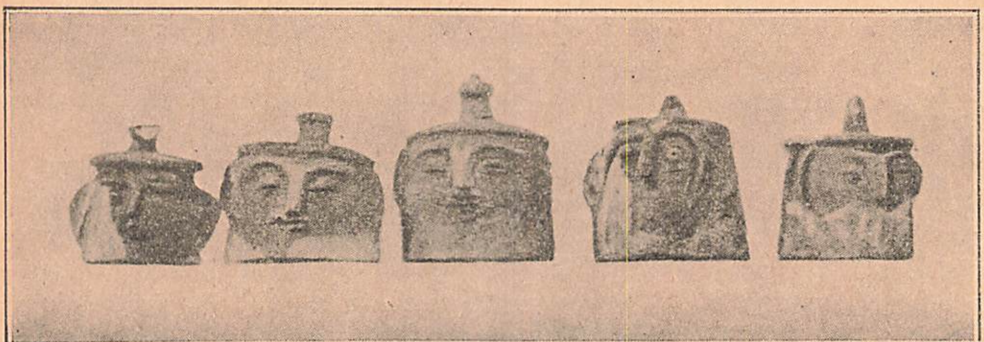

πρὸς τὸ Χεταῖος φθογγολογικῶς εἶναι λίαν ἀνώμαλος. Τὸ Χεταῖος ἐν Ἑλληνικῶς ἐσχηματισμένῳ τύπῳ εὑρίσκομεν μᾶλλον ἐν τῷ Ὁμηρικῷ Ἡετίων, τῷ ὀνόματι τοῦ ἡγεμόνος τῶν Κιλίκων Χεταίων (Ἠετίων = Χεταΐδης).

(1) Μεσόγειος θάλασσα εἶναι μετάφρασις τοῦ Λατ. (Mare) mediteraneum τῆς μεταγενεστέρας Λατινικῆς καὶ ἡ τοιαύτη κατὰ μετάφρασιν ὀνομασία ἀνήκει εἰς τοὺς μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους. Ἐν ἀρχαιοτέροις Ἑλληνικοῖς χρόνοις (παρὰ Θουκυδίδῃ) καλεῖται «Ἑλληνικὴ θάλασσα» τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτῆς (τὸ δυτικὸν τμῆμα καλεῖται ὑπὸ τῶν Λατίνων mare nostrum (= ἡμετέρα θάλασσα). Ἐν τοῖς Ἑλληνιστικοῖς χρόνοις ἅπασα ἡ Μεσόγειος ὀνόματι ἑνὶ καλεῖται ἡ ἔνδον ἢ ἐντὸς (ἐννοεῖται τῶν Ἡρακλείων) Στηλῶν θάλασσα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐκτὸς τῶν Στηλῶν «ἔξω θάλασσαν».

(2) Ἴδ. Th. Mommsen, Röm. Gesch I. 4: «Ἐφ᾽ ὅσον πάντως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαρτισθῶσιν ἰδιαίτεροι κύκλοι πολιτισμοῦ, μόνον ἐκεῖνος ὁ κύκλος δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀποτελῶν ἑνότητα, οὗ αἱ κορυφαὶ σημειοῦνται διὰ τῶν ὀνομάτων Θηβῶν (τῶν Αἰγυπτίων), Καρχηδόνος (Φοινίκης καθόλου), Ἀθηνῶν καὶ Ρώμης. Οἱ τέσσαρες οὗτοι λαοί, ἀφοῦ ἕκαστος τούτων κατὰ ἴδιον αὐτῷ τρόπον ἐβάδισε καὶ ἐξίκετο εἰς ἰδιοφυᾶ τινα καὶ μεγαλοπρεπῆ πολιτισμόν, ἐν ποικιλωτάτῃ ἀμοιβαίᾳ πρὸς ἀλλήλους σχέσει ἐξειργάσαντο λαμπρῶς καὶ δαψιλῶς ἀνέπτυξαν πάντα τὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν συνιστῶντα στοιχεῖα.

τηκονταετίας δὲ καὶ ἔτι πρότερον ἀρξάμεναι ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι κέντροις τοῦ Πελασγικοῦ πολιτισμοῦ μεγάλαι ἀρχαιολογικαὶ ἐργασίαι προήγαγον εἰς φῶς θησαυροὺς ὁλοκλήρους πολιτίμους τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος τεθαμμένους ἐπὶ χιλιετηρίδας ὑπὸ τὴν γῆν καὶ νῦν ἀποκαλυπτομένους, ἅμα δὲ καὶ ἀποκαλύπτοντας τὰ λαμπρότερα μέρη πολιτισμοῦ παρῳχημένου. Μετὰ τὰς σπουδαίας ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου ἱστορικοῦ καὶ ἀρχαιολόγου Fellows περὶ τὰ 1840 γενομένας ἐν Λυκίᾳ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχαιολογικὰς ἐρεύνας καὶ ἀνακαλύψεις καὶ τὰς ἔτι πρότερον τοῦ Καρόλου Texier καὶ τοῦ Ἄγγλου Ἅμιλτον ἐν τοῖς ἔνδον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς τοῦ διασημοτάτου Γερμανοῦ Ἑρρ. Barth ἤρξατο τῷ 1870—71 τῶν ἐν Ἰλίῳ ἀνασκαφῶν ὁ μουσοτραφὴς καὶ μουσόληπτος ἐκ νεό-

Ἀνθρωπόμορφοι κάλπαι ἐκ Τροίας

τητος μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀφιερώσας ἑαυτὸν εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ κόσμου Ἑρρῖκος Σλῆμαν, καὶ τῷ 1873 ἀνήγγειλεν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον τὴν εὕρεσιν τοῦ Ἰλίου καὶ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Πριάμου μετὰ τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ. Ὁ αὐτὸς δὲ μετ' ὀλίγον ἐν τῇ εὐθουσιώδει ἐπὶ τῇ μεγάλῃ ἀνακαλύψει χαρᾷ καὶ εὐφροσύνῃ ζητῶν νὰ πλουτίσῃ τὴν Ὁμηρικὴν ἀρχαιολογίαν διὰ νέων θησαυρῶν προέβη εἰς νέας ἀνασκαφικὰς ἐργασίας ἐν Μυκήναις καὶ ἐν Τίρυνθι καὶ νέους ἀνεκάλυψε θησαυροὺς τέχνης παρῳχημένων προϊστορικῶν χρόνων, δι' ὧν ἐπλουτίσθησαν θαυμασίως τὰ ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Βερολίνου. Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον (1890) τοῦ περιωνύμου ἀνδρός, εἰς ὃν ὁ μέγας Γουλιέλμος Γλάδστων μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ηὐχήθη ἵνα μεθ' ἧς ὀξυδερκείας τὸ βλέμμα αὐτοῦ ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θησαυροὺς τῆς Τροίας, οὕτως εὐτυχῶς ἐπιπέσῃ καὶ ἐπὶ τὰς ὑψηλὰς καὶ αἰωνίας ἀληθείας τοῦ μετὰ θάνατον διανοιγομένου κόσμου, νέαι ἐπιχειρήθησαν ἐργασίαι ὑπὸ τοῦ γνωστοτάτου ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἐπιστημονικῇ καὶ τῇ ἄλλῃ πνευματικῇ ἀριστοκρατικῇ κοινωνίᾳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος κα ἐπιφανεστάτου ἀρχαιολόγου Dörpfeld νέα προήγαγον εἰς φῶς εὑρήματα ἀρχαιολογικὰ οἰκοδομικά. Τότε δὲ ἀνεκαλύφθησαν ἐννέα ἐπ' ἀλλήλας ἐκτισμέναι πόλεις ὧν ἑκάστης τὰς ἐποχὰς ἐπεχείρησε νὰ προσδιορίσῃ αὐτὸς ὡς ἐπιστήμων καὶ σοφὸς ἀρχιτέκτων ([1]).

---

(1) Ἐν μέσῳ τῶν ὑπὸ τοῦ Dörpfeld γινομένων ἐργασιῶν μεταβὰς (τὸ θέρος τοῦ 1894) εἰς τὸ Ἴλιον καὶ διατρίψας αὐτόθι ἡμέρας ἱκανὰς καὶ ἱκανῶς μελετήσας τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφέντα στρώματα τῶν διαφόρων πόλεων ὁμολογῶ ὅτι μόνον τριῶν τὸ πολὺ συνοικισμῶν ἠδυνήθην νὰ διακρίνω τὰ ὁπωσοῦν σαφῶς ὡς πρὸς ἐμὲ διακρινόμενα ἀπ' ἀλλήλων θεμέλια. Ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἔχω τὸ ὀξυδερκὲς βλέμμα ἀνδρὸς ἀρχιτέκτονος ἐπιστήμονος καὶ ἀρχαιολόγου, οἷος ὁ Γουλ. Dörp-

Ταὐτοχρόνως περίπου πρὸς τὰς ἐν Τρῳάδι ἐργασίας τοῦ Dörpfeld εἰργάζετο καὶ ὁ ἡμέτερος διάσημος ἀρχαιολόγος Χ. Τσούντας ἐν Μυκήναις, ἐπιτυχέστατα συνεχίσας ἐνταῦθα τὸ ἔργον τοῦ Σλῆμαν, πολλοὺς ἀνορύξας τάφους καὶ πολλὰ εὑρὼν πολύτιμα εὑρήματα, ἅτινα ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον διὰ τῆς τότε συγγραφείσης καὶ ἐκδοθείσης πραγματείας αὐτοῦ τῆς ἐπιγραφομένης «Μυκῆναι», τῆς τοσοῦτον προαγαγούσης οὐ μόνον τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ τὰς ἱστορικὰς ἡμῶν γνώσεις ὡς πρὸς τὰς παναρχαίας σχέσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀφοῦ τοσαῦτα προῆλθον εἰς φῶς εὑρήματα τῆς Αἰγυπτιακῆς τέχνης καὶ ἔδοσαν ἀφορμὴν εἰς τὸν περίφημον καθηγητὴν τῆς ἱστορίας ἐν Βερολίνῳ Ed. Meyer διὰ μακρῶν νὰ συζητήσῃ τὰ ἐκ τῶν εὑρημάτων τῶν Μυκηνῶν προκύπτοντα νέα ἱστορικὰ ζητήματα.

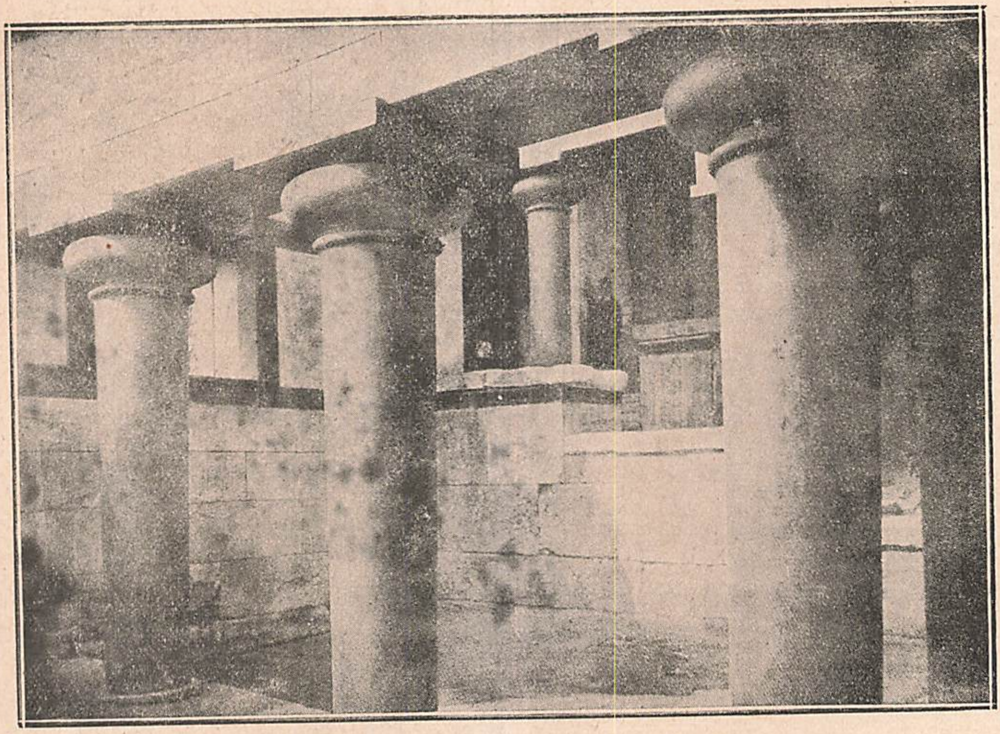
Στοαὶ τῆς Τίρυνθος

Ἐκ τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν τοῦ Σλῆμαν καὶ τοῦ Τσούντα ἐδημιουργήθη νέον κεφάλαιον σπουδαῖον ἀμέσως μὲν ἐν τῇ ἀρχαιολογίᾳ, ἐμμέσως δὲ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ κεφάλαιον τὸ περὶ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ, ἀνήφθη δὲ συγχρόνως ὁ ζῆλος τῶν τε μυσταγωγῶν καὶ τῶν ἐραστῶν τῆς ἀρχαιολογικῆς. Ὁ εὐρωπαϊκὸς ἐπιστημονικὸς κόσμος μετὰ νέου ἐνθουσιώδους διαφέροντος ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀρχαιολογικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν καθόλου Ἀνατολήν. Γερμανοί, Ἀγ-

---

feld. Τὸ πολυτιμότατον ἐνθύμημα ὅπερ ἀπεκόμισα ἐκ τῆς εἰς Τροίαν ἐπισκέψεως ταύτης ἦτο ὅτι γενόμενος ἐπὶ τοῦ Ἰλιακοῦ Περγάμου καὶ θεασάμενος τὸν πέριξ χῶρον καὶ τὸν περιβάλλοντα τὸν χῶρον τοῦτον ὁρίζοντα καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ ἱστάμην, ἐνόμιζον ὅτι εὑρισκόμην ἀληθῶς ἐπὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ Περγάμου, ἐπὶ τῆς εὐτειχέου καὶ «εὐναιετοώσης» ἀκροπόλεως τοῦ Ὁμήρου. Ἐκ τῶν πολλων ἀρχαίων πόλεων, τοποθεσιῶν καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον μεγαλοπρεπῶν ἐρειπίων καλυπτόντων ἀρχαῖα ἐδάφη, ἃ ἐπεσκεψάμην ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Συρίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, οὐδὲν συνῇδεν ἐν τῇ πραγματικότητι καὶ ἐν τῇ πραγματικῇ θέᾳ τοσοῦτον εἰς τὴν ἐν τῇ φαντασίᾳ μου ἀπεικασμένην εἰκόνα ὅσον τὰ ἐρείπια τοῦ Ἰλίου. Εὗρον αὐτὰ τοιαῦτα, οἷα ἐφανταζόμην. Καὶ ἂν ἔτι δὲν ὑπῆρχον ταῦτα ἐν τῇ νῦν θέσει τοῦ Ἰλίου, ἐν Χισσαρλίκ, μόνον ἡ θέσις ἤθελε μοὶ ἐμπνεύσει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐκεῖ ἦτο ἡ πόλις ἡ ἱερὰ τοῦ Πριάμου. Ταῦτα λέγω διότι πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σλῆμαν ὡς θέσις τοῦ Ἰλίου ἐνεδείκνυτο τοῖς πολλοῖς οὐχὶ ὁ περὶ τὸ Χισσαρλὶκ σχετικῶς στενὸς χῶρος, ἀλλ' ὁ εὐρύτερος χῶρος τοῦ ὥρας ἀπὸ τοῦ Χισσαρλὶκ ἀπέχοντος λόφου τοῦ Π ο υ ν ά ρ π α σ ι. Ἀλλ' ὁ Σλῆμαν ἠκολούθησε τῇ γνώμῃ τῶν ὀλίγων. Ἐν τούτοις δὲ τοσοῦτο μεγάλη ἦτο ἡ πρὸς τὸ Χισσαρλὶκ δυσπιστία, ὥστε καὶ μετὰ τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Σλῆμαν ἠμφισβήτησαν πολλοὶ τὴν ταὐτότητα τῆς θέσεως καὶ πολλὰ ἐγράφησαν ὑπὲρ καὶ κατὰ τοῦ Χ ι σ σ α ρ λ ί κ· καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ἐνταῦθα εὑρεθέντες θησαυροὶ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν κοσμημάτων, οὓς ὁ Σλῆμαν εἶχε κηρύξει ὡς

γλοι, Γάλλοι, Ἰταλοί, Σκανδιναυοί, Ἀμερικανοὶ ἔτρεχον πρὸς θέαν καὶ μελέτην τοῦ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς Ἑλληνικαῖς χώραις, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου καὶ πρὸ πάντων ἐν Κρήτῃ ἀναβιώσαντος κόσμου τοῦ παναρχαίου Ἑλληνικοῦ βίου. Ἐν τοῖς μεγάλοις δὲ πανταχόθεν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου εἰς τὴν Ἑλλάδα συνερχομένοις ἀρχαιολόγοις ἔλαβον τὴν προσήκουσαν τιμητικὴν θέσιν ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης ὁ Καββαδίας καὶ ὁ Τσούντας. Διὰ τῆς συνεργασίας τῶν δύο τούτων ἐν τῷ διεθνεῖ κόσμῳ

Κνωσσός. Νοτιοδυτικὴν γωνία τοῦ φεγγίτου τῶν Ἀνακτόρων πρὸς τὴν κλίμακα

τῆς ἐπιστήμης φήμην καὶ δόξαν κτησαμένων ἀνδρῶν πρὸς ἐπιφανεῖς Εὐρωπαίους ἀρχαιολόγους καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ εὐδοκιμωτάτους ἀρχαιολόγους, τὸν ἰατροφιλόσοφον Ἰωσὴφ Χατζιδάκην καὶ τὸν ἔγκριτον ἐρευνητὴν Ξανθουδίδην ἀνεκαλύφθη ἐν τοῖς μεγάλοις ἀρχαιολογικοῖς κέντροις, ἐν οἷς τὴν πρώτην θέσιν ἀπὸ εἰκοσαετίας καὶ ἐπέκεινα ἔχει ἡ δυτικὴ Κρήτη, ὁλόκληρος κόσμος ἀρχαιολογικὸς μεθ᾽ ὅλου τοῦ ἐν παντὶ χώρῳ τῆς τέχνης, καὶ διὰ ταύτης ἐν τῷ χώρῳ τοῦ μύθου, ἐμμέσως δ᾽ ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης δαψιλεστάτου πλούτου, περὶ οὗ ἔγραφεν ὁ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν τῷ μεγάλῳ

ἐκ τῶν ἀνακτόρων αὐτοῦ τοῦ Πριάμου προερχομένους, ἐθεωρήθησαν ἔργα μεταγενεστέρων χρόνων καὶ δὴ τῶν Σελσούκκων ἡγεμόνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας(!), ὅπως τὰ τῶν Μυκηνῶν εὑρήματα ἐθεωρήθησαν ὡς λείψανα τῶν θησαυρῶν τῶν ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον κατελθόντων εἰς τὴν Πελοπόννησον βαρβάρων τῶν σωρευσάντων τὰς ἐκ τῆς ἁρπαγῆς καὶ τῆς καταστροφῆς λείας εἰς τὰς Μυκήνας ὡς εἰς ἀσφαλὲς κρυπτήριον. Ἀλλ᾽ ἡ ἀπορία κατὰ Πλάτωνα εἶναι ἀρχὴ τῆς γνώσεως, ἡ δὲ ἀμφιβολία καὶ δυσπιστία ἡ τροφὴ αὐτῆς. Καὶ σήμερον μετὰ τὰς τοσαύτας ἐρεύνας καὶ συζητήσεις τὰ Μυκηναϊκὰ καὶ τὰ Τρωϊκὰ καὶ πάντα τὰ τοῦ συγχρόνου Μυκηναϊκοῦ-Τρωϊκοῦ πολιτισμοῦ κεῖνται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας καὶ δὴ τῆς ἀληθείας τῆς ἐπιστημονικῆς.

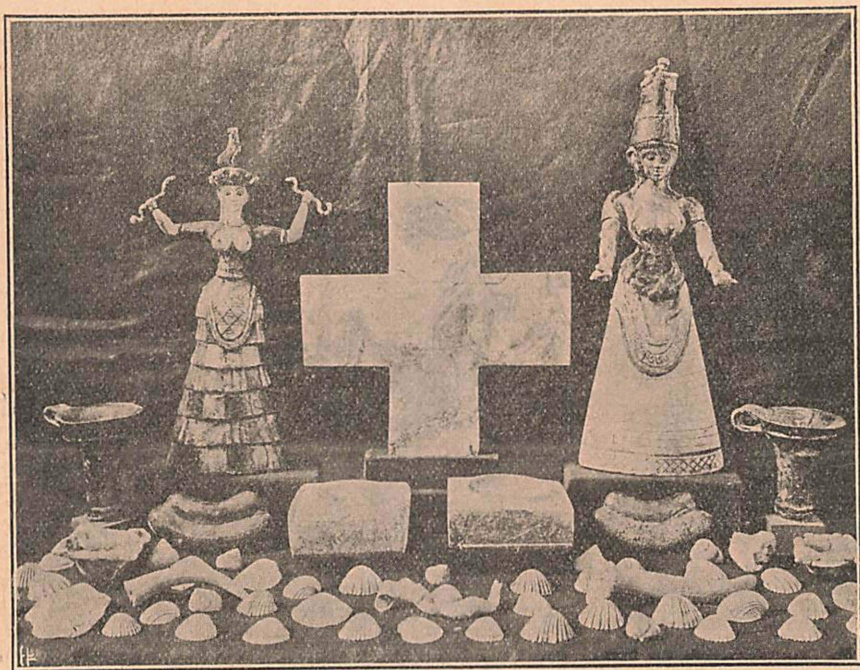
πολέμῳ ὡς μαχητὴς ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἀγωνιζόμενος (ἐφάμιλλος πρὸς τὸν γνωστὸν ἡμῖν Γερμανὸν ἀρχαιολόγον Dieterich Fimmen) Adolf Reinach: «Ὁ θαυμάσιος οὗτος Μινωϊκὸς πολιτισμός, ὁ διὰ τῶν ἀπὸ εἰκοσαετίας ἐνεργουμένων ἐν Κρήτη ἀνασκαφῶν προκύπτων εἰς φῶς, δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς μετέωρον λαμπρὸν ἐξαφανιζόμενον καὶ μὴ καταλεῖπον ἴχνη τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος ἔρριψε τὸν σπινθῆρα τὸν ἱερὸν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἑστίαν. Παρὰ τὰ πολλὰ ἡ Ἑλλὰς συνεκόμισε τὴν κληρονομίαν αὐτῆς· ὅσῳ πλέον ἡ ἐπιστήμη προοδεύει τοσούτῳ μᾶλλον νοεῖ αὔτη ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἡ τῶν Ἰώνων διατελεῖ πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὴν Κρητικὴν (Μινωϊκήν) ἐν ᾗ σχέσει ἡ Ἰταλικὴ Ἀναγέννησις πρὸς τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸν πολιτισμόν». Σπουδαιότατον κέντρον τοῦ παναρχαίου (Μινωϊκοῦ καλουμένου) ἐν Κρήτῃ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου γνωστὴ Κνωσσός (ἢ Κνωσός), ἣν ὁ τῆς Ἰλιάδος ποιητὴς (Σ. 591) καλεῖ «εὐρείην», ὁ δὲ τῆς Ὀδυσσείας (Τ. 178) «μεγάλην πόλιν», ὁ δὲ Βιργίλιος παριστῶν τὴν Κρήτην ὡς κοιτίδα καὶ πατρίδα τῶν Τρώων ἐν τῇ πατρίδι ταύτῃ τοῦ μεγάλου Διὸς τῇ κειμένῃ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πόντου (τῆς θαλάσσης), ὡς κράτος καὶ βασίλειον ἐν Κρήτῃ γινώσκει τὰ «Κνώσσια βασίλεια (Gnosia regna). Καὶ ἐν τῇ γωνίᾳ ἀκριβῶς ταύτῃ τῆς μεγάλης νήσου, ὅπου ἔκειτο ἡ Κνωσσός, ἐγένοντο αἱ σπουδαιόταται τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν, ὅπως καὶ ἐν Φαιστῷ, καὶ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἀνασκαφείσαις πόλεσιν ἀνερεύθη ἡ προϊστορική, ἡ προελληνικὴ Κρήτη ἐν ὅλῳ τῷ μεγαλείῳ αὐτῆς ἐν ταῖς ποικίλαις περιόδοις τοῦ παναρχαίου πολιτισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς καλουμένης μέχρι τῆς τοῦ χαλκοῦ καὶ σιδήρου περιόδου. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ δὲ ταύτῃ ἐν πολλοῖς ἄλλοις ἐρευνηταῖς διεκρίθη ὁ Ἄγγλος Arthur Evans ἀνακαλύψας τὰ οὕτω κληθέντα μεγάλα καὶ μικρὰ ἀνάκτορα τοῦ Μίνωος καὶ ἔπαυλιν αὐτοῦ (1)· εἶτα δὲ ἀνακαλύφθησαν ὁλόκληροι νεκροπόλεις (ἐν Ζαφερπασᾶ καὶ Ἰσόπετα), ἀνεκαλύφθη δὲ καὶ ὁλόκληρος κόσμος πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς 6 χιλιετ. π. Χ., ὡς ὑπολογίζεται ἀρξάμενος καὶ κατὰ τὴν 2 π. Χ. χιλιετηρίδα εἰς τὴν μεγίστην αὐτοῦ ἀκμὴν ἐξικόμενος. Ἄλλοι Ἄγγλοι ἐρευνηταὶ (Bosanquet, Dawkins καὶ Mures) ἀνεῦρον μνημεῖα τῆς λιθικῆς περιόδου ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Παλαιοκάστρου. Ταὐτοχρόνως δὲ οἱ Ἰταλοὶ Halbherr καὶ Pernier ἀνεκάλυψαν ἐν Φαιστῷ ἀνάκτορα ἡγεμονικά. Σπουδαιόταται ἀνακαλύψεις ἐγένοντο καὶ ἐν Καμάραις, ἀφ᾿ ὧν καὶ μία περίοδος τέχνης ὠνομάσθη Καμαρικὴ ἢ Καμαραϊκή. Εἰς τοὺς Εὐρωπαίους τούτους ἐρευνητὰς καὶ ἐργάτας τῆς ἐπιστήμης ἦλθον ἐπίκουροι καὶ Ἀμερικανοὶ ποιησάμενοι καὶ οὗτοι σπουδαίας ἀνακαλύψεις ἐν ταῖς θέσεσι Βασιλική, Παχυάμμῳ, Ψύρᾳ, Μόχλῳ, Κουμάσῃ (ἐν τῇ πεδιάδι Μεσσαρᾶ), ἐν Ἁγίῳ Ὀνουφρίῳ. Ἀμερικανὶς δὲ δεσποινὶς (Miss Boyd) ἀνεκάλυψεν ἐν τῇ θέσει Γούρνια ὁλόκληρον πόλιν, καὶ ἑτέρα Ἀμερικανὶς δεσποινὶς Hall ἀνεκάλυψε ὁλόκληρον νεκρόπολιν ἐν Σφουγ-

Κεφαλὴ ταύρου εὑρεθεῖσα ἐν Κνωσσῷ

(1) Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ὄνομα Μίνως τίθεται ἐνταῦθα ὑπὸ ἔννοιαν συμβατικὴν περὶ βασιλείας ἢ βασιλέως Κρήτης ἐκπροσωπουμένου ἐν τῷ μυθικῷ καὶ συμβολικῷ τοῦ Κρητικοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου καὶ πολιτισμοῦ ὀνόματι τοῦ μυθικοῦ **Μίνωος**.

γαρᾷ. Καὶ ὁ Ἕλλην δὲ ἐρευνητὴς Ξανδουδίδης ἁμιλλώμενος πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους καὶ Αμερικανοὺς ἐποιήσατο νέας σπουδαίας ἀνακαλύψεις ἐκ νεκροπόλεων, ἰδίως ἀγγείων, ἀνατρεχούσας μέχρι τοῦ τέλους τῆς ὀρειχαλκίνης περιόδου, ὅπως ὁ ἰατροφιλόσοφος καὶ ἀρχαιολόγος Ἰωσὴφ Χατζιδάκις ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἐν μακρὰν τῆς Κνωσσοῦ κειμέ

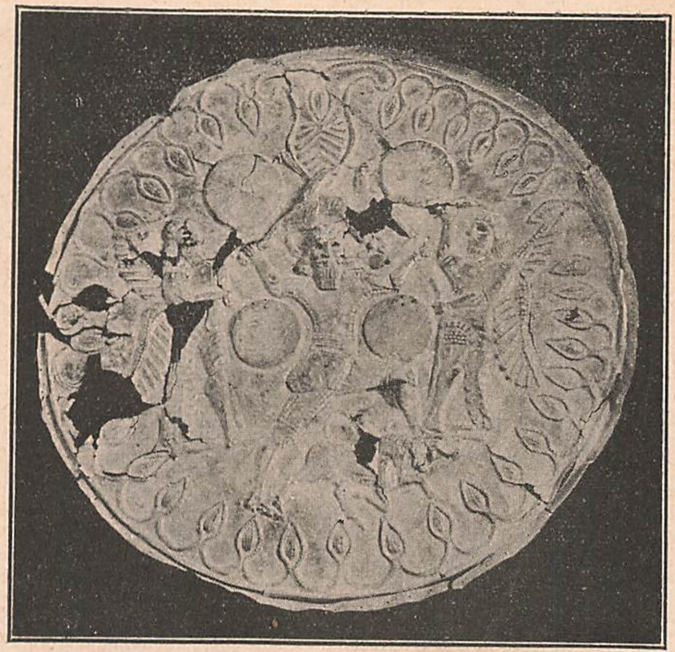
Αἱ λεγόμενα Θεαὶ τῶν Ὄφεων, ἔργα ὑπερόχου τέχνης εὑρεθέντα ἐν Κνωσσῷ, καὶ ἄλλα ἀντικείμενα λατρείας

νης Τυλίσσου ἀνεκάλυψεν ἀνάκτορα μετὰ ναοῦ (ἐν Μαλλίοις, Μάλλια) καὶ σπήλαιον ἱερὸν ἐν Ἀρκαλοχωρίῳ.

Ὁ σκοπὸς καὶ τὰ εἰδικὰ ὅρια τοῦ περὶ Κρήτης κεφαλαίου τούτου, ἀποβλέποντα ἁπλῶς εἰς μικράν τινα σκιαγράφησιν τοῦ ἐν Κρήτῃ προελληνικοῦ (Κρητικοῦ, Πελασγικοῦ, Ετεοκρητικοῦ) πολιτισμοῦ ἐν σχέσει καὶ συναφείᾳ πρὸς τὸν ὅλον Πελασγικὸν ἢ προελληνικὸν πολιτισμὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ ἐκτεθῶμεν περισσότερον ἐν τῷ σπουδαιοτάτῳ τούτῳ κεφαλαίῳ περὶ τοῦ παναρχαίου πολιτισμοῦ τῆς Κρήτης, περὶ οὗ τοσαῦται ἄλλως ἐγράφησαν μελέται ὑπὸ πολλῶν σοφῶν ἐρευνητῶν ἀλλοδαπῶν τε καὶ ἡμεδαπῶν ἐν ἰδιαιτέραις πραγματείαις ἢ ἐν περιοδικοῖς Ἑλληνικοῖς τε καὶ Εὐρωπαϊκοῖς καὶ Ἀμερικανικοῖς.

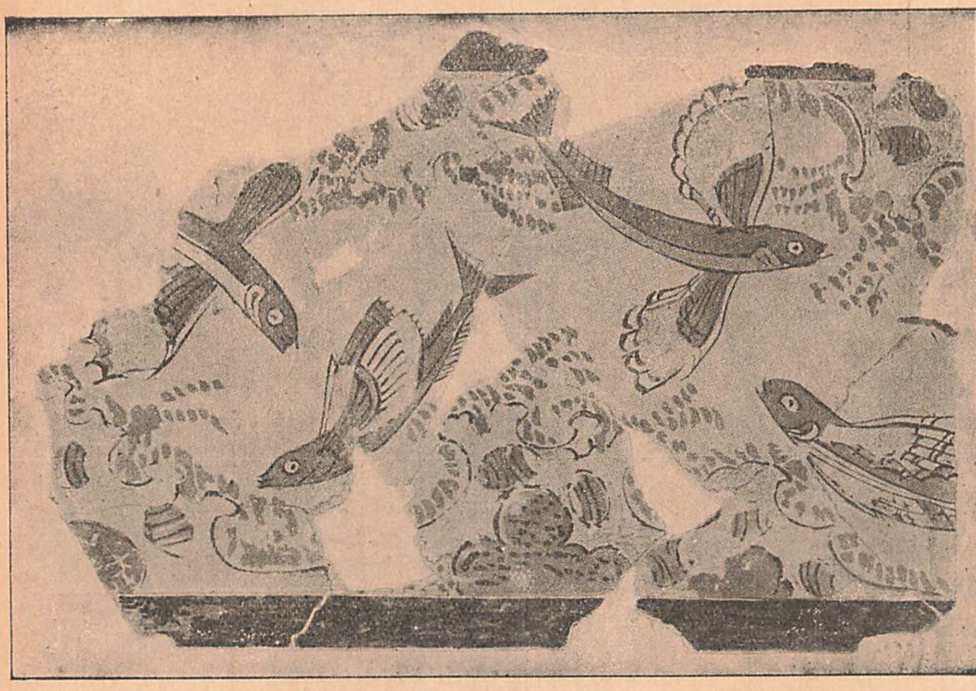
Μνημεῖα προελληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀξιολογώτατα ἀνεκαλύφθησαν ἐν πολλαῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου, ἰδίως ἐν Ἀμοργῷ, Μήλῳ (ἐν Φυλακοπῇ τῆς Μήλου ὑπὸ Ἄγγλων ἀρχαιολόγων 1896—99) διὰ τῶν ὑπὸ Εὐρωπαίων καὶ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Χρήστου Τσούντα ἐνεργηθεισῶν ἐν ταύταις ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν, καθ᾽ οὓς περίπου χρόνους ἐπανελήφθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Τσούντα αἱ ἐν Μυκήναις (1886—1897), ἐγένοντο δὲ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ὑπὸ τοῦ Π. Καββαδίου ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἐπαναληφθεῖσαι τῷ 1908, καὶ ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1911 ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου Β΄, δι᾽ ὧν εὑρέθησαν ἱκανῶς σπουδαῖα μνημεῖα τῆς Πελασγικῆς περιόδου. Σπουδαιότατα ἦσαν καὶ τὰ ἐν τῇ θέσει

τῆς «παιπαλοέσσης» Πύλου τῆς Ὁμηρικῆς, τῆς πόλεως ταύτης τοῦ Νέστορος (ἐν τῇ νῦν θέσει Κακοβάτου) ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἐνεργηθείσαις ἀνασκαφαῖς ἀνακαλυφθέντα εὑρήματα, ἰδίως ὁ δακτύλιος σφραγιστὴρ ὁ εὑρεθεὶς ἐν τῷ ὑποτιθεμένῳ τάφῳ τοῦ Νέστορος καὶ φέρων εἰκόνας μικρογραφικὰς ἑρμηνευθείσας ὑπὸ τοῦ Arthur Evans (ἰδ. τὴν περὶ τούτου σπουδαιοτάτην διατριβὴν τοῦ A. Evans ἐν Illustrated London News 18 July 1925. Προκειμένου περὶ τῶν ἐν ταῖς νήσοις εὑρεθέντων μνημείων τέχνης, ἰδίως ἀγγείων, τοῦτο πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐν ταῖς νήσοις ἀναπτυχθεῖσα τέχνη, ἰδίως ἡ ἐν ταῖς νοτιωτέραις, ὑπέκυψε μὲν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Κρητικῆς τέχνης, ἀλλ' εἶχε καὶ αὐτοτέλειαν ἰδίαν, ἡ δὲ τῶν νήσων αὐτοτελὴς τέχνη ἐπέδρασε κατὰ Τσούνταν ἐλαφρῶς ἐπὶ τὴν ἄλλως αὐθιγενῆ καὶ αὐτοτελῆ Μυκηναϊκὴν τέχνην (ὅλως τοὐναντίον φρονεῖ ὁ Π. Καββαδίας θεωρῶν τὴν Μυκηναϊκὴν τέχνην προελθοῦσαν διὰ τῶν ἐν Μυκήναις ἐποικησάντων Κρητῶν). Πρὶν κλείσωμεν τὸ μικρὸν περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις νήσοις τοῦ Αἰγίου καὶ ἐν Μυκήναις κεφάλαιον ἡμῶν, δὲν θεωροῦμεν περιττὸν νὰ ἐξάρωμεν τὴν μεγίστην σπουδαιότητα τῶν μέχρι νῦν ἐν ταῖς εἰρημέναις νήσοις καὶ χώραις τελεσθεισῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν γενομένων ἀνακαλύψεων. Ἐκεῖνο εἰς ὃ ἰδιαιτέρως ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἶναι ὅτι πᾶσαι αἱ γενόμεναι ἀνακαλύψεις καὶ τὰ σπουδαιότατα ἐν αὐτοῖς εὑρήματα ἐπέχεαν μὲν ἄπλετον φῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι καὶ ὁλόκληρον ἀπεκάλυψαν προελληνικὸν κόσμον πολιτισμοῦ καὶ τέχνης, δι' οὗ ἐμμέσως ἐπλουτίσθη ἡ μυθολογία ἡ Ἑλληνική, ἐν ᾗ τοσαῦτα ὑπάρχουσι στοιχεῖα προελληνικοῦ βίου καὶ μυθικῶς ἐκτεθειμένης προελληνικῆς ἱστορίας· ἀλλὰ πᾶσαι αἱ νέαι εἰδήσεις καὶ γνώσεις, ἃς ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἀρύεται ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, οὐδαμῶς μεταβάλλουσι τὰς βασίμους καὶ θεμελιώδεις ἐθνολογικὰς καὶ γλωσσολογικὰς γνώσεις καὶ θεωρίας περὶ τοῦ προελληνικοῦ κόσμου ὡς πρὸς τὴν ἀρχήν, τὸ γένος καὶ τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ. Οὔτε νέα τις γλῶσσα ἢ γραφὴ ἀνεκαλύφθη (πλὴν τῶν ἀνερμηνεύτων ἔτι ὀλιγίστων ἐπιγραφῶν τῆς Κρήτης, τῆς Λήμνου ἐν ἀλφαβήτῳ ὁμοίῳ τῷ Ἑλληνικῷ καὶ τῷ ἐν Λυκίᾳ, καὶ τῷ ἐν Σάρδεσι τῷ 1910 ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν ἀνακαλυφθέντι καὶ τῷ πρὸ αἰῶνος ἐν Καππαδοκίᾳ ὑπὸ τοῦ Χάμιλτον εὑρεθέντι) οὔτε ὄνομα ἔθνους τέως ἀγνώστου εὑρέθη (πλὴν τῶν πρὸ πολλοῦ γνωστῶν

Ἀσπὶς ἐκ τοῦ Ἰδαίου ἄντρου

ἀμφιβόλου ἑρμηνείας ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς μνημείοις ἀναγνωσθέντων) οὔτε καλλιτεχνικὸς χαρακτὴρ ἐν τοῖς εἰρημένοις διεγνώσθη μὴ συνᾴδων πρὸς τὸν καθόλου χαρακτῆρα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ἀλλ' ὡς συμβαίνει πάντοτε ἐν ταῖς νέαις ἀνακαλύψεσιν, ὁ ἐπὶ εὑρήμασιν ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ μετὰ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ὑπερεκτίμησις τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας ἔπλασαν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ φαντασίᾳ *τινῶν* ἐρευνητῶν νέον

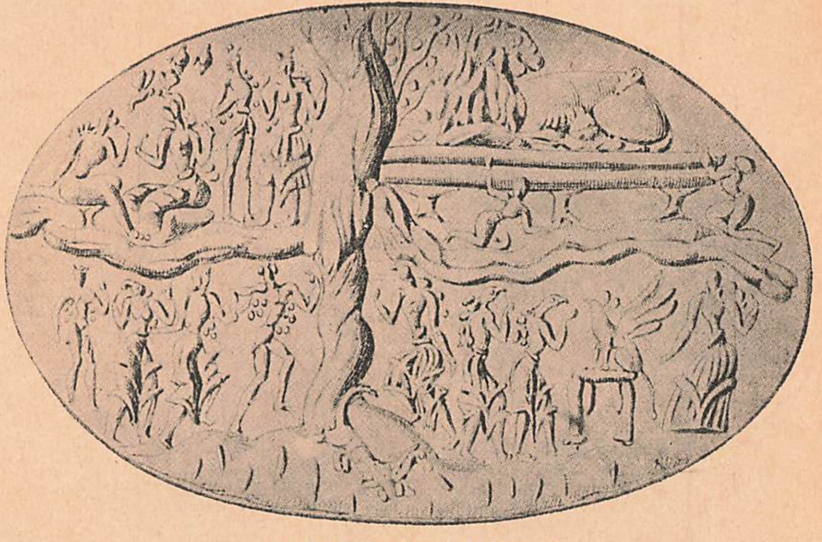

Οἱ πτερωτοὶ ἰχθύες τῆς Φυλακοπῆς. Τοιχογραφία

κόσμον οὐχὶ ἁπλῶς προελληνικόν, τῆς αὐτῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ οὐσίας, ἀλλὰ καὶ μὴ Ἑλληνικόν, ξένον καὶ ἀλλότριον τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὃν ἐβάπτισαν καὶ διὰ νέων αὐθαιρέτων ὀνομάτων, ἐν οἷς τὸ κυριώτατον τὸ τοῦ *Αἰγαίου* ἢ *Αἰγαιανοῦ* (Egéen) καὶ οὗ τὴν γλῶσσαν ἐμάντευσαν ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλληνικῇ διὰ γελοίων ἐτυμολογιῶν [1]. Αἰτία δὲ κυριω-

(1) Ὁ τοῦ ἐν Παρισίοις Πανεπιστημίου καθηγητὴς καὶ μέλος τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Γλότς, ὁ ἐκ τῶν τελευταίων πραγματευσάντων περὶ τοῦ λεγομένου «Αἰγαιανοῦ πολιτισμοῦ», συγγραφεὺς ἐνθουσιώδης μέν, ἥκιστα δὲ γνώστης βαθὺς τῆς Ἑλληνικῆς, ἐν τῇ πραγματείᾳ τῇ ἐκδοθείσῃ ὑπ' αὐτοῦ τῷ 1923 περὶ τοῦ Αἰγαιανοῦ πολιτισμοῦ (La civilisation Egéenne. Avec 187 figures et 3 cartes dans le texte et quatre planches hors texte, par P. G. Glotz Paris 923) ἐν τῷ τέλει τῆς πραγματείας αὐτοῦ παρέθηκε κατάλογον ὀγδοήκοντα περίπου λέξεων Ἑλληνικῶν, ἃς ἀπεπειράθη νὰ παραστήσῃ ὡς ξένας. Ἀλλὰ τινὲς μὲν τῶν λέξεων τούτων εἰσὶν ἑλληνικώταται, ἄλλαι δὲ πρὸ αἰῶνος ἦσαν γνωσταὶ ὡς ξέναι. Ὁ κατάλογος ἄρχεται ἀπὸ τῆς γνωστοτάτης λ. μ έ ρ ο π ε ς = ἄνθρωποι. Οἱ ἀρχαῖοι τοῦ Ὁμήρου ἑρμηνευταὶ ἐθεώρουν τὴν λ. σύνθετον ἐκ τῆς ρ. μερ (μέρος, μερίζειν) καὶ τῆς λ. ὂψ = φωνή, καὶ κατὰ ταῦτα ἡρμήνευον τὸ μέροψ = μερίζειν τὴν φωνήν, ἐνάρθρως λαλεῖν· ὁ δὲ πολὺς Γουλιέλμος Γλάδστων ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ὁμήρου ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς μίαν τῶν λεπτῶν λεπτότητος διανοίας ἐκφάνσεων τῆς Ὁμηρικῆς γλώσσης ἐθεώρει καὶ τὴν διὰ τοῦ μ έ ρ ο ψ = ἔναρθρος ἔκφρασιν τοῦ Ὁμήρου. Ἀλλ' ἡ γνώμη τοῦ Γλάδστωνος, ἀκολου-

τάτη τούτων ἦτο ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα φιλοσοφοῦντες καὶ μαντεύοντες δὲν ἦσαν κατὰ βάθος ἐγκρατεῖς καὶ εἰδήμονες οὔτε τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης οὔτε τῆς Ἑλληνικῆς μυθικῆς ἱστορίας, τῆς ἐν μύθοις ἱστορούσης τὸν προελληνικὸν Πελασγικὸν κόσμον. Ἦτο δὲ λίαν εἰκὸς καὶ φυσικὸν ὅτι οἱ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν γινώσκοντες ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων (1104 π. Χ.), οἱ δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ νικώντων, νὰ νομίσωσι ὅτι εὗρον νέον κόσμον, ἐνῷ βαθυτέρα τις καὶ καθολικωτέρα μελέτη τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γραμματείας καὶ φιλολογίας ἤθελε διδάξει αὐτοὺς εὐχερῶς τὸν κόσμον τὸν προϋπάρχοντα καὶ ἐγκυμονήσαντα καὶ γεννήσαντα τὸν κόσμον τὸν Ἑλληνικόν, δὲν ἤθελε δὲ ἀφήσει αὐτοὺς ἕρμαιον τῆς φαντασίας αὐτῶν ἐν ζητήμασιν ἱστορικοῖς, ἅτινα λύονται οὐχὶ δι'

Ὁ δακτύλιος τοῦ Νέστορος
(Συμπλήρωσις καὶ ἐξήγησις ἀνακοινωθεῖσα ὑπὸ κ. Ἔβανς I. L. N. 1925)

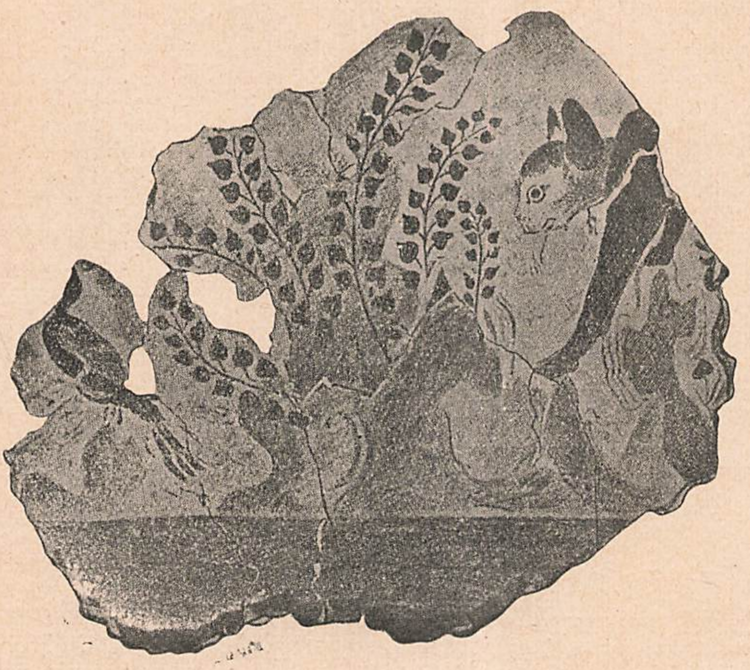
θήσαντος ἄλλως ἁπλῶς τῇ τῶν ἀρχαίων ἑρμηνείᾳ, ἀποδοκιμάζεται εὐλόγως ὑπὸ τῶν νεωτέρων γλωσσολόγων, ἀκριβῶς διότι εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ὁμήρου τὴν ἐκ τῆς πρωτογόνου συνειδήσεως καὶ ἐκ φυσικῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων ἀπορρέουσαν δὲν συνᾴδουσιν τοιαῦται μεταφυσικαὶ θεωρίαι ἐν τῇ πλάσει καὶ χρήσει τῶν λέξεων. Θεωροῦσι δ' οἱ γλωσσολόγοι οὗτοι τὸ μέροψ ὡς σημαῖνον ὅ,τι τὸ Περσικὸν merd = ἄνθρωπος καὶ τὸ Ἀρμεν. mard = ἄνθρωπος (κυρίως θνητός)· πρβλ. τὴν Σανσκρ. ῥ. mar, mrd = mori Τὸ δὲ οψ δὲν θεωρεῖται δεύτερον συνθετικὸν ὅπως ἐν πολλοῖς ἐθνικοῖς ὀνόμασιν (Ἕλλοψ, Ἕλλοπες, Δρύοπες = Δρυμώδεις, τῶν δρυμῶν, Δόλοπες, Δευρίοπες). Οὐδεμία δὲ ὑφίσταται ἀνάγκη ἵνα πρὸς ἐξήγησιν τοῦ μέροψ καταφύγωμεν εἰς τὴν ἐν τῇ φαντασίᾳ ὀλίγων γεννηθεῖσαν Αἰγαιανὴν γλῶσσαν.

Ὁ Γλὸτς ἵνα εὕρῃ Αἰγαιανὰς λέξεις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, κατέφυγεν εἰς τὸ λεξικὸν Ἡσυχίου τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐν ᾧ εὑρίσκονται αἱ λίαν σπάνιαι λέξεις. Ἀλλ' ἐν τῷ Λεξικῷ τούτῳ ἀκριβῶς τοῦ 4 μ. Χ. αἰῶνος ὑπάρχουσι παντοῖαι λέξεις ξέναι καὶ ἀλλότριαι τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐσχάτης Ρωμαϊκῆς περιόδου καὶ εὗρε τὴν λ. μαλκενίς (Ἡσυχ. μαλκενὶς παρθένος. Κρῆτες). Ἀλλ' ὁ ἀγνοῶν τὴν Ἑλληνικὴν ἢ ἐπιπολαίως γινώσκων αὐτὴν σοφὸς Γαλάτης δὲν ἐνόησεν ὅτι ἡ λ. αὕτη εἶναι Ἑλληνικωτάτη ἐκ τοῦ μαλακὸς (μαλκίω, μαλκιάω).

Εἰς τὴν αὐτὴν περίπου πλάνην καὶ ἀποτυχίαν περιέπεσεν ἐν τῇ λ. παλλακίς. Ἀλλὰ καὶ οἱ τῶν σχολείων παῖδες γινώσκουσιν ὅτι παλλακίς ἢ παλλακή (Λατ. pellex), πάλλαξ, πολλακὶς ἢ πάλληκον, παλληκάρι(ον) εἰσὶ τῆς αὐτῆς ῥίζης (πρβλ. τὸ Ἰνδικὸν pallavuka=φιλήδονος).

Τὰς γνωστοτάτας ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ ἐν τῇ Λατινικῇ Σημιτικὰς λέξεις τῶν ἱστορικῶν χρόνων τὰς παραληφθείσας ἐκ τῆς Φοινικικῆς ***σήσαμον***, ***κυπάρισσος***, τερέβινθος, χαλβάνη, ὕσσωπος, βύσσος, σάνδαλον, κάδος, πορφύρα, ἀρραβών, μνᾶ, ἰλχανός (λέγε αλ-χάννος ἢ χνᾶς) θεωρεῖ ὁ Glotz Αἰγαιανάς. Ὡς τοιαύτη δὲ κεῖται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ 23 καὶ τὸ ***ξίφος***, οὗτινος

ὑποθέσεων τῆς φαντασίας, ἀλλὰ διὰ τεκμηρίων τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Τοιαῦται ὑποθέσεις καὶ ὁραματισμοί εἰσι ξένοι καὶ ἀλλότριοι πρὸς τὴν νηφάλιον ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἥτις ἐπωφελεῖται μὲν τελεσφόρως τὰς ἀρχαιολογικὰς ἀνακαλύψεις, ἀλλὰ οὐδέποτε τὴν ἱστορίαν τοῦ ὅλου βίου περιορίζει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης ἢ συγχέει πρὸς ταύτην ἐφ᾽ ὅσον εὑρίσκεται πρὸ ἀφώνων μνημείων ἢ καὶ γραφῶν μὴ ἀναγινωσκομένων καὶ μὴ ἑρμηνευομένων. Ἐκ τῶν εὑρεθέντων μνημείων πολλὰ βεβαίως διδασκόμεθα περὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου βίου τῶν Κρητῶν καὶ τοῦ Κρητικοῦ κόσμου καὶ τοῦ πραγματικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀνερχομένου τοὐλάχιστον μέχρι τῆς 3 π. Χ. χιλιετηρίδος. Διδασκόμεθα τὸ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἤδη ἀναπτυχθὲν λεπτὸν αἴσθημα τοῦ καλοῦ ἐν τῇ τέχνῃ (ὡς λέγει ὁ Ad.

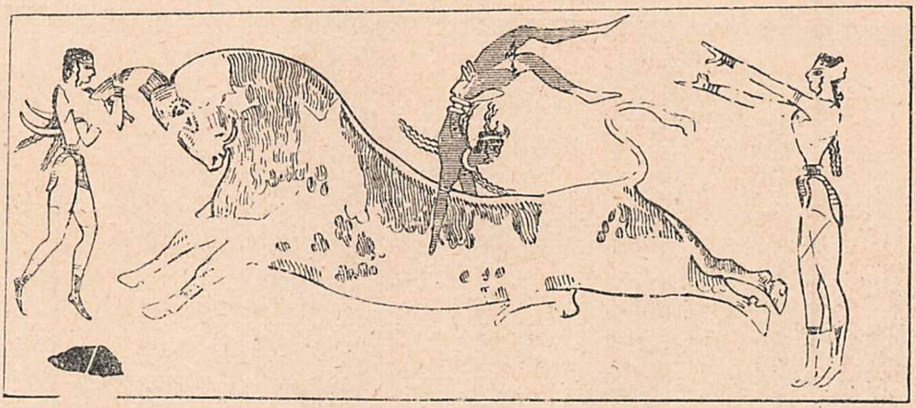

Τοιχογραφία ἐν Ἁγίᾳ Τριάδι τῆς Κρήτης (γαλῆ καὶ πτηνόν)

τὸ ἔτυμον ἐζητήθη πρὸ πολλοῦ ἐν τῷ Αραβ. *σεῖφ*=ξίφος. Αἰγαιανάς, ἐννοεῖται, θεωρεῖ καὶ τὰς ἀμφιβόλους Σημιτικὰς κασσίτερος, μόλυβδος· μὴ ἀρκούμενος δὲ εἰς ταῦτα καὶ λέξεις ἑλληνικωτάτας, *νεβρός* (ἐκ τοῦ *νεαρός*, ἤ ρ. ἐν τῷ Σανσκρ. nava, Περσ. nev) κόρυς, λέβης, λέσχη, ἄναξ (!), ὀϊστὸς καὶ τὸ Πελασγικὸν τύρσις (Λατ. turris) νῆσος (!), λαβύρινθος, *λάβρυς*, κυβερνᾶν, φόρμιγξ, σῦριγξ, σάλπιγξ, ζέφυρος (=δυτικός, ἐκ τοῦ *ζόφος*=δύσις, λ. Ἑλληνικωτάτη), διθύραμβος, ὄλβος (!), ἁβρός, βασιλεύς.

Ὁ κατάλογος οὗτος ἐπιστημονικῶς εἶναι λίαν πλημμελής. Διότι ἐκτὸς τῶν παγκοίνων γνωστῶν Σημιτικῶν λέξεων, αἵτινες ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις διὰ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων καὶ τῆς ἄλλης ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ Σημιτικοῦ κόσμου εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἑλληνικήν, ἃς λέξεις θέλομεν καταλέξει ἀλλαχοῦ τοῦ βιβλίου τούτου καὶ αἵτινες εἶναι θαῦμα διότι εἶναι τοσοῦτον ὀλίγαι, οὐδὲν εἰς οὐδεμίαν γλῶσσαν ἢ οἰκογένειαν γλωσσῶν ἀνῆκον γλωσσικὸν στοιχεῖον εὑρίσκεται ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Glotz, πολλαὶ δὲ λέξεις Ἑλληνικαὶ γνωστοτάτης ἐτυμολογίας τάσσονται εἰς τὸν κατάλογον τῶν κατὰ Glotz προελληνικῶν καὶ μὴ Ἑλληνικῶν λέξεων. Τὸ θεωρεῖν μὴ Ἑλληνικὰς τὰς λέξεις νεβρός, παλλακή, ἱστός, νῆσος, φόρμιγξ, σῦριγξ, *ζέφυρος*, *θάμβος*, ὄλβος, τί ἄλλο μαρτυρεῖ ἢ τελείαν ἔλλειψιν ἐπιστημονικῆς σπουδῆς καὶ γνώσεως τῆς Ἑλληνικῆς ; Ἀντὶ δὲ τοῦ λαβυρίνθου τοῦ γλωσσαρίου τοῦ Ἡσυχίου, ὅπου δὲν δύναται νὰ εἰσέλθῃ τις καὶ νὰ ἐξέλθῃ ἄνευ τοῦ περὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ταύτης ἱστορίαν καὶ καθόλου τὴν ἱστορίαν Ἀριαδνείου ἐπιστημονικοῦ μίτου, δὲν προετίμα κάλλιον ὁ ἀνὴρ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην κατὰ μετάφρασιν τῶν Ο΄ καὶ τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον καὶ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, ἵνα εὕρῃ ἐν αὐτοῖς ἀπειρίαν λέξεων μὴ Ἑλληνικῶν ; Ἀλλ᾽ ἅπαντα δυσχέρεια, κατὰ τὸν ποιητήν, «τὴν αὑτοῦ φύσιν ὅταν λιπών τις δρᾷ τὰ μὴ προσεικότα».

Reinach παρὰ Henry Berr ἐν τῷ προλόγῳ σ. IV—V τῆς τοῦ G. Glotz πραγματείας), τὸ οἱονεὶ ἔμφυτον εἰς τὸν κόσμον τοῦτον καὶ τοὺς ὅρους τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τοῦ ὅλου βίου. «Τοιχογραφίαι, λέγει ὁ Ad. Reinach, ἐνθυμίζουσαι τὸ κατὰ φύσιν (naturalisme) τῶν Ἰαπωνικῶν ζωγραφιῶν, ἀνάγλυφα ἐκ μαρμάρου ἀνυπερβλήτου πραγματισμοῦ, λίθοι (πολύτιμοι) σκληροί, ἐλεφαντόδοντες καὶ στεατῖται γλυφῆς λεπτοτάτης, οἵαν μόνον ἐν τῇ περιόδῳ τῆς Ἀναγεννήσεως δύναταί τις ν' ἀνεύρῃ, ἀγγεῖα πήλινα,

Τοιχογραφία ἐν Κνωσσῷ. Τὸ ἅλμα ἐπὶ τῆς ῥάχεως ταύρου

ἐν οἷς πάντες οἱ καθ' ἡμᾶς θηρευταὶ καὶ τῶν σπανίων ἀργιλλοπλάστων ἀγγείων (φαβεντιανῶν, faïences) ἤθελον εὕρει πρότυπα μιμήσεως, κοσμήματα ἐκ πολυτίμων λίθων διηνθισμένα, καθωραϊζόμενα μίλτῳ καὶ ἄλλῃ πολυτίμῳ διακοσμήσει, τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀριστουργήματα τέχνης δι' ὧν οἱ τῶν χρόνων τοῦ Μίνωος ἄνθρωποι ἐξωραΐζουσι τοὺς δόμους αὐτῶν ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη». Τὴν λεπτότητα τοῦ Κρητικοῦ,τοῦ Πελασγικοῦ καθόλου, πολιτισμοῦ φαίνεται διδάσκων ἡμᾶς ἤδη καὶ ὁ Ὅμηρος ἐν τῷ ἀριστουργηματικῷ πίνακι τοῦ ὑπ' αὐτοῦ περιγραφομένου ἐν τῇ ἀσπίδι τοῦ Ἀχιλλέως πολιτισμοῦ, πίνακι οὐχὶ ἴσως τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἀλλὰ παραδεδομένῳ αὐτῷ διὰ παραδόσεων ποιητικῶν ἀπὸ κόσμου, εἰς ὃν ἀπέβλεπε μετὰ σεβασμοῦ, κόσμου οὐχὶ τοσοῦτον ἀπ' αὐτοῦ μεμακρυσμένου, ὅσον ἀφ' ἡμῶν ἀπομεμακρυσμένος εἶναι ὁ Ὅμηρος αὐτός, ἀλλὰ πάντως ἀρχαίου δι' αὐτόν, ὡς κόσμου θεῶν καὶ ἡρώων θεωρουμένου. Τὸν χορόν, ὃν περιγράφει ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ ἀσπίδι, καλεῖ *Κρητικόν* (τῆς Κνωσοῦ) ὃν ἐδίδαξε τὴν Ἀριάδνην ὁ Δαίδαλος (1).

---

(1) Ἴδ. ἐν τῇ περιγραφῇ ἀσπίδος Ἀχιλλέως ἐν Ἰλ. Σ στιχ. 590—606.

Ἐν δὲ χορὸν ποίκιλλε περικλυτὸς Ἀμφιγυήεις
τῷ ἴκελον, οἷόν ποτ' ἐνὶ Κνωσῷ εὐρείῃ
Δαίδαλος ἤσκησεν καλλιπλοκάμῳ Ἀριάδνῃ.
Ἔνθα μὲν ἠΐθεοι καὶ παρθένοι ἀλφεσίβοιαι
ὠρχεῦντ' ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ χεῖρας ἔχοντες.
Τῶν δ' αἱ μὲν λεπτὰς ὀθόνας ἔχον, οἱ δὲ χιτῶνας
εἵατ' εὐννήτους, ἦκα στίλβοντας ἐλαίῳ·
καί ῥ' αἱ μὲν καλὰς στεφάνας ἔχον, οἱ δὲ μαχαίρας
εἶχον χρυσείας ἐξ ἀργυρέων τελαμώνων.
Οἱ δ' ὁτὲ μὲν θρέξασκον ἐπισταμένοισι πόδεσσιν
ῥεῖα μάλ', ὡς ὅτε τις τροχὸν ἄρμενον ἐν παλάμῃσιν
ἑζόμενος κεραμεὺς πειρήσεται, αἴ κε θέῃσιν·
ἄλλοτε δ' αὖ θρέξασκον ἐπὶ στίχας ἀλλήλοισιν.

Ὁ μέγας ἐν Κρήτῃ ἀναπτυχθεὶς καὶ εἰς ὕπατον βαθμὸν ἀκμῆς ἐξικόμενος προελληνικὸς Πελασγικὸς πολιτισμὸς ὁ ἐμφαινόμενος ἰδίως ἐν τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης ἐγεννήθη πάντως καὶ ἀνεπτύχθη οὕτω μέγας ἐν τῇ νήσῳ αὐτῇ καὶ ταῖς ἄλλαις νήσοις τοῦ Αἰγαίου οὐχὶ ἄνευ ἐπιδράσεως οἱασδήποτε ἐξωτερικῆς. Τοὐναντίον ἡ θέσις ἡ γεωγραφικὴ τῶν τοῦ Αἰγαίου νήσων, ἰδίως δὲ τῆς Κρήτης τῆς τοσοῦτον ἐγγὺς κειμένης τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν παραλίων τῆς Συρίας, ἤγαγε τὰς νήσους ταύτας εἰς στενὴν συνάφειαν πρὸς τὸν

Αἴθουσα τῶν ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ

παναρχαῖον Αἰγυπτιακὸν καὶ τὸν Σημιτικὸν τῆς Δυτικῆς Ἀσίας πολιτισμόν. Ὁ πολιτισμὸς ὁ ὑλικὸς ἔχει χαρακτῆρα μᾶλλον ἢ ἧττον παγκόσμιον, συνιστάμενον εἰς ἐπικοινωνίαν ἐμπορικὴν μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ εἰς ἀνταλλαγὴν προϊόντων φυσικῶν ἢ βιομηχανικῶν τῶν τόπων, ἐμμέσως δὲ καὶ τῶν προϊόντων τοῦ πνεύματος. Ἀλλ' ὁ Κρητικὸς καὶ ὁ ἄλλος νησιωτικὸς καὶ μυκηναϊκὸς Πελασγικὸς κόσμος οὐδαμῶς φαίνεται ὑποκύψας εἰς οἱανδήποτε ῥοπὴν ξένην εἰσχωροῦσαν βαθέως εἰς τὸν βίον καὶ τὸν πολιτισμόν, ἀφοῦ οὐδὲν στοιχεῖον γλωσσικόν, οὐδεμία ἰδέα θρησκευτική, οὐδεμία θεότης Αἰγυπτιακὴ ἐν Κρήτῃ λατρευομένη συνδέει τὴν νῆσον πρὸς τὴν Αἴγυπτον, οὐδ' αὐτὸς ὁ λαβύρινθος (ἰδ. περαιτέρω). Ὡς πρὸς τὴν Αἰγυπτιακὴν ἐν ταῖς Πελασγικαῖς ἢ Ἑλληνικαῖς χώραις ἐν ἀρχαιοτάτοις ποτὲ χρόνοις ἐπικράτησιν, τὸ μόνον ὅπερ

Πολλὸς δ' ἱμερόεντα χορὸν περιίσταθ' ὅμιλος
τερπόμενοι· μετὰ δέ σφιν ἐμέλπετο θεῖος ἀοιδὸς
φορμίζων· δοιὼ δὲ κυβιστητῆρε κατ' αὐτούς,
μολπῆς ἐξάρχοντος, ἐδίνευον κατὰ μέσσους.

γινώσκομεν ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν μνημείων εἶναι ὅτι αἱ νῆσοι αἱ Ἑλληνικαί, ἂν ἀληθῶς αὗται νοοῦνται αἱ νῆσοι «τῆς μεγάλης θαλάσσης» τῶν μνημείων, καὶ οἱ ἡγεμόνες *Καφτώρ* (ἂν ἀληθῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο δηλῶται ἡ Κρήτη) ἔπεμπον δῶρα εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Φαραῶ. Τῶν *Θηβῶν* τῆς Βοιωτίας τὸ ὄνομα οὐδεμίαν ἔχει ἐτυμολογικὴν σχέσιν πρὸς τὸ τῶν Αἰγυπτίων *Θηβῶν*, ἀφοῦ ἡ Βοιωτικὴ πόλις, ὅπως ἡ Ὁμηρικὴ Θήβη τῆς Τρῳάδος (κατὰ τὸ Φρυγικὸν *Τάβος*=πέτρα) σημαίνει *πέτραν*, βράχον, αἱ δὲ Θῆβαι αἱ Αἰγύπτιαι ἐκλήθησαν οὕτως ὡς πόλις τοῦ *Ἄπιδος* (Te—ap). Ἡ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ὁμηριστοῦ Γουλιέλμου Γλάδστωνος ἐξενεχθεῖσα γνώμη ὅτι ἡ Κρήτη ἦτο κέντρον πολιτικῆς διοικήσεως ἢ ἀντιβασιλείας Αἰγυπτιακῆς, ἕδρα τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Φαραῶ ἀφ᾽ οὗ προῆλθε δῆθεν τὸ Ὁμηρικὸν «*ἄναξ ἀνδρῶν*» (1), εἶναι τοσοῦτον ἀσύστατος ὅσον καὶ ἡ τῶν ποτὲ παραβαλόντων τὸ ὄνομα τοῦ Μίνωος πρὸς τὸ τοῦ θρυλουμένου πρώτου βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Μηνᾶ ἢ Μένητος· ὅσον φαντασιώδης καὶ ἡ ἄλλη ἰδέα τοῦ

---

(1) Τὸ Ὁμηρικὸν «ἄναξ ἀνδρῶν» ἐστὶν ἁπλῆ ποιητικὴ εἰκὼν καὶ ἔκφρασις περὶ ἡγεμόνος, ὅπως καὶ τὸ «ποιμένες λαῶν» (οἱ βασιλεῖς). Καὶ δὲν καλεῖται παρ᾽ Ὁμήρῳ μόνος ὁ Ἀγαμέμνων «ἄναξ ἀνδρῶν», ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἥρωες καὶ ἡγεμόνες καὶ ἐπίσημοι ἄνδρες. Ἐν Ὀδυσσείᾳ ὁ Ὀδυσσεὺς προσφωνεῖ τὸν Τειρεσίαν ἐν Ἅδῃ ἄνακτα (Ὀδ. Λ, 144). Ἄνακτες δὲ καὶ Ἄνακες καὶ Ἄνακοι, ὡς γνωστόν, καλοῦνται καὶ οἱ δύο μεγάλοι θεοὶ (Κάβειροι). Φαίνεται ὅτι ὁ Γλάδστων εἰς τὴν πεπλανημένην αὐτοῦ γνώμην παρεσύρθη ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ ὑφισταμένης παρά τισι γνώμης περὶ ἐπεκτάσεως τῆς Αἰγυπτιακῆς ἀρχῆς ἐπὶ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, καὶ περὶ λέξεως δῆθεν Αἰγυπτιακῆς *ανακτου* ἀναγνωσθείσης δῆθεν ἔν τισι μνημείοις καὶ σημαινούσης ἡγεμόνα. Ἡ γνώμη τοῦ Γλάδστωνος ἀγγελθεῖσα εἰς τὴν τῷ 1892 συγκροτηθεῖσαν ἐν Λονδίνῳ σύνοδον τῶν Ἀσιανολόγων οὐδεμιᾶς ἔτυχε προσοχῆς. Ἄλλοι Ἀσιανολόγοι, ὡς ὁ Γερμανος Windischmann (ἐν τῇ πραγματείᾳ Ursagen der Arischen Völker ἤτοι Παναρχαῖοι μῦθοι τῶν Ἀριων) παριστησι τας περι Μίνωος Ἑλληνικας παραδόσεις ὡς τοπικὸν περιορισμὸν τοῦ καθολικοῦ μύθου τῶν Ἀρίων λαῶν περι τοῦ πρώτου ἀνθρώπου καὶ νομοθέτου Μανοῦ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς, Μάνου παρὰ τοῖς Φρυξὶ καὶ Λυδοῖς, Μάνου παρὰ Γερμανοῖς). Ἴσως ἔχει τὸ ὄνομα συνάφειάν τινα προς τὸ τοῦ Μινύου (Μινύας) ἢ Μιννοῦ, καὶ τῶν Μινυῶν καθόλου. (Ὑπῆρχε δὲ και ἡ Ἀρμενικὴ χώρα Μυννὰς καλουμένη· Νικ. Δαμασκ. παρὰ Ἰωσήπῳ Α 3, 6).

Τὴν γνώμην ὅτι ὁ περι ***Μινωος*** τῆς Κρήτης μῦθος εἶναι ἁπλοῦς τοπικὸς περιορισμὸς ἢ ἐντοπισμός (localisation) των περὶ τοῦ Ἰνδικου Μανοῦ, τοῦ Φρυγοπελασγικοῦ Μάνου καὶ τοῦ Γερμανικοῦ Μανου, υπεστήριξεν ἰδίως ὁ πολὺς Γερμανος ἀσιανολόγος Windischmann (ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πραγματειᾳ αὐτοῦ μύθων). Συνηγοροῦσι δ᾽ ὑπὲρ τῆς γνωμης ταυτης ἰδίως τὰ (ἄγνωστα ὡς φαινεται τῳ Γερμανῷ ἐρευνητῃ) ὑπὸ του Πλατωνος (Γοργ. § 80) εἰς τὸ στόμα τοῦ Διος τιθεμενα ρηματα «ἐγω μὲν οὖν ἐποιησάμην δικαστὰς υἱοὺς ἐμαυτοῦ ***δυο μὲν ἐκ της Ἀσιας***, Μινω τε καὶ Ῥαδάμανθυν, ἕνα δὲ τῆς Εὐρώπης Αἰακόν· ὥστε κατὰ Πλατωνα ὁ Μίνως, όπως και ο Ῥαδαμανθυς, εἶναι ἥρως ***Ἀσιανος*** τῆς μεγάλης Ἀσίας. (Ἐν τῷ ***Ῥαδαμανθυς*** του Ἑλλην. μύθου, ὅπερ φαινεται συγγενὲς πρὸς τὸ γνωστον ὄνομα του βασιλεως τῶν Ἰβήρων (Γεωργιανων) του Καυκάσου Ῥαδαμίσταν, ὁ Windischmann κύριον μερος τοῦ κατ᾽ αυτον συνθετου (ἐκ τοῦ *ῥα*) ονόματος εὑρίσκει το ***δάμανθυς***, οὗ την ριζαν ***δαμ*** φέρει εἰς συνάφειαν προς το Ἰνδικὸν ***Yαμα*** και Βακτρ. ***Yγιμα***, ὀνόματα τῶν θεῶν τοῦ ᾄδου).

Ἀλλ᾽ ὁ ἐν Κρήτῃ ἐντοπισθεὶς ἐν τῷ Μίνωι καθολικὸς Ἄριος θεὸς ἢ ἥρως παρεμορφώθη πολυειδῶς εν τοῖς Ἑλληνικοις μύθοις ἰδιως ὑπο των τραγικων ποιητῶν, ἐκδικουμενων αὐτον δια τὰς πάλαι πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐχθρικὰς πράξεις αὐτοῦ. Παρὰ Πλάτωνι (Μιν. § 13—16) ὁ Σωκράτης ἐξηγούμενος τὴν αντιθεσιν του μεταξὺ των ὑπο του Ὁμήρου και Ἡσιόδου εγκωμιαζομενου Μινωος προς τον τῆς τραγικης ποιησεως τῶν Ἀθηνων λεγει : «... ἐξημαρτεν ὁ Μινως πολεμήσας τῃδε τῃ πόλει, εν ᾗ αλλη τε πολλη σοφια ἐστὶ καὶ ποιηται παντοδαποὶ τῆς τε ἄλλης ποιήσεως και τραγῳδιας... ἐστι δὲ ποιήσεως δημοτερπεστατόν τε και ψυχαγογικωτατον ἡ τραγῳδια, εν ᾗ δὴ εντεινοντες ἡμεῖς τὸν Μινων ***τιμωρουμενοι*** ανθ᾽ ὧν ἡμᾶς ἠναγκασε τοὺς δασμοὺς τελεῖν ἐκείνῳ».

μεγάλου Ἄγγλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ Ὁμηριστοῦ ὅτι ὁ Ὅμηρος εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἰδεώδους εἰκόνος τοῦ Ἀχιλλέως εἶχεν ἐν νῷ τοὺς μεγάλους βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ δὴ τὸν Ραμσῆ Β' τὸν Μέγαν. Οὐδὲν ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς μνημείοις ἐμφαίνει ἐπικράτησιν πολιτικὴν Αἰγυπτιακὴν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς θαλάσσαις. Οἱ περὶ Δαναοῦ καὶ Αἰγύπτου μῦθοι τῶν μεθ' Ὅμηρον χρόνων οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἔννοιαν ἢ αἰνιγμὸν ἐπεκτάσεως τῆς Αἰγυπτιακῆς ἀρχῆς ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον, ἀφοῦ ἄλλως καὶ ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς μνημείοις οὐδεὶς τοιοῦτος ὑπάρχει ὑπαινιγμός. Ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτὸ τοῦ Μίνωος, πᾶσαι αἱ Ἑλληνικαὶ παραδόσεις παριστῶσιν αὐτὸν ὡς Ἕλληνα παλαίτατον βασιλέα τῆς Κρήτης, ἄρξαντα παντὸς τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Δυτικῆς ἔτι περὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν Μεσογείου. Εἴτε δὲ ὑπῆρξεν ἀληθῶς Μίνως καλούμενος ἡγεμὼν ἐν Κρήτῃ, εἴτε ἦν τὸ ὄνομα ἁπλῶς κλῆσις (ἡγεμών), ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Μίνωος ἐκπροσωπεῖται ὅλη ἡ κατὰ θάλασσαν δύναμις τῆς Κρήτης ἡ ἐκταθεῖσα ἐπὶ μέγα ἐκτὸς τῆς νήσου, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ 8—9 ἐν Κρήτῃ καὶ ἐκτὸς ταύτης τὸ ὄνομα τοῦ μυθικοῦ ἡγεμόνος φέρουσαι πόλεις. Παρ' Ὁμήρῳ δὲ παριστᾶται ὁ Μίνως ὡς υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ *ὀαριστής* (σύντροφος) αὐτοῦ καὶ ὡς πατὴρ τοῦ πρώτου μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀνθρώπου Δευκαλίωνος.

Ὁ περὶ τὸν Μίνων μυθικὸς κύκλος ὁ συνάπτων αὐτὸν δῆθεν πρὸς τὴν Φοινίκην καὶ αἰνισσόμενος τὴν ἐπὶ τὸν Κρητικὸν πολιτισμὸν ἐπίδρασιν τοῦ Φοινικικοῦ κατὰ τὰς νεωτάτας ἐν Κρήτῃ ἐρεύνας οὐδένα τοιοῦτον ὑπαινιγμὸν δύναται νὰ ἔχῃ. Ἡ δῆθεν ἀπὸ τῆς Σιδῶνος ὑπὸ Διὸς Ταύρου εἰς Κρήτην ἀχθεῖσα καὶ ἐνταῦθα τὸν Μίνων τεκοῦσα κόρη τοῦ βασιλέως τῆς Φοινίκης Εὐρώπη οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν Φοινίκην, εἶναι δὲ ἁπλούστατα ἡ πανταχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ ὡς ἐπὶ ταύρου καθημένη παριστανομένη Ἄρτεμις ταυροπόλος. Ἡ ἐξήγησις τοῦ περὶ Εὐρώπης μύθου ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκ Φοινίκης ἀποικίσεως μέρους Κρήτης δὲν εἶναι ὀρθὴ κατὰ Ed. Meyer (Geschichte d. Altert. τ. 2, σ. 148). Ὁ ταύρου μορφὴν ἔχων Ζεὺς κατ' αὐτὸν οὐδεμίαν ἔχει συνάφειαν πρὸς τὸν Βάαλ τῆς Φοινίκης, ὅστις οὐδ' αὐτὸς ἔχει μορφὴν ταύρου. Μόνοι οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Μωαβῖται τῆς Παλαιστίνης εἶχον παραλάβει ἐξ Αἰγύπτου πιθανῶς θεὸν ταύρου μορφὴν ἔχοντα, εἰς ὃν οἱ Μωαβῖται προσέφερον καὶ ἀνθρωπίνας θυσίας (εἰς τὸν *Μολόχ*. Τὸ ὄνομα Μολὸχ σημαίνει ἁπλῶς *βασιλεύς*, Ἑβρ. μέλχ, Συρ. μάλχ, Ἀραβ. μελέκ), ὁ δὲ ἐν Κρήτῃ λατρευόμενος Ταῦρος Ζεὺς εἶναι θεότης Κρητικὴ καλουμένη Ἀστέριος Ζεύς, οὗτινος ἡ βραδύτερον κατὰ τὸ ὄνομα τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Εὐρώπης Εὐρώπη κληθεῖσα γυνὴ ἐν Κρήτῃ εἶναι ἡ ἐντοπία θεότης Ἑλλωτίς, ἧς αἱ ἑορταὶ καλοῦνται Ἑλλώτια.

Ἡ χώρα, πρὸς ἣν ἡ Κρήτη συνδέεται στενῶς καὶ μυθολογικῶς καὶ θρησκευτικῶς, εἶναι ἡ Πελασγικὴ Μικρὰ Ἀσία, πρὸς ἣν αὖθις στρέφομεν τὸν λόγον.

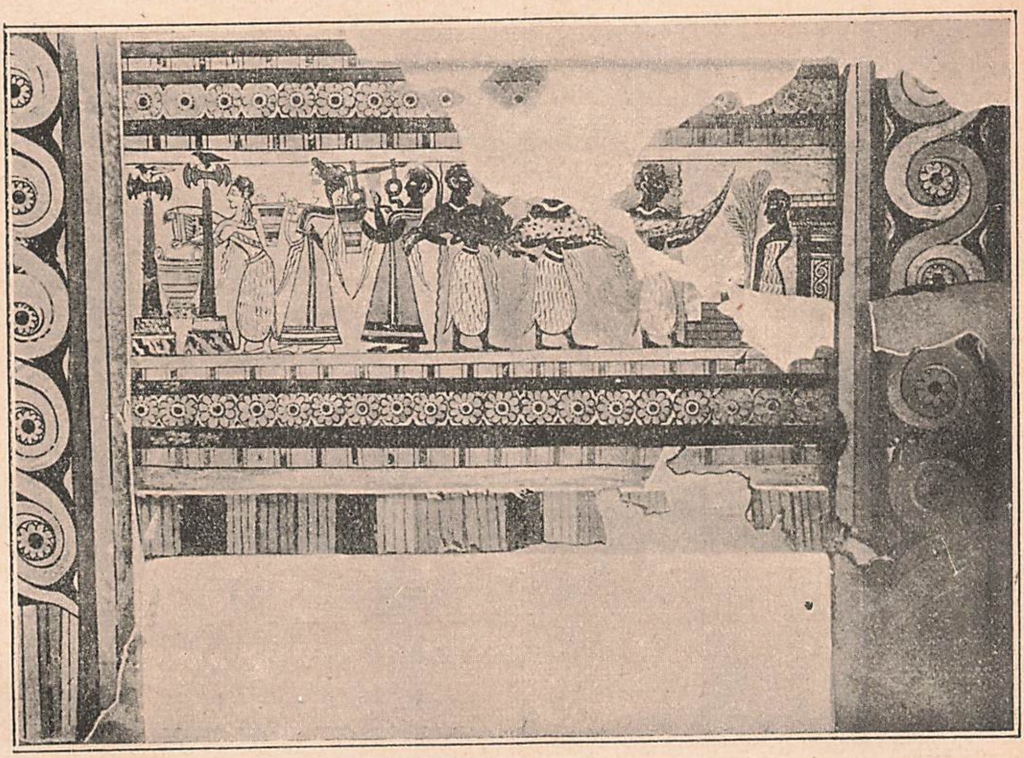
Ε'

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΩΝ ΘΡΑΚΟΠΕΛΑΣΓΩΝ

Ζεὺς *Στράτιος* ἢ *Ἄρης Ποντικός*. Ὁ μέγιστος τῶν θεῶν τῶν Θρᾳκοπελασγῶν Ἀσίας καὶ Εὐρώπης εἶναι ὁ παρὰ τοῖς εὑρεταῖς τούτοις τοῦ σιδήρου καὶ τῶν σιδηρῶν ὅπλων θεὸς τοῦ πολέμου καὶ τοῦ πελέκεως ὡς συμβόλου τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ τοῦ *σιδήρου* καὶ τοῦ χάλυβος. Ἐν Ἀρμενίᾳ, ἰδίως ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀλαροδίων, ὁ ὕψιστος τῶν θεῶν καλεῖται *Χάλδι* (Chaldi) ἢ Χάλδια, φέρων ὄνομα συνδεόμενον μετὰ τῆς χωνεύσεως τοῦ σιδήρου. Εἶναι πατὴρ πάντων τῶν θεῶν, οἵτινες καλοῦνται υἱοὶ αὐτοῦ ὡς θεοῦ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ πελέκεως, ὡς παριστάνεται ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ μέχρι νῦν γνωστῷ λιθίνῳ ἀγάλματι αὐτοῦ τῷ εὑρισκομένῳ νῦν ἐν τῷ Βρεττανικῷ μουσείῳ, ὅπου

μετηνέχθη ἀπὸ Ἀρμενίας, καὶ ἀνήκοντι κατὰ τοὺς Ἄγγλους ἀρχαιολόγους εἰς τὴν δευτέραν π. Χ. χιλιετηρίδα.

Ὁ αὐτὸς θεὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Χάλυψ* ὡς υἱὸς τοῦ Ἄρεως (Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ. 14-375) ἐλατρεύετο δυτικώτερον τῆς Ἀρμενίας ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Πόντῳ, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Τιβαρηνῶν καὶ Μόσχων. Ὁ θεὸς οὗτος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλεῖται καὶ Ἄρης. Τὸ κέντρον τοῦ Τιβαρηνοῦ τούτου Ἄρεως ἦτο ἔν τινι μικρᾷ νήσῳ τῆς Τιβαρηνῆς

Σαρκοφάγος εὑρεθεῖσα ἐν Ἁγίᾳ Τριάδι Κρήτης

παραλίας κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ τῆς χώρας τῶν Ἀμαζόνων *Θερμώδοντος*, καλουμένη κατὰ Πλίνιον (V 6 καὶ 13) *Χαλκηρίτιδι* καὶ *Ἀρείᾳ* ἢ Ἀρητίᾳ. Κατὰ τὸν Ἀπολλώνιον Ῥόδιον (Β', 1032), ὅτε οἱ Ἀργοναῦται παρέπλεον τὴν Ἀρητιάδα, εἶδον ἐναντίον αὐτῶν ἐφορμῶντα ἐχθρικῶς στρατὸν πτηνῶν («Ἀρήϊον ἀΐσσοντα ὄρνιν») *σιδηροπτέρων*, ἔργον ἐχόντων νὰ φυλάττωσι τὴν ἱερὰν νῆσον τοῦ Ἄρεως ἐναντίον οἱουδήποτε πολεμίου. (Ὁ Ἀπολλώνιος καλεῖ αὐτὰς «στυφελὰς ὄρνιθας». Ὑπὸ τοιαύτην δὲ ἰδιότητα ὀρνίθων εἰσέδυσαν αὗται ὡς Στυμφαλίδες ὄρνιθες καὶ εἰς τὸν κύκλον τῶν περὶ τοῦ Ἡρακλέους μύθων : Κτίστης τοῦ ἱεροῦ ἐλέγετο *Ὀτρήρη*, φέρουσα ὄνομα ὅπερ βλέπομεν ἐν τῇ θυγατρὶ τοῦ Ἄρεως καὶ βασιλίδι τῶν Ἀμαζόνων. Πιθανῶς τὸ ὄνομα ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ *Θρᾳκικὸν* φῦλον τῶν *Τρηρῶν*, συμμάχων τῶν Κιμμερίων).

Ζεὺς Στράτιος. Ὁ ἐν Χαλύβῃ θεὸς τοῦ πολέμου καὶ τοῦ σιδήρου καλεῖται ἐν τῇ Ποντικῇ Καππαδοκίᾳ *Ζεὺς Στράτιος*. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα Στράτιος ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ εἶναι πιθανῶς μετάφρασις ἐγχωρίου τινὸς ὀνόματος Χάλυβος, τοῦ Ποντικοῦ Ἄρεως τῶν Χαλύβων, οὗ καὶ μαντεῖον καθ' Ἡρόδοτον ὑπῆρχε παρὰ τοῖς Χάλυψι τοῦ Πόντου : Ἡροδ. Ζ' 76 «Ἐν τούτοισι τοῖσι ἀνδράσι Ἄρεος ἔστι

χρηστήριον». (Τὴν λατρείαν καὶ δὴ τὴν θυσίαν, ἣν ἐτέλουν οἱ βασιλεῖς τοῦ Πόντου εἰς τὸν *Στράτιον* Δία ἴδ. περιγραφομένην διὰ μακρῶν ἐν Ἀππιανοῦ Μιθριδ. § 66), Αὐτοὶ δὲ οἱ ἐν Πόντῳ τῷ Καππαδοκικῷ, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀμαζόνων, ὡς *Στράτιον* λατρευόμενον Δία εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὡς ἐθνικὸν θεὸν ἀπὸ κοινοῦ λατρευόμενον ὑπὸ τριῶν ὀνομαστοτάτων ἀδελφῶν Θρᾳκικῶν λαῶν τῆς χώρας ταύτης, Μυσῶν ὁμοῦ καὶ Λυδῶν καὶ Καρῶν, καὶ δὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ζεὺς Κάριος, Ζεὺς Στράτιος, Ζεὺς Ὀσογώας καὶ Ζεὺς *Λαβρανδεὺς* ἢ *Λαβρανδηνός*. Περὶ τοῦ Καρίου Διὸς λέγει ὁ Ἡρόδοτος (Α' 171) «ἀποδεικνῦσι δὲ (Κᾶρες) ἐν Μυλάσοισι Διὸς Καρίου ἱερὸν ἀρχαῖον, τοῦ Μυσοῖσι καὶ Λυδοῖσι μέτεστι ὡς κασιγνήτοισι ἐοῦσι τοῖσι Καρσί. Τὸν γὰρ Λυδὸν καὶ τὸν Μυσὸν λέγουσιν εἶναι Καρὸς ἀδελφεούς». Περὶ δὲ τοῦ Διὸς Στρατίου καὶ τοῦ Διὸς τοῦ Λαβρανδέως λέγει ὁ Στράβων (ΙΔ. 659) «Ἔχουσι δ' οἱ Μυλασεῖς ἱερὰ δύο τοῦ Διός, τοῦ τε Ὀσογῶα ([1]) καλουμένου καὶ Λαβρανδηνοῦ· τὰ δὲ *Λάβρανδα* κώμη ἐστὶν ἐν τῷ ὄρει κατὰ τὴν ὑπέρθεσιν τὴν ἐξ Ἀλαβάνδων εἰς τὰ Μύλασα, ἄπωθεν τῆς πόλεως· *ἐνταῦθα νεώς ἐστιν ἀρχαῖος καὶ ξόανον Διὸς Στρατίου*· τιμᾶται δὲ ὑπὸ τῶν κύκλῳ καὶ ὑπὸ τῶν Μυλάσων, ὁδός τε ἔστρωται σχεδόν τι καὶ ἑξήκοντα στάδια μέχρι τῆς πόλεως, *ἱερὰ καλουμένη*, δι' ἧς πομποστολεῖται τὰ ἱερά· ἱερῶνται *δ' οἱ ἐπιφανέστατοι* τῶν πολιτῶν ἀεὶ διαβίου ([2]).

Λάβρυς (σύμβολον ἱερὸν Θρᾳκοπελασγικόν). Τὸ ὄνομα τοῦ Λαβρανδέως ἢ Λαβρανδηνοῦ Διὸς εἰς τὸ πραγματευόμενον ὑφ' ὑμῶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ζήτημα τοῦ πολεμικοῦ θεοῦ τοῦ Χαλυβικοῦ Πόντου εἶναι μεγάλης σημασίας ἅτε συνάπτον τοὺς Θρᾳκικοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας Λυδούς, Μυσοὺς καὶ Κᾶρας πρὸς τοὺς ἐν Πόντῳ ἀδελφοὺς αὐτῶν Θρᾷκας, Χάλυβας, Ἀμαζόνας. Τὰ ὀνόματα Λαβρανδεὺς καὶ Λαβραυνδεύς κατὰ Πλουταρχ. (Αἴτια Ἑλλην. § 45) παράγονται ἐκ τῆς Λυδικῆς λέξεως *λάβρυς* τῆς σημαινούσης *πέλεκυν*, ἤτοι σύμβολον ἱερὸν τοῦ Ποντικοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ σιδήρου. Τὸ δὲ ὄνομα *λάβρυς* ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸ ὄνομα τῶν *Τιβαρηνῶν*, ὅπερ δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ *πελεκυφόρος* ἢ σφυροκόπος χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Οὕτω καλεῖται ἐν τῇ Γενέσει (Δ'. 22), ὡς εἴρηται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὁ τῶν Τιβαρηνῶν ἢ Τουβὰλ ἢ Θωβὲλ (παρὰ τοῖς Ο') γενάρχης Κάϊν-Τουβάλ (πρβλ. τὸ Περσικὸν teber ἢ tewer=πέλεκυς, tebr=τύμπανον χαλκοῦν μέγα. Ἀρμεν. tabar ἢ dabar ([3])=πέλεκυς, tabaravor=πελεκυφόρος. Ἐκ τοῦ Ἀρμεν. δὲ d a b a r δύναται ἁπλούστατα νὰ ἐτυμολογηθῇ τὸ Ποντοκαρικὸν *λάβρυς*, συχνοτάτης οὔσης ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις, καὶ μάλιστα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ Λατινικῇ, τῆς μεταβολῆς τοῦ δ (d) εἰς λ (πρβλ. lacryma δάκρυμα, meditor μελετῶ). Διαφερόντως σπουδαία εἶναι ἡ παράδοσις περὶ τῆς ἐκ Πόντου εἰς τὴν Λυδίαν κομιδῆς τῆς Ποντικῆς *λάβρυος*. Ἡ λάβρυς, ἥτις κατὰ Στράβωνα ὡς σύμβολον ἱερὸν ἐθεωρεῖτο Καρικὸν καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τούτων φυλαττομένη ἐτύγχανε τιμῶν ἱερῶν, κατὰ τὴν πλέον ἀξιόπιστον καὶ πρὸς τὴν ἄλλην

---

(1) Ὁ Ὀσογώας ἐκαλεῖτο καὶ *Χρυσαορεύς*, ὅπερ φαίνεται ὅτι εἶναι ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ *Ὀσογώα* (ἐκ τοῦ Ἀρμεν. osg=χρυσός, osgi=χρυσοῦς.

(2) Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Ε' 119 «Μοῦνοι δὲ τῶν ἡμᾶς ἴδμεν Κᾶρές εἰσι οἱ Διῒ Στρατίῳ θυσίας ἄγουσι»), οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι οἱ Κᾶρες ἦσαν οἱ ἀποτελοῦντες τὸ κέντρον τῆς τοῦ Στρατίου Διὸς λατρείας ἐν τῇ δυτικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, διότι ἄλλως καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Πόντῳ ἐπεχωρίαζεν ἡ τοιαύτη λατρεία.

(3) Ἐν τῇ Ἀρμενικῇ συχνότατα ἀνταλλάσσονται οἱ φθόγγοι t καὶ d καὶ ὅ,τι ἐν ταῖς νοτίαις χώραις προφέρεται ὡς t, ἐν ταῖς βορείαις προφέρεται ὡς d.

ἱστορίαν τῆς λάβρυος αὐτῆς συμφωνοτέραν παράδοσιν ἣν ἀρχῆθεν ἱερὸν κειμήλιον Λυδικόν, ἀπὸ Λυδίας ἐν πολέμῳ σκυλευθὲν καὶ εἰς Καρίαν κομισθέν. Τοῦτο λέγει ὁ Πλούταρχος (Πλουτ. Αἴτ. Ἑλλ. σ. 45)· «Ἐπεὶ δὲ Γύγης (Λυδὸς) ἀποστὰς ἐπολέμει πρὸς αὐτὸν (τὸν βασιλέα τῆς Λυδίας Κανδαύλην), ἦλθεν Ἄρσηλις ἐκ Μυλασέων ἐπίκουρος τῷ Γύγῃ μετὰ δυνάμεως, καὶ τόν τε Κανδαύλην καὶ τὸν ἑταῖρον αὐτοῦ διαφθείρει καὶ τὸν *πέλεκυν* εἰς Καρίαν ἐκόμισε μετὰ τῶν ἄλλων λαφύρων». Ὑπάρχει δὲ καὶ ἄλλη τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ παράδοσις «ὅτι Ἡρακλῆς Ἱππολύτην (τὴν βασίλισσαν τῶν Ἀμαζόνων τοῦ Πόντου) ἀποκτείνας καὶ μετὰ τῶν ἄλλων αὐτῆς ὅπλων λαβὼν τὸν πέλεκυν Ὀμφάλῃ (1) τῇ βασιλίσσῃ τῆς Λυδίας δῶρον δέδωκεν. Οἱ δὲ μετ' Ὀμφάλην Λυδῶν βασιλεῖς ἔφερον αὐτὸ ὥς τι τῶν ἄλλων ἱερῶν ἐκ διαδοχῆς παραλαμβάνοντες». Ἀλλὰ καὶ ἡ παρὰ Νικολάῳ τῷ Δαμασκηνῷ παράδοσις ὅτι Γύγης ἐκδιωχθεὶς ἐκ τῆς Λυδίας κατέφυγεν εἰς τοὺς Συρίους τοῦ Πόντου καὶ ἐνταῦθα ἔγημε γυναῖκα ἐντοπίαν μαρτυρεῖ, πόσον στεναὶ ἦσαν αἱ μεταξὺ Πόντου καὶ Λυδίας σχέσεις. Ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται κυρίως περὶ τῆς *λάβρυος*.

Τὸ ἱερὸν τοῦτο σύμβολον, τὸ τοσοῦτον τιμώμενον ἐν Πόντῳ καὶ ἐν Λυδίᾳ καὶ Μυσίᾳ καὶ Καρίᾳ, μετὰ Φρυγῶν καὶ Καρῶν καὶ τῆς παρὰ τούτοις λατρείας τοῦ πελέκεως μετέβη καὶ εἰς Κρήτην. Τὰς περὶ *λάβρυος* παραδόσεις συνάψαντες οἱ μεγάλοι ἐρευνηταί, ἰδίως ὁ ἐν τούτοις ἐπιφανέστατος Dörpfeld, πρὸς τὰς ἐκ τῶν μεγάλων ἐν Κρήτῃ ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων προερχομένας εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ Θρᾳκοφρυγικῆς λατρείας ἀπεφήναντο γνώμην ὅτι ὁ πολυθρύλητος μυθολογούμενος *λαβύρινθος* τῆς Κρήτης ἔχει ἀρχὴν ἀπὸ τῆς λάβρυος ὡς ἱεροῦ συμβόλου ἐν τῇ Φρυγοθρᾳκικῇ λατρείᾳ.

Λάβρυς καὶ *Λαβύρινθος*. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Αἰγύπτου ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, Στράβωνος καὶ Διοδώρου, τοῦ καὶ λεπτομερέστερον περιγράψαντος αὐτό, καὶ ὑπὸ τοῦ Λατίνου Πλινίου, οἰκοδόμημά τι ἐν τῇ Μέσῃ Αἰγύπτῳ παρὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων *Μοίριδα* κληθεῖσαν λίμνην, ἐγγὺς τῆς Ἀρσινόης ἢ Κροκοδείλων πόλεως, οἰκοδόμημα λιθόκτιστον τεραστίων διαστάσεων, πολυδαίδαλον, μετὰ περιπλόκων διαδρόμων, μετὰ δώδεκα διαμερισμάτων (μετὰ τριῶν αὐλῶν ἑκάστου διαμερίσματος), χρησιμεῦον ὡς κέντρον τῶν 12 ἰδιαιτέρων νομῶν ἢ ἡγεμονιῶν τῆς Αἰγύπτου, κτισθὲν δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀμενόφιος (Amenemchat τῆς 11ης δυναστείας, βασιλεύσαντος περὶ τὰ 2100 π. Χ). Τὰ λείψανα τοῦ πελωρίου τούτου οἰκοδομήματος ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Αἰγυπτιολόγου Διψίου, τὸ δὲ ὄνομα ἡρμηνεύθη ὑπὸ τῶν Αἰγυπτιολόγων Brugsch καὶ Μαριέττη Lopa—rohum, κατὰ Μασπερὼ Lopa—ra—hount, τ. ἔ. ναὸς ἐπὶ τῶν ἐκβολῶν τῆς διώρυγος, κατὰ τὴν τοῦ Μασπερῶ ἑρμηνείαν καὶ ἀνάγνωσιν «*ναὸς ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς λίμνης*».

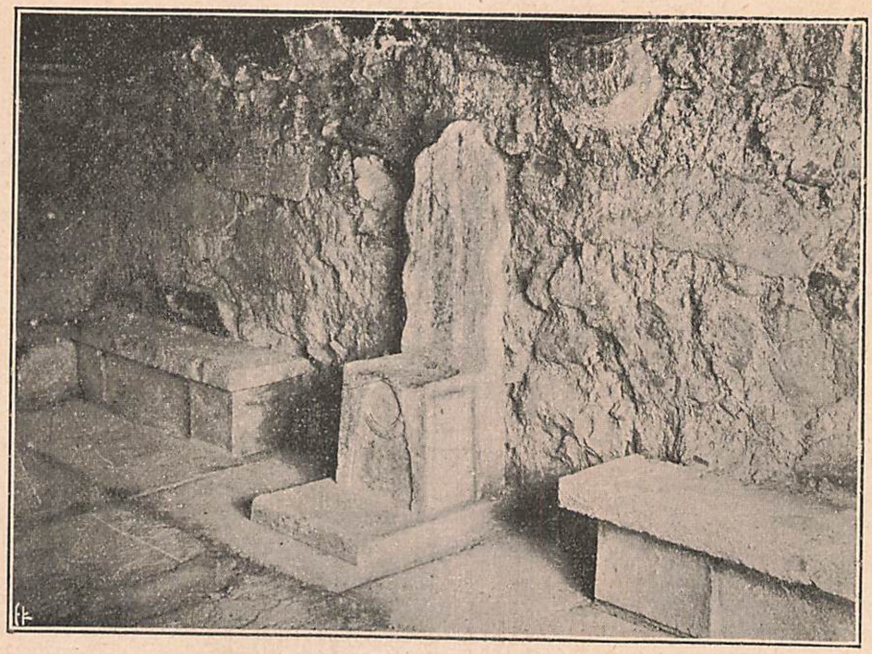
Προκειμένου νῦν ἡμῖν τοῦ ζητήματος, ποτέρα τῶν γνωμῶν εἶναι εὐλογωτέρα καὶ ὀρθοτέρα, ἂν δηλονότι ὁ λαβύρινθος τῆς Κρήτης ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ l o p a r o h u m, ὡς ἐφρονεῖτο πρότερον, ἢ ἐκ τοῦ Θρᾳκοποντικοῦ *λάβρυς*, προτιμοτέρα εἶναι πάντως καὶ ἐπιστημονικωτέρα ἡ γνώμη ἡ δευτέρα. Ἀλλ' ἡμεῖς ὡς

(1) Ἡ ***Ὀμφάλη*** εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν τοῖς δυτικοῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας λατρευομένην θεὰν ***Πορδοσελήνην*** ἢ ***Ἀπποgδηνήν*** (ἐν Μυσίᾳ). Τὸ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ὀνόμασι τούτοις *πορδ* εἶναι πάντως τὸ Ἀρμενικὸν pord=ὀμφαλός. Πάντα δὲ τὰ ὀνόματα ταῦτα ὡς καὶ τὸ *Τμωλία* ***Ἄρτεμις*** εἶναι ἐπίθετα τῆς Φρυγικῆς μεγάλης μητρὸς τῶν θεῶν.

πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπέχομεν πάντοτε, ἔχοντες ἀνέκαθεν τὴν γνώμην ὅτι *λαβύρινθος* εἶναι λ. ἀκραιφνῶς Ἑλληνική, ἔχουσα συνάφειαν πρὸς τὸ *λαύρα* ἤτοι ὁδὸς στενωπὸς ἰδίως μεταξὺ πετρῶν καὶ βράχων καὶ δένδρων, ὁδὸς ἀνώμαλος (ἴδ. Ὀδυσσ. Χ, στ. 128

Ἀκρότατον δὲ παρ' οὐδὸν ἐϋσταθέος μεγάροιο
ἦν ὁδὸς ἐς *λαύρην*, σανίδες δ' ἔχον εὖ ἀραρυῖαι,

καὶ 137 «αὔλῆς καλὰ θύρετρα καὶ ἀργαλέον στόμα λαύρης» καὶ Πινδαρ. Πυθ. 8,86 «κατὰ *λαύρας* δ' ἐχθρῶν ἀπάοροι πτύσσοντι») (¹). Ἐν τῇ εἰκόνι

Ἡ αἴθουσα τοῦ θρόνου ἐν Κνωσσῷ. Θρόνος καὶ παρ' αὐτὸν ἕδρανα τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀξιωματούχων

δὲ τοῦ *λαβυρίνθου* φαίνεται μᾶλλον ἐπικρατοῦσα ἡ ἔννοια τῶν πολλῶν σκολιῶν ἢ ἐπικαρσίων (²) ὁδῶν ἢ τὸ τοῦ μεγέθους τῶν μεγάρων. Ἐντεῦθεν δὲ ἐν τοῖς χριστιανικοῖς χρόνοις τὰ μοναστήρια τὰ ἔχοντα πολυπλόκους διαδρόμους ὠνομάσθησαν Λαῦραι.

Λάβαρον. Καθ' ἡμᾶς πολλῷ πλείονα ἴσως τοῦ *λαβύρινθος* συνάφειαν πρὸς τὸ *λάβρυς* ἔχει τὸ *λάβαρον*. Λάβαρον, ὡς γνωστὸν, εἶναι ἡ σημαία ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν, κατασκευάσαντα ταύτην κατὰ τὸν τύπον τοῦ ἐν οὐρανῷ φανέντος αὐτῷ σημείου τοῦ σταυροῦ. Πάντως τὸ λάβαρον, ὡς εἶχεν ἀπὸ Κωνσταντίνου καὶ ἐντεῦθεν μετὰ τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ καὶ τοῦ μονογράμματος ☧ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἔργον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἀλλ' ἐνταῦθα πρόκειται οὐχὶ περὶ τοῦ πράγματος, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὀνόματος. Ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ

(1) Πρβλ. Λόγοι λαβυρίνθοις ὅμοιοι (Λουκιαν.) διὰ τὰ σκολιὰ λόγια λαβύρινθων σκολιώτερα (Διον. Ἁλικ.).

(2) Ἡρόδ. Α, 180 «τὰς ὁδοὺς ἰθέας, τάς τε ἄλλας καὶ τὰς ἐπικαρσίας τὰς ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἐχούσας· κατὰ δὴ ὦν ἑκάστην ὁδὸν ἐν τῇ αἱμασιῇ τῇ παρὰ τὸν ποταμὸν πυλίδες ἐπῆσαν, ὅσαι περ αἱ λαῦραι».

εἶναι λέξις Γαλατική, ὡς ἐφρονεῖτο μέχρι τινός, δὲν θεωρεῖται γνώμη ἀσφαλής. Ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐξ ἄλλων Ἀρίων γλωσσῶν προταθεῖσαι ἐξηγήσεις καὶ ἐτυμολογίαι τοῦ ὀνόματος θεωροῦνται ἐπισφαλεῖς. Ἐζητήθη δ' ἐπ' ἐσχάτων καὶ ἐν ταῖς Σημιτικαῖς γλώσσαις τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ἄνευ ἐπιτυχίας. Ὑπάρχουσι καὶ οἱ φρονοῦντες ὅτι ἡ λ. πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν ταῖς Ἀσιατικαῖς γλώσσαις, ἐν τῇ Περσικῇ, Ἀρμενικῇ, Πεχλεβικῇ, διότι θεωροῦσιν οὗτοι πιθανώτατον ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Τραϊανοῦ τὸ πρῶτον προελάσαντος εἰς τὰς πέραν τοῦ Τίγρητος χώρας εἰσήχθη τὸ πρῶτον τὸ *λάβαρον* εἰς Ρώμην.

Νόμισμα τῆς Τενέδου

Οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος τὸ ἔτυμον τῆς λ. πρέπει νὰ ζητηθῇ πάντως ἐν τῷ *λάβρυς* τῶν Ποντικῶν χωρῶν.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς λάβρυος ἢ πελέκεως σύμβολον τοῦ Στρατίου Διὸς ἢ τοῦ Χαλυβικοῦ Ἄρεως παρὰ τῷ πελέκει ἦτο καὶ τὸ ξίφος, σύμβολον τῆς δυνάμεως τοῦ σιδήρου, ἅμα δὲ καὶ τοῦ πολέμου. Ὁ Αἰλιανὸς (Περὶ ζῴων ἰδιότητος 12, 30) λέγει· «Εἰς τόδε ἄγαλμα (τοῦ Καρίου καὶ Στρατίου Διὸς) ξίφος *προσήρτηται* καὶ τιμᾶται καλούμενος Καριός τε καὶ Στράτιος». Ξίφος δὲ τοιοῦτο εὑρίσκομεν καὶ ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας (Πλούταρχ. Περὶ ἐκλελοιπόντων χρηστηρίων § 21 : «Περὶ δὲ τοῦ Κύδνου καὶ τῆς ἱερᾶς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Ταρσῷ μαχαίρας ὡς ὁ Κύδνος μᾶλλον ἐκκαθαίρει τὸν σίδηρον ἐκεῖνον». Ἀλλὰ καὶ ἐν Κομάνοις τῆς Καταονίας ὑπῆρχε ξίφος, ὅπερ παραδίδεται ὅτι ἐκεῖ ἐκομίσθη ὑπὸ τῆς Ἰφιγενείας καὶ τοῦ Ὀρέστου (Διων. Κάσσ ΛΔ' 13 «Καὶ γὰρ μυθολογοῦσι καὶ δεικνύουσι τά τε ἄλλα πάντα ἐκ τοῦ ὁμοίου καὶ τὸ ξίφος ὡς αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ τῆς Ἰφιγενείας ὃν ἀμφότεραι αἱ πόλεις (Κόμανα τοῦ Πόντου καὶ Κόμανα τῆς Καταονίας) ἔχουσιν».

Ὀνομαστὸς τόπος τῆς τοῦ πελεκυφόρου καὶ ξιφηφόρου Χαλυβικοῦ Ἄρεως ἦτο καὶ ἡ ἐν τῇ Μυσιακῇ παραλίᾳ κειμένη νῆσος *Τένεδος* (τὸ ὄνομα φαίνεται ἔχον συνάφειαν πρὸς τὸ Ἑλλην. *τένδειν*, Λατιν. tondere = κείρειν· πρβλ. τὸ ὄνομα τῆς Καρικῆς πόλεως *Τένδηβα*). Πολλὰ Τενέδια νομίσματα φέρουσι τὸ ἱερὸν σύμβολον τοῦ Ποντικοῦ Ἄρεως (Στεφ. Βυζ. ἐν λ. Τένεδος· «Καὶ ἐπὶ τοῦ νομίσματος τῶν Τενεδίων κεχαράχθαι ἐν μὲν τῷ ἑτέρῳ μέρει πέλεκυν (φησὶν Ἀριστοτέλης»). Πρβλ. παρὰ τῷ αὐτῷ «Καί φησιν Ἀριστείδης καὶ ἄλλοι τὸν ἐν Τενέδῳ Ἀπόλλωνα πέλεκυν κρατεῖν»· παρὰ τῷ αὐτῷ αὐτόθι «*Τενέδιος πέλεκυς*» ἐπὶ τῶν μᾶλλον συντόμως ἀποκοπτόντων τὰ ζητήματα καὶ τὰ ἄλλα πράγματα». Πρβλ. Παυσαν. Ι' 14, 1. «Οἱ δὲ πελέκεις Περικλύτου τοῦ Εὐθυμάχου Τενεδίου ἀνδρὸς ἐπὶ λόγῳ ἀνάθημά εἰσὶν ἀρχαίῳ». Ἐπί τινων δὲ νομισμάτων Τενέδου ὁ *διπλοῦς* πέλεκυς αὐτὸς παριστάνεται ὡς θεός. *Τένεδος* δὲ ἐκαλεῖτο καὶ πόλις τις ἐν Καρίᾳ, τῷ κέντρῳ τῆς λατρείας τοῦ πελέκεως ἢ τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Καὶ ἐν Θράκῃ τῇ εὐρωπαϊκῇ ἦτο λίαν διαδεδομένη ἡ λατρεία τοῦ πελέκεως, ὡς τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ νομίσματα τῶν Θρακῶν βασιλέων Ἀμαδόκου, Σκύθου, Κότυος. Καὶ ἐν Παγασαῖς δὲ τῆς Θεσσαλίας ἐλατρεύετο Διόνυσος πέλεκυς (Σχολ. Ὁμ. Ἰλ. Σ. 428). Ὁ πέλεκυς ὁμοῦ μετὰ τοῦ ξίφους ἦσαν τὰ ἱερὰ σύμβολα τοῦ Θρακοποντικοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου, εἰς ταῦτα δὲ προσετέθη βραδύτερον καὶ τὸ ῥόπαλον, ὅπερ εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῷ Ἡρακλεῖ τῶν μεθ' Ὅμηρον χρόνων.

Ἡ Θρακοπελασγικὴ μεγάλη μήτηρ τῶν Θεῶν. Μετὰ τὸν Χάλυβα Ἄρην ἢ *Στράτιον* Δία, ὅστις εἶναι ὁ ὑπέρτατος θεὸς τῶν Θρακοπελασγῶν, μεγάλη θεότης τῶν λαῶν τούτων εἶναι ἡ μεγάλη μήτηρ τῶν θεῶν, ἡ φέρουσα διαφορώτατα ὀνόματα ἀπὸ τοῦ

Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου μέχρι τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας, λαμβανόμενα ἰδίως ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ὀρέων, ἐφ' ὧν εἶχε τοὺς ἐν ἄλσεσι ναοὺς αὐτῆς, φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς *πύργον* (Κυβέλη ἢ Ρέα πυργοφόρος) ὡς σύμβολον τῶν παρὰ τοῖς Φρυγοπελασγοῖς περγάμων καλουμένων ἀκροπόλεων). Ἐν Ἀρμενίᾳ φέρει ὄνομα ἀνῆκον εἰς τοὺς Ἰρανικοὺς χρόνους ἤτοι Ἀναΐτης (Anahita), ὄνομα γνωστὸν ἐκ τοῦ Ζενδαβέστα. Ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ Λυδίᾳ, εὑρίσκομεν τὸ ὄνομα *Μᾶ*, ὅπερ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἑρμηνεύουσιν ὁτὲ μὲν σελήνην, ὁτὲ δὲ διὰ τὸν ὁπλισμὸν αὐτῆς (διότι ἔνοπλος εἰκονίζετο) Ἐνυώ, ἢ Ἀθηνᾶ (Πλουτ. Β. Σύλλ. 9),· ἀλλὰ τὰ συνηθέστατα ὀνόματα αὐτῆς εἶναι *Κυβέλη* ἐν Φρυγίᾳ (ἀπὸ τοῦ ὄρους Κυβέλου ἢ Κύβελα), Δινδυμήνη (ἀπὸ τοῦ ὄρους Δινδύμου) καὶ *Πεσσινουντία* (ἀπὸ τῆς Φρυγ. πόλεως Πεσσινοῦντος, ἔνθα εἶχε τὸ περίφημον αὐτῆς ἱερόν, ἐν ᾧ ἐφυλάττετο καὶ τὸ ἐξ οὐρανοῦ πεσὸν ξόανον αὐτῆς (μετεωρόλιθος), *Πλακιανή* ἐν Τροίᾳ (ἀπὸ τῆς Τρωϊκῆς π. *Πλακίας*) ἐν Λυδίᾳ *Τμωλία* ἀπὸ τοῦ ὄρους Τμώλου καὶ Ὀμφάλη καὶ Σιπυλήνη ἀπὸ τοῦ Σιπύλου, ἐφ' οὗ καὶ τὸ παναρχαῖον βαναύσου τέχνης ἄγαλμα αὐτῆς, τὸ δὸν ἀφορμήν, ὡς ἐρρήθη, εἰς τὸν περὶ Νιόβης μῦθον. Βραδύτερον ἐκαλεῖτο καὶ Ἄρτεμις Τμωλία (1). Μέγα κέντρον λατρείας αὐτῆς ἦτο καὶ ἡ Ἔφεσος, ἐξ ἧς καλεῖται, ὅτε ἡ πόλις αὕτη κατελήφθη ὑπὸ Ἑλλήνων ἀποίκων, Ἄρτεμις Ἐφεσία (Μεγάλη Ἄρτεμις Ἐφεσία). Οἱ ναοὶ αὐτῆς ἀπετέλουν πόλιν ἱερατικὴν οἰκουμένην ὑπὸ πολλῶν χιλιάδων ἱεροδούλων, ὑπὸ τὸ κράτος ἱερέως ἢ ἀρχιερέως, ὅστις ἦτο κύριος τῆς εἰς τὸν ναὸν ἀνηκούσης μεγάλης ἐκτάσεως γῆς μετὰ τῶν κατοίκων αὐτῆς. Καὶ αἱ ἱερατικαὶ αὗται πόλεις μετὰ τῶν μαντείων αὐτῶν (Κομάνων) ἦσαν κέντρα καὶ μεγάλης ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν καὶ ἐμπορικῆς κινήσεως καὶ ὡς τοιαῦτα ἦσαν σπουδαῖα στοιχεῖα πολιτισμοῦ καὶ ἡμερώσεως, ὡς ἦσαν καὶ τὰ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς πόλεσι μαντεῖα καὶ ἰδίως τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν Δελφῶν. Ἡ αὐτὴ Φρυγοπελασγικὴ θεότης ἐλατρεύετο ἐν Κρήτῃ καθ' ὃν τρόπον ἐν Φρυγίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Δικταία* ἢ *Δίκτυννα* (ἐκ τοῦ ὄρους Δίκτης) καὶ Ἰδαία (ἐκ τῆς Ἴδης). Ἰδαία δὲ ἐλέγετο καὶ ἐν Τροίᾳ (ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἴδης). Καὶ ἐν ταῖς Θρᾳκικαῖς χώραις ἦτο διαδεδομένη ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ὑπὸ τὰ ὀνόματα *Βένδις* καὶ *Κόττυς*, καὶ παρὰ τοῖς Ἰλλυριοῖς καὶ ἐν Κερκύρᾳ παρὰ τοῖς *Φαίαξι*, ὡς ἀπέδειξαν καὶ τὰ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν διὰ τῶν ἐν τῇ νήσῳ δαπάναις τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου γενομένων ἀνασκαφῶν τῷ 1911 (2) εὑρεθέντα Πελασγικῆς περιόδου μνημεῖα, ἐν οἷς τὸ σπουδαιότατον τὸ τῆς μεγάλης μητρὸς τῶν θεῶν ἐν μέσῳ δύο λεόντων (ὁ λέων ἦν ἱερὸν ζῷον τῆς Κυβέλης), ἀλλὰ μετὰ μορφῆς παρεμφεροῦς πρὸς τὸν τῆς Γοργοῦς ἕνεκα τῆς ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς χρόνοις ἐπελθούσης συναφείας τῆς ἰδιότητος τῆς Πελασγικῆς ἰδιότητος τῆς θεᾶς ὡς μεγάλης μητρὸς τῶν θεῶν καὶ τῆς ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς χρόνοις ἰδιότητος αὐτῆς ὡς μητρὸς τῶν Γιγάντων, ὧν ἡ πρὸς τοὺς Ὀλυμπίους μάχη (ἢ Γιγαντομαχία) εἰκονίζετο κυρίως ἐν τῷ ἀνακαλυφθέντι ναῷ (3), κληθέντι ναῷ τῆς Γοργοῦς. Ἡ αὐτὴ δὲ θεότης ἐλατρεύετο ὑπὸ τὸ ὄνομα Δέσποινα ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ κατ' ἐξοχὴν Πελασγικῇ χώρᾳ τῆς Πελοποννήσου, τῇ καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις τῆς Ἑλλάδος ἐκπροσωπούσῃ τὴν προϊστορικήν, τὴν Πελασγικὴν (Ἑλλάδα) τῶν προελλήνων (*προσελ-*

---

(1) Ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, τὸ ὄνομα τῆς *Ὀμφάλης* ἐν Λυδίᾳ φαίνεται μετάφρασις τοῦ Φρυγοπελασγικοῦ *Ἀππορδηνὴ* καὶ Πορδοσελήνη (ἐκ τοῦ Ἀρμεν. πορδ=ὀμφαλός).

(2) Ἴδ. Kaiser Wilhelm II, Erinnerungen an Korfu. Berlin und Leipzig 1924.

(3) Ἴδ. τὰς εἰκόνας τῆς Κυβέλης Γοργοῦς ἐν σελ. 68 (εἰκὼν 17), σ. 78 (εἰκὼν 20), σ. 98 (εἰκὼν 26). Ἡ ἐν τῇ 26 εἰκόνι παριστανομένη θεὰ ἔχει πιστὴν μορφὴν τῆς Κυβέλης.

λήνων) Ἀρκάδων — ὧν ἡ πόλις *Λυκόσουρα* ἐθεωρεῖτο ἀρχαιοτάτη πόλις οὐχὶ ἁπλῶς τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τοῦ ὅλου κόσμου, ἡ πόλις ἣν πρώτην *εἶδεν ἥλιος* καὶ ἥτις ἐχρησίμευσεν ὡς παράδειγμα πρὸς κτίσιν ἄλλων πόλεων (Παυσ. Η' 38,1· «Πόλεων δὲ ὁπόσας ἐπὶ τῇ ἠπείρῳ ἔδειξε γῆ, καὶ ἐν νήσοις, *Λυκόσουρά* ἐστι *πρεσβυτάτη*, καὶ ταύτην *εἶδεν ὁ ἥλιος πρώτην*, ἀπὸ ταύτης δὲ οἱ λοιποὶ ποιεῖσθαι πόλεις μεμαθήκασιν ἄνθρωποι». Ἐν τοῖς ὑπὸ τὸ ὄρος Λύκειον ἐρειπίοις τῆς Λ. ὁ κ. Καββαδίας σπουδαιοτάτας

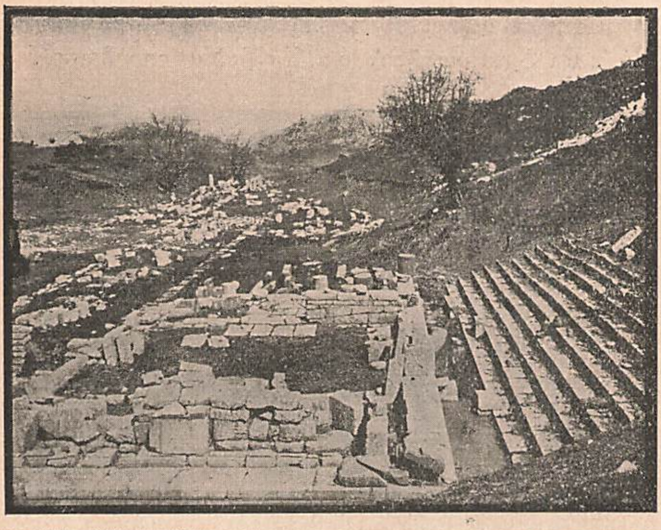

Ὁ ἀριστερὰ τῆς Γοργοῦς λέων, ἐκ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ ναοῦ

ἐνήργησεν ἀνασκαφάς, ἰδίως ἐν τῷ ναῷ τῆς *Δεσποίνης*. Τὸ ὄνομα τοῦτο σημαίνει ἀκριβῶς ὅ,τι καὶ τὸ Βαβυλωνιακὸν *Βέλτις* (θηλ. τύπ. τοῦ *Βῆλος*)=*κυρία, δέσποινα*. Ἡ θεὰ *Δέσποινα*, ἡ παραδιδομένη συνήθως ὡς κόρη τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Δήμητρος, εἶναι αὐτὴ ἡ Δημήτηρ (ἡ Δέα=Γαῖα μήτηρ), ἡ μεγάλη μήτηρ τῶν θεῶν. Πρβλ. Παυσαν. Η' 37, 1· «Πρὸ δὲ τοῦ ναοῦ (τῆς *Δεσποίνης)* Δήμητρί τε ἐστὶ βωμὸς καὶ ἕτερος Δεσποίνῃ, *μετ' αὐτὸν δὲ Μεγάλης* μητρὸς τῶν θεῶν», καὶ 6· «Ταύτην μάλιστα σέβουσιν οἱ Ἀρκάδες τὴν *Δέσποιναν*· θυγατέρα δὲ αὐτὴν Ποσειδῶνος εἶναί φασι καὶ Δήμητρος· ἐπίκλησις εἰς τοὺς πολλούς ἐστιν αὕτη Δέσποινα, καθάπερ καὶ τὴν ἐκ Διὸς κόρην ἐπονομάζουσιν· ἰδίᾳ τέ ἐστιν ὄνομα Περσεφόνη, καθὰ Ὅμηρος καὶ ἔτι πρότερον Πάμφως ἐποίησαν. Τῆς δὲ Δεσποίνης τὸ ὄνομα ἔδεισα ἐς τοὺς ἀτελεστέρους (ἀτελέστους, ἀμυήτους) γράφειν».

Ἀπόλλων. Τρίτη θεότης Πελασγικὴ λίαν διαδεδομένη ἐν τοῖς Πελασγικοῖς λαοῖς εἶναι ἡ τοῦ *Ἀπόλλωνος* ἤτοι τοῦ ἡλίου ἐν τῇ καταστρεπτικῇ τούτου ἐνεργείᾳ τοῦ *Ἀπολλύοντος*, ὅπερ φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ὁ παναρχαῖος τύπος τοῦ ὀνόματος

ὁ ἀναβιοὺς ὡς φαίνεται ἐν τῷ *Ἀπολλύωντι* τῆς *Ἀποκαλύψεως* (1), τοῦ διὰ τοῦ καύσωνος τοῦ ἡλίου φέροντος καταστροφάς, τοῦ υἱοῦ τῆς *Λητοῦς* (τῆς θεᾶς τοῦ θανάτου), τοῦ τοξότου θεοῦ (ἕνεκα τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου), τοῦ δολιωτάτου τῶν θεῶν, τοῦ ὑπερασπίζοντος τοὺς Τρῶας ἐναντίον τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ' ἤδη παρ' Ὁμήρῳ δεικνύοντος καὶ τὰς ἐνεργητικὰς ἰδιότητας αὐτοῦ ὡς θεοῦ τοῦ φωτός, Φοίβου τοῦ λατρευομένου καθ' ἅπασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν τῇ ἀνατολικωτάτῃ ἄκρᾳ τῆς χερσονήσου ἐν Καταονίᾳ λατρεύεται ὡς Κατάων Ἀπόλλων, ἐν Πόντῳ ὡς *Σύριος* θεὸς ἤτοι θεὸς τοῦ φωτός, παρὰ τὸν Βόσπορον ὡς Ἑῷος Ἀπόλλων, ἐν Λυκίᾳ ὡς Λύκιος. Ἰδιαζόντως δὲ διαδεδομένη ἦν ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ ἐν Τρῳάδι, ὅπου κέντρα λατρείας αὐτοῦ ἦσαν ἡ Χρύση, ἡ Κίλλα καὶ ἡ Τένεδος («ὃς Χρύσην ἀμφιβέβηκας, Κίλλαν τε ξαθέην Τενέδοιό τι ἶφι ἀνάσσῃς», Ἰλ. Α. 37—38). Ἐν τῇ Καρικῇ παραλίᾳ μέγα κέντρον τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος εἶναι τὸ περὶ τὴν Μίλητον ἱερὸν τῶν Βραγχιδῶν, ἔνθα ἐν ταῖς τελεταῖς διετηροῦντο καὶ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς χρόνοις πολλὰ τοῦ Πελασγικοῦ βίου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ γλώσσῃ τῶν τελετῶν.

Λυκόσουρα. Ἐρείπια ἱεροῦ τῆς Δεσποίνης

Παρ' Ὁμήρῳ ἔτι ἡ ἰδιότης τοῦ θεοῦ κυμαίνεται μεταξὺ θεοῦ Πελασγοῦ καὶ θεοῦ Ἕλληνος μετὰ περικαλλοῦς φόρμιγγος τέρποντος ἐν συναυλίᾳ τῶν Μουσῶν τὰς τῶν θεῶν δαῖτας. Ἡ τοῦ *Ἀπόλλωνος* ἀπὸ θεοῦ πελασγικοῦ τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἡλίου μετὰ τῆς εὐεργετικῆς ἢ κακοποιοῦ ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ῥοπῆς αὐτοῦ βαθμηδὸν γινομένη μετάστασις εἰς θεὸν τῆς σοφίας καὶ τῆς μουσικῆς, εἰς τὸν ἀείποτε νέον καὶ ἐκπροσωποῦντα τὸ νεανικὸν κάλλος ἀγαπητὸν υἱὸν τοῦ Διός, τὸν ἐξαγγέλλοντα τοῖς ἀνθρώποις ἀπὸ ἀψευδῶν μαντείων τὰς ἀθανάτους τούτου βουλάς, οἷος παρίσταται ἐν τῇ ποιήσει καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ φιλοσοφικῇ ποιήσει τῶν μεγάλων θεολόγων καὶ φιλοσόφων ποιη-

(1) Ἴδ. Ἀποκάλυψ. 9,11· «Καὶ ἔχουσιν ἐφ' ἑαυτῶν βασιλέα τῶν ἀγγέλων τῆς ἀβύσσου καὶ ὄνομα αὐτῷ Ἑβραϊστὶ Ἀβαδδὼν καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει ***Ἀπολλύων***». Ὅτι ἐνταῦθα τὸ ***ἀπολλύων*** ἔχει κατὰ τὴν σημασίαν τῆς λ. σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ Ἑβραϊκὸν ***αββαδούν*** abadun=ὄλεθρος, καταστροφὴ καὶ ἔπειτα Ἅδης (seoul), εἶναι προφανές. Ἀλλ' ὄνομα κύριον ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ σημαῖνον ***ἄγγελον*** ἢ ***ἄνθρωπον*** εἶναι ἀνύπαρκτον. Τὸ ***Ἀπολλύων*** ὡς ἀρχέγονον τύπον τοῦ ***Ἀπόλλων*** πιθανῶς ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀποκαλύψεως ἤνεγκεν εἰς συνάφειαν πρὸς τὴν Ἑβρ. λέξιν abadun καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου σημαίνοντος ὄλεθρον ἐποίησε τὸν ***ἄγγελον τῆς ἀβύσσου***. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ὁ πρῶτος τύπος τοῦ ***Ἀπόλλων*** φαίνεται ὅτι ἦτο ***ἀπολλύων***· βεβαιοῦται δὲ ὅτι ἡ πρώτη ἰδιότης τοῦ Ἀπόλλωνος ἦν ἡ τῆς καταστροφῆς, ἡ τοῦ θεοῦ τοῦ θερινοῦ ***καύσωνος***, ὅθεν καὶ αἱ ἀρχαιότаται καὶ κυριώταται ἑορταὶ τοῦ θεοῦ συμπίπτουσι πρὸς τὸ θέρος.

τῶν Πινδάρου, Αἰσχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου, εἶναι ἐκ τῶν θαυμασιωτάτων καὶ διδακτικωτάτων θεαμάτων καὶ διδαγμάτων τῆς ἱστορίας τοῦ πνευματικοῦ βίου οὐχὶ ἁπλῶς τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τοῦ σύμπαντος ἀνθρωπίνου γένους. Ἀλλ᾽ ἐν τῷ Θρᾳκοπελασγικῷ κόσμῳ τοῦ Ἀπόλλωνος ἡ εἰκὼν μετέχει ἔτι πολὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ δυνάμει μόνον τείνει εἰς τὸ ἰδεῶδες. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἰδιότης αὐτοῦ συνάπτεται πρὸς τὴν τοῦ Διονύσου, οὗ ἡ λατρεία τὴν ὑψηλὴν ἠθικὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ θεῖον ἰδεῶδες ζητεῖ ἐν μουσικῇ μετὰ ὀργίων συνοδευομένῃ. Τὴν ἑνότητα ταύτην τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ τοῦ Διονύσου παρίστησιν ἡμῖν ὁ Φρυγοπελασγικὸς θεὸς Σαβάζιος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ θεὸς τοῦ φωτὸς καὶ τὸ ὄνομα, σημαῖνον πιθανῶς *φωτεινός*, ἦν ἐπίθετον τοῦ παρὰ Φρυξὶ θεοῦ τῆς σελήνης Μηνός (Σχολ. Τιμ. Πλατ. 4 «Παρειλήφαμεν δὲ παρὰ Φρυξὶ Μῆνα Σαβάζιον ὑμνούμενον»· ἰδ. καὶ ἀπόσπ. τοῦ Ἀλεξάνδρου Πολυΐστορος παρὰ Μακροβίῳ Saturnal I 28. «In Thracia eundem haberi solem atque Liberum accepimus quum illi Sabadium nuncupantes magnifica religione celebrant, ut Alexander scribit) Καὶ ὁ Σαβάζιος οὗτος τῶν Θρᾳκῶν καὶ τῶν Φρυγῶν θεὸς ἀφωμοιώθη τῷ *Διονύσῳ* καὶ ἦν ὁ ἐν Πόντῳ ὑπὸ τῶν Κιμμερίων ἢ Καμαριτῶν καὶ ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐν Θρᾴκῃ αὐτῇ ὡς θεὸς τοῦ οἴνου Διόνυσος λατρευόμενος θεός, ὃν κατὰ Διονύσιον τὸν Περιηγητήν.

Καὶ Καμαριτάων μέγα φῦλον, τοί ποτε Βάκχον
Ἰνδῶν ἐκ πολέμοιο δεδεγμένοι ἐξείνισσαν
καὶ μετὰ Ληναίων *χορὸν* ἐστήσαντο
εὐοῖ Βάκχε λέγοντες.

Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως γνωστὸν ὅτι οἱ Ἕλληνες τὰς ὀργιαστικὰς τελετὰς τοῦ Διονύσου παρέλαβον παρὰ Θρᾳκῶν καὶ Φρυγῶν. Ἀλλ᾽ ἐνῷ παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις αἱ τοῦ Διονύσου ἑορταὶ ἦσαν βακχεία τις τελουμένη μεθ᾽ ἡμέρας καὶ νύκτωρ, διεσκευασμένων Σκυθιστί, πινόντων ἅμα καὶ πληκτιζομένων πρὸς ἀλλήλους καὶ δι᾽ ἐνθουσιαστικῆς Φρυγιστὶ ἁρμονίας «αὐλῷ καὶ κτύπῳ κροτάλων τε καὶ κυμβάλων καὶ τυμπάνων καὶ ταῖς ἐπιβοήσεσι καὶ εὐασμοῖς καὶ ποδοκρουστίαις θεοφορουμένων, ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ Διονύσου ἢ Σαβαζίου εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ δὴ εἰς Ἀθήνας μετενεχθείσης ὀργιαστικῆς λατρείας τῶν παρὰ Φρυξὶ καὶ Κρησὶ Κουρήτων καὶ Κορυβάντων καὶ τῶν Θρᾳκικῶν Βενδιδείων καὶ Κοτυτίων (1) παρήχθη ἐν Ἑλλάδι τὸ ἄριστον καὶ τελειότατον εἶδος τῆς ποιήσεως, ἡ ποίησις ἡ δραματικὴ καὶ ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν Κουρήτων καὶ Κορυβάντων Κρήτης καὶ Φρυγίας καὶ τῶν Κλωδώνων καὶ Μιμαλλόνων τῆς Θρᾴκης παρήχθησαν οἱ θαυμάσιοι χοροὶ τῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν οἱ ἐν θαυμασιωτάτῃ ἁρμονίᾳ ποιήσεως καὶ φιλοσοφίας τὰ ὕψιστα διδάγματα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου φιλοσοφίας ἐν ὕμνοις καὶ μολπαῖς καὶ μέλεσι θεσπεσίοις ἐξαγγέλλοντες τῷ κόσμῳ. Ἀλλὰ ταῦτα κάλλιον νὰ ῥηθῶσιν ἐν τῷ περὶ τοῦ καθόλου πνευματικοῦ βίου τῶν Πελασγῶν κεφαλαίῳ.

ς´

Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΘΟΛΟΥ ΠΕΛΑΣΓΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

Ὁ πνευματικὸς βίος τῶν Πελασγικῶν λαῶν εἶναι κατ᾽ οὐσίαν καὶ δυνάμει ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ἑλληνικόν, κατὰ χρόνον καὶ ἐνέργειαν διαφέρων τούτου, ἅτε ἐκπροσωπῶν τὴν νεανικήν, ἐν μέρει δὲ καὶ τὴν ἐφηβικὴν τούτου ἡλικίαν. Ἡ

(1) Στραβ. Ι´ 470. «Τῆς μὲν οὖν **Κότυος** τῆς ἐν τοῖς Ἠδωνοῖς Αἰσχύλος μέμνηται καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ὀργάνων».

περὶ τοῦ θείου ἰδέα παρὰ τοῖς Πελασγοῖς ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀλλ' ἥττονος ἐστηρίζετο ἐνεργείας, τῆς τοῦ πνεύματος καὶ ἐλευθερίας τῆς διανοίας. Ἡ θρησκεία καὶ παρὰ τούτοις, ὅπως παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, εἶναι ποίησις, ὅπως ἡ λατρεία τοῦ θείου ποιητικὴ ἐν ὕμνοις καὶ δεήσεσι καὶ ἱκεσίαις πρὸς τὸ θεῖον τελουμένη. Εἰσὶ δεισιδαίμονες οἱ Πελασγοί, ὅπως οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν Ἕλληνες, ἀλλ' ἄνευ δουλείας πνευματικῆς. Τὰ χρηστήρια παρ' αὐτοῖς εἶναι τοσοῦτο λαϊκὰ καὶ δημοτικὰ ὅσον σχεδὸν παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ὑπάρχουσι καὶ παρ' αὐτοῖς προφῆται καὶ προφήτιδες, ὅπως παρὰ τοῖς Ἕλλησιν. Ἴδιον δὲ χαρακτῆρα ἔχουσιν ἐν τῷ Πελασγικῷ κόσμῳ αἱ *προφήτιδες* ἢ χρησμῳδοὶ αἱ καλούμεναι *Πέλειαι* καὶ Σίβυλλαι, καὶ αἱ Σίβυλλαι ἐκπροσωποῦσαι τὸν προφητισμὸν ἐν τῷ Πελασγικῷ βίῳ οὐ σμικρὰν ῥοπὴν καὶ ἐπίδρασιν εἶχον ἐπὶ τὴν τούτων ἐξέλιξιν (1). Μέγα κεφάλαιον πνευματικὸν παρέσχον οἱ Πελασγικοὶ λαοὶ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν βίον διὰ τῆς μουσικῆς αὐτῶν. Ἐρρήθη ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι οἱ πρῶτοι καὶ ἀρχαιότατοι μουσικοὶ κατὰ τὰς ἀρχαιοτάτας ἑλληνικὰς περὶ μουσικῆς παραδόσεις ἦσαν Θρᾷκες, ἐκ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Θρᾴκης, ἀλλὰ καὶ οἱ Φρύγες, ἤτοι Θρᾷκες τῆς Ἀσίας, ἐκτήσαντο φήμην ἐπὶ τῇ μουσικῇ διὰ τῶν μυθευομένων Σειληνοῦ, Ὀλύμπου, Μαρσύου· ὁ δὲ Στράβων μαρτυρεῖ ὅτι ἐκ τῶν Φρυγῶν ἢ Θρακῶν τούτων, οἵτινες ἦσαν ὁ αὐτὸς λαός, εἰσήχθη ἡ μουσικὴ μετὰ τῶν ἱερῶν τελετῶν καὶ ὀργάνων εἰς τὴν Ἑλλάδα (ἰδ. Στράβ. Ι' 471 «ταῦτα γὰρ ἔοικε τοῖς Φρυγίοις· καὶ οὐκ ἀπεικός γε, ὥσπερ αὐτοὶ οἱ Φρύγες Θρακῶν ἄποικοί εἰσιν, οὕτω καὶ τὰ ἱερὰ ἐκεῖθεν μετενηνέχθαι»). Λέγει δὲ ὁ Στράβων (αὐτόθι) σαφέστατα· «Ἀπὸ δὲ τοῦ μέλους καὶ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῶν ὀργάνων καὶ ἡ μουσικὴ πᾶσα *Θρᾳκία* καὶ Ἀσιᾶτις νενόμισται. Δῆλον δ' ἔκ τε τῶν τόπων ἐν οἷς καὶ αἱ Μοῦσαι τετίμηνται. Πιερία γὰρ καὶ Ὄλυμπος καὶ Πίμπλα καὶ Λείβηθρον τὸ παλαιὸν ἦν Θρᾴκια χωρία καὶ ὄρη, νῦν δὲ ἔχουσι Μακεδόνες· τόν τε Ἑλικῶνα καθιέρωσαν ταῖς Μούσαις Θρᾷκες οἵπερ καὶ τὸ τῶν Λειβηθριάδων νυμφῶν ἄντρον καθιέρωσαν, οἵ τ' ἐπιμεληθέν-

(1) ***Σίβυλλαι*** εἶναι αἱ ἀρχαιόταται προφήτιδες αἱ μὴ ἀνήκουσαι εἰς ἱερὰ χρηστήρια, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὰς προφητεύουσαι, ὥσπερ αἱ προφήτιδες τῆς Ι. Γραφῆς, ἀλλὰ διατελοῦσαι εἰς ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς τὰ χρηστήρια. Ὡς πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη Σίβυλλα ἀναφέρεται Ἐρυθραία τις. (Στράβ. ΙΔ' 645 «Ἐκ δ' Ἐρυθρῶν Σίβυλλά ἐστιν, ἔνθους καὶ μαντικὴ γυνὴ τῶν ἀρχαίων τις»). ἀλλ' ὡς Σίβυλλαν ἀρχαιοτάτην δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν εἰ καὶ δὲν καλεῖται οὕτω, τὴν τοῦ Πριάμου θυγατέρα Κασσάνδραν, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν μύθων περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος δωρηθείσης αὐτῇ μαντικῆς. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἄλλως ἐκ παραδόσεων ὅτι ἡ Τροία ἦν ἡ ἑστία τῶν Σιβυλλῶν καὶ τῶν Σιβυλλείων χρησμῶν, ἀφοῦ ἡ πρώτη Σίβυλλα ἦτο κόρη τοῦ ***Δαρδάνου***, ἡ δὲ παρὰ τῷ Στράβωνι ὡς Ἐρυθραία τις ἁπλῶς ἀναφερομένη Σίβυλλα ἦτο κατὰ Πλούταρχον (Πυθ. 14) ἡ Ἡροφίλη ἡ Ἐρυθραία καλουμένη, ἧς ὡς πατρὶς πολλαὶ παρεδίδοντο πόλεις, ἐν αἷς καὶ ἡ Τροία· παραδίδεται ὅμως ὅτι αὐτὴ ἀπὸ Τροίας μετέβη εἰς Κλάρον καὶ Κολοφῶνα. Ἀλλὰ καὶ ἡ οὐχὶ μακρὰν τῆς Τροίας κειμένη Κύμη ἐθεωρεῖτο πατρὶς τῆς Ἡροφίλης, καὶ ἀπὸ Κύμης λέγεται ὅτι μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ μετήνεγκε τοὺς περιφήμους Σιβυλλείους χρησμούς. Εἶναι πάντως πιθανὸν ὅτι οἱ Σιβύλλειοι χρησμοὶ διεδόθησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν τὴν Λατινικὴν ἐκ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ αὐτῇ Ἑλληνικῶν πόλεων ὁμοῦ μετὰ τῶν Ὁμηρικῶν παραδόσεων περὶ Τροίας καὶ Αἰνείου, οὗ τὸ ἐν Δαρδανίᾳ ὑπὸ τῇ Ἴδῃ κράτος ἦτο ἑστία καὶ τῶν Σιβυλλῶν, ὑφ' ὧν ἐξυμνεῖτο ὁ Αἰνείας καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ (ἴδ. περαιτέρω). Ἀλλ' οἱ εἰς τὴν Ρώμην ἐπὶ τοῦ Ταρκινίου τοῦ Ὑπερηφάνου κατὰ τὴν παράδοσιν εἰσαχθέντες Σιβύλλειοι χρησμοὶ ἀνεμίχθησαν ὡς φαίνεται μετὰ τῶν Ετρουσκικῶν μαντευμάτων τῶν Ρωμαίων ***οἰωνοσκόπων*** (augures) καὶ ἱεροσκόπων (haruspices), εἰ καὶ ὁ Στράβων σαφῆ ποιεῖται διάκρισιν ἑκατέρων ἐν τῇ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις χρήσει αὐτῶν (Στράβ. ΙΖ' 813 «τῶν Ρωμαίων ἀρκουμένων τοῖς Σιβύλλης χρησμοῖς καὶ τοῖς Τυρρηνικοῖς θεοπροπίοις διά τε σπλάγχνων καὶ ὀρνιθείας καὶ διοσημιῶν».

τες τῆς ἀρχαίας μουσικῆς Θρᾷκες λέγονται, Ὀρφεύς τε καὶ Μουσαῖος καὶ *Θάμυρις* (1), καὶ τῷ Εὐμόλπῳ δὲ τοὔνομα ἐνθάδε, καὶ οἱ τῷ Διονύσῳ τὴν Ἀσίαν ὅλην καθιερώσαντες μέχρι τῆς Ἰνδικῆς ἐκεῖθεν καὶ τὴν πολλὴν μουσικὴν μεταφέρουσι· καὶ ὁ μὲν τίς φησι «κιθάραν Ἀσιᾶτιν ράσσων», ὁ δὲ τοὺς αὐλοὺς Βερεκυντίους καλεῖ καὶ Φρυγίους καὶ τῶν ὀργάνων ἔνια βαρβάρως ὠνόμασται νάβλας καὶ σαμβύκη καὶ βάρβιτος καὶ μαγάδις καὶ ἄλλα πλείω» (2).

Μήδεια, ἐπὶ ἀρχαίου ἀγγείου

Μετὰ τῆς μαντικῆς δὲ καὶ τῆς ταύτῃ συνοδευούσης ἐνθουσιώδους μουσικῆς συνεδέετο ἐνίοτε ἐνιαχοῦ καὶ ἡ *γοητεία*. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ Τελχῖνες καὶ οἱ Δάκτυλοι οἱ Ἰδαῖοι, οἵτινες ὡς οἱ συγγενεῖς πρὸς αὐτοὺς Κουρῆτες καὶ Κορύβαντες εἰσὶ γόητες. Ἀλλ' ἡ γοητεία αὕτη ἐν ταῖς Ποντικαῖς ἰδίως χώραις ἐκφαίνεται ὡς μαγεία ἢ τέχνη μαγικὴ ἔχουσά τινα συνάφειαν πρὸς τὴν μαγείαν τῶν ἐγγὺς τοῦ Πόντου οἰκούντων Οὐραλικῶν ἢ τῶν Ἀλαροδίων λαῶν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις περὶ τοῦ Πόντου Ἑλληνικοῖς μύθοις, τοῖς περὶ τῆς Ἀργοναυτικῆς στρατείας, ἡ χώρα αὕτη παρίσταται ὡς χώρα, ἐν ᾗ ἐπιχωριάζει ἡ μαγεία, ἐκπροσωπουμένη ὑπὸ τῆς *Μηδείας* τῆς ἐκπροσωπούσης καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ τὴν *μαγείαν*. Τὸ δὲ τῆς *Μηδείας* ὄνομα ἀναμιμνήσκει τὸ τοῦ Μίδα τοῦ βασιλέως τῆς Φρυγίας, τοῦ ἐκπροσωποῦντος ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς *μάγου* τὴν Φρυγίαν ὁμοῦ καὶ Μακεδονίαν ἢ Θρᾴκην. Ἐν τῷ λεξικῷ Ἡσυχίου τοῦ Ἀλεξανδρέως ὑπάρχει λέξις *Θῆβος* ἑρμηνευομένη διὰ τῆς λ. *θαῦμα*. Ὁ Γ. Κούρτιος (Grundz. d. Griech. Etymol. σ. 219) ἐζήτησε νὰ φέρῃ τὸ Θῆβος εἰς συνάφειαν πρὸς τὸ Σανσκρ stambhas=πῆξις, Ἑλλην. θάμβος, Λατιν. stupeo. Ἀλλ' ὑπάρχει παρὰ Στεφ. Βυζαντίῳ καὶ λ. *Θίβα* ὡς ὄνομα Ἀμαζόνος. Περὶ *Θίβας* λέγει ὁ Στ. Β., «τόπος

---

(1) Ἴδ. ἰδιαιτέρως τὰ ἐν σ. περὶ Θαμύριδος γραφέντα.

(2) Περὶ τῆς ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον ἐπιδράσεως καὶ τῆς ἐξημερωτικῆς τῶν ἠθῶν δυνάμεως καὶ ἐνεργείας τῆς μουσικῆς καὶ τῶν μετὰ ταύτης συνδεομένων ὀργιαστικῶν μυστικῶν ἱεροποιῶν λέγει ὁ Στράβων (Ι' 467) τάδε:

«Κοινὸν δὴ τοῦτο καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων ἐστὶ τὸ τὰς ἱεροποιΐας μετὰ ***ἀνέσεως*** (εὐθυμίας) ἑορταστικῆς ποιεῖσθαι, τὰς μὲν σὺν ἐνθουσιασμῷ, τὰς δὲ χωρίς· καὶ τὰς μὲν μετὰ μουσικῆς, τὰς δὲ μή· καὶ τὰς μὲν μυστικῶς, τὰς δὲ ἐν φανερῷ· καὶ τοῦθ' ἡ φύσις οὕτως ὑπαγορεύει. Ἥ τε γὰρ ***ἄνεσις*** τὸν νοῦν ἀπάγει ἀπὸ τῶν ἀνθρωπικῶν ἀπασχολημάτων, τὸν δὲ ὄντως νοῦν τρέπει πρὸς τὸ θεῖον· ὅ τε ἐνθουσιασμὸς ***ἐπίπνευσίν*** τινα θείαν ἔχειν δοκεῖ καὶ τῷ μαντικῷ γένει πλησιάζειν· ἥ τε κρύψις ἡ μυστικὴ τῶν ἱερῶν σεμνοποιεῖ τὸ θεῖον, μιμουμένη τὴν φύσιν αὐτοῦ φεύγουσαν ἡμῶν τὴν αἴσθησιν· ἥ τε μουσική, περί τε ὄρχησιν οὖσα καὶ ρυθμὸν καὶ μέλος, ἡδονῇ τε ἅμα καὶ καλλιτεχνίᾳ πρὸς τὸ θεῖον ἡμᾶς συνάπτει κατὰ τοιαύτην αἰτίαν. Εὖ μὲν γὰρ εἴρηται καὶ τοῦτο τοὺς ἀνθρώπους τότε μάλιστα μιμεῖσθαι τοὺς θεοὺς ὅταν εὐεργετῶσιν· ἄμεινον δ' ἂν λέγοι τις, ὅταν εὐδαιμονῶσι· τοιοῦτον δὲ τὸ χαίρειν τὸ ἑορτάζειν καὶ τὸ φιλοσοφεῖν καὶ ***μουσικῆς*** ἅπτεσθαι». Προστίθησι δ' εἰς ταῦτα ὁ Στράβων τάδε τὰ ὀρθότατα καὶ σοφώτατα εἰρημένα ***«μὴ γάρ, εἴ τις ἔκπτωσις πρὸς τὸ χεῖρον γένηται, τῶν μουσικῶν εἰς ἡδυπάθειαν τρεπόντων τὰς τέχνας ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ θυμέλαις καὶ σκηναῖς καὶ ἄλλοις τρόποις, διαβαλλέσθω τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἡ φύσις ἡ τῶν παιδευμάτων ἐξεταζέσθω τὴν ἀρχὴν ἐνθένδε ἔχου-***

πρὸς τῷ Πόντῳ ἀπὸ μιᾶς τῶν ὑφ' Ἡρακλέους ἀναιρεθεισῶν Ἀμαζόνων κληθείς. πασῶν γάρ φασι (τῶν Ἀμαζόνων) τὰς μάλιστα διαφερούσας Τράλλαν τε καὶ Ἰσοκράτειαν καὶ *Θίβαν* καὶ Πάλλην καὶ Κοίαν καὶ Κοινίαν· ὁ πολίτης Θίβιος». Καὶ ὁ Εὐστάθιος λέγει (εἰς τὸν Διονυσίου Περιηγ. στ. 828) . . . ὧν (Ἀμαζόνων) «αἳ *διάφοροι*, αἳ ὑπερέχουσαι καὶ ἀξιολογώτεραι κατὰ τὴν τοῦ Ἀρριανοῦ μαρτυρίαν Τρᾶλλα. . . Θίβα»). Τὸ μάλιστα διαφέρον ἡμῖν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Στεφ. Βυζ. λεγομένοις εἶναι τὸ περὶ Θιβίων ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον «ἔστι δὲ (οἱ Θίβιοι) ἔθνος βασκαντικὸν καὶ φθοροποιόν, ὥς Δίδυμος ἐν δευτέρῳ Συμποσιακοῦ. Θανατοῖ δὲ τὸ πνεῦμα αὐτῶν οἷς ἂν πλησιάζῃ, καὶ τὰ σώματα αὐτῶν ῥιφθέντα εἰς τὴν θάλασσαν οὐ καταδύουσιν». Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον περὶ τῶν Θιβίων εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ (Συμποσ. Ε. 7, περὶ τῶν καταβασκαίνειν λεγομένων)· «Καίτοι τούς γε περὶ τὸν Πόντον οἰκοῦντας *πάλαι Θηβεῖς* προσαγορευομένους ἱστορεῖ Φύλαρχος οὐ παιδίοις μόνον, ἀλλὰ καὶ τελείοις ὀλεθρίους εἶναι· καὶ γὰρ τὸ βλέμμα καὶ τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὴν διάλεκτον αὐτῶν παραδεχομένους τήκεσθαι καὶ νοσεῖν» (1). Οὕτως εὑρίσκομεν ἐν τῇ Πελασγικῇ πατρίδι τῆς *Μηδείας* τὴν πατρίδα τῆς μαγείας. Ἀλλὰ νοοῦμεν ἐνταῦθα καὶ τὴν πατρίδα τοῦ Φρυγὸς καὶ Θρᾳκομακεδόνος βασιλέως Μίδα, τοῦ διὰ τῆς μαγείας τὰ πάντα μεταβάλλοντος εἰς χρυσὸν καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν τροφὴν αὐτοῦ, ἕωσοῦ ἀβιώτου κατασταθέντος αὐτῷ τοῦ βίου κατὰ διαταγὴν τοῦ Διονύσου ἐλούσθη ἐν Πακτωλῷ, καὶ τοῦτον μὲν μετέβαλεν εἰς χρυσορρόαν ποταμόν, αὐτὸς δὲ ἀπηλλάγη τοῦ ἐκ χρυσοῦ κινδύνου. *Μήδεια* (κατὰ Φρυγίαν ὀρθογραφίαν *Μίδεια*) καὶ *Μίδας* διὰ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν (ἐκ τοῦ Ἀρμεν. mid=νοῦς, Ἑλλην. μῆδος) ἐκπροσωποῦσι τὴν παρὰ τοῖς Θρᾳκοφρυγικοῖς λαοῖς μέχρι γοητείας καταντῶσαν μαγικὴν τέχνην.

Ἀμαζόνες (ἢ Ἀμαζονίδες). Περατοῦμεν τὸν περὶ Θρᾳκοφρυγῶν βίου καὶ πολιτισμοῦ λόγον διαλαμβάνοντες ἐν ὀλίγοις καὶ τὰ περὶ τῶν Θρᾳκοφρυγικοῦ λαοῦ τῶν Ἀμαζόνων, ἐν αἷς ἐκπροσωπεῖται ποιητικῶς ἅμα μὲν ὁ πολεμικός, ἅμα δὲ καὶ ὁ θρησκευτικὸς καὶ πνευματικὸς βίος τῶν Θρᾳκοφρυγικῶν ἢ Θρᾳκοποντικῶν λαῶν.

Αἱ περὶ τῶν Ἀμαζόνων παραδόσεις εἶναι τοσοῦτο μετὰ ποιητικῶν διακοσμήσεων συνυφασμέναι, ὥστε δύσκολον νὰ διακρίνῃ τις ἐν αὐταῖς τὸν καθαρὸν ἱστορικὸν πυρῆνα. Ἑτέρωθεν ὅμως εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἐν ταῖς περὶ Ἀμαζόνων παραδόσεσιν ὑπάρχουσιν ὑπαινιγμοὶ περὶ στρατειῶν ἀπὸ Πόντου κατὰ διαφόρους διευθύνσεις οὐ μόνον ἐν αὐτῇ τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐνεργουμένων, ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ Αἰγαίου εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν χώραν ἐκτεινομένων καὶ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Πελοποννήσου ἐξικνουμένων. Αἱ Ἀμαζόνες ἦσαν θυγατέρες τοῦ Ἄρεως τῆς Χαλυβίας τοῦ Πόντου, οἰκοῦσαι παρὰ τὸν Θερμώδοντα ποταμὸν τῆς χώρας ταύτης, ἦσαν δὲ λαὸς ἐκ γυναικῶν συγκείμενος, αἵτινες εἰσὶ «ἀκοντιοβόλοι», διέπουσαι κατὰ Πίνδαρον στρατὸν «εὐρυαίχμαν Σύριον» (τῶν Συρίων τοῦ Πόντου), πρῶται δὲ μεταξὺ πάντων τῶν λαῶν ἀποτελέσασαι στρατὸν ἱππέων («πρῶται

σα». «Καὶ διὰ τοῦτο, ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ Στράβων μουσικὴν ἐκάλεσε Πλάτων καὶ ἔτι πρότερον οἱ Πυθαγόρειοι τὴν φιλοσοφίαν, καὶ καθ' ἁρμονίαν τὸν κόσμον συνιστάναι φησί, πᾶν τὸ μουσικὸν εἶδος θεῶν ἔργον ὑπολαμβάνοντες. Οὕτω δὲ καὶ αἱ Μοῦσαι θεαὶ καὶ Ἀπόλλων μουσηγέτης καὶ ἡ ποιητικὴ πᾶσα ὑμνητική. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν τῶν ἠθῶν κατασκευὴν τῇ μουσικῇ προσνέμουσιν, ὡς πᾶν τὸ ἐπανορθωτικὸν τοῦ νοῦ τοῖς θεοῖς ἐγγὺς ὄν».

(1) Τῶν ***Θῆβος, Θίβα, Θιβεῖς*** τὸ ἔτυμον ζητητέον οὐχὶ ἐν τῷ Ἑλλην. ***θάμβος*** ἢ Λατιν. stupeo ἢ Σανσκρ. stambhas (κατὰ Γ. Κούρτιον τοῦτο, ὡς εἴρηται), ἀλλ' ἐν τῷ Ἀρμεν. thovem =ἐπᾴδειν, thovitz=ὁ ἐπᾴδων, thovitzutium=ἐπῳδή.

δὲ τῶν πάντων ἐφ' ἵππους ἀναβᾶσαι» (Λυσ. Ἐπιταφ. § 2)· καθυποτάξασαι δὲ ἁπάσας τὰς χώρας τῆς νῦν Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἱδρύσασαι πολλαχοῦ πόλεις καὶ ἱερὰ διέβησαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ προήλασαν μέχρις Ἀθηνῶν, παραλαβοῦσαι μεθ' ἑαυτῶν τὰ μαχιμώτατα τῶν ἐθνῶν, ἀλλ' ἐνταῦθα τοιαύτην ἔπαθον ἧτταν καὶ συμφοράν, ὥστε ἐκ τῶν εἰς Ἀθήνας ἐλθουσῶν οὐδεμία ἐπέστρεψεν οἴκαδε· ἕνεκα δὲ τοῦ μεγέθους τῆς συμφορᾶς καὶ ἡ ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν δύναμις ἐμειώθη καὶ ἐξέλιπε. Τοιαῦτα διηγοῦνται περὶ τῶν Ἀμαζόνων οἱ μεγάλοι τῶν Ἀθηνῶν ῥήτορες Λυσίας καὶ Ἱπποκράτης, ἱστορικὴν ὅλως διδόντες ὑπόστασιν καὶ μορφὴν εἰς τὸν περὶ Ἀμαζόνων μῦθον. Κατὰ ταῦτα οὐδὲν ἄλλο παριστῶσιν αἱ περὶ Ἀμαζόνων παραδόσεις ἢ τὴν μεγάλην πολεμικὴν δύναμιν καὶ ἀλκὴν τῶν περὶ Πόντον λαῶν, τῶν εὑρετῶν καὶ ἐργατῶν τοῦ σιδήρου καὶ τῶν πολεμικῶν ὅπλων. Ὑπάρχει δὲ καὶ μεταγενεστέρα τις παράδοσις τοῦ Τρώγου Πομπηΐου (παρὰ Ἰουστίνῳ ΙΙ 4) πολλῷ ἱστορικώτερον διδοῦσα χαρακτῆρα εἰς τοὺς περὶ Ἀμαζόνων θρύλους, παριστῶσα αὐτὰς ὡς ἕνεκα ἐσωτερικῶν ταραχῶν ἐν Σκυθίᾳ μετοικησάσας εἰς τὸν Πόντον καὶ ἐνταῦθα ἱδρυσάσας κράτος (1). Ὁπωσδήποτε καὶ ἐν ἀκραιφνῶς ἱστορικῇ ἀντιλήψει καὶ ἐξηγήσει τῶν περὶ Ἀμαζόνων θρύλων κύριος τῶν θρύλων τούτων χαρακτὴρ ἰδιαίτερος εἶναι ἡ ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον παράστασις τῶν πολεμικῶν ἔργων καὶ στρατειῶν καὶ κατακτήσεων τῶν πολεμικῶν Θρᾳκικῶν λαῶν τοῦ Πόντου, εἰς οὓς ἀνήκουσι καὶ αἱ Ἀμαζόνες αἱ λαλοῦσαι γλῶσσαν Θρᾳκικήν (2). Ὅτι αἱ τῶν Ἀμαζόνων στρατεῖαι αἱ γενόμεναι εἰς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἶχον ἐν μέρει καὶ ἐκπολιτιστικὸν χαρακτῆρα, συνοδευόμεναι καὶ μετὰ τῆς διαδόσεως τῆς λατρείας τῶν Φρυγοπελασγικῶν θεοτήτων τοῦ Πόντου, καθίσταται λίαν πιθανὸν ἐκ τῶν περὶ ἱδρύσεως ὑπὸ Ἀμαζόνων πόλεων καὶ ἱερῶν τῶν θεῶν παραδόσεων. Τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων Σμύρνης, Ἐφέσου, Κύμης, Μυρίνης, τῶν ἱδρυθεισῶν ὑπὸ Ἀμαζόνων, ἦσαν τὰ ὀνόματα τῶν ἱδρυσαμένων αὐτὰς (Στραβ. ΙΒ', 550 «ὧν (Ἀμαζόνων) καὶ ἐπωνύμους πόλεις τινὰς εἶναί φασι· καὶ γὰρ Ἔφεσον καὶ Σμύρναν καὶ Κύμην καὶ Μύριναν». Περὶ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ περιφήμου προελληνικοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐφεσίας *Ἀρτέμιδος* (τῆς Φρυγίας Μεγάλης Μητρὸς τῶν Θεῶν) λέγει ὁ Παυσανίας (Ζ' 2), ἀναιρῶν τὸ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου λεχθὲν ὅτι Ἀμαζόνες ἵδρυσαν τὸ ἱερόν· «Οὐ μὴν πάντα γε ἐς τὴν θεὸν ἐπύθετο (ἐμοὶ δοκεῖν) Πίνδαρος, ὃς Ἀμαζόνας ἔφη τὸ ἱερὸν τοῦτο ἱδρύσασθαι στρατευομένας ἐπὶ Ἀθήνας τε καὶ Θησέα». Κατὰ τὸν Παυσανίαν αἱ Ἀμαζόνες ἁπλῶς ἐθυσίασαν εἰς τὴν θεάν, ἵδρυται δὲ τοῦ ἱεροῦ ἦσαν αὐτόχθων τις Κρῆσος καὶ ὁ *Ἔφεσος*, καθ' ὃν χρόνον οἱ Λέλεγες ἦρχον τῆς χώρας. Καὶ ἐκ τοῦ ὕμνου δὲ τοῦ Καλλιμάχου πρὸς τὴν Ἄρτεμιν μανθάνομεν ὅτι αἱ *Ἀμαζονίδες* ἔστησαν ἁπλῶς ἄγαλμα εἰς τὴν θεάν (Ὕμν. στιχ. 237—39

Σοὶ καὶ Ἀμαζονίδες πολέμου ἐπιθυμήτειραι
ἔν κοτε παρραλίῃ Ἐφέσῳ βρέτος ἱδρύσαντο
φηγῷ ὑπ' εὐπρέμνῳ· τέλεσαν δέ τοι ἱερὸν Ἱππώ.

Ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν ἡ τῶν Ἀμαζόνων μυθικὴ ἱστορία ὑπὸ ἔννοιαν ἀκραιφνῶς ἱστορικὴν ἑρμηνευομένη μαρτυρεῖ τὴν ἐπὶ τὸν βίον καὶ δὴ τὸν βίον τὸν πνευματικὸν τοῦ ὅλου Πελασγικοῦ κόσμου ἐπίδρασιν τῶν ὑπὸ τῶν Ἀμαζόνων ἐκπροσωπουμένων

---

(1) Καὶ ἐν τῇ στρατείᾳ τοῦ Πομπηΐου ἐπὶ τὸν Καύκασον πολλοὶ εὑρέθησαν μεταξὺ τῶν πεσόντων πολεμίων νεκροὶ γυναικῶν μετὰ ὁπλισμοῦ Ἀμαζονικοῦ, τοῦτο δὲ ἐνίσχυσε τὴν γνώμην τῶν περὶ τὸν Πομπήϊον ὅτι εὑρίσκοντο ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀμαζόνων (Ἀππιανοῦ Μιθριδ. 103. Πρβλ. Στράβ. Α' 504). Ἴδε καὶ Φιλοστράτου Ἡρωϊκά.

(2) Ἴδε Σχολ. Ἀπόλλων. Ροδ. Β', 946.

πολεμικῶν Θρᾳκικῶν φύλων τοῦ Πόντου, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἐπὶ τὴν τέχνην τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλληνικήν (1).

Αἱ Ἀμαζόνες παριστάνονται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τέχνῃ, ἕνεκα τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ ποιητικὴν μορφὴν ἀντιλήψεως τοῦ λαοῦ τούτου, ἐν τελείᾳ Ἑλληνικῇ μορφῇ, εἰ καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἱστορικωτέρα τις ἀντίληψις τῶν Ἀμαζόνων μετὰ στολῆς Σκυθικῆς δὲν ἀποκλείεται ὁλοσχερῶς (2). Ἀλλ' ἐπὶ πολλῶν μνημείων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἐπί τε τῶν ἀγγείων τῶν φερόντων μελαίνας εἰκόνας καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀγγείων ἐκ τῶν φερόντων εἰκόνας ἐρυθράς, παρίστανται εἰκόνες ἀνδρῶν ὁπλιτῶν φερόντων τόξα καὶ *πέλεκυν* καὶ λόγχας καὶ περικεφαλαίας καὶ ἐσθῆτα ἰδιόρρυθμον. Ἡ Σκυθικὴ αὕτη στολὴ ἡ ἐμφαινομένη ἔν τε τοῖς Ἀττικοῖς μνημείοις καὶ ἐν τῷ Αἰγινητικῷ ἀετώματι καὶ ἐπί τινος Κλαζομενίας σαρκοφάγου ἔδοσαν ἀφορμὰς εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας ἐξηγήσεις. Ἄλλοι εἶδον ἐν τοῖς Σκύθαις τούτοις τοὺς ἀστυνομικοὺς Σκύθας στρατιώτας τῶν Ἀθηνῶν, ἄλλοι τοὺς Θρᾷκας μισθοφόρους τοῦ Μιλτιάδου ἐν Θρᾴκῃ. Ἀλλ' ὁ Δρ. Zahn, ἀναιρῶν πάσας τὰς γνώμας ταύτας, ὡς μόνην ἐξήγησιν τῶν εἰρημένων μορφῶν ἔδωκε τὴν ἀνάμνησιν τῶν στρατειῶν τῶν Κιμμερίων ἐν ταῖς Μικρασιατικαῖς χώραις καὶ τῶν ἐναντίον τῶν Κιμμερίων ἀμυντικῶν ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας. Ἡ ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ Ἑλληνικῇ τέχνῃ τῶν ἱστορικῶν χρόνων παράστασις τῶν Κιμμερίων πολεμιστῶν ἐξηγεῖ ἴσως ἐπαρκῶς τὴν ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ Ἑλληνικῇ ποιήσει ἐμφάνισιν τῶν ἰδεωδῶν μορφῶν τῶν Ἀμαζόνων.

Πάντα ὅσα ἐρρήθησαν μέχρι νῦν ἐν τῇ εἰσαγωγικῇ ταύτῃ πραγματείᾳ περὶ

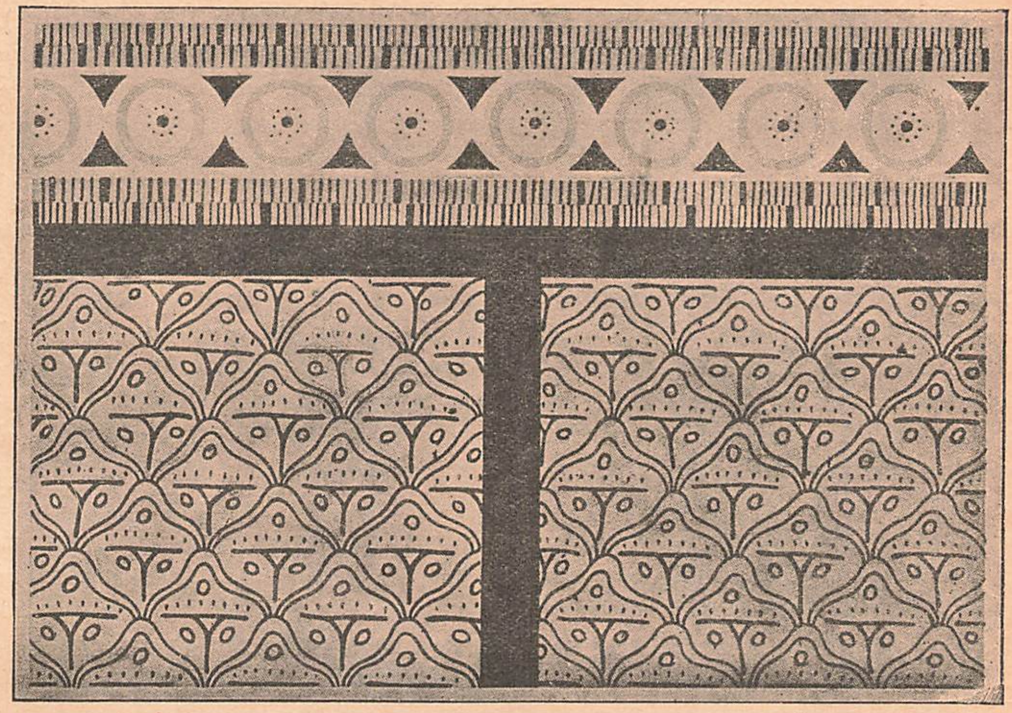
(1) Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν τῆς ἱστορίας ὁ μὲν Max Duncker (Geschichte des Alterthums τ. Α'. σελ. 65) ἀπέδωκεν εἰς τὰς περὶ Ἀμαζόνων παραδόσεις ἔννοιαν θρησκευτικὴν καὶ πνευματικήν, οὐδὲν ἄλλο εὑρίσκων ἐν ταῖς παραδόσεσι ταύταις ἢ τὴν ἀνὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα μέχρις Ἀθηνῶν καὶ Λακεδαίμονος διάδοσιν τῆς λατρείας τῆς Θρᾳκοφρυγικῆς Μεγάλης Μητρὸς τῶν θεῶν καὶ τὰ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Μεγάροις καὶ Χαλκίδι δεικνυόμενα μνημεῖα τῶν Ἀμαζόνων θεωρῶν ἐγκαταλελειμμένους ναοὺς τῆς Μεγάλης Ποντοκαππαδοκικῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος ἢ Κυβέλης Μᾶ. Τοὐναντίον δὲ ὁ A. Mordtmann (ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ Die Amazonen) ἐξήγησε πάσας τὰς περὶ Ἀμαζόνων παραδόσεις ὡς ἀφηγουμένας ὑπὸ μυθικὸν πέπλον τοὺς πολέμους καὶ τὸν πολεμικὸν βίον τῶν λαῶν, εἰς ὧν τὴν φυλὴν ἀνῆκον αἱ Ἀμαζόνες. Ἡ πρώτη τῶν γνωμῶν τούτων ἡ παριστῶσα τὰς Ἀμαζόνας πολεμιστρίας ἐνταυτῷ καὶ προφήτιδας, οὕτως εἰπεῖν ἱεραποστόλους, εἶναι ἀντίληψις ὑπεράγαν ἰδεόφρων καὶ ὀλίγον εὐεξήγητος κἂν ἔτι οἱ ***θηλυστολοῦντες*** διάκονοι καὶ πρόπολοι καὶ θεηπόλοι τῆς Μεγάλης Φρυγοποντικῆς θεᾶς θεωρηθῶσιν ὡς ἐκπροσωπούμενοι ἐν τῇ πολεμικῇ ἰδιότητι τῶν θεηπόλων Ἀμαζόνων. Ἀλλὰ καὶ ἡ δευτέρα γνώμη εἶναι λίαν μονομερής, οὐδαμῶς μὲν ἐξηγοῦσα ἐπαρκῶς τὴν ἀρχὴν καὶ ἀφορμὴν τῆς ἐν τοῖς περὶ ***Ἀμαζόνων*** μύθοις αἰσθητικῶς λίαν ἐξηρμένης ποιητικῆς εἰκόνος, ἣν ἔδοσαν αὐτοῖς ἥ τε ποίησις καὶ ἡ τέχνη ἡ Ἑλληνική. Γνώμη τρίτη ἀσφαλεστέρα μεταξὺ τῶν εἰρημένων δύο ἄκρως ἀντιθέτων θὰ ἦτο ἡ περὶ ἑνώσεως ἐν τῇ εἰκόνι τῶν Ἀμαζόνων τοῦ ἱστορικοῦ πραγματικοῦ πρὸς τὸ ποιητικὸν ἰδεῶδες. Αἱ Ἀμαζόνες παριστῶσι τὸ ἄλκιμον, τὸ ἀρήϊον, τὸ πολεμικὸν σφρῖγος τῶν Θρᾳκοφρυγικῶν λαῶν ἐν τῇ ἐπικρατήσει αὐτῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ ἐν τοῖς ἐκπολιτιστικοῖς τούτων ἔργοις ἐν ὅλῳ τῷ Πελασγικῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῇ τούτου κατὰ μικρὸν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν μεταβάσει. Ἂν δὲ παρὰ τοῖς Ποντίοις καὶ τοῖς Καυκασίοις Θρᾳξὶ γυναῖκες ἔτι ἐστρατεύοντο καὶ ἐπολέμουν διὰ τὸ ὅλως φύσει πολεμικὸν καὶ ἄλκιμον τοῦ φύλου, πάντως ἡ τοιαύτη ἰδιότης καὶ βίος τῶν γυναικῶν τούτων ἦσαν ἐπιτηδειότατα ἵνα ἐν τῷ ποιητικῷ κόσμῳ τῷ Ἑλληνικῷ, ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ τέχνῃ αἱ Ἀμαζόνες λάβωσι τὴν ἣν προσέλαβον ποιητικὴν μορφὴν καὶ νὰ πλασθῶσι περὶ αὐτῶν αἱ τοσοῦτον ***αἰσθητικῶς*** καὶ ποιητικῶς τὸ γυναικεῖον φῦλον ὑψοῦσαι παραδόσεις.

(2) Ἰδ. Zahn, Die Darstellung der Barbaren in der griechischen Litteratur und Kunst der vorhellenischen Zeit, σ. 78.

τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος (τοῦ ὀνόματος Ἑλλάδος προληπτικῆς νῦν γινομένης πάλιν χρήσεως) ἐκ γενικῆς ἀπόψεως ἄγουσιν εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι ὅλος ἐκεῖνος ὁ ἀπὸ τοῦ Σικελικοῦ πελάγους καὶ τοῦ Ἰονίου κόλπου μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ Ἀραρὰτ καὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Εὐφράτου ἐκτεινόμενος κόσμος ἐθνῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν καὶ θρησκειῶν καὶ τεχνῶν καὶ παντὸς συλλήβδην τοῦ πνευματικοῦ βίου ἀπετέλει ἓν ὅλον ἐσωτερικῶς ἑνιαῖον, ὁμόφυλον, ὁμόγλωσσον ἐξ εὐρυτάτης ἐπόψεως, ὁμογενῆ ἐν παντὶ χώρῳ τοῦ πνευματικοῦ βίου κόσμον, ἐξ οὗ ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη ὁ ἰδιαίτερος Ἑλληνικὸς κόσμος ὡς μία *εἰδοποίησις* τοῦ γενικοῦ ἐκείνου κόσμου καὶ μία φάσις τῆς πρὸς τὰ πρόσω κινήσεως καὶ ἐξελίξεως ἐκείνου. Πᾶσαι αἱ μεγάλαι ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων πολλὰς καὶ λαμπρὰς ἀληθῶς προσθέτουσι σελίδας εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ κόσμου ἐκείνου, ὃν κατὰ συνθήκην καλοῦμεν *Πελασγικόν*, τοῦτον θεωροῦντες ὅρον προσφόρου ἐκφράσεως, ἄνευ τινὸς ἀναφορᾶς πρὸς τὴν γενικωτέραν ἢ εἰδικωτέραν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ. Διὰ τῶν εἰρημένων σελίδων ἡ περίοδος ἡ Πελασγικὴ ηὐρύνθη κατὰ χιλιετηρίδας ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως αὐτοῦ, χωρὶς μηδὲν νὰ μεταβληθῇ ἐν τῇ ἀντιλήψει ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν σύνθεσιν καὶ σύστασιν καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἰδιότητα αὐτοῦ ὡς ὁμογενοῦς γνησίου πατρὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου. Διὰ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνακαλύψεων δὲν μετεβλήθησαν αἱ γνώσεις καὶ αἱ ἰδέαι ἡμῶν περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀρχαιοτάτου Ἑλληνικοῦ βίου. Τὸ σπουδαιότατον δέ, ὅπερ ἐπετεύχθη, εἶναι ὅτι ἐπληρώθησαν χάσματά τινα καὶ κενὰ ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ ἀρχαιοτάτου Ἑλληνικοῦ κόσμου λίαν εὐνόητα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λίαν ἐμβριθῶς πρότερον μελετώμενα. Ὁ Ὁμηρικὸς κόσμος δηλονότι, οὗ τὴν εἰκόνα παρέστησεν ἡμῖν ἡ Ὁμηρικὴ ποίησις, διὰ τοὺς καλῶς μελετῶντας ταύτην, ἀσχέτως πρὸς τὰς σημερινὰς ἀνακαλύψεις, ἀλλ' αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὡς ἔχει ἀτεχνῶς ἐν τοῖς παραδοθεῖσιν ἡμῖν ἀθανάτοις μνημείοις τῆς ποιήσεως, εἶναι κόσμος οὐχὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς περιόδου αὐτοῦ ἐμφαινόμενος, οὐδ' ἐν τῇ περιόδῳ τῆς πρώτης ἀναπτύξεως μετρίου τινὸς βαθμοῦ, ἀλλ' ἐμφανίζεται ἡμῖν ὡς τελείως *ἀνεπτυγμένος* αὐτὸς καθ' ἑαυτόν. «Ἐν τῷ Ὁμηρικῷ ἔπει, λέγει ὁ Ἐρνέστος Κούρτιος (τ. 1 σ. 112) ἐμφανίζεται ἡμῖν τὸ πρῶτον ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος· Ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι οὗτος κόσμος τις ἐν ἀρχῇ τῆς γενέσεως αὐτοῦ εὑρισκόμενος καὶ διατελῶν ἐν ἀορίστῳ τινὶ ἀναπτύξει, ἀλλ' εἶναι κόσμος ἐντελῶς κατηρτισμένος, ὥριμος καὶ αὐτοτελὴς μετὰ στερεῶς καθιερωμένων κανόνων τοῦ βίου. Βλέπων τις αὐτὸν νοεῖ ὅτι ἄνθρωποι ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἔζησαν ἐν αὐτῷ». Πράγματι ἀναγινώσκων τις τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη ἐννοεῖ ὅτι ὁ κόσμος ὁ διαγραφόμενος ἐν αὐτοῖς, ὁ κόσμος ὁ Ὁμηρικός, εἶναι προϊὸν ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀνθρωπίνης ἐνεργείας χιλιάδων ἐτῶν. Εἶναι δὲ ὁ Ὁμηρικὸς πολιτισμὸς εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τελειότητος ἐξιγμένος, ὥστε μόνον διὰ τῆς ὑποθέσεως τοὐλάχιστον χιλίων ἐτῶν προϋπάρξεως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ τὸ ὕψος τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως αὐτοῦ. Οἱ ἀπὸ τοῦ 3 καὶ 2 π. Χ. αἰῶνος ἐλθόντες εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν πεπολιτισμένον Ἑλληνικὸν κόσμον ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τὸν Ρωμαϊκὸν ἐν τῇ Δύσει βάρβαροι Κελτικοὶ καὶ Γερμανικοὶ λαοί, καίπερ πλούσια ἀρχῆθεν λαβόντες κεφάλαια πολιτισμοῦ ἔκ τε τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἐκ τοῦ Λατινικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ καὶ ὑπὸ τὸ φῶς αὐτὸ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας πλέον χιλιετηρίδος διαβιώσαντες, μετὰ ἡμιόλιον χιλιετηρίδα διετέλουν ἐν βαθμῷ μορφώσεως ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς καὶ πολιτισμοῦ καθόλου πολλῷ ὑποδεεστέρῳ ἐκείνου, ὃν εὑρίσκομεν ἐν τῷ Ὁμηρικῷ κόσμῳ. Καὶ ὁ Πελασγικὸς κόσμος ὁ ἐγκυμονῶν τὸν Ὁμηρικὸν πολιτισμὸν ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ἀρξάμενος τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ μορφώσεως 2 χιλιετηρίδας πρὸ τοῦ

Ὁμηρικοῦ ἔπους. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ, πόσον παράδοξοι καὶ παράλογοι εἶναι αἱ ὑποθέσεις αἱ στηριζόμεναι ἐπὶ τῶν ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων περὶ ὑπάρξεως λαῶν οὐδεμίαν ἐχόντων σχέσιν, συνάφειαν καὶ συνοχὴν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν καὶ ὅμως ὡς ἐκ θαύματος μεθισταμένων εἰς τὸ Ἑλληνικὸν καὶ ἀφομοιουμένων τελείως πρὸς αὐτὸ ἕνεκα τῆς τούτου ὑπεροχῆς ἐν τῷ ὅλῳ βίῳ. Οἱ τοιαύτας ἀποφαινόμενοι γνώμας καὶ θεωρίας, ὅπως καταστήσωσι πιθανὰς ταύτας, κατέφυγον εἰς τὴν παλαιὰν πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθεῖσαν θεωρίαν περὶ τῆς ἐξ Ἀσίας δῆθεν μετοικήσεως τῶν Ἀρίων καὶ δὴ τῶν Ἑλλήνων μετὰ στοιχείων πολιτισμοῦ ἰδιοφυοῦς τελείου, δι᾿ οὗ κατίσχυσαν σιωπηλῶς τοῦ προϋπάρχοντος ἐν ταῖς χώραις, εἰς ἃς μετενάστευσαν. Ἀλλ᾿ ὁ Ἑλληνικὸς καὶ ὁ Πελασγικὸς βίος καὶ πολιτισμὸς εἶναι τοσοῦτον συμφυὴς πρὸς τὰς χώρας ἐν αἷς ἱστορικῶς ἀνεπτύχθη, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐξ Ἀσίας δῆθεν μετανάστευσιν ἔδει νὰ παρέλθωσι χιλιετηρίδες ἵνα γίνῃ αὐτὴ ἡ τελεία προσαρμογὴ καὶ καταστῇ, οὕτως εἰπεῖν, αὐτοφυὴς ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ αὐτοτελής. Τὸ πόθεν τῆς γῆς ἦλθον οἱ Ἄριοι εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἂν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης μετέβησαν εἰς Ἀσίαν ἢ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, εἶναι ζήτημα, ὅπερ, ὡς ἔχει νῦν ἡ ἐπιστήμη, μένει ἄλυτον καὶ συνδέεται μετὰ ζητημάτων ὑπερβαινόντων τὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, εἰ καὶ ἐν περιωρισμένῳ τινὶ χώρῳ καὶ χρόνῳ, εἰ καὶ ἐν τοῖς μεταξὺ τοῦ Ἀδρίου καὶ τοῦ Καυκάσου τόποις καὶ ἐν τῇ πρὸ τῶν Ὁμηρικῶν χιλιετηρίδι ἀθρόαι μετοικήσεις λαῶν σημειοῦνται πλείονες ἐξ Εὐρώπης εἰς Ἀσίαν ἢ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην. Τανῦν θετικὸν καὶ βέβαιον καθιστάμενον εἶναι ὅτι οἱ λαοὶ οἱ δημιουργήσαντες τὸν Ἑλληνικὸν ἱστορικὸν βίον χιλιάδος, ἂν μὴ χιλιάδων, ἐτῶν ἐξελίξεις διῆλθον ἐν αἷς χώραις παρήγαγον ἢ προήγαγον τὸν πολιτισμὸν τὸν ἐξικόμενον εἰς τὸν βαθμὸν ἐκεῖνον, ὃν εὑρίσκομεν ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις μνημείοις, οἷα τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη. Ἀκριβῶς δὲ αἱ ἀνακαλύψεις τῶν τελευταίων ἐτῶν πληροῦσι τὸ κενόν, ὅπερ καταλείπεται ὡς πρὸς τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἢ Ἑλληνοπελασγικοῦ μέχρι τοῦ τῆς ἐν τῷ Ὁμηρικῷ κόσμῳ ἐμφανιζομένης ἐξελίξεως βαθμοῦ. Ἡ τοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ τῆς περιόδου ταύτης τῆς προομηρικῆς καὶ προελληνικῆς καὶ προαρχαϊκῆς ἱστορίας πορεία, καίπερ ἐν τοῖς καθ᾿ ἕκαστον οὖσα ἄγνωστος, ὑπετίθετο πάντως ὑπάρχουσα καὶ ἐξελισσομένη διαρκῶς ἐν διηνεκεῖ προόδῳ καὶ διαμορφώσει. Καὶ ἦτο δυνατὸν καθ᾿ ἃς περιόδους ἱστορικάς, σκοτεινὰς ὡς πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἀλλὰ φωτεινοτάτας ὡς πρὸς τὰς μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου γεωγραφικῶς συνεχομένας χώρας ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Συρίᾳ, Βαβυλωνίᾳ καὶ Ἀσσυρίᾳ ἐπὶ τοσοῦτον ἀκμῆς προήγετο ὁ βίος καὶ ὁ πολιτισμός, ἡ χώρα ἐκείνη ἡ τὴν προσφυεστάτην πρὸς ἀνάπτυξιν πολιτισμοῦ κατέχουσα θέσιν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἦτο δυνατὸν ἡ χώρα αὕτη νὰ μένῃ γῆ ἄγονος καὶ στεῖρα, ἀμέτοχος τῆς πρὸς πολιτισμὸν ὁρμῆς; Ἰδοὺ ποῦ ἔγκειται ἡ οὐσία καὶ ἡ λύσις ἐν ταὐτῷ τοῦ ζητήματος τοῦ προκύψαντος ἐκ τῶν τελευταίων ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων, ζητήματος ἁπλουστάτην λαμβάνοντος μορφήν, λύσις φυσικωτάτη καὶ λογικωτάτη προϋπαρχούσης ἀπορίας. Καὶ ὅμως τὸ ἁπλούστατον τοῦτο καθ᾿ ἑαυτὸ κεφάλαιον τῆς ἱστορίας, ἡ ἀνερμάτιστος σπουδὴ καθιστᾷ τεχνητῶς διὰ φωνῶν καὶ ἐπιβοήσεων ἐπιπολαίως πολύπλοκον, διὰ δημιουργίας φυλῶν προϋπαρχουσῶν δῆθεν τῆς Ἀρίας ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις καὶ γλωσσῶν φαντασιωδῶν ἀπὸ δεκάδος ῥιζῶν Ἑλληνικῶν λέξεων, ὧν ἀγνοοῦσι τὸ ἔτυμον καὶ τὴν ἔννοιαν τὴν κυριολεκτικήν. Αἰγαιανός (Egéen), Μινωικός, Πρωτομινωικός, Μεσομινωικός, Νεομινωικός, ἕκαστος πάλιν τῶν ὅρων τούτων μετὰ τῶν ἀναλόγων ὑποδιαιρέσεων αὐτοῦ, εἶναι πάντως ὅροι λογικοὶ χρήσιμοι πρὸς διευκρίνησιν τῶν καθ᾿ ἑαυτὰς φάσεων καὶ περιόδων τῆς τέχνης, ἀλλ᾿

εἰσὶ κενοὶ πάσης ἐννοίας καὶ ἁπλαῖ παραδοξολογίαι ἐφ᾽ ὅσον δὲν ὑπάρχουσιν ἁπτότερα σημεῖα τῆς τῶν τοιούτων περιόδων ἱστορικῶν ὑπάρξεως. Οὔτε ἔθνη καὶ λαοὶ οὔτε κόσμοι ὁλόκληροι ἱστορικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ δημιουργοῦνται μηχανικῶς δι᾽ ἀνακαλύψεως μνημείων τέχνης. Ὁ δὲ Ἑλληνικὸς ἱστορικὸς βίος ἐν τῇ θετικῇ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν θετικῶν δεδομένων τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσης, τῆς τέχνης καὶ τοῦ ἄλλου πνευματικοῦ βίου ἐξελίξει εἶναι οὕτω πρὸς ἑαυτὸν μεγαλοπρεπῶς καὶ ἐμφαντικώτατα συμφυὴς καὶ

Τίρυνς. Τὸ δάπεδον τοῦ μικροῦ Μεγάρου

συνεχὴς καὶ ἑνιαῖος καὶ μέχρι τινὸς ὑπερφυᾶ ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν παναρχαίαν ἐκφαίνων, ὥστε λαοὶ Αἰγαιανοὶ φαντασιώδεις μετὰ τῶν φαντασιωδῶν γλωσσῶν καὶ τῶν ἰδιαιτέρων μὴ Ἑλληνικῶν τεχνῶν αὐτῶν δὲν δύνανται οὔτε τὰ κλονήσωσιν οὔτε νὰ ἀμαυρώσωσι τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ ἐσωτερικῆς ἑνότητος πνεύματος καὶ βίου ἰδιοφυοῦς ἐρειδομένην θέσιν αὐτοῦ. Ἡ θετικὴ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ὡς ἔχει νῦν βαθμοῦ ἀναπτύξεως καὶ προόδου ἀποκλείει τὰς τοιαύτας φαντασιοπληξίας (1). Ἦν ὅτε καὶ πρὸ

(1) Παρὰ πᾶσαν τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπι κρατοῦσαν μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου συχνὴν ἐπικοινωνίαν οὐδεμία μὲν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐγένετο ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπίδρασις, ἐλάχισται δὲ ὑπῆρξαν αἱ λέξεις αἱ εἰσαχθεῖσαι ἐκ τῆς Φοινικικῆς εἰς τὴν Ἑλληνικήν, καὶ αὗται ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς ἱστορικοῖς. Τοιαῦται λέξεις θεωροῦνται ὕσσωπος, βάλσαμον, φῦκος, βύσσος, ἔβενος, χαλβάνη, κύμινον, κύπρος, κυπάρισσος, λίβανος, λιβανωτός, λῆδον, (λήδανον, λάδανον), μύρρα, νίτρον, κάννα (κάννη, κάνη), κασσία, κίνναμον, κιννάμωμον, συκάμινος, μάννα, σοῦσον, σίκερα, νέτωπον, ἴασπις, σάπφειρος, μάραγδος, (σμάραγδος), μόλυβδος, κάμηλος, κάδος, χιτών, κινύρα, σαμβύκη, ὀθόνη. Σημιτικὴ λέξις εἶναι καὶ τὸ ἀσσυριακὸν *μνᾶ*. Περὶ τοῦ *ἐλέφας* δὲν ὑπάρχει ἀσφαλὴς γνώμη.

ἐτῶν περίπου 60 διπλωμάτης τις πενιχρὸς ἀσιανολόγος ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀπετέλει οὐχὶ γεωγραφικῶς, ἀλλ' ἱστορικῶς, πολιτικῶς καὶ πνευματικῶς προσάρτημα μικρὸν ἐπιπόλαιον εἰς τὸν μέγαν κόσμον τοῦ Περσικοῦ κράτους· ὅτι οἱ Ἕλληνες προῆλθον ἀπὸ μίξεως λευκῆς τινος καὶ ἑτέρας κιτρίνης φυλῆς καὶ ὅτι ὁ πολιτισμὸς ὁ Ἑλληνικὸς ἦν ἀμυδρά τις ἀντανάκλασις τοῦ καταυγάζοντος τὸν κόσμον ἡλίου τῆς Περσικῆς μοναρχίας. Αἱ τῶν «*Σλαύων*» Παιόνων τῆς Μακεδονίας *λιμναῖαι* οἰκήσεις ὡς βαρβάρου βίου ἀρχετύπου σημεῖα ἀντετίθεντο πρὸς τὸ ἐκπλῆττον τὸν κόσμον μεγαλεῖον τοῦ Περσικοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς ἐπίμετρον ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία σύμπασα ἐκηρύσσετο *ψεῦδος* (mensonge). Ἐπιεικέστερος πάντως καὶ φιλανθρωπότερος ἦν ὁ Ρωμαῖος συγγραφεὺς Σαλλούστιος ὁ εἰπὼν ὅτι τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων ἐλαμπρύνθησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ διότι εἶχον οὗτοι τὴν εὐτυχίαν νὰ ἔχωσι καλοὺς συγγραφεῖς λαμπρύνοντας τὰ ἔργα ἐκεῖνα, ἐνῷ οἱ δύστηνοι Ρωμαῖοι δὲν εἶχον συγγραφεῖς ἵνα λαμπρύνωσι τὰ ἔργα τὰ ἡρωϊκὰ τῶν ἀρχαιοτέρων Ρωμαίων (Ἀλλὰ τὰ ἔργα, ὦ *ἐντιμότατε* senator, δίδουσι τὴν ὕλην καὶ τὴν ἀφορμὴν εἰς τοὺς συγγραφεῖς !) Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἔτι δὲν ὑπῆρξαν Βούλγαροι κατασκευάσαντες ὁλόκληρον ἔπος χιλιάδων στίχων, ἐν ᾧ δι' ἀναμίξεως μύθων Ἑλληνικῶν, Ἰνδικῶν, *Μακεδονικῶν* (Βουλγαρικῶν !), Σκανδιναυικῶν ἀπήρτισαν ὁλόκληρον *ἔπος* ἢ συλλογὴν ἐπυλλίων Ὀρφικῶν καὶ διελάλησαν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον τὴν ἐν τῷ Αἵμῳ καὶ ἐν τῇ Ροδόπῃ ἀνακάλυψιν Ὀρφικῶν ᾀσμάτων, προσήγαγον δὲ εἰς τὴν χονδροειδεστάτην ταύτην ἀπάτην, οὐχὶ πάντως Γερμανοὺς καὶ Ἄγγλους καὶ ἄλλους Εὐρωπαίους, ἀλλὰ Ρώσους καὶ δὴ καὶ *Γάλλους* σοφούς, ἐπὶ ἔτη διατελέσαντας ὑπὸ τὸ κράτος τῆς τε ἀφάτου Βουλγαρικῆς θρασύτητος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐπονειδίστου ἐπιπολαιότητος καὶ κακῶς κάκιστα νοουμένου ἐπιστημονικοῦ ζήλου ; Ἤκουσα δ' ἐγὼ καὶ λογίων Τούρκων ἰσχυριζομένων ὅτι Σμύρνη καὶ Βυζάντιον ἦσαν παναρχαῖα κτίσματα Τουρκικά, διότι ἐν Γαλλικοῖς συγγράμμασι περὶ ἱστορίας τῆς τέχνης εἶδον νὰ γίνηται λόγος καὶ περὶ περιόδου Τουρανικῆς ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Τροίας καὶ ἄλλων πόλεων Ἑλληνικῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1). Ἀπέναντι τοιούτων ἐξαμβλωμάτων ἐπιστημο-

---

Κατά τινας εἶναι λ. Ἰνδικὴ ephas=ἐλεφαντόδους μετὰ τοῦ Σημιτικοῦ ἄρθρου *αλ*, *ελ*. Ἐπισφαλεστάτη δὲ καὶ ἡ γνώμη περὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ *τιθαιβώσσω* (περὶ μελισσῶν) ἐκ τοῦ Ἑβρ. τεβέ=κυψέλη, καὶ τοῦ κιξάλης=πειρατὴς ἐκ τοῦ Ἑβρ. *σαλελ* λεία. Τὸ *σάμος*=ὕψος, ὅπερ ὁ Στράβων θεωρεῖ Ἰωνικόν, εἶναι πάντως Σημιτικόν, ὅπως τὰ ὀνόματα τοῦ ἀλφαβήτου εἰσὶ Φοινικικά.

(1) Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ παρὰ Τούρκοις ἀξιέπαινα παραδείγματα. Τοιοῦτος δ' εἶναι ὁ πρῶτος ἐπιστημονικὴν ἱστορίαν ἐν τῇ Τουρκικῇ συγγράψας συνταγματάρχης Ἀχμὲτ Ρεφὶκ βέης ὁ μετανεγκὼν εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ τὰς περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡμετέρας θεωρίας τὰς ἐκτεθείσας ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πραγματείᾳ «Die sogenannten Assyro-Chaldäer und Hittiten von Kleinasien». Ἄξιον δὲ μνείας ἐνταῦθα τιμητικῆς καὶ ἡ πολυσέλιδος (διὰ τῆς εὐγενοῦς καλωσύνης τοῦ πληρεξουσίου Θράκης Μ. Σταμούλη δωρηθεῖσα ἡμῖν) πραγματεία τοῦ Κιρκασίου συνταγματάρχου Ἰζζὲτ Τσουνήτσουκα, ἡ ἐπιγραφομένη «Τῶν ἀρχαίων Θρακῶν ἡ καταγωγή». Θράκη ἑτέρῳ ὀνόματι Τσερκάς (Κιρκασία). Παράρτημα εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τοῦ ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσείᾳ ὀνόματος τῶν Κιρκασίων». Ἡ πραγματεία παρέχει μέγα ὑλικὸν εἰς τὰς περὶ γλώσσης μελέτας. Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς πραγματείας εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῆς ὁμοφυλίας καὶ ὁμογενείας τῶν Κιρκασίων τοῦ Καυκάσου πρὸς τοὺς Θρᾷκας. Ἡ γλῶσσα εἶναι ἀκραιφνῶς ἐπιστημονική, ἀλλ' ἡ σύγκρισις τῶν Κιρκασιανῶν λέξεων καὶ ὀνομάτων πρὸς τὰ Θρᾳκικὰ οὐχὶ ἐν πολλοῖς ἐπιτυχής. Ἀλλ' ἡ συγγραφὴ ὁπωσδήποτε εἶναι ἀξία λόγου, διότι τὸ πρῶτον νῦν ἀνὴρ Κιρκάσιος μωαμεθανὸς μετὰ ζήλου ἀσχολεῖται εἰς μελέτας περὶ Πελασγικῶν λαῶν καὶ ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ τὸ ὁμοιογενὲς τῶν Θρᾳκῶν μετὰ τῶν Κιρκασίων.

νικῶν νοσούσης πνευματικῆς καταπτώσεως πρέπει νὰ τελέσωμεν φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν Γερμανὸν Φαλλμεράϋερ, ὅστις, ἐξ οἱωνδήποτε ἐλατηρίων κἂν ἠθικῶν προέβη εἰς τοὺς διαβοήτους αὐτοῦ ἰσχυρισμούς, ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ διαφωτισθῇ προσηκόντως ἓν τῶν σπουδαιοτάτων κεφαλαίων τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. Αἱ περὶ Αἰγαιανῶν καὶ ἄλλων ὑποτιθεμένων λαῶν θεωρίαι καθ' ἑαυτὰς εἶναι ἐπιστημονικαὶ ὑποθέσεις βεβαιούμεναι ἢ ἀναιρούμεναι ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς οὐδὲν ἔχουσαι τὸ ἐπιβλαβὲς τῇ ἀληθείᾳ (1). Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν σήμερον εἶναι εἴπερ ποτὲ μεγίστη ἡ πάλη ἡ μεταξὺ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ζωῆς, ἡ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ζωτικότητος ἐναντίον τῆς αὐξανομένης διηνεκῶς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς θνησιμότητος καὶ σήψεως, ἡ πάλη ἡ μεταξὺ τοῦ ἀληθῶς ἐπιστημονικοῦ βίου καὶ τῆς χείρονος τῆς ἀμαθείας ἡμιμαθείας, ἡ πάλη τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ζήλου ἐναντίον τῆς ἀγυρτικῆς ἐπιδείξεως καὶ δοκησισοφίας τῆς ἐπιβουλευούσης καὶ ἐπιστήμῃ καὶ γλώσσῃ καὶ θρησκείᾳ καὶ πᾶσι τοῖς ἐκ τοῦ πατρίου πνευματικοῦ βίου κληροδοτηθεῖσιν ἡμῖν πολυτίμοις θησαυροῖς τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς προετάξαμεν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τὴν Εἰσαγωγὴν ταύτην ὡς ἀσφαλῆ κατὰ τὸ δυνατὸν βάσιν καὶ ἀφετηρίαν τῆς σπουδῆς καὶ μελέτης τῆς ἱστορίας.

Ἡ Εἰσαγωγὴ αὕτη πραγματεύεται περὶ ζητημάτων τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ὡς εἴπομεν ἤδη, οἱ ὅροι «ἱστορικὴ καὶ προϊστορικὴ Ἑλλὰς» σχετικὴν μόνον ἔχουσιν ἔννοιαν καὶ ταύτην συμβατικήν. Μεταξὺ τῆς προϊστορικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς Ἑλλάδος οὐδὲν δύναται νὰ τεθῇ ὅριον ἀσφαλὲς διακρῖνον τὰς δύο περιόδους. Τοσοῦτον εἶναι συμφυὴς καὶ συνυφασμένη ἡ μία πρὸς τὴν ἑτέραν ὅσον ἡ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας πρὸς τὴν ἀνδρικήν, καὶ τῆς μιᾶς ἡ ὄψις ἐμφαίνεται καὶ ἐκδηλοῦται ἐνίοτε ἐν τῇ τῆς ἑτέρας εἰκόνι. Δὲν εἶναι δίκαιον νὰ εἴπωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ· «Ἐνταῦθα πε-

---

(1) Εὐτυχῶς παρ' ἡμῖν ἡ Ἀρχαιολογία ὡς ἐπιστήμη ἔχει ἀντιπροσώπους καὶ μύστας αὐτῆς πάνυ ἀξίους. Πλὴν τῶν προμνημονευθέντων δύο ἐπιφανῶν καὶ παγκοσμίου φήμης ἀρχαιολόγων Π. Καββαδία καὶ Χ. Τσούντα πλειὰς ὅλη ἀνδρῶν ἐπιστημόνων ἐκπροσωποῦσα οὐχὶ τὴν διοίκησιν τὴν εὑρισκομένην ἐν χειρὶ ἀνθρώπου μὴ νοοῦντος κἂν τὴν τοῦ ὀνόματος «ἀρχαιολογία» ἔννοιαν, ἀλλὰ τὴν ἐργασίαν αὐτῆς τὴν ἐπιστημονικήν, ἀνδρῶν, οἷοι μετὰ τὸν ἔγκριτον ἱστορικόν, ἅμα δὲ καὶ ἔξοχον ἀρχαιολόγον Γ. Σωτηριάδην, οἱ Ἀρβανιτόπουλος, Λεονάρδος, Αλ. Φιλαδελφεύς, Ρωμαῖος, Κουρουνιώτης, Λαμπρόπουλος, Καστριώτης, Κωνστανιόπουλος καὶ ἄλλοι, ὧν δὲν ἐνθυμοῦμαι τὴν στιγμὴν ταύτην τὰ ὀνόματα, εἰσὶν ἄνδρες πάντες τιμῶντες τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ μαρτυροῦντες τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστημονικὴν καρποφόρον ἐργατικότητα ἔν τε τῷ οἰκείῳ καὶ ἐν τῷ ἔξω ἐπιστημονικῷ κόσμῳ.

Ἀλλ' ἐνταῦθα γενόμενοι τοῦ λόγου πρέπει νὰ ποιησώμεθα εὔφημον μνείαν καὶ δύο ἑτέρων ἀνδρῶν ἐπιστημόνων μετὰ ζήλου καλλιεργούντων τὴν περὶ τὰ ἀρχαιολογικά, ἐθνολογικὰ καὶ γλωσσολογικὰ ζητήματα ἐπιστήμην. Εἰσὶ δ' οὗτοι (πλὴν τοῦ διηνεκῶς καὶ ἀπαύστως πάσας τὰς περὶ τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος ἐρεύνας καὶ ἀνακαλύψεις παρακολουθοῦντος Γ. Σωτηριάδου) ὁ πολυμαθὴς καὶ πολυΐστωρ Δ. Καραχάλιος, ὁ διὰ πολλῶν σπουδαίων διατριβῶν πολλάκις ἐμβριθῶς πραγματευόμενος τοιαῦτα ζητήματα, ὡς καὶ ὁ ἐπίσης ἐπιμελὴς καὶ μελετηρὸς δημοσιογράφος Γ. Σκαλιέρης καὶ μάλιστα ὁ συγγράψας μεγάλην, ἀξιόλογον καὶ ἀξιανάγνωστον πολυμαθῆ πραγματείαν περὶ ***Πελασγῶν*** ὀνομαστότατος ἰατροφιλόσοφος Ἰάκωβος Θωμόπουλος ἐπιγραφομένην «***Πελασγικός***». Ἐν Ἀθήναις 1912. (Τὸ ἔργον εἶναι καρπὸς ἐργασίας πολλῆς καὶ μελέτης εὐσυνειδήτου ὑπὸ τῆς ἱερᾶς φλογὸς τῆς πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως ἐμπνευσμένης, πολλὰ διδάσκον καὶ πολλὰ διαφωτίζον. Ἡ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἀγάπη ἀνέδειξε τὸν ἔξοχον ἰατρὸν καὶ ἔξοχον ἀρχαιοδίφην). Τῶν ἀνδρῶν τούτων ἡ εὐφημοτάτη ἐνταῦθα μνεία ἐπιβάλλεται ἡμῖν καθηκόντως, διότι ἀποδεικνύονται οὗτοι ἄνδρες τοῦ ***καθήκοντος*** ἐν τῇ ὑψίστῃ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος.

ρατοῦται ὁριστικῶς ἡ περίοδος ἡ προϊστορικὴ καὶ ἄρχεται ἡ ἱστορική». Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ περιόδῳ τῆς ὑπερτάτης ἀκμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ δὲν λείπουσιν ἐνιαχοῦ καὶ τοῦ Πελασγικοῦ λείψανα, ἐνιαχοῦ μάλιστα λίαν σημαντικὰ πρόσκεινται εἰς τὸ σῶμα τῆς ἱστορικῆς Ἑλλάδος. Λέγει δὲ καὶ ὁ Στράβων (Ζ' 331) «Οἱ δὲ Θρᾷκες καὶ Ἰλλυριοὶ καὶ Ἠπειρῶται καὶ μέχρι νῦν ἐν πλευραῖς εἰσι (τῆς Ἑλλάδος), ὃ ἔτυχε μέντοι μᾶλλον πρότερον ἢ νῦν, ὅπου γέ πως καὶ ἐν τῷ παρόντι Ἑλλάδος ἀναντιλέκτως οὔσης

Τοιχογραφία τῆς Τίρυνθος. Κύνες καὶ Κάπρος

τὴν πολλὴν οἱ βάρβαροι ἔχουσι, Μακεδονίαν μὲν Θρᾷκες καί τινα μέρη τῆς Θετταλίας, Ἀκαρνανίας δὲ καὶ Αἰτωλίας τὰ ἄνω οἱ Θεσπρωτοὶ καὶ Κασσωπαῖοι καὶ Ἀμφίλοχοι καὶ Μολοττοὶ καὶ Ἀθαμᾶνες, Ἠπειρωτικὰ ἔθνη». Καὶ τὰ ἔθνη ταῦτα ὁ Στράβων καλεῖ (Ε' 221 καὶ Ζ' 331) Πελασγούς. Περὶ Ἀμφιλοχίας δὲ καὶ περὶ Ἄργους τοῦ Ἀμφιλοχικοῦ λέγει ὁ Θουκυδίδης (Β' 68)· «Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν καὶ Ἀμφιλοχίαν τὴν ἄλλην ἔκτισε μετὰ τὰ Τρωϊκά... Ἀμφίλοχος ὁ Ἀμφιάρεω ἐν τῷ Ἀμπρακικῷ κόλπῳ... Καὶ ἦν ἡ πόλις αὕτη μεγίστη τῆς Ἀμφιλοχίας καὶ τοὺς δυνατωτάτους εἶχεν οἰκήτορας. Ὑπὸ ξυμφορῶν δὲ πολλαῖς γενεαῖς ὕστερον πιεζόμενοι (οἱ Ἀμφιλοχῖται) ὁμόρους ὄντας τῇ Ἀμφιλοχικῇ ξυνοίκους ἐπηγάγοντο, καὶ ἡλληνίσθησαν τὴν νῦν γλῶσσαν τότε πρῶτον ἀπὸ τῶν Ἀμπρακιωτῶν ξυνοικησάντων. Οἱ δὲ ἄλλοι Ἀμφίλοχοι βάρβαροί εἰσιν». Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο συμφανέστατα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀμφιλοχικῶν λαλουμένη γλῶσσα ἦτο διάλεκτος συγγενεστάτη κατ' οὐσίαν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν τῶν Ἀμπρακιωτῶν. Λέγει δὲ ὁ αὐτὸς Γ' 94 περί τινων λαῶν τῆς βορείου Αἰτωλίας Ἀποδώτων, Ὀφιονέων καὶ ἄλλων «ἀγνωστότατοι γλῶσσαν». Οἱ λαοὶ οὗτοι λέγονται ἄγνωστοι τὴν γλῶσσαν

(γλῶσσα δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καλεῖται καὶ ἡ διάλεκτος: «Ἰὰς γλῶσσα» = Ἰωνικὴ διάλεκτος), διότι ἐλάλουν διάλεκτον μὴ ἑλληνισθεῖσαν, μὴ τυχοῦσαν τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν καθωραϊσμὸν τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων. Καλοῦνται δὲ οἱ οὕτω προσκείμενοι τοῖς ἠλληνισμένοις λαοῖς Πελασγοὶ κοινῶς μὲν *βάρβαροι*, ἰδιαιτέρως δὲ Ἰλλυριοί, Θρᾶκες καὶ Πελασγοί, τῶν ὀνομάτων τούτων πάντων οὐδὲν ἄλλο δηλούντων ἢ τὸ ἀρχαιότροπον καὶ ἄξεστον καὶ βάναυσον. Τοῦτο δὲ τὸ συμβαῖνον ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Στράβωνος συνέβαινε πάντοτε καὶ συμβαίνει καὶ σήμερον ἔτι. Οἱ Θρᾶκες ὑπὸ τοῦ Τακίτου παραδίδονται ὡς βάρβαρος λαός, διότι ὡς οἱ ὅμοροι καὶ ὁμόφυλοι αὐτῶν Ἰλλυριοὶ συνεχῶς ἐπεκοινώνουν καὶ ἐπεμίγνυντο πρὸς τοὺς βορειότερον αὐτῶν οἰκοῦντας βαρβάρους καὶ συχνὰς ἐποιοῦντο ἐπιδρομὰς εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν Ἤπειρον. Καὶ τὸ μὲν τῶν Πελασγῶν ὄνομα ἐξέλιπεν ἐν τοῖς μ. Χ. χρόνοις, τὸ τῶν Ἰλλυριῶν δὲ φαίνεται ἀντικατασταθὲν ἐν τοῖς αὐτοκρατορικοῖς Ρωμαϊκοῖς χρόνοις διὰ τοῦ τῶν *Δαλματῶν* (παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις, ὡς ἐρρήθη, Δαλματικός (Δαγματορόν) ἦτο ταυτόσημον πρὸς τὸ Λατῖνος καὶ Ρωμαῖος), ἀλλὰ τὸ τῶν *Θρακῶν* ἔμεινε καὶ ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς χρόνοις, διδόμενον εἴς τινας λαοὺς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης διατηροῦντας τὸν ἀρχέγονον καὶ ἀρχέτυπον ὀρεινὸν βίον. Ἀλλὰ παρὰ το ὄνομα τοῦτο καὶ ὡς ταυτόσημον πρὸς τοῦτο ἐπεκράτησεν ἀπὸ τοῦ 11 μ. Χ. αἰῶνος τὸ τῶν *Βλάχων*, ἐπιχωριάζον ἰδίως ἐν ταῖς πεδιάσι τῆς Θεσσαλίας, ἧς μέρος ὠνομάσθη καὶ Μεγάλη Βλαχία. Καὶ οἱ Βλάχοι ἢ Θρᾶκες οὗτοι ἦσαν οἱ τῷ 1186 μ.Χ. ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἰσαακίου Ἀγγέλου Α´ ἐπαναστάντες ἕνεκα τῶν δυσβαστάκτων φόρων καὶ παραθαρρύνοντες τοὺς Βουλγάρους εἰς ἐξέγερσιν καὶ εἰς ἀνασύστασιν τοῦ κράτους αὐτῶν τοῦ Βλαχοβουλγαρικοῦ. Τίς ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος *Βλάχος*, περὶ τούτου ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐν ἁρμοδίῳ τόπῳ γενήσεται λόγος. Νῦν δὲ λέγομεν ἁπλῶς· μετὰ τοὺς χρόνους ἐκ τοῦ Πελασγικοῦ κόσμου προῆλθεν ὁ νέος κόσμος ὁ Ἑλληνικός· ἐνιαχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ διετηρήθη ὁ Πελασγικὸς βίος μετὰ τῆς βαρβάρου Πελασγικῆς διαλέκτου, ἥτις, ὡς πᾶσαι αἱ τῶν τοῖς Ρωμαίοις ὑποταχθέντων βαρβάρων λαῶν, μὴ ἔχουσα ὀργάνωσιν ἰσχυράν, δὲν ἀντέσχεν εἰς τὸν Λατινισμὸν καὶ προυκάλεσε τὴν γένεσιν τοῦ Βλαχικοῦ Λατινικοῦ ἰδιώματος, μετὰ διαφόρων τοπικῶν διαλέκτων, ὧν ἡ Θρᾳκικὴ διεδόθη καὶ εἰς τὰς πέραν τοῦ Δανουβίου χώρας. Οὔτε ὁ σκοπὸς οὔτε τὰ ὅρια τῆς πραγματείας ταύτης ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν μακρότερον ἐνταῦθα λόγον περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς ἢ Ἰλ-

Τοιχογραφίαι Τίρυνθος. Νεανίας Λογχοφόρος.

λυρικῆς χερσονήσου. Ὁ σκοπὸς τῆς πραγματείας εἶναι, ὡς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ῥηθέντων μαρτυρεῖται, νὰ δώσωμεν ἀμυδράν τινα εἰκόνα τοῦ προελληνικοῦ καὶ Πελασγικοῦ κόσμου ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ ἀπό τε ἐθνολογικῆς ἀπόψεως καὶ ἀπὸ τῆς γενικωτέρας ἀπόψεως τοῦ προηγηθέντος ἐνταῦθα τοῦ Ἑλληνικοῦ ὡς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Πελασγικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ νῦν προχωροῦμεν εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ βίου εἰς τὸν Ἀχαϊκὸν καὶ Ἑλληνικόν.

Ζ'.

ΑΧΑΙΟΙ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Ὡς ἐρρήθη ἤδη ἡ ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ κόσμου, ὃν ἐκαλέσαμεν καὶ προϊστορικόν, εἰς τὸν Ἀχαϊκὸν καὶ Ἑλληνικὸν κόσμον μετάβασις γενομένη ἠρέμα καὶ κατὰ μικρὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ δι' ὡρισμένου χρόνου καὶ δι' ὡρισμένου ἱστορικοῦ γεγονότος, ὡς ἡ ἀπὸ τῆς Ἀχαϊκῆς περιόδου εἰς τὴν Ἑλληνικήν. Διὰ τοῦτο τὴν μετάβασιν ταύτην μόνον ἐν γενικοῖς τισι διακριτικοῖς σημείοις δυνάμεθα τῶν δύο περιόδων νὰ ὑποδείξωμεν· τὸ σπουδαιότατον δὲ τῶν διακριτικῶν σημείων εἶναι ἡ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ Πελασγικῷ κόσμῳ φυλετικὴ καὶ πολιτικὴ ἐπικράτησις δύο Πελασγικῶν λαῶν, τῆς φυλῆς τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων.

α') *Ἀχαιοί.* Πόθεν ἡ ἀρχὴ τῆς φυλῆς ταύτης καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς εἶναι σχεδὸν παντελῶς ἄγνωστον. Τὸ ὄνομα τῶν ἐν τοῖς προϊστορικοῖς χρόνοις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ *Ὑπαχαιῶν* καλουμένων Κιλίκων ἥκιστα συντελεῖ εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ ὀνόματος *Ἀχαιός*. Ἐν Ἀσίᾳ ἐν ταῖς πρὸς τὸν Εὔξεινον ὑπωρείαις τοῦ Καυκάσου μνημονεύεται λαὸς ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ οἰκῶν καλούμενος *Ἀχαιοί*, λαβὼν τὸ ὄνομα κατά τινα παράδοσιν (Στράβ. ΙΑ, 495—6) ἀπὸ τῶν μετὰ τοῦ Ἰάσονος στρατευσάντων (ἐν τῇ Ἀργοναυτικῇ στρατείᾳ) πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα Φθιωτῶν Ἀχαιῶν καὶ οἰκησάντων τὴν ἐν Καυκάσῳ *Ἀχαΐαν*. Κατ' ἄλλην παράδοσιν (Στράβ. Θ, 416) ἡ μετοίκησις αὕτη τῶν Ἀχαιῶν *Ὀρχομενίων* εἰς Πόντον ἐγένετο μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας ὑπὸ τὸν ἐκ τῆς Ἰλιάδος (Ἰλ. Ι. 82) καὶ ἐκ τοῦ Διακόσμου (Ἰλ. Β. 512) γνωστὸν υἱὸν τοῦ Ἄρεως Ἰάλμενον. Οἱ Ὀρχομένιοι ἄποικοι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας πλανηθέντες μετέβησαν εἰς Πόντον. Αἱ τοιαῦται ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς περιόδου τοῦ Ἑλληνισμοῦ προερχόμεναι παραδόσεις, ὡς καὶ ἐν τοῖς περὶ Ἀρμενίου τοῦ Θεσσαλοῦ καὶ Ἀρμενίων εἴπομεν, οὐδεμιᾶς ἔχονται ἀκριβείας ἀντικειμενικῆς. Τὸ μόνον ἐξ ἀντικειμένου ἀληθὲς ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ εἶναι ὅτι ἐν Καυκάσῳ ὑπῆρχέ τις λαὸς *Ἀχαιῶν* ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλουμένων, συχνῶς μνημονευομένων ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῶν χρόνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τῶν Ἀχαιῶν τούτων τὸ ὄνομα, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν, ἀναμιμνήσκει τὸ ἐθνικὸν ὄνομα τῶν Ἀρμενίων, ὅπερ εἶναι *Χάϊ* μεταποιηθὲν ἴσως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς *Ἀχαιός*. Οἱ Ἀρμένιοι μέχρι σήμερον καλοῦσιν ἑαυτοὺς *Χάϊ* καὶ τὴν Ἀρμενικὴν πατρίδα αὐτῶν καλοῦσι Χαϊαστὰν=χώραν *Χάϊ* [1]. Καὶ ἡ μὲν ὁμογένεια τῶν *Ἀχαιῶν* τοῦ Πόντου καὶ τοῦ Καυκάσου πρὸς τοὺς *Χάϊ* τῆς Ἀρμενίας εἶναι λίαν πιθανή, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ τῶν *Χάϊ* ἢ τῶν Καυκασίων Ἀχαιῶν πρὸς τοὺς Φθιώτας ἢ Ὀρχομενίους Ἀχαιούς, ὡς ἀξιοῖ ἡ Ἑλληνιστικὴ γραμματεία.

Ἀλλὰ καὶ ἡ γραμματικὴ καὶ ἐτυμολογικὴ ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ *χάϊος*

(1) *Χαϊγκ* (Haig) ὀνομάζουσιν οἱ Ἀρμένιοι τὸν γενάρχην αὐτῶν. Μοὶ φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ἐπιθέτου Hai—gan=Χάϊος ἤτοι Ἀρμένιος.

=γνήσιος, εὐγενής, δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ἀσφαλής (1). Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι οὐδεὶς τόπος παραδίδεται ὡς κοιτὶς ἢ πρώτη πατρὶς τῶν Ἀχαιῶν. Παρ' Ὁμήρῳ τὸ ὄνομα ἔχει εὐρυτάτην περιοχήν, διδόμενον εἰς πάντας τοὺς ἀπὸ Θεσσαλίας μέχρι Λακωνικοῦ οἰκοῦντας λαούς, ἐξαιρουμένων τινῶν παναρχαίων λαῶν, οἷοι οἱ Ἐπειοί, οἵτινες καίπερ καλούμενοι «φαιδιμόεντες» (Ἰλ. Ν. 686) καὶ «μεγάθυμοι» (Ἰλ. Ο. 519), μετέχοντες δὲ καὶ τοῦ ἐναντίον τῆς Τροίας πολέμου (Ἰλ. Ν. 686) δὲν εἶναι *Ἀχαιοί*, ἀλλ'

Γενικὴ ἄποψις τῆς Δωδώνης

εἶναι παναρχαῖος λαὸς τῆς Ἤλιδος, πολεμῶν ἐναντίον τῶν Ἀχαιῶν τῆς Πύλου (Ἰλ. Λ. 671—772). Ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις Ἀχαΐα, ὡς γνωστόν, καλεῖται χώρα παράλιος ἐν τῇ βορείᾳ Πελοποννήσῳ· ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἔλαβεν ἡ ῥηθεῖσα χώρα, πρότερον Αἰγιάλεια καλουμένη καὶ ὑπὸ Ἰώνων οἰκουμένη, ἐν τοῖς μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων (1104 π. Χ.) χρόνοις, ὥστε κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ θεωρηθῇ κοιτὶς τῶν Ἀχαιῶν. Τὸ αὐτὸ ῥητέον περὶ τῆς Φθίας, ἥτις ὡς χώρα ἰδιαιτέρα τῶν *Ἀχαιῶν Φθιωτῶν* ἐκαλεῖτο *Ἀχαιίς* (Στράβ. Α' 45), ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι πολλῷ μεταγενέστερον. Οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ταύτης καλοῦνται παρ' Ὁμήρῳ Φθῖοι. Βραδύτερον δὲ φαίνεται ὅτι ἡ Φθία, ἡ κοιτὶς τῶν Ἑλλήνων ἐποιήθη καὶ ὡς χώρα ἰδιαιτέρα Ἀχαιῶν (τῶν Α. Φθιωτῶν καλουμένων). Ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσι τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν (ὅπως καὶ τὸ τῶν Δαναῶν καὶ Ἀργείων, ἀλλὰ ταῦτα ἔχοντα δεδηλωμένην ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ Ἄργους) ἔχει ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι μόνον ἔννοιαν καθολικήν, διδόμενον εἰς πάντας τοὺς ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι μεθ' Ὅμηρον *Ἕλληνας* κληθέντας λαοὺς καὶ εἰς τὰς εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Ἀγαμέμνονος ὡς βασιλέως τοῦ Ἄργους ὑπαγομένας νήσους τοῦ Αἰγαίου. Ἀχαιοὶ δὲ ὑπάρχουσι παρ' Ὁμήρῳ καὶ ἐν Κρήτῃ. Πᾶσα δὲ ὕστερον ἐν Εὐρώπῃ Ἑλλὰς

κληθεῖσα χώρα καλεῖται «Ἀχαΐα γαῖα», περιλαμβανομένης καὶ τῆς «Ἑλλάδος» τοῦ Ἀχιλλέως, οὗ καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι, οἱ Μυρμιδόνες, εἶναι ἐπίσης Ἀχαιοί, ὅπως καὶ αὐτὸς εἶναι μέγας ἥρως Ἀχαιός.

Ἀχαιοὶ λοιπὸν δὲν εἶναι ἐν τῷ Ὁμηρικῷ κόσμῳ ἰδιαιτέρα τις φυλή, ἐν ὡρισμένῳ τόπῳ οἰκοῦσα, ἀλλὰ φυλὴ ἀγνώστου τοπικῆς καταγωγῆς, λαὸς πολεμικός, ἐμφανισθεὶς ἐν μέσῳ τοῦ Πελασγικοῦ κόσμου καὶ ἐκτείνας τὴν δύναμιν καὶ τὸ κράτος αὐτοῦ ἐφ' ἁπάσας τὰς εἰρημένας χώρας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος ἀπὸ Θεσσαλίας μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ μέχρι Ἰθάκης (ἡ Κέρκυρα οἰκεῖται παρ' Ὁμήρῳ ὑπὸ Φαιάκων, οἵτινες δὲν καλοῦνται Ἀχαιοί) πρὸς δυσμὰς καὶ μέχρι Κρήτης πρὸς ἀνατολάς. Αἱ παρὰ τὰς παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νῆσοι, ἰδίως ἡ Λέσβος, εἶναι ἡ μόνη Πελασγικὴ σύμμαχος τῆς Τροίας νῆσος, Χίος δὲ καὶ *Ψυρίη (Ψαρά)* ἅπαξ μνημονεύονται παρὰ τῷ ποιητῇ τῆς Ὀδυσσείας (Γ'170—172) ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναφορᾶς πρὸς τοὺς Ἀχαιούς, Ἡ Ρό δος καὶ οἱ «ἀγέρωχοι Ρόδιοι» μνημονεύονται μόνον ἐν τῷ Διακόσμῳ, ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν ὕστερον γενομένην παρεμβολὴν τοῦ ὀνόματος τούτου ὡς καὶ τοῦ τῆς Σύμης καὶ Νισύρου καὶ Κραπάθου (Καρπάθου), Κάσου καὶ Κῶ καὶ Καλύδνης (Καλύμνου ;) (Ἰλ. Β. 671—7).

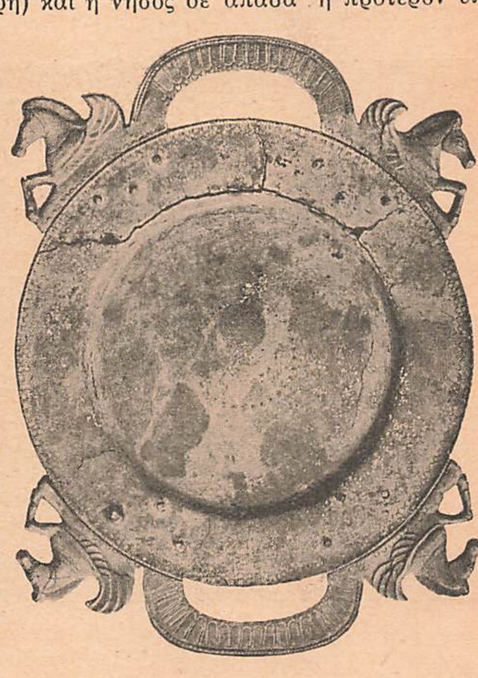
Ποσειδῶν (Ἀγαλμάτιον ἐκ Δωδώνης, μεταγενεστέρας ἐποχῆς. Μουσεῖον Βερολίνου)

β') *Ἕλληνες*. Ἐνῷ ἡ τῆς φυλῆς τῶν Ἀχαιῶν κοιτὶς καὶ πρώτη πατρὶς δὲν εἶναι γνωστή, ἡ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες συγχρόνως μετὰ τῶν Ἀχαιῶν ἐμφανίζονται ἐν τῷ νέῳ ἐκ τοῦ Πελασγικοῦ προελθόντι, ἀλλ' ἤδη ἀντιτιθεμένῳ πρὸς τοῦτον Ὁμηρικῷ ἢ Ἀχαϊκῷ κόσμῳ, κοιτὶς εἶναι σαφέστατα γνωστή. Ἡ φυλὴ αὕτη κοιτίδα ἔχουσα τὴν ἐν Ἠπείρῳ παρὰ τὸ μαντεῖον Δωδώνης καὶ τὸ ὄρος Τόμαρον καὶ λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν ὑποφητῶν τοῦ ἐν Δωδώνῃ λατρευομένου Πελασγικοῦ Διός, τῶν καλουμένων *Σελλῶν* ἢ *Ἑλλῶν* ἤτοι *λαμπρῶν*, ἐπιφανῶν (πρβλ. τὰς λ. σέλας, σελήνη, Ἑλένη, sol), ὅπως καὶ ἡ χώρα αὐτῆς ἡ κληθεῖσα *Ἑλλοπία* (ἀπὸ Ἑλλόπων ἢ Ἑλλῶν· τὸ οψ εἶναι ἁπλῶς κατάληξις εἰς τὸ φυλετικὸν ὄνομα Ἑλλάς), ἀπὸ τῆς Ἠπειρωτικῆς ταύτης χώρας μετενάστευσεν, ἄγνωστον ὑπὸ ποίας περιστάσεις, ἴσως ἕνεκεν ἐπιδρομῆς Ἰλλυρικῶν βορειόθεν γενομένης, εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς παρακειμένης

(1) Δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἔννοια τῶν παρὰ Στράβωνι (Η' 347) μνημονευομένων ἐν Ἤλιδι Ἀχαιῶν πετρῶν.

Πίνδου, καὶ διὰ τῶν πυλῶν τῆς ὀροσειρᾶς αὐτῆς εἰσελθοῦσα εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐγκατεστάθη ἐν Φθίᾳ, ἐκταθεῖσα, ὡς φαίνεται, ἐντεῦθεν μέχρις Εὐβοίας, ὅπου ὑπῆρχεν ἐπίσης Ἑλλοπία (Ἡρ. Η 23 Ἑλλοπίη μοίρη) καὶ ἡ νῆσος δὲ ἅπασα ἡ πρότερον ὑπὸ Θρᾳκῶν (Πελασγῶν) Ἀβάντων οἰκουμένη ὠνομάσθη *Ἑλλοπία*, ἐπλάσθη δὲ καὶ ἐπώνυμος ἥρως, *Ἕλλοψ* υἱὸς τοῦ *Ἴωνος* (Στράβ. Ι' 445).

Οἱ ἐν Φθίᾳ Ἕλληνες, ὧν ἡ χώρα ἤδη παρὰ τῷ ποιητῇ τῆς Ἰλιάδος καλεῖται Ἑλλάς, ταχέως ηὐξήθησαν εἰς ἔθνος σημαντικὸν καὶ ἰσχυρόν, τὸ πρῶτον μετὰ τοὺς Ἀχαιοὺς τοῦ Ἄργους. Καὶ τούτων μὲν τῶν Ἀχαιῶν τοῦ Ἄργους ἡ δύναμις ἐκπροσωπεῖται παρ' Ὁμήρῳ διὰ τοῦ βασιλικοῦ μεγαλείου τοῦ ἄνακτος ἀνδρῶν εὐρυκρείοτος Ἀγαμέμνονος, τῶν δὲ Ἑλλήνων διὰ τοῦ ἰδεώδους προτύπου ἥρωος, τοῦ ἀνδρειοτάτου πάντων τῶν Ἀχαιῶν ἡρώων, τοῦ «θεοῖς ἐπιεικέλου», «μέγα φερτάτου Ἀχαιῶν», «ὀρχάμου ἀνδρῶν», «θυμολέοντος», «πτολιπόρθου», «κυδαλίμου», «θεοειδοῦς» Ἀχιλλέως (1). Ὅτι οἱ Ἕλληνες οὗτοι τῆς Θεσσαλίας εἶναι ὁμόφυλοι καὶ ὁμογενεῖς πρὸς τοὺς Σελλοὺς ἢ Ἑλλοὺς τῆς Ἠπείρου, μαρτυρεῖ σαφῶς ὁ Ὅμηρος ποιῶν τὸν Ἀχιλλέα (Ἰλ. Π 233) δεόμενον τοῦ Δωδωναίου Διὸς ὡς πατρίου θεοῦ ὑπὲρ τῶν μαχομένων Ἀχαιῶν καὶ λέγοντα

Δίσκος ἐκ Δωδώνης μεταγενεστέρας ἐποχῆς (Μουσεῖον Βερολίνου)

Ζεῦ ἄνα Δωδωναῖε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων . . .

Ἀλλ' ὡς ἐρρήθη, οἱ παρ' Ὁμήρῳ Πελασγοὶ Σελλοὶ ἢ Ἑλλοὶ παρὰ τῷ αὐτῷ ποιητῇ ὡς Ἕλληνες εὑρίσκονται ἐν τῷ κόσμῳ τῷ Ἀχαϊκῷ καὶ ἀποτελοῦσι σπουδαίαν μοῖραν τοῦ κόσμου τούτου.

Ἀλλ' οἱ *Ἕλληνες* οἱ κατέχοντες σπουδαίαν θέσιν ἐν τῷ Ἀχαϊκῷ κόσμῳ δὲν ἀποτελοῦσιν οὔτε τὸ κέντρον οὔτε τὴν κυριωτάτην τούτου πολιτικὴν δύναμιν. Αὕτη κεῖται ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῷ Ἄργει καὶ ἐν ταῖς Μυκήναις, εἶτα δὲ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ καί τισι νήσοις τοῦ Αἰγαίου. Τὸ Ἄργος εἶναι τὸ κυριώτατον καὶ ὑπέρτατον κράτος τῶν Ἀχαιῶν, Μυκῆναι δὲ εἶναι καθέδρα τοῦ εὐρυκρείοντος ἄνακτος, ἔχοντος ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ ἀρχὴν τὸ Ἄργος καὶ τὴν Σπάρτην ἀποτελοῦντα ἰδιαίτερα κράτη ὑπὸ τὸν ἐν Μυκήναις βασιλέα, καὶ τὴν Μεσσηνίαν καὶ τὴν Ἀρκαδίαν, ἔτι δὲ πολλὰς νήσους. Καὶ οἱ ἡγεμόνες ἔτι τῶν ἐν *Σάμῃ* (Κεφαλληνίᾳ) καὶ ἐν Ἰθάκῃ Ἀχαιῶν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἐν Κρήτῃ, καὶ πάντες πανταχοῦ τοῦ Ἀχαϊκοῦ ὑπάρχοντες ἡγεμόνες τὸν ἐν Μυκήναις ἑδρεύοντα ἄνακτα ἀναγνωρίζουσιν, ἠθικῶς τοὐλάχιστον, ὡς ἀνώτατον προέ-

(1) Τὸ ἐν τῷ Διακόσμῳ (Ἰλ. Β 530) *Πανέλληνες*, ὅπερ θὰ ὑπενόει διαίρεσιν τῶν *Ἑλλήνων* εἰς πολλὰς φυλὰς καὶ δήμους, ἔχει παρεμβληθῆ πάντως βραδύτερον ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις.

δρον. Ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐποίησεν ὥστε ἐκ τοῦ Ἄργους ὡς κυριωτάτου κέντρου τῆς δυνάμεως αὐτοῦ οἱ Ἀχαιοὶ νὰ καλῶνται καὶ Ἀργεῖοι καὶ Δαναοὶ κατὰ τὸ πάτριον ὄνομα τοῦ λαοῦ τοῦ Ἀργείου. Εἶναι δὲ οἱ Ἀχαιοὶ οὗτοι τῶν Μυκηνῶν καὶ τοῦ Ἄργους οἱ μάλιστα πεπολιτισμένοι ἐν τοῖς Ἀχαιοῖς, ὡς ἐκ τῆς εὐφυοῦς πρὸς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰ μεγάλα κέντρα τοῦ Μεσογειακοῦ πολιτισμοῦ θέσεως αὐτῶν. Αὐτοὶ δ' εἰσὶ καὶ οἱ τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν προαγαγόντες καὶ τὴν τέχνην ἰσχυρῶς καλλιεργήσαντες καὶ διὰ τούτων πάντων τὴν Μυκηναίαν καλουμένην περίοδον τῆς τέχνης δημιουργήσαντες· αὐτοὶ δὲ καὶ οἱ τὴν Πελασγικὴν πρότερον Κρήτην εἰς τὸν Ἀχαϊκὸν κόσμον περιποιήσαντες καὶ προσθέντες οὕτω σπουδαίαν δύναμιν στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν τοῖς Ἀχαιοῖς ἐν ταῖς πρὸς τὸν Πελασγικὸν κόσμον συγκρούσεσι (1) καὶ λαμβάνοντες τὴν στρατιωτικὴν ἡγεμονίαν πάντων τῶν Ἀχαιῶν ἐν ταῖς συγκρούσεσι ταύταις ταῖς τοσαύτην παρασχούσαις ὕλην καὶ κεφάλαιον εἰς τὸ κυριώτατον στοιχεῖον τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν χρόνων ἐκείνων, εἰς τὴν Ἱερὰν οὕτως εἰπεῖν Γραφὴν καὶ ἱστορίαν τοῦ τε Ἀχαϊκοῦ καὶ τοῦ Πελασγικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν. Ἀλλ' ἡ σοφωτέρα καὶ τελειοτέρα νόησις τούτων πάντων ἀπαιτεῖ νὰ ῥίψωμεν ἓν ἔτι βλέμμα ἐταστικὸν εἰς τὸν ἀπέναντι αὐτοῦ ἱστάμενον Πελασγικὸν κόσμον, ἵνα ἴδωμεν τὰ αἴτια, τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν συγκρούσεων τούτων.

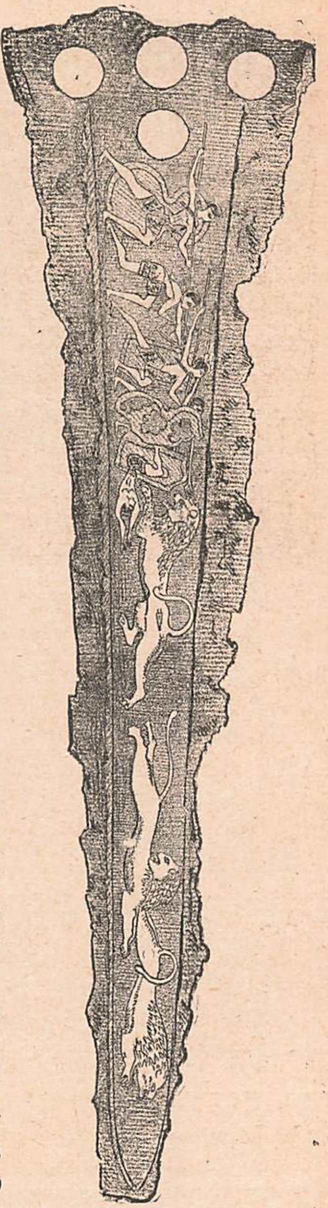

Χρυσοῦν μυκηναϊκὸν κύπελλον

Ὁ Πελασγικὸς καὶ ὁ Ἀχαϊκὸς κόσμος ἐν συγκρίσει πρὸς ἀλλήλους. Εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένοις, πόσον τὸ πνεῦμα τὸ πολεμικὸν εἶχεν ἐν παναρχαίοις ἤδη χρόνοις ἀναπτυχθῇ ἐν τοῖς Θρᾳκοπελασγικοῖς λαοῖς, ἀποτελοῦν σχεδὸν τὸ καθ' ἡμέραν ἐπιτήδευμα αὐτῶν καὶ συναπτόμενον πρὸς αὐτὸν ἔτι τὸν θρησκευτικὸν βίον. Πάντα δὲ τὰ

(1) Ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγκατασταθέντες ἐν Κρήτῃ κατέλυσαν τὴν δυναστείαν τῶν Μινωιδῶν καὶ ἵδρυσαν ἐνταῦθα ἐν τῇ νήσῳ νέον κράτος ὑπὸ νέαν δυναστείαν, ὡς ἰσχυρίσθησάν τινες νεωστί, δὲν φαίνεται ἀκριβές. Οἱ παρ' Ὁμήρῳ ἡγεμόνες τῶν Ἀχαιῶν κατάγονται ἀπὸ τοῦ Μίνωος. Ὁ Ἰδομενεὺς εἶναι υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος υἱοῦ τοῦ Μίνωος. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐγκατεστάθησαν, ὡς φαίνεται, ἐν Κρήτῃ μᾶλλον εἰρηνικῶς καὶ συνεχωνεύθησαν εἰρηνικῶς μετὰ τοῦ ἐγχωρίου Πελασγικοῦ λαοῦ. Ἡ εἴσοδος τοῦ ἀχαιοῦ καὶ ἕλληνος ἐνταὐτῷ ἥρωος τῆς Φθίας Δευκαλίωνος εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μίνωος μαρτυρεῖ τὴν εἰρηνικὴν ταύτην συγχώνευσιν.

περὶ Χαλύβων, Κιμμερίων, Ἀμαζόνων ᾀδόμενα ἐπιβεβαιοῦσι τὰς περὶ τοῦ πολεμικοῦ μένους καὶ ἀλκῆς τοῦ λαοῦ τούτου εἰδήσεις καὶ γνώσεις ἡμῶν. Εὐνόητον ὅτι μεταξὺ τῶν λαῶν τούτων δὲν ἔλειπον καὶ πολλοὶ πόλεμοι καὶ ἐπιδρομαὶ ἐναντίον ἀλλήλων. Πλὴν δὲ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Κιμμερίων τοῦ Πόντου εἰς τὰς δυτικὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν ἀπὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Θρᾴκης εἰς τὰς βορείας παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γενομένων Θρακικῶν μεταναστεύσεων ἀναφέρονται καὶ συμμαχικαὶ Λυκίων καὶ Κιμμερίων ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν Σάρδεων (1). Ἀλλ' αἱ τοιαῦται κατὰ τόπους ἐμφύλιοι, οὕτως εἰπεῖν, μεταξὺ τῶν Θρᾳκοπελασγικῶν φυλῶν συγκρούσεις, ὅμοιαι πρὸς ἃς βλέπομεν οὐκ ὀλίγας καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι ὕστερον κληθείσῃ χώρᾳ γενομένας κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους (οἷον τὸν πόλεμον τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας), ἐγένοντο καὶ κατὰ τὰς ἐξ Ἀσίας ἐναντίον τῆς Εὐρώπης καὶ τἀνάπαλιν γενομένας ἐπιδρομάς.

Ξίφος χρυσοκόλλητον εὑρεθὲν ἐν Μυκήναις

Λέγει δὲ καὶ ὁ Στράβων (ΙΒ 572) ὅτι ἕνεκα τῆς εὐδαιμονίας τῆς ἐντὸς Ἅλυος Ἀσίας χώρας, καὶ μάλιστα τῆς παραλίας, «ἐπιθέσεις ἐγένοντο αὐτῇ πολλαχόθεν καὶ διὰ παντὸς ἐκ τῆς περαίας (2) ἢ καὶ ἐπ' ἀλλήλους ἰόντων τῶν ἐγγύς». Τὸ παραδιδόμενον περὶ *Τριπόρθου* (τρὶς ἁλούσης) Ἰλίου συμφώνως πρὸς τὰς ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων εἰκαζομένας πολλὰς διαδοχικῶς καταστροφὰς τῆς Τροίας συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν ὑπὸ τοῦ Στράβωνος λεγομένων. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται ἐξ Εὐρώπης ἐπιθέσεις προυκάλουν καὶ ἀντεπιθέσεις ἐξ Ἀσίας, ἡ δὲ σπουδαιοτάτη τῶν ἀναφερομένων ἦτο ἡ γενομένη ὑπὸ τῶν *Τεύκρων*, ἤτοι τῶν Τρώων καὶ τῶν γειτόνων αὐτῶν Μυσῶν, ἐννοεῖται πρὸ τῶν Τρωικῶν, εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς Θρακικὰς χώρας καὶ ἐκταθεῖσα μέχρι τοῦ Ἰονίου πόντου πρὸς δυσμὰς καὶ μέχρι Πηνειοῦ πρὸς νότον (3). Ἐπεισόδιον δὲ μέγα καὶ πολυθρύλητον τῶν τοιούτων συγκρούσεων ὑπῆρξεν ὁ Τρωικὸς πόλεμος.

Ὁ Τρωικὸς πόλεμος. Οὗτος ὑπὸ τὴν γυμνὴν ἰδιότητα αὐτοῦ, ἄνευ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν ποιητικοῦ κόσμου, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία τῶν μεταξὺ Εὐρώπης τῆς Ἀχαϊκῆς καὶ τῆς Πελασγικῆς ἔτι Ἀσίας συγκρούσεων· ἂν μάλιστα ἡ προμνημονευθεῖσα τῶν Τρώων Τευκρῶν στρατεία δὲν περιωρίζετο εἰς τὰς μέχρι Πηνειοῦ καὶ Ἰονίου πόντου Θρᾳκοπελασγικὰς χώρας, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄμεσος ἀνταπόδοσις τῆς Τρωικῆς ἐκείνης ἐπιθέσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὴν παρ' Ἡροδότῳ παράδοσιν (Ἡρ. Ζ 20 «Μήτε κατὰ τὰ λεγόμενα τὸν Ἀτρειδέων ἐς Ἴλιον μήτε τὸν *Μυσῶν* τε καὶ *Τεύκρων* τὸν πρὸ τῶν

(1) Ἔν τινι σκοτεινῷ καὶ παρεφθαρμένῳ χωρίῳ τοῦ Στράβωνος (ΙΒ' 572) ὑπάρχει τις ὑπαινιγμὸς καὶ περὶ ἁλώσεως τῆς Τροίας αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἐξ Εὐρώπης (Θρᾴκης ἢ Μακεδονίας) εἰς Ἀσίαν ἐλθόντων Φρυγῶν. Τὸ χωρίον λέγει : «τῶν δὲ Φρυγῶν ἐκ τῆς Θρᾴκης περαιωθέν-

Τρωικῶν γενόμενον, οἳ διαβάντες ἐς τὴν Εὐρώπην κατὰ Βόσπορον τούς τε Θρήικας κατεστρέψαντο πάντας καὶ ἐπὶ τὸν Ἰόνιον *πόντον κατέβησαν μέχρι τε τοῦ Πηνειοῦ ποταμοῦ* τὸ πρὸς μεσημβρίης ἤλασαν») οἱ Τεῦκροι μέχρι τοῦ Ἰονίου πόντου (τοῦ Ἀδρίου) πρὸς δυσμὰς καὶ μέχρι τοῦ Πηνειοῦ πρὸς μεσημβρίαν ἤλασαν, ἤτοι ἐπέσχον τὴν προέλασιν αὐτῶν ἀκριβῶς εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ Ἀχαϊκοῦ κόσμου. Καὶ κινδυνεύει τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ Ἡρόδοτος διὰ τῶν ὁρίων, ἅτινα τίθησιν εἰς τὴν μεγάλην ἐναντίον τῆς Εὐρώπης στρατείαν τῶν Τρώων, ἤθελε ν' ἀποκλείσῃ πᾶσαν ὑπόθεσιν περὶ στρατείας τῶν Τρώων ἐναντίον τοῦ Ἀχαϊκοῦ κόσμου. Ἀλλὰ τίνα ἄλλην ἔννοιαν ἱστορικὴν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐν τῷ Τρωικῷ πολέμῳ πλὴν τῆς ὑπὸ τῆς ποιήσεως διδομένης τούτῳ ἐννοίας ;

Χρυσοῦν προσωπεῖον ἐκ Μυκηνῶν

Ὁ Τρωικὸς πόλεμος καὶ τὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα τῆς Αἰγύπτου. Ἐποιησάμεθα ἤδη λόγον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν περὶ τοῦ μεγάλου κράτους τῶν *Χέτα* τοῦ ἔχοντος τὸ κέντρον αὐτοῦ ἐν τῷ Πτερίῳ τῆς Καππαδοκίας καὶ ἐντεῦθεν ἐκτεινομένου πρὸς δυσμὰς μέχρι τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ μέχρι Συρίας καὶ Μεσοποταμίας. Τὸ κράτος τοῦτο ἦτο μέγα καὶ σεβαστὸν ὡς αὐτὸ τὸ Αἰγυπτιακὸν κράτος ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς 19ης δυναστείας Ραμσῆ Α' καὶ Σέθη Α', ἐπὶ δὲ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Σέθη Α' Ραμσῆ Β' τοῦ Μεγάλου ἐξέτεινε τὰς κτήσεις αὐτοῦ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς Παλαιστίνης καὶ τῶν προθύρων τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐνέβαλεν εἰς κίνδυνον αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τῆς Αἰγύπτου, ἀπηλλάγη δ' ἡ Αἴγυπτος τοῦ κινδύνου διὰ τῆς ἐν *Κάδες* παρὰ τὸν Ὀρόντην νίκης (1371 π. Χ.), ἣ ἐπηκολούθησε συνθήκη καταλείπουσα τὴν Παλαιστίνην εἰς τὴν Αἴγυπτον (4), τὴν δὲ βόρειον Συρίαν εἰς τὸ Χεταϊκὸν κράτος. Τὸ κράτος τοῦτο, οὗ τὸ μεγαλεῖον ὑπαινίσσονται αἱ περὶ Κιλίκων, Κηταίων καὶ Τεύκρων τῆς Τροίας ἀμυδραὶ παραδόσεις, ἦτο περὶ τὰ μέσα ἤδη τοῦ 15 π. Χ. αἰῶνος ἀρκούντως πεπολιτισμένον, χρώμενον γραφῇ σφηνοειδεῖ Ἀσσυροβαβυλωνιακῇ, ὡς ἀπεκάλυψαν τὰ ἐν Μπογάζκογι ἔναγχος ἀνακαλυφθέντα μνημεῖα, καὶ γλώσσῃ διπλωματικῇ Ἀσσυροβαβυλωνιακῇ, προσέλαβε δὲ καί τινα στοιχεῖα πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ὀργανώσεως ἐκ τῆς Ἀσσυρίας (5). Τὸ κράτος τοῦτο τὸ διὰ τῆς μετὰ Ραμσῆ Β' συνθήκης διατηρῆσαν τὴν βό-

των [ἀν]ελόντων τε τῆς Τροίας ἄρχοντα καὶ τῆς πλησίον γῆς, ἐκείνους μὲν ἐνταῦθα οἰκῆσαι».

(2) τῆς Εὐρωπαϊκῆς.

(3) Εἶναι ἀξιοσημείωτος ἐνταῦθα ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου μνημονευομένη διὰ τοῦ Βοσπόρου γενομένη εἰς Εὐρώπην διάβασις τῶν Τρώων Τεύκρων. Ὁ Ὅμηρος, ὡς γνωστόν, δὲν φαίνεται γινώσκων τὸν Βόσπορον (παρὰ τοὺς ἐναντίους ἰσχυρισμοὺς τοῦ Στράβωνος) ἢ τοὐλάχιστον δὲν μνημονεύει αὐτοῦ.

(4) Τῆς παροδικῆς εἰς τὸ κράτος τῶν Χέτα προσαρτήσεως τῆς Παλαιστίνης λείψανον ὑποτίθεται ὅτι ἔμεινεν ὁ μικρὸς λαὸς τῶν Χεταίων τῆς Παλαιστίνης, ἐγκλιματισθεὶς ἐνταῦθα ὅπως οἱ ὑποτιθέμενοι ὡς ἀπὸ Κρήτης ἐλθόντες Καφτορείμ.

(5) Ὅπως οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσσυρίας συνοδεύεται καὶ ὁ τῶν Χεταίων βασιλεὺς ἐν ταῖς στρατείαις ὑπὸ τοῦ «βιβλιογράφου αὐτοῦ». Ἐν τῷ στρατῷ τῶν Χε-

ρειον Συρίαν ἀπώλεσε ταύτην μετ᾽ οὐ πολύ, οὐχὶ ἕνεκα νέων πολέμων πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἀλλ᾽ ἕνεκα τῆς διηνεκῶς αὐξανομένης καὶ πρὸς τὴν Συρίαν ἐκτεινομένης δυνάμεως τῶν Ἀσσυρίων. Καὶ ἤδη κατὰ τὸν ια´ π. Χ. αἰῶνα τὸ ἐν Συρίᾳ Χεταϊκὸν κράτος ἐφαίνετο διῃρημένον εἰς πολλὰ μικρὰ κράτη. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν Πόντῳ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖ-

Χεταϊκὸν ἀνάγλυφον μετὰ χεταϊκῆς ἐπιγραφῆς εὑρεθὲν εἰς Μαλάτιαν, παρὰ τὴν καμπὴν τοῦ Εὐφράτου

νον ἱδρυθέν, ὡς φαίνεται, κράτος τῶν Ἀλαροδίων Μόσχων ἢ Μοσοχηνῶν (Μουσκάγια τῶν Ἀσσυριακῶν μνημείων) παρενεβλήθη ἰσχυρῶς μεταξὺ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῶν ἐν Συρίᾳ Χεταίων, καὶ οἱ μὲν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ τῇ δυτικῇ Χεταῖοι φαίνεται ὅτι ἀφωμοιώθησαν τότε πρὸς τοὺς Φρυγοπελασγοὺς τῆς χώρας ταύτης καὶ μετέθεσαν τὸ κέντρον τῆς πολιτικῆς δυνάμεως αὐτῶν εἰς τὴν Τροίαν (1), ἔνθα τὰ ὀνόματα Κήτειος, *Ἡετίων*, Κί-

ταίων, ὅπως ἐν τῷ Αἰγυπτιακῷ, τὴν κυρίαν δύναμιν ἀποτελεῖ ἡ τῶν ἁρμάτων, ὧν ἐν ἑκάστῳ ἵστανται τρεῖς (ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς δύο) ἁρματηλάται. Ὁ ὁπλισμὸς αὐτῶν (ἰδίως τῶν ἁρματηλατῶν) ὡς πρὸς τὰ ἑκηβόλα ὅπλα σύγκειται ἀπὸ τόξου καὶ βελῶν, ἀγχέμαχα δὲ ὅπλα ἔχουσιν οἱ πεζοὶ μάλιστα ξίφος καὶ λόγχην. Ἐν τῷ μεγάλῳ ἐναντίον τοῦ Ραμσῆ Β´ πολέμῳ οἱ ἐπίλεκτοι τοῦ στρατοῦ, οἱ *τουχίρ*, ἀποτελοῦσι δύο μεραρχίας (ἀπὸ 7 ἕως 9 χιλ. ὁπλιτῶν συγκειμένας), ἀλλ᾽ ὑπάρχει καὶ βασιλικὴ φρουρά, εἶτα δὲ τὰ ἐπικουρικὰ στρατεύματα πολλῶν τοῖς Χεταίοις ὑποτεταγμένων λαῶν, αὐξάνοντα εἰς πολλὰς χιλιάδας τὴν ὅλην ἔνοπλον δύναμιν.

Οἱ Χεταῖοι ἕνεκα τῶν πρὸς τοὺς Ἀσσυρίους σχέσεων ἔλαβον παρ᾽ αὐτῶν καί τινα ὀνόματα (Σημιτικά), ἃ φέρουσιν οἱ βασιλεῖς, οἷον τὸ ***Χετασάρ*** (ἤτοι Χεταῖος βασιλεύς), τὸ ὄνομα τοῦ πολεμήσαντος ἐναντίον τοῦ Ραμσῆ Β´ βασιλέως Σαπαλέλ (ἐν ᾧ τὸ ἐλ=θεὸς εἶναι Σημιτικόν), Μαρσίρ, Ματινίρ.

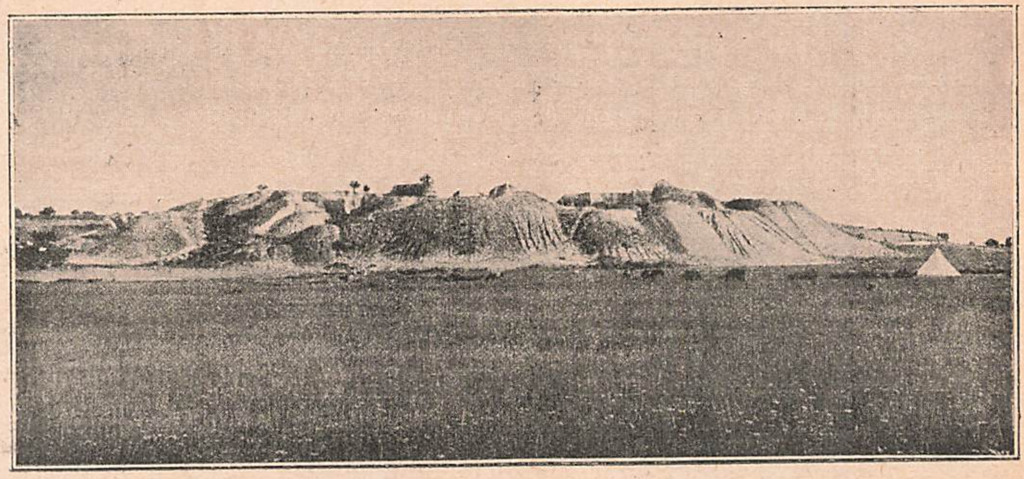
(1) Κατὰ τὰς ἐν Μπογάζκογι τῆς Καππαδοκίας κατὰ τὰ ἔτη 1906—1907 ὑπὸ τῶν Γερμανῶν γενομένας ἀνασκαφὰς ἀνεκαλύφθησαν, ὡς εἴρηται, ἐπιγραφαὶ σφηνοειδεῖς, ὧν τὸ περιεχόμενον ἐμελετήθη καὶ μελετᾶται ἐπιμελῶς ὑπὸ πολλῶν σοφῶν Ἀσιανολόγων. Ἀλλ᾽ αἱ μέχρι νῦν γενόμεναι μελέται δὲν διεφώτισαν ἔτι ἀρκούντως τὴν ἱστορίαν τῶν Χεταίων καὶ τῶν τούτων σχέσεων πρὸς τοὺς διαφόρους λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις ἀνεγνώσθη καὶ τὸ ὄνομα βασιλέως τινὸς τῶν Χεταίων Μουρσίλου ἢ Μυρσιλῆ, ὅπερ ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Α 7) ἀναφερόμενον ὄνομα τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς πρὸ τῆς δυναστείας τῶν Μερμναδῶν ἀρξάσης ἐν Λυδίᾳ δυναστείας τῶν Σανδανιδῶν ἢ Ἡρακλειδῶν ***Μυρσίλου***. Καθ᾽ Ἡρόδοτον οἱ Ἕλληνες οὕτως ἐκάλουν τὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδό-

λιξ, Ἀσσάρακος, καὶ ἡ ἐν Λυδίᾳ δυναστεία τοῦ δῆθεν Ἀσσυρίου *Νίνου*, ἀναμιμνήσκουσι τὸ παλαιὸν κράτος τῶν Χεταίων τούτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ φαραῶ Ραμσῆ Γ' τοῦ πρώτου τῆς 20ῆς δυναστείας βασιλέως, κατὰ τὸ 8ον ἔτος τῆς τούτου βασιλείας, σμήνη πολυπληθῆ βαρβάρων, κατὰ τὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα τοῦ Ραμσῆ Γ', ὁρμῶσι διὰ τῆς μεγάλης θαλάσσης (τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μεσογείου) ἐπιβαίνοντες ἀπείρου πλήθους πεντηκοντόρων ἐναντίον τῆς χώρας τῶν Χεταίων (τῆς Κέδι = *Κητίδος*, χώρας τῶν Κηταίων κατὰ Hommel), εἶτα δὲ εἰσβάλλουσιν εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἀφοῦ ὠμοτάτας διεπράξαντο λεηλασίας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ἐπέρχονται ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἐμβάλλοντες φόβον καὶ τρόμον εἰς τοὺς οἰκήτορας. Ἀλλ' ὁ φαραὼ Ραμσῆς Γ' ἐν τῇ νοτίῳ Παλαιστίνῃ ἐγγὺς τῶν ὁρίων τῆς Αἰγύπτου κατετρόπωσε τοὺς βαρβάρους τούτους κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ συνέτριψεν αὐτούς. Οἱ βάρβαροι οὗτοι ἐπιδρομεῖς καλοῦνται ἐν τοῖς μνημείοις τοῦ Ραμσῆ Γ' *Σάρδανα* (Σαρδῷοι ἢ Σαρδόνιοι ;), Schakaluscha (Σικελοί ;), Ζάκκαροι, Πουλούστα ἢ Πούρστα, Οὐάσεχ. Οἱ *περιτετμημένοι* Ἀκαϊβάσα (πλημμελῶς θεωρούμενοι Ἀχαιοί) δὲν ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν ἐπιδρομέων, ἀλλ' ἀναφέρονται οἱ Danauna (οἱ Δαναοί ;). Ἡ ἀναγραφὴ αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν τῷ Hommel νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἐν αὐτῇ πρόκειται καὶ περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, τῶν *πειρατικῶν* δηλονότι ἐπιδρομῶν (Raubfahrten), ἃς αἱ Ἑλληνικαὶ φυλαὶ ἐποιήσαντο εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ αἵτινες εἰσὶ γνωσταὶ διὰ τοῦ Ὁμήρου. Ὁ δὲ Ed. Meyer παραβάλλει τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας, τὰς ὑπὸ Ἑλληνικοῦ, ὡς φρονεῖ, λαοῦ ἐναντίον τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου γενομένας, πρὸς τὰς τῶν Κίμβρων καὶ Τευτόνων τοῦ τέλους τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος (1) καὶ τὰς ἔτι προγενεστέρας Γαλατικὰς καὶ τὰς μεταγενεστέρας Γοτθικάς, Οὐννικὰς καὶ Μογγολικὰς ἐπιδρομάς, ἐξαίρει ὅμως ἐν αὐταῖς μεγάλην τινὰ ἀρχήν : «Ἄρχεται ἡ χειραφέτησις τῆς Εὐρώπης», ἀναφωνεῖ. «Οἱ ἄγριοι καὶ τολμητίαι πειραταί, οἱ ἐφορμῶντες ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, εἰσὶν οἱ πρῶτοι πρόδρομοι τῆς μελλούσης θαλασσοκρατίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους». Ὅτι ὁ Hommel, μέγας ἀληθῶς ἐρευνητὴς ἐν ταῖς γλώσσαις καὶ τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἀσίας, καὶ ἰδίως τῶν Ἀσσυροβαβυλωνιακῶν καὶ τῶν Ἰρανικῶν λαῶν, τὸν Τρωικὸν πόλεμον καλεῖ «ληστρικὴν στρατείαν» δὲν ξενίζει ἡμᾶς τοσοῦτον. Βυθιζόμενος ὁ ἀνὴρ ἀνέκαθεν εἰς μελέτας ἱστορικὰς τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν δὲν προσέσχε πολὺ τὸν νοῦν εἰς τὰ μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου συνδεόμενα μεγάλα ἱστορικὰ ζητήματα καὶ αὐτῆς ἔτι

του ***Κανδαύλην*** καλούμενον. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ***Κανδαύλης*** (=Κυνάγχης ἢ ***Σκυλλοπνίκτης***) ἦν ἐπίθετον τοῦ Λυδικοῦ Ἑρμοῦ δοθὲν εἰς τὸν Μυρσίλον. Ἀνεγνώσθη δὲ ἐν ταῖς εἰρημέναις ἐπιγραφαῖς καὶ τὸ ὄνομα ***Ἀγγινάβα***, ὅπερ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Εὐρώπης, οἵτινες, ὡς εἰκάζουσιν οἱ ἑρμηνευταί, εἶχον κτήσεις τινὰς ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὑποτελεῖς τοῖς Χεταίοις. Ἀνεγνώσθησαν προσέτι ὡς ὀνόματα Ἀχαιῶν ἡγεμόνων τὰ ὀνόματα ***Ταγαβαλαβᾶς*** καὶ Ἀνδαραβᾶς. Ἀνδαραβᾶς ὑποτίθεται ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὸν Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας μετοικήσας ἡγεμὼν τῶν Μινυῶν Ἀνδρεύς. Ὡς βασιλεὺς τῶν Ἀχαιῶν φέρεται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὁ Ατταρισχιγιᾶς (Ἀτρεύς, ὡς ὑποτίθεται), φέρων τὴν προσηγορίαν ***Κουιρβανᾶς***, ὅπερ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ Ὁμηρικὸν ***Κοίρανος***. ***Ταρουίσχια*** ἀναφέρεται ὡς ἡ μία τῶν εἴκοσι δύο ἐπαρχιῶν τοῦ Χεταϊκοῦ κράτους καὶ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι αὐτὴ ἡ ***Τροία***, ἡ ὑποκειμένη (ὑποτελὴς δηλονότι), καθὰ καὶ ἡμεῖς ἐκ πολλῶν εἰκάζοντες ἐγράφομεν, ἀλλὰ πρὸ τοῦ Πριάμου, εἰς τὸ κράτος τῶν Χεταίων.

(1) Ἡ πρὸς τοὺς τῶν Κίμβρων καὶ Τευτόνων παραβολὴ στηρίζεται ἰδίως ἐπὶ τοῦ ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς συνωδεύοντο ὑπὸ γυναικῶν καὶ παίδων φερομένων ἐφ' ἁμαξῶν ὑπὸ βοῶν συρομένων.

τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ὁ περικλεὴς ἐν Βερολίνῳ καθηγητὴς τῆς ἱστορίας Ed. Meyer, ὁ ἄριστος θεωρούμενος τῶν νῦν Γερμανῶν ἱστορικῶν, πρὸς ὃν ἄπειρον πάντοτε αἰσθάνεται σεβασμὸν ὁ ταῦτα γράφων διὰ τὴν πιστὴν φιλίαν δι' ἧς ἀπὸ τοσούτου χρόνου τιμᾷ αὐτὸν καθιστῶν κοινωνὸν πασῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων κεδνῶν μελετῶν καὶ

Ὁ λόφος τῆς Τροίας. Ἄποψις ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Σιμόεντος

ἐρευνῶν καὶ εὑρημάτων, ὁ ἀνὴρ ὁ ἀσχολούμενος τελεσφορώτατα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ ἱστοριογραφίαν τοσοῦτο λαμπρῶς προαγαγών, ξενίζει ἡμᾶς οὐκ ὀλίγον παραβάλλων τὰς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατείας τῶν Ἑλλήνων τοῦ Ἀχαϊκοῦ κόσμου πρὸς τὰς τῶν Γαλατῶν καὶ Γότθων καὶ Μογγόλων. Ἀλλ' ὁ κόσμος ὁ Ὁμηρικός, εἰς ὃν ἀνήκουσιν αἱ στρατεῖαι αὗται, εἶναι πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ἀπείρως ἀνώτερος τοῦ Γοτθικοῦ καὶ τοῦ Φραγκικοῦ (ἢ που δὴ τοῦ Μογγολικοῦ!), οὐχὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῶν τούτων ἐπιδρομῶν εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἐγκατάστασιν αὐτῶν καὶ αἰῶνας πολλοὺς μετὰ τὴν ἐξέλιξιν τούτων (καθ' ὅλους τοὺς λεγομένους μέσους αἰῶνας). Ἀναντιρρήτως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τρωικοῦ πολέμου ὁ ἀσιατικὸς Πελασγικὸς κόσμος ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς φαίνεται ὑπέρτερος τοῦ πολεμικῶς ὑπερέχοντος ἀντιθέτου Ἀχαϊκοῦ κόσμου. Οἱ χαρακτῆρες οἱ ἠθικοὶ τοῦ Πριάμου, μάλιστα δὲ τοῦ Ἕκτορος καὶ τῆς Ἀνδρομάχης, καὶ Γλαύκου καὶ Αἰνείου καὶ πολλῶν ἄλλων Τρώων ἡρώων εἶναι πολλῷ ὑπέρτεροι τῶν Ἀχαϊκῶν, ἐν οἷς μόνοι ἀκήρατοι ἠθικοὶ χαρακτῆρες εἶναι ὁ τοῦ Νέστορος καὶ ὁ τῆς Πηνελόπης. Αὐτὸς δὲ ὁ μέγας ποιητὴς ὁ ἐκ πολεμικῆς ἀπόψεως παρὰ πᾶσαν τὴν ἀπόλυτον ἀντικειμενικότητα αὐτοῦ ὑπερτέρους ἠθικῶς παριστῶν τοὺς Ἀχαιοὺς τῶν Τρώων καὶ τούτους παριστῶν πορευομένους εἰς μάχην

κλαγγῇ τ' ἐνοπῇ τ' ὄρνιθες ὣς

ἐνῷ οἱ Ἀχαιοὶ πορεύονται

σιγῇ μένεα πνεῦντες
ἐν θυμῷ μεμαότες ἀλεξέμεν ἀλλήλοις, (Ἰλ. Γ. 2—5)

ὅμως ὁ ποιητὴς οὗτος τὰ σπουδαιότατα τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων καὶ παραγγελμάτων τίθησιν εἰς τὸ στόμα τῶν Τρώων ἡρώων καὶ τῶν τούτοις συμμάχων. Ὁ Τρὼς Ἕκτωρ εἶναι ὁ φωνῶν·

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης
Γλαῦκος δ' ὁ Λύκιος ὁ εἰπὼν
Αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπέροχον ἔμμεναι ἄλλων
Μηδὲ γένος πατέρων αἰσχυνέμεν....

Καὶ ὁ ὑλικὸς δὲ πολιτισμὸς τῶν Τρώων καὶ τῶν συμμάχων φαίνεται ὑπέρτερος πολὺ τοῦ Ἀχαϊκοῦ. Καὶ ὅμως παρὰ ταύτην τὴν διαφορὰν ὁ ἐκ τοῦ Πελασγικοῦ γεννηθεὶς Ἀχαϊκὸς βίος παρίστησιν εἰκόνα σφριγώσης πρὸς μεγαλεῖα νεότητος, μεγαλουργός, ἀνδρεῖος, κάλλει σωματικῷ καὶ ῥώμῃ ψυχικῇ ἰδεώδει πεπροικισμένος, ἀκατασχέτως ὀργῶν πρὸς στρατείας καὶ πλοῦς καὶ κινδύνους καὶ ἐν γένει πρὸς τὸ δημιουργεῖν. Δὲν λείπει δ' αὐτῷ πρὸς τῇ ἠθικῇ εὐψυχίᾳ καὶ ἡ ψυχικὴ μεγαθυμία.

Ταῦτα παρατηροῦντες διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ed. Meyer γενομένην, ἀτυχῆ καθ' ἡμᾶς, παραβολὴν τῶν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον στρατευομένων Ἀχαιῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους Γαλάτας, Γερμανοὺς καὶ Τουρκομογγόλους ἐπιδρομεῖς τῆς Ἀσίας ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου (1).

Ἐξ ἠθικῆς κοσμοϊστορικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενος ὁ Τρωικὸς πόλεμος εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων καὶ γονιμωτάτων εἰς μεγάλα ἀποτελέσματα κοσμοϊστορικῶν γεγονότων καὶ μάλιστα εἰς κοσμοϊστορικὰς *ἰδέας μεγάλας* ἐκ τῶν τοιούτων γεγονότων ἀπορρεούσας, καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ τοιούτου γεγονότος ὡς μιᾶς ἁπλῶς πειρατικῆς στρατείας ἰσοδυναμεῖ πρὸς παντελῆ παραγνώρισιν τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου τῶν μεγάλων καὶ διὰ παντὸς καὶ αἰωνίως εὐκλεῶν κοσμοϊστορικῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ὑπὸ κόσμων ὁλοκλήρων λαῶν τελουμένων ὡς καὶ ἡ παραβολὴ καὶ παρομοίωσις αὐτοῦ πρὸς τὰς κοινοτάτας ἐφημέρους πράξεις καὶ ἐπιτηδεύματα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου (2).

(1) Ὁ Hommel ἀνάγων τὸν χρόνον τοῦ Τρωικοῦ πολέμου εἰς τὸ ἔτος τῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ραμσῆ Γ' βαρβαρικῶν εἰς Αἴγυπτον ἐπιδρομῶν, ἤτοι εἰς τὸ 1268 π. Χ, νοῶν ὅτι οὕτω περιήρχετο εἰς τὴν πρὸ χιλιάδων ἐτῶν (ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ) προσδιορισθεῖσαν χρονολογίαν (ἥτις μεταφερομένη εἰς τὴν χριστιανικὴν χρονολογίαν συμπίπτει εἰς τὸ ἔτος 1184—3 π. Χ.), κατέφυγεν εἰς τὸ Πάριον Μάρμαρον, ἐν ᾧ ὡς χρόνος τῆς ἁλώσεως παραδίδεται τὸ 945 πρὸ τοῦ ἄρχοντος Διογνήτου, τῆς δὲ στρατείας τὸ 954 πρὸ τοῦ Διογνήτου, εἰς ἃ προστιθεμένων τῶν Ὀλυμπιάδων ἀπὸ Διογνήτου μέχρι Χριστοῦ ἔχομεν πρὸ Χριστοῦ τὸ ἔτος 1218. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οὕτως εὑρέθη ἀπέχων τοῦ ἔτους τῆς ἐπιδρομῆς κατὰ 43 ἔτη, τὴν διαφορὰν ταύτην κατελόγισαν εἰς τὴν πλημμέλειαν τῆς τοῦ Παρίου Μαρμάρου χρονολογίας.

(2) Παρ' αὐτῷ τῷ ποιητῇ τῆς Ὀδυσσείας ὑπάρχει ἀφήγησις τοιαύτης τινὸς πειρατικῆς ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον πραγματικῆς ἢ πλαστῆς στρατείας, ἣν ἀφηγεῖται ὁ Ψευδοδυσσεὺς πρὸς τὸν Εὔμαιον ὡς ἑξῆς (Ὀδυσ. Ξ 246 κ. ἑξ) :

Αἰγυπτόνδε με θυμὸς ἀνώγει ναυτίλλεσθαι,
νῆας ἐὺ στείλαντα σὺν ἀντιθέοις ἑτάροισιν.
Ἐννέα νῆας στεῖλα, θοῶς δ' ἐσαγείρατο λαός.
Ἑξῆμαρ μὲν ἔπειτα ἐμοὶ ἐρίηρες ἑταῖροι
δαίνυντ'· αὐτὰρ ἐγὼν ἱερήια πολλὰ παρεῖχον
θεοῖσίν τε ῥέζειν αὐτοῖσί τε δαῖτα πένεσθαι.
. . . .
Πεμπταῖοι δ' Αἴγυπτον ἐϋρρείτην ἱκόμεσθα,
στῆσα δ' ἐν Αἰγύπτῳ ποταμῷ (*) νέας ἀμφιελίσσας.
ἔνθ' ἤτοι μὲν ἐγὼ κελόμην ἐρίηρας ἑταίρους
αὐτοῦ πὰρ νήεσσι μένειν καὶ νῆας ἔρυσθαι,
ὀπτῆρας δὲ κατὰ σκοπιὰς ὤτρυνα νέεσθαι.

(*) Αἴγυπτος (ὁ Αἴγυπτος) καλεῖται ἐν Ὀδυσσείᾳ ὁ Νεῖλος.

᾿Αλλ᾿ εἴτε ὁ Τρωικὸς πόλεμος προεκλήθη ἐξ ἧς αἰτίας ἀφηγεῖται ἡ μυθικὴ παράδοσις εἴτε ἀναφέρεται εἰς τὰς πρώτας Ἑλληνικὰς ἀποικίας τὰς καλουμένας Αἰολικὰς καὶ εἰς τὰς ἕνεκα τούτων μεταξὺ τῶν ἀποίκων καὶ τῶν αὐτοχθόνων ἐχθρικὰς πράξεις εἴτε ἦτο πειρατικὴ στρατεία ὑπὸ πολλῶν ὁμοῦ ἑλληνικῶν φυλῶν ἐπιχειρηθεῖσα, ὡς λέγει ὁ Hommel, εἴτε ἀποτελεῖ, ὡς φρονοῦμεν ἡμεῖς, μέγα ἐπεισόδιον τοῦ πρὸς ἐκπέτασιν καὶ ἐπέκτασιν ἀνὰ τὸν κόσμον μεγαλουργῶς ὀργῶντος καὶ σφριγῶντος ᾿Αχαϊκοῦ κόσμου, κατέλιπεν ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ τῇ διανοίᾳ τῶν ἐπιγενομένων μνήμην μεγάλου γεγονότος, ἐν ᾧ θεοὶ καὶ ἄνθρωποι ἐναμίλλως ἠγωνίσθησαν ἐν ἀντιθέτοις στρατοπέδοις πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοπουμένου· ἡ δὲ ποίησις, τὸ ἔπος τὸ ψάλλον «ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε τά τε κλείουσιν ἀοιδοί», ὕψωσεν αὐτὸ οὐχὶ ἁπλῶς εἰς γεγονὸς μέγα κοσμοϊστορικόν, ἀλλὰ καὶ κατέστησεν αὐτὸ πηγὴν μεγάλων διδαγμάτων ἠθικῶν, μεγάλων ἐμπνεύσεων καὶ μεγάλων ἰδεῶν. Ἅπας ὁ ἱστορικὸς ἑλληνικὸς κόσμος ἀπὸ τῶν Στηλῶν τοῦ Ἡρακλέους μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Καυκάσου καὶ τῶν ἔνδον τῆς Σκυθίας τὰ ἀφηγούμενα τὰ κατὰ τὸν Τρωικὸν πόλεμον Ὁμηρικὰ ἔπη εἶχεν ὡς βιβλία ἱερά, δι᾿ ὧν διετηρεῖτο καὶ ἡ ἠθικὴ ἑνότης τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ. Ὅτε κατὰ τὸν 2 μ. Χ. αἰῶνα ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος ἐν σχήματι ἐπαίτου περιηγήθη πλεῖστα ὅσα μέρη τοῦ τότε κόσμου, ἀφίκετο δὲ καὶ εἰς Ἕλληνας πορρωτάτω ἐν Σκυθίᾳ οἰκοῦντας, εὗρεν ὅτι οὗτοι καίπερ ἔχοντες τελείαν συνείδησιν Ἑλληνικὴν οὐδὲν ἐγίνωσκον τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἄλλου ἑλληνικοῦ κόσμου πλὴν μόνον τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως συνδεόμενοι διὰ ταύτης ἠθικῶς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Ἕλληνος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου.

Οἱ δ' ὕβρει εἴξαντες, ἐπισπόμενοι μένεϊ σφῷ,
αἶψα μάλ' Αἰγυπτίων ἀνδρῶν περικαλλέας ἀγροὺς
πόρθεον, ἐκ δὲ γυναῖκας ἄγον καὶ νήπια τέκνα,
αὐτούς τ' ἔκτεινον· τάχα δ' ἐς πόλιν ἵκετ' ἀυτή.
οἱ δὲ βοῆς ἀίοντες ἅμ' ἠοῖ φαινομένηφιν
ἦλθον· πλῆτο δὲ πᾶν πεδίον πεζῶν τε καὶ ἵππων
χαλκοῦ τε στεροπῆς· ἐν δὲ Ζεὺς τερπικέραυνος
φύζαν ἐμοῖς ἑτάροισι κακὴν βάλεν, οὐδέ τις ἔτλη
μεῖναι ἐναντίβιον· περὶ γὰρ κακὰ πάντοθεν ἔστη.
ἔνθ' ἡμέων πολλοὺς μὲν ἀπέκτανον ὀξέι χαλκῷ,
τοὺς δ' ἄναγον ζωούς, σφίσιν ἐργάζεσθαι ἀνάγκη.
. . . .
αὐτὰρ ἐγὼ βασιλῆος ἐναντίον ἤλυθον ἵππων
καὶ κύσα γούναθ' ἑλών· ὁ δ' ἐρύσατο καί μ' ἐλέησεν,
ἐς δίφρον δέ μ' ἕσας ἄγεν οἴκαδε δακρυχέοντα.
ἦ μέν μοι μάλα πολλοὶ ἐπήισσον μελίῃσιν,
ἱέμενοι κτεῖναι—δὴ γὰρ κεχολώατο λ ην—
ἀλλ' ἀπὸ κεῖνος ἔρυκε, Διὸς δ' ὠπίζετο μῆνιν
ξεινίου, ὅστε μάλιστα νεμεσσᾶται κακὰ ἔργα.
Ἔνθα μὲν ἑπτάετες μένον αὐτόθι, πολλὰ δ' ἄγειρα
χρήματ' ἀν' Αἰγυπτίους ἄνδρας· δίδοσαν γὰρ ἅπαντες.

Παραβάλλοντες νῦν τὴν πειρατικὴν ταύτην στρατείαν τοῦ Ψευδοδυσσέως ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, τὴν ἀποτυχοῦσαν, οὖσαν δ' ἐκ τῶν συνηθεστάτων τοῦ πειρατικοῦ βίου, πρὸς τὴν ἐκπάγλως ἀπαστράπτουσαν αἴγλην τῆς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ψαλλομένης παναχαϊκῆς στρατείας καὶ δύο κόσμων ἐν πολιτισμῷ καὶ ἐν ἐξάρσει πνευματικοῦ βίου ἁμιλλωμένων πρὸς ἀλλήλους δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὴν διαφορὰν τοῦ ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ διανοίᾳ τοῦ Hommel Τρωικοῦ πολέμου ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς Τρωικοῦ πολέμου τῆς ποιήσεως, ναὶ μὴν καὶ τῆς ἱστορίας. ᾿Αλλ᾿ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων συμβαίνει ὅ,τι καὶ ἐν τῇ τέχνῃ. Τὸν μὴ νοοῦντα κατὰ βάθος τὰ πράγματα ἓν μόνον βῆμα φέρει ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ εἰς τὸ γελοῖον.

Ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ Τρωικοῦ πολέμου ἔτι πλέον ὑψώθη ἐν ἔθνεσι μὴ ἑλληνικοῖς παρασχοῦσα ἀφορμὴν καὶ κεφάλαιον εἰς ἰδίας ἐθνικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἐθνικὰ φρονήματα βαθέως ἐπιδράσαντα ἐπὶ τὸν βίον αὐτῶν. Τοῦτο ἐγένετο πρὸ πάντων ὡς πρὸς τοὺς Ρωμαίους.

Ἡ ἰδέα τοῦ Τρωικοῦ πολέμου καὶ ἡ Ρώμη. Διὰ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου κατεστράφη ἡ Τροία, ἡ Ἴλιος δηλονότι, ἡ καθέδρα τοῦ μεγάλου βασιλέως Πριάμου τοῦ ἔχοντος ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ ἀρχὴν ἐννέα βασιλεῖς, ἐξωλοθρεύθη δέ, ὡς φαίνεται, ἅπας ὁ οἶκος αὐτοῦ· ἀλλὰ τὸ κράτος τῆς Τρῳάδος δὲν κατεστράφη καθ' ὁλοκληρίαν. Παρὰ τὸν πρεσβυγενῆ κλάδον τῆς ἐν Τρῳάδι βασιλευούσης δυναστείας, τὸν βασιλεύοντα ἐν Τροίᾳ, οὗτινος ὁ τελευταῖος ὑπῆρξεν ὁ Πρίαμος (1), ὑπῆρχε καὶ πλάγιος κλάδος, βασιλεύων ὑπὸ τῇ Ἴδῃ, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὸν Πρίαμον, μετὰ δὲ τὸν τούτου καὶ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ὄλεθρον ὡς κυρίαρχος (2), οὗ ἀρχηγὸς ἦν ὁ ἥρως Αἰνείας βασιλεύων ἐν Δαρδάνῳ ὑπὸ τῇ Ἴδῃ, ὅπου καὶ ἀνετράφη καθ' Ὅμηρον (Ἰλ. Υ. 29 κ. ἑξ.). Καθ' Ὅμηρον ὁ Ποσειδῶν ἔσωσε τὸν Αἰνείαν ἀπὸ τοῦ ἔγχους τοῦ Ἀχιλλέως, διότι ὁ Ζεὺς εἶχεν ἀποφασίσει τὸν ὄλεθρον τοῦ οἴκου τοῦ Πριάμου καὶ ἤθελεν ἡ ἀρχὴ τῆς Τροίας νὰ περιέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Αἰνείου, ἵνα μὴ ὁ ἐκ τοῦ Διὸς καταγόμενος οἶκος τοῦ Δαρδάνου πανώλεθρος ἐκλίπῃ ἀπὸ Τροίας καὶ Δαρδανίας, καὶ ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν θεῶν ἐφώνησεν ὁ Ποσειδῶν

Ἰλ. Υ. 306—9 Ἤδη γὰρ Πριάμου γενεὴν ἤχθηρε Κρονίων
νῦν δὲ δὴ *Αἰνείαο* βίη Τρώεσσιν ἀνάξει
καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε γένωνται

Ἐπὶ τῶν Ὁμηρικῶν δὲ τούτων προρρήσεων στηριζόμενος ὁ Στράβων (ΙΓ' 608) φρονεῖ ὅτι ὁ οἶκος τοῦ Αἰνείου ἔμεινεν ἐν Δαρδανίᾳ. Καὶ οἱ ἀπόγονοι δὲ τοῦ Αἰνείου οἱ Αἰνειάδαι ἐβασίλευον ὑπὸ τῇ Ἴδῃ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας τιμώμενοι ὡς ἥρωες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ὡς θείας καταγωγῆς νόμιμοι ἡγεμόνες, ὅπως οἱ βασιλεῖς τῆς Ἐφέσου ἐτιμῶντο ἐν Ἰωνίᾳ ἀνάγοντες τὸ γένος αὐτῶν εἰς τὸν Γλαῦκον καὶ τὸν Σαρπηδόνα, τοὺς μεγίστους Τρῶας καὶ Λυκίους ἥρωας. Πανταχοῦ δ' ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, καὶ ἰδίως ἐν ταῖς ἀποικίαις ταῖς Ἑλληνικαῖς, ἐξ ἴσου πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐτιμῶντο οἱ Τρῶες ἥρωες, καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐν ταῖς ἀποικίαις ταῖς ἐν Ἀσίᾳ δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς καταστροφῆς τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ, ὅστις πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἀρχίσει μεθιστάμενος ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ εἰς νεώτερον βίον συγχωνεύοντα τοὺς ἐγχωρίους πρὸς τοὺς ἐξ Εὐρώπης ἀποίκους· δὲν ἦσαν δὲ αἱ ἀποικίαι αὗται ἀποτέλεσμα τῆς καταστροφῆς τῆς Τροίας καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν ταύτης βιαίας κατακτήσεως τῆς Τροίας καὶ τῶν ἄλλων Πελασγικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν ἀποίκων.

Οἱ Τρῶες ἥρωες οἱ τιμώμενοι ὑπό τε τῶν ἐγχωρίων καὶ ὑπὸ τῶν ἀποίκων Ἑλλήνων τοσούτῳ μᾶλλον κατεστάθησαν ἔνδοξοι ἐν τῇ ποιήσει, διότι ὁ μέγιστος τῶν ποιητῶν ἐφάνη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσι τιμητικωτάτη ἐδόθη τοῖς ἥρωσιν ἐκείνοις θέσις. Ἀλλ' εἰς τὴν δόξαν καὶ τὸ κλέος τῶν Αἰνειαδῶν τῆς Δαρδανίας συνετέλεσαν καὶ ἄλλα. Ἡ Δαρδανία ἦτο πατρὶς τῶν προφητίδων Σιβυλλῶν, ὧν ἐν τοῖς χρησμοῖς (τοῖς Σιβυλλείοις) αἱ Ὁμηρικαὶ προρρήσεις καὶ προφητεῖαι περὶ τοῦ οἴκου τοῦ Αἰνείου νέᾳ περιέβαλλον τὸν οἶκον τοῦτον αἴγλῃ. Καὶ ὁ ἐν Τρῳάδι ἢ ἐν Ἰωνίᾳ πολὺ μεθ' Ὅμηρον ποιηθεὶς εἰς Ἀφροδίτην ὕμνος (ὁ καλούμενος Ὁμηρικός)

---

(1) Ἡ γενεαλογία : Ζεύς, Δάρδανος, Ἐριχθόνιος, Τρώς, Ἶλος, Λαομέδων, Πρίαμος.
(2) Ἡ γενεαλογία : Ζεύς, Δάρδανος, Ἐριχθόνιος, Τρώς, Ἀσσάρακος, Κάπυς, Ἀγχίσης.

ἠχὼ γενόμενος τῶν περὶ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς δόξης τοῦ οἴκου τοῦ Αἰνείου ῥήσεων καὶ προρρήσεων, ὧν ἡ πηγὴ τὰ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου αὐτοῦ ποιηθέντα, ἔψαλλε τοιάδε πρὸς τιμὴν τοῦ οἴκου τοῦ Αἰνείου θέτων αὐτὰ εἰς τὸ στόμα τῆς Ἀφροδίτης λαλούσης πρὸς τὸν Ἀγχίσην (στ. 197—199):

Σοὶ δ' ἔσται φίλος υἱός, ὃς ἐν Τρώεσσιν ἀνάξει
καὶ παῖδες παίδεσσι διαμπερὲς ἐκγεγάασι
Τῷ δὲ καὶ *Αἰνείας* ὄνομα ἔσται . . . .

Ἡ Κύμη τῆς Αἰολίδος, μία τῶν ἀρχαιοτάτων, Αἰολικῶν καλουμένων, ἀποικιῶν, ἐξέπεμψεν ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς Αἰολικῆς ἢ Τρῳαδικῆς παραλίας, εἰς τὴν Ἰταλίαν τὴν ἀρχαιοτάτην ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Ἑλληνικὴν ἀποικίαν τὴν ὁμώνυμον τῇ μητροπόλει Κύμην τῆς Καμπανίας, τὴν πασῶν τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐγγύτατα προσκειμένην εἰς τὸ Λάτιον καὶ εἰς τὴν Ρώμην. Διὰ τῆς ἀποικίας ταύτης διεδόθησαν εἰς τὴν Καμπανίαν καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὸ Λάτιον αἱ Ὁμηρικαὶ περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου ἐπικαὶ ἀφηγήσεις, ἀλλ' ἰδίως ἡ περὶ τοῦ Αἰνείου τοῦ μεγάλου ἥρωος τῶν εἰς ἓν γένος συγχωνευθέντων Ἑλλήνων καὶ Τρώων τῆς Αἰολίδος. Κατὰ μικρὸν διὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ Ἑλλήνων ἐγεννήθη ἡ περὶ Αἰνείου παράδοσις ὡς μετοικήσαντος εἰς τὴν Ἑσπερίαν, πρῶτος δὲ ὁ κατὰ τὸν 7 καὶ 6 π. Χ. αἰῶνα ἀκμάσας Σικελιώτης ποιητὴς Στησίχορος ἐποιήσατο λόγον περὶ τῆς εἰς Ἑσπερίαν μεταβάσεως τοῦ Αἰνείου. Ἡ παράδοσις δ' αὕτη συναφθεῖσα πρὸς τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς γένεσιν ἄλλων μυθικῶν παραδόσεων περὶ τῆς ἐκ τῆς ἀπολλυμένης Τροίας φυγῆς καὶ τῶν μέχρι Ἑσπερίας πλανῶν τοῦ Αἰνείου, δι' ὧν βραδύτερον ἡ Ρωμαϊκὴ ποίησις, ἀφοῦ ἐποίησε τὸν Αἰνείαν γενάρχην τοῦ κτίστου τῆς Ρώμης, διεκόσμησε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὰς περὶ Αἰνείου, ἰδίως περὶ τῶν πλανῶν καὶ περιπετειῶν αὐτοῦ μέχρι τῆς εἰς Λάτιον ἀφίξεως, νέας μυθικὰς παραδόσεις. Διὰ τοῦ Αἰνείου δὲ καὶ ἕνεκα τοῦ Αἰνείου ἡ Ρωμαϊκὴ καὶ Λατινικὴ μυθικὴ παράδοσις συνῆψε τὸ Λάτιον καὶ τὴν Ρώμην πρὸς τὴν Τροίαν καὶ οἱ μὲν Τρῶες ἐγένοντο πρόγονοι τῶν Λατίνων καὶ ἡ Τροία πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη μητρόπολις τῆς Ρώμης. Πρὶν ἴδωμεν τὰ ἐπακόλουθα τῆς περὶ Αἰνείου παραδόσεως, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ρωμαϊκοῦ βίου καὶ τῆς γραμματείας τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ τῆς ἐντεῦθεν παραχθείσης περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου οὐχὶ πλέον ἐννοίας, ἀλλ' ἰδέας τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, πρέπει νὰ εἴπωμέν τινα καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ ἐν τοῖς μεθ' Ὅμηρον χρόνοις παραχθείσης νέας ἀντιλήψεως οὐχὶ πλέον τῆς ἐννοίας, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τῆς *ἰδέας* τοῦ Τρωικοῦ πολέμου.

Ἰδέα τοῦ Τρωικοῦ πολέμου ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ ἐν τοῖς μεθ' Ὅμηρον χρόνοις. Ἐνῷ παρ' Ὁμήρῳ ὁ Τρωικὸς πόλεμος παρίσταται ὡς μεγάλη τις σύγκρουσις μεταξὺ Ἀχαιῶν καὶ Τρώων καὶ τῶν τούτων συμμάχων, μεταξὺ λαῶν τῆς αὐτῆς ὑπὸ καθόλου ἔποψιν φυλῆς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἢ ὁμοίου βίου καὶ πολιτισμοῦ, ἐν τοῖς μεθ' Ὅμηρον χρόνοις, ἰδίως ἀφ' οὗ χρόνου μέγα μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὸ ἀνατολικόν, προσηρτήθη διαδοχικῶς εἰς τὰ μεγάλα ἀσιατικὰ κράτη τῆς Μηδίας καὶ εἶτα τῆς Περσίας, ὧν ἡ κυριαρχία ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Ἅλυος, ἐντεῦθεν τοῦ Ἅλυος, ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ, τὸ μέγα κράτος τοῦ Πριάμου τὸ περισῶσαν, ὡς φαίνεται, ἱκανὰ τμήματα ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ τοῦ πάλαι Χεταϊκοῦ κράτους, καὶ ἁπάσης σχεδὸν ἄρχον τῆς κάτω Ἀσίας (1), ποὺ μὲν

(1) Στράβ. ΙΒ'. «Οἱ δὲ Τρῶες οὕτως ἐκ μικρῶν αὐξηθέντες ὥστε καὶ βασιλεῖς βασιλέων εἶναι». Τὸ κράτος τοῦ Πριάμου ἐκτεινόμενον παραλιακῶς ἀπὸ τῆς Τροίας μέχρι τῆς ἀπέναντι τῆς Λέσβου παραλίας περιελάμβανε καὶ αὐτὴν τὴν Λέσβον (Τὴν Λέσβον ἐν Ἰλ. Ι. 129

κυριαρχικῶς, πού δὲ συμμαχικῶς ἀντικατεστάθη διὰ νέου ποντοθρακικοῦ κράτους, τοῦ τῶν Λυδῶν, καὶ τοῦτο ὕστερον κατελύθη καὶ κατεπόθη ὑπὸ τοῦ κράτους τῶν Ἀχαιμενιδῶν. Αἱ μεγάλαι αὗται ἐν τῇ ἄνω Ἀσίᾳ μεταβολαὶ ἐπενεγκοῦσαι ἄμεσον ἐπαφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου πρὸς τὴν ἰσχυράν, ὑπὸ μίαν παγκόσμιον ἀρχὴν συντεταγμένην, Ἀσίαν ἐνέπνευσαν, ὡς φαίνεται, τοῖς Ἕλλησι τὴν ἰδέαν τῆς μεγάλης μεταξὺ τῶν δύο κόσμων ἀντιθέσεως καὶ συγκρούσεως, εἰς ἣν ἰδέαν ἀναδρομικήν, οὕτως εἰπεῖν, ἔδοσαν ἰσχὺν μετὰ τοὺς μεγάλους πολέμους τοὺς καλουμένους Μηδικούς. Τότε ἤρξατο ἐπικρατοῦσα ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἀπ᾿αἰώνων ἀρξαμένης μεταξὺ Ἑλλάδος (Εὐρώπης) καὶ Ἀσίας ἔχθρας, ἧς μέγα καὶ σπουδαιότατον ἐπεισόδιον ἐθεωρήθη ὁ Τρωικὸς πόλεμος κατὰ τὰς ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Περσικῶν πολέμων ἐπικρατούσας ἔν τε τοῖς Ἕλλησι καὶ ἐν τοῖς Πέρσαις ἀντιλήψεις περὶ τοῦ πολέμου τούτου. Ὁ Ἡρόδοτος (Δ 1—5) ὅσα λέγει περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἔχθρας θεωρεῖ ταῦτα ὡς λεγόμενα ὑπὸ λογίων (λογογράφων) τῶν Περσῶν, ἀλλ᾿ ἦσαν, ὡς φαίνεται, τοιαῦται καὶ αἱ τῶν Ἑλλήνων ἀντιλήψεις. Ἀρχὴν τῆς ἔχθρας ἐποιήσαντο καθ᾿ Ἡρόδοτον οἱ Φοίνικες (Ἀσιᾶται καὶ οὗτοι) διὰ τῆς ἀπαγωγῆς τῆς βασιλόπαιδος Ἰοῦς τῆς Ἰνάχου. Εἰς τὴν ὕβριν ταύτην τῶν Φοινίκων ἀπήντησαν οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Εὐρώπης θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς ἐν Φοινίκῃ Τύρου. Ἀλλ᾿ ἐνῷ οὕτως ἱκανοποιήθη ἡ Ἑλλάς, μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὰ γενόμενα ἔπεμψε τὸν Ἀργοναυτικὸν στόλον εἰς τὴν Κολχίδα καὶ ἀπήγαγε τὴν Μήδειαν. Καὶ τὴν μὲν ἁρπαγὴν ταύτην ἐδικαιολόγησαν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κολχίδος διὰ τῆς ἁρπαγῆς τῆς Ἰοῦς ὑπὸ τῶν Φοινίκων. Ἀλλ᾿ ἡ Τροία ὡς χώρα Ἀσιατικὴ ἐζήτησε νὰ ἐκδικηθῇ τὸ ἀδίκημα τοῦτο καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Πριάμου υἱὸς ἀπήγαγε τὴν Ἑλένην, εἰς δὲ τοὺς ἱκανοποίησιν ζητοῦντας Ἕλληνας ἀπήντησαν οἱ Τρῶες ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν ἔδοσαν ἱκανοποίησιν διὰ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς Μηδείας. Ἀλλ᾿ οἱ Περσαι λόγιοι οἱ ταῦτα ἀφηγούμενοι τῷ Ἡροδότῳ εἰρωνικῶς καὶ περιφρονητικῶς ἐλάλουν περὶ τῶν ἐπει-

---

λέγεται ὅτι τὴν Λέσβον κατεκτήσατο (ἕλεν) αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεύς. Καὶ ὅμως ἐν Ἰλ. Ω 543 αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς μαρτυρεῖ ὅτι ἡ Λέσβος ὑπήγετο ὑπὸ τὸ ἄμεσον κράτος τοῦ Πριάμου), μεσογειακῶς δὲ μέχρι τῆς Φρυγίας περιλαμβανομένης διῃρεῖτο κατὰ τὴν παραλίαν μόνον εἰς ἐννέα δυναστείας, ἰδιαιτέρας ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Πριάμου (Ἰλ. Ω 544—46.

Ὅσσον Λέσβος ἄνω, Μάκαρος ἕδος, αὐτὰς ἐέργει,
καὶ Φρυγίη καθύπερθε καὶ Ἑλλήσποντος ἀπείρων.

Πρβλ. Στράβ. 584 «πᾶσαν τὴν παραλίαν ταύτην ὑπὸ τοῖς Τρωσὶ γεγονέναι, διῃρημένην μὲν εἰς δυναστείας ἐννέα, ὑπὸ δὲ τῷ Πριάμῳ τεταγμένην κατὰ τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον». Δὲν γινώσκομεν πόσον χρόνον ἐβασίλευσε τῶν χωρῶν τούτων ὁ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας ἐν Τρῳάδι ἄρχων πλάγιος κλάδος τῶν Αἰνειαδῶν ἑωσοῦ ἐν ταῖς παραλίαις ἀπὸ τοῦ 11 π. Χ. αἰῶνος ἤρξαντο ἐγκαθιστάμεναι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι. Ἡ τῷ 1221 ἐν Μαιονίᾳ ἵδρυσις τῆς Ἀσσυριακῆς (ὀρθότερον Χεταϊκῆς) δυναστείας τῶν Ἡρακλειδῶν ἢ *Σανδανιδῶν* καὶ τοῦ κράτους τῆς Λυδίας ἡ συμπίπτουσα πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ Τρωικοῦ πολέμου (τοὺς κυμαινομένους κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένα μεταξὺ 1184 καὶ 218 π. Χ.) ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς πτώσεως τῆς Τροίας καὶ τῆς μεταθέσεως τῆς τοῦ κράτους δυνάμεως εἰς τὰς ἰδιαιτέρας κατὰ τόπους δυναστείας, ἐξ ὧν ἰσχυροτάτη ἀπέβη περὶ τὰ τέλη τοῦ 8 π. Χ. αἰῶνος ἡ τῶν Μερμναδῶν, ἧς ἱδρυτὴς ὑπῆρξεν ὁ τὸν Σανδωνίδην Κανδαύλην φονεύσας Γύγης ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μερμναδῶν (716—678 π. Χ.) ὁ ἐκτείνας τὸ κράτος μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἀνορθώσας οὕτω τὸ κράτος τοῦ Πριάμου, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Στράβων (Στράβ. ΙΓ΄ 590 «Ἄβυδος δὲ Μιλησίων ἐστὶ κτίσμα, ἐπιτρέψαντος *Γύγου* τοῦ Λυδῶν βασιλέως· ἦν γὰρ ἐπ᾿ ἐκείνῳ *τὰ χωρία καὶ* ἡ *Τρῳὰς ἅπασα,* ὀνομάζεται δὲ καὶ ἀκρωτήριόν τι πρὸς Δαρδάνῳ Γύγας»). Ἐπὶ τοῦ τρισεγγόνου τοῦ Γύγου βασιλέως Κροίσου τοῦ Μερμνάδου τὸ Λυδικὸν κράτος ὑπῆρξεν ἰσχυρότατον περιλαβὸν πᾶσαν τὴν ἐντὸς Ἅλυος Ἀσίαν, ἀλλ᾿ ἡττήθη καὶ κατελύθη (549) ὑπὸ τοῦ Κύρου.

σοδίων τούτων τῶν ἁρπαζομένων γυναικῶν, εἰς ἃ ἐπεισόδια οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδον σημασίαν, οὐχὶ οἱ Πέρσαι. Ἀλλ' ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες ἕνεκα γυναικὸς Λακεδαιμονίας τοσοῦτο μεγάλην στρατιὰν συνήγειραν καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν Ἀσίαν καθεῖλον τὸ τοῦ Πριάμου κράτος, οἵ τε Πέρσαι καὶ οἱ ἄλλοι Ἀσιᾶται ἐθεώρησαν τοὺς Ἕλληνας πολεμίους «Τὴν γὰρ Ἀσίαν καὶ τὰ ἐνοικέοντα ἔθνεα τὰ βάρβαρα οἰκηιεῦνται οἱ Πέρσαι, τὴν δὲ Εὐρώπην καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἥγηνται κεχωρίσθαι». Ταῦτα λέγει ὁ Ἡρόδοτος. Ὁ δὲ ὀλίγον μεταγενέστερος τοῦ Ἡροδότου Πλάτων (Νόμ. Γ' 685 C) τὴν ἀλληλεγγύην τῆς Ἀσίας πρὸς τὴν Τροίαν ἀνάγει μέχρι τῆς δόξης ὅτι ἡ Τροία ἀπετέλει μόριον τοῦ Ἀσσυριακοῦ κράτους («Καθάπερ οἱ περὶ τὸ Ἴλιον οἰκοῦντες τότε πιστεύοντες τῇ τῶν Ἀσσυρίων δυνάμει τῇ περὶ Νίνον (Νινευί) γενομένῃ θρασυνόμενοι τὸν πόλεμον ἤγειραν τὸν ἐπὶ Τροίαν· ἦν γὰρ ἔτι τὸ τῆς ἀρχῆς σχῆμα τὸ σῳζόμενον οὐ σμικρόν· καθάπερ νῦν τὸν μέγαν βασιλέα φοβούμεθα ἡμεῖς καὶ τότε ἐκείνων τὴν συσταθεῖσαν σύνταξιν ἐδέδισαν οἱ τότε· μέγα γὰρ ἔγκλημα πρὸς αὐτοὺς ἡ τῆς Τροίας ἅλωσις τὸ δεύτερον ἐγεγόνει· τῆς ἀρχῆς τῆς ἐκείνου ἦν μόριον»). Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος στρατεύων ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἀποβὰς εἰς Τροίαν ἐτίμησε μὲν τοὺς τάφους τῶν ἐνταῦθα πεσόντων ἡρώων, ἀλλ' ἐτέλεσε καὶ θυσίαν ἐξιλαστήριον ἐν τῷ νομιζομένῳ οἴκῳ τοῦ Πριάμου τοῦ φονευθέντος ὑπὸ τοῦ νομιζομένου προγόνου τοῦ Ἀλεξάνδρου Νεοπτολέμου τοῦ Ἀχιλλέως. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐσήμαινεν οὐδετερότητα φρονημάτων ὡς πρὸς τὴν θέσιν αὐτοῦ ἀπέναντι τῶν Τρώων ἡρώων. Τοὐναντίον μάλιστα ἡ ἐν Ἐλεοῦντι εἰς τὸν Πρωτεσίλαον γενομένη ὑπ' αὐτοῦ θυσία καὶ ἡ δέησις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἥρωα ἵνα τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀποβῇ εὐτυχέστερον τοῦ προτέρου μαρτυρεῖ ὅτι ἐθεώρει τὸν Τρωικὸν πόλεμον ἐπιχείρησιν Ἑλλήνων ἐναντίον τῆς Ἀσίας, ἐνῷ ὁ πρὸ ἡμιολίου περίπου αἰῶνος ἐν στρατείᾳ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπισκεψάμενος τὴν *Πέργαμον* τοῦ Πριάμου Ξέρξης καὶ θυσιάσας ἐνταῦθα βοῦς χιλίας τῇ Ἀθηνᾷ δὲν ἔδωκε δεῖγμα ἰδιαιτέρας στοργῆς πρὸς τοὺς Τρῶας ἥρωας οὔτε ἐφάνη θεωρῶν τὸν Τρωικὸν πόλεμον ὡς πόλεμον Ἑλλάδος ἐναντίον τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ὁ δύο χιλιετηρίδας μετὰ τὸν Ξέρξην ὡς ἠθικὸς τούτου διάδοχος τὸ Βυζάντιον ἐκπορθήσας καὶ ἐνταῦθα τὸν θρόνον αὐτοῦ στήσας Ὀθωμανὸς δυνάστης Μεχμὲτ Β', ὁ πορθητής, κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Κριτοβούλου γραφόμενα, «ἀφικόμενος εἰς τὸ Ἴλιον κατεθεᾶτο τὰ ἐρείπια τούτου καὶ τὰ ἴχνη τῆς παλαιᾶς πόλεως Τροίας... προσέτι δὲ καὶ τῶν ἡρώων τοὺς τάφους ἱστορεῖ, Ἀχιλλέως τε (!) καὶ Αἴαντος (!) καὶ τῶν ἄλλων ἐπῄνει καὶ ἐμακάριζε τούτους τῆς τε μνήμης καὶ τῶν ἔργων καὶ ὅτι ἔτυχον ἐπαινέτου Ὁμήρου τοῦ ποιητοῦ· ὅτε λέγεται καὶ μικρὸν συγκινήσας τὴν κεφαλὴν εἰπεῖν : «Ἐμὲ τῆς πόλεως ταύτης *καὶ τῶν ταύτης οἰκητόρων ἐν* τοσαύταις περιόδοις ἐτῶν *ἐκδικητὴν ἐταμιεύετο* ὁ Θεός· ἐχειρωσάμην γὰρ τοὺς τούτων ἐχθροὺς καὶ τὰς πύλας αὐτῶν ἐπόρθησα καὶ Μυσῶν λείαν τε τούτων πεποίημαι. Ἕλληνες γὰρ ἦσαν Μακεδόνιοι καὶ Θετταλοὶ καὶ Πελοποννήσιοι οἱ ταύτην πάλαι πορθήσαντες, ὧν οἱ ἀπόγονοι τοσαύταις ὕστερον περιόδοις ἐνιαυτῶν νῦν ἐμοὶ τὴν δίκην ἀπέτισαν διά τε τὴν τότε εἰς τοὺς Ἀσιανοὺς ἡμᾶς ὕστερον καὶ πολλάκις ὕβριν αὐτῶν».

Πάντως ὁ ἀναγινώσκων τὰς ὑπὸ τοῦ Κριτοβούλου εἰς τὸ στόμα τοῦ Μεχμὲτ τιθεμένας ῥήσεις θὰ ὑποθέσῃ ἴσως ὅτι ὁ δυνάστης οὗτος οὐ μόνον τοῦ Ὁμήρου ἐραστὴς ἦτο, ἀλλὰ καὶ κοινωνὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἱστορουμένων περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου ὡς προκαλέσαντος ἔχθραν μεταξὺ τῆς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐκπροσωπουμένης Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας. Ἐν τῇ Περσικῇ καὶ τῇ Ἀραβικῇ γραμματείᾳ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ ἴχνος τοιαύτης θεωρίας, ὁ δὲ Μεχμὲτ Β', δὲν ἦτο μὲν ἀπαίδευτος, ἀλλὰ ἡ παίδευσις αὐτοῦ δὲν ἐξικνεῖτο μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ θέσεως τοῦ Τρωικοῦ πολέμου

καὶ τοῦ παραχθέντος ἐντεῦθεν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης (Ἑλλάδος) πολέμου. Εἶχεν ὅμως, ὡς φαίνεται, ἀμυδράς τινας γνώσεις καὶ περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ἐν δὲ τῇ ἐπισκέψει τῆς Τροίας εἶχεν, ὅπως πάντοτε, καὶ λογίους Ἕλληνας περὶ αὐτόν, οἵτινες διὰ τῶν περὶ Τροίας καὶ Τρωικοῦ πολέμου ἀφηγήσεων ἔδοσαν ἀφορμὴν εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Κριτοβούλου κατὰ τὸ σύνηθες διακοσμηθείσας ὑπεραύχους καὶ ὑπερκόμπους δηλώσεις αὐτοῦ.

Ἀλλ' ἂν ὁ Τρωικὸς πόλεμος ἦν ὁ δημιουργήσας κατὰ Ἡροδοτείους καὶ Πλατωνείους παραδόσεις ἀντιθέσεις καὶ ἐχθρότητας μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ἀσιατικοῦ κόσμου, ἀντιθέσεις ἄλλως ἐκ τῆς ἀντιθέτου φύσεως οὔσας τῶν δύο κόσμων λίαν φυσικὰς καὶ ἀπαραιτήτους, παρήγαγον ἀντιθέσεις πολλῷ μείζονας καὶ ἱστορικῶς πολλῷ μείζονα σημασίαν κεκτημένας μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Λατινικοῦ κόσμου.

Ἡ Τρωικὴ Ρώμη καὶ ἡ ἀντίθεσις αὐτῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ διὰ τῶν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν εἰς τὴν Καμπανίαν καὶ εἰς τὸ Λάτιον διάδοσις τῶν ποιητικῶν περὶ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου παραδόσεων ἐξήγειρε παρὰ τοῖς Πελασγικοῖς λαοῖς τῶν χωρῶν τούτων αἰσθήματα συμπαθείας πρὸς τὸν κατ' ἐπιφάνειαν ἀντίθετον τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ φαινόμενον Πελασγικὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς, ἡ δὲ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως διὰ τῶν ἡρώων αὐτῆς λαμπρυνομένη Τροία κατέστη κατὰ μικρὸν ὑποκείμενον λατρείας παρὰ τοῖς εἰρημένοις λαοῖς, ἀφοῦ καὶ τὰ ἀγγεῖα τῆς Ἐτρουρίας, τέχνης πλαστικῆς ἀριστουργήματα, ἥτις δὲν ἦτο τοσοῦτο Πελασγικὴ ὅσον ἡ Ρώμη καὶ τὸ Λάτιον, ἐγένοντο μουσεῖον εἰκόνων καὶ παραστάσεων τῶν πολλῶν ἐπεισοδίων τοῦ Τρωικοῦ πολέμου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλληνικῆς μυθολογίας, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς Ὀδυσσείας πολλαὶ σκηναὶ παρεστάθησαν διὰ λαμπρῶν εἰκόνων ἐν τοῖς Ἐτρουσκικοῖς ἀγγείοις. Ταῦτα ἐξηγοῦσιν ἡμῖν ἀρκούντως σαφῶς πῶς οἱ ἥρωες τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως ἐγένοντο ἥρωες μεταναστεύσαντες εἰς τὴν Ἑσπερίαν. Ἀλλ' οἱ ἥρωες οὗτοι δὲν ἦσαν ἐκ τῶν Ἀχαιῶν τῶν καταστρεψάντων τὴν Τροίαν, ἀλλ' ἐκ τῶν θυμάτων τῆς καταστροφῆς ταύτης Τρώων, ὧν ἄλλως ἡ ἕνεκα τῆς Πελασγικῆς καταγωγῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς τῆς Ἰταλίας συγγένεια καὶ ἐκ τῶν παραδόσεων διεπιστοῦτο.

Ἀλλ' ὁ Αἰνείας ὁ γενάρχης γενόμενος νῦν τῆς Λατινικῆς μητροπόλεως τῆς Ρώμης Ἄλβας Λόγγας δὲν ἦλθε μόνος εἰς Ἰταλίαν ἀλλὰ μετὰ πολλῶν φυγάδων Τρώων, ὧν ἱκανοὶ ἐθεωροῦντο καὶ γενάρχαι ἰδιαιτέρων ἐν Ρώμῃ ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν καλουμένων «Τρωικῶν» (familiae Trojanae), καὶ ἐν ταῖς οἰκογενείαις ταύταις ζωηραὶ διετηροῦντο αἱ περὶ Τροίας καὶ τῶν δῆθεν φυγάδων ἡρώων, καὶ μάλιστα πάντων τοῦ Αἰνείου παραδόσεις. Ἀλλ' ἡ ἱστορία τῆς εἰς Ἰταλίαν καὶ Λάτιον ἀφίξεως τοῦ Αἰνείου ἀνήκει εἰς ἱστορίαν ποιητικὴν ἡρωικήν, ἱστορίαν ἱεράν, ἣν δὲν δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος μόνος, ἀλλὰ συνεργίᾳ ἀμέσῳ τοῦ θείου, ἡ δὲ Ὁμηρικὴ ἱστορία περιέχει «ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε». Ἡ Ρωμαϊκὴ ἱστορία, τὸ Ρωμαϊκὸν πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν μεγαλεῖον, εἶναι ἔργον πάντως ἀνθρώπινον, ἔργον ἡρωικόν, καρπὸς μακρῶν καὶ μεγάλων ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ ἀγώνων τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἄνωθεν ἐμπνεύσει καὶ ἐνεργείᾳ βλέπει πάντοτε ὑψηλοτέραν τινὰ δύναμιν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἔργων ἀνάγει εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ταύτην δύναμιν. Τοῦτο δὲ ποιεῖ πρὸ πάντων ἡ ποίησις. Οὕτω λοιπὸν ἅπαν τὸ ἐξαισίως μέγα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ρώμης ἀνθρώπινον παρεδόθη ὡς ἔργον θεῖον ἐν τοῖς θεσφάτοις κείμενον καὶ χάριν τούτων τελεσθέν. Ἡ παρ' Ὁμήρῳ πρόρρησις ἢ προφητεία περὶ τοῦ μέλλοντος μεγαλείου τοῦ οἴκου Αἰνείου ἡ ἀναφερομένη ἀκριβῶς εἰς τοὺς ὑπὸ τῇ Ἴδῃ βασιλεύοντας ἀπογόνους τοῦ Αἰνείου, ὧν ἐν μέσῳ περίπου ἔζη ὁ ποιητής, ἀνηνέχθη εἰς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Ρώμῃ

Αἰνειάδας (1), τότε δὲ ἐπλάσθη ἐναντίον τῆς Ὁμηρικῆς παραδόσεως ὁ μῦθος ὁ περὶ φυγῆς τοῦ Αἰνείου εἰς τὴν Ἰταλίαν, φυγῆς γενομένης διὰ μυρίων πλανῶν, περιπετειῶν, κινδύνων καὶ καταδιωγμοῦ ἐνεργουμένου ἐκ μέρους τῆς μισούσης τοὺς Τρῶας καὶ τὴν τελείαν ἐξολόθρευσιν τούτων ζητούσης Ἥρας. Καὶ ἡ ἱερὰ ἱστορία αὕτη παρεδόθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου Λατίνου ποιητοῦ τοῦ ζῶντος ἐν οἷς χρόνοις ὁ εἰς τὸν Αἰνείαν ἀνάγων τὸ γένος καὶ τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ Ὀκταυιανὸς Αὔγουστος ἐγένετο ὑπέρτατος ἄρχων τῆς Ρωμαϊκῆς πολιτείας. Ἐν τῇ θαυμασίᾳ ταύτῃ ποιητικῇ εἰκόνι ἅπασα ἡ ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὴ τῷ ποιητῇ ἱστορία μεθίσταται εἰς τὸν ποιητικὸν κόσμον καὶ ἱστορίαν «ἀνδρῶν τε θεῶν τε». Οἱ Αἰνειάδαι ἐν τῷ ἀπηνεῖ καταδιωγμῷ τῆς Ἥρας τῷ ἐνεργουμένῳ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν συνδρομῇ καὶ ἄλλων θεῶν περιέρχονται εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον τοῦ ἀφανισθῆναι διὰ παντός. Ἡ τοῦ Αἰνείου θεὰ μήτηρ Ἀφροδίτη δακρυχοοῦσα καθικετεύει τὸν Δία πατέρα ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ. Ὁ Ζεὺς παραμυθούμενος αὐτὴν ἀναγκάζεται νὰ ἀποκαλύπτῃ αὐτῇ τὰ ἀπόρρητα, αὐτῷ μόνῳ γνωστά, θέσφατα (arcana), ἔνθα εἰκονίζεται ἅπαν τὸ μέγα μέλλον τῆς Ρώμης καὶ τῶν *Αἰνειαδῶν* Ἰουλίων Καισάρων, τὸ μεγαλεῖον κράτους Ρωμαίων ἐκτεινόμενον ἐπὶ Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν καὶ ἐξικνούμενον μέχρι τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῶν περάτων τῆς Οἰκουμένης. «Ἀρχὴν ἀτέρμονα ἔδωκα αὐτοῖς (Imperium sine fine dedi») λέγει ὁ Ζεύς. Ἀλλ' ἐν τῷ οὕτῳ δημιουργουμένῳ παγκοσμίῳ τῆς Ρώμης κράτει δὲν λησμονεῖται καὶ ἡ μεταξὺ Ἀχαιῶν καὶ Τρώων ἐχθρότης. Ἄργος, Μυκῆναι (ἡ ἕδρα τοῦ Ἀγαμέμνονος), Φθία (ἡ πατρὶς τοῦ Ἀχιλλέως) θὰ κατακτηθῶσιν καὶ θὰ ὑποταχθῶσιν (ὡς ἐγένετο) εἰς τὸ κράτος τῶν Αἰνειαδῶν. «Θὰ ἔλθῃ χρόνος ὅτε ὁ οἶκος τοῦ Ἀσσαράκου (πάππου τοῦ Αἰνείου) ὑποδουλώσει ἑαυτῷ τὴν Φθίαν (πατρίδα τοῦ Ἀχιλλέως) καὶ τὰς λαμπρὰς Μυκήνας, καὶ θὰ δεσπόσῃ τοῦ ἡττημένου Ἄργους», λέγει ὁ Ζεὺς κατὰ τὰ ἀπόρρητα θέσφατα τῶν οὐρανῶν. Οὕτως ἡ ἐπὶ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐπέκτασις τῆς τῶν Ρωμαίων ἀρχῆς θεωρεῖται τιμωρία τῶν πορθητῶν τῆς Τροίας καὶ ἐπανόρθωσις καὶ ἀποκατάστασις τοῦ κράτους τοῦ Τρωικοῦ ἐφ' ὅλου τοῦ κόσμου. Καὶ πᾶσα ἡ μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἑλλάδος ἱστορικὴ ἀντίθεσις μεθίσταται ποιητικῶς εἰς τὴν μεταξὺ Τροίας, Τρώων καὶ Ἀχαιῶν. Καὶ ὅμως ἡ γῆ τῆς Τροίας εἶναι μὲν γῆ ἱερὰ τοῖς Ρωμαίοις, ἀλλὰ πρέπει νὰ μένῃ ἀοίκητος. Ὅτε ὁ Ὀκταυιανὸς Αὔγουστος μετέβαλε τὴν «ἀκριβῆ δημοκρατίαν» τῆς Ρώμης εἰς ὀνόματι δημοκρατίαν, πράγματι δὲ αὐταρχίαν, καὶ ἐζήτησε νὰ μεταβιβάσῃ τὸ κέντρον τοῦ κράτους εἰς τὸ ἱερὸν Ἴλιον, μεγάλη ἠγέρθη διαμαρτυρία τῆς κοινῆς γνώμης ἐναντίον τοῦ τοιούτου βουλεύματος ἐκφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ μεγάλου ποιητοῦ Ὁρατίου παριστῶντος τὴν Ἥραν κηρύττουσαν ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν θεῶν ἐν οὐρανῷ ὅτι ἐπὶ τοσοῦτο μόνον θὰ ἀνέχηται τὴν δύναμιν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ρώμης ἐν τῷ κόσμῳ, ἐφ' ὅσον τὸ *Ἴλιον* θὰ μένῃ πεδίον ἔρημον ἀνθρώπων, χρήσιμον μόνον εἰς βοσκήματα. Βραδύτερον ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, μέλλων νὰ μεταθέσῃ τὸ κέντρον τοῦ κράτους εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐσκέφθη ἐπὶ μίαν στιγμὴν περὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἀλλὰ μετά τινας δισταγμοὺς προυτίμησε τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου. Οὕτω τὸ *Ἴλιον*, τὸ γεννῆσαν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ τὴν Ρώμην, χάριν αὐτοῦ τοῦ μεγαλείου τῆς Ρώμης ἔμεινε διὰ παντὸς ἔρημον, ἑωσοῦ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη τοῦ Σχλῆμαν καὶ Dörpfeld ἔδωκεν εἰς τὸν τόπον λάμψιν ἠθι-

(1) Πρβλ. τὸ τοῦ Ὁμήρου «Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει καὶ παῖδων παῖδες» πρὸς τὸν Στράβωνος ΙΓ' 608 «Τινὲς δὲ γράφουσιν «Αἰνείαο γένος *πάντεσσιν* ἀνάξει καὶ παῖδες παίδων», τοὺς Ρωμαίους λέγοντες.

κὴν καὶ ἤρξατο ἑλκύουσα πρὸς αὐτὸν φιλίστορας καὶ φιλαρχαίους θεωροὺς καὶ προσκυνητάς.

Ἐμήκυνα τὸν περὶ τῶν Τρωικῶν λόγον, διότι ἡ Τροία εἶναι τὸ μέγιστον τῶν ποιητικῶν ἅμα δὲ καὶ ἱστορικῶν μνημείων τοῦ Πελασγικοῦ κόσμου, τοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Πελασγικῆς Ρώμης νικήσαντος τὸν νέον κόσμον τὸν Ἑλληνικὸν καὶ ὅμως πνευματικῶς ὑπὸ τούτου ἡττηθέντος καὶ ἀπορροφηθέντος, τοὐλάχιστον, ἐν Ἀνατολῇ (1). Ὁ Τρωικὸς πόλεμος φαίνεται ὡσεί τι ὅριον μεταξὺ τοῦ Πελασγικοῦ ἢ προελληνικοῦ κόσμου καὶ τοῦ κόσμου τοῦ Ἑλληνικοῦ. Ἀλλ' ὡς ἤδη ἐρρήθη, ὅριον ἀσφαλῶς καθωρισμένον μεταξὺ τῶν δύο περιόδων δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Πολλὰ τοῦ Πελασγικοῦ κόσμου εἰσδύουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ, καὶ πολλὰ τούτου ἀνατρέχουσιν εἰς τὸν Πελασγικὸν καὶ ἐπαναλαμβάνονται ἐν τῷ Ἑλληνικῷ, ὡς γενήσεται τοῦτο δῆλον καὶ ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς ἱστορίας. Διὰ τῶν μέχρι νῦν περὶ Πελασγῶν καὶ Πελασγικοῦ προελληνικοῦ κόσμου εἰρημένων ἐζητήσαμεν ἁπλῶς νὰ δώσωμεν γενικήν τινα ἐν σκιαγραφίᾳ εἰκόνα τοῦ προελληνικοῦ κόσμου τούτου. Καὶ ἤδη τὸν λόγον δίδομεν εἰς τὸν ἀοίδιμον συγγραφέα τῆς μεγάλης ταύτης ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

---

(1) Ἀλλ' οὔτε ἡ Τροία ὑπῆρξεν ἡ μόνη χώρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς ἡ γενομένη οὕτως εἰπεῖν μητρόπολις μεγάλου ἐν τῇ Δύσει παγκοσμίου κράτους οὔτε ὁ Αἰνείας ὁ μόνος ἥρως ὁ Ἕλλην ἢ Ἑλληνοπελασγὸς ὁ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἢ Ἑλληνοπελασγικῆς Ἀνατολῆς διὰ τῶν πτερύγων τῶν ποιητικῶν θρύλων ἐν τῇ ἰδέᾳ καὶ τῇ φαντασίᾳ τῶν λαῶν ἀπ' Ἀνατολῆς εἰς τὴν Δύσιν μεταπτὰς καὶ μεταστὰς καὶ διὰ τῆς ἐξαισίας ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αἴγλης, ἣν περιεβλήθη ὑπὸ τῆς ποιήσεως ἢ ποιητικῆς παραδόσεως, γενόμενος θρυλικὸς ἱδρυτὴς τοῦ παγκοσμίου κράτους τῆς Δύσεως τοῦ ἐπεκταθέντος καὶ ἐπιβληθέντος ἀπὸ τῆς Δύσεως ἐν ἰδιότητι καὶ χαρακτῆρι τῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολήν. Χίλια καὶ πλέον ἔτη μετὰ τὸν Αἰνείαν ὁμοία περίπου ἱστορία ἐπανελήφθη ἐν τῷ παγκοσμίῳ κράτει τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ ἐκ τῆς ἑλληνιζούσης χριστιανικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς ἱερᾶς κοιτίδος καὶ μητροπόλεις πασῶν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἐκ τῆς ἑλληνιζούσης χριστιανικῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἀντιοχείας, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν, εἰς τὴν Δύσιν καὶ δὴ εἰς τὴν νέαν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν Βαβυλῶνα τοῦ ἀρχαίου κόσμου, Ρώμην, μεταυτὰς ἀπόστολος Πέτρος οἱονεὶ ὑπὸ θείας καὶ οὗτος προρρήσεως ἐλαυνόμενος ἔθηκεν ἐν Ρώμῃ ὡς ἱδρυτὴς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης (ὡς πρεσβεύει ἥ τε Καθολικὴ καὶ ἡ ἡμετέρα Εκκλησία, ἀρνοῦνται δὲ οἱ Προτεστάνται) τὰ θεμέλια τοῦ παγκοσμίου κράτους τῆς Ἐκκλησίας ταύτης τῆς ἀξιούσης νὰ ἄρχῃ καὶ Ἀνατολῆς καὶ Νέας Ρώμης καὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ Αἰνείου ἱδρυθὲν ***Καπιτώλιον*** ἀπὸ Κεφαλῆς τῆς τοῦ κόσμου κυριαρχίας (Caput rerum) μετέστησεν εἰς Κεφαλὴν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν Πέτραν τοῦ Πέτρου (Saxum Petri), εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου προρρηθεῖσαν Πέτραν τῆς πίστεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἐνταῦθα δέ, ὅπως ἐν τοῖς περὶ Αἰνείου, ἐμαρτυρήθη τρανότατα ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους κηρυχθεῖσα ἀλήθεια τῆς ὑπεροχῆς τῆς ποιήσεως ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου, τῶν ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ φαινομένου κόσμου τῶν πραγμάτων.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία τοσοῦτον ἀπέχει τῶν σημερινῶν χρόνων καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ὅρων τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου, ὥστε πολλοὶ ὑπολαμβάνουσιν αὐτὴν ὡς θέαμα λαμπρὸν μᾶλλον ἢ ὡς δίδαγμα πρακτικόν. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀπεναντίας πρεσβεύω ὅτι ἡ ἱστορία αὕτη περιέχει μαθήματα πολιτικὰ τὰ ὁποῖα καὶ νῦν ἔτι δύνανται νὰ λογισθῶσι χρησιμώτατα· μάλιστα ἐὰν ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὴν σύγχρονον αὐτῆς ρωμαϊκὴν ἱστορίαν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐνόμισα λυσιτελὲς νὰ ἐπιχειρήσω ἐν τῷ προκειμένῳ προλόγῳ βραχύν τινα παραλληλισμὸν τῶν δύο ἐκείνων ἐπιφανεστάτων τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν.

Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν συγγενέστατοι πρὸς ἀλλήλους κατά τε τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν, συγγενέστεροι ὅλων τῶν λοιπῶν Ἀρίων· ᾤκησαν χώρας γείτονας, ἐν μέρει μάλιστα τὴν αὐτὴν χώραν, ἀφοῦ ἡ κάτω Ἰταλία ἐκαλεῖτό ποτε Μεγάλη Ἑλλάς. Καὶ ὅμως ἐδημιούργησαν δύο διαφόρους κόσμους· ἰδίως δὲ αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν περιπέτειαι ἀπέβησαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι.

Ἡ Ρώμη, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, προέστη τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου, καὶ ἔπειτα, ἁπλώσασα τοὺς βραχίονας πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος, ἐκυριάρχησεν ἅπαντος τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ κόσμου· ἐνῷ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἑνώσωσιν εἰς μίαν πολιτείαν οὐδὲ αὐτὴν τὴν μικρὰν ταύτην Ἑλλάδα. Ἡ Ρώμη ἱστοριοδρόμησε περὶ τὰ χίλια ἔτη, ὁ δὲ ἱστορικὸς βίος τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἤρχισε κυρίως εἰπεῖν ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ καὶ ἐτελείωσεν ἐν τῇ 4. Πόθεν προῆλθεν ἡ τοσοῦτον ἀνομοία τῶν πόλεων τούτων τύχη;

Τὸ ναυάγιον τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητος ἀπεδόθη πολλάκις ἢ εἰς τὸν φυσικὸν τῆς χώρας κατακερματισμόν, ἢ εἰς ἰδιοφυΐαν τινὰ τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ἡ Ἰταλικὴ χερσόνησος δὲν εἶνε ὀλιγώτερον τῆς Ἑλληνικῆς κατατετμημένη· ἡ δὲ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἀγωνισθεῖσαι νὰ μοναρχήσωσι τῆς Ἑλλάδος, ἀπέδειξαν ὅτι συνῃσθάνοντο τὸν ἀνάγκην τῆς ἑνότητος. Αἱ λοιπαὶ πόλεις ἀντέστησαν μὲν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ γενναίου τούτου ἔργου· ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν συνέβη μόνον ἐν Ἑλλάδι. Ὅλων τῶν ἐθνῶν ἡ ἱστορία ἄρχεται ἀπὸ μικρῶν αὐτοκεφάλων πολιτειῶν, αἵτινες δὲν πείθονται εὐκόλως νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοὺς περιορισμοὺς τῆς αὐτονομίας οὓς καθίστησιν ἀπαραιτήτους ὁ νόμος

τῆς ἑνότητος. Τούτου ἕνεκα αὕτη δὲν κατορθοῦται εἰμὴ βραδέως ὁπωσοῦν. Πρῶτα συνενοῦνται ὑπὸ μίαν πολιτείαν τὰ μέρη ἑκάστου κεφαλαιώδους τῆς ὅλης χώρας τμήματος, ἔπειτα δὲ τὰ διάφορα ταῦτα τμήματα· καὶ συνήθως τὸ πρῶτον ἔργον διεξάγεται εὐχερέστερον τοῦ δευτέρου. Ὁ Θουκυδίδης ἱστόρησε, πῶς αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις συνεχωνεύθησαν εἰς μίαν. «Ἐπὶ γὰρ Κέκροπος καὶ τῶν πρώτων βασιλέων ἡ Ἀττικὴ ἐς Θησέα ἀεὶ κατὰ πόλεις ᾠκεῖτο, πρυτανεῖά τε ἔχουσα καὶ ἄρχοντας. Καὶ ὁπότε μή τι δείσειαν, οὐ ξυνῄεσαν βουλευσόμενοι ὡς τὸν βασιλέα, ἀλλ' αὐτοὶ ἕκαστοι ἐπολιτεύοντο καὶ ἐβουλεύοντο· καί τινες καὶ ἐπολέμησάν ποτε αὐτῶν, ὥσπερ καὶ Ἐλευσίνιοι μετ' Εὐμόλπου πρὸς Ἐρεχθέα. Ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς ἐβασίλευσε γενόμενος μετὰ τοῦ ξυνετοῦ καὶ δυνατός, τά τε ἄλλα διεκόσμησε τὴν χώραν καὶ καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τά τε βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχὰς ἐς τὴν νῦν πόλιν οὖσαν, ἓν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρυτανεῖον, ξυνῴκισε πάντας καὶ νεμομένους τὰ αὐτῶν ἑκάστους ἅπερ καὶ προτοῦ ἠνάγκασε μιᾷ πόλει ταύτῃ χρῆσθαι, ἥ, ἁπάντων ἤδη ξυντελούντων εἰς αὐτήν, μεγάλη γενομένη παρεδόθη ὑπὸ Θησέως τοῖς ἔπειτα». Παραπλήσια δέ, ἂν ὄχι κατὰ πάντα ὅμοια, ἔπραξαν οἵ τε βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ὡς πρὸς τὴν Λακωνικὴν καὶ τὴν Μεσσηνίαν καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Ρώμης ὡς πρὸς τὸ Λάτιον. Μέχρι τοῦ σημείου τούτου οἱ ἀγῶνες τῶν τριῶν πόλεων ηὐδοκίμησαν ἐξίσου κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον· ἡ ἔκβασις δὲν ἀπέβη διάφορος εἰμὴ κατόπιν.

Μήπως ὅμως τότε αἱ δυσχέρειαι ὑπῆρξαν ὀλιγώτεραι ἐν Ἰταλίᾳ ἢ ἐν Ἑλλάδι; Βεβαίως ὄχι. Ἐὰν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰονίου πελάγους οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Σάμιοι, οἱ Χῖοι, οἱ Λέσβιοι, ἵνα μὴ κατονομάσωμεν ἁπάσας τὰς ἑλληνίδας πόλεις, δὲν ἔπαυσαν ἐξεγειρόμενοι νῦν μὲν κατὰ τῆς Σπάρτης, νῦν δὲ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἐκεῖθεν τοῦ Ἀδρίου οἱ Ἐτροῦσκοι, οἱ Σαβῖνοι, οἱ Αἴκουοι, οἱ Οὐόλσκοι, οἱ Σαμνῖται καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς κάτω Ἰταλίας ἀνετάχθησαν ἔτι πεισματωδέστερον κατὰ τῆς Ρώμης· καὶ πλὴν τούτου αἱ μὲν δύο Ἑλληνίδες πόλεις ἐπεζήτουν τὴν συγχώνευσιν ὁμοφύλων καὶ ὁμογλώσσων, τῆς δὲ παρὰ τὸν Τίβεριν πόλεως ὁμογενεῖς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ Λατῖνοι· ὥστε ἡ Ρώμη ἐδέησε νὰ ἀναλάβῃ πρὸς τὰ λοιπὰ ἰταλικὰ ἔθνη τὸν διπλοῦν ἀγῶνα τοῦ νὰ ἄρξῃ αὐτῶν καὶ ἐνταυτῷ νὰ τὰ ἐκλατινίσῃ.

Ἀλλαχοῦ λοιπὸν δέον νὰ ζητήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ οὐχὶ ἐν τῷ δόγματι ὅτι ὑπάρχουσι λαοὶ καὶ χῶραι φύσει ἀνεπίδεκτοι ἑνότητος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἐπεζήτησε τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα διὰ τρόπων οἵτινες κατέστησαν αὐτὴν ἀνέφικτον. Ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἠξίωσαν ὅτι οἱ ὀκτακισχίλιοι μαχηταὶ τῆς πρώτης καὶ οἱ τρισμύριοι τῆς δευτέρας τῶν πόλεων τούτων θέλουσιν ἄρξει τῆς Ἑλλάδος, ἧς οἱ μαχηταὶ συνεποσοῦντο εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων· καὶ ὅτι θέλουσιν ἄρξει τούτων μηδεμίαν παρέχοντες αὐτοῖς μετοχὴν εἰς τὰ κυριαρχικὰ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος δίκαια. Διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκροτήσωσιν ἑνότητα πλήρη καὶ συμπαγῆ, ἀλλὰ μόνον συμμαχίας ἀτόνους, αἵτινες θᾶσσον ἢ βράδιον ἀπέβαινον τυραννίδες, ἵνα ἐπὶ τέλους διαλυθῶσιν εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθησαν.

Πρώτην ἀπόπειραν ἡγεμονίας ἐπεχείρησεν ἡ Σπάρτη ἐν Πελοποννήσῳ περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ τὸ πολιτικὸν τοῦτο συνάλλαγμα δὲν ἐπέβαλλεν εἰς τὰς συμμάχους πόλεις τὸν στοιχειώδη ὅρον πάσης πραγματικῆς ἡγεμονίας, τοῦ νὰ ἕπωνται ἀπροφασίστως τῇ ἡγεμόνι πόλει ἐν πολέμῳ. Δὲν ἐπεβλήθη δὲ ὁ ὅρος οὗτος διότι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας εἶχον κινδυνεύσει περὶ τῶν ὅλων εἰς τοὺς μακροὺς κατὰ τῶν Μεσσηνίων ἀγῶνας, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐλπίσωσιν ὅτι θέλουσι κατισχύσει ἁπάντων τῶν Πελοποννησίων. Ἐδέησεν ἄρα νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ἁπλῆν συμμαχίαν, καθ' ἥν, ἐὰν οἱ ἄλλοι σύμμαχοι διεφώνουν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ πολέμου, ἡ Σπάρτη ἄλλο δικαίωμα δὲν εἶχεν εἰμὴ νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα μόνη. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἐτόλμα πάντοτε νὰ πράξῃ. Ὁ βασιλεὺς Κλεομένης, ὅστις ἐμελέτα ἀπό τινος νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ, συνεκάλεσε τῷ 505 τοὺς συμμάχους καὶ προέτεινε ν' ἀποκαταστήσωσιν εἰς Ἀθήνας τὸν τύραννον Ἱππίαν. Ἀντιλέξαντος ὅμως τοῦ Κορινθίου Σωσικλέους, οἱ σύμμαχοι συνεφώνησαν πρὸς αὐτὸν καὶ ἀπῄτησαν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν «μὴ ποιέειν μηδὲν νεώτερον περὶ πόλιν Ἑλλάδα». Ὁ δὲ Κλεομένης ἀπέστη τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἡ συμμαχία λοιπὸν αὕτη ὄχι μόνον δὲν συνετέλει εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἀλλ' ἀπεναντίας παρεκώλυε τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς.

Ὅτε βραδύτερον συνῆλθεν ἐν Σπάρτῃ ἡ κοινὴ σύνοδος ἐν ᾗ ἀπεφασίσθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, οἱ σύμμαχοι αὐτοὶ πρῶτοι προέτρεψαν τὴν ἡγεμόνα πόλιν νὰ ἀναλάβῃ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν τὸν ἀγῶνα. Τοῦτο ὅμως ὄχι ὅπως ἐπεκταθῇ τὸ κράτος τῆς Σπάρτης ἐπὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἀλλὰ διότι οἱ Ἀθηναῖοι, καταστήσαντες τὰ πολλὰ αὐτῆς ὑποχείρια, ἠπείλουν ἤδη καὶ αὐτοὺς τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς συμμάχους. Γνωρίζομεν ὁποία ἐγένετο ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, καθ' ὅν, ὑπὲρ τὸ τέταρτον τοῦ αἰῶνος, κατηναλώθησαν εἰς μάτην ἄνδρες οὓς ἤθελον φθονήσει ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἀγγλία· ἐν Ἀθήναις, Περικλῆς, Νικίας, Δημοσθένης, Φορμίων· ἐν Σπάρτῃ, Βρασίδας, Γύλιππος, Καλλικρατίδας, Λύσανδρος.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατεβλήθη τελευταῖον. Ἡ δὲ Σπάρτη διὰ τῶν ἀπαραιτήτων προνομίων πάσης μακρᾶς στρατηγίας, διὰ τῶν πολλῶν χωρῶν ἃς κατέλαβεν ἐν ταῖς περιπετείαις τοῦ πολέμου, διὰ τῶν θησαυρῶν οὓς ἐξ αὐτῶν τε καὶ ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπορίζετο, εὑρέθη αἴφνης μοναρχοῦσα ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος. Τί ἔπραξεν ἵνα παγιώσῃ τὸ μέγα τοῦτο ἀξίωμα; Οἱ σύμμαχοι, οἵτινες πανηγυρικῶς κατέσκαψαν τὰ τείχη τῆς ἀντιπάλου πόλεως, ὀνειρευόμενοι «ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας», ἐξύπνησαν τὴν ἑπομένην ἁλυσίδετοι. Αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι ἐξηκολούθησαν κατεχόμεναι ὑπὸ ἁρμοστῶν καὶ φρουρῶν Λακεδαιμονίων καὶ πληρώνουσαι φόρον πολὺ μείζονα τοῦ πρότερον εἰς τοὺς Ἀθηναίους τελουμένου. Εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα δὲν ἐπεβλήθη φόρος. Ἀλλ' ἐν Φαρσάλῳ ἥδρευεν ἁρμοστὴς συνέχων τοὺς Θεσσαλούς, καὶ ἐν Ἡρακλείῳ, παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, ἕτερος ἁρμοστὴς χαλιναγωγῶν τὰ μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας ἔθνη. Οἱ ἀρχαῖοι πελοποννήσιοι σύμμαχοι, τῶν ὁποίων ἡ Σπάρτη τοσοῦτον ηὐλαβεῖτο ἄλλοτε

τὴν γνώμην, ὑπήκουον ἤδη ἑτοίμως εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἠλεῖοι εἶχον πολλάκις ἀντιπολιτευθῆ διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, ὁ βασιλεὺς Ἄγις ἐνέβαλεν ἤδη εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι, καὶ μετὰ δεινὰς δῃώσεις καθήρεσε τὰ τείχη αὐτῆς καὶ ἀφήρεσε τὰ πολεμικὰ πλοῖα. Τοσοῦτον δὲ τρόμον ἐνέπνεεν ἡ μοναρχοῦσα πόλις εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ὥστε οἱ δυστυχεῖς Μεσσήνιοι, οἱ εὑρόντες πρότερον ἄσυλον ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἠναγκάσθησαν ἤδη, ὅπως σωθῶσι, νὰ καταφύγωσιν εἰς χώρας ἀπωτάτας, εἰς Σικελίαν καὶ εἰς Κυρήνην.

Ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῆς ἄμμου. Οὐδεμία ἑλληνικὴ πόλις ἠδύνατο νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀπόλυτον ταύτην κυριαρχίαν, ἀφοῦ πᾶσαι τοσοῦτον χρόνον ἠγωνίσθησαν νὰ καταβάλωσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Σπάρτη λοιπόν, ἵνα διατηρήσῃ τὸ κράτος αὐτῆς, ἔδει νὰ διατελῇ ἀδιακόπως πάνοπλος, οἱ δὲ μόνοι πιστοὶ τοῦ κράτους τούτου πρόμαχοι ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται, ἅτε καὶ μόνοι ὄντες κοινωνοὶ τοῦ κυριαρχικοῦ αὐτῆς δικαιώματος. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως, ἀνέκαθεν εὐάριθμοι ὄντες, δὲν ἔπαυσαν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐλαττούμενοι. Ἐν ἀρχῇ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος ἀριθμούμενοι εἰς ὀκτακισχιλίους, κατήντησαν ἐν τῷ τέλει τῆς 4 εἰς χιλίους καὶ μόνους. Βεβαίως ἐν ἀρχῇ τῆς 4 ταύτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐμονάρχησεν ἡ Σπάρτη, ἦσαν πλειότεροι τῶν 1000, ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε δέον νὰ ὑποτεθῶσι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ὀκτακισχιλίων. Δὲν ἐπετρέπετο δὲ νὰ ἀναπληρωθῶσι διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν παραδοχῆς νέων πολιτῶν, διότι κατὰ θεμελιώδη τοῦ πολιτεύματος ῥήτραν Σπαρτιᾶται δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ ἀπόγονοι τῶν πρώτων τῆς πόλεως ἱδρυτῶν. Πῶς λοιπὸν ἡ δρὰξ αὕτη τῶν μαχητῶν ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ ἐπὶ μακρὸν ὑποχείριον σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα;

Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἀνέλαβον τὴν αὐτονομίαν δεκαοκτὼ μῆνας ἀφ᾽ ἧς ἀφῃρέθησαν αὐτὴν καὶ ὅτι μετὰ ὀκτὼ ἔτη πᾶσαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐξηγέρθησαν ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἐκείνης ἑνότητος. Ὁ νέος οὗτος πανελλήνιος ἀγὼν παρετάθη σχεδὸν ὅσον ὁ πρὸ μικροῦ τότε καταλυθείς, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐδικαιοῦτο νὰ κληθῇ πελοποννησιακὸς οὐδὲν ἧττον τοῦ προτέρου. Τὰ κρισιμώτερα τοὐλάχιστον αὐτοῦ γεγονότα ἐν Πελοποννήσῳ συνέβησαν, μέχρις οὗ ὁ Ἐπαμεινώνδας, κατασκευάσας ἐν Μεσσηνίᾳ μὲν τὸ ἀπόρθητον τῆς Ἰθώμης φρούριον, ἐν Ἀρκαδίᾳ δὲ τὴν ἐπίσης ὀχυρὰν Μεγάλην πόλιν, ἐγκαθεῖρξε τὴν Σπάρτην ἐντὸς τοῦ κλωβοῦ τῆς Λακωνικῆς καὶ κατήνεγκε πληγὴν καιρίαν εἰς τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς βίον.

Ὁ περὶ ἡγεμονίας ἀγὼν τῶν Ἀθηναίων διῆλθε διὰ παραπλησίων δοκιμασιῶν καὶ ἀπέληξεν εἰς προσομοίαν καταστροφήν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου μετὰ τὰς ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς μάχας, ὅτε οἱ μὲν Πέρσαι ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἴδια, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, οἱ στρατηγήσαντες τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου, ἀπεποιήθησαν νὰ μετάσχωσι τοῦ ἐπιθετικοῦ καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀρχαίαν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι συνεκρότησαν νέαν ἐν Δήλῳ συμμαχίαν.

Ἡ νέα αὕτη συμμαχία δὲν ἐχρειάσθη, ὅπως ἡ πελοποννησιακή, ὁλόκληρον αἰῶνα ἵνα μεταβληθῇ εἰς τυραννίδα. Σκοπὸς αὐτῆς ἦ, κατὰ

Θουκυδίδην, πρόσχημα ἦτο ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Ἀλλὰ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐδέησε νὰ καταρτισθῇ ἀποχρῶσα δύναμις· πρὸς καταρτισμὸν καὶ κίνησιν τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ἀνάγκη χρημάτων καὶ ἀνδρῶν· τὰ χρήματα καὶ οἱ ἄνδρες ἦτο δίκαιον νὰ παρέχωνται κατ' ἔτος ὑφ' ὅλων τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀναλόγως τῶν πόρων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἑκάστης. Ὅθεν ἡ κοινὴ ἐν Δήλῳ σύνοδος, προεδρευομένη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου, ἔταξεν ἐν πάσῃ δικαιοσύνῃ τὰς ἀπαιτουμένας εἰσφοράς. Ἀλλ' ἵνα συλλέγωνται τακτικῶς αἱ εἰσφοραί, ἡ περὶ τούτου ἐπιμέλεια ἀνετέθη εἰς τὰς Ἀθήνας, ὡς πρόεδρον τῆς συμμαχίας. Ἐντεῦθεν δὲ αἱ Ἀθῆναι ἔλαβον μυρίας ἀφορμὰς ἐπεμβάσεων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν συμμαχίδων πόλεων πράγματα. Αἱ ἐπεμβάσεις συνεπήγαγον καταχρήσεις· αἱ καταχρήσεις προεκάλεσαν στάσεις, αἱ στάσεις τιμωρίας, αἱ τιμωρίαι τὴν ἀφαίρεσιν τῆς αὐτονομίας, ὥστε ἐντὸς ἐτῶν 40 πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐν ἀρχῇ ἰσότιμοι καὶ ἰσόψηφοι πόλεις κατεβλήθησαν εἰς τάξιν ὑπηκόων. Ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος διελύθη· τὸ κοινὸν ταμεῖον μετετέθη ἐκ Δήλου εἰς Ἀθήνας· οἱ Ἀθηναῖοι μετεχειρίσθησαν τοὺς πόρους καὶ τοὺς ἄνδρας τῶν πόλεων ὡς ἰδίους, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐδέσμευσαν τοὺς πάλαι αὐτονόμους συμμάχους ὥστε αἱ πλεῖσται τῶν δικῶν αὐτῶν ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις δικαστηρίων.

Ἀλλὰ τούτων γενομένων τὸ ἕτερον ἥμισυ τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τοῦ φόβου μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὴν αὐτὴν τύχην, συνετάχθη ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἤρξατο ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, τοῦ ὁποίου φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔμελλον νὰ μετάσχωσιν, εὐκαιρίας ἐπελθούσης, καὶ οἱ ὑποχείριοι τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἀναλάβωσι τὴν αὐτονομίαν. Τότε δὲ ἐτέθη κατὰ πρῶτον τὸ πρόβλημα οὗ πρὸ μικροῦ ἐμνημονεύσαμεν ὁμιλήσαντες περὶ τῆς μεταγενεστέρας τυραννίδος τῆς Σπάρτης, τὸ πρόβλημα ἂν μία πόλις ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων μεταχειριζομένη αὐτοὺς ὡς ὑπηκόους. Αἱ Ἀθῆναι ἀντέσχον πλειότερον τῆς Σπάρτης, τὸ μὲν διότι οἱ πολῖται αὐτῶν ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν Σπαρτιατῶν, τὸ δὲ διότι κατὰ θάλασσαν ἦσαν καθ' ἑαυτοὺς ἰσχυρότεροι ὅλης τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ ἐπιφάνεια αὕτη τῆς εὐρωστίας ἔκρυπτε νόσημα ὀλέθριον. Ἡ δημαγωγία παρέσυρε τὰς Ἀθήνας εἰς τὴν παράλογον καὶ παράβολον ἐπὶ τὰς Συρακούσας στρατείαν, καθ' ἣν ἡ πόλις ἀπώλεσε τὸ κράτιστον τῆς τε πεζικῆς καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως. Ἐκ τούτου ὠφεληθέντες οἱ ὑπήκοοι ἐπανέστησαν, καὶ αἱ Ἀθῆναι ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Λυσάνδρου.

Τὸ τραῦμα δὲν ἀπέβη διὰ μιᾶς καίριον. Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔπαθον ποτὲ τὴν λειψανδρίαν τῆς Σπάρτης. Οἱ μέτοικοι ἐνταῦθα εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἰσοτελεῖς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, ὥστε οἱ τρισμύριοι ἀρχαῖοι πολῖται, ἀραιούμενοι ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων, ἀνεπληροῦντο διὰ τῆς εἰσποιήσεως ἑτεροπολιτῶν. Αἱ Ἀθῆναι λοιπὸν καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν ἐκείνην ἠδυνήθησαν νὰ ἀναλάβωσι μὲν τὴν αὐτονομίαν, ν' ἀνοικοδομήσωσι δὲ ἐκ τῶν τριῶν μακρῶν τειχῶν τὰ δύο, νὰ ἱδρύσωσι δὲ νέαν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Ἀλλ' οἱ τρισμύριοι Ἀθηναῖοι τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἦσαν οἱ τρισμύριοι τῆς 5. Ἡ ἐν τῷ μεταξὺ

κορυφωθεῖσα ὀχλοκρατία, τὰ θεωρικὰ χρήματα καὶ τὰ ἄλλα ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι χορηγήματα, τὰ ὁποῖα, καίτοι οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου εἶχον πολὺ ἐλαττωθῇ, ἐξηκολούθουν παρεχόμενα εἰς ἀπόρους τε καὶ εὐπόρους, ἠλλοίωσαν παραδόξως τὰ πολιτικὰ καὶ ἰδιωτικὰ ἤθη. Οἱ παρὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τολμηταί, οἱ ὑπὲρ ὅ,τι ἐνόμιζον κατορθωτὸν κινδυνευταί, οἱ ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντοτε εὐέλπιδες Ἀθηναῖοι τοῦ Θουκυδίδου, μετεβλήθησαν εἰς τοὺς νωθρούς, τοὺς πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφόρους, τοὺς πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ὀλιγώρως ἔχοντας συμπολίτας τοῦ Δημοσθένους. Οἱ νέοι διέτριβον μετὰ αὐλητρίδων καὶ ἑταιρῶν· οἱ πρεσβύτεροι διημέρευον εἰς κύβους· οἱ δὲ στρατοὶ τῆς πόλεως συνεκροτοῦντο ἤδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ μισθοφόρων, οἵτινες ἀντὶ νὰ σώσωσι τὴν νέαν ἡγεμονίαν, ἐπετάχυνον μᾶλλον διὰ τῶν πολλῶν αὐτῶν καταπιέσεων τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς. Καὶ μετ' οὐ πολύ, διὰ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ ἥττης, κατελύθη ἐσαεὶ ὁ ἱστορικὸς τῶν Ἀθηνῶν βίος, ὅπως, πρὸ ἐτῶν τριάκοντα, εἶχε καταλυθῇ ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς Σπάρτης.

Τοιουτοτρόπως ἐματαιώθησαν αἱ δύο ἀπόπειραι αἱ γενόμεναι πρὸς καταρτισμὸν τῆς πολιτικῆς ἑνότητος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁπόπον πρακτικώτεροι ἀνεδείχθησαν οἱ Ρωμαῖοι περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου τῆς ἰταλικῆς ἑνότητος!

Οἱ Ρωμαῖοι, ὡς προείπομεν, δὲν ἐκυριάρχησαν τῆς Ἰταλίας ἀμαχητεί· ἐπολέμησαν πρὸς τὰς φυλὰς αὐτῆς καὶ τὰς πόλεις πλειότερον ἢ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ φυλάς. Ἀλλὰ καίτοι κατίσχυον αὐτῶν σχεδὸν πάντοτε, ἐνόησαν ὅτι δὲν θέλουσιν ἀσφαλίσει τὴν νίκην, ἐὰν μὴ συνδυάσωσιν, ὅπως ὁ Θησεὺς τοῦ Θουκυδίδου, τὴν δύναμιν μετὰ τῆς συνέσεως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἤρχισαν τοῦ καιροῦ προϊόντος νὰ καταγράφωσιν εἰς τοὺς ἑαυτῶν πολίτας τοὺς μαχιμωτάτους τῶν ἀντιπάλων, καθιστῶντες αὐτοὺς κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τῆς πολιτικῆς ἑνότητος καὶ ἀφαιροῦντες οὕτως ἐκ μέσου τὴν εὐλογωτάτην ἀφορμὴν τῶν ἐπαναστάσεων. Ἐντεῦθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν μαχίμων τῆς Ρώμης ἀνδρῶν, οἵτινες περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας δὲν ὑπερέβαινον τοὺς εἰκοσάκις χιλίους, συνεποσώθη, περὶ τὰ τέλη τῆς 4 ἀπὸ κτίσεως τῆς πόλεως ἑκατονταετηρίδος, εἰς 165,000 καὶ ἐν τῇ 5 ὑπερέβη πολὺ τὰς 200,000. Τοῦτο δὲ διότι περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολλαὶ πόλεις τῆς ἀρχαίας λατινικῆς ὁμοσπονδίας ἔλαβον πλῆρες τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτου· τοῦ αὐτοῦ δὲ δικαιώματος ἠξιώθησαν πᾶσαι αἱ σαβινικαὶ κοινότητες καὶ προσέτι πολυάριθμοι κοινότητες τῶν Οὐόλσκων ἐγένοντο ἀντὶ ὑπηκόων τέλειοι Ρωμαῖοι πολῖται.

Οἱ νέοι οὗτοι πολῖται δὲν ᾤκουν ἐντὸς τῆς Ρώμης· ὥστε ὁ πραγματικὸς αὐτῆς περίβολος δὲν ηὐρύνθη ἐκ τούτου ἐπ' ἄπειρον. Ἀλλ' ὁ ἰδεώδης οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς περίβολος ἐξετάθη πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς περιχώρου τῶν Καιρετανῶν ἐν Ἐτρουρίᾳ, πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῶν Ἀπεννίνων καὶ πρὸς μεσημβρίαν μέχρι Ταρρακίνης. Τὸ σύνολον τῶν Ρωμαίων πολιτῶν ἀπετέλεσεν οὕτω οὐχὶ πλέον πόλιν, ἀλλὰ ἔθνος ὅλον, ὡς εἶπε κάλλιστα ὁ Mommsen. Ὁ περίβολος ὅμως ἐκεῖνος δὲν ἦτο συνεχής. Ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτοῦ κοινότητες μὴ ἔχουσαι τὸ τοῦ Ρωμαίου πολίτου δικαίωμα· ἄλλαι δὲ κεκτημέναι τὸ δικαίωμα τοῦτο ἔκειντο ἐκτὸς αὐτοῦ,

Καὶ πλὴν τούτων, οἰκογένειαί τινες καὶ χωρία, σποράδην καθ᾽ ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν, ἀνεγράφησαν εἰς τοὺς πολίτας.

Τὸ προνόμιον τοῦτο δὲν ἐξηκολούθησεν ἀδιακόπως μετὰ τῆς αὐτῆς ἐλευθεριότητος ἐπιδαψιλευόμενον. Ἡ Ρώμη, ἐν ὅσῳ ᾐσθάνετο ὅτι ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσῃ τὰς ἰδίας δυνάμεις, παρεχώρει προθύμως τὴν τοῦ Ρωμαίου ἰδιότητα. Ἀφ᾽ ἧς ὅμως συνεκρότησε στρατιὰν ἔχουσαν τὸ συμφέρον καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ νὰ συντηρήσῃ τὸ κράτος, ἀπέβη φειδωλοτέρα περὶ τὴν εἰσποίησιν ὁλοκλήρων κοινοτήτων, περιορισθεῖσα εἰς τὸ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν τοῦ Ρωμαίου ἰδιότητα εἰς μόνους τοὺς ἐπιφανεστάτους καὶ ἱκανωτάτους τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων ἐκ τῶν ὑπηκόων κοινοτήτων.

Ἐπετηδεύθησαν δὲ οἱ Ρωμαῖοι, πρὸς παγίωσιν τῆς ἑαυτῶν ἀρχῆς, καὶ ἄλλας μηχανάς. Ἰδίᾳ ἐδημιουργήθη τάξις πολιτῶν οἵτινες εἶχον ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ ὅλα τὰ καθήκοντα τοῦ τελείου πολίτου, πλὴν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ ἐκλέγεσθαι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ οὕτως ἠκρωτηριασμένον ἀξίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτου ἦτο τοσούτῳ ἐπίφθονον ὥστε οἱ τοῦτο κεκτημένοι ἠριθμοῦντο εἰς μυριάδας ἐν τῷ ρωμαϊκῷ στρατῷ. Πλὴν τούτου ἡ τοπικὴ διοίκησις τῶν ὑπηκόων κοινοτήτων παρεδόθη εἰς τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς ἑκάστης οἴκους, οἵτινες νεμόμενοι μύρια ὅσα ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ πλεονεκτήματα, διετέλουν πιστοὶ εἰς τὴν Ρώμην, διότι διὰ μόνης τῆς προστασίας αὐτῆς ἠδύναντο νὰ περιστέλλωσι τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν. Οἱ εὐπατρίδαι λ. χ. τῆς πολυθρυλήτου Καπύης ἔλαβον εἰδικὴν δικαιοδοσίαν, εἰδικὰς ἐκκλησίας, ἔκκριτον ἐν γένει τάξιν καὶ συντάξεις πληρωτέας ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ τῆς Καμπανίας, ἐξ ὧν 1600 παρεῖχον ἑκάστῳ δικαιούχῳ 450 στατῆρας κατ᾽ ἔτος. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ Ρωμαῖοι ἵδρυσαν ἰδίας ἀποικίας εἰς πολλὰ ἐπίκαιρα καὶ ὀχυρὰ χωρία τῆς χερσονήσου, μεσόγειά τε καὶ παράλια, ὑποχρεώσαντες τοὺς ἰθαγενεῖς νὰ ἐκχωρήσωσιν εἰς τοὺς ἐπήλυδας τὰς ἀναγκαίας αὐτοῖς γαίας. Οἱ ἄποικοι οὗτοι ἦσαν οἱ πρόσκοποι οὕτως εἰπεῖν καὶ πρῶτοι ἐπὶ τόπου πρόμαχοι κατὰ παντὸς τῶν περιοίκων κινήματος καὶ πάσης ἐξωτερικοῦ πολεμίου ἐπιδρομῆς.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἵ τε ὀπαδοὶ ἐκεῖνοι καὶ οἱ πρόμαχοι δὲν ἦσαν χρήσιμοι εἰμὴ διότι ἡ κυρίαρχος πόλις ἦτο πάντοτε ἑτοίμη νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἀρωγὴν αὐτῶν. Ἐὰν μὴ εἶχον τὴν πεποίθησιν ταύτην, εἰς οὐδὲν ἤθελον ὠφελήσει, ὅπως συνέβη ἐν Ἑλλάδι. Σπαρτιᾶται καὶ Ἀθηναῖοι παρέδιδον τὰς συμμαχίδας ἢ ὑπηκόους πόλεις οἱ μὲν εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς, οἱ δὲ εἰς τοὺς δημοκρατικούς. Οἱ πελάται ὅμως οὗτοι, ἐγκαταλειπόμενοι συνήθως ἄνευ ἀντιλήψεως, δὲν ἔπαυον στασιάζοντες κατ᾽ ἀλλήλων καὶ μετατιθέμενοι τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡγεμονίας εἰς τὴν ἄλλην. Παραπλήσιά τινα ἐγίνοντο καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀποικίας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἵδρυσαν πολλὰς ἀποικίας ἀναλόγους τῶν ρωμαϊκῶν, ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν Θρᾴκην, εἰς τὴν Εὔβοιαν, εἰς Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον. Ἐπὶ Περικλέους δὲ ἔπεμψαν εἰς Νάξον, εἰς Ἄνδρον, εἰς Ἱστίαιαν τῆς Εὐβοίας, εἰς Θρᾴκην πάλιν καὶ εἰς Σινώπην ὑπὲρ τοὺς πεντακισχιλίους ἀποίκους καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας χώρας καὶ νήσους. Ἀλλ᾽ αἱ ἀποικίαι αὗται οὔτε τὴν πρώτην ἡγεμονίαν ἔσωσαν οὔτε τὴν δευτέραν, περὶ τὰ τέλη τῆς ὁποίας ἐπανελήφθησαν· συνετέλεσαν δὲ μόνον, ἐπὶ τῆς πρώτης, εἰς τὸ νὰ

εὐκολύνωσι τὴν ἅλωσιν αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ Λυσάνδρου, ὅστις, λαβὼν τὴν πρόνοιαν νὰ ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα ὅλους τοὺς ἀποίκους καὶ σὺν τούτοις ὅλους τοὺς φρουροὺς καὶ τοὺς ἀττικίζοντας τῶν ὑπηκόων πόλεων, κατέστησε διὰ τὴν ἔνδειαν τροφῶν ἀδύνατον τὴν παράτασιν τῆς ἀμύνης.

Ὁ πρώτιστος λοιπόν, ὁ κυριώτατος λόγος δι' ὃν κατωρθώθη ἡ ἰταλικὴ ἑνότης εἶναι ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ποτὲ δὲν ἐφαντάσθησαν νὰ ἄρξωσι τῆς χερσονήσου διὰ μόνων τῶν εἰκοσάκις χιλίων ἑαυτῶν πολιτῶν· ἀλλὰ κατέστησαν κοινωνοὺς τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τοὺς κρατίστους τῶν ἀντιπάλων. Τοιοῦτό τι οὐδέποτε ἔπραξαν οὔτε οἱ Σπαρτιᾶται οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ διὰ τοῦτο οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ ἀπαρτίσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητα. Ἀλλὰ δὲν ἦτο τοὐλάχιστον δυνατὸν νὰ παρατείνωσιν ἐπὶ μακρότερον τὸν ἴδιον αὐτοτελῆ βίον; Δυστυχῶς δὲν ἦτο, διότι, μετὰ τοὺς ἀτελεσφορήτους ἐκείνους ἀγῶνας, ἐν Σπάρτῃ μὲν τὸ πολίτευμα ἔμεινεν ἄνευ πολιτῶν, ἐν Ἀθήναις δὲ οἱ πολῖται ἔμειναν ἄνευ πολιτεύματος.

Οἱ χίλιοι Σπαρτιᾶται τῆς 4 ἑκατονταετηρίδος κατήντησαν περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης 700, ἐξ ὧν 100 καὶ μόνοι ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι, ὅ ἐστιν οἱ τέλειοι πολῖται. Εἶνε πρόδηλον ὅτι ἡ οὕτω φθισιῶσα πόλις ἔπνεε τὰ λοίσθια. Ἡ θεραπεία ἣν τότε ἐπεχείρησαν οἱ βασιλεῖς Ἆγις καὶ Κλεομένης ἐπετάχυνε τὸν θάνατον, διότι, μετὰ τὴν περὶ Σελλασίαν νίκην αὐτοῦ, ὁ Ἀντίγονος τῆς Μακεδονίας διώρισεν ἐ π ι σ τ ά τ η ν τῆς Σπάρτης τὸν Βοιωτὸν Βραχύλλην. Μεθ' ὃ ἐπῆλθον αἱ ἐπαίσχυντοι τυραννίδες τοῦ Μαχανίδα καὶ τοῦ Νάβιδος καὶ αἱ ἄλλαι ἀνάξιαι σπουδαίου ἱστορικοῦ λόγου περιπέτειαι τῆς πάλαι περιπύστου πόλεως.

Ἐν Ἀθήναις, ὡς προεῖπον, δὲν ἔλειψαν ποτὲ οἱ πολῖται, οἱ πολῖται ὅμως οὗτοι ἀφηνίασαν πρωϊμώτατα. Ὁ νομοθέτης εἶχε μὲν ἀποπειραθῆ νὰ χαλιναγωγήσῃ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἀλλ' οἱ χαλινοὶ ἐκεῖνοι, ἀνέκαθεν ἀσθενεῖς ὄντες, παντελῶς διὰ τοῦ χρόνου ἐχαλαρώθησαν. Οἱ ἄρχοντες ἦσαν ἐνιαύσιοι ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἡ βουλὴ ὡσαύτως ἀφ' ἧς ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Σόλωνος. Κατ' ἀρχὰς ἄρχοντες καὶ βουλευταὶ ἐξελέγοντο τοὐλάχιστον ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένων τινῶν προσόντων, ἐνῷ ἔπειτα ἐγένοντο πάντες, πλὴν τῶν στρατηγῶν, κληρωτοί. Καὶ κληρωτοὶ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν· ὅ ἐστιν οἱ παιδαγωγοῦντες οὐδόλως διέφερον τῶν παιδαγωγουμένων. Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος κατέστη ἀπαραίτητον νὰ προχειρισθῶσι νέοι ἐλεγκταὶ οὐ μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν προτέρων ἰθυντήρων αὐτῆς, ἤτοι τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀρχόντων. Οἱ νέοι οὗτοι ἐλεγκταὶ ἐκαλοῦντο ν ο μ ο φ ύ λ α κ ε ς καὶ ν ο μ ο θ έ τ α ι. Οἱ νομοφύλακες ἦσαν ἑπτὰ καὶ καθήμενοι ἐν τῇ βουλῇ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν προέδρων ἐκώλυον τὰ ἀσύμφορα τῇ πόλει πράττειν. Τῶν δὲ νομοθετῶν ἔργον ἦτο νὰ βασανίζωσιν ἐκ προοιμίου πᾶσαν νέαν νόμου πρότασιν. Καὶ πλὴν τούτων, ἐπειδὴ εἰς τὰς θορυβώδεις ἐκείνας συζητήσεις καὶ συνεδριάσεις τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας ἐψηφίζοντο πολλοὶ νόμοι ἀντιφατικοὶ ἢ διπλοῖ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, οἱ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀρχόντων ἰδίως θεσμοθέται καλούμενοι ἐπετράπησαν νὰ ἐξελέγχωσι τὰς

ἀντινομίας ταύτας καὶ δινομίας καὶ νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου διόρθωσιν.

Ἀλλὰ πάντες οἱ θεσμοὶ οὗτοι ἦσαν ἢ πρόσκαιροι ἢ ἀνίσχυροι ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκάθεκτον ἀκολασίαν τοῦ ὄχλου. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, θέλω ἀνακαλέσει ἐνταῦθα διὰ βραχέων τὰ μεταξὺ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας καὶ τῆς ἐν Ἀργινούσαις νίκης γεγονότα, ἐνδιατρίβων πλειότερόν τι εἰς τὰς περιπετείας τῆς δίκης τῶν στρατηγῶν τοῦ ἐνδόξου τούτου κατορθώματος. Ἡ ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατεία εἶχεν ἀποφασισθῆ παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἐνστάσεις τῶν ἐγκριτοτέρων πολιτῶν, ἐν οἷς κατελέγοντο ἄνδρες οἷοι ὁ Νικίας, ὁ Σωκράτης, ὁ περιώνυμος ἀστρονόμος Μέτων. Ὅλα ὅσα οἱ χρηστοί, οἱ συνετοί, οἱ ἔμπειροι οὗτοι πολῖται, καὶ πρὸ πάντων ὁ δυστυχὴς Νικίας, προεῖπον περὶ τῶν ἀπειλουμένων ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκείνης συμφορῶν, ὅλα ἐπηλήθευσαν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπώλεσαν ἐν αὐτῇ 10,000 ὁπλίτας, ὑπὲρ τὰς 200 τριήρεις καὶ περὶ τὰ 90 ἑκατομμύρια δραχμῶν τοῦ σημερινοῦ νομίσματος· καὶ ἐν τῷ ἅμα οἱ μὲν Πελοποννήσιοι ἐνέβαλον εἰς τὴν Ἀττικήν, οἱ δὲ ὑπήκοοι ἐπανέστησαν, ὁ δὲ μέγας βασιλεὺς συνέθετο πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ καταβάλλῃ τοὺς μισθοὺς τῶν πληρωμάτων τοῦ πελοποννησιακοῦ στόλου. Τότε τὰ πρὸ τριετίας τοσοῦτον παράφορα πλήθη, καταπλαγέντα ἐκ τῆς πανωλεθρίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπικρεμασθέντων κινδύνων, ἐψήφισαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 413, ὅτι δέκα πρόβουλοι θέλουσι δοκιμάζει ἐκ προοιμίου πᾶσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑποβλητέαν πρότασιν καὶ ἰδίως θέλουσι προτείνει πάντα τὰ πρὸς τὴν κοινὴν σωτηρίαν ἀπαιτούμενα. Συνετώτατον τοῦτο, μαρτυροῦν ὅμως ἐνταὐτῷ ὅτι οἱ πρὸ ἐτῶν 40 προχειρισθέντες πρόβουλοι, οἱ τότε κληθέντες νομοθέται, εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ ἐκλείψει. Ὅπως δήποτε οἱ νέοι πρόβουλοι κατήρτισαν, τῷ 412, 128 τριήρεις, δι' ὧν ἀνεχαιτίσθη ἡ ἀποστασία τῶν ὑπηκόων καὶ ἐνικήθησαν περὶ Μίλητον οἱ πολέμιοι. Ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῶν προβούλων δὲν διήρκεσε πλειότερον τοῦ ἔτους· τῷ δὲ 411 δύο ἐγένοντο ριζικαὶ μεταβολαὶ τοῦ ὅλου πολιτεύματος, ἡ μὲν κατὰ μάρτιον ἀκράτως ὀλιγαρχική, ἡ δὲ κατὰ ἰούνιον σωφρονεστέρα, καθ' ἣν συνεκλήθη μὲν αὖθις ἡ ἀπὸ τοῦ μαρτίου ὅλως ἐκλιποῦσα ἐκκλησία τοῦ δήμου, συνεκροτήθη ὅμως ἐκ μόνων τῶν πολιτῶν ὅσοι ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν ἀφ' ἑαυτῶν εἰς τὴν ἰδίαν πανοπλίαν. Χάρις εἰς τὸ νέον τοῦτο πολίτευμα κατωρθώθη ἡ μεγάλη περὶ Κύζικον νίκη, κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 410. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀποθρασυνθέντες ἐκ τοῦ θριάμβου τούτου, ἐνέβαλον αὖθις ἀθρόοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εὔποροί τε καὶ πένητες. Ὅθεν ἀπέρριψαν τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τὰς διαβιβασθείσας ὑπὸ τῶν ἡττηθέντων Λακεδαιμονίων, ἐπὶ τῷ κυριωτάτῳ ὅρῳ τοῦ νὰ ἔχωσιν ἑκάτεροι τὰς πόλεις ἃς κρατοῦσιν. Ἡ φρόνησις ἀπῄτει νὰ γίνωσι δεκταὶ αἱ προτάσεις, ἰδίως διότι, ὡς ὑπέμνησεν ὁ ἀρχιπρεσβευτὴς Ἔνδιος, «ἡμῖν ὁ πλουσιώτατος τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην βασιλέων χορηγός ἐστι τοῦ πολέμου, ὑμῖν δὲ οἱ πενιχρότατοι τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην». Καὶ οἱ σωφρονέστατοι τῶν Ἀθηναίων ἔρρεπον τρόντι πρὸς τὴν εἰρήνην. Οἱ δημαγωγοὶ ὅμως «οἱ τὰς δημοσίας ταραχὰς ἰδίας ποιούμενοι προσόδους» παρέπεισαν τὸ πλῆθος νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ὁ πόλεμος ἀπέβη ἀμφίρροπος, ὅ ἐστι σφόδρα

ἀλυσιτελὴς τοῖς Ἀθηναίοις, διότι αἱ ἧτται αὐτῶν ἦσαν ἀνεπανόρθωτοι, ἐνῷ αἱ τῶν Λακεδαιμονίων ἧτται ἐπανωρθοῦντο εὐχερῶς διὰ τῶν θησαυρῶν τῆς Περσίας. Κατὰ δὲ τὸ τελευταῖον τῶν τεσσάρων ἐκείνων ἐτῶν ὁ μὲν Καλλικρατίδας, νικήσας τὸν Κόνωνα, ἀπέκλεισεν αὐτὸν εἰς Μιτυλήνην, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ κατετρόπωσαν τὸν Καλλικρατίδαν περὶ Ἀργινούσας.

Τοῦτο τὸ ἐν Ἀργινούσαις τρόπαιον ὑπῆρξεν ἓν ἐκ τῶν καλλίστων ὅσα ἤγειρον οἱ τῶν Ἀθηνῶν ναυβάται. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀφροσύνη τοῦ ὄχλου εὗρε τὴν τέχνην νὰ μεταβάλῃ τὸν θρίαμβον ἐκεῖνον εἰς πένθος. Ἡ ἔκθεσις τῶν στρατηγῶν διελάμβανεν ὅτι ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων ἡττήθη κατὰ κράτος, ἀποβαλὼν τριήρεις 70 σὺν τῷ ἡρωϊκῷ αὐτοῦ ἡγεμόνι· προσέθετε δὲ ὅτι ἐπισυμβάντος ἀνέμου καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ δὲν ἀπέβη δυνατὸν νὰ σωθῶσιν οἱ νεκροὶ καὶ οἱ ναυαγοί. Ἀμέσως οἱ δημαγωγοί, ἐν δευτέρῳ θέντες τὴν νίκην, ἠξίωσαν ὅτι οἱ στρατηγοὶ παρεβίασαν καθῆκον ἱερώτατον, μὴ περισυλλέξαντες τοὺς πεπτωκότας. Ἡ δὲ ἐκκλησία τοῦ δήμου καθῄρεσε τοὺς στρατηγοὺς ἄνευ ἐξακριβώσεως τῶν γεγονότων καὶ προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκοι. Ἐκ τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν οἱ δύο, προβλέποντες τὴν τύχην ἥτις τοὺς περιέμενε, δὲν προσῆλθον· οἱ δὲ ἓξ ἔσπευσαν νὰ ὑπακούσωσι καὶ ἅμα ἀφίκοντο παρέστησαν ἐνώπιον τῆς βουλῆς, ἵνα δώσωσι λόγον τῶν πεπραγμένων καὶ ἀποφασισθῇ, ἂν ὑπάρχῃ ἀφορμὴ κατηγορίας. Τότε ὅμως ἀπεδείχθη αὖθις ὅτι ἡ βουλή, ἀντὶ νὰ σωφρονίζῃ τὸν δῆμον, αὐτὴ μᾶλλον εἶχεν ἀνάγκην σωφρονιστοῦ. Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐξηγήσεων, τὰς ὁποίας ἔδωκαν οἱ στρατηγοί, συζήτησις μὲν οὐδεμία ἐγένετο, εἰπόντος δέ, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ξενοφῶν, ἑνὸς τῶν βουλευτῶν, τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι χρὴ δεθέντας εἰς τὸν δῆμον παραδοθῆναι, ἡ βουλὴ ἔδησε. Συνῆλθε λοιπὸν ἡ ἐκκλησία, ἐν ᾗ διάφοροι κατηγόρουν τῶν στρατηγῶν, οἱ δὲ βραχέως ἕκαστος ἀπολογούμενοι καὶ παρέχοντες μάρτυρας τοὺς κυβερνήτας τῶν πλοίων καὶ ἄλλους τῶν συμπλεόντων πολλούς, κατέστησαν ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ χειμῶνος ἦτο τὸ κωλῦσαν τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν. Ἀλλὰ τούτων γινομένων ἐπῆλθεν ἡ νύξ, ὥστε ἀπεφασίσθη ν' ἀναβληθῇ ἡ ἐξέτασις τοῦ πράγματος εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ βουλὴ προβουλεύσασα νὰ προτείνῃ ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίνοιντο. Ἡ βουλή, ἀντὶ νὰ ὁρίσῃ, ὡς ἀπεφάσισεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου, κατὰ τίνα τρόπον θέλουσι κριθῆ οἱ στρατηγοί, ἐψήφισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Καλλιξένου, ἀξίου συναδέλφου τοῦ Τιμοκράτους, ὅτι, ἐπειδὴ τῶν τε κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἀκηκόασιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἄλλο δὲν ὑπολείπεται εἰμὴ νὰ τεθῶσιν εἰς ἑκάστην φυλὴν δύο ὑδρίαι, δηλαδή, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, δύο κάλπαι, ἵνα οἱ μὲν νομίζοντες ἐνόχους τοὺς στρατηγοὺς ψηφίσωσιν εἰς τὴν προτέραν, οἱ δὲ μή, εἰς τὴν ὑστέραν.

Τὸ προβούλευμα τοῦτο παρεποίει ἀσυστόλως τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γενόμενα καὶ ἀποφασισθέντα. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἶχε γίνει ἁπλῆ προεισαγωγικὴ συζήτησις, οὐδεμία δὲ οὔτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη, οὔτε προθεσμία εὔλογος ἐδόθη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἵνα παρα-

σκευάσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Τοῦτο εἶχε ὁμολογήσει αὐτὴ ἡ ἐκκλησία προσκαλέσασα τὴν βουλὴν «εἰσενεγκεῖν ὅτῳ τρόπῳ οἱ ἄνδρες κρίνοιντο», ἡ δὲ βουλὴ εἰς ἀπάντησιν ἀπεφήνατο ὅτι συμπληρωθείσης τῆς διαδικασίας δὲν εἶχον ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποφασίσωσι. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Κατὰ τοὺς κειμένους νόμους ἡ βουλὴ ὤφειλε νὰ παραπέμψῃ τοὺς στρατηγοὺς εἰς τοὺς ἐνόρκους, ἀντὶ δὲ τούτου παρέδιδεν αὐτοὺς εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνωμότου πλήθους, ὅπερ ἐπ' ἐκκλησίας οὐδέποτε ἐδίκαζεν. Ἀλλὰ τὸ ἔτι δεινότερον ἦτο ὅτι τὸ προβούλευμα παρεβίαζε τὸ ψήφισμα τοῦ Καννώνου, καθ' ὃ περὶ ἑκάστου κατηγορουμένου ἰδίᾳ ἔδει νὰ γίνεται ψηφηφορία, ἐνῷ ἡ νῦν ἐκκλησία προσεκαλεῖτο διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφηφορίας νὰ ἀποφασίσῃ συνάμα περὶ τῆς ἐνοχῆς ἢ τῆς ἀθωότητος ὅλων τῶν στρατηγῶν. Ἡ διαίρεσις τῆς ψηφηφορίας ἣν ἐπέβαλλε τὸ ψήφισμα τοῦ Καννώνου, πάντοτε σωτήριος οὖσα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος ὅσῳ διὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης ψηφηφορίας ἡ ἀπόφασις, ἐὰν ἀπέβαινε καταδικαστική, ἔμελλε νὰ μεταβληθῇ ἐν μέρει εἰς καθαρὸν δικαστικὸν φόνον. Ἕν τι τῷόντι εἶχεν ἀποδειχθῆ ἀναμφισβητήτως, ὅτι ὁ στρατηγὸς Λυσίας ἦτο αὐτὸς ναυαγός, σωθεὶς ἐπὶ καταδύσεως νεώς. Δοθέντος λοιπὸν ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἔνοχοι, ὁ Λυσίας ἦτο ὁμολογουμένως ἀθῷος· καὶ ὅμως ἡ ἐκκλησία ἐν περιπτώσει καταδίκης ἔμελλε νὰ ἀποφασίσῃ ὅτι καὶ ὁ Λυσίας ἦτο ἔνοχος, διότι ναυαγὸς ὢν δὲν ἔσωσε τοὺς ἄλλους ναυαγούς.

Τελευταῖον συνῆλθεν ἡ ἐκκλησία καὶ ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος τινὲς τῶν χρηστοτέρων πολιτῶν ἐπεχείρησαν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι παράνομα ἔγραψεν ὁ Καλλίξενος· ἀλλὰ τὸ πλῆθος ἐβόα «δεινὸν εἶναι εἰ μή τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν ὃ ἂν βούληται.» Εἷς μάλιστα τῶν δημοκόπων, ὁ Λυκίσκος, ἠπείλησε τοὺς ἀντιλέγοντας ὅτι, ἐὰν μὴ σιωπήσωσι, θέλουσι περιληφθῆ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν· καὶ ἐπεκρότησεν ὁ ὄχλος, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἠναγκάσθησαν νὰ σιωπήσωσι. Τότε τινὲς τῶν πρυτάνεων, ἤτοι τῶν ἐπιτρόπων τῆς βουλῆς οἵτινες προήδρευον τῆς ἐκκλησίας, ἐτόλμησαν νὰ εἴπωσιν ὅτι δὲν θέλουσι προτείνει τὴν διαψήφισιν ζητήματος προφανῶς παρανόμου· ἀλλὰ τότε ὁ Καλλίξενος ἐπανέλαβε τὴν ἀπειλὴν τοῦ Λυκίσκου, ὅτι δηλαδὴ θέλουσι περιληφθῆ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Ὅθεν ὑπήκουσαν καὶ οἱ πρυτάνεις, ὑπήκουσαν πάντες πλὴν ἑνός. Ἦτο δὲ ὁ εἷς καὶ μόνος ἐπιμείνας ὑπὲρ τοῦ νόμου διαμαρτυρόμενος ὁ Σωκράτης, ὅστις καὶ πρὸ ἐννέα ἐτῶν εἰς μάτην ἀπέτρεπε τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατείας.

Μετὰ πάντα ὅμως ταῦτα ἠδυνήθη εἷς τῶν καλῶν κἀγαθῶν τῆς ἐκκλησίας ἀνδρῶν, Εὐρυπτόλεμος ὁ Πεισιάνακτος, νὰ ἀπολογηθῇ ἐκ τοῦ προχείρου ὑπὲρ τῶν κατηγορουμένων. Ὁ Εὐρυπτόλεμος ὡμίλησε μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ μετριοπαθείας, μὴ διστάσας ἐν τούτοις ν' ἀπευθύνῃ εἰς τὸν ἐξεστηκότα τὰς φρένας ἐκεῖνον ὄχλον τὴν πικρὰν εἰρωνείαν του νὰ μὴ συμπολεμήσωσι μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἀπολλύντες ἀκρίτους παρὰ τὸν νόμον τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀφαιρέσαντας ἀπὸ ἐκείνων ἑβδομήκοντα ναῦς καὶ κατατροπώσαντας αὐτούς. Ἀλλ' ὡμίλησεν εἰς ὦτα μὴ ἀκουόντων. Ἡ ἐκκλησία κατεδίκασε τοὺς σωτῆρας τῆς πατρίδος στρα-

τηγούς, ὀκτὼ ὄντας· ἀπέθανον δὲ οἱ παρόντες ἕξ, ἐν οἷς καὶ ὁ ναυαγὸς Λυσίας. Ἡ τιμωρία τοῦ ἐθνικοῦ τούτου ἀνοσιουργήματος ἐπῆλθε ταχεῖα καὶ ἀδυσώπητος. Μετὰ ὀλίγους μῆνας οἱ διάδοχοι τῶν θανατωθέντων στρατηγῶν ἔπαθον τὴν περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς πανωλεθρίαν· καὶ μετά τινας πάλιν ἑτέρους μῆνας αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις παρεδόθη εἰς τὸν Λύσανδρον καὶ εἰς τὴν τυραννίαν τῶν τριάκοντα.

Τότε ἡ τύχη ἐνόμισεν ἀρκοῦντα τὰ ἀντίποινα ταῦτα καὶ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα· ἀλλὰ πρὸ μικροῦ εἴδομεν ὁπόσον πάλιν ἀνεδείχθησαν ἀνάξιοι τοῦ νέου τούτου εὐεργετήματος. Τοσοῦτον δὲ ἐξεβακχεύθησαν καὶ μετ' αὐτὴν τὴν περὶ Χαιρώνειαν ἧτταν ὥστε ἐπὶ τῆς δίκης καὶ τῆς καταδίκης τοῦ χρηστοῦ Φωκίωνος ἐκάλεσαν συμμετόχους τῶν ὀργίων αὐτῶν καὶ δούλους καὶ ξένους. Μικρὸν δὲ πρότερον ἔπραξαν χεῖρόν τι εἰ δυνατόν. Τῷ 322 ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων ἡττήθη κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ Μακεδόνος Κλείτου περὶ Ἀμοργόν. Ὁ δημαγωγὸς Στρατοκλῆς, δραμὼν εἰς τὴν πόλιν πρὸ πάσης ἄλλης περὶ τῆς συμφορᾶς ἀγγελίας, εἰσελαύνει ἐστεφανωμένος διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ, βεβαιοῖ ὅτι νενικήσασι καὶ γράφει ψήφισμα νὰ τελέσωσιν εὐαγγέλια καὶ νὰ ποιήσωσι κρεοδαισίαν κατὰ φυλήν. Ἀλλ' ἔτι πανηγυριζούσης τῆς πόλεως καταφθάνουσιν εἰς Πειραιᾶ τὰ ἐλεεινὰ τοῦ στόλου λείψανα. Ὁ δὲ Στρατοκλῆς ἰδὼν τὸν δῆμον κατεξαναστάντα κατ' αὐτοῦ· «εἶτα, εἶπε, τί πεπόνθατε δεινὸν εἰ δύο ἡμέρας ἡδέως γεγόνατε;» Καὶ ἐν τούτοις ὁ Στρατοκλῆς οὗτος δὲν ἔπαυσε πρωτεύων ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τέλους δὲ καὶ παντοδύναμος ἐνταῦθα ἐγένετο. Ὁμολογητέον ὅτι ταῦτα πάντα ἦσαν παρῳδία πολιτεύματος, καὶ ὄχι πολίτευμα.

Ῥίψωμεν ἤδη ἓν βλέμμα εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Ῥώμης.

Ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βασιλείας ὁ δῆμος τῶν Ῥωμαίων ἔλαβε βαθμηδὸν ἅπαντα τὰ δικαιώματα τοῦ τῶν Ἀθηναίων δήμου, ἐὰν μὴ καὶ μείζονα. Ἰδίως ἀπεδόθη αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἅπαντας τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας, πολιτικούς τε καὶ στρατιωτικοὺς καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς. Κατ' ἀμφότερα ταῦτα ἡ ἰσχὺς τοῦ δήμου ἦτο ἐν Ῥώμῃ μείζων ἢ ἐν Ἀθήναις, ὅπου προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ἐκλογή, πλὴν τῆς τῶν σρατηγῶν, ἀντικατέστη διὰ τῆς κληρώσεως. Ὁ δῆμος ἐψήφιζε τοὺς νόμους καὶ ἀπεφάσιζε περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης· ἄνευ τῆς κυρώσεως αὐτοῦ οὐδεμία ἴσχυε συνθήκη καὶ οὐδεμία ἐξετελεῖτο ποινὴ θανάτου. Ἑνὶ λόγῳ ὁ δῆμος, ἐν ταῖς τακτικαῖς αὐτοῦ συνελεύσεσιν, ἦτο ἡ πρώτη τοῦ κράτους ἀρχὴ καὶ ὁ νόμιμος αὐτοῦ κυρίαρχος. Τοσαύτην δὲ λαμβάνων ὁσημέραι παντοδυναμίαν, δὲν ἀνέδειξε πάντοτε πολλὴν περὶ τὴν ἐνάσκησιν αὐτῆς σωφροσύνην. Ἡ δημαγωγία ἤνθησεν ἐν Ῥώμῃ ὅπως καὶ ἐν Ἀθήναις, ἀπειλοῦσα ἐκ διαλειμμάτων νέαν ἐπέκτασιν τῆς τοῦ λαοῦ ἐξουσίας. Μήπως, ὅπως ὁ ἡμέτερος Λυκίσκος ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν, δὲν ἠρώτησε καὶ ὁ Τιβέριος Γράκχος, ἐὰν ὁ δήμαρχος ὁ μὴ ἐπιτρέπων εἰς τὸν λαὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι θέλει δὲν εἶναι καθαιρετέος;

Ἀλλ' ἀπέναντι τῆς ἀγορᾶς ἦρε τὴν ὑπερήφανον αὐτῆς κορυφὴν ἡ σύγκλητος, ἡ ἀκρόπολις τοῦ πολιτεύματος, εἰς τοὺς βράχους τῆς ὁποίας ἐθραύσθησαν πολλάκις τὰ κύματα τῆς δημαγωγίας. Ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἡ σύγκλητος ἦτο ἁπλῶς συμβουλευτικὸν τοῦ βασιλέως

συνέδριον, συγκείμενον ἐκ τῶν γεναρχῶν τῆς πόλεως, ἰσοβίως ἐπιτελούντων τὴν λειτουργίαν ταύτην· ἐπενήργει ὅμως ἔκτοτε εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν κυριωτάτων τῆς πολιτείας συμφερόντων. Ἀπὸ δὲ καταλύσεως τῆς βασιλείας, βαθμηδὸν καὶ κατ᾽ ὀλίγον, ἐτροπολογήθη ἥ τε συγκρότησις τῆς συγκλήτου καὶ ἡ δικαιοδοσία αὐτῆς· τὸ συνέδριον τοῦτο ἀνέλαβεν ἤδη αὐτὴν τὴν κυβέρνησιν, αὐτὴν τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν τοῦ κράτους, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν μειζόνων ἀρχόντων. Παρεκάθηντο δ᾽ ἐν αὐτῷ αὐτοδικαίως καὶ ἰσοβίως πάντες οἱ πρῴην ὕπατοι, πραίτορες, τιμηταί, πάντες οἱ προδιατελέσαντες μείζονες τῆς πολιτείας ἄρχοντες· καὶ ἐπειδὴ οὗτοι δὲν ἐξήρκουν εἰς ἀπαρτισμὸν τοῦ νενομισμένου ἀριθμοῦ τῶν τριακοσίων συγκλητικῶν, ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν τιμητῶν ἐπίσης ἰσοβίως καὶ ἄλλοι πολῖται, εἴτε προδιατελέσαντες ἐν τοῖς δευτερεύουσι τῆς πολιτείας ἀξιώμασιν εἴτε ἄνδρες ἐπὶ πολεμικῇ ἀνδρείᾳ διαπρέψαντες. Τῶν συζητήσεων ὅμως δὲν μετεῖχον εἰμὴ οἱ ἐκ τῶν μειζόνων ἀρχόντων συγκλητικοί, οἱ δὲ ὑπὸ τῶν τιμητῶν προχειριζόμενοι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ φέρωσι ποτὲ τὸν λόγον, ἀρκούμενοι νὰ ἀκούωσι καὶ νὰ ψηφίζωσιν ἐν σιωπῇ. Ὅθεν ἀληθῶς εἰπεῖν οἱ συγκλητικοὶ ἐξελέγοντο ἐμμέσως ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ δήμου, ὅστις ἀνεδείκνυε διὰ τῆς ἑαυτοῦ ψήφου τοὺς μέλλοντας νὰ παρακαθήσωσιν ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀνωτέρους ἄρχοντας, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τοὺς τιμητάς, οἵτινες ἐξέλεγον πάλιν τοὺς ὑποδεεστέρους συγκλητικοὺς τοὺς ἔχοντας μόνον δικαίωμα ψήφου, ὄχι δὲ καὶ συζητήσεως.

Ἡ ἁρμοδιότης τῆς συγκλήτου εἶνε δύσκολον νὰ διαγραφῇ, ἰδίως δὲ σφόδρα δυσδιάκριτα εἶνε τὰ ὅρια τὰ ὁποῖα διεχώριζον τὴν ἁρμοδιότητα ταύτην ἀπὸ τῆς κυριάρχου ἐξουσίας τοῦ λαοῦ. Ὁ δῆμος, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ἦτο ἡ ὑπερτάτη τοῦ κράτους ἀρχὴ καὶ ὁ νόμιμος αὐτοῦ κυρίαρχος, ἡ δὲ σύγκλησις ἦτο ἐπιτετραμμένη τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν, τῇ συμπράξει τῶν μειζόνων ἀρχόντων. Πράγματι ὅμως ἡ σύγκλητος ἐχειραγώγει τὸν δῆμον περὶ τὴν ἐνάσκησιν ἁπάντων τῶν κυριαρχικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων. Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία λ. χ. ἀνῆκε τῷ δήμῳ· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οὐδὲν νομοσχέδιον ὑπεβάλλετο εἰς τὸν δῆμον πρὶν ἢ διὰ προβουλεύματος ἐγκριθῇ ὑπὸ τῆς συγκλήτου, ἡ σύγκλητος ἰδιοποιήθη τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διακόπτῃ, ἐν καιροῖς κρισίμοις, τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων, ἐπιφυλαττομένης τῆς ὑπὸ τοῦ δήμου κυρώσεως τοῦ περὶ τούτου συγκλητικοῦ δόγματος, κυρώσεως ὅμως ἥτις ἀπέβη κατὰ μικρὸν ψιλὸς τύπος ἐπὶ τοσοῦτο ὥστε ἐπὶ τέλους οὐδ᾽ ἐπεβάλλετο περὶ αὐτῆς ψήφισμα. Ὡσαύτως ὁ δῆμος ἐξέλεγε τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ᾽ ἡ σύγκλητος διὰ τοσούτων τρόπων ἠδύνατο νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν ὥστε συνήθως, ἂν ὄχι πάντοτε, ἄρχοντες ἀνεδείκνυντο οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν.

Ὁ Πολύβιος, αὐτόπτης καὶ αὐτόπειρος τῶν πραγμάτων γενόμενος, γράφων δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἤτοι ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐξηγεῖ εὐκρινῶς καὶ πρακτικῶς, πῶς κατώρθου ταῦτα πάντα ἡ σύγκλητος. «Πολλῶν γὰρ ἔργων ὄντων ἐκδιδομένων ὑπὸ τῶν τιμητῶν διὰ πάσης Ἰταλίας, εἰς τὰς ἐπισκευὰς καὶ κατασκευὰς τῶν δημοσίων, ἅ τις οὐκ ἂν ἐξαριθμήσαιτο ῥαδίως, πολλῶν δὲ

ποταμῶν, λιμένων, κηπίων, μετάλλων, χώρας, συλλήβδην ὅσα πέπτωκεν ὑπὸ τὴν Ρωμαίων δυναστείαν, πάντα χειρίζεσθαι συμβαίνει τὰ προειρημένα διὰ τοῦ πλήθους, καὶ σχεδόν, ἔπος εἰπεῖν, πάντας ἐνδεδέσθαι ταῖς ὠναῖς καὶ ταῖς ἐργασίαις ταῖς ἐκ τούτων. Οἱ μὲν γὰρ ἀγοράζουσι παρὰ τῶν τιμητῶν αὐτοὶ τὰς ἐκδόσεις, οἱ δὲ κοινωνοῦσι τούτοις, οἱ δ' ἐγγυῶνται τοὺς ἠγορακότας, οἱ δὲ τὰς οὐσίας διδόασι περὶ τούτων εἰς τὸ δημόσιον. Ἔχει δὲ περὶ πάντων τῶν προειρημένων τὴν κυρίαν τὸ συνέδριον· καὶ γὰρ χρόνον δοῦναι, καὶ συμπτώματος γενομένου κουφίσαι, καὶ τὸ παράπαν, ἀδυνάτου τινὸς συμβάντος, ἀπολῦσαι τῆς ἐργωνίας. Καὶ πολλὰ δή τινά ἐστιν, ἐν οἷς καὶ βλάπτει μεγάλα, καὶ πάλιν ὠφελεῖ τοὺς τὰ δημόσια χειρίζοντας ἡ σύγκλητος. Ἡ γὰρ ἀναφορὰ τῶν προειρημένων γίνεται πρὸς ταύτην. Τὸ δὲ μέγιστον, ἐκ ταύτης ἀποδίδονται κριταὶ τῶν πλείστων καὶ τῶν δημοσίων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγμάτων, ὅσα μέγεθος ἔχει τῶν ἐγκλημάτων. Διὸ πάντες εἰς τὴν ταύτης πίστιν ἐνδεδεμένοι καὶ δεδιότες τὸ τῆς χρείας ἄδηλον, εὐλαβῶς ἔχουσι πρὸς τὰς ἐνστάσεις καὶ τὰς ἀντιπράξεις τῶν τῆς συγκλήτου βουλευμάτων».

Οὕτως ἐποδηγέτησε τὴν πολιτείαν ἡ σύγκλητος, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας, ἐπὶ μακρότατον κυβερνῶσα, συντηροῦσα καὶ σῴζουσα τὸ κράτος, κατορθώσασα τὴν ἰταλικὴν ἑνότητα, κυριαρχήσασα μεγάλου μέρους τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης καὶ κληθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐκπεπληγμένων λαῶν πρὸς οὓς περιήρχετο εἰς σχέσιν «συνέδριον βασιλέων». Ἀλλ' ἀπὸ τῆς δευτέρας πρὸ Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ δῆμος ἤρχισεν ἀδιακόπως σχεδὸν στασιάζων καὶ ἀναδεικνύων ἡγέτας πολεμίους τοῦ πολιτεύματος καί, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν ἡγετῶν τούτων, ψηφίζων τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων. Κατ' ἀρχὰς ἡ σύγκλητος, περιεστοιχισμένη ὑπὸ τῆς σωφρονεστέρας τοῦ ἔθνους μερίδος, κατέβαλλε στάσεις καὶ στασιαστὰς καὶ ἐπανῆγε τὸ πολίτευμα εἰς τὴν προτέραν τροχιάν. Μετ' ὀλίγον ὅμως αἱ στάσεις μετεβλήθησαν εἰς ἐμφυλίους πολέμους φοβεροὺς καὶ ἐπανειλημμένους. Ἡ σύγκλητος ἐπάλαισε καὶ τότε γενναίως καὶ μέχρι τινὸς ἐπιτυχῶς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ πολιτεύματος, ἐν μέσῳ τῶν δεινοτέρων περιπλοκῶν ἐν αἷς εὑρέθη ποτὲ κυβέρνησις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπὶ τέλους δὲ οἱ ἐμφύλιοι ἐκεῖνοι πόλεμοι κατέστησαν ἀναπόδραστον τὴν ἵδρυσιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κατακλυσμῷ τούτῳ τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος μόνη ἐπέπλευσεν ἡ σύγκλητος, ὡς ὕπατον τοῦ κράτους συμβούλιον, καὶ διετήρησεν ἐν μέρει τοὐλάχιστον τὴν διοικητικὴν καὶ οἰκονομικὴν αὐτῆς ἐξουσίαν, τὸ δὲ κυριώτατον, ἐξηκολούθησεν ἀποτελοῦσα τὸν ἠθικὸν δεσμὸν τῆς ρωμαϊκῆς ἑνότητος, μέχρις οὗ ἐν ἀρχῇ τῆς 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀπέβαλε καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο λείψανον τοῦ πάλαι ἀξιώματος, διὰ τῆς ὁριστικῆς διχοτομίας τοῦ κράτους καὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

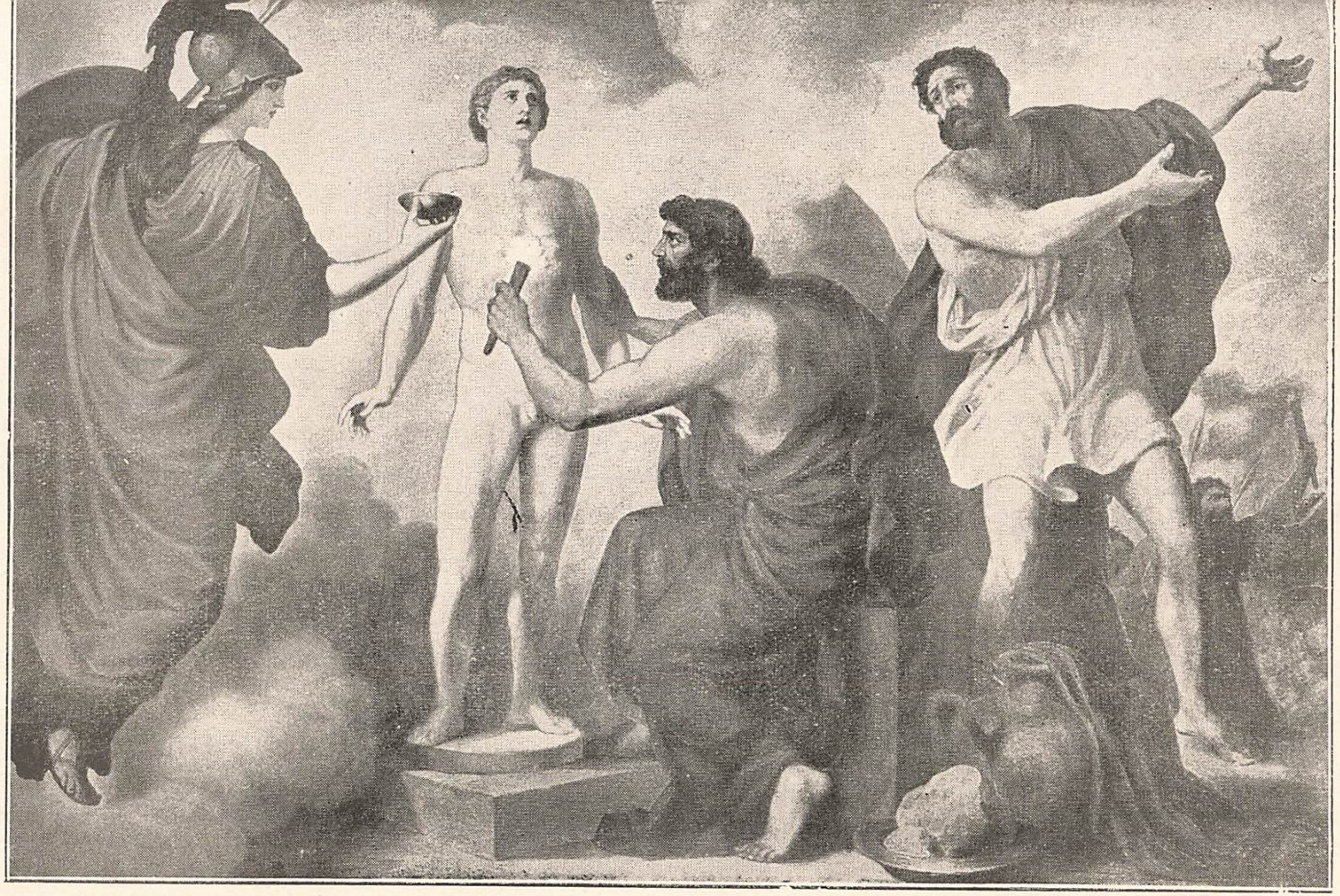
Ἡ ρωμαϊκὴ σύγκλητος ἐσταδιοδρόμησε λοιπὸν ἐπὶ χίλια ἔτη, γεννηθεῖσα σὺν τῇ Ρώμῃ καὶ σὺν αὐτῇ θανοῦσα. Γεγονὸς ἑνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν καὶ ἐν ταὐτῷ διδακτικώτατον. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι δὲν θαυματουργοῦσιν αὐτομάτως. Ἵνα διαπλασθῶσι βιώσιμοι καὶ λειτουργήσωσι σκοπίμως, ἀπαιτοῦνται πολλά, πρὸ πάντων δὲ ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ἔθνει βαθεῖα ἡ συνείδησις τῆς ἀνάγκης

κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς, συνείδησις ἧς ἄνευ ἡ ἐλευθερία τάχιστα ἐκτρέπεται εἰς ἀναρχίαν. Τὸ κυβερνητικὸν τοῦτο αἰσθητήριον ἦτο ἀκμαιότατον ἐν τῷ ρωμαϊκῷ ἔθνει, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ ρωμαϊκὸν ἔθνος ἐμεγαλούργησεν ἐπὶ αἰῶνας· τὸ δὲ ἑλληνικὸν ἔθνος, εἰς ὃ ἡ φύσις ἐπεδαψίλευσεν ὅλας τὰς εὐφυΐας καὶ ὅλας τὰς χάριτας τοῦ κόσμου τούτου, δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ κυβερνηθῇ, καὶ διὰ τοῦτο δὲν παρέμεινε πολὺ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας.

Ἐὰν ἤδη ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων στρέψωμεν τὰ βλέμματα εἰς τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα, δυσκόλως θέλομεν ἀρνηθῆ ὅτι ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς μίαν μάλιστα τῶν προγονικῶν ἰδιοτήτων ἐκληρονόμησεν ἀπαραμείωτον. Τῳόντι, διατὶ τὰ θαυμάσια πολεμικὰ ἔργα τῆς ἐπαναστάσεως μικροῦ ἐδέησε νὰ ματαιωθῶσι καθ' ὁλοκληρίαν; Διότι ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως οὐδόλως οὐδαμῶς ἐκυβερνήθημεν. Διατί δὲ καὶ τῆς ἐπελθούσης πεντηκονταετοῦς εἰρήνης οἱ καρποὶ οὔτε καλοὶ ἐγένοντο οὔτε ὥριμοι; Διότι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, ἀντὶ νὰ διαπλασθῶμεν ἐθνικῶς καὶ στρατιωτικῶς, κατετρίψαμεν τὸν χρόνον περὶ πᾶν ἄλλο ἢ περὶ τὴν τελεσφόρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ διοργάνωσιν. Οὐδὲν ἔθνος ὑποχρεοῦται νὰ εἶνε μεγαλοφυές· ἀλλ' οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ κοινοῦ νοός. Κοινὸς δὲ νοῦς τῶν ἐθνῶν εἶνε ἡ κυβέρνησις.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 8 Νοεμβρίου 1885

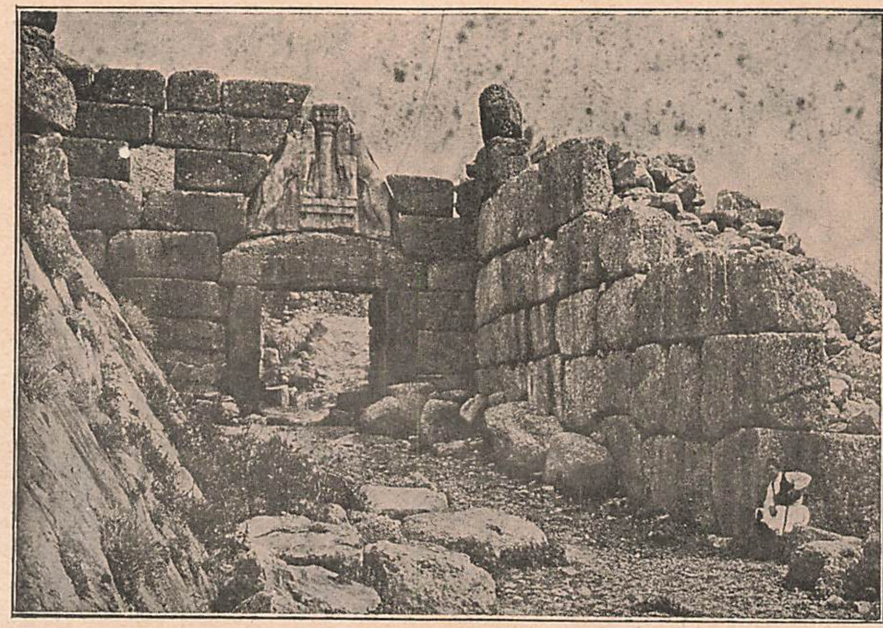
ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ ΖΩΟΓΟΝΩΝ ΤΟ ΥΠ' ΑΥΤΟΥ ΠΟΙΗΘΕΝ ΟΜΟΙΩΜΑ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Τὸ πλάσμα τοῦ Προμηθέως ζωογονεῖται ὑπὸ πυρὸς οὐρανίου, ἡ 'Αθηνᾶ δωροφορεῖται αὐτῷ νέκταρ. Μάτην δὲ ὁ 'Επιμηθεὺς καλεῖ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Προμηθέα ν' ἀκολουθήση τοὺς κατὰ τοῦ 'Ολύμπου ἐφορμῶντας Τιτᾶνας.

(Τοιχογραφία Γκριλπάρτσερ Σιναίας 'Ακαδημίας 'Αθηνῶν)

Ἡ Πύλη τῶν Λεόντων ἐν Μυκήναις

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΜΥΘΟΙ.—ΕΡΜΗΝΕΙΑΙ.—ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗ.

Περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ἱστορήματα. Τὰ μὲν εἶναι μυθικαὶ παραδόσεις ὅσας διέσωσαν εἰς ἡμᾶς ἀρχαῖοι ποιηταὶ καὶ λογογράφοι· τὰ δὲ ἑρμηνεῖαι τῶν μυθευμάτων τούτων, τὰς ὁποίας ἐποίησαν οἱ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι λόγιοι ἄνδρες.

Αἱ δημώδεις τοῦ ἔθνους παραδόσεις ἤρχιζον ἀπὸ ἀφελῶν τινων κοσμογονικῶν δοξασιῶν· καὶ ἔλεγον, ὅτι πρῶτον ὑπῆρξε Χάος, ἔπειτα δὲ ἡ εὐρύστερνος Γαῖα καὶ τὰ σκοτεινὰ Τάρταρα, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ Γῆ. Ἐκ τοῦ Χάους ἐγεννήθησαν τὸ Ἔρεβος καὶ ἡ μέλαινα Νύξ, ἐκ δὲ τῆς Νυκτὸς καὶ τοῦ Ἐρέβους ὁ Αἰθὴρ καὶ ἡ Ἡμέρα. Ἡ Γῆ πάλιν ἐγέννησε κατ' ἀρχὰς τὸν ἴσον ἑαυτῇ ἀστερόεντα Οὐρανόν, καὶ ἔπειτα τὰ Ὄρη καὶ τὸν Πόντον. Μέχρι τούτου πρόκειται περὶ τῶν διαφόρων μερῶν καὶ φαινομένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀλλὰ κατόπιν ἀναφέρονται διάφορα θεῖα ἢ τερατώδη ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ φύσις καὶ ἡ ἐνέργεια εἶναι ὀλιγώτερον εὔληπτοι· καὶ ὅμως τὰ ὄντα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὰ κυριώτερα στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θρησκεύματος. Τῳόντι αἱ παραδόσεις ἐξηκολούθουν λέγουσαι, ὅτι ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς ἐγεννήθησαν ἓξ θεοί, ὀνομαζόμενοι Τιτᾶνες, ἓξ θεαὶ ὀνομαζόμεναι Τιτανίδες, τρεῖς Κύκλωπες, καὶ τρεῖς Ἑκατόγχειρες. Οἱ Κύκλωπες ἦσαν ὄντα φοβερά, ἔχοντα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μετώπου ἕνα μόνον κυκλοτερῆ ὀφθαλμὸν καὶ διακρινόμενα ἐπί τε τῇ ῥώμῃ τοῦ σώματος καὶ τῇ δεξιότητι τῶν

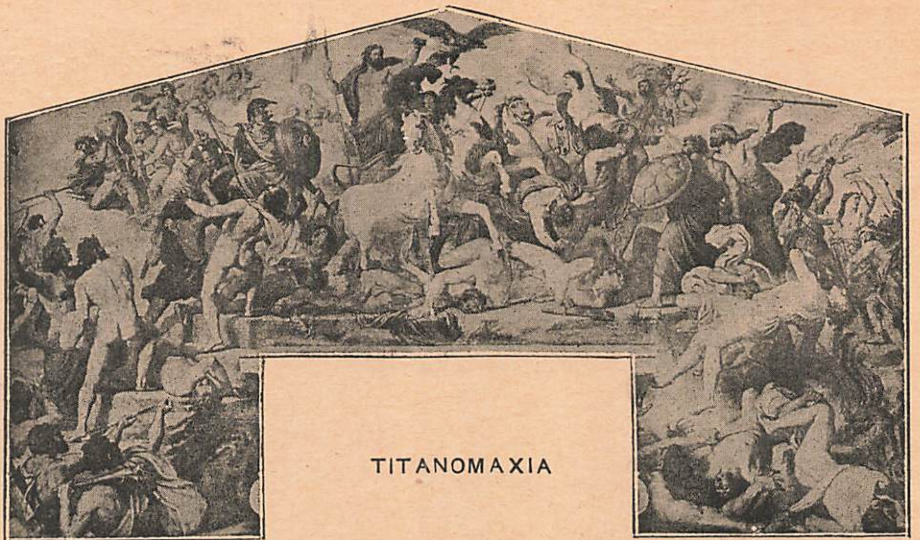

Μάχη Ἑλλήνων καὶ Ἀμαζόνων

χειρῶν· αὐτοὶ κατεσκεύασαν βραδύτερον τὸν κεραυνόν. Ἰσχυρότατοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Ἑκατόγχειρε·, οὕτως ὀνομασθέντες, διότι εἶχον ἑκατὸν χεῖρας. Ὁ Οὐρανὸς ἐφοβήθη καὶ ἐβδελύχθη τοὺς γόνους τούτους. Ὅθεν τοὺς μὲν Κύκλωπας καὶ Ἑκατόγχειρας κατεκρήμνισεν εἰς τὰ Τάρταρα, τὰ δ' ἄλλα τέκνα ἅμα γεννώμενα ἔκρυπτεν εἰς τὰ ἄντρα τῆς Γῆς, μὴ ἐπιτρέπων νὰ προκύψωσιν εἰς τὸ φῶς. Τότε ἡ Γῆ, ἀγανακτήσασα, κατεσκεύασε μέγα σιδηροῦν δρέπανον, δι' οὗ ὁπλισθεὶς ὁ νεώτερος καὶ τολμηρότερος τῶν Τιτάνων, ὁ Κρόνος, κατέφερε πληγὴν βαρεῖαν εἰς τὸν Οὐρανόν, καὶ καθαιρέσας αὐτὸν ἐβασίλευεν αὐτὸς τοῦ κόσμου μετὰ τῶν λοιπῶν Τιτάνων· οἱ δὲ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες ἔμενον εἰς τὰ Τάρταρα. Ἕκαστος τῶν Τιτάνων ἐγέννησε πολλοὺς ἀπογόνους, ὁ δὲ Κρόνος τοὺς ἰσχυροτάτους· τὸν Πλούτωνα, τὸν Ποσειδῶνα, τὸν Δία, τὴν Ἑστίαν, τὴν Δήμητραν καὶ τὴν Ἥραν. Ὁ Κρόνος ὅμως ἐφοβήθη μὴ πάθῃ παρὰ τῶν ἰδίων παίδων, ὅ,τι ἔπραξε κατὰ τοῦ πατρός, διὸ ἅμα ἐγεννῶντο κατέπινεν αὐτοὺς καὶ ἐφύλαττεν ἐν ἑαυτῷ. Ἕνα μόνον, τὸν Δία, διέσωσεν ἡ μήτηρ Ρέα, ἀντικαταστήσασα πέτραν ἐσπαργανωμένην, ἣν κατέπιεν ὁ Κρόνος, ἀντὶ τοῦ βρέφους· ὁ δὲ υἱὸς οὗτος τοῦ Κρόνου, ἤτοι ὁ Ζεύς, ἡλικιωθείς, πρῶτον μὲν διὰ πονηρίας, ἣν συνεβούλευσεν εἰς αὐτὸν ἡ Γῆ, κατώρθωσε νὰ ἐμέσῃ ὁ πατὴρ αὐτοῦ πάντα τὰ καταποθέντα τέκνα· ἔπειτα δὲ ἀπεφάσισε μετὰ τῶν ἀδελφῶν νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ Κρόνου καὶ τῶν ἄλλων Τιτάνων· ὅθεν ἤρχισε μακρὸς καὶ φοβερὸς ἀγών, τοῦ ὁποίου μετέσχον πάντες οἱ θεοὶ καὶ πᾶσαι αἱ θεαί. Ὁ Ζεὺς προσέλαβε βοηθοὺς τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἑκατόγχειρας, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἐνίσχυσαν αὐτὸν διὰ τοῦ κεραυνοῦ, οἱ δὲ τελευταῖοι διὰ τῆς ὑπερβαλλούσης ρώμης. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Δία κατεῖχον τὸν Ὄλυμπον, οἱ δὲ Τιτᾶνες τὴν Ὄθρυν. Δέκα ὅλα ἔτη διήρκεσεν ὁ πόλεμος. Δεινῶς ἀντήχει ὁ ἄπειρος πόντος καὶ ἐβόα ἡ γῆ· καὶ ἔστενε σειόμενος ὁ εὐρὺς οὐρανός· καὶ ἐτινάσσετο ἐκ βάθρων ὁ μακρὸς Ὄλυμπος. Τελευταῖον ὑπερίσχυσαν οἱ περὶ τὸν Δία. Οἱ νικηθέντες Τιτᾶνες κατεκρημνίσθησαν εἰς τὰ Τάρταρα. Ὁ δὲ Ζεὺς καὶ οἱ ἀδελφοὶ καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ἐβασίλευσαν ἔκτοτε τοῦ κόσμου διὰ παντός, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν πολυαρίθμων αὐτῶν ἀπογόνων καὶ συγγενῶν, ὧν τινες ἦσαν ὅλως ἀλλόκοτα καὶ τερατώδη ὄντα.

Ἡ Ρέα δίδει εἰς τὸν Κρόνον πέτραν ἐσπαργανωμένην, ἀντὶ τοῦ βρέφους Διός
(Ἑλληνικὸν ἀνάγλυφον)

Ἡ Ἀθηνᾶ καταβάλλει τὸν Τιτᾶνα Ἐγκέλαδον. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Γαῖα ἱκετεύει τὴν θεὰν νὰ φεισθῇ τοῦ υἱοῦ της. Ἡ νίκη στεφανοῖ τὴν Ἀθηνᾶν.
(Τοιχογραφία Γκρίλπαρτσερ. Σιναία Ἀκαδημία Ἀθηνῶν)

Αἱ παραδόσεις αὗται περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν δὲν εἶναι, ὡς προείπομεν, ποὺ εὔληπτοι. Συνήθως ἡ πολυθεΐα προκύπτει ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μὴ δυνάμενος νὰ ὑψώσῃ τὸν νοῦν μέχρι τοῦ δημιουργοῦ τοῦ παντός, λατρεύει ὡς θεῖα ὄντα τοῦ κτίσματα αὐτοῦ, τὸν Οὐρανόν, τὴν Γῆν, τὴν Σελήνην, τὸν Ἥλιον, τὴν Θάλασσαν κ. τ. λ. Πιθανώτατον δὲ εἶναι, ὅτι καὶ ἡ ἑλληνικὴ πολυθεΐα προέκυψεν ἐκ τοιαύτης τινὸς ἀφορμῆς. Ἡ ἀρχικὴ ὅμως αὕτη ἀφορμὴ ἐτροπολογήθη πολὺ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἄδηλον πῶς· διότι τινὰ μὲν τῶν θείων ἐκείνων ὄντων οὐδεμίαν ἐξεπροσώπουν φυσικὴν ἢ ἠθικὴν δύναμιν, καὶ αὐτὰ δὲ ὅσα συνεδέοντο μετὰ τῶν διαφόρων φαινομένων τοῦ φυσικοῦ ἢ ἠθικοῦ κόσμου ἐλατρεύοντο μᾶλλον ὡς ὄντα σχεδὸν ἀνθρώπινα ἢ ὡς αὐταὶ αὗται αἱ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ δυνάμεις. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλουσιν ἐκτεθῇ πλειότερά τινα κατωτέρω. Νῦν δὲ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, διότι αἱ δημώδεις παραδόσεις περιορίζονται εἰς τούτους καὶ μόνους, φυσικῷ τῷ λόγῳ. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρώπων ὑπῆρχον ποικίλαι καὶ ἀσαφεῖς δοξασίαι. Ἡ παράδοσις καθ' ἣν οὗτοι ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ ὑπὸ τοῦ τιτᾶνος Προμηθέως εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ἕνα τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν, οἱ θεοὶ ἐποίησαν πρῶτον τὸ λεγόμενον χρυσοῦν γένος τῶν τελείων καὶ εὐτυχῶν ἀνθρώπων· ἔπειτα τὸ ἀργυροῦν γένος, τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ ὑποδεέστερον τοῦ πρώτου, ἀλλὰ μετεῖχε μέχρι τινὸς τῆς μακαριότητος αὐτοῦ· τρίτον δὲ τὸ τραχὺ καὶ ἄγριον χαλκοῦν γένος· μετὰ τοῦτο τὸ γένος τῶν ἡρώων ἢ ἡμιθέων, τὸ ὁποῖον ἦτο πολὺ δικαιότερον καὶ ἀγαθώτερον τοῦ προηγουμένου· καὶ ἐπὶ τέλους, πέμπτον, τὸ σιδηροῦν γένος, ἤτοι τοὺς παρόντας ἀνθρώπους. Ἀλλὰ καὶ ταύτην τὴν δοξασίαν θεωροῦσι σοφοί τινες ἄνδρες ὡς ἐπινοηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, οὐδὲ συνδέεται αὕτη μετὰ τῶν γενεαλογιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Αἱ γενεαλογίαι πάλιν αὗται περιορίζονται συνήθως εἰς τὴν καταγωγὴν τῶν βασιλέων ἑκάστης χώρας· ὅσαι δὲ μνημονεύουσιν

ἐν παρόδῳ καὶ ἄλλων ἀνθρώπων, ἀναφέρουσιν αὐτοὺς ὡς ἀνέκαθεν ὑπάρχοντας εἰς τὸν κόσμον, μὴ ἐξηγοῦσαι πῶς ἐγεννήθησαν· μία μόνη τῶν γενεαλογιῶν τούτων, ἡ κυριωτάτη ὅλων, ἡ περὶ τοῦ Ἕλληνος, ἐπιφέρει, ὅτι μετὰ τὸν κατακλυσμὸν πολλοὶ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι παρήχθησαν, μεταμορφωθέντων λίθων εἰς ἀνθρώπους. (¹) Ὁτιδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἐφρόνουν οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἡ πεποίθησις αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀρχηγέτας τῶν ἐπισημοτέρων, τῶν βασιλικῶν γενῶν, ὅσα ἀναφέρον-

Προμηθεύς
(Τοιχογραφία Γκρίλπαρτσερ, Σιναία Ἀκαδημία Ἀθηνῶν)

ται ὀνομαστὶ ὑπὸ τῶν παραδόσεων, ἦτο ὅτι ἅπαντες οἱ ἀρχηγέται οὗτοι ἢ ἐγεννήθησαν ἐκ θείου τινὸς ὄντος, ἢ ἦσαν αὐτόχθονες, δηλαδὴ ἐφύτρωσαν ἐκ τῆς γῆς. Πρὸ πάντων δὲ ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Ἕλλην, ἐγενεαλογεῖτο ἐκ θεῶν ὡς ἑξῆς :

Ὁ Ἰαπετός, εἷς ὢν τῶν ἓξ τιτάνων, καὶ ἡ Κλυμένη, θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ, ὅστις ἦτο ὁμοίως εἷς τῶν τιτάνων, ἐγέννησαν τέσσαρας υἱούς· Ἄτλαντα, Μενοίτιον, Προμηθέα καὶ Ἐπιμηθέα. Ἐκ τούτων ὁ Προμηθεὺς ἦτο ἀγχινούστατος, τολμηρότατος, προνοητικώτατος· καὶ ἀφοῦ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὁ Ζεὺς τὴν βασιλείαν τοῦ κόσμου, ἀνεδέχθη τὴν προστασίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προξενήσας εἰς αὐτὸ πολλὰ μὲν ὠφελήματα, πολλὰ δὲ καὶ δυστυχήματα. Ὁ Προμηθεὺς ἔκλεψεν ἐξ οὐρανοῦ τὸ πῦρ, καί, μεταδοὺς αὐτὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐδίδαξε δι' αὐτοῦ εἰς τούτους πάσας τὰς τέχνας. Ἀλλὰ ὁ Ζεύς, ὀργισθεὶς διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην καὶ ἄλλα αὐτοῦ τεχνάσματα, ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ πικρῶς τούς τε ἀνθρώπους καὶ τὸν αὐτόκλητον αὐτῶν προστάτην. Μεταξὺ τῶν πολλῶν θεῶν τῶν ὁποίων προΐστατο ὁ Ζεύς, ἦσαν καὶ ὁ Ἥφαιστος, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη καὶ αἱ Χάριτες· ὅθεν παρήγγειλεν εἰς μὲν τὸν Ἥφαιστον νὰ κατασκευάσῃ ἐκ γῆς παρθένον καλλίστην τὸ εἶδος, εἰς δὲ τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν Ἀφροδίτην καὶ τὰς Χάριτας, νὰ κοσμήσωσι τὴν παρθένον ταύτην πολυειδῶς, εἰς δὲ τὸν Ἑρμῆν νὰ μεταδώσῃ αὐτῇ τὴν πονηρίαν καὶ τὴν θελκτικὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν. Ὠνομάσθη δὲ ἡ γυνὴ αὕτη Πανδώρα, καὶ ὁ ἄγγελος

(¹) Ὁ μῦθος φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν ὀνομάτων **λᾶας=λίθος καὶ λαός.**

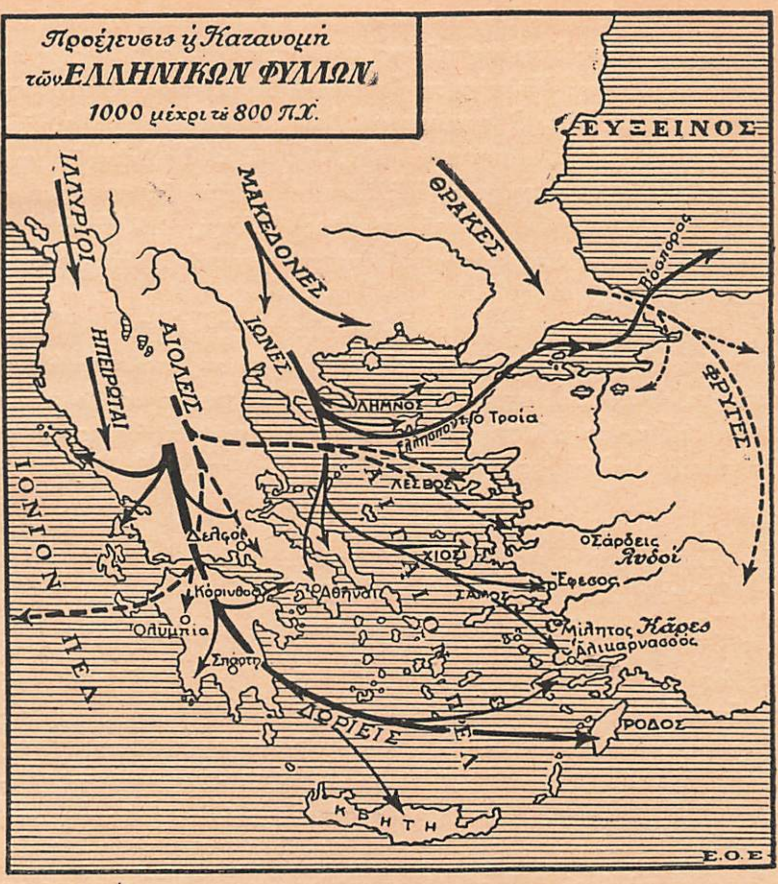
Προμηθεὺς καὶ Ἄτλας (Ἑλληνικὸν ἀγγεῖον)

τῶν θεῶν ἔφερεν αὐτὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀπόντος τοῦ Προμηθέως. Ὁ Προμηθεύς, ὅστις ἐφοβεῖτο πάντοτε ἐκδίκησίν τινα τοῦ Διός, εἶχεν εἰπεῖ εἰς τὸν ἀδελφὸν Ἐπιμηθέα νὰ μὴ δεχθῇ κανὲν παρὰ τῶν θεῶν δῶρον. Ἀλλὰ τὸ κάλλος τῆς Πανδώρας ἦτο ἀκαταμάχητον, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἐδέχθησαν αὐτήν, καὶ ἔκτοτε ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἐνῷ ὁ προηγούμενος αὐτῶν βίος ἦτο ἀμέτοχος πόνων καὶ κακῶν. Τῳόντι ὅλα τὰ κακά, εἰς ὅσα ὑπόκεινται οἱ ἄνθρωποι ἦσαν πρὸ πολλοῦ κεκλεισμένα ἐντὸς πίθου φυλαττομένου παρ' αὐτῶν· ἡ δὲ πονηρὰ Πανδώρα ἤνοιξε τὸ πῶμα, ἤτοι τὸ σκέπασμα τοῦ πίθου τούτου, καὶ εὐθὺς διεδόθησαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἄπειροι συμφοραί. Ἐντὸς τοῦ πίθου ὑπῆρχε καὶ ἡ Ἐλπίς· ἀλλ' ἡ Πανδώρα ἐφρόντισε νὰ σκεπάσῃ αὐτόν, πρὶν προφθάσῃ νὰ ἐξέλθῃ καὶ αὕτη, διὰ νὰ παρηγορῇ τοὐλάχιστον τοὺς ἀνθρώπους ἕνεκα τῶν δυστυχημάτων αὐτῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἔπαθον οἱ ἄνθρωποι. Τὸν δὲ Προμηθέα προσήλωσεν ὁ Ζεύς, δι' ἰσχυρῶν ἁλύσεων, εἰς κίονα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οὗτος ἔμενε πολὺν χρόνον δέσμιος· ἐκεῖ ἀετὸς μέγιστος, ἐρχόμενος τὴν ἡμέραν κατέτρωγε τὸ ἧπαρ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως πάλιν ηὔξανε τὴν νύκτα, διὰ νὰ ἀνανεῶνται τὰ βάσανα τοῦ ταλαιπώρου Προμηθέως· μέχρις οὗ ὁ Ζεύς, ἐπιθυμῶν νὰ ὑπερυψώσῃ τὴν δόξαν τοῦ ἀγαπητοῦ υἱοῦ του Ἡρακλέους, ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ »φονεύσῃ τὸν ἀετὸν καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν δεσμώτην.» [«Ὁ ἐπὶ τοῦ *Ὠγύγου* τοῦ βασι-« »λέως τῆς Ἀττικῆς γενόμενος κατακλυσμὸς συνέβη κατὰ τὰ περὶ τούτων παραδιδόμενα« »248 (κατὰ Σύγκελλον) ἢ 250 (κατὰ Εὐσέβιον) ἔτη πρὸ τοῦ ἐπὶ Δευκαλίωνος. Ἀπὸ τοῦ« »μυθευομένου τούτου βασιλέως *Ὠγύγου*, αἱ Ἀθῆναι καλοῦνται ὑπὸ τῶν ποιητῶν Ὠγύ-« »γιαι (Αἰσχυλ. Λερ. 974). Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἐπίθετον δίδεται βραδύτερον καὶ εἰς τὰς Θήβας« »(Παυσαν. Θ. 5, 1). Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῆς πόλεως ταύτης συνδέεται ὑπὸ τῶν μύθων« »πολυειδῶς πρὸς τὸν Ὤγυγον ἢ Ὠγύγην. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Ὤγυγος εἶναι μυθικὴ προσω-« »ποποίησις τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ τὸ ὄνομα τοιοῦτόν τι σημαίνει καὶ εἶναι συγγενὲς« »πρὸς τὸ Ὠγὴν Ὠγῆνος, (=θάλασσα, ἢ θεότης θαλάσσης. «τὰς ποιεῖ φάρος μέγα τε« »καὶ καλὸν καὶ ἐν αὐτῇ ποικίλλει Γῆν καὶ Ὠγῆνον καὶ τὰ *Ὠγήνου* δώματα». Κλημεντ.« »Ἀλεξανδρ. Στρωμμ. ϛ'. 621). Κατά τινας τὸ ὄνομα εἶναι συγγενὲς καὶ πρὸς τὸ *Ὠκε-*« »*ανὸς* (πρβλ. καὶ Παυσαν. Α. 28, 7· «Ἐλευσῖνα δὲ ἥρωα οἱ μὲν Ἑρμοῦ παῖδα εἶναι καὶ« Δαείρας Ὠκεανοῦ θυγατρὸς λέγουσι, τοῖς δέ ἐστι πεποιημένα Ὤγυγον εἶναι πατέρα« »Ἐλευσῖνι). Ὡς γνωστὸν καὶ ἡ μυθευομένη νῆσος τῆς Καλυψοῦς καθ' Ὅμηρον (Ὀδ.« »Α. 50) «νῆσος ἀμφιρρύτη, ὅθι τ' ὀμφαλός ἐστι θαλάσσης» καλεῖται Ὠγυγία. Σημαίνει« »δὲ τὸ Ὠγύγιος καὶ τὸ πάνυ ἀρχαῖον, τὸ ἀναγόμενον τρόπον τινὰ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ« »πάνυ ἀρχαίου ἥρωος τοῦ κατακλυσμοῦ. Ὁ δὲ τοῦ δευτέρου, κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς παρα-« »δόσεις, μεγάλου κατακλυσμοῦ ἥρως Δευκαλίων κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας ἐκ τοῦ Ὁμήρου«

»γνωστὰς παραδόσεις εἶναι Κρής, υἱὸς τοῦ Μίνωος καὶ πατὴρ τοῦ Ἰδομενέως· οὐδαμῶς« »δὲ παρ' Ὁμήρῳ συνδέεται τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς παράδοσιν οἱανδήποτε περὶ κατακλυ-« »σμοῦ. Ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις ἡ ποιήσασα τὸν *Δευκαλίωνα*, κατά τινα πιθανῶς« »ἀρχαῖον Κρητικὸν μῦθον, ἥρωα τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ, συνῆψε τὸ ὄνομα τοῦτο πρὸς« »τὸ τοῦ Προμηθέως καὶ τοῦ Ἕλληνος, δι' οὓς κατωτέρω θέλομεν εἰπεῖ λόγους. Ἐν-« »ταῦθα προσθέτομεν ἁπλῶς, ὅτι ἐκ τοῦ μεγάλου ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμοῦ ἐσώθη-« »σαν, κατὰ τὸν μῦθον μόνοι. ὁ Δευκαλίων καὶ ἡ Πύρρα, ἐξ ὧν παρήχθη πάλιν τὸ ἀνθρώ-« »πινον γένος. Ὁ Δευκαλίων δὲ ἐγένετο καὶ πατὴρ τοῦ *Ἕλληνος*, ἐξ οὗ παρήχθη τὸ τῶν« »Ἑλλήνων γένος.«]

Τοῦ Προμηθέως τούτου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἐπιμηθέως ἀπόγονος ἦτο ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· διότι υἱὸς τοῦ Προμηθέως καὶ τῆς Πανδώρας ἦτο ὁ Δευκαλίων, θυγάτηρ δὲ τοῦ Ἐπιμηθέως ἡ Πύρρα, ἐκ δὲ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐγεννήθη ὁ Ἕλλην. Ἐπὶ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐπεκράτησεν εἰς τὴν γῆν ὑπερβολικὴ ἀσέβεια· ὅθεν ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε νὰ καταστρέψῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος, διὰ γενικοῦ κατακλυσμοῦ. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀδιάκοποι καὶ φοβεροὶ ὑετοὶ κατέκλυσαν ὅλην τὴν Ἑλλάδα, πλὴν τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τῶν ὀρέων, εἰς τὰς ὁποίας κατέφυγον ὀλίγοι τινὲς ἄνθρωποι. Ὁ κατακλυσμὸς οὗτος συνέβη βασιλεύοντος ἐν τῇ Ἀττικῇ τοῦ Ὠγύγου, ἤτοι, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνων οἵτινες ἐπεχείρησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ χρονολογήσωσι τὰς μυθικὰς ταύτας παραδόσεις, τῷ 1796 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Δευκαλίων ἐσώθη μετὰ τῆς Πύρρας ἐντὸς κιβωτοῦ, τὴν ὁποίαν εἶχε κατασκευάσει κατὰ προτροπὴν τοῦ πατρός του Προμηθέως· καὶ πλανηθεὶς ἐννέα ἡμέρας ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἀπεβιβάσθη ἐπὶ τέλους εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Παρνασσοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ζεὺς ἔστειλε τὸν Ἑρμῆν νὰ τὸν ἐρωτήσῃ τί ἔχει νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ, ὁ Δευκαλίων παρεκάλεσε νὰ τῷ στείλῃ, εἰ δυνατόν, ἀνθρώπους διὰ νὰ μὴ μείνῃ μόνος καὶ ἔρημος εἰς τὸν κόσμον. Τότε ὁ Ζεὺς παρήγγειλεν εἰς αὐτόν τε καὶ εἰς τὴν Πύρραν νὰ ρίψωσι λίθους εἰς τὰ ὀπίσω αὐτῶν· καὶ οἱ μὲν λίθοι τῆς Πύρρας ἔγιναν γυναῖκες, οἱ δὲ λίθοι τοῦ Δευκαλίωνος ἄνδρες.

Ἐκ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας ἐγεννήθη ὄχι μόνον ὁ Ἕλλην, ἀλλὰ καὶ ἄλλος υἱός, ὁ Ἀμφικτύων, ὅστις διετέλεσεν ἱδρυτὴς ἢ προστάτης τοῦ ἀμφικτυονικοῦ ἤτοι θρησκευτικοῦ τινος καὶ πολιτικοῦ τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν συνεδρίου, καὶ μία θυγάτηρ, ἡ Πρωτογένεια, ἡ μήτηρ τοῦ Ἀεθλίου, ὅστις ἐτιμᾶτο ὡς προστάτης τῶν ἀγώνων ἢ πανηγύρεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ δὲ Ἕλλην ἐγέννησε τρεῖς υἱούς, τὸν Δῶρον, τὸν Ξοῦθον καὶ τὸν Αἴολον, καὶ διένειμε τὴν χώραν αὐτοῦ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων παίδων. Ὁ Αἴολος ἐβασίλευσε τῆς Θεσσαλίας, ὁ Ξοῦθος τῆς Πελοποννήσου, γεννήσας ἐκ Κρεούσης τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτόχθονος ἥρωος τῆς Ἀττικῆς Ἐρεχθέως, δύο υἱούς, τὸν Ἀχαιὸν καὶ τὸν Ἴωνα· ὁ δὲ Δῶρος κατέλαβε τὴν χώραν ἥτις κεῖται ἀντικρὺ τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν βόρειον παραλίαν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ Ἕλληνος οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ὠνομάσθησαν Ἕλληνες, ἐκ δὲ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ ἔλαβον κατὰ διαφόρους χώρας τὰ διάφορα ὀνόματα· Αἰολεῖς, Ἀχαιοί, Ἴωνες καὶ Δωριεῖς. [Τὸ ὄνομα »*Ἕλλην* ὡς ὄνομα ἥρωος ἐπωνύμου ἤτοι ὡς ὄνομα γενάρχου τῶν Ἑλλήνων ἀνήκει εἰς« »χρόνους καθ' οὓς *Ἕλλην* ἢ *Ἕλληνες* κατέστη καθολικὸν ὄνομα τῆς φυλῆς ταύτης, καὶ διὰ« «τοῦτο δὲν ὑπάρχει παρ' Ὁμήρῳ. Ἐν Ἰλιάδι *Ἕλληνες* καλοῦνται ὁ ἐν Φθίᾳ τῆς Θεσσα-« »λίας οἰκῶν λαὸς τῶν *Ἑλλήνων* ἢ *Μυρμιδόνων*, ὧν ἡγεμὼν εἶναι ὁ Ἀχιλλεύς. Καὶ λέγον-« »ται μὲν οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ *Πανέλληνες*, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο δηλοῖ ἁπλῶς τὴν« »*ἕνωσιν* τῶν Ἑλλήνων, αὐτοῦ δὴ τούτου τοῦ οὕτω καλουμένου λαοῦ τῆς Θεσσαλίας, ἕνωσιν« »ἁπλῶς φυλετικὴν τῶν διαφόρων κλάδων τῆς φυλῆς ταύτης. Ἐν Ὀδυσσείᾳ τὸ ὄνομα«

Ἡ προέλευσις καὶ ἡ κατανομὴ τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν

»Ἑλλὰς φαίνε-« »ται ὅτι σημαίνει« »πᾶσαν τὴν ἐκτὸς« » Πελοποννήσου « »Ἑλλάδα. Τοῦτο« »τοὐλάχιστονφαί-« »νεται ὅτι δηλοῖ« »τὸ «*καθ' Ἑλλά-*« »*δα καὶ μέσον*« »*"Ἄργος*». Ὀδ. « »Α... 344 «*ἀν-*« »*δρός, τοῦ κλέος*« »*εὐρὺ καθ' Ἑλ-*« »*λάδα καὶ μέσον*« »*"Ἄργος*». Κατὰ« »Στράβωνα (Η'.« »370), ὁ Ἡσίο-« »δος καὶ ὁ Ἀρ-« »χίλοχος ἐλέγετο« » ὅτι ἐγίνωσκον « »τὴν καθολικὴν« » σημασίαν τῶν « »ὀνομάτων *"Ἑλ-*» »*ληνες* καὶ *Πανέλ-*« »*ληνες*. Καὶ ἀλη-« »θῶς παρ' Ἡσιό-« »δῳ εὑρίσκομεν« »ἤδη τὸ ὄνομα« »*Ἑλλὰς* λεγόμενον περὶ ὅλης τῆς ἱστορικῆς Ἑλλάδος(Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμέρ, 652—53·« »«λαὸν ἄγειραν Ἑλλάδος ἐξ ἱερῆς εἰς Τροίην καλλιγύναικα»),ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ποιητοῦ μνη-« »μονεύει ὁ Στράβων ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ τὸ περὶ «Πανελλήνων μνηστευόντων« »τὰς Προιτίδας». Καὶ ἐκ τοῦ Ἀρχιλόχου δὲ παρατίθησιν ὁ Στράβων τὸ «*Πανελλήνων*« »ὀϊζὺς ἐς Θάσον συνέδραμεν»· ταῦτα πάντα λεγόμενα ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορικῇ σημασίᾳ« »τῶν ὀνομάτων Ἕλληνες καὶ Πανέλληνες. Κατὰ Θουκυδίδην (Α. 3), ὡς γνωστόν, τὸ« »ὄνομα Ἕλλην ἐξετάθη κατὰ μικρὸν ἐφ' ἅπασαν τὴν ὕστερον Ἑλλάδα κληθεῖσαν χώραν·« »«τοῦ Ἕλληνος τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῶν παίδων αὐτοῦ ἐν τῇ Φθιώτιδι ἰσχυσάντων καὶ« »τῶν ἐπαγομένων αὐτοὺς ἐπ' ὠφελίᾳ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις». Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη« »ἱστορικὴ ἑρμηνεία τοῦ περὶ *Ἕλληνος* μύθου οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν καὶ ἀξίαν. Τὸ« ὄνομα Ἕλλην ἐθεωρήθη ἀρχαιότατον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἱστορικῶν χρόνων, διότι« »ἐνομίσθη ὡς ἀναφερόμενον εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τοῦ τῶν Ἑλλήνων γένους, ἐνῷ κατ'« »οὐσίαν ἀναφέρεται ἁπλῶς εἰς τὴν καθολίκευσιν τοῦ ὀνόματος Ἕλληνες καὶ εἰς τὴν διὰ« »τούτου ἀντικατάστασιν τῶν παρ' Ὁμήρῳ καθολικωτέρων τοῦ γένους ὀνομάτων, πρω-« »τίστως μὲν τοῦ *Ἀχαιοί*, εἶτα δὲ καὶ τῶν ὀνομάτων *Ἀργεῖοι* καὶ *Δαναοί*. Ἐκ τῆς τοιαύτης« »δὲ ἐπεκτάσεως τοῦ ὀνόματος παρήχθη ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ὁ μῦθος ὁ περὶ Ἕλληνος,« »ἐξ ἑνὸς μὲν ὡς πατρὸς τῶν ἐπισήμων ἡρώων τῶν πρωτίστων ἑλληνικῶν φυλῶν,ἐξ ἄλλου«

»δέ, ὡς υἱοῦ τοῦ ἥρωος τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ ἐγγόνου τοῦ πρώτου ἀν-« »θρώπου ἢ τοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐκπροσωποῦντος τιτᾶνος, τοῦ Προμηθέως δηλο-« »νότι. Ὅτι δὲ τοῦ τοιούτου Ἕλληνος ἀδελφὸς παρίσταται ὁ Ἀμφικτύων, ἤτοι ὁ μυ-« »θικὸς ἥρως ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν μεγάλην Θεσσαλικὴν καὶ Δελφικὴν Ἀμφικτυονίαν, ἐξη-« »γεῖται ἁπλῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ἀμφικτυονία αὕτη, ὡς καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς μαν-« »τεῖον, συνετέλεσε τὸ πλεῖστον εἰς τὴν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐπίρρωσιν τῆς συνειδήσεως« »τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος καὶ εἰς τὴν καθολίκευσιν τοῦ ὀνόματος Ἕλλην, Ἑλλήνων κλη-« »θέντων γενικώτερον, ὡς φαίνεται, ἐν ἀρχῇ πάντων τῶν μετεχόντων τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ« »συνεδρίου φύλων.»]

Τοιουτοτρόπως ἱστόρουν οἱ προπάτορες ἡμῶν τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ φυλῶν, ἀναμίξαντες εἰς τὸ περὶ τούτου μύθευμα καὶ ἄλλας τινὰς γενικωτέρας, ἠθικὰς καὶ φυσικὰς δοξασίας, ἀξίας σημειώσεως. Διότι κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἡ Πανδώρα διὰ τοῦτο μάλιστα ὑπῆρξε τοσούτων κακῶν πρόξενος εἰς τὸν κόσμον, ὅτι ἐξ αὐτῆς παρήχθη τὸ γένος τῶν γυναικῶν τὸ «ὀλώϊον», δηλαδὴ ὀλέθριον τῶν γυναικῶν γένος.

Ἐκ τῆς γὰρ γένος ἐστὶ γυναικῶν θηλυτεράων.
Τῆς γὰρ ὀλώϊόν ἐστι γένος, καὶ φῦλα γυναικῶν
Πῆμα μέγα θνητοῖσι μετ' ἀνδράσι ναιετάουσιν . . .

Ὥστε καὶ ἐνταῦθα, καθὼς ἐν τῇ Γενέσει, ἡ γυνὴ θεωρεῖται ὡς ἡ πρώτη αἰτία τῶν πόνων καὶ τῶν θλίψεων, ὧν ἐπληρώθη ὁ ἀνθρώπινος βίος. Εὑρίσκομεν ὁμοίως ἐν τῷ διηγήματι τούτῳ τὴν περὶ κατακλυσμοῦ παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουσιν ὅλα τὰ ἀρχαιότερα ἔθνη, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Σῖναι, οἱ Χαλδαῖοι καὶ αὐτοὶ οἱ μεσημβρινοὶ Ἀμερικανοί. Ἔρχονται τελευταῖον αἱ θαυμάσιαι τοῦ Προμηθέως περιπέτειαι, αἵτινες, κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἐξήγησιν, ἐσήμαινον ἁπλῶς ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀντιπαλαίσῃ ἀτιμωρητὶ πρὸς τὴν παντοδύναμον τοῦ θεοῦ θέλησιν. Βραδύτερον ὅμως ὁ μῦθος οὗτος τοῦ Προμηθέως, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀναπτυχθείς, ἀπετέλεσε τὴν κατανυκτικωτέραν τῶν ἀλληγοριῶν ὅσας ποτὲ ἐπενόησεν ἡ φαντασία τοῦ ἀνθρώπου. Τῳόντι, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὁ Προμηθεὺς ἐτιμωρήθη, διότι ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ εἰς ἔριν πρὸς τὸν Δία, τὸν παντοδύναμον υἱὸν τοῦ Κρόνου.

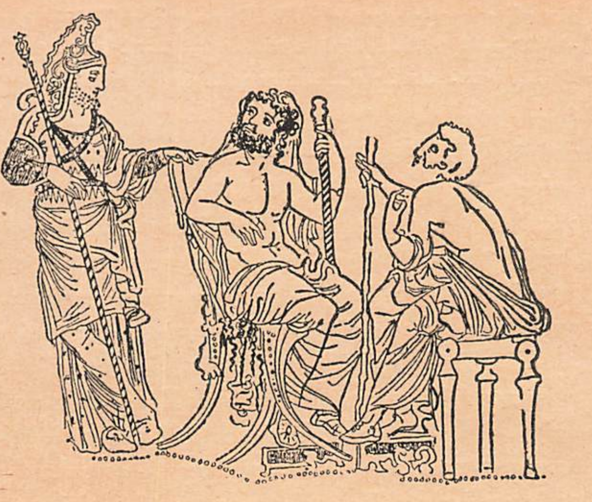
Οὕνεκ' ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενέϊ Κρονίωνι.

Ἀλλὰ τρεῖς μετὰ τὸν Ἡσίοδον αἰῶνας, ὁ μέγας δραματικὸς ποιητὴς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Αἰσχύλος, παρέστησε τὸν Προμηθέα, ὄχι μόνον ὡς κλέψαντα τὸ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ ἵνα μεταδώσῃ αὐτὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ὡς διδάξαντα εἰς αὐτοὺς πάσας τὰς τέχνας·

Πᾶσαι τέχναι βροτοῖσιν Προμηθέως·

καὶ ὡς καταστήσαντα τὸν βίον αὐτῶν ἀνετώτερον, καὶ ὡς ἐξασφαλίσαντα τὴν μέλλουσαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τύχην· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Προμηθεύς, ὁ ὁποῖος, μετὰ τοσαύτας εὐεργεσίας, διήγαγε τὸ πλεῖστον τοῦ λοιποῦ βίου δέσμιος καὶ καταβιβρωσκόμενος ὑπὸ ὀρνέου, παρέστησε τὴν εἰκόνα τῶν συμφορῶν καὶ τῶν ἀδικιῶν, ὅσας πολλάκις πάσχει ἡ μεγαλοφυΐα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Καὶ σήμερον ἡ τραγικὴ ἐκείνη τοῦ Προμηθέως τύχη ἐνθυμίζει τὸν Σωκράτην, ὅστις κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τὴν φιλοσοφίαν ἵνα μεταδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν πραγματικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων· τὸν Χριστόφορον Κολόμβον, ὅστις

ἀνεκάλυψε κόσμον νέον ὁλόκληρον· τὸν Γαλιλαῖον, ὅστις ἐβεβαίωσε τὴν κίνησιν τῆς γῆς· τὸν Γουτεμβέργην, ὅστις ἐπροίκισε τοὺς ἀνθρώπου διὰ τοῦ ἐξαιρέτου ὠφελήματος τῆς τυπογραφίας· καὶ πλείστους ἄλλους εὐεργέτας τοῦ ἀνθρωπίνους γένους, οἵτινες ἢ ἐθανατώθησαν ἢ ἐτιμωρήθησαν, ἢ περιεφρονήθησαν, ἢ ἄλλως ἐταλαιπωρήθησαν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ. [»Ἡ ἠθικὴ ἱστορικὴ ἔννοια τοῦ μύθου τοῦ Προμηθέως φαίνεται πολλῷ εὐρυ-« »τέρα καὶ καθολικωτέρα. Καθόλου δὲ φαίνεται ὅτι ἐν τοῖς περὶ Προμηθέως μύθοις ὑπο-« »λανθάνει συνάφεια δύο ἰδεῶν ἱστορικῶν. Ἡ μία τούτων εἶναι ἡ τῆς ἐπινοήσεως τοῦ« »πυρὸς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρωτίστου στοιχείου τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πολιτι-« »σμοῦ. Ὁ *Προμηθεύς*, ὁ κατὰ τὸν μῦθον κλέψας τὸ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐν κοίλῳ« »νάρθηκι ἐνεγκὼν τὸν σπινθῆρα τοῦ πυρὸς καὶ μεταδοὺς αὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις, εἶναι« »θεὸς ἢ Τιτὰν ἢ ἄνθρωπος (ἥρως) ἐκπροσωπῶν τὴν εὕρεσιν τοῦ πυρὸς καὶ τὰς ἐντεῦ-« »θεν παραχθείσας τέχνας, εἶναι ὁ Προμηθεὺς ἐκεῖνος, ἐξ οὗ, κατὰ τὸν ποιητήν, «*πᾶσαι*« »*τέχναι βροτοῖσι*»· καὶ ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ τὸ ὄνομα φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὸ Σαν-« »σκριτ. p r a m a n t h a (=τεμάχιον ξύλου, ὅπερ τριβόμενον πρὸς ἕτερον τεμάχιον πα-« »ράγει τὸ πῦρ). Καὶ αὕτη μὲν ἡ πρώτη, ἡ ἀρχαιοτέρα ἰδέα ἡ ὑπολανθάνουσα ἐν τῷ« »μύθῳ τοῦ Προμηθέως. Ἐκ τῆς πρώτης δὲ ταύτης, καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ταύτην προῆλ-« »θεν ἡ δευτέρα. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ σημασίᾳ, τὸ μὲν ἐκ τῆς παρετυμολογικῆς ἑρμη-« »νείας τοῦ *πρώτου* ὀνόματος τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ ἥρωος τοῦ πυρός, τοῦ *προμανθέως* (πρβλ.« »*Ζεὺς Προμανθεύς*) καὶ μεταστάσεως αὐτοῦ εἰς τὸ *Προμηθεὺς* (ἐκ τῆς ρ. προμηθεῖν,« »προμηθεῖσθαι), ἤτοι προνοητικὸς καὶ γενικώτερον νουνεχής, λογικός, τὸ δὲ ἐκ τῆς συμ-« »βολικῆς παραστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ὡς πυρὸς θείου, πυρὸς καὶ φωτὸς πνευμα-« »τικοῦ, ὁ *Προμηθεὺς* μετέστη λεληθότως ἀπὸ τῆς ἰδιότητος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ εὑρετοῦ« »τοῦ πυρὸς εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν λογικότητα τῆς ἀνθρωπίνης« »φύσεως, τοῦ ἀνθρώπου τοῦ μετέχοντος τῆς θείας ἰδιότητος τοῦ νοεῖν καὶ ἐν νῷ πράσ-« »σειν, τοῦ μικροῦ θεοῦ τοῦ ἀγωνιζομένου ἐναντίον τοῦ μεγάλου θεοῦ *Διὸς* καὶ τῆς *φύ-*« »*σεως*. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὴ ἔννοια καὶ μορφὴ τοῦ ἐν ἀρχῇ κοινοῦ,« »ὡς φαίνεται παρὰ τοῖς Ἀρίοις λαοῖς μύθου τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν εὕρεσιν τοῦ« »πυρός. Ὁ Ἕλλην Προμηθεὺς ὁ «*ἐριζόμενος βουλὰς ὑπερμενέϊ Κρονίωνι*» εἶναι ὁ καθο-« »λικὸς ἄνθρωπος, ἡ καθολικὴ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὸν βίον τὸν« »ἱστορικὸν ἐν τῇ καθολικωτάτῃ καὶ ὑψίστῃ τούτου ἐννοίᾳ, ἡ ἰδέα ἡ παριστῶσα τὸν ἄνθρω-« »πον ἀγωνιζόμενον ἐν τῇ λογικότητι αὐτοῦ τὸν μέγαν ἀγῶνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἡ« »Πανδώρα ἡ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κλοπῆς τοῦ θείου πυρὸς εἰς τὸν κό-« »σμον ἀποσταλεῖσα, ἡ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς Ἀφροδίτης καὶ τῶν Χαρίτων κατασκευα-« »σθεῖσα καὶ κοσμηθεῖσα, οὐδὲν ἄλλο, φαίνεται, δηλοῖ κατ' οὐσίαν ἢ τὸν κόσμον τὸν ἀπο-« »καλυπτόμενον μεθ' ὅλου τοῦ μεγαλείου καὶ κάλλους καὶ χάριτος αὐτοῦ πρὸ τῶν ὀφθαλ-« »μῶν τοῦ εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον εἰσερχομένου ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ *Πανδώρα* αὕτη, ὁ« »οὕτως ἀποκαλυπτόμενος δηλονότι κόσμος, εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν νοοῦντα καὶ ἱστο-« »ρικῶς βιοῦντα πηγὴ μυρίων ἀγώνων καὶ ἠθικῶν στενοχωριῶν καὶ θλίψεων καὶ πόνων,« »ἅτινα ἐν τούτοις εἰσὶν ἐν ταυτῷ καὶ ἠθικοὶ μοχλοὶ καὶ ἐλατήρια τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύ-« »ξεως τοῦ ἀνθρώπου, κινούμενα διηνεκῶς ἐκ τῆς ἐν τῷ βυθῷ τοῦ πίθου μεινάσης *ἐλπίδος*,« »ἤτοι ἐκ τῆς ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς φύσεως ἀπορρεούσης φαιδρᾶς ἐν μέσῳ τῶν« »ἀγώνων προσδοκίας. Ὁ Προμηθεύς, ὁ προικίσας τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ οὐρανίου« »τούτου πυρός, βασανίζεται δεινῶς καὶ ἀπαύστως, κατὰ μὲν τὸν ποιητὴν διότι, ὡς εἴρηται,« »«ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενέϊ Κρονίωνι», κατὰ δὲ τὸν φιλοσοφοῦντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διότι« »τὸ θεῖον ἐκεῖνο πῦρ, δημιουργοῦν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου, δημιουργεῖ τὸν αἰώνιον«

Ραδάμανθυς, Μίνως καὶ Αἰακός
(ἐξ ἀρχαίου ἀγγείου)

»ἀγῶνα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύμα-« »τος ἐναντίον τῆς φύσεως, ἐν ᾧ« »ἀγῶνι ἵστησι μὲν ὁ ἄνθρωπος« »τρόπαια μεγάλα τὰ ἀποτελοῦντα« »τὴν ἀληθῆ ἀξίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον« »τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἀλλ'« »ἀγωνίζεται ἀπαύστως καὶ ἀτελευ-« »τήτως. Ὁ μόνος δυνάμενος νὰ« »λύσῃ τὸν Προμηθέα,τὸν ὑπὸ τῶν« »θεῶν δεσμώτην γενόμενον, ἀπὸ« »τῶν δεσμῶν καὶ τῶν δεινῶν εἶναι« »ὁ Ἡρακλῆς, τὸ ἰδεῶδες τέλειον« »τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ« »ἑλληνικῇ ποιήσει καὶ μύθῳ,ἡ συμ « »πληρωτικὴ μορφὴ τοῦ Προμη-« »θέως ἐν τῇ καθολικῇ τῆς πραγ-« »ματικῆς καὶ τῆς ἰδεώδους ἀνθρω « »πότητος εἰκόνι. Ὁ Ἡρακλῆς οὗτος« »ὁ δι'ἀγώνωνμεγάλων ἐξ ἀνθρώπου γενόμενος θεὸς καὶ λύσας ἀληθῶς τὸν *Προμηθέα* εἶναι« »καὶὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς τὸν Ὄλυμπον καὶ διαλλάξας πρὸς τοὺς θεούς.'Αλλ'ὁ Ἡρακλῆς« »οὗτος ἐκπροσωπεῖ μόνον τὸ ἰδεῶδες τέρμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὅπερ ἡ ποίησις, ἣν« »ἐκβλαστάνει ἡ ψυχὴ καὶ τρέφει ἡ καρδία, εἰκονίζει, ἀλλ' ἡ ἱστορία δὲν εὑρίσκει, ἀλλὰ« »διηνεκῶς ἀγωνίζεται πρὸς εὕρεσιν αὐτοῦ. Ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος εὑρίσκει τὴν ἀλληγο-« »ρικὴν αὐτοῦ εἰκόνα διαρκῶς ἐν τῷ Προμηθεῖ, τῷ ἀγωνιζομένῳ καὶ βασανιζομένῳ διαρ-« »κῶς ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης, ὑπὲρ τοῦ κόσμου τῆς *ἀλη-*« »*θείας* (ἐν τῇ ἐπιστήμῃ) τοῦ ἀγαθοῦ (ἐν τῇ ἀρετῇ) καὶ τοῦ καλοῦ (ἐν τῇ τέχνῃ»)].

'Αλλ' ἐνῷ, κατὰ τὸν περὶ τοῦ Ἕλληνος μῦθον οἱ υἱοὶ καὶ ἔγγονοι αὐτοῦ ἐβασίλευσαν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἑκάστη τῆς Ἑλάδος χώρα εἶχεν ἐνταυτῷ τὰς ἰδίας αὐτῆς παραδόσεις περὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς βασιλέων· καὶ πολλοὶ μὲν τῶν βασιλικῶν τούτων οἴκων οὐδεμίαν ἔχουσι συγγένειαν πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἕλληνος, τινῶν δὲ αἱ γενεαλογίαι φαίνονται διαθρυληθεῖσαι εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς γενεαλογίας τοῦ ἀρχηγέτου ἐκείνου τοῦ ἔθνους. 'Εφημίζοντο δὲ τοῦ μὲν Ἄργους πρῶτος βασιλεὺς Ἴναχος,ὁ υἱὸς τοῦ τιτᾶνος 'Ωκεανοῦ καὶ τῆς τιτανίδος Τηθύος, τῆς δὲ Λακωνικῆς ὁ Λέλεξ, αὐτόχθων· τῆς δὲ 'Αρκαδίας ὁ Πελασγός, ὃν ἄλλοι μὲν ἔλεγον αὐτόχθονα, ἄλλοι δὲ υἱὸν τοῦ Διός·τῆς 'Αττικῆς 'Ερεχθεύς, αὐτόχθων· τῆς Αἰγίνης Αἰακός, υἱὸς τοῦ Διός· τῆς Κρήτης ὁ Μίνως καὶ ὁ Ραδάμανθυς, παῖδες τοῦ Διός· τελευταῖον ἐκ τῶν υἱῶν καὶ ἐγγόνων τοῦ Ἕλληνος, τοῦ μὲν Δώρου οὐδεμία ἀναφέρεται μυθικὴ γενεαλογία· ὁ Ἴων, ὁ υἱὸς Κρεούσης, τῆς 'Ερεχθέως, λέγεται βασιλεύσας τῆς 'Αττικῆς· τοῦ 'Αχαιοῦ οἱ παῖδες, Ἄρχανδρος καὶ 'Αρχιτέλης, συνδέονται μετὰ τῆς βασιλικῆς γενεᾶς τοῦ Ἄργους,διὰ τοῦ γάμου αὐτῶν μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τῆς χώρας ταύτης Δαναοῦ· τοῦ δὲ Αἰόλου ἐφημίζοντο ἑπτὰ υἱοί· Κρηθεύς, Σίσυφος, 'Αθάμας, Σαλμωνεύς, Δηϊών, Μάγνης καὶ Περιήρης· πέντε δὲ θυγατέρες· Κανάκη, 'Αλκυόνη, Πεισιδίκη, Καλύκη καὶ Περιμήδη, ἅπασα δὲ αὕτη τοῦ Αἰόλου ἡ γενεὰ μετῴκησεν ἐκ Θεσσαλίας εἰς διαφόρους βοιωτικάς,πελοποννησιακὰς καὶ αἰτωλικὰς πόλεις. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ἐνῷ τοῦ Δώρου οὐδεὶς ἀναφέρεται ἀπόγονος, ὁ Ἴων λέγεται ὑπὸ ἑτέρας τινὸς παραδόσεως υἱὸς τῆς Κρεούσης μὲν πάντοτε, ὄχι ὅμως καὶ τοῦ Ξού-

θου, (¹) ἀλλὰ τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος· ὁ δὲ Ἀχαιός, παρ' ἄλλων πάλιν ἀδελφὸς τοῦ Φθίου καὶ τοῦ Πελασγοῦ, υἱὸς δέ, ὡς καὶ οἱ δύο οὗτοι, τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Λαρίσης, ὁ δὲ Αἴολος φαίνεται παλὺ ἀρχαιότερος τοῦ Ἕλληνος. Αἱ ἀντιφάσεις αὗται, αἵτινες εἶναι πολυάριθμοι διὰ τὰ ἑλληνικὰ μυθεύματα, προέκυψαν ἐκ τοῦ ὅτι αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δὲν διεμορφώθησαν διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατ' ὀλίγον. Κατ' ἀρχὰς ἑκάστη χώρα εἶχε τοὺς ἰδίους αὐτῆς μύθους, ὅλως ἀσχέτους πρὸς τοὺς μύθους τῶν ἄλλων χωρῶν· βραδύτερον δὲ οἱ λογογράφοι ἐπεχείρησαν νὰ συναρμολογήσωσι τὰς παραδόσεις καὶ νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὰς ἑνότητά τινα, τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν δὲν εἶχον. Ἀλλ' ἡ συναρμολογία αὕτη καὶ ἑνότης οὔτε πλήρης ὑπῆρξεν, οὔτε ὁμόφωνος· ἐκ τούτου δὲ αἱ μυρίαι ὅσαι ἐκεῖναι ποικιλίαι, δι' ἃς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποβαίνει δύσκολος ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων (²).

Ὁπωσδήποτε, ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν διαφόρων βασιλικῶν οἴκων, τὸν ὁποῖον πρὸ μικροῦ ἀνεγράψαμεν, καταφαίνεται, ὅτι, καθὰ προείπομεν, ὅλοι τῶν οἴκων τούτων οἱ ἀρχηγέται ἦσαν ἢ θεῶν γόνοι, ἢ αὐτόχθονες. Καὶ ὄχι μόνον οἱ ἀρχηγέται ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν μετέπειτα ἀπογόνων τῶν βασιλικῶν τούτων οἴκων ἦσαν θεῶν γόνοι. Ὁ Περσεύς, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸ βασίλειον γένος τοῦ Ἄργους, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Δανάης, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τοῦ Ἄργους, Ἀκρισίου. Ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸ αὐτὸ γένος, ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης, θυγατρὸς μὲν τοῦ Ἠλεκτρύωνος, γυναικὸς δὲ Ἀμφιτρύωνος, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Περσέως. Ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, δίδυμοι ἀδελφοί, ἀνήκοντες ἀμφότεροι εἰς τὴν βασιλικὴν γενεὰν τῆς Λακωνικῆς, ἦσαν γόνοι τοῦ Διὸς καὶ ὠνομάζοντο κατ' ἐξοχὴν Διόσκουροι. (³) Ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεύς, ἀδελφοὶ δίδυμοι, ἀνήκοντες εἰς τὸ βασίλειον γένος τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, ἦσαν παῖδες τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ Θεσσαλὸς Αἰθαλίδης ἦτο υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἐπίσης υἱοὶ ἦσαν οἱ Θεσσαλοὶ Εὔρυτος καὶ Ἐχίων· τοῦ θεοῦ Ἄρεως υἱὸς ἦτο ὁ Βοιωτὸς Ἰάλμενος· τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ Ἀργεῖος Ἴδμων· τοῦ Ποσειδῶνος ὁ Ἀργεῖος Ναύπλιος. Ἀλλὰ ἠθέλομεν πληρώσει βιβλίον ὁλόκληρον ἀναγράφοντες ὅλους τοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ἥρωας τῶν χρόνων τούτων, ὅσοι ἐφη-

Βελλερεφόντης καὶ Χίμαιρα
(Νόμισμα Κορίνθου)

(¹) Τὸ μυθικὸν ὄνομα *Ξοῦθος* θεωρεῖται ἐπίθετον τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς δωρικὸς τύπος τοῦ Ξανθός.

(²) Αἱ ἀντιφάσεις αἱ περιστρεφόμεναι περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἕλληνος αἴρονται κατ' οὐσίαν, ὁπόταν, κατὰ τὰ προειρημένα (ἰδ. σημ. 3) ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ μῦθος ὁ περὶ τοῦ *Ἕλληνος* εἶναι σχετικῶς νεώτατος ἀναφερόμενος ἁπλῶς εἰς τὴν καθολίκευσιν τοῦ ὀνόματος Ἕλλην ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ ὅτι ὀνόματά τινα ἐκπροσωποῦντα τὴν *προελληνικὴν* (ἐν τῇ στενωτέρᾳ σημασίᾳ τοῦ ὀνόματος) περίοδον, οἷον Πελασγός, Ἀχαιός, ἦσαν κατ' οὐσίαν ἀρχαιότερα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν βαθμηδὸν ἐξελιχθεῖσαν συνείδησιν τῆς καθολικῆς τοῦ γένους ἑνότητος. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς τοιαύτης συνειδήσεως ἡ ἐκ τῆς ἠθικῆς ἑνώσεως τῶν φυλῶν προελθοῦσα ἐκ τῶν ὑστέρων ἐθνικὴ ἑνότης παρίσταται ὡς προϋπάρχουσα καί τινες κατ' ἰδίαν φυλαὶ παρίστανται ὡς ὕστερον ἐπελθοῦσαι διαιρέσεις τοῦ ἐν ἀρχῇ ὑπάρχοντος ὅλου· ἐνῷ πράγματι τὸ ὅλον τοῦτο παρήχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἐκ τῆς ἠθικῆς ἑνώσεως τῶν προϋπαρχουσῶν φυλῶν παραχθέντος λαοῦ κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφούμενον «Τὰ πρὸς ἡμᾶς πρότερα, τῇ φύσει ὕστερα, καὶ τὰ τῇ φύσει ὕστερα ἡμῖν πρότερα»

(³) Ἀλλ' ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης εἰσὶ καὶ θεοὶ ἐκπροσωποῦντες τὸν *ἀστερισμὸν τῶν Διοσκούρων*, καλούμενοι ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ καὶ Ἄνακες, καὶ ἀγαθοὶ δαίμονες, ἰδίως σωτῆρες νεῶν καὶ θαλασσοπορούντων.

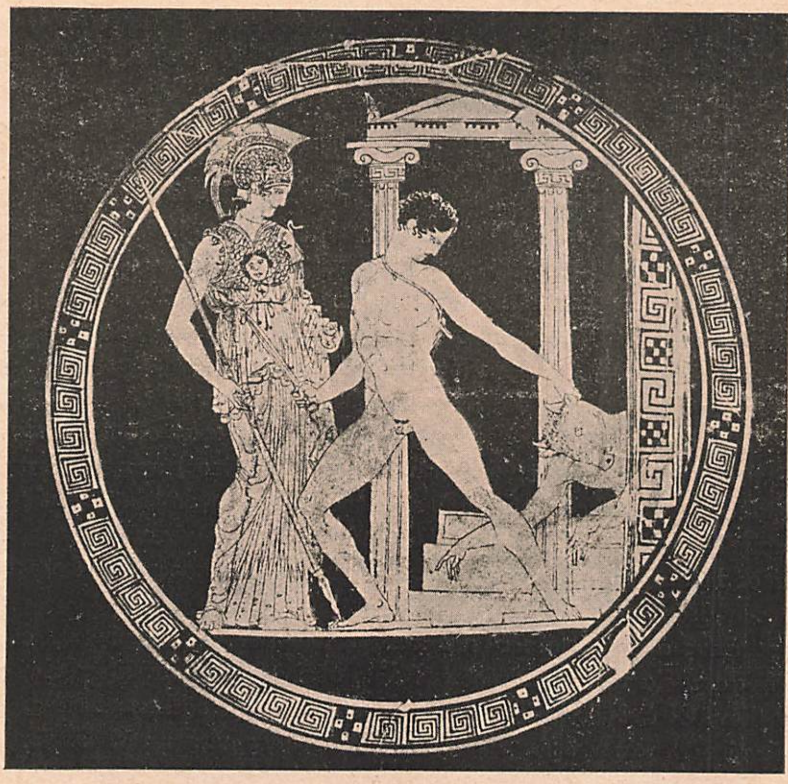
μίζοντο ἐκ θεῶν γεννηθέντες. Ἁπλῶς δέ, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἀναφέρομεν τὰ ἀνωτέρω ὀνόματα, ἵνα καταστήσωμεν δῆλον, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν, ὄχι μόνον τοὺς γενάρχας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὴν γενεὰν τῶν ἀνθρώπων τῆς παναρχαίας ταύτης ἐποχῆς, ἐθεώρουν ὡς ὑπεράνθρωπά τινα ὄντα μᾶλλον, ἢ ὡς συνήθεις ἀνθρώπους, καὶ ὑπελάμβανον ὡς ἡμιθέους, ὅπως καὶ ἐκάλουν. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ἀπέδιδον εἰς αὐτοὺς πράξει

Θησεὺς καὶ Μινώταυρος
(Τοιχογραφία Πομπηΐας)

καὶ κατορθώματα ὑπερβαίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ δύναμιν. Ὁ Βελλερεφόντης λ. χ., ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφημίζετο ὡς υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ἔγγονος τοῦ Αἰολίδου Σισύφου, τοῦ βασιλέως τῆς Κορίνθου, φονεύει τὴν Χίμαιραν. Ἡ Χίμαιρα ἦτο τέρας πυρίπνουν, ἔχον σῶμα τὰ μὲν ἔπροσθεν λέοντος, τὰ δὲ μέσα αἰγός, τὰ δὲ ὄπισθεν δράκοντος. Δὲν κατώρθωσε δὲ τὸ ἔργον ὁ ἥρως εἰμὴ διότι ὁ Ποσειδῶν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν

τὸν Πήγασον, ἵππον καὶ τοῦτον ἐκ θεῶν γεννηθέντα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑψωθεὶς ὁ Βελλεροφόντης ἐναέριος κατετόξευσε τὴν Χίμαιραν. Ὁ Περσεὺς πάλιν, ὅστις ἦτο εἷς τῶν ἐνδοξοτέρων ἡρώων τῆς μυθικῆς ἐποχῆς, ἐπιχειρεῖ νὰ φονεύσῃ τὴν Μέδουσαν. Ἡ Μέδουσα ἦτο ἓν τῶν πολυαρίθμων τερατωδῶν ὄντων, ὧν βρίθει ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐφημίζετο διὰ τὸ κάλλος, ἀλλ' ἔπειτα ἡ Ἀθηνᾶ, λαβοῦσα ἀφορμὴν δυσμενείας

Θησεὺς καὶ Μινώταυρος
(Ἑλληνικὸν ἀγγεῖον Δ' ἑκατονταετηρίδος Μουσ. Μαδρίτης)

κατ' αὐτῆς, μετεμόρφωσε τοὺς ὡραίους πλοκάμους της εἰς τρομεροὺς ὄφεις, τοὺς ὁποίους ὅστις ἔβλεπεν ἀπελιθοῦτο. Ταύτης τῆς Μεδούσης ἀπέκοψεν ὁ Περσεὺς τὴν κεφαλήν, διὰ τῆς βοηθείας τριῶν θεῶν, τοῦ Πλούτωνος, τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Τίς δὲν γνωρίζει τοὺς καταπληκτικοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ ἐνδοξοτάτου τῶν μυθικῶν ἡρώων· ἢ τὰ θαυμάσια κατορθώματα Θησέως, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς· ἢ τὴν ἐξαισίαν ρώμην τοῦ Ἡρακλείδου Θεαγένους, ὅστις, πλὴν τῶν ἄλλων, ἀναδειχθεὶς νικητὴς εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας τῆς Ἑλλάδος, ἔλαβε χιλίους τετρακοσίους στεφάνους· ἢ τὰ ἄλλα πάντα ἀναρίθμητα ἐκεῖνα καὶ πολυύμνητα ἔργα ὅσα διέπραξεν

Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
Ἡμίθεοι . . . . . ;

Δὲν περιέβαλε δὲ ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων μόνους τοὺς ἰθαγενεῖς ἥρωας διὰ τοῦ μανδύοι τούτου τῆς ὑπερανθρώπου φύσεως καὶ ἰδιότητος, ἀλλὰ ἠξίωσε τῶν αὐτῶν τιμῶν

καὶ τοὺς ξένους ὅσους ὑπεδέχθη καὶ ἐπολιτογράφησεν εἰς τὰ μυθεύματα αὐτῆς. Ὁ Κέκροψ, ὅστις ἦλθεν, ὡς λέγεται, ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ διέδωκεν ἐνταῦθα τὰς πρώτας τοῦ πολιτισμοῦ ἀρχάς, ἐφημίζετο διφυής, ὡς ἔχων δηλονότι διπλῆν φύσιν, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἢ θηρίου. Ὁ Κάδμος, ὅστις ὢν υἱὸς Ἀγήνορος, τοῦ βασιλέως τῆς Φοινίκης, ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ ἔκτισε τὰς Θήβας, ἦτο ἔγγονος τοῦ Ποσειδῶνος. Μετὰ δὲ τὴν κτίσιν τῆς πόλεως, καθ' ἣν καὶ ἄλλα διάφορα ἐγένοντο θαύματα, ὁ Ζεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτὸν γυναῖκα τὴν Ἁρμονίαν, θυγατέρα τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης, καὶ ὁ γάμος αὐτῶν ἐτιμήθη διὰ τῆς παρουσίας πάντων τῶν θεῶν. Ὁ Δαναός, ὅστις ἐξ Αἰγύπτου ἦλθεν εἰς Ἄργος, ἐπὶ βασιλέως Γελάνορος, ἀπογόνου τοῦ Ἰνάχου, καὶ παραλαβὼν τὴν βασιλείαν μετωνόμασε Δαναοὺς τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης, εἶχε πεντήκοντα θυγατέρας, τὰς Δαναΐδας· ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Αἴγυπτος εἶχε πεντήκοντα υἱούς. Οἱ πεντήκοντα οὗτοι υἱοὶ τοῦ Αἰγύπτου ἔλαβον παρὰ τὴν θέλησιν τῶν θεῶν συζύγους αὐθημερὸν τὰς πεντήκοντα Δαναΐδας, ἀλλ' αὗται, ἐκ διαταγῆς τοῦ πατρός, ἐφόνευσαν, κατὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου, αὐτούς, πλὴν μιᾶς, τῆς Ὑπερμνήστρας, ἥτις ἐφείσθη τοῦ συζύγου της Λυγκέως· αἱ δὲ λοιπαὶ 49 κατεδικάσθησαν διὰ τὸ κακούργημα τοῦτο νὰ γεμίζωσιν ἐν Ταρτάρῳ δι' ὕδατος πίθον τετρημένον, ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία «εἰς τὸν τῶν Δαναΐδων πίθον ὑδροφορεῖν», λεγομένη ἐπὶ τῶν ματαίως τι πραττόντων. Ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου Πέλοψ ἦλθεν ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ Φρυγίας εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ Ἦλιν, ἐβασίλευσεν αὐτόθι, ἔδωκεν εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ διετέλεσε πατὴρ μὲν τοῦ Ἀτρέως, τοῦ βραδύτερον ἐν Μυκήναις βασιλεύσαντος, πάππος δὲ τοῦ πολυθρυλήτου Ἀτρείδου Ἀγαμέμνονος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ στρατηγήσῃ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον. Ὁ δὲ Πέλοψ οὗτος ἦτο ὄχι μόνον ἔγγονος τοῦ Διὸς καὶ τῆς ὠκεανίδος Πλουτοῦς, ἀλλὰ φονευθείς ποτε ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἶχεν ἀναστηθῆ ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν.

Ἄρα ἅπας ὁ κόσμος οὗτος τῶν παναρχαίων ἑλληνικῶν χρόνων, οἷον ἀνέπλαττεν αὐτὸν ἡ φαντασία τῶν προπατόρων ἡμῶν, οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὸν συνήθη τῶν ἀνθρώπων βίον. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι δὲν εἶναι θνητῶν ἀνθρώπων παῖδες, ἀλλὰ γόνοι ἢ συγγενεῖς τῶν ἀθανάτων θεῶν· δὲν ἔχουσι τὸ σύνηθες μέτρον τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὑπερφυσικήν τινα ρώμην καὶ ἰδιότητα· δὲν πολιτεύονται μόνον πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτοῖς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τερατώδη ἢ θεῖα ὄντα. Και αὐτοὶ δὲ οἱ θεοὶ δὲν ἀπαξιοῦσι πολλάκις νὰ ἀναστρέφωνται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, συμπράττοντες μετὰ τῆς γενεᾶς αὐτῆς ἢ ἀντιπράττοντες εἰς αὐτήν. Τούτου ἕνεκεν, οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐταύτιζον τὰ περὶ τῆς γενεᾶς ταύτης θρυλούμενα μὲ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας· ἐτίμων τοὺς ἥρωας σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς θεούς· ἐπίστευον, τοὐλάχιστον οἱ πολλοί, εἰς τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων, ὅσον ἀπίθανα καὶ ἂν ἦσαν, καθὼς ἐπίστευον εἰς τὰ περὶ τῶν θεῶν πρεσβευόμενα, ὅσον παράλογα καὶ ἂν ἦσαν· ἑνὶ λόγῳ ἐθεώρουν τὰς παραδόσεις ταύτας ὡς ἀνηκούσας ἅμα μὲν εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῶν, ἅμα δὲ εἰς τὴν θρησκείαν. Καὶ τοῦτο εἶναι ἀληθές, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸν κατ' ἰδίαν βίον τῶν ἡρώων, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς κοινὰς ἐπιχειρήσεις ὅσαι λέγονται γενόμεναι ὑπ' αὐτῶν κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Τῶν δὲ κοινῶν τούτων ἐπιχειρήσεων αἱ ὀνομαστότεραι ἦσαν· ὁ πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν, ὁ πόλεμος τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας καὶ ὁ κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμος.

Αἱ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παραδόσεις συνδέονται στενῶς μὲ τὰ περὶ τῶν Αἰολιδῶν μυθεύματα. Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀθάμας ἦτο εἷς τῶν υἱῶν τοῦ Αἰόλου. Ἐβασίλευσε δὲ ὁ Ἀθάμας τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Ὀρχομενοῦ, λαβὼν σύζυγον τὴν θεὰν Νεφέλην, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο τέκνα, τὸν Φρῖξον καὶ τὴν Ἕλλην. Ἀλλὰ μετά τινα χρόνον ἐγκαταλιπὼν τὴν

Νεφέλην, ἔλαβεν ἄλλην σύζυγον, Ἰνώ, τὴν θυγατέρα Κάδμου, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο υἱούς, τὸν Λέαρχον καὶ τὸν Μελικέρτην. Ἡ Ἰνώ, ἥτις ἐμίσει τὸν Φρῖξον ὡς μητρυιά, ἀπεφάσισε νὰ τὸν ἐξολοθρεύσῃ· καὶ πείθει ἐπὶ τούτῳ τὰς γυναῖκας τῆς χώρας ταύτης νὰ ξηράνωσι[1] τὸν σῖτον, ὥστε ἐπῆλθε λιμός. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, ὁ Ἀθάμας ἔστειλεν εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, ἵνα ζητήσῃ συμβουλὴν καὶ βοήθειαν, διὰ δὲ τῶν πονηρῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἰνοῦς, τὸ μαντεῖον ἀπεκρίθη, ὅτι ἡ ἀφορία τῆς χώρας δὲν θέλει παύσει, εἰμὴ ἐὰν θυσιασθῇ ὁ Φρῖξος εἰς τὸν Δία. Ὁ Ἀθάμας, βιαζόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἐκτελέσῃ τὸν χρησμόν, καὶ προσήγαγε τὸν Φρῖξον ὡς θῦμα εἰς τὸν βωμόν. Ἀλλὰ ἡ μήτηρ τούτου Νεφέλη σῴζει αἴφνης αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου καὶ δίδει αὐτῷ, διὰ τοῦ Ἑρμοῦ, κριὸν χρυσόμαλλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναβάντες ὅ τε Φρίξος καὶ ἡ Ἕλλη ἔφυγον φερόμενοι μετέωροι ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Ὁ κριὸς ἐπορεύθη πρὸς τὸν Εὔξεινον Πόντον καὶ τὴν Κολχίδα· ἀλλ' ἐνῷ διήρχετο ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, πίπτει ἡ Ἕλλη ἀπὸ τοῦ κριοῦ εἰς τὸν

Ἀγγεῖα παριστῶντα τοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους

στενὸν τοῦτον πορθμόν, ὅστις ἔκτοτε ὠνομάσθη «Ἕλλης πόντος». Ὁ δὲ κριός, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχε καὶ τοῦ λόγου τὸ δῶρον, ἐνεθάρρυνε τὸν καταπεφοβισμένον Φρῖξον καὶ ἔφερεν αὐτὸν ἐπὶ τέλους εὐτυχῶς εἰς τὴν Κολχίδα. Ταύτης τῆς χώρας ὁ βασιλεὺς

(1) Τὸ ἐν τῷ κειμένῳ «νὰ *ξηράνωσι*» σημαίνει «νὰ φρύξωσι», διότι δὲν πρόκειται ἐν τῷ μύθῳ περὶ *ξηράνσεως* σίτου, ἀλλὰ περὶ φρύξεως τοῦ σπαρησομένου σίτου, τοῦ σπόρου ἢ σπέρματος ἵνα οὕτως ἀγόνου καθισταμένου τοῦ σπέρματος διὰ τῆς φρύξεως καὶ μὴ ἀναδιδούσης τῆς γῆς καρπὸν ἐπέλθῃ λιμός. Τοῦτο τοὐλάχιστον λέγουσιν οἱ μῦθοι. Ἴδε Μενεκράτους Τυρίου ἀπόσπ. (C. Müller Fragmenta historicorum graecorum I. 2 σ. 344 ἀποσπ. 6) «.... ἥτις (Ἰνὼ) ἐπιβουλεύσασα τοῖς τῆς Νεφέλης παισί, παρέπεισε τὰς τῶν ἐγχωρίων γυναῖκας φρύγειν τὰ σπέρματα. Ἡ γῆ δὲ πεφρυγμένον τὸν σπόρον δεχομένη καρποὺς ἐτησίους οὐκ. ἀνεδίδου...» Ἴδ. καὶ σχολ. Ὁμήρου Ἰλιάδ. Η. 86 «... ἡ Ἰνὼ ἐπεβούλευσε τοῖς Νεφέλης παισίν, εὑροῦσα δέ τινα μηχανὴν ἔφρυγε τὰ σπέρματα. Καὶ δὴ πολλῆς οὔσης ἀκαρπίας ἐν τῇ χώρᾳ, ἔπεμπεν ὁ Ἀθάμας εἰς *Πυθὼ* θεοπρόπους.»

Αἰήτης, ὁ υἱὸς τοῦ Ἡλίου, ὑπεδέχθη αὐτὸν φιλοφρόνως καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα του Χαλκιόπην. Ὁ δὲ Φρῖξος ἔθυσε τὸν κριὸν εἰς τὸν Φύξιον Δία καὶ ἀνήρτησε τὸ χρυσοῦν δέρας, ἤτοι δέρμα, εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄρεως ἄλσος.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεύς, οἱ δίδυμοι τοῦ Ποσειδῶνος υἱοὶ ἀπὸ Τυροῦς, τῆς θυγατρὸς τοῦ Αἰολίδου Σαλμωνέως, ἦλθον εἰς ἔριν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς βασιλείας τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ. Κατὰ τὴν φιλονεικίαν ταύτην ὑπερίσχυσεν ὁ Πελίας, ὁ δὲ Νηλεὺς ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἵδρυσε τὸ βασίλειον τῆς Πύλου, γεννήσας δώδεκα υἱούς, ὧν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν ὁ Νέστωρ, τὸν ὁποῖον θέλομεν πολλάκις ἀναφέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ τῶν μυθικῶν χρόνων. Ὁ Πελίας λοιπὸν ἐβασίλευεν ἐν ἀνέσει καὶ εὐτυχίᾳ εἰς Ἰωλκόν, ὅτε, ἐρωτήσας τὸ μαντεῖον ἂν ἀσφαλῶς κατέχει τὴν βασιλείαν ἔλαβε χρησμόν, δηλαδὴ ἀπάντησιν τοῦ μαντείου, λέγοντα νὰ προσέχῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὅστις ἤθελεν ἐμφανισθῇ ἐνώπιόν του μονοσάνδαλος. Θύων δέ ποτε εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ Ποσειδῶνα εἶδε τὸν Ἰάσονα προσερχόμενον μονοσάνδαλον, διότι εἶχεν ἀπολέσει τὸ ἕτερον σάνδαλον, ἐνῷ διέβαινε τὸν πλημμυρήσαντα ποταμὸν Ἄναυρον. Ὁ Πελίας ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ ἐχθρὸς ὃν ὑπέδειξεν ὁ χρησμός, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Ἰάσων ἦτο υἱὸς Αἴσονος καὶ ἔγγονος τοῦ Αἰολίδου ὡσαύτως Κρηθέως. Ὅθεν, ἵνα ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον, ἐπέβαλεν αὐτῷ τὸ φοβερὸν ἔργον νὰ κομίσῃ εἰς Ἰωλκὸν τὸ χρυσοῦν δέρας, ἤτοι τὸ δέρμα τοῦ κριοῦ, ὅστις μετέφερε τὸν Φρῖξον εἰς Κολχίδα, καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Φρῖξος ἀφιέρωσεν αὐτόθι εἰς τὸν Ἄρην. Ὁ Ἰάσων, ἐνθαρρυνθεὶς ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ, ἀνέλαβε προθύμως τὸν ἀγῶνα, καὶ προσεκάλεσε συναρωγοὺς καὶ συναντιλήπτορας τοῦ ἔργου τοὺς ἐπισημοτάτους ἥρωας τῆς Ἑλλάδος. Ἔδραμον δὲ πεντήκοντα, οἱ ὀνομαστότατοι, ἐν οἷς ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς, ὁ Τελαμὼν καὶ ὁ Πηλεύς, ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, ὁ Ἴδας καὶ ὁ Λυγκεύς, Ζήτης καὶ Κάλαϊς, οἱ πτερωτοὶ υἱοὶ τοῦ Βορέου, ὁ Μελέαγρος, ὁ Ἀμφιάραος, ὁ Λαέρτης καὶ ὁ Περικλύμενος. Ἄργος, ὁ υἱὸς τοῦ Φρίξου, κατεσκεύασε, κατὰ συμβουλὴν τῆς Ἀθηνᾶς, τὸ πλοῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλον νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς Κολχίδα οἱ ἥρωες. Τὸ πλοῖον τοῦτο ὠνομάσθη Ἀργώ, (¹) καὶ εἰς τὴν πρῷραν αὐτοῦ ἐνηρμόσθη ξύλον τῆς ἐν Δωδώνῃ φηγοῦ, ἤτοι δρυός, τὸ ὁποῖον εἶχε τὸ χάρισμα τοῦ λαλεῖν καὶ χρησμοδοτεῖν. Καὶ κυβερνήτης μὲν τῆς Ἀργοῦς ἦτο ὁ Τίφυς. Ἴδμων δὲ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὁ Μόψος, συνώδευσαν τοὺς Ἀργοναύτας ὡς μάντεις· συναπέπλευσε δὲ καὶ ὁ Ὀρφεύς, ἵνα διὰ τῆς λύρας αὐτοῦ παραμυθῇ τὰς θλίψεις αὐτῶν καὶ διαλύῃ τὰς ἔριδας.

Κατ' ἀρχὰς οἱ Ἀργοναῦται προσῆλθον εἰς Λῆμνον, ἐκεῖθεν εἰσῆλθον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, εἰς τὴν Προποντίδα, καὶ προσεπέλασαν εἰς Βιθυνίαν, ὅπου κατῴκει ὁ τυφλὸς μάντις Φινεύς. Ὁ Ποσειδῶν εἶχε τιμωρήσει αὐτὸν διὰ τῆς τυφλώσεως, διότι οὗτος κατέδειξεν εἰς τὸν Φρῖξον τὴν πρὸς τὴν Κολχίδα ἄγουσαν ὁδόν. Εἶχε δὲ ἀφήσει αὐτὸν νὰ ἐκλέξῃ τὸν θάνατον ἢ τὴν τύφλωσιν, ὁ δὲ προετίμησε τὸ δεύτερον. Πρὸς τούτοις ἐβασάνιζον αὐτὸν καὶ αἱ Ἅρπυιαι, (²) πτερωτὰ τέρατα, τὰ ὁποῖα ὁσάκις παρετίθετο ἡ τράπεζα αὐτοῦ κατήρχοντο ἀπὸ τῶν νεφῶν, ἥρπαζον τὴν τροφὴν ἀπὸ τῶν χειλέων του καὶ μετέδιδον αὐτῇ τοιαύτην δυσοσμίαν, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ τοιαῦτα πάσχων ἤξευρεν, ὡς ἐκ τῆς μαντικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ὅτι ἔρχονται οἱ Ἀργο-

(¹) Ὠνομάσθη οὕτω τὸ πλοῖον, κατὰ τὴν μυθικὴν παράδοσιν, ἀπὸ τοῦ ναυπηγήσαντος αὐτὸ *Ἄργου*, υἱοῦ τοῦ Φρίξου. Τὸ ὄνομα φαίνεται ὅτι σημαίνει *λευκὸν* ἢ *ταχὺ* (*ἀργὸς παρ'* Ὁμήρῳ ἔχει ἀμφοτέρας τὰς σημασίας)

(²) Αἱ *Ἅρπυιαι* (=ἁρπάζουσαι) παριστάνουσιν, ὡς φαίνεται, ἀλληγορικῶς τὰς θυέλλας τὰς ἁρπαζούσας τὰς ναῦς τῶν θαλασσοπορούντων καὶ καταστρεφούσας τὰ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν.

ΠΡΟΡΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΜΙΔΟΣ ΤΩι ΥΙΩι ΑΥΤΗΣ ΠΡΟΜΗΘΕΙ

Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ κόσμου, ὅπου αἱ τοῦ Ὠκεανοῦ πηγαὶ καὶ ὅπου ἀδιαλείπτως ἀντηχεῖ ὁ κρότος τῆς σφύρας τῶν Κυκλώπων, προσέρχεται εἰς τὴν μητέρα αὐτοῦ ὁ μεγάθυμος Τιτάν, ζητῶν μετὰ δέους νὰ μάθῃ τὴν εἱμαρμένην ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ κόσμου.

(Τοιχογραφία Γκριλπάρτσερ Σιναίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

ναῦται, καὶ ἐχαιρέτισεν αὐτοὺς ὡς λυτρωτάς. Τφόντι, παρατεθείσης τῆς τραπέζης, ἐπλησίασαν κατὰ τὸ σύνηθες αἱ Ἅρπυιαι, ἀλλ' ὁ Ζήτης καὶ ὁ Κάλαϊς, οἱ πτερωτοὶ υἱοὶ τοῦ Βορέου, ἀπέκρουσαν αὐτὰς καὶ κατεδίωξαν, μέχρις οὗ ἐμφανισθεὶς ὁ Ἑρμῆς προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ παύσωσι τῆς καταδιώξεως, διότι αἱ Ἅρπυιαι δὲν θέλουσι πλέον ἐνοχλήσει τὸν Φινέα, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπανέλθει εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ ἄντρον ὅπου ἐγεννήθησαν.

Ὁ Φινεύς, εὐγνωμονῶν διὰ τοῦτο πρὸς τοὺς Ἀργοναύτας, ἐδίδαξεν εἰς αὐτοὺς τὸν ἀσφαλέστερον τρόπον τοῦ νὰ φθάσωσιν εἰς Κολχίδα, καὶ ἰδίως τί ὀφείλουσι νὰ πράξωσιν ἵνα διέλθωσι διὰ τῶν φοβερῶν πετρῶν, τῶν ὀνομαζομένων Συμπληγάδων. Ἦσαν δὲ αἱ Συμπληγάδες δύο πέτραι, αἵτινες ἀλληλοδιαδόχως ἤνοιγον καὶ ἔκλειον, ἀλλὰ μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ σφοδρᾶς συρράξεως, ὥστε καὶ εἰς πτηνὸν ἦτο δύσκολον, ἐν τῷ ἀκαριαίῳ τούτῳ διαστήματι, νὰ διέλθῃ διὰ μέσου αὐτῶν. Ὅτε λοιπὸν ἡ Ἀργὼ ἔφθασεν εἰς τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο μέρος, εἷς τῶν Ἀργοναυτῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος Εὔφημος, ἀπέλυσε περιστερὰν ἥτις διεπέρασεν ἀβλαβής, ἀπολέσασα μόνον ὀλίγα πτερὰ τῆς οὐρᾶς αὐτῆς. Τοῦτο ἦτο, κατὰ τὴν πρόρρησιν τοῦ Φινέως, τὸ σημεῖον ὅτι καὶ οἱ Ἀργοναῦται ἠδύναντο νὰ ἐπιχειρήσωσι θαρρούντως τὸν διάπλουν. Ὅθεν, κωπηλατήσαντες πάσῃ δυνάμει, διεπέρασαν τφόντι εὐτυχῶς· αἱ πέτραι ὁρμήσασαι πρὸς σύρραξιν ἀνεχαιτίσθησαν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν βραχιόνων τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ δὲν συνέτριψαν εἰμὴ τὸ ἄνω μέρος τῶν κοσμημάτων τῆς πρύμνης τοῦ πλοίου αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ εἶχεν ἀποφασισθῆ ὑπὸ τῶν θεῶν, ὅτι ἅμα ἓν μόνον πλοῖον δυνηθῇ νὰ διαπεράσῃ ἀσφαλῶς, ὁ διάπλους ἔμελλε νὰ ἀποβῇ εἰς πάντας ἀσφαλὴς καὶ εὔκολος, αἱ πέτραι ἔκτοτε ἔμειναν διὰ παντὸς κεχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀκίνητοι.

Ἡ Ἀργὼ ἐπὶ νομίσματος τῆς Μαγνησίας.

Τελευταῖον οἱ Ἀργοναῦται εἰσέπλευσαν εἰς τὸν Φᾶσιν ποταμὸν τῆς Κολχικῆς γῆς καὶ καθωρμίσθησαν εἰς τὴν Αἶαν, τὴν μητρόπολιν τῶν Κόλχων. Παραπλέοντες παρὰ τὸ ὄρος τοῦ Καυκάσου εἶδον τὸν ἀετὸν ὅστις κατέτρωγε τὸ ἧπαρ τοῦ Προμηθέως καὶ ἤκουσαν μάλιστα οἰμώζοντα τὸν ταλαίπωρον τιτᾶνα. Ἀλλ' ὅτε ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Αἰήτου νὰ παραχωρήσῃ τὸ χρυσοῦν δέρας εἰς αὐτούς, ἥρωας ὄντας θείας γενεᾶς, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐλθόντας ἐκ προσταγῆς τῶν θεῶν, ὁ βασιλεὺς ὀργισθεὶς ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν, ἐκτὸς ἐὰν ἐκπληρώσωσιν ὅρους τινάς, οἵτινες ἐφαίνοντο ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ὁ Ἥφαιστος εἶχε δώσει εἰς τὸν Αἰήτην δύο ταύρους, ἀγρίους, χαλκόποδας, πυρίπνους. Ὁ δὲ Ἰάσων, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν περιφανῆ αὐτοῦ καταγωγὴν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐμένειαν τῶν θεῶν, ὤφειλε νὰ ζεύξῃ τούτους τοὺς ταύρους εἰς ἄροτρον καὶ νὰ καλλιεργήσῃ δι' αὐτῶν μέγα γῆς τμῆμα. Ἐπικίνδυνον ἦτο τὸ ἐπιχείρημα, ἀλλ' ἕκαστος τῶν ἡρώων ἐφάνη πρόθυμος νὰ τὸ ἀναλάβῃ· ὁ δὲ σοφὸς Ἴδμων προέτρεψεν ἰδίως εἰς τοῦτο τὸν Ἰάσονα, ὅστις, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν θεῶν Ἥρας καὶ Ἀφροδίτης καὶ τῆς συμπράξεως τῆς Μηδείας, τῆς θυγατρὸς τοῦ Αἰήτου, ἥτις ἠγάπησε σφοδρότατα τὸν νέον, ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους, ὄχι μόνον νὰ δαμάσῃ τοὺς ταύρους, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας δυστροπίας τοῦ Αἰήτου νὰ ὑπερνικήσῃ· ὥστε οἱ Ἀργοναῦται παρέλαβον τὸ χρυσοῦν δέρας καὶ ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν, συμπαραλαβόντες καὶ τὴν Μήδειαν, ἥτις ἠκολούθησεν οἰκειοθελῶς αὐτοὺς καὶ κατέστη ἔπειτα διαβόητος ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν πονηρίαν αὐτῆς καὶ τὴν μαγικὴν τέχνην. Ἀλλ' οἱ Ἀργοναῦται ἐπέπρωτο κατὰ τὴν ἐπάνοδον νὰ πάθωσι μυρίας ὅσας δυσκολίας καὶ νὰ διέλθωσιν ἀκαταμέτρητον διάστημα θαλάσσης καὶ ποταμῶν. Κατ' ἀρχὰς ἀνῆλθον τὸν Φᾶσιν, ὅστις ἐκρέει εἰς τὸν περικλύζοντα τὴν γῆν Ὠκεανόν· ἔπειτα ἔπλευσαν ἐπὶ τοῦ Ὠκεανοῦ μέχρι τῆς ἑνώσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Νείλου· ἔπειτα κατῆλθον ἐπὶ

τοῦ Νείλου εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐντεῦθεν ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν τὴν Ἀργώ, διὰ χώρας μακρᾶς, μέχρις οὗ, διὰ τῆς βοηθείας τοῦ θεοῦ Τρίτωνος, ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, ὅπου ὅμως ἐπλανήθησαν ἔτι πολὺ καὶ ὑπέστησαν ἀπείρους κινδύνους πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἰωλκόν ([1]).

Τοιοῦτος ἐθρυλεῖτο ὁ πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν. Ὁ πλοῦς οὗτος, καθὼς ὅλα ἐν

Ὁ Φινεὺς ἱκετεύων τοὺς Θεούς, (Ἀγγεῖον Βρεττανικοῦ Μουσείου)

γένει τὰ μυθεύματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἱστορεῖτο καὶ κατ' ἄλλους ποικίλους τρόπους· ἀλλ' ἅπαντες ἦσαν ἐπίσης μυθικοί, ἐπίσης ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς μεταγενεστέρας ἀκριβεῖς γεωγραφικὰς γνώσεις. Καὶ ὅμως οἱ πλειότεροι τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευον εἰς τὰς παραδόσεις ταύτας καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς μεταγενεστέρους ἱστορικοὺς χρόνους, διότι αὗται ἐξύμνουν τὰ κατορθώματα τῶν ἡρωϊκῶν ἐκείνων καὶ ὑπερανθρώπων γενεῶν, τὰς ὁποίας οἱ προπάτορες ἡμῶν συνήθισαν ἅμα μὲν νὰ θεωρῶσιν ὡς προγόνους, ἅμα δὲ νὰ τιμῶσι σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν.

---

[1] Ἡ διὰ τῆς Λιβύης ἐπιστροφὴ τῆς Ἀργοῦς ἐγένετο διὰ τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου μέχρι τῆς λίμνης Τριτωνίδος (τῆς Λιβύης) ἐξ ἧς ἔπλευσεν εἰς τὴν Μεσόγειον. Τρεῖς ὑπάρχουσι παραδόσεις περὶ τῆς ὁδοῦ, ἣν ἠκολούθησεν ἡ Ἀργὼ κατὰ τὴν εἰς Ἰωλκὸν ἐπάνοδον. Κατὰ τὴν πρώτην τούτων, ἡ ἐπάνοδος ἐγένετο διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, δι' ἧς καὶ ὁ πλοῦς. Κατὰ τὴν δευτέραν ἠκολούθησε τὴν ἄνω ἀναφερομένην ὁδόν. Κατὰ τὴν τρίτην ἡ *Ἀργὼ* ἀπὸ τοῦ Πόντου (τοῦ Εὐξείνου Πόντου) εἰσῆλθεν εἰς τὸν Τάναϊν ποταμὸν (τὸν νῦν Δὼν τῆς Ρωσίας) καὶ ἐκ τούτου δυτικῶς ἔπλευσεν εἰς τὸν Ὠκεανὸν καὶ ἐκ τούτου διὰ τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν ἤτοι τοῦ Ἡρακλείου πορθμοῦ (τοῦ νῦν πορθμοῦ Γιβλαρτάρ) εἰς τὴν Μεσόγειον. Αἱ διάφοροι αὗται παραδόσεις ἀποβλέπουσιν ἁπλῶς εἰς τὸ προσδοῦναι τῇ πρώτῃ μυθικῇ Ἑλληνικῇ μεγάλῃ ὑπερποντίῳ στρατείᾳ χαρακτῆρα γενικοῦ περὶ τὴν γῆν περίπλου κατὰ τὸν ἑκάστοτε εὐρυνόμενον ὁρίζοντα τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων θαλασσοπόρων.

῞Αρπυια (Μουσεῖον Τροκαντερὸ Παρίσιοι)

Οὐδὲν ἧττον ὀνομαστὸς ὑπῆρξεν ὁ λεγόμενος πόλεμος τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας. Ὁ Λάϊος ἦτο ἀπόγονος τοῦ Κάδμου καὶ βασιλεὺς τῶν Θηβῶν. Χρησμὸς δὲ εἶχε προφητεύσει, ὅτι, ἐὰν ἀποκτήσῃ υἱόν, θέλει φονευθῇ ὑπ' αὐτοῦ.῞Οθεν ἅμα ἡ σύζυγος αὐτοῦ 'Ιοκάστη ἔτεκεν υἱόν, ὁ Λάϊος, τρυπήσας τὸ βρέφος εἰς τὰ σφυρά, παρέδωκεν αὐτὸ εἰς τὸν ποιμένα διὰ νὰ ἐκθέσῃ εἰς τὸ ὄρος τὸν Κιθαιρῶνα. 'Ενταῦθα εὗρε τὸ βρέφος κατὰ τύχην ποιμήν τις τοῦ βασιλέως τῆς Κορίνθου Πολύβου, καὶ ἔφερεν αὐτὸ πρὸς τὸν κύριόν του, ὅστις ὠνόμασε τὸν παῖδα Οἰδίποδα, ἀπὸ τῶν ἐξωγκωμένων αὐτοῦ ποδῶν, καὶ ἀνέθρεψεν αὐτὸν ὡς ἴδιον τέκνον.'Αλλ' ὁ Οἰδίπους ἡλικιωθεὶς ἤκουεν ἑαυτὸν ἐμπαιζόμενον ἕνεκα τῆς ἀγνώστου αὐτοῦ καταγωγῆς· ὅθεν ἀπῆλθεν εἰς Δελφούς, ἵνα ἐρωτήσῃ τὸν θεὸν περὶ τοῦ γνησίου πατρός. 'Απάντησιν δ' ἔλαβε νὰ μὴ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του· διότι ἐὰν ἐπανέλθῃ πέπρωται νὰ φονεύσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν μητέρα.'Επειδὴ λοιπὸν ἄλλην πατρίδα δὲν ἐγνώριζεν ἢ τὴν Κόρινθον, ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ μακρὰν τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ἀναχωρήσας ἐκ Δελφῶν ἐπορεύθη πρὸς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Φωκίδα. 'Αλλ' ἐπὶ ταύτης βαδίζων τῆς ὁδοῦ ἀπήντησεν ἐφ' ἁμάξης τὸν βασιλέα Λάϊον, καὶ ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ἀκολούθους αὐτοῦ φονεύει τὸν Λάϊον, μὴ εἰδὼς ὅτι ἦτο πατὴρ αὐτοῦ.

Οὕτω δὲ ἀποθανόντος τοῦ Λαΐου, ἐβασίλευε τῶν Θηβῶν ὁ ἀδελφὸς τῆς 'Ιοκάστης Κρέων. Οἱ θεοὶ ἦσαν τότε ὠργισμένοι κατὰ τῆς χώρας ταύτης, καὶ ἐβασάνιζον αὐτὴν διὰ φοβεροῦ τέρατος, τὸ ὁποῖον εἶχε πρόσωπον μὲν γυναικός, στῆθος δὲ καὶ πόδας καὶ οὐρὰν λέοντος, πτέρυγας δὲ ὀρνέου· καὶ ἐκαλεῖτο Σφίγξ. Εἶχε δὲ σταλῆ ὑπὸ τῆς ῞Ηρας καὶ κατῴκει εἰς τὸ παρακείμενον Φίκειον ὄρος. Αἱ Μοῦσαι, αἵτινες ἦσαν θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ ἔφοροι πάσης τέχνης καὶ παιδείας, εἶχον διδάξει εἰς τὴν Σφίγγα τὸ ἀκόλουθον αἴνιγμα· «ποῖον ζῷον εἶναι τὸ μὲν πρωῒ τετράπουν· τὴν δὲ μεσημβρίαν δίπουν· τὸ δὲ ἑσπέρας τρίπουν». Ἡ δὲ Σφὶγξ προέτεινε τὴν λύσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς Θηβαίους· καὶ ὁσάκις δὲν ἐλύετο ὀρθῶς, ἥρπαζεν ἕνα τῶν Θηβαίων καὶ κατέτρωγεν αὐτόν. 'Επειδὴ δὲ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ εὕρῃ τὸ μυστήριον, καὶ τὸ θηρίον ἐξηκολούθει νὰ καταπίνῃ τοὺς Θηβαίους, ὁ Κρέων ἠναγκάσθη νὰ προκηρύξῃ, ὅτι ὅστις λύσῃ τὸ αἴνιγμα θέλει λάβει γέρας τήν τε βασιλείαν καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ 'Ιοκάστην. Τότε προσελθὼν ὁ Οἰδίπους εἶπεν ὅτι τὸ αἰνιττόμενον ζῷον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐν τῷ ἅμα, ἡ μὲν Σφὶγξ ἔρριψεν ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἀπέθανεν, ὁ δὲ Οἰδίπους ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῶν Θηβῶν καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν 'Ιοκάστην, μὴ εἰδὼς ὅτι ἦτο ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

Αἱ τραγικαὶ αὗται περιπέτειαι ἔμελλον νὰ ἐπιφέρωσι καὶ ἄλλας ποικίλας συμφοράς. Οἱ θεοὶ κατέστησαν μετ' ὀλίγον γνωστὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν περὶ τοῦ Οἰδί-

ποδος ἀλήθειαν· καὶ ἡ μὲν Ἰοκάστη ἐκρεμάσθη, ὁ δὲ Οἰδίπους ὀργισθείς ποτε κατὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν, τοῦ Ἐτεοκλέους καὶ τοῦ Πολυνείκους, κατηράσθη αὐτοὺς καὶ προεῖπεν, ὅτι θέλει ἐκραγῆ μεταξὺ αὐτῶν πόλεμος φονικὸς καὶ ἄσπονδος. Τῷόντι, ἀποθανόντος τοῦ Οἰδίποδος, οἱ δύο παῖδες ἐφιλονίκησαν περὶ τῆς διαδοχῆς, καὶ ὁ Πολυνείκης, ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν βασιλέα τοῦ Ἄργους Ἄδραστον, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βασιλείας, ὥστε ἐπῆλθε μέγας κατὰ τῶν Θηβῶν πόλεμος. Οἱ κυριώτατοι ἀρχηγοί, καὶ οἱ κατὰ τῆς πόλεως ταύτης στρατεύσαντες, ἦσαν ἑπτά, οἱ ἑξῆς· ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους Ἄδραστος· ὁ ἔχων παρὰ τῶν θεῶν τὸ χάρισμα τῆς μαντικῆς Ἀμφιάραος· ὁ Καπανεύς, ὁ Ἱππομέδων, ὁ Τυδεύς, ὁ Παρθενοπαῖος καὶ ὁ Πολυνείκης. Προελθόντος δὲ τοῦ στρατοῦ μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ, ἐτελέσθη θυσία καὶ ἑστίασις, ὁ δὲ Τυδεὺς ἀπεστάλη εἰς Θήβας, ἵνα ἀπαιτήσῃ τὴν παραδοχὴν τοῦ Πολυνείκους ὡς βασιλέως. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη ἀπερρίφθη, ἀλλὰ τότε ὁ Τυδεύς, ἐπειδὴ εὗρεν ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῶν Καδμείων συνευωχοῦντας παρὰ τῷ Ἐτεοκλεῖ, προεκάλεσεν αὐτοὺς ὅλους εἰς ἀγῶνα πάλης καὶ πυγμῆς, καὶ ἐνίκησεν ὅλους, χάρις εἰς τὴν ἰσχυρὰν βοήθειαν ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ἡ Ἀθηνᾶ. Οἱ Καδμεῖοι, ὀργισθέντες διὰ τὴν ἧτταν ταύτην, παρεσκεύασαν κατ' αὐτοῦ, ἐπανερχομένου εἰς τὸν στρατόν, ἐνέδραν ἀνδρῶν πεντήκοντα· καὶ τούτους κατέβαλεν ὁ Τυδεύς, ὅστις ἦτο μὲν μικρὸς τὸ σῶμα, ἀλλὰ μαχητὴς φοβερός.

Ἡ Μήδεια πρὸ τῆς σφαγῆς τῶν τέκνων της
(Τοιχογραφία ἐν Πομπηΐᾳ)

Μετ' ὀλίγον οἱ Καδμεῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν συμμάχων αὐτῶν, τῶν Φωκέων καὶ τῶν Φλεγυῶν, ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων πολεμίων καὶ συνεκρότησαν πρὸς αὐτούς, πλησίον τοῦ Ἰσμηνίου λόφου, μάχην, καθ' ἣν ἡττήθησαν ὁλοσχερῶς· ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς τετειχισμένης πόλεως. Ὁ δὲ μάντις Τειρεσίας ἐδήλωσε τότε εἰς αὐτούς, ὅτι, ἐὰν ὁ Μενοικεύς, ὁ Κρέοντος, αὐθορμήτως θυσιάσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸν Ἄρην, θέλουσι βεβαίως νικήσει· καὶ ὁ εὐγενὴς νεανίας, ἅμα ἔμαθεν ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος, ἐλθὼν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἐθανάτωσεν ἑαυτόν. Ὅθεν ἐπεχείρησαν μὲν οἱ μετὰ τοῦ Ἀδράστου ἥρωες ἰσχυρὰν κατὰ τῆς πόλεως ἔφοδον ἀναλαβόντες ἕκαστος τὴν ἐκπόρθησιν τῆς μιᾶς τῶν πυλῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Μενοικέως οἱ θεοὶ ἐπροστάτευον τοὺς Θηβαίους. Ὁ Παρθενοπαῖος

φονεύεται διὰ βολῆς λίθου ὑπὸ τοῦ Περικλυμένου, ὁ δὲ καταφρονητὴς τῶν θεῶν Καπανεὺς κατακεραυνοῦται ὑπὸ τοῦ Διός. Τότε ὑποχωροῦσιν οἱ καταπεπληγμένοι Ἀργεῖοι, ὁ δὲ Ἐτεοκλῆς προτείνει νὰ κριθῇ ὁ ἀγών, διὰ μονομαχίας αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀδελφόν. Δέχεται τοῦτο ὁ Πολυνείκης· συναινεῖ ὁ Ἄδραστος· μονομαχοῦσι δὲ ὡς μαινόμενοι οἱ δύο ἀδελφοὶ καὶ πίπτουσιν ἀμφότεροι· διὸ ἐθεωρήθη ἄκριτος ὁ ἀγὼν καὶ ἐπανελήφθη ὁ μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν πόλεμος. Ἡ μάχη ἀπέβη αἱματηρά· ὁ Θηβαῖος Μελάνιππος φονεύει τὸν Τυδέα· ὁ δὲ Ἀμφιάραος τὸν Μελάνιππον· ἀλλὰ μὴ δυνάμενος ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν τροπὴν τοῦ στρατοῦ φεύγει μετὰ τῶν λοιπῶν διωκόμενος κατὰ πόδας ὑπὸ τοῦ Περικλυμένου, ὅστις ἦτο ἕτοιμος νὰ διατρυπήσῃ αὐτὸν διὰ τοῦ ἀκοντίου, ὅτε ἡ εὔνοια τοῦ Διὸς ἔσωσε τὸν Ἀμφιάραον ἀπὸ τοῦ τοιούτου ὀνείδους, διότι ἠνεῴχθη ἡ γῆ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ κατέπιεν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἵππους, καὶ τὸ ἅρμα αὐτοῦ. Ὁ τόπος ὅπου συνέβη τὸ θαῦμα τοῦτο ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Θηβαίων καὶ βραδύτερον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ τὴν ἱερότητα αὐτοῦ ἐμαρτύρει, ὅτι ζῷον δὲν ἤγγιζε ποτὲ τὸν ἐκεῖ φυόμενον χόρτον. Ὁ δὲ Ἀμφιάραος ἀνεδείχθη ἀθάνατος ὑπὸ τοῦ Διός· ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς εἰς Ἄργος, εἰς Θήβας καὶ εἰς Ὠρωπόν, καὶ τὸ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πόλιν μαντεῖον αὐτοῦ ἐξηκολούθει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας δίδον ἀποκρίσεις εἰς τοὺς εὐλαβῶς εἰς αὐτὸ προσερχομένους προσκυνητάς.

Οἰδίπους καὶ Σφίγξ
(Ἀθηναϊκὸν ἀγγεῖον τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ἐκ τῆς συλλογῆς Ἅμιλτων)

Ὁ Ἄδραστος, στερηθεὶς οὕτως ἁπάντων τῶν συναγωνιστῶν, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ αὐτός, οὐδ' ἐσώθη εἰμὴ διὰ τῆς θαυμαστῆς ταχύτητος τοῦ ἵππου αὐτοῦ Ἀρείονος,

ὃς ἐκ θεόφιν γένος ἦεν,

δηλαδὴ ἦτο γόνος θεῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Ποσειδῶνος. Ἀλλὰ τὴν ἧτταν ταύτην τῶν ἑπτὰ ἡγεμόνων ἐξεδίκησαν λαμπρότατα οἱ υἱοὶ αὐτῶν, οἱ καλούμενοι Ἐπίγονοι· Αἰγιαλεὺς ὁ Ἀδράστου, Θέρσανδρος ὁ Πολυνείκους, Ἀλκμαίων καὶ Ἀμφίλοχος οἱ Ἀμφιαράου, Διομήδης ὁ Τυδέως, Σθένελος ὁ Καπανέως, Πρόμαχος ὁ Παρθενοπαίου, καὶ Εὐρύαλος ὁ Μηκιστέως, ὧν ἐπιφανέστατος ἀνεδείχθη Ἀλκμαίων ὁ Ἀμφιαράου. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἀρκάδες ἐβοήθησαν τοὺς Ἐπιγόνους.

πειθόμενοι τεράεσσι (εἰς τὰ τέρατα, τὰ σημεῖα) θεῶν καὶ Ζηνὸς ἀρωγῇ.

Συγκροτηθείσης δὲ μάχης, ἡττῶνται οἱ Θηβαῖοι· καὶ ἐπειδή, συμβουλευθέντες τὸν Τειρεσίαν, ἔμαθον ὅτι οἱ θεοὶ συνετάχθησαν μετὰ τῶν πολεμίων καὶ ὅτι οὐδεμία ὑπελείπετο ἐλπὶς ἐπιτυχοῦς ἀντιστάσεως, παραδίδουσι τὴν πόλιν καὶ φεύγουσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων, ὑπὸ Λαοδάμαντα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἐτεοκλέους, πρὸς τοὺς Ἰλλυρίους· οἱ δ' Ἐπίγονοι, εἰσελθόντες εἰς Θήβας, ἀναγορεύουσι βασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνείκους, Θέρσανδρον.

Ἀλλ' ἡ μᾶλλον πολυθρύλητος τῶν μεγάλων τούτων ἐπιχειρήσεων τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἦτο ὁ κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμος, τὸν ὁποῖον ὕμνησεν ὁ ἀρχαιότατος καὶ ἐνδοξό-

τατος τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, ὁ Ὅμηρος. Περὶ τοῦ πολέμου τούτου ἕκαστος σχεδὸν τῶν ἱστορικῶν συνέταξεν ἰδίαν ἀφήγησιν. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς, ἀντὶ νὰ αὐξήσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνακεφαλαιώσεων, ἐνομίσαμεν προτιμότερον νὰ ἀκολουθήσωμεν κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ἐπιτομὴν τὴν γενομένην ὑπὸ Μὰξ τοῦ Δουγκέρου, ἑνὸς τῶν νεωτέρων καὶ καλλιτέρων Γερμανῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, διότι ἡ ἐπιτομὴ αὕτη παρίστησιν ἐν μικρῷ πιστότερον καὶ ὅσον ἐνδέχεται πληρέστερον πάσης ἄλλης τὴν μεγάλην τοῦ ποιητοῦ εἰκόνα. Ἡ ἀρκτικοδυτικωτέρα γωνία τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Λεκτοῦ καὶ τοῦ Ἀδραμυττηνοῦ κόλπου πρὸς μεσημβρίαν, κατῳκεῖτο ὑπὸ τῶν Τρώων καὶ τῶν Δαρδάνων. Πρὸς τὴν μεσογαίαν, ἡ χώρα αὐτῶν περιελάμβανε τὸ ὑψηλὸν καὶ κατάφυτον ὄρος τῆς Ἴδης καὶ ἐξετείνετο μέχρι τῶν ποταμῶν Γρανικοῦ καὶ Αἰσήπου, τῶν ἐκβαλλόντων εἰς τὴν Προποντίδα. Δαρδανία δέ, καὶ Ἴλιον, ἡ Τροία, καὶ ἡ ἄκρα Πέργαμος, ἦσαν αἱ πρωτεύουσαι τῶν φυλῶν τούτων πόλεις.

Ὁ Ἀμφιάραος ἀποχαιρετῶν τὴν οἰκογένειάν του, πρὶν ἀπέλθῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Θηβῶν
(Ἀγγεῖον τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ.).

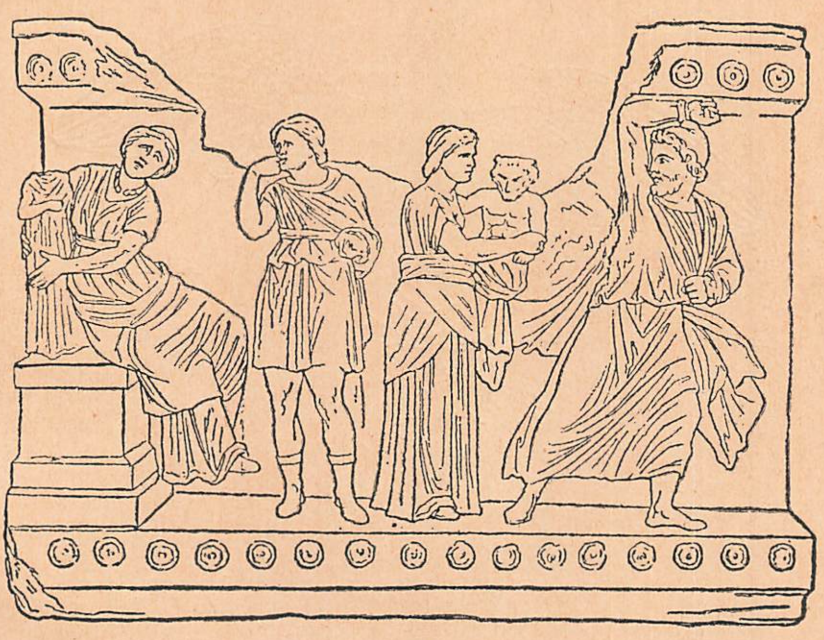
Ὁ Δάρδανος, ὅστις ἦτο υἱὸς φίλτατος τοῦ Διός, ἔκτισε τὴν Δαρδανίαν καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Τρῶες κατῴκουν ἔτι εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς πολυπιδάκου Ἴδης. Ἐριχθόνιος δέ, ὁ υἱὸς τοῦ Δαρδάνου, ἦτο ὁ ἀφνειότατος, δηλαδὴ πλουσιώτατος τῶν θνητῶν ἀνθρώπων· αἱ τρισχίλιαι αὐτοῦ ἵπποι ἦσαν τοσοῦτον ὡραῖαι, ὥστε αὐτὸς ὁ Βορέας ἠράσθη αὐτῶν καὶ ἐγέννησεν ἐξ αὐτῶν δυοκαίδεκα πώλους, οἵτινες ἐσκίρτων ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν σταχύων, μὴ κατακλῶντες αὐτήν.

ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θεὸν οὐδὲ κατέκλων·

καὶ ἐπὶ τῆς ἄκρας τῶν κυμάτων, μὴ καταποντιζόμενοι εἰς αὐτά. Ὁ Ἐριχθόνιος ἐγέννησε τὸν ἄνακτα Τρῶα, τοῦ δὲ Τρωὸς πάλιν τρεῖς ἐγένοντο παῖδες, Ἶλος, Ἀσσάρακος καὶ Γανυμήδης. Τὸν Γανυμήδην, ὃς δὴ κάλλιστος ἐγένετο θνητῶν ἀνθρώπων, ἀπήγαγον οἱ θεοὶ εἰς τοὺς οὐρανούς, ἵνα οἰνοχοεύῃ τῷ Διί· ὁ δὲ Ζεὺς ἔδωκεν ἀντ' αὐτοῦ εἰς τὸν Τρῶα ζεῦγος ἵππων ἀθανάτων. Ὁ Ἶλος ἔκτισε τὸ Ἴλιον ἐν τῷ πεδίῳ, καὶ τὸ σῆμα ἤτοι ὁ τάφος αὐτοῦ ἔκειτο μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάσσης, παρὰ τὸν ποταμὸν Σκάμανδρον. Ὁ δ' Ἀσσάρακος ἔτεκε τὸν Κάπυν, καὶ ὁ Κάπυς τὸν Ἀγχίσην, πρὸς ὃν κατῆλθεν, εἰς τὰς φάραγγας τῆς Ἴδης, ἡ θεὰ Ἀφροδίτη, καὶ ἐγέννησεν αὐτῷ τὸν Αἰνείαν, ὅστις ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς ὑπὸ τῶν Τρώων. Πάλιν δὲ χάριν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἴλου, τοῦ Λαομέδοντος, κατεσκεύασεν ὁ Ποσειδῶν τεῖχος περὶ τὴν πόλιν τοῦ Ἰλίου, καὶ τὴν βασιλείαν ταύτην τοῦ Λαομέδοντος ἐκληρονόμησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Πρίαμος. Ὁ Πρίαμος ἦτο ὁ μακαριώτατος τῶν ἡγεμόνων· τὰ ταμεῖα αὐτοῦ ἔβριθον χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ καὶ πολυτελῶν ἱματίων, πεντήκοντα δὲ εἶχεν ἀκμαίους υἱοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ἐξ ὧν δεκαεννέα ἔτεκεν αὐτῷ Ἑκάβη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φρυγὸς Δύμαντος. Τοῦ Πριάμου καὶ τῆς Ἑκάβης πρεσβύτατος μὲν υἱὸς ἦτο ὁ Ἕκτωρ, δεύτερος δὲ ὁ Πάρις, ἢ Ἀλέξανδρος, ὃν ἡ Ἀφροδίτη ἐκόσμησε διὰ προσώπου εὐειδοῦς καὶ κόμης καλῆς. Ὁ Πάρις, διαπεράσας ποτὲ τὴν θάλασσαν, ἦλθε πρὸς τὸν ξανθὸν Μενέλαον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀτρέως, τὸν οἰκοῦντα εἰς Σπάρτην· ὁ οἶκος τοῦ

ἡγεμόνος τούτου ἔλαμπεν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ὅπως ἐξαστράπτει ἡ αἴγλη τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης. Ὁ Πάρις ἔτυχεν ἐνταῦθα φιλοξένου δεξιώσεως, ἀλλ᾽ ἀπόντος τοῦ Μενελάου, ἀπεπλάνησε τὴν σύζυγον αὐτοῦ, τὴν καλὴν Ἑλένην, τὴν ἀδελφὴν τῶν Διοσκούρων, τὴν ὁποίαν ἡ Ἀφροδίτη ἐξηπάτησε καὶ κατέπεισε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ, ἀπαγαγοῦσα οὕτως αὐτὴν εἰς τὴν χώραν τῶν Τρώων ἐν συνοδίᾳ μιᾶς καὶ μόνης πιστῆς γραίας δούλης, μακρὰν τῆς φίλης πατρίδος, μακρὰν τῆς παιδός, τοῦ συζυγικοῦ θαλάμου, τοῦ συζύγου· ὁ δὲ Πάρις συμπαρέλαβε καὶ πλουσίους θησαυροὺς ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Μενελάου.

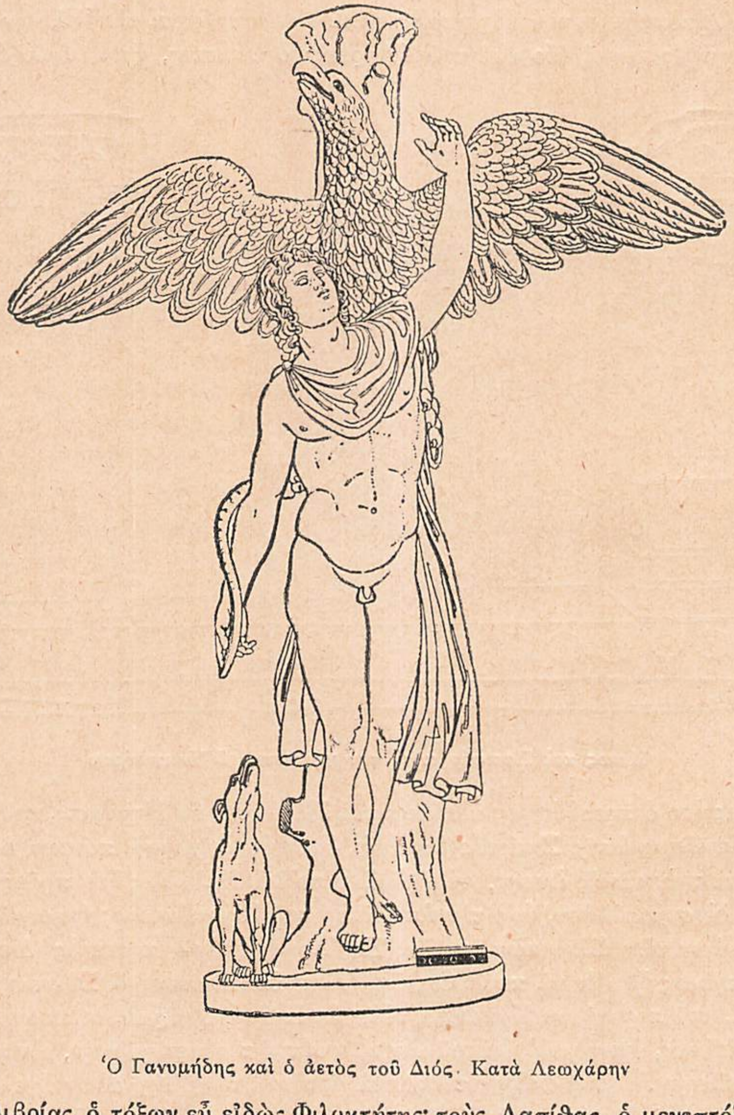
Διὰ νὰ ἐκδικήσωσι τὴν ὕβριν ταύτην καὶ νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Ἑλένην καὶ τοὺς θησαυρούς, ἐξηγέρθησαν οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ἀτρέως· ὁ κύδιστος, ἤτοι ἐνδοξότατος Ἀγα-

Μίνως καὶ Πασιφάη κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Μινωταύρου

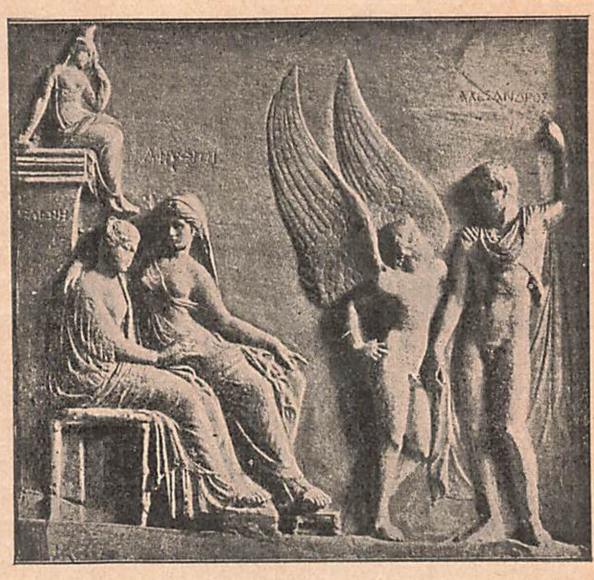
μέμνων, ὅστις ἦτο ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός, καὶ ἐβασίλευεν ἐν Μυκήναις, καὶ ὁ ξανθὸς καὶ διοτρεφὴς Μενέλαος ὁ τῆς Σπάρτης βασιλεύς, ὅστις ὑπερεῖχε μὲν πάντων διὰ τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα καὶ τοὺς εὐρεῖς ὤμους, οὐδὲ ὡμίλει πολλά, ἀλλ᾽ ὅμως ἦτο πρᾶος καὶ συνετός. Μετ᾽ αὐτῶν δὲ συναπῆλθον, ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην τοῦ Ἀγαμέμνονος ἡγεμονίαν, οἱ ἄριστοι τῶν ἡρώων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἐξ Ἄργους μὲν ὁ κρατερὸς Διομήδης ὁ Τυδέως, ὁ διαπρέψας ἤδη ἐν τῷ κατὰ Θηβῶν ἀγῶνι· ἐκ Τίρυνθος ὁ Σθένελος, ὁ τοῦ ἀγακλειτοῦ, δηλ. τοῦ περιφήμου Καπανέως υἱός· ἐκ Πύλου, ὁ γέρων, ὁ ἱππότης, ὁ ἡδυεπὴς Νέστωρ ὁ Νηλέως, ἔχων μεθ᾽ ἑαυτοῦ τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μενεχάρμην, τὸν καρτερικὸν ἐν πολέμῳ Ἀντίλοχον. Τοὺς ἄνδρας τοῦ Δουλιχίου καὶ τῶν Ἐχινάδων ἦγεν ὁ ἀτάλαντος Ἄρηϊ, ὅμοιος τοῦ Ἄρεως, Μέγης. Ἀπὸ τῆς δυτικῆς θαλάσσης ἦλθεν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰθάκης, ὁ πολυμήχανος καὶ πολύτροπος Ὀδυσσεύς, ὁ υἱὸς μὲν τοῦ Λαέρτου, ἔγγονος δ᾽ Ἀρκεισίου τοῦ Διός· ἐκ τῆς νήσου Σαλαμῖνος ἦλθεν ὁ πελώριος καὶ μεγάθυμος Αἴας ὁ Τελαμώνιος· τῶν Λοκρῶν προΐστατο ὁ ταχὺς Αἴας ὁ Ὀϊλέως· τῶν Ἀθηναίων ὁ πλήξιππος, ὁ δῖος Μενεσθεύς· τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Ἀβάντων ὁ ὄζος Ἄρηος, ὁ ἐκ τοῦ γένους τοῦ Ἄρεως Ἐλεφήνωρ· τῶν μαχητῶν τῶν διαφόρων βοιωτικῶν πόλεων οἱ ἥρωες Πηνέλεως,

καὶ Λήϊτος, καὶ Ἀρκεσίλαος, καὶ Προθοήνωρ, καὶ Κλονίος, καὶ ἄλλοι· τῶν διαφόρων φωκικῶν πόλεων οἱ τοῦ μεγαθύμου Ἰφίτου υἱοί, Σχεδίος καὶ Ἐπίστροφος· τῶν δ' Αἰτωλῶν ὁ ὄχ' ἄριστος, ὁ τῶν ἀρίστων ἄριστος Θόας. Τοὺς μαχητὰς πάλιν τῆς Φυλάκης ἦγεν ὁ ἀρήϊος Πρωτεσίλαος· τοὺς τοῦ Ὀρμενίου ὁ Εὐαίμονος ἀγλαὸς υἱὸς Εὐρύπυλος· τοὺς τῆς Τρίκκης, καὶ Ἰθώμης, καὶ Οἰχαλίας, οἱ ἀγαθοὶ ἰητῆρες, δηλαδὴ ἰατροί, Ποδαλείριος καὶ Μαχάων· τοὺς τῶν Φερῶν, ὁ ἄναξ ἀνδρῶν Εὔμηλος, Ἀδμήτου φίλος υἱός

Ὁ Γανυμήδης καὶ ὁ ἀετὸς τοῦ Διός. Κατὰ Λεωχάρην

τοὺς τῆς Μελιβοίας, ὁ τόξων εὖ εἰδὼς Φιλοκτήτης· τοὺς Λαπίθας, ὁ μενεπτόλεμος Πολυποίτης ὁ Πειριθόου· τοὺς Μάγνητας, ὁ θοός, ὁ ὀξὺς Πρόθοος· τοὺς Αἰνιᾶνας καὶ τοὺς Περραιβοὺς ὁ Γουνεύς. Τελευταῖον ἐκ Κρήτης ἦλθεν ὁ δουρικλυτός, ὁ ἔνδοξος εἰς τὸ δόρυ Ἰδομενεύς· ἐκ Ρόδου ὁ ἠΰς τε μέγας τε Τληπόλεμος· ἐκ Σύμης ὁ κάλλιστος τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἐστράτευσαν ἐπὶ τὸ Ἴλιον, ἀλλ' ἀλαπαδνός, ἤτοι ἀδύνατος Νηρεύς· ὁ δὲ Φείδιππος καὶ ὁ Ἄντιφος ἀπὸ τῆς Κῶ καὶ Καρπάθου καὶ τῶν πέριξ νήσων.

Ἡ Ἀφροδίτη παραπείθει τὴν Ἑλένην
(Ἀνάγλυφον Μουσείου Νεαπόλεως).

Ἀλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἡρώων οἵτινες ὥρμησαν τότε ἐξ Εὐρώπης ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἦτο ὁ θεοῖς ἐπιείκελος, ὁ θυμολέων, ὁ ρηξήνωρ, ὁ πτολίπορθος, ὁ ποδώκης Ἀχιλλεύς, ὁ Πηλέως, ἡγεμὼν τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Μυρμιδόνων καὶ Ἑλλήνων καὶ Ἀχαιῶν, ὅστις ἦγε πεντήκοντα νῆας, ὧν ἑκάστη ἔφερεν ἄνδρας πεντήκοντα. Οἱ θεοὶ ἠγάπων τὸν Πηλέα, ἡ δὲ Ἥρα εἶχε δώσει αὐτῷ σύζυγον τὴν παρ' αὐτῆς ἀνατραφεῖσαν Θέτιν, νηρηΐδα οὖσαν, ἤτοι μίαν τῶν θαλασσίων θεαινῶν. Ἅπαντες οἱ θεοὶ παρευρέθησαν εἰς τοὺς γάμους τούτους τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, καὶ ἐχάρισαν αὐτῷ καλλίστην μὲν πανοπλίαν, δύο δὲ ἀθανάτους ἵππους, τὸν Ξάνθον καὶ τὸν Βαλίον. Τούτου λοιπὸν τοῦ τοσοῦτον εὐνοουμένου ὑπὸ τῶν θεῶν Πηλέως καὶ τῆς θεᾶς Θέτιδος υἱὸς ἦτο ὁ Ἀχιλλεύς, εἰς ὃν ὁ Χείρων, ὅστις, καίτοι ἀνήκων εἰς τὸ ἄγριον γένος τῶν Κενταύρων, ἦτο ἀνὴρ σοφώτατος καὶ δικαιότατος, ἐδίδαξε τὰς τέχνας τοῦ πολέμου, τοῦ λόγου καὶ τῆς ἰατρικῆς. Ὁ Νέστωρ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ὅτε ἦλθον εἰς Φθίαν ἵνα προσκαλέσωσι τὸν Ἀχιλλέα εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον, ἔτυχον φιλόφρονος δεξιώσεως, καὶ εὗρον τὸν ἥρωα πρόθυμον εἰς τὸν ἀγῶνα, ἂν καὶ ἡ Θέτις εἶχε προειπεῖ, ὅτι ἀπὸ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἢ νὰ ζήσῃ οἴκαδε μέχρις ἐσχάτου γήρατος, ἢ νὰ ἀποθάνῃ θάνατον ἔνδοξον, ἀλλὰ νέος ἔτι, εἰς Ἴλιον. Ὁ δὲ πατὴρ Πηλεὺς εἶχε προτρέψει τὸν υἱὸν νὰ εἶναι πρῶτος ἐν παντί, τάξας εἰς τὸν ποταμὸν Σπερχειὸν τὴν κόμην τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἑκατόμβην, ἤτοι μεγάλην θυσίαν, ἐὰν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπανέλθῃ σῶος. Ὁ ὅλος στόλος συνέκειτο ἐκ πλοίων 1186, τὰ ὁποῖα ἔφερον ὑπὲρ τοὺς δεκακισμυρίους ἄνδρας, κατά τινα δὲ ἀκριβέστερον ὑπολογισμὸν 135,000 ἄνδρας.

Μίνως. Νόμισμα Γόρτινον
(Βρετ. Μουσεῖον)

Ὅσῳ ὅμως ἰσχυροί, ὅσῳ πολυάριθμοι καὶ ἂν ἦσαν οἱ ἥρωες τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Ἀργείων, τῶν Δαναῶν, διότι οὕτω πως προσηγορεύοντο τότε οἱ Ἕλληνες, εἶχον καὶ οἱ Τρῶες ὄχι μόνον ἰδίους πολεμιστὰς ὀνομαστούς, ἀλλὰ καὶ συμμάχους πολλοὺς καὶ περιωνύμους. Σαρπηδών, ὁ υἱὸς τοῦ Διός, καὶ ὁ ἥρως Γλαῦκος, ἦρχον τῶν Λυκίων· προσῆλθον δὲ σύμμαχοι τοῦ Ἰλίου καὶ Μυσοί, καὶ Παφλαγόνες, καὶ Μαίονες, καὶ Φρύγες· ἀλλὰ καὶ Θρᾶκες ἦλθον εἰς ἐπικουρίαν τῶν Τρώων ἐκ τῆς ἀντιπέραν τοῦ πορθμοῦ ὄχθης· καὶ Παίονες ἐκ τῶν ἀπωτάτων θρακικῶν, παρὰ τῶν Ἀξιὸν χωρῶν, ὑπὸ Ἀστεροπαῖον, τὸν ἔγγονον τοῦ ποταμίου θεοῦ Ἀξιοῦ. Οἱ Ἀχαιοί, ἐκπλεύσαντες ἐκ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Αὐλίδος, καὶ φθάσαντες εἰς τὴν Τρωάδα, ἀνέσυραν τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν, ἀφοῦ ὁ ἡγεμὼν τῆς Φυλάκης Πρωτεσίλαος, ὁ πρώτιστος τῶν ἡρώων ὁ ἐκπηδήσας εἰς τὴν στερεάν, ἐφονεύθη ὑπὸ Δαρδάνου ἀνδρός. Ὁ δὲ Μενέλαος καὶ Ὀδυσσεὺς ἐστάλησαν εἰς

τὴν πόλιν, ἵνα ζητήσωσι τὴν ἀπόδοσιν τῆς Ἑλένης καὶ τῶν θησαυρῶν· ἀλλὰ οἱ Τρῶες ἀπέρριψαν τὴν ἀπαίτησιν. Τότε οἱ Ἀχαιοὶ ἐπεχείρησαν τρὶς νὰ ἐκπορθήσωσι τὴν πόλιν, ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἦτο μᾶλλον εὐεπίβατον· ἀλλὰ ματαίως. Ὅθεν περιωρίσθησαν ἤδη νὰ καταστρέφωσι τὰ περίχωρα τοῦ Ἰλίου καὶ νὰ ἀπάγωσι τὰ ποίμνια ἐκ τῆς Ἴδης, διότι οἱ Τρῶες, οὓς ἦγεν ὁ ἀνδροφόνος, ὁ μέγας Ἕκτωρ, φοβούμενος τὸν ταχὺν Ἀχιλλέα, δὲν ἐτόλμων νά προχωρήσωσι πολὺ πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῶν. Καὶ παρῆλθον οὕτως ἔτη ἐννέα καὶ ἤρχισαν νὰ σήπωνται τὰ ξύλα τῶν πλοίων, καὶ ἤρχισαν νὰ φθείρωνται τὰ σχοινία, ἡ δὲ πόλις ἔμενεν ἔτι ἀχείρωτος. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε καταστρέψει δώδεκα πόλεις εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἕνδεκα εἰς τὴν μεσογαίαν, φονεύσας ἢ ἐξανδραποδίσας, ἢ ἀπεμπολήσας τοὺς κατοίκους αὐτῶν· αἱ νῆσοι Τένεδος καὶ Λέσβος[1], αἱ πόλεις Λυρνησός, Πήδασος, Θῆβαι [2] οὐ μακρὰν τοῦ Ἀδραμυττηνοῦ κόλπου, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἰσχυρὰν αὐτοῦ αἰχμήν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Θηβῶν, ἔλαβεν ὁ Ἀγαμέμνων ἐκ τῆς διανομῆς τῶν λαφύρων τὴν Χρυσηΐδα, θυγατέρα τοῦ ἐν Χρύσῃ ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος· καὶ προσελθόντος τοῦ πατρὸς εἰς τὰ πλοῖα μετὰ δώρων καὶ γερῶν ἵνα λυτρώσῃ τὴν θυγατέρα, ὁ ὑπερόπτης Ἀγαμέμνων ἀπέρριψε τὴν αἴτησιν. Ἐντεῦθεν ὀργισθεὶς ὁ Ἀπόλλων κατέπεμψε νόσον κακὴν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν, ὥστε ὁ Ἀγαμέμνων, ἵνα ἐξιλεώσῃ τὸν θεόν, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα τὴν κόρην, ἀλλὰ συγχρόνως, διὰ νὰ ἀποζημιωθῇ, ἀφήρεσεν ἀπὸ τοῦ Ἀχιλλέως τὴν Βρισηΐδα, θυγατέρα τοῦ Βρισέως, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε λάβει ἐκ τῆς λείας τῆς Λυρνησοῦ. Ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπέκυψεν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἄνακτος τῶν ἀνδρῶν, ἀλλά, καιρίως λυπηθείς, ἔμεινεν ἔκτοτε μόνος, εἰς τὴν παραλίαν, πλησίον τῶν πλοίων αὐτοῦ, μὴ ἐξερχόμενος εἰς μάχην. Καὶ ἐξώρμων μὲν αἱ πυκναὶ τῶν Ἀχαιῶν φάλαγγες, ἄνευ τοῦ Ἀχιλλέως, ἐπὶ τοὺς Τρῶας, ὡς κύματα φερόμενα ὑπὸ δυτικοῦ ἀνέμου ἐπὶ τὴν παραλίαν, καὶ ἀντήχει ἡ γῆ ὑπὸ τοὺς πόδας ἵππων καὶ ἀνδρῶν, ἀλλὰ οἱ Τρῶες ἀντεπεξήρχοντο ἤδη κατ' αὐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ μετὰ κραυγῆς φοβερᾶς οἵα ἠχεῖ περὶ τὸν οὐρανὸν ἡ τῶν γεράνων κλαγγή. Ναὶ μὲν ὁ Ἀργεῖος Διομήδης ἐπίεσε δεινῶς τοὺς Τρῶας· ἀλλ' ἡ Ἑκάβη, ἡ σύζυγος τοῦ Πριάμου, δραμοῦσα μετὰ τῶν ἄλλων ἐγκρίτων γυναικῶν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, προσέφερεν αὐτῇ πέπλον χαριέστατον καὶ μέγιστον καὶ ὑπέσχετο δυοκαίδεκα βοῦς, ἂν ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τοῦ τείχους τὸν υἱὸν τοῦ Τυδέως,

Ὀδυσσεύς
(Νόμισμα Ἰθάκης).

αἴ κ' ἐλεήσῃ
ἄστυ τε καὶ Τρώων ἀλόχους καὶ νήπια τέκνα,
αἴ κεν Τυδέος υἱὸν ἀπόσχῃ Ἰλίου ἱρῆς,
ἄγριον αἰχμητήν, κρατερὸν μήστωρα φόβοιο.

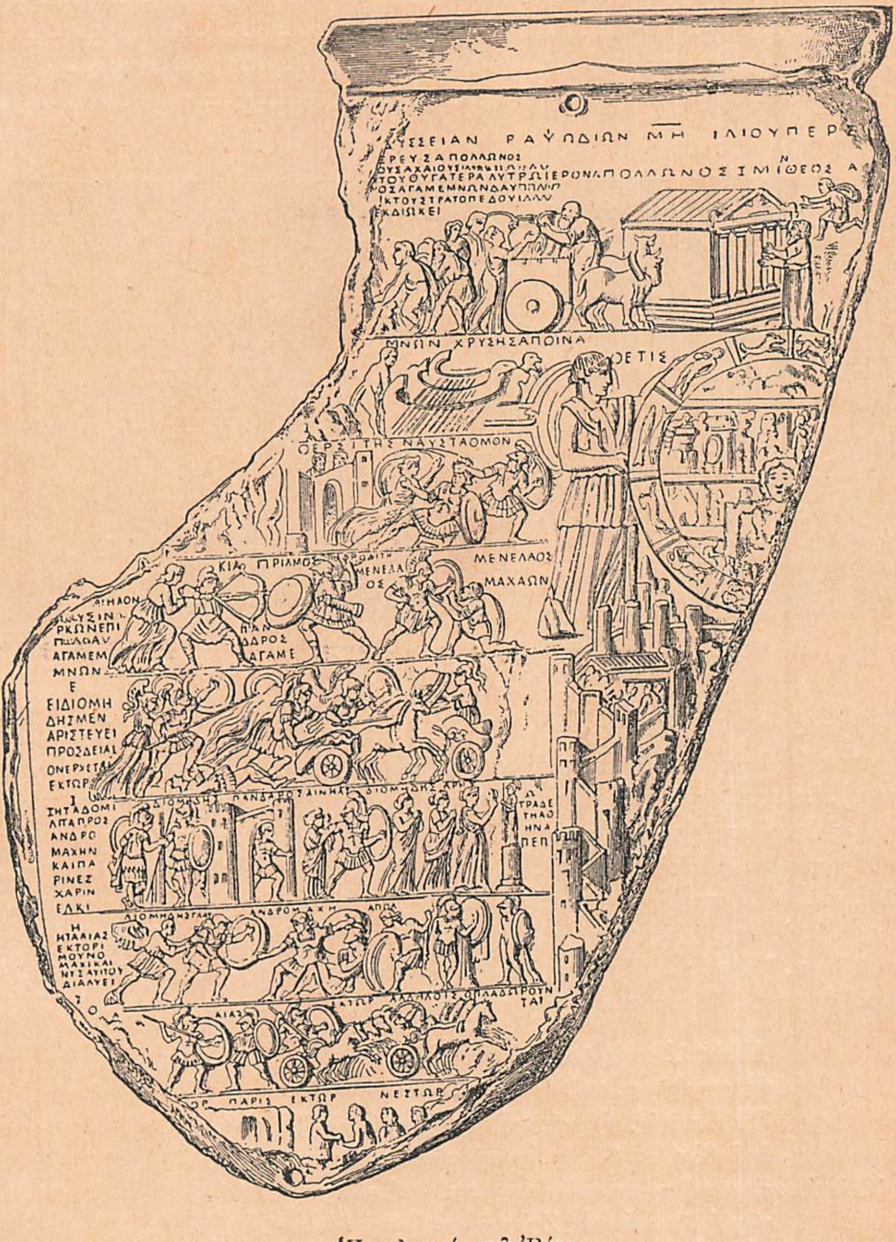
Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ὁ Ζεὺς ἔδωκε τῷ Ἕκτορι τὴν νίκην εἰς τοὺς Τρῶας, βροντήσας ἐξ Ἴδης καὶ ρίψας εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἀχαιῶν κεραυνόν, τοῦ ὁποίου ἡ φλὸξ πεσοῦσα ἔμπροσθεν τῶν ἵππων τοῦ Διομήδους κατεπτόησεν αὐτοὺς καὶ ἠνάγκασε νὰ ὑποχωρήσωσιν.

---

[1] Αἱ νῆσοι αὗται ᾠκοῦντο τότε ὑπὸ λαῶν συγγενῶν μᾶλλον πρὸς τοὺς Τρῶας ἢ πρὸς τοὺς Ἕλληνας· ἡ Τένεδος ὑπήγετο ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ κράτος τὸ Τρωϊκόν, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ Λέσβος, ἡ καλουμένη ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου (Ἰλ. Ω. 544) Μάκαρος ἕδος», διότι Μάκαρ ὁ ἐκ τῶν Ἡλιαδῶν (υἱῶν τοῦ Ἡλίου) ἦτο ὁ παναρχαῖος αὐτῆς οἰκιστής, περιελαμβάνετο ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ὑποκειμένων εἰς τὸν Πρίαμον χωρῶν (Ἰλ. Ω. αὐτόθι).

[2] Ἡ πόλις καλεῖται παρ' Ὁμήρῳ ἀκριβέστερον *Θήβη*.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Ἀχιλλεὺς ἀπεῖχε τοῦ ἀγῶνος, οἱ Ἀχαιοί, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Νέστορος, εἶχον περιφράξει τὸ στρατόπεδον αὐτῶν καὶ τὰ πλοῖα διὰ χαρακώματος καὶ τάφρου. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ χαράκωμα ἠναγκάσθησαν τότε νὰ καταφύγωσιν, οἱ δὲ

Ἡ πολιορκία τοῦ Ἰλίου

(Ἀνάγλυφον εἰκονιζόμενον ὑπὸ Α. Γιάν, τοῦ ὁποίου ἀγνοεῖται ἡ τύχη).

Τρῶες δὲν ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἐστρατοπέδευσαν ἔξω αὐτῆς περὶ τὸ σῆμα τῦο Ἴλου. Τὴν ἐπιοῦσαν ἐπανελήφθη ἡ μάχη, καὶ ὁ Ἀγαμέμνων ἐδίωξε τοὺς Τρῶας μέχρι τῆς πόλεως, ἀλλὰ τότε πληγώνεται αὐτός τε καὶ ὁ Διομήδης, καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, οἱ

δὲ Ἀχαιοὶ συνελαύνονται πάλιν εἰς τὸ ὀχύρωμα αὐτῶν. Καὶ ἤδη ἐπιχειροῦσι νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ ὀχύρωμα τοῦτο οἱ ἥρωες τῶν Τρώων ὑπὸ τὸν Ἕκτορα, τὸν Πάριν, τὸν Αἰνείαν καὶ τὸν Σαρπηδόνα. Οἱ Ἀχαιοὶ ἀγωνίζονται νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς ἐφορμήσαντας· ἀλλ' ὁ ἄνεμος πνέων ἀπὸ Ἴδης φέρει κονιορτὸν τοῦ πεδίου εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν, ὥστε ὁ τῶν Λυκίων ἄναξ Σαρπηδὼν κατορθώνει νὰ ἐπιβῇ εἰς τὸ περιτείχισμα, πρὸς τὸ μέρος τὸ ὁποῖον ὑπερήσπιζεν ὁ Μενεσθεὺς μετὰ τῶν Ἀθηναίων, καὶ καταβάλλει τὴν ἔπαλξιν διὰ τῶν στιβαρῶν αὐτοῦ χειρῶν. Ἡ μάχη ἐξακολουθεῖ ἐντὸς τοῦ προχώματος, καὶ οἱ

Ἡ ἀπαγωγὴ τῆς Βρισηΐδος (ἐξ ἀγγείου Μουσείου τοῦ Λούβρου).

Τρῶες πλησιάζουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς τὰ πλοῖα, οἱ δ' Ἀχαιοί, ἀναβάντες εἰ τὰς πρύμνας (διότι τὰ πλοῖα εἶχον ἀνασυρθῆ ἐπὶ τῆς στερεᾶς, ἔχοντα τὰς πρύμνας πρὸς τὰ ἐμπρός), ἐπροσπάθουν νὰ ἀποκρούσωσι τὴν ἔφοδον διὰ τόξων καὶ κωπῶν. Ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος ὑπερήσπιζε τὸ πρώτιστον τῶν πλοίων, τὸ πλοῖον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε φέρει τὸν Πρωτεσίλαον εἰς τὸ Ἴλιον καὶ πανταχόθεν μὲν προσβαλλόμενος, περιρρεόμενος δὲ ἱδρῶτι, καὶ μηδὲ στιγμὴν ἀνέσεως ἔχων, διατελεῖ οὐδὲν ἧττον ἀκατάληπτος καὶ ἀνακράζει πρὸς τοὺς περὶ αὐτόν· ἐντροπή σας Ἀργεῖοι! Ἡ ὥρα ἦλθεν ἢ νὰ ἀποθάνωμεν, ἢ νὰ σωθῶμεν. Ἢ μήπως ἐλπίζετε ὅτι, ἐὰν ὁ Ἕκτωρ κυριεύσῃ τὰ πλοῖα ἡμῶν, θέλομεν ἐπανέλθει πεζοὶ ἕκαστος εἰς τὴν πάτριον γῆν;

Αἰδὼς Ἀργεῖοι· νῦν ἄρκιον, ἢ ἀπολέσθαι
ἠὲ σαωθῆναι, καὶ ἀπώσασθαι κακὰ νηῶν.
Ἦ ἔλπεσθ', ἢν νῆας ἕλῃ κορυθαίολος Ἕκτωρ,
ἐμβαδὸν ἵξεσθαι ἣν πατρίδα γαῖαν ἕκαστος;

Ὁ δ' Ἕκτωρ πάλιν ἀνεφώνει πρὸς τοὺς Τρῶας·

νῦν ἡμῖν πάντων Ζεὺς ἄξιον ἦμαρ ἔδωκεν,
νῆας ἑλεῖν. . . .

καὶ προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ἐμβάλωσι πῦρ εἰς τὰς νῆας.

Τελευταῖον ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἱκεσίας καὶ εἰς τὰ θερμὰ δάκρυα τοῦ Πατρόκλου, τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε συναναστραφῆ. καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς Φθιώτας εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων Ἀχαιῶν· ἀλλ' ἀπήτησε

νὰ ἐπανέλθῃ, ἅμα ἤθελεν ἀποκρούσει τοὺς Τρῶας ἐκ τῶν πλοίων, ἀφίνων τοὺς ἄλλους νὰ φονεύωνται εἰς τὸ πεδίον. Ὅτε ὁ Πάτροκλος περιέβαλε τὴν πανοπλίαν τοῦ Ἀχιλλέως, ἵνα ἐκλάβωσιν αὐτὸν οἱ Τρῶες ἀντὶ τοῦ τοσοῦτον φοβεροῦ εἰς αὐτοὺς ἥρωος ἐκείνου, τὸ πλοῖον τοῦ Πρωτεσιλάου ἔκαιεν ἤδη ὡς λαμπάς. Ἀλλ' ἐπιπίπτουσι μετὰ κραυγῆς δεινῆς οἱ ἀκμαῖοι πολεμισταὶ ἐπὶ τοὺς κατεπεπονημένους Τρῶας, καὶ οἱ ἀναθαρρήσαντες Ἀχαιοὶ προελαύνουσιν ἀπὸ τῶν πλοίων. Ὁ Πάτροκλος ἐκβάλλει τοὺς πολεμίους ἔξω τῆς τάφρου, καὶ παραφερόμενος ὑπὸ τῆς νίκης καὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ καταδιώκει αὐτοὺς μέχρι τῶν πρὸς δυσμὰς κειμένων πυλῶν τῆς πόλεως, τῶν καλουμένων Σκαιῶν πυλῶν. Ἐνταῦθα ὅμως θραύει ὁ Ἀπόλλων τὸ δόρυ τοῦ Πατρόκλου καὶ ἀποσπᾷ τὸν θώρακα ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτοῦ, ὥστε προσβάλλει ἤδη αὐτόν, γυμνὸν ὄντα, ὁ Ἕκτωρ καὶ πληγώνει καιρίως. Μόλις δὲ ὁ Μενέλαος καὶ ὁ Μηριόνης ἠδυνήθησαν, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, καὶ ὑπὸ τῶν δύο Αἰάντων προασπιζόμενοι, νὰ ἐπαναφέρωσι τὸν νεκρὸν ἐντὸς τῆς τάφρου· τοσοῦτον ὁλοσχερὴς ὑπῆρξεν ἡ τροπὴ τῆς μάχης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου, καὶ τοσοῦτον ραγδαίως κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος καὶ τῶν Τρώων.

Ὁ Ἀντίλογος ἀγγέλλει εἰς τὸν Ἀχιλλέα τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου (Δακτυλιόλιθος).

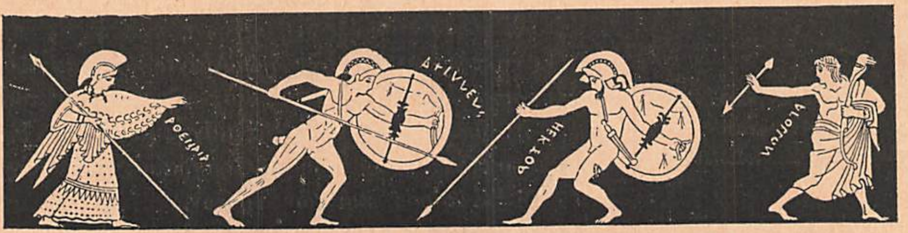
Βαρεῖα λύπη κατέλαβε τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀχιλλέως διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Πατρόκλου, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικήσῃ αὐτόν, ἂν καὶ ἡ ἀθάνατος αὐτοῦ μήτηρ εἶχε προειπεῖ ὅτι πέπρωται νὰ ἀποθάνῃ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἕκτορος. Καθὼς πυκναὶ νιφάδες καθίπτανται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, ὑπὸ ριπῆς τοῦ αἰθρηγενοῦς Βορέου ἐλαυνόμεναι, οὕτω

Ὁ Αἴας μονομαχεῖ πρὸς τὸν Ἕκτορα (ἐξ ἀγγείου).

πυκναὶ ἐξεφοροῦντο ἀπὸ τῶν νηῶν λαμπραὶ περικεφαλαῖαι, καὶ ἀσπίδες ὀμφαλωταί, καὶ θώρακες κραταιοί, καὶ ἐκ μελίας κατεσκευασμένα δόρατα, ὥστε ἐξήστραψεν ὁ οὐρανὸς καὶ ἐγέλασε πᾶσα ἡ γῆ ὑπὸ τοῦ στίλβοντος χαλκοῦ. Μετὰ κραυγῆς φοβερᾶς ἐπέπεσεν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπὶ τοὺς ἐν τῷ πεδίῳ διανυκτερεύσαντας Τρῶας· οἱ ἵπποι αὐτοῦ ἐπάτασσον

νεκροὺς καὶ ἀσπίδας, καὶ αἷμα ἐκάλυπτε τὸ ἅρμα αὐτοῦ. Ὁ Πρίαμος κατέδραμεν ἐκ τοῦ πύργου καὶ διέταξε τοὺς πυλωροὺς τοῦ τείχους νὰ ἀνοίξωσι τὴν πύλην εἰς τὰ κατοπεπονημένα καὶ διψῶντα στίφη τῶν φυγάδων, ἀλλὰ νὰ κλείσωσιν αὐτὰς ἐπιμελῶς, ἅμα εἰσέλθωσιν οὗτοι, ἵνα μὴ συνεμβάλῃ καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὴν πόλιν. Ἐνταῦθα ἀπεξήρανον τὸν ἱδρῶτα αὐτῶν οἱ κεκμηκότες πολεμισταί, καὶ ἔπιον, καὶ ἀνεπαύθησαν παρὰ τὰς ἐπάλξεις τοῦ τείχους, μόνος δὲ ὁ Ἕκτωρ ἔμεινεν ἐκτὸς τῶν πυλῶν, αἰσχυνόμενος τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας τοῦ Ἰλίου, διότι δὲν εἶχεν ἐπαναφέρει τὴν νύκτα τὸν στρατὸν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἀλλά, πεποιθὼς εἰς τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, ἐγένετο παραίτιος τῆς ἀπωλείας τοσούτου λαοῦ. Ἐπελθόντος δὲ τοῦ Ἀχιλλέως, κατέλαβεν αὐτὸν τρόμος καὶ ἤρχισε τρέχων περὶ τὸ τεῖχος. Ὁ φεύγων ἦτο ἰσχυρός, ἀλλ' ἰσχυρότερος ὁ διώκων. Ὁσάκις ὁ Ἕκτωρ ἤθελε νὰ πλησιάσῃ πρὸς τοὺς πύργους καὶ τὰ τείχη, ἵνα οἱ ἐντὸς βοηθήσωσι διὰ βελῶν ἢ ἀνοίξωσι τὰς θύρας, ὁ Ἀχιλλεύς, προφθάς, ἀπέτρεπεν αὐτὸν πρὸς τὸ πεδίον· ἀλλ' ἐν ταὐτῷ ἠμπόδιζε τοὺς Ἀχαιούς, διὰ νεύματος τῆς κεφαλῆς, νὰ προσβά-

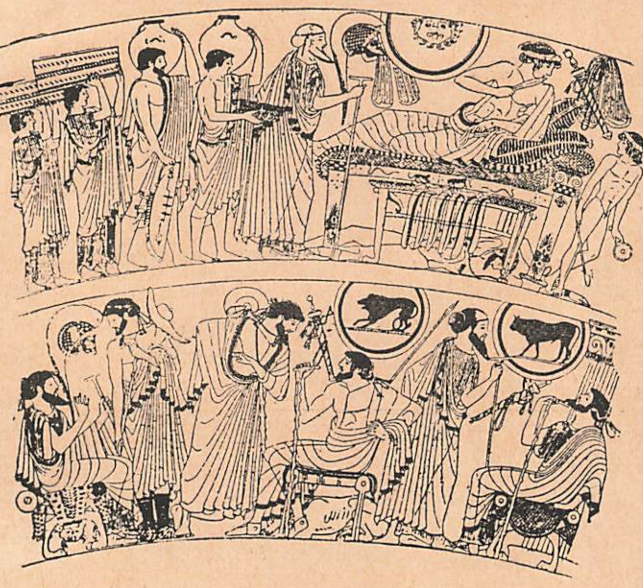
Μονομαχία Ἀχιλλέως καὶ Ἕκτορος
(Ἡ Ἀθηνᾶ ἐξωθεῖ τὸν Ἀχιλλέα, ἐνῷ ὁ προστάτης τοῦ Ἕκτορος Ἀπόλλων ἐγκαταλείπει αὐτόν).

λωσι τὸν Ἕκτορα. Τρὶς οὕτως ἀμφότεροι περιέδραμον περὶ τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου. Τότε ἔστη ὁ Ἕκτωρ· καὶ ἀπέφυγε μὲν τὴν πληγὴν τοῦ Ἀχιλλέως, κύψας· ὥστε τὸ δόρυ τούτου, φερόμενον ὑπεράνω τοῦ Ἕκτορος, ἔπεσε κατὰ γῆς· καὶ αὐτοῦ ὅμως τὸ δόρυ ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ θώρακος τοῦ Ἀχιλλέως. Ἐξέβαλε λοιπὸν ἤδη ὁ Ἕκτωρ φάσγανον ὀξύ, δηλαδὴ μάχαιραν, καὶ ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ἀχιλλέως· ἀλλὰ εἰς τοῦτον αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ εἶχεν ἐπαναφέρει τὸ δόρυ αὐτοῦ δι' οὗ διέσχισεν ὁ Ἀχιλλεὺς τὸν αὐχένα τοῦ ἀντιπάλου Τότε πλησιάσαντες οἱ Ἀχαιοὶ ἀπεθαύμασαν τό τε ἀνάστημα καὶ τὴν εὐγενῆ ὄψιν τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ πάντες, πρὶν ὑποχωρήσωσιν, ἐπλήγωσαν τὸ πτῶμα. Ὁ δ' Ἀχιλλεὺς ἐτρύπησε τὸ κατώτατον μέρος τῶν ποδῶν καὶ ἔδεσεν αὐτοὺς δι' ἱμάντος εἰς τὸν δίφρον τοῦ ἅρματος, ὥστε ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ καὶ ἡ χαίτη ἐσύροντο κατὰ γῆς εἰς τὸν κονιορτόν. Τοιουτοτρόπως ἐπανῆλθον οἱ Ἀχαιοὶ εἰς τὰ πλοῖα, ᾄδοντες τὸν παιᾶνα,(1) ἤτοι τὸ πολεμιστήριον ᾆσμα, ἐνῷ ὁ Πρίαμος καὶ ἡ Ἑκάβη ἔκλαιον καὶ ὠδύροντο ἐπὶ τοῦ τείχους. Ἡ ἀτυχὴς Ἀνδρομάχη, ἡ τοῦ Ἕκτορος σύζυγος, εἶχε στήσει ἐπὶ τοῦ πυρὸς μέγαν τρίποδα, ἑτοιμάζουσα θερμὰ λουτρὰ εἰς τὸν σύζυγον, ἅμα οὗτος ἤθελεν ἐπανέλθει ἐκ τῆς μάχης. Ἀκούσασα δὲ τὴν οἰμωγὴν ἀπὸ τοῦ πύργου, ἔτρεξεν ἔξω νὰ ἴδῃ τί συμβαίνει καὶ μαύρη νὺξ ἐκάλυψε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλένη ἐθρήνει τὸν πεπτωκότα ἥρωα, διότι ἐξ ὅλων τῶν ἀδελφῶν τοῦ Πάριδος αὐτὸς ἠγάπα αὐτὴν

(1) Ἀκριβέστερον, τὸν νικητήριον *Παιᾶνα*, οἷόν τινα ὑπαινίσσεται πιθανῶς ὁ Ὅμηρος θέτων εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀχιλλέως (Ἰλ. Χ. 393—394)

Ἠράμεθα μέγα κῦδος· ἐπέφνομεν Ἕκτορα δῖον,
ᾧ Τρῶες κατὰ ἄστυ θεῷ ὣς εὐχετόωντο

πλειότερον, οὐδὲ εἶπεν εἰς αὐτὴν ποτὲ πικρὸν λόγον, ἀλλὰ μάλιστα ἀπέτρεπε καὶ τοὺς ἄλλους φιλικῶς ἀπὸ λέξεων ἢ πράξεων ἐγγικτικῶν· ἐνῷ τώρα οὐδένα εἶχεν ἄλλον ἐν Τροίᾳ φίλον καὶ παρήγορον, διότι πάντες ἐμίσουν αὐτήν. Ἀφοῦ δὲ ὁ Ἀχιλλεὺς ἔθυσεν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου δύο μὲν κύνας ἐξ ἐκείνων οὓς ἔτρεφεν οὗτος ἀπὸ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, τέσσαρας δὲ ἵππους καὶ δώδεκα αἰχμαλώτους Τρῶας καὶ ἐκήδευσε τὸν φίλον, καὶ ἐτέλεσε νεκρικὸν ἀγῶνα, τότε ἐτόλμησεν ὁ Πρίαμος νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν διὰ νυκτὸς μετὰ πλουσίων λύτρων, ἐν συνοδίᾳ ἑνὸς καὶ μόνου πρεσβύτου κήρυκος, ὅστις ὡδήγει τοὺς ἡμιόνους τῆς ἁμάξης· καὶ εἰσελθὼν ὁ γέρων εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀχιλλέως, ἐφίλησε τὰς χεῖρας ἐκείνας, αἵτινες τοσούτους ἐφόνευσαν αὐτοῦ υἱούς. Ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζαν οὐδ' ἀπεποιήθη τὸν νεκρὸν τοῦ Ἕκτορος, καίτοι ἦτο σφόδρα ὠργισμένος, ἀλλ' ἀφοῦ διέταξε νὰ λούσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ χρίσωσιν, αὐτὸς δὲ ἰδίαις χερσὶν ἐπέθηκεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἁμάξης καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Τρῶας ἕνδεκα ἡμερῶν ἀνακωχήν, ἵνα κηδεύσωσι τὸν θανόντα.[1].

Ὁ Πρίαμος φέρων δῶρα, προσέρχεται εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀχιλλέως. Ὁ νεκρὸς τοῦ Ἕκτορος εὑρίσκεται κάτω τῆς κλίνης.
(Ἀγγεῖον τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος π.Χ.).

Προσῆλθεν ἔπειτα εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων, Μέμνων, ὁ υἱὸς τῆς θεᾶς Ἠοῦς, καὶ αὐτὸς ὅμως ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ Ἀχιλλέως. Ἀλλ' ἔφθασεν ἤδη καὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἡ ὥρα. Περὶ τὰς Σκαιὰς πύλας ἐπλήγωσεν αὐτὸν καιρίως βέλος, τὸ ὁποῖον ἐξετόξευσεν ὁ Πάρις, ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καθοδηγούμενος. Μέγας μεγαλωστὶ ἔκειτο ὁ ἥρως κατὰ γῆς, περὶ δὲ τὸν νεκρὸν αὐτοῦ δεινὸς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας διεξήχθη ἀγών· τὴν ἡμέραν ταύτην ἔλαβεν ὁ Ὀδυσσεὺς τὰς πλείστας τῶν Τρώων πληγάς· τελευταῖον ἀπήγαγον οἱ Ἀχαιοὶ τὸν πεσόντα ἥρωα εἰς τὰ πλοῖα, πολλὰ καὶ θερμὰ χύσαντες ἐπ' αὐτοῦ δάκρυα, καὶ κείραντες τὰς χαίτας. Ἡ δὲ μήτηρ προῆλθεν ἐκ τῆς θαλάσσης μετὰ τῶν ἄλλων ἀθανάτων νηρηΐδων, καὶ βοὴ φοβερὰ ἠκούσθη ἐπὶ τοῦ πόντου. Ἑπτακαίδεκα ἡμέρας καὶ νύκτας ἔκλαιον τὸν ἥρωα ἀθάνατοί τε θεοί, θνητοί τ' ἄνθρωποι, τὴν δὲ δεκάτην ὀγδόην παρέδωκαν οἱ Ἀχαιοὶ αὐτὸν εἰς τὸ πῦρ, καί, ἀθροίσαντες τὰ λευκὰ αὐτοῦ ὀστᾶ, ἐνέβαλον ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πατρόκλου, ἐντὸς χρυσοῦ ἀμφορέως, ὅστις ἦτο δῶρον μὲν τοῦ θεοῦ Διονύσου, ἔργον δὲ τοῦ θεοῦ Ἡφαίστου καὶ ἐπέθηκαν αὐτὸν εἰς τύμβον, ὃν μέγαν καὶ ὑψηλὸν κατεσκεύασαν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ἵνα ᾖ καταφανὴς εἰς τοὺς ἐκ τοῦ πόντου προσερχομένους.

[1] Ἐνταῦθα λήγει ἡ διήγησις ἡ Ὁμηρική· τὰ περαιτέρω ἐκτιθέμενα ἀνήκουσιν εἰς τὴν μεθομήρειον ποίησιν.

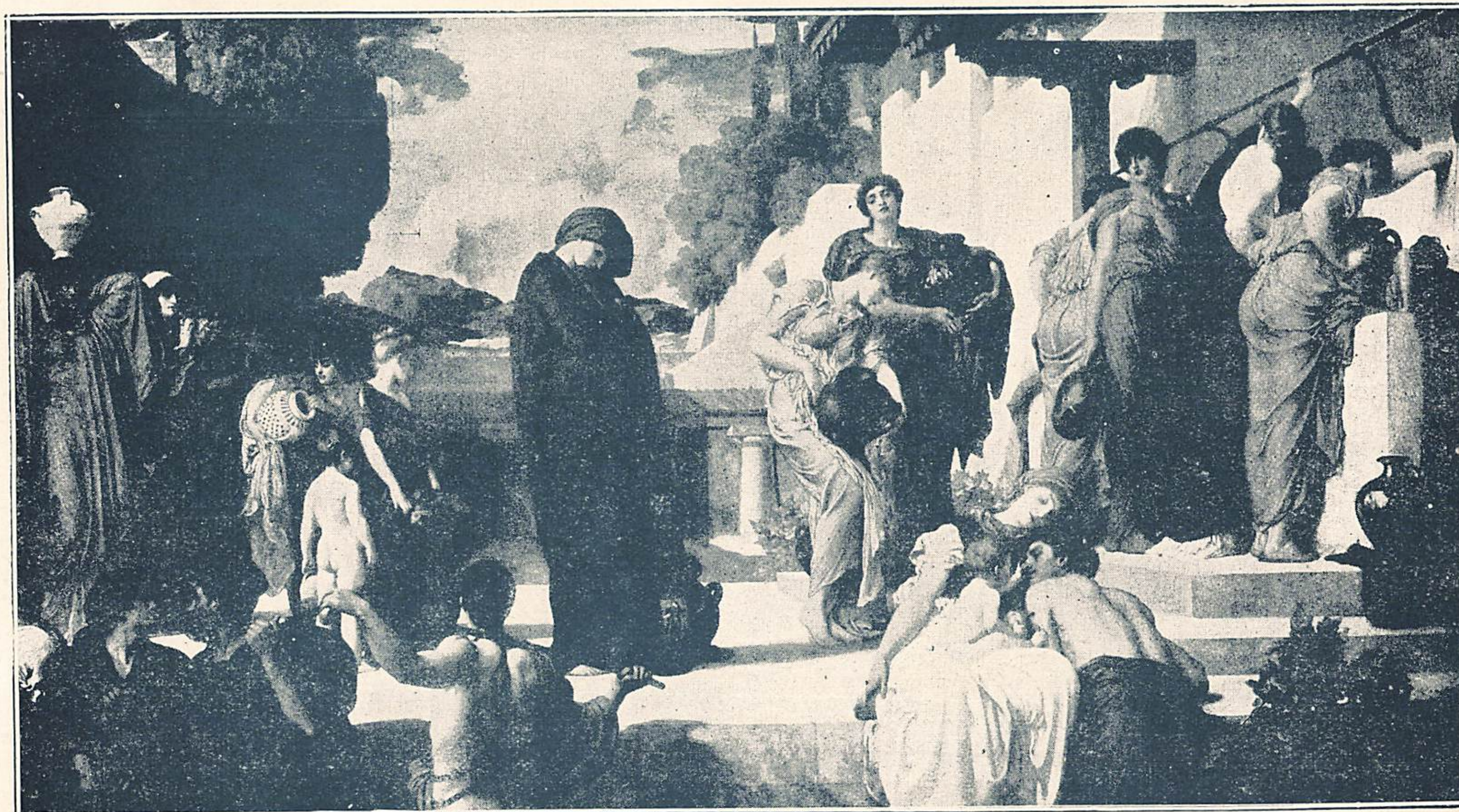

Ὁ ἀγὼν περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ Ἀχιλλέως

Περὶ τῶν λαμπρῶν τοῦ Ἀχιλλέως ὅπλων ἐφιλονίκησαν Αἴας ὁ Τελαμώνιος καὶ Ὀδυσσεύς. Τὴν δὲ κρίσιν ἐπήνεγκον ὑπὲρ τοῦ Ὀδυσσέως Τρῶες αἰχμάλωτοι, εἰπόντες ὅτι αὐτὸς ἐπροξένησεν εἰς τὴν πόλιν μεγαλείτερα δεινὰ ἢ ὁ Αἴας. Ἀλλ' ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε τὸν θάνατον τοῦ Αἴαντος, ὅστις, γενόμενος ἐμμανής, ἐφόνευσεν ἑαυτὸν καὶ οὕτως ὁ λαὸς τῶν Ἀχαιῶν ἐθρήνησε τὴν στέρησιν ἥρωος, ὅστις κατὰ τὰ κατορθώματα καὶ τὸ κάλλος ἐπρώτευεν ὅλων τῶν ἄλλων μετὰ τὸν Ἀχιλλέα. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς μετεκάλεσεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν Νεοπτόλεμον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως, τὸν ὁποῖον οὗτος εἶχε καταλίπει εἰς τὴν νῆσον Σκῦρον· καὶ ἦν ὁ νεανίας κάλλιστος μὲν τῶν ἐν τῷ στρατῷ, νουνεχὴς δὲ ἐν τῇ βουλῇ, καὶ μόνον τοῦ Νέστορος ἢ τοῦ Ὀδυσσέως ὑποδεέστερος κατὰ τὴν σύνεσιν, ἐν τῷ πολέμῳ δὲ ἀείποτε ἀριστεύων. Ἀλλ' ἐν τούτοις τὸ Ἴλιον δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ ἐνόσῳ ἐσῴζετο εἰς τὴν ἄκραν αὐτοῦ τὸ Παλλάδιον, ἤτοι ἄγαλμα ὑπὸ τοῦ Διὸς αὐτοῦ δοθέν ποτε εἰς τὸν Δάρδανον, οἱ δὲ Τρῶες οὐ μόνον μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἐφύλαττον τὸ πολύτιμον τοῦτο δῶρον, ἀλλὰ εἶχον κατασκευάσει καὶ ἄλλα ἀγάλματα τοσοῦτον ὅμοια τοῦ γνησίου, ὥστε ὁ παρεισδύσας τυχὸν κλέπτης ἠδύνατο νὰ ἀπατηθῇ. Οὐδὲν ἧττον ὁ πολυμήχανος Ὀδυσσεὺς εὗρε τρόπον, μεταμφιέσας ἑαυτὸν καὶ ἄλλως μεταμορφώσας εἰς ἐπαίτην νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ κλέψῃ τὸ Παλλάδιον. Μόνη ἡ Ἑλένη τὸν ἀνεγνώρισεν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπόθει ἤδη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὄχι μόνον δὲν τὸν ἐπρόδωκεν, ἀλλὰ καὶ συνεννοήθη μετ' αὐτοῦ περὶ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ἐπιτηδείων πρὸς ἅλωσιν τῆς πόλεως τρόπων. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπενόησαν ἐπὶ τέλους τὴν ἀκόλουθον πονηρίαν. Ἐπειὸς ὁ Πανοπέως κατεσκεύασε, κατὰ συμβουλὴν τῆς Ἀθηνᾶς, ἵππον δούρειον, δηλαδὴ ξύλινον, κενόν, εὐρύχωρον, δυνάμενον νὰ περιλάβῃ ἑκατὸν ἄνδρας. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐκρύβησαν οἱ ἄριστοι τῶν ἡρώων, ὁ Νεοπτόλεμος, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Μενέλαος, καὶ ἄλλοι, ἐνῷ ὁ στρατὸς τῶν Ἀχαιῶν ἀπέπλευσεν εἰς Τένεδον, ἀφοῦ ἐπυρπόλησε τὰ σκεύη αὐτοῦ καὶ ἐπροσποιήθη ὅτι διαλύει τὴν πολιορκίαν. Οἱ Τρῶες, χαίροντες διότι ἀπηλλάγησαν τῶν πολεμίων, ἐξῆλθον τῆς πόλεως καὶ ἠπόρησαν διὰ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον κατέλιπον οἱ ἐχθροί. Ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤξευρον τί νὰ πράξωσι περὶ αὐτοῦ, οἱ δ' ἐν αὐτῷ περίφοβοι ἥρωες ἤκουον τά τε γενόμενα περὶ τούτου συμβούλια καὶ τὴν φωνὴν τῆς Ἑλένης, ἥτις ἀνέφερε τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ ἐμιμεῖτο τὰς φωνὰς τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Πολλοὶ τῶν Τρώων ἐπεθύμουν νὰ ἀνατεθῇ ὁ ἵππος εἰς τοὺς θεοὺς ἐν τῇ πόλει, ὡς δεῖγμα τῆς κοινῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν αὐτῶν· ἄλλοι ὅμως, μᾶλλον ὕποπτοι, ἐδυσπίστουν πρὸς τὴν κληροδοσίαν ἐκείνην τῶν πολεμίων, καὶ ὁ Λαο-

Ὁ Ὀδυσσεὺς ὡς ἐπαίτης εἰσέρχεται εἰς τὸ Ἴλιον (Ἐγχάρακτος λίθος)

Η ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ

(Ἔργον τοῦ λόρδου Λεΐτων, Βασ. Ἀκαδημία Λονδίνου)

κόων, ὁ ἱερεὺς τοῦ Ποσειδῶνος, ἔδειξε τὴν δυσαρέσκειαν αὐτοῦ, κρούσας διὰ δόρατος τὰ πλευρὰ τοῦ ἵππου. Ἡ ἀντήχησις ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ ἵππος ἦτο κοῖλος· ἀλλ' οἱ Τρῶες δὲν ἐπείθοντο ὅτι ὑπάρχει ἐνταῦθα ἀπάτη, καὶ ὁ δυστυχὴς Λαοκόων ἐγένετο, μεθ' ἑνὸς τῶν υἱῶν, θῦμα τῆς συνέσεως καὶ τῆς φιλοπατρίας αὐτοῦ, πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὅλων τῶν συμπολιτῶν, διότι δύο δράκοντες ἀπεστάλησαν ἐξεπίτηδες ὑπὸ τῶν θεῶν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἵνα φονεύσωσιν αὐτόν. Τὸ φοβερὸν τοῦτο θέαμα καὶ αἱ ἄπιστοι συμβουλαὶ τοῦ προδότου Σίνωνος, τὸν ὁποῖον οἱ Ἀχαιοὶ εἶχον καταλίπει ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δίδῃ ψευδεῖς εἰδήσεις, κατέπεισαν τοὺς Τρῶας νὰ ῥήξωσι τὸ τεῖχος αὐτῶν, ἵνα εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν πόλιν ἐν θριάμβῳ καὶ ἀγαλλιάσει τὸν ὀλέθριον ἵππον.

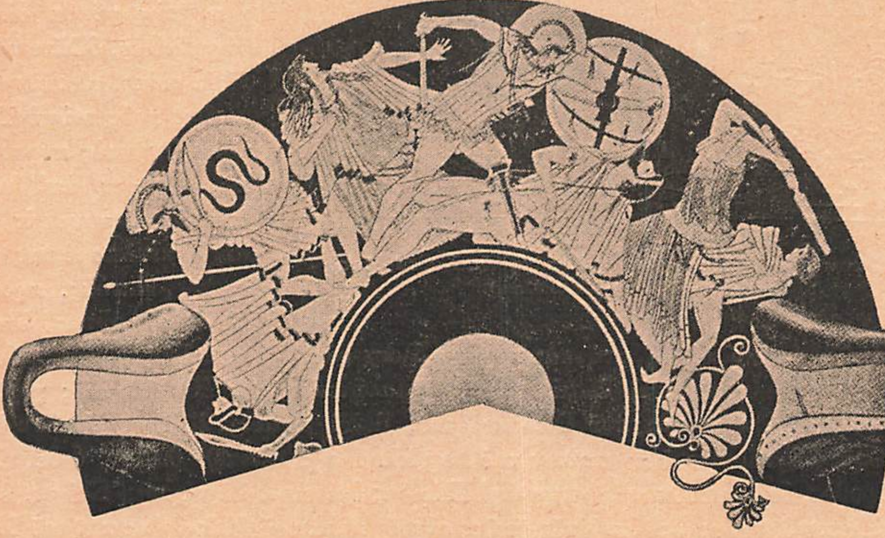
Καὶ ἤδη ἡ καταστροφὴ τῆς Τροίας εἶχεν ἀποφασισθῆ ἀμετακλήτως ὑπὸ τῶν θεῶν. Ἐνῷ οἱ Τρῶες ἐπανηγύριζον καὶ εὐώχουν τὴν νύκτα ὅλην θορυβωδῶς, ὁ Σίνων ἀνῆψε τοὺς συμπεφωνημένους πρὸς τοὺς ἐνΤενέδῳ Ἀχαιοὺς πυρσοὺς καὶ ἐξήγαγεν ἀπὸ τοῦ δουρείου ἵππου τοὺς ἐν αὐτῷ κεκλεισμένους ἥρωας. Ἡ πόλις, προσβληθεῖσα οὕτως ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ἐλεηλατήθη καὶ κατεστράφη ὁλοσχερῶς, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἡρώων αὐτῆς καὶ τοῦ δήμου αὐτῆς, ἢ ἐσφάγησαν ἢ ᾐχμαλωτεύθησαν. Ὁ θεοειδὴς γέρων Πρίαμος ἀπέθανε διὰ χειρὸς τοῦ Νεοπτολέμου, ἀφοῦ ματαίως ἐζήτησεν ἄσυλον ἐπὶ τὸν τοῦ Διὸς τοῦ ἑρκείου (τοῦ προστάτου τοῦ περιβόλου τῆς οἰκίας) βωμόν· ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Δηΐφοβος, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πάριδος ἐγένετο σύζυγος τῆς Ἑλένης, ἐκθύμως διετέλεσεν ἀμυνόμενος ὑπὲρ τῆς οἰκίας αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τοῦ Μενελάου· ἀλλ' ἔπεσε τελευταῖον καὶ αὐτός, καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ἠκρωτηριάσθη δεινῶς. Ἐκ τῶν ἡγεμόνων τῶν Τρώων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσι διὰ τῆς φυγῆς εἰμὴ δύο, ὁ Αἰνείας καὶ ὁ Ἀντήνωρ, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος, ἀπελθὼν κατὰ τὴν παράδοσιν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὑπῆρξε πρόγονος τῶν μυθευομένων ἱδρυτῶν τῆς Ῥώμης, τοῦ Ῥωμύλου καὶ τοῦ Ῥώμου.

Ὁ θάνατος τοῦ Πριάμου καὶ ἡ ἁρπαγὴ τῆς Κασσάνδρας
(Ἀγγεῖον Μουσείου Νεαπόλεως)

Τοιουτοτρόπως, μετὰ δεκαετῆ πολιορκίαν, ἐξεπορθήθη ἡ Τροία, καὶ ἀπωλέσθησαν ἥ τε πόλις καὶ οἱ βωμοὶ καὶ οἱ ναοὶ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς. Ἀλλ' οἱ νικηταὶ δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι τῶν νικηθέντων. Ἡ θεία δίκη, ἡ θεὰ Νέμεσις, ἐτιμώρησεν αὐτοὺς δεινῶς, διότι ἐν τῇ ὑπεροψίᾳ τῆς νίκης δεν ἐσεβάσθησαν τὰ ἱερὰ τοῦ Ἰλίου. Πολλοὶ οὐδέποτε πλέον εἶδον τὴν φίλην πατρίδα, καταστραφέντες κατὰ τὴν ἐπάνοδον, ὡς ὁ Αἴας ὁ Ὀϊλέως· ἄλλοι, ὡς ὁ Ὀδυσσεύς, δὲν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, εἰμὴ μετὰ πολλὰς καὶ παραδόξους περιπλανήσεις· ἄλλοι εὗρον τοὺς οἰκείους δυσμενῶς διακειμένους, καὶ ἐθανατώθησαν ὑπ' αὐτῶν, ὡς ὁ Ἀγαμέμνων ὑπὸ τῆς ἀπίστου συζύγου Κλυταιμνήστρας· ἄλλοι μόλις ἐπάτησαν τὸν πόδα εἰς τὴν γενέθλιον γῆν, καὶ ἠναγκάσθησαν αὖθις νὰ ἀποδημήσωσιν, ὡς ὁ Διομήδης καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τελαμωνίου Αἴαντος Τεῦκρος. Ἐν γένει δὲ πολλαὶ ἐπεκράτησαν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐμφύλιοι διχόνοιαι· καὶ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον νέα τινὰ μεγάλα γεγονότα, ἀλλοιώσαντα καθ' ὁλοκληρίαν τὴν προηγηθεῖσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Οἱ Θεσσαλοί, οἵτινες πρότερον κατῴκουν εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰσέβαλον τότε εἰς τὴν χώραν, ἥτις ἔκτοτε ὠνομάσθη ὑπ' αὐτῶν Θεσσαλία. Δύο δὲ ἄλλα ἔθνη, πρὸ τούτου κατοικοῦντα εἰς ταύτην τὴν χώραν, οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, ἀπεδήμησαν ἐκεῖθεν, τραπέντα πρὸς μεσημβρίαν, ἕνεκα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Θεσσαλῶν· καὶ οἱ μὲν Βοιωτοὶ κατέλαβον τὴν Βοιωτίαν, οἱ δὲ Δωριεῖς τὴν Δωρίδα, (¹) ἐκ τῆς ὁποίας, μετά τινα χρόνον, πολλοὶ Δωριεῖς, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐκυρίευσαν τὸ πλεῖστον ταύτης μέρος. Ἡ Δωρικὴ αὕτη ἐπιδρομή, ἥτις ἐπέφερεν ἀποτελέσματα πολὺ σπουδαιότερα τῶν ἄλλων, ὀνομάζεται καὶ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν, διότι οἱ παῖδες τοῦ Ἡρακλέους, ἐξωσθέντες ἄλλοτε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἀνέκτησαν τότε τὰς πατρίδας, διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Δωριέων καὶ τῶν Αἰτωλῶν, καὶ ἵδρυσαν τὰ δωρικὰ κράτη τῆς Μεσσηνίας, τῆς Σπάρτης, τοῦ Ἄργους, τῆς Κορίνθου, τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ τὸ ἐν τῇ

Ἰλίου πέρσις (Ἐξ ἀγγείου)

Ἤλιδι κράτος τῶν Αἰτωλο-Ἠλείων. Αἱ μετοικεσίαι αὗται ἐπήγαγον καὶ ἄλλας ἀξιολόγους μεταβολάς. Ἐνῷ πρότερον ἐπεκράτουν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος βασιλεῖαι, τότε αἱ βασιλεῖαι αὗται, σχεδὸν ὅλαι, ἠφανίσθησαν, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐσυστήθησαν αἱ ἀβασίλευτοι πολιτεῖαι, αἵτινες, ἂν καὶ τροπολογηθεῖσαι βραδύτερον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἀπετέλεσαν ὅμως τὴν κυρίαν βάσιν τῶν πολιτευμάτων, καθ' ὅλην τὴν μετέπειτα ἱστορίαν τοῦ πλείστου μέρους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τότε πρὸς τούτοις πολλὰ ἔθνη ἐκ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἠναγκάσθησαν, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Δωριέων νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὅλως διόλου τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπεδήμησαν πρὸς ἀνατολάς, ἰδίως πρὸς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου ἵδρυσαν πολυαρίθμους ἀποικίας·

Ἡ τῶν Ἡρακλειδῶν κάθοδος, μετὰ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεομένων μεταβολῶν, εἶναι τὸ τελευταῖον μέγα γεγονὸς τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἐνταυτῷ ὅμως καὶ τὸ πρῶτον βέβαιον γεγονὸς τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπερχομένων ἤδη ἱστορικῶν χρόνων. Ἔχου-

(¹) Τὴν καὶ *Δρυοπίδα* καλουμένην ὀρεινὴν χώραν, τὴν κειμένην μεταξὺ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τῆς Οἴτης.

σιν ἴσως καὶ αἱ ἀρχαιότεραι παραδόσεις,τοὐλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν, ἱστορικήν τινα βάσιν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν θεωρεῖται παρὰ πάντων ὡς βέβαιον. Ἡ δὲ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν, καίτοι πεπλεγμένη μετὰ πολλῶν εἰσέτι μύθων, εἶναι ἀναμφισβήτητον ἱστορικὸν γεγονός, διότι ἅπασα ἡ πραγματικὴ τῆς Ἑλλάδος κατάστασις, οἵαν εὑρίσκομεν αὐτὴν κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, συνδέεται ἀναποσπάστως μετὰ τῶν περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν παραδόσεων. Ὅτε οἱ ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα Ἕλληνες, οἱ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, ἀφοῦ ἐπὶ πολὺν χρόνον διῆλθον διὰ μέσου χωρῶν ἀγνώστων, καὶ γλωσσῶν ἀλλοτρίων καὶ ἠθῶν ἀλλοκότων, ἔφθασαν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Θήχου καὶ κατεῖδον ἐκεῖθεν κατὰ πρῶτον τὸν Εὔξεινον πόντον, ἐξέβαλον κραυγὴν μεγάλην ἀγαλλιάσεως, φωνάζοντες· θάλαττα, θάλαττα! Ἡ θάλασσα ἀπεῖχε μὲν εἰσέτι οὐ μικρόν· ἀλλ᾽ ἡ θέα αὐτῆς, αἱ μεγάλαι καὶ ἀκμαῖαι πόλεις τὰς ὁποίας ἀπήντων ἤδη, αἱ οἰκειότεραι γλῶσσαι τὰς ὁποίας ἤκουον, ἐν γένει τὰ σημεῖα τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐμαρτύρουν, ὅτι πλησιάζει τὸ τέρμα τῆς ἐπ᾽ ἀδήλοις ὁδοιπορίας. Τοιοῦτόν τι συμβαίνει καὶ ὅτε, διελθόντες τὰ ὑπερφυᾶ κατορθώματα τῶν μυθικῶν χρόνων, φθάνομεν εἰς τὰ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν. Εὑρισκόμεθα εἰσέτι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ μυθικοῦ κόσμου· ἀλλ᾽ ἤδη καταπνεόμεθα ὑπὸ τῆς αὔρας τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ βαίνομεν ἐν τῷ μέσῳ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα προαναγγέλλουσιν αὐτούς· διότι τὰ πράγματα ταῦτα φέρουσι μὲν ἔτι μυθικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ᾽ ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν ὑπόστασις ἐπικυροῦται διὰ τῶν ἀμέσων αὐτῶν ἀποτελεσμάτων,τὰ ὁποῖα εὑρίσκομεν μετ᾽ οὐ πολὺ βέβαια ἤδη καὶ ἀναμφισβήτητα εἴς τε τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰς τὴν Βοιωτίαν,καὶ εἰς τὴν Θεσσαλίαν, καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ὅθεν καὶ θέλομεν πραγματευθῆ τὰ κατὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν ἐκτενέστερον εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων.

Ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ κύων αὐτοῦ Ἄργος (Ἐγχάρακτος λίθος)

Ἀλλὰ δὲν καταπαύομεν ἐνταῦθα τὸν περὶ μυθικῆς ἐποχῆς λόγον. Καθὼς εἴπομεν προοιμιαζόμενοι, περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπάρχουσι δύο εἰδῶν ἱστορήματα· τὰ μὲν εἶναι αἱ ἐγχώριοι, αἱ μυθικαὶ τοῦ λαοῦ παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω ἐν συνόψει· τὰ δὲ εἶναι ἑρμηνεῖαι τῶν μυθευμάτων τούτων, ὅσας ἐπεχείρησαν ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι λόγιοι ἄνδρες, καὶ περὶ ὧν πρέπει ὡσαύτως νὰ ἐπιφέρωμέν τινα, διότι ἀποτελοῦσι τὸ κυριώτατον μέρος τῶν πλείστων ἱστοριῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται σκοπὸν ἔχουσι νὰ ἀνεύρωσι τὴν ἱστορικὴν ἀφορμὴν ἢ τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν μυθευμάτων· καί τινες μὲν ἀπεδοκιμάσθησαν, ἄλλαι δὲ ἐθεωρήθησαν εὔστοχοι· κατ᾽ ἄλλους δέ, πᾶσαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αὐθαίρετοι καὶ ἀνυπόστατοι. Τὸ καθ᾽ ἡμᾶς θέλομεν παραθέσει ὀλίγα παραδείγματα τῶν ἑρμηνειῶν τούτων καὶ ἐπιφέρει τὰς ἀντιπάλους κρίσεις, ἁπλῶς διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς πολλοὺς ἔννοιάν τινα τῆς μεγάλης ἀμφισβητήσεως, ἥτις διεξάγεται περὶ τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας.

Εἷς τῶν ὀνομαστοτέρων ἑρμηνευτῶν τούτων ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Μεσσήνης τῆς Σικελίας Εὐήμερος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Εὐήμερος παρέστησεν ὄχι μόνον τοὺς ἥρωας, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοὺς αὐτούς, ὡς ἁπλοῦς ἀνθρώπους, οἵτινες ζῶντες μὲν ὑπερέβαλλον, διὰ τῆς ρώμης καὶ τῆς ἀρετῆς αὐτῶν, τὸ κοινὸν πλῆθος, μετὰ θάνατον δὲ ἐτιμήθησαν, ἕνεκα τῶν εὐεργεσιῶν καὶ τῶν ἐξαισίων

κατορθωμάτων ὅσα ἐπὶ γῆς ἔπραξαν, ἀναβιβασθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Ὁ Εὐήμερος ἐβεβαίωσεν, ὅτι εἴς τινα κατὰ τὴν Ἰνδικὴν θάλασσαν περιήγησιν, ἥτις ἐγένετο ἐκ διαταγῆς τοῦ τότε βασιλεύοντος τῆς Μακεδονίας Κασσάνδρου, ἀνεκάλυψε δῆθεν χώραν τινὰ ὀνόματι Παγχαίαν, ἐν ᾗ εὑρίσκετο ἱερὸν τοῦ Διὸς Τριφυλίου, καὶ ἐν τῷ ναῷ στήλη χρυσῆ μεγάλη, ἔχουσα γράμματα, διαλαμβάνοντα, ὅτι ὁ Ζεὺς ἵδρυσεν αὐτὴν ὅτε ἦτο ἐπὶ γῆς καὶ ὅτι ἱστορεῖ ἀκριβῶς τὰ παρ' αὐτοῦ πεπραγμένα. Τὸ δόγμα τοῦτο, ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ ἦσαν πρότερον ἄνθρωποι, ἀπεκρούετο φυσικῷ τῷ λόγῳ ὑπὸ τῶν εὐλαβεστέρων Ἑλλήνων, οἵτινες, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ἐστιγμάτισαν τὸν Εὐήμερον ὡς ἄθεον· ἐκ τοῦ ἐναντίου δέ, πολλοὶ ἀρχαιότεροι χριστιανοὶ συγγραφεῖς, οἷον ὁ Μινούκιος Φῆλιξ, ὁ Λακτάντιος, ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, ἠσπάσθησαν μετὰ πολλῆς προθυμίας τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐημέρου, διότι δι' αὐτῶν ἐκ προοιμίου ἀφῃροῦντο πάντα τὰ προσόντα τῆς θεότητος ἀπὸ τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, τοὺς ὁποίους οὗτοι κατεπολέμουν. Ὅθεν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι συγγραφεῖς ἀπεδέχοντο ὄχι μόνον τὴν γενικὴν θεωρίαν τοῦ Εὐημέρου, ἀλλὰ καὶ τὰ ποικίλα αὐτοῦ μερικὰ ἱστορήματα, ὁ δ' αὐτὸς ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου ἡ ψευδολογία ἐλογίζετο σχεδὸν παροιμιώδης ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ γεωγράφου Στράβωνος, ἐφημίζετο ὑπ' ἐκείνων ὡς λαμπρὸν ὑπόδειγμα σπουδαιοτάτης ἱστορικῆς ἐρεύνης.

Καὶ τὰ μὲν τοῦ Εὐημέρου εἶναι προφανῶς παράλογα, οὐδὲ ἔχουσι σήμερον σπουδαῖόν τινα ὀπαδόν· ὑπάρχουσιν ὅμως ἑρμηνεῖαι τῆς θρησκευτικῆς μυθολογίας τῶν προπατόρων ἡμῶν εὐφυέστεραι καὶ πιθανώτεραι. Αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἔτι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λογίων ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐτελειώθησαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἰδίως ὑπὸ δύο σοφωτάτων Γερμανῶν, τοῦ Κρεϋζέρου καὶ τοῦ Ἑρμάννου, οἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ κορυφαῖοι τοῦ ἑρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, εἰς χρόνους τινὰς παναρχαίους, ἦλθον ἐξ Αἰγύπτου ἢ ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἱερεῖς σοφώτατοι καὶ ἐκόμισαν εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους ἔτι κατοίκους αὐτῆς πολλὰς θρησκευτικάς, φυσικὰς καὶ ἱστορικὰς γνώσεις. Δὲν ἐπεχείρησαν ὅμως νὰ διαβιβάσωσι τὰς γνώσεις ταύτας δι' ἀμέσου καὶ κυριολεκτικῆς ἐξηγήσεως, ἥτις δὲν ἤθελεν ἴσως ἀποβῆ καταληπτὴ ἢ δὲν ἤθελε προξενήσει ἐντύπωσιν εἰς ἀκροατὰς ἀμαθεῖς· ἀλλὰ μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο σύμβολα καὶ ἀλληγορίας, δηλαδὴ εἰκόνας καὶ σημεῖα, ἐπιτήδεια νὰ παραστήσωσιν εἰς τὰ ὄμματα καὶ εἰς τὴν φαντασίαν μᾶλλον ἢ εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀκροωμένων, τὰ πράγματα καὶ τὰ νοήματα ὅσα προέκειτο νὰ ἐξηγηθῶσιν εἰς αὐτούς. Διὰ τοῦ συμβολικοῦ λοιπὸν τούτου καὶ ἀλληγορικοῦ τρόπου εἰσήγαγον οἱ ἱερεῖς ἐκεῖνοι εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ δόγματα αὐτῶν περὶ τῆς θεότητος, περὶ τῆς φύσεως καὶ περὶ τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη τῶν μύθων ἀφορμή. Ἦλθον ἔπειτα οἱ ποιηταί, οἵτινες ὕμνησαν τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, γεγονότα ὑπάρξαντα τῳόντι ἢ μὴ ὑπάρξαντα, ἀλλ' ὁπωσδήποτε μετὰ πολλῶν μύθων κοσμηθέντα. Ἐντεῦθεν προέκυψε δευτέρα τάξις μύθων, ἥτις ἀπέβη μάλιστα πολὺ δημοτικωτέρα καὶ γοητευτικωτέρα τῆς πρώτης. Δὲν ἠρκέσθησαν δὲ οἱ ποιηταὶ εἰς τοὺς διηγηματικοὺς ἢ ἐπικοὺς τούτους μύθους, ἀλλὰ παρέλαβον καὶ τοὺς προαναφερθέντας ἀλληγορικούς, συγχωνεύσαντες οὕτως ἀμφοτέρους. Ἐνταῦθα ὅμως τὰ σύμβολα ἐκεῖνα καὶ αἱ ἀλληγορίαι ἀπέβαλον τὰς ἀρχικὰς σημασίας καὶ ἐξελήφθησαν ἁπλῶς ὡς αὐτοτελεῖς μῦθοι· ὥστε οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὐδεμίαν ἤδη εἶχον ἔννοιαν τοῦ τί παρίστων κατ' ἀρχὰς οἱ μῦθοι οὗτοι. Ἡ ἀληθὴς τούτων σημασία διετηρήθη ὡς μυστήριον μόνον εἴς τινας θρησκευτικὰς ἑταιρείας, αἵτινες συνέκειντο ἐκ μελῶν κατηχουμένων ὑπὸ ἱερέων κληρονομικῶν. Αἱ ἑταιρεῖαι αὗται ἦσαν οἱ λεγόμενοι Ὀρφικοὶ καὶ Βακχικοί, ἔτι δὲ τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὰ ἐν Σαμοθράκῃ μυστήρια· καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν συνηθροίσθησαν τὰ ἀπόρρητα δόγματα

τῶν ἀρχαίων θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν μύθων, οἵτινες, ἐκπηγάσαντες ἀπὸ ἱερατείου τινός, εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ Ὁμήρου, ἀπετέλεσαν τὴν θεμελιώδη ἀφορμὴν τῶν ἑλληνικῶν μυθολογημάτων. Εἰς τὰ ἱερὰ ταῦτα ἱδρύματα, μετὰ διαφόρους προκαταρκτικὰς τελετάς, ἐπετρέπετο τελευταῖον, ἂν καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον αὐστηροτάτης ἐχεμυθίας, ἡ ἀκρόασις τῆς ἀρχαίας θρησκευτικῆς καὶ κοσμογονικῆς διδασκαλίας, δι' ἧς ἀπεκαλύπτετο

Σύνοδος τῶν θεῶν ἐν Ἐλευσῖνι
(Ὑδρία ἐκ Κύμης)

ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ βεβαιότης τῆς μετὰ θάνατον ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας, (¹) ταῦτα δὲ πάντα ἀπηλλαγμένα τῶν ποιητικῶν παραμορφώσεων, καὶ τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν δι' ὧν ἐξηκολούθουν περικαλυπτόμενα ὡς πρὸς τὸν κοινὸν ὄχλον.

Τοιαῦται εἶναι αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ἑρμηνευτικοῦ τούτου τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας συστήματος· ἀρχαὶ αἵτινες ὁμολογουμένως ἐπενοήθησαν εὐφυῶς· ἀλλ' εὐφυῶς, οὐδὲν ἧττον, κατεπολεμήθησαν ὑπὸ ἑτέρων σοφῶν ἀνδρῶν, καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Γεωργίου Γρότε, ὅστις ἔγραψεν ἀπὸ τοῦ 1846 μέχρι τοῦ 1856 δωδεκάτομον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καί, ἂν μὴ ἀπατώμεθα, πρακτικώτερον τῶν ἄλλων ἐννόησε μὲν τὴν ἀξίαν τῶν μύθων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡρμήνευσε δὲ τοὺς ἱστορικοὺς αὐτοῦ θεσμούς. Ὑπῆρξε βεβαίως ὑπέρμετρος θιασώτης τῆς τῶν Ἀθηναίων δημαγωγίας, ἀλλὰ περὶ τὰ λοιπὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ διατηρεῖ καὶ θέλει διατηρήσει πλεῖστον κῦρος. Ὁ Γεώργιος Γρότε λοιπὸν παρετήρησεν, ὅτι ἅπαν τὸ προεκτεθὲν σύστημα στηρίζεται εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι

(¹) Προβλ. Ἰσοκρατ. Πανηγυρ. 6. «.... ἧς (τελετῆς) οἱ μετέχοντες περί τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος ἡδίους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν.»

οἱ Ὀρφικοὶ καὶ οἱ Βακχικοί, τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὰ τῆς Σαμοθράκης μυστήρια, διέσωσαν, ὡς ἄλλαι τινὲς κιβωτοί, τὴν ἀπόρρητον ἐκείνην ἀρχαίαν διδασκαλίαν. Τοῦτο δὲ προϋποτίθησιν, ὅτι τὰ μυστήρια ταῦτα εἶναι ἀρχαιότερα τοῦ Ἡσιόδου, ἀρχαιότερα καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὁμήρου, διότι μόνον ἐὰν παραδεχθῶμεν αὐτὰ ἀνατρέχοντα μέχρι τῆς προηγηθείσης, ὡς λέγεται, τῶν ποιητῶν τούτων ἱερατικῆς ἐκείνης τάξεως, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς παρέλαβον ἀπὸ αὐτῆς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν, ἅτινα ἤδη ἐπὶ τῶν ποιητῶν τούτων εἶχον ἀποβάλει τὴν ἀρχικὴν σημασίαν. Καὶ ὅμως ἡ σύστασις τῶν μυστηρίων δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀνατρέχουσα ἀσφαλῶς οὐδὲ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Πρὸς τούτοις, σήμερον ὑπάρχει ἀποδεδειγμένον, ὅτι τὰ μυστήρια

Καθαρμὸς Μυουμένου εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια
(Ἀνάγλυφον ἐπὶ κάλπης τοῦ Κιρχεριανοῦ Μουσείου Ρώμης)

ταῦτα ἦσαν μὲν σεμνὰ καὶ σεβαστὰ ὡς θρησκευτικαὶ τελεταί, ἀλλ' οὐδεμίαν περιελάμβανον ἀπόκρυφον ἢ ἐσωτερικὴν διδασκαλίαν, καὶ ὅτι αἱ σωζόμεναι ἀρχαῖαι ἀλληγορικα ἑρμηνεῖαι δὲν ἐπήγαζον ἀπὸ τῶν ἱερῶν τούτων ἱδρυμάτων, ἀλλ' ἦσαν ἔργα τῶν μεταγενεστέρων φιλοσόφων καὶ γραμματικῶν.

Καὶ ἂν ὅμως ὑποτεθῇ ὅτι αἱ προαναφερθεῖσαι ἀρχαὶ τοῦ ἑρμηνευτικοῦ τούτο συστήματος ἔχουσιν ὀρθῶς· ὅτι, δηλαδή, ἦλθε τῳόντι ποτὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς ἀνατολῆς ἱερατική τις τάξις, ὅπερ πιθανώτατον· ὅτι οἱ ἱερεῖς οὗτοι ἐκόμισαν ἐνταῦθα πολλὰς κοσμογονικάς, φιλοσοφικὰς καὶ ἱστορικὰς εἰδήσεις, ὅπερ ἐπίσης δὲν εἶναι ἀπίθανον· ὅτι οἱ μῦθοι τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σύμβολα καὶ ἀλληγορίαι τῶν εἰδήσεων τούτων, ὅπερ καὶ τοῦτο ἠμπορεῖ μέχρι τινὸς νὰ μὴ ἀμφισβητηθῇ· ὅτ τελευταῖον ἡ ἀληθὴς ἔννοια τῶν συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν διετηρήθη εἴς τινα ἱερὰ ἱδρύματα, ὅπερ θεωρεῖται μᾶλλον ἀνυπόστατον, πάλιν ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθοῦς ταύτη ἐννοίας φαίνεται σήμερον ἀνέφικτος. Τοῦτο τοὐλάχιστον πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐ τῶν διαφωνιῶν καὶ τῶν ἀμοιβαίων ἀναιρέσεων εἰς ἃς περιέπεσον αὐτοὶ οἱ κορυφαῖοι το ἑρμηνευτικοῦ τούτου συστήματος, ἅμα ἦλθον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Τῳ όντι ὁ Ἑρμᾶννος προϋποθέτει, ὅτι πᾶσα μία τῶν φιλοσοφικῶν, τῶν θεολογικῶν, τῶ φυσικῶν, τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν τῶν ἱερέων ἠλληγορήθη ἀκριβέστατα διὰ προσώπω

ὧν ἕκαστον φέρει ὄνομα σημαντικὸν τῆς ἐννοίας, ἥτις ἐπροσωποποιήθη δι' αὐτοῦ· καί, ὁρμώμενος ἀπὸ τοιαύτης ἀρχῆς, ἐπεχείρησε νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀληθῆ σημασίαν ἑκάστου τῶν ὀνομάτων τούτων. Ὁ Κρεῦζερος ἐξ ἐναντίας ἐνόμισεν, ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἀναζητῶμεν τὰς προομηρικὰς ἐκείνας θεωρίας διὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν κυρίων ὀνομάτων ὅσα ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς ποιητὰς καὶ ὅτι οἴκοθεν δυνάμεθα νὰ συναρμολογήσωμεν τὴν ἱερατικὴν ταύτην, καὶ συμβολικήν, καὶ ἀλληγορικὴν φιλοσοφίαν ἣν ἐπρέσβευσαν οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ ποιηταί· ὅθεν, περὶ τὰς ἑρμηνείας αὐτοῦ δὲν στηρίζεται εἰς μόνας τὰς πηγάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἴδιον αἴσθημα, καὶ κατὰ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ αὐτογνώμονος τούτου αἰσθήματος ἀποφαίνεται καὶ δογματίζει· πρὸς τούτοις δέ, περὶ τὴν δημιουργίαν τῶν ἑρμηνειῶν αὐτοῦ, μεταχειρίζεται ὄχι μόνον τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον, ὄχι μόνον τὰς μεταγενεστέρας φιλοσοφικὰς τῆς Ἑλλάδος αἱρέσεις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Γένεσιν, καὶ αὐτὴν τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἵνα δώσωμεν δὲ ἔννοιάν τινα τῶν ἑρμηνειῶν τούτων, παρατηροῦμεν, ὅτι, κατ' Ἀναξαγόραν, Ἕλληνα φιλόσοφον, ἀκμάσαντα εἰς Ἀθήνας ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὁ Νοῦς εἶναι ἡ ὑπερτάτη δύναμις, ἥτις ἔδωκεν εἰς τὴν νεκρὰν ὕλην ζωήν, μορφήν, κίνησιν καὶ τάξιν. Εἷς δὲ τῶν ἐπισημοτέρων ὀπαδῶν τοῦ ἑρμηνευτικοῦ συστήματος περὶ οὗ ὁ λόγος, ὁ πολυμαθὴς Βρυάντιος, ἠξίωσεν ὅτι ὁ Νοῦς ἐκείνου τοῦ Ἀναξαγόρου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὁ Πατριάρχης Νῶε.

Μύησις εἰς τὰ Βακχικὰ μυστήρια

[«Ἡ συνάφεια τῶν ὀνομάτων *Νῶε* »καὶ *Νοῦς* ἐννοεῖται ὅτι εἶναι πάμπαν »ἀπίθανος. Τὸ ὄνομα *Νῶε* (Ἑβραϊστὶ »*Νοὰχ*) ἔχον σχέσιν πρὸς τὸ Ἑβρ. *νουχ* σημαῖνον *σταθμεύειν* (λέγεται ἰδίως περὶ τῆς κιβωτοῦ »τοῦ Νῶε) *καθίστασθαι οἰκεῖν*, *μονίμως*, *ἀναπαύεσθαι*, *σώζεσθαι*, (ἀπὸ καταδιώκοντος ἐχ»θροῦ πρβλ. τὸ ἀραβικὸν *ναχ* = (κατακλίνεσθαι) οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ συνάφειαν γλωσ»σικὴν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν *Νοῦς*. Ἂν ὑπάρχῃ τις σχέσις οὐχὶ γλωσσικὴ ἢ γραμματική, ἀλλὰ »φιλοσοφικὴ καὶ κοσμογονικὴ τῆς Ἱ. Γραφῆς καὶ τοῦ Ἀναξαγορείου *Νοῦ*, τοῦ διαμορφώ»σαντος καὶ διακοσμήσαντος τὴν ἀρχέγονον ὕλην, αὕτη πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ συναφείᾳ τοῦ »εἰρημένου *Νοῦ* πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ τῆς Γενέσεως (πρβλ. Γενέσ. Κεφ. Α »ἐδαφ. 1-3 «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν *οὐρανὸν* καὶ τὴν *γῆν*. Ἡ δὲ *γῆ* ἦν ἀόρατος καὶ »ἀκατασκεύαστος καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπὶ τῶν ὑδά»των, καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς γεννηθήτω τὸ φῶς κ.τ.λ.» πρὸς τὴν Ἀναξαγόρειον κοσμογονικὴν »ἀρχὴν καὶ ῥῆσιν. Ὁμοῦ πάντα τὰ χρήματα ἦν ἄπειρα, εἶτα ὁ Νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκό»σμησε, (Διογεν. Λαερτ. 2,6) πρβλ. Ἀριστοτ. Φυσ. 8,1 : «Φησὶ γὰρ ἐκεῖνος (Ἀναξαγό»ρας) «ὁμοῦ πάντων ὄντων καὶ ἠρεμούντων τὸν ἄπειρον χρόνον κίνησιν ἐμποιῆσαι τὸν »*νοῦν* καὶ διακρῖναι». Ὀρθῶς δὲ περὶ τοῦ Ἀναξαγορείου *νοῦ* ποιούμενος τὸν λόγον ὁ »Κάρολος Ὀδοφρεῖδος Μύλλερ (Geschichte der griechischen Literatur τομ. 1 σελ. 444 εἶπε: «Διὰ τοῦ Ἀναξαγόρου τὸ φιλοσοφοῦν Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀποχωρίζεται ἀπὸ τοῦ »χώρου τῶν δημωδῶν δοξασιῶν καὶ ἀπέρχεται εἰς ὁδόν, εἰς ἣν ἢ τε διασκοποῦσα διά-

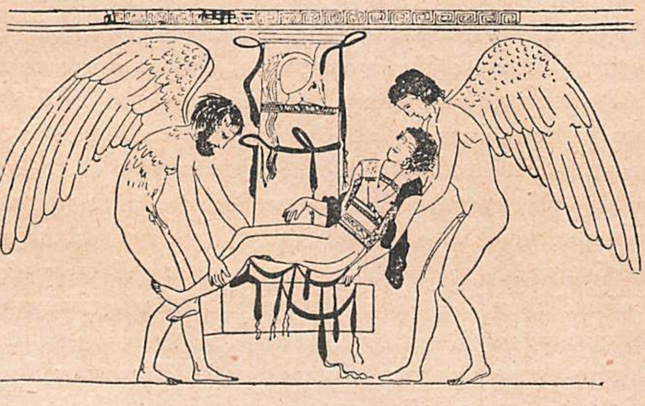
»νοια καὶ αὐτὴ ἡ θρησκευτικὴ πίστις πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχον εἰσέλθει ἐν τῇ 'Ανατολῇ καὶ »ἐν ᾗ ἰδίως αἱ Μωσαϊκαὶ περὶ τῆς θεότητος καὶ τοῦ κόσμου ἰδέαι κινοῦνται»].

Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς Κρεῦζερος δὲν θεωρεῖ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον ὅλως ἀμαθεῖς τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν μύθων τοὺς ὁποίους ἀναφέρουσιν. Ὡς πρὸς τὸν Ὅμηρον μάλιστα φρονεῖ ὅτι δὲν κατενόησε μὲν ὁλόκληρον τὸ ὕψος τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης, ἐγνώριζεν ὅμως μέρη τινὰ τοὐλάχιστον αὐτῆς· καίτοι δὲ προτιθέμενος νὰ συντάξῃ ποίημα δημοτικόν, ὑποδεικνύει οὐδὲν ἧττον ἐν αὐτῷ πού καί που ὅτι ἤξευρε περισσότερον ἀφ' ὅ,τι ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι ἠξεύρει, ἐνῷ κατὰ τὸν Ἑρμᾶννον ἀπ' ἐναντίας ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἐπανέλαβον τὴν θεωρίαν τῶν σοφῶν ἐκείνων τῆς Ἑλλάδος ἱερέων, οὐδόλως καταλαμβάνοντες αὐτήν. 'Αλλ' εἶναι δύσκολον τῇ ἀληθείᾳ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, τοὺς ὁποίους ἡ Ἑλλὰς σύμπασα ἐθεώρει ὡς πατέρας τοῦ θρησκεύματος αὐτῆς καὶ οἵτινες εὐλόγως ὑποτίθενται ὡς οἱ σοφώτεροι τῆς ἐποχῆς αὐτῶν ἄνδρες, ἦσαν ἐν τούτοις ἀμαθεῖς τοῦ κυριωτάτου ἀντικειμένου περὶ ὃ ἐστρέφοντο αἱ ποιήσεις αὐτῶν· καὶ δύσκολον ὁμοίως νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι, μετὰ τρισχίλια ἔτη, νεώτεροι σοφοί, ὅσῳ σοφοὶ καὶ ἂν ὦσιν, ἠμποροῦν νὰ διδάξωσι τοὺς σοφωτέρους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ ἴδιον ἐκείνων θρήσκευμα. Δεδόσθω ὅμως καὶ τοῦτο· μήπως τοὐλάχιστον οἱ νεώτεροι σοφοὶ συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους; Ὁ μὲν Ἑρμᾶννος ἀπέδειξε λαμπρῶς τὸ ἀνυπόστατον τῶν συμπερασμάτων τοῦ Κρεϋζέρου, ἅμα δὲ ἠθέλησε νὰ συγκροτήσῃ ἴδια συμπεράσματα, ἦλθεν ἕτερος σοφός, ὁ Ὁλλανδὸς Λίμβουργος Βρουούερος, ὅστις ἀπέδειξεν οὐδὲν ἧττον περιφανῶς τὸ ἀνυπόστατον τῶν συμπερασμάτων τοῦ Ἑρμάννου.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν γνώμην τοῦ Ἄγγλου Γρότε. Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην, ἡ θεογονία τῶν Ἑλλήνων περιέχει τφόντι κοσμογονικάς τινας ἰδέας περὶ χάους, γῆς, οὐρανοῦ, νυκτός, ἡμέρας καὶ τῶν τοιούτων· ἴσως δὲ καὶ οἱ πόλεμοι τῶν δευτέρων θεῶν κατὰ τῶν πρώτων, δηλαδὴ τοῦ Κρόνου κατὰ τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ τῶν τρίτων κατὰ τῶν δευτέρων, δηλαδὴ τοῦ Διὸς κατὰ τοῦ Κρόνου, ἠμποροῦν νὰ θεωρηθῶσιν ἀπεικονίζοντες τὴν τῶν ἀρχικῶν στοιχείων πάλην, ἂν καὶ ἐνταῦθα ἤδη, ὁπωσοῦν βεβιασμένως μόνον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, τί σημαίνουν οἱ τρεῖς ἑκατόγχειρες, Βριάρεως, Γύγης, Κόττος, τί οἱ πολυάριθμοι Γίγαντες καὶ τὰ ἄλλα πολλὰ ἀλλόκοτα καὶ ὑπερφυῆ ὄντα, ὅσα ἀνήκουσιν εἰς τὸν σύλλογον τῶν θείων δυνάμεων. 'Αλλ' ἐν γένει ἡ θεογονία δυσκόλως δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀπαρτίζουσα κοσμογονικόν τι σύστημα, ἤτοι σειρὰν πλήρη καὶ ἀδιάσπαστον τῶν περὶ τὰ στοιχεῖα, περὶ τοὺς πλανήτας, περὶ τὴν ὅλην φύσιν μεταβολῶν. Τινὰ μὲν τῶν προσόντων καί τινες τῶν πράξεων τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὰ πρόσωπα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι δι' ἀλληγοριῶν, ὄχι ὅμως ὅλα τὰ προσόντα καὶ ὅλαι αἱ πράξεις τῶν προσώπων τούτων, οὐδὲ ὅλων τῶν προσώπων αἱ ἰδιότητες καὶ ἐνέργειαι. 'Ελάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων ἀλληγοριῶν, τὴν περὶ τῆς Πανδώρας. 'Ηδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλας τινάς· ἀλλὰ ὁλόκληρος ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ τοιουτοτρόπως μετά τινος πιθανότητος. Λ. χ. ἐννοοῦμεν τὸν Ποσειδῶνα, τὸν ἐκπροσωποῦντα τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ τί ἐκπροσωποῦσι τότε αἱ Νηρηΐδες; τί ἰδίως ἡ Θέτις, ἥτις, πρὸς τοῖς ἄλλοις, συνεζεύχθη θνητόν, τὸν Πηλέα; Αἱ ἀπορίαι αὗται δύνανται νὰ πολλαπλασιασθῶσιν ἐπ' ἄπειρον. Ὁ ἐπιχειρῶν λοιπὸν νὰ ἑρμηνεύσῃ δι' ἀλληγοριῶν τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, προχωρεῖ μέχρι τινὸς εὐκόλως, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον εὑρίσκει τὸν δρόμον πεφραγμένον καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐκβιάσῃ αὐτὸν δι' αὐτογνωμόνων εἰκασιῶν καὶ στρεψολογιῶν· διότι τὰ ἀλληγορικὰ πρόσωπα καὶ προσόντα εἶναι πάντοτε συμπεφυρμένα μετὰ μὴ ἀλληγορικῶν, οὐδὲ δύνανται νὰ διαχωρισθῶσι ταῦτα ἀπὸ ἐκείνων, ἐκτὸς ἐὰν ἀνατραπῇ ἡ ὅλη σειρὰ τῶν μυθικῶν γε-

γονότων, πᾶσα δὲ ἑρμηνεία, ἐπιφέρουσα τὴν τοιαύτην ἀνατροπήν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀποχρῶσα. Καὶ ἐνῷ αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται εἰς οὐδὲν φέρουσιν ἀσφαλές, ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα, ἔχουσι πρὸς τούτοις τὸ ἐλάττωμα, ὅτι ἀφαιροῦσιν ἐκ μέσου τὴν ἔποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τὰ μυθεύματα αὐτῶν.

Τῳόντι οἱ Ἕλληνες, οἱ πλεῖστοι τοὐλάχιστον Ἕλληνες, ἐπίστευον εἰς τὰ μυθεύματα ταῦτα, ὅπως ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου παρεστάθησαν, ὡς ἀποτελοῦντα τὸ θετικὸν αὐτῶν θρήσκευμα. Διὰ νὰ ἀρνηθῶμεν τοῦτο, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐδεμίαν εἶχον θρησκείαν· πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὅλαι αἱ θυσίαι, ὅλαι αἱ ἱεροτελεστίαι, ὅλαι αἱ λατρεῖαι τὰς ὁποίας ἐτέλουν ἦσαν ἁπλῆς ὑποκρισίας ἔργα· πρέπει νὰ ἀνατρέψωμεν ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἡ ἱστορία αὕτη διδάσκει ὅτι εἰς μυρίας περιστάσεις οἱ χρησμοί, οἱ οἰωνοί, ὅλαι ἐν γένει αἱ λειτουργίαι τοῦ θρησκεύματος τούτου ἐπενεργοῦσι παραδόξως εἰς τὰς διαθέσεις, εἰς τὰς ἀποφάσεις, εἰς τὰς πράξεις τοῦ ἔθνους. Ἐκ τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Παυσανίου, οἵτινες ἔγραψαν πολὺ μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, συνάγεται ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι εἶχον βαθύτατον αἴσθημα εὐλαβείας πρὸς τοὺς θεοὺς αὐτῶν. Ἐὰν δὲ εἰς τοσοῦτον μεταγενεστέραν ἐποχήν, ἄνδρες τοσοῦτον λόγιοι εἶχον τοιαύτας πεποιθήσεις, ἤθελεν εἶναι παράλογον νὰ φρονῶμεν ὅτι αἱ πεποιθήσεις αὗται δὲν ἐπεκράτουν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἐπίστευον εἰς τὰ θετικὰ δόγματα τοῦ θρησκεύματος αὐτῶν· ὁποῖα ἦσαν τὰ δόγματα ταῦτα θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν πλατύτερον μετ' ὀλίγον· ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ἐν κεφαλαίῳ, ὅτι, κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων, οἱ θεοὶ εἶχον μορφὴν καὶ φύσιν ἀνθρωπίνην, ἐκτὸς ὅτι ἦσαν μὲν ἀθάνατοι, εἶχον δὲ πλειοτέραν ἢ οἱ ἄνθρωποι δύναμιν, καὶ ἐπενήργουν εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Ναὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ἐφρόνουν συγχρόνως ὅτι οἱ πλειότεροι καὶ οἱ κυριώτεροι τῶν θεῶν τούτων ἐπροστάτουν ἰδίᾳ ἕκαστος ἑνός τινος τῶν στοιχείων τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου· ὅτι ὁ Ζεὺς λ.χ. ἦτο ἰδίως θεὸς τοῦ αἰθέρος, ὁ Ποσειδῶν τῆς θαλάσσης, ἡ Ἀθηνᾶ τῆς φρονήσεως, καὶ οὕτω καθεξῆς. Καὶ εἶναι ὡσαύτως ἀληθὲς ὅτι ὑπῆρχον θεότητές τινες ἐκπροσωποῦσαι ἠθικὰς δυνάμεις ἢ περιπετείας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, αἵτινες συνεχέοντο ἐνίοτε μετὰ τῶν ἐννοιῶν τὰς ὁποίας ἐξεπροσώπουν, οἷον ἡ Ἄτη, δηλαδὴ ἡ αἰτία ὅλων τῶν ἀσυνέτων καὶ ἐμπαθῶν πράξεων καὶ τῶν ἐντεῦθεν πηγαζουσῶν συμφορῶν· ἡ Ἔρις, ὁ Θάνατος, ὁ Ὕπνος, τὸ Κράτος. κ. τ. λ. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἄλλοτε ἐσήμαινον πρόσωπα, καὶ ἄλλοτε προσόντα ἢ γεγονότα. Οἱ κυριώτεροι ὅμως θεοὶ οἱ μετὰ τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν συνδυαζόμενοι, καὶ πάντες ὅσοι συνεδυάζοντο μετὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, δὲν ἐταυτίζοντο μετὰ τῶν ἐννοιῶν καὶ δυνάμεων τούτων. Ἡ ἔννοια τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως εἶναι ἐν γένει δευτερεύουσα περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς θεότητος παρὰ τοῖς Ἕλλησι· πρωτεύουσα δ' ἔννοια εἶναι ἡ τοῦ προσώπου. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευον τοὺς θεοὺς

Ὁ Θάνατος καὶ ὁ Ὕπνος θάπτοντες πολεμιστήν
(Λευκὴ Ἀθηναϊκὴ Λύκηθος τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου)

αὐτῶν ὄχι τόσον ὡς στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ὅσον ὡς πρόσωπα ἀπεικονίζοντα τὸν πραγματικὸν ἀνθρώπινον βίον. Οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον λ. χ. ὅτι ὁ Κρόνος καθήρεσε τῆς βασιλείας τοῦ κόσμου τὸν Οὐρανόν, ὅτι ὁ Ζεὺς καθήρεσεν ἔπειτα τὸν Κρόνον, ὅτι ἡ Ἥρα ἦτο γυνὴ φιλόνικος καὶ ζηλότυπος, ὅτι εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰλίου πόλεμον,ἄλλοι μὲν τῶν θεῶν ἦσαν σύμμαχοι τῶν Τρώων, ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλλήνων· ὅτι οἱ θεοὶ παρευρέθησαν εἰς τοὺς γάμους τοῦ Κάδμου· ὅτι οἱ θεοὶ ἐγέννων ἐκ θνητῶν γυναικῶν, ὅτι θεαὶ ἔτικτον ἀπὸ θνητῶν ἀνδρῶν καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ δὲ διηγούμενοι τὰ μυθεύματα ταῦτα, διηγοῦνται δοξασίας νηπιώδεις μέν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον δοξασίας αἵτινες ἀπετέλουν τὸ θετικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους θρήσκευμα· ἐνῷ οἱ ἀγωνιζόμενοι ν' ἀνακαλύψωσιν ὅλας τὰς κοσμογονικάς, φιλοσοφικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας, αἵτινες ἐκρύπτοντο ὄπισθεν τῶν μυθευμάτων, ἀσχολοῦνται εἰς τὴν εὕρεσιν ἀληθειῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὀλίγον ἐφρόντιζεν ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅστις, ὡς προείπομεν, ἐλάτρευε τοὺς θεοὺς αὐτοῦ μᾶλλον ὡς πρόσωπα ἢ ὡς φυσικὰς ἢ ἠθικὰς δυνάμεις.

Ἀνάλογος ἀμφισβήτησις παρήχθη καὶ ὡς πρὸς τὰς ἑρμηνείας τῶν μυθικῶν γενεαλογιῶν, τῶν ἡρωϊκῶν ἄθλων, τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐν γένει τῶν μυθικῶν παραδόσεων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται σκοπὸν ἔχουσι νὰ διακρίνωσι τί ἐνταῦθα ὑπάρχει τὸ ἱστορικόν, καὶ τί τὸ μυθῶδες· καί τινες μὲν ἀπεδοκιμάσθησαν, ἄλλαι δὲ ἐθεωρήθησαν εὔστοχοι, κατ' ἄλλους δὲ πᾶσαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀνυπόστατοι καὶ αὐθαίρετοι.

Ὁ παραδοξότερος τῶν ἑρμηνευτῶν τούτων εἶναι ὁ Παλαίφατος, ὅστις ἄδηλον ἀκριβῶς πότε ἔζη, ἀλλ' ὑπῆρξε προγενέστερος τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος,διότι ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου ποιητοῦ Οὐιργιλίου,ὅστις ἐγεννήθη ἐν ἔτει 70 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Παλαίφατος ἐπρέσβευεν, ὅτι τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν πείθονται εἰς ὅλα τὰ λεγόμενα, ὡς ἀμέτοχοι σοφίας καὶ ἐπιστήμης· οἱ δέ, ἐπιρρεπέστεροι ὄντες πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ τὸν δισταγμόν, εἰς οὐδὲν τούτων πιστεύουσιν. Ἀλλὰ αὐτὸς νομίζει ὅτι πάντα τὰ λεγόμενα καὶ ἐγένοντο· διότι, ἂν δὲν ἐγίνοντο, δὲν ἤθελον λέγονται. Δέχεται ὅμως ὅτι δὲν ὑπῆρξαν τοιαῦτα οἷα καὶ λέγονται· καὶ ὅτι οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ λογογράφοι παρεμόρφωσαν αὐτὰ ἐπὶ τὸ ἀπιθανώτερον, διὰ νὰ τὰ καταστήσωσι θαυμαστότερα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅθεν ὁ Παλαίφατος κατέβαλε πολλοὺς κόπους ἵνα διακρίνῃ τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεσκέφθη τὰς χώρας εἰς ἃς ἀποδίδονται τὰ λεγόμενα, καὶ ἐξήτασεν ἐπιμελῶς τοὺς πρεσβυτέρους τῶν κατοίκων καὶ ἄλλους. Ἰδοὺ δέ παραδείγματά τινα τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ.

Ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 19) τὸν περὶ Σφιγγὸς μῦθον. Ὁ Παλαίφατος,ἐκθέσας τὸν μῦθον τοῦτον,ἐπιφέρει ὅτι τὰ λεγόμενα εἶναι ἀπίθανα καὶ ἀδύνατα,ὄχι μόνον διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρξε τοιοῦτον θηρίον,ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι ὅλως παιδαριῶδες νὰ ὑποθέσωμεν,ὅτι οἱ Καδμεῖοι, ἀντὶ νὰ τὸ κατατοξεύσωσιν, ἄφινον αὐτὸ νὰ τοὺς κατατρώγῃ. Ἔχει δὲ ἡ ἀλήθεια ὡς ἑξῆς. Ἡ Σφίγξ ἦτο ἁπλῶς σύζυγος τοῦ Κάδμου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κάδμος ἔλαβε καὶ ἄλλην γυναῖκα, τὴν Ἁρμονίαν, ἡ Σφίγξ, συγκροτήσασα στρατόν, κατέλαβε τὸ ὄρος τὸ λεγόμενον Σφιγγίον,καὶ ἐντεῦθεν ἐπολέμει πρὸς τὸν Κάδμον, ἐπιχειροῦσα καθ' ἑκάστην ὥραν ἐνέδρας, εἰς ἃς ἐφόνευε τοὺς ἀντιπάλους· καλοῦσι δὲ οἱ Κάδμειοι τὴν ἐνέδραν αἴνιγμα. Ἐν τούτοις ὁ Κάδμος ὑπέσχετο ὅτι θέλει δώσει χρήματα πολλὰ εἰς ἐκεῖνον ὅστις φονεύσῃ τὴν Σφίγγα· καὶ ὁ Οἰδίπους ἀνὴρ Κορίνθιος πολεμικώτατος, παραλαβὼν τινας τῶν Καδμείων, ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς εἰς τὸ ὄρος καὶ ἐφόνευσε τὴν Σφίγγα. Τούτων δὲ οὕτω συμβάντων, ἐξετέθησαν ταῦτα ἐπὶ τὸ μυθικώτερον.

Ὁμοίως περιγράψας ὁ Παλαίφατος τὴν Χίμαιραν (σελ. 12) ἐπιφέρει, ὅτι τοιοῦτον θηρίον βεβαίως δὲν ὑπῆρξε· διότι ἀδύνατον ὄφις καὶ λέων καὶ αἶξ νὰ μεταχειρίζωνται τὴν αὐτὴν τροφήν· καὶ εὔηθες, ἐνῷ εἶχε θνητὴν φύσιν, νὰ ἀποπνέῃ πῦρ. Τὸ δὲ ἀληθὲς οὕτως ἔχει. Ὁ Βελλεροφόντης, ἀνὴρ γενναῖος, κατεσκεύασε πλοῖον μακρόν, δι' οὗ ἐλεηλάτει τὰ παραθαλάσσια χωρία τῆς Φρυγίας (¹). Τὸ ὄνομα δὲ τοῦ πλοίου ἦτο Πήγασος, ὡς καὶ νῦν ἕκαστον τῶν πλοίων ἔχει ὄνομα· καὶ ἁρμόζει μᾶλλον εἰς πλοῖον ἢ εἰς ἵππον τὸ ὄνομα Πήγασος. Ὑπῆρχε δὲ εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ὄρος ὀνόματι Χίμαιρα, εἰς τοῦ ὁποίου τὸ ἔμπροσθεν μέρος κατῴκει τότε λέων, εἰς δὲ τὸ ὄπισθεν, δράκων, οἵτινες ἐκακοποίουν τοὺς ποιμένας καὶ τοὺς ξυλοκόπους. Τότε λοιπὸν ἐπελθὼν ὁ Βελλεροφόντης κατέκαυσε τὸ ὄρος καὶ ἐξωλόθρευσε τὰ θηρία· οἱ δὲ ἐγχώριοι ἔλεγον, ὅτι ὁ Βελλεροφόντης, ἐλθὼν μετὰ τοῦ Πηγάσου, κατέστρεψε τὴν Χίμαιραν· οὕτως ἀνεπλάσθη ὁ μῦθος.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Παλαίφατος ἔπραξεν ὡς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῶν μύθων, ὅ,τι ὁ Εὐήμερος, ὡς πρὸς τοὺς θεούς· ἐξέθηκε δηλαδὴ τὰ μυθεύματα ἐπὶ τὸ πιθανώτερον. Ἀλλ' οὐδένα ἔχει τὴν σήμερον σπουδαῖον ὀπαδόν.

Ἄλλο εἶδος ἑρμηνευτῶν εἶναι οἱ ἑρμηνευταί, οἵτινες θεωροῦσι μὲν καὶ οὗτοι ὅτι τὰ περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων χρόνων λεγόμενα ἔχουσιν ὅλα βάσιν τινὰ ἀληθείας καὶ ὅτι ἁπλῶς ἠλλοιώθησαν ὑπὸ τῶν ποιητικῶν μύθων· δὲν ἐπιχειροῦσιν ὅμως, ὡς ὁ Παλαίφατος, νὰ μεταπλάσωσιν ἐπὶ τὸ πιθανώτερον τὸ ἀπίθανον μέρος τῶν μύθων, ἀλλά, ἀφαιροῦντες ἐκ μέσου ὅλως διόλου πᾶν ὅ,τι ὑπερφυὲς καὶ ἀλλόκοτον, περιλαμβάνουσι τὰ διηγήματα, περιορίζονται εἰς μόνον τὸ πιθανὸν αὐτῶν μέρος καὶ ἐκθέτουσι τὸν σκελετὸν τοῦτον ὡς ἀληθῆ ἱστορίαν. Οὕτως ἔπραξαν οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων, ἰδίως οἱ Γάλλοι Ραοὺλ Ροχέττιος, Κλαυϊέρος καὶ Φρερέτος. Περίφημον δὲ παράδειγμα τοιαύτης ἑρμηνείας εἶνε ὁ τρόπος καθ' ὃν παρέστησε τὸν τρωϊκὸν πόλεμον εἷς τῶν μεγίστων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ἀθηναῖος Θουκυδίδης ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Εἴδομεν πῶς ὁ πόλεμος οὗτος ἐζωγραφήθη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Ὁμήρου. Ὁ δὲ Θουκυδίδης, ἀφαιρέσας ἐκ μέσου τοὺς ἀναμιχθέντας εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον θεούς, ἀφαιρέσας τὰ ὑπερφυῆ τῶν ἡρώων κατορθώματα, ἀφαιρέσας τοὺς ἀθανάτους ἵππους Ξάνθον καὶ Βαλίον,

τοὺς ἔτεκε Ζεφύρῳ ἀνέμῳ Ἅρπυια Ποδάργη·

ἀφαιρέσας τὸν δούρειον ἵππον, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ γεγονότος, ὡς περὶ ἀναμφισβητήτου κατὰ τὰ λοιπὰ πράγματος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁμηρικῆς παραδόσεως. Ὁ Ἀγαμέμνων, λέγει, ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὅλης ἐκστρατείας, ὡς ἰσχυρότατος τῶν ἄλλων δυναστῶν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Συνέκειτο δὲ ὁ στόλος ἐκ χιλίων καὶ διακοσίων πλοίων, ὧν τὰ μεγαλείτερα ἔφερον ἑκατὸν εἴκοσιν ἄνδρας, τὰ δὲ μικρότερα πεντήκοντα. Καὶ ἀφιχθέντες οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Τρῳάδα, ἐνίκησαν ἀμέσως τοὺς πολεμίους εἰς μάχην· ἀλλά, μὴ ἔχοντες τροφάς, ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς λῃστείαν καὶ γεωργίαν τῶν πέριξ χωρῶν, ὀλίγοι μόνον παραμένοντες εἰς τὴν πολιορκίαν, καὶ τούτου ἕνεκα οἱ Τρῶες ἠδυνήθησαν νὰ ἀντισταθῶσι δέκα ἔτη. Ἐνῷ, ἂν οἱ πολιορκηταὶ εἶχον τροφὰς καὶ ἔμενον πάντοτε ἠθροισμένοι, ἤθελον κυριεύσει τὴν Τροίαν πολὺ ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον.

Ἀλλά, ἐπιφέρουσιν ἄλλοι, διότι ἀφῃρέθη οὕτω ἀπὸ τοῦ διηγήματος ἅπαν τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ ἔνδυμα, κατέστη ἆρά γε διὰ τοῦτο τὸ διηγούμενον βέβαιον, θετικόν, ἱστο-

(¹) Ἀκριβέστερον «τῆς Λυκίας» διότι ἐνταῦθα ὁ Βελλεροφόντης διέπραξε, κατὰ τὸν μῦθον, τὰ κατορθώματα αὐτοῦ.

ρικόν; Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν θεωρεῖ σήμερον ὡς βέβαια καὶ θετικὰ εἰμὴ ὅσα δύνανται νὰ κυρωθῶσι διὰ συγχρόνων μαρτύρων ἢ διὰ συγχρόνων μνημείων. Μνημεῖον ἀναγόμενον εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον καὶ ἀνατρέχον μέχρι τῆς ἐποχῆς, εἰς ἣν οὗτος ἀποδίδεται, δὲν ὑπάρχει σήμερον, καὶ οὐδὲ ἐπὶ Θουκυδίδου ὑπῆρχεν. Ὁ μόνος τούτου μάρτυς ἦτο ὁ Ὅμηρος· ἀλλ' ὁ Ὅμηρος ἦτο πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μεταγενέστερος τῶν παρ' αὐτοῦ ὑμνηθέντων ἡρώων καὶ ἄθλων. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπεκράτει γενικὴ πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον ὁμοίως εἰς ὅλας αὐτῶν τὰς μυθικὰς παραδόσεις. Καὶ ἔπειτα αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης ἔλαβεν, εἰς ἄλλας τινὰς περιστάσεις, ἀφορμὴν ν' ἀποδείξῃ ὁπόσον ἐσφαλμέναι ἦσαν πολλάκις αἱ τοιαῦται γενικαὶ

Ὁ Ἕκτωρ ἀποχαιρετῶν τὴν Ἀνδρομάχην, ὁ Πάρις καὶ ἡ Ἑλένη
(Ἀθηναϊκὸν ἀγγεῖον τῆς ς' ἑκατονταετηρίδος π.Χ.)

πεποιθήσεις. Λ. χ. ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, γενικὴ πεποίθησις ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις ὅτι πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἀκμάσαντος τυράννου Πεισιστράτου ἦτο ὁ Ἵππαρχος καὶ ὄχι ὁ Ἱππίας· ἐνῷ ὁ Θουκυδίδης, ἐξετάσας ἀνθρώπους, οἵτινες ἠδύναντο νὰ γνωρίσωσι προσωπικῶς τοὺς παῖδας τοῦ Πεισιστράτου, καὶ πρὸς τούτοις στήλην ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀναφέρουσαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἀπέδειξεν, ὅτι πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ τυράννου ἦτο ὁ Ἱππίας καὶ ὄχι ὁ Ἵππαρχος. Ἐξ οὗ γίνεται πρόδηλον ὅτι καὶ περὶ πραγμάτων ὄχι παλαιῶν, ἠδύναντο νὰ ἐπικρατῶσιν ἡμαρτημέναι γενικαὶ πεποιθήσεις. Ἄρα ὁ τρωϊκὸς πόλεμος, ὅπως διηγεῖται αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης, εἶναι μὲν πιθανός· ἴσως ἐγένετο τῳόντι· ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γεγονὸς βέβαιον καὶ ἀναμφισβήτητον, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο δὲ τόσῳ ὀλιγώτερον, ὅσῳ ἄπειροι διαφωνίαι ἐπικρατοῦσι περὶ τῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἀποδίδεται. Ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις ἤκμασε μικρὸν πρὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἐν τῇ αὐτῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, προσδιορίζει που τὸ γεγονὸς τοιουτοτρόπως, ὥστε οἱ Γάλλοι χρονολόγοι, οἵτινες ἐδέχθησαν τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἀνάγουσι τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας εἰς τὸ 1270 ἔτος πρὸ Χριστοῦ· ἂν καὶ ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἀντιφάσκει ἀλλαχοῦ δὶς εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ πρώτου χωρίου. Κατὰ δὲ τὸν Πάριον χρονολογικὸν πίνακα, τὸν ἀνευρεθέντα εἰς Σμύρνην κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα, τὸ γεγονὸς μετατίθεται εἰς τὸ 1209 ἔτος· κατὰ δὲ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρονολόγους, Ἐρατοσθένην καὶ Ἀπολλόδωρον, εἰς τὰ ἔτη 1184 ἢ 1183. Καὶ ἄλλοι δὲ πλεῖστοι, οἷον ὁ Ἔφορος, ὁ Φανίας, ὁ Τίμαιος, ὁ Κλείταρχος, ὁ Δοῦρις, ὁ Καλλίμαχος, ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἰσοκράτης ἔχουσιν ἕκαστος ἰδίαν, καὶ ἐνίοτε διπλῆν ἢ τριπλῆν χρονολογίαν· ἐξ ὧν ἡ μὲν τοῦ Τιμαίου ἀνατρέχει μέχρι τοῦ 1343 πρ. Χρ., ἡ δὲ τοῦ Δημοκρίτου καταβαίνει μέχρι τοῦ 1150· ὥστε ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ εἶναι 200 περίπου ἐνιαυτῶν, ἡ δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀμφιβολία περὶ τοῦ πότε συνέβη ὁ τρω-

ϊκὸς πόλεμος, προστιθεμένη εἰς τὴν ἔλλειψιν παντὸς κύρους, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ ἐνισχύῃ τὴν ἀμφιβολίαν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, περὶ τοῦ ἄν ποτε συνέβη ὁ πόλεμος οὗτος.

Συμβαίνει δὲ ἐνταῦθα καὶ ἄλλο ἀτόπημα. Περὶ ὅλων σχεδὸν τῶν γεγονότων, τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους, ὑπάρχουσι διπλαῖ καὶ τριπλαῖ παραδόσεις· οἱ δὲ ἑρμηνευταὶ παραδέχονται συνήθως μίαν ἐξ αὐτῶν, ἐνῷ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Γρότε, εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὅσῳ ἀξιόπιστος εἶναι ἡ μία παράδοσις, τόσῳ καὶ ἡ ἄλλη, ἡ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἐκλογὴ ἠμπορεῖ νὰ ἦναι ἔργον ὀρέξεως, ἀλλ' ὄχι κρίσεως ἱστορικῆς. Περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ἐπικρατεστάτη ἦτο βεβαίως ἡ παράδοσις ἡ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου μὲν ὑμνηθεῖσα, γυμνωθεῖσα δὲ τῆς ποιητικῆς αὐτῆς πορφύρας ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου· ἐπὶ τοσοῦτον ἐπικρατεστάτη, ὥστε ἅμα τις ἀποφασίσῃ νὰ ἐκθέσῃ ὡς ἱστορίαν τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, δὲν τολμᾷ εἰμὴ ταύτην τὴν παράδοσιν νὰ ἀκολουθήσῃ. Ἀλλ' ὅμως καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ὅστις διὰ τὴν μεγάλην φήμην τοῦ ὁμηρικοῦ ποιήματος κατὰ τὴν κοινὴν πεποίθησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἶναι ἓν τῶν ὀλιγώτερον ἀμφισβητηθέντων ἱστορημάτων τῶν μυθικῶν χρόνων, καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ὑπῆρξαν ἕτεραί τινες διαμορφώσεις τῆς παραδόσεως, ὧν ἡ παραδοξοτέρα εἶναι ἡ τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου. Κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστόν, τὰ πράγματα συνέβησαν ὅλως διόλου ἄλλως παρ' ὅ,τι ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου· ὁ Πάρις ἦτο νόμιμος τῆς Ἑλένης σύζυγος· ὁ Ἕκτωρ ἐφόνευσε τὸν Ἀχιλλέα, οἱ δὲ Ἕλληνες, μὴ δυνηθέντες νὰ κυριεύσωσι τὴν Τροίαν, ὑπεχώρησαν κατῃσχυμμένοι. Ἀξιοῖ δὲ ὁ Δίων ὅτι στηρίζεται εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων· ὁμοίως καὶ ὁ Ἡρόδοτος, διαφωνῶν περί τινα πρὸς τὸν Ὅμηρον, φέρει μάρτυρας τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς.

[«Τὰ ὑπὸ τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου περὶ τοῦ προκειμένου λεγόμενα ἔχουσιν ἀκριβέστερον ὡς ἑξῆς: «Ὁ Δίων ἐν τῷ ΙΑ' αὐτοῦ λόγῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Τρωϊκῷ ὑπὲρ τοῦ Ἴλιον μὴ ἁλῶναι», λαλῶν πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς ἐπ' αὐτοῦ Ἰλίου, ζητεῖ νὰ δείξῃ »ὅτι ὄχι μόνον ἡ Ἴλιος δὲν ἑάλω ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ὅτι καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῆς »ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου καὶ »ἰδίως τὰ περὶ τῆς ἀπιστίας τῆς Ἑλένης λεγόμενα ἦσαν ἀνακριβῆ. Ὁ Δίων ἐν Ὀνού»φει τῆς Αἰγύπτου γενόμενος, ἤκουσε παρά τινος τῶν ἐνταῦθα ἱερέων τὴν ἀληθῆ ἱστο»ρίαν τῶν γενομένων. Ὁ ἱερεὺς οὗτος, καὶ ἄλλα μὲν πολλὰ κατεγέλα τῶν Ἑλλήνων »«ὡς οὐδὲν εἰδότων ἀληθὲς περὶ τῶν πλείστων» καὶ ὅτι «Τροίαν τε εἰσὶ πεπεισμένοι »ὡς ἁλοῦσαν ὑπὸ Ἀγαμέμνονος, καὶ ὅτι Ἑλένη συνοικοῦσα Μενελάῳ ἠράσθη Ἀλεξάν»δρου». Ἡ ἀληθὴς ἱστορία τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου κατὰ τὸν Αἰγύπτιον ἱερέα εἶχεν ὡς »ἑξῆς: Τυνδάρεως ὁ σοφὸς καὶ μέγιστος βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, ἀφοῦ τὴν μίαν τῶν δύο »θυγατέρων αὐτοῦ, τὴν Κλυταιμνήστραν, ἔδωκεν εἰς γάμον εἰς τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα »τῶν Μυκηνῶν Ἀτρείδην Ἀγαμέμνονα, ἠρνήθη νὰ δώσῃ τὴν ἑτέραν, τὴν ἐπὶ κάλλει »περιβόητον καὶ ὑπὸ πολλῶν μνηστήρων ἐκ τῆς παιδικῆς ἔτι ἡλικίας ζητουμένην Ἑλέ»νην, εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγαμέμνονος Μενέλαον. Διότι πολλοὶ ἦσαν οἱ μνηστῆρες »τῆς Ἑλένης, ἐν οἷς ὁ Διομήδης, ὁ Ἀντίλοχος, ὁ Ἀχιλλεύς, οὓς δὲν ἤθελε νὰ »παροργίσῃ καθ' ἑαυτοῦ καὶ νὰ προκαλέσῃ πόλεμον ἐμφύλιον ἐν Ἑλλάδι. Διὰ τοῦτο »μεταξὺ τῶν πολλῶν μνηστήρων προύτίμησε τὸν ξένον Ἀλέξανδρον, τὸν ἐκ Τροίας »ἐλθόντα υἱὸν τοῦ Πριάμου, καὶ νομιμώτατα γήμαντα τὴν Ἑλένην, ἥτις μετ' αὐτοῦ »ἀπῆλθεν εἰς Τροίαν καὶ μετὰ μεγάλων τιμῶν καὶ θυσιῶν καὶ εὐχῶν ἐγένετο δεκτὴ »ὑπὸ τοῦ Πριάμου, καὶ τοῦ Ἕκτορος. Οἱ ἐν Ἑλλάδι μνηστῆρες τῆς Ἑλένης ὠργί»σθησαν σφόδρα ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ὁ δὲ Ἀγαμέμνων, μένεα πνέων διὰ τὴν

»πρὸς τὸν οἶκον αὐτοῦ περιφρόνησιν καὶ διότι ἐφοβεῖτο μήπως ὁ Ἀλέξανδρος ὡς »γαμβρὸς τοῦ Τυνδάρεω καὶ ἄλλως εἰς ἰσχυρὸν ἀνήκων ἡγεμονικὸν οἶκον ζητήσῃ νὰ »καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν ἐν Ἑλλάδι, ἐπωφεληθεὶς τὴν τῶν ἄλλων μνηστήρων δυσαρέσκειαν, »ἐκίνησε πάντας κατὰ τῆς Τροίας καὶ ἐπεχείρησε τὸν μέγαν πόλεμον. Οὗτος μέχρι μὲν »τῆς ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος γενομένης κατὰ τῶν πλοίων τῶν Ἀχαιῶν ἐπιθέσεως ἐγένετο, »ὡς περίπου περιγράφεται ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως· τὰ δὲ μετὰ ταύτην ὡς ἐκτίθεν- »ται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς ἄλλης ἑλληνικῆς ποιήσεως, τὰ Πατρόκλεια, ὁ φόνος τοῦ »Ἕκτορος καὶ ἡ ἅλωσις τοῦ Ἰλίου, εἶναι πλάσματα τοῦ Ὁμήρου καὶ τῶν ἄλλων ποιη- »τῶν. Τὸ δ' ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀχιλλεύς, κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν νεῶν ἐπίθεσιν τοῦ »Ἕκτορος, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ σωτηρίας, ἠμύνατο γενναίως ἐναντίον »τῶν Τρώων, φονεύσας πολλούς, ἐν οἷς καὶ τὸν Σαρπηδόνα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐφονεύθη »ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος. Καὶ οἱ μὲν Αἴαντες κατώρθωσαν νὰ διασώσωσι τὸ σῶμα τοῦ »ἥρωος, ἀλλ' ὁ Ἕκτωρ ἠδυνήθη νὰ συλήσῃ τὰ ὅπλα αὐτοῦ ἅπερ ἐνδυσάμενος, ὄντα »ἐπίσημα, «ἔκτεινέ τε καὶ ἐδίωκε μέχρι θαλάσσης· νὺξ δὲ ἐπιγενομένη ἀφείλετο μὴ πά- »σας ἐμπρῆσαι τὰς ναῦς»· οὕτω δὲ κατώρθωσαν οἱ Ἀχαιοὶ νὰ ἀποπλεύσωσιν ἐπὶ τῶν »ὑπολειπομένων νεῶν κατῃσχυμμένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα»].

Ἀλλὰ τὸ μέγιστον κατὰ τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας τῶν μυθικῶν παραδόσεων ἐπι- χείρημα εἶναι ὅτι, ἀφαιροῦσα τὸ ποιητικὸν αὐτῶν κόσμημα, δὲν δίδει μὲν ὡς ἐκ τούτου εἰς αὐτὰς τὴν ἱστορικὴν βεβαιότητα, διαστρέφει δὲ τὴν ἔποψιν ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλλη- νες ἐθεώρουν αὐτάς. Τῳόντι, οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον ὄχι οἷον ἐπὶ τὸ θετικώτερον ἱστόρησεν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης, ὡς γεγονὸς δηλαδὴ καθαρῶς ἀνθρώ- πινον, ἀλλὰ οἷον παρέστησεν αὐτὸν ὁ Ὅμηρος, ἤτοι ὡς γεγονὸς γιγαντώδους τινὸς πα- ρελθούσης ἐποχῆς, τῆς ὁποίας τὰ συμβεβηκότα διεξήγοντο εἰς τὸ μεταίχμιον, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τινὲς μὲν τῶν θνητῶν, περιβε- βλημένοι ἀρετὴν ἐξαισίαν καὶ δύναμιν ὑπερβάλλουσαν, μετεωρίζοντο εἰς τὴν ἀνωτάτην περιωπὴν τῶν ἡμιθέων ἡρώων, οἱ δὲ θεοὶ δὲν ἀπηξίουν νὰ ἀναστρέφωνται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὑπερανθρώπου ἐκείνου γένους. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Ὅμηρος ζωγραφεῖ ἐποχήν τινα προαιώνιον, ἧς αἱ περιπέτειαι ὑπερέβαινον τοὺς ἠθικοὺς καὶ ὑλικοὺς νόμους τῆς μεταγενεστέρας ἀνθρωπίνης ἐποχῆς· κόσμον ἱερὸν ἅμα καὶ πολιτικόν, τὸν ὁποῖον ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ εὐλαβεῖτο, ὡς περιέχοντα τὰς θρησκευτικὰς ἀρχὰς ὅλων τῶν ἐθνικῶν αὐτῆς δοξασιῶν καὶ εἰς τοῦ ὁποίου τὴν πραγματικὴν ὕπαρξιν ἐπίστευεν, ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ναὶ μὲν ὑπῆρ- χον ἤδη ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐποχῆς ἄνθρωποί τινες, φιλόσοφοι, ἱστορικοί, οἵτινες καθὼς δὲν ἐπίστευον εἰς τὸ καθαρῶς θρησκευτικὸν μέρος τῶν μυθευμάτων, δὲν ἐπί- στευον οὐδὲ εἰς ταῦτα τὰ ἱστορικὰ ἅμα καὶ θρησκευτικὰ μυθεύματα· ἄνθρωποι, ὁποῖοι ὑπάρχουσι πανταχοῦ καὶ πάντοτε. Ἀλλ' ὅτι ἡ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ἐπίστευεν εἰς τὸν ὁμηρικὸν ἐκεῖνον κόσμον, ἐξάγεται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξειργάσθησαν τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οἱ λυρικοὶ καὶ οἱ τραγικοὶ ποιηταί. Οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐκαινοτόμησαν μὲν πολλάκις περὶ τὰ καθέκαστα, ἔδωκαν μὲν εἰς τὸ μύθευμα νέον μέχρι τινὸς ἠθικὸν χαρακτῆρα, ἐν γένει ὅμως περιεστρέφοντο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐντὸς τῶν μέτρων τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου, οὐδέποτε καταβιβάζοντες τὸ ἀντικείμενον μέχρι τῶν ἀναλογιῶν τοῦ περὶ αὐτοὺς θετικοῦ βίου, καὶ ἰδίως παραδεχόμενοι πάντοτε τὴν ἀνά- κτησιν τῆς Ἑλένης, τῆς θυγατρὸς μὲν τοῦ Διός, ἀδελφῆς δὲ τῶν Διοσκούρων, τὴν μικτὴν σύμπραξιν τῶν θεῶν, τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, τὴν κολοσσικὴν δύναμιν καὶ τοὺς ἄθλους τῶν κυριωτάτων ἡγεμόνων, τοὺς μακροὺς ὑπερβολικοὺς ἀγῶνας εἰς οὓς καθυπε

βλήθησαν οἱ κατακτηταί, καὶ τὴν τιμωρήσασαν τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν Νέμεσιν. Ἂν τὸ μέγα κοινὸν ἐθεώρει πάντα ταῦτα ὡς καθαροὺς μύθους, ὡς μηδέποτε ὑπάρξαντα πράγματα, τὰ ἔργα τῶν λυρικῶν καὶ τῶν τραγικῶν ποιητῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσωσι τὴν ἐντύπωσιν, τὴν συγκίνησιν, τὴν κατάνυξιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένουν εἰς αὐτό. Ἄρα τὸ μέγα κοινὸν καὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐπίστευεν εἰς τὸ γιγαντῶδες, εἰς τὸ ὑπεράνθρωπον ἐκεῖνο παρελθὸν τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου· ἄρα ἡ περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου διήγησις, ὅπως ἐζωγράφησεν αὐτὸν ὁ Ὅμηρος, παρίστησιν εἰς ἡμᾶς τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας καί τινας τῶν ἠθικῶν χαρακτήρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, προσέτι δὲ καταδεικνύει τὴν ἐπιρροὴν τῶν περὶ τοῦ γεγονότος ἐκείνου παραδόσεων εἰς ὅλον τὸν ἑλληνικὸν βίον· ὅ ἐστι διδάσκει πράγματα βέβαια καὶ διὰ τοῦτο ἄξια τῆς ἱστορίας. Ἡ δὲ περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου διήγησις, ὅπως ἐφιλοσόφησε περὶ αὐτοῦ ὁ Θουκυδίδης, δὲν διδάσκει εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν ἀτομικὴν γνώμην τοῦ μεγάλου τούτου ἱστορικοῦ, ἥτις οὔτε παράδοσις εἶναι οὔτε ἱστορία. Ἑνὶ λόγῳ, αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δὲν ἔχουσιν ὑπόστασίν τινα εἰμὴ ἐνόσῳ φέρουσι τὸ μυθικὸν αὐτῶν κόσμημα· καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐνθυμίζουσι κατὰ τοῦτο τὰς πομφόλυγας τὰς ὁποίας οἱ παῖδες σχηματίζουσι διὰ τοῦ σάπωνος. Ἡ πομφόλυξ δὲν ὑπάρχει, εἰμὴ ἐνόσῳ φέρει τὸ διαφανὲς αὐτῆς περίβλημα· τότε ἔχει ποικίλα καὶ ζωηρὰ χρώματα, σχήματα, σῶμα, κίνησιν· ἅμα ὅμως θελήσητε νὰ γυμνώσητε αὐτὴν τοῦ ἐλαφροτάτου αὐτῆς ἐνδύματος, διὰ νὰ ἴδῆτε τί περιέχεται ἐν αὐτῷ, διαλύονται ἀμέσως καὶ χρώματα, καὶ σχῆμα, καὶ σῶμα, καὶ κίνησις, καὶ δὲν βλέπετε τίποτε ἐμπρός σας. Τοιοῦτό τι πάσχουσι καὶ αἱ μυθικαὶ παραδόσεις, ἅμα ἀφαιρέσητε τὸ μυθικὸν αὐτῶν κόσμημα· ἐκλείπει μὲν ὁ μῦθος, δὲν προκύπτει δὲ ἱστορία.

Τρίτη καὶ τελευταία τάξις τῶν ἑρμηνευτῶν εἶναι οἱ ἑρμηνευταί, οἵτινες οὔτε μεταπλάττουσι τὸ ἀπίθανον τῶν μύθων ἐπὶ τὸ πιθανώτερον, οὔτε παραδέχονται ὡς γνησίαν ἱστορίαν τὸ πιθανὸν μέρος τῶν παραδόσεων· ἀλλά, θεωροῦντες τὰς παραδόσεις ὡς ἁπλῆν ἀφορμὴν εἰκασιῶν καὶ συμπερασμάτων, δημιουργοῦσιν, ἕκαστος διὰ τῶν εἰκασιῶν αὐτοῦ καὶ συμπερασμάτων, ἰδίαν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορίαν. Τὸ ἑρμηνευτικὸν τοῦτο σύστημα ἐπεκράτησε μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ· καὶ ἰδοὺ ἐπὶ παραδείγματος πῶς ἑρμηνεύει τὴν περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παράδοσιν.

Εἰς παναρχαίους τινὰς χρόνους, φυλαὶ συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας, τῶν ὁποίων ἐπιφανεστάτη ἦτο οἱ καλούμενοι Μινύαι, φαίνεται ὅτι κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ μέχρι τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Πύλου. Ἐξαιρέτως δὲ ἤκμασαν οἱ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας Μινύαι, τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξις καὶ αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις θεωροῦνται ἀναμφισβήτητοι· διὸ θέλομεν ἄλλοτε λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πλειότερα περὶ αὐτῶν. Ταύτας λοιπὸν τὰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Μινυῶν, εἰκονίζει, κατὰ τὸν σοφὸν Γερμανὸν Κ. Ο. Μύλλερον, ἡ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν παράδοσις (1). Αἱ ἀποικίαι τὰς ὁποίας οἱ Μινύαι ἵδρυσαν, ἢ τὰ μέρη ὅπου περιῆλθον εἰς πολεμίας ἢ φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐγχωρίους, ἀνεφέρθησαν ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς τόποι εἰς οὓς ἀπέβησαν οἱ Ἀργοναῦται. Αἱ χῶραι πρὸς τὰς ὁποίας ἔπλευσαν κατὰ πρῶτον οἱ Μινύαι ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ αἱ νῆσοι αἱ κείμεναι εἰς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν μέρος

(1) Δύο πρὸ πάντων ἦσαν ἐν Ἑλλάδι τὰ κυριώτατα κέντρα τῶν Μινυῶν, ἡ νοτιοανατολικὴ Θεσσαλία καὶ ἡ Βοιωτία, ἡ Ἰωλκὸς καὶ ὁ Ὀρχομενός. Ἀκριβῶς δὲ ὁ Ἀργοναυτικὸς μῦθος περιστρέφεται περὶ τὰ δύο ταῦτα κέντρα, καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ μύθου τούτου, τὸ περὶ τοῦ Ἀθάμαντος, Ἰνοῦς, Φρίξου καὶ Ἕλλης καὶ τοῦ χρυσοῦ δέρατος ἀναφέρεται εἰς τὸν Ὀρχομενόν, τὸ δὲ δεύτερον, τὸ τῆς στρατείας, εἰς τὴν Ἰωλκόν.

τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἔμπροσθεν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἔπειτα δὲ τὰ παράλια τῆς Προποντίδος καὶ τῶν δύο αὐτῆς πορθμῶν· ὅθεν πιθανῶς ταύτας μόνας τὰς χώρας ἀνέφερε κατ' ἀρχὰς ἡ παράδοσις. Διότι αἱ θαλασσοπορίαι τῶν Μινυῶν δὲν ὑπερέβαλον τὴν εἴσοδον τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἤ, ἂν προεχώρησαν περαιτέρω, περιορίσθησαν εἰς μόνην τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν· ἡ δὲ μέχρι Κολχίδος παράτασις τοῦ πλοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν,εἶναι μεταγενεστέρα. Τοιαύτη εἶναι ἐν συνόψει ἡ ἑρμηνεία τοῦ σοφοῦ Γερμανοῦ, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησεν ὡς τὴν πιθανωτέραν τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκασιῶν καὶ ὁ Ἄγγλος Κόννοπ Θίρλουαλλ, ὅστις ἔγραψε μικρὸν πρὸ τοῦ Γρότε (ἀπὸ τοῦ 1835 μέχρι τοῦ 1844) ὀκτάτομον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πλείστου λόγου ἀξίαν, κατεκρίθη ὅμως ὡς παρα-

Ὁ Φρῖξος καὶ ἡ Ἕλλη φεύγουν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Νεφέλης
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

δεχθεὶς πολλάκις πέραν παντὸς μέτρου τὰς αὐθαιρέτους τῶν Γερμανῶν ἑρμηνείας. Ἰδίως δέ, ὡς προείπομεν, παρεδέχθη καὶ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος, ὡς πιθανωτέραν πάσης ἄλλης. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη εἶναι τῳόντι πιθανή· ἀλλὰ πᾶν τὸ πιθανὸν δὲν εἶναι καὶ βέβαιον. Ἱστορία δὲ εἶναι ἡ ἀπομνημόνευσις γεγονότων βεβαίων, ὄχι μόνον πιθανῶν· καὶ ἅμα περιλάβῃ ὅλα τὰ πιθανά, παύει τοῦ νὰ εἶναι ἱστορία. Ἡ ἀνὰ χεῖρας ἑρμηνεία τροπολογεῖ πρὸ πάντων οὐσιωδῶς τὴν παράδοσιν. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει μίαν μόνην ἐπιχείρησιν, ἡ δ' ἑρμηνεία ἀξιοῖ ὅτι ἡ παράδοσις παρίστησι σειρὰν πολλῶν ἐπιχειρήσεων, γενομένων ἐπὶ πολλὰς γενεάς· τοῦτο εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, πιθανόν· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον, ἡ μὲν παράδοσις ἀναφέρει ἕνα μόνον πλοῦν, ὁ δὲ ἑρμηνευτὴς οὐδεμίαν ἄλλην παραθέτει μαρτυρίαν, ἐκτὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης. Πρὸς τούτοις ὁ ἑρμηνευτὴς ὑποθέτει ὅτι ἡ ἀρχικὴ παράδοσις δὲν ἀνέφερεν εἰμὴ τὰς μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου χώρας· πιθανὸν καὶ τοῦτο· ἀλλ' ὅμως ὁ Ἡσίοδος μνημονεύει τῆς ἀπὸ Κολχίδος ἐπανόδου τῶν Ἀργοναυτῶν, ἄλλην δὲ ἀρχαιοτέραν τοῦ Ἡσιόδου μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν.

[«Ὁ Ὅμηρος γινώσκει τὴν Ἀργοναυτικὴν στρατείαν ὡς πρὸς τὸν ἀρχῆθεν πυρῆνα »τοῦ μύθου, ἀλλ' ἄνευ οὐδεμιᾶς γεωγραφικῆς ὑποστάσεως ἢ οἱασδήποτε ἀναφορᾶς πρὸς

Ο ΟΛΥΜΠΟΣ

»ὀνόματα γεωγραφικὰ ἐκ τῶν ἱστορικῶν χρόνων γνωστά. Οὔτε Ἰωλκός, οὔτε Εὔξεινος »Πόντος, οὔτε Κολχίς, οὔτε Ὀρχομενός, οὐ Φρῖξος οὐδ' Ἕλλη, οὐδὲ χρυσοῦν δέρας »εἰσὶν αὐτῷ γνωστά. Ἐν τῷ Ὁμηρικῷ μύθῳ τῷ ἐκτιθεμένῳ ἐν Ὀδ. Μ. 59—110 »ἀναφέρονται ἁπλῶς αἱ «πλαγκταὶ πέτραι», ἡ «Ἀργὼ πᾶσι μέλουσα», ὁ Ἰάσων καὶ ὁ »Αἰήτης. Αἱ Πλαγκταὶ πέτραι εἰσὶ «πέτραι ἐπηρεφέες, προτὶ δ' αὐτὰς κῦμα μέγα ροχθεῖ »κυανώπιδος Ἀμφιτρίτης». Πλαγκταὶ καλοῦνται αἱ πέτραι αὗται ὑπὸ τῶν μακάρων »θεῶν»·

»Ἐντεῦθεν

Τῇ μέν τ' οὐδὲ ποτητὰ παρέρχεται οὐδὲ πέλειαι
τρήρωνες, τάς τ' ἀμβροσίην Διῒ πατρὶ φέρουσιν
ἀλλά τε καὶ τῶν αἰὲν ἀφαιρεῖται λὶς πέτρη.....
. . . .
Τῇ δ' οὔ πώ τις νηῦς φύγεν ἀνδρῶν, ἥτις ἵκηται,
ἀλλὰ θ' ὁμοῦ πίνακάς τε νεῶν καὶ σώματα φωτῶν
κύμαθ' ἁλὸς φορέουσι πυρὸς τ' ὀλοοῖο θύελλαι

»Καὶ ὅμως καὶ καθ' Ὅμηρον διὰ τῶν πετρῶν τούτων

οἴη δὴ κείνη γε παρέπλω ποντοπόρος νηῦς,
Ἀργὼ πᾶσι μέλουσα, παρ' Αἰήταο πλέουσα
καὶ νύ κε τὴν ἔνθ' ὦκα βάλεν μεγάλας ποτὶ πέτρας,
ἀλλ' Ἥρη παρέπεμψεν, ἐπεὶ φίλος ἦεν Ἰήσων.

»Τῶν δύο τούτων σκοπέλων ὁ μὲν ὑψοῦται, κατὰ τὸν ποιητήν, μέχρις οὐρανοῦ, καὶ ἡ »ὀξεῖα αὐτοῦ κορυφὴ καλύπτεται διηνεκῶς ὑπὸ νεφέλης κυανῆς, οὐδέποτε δὲ οὔτε κατὰ τὸ »θέρος, οὐδὲ ἐν καιρῷ ὀπώρας γίνεται ἐνταῦθα αἰθρία· εἶναι δὲ τοσοῦτον δυσανάβατος »ἡ πέτρα ὡς ἐκ τῆς λειότητος «περιξεστῇ ἐεικυῖα», ὥστε«

οὐδέ κεν ἀμβαίη βροτὸς ἀνὴρ οὐδ' ἐπιβαίη,
οὐδ' εἴ οἱ χεῖρές τε ἐείκοσι καὶ πόδε εἶεν.

»Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σκοπέλου τούτου ὑπάρχει σπήλαιον σκοτεινόν, ἔνθα οἰκεῖ ἡ Σκύλλα »«δεινὸν λελακυῖα», ἧς ἡ φωνή, «ὅση σκύλακος νεογιλῆς», αὐτὴ δὲ ἡ Σκύλλα εἶναι τέρας »κακόν, ὅπερ ἤθελεν ἐμπνεύσει φόβον καὶ εἰς ἕνα θεόν. Ὁ ἄλλος σκόπελος εἶναι »χθαμαλώτερος«

τῷ δ' ὑπὸ δῖα Χάρυβδις ἀναρροιβδεῖ μέλαν ὕδωρ
τρὶς μὲν γάρ τ' ἀνίησιν ἐπ' ἤματι, τρὶς δ' ἀναρροιβδεῖ.

»Τὰς πλαγκτὰς ταύτας πέτρας διῆλθεν ἡ ναῦς τοῦ Ὀδυσσέως (Ὀδ. Μ. 234—260) ἐν »μέσῳ φοβερωτάτων κινδύνων καὶ παθημάτων, ὁπότε

. . . . ἀμφὶ δὲ πέτρη
δεινὸν ἐβεβρύχειν, ὑπένερθε δὲ γαῖα φάνεσκεν
ψάμμῳ κυανέη . . . . .

»Ἓξ ἄριστοι τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσέως ἡρπάγησαν ὑπὸ τῆς Σκύλλης καὶ κατε»βροχθίσθησαν οἰκτρῶς. Ἀλλ' ὁ Ὀδυσσεὺς κατώρθωσε νὰ διέλθῃ σῷος τὸ στενὸν μετὰ »τῶν συντρόφων«.

»Ἐκ τῶν εἰρημένων νοεῖται ὅτι αἱ πλαγκταὶ πέτραι τοῦ Ὁμήρου (αἱ οὕτω καλούμεναι, κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ὁμήρου, διότι προσπελάζονται ἀλλήλαις συμπί-

»πτουσαι καὶ συγκρούονται πελάζουσαι) εἰσὶν αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς ὕστερον ὑπὸ τῶν τραγικῶν ἰδίως ποιητῶν Συμπληγάδας ἢ Συνδρομάδας καλουμένας πέτρας τοῦ Ἀργοναυτικοῦ μύθου· ἀντιφάσκει δὲ πρὸς τὸν Ὁμηρικὸν μῦθον ὁ μῦθος, καθ' ὅν, διελθούσης »τῆς Ἀργοῦς τὰς πέτρας, κατέστη ἀσφαλὴς ὁ δι' αὐτῶν πλοῦς· διότι, καθ' Ὅμηρον, »τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσέως διῆλθεν ἐν μέσῳ τῶν αὐτῶν πετρῶν, ὧν ἐν μέσῳ ἡ Ἀργώ, »καὶ μετὰ τὴν Ἀργώ. Ἐκ τούτων λοιπὸν προκύπτει σαφῶς ὅτι ὁ πρῶτος πυρὴν τοῦ »Ἀργοναυτικοῦ μύθου οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν ἄγνωστον τῷ Ὁμήρῳ Βόσπορον, »ἀλλ' οὐδὲ πρὸς τὸν Σικελικὸν πορθμόν, ἀλλὰ πρὸς μυθικόν τινα πορθμὸν ἐν τῇ πρὸς »δυσμὰς ἢ τῇ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ὁμηρικοῦ κόσμου θαλάσσῃ (διότι αἱ θάλασσαι αὗται »συγχέονται ἐν ταῖς πλάναις τοῦ Ὀδυσσέως, ὡς θέλομεν ἰδεῖ περαιτέρω ἐν τῇ Ὁμη»ρικῇ γεωγραφίᾳ) ὃν ἡ φαντασία τῶν ἀνθρώπων, εἶτα δὲ καὶ ἡ ποίησις, περιέβαλεν «ὄψιν τρομερωτάτην· καὶ ἐκ τοῦ μύθου τούτου, ἱστορικώτερον μεταποιηθέντος βραδύ»τερον καὶ ἐφαρμοσθέντος εἰς τὰς περὶ ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Μινυῶν τῆς Ἰωλ»κοῦ καὶ τὰς ἄλλας τῶν Ὀρχομενίων Μινυῶν, περὶ Φρίξου καὶ Ἕλλης παραδόσεις »προέκυψεν ὁ Ἀργοναυτικὸς μῦθος, ὁ παριστῶν τὸν Βόσπορον ὡς πέτρας τὰς Συμπλη»γάδας ἢ Συνδρομάδας, ἡ δὲ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδις μετετέθησαν εἰς τὴν δύσιν, καὶ »ὁ περὶ αὐτῶν λόγος ἐφηρμόσθη εἰς τὸν Σικελικὸν πορθμόν. Ἄλλως παρ' Ὁμήρῳ »πάντα τὰ μνημονευθέντα ταῦτα μυθικὰ ὀνόματα οὐδεμίαν ἔχουσι γεωγραφικὴν ὑπό»στασιν καὶ ἔννοιαν. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον ἐν τῷ Ὁμηρικῷ περὶ Ἀργοῦς μύθῳ »εἶναι, ὅτι ἡ Ἀργὼ τοῦ Ἰάσονος παρῆλθεν ἀβλαβῶς τὰς Πλαγκτὰς «πλέουσα παρ' Αἰή»ταο», οὐχὶ πλέουσα πρὸς αὐτόν· ἐσώθη δὲ διότι ὁ Ἰάσων ἦτο ἀγαπητὸς τῇ Ἥρᾳ. »Ἀλλὰ καὶ παρ' Ἡσιόδῳ ὁ μῦθος δὲν διαφέρει πολὺ τοῦ Ὁμηρικοῦ. Καὶ ὁ Ἡσίοδος δὲ »(Θεογον. 992—1002) δὲν γινώσκει οὔτε Φρῖξον, οὔτε Ἕλλην, οὔτε Βόσπορον, οὔτε »Κολχίδα. Τὸ μόνον ὅπερ εὑρίσκομεν ἐν αὐτῷ πλέον ἢ παρ' Ὁμήρῳ εἶναι ἡ Μήδεια, »ὁ Μήδειος (υἱὸς τῆς Μηδείας) ὁ Πελίας καὶ ἡ Ἰωλκός· ἀλλ' ἐξ ἄλλου ὁ Ἡσίοδος δὲν »γινώσκει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πλοίου (τῆς Ἀργοῦς), ὅπερ γινώσκει ὁ Ὅμηρος, οὔτε τὰς »πλαγκτὰς πέτρας, ἃς γινώσκει ὁ Ὅμηρος. Καὶ παρ' Ἡσιόδῳ, ὡς παρ' Ὁμήρῳ, τὸ κύ»ριον τοῦ μύθου εἶναι ὁ παρ' Αἰήταο πλοῦς, οὐχὶ ὁ πρὸς τὸν Αἰήτην, τὸ κύριον δὲ τῆς »στρατείας ἔργον παρίσταται ἡ ἀγωγὴ τῆς ἑλικώπιδος κούρης (Μηδείας) γίνεται δὲ λό«γος ἀορίστως καὶ περὶ τῶν στονοέντων ἀέθλων τοῦ Ἰάσονος τῶν ἐπιβληθέντων αὐτῷ »ὑπὸ τοῦ Πελίου, ἀλλ' οὐδεὶς γίνεται περὶ τοῦ χρυσοῦ δέρατος καὶ τοῦ Φρίξου λόγος. »Ὁ Ὀρχομένιος μῦθος δὲν εἶχεν ἔτι συναφθῆ πρὸς τὸν τῆς Ἰωλκοῦ. Ἰδοὺ ὁ παρ' »Ἡσιόδῳ μῦθος·

Κούρην δ' Αἰήταο διοτρεφέως βασιλῆος
Αἰσονίδης βουλῆσι θεῶν αἰειγενετάων
Ἦγε παρ' Αἰήτεω, τελέσας στενόεντας ἀέθλους
τοὺς πολλοὺς ἐπέτελλε μέγας βασιλεὺς ὑπερήνωρ
ὑβριστής, Πελίης, καὶ ἀτάσθαλος ὀβριμοεργὸς
Τοὺς τελέσας ἐς Ἰωλκὸν ἀφίκετο, πολλὰ μογήσας
Ὠκείης ἐπὶ νηὸς ἄγων ἑλικώπιδα κούρην
Αἰσονίδης, καί μιν θαλερὴν ποιήσατ' ἄκοιτιν
Καί ῥ' ἥ γε δμηθεῖσα ὑπ' Ἰήσονι ποιμένι λαῶν
Μήδειον τέκε παῖδα· τὸν οὔρεσιν ἔτρεφε Χείρων
Φιλυρίδης, μεγάλου δὲ Διὸς νόος ἐξετελεῖτο.»]

(Περὶ Μηδείας ἰδιαιτέρως Θεογ. 1056—61).

Καὶ ἔπειτα ἂν ὁ μέχρι Κολχίδος πλοῦς τῶν Ἀργοναυτῶν προσετέθη βραδύτερον, δηλαδὴ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐγνώρισαν τὰς χώρας ταύτας, διατὶ τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως περιέχει μυθωδεστάτας γεωγραφικὰς εἰδήσεις;

Ἡ δὲ τοιαύτη τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος παραδόσεως ἑρμηνεία, ὡς στηριζομένη εἰς μόνην τοῦ γράφοντος τὴν εἰκασίαν, ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ ἑρμηνείας ἄλλας, μὴ στηριζομένας ὁμοίως εἰμὴ εἰς τὴν εἰκασίαν τοῦ γράφοντος. Τῳόντι, ἕτερος Γερμανός, ὁ Βεϊχέρτιος, φρονεῖ, ὅτι τὸ χρυσόμαλλον δέρας σημαίνει τοὺς θησαυροὺς τοῦ Φρίξου, ἤτοι τοῦ υἱοῦ τοῦ ἐν Ὀρχομενῷ βασιλέως Ἀθάμαντος· ὁ Φρῖξος φεύγει μετὰ τῶν θησαυρῶν τούτων, δι' οἱανδήποτέ τινα ἄδηλον αἰτίαν, εἰς Κολχίδα, ὅπου, κατὰ τὸ βάρβαρον ἔθος τοῦ τόπου φονεύεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως Αἰήτου. Τὴν δὲ ἀγγελίαν τοῦ κακουργήματος τούτου φέρουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ Αἰολίδαι, οἵτινες ἔχουσιν ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Κολχίδος, καίτοι οὗτοι ἦσαν τοσοῦτον ἄγριοι· καὶ τότε οἱ ἥρωες ἐπιβιβάζονται οὐχὶ ἐπὶ ἑνὸς πλοίου, ἀλλὰ ἐπὶ ὁλοκλήρου στόλου, διὰ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ Φρίξου καὶ νὰ ἀναλάβωσι τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη τροπολογεῖ ὁμοίως ὄχι ὀλίγον τὴν παράδοσιν· ἀντὶ ἑνὸς πλοίου, ὑποθέτει στόλον ὁλόκληρον· καὶ ὑποθέτει τὸν Φρῖξον φονευθέντα ὑπὸ τοῦ Αἰήτου, ἐνῷ, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐξ ἐναντίας ὁ Αἰήτης ὑπεδέχθη φιλοφρόνως τὸν Φρῖξον καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Χαλκιόπην. Πάλιν δὲ ἄλλος Γερμανός, ὁ Πλάς, φέρει εἰς μέσον ἄλλην τινὰ ἰδίαν εἰκασίαν. Ὑποθέτει τὴν ἵδρυσιν ἀποικίας Φοινίκων ἐν Ὀρχομενῷ· ὑποθέτει ὅτι οἱ Φοίνικες οὗτοι ἐδιώχθησαν ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Μινυῶν· ὑποθέτει φήμην διαδοθεῖσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν, ὅτι συναπήγαγον ἀπείρους θησαυρούς· ὑποθέτει ὅτι οἱ Φοίνικες ἀπῆλθον εἰς τὰς πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικὸν μέρος τῆς γῆς κειμένας χώρας, καὶ ὑποθέτει ὅτι οἱ Μινύαι ἐπεχείρησαν διαφόρους θαλασσοπορίας, διὰ νὰ εὕρωσι καὶ ληστεύσωσιν αὐτούς. Διατί ὅμως ἄλλος νὰ μὴ ὑποθέσῃ ἄλλα καὶ ἄλλος ἄλλα ἐπ' ἄπειρον; Αἱ μυθικαὶ παραδόσεις δύνανται τοιουτοτρόπως νὰ ἀλλοιῶνται καὶ νὰ τροπολογῶνται ἀκαταπαύστως, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς εὑρέσεως τῆς ἀληθοῦς τῶν μυθικῶν χρόνων ἱστορίας, ἥτις ποτὲ δὲν θέλει εὑρεθῇ· ἀπαραλλάκτως, καθώς, ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, οἱ λεγόμενοι ἀλχημικοὶ ἠγωνίζοντο, διὰ τῆς μεταποιήσεως τῶν μετάλλων, νὰ ἐπιτύχωσι τὴν κατασκευὴν χρυσοῦ, ὅστις ποτὲ δὲν κατεσκευάσθη.

Ἡ Σκύλλα ἁρπάζει σύντροφον τοῦ Ὀδυσσέως (Κροτωνιακὸν μετάλλιον)

Ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης ὀφείλει βεβαίως πολλὰς χάριτας εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Γερμανίας ἄνδρας. Ἡ κριτικὴ αὐτῶν ἐπιστήμη, ὁσάκις ἠσχολήθη περὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος χρόνους, περὶ τοὺς χρόνους δηλαδὴ τοὺς δεκτικοὺς κριτικῆς ἐπεξεργασίας, διώρθωσε πολλὰς πλάνας καὶ διηυκρίνησε πολλὰ πράγματα. Ἀλλ' ἅπασα τῶν ἀνδρῶν τούτων ἡ πολυμάθεια καὶ ἀγχίνοια δὲν ἠμπόρεσε νὰ κάμῃ τὰ ἀδύνατα δυνατά, δὲν ἠμπόρεσε δηλαδὴ νὰ δημιουργήσῃ ἱστορίαν ἐκ μύθων. Ἡ ὀλίγη πρακτικὴ ὠφέλεια τῶν ἑρμηνειῶν τούτων ἀποδείκνυται μάλιστα διὰ τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν ἀντιφάσεων. Εἴδομεν λ.χ. ὅτι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ Κέκροψ ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὁ σοφὸς καὶ φιλέλλην Θείρσιος, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν παράδοσιν ταύτην, ἐπεχείρησεν ἐμβριθῆ ἐξέτασιν τοῦ ἀττικοῦ θρησκεύματος καὶ τῆς ἀττικῆς τέχνης, κατέδειξε πολλὴν τὴν ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων καὶ ἐνεργειῶν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Αἰγυπτίας Νείθ, τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ Αἰγυπτίου Φθά, καὶ ἰδίως ἐπέ-

στησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν φυσιογνωμίαν τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἀττικῶν νομισμάτων. Ἀλλ' ἰδοὺ ἕτερος πολυμαθὴς ἀνήρ, ὁ Ἔφφτερ, ὅστις, μετὰ βαθεῖαν συμπαραβολὴν τῶν χαρακτήρων καὶ ἐνεργειῶν τῆς αἰγυπτίας Νεὶθ καὶ τῆς ἑλληνίδος Ἀθηνᾶς, περιέρχεται εἰς τὸ ἀντίθετον συμπέρασμα, ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης ἔχει ἀρχὴν καθαρῶς ἑλληνικήν, καὶ ἀπορρίπτει ὅλως διόλου τὴν παράδοσιν, ὅτι ὁ Κέκροψ ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς ἐκπηγάσασαν ἐκ μόνης τῆς ἐσφαλμένης ἑρμηνείας χωρίου τινὸς τοῦ φιλοσόφου Πλάτωνος. Πολλοὶ ὁμοίως Γερμανοὶ ἐντελῶς ἀπέρριψαν τὴν παράδοσιν καθ' ἣν ὁ Δαναὸς ἦλθεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς τὸ Ἄργος, καί, διὰ ποικίλων καὶ παραδόξων ἑρμηνειῶν, ἠγωνίσθησαν νὰ ἀποδείξωσιν, ὅτι τὸ περὶ Δαναοῦ καὶ τῶν πεντήκοντα αὐτοῦ θυγατέρων διήγημα δὲν προέκυψεν εἰμὴ ἐκ τοπικῶν τοῦ Ἄργους περιστάσεων, ἐνῷ ὁ Ἄγγλος Θίρλουαλλ φρονεῖ, ὅτι ὅλαι αὗται αἱ ἀπόπειραι ἀπέβησαν μάταιαι. Ἄλλοι πάλιν ἀποκρούουσι τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἀπὸ Φοινίκης καθόδου τοῦ Κάδμου εἰς Βοιωτίαν· ἀξιοῦσιν ὅτι ἀποικία Φοινίκων δὲν ἠδύνατο νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς μεσογείους Θήβας καὶ θεωροῦσι τὰ περὶ τοῦ Κάδμου διηγήματα ὡς ὄντα ἐπιχωρίου καταγωγῆς. Ἀλλ' ἰδοὺ ἕτερος σοφός, ὁ Βέλκερ, ὅστις ἀγωνίζεται εὐφυέστατα νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Καδμεῖοι ἦσαν ἄποικοι Κρητῶν.

Ἡ Ἀθηνᾶ συμβουλεύουσα τὸν Κάδμον
(Ἀγγεῖον τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. εὑρεθὲν εἰς τὸν Κιμμέριον Βόσπορον, ἤδη δὲ εἰς τὸ Μουσεῖον Πετρουπόλεως)

Οἱ ἑρμηνευταὶ λοιπὸν οὗτοι θεωροῦσι τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην χώραν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὡς χώραν δοριάλωτον, μεταχειρίζονται τὰ μυθικὰ διηγήματα, ὡς ἂν ταῦτα παρεδόθησαν εἰς διάκρισιν αὐτῶν, καί, ἄλλοτε μὲν οὐσιωδῶς τροπολογοῦντες αὐτά, ἄλλοτε δὲ ἐκ βάθρων ἀνατρέποντες, παρεισάγουσιν ἀντ' αὐτῶν τὰ πλάσματα τῆς εἰκασίας καὶ τῆς φαντασίας των. Ἀλλ' ἡ φαντασία δὲν εἶναι ἐκ τῶν δυνάμεων ἐκείνων τῆς ψυχῆς, αἵτινες πρέπει νὰ πρωτεύωσιν εἰς τὰ ἱστορικὰ διηγήματα. Ὁ γλαφυρώτατος τῶν καθ' ἡμᾶς ἱστορικῶν, ὁ Ἄγγλος Μακώλαιϋ, ἔλεγε μὲν ὅτι καὶ ὁ ἱστορικὸς ἔχει χρείαν φαντασίας τινός, ἀλλὰ προσέθετεν ὅτι ἡ φαντασία αὕτη εἶναι πολὺ ταπεινοτέρα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας. Κατὰ τοῦτο, ὁ Θουκυδίδης διαφέρει τοῦ Ὁμήρου καὶ ὁ Πολύβιος διαφέρει τοῦ Εὐριπίδου, ὅσον ὁ ζωγράφος ὁ εἰκονίζων ὡρισμένα πρόσωπα διαφέρει τοῦ ζωγράφου τοῦ εἰκονίζοντος πρόσωπα ἰδανικά. Βεβαίως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ τὸ ἔργον δὲν περιορίζεται εἰς μηχανικὴν ἁπλῶς ἀπομίμησιν. Ἐὰν ἦναι ὄντως τεχνίτης, θέλει προτιμήσει τὰ μέρη τὰ ἐπιτηδειότερα νὰ δώσωσιν ἔννοιαν τοῦ ὅλου, θέλει προτάξει πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἰδίως χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον εἰκονίζει, καὶ θέλει διαθέσει τὸ φῶς καὶ τὴν σκιὰν εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστήσῃ ὅσον ἐνδέχεται πιστοτέραν τὴν ἐντύπωσιν. Ἀλλ' ἡ φαντασία αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω. Ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι νὰ κατασκευάζῃ νέους κόσμους. Τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ παραστήσῃ δὲν κεῖται ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, ἀλλὰ παραδίδεται εἰς αὐτὸν ἕτοιμον. Δὲν εἶναι ὄνειρον κάλλους καὶ μεγαλείου, ὁρατὸν εἰς μόνον τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ἰδίου

αὐτοῦ πνεύματος, ἀλλὰ εἶναι πραγματικὸν πρότυπον, τὸ ὁποῖον οὗτος δὲν κατεσκεύασε καὶ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τροπολογήσῃ. Οἱ ἑρμηνευταὶ ὅμως τῶν μυθικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος τροποποιοῦσιν ἀκαταπαύστως τὸ πρότυπον τὸ ὁποῖον ἔχουσι νὰ παραστήσωσι, κατασκευάζουσιν ἕκαστος νέον κόσμον. Τί ἠθέλομεν εἰπεῖ περὶ διαφόρων ζωγράφων, ὅλων ἐπιτηδειοτάτων τεχνιτῶν, ἀναλαβόντων νὰ ζωγραφήσωσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς πρόσωπον, ἐὰν ἡ εἰκὼν ἑκάστου ἐξ αὐτῶν οὐδόλως ὡμοίαζε τὴν εἰκόνα ἄλλου; Ἠθέλομεν εἰπεῖ ἀναμφιβόλως, ὅτι αἱ εἰκόνες αὗται ἠμποροῦν νὰ ἦναι ὅλαι ἔργα τέχνης ἐξαίσια, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν ἠμποροῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ὁποῖον εἶναι τὸ πρωτότυπον, τὸ ὁποῖον προέκειτο νὰ παραστήσωσι. Τοῦτο συμβαίνει εἰς τοὺς ἑρμηνευτὰς τῶν μυθικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων· αἱ ἑρμηνεῖαι αὐτῶν ἠμποροῦν νὰ ἦναι πολυμαθέσταται καὶ εὐφυέσταται, ἀλλὰ τοσοῦτον διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε ἀπὸ οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν ὁποία τίς ἐστιν ἡ ἀληθὴς καὶ βεβαία ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων.

Τούτου ἕνεκα εὐλογώτερον ἔπραξε, νομίζομεν, ὁ Ἄγγλος Γεώργιος Γρότε, μηδεμίαν ἐπιχειρήσας ἑρμηνείαν τῶν μυθικῶν παραδόσεων, ἀλλὰ ἐκθέσας αὐτὰς ὅπως ἔχουσιν εἰς τὰ μυθεύματα τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων, καὶ ὅπως ἐπιστεύοντο καὶ κατενοοῦντο ὑπ' αὐτῶν. Εἰς τοὺς ἀναγνώστας οἵτινες ἤθελον κατακρίνει τὸν ἱστορικόν, διατί δὲν βοηθεῖ αὐτοὺς νὰ διακρίνωσι τί τὸ ἀληθὲς καὶ τί τὸ μυθῶδες μέρος τῶν παραδόσεων τούτων, εἰς τοὺς ἀναγνώστας οἵτινες ἤθελον ἐρωτήσει αὐτὸν διατί δὲν ἀνασύρει τὸ παραπέτασμα ἵνα ἴδωσι τὴν ὄπισθεν αὐτοῦ κρυπτομένην εἰκόνα, ὁ Γρότε ἀπαντᾷ ὅπως ἀπήντησεν ὁ περίφημος Ἕλλην ζωγράφος Ζεῦξις εἰς ὁμοίαν ἐρώτησιν γενομένην παρ' ἀνθρώπων οἵτινες εἶδόν ποτε τὸ ἀριστοτέχνημα αὐτοῦ· «Τὸ ἐνώπιον ὑμῶν παραπέτασμα εἶναι ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἐζωγράφησα». Ὅ,τι σήμερον ἀναγινώσκομεν ὡς ποίησιν καὶ μῦθον, ἦτό ποτε ἡ μόνη γνησία καὶ δόκιμος ἱστορία τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἣν οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι καὶ νὰ ἀκούσωσιν ἀσμένως. Τὸ παραπέτασμα δὲν καλύπτει τίποτε, οὐδὲ ὑπάρχει ἀγχίνοια ἱκανὴ νὰ ἀνασύρῃ αὐτό. Αἱ παραδόσεις ἄρχονται, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ θεῶν, μεταβαίνουσιν ἔπειτα εἰς ἡμιθέους ἢ ἥρωας, καὶ τελευταῖον καταντῶσιν εἰς ἀνθρώπους. Τὸ περὶ θεῶν καὶ ἡμιθέων μέρος εἶναι ἀνεπίδεκτον ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας, διότι ἡ ἱστορία πραγματεύεται περὶ ἀνθρώπων, καὶ οὐχὶ περὶ ὑπερανθρώπων ὄντων. Ἡ δὲ ἱστορία, ἡ ἀσφαλής, ἡ βεβαία ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ὅπως σήμερον ἐννοοῦσι τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἄρχεται ἀφ' ἧς ἐποχῆς αἱ παραδόσεις παύουσι νὰ φέρωσιν εἰς μέσον θεοὺς καὶ ἡμιθέους, καὶ ἰδίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς αἱ καθαρῶς ἀνθρώπινοι ἤδη ἀποβᾶσαι αὗται παραδόσεις κυροῦνται πρὸς τούτοις διὰ συγχρόνων μαρτυριῶν καὶ μνημείων, ἤτοι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καὶ ῥητότερον ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ὡς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἀκριβέστερον ἐν ἀρχῇ τοῦ δευτέρου βιβλίου. Ταύτης δὲ τῆς γνώμης, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἦσαν καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχαίων. Ὁ ἱστορικὸς Ἔφορος, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐπρέσβευεν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἄρχεται ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν· ὁμοίως οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ Καλλισθένης καὶ Θεόπομπος δὲν ἐθεώρουν ἄξια τῆς ἱστορίας τὰ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου μυθεύματα. Ὁ περίφημος χρονολόγος Ἰούλιος Ἀφρικανός, ὁ ἀκμάσας ἐν ἀρχῇ τῆς τρίτης μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἔλεγεν ὅτι «μέχρι μὲν Ὀλυμπιάδων οὐδὲν ἀκριβὲς ἱστόρηται τοῖς Ἕλλησι» καὶ ὅτι πολλὴ σύγχυσις καὶ ἀσυμφωνία ἐπικρατεῖ περὶ τῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης διηγημάτων. Ὁ δὲ σοφὸς Ῥωμαῖος Μᾶρκος Τερέντιος Οὐάρρων, ὁ διαπρέψας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, διῄρει εἰς τρεῖς

διακεκριμένας περιόδους τοὺς πρὸ τῆς ἐποχῆς του χρόνους· τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπότητος μέχρι τοῦ πρώτου κατακλυσμοῦ, τὴν ὁποίαν ἔλεγεν ἐντελῶς ἄγνωστον καὶ ἄδηλον· τὴν ἀπὸ τοῦ πρώτου κατακλυσμοῦ μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζε μυθικήν, διὰ τὰ περὶ αὐτῆς διηγούμενα μυθώδη πράγματα· τελευταῖον, τὴν ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος καὶ ἐφεξῆς, τὴν ὁποίαν ὠνόμαζεν ἱστορικήν, διότι τὰ κατὰ τοὺς χρόνος τούτους συμβάντα ἀποτελοῦσιν ἤδη ἀληθῆ ἱστορίαν.

Ἕπεται ἆρά γε ἐκ τούτου ὅτι οὐδεμίαν ἀσφαλῆ ἔννοιαν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῆς τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος; Βεβαίως ὄχι. Μάταιον μὲν ἴσως εἶναι νὰ ἀναζητῶμεν τὰ κοσμογονικὰ καὶ φιλοσοφικὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς θεογονίας· καὶ οὐδέποτε ἴσως θέλομεν δυνηθῆ νὰ διακρίνωμεν τί τὸ μυθῶδες καὶ τί τὸ ἱστορικὸν μέρος τῶν ἡρωϊκῶν γενεαλογιῶν, ἄθλων καί ἐπιχειρήσεων· ἀλλὰ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὰ περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως αὐτοῦ κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Διὰ τῆς συγκρίσεως ἰδίως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πρὸς τὰς ἀσιανάς, ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἔφθασεν εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος κατήγοντο, καθὼς καὶ ὅλης τῆς ἄλλης Εὐρώπης οἱ κάτοικοι, ἐξ Ἀσίας, ἥτις, διὰ τὸν πολὺ ἀρχαιότερον αὐτῆς πολιτισμόν, τὸν μαρτυρούμενον διὰ μνημείων ἀναμφισβητήτων, θεωρεῖται ὡς ἡ κοινὴ τοῦ ἀνθρωπίνου (¹) γένους κοιτίς. Τὸ ἀνθρώπινον γένος ὑποδιαιρεῖται συνήθως, κατά τινας οὐσιώδεις διαφορὰς τοῦ χρώματος καὶ ἐν γένει τοῦ ἐξωτερικοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀνθρώπων, εἰς τρεῖς ἢ πέντε κεφαλαιώδεις φυλάς, ὧν πρωτεύει ἡ Καυκασική, ὄχι μόνον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς αὐτὴν ὑπάγονται τὰ ἔθνη τὰ μάλιστα διαπρέψαντα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ Καυκασικὴ πάλιν φυλὴ ὑποδιαιρεῖται, κατά τινας οὐσιώδεις συγγενείας καὶ διαφορὰς τῶν γλωσσῶν, τὰς ὁποίας λαλοῦσιν ἀνέκαθεν τὰ εἰς αὐτὴν ὑπαγόμενα ἔθνη, εἰς διαφόρους κεφαλαιώδεις κλάδους, ὧν κυριώτατος εἶναι ὁ λεγόμενος ἰνδοευρωπαϊκός, εἰς ὃν ἀνήκουσιν ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Εὐρώπης, οἱ πλεῖστοι τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Ἀμερικῆς καὶ πολλοὶ τῆς Ἀσίας, ἰδίως τὰ Ἰνδικά, τὰ Ἰρανικὰ ἢ Μηδοπερσικά, τὰ Γερμανικά, τὰ Λατινικά, τὰ Κελτικά, τὰ Σλαυϊκὰ ἔθνη.

[«Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἐν Εὐρώπῃ καὶ νῦν, ὑπῆρχον δὲ καὶ πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ λαοὶ «μὴ Ἄριοι, ἰδίως δὲ Τουράνιοι. Τοιοῦτοι εἶναι καὶ οἱ ἀρχαιόθεν παρὰ τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς »τῆς Βαλτικῆς (ἔτι δὲ πρότερον καὶ παρὰ τάς δυτικὰς) οἰκοῦντες Φιννικοὶ λαοί, καὶ ἄλλοι »τινὲς Σκυθικοὶ λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ αὐτῶν δὲ τῶν ἀρχαίων Ἰβήρων τῆς Ἰβηρικῆς »(Πυρρηναϊκῆς) χερσονήσου ὡς καὶ ἡ τῶν νῦν Οὐάσκων ἢ Γασκόνων γλῶσσα δὲν θεωρεῖται »Ἀρία. Ἐκ τῶν νῦν οἰκούντων τὴν Εὐρώπην λαῶν, πλὴν τῶν Φιννικῶν λαῶν τῆς Βαλτι»κῆς, τῶν Ταταρων τῆς Κριμαίας καὶ ἄλλων τινῶν Τουρανικῆς φυλῆς λαῶν τῆς Εὐρω»παϊκῆς Ρωσίας, Τουρανικῆς ἤτοι Τουρκικῆς καταγωγῆς λαοὶ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν εὐρυ»τέραν γλωσσικὴν οἰκογένειαν τῶν Οὐραλαλταϊκῶν, εἰς ἣν ἐν Εὐρώπῃ ἀνήκουσιν οἱ Οὗγγροι, »λαλοῦντες ἐπίσης γλῶσσαν Οὐραλαλταϊκήν, συγγενῆ πρὸς τὰς Τουρανικάς, εἰσὶν οἱ Βούλ»γαροι, οἵτινες, καίπερ ὄντες Τουρανικῆς καταγωγῆς, ἐξεσλαυΐσθησαν ὕστερον καὶ λαλοῦσι

(¹) Τὸ περὶ τῆς κοιτίδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ζήτημα ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ συνάπτεται μετὰ ζητημάτων ἀνθρωπολογικῶν καὶ κοσμογονικῶν περὶ γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν τούτοις ὄντων, ἰδίως τῶν ὀργανικῶν καὶ ἰδιαίτατα τῶν ζῴων καὶ μάλιστα τοῦ *ἀνθρώπου*. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως καὶ τῆς κοιτίδος αὐτῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑποθέσεις καὶ εἰκασίαι εἰσὶν ἐπισφαλεῖς καὶ ἀποκλείονται τῆς θετικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης.

»νῦν γλῶσσαν σλαυϊκήν· καὶ οἱ καθ᾽ ἡμᾶς Τοῦρκοι (Ὀθωμανοί), ὧν ὅμως τὸ αἷμα εἶναι »πολλαχῶς μεμιγμένον μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Σλαυϊκοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Ἀμε»ρικὴνπρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ἀκριβέστερον ὅτι πάντες σχεδὸν οἱ πεπολιτισμένοι κά»τοικοι τῆς ἠπείρου ταύτης, ὄντες Εὐρωπαῖοι τὴν καταγωγήν, εἰσὶν Ἄριοι· οἱ δὲ ἰθα»γενεῖς πάντες οὐ μόνον Ἄριοι τὴν γλῶσσαν δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπολογικῶς δὲν »ἀνήκουσιν εἰς τὴν λευκὴν ἢ Καυκασίαν καλουμένην φυλήν, ἀλλὰ εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν »ἢ χαλκόχρουν καλουμένην. Ὑπάρχουσι δέ τινα ἑκατομμύρια Μαύρων ἐξ Ἀφρικῆς μετοι»κισθέντων καὶ λαλούντων τὰς Εὐρωπαϊκᾶς γλώσσας τῶν χωρῶν ἐν αἷς οἰκοῦσιν».]

Ἀπεδείχθη δὲ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔχει συγγένειαν πρός τε τὴν Σανσκριτικήν, ἥτις ἐστὶν ἡ γλῶσσα τῆς παναρχαίας θρησκευτικῆς φιλολογίας καὶ ἡρωϊκῆς ποιήσεως τῶν Ἰνδῶν, καὶ πρὸς τὴν Ἰρανικήν (¹), ἥτις ἐστὶν ἡ μήτηρ τῆς ἀρχαιοτάτης Περσικῆς, δηλαδὴ τῆς γλώσσης τὴν ὁποίαν ἐλάλουν οἱ Πέρσαι, οἵτινες ἐπὶ Δαρείου καὶ Ξέρξου ἐπολέμησαν πρὸς τοὺς προπάτορας ἡμῶν. Λ. χ. ὁ «Θεὸς» λέγεται παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς «Δέουα» (²) καὶ παρὰ τοῖς Ἰρανίοις «Δέου»· ὁ «Οὐρανός», ὡς θεότης, παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς «Οὐάρουνα»· ἡ «ὄϊς», τὸ πρόβατον, παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς «ἄουϊς»· ὁ «βοῦς», «γάους»· ὁ «ταῦρος», «στοῦρα»· ἡ «χήν», «χάνσα»· τὸ «ἄστυ» καὶ ὁ «δόμος», «οὐάστου» καὶ «δάμας»· ἡ «θύρα», «δουάρα»· ὁ «ζυγὸς» «ἰούγα»· ὁ «ἄξων», «ἄξα»· ἡ «ναῦς» καὶ τὸ «πλοῖον», «ναῦς» καὶ πλαῦα», κλπ. κλπ. Τὴν συγγένειαν ταύτην παραδέχονται πάντες ἀνεξαιρέτως· διὸ πάντες παραδέχονται καὶ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος προῆλθέ ποτε εἰς τὴν Εὐρώπην, καθὼς ὅλα τὰ λοιπὰ αὐτῆς ἔθνη, ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας. Ἡ περὶ τούτου ἱστορικὴ βεβαιότης κυροῦται διὰ τοῦ ἀξιοπιστοτέρου τῶν συγχρόνων μαρτύρων. Τῳόντι, ἅμα ἀπεδείχθη ὅτι ἡ γλῶσσα τὴν ὁποίαν ἐλάλουν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἦτο συγγενὴς τῆς γλώσσης ἣν ἐλάλουν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς μέσης Ἀσίας, ἡ ἑνότης αὕτη τῶν γλωσσῶν εἶναι μάρτυς σύγχρονος τῆς ὑπαρξάσης ποτὲ ἑνότητος τῶν λαῶν, καίτοι οὗτοι βραδύτερον ἐχωρίσθησαν ἀπ᾽ ἀλλήλων

Πότε καὶ πῶς συνέβη ὁ χωρισμὸς οὗτος, πότε καὶ πῶς ἐγένετο ἡ μεγάλη εἰς τὴν Εὐρώπην ἐποίκησις τῆς ἑλληνικῆς τῶν λαῶν τούτων μοίρας, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ, διότι τὸ γεγονὸς ὑπάγεται εἰς χρόνους προηγουμένους πάσης ἱστορικῆς εἰδήσεως. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων εὑρίσκομεν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατέχον τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς μεγάλης χερσονήσου ἥτις ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ κάτω Ἴστρου μέχρι τῆς Πελοποννήσου, καὶ εἶναι ἡ ἀνατολικωτέρα, ἡ πρὸς τὴν Ἀσίαν πλησιεστέρα, τῶν τριῶν χερσονήσων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὡς ἐπὶ τρίποδος ἵσταται ἡ Εὐρώπη· ἰδίως ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ κατεῖχε τότε, ἐπὶ τῆς χερσονήσου ταύτης, ἁπάσας τὰς χώρας αἵτινες ἁπλοῦνται πρὸς μεσημβρίαν τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ὄρους Ὀλύμπου καὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τῶν πελοποννησιακῶν ἄκρων Μαλέας καὶ Ταινάρου. Τὸ δὲ βορειότερον τῆς χερσονήσου μέρος κατῳκεῖτο ὑπὸ ἄλλων φυλῶν, ἐξ ὧν ἡ μὲν καταλαβοῦσα τὰς δυτικωτέρας χώρας ὠνομάζετο ἐν γένει Ἰλλυρική, ἡ δὲ κατέχουσα τὰς ἀνατολικωτέρας ὠνομάζετο ἐν γένει Θρᾳκική. Αἱ δύο αὗται φυλαὶ δὲν ἦσαν, ὡς

(¹) Ἀκριβέστερον Βακτρικὴν ἢ Ζενδικήν, διότι Ἰρανικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη Περσικὴ καὶ πᾶσαι αἵ τε ἀρχαῖαι καὶ αἱ νεώτεραι ἐν τῷ ὀροπεδίῳ τοῦ Ἰρὰν ἢ Ἰρανικῷ λαλούμεναι Ἀριαιγλῶσσαι.

(²) Ἀκριβέστερον *δευα—ς* (devas) καὶ ἐν τῇ Ζενδικῇ ἢ ἀρχαίᾳ Βακτρικῇ daeva=δαίμονες Λατιν. deus. Σημειωτέον ὅτι τινὲς τῶν γλωσσολόγων ἀμφισβητοῦσι τὴν κατὰ ῥίζαν συγγένειαν τοῦ Ἑλλην. θεὸς πρὸς τὰ εἰρημένα Ἰνδοβακτρικὰ ταυτόσημα ὀνόματα. Ἀναμφισβητήτως συγγενῆ πρὸς τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τὰ *δῖος*=λαμπρὸς(Ζεὺς)Διός, Διώνη, *εὔδιος*, ἔνδιος Λατιν. Diana Juno, Jupiter (Ἰνδ. Djaus—pita. Λατιν. Dies—piter Ἑλλην. Διπάτυρος).

φαίνεται, ἀνέκαθεν ἀλλότριαι τῆς ἑλληνικῆς, κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη· ἂν καί, προϊόντος τοῦ χρόνου, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐπειδὴ παραδόξως προεπορεύθη εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ, διεκρίθη ἀπὸ αὐτῶν δι' οὐσιωδῶν χαρακτήρων. Δὲν ἀναφέρομεν τὰς μυθικὰς παραδόσεις αἵτινες ὑπεμφαίνουσιν οἰκειότητά τινα μεταξὺ τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Θράκης· διότι τὸ κῦρος τῶν παραδόσεων τούτων ἠμφισβητήθη εὐλόγως. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἱστορικώτερα τεκμήρια τῆς ἀρχικῆς συγγενείας τῶν τριῶν ἐκείνων φυλῶν. Λ. χ. οἱ κάτοικοι τῶν δυτικωτέρων χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀνῆκον εἰς τὴν θρακικὴν φυλήν· καὶ ὅμως τὰ ὁμηρικὰ ἔπη οὐδεμίαν σπουδαίαν διάκρισιν καταδεικνύουσι μεταξὺ τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκεύματος καὶ τῶν ἠθῶν τῶν Τρώων καὶ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἰλίου Ἑλλήνων. Πρὸς τούτοις αἱ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας μακεδονικαὶ φυλαὶ (1) ἀμφισβητεῖται ἂν ὑπήγοντο εἰς τὴν θρακικήν εἰς τὴν ἰλλυρικὴν ἢ εἰς τὴν ἑλληνικὴν φυλήν· παρὰ πάντων ὅμως ὁμολογεῖται ὅτι κατά τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη προσήγγιζον πολὺ πρὸς τὰς θεσσαλικὰς φυλάς. Ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὴν Ἤπειρον τοσαύτη ἦτο ἡ μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ἰλλυρικῶν φυλῶν σύγχυσις, ὥστε τινὰς ἐξ αὐτῶν, ἄλλοι μὲν τῶν ἀρχαίων ἔλεγον ἑλληνικάς, ἄλλοι δὲ ἰλλυρικάς. Ἐκ τούτων δὲ πάντων συνάγεται, νομίζομεν, ὅτι, καθὰ προείπομεν, ἀνέκαθεν μὲν ὑπῆρχέ τις οἰκειότης μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς, τῆς θρακικῆς καὶ τῆς ἰλλυρικῆς φυλῆς, ὅτι ἔπειτα αἱ μεσημβρινώτεραι ἑλληνικαὶ φυλαὶ διεκρίθησαν οὐσιωδῶς ἀπὸ τούτων, διὰ τῆς ἐξαιρέτου αὐτῶν διαμορφώσεως· ὅτι ὅμως ἐν τούτοις αἱ βορειότεραι ἑλληνικαὶ φυλαί, οἱ Θεσσαλοὶ καὶ οἱ Ἠπειρῶται, ἐξηκολούθουν σῴζουσαι οἰκειότητά τινα πρὸς τὰς μεσημβρινωτέρας θρακικὰς καὶ ἰλλυρικάς· τὸ μὲν διότι αἱ βορειότεραι ἐκεῖναι ἑλληνικαὶ φυλαὶ ὀλιγώτερον προώδευσαν εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ· τὸ δὲ διότι αἱ μεσημβρινώτεραι θρακικαὶ καὶ ἰλλυρικαὶ πλειότερον, ἂν καὶ πόρρωθεν παρηκολούθουν τὴν πρόοδον ταύτην. Συγγενεῖς ὡσαύτως κατὰ τὴν γλῶσσαν ἦσαν αἱ ἑλληνικαὶ φυλαὶ πρὸς τὰς φυλὰς αἵτινες κατῴκησαν εἰς τὴν μέσην καὶ τὴν κάτω Ἰταλικὴν χερσόνησον· ἐπὶ τοσοῦτον συγγενεῖς, ὥστε ἀπετέλεσαν ὁμοῦ μὲ ταύτας ἰδιαιτέραν τινὰ ὑποδιαίρεσιν τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ κλάδου, τὸν λεγόμενον ἑλληνολατινικὸν ἢ πελασγικὸν κλάδον.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἱστορικοὺς χρόνους εὑρίσκομεν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος φέρον τὴν κοινὴν ταύτην ἐπωνυμίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διῃρημένον εἰς τέσσαρας κεφαλαιώδεις φυλάς, τοὺς Δωριεῖς, τοὺς Ἴωνας, τοὺς Αἰολεῖς καὶ τοὺς Ἀχαιούς· δηλαδή, ὅλοι μὲν οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ὠνομάζοντο Ἕλληνες, ἀλλά, κατὰ τὰς διαφόρους χώρας, οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐθεωροῦντο ὑπαγόμενοι ἰδίως εἰς τὴν δεῖνα ἢ τὴν δεῖνα τῶν τεσσάρων ἐκείνων φυλῶν. Λ. χ. οἱ Ἀθηναῖοι καὶ πλεῖστοι νησιῶται ἐλέγοντο Ἴωνες· οἱ Σπαρτιᾶται, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Ἀργεῖοι ἐλέγοντο Δωριεῖς· οἱ Βοιωτοί, οἱ Θεσσαλοὶ ἐλέγοντο Αἰολεῖς, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐπὶ τῶν μυθικῶν, τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, οἵτινες προηγοῦνται ἀμέσως τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν ὁποίων ζωηρὰν εἰκόνα δίδει εἰς ἡμᾶς ὁ Ὅμηρος, οἱ διάφοροι

(1) Οἱ κυρίως Μακεδόνες ἢ Μακεδνοὶ οἱ ἐν τῇ νῦν νοτίᾳ Μακεδονίᾳ ἱδρύσαντες τὸν πυρῆνα τοῦ μεγάλου κράτους τοῦ βασιλείου τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Ἀργεαδῶν, οἱ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς βορειότερον οἰκοῦντας λαοὺς τῆς Μακεδονίας τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων ***Γνάσιοι*** Μακεδνοὶ ἦσαν ἀκραιφνῶς Ἕλληνες καὶ ἡ περὶ τὸν Ὄλυμπον Πιερία καλουμένη χώρα ἦν ἕδρα τῶν Ἑλληνίδων Μουσῶν καλουμένων Ὀλυμπιάδων καὶ ***Πιερίδων*** καὶ κοιτὶς τῆς ἀρχαιοτάτης περὶ θεῶν ἐπικῆς ποιήσεως. Ἀλλ' ὑπῆρχον ἐν τῷ Μακεδονικῷ κράτει τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ φυλαὶ μὴ ἀκραιφνῶς ἑλληνικαί, ἀλλὰ πάντως συγγενεῖς πρὸς τὰς Ἑλληνικάς, φυλαὶ Θρακοφρυγικαί, Θρακοϊλλυρικαί, ὑπαγόμεναι πᾶσαι εἰς τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Θρακοπελασγικῶν ἢ Φρυγοπελασγικῶν (ἢ Ἰταλοπελασγικῶν) λαῶν.

κάτοικοι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δὲν φέρουσιν ἔτι τὴν κοινὴν ἐπωνυμίαν τῶν Ἑλλήνων, οὐδὲ κατατάσσονται κατὰ τὰς προμνημονευθείσας τέσσαρας κεφαλαιώδεις φυλάς. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὰ διάφορα ἑλληνικὰ ἔθνη, κατὰ τὸ ἴδιον ἑκάστου ὄνομα· ἀναφέρει δηλαδὴ Αἰνειᾶνας, Περραιβούς, Μάγνητας, Αἰτωλούς, Βοιωτούς, Φωκεῖς, Λοκρούς, Ἄβαντας, Ἀθηναίους κλπ., μνημονεύει δέ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ Ἑλλήνων, ὄχι ὅμως ὡς κοινοῦ τοῦ ἔθνους ὀνόματος, ἀλλὰ ὡς ἑνὸς τῶν ἐθνῶν ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ἡ ὅλη ἑλληνικὴ φυλή, τὸ ὁποῖον κατεῖχε μικράν τινα πόλιν ἢ χώραν τῆς μεσημβρινῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Ἰλίου, ὑπὸ τὸν Ἀχιλλέα, μετὰ τῶν Μυρμιδόνων καὶ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Φιώτιδος. Ὁσάκις δὲ ὁ Ὅμηρος μεταχειρίζεται κοινήν τινα προσηγορίαν τῆς ὅλης ὁμάδος τῶν Ἑλλήνων, ὀνομάζει αὐτούς, ὡς εἴδομεν, συνήθως Ἀργείους, ἢ Δαναούς, ἢ Ἀχαιούς. Οὐδὲν ἧττον, εἶναι πρόδηλον, καὶ παρὰ πάντων ὁμολογούμενον, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εὑρίσκομεν ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων.

Ἀλλ' οἱ πλειότεροι τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος, παλαιῶν τε καὶ νεωτέρων, ἠθέλησαν νὰ ἀνατρέξωσιν εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους καὶ αὐτῶν τῶν ὁμηρικῶν, καὶ ἠξίωσαν

Ἀκρόπολις τῆς Τίρυνθος

ὅτι, πρὸ τῶν φυλῶν τὰς ὁποίας ὕμνησεν ὁ Ὅμηρος, εἶχον κατοικήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα φυλαὶ ἕτεραι, ὀνομαζόμεναι Πελασγοί, Λέλεγες, Κουρῆτες, Καύκωνες, Ἄονες, Τέμμικες, Ὕαντες, Τελχῖνες, Τηλεβόαι, Ἔφυροι, Φλεγύαι, κλπ. κλπ., ὅτι ἐπισημοτάτη τῶν φυλῶν τούτων ἦτο ἡ τῶν Πελασγῶν, ὅθεν καὶ ὅλη αὕτη ἡ παναρχαία ἐποχὴ ὠνομάσθη πελασγική· πρὸς δὲ τούτοις ὅτι αἱ φυλαὶ αὗται ἦσαν μὲν συγγενεῖς τοῦ ἔπειτα ἐπικρατήσαντος ἑλληνικοῦ ἔθνους, δὲν εἶχον ὅμως τὸν ἡρωϊκὸν καὶ μάχιμον τούτου χαρακτῆρα, ἀλλὰ διῆγον μᾶλλον βίον εἰρηνικὸν καὶ γεωργικὸν καὶ σῴζοντα ἴχνη τινὰ τῶν δουλικῶν θεσμῶν καὶ ἕξεων τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν.

Ὁ Γεώργιος Γρότε δὲν νομίζει ὅτι τὰ συμπεράσματα ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ ἀσφαλοῦς τινος ἱστορικῆς βάσεως. Ὁ ἀρχαιότατος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας μάρτυς εἶναι ὁ Ὅμηρος, ὁ δὲ Ὅμηρος παρίστησι τὴν Ἑλλάδα κατοικουμένην ὑπὸ τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον εὑρίσκομεν ἐνταῦθα καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ περὶ τῶν φυλῶν,

αἵτινες εἶχον δῆθεν κατοικήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ ὑπὸ μεταγενεστέρων ἱστορικῶν, οἵτινες συνέκλωσαν, ἐκ ποικίλων καὶ ἀντιφατικῶν μυθευμάτων, ὑποτιθεμένην τινὰ ἱστορίαν τοῦ παρελθόντος, εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἐπεκράτουν ἔτι ἀτελέσταται ἰδέαι περὶ τῶν κανόνων τῆς ἱστορικῆς βεβαιότητος. Ὅτι τὰ προμνημονευθέντα ὀνόματα τῶν Πελασγῶν, τῶν Λελέγων κλπ. ἦσαν ὀνόματα πραγματικῶς ὑπαρξάντων ἐθνῶν, ἠμπορεῖ νὰ ἦναι ἀληθές, ἀλλ' εἰς τοῦτο περιορίζεται ἡ περὶ αὐτῶν γνῶσίς μας· διότι οὐδένα ἔχομεν ἀξιόπιστον μάρτυρα τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἤκμασαν, τῆς χώρας ἣν κατεῖχον, τῶν πράξεων αὐτῶν καὶ τοῦ χαρακτῆρος, οὐδὲ γνωρίζομεν μέχρι τίνος ἐταυτίζοντο μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἢ ἦσαν διάφοροι αὐτῶν· ὥστε, ἂν δὲν δικαιούμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τοὺς Ἕλληνας πρώτους κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, δικαιούμεθα ὅμως νὰ ὀνομάσωμεν αὐτοὺς πρώτους, δι' ἀποχρῶντος μάρτυρος, γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης. Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ὀνομάσῃ πελασγικὴν τὴν προηγουμένην τῆς ἑλληνικῆς περίοδον, εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράξῃ τοῦτο· ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο οὐδεμίαν συνεπάγεται μεθ' ἑαυτοῦ ἀσφαλῆ ἔννοιαν καὶ πρὸ πάντων δὲν συντελεῖ εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ μόνου σπουδαίου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, πῶς καὶ πόθεν παρέλαβον οἱ Ἕλληνες τὰς πρώτας τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἀρχάς (ἴδε σημ. ἐν σελ. 59). Ὅστις ἔλαβε τὸν κόπον νὰ ἐξελέγξῃ, ἐξακολουθεῖ ὁ Γρότε, τὰ ποικίλα καὶ ἀντιφατικὰ περὶ Πελασγῶν συστήματα, ὅσα ἐπρέσβευσαν οἵ τε κατὰ γράμμα ἐκλαμβάνοντες τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων Γάλλοι Κλαϋέρος, Λαρχέρος καὶ Ραοὺλ Ροχέττιος, καὶ οἱ δι' εἰκασιῶν ἑρμηνεύοντες αὐτὰ Νείβουρος, ἢ Κ. Ο. Μύλλερος, ἢ Θίρλουαλλ, δὲν θέλουσι βεβαίως κατακρίνει ἡμᾶς διότι δὲν ἐπεχειρήσαμεν νὰ λύσωμεν τὸ δυνάμενον νὰ λυθῇ τοῦτο πρόβλημα. Τὴν σήμερον οὐδὲν ἔχομεν ἐμμάρτυρον γεγονός, καὶ οὐδ' ἐπὶ Ἡροδότου ἢ Θουκυδίδου ὑπῆρχε γεγονὸς τοιοῦτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ οἰκοδομήσωμεν ἀποχρῶσάν τινα γνώμην περὶ τῶν προελληνίων Πελασγῶν. Ὁσάκις δὲ οὐδένα ἔχομεν μάρτυρα, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι ὁ Ἡρόδοτος εἶπεν εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ πλήμμυραν τοῦ Νείλου, διὰ τῆς ὑποτιθεμένης ἑνώσεως τοῦ ποταμοῦ τούτου μετὰ τοῦ περιφέροντος τὴν γῆν ὠκεανοῦ· ὁ Ἡρόδοτος εἶπεν εἰς τὸν ἑρμηνευτὴν τοῦτον, ὅτι ὅστις, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τι, ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἀφανοῦς κόσμου «οὐκ ἔχει ἔλεγχον», δηλαδὴ λέγει πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ ἐξακριβωθῶσιν ἂν ἦναι ἀληθῆ ἢ ψευδῆ.

Στοαὶ τῆς Τίρυνθος

Καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος πελασγικὴ πόλις ἢ κώμη. Ἐπὶ Ἡροδότου ὑπῆρχον μέν, ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἰς δύο διάφορα μέρη, ἔθνη τινά, τὰ ὁποῖα οὗτος ἐθεώρει πελασγικά· τὸ ἓν τούτων κατῴκει τὰς πόλεις Πλακίαν καὶ Σκυλάκην, πλησίον τῆς Κυζίκου, παρὰ τὴν Προποντίδα· τὸ ἄλλο κατῴκει τὴν πόλιν Κρηστῶνα, πλησίον τοῦ θερμαϊκοῦ κόλπου· ἀναφέρονται πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα πελασγικὰ πολίσματα ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ ὄρους Ἄθω· ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος ἀφ' ἑνὸς μὲν βεβαιοῖ, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Πελασγῶν τούτων ἦτο

διάφορος τῆς γλώσσης τῶν περὶ αὐτοὺς οἰκούντων γειτόνων, καὶ ὅτι ἦτο βάρβαρος, ὅ ἐστι μὴ ἑλληνική· ἀφ' ἑτέρου, λέγει ῥητῶς, ὅτι δὲν ἠξεύρει νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὁποίαν τινὰ γλῶσσαν ἐλάλουν οἱ ἀρχαῖοι Πελασγοί· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον ὅτι οὐδὲν εἶχε τεκμήριον ὁπωσοῦν βέβαιον περὶ τοῦ ἔθνους τούτου.

Παρεκτὸς δὲ τῶν Πελασγῶν, οἵτινες λέγεται ὅτι κατῴκησαν πρὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, εἴδομεν ὅτι αἱ παραδόσεις ἀναφέρουσι καί τινας ἀποίκους ἐλθόντας ἐνταῦθα ἐξ Ἀσίας καὶ ἐξ Αἰγύπτου, τὸν Κάδμον (1), τὸν Δαναόν, τὸν Κέκροπα, καὶ ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν ἑρμηνευτῶν παραδέχονται τὰς ἀποικίας ταύτας, ἄλλοι δὲ ὅλως ἀπορρίπτουσιν αὐτάς. Ὁ Γεώργιος Γρότε οὔτε ἀποδέχεται αὐτάς, οὔτε ἀπορρίπτει, ἀλλὰ θεωρεῖ καὶ τὰς περὶ τούτων παραδόσεις ἀνεπιδέκτους ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας, ὅπως ὅλας τὰς λοιπὰς τὰς περὶ τῶν μυθικῶν χρόνων ἀναφερομένας. Ἴχνη τινὰ φοινικικῶν ἀποικιῶν ὑποφαίνονται βεβαίως εἴς τινας ἑλληνικὰς νήσους· ἴσως δὲ Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι ἄποικοι κατεστάθησάν ποτε καὶ ἐπὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος· τοῦτο δὲν εἶναι παντάπασιν ἀδύνατον· καὶ πιθανώτατον μάλιστα εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον παρὰ τῶν ὑπερθαλασσίων ἐκείνων λαῶν τινὰ τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ἄν, καθ' ἅ τινες ὑπέθεσαν, οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀπόγονοι τῶν ἀποίκων τούτων ἢ τοὐλάχιστον ὡς παρὰ τούτων παραλαβόντες πάντα τὰ κεφάλαια τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ὁ Γεώργιος Γρότε ἀποκρούει τὸ συμπέρασμα τοῦτο πάσῃ δυνάμει, καὶ εὐλόγως νομίζομεν. Ἅμα, λέγει, ἀντιπαραβάλωμεν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν φύσιν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων, προκύπτει ἡλίου φαεινότερον ὅτι ὄχι μόνον οὐδεμία μεταξὺ αὐτῶν ἀναλογία ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ἀρίδηλος καὶ οὐσιώδης ἀντίθεσις. Ἀδύνατον δὲ πρὸ πάντων, ἀνακράζει, νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ εὐγενεστάτη ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν, ἥτις ἔχει καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ ἐσωτερικὰ μέρη πλείστην τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν, προέκυψεν ἐκ τῆς συμβολῆς δύο ἐξωτερικῶν βαρβάρων γλωσσῶν, τῆς φοινικικῆς καὶ τῆς αἰγυπτιακῆς, καὶ δύο ἢ πλειοτέρων ἰθαγενῶν βαρβάρων γλωσσῶν, τῆς πελασγικῆς, τῆς λελεγικῆς καὶ ἄλλων τοιούτων.

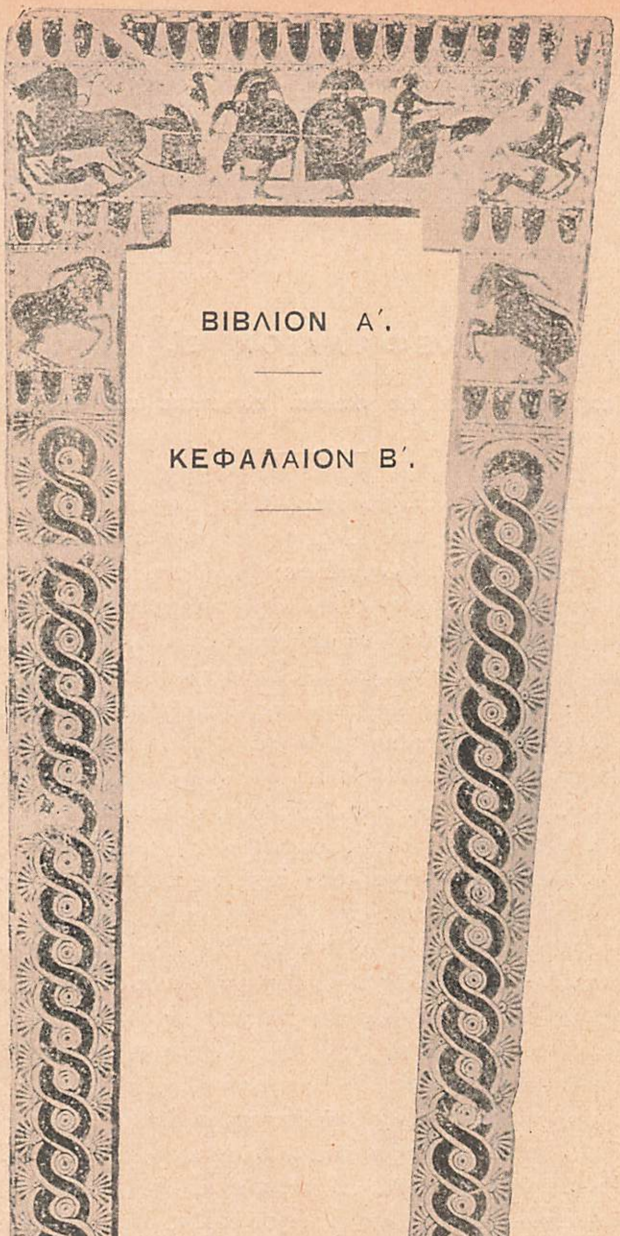
(1) Ἂν τὸ ὄνομα Κάδμος θεωρηθῇ ξένον, δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ Ἀραβικὸν ***Καδίμ***=ἔπηλυς, ξένος, καὶ νὰ ὑποτεθῇ Φοινικὸν (διὰ τὴν φυλετικὴν καὶ γλωσσικὴν συγγένειαν Ἀράβων καὶ Φοινίκων. Ἀλλ' ἡ νῦν παρὰ τοῖς ἐγκρίτοις ἱστορικοῖς γνώμη εἶναι ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνόματος (ἐκ τῆς ῥίζ. ***Κάδ, κεκασμένος κόσμος***) ὡς καὶ τῶν συναφῶν τούτῳ ὀνομάτων ***Καδμεία*** (ἀκρόπολις Θηβῶν), ***Καδμείονες*** (οἱ κάτοικοι Θηβῶν). Τὸ ὄνομα ***Θῆβαι***, ὅπερ πρότερον ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πολλῶν συγγενὲς πρὸς τὸ τῶν ***Αἰγυπτίων Θηβῶν***, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τοῦτο, εἶναι δὲ ὄνομα Πελασγικόν, ὅπως πολλαὶ ***Θῆβαι*** (Θήβη) ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, σημαίνει δὲ ὡς φαίνεται, ***Πέτραν*** (ἀκρόπολιν, πρβλ. τὸ τῆς Καρικῆς πόλεως ***Ταβῶν*** (νῦν Τάβαζ) ὄνομα (κατὰ Στέφανον Βυζάντιον «ἀπὸ τοῦ ἐπὶ πέτρας οἰκεῖσθαι, ***Τάβαν*** γὰρ τὴν πέτραν Ἕλληνες (Πελασγοὶ) ὀνομάζουσι»). Πρβλ. καὶ τὸ ὄνομα ***Ταύϊον*** τῆς Φρυγικῆς Γαλατίας.

Ἀττικὸν κύπελλον τῆς ϛ΄ ἑκατονταετηρίδος π. Χ.
(Ὁ Ἡρακλῆς καταβάλλων τὴν Ὕδραν, ἔργον Νικοσθένους καὶ Ἀνακλέους
(Μουσεῖον Βερολίνου)

ΒΙΒΛΙΟΝ Α'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Σαρκοφάγος ἐκ Κλαζομενῶν' τῆς ϛ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ, ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Ἀλλ᾽ ἐὰν τοιαῦται καὶ τοσαῦται ἐπικρατῶσι διαφωνίαι περί τε τῶν Πελασγῶν, οἵτινες λέγεται ὅτι προηγήθησαν τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς· καὶ περὶ τῶν αἰγυπτιακῶν καὶ φοινικικῶν ἀποικιῶν, αἵτινες φημίζεται ὅτι κατεστάθησαν ἐνταῦθα κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους· καὶ περὶ τῶν κοσμογονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν δοξασιῶν ὅσας εἰκάζεται ὅτι ἔκρυπτον τὰ μυθεύματα τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, καὶ περὶ τῶν ἡρωϊκῶν γενεαλογιῶν, ἄθλων καὶ ἐπιχειρήσεων τῶν ὁμηρικῶν χρόνων· πάντες κατ᾽ εὐτυχίαν ὁμοφώνως πρεσβεύουσιν ὅτι περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ ἔννοιαν, διότι αἱ περὶ τούτου εἰδήσεις, αἱ διασωθεῖσαι εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, τὰ ἐπιγραφόμενα Ἰλιὰς καὶ Ὀδύσσεια, καὶ εἰς τὰ τοῦ Ἡσιόδου, τὰ ἐπιγραφόμενα Ἔργα καὶ Ἡμέραι, καὶ Θεογονία, εἰκονίζουσι πιστῶς ὁπωσοῦν τὴν κατάστασιν ἐκείνην. Ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια εἶναι τὰ δύο ἀρχαιότατα τῶν περισωθέντων ἑλληνικῶν ἐπῶν, καὶ ἐποιήθησαν καθ᾽ ὅλας τὰς πιθανότητας ἐν τῇ ἐνάτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι. Ἡ Ἰλιὰς ὕμνησε τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, ἡ δὲ Ὀδύσσεια περιέγραψε τὰς περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσέως, ἑνὸς τῶν ἡρώων τοῦ πολέμου τούτου, ὅτε ἐπεχείρησε τὰ ἐπανέλθῃ, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ἰθάκην. Ἀμφότερα δὲ τὰ ποιήματα, διὰ τὸ κάλλος τῆς γλώσσης, τὴν λαμπρότητα τῆς φαντασίας, τὴν ἀμίμητον ζωηρότητα τῶν εἰκόνων καὶ πολλάκις τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων, αὐτὰ καθ᾽ ἑαυτὰ μαρτυροῦσι τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν χάριν τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς πρώτης γνωστῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ τοιαῦτα ἀριστουργήματα. Δὲν εἶναι ὅμως πολύτιμα μόνον ὡς ποιητικὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱστορικὰ ἐν μέρει· διότι οἱ μὲν ὑμνηθέντες ὑπ᾽ αὐτῶν ἥρωες καὶ ἆθλοι δὲν ἔχουσιν, ὡς προείπομεν, ἱστορικὴν ἀξίαν, ἀλλ᾽ ἡ γενομένη ἐν αὐτοῖς περιγραφὴ τῆς κοινωνίας, τῶν ἠθῶν, τῶν δοξασιῶν, δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς μυθική, ὡς παραστήσασα δηλαδὴ κατάστασιν πραγμάτων ὅλως ἀλλοτρίαν τῶν ἀκροατῶν τοῦ θαυμασίου ἐκείνου ἔπους. Ἂν τὸ ἔπος τοῦτο δὲν ἐξεικόνιζεν ἰδέας, καὶ κοινωνικὰς σχέσεις, καὶ αἰσθήματα οἰκεῖα εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ, ἤθελε βεβαίως φανῇ εἰς αὐτοὺς ἀκατάληπτον καὶ ἀδιάφορον· ὁ ποιητὴς μεγαλύνει καὶ καλλύνει πολλάκις τὰ ἀντικείμενα περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ, ἀλλ᾽ εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἀναπλάττει ὅλως ἰδανικὸν κόσμον. Διὰ νὰ καταστήσωμεν δὲ εὐκρινεστέραν τὴν διάκρισιν ταύτην μεταξὺ τοῦ μύθου τῶν ἡρώων καὶ τῆς ἀληθείας τῶν κοινωνικῶν περιστάσεων, ἐνθυμίζομεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν τὰ κάλλιστα γνωστὰ εἰς αὐτοὺς νεώτερα μυθιστορήματα. Εἰς τὰ μυθιστορήματα ταῦτα, οἱ μὲν ἄνθρωποι καὶ αἱ περιπέτειαι

αὐτῶν εἶναι συνήθως ἐπινοήματα τοῦ γράφοντος,αἱ κοινωνικαὶ ὅμως περιστάσεις, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιστρέφονται, εἶναι ἀληθεῖς, διότι, ἂν καὶ αὗται δὲν ἦσαν ἀληθεῖς, τὰ μυθιστορήματα ταῦτα, γινόμενα ὅλως διόλου ἀλλότρια τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, οὐδὲν ἤθελον ἔχει θέλγητρον.

Τοιοῦτό τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν παριστῶσιν εἶναι μυθικὴ ἐνταὐτῷ καὶ πραγματική· μυθικὴ μὲν ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰς

Ὅμηρος
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

περιπετείας, πραγματικὴ δὲ ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ καὶ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, ὅλον τοῦ ἔθνους τὸν βίον. Ἔτι δε πραγματικώτερα εἶναι τὰ ἡσιοδικὰ ποιήματα, ἐξ ὧν ἡ μὲν Θεογονία διδάσκει τί ἐπρέσβευον οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν θεῶν, τὰ δὲ Ἔργα καὶ Ἡμέραι περιέχουσι σειρὰν παραγγελμάτων περὶ γεωργίας, οἰκονομίας, θαλασσοπορίας, ἀνατροφῆς καὶ ἄλλων τοιούτων ἀσχολιῶν τοῦ καθημερινοῦ βίου. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ποιήματα ταῦτα συνετάχθησαν ἐν τῇ ὀγδόῃ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἑκατονταετηρίδι, ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἵστανται εἰς τὰ

μεθόρια τῶν μυθικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ εἶναι οὕτως εἰπεῖν οἱ δύο ἀΐδιοι θυρωροὶ τοῦ μυστηριώδους κόσμου, ὅστις κρύπτεται ὄπισθεν αὐτῶν καὶ τοῦ ὁποίου πείθονται νὰ διανοίξωσι μέχρι τινὸς τὰς πύλας καὶ νὰ ἀποκαλύψωσι τὰ ἄδυτα εἰς τοὺς προσερχομένους. Εἰσερχόμεθα λοιπὸν καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν κατόπιν τῶν πολλῶν σοφῶν

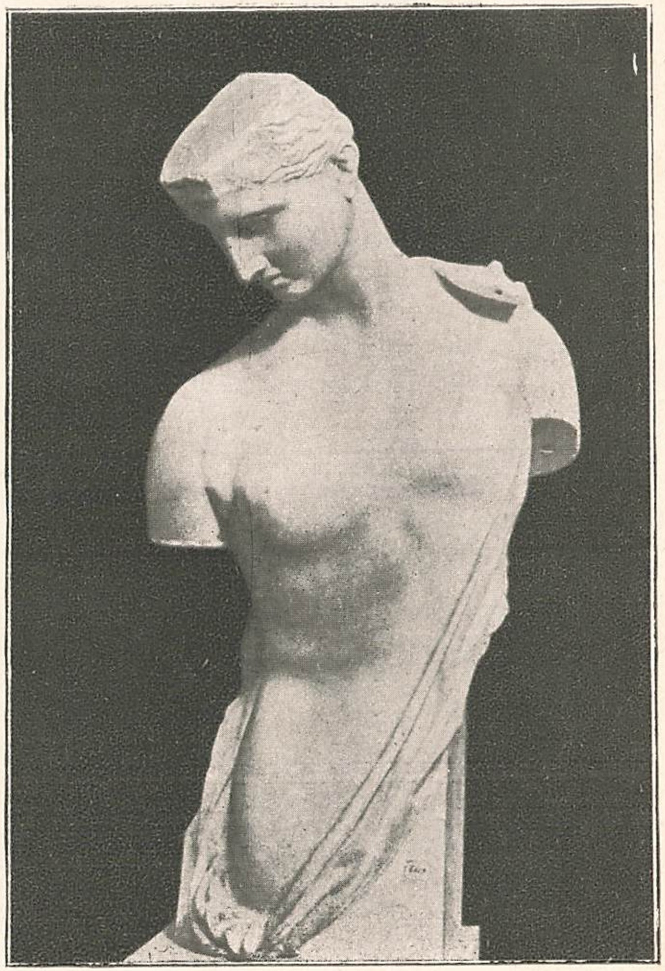

Ἡ ἀποθέωσις τοῦ Ὁμήρου
(Βρεττανικὸν Μουσεῖον)

ἀνδρῶν, οἵτινες εἰσδύσαντες προηγουμένως εἰς τὰ μαγικὰ ταῦτα ἀνάκτορα τῆς πρώτης γνωστῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡλικίας, περιέγραψαν διὰ πλείστης ἀκριβείας καὶ γλαφυρότητος, τὴν θαυμασίαν αὐτῶν διασκευήν· καί, ἀκολουθοῦντες μὲν κατὰ πόδας τοὺς δύο ἐκείνους ἀρχαίους ὁδηγούς, προσέχοντες δὲ καὶ εἰς τὰς πιστοτέρας τῶν νεωτέρων ἐξηγήσεις,

ΑΦΡΟΔΙΤΗ
(Μουσεῖον Καπιτωλίου, Ρώμη)

ΨΥΧΗ (Πραξιτέλους ;)
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

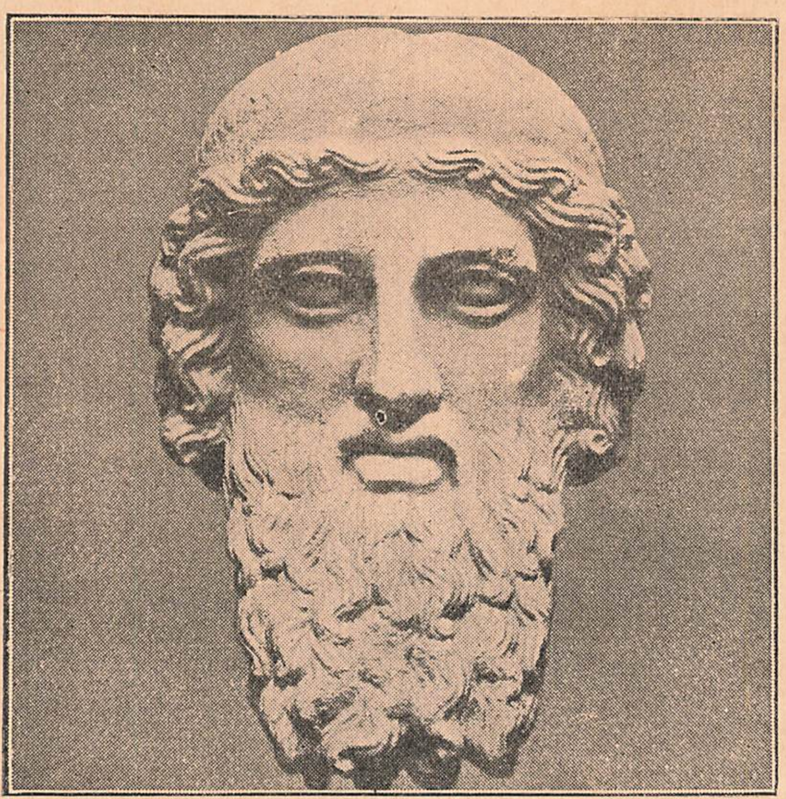
Ὁ Ἡρακλῆς ἀνάγων εἰς Ὄλυμπον τὸν Προμηθέα
(Εἰκὼν Γκριλπάρτσερ· Σιναία Ἀκαδημία Ἀθηνῶν)

ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὸ θρήσκευμα, τὰ κατὰ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς θεσμούς, τὰ κατὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων.

Οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐπίστευον εἰς τὴν ὕπαρξιν πολλῶν θείων δυνάμεων, πρεσβεύοντες ὅτι ὅλα τὰ μέρη τῆς φύσεως, ὁ αἰθήρ, ὁ ἥλιος, ἡ θάλασσα, οἱ ποταμοί, τὰ ὄρη, τὰ δάση, τὰ ἀκρωτήρια· προσέτι δὲ καὶ αἱ ἀρεταί, τὰ πάθη, αἱ τέχναι, αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, οἷον ἡ φρόνησις, τὸ κάλλος, ἡ ἄγρα, ἡ γεωργία, ὁ θάνατος, τὸ κράτος, ἡ βία, εἶχον τὸν ἴδιον αὐτῶν θεόν. Οἱ θεοὶ ὅμως οὗτοι δὲν ἐλατρεύοντο ὡς φυσικαὶ ἢ ἠθικαὶ δυνάμεις, ἐλατρεύοντο ὡς ὄντα ἔχοντα ἀνθρωπίνην μορφὴν καὶ διάγοντα βίον ἀνθρώπινον· ἀλλὰ ἀθάνατα, ἰσχυρότερα τῶν ἀνθρώπων, καὶ διέποντα, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, τὴν τύχην τοῦ κόσμου. Δώδεκα δὲ ἐξ αὐτῶν ἐθεωροῦντο ὡς οἱ πάντων μέγιστοι θεοὶ καὶ ὠνομάζοντο Ὀλύμπιοι, καθὸ κατοικοῦντες εἰς τὰς μεγαλοπρεπεῖς κορυφὰς τοῦ ὄρους Ὀλύμπου, αἵτινες συνεχέοντο μετὰ τοῦ οὐρανοῦ. Οἱ δώδεκα οὗτοι μεγάλοι θεοὶ ἦσαν ἓξ μὲν ἄρσενες· ὁ Ζεύς, ὁ καὶ θεὸς τοῦ αἰθέρος ἰδίως, ὁ Ποσειδῶν, τῆς θαλάσσης, ὁ Ἀπόλλων, τοῦ φωτός, ὁ Ἄρης, τοῦ πολέμου, ὁ Ἥφαιστος, τοῦ πυρὸς καὶ τῶν τεχνῶν, καὶ ὁ Ἑρμῆς, τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ λόγου· ἓξ δὲ θήλεις, ἡ Ἥρα, θεὰ τοῦ ἀέρος, ἡ Ἀθηνᾶ, τῆς φρονήσεως, ἡ Ἄρτεμις, τῆς ἄγρας, ἡ Ἀφροδίτη, τοῦ κάλλους, ἡ Ἑστία, τοῦ οἰκιακοῦ βίου, καὶ ἡ Δήμητρα, τῆς γεωργίας. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν πολλοὶ δὲν ἦσαν κατώτεροι τῶν Ὀλυμπίων, κατά τε τὴν δύναμιν καὶ τὸ ἀξίωμα· οἷον, ὁ Πλούτων, ὁ θεὸς τοῦ ᾅδου, ἡ Ἑκάτη, ἡ ἔφορος τῶν τοκετῶν, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ὁ Διόνυσος, ἡ Περσεφόνη, αἱ Μοῦσαι, κλπ. Τινὲς ὅμως ὑπηρέτουν ἁπλῶς τοὺς μεγαλειτέρους θεούς, οἷον ἡ Ἶρις, ἡ Ἥβη, αἱ Ὧραι, κλπ. Τελευταῖον ὑπῆρχον καὶ θεῖαί τινες δυνάμεις, ἢ μᾶλλον τερατώδεις τινὲς τῶν θεῶν γόνοι, οἵτινες οὔτε ἀνθρωπίνην μορφὴν εἶχον, οὔτε συνεδυάζοντο μετὰ στοιχείου τινὸς τοῦ φυσικοῦ ἢ ἠθικοῦ κόσμου· οἷον οἱ Ἑκατόγχειρες, αἱ Ἅρπυιαι, αἱ Γοργόνες, ἡ Χίμαιρα, ἡ Σφίγξ, οἱ Κένταυροι, ὁ Γηρυόνης, κλπ.

Τῶν δὲ θεῶν ἁπάντων, τῶν τε Ὀλυμπίων καὶ τῶν ἄλλων, καθὼς καὶ ἅπαντος τοῦ

κόσμου, προΐστατο ὁ Ζεύς (¹), ὡς ἀγαθὸς πατὴρ οἰκογενείας καὶ βασιλεύς. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ ὑπερτάτου τούτου ὄντος εἶναι παράδοξον κρᾶμα θείας ἀληθοῦς μεγαλειότητος καὶ σχεδὸν ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας. Ὁ Ζεὺς ὁρίζει τὰ προσόντα καὶ ἐξελέγχει τὰς πράξεις ἑκάστου τῶν ἄλλων θεῶν, σύμπαντες δὲ οἱ ἀγῶνες αὐτῶν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον δύνανται νὰ

Ζεὺς
(Μουσεῖον Ρώμης)

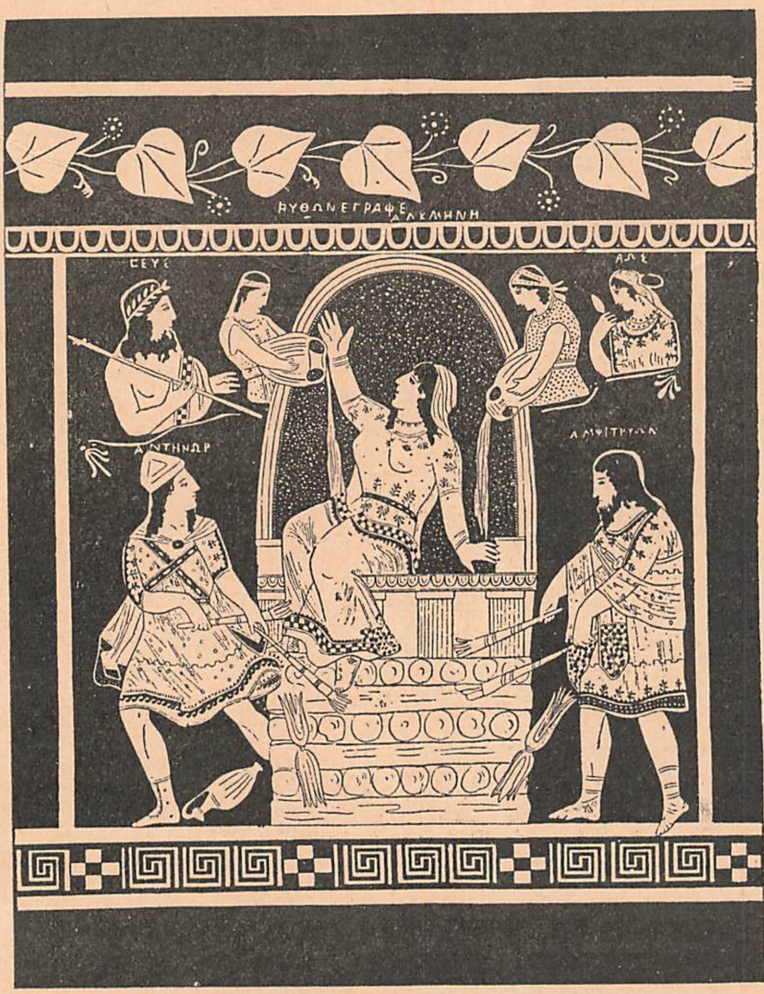
ἐλαττώσωσι τὸ κράτος ἢ νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θελήσεως αὐτοῦ. Τὸ φοβερὸν νεῦμα, δι' οὗ ἐπικυροῖ τὰ δόξαντα αὐτῷ, οὔτε ἀνάκλησιν οὔτε παρακοὴν ἐπιδέχεται(²). Καθὼς δὲ ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ἀκαταμάχητος, οὕτω καὶ ἡ σοφία ἀνεξερεύνητος. Αὐτὸς κρατεῖ τὰ χρυσᾶ τάλαντα, εἰς τὰ ὁποῖα σταθμίζονται αἱ τύχαι τῶν ἐθνῶν καὶ ἀνθρώπων. Εἰς τοὺς πόδας τοῦ θρόνου αὐτοῦ ἵστανται δύο πίθοι, ἀπὸ τῶν ὁποίων οὗτος ἐξάγει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακά, δι' ὧν καθιστᾷ ἡδεῖαν ἢ ἐπώδυνον τὴν ὕπαρξιν τῶν θνητῶν. Αὐτὸς ἵδρυσε τὴν ἀΐδιον τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἀμετάθετον ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, εἰς ἣν καὶ αὐτὸς ὑποτάσσεται. Οἱ νόμοι οἱ ἀνθρώπινοι, ἐκ τοῦ κράτους

(¹) Πρβλ. Σοφοκλ. Ἀντιγ. στίχ. 605 κ.ἑξ. «Τεάν,Ζεῦ, δύνασιν τὶς ἀνδρῶν ὑπερβασία κατάσχῃ, τὸν οὔθ' ὕπνος αἱρεῖ ποθ' ὁ Παντογήρως οὔτ' ἄκοποι, θεῶν νιν μῆνες, ἀγήρῳ δὲ χρόνῳ δυνάστας κατέχει Ὀλύμπου μαρμαρόεσσαν αἴγλην;»

(²) Πρβλ. τοὺς πολυθρυλήτους περὶ τούτου Ὁμηρικοὺς στίχους Ἰλ. Α 525,526

....Οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλὸν
Οὐδ' ἀτελεύτητον ὅ,τι κεν κεφαλῇ κατανεύσω.

αὐτοῦ παράγουσι τὸ κῦρος· οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, ἀπὸ τῆς χειρὸς αὐτοῦ λαμβάνουσι τὸ σκῆπτρον· αὐτὸς εἶναι ὁ προστάτης τῶν κοινωνικῶν δικαίων, ὁ ἔφορος τῆς τῶν συμβολαίων ἐκτελέσεως, τῆς τῶν ὅρκων τηρήσεως· αὐτὸς τιμωρεῖ τὴν προδοσίαν, τὴν ὕβριν, τὴν ὠμότητα· ὁ ξένος καὶ ὁ ἱκέτης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προστασίαν· ὁ φραγ-

Ὁ Ζεὺς προστατεύει διὰ τοῦ Ὑετοῦ τὴν Ἀλκμήνην
(Ἐξ ἀγγείου τοῦ Πύθωνος)

μὸς τῆς οἰκίας ἀνατίθεται εἰς τὴν φύλαξιν αὐτοῦ, ἡ δὲ ἀποποίησις ἢ κατάχρησις τῆς φιλοξενίας δεινῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδικεῖται. Ἀλλ' ὅμως ὁ θεὸς αὐτός, τὸ μέγιστον καὶ ἐνδοξότατον τῶν ὄντων, ὄχι μόνον ἔχει ἀνθρωπίνην μορφήν, ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι θεοί, ἀλλὰ ὑπόκειται, ὡς αὐτοί, καὶ εἰς τὰ πάθη τὰ ἀνθρώπινα, καὶ εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ἀσθενείας· διότι τὰ θεῖα ταῦτα σώματα, εἰ καὶ ἔχουσι τὸ προνόμιον τῆς ἀθανασίας, τῆς καλλονῆς καὶ τῆς ἰσχύος, εἰ καὶ ῥέει εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν αἷμα καθαρώτερον του ἀνθρωπίνου (1),

(1) Τὸ αἷμα τοῦτο τῶν θεῶν λέγεται «ἄμβροτον αἷμα θεοῖο, ἰχὼρ οἷός περ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν (Ἰλ. Ε 339,340)

δὲν εἶναι ἀπρόσιτα οὔτε εἰς τὰς ἡδονάς, οὔτε εἰς τὸν πόνον· αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ τρέφωνται δι' ἀμβροσίας, καὶ εὐγνωμόνως ὀσφραίνονται τὴν κνίσσαν τῶν θυσιῶν, τὰς ὁποίας προσφέρουσιν εἰς αὐτὰ οἱ θνητοί. Τὰ δὲ ἄλλα αὐτῶν πάθη εἶναι ἀνάλογα τῶν ὅλως ἀνθρωπίνων τούτων ὀρέξεων· ὁ ἄστατος ἔρως, ὁ φθόνος, ἡ ὀργή, τὸ μῖσος ταράττουσι πολλάκις τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην· καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ βασιλείου τῶν Ὀλυμπίων θεῶν διακινδυνεύει ἐνίοτε ἐκ στάσεων καὶ συνωμοσιῶν πλεκομένων κατὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι πάντοτε ἀδιάφορος εἰς τὰς ἔριδας ταύτας· πολλάκις δὲ εἶναι ἀναποφάσιστος εἰς τὰς γνώμας αὐτοῦ, ἀπατᾶται ὑπὸ τεχνασμάτων, τυφλοῦται ὑπὸ ἐπιθυμιῶν, καὶ παρεκτρέπεται ὑπὸ τῆς ὀργῆς εἰς βίαν ἀγενῆ. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη δὲν εἰκονίζουσι κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον τὴν σχέσιν τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν πρὸς τὴν μοῖραν, καὶ ἴσως ὁ ποιητὴς δὲν εἶχεν εὐκρινῆ τῆς σχέσεως ταύτης ἔννοιαν· διότι συνήθως μὲν ὁ Ζεὺς ἐπιβάλλει την θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν μοῖραν, ἐνίοτε ὅμως φαίνεται οὐδὲν ἄλλο ἢ ὑπηρέτης ἁπλοῦς ἀνάγκης ἀπαραιτήτου, τὴν ὁποίαν ματαίως ζητεῖ νὰ διαφύγῃ.

Ἡ δὲ εἱμαρμένη αὕτη τῶν Ἑλλήνων διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ δόγματος, τὸ ὁποῖον, ἐμβολιαζόμενον εἰς τὰ πνεύματα λαῶν βαρβάρων, ἀγρίων καὶ ἡδυπαθῶν, οἷοι οἱ Μωαμεθανικοί, (1) ὁπλίζει μὲν αὐτοὺς ἐκ διαλειμμάτων διὰ προσκαίρου παροξυσμοῦ ἀνδρείας, συνεπιφέρει ὅμως τὸ ὀλέθριον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι, ἅμα παρελθόντος τοῦ παροξυσμοῦ τούτου, περιπίπτουσιν εἰς ἀπάθειαν, καθιστῶσαν αὐτοὺς ἀνικάνους νὰ πράξωσί τι εἰς τὰς συνήθεις τοῦ βίου περιστάσεις. Τὸ δόγμα τῶν Ἑλλήνων προέκυπτεν ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτῶν θεωριῶν περὶ τῆς προφανοῦς εὐρυθμίας τοῦ κόσμου τούτου, περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν αἴτια κρύφια καὶ ἀνεξήγητα δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπιτυχίαν. Δὲν ἀνεπλήρου δὲ παρ' αὐτοῖς τὴν ἀνδρείαν, οὐδ' ἐχρησίμευεν ὡς πρόφασις ἀδρανείας· ἐνέπνεε μὲν καρτερίαν τινὰ ἐν ταῖς συμφοραῖς, ἀλλὰ κατέλειπε σώαν τὴν δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, ἐνόσῳ εἶχον τὴν ἐλπίδα νὰ ἀποφύγωσιν, διὰ συνέσεως καὶ ἐνεργείας, τὰ ἐπικρεμάμενα δεινά, οὔτε πάλιν ἀπέτρεπον αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπικαλῶνται τὴν συνδρομὴν τῶν θεῶν. Ἄλλως τε οἱ μάκαρες τοῦ Ὀλύμπου κατεδέχοντο νὰ ἀναμιγνύωνται καὶ οἴκοθεν εἰς τὰ πράγματα τῶν ἀνθρώπων, γενεᾶς ὑποδεεστέρας καὶ ἀτυχοῦς, ἥτις ὅμως, ἡνωμένη οὖσα μετ' αὐτῶν διὰ τῶν δεσμῶν τῆς συγγενείας, ἐθεωρεῖτο ἀξία πολλάκις μὲν τῆς συμμαχίας, ἀείποτε δὲ τῆς συμπαθείας αὐτῶν. Εἴδομεν ὅτι ἡ δοξασία, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ ἐκ τοῦ Προμηθέως, ἦτο μεταγενεστέρα καὶ ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα δοξασία τοῦ Ἡσιόδου, (2) καθ' ἣν οἱ θεοὶ ἔπλασαν ἀλληλοδιαδόχως πέντε διάφορα γένη ἀνθρώπων, δὲν συνεδυάζετο μὲ τὰς ἱστορικὰς γενεαλογίας, καθ' ἃς οἱ ἐπισημότατοι τοὐλάχιστον τῶν ἀνθρώπων ἦσαν ὄχι πλάσματα, ἀλλὰ γόνοι ἢ ἀπόγονοι τῶν θεῶν. Αὐτὸς ὁ Ἡσίοδος λέγει ἀλλαχοῦ, ὅτι ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι· παρ' Ὁμήρῳ δὲ ὁ Ζεὺς

---

(1) Ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ τὴν ἐν τῷ Ἰσλὰμ ἤτοι ἐν τῇ Μωαμεθανικῇ θρησκείᾳ ἀναπτυχθεῖσαν πίστιν εἰς τὸ πεπρωμένον, καθ' ἣν τὰ πάντα γίνονται ἐν τῷ κόσμῳ ὡς προωρίσθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ νὰ γίνωνται καὶ κατ' οὐδὲν ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις καὶ ἐλευθερία δύναται νὰ μεταβάλῃ τὴν πεπρωμένην πορείαν τῶν πραγμάτων.

(2) Περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν θεῶν οὐδ' ὁ Ἡσίοδος ποιεῖται λόγον. Τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ περὶ τῶν διαφόρων *γενῶν*, ἃ ἐποίησαν οἱ θεοί, δὲν ἀναφέρονται ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ὑπὸ τῶν θεῶν πλάσιν ἢ δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῶν πέντε γενῶν, ἀλλ' εἰς τὴν τοιαύτην ὑπὸ τῶν θεῶν γενομένην διάταξιν τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, ὥστε νὰ παραχθῶσιν ἀλληλοδιαδόχως τὰ πέντε γένη ἢ μᾶλλον αἱ πέντε φάσεις ἢ περίοδοι (aetates κατὰ τὸν Ρωμαῖον ποιητὴν Ὀβίδιον) τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

ὀνομάζεται πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Ἐπήκουον λοιπὸν οἱ θεοὶ τῆς προσευχῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ ὅτι ἀπολαμβάνει βεβαίως τὴν εὔνοιαν αὐτῶν· ὁ χρηστότατος τῶν ἡρώων δὲν διέφευγε τὴν θείαν δίκην, καὶ ἀκουσίως ἂν προεκάλει τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν· ὁ δὲ ἀσφαλέστερος τρόπος τοῦ νὰ κατασταθῶσιν οὗτοι ἵλεοι, ἦτο νὰ κήδεταί τις περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν, καὶ νὰ σέβεται αὐτούς. Διότι ἐν γένει οἱ θεοὶ ἀπεστρέφοντο τὴν ὑπεροψίαν, (1) τὴν αὐθάδειαν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς τύχης ἢ τῆς ἰσχύος μέθην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι λησμονοῦσιν ὅτι εἶναι ὄντα ἀσθενῆ καὶ θνητά ὅθεν πᾶσα ἀπαρακάλυπτος ἀδιαφορία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον, καὶ πᾶσα ἀξίωσις ἰσότητος πρὸς τοὺς θεούς, ἐλογίζετο ὑπὸ τούτων ὡς ἁμάρτημα δεινόν, κατὰ τοῦ ὁποίου σπανίως δὲν ἐπέβαλλον τιμωρίαν προφανῆ. Ἐφθόνουν προσέτι τὸν ἄνθρωπον ὅστις διετέλει ἀδιαλείπτως εὐδαιμονῶν. Ὅσῳ μεγάλη καὶ ἂν ἦτο τότε ἡ ταπείνωσις αὐτοῦ, ἡ διηνεκὴς αὕτη ἐπιτυχία, καθὸ προσεγγίζουσα ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὴν θείαν μακαριότητα, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ τὸν σκόπελον τῆς ὀργῆς των. Τὴν δὲ παρήγορον ἰδέαν, ὅτι τὴν θλῖψιν προξενοῦσιν οἱ θεοὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἵνα ὑποδείξωσιν εἰς αὐτοὺς ἐπιεικῶς τὰ ἐπικίνδυνα ἀποτελέσματα ἀναλλοιώτου εὐτυχίας, ἠγνόησαν ἐπὶ πολύν, ὡς φαίνεται, χρόνον οἱ Ἕλληνες· Ὅ,τι μάλιστα ἐλογίζετο ἀρεστὸν εἰς τοὺς θεούς, ἦτο ἡ εὐλαβὴς τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοδωρία· καὶ ὅ,τι μάλιστα ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς εὐπρόσδεκτον, ἦτο ἡ ἀκριβὴς τήρησις τῶν τελετῶν τῆς λατρείας των· τοσούτῳ δὲ ἀπαραιτήτους ἐθεώρουν τὰς τελετὰς ταύτας, ὥστε καὶ ἀκουσία περὶ αὐτὰς ὀλιγωρία ἤρκει ἵνα ἐπισύρῃ κατ' ἔθνους ὅλου τὰς δεινοτέρας τῶν συμφορῶν (2).

Τοιαῦται περὶ θεῶν καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα δοξασίαι δὲν συνετέλουν βεβαίως καθ' ἑαυτὰς εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἠθικῶν αἰσθημάτων καὶ εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων. Ὑπῆρχεν ὅμως ἔμμεσός τις σύνδεσμος μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Καὶ πρῶτον τὰ ἀλλόκοτα τῶν θεῶν ἤθη κατ' οὐδὲν ἠλάττουν τὸ σέβας, τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐνέπνεον, οὐδ' ἐπροβάλλοντο ἐν γένει ἢ ἐλογίζοντο σπουδαίως ὡς τύποι καὶ ὑπογραμμοὶ ἀξιομίμητοι, οἱ δὲ λατρεύοντες αὐτοὺς ἄνθρωποι δὲν ἐπεχείρουν νὰ ἐξαγάγωσι διδασκαλίας πρακτικὰς ἀπὸ τῶν παραδόσεων τῆς μυθολογίας. Διότι οἱ θεοί, καί τοι μὴ ὄντες ἀνώτεροι τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἦσαν ὅμως τοσοῦτον μεγάλοι καὶ τοσοῦτον μακρὰν ἔκειντο τῶν ἐπιγείων πραγμάτων, ὥστε δὲν ὑπελαμβάνοντο ὑποκείμενοι εἰς τοὺς νόμους τοὺς ἐπιβεβλημένους εἰς τὴν ὑποδεεστέραν γενεὰν τῶν ἀνθρώπων. Ἐπενήργει δὲ τὸ θρήσκευμα ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διά τινων δυνάμεων, ἰδίως ἐπιτετραμμένων νὰ ἐπιβάλλωσι τὰς νενομισμένας εἰς τοὺς κακούργους ποινάς. Αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν αἱ λεγόμεναι Ἐριννύες. (3) Ὁ Ὅμηρος ὑπο-

---

1 Πρβλ. Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 125—126 «Ζεὺς γὰρ μεγάλους γλώσσης κόμπους ὑπερεχθαίρει».

2 Οὕτως ὁ Ἀχιλλεὺς φοβεῖται μὴ ὁ καταστρεπτικώτατος λοιμός, ὁ ἐνσκήψας εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν ἐν Τροίᾳ εἶναι ἐπακόλουθον τοιαύτης τινὸς ὀλιγωρίας (Ἰλ. Α. 65 «εἴτ' ἄρ' ὅγ' (Ἀπόλλων) εὐχωλῆς ἐπιμέμφεται εἴθ' ἑκατόμβης»).

3 Αἱ *Ἐριννύες* ἐκροσωποῦσι κυρίως τὴν ἠθικὴν βάσανον τὴν ἐκ τῆς τύψεως τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως ἐπὶ τῇ διαπραχθείσῃ ὁμαρτίᾳ ἢ ἀδικήματι προερχομένην. Ὁ Αἰσχύλος παρίστησιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁλόκληρον χορὸν Ἐριννύων. Βραδύτερον ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν περιορίζεται εἰς τρεῖς, καλουμένας Τισιφόνην, Μέγαιραν καὶ Ἀληκτώ. Ἐκαλοῦντο δέ, κατ' εὐφημισμόν, καὶ Εὐμενίδες, παριστάνοντο δὲ μετὰ κόμης περιελισσομένης ὑπὸ ὄφεων καὶ μετὰ δακρύων αἵματος ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς. Ἡ κατοικία αὐτῶν ἦν τὸ *Ἔρεβος* (=Σκότος) ἢ ὁ Τάρταρος (=τόπος βαθυτάτου σκότους ὑπὸ τὴν γῆν καὶ ὑπὸ τὸν Ἅδην τόσον ἀπέχων τοῦ Ἅδου, ὅσον ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς ἢ ἀπὸ τοῦ Ἅδου αὐτοῦ)· ἐλέγοντο δὲ θυγατέρες τῆς Νυκτός, ἤ, κατ' ἄλλην παράδοσιν, τῆς Γαίας, γεννηθεῖσαι ἀπὸ τῶν ῥανίδων τοῦ αἵματος τοῦ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ Κρόνου ἀφαιρεθέντος τοὺς ὄρχεις Οὐρανοῦ.

δεικνύει ἁπλῶς τὸ ἔργον τῶν Ἐριννύων, μὴ ὁρίζων τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, μήτε περιγράφων τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἡ φαντασία τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν παρέστησε καταπληκτικώτατον. Ἀλλ' αἱ δυνάμεις αὗται ἀποβαίνουσιν ἴσως φοβερώτεραι ὡς ἐκ τοῦ μυστηριώδους σκότους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περικαλύπτονται αἱ σκιαὶ αὐτῶν παρὰ τῷ ποιητῇ. Ἡ κατοικία αὐτῶν, ἡ κειμένη ἐντὸς τῶν σκοτεινῶν μυχῶν τοῦ ἀοράτου κόσμου, ἐνέπνεε βαθεῖαν φρίκην εἰς τὰς εὐτυχεῖς θεότητας, αἵτινες κατῴκουν εἰς τὰς φαιδρὰς καὶ φωταυγεῖς τοῦ Ὀλύμπου κορυφάς. Ὑπὸ σκότους δὲ περιεκαλύπτοντο αἱ Ἐριννύες καὶ ὅτε ἐξήρχοντο

Ὁ Ἀπόλλων προστατεύει τὸν Ὀρέστην, προσφέρων χοιρίδιον ὡς ἐξιλαστήριον θῦμα πρὸς τὰς Ἐριννύας, ἐνῷ ἡ Κλυταιμνήστρα ἀφυπνίζει αὐτάς, δεικνύουσα συγχρόνως τὸν μητραλοίαν

(Εἰκὼν ἐξ ἀγγείου, ἧς ὁ ζωγράφος ἐνεπνεύσθη ἐκ τῶν «Εὐμενίδων» τοῦ Αἰσχύλου)

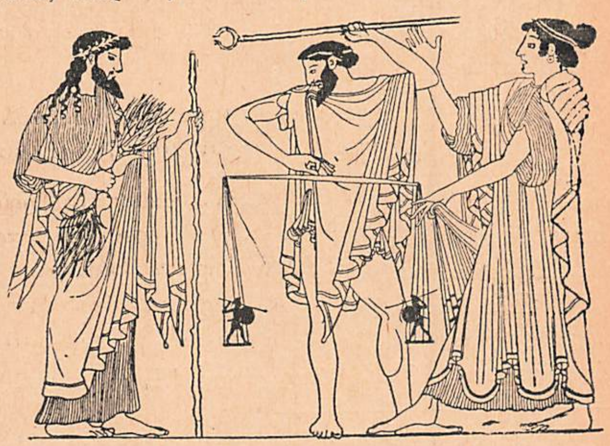
ἀπὸ τῆς κατοικίας ἐκείνης διὰ νὰ ἐπιτελέσωσι τὰ δόγματα τῆς θείας δικαιοσύνης. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξιλεώσωσιν αὐτάς, ὅπως ἐξιλέουν τοὺς ἄλλους θεούς· τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων οὐδεμία φαίνεται ἐπινενοημένη τελετή, ἱκανὴ νὰ ἀφοπλίσῃ μὲν τὴν ὀργὴν τῶν Ἐριννύων, νὰ κατευνάσῃ δὲ τὸν θόρυβον τοῦ ἁμαρτήσαντος ἀνθρώπου. Καὶ ἰδίως μὲν ἐπεμελοῦντο τὴν τήρησιν τῆς ὀφειλομένης εἰς τὸ γῆρας, εἰς τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν, εἰς τὰ οἰκογενειακὰ δίκαια εὐλαβείας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιορκία, καὶ ἅπαντα ἴσως τὰ λοιπὰ δεινὰ κακουργήματα, ἦσαν ὁμοίως καθυποβεβλημένα εἰς τὴν ἐπιτήρησιν αὐτῶν, ὁ δὲ τρόμος τὸν ὁποῖον ἐνέπνεον αἱ ἀδυσώπητοι αὗται λειτουργοὶ τῆς θείας δίκης, ἂν μὴ ἐσωφρόνιζεν ἐντελῶς τὴν ἀπερίσκεπτον ἐλαφρότητα, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο νὰ ἐμψυχώνῃ παρά τισι τὸ σκανδαλῶδες πολλάκις πολίτευμα τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, περιέστελλε τοὐλάχιστον αὐτὴν μέχρι τινός.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον, οὔτε πάντες οἱ πονηροὶ φαίνονται τιμωρούμενοι εἰς τὴν

μέλλουσαν ζωήν,ούτε πάντες οἱ χρηστοὶ ἀνταμειβόμενοι. Ὁ Ὅμηρος θεωρεῖ τὸν θάνατον ὡς χωρισμὸν δύο οὐσιῶν διακεκριμένων. ἂν καὶ μὴ ἐντελῶς ἀνομοίων, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος(1). Τὸ σῶμα δὲν ἔχει ζωὴν ἄνευ ψυχῆς, οὐδ' ἡ ψυχὴ δύναμιν ἄνευ τοῦ σώματος. Αἱ σάρκες καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν ἡρώων μένουσιν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἢ ἀναλίσκονται ὑπὸ τοῦ πυρός, ἢ καταλείπονται εἰς βορὰν κυνῶν καὶ πτηνῶν (οἰωνῶν), ἡ δὲ ψυχὴ ἀπέρχεται εἰς τὸν Ἅδην, ὡς ὄνειρον ἀφιπταμένη·

Ψυχὴ δ' ἠΰτ' ὄνειρος ἀποπταμένη πεπότηται,

λέγει ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἡ μήτηρ τοῦ Ὀδυσσέως Ἀντίκλεια. Διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἡ ψυχὴ εἰς τὸν Ἅδην, δὲν ἐνομίζοντο, ὡς φαίνεται, ἀπαραίτητοι αἱ ἐπικήδειοι τελεταί, ἀλλ' ἐνόσῳ αἱ τελεταὶ αὗται δὲν ἐξεπληροῦντο, ἡ ψυχὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἡσυχάσῃ αὐτόθι. Ἐντεῦθεν ἡ περὶ αὐτῶν ἐπιμέλεια τῶν ἐπιζώντων φίλων, ἡ πεισματώδης περὶ τῶν πεσόντων ἐν πολέμῳ πάλη, καὶ ἡ τραγικὴ ἐκείνη προσέλευσις τοῦ Πριάμου πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἕκτορος. Πολλὰ δὲ κατανυκτικώτατα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ ποιήσεως γεγονότα, ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος τούτου στηρίζονται. Ἡ ψυχή, ἐξολισθήσασα ἀπὸ πληγῆς ἢ διὰ τῶν χειλέων, (2) δὲν διαλύεται εἰς τὸν αἰθέρα, ἀλλὰ διατηρεῖ τὸ σχῆμα τοῦ ὄντος, εἰς τὸ ὁποῖον πρότερον ἔδιδε ζωήν. Ἀλλ' ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς, ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου φωτιζομένη, δὲν εἶναι πλέον κατοικία πρόσφορος εἰς τὸ ἀσθενὲς καὶ θλιβερὸν τοῦτο φάντασμα, τὸ ὁποῖον παρατείνει τὴν ἀνωφελῆ αὐτοῦ ὕπαρξιν ἐντὸς τοῦ ἀμαυροῦ φωτὸς τοῦ καταχθονίου κόσμου. Ἐκεῖ τὸ ὂν τοῦτο δὲν εἶναι εἰμὴ

Ψυχοστασία. (Ὁ Ἑρμῆς ζυγίζων τὰς ψυχάς. Ἀγγεῖον τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἐκ τῆς συλλογῆς Λουύν)

(1) Τὸ κύριον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὰς Ὁμηρικὰς ἀντιλήψεις, ἀποτελεῖ τὸ σῶμα καὶ διὰ τοῦτο, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ψυχήν, λέγεται παρὰ τῷ ποιητῇ *αὐτὸς* («*ψυχὰς* Ἄϊδι προΐαψεν) *αὐτοὺς* δὲ (τὰ σώματα ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν»). Ἡ βαθυτέρα ἔννοια τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων ὡς κυριωτάτην πραγματικὴν ζωὴν ἐθεώρουν τὴν ἐπὶ γῆς, τὴν ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ, οἵαν ζωὴν ἔζων καὶ οἱ θεοὶ αὐτοί, ὑπερέχοντες τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ ζωὴ αὐτῶν ἦν ἀτελεύτητος. Τὴν δὲ μετὰ θάνατον ὕπαρξιν ἐθεώρουν συνέχειαν τῆς ἐπὶ γῆς ἥττονος ἀξίας, ζωὴν σκιώδη· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἦν ἔτι ἀμυδρὰ καὶ ἐν σπέρματι μόνον ὑπάρχουσα. Πρῶτος ὁ Πίνδαρος (ἐν ἀρχῇ τοῦ 5 π.Χ. αἰῶνος) ἐκήρυξε τὸν ὑψηλότερον καὶ θειότερον χαρακτῆρα τῆς μελλούσης ζωῆς, φωνήσας (Ἀπόσπ. 96.)

«Καὶ σῶμα μὲν πάντων ἕπεται θανάτῳ περισθενεῖ,
ζωὸν δ' ἔτι λείπεται αἰῶνος εἴδωλον· τὸ γάρ ἐστι μόνον
ἐκ θεῶν· εἴδει δὲ πρασσόντων μελέων, ἀτὰρ εὐδόντεσσιν
ἐν πολλοῖς ὀνείροις
δείκνυσι τερπνῶν ἐφέρποισαν χαλεπῶν τε κρίσιν».

Τὴν ὑπὸ τοῦ Πινδάρου κηρυσσομένην ταύτην ἰδέαν ἀνήγαγον εἰς ὑψηλὴν περὶ ἀθανασίας ψυχῆς διδασκαλίαν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων καὶ οἱ τούτους ἀκολουθοῦντες φιλόσοφοι.

(2) Ἡ ψυχὴ ἵπταται ἐκ πάντων ὁμοῦ τῶν μελῶν (ρεθέων) Ἰλ. Π. 856 «ψυχὴ δ' ἐκ ρεθέων πταμένη Ἄϊδόσδε βεβήκει» ὁμοίως καὶ Χ. 362.

σκιά τις τοῦ παρεληλυθότος ὄντος, ἀδιαλείπτως ἐπιδιώκουσα τὸ εἴδωλον τῶν πάλαι ἀσχολιῶν καὶ ἡδονῶν. Ὁ περίφημος κυνηγὸς Ὠρίων θηρεύει εἰς λεγεῶνας ἀσφοδέλων τὰς σκιὰς τῶν ζῴων, τὰ ὁποῖα εἶχε φονεύσει ποτὲ εἰς τὰ ἐπὶ γῆς ὄρη. Ὁ βασιλεὺς τῆς Κρήτης Μίνως, ὅστις ζῶν τοσοῦτον ἐδοξάσθη διὰ τὸ φιλοδίκαιον αὐτοῦ, προεδρεύει ἤδη δικαστηρίων, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι τί νὰ κρίνωσι καὶ διανέμει τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ δικαιοσύνην εἰς γενεὰν ὄντων ἀπεστερημένων τῆς δυνάμεως τοῦ κακοποιεῖν. Ὁ ἐνδοξότατος τῶν ἡρώων τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ὁ Ἀχιλλεύς, ἀνάσσει μὲν ἁπάντων τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ προθύμως ἤθελεν ἀνταλλάξει τὴν ἀπράγμονα ταύτην τιμὴν ἀντὶ τῆς εὐτελεστέρας τοῦ πραγματικοῦ βίου ὑπηρεσίας(¹). Ὁ Ὅμηρος ποτὲ δὲν ἐφαντάσθη ὅτι ἡ πνευματικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις, ἀπαλλαγεῖσα ἅπαξ τῶν γηΐνων αὐτῆς δεσμῶν, ἀποβαίνει ἰσχυροτέρα. Ἐξ ἐναντίας ὁ ποιητὴς παρίστησιν αὐτὴν καταβληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θανάτου εἰς κατάστασιν ἀμυθήτου ἀτονίας.

Ὢ πόπποι, ἦ ῥά τίς ἐστι καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισιν
Ψυχὴ καὶ εἴδωλον· ἀτὰρ φρένες οὐκ ἔνι πάμπαν,

ἀνέκραξεν ὁ Ἀχιλλεύς, ὅτε, εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας, ὁ φίλτατος αὐτοῦ Πάτροκλος ἔπεσε φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος(²), ὅ ἐστι, Φεῦ, ὑπάρχει μὲν καὶ εἰς τὸν Ἅδην ψυχὴ καὶ εἴδωλον τοῦ τεθνεῶτος, ἀλλὰ αἱ φρένες ἐκλείπουσι παντελῶς.

Καὶ ὁ μὲν πολὺς τῶν κατοίκων τοῦ Ἅδου ὄχλος παρέτεινεν οὕτω ἀνωφελῶς τὴν ματαίαν ταύτην ὕπαρξιν, μεγάλοι δέ τινες ἔνοχοι κατεδικάζοντο εἰς ἀγῶνα οἰκειότερον εἰς τὰς καταχθονίους ἐκείνας χώρας. Ἐκ τούτων οἱ μὲν ἐτιμωροῦντο ἐνασχολούμενοι εἰς

(¹) Ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἄρχει τῶν νεκρῶν, τοῦτο λέγεται ἐν Ὁμήρου Ὀδυσσείᾳ· ἀλλ' οὐχὶ διότι ὁ ἥρως ἔχει τοιοῦτόν τι ἀξίωμα ἐν Ἅδου ἐπίσημον, ἀλλ' ἁπλῶς διότι εἶναι ἥρως μέγας καὶ ἐνδοξότατος. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν τῇ εἰς τὸν Ἅδην καθόδῳ ἰδὼν τὴν ψυχὴν ἢ τὸ εἴδωλον τοῦ ἥρωος, λέγει πρὸς αὐτήν.

.... σεῖο δ', Ἀχιλλεῦ
οὔτις ἀνὴρ προπάροιθε μακάρτατος, οὔτ' ἄρ ὀπίσσω.
πρὶν μὲν γάρ σε ζωὸν ἐτίομεν ἶσα θεοῖσιν
Ἀργεῖοι, νῦν αὖτε μέγα κρατέεις νεκύεσσιν
ἐνθάδ' ἐών· τῷ μήτι θανὼν ἀκαχίζευ, Ἀχιλλεῦ

ὁ δ' Ἀχιλλεὺς ἀπαντᾷ πρὸς ταῦτα:

Μὴ δή μοι θάνατόν με παραύδα, φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ,
βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ,
ἀνδρὶ περ ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἴη,
ἢ πᾶσι νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν.

(²) Ἀκριβέστερον οὐχὶ εὐθὺς ὅτε ἐφονεύθη ὁ Πάτροκλος, ἀλλ' ὁπότε ὕστερον, μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἕκτορος, κείμενος παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης καὶ καταλαμβανόμενος ὑπὸ τοῦ ὕπνου εἶδε τὴν ψυχὴν τοῦ θανόντος Πατρόκλου παρισταμένην καὶ παρακαλοῦσαν νὰ τύχῃ ταφῆς τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ λησμονηθῇ, διότι ἄθαπτος δὲν δύναται νὰ περάσῃ τὰς πύλας τοῦ Ἅδου, κωλυόμενος ὑπὸ τῶν ψυχῶν τῶν νεκρῶν («τῆλέ με εἴργουσι ψυχαί, εἴδωλα καμόντων»). Ὁ Πάτροκλος πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκδηλοῖ τὸν πόθον ἵνα μετὰ τὸν ἐπικείμενον θάνατον τοῦ Ἀχιλλέως, ὃν προλέγει, ἀμφοτέρων τὰ ὀστᾶ καλύπτῃ ἡ αὐτὴ πυρά. Ὁ Ἀχιλλεύς, ἀφοῦ ὑπεσχέθη εἰς τὸν φίλον τὴν ταχεῖαν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιθυμίας, ἔτεινε τὰς χεῖρας ἵνα συλλάβῃ τὸν ἀγαπητὸν φίλον, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ Πατρόκλου «κατὰ χθονὸς ἠΰτε καπνὸς ᾤχετο τετριγυῖα». Τότε ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ θάμβους ἐγερθεὶς ἀνεφώνησε τὰ ἀνωτέρω περὶ ψυχῆς καὶ φρενῶν (Ἰλ. Ψ. 103-107). Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ φρένες, ὧν στεροῦνται αἱ ψυχαὶ ἐν Ἅδου, δὲν εἶναι ὁ νοῦς, τὸ διανοητικόν, οὗ δὲν στεροῦνται, ἀλλ' αἱ φρένες αἱ φυσικαὶ (ἰδ. Ὀδ. Ι 301) «οὔθι φρένες ἦπαρ ἔχουσιν», ὡς πηγὴ ζωτικῆς δυνάμεως φυσικῆς.

ἔργα κοπιώδη καὶ ἀδιάλειπτα, καθὼς ὁ Σίσυφος, ὁ διατελέσας βασιλεὺς τῆς Κορίνθου καὶ πολλὰ πράξας ἐν τῷ βίῳ ἀνομήματα, καταδικασθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἅδῃ νὰ κυλίῃ ἐπὶ μεγάλου ὄρους βαρὺν λίθον, ὅστις, μόλις ἔφθανεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους, ἐκυλίετο πάλιν κάτω καὶ ἐβασάνιζεν οὕτω τὸν δυστυχῆ Σίσυφον αἰωνίως. Ἄλλοι δὲ ἐταλαιπωροῦντο συναισθανόμενοι πόθους ἀνεκπληρώτους· οἷον ὁ Τάνταλος, ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Φρυγίᾳ Σιπύλου, ὅστις καὶ αὐτὸς πολλὰ ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, κατεδικάσθη νὰ ἵσταται αἰωνίως ἐν τῷ ὕδατι βεβυθισμένος μέχρι τοῦ πώγωνος καὶ νὰ καταφλέγηται ὑπὸ πείνης καὶ δίψης· ὁσάκις δὲ ἤθελεν ἢ τὴν δίψαν αὐτοῦ νὰ σβέσῃ, ἢ τὴν πεῖναν νὰ κορέσῃ, τρώγων τοὺς καρποὺς τῶν πλησίον αὐτοῦ πεφυτευμένων καρποφόρων δένδρων, τὸ μὲν ὕδωρ ἔφευγεν ἀπὸ αὐτοῦ, οἱ δὲ κλάδοι τῶν δένδρων ἐτρέποντο πρὸς τὸ ἄλλο μέρος. Εἰς φυλακὴν δὲ ἔτι φοβερωτέραν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον κατωτέρω τοῦ Ἅδου βεβυθισμένην ὅσον ἡ γῆ ἀπέχει τοῦ οὐρανοῦ, κατεκλείοντο οἱ θρασεῖς τοῦ Διὸς ἀντίπαλοι·(¹) ἡ φυλακὴ αὕτη ἦτο ὁ Τάρταρος, ὅστις ἐφράσσετο μὲν διὰ πύλης σιδηρᾶς, ἔδαφος δὲ εἶχε χαλκοῦν. Ἀφ' ἑτέρου εὐάριθμος μακάρων ἡρώων ὅμιλος, ἀντὶ νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν Ἅδην, μετεβιβάζοντο εἰς πεδίον ἠλύσιον, εἰς νῆσον τοῦ Ὠκεανοῦ, ὑπὸ ἀϊδίων ζεφύρων καταπνεομένην, ἀπηλλαγμένην δὲ πάσης ὀχληρᾶς τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους μεταβολῆς.

Ὁ Χάρων καὶ ὁ ψυχοπομπὸς Ἑρμῆς
(Εἰκὼν ἐκ λευκῆς Ἀθηναϊκῆς ληκύθου)

Κατὰ τὴν γενικῶς ἐπικρατοῦσαν τότε γνώμην, οἱ ἄνθρωποι, διὰ νὰ ἀξιωθῶσι τῆς εὐνοίας τῶν θεῶν, ὤφειλον νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς ὅπως πρὸς τοὺς δυνατοὺς τῶν θνητῶν· νὰ προσφέρωσι δηλαδὴ εἰς τοὺς θεοὺς τὴν εὐλάβειαν αὐτῶν καὶ τοὺς φόρους, ἤ, καθὼς λέγει ἡ θρησκεία, τὴν λατρείαν καὶ τὰς θυσίας. Αἱ θυσίαι τῶν προπατόρων ἡμῶν ἦσαν ἐν μέρει μὲν χαριέσταται, καθὸ εἰκονίζουσαι εὐλάβειαν καθαράν, ἐν μέρει ὅμως παριστῶσι τὴν τυφλὴν ὁρμὴν παχυλῆς δεισιδαιμονίας. Ἐν τῇ νηπιώδει αὐτοῦ καταστάσει ὁ ἄνθρωπος, ἅμα κατανοήσῃ ὅτι ἡ τύχη του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὴν διὰ προσφορᾶς, ἥτις, ὅσῳ εὐτελὴς καὶ ἂν ἦναι καθ' ἑαυτήν, δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς σύμβολον τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος. Ὁ καθαρῶς συμβολικὸς οὗτος χαρακτὴρ ἐπικρατεῖ εἰς τὰς πλείστας ἑλληνικὰς τελετάς· τοιαῦται λ.χ. ἦσαν αἱ σπονδαί, ἤτοι ὁ οἶνος ἢ καὶ ἄλλα ὑγρά, τὰ κατὰ τὰς θυσίας καὶ εὐωχίας χεόμενα κατὰ γῆς, εἰς τὴν ἑστίαν, εἰς τὸν βωμόν, πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν· ἡ εἰρεσιώνη, ἤτοι στέφανος ἐξ ἐλαίας, διὰ καρπῶν κεκοσμημένος, τὸν ὁποῖον, κατά τινας ἱερὰς πανηγύρεις, περιέφερον παῖδες, ᾄδοντες, καὶ ὅστις ἔπειτα ἀνηρτᾶτο εἰς τὴν πύλην τῆς οἰκίας, ἀπαραλλάκτως κα-

(¹) Οἱ τιτᾶνες δηλονότι καὶ οἱ γίγαντες. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι βραδύτερον, μετὰ τῆς ἐπελθούσης μείζονος ἐξάρσεως τῶν περὶ τοῦ θείου ἰδεῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἐπεκράτησε νέα δόξα (ἧς ἑρμηνεὺς ἰδίως ὁ μέγας Πίνδαρος), καθ' ἣν ὁ Ζεύς, διαλλαγεὶς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τούτους, ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ διάγωσι τοῦ λοιποῦ ἐν εἰρήνῃ ἐν τοῖς Ἠλυσίοις πεδίοις ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Κρόνου.

θὼς πράττομεν σήμερον ὡς πρὸς τὸν στέφανον τῆς 1ης μαΐου· αἱ προσφερόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς ἀπαρχαὶ τῶν καρπῶν· αἱ κόμαι, τὰς ὁποίας οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι ἀφιέρουν πολλάκις εἰς θεότητας προστάτιδας, κλπ. Ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ τελεταὶ πολυτελέστεραι καὶ ἧττον ἀφελεῖς. Οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ ἀπέδωκαν εἰς τὰς οὐρανίας δυνάμεις τὰ πάθη τῶν βασιλέων τῆς γῆς, κατήντησαν νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ἡ θυσία ἐνεργεῖ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶναι πολυτιμοτέρα, καὶ ὅτι ἡ προσφορὰ ἔπρεπε νὰ ἐκφράζῃ ὄχι μόνον τὸ αἴσθημα τοῦ προσφέροντος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον τοῦ αἰσθήματος τούτου. Δύο δὲ δημώδεις προλήψεις ὑπέθαλψαν τὴν πεποίθησιν ταύτην· ὁ λαὸς ὑπελάμβανε τοὺς θεοὺς δεκτικοὺς φθόνου καὶ ζηλοτυπίας, ἐφαντάζετο ὅτι δὲν δύναται νὰ κατευνάσῃ τὰ πάθη ταῦτα, εἰμὴ προσφέρων πλούσια δῶρα. πρὸς τούτοις δὲ ἡ θυσία ἐλογίζετο ὥς τις ἑστίασις τῶν θεῶν, ὡς συμπόσιον δηλαδὴ προσφερόμενον εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο τοσούτῳ εἰς αὐτοὺς ἀρεστότερον, ὅσῳ ἦτο μᾶλλον πολυδάπανον καὶ λαμπρόν. Ὁσάκις δὲ ἡ θυσία σκοπὸν εἶχε νὰ ἐξευμενίσῃ τὴν περιϋβρισθεῖσαν θεότητα, ἡ πολυτέλεια τῆς ἱλαστηρίου ταύτης προσφορᾶς ἀπέβαινεν ἐξαισία. Καὶ αἱ προλήψεις αὗται συνεπήγαγον φυσικῷ τῷ λόγῳ ἄλλας δεινοτέρας, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ πλῆθος περιῆλθεν εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐνίοτε ἡ θυσία ἀνθρώπου ἠδύνατο μόνη νὰ δυσωπήσῃ τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν· διότι φαίνεται τῷ ὄντι βέβαιον, ὅτι εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς ὁμηρικῆς, οἱ Ἕλληνες, εἴτε οἴκοθεν, εἴτε διὰ τῆς ἐπιρροῆς παραδειγμάτων ξένων, ἔφθασαν εἰς τὸ φοβερὸν τοῦτο συμπέρασμα. Τινὲς ἠμφισβήτησαν τὴν τοιαύτην ἀρχαιότητα τῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν μνημονεύει αὐτῶν, οὐδὲ αἰνίσσεται ποτὲ αὐτάς· (1) Ἀλλὰ πολλοὶ ἄλλοι μῦθοι, ἡ κοινὴ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων γνώμη, καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἔθνους τούτου μαρτυροῦσι, κατὰ δυστυχίαν, ὅτι ἐμίανε τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἥτις ἄλλως τε ὅσῳ φαιδρὰ καὶ ἂν ἦτο, μετεῖχεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τραχύτητός τινος καὶ ἀγριότητος.

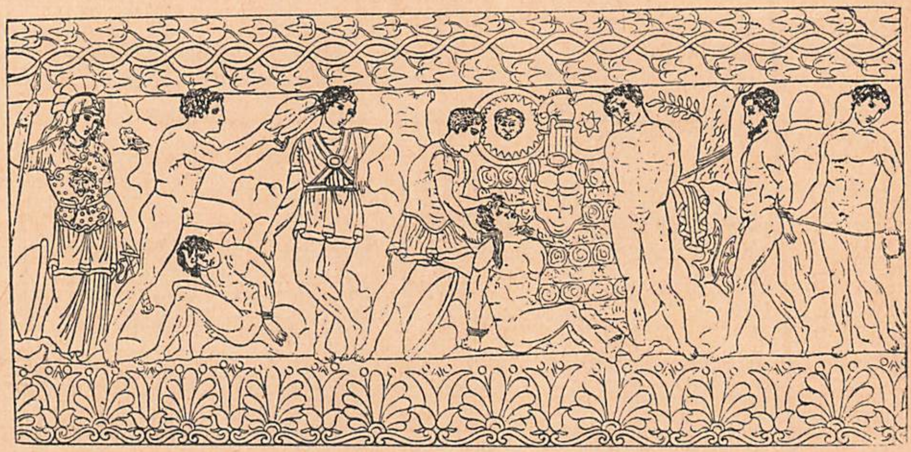

Σκηνὴ θυσίας
(Ἐξ ἀγγείου τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος)

Τὰ κατὰ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις φαίνονται, ἔτι ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης ἐποχῆς, ἄξια ἔθνους πρεσβεύοντος καλλιτέρας θρησκευτικὰς δοξασίας, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων· διότι οἱ πραγματευθέντες περὶ ἀρχαιοτέρας τινὸς πελασγικῆς ἐποχῆς ἀξιοῦσιν, ὅτι τὰ ἔθνη τὰ ὁποῖα τότε κατῴκουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διῆγον βίον ἔχοντα μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν δουλικὸν βίον τῶν Αἰγυπτίων

(1) Ἐν τούτοις τὸ ἐν Ἰλ. Φ. 175 ἀναφερόμενον ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου ἔσφαξε «δώδεκα Τρώων μεγαθύμων υἱέας ἐσθλοὺς χαλκῷ δηϊόων» εἶναι ἀρκούντως ἐμφαντικὸς αἰνιγμὸς περὶ ἀνθρωποθυσίας.

καὶ τῶν Ἀσιανῶν. Συνάγουσι δὲ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀπό τε τὸ κολοσσικὸν μέγεθος τῶν ἔργων καὶ τῶν οἰκοδομημάτων τὰ ὁποῖα ἀποδίδουσιν εἰς τὴν πελασγικὴν ἐποχήν, καὶ ἀπὸ τὰ ἀμυδρὰ ἴχνη τῆς εἰς τοὺς λεγομένους «βίους» διαιρέσεως, τὰ ὁποῖα, ὑποφαινόμενα ἔτι εἰς τὸ πρωϊνὸν λυκαυγὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπολαμβάνονται ὡς αἱ τελευταῖαι σκιαὶ τῆς πελασγικῆς ἐκείνης νυκτός. Τῳόντι ἡ εἰς βίους διαίρεσις τῶν ἐθνῶν,ὁποία συνέβαινε τὸ πάλαι εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ εἰς ἄλλας ἀσιανὰς χώρας.

Ἀνθρωποθυσία. Ὁ Ἀχιλλεὺς σφάζει Τρῶας ἐπὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Πατρόκλου

(Εἰκὼν ἐκ κίστης, παριστῶσα τὸν Ἀχιλλέα σφάζοντα νεαρὸν Τρῶα, ἐνῷ ἄλλοι ὁδηγοῦνται πρὸς σφαγήν. Ἐπὶ τῆς πυρᾶς τὰ ὅπλα τοῦ Πατρόκλου)

δηλαδὴ ἡ διαίρεσις τῶν ἐθνῶν εἰς ὡρισμένον τινὰ ἀριθμὸν τάξεων, αἵτινες διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὰς ἀσχολίας, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα, καί, καθὸ ὑπάρχουσι κατὰ τὴν θείαν θέλησιν, θεωροῦνται ὡς ἀναλλοίωτα συστήματα, ἡ τοιαύτη τῶν ἐθνῶν διαίρεσις ὑποτίθησι πάντοτε πολίτευμα δουλικὸν καὶ τυραννικόν· ὅπου δὲ ἐπικρατοῦσι τοιαῦτα πολιτεύματα, ἀπαντῶνται καὶ οἰκοδομήματα ἢ ἄλλα ἔργα κολοσσικά, ἀπαιτοῦντα τὴν ἐργασίαν πολλῶν μυριάδων δούλων. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ λεγομένη πελασγική, ἢ ἄλλη τις οἱαδήποτε παναρχαία ἐποχή, ἴσως εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἀνατολικὸν βίον· ἂν καὶ δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν, ὅτι τὰ ἐν Ἑλλάδι τοιαῦτα ἔργα ἀπῄτησαν μὲν ἐργασίαν πολύμοχθον, καὶ μάλιστα οἱ τεράστιοι ὑπόγειοι ὀχετοὶ τῆς Κωπαΐδος λίμνης δι' ὧν τὰ ὕδατα αὐτῆς, διερχόμενα ὑπὸ τὰ ὄρη, ἐξέρρεον εἰς τὴν θάλασσαν· τὰ ἔργα ὅμως ταῦτα ἐδήλουν συγχρόνως πνεῦμα κοινῆς ὠφελείας, ὅλως ἀντίθετον τῆς μωρᾶς κενοδοξίας, ἥτις ἤγειρε τὰς πυραμίδας καὶ τοὺς ἐγκολαπτοὺς τάφους τῆς Αἰγύπτου. Ἀνάλογόν τι δὲ συμβαίνει καὶ περὶ τὴν εἰς τάξεις διαίρεσιν τῶν κατοίκων, ἥτις ἀναφαίνεται που καί που, εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἡ διαίρεσις αὕτη ἴσως εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν εἰς βίους διαίρεσιν· ἀλλ' ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἄλλο ἦτο τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους, ἐκ τῶν θεσμῶν τούτων προέκυψαν πολιτικοὶ θεσμοὶ ὅλως διάφοροι τῶν ἀνατολικῶν, ἔτι ἀπὸ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς.

Οἱ πολιτικοὶ οὗτοι θεσμοὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς δὲν ὑπῆρξαν καρπὸς τῶν σκέψεων σοφῶν νομοθετῶν, ὁποίους θέλομεν ἀπαντήσει πολλοὺς βραδύτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα· οἱ ἀρχαιότεροι γνωστοὶ τῆς Ἑλλάδος θεσμοὶ παρήχθησαν μᾶλλον αὐτομάτως ἐκ φυσικῶν ἀφορμῶν· καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀφορμαὶ αὗται καὶ περιστάσεις ἦσαν ὁπωσοῦν ὅμοιαι εἰς τὰς

διαφόρους χώρας, διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεσμοὶ εἶχον ἁπανταχοῦ ὁμοιότητά τινα. Ἐν γένει, τῳόντι ἡ κοινωνία φαίνεται διῃρημένη εἰς δύο τάξεις ἀνθρώπων, τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους. Οἱ ἐλεύθεροι ἄνδρες ὑποδιῃροῦντο πάλιν εἰς δύο τάξεις, οὐσιωδῶς διακρινομένας ἀπ' ἀλλήλων· τοὺς ἡγεμόνας καὶ τὸν πολὺν δῆμον, ἤ, καθὼς λέγει ὁ Ὅμηρος, τοὺς λαούς. Οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαφόρους προσηγορίας, ἐμφαντικὰς τοῦ ἀνωτέρου αὐτῶν ἀξιώματος, καὶ ἀπεκαλοῦντο ἄριστοι, βασιλεῖς, ἄνακτες, μέδοντες, ἡγήτορες, βουληφόροι, δικασπόλοι, γέροντες· διότι ἡ λέξις γέρων ἐσήμαινεν ἔκτοτε ὄχι τὸν καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερον, ἀλλὰ τὸν περιβεβλημένον τὸ τοῦ κράτους καὶ τὸ τοῦ ἄρχοντος ἀξίωμα, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ ἔθνη· major, starosta, seigneur, ancien, alderman, καὶ τὰ τοιαῦτα [1] Ἀπαντᾶται δὲ εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὸ τοῦ δημογέροντος ὄνομα, τὸ περισωθὲν παρ' ἡμῖν μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων. Τὸ κύριον προσὸν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν πρώτην ταύτην τάξιν, ἤτοι τὴν τάξιν τῶν ἡγεμόνων, ἦτο ἡ ἐκ θεῶν γενεαλογία, διότι, καθὰ προείπομεν, πᾶσα ἡγεμονικὴ οἰκία ἀνέφερεν εἰς θεοὺς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς· ἀλλ' ἡ ἐπιφανὴς αὕτη καταγωγὴ ἀνεδείκνυε μὲν σεβαστοὺς εἰς τὸ πλῆθος τοὺς μεγιστάνας, ἤθελεν ὅμως τάχιστα λησμονηθῆ ἢ παραγνωρισθῆ, ἐὰν μὴ ἐνισχύετο ὑπὸ προσωπικῶν προτερημάτων. Σῶμα εὔρωστον, ἀνάστημα ὑψηλόν, ἦθος μεγαλοπρεπές, βλέμμα ὀξύ, φωνὴ λαμπρὰ καὶ μάλιστα αἱ συμπάρεδροι τῶν φυσικῶν τούτων προτερημάτων ἀρεταί, ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις δεξιότης, ἡ ἐν ταῖς ἀτυχίαις καρτερία, ἡ περιφρόνησις τοῦ κινδύνου, ὁ ἔρως τῶν ἐνδόξων ἐπιχειρήσεων, ἰδοὺ τί διέκρινε πρὸ πάντων τὸν γνήσιον ἡγεμόνα ἀπὸ τοῦ εὐτελοῦς τῶν θνητῶν ὄχλου. Ἡ περὶ τὰ βουλεύματα σύνεσις, τὸ πολυμήχανον τοῦ πνεύματος, καὶ ἡ περὶ τὸ λέγειν εὐκολία, ἐτιμῶντο μὲν ὄχι ὀλίγον, ἀλλὰ δὲν ἤρκουν μόνα ἵνα περιποιήσωσιν εἰς τοὺς ἀρίστους τὸ κοινὸν σέβας. Πολὺ πλείονα χρείαν εἶχον οὗτοι περιουσίας μεγάλης ἵνα ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς πολλὰς ἐπιχειρήσεις, εἰς τὰς ὁποίας διέπρεπεν ἡ ἀνδρεία αὐτῶν. Πᾶσα δὲ εὐτυχὴς ἐκστρατεία ηὔξανε τόν τε πλοῦτον αὐτῶν καὶ τὸ κλέος. Ἂν δὲ ὁ βραχίων ἑνὸς καὶ μόνου ἡγεμόνος ἐπέφερε πολλάκις τὴν κρίσιν τῆς μάχης, ἢ ἔτρεπεν εἰς φυγὴν ὁλόκληρον στρατόν, τὰ τοιαῦτα κατωρθοῦντο ὄχι μόνον δι' ἀνδρείας ἐξαιρέτου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δύναμιν τῆς πανοπλίας, καὶ διὰ τὴν ταχύτητα τῶν ἵππων τοῦ ἥρωος, οἵτινες, ῥαγδαίως φέροντες τὸ ἅρμα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ ἐδόξαζον καὶ ἔσωζον τὸν ἄνδρα πρὸ ὅλων τῶν λοιπῶν.

Τῶν ἡγεμόνων τούτων προΐστατο, καθ' ἑκάστην χώραν, βασιλεύς· διότι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἀπετέλεσε ποτὲ ἓν κράτος, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, περὶ ὧν ὁ λόγος, ἦτο διῃρημένη εἰς πολλὰ βασίλεια, βραδύτερον δέ, εἰς πολλὰς ἀβασιλεύτους πολιτείας. Οἱ βασιλεῖς ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης διεχειρίζοντο τὴν δικαιοσύνην καὶ

1. Major, ὡς γνωστόν, σημαίνει Λατινιστὶ πρεσβύτερος.
Starosta εἶναι λέξις σλαυϊκή, σημαίνουσα κυριολεκτικῶς πρεσβύτατος, εἶτα δὲ τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν ἐν Πολωνίᾳ· τὸ Γαλ. seigneur προέρχεται ὡς γνωστὸν ἐκ τοῦ Λατ. senior (ἑλλ. ἕνος=παλαιός, ἕνη καὶ νέα)=γεραίτερος (senatus=γερουσία, βουλὴ γερόντων), alderman (κυριολεκτικῶς οἱ γέροντες) ἐλέγοντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀγγλοσαξονικῇ πολιτείᾳ οἱ προϊστάμενοι τῶν κομητειῶν καὶ Graf=κόμης ἐν τῇ Γερμανικῇ ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ τὸν ἡγεμόνα ἢ δικαστήν, κυριολεκτικῶς δὲ τὸν Γέροντα. Ὑπάρχουσι δὲ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ πλεῖστα ἄλλα ὀνόματα τοιαῦτα. Οὕτω παρ' Ὁμήρῳ δὲν ὑπάρχει μόνον τὸ δημογέροντες, καὶ βουλὴ γερόντων, ἀλλὰ καὶ ὅρκος γερούσιος ἤτοι ὅρκος ἀψευδής, οἷον οἱ γέροντες ὀμνύουσιν, ἔτι δὲ καὶ οἶνος γερούσιος, ἤτοι οἶνος ἐκλεκτός, ἐξαίρετος, ἀρχοντικός. Πρβλ. καὶ τὰ ὀνόματα πρεσβύτερος, πρεσβεύω, πρεσβευτὴς πρέσβεια ἢ πρεσβεῖα τιμῆς, πρέσβεια καὶ πρέσβειρα καὶ πρέσβα θεῶν.

προήδρευον τῶν δημοτελῶν θυσιῶν καὶ προσευχῶν, δι' ὧν ὁ λαὸς ἐπεκαλεῖτο τὴν θείαν ἀντίληψιν· ἐν καιρῷ δὲ πολέμου, ἐστρατήγουν, καὶ τότε μάλιστα ἴσχυον. Διότι τότε ἐδικαιοῦντο φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀπαιτῶσι παρὰ τῶν λοιπῶν ἀρίστων πλείονα τῆς συνήθους ὑποταγὴν, καὶ ὁσάκις ἡ ἐπιχείρησις ηὐδοκίμει, ηὔξανε μὲν ἡ ἠθικὴ αὐτῶν δύναμις, διὰ τὸ ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων κλέος, ηὔξανε δὲ καὶ ἡ περιουσία, διὰ τὴν ἀπονεμομένην εἰς αὐτοὺς μεγαλειτέραν μερίδα τῶν λαφύρων· ἐνῷ, ἐν καιρῷ εἰρήνης, τὰ παρ' αὐτῶν ἐπιτελούμενα θρησκευτικὰ ἔργα περιέβαλλον μὲν αὐτοὺς διά τινος ἱερότητος, δὲν συνετέλουν ὅμως εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς πραγματικῆς αὐτῶν ἐξουσίας. Οὐδ' ἀπὸ τῶν δικαστικῶν δὲ καθηκόντων προσελάμβανον ἀξιόλογόν τινα ἰσχύν. Πολλὰ τῳόντι θρυλοῦνται περὶ τῆς δικαιοσύνης τῶν κρίσεων τοῦ Μίνωος καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου συνάγεται, ὅτι ὁ βασιλεὺς σπανίως ἔκρινε μόνος τὰς δίκας, καὶ ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἄριστοι ἀπεφάσιζον περὶ τῶν δικαστικῶν διενέξεων, πάντοτε δὲ δημοσίᾳ ἐν μέσῳ τῆς συνηγμένης ἀγορᾶς. Ἡ Ἰλιὰς λέγει, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀσπίδος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἥφαιστος κατεσκεύασε διὰ τὸν Ἀχιλλέα, εἰκονίζοντο πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ καθέκαστα μιᾶς τοιαύτης δικαστικῆς συνεδριάσεως. Κατὰ τὴν εἰκόνα ταύτην, ἡ ἀγορὰ βρίθει πλήθους περιέργου καὶ συγκεκινημένου, δύο δὲ ἄνδρες ἐρίζουσι περὶ τῆς χρηματικῆς ποινῆς τῆς ὀφειλομένης ἕνεκα πραχθέντος φόνου· καὶ ὁ μὲν βεβαιοῖ, ὁ δὲ ἀρνεῖται ὅτι ἡ χρηματικὴ ποινὴ ἐπληρώθη ἤδη· ἀμφότεροι δὲ ἐπιζητοῦσι τὴν δικαστικὴν λύσιν τῆς διαφορᾶς· Οἱ γέροντες κάθηνται ἐπὶ λίθων ξεστῶν, ὅ ἐστιν ἐπὶ λείων λιθίνων ἑδρῶν, ἐν κύκλῳ, ὅστις ὀνομάζεται ἱερός· ἐνώπιον αὐτῶν κεῖνται δύο τάλαντα, δηλαδὴ τὸ χρηματικὸν ποσόν (¹) τὸ ὁποῖον θέλει δοθῇ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις θεωρηθῇ ἔχων δίκαιον· οἱ κήρυκες συστέλλουσι διὰ τῶν σκήπτρων αὐτῶν τὰ ζωηρὰ δείγματα τῆς συμπαθείας, τῆς ἐκφραζομένης ὑπὸ τοῦ πλήθους ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν διαδίκων, καὶ καθιστῶσιν οὕτω δυνατὴν τὴν ἐναλλὰξ ἀκρόασιν ἀμφοτέρων. Μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει τί ἦτο αὕτη ἡ τοῦ πλήθους ἀγορά, καὶ διατί, ἐνῷ τὸ πραχθὲν κακούργημα ἦτο φόνος, προέκειτο περὶ χρηματικῆς ποινῆς καὶ ὄχι περὶ ἄλλης βαρυτέρας τιμωρίας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δέ, περιοριζόμενοι εἰς μόνην τὴν διαδικασίαν, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ περιεργοτάτη αὕτη εἰκὼν συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἀναφερόμενα περὶ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πέρσου δίκης. Οἱ δύο ἀδελφοί, φιλονικήσαντες περὶ τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ὑπέβαλον τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον τῶν ἡγεμόνων, ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἀλλ' ὁ Πέρσης, δωροδοκήσας τοὺς γέροντας, ἔλαβε δι' ἀποφάσεως ἀδίκου τὴν ὅλην κληρονομίαν. Τοῦτο τοὐλάχιστον διηγεῖται ὁ Ἡσίοδος, ἐν τῇ πικρίᾳ τῆς καρδίας αὐτοῦ, ὅστις καὶ προτρέπει θερμῶς τόν ἀδελφὸν νὰ μὴ κατατρίβῃ τὸν διὰ τὴν ἐργασίαν ἀναγκαῖον καὶ πολύτιμον καιρόν, ἐνασχολούμενος ἐπὶ ματαίῳ εἰς τὸ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μάρτυς ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἢ νὰ παρέχῃ ἄλλας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς δικαζομένους. Τὰ τοιαῦτα, ἐπιφέρει, δύναται νὰ πράττῃ μόνον ὅστις ἔχει πῶς νὰ ζήσῃ δι'ὅλου τοῦ ἔτους.Πολλάκις δ'ἐπαναλαμβάνει τὰ παράπονα αὐτοῦ περὶ τοιούτων ἀδίκων καὶ διὰ δωροδοκίας γινομένων ἀποφάσεων, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς τὴν δεινοτέραν τῶν συμφορῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐπικαλούμενος καὶ προσδοκῶν τὴν ἕνεκα τούτου ἐκδίκησιν τοῦ Διός. Καὶ ὁ Ὅμηρος δὲ ἀποδίδει τὴν φοβερὰν δριμύτητα τῶν μετοπωρινῶν τρικυμιῶν εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Διὸς κατὰ τῶν δικαστῶν, οἵτινες ἀτιμάζουσι τὴν ἀγορὰν διὰ τοιούτων ἀσεβῶν κρίσεων.

Ὁ βασιλεὺς λοιπόν, εἰς ἀμφότερα τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα, παντάπασι

(¹) Δύο τάλαντα δηλονότι χρυσοῦ («τάλαντα χρυσοῖο»), τοῦ ταλάντου σημαίνοντος ἐνταῦθα βάρος, σταθμὸν χρυσοῦ.

δὲν παρίσταται ἔχων ἰδιάζουσάν τινα θέσιν ἢ δύναμιν, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ δικαστικὴ αὐτοῦ ἐξουσία δὲν ἦτο, καθ' ἃ προείπομεν, ἀξία πολλοῦ λόγου. Δὲν ἦτο δὲ καὶ εἰς τὴν ἄλλην κυβέρνησιν ἀπεριόριστος, διότι οἱ ἡγήτορες, ἢ ἄνακτες, συγκροτοῦσι περὶ ἑαυτὸν βουλήν, (¹) τῆς ὁποίας δὲν φαίνεται ὅτι ἠδύνατο πάντοτε νά περιφρονῇ τὴν κρίσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ὅμηρος παρέστησεν ἐν τῇ βουλῇ ταύτῃ τὸν Νέστορα ἐκφράζοντα πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα τὴν γνώμην αὐτοῦ μετά πλείστης εὐλαβείας, ἵνα ἀποφασίσῃ ὁ ἄναξ ἀνδρῶν, ὡς λέγεται ὁ Ἀγαμέμνων, ἐάν πρέπῃ νά παραδεχθῇ ἢ ὄχι τὴν γνώμην ταύτην. Μὴ λησμονήσωμεν ὅμως, ὅτι ἡ συνεδρίασις αὕτη ἐγένετο ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ ὅτι προηδρεύετο ὑπὸ ἀνδρός, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἀπέδιδε τὸ ὅλως ἐξαιρετικὸν ἀξίωμα τοῦ ἡγεμόνος συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι ἡ βουλὴ συγκαλεῖται καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιστάσεων, μαρτυρεῖ, ὅτι ἐν καιρῷ εἰρήνης, προεδρευομένη ὑπὸ βασιλέων ἐχόντων πολὺ ὀλιγωτέραν τῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος δύναμιν, δὲν ἦτο βεβαίως ὡς εἶπόν τινες τῶν ἱστορικῶν, ἁπλῆ γέφυρα πρὸς τὴν εἰς τὸν δῆμον διαβίβασιν τῶν βουλευμάτων τοῦ βασιλέως.

Ἡ συνήθης τῶν βασιλέων σχέσις πρὸς τοὺς ἀρίστους εἰκονίζεται πιστῶς ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ. Δεκατρεῖς ἡγήτορες τῶν Φαιάκων, δηλαδὴ τῶν μετέπειτα Κερκυραίων, ὀνομάζονται ὅλοι βασιλεῖς· ὁ δὲ Ἀλκίνοος, ὁ κατ' ἐξοχὴν βασιλεύς, προΐσταται τῶν ἄλλων ὡς εἷς τῶν ἴσων αὐτῷ ἐκείνων ἀνδρῶν. ὄχι ὡς ἀνήκων εἰς ἀνωτέραν τινὰ τάξιν. Εἰς τὴν Ἰθάκην ὁμοίως εἷς μὲν καί μόνος ὑπάρχει ὁ ὑπέρτατος βασιλεύς, ἀλλὰ καί τινες τῶν ἄλλων ἡγητόρων φέρουσιν αὐτὸ τοῦτο τὸ τοῦ βασιλέως ὄνομα· χηρεύσαντος δὲ τοῦ θρόνου, ἠδύναντο νὰ λάβωσι τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα. Ἀλλ' ἐάν, ὡς ἐξάγεται ἀφ' ὅλων τούτων, ἡ βασιλεία παρεῖχε μικρὰν δύναμιν εἰς τὸν περιβεβλημένον τὸ ἀξίωμα αὐτῆς, περιεποίει ὅμως οὐδὲν ἧττον εἰς αὐτὸν πλεονεκτήματά τινα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνὴρ σταθερὸς καὶ ἐπιτήδειος ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ μεγάλως. Ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων ἤδη ἀπὸ τοῦ πολέμου πλεονεκτημάτων, οἱ βασιλεῖς εἶχον καὶ ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν ἴσως λαμπρά, ἀλλὰ θετικώτερα καὶ ἀσφαλέστερα. Τὸ κυριώτατον ἦτο τὸ ὀνομαζόμενον τέμενος, ἤτοι μέγα γῆς κτῆμα, τὸ ὁποῖον, δωρηθὲν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ἔθνους, φαίνεται προσηρτημένον εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς βασιλείας, καὶ ὄχι γινόμενον ποτὲ κτῆμα ἰδιαίτερον τοῦ βασιλέως, ἀπαραλλάκτως ὅπως εἶναι ἄχρι τοῦδε τὰ κτήματα τοῦ στέμματος. Ὁ Τηλέμαχος, ὁ υἱὸς τοῦ Ὀδυσσέως, νέμεται μὲν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τούτου τὰ τεμένη, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα τοῦ στέμματος τῆς Ἰθάκης δίκαια, ἀπειλεῖται ὅμως ὅτι θέλει ἀποβάλει μετὰ τούτων καὶ τὰ τεμένη, ἐὰν μὴ διαδεχθῇ τὸν πατέρα αὐτοῦ. Ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ Εὐρύμαχος, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν ἐξώσῃ τοῦ θρόνου, ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδεὶς θέλει νὰ τὸν ἀποστερήσῃ τῶν πατρικῶν αὐτοῦ κτημάτων. Ἄλλη ἀξιόλογος πρόσοδος τῶν βασιλέων ἦσαν τὰ δῶρα τὰ λεγόμενα δωτίναι, θέμιστες (²) κ. τ. λ. διότι μνημονεύονται ὡς τὸ κυριώτατον ὠφέλημα, τὸ ὁποῖον ἔμελλεν ὁ Ἀχιλλεὺς νὰ πορισθῇ ἐκ τῶν πόλεων, ἃς ὁ Ἀγαμέμνων προέτεινε νὰ τῷ

(¹) Ἡ βουλὴ λέγεται συνήθως παρ' Ὁμήρῳ βουλὴ γερόντων καὶ οὗτος εἶναι ὁ ὅρος ὁ τέλειος· ἐξ οὗ ὕστερον, παραλειπομένου τοῦ γερόντων, ἐπεκράτησε τὸ ἁπλοῦν βουλὴ ἢ παραλειπομένου τοῦ βουλὴ ἐπεκράτησε τὸ γερουσία (γεροντία=γερόντων βουλή).

(²) Δωτίναι μέν, ὡς φαίνεται, ἦσαν δῶρα προαιρετικά, θέμιστες δὲ τὰ δίκαια, ἤτοι οἱ δικαιωματικῶς ὑπὸ τῶν βασιλέων εἰσπραττόμενοι φόροι παρὰ τῶν ὑπηκόων (τῶν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον) ἰδ. Ὁμ. Ἰλ. Ι 155-156

οἵ κέ ἑ δωτίνῃσι θεὸν ὣς τιμήσουσι
καί οἱ ὑπὸ σκήπτρῳ λιπαρὰς τελέσουσι θέμιστας.

παραχωρήση. Ἄδηλον ὅμως ἂν τὰ δῶρα ταῦτα ἦσαν κεκανονισμένα καὶ περιοδικά, ἢ ἁπλῶς ἑκούσια καὶ τυχαῖα. Ὁ Ἡσίοδος ὀνομάζει τοὺς βασιλεῖς δωροφάγους, καὶ ὁ Ἀλκίνοος φαίνεται σφετεριζόμενος τὸ δικαίωμα τοῦ φορολογεῖν αὐτογνωμόνως τοὺς Φαίακας. Πρὸς τούτοις ἡ διαχείρισις τῆς δικαιοσύνης ἀντημείβετο πάντοτε διὰ δώρων τῶν διαδίκων, καὶ τὰ συμπόσια, εἰς τὰ ὁποῖα προσεκαλοῦντο οἱ βασιλεῖς· μνημονεύονται ἐπίσης πολλάκις ὡς ἓν τῶν πολυτίμων, ἢ τοὐλάχιστον τῶν εὐφροσύνων πλεονεκτημάτων τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν.

Ἡ βασιλεία ἦτο συνήθως κληρονομική, ἀλλ' ἡ τήρησις τοῦ γενικοῦ τούτου ἔθους ἐξηρτᾶτο ἐν μέρει ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶχεν ἐκ γενετῆς τὸ δικαίωμα εἰς τὸν θρόνον. Πρὸ πάντων ἀπῃτεῖτο ὁ βασιλεύων ἢ βασιλεύσων νὰ ἔχῃ προσωπικὴν ῥώμην καὶ ἀξίαν· διὰ τοῦτο γέροντές τινες πατέρες παρῃτοῦντο τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τῶν ἀκμαιοτέρων αὐτῶν υἱῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς λ. χ. βασιλεύει τῆς Ἰθάκης ζῶντος ἔτι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λαέρτου, ὁ δὲ Πηλεὺς ἀποθέσας τὴν ἀρχήν, ἔχει χρείαν τῆς προστασίας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀχιλλέως. Ἐκ τούτων δὲ εἰκάζεται ὅτι καὶ τἀνάπαλιν οἱ υἱοὶ ἠδύναντο ν' ἀποβάλωσι τὸ κληρονομικὸν αὐτῶν δικαίωμα, ὁσάκις ἐστεροῦντο τῶν προτερημάτων, τῶν ἐπιτηδείων νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς σεβαστοὺς εἰς τοὺς λοιποὺς ἀγερώχους καὶ ἰσχυροὺς ἀρίστους. Οἱ ἄριστοι οὗτοι κατῴκουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν τῇ πόλει, ἐν ᾗ ἥδρευεν ὁ βασιλεύς, καὶ ἥτις ἔκειτο ἐπὶ ὑψώματος τετειχισμένου. Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ γίνεται μὲν πολλάκις μνεία περὶ μεμονωμένων αὐτῶν ἀγροτικῶν κατοικιῶν, ἀλλὰ μακρὰ ἐκτὸς τῶν πόλεων διατριβὴ δὲν ἦτο συνήθης καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἐξορία· οὐδὲ ἐξάγεται ἐν γένει ἐκ τοῦ Ὁμήρου, ὅτι ὁ βίος τῶν ἀρίστων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς εἶχεν ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν βίον τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα εὐρωπαίων μεγιστάνων, τῶν καλουμένων φεουδαλικῶν βαρώνων, οἵτινες κατῴκουν πάντοτε ἔξω τῶν πόλεων, εἰς πύργους ὀχυρούς, ἐξερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐκ διαλειμμάτων, ἵνα ληστεύσωσι τοὺς διαβάτας ἢ τοὺς γείτονας αὐτῶν.

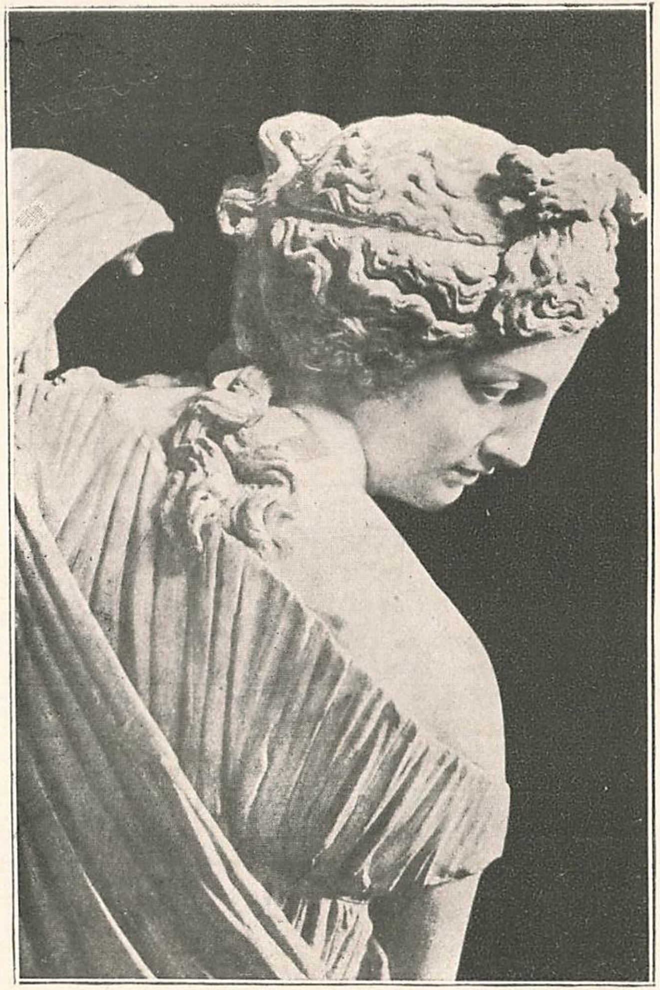
Ὁ Ὀδυσεὺς ναυπηγός (Ἐγχάρακτος λίθος)

Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ μοναρχία τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, τοιοῦτος δὲ ὁ χαρακτὴρ καὶ ὁ βίος τῆς ἀνωτέρας τοῦ ἐλευθέρου δήμου τάξεως, ἤτοι τῶν ἀρίστων· ὁ δὲ ἄλλος πολὺς δῆμος, οἱ λαοί, συνέκειτο τὸ πλεῖστον ἐκ βιομηχάνων, οἵτινες ἐκαλοῦντο δημιουργοί, δηλαδὴ ἄνθρωποι μετερχόμενοι ἔργον δημόσιον, μὴ ὑποκείμενοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἢ τὴν δουλείαν ἄλλου· ἀναφέρονται δὲ τοιοῦτοι χαλκεῖς, σκυτοτόμοι, μάντεις, ἰατροί, δορατοποιοί, ἀοιδοί, κήρυκες καὶ ἄλλοι. Τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα δύνανται μέχρι τινὸς νὰ ἐνθυμίζωσι τὴν εἰς βίους διαίρεσιν, ἥτις ἐπεκράτει εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ ἰδίως εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὴν Ἰνδικήν· ἀλλὰ πραγματικὴ ὁμοιότης μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς ταύτης θεσμοθεσίας καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι βιομηχάνων, οὐδεμία φαίνεται ὑπάρχουσα. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ ὁ ἰατρός, ὁ ἀστρολόγος, ὁ λεπτουργός, ὁ κεραμεύς, ὁ πλύτης, ὁ κουρεύς, ὁ βουκόλος ἑκάστου χωρίου, ὄχι μόνον μετέρχονται τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα κατὰ κληρονομίαν, ἀλλὰ θεωροῦνται καὶ ὡς δημόσιοι ὑπάλληλοι, μισθούμενοι ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ χωρίου· ἐνῷ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, δὲν ἀναφαίνεται πλέον τοιοῦτό τι. Εἰς τὴν Ἑλλάδα βλέπομεν διαφόρους βιομηχάνων τάξεις, ὁποίας καὶ σήμερον ἁπανταχοῦ γῆς, βιομηχάνων ὅμως ἐλευθέρων καὶ ὄχι κληρονομικῶν, ἐκτός τινων ἴσως, λ. χ. τῶν μάντεων, τῶν κηρύκων, καὶ τούτων δὲ ὄχι πάντοτε. Ἄλλως τε, τὰ κατὰ τὸν πολὺν τοῦτον δῆμον δὲν εἶναι ἀκριβέστερον γνωστά. Ἂν καὶ ὑπῆρχον ἰδιόκτητά τινα τμήματα

ἀροσίμου γῆς, ἔχοντα ὅρια ἀκριβῶς κεχαραγμένα καὶ ἀκριβῶς ἐπιτηρούμενα, τὸ πλεῖστον ὅμως τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς κατελείπετο εἰς νομὴν τῶν ποιμνίων. Τὰ ποίμνια ἦσαν τρόντι τὸ κύριον κεφάλαιον τῆς περιουσίας τοῦ πλουσίου ἀνδρός, τὸ κύριον ὄργανον τῶν πληρωμῶν, καὶ ἡ κυρία τῶν διενέξεων ἀφορμή· διότι ἄφθονος ἄρτος καὶ ἄφθονον κρέας ἦτο ἡ συνήθης ἑκάστου ἀνθρώπου τροφή. Αἱ δὲ γαῖαι τῶν ἰδιοκτητῶν ἐκαλλιεργοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ δούλων, καὶ τὰ ποίμνια ὑπὸ δούλων ἐφυλάττοντο, ἐνίοτε ὅμως καὶ ὑπὸ πενήτων ἐλευθέρων, τῶν καλουμένων θητῶν, ἐπὶ μισθῷ.

Οἱ δοῦλοι ὠνομάζοντο δμῶες, δρηστῆρες, ἀνδράποδα, ἀμφίπολοι· ἦσαν δὲ ἢ αἰχμάλωτοι ἢ ἀγοραστοί· καὶ ἐχρησίμευον ἢ εἰς τὴν οἰκιακὴν ὑπηρεσίαν, ἤ, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν φύλαξιν τῶν ποιμνίων. Τινὲς τῶν δούλων τούτων, καὶ ἰδίως ἐκεῖνοι, εἰς οὓς ἀνετίθετο ἡ ἐπιμέλεια μεγάλων ποιμνίων, βοῶν, χοίρων, αἰγῶν, ἦσαν ἀναγκαίως ἄνθρωποι ἄξιοι πολλῆς πίστεως, διότι πολλάκις διετέλουν μακρὰν τῆς ἀμέσου ἐπιβλέψεως τῶν κυρίων αὐτῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς λ. χ. καὶ οἱ ἄλλοι ἡγήτορες τῆς Ἰθάκης εἶχον βόας, πρόβατα, ἡμιόνους καὶ ἄλλα τοιαῦτα ζῷα ὑπὸ μόνων τῶν ποιμένων ἐπιτηρούμενα, ἐπὶ τῆς στερεᾶς καὶ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, ὅπως ἄχρι τοῦδε συμβαίνει εἰς τοὺς τῆς Ἑπτανήσου κατοίκους. Οἱ ἀνώτεροι, οὕτως εἰπεῖν, οὗτοι δοῦλοι εἶχον ὑφ' ἑαυτοὺς καὶ ἄλλους δευτερεύοντας· καὶ οἱ μὲν κύριοι ἐφέροντο ἐπιεικῶς πρὸς αὐτούς, αὐτοί δέ, ἀνταποδίδοντες τὴν χάριν, ἐφαίνοντο ἐνίοτε φίλοι μᾶλλον καὶ συγγενεῖς τῶν κυρίων ἢ δοῦλοι αὐτῶν. Ἡ βαθεῖα καὶ ἀδιάσειστος προσήλωσις τοῦ συβώτου ἢ χοιροβοσκοῦ Εὐμαίου καὶ τοῦ βουκόλου Φιλοιτίου πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἀπόντος Ὀδυσσέως, εἶναι μία τῶν ἐρασμιωτέρων εἰκόνων τῆς ἀρχαίας ἐπικῆς ἡμῶν ποιήσεως. Ἡ δὲ τοιαύτη, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, σχέσις μεταξὺ τῶν κυρίων καὶ τῶν δούλων ἐξηγεῖται εὐκόλως. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ πάντα ἦσαν ἄστατα διότι ἐξηρτῶντο ἀπὸ τύχης καὶ βίας, ὄχι ἀπὸ ὡρισμένης ἐννόμου καταστάσεως, ἡ δουλεία ἦτο συμφορά, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἠδύνατο νὰ πάθῃ. Ὁ μέγας καὶ πολὺς ἡγήτωρ, ὁ ἐπιχειρήσας ἐπιδρομήν, εὐδοκιμήσας μέν, ἐπανήρχετο συνεπιφέρων πολυάριθμον ὅμιλον δούλων, ἀτυχήσας ὅμως ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ καὶ αὐτὸς δοῦλος· ὥστε πολλάκις ὁ δοῦλος ἦτο τῆς αὐτῆς καταγωγῆς μετὰ τοῦ δεσπότου αὐτοῦ. Ὁ Εὔμαιος λ. χ. τὸν ὁποῖον προανεφέρομεν, ἦτο υἱὸς ἡγήτορος· παῖδα δὲ ὄντα, ἀπήγαγεν αὐτὸν ἡ τροφός, καὶ ἔπειτα Φοίνικες λῃσταὶ τὸν ἐπώλησαν εἰς τὸν Λαέρτην. Τοιοῦτος δοῦλος, καλῶς φερόμενος, ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θέλει ἀνακτήσει παρὰ τοῦ δεσπότου τὰ τοῦ ἐλευθέρου πολίτου δίκαια.

Ἐν γένει ἡ δουλεία, κατὰ τὴν μυθικὴν ταύτην περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, δὲν ἦτο καθ' ὑπερβολὴν σκληρά, μάλιστα ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πᾶσαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας δὲν διέφερον τότε κατὰ τὰ αἰσθήματα, τὰς ἕξεις καὶ τὴν ἀνατροφήν. Οἰκτρὰ ὅμως τῇ ἀληθείᾳ ἦτο ἡ τύχη τῶν δούλων γυναικῶν, αἵτινες, πολυαριθμότεραι οὖσαι τῶν ἀρρένων δούλων, ἐπεμελοῦντο ἰδίως τὴν ἐσωτερικὴν τῆς οἰκίας ἐργασίαν· διότι ὄχι μόνον μετεχειρίζοντο αὐτὰς τραχύτερον ἢ τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' εἰς αὐτὰς ἀνέθετον τὰ βαρύτερα, τὰ μᾶλλον ἐπίμοχθα τῶν ἔργων. Αὐταὶ ἐκόμιζον τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης, αὐταὶ ἔστρεφον ἰδίαις χερσὶ τὸν μύλον, δι' οὗ ἠλέθετο τὸ μέγα ποσὸν τοῦ ἀλεύρου, τὸ ὁποῖον ἠναλίσκετο εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀρίστων· καὶ ὁ Τηλέμαχος ἀπειλεῖ θάνατον εἰς τὰς δούλας, ὅσαι φέρονται κακῶς, τὸ δὲ βραδὺ ἐκεῖνο τῆς ἀλέσεως ἔργον, καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἔτι χρόνους, ἐγίνετο ὑπὸ γυναικῶν δούλων, τῶν λεγομένων ἀλετρίδων. Τὸ κλώθειν καὶ τὸ ὑφαίνειν ἦτο ἐπίσης μία τῶν συνηθεστάτων ἐνασχολήσεων τῶν γυναικῶν· ἀλλ' ἡ ἐρ-

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΚΑΛΛΙΠΥΓΟΣ
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

ΝΗΡΗΪΣ ΕΠΙ ΘΑΛΑΣΣΙΟΥ ΤΕΡΑΤΟΣ
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

γασία αὕτη ἐγίνετο ὑπό τε δούλων καὶ ἐλευθέρων, ὥστε καὶ ἐνταῦθα πάλιν βλέπομεν συγχεομένας μέχρι τινὸς τὰς κοινωνικὰς τάξεις. Ὅλα τὰ ἐνδύματα, ὅσα ἔφερον καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κατεσκευάζοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ αὗται δὲ αἱ βασίλισσαι ἦσαν ἔμπειροι καὶ ἐπιμελεῖς περὶ τὰ τοιαῦτα. Ὁ Ὅμηρος λέγει τοῦτο ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ περί τε τῆς χρηστῆς Πηνελόπης, τῆς συζύγου τοῦ Ὀδυσσέως, καὶ περὶ τῆς περιβοήτου Ἑλένης, τῆς συζύγου τοῦ Μενελάου, ἧς ἕνεκα ἐγένετο ὁ τρωϊκὸς πόλεμος(¹). Κατὰ τὴν αὐτὴν Ὀδύσσειαν, ἡ Ναυσικάα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀλκινόου, βοηθεῖ τὰς δούλας αὐτῆς εἰς τὴν πλύσιν τῶν ἱματίων, ἐν τῷ ποταμῷ· καὶ εἰς ἕτερον ἀρχαῖον ποίημα, τὸν εἰς Δήμητραν ὕμνον, βλέπομεν ὅτι αἱ θυγατέρες τοῦ βασιλέως τῆς Ἐλευσῖνος Κελεοῦ ὑπάγουσι μετὰ χαλκῶν σταμνίων εἰς τὸ φρέαρ, ἵνα ἀντλήσωσιν ὕδωρ ἐξ αὐτοῦ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀφέλεια πάσης νηπιώδους κοινωνικῆς καταστάσεως. Μήπως ἡ Ρεβέκκα καὶ ἡ Ραχήλ, κατὰ τὴν ἱερὰν Γραφήν, μήπως, κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτον, ἡ γυνὴ τοῦ παναρχαίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας (²), δὲν ἐμαγείρευον ἰδίαις χερσίν ;

Ὁ Ὀδυσσεὺς κλείων τὸ στόμα τῆς ἀναγνωρισάσης αὐτὸν τροφοῦ Εὐρυκλείας, ἵνα μὴ ἀποκαλυφθῇ ὑπ' αὐτῆς. Ὄπισθεν αὐτοῦ ὁ Εὔμαιος
(Πήλινον ἀνάγλυφον τοῦ Κιρχεριανοῦ Μουσείου)

Ἀλλὰ δυστυχέστατοι τῶν ἀνθρώπων ἦσαν οἱ λεγόμενοι θῆτες, οἵτινες ἐλογίζοντο μὲν ἐλεύθεροι, ἠναγκάζοντο ὅμως, ἕνεκα τῆς ἐσχάτης αὐτῶν πενίας νὰ καλλιεργῶσι τὰς γαίας τῶν εὐπορωτέρων. Οἱ θῆτες ἐμισθοῦντο εἴτε ἐν καιρῷ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν, εἴτε καὶ ἄλλοτε, ὁσάκις ὑπῆρχον ἔκτακτοι γεωργικαὶ ἐργασίαι, καὶ εἰργάζοντο λαμβάνοντες τὴν τροφὴν αὐτῶν, τὴν κατοικίαν καὶ τὸν ἱματισμόν. Ἀναφέρονται δὲ εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ τῶν δούλων σειράν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ δὲν διέφερον πολὺ ἀπὸ αὐτῶν. Ἀθλία τῷόντι ἦτο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ τύχη τοῦ πένητος ἐλευθέρου ἀνδρός, ὅστις οὔτε σπιθαμὴν γῆς ἰδίας εἶχεν, ἀλλὰ μετέβαινεν ἀπὸ μιᾶς προσκαίρου ἐργασίας εἰς ἄλλην, οὔτε ἰσχυρὰν

(¹) Ἐν Ἰλ. Γ. 125-128 παρίσταται ἡ Ἑλένη ὑφαίνουσα μέγαν ἱστόν, ἐν ᾧ

.... πολέας δ' ἐνέπασσεν ἀέθλους
Τρώων θ' ἱπποδάμων καὶ Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων
οὓς ἕθεν εἵνεκ' ἔπασχον ὑπ' Ἄρηος παλαμάων.

(²) Τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τούτου τῆς ἄνω Μακεδονίας, τοῦ ἑδρεύοντος ἐν τῇ πόλει Λεβαίᾳ δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (ἰδ. Ἡροδ. Θ. 137)· «ἡ δὲ γυνὴ τοῦ βασιλέως αὐτὴ τὰ σιτία ἔπεσσε· ἦσαν γὰρ τὸ πάλαι καὶ αἱ τυραννίδες ἀσθενέες χρήμασι».

τινα οἰκογένειαν ἢ ἀρχὴν κοινωνικήν, ἀπὸ τῶν ὁποίων νὰ ἐλπίσῃ προστασίαν. Ὅτε ὁ Εὔμαιος ἤλπισεν ὅτι οἱ κύριοι αὐτοῦ θέλουσι τὸν ἀπελευθερώσει, ἐφρόντισε συγχρόνως νὰ τῷ δοθῶσι γυνή, οἰκία, καὶ γῆς τεμάχιον πλησίον αὐτῶν, διότι, ἄνευ τούτων, μόνη ἡ ἐλευθέρωσις δὲν ἤθελεν ἴσως βελτιώσει τὴν κατάστασίν του. Θής, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν πένητος γεωργοῦ, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως ὡς τὸ ἔσχατον τοῦ ἀνθρωπίνου δυστυχήματος, διότι ὁ γεωργὸς ἐκεῖνος δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὸν θῆτα αὐτοῦ οὔτε τόσον ἄφθονον τροφήν, οὔτε τόσον καλὰ φορέματα, ὅσον ὁ πλούσιος ἡγήτωρ Εὐρύμαχος, καὶ ὅμως ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν πολὺ βαρυτέραν ἐργασίαν. Παρελάμβανον δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των τοὺς θῆτας οἱ τοιοῦτοι μικροὶ γαιοκτῆται, διότι δὲν εἶχον τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ἀγορὰν δούλων κεφάλαιον, καὶ πρὸς τούτοις ἐθεώρουν συμφέρον νὰ οἰκονομῶσι τὰ ἔξοδα τῆς συντηρήσεως, ὁσάκις δὲν εἶχον ἐργασίαν. Ὁ θετικὸς Ἡσίοδος συμβουλεύει τὸν μισθωτὴν

Ἡ Ναυσικᾶ, πλύνουσα μετὰ τῶν δούλων αὐτῆς, βλέπει τὸν Ὀδυσσέα
(Εἰκὼν ἐξ ἀγγείου)

αὐτοῦ, ὅστις διὰ δούλων διεξῆγε τὴν κυριωτέραν ἐργασίαν του, νὰ ἐνασχολῇ καὶ νὰ συντηρῇ τὸν θῆτα ἐν καιρῷ θέρους, ἅμα δὲ συγκομισθέντος τοῦ καρποῦ, νὰ τὸν ἀποπέμπῃ, παραλαμβάνων ἔπειτα διὰ τὸν χειμῶνα ἄτεκνον ἔριθον, δηλαδὴ ἐργάτιν, ἥτις εἶναι, φυσικῷ τῷ λόγῳ, διὰ τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας τοῦ χειμῶνος, πολὺ χρησιμωτέρα τοῦ θητός. Μὴ νομίσωμεν ὅμως, ὅτι αἱ γεωργικαὶ αὗται ἐργασίαι ἦσαν ὁ μόνος τῶν θητῶν πόρος, διότι, οἱ γενναιότεροι καὶ ῥωμαλεώτεροι αὐτῶν ἐπροτίμων πιθανώτατα νὰ παρακολουθῶσι τοὺς ἡγεμόνας εἰς τὰς πολεμικὰς αὐτῶν ἐπιχειρήσεις καὶ νὰ ζῶσιν οὕτως ἐκ λαφύρων.

Ἀλλ' ὁσῳδήποτε θλιβερὰ καὶ ἂν ἦτο ἡ κατάστασις τάξεών τινων τοῦ πλήθους, ὁ δῆμος φαίνεται ἔχων ἔκτοτε εἰς τὴν Ἑλλάδα πολιτικά τινα δικαιώματα, τὰ ὁποῖα περιέστελλον ὁπωσοῦν τὸ ἀκόλαστον κράτος τῆς βασιλείας καὶ τῶν ἀρίστων, παρασκευάζοντα οὕτως, ἐν τῷ μέλλοντι τοὐλάχιστον, τὴν πλειοτέραν τῶν πολλῶν εὐημερίαν. Ὁ βασιλεύς, ἀποφασίσας περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τῆς βουλῆς, ὡς εἴπομεν, ὤφειλε νὰ ὑποβάλῃ τὰ δόξαντα εἰς τὸν δῆμον, ἐν ἀγορᾷ συνηγμένον· οἱ κήρυκες προσεκάλουν τὸ πλῆθος νὰ καθήσῃ καὶ νὰ σιωπήσῃ· σπουδαιότατον δὲ ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ κάθηται ὁ δῆμος ἐν ἀγορᾷ, διότι ὁσάκις ἵστατο ὄρθιος, τοῦτο ἐλογίζετο ὡς σημεῖον ταραχῆς ἢ τρόμου· ἐπίσης ἀγορὰ περὶ δυσμὰς ἡλίου συγκαλουμένη, εἰς ἣν οἱ υἷες Ἀχαιῶν, οἱ Ἀχαιοί, προσήρχοντο ὑπὸ οἴνου ποτισμένοι, οἴνῳ βεβαρηκότες, ἐλογίζετο ὡς πρόδρομος συμφορῶν. Ἕκαστος τῶν ἡγεμόνων ἠδύνατο νὰ ἀγορεύσῃ, ἀλλ' οὐχί, ὡς φαίνεται, καὶ ἐκ τοῦ δήμου τις. Πρὸ πάντων ἐξέφραζε τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ βασιλεύς, περὶ ἧς ἔπειτα ἔδιδον τὰς ἀπαιτουμένας διασαφήσεις οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες, ἐξ ὧν τινες καὶ ἀντέλεγον ἐνίοτε· καὶ ἡ ψηφοφορία μὲν

δὲν ἐγίνετο, οὐδὲ ἀπόφασις ὁριστικὴ τοῦ πλήθους, ἀλλ' ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ δῆμος οὗτος, ἐν τῇ ἀγορᾷ συγκαλούμενος, οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἡγεμόνων, διότι πολλάκις βεβαίως ἐτροπολόγει τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βουλῆς ἡ διὰ βοῆς μεγάλης, ἠχῇ θεσπεσίῃ, ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος, δηλουμένη ἀποδοκιμασία αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν οἱ κήρυκες δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ περιστείλωσι. Ναὶ μὲν οἱ βασιλεῖς, ὠφελούμενοι μάλιστα ἐκ τῆς πολλῆς δυνάμεως ἣν ἐκ τοῦ πολέμου ἐπορίζοντο, πολλάκις παρεξετράπησαν εἰς πράξεις αὐτογνώμονας, ὀλιγωρήσαντες τῆς τε βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς· ἀλλ' ὅμως πολλὰ ὑπάρχουσι τὰ τεκμήρια τὰ ὑποδεικνύοντα, ὅτι οὔτε τῶν βασιλέων ἡ δύναμις ἦτο πάντοτε ἀπεριόριστος, οὔτε τῶν ἀγορῶν ἡ εὐπείθεια πάντοτε τυφλή. Ἂν οὐδεὶς ἠμφισβήτει τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν ἤθελεν ἐλέγχει ἐν τῇ Ἰλιάδι τοὺς Ἀχαιούς, ὅτι ὅλοι θέλουσι νὰ βασιλεύωσιν ἐνταῦθα, καὶ δὲν ἤθελε λάβει ἀφορμὴν νὰ θέσῃ τὸ περίφημον ἀξίωμα, ὅτι καλὸν δὲν εἶναι ἡ πολυαρχία, ἀλλ' ὅτι εἷς πρέπει νὰ ἦναι ὁ ἄρχων, εἷς ὁ βασιλεύς·

Ὁμιλητὴς Μυκηναϊκῆς ἀγορᾶς

Οὐ μέν πως πάντες βασιλεύσομεν ἐνθάδ' Ἀχαιοί·
Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς τύραννος ἔστω,
εἷς βασιλεύς . . . . . .

Ἂν αἱ ἀγοραὶ τοῦ δήμου οὐδεμίαν εἶχον θέλησιν, οὐδὲ ἀξίαν τινὰ ἤθελον ἔχει· καὶ τούτου δοθέντος, μεταξὺ τῶν λόγων δι' οὓς τοσοῦτον περιφρονοῦνται ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ οἱ ἄγριοι Κύκλωπες, οἱ μὴ ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, δὲν ἤθελε κατατάσσεται καὶ τοῦτο, ὅτι παρ' αὐτοῖς δὲν ὑπάρχουσιν ἀγοραὶ βουληφόροι. Ἀναμφιβόλως τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα καὶ δίκαια τοῦ βασιλέως, τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἀγορᾶς, δὲν ἦσαν ἀκόμη τότε ῥητῶς ὡρισμένα. Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἢ διὰ νόμων γραπτῶν περιεστέλλετο ἡ βασιλεία ἐντὸς τῶν ὅρων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ μετρίου ὑπὸ τοῦ γενναίου ἐθνικοῦ φρονήματος, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν μὲν ἠνείχετο διαρκῆ αὐθαιρεσίαν, πρωϊμώτατα δὲ περιεστοίχισε τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα διὰ θεσμῶν, οἵτινες βραδύτερον τοσούτῳ θαυμασίως ἔμελλον νὰ ἀναπτυχθῶσι.

Τῳόντι, ἀπὸ τῶν ἀφελῶν τούτων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἀγορῶν, προέκυψαν, διὰ βαθμιαίας καὶ φυσικῆς τροπολογίας τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πνευμάτων, αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι τοῦ δήμου, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἠγόρευσαν ὁ Περικλῆς, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου ἡγεμόνες. Ὁ βασιλεὺς τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἠδύνατο μὲν ἐνίοτε νὰ μεταχειρίζηται τὴν βίαν κατὰ τοῦ τεταγμένου ὑπ' αὐτὸν πλήθους, ἀλλὰ συνήθως ἠναγκάζετο νὰ καταπείθῃ αὐτό· καὶ διὰ νὰ τὸ καταπείσῃ, διὰ νὰ τὸ παρασύρῃ, ὤφειλε νὰ παραστήσῃ ἐπιτηδείως τὰ βουλεύματα αὐτοῦ, κοσμῶν μὲν ταῦτα δι' εἰκόνων ἐπιτηδείων νὰ ἐξάψωσι τὴν τοσοῦτον εὐπετῆ τοῦ ἔθνους ἐκείνου φαντασίαν, ἐπικαλούμενος δὲ τὴν συνδρομὴν αἰσθημάτων, ἐπιτηδείων νὰ κατανύξωσι τὴν τοσούτῳ εὐπαθῆ αὐτοῦ καρδίαν.

Ἐντεῦθεν πρωϊμώτατα ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ σπέρματα τῆς περὶ τὸν λόγον ἀσκήσεως καὶ δεινότητος. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀποφασίζει ποτέ, κατ' εἰσήγησιν τοῦ θεοῦ Ὀνείρου, ὃν ἔπεμψεν εἰς αὐτὸν ὁ Ζεὺς κοιμώμενον, νὰ ἐπιχειρήσῃ ὕστατόν τινα καὶ κρίσιμον κατὰ τοῦ Ἰλίου ἀγῶνα, πεποιθὼς ὅτι οἱ θεοὶ ἤθελον νὰ ἀναδειχθῇ νικητής. Τοῦτο ὅμως ἦτο ἀπάτη τοῦ Διός· ὅθεν, ἐνῷ ἔδει εἰς τοιαύτην περίστασιν νὰφέρῃ ὁ Ἀγαμέμνων τὸν στρατὸν εἰς τὴν μάχην καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀγῶνα, ἐπέρχεται ἐξ ἐναντίας εἰς τὸν βασιλέα ἀνεξήγητος διάθεσις νὰ πράξῃ πᾶν τὸ ἐναντίον. Θέλει δηλαδὴ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἀνδρείαν τοῦ μαχίμου πλήθους, καὶ νομίζει πρέπον πρὸς τοῦτο νὰ προσποιηθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ, ὅτι ὑπολαμβάνει τὴν ἅλωσιν ἀκατόρθωτον καὶ ὅτι δὲν μένει ἄλλο ἢ νὰ ἐπιβῶσιν ἅπαντες εἰς τὰ πλοῖα καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν οἴκαδε. Συνεννοεῖται ὅμως προηγουμένως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πύλου, τοῦ ἡδυεποῦς Νέστορος, καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰθάκης, τοῦ πολυμηχάνου Ὀδυσσέως, κοινολογεῖ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀληθῆ πρόθεσίν του καὶ τοὺς προσκαλεῖ συγχρόνως νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἀναίρεσιν τῶν λόγων αὐτοῦ, ἵνα ἀνατρέψωσι τὴν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐντύπωσίν των. Συγκαλεῖται λοιπὸν ἐν τῷ ἅμα ἀγορά, καὶ ὁ ἄναξ ἀνδρῶν ἀπευθύνει πρὸς αὐτὴν λόγον πλήρη ἀθυμίας καὶ πικρίας, συμπεραίνων, ὅτι ἅπαντες ὀφείλουσιν ἤδη ἀμέσως νὰ ἐπιστρέψωσι μετὰ τῶν πλοίων εἰς τὴν φίλην πατρίδα. Οὕτως ἐλάλησεν ὁ Ἀγαμέμνων, καὶ πρὶν εἰσέτι ἀγορεύσῃ ἄλλος τις, ἐκινήθ' ἡ ἀγορά, ὡς κύματα μακρὰ τοῦ Ἰκαρίου πελάγους, τὰ ὁποῖα παρήγαγεν ὁ εὖρος καὶ ὁ νότος, ἐφορμήσας ἐκ τῶν νεφελῶν τοῦ Διός·

Ἀγαμέμνων, Νέστωρ καὶ Θερσίτης

(Ἐξ Ἀθηναϊκοῦ ἀγγείου τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π.Χ.)

Κινήθη δ' ἀγορὴ ὡς κύματα μακρὰ θαλάσσης
πόντου Ἰκαρίοιο, τὰ μὲν τ' Εὖρός τε Νότος τε
ὤρορ' ἐπαΐξας πατρὸς Διὸς ἐκ νεφελάων.

Ἐν ἀκαρεῖ ἐτράπησαν πάντες πρὸς τὴν θάλασσαν· μόνος ὁ Ὀδυσσεὺς ἵστατο θεωρῶν, τεθλιμμένος καὶ σιωπηλός, τὰ γινόμενα. Ἀλλ' αἴφνης, τῇ προτροπῇ τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ὑψώνει τὴν φωνὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ διαλυομένου πλήθους, καὶ τοὺς μὲν βασιλεῖς καὶ ἐξόχους ἄνδρας ἐλέγξας διὰ κολακευτικῶν λόγων, τοὺς δ' ἐκ τοῦ δήμου ὀνειδίσας καὶ διὰ τοῦ σκήπτρου συνωθήσας, ἐπαναφέρει πάλιν ὅλους εἰς τὴν ἀγοράν. Τότε ἔρχεται εἰς τὸ μέσον ὁ Θερσίτης, εἷς τῶν Αἰτωλῶν ἡγεμόνων, του ὁποίου τὸ ὄνομα κατήντησε παροιμιῶδες διὰ τὴν δεινῶς στιγματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ αἰσχρὰν αὐτοῦ ἀσχημίαν καὶ δειλίαν, ὅστις ὅμως διεκρίνετο διὰ τὴν περὶ τὸ λέγειν εὐχέρειαν· καὶ ἰδοὺ αὐτός, μετὰ πολλὰς κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὕβρεις, προσπαθεῖ νὰ μὴ μεταβάλωσιν

οἱ 'Αχαιοὶ τὴν περὶ ἐπανόδου ἀπόφασιν. 'Αλλ' ἀνίσταται αὖθις ὁ 'Οδυσσεύς. Ὁ 'Οδυσσεὺς ἐπιτιμᾷ ἀφειδῶς τὸν Θερσίτην, καὶ ἀπειλεῖ αὐτόν, καὶ πλήττει διὰ τοῦ σκήπτρου, καὶ ἀναδεικνύει καταγέλαστον εἰς τοὺς πολλούς· ἔπειτα δὲ στρέφεται πρὸς τὴν ἀγοράν, καὶ τότε, ἀγορεύσαντος αὐτοῦ παθητικῶς, λαλήσαντος δὲ καὶ τοῦ Νέστορος, οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, τὸ μὲν διὰ λόγων φιλοτιμίας, τὸ δὲ διὰ θρησκευτικῶν λόγων, πείθουσι τελευταῖον τὰ πλήθη νὰ ἐπιμείνωσι, μέχρις οὗ κυριεύσωσι τὸ μέγα ἄστυ τοῦ Πριάμου. Τοιαύτη εἶναι ἡ ζωηρὰ εἰκὼν μιᾶς τῶν συνεδριάσεων τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου, ἣν εὑρίσκομεν ἐν τῇ 'Ιλιάδι. Οἱ 'Αχαιοὶ ἦσαν βεβαρημένοι ἐκ τοῦ μακροῦ καὶ ἀτελεσφορήτου ἐκείνου ἀγῶνος· αὐτὸς τῶν βασιλέων ὁ ὕπατος εἶχεν εἰπῇ εἰς αὐτοὺς ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· τὴν περὶ τῆς ἐπανόδου γνώμην εἶχον καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες· δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι ὥρμησαν πάντες μετὰ σπουδῆς ἐπὶ τὰς νῆας. 'Αλλὰ ὑψώνει τὴν φωνὴν ὁ 'Οδυσσεύς, ὑψώνει τὴν φωνὴν ὁ Νέστωρ, καὶ τὰ αὐτὰ πλήθη, ὡς ὑπὸ ἀνέμου ἀντιπνόου ἐλαυνόμενα, ἐπέρχονται ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὸ στρατόπεδον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ 'Οδυσσεὺς μετεχειρίσθη ἐκ διαλειμμάτων καὶ τὸ σκῆπτρον, οὐδεὶς ὅμως θέλει ἀρνηθῇ ὅτι ὁ δῆμος, ὅστις εἶχεν ὁμόφρονας καί τινας τῶν ἡγεμόνων, δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὴν βίαν ἑνὸς μόνου ἀνδρός, καὶ ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος διὰ τῆς πειθοῦς κυρίως ἴσχυσεν. Ὥστε δύο τινὰ βλέπομεν ἐνταῦθα· ἄνδρας ὀρθῶς λέγοντας, καὶ λαοὺς πειθομένους εἰς τὸν λόγον· τεκμήρια δύο ἀλάνθαστα, ὅτι οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν δεκτικοὶ ἐλευθερίας. Διότι τῆς ἐλευθερίας τελικὸς μὲν σκοπὸς εἶναι τὸ κοινὸν συμφέρον, ὅπλον δὲ καὶ ὄργανον, ὁ λόγος· καὶ πανταχοῦ ὅπου αὕτη ἤνθησεν, ὑπῆρξαν μὲν ἄνδρες ἐπιτήδειοι νὰ παραστήσωσι διὰ τοῦ λόγου τὸ κοινὸν συμφέρον, ὑπῆρξαν δὲ λαοὶ ἐπιτήδειοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὸν περὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος λόγον.

'Αλλὰ καθὼς τῆς μετέπειτα τοσοῦτον ἀκμασάσης πολιτικῆς εὐγλωττίας, οὕτω καὶ τῆς εὐνομίας ἐν γένει τὰ στοιχειώδη μόνον σπέρματα ἀπαντῶμεν κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους ἡρωϊκοὺς χρόνους. Ἡ λέξις «νόμος» οὐδὲ εὑρίσκεται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, εἰς τὰ ὁποῖα ματαίως ἠθέλομεν ἀναζητήσει καὶ τὴν ἐλαχίστην νύξιν συνελεύσεων συγκεκροτημένων ἐπὶ νομοθετικῷ σκοπῷ. Δὶς δὲ μόνον ὁ ὅρος οὗτος ἀπαντᾶται εἰς τὸν Ἡσίοδον, τὰ δὲ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα δίκαια ἐκφράζουσι λέξεις ἄλλαι, «δίκη», «θέμις», τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἔννοια εἶναι ἄστατος καὶ ἀμφίβολος. Ἡ λέξις θέμις ἐμφαίνει ἐνίοτε παρ' Ὁμήρῳ διακεκριμένον τι πρόσωπον, ἔχον τὸ σπουδαῖον ἔργον τοῦ συγκαλεῖν καὶ διαλύειν τὴν ἀγορὰν τῶν τε θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἄλλως προσέτι πράττον καὶ ἐνεργοῦν. ἀείποτε δὲ ἡ προσωποποιηθεῖσα αὕτη θέμις εἶναι σύντροφος καὶ ἀκόλουθος τοῦ Διός, τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν· καθ' Ἡσίοδον μάλιστα εἶναι καὶ σύζυγος αὐτοῦ. Ἡ θέμις, (¹) ὡς πρόσωπον, εἶναι ἴσως ἡ ἀρχαιοτάτη ἔννοια τῆς λέξεως. Αἱ δὲ θέμιστες, εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμόν, δὲν παριστῶσι πλέον πρόσωπα, ἀλλὰ μᾶλλον τὰς διὰ τῆς θέμιδος διαβιβαζομένας ἀποφάσεις τῆς ὑπερτάτης θεότητος, ἀποφάσεις τὰς ὁποίας ὁ κατ' ἐντολὴν τοῦ Διὸς ἐνεργῶν βασιλεὺς λαμβάνει ἑτοίμους παρ' αὐτοῦ, καθὼς λαμβάνει καὶ τὸ σκῆ-

(¹) Τοὐναντίον ἐκ πολλῶν χωρίων Ὁμηρικῶν ἔν τε τῇ 'Ιλιάδι καὶ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ φαίνεται ὅτι ἡ λέξις σημαίνει ἁπλῶς τὸ ***δίκαιον***, τὸ πρέπον, δὲν φαίνεται δὲ ἔχουσα ἔννοιαν ***προσώπου*** ('Ιλ. Λ. 779 «ἅτε ξείνοις θέμις εἰσί» καὶ Ξ 384 «τὸ δ οὐ θέμις ἐστί). Παρ' Ὁμήρῳ ἡ Θέμις ὡς πρόσωπον δὲν εἶναι κυρίως θεὰ τοῦ δικαίου, ἀλλὰ ἄγγελος θεῶν ('Ιλ. Ε 4 «Ζεὺς δὲ Θέμιστα κέλευσε θεοὺς ἀγορήνδε καλέσαι) ἢ κοσμήτρια ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἀνδρῶν ('Οδυσσ. Β 68) καὶ προεδρεύουσα ἐν τοῖς δείπνοις τῶν θεῶν ('Ιλ. Ο·87)

πτρον, δι' οὗ ἔχει τὸ κράτος τοῦ κελεύειν· τούτου ἕνεκα σκῆπτρον, θέμιστες, δίκαι, ἀναφέρονται πάντοτε ἐκ παραλλήλου. Αἱ θέμιστες λοιπὸν ἢ δίκαι, εἶναι ὄχι νόμοι γενικοί, ἀλλὰ εἰδικαὶ ἀποφάσεις δι' ὧν λύονται αἱ κατ' ἰδίαν διαφοραὶ καὶ περιστέλλονται αἱ κατ' ἰδίαν ἀκολασίαι τῶν ἀνθρώπων· διότι ὁ Ζεύς, καὶ ὁ ἐπίτροπος αὐτοῦ βασιλεύς, εἶναι δικαστής, ὄχι νομοθέτης. Αἱ δὲ ἀποφάσεις ἐκεῖναι, αἱ θέμιστες, αἱ δίκαι, θεωροῦνται ὡς ἄθροισμα πραγμάτων προπαρεσκευασμένων, τὰ ὁποῖα κρατοῦσιν εἰς τὰς παλάμας αὐτῶν οἱ βασιλεῖς, καθὼς κρατοῦσι τὸ σκῆπτρον, ἕτοιμοι νὰ ἐκδώσωσιν αὐτά, ἅμα δοθείσης προσφόρου περιστάσεως. Αἱ δίκαι, εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμόν, ἀπαντῶνται εἰς τὸν Ὅμηρον πολὺ συχνότερον ἢ τὸ ἑνικὸν δίκη. Σημαίνει δὲ ἡ δίκη σπανίως τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τοῦ δικαίου, συνεχέστερον δὲ τὴν εἰδικὴν περὶ δικαίου ἀξίωσιν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου· καὶ ἐνίοτε ἁπλῶς τὸ καθεστὼς ἔθος, τὴν πασίδηλον τύχην, οἷον δμώων δίκη, γερόντων, βασιλέων, θεῶν· ἀπαντᾶται δὲ καὶ ἡ θέμις εἰς τοιαύτην ἔννοιαν.

Θέμις καὶ Αἰγεύς

Ἐκ τούτων πάντων συνάγεται ὅτι εἰς τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους, οἱ βασιλεῖς, οἱ ἄνακτες, οἱ δικασπόλοι, δὲν ἐφήρμοζον νόμους ἐψηφισμένους ὑπὸ τῆς ὁλομελείας τῶν πολιτῶν, ἀλλ' ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας ἐθεωροῦντο παραλαβόντες παρὰ τῆς θεότητος, ἥτις ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ὑπεράνω τοῦ κοινοῦ ὁμίλου τῶν ἀνθρώπων· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐφήρμοζον τὰς ἀρχὰς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, αἵτινες, διὰ τῆς ἀπ' αἰῶνος χρήσεως αὐτῶν καὶ τῆς εὐλαβείας τῆς ἀπονεμομένης ὑπὸ τῶν πολλῶν εἰς τοὺς ἀρίστους, ἐλάμβανον

κῦρος ἱερόν. Μέχρι τούτου τοῦ σημείου ὑπῆρχεν ἴσως σχέσις τις καὶ ἀναλογία μεταξὺ τοῦ κράτους τῶν Ἑλλήνων δικασπόλων καὶ τῶν ἱερέων τῆς Ἀνατολῆς, διότι ἀμφότεροι ἔπραττον ἐπ' ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς θεότητος. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, ἡ διαφορὰ ὑπῆρξε μεγάλη. Τῳόντι εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Ἰνδικὴν καὶ παντοῦ ὅπου ἴσχυεν ἡ ἱεροκρατία, τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ ὕφεσις καὶ ἡ χαύνωσις τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας, ὥστε οἱ ἱερεῖς ἀνέτως ἐξώκειλαν αὐτόθι εἰς ἀχαλίνωτον αὐθαιρεσίαν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ ἐναντίας τοσοῦτον ἀκμαία συνετηρήθη ἡ ἀτομικὴ δραστηριότης καὶ ἰσχύς, ὥστε τὸ κράτος τῶν δικασπόλων ὄχι μόνον δὲν ἐξετραχηλίσθη εἰς αὐτογνώμονα κατάχρησιν, ἀλλὰ πολλάκις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιβάλῃ καὶ αὐτὰς τὰς στοιχειωδεστέρας ἀρχὰς τοῦ δικαίου. Ἡ βρίθουσα λαῶν ἀγορά, ἐνώπιον τῆς ὁποίας διεξήγοντο ἀείποτε αἱ κρίσεις, ὑπενθύμιζεν ἀδιαλείπτως εἰς τοὺς δικαστάς, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ παραβῶσιν ἀτιμωρητὶ τὰς αἰωνίους τοῦ δικαίου ἀρχάς, τῶν ὁποίων ἦσαν οἱ ἐντολεῖς, ὄχι οἱ αὐτογνώμονες κύριοι. Ὁ δὲ ἀκάθεκτος ἑλληνικὸς χαρακτήρ, ὅστις δὲν εἶχεν εἰσέτι κολασθῇ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ καθήκοντος, ἐνίοτε παντελῶς ἀπέκρουεν, ἢ τοὐλάχιστον περιέστελλεν εἰς στενώτατα ὅρια τὴν ἐπέμβασιν τῆς πολιτείας· δὲν ἀνεχαιτίζετο δὲ εἰμὴ διὰ τοῦ φόβου τῆς θείας ὀργῆς ἢ τῆς κοινῆς κατακρίσεως. Οὕτως ὁ Φοῖνιξ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμύντορος, ὁ διδάσκαλος καὶ φίλος τοῦ Ἀχιλλέως, λαβὼν ἐν τῇ νεότητι ἀφορμὰς ἔριδος πρὸς τὸν πατέρα, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ τὸν φονεύσῃ, ἀλλ' ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ τούτου κακουργήματος ὑπό τινος τῶν ἀθανάτων θεῶν, ὅστις ὑπέμνησεν αὐτῷ τὸ ὄνειδος τὸ ὁποῖον παρακολουθεῖ πάντοτε τὸν πατροφόνον. Ὁπόσον δὲ ἀσθενὴς ὑπῆρχεν ἡ ἐπέμβασις τῆς πολιτείας εἰς τὰς ἰδιωτικὰς ἔριδας, καὶ ὁπόσον νηπιώδεις ἦσαν αἱ περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς κοινωνίας ἰδέαι, ἐξάγεται προφανῶς ἐκ τῶν περὶ τοῦ δεινοτέρου τῶν κακουργημάτων, τοῦ φόνου, τότε πραττομένων. Ὅ,τι ὁ φονεὺς εἶχε νὰ φοβηθῇ ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, δὲν ἦτο ἡ δημοσία καταδίωξις καὶ ποινή, ἀλλ' ἡ προσωπικὴ ἐκδίκησις τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων τοῦ φονευθέντος, οἵτινες, καθ' ἣν ἀρχὴν ἄλλως τε καθιέρωσε καὶ αὐτὸς ὁ Μωσαϊκὸς νόμος, ἐθεωροῦντο ἔχοντες τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ τιμωρήσωσι τὴν γενομένην εἰς αὐτοὺς ὕβριν καὶ ἀδικίαν. Διὰ νὰ διαφύγῃ δὲ τὸν κίνδυνον τοῦτον ὁ φονεὺς ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀποδημήσῃ, ἐὰν δὲν ἠδύνατο νὰ καταπείσῃ τοὺς ἠγανακτημένους συγγενεῖς νὰ δεχθῶσι, λόγῳ ἀποζημιώσεως, ἀξιόλογον πληρωμήν. Οἱ συγγενεῖς, ἐὰν ἤθελον, ἠδύναντο νὰ ἀποκρούσωσι τὴν πρότασιν καὶ νὰ φυλάξωσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐκδικήσεως· δεχθέντες ὅμως τὴν ἀποζημίωσιν, ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ μὴ ἐνοχλήσωσι πλέον τὸν κακοῦργον, ὅστις ἀφόβως τότε ἔμενεν εἰς τὰ ἴδια. Τὰ δικαστήρια δὲν φαίνονται ἐπεμβαίνοντα, ὡς εἴδομεν εἰς τὸ παράδειγμα τὸ εἰκονιζόμενον ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, εἰμὴ διὰ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν πληρωμὴν τῆς συμφωνηθείσης ποσότητος.

Ἡ ἐνέργεια λοιπὸν τῆς κοινωνίας εἶναι ἀσθενεστάτη, ἡ δὲ ἀτομικὴ ὁρμὴ καὶ γνώμη τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου, παντοδύναμος, οὐδὲ μετριάζεται μέχρι τινὸς εἰμὴ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀπογύγῃ τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ αἵματος χύσιν. Αὐτὴ ἡ λέξις ποινὴ (1) σημαίνει τὴν δι' ἀποχρώσης πληρωμῆς ἀποζημίωσιν, ἕνεκα τοῦ γενομένου ἀδικήματος,

---

(1) Τῆς λέξεως ***ποινὴ*** (Λατιν. poena) ἡ πρώτη σημασία εἶναι ἄγνωστος. Συνάπτουσί τινες τὴν λέξιν πρὸς τὴν ῥίζαν pu (Λατιν. pu-rus=καθαίρειν) οὐχὶ λίαν πιθανῶς. Τὸ Λατ. poena, poenitet, μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ κυρία ἔννοια εἶναι ἡ τῆς τιμωρίας καθόλου (προβλ. τὸ Ὁμηρικὸν ***νήποινοι***=ἀτιμώρητος). Καὶ αὐτό τε τὸ ***ἄποινον*** φαίνεται σημαῖνον κυριολεκτικῶς «τὸ τὴν ποινήν, τὴν τιμωρίαν ἀποτρέπον» (***ἀποζημιοῦν*** κυριολεκτικῶς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι *ζημία* σημαίνει κυριολεκτικῶς ***τιμωρία*** καὶ ζημιοῦν τιμωρεῖν.

ἰδίως ἕνεκα τοῦ φόνου. Ὁ Αἴας ὁ Τελαμώνιος, θέλων νὰ καταστήσῃ ἐμφαντικωτάτην τὴν ἀμείλιχον τοῦ Ἀχιλλέως ὀργήν, καὶ παρατηρῶν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέχεται συνήθως ἀποζημίωσιν καὶ παρὰ τοῦ φονέως τοῦ ἀδελφοῦ ἢ τοῦ υἱοῦ, μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ποινή, διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ἀποζημίωσιν ταύτην. Βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν πολιτείαν ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὰ μέλη αὐτῆς καὶ ἀναλαμβάνουσαν μόνην τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον τῆς τιμωρίας τῶν κακουργημάτων. Ἀλλ' εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς τούτους χρόνους ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἶναι ὅλως δευτερεύουσα.

Τὸ ἔθος τοῦτο τῆς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως διὰ τὸν γινόμενον φόνον, ἀντὶ τῆς τιμωρίας αὐτοῦ διὰ σωματικῶν ποινῶν, δὲν ἐπεκράτησε μόνον εἰς τούς παναρχαίους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους ἀπαιδεύτους λαούς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς παναρχαίους Γερμανούς. Εἰς ὅλα ἐν γένει τὰ γερμανικὰ κράτη, ὅσα ἱδρύθησαν ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς δυτικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐλήφθη ὡς βάσις τοῦ νόμου, πρῶτον μὲν τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον τῆς αὐτοδικίας διὰ πᾶσαν προσωπικὴν ζημίαν ἢ ὕβριν, γενομένην εἴς τινα τῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας, ἔπειτα δὲ ἡ προσπάθεια τοῦ νὰ συμβιβασθῇ ἡ διαφορὰ τῆς χρηματικῆς ποινῆς πληρωτέας ὑπὸ τοῦ ἀδικήσαντος, κυρίως μὲν πρὸς ἀποζημίωσιν τοῦ παθόντος, ἐν μέρει δὲ καὶ ὡς δικαστικὴ πρὸς τὸν βασιλέα δωρεά. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ἀποζημιώσεως ἐβαθμολογεῖτο ἀκριβέστατα κατὰ τὸ μέγεθος τῆς βλάβης, κατὰ τὸν βαθμόν, τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ παθόντος. Ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦτο ν' ἀπαλλάξῃ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ ἀδιαλείπτων ἐρίδων, συγχρόνως δὲ νὰ ἐπιτρέψῃ τοσαύτην ἀποζημίωσιν, ὥστε νὰ καταπείσῃ τὸν παθόντα νὰ παραιτηθῇ τοῦ ὁμολογουμένου δικαιώματος τῆς αὐτοδικίας. Κατ' ἀρχὰς ὁ Γερμανὸς νομοθέτης ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἑκούσιον μέν, ἀλλὰ νόμιμον ἔθος τὴν ἀποδοχὴν ὡρισμένου χρηματικοῦ συμβιβασμοῦ, καὶ κατὰ μικρὸν κατήντησε νὰ ἐπιβάλῃ τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ὡς ἀπαραίτητον ὑποχρέωσιν. Ἡ κοινωνία, ἥτις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλῃ ποινάς, ἐνταῦθα ἐφαίνετο κατ' ἀρχὰς συμβουλεύουσα μόνον τὴν φιλικὴν συνδιαλλαγήν, βαθμηδὸν δὲ καὶ κατ' ὀλίγον ἔφθασε μέχρι τῆς ἀναγκαστικῆς ἐπιταγῆς.

Ἡ δ' ὁμηρικὴ κοινωνία ἵσταται, ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῆς ἀνθρωπίνης προόδου, ἐπὶ τῆς αὐτῆς βαθμίδος, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὑρίσκομεν καὶ τὰ γερμανικὰ ἔθνη καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραφε περὶ αὐτῶν ὁ περίφημος Ρωμαῖος ἱστορικὸς Τάκιτος. Ἀλλά, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ ἑλληνικὴ νομοθεσία ἠκολούθησεν ἄλλον ὅλως διόλου παρὰ τὴν γερμανικὴν δρόμον. Ἀντὶ νὰ καταστήσῃ νόμον τὸ βάρβαρον δικαίωμα τῆς αὐτοδικίας, καθιέρωσε τὴν συνετωτέραν ἀρχήν, ὅτι τὸ δημόσιον ἀδίκημα ἀπαιτεῖ δημόσιον ἐξέλεγξιν καὶ τιμωρίαν, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι καὶ ἡ θρησκεία ἀπαιτεῖ τὴν ἐξιλέωσιν τοῦ φονευθέντος. Εἰς τὰς Ἀθήνας, ἔτι ἀπὸ τῆς ἑβδόμης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ τοῦ νομοθέτου Δράκοντος, ἀπεδοκιμάσθη ἡ αὐτοδικία, περιορισθεῖσα ἐπὶ τέλους μόνον εἴς τινας ἐκτάκτους καὶ εἰδικὰς περιπτώσεις, ὁ δὲ φονεὺς ἐθεωρήθη ὡς ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐν ταὐτῷ ὡς δεινῶς ἀδικήσας τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Ὡς ἀσεβήσας πρὸς τοὺς θεούς, ἀπεκλείετο τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν τόπων, ἔτι δὲ πάσης δημοσίας ὑπηρεσίας κατ' αὐτὸ τὸ διάστημα, καθ' ὅ, οὐδεμιᾶς ἔτι γενομένης ἀνακρίσεως, ἐλογίζετο ἁπλῶς ὡς ὕποπτος· διότι, τούτου μὴ γενομένου, ἡ θεία ὀργὴ ἐδηλοῦτο δι' ἀφορίας καὶ ἄλλων ἐθνικῶν συμφορῶν. Ὡς ἀδικήσας δὲ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ἀνεκρίνετο ὑπὸ τῆς βουλῆς τοῦ Ἀρείου πάγου καί, ἂν ἀπεδεικνύετο ἔνοχος, κατεδικάζετο εἰς θάνατον ἢ εἰς ἀπώλειαν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἢ εἰς ἐξορίαν. Ἡ ἰδέα τῆς διὰ χρημάτων ἐξιλεώσεως τῶν συγγενῶν ἀπεκρούσθη ἤδη καθ' ὁλοκληρίαν, ποιναὶ δὲ ὡρίσθησαν πρὸς ἐξασφάλισιν

τῆς κοινωνίας ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ ἡ κοινωνία ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐπιβάλλειν τὰς ποινὰς ταύτας.

Ο ΠΕΡΙ ΦΟΝΟΥ ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ ΔΡΑΚΟΝΤΟΣ

ΔΙΟΛΝ.ΤΟΣΦΡΕΑΡΡΙΟΣΕΛΡΑΜΜΑΤΕ..
ΔΙΟΚ⊢ΕΣΕΡΧΕ

.ΔΟΧΣΕΝΤΕΙΒΟΥ⊢ΕΙΚΑΙΤΟΙΔΕΜΟ.ΛΚΛ.ΛΝΤ.........ΕΥΕ..Ο.
ΝΕΤΟΣΕΛΡΑΜΜΑΤΕΥΕΕΥΟΙΔΙΚΟ.....ΤΑΤΕ..Ε...ΛΝΞΣΕ.ΓΕ.Ο.
ΔΡΑΚΟΝΤΟΣΝΟΜΟΝΤΟΜΓΕΡΙΤΟ..ΟΛΝ.ΛΡΑ.ΣΑ.Τ.....Ν...ΛΦΕ
ΣΤΟΝΝΟΜΟΝΓΑΡΑ⊢ΑΒΟΝΤΕΣΓΑΡΑ:ΟΙ...................ΛΤΕΟ
ΣΤΕΣΒΟΥ⊢ΕΣΕΣΤΕ⊢ΕΙ⊢ΙΘΙΝΕΙΚΛ..Α.Α.Γ.Τ...........Ε.ΣΤΟ
ΑΣΤΕΣΒΑΣΙ⊢ΕΙΑΣΟΙΔΕΓΟ⊢ΕΤΑΙΛ.ΟΜ.................ΜΟ
ΝΟΙΔΕΕ⊢⊢ΕΝΟΤΑΜΙΑΙΔΟΝΤΟΝΤΟΛ......
ΓΡΟΤΟΣΑΧΣΟΝ
ΚΑΙΕΑΜ.ΕΚ.ΡΟΝC..Σ.Τ.....................Ι

Ἀπόσπασμα ἀποφάσεως ἐν λιθίνῃ στήλῃ

(Ἐκ τοῦ Corpus inscriptionum Atticarum I, 61)

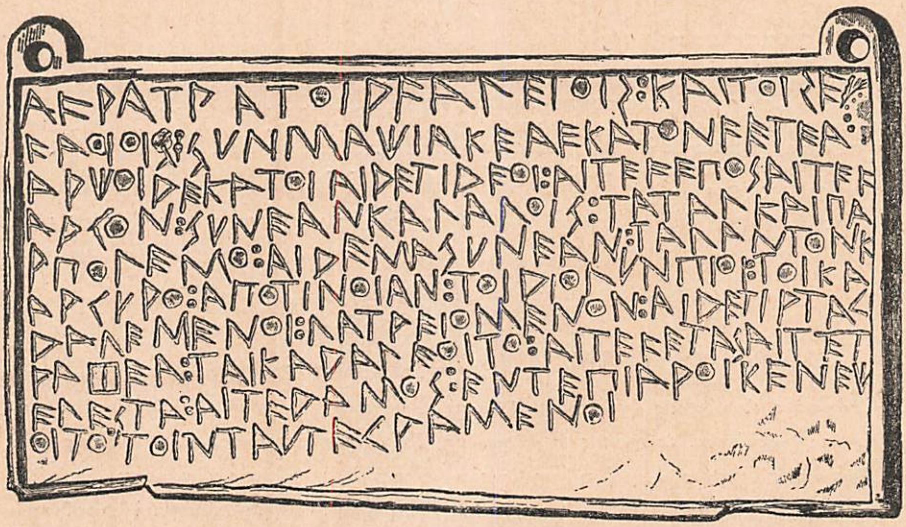
Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς :

Διόγνητος Φρεάρριος ἐγραμμάτευε· Διοκλῆς ἦρχε.—Ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· Ἀκαμαντὶς ἐπρυτάνευε, Διόγνητος ἐγραμμάτευε, Εὐθύδικος ἐπεστάτει. Ἀθηνοφάνης εἶπε· τὸν Δράκοντος νόμον τὸμ περὶ φόνου ἀναγραψάντων οἱ ἀναγραφεῖς τῶν νόμων, παραλαβόντες παρὰ τοῦ κατὰ πρυτανείαν γραμματέως τῆς βουλῆς, ἐστήλῃ λιθίνῃ καὶ καταθέντων πρόσθεν τῆς στοᾶς τῆς βασιλείας. Οἱ δὲ πωληταὶ ἀπομισθωσάντων κατὰ τὸν νόμον· οἱ δὲ Ἑλληνοταμίαι δόντων τὸ ἀργύριον.

Πρῶτος ἄξων. Καὶ ἐὰμ μὴ 'κ προνοίας κτείνῃ τίς τινα, φεύγειν. Δικάζειν δὲ τοὺς βασιλέας αἰτιῶν φόνου ἢ βουλεύσεως τοὺς ἀεὶ βασιλεύοντας...

Αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῶν διαφόρων βασιλείων δὲν ἦσαν, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, προσδιωρισμέναι ἀσφαλέστερον τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων. Πολλάκις ἄνθρωποι ἀνήκοντες εἰς ἓν ἔθνος προσέβαλλον ἀνθρώπους ἄλλου ἔθνους, ἐνῷ τὰ δύο ἔθνη οὔτε πόλεμον εἶχον κηρύξει κατ' ἀλλήλων, οὔτε ἦσαν ἐν γένει εἰς κατάστασιν ἐχθροπραξίας. Ὁσάκις ὅμως τὰ δύο κράτη διετέλουν ὄχι μόνον ἐν εἰρήνῃ, ἀλλὰ καὶ ἡνωμένα διὰ συνθηκῶν ἢ διὰ δεσμῶν φιλίας, τότε οἱ ὑπήκοοι τοῦ ἑνὸς δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπιτεθῶσιν ἀτιμωρητὶ κατὰ τῶν ὑπηκόων τοῦ ἄλλου. Ὅθεν ὁ λαὸς τῆς Ἰθάκης δεινῶς παρωργίσθη κατὰ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀντινόου, καὶ μόλις ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ νὰ τὸν θανατώσῃ καὶ νὰ δημεύσῃ τὰ κτήματα αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθεν ὅτι οὗτος ἐβοήθησε τοὺς Ταφίους πειρατὰς εἰς τὰς κατὰ τῶν Θεσπρωτῶν, ἔθνους φίλου, ἐπιδρομὰς αὐτῶν. Καὶ ἐζητοῦντο μὲν ἐνίοτε, ἐπ' ὀνόματι τῆς πολιτείας, ἀποζημιώσεις ἕνεκα ἀδικημάτων, ἐξ ὧν ἔπαθον ἄνθρωποι ἰσχυροί, ἀλλὰ τὸ πιθανὸν εἶναι ὅτι οἱ παθόντες, ὁσάκις ἀνῆκον εἰς τὴν κατωτέραν τάξιν, ἠναγκάζοντο νὰ ἐπιτύχωσι δικαιοσύνην οἴκοθεν. Εἰς τὴν Ἰλιάδα, ὁ Νέστωρ διηγεῖται πόλεμόν τινα συμβάντα μεταξὺ Πύλου καὶ Ἤλιδος, καθ' ὃν οὗτος εἶχε πράξει τὸ πρῶτον αὐτοῦ κατόρ-

θωμα. Κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην, οἱ Ἐπειοὶ τῆς Ἤλιδος, θέλοντες νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν κάκωσιν ἣν ἔπαθον οἱ γείτονες αὐτῶν Πύλιοι ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἐπετέθησαν κατὰ τούτων ἀπρόκλητοι. Τότε οἱ Πύλιοι ἐπεχείρησαν δικαίαν ἀντεκδίκησιν, ἐμβαλόντες ἐξ ἀπροόπτου εἰς τὴν τῶν Ἐπειῶν χώραν. Συνήθως ὅμως, μάλιστα ὅτε οἱ πράξαντες τὴν ἀδικίαν κατῴκουν εἰς χώραν, μακρὰν ὁπωσοῦν κειμένην, ἐζητεῖτο πιθανώτατα προηγουμένως ἀποζημίωσις. Κήρυκες, ἀποτελοῦντες τάξιν ἀνθρώπων ἱερὰν καὶ πολλάκις κληρονομικήν, ἐκόμιζον τὰς ἀμοιβαίας τῶν πολιτειῶν διακοινώσεις· ἀλλὰ δὲν ἐποίουν, ὡς φαίνεται· ὅπως οἱ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰταλίᾳ λεγόμενοι εἰρονοδίκαι([1]), ἐπισήμους τοῦ πολέμου διακηρύξεις

Συνθήκη συμμαχίας Ἠλείων καὶ ἀγνώστου λαοῦ

(Ἐπὶ ὀρειχαλκίνης πλακός, εὑρεθείσης ἐν Ὀλυμπίᾳ)

Εἴδομεν ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ἦσαν τότε διῃρημέναι εἰς πολλὰ βασίλεια· οἱ κάτοικοι ὅμως τῶν χωρῶν τούτων, ὄχι μόνον ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ἐπρέσβευον τὸ αὐτὸ θρήσκευμα, ἀλλ' εἶχον καὶ τὴν συνείδησιν τῆς ἑνότητος αὐτῶν. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος ἀνατρέχουσιν εἰς τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν αἱ θρησκευτικαὶ μᾶλλον ἢ πολιτικαὶ σύνοδοι, αἱ ὀνομαζόμεναι Ἀμφικτυονίαι· ([2]) καὶ τούτου ἕνεκα προτιμῶμεν νὰ ὁμι-

---

([1]) Εἰρηνοδίκας ἢ εἰρηνοποιοὺς καλοῦσιν οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων τοὺς Ρωμαϊστὶ καλουμένους Fetiales ἤτοι ἱερεῖς, οἵτινες κατὰ τὰ ἐν τοῖς Ἰταλικοῖς λαοῖς, καὶ ἰδίως ἐν Ρώμῃ ἰσχύοντα νόμιμα, ἀποτελοῦντες ἴδιον σύλλογον ἱερατικόν, ἔργον εἶχον νὰ τελῶσι τὰ θρησκευτικὰ ἐν τῇ κηρύξει τοῦ πολέμου καὶ τῇ συνομολογήσει τῆς εἰρήνης νόμιμα. Οὗτοι πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου, φέροντες σύμβολα τῆς ἰδιότητος καὶ τοῦ ἔργου αὐτῶν, μετέβαινον ὡς κήρυκες, ἤτοι πρέσβεις ἱεροὶ καὶ ἀπαραβίαστοι, εἰς τὴν ἐχθρικὴν χώραν καὶ διετύπουν προφορικῶς τὰς σήμερον διὰ τοῦ τελεσιγράφου (ultimatum) διατυπουμένας ἀπαιτήσεις, παρέχοντες 33 ἡμερῶν προθεσμίαν, ἧς παρελθούσης ἄνευ ἀποτελέσματος, ἀπήρχοντο διαμαρτυρόμενοι, εἶτα δὲ πιστρέφοντες (τοῦ πολέμου, ἐννοεῖται, ἐν τῷ μεταξὺ ἀποφασιζομένου) ἐκήρυττον ἐπισήμως καὶ συμβολικῶς τὸν πόλεμον. Καὶ ἡ συνομολόγησις δὲ τῆς εἰρήνης καὶ πάσης συνθήκης ἐγίνετο διὰ τῶν εἰρηνοδικῶν τούτων.

([2]) Αἱ **Ἀμφικτυονίαι** δὲν εἶχον κυρίως εἰπεῖν χαρακτῆρα πολιτικόν.

λήσωμεν περὶ αὐτῶν ὅταν πραγματευθῶμεν τὰ κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους. Ἀπὸ αὐτῆς ὅμως τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, ἡ παράδοσις περὶ τῆς κοινῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν ἐπιχειρήσεως μαρτυρεῖ ὁπόσον ἀρχαῖον ἦτο τὸ αἴσθημα τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος. Τό δ' αἴσθημα τοῦτο ἐξεφράζετο ἔτι ἐμφανέστερον διά τινων ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα, καθ' ἃ προείπομεν, περιελάμβανον ἤδη τὸ ὅλον ἔθνος, διὰ τῶν κοινῶν ὀνομάτων Ἀχαιοί, Δαναοί, Ἀργεῖοι (1). Ἀλλ' ἅπαντες οὗτοι οἱ ἐθνικοί, οἱ πολιτικοί, οἱ κοινωνικοὶ δεσμοὶ ἦσαν ἔτι ἀσθενεῖς, ἐπικρατεστάτη δὲ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀτόμου, ὥστε τὸ ἔθνος δὲν συνετηρεῖτο, οὕτως εἰπεῖν, εἰμὴ διὰ τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν καὶ τῶν προσωπικῶν σχέσεων, περὶ ὧν ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα τινά.

Πηνελόπη

(Ἐξ ἀρχαίου ἀγγείου)

Τὸ πατρικὸν κράτος ἦτο σεβαστὸν καὶ ὁ ἡλικιωθεὶς υἱὸς ἀπεδείκνυεν εἰς τοὺς γονεῖς τὴν εὐγνωμοσύνην του, ἕνεκα τῆς φροντίδος ἣν οὗτοι εἶχον λάβει περὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, διὰ φιλοστόργου ἀφοσιώσεως, ἰδίως διὰ τῶν λεγομένων θρέπτρων ἢ θρεπτηρίων, ὅ ἐστι διὰ τῆς διατροφῆς τῶν γηρασάντων γονέων· καὶ αἱ ἐριννύες, τῶν ὁποίων τὴν τιμωρὸν χεῖρα ἐκίνει ἡ ἀρὰ τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρός, ἐνέπνεον μέγαν φόβον. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὴν τραχύτητα τῆς παρὰ Ρωμαίοις πατρικῆς ἐξουσίας ! Παρὰ Ρωμαίοις, ὁ πατὴρ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ θανατώσῃ ἢ νὰ πωλήσῃ τρὶς τὸν υἱόν του, ὅστις οὐδεμίαν σχεδὸν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ περιουσίαν. Ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς σχέσις ἦτο μὲν ὀλιγώτερον ἄνετος ἢ σήμερον, ἀνετωτέρα ὅμως παρ' ὅ τι ὑπῆρξεν εἰς τοὺς

(1) Τῶν ὀνομάτων τούτων, τὸ μὲν Ἀχαιοὶ ἔχει καθολικωτέραν ἐθνικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔννοιαν, ἀνάλογον τῆς τοῦ Ἕλληνος· τὸ Δαναοὶ φαίνεται μᾶλλον δυναστικόν, τὸ δὲ Ἀργεῖοι καθαρῶς πολιτικόν, ὡς βραδύτερον τὸ Ρωμαῖοι.

μεταγενεστέρους χρόνους τῆς Ἑλλάδος, ἀφελεστάτη δὲ καὶ ὄχι τραχεῖα ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρός. Αἱ γυναῖκες ἐξήρχοντο συνοδευόμεναι ὑπὸ ὑπηρετριῶν, ὑπὸ ἀμφιπόλων. καὶ ἐσυστέλλοντο νὰ φανῶσιν εἰς τὸ δημόσιον ἐν συνοδίᾳ ξένου ἀνδρός. Ἡ πιστὴ σύζυγος τοῦ Ὀδυσσέως Πηνελόπη, ἣν ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ ἀνδρός της ἐζήτησαν πολλοὶ μνηστῆρες, τοὺς ὁποίους ὅμως αὕτη κατώρθωσε νὰ ἀπατήσῃ ὅλους μέχρι τῆς ἐπανόδου του, δὲν ἐπαρουσιάζετο εἰς αὐτοὺς εἰμὴ κεκαλυμμένη καὶ ἔχουσα μεθ' ἑαυτῆς δύο ἀμφιπόλους. Ἡ δὲ Ἀνδρομάχη, ἡ σύζυγος τοῦ φονευθέντος Ἕκτορος, μὴ γνωρίζουσα τὴν συμφορὰν ταύτην, ἀλλ' ἀκούσασα ἀπὸ τοῦ δώματος αὐτῆς τὸν κοπετὸν τῆς πενθερᾶς Ἑκάβης καὶ σπεύδουσα νὰ ἐξέλθῃ ἵνα μάθῃ τὴν αἰτίαν τῶν κλαυθμῶν, δὲν λησμονεῖ οὐδ' ἐν τῇ ταραχῇ ἐκείνῃ νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτῆς δύο ὡσαύτως ἀμφιπόλους· καὶ εἰς τὴν Ὀδύσσειαν βλέπομεν, ὅτι ἡ Ναυσικάα, ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων Ἀλκινόου, φοβεῖται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πόλιν, ἐν συνοδίᾳ ἀνδρός. Ἀλλ' εἰς ἑορτάς, εἰς πανηγύρεις, αἱ νέαι καὶ οἱ νέοι πολλάκις παρευρίσκοντο ὁμοῦ καὶ συνεχόρευον. Κατ' οἶκον δὲ αἱ γυναῖκες ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἄνδρας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας ἡ εὐπρέπεια σήμερον δὲν ἐπιτρέπει. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Νέστορος Πολυκάστη βοηθεῖ τὸν Τηλέμαχον νά λουσθῇ, νὰ χρισθῇ καὶ νὰ ἐνδυθῇ· καὶ παρὰ τοῖς θεοῖς ἡ θεὰ τῆς νεότητος Ἥβη ἀπονέμει ὁμοίας τινὰς εἰς τὸν Ἄρην ὑπηρεσίας. Ἡ Ναυσικάα διατάσσει τὰς ἀμφιπόλους αὐτῆς νὰ συνοδεύσωσι τὸν Ὀδυσσέα ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ· ἀλλ' ὁ ἥρως ἀποποιεῖται τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν, ἐντρεπόμενος νὰ φανῇ γυμνὸς ἐνώπιόν των, ὅπερ, κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν ἰδέας, ἔπρεπε νὰ τὸ συλλογισθῇ μᾶλλον ἡ Ναυσικάα.

Ἡ νύμφη ἔφερεν εἰς τὸν γαμβρὸν προῖκα· πρὸ πάντων ὅμως ὁ γαμβρὸς ἔδιδεν εἰς τὸν πατέρα τῆς νύμφης δῶρα, τὰ καλούμενα ἕδνα· καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο τόσον σύνηθες, ὥστε ἐνομίζετο κολακευτικώτατον διὰ τὸν νέον νὰ λάβῃ νύμφην ἀνάεδνον, δηλαδὴ χωρὶς νὰ δώσῃ δῶρα εἰς τὸν πατέρα αὐτῆς. Ὁ δὲ πλοῦτος, τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ ἐπιφανὴς καταγωγὴ δὲν ἦσαν τὰ μόνα προτερήματα τὰ παρὰ τοῦ νέου ἀνδρὸς ἀπαιτούμενα· διὰ νὰ ἀξιωθῇ τῆς εὐνοίας τῶν γονέων. τῶν ὁποίων ἐζήτει τὴν κόρην, οὗτος ὤφειλε νὰ δείξῃ πρὸς τούτοις δείγματα τῆς ῥώμης, τῆς ἀνδρείας ἢ τῆς δεξιότητος αὐτοῦ. Οὕτως ὁ πατὴρ τοῦ Νέστορος Νηλεὺς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ δώσῃ τὴν περίφημον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς κόρην του Πηρώ, εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἀπαγάγῃ τὰς ἐπιμελῶς φυλαττομένας βοῦς τοῦ Ἰφίκλου, τοῦ πατρὸς τοῦ Πρωτεσιλάου, ὃν ἀνεφέρομεν εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατευσάντων βασιλέων· ὁμοίως καὶ ὁ Πελίας, ὁ βασιλεὺς τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, δὲν συνήνεσε νὰ δώσῃ τὴν ἐρασμίαν Ἄλκηστιν, εἰμὴ εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἡνιοχήσῃ λέοντα καὶ κάπρον ἐζευγμένους εἰς τὸ ἅρμα.

Πολυγαμία φαίνεται μὲν ἀποδιδομένη εἰς τὸν Πρίαμον, ἀλλ' εἰς οὐδένα ἄλλον· οἱ δὲ ἄριστοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πιστοὶ εἰς τὰς συζύγους των, φοβούμενοι τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἀναφέρονται φοβερὰ παραδείγματα. Ὅθεν ὁ Λαέρτης ἐτίμα μὲν πολὺ τὴν δούλην αὐτοῦ Εὐρύκλειαν, ἀπέφευγεν ὅμως τοῦ νὰ κινήσῃ τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν ὀργὴν τῆς συζύγου του Ἀντικλείας. Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα μαρτυρεῖ τὴν πολλὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἀπέδιδον οἱ προπάτορες ἡμῶν, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, εἰς τὴν γυναῖκα εἶναι, ὅτι πολυάριθμοι γυναῖκες πρωταγωνιστοῦσιν εἰς τὰ μυθεύματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἡ Πηνελόπη, ἡ Κλυταιμνήστρα, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Ἑλένη, ἡ Ἐριφύλη, ἡ Ἰοκάστη, ἡ Ἑκάβη καὶ πλεῖσται ἄλλαι. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὅλαι αὗται αἱ γυναῖκες δὲν διέπρεπον διὰ τὰ προτερήματα αὐτῶν καὶ ὅτι πολλαὶ ἐφημίσθησαν μᾶλλον διὰ τὰ ἀνοσιουργήματα. Οἱ

ἔρωτες τῶν θεῶν, αἱ τύχαι πολλῶν ἡρωΐδων, οἷον τῆς Τυροῦς, τῆς Αἴθρας, τῆς Κρεούσης, τῆς Κορωνίδος, ἀποδεικνύουσιν ὅτι δὲν ἐπεκράτει τότε μεγάλη περὶ τῆς ἀρετῆς τῶν γυναικῶν ὑπόληψις. Αὐτὴ ἡ ἀγαθὴ Ναυσικάα ψυχρῶς ὁπωσοῦν ἀποδοκιμάζει τὴν ἐλευθερίαν, μεθ' ἧς αἱ νέαι ἐφέροντο πρὸς τοὺς νέους. Καὶ ἐκ τῶν θρυλουμένων περὶ Ἑλένης, Κλυταιμνήστρας, Ἀντείας, Φαίδρας, Ἀλκμήνης, δηλοῦται ὅτι αἱ ἔγγαμοι γυναῖκες δὲν ἦσαν πάντοτε χρηστότεραι τῶν νέων κορῶν. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἡ Ἑλένη, ἥτις ἐγκατέλιπε τὸν σύζυγον αὐτῆς Μενέλαον καί, ἀκολουθήσασα τὸν Πάριν, ἐγένετο αἰτία τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, ἀναλαμβάνει, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Τροίας, ὄχι μόνον τὴν οἰκίαν αὐτῆς καὶ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἀνδρός, τὸν ὁποῖον τοσοῦτον δεινῶς εἶχε περιϋβρίσει, ὁμιλεῖ δὲ περὶ τοῦ ἁμαρτήματος

Γαμήλιος πομπὴ

(Ἐξ Ἀθηναϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν)

αὐτῆς ἀνερυθριάστως καὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης τύψεως συνειδότος. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, εἰς τὴν ἀρχικὴν ταύτην αὐτῆς κατάστασιν, περιεῖχεν ἀτοπήματα, τὰ ὁποῖα κατὰ δυστυχίαν συμβαίνουσιν ἐνίοτε καὶ εἰς ἔθνη πολιτισθέντα, φωτισθέντα μάλιστα ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, παρουσιάζει ὅμως καὶ ἀρετὰς μαρτυρούσας ὁπόσον ἔμφυτον εἶχε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων ἡ ἑλληνικὴ φυλή. Ἡ Ναυσικάα, τὴν ὁποίαν τοσάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, εἶναι βεβαίως κάλλιστος τύπος παρθενικῆς ἀφελείας, φιλοστοργίας, φιλοξενίας, καὶ ἡ Πηνελόπη, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀλκινόου Ἀρήτη, εἶναι οὐδὲν ἧττον θαυμασταὶ διὰ τὴν μητρικὴν καὶ τὴν συζυγικὴν αὐτῶν ἀφοσίωσιν.

Οἱ γνήσιοι ἀδελφοὶ διένεμον τὴν πατρικὴν περιουσίαν ἐξ ἴσου διὰ κλήρου, οἱ δὲ νόθοι ἐλάμβανον μὲν μικρότερον κλῆρον, ἐτιμῶντο δὲ ἴσα τοῖς γνησίοις, πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων. Ὄχι μόνον δὲ μεταξὺ ἀδελφῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ συγγενῶν ἀπωτάτων, καὶ μεταξὺ ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς φυλῆς, ὑπῆρχον δεσμοὶ φιλίας διαρκεῖς, χαριέστατοι,

εὐγενέστατοι. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἰολάου, τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειριθόου, τοῦ Ὀρέστου καὶ τοῦ Πυλάδου, αἵτινες, ἂν καὶ ἐφημίσθησαν ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρας ποιήσεως, εἶχον βεβαίως τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ὑπόστασιν ἐν τῇ περιόδῳ εἰς ἣν ἀναφέρονται αἱ παραδόσεις αὗται· ἀλλὰ μήπως ἡ Ἰλιὰς αὐτὴ δὲν ὕμνησε τὴν φιλίαν τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Πάτροκλον, τοῦ Ἰδομενέως πρὸς τὸν Μηριόνην, τοῦ Διομήδους πρὸς τὸν Σθένελον; Μήπως πρὸ πάντων ὁ ἀγέρωχος Ἀχιλλεύς, ἁρπάσας ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ κόνιν αἰθαλόεσσαν, δὲν ἐπέχυσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ δὲν ᾔσχυνε τὸ χαρίεν αὐτοῦ πρόσωπον, καὶ δὲν ἐξηπλώθη μέγας μεγαλωστὶ κατὰ γῆς καὶ δὲν ἔσχισε τὴν κόμην αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθε τὸν θάνατον τοῦ ἀγαπητοῦ Πατρόκλου; Μήπως ὁ ἀμείλιχος ἐκεῖνος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀντίπαλος, δὲν ἔκλαυσε, δὲν ἐθρήνησε, δὲν ἐκήρυξεν ὅτι οὐδεμίαν ἔχει εὐφροσύνην ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀφ' ἧς ἀπώλεσε τὸν ἑταῖρον ὃν ἐτίμα ἴσα τῇ αὐτοῦ κεφαλῇ;

Ὁ Τηλέμαχος λαμβάνων δῶρα παρὰ τοῦ Νέστορος
(Ἐξ ἀμφορέως τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ.)

Ἀλλὰ τί μοι τῶν ἦδος, ἐπεὶ φίλος ὤλεθ' ἑταῖρος,
Πάτροκλος, τὸν ἐγὼ περὶ πάντων τῖον ἑταῖρον,
ἶσον ἐμῇ κεφαλῇ; τὸν ἀπώλεσα . . .

Μήπως ἡ ὅλη τῆς Ἰλιάδος ὑπόθεσις δὲν στηρίζεται κυρίως εἰς τὴν φιλίαν ἐκείνην τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Πάτροκλον;

Ἄλλος γοητευτικώτατος χαρακτὴρ τῆς ἡρωϊκῆς κοινωνίας εἶναι ἡ εὐγενὴς προθυμία μεθ' ἧς ἐγίνετο δεκτὸς πᾶς ἄνθρωπος ζητῶν φιλοξενίαν, καὶ ἡ μακρὰ διάρκεια τοῦ ἠθικοῦ δεσμοῦ τοῦ συναπτομένου μεταξὺ δύο ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκοινώνησαν τῆς αὐτῆς τροφῆς καὶ ἀντήλλαξαν ἀμοιβαῖα δῶρα δεσμοῦ, μεταβαίνοντος πολλάκις ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱόν. Ναὶ μὲν ὁ ἄριστος ὁ δεχθεὶς ξένον καὶ προσενεγκὼν εἰς αὐτὸν δῶρα, ἀπεζημιοῦτο ὑπὸ τοῦ δήμου διὰ τὴν ἀξίαν τῶν δώρων τούτων, διότι λέγει ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ὁ Ἀλκίνοος, εἶναι βαρὺ νὰ παρέχῃ εἷς καὶ μόνος τὴν εὐεργεσίαν (¹),

. . . ἀργαλέον γὰρ ἕνα προικὸς χαρίσασθαι.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐλαττώνει παντάπασι τὴν χάριν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ φιλοξενία κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁ ἄριστος τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς χαιρετίζει πρῶτον τὸν ἐπικαλούμενον τὴν προστασίαν τῆς οἰκίας αὐτοῦ ξένον, παρατίθησιν αὐτῷ σιτία, καὶ ἔπειτα

(¹) Σαφέστερον ἀναφέρεται ἐν Ὀδυσ. Τ. 194-198 ὅτι τὰ πρὸς τοιούτους ξένους εὐεργετήματα ἐπεβάρυνον τὸν δῆμον.

Τὸν μὲν ἐγὼ πρὸς δώματ' ἄγων εὖ ἐξείνισσα
ἐνδυκέως φιλέων πολλῶν κατὰ οἶκον ἐόντων.
καὶ οἱ τοῖς τ' ἄλλοις ἑτάροις, οἵ ἅμ' αὐτῷ ἕποντο,
δημόθεν ἄλφιτα δῶκα καὶ αἴθοπα οἶνον ἀγείρας
καὶ βοῦς ἱρεύσασθαι . . .

ἐρωτᾷ αὐτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὁδοιπορίας του. Ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν προσκαλεῖ εἰς τὴν οἰκίαν του εὐχαρίστως ξένους, δὲν ἠμπορεῖ ὅμως καὶ νὰ τοὺς ἀποβάλῃ ἐὰν ἀφ' ἑαυτῶν προσέλθωσι καὶ ζητήσωσι τὴν ἐν αὐτῇ διατριβήν. Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ, ὁ Ἀλκίνοος λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, ὅτι ὁ ξένος καὶ ὁ ἱκέτης ἐπέχει τόπον ἀδελφοῦ ὡς πρὸς πάντα ἄνθρωπον ὅστις ἔχει ὀλίγην καρδίας εὐαισθησίαν.

Ἀντὶ κασιγνήτου ξεῖνός θ' ἱκέτης τε τέτυκται
ἀνέρι, ὅς τ' ὀλίγον περ ἐπιψαύῃ πραπίδεσσιν

Εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ αἰσθήματος τούτου συνετέλεσεν ἴσως καὶ τοῦτο, ὅτι, κατὰ τὴν δόξαν τῶν τότε ἀνθρώπων, οἱ θεοὶ αὐτοὶ κατήρχοντο ἐνίοτε εἰς τὴν γῆν, ἐν σχήματι ξένων. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς φιλοξενίας ἐπὶ τοσοῦτον εἶχεν ἀναπτυχθῇ, ὥστε βλέπομεν ἀθρώπους ἔχοντας ἔργον ἴδιον τὸ φιλοξενεῖν, οἷος ἦτο λ. χ. ὁ γενναῖος Ἄξυλος, ὅστις ἐξεπίτηδες ἔκτισε τὴν οἰκίαν του παρὰ τὴν ὁδόν, ἵνα δέχηται καὶ περιποιῆται τοὺς πάντας. Καὶ ὁπόσον ἄρρηκτοι ἦσαν οἱ δεσμοὶ τῆς φιλοξενίας, ἐξάγεται ἐκ τῆς Ἰλιάδος, καθ' ἥν, ἀκμάζοντος τοῦ πολέμου, Γλαῦκος ὁ τῶν Λυκίων ἡγεμών, σύμμαχος δὲ τοῦ Πριάμου, καὶ Διομήδης, ὁ τῶν Ἀργείων, ἅμα ὡς ἔμαθον ὅτι οἱ πάπποι αὐτῶν διετέλεσαν ἡνωμένοι διὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς φιλοξενίας δεσμοῦ, ἀντὶ νὰ πολεμήσωσι κατ' ἀλλήλων, προτείνουσι τὴν δεξιὰν καὶ ἀνταλλάττουσι τὰ ὅπλα.

Ἔτι δὲ σεβαστότερος τοῦ ξένου ἦτο ὁ ἱκέτης. Διότι ὁ ἱκέτης ἦτο ξένος εὑρισκόμενος εἰς ἰδιάζουσάν τινα θέσιν, ὅστις, γνωστοποιήσας τὴν ταλαίπωρον αὐτοῦ κατάστασιν, ἐπιθυμεῖ νὰ συνάψῃ μετὰ τοῦ ἀρίστου, πρὸς ὃν ἀπευθύνεται, σχέσιν ὁμοίαν τρόπον τινὰ τῆς σχέσεως εἰς ἣν οἱ ἄνθρωποι διατελοῦσι πρὸς τοὺς θεούς. Ὅσον ἐπαχθὴς καὶ ἂν ἦναι διὰ τὸν ἡγήτορα ὁ εἰδικὸς οὗτος δεσμός, ὁ ἡγήτωρ δὲν δύναται νὰ τὸν ἀποβάλῃ ὅταν ἀπαιτηθῇ παρ' αὐτοῦ κατὰ τὸν νενομισμένον τύπον· ἅμα δηλαδὴ ἄνθρωπός τις, καταδιωκόμενος ὁπωσδήποτε, ἤθελε παρουσιασθῇ φέρων ἱκετηρίαν ἐλαίαν ἢ ῥάβδον, καὶ παρακαθήσας εἰς τὸν βωμὸν ἢ τὴν ἑστίαν τῆς οἰκίας ἤθελε ζητήσει τὴν προστασίαν τοῦ κυρίου τῆς οἰκίας, οὗτος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀπορρίψῃ τὴν αἴτησιν, διότι ἄλλως ἐτιμωρεῖτο δεινῶς ὑπὸ τῶν Ἐριννύων. Ἐνῷ ἐχθρὸς ἡττηθείς, ἠδύνατο μὲν νὰ προσπέσῃ εἰς τοὺς πόδας τοῦ νικητοῦ καὶ νὰ ζητήσῃ τὸν ἔλεον αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἐλάμβανε τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἰδίως λεγομένου ἱκέτου. Ὁ νικητὴς ἦτο κύριος ἢ νὰ τὸν φονεύσῃ ἢ νὰ φεισθῇ αὐτοῦ καὶ νὰ δεχθῇ τὰ λύτρα.

Δὲν θέλομεν ἀποσιωπήσει ὅτι εἰς τὰ μυθεύματα ἀπαντῶνται πολλὰ παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες παρέβησαν καὶ αὐτὰς τὰς ἱερωτάτας τῶν ὑποχρεώσεων, τὴν πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ ὁμοφύλους ἀφοσίωσιν, τὴν εὐγενῆ πρὸς τοὺς ξένους φιλοξενίαν, τὴν πρόθυμον πρὸς τοὺς ἱκέτας προστασίαν. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ἐξαιρέσεις, εἶναι παραβάσεις τοῦ καθήκοντος, ὁποῖαι ἀπαντῶνται εἰς πᾶσαν ἀνθρώπων κοινωνίαν. Μόνοι οἱ βίαιοι καὶ ἄγριοι, οἱ ὑπερφίαλοι καὶ ἀθέμιστοι Κύκλωπες, οἵτινες, μὴ ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, κατῴκουν εἰς τὰ παράλια τῆς Σικελίας, ἀναφέρονται ὡς συνήθως καταπατοῦντες τὰς ὑποχρεώσεις ἐκείνας καὶ ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ ἱερὸν κῦρος δι' οὗ περιέβαλλον αὐτὰς οἱ Ἕλληνες. Οἱ δὲ Ἕλληνες ἐνόμιζον ὡς ἀπαισίας τὰς τοιαύτας παραβάσεις, καὶ ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ τραγικὴ φρίκη τὴν ὁποίαν ἐνέπνεον εἰς αὐτοὺς ἅπασα μὲν ἡ διαβόητος διὰ τὰ ἀνοσιουργήματα αὐτῆς γενεὰ τοῦ Ἀθάμαντος ἢ τοῦ Κάδμου, πολλαὶ δὲ ἀποτρόπαιοι πράξεις τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Πηλέως, τοῦ Τελαμῶνος, τοῦ Ἰά-

σονος καὶ τῆς Μηδείας, τοῦ Ἀτρέως καὶ τοῦ Ὀρέστου. Ἡ φρίκη αὕτη μαρτυρεῖ τῳόντι ὅτι οἱ Ἕλληνες ηὐλαβοῦντο τὰ ἱερὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα παρεβίασαν ἄνδρες ἔξοχοι, ἐκμανέντες πρός καιρὸν ὑπὸ τῆς Ἄτης. Τὰ δὲ περὶ τούτων θρυλούμενα ἦσαν παθητικώτατα διὰ τὴν τοιαύτην μάλιστα ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ κοινῶς τηρουμένου καθήκοντος καὶ τῆς ἐξαιρετικῆς ἀθετήσεως αὐτοῦ ὑπὸ θαυμαστῶν ἄλλως θνητῶν.

Τὰ τοιαῦτα ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων αἰσθήματα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τὰ ἔχουσιν ἴσως καὶ ἄλλα πολλὰ ἔθνη μὴ πολιτισθέντα ἔτι, οἷον οἱ Ἄραβες τῆς ἐρήμου, οἱ ἀρχαιότατοι Γερμανοί, οἱ Σλαῦοι τῆς Τουρκίας. Οὐδαμοῦ ὅμως διατυποῦνται τοσούτῳ χαριέντως. Καὶ ἔπειτα, διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν εὐγένειαν τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος, δίκαιον εἶναι νὰ συγκρίνωμεν αὐτὸν πρὸς ἔθνη γείτονα, σύγχρονα καὶ εἰς ὅσον ἐνδέχεται ὁμοίας εὑρισκόμενα περιστάσεις· πρὸς τοὺς Θρᾷκας λ. χ. οἵτινες καὶ ἐπὶ Ἡροδότου καὶ ἐπὶ Θουκυδίδου, ὅ ἐστι πολὺ βραδύτερον τῶν χρόνων περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν, κατὰ τὴν πέμπτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐνόμιζον εὐγενὲς τὸ ἐστίχθαι, δηλαδὴ ὡς σημεῖον εὐγενοῦς καταγωγῆς ἐχάρασσον, ὅπως οἱ σημερινοὶ ἄγριοι τῆς Ὠκεανίας καὶ τῆς Πολυνησίας, διὰ βελονῶν ἐπὶ τοῦ σώματος ποικίλα ζωγραφήματα, ἀποβαίνοντα ἀναλλοίωτα δι' ἐπιχύσεως κεχρωματισμένης τινὸς ὕλης· ἐξῆγον τὰ τέκνα αὐτῶν διὰ νὰ τὰ πωλήσωσιν ὡς δούλους, ἐθεώρουν τὴν μὲν ληστείαν ὄχι μόνον ὡς θεμιτὴν ἀσχολίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐντιμοτάτην, ἄτιμον δὲ τὴν γεωργίαν· καὶ ᾐσθάνοντο εἰς τὴν χύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου αἵματος ἡδονὴν καὶ εὐφροσύνην. Τελευταῖον ἡ συνήθης τῶν Ἑλλήνων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ἐγκράτεια εἶναι τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστή, ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν βάναυσον ἀσωτείαν τῶν παναρχαίων Γερμανικῶν φυλῶν. Ἀκράτου οἴνου σπανίως ἐγίνετο χρῆσις, καὶ ὑβριστικώτατον ἐλογίζετο νὰ ὀνομασθῇ τις οἰνοβαρής· διὰ τοῦτο ὁ Ἀχιλλεύς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, πρὸ πάντων στιγματίζει αὐτόν ὡς οἰνοβαρῆ. Αἱ ἑστιάσεις ἦσαν ἀφελεῖς, κύριον δὲ αὐτῶν ἀγλάϊσμα, ὁ χορὸς καὶ ἡ μουσική, τὰ ὁποῖα ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει «ἀναθήματα δαιτός» ὅ ἐστι κοσμήματα συμποσίου.

Ἀλλὰ τὰ εὐγενῆ καὶ σωτήρια ἐκεῖνα αἰσθήματα δὲν ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν κοινωνίαν ἀσφαλῆ, οὔτε ἐπιεικῆ πάντοτε, διὰ τὸ ἀκέθεκτον τῶν παθῶν καὶ τὸ φιλοπόλεμον τῶν πνευμάτων. Ὁ Ἀχιλλεὺς θυσιάζει 12 αἰχμαλώτους Τρῶας ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ φίλου αὐτοῦ Πατρόκλου, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Νεοπτόλεμος, ὄχι μόνον φονεύει τὸν γηραιὸν Πρίαμον, ἀλλὰ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ἕκτορος, τὸν Ἀστυάνακτα, ἁρπάσας ἐκ τοῦ ποδός, κατακρημνίζει ἀπὸ πύργου ὑψηλοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀποτελέσματα τοῦ ἐν πολέμῳ παντοῦ καὶ πάντοτε ἐξημμένου πάθους· ἀλλ' ὁ Αὐτόλυκος, ὁ ἐκ μητρὸς πάππος τοῦ Ὀδυσσέως, ὅστις ὑπερέβαλε πάντας ἀνθρώπους κατὰ τὴν ληστείαν καὶ τὴν ἐπιορκίαν, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου συνέλεξεν ἄπειρον πλοῦτον, ἀποθαυμάζεται ἐπίσης ἀφελῶς ὅσον καὶ ὁ Νέστωρ, διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ, καὶ ὁ Αἴας, διὰ τὴν ῥώμην. Ἡ μὲν οἰκία καὶ ἡ περιουσία τοῦ Ὀδυσσέως, οὐδεμιᾶς ἐτύγχανον, κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ἀπουσίαν, προστασίας, οἱ δὲ κακοήθεις ἡγήτορες οἵτινες κατησώτευον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἠξιοῦντο παρὰ τῷ λαῷ τῆς Ἰθάκης συμπαθείας μᾶλλον ἢ μομφῆς. Ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Μενέλαος ληστεύουσιν ὁσάκις τύχῃ περίστασις, διὰ πάσης βίας καὶ πονηρίας. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πειρατοῦ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον σύνηθες καὶ οὕτως εἰπεῖν ἔντιμον, ὥστε ὁ δεχόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ του ξένον, ἠρώτα αὐτὸν ἂν ὁ σκοπὸς τῆς περιοδείας του ἦναι νὰ πλουτίσῃ διὰ πειρατείας,, ὅπως ἤθελεν ἐρωτήσει αὐτὸν περὶ πάσης

ἄλλης ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως (¹). Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ πειρατεία καὶ βραδύτερον, ὅ ἐστιν ἐν τῇ ἕκτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, δὲν ἀπεδοκιμάζετο ὅταν ἐνηργεῖτο κατὰ μὴ ἑλληνικῶν πλοίων. Καὶ τοιαύτας περὶ πειρατείας ἰδέας εἶχον ὄχι μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ὅλα τὰ τότε ἔθνη· διότι ἡ περὶ τὴν πέμπτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα συνομολογηθεῖσα μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Καρχηδονίων δευτέρα συνθήκη, διελάμβανε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ ἑξῆς· «τοῦ Καλοῦ ἀκρωτηρίου, Μαστίας Ταρσηΐου, μὴ ληΐζεσθαι ἐπέκεινα Ρωμαίους, μηδὲ ἐμπορεύεσθαι, μηδὲ πόλιν κτίζειν,» ἀφ' ὧν συνάγεται ὅτι ἡ ληστεία, ἡ ἐμπορία καὶ ὁ ἀποικισμὸς ἦσαν τρία τινά, τὰ ὁποῖα ἐξ ἴσου καὶ συνήθως μετήρχοντο τὰ ρωμαϊκὰ πλοῖα. Ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ἂν καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς τοὺς πολὺ ἀρχαιοτέρους ὁμηρικοὺς χρόνους, ἡ πειρατεία δὲν ἐλογίζετο ὡς ἀξιόμεμπτον ἔργον.

Θλιβερωτάτη δὲ μάλιστα εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, ἡ γινομένη ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, ὅστις θρηνεῖ ὄχι μόνον διότι οὐδεμία ὑπάρχει κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ οὐδὲν αἴσθημα καθήκοντος, ἀλλὰ διότι ἐξελύθησαν πάντες οἱ δεσμοὶ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς φιλοξενίας. Ἴσως ὅμως οἱ σκυθρωποὶ οὗτοι χαρακτῆρες τῆς ἡσιοδικῆς εἰκόνος δὲν παριστῶσι τοὺς γνησιωτέρους ἡρωϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν μεταγενεστέραν ἐποχήν, ὅτε ἔζη ὁ ποιητὴς οὗτος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην,οἱ ἀρχαιότατοι, οἱ αὐτοφυεῖς ἠθικοὶ δεσμοί, εἶχον ἀποβάλει τὸ πάλαι αὐτῶν κράτος, ὡς πολλάκις συμβαίνει, διὰ τὴν πλείονα μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐπιμιξίαν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν παραγωγὴν νέων περιστάσεων καὶ ἀναγκῶν, πρὸς τὰς ὁποίας δὲν ἐπαρκοῦσιν ἤδη οἱ ἀφελεῖς ἐκεῖνοι θεσμοί. Ἐντεῦθεν κατέστη ἀπαραίτητος ἡ διὰ νόμων γραπτῶν καὶ τεχνητῆς ἀγωγῆς ῥύθμισις τῆς κοινωνίας καὶ ἐνίσχυσις τοῦ ἠθικοῦ τῆς πολιτείας προσώπου. Ἀλλὰ ἡ νέα αὕτη νομοθεσία καὶ ἀγωγὴ δὲν εἶχεν ἔτι προφθάσει νὰ φέρῃ τοὺς καρποὺς αὐτῆς, διότι αἱ τοιαῦται τῶν κοινωνιῶν ἀναμορφώσεις ἀπαιτοῦσιν, ἵνα συμπληρωθῶσι καὶ καρποφορήσωσι, χρόνον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μακρόν. Ὥστε φυσικῷ τῷ λόγῳ συνέβη ἐν τῷ μεταξὺ μεγάλη τις κοινωνικὴ ἔκλυσις· τὰ μὲν ἀρχαῖα ἠθικὰ στοιχεῖα ἐξέλιπον, τὰ δὲ νέα δὲν εἶχον ἔτι διαμορφωθῆ. Ὀνομάζονται δὲ αἱ τοιαῦται ἐποχαὶ μεταβατικαὶ καὶ εἶναι αἱ ὀλιγώτερον ἀγαθαὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐθνῶν.

Ὁπωσδήποτε, αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον λάβει εἰσέτι, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, τὴν συνείδησιν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη ὑπεροχῆς, διότι ἡ λέξις «βάρβαρος» δὲν φαίνεται τότε ἐφαρμοζομένη εἰς ἔθνος τι, οὐδὲ συνεπαγομένη τὴν ἰδέαν ἠθικοῦ ἢ διανοητικοῦ μειονεκτήματος. Ὁ Ὅμηρος δὲν τὴν ἐφαρμόζει εἰμὴ εἰς τὰς γλώσσας, σημαίνει δὲ τὸ ἐπίθετον παρ' αὐτῷ γλῶσσαν ὄχι μόνον ξένην, ἀλλὰ καὶ ἀκατέργαστον καὶ τραχεῖαν. Οὕτως, ἀποκαλῶν ἀγριοφώνους τοὺς παναρχαίους καὶ ληστρικοὺς κατοίκους τῆς Λήμνου Σίντιας, βαρβαροφώνους δὲ τοὺς Κᾶρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑποδεικνύει, ὅτι εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς ἁρμονικωτέρας γλώσσης τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐλάλει. Ἂν ὅμως ὁ ποιητὴς ἐνόει τὴν ὑπεροχὴν τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ καταστάσεως, ὡς πρὸς τὸν μονήρη τῶν Κυκλώπων βίον καὶ τὰ ἄγρια τῶν Σικελῶν ἤθη, ἐνόει συγχρόνως ὅτι, ὡς πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας,οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν ἀνώτεροι τοῦ

(¹) Ἴδ. Θουκυδ. Α 5. «οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον· δηλοῦσι δέ... καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, τὰς πύστεις τῶν καταπλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες εἰ λησταί εἰσιν, ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι οὐκ ὀνειδιζόντων».

ἔθνους ἐκείνου. Διότι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ἐποχή, καθ' ἣν οἱ προπάτορες ἡμῶν, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας καὶ παθήματα πολλά, πρωτεύσαντες εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἀρετῆς, ἀναδειχθέντες τὸ μεγαλοφυέστερον ἅμα καὶ τὸ μαχιμώτερον τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, τὸ καλλιτεχνικώτερον καὶ τὸ ρωμαλεώτερον, τὸ εὐγλωττότερον καὶ ἐν πολλοῖς πρακτικώτερον, σεμνυνόμενοι δὲ δικαίως ἐπὶ τῇ ὁμολογουμένῃ ταύτῃ ὑπεροχῇ, ἀπέδωκαν, ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῶν τὴν ἔννοιαν τοῦ τελείου ἀνθρώπου, ἐγκολάψαντες εἰς ἅπαντα τὰ λοιπὰ φῦλα τὸ στίγμα κατωτέρας διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως· καὶ ἀνηγόρευσαν μὲν ἑαυτοὺς ἡγήτορας, καὶ ἀριστεῖς, καὶ ἄνακτας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προσέβλεψαν δὲ πρὸς ἅπαντας τοὺς λοιποὺς λαοὺς ὡς ἐπὶ δῆμον πολὺν καὶ βάναυσον·καὶ εἰς δύο ἀνθρωπίνων ὄντων φύσεις διήρεσαν ἅπασαν τὴν οἰκουμένην, τοὺς Ἕλληνας ἀφ' ἑνός, τοὺς βαρβάρους (¹) ἀφ' ἑτέρου· ἐποχὴ ὄχι μόνον μεγάλη διὰ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, ἀλλὰ καὶ μοναδικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν· διότι πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἔθνη ἐμεγαλούργησαν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, πολλὰ δὲ καὶ διὰ τῆς βίας ἐκυριάρχησαν αὐτοῦ, οὐδὲν ὅμως ἄλλο ἐτόλμησε νὰ προτείνῃ τὴν ἀξίωσιν τοιαύτης ἠθικῆς κυριαρχίας, ἐνώπιον τῆς ὁποίας κλίνει τὴν κεφαλὴν ἡ ἱστορία ἐπὶ δισχίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη.

(¹) Τὰ περὶ ***βαρβάρων*** ἐνταῦθα λεγόμενα ἱστορικώτερον καὶ πραγματικώτερον ἔχουσιν ὧδε: ***Βάρβαρος*** ἀρχῆθεν ἐσήμαινεν, ὡς φαίνεται καὶ ὡς μαρτυροῦσιν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς,τὸν τραχέως προφέροντα τὴν Ἑλληνικήν,«τὸν παχυστομοῦντα»,ὡς λέγει ὁ Στράβων, κατ' ἀκολουθίαν τὸν ξενίζοντα τὴν προφοράν, ἐδόθη δὲ τὸ ὄνομα εἰς τοὺς πλησιοχώρους τοῖς Ἕλλησιν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀσίᾳ λαούς, ἰδίως τοῖς ***Καρσίν***, οἵτινες ἦσαν λαὸς Θρακικός, οἰκῶν μέγα μέρος τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἐν πλείσταις νήσοις τοῦ Αἰγαίου, ἔχων δὲ ἀρχαιοτάτας οἰκήσεις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κρήτῃ. Ἐν Λιβύῃ δὲ οἱ αὐτόσε ἀπὸ Θήρας ὑπὸ τὸν Βάττον ἀποικήσαντες Ἕλληνες, τοὺς ἐνταῦθα ***Βαρβάρους*** ἢ ***Βερβέρους*** καλουμένους αὐτόχθονας,ὧν Βερβέρων τὸ ὄνομα, ὅπως καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ καθ' ὅλην τὴν βόρειον Ἀφρικὴν ὁμωνύμων (Βερβέρων) οὐδὲν ἄλλο φαίνεται δηλοῦν ἢ τὸ ***μελαψός***, ἢ Μαυρούσιος, ὡς ἀποκαλοῦσιν αὐτοὺς οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ εἰς τὸν Βάττον δοθεὶς χρησμός, ὁ ἀρχαιότατος τῶν γνωστῶν χρησμῶν τοῦ Δελφικοῦ μαντείου («Ἔνθα σε ***βάρβαροι*** ἄνδρες, ἐπὴν Λιβύης ἐπιβήῃς, βαιτοφόροι ἐπίασιν»), ἐνῷ τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ γίνεται μνεία τοῦ ὀνόματος Βάρβαρος (τὸ ἐν τῷ Ὁμηρικῷ Διακόσμῳ Βαρβαρόφωνοι Κᾶρες φαίνεται πολλῷ μεταγενέστερον τοῦ εἰρημένου χρησμοῦ). Ἀλλ' ἀσχέτως πρὸς τὴν ἐν Λιβύῃ σύγχυσιν ταύτην τῶν ὀνομάτων, ***βάρβαροι*** ἐκλήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, πρὸ πάντων οἱ μὴ μετέχοντες ἐν πᾶσι τοῦ ὅλου πνευματικοῦ βίου καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἐθνικῆς ἑνότητος τῶν Ἑλλήνων πρόσοικοι τῇ Ἑλλάδι λαοί, οἱ μὴ μετέχοντες,ὡς φρονεῖ ὁ Ε. Κούρτιος, τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου τῶν Δελφῶν καὶ μὴ καλούμενοι Ἕλληνες. Οὕτω δὲ διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος «***Ἕλλην***» διεκρίθη τὸ Ἑλληνικὸν πρὸς τὸ ***ἀντίπαλον*** βάρβαρον. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα ***βάρβαρος***, ἀποδιδόμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀδιακρίτως εἰς πάντα λαὸν μὴ Ἑλληνικόν, ἐσήμαινε μὲν τὸν μὴ μετέχοντα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸν βάρβαρον, ἤτοι ἀπολίτιστον,ὑπὸ τὴν μεταγενεστέραν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος. Οὔτε τοὺς Αἰγυπτίους, οὔτε τοὺς Φοίνικας, οὔτε τοὺς Μήδους καὶ Πέρσας, ὧν τὸν πολιτισμὸν ἐξετίμων οἱ Ἕλληνες, ἠδύναντο νὰ θεωρήσωσι βαρβάρους ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν, ἤτοι ἀπολιτίστους. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν τοῖς κυρίως Ἑλληνικοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις. Τὸ ***βάρβαρος*** κατέστη συνώνυμον πρὸς τὸ ἀπολίτιστος ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἤτοι ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς περιόδου τῆς καλουμένης «***Ἑλληνισμοῦ***», διδόμενον οὐχὶ εἰς λαοὺς ἱστορικούς, Αἰγυπτίους, Ἰουδαίους, Σύρους, Πέρσας, Ἰνδούς, Ἰταλούς, ἀλλ' εἰς λαοὺς ἔξω πάσης ἱστορικῆς ἀναπτύξεως διατελοῦντας, τοὺς παντελῶς ἀπολιτίστους·καθ'ὃν ὅμοιον τρόπον οἱ Ἑβραῖοι ἐκάλουν τοὺς μὴ Ἑβραϊκοὺς λαούς, ὑπὸ ἔννοιαν μᾶλλον θρησκευτικήν, ***ἔθνη*** (Κοϊμ)καὶ ***ἐθνικούς*** ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ***ἐκλεκτὸν λαὸν*** τοῦ Κυρίου (τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραήλ). Οἱ δὲ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς βαρβάρους (Barbaros) καλοῦσι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς τῆς Ἰταλίας, τοὺς προγόνους τῶν Ἰταλῶν καὶ Ρωμαίων, σημαίνοντες διὰ τοῦ ὀνόματος ἁπλῶς τὸ ***ἀρχαιότατος, παναρχαῖος***, ***Ἀβορίγινες*** (aborigines), προνάστος (ἐν Βοιωτίᾳ) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ***μετανάσται***.

Οἱ Ἕλληνες ἄλλως τε τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς ὄχι μόνον δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ὀλίγιστα τούτων ἐγνώριζον, διότι ἡ γεωγραφικὴ αὐτῶν ἐπιστήμη ἦτο ἀτελεστάτη. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη θεωροῦσι τὴν γῆν ὡς δίσκον στρογγύλον, πανταχόθεν περιβρεχόμενον ὑπὸ μεγάλου ποταμοῦ, τοῦ Ὠκεανοῦ, ἀκριβῶς πάντοτε διακρινομένου ἀπὸ τῆς ἰδίως θαλάσσης, ἤτοι τῆς μεσογείου (1) θαλάσσης, ἥτις καλεῖται θάλασσα, πόντος, πέλαγος, ἅλς. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς γῆς κεῖται ἡ Ἑλλάς, τῆς ὁποίας κέντρον ἀποτελεῖ πάλιν τὸ θεῶν ἕδος, ἡ κατοικία τῶν θεῶν, ὁ μέγας Ὄλυμπος (2). Ἐπὶ τοῦ γηΐνου δίσκου ἀψιδοῦται, ἐν εἴδει θόλου, ὁ πολύχαλκος οὐρανός, ὅστις ἐρείδεται ἐπὶ τῶν κιόνων τοῦ Ἄτλαντος. Καὶ ἐντὸς μὲν τῆς γῆς εὑρίσκεται ὁ

---

(1) Ἡ νῦν οὐχὶ κυριολεκτικῶς καὶ οὐχὶ ὀρθοεπῶς ***Μεσόγειος*** καλουμένη θάλασσα δὲν εἶχεν ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κοινόν τι ὄνομα, ἀλλ' ἐκαλεῖτο, κατὰ τὰ πολλὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν πελάγη, ὀνόμασι διαφόροις(Αἰγαῖον πέλαγος, Κρητικὸν πελ.,Σικελικὸν π., Ἰόνιον π.), γενικώτερον δὲ ὡς πρὸς τὰ ἑλληνικὰ μέρη αὐτῆς «ἡ ***Ἑλληνικὴ θάλασσα*** (Θουκ. Α. 4 «τῆς νῦν ***Ἑλληνικῆς θαλάσσης***»),μόνον δὲ βραδύτερον ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς Ρωμαϊκοῖς ἅπασα ἡ νῦν ***Μεσόγειος*** καλουμένη θάλασσα ἐδηλοῦτο ὑπὸ τῶνΡωμαίων διὰ τῶν ὀνομάτων «mare internum, (=ἡ ἔνδον ἢ ἔσω θάλασσα), »mare nostrum (=ἡμετέρα θάλασσα),» κατὰ ταῦτα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν χρόνων ἐκείνων«ἡ ἔσω θάλασσα,» «ἡ καθ' ἡμᾶς θάλασσα,»καὶ «ἡ ἔσω ἢ ἐντεῦθεν τῶν Στηλῶν (τῶν Ἡρακλείων) θάλασσα». Ἐν τοῖς μεταγενεστέροις Ρωμαϊκοῖς χρόνοις ἐπεκράτησεν ἡ κλῆσις mare mediterraneum (=θάλασσα ὑπάρχουσα ἐν μέσῳ γαιῶν (γαιῶν δηλονότι Εὐρωπαϊκῶν, Ἀσιατικῶν καὶ Λιβυκῶν), τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα εἶναι τὸ νῦν ἐν χρήσει ἐν πάσαις ταῖς νεολατινικαῖς γλώσσαις(μεταφρασθὲν καὶ γερμανιστὶ ἐπὶ λέξειMittelmeer ἢMittelländisches Meer), παρ' ἡμῖν δὲ εἶναι ἐν χρήσει τὸ ὄνομα Μεσόγειος θάλασσα ἀπὸ τῶν τουρκικῶν χρόνων (ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος), οὐχὶ ἐπιτυχῶς. ***Μεσόγειος*** ἢ συνηθέστερον μεσόγαιος σημαίνει, ὡς γνωστόν, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ,χώρα κειμένη ἐν μέσῳ τῆς ἠπείρου,γῆς ἠπειρώτιδος, μακρὰν τῆς παραλίας καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταύτην, οἷον «τὸ μεσόγαιον τῆς Πελοποννήσου» (Παυσαν. Η' 11), Ἡροδοτ. Ι,175.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ λέγων ὁ συγγραφεὺς «τῆς μεσογείου θαλάσσης» ἐννοεῖ πᾶσαν θάλασσαν ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ εἰσχωροῦσαν ἐν μέσῳ ἠπειρωτικῶν χωρῶν.Ἐκ τῶν ὀνομάτων δέ, ἅπερ ἀριθμοῦνται ἐνταῦθα, τὸ μὲν ***ἅλς*** οὐδέποτε ἐδόθη εἰς οἱανδήποτε ἰδιαιτέραν θάλασσαν, ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν (πόντος, πέλαγος, θάλασσα) μόνον τὸ πόντος ἀπὸ τῆς γενικῆς ἐννοίας τῆς θαλάσσης(οἵαν ἔχει παρ'Ὁμήρῳ,μετέστη εἰς εἰδικὴν ***ἀντονομαστικὴν*** σημασίαν καὶ κλῆσιν ταὐτόσημον πρὸς τὸ νῦν «Μαύρη θάλασσα» (Εὔξεινος πόντος). ***Πόντος*** δὲ ἐκλήθησαν καὶ αἱ περὶ τὴν θάλασσαν ταύτην χῶραι, ἰδίως ἥ τε παραλία καὶ τὰ μεσάγαια τῶν νοτίων ἀκτῶν. ***Ἕλλης πόντος*** (Ἑλλήσποντος) δὲ ἐκλήθη καὶ ὁ παρά τισι ποιηταῖς «Ἕλλης πόρος»,Ἕλλης πορθμὸς καλούμενος ὁ μεταξὺ Θρᾴκης καὶ Τροίας πορθμός.

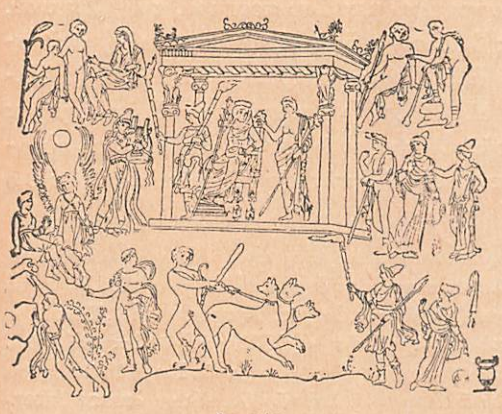
(2) Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τοῦ Ὀλύμπου δὲν προσδιορίζεται σαφῶς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου. Ἡ κορυφὴ τοῦ Ὀλύμπου, ἔνθα ἡ κατοικία τῶν θεῶν, «Ὀλύμπια δώματα», εἰσδύει εἰς τὸν αἰθέρα ἢ τὸν οὐρανὸν καὶ ὁ Ὄλυμπος συνάπτεται μετὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ καθίσταται οὐρανὸς (ἐντεῦθεν καὶ ἡ λίαν συχνὴ παρ' Ὁμήρῳ τῶν ὀνομάτων συνάφεια «Οὐρανὸς Ὄλυμπός τε»).Μόνον ἐν Ἰλ. Ξ. 225-229 καθορίζεται ἡ θέσις τοῦ Ὀλύμπου ὡς ὅρους τῆς Πιερίας καὶ Ἠμαθίας ἐγγὺς τοῦ Ἄθω καὶ τῆς Θρᾴκης κειμένου.

Ἥρη δ' ἀΐξασα λίπεν ρίον Οὐλύμποιο,
Πιερίην δ' ἐπιβᾶσα καὶ Ἠμαθίην ἐρατεινὴν
σεύατ' ἐφ' ἱπποπόλων Θρῃκῶν ὄρεα νιφόεντα,
ἀκροτάτας κορυφάς, οὐδὲ χθόνα μάρπτε ποδοῖιν,
ἐξ Ἀθόω δ' ἐπὶ πόντον ἐβήσετο κυμαίνοντα.

Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν Ὀδυσσ· Λ. 312—315

Αἵ καὶ ἀθανάτοισιν ἀπειλήτην ἐν Ὀλύμπῳ
φυλόπιδα στήσειν πολυάϊκος πολέμοιο
Ὄσσαν ἐπ' Οὐλύμπῳ μέμασαν θέμεν, αὐτὰρ ἐπ' Ὄσσῃ
Πήλιον εἰνοσίφυλλον, ἵν' οὐρανὸς ἀμβατὸς εἴη.

῞Αδης ἂν καὶ καθ' ἕτερον ὁμηρικὸν χωρίον, ὁ ῞Αδης κεῖται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἐπέκεινα τοῦ δυτικοῦ ὠκεανοῦ. Κάτωθεν δὲ τῆς γῆς, ἐπίσης ἀπὸ αὐτῆς ἀπέχων ὅσον ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν αὐτῆς, ὅμοιος τούτου θόλος, ἐν εἴδει ἀντίποδος πρὸς αὐτὸν κείμενος, περιέχει τὸν Τάρταρον. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη διακρίνουσι τὰς χώρας τῆς γῆς ὄχι κατὰ 4, ἀλλὰ κατὰ δύο μόνον οὐρανίους ζώνας, τὴν ζώνην τοῦ ἡλίου, καὶ τὴν ζώνην τοῦ ζόφου, ἐξ ὧν ἡ μὲν σημαίνει τὸ ἀνατολικόν, ἡ δὲ τὸ δυτικὸν μέρος (1). Γνωρίζουσι δὲ τὰ ἔπη ταῦτα ἀκριβέστερον μόνην τὴν μικρὰν 'Ασίαν (2) καὶ τὴν ῾Ελλάδα· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων χωρῶν, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας ἀκολουθοῦσιν ἁπλῶς τὰ ἀσαφῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μυθεύματα καὶ τὰ ἀόριστα τῶν ναυτίλων διηγήματα, μνημονεύουσι μόνον τῆς Θράκης, τῆς Φοινίκης, τῆς Αἰγύπτου, (3) τῆς Λιβύης, τῆς Αἰθιοπίας (4) καί τινων νήσων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ ἡλίου, ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἀνατολῇ, θέτουσιν, ἴσως κατὰ ἀσαφῆ περὶ Κασπίας θαλάσσης μυθεύματα, τὴν κοινωνοῦσαν μετὰ τοῦ ὠκεανοῦ λίμνην τοῦ ῾Ηλίου· πλησίον αὐτῆς κεῖται ἡ (ἡλιῶτις) χώρα τοῦ Αἰήτου, καὶ ἡ γῆ τῶν 'Αρίμων.

῾Ο ῞Αδης

[«Περὶ *ἡλιώτιδος* χώρας δὲν γίνεται λόγος παρ' ῾Ομήρῳ, οὔτε δὲ περὶ τῆς χώρας »τοῦ Αἰήτου, τοῦ ὁποίου δὶς τὸ ὄνομα μνημονεύεται ἐν 'Οδυσσείᾳ, λέγεται σαφῶς ὑπὸ τοῦ »῾Ομήρου ὅτι ἔκειτο ἐν 'Ανατολῇ. 'Εν 'Οδ. Μ. 70 λέγεται ὅτι ἡ 'Αργὼ ἔπλεε παρ' »Αἰήταο· ἀλλ' ὡς θέλομεν εἰπεῖ καὶ κατωτέρω, ὁ μῦθος ὁ παριστῶν ὡς τέρμα τῆς 'Αρ»γοῦς τὴν πρὸς 'Ανατολὰς Κολχίδα εἶναι μεταγενέστερος τοῦ ῾Ομήρου (ἰδ. ἀνωτέρω προσθ. [..] »ἐν σελ. 48). Παρ' ῾Ομήρῳ ὁ Αἰήτης εἶναι ἀδελφὸς τῆς Κίρκης, ἡ δὲ τῆς Κίρκης νῆσος, ἡ »Αἰαίη (ἡ αὐτὴ δοκοῦσα πρὸς τὴν παρ' ῾Ομήρῳ μὲν ἄγνωστον, ἐν μεθομηρίοις δὲ παρα-

(1) Αἱ συνήθεις παρ' ῾Ομήρῳ ῥήσεις εἶναι «πρὸς ἠῶ (ἀνατολήν), πρὸς ζόφον (δύσιν), ἐνίοτε δὲ καὶ «πρὸς ζόφον εἰς ἔρεβος τετραμμένον» ('Οδ. Μ. 81).

(2) Μέρος μόνον, τὸ δυτικὸν ἥμισυ περίπου τῆς Μ. 'Ασίας.

(3) Αἴγυπτος λέγεται παρ' ῾Ομήρῳ συνήθως ὁ ποταμὸς Νεῖλος· ἐν δυσὶ δὲ μόνον στίχοις φαίνεται ἐννοουμένη ἡ χώρα. 'Ιδε 'Οδ. Δ. 351.

> Αἰγύπτῳ μ' ἔτι δεῦρο θεοὶ μεμαῶτα νέεσθαι
> ἔσχον. · · · · · ·

καὶ 'Οδ. Δ. 354—355

> Νῆσος ἔπειτά τις ἔστι πολυκλύστῳ ἐνὶ πόντῳ
> Αἰγύπτου προπάροιθε, Φάρον δὲ ἑ κικλήσκουσιν.

'Αλλὰ καὶ ἐν τοῖς στίχοις τούτοις δύναται τὸ ὄνομα ν' ἀποδοθῇ καὶ εἰς τὸν ποταμόν, ὅστις καλεῖται παρὰ τῷ ποιητῇ «ποταμὸς διϊπετής ('Οδ. Δ. 477) καὶ Αἴγυπτος ἐϋρρείτης» ('Οδ. Ξ. 257). Οὐχ ἧττον οἱ κάτοικοι τῆς χώρας λέγονται παρ' ῾Ομήρῳ Αἰγύπτιοι ('Οδ. Δ 228—9 Πολύδαμνα... Αἰγυπτίη). Μνημονεύονται δὲ καὶ αἱ Θῆβαι ὡς Αἰγύπτιαι ('Οδ. Δ. 126. 'Ιλ. Ι. 381).

(4) Αἰθιοπίας χώρας δὲν μνημονεύει ὁ ῞Ομηρος, ἀλλὰ «Αἰθιόπων» ἢ «Αἰθιοπήων»· ἅπαξ δὲ ('Ιλ. Ψ. 206) «Αἰθιόπων γαίας». Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ ῞Ομηρος γινώσκει τὰ περὶ Φοινίκης, Σιδονίων, Αἰγύπτου, Λιβύης καὶ Αἰθιόπων οὐχὶ ἐν γεωγραφικῇ συνεχείᾳ καὶ ἑνότητι. Οὕτως ἐν 'Οδυσ. Δ. 83—85 ὁ Μενέλαος ἔρχεται εἰς Κύπρον, Φοινίκην καὶ Αἰγυπτίους, εἶτα δὲ εἰς Αἰθίοπας καὶ Σιδονίους (εἰς τὴν Σιδόνα, δηλονότι τὴν πρωτεύουσαν πόλιν τῆς Φοινίκης).

»δόσεσιν Αἶαν,καλουμένην χώραν τοῦ Αἰήτου) λέγεται ἀληθῶς ἐν 'Οδ. Μ. 3-4 ὅτι ἔκειτο

». . . . ὅθι τ' 'Ηοῦς ἠριγενείης
»οἰκία καὶ χοροί εἰσι καὶ ἀνατολαὶ 'Ηελίοιο.

»'Εξ ἄλλου ὅμως ἡ νῆσος τῆς Κίρκης ἐθεωρεῖτο ὑπὸ πολλῶν ἀρχαίων, ἰδίως Ρωμαίων, Κικέρωνος καὶ ἄλλων, ὡς κειμένη ἐν τῇ δύσει (τὸ ὄνομα τῆς Κίρκης συνέδεον οὗτοι πρὸς »τὸ Κιρκήϊον (Circejum) τοῦ Λατίου· διότι αἱ πλάναι τοῦ 'Οδυσσέως ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῶν »φαίνονται γινόμεναι ἐν τῇ δύσει. 'Αλλὰ καὶ τὰ περὶ Κίρκης καὶ Αἰαίης νήσου καὶ »Αἰήτου, καὶ τῆς 'Αργοῦς (ἴδ. κατωτέρω), καὶ τῶν Κιμμερίων (οὓς ἔθετον ἐπίσης οἱ »ἑρμηνευταὶ εἰς τὴν δύσιν, καὶ ἀνεζήτουν ἐν τῇ 'Ιταλίᾳ) εἰσὶ γεωγραφικῶς μυθώδη, οὐδε- »μίαν ἔχοντα γεωγραφικὴν ὑπόστασιν πραγματικήν. Περὶ δὲ τῶν 'Αρίμων, ἅπαξ μόνον »γίνεται μνεία παρὰ τῷ ποιητῇ ἐν τοῖς περὶ τοῦ τόπου ἔνθα ᾤκει ἡ Τυφωεὺς

»('Ιλ, Β 837 «εἰν 'Αρίμοις, ὅθι φασι Τυφωέως ἔμμεναι εὐνάς»).

»Οἱ ἑρμηνευταὶ τοῦ 'Ομήρου ἔθετον τὰ ῎Αριμα (ὄρη, ὡς ἐνόμιζον, ἡφαίστεια) ἐν Μυσίᾳ »ἢ ἐν Κιλικίᾳ,τινές δέ, συνδέοντες τὸ ὄνομα πρὸς τὸ 'Αρὰμ καὶ 'Αραμαῖοι τῆς Συρίας, »ἔπλασαν ἔθνος 'Αρίμων (='Αραμαίων) περιλαβόντες ἐν τῇ 'Ομηρικῇ γεωγραφίᾳ, λίαν, »ἐννοεῖται, ἐπισφαλῶς, καὶ τὴν Συρίαν.

Πολὺ δὲ δυτικώτερον, πλησίον ἤδη τῆς μικρᾶς 'Ασίας, κατῴκουν αἱ 'Αμαζόνες καὶ οἱ 'Αλιζῶνες, πλησίον τῶν ὁποίων ἦτο ἡ τοῦ ἀργύρου πηγὴ (1), νοτιώτερον δὲ οἱ Σόλυ-μοι, τοὺς ὁποίους ἡ ἄκρα Χίμαιρα χωρίζει ἀπὸ τοὺς δυτικώτερον ἔτι, ἐν αὐτῇ τῇ μικρᾷ 'Ασίᾳ οἰκοῦντας Λυκίους. (2) Πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικὸν τούτων πάντων κεῖται ἡ εὐρεῖα χώρα τῶν εὐδαιμόνων Αἰθιόπων, ἥτις ὁρίζεται πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν ὑπὸ τῆς χώρας τῶν παρὰ τὴν μεσόγειον 'Ερεμβῶν, πρὸς μεσημβρίαν τῶν ὁποίων οἰκοῦσιν.

[»Περὶ τῆς χώρας τῶν Αἰθιόπων οὐδὲν παρ' 'Ομήρῳ λέγεται σαφὲς οὐδ' ὡς ἔγγι- »στα καὶ ἐν γεωγραφικῇ ὑποστάσει. 'Εν 'Ιλ. Α 423 λέγεται ὅτι ὁ Ζεὺς μετέβη «ἐς »'Ωκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιόπας» ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν 'Ιλ, Ψ 205-6 ἡ ῏Ιρις μεταβαί- »νει «ἐπ' 'Ωκεανοῖο ῥέεθρα, Αἰθιόπων ἐς γαῖαν». 'Εν δὲ 'Οδυσσ, Ε 282 κ. ἑ., ὁ Ποσει- »δῶν ἐπανερχόμενος ἐξ Αἰθιόπων, «τηλόθεν ἐκ Σολύμων ὀρέων» βλέπει τὴν ναῦν τοῦ »'Οδυσσέως πλησιάζουσαν πρὸς τὴν «Φαιήκων γαίην». 'Εκ τοῦ χωρίου τούτου ἤθελέ τις

(1) Παρ' 'Ομήρῳ δὶς('Ιλ. Γ 189 καὶ Ζ. 186) γίνεται λόγος περὶ 'Αμαζόνων: πρῶτον ὅτε λέγει ὁ Πρίαμος ὅτι εἰσῆλθεν εἰς Φρυγίαν ὡς ἐπίκουρος «ἤματι τῷ, ὅτε τ' ἦλθον 'Αμαζόνες ἀντιά-νειραι» ('Ιλ. Γ 189) : καὶ δεύτερον ὅτε γίνεται λόγος περὶ τῆς μάχης τοῦ Βελλεροφόντου πρὸς τὰς 'Αμαζόνας «τὰς ἀντιανείρας», ἃς «κατέπεφνεν» οὗτος ('Ιλ. Ζ. 186 .'Αλλὰ πόθεν αἱ 'Αμαζόνες ἦλθον εἰς Φρυγίαν καὶ τίς ἡ χώρα αὐτῶν ἢ ποῦ ὁ Βελλεροφόντης «κατέπεφνεν αὐτάς», οὐδὲν περὶ τού-των λέγει ὁ ῞Ομηρος. Τῶν 'Αλιζώνων τοὐναντίον ἡ χώρα φαίνεται ὅτι ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς τῆς Παφλαγονίας ἐν τῇ βραδύτερον Χαλυβίᾳ κληθείσῃ χώρᾳ τοῦ Πόντου, τῇ περὶ τὴν νῦν 'Αργυρού-πολιν. 'Εν 'Ιλ. Β. 856, ἡ χώρα τῶν 'Αλιζώνων καλεῖται «'Αλύβη, ὅθι ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη».Τινὲς τῶν ἀρχαίων ἑρμηνευτῶν θεωροῦντες, κατὰ τὰς μεταγενεστέρας παραδόσεις, ὡς πατρίδα τῶν 'Αμα-ζόνων τὸν Πόντον, ἀντικαθίστων αὐθαιρέτως τὸ παρ' 'Ομήρῳ 'Αλιζώνων διὰ τοῦ 'Αμαζονίδων. 'Εκ τοῦ δευτέρου περὶ 'Αμαζόνων 'Ομηρικοῦ χωρίου, ἔνθα ποιεῖται (παριστάνεται) ὁ Βελλεροφόν-της, ἀπὸ Λυκίας πάντως ὁρμώμενος, κατακόπτων τὰς 'Αμαζόνας, οὐδὲν ἀσφαλὲς περὶ τῆς παρ' 'Ομήρῳ χώρας αὐτῶν δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν. 'Η χώρα τῶν 'Αμαζόνων δὲν περιλαμβάνεται ἐν τῇ 'Ομηρικῇ γεωγραφίᾳ.

(2) 'Εκ τῶν ἐν 'Ιλιάδι (Ζ 186 καὶ 204) περὶ Σολύμων λεγομένων νοεῖται, ὅτι οὗτοι ᾤκουν ἐγγὺς τῶν Λυκίων· ἀλλὰ περὶ τῆς ἄκρας Χιμαίρας, ὡς χωριζούσης τοὺς δύο λαοὺς ἀπ' ἀλλήλων γεω-γραφικῶς, οὐδεὶς παρ' 'Ομήρῳ λόγος. Χίμαιρα παρ' 'Ομήρῳ δηλοῖ ἁπλῶς τὸ οὕτω καλούμενον τέρας.

»νοήσει ὅτι ἡ Αἰθιόπων γῆ ἔκειτο κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν Σολύμων, ἐγγύς που τῆς Μ. »Ἀσίας, πρὸς ἀνατολάς, ἐν Κιλικίᾳ ἢ βορείῳ Συρίᾳ. Ἀλλ' ἐν Ὀδ. Δ 83-85, ὁ Μενέ» λαος «Κύπρον, Φοινίκην καὶ Αἰγυπτίους ἐπαληθεὶς» ἔρχεται εἰς τοὺς Αἰθίοπας, »καὶ Σιδονίους καὶ Ἐρεμβούς. Τέλος δὲ ἐν Ὀδ. Α 22 κ ἑ. λέγεται ὅτι οἱ Αἰθίοπες οἱ » «τηλόθ' ἐόντες», οἱ «ἔσχατοι ἀνδρῶν», διαιροῦνται εἰς δύο : εἰς τοὺς δυτικοὺς καὶ τοὺς »ἀνατολικοὺς («οἱ μὲν δυσομένου Ὑπερίονος, οἱ δ' ἀνιόντος»). Οἱ δ' Ἐρεμβοί, τῶν »ὁποίων τὸ ὄνομα ἄγνωστον ἂν ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸ Ἔρεβος, οἱ ἀναφερόμενοι μετὰ »τοὺς Σιδονίους, δὲν ἕπεται ἐκ τούτου καὶ μόνον ὅτι εἶναι λαὸς οἰκῶν παρὰ τὴν Μεσό»γειον, καὶ δὴ καὶ νοτιοδυτικῶς τῆς χώρας τῶν Αἰθιόπων,τῶν ὁποίων ἡ χώρα, καθὰ ἐρ»ρήθη ἀνωτέρω, οὐδεμίαν ἔτι παρ' Ὁμήρῳ ἔχει γεωγραφικὴν ὑπόστασιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ »γνώμη νεωτέρων τινῶν ὅτι ἡ χώρα τῶν Ἐρεμβῶν εἶναι ἡ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Αἰγύπτου »κειμένη Ἀραβία, εἶναι λίαν ἐπισφαλής»].

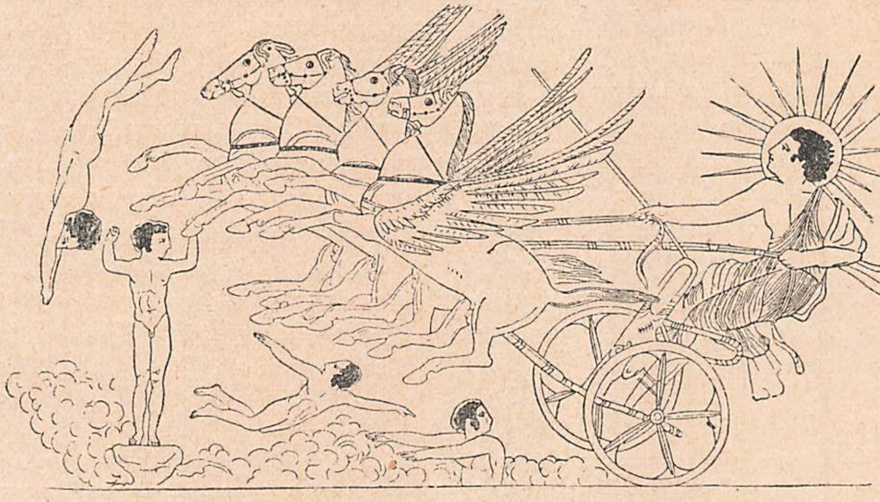
Ὁμοίως παρὰ τὴν μεσόγειον,οἰκοῦσιν οἱ ἔμπειροι περὶ τὴν ναυτικήν,ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πειρατείᾳ περίφημοι Φοίνικες καὶ Σιδόνιοι.(1) Πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν δὲ τούτων εὑρίσκεται ἡ Αἴγυπτος, ἡ διαβρεχομένη μὲν ὑπὸ ὁμωνύμου ποταμοῦ, ἔχουσα δὲ τὴν λαμπρὰν καὶ ἑκατόμπυλον τῶν Θηβῶν πόλιν, καὶ τὴν νῆσον Φάρον, ἥτις ἀπέχει μιᾶς ἡμέρας δρόμον ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ. Καὶ δυτικώτερον μὲν ἕπεται,μετὰ τὴν Αἴγυπτον, ἡ στενὴ παραλία τῆς Λιβύης, ἔτι δὲ δυτικώτερον (πάντοτε παρὰ τὴν βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν) ἡ χώρα τῶν Λωτοφάγων. Ὅλως δὲ πρὸς νότον, παρὰ τὸν ὠκεανόν, κατῴκουν οἱ μυθικοὶ Πυγμαῖοι. Αἱ χῶραι αὗται καὶ αἱ φυλαὶ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς μεσημβρίας χωρίζονται διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ κυμαινομένου Πόντου ἀπὸ τῶν βορειότερον κειμένων χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων τὰ ὁμηρικὰ ἔπη γνωρίζουσι τὰ ἔθνη, τὰ ὄρη, τοὺς ποταμούς, τὰς πόλεις κλπ., σχεδὸν ὅσον καὶ οἱ μεταγενέστεροι γεωγράφοι ἀκριβῶς. Ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως ἢ τοὐλάχιστον ἐξ ἀκριβῶν πληροφοριῶν φαίνεται ὁ ποιητὴς γνωρίζων τῆς μὲν βορείου πλευρᾶς τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ μέχρι τῆς ἐν Παφλαγονίᾳ ἄκρας Καράμβεως (2) μέρη, τῆς δὲ νοτίου πλευρᾶς, τὰ μέχρι τοῦ ἐν Μαιονίᾳ ἢ Λυδίᾳ ποταμοῦ Ξάνθου (3). Παρεκτὸς δὲ τούτων, ἀναφέρει, πρὸς βορρᾶν μὲν τῶν Παφλαγόνων,

(1) Περὶ Φοινίκων καὶ Σιδονίων ὁμοῦ δὲν ποιεῖται λόγον ὁ Ὅμηρος, ὡς εἴδομεν, ἀλλὰ περὶ Φοινίκης, Αἰγυπτίων, Αἰθιόπων, καὶ Σιδονίων, καὶ Ἐρεμβῶν (εἰ καὶ γνωστὸν αὐτῷ καὶ τὸ ὄνομα Φοίνικες). Ὥστε οἱ Σιδόνιοι δὲν θεωροῦνται Φοίνικες,ἀλλά τις λαὸς μακρὰν πως τῆς Φοινίκης οἰκῶν. Προσέτι γίνεται λόγος παρ' Ὁμήρῳ οὐχὶ περὶ Σιδόνος πόλεως, ἀλλὰ περὶ Σιδονίας χώρας (Ἰλ. Ζ 291, Ὀδ. Ν. 285). Τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ἔλλειψιν γεωγραφικῆς,ἤτοι τοπογραφικῆς, ἑνότητος ἐν ταῖς περὶ τῶν χωρῶν καὶ λαῶν τούτων γεωγραφικαῖς γνώσεσι τοῦ Ὁμήρου. Ἡ Σιδὼν ἦτο ἡ γνωστοτάτη εἰς τὸν Ὁμηρικὸν κόσμον, διὰ τὰ βιοτεχνικὰ αὐτῆς προϊόντα, πόλις τῆς Φοινίκης (Ἰλ. Ζ. 199—200 «πέπλοι παμποίκιλοι, ἔργα γυναικῶν Σιδονίων»(ἰδ. καὶ Ἰλ. Ψ.743 καὶ Ὀδ. Δ. 618),ἐντεῦθεν δὲ παρέστη ὡς χώρα ἰδία, ἀσχέτος πρὸς τὴν Φοινίκην.

(2) Ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα ἔχει ὡς ἑξῆς: Ὁ Ὅμηρος δὲν γινώσκει οὐδαμῶς τὸν Εὔξεινον Πόντον, ἑπομένως δὲν δύναται νὰ γνωρίζῃ οὔτε βορείαν πλευρὰν τῆς Μ. Ἀσίας οὔτε ἄκραν Κάραμβιν, ἀφοῦ καὶ ἡ ἐγγύτερον εἰς τὴν Τροίαν κειμένη, ὕστερον Βιθυνία κληθεῖσα, χώρα, εἶναι ἀτελῶς μόνον γνωστὴ εἰς αὐτόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει (Ἰλ. Β. 851—855) Παφλαγόνας καὶ Παφλαγονικὰς πόλεις «Κύτωρον, Σησαμον, Κρῶμνάν τ' Αἰγιαλόν τε καὶ ὑψηλοὺς Ἐρυθίνους», καὶ ποταμὸν τῆς Παφλαγονίας Παρθένιον καὶ ἔθνος Παφλαγονικόν, τοὺς Ἑνετούς: ἀλλὰ ταῦτα ἀναφέρονται ἐν τῷ Διακόσμῳ καὶ εἶναι προφανῶς προσθῆκαι μεταγενέστεραι, ὡς πολλὰ τοῦ Διακόσμου, πιθανῶς δὲ καὶ τὰ περὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων Ἁλιζώνων καὶ Ἀλυβίας.

(3) Ἡ Μαιονία ἡ παρ' Ὁμήρῳ (ἡ ἀποτελοῦσα μέρος τῆς ὕστερον παρ' Ὁμήρῳ ἀγνώστου Λυδίας) κεῖται ἐν τῇ δυτικῇ πλευρᾷ τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ δὲ ποταμὸς Ξάνθος εἶναι ἐν Λυκίᾳ, τῇ κειμένῃ ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ ἄκρᾳ.

τοὺς Καύκωνας, πρὸς ἀνατολὰς δέ, τοὺς Ἑνετούς· (1) πρὸς νότον τῆς Μαιονίας, τοὺς Κᾶρας καὶ πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν αὐτῆς, (2) τοὺς Λυκίους. Εἰς ταῦτα ὅμως περιορίζονται αἱ περὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰδήσεις τοῦ Ὁμήρου. Τὴν δὲ Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν ἡ Ὀδύσσεια, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, γνωρίζει ἤδη πολὺ ἀκριβέστερον ἢ ἡ Ἰλιάς, ὁ ποιητὴς φαίνεται ὁμοίως κατὰ μέγα μέρος αὐτοπροσώπως διεξελθών. Ἐπὶ πλεῖστον διέτριψε πιθανῶς εἰς Βοιωτίαν, ἧς ἀριθμεῖ πάμπολλα χωρία, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν μετέβη ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος· ἔπειτα ἐπεσκέφθη τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, τὴν Ἀττικήν, καί, ἐν Πελοποννήσῳ, τὴν Σικυῶνα, τὴν Κόρινθον, τὸ Ἄργος, τὰς Μυκήνας καὶ τὴν Λακεδαί-

Ὁ Ἥλιος ἐπὶ τοῦ δίφρου του ἀναγκάζει τοὺς ἀστέρας, εἰκονιζομένους ὑπὸ μορφὴν παιδίων, νὰ βυθισθοῦν εἰς τὴν θάλασσαν

(Εἰκὼν ἐξ ἀγγείου)

μονα. Τὰς τρεῖς ὅμως ἄλλας πολιτείας τῆς Πελοποννήσου, τὰς ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένας, Πύλον, Ἀρκαδίαν, Ἦλιν, ἔτι δὲ καὶ τὴν Αἰτωλίαν, καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, καὶ τὰς θεσσαλικὰς πόλεις Φθίαν, Ἑλλάδα (3) κλπ. γνωρίζει μόνον ἐξ ἀκουσμάτων, διότι αἱ περὶ τῶν χωρῶν

(1) Πρὸς βορρᾶν βεβαίως τῆς Παφλαγονίας, τῆς βορειόθεν ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου ὁριζομένης, δὲν ἠδύναντο νὰ οἰκῶσι Καύκωνες· ἀλλὰ καὶ ὅτι οἱ Καύκωνες ἦσαν καθόλου γείτονες τῶν Παφλαγόνων, εἶναι τῶν παραδόσεων τῶν μεταγενεστέρων. Οἱ Καύκωνες παρ' Ὁμήρῳ (Ἰλ. Κ. 429) φαίνονται οἰκοῦντες ἐγγὺς τῶν Καρῶν καὶ Λελέγων παρὰ τὸ Αἰγαῖον. Οἱ δὲ Ἑνετοὶ μνημονεύονται παρ' Ὁμήρῳ ἐν τῷ Διακόσμῳ (Β. 852) ὡς λαὸς Παφλαγονικός.

(2) Οἱ Λύκιοι βεβαίως οἰκοῦσιν οὐχὶ πρὸς τὸ ἀρκτοδυτικὸν τῆς Μαιονίας, ἀλλὰ νοτιοδυτικῶς τῆς Καρίας, οὐδαμῶς ἁπτόμενοι τῆς Μαιονίας, ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ ἐνταῦθα προφανῶς τὸν μικρὸν λαὸν τῶν Λυκίων τῆς Τροίας, οἵτινες μόνον ἐκ τοῦ Ὁμήρου εἶναι γνωστοί. Ἀναφέρονται δὲ παρ' Ὁμήρῳ ὡς λαοὶ τῆς δυτικῆς Μ. Ἀσίας καὶ Κίλικες τῆς Τροίας, καὶ Λέλεγες, καὶ Πελασγοὶ καὶ Μυσοὶ (τῆς Μ. Ἀσίας) καὶ Φρύγες.

(3) Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Φθία ἀναφέρονται ἐν Ἰλιάδι ὡς πόλεις ***Ἑλλήνων*** κείμεναι ἐγγὺς ἀλλήλων, ἑκατέρα μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῆς (Ἰλ. Β 683 «Φθίην ἠδ' Ἑλλάδα» Ἰλ. Α 395« ἂν Ἑλλάδα τε Φθίην τε» Ι 484 «ναῖον δ' ἐσχατιήν Φθίης» 447 «λίπον Ἑλλάδα καλλιγύναικα» καὶ Π. 595 «Ἑλλάδι οἰκία ναίων»). Ἀλλ' ἐν Ὀδυσσείᾳ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ταύτης, τῆς παρὰ τὴν Φθίαν (ἐν Φθιώτιδι) κειμένης μητροπόλεως τῶν Ἑλλήνων, σύμπασα ἡ ἐκτὸς Πελοποννήσου ἑλληνικὴ χώρα καλεῖται Ἑλλάς, καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο τίθεται ἐν παραλλήλῳ οὐχὶ πρὸς τὴν Φθίαν, ἀλλὰ πρὸς τὸ Ἄργος, ἤτοι τὴν Πελοπόννησον Ὀδ. Α. 344 « καθ' Ἑλλάδα καὶ μέσον Ἄργος» ἰδ. καὶ Δ. 726, καὶ 816 καὶ Ο. 80. Ἰδ. καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Ἑλλήνων γενικώτερον λεγομένοις.

τούτων εἰδήσεις αὐτοῦ εἶναι τοσοῦτον ἀόριστοι καὶ συγκεχυμέναι, ὥστε βέβαιον φαίνεται ὅτι δὲν διέτριψεν αὐτόθι. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τῶν νήσων, ἐξαιρέσει τῆς Εὐβοίας, τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῆς Αἰγίνης. Τῶν Κυκλάδων μάλιστα οὐδόλως μνημονεύει, πλὴν τῆς Δήλου (1) καὶ τῆς Σύρου· καὶ περὶ Ἰθάκης, Κεφαλληνίας, (2) Ζακύνθου, Ἐχινάδων καὶ ἄλλων πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νήσων, ἐλλιπῆ καὶ μυθώδη εἶναι τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα. Πρὸς βορρᾶν δὲ τῆς Ἑλλάδος κεῖται, καθ' Ὅμηρον, ἐν μὲν τῇ μετέπειτα κληθείσῃ Ἠπείρῳ, ἡ χώρα τῶν Θεσπρωτῶν, πόλεις ἔχουσα τὴν Ἐφύραν καὶ τὴν Δωδώνην, ἐν ᾗ οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν χρησμῶν τοῦ Διὸς Σελλοί, καὶ παρακειμένην τὴν νῆσον τῶν Φαιάκων Σχερίαν· ἐν δὲ τῇ μετέπειτα Μακεδονίᾳ, ἡ Πιερία, ἡ Παιονία, ἐν ᾗ ἡ παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν πόλις Ἀμυδών, καὶ ἡ Ἠμαθία· πρὸς δὲ τὸ ἀρκτικοανατολικὸν αὐτῶν οἱ Κίκονες καὶ οἱ Μυσοί, καὶ ἔτι βορειότερον ἡ ὀρεινὴ καὶ τραχεῖα Θράκη, ἐν ᾗ τὰ ὄρη Ἀθόως (Ἄθως) καὶ Νυσήϊον, καὶ αἱ πόλεις Αἶνος, Αἰσύμη καὶ Σηστός, τελευταῖον δὲ ἡ χώρα τῶν Ἱππημολγῶν καὶ τῶν Ἀβίων. Εἰς τὸ δυτικὸν τῆς γῆς μέρος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ποιητὴς ἔχει ἀτελεστάτας καὶ σφόδρα συγκεχυμένας εἰδήσεις, τάσσει οὗτος τὴν γῆν τῶν ἀγρίων Κυκλώπων, τῶν ἀνθρωποφάγων Λαιστρυγόνων, καὶ τῶν ληστρικῶν Σικελῶν, ἤτοι τὴν Σικαονίαν, (3) τὴν κειμένην, ἐν διαστήματι μιᾶς ἡμέρας πλοῦ, πρὸς βορρᾶν τῶν Λωτοφάγων· καὶ παρ' αὐτῇ, πρὸς νότον μὲν τὴν νῆσον Αἴγουσαν καὶ τὴν τοῦ Αἰόλου, πρὸς βορρᾶν δὲ τὴν νῆσον Θρινακίαν, παρὰ τῇ ὁποίᾳ αἱ ἡφαίστειαι Πλαγκταὶ (πλανώμεναι) πέτραι καὶ ὁ ἐπικίνδυνος πορθμὸς τῆς Σκύλλης καὶ τῆς Χαρύβδεως (4). Κα-

---

(1) Ὁ Ὅμηρος δὲν γινώσκει τὸ ὄνομα [Δῆλος· ἀλλ' ἡ ἐν Ὀδυσσείας Ο. 404 μνημονευομένη ***Ὀρτυγία*** ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους σχολιαστὰς τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τῆς Δήλου. Γινώσκει δὲ ὁ Ὅμηρος καὶ νῆσον Συρίην (οὐχὶ Σῦρον) «Ὀρτυγίης καθύπερθεν». Ἀλλ' οἱ νεώτεροι ἑρμηνευταὶ τοῦ ποιητοῦ θεωροῦσι πιθανώτερον ὅτι ἡ Ὀρτυγία καὶ Συρίη τοῦ ποιητοῦ εἶναι ἡ παρὰ τὰς ὕστερον Συρακούσας τῆς Σικελίας κειμένη νῆσος Ὀρτυγία καὶ ἡ ἀπέναντι ταύτης προεκτεταμένη ἀκτὴ ἐφ' ἧς ἱδρύθησαν ἔπειτα αἱ Συρακοῦσαι.

(2) ***Κεφαλληνίαν*** καλουμένην νῆσον ὁ Ὅμηρος δὲν γινώσκει, ἀλλὰ γινώσκει ***Κεφαλλῆνας*** οἰκοῦντας ἐν Ἰθάκῃ καὶ ἐν Σάμῃ (τῇ ὕστερον ἀπὸ τῶν οἰκούντων ἐν αὐτῇ Κεφαλλήνων κληθείσῃ Κεφαλληνίᾳ).

(3) ***Σικανία*** βεβαίως εἶναι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς Σικελίας, κληθείσης οὕτω ἀπὸ τῶν Σικανῶν, τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων τῆς νήσου· μνημονεύεται δὲ ἅπαξ ἐν Ὀδ. Ω. 307, μνημονεύονται δὲ καὶ Σικελοὶ (Υ. 383) χωρὶς νὰ λέγηται ὅτι ἦσαν λαὸς ληστρικός· δὲν λέγεται δὲ περὶ αὐτῶν ὅτι ἦσαν κάτοικοι τῆς Σικανίας. Ὅτι ἡ Σικελία ἦτο ἡ χώρα τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Λαιστρυγόνων εἶναι ὑπόθεσις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ δὴ τοῦ Θουκυδίδου (ς'. 2), ἣν δὲν ἀποδέχονται πάντες, ἰδίως οἱ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς, θεωροῦντες ἰδίως τοὺς Λαιστρυγόνας ὡς λαὸν τῆς Ἰταλίας. Ὁπωσδήποτε ἡ Σικελία ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Ὅμηρον ἐκ φήμης, ἀφοῦ ἡ γραῦς ἀμφίπολος τοῦ Λαέρτου ἦτο Σικελὴ (Ὀδ. Ω. 211. 366. 389), ἀλλ' ἄνευ τοπογραφικῆς συνεχείας καὶ ἑνότητος.

(4) Ἡ νῆσος ***Θρινακία*** κατὰ Στράβωνα (ς' 265) εἶναι αὐτὴ ἡ Σικελία, κληθεῖσα οὕτω ὡς «τρίγωνος τῷ σχήματι, καὶ διὰ τοῦτο Τρινακρία μὲν πρότερον προσαγορευομένη, Θρινακία δ' ὕστερον μετονομασθεῖσα ἐπὶ τὸ εὐφωνότερον». Καὶ ὁ Θουκυδίδης (ς' 2) λέγει ὅτι ἡ Σικελία ἐκαλεῖτο πρότερον Τρινακρία· οὐδὲν δὲ λέγει περὶ Θρινακίας. Ἀλλ' εἶναι ἡ Τρινακρία τοῦ Θουκυδίδου ἡ Θρινακίη τοῦ Ὁμήρου ; Κατὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ὑπάρχουσι πολλαὶ ἀντιρρήσεις· Πρῶτον ὁ Ὅμηρος διακρίνει τὴν Σικανίαν ἀπὸ τῆς Θρινακίης, ἀναντιρρήτως δὲ ἡ Συκανία εἶναι ἡ Σικελία· δεύτερον παρ' Ὁμήρῳ (Ὀδ. Μ. 531) ἡ Θρινακίη εἶναι νῆσος ἐρήμη· τρίτον ὁ Θουκυδίδης δὲν μνημονεύει τοῦ ὀνόματος Θριγακίας. Εἶναι δ' ἱκανῶς παράδοξος ἡ τοῦ Στράβωνος γνώμη ὅτι τὸ ***Θρινακία*** εἶναι μεταγενέστερον τοῦ ***Τρινακρία***, ἐνῷ ὁ Ὅμηρος μόνον Θρινακίαν γινώσκει. Πιθανώτατον δὲ ὅτι τὸ ὄνομα τῆς μυθώδους ταύτης ἐρήμου νήσου, ἧς μόνοι κάτοικοι εἶναι οἱ τοῦ Ἡλίου βόες, παρητυμολογήθη ὕστερον εἰς Τρινακρίαν, ἡ δὲ προσηγορία αὐτη ἐδόθη

τόπιν ἔρχεται ἀρκτικοδυτικώτερον ἡ νῆσος τῶν Σειρήνων, εἰς δὲ τὴν ἀπωτάτην δύσιν ἡ νῆσος τῆς πολυθρυλήτου νύμφης Κίρκης, ἡ Αἰαίη, καὶ προσέτι ἡ πέτρα Λευκὰς καὶ τὸ Ἠλύσιον (¹) ἐπέκεινα δὲ τοῦ δυτικοῦ ὠκεανοῦ, ἡ χώρα τῶν εἰς ἀδιάλειπτον σκότος διαγόντων Κιμμερίων, (²) καί, κατὰ τὰ προμνημονευθέντα, ἡ τοῦ Ἅδου χώρα. Τελευταῖον πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικώτατον τῆς γῆς, εἰς πλείστην ἀπόστασιν ἀφ' ὅλων τῶν λοιπῶν χωρῶν, ἡ μυθικὴ τῆς Καλυψοῦς νῆσος Ὠγυγία ἀποτελεῖ τὸν ὀμφαλὸν τῆς θαλάσσης, διότι, καθ' Ὅμηρον, ἡ ἀρκτικοδυτικῶς τῆς Ἑλλάδος μεσόγειος ἁπλοῦται ἐπὶ πολὺ πρὸς βορρᾶν.

Ταῦτα, καὶ ὄχι ἄλλα. γνωρίζει ὁ Ὅμηρος περὶ τῆς γῆς. Ὁ δὲ Ἡσίοδος ἔχει ἤδη ἐκτενεστέρας τινὰς εἰδήσεις· πρεσβεύει μὲν ὅσα καὶ ὁ Ὅμηρος περὶ τοῦ σχήματος τῆς γῆς, περὶ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτὴν ὠκεανοῦ, περὶ τοῦ ἐν τῷ βυθῷ αὐτῆς Ταρτάρου καὶ περὶ τοῦ οὐρανίου θόλου, τοῦ ἐρειδομένου ἐπὶ τοῦ Ἄτλαντος (³)· ἀλλὰ φαίνεται εἰδὼς

εἰς Σικελίαν ὡς νῆσον τρίγωνον. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τῆς Αἰγούσης νήσου δὲν γίνεται μνεία παρ' Ὁμήρῳ, τὰ δὲ λεγόμενα περὶ Πλαγκτῶν πετρῶν καὶ Σκύλλης καὶ Χαρύβδεως, ὡς ἀνωτέρω ἤδη ἐρρήθη (ἴδ. προσθ.[...] ἐν σελ.48 καὶ 102),οὐδεμίαν ἔχουσι γεωγραφικὴν ὑπόστασιν καὶ πραγματικότητα.

(¹)'Ακριβῶς καθ'ἃ καὶ ἀνωτέρω(προσθ.[..]ἐν σελ.102)ἐλέχθη,ἡ νῆσος τῆς Κίρκης κεῖται ἐκεῖ, ἔνθα οἰκεῖ ἡ Ἠώς,καὶ ὁπόθεν ἀνατέλλει ὁ Ἥλιος. Καὶ ἡ«Λευκὰς δὲ πέτρη»τοῦ Ὁμήρου('Οδ.Ω. 11) κεῖται παρὰ τὰς ῥοὰς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τὰς πύλας τοῦ Ἡλίου. Καὶ καθ' Ἡσίοδον (Θεογ. 1011) ὡς καὶ καθ' Ὅμηρον (Κ. 138) ἡ Κίρκη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ἡλίου καὶ ἀδελφὴ τοῦ Αἰήτου. Ἀλλ' ὡς ἐρρήθη, πάντα τὰ περὶ τῆς νήσου τῆς Κίρκης καὶ τῶν ἄλλων νήσων τοῦ Ὁμηρείου Ὠκεανοῦ, δὲν ἔχουσι γεωγραφικὴν ὑπόστασιν οὐδεμίαν. Τοιοῦτον δὲ μάλιστα καὶ τὸ «Ἠλύσιον πεδίον καὶ πείρατα γαίης» ('Οδ. Δ. 583-6), ὅπου (αὐτόθι 567-569)«οὐ νιφετός,οὔτ'ἂρ χειμὼν πολὺς οὔτε ποτ' ὄμβρος, ἀλλ' αἰεὶ Ζεφύροιο λιγὺ πνείοντος ἀήτας Ὠκεανὸς ἀνίησιν ἀναψύχων ἀνθρώπους».

(²) Οἱ Κιμμέριοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἰσίν, ὡς γνωστόν, λαὸς τῶν βορείων τοῦ Εὐξείνου ἀκτῶν, δοὺς τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὴν ἐνταῦθα χώραν Κιμμερίαν, (τὴν Κριμαίαν καὶ τὴν περὶ αὐτὴν χώραν) καὶ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον, γενόμενος δὲ γνωστότατος καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλλήνων. Ἀλλ' οἱ Κιμμέριοι ἀναφέρονται παρ' Ὁμήρῳ, ὅστις δὲν γινώσκει οὔτε τὸν Εὔξεινον Πόντον οὔτε τὰς βορείους τούτου ἀκτάς, ὡς λαὸς μυθικός, οἰκῶν εἰς τὰ πέρατα τοῦ βαθυρρόου Ὠκεανοῦ. ('Οδ. Λ. 14 κ. ἑ.) :

Ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε
ἠέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι· οὐδὲ ποτ' αὐτοὺς
Ἠέλιος φαέθων καταδέρκεται ἀκτίνεσσιν,
. . . .
ἀλλ' ἐπὶ νὺξ ὀλοὴ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσιν.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ χώρα τῶν Κιμμερίων ἀναφέρεται ἐν ταῖς πλάναις τοῦ Ὀδυσσέως μετὰ τὴν νῆσον Κίρκην, ἐν πέρατι Ὠκεανοῦ, καὶ ἐνταῦθα ὁ Ὀδυσσεὺς καταβαίνει εἰς τὸν ᾅδην, οἱ τοῦ Ὁμήρου ἑρμηνευταὶ ἔθεσαν τοὺς *Κιμμερίους* εἰς τὴν δύσιν καὶ δὴ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Τοσοῦτον ἔτι ἀτελεῖς εἶναι αἱ γεωγραφικαὶ τοῦ Ὁμήρου γνώσεις περὶ τῶν χωρῶν τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς δυτικῆς Μεσογείου,οὐδεμίαν ἔχουσαι γεωγραφικὴν ὑπόστασιν πραγματικήν, ἀλλὰ περιοριζόμεναι εἰς ἀκούσματα καὶ θρυλήματα, μυθώδη λαβόντα χαρακτῆρα καὶ μορφήν ! (ἰδ. προσθ.[...] ἐν σελ. 102).

(³) Ἰδ. Ὁμ. Ὀδύσσ. Α. 52—54.

Ἄτλαντος . . . . . ὅς τε θαλάσσης
πάσης βένθεα οἶδεν, ἔχει δέ τε κίονας αὐτὸς
μακράς, αἳ γαῖάν τε καὶ οὐρανὸν ἀμφὶς ἔχουσιν

ἴδε καὶ Ἡσιοδ. Θεογον. 517-518 «Ἄτλας δὲ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχει πείρασιν ἐν γαίης προπάροιθε δ' ἑσπερίδων λιγυφώνων». Τὸ ὄνομα τοῦ Ἄτλαντος, καίπερ παρ'ἀμφοτέροις τοῖς ποιηταῖς σημαῖνον ἁπλῶς πρόσωπον, οὐχὶ δὲ τὸ ὄρος Ἄτλαντα, μαρτυρεῖ ἐν τούτοις ἀμυδράν τινα παρὰ

τὰ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς γῆς ἀκριβέστερον ὁπωσοῦν. Παρ' αὐτῷ πρῶτον εὐκρινῶς ἐκδηλοῦται ἡ σημερινὴ Ἰταλία, διότι μνημονεύει ἐν τῇ Θεογονίᾳ, τῶν Τυρσηνῶν καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λατίνου· (¹) ἐπὶ δὲ τῆς Σικελίας ἀναφέρει τὴν Αἴτνην καὶ τὴν Ὀρτυγίαν (τὰς μετέπειτα Συρακούσας)· καὶ εἰς τὴν μετέπειτα Γαλατίαν, τοὺς Λίγυας(²)· ἤκουσε δὲ καὶ περὶ τῶν καλῶν τῆς Ἱσπανίας καρπῶν, διότι πρῶτος αὐτὸς ὁμιλεῖ περὶ τῶν κατέναντι τοῦ Ἄτλαντος κειμένων κήπων τῶν Ἑσπερίδων καὶ περὶ τῶν χρυσομήλων τῶν κήπων τούτων. Ἔπειτα πρὸς βορρᾶν γνωρίζει τὸν ποταμὸν Ἴστρον, καὶ πρὸς ἀνατολάς, τὸν ποταμὸν Φᾶσιν, καὶ πρὸς μεσημβρίαν τὸν ποταμὸν Νεῖλον, τὸν ὁποῖον ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει ἔτι Αἴγυπτον, δηλαδὴ ποταμὸν Αἰγύπτου. Τοὺς Αἰθίοπας ὁ Ἡσίοδος τίθησι πρὸς μεσημβρίαν, ἤτοι ἐν Λιβύῃ, καὶ ὀνομάζει Σκύθας τοὺς Ἱππημολγοὺς τοῦ Ὁμήρου. Τελευταῖον καὶ εἰς τὰς χώρας τὰς ὁποίας ἐγνώριζεν ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος ἀναφέρει πολλὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα οὔτε εἰς τὴν Ἰλιάδα οὔτε εἰς τὴν Ὀδύσσειαν ἀπαντῶνται. (³)

τοῖς εἰρημένοις ποιηταῖς καὶ μυθώδη γνῶσιν τοῦ ὄρους Ἄτλαντος, ἐξ οὗ ὕστερον ἔλαβε τὸ ὄνομα καὶ ὁ Ὠκεανὸς ὁ Ἀτλαντικὸς καὶ ἡ μυθώδης νῆσος Ἀτλαντίς. Ὁ μῦθος ὁ ἑλληνικὸς ὁ περὶ Ἄτλαντος εἶχε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ παραδόσεως ἐγχωρίου τῶν περὶ τὸ ὄρος τοῦτο οἰκούντων λαῶν, ὅτι ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ ὄρους τούτου ἐστηρίζετο ὁ οὐρανός. Ἴδ. Ἡροδοτ. Δ 184 «. . . ὄρος, τῷ οὔνομά ἐστιν Ἄτλας· ἔστι δὲ στεινὸν καὶ κυκλοτερὲς πάντη, ὑψηλὸν δὲ οὕτω δή τι λέγεται, ὡς τὰς κορυφὰς αὐτοῦ οὐκ οἷά τε εἶναι ἰδέσθαι· οὐδέποτε γὰρ αὐτὰς ἀπολείπειν νέφεα οὔτε θέρεος οὔτε χειμῶνος· τοῦτο τὸν κίονα τοῦ οὐρανοῦ λέγουσιν οἱ ἐπιχώριοι εἶναι».

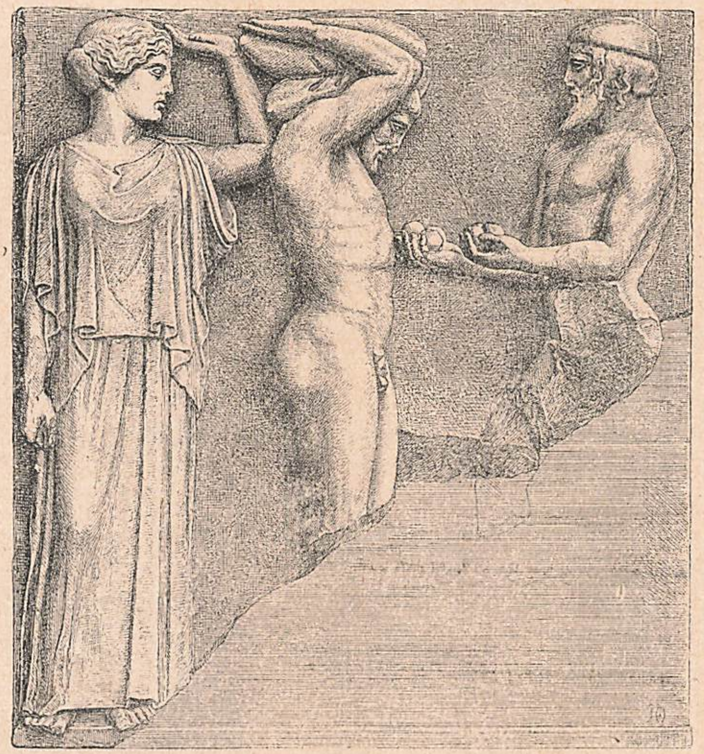
(¹) ***Τυρσηνοὺς*** ἢ κάλλιον ***Τυρρηνοὺς*** ἐκάλουν, ὡς γνωστόν, οἱ Ἕλληνες, τοὺς Ἐτρούσκους ἢ Τούσκους τῆς Ἰταλίας, λαὸν γείτονα τῶν Λατίνων. Ὅτι δὲ ὁ ἐπώνυμος ἥρως καὶ μυθικὸς βασιλεὺς τῶν Λατίνων (Λατῖνος) παρ' Ἡσιόδῳ καλεῖται βασιλεὺς τῶν Τυρρηνῶν καὶ υἱὸς τοῦ Ὀδυσσέως ἀπὸ τῆς Κίρκης, ἔχων ἀδελφὸν τὸν ὡσαύτως βασιλεύοντα τῶν Τυρρηνῶν ***Ἄγριον***, ἐπώνυμον τῆς Ἀδριακῆς ἢ Ἀδριατικῆς θαλάσσης (ἴδ. Ἡσιοδ. Θεογον. 1013-16) μαρτυρεῖ πόσον ἀμυδραὶ καὶ συγκεχυμέναι ἔτι εἶναι αἱ τοῦ Ἡσιόδου γνώσεις περὶ τῆς ὕστερον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἰταλίας κληθείσης χώρας.

(²) Τὰ περὶ Αἴτνης καὶ Ὀρτυγίας, νησίου πρὸ τῶν Συρακουσῶν κειμένου, καὶ περὶ ***Λιγύων*** παρ' Ἡσιόδῳ εἰσὶ γνωστὰ οὐχὶ ἐκ τῶν σωζομένων τοῦ ποιητοῦ ἐπῶν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Στράβωνος, στηριζομένου καὶ τούτου ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ περιφήμου ἀστρονόμου καὶ γεωγράφου Ἐρατοσθένους ἀναφερομένων στίχων τοῦ Ἡσιόδου, οὓς ὅμως ὁ Στράβων δὲν παρατίθησιν, ὥστε ἐκ τῶν ὑπὸ Στράβωνος ἀναφερομένων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐλέγξωμεν τὰς περὶ τῆς Σικελίας γεωγραφικὰς γνώσεις τοῦ Ἡσιόδου, οὔτε ἂν αὐτὸς ἀνέφερε τὸ ὄνομα Σικελία. Ἰδ. Στράβ. Α. 23. «Ἐρατοσθένης δι' Ἡσιόδου μὲν εἰκάζει . . . μὴ μόνον τῶν ὑφ' Ὁμήρου λεγομένων μεμνῆσθαι, ἀλλὰ καὶ ***Αἴτνης*** καὶ ***Ὀρτυγίας***, τοῦ πρὸς Συρακούσαις νησίου καὶ Τυρρηνῶν» Οἱ δὲ παρ' Ἐρατοσθένει καὶ Στράβωνι ἀναφερόμενοι Λίγυς τοῦ Ἡσιόδου, οἱ ἀναφερόμενοι μετὰ τῶν ***Αἰθιόπων*** καὶ ***Σκυθῶν*** (ὁ τοῦ Ἡσιόδου στίχος κατὰ Στράβωνα (Ζ. 300) εἶχε «Αἰθίοπάς τε Λίγυς τε ἰδὲ Σκύθας») δὲν εἶναι λίαν βέβαιον ἂν ἦσαν οἱ Λίγυες τῆς Λιγυστικῆς (ἢ ὡς λέγει ὁ Ἡρόδ. Ε 9 καὶ Η. 165 «Λίγυες οἱ ὑπὲρ τῆς Μασσαλίας») ἢ οἱ Λίγυες οἱ ἐν Ἀσίᾳ Ἡροδ. Η 72 (οἱ νῦν Λεσγοὶ τοῦ Καυκάσου).

(³) Ὡς τοιοῦτον ὄνομα μνημονευτέον τὸ τοῦ ***Μακεδόνος*** (υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος) ἐπωνύμου ἥρωος τῶν Μακεδόνων, ὄνομα μαρτυροῦν ὅτι εἰς τὸν Ἡσίοδον ἦσαν ἤδη γνωστὰ τὰ ἄγνωστα τῷ Ὁμήρῳ ὀνόματα Μακεδόνες καὶ Μακεδονία (Περὶ ***Μακεδόνος*** παρ' Ἡσιόδῳ ἰδ. Στεφ. Βυζ. ἐν λέξει Μακεδονία). Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὸ ὄνομα Πελοπόννησος ἢ ***Πέλοπος νῆσος*** (ὡς καλεῖται ὑπὸ Τυρταίου) εἶναι ἄγνωστον καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ εἰς τὸν Ἡσίοδον. Οὐχ ἧττον ἡ Πελοπόννησος φαίνεται παρ' Ὁμήρῳ χώρα γεωγραφικῶς αὐτοτελής. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ «ἀπίη γαίη» Ἰλ. Α. 270 οὐχὶ Ἀπία) δὲν σημαίνει παρ' αὐτῇ, ὡς ὕστερον παρὰ τοῖς τραγικοῖς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ χώραν μεμακρυσμένην.

Ἀλλὰ τὸ ***Ἄργος*** (καὶ Ἄργος Ἀχαϊκὸν) ἰδίως ἐν Ὀδυσσείᾳ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ἑλλάς,

Ἐκ τοῦ στενοῦ τούτου κύκλου τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων, καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία περιωρίζετο τότε κυρίως εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Πολὺ βραδύτερον οἱ Φωκαεῖς, πρῶτοι Ἑλλήνων, ἐθαλασσοπόρησαν κατὰ τὸν Ἀδρίαν καὶ πρὸς τὴν Τυρρηνίαν. Τοῦ δὲ Εὐξείνου πόντου οὐδεμίαν γνῶσιν ἔχει ὁ ποιητής. Καὶ ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου, τὰ πλοῖα δὲν ἀπεμακρύνοντο πολὺ ἐκ τῆς παραλίας· ἦσαν δὲ τὰ πλοῖα μικρὰ καὶ ὄχι κατάφρακτα· οἱ ἱστοὶ αὐτῶν, ὄντες κινητοί, δὲν ὑψοῦντο εἰμὴ ὅτε ἔπνεεν οὔριος ἄνεμος· τὴν νύκτα ἔπαυεν ὁ πλοῦς, καὶ καθ' Ἡσίοδον, 50 μόνον ἡμέρας διήρκει ἡ ἐπιτηδεία πρὸς θαλασσοπλοΐαν ὥρα τοῦ ἔτους. Ἐφημίζοντο δὲ ὡς ἐπιτήδειοι ναυτικοὶ οἱ Κρῆτες

Ὁ Ἄτλας φέρων τὰ μῆλα τῶν Ἑσπερίδων πρὸς τὸν Ἡρακλέα βαστάζοντα τὸν Κόσμον
(Μουσεῖον τῆς Ὀλυμπίας)

καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ Τάφιοι, οἵτινες ἐλέγοντο οἰκοῦντες εἰς τὰς παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἀκαρνανίας νήσους καὶ ἐπωνομάζοντο φιλήρετμοι, δηλαδὴ φίλοι τῶν κοπῶν, τῆς ναυτιλίας.

Εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς ναυτιλίας συνετέλει πολὺ ἡ ἀτέλεια τῶν ἀστρονομικῶν γνώσεων· διότι ἡ ὅλως πρακτικὴ τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἀστρονομία συνέκειτο ἐξ εὐαρί-

φαίνεται ὅτι σημαίνει τὴν Πελοπόννησον. Πελοποννήσου πρώτη μνεία γίνεται, ὅσον ἐμοὶ γνωστόν, ἐν Ὁμ. Ὕμν. Ἀπολλ. 250-9 («Πελοπόννησος πίειρα»). «Πέλοπος δὲ νήσου» πρώτη μνεία, καθ' ὅσον ἐγὼ γινώσκω, γίνεται ἐν τοῖς Κυπρίοις ἔπεσι καὶ παρὰ Τυρταίῳ (Ἡσιοδ. Τ. ἴδ. κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Τυρταίου).

θμων τινῶν καὶ ἀφελεστάτων περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων παρατηρήσεων. Ἐπρέσβευον δὲ ὅτι ὁ ἥλιος (καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ σελήνη) ἐφέρετο καθ' ἑκάστην ἐπὶ τοῦ οὐρανίου θόλου, ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, ἄνω τοῦ στρογγύλου τῆς γῆς δίσκου, καὶ καθὼς τὸ πρωΐ προέκυπτεν ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ, ἢ ἐκ τῆς παρακειμένης αὐτῷ λίμνης τοῦ Ἡλίου, οὕτω πάλιν τὸ ἑσπέρας κατέπιπτεν εἰς τὸν Ὠκεανόν, ἢ εἰς δυτικήν τινα λίμνην μὴ ἀναφερομένην ὅμως εἰμὴ ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν· ἀλλὰ σαφῆ ἔννοιαν δὲν εἶχον, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἐξέφρασαν ρητῶς, τίνι τρόπῳ ὁ μὲν ἥλιος ἐν τῷ διαστήματι τῆς νυκτός, ἡ δὲ σελήνη, ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἡμέρας, ἐπέστρεφον εἰς τὸ σημεῖον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἤρχιζον πάλιν τὸν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ δρόμον αὐτῶν. Παρετήρουν δὲ μέχρι τινός καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὴν κίνησιν, διότι ὁ Ὅμηρος σημειοῖ ὡς ἄξιον λόγου, ὅτι ἡ Ἄρκτος, ἡ μεγάλη ἄλλως λεγομένη ἅμαξα, οὐδέποτε καταβαίνει εἰς τὸν ὠκεανόν, ([1]) δηλαδὴ οὐδέποτε δύει· ὁ δὲ Ἡσίοδος ὁμιλεῖ πολλάκις περὶ τῆς καθ' ὡρισμένους χρόνους καὶ τόπους ἐπιτολῆς καὶ δύσεως διαφόρων ἀστέρων. Ἐν γένει οἱ ὑπὸ τῶν δύο ποιητῶν μας ἀναφερόμενοι ἀστέρες καὶ ἀστερισμοί, εἶναι οἱ ἑξῆς· παρ' Ὁμήρῳ μὲν ἡ Ἄρκτος ἢ ἡ ἅμαξα, ὁ Ὠρίων, ὁ κύων τοῦ Ὠρίωνος, ἐν ᾧ ὁ λαμπρότερος τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων Σείριος, ([2]) αἱ Ὑάδες καὶ αἱ Πλειάδες, αἵτινες, ὁμοῦ λαμβανόμεναι, ἀποτελοῦσι τὸν ἐπὶ τοῦ ζῳδιακοῦ κύκλου ἀστερισμὸν τοῦ Ταύρου· παρ' Ἡσιόδῳ δὲ προσέτι ὁ Ἀρκτοῦρος, ὁ λαμπρότερος τῶν ἀστέρων τοῦ Βοώτου, ([3]) καὶ ἡ Δίκη, ἤτοι ἡ Παρθένος, ἀστερισμὸς τοῦ Ζῳδιακοῦ, ἔχων λαμπρὸν ἀστέρα, τὸν Στάχυν. Κατὰ τὰς ἀτελεῖς ταύτας παρατηρήσεις, ἀτελῶς κατεμέτρησαν καὶ τὸν χρόνον. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει μὲν ἔτη ἢ ἐνιαυτούς, καὶ μῆνας· ἀλλὰ τοὺς μὲν μῆνας ὥριζε κατὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἑορταζομένην ἐπάνοδον τῆς νουμηνίας, τῆς νέας σελήνης, καὶ ἀπὸ τῶν φάσεων «μηνὸς φθίνοντος,ἱσταμένοιο·» εἷς δὲ καὶ μόνος ὀνομάζεται μὴν ὁ Ληναιών, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλουν βραδύτερον Γαμηλιῶνα (ἀπὸ 24 Ἰανουαρίου μεχρις 22 Φεβρουαρίου) ([4]). Τὸ δὲ ἔτος συνέκειτο μέχρι Σόλωνος, τοῦ ἀκμάσαντος ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐκ 12 μηνῶν τριακονθημέρων, εἰς οὓς πρωϊμώτατα προσετέθη, κατὰ πάντα δεύτερον ἐνιαυτόν, μὴν ἐμβόλιμος, ἐπίσης τριακονθήμερος. Καὶ διὰ ταύτης ὅμως τῆς προσθήκης, πολὺ ἔτι ἀπεῖχον τοῦ ἀκριβοῦς ἐτησίου μέτρου· ὅθεν, ἀπὸ τοῦ Σόλωνος καὶ ἐφεξῆς, ἐγένοντο ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι πρὸς συμβιβασμὸν τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους μὲ τὸν δρόμον τοῦ ἡλίου. Αἱ ὧραι τοῦ ἔτους ἦσαν κατ' ἀρχὰς δύο, θέρος καὶ χειμών· ἔπειτα τρεῖς, προστεθέντος τοῦ ἔαρος· καὶ μόλις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἱπποκράτους, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, συνεπληρώθησαν εἰς τέσσαρας. Ἐντεῦθεν αἱ προεδρεύουσαι αὐτῶν θεότητες, αἱ Ὧραι, ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἐπίσης δύο, καὶ ἔπειτα τρεῖς, Εὐνομία, Δίκη, Εἰρήνη. Τὸ ὄνομα ὅμως τοῦτο τῶν ὡρῶν δὲν ἐδίδετο ἔτι εἰς τὰ διάφορα τῆς ἡμέρας τμήματα,τὰ ὁποῖα ὁ Ὅμηρος διακρίνει ἁπλῶς διὰ τῶν συνήθων εἰς ἕκαστον ἐργασιῶν, λέγων· καιρὸς καθ' ὃν ὁ ξυλοκόπος παρασκευάζει τὸ δεῖπνον αὐτοῦ, ἀφοῦ ἐκόρεσε τὰς χεῖρας κόπτων δένδρα μακρά· καιρὸς

([1]) Ἰλιάδ. Σ 489 «Οἴη δ' ἄμμορός ἐστι λοετρῶν Ὠκεανοῖο»

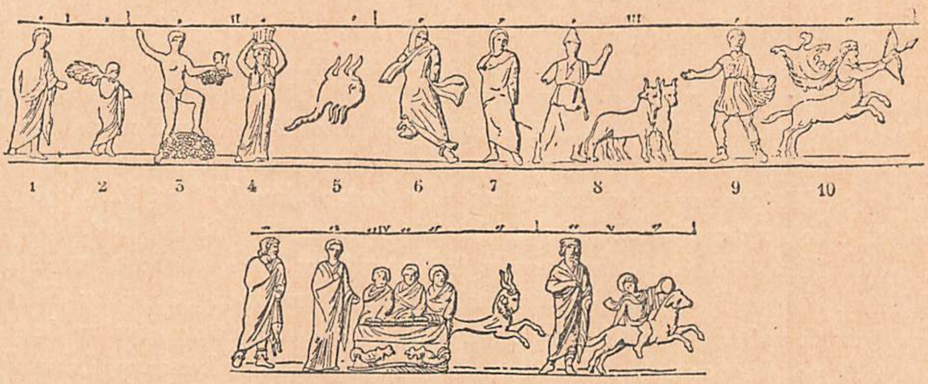
([2]) Ὁ Ὅμηρος καλεῖ (Ἰλ. Χ. 29) τὸν Σείριον κύν' Ὠρίωνος(«ὅν τε κυν' Ὠρίωνος ἐπίκλησιν καλέουσιν»)· εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Σείριος ἀνήκει εἰς τὸν ἀστερισμὸν τοῦ κυνὸς τοῦ ἀκολουθοῦντος τῷ τοῦ Ὠρίωνος.

([3]) Εἰς τὸν Ὅμηρον εἶναι γνωστὸς ὁ Βοώτης (Ὀδ. Ε 272 «ὀψὲ δύοντα Βοώτην»).

([4]) Ὁ Ληναιὼν εἶναι γνωστὸς παρὰ μόνῳ τῷ Ἡσιόδῳ (Ἔργ. καὶ Ἡμέρ. 504 «Μῆνα δὲ Ληναιῶνα, κακ' ἤματα, βουδόρα πάντα») καὶ φαίνεται ὡς μὴν Βοιωτικὸς, ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς πρῶτον μῆνα Βουκάτιον (Πλουταρχ. Β. Πελοπίδ. 25 πρβλ. τὸ ἀνωτέρω «βουδόρα πάντα») καὶ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν Δεκέμβριον.

καθ' ὃν λύονται οἱ συνεζευγμένοι βόες· καιρὸς καθ' ὃν ὁ δικαστὴς ἀπέρχεται ἐκ τῆς ἀγορᾶς, καὶ τὰ τοιαῦτα (¹). Ἡ δὲ νὺξ διῃρεῖτο, κανὰ τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων, εἰς τρία συνήθως τμήματα.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ νηπιώδης αὕτη κατάστασις τῶν ἀστρονομικῶν εἰδήσεων διεκώλυε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτιλίας, ἡ ἐμπορία δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ πολλὴν ἐπίδοσιν, ὄχι μόνον ἐκ τούτου, ἀλλὰ καὶ διότι, καθὼς συνήθως συμβαίνει εἰς τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, καθ' οὓς οἱ ἄνθρωποι ἰδίως τιμῶνται διὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν ἔργα, ἡ ἐμπορία τότε περιεφρονεῖτο

Οἱ Μῆνες
(εἰκὼν ἐξ Ἀθηναϊκοῦ λειτουργικοῦ(;), παριστῶσα τὰ ζῴδια καὶ τὰς ἑορτάς, τῶν μηνῶν Πυανεψιῶνος, Μαιμακτηριῶνος, Ποσειδεῶνος καὶ Ἀνθεστηριῶνος)

ὁπωσοῦν. Εἷς τῶν Φαιάκων ἡγητόρων, ὁ Εὐρύαλος, ὑπεροπτικῶς πως λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, ὅτι δὲν ὁμοιάζει ἀθλητής, ἀλλὰ μᾶλλον ἔμπορος καὶ ναυτικός· ὁ δέ, παροξυνθείς, ἐπεχείρησεν ἀμέσως νὰ ἀποδείξῃ τὴν περὶ τὰ ἀθλητικὰ ἔργα δεξιότητα αὐτοῦ καὶ ρώμην. Καὶ ὅμως οἱ Φαίακες ἦσαν λαὸς ναυτικώτατος, ναυσὶν ἄριστοι. Ὅθεν δὲν εἶναι

(¹) Δηλαδὴ ἡ ὡρισμένη εἰς τέσσαρας ὥρας διαίρεσις τοῦ ἔτους· ἄλλως παρ' Ὁμήρῳ εἰσὶ γνωστὰ τὰ ὀνόματα καὶ τῶν τεσσάρων τούτων τοῦ ἔτους ὡρῶν. Διότι πλὴν τοῦ θέρους καὶ τοῦ χειμῶνος, μνημονεύεται καὶ τὸ ἔαρ (Ἰλ. Ζ. 148 «ἔαρος δ' ἐπιγίγνεται ὥρῃ»), ἔτι δὲ καὶ ἡ «ὀπώρα», ἥτις δὲν εἶναι μὲν ἀκριβῶς τὸ καθ' ἡμᾶς φθινόπωρον, ἀλλ' εἶναι ὁπωσδήποτε διάφορος τοῦ θέρους, ἐπερχομένη μετὰ τοῦτο. Ἰδ. Ὀδ. Λ. 192.

Αὐτὰρ ἐπὴν ἔλθῃσι θέρος, τεθαλυῖα τ' ὀπώρη.

Ἡ ὀπώρα ἄρχεται καθ' Ὅμηρον ἀπὸ τῆς ἐπιτολῆς τοῦ Σειρίου (Ἰλ. Χ. 27 «ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσι»)· εἶναι δὲ ἡ ὥρα ἐκείνη τοῦ ἔτους, καθ' ἣν ὁ «ὀπωρινὸς Βορέης νεοαρδέα ἀλωὴν αἶψ' ἀναξηραίνει» (Ἰλ. Φ. 346-7) πρβλ. καὶ Ἰλ. Π. 385-6 «.... ἤματ' ὀπωρινῷ, ὅτε λαβρότατον χέει ὕδωρ Ζεὺς.....» Τὰ δὲ διάφορα τῆς ἡμέρας τμήματα προσδιορίζονται οὐχὶ ἁπλῶς διὰ τῶν συνήθων εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐργασιῶν, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τῆς πορείας τοῦ Ἡλίου. Οὕτως ἡ πρωΐα προσδιορίζεται διὰ τῆς φαινομένης ἠοῦς («Ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος ἠώς») ἢ ἁπλῶς «ἅμ' ἠοῖ φαινομένῃ φιν»· ἡ δὲ προϊοῦσα πρωΐα «ὄφρα νῦν ἠὼς ἦν, καὶ ἀέξετο ἱερὸν ἦμαρ«· ἡ μεσημβρία «ἦμος δ' Ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει»· ἡ δὲ ἑσπέρα ἢ ἡ δείλη«ἦμος δ' Ἠέλιος μετενίσσετο βουλυτόν δέ»· δύσις ἡλίου εἶναι ὅταν «ἕσπερος ἔλθῃ» ἢ «μέλας ἐπὶ ἕσπερος ἔλθῃ» ἢ ὁπόταν «καταδύῃ λαμπρὸν φάος ἠελίοιο» ἢ ὅταν ὁ ἥλιος καταδύῃ καὶ ἐπὶ κνέφας ἔλθῃ»· τέλος δὲ τὸ βαθὺ τῆς νυκτὸς σκότος, ὁπότε ἔρχονται τὰ ὄνειρα, καλεῖται «νυκτὸς ἀμολγός».

ἄπορον ὅτι ὀλίγιστα περιεσώθησαν παραδείγματα ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων. Ὁ ἄναξ τῶν Ταφίων Μέντης ἀναφέρεται μὲν μετακομίζων φορτίον σιδήρου εἰς Τεμέσην (ἥτις ἀμφισβητεῖται ἂν ἔκειτο εἰς τὴν Ἰταλίαν ἢ εἰς τὴν Κύπρον), διὰ νὰ ἀνταλλάξῃ αὐτὸν ἀντὶ χαλκοῦ· αἱ πλεῖσται ὅμως καὶ πολυτιμόταται ἀνταλλαγαὶ ἐγίνοντο ὑπὸ ξένων ἐμπόρων, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Φοινίκων, οἵτινες ἐκόμιζον ἐνταῦθα πολυειδῆ κοσμήματα, τὰ κάλλιστα καὶ λαμπρότατα προϊόντα τῆς ὑφαντικῆς, χρυσόν, ἄργυρον, ἤλεκτρον, κασσίτερον, ἐλέφαντα κτλ., λαμβάνοντες ἀντ' αὐτῶν σιτηρὰ καὶ ἄλλους καρποὺς τῆς γῆς, δέρματα, ἔρια, δούλους ἢ καὶ θῆτας· διότι νομίσματος μνεία οὐδαμοῦ γίνεται. Οἱ δὲ Φοίνικες κατέσχον καὶ τῶν ἑλληνικῶν νήσων τινὰς πιθανώτατα, βεβαίως δὲ τὴν Θάσον, τῆς ὁποίας ἐμετάλλευσαν τὰ πλούσια χρυσωρυχεῖα.

Ἐν γένει τὰ πολυτελῆ καὶ κομψὰ ἔργα τῆς τέχνης, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο λαμπρότατα τὰ δώματα τοῦ Ἀλκινόου, τοῦ Μενελάου καὶ τῶν ἄλλων βασιλέων καὶ ἀρίστων, ἤρχοντο ἐκ τῆς ἀνατολῆς, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ἔτι ἀσυγκρίτῳ λόγῳ καθυπερτέρα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Ὁ θώραξ λ.χ. τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὁ πολύτιμος καὶ πολυγλυφής, ἦτο δῶρον τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ἀπὸ τὴν νῆσον Κύπρον [1]. Ὅ,τι δὲ μάλιστα ἀποδεικνύει ὁπόσον σπάνιοι ἦσαν ἔτι τότε οἱ τεχνῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα. εἶναι ἡ ἐξαίρετος τιμὴ ἥτις ἀπεδίδετο εἰς τὸν τέκτονα. Ὁ τέκτων ἐλογίζετο ἴσος τοῦ ἰατροῦ, τοῦ ἀοιδοῦ καὶ τοῦ μάντεως, καὶ ἐζητεῖτο πολλάκις πόρρωθεν ὡς αὐτοί. Τὸν θάνατον τοῦ Φερέκλου δὲν παρέρχεται ὁ ποιητὴς ἐν σιωπῇ, ὅπως τὸν θάνατον τοσούτων ἄλλων στρατιωτῶν, ἀλλὰ μνημονεύει αὐτοῦ ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὡς ἂν προέκειτο περί τινος ἀρίστου ἢ ἡγήτορος, διότι ὁ Φέρεκλος ἦτο τέκτονος υἱός, τοῦ Ἁρμονίδου·

. . . ὃς χερσὶν ἐπίστατο δαίδαλα πάντα
τεύχειν.

Τὴν δὲ τέχνην ταύτην ἐπαγγέλλονται οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἡγεμόνων, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Ἐπειὸς ἐκεῖνος, ὅστις κατεσκεύασε τὸν δούριον ἵππον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κρυβέντες οἱ ἥρωες Ἕλληνες, ἐγένοντο τελευταῖον κύριοι τῆς Τροίας.

Ἀλλ' ἡ μᾶλλον ἀσκουμένη ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τέχνη, ἦτο ἡ πολεμική, ἥτις, ὅπως εἶχεν, εἰκονίζει πιστῶς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην, ἐν ᾗ ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια ἦτο τὸ πᾶν, οὐδεμία δὲ ὑπῆρχε πειθαρχικὴ πρὸς ἕνα κοινὸν σκοπὸν ρύθμισις τῶν κατ' ἰδίαν δυνάμεων

(1) Περὶ τοῦ περιφήμου μυθικοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Κινύρου. Ἰδ. Ἰλ. Λ. 20-24.

Τόν ποτέ οἱ Κινύρας δῶκε ξεινήϊον εἶναι
πεύθετο γὰρ Κύπρονδε μέγα κλέος, οὕνεκ' Ἀχαιοὶ
ἐς Τροίην ἀναπλεύσεσθαι ἔμελλον
Τοὔνεκά οἱ τὸν δῶκε χαριζόμενος βασιλῆϊ

Ἀλλὰ καὶ τὸ δῶρον, ὅπερ ἔδωκεν ὁ Μενέλαος εἰς τὸν Τηλέμαχον, ἤτοι ὁ ἀργυροῦς κρατὴρ οὗ τὰ χείλη «χρυσῷ κεκράαντο», εἶχε δοθῇ εἰς ἐκεῖνον ὑπὸ τοῦ ἥρωος Φαιδίμου, βασιλέως τῶν Σιδονίων (Οδ. Δ. 617-618. Καὶ τὸν ἀργυροῦν δὲ κρατῆρα ὅστις (Ἰλ. Ψ. 741-744).

. . . . . . ἓξ δ' ἄρα μέτρα
χάνδανεν αὐτὰρ κάλλει ἐνίκα πᾶσαν ἐπ' αἶαν
πολλόν . . . . Σιδόνες πολυδαίδαλοι εὖ ἤσκησαν
Φοίνικος δ' ἄγον ἄνδρες ἐπ' ἠεροειδέα πόντον

καὶ θελήσεων. Ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν δεξιότητα τῶν ἀρχηγῶν, τῶν ἡρώων· ὅθεν τούτων μάλιστα τὰ ἔργα περιγράφει ἀκριβῶς ὁ ποιητής· ὁ δὲ κοινὸς τῶν στρατιωτῶν ὅμιλος, ὅστις οὔτε εὐρύθμως, οὔτε στοιχηδὸν ἐπορεύετο, ἀλλὰ φύρδην ἐμάχετο, ὀλίγον συνετέλει εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος· ὅθεν τὰ περὶ τῶν γενικῶν συμπλοκῶν παραλείπονται σχεδὸν ἀμνημόνευτα. Ἕκαστος ἥρως ἔφερε συνήθως, ὡς ὅπλα μὲν ἀμυντικά, ἀσπίδα, περικεφαλαίαν, θώρακα καὶ κνημῖδας· ὡς ὅπλα δὲ ἐπιθετικά, δύο δόρατα, τὸ μὲν πρὸς τὸ βάλλειν(διὰ νὰ τὸ ρίπτῃ),τὸ δὲ πρὸς τὸ πλήττειν(διὰ νὰ κεντᾷ δι' αὐτοῦ), ἔτι δὲ μακρὸν ξίφος καὶ μάχαιραν. Προήλαυνε δὲ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπὶ ἅρματος φερομένου ὑπὸ δύο ἵππων, καὶ δυναμένου νὰ δεχθῇ ἐπὶ τοῦ δίφρου αὐτοῦ δύο ἄνδρας, τὸν παραιβάτην, ἤτοι τὸν κυρίως ἀγωνιστήν, καὶ τὸν ἡνίοχον. Ἐνίοτε ἐμάχετο καὶ πεζός, ἀλλ' ἔχων πάντοτε πλησίον τὸ ἅρμα, ἵνα ἐπιβὰς ἐπ' αὐτοῦ καταδιώξῃ ἢ ὑποχωρήσῃ. Οἱ πολλοὶ στρατιῶται, οἱ πεζῇ πάντοτε μαχόμενοι καὶ ὀνομαζόμενοι πρυλέες, ἔφερον ὅπλα ὅμοια τῶν ὅπλων τῶν ἡρώων, ἐκτὸς ὅτι δὲν ἦσαν ἐξίσου ἐξαίρετα καὶ πολυτελῆ. Οἱ δὲ τοξόται ἦσαν εὐάριθμοι. Τὰ ὅπλα κατεσκευάζοντο ἐκ χαλκοῦ, ὄχι ἐκ σιδήρου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπὶ τούτῳ χρῆσις εἶναι μεταγενεστέρα, ὄχι ὅμως πολὺ μεταγενεστέρα, διότι ἤδη ἐπιφαίνεται ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Ἄδηλον δὲ εἶναι κατὰ τίνα τρόπον ὁ χαλὸς ἐστομοῦτο ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὰς τοῦ πολέμου χρείας. Τὸ δυσχερέστερον μέρος τῆς πολεμικῆς τέχνης ἦσαν αἱ πολιορκίαι. Εἰς τοὺς προηγουμένους τῶν ὁμηρικῶν χρόνους, αἱ πόλεις καὶ αἱ κῶμαι ἐκτίζοντο, ἕνεκα πλείονος ἀσφαλείας, ἐπὶ δυσπροσίτων πετρῶν καὶ ὑψωμάτων. Βραδύτερον δέ,ἀφοῦ ἡ βιομηχανία καὶ ἅπασαι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις ἔλαβον ἐπίδοσίν τινα,αἱ πόλεις κατέβησαν εἰς τὰ πέριξ ὁμαλώτερα πεδία,καί,ἢ συνεδέθησαν μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ ἄστεος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἔκτοτε τὴν ἀκρόπολιν,ὡς συνέβη εἰς τὰς Θήβας,εἰς τὰς Ἀθήνας,εἰς τὸ Ἄργος· ἢ ἐχωρίσθησαν ἀπὸ αὐτοῦ, ἐντελῶς ἐγκαταλειφθέντος, ὡς συνέβη εἰς τὴν Αἴγιναν, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς τρωϊκῆς Ἴδης Σκῆψιν,εἰς τὴν Μαντίνειαν,εἰς τὸν ἐν Ἀρκαδίᾳ Ὀρχομενόν, εἰς τὴν Νώνακριν, εἰς τοὺς Λουσούς, εἰς τὴν ἐν τῷ Παρνασσῷ Λυκώρειαν καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ ὁμηρικὴ ποίησις παρίστησι τὴν δευτέραν ταύτην κατάστασιν τῶν πόλεων, ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὰς οὐδὲν ἧττον τετειχισμένας. Τοιαῦται ἦσαν τὸ Ἴλιον, καὶ ἡ τῶν Φαιάκων πόλις, καὶ ἡ τειχιόεσσα Τίρυνς, καὶ αἱ ἑπτάπυλοι Θῆβαι. Τοιούτων τειχῶν ἡ ἅλωσις ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ ἐπὶ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν, ὅτε δὲν εἶχον ἔτι ἐπινοηθῇ αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναί, ὥστε ἡ ἐκπολιόρκησις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ ἢ δι' ἀποκλεισμοῦ, ἢ δι' ἀπάτης, οἷα ἡ τοῦ δουρείου ἵππου, δι' οὗ μυθεύεται ὅτι κατωρθώθη ἐπὶ τέλους ἡ τῆς Τροίας ἅλωσις.

Περὶ δὲ τῶν καλῶν τεχνῶν δὲν ἔχομεν, κατὰ δυστυχίαν, ἐξαιρέσει τῆς ποιήσεως, εἰμὴ ἀσαφεστάτας εἰδήσεις· ἀλλὰ τῶν τεχνῶν ἡ καλλίστη ἐκείνη καὶ ὑψίστη ἤκμασεν ἔκτοτε θαυμασίως παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Τὸ ἀρχαιότατον αὐτῆς εἶδος ὑπῆρξε,καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, τὸ ἐπικόν, καὶ ἰδίως τὸ ἡρωϊκὸν ἔπος, δηλαδὴ ἡ διήγησις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων, τῆς ὁποίας λαμπρότατα δείγματα περιεσώθησαν αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι Ἰλιὰς καὶ Ὀδύσσεια·διότι ὄχι μόνον τὸ γενεαλογικὸν ἔπος,καὶ ἡ διδακτικὴ τοῦ Ἡσιόδου ποίησις (Ἔργα καὶ Ἡμέραι), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἱερατική, ἡ ἀποδιδομένη εἰς Ὀρφέα καὶ Μουσαῖον, ἔτι δὲ ἡ ἡσιοδικὴ Θεογονία, φαίνονται μεταγενέστεραι τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Τὸ δὲ ἔπος ὑπῆρξε τὸ ἀρχαιότατον εἶδος τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, διότι ἐθεράπευσε τὴν πρωτίστην τοῦ ἡρωϊκοῦ τούτου ἔθνους ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν χρείαν. Ἄλλα ἔθνη ὕμνησαν πρὸ πάντων τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ· διότι ἅμα μὲν εἶχον ὑγιεστέρας τῶν Ἑλλήνων περὶ Θεοῦ δοξασίας, ἅμα δὲ τοσαῦτα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔπαθον ἐκ τῆς

τυραννίας ἰδίων ἢ ξένων δεσποτῶν, ὥστε, ταπεινωθέντα καὶ ἐξευτελισθέντα καὶ μηδεμίαν ἐπὶ γῆς εὑρίσκοντα παραμυθίαν, ἔστρεφον τὰς ἐλπίδας καὶ εὐχὰς αὐτῶν πρὸς τὸν οὐρανόν. Τινὰ μάλιστα τῶν ἐθνῶν τούτων οὐδὲ ἔσχον ἄλλο εἶδος ποιήσεως εἰμὴ τὸ ἱερατικόν, ὡς οἱ Ἑβραῖοι, οἵτινες καὶ ἀνεδείχθησαν εἰς τοῦτο ἀμίμητοι. Ἐξ ἐναντίας οἱ Ἕλληνες ἐπρέσβευσαν ὅλως νηπιώδεις περὶ θεότητος δοξασίας· πρὸς δὲ τούτοις, διάγοντες βίον μάχιμον, καὶ ἀνεξάρτητον, καὶ ὄντως ἡρωϊκόν, ἐπὶ τοσοῦτον συνέλαβον τὴν συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε καὶ εἰς τοὺς θεοὺς ἀπέδωκαν τὸ σχῆμα, καὶ τὰ πάθη, καὶ τὸν βίον αὐτῶν. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ὑμνήσωσι πρὸ πάντων τὰς μεγάλας τῆς ἡρωϊκῆς αὐτῶν γενεᾶς πράξεις. Διὰ δὲ τοῦτο ἡ θρησκευτικὴ ποίησις ὄχι μόνον ὑπῆρξε μεταγενεστέρα παρ' αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πολὺ ὑποδεεστέρα τῆς ἐπικῆς, εἰς ἣν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπέβησαν ἀπαράμιλλοι. Ὁ ἀοιδὸς ἔψαλλεν εἰς τὰς πανηγύρεις καὶ εἰς τὰς εὐωχίας, ὑπηχούσης ἐνίοτε τῆς τετραχόρδου λύρας, τὰ κατορθώματα ἢ τὰς τύχας τῶν ἡρώων, μάλιστα δὲ τὰ νεώτερα,ὡς ὀλιγώτερον γνωστὰ εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ.Προχείρους δ'ἔχων εἰς τὴν μνήμην πολλὰς ᾠδάς, εἴτε ἰδίας εἴτε ἄλλων, εἶχε καὶ τὴν τέχνην τοῦ καινοποιεῖν τὰς τετριμμένας ἤδη ὁπωσοῦν· Ἐντεῦθεν τὸ ἔργον αὐτοῦ ὄχι μόνον ἀπετέλει ἰδιαίτερον ἐπάγγελμα, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρέτως ἐτιμᾶτο. Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ, ὁ ποιητὴς ὀνομάζει τὸν Φήμιον, θεῖον ἀοιδόν· καὶ ἄλλος ἀοιδός, ὁ Δημόδοκος, προσαγορεύεται μετὰ πλείστης ὅσης φιλοφροσύνης ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως· εἰς ἄλλον πάλιν,ἀνώνυμον τοῦτον,ὁ Ἀγαμέμνων. ἀπερχόμενος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας, λέγεται ἀναθέσας τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ γυναικός, τῆς Κλυταιμνήστρας· καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι, αὐτὸς ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν θεωρεῖ ἀνάξιον ἑαυτοῦ νὰ ᾄδῃ κλέα ἀνδρῶν, πρὸς τὸν ἦχον τῆς φόρμιγγος. Πρὸς τούτοις ὁ ἀοιδὸς φαίνεται ἀπολαμβάνων ἀσυλίαν τινά. ὁμοίαν τῆς τῶν κηρύκων. Τὴν δὲ ποίησιν συνώδευε πάντοτε σχεδὸν ἡ μουσική, προδιαθέτουσα μὲν τοὺς ἀκροατάς, ἐνθουσιῶσα δὲ τὸν ἀοιδόν· καὶ μετὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως πολλάκις συνεδυάζετο ἡ εὔρυθμος, ἡ εὔστροφος, ἡ ἐπίχαρις ὄρχησις, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων χρόνων ὑπερβαλλόντως ἠγάπησαν οἱ Ἕλληνες, διότι ἔκτοτε εἶχον τὸ αἴσθημα ἐκεῖνο τῆς καλλονῆς, τὸ ὁποῖον βραδύτερον ἀπεικονίσθη ἐν τῇ γλυπτικῇ αὐτῶν τέχνῃ καὶ πλεῖστον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ὁμηρικῶν περιγραφῶν δὲν ἐξάγεται σαφῶς, ἂν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε λάβει, ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, καλλιτεχνικόν τινα χαρακτῆρα. Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει μὲν δώματα περικαλλῆ, ἀγλαά, ἄξια, μαρμαίροντα, ὑψερεφέα, κ. τ. λ.. ἀλλ' ἐξυμνεῖ τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων κοσμήματα αὐτῶν, ὄχι τὰς καλὰς ἀναλογίας. Ἦσαν δὲ τὰ οἰκοδομήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται τὰ πρῶτα ταῦτα ἴχνη τῆς τέχνης, δώματα τῶν ἀνάκτων, ναοί, θησαυροί, τάφοι. Τὰ πρῶτα διεκρίνοντο ἐπί τε τῷ κόσμῳ τῶν μεταλλίνων αὐτῶν παραστάδων, πυλῶν κ. τ. λ. καὶ ἐπὶ στερεότητι καὶ εὐχρηστίᾳ. Οἱ δὲ ναοὶ πιθανῶς δὲν διέφερον πολύ, κατά τε τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διασκευήν, ἀπὸ τὰ δώματα τῶν ἀνάκτων. τὰ ὁποῖα παραβάλλονται, ἐν τῇ Ὀδυσσσείᾳ, πρὸς τὰς ὀλυμπίους τῶν θεῶν κατοικίας· καὶ ἴσως ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος ταύτης, αἱ λέξεις «μέγαρον» καὶ «ἀνάκτορον» ἐσήμαινον ἐνταυτῷ τῆς τε οἰκίας καὶ τοῦ ναοῦ τὸ ἐνδότατον μέρος. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ εἰκασία αὕτη ἦναι ὀρθή, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχε τὸ ἀρχιτεκτονικὸν ὕφος τῶν ἀνθρωπίνων καταλυμάτων, οὐδὲ περὶ τοῦ σχήματος τῶν τότε ναῶν δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν εὐκρινῆ τινα ἔννοιαν. Οὐδὲ ἂν εἶχον στέγας, εἶναι βέβαιον· ὅ,τι ἐκ τοῦ Ὁμήρου συνάγεται εἶναι, ὅτι πολλοὶ τῶν ναῶν τούτων,ὡς ὁ ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος, περιεῖχον μεγάλους θησαυρούς, ὁ δὲ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ἐν Τροίᾳ εἶχε καὶ ἄδυτον· αἱ πύλαι

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΤΗΣ ΜΗΛΟΥ

(Μουσεῖον Λούβρου)

τοῦ ἐν Τροίᾳ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἠνοίγοντο ὑπὸ τῆς ἱερείας εἰς τοὺς ἐπὶ προσφορᾷ προσερχομένους· καὶ ἐν γένει ὄχι μόνον θυσίαι ἐτελοῦντο εἰς τοὺς ναούς, ἀλλὰ καὶ ἀναθήματα κατετίθεντο· ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀναθήματα ταῦτα συνέκειντο ἐκ πέπλων καὶ ἄλλων καλλιτεχνημάτων, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ προφυλάττωνται ἀπό τε τῆς ὑπεξαιρέσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ἐπηρείας, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ κατασκευὴ τῶν ναῶν ἐθεράπευε τὴν τοιαύτην χρείαν· ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἦσαν ἐπιστεγασμένοι. Πολλοὶ τάφοι ἐκ τῶν σωζομένων εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐλέγοντο κατασκευασθέντες ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, καὶ ἐκ τούτων οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἐν εἴδει ἡρώων, ναΐσκων ἀφιερωμένων εἰς ἥρωα· οἱ ἀναμφισβητήτως ὅμως ἀρχαιότατοι, οἱ ὑπὸ τῆς Ἰλιάδος ἀναφερόμενοι, ἦσαν ἁπλῶς τύμβοι μετ' ἀφελοῦς σήματος ἢ σωροῦ λίθων. Ἦσαν δὲ περίφυτοι, ὡς οἱ ναοί, ἢ ἠγείροντο ἐν τῷ μέσῳ ἱεροῦ ἄλσους. Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ καὶ αἱ ἀγοραὶ φαίνονται λιθόστρωτοι. Τὰ δὲ μᾶλλον λόγου ἄξια ἐκ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχήν, εἶναι οἱ λεγόμενοι θησαυροί, ὧν λείψανά τινα ἀνευρέθησαν εἰς Μυκήνας, εἰς Ὀρχομενόν, εἰς Ἀμύκλας, καὶ εἰς Φάρσαλον. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἦσαν κωνοειδῆ, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐχρησίμευον, καθὰ φαίνεται, ὡς τάφοι, ἔπειτα δέ, προσλαβόντα ἱερόν τι κῦρος, ἐδέχθησαν τοὺς θησαυροὺς τῶν ἀρίστων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα

Αἱ Φοινικικαὶ ἀποικίαι

αὐτῶν. Τὰ μνημεῖα ταῦτα, ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῶν καὶ τῶν κοσμημάτων, ὑποδεικνύουσι τφόντι ἐπίδοσίν τινα τῆς τέχνης. Ἀλλ' εἶναι ἆρά γε βέβαιον ὅτι ἀνατρέχουσι μέχρι τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων;

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει πολλὰ ἔργα γλυπτικῆς· κρατῆρας τεχνικώτατα τετυγμένους, ἤτοι κατεσκευασμένους, δέπα, ὅ ἐστι ποτήρια περικαλλῆ, θρόνους φαεινούς, σιγαλόεντας, ξεστούς, δαιδαλέους καὶ ἑνὶ λόγῳ λαμπρούς. Ἡ ἀσπὶς τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ ἐν τῇ Ἰλιάδι

περιγραφομένη, περιελάμβανε ποικίλα συμπλέγματα προσώπων· τὸ δὲ δῶμα τοῦ Ἀλκινόου ἐφύλαττον, κατὰ τὴν Ὀδύσσειαν, κύνες χρυσοῖ, ἐφώτιζον δὲ χρυσοῖ νεανίσκοι, χρύσειοι κοῦροι, κρατοῦντες εἰς χεῖρας αὐτῶν δᾷδας. Ἡ Θεανώ, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀντήνορος, ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων Τρώων, κατέθεσεν εἰς τὰ γόνατα τῆς Ἀθηνᾶς τὸν ἀνατεθέντα τῇ θεᾷ ταύτῃ πέπλον, ἄρα ὑπῆρχον καὶ θεῶν ἀγάλματα· προσεπικυροῖ δὲ τὴν εἰκασίαν ταύτην καὶ ἡ φράσις, «ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται,» ἥτις σημαίνει μὲν μεταφορι-

κῶς ὅτι «ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν,» ἔλαβε δὲ πιθανώτατα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἀπὸ προσευχῆς ἀπευθυνομένης πρὸς θεῶν ἀγάλματα. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει τινὰ τῶν καλλιτεχνημάτων ἐκείνων ἔργα τοῦ Ἡφαίστου, ὅ ἐστι μυθώδη, τινὰ δὲ θετικώτερον, φοινικικά· καὶ ἐν γένει, καθ' ὅσον ὑπῆρξαν τφόντι, φαίνεται βέβαιον ὅτι δὲν ἦσαν προϊόντα ἐπιχωρίου ἑλληνικῆς τέχνης. Τοὐλάχιστον τὰ εἰς τοὺς μεταγεστέρους χρόνους περισωθέντα ἀρχαιότατα δοκίμια τῆς περὶ τοῦτο τὸ μέρος ἑλληνικῆς τέχνης, ἤτοι τὰ τῆς λατρείας ἀντικείμενα, πολὺ ἀπεῖχον τῆς ὁμηρικῆς ἐκείνης φιλοκαλίας, καὶ ἰδίως οὐδ' ὁπωσοῦν προσήγγιζον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, ἀλλὰ ἦσαν ἁπλῶς σύμβολα, δηλαδὴ λίθοι, σανίδες, δόκανα, πυραμίδες, κίονες. Ἔτι ἐπὶ Παυσανίου, ὅστις περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἐσώζοντο τοιαῦτα σύμβολα τῆς λατρείας. Τὰ δὲ ἀρχαιότατατα εἴδωλα ἦσαν ἐκ ξύλου, ὧν πολλὰ εἶδεν ὁμοίως ὁ Παυσανίας· καὶ εἴς τινα μὲν ἐξ αὐτῶν προσηρτῶνται κεφαλαὶ καὶ χεῖρες λίθιναι, ἅπαντα δὲ ἦσαν περιβεβλημένα ἱμάτια καὶ ἄλλα συμβολικὰ κοσμήματα, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάσθησαν ἀγάλματα. Ἄλλη ἀρχαιοτάτη ὕλη πρὸς κατασκευὴν γλυπτικῶν ἔργων ὑπῆρξεν ἡ ὀπτὴ γῆ· βραδύτερον μόνον μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὰ μέταλλα, καὶ ἔτι βραδύτερον τὸν λευκὸν λίθον, τὸ μάρμαρον.

Ἐπιφέρομεν, ἐν τέλει, τινὰ περὶ τῆς πολυτιμοτάτης τῶν τεχνῶν, περὶ τῆς γραφῆς. Τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων γραμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἡ σειρὰ αὐτῶν καὶ τὸ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων μνημείων σχῆμα, ἐπικυροῦσι τὴν ἀλήθειαν τῆς παραδόσεως, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν παρέλαβον ἐκ Φοινίκης τὸν ἀλφάβητον τοῦτον. Ἀμφιβάλλεται ὅμως ἂν ἡ γραφὴ ἦτο ἐν χρήσει ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη οὐδαμοῦ ἀναφέρουσιν αὐτὴν σαφῶς. Εἰς ἓν μόνον χωρίον τῆς Ἰλιάδος λέγεται ὅτι ὁ Βελλεροφόντης ἔφερε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Λυκίας πίνακα πτυκτόν, ὅ ἐστι διπλωμένον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον γραφῆ «σήματα λυγρά,» δηλαδή, ὡς ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ λόγου συνάγεται, σημεῖα δηλοῦντα παραγγελίαν μυστικὴν νὰ φονευθῇ ὁ κομιστής. Ἀλλ' ἀμφισβητεῖται ἂν τὰ σήματα ταῦτα ἦσαν χαρακτῆρες ἀλφαβητικοί, ἢ συμβολικὰ ζωγραφήματα. Ὁ δὲ Γεώργιος Γρότε φρονεῖ, ὅτι, ἂν τὸ χωρίον τοῦτο τῆς Ἰλιάδος ἀποδεικνύῃ τι, ἀποδεικνύει μᾶλλον ὅτι ἡ ἀλφαβητικὴ γραφὴ δὲν ὑπῆρχεν, ἢ ὅτι ὑπῆρχε καθ' ἣν ἐποχὴν ἐποιήθη ἡ Ἰλιάς. Ὁπωσδήποτε, ἐπειδὴ αἱ ἀρχαιότεραι τῶν ἄχρι τοῦδε ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν δὲν εἶναι προγενέστεραι τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, τὰ δὲ γράμματα τῶν παλαιοτέρων τούτων μνημείων εἶναι ἀτελῶς καὶ ἀνεπιτηδείως κεχαραγμένα, ἕπεται ἀναγκαίως ὅτι δὲν ἐγίνετο πολλὴ τῆς γραφῆς χρῆσις κατὰ τὰς ἔτι ἀρχαιοτέρας ἑκατονταετηρίδας, καὶ ἂν ὑποτεθῇ αὕτη τότε γνωστή. Τὸ δὲ ζήτημα τοῦτο περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τῆς γραφῆς συνεδέθη μεθ' ἑτέρας τινὸς οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημονεύτου συζητήσεως. Τῳόντι εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὁ σοφὸς Γερμανὸς Φρειδερῖκος Αὔγουστος Οὐόλφιος ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, τὰς ὁποίας οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὅμηρον, δὲν ἦσαν ἔργα ἑνὸς ἀνδρός, ἀλλ' ἀπηρτίσθησαν διὰ τῆς συναρμογῆς διαφόρων ἰδιαιτέρων ποιημάτων, συνταχθέντων ὑπὸ διαφόρων ποιητῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, καὶ βραδύτερον πολὺ συναρμολογηθέντων εἰς ἓν ὑπὸ τοῦ τυράννου τῶν Ἀθηνῶν Πεισιστράτου. Ἐστήριξε δὲ ὁ Οὐόλφιος τὴν γνώμην ταύτην καὶ εἰς τὰς ἀνωμαλίας καὶ ἀντιφάσεις, ὅσας ἠξίωσεν ὅτι περιέχουσιν ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, πρὸ πάντων ὅμως εἰς τοῦτο, ὅτι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἡ τέχνη τοῦ γράφειν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας, (ἤ, ὅπερ σχεδὸν τὸ αὐτό, καὶ ἂν ἦτο γνωστή, ἡ χρῆσις αὐτῆς ἦτο δύσκολος, ἀτελὴς καὶ σπανία) ἀδύνατον ἀπέβαινε νὰ διατηρηθῶσι ποιήματα τοσοῦτον μακρά,

οἷα ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια. Τὴν δοξασίαν ταύτην, κατὰ τὸ σύνηθες, ἄλλοι μὲν ἀπεδέχθησαν, ἄλλοι δὲ ἀπέρριψαν, καὶ ἄλλοι πολυειδῶς ἐτροπολόγησαν· ἡ δὲ ἐπικρατεστέρα τὴν σήμερον γνώμη εἶναι ὅτι ἡ μὲν Ὀδύσσεια ἔχει ἑνότητά τινα, ἡ δὲ Ἰλιὰς φαίνεται μᾶλλον ἀπηρτισμένη ἐκ μονομερῶν καὶ ἐντέχνως πρὸς ἄλληλα ἡρμοσμένων ᾀσμάτων, ποιηθέντων ὑπὸ διαφόρων, κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, ἀοιδῶν. Ἐν τούτοις τὸ περὶ τῆς χρήσεως ἢ μὴ χρήσεως τῆς γραφῆς ζήτημα, ἀτόπως συνεδέθη μετὰ τοῦ περὶ τῆς ἑνότητος ἢ μὴ ἑνότητος τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ζητήματος· διότι τὰ ποιήματα ταῦτα δὲν ἀνεγινώσκοντο τότε, ἀλλ' ἀπὸ μνήμης ἀπηγγέλλοντο. Τοῦτο συνάγεται ἐξ ὅλων τῶν εἰδήσεων ὅσας ἔχομεν περὶ τῶν ῥαψῳδῶν, καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι πολλοὶ τῶν ἀοιδῶν τούτων, καὶ αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, λέγονται τυφλοί, ὥστε οὗτοι ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ μνήμης ἔψαλλον καὶ διὰ μόνης τῆς μνήμης ἠσκοῦντο περὶ τὴν διατήρησιν τῶν ἐπῶν. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἀναφέρονται εἰς Ἀθήνας ἄνδρες δυνάμενοι νὰ ἀποστηθίσωσιν ἀμφότερα τὰ ποιήματα ἐκεῖνα, καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη ὑπάρχουσι παραδείγματα προφορικῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον διατηρήσεως ἐκτενεστάτων ποιημάτων. Ὅθεν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἠδύναντο ὁμοίως νὰ διατηρηθῶσιν ἄνευ γραφῆς, ἐκτὸς μόνον ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἔπασχον, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τροπολογίας τινὰς περὶ τὰ καθ' ἕκαστα, οἷαι ὡς γνωστὸν ἀναφέρονται πολλαί.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ βίος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τοὺς μυθικοὺς τούτους χρόνους. Οἱ θρησκευτικοὶ αὐτοῦ μῦθοι ἀπεῖχον βεβαίως πολὺ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τοῦ ὑπερτάτου ὄντος· ἀλλ' ὅμως οἱ μῦθοι οὗτοι ἦσαν πολλάκις χαριέστατοι. Τὰ πολιτεύματα αὐτοῦ ἦσαν αὐθαίρετα καὶ ἀκανόνιστα· ἀλλὰ περιεῖχον τὰς ἀρχὰς ὅλων τῶν μετέπειτα τοσοῦτον θαυμασίως ἀναπτυχθέντων ἐλευθέρων θεσμῶν. Αἱ κοινωνικαὶ αὐτοῦ σχέσεις καὶ ἕξεις ἦσαν ἔτι τραχεῖαι καὶ ἐνίοτε ἄγριαι· ἀλλὰ περιελάμβανον τὰς ἀφορμὰς ὅλων τῶν ἀρετῶν, αἵτινες, παιδευθεῖσαι βραδύτερον καὶ καθαρισθεῖσαι ἀπὸ παντὸς ἀγενοῦς μίγματος, ἔμελλον ν' ἀναδείξωσιν ἄνδρας, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη θέλει τιμᾶται ἐν ὅσῳ τιμᾶται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὸ καλόν, τὸ τίμιον καὶ τὸ εὐγενές. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη ἐνηπίαζον ἔτι· ἀλλ' εἰς τὴν ποίησιν παρήχθησαν δύο ἀριστουργήματα, τὰ δίδυμα ἔργα, τὰ φέροντα τὸ ἀθάνατον τοῦ Ὁμήρου ὄνομα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἱκανὰ αὐτὰ καὶ μόνα νὰ δοξάσωσι πᾶν ἔθνος. Τὸ ἑλληνικὸν λοιπὸν ἔθνος ὄχι μόνον περιεῖχεν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης γνωστῆς αὐτοῦ ἡλικίας τὰ σπέρματα ἁπάσης τῆς μετέπειτα ἀκμῆς, ἀλλά, φαινόμενον ἑνιαῖον ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀριστεῦον ἀνεδείχθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας· οὐδένα ἔχον κατὰ τοῦτο ἐνάμιλλον ἄλλον ἢ τὸν δαιμόνιον ἄνδρα, τὸν ὁποῖον αὐτὸ πάλιν ἔμελλέ ποτε νὰ διαπλάσῃ, Ἀλέξανδρον, τὸν υἱὸν τοῦ Φιλίππου, ὅστις κατὰ τοῦτο μάλιστα ὑπερτερεῖ πάντας τοὺς λοιποὺς τῆς ἱστορίας πρωταγωνιστάς, ὅτι ἐκ παίδων ἤρχισε μεγαλουργῶν.

Κύπελλον Φοινικικὸν εὑρεθὲν ἐν Κιτίῳ τῆς Κύπρου

Θήρα ταύρων

(Χρυσοῦν κύπελλον εὑρεθὲν ἐν Βαφειῷ, παρὰ τὴν Σπάρτην)

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΩΤΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΟΛΙΤΕΙΩΝ.

Εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον ἐξεθέσαμεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σύγκειται, ἢ ἐκ μύθων, ἢ ἐκ γεγονότων τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἴσως ὑπόστασίν τινὰ ἀληθείας, συνυφάνθησαν ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον μετὰ τοῦ μύθου, ὥστε ἡ διάκρισις τῆς ἱστορίας ἀπὸ αὐτοῦ ἀποβαίνει ἀδύνατος. Οἱ δὲ ὁπωσοῦν καθαροὶ ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται, κατὰ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων σοφῶν ἀνδρῶν, ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, καὶ ἀκριβέστερον ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ἤτοι τοῦ 776 ἔτους πρὸ Χριστοῦ.

Ἡ ἀλήθεια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δὲν δύναται ἐν γένει νὰ βεβαιωθῇ εἰμὴ ὑπὸ συγχρόνων συγγραφέων καὶ ὑπὸ συγχρόνων μνημείων, μόνον δὲ ἀπὸ τῆς προαναφερθείσης ἐποχῆς ἔχομεν σύγχρονα μνημεῖα καὶ συγχρόνους συγγραφεῖς. Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν κατὰ πρῶτον νὰ γράφωσιν εἰς πεζὸν λόγον ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι· ποιηταὶ ὅμως καὶ μετὰ τὸν Ὅμηρον καὶ μετὰ τὸν Ἡσίοδον, ἐξηκολούθησαν ἀκμάζοντες πολλοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατά τε τὴν ἑβδόμην καὶ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα. Ἐκ τῶν ποιητῶν τούτων, ἄλλοι μὲν ἔγραψαν εἰς τὸ εἶδος τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, δηλαδὴ εἰς ἐπικὰ ποιήματα, ἄλλοι δὲ εἰς νέον τι ποιήσεως εἶδος, τὴν λυρικήν, καὶ ἰαμβικήν, καὶ γνωμικὴν

ποίησιν. Οἱ ἐπικοὶ διαφέρουσι τῶν τοῦ νεωτέρου τούτου εἴδους ποιητῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις κατὰ τοῦτο, ὅτι ὕμνησαν γεγονότα ἀρχαῖα, τῶν ὁποίων δὲν ἦσαν μάρτυρες, ἐνῷ οἱ λυρικοί, καὶ ἰαμβικοί, καὶ γνωμικοὶ ποιηταὶ ὕμνησαν γεγονότα, τῶν ὁποίων ἦσαν ὄχι μόνον μάρτυρες, ἀλλὰ καὶ αὐτουργοί, οἷον ὁ Τυρταῖος, ὁ 'Αρχίλοχος, ὁ 'Αλκαῖος, ὁ Σόλων καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, δι' ὃ οὗτοι εἶναι πολὺ ἀξιοπιστότεροι τῶν πρώτων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὔτε τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν τούτων, οὔτε τὰ τῶν πεζογράφων, ἤ, ὡς συνηθέστερον λέγονται, λογογράφων, τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, τοῦ Κάδμου, τοῦ Ἑκαταίου, τοῦ Ἑλλανίκου, περιεσώθησαν μέχρι σήμερον ἀκέραια· ἀποσπάσματα ὅμως ἀμφοτέρων διετηρήθησαν ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, τὰ δὲ ἀποσπάσματα ταῦτα ὑπολαμβάνονται εὐλόγως ὡς ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀναμφισβήτητοι.

Πρὸς τούτοις, ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἤρχισαν νὰ κατασκευάζωνται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἰκοδομήματα, οἷα ὁ ἐν 'Αθήναις ναὸς τοῦ 'Ολυμπίου Διός, ὁ ἐν Σάμῳ τῆς Ἥρας, ὁ ἐν 'Εφέσῳ τῆς 'Αρτέμιδος καὶ πλεῖστα ἄλλα, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσι περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν περιστάσεων τῶν πόλεων εἰς τὰς ὁποίας ἠγέρθησαν, ἔτι δὲ περὶ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες ἐπεστάτησαν αὐτῶν, πολὺ ἀκριβέστερον καὶ εὐκρινέστερον ἢ τὰ ὀλίγα κυκλώπεια τείχη καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα, τὰ ἀποδιδόμενα εἰς ἀορίστους τινὰς παναρχαίους χρόνους. Τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, σώζονται καὶ δημόσια σύγχρονα ἔγγραφα, τῶν ὁποίων ἀρχαιότατον εἶναι ὁ κατάλογος τῶν ὀλυμπιονικῶν, δηλαδὴ ὁ ἐπίσημος κατάλογος ὅστις διετηρεῖτο εἰς τὴν ἐν Πελοποννήσῳ 'Ολυμπίαν τῶν κατὰ τὸν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα νικητῶν, καὶ ὅστις πρῶτον ὄνομα ἔφερε τὸ τοῦ 'Ηλείου Κοροίβου, τοῦ νικήσαντος τῷ 776 πρὸ Χριστοῦ. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλοι κατάλογοι βασιλέων, ἱερέων, ἱερειῶν, ἀνατρέχοντες εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους· ἀλλ' οὗτοι, καθὸ ἀρχόμενοι ἀπὸ θεῶν καὶ περιλαμβάνοντες πολλὰ ὀνόματα ἡρώων καὶ ἡμιθέων, οἴκοθεν ὑποδεικνύουσιν ὅτι δὲν συνετάχθησαν συγχρόνως μὲ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀναφέρουσιν, ὁμοιάζουσι δὲ μᾶλλον τὰς μυθικὰς γενεαλογίας, περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον· ἐνῷ ὁ κατάλογος τῶν ὀλυμπιονικῶν ἄρχεται εὐθὺς ἀπὸ προσώπου, τὸ ὁποῖον δὲν ἠμποροῦμεν εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὡς πραγματικὸν καὶ ἱστορικόν. Βεβαίως καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνων καταλόγων τὰ ὀνόματα, ὅσα ἀναφέρονται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἱστορικά. 'Αλλὰ τὸ ζήτημα ἦτο αὐτὸ τοῦτο, νὰ προσδιορισθῇ πόθεν ἄρχονται οἱ ἱστορικοὶ χρόνοι, ὁ δὲ κατάλογος τῶν ὀλυμπιονικῶν ἔχει τὸ προτέρημα, ὅτι, καθὸ συγκείμενος ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ προσώπων, τὰ ὁποῖα οὐδὲν δικαιοῖ ἡμᾶς νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς πραγματικῶς ὑπάρξαντα, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀφετηρία ἀσφαλὴς τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἔρχονται ἔπειτα μεταγενέστεροι μέν τινες ἄλλοι κατάλογοι, ἀνατρέχοντες ὅμως καὶ αὐτοὶ εἰς χρόνους ἀρχαίους, προσεγγίζοντας εἰς τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, οἷον ὁ κατάλογος τῶν ἐν 'Αθήναις ἐνιαυσίων ἀρχόντων, προοιμιάζων ἀπὸ τοῦ 683 πρὸ Χριστοῦ· ὁ κατάλογος τῶν καρνεονικῶν, ἤτοι τῶν νικητῶν εἰς τοὺς ἀγῶνας, οἱ ὁποῖοι ἐτελοῦντο εἰς τὴν ἐν Σπάρτῃ πανήγυριν τῶν Καρνείων, κατάλογος ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ 676 ἔτους, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι, οἵτινες ὄχι μόνον ἐπικυροῦσι τὰ γεγονότα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, ἀλλὰ καὶ μαρτυροῦσιν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισαν ἐν γένει νὰ συντάσσωνται πολλὰ δημόσια ἔγγραφα.

Εἰς ταῦτα προσθετέον, ὅτι οἱ πρῶτοι σωζόμενοι ἱστορικοί, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, δὲν ἤκμασαν μὲν εἰμὴ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ταύτης κυρίως ἱστόρησαν τὰ γεγονότα· ἀνατρέχοντες ὅμως πολλάκις εἰς τὰ προηγούμενα, ἠδυνήθησαν νὰ συμβουλευθῶσι περὶ τούτων, ὄχι μόνον τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ μνημεῖα τῆς ἕκτης καὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ἀλλά, ὡς πρὸς τὴν ἕκτην, καὶ προφορικὰς πολυτίμους παρα-

δόσεις, ὥστε ὡς πρὸς τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην δύνανται καὶ καθ' ἑαυτοὺς νὰ θεωρηθῶσι μάρτυρες τῶν πραγμάτων ἀξιόπιστοι.

Διὰ πλείστους ἄρα λόγους, ὀρθὴ φαίνεται ἡ γνώμη, ὅτι οἱ ὁπωσοῦν καθαροὶ ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἀπὸ τῆς πρώτης ὀλυμπιάδος, ἤτοι τοῦ 776 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Τοῦτο λέγοντες, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου καὶ ἐφεξῆς δύναται νά συνταχθῇ ἑλληνικὴ ἱστορία πλήρης καὶ καθ' ὅλα ἀκριβής. Τὰ περὶ τῶν χρόνων τούτων ἱστορούμενα εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἔτι πολλάκις ἐλλιπῆ καὶ πολλάκις ἀναπόδεικτα, διότι τὰ σύγχρονα μνημεῖα δὲν εἶναι πλήρη, καὶ οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς δὲν περιεσώθησαν ἀκέραιοι, οἱ δὲ μεταγενέστεροι ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρουσιν εἰμὴ περικοπάς τινας αὐτῶν, ἀλλὰ μνημονεύουσι καὶ πολλῶν γεγονότων, περὶ ὧν οὐδεμίαν παραθέτουσι μαρτυρίαν. Ὁπωσδήποτε ὅμως, ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τούτους ἔχομεν τοὐλάχιστον τινὰς συγχρόνους μαρτυρίας, ἐνῷ ὡς πρὸς τοὺς προηγουμένους, τοὺς ἡρωϊκούς, ὁ μόνος σωζόμενος ποιητής, ὁ Ὅμηρος, πραγματεύεται περὶ γεγονότων τὰ ὁποῖα, καὶ ἐὰν ὑποτεθῶσιν ἔχοντα ὑπόστασιν ἀληθείας, ἦσαν πολὺ αὐτοῦ ἀρχαιότερα καὶ πραγματεύεται περὶ αὐτῶν εἰς τρόπον ὅλως διόλου μυθικὸν καὶ ἀνεπίδεκτον ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας.

Οὕτω δὲ τεθέντος, ὅτι οἱ πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνοι ἄρχονται ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ, ἴδωμεν ὁποίαν τινὰ εὑρίσκομεν ἔκτοτε μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων, ἤτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, τὴν τύχην καὶ τὴν κατάστασιν τῶν φυλῶν ὅσαι κατῴκουν εἰς τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς χώρας, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς χώρας, ἥτις, ἐκτεινομένη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου, ἦτο ἡ πλησιεστάτη ὅλων τῶν ἄλλων εἰς τὴν τῶν θεῶν κατοικίαν.

Εἴπομεν ὅτι τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τῆς ἄκρας Μαλέας χερσονήσου, κατείχετο ἔκπαλαι ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Τὸ μεσημβρινὸν τοῦτο μέρος χωρίζεται ἀπὸ τοῦ βορειοτέρου διὰ ὁριζοντείου σειρᾶς ὀρέων, ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης καὶ ἀπολήγουσα εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, φέρει πρὸς δυσμὰς μὲν τὸ ὄνομα Κεραύνια ἢ Ἀκροκεραύνια ὄρη, πρὸς ἀνατολὰς δὲ κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα Καμβούνια (¹) ὄρη καὶ ἔπειτα τὸ μέγα τοῦ Ὀλύμπου ὄνομα. Ἐκ σημείου τινὸς τῆς ὁριζοντείου ταύτης ὀρεινῆς σειρᾶς, κειμένου εἰς ἴσην περίπου μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν ἀπόστασιν, κατέρχεται σειρὰ ἑτέρα, ἐπὶ τοσοῦτον κάθετος, ὥστε σχηματίζει πρὸς τὴν ὁριζόντειον ἐκείνην ὀρθὰς σχεδὸν γωνίας. Εἶναι δὲ ἡ σειρὰ αὕτη ὁ Πίνδος, ὅστις χωρίζει τὴν Ἤπειρον, πρὸς δυσμὰς κειμένην, ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας, κειμένης πρὸς ἀνατολάς. Ὁ Πίνδος, προϊὼν μέχρι τινὸς μονοφυής, ἐκπέμπει ἔπειτα πρὸς ἀνατολὰς παραφυάδα, τὴν Ὄθρυν, ἥτις διήκει μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, παράλληλος τῷ Ὀλύμπῳ. Ἐκεῖ δὲ ὅπου ἀπολήγει εἰς τὸ πέλαγος, ἡ Ὄθρυς ἀπαντᾶται μεθ' ἑτέρας σειρᾶς, τὴν ὁποίαν, καλουμένην Ὄσσαν καὶ Πήλιον, ἐκπέμπει ὁ Ὄλυμπος ἐκ τῆς ἀνατολικωτέρας αὐτοῦ, ἄκρας, πρὸς μεσημβρίαν, παρὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἐντεῦθεν σχηματίζεται τετράγωνος σχεδόν, μεταξὺ Ὀλύμπου, Πίνδου, Ὄθρυος, Ὄσσης καὶ Πηλίου, ἡ θεσσαλικὴ κοιλάς, τὸ εὐρύτερον καὶ εὐφορώτερον τῶν ἑλληνικῶν πεδίων. Ὁ Πίνδος, ἐκπέμψας, ὡς προείρηται, πρὸς ἀνατολὰς τὴν Ὄθρυν, ἐξακολουθεῖ προϊών, ἀλλὰ μετονομάζεται ἤδη Τυμφρηστός· καὶ ἀπὸ νοτιωτέρου τινὸς σημείου τοῦ οὕτω μετονομασθέντος τούτου ὄρους, ἐκφύεται σειρὰ ἑτέρα, ἡ ἀπότομος καὶ ἀγρία Οἴτη, ἥτις κατατείνει, ὡς καὶ ἡ Ὄθρυς, πρὸς τὸν ἀνατολικὸν αἰγιαλὸν καὶ ἰδίως τὸν Μαλιακὸν κόλπον· ὥστε μεταξὺ Ὄθρυος καὶ Οἴτης σχη-

(¹) Τὸ ὄνομα ***Καμβούνια*** εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν τὸ πρῶτον χρόνων.

ματίζεται ἑτέρα τις, στενὴ αὕτη καὶ μακρὰ κοιλάς, ἥτις διαβρέχεται ὑπὸ τοῦ Σπερχειοῦ καὶ ἐλογίζετο τὸ πάλαι ὡς μέρος τῆς Θεσσαλίας, ἂν καὶ ἀποτελεῖ φυσικῶς χώραν ἰδίαν. Ἡ δὲ Οἴτη καταλείπει μεταξὺ τῆς ἀνατολικωτέρας αὐτῆς ἄκρας, δηλαδὴ τοῦ καλουμένου Καλλιδρόμου, καὶ τῆς θαλάσσης, μικρόν τι κενὸν διάστημα, ὅπερ εἶναι τὸ πολυθρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἡ πύλη αὕτη ἦτο ἄλλοτε πολὺ στενωτέρα ἢ σήμερον· δι' ὃ καὶ ἀπετέλει τότε ἡ Οἴτη τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος προπύργιον, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὰ παράλληλα αὐτῇ καὶ ἰσοϋψῆ Καμβούνια ὄρη, μετὰ τοῦ μεγάλου Ὀλύμπου, ἐλογίζοντο ὡς ἐξωτερικοὶ τῆς Ἑλλάδος προμαχῶνες. Τῷόντι, ὁ μέγας ἐκεῖνος Ὄλυμπος, ὁ ἀπὸ βορρᾶ περιζωννύων τὸ εὐρὺ θετταλικὸν πεδίον, ὑψώνει μέχρις οὐρανοῦ τὴν χιονοσκεπῆ καὶ ἱερὰν αὐτοῦ κορυφήν, ἐφ' ἧς οἱ ἀθάνατοι θεοὶ ἔστησαν τὴν κατοικίαν αὐτῶν, ὡς ἂν ἠθέλησαν νὰ γίνωσι φύλακες τῆς μακαρίας χώρας, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀνεγνώριζον τὸ κράτος αὐτῶν. Καὶ ἡ μὲν κεφαλὴ τοῦ ὄρους τούτου, ἀείποτε ὑπὸ νεφῶν περιεστεμμένη, ἐφαίνετο ἀποκρύπτουσα ἀπὸ τὰ ὄμματα τῶν θνητῶν τὸ μυστηριῶδες τῶν θεῶν ἕδος· ἀλλὰ τὰ εὔφορα πεδία, τὰ πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἐκτεινόμενα, εἰς ἃ ἡ φύσις ἐπεδαψίλευσε φιλοστόργως ἅπαντας αὐτῆς τοὺς θησαυρούς, ἐμαρτύρουν ἀποχρώντως, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο τῶν ἀθανάτων ἡ κατοικία, εἰς τόπον ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀπεικονίζοντα τὰς εὐεργεσίας ὅσας διαχέουσιν οὗτοι ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου διακρίνεται, εἰς ἀπόστασιν μεγάλην, ποταμὸς ἀργυροδίνης, ὅστις φαίνεται δυσκόλως διασπῶν τοὺς παρακειμένους εἰς τὰς ὄχθας αὐτοῦ βράχους. Εἶναι δὲ ὁ ποταμὸς οὗτος ὁ Πηνειός, ὅστις, διεκβάλλων εἰς τὴν θάλασσαν, ἀνὰ μέσον τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὄσσης, σχηματίζει τὸν αὐλῶνα τῶν Τεμπῶν, περίφημον διά τε τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ διότι ἐλογίζετο ὡς ἀποτελῶν τὴν μόνην δίοδον. δι' ἧς στρατὸς πολέμιος ἠδύνατο νὰ ἐμβάλῃ εἰς Θεσσαλίαν, ἀπὸ βορρᾶ. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπρέσβευον, καὶ ὄχι χωρὶς λόγον, ὅτι πάλαι ποτὲ ἡ Θεσσαλία, τεθωρακισμένη μὲν οὖσα ὑπὸ ἀδιαλείπτων ὀρέων καὶ βράχων, κατάκλυστος δὲ ὑπὸ τῶν ὑδάτων ὅσα ἔρρεον εἰς ταύτην, ὡς εἰς λεκάνην ἀχανῆ, ἀπετέλει λίμνην ἀπέραντον, μέχρις οὗ ὁ ἐννοσίγαιος, δηλαδὴ ὁ σείων τὴν γῆν Ποσειδῶν, διαρρήξας διὰ τῆς τριαίνης αὐτοῦ τοὺς πρὸς ἀνατολὰς βράχους, ἤνοιξεν ὀχετὸν εἰς τὰ ταμιευθέντα ὕδατα, τὰ ὁποῖα, σχηματίσαντα λίμνας μικροτέρας, τὴν Βοιβηΐδα, τὴν Νεσσωνίδα, καὶ ἕλη τινά, ἐνθυμίζουσιν οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ κατάστασιν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἐξογκούμενον ὑπὸ μεγάλων ὑετῶν ἢ ἀναχαιτιζόμενον ὑπὸ ἀνατολικῶν ἀνέμων, πλημμυρεῖ ἐνίοτε μανιακῶς, ὡς ἂν ἠγωνίζετο νὰ κατακτήσῃ τὴν χώραν, τὴν ὁποίαν ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ. Ἡ δὲ κοιλὰς τῶν Τεμπῶν, δι' ἧς ὁ Πηνειὸς ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν, μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Ὄσσης, εἶναι ἴσως τὸ μαγευτικώτατον τῶν χωρίων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι μὲν στενὴ καὶ ὑπὸ βράχων περιεζωσμένη, ἀλλὰ διὰ την ἐξαίρετον βλάστησιν, ἥτις καλύπτει καὶ αὐτὰ τὰ πετρωδέστερα αὐτῆς μέρη, ἀδιαλείπτως κοσμούμενα ὑπὸ κισσοῦ καὶ σμίλακος, ἀποβαίνει, κατὰ πᾶσαν ὥραν τοῦ ἔτους, χαριεστάτη καὶ ζωγραφικωτάτη. Φαιδρύνουσι δὲ αὐτὴν καὶ δένδρα πυκνόφυλλα, τῶν ὁποίων οἱ κλάδοι, συμπλεκόμενοι, σχηματίζουσι θόλους ἀμφιλαφεῖς ὑπεράνω τοῦ ποταμοῦ καὶ πολλάκις καταβαίνουσι μέχρι τῶν διαυγῶν αὐτοῦ ναμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκρέουσιν ἀπειράριθμα ρυάκια, κομίζοντα πανταχόθεν τὸν ἴδιον αὐτῶν φόρον.

Τοιαύτη εἶναι ἡ Θεσσαλία. Ἡ χώρα αὕτη ἦτο παράδεισος οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ ἡ μητρόπολις τῶν κυριωτέρων αὐτῆς μυθευμάτων· διότι ὁ μὲν Ὄλυμπος ἦτο ἡ τῶν θεῶν κατοικία, ἐκ δὲ τῶν ἀποκρήμνων τοῦ Πηλίου δασῶν ἐκόπη τὸ ξύλον ἐξ οὗ ἐναυπηγήθη ἡ Ἀργώ, ἡ πρώτη ναῦς ἡ ἐκπλεύσασα πρὸς τὰ ἄγνωστα τοῦ

Εὐξείνου πόντου παράλια· καὶ ἐκεῖ που αἱ Μοῦσαι συνελθοῦσαι εἰς τοὺς γάμους τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, προανήγγειλαν τὴν γέννησιν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὴν τῆς Τροίας καταστροφήν. Ἐπὶ δέ τῶν ἀρχαιοτέρων ἱστορικῶν χρόνων, εὑρίσκομεν τὸ μὲν μέσον καὶ εὐφορώτερον θεσσαλικὸν πεδίον, ἤτοι τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω καὶ μέσου Πηνειοῦ, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν· τοὺς δὲ Περραιβοὺς οἰκοῦντας εἰς τὸ βόρειον τῆς χώρας μέρος, μεταξὺ τοῦ κάτω Πηνειοῦ καὶ τοῦ Ὀλύμπου· τοὺς δὲ Μάγνητας, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν, μεταξὺ Ὄσσης καὶ Πηλίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀφ' ἑτέρου· τοὺς δὲ Ἀχαιούς, εἰς τὴν λεγομένην Φθιῶτιδα, ἥτις ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Πίνδου μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, παρὰ τὴν Ὄθρυν, περιλαμβάνουσα καὶ τοὺς πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς νότον πλαγίους αὐτῆς κλάδους. Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων φύλων, μόνον τὰ τρία μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ Θεσσαλοί, οἵτινες ἐπῆλθον, ὡς λέγεται (σελ. 34) μετὰ τὰ Τρωϊκά, ἐξ Ἠπείρου, καὶ ἠνάγκασαν μὲν τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Δωριεῖς ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, κατέστησαν δὲ ὑποτελεῖς φόρου τοὺς Περραιβούς, τοὺς Μάγνητας καὶ τοὺς Ἀχαιούς. Ἡ κυριαρχία τῶν Θεσσαλῶν ἐξετείνετο καὶ εἰς τὴν μεταξὺ Ὄθρυος καὶ Οἴτης κοιλάδα, ἐπί τε τοὺς Μαλιεῖς, οἵτινες δὲν ἀναφέρονται μὲν ἐν τῇ Ἰλιάδι, κατῴκουν δὲ ἤδη, μεταξὺ Θερμοπυλῶν και Ἀναΐας τῆς Φθιώτιδος, εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλάδος τοῦ Σπερχειοῦ· καὶ ἐπὶ τοὺς Δόλοπας, τοὺς γνωστοὺς μὲν τῷ ποιητῇ, κατέχοντας δὲ τὰς ἀποκρήμνους περὶ Τυμφρηστὸν χώρας. Μόνοι οἱ Οἰταῖοι δὲν ἀναφέρονται ὡς ὑποταχθέντες εἰς τοὺς Θεσσαλούς. Κατῴκουν δὲ οἱ Οἰταῖοι εἰς τὰς περὶ τὴν Οἴτην χώρας, περιλαμβάνοντες πιθανῶς διαφόρους φυλάς, ὧν ἡ κυριωτάτη ἦτο ἡ τῶν Αἰνιάνων, ἤ, ὡς λέγει αὐτὴν ὁ Ὅμηρος, Ἐνιήνων, ἀρχαιότατον ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον, μετὰ διαφόρους ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ πλάνας ἀναφαίνεται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐγκατεστημένον περὶ Ὑπάταν, τὴν ἐπισημοτάτην αὐτοῦ πόλιν, ἐν τῇ ἄνω κοιλάδι τοῦ Σπερχειοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως οἱ Θεσσαλοὶ ἐκυριάρχουν καὶ πέραν τοῦ Πίνδου, καὶ πέραν τοῦ Ὀλύμπου, ἠπειρωτικῶν τινων καὶ Μακεδονικῶν φυλῶν.

Νομίσματα Αἰνιάνων

(Κεφαλὴ Διὸς καὶ δορυφόρος μαχόμενος)

Ὑπατέων Αἰνιάνων

(Ζεὺς καὶ Παλλὰς νικηφόρος)

Οἱ Θεσσαλοί, κυρίαρχοι ὅλων τούτων τῶν φυλῶν, κατεῖχον, ὡς προείπομεν, τὴν μέσην Θεσσαλίαν· καὶ εἶχον μὲν μικράν τινα παραλίαν, ἐν τῷ μυχῷ τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, μεταξὺ Μαγνήτων καὶ Ἀχαιῶν, ὅπου ἔκειντο αἱ πόλεις Ἀμφάναιον καὶ Παγασαί· ἀλλ' αἱ κυριώτεραι αὐτῶν κτήσεις ἦσαν εἰς τὸ μεσόγειον τῆς χώρας, ὅπου ἤκμαζον αἱ πλούσιαι καὶ πολυάνθρωποι πόλεις Φεραί, Φάρσαλος, Σκότουσα, Λάρισα, Κραννών, Ἄτραξ, Φαρκηδών, Γόννοι, Τρίκκη, Μητρόπολις, Πέλλιννα, καὶ ἄλλαι. Αἱ ὁμηρικαὶ βασιλεῖαι δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐνταῦθα, καθὼς οὐδὲ εἰς τὰ πλεῖστα ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη· ἀλλὰ τῶν Θεσσαλῶν ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία ἐνθυμίζουσιν ἔτι εἰς πολλὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχήν. Οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Θεσσαλίας διῃροῦντο εἰς δύο τάξεις· τοὺς ἀπογόνους τῶν κατακτητῶν, οἵτινες κατῴκουν εἰς τὰς πόλεις καὶ ἦσαν κύριοι τῶν πλειοτέρων κτημάτων· καὶ τοὺς δούλους, οἵτινες, καλούμενοι πενέσται, ἢ μενέσται, ἢ Θετταλοικέται, ὑπηρέτουν τοὺς πρώτους, ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα αὐτῶν καὶ ἐποίμαινον τὰ ποίμνια. Οἱ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν δὲν ἦσαν ὅλοι ἐξ ἴσου πλούσιοι καὶ ἰσχυροί. Οἱ κύριοι τῶν μεγαλειτέρων κτημάτων ἐδυνάστευον ὀλιγαρχικῶς τῶν πόλεων, καὶ διῆγον βίον ὄντως ἡγεμονικόν, διαπρέπον-

τες διὰ τὴν ὀξύτητα τῶν τρόπων, τὸ φιλοπόλεμον πνεῦμα, τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς φιλοξενίας, ἀλλὰ συγχρόνως διὰ τὴν περὶ τὰς ὑποχρεώσεις ἀπιστίαν καὶ διὰ τὴν περὶ τὰς πολιτικὰς συζητήσεις καὶ συνομολογίας ἀνεπιτηδειότητα· τούτου ἕνεκα αἱ ὀλιγαρχίαι αὗται ἦσαν σφόδρα ταραχώδεις καὶ οὐδέποτε ἐρρυθμίσθησαν διὰ νόμων καὶ θεσμῶν ὡρισμένων. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οὔτε οἱ ὀλιγώτερον πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἀπόγονοι τῶν κατακτητῶν, οἱ ὀλιγαρχούμενοι ἐλεύθεροι λαοὶ τῆς Θεσσαλίας, φαίνονται ἐπιζητήσαντές ποτε τὴν ἔννομον τῶν δικαίων αὐτῶν ἐξασφάλισιν· ὥστε συνήθως αἱ Θεσσαλικαὶ πόλεις ἐκλυδωνίζοντο ὑπὸ ἀναρχίας, ἥτις περιεστέλλετο μὲν ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ ἐπικρατήσαντός τινος δυνάστου, ἀλλὰ δὲν κατηυνάζετο ὁριστικῶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς εὐνομίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσηγορίας, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἴδει ἀναπτυσσόμενον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς πολιτείας. Κατὰ τὸ ἐλάττωμα τοῦτο, οἱ Θεσσαλοὶ φαίνονται μᾶλλον προσεγγίζοντες πρὸς τὰς βορειοτέρας μακεδονικὰς φυλάς. Διέφερον δὲ τῶν εὐνομωτέρων ἑλληνικῶν καὶ διότι οὐδέποτε διέπρεψαν ὡς ὁπλῖται, δηλαδὴ ὡς τακτικοὶ πεζοὶ στρατιῶται. Ἡ περὶ τὴν πεζικὴν ταύτην στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἄσκησις ἦτο ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος στενῶς συνδεδεμένη μὲν τὴν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ὧν ἐστεροῦντο αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις. Καὶ εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ὄχι μόνον οἱ κυρίως Θεσσαλοί, ἀλλ' ἐν γένει οἱ ἐκτὸς τῶν Θερμοπυλῶν Ἕλληνες δὲν ὑπηρέτουν συνήθως ὡς ὁπλῖται· ἐξ ὅλων τῶν φυλῶν ὅσαι ἦσαν ὑποτεταγμέναι εἰς τοὺς Θεσσαλούς, μόνοι οἱ Μαλιεῖς, οἱ περὶ τὰς Θερμοπύλας οἰκοῦντες, δηλαδὴ οἱ πλησιέστεροι πρὸς τοὺς μεσημβρινωτέρους Ἕλληνας, ἀναφέρονται ὡς τακτικῶς ὁπλιτεύοντες· οἱ δὲ Περραιβοί, καὶ Μάγνητες καὶ Ἀχαιοί, καὶ Δόλοπες ἐμάχοντο ὡς ἐπὶ τὸν πλεῖστον ὄχι παρατεταγμένοι καὶ φέροντες τὴν βαρεῖαν τοῦ ὁπλίτου πανοπλίαν, ἀλλὰ ὡς ἄτακτοι καὶ ψιλοί, ἤτοι ὡπλισμένοι δι' ἀκοντίων. Τούτου ἕνεκα, καὶ ὅν ἀναφέρηται ὁλόκληρος ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τῆς Θεσσαλίας, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁπλιτῶν αὐτῆς εἶναι ἀναλόγως μικρός, μέγα δὲ τὸ ποσὸν τοῦ ἱππικοῦ. Διότι οἱ ἰδίως Θεσσαλοί, οἱ κυρίαρχοι τῆς χώρας, ὀνομαστότατοι μάλιστα ὑπῆρξαν ὡς ἱππεῖς. Οἱ πλουσιώτεροι τῶν εὐπατρίδων αὐτῶν, τρέφοντες εἰς τὰ μεγάλα αὐτῶν κτήματα τοὺς καλλίστους ἵππους τῆς Ἑλλάδος, συνεκρότουν ἀπὸ τῶν ἀπορωτέρων ἐλευθέρων καὶ ἀπὸ τῶν πενεστῶν, τὰς λαμπρὰς ἐκείνας ἴλας, αἵτινες ἐλογίσθησαν πάντοτε ὡς τὸ ἄριστον τῆς Ἑλλάδος ἱππικόν. Εἶχε δὲ ἡ ἱππασία τοσοῦτον συναρμοσθῆ πρὸς τὰ ἤθη τῶν Θεσσαλῶν, ὥστε παρ' αὐτοῖς, ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, εἰς τὰ λεγόμενα γαμοδαίσια, ὁ γαμβρὸς προσέφερεν εἰς τὴν νύμφην κεχαλινωμένον πολεμιστήριον ἵππον.

Νομίσματα Θεσσαλικῶν πόλεων:

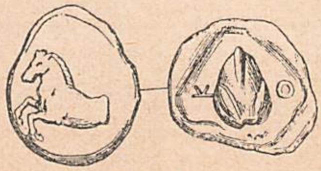
Φερῶν
(Ἑκάτη μυρσοφόρος καὶ λέων ἐπὶ κρήνης.

Φερῶν
(Ἔφηβος κρατῶν ταῦρον καὶ ἵππος).

Φαρσάλων
(Παλλὰς καὶ ἱππεύς).

Σκοτούσης
(Ἵππος καὶ λοβὸς ἐλλεβόρου).

Λαρίσης
(Ἡ νύμφη Λάρισσα καὶ ἵππος).

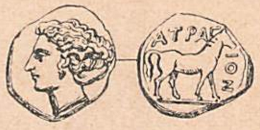
Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται πρὸς τούτοις, ὅτι οἱ δοῦλοι τῆς Θεσσαλίας, οἱ πενέ-

σται, δὲν ἦσαν μόνον γεωργοὶ καὶ ποιμένες, ἀλλ' ἀπετέλουν καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως. Ἐν γένει δὲ οἱ πενέσται δὲν ἦσαν κυρίως εἰπεῖν δοῦλοι· διότι δὲν ἐπωλοῦντο ἐκτὸς τῆς χώρας, εἶχον ἰδίας κατοικίας, ἔφερον ὅπλα, ἐλάλουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἠδύναντο νὰ κτήσωνται περιουσίαν· τινὲς μάλιστα τῶν πενεστῶν λέγονται ἀποβάντες πλουσιώτεροι τῶν κυρίων αὐτῶν. Ὥστε ἡ τάξις αὕτη τῶν ἀνθρώπων διέφερεν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰ ἀγοραστὰ ἀνδράποδα, δι' ὧν ἐκαλλιεργοῦντο συνήθως αἱ γαῖαι τῶν πλουσίων τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, εἰς τὰς Θήβας, εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὴν Ἤλιδα, καὶ τὰ ὁποῖα οὔτε κατοικίαν, οὔτε κτῆσιν, οὔτε ὅπλα, οὔτε οἰκογένειαν εἶχον. Διὸ οὐδ' ἦσαν ἐπικίνδυνα τὰ ἀνδράποδα ταῦτα καὶ δὲν ἤρχισαν νὰ ἀφηνιάζωσιν εἰμὴ ἐπὶ τῆς παρακμῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνῷ οἱ πενέσται, ἔχοντες τοσούτους πόρους καὶ σύναμα τὴν συνείδησιν τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ τῶν ὑποδεεστέρας τύχης, ἐστασίαζον πολλάκις καὶ πάντοτε ἐνεποίουν πολὺν φόβον εἰς τοὺς δεσπότας, ἀπαραλλάκτως ὡς οἱ εἵλωτες τῆς Σπάρτης, πρὸς οὓς καὶ μόνους δύνανται νὰ παραβληθῶσιν οἱ πενέσται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

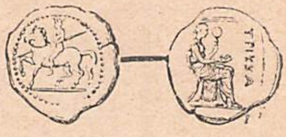
Νομίσματα Θεσσαλικῶν πόλεων

Κρανῶνος
(Θεσσαλὸς φορῶν καυσίαν καὶ ἱππεὺς)

Ἄτρακος
(Κεφαλὴ νύμφης καὶ ἵππος)

Τρίκκης
(Ἱππεὺς καὶ γυνὴ κρατοῦσα κάτοπτρον καὶ θυμιατήριον)

Τρίκκης
(Ἵππος καὶ ἡ νύμφη Τρίκκη μετὰ κύκνου)

Ἡρακλείας
(Κεφαλὴ λέοντος καὶ ῥόπαλον)

Οἱ ἐπίσημοι οἶκοι οἵτινες συνεκρότουν τὴν ὀλιγαρχίαν τῶν θεσσαλικῶν πόλεων, δὲν ἦσαν πάντοτε πάντες ἴσοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐνίοτε εἷς ἐξ αὐτῶν ἀπέβαινεν ἰσχυρότερος τῶν λοιπῶν καὶ τότε προεξῆρχε τῆς πόλεως. Τοιοῦτοι ἀνεδείχθησαν ἐν Λαρίσῃ οἱ Ἀλευάδαι, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐλογίζοντο ὁμοταγεῖς τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης. Περιώνυμοι δὲ διατελέσαντες διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῶν καὶ τὴν εὐγενῆ προστασίαν ἣν ἀπένεμον εἰς τοὺς ποιητάς, ἐξυμνήθησαν ὑπό τε τοῦ Κείου Σιμωνίδου, καὶ ὑπὸ τοῦ Θηβαίου Πινδάρου, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τοιοῦτοι ἀνεδείχθησαν καὶ οἱ ἐν Κραννῶνι Σκοπάδαι, οἵτινες λέγονται συγγενεῖς τῶν Ἀλευαδῶν καὶ τοὺς ὁποίους ὕμνησεν ὁμοίως ὁ Σιμωνίδης. Τοιοῦτοι δέ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ὑπῆρξαν καὶ ὁ Κινέας ὁ Γόννιος, ὁ ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, μετὰ χιλίων ἱππέων, εἰς βοήθειαν τῶν Πεισιστρατιδῶν· καὶ ὁ Μένων ὁ Φαρσάλιος, ὁ βραδύτερον στρατεύσας μετὰ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἀμφιπόλεως πόλεμον, μετὰ 200 ἢ 300 ἱππέων, στρατολογηθέντων ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ πενεστῶν· καὶ ὁ φίλαρχος καὶ πλούσιος Ἰάσων ἐν Φεραῖς, καὶ ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλοδίκαιος Πολυδάμας ἐν Φαρσάλῳ, ἀμφότεροι ἀκμάσαντες ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. Ἐνίοτε εἷς τῶν κατὰ πόλεις ἰσχυροτέρων τούτων οἴκων ἀνεγνωρίζετο τῆς ὅλης χώρας ἡγεμών, τὸ δ' ἀξίωμα τοῦτο ἐλάμβανε συνήθως, μέχρι τῶν Μηδικῶν, ὁ τῶν Ἀλευαδῶν οἶκος, ὄχι ὅμως πάντοτε, διότι ὁ προαναφερθεὶς Κινέας ὁ Γόννιος φαίνεται ἀποσταλεὶς εἰς Ἀθήνας ὡς κοινὸς τῶν Θεσσαλῶν ἡγεμών. Ὁ τοιοῦτος ἡγεμὼν ὠνο-

μάζετο ἰδίως ταγός, ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον μέγα, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει βασιλεῖς τούς τε Ἀλευάδας καὶ τὸν Κινέαν. Καὶ ὁσάκις μὲν συνέβαινεν ἡ τοιαύτη ἕνωσις τῶν Θεσσαλῶν, οὗτοι ἠδύναντο νὰ συγκροτήσωσιν 6.000 μὲν ἱππεῖς, 10,000 δὲ ὁπλίτας, καὶ ν' ἀποβῶσιν οὕτω φοβεροὶ εἴς τε τὴν ἄλλην Ἑλλάδα καὶ εἰς τοὺς ἔξω ἐχθρούς. Ἀλλὰ τῆς ὅλης χώρας σπανίως προεχειρίζετο ἢ ἀνεγνωρίζετο ταγός· ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ αἱ πόλεις, ἐρίζουσαι πρὸς ἀλλήλας, δὲν συνεδέοντο εἰμὴ διὰ δεσμοῦ τοσούτῳ μᾶλλον χαλαροῦ, ὅσῳ καὶ καθ' ἑκάστην πόλιν ἐστασίαζον αἱ ὀλιγαρχίαι. Ἐντεῦθεν παρέλυεν ἡ δύναμις τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας ταύτης χώρας, ἐντεῦθεν οἱ Θεσσαλοὶ πολλάκις μέν, πρὸ τῶν Μηδικῶν, ἡττήθησαν ὑπὸ τῶν γειτόνων αὐτῶν Φωκέων, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς συμμάχους αὐτῶν Πεισιστρατίδας· ἐντεῦθεν βλέπομεν βραδύτερον τοὺς Ἀλευάδας ζητοῦντας νὰ ἐξασφαλίσωσι τὸ κράτος αὐτῶν διὰ τῆς τῶν Περσῶν βοηθείας, τοὺς δὲ ἄλλους Θεσσαλούς, ἀγανακτοῦντας μὲν διὰ τὴν προδοσίαν ταύτην, μὴ δυνηθέντας δὲ νὰ προπολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὅτε οἱ Πέρσαι ἐστράτευσαν κατ' αὐτῆς. Ἐντεῦθεν τελευταῖον τὰ ὑποτελῆ τῶν Θεσσαλῶν ἔθνη, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Μαλιεῖς, πολλάκις καθυστέρουν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων, καὶ οὐδέποτε ἀπέβαλον τὴν αὐτονομίαν. Ἅπαντα τὰ ἔθνη ταῦτα εἶχον τὰ ἴδια αὐτῶν πρυτανεῖα, ἢ βουλευτήρια, καὶ διεξῆγον αὐτοτελῶς τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα ἀποδεικνύει τὴν ἀσθένειαν τῆς θεσσαλικῆς κυριαρχίας εἶναι, ὅτι οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες καὶ οἱ Μαλιεῖς, παρεκάθηντο ἐξίσου μετὰ τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὸ μέγα ἀμφικτυονικὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον. Διὰ νὰ ἐννοήσωσι δὲ οἱ ἀναγνῶσται ἅπασαν τὴν σπουδαιότητα τοῦ τοιούτου τῶν ἐθνῶν δικαιώματος, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἐκτενέστερον τὰ περὶ τοῦ συνεδρίου τούτου.

Νομίσματα Πανθεσσαλικά

(Ζεὺς καὶ Παλλὰς λογχίζουσα)

(Ἀχιλλεὺς καὶ ἵππος)

(Παλλὰς καὶ ἵππος)

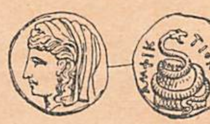
Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος χρόνων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν μυθικῶν, ἦτο διῃρημένον εἰς πολυαρίθμους αὐτοτελεῖς καὶ αὐθυπάρκτους πολιτείας, συνῃσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ συνδέηται διὰ δεσμῶν τινων, οἵτινες, ἂν καὶ εἶχον θρησκευτικὸν μᾶλλον ἢ πολιτικὸν χαρακτῆρα, περιεποίουν οὐδὲν ἧττον ἑνότητά τινα εἰς τὰ διακεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων καὶ πολλάκις πολέμια ἐκεῖνα τμήματα. Οἱ δεσμοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ἀμφικτυονίαι, ἀπὸ τῆς λέξεως ἀμφικτύονες, τῆς δηλούσης τοὺς περιοικοῦντας· ὥστε αἱ ἀμφικτυονίαι οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινον ἢ τὴν ἕνωσιν τῶν περιοικίδων πόλεων, ἂν καί, κατὰ τὸ ἔθος τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ προπάτορες ἡμῶν νὰ προσωποποιῶσιν ἁπάσας τὰς ἀρχαίας αὐτῶν παραδόσεις, συνηθέστερον ἡ λέξις παρήγετο ἀπὸ Ἀμφικτύονος, τοῦ μυθολογουμένου ἀδελφοῦ τοῦ Ἕλληνος, ὅστις ἐθρυλεῖτο ὡς ὁ πρῶτος τοῦ θεσμοῦ τούτου ἱδρυτής· ὅθεν καὶ ἐγράφετο ἡ λέξις διὰ τοῦ υ μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ ι. Ἀμφικτυονίαι τοιαῦται ὑπῆρχον πολλαί· ἡ περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ὀγχηστῷ τῆς Βοιωτίας, ἡ περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος ὁμοίως ἐν Καλαυρίᾳ (εἰς τὸν σημερινὸν Πόρον), ἡ περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος πάλιν ἐν Τριφυλίᾳ, ἡ περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Δήλῳ, ἡ περὶ τὸ Τριοπικὸν ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν ἓξ δωρικῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεων, καὶ ἄλλαι, αἵτινες ἅπασαι εἶχον κύριον σκοπὸν τὴν ἐν κοινῷ τέλεσιν θρησκευτικῶν πανηγύρεων καὶ τὴν δια-

τήρησιν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ ναοῦ περὶ ὃν ἦσαν ἱδρυμέναι· ἀπέβησαν δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον λόγου ἄξιαι, διότι τὰ κοινὰ ἐκεῖνα ἱερά, διὰ τὴν ἀσυλίαν, ἐχρησίμευον συγχρόνως ὡς τράπεζαι ἢ ταμιευτήρια θησαυρῶν, εἰς τῶν ὁποίων τὴν διάσωσιν εἶχον μέγιστον συμφέρον πλεῖστοι ἄνθρωποι· καὶ διότι πρὸς τούτοις, συρρεόντων πολλῶν ἐμπόρων εἰς τὰς πανηγύρεις ταύτας, ἐγίνοντο αὐτόθι πολλαὶ καὶ μεγάλαι συναλλαγαί. Ἀλλὰ ἐπιφανεστέρα καὶ σπουδαιοτέρα ὅλων τῶν ἄλλων ἀπέβη αὕτη ἡ περὶ ἧς ἰδίως ὁ λόγος ἀμφικτυονία, ἥτις τοσοῦτον ἐκτήσατο ἀξίωμα, ὥστε συνήθως, ὅταν γίνεται λόγος περὶ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου ἁπλῶς καὶ ἄνευ ἑτέρου τινὸς προσδιορισμοῦ, εἰς ταύτην τὴν Ἀμφικτυονίαν ἐννοεῖται ἀναφερόμενος ὁ λόγος. Μετεῖχον δὲ αὐτῆς δώδεκα ἑλληνικὰ φῦλα· Θεσσαλοί, Βοιωτοί, Δωριεῖς, Ἴωνες, Περραιβοί, Μάγνητες, Λοκροί, Οἰταῖοι, Ἀχαιοί, Φωκεῖς, Δόλοπες καὶ Μαλιεῖς· ὥστε, ἀληθῶς εἰπεῖν, τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος ἐξεπροσωπεῖτο ἐνταῦθα, διότι δὲν ἀπελείποντο εἰμὴ οἱ Αἰτωλοί, οἱ Ἀκαρνᾶνες, οἱ Ἀρκάδες, οἱ Ἠλεῖοι, οἱ Τριφύλιοι καὶ ἡ μικρὰ τῶν Δρυόπων φυλή.

Νομίσματα τῆς Δελφικῆς Ἀμφικτυονίας

(Δήμητρα καὶ Ἀπόλλων ἐπὶ τοῦ Ὀμφαλοῦ τῶν Δελφῶν)

(Δήμητρα καὶ Πύθων, περιβάλλων τὸν Ὀμφαλὸν)

Τὸ συνέδριον τοῦτο συνήρχετο δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, κατὰ μὲν τὸ ἔαρ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ἐν Δελφοῖς τῆς Φωκίδος Ἀπόλλωνος, κατὰ δὲ τὸ φθινόπωρον, εἰς τὴν μαλιακὴν κώμην Ἀνθήλην, πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν, ἐν τῷ ἱερῷ χώρῳ τῆς Ἀμφικτυονίδος Δήμητρος. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, διάφορα ὅμως τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν, ὅτι κατ' ἀρχὰς τὸ συνέδριον συνεκροτήθη περὶ Θερμοπύλας καὶ ἕνεκα τοῦ αὐτόθι ἱεροῦ τῆς ἀμφικτυονίδος Δήμητρος μᾶλλον ἢ ἐν Δελφοῖς ἕνεκα τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὄχι μόνον ἡ περὶ Θερμοπύλας Δήμητρα ἐπωνομάζετο ἰδιαζόντως ἀμφικτυονίς, ὄχι μόνον ὑπῆρχεν αὐτόθι ἱερὸν τοῦ Ἀμφικτύονος, ἀλλὰ καὶ αἱ σύνοδοι (¹) τῶν ἀμφικτυόνων τούτων, αἵ τε εἰς Δελφοὺς συνερχόμεναι καὶ αἱ περὶ Θερμοπύλας, ἐκαλοῦντο «Πυλαῖαι»· «Πυλαία ἐαρινή», «Πυλαία μετοπωρινή»· ἐξ οὗ πιθανώτατον φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς δὲν συνήρχοντο εἰμὴ περὶ Θερμοπύλας, τὰς καὶ ἁπλῶς Πύλας ὀνομαζομένας, ἔπειτα δέ, ὅτε τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ἔλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐπισημότητα, ἀνέλαβεν ἡ ἀμφικτυονία καὶ τούτου τὴν ἐφορείαν, μέχρις οὗ ἐπὶ τέλους ἡ ἐφορεία αὕτη κατέστη τὸ κύριον αὐτῆς ἔργον. Ἐὰν δὲ ἡ εἰκασία αὕτη ἦναι ὀρθή, ὑποδεικνύει καὶ τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ θέματος τούτου ἀρχαιότητα, διότι τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ἔτι ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ἦτο ἐπιφανέστατον.

Ἀλλὰ ὁπόσον ἀρχαῖον ἦτο τὸ ἀμφικτυονικὸν τοῦτο συνέδριον, μαρτυρεῖ καὶ ἕτερον τεκμήριον. Ἕκαστον τῶν μετεχόντων αὐτοῦ φύλων ἔπεμπεν αὐτόθι πρέσβεις, καλουμένους τοὺς μὲν «Ἱερομνήμονας,» τοὺς δὲ «Πυλαγόρας»· ὁσαιδήποτε δὲ καὶ οἱαιδήποτε ἂν ἦσαν αἱ αὐτοτελεῖς πολιτεῖαι, ἐξ ὧν συνέκειτο ἕκαστον φῦλον, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁσοιδήποτε οἱ πρέσβεις ἑκάστου φύλου, ἅπαντες οἱ πρέσβεις οὗτοι, ὁμοῦ λαμβα-

(¹) Αἱ σύνοδοι αἱ περὶ τὰς Θερμοπύλας συνεκροτοῦντο ἐν τῷ ναῷ τῆς Δήμητρος, τῷ ἱδρυμένῳ ἐν τῇ κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν Πυλῶν κειμένῃ Ἀνθήλῃ (Ἡρ. Ζ. 200).

νόμενοι, δὲν εἶχον εἰμὴ δύο ψήφους ἐν τῷ συνεδρίῳ· λ. χ. οἱ Ἴωνες, οἱ περιλαμβάνοντες τὴν κραταιὰν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, οἱ Δωριεῖς, ὧν προΐστατο ἡ ἰσχυρὰ Σπάρτη, καὶ οἱ ἐλαχίστου λόγου ἄξιοι Μαλιεῖς ἢ Περραιβοί, ἢ Μάγνητες, εἶχον ἐξίσου δύο ψήφους ἐν τῷ συνεδρίῳ. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ συνέδριον ἱδρύθη κατὰ τὴν παναρχαίαν ἐποχήν, καθ' ἣν ὄχι μόνον αἱ Ἀθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸ τούτων ἰσχύσασα Σπάρτη, ἦσαν ἔτι πόλεις μικραὶ καὶ μὴ δυνάμεναι νὰ φέρωσιν εἰς μέσον ἀξιώσεις ὑπεροχῆς τινος ἢ προεδρείας (1)

Ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, πλὴν τῆς ἐπιτηρήσεως τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱ ἀμφικτύονες προσέλαβον καὶ τὴν προεδρείαν τῶν Πυθίων, δηλαδὴ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐτελοῦντο παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦτο. Καὶ μετὰ μὲν τὰ Μηδικά, ἤτοι ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι ὅτε παρήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα δεσμοὶ ἄλλοι πολιτικώτεροι καὶ ἰσχυρότεροι, τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἀπέβη ὅλως ἄσημον, μέχρις οὗ ἐν τῇ ἑπομένῃ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐπὶ τῆς παρακμῆς τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, Φίλιππος, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, μετεχειρίσθη αὐτὸ πάλιν ὡς ὄργανον τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Ἐξαιρέτως δὲ ἤκμασε τὸ συνέδριον κατὰ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, περὶ ὧν ἤδη ὁ λόγος, ὅτε καὶ πόλεμόν τινα μέγαν ἀπεφάσισε καὶ διεξήγαγεν, ὃν θέλομεν λάβει μετ' ὀλίγον ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Εἰς τὸ ἀμφικτυονικὸν τοῦτο συνέδριον, οὕτως ἔχον τότε, παρεκάθηντο, ἴσην πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς ἔχοντες ψῆφον, καὶ τὰ ὑποτελῆ αὐτῶν ἔθνη, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Μαλιεῖς· ἐξ οὗ πρόδηλον ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν Θεσσαλῶν συνεδυάζετο μετά τινος αὐτονομίας τῶν ἐθνῶν ἐκείνων. Ἐν γένει δὲ οἱ Θεσσαλοί, καίτοι ἦσαν κύριοι τῆς εὐρυτέρας καὶ εὐφορωτέρας τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐπειδὴ ὅμως ποτὲ δὲν ἐρρύθμισαν συνετῶς τὸ πολίτευμα αὐτῶν, ἀνεφάνησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὀλιγώτερον λόγου ἄξιοι ἢ ἕτερά τινα ἔθνη, μικρότερα καὶ ὀλιγώτερον πλούσια, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Σπαρτιᾶται, οἱ Βοιωτοί, καί, κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους, οἱ Ἀχαιοὶ τῆς Πελοποννήσου, οἱ Αἰτωλοὶ καὶ ἄλλοι.

Τριημιώβολον τῶν Περραιβῶν

(Ἱππεὺς καὶ Θέτις κρατοῦσα τὴν περικεφαλαίαν τοῦ Ἀχιλλέως)

Νόμισμα τῶν Ὀπουντίων Λοκρῶν

(Περσεφόνη καὶ Αἴας ὁ Ὀϊλέως)

Εἴδομεν, ὅτι τὸ ὄρος τῆς Οἴτης, παραφυὰς ὂν τοῦ Πίνδου ἢ Τυμφρηστοῦ καὶ κατατεῖνον πρὸς τὸν αἰγιαλόν, ἀπολήγει εἰς τὴν ἄκραν τὴν καλουμένην Καλλίδρομον, μεταξὺ τῆς ὁποίας καὶ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου σχηματίζεται τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἀπὸ τοῦ Καλλιδρόμου, ἡ Οἴτη τρέπεται πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, παρακολουθοῦσα τὴν κατέναντι τῆς Εὐβοίας παραλίαν καὶ μετονομαζομένη ἤδη Κνημίς, Πτῷον καὶ Τευμησός· περὶ δὲ τὰ βορειότερα τῶν ὀρέων τούτων κατῴκουν οἱ Λοκροί, ἀπὸ τῆς περὶ Θερμοπύλας Ἀλπηνοῦ, δι' ἧς συνώρευον πρὸς τοὺς Μαλιεῖς, μέχρι τῆς βοιωτικῆς πόλεως Ἀνθηδόνος. Οἱ Λοκροὶ οὗτοι ἐπὶ Ὁμήρου ἔφερον τὸ ἓν τοῦτο κοινὸν ὄνομα, ἤδη δὲ διετέλουν διῃρημένοι εἰς δύο μοίρας, διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξύ, ὑπὸ τῶν Φωκέων, παρὰ τὴν Εὐβοϊκὴν θάλασσαν καταληφθέντος Δαφνοῦντος· καὶ οἱ μὲν πρὸς μεσημβρίαν τῆς

(1) Πρόσθες εἰς ταῦτα καὶ τὸ ὅτι ἡ Ἀμφικτυονία ἐν ἀρχῇ ἦτο κυρίως Θεσσαλική, μόνον δὲ ὅτε κατέστη πανελλήνιος, προσέλαβε τὰς ἄλλας πόλεις.

πόλεως ταύτης ἐλέγοντο Ὀπούντιοι, ἐκ τῆς πόλεως *Ὀποῦς*, οἱ δὲ πρὸς βορρᾶν, Ἐπικνημίδιοι, ἐκ τοῦ ὄρους Κνημίς. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ μοῖραι ἦσαν ὁμόσπονδοι, δηλαδὴ ἡνωμέναι διὰ κοινῆς τινος πολιτείας, προϊσταμένου τοῦ Ὀποῦντος. Καὶ ἦρχον μὲν κατὰ πόλεις οἱ ἄριστοι, τινὲς μάλιστα τῶν ὀπουντίων εὐπατριδῶν ἐκαυχῶντο, κατὰ Πίνδαρον, ὅτι κατήγοντο ἐκ τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς χώρας· ἀλλ' ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἀμέτοχος ἐμπορίας καὶ πολυτελείας, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφελής, ὥστε οἱ Λοκροί, καὶ παρεκτὸς τούτων οἱ Φωκεῖς, λέγεται ὅτι ἦσαν οἱ μόνοι Ἑλλήνων οἵτινες δὲν εἶχον δούλους, ἀλλ' ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα αὐτῶν διὰ πενήτων ἐλευθέρων.

Οὕτω ταπεινὰ καὶ εὐτελῆ ἦσαν τὰ κατὰ τοὺς Λοκρούς, οἵτινες κατῴκουν περὶ τὰ ὄρη τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τοῦ Καλλιδρόμου, ἀντικρὺ τῆς Εὐβοίας. Ἕτερος δὲ ὀρεινὸς κλάδος, προκύπτων ἐκ τοῦ Πίνδου, ἐκεῖ ὅπου καὶ ἡ Οἴτη, ἀλλὰ πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν μεσογείως καταφερόμενος, συνάπτει τὸν Πίνδον μετὰ τοῦ Παρνασσοῦ, ἔπειτα, κατελθὼν πρὸς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, παρὰ τὸν ὁποῖον ὀνομάζεται Κίρφις καὶ Ἑλικών, τρέπεται πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀποτελεῖ διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ τοῦ Πάρνηθος, τὸ ἀρκτικὸν τῆς Ἀττικῆς σύνορον, συνδέεται δέ, διὰ τοῦ Πάρνηθος, μετὰ τοῦ ἀπὸ Καλλιδρόμου παρὰ τὴν θάλασσαν καταβαίνοντος κλάδου. Οἱ δύο λοιπὸν οὗτοι κλάδοι νοτιοανατολικῶς καταβαίνοντες, ὁ μὲν μεσόγειος, ὁ δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν, σχηματίζουσιν εἶδός τι παραλληλογράμμου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουσι τρεῖς κοιλάδες, ἡ Δωρίς, ἡ Φωκίς, ἡ Βοιωτία. Ἐκ τούτων ἡ βορειοτέρα καὶ ἡ μικροτέρα εἶναι ἡ Δωρίς, ἥτις κεῖται ἀνὰ μέσον τῶν ἀποτόμων κρημνῶν καὶ τῶν ἀγρίων αὐλώνων τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Παρνασσοῦ, καὶ ποτίζεται ὑπὸ τοῦ Κηφισοῦ, ὅστις ἔπειτα διελθὼν τὴν Φωκίδα, ἐκβάλλει εἰς τὴν ἐν τῇ Βοιωτίᾳ Κωπαΐδα λίμνην. Ἡ Δωρὶς εἶχε τέσσαρας πόλεις, Ἐρινεόν, Βοῖον, Πίνδον ἢ Ἀκύφαντα, καὶ Κιτίνιον· καὶ καθ' ἑαυτὴν μὲν ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἀξία, ἀπέβη ὅμως ἐπίσημος, διότι ἐλογίσθη ὡς ἡ μητρόπολις τῆς τοσοῦτον περιωνύμου ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καταστάσης δωρικῆς φυλῆς. Οἱ Δωριεῖς οὗτοι, ἂν καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι οὐδόλως μνημονεύωνται, λέγεται ὅτι, μετὰ τὰ τρωϊκά, ἐξωσθέντες ἐκ τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν, κατέλαβον τὴν Δωρίδα· ἐντεῦθεν δὲ μία αὐτῶν μοῖρα ἐβοήθησε τοὺς Ἡρακλείδας εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσωσι μέγα τῆς Πελοποννήσου μέρος καὶ νὰ ἱδρύσωσιν αὐτόθι τὰς δωρικὰς πολιτείας, ὧν μία ἦτο ἡ μετ' οὐ πολὺ πρωτεύσασα τῆς Ἑλλάδος Σπάρτη.

Ἀπὸ Δωρίδος, ἀτραπὸς ὀρεινή, ἀναρριχωμένη ἐπὶ τὰς κορυφὰς τοῦ Παρνασσοῦ, κατέρχεται εἰς τὴν φωκικὴν κοιλάδα τῆς Κρίσσης, πρὸς δυσμὰς τῆς ὁποίας οἱ ἑσπέριοι Λοκροί, οἵτινες καὶ Λοκροὶ Ὀζόλαι ἐκαλοῦντο, κατεῖχον τὴν ὀρεινὴν καὶ στενὴν ἀπὸ Ἀμφίσσης μέχρι Ναυπάκτου παραλίαν τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου. Οἱ ἑσπέριοι οὗτοι Λοκροί, ὧν δὲν μνημονεύει ὁ Ὅμηρος, ἦσαν ἄποικοι τῶν ὀπουντίων Λοκρῶν, διῃροῦντο δὲ εἰς ἕνδεκα φυλάς, συνεκρότουν ὁμοσπονδίαν ὁπωσοῦν χαλαράν, προϊσταμένων τῶν Ἀμφισσέων, καὶ ἐτέλουν ἐν Ἀντιρρίῳ μεγαλοπρεπῆ θυσίαν καὶ πανήγυριν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῶν ἑσπερίων τούτων Λοκρῶν καὶ τῶν προμνημονευθέντων ἀνατολικῶν, ἔκειτο ἡ Φωκίς, πρὸς ἄρκτον μὲν ἔχουσα τὴν Δωρίδα, πρὸς μεσημβρίαν δέ, ἢ μᾶλλον πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, τὸ εὐρὺ βοιωτικὸν πεδίον. Δὲν ἦτο ὅμως ὅλως μεσόγειος χώρα ἡ Φωκίς, ἀλλὰ ἥπτετο ἀμφοτέρων τῶν ἑκατέρωθεν θαλασσῶν, ἔχουσα, ἐπὶ μὲν τῆς Εὐβοϊκῆς, τὸν Δαφνοῦντα, ἐπὶ δὲ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, τὴν Κίρραν· καὶ περιελάμβανεν 24 πόλεις, αἵτινες ἀπετέλουν ὁμοσπονδίαν ἱκανῶς ἰσχυράν, διότι, ὡς εἴδομεν, ἐπέτυχον νὰ ἀνασώσωσι τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δὲ κοινὸν αὐτῶν συνέδριον

ἐκαλεῖτο «Φωκικὸν» καὶ συνήρχετο ἐν οἰκοδομήματι κειμένῳ μεταξὺ Δελφῶν καὶ Δαυλίδος. Ἀλλὰ μάλιστα λόγου ἀξία ἀπέβη ἡ Φωκίς, διότι ἐν αὐτῇ ὑπῆρχεν αὐτὴ δὴ αὕτη ἡ τῶν Δελφῶν πόλις καὶ τὸ παρ' αὐτῇ πολυθρύλητον χρηστήριον τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον, παραχθὲν ἐκ μιᾶς τῶν περιεργοτέρων δοξασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος, ἐπενήργησε πολλάκις εἰς τὰ πολιτικὰ τοῦ ὅλου ἔθνους πράγματα.

Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν πρωϊμώτατα παρατηροῦντες πάντα ὅσα συμβαίνουσι παρὰ τὰς συνήθεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ τοῦ φυσικοῦ κόσμου περιστάσεις, καὶ ἐξηγοῦντες αὐτὰ ὡς σημεῖα τοιαύτης ἢ τοιαύτης μεταβολῆς τῆς τύχης. Αἱ ἀστραπαί, αἱ βρονταί, οἱ κεραυνοί, αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, οἱ σεισμοί, ἅτινα ἐλέγοντο διοσημεῖαι· ἠχοί τινες, οἱ λεγόμεναι κληδόνες, φῆμαι, φωναί, ὀμφαί· τὰ ὄνειρα, αὐτὴ ἡ πτῆσις καὶ ἡ φωνὴ τῶν ὀρνέων, οἱ οἰωνοί, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οὕτως ἢ οὕτως ἑρμηνευόμενα, ἐλογίζοντο ὡς καλὰ ἢ κακὰ τοῦ μέλλοντος προμυνήματα. Τοιαῦται προλήψεις ἐπικρατοῦσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ σήμερον ἁπανταχοῦ σχεδόν, παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἔλαβον, ὡς καὶ εἰς τὰ πλειότερα ἄλλα τῆς ἀρχαιότητος ἔθνη, χαρακτῆρα θρησκευτικὸν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν κυρίαν ἀφορμὴν τῆς μαντικῆς τέχνης, ἥτις ἐπενήργησε πολὺ εἰς τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων. Ἰδίως αἱ διάφοροι παρατηρήσεις, αἱ γινόμεναι ἐπὶ τοῦ σφαγίου, κατὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους φάσεις τῆς θυσίας, ὑπελαμβάνοντο ὡς τεκμήρια ἀσφαλῆ τῆς εὐμενείας ἢ τῆς δυσμενείας τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν προσεφέρετο ἡ θυσία. Ἐντεῦθεν εἰς πᾶσαν σπουδαίαν περίστασιν, οἷον τὴν παραμονὴν ἐκστρατείας ἢ μάχης, ἐθυσιάζετο εἰς τοὺς θεοὺς ἱερεῖον καὶ εἰς τὰ σπαίροντα αὐτοῦ σπλάγχνα ἀνεζητεῖτο ὁποία τις ἔσται ἡ ἔκβασις τῆς ἐπιχειρήσεως ἢ τοῦ ἀγῶνος· ἀπαραλλάκτως καθὼς ἄχρι τοῦδε παρατηρεῖται ἡ λεγομένη πλάτη τῶν ψητῶν ἀρνίων, καὶ ἀναζητοῦνται ἐπ' αὐτῆς τὰ σημεῖα τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο τῆς μαντικῆς τὸ εἶδος ἐλέγετο τὸ πάλαι ἱερομαντία, ἱεροσκοπία, καὶ ὁσάκις τὰ σημεῖα, τὰ ἱερά, ἐγίνοντο καλά, ἐλέγετο ὅτι «τὰ ἱερὰ ἐκαλλιερεῖτο», ἢ ἁπλῶς ὅτι «ἐκαλλιερεῖτο». Ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ ἄπειρα ἄλλα εἴδη μαντικῆς, ἡ οἰωνοσκοπία, ἡ πυρομαντεία, ἡ καπνομαντεία, ἡ βλιβανομαντεία, ἡ οἰνομαντεία καὶ τὰ τοιαῦτα. Μὴ νομίσωμεν ὅμως ὡς ἐκ τούτου ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ὑπῆρξαν τυφλοὶ τῆς δεισιδαιμονίας δοῦλοι· τὰ τοιαῦτα ἐπιστεύοντο μόνον ὑπὸ τῶν πολλῶν, οἱ δὲ ἄριστοι μετεχειρίζοντο αὐτὰ μᾶλλον ἵνα πείσωσι καὶ παρασύρωσι τοὺς ὄχλους, ἐνῷ αὐτοὶ καθωδηγοῦντο εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ πράξεις αὐτῶν ὑπὸ πολὺ εὐγενεστέρων καὶ ὑψηλοτέρων αἰσθημάτων. Ὅτε, ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὁ Πολυδάμας ἠθέλησε ποτε νὰ ἀποτρέψῃ τὸν Ἕκτορα τοῦ πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς ἀγῶνος, ἀναφέρων ἀπαίσιόν τινα οἰωνόν, ὁ ἥρως οὗτος ἀνέκραξε, κατὰ τὸν Ὅμηρον.

Νομίσματα Ἀμφίσσης

Ἄμφισσα
(Λόγχη καὶ σιαγὼν τοῦ Καλυδωνίου Κάπρου)

Φωκέων
(Ἀπόλλων καὶ Βούκρανον)

Φωκέων
(Παλλὰς καὶ Φ ἐν στέφανῳ δάφνης)

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης,

ἀξιῶν εὐλόγως, ὅτι ὁ ὑπὲρ πατρίδος προπολεμῶν, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πράξει ἔχει τὴν ἀσφαλεστάτην ἐγγύησιν τῆς ἐπιτυχίας, οὐδ' εἶναι χρεία νὰ ἐξετάσῃ προηγουμένως τοὺ

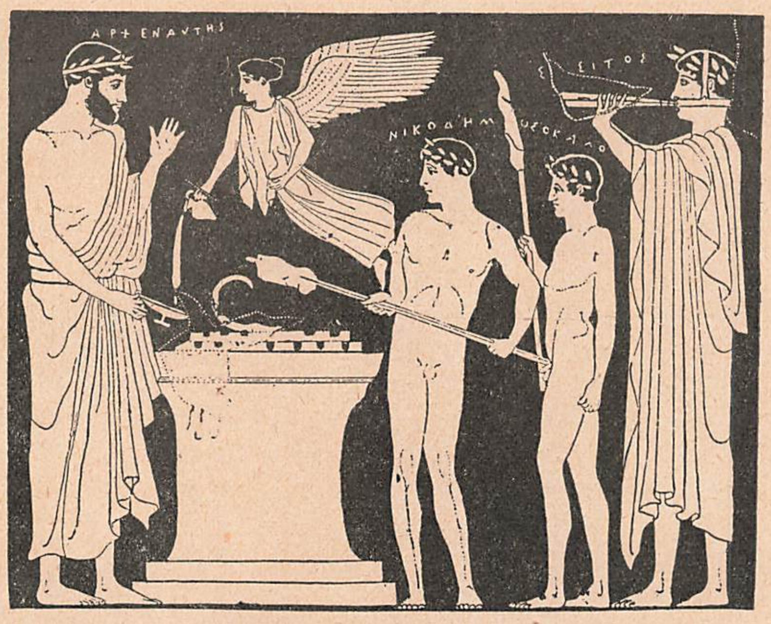

Ο ΑΠΟΛΛΩΝ ΤΟΥ BELVÉDÈRE

(Μουσεῖον Βατικανοῦ)

οἰωνούς. Καὶ τοῦτο τὸ ὁμηρικόν, τὸ ἑλληνικὸν δόγμα ὑπῆρξεν ὁ συνήθης κανὼν τῆς διαγωγῆς τῶν μεγάλων τῆς Ἑλλάδος ἀνδρῶν.

Αἱ δὲ προλήψεις ἐκεῖναι τῶν πολλῶν παρήγαγον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ ἄλλην τινὰ δοξασίαν, ὅτι οἱ θεοὶ ἐνίοτε ἐπέτρεπον εἴς τινας τῶν θνητῶν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ μέλλοντος, ἣν οἱ ἄνθρωποι οἴκοθεν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι. Μετεχειρίζοντο δὲ οἱ θεοί, πρὸς διαβίβασιν τῆς προγνωστικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ποικίλα ὄργανα καὶ μέσα, ἄλλοτε μὲν παραχωροῦντες αὐτήν, ὡς δῶρον διαρκές, εἴς τινας ἀνθρώπους ἢ εἴς τινα οἶκον προνομιοῦχον, δικαιούμενον νὰ τὴν μεταβιβάζῃ καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους, ἄλλοτε δὲ ἀποδίδοντες τὴν προφητικὴν ἰδιότητα εἰς ὡρισμένον τινὰ τόπον, ὅπου ὑπετίθεντο παρόντες αὐτοί, καὶ ὅστις τότε ὠνομάζετο «χρηστήριον.» Χρηστήρια τοιαῦτα ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἑλλάδα πολλά· τὰ δὲ

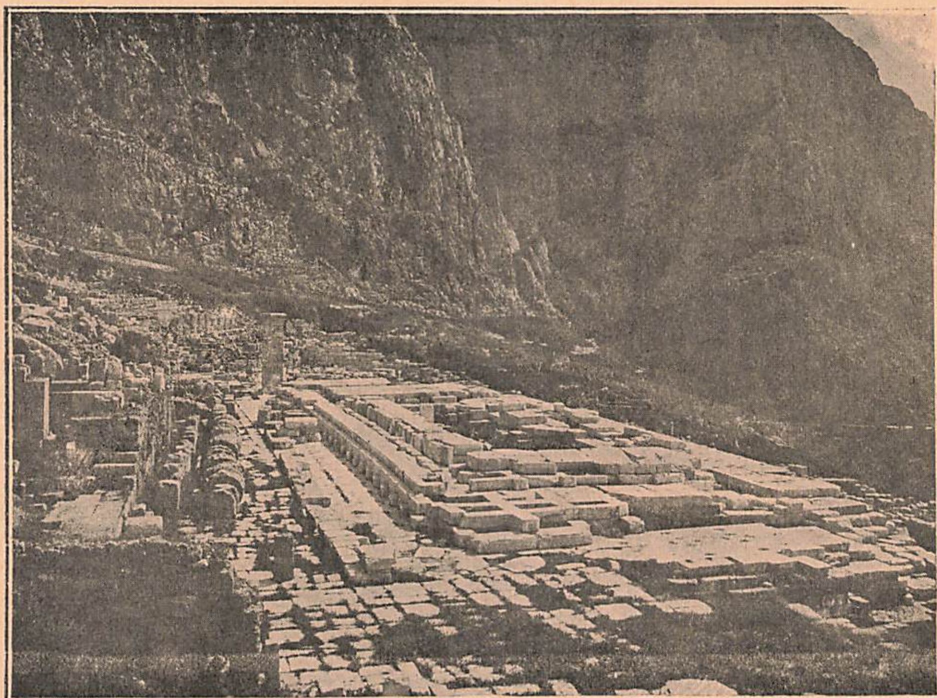

Θυσία
(Κατὰ τὸν Γκέρχαρδ Vasenb. 7,CLV.)

ἀρχαιότερα καὶ περιφημότερα ἦσαν τὸ ἐν Δωδώνῃ τῆς Ἠπείρου, ὅπου αὐτὸς ὁ Ζεὺς ἐξήγγελλε τὰς δηλώσεις αὐτοῦ, καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς τῆς Φωκίδος, τοῦ ὁποίου ἔφορος καὶ προστάτης ἦτο ὁ Ἀπόλλων, γενόμενος, ἄδηλον πῶς, ὁ γενικὸς ἑρμηνεὺς τῆς θελήσεως τοῦ Διὸς καὶ ὁ διανομεὺς τῆς προγνωστικῆς αὐτοῦ δυνάμεως.

Ἡ ἵδρυσις τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ ἀνατρέχει εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους τῶν ἱστορικῶν· τὸ χρηστήριον τοῦτο εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἑλλάδος θεσμοθεσιῶν. Ἤδη ἐν τῇ Ἰλιάδι μνημονεύεται, ὡς χῶρος ἱερὸς καὶ πλούσιος· διὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ, εἰσήχθη ἡ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου ἐν Σπάρτῃ· καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ὅσαι ἐξεπέμφθησαν, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ, εἰς τὴν Σικελίαν, καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἱδρύθησαν εἰς τὰς ἀπωτάτας ταύτας χώρας. Ἀπὸ τοῦ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνου, ὅστις λέγεται μὲν ὁμηρικός, εἶναι ὅμως μεταγενέστερος τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, καὶ ἀποδίδεται εὐλόγως εἰς τὴν ἑβδόμην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, μανθάνομεν ὅτι ἔκτοτε προσήρχοντο εἰς τὸ ἱερὸν πολυάριθμοι προσκυνηταί, διὰ νὰ συμβουλευ-

θῶσι τὸ μαντεῖον, καὶ προσφέρωσι θυσίας καὶ δῶρα πολύτιμα. Ὠνομάζετο δὲ τότε ὁ ἐπὶ Παρνασσοῦ χῶρος, ἐν ᾧ ἔκειτο τὸ ἱερόν, καὶ ἰδίως αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱερόν, Πυθώ· ἐξ οὗ καὶ ὁ Ἀπόλλων ἐλέγετο Πύθιος· καὶ ἡ ἱέρεια Πυθία· καὶ οἱ τελούμενοι αὐτόθι ἀγῶνες, Πύθια. Ἀλλὰ ἐξαιρέτως εὐδοκίμησε τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, μέχρι τῶν Μηδικῶν· τὸ μὲν διὰ τὴν θέσιν αὐτοῦ, καθότι ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ὀμφαλὸς τῆς ὅλης γῆς· τὸ δὲ διότι ἐνταῦθα ἕδρευεν, ὡς εἴδομεν, ἡ μία τῶν δύο κατ' ἔτος γινομένων συνόδων τοῦ μεγάλου ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου· προσέτι ἐνταῦθα ἐτελοῦντο ἀγῶνες ὀνομαστοί, τὰ Πύθια, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, οἱ κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα κτησάμενοι μέγιστον ἀξίωμα ἐντός τε

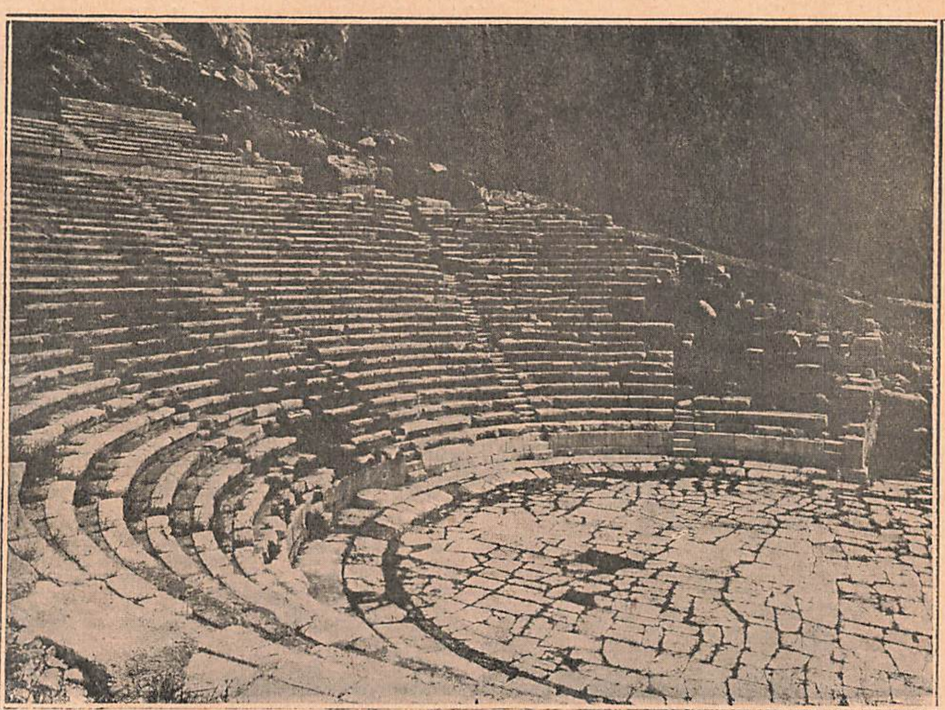

Ὁ ἐν Δελφοῖς ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος

καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἔλαβον τὸ ἱερὸν ὑπὸ τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῶν προστασίαν. Διὰ ταῦτα πάντα κατήντησαν ἐπὶ τέλους νὰ συρρέωσιν ἐνταῦθα ὄχι μόνον Ἕλληνες ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀσίας κάτοικοι, Λυδοὶ καὶ Φρύγες, καὶ τῆς Ἀφρικῆς, Αἰγύπτιοι, καὶ τῆς μέσης Ἰταλίας, Ἐτροῦσκοι καὶ Ρωμαῖοι, ὥστε τὸ ἱερὸν ἀπέβη παγκόσμιον μᾶλλον ἢ πανελλήνιον. Ὅτε ἐν ἔτει 548 ἐπυρπολήθη ὁ ἀρχαιότατος αὐτοῦ ναός, ὁ ναὸς οὗτος ἀνῳκοδομήθη, τῇ μεγαλοπρεπεῖ ἐπιμελείᾳ τῶν ἐν Ἀθήναις Ἀλκμαιωνιδῶν, διὰ συνδρομῶν αἵτινες ἐγένοντο ἁπανταχοῦ γῆς καὶ συνεποσώθησαν εἰς 300 τάλαντα ἀργυρίου, ἤτοι εἰς 1.800.000 δραχμῶν. Ἰδίως δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἄμασις, ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ μέγα ποσὸν στυπτηρίας.

Κατ' ἀρχὰς ἐπιτήδειος πρὸς τὰς ἐπερωτήσεις χρόνος ἦτο μία τις καὶ μόνη τοῦ ἔαρος ἡμέρα, ἔπειτα ὅμως ὡρίσθησαν ἐπὶ τούτῳ ἡμέραι τινὲς καθ' ἕκαστον μῆνα, οἱ δὲ

μέλλοντες νὰ ἐπερωτήσωσι προσήρχοντο, φέροντες δαφνίνους στεφάνους καὶ κλάδους, κατὰ σειρὰν ὁριζομένην διὰ κλήρου. Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ πλησιάσῃ κεναῖς χερσίν, ἀλλ' οἱ μὲν ἐπὶ ἁπλῇ προσκυνήσει παριστάμενοι ἔφερον πλακοῦντας μόνον, οἱ δὲ ἐπὶ ἐπερωτήσει, σφάγια καὶ ἀναθήματα πολυτελῆ. Πρὸς τούτοις ἀνετίθεντο εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ δεκάται λαφύρων, εὑρημάτων κ. τ. τ. καὶ κατετίθεντο μεγάλα ἀποταμιεύματα, πολλαὶ δὲ ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ἀλλόφυλοι πολλοὶ κατεσκεύασαν αὐτόθι διὰ τὰ ἀναθήματα καὶ ἀποταμιεύματά των ἐξεπίτηδες οἰκοδομάς, τοὺς λεγομένους θησαυρούς. Καὶ τῳόντι ἠθροίσθησαν εἰς Δελφοὺς θησαυροὶ μεγάλοι, οἵτινες, ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ὑπελογίζοντο εἰς 10,000 τάλαντα, ἤτοι εἰς 60 ἑκατομμύρια ἀττικῶν δραχμῶν. αἵτινες περιεῖχον σχεδὸν τόσον ἄργυρον, ὅσον καὶ αἱ σημεριναὶ ἡμῶν δραχμαί.

Τὸ Θέατρον τῶν Δελφῶν

Ἡ μαντικὴ δύναμις τοῦ θεοῦ ἐξηγγέλλετο ἐν Δελφοῖς ὑπ' ἀνθρώπων, οἵτινες ἀνέβαινον ἐπὶ τρίποδος, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐνθουσίων ἀναπνέοντες πνεῦμα ἐξερχόμενον ἐκ χάσματός τινος εὑρισκομένου ὑπὸ τὰ σκέλη αὐτῶν καὶ πίνοντες ἀπὸ τοῦ ὕδατος πηγῆς, κειμένης μὲν εἰς τὸ ἐνδότατον τοῦ ἱεροῦ, καλουμένης δὲ Κασσοτίδος. Καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους αἱ μαντεῖαι ἀπεθεσπίζοντο παρὰ παντὸς οἱουδήποτε, τοῦ ἐπὶ τοῦ τρίποδος καθήσαντος, ἀλλ' ἔπειτα ὑπὸ παρθένου, ἐπὶ τούτῳ προχειριζομένης, καὶ πρώτη μάντις λέγεται ἡ Φημονόη· ἔτι ὅμως βραδύτερον ἐλογίσθη φρονιμώτερον νὰ ἀνατεθῇ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς γυναῖκα ὑπερβᾶσαν τὸ πεντηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας· ἐπὶ τέλους αἱ Πυθίαι ἦσαν τρεῖς. Προπαρεσκευάζετο δὲ ἡ Πυθία πρὸς τὴν χρησμολογίαν διὰ τριημέρου ἀσιτίας καὶ διὰ λουτροῦ ἐν τῇ Κασταλίᾳ κρήνῃ, ἥτις παρέκειτο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ τῆς ὁποίας

τὸ ὕδωρ ὑπελαμβάνετο ὅτι παράγει τὸν ποιητικὸν ἐνθουσιασμόν, διότι ἄλλως τε καὶ ὅλος ὁ Παρνασσὸς ἦτο εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὰς Μούσας καθωσιωμένος. Μετὰ ταῦτα ἡ Πυθία ἐθυμιάζετο διὰ θυσίας δαφνίνων φύλλων καὶ ἀλφίτων, καὶ ἀφελῶς ἱματισμένη, εἰσήρχετο εἰς τὸ μαντικὸν ἱερόν, ἔπινεν ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ Κασσοτίδος πηγῆς καὶ ἀνεβιβάζετο ὑπὸ τοῦ λεγομένου προφήτου εἰς τὸν κεκαλυμμένον ὑπὸ φύλλων δάφνης τρίποδα. Ἐνταῦθα ἤρχιζεν ὁ ἐνθουσιασμὸς αὐτῆς, ὅστις ἦτο ἐνίοτε τοσοῦτον σφοδρός, ὥστε ἐπήρχετο αὐτῇ θάνατος, ὅσα δ' ἀνεβόα ἐν τῇ σπασμωδικῇ ταύτῃ καταστάσει, διετυποῦντο ὑπὸ τῶν περιϊσταμένων ἱερέων, καθ' ἣν ἐνόμιζον οὗτοι ἐπιτηδειοτέραν ἔννοιαν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ἐμμέτρους ἀπαντήσεις, πρὸς καταρτισμὸν τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ποιηταὶ παρὰ τῷ ἱερῷ. Τὴν ἐφορείαν τοῦ μαντείου εἶχον πέντε ἄνδρες, τοὺς ὁποίους ἐπὶ τούτῳ ὠνόμαζον διὰ βίου ἀνὰ ἕνα ἑκάστου τῶν πέντε γενῶν ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ ἀρχαία τῶν ἐν Δελφοῖς εὐπατριδῶν τάξις, τῶν καλουμένων Δευκαλιωνιδῶν. Ἐκ τῶν πέντε τούτων γενῶν ἐξελέγοντο ὁμοίως οἱ λεγόμενοι ἀριστεῖς τῶν Δελφῶν, ἄνακτες, κοίρανοι, οἵτινες διεξῆγον τὴν πολιτικὴν διοίκησιν, προϊσταμένου ἄρχοντος, ὅστις ὠνομάζετο βασιλεύς. Οἱ δὲ πέντε ἔφοροι τοῦ ἱεροῦ ἐκαλοῦντο ὅσιοι, καὶ ὁ προϊστάμενος αὐτῶν, προφήτης.

Ἡ ἐν Δελφοῖς Σφίγξ τῆς Νάξου (θησαυρὸς τῶν Κνιδίων)

Τοιουτοτρόπως ἐξεδίδοντο οἱ περίφημοι τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου χρησμοί, ὧν πολλοὶ ἐπενήργησαν τὰ μέγιστα εἰς τὰ δημόσια πράγματα τῆς Ἑλλάδος· καὶ ἐνταῦθα οἱ ἀναγνῶσται ἀποροῦσι βεβαίως πῶς αἱ προφητεῖαι αὗται ἐπαλήθευον, ἤ, ἂν δὲν ἐπαλήθευον, πῶς οἱ προπάτορες ἡμῶν διετήρησαν, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας, τοσοῦτον πρὸς τὸ μαντεῖον σέβας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Ἐν πρώτοις, πολλοὶ ἐκ τῶν χρησμῶν ἐκείνων δὲν περιεῖχον εἰμὴ ἁπλᾶς συμβουλάς· τοιοῦτος λ. χ. ἦτο ὁ χρησμὸς τὸν ὁποῖον, κατὰ Θουκυδίδην, ἔδωκεν ἡ Πυθία πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, «τὸν ἱκέτην τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθωμάτα ἀφιέναι»· ὁμοίως, κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικόν, ἡ Πυθία συνεβούλευσε τοὺς Ἐπιδαμνίους, μὴ λαμβάνοντας ἐπικουρίαν τινὰ ἀπὸ Κερκύρας, νὰ παραδώσωσι τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τὴν Κόρινθον· ὁμοίως, κατὰ Πλούταρχον, συνεβούλευσε τὸν Σόλωνα, νὰ θύσῃ εἰς τοὺς ἥρωας τῆς Σαλαμῖνος·

> Ἀρχηγοὺς χώρας θυσίαις ἥρωας ἐνοίκους
> ἵλασο. . . . . . .

καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀφ' ἑτέρου, πολλοὶ τῶν θρυλουμένων χρησμῶν, εἴτε ὡς ἐκ τῆς μυθικῆς ἐποχῆς εἰς ἣν ἀποδίδονται, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ ὅλως παραλόγου περιεχομένου αὐτῶν, εἶναι προδήλως κίβδηλοι, δηλαδὴ ποτὲ ἀληθῶς δὲν ἐξηγγέλθησαν· ἄλλοι πάλιν ἐπηλήθευσαν ἁπλῶς ἐκ τύχης· ἄλλοι, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν οἱ πλεῖστοι, δὲν ἐπηλήθευσαν εἰμὴ κατ' ἐπιφάνειαν, διότι ἦσαν τοσοῦτον διφορούμενοι ἢ ἀσαφεῖς, ὥστε ἠδύναντο καὶ οὕτω καὶ οὕτω νὰ ἑρμηνευθῶσιν, ἡ δὲ ἔκβασις τοῦ πράγματος, οἱαδήποτε, ἐφαίνετο πάντοτε παρ' αὐτῶν προαναγγελθεῖσα. Λ. χ. οἱ Λακεδαιμόνιοι, εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, πέμψαντες εἰς Δελφούς, ἐπηρώτων τὸν θεόν. «εἰ πολεμοῦσιν ἄμεινον ἔσται,» ὁ δὲ

ἀπεκρίθη· «κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσεσθαι,» διὰ χρησμοῦ τὸν ὁποῖον, ἐὰν ἡττῶντο, ἠδύνατο πάντοτε νὰ δικαιολογήσῃ τὸ κοινὸν λέγον ὅτι δὲν ἐπολέμησαν κατὰ κράτος, δηλαδὴ πάσῃ δυνάμει. Ὁμοίως ὁ Καλλίστρατος συμβουλευθεὶς εἰς τὴν Πυθίαν, ἤκουσεν, ὅτι, ἂν ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας «τεύξεται τῶν νομίμων,» καθ' ἃ ἠδύνατο μὲν νὰ ἀθωωθῇ, ἠδύνατο ὅμως καὶ νὰ καταδικασθῇ· ὅπερ συνέβη. Πολλάκις οἱ προφητεύοντες, ὡς ἐκ τῆς γνώσεως ἣν εἶχον τῶν περιστάσεων, ἠδύναντο νὰ προΐδωσι τὸ γεγονός. Ἐνίοτε αὐτὴ ἡ προφητεία ἐπέφερε τὸ γεγονός, τὸν ὁποῖον ἐφαίνετο προαναγγέλλουσα. Τοιοῦτοι μάλιστα ἦσαν οἱ περὶ τῆς νίκης χρησμοί, διὰ τὸ θάρρος τὸ ὁποῖον ἐνέπνεον εἰς ἐκείνους ὑπὲρ ὧν ἐξεδόθησαν. Τελευταῖον ἡ βαθεῖα πίστις ἣν οἱ ἐπερωτῶντες εἶχον πρὸς τὴν Πυθίαν, κατέπειθεν αὐτοὺς ἐνίοτε, καὶ ἂν ἐπήρχετο ἐναντίον τοῦ χρησμοῦ ἀποτέλεσμα, νὰ νομίζωσιν ὅτι τοῦτο τφόντι προανήγγελλεν ὁ χρησμός, αὐτοὶ δὲ εἶχον παρεξηγήσει τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἔννοιαν. Καὶ ἐν γένει συνέβαινεν ἐνταῦθα ὅ,τι ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἱστορικὸς ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, λέγει περὶ Σύρου τινὸς μάντεως· δηλαδὴ «τῶν μὲν μὴ γενομένων, ὑπ' οὐδενὸς ἐλεγχομένων, τῶν δὲ συντελουμένων, ἐπισημασίας τυγχανόντων, προκοπὴν ἐλάμβανεν ἡ περὶ αὐτὸν δόξα».

Τὸ μαντεῖον ἦτο ἀρχαιότερον τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν, τῆς κατὰ μικρὸν σχηματισθείσης περὶ αὐτό, καὶ ἔκειτο ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ Παρνασσοῦ, εἰς ὕψος 2,000 ποδῶν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εἶναι τὸ λεγόμενον Καστρί. Πλησίον δὲ τοῦ μαντείου καὶ εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, ἐπὶ ὀρεινοῦ κλάδου ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ προκύπτοντος, ὑπῆρχεν ἡ φωκικὴ πόλις Κρίσσα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπεκρέμαντο αἱ Φαιδριάδες καλούμεναι πέτραι καὶ ἥτις πάλιν ὑπερέκειτο τοῦ βαθέος χάσματος, δι' οὗ ἔρρεεν ὁ ποταμὸς Πλειστός. Ὡς λείψανα αὐτῆς θεωροῦνται τὰ ἐρείπια τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὴν θέσιν τῶν Ἁγίων τεσσαράκοντα. Εἰς τὴν ἄλλην τοῦ ποταμοῦ Πλειστοῦ πλευρὰν μετεωρίζεται τὸ ὄρος ἡ Κίρφις, τὸ ὁποῖον, πρὸς μεσημβρίαν φερόμενον, ἐμβάλλει εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, εἰς ὃν ἐκρέει καὶ ὁ Πλειστός, διὰ τοῦ εὐρέος Κρισσαίου ἢ Κιρραίου πεδίου, ὅπερ ἁπλοῦται πρὸς δυσμὰς μέχρι σχεδὸν τῆς λοκρικῆς πόλεως Ἀμφίσσης, καὶ εἶναι μὲν ἐν γένει γονιμώτατον, ἀλλ' ὀλιγώτερον ὁπωσοῦν εὔφορον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ μέρος, τὸ ὑπὸ τὴν Κίρφιν παρακείμενον, ὅπου ἔκειτο καὶ ὁ λιμήν, ἡ Κίρρα, πλησίον τῆς σημερινῆς Μαγούλας. Διότι ἀρχαῖοι μὲν καὶ νεώτεροι διεφώνησαν, περὶ τοῦ ἂν ἡ Κίρρα καὶ ἡ Κρίσσα ἦσαν δύο διάφοροι πόλεις, ἢ μία καὶ ἡ αὐτή, ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ πρώτη γνώμη, καθ' ἣν ἡ Κίρρα ἦτο ὁ τῆς Κρίσσης λιμήν. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ τούτων πόλεων, Δελφῶν, Κρίσσης, Κίρρας, ἡ πρώτη καὶ ἡ τρίτη ἦσαν κατ' ἀρχὰς ὅλως ἀκατονόμαστοι, μεγάλη δὲ καὶ ἰσχυρὰ ἀναφαίνεται ἡ Κρίσσα, κατέχουσα ἅπαν τὸ μεταξὺ Παρνασσοῦ, Κίρφιος καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς ὀνομασθέντος Κρισσαίου κόλπου πεδίον, τὸ δὲ σπουδαιότερον, καὶ αὐτὸ τὸ ἱερὸν τῆς Πυθοῦς, δηλαδὴ τὸ μαντεῖον, καὶ ἔχουσα ὄχι μικρὰ ὠφελήματα ἀπὸ τοὺς πολυαρίθμους προσκυνητὰς ὅσοι προσήρχοντο εἰς αὐτὸ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Βραδύτερον ὅμως, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ λιμὴν τῆς Κίρρας ἤρχισεν αὐξάνων καὶ ἐπιφέρων, ὡς πολλάκις συμβαίνει, τὴν παρακμὴν τῆς κυρίας πόλεως, τῆς Κρίσσης· ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ διοικοῦντες τὰ τοῦ μαντείου, βλέποντες σχηματισθεῖσαν περὶ αὐτὸ πόλιν λόγου ἀξίαν, τοὺς Δελφούς, ἠθέλησαν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς τῶν Κρισσαίων κυριαρχίας καὶ νὰ γίνωσιν αὐτοὶ κύριοι τοῦ μαντείου. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Κρίσσα δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ ἐν ἡσυχίᾳ τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐστερήθη τῆς τε διοικήσεως τοῦ μαντείου, καὶ τῶν ὠφελημάτων τὰ ὁποῖα, ἄλλοτε μὲν αὐτὴ ἀπελάμβανεν ἀπὸ τῶν προσκυνητῶν, ἤδη δὲ εἰσεπράττοντο ὑπὸ τῆς Κίρρας. Εἰς τὴν ἐντεῦθεν προκύψασαν ἀφορμὴν ἔριδος, προσετέθη καὶ τοῦτο, ὅτι, ὡς λέγεται, οἱ Κιρραῖοι ἐπέβαλον βαρυτάτους

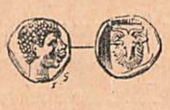
φόρους εἰς τοὺς διὰ θαλάσσης προσερχομένους πρὸς τὸ ἱερὸν ἀνθρώπους, καὶ ἄλλας ἔπραξαν βιαιοπραγίας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 595 πρὸ Χριστοῦ, ὅτε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, εἴτε κατ' εἰσήγησιν τῶν Φωκέων, εἴτε καὶ οἴκοθεν κηδόμενον περὶ τοῦ ναοῦ, ἀπεφάσισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ περιφήμου νομοθέτου Σόλωνος, νὰ παρεμβῇ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Κιρραίους. Ἐντεῦθεν προέκυψε πόλεμος δεκαετής, ὁ λεγόμενος πρῶτος ἱερὸς πόλεμος, ὅστις ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τῶν μὲν Θεσσαλῶν ὑπὸ τὸν Ἀλευάδην Εὐρύλοχον, τῶν δὲ Σικυωνίων ὑπὸ τὸν Κλεισθένη, καὶ τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ἀλκμαίωνα. Ἡ Κίρρα, ὡς φαίνεται, ἀντέστη γενναίως, μέχρις οὗ ἀπεκλείσθη ἀπὸ θαλάσσης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους· ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ ἐκυριεύθη ἡ πόλις, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐξηκολούθησαν ἀμυνόμενοι ἐπὶ τῆς Κίρφιος. Τελευταῖον ὅμως καθυπετάχθησαν· καὶ ἡ μὲν πόλις αὐτῶν ὅλως κατεστράφη, ἢ τὸ πολὺ ἐξηκολούθησεν ὑπάρχουσα μόνον πρὸς ἀπόβασιν προσκυνητῶν, πᾶσα δὲ ἡ παρακειμένη πεδιὰς καθωσιώθη εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, τοῦ ὁποίου ἡ ἰδιοκτησία παρεξετάθη τοιουτοτρόπως μέχρι τῆς θαλάσσης· καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀπόφασιν, τὸ πλούσιον τοῦτο πεδίον, τὸ σήμερον κατάφυτον ὑπὸ ἐλαιῶν, κατεδικάσθη νὰ μένῃ ἐσαεὶ ἀγεώργητον καὶ ἀφύτευτον, καὶ ἐν γένει ἀκαλλιέργητον, νὰ μὴ χρησιμεύσῃ δὲ εἰμὴ μόνον εἰς νομὴν βοσκημάτων. Ἡ ἀπόφασις αὕτη, ἥτις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράλογος καὶ ἄσκοπος, δὲν ἦτο ἀληθῶς τοιαύτη· διότι ὄχι μόνον ἐτρέφοντο ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ τὰ ἀναρίθμητα ἱερεῖα, τὰ ὁποῖα, πωλούμενα ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ εἰς προσκυνητάς, ἐχρησίμευον εἰς τὰς θυσίας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, διακωλυθείσης τῆς καλλιεργείας τοῦ πεδίου, προελαμβάνετο ἡ ἀνέγερσις πάσης νέας ἀντιπάλου, ἐπὶ τῆς παραλίας, πόλεως. Τί δ' ἀπέγινεν ἡ Κρίσσα, ἄδηλον· δὲν γνωρίζομεν, δηλαδή, ἂν καὶ αὕτη κατεστράφη, ἢ παρέμεινεν ὡς ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Δελφοὺς πόλις. Βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Δελφοὶ ἔκτοτε παρίστανται ὡς πόλις αὐτοτελής· καὶ μετεῖχε μὲν ἡ πόλις αὕτη τοῦ κοινοῦ τῶν Φωκέων συνεδρίου, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἱεροῦ διηύθυνεν αὐτὴ κυριαρχικῶς, ἂν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἠμφισβητήθη ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ τῶν Φωκέων.

Νομίσματα τῶν Δελφῶν

(Κεφαλὴ κριοῦ, κεφαλὴ τράγου καὶ δελφῖνες)

(Κεφαλὴ Αἰθίοπος καὶ κεφαλὴ τράγου)

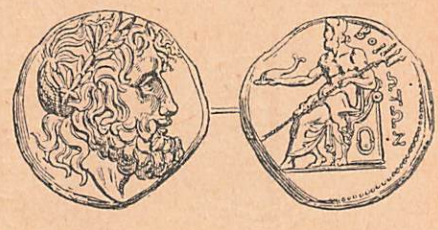
Ὁ πόλεμος ὅστις ἐπήγαγε τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων μεταβολήν, εἶναι καὶ καθ' ἑαυτὸν γεγονὸς πλείστου λόγου ἄξιον· διότι, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, εἶναι τὸ πρῶτον, καὶ ἴσως τὸ μόνον γεγονὸς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, καθ' ὃ βλέπομεν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον, εἰς τὸ ὁποῖον πάντες οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ἔχουσιν ἴσην ψῆφον, ἀποφασίζον κοινήν τινα ἐπιχείρησιν, τὰς δὲ πολιτείας ἀναλαμβανούσας τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης καὶ ἐπὶ δέκα ἔτη ἐπιμενούσας πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κοινοῦ τούτου σκοποῦ. Μέχρι τοῦ γεγονότος τούτου, ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν εἶναι μεμονωμένη, καὶ οὐδεὶς πολιτικὸς δεσμὸς φαίνεται συνάπτων αὐτάς. Μετὰ δὲ τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρούσης περιόδου, αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐξακολουθοῦσι μὲν νὰ κοινοπραγῶσιν, ἀλλὰ συνδέονται ἐπὶ τούτῳ διὰ δεσμοῦ ἄλλου εἴδους, διὰ τῆς λεγομένης ἡγεμονίας, καθ' ἣν μία πόλις ἰσχυροτέρα προεδρεύει, ἢ μᾶλλον δυναστεύει ἄλλων ὑποδεεστέρων, καὶ ὄχι, ὡς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διὰ συνεδρίου συγκειμένου ἐξ ἴσων πολιτειῶν. Τελευταῖον ὁ ἱερὸς οὗτος πόλεμος ἐπέφερε καὶ ἕτερόν τι ἀποτέλεσμα, οὐδὲν ἧττον λόγου ἄξιον, διότι ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Κίρρας συνέστησαν οἱ νικηφόροι σύμμαχοι τὸν ἀγῶνα τὸν ὀνομαζόμενον Πύθια.

Οἱ Ἕλληνες συνείθιζον νὰ φαιδρύνωσιν ἁπάσας σχεδὸν τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν πανηγύρεις δι' ἀγώνων μουσικῶν, ποιητικῶν, φιλολογικῶν καὶ πρὸ πάντων γυμναστικῶν, τοιαῦται δὲ δι' ἀγώνων κεκοσμημέναι πανηγύρεις ὑπῆρχον πολλαὶ εἰς τὰς κατ' ἰδίαν ἑλληνικὰς πολιτείας, ἀλλὰ τῶν ἑορτῶν τούτων δὲν μετεῖχον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰμὴ οἱ ἄμεσοι περίοικοι τῆς πόλεως ἐν ᾗ ἐτελοῦντο. Τέσσαρες δὲ μόνον, ἤτοι τὰ Ὀλύμπια (ἱερὰ ἢ ἀγωνίσματα), τὰ Πύθια, τὰ Νέμεα καὶ τὰ Ἴσθμια ἀπέβησαν κοιναὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος πανηγύρεις, διότι εἰς αὐτὰς συνέτρεχον ἀγωνισταὶ ἀφ' ὅλων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων· καὶ πάλιν ἐκ τούτων ἐπιφανέστατα μὲν ἦσαν τὰ Ὀλύμπια, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον τὰ προκείμενα Πύθια. Τὰ Πύθια ἐτελοῦντο καὶ πρότερον εἰς τιμὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ, ἀλλὰ ἅπαξ κατὰ πᾶσαν ὀκταετίαν καὶ διὰ μόνων μουσικῶν ἀγώνων· ἤδη δὲ ἤρχισαν νὰ πανηγυρίζωνται ἅπαξ κατὰ πᾶσαν τετραετίαν, εἰς τὸ τέλος τοῦ θέρους, καὶ ὄχι πλέον περὶ τὸ ἀπόκρημνον τῶν Δελφῶν χωρίον, ὡς πρότερον, ἀλλὰ εἰς τὸ παρὰ τὴν θάλασσαν πεδίον, πλησίον τῆς καταστραφείσης Κίρρας, διότι, πλὴν τῶν μουσικῶν ἀγώνων, προσετέθησαν καὶ γυμνικοί, καὶ ἁρματοδρομίαι· ἀγωνοθέται δέ, ἤτοι ἐπιμεληταὶ τοῦ ἀγῶνος, ἦσαν οἱ ἀμφικτύονες, διορίζοντες ἐπὶ τούτῳ ἐπιτρόπους αὐτῶν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην πυθικὴν πανήγυριν, ἥτις, οὕτω πως καταρτισθεῖσα, ἐτελέσθη ἐν ἔτει 586 πρὸ Χριστοῦ, ἐδόθησαν εἰς τοὺς νικητὰς πολύτιμα βραβεῖα, ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν, ἐν ἔτει 582, οἱ ἀριστεύσαντες δὲν ἔλαβον εἰμὴ κλάδους δάφνης, διότι τὸ κλέος, τὸ ὁποῖον τάχιστα ἐκτήσαντο οἱ ἀγῶνες οὗτοι, ἦτο τοσοῦτον, ὥστε πᾶν ἄλλο βραβεῖον ἐλογίσθη περιττόν. Ὁπόσον δὲ μέγα ἦτο τὸ κλέος τοῦτο, μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, ἐπὶ τοῦ δευτέρου πυθικοῦ ἀγῶνος, συνηγωνίσθη ἐνταῦθα καὶ ἐνίκησεν ἅρματι καὶ ἐστεφανώθη αὐτὸς ὁ Σικυώνιος δεσπότης Κλεισθένης, ὅστις διετέλεσεν εἷς τῶν στρατηγῶν τοῦ κατὰ τῆς Κίρρας πολέμου.

Παμβοιωτικὰ νομίσματα

(Ζεὺς καὶ Νίκη)

(Ζεὺς καὶ Ποσειδῶν κρατῶν Δελφῖνα)

(Ἡρακλῆς καὶ Νίκη Τροπαιοφόρος)

Ἡ Φωκὶς λοιπὸν περιελάμβανε τρία τῶν κυριωτάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἱδρυμάτων, τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, τὰ Πύθια καὶ ἐν μέρει αὐτὸ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, ἂν καὶ ἄλλως δὲν ὑπῆρξε πολλοῦ λόγου ἀξία ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, ἐνῷ ἡ Βοιωτία, ἡ πολυειδῶς ἐν αὐτῇ διαπρέψασα, οὐδὲν τῶν τοιούτων πανελληνίων ἱδρυμάτων περιεῖχεν. Ἡ Βοιωτία κεῖται μεταξὺ τῆς Φωκίδος καὶ τῆς ἀνατολικῆς Λοκρίδος ἀφ' ἑνός, ἤτοι πρὸς τὸ βορειοδυτικόν, καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀφ' ἑτέρου, ἤτοι πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικόν, ἁπτομένη, ὡς καὶ ἡ Φωκίς, ἀμφοτέρων τῶν ἑκατέρωθεν θαλασσῶν, τοῦ τε δηλαδὴ κορινθιακοῦ κόλπου, πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικόν, καὶ τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης, πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικόν· ἐνταῦθα ὅμως ἡ παραλία αὐτῆς εἶναι μεγαλειτέρα τῆς φωκικῆς, διότι, ἀρχομένη ἀπὸ Ἀνθηδόνος, δι' ἧς συνορεύει πρὸς τοὺς ὀπουντίους Λοκρούς, φθάνει μέχρις Ὠρωποῦ, τοῦ πολλάκις ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀμφισβητηθέντος. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστο-

ρικῶν χρόνων, αἱ ὁμηρικαὶ βασιλεῖαι δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐν τῇ Βοιωτίᾳ, ὡς καὶ ἁπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος· ἀντὶ τούτων δὲ εὑρίσκομεν δώδεκα ἢ δεκατρεῖς αὐτονόμους πόλεις, καθ' ἑαυτὰς μὲν ἀριστοκρατικῶς κυβερνωμένας, συνδεομένας, δὲ πρὸς ἀλλήλας δι' ὁμοσπονδίας, ἧς προΐσταται ἡ ἰσχυροτέρα τῶν πόλεων τούτων, αἱ Θῆβαι. Ἑτέρα δὲ ἀξιοσημείωτος μεταβολὴ τῆς ἐπὶ τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, εἶναι ὅτι ὁ Ὀρχομενός, ὅστις κατὰ τὸν ὁμηρικὸν κατάλογον τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατευσάντων Ἑλλήνων ἀπετέλει κράτος αὐτοτελὲς καὶ μηδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τοὺς Βοιωτούς, ἀλλ' ὑπὸ ἰδίου ἔθνους, τῶν Μινυῶν, οἰκούμενον, ἤδη περιελήφθη εἰς τὴν βοιωτικὴν ὁμοσπονδίαν, ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν καὶ ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν προσηγορίαν τοῦ Μινυείου Ὀρχομενοῦ. Ἦσαν δὲ αἱ Μινύαι ἓν τῶν ἐπιφανεστάτων ἐθνῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, διότι λέγεται, ὅτι κατέσχον ποτὲ πλεῖστα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ μέχρι τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Πύλου,καί τινα αὐτῶν ἴχνη ἀναφαίνονται ἐν Τριφυλίᾳ, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Νομίσματα Θηβῶν

(Βοιωτικὴ ἀσπὶς καὶ Ἡρακλῆς τοξεύων)

(Διόνυσος)

(Ἡρακλῆς ἁρπάζων τὸν τρίποδα ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Ἀπόλλωνος)

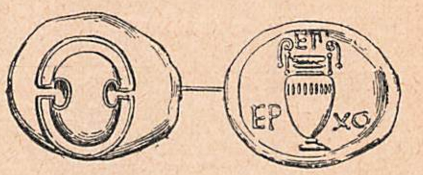
Σημ. Ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τῶν δύο τελευταίων νομισμάτων ἡ Βοιωτικὴ ἀσπίς.

Ἀλλ' ἐπισημότατον τῶν Μινυῶν κτίσμα ἦτο ὁ ἐν Βοιωτίᾳ Ὀρχομενός, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων παρακμὴ ἀποδίδεται εἰς τὴν πολλάκις προμνημονευθεῖσαν ἐπιδρομὴν τῶν Βοιωτῶν ἐκ Θεσσαλίας· ἂν καί, ἐνῷ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη λέγεται ὅτι συνέβη μετὰ τὰ τρωϊκά, ὁ Ὅμηρος ἐν μὲν τῇ Θεσσαλίᾳ δὲν ἀναφέρει Βοιωτούς, μνημονεύει δὲ αὐτῶν, ὡς κατεχόντων τὴν Βοιωτίαν πρὸ τῶν τρωϊκῶν. Ὁπωσδήποτε, βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ Ὀρχομενὸς εἶχε παραδόξως ποτὲ ἀκμάσει· ὁ πλοῦτος αὐτοῦ εἶναι πολυθρύλητος ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ ἐπειδὴ ἡ πόλις αὕτη ἐκοινώνει τοῦ ἐν Καλαυρίᾳ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, πρόδηλον ὅτι τὸ κράτος αὐτῆς ἦπλοῦτο μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ εἶχε λόγου ἀξίαν ἐμπορίαν, διότι ἄλλως δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν πῶς μετεῖχε συνεδρίου συγκειμένου καθ' ὁλοκληρίαν ἐκ ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν πόλεων· Ἑρμιόνης, Ἐπιδαύρου, Αἰγίνης, Ἀθηνῶν,Πρασιῶν καὶ Ναυπλίας. Ἡ δ' ἀκριβεστέρα ὁπωσοῦν παρατήρησις τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τοῦ Ὀρχομενοῦ δύναται ἴσως καὶ οἴκοθεν νὰ ἐξηγήσῃ τήν τε ἀρχαίαν αὐτοῦ προκοπὴν καὶ τὴν μετέπειτα φθίσιν. Τῳόντι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο εἰς τὴν βόρειον ὄχθην τῆς Κωπαΐδος λίμνης, ἥτις δέχεται ὄχι μόνον τὸν ἀπὸ τῆς φωκικῆς κοιλάδος καταρρέοντα Κηφισόν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ποτάμια κατερχόμενα ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τοῦ Ἑλικῶνος. Χωρίζεται δὲ ἡ λίμνη ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν εὐβοϊκὸν πορθμὸν παραλίας δι' ἀποτόμου ὄρους, καὶ τὰ ὕδατα αὐτῆς ἐκρέουσιν εἰς τὴν θάλασσαν ὑπογείως, ἐν μέρει μὲν διὰ φυσικῶν χασμάτων, οἷα ἔχουσι πολλὰ τὰ τιτανώδη ὄρη, ὧν ἐστι καὶ τὸ παρακείμενον τῇ λίμνῃ,ἐν μέρει δὲ διὰ μακρᾶς τεχνητῆς ὑπονόμου. Ὁσάκις λοιπὸν τὰ ὑπὸ γῆς ταῦτα ρεῖθρα, ἐπιμελῶς διατηρούμενα, ἦσαν ἀνοικτά, μέγα τῆς λίμνης μέρος ἀπεξηραίνετο καὶ μετεβάλλετο εἰς πεδίον γεωργήσιμον λιπαρώτατον· ὁσάκις ὅμως αἱ διέξοδοι ἐκεῖναι παρημελοῦντο ἢ καὶ ἐξεπίτηδες ἐφράσσοντο ὑπὸ πολεμίων, τὰ ὕδατα ἐσωρεύοντο ἐν τῇ λίμνῃ εἰς ὑπερβολὴν καὶ συνέβαινον δυστυχήματα

μεγάλα· πολλαὶ πόλεις ἐκ τούτου ἐντελῶς κατεποντίσθησαν· τοιοῦτό τι ἐκινδύνευσαν νὰ πάθωσι καὶ αἱ Κῶπαι, ἀφ' ὧν ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν ἡ λίμνη, ὁ δ' Ὀρχομενὸς ἠναγκάσθη νὰ μετατεθῇ ἀπὸ τοῦ πεδίου εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ Ὑφαντίου ὄρους. Ὥστε ἡ παρακμὴ αὐτοῦ προῆλθεν ἴσως καὶ ἐκ τοιαύτης τινὸς αἰτίας. Ἀλλ' ἐξ οἱασδήποτε ἀφορμῆς, καὶ ὁποτεδήποτε συνέβη, εἴτε δηλαδὴ πρὸ τοῦ 776 πρὸ Χριστοῦ εἴτε μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, βέβαιον εἶναι ὅτι καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εὑρίσκομεν Ὀρχομενὸν ὅλως βοιωτικὸν ἤδη ὄντα, εἰ καὶ σώζοντα τὰς μινυείους αὐτοῦ παραδόσεις, ὑποβλεπόμενον δὲ πάντοτε ὑπὸ τῶν Θηβῶν, ὡς δευτέραν πόλιν τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας.

Ἡ εὐθεῖα ὁδὸς ἀπὸ τῶν πυλῶν τῆς Φωκίδος ἄγουσα πρὸς τὴν Βοιωτίαν, διέρχεται διὰ τῆς Χαιρωνείας, ἀφίνουσα δεξιᾷ μὲν τὴν Λεβάδειαν, ἀριστερᾷ δὲ τὸν Ὀρχομενόν, καὶ ἔπειτα παρακολουθεῖ τὴν νοτιοδυτικὴν ὄχθην τῆς Κωπαΐδος, διαβαίνουσα πλησίον τῶν πόλεων Κορωνείας, Ἀλαλκομενῶν καὶ Ἁλιάρτου, αἵτινες πᾶσαι κεῖνται περὶ τὸ Τιλφώσσιον ὄρος, τὸ συναπτόμενον μετὰ τοῦ Ἑλικῶνος, διὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ὑψομένου Λειβηθρίου ὄρους. Τὸ Τιλφώσσιον εἶναι σπουδαιοτάτη στρατιωτικὴ θέσις, διότι ἀποτελεῖ μετὰ τῆς παρακειμένης λίμνης πύλην στενήν, δι' ἧς διέρχεται ὁ ἀπὸ Φωκίδος ἐπὶ τὰς Θήβας προελαύνων στρατός. Τῆς δὲ τελευταίας ταύτης πόλεως ἡ χώρα ἥπλοῦτο ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς μέσης Βοιωτίας, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Κωπαΐδος λίμνης, καὶ περιελάμβανε μὲν τάς τε Ἀκραιφίας καὶ τὸ ὄρος Πτῷον, ἥπτετο δὲ πιθανῶς τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης, παρὰ τὴν κώμην Σαλγανεύς, πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ἀνθηδόνος. Πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν τῶν Θηβῶν καὶ παρὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ ὑψηλοῦ Ἑλικῶνος ἔκειτο ἡ πόλις τῶν Θεσπιῶν, ἧς ἡ χώρα ἐξετείνετο μέχρι τοῦ ἐνδοτάτου μυχοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου καὶ συνώρευε, περὶ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν ἄκραν τῆς Φωκίδος, πρὸς τὴν φωκικὴν πόλιν Βοῦλιν. Τὸ μεσημβρινοανατολικὸν τῆς Βοιωτίας πεδίον ποτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος κατερχομένου Ἀσωποῦ, ὅστις νωθρῶς ὁπωσοῦν σύρεται μέχρι τῆς εὐβοϊκῆς θαλάσσης· καὶ μεταξὺ μὲν αὐτοῦ καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ τοῦ Πάρνηθος ἔκειντο αἱ Πλαταιαὶ καὶ ἡ χώρα αὐτῶν, καὶ ἡ χώρα τῆς Τανάγρας, διότι καθ' ἑαυτὴν ἡ πόλις Τάναγρα ἦτο πρὸς βορρᾶν τοῦ ποταμοῦ· εἰς δὲ τὴν μεσημβρινοδυτικωτάτην γωνίαν τῆς Βοιωτίας, ὁ Ὠρωπός· πάλιν δὲ ἐπὶ τῆς μεταξὺ τῆς εὐβοϊκῆς Χαλκίδος καὶ τῶν Θηβῶν ὁδοῦ, ὁ Μυκαλυσσός.

Νομίσματα Ὀρχομενοῦ

(Ἀμφορεύς)

(Ἵππος)

Σημ. Ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τῶν νομισμάτων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν πλείστων Βοιωτικῶν νομισμάτων, ἡ ἀσπίς.

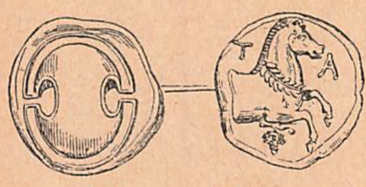
Αἱ πόλεις αὗται ἀπετέλουν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὁμοσπονδίαν, τῆς ὁποίας ἀμέσως μετεῖχον αἱ μεγαλείτεραι ἐξ αὐτῶν, ἐνῷ αἱ μικρότεραι ὑπήγοντο εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν κυριωτέρων, ὡς ὑπήκοοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον. Ἀμέσως δὲ μετεῖχον τῆς ὁμοσπονδίας, ὡς φαίνεται, αἱ Θῆβαι, ὁ Ὀρχομενός, ἡ Λεβάδεια, ἡ Κορώνεια, ἡ Ἁλίαρτος, αἱ Κῶπαι, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Τάναγρα, αἱ Θεσπιαὶ καί, μέχρι τοῦ 510 ἔτους περίπου πρὸ Χριστοῦ, αἱ Πλαταιαί. Αἱ Ἀκραιφίαι μετὰ τοῦ παρακειμένου ὄρους Πτῴου καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ χρηστηρίου, ἔτι δὲ ἡ Σκῶλος, ὁ Γλίσας καὶ ἄλλοι τόποι ὑπέκειντο εἰς τὰς Θήβας·

ἡ δὲ Χαιρώνεια, ἡ Ἀσπληδών, οἱ Ὄλμωνες καὶ ὁ Ὑηττός, εἰς τὸν Ὀρχομενόν· αἱ δὲ Σῖφαι, τὰ Λεῦκτρα, ὁ Κερησσὸς καὶ ἡ Θίσβη, εἰς τὰς Θεσπιάς. Τῆς συμμαχίας ταύτης ἀναφέρονται κοινόν τι συνέδριον, τὰ καλούμενα Παμβοιώτια, καὶ κοινοὶ ἄρχοντες, οἱ ὀνομαζόμενοι βοιωτάρχαι, οἵτινες ἐξελέγοντο κατ' ἔτος καὶ ἐπεμελοῦντο τὰς κοινὰς τῆς συμπολιτείας ὑποθέσεις. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, οἱ βοιωτάρχαι ἦσαν ἕνδεκα, ὧν δύο ἐκ Θηβῶν· ἀλλ' ἀγνοεῖται ἂν ἦσαν πάντοτε τοσοῦτοι, καὶ κατὰ τίνα ἀναλογίαν ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν διαφόρων πόλεων. Τὰ δὲ παμβοιώτια, τελούμενα περιοδικῶς περὶ τὴν Κορώνειαν, ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς, ἦσαν θρησκευτικὴ μᾶλλον ἢ πολιτικὴ σύνοδος. Ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἀναφέρονται τέσσαρες βουλαί, μεθ' ὧν οἱ βοιωτάρχαι συνεβουλεύοντο περὶ τῶν σπουδαιοτέρων πραγμάτων, αἵτινες ὅμως ἄδηλον μὲν πῶς συνεκροτοῦντο, ἄδηλον δὲ ἂν ὑπῆρχον κατὰ τὴν πρώτην ταύτην ἱστορικὴν περίοδον. Ἀληθῶς δὲ εἰπεῖν τὰ πράγματα τῆς συμπολιτείας διείποντο ὑπὸ τῶν Θηβαίων, οἵτινες δὲν κατέλυσαν μὲν ποτὲ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων, ἀλλ' ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦγον καὶ ἔφερον αὐτάς.

Νομίσματα Βοιωτικῶν πόλεων

Ἁλιάρτου (Ποσειδῶν)

Τανάγρας (Ἵππος)

Θεσπιῶν (Ἀφροδίτη καὶ δύο ἡμισέληνοι)

Σημ. Ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους τῶν νομισμάτων τούτων ἡ Βοιωτικὴ ἀσπίς.

Κατ' ἰδίαν λοιπὸν ἑκάστη πόλις εἶχε τὴν βουλὴν αὐτῆς, τὸ πολίτευμα αὐτῆς καὶ τὴν συνείδησιν ὅτι ἦτο αὐτόνομος καὶ αὐτοτελής, ἀλλ' ὅτι συγχρόνως εἶχε καθήκοντά τινα πρὸς τὴν ὁμοσπονδίαν. Κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν πολλὰ περὶ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων πολιτευμάτων. Ὀλίγαι μόνον περιεσώθησαν εἰδήσεις περὶ παναρχαίου τινὸς νομοθέτου τῶν Θηβῶν, ὅστις ὠνομάζετο Φιλόλαος, ἦτο κορίνθιος τὸ γένος καὶ ἀνῆκεν εἰς τὸ ὀλιγαρχικὸν σωματεῖον τῶν Βακχιαδῶν, τὸ ὁποῖον ἐκυβέρνα τότε τὴν Κόρινθον. Ἦτο δὲ φίλος τοῦ κορινθίου ὁμοίως Διοκλέους, ὀνομαστοῦ διὰ τὸ κάλλος αὐτοῦ καὶ διότι ἀνεδείχθη νικητὴς εἰς τὸν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα, κατὰ τὴν 13 Ὀλυμπιάδα, ἤτοι ἐν ἔτει 728 πρὸ Χριστοῦ. Ὁ Διοκλῆς, λαβὼν ἀφορμήν τινα δυσαρεσκείας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐγκατέλιπεν αὐτὴν διὰ παντὸς καὶ ἦλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Θήβας, ὅπου παρηκολούθησεν αὐτὸν ὁ φίλος του Φιλόλαος καὶ ὅπου ἀμφότεροι συνέζησαν καὶ ἀπέθανον. Εἰς Θήβας δὲ διατρίβων ὁ Φιλόλαος προσεκλήθη, ἄδηλον πῶς καὶ διατί, ὑπὸ τῶν Θηβαίων νὰ γράψῃ νόμους τῇ πόλει αὐτῶν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συνείθιζον ἐνίοτε νὰ προσκαλῶσι πολίτην ἄλλης πόλεως ὡς ἁρμοστὴν καὶ διαιτητὴν τῶν ἐμφυλίων αὐτῶν ἐρίδων, καὶ ἴσως τοιαύτη τις ἀφορμὴ ἐδόθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ δὲ σκοπὸς τῶν νόμων τοῦ Φιλολάου, οἵτινες ἐκαλοῦντο νόμοι (1) θετικοί, ἦτο νὰ διατηρηθῇ

(1) Περὶ τῶν νόμων τούτων γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι ἐπέβαλλον ἀναγκαστικῶς τὴν υἱοθεσίαν ἐν περιπτώσει ἐλλείψεως κληρονόμου φυσικοῦ. Πάντως τὸ ***νόμο; θετικὸς*** δὲν εἶχε τὴν ἔννοιαν τοῦ νῦν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καθιερωμένου γενικοῦ ὅρου τῶν ***«θετικῶν νόμων*** τῆς πολιτείας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ***ἀπόλυτον*** ἐκ τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ ἐκ τῆς Ἠθικῆς ἀπορρέοντα ***νόμον***.

σῶος ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν κλήρων τῆς γῆς, τοὺς ὁποίους εἶχον οἱ πολῖται, καὶ νὰ προληφθῇ ἡ ἐπ' ἄπειρον ὑποδιαίρεσις τῶν κλήρων καὶ ἡ ἐκ τούτου πενία τῶν πολιτῶν.

Ἐπὶ τούτῳ ὁ Φιλόλαος ἀπηγόρευσε μέν, ὡς φαίνεται, τὴν ἔκθεσιν τῶν παίδων, ἀλλ' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πένητα πατέρα νὰ φέρῃ τὸ νεογνὸν εἰς τὸν ἄρχοντα, ὅστις ἐπώλει αὐτὸ εἰς τὸν βουλόμενον τῶν πολιτῶν, ὁ δὲ ἀγοράσας ὤφειλε νὰ ἀναθρέψῃ τὸν παῖδα, ἠδύνατο ὅμως ἡλικιωθέντα καὶ νὰ τὸν μεταχειρισθῇ ὡς δοῦλον. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀπαντῶμεν κατὰ πρῶτον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐκινήθη πολλάκις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Τρόντι, ἐπειδὴ τότε ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία δὲν εἶχον ἔτι ἀναπτυχθῇ πολύ, πρὸς δὲ τούτοις, κατὰ τὰς ἐπικρατούσας ἰδέας, καὶ ἐνίοτε κατὰ τὰς ῥητὰς τῶν πολιτευμάτων διατάξεις, δὲν ἐπετρέπετο εἰς τοὺς πολίτας νὰ μετέρχωνται αὐτὰς ἐλευθέρως, ὁ κύριος πόρος τῶν οἰκογενιῶν ἦτο ἡ γῆ· ἀλλὰ πολλαπλασιασθέντων τῶν ἀπογόνων ἑκάστης οἰκογενείας καὶ διανεμηθέντος πολὺ τοῦ ἀρχικοῦ ἑκάστης κλήρου, ἠλαττοῦτο τοσοῦτον ἡ περιουσία αὕτη τοῦ πολίτου, ὥστε οὗτος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ οὔτε εἰς τὴν ἰδίαν, οὔτε εἰς τὴν τῆς πολιτείας συντήρησιν. Ἐντεῦθεν τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας τοῦ νὰ διατηρῆται ὅσον ἔνεστι σῶος ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν κλήρων, καὶ αἱ ἐπὶ τούτῳ γενόμεναι νομοθετικαὶ πράξεις, αἵτινες ὅμως ὅλαι ἀπέτυχον, διότι παρεβίαζον τὸν νόμον τῆς φύσεως, ἤτοι παρεμποδίζουσαι τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκογενειῶν, ἤτοι, διὰ ποικίλων τρόπων, ἀποξενώνουσαι ἀπὸ αὐτῶν τὰ τέκνα. Ἰδίως δὲ ἀτυχὴς ὑπῆρξεν ἡ προκειμένη τοῦ Φιλολάου διάταξις, ἥτις ἔκοπτε μᾶλλον ἢ ἔλυε τὸ ζήτημα. διότι ἡ εἰς δουλείαν καταδίκη τῶν παίδων τῶν πενήτων ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν εἰς θάνατον καταδίκην. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ νὰ προληφθῇ ἡ τῶν περιουσιῶν ἀνισότης, ἔχει μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς περὶ ἰσοκτημοσύνης, κοινοκτημοσύνης καὶ ἄλλας τοιαύτας δοξασίας, αἵτινες προῆλθον εἰς μέσον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐν Εὐρώπῃ, διὸ πολλάκις παρεβλήθη πρὸς αὐτάς, ἀληθῶς δὲ ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον τούτων παράλογος. Τὸ πάλαι, μηδόλως ἢ μικρᾶς ὑπαρχούσης τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς βιομηχανίας, ἡ ὅσον ἔνεστι διατήρησις τῶν ἀρχικῶν τῆς γῆς κλήρων ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου διὰ τὴν πολιτείαν· ὥστε ἂν ὁ νομοθέτης ἐπεδίωκε πρᾶγμα ἀνέφικτον, ἐπεδίωκε τοὐλάχιστον αὐτὸ ἐπειγόμενος ὑπὸ πολιτικῆς τινος καὶ κοινωνικῆς ἀνάγκης. Σήμερον δέ, ὅτε ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία ἔλαβον τοσοῦτον θαυμαστὴν ἀνάπτυξιν, καὶ τιμῶνται ἁπανταχοῦ καὶ ἐλευθέρως ἐνασκοῦνται, πᾶν τὸ ἀξιοῦν νὰ ἀνατρέψῃ τὰς φυσικὰς περὶ τῆς ἐλευθέρας ἰδιωτικῆς κτήσεως ἀρχάς, εἶναι ὄχι μόνον, ὡς πάντοτε, ἀκατόρθωτον, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς παράλογον, καθὸ ὑπὸ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης ὑπαγορευόμενον. Ὁπωσδήποτε. ἡ νομοθεσία τοῦ Φιλολάου εἶναι ἀξιοσημείωτος ὡς μία ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτέρας γνωστὰς ἀποπείρας τὰς γενομένας ἐν Ἑλλάδι ἵνα ῥυθμισθῶσι διὰ νόμων ῥητῶν αἱ αὐτοφυεῖς ὁρμαὶ καὶ περιστάσεις τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων. Ἄλλος νόμος τῶν Θηβαίων ἀρχαῖος, ἂν ὄχι ἀνατρέχων μέχρι Φιλολάου, ἦτο, ὅτι οὐδεὶς μετεῖχε τῆς ἀρχῆς, ὁ μὴ παύσας τοῦ νὰ ἐμπορεύηται ἐπὶ δέκα ἔτη, ἐξ οὗ μαρτυρεῖται τὸ πρὸ μικροῦ ῥηθέν, ὅτι τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα ἦσαν πολλάκις πολέμια τῆς ἐμπορίας. Ἕτερον ἀξιοσημείωτον γεγονὸς εἶναι ὅτι, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης, τὸ πολίτευμα τῶν Θηβαίων εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ὀλιγίστων τινῶν οἴκων. ἐὰν πιστεύσωμεν αὐτοὺς τοὺς Θηβαίους, οἵτινες βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, δικαιολογούμενοι διότι εἶχον μηδίσει ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Περσῶν, δηλαδὴ εἶχον συνταχθῇ μετὰ τῶν πολεμίων τούτων, ἔλεγον ὅτι ἐπολιτεύθησαν οὕτω διότι εἶχε παρ' αὐτοῖς τότε τὰ πράγματα δυναστεία ὀλίγων ἀνδρῶν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι αἱ διατάξεις τοῦ Φιλολάου περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχικῶν κλήρων εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, διότι οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι οἶκοι δὲν

ἐσφετερίσθησαν τὴν ὅλην ἀρχὴν εἰμὴ βεβαίως διότι ἀπέβησαν πολὺ τῶν ἄλλων πλουσιώτεροι. Ὁ πλοῦτος ἄλλως τε τῶν οἴκων τούτων δηλοῦται καὶ διὰ τῆς πολυθρυλήτου τῶν Θηβαίων ἱπποτροφίας, δι' ἣν αἱ Θῆβαι ἐλέγοντο ὑπὸ τῶν ποιητῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος εὔιπποι, πλήξιπποι, πολυάρματοι καὶ εὐάρματοι. Καὶ εἰς Ὀρχομενὸν δὲ καὶ εἰς Λεβάδειαν ἦρχον οἱ ἱππεῖς, ὅπερ ἐστὶν οἱ ὀλιγαρχικοί, κατὰ τὸν μέγαν ἱστορικὸν τῶν Ἑλληνικῶν πολιτευμάτων Ἀριστοτέλην, τὸν ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι πρὸ Χριστοῦ ἀκμάσαντα καὶ λέγοντα, ὅτι «ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ὅσαις πόλεσιν ἐν τοῖς ἵπποις ἡ δύναμις ἦν, ὀλιγαρχίαι παρὰ τούτοις ἦσαν.» Εἰς Θεσπιὰς δὲ πάλιν ἐλογίζετο αἰσχρὸν ὄχι μόνον τὸ διδάσκεσθαι τέχνην, ἀλλὰ καὶ τὸ μετέρχεσθαι γεωργίαν, ἡ δὲ ὑπερτάτη ἀρχὴ ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς λεγομένους Δημάρχους, οἵτινες ἐλαμβάνοντο πάντοτε ἐξ ἑπτὰ γενῶν, φημιζομένων ὅτι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ μυθικοῦ βασιλέως Θεσπίου.

Ἐν γένει δὲ ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Βοιωτῶν εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τῶν Θεσσαλῶν· διότι καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐπεκράτουν ὄχι μόνον ὀλιγαρχίαι, καὶ ἱπποτροφίαι, ἀλλὰ καὶ δίαιτα ἄσωτος ὁπωσοῦν καὶ ἀκόλαστος. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον μάλιστα τοῦτο, οὐδεμία ἑλληνικὴ φυλὴ κατεκρίθη τοσοῦτον πικρῶς ὅσον οἱ Βοιωτοί. Τὸ ὄνομα αὐτῶν κατήντησε συνώνυμον τῆς κτηνωδίας καὶ ἀμαθείας· αὐτὸς ὁ Θηβαῖος Πίνδαρος διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὴν διαβόητον παροιμίαν Βοιωτία ὗς, ἤτοι βοιωτικὸς χοῖρος, δι' ἧς ἐστιγματίζετο τὸ ἦθος τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλὰ προσετίθετο, ὅτι ἦσαν θρασεῖς, καὶ ὑβρισταί, καὶ ὑπερήφανοι· πλῆκταί τε καὶ ἀδιάφοροι πρὸς πάντα ξένον καὶ δημότην· πρὸς τούτοις κατανωτισταί, δηλαδὴ περιφρονηταὶ παντὸς δικαίου, πρὸς τὰ ἀμφισβητούμενα τῶν συναλλαγμάτων οὐ λόγῳ συνιστάμενοι, ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ θράσους καὶ τῶν χειρῶν προσάγοντες βίαν. Τὸ δὲ πάντων παραδοξότερον, ἀπεδόθη καὶ εἰς ἑκάστην τῆς Βοιωτίας πόλιν κατ' ἐξαίρεσιν ἰδία τις κακία· καὶ ἐφημίζετο λοιπὸν ὅτι ἐν Ὠρωπῷ μὲν κατῴκει ἡ αἰσχροκέρδεια, ἐν Τανάγρᾳ δὲ ὁ φθόνος· ἐν Θεσπιαῖς, ἡ φιλονικία· ἐν Θήβαις, ἡ ὕβρις· ἐν Ἀνθηδόνῃ, ἡ πλεονεξία· ἐν Κορωνείᾳ, ἡ περιέργεια· ἐν Πλαταιαῖς, ἡ ἀλαζονεία· ἐν Ἀλιάρτῳ, ἡ ἀναισθησία· καὶ ἐπειδὴ ὡς φαίνεται ἐξηντλήθη ὁ κατάλογος τῶν ἠθικῶν ἁμαρτημάτων, καὶ δὲν ἔμεινε τί ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν Ὀγχηστόν, ἐρρέθη ὅτι ἐν Ὀγχηστῷ κατῴκει ὁ πυρετός.

Καὶ ὅμως μία τῶν πόλεων τούτων, καὶ ἴσως ἡ μᾶλλον ὅλων τῶν λοιπῶν διαβληθεῖσα, ἀνέδειξε τὸν ὑψιπετέστερον καὶ κατανυκτικώτερον τῶν λυρικῶν ποιητῶν ἀφ' ὅσους παρήγαγε ποτὲ ἔθνος ἐπὶ γῆς. Ὁ Πίνδαρος γεννηθεὶς εἰς Θήβας, τῷ 522 πρ. Χρ., περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου, δὲν ὕμνησε μόνον τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας, δὲν ἐστεφάνωσε μόνον τοὺς Μαραθωνομάχους, ἀλλὰ ἐν μέσῳ τῶν θριαμβευτικῶν ἐκείνων ᾀσμάτων, καταλαμβάνεται ἐνίοτε ὑπὸ αἰσθημάτων μελαγχολικῶν, τὰ ὁποῖα ἐνθυμίζουσι μᾶλλον τοὺς μαλακωτέρους χριστιανικοὺς φθόγγους τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς μούσης, καὶ εἶναι ἰδίως πάντη ἀλλότρια τῆς τραχύτητος, ἵνα μή τι ἄλλο εἴπωμεν, τῆς ἀποδιδομένης εἰς τοὺς Βοιωτούς. Οὕτω ἀνακράζει που· ἐφήμεροι ἡμεῖς· τί ἄρα εἴμεθα : τί δὲν εἴμεθα; σκιᾶς ὄναρ ὁ ἄνθρωπος !

> Ἐπάμεροι· τί δέ τις; τί δ' οὔ τις ; σκιᾶς ὄναρ
> ἄνθρωπος . . . .

ἤ, στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωήν, ἐλεεινολογεῖ τὰς ψυχὰς τῶν ἀσε-

βῶν, αἵτινες περιΐπτανται ὑπὸ τὸν οὐρανόν, βασανιζόμεναι ὑπὸ πικρῶν ἀλγηδόνων καὶ κακῶν ἀφεύκτων, ἐνῷ αἱ ψυχαὶ τῶν εὐσεβῶν, κατοικοῦσαι ἐν τῷ οὐρανῷ, ᾄδουσιν ἐν ὕμνοις τὸν *μέγαν μάκαρα*·

ψυχαὶ δ' ἀσεβέων ὑπουράνιοι
γαίᾳ πωτῶνται ἐν ἄλγεσι φονίοις
ὑπὸ ζεύγλαις ἀφύκτοις κακῶν·
εὐσεβέων δ' ἐπουράνιοι νάοισαι
μολπαῖς μάκαρα μέγαν ἀείδοντ' ἐν ὕμνοις.

Μάκαρα μέγαν! ὅστις δὲν ἦτο βεβαίως ὁ μυθικὸς Ζεύς, ὁ θεὸς ὁ μέτοχος τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ τῶν κακιῶν τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἡ ὑψηλοτέρα καὶ καθαρωτέρα ἐκείνη δύναμις, μέχρι τῆς ὁποίας ηὐτύχησε νὰ μετεωρισθῇ ὁ νοῦς ὀλίγων τινῶν προπατόρων μας, καὶ πλειότερον ἴσως πάντων ὁ τοῦ Πινδάρου νοῦς. Πάλιν δὲ εἰς ἑτέραν βοιωτικὴν πόλιν, τὴν Τάναγραν, ἐγεννήθη ἡ Κόριννα. τῆς ὁποίας ἐλάχιστα μὲν διεσώθησαν ἔπη, ἀλλ' ἡ δόξα ἀπέβη ἀθάνατος, διότι λέγεται διατελέσασα διδάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ Πινδάρου, καὶ διαγωνισθεῖσα πρὸς τὸν ἀοιδόν, καὶ νικήσασα μάλιστα αὐτόν, ἂν καὶ μᾶλλον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς ἢ διὰ τὴν τέχνην.

Αἱ βοιωτικαὶ ὀλιγαρχίαι εἶχον μέν, κατὰ τὸν βίον, ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰς θεσσαλικάς, ἀλλὰ δὲν διετήρησαν τὸν ἀναρχικόν, τὸν ἀνθελληνικὸν τούτων χαρακτῆρα. Εἰς τὰ βοιωτικὰ πολιτεύματα, ἂν καὶ ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν αὐτά, ὁ δῆμος δὲν φαίνεται ἀπεστερημένος νομίμων τινῶν δικαίων· οἱ ὁπλῖται τῆς Βοιωτίας ὑπῆρξαν πάντοτε ἐκ τῶν ὀνομαστοτάτων τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ δὲ τὴν πέμπτην καὶ τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα, ὁ δῆμος περιστέλλει ἐνίοτε αὐτόθι, ἢ καὶ ὅλως καταλύει τὸ τῶν ἀρίστων κράτος. Ἡ τῶν Θηβῶν μάλιστα πολιτεία παρήγαγεν ἄνδρας δι' οὓς ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ καὶ αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλις· τὸν Πελοπίδαν, τὸν Γοργίδαν, τὸν Παμμένη, τὸν Ἰσμηνίαν, τὸν Μέλλωνα, τὸν Χάρωνα· ἕνα δέ, τὸν Ἐπαμεινώνδαν, ὅστις ἴσως ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Νόμισμα Πλαταιῶν

(Ἥρα καὶ Βοιωτικὴ ἀσπίς)

Πόθεν ἆρα ἡ ἀλλόκοτος καὶ ἐπίμονος ἐκείνη κατὰ τῶν Βοιωτῶν καταφορά; Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι οἱ Βοιωτοί, πλὴν τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τραχύτητος, ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν τὸ ἁμάρτημα ὅτι συνετάχθησαν μετὰ τῶν Μήδων, ἐπὶ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς. Ναὶ μὲν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἔπραξαν τὸ αὐτό· ἀλλ' ἐκ τούτων τινές, ὡς οἱ Θεσσαλοί, οὐδ' ἐθεωροῦντο ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ κυρίως ἑλληνικοῦ κόσμου, οἱ δὲ δὲν εἶχον ἡγεμονικὰς τῶν Θηβαίων ἀξιώσεις, ὥστε ἐπέστησαν ὀλιγώτερον τὴν κοινὴν προσοχήν. Πλὴν τούτου οἱ Βοιωτοί, καὶ ἰδίως οἱ Θηβαῖοι, γείτονες ὄντες τῶν Ἀθηναίων, περιῆλθον πολλάκις εἰς ἔριδας πρὸς αὐτούς, ἀντέπραξαν εἰς τὰ βουλεύματα αὐτῶν καὶ ἐκίνησαν οὕτω τὴν ὀργὴν τῆς φυλῆς ἐκείνης, ἥτις ἀνεδείχθη τὸ πάλαι ἡγεμὼν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου καὶ φοβερὰν ἐποίει χρῆσιν τοῦ ὅπλου τούτου κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς. Ἴσως ὅτε ὁ Δημοσθένης, ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. ἐστηλίτευε τοὺς Θηβαίους ἐπὶ ἀναλγησίᾳ, καὶ βαρύτητι, καὶ ἀναισθησίᾳ, καὶ ὠμότητι, καὶ πονηρίᾳ, ἔπρεπε νὰ μὴ

λησμονήσῃ, ὅτι ποτὲ 'Αθηναῖος δὲν ὕμνησε τὰς 'Αθήνας μεγαλοπρεπέστερον τοῦ Θηβαίου Πινδάρου.

> Ὦ ταὶ λιπαραὶ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀοίδιμοι,
> Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ 'Αθῆναι, δαιμόνιον πτολίεθρον·

ὅτι ὁ αὐτὸς ἀοιδὸς ἔψαλλέ ποτε τὴν ἐπ' 'Αρτεμισίῳ μάχην,

> Ὅθι παῖδες 'Αθηναίων ἐβάλοντο φαεννὰν
> κρηπῖδ' ἐλευθερίας·

καὶ ὅτι ἐκ Θηβῶν ὁρμώμενος ὁ Θρασύβουλος κατέλυσε βραδύτερον τοὺς τριάκοντα τῶν 'Αθηνῶν τυράννους. 'Αλλ' ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν ἐθνῶν μαραίνεται πολλάκις ταχύτερον τῆς τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων εὐγνωμοσύνης· ἡ δὲ κατὰ τῶν Θηβαίων ἀντιπάθεια ὑπῆρξεν ἀείποτε ἰσχυρὰ ἐν 'Αθήναις, διὰ τὰς ἀδιαλείπτους σχεδὸν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ἔριδας, ὧν πρώτη γνωστὴ καὶ ἀξιόλογος ἀφορμὴ ἐδόθη ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ἱστορικῆς περιόδου εἰς ἣν ἤδη εὑρισκόμεθα.

Αἱ Θῆβαι ἐπολιτεύοντο ἀνέκαθεν τραχέως πρὸς τὰς λοιπὰς τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας πόλεις· ὅθεν αἱ Πλαταιαί, εἴτε μᾶλλον πιεζόμεναι, εἴτε ὀλιγώτερον ἀνεκτικαὶ οὖσαι, ἀπεφάσισαν, περὶ τὸ 510 πρὸ Χριστοῦ, νὰ ἀποσπασθῶσι τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ διέρχηται πλησίον τῶν Πλαταιῶν ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Κλεομένης, ἐπανερχόμενος εἰς τὰ ἴδια ἐξ 'Αθηνῶν. Οἱ Πλαταιεῖς λοιπόν, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης καὶ παρέδωκαν ἑαυτοὺς καὶ τὴν χώραν αὐτῶν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους. 'Αλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐνόμισε συμφέρον νὰ δεχθῇ τὴν τοιαύτην πρότασιν καὶ συνεβούλευσε τοὺς Πλαταιεῖς νὰ ἀποταθῶσι μᾶλλον πρὸς τοὺς 'Αθηναίους, οἵτινες, πλησιέστεροι ὄντες, ἠδύναντο ἐν ἀνάγκῃ νὰ βοηθήσωσιν αὐτοὺς εὐκολώτερον. Ἔδωκε δὲ τὴν συμβουλὴν ταύτην, προβλέπων ὅτι ἐκ τούτου θέλει προκύψει δεινὴ ἔρις μεταξὺ 'Αθηναίων καὶ Βοιωτῶν, ἥτις συνέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην· διότι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, καί τοι ἀνήκουσαι εἰς ἓν ἔθνος, ἐπολιτεύοντο ὅμως, δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ἦσαν πολλαί, ὡς κράτη διάφορα, ἔχοντα ἀντιζηλίας, ἴδια συμφέροντα καὶ ἰδίους πολιτικοὺς σκοπούς. Οἱ Πλαταιεῖς, ἀκούσαντες τὴν συμβουλήν, ἔπεμψαν εἰς 'Αθήναις πρέσβεις οἵτινες ἔφθασαν ἐνῷ ἐτελεῖτο αὐτόθι δημοσία τις θυσία, καί, καθήσαντες ὡς ἱκέται ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, παρέδωκαν τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τὰς 'Αθήνας καὶ ἐπεκαλέσαντο τὴν τῶν 'Αθηναίων προστασίαν κατὰ τῶν Θηβῶν. Τοιαύτη αἴτησις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπορριφθῇ, ὥστε ἐδόθη ἡ ὑπόσχεσις τῆς προστασίας, ἥτις καὶ μετ' ὀλίγον κατέστη ἀναγκαία, διότι ἐμβαλόντων τῶν Θηβαίων εἰς τὴν τῶν Πλαταιέων χώραν, ἐπῆλθε στρατὸς 'Αθηναίων. ἵνα ὑπερασπίσῃ τοὺς νέους αὐτῶν συμμάχους. Πρὶν ὅμως ἔλθωσιν εἰς χεῖρας οἱ δύο στρατοί. προέτειναν οἱ Κορίνθιοι τὴν μεσιτείαν αὐτῶν. καί, γενομένης αὐτῆς δεκτῆς, ἀπεφάσισαν, ὅτι οἱ Θηβαῖοι δὲν ἔχουσι δικαίωμα νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν βίαν κατὰ πόλεως. ἥτις θέλει νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας, ἤ, καθὼς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «ἐᾶν Θηβαίους Βοιωτῶν τοὺς μὴ βουλομένους ἐς Βοιωτοὺς τελέειν.» Τότε οἱ Θηβαῖοι μὴ θέλοντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κατ' αὐτῶν ἐκδοθεῖσαν ταύτην ἀπόφασιν, προσέβαλον ἀπροσδοκήτως τοὺς εἰς τὰ ἴδια ἐπανερχομένους 'Αθηναίους, ἀλλ' ἐνικήθησαν κατὰ κράτος· καὶ οἱ 'Αθηναῖοι, τιμωροῦντες αὐτοὺς διὰ τὴν ἀπιστίαν ταύτην, ἥνωσαν μετὰ τῶν Πλαταιῶν τὸ μέρος τῆς τῶν Θηβαίων χώρας, τὸ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ 'Ασωποῦ κείμενον, ὥστε ὁ ποταμὸς οὗτος κατέστη τὸ μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ὅριον.

Τοιουτοτρόπως ἀπηρτίσθη ἡ συμμαχία τῶν Πλαταιέων καὶ τῶν Ἀθηναίων, ἥτις ἐπήνεγκε πολλὰ καὶ σπουδαῖα βραδύτερον ἀποτελέσματα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἔσωσε τὰς δυστυχεῖς Πλαταιὰς ἀπὸ φοβερωτάτης τῶν Θηβῶν ἐκδικήσεως.

Αὗται εἶναι αἱ ἀπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων περισωθεῖσαι εἰδήσεις περὶ ὅλων τῶν χωρῶν, ὅσαι ἔκειντο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος, περὶ ὧν θέλομεν λάβει κατωτέρω οἰκειοτέραν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Οὕτω δὲ κατελθόντες ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, ἀνέλθωμεν ἤδη, τὴν ἀντίθετον βαδίζοντες ὁδόν, ἀπὸ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου μέχρι τῶν Κεραυνίων ὀρέων, διερχόμενοι τὰς χώρας ὅσαι ἔκειντο κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὴν Αἰτωλίαν, τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Ἤπειρον, ὅπου ἄλλως τε θέλομεν ἐνδιατρίψει ὀλιγώτερον, διότι τὰ εἰς τὰς χώρας ταύτας οἰκοῦντα ἔθνη ἔμειναν, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀμέτοχα τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦ Πίνδου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται ἥ τε πρὸς ἀνατολὰς φερομένη Οἴτη καὶ ἡ πρὸς τὸ μεσημβρινοανατολικὸν κατερχομένη σειρά, ἡ ἀποτελοῦσα τὸν Παρνασσὸν καὶ τὸν Ἑλικῶνα καὶ τὸν Κιθαιρῶνα, προκύπτει καὶ ἄλλη τις ὀρεινὴ σειρά, ἥτις, μεσημβρινοδυτικῶς καταβαίνουσα, φέρει τὰ ποικίλα ὀνόματα Ἀράκυνθος, Κούριον, Κόραξ καὶ Ταφιασσός· ἡ σειρὰ αὕτη ἐν μέρει μὲν διέρχεται διὰ τῆς Αἰτωλίας, ἐν μέρει δὲ σχηματίζει τὰ ἀνατολικὰ αὐτῆς σύνορα, πρὸς Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας, καὶ φθάνει μέχρις Ἀντιρρίου, ἄκρας κειμένης εἰς τὴν βόρειον ἀκτὴν τοῦ στενοῦ πορθμοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, ἀντικρὺ τῆς ὁποίας κεῖται, ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, ἡ ἑτέρα τοῦ αὐτοῦ πορθμοῦ ἄκρα, τὸ καλούμενον Ρίον. Ὁ δ' Ἀχελῷος, ὁ σημερινὸς Ἄσπρος, πηγάζων ὁμοίως ἐκ τοῦ Πίνδου, καὶ ὢν ὁ μεγαλείτερος τῆς Ἑλλάδος ποταμός, δι' ὃ καὶ προσαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου κρείων, ταὐτὸν εἰπεῖν βασιλεὺς τῶν ποταμῶν, ἀποτελεῖ, περὶ τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος, τὸ μεταξὺ Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας σύνορον, καὶ ῥέων ἐπὶ μακρόν, ποτίζει πολλὰς καὶ εὐφόρους πεδιάδας καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸ Ἰόνιον πέλαγος. Ἕτερος δὲ ποταμός, ὁ Εὔηνος, νῦν Φίδαρις καλούμενος, ἀπὸ τῆς Οἴτης δὲ κατερχόμενος, διασχίζει τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἐκβάλλει 120 στάδια πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀντιρρίου· ὁ Εὔηνος χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων τὰς αἰτωλικὰς χώρας τῆς Πλευρῶνος καὶ τῆς Καλυδῶνος, αἵτινες ὑπῆρξαν μὲν περίφημοι ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἔνδοξοι ἀνεδείχθησαν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, διότι ἐκεῖ που, περὶ Πλευρῶνα, κεῖται τὸ ἡρωϊκὸν προπύργιον τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ, τὸ ἀείμνηστον Μεσολόγγιον. Καὶ ἐπειδὴ αἰτωλικαί τινες φυλαὶ προεχώρουν μέχρι τῶν ἐρήμων κορυφῶν τῆς Οἴτης, ὅπου εἶχον γείτονας τοὺς Δωριεῖς καὶ τοὺς Μαλιεῖς, ἡ Ἀκαρνανία συνώρευε καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς πλευρὰν μετὰ τῆς Αἰτωλίας, ἔχουσα πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τὸ Ἰόνιον πέλαγος, καὶ πρὸς τὸ βόρειον, τὴν μεγάλην χώραν τῆς Ἠπείρου, ἥτις ἐξετείνετο πρὸς βορρᾶν μέχρι τῶν Κεραυνίων ὀρέων, πρὸς δυσμὰς μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐχωρίζετο ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας διὰ τοῦ Πίνδου.

Ὁ Ἀχελῷος προσωποποιούμενος ἐπὶ νομίσματος τῶν Ἀκαρνάνων Θυρραίων

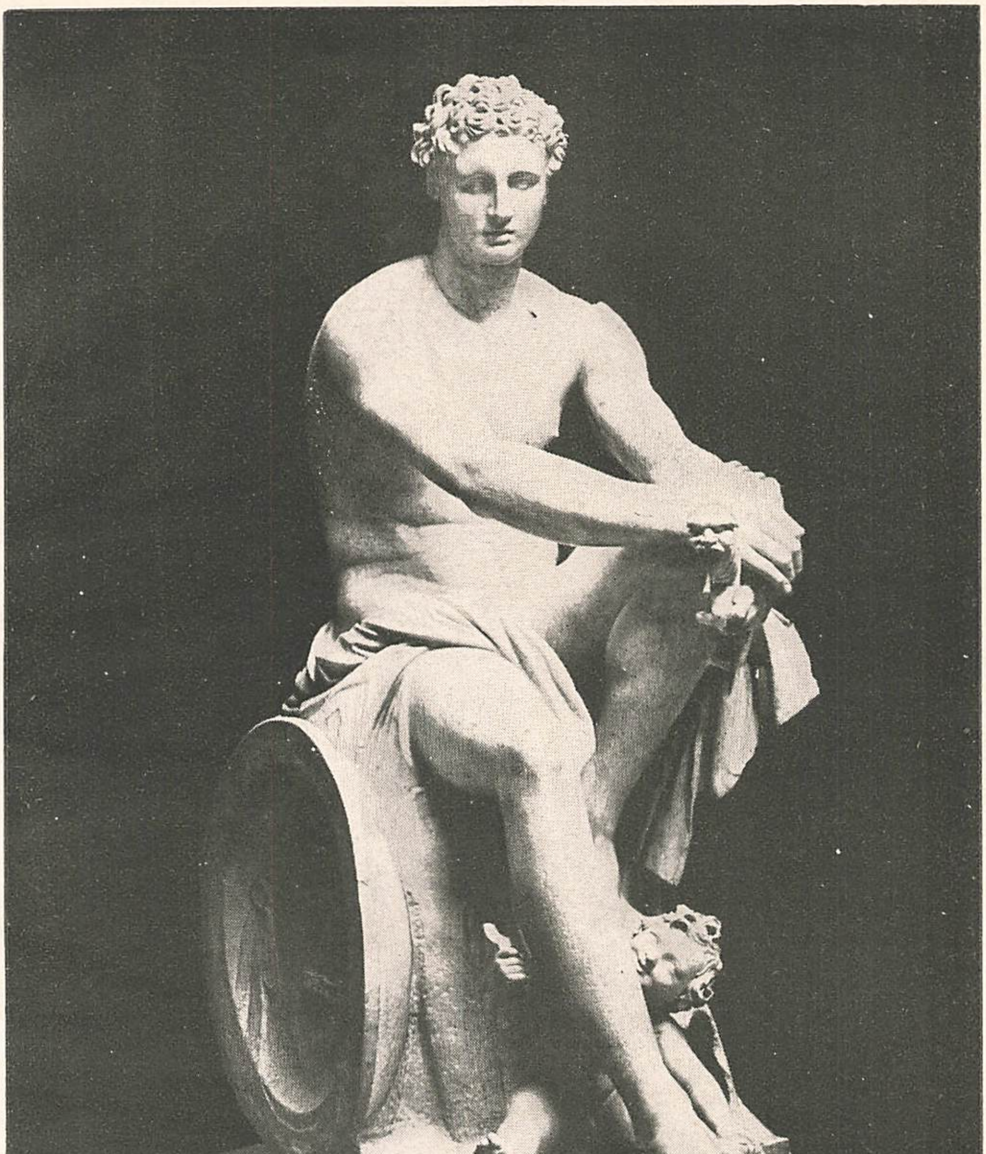
Οἱ Αἰτωλοί, διῃρημένοι ὄντες εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας φυλάς, διετέλεσαν μὲν ὀνομαστοὶ ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, μετέσχον δὲ καὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ὑπῆρξαν ὅλως ἀφανεῖς καὶ ἄσχετοι πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀνέλαβον ὅμως πάλιν προ-

έχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ κατὰ τὴν τρίτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα. Οἱ Αἰτωλοὶ διεκρίθησαν πάντοτε διὰ τὴν τραχύτητα τῶν ἠθῶν αὐτῶν· ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὁ Θουκυδίδης λέγει αὐτοὺς οἰκοῦντας ἔτι ὄχι εἰς πόλεις, ἀλλὰ κατὰ κώμας ἀτειχίστους· περὶ δὲ πολλῶν ἐξ αὐτῶν προσέθετεν, ὅτι ἦσαν «ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν καὶ ὠμοφάγοι,» ὅτι δηλαδὴ ἐλάλουν γλῶσσαν ὅλως δυσκατάληπτον, καὶ ἔτρωγον κρέας ὠμόν. Οὐδὲν ἧττον εἶχον καὶ οἱ Αἰτωλοὶ πάντοτε, καὶ πρὸ τῆς τελευταίας αὐτῶν ἀκμῆς, πολιτείαν ἑλληνικήν, περὶ ἧς ἔγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτοῦ περὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων συγγραφῇ. Κατὰ δυστυχίαν, ἀπολεσθέντος τοῦ συγγράμματος τούτου, δὲν γνωρίζομεν τὰ τῆς πολιτείας ἐκείνης, ὡς πρὸς τοὺς προηγηθέντας τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος χρόνους, ἄλλο εἰμὴ ὅτι αἱ κοιναὶ αὐτῶν ἀρχαιρεσίαι καὶ πανηγύρεις ἐτελοῦντο εἰς Θέρμα, πόλιν κειμένην πρὸς ἀνατολὰς τῆς Τριχωνίδος λίμνης, τῆς σημερινῆς λίμνης τοῦ Ζυγοῦ ἢ τοῦ Βραχωρίου. Οἱ δ' Ἀκαρνᾶνες οὐδὲ ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων διέμειναν, ὡς οἱ Αἰτωλοί, ἄσχετοι πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἦσαν ὅμως ἀνέκαθεν Ἕλληνες καὶ ὡς τοιοῦτοι δεκτοὶ εἰς τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας, εἰς τοὺς ὁποίους μόνον Ἕλληνες ἐπετρέπετο νὰ ἀγωνισθῶσιν· ἦσαν πρὸς τούτοις ἡνωμένοι εἰς ὁμοσπονδίαν, διότι εἶχον κοινὸν δικαστήριον εἰς Ὄλπας καὶ ἐτέλουν κοινὸν στεφανίτην ἀγῶνα. Εἶχε δὲ γράψει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ Ἀκαρνάνων πολιτείαν.

Ἐρείπια τοῦ τείχους τῆς Καλυδῶνος

Τελευταῖαν ἡ Ἤπειρος κατῳκεῖτο ὑπὸ διαφόρων φυλῶν, τῶν ὁποίων αἱ ὀνομαστότεραι ἦσαν οἱ Χάονες, οἱ Θεσπρωτοί, οἱ Κασσωπαῖοι καὶ οἱ Μολοσσοί. Καὶ ὁ μὲν Ἡρόδοτος λέγει τοὺς Θεσπρωτοὺς καὶ τοὺς Μολοσσούς, Ἕλληνας, ὁ δὲ Θουκυδίδης θεωρεῖ αὐτοὺς βαρβάρους· πάλιν δὲ ὁ γεωγράφος Στράβων, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, λέγει βαρβάρους τοὺς Ἀθαμᾶνας, ἑτέραν ἠπειρωτικὴν φυλήν, ἣν ὁ περιώνυμος Πλάτων, ὁ διαπρέψας ἐν τῇ τετάρτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν. Αἱ διαφωνίαι αὗται ἐξηγοῦνται εὐχερῶς. Ὅτι ἡ Ἤπειρος κατῳκεῖτο ὑπὸ φυλῶν αἵτινες εἶχον τὴν αὐτὴν γλῶσαν, καταγωγὴν καὶ θρησκείαν μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων φαίνεται ἀναμφισβήτητον. Κατὰ τὴν Ἀριστοτέλην, ἡ περὶ τὴν Δωδώνην τῆς Θεσπρωτίας χώρας ἦτο ἡ ἀρχαιοτάτη πηγὴ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, διότι, καθ' ἃ οὗτος λέγει, ἄδηλον ὅμως ἐπὶ τίνος μαρτυρίας στηριζόμενος, ἔφερε πρὸ πάσης ἄλλης τὸ ὄνομα Ἑλλάς. Τὸ βασιλικὸν τῶν Μολοσσῶν γένος ἐκαυχᾶτο, ὅτι κατάγεται ἀπὸ Ἀχιλλέως καὶ Νεοπτολέμου· οἱ Θεσσαλοὶ ἦλθον, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐκ

ΑΡΗΣ ΑΝΑΠΑΥΟΜΕΝΟΣ

(Μουσεῖον Θερμῶν. Ρώμη)

τῆς Ἠπείρου· τὸ δὲ θετικώτερον καὶ σπουδαιότερον, ἐν Δωδώνῃ ὑπῆρχε τὸ ἀρχαιότατον τῆς Ἑλλάδος χρηστήριον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἤδη ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου πολυθρύλητον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐτιμᾶτο τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῷ χρηστηρίῳ τούτῳ ὁ Ζεὺς ἐξήγγελλε τὰς δηλώσεις αὐτοῦ ἀμέσως, καὶ ὄχι διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς ἐν Δελφοῖς· ἀπεκαλύπτετο δὲ ἡ βούλησις τοῦ Διὸς εἴτε διὰ τοῦ ψόφου δρυῶν ἱερῶν, εἴτε διὰ τοῦ ἤχου τὸν ὁποῖον ἀνέδιδε μετάλλινον ἀγγεῖον, ὁσάκις προσεβάλλετο ὑπὸ μάστιγος, ἣν ἐκράτει μὲν χεὶρ ἀγάλματος ἀντικρὺ ἱσταμένου, ἐκίνει δὲ ὁ ἄνεμος· καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν σημείων τούτων ἐγίνετο ὑπὸ δύο ἢ τριῶν γραιῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο πελειάδες, ἢ ὑπὸ ἱερέων, ὀνομαζομένων Τομούρων, ἢ καὶ ὑπὸ τῶν Σελλῶν, τῶν ἑρμηνέων, οὓς ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος. Τὸ ἀξίωμα τοῦ μαντείου τούτου ἠλαττώθη μέν, ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως ἣν ἔλαβε τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον· ἀλλ' ὅμως καὶ βραδύτερον, ὄχι μόνον Ἠπειρῶται, Ἀκαρνᾶνες, Αἰτωλοὶ ἐπηρώτων αὐτό, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἔτι κατὰ τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὥστε, καὶ ἂν ὅλας τὰς ἄλλας παραδόσεις καὶ μαρτυρίας ἀφήσωμεν κατὰ μέρος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς ἑλληνικὴν τὴν χώραν, ἐν ᾗ ἔκειτο μία τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ σεβαστοτάτων θρησκευτικῶν θεσμοθεσιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πρὸς τούτοις ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Ἠπείρου ἔφερον ἑλληνικώτατα ὀνόματα· Χίμαιρα, Φοινίκη, Πελώδης λιμήν, Πάνορμος, Ἐλίκρανον, Σύβοτα, Εὐρυμεναί, Ἐφύρα, Κασσώπη, Χαλκίς, Χαράδρα, Τετραφυλία, Κραννών, Ἡράκλεια κλπ. Ναὶ μὲν διὰ τὴν ὀλίγην ἐπιμιξίαν τῶν ἠπειρωτικῶν φυλῶν μετὰ τῶν μεσημβρινωτέρων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν συνεχεστέραν ἀφ' ἑτέρου σχέσιν πρὸς τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Μακεδόνας, οἱ Ἠπειρῶται κατ' ἀρχὰς δὲν συμπροώδευσαν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ στάδιον τῆς κοινωνικῆς διαμορφώσεως, καὶ πολλαχοῦ μάλιστα ἐξωμοιοῦντο πρὸς τοὺς βορειοτέρους αὐτῶν γείτονας· διὰ δὲ τοῦτο ὀνομάζονται ἐνίοτε βάρβαροι, ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι. Μετ' ὀλίγον ὅμως οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἠπείρου ἤρχισαν νὰ ὠφελῶνται πλειότερον ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὥστε ἡ χώρα αὕτη, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος, ἀναφαίνεται αὖθις ὅλως ἑλληνική, κατὰ δὲ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχήν, διετέλεσε μία τῶν κυριωτάτων ἑστιῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ· διότι ὅτε οἱ Φράγκοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐν ἀρχῇ τῆς 13 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ἀπὸ Ἠπείρου ὁρμώμενος ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς ἵδρυσε τὸ κράτος, δι' οὗ ἐσώθη τότε ἐν Εὐρώπῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἡγεμὼν ὠνομάζετο Δεσπότης Ἑλλάδος· καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν Ἠπείρῳ ἐξηγέρθησαν οἱ ἥρωες τοῦ Σουλίου, καὶ ἐν Ἠπείρῳ ἐγεννήθησαν οἱ ἐλευθεριώτεροι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εὐεργέται.

Νομίσματα Μολοσσῶν

(Παλλὰς καὶ Ἀετός)

Νόμισμα Ἀθαμάνων

(Διόνη καὶ Ἀθηνᾶ κρατοῦσα γλαῦκα)

Εἶναι δὲ ἡ ἀρχαία Ἤπειρος μία τῶν ὀλίγων ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα διεσώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οἱ Χάονες καὶ οἱ Θεσπρωτοὶ λέγονται μὲν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου *ἐβασίλευτοι*, διότι ἂν καὶ ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς προνομιοῦχον βασιλικὸν γένος, οἱ ἐξ αὐτοῦ ὅμως καταγόμενοι ἡγοῦντο τῶν φυλῶν τούτων «ἐπετησίῳ προστατείᾳ,» ὅ ἐστι κατ' ἔτος ἐκλεγόμενοι· ἀλλὰ τῶν Μολοσσῶν προΐσταντο πάν-

τοτε βασιλεῖς, ἀνάγοντες τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὸ πολυθρύλητον τῶν Αἰακιδῶν γένος. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, διῆγον ἔτι βίον ἀφελέστατον, καὶ ὁ Ἄδμητος ἰδίως, πρὸς ὃν κατέφυγεν ὁ Ἀθηναῖος Θεμιστοκλῆς, ἔζη ὡς κωμάρχης μᾶλλον ἢ ὡς ἄρχων κράτους λόγου ἀξίου. Ἀλλ' ἤδη ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἢ ἔγγονος Ἀρρύβας, ἀνατραφεὶς εἰς Ἀθήνας, εἰσήγαγεν εἰς τὴν πατρίδα του ἀξιοπρεπέστερον πολίτευμα, καὶ οἱ διάδοχοί του ἐπεξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν ἐπὶ πλεῖστον τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ Πύρρος, ὁ τοσοῦτον περιώνυμος γενόμενος ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, κυριεύσας τὴν Ἀμβρακίαν, ἑλληνίδα πόλιν, καὶ ταύτην καταστήσας πρωτεύουσαν, ὅλως ἑλληνικὴν ἀνέδειξε τὴν βασιλείαν ἐκείνην.

Πανηπειρωτικὰ νομίσματα

(Ζεὺς καὶ Ἥρα, Ταῦρος)

Νόμισμα Ἀλεξάνδρου Α΄.

(Ζεὺς Δωδωναῖος καὶ Κεραυνός)

(Ζεὺς καὶ Διόνη, Κεραυνός)

Ἀλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν χώραν, ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἤκμασεν ὁ ἑλληνισμός, διὰ θαυμαστῆς ρυθμίσεως τῶν αὐτοφυῶν ὁρμῶν περιστάσεων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς μεγάλης χερσονήσου, ἧς τὸ κάτω μέρος κατείχετο ἀνέκαθεν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὑπάρχει προσηρτημένη δι' ἰσθμοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ νοτιώτερον, στενώτερον, καὶ ὁμαλώτερον μέρος ὀνομάζεται κορινθιακὸς ἰσθμός, ἡ πολὺ μικροτέρα χερσόνησος, ἡ Πελοπόννησος καλουμένη· πρὸς ταύτην δὲ ἀντιπαραβαλλομένη ἡ ἄλλη εἶναι τοσοῦτον μεγαλειτέρα, ὥστε συνήθως ὀνομάζεται χέρσος ἢ στερεὰ Ἑλλάς. Ἡ Πελοπόννησος χωρίζεται ἀπὸ τῆς στερεᾶς, πρὸς δυσμὰς μὲν τοῦ ἰσθμοῦ, διὰ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, πρὸς ἀνατολὰς δέ, διὰ τοῦ σαρωνικοῦ· καὶ ὅμως τὰ ὄρη αὐτῆς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ συνέχεια τῶν δύο ὀρεινῶν σειρῶν, αἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τοῦ Πίνδου ἐκφυόμεναι, φθάνουσιν ἡ μὲν μεσημβρινοανατολικῶς μέχρι τοῦ Κιθαιρῶνος, ἡ δὲ μεσημβρινοδυτικῶς μέχρις Ἀντιρρίου. Τῳόντι, ἀπὸ τῆς ἄκρας τοῦ Ἀντιρρίου, ἡ τελευταία αὕτη σειρά, πηδήσασα εἰς τὴν ἀντικρὺ ἄκραν, τὸ Ρίον, παρεκτείνεται, πρὸς μεσημβρίαν φερομένη, μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ταινάρου, ἥτις εἶναι ἡ νοτιωτάτη ἄκρα τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης ἁπάσης. Ἡ ὀρεινὴ αὕτη σειρὰ προσλαμβάνει καθ' ὁδὸν τὰ ἑξῆς ποικίλα ὀνόματα, Ὤλενος, Παναχαϊκόν, Φολόη, Ἐρύμανθος, Λύκαιον, Παρράσιον καὶ Ταΰγετος. Ἑτέρα δὲ σειρά, ἐκφυομένη ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος, πρῶτον μέν, διὰ τῆς Γερανείας καὶ τῶν Ὀνείων ὀρέων, σχηματίζει τὸν ἰσθμόν, ἔπειτα δὲ ἁπλοῦται εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἅμα εἰσελθοῦσα εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην, ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο κλάδους, ὧν ὁ εἷς, τρεπόμενος πρὸς δυσμάς, καὶ περιλαμβάνων τὸν Ἀκροκόρινθον, τὴν ὑψηλὴν κορυφὴν τῆς Κυλλήνης, τὰ ὄρη τῆς Ἀροανίας καὶ τῆς Λαμπείας, ἑνοῦται ἐπὶ τέλους διὰ τοῦ Ἐρυμάνθου καὶ τῆς Φολόης μετὰ τῆς πρώτης ὀρεινῆς σειρᾶς· ὁ δὲ δεύτερος κλάδος, πρὸς νότον κατερχόμενος, ἀπολήγει εἰς τὴν ἔκπαλαι καὶ μέχρι σήμερον φοβερὰν διὰ τοὺς ναυτιλλομένους νοτιοανατολικὴν ἄκραν τῆς Πελοποννήσου,

τὴν Μαλέαν, ὀνομαζόμενος ἀλληλοδιαδόχως Ἀπέσας, Ἀρτεμίσιον, Παρθένιον, Πάρνων, Θόρναξ καὶ Ζάρηξ. Ὁ σκελετὸς λοιπὸν τῆς Πελοποννήσου συγκροτεῖται ἐκ δύο ὀρεινῶν σειρῶν καταφερομένων πρὸς νότον, σχεδὸν παραλλήλως, πρὸς βορρᾶν δὲ ἑνουμένων δι' ἄλλης τρίτης, ἐγκαρσίου. Αἱ δύο νοτιώτεραι ἄκραι τῶν δύο πρώτων σειρῶν, ἡ Μαλέα καὶ τὸ Ταίναρον, χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων ὄχι μόνον διὰ χέρσων κοιλάδων, ἀλλὰ εἰς τὸ κατώτερον αὐτῶν μέρος, καὶ ὑπὸ εἰσοχῆς τινος τῆς μεσογείου θαλάσσης, ἐξ ἧς σχηματίζεται ὁ λεγόμενος λακωνικὸς κόλπος. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῆς Μαλέας μορφοῦται ἕτερος κόλπος, ὁ ἀργολικός, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφὴ κεῖται πολὺ βορειότερον τῆς τοῦ λακωνικοῦ κόλπου κορυφῆς, ἡ δ' ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι πολὺ βραχυτέρα τῆς δυτικῆς. Ἡ ἀνατολικὴ πάλιν αὕτη πλευρὰ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἀποτελεῖ τὴν δυτικὴν παραλίαν μικρᾶς χερσονήσου, ἥτις παρὰ μὲν τὴν νοτιανατολικὴν αὐτῆς παραλίαν ἔχει τὰς δύο νήσους Τιπάρηνον ἢ Πιτυοῦσαν ἢ Ἐλεοῦσαν, καὶ Ὑδρέαν, τὸ πάλαι ἀκατονομάστους, πλεῖστον δὲ κλεϊσθείσας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς ὑπὸ τὰ ὀνόματα Πέτσαι καὶ Ὕδρα, παρὰ δὲ τὴν ἀρκτικοανατολικὴν ἐν τῷ σαρωνικῷ κόλπῳ τὰς νήσους Καλαυρίαν καὶ Αἴγιναν. Ἀφ' ἑτέρου μέρους, πρὸς δυσμὰς τοῦ Ταινάρου, σχηματίζεται τρίτος κόλπος, ὁ μεσσηνιακός, τοῦ ὁποίου ἡ δυτικὴ πλευρὰ εἶναι ὁμοίως βραχυτέρα τῆς ἀνατολικῆς· ἐνῷ πᾶσα ἡ λοιπὴ παραλία, ἥ τε δυτική, παρὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος, καὶ ἡ βόρειος, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, εἶναι ὁμαλή, παραβαλλομένη πρὸς τὴν νότιον καὶ τὴν ἀνατολικήν. Ὥστε ἡ Πελοπόννησος, ὡς πρὸς τὴν παραλίαν αὐτῆς θεωρουμένη, σχηματίζει ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, πρῶτον, βραχεῖάν τινα ἄκραν,τὴν ἔχουσαν κατάντικρυ τὴν Ὕδραν καὶ τὰς Πέτσας, ἔπειτα, τὸν ἀργολικὸν κόλπον, μετὰ τοῦτον, τὴν ἐπιμήκη ἄκραν τῆς Μαλέας, κατόπιν τὸν λακωνικὸν κόλπον, ἔπειτα τὴν σχεδὸν ἰσομήκη τῆς μαλεακῆς ἄκραν τοῦ Ταινάρου, μετ' αὐτὴν τὸν μεσσηνιακὸν κόλπον καὶ μετὰ τὴν βραχυτέραν δυτικὴν τούτου ἄκραν, ἄκολπόν τι ἡμικύκλιον· δι' ὃ οἱ ἀρχαῖοι παρέβαλλον αὐτὴν πρὸς φύλλον πλατάνου ἢ ἀμπέλου, ὁμοιάζει δὲ καὶ χεῖρα, ἔχουσαν διεστηκότας τοὺς δακτύλους.

Ἡ δ' ἐσωτερικὴ τῆς Πελοποννήσου διαίρεσις σχηματίζεται, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὑπὸ τῶν δύο ὀρεινῶν σειρῶν αἵτινες διασχίζουσιν αὐτὴν ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν. Ἡ ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ ἀρχομένη καὶ εἰς Μαλέαν λήγουσα ἔχει πρὸς ἀνπτολὰς τὴν Ἀργολίδα· ἡ ἀπὸ τοῦ Ρίου ἀρχομένη καὶ εἰς Ταίναρον λήγουσα ἔχει,πρὸς δυσμάς,τὴν Ἦλιν καὶ τὴν Μεσσηνίαν· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τῶν δύο σειρῶν κεῖνται τρεῖς χῶραι, πρὸς βορρᾶν ἡ Ἀχαΐα, ἐν τῷ μέσῳ ἡ Ἀρκαδία, καὶ πρὸς νότον ἡ Λακωνική. Ἐκ τῶν ἓξ τούτων τῆς Πελοποννήσου χωρῶν, μόνη ἡ Ἀρκαδία εἶναι ἐντελῶς μεσόγειος, ὑψουμένη ἐν τῷ μέσῳ τῆς χερσονήσου, ἐν εἴδει στεφάνου, τοῦ ὁποίου τὸν ἀνώμαλον κύκλον ἀποτελοῦσιν ἀφ' ἑνὸς ὁ ἀπ' ἀνατολῶν ὁρίζων αὐτὴν κλάδος τοῦ Ἀρτεμισίου καὶ τοῦ Παρθενίου, ὅστις συνάπτεται μετὰ τῆς βορείου ἄκρας τοῦ Ταϋγέτου διὰ πλαγίου κλάδου φερομένου μὲν ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, ὁρίζοντος δὲ μετὰ τοῦ Ταϋγέτου τὴν Ἀρκαδίαν ἀπὸ μεσημβρίας· ἀφ' ἑτέρου, τὸ μετὰ τοῦ Ταϋγέτου ἑνούμενον Λύκαιον καὶ τὰ Νόμια ὄρη, ἅτινα σχηματίζοντα τὸ δυτικὸν σύνορον ἐκτείνονται μέχρι τῆς Φολόης, ἥτις πάλιν συνδέεται μετὰ τοῦ ἀπὸ βορρᾶ περιβόλου τοῦ περιλαμβάνοντος τὴν Σκόλλιν, τὸν Ἐρύμανθον, τὰ ὄρη τῆς Ἀροανίας, καὶ τὴν Κυλλήνην. Μία καὶ μόνη πύλη διακόπτει πρὸς δυσμὰς τὸν ὀρεινὸν τοῦτον στέφανον τῆς Ἀρκαδίας, τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσι διέξοδον· καὶ διὰ τῆς πύλης ταύτης κατέρχεται εἰς τὴν δυτικὴν θάλασσαν ὁ Ἀλφειός. Ὁ ποταμὸς οὗτος εἶναι βεβαίως εἷς τῶν παραδοξοτάτων τῆς γῆς, ὄχι διὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀλλοκότους ἀναδύσεις καὶ καταδύσεις τὰς ὁποίας πάσχει. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρα-

τηρήσωμεν, ὅτι τὰ τιτανώδη ὄρη ἔχουσι πολλὰ ὑπόγεια χάσματα καὶ ῥεῖθρα, εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲ ὑπάρχουσι πολλὰ τιτανώδη ὄρη καὶ μάλιστα εἰς τὴν μέσην Πελοπόννησον. Ὅθεν οἱ ποταμοὶ αὐτῆς πολλάκις ἀφανίζονται ὑπὸ τὴν γῆν, καὶ ἔπειτα ἀναφαίνονται, καὶ ἔπειτα πάλιν ἀφανίζονται, ὥστε ἐκ τούτου εἶναι δύσκολον νὰ ὁρισθῶσιν αἱ ἀληθεῖς αὐτῶν πηγαί. Τοιοῦτό τι συνέβη ἰδίως εἰς τὸν προκείμενον Ἀλφειόν, καὶ εἰς ἕτερον ὀνομαστὸν ποταμὸν τῆς Λακωνικῆς, τὸν Εὐρώταν. Διότι κατά τινα ὀρθήν, ὡς φαίνεται, γνώμην, ὁ Ἀλφειὸς παραγόμενος ἐκ πολλῶν πηγῶν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Πάρνωνος, καταδύεται εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κρησίου ὄρους καὶ ἀναδύεται εἰς τὸ πεδίον τῆς Ἀσέας, ὅπου συγχέεται μετὰ τῆς κυριωτέρας τοῦ Εὐρώτα πηγῆς. Ἐνταῦθα οἱ δύο ποταμοὶ βυθίζονται σύναμα, ἀλλὰ μόλις ἀναμίξαντες τὰ ὕδατα αὐτῶν ἐν ῥείθρῳ ὑπογείῳ, χωρίζονται πάλιν καὶ ἀνατέλλουσιν, ὁ μὲν εἰς τὴν βόρειον Λακωνικήν, ὁ δὲ εἰς τὸ πεδίον τῆς Μεγάλης πόλεως ἀπὸ τοῦ ὁποίου ῥέει ἤδη ἀδιαλείπτως καταφανὴς πρὸς τὴν δυτικὴν θάλασσαν. Εἶναι δὲ ὁ Ἀλφειὸς ὁ μέγιστος τῆς Πελοποννήσου ποταμός, καὶ ἐμπίπτουσιν εἰς αὐτὸν πολλὰ ἀρκαδικὰ ῥεύματα, ἐξ ὧν τινα, οἷον ὁ Λάδων καὶ ὁ Ἐρύμανθος, οἱ ἀπὸ τῶν ἀρκτικῶν ὀρέων κατερχόμενοι, εἶναι λόγου ἄξια ποτάμια· ἐπὶ λόφων δὲ παρακειμένων εἰς τὰς συμβολὰς τῶν ῥευμάτων τούτων μετὰ τοῦ Ἀλφειοῦ, ὑψοῦντο ἀνέκαθεν πολλαὶ πόλεις, ἡ Κλείτωρ, ἡ Ψωφίς, τὸ Μεθύδριον, ἡ Βρένθη, ἡ Γόρτυς καὶ ἡ Ἡραία. Πρὸς ἀνατολὰς ἐξ ἐναντίας ἡ Ἀρκαδία οὐδεμίαν ἔχει καταφανῆ διέξοδον τῶν ὑδάτων αὐτῆς, ὥστε τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολυάριθμα μικρὰ αὐτῆς πεδία, τῆς Ἀσέας, τοῦ Παλλαντίου, τῆς Τεγέας, τῆς Μαντινείας, τοῦ Ὀρχομενοῦ, τῆς Ἀλέας, τῆς Στυμφάλου καὶ τῆς Φενεοῦ ἤθελον κατακλυσθῇ, ἐὰν τὰ ὕδατα αὐτῶν δὲν κατεδύοντο ὁμοίως εἰς χάσματα καὶ ὑπόγεια ῥεῖθρα. Ὁσάκις δὲ τὰ χάσματα ταῦτα φράσσονται, τότε τινὲς ἐκ τῶν κοιλάδων ἐκείνων, καὶ ἰδίως ἡ τῆς Στυμφάλου καὶ τῆς Φενεοῦ, μεταβάλλονται εἰς ἀληθεῖς λίμνας.

Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀρκαδίας ἁπλοῦται ἡ Ἀργεία, ἥτις ὅμως, ἀπὸ δυσμῶν, ὁρίζεται πρὸς τούτοις καὶ ὑπὸ τῆς Ἀχαΐας, πρὸς ἄρκτον, καὶ ὑπὸ τῆς Λακωνικῆς, πρὸς μεσημβρίαν. Ἀποτελεῖ δὲ ἡ Ἀργεία μικράν, οἱονεὶ τετράγωνον χερσόνησον, προσηρτημένην εἰς τὴν μεγαλειτέραν τῆς Πελοποννήσου. Τῆς ἀργολικῆς ταύτης χερσονήσου ἡ μὲν ἀρκτικοανατολικὴ πλευρά, ἀπὸ τοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Σκυλλαίου, διαβρέχεται ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, ἡ δὲ μεσημβρινοανατολική, ἀπὸ τοῦ Σκυλλαίου μέχρι τῆς κατέναντι τῶν Πετσῶν ἄκρας, ὑπὸ τῆς περὶ τὴν νῆσον ταύτην καὶ τὴν Ὕδραν θαλάσσης, ἡ δὲ μεσημβρινοδυτική, ἀπὸ τῆς κατέναντι τῶν Πετσῶν ἄκρας μέχρι τοῦ Ἄργους, ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἡ δὲ τετάρτη παρατείνεται μεσογείως ἀπὸ τοῦ Ἄργους μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ. Ὁ εἰσερχόμενος ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ εἰς τὴν Ἀργείαν ἔχει δεξιᾷ μέν, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, τὴν μικρὰν Σικυωνίαν, κατὰ μέτωπον δὲ καὶ πρὸς ἀριστεράν, παρὰ τὸν σαρωνικὸν κόλπον, τὴν πολὺ μεγαλειτέραν Κορινθίαν, ἥτις ἐξετείνετο καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰδίως λεγομένου κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ μέχρι τῶν συνόρων τῆς Μεγαρίδος, τῆς κειμένης ἐπὶ τοῦ εὐρυτέρου καὶ ὀρεινοτέρου μέρους τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς χέρσου Ἑλλάδος. Ἡ Σικυὼν κατεῖχε μὲν καὶ μεσογείους πολλὰς κοιλάδας, ἐνέμετο δέ, ἐξ ἡμισείας πρὸς τὴν Κόρινθον, μικρὸν παράλιον πεδίον, τοῦ ὁποίου ἡ εὐφορία ἦτο ἔκπαλαι παροιμιώδης. Αἱ δύο αὗται πόλεις ἐπεκράτουν τῶν εἰς τὴν χερσόνησον παρόδων· καὶ ἡ μὲν ὑπερκειμένη τῆς Σικυῶνος ἄκρα ἐδέσποζε τῶν πυλῶν τῶν δύο κοιλάδων τοῦ Ἑλισσόντος καὶ τοῦ Ἀσωποῦ, ἐξ ὧν ὁ τελευταῖος κατέρχεται ἐκ τῶν πεδίων τοῦ Φλιοῦντος καὶ τῶν Ὀρνεῶν· ὁ

δὲ ὑψηλὸς καὶ ἀπόκρημνος Ἀκροκόρινθος, ὅστις, ὅπως σήμερον ἔχει ἡ στρατιωτικὴ τέχνη εἶναι σχεδὸν ἄχρηστος διότι παράκειται αὐτῷ ὄρος ὑψηλότερον, τὸ πάλαι ἦτο ἀπόρθητος, καὶ τὰ μάλιστα λόγου ἄξιος, καθὸ φρουρῶν ἅμα μὲν τοῦ Ἰσθμοῦ, ἅμα δὲ τῆς παρόδου τῆς ἀγούσης εἰς τὰ πεδία τῶν Κλεωνῶν καὶ τῆς Νεμέας. Ἐπὶ τῆς ἀρκτικοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, παρὰ τὸν σαρωνικὸν κόλπον, ἡ Κορινθία ἐξετείνετο μέχρι τῆς Ἐπιδαυρίας, ἥτις, ἐκτὸς μικρῶν τινων παρὰ τὴν θάλασσαν πεδίων, περιελάμβανε καὶ εὐφόρους μεσογείους κοιλάδας, ὧν μία ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς Ἀσκληπιοῦ. Εἶχε δὲ ἡ Ἐπιδαυρία ἀντικρὺ μὲν αὐτῆς τὴν Αἴγιναν, πρὸς δεξιὰν δέ, πάντοτε ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, τὸ εὔφορον τῆς Τροιζηνίας πεδίον καὶ τὴν ἄκραν τοῦ Σκυλλαίου. Τὴν εἴσοδον οὕτως εἰπεῖν τοῦ πεδίου τούτου ἀποτελεῖ ὁ λαμπρὸς λιμὴν τοῦ Πώγωνος, ὁ προφυλαττόμενος ὑπό τε τῶν ὑψηλῶν τῆς

Ὁ Ἀκροκόρινθος καὶ ὁ Ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος

χερσονήσου τῶν Μεθάνων βράχων, οἵτινες προκύπτουσι πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου, καὶ ὑπὸ τῶν διὰ στενῆς σύρτιδος ἡνωμένων νήσων Ἱερᾶς καὶ Καλαυρίας. Ἐπὶ δὲ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, ἀντικρὺ τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Πετσῶν, ὑψοῦτο ἡ Ἑρμιόνη, ἔχουσα πρὸς δεξιὰ τὴν μικρὰν Ἀσίνην, ἥτις ἀπετέλει τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἄργους σύνορον. Τελευταῖον ἐν τῷ μυχῷ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἁπλοῦται πεδίον, τὸ ὁποῖον, ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, εἶναι μέγα, διότι ἔχει τεσσάρων ἕως πέντε λευγῶν μῆκος ἐπὶ δύο περίπου πλάτους, καὶ τριχόθεν μὲν περιφράσσεται ὑπὸ ὑψηλῶν ὀρέων, πρὸς δὲ τὴν θάλασσαν ὑπάρχει ἀνεῳγμένον. Τὸ δυτικώτερον αὐτοῦ μέρος, ἐν ᾧ κεῖται τὸ Ἄργος, εἶναι ταπεινότερον καὶ ὑγρότερον τοῦ ἀνατολικοῦ, ὅπου ἤκμασαν εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς· ἀπὸ ἀνατολῶν δὲ ὡρίζετο ὑπὸ τοῦ μονήρους βράχου τῆς Ναυπλίας, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου ἤρχιζεν ὁ λιμὴν τοῦ Ἄργους.

Ἡ παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ἐπὶ τῆς δυτικῆς τούτου παραλίας κειμένη μικρὰ τῆς Κυνουρίας χώρα, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς μεταξὺ τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Σπάρτης ἔριδας, ἐπὶ δὲ τῶν λαμπρῶν ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνῆκεν εἰς τὴν Λακωνικήν. Ἀλλὰ τὴν ἰδίως Λακωνικὴν ἀποτελεῖ κοιλὰς ἥτις κεῖται πρὸς μεσημβρίαν μὲν τῆς Ἀρκαδίας, πρὸς ἄρκτον δὲ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου, ὁρίζεται ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Πάρνωνος, ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Ταϋγέτου καὶ διαρρέεται, καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος, ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν, ὑπὸ τοῦ Εὐρώτα ποταμοῦ. Ἡ κοιλὰς αὕτη τοῦ Εὐρώτα ὑποδιαιρεῖται εἰς τρία διακεκριμένα τμήματα. Τὸ ἀνώτερον τούτων, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶν τελευταίων καταφανῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ, ἀπολήγει περὶ τὰς συμβολὰς αὐτοῦ μετὰ ἑτέρου ποταμοῦ, τοῦ Οἰνοῦντος, μικρὸν ἄνωθεν τῆς Σπάρτης. Τὸ πρῶτον τοῦτο τμῆμα σφίγγεται μεταξὺ τοῦ Ταϋγέτου καὶ τῆς ὀρεινῆς καὶ ἀγρίας χώρας ἥτις συνδέει μὲν τὸν Ταϋγέτον μετὰ τοῦ Πάρνωνος, ἐκαλεῖτο δὲ τὸ πάλαι πιθανῶς Σκιρῖτις. Περὶ Σπάρτην, αἱ δύο αὗται ἀντίθετοι ὀρειναὶ σειραὶ προσεγγίζουσι τοσοῦτον, ὥστε δὲν καταλείπουσι μεταξὺ αὐτῶν εἰμὴ τὸ πλάτος τῆς κοίτης τοῦ Εὐρώτα, κατωτέρω δὲ τοῦ στενοῦ τούτου ἁπλοῦται τὸ εὐρύτερον λακωνικὸν πεδίον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν ἐκτείνεται ἀδιακόπως μέχρι τῆς θαλάσσης, ἀλλὰ τέμνεται εἰς δύο τμήματα, διὰ στενοῦ αὐλῶνος, σχηματιζομένου μὲν ὑπὸ κλάδου τινὸς τοῦ Ταϋγέτου, χωρίζοντος δὲ τὴν κοιλάδα τῆς Σπάρτης, ἤτοι τὸ δεύτερον, τὸ μέσον τμῆμα τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα, ἀπὸ τὸ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου τρίτον τμῆμα, τὸ παράλιον τοῦ Ἕλους πεδίον. Παρὰ τὴν εἴσοδον δὲ τοῦ λακωνικοῦ κόλπου, πλησίον τῆς Μαλέας, κεῖται ἡ εὐλίμενος νῆσος, τὰ Κύθηρα, ἥτις ἦτο ἢ πολύτιμος προμαχὼν τῆς Λακωνικῆς, ἢ ἐπίφοβος αὐτῆς γείτων.

Ὁ Ταΰγετος χωρίζει τὸν λακωνικὸν κόλπον ἀπὸ τὸν πολὺ μᾶλλον εἰσέχοντα μεσσηνιακόν. Τὸ βόρειον ὅμως τοῦ Ταϋγέτου μέρος δὲν ἀποτελεῖ ἀμέσως τὸ ἀπ' ἀνατολῶν σύνορον τῆς Μεσσηνίας· ἀλλὰ δυτικός τις τοῦ ὄρους τούτου κλάδος, μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ τοῦ Ταϋγέτου παρεμπίπτει ἡ Κρωμῖτις χώρα τῆς Ἀρκαδίας. Ἀπὸ τῆς ῥίζης λοιπὸν τῶν ὀρέων τούτων ἄρχεται τὸ μεσσηνιακὸν πεδίον, τὸ ὁποῖον διαβρέχεται ὑπὸ πολυαρίθμων ῥυακίων, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἀπὸ τῆς Ἰθώμης ἀναβλύζοντος Παμίσου, τέμνεται δέ, ὡς καὶ ἡ τοῦ Εὐρώτα κοιλὰς κάτωθεν τῆς Σπάρτης, εἰς δύο, δι' ὀρεινῆς σειρᾶς, ἀναχωρούσης μὲν ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ ἄκρας, διασχιζούσης δὲ αὐτὸ καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ πλάτος. Ἡ ἄνω χώρα, διειργομένη ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας ὑπὸ μέρους τοῦ Λυκαίου ὄρους καὶ ὁριζομένη ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τῆς περιφήμου Ἰθώμης, ἐκαλεῖτο πεδίον Στενυκλάριον ἢ Στενυκληρικόν· ἡ δὲ κάτω ἁπλοῦται παρὰ τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου, εἶναι πολὺ εὐφορωτέρα καὶ ἐκαλεῖτο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Μακαρία. Πρὸς δυσμὰς τῆς Ἰθώμης καὶ τοῦ Στενυκληρικοῦ πεδίου ὑπάρχουσι πολλαὶ καὶ εὔφοροι κοιλάδες, ὧν τινες παρεκτείνονται μέχρι τῆς δυτικῆς παραλίας, ὅπου μάλιστα ἀξιομνημόνευτος εἶναι ὁ βαθὺς λιμὴν τῆς Πύλου, τὸν ὁποῖον πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ.

Τὸ ῥεῦμα τῆς Νέδας, ἥτις ἐκπηγάζει ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας καὶ ῥέει εἰς τοὺς πρόποδας ὀρεινῆς σειρᾶς περιλαμβανούσης τὴν οὐδὲ ἧττον τῆς Ἰθώμης ὀνομαστὴν Εἶραν, ὥριζε πρὸς βορρᾶν τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἐχώριζεν αὐτὴν ἀπὸ τὴν Ἠλείαν, κατὰ τὴν ἐκτενεστέραν τοῦ ὀνόματος τούτου ἔννοιαν. Διότι τὸ τμῆμα τῆς Ἠλείας, τὸ κείμενον ἀμέσως παρὰ τὴν βόρειον ὄχθην τῆς Νέδας, ὀνομάζεται ἰδίως Τριφυλία, καὶ εἶναι χώρα ὀρεινή, ὁριζομένη μὲν ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ, συνάπτουσα δὲ τὸ Λύκαιον

μετὰ τῆς Φολόης. Τὰ ὄρη ἢ μᾶλλον οἱ λόφοι τῆς Τριφυλίας δὲν καταλείπουσι μεταξὺ τῆς ρίζης αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης εἰμὴ στενὸν αἰγιαλόν, ἔχοντα, ὡς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Ἠλείας, τοῦτο το ἰδιάζον, ὅτι περιστοιχίζεται ἀπὸ τενάγη ἢ λίμνας χωριζομένας μὲν ἀπὸ τῆς θαλάσσης διὰ θινῶν, δηλαδὴ ὑπὸ ἀμμωδῶν σωρῶν, σχηματιζομένας δὲ ὑπό τε ρυάκων καὶ ὑπὸ τῶν κυμάτων, τὰ ὁποῖα, ἐν καιρῷ τρικυμίας, ὑπερπηδῶσι τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα καὶ στενὰ προχώματα. Πρὸς βορρᾶν πάλιν τῆς Τριφυλίας ἔκειτο ἡ ἰδίως λεγομένη Πισᾶτις, ἥτις περιελάμβανέ ποτε ἅπασαν τὴν κάτω τοῦ Ἀλφειοῦ κοιλάδα· ἐνταῦθα, παρὰ τὴν δεξιὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην, ὑψοῦτο ἡ ἀρχαία τῆς Πίσης πόλις, ἐν τῷ πολυθρυλήτῳ πεδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, ὅπου ἐτελεῖτο ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγών. Τέλος πρὸς βορρᾶν τῆς Πισάτιδος ἡπλοῦτο ἡ κυρίως λεγομένη Ἦλις, ἥτις καὶ Κοίλη Ἦλις ὀνομαζομένη εἶναι πεδίον εὐρύ, ἐκτεινόμενον πρὸς βορρᾶν μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ἀράξου, μηδὲ διακοπτόμενον ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μονήρους ἀκρωτηρίου τοῦ Χελωνάτα,

Ὅριον μεταξὺ Ἠλείας καὶ Ἀχαΐας ἦτο ὁ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἀράξου ποταμὸς Λάρισος. Καὶ εἰς μὲν τὸ δυτικὸν τῆς Ἀχαΐας μέρος, ἀπὸ τοῦ Ἀράξου μέχρι τοῦ πορθμοῦ τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, τὰ ὑψηλὰ ὄρη τὰ διαχωρίζοντα τὴν χώραν ταύτην ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας καταλείπουσι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης πεδία τινὰ ἐκτενῆ ὡς πρὸς τόπον τοσοῦτον ὀρεινόν, ἀλλὰ παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον τὰ ὄρη ταῦτα δὲν χωρίζονται ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰμὴ ὑπὸ στενοῦ αἰγιαλοῦ, καὶ ἐνίοτε μάλιστα τὸ κῦμα φθάνει μέχρι τῆς ρίζης αὐτῶν. Οὐδὲν ἧττον ἡ παραλία αὕτη καὶ αἱ παρακείμεναι κλιτύες εἶναι εὐφορώταται καθὸ ποτιζόμεναι ὑπὸ ρευμάτων, κατερχομένων, δι' αὐλώνων βαθέων καὶ στενῶν, ἀπὸ τῶν σπλάγχνων τῶν ὀρέων. Εἶναι ὅμως ἡ ἀχαϊκὴ παραλία ἀλίμενος, ἐνῷ ἡ καταντικρὺ βόρειος τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου ἀκτὴ ἔχει πολλοὺς λιμένας.

Ζεὺς καὶ Ἀθηνᾶ ἐπὶ νομίσματος τῶν Θουρίων τῆς Μεσσηνίας.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, εὑρίσκομεν κατοίκους καὶ κυριάρχας ἐντελῶς σχεδὸν διαφόρους τῶν κατοίκων καὶ κυριαρχῶν τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Τῳόντι, ἡ Ἰλιὰς ἀναφέρει ὡς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ Ἀχαιούς, Πυλίους, Ἐπειοὺς καὶ Ἀρκάδας, προδήλως δὲ καταδεικνύει τοὺς πρώτους ὡς ἐπικρατεστάτους ἐν τῇ χερσονήσῳ καὶ ἰδίως κατέχοντας ἅπαν τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς μέρος· ἐνῷ ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, πᾶσα ἡ δυτικομεσημβρινὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος κατέχεται ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν Δωριέων, τοὺς ὁποίους ἡ Ἰλιάς, οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἀλλοῦ που εἶχεν ἀναφέρει· ἀντὶ τῶν Ἐπειῶν εὑρίσκομεν εἰς τὴν Ἦλιδα λαὸν ὅστις ἐλέγετο ἀπὸ Αἰτωλῶν καταγόμενος· τοὺς Ἀχαιούς, τοὺς βλέπομεν περιεσταλμένους εἰς τὴν βόρειον τῆς χερσονήσου χώραν, τὴν ἀπὸ αὐτῶν ἔκτοτε Ἀχαΐαν ὀνομαζομένην, μόνοι δὲ οἱ Ἀρκάδες διατηροῦσι τὰς ἐν τῷ μέσῳ τῆς Πελοποννήσου ἀρχαίας αὐτῶν κατοικίας.

'Αγὼν δρόμου (Εἰκὼν ἐξ ἀγγείου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΚΑΘΟΔΟΣ ΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΔΩΝ.

Πῶς συνέβη ἡ μεγάλη αὕτη τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις; Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον αὐτὴν εἰς τὸ καὶ ἄλλοτε μνημονευθὲν παρ' ἡμῶν γεγονός, τὸ καλούμενον κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἱστόρουν δὲ ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Εὐρυσθεὺς ἦσαν μὲν ἀμφότεροι ἀπόγονοι τοῦ περιωνύμου βασιλέως τῆς Τίρυνθος Περσέως, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλέους, ὁ Εὐρυσθεὺς ἀπεδίωξεν ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν τοὺς παῖδας τοῦ ἥρωος, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ὡς ἐκ τούτου νὰ ζητήσωσι καταφύγιον καὶ συμμάχους ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους Ὕλλος, ἐπιχειρήσας, ἐξ Ἀθηνῶν ὁρμώμενος, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πάτριον χώραν, ἀπέτυχεν· ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἡρακλεῖδαι ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Δωριεῖς, συναπεδήμησαν μετὰ τούτων ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν Δωρίδα, καὶ ἐντεῦθεν τελευταῖον οἱ τοῦ Ὕλλου δισέγγονοι, Τήμενος, Κρεσφόντης καὶ Ἀριστόδημος, ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, τῇ συνδρομῇ τῶν Δωριέων, ὑπὸ Πάμφυλον καὶ Δύμαντα, τοὺς υἱοὺς τοῦ βασιλέως τῶν Δωριέων Αἰγιμιοῦ, καὶ τῇ συμπράξει τῶν Αἰτωλῶν, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ὄξυλον. Ὁ Τήμενος καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ προσβάλωσι τὴν Πελοπόννησον, ὄχι διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ὕλλος, ἀλλὰ διὰ τοῦ μεταξὺ Ρίου καὶ Ἀντιρρίου στενοῦ πορθμοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ὄχι μόνον οἱ Αἰτωλοί, ἀλλὰ καὶ οἱ Λοκροὶ οἱ Ὀζόλαι ἐβοήθουν αὐτούς, οἱ τελευταῖοι ἔδωκαν εἰς αὐτοὺς λιμένα ἵνα ναυπηγήσωσι τὰ πλοῖά των, ὅστις ἔκτοτε ὠνομάσθη Ναύπακτος. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ἀναχωρήσαντες, διεπέρασαν εἰς τὴν ἀντίθετον παραλίαν καὶ ὥρμησαν κατὰ τοῦ μεγίστου τῶν τότε ἡγεμόνων τῆς χερσονήσου, Τισαμενοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὀρέστου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Συγκροτηθείσης δὲ μάχης κρισίμου, ἐνικήθη μὲν κατὰ κράτος ὁ Τισαμενός, ἔπεσον δὲ ὁ Πάμφυλος καὶ ὁ Δύμας, οἱ δὲ Δωριεῖς, γενόμενοι κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ἐπεχείρησαν ἤδη τὴν διανομὴν αὐτῆς. Καὶ τὴν μὲν εὔφορον τῆς Ἤλιδος γῆν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ὄξυλον καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν Αἰτωλούς, ὁ δὲ Τήμενος ἔλαβε τὸ Ἄργος, ὁ Κρεσφόν-

της, τὴν Μεσσήνην· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀριστόδημος εἶχεν ἀποθάνει διαρκούσης τῆς ἐκστρατείας, ἡ Σπάρτη ἐπετράπη εἰς τοὺς δύο διδύμους αὐτοῦ υἱούς, τὸν Εὐρυσθένη καὶ τὸν Προκλέα· ἔκτοτε δ' ἐπεκράτησε νὰ βασιλεύηται ἡ Σπάρτη ὑπὸ δύο βασιλέων, ἀπογόνων τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν. Ἐπὶ πᾶσιν, οἱ Ἀχαιοί, ἐξωσθέντες οὕτω ἀπὸ τῆς λοιπῆς χερσονήσου, ὥρμησαν εἰς τὴν βόρειον, παρὰ τὸν κορινθιακὸν κόλπον, παραλίαν καὶ κατεστάθησαν αὐτόθι, ἀναγκάσαντες τοὺς προτέρους αὐτῆς κατοίκους, τοὺς Ἴωνας, νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν Ἀθηναίους· ἂν καὶ ἡ Ἰλιὰς οὐδόλως ἀναφέρει Ἴωνας ἐν Πελοποννήσῳ.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἡρμηνεύθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπὸ ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ τοὺς ἀρχαίους, διότι οἱ νεώτεροι ἀναπλάττουσι συνήθως τὰ πράγματα κατὰ τὴν ἰδίαν γνώμην, δὲν μορφοῦσι δὲ τὴν ἰδίαν γνώμην κατὰ τὰ πράγματα. Ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πλάτων ἐκ συμφώνου βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Ἡρακλεῖδαι τῆς παραδόσεως οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ φυγάδες τῆς Πελοποννήσου ἀνακτήσαντες τὰς πατρίδας ἐξ ὧν εἶχον προσφάτως ἐξωσθῆ. Διαρκοῦντος, λέγουσι, τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, νέα γενεὰ ἐπεκράτησεν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος· ὅτε δὲ ἐπέστρεψαν οἱ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεύσαντες ἥρωες, πολλαὶ προέκυψαν στάσεις, καὶ σφαγαί, καὶ φυγαί, καὶ κάθοδοι· ἐκ τούτων συνέβησαν αἵ τε προεκτεθεῖσαι ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ μεταβολαὶ τῶν καθεστώτων καὶ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ περὶ ἧς νῦν ὁ λόγος. Ἡ εἴδησις αὕτη, περιβεβλημένη τὸ κῦρος τοῦ ἀκριβεστάτου τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀσπαστὴ γενομένη ὑπὸ ἀνδρὸς οἷος ὁ ἕτερος τῶν μαρτύρων, δυσκόλως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ. Τοῦτο μόνον ἐπιτρέπεται νὰ προσθέσωμεν ὅτι οἱ ἐπιστρέψαντες φυγάδες δὲν μετωνομάσθησαν Ἡρακλεῖδαι ὑπὸ τῆς βραδύτερον διαπλασθείσης παραδόσεως. Αὐτοὶ οὗτοι ἐξ ἀρχῆς μᾶλλον ὅτε παρεσκευάζοντο ἐπὶ τὴν κάθοδον, ἠθέλησαν νὰ περιβάλωσιν ἑαυτοὺς διὰ τῆς αἴγλης τοῦ ὀνόματος τούτου· διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ νέᾳ τῶν πραγμάτων καταστάσει, ἁπανταχοῦ σχεδὸν τῆς χερσονήσου, ἀπεδόθη εἰς τὴν πρώτην φυλὴν ἡ τῶν Ὑλλέων προσηγορία, ἤτοι τῶν ἀπογόνων τοῦ Ὕλλου, τοῦ μυθολογουμένου υἱοῦ τοῦ Ἡρακλέους.

Δωριεὺς ὁπλίτης
(Ἀγαλμάτιον ἐν τῷ Μουσείῳ Βερολίνου)

[«Νομίζω ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Θουκυδίδου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἐν ἐνταῦθα λε»γόμενα δεῖται μικρᾶς διαλευκάνσεως. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ (Θουκυδ. Α, 12) λέγεται »ἁπλῶς ὅτι «. . . καὶ μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἡ Ἑλλὰς ἔτι μετανίστατο καὶ κατῳκίζετο, ὥστε μὴ »ἡσυχάσασαν αὐξηθῆναι· ἥ τε γὰρ ἀναχώρησις τῶν Ἑλλήνων ἐξ Ἰλίου χρονία γενομένη »πολλὰ ἐνεόχμωσε, καὶ στάσεις ἐν ταῖς πόλεσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐγίγνοντο, ἀφ' ὧν ἐκπί»πτοντες τὰς πόλεις ἔκτιζον. Βοιωτοί τε γὰρ οἱ νῦν ἑξηκοστῷ ἔτει μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλω-

»σιν ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν τὴν νῦν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηΐδα »γῆν καλουμένην, ᾤκησαν. . . . Δωριῆς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόν- »νησον ἔσχον. Μόλις τε ἐν πολλῷ χρόνῳ ἡσυχάσασα ἡ Ἑλλάς . . . . ἀποικίας ἐξέπεμ- »ψε . . . .». Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ οὐδὲν λέγεται περὶ φυγάδων, οἵτινες »φυγόντες ἐκ Πελοποννήσου ἕνεκα στάσεων ἐπανῆλθον εἰς αὐτὴν μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν· »ἀλλὰ λέγεται ἁπλῶς ὅτι πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς κατὰ τόπους »στάσεσιν ἐκπίπτοντες, ἤτοι ἡ ἡττημένη μερίς, μεταναστεύοντες καὶ ἐκπατριζόμενοι ἔκτι- »ζον νέας πόλεις. Ἀσχέτως δὲ πρὸς τὰς τοιαύτας κτίσεις τῶν πόλεων, ἀλλ' ἐν σχέσει »πρὸς τὰ παράγοντα ταύτας αἴτια, ἤτοι πρὸς τὰς καθ' ὅλας τὰς ἑλληνικὰς χώρας κινή- »σεις καὶ μεταναστάσεις λαῶν, λέγεται ὅτι λαοὶ ἐκ βορείων τῆς Ἑλλάδος χωρῶν κατῆλ- »θον εἰς τὰς νοτίους, οἱ μὲν Βοιωτοὶ ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν Καδμηΐδα, οἱ δὲ Δωριεῖς »μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν κατέσχον τὴν Πελοπόννησον. Ὥστε οὐδὲν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Θου- »κυδίδου περὶ Δωρικῆς εἰς Πελοπόννησον μεταναστάσεως λεγομένοις ὑπάρχει τι ἀπᾷδον »πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν περὶ ταύτης γνωστὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, οὐδὲν δὲ συνᾷδον πρὸς »τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγόμενα,ὅτι ἡ κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν ἦτο ἁπλῶς ἐπάνοδος »τῶν φυγάδων τῇ βοηθείᾳ τῶν λεγομένων Ἡρακλειδῶν· ἐκτὸς ἂν φυγάδας ἐννοῇ μόνους »τοὺς Ἡρακλείδας, ὅπερ δὲν εἶναι πιθανόν. Ὡς πρὸς δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ »προκειμένου λεγόμενα τὰ ὁποῖα εἶναι πάντως τὰ ἐν Νόμων Γ΄ κεφ. Δ΄ ἀναφερόμενα, φαί- »νεται μὲν ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ταῦτα ἐκτίθενται ἧττον σύμφωνα πρὸς τὴν ἀρχαίαν παρά- »δοσιν, καὶ μᾶλλον συνᾴδοντα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγόμενα, ὅμως κατὰ βάθος »ἐξεταζόμενα καὶ ταῦτα οὐδὲν νεώτερον λέγουσι καὶ οὐδὲν ἀσύμφωνον πρὸς τὴν ἀρχαίαν »παράδοσιν «Οὐκοῦν ἐν τῷ τότε χρόνῳ, (λέγει ὁ Πλάτων ἐν τῷ εἰρ. χ.) ὄντι δεκέτει, οὗ τὸ »Ἴλιον ἐπολιορκεῖτο, τὰ τῶν πολιορκούντων ἑκάστων οἴκοι κακὰ πολλὰ ξυνέβαινε γιγνό- »μενα περὶ τὰς στάσεις τῶν νέων, οἳ καὶ ἀφικομένους τοὺς στρατιώτας εἰς τὰς αὐτῶν πό- »λεις τε καὶ οἰκίας, οὐ καλῶς οὐδ' ἐν δίκῃ ὑπεδέξαντο, ἀλλ' ὥστε θανάτους τε καὶ σφαγὰς »καὶ φυγὰς γενέσθαι παμπόλλας,οἳ πάλιν ἐκπεσόντες κατῆλθον μεταβαλόντες ὄνομα,Δωριῆς »ἀντ' Ἀχαιῶν κληθέντες διὰ τὸ τὸν συλλέξαντα εἶναι τὰς τότε φυγὰς Δωριᾶ· καὶ δὴ ταὐτά »γε ἤδη πανθ' ἡμεῖς, ὦ Λακεδαιμόνιοι, τἀντεῦθεν μυθολογεῖτε καὶ διαπεραίνετε» »Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ χωρίου τούτου, ἔνθα ὁ λόγος περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἐκ »Τροίας, τὰ λεγόμενα ἀναφέρονται εἰς τὰς γνωστὰς παραδόσεις περὶ τῶν παθημάτων, »τῶν θανάτων (Ἀγαμέμνονος, Αἴαντος Ὀϊλέως), τῆς πλάνης καὶ τῆς εἰς μεμακρυσμένας »χώρας μετοικήσεως τῶν εἰς Τροίαν στρατευσάντων ἡρώων. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει, »ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῶν ἐκπεσόντων καὶ εἶτα ἐπανελθόντων, οὐδὲν κατὰ βάθος νοεῖται »ἄλλο ἢ αὐτὸ τὸ ὁποῖον αὐτοὶ οἱ κατασχόντες τὴν Πελοπόννησον Δωριεῖς ἢ οἱ ἀρχηγοὶ »αὐτῶν ἔλεγον περὶ ἑαυτῶν, ἵνα δῶσι μεῖζον πρόσχημα δικαίου καὶ νομίμου εἰς τὸ ἔργον »αὐτῶν θεωροῦντες ἑαυτοὺς ὡς ἀπογόνους τῶν παλαιῶν νομίμων ἡγεμόνων τῆς Πελοπον- »νήσου, ἐπανελθόντας καὶ ἀνακτησαμένους τὴν πάτριον ἀρχήν. Τὸ μόνον,ὅπερ ἐν τῷ προ- »κειμένῳ χωρίῳ τοῦ Πλάτωνος ὑπάρχει διαφωνοῦν πρὸς τὴν παράδοσιν, εἶναι ὅτι τὰ περὶ »φυγάδων, ἀντὶ νὰ ἀνενεχθῶσιν εἰς τὰς περὶ τῶν Ἡρακλειδῶν παραδόσεις, ἀναφέρονται »εἰς τὰς μετὰ τὸ τέλος τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἐν Ἑλλάδι γενομένας ταραχάς. Τοῦτο δέ, »διότι ἡ τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Δωριέων κατάληψις παρίστατο ὑπὸ τῆς παραδό- »σεως ὡς κατ' ἀκολουθίαν χρονικὴν συνδεομένη πρὸς τὰς ταραχὰς ἐκείνας. Ὥστε τά τε »ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος λεγόμενα δὲν ἀλλοιοῦσι κατὰ βάθος τὴν »περὶ τῆς ὑπὸ Δωριέων κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου παράδοσιν, τοὐναντίον δὲ ἐπι- »κυροῦσιν αὐτήν, μάλιστα τὰ τοῦ Θουκυδίδου»].

Περὶ δὲ τῆς στρατιᾶς τῆς καταγαγούσης τοὺς φυγάδας, ἡ ἐπικρατήσασα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων γνώμη ἦτο ὅτι τοὺς μὲν Αἰτωλοὺς ἀποκατέστησαν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν οἱ Αἰτωλοί, τοὺς δὲ λοιποὺς οἱ Δωριεῖς. Ἡ Δρυοπὶς μετωνομάσθη Δωρίς· αἱ νέαι ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν Λακωνικῇ καὶ ἐν Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ ἱδρυθεῖσα πολιτεῖαι ἐκλήθησαν δωρικαί. Ὁ Πίνδαρος ἀναφέρει δωρίους τεθμοὺς καὶ Αἰγιμιόν. Ἴδιος ἐλογίσθη βίος, τὸ δωριστὶ ζῆν καὶ πλεῖστα ὅσα τοῦ βίου τούτου προσηγορεύθησαν δωρικά, οἷον δώριος οἰκονομία, δωρὶς ἐσθής. Ἴδιος ρυθμὸς ὠνομάσθη δωρικός, οἷον κίονες δωρικοί, δωρικαὶ τρίγλυφοι, δωρικὸν κυμάτιον· ὑπῆρξαν δὲ ὡς φαίνεται καὶ γράμματα, δωρικὰ κληθέντα. Ἐπὶ τέλους ὁ μέγας πελοποννησιακὸς πόλεμος παρεστάθη ὡς πόλεμος Δωριέων κατὰ Ἰώνων, τὰ δὲ δύο ταῦτα κυριώτατα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τμήματα ὡς ἀείποτε πρὸς ἄλληλα πολέμια.

Ὑπάρχουσιν ἐν τούτοις μαρτυρίαι καὶ ἐνδείξεις, καθιστῶσαι καταφανὲς ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Δωριέων δὲν ἐδήλου ἐξ ἀρχῆς ἰδίαν φυλὴν ἔχουσαν ἔκτοτε τὸν ὑπὸ τῶν προαναφερθέντων γεγονότων ἀποδιδόμενον αὐτῇ ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ὁ Πλάτων, ἀφοῦ ἐξήγησε τίνες ἦσαν οἱ Ἡρακλεῖδαι, ἐξηγεῖ ἐνταῦτῷ πῶς προέκυψεν εἰς μέσον ἡ τῶν Δωριέων προσηγορία, λέγων ὅτι οἱ ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν Πελοπόννησον μετέβαλον ὄνομα, Δωριεῖς ἀντὶ Ἀχαιῶν κληθέντες, «διὰ τὸ τὸν συλλέξαντα αὐτοὺς τότε εἶναι Δωριᾶ.» Καὶ ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τὸ δωρικὸν γένος δὲν ἐκλήθη δωρικὸν εἰμὴ ἀφοῦ ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Πίνδαρος ἀποκαλεῖ τοὺς Σπαρτιάτας ἐκγόνους «Παμφύλου καὶ μὰν Ἡρακλειδᾶν,» ἤτοι ἐκγόνους τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ ποικίλου ὑπ' αὐτῶν συλλεγέντος στρατοῦ. Κατὰ τὸν περὶ Ἕλληνος καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ μῦθον, ὁ Δῶρος, λαβὼν τὴν πέραν χώραν Πελοποννήσου, ἐκάλεσεν ἀφ' ἑαυτοῦ ἅπαντας τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ οἰκοῦντας. Ὁ μῦθος οὗτος εἶναι μὲν ἀρχαιότατος, ὄχι ὅμως ἀρχαιότερος τῆς Η΄ ἑκατονταετηρίδος, διότι ὅλως ἀποσιωπώμενος ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου· ὅ ἐστι προέκυψεν εἰς μέσον εὐθὺς ὡς οἱ Σπαρτιᾶται, ρυθμίσαντες διὰ Λυκούργου τὸ πολίτευμα αὐτῶν, ἐπεδόθησαν διὰ τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου εἰς τὸ κυριαρχικὸν αὐτῶν στάδιον. Τότε, ἵνα ἐξάρωσι τὸ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ ἀξίωμα αὐτῶν,παρέστησαν τὸν ἑαυτῶν ἀρχηγέτην ὡς πρωτότοκον τοῦ Ἕλληνος υἱόν. Καὶ ὅμως δὲν εἶπον ἔτι ὅτι ἀπετέλουν ἰδίαν τινὰ φυλήν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ὅτι ἅπαντες οἱ ἐκ τῆς Πελοποννήσου οἰκοῦντες ὠνομάζοντο Δωριεῖς. Τὴν ἀξίωσιν ἰδίας φυλῆς δὲν ἤρχισαν νὰ προτείνωσιν εἰμὴ ἐν τῇ Ζ΄ ἑκατονταετηρίδι ὅτε καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας συνετελέσθη ἡ ὅλη περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν παράδοσις. Τότε, ὁσημέραι προαγομένης τῆς ἐπιδόσεως αὐτῶν, ἠθέλησαν κατὰ πρῶτον νὰ ἐπιδείξωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἔκκριτον τοῦ ὅλου ἔθνους μοῖραν, ἐνταῦτῷ δὲ νὰ λάβωσιν ἴδιόν τι ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ὁρμητήριον· καὶ τότε ὁ Τυρταῖος εἶπεν ὅτι ἦλθον ἐκ Δρυοπίδος, ἡ δὲ Δρυοπὶς μετονομασθεῖσα Δωρίς, παρέμεινε λογιζομένη ὡς μητρόπολις τῶν Δωριέων.

Οὐδεὶς τὸ πάλαι ἐπίστευεν εἰς τοὺς δωρίους τεθμοὺς ([1]) τοῦ Αἰγιμιοῦ. Μέχρι τοῦ Λυκουργείου πολιτεύματος, οἱ Σπαρτιᾶται διετέλεσαν κατά τε τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην κακονομώτατοι πάντων Ἑλλήνων καὶ ἐπὶ πλεῖστον στασιάζοντες·

([1]) ***Τεθμός*** εἶναι Δωρικὸς τύπος τοῦ θεσμὸς (τέθμιος=θέσμιος).

Τεθμοὶ Αἰγιμίου (ὁ τύπος Αἰγίμιος εἶναι προκριτότερος τοῦ Αἰγιμιὸς) ἦσαν, ὡς φαίνεται, οἱ ἀρχαιότατοι ἄγραφοι νόμοι τῶν Δωριέων, παρ' οἷς ὁ Αἰγιμιὸς εἶναι ἡ ἀρχαιοτέρα εἰκὼν τοῦ παρὰ Σπαρτιάταις Λυκούργου. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἔπος ἀρχαῖον «***Αἰγιμιος***» ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἡσίοδον. (πρβλ. Πινδάρ. Πυθ. ς΄. 70. κ. Ι. «Τῇ καὶ Λακεδαίμονι ἐν Ἄργει τε καὶ ζαθέᾳ Πύλῳ ἔνασσεν ἀλκᾶντας Ἡρακλέος ἐκγόνους Αἰγιμιοῦ Δωριεὺς ἐλθὼν στρατὸς ἐκτήσατο(Αἴγιναν)».

τοὺς δὲ νόμους τοῦ Λυκούργου, αὐτοί τε οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἐγκριτώτεροι τῶν Ἑλλήνων Ἡρόδοτος, Ἀριστοτέλης, Στράβων, Πλούταρχος, ἔλεγον ἐκ Κρήτης παραληφθέντας. Τὸ δωριστὶ ζῆν ἐσήμαινε διαιτᾶσθαι κατὰ τοὺς θεσμοὺς τοῦ Λυκούργου, οἵτινες δὲν ἦσαν δωρικοὶ καί, παρεκτὸς τῆς Σπάρτης, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην δωρικὴν πόλιν ἀναφαίνονται. Δωρικὸς ρυθμὸς ἐκλήθη ὁ ἀρχαιότατος καὶ ἁπλούστατος ἑλληνικὸς ρυθμός, ὅστις τοσοῦτον ὀλίγον ἦτο ἰδιάζων τοῖς Δωριεῦσιν, ὥστε βραδύτερον ἐν τῇ δωρικῇ Κορίνθῳ ἀνεπλάσθη τὸ ποικιλώτερον τῶν κιονοκράνων. Περὶ τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅ,τι ἔλεγεν ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῆς δωρίδος ἐσθῆτος· πᾶσα ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τῶν γυναικῶν ἐσθὴς «ἡ αὐτὴ ἦν τὴν νῦν Δωρίδα καλοῦμεν», καὶ ὅ,τι αὐτὸς ὁ Μύλλερος περὶ τῶν δωρικῶν γραμμάτων· δωρικὰ ἐκλήθησαν τὰ ἀρχαιότατα ἑλληνικὰ γράμματα.

Οἱ Διόσκουροι καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν Τυνδάρεως καὶ Λήδα
(Ἐξ ἀγγείου τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος π. Χ.)

Αὐτοὶ οἱ Σπαρτιᾶται οὐδόλως ἐπίστευον εἰς τὸν πανάρχαιον τῶν Δωριέων βασιλέα καὶ εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Πάμφυλον καὶ Δύμαντα. Ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς πόλεως αὐτῶν, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ περιηγητὴς Παυσανίας, κατονομάζονται πλεῖστα μνημεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὰς παραδόσεις τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων· ἡ μεγάλη τῆς Ἀφεταΐδος ὁδὸς ἥτις παρῆγε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ δρόμου, ὃν προέθηκεν ἐν αὐτῇ ὁ Ἰκάριος εἰς τοὺς μνηστῆρας τῆς Πηνελόπης· Ὀρέστου καὶ Ἀγαμέμνονος τάφος· Ἑλένης ἱερόν· Κάστορος μνῆμα· ἄγαλμα Διοσκούρων Ἀμβουλίων κ. τ. τ. Πλεῖστα δὲ πάλιν ἀναφέρονται μνημεῖα διαιωνίζοντα γεγονότα καὶ ὀνόματα τῶν ἱστορικῶν χρόνων· οἷον Δήμου Σπαρτιατῶν ἀνδριάς, Στοὰ περσικὴ ἀπὸ Μηδικῶν λαφύρων, μνῆμα Λεωνίδου, μνῆμα καὶ εἰκόνες Παυσανίου, τάφος Βρασίδου κ. τ. τ. Ἀλλὰ μάτην ἠθέλομεν ἀναζητήσει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἰκόνα ἢ ἡρῷον τοῦ Αἰγιμιοῦ ἢ τοὐλάχιστον τῶν υἱῶν αὐτοῦ Παμφύλου καὶ Δύμαντος, οἵτινες, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἔπεσον ἀμφότεροι ἐν τῷ ἀγῶνι δι' οὗ οἱ Δωριεῖς ἐγένοντο κύριοι τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ἐκήρυττον ἑαυτοὺς διαρρήδην Ἀχαιούς, οὐχὶ Δωριεῖς. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ Κλεομένης· θελήσας δὲ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἄδυτον τῆς ἐν τῇ ἀκροπόλει θεᾶς, παρεκωλύθη ὑπὸ τῆς ἱερείας ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι «οὐ θεμιτὸν Δωριεῦσι παριέναι ἐνταῦθα.». Τότε ὁ Κλεομένης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποκριθῇ· «ὦ γύναι, ἀλλ' οὐ Δωριεύς εἰμι, ἀλλ' Ἀχαιός».

Ἐξ ὅλων τούτων συνάγεται ὅτι οἱ Δωριεῖς ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἄθροισμα μαχίμων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατοίκων τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν οἱ φυγάδες τῆς Πελοποννήσου ἵνα δι' αὐτῶν ἀνακτήσωσι τὰς πατρίδας. Εἰς φυλὴν δὲ ἰδίαν δὲν μετεμορφώθησαν εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε οἱ Σπαρτιάται, γενόμενοι κύριοι τῆς μετὰ τὰ τρωϊκὰ ἐπελθούσης εἰς τὰ πράγματα τῆς χερσονήσου μεταβολῆς, ἠθέλησαν νὰ παραστήσωσι τὴν μεταβολὴν ταύτην ὡς ἔργον ἐξαιρέτου τινὸς μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπὶ τούτῳ ἀνέπλασαν τότε τὸν μῦθον τοῦ Ἕλληνος μετὰ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Δώρου, ἐνῷ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας οἱ Ἀχαιοὶ εἶχον δημιουργήσει τὸν πρῶτον ἑλληνικὸν κόσμον· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπέδωκαν εἰς τὸν Αἰγιμιὸν τοὺς θεσμοὺς τοῦ Λυκούργου, οἵτινες οὐδὲν κοινὸν εἶχον οὔτε πρὸς τὸν προγενέστερον οὔτε πρὸς τὸν μεταγενέστερον ἑλληνικὸν βίον, ἀλλὰ μεταφυτευθέντες ἐκ Κρήτης εἰς Σπάρτην, θαυμασίως τῳόντι αὐτόθι ἐτελειώθησαν. Καίτοι δὲ εἴμεθα ἔτι μακρὰν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐγίνετο ἡ μεταμφίεσις αὕτη, θέλομεν οὐδὲν ἧττον ὀνομάζει Δωριεῖς τοὺς μετὰ τῶν παλιννόστων φυγάδων ἐμβαλόντας εἰς τὴν Πελοπόννησον μαχητάς, ἑπόμενοι τῷ Ἡροδότῳ καὶ τῷ Πλάτωνι, οἵτινες λέγουσιν αὐτοὺς ἔκτοτε Δωριεῖς κληθέντας.

[»Ἐναντίον τῆς περὶ τῆς Δωρικῆς καταλήψεως τῆς Πελοποννήσου ἀρχαίας παρα»δόσεως ἐγένοντο καὶ ἄλλαι ὑπ' ἄλλων νεωτέρων ἀντιρρήσεις, προβᾶσαι ἐπ' ἐσχάτων »μέχρι τοῦ ἀμφισβητῆσαι τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα τοῦ γεγονότος. Ἐνῷ δὲ ἦτο εὐλο»γώτατον νὰ ὑποτεθῇ, ὡς ὑπετέθη ἐν ἀρχῇ ὑπὸ πολλῶν, ὅτι τὸ μικρὸν χάσμα ἀκριβῶς »τὸ ὑφιστάμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίως τῆς ἑλληνικῆς τέχνης »μεταξὺ τῆς Μυκηναίας περιόδου (ἥτις ὑποτίθεται ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει καὶ Ὁμηρικὴ) καὶ »τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων πληροῦται διὰ τοῦ μεσαίωνος τοῦ ἐπελθόντος διὰ τῆς »Δωρικῆς κατακτήσεως καὶ τῆς ἐκ ταύτης προελθούσης μεταβολῆς τοῦ τέως ὑφισταμένου »φυλετικοῦ, πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ καθόλου ἱστορικοῦ καθεστῶτος· ὅμως νεωτερισταί »τινες πολυπράγμονες ἐρευνηταὶ ἠξίωσαν νὰ θέσωσιν ἐν ἀμφιβόλῳ ἢ καὶ ὅλως νὰ ἀρνη»θῶσι τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα τῆς Δωρικῆς κατακτήσεως καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων »αὐτῆς, οὐδεμίαν δεχόμενοι μεταβολὴν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ καὶ πολιτισμῷ τῆς Ἑλλάδος »μεταξὺ τῆς Ὁμηρικῆς καὶ τῆς κυρίως ἱστορικῆς περιόδου. Οἱ ταῦτα φρονοῦντες λέγουσιν »ὅτι ὁ κόσμος ὁ ἐπικός, τὸν ὁποῖον ψάλλει ἡ Ὁμηρικὴ ποίησις, ἡ ἀκμὴ δηλονότι τῶν »Μυκηνῶν καὶ ὁ Μυκηναῖος καθόλου πολιτισμός, δὲν εἶναι κόσμος χωριζόμενος ἀπὸ τῆς »ποιήσεως ταύτης δι' αἰώνων, ὡς νομίζεται, ἀλλ' εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν ποίησιν ταύ»την. Ὁ Ὅμηρος περιγράφει, λέγουσι, κόσμον σύγχρονον ἑαυτῷ· καὶ ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς »ἀνήκει εἰς περίοδον χρονικὴν (εἰς τὸν 10 ἢ 9 π. Χ. αἰῶνα) μεταγενεστέραν τῆς ὑποτι»θεμένης καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, ὁ κόσμος ὁ ψαλλόμενος εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, καθ' »ὃν ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν οἱ Δωριεῖς. καὶ δὲν μεσολαβεῖ μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Ἀχα»ϊκῆς περιόδου περίοδος ἄλλη οὐδεμία. Τὰ δὲ λεγόμενα περὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλει»δῶν καὶ περὶ μεταβολῆς τῶν πραγμάτων ἐν Ἑλλάδι, ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, διὰ τῆς »καθόδου ταύτης ἐπελθούσης καὶ περὶ μεταναστεύσεως ἀπὸ τῆς Ἀχαϊκῆς περιόδου εἰς »τὴν Δωρικὴν εἶναι πλάσματα φαντασίας τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων ὁρμηθέντων »ἀπὸ τῆς πλημμελοῦς δόξης ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως περιγραφόμενος κόσμος »ἀφίσταται τοῦ ποιητοῦ κατὰ αἰῶνας καὶ ζητησάντων νὰ πληρώσωσι τὸ ἐκ τῆς ἀποστά»σεως ταύτης χάσμα! Ἄλλοι πάλιν, φρονοῦντες ὅτι ὁ Μυκηναῖος πολιτισμὸς εἶναι »πολλῷ ἀρχαιότερος τοῦ Ὁμηρικοῦ, ἀνατρέχων μέχρι τοῦ 15 π. Χ. αἰῶνος, καὶ ὅτι μόλις »τὸ τέλος ἤτοι ἡ ἐσχάτη αὐτοῦ χρονικὴ περίοδος συνάπτεται πρὸς τὸν πολιτισμὸν τὸν Ὁμη»ρικόν, ἀπορρίπτουσι τὰς ἐκ τῶν περὶ τοῦ Μυκηναίου πολιτισμοῦ θεωριῶν κατὰ τῆς

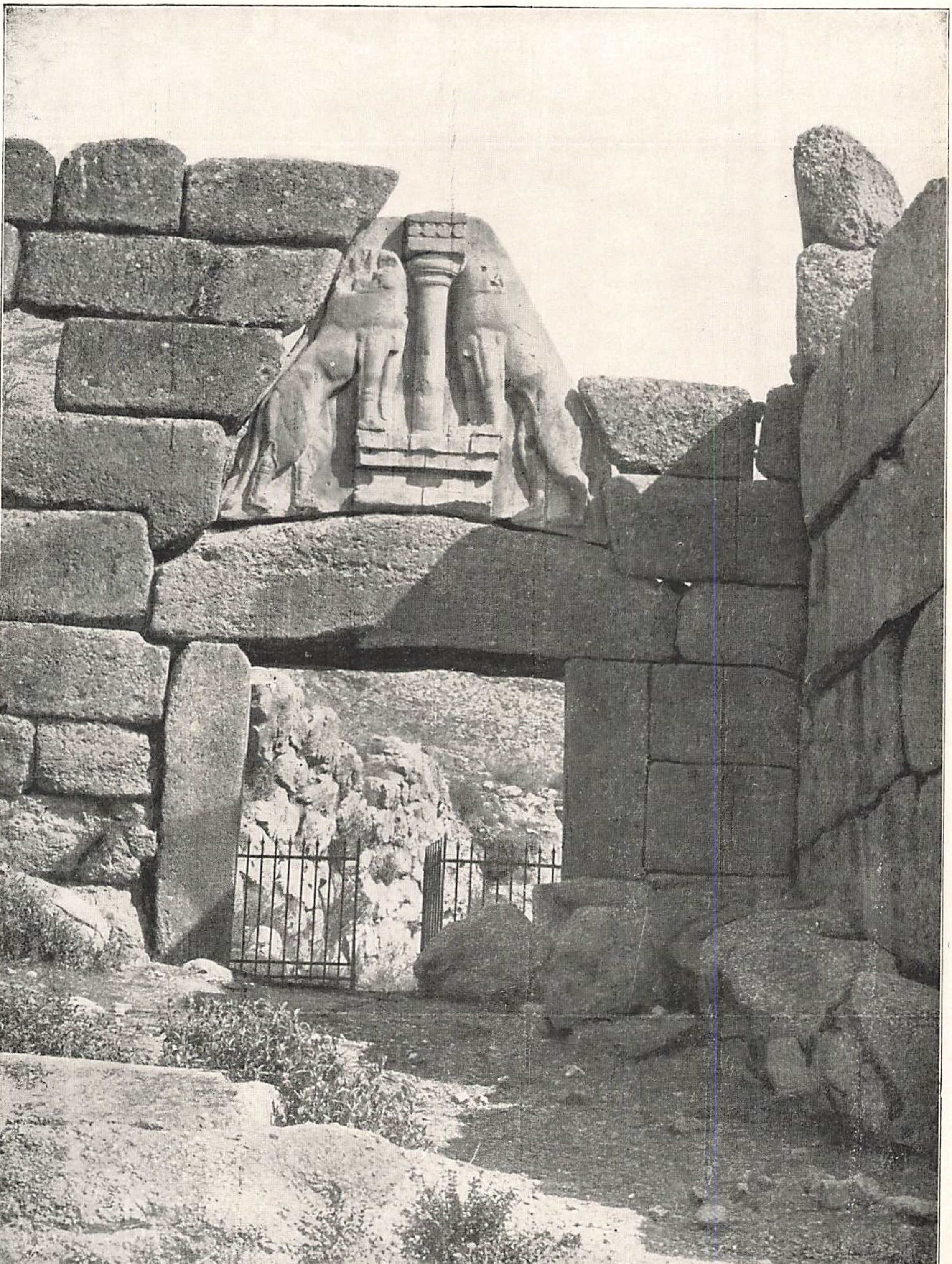
»πραγματικότητος τῆς Δωρικῆς εἰσβολῆς ἀντιρρήσεις. Ἀλλὰ κατὰ βάθος οὔτε αἱ συνηγο-»ρίαι οὔτε αἱ ἀντιρρήσεις αἱ ἐντεῦθεν προερχόμεναι ἔχουσί τινα ἀξίαν σπουδαίαν. Εἶναι »δὲ ἄντικρυς παραλογώτατον, ζητήματα καθαρῶς ἱστορικά, οἷον τὸ περὶ Δωρικῆς κατα-»κτήσεως τῆς Πελοποννήσου, νὰ λύωνται δι' εἰκασιῶν ἀορίστων, ἀναγομένων ἁπλῶς εἰς »τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τέχνης.

«Ἀλλ' οὐχὶ μείζονος λόγου ἄξιαι εἶναι καὶ αἱ νέαι περὶ τῆς Δωρικῆς μεταναστεύ-»σεως θεωρίαι αἱ στηριζόμεναι δῆθεν ἐπὶ εἰδήσεων προερχομένων ἐξ ἑρμηνείας ἐπιγραφῶν »Αἰγυπτιακῶν. Κατὰ ταύτας, αἱ ἀπὸ τῆς βορείου Ἑλλάδος εἰς τὰς νοτίας Ἑλληνικὰς »χώρας γενόμεναι μεταναστεύσεις, ὡς καὶ ἡ τούτων προηγηθεῖσα εἰς Θεσσαλίαν εἰσβολὴ »τῆς Θεσπρωτικῆς φυλῆς τῶν Θεσσαλῶν,συνδέονται μετὰ τῶν μεγάλων εἰς τὴν Αἴγυπτον »καὶ τὴν Συρίαν γενομένων κατὰ τὸν 13 καὶ 12 π. Χ. αἰῶνα εἰσβολῶν. Καὶ ὅτι αἱ εἰσ-»βολαὶ ἐκεῖναι τῶν Τουρσανὰ (Τυρσηνῶν ;) καὶ Δαναυνὰ (Δαναῶν ;) αἱ ἐκ θαλάσσης »γενόμεναι, ὡς λέγεται ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς τῶν Φαραὼ τῶν μνημονευθέντων χρόνων, »ἦσαν ἀποτέλεσμα μεγάλης τινὸς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν »κινήσεως τῶν λαῶν τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου. Καὶ αἱ μὲν τοιαῦται γνῶμαι, ὡς καὶ ἡ »γνώμη ἐκείνων, οἵτινες καὶ τὴν εἰς Ἰταλίαν πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων γενομένην με-»τανάστευσιν λαῶν Ἠπειρωτικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν συνδέουσι πρὸς τὴν κίνησιν τὴν Δω-»ρικήν, μεθ' ὅλον τὸ ἐπισφαλὲς αὐτῶν, δὲν εἶναι πάντη ἀνάξιαι συζητήσεως. Ἀλλὰ τί νὰ »εἴπωμεν, ὅταν λέγωσιν ἡμῖν ὅτι,ἐπειδὴ ἐν τῷ ἔπει τῷ Ὁμηρικῷ εἰσὶν ἄγνωστοι οἱΘεσσα-»λοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς οἱ ἐν Πελοποννήσῳ, ἡ φαντασία τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων ἔπλασε »τὸν μεθ' Ὅμηρον περὶ μεταναστεύσεων τῶν λαῶν τούτων μῦθον ; Καὶ ὅμως ὁ Ὅμηρος »δὲν γινώσκει Δωριεῖς οὐδ' ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Δωρίδι, περὶ ὧν ποιεῖται λόγον ἡ αὐτὴ πα-»ράδοσις· γνωρίζει τοὐναντίον, τοὐλάχιστον ἐν τῷ Διακόσμῳ, Βοιωτοὺς ἐν Βοιωτίᾳ· καὶ »ὅμως ἡ παράδοσις, ἡ μὴ ἔχουσα νῦν ἀνάγκην μεταναστεύσεως Βοιωτῶν εἰς Βοιωτίαν, »παρέστησε τοιαύτην μετανάστευσιν ἐκ Θεσσαλίας εἰς Βοιωτίαν γενομένην. Ἔπειτα πῶς »ἐξηγητέα ἡ ἄλλη μεγάλη μεταξὺ τοῦ Ὁμηρικοῦ καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων διαφορά ; ἡ »ἐπικράτησις τοῦ ὀνόματος Ἕλλην ὡς καθολικοῦ ὀνόματος τοῦ ἔθνους ; ὁ περιορισμὸς »τοῦ μεγάλου ἐν τῷ ἔπει καὶ καθολικοῦ ὀνόματος τῶν Ἀχαιῶν εἰς μίαν γωνίαν τῆς Πε-»λοποννήσου ; οἱ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Λακωνίᾳ αὐτῇ ἐπὶ αἰῶνας μεταξὺ τῶν Σπαρ-»τιατῶν καὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οἰκούντων λαῶν πόλεμοι ; πῶς ἐξηγητέα »ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης καὶ ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς ἀπέναντι τοῦ Ἄργους ; Πῶς δὲ τὸ παν-»ελλήνιον κράτος τῶν Δελφῶν καὶ τὸ νέον σύστημα τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου ; Βε-»βαίως πάντα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προελθόντα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς »Δωρικῆς μεταναστεύσεως, ἀλλ' ὅμως συνδέονται οὕτω πρὸς αὐτὴν ἀπ' εὐθείας ἢ ἐμ-»μέσως, ὥστε, αἰρομένης ταύτης, ἀνατρέπεται ἡ ὅλη ἑλληνικὴ ἱστορία. Ἔπειτα πῶς στη-»ριζόμενός τις εἰς εἰκασίας αὐθαιρέτους περὶ τοῦ χρόνου τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος μνημείου »οἱαδήποτε τέχνης ἢ πολιτισμοῦ, δύναται νὰ ἐκμηδενίσῃ παραδόσεις τοσοῦτον ἀρχαῖον »ἐχούσας κῦρος, μεμαρτυρημένας τοσοῦτον ἐπισήμως ὑπὸ ποιητοῦ τοῦ 7 π. Χ. αἰῶνος, »καὶ δὴ τοῦ Τυρταίου, καὶ ἐπικεκυρωμένας ὑπὸ ἱστορικῶν, οἷοι ὁ Θουκυδίδης, καὶ ὁ Ἡ-»ρόδοτος ; Μήπως ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει σαφέστατα (Θ 73), ὅτι οἱ Δωριεῖς ἦσαν ἔθνος »ἔπηλυ ἐν Πελοποννήσῳ ὡς καὶ οἱ Αἰτωλικῆς καταγωγῆς Ἠλεῖοι, ἀντιθέτων τὰ ἐπήλυδα »ταῦτα ἔθνη πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς Ἀχαιούς ; πῶς δὲ δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι εἷς λαὸς »ὅλος,ἵνα πληρώσῃ τινὰ ὀνομάτων κενὰ ἐν τῇ ἐπικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, δημιουργεῖ ὁλόκληρον »σύστημα μύθων ἑρμηνευόντων τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν, πλάττων ἑαυτῷ, κατὰ φαντα-»σίαν, ὁλόκληρον ἱστορίαν μεσαιωνικήν, ὡς προσφυέστατα ἐκάλεσεν ὁ E. Meyer τὴν με-

»ταξὺ τοῦ Ὁμηρικοῦ κόσμου καὶ τοῦ κυρίως ἱστορικοῦ περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ; »Πῶς δὲ ἄνδρες, οἷοι Τυρταῖος, Θουκυδίδης, Ἡρόδοτος,ἑρμηνεύουσι τοὺς μύθους τούτους »ὡς ἐπισημοτάτας ἐγκύρους ἱστορικὰς παραδόσεις ; Κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὡς παρατηρεῖ »λίαν εὐστόχως ὁ Poelmann (Grundriss der Griech. Geschichte σ. 22), δύναταί τις »νὰ ἀρνηθῇ καὶ τὰς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς νέας Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας Γερμανικὰς καὶ ἄλλας με»ταναστάσεις λαῶν, θεωρῶν αὐτὰς ὡς ἐπινοηθείσας πρὸς ἐξήγησιν τοῦ κενοῦ τοῦ μεταξὺ »τῆς ἀρχαίας ἑλληνορρωμαϊκῆς Εὐρώπης καὶ τῆς νῦν.

»Λαμβανομένου ἐνταῦθα ὡς κριτηρίου ἱστορικῆς ἀληθείας τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν »ταῖς ἱστορικαῖς ἐρεύναις κριτηρίου, ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης τῆς Δωρικῆς μεταναστά»σεως κεῖται ὑπεράνω πάσης ἀμφισβητήσεως, ἀφοῦ ὁ τοῦ 7 π. Χ, αἰῶνος ἱστορικώτατος »ποιητὴς Τυρταῖος ἀναφωνεῖ περὶ ταύτης. (Ἀποσπ. 2). «Αὐτὸς γὰρ Κρονίων καλλιστε»φάνου πόσις Ἥρης Ζεὺς Ἡρακλείδαις τήν δε δέδωκε πόλιν. Οἷσιν ἅμα προλιπόντες «Ἐρινεὸν ἠνεμόεντα εὐρεῖανΠέλοπος νῆσον ἀφικόμεθα».Ὁ δὲ Θουκυδίδης(Α.12)λέγει σα»φέστατα «Δωριῆς τε ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον» καὶ ὁ Ἡρόδοτος οὐχ ἧττον »σαφῶς λέγει (Α. 57) ὅτι οἱ Δωριεῖς ἐκ τῆς Δρυοπίδος ἦλθον εἰς Πελοπόννησον. Τὴν »ἀλήθειαν τῶν ἐπισήμων τούτων ἱστορικῶν πηγῶν ἐπικυροῦσι καὶ ἄλλαι πραγματικαὶ »ἀλήθειαι ἱστορικαί. Τοιαύτη εἶναι ἡ διχοτόμησις τοῦ ἔθνους τῶν Λοκρῶν εἰς δύο μοί»ρας, τὴν μὲν οἰκοῦσαν παρὰ τὸν κόλπον τὸν Εὐβοϊκόν, τὴν δὲ παρὰ τὸν Κορινθιακόν, »καὶ ἡ μεταξὺ τῶν δύο μοιρῶν παρεμβολὴ τῶν Δωριέων. Ἡ δὲ μεγάλη συγγένεια ἡ »ἀποδεικνυομένη μεταξὺ τῶν διαλέκτων τῶν Ἠλείων, τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Αἰτωλῶν »εἶναι μαρτυρία σαφὴς ὅτι μέρος τῶν Αἰτωλῶν ἐγκατέστη ἐν Ἠλείᾳ, ὡς λέγει ἡ παρά»δοσις. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ συγγένεια τῆς διαλέκτου τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Δωριέων πρὸς »τὰς τῶν Αἰτωλῶν, Λοκρῶν, Φωκέων ἐπικυροῖ τὴν περὶ μεταναστάσεως τῶν Δωριέων »ἐκ τῶν χωρῶν τούτων εἰς Πελοπόννησον παράδοσιν.

»Ἀλλὰ τιθεμένου οὕτω ὅτι ἡ Δωρικὴ μετανάστασις εἶναι γεγονὸς ἱστορικὸν αναμ»φήριστον, ἆρα τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐκτίθεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἐν ὅλῃ τῇ ἱστορικῇ αὐ»τοῦ πραγματικότητι καὶ μορφῇ ; Βεβαίως πολλαὶ λεπτομέρειαι φέρουσι χαρακτῆρα δια»κοσμήσεως ποιητικῆς καὶ μυθικῆς, ἀλλ' ὁ πυρὴν αὐτῆς εἶναι ἀκραιφνῶς ἱστορικός. Πι»θανώτατον ὅτι οἱ Δωριεῖς δὲν εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ πορθμοῦ μόνον »τοῦ Ῥίου, ἀλλὰ διεπεραιώθησαν εἰς αὐτὴν καὶ διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου καὶ ὅτι Ἄρ»γος καὶ Κόρινθος κατελήφθησαν συγχρόνως μετὰ τῆς Σπάρτης ἢ καὶ πρότερον αὐτῆς »καὶ ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου ἐγένετο ἐν χρόνῳ μακροτέρῳ καὶ δι' ἀγώνων δυσ»χερεστέρων ἢ ὡς παρίσταται ἐν τῇ παραδόσει. Πιθανῶς δὲ οἱ εἰσβαλόντες εἶχον συμ»μάχους ἢ ὁδηγοὺς καί τινας Πελοποννησίους φυγάδας, ὡς λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος· »ἀλλὰ δὲν ἐστράτευσαν, ἁπλῶς ἵνα καταγάγωσι τοὺς φυγάδας τούτους, διότι τὸ ὅλον γεγο»νὸς φέρει χαρακτῆρα στρατείας ἀκραιφνῶς κατακτητικῆς καὶ δὴ καὶ μεγάλης μετανα»στάσεως λαῶν βορείων πρὸς νότον . . . Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκασία τοῦ «Meier (Geschichte »des Altertums.Τομ. 2 σ.266) ὅτι οἱ Δωριεῖς,πρὶν ἢ κατασταθῶσι κύριοι τῆς Πελοπον»νήσου, ὑπηρέτουν παρὰ τοῖς ἡγεμόσι τῶν ἀπολέμων κατασταθέντων Ἀχαιῶν ὡς μισθο»φόροι στρατιῶται καὶ ὅτι οἱ μισθοφόροι οὗτοι ὡδήγησαν τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν, ἥκιστα »φαίνεται συνᾴδουσα πρὸς τὴν καθόλου ἱστορικὴν ἔννοιαν τοῦ γεγονότος, ὅπερ καὶ ὑπὸ »τῶν παραδόσεων παρίσταται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀποδείκνυται ὡς μέγι»στον γεγονός, ὡς μεγάλη ἐξέλιξις ἐθνικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἑλληνικοῦ, γεγονὸς »συνδεόμενον πρὸ πάντων πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς Ἀχαϊκῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν περίοδον μετα»βάσεως τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Η ΠΥΛΗ ΤΩΝ ΛΕΟΝΤΩΝ ΕΝ ΜΥΚΗΝΑΙΣ

»Τὴν καθόλου συνάφειαν τῆς Δωρικῆς καλουμένης μεταναστάσεως πρὸς τὴν ὑπὸ »τὸ ὄνομα Ἕλληνες καὶ Ἑλλὰς συνένωσιν τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν ἐνόησαν καὶ ὡμολό- »γησαν ἐκ τῶν ὑστέρων πάντες οἱ σπουδαῖοι ἱστοριογράφοι, ἀλλὰ μόνος ὁ Ἐρνέστος »Κούρτιος ἠρεύνησε καὶ ἡρμήνευσεν ἐμβριθέστερον τὰ κατὰ τὴν συνάφειαν ταύτην, καίτοι »κατέλιπε καὶ αὐτὸς μικρόν τι ἀσαφές, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῶν ὀνομάτων Δωριεὺς »καὶ Ἕλλην ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Δωρικῆς μεταναστάσεως. Κατ' οὐσίαν πᾶσα αὕτη ἡ Δω- »ρικὴ μετανάστασις φαίνεται μετανάστασις καὶ ἐπέκτασις Ἑλληνική, ἤτοι τῆς φυλῆς τῶν »Ἑλλήνων. Σαφέστατα δὲ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος, λέγων ὅτι οἱ Δωριεῖς τὸ πάλαι »ἐκαλοῦτο Ἕλληνες, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ ἐκλήθησαν Δωριεῖς («εόντα τὸ ἀρχαῖον, τὸ μὲν » (Ἰωνικὸν) Πελασγικόν, τὸ δὲ (Δωρικὸν) Ἑλληνικὸν ἔθνος.»)

»Τὸ ὄνομα τῶν Δωριέων εἶναι ἀληθῶς ἄγνωστον ἐν τῇ Ἰλιάδι, ἅπαξ δὲ μόνον, ὡς »ἐρρήθη, καὶ ἐν παρόδῳ ἀναφέρεται ἐν Ὀδυσσείᾳ (Τ. 177)· ἐντεῦθεν δὲ καθίσταται ἄπο- »ρον πῶς φυλὴ οὕτω μεγάλη, οἵα ἡ τῶν Δωριέων, πρὸ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἔτι εἰσβο- »λῆς καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ Θεσσαλῶν καταλήψεως τῆς ἀπὸ τούτων Θεσσαλίας κληθείσης χώ- »ρας, ἔμεινεν ἀμνημόνευτος ἐν τῇ Ὁμηρικῇ ποιήσει. Ἐν τούτοις κατ' οὐσίαν ἡ φυλὴ »αὕτη εἶναι λίαν γνωστὴ εἰς τὸν Ὅμηρον ὑπὸ τὸ πρῶτον καὶ ἀληθὲς αὐτῆς ὄνομα, τὸ τῶν »Ἑλλήνων.

»Ἡ φυλὴ τῶν Ἑλλήνων τούτων ἕλκουσα τὸ ὄνομα καὶ τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τῶν »Σελλῶν ἢ Ἑλλῶν (τῶν μετὰ Γραικῶν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις μνημονευομένων) »τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλοπίας, ἤτοι Ἑλλάδος, ἐξετάθη ἐν προομηρικοῖς »ἤδη χρόνοις μέχρι τῆς νοτίου Θεσσαλίας. Αὐτὸς ὁ Ὅμηρος μαρτυρεῖ τοῦτο ἐμ- »μέσως, παριστῶν τὸν Ἀχιλλέα, τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἑλλήνων, εὐχόμενον εἰς τὸν Δία »τὸν Δωδωναῖον τῶν Σελλῶν καὶ τῆς Ἑλλοπίας ὡς εἰς πάτριον θεὸν (Ἰλ. Π. 233 κ. ἑξ.). »Εἶναι δὲ καὶ ἄλλας προφανὴς ἡ συνάφεια τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸ τοῦ Ἠπει- »ρώτου ποταμοῦ καὶ θεοῦ Ἀχελῴου. Ἐν Θεσσαλίᾳ ἡ φυλὴ τῶν Ἑλλήνων παρ' Ὁμήρῳ »ἤδη φαίνεται ἐπικρατεστάτη καὶ ὀνομαστοτάτη, ἐκτεινομένη διὰ τῶν συγγενῶν Μυρμι- »δόνων μέχρι τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, παρασχοῦσα καὶ εἰς τὸν πόλεμον τὸν Τρωϊκὸν τὸν μέ- »γιστον τῶν ἡρώων, τὸν Ἀχιλλέα. Τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλοπίας ἐν τῇ βορείῳ Εὐβοίᾳ »(«Ἑλλοπίης μοίρης» Ἡρ. Θ. 23) μαρτυρεῖ τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασιν τῆς φυλῆς »καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς. Ἀκριβῶς δὲ ὁ Ἡρόδοτος καλεῖ τὸ «ἑλληνικὸν φῦλον» «κάρτα »πολυπλάνητον» (Ἡρ. Α. 57). «Ἐπὶ γὰρ Δευκαλίωνος βασιλέως, λέγει. οἴκεε γῆν τὴν »Φθιῶτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἕλληνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν τε καὶ τὸν Ὄλυμπον χώ- »ραν, καλεομένην δὲ Ἱστιαιῶτιν· ἐκ δὲ τῆς Ἱστιαιώτιδος, ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, »οἴκεε ἐν Πίνδῳ μακεδνὸν καλούμενον· ἐντεῦθεν δὲ αὖθις εἰς τὴν Δρυοπίδα μετέβη, καὶ »ἐκ τῆς Δρυοπίδος οὕτω ἐς Πελοπόννησον ἐλθὸν Δωρικὸν ἐκλήθη». Τὸ ὄνομα «μακε- »δνόν», ὅπερ καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Θ' 43) δίδεται εἰς τὴν φυλὴν ταύτην, πι- »θανώτατα δὲν ἔλαβεν αὐτή, ὡς ἐνόησαν πολλοί, διότι ἐξελαθεῖσα ἐκ Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν »Θεσπρωτῶν Θεσσαλῶν μετέβη εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ εἶτα ἐπανῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, »ἀλλ' ὡς φαίνεται πιθανώτατον, ἐκ τῆς μεγάλης ἐντάσεως τῶν οἰκήσεων καὶ τῆς δυνάμεως »αὐτῆς· πιθανώτατα ἐκ τοῦ μακεδνοῦ τούτου Ἑλληνικοῦ φύλου, ὡς καλοῦνται μόνοι οἱ »Ἕλληνες, οἱ κληθέντες ὕστερον Δωριεῖς παρ' Ἡροδότου, (οὐχὶ δὲ καὶ οἱ Μακεδόνες) κατά- »γονται οἱ Μακεδόνες, ὧν τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς Θεσσαλίας συγγένειαν »μαρτυρεῖ ἡ παράδοσις ἡ ποιοῦσα τὸν Μακεδόνα καὶ τὸν Μάγνητα, ἐπωνύμους ἥρωας τῶν »Θετταλομαγνήτων καὶ τῶν Μακεδόνων, υἱοὺς τοῦ Δευκαλίωνος, ἀδελφοὺς ἄρα τοῦ Ἕλ- »ληνος. Πῶς κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου εἰρημένα οἱ περὶ τὸν Ὄλυμπον οἰκοῦντες

»Ἕλληνες ὑπὸ τῶν Καδμείων τῆς Βοιωτίας ἐξαναστάντες μετῴκησαν εἰς τὴν Πίνδον, »δὲν εἶναι γνωστόν· ἀλλὰ καὶ ἡ παράδοσις αὕτη μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ἐν τῇ ἀνατολικῇ »ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδι ἐπ' ἄλληλα κίνησιν τῶν ἐθνῶν. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον »ὅτι καὶ ἡ λεγομένη ἐξ Ἄρνης τῆς Θεσσαλίας πρὸς νότον μετανάστασις Βοιωτῶν συνδέε»ται πρὸς τὴν εἰς νότον κίνησιν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἐν τῇ κινήσει ταύτῃ καὶ μετανα»στάσει τῶν λαῶν τῇ γενομένῃ ἰδίως ἐν Θεσσαλίᾳ, οἱ Ἕλληνες, πιεσθέντες ἴσως ὑπό τε »τῶν ἐκ δυσμῶν (Ἠπείρου) εἰσβαλόντων Θεσσαλῶν (Θεσπρωτῶν) καὶ ὑπὸ τῶν Καδμείων »πιθανῶς κωλυθέντες τῆς εἰς Βοιωτίαν ὁδοῦ, εἰσέδυσαν εἰς τὴν μεταξὺ τῆς Οἴτης καὶ »τοῦ Παρνασσοῦ ὀρεινὴν χώραν, τὴν καλουμένην Δρυοπίδα, ὡς ὑπὸ Δρυόπων οἰκουμέ»νην, ἐντεῦθεν δὲ κινηθέντες πρὸς νότον, εἰσέβαλον εἰς τὴν Πελοπόννησον κληθέντες »ἐνταῦθα Δωριεῖς, οὐχὶ πλέον Ἕλληνες. Καὶ διατὶ μὲν δὲν ἐκαλοῖντο τοῦ λοιποῦ Ἕλ»ληνες ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν φυλετικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος τούτου, θέλομεν ἐξηγήσει »τοῦτο περαιτέρω. Τὸ δὲ νέον ὄνομα Δωριεῖς, καίτοι ὁ Ἡρόδοτος λέγων, ὅτι ἐπὶ Δ[illegible]ρου »τοῦ Ἕλληνος οἱ Ἕλληνες τῆς Φθιώτιδος ᾤκησαν τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν καὶ τὸν Ὄλυμπον »χώραν, φαίνεταί πως ὑπαινισσόμενος ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐκαλοῦντο ἴσως καὶ Δω»ριεῖς, ἔλαβον οὗτοι πιθανώτατα βραδύτερον ἐκ τῆς Δρυοπίδος, ἀφοῦ καὶ ὁ Ἡρόδοτος »ρητῶς ὁμολογεῖ (Α.57) ὅτι Δωριεῖς ἐκλήθησαν βραδύτερον ἐν Πελοποννήσῳ. Δρυοπὶς »ἢ Δρυοπία καὶ Δωρὶς φαίνονται ὀνόματα ταυτόσημα προερχόμενα ἀμφότερα, ὡς εἰκά»ζει ὁ Γ. Κούρτιος, ἐκ τῆς ῥίζης δρυ. δορ. δωρ. (πρβλ. Δρύας) καὶ σημαίνοντα χώραν »δασώδη, ἀνάλογα πρὸς τὸ Γερμαν. Holsatia, Holsaten (G. Curt. Grundzüge der »Griech. Etymologie.Ἐκδ. 3 σελ. 224).(Πρβλ. καὶ τὸ ὄνομα τῶν Κελτῶν Δρουιδῶν ἱε»ρέων, τῶν ἐν τοῖς δάσεσι τελούντων τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν). Ἐν τῷ Δρύοψ τὸ οψ »εἶναι ἁπλῶς κατάληξις ἐθνική· πρβλ. *Δόλοπες, Διεύροπες* (πρβλ. καὶ μέρ-οψ ἄνθρωπος). »Κατὰ ταῦτα *Δωρὶς* ὅπως καὶ *Δρυοπία*, εἶναι ὄνομα καθαρῶς τοπικόν, ἐξ οὗ οἱ Ἕλλη»νες τῆς Θεσσαλίας κληθέντες Δωριεῖς ἔδωσαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦτο σημασίαν φυλετικήν, »οἵαν ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα τῶν Δρυόπων. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως ἀξιοσημείωτος ἡ σχέσις »Δρυόπων καὶ τῶν Δωριέων κληθέντων Ἑλλήνων ὡς καὶ Δρυοπίας καὶ Δωρίδος.

«Δωρὶς ἐκαλεῖτο ἡ χώρα, ἡ Δρυοπία πρότερον καλουμένη. Καὶ ἡ Δρυοπία πρό»τερον ἦτο τετράπολις ὅπως ὕστερον ἡ Δωρὶς (Στράβ. Θ. 434 «...καὶ τὴν Δρυοπίδα τετρά»πολιν γεγονυῖάν ποτε καθάπερ καὶ τὴν Δωρίδα») καὶ ἡ Δρυοπία εἶναι μητρόπολις τῶν »εἰς Πελοπόννησον ἐντεῦθεν μεταναστάντων Δρυόπων ὡς καὶ ἡ Δωρὶς ἐθεωρεῖτο μητρό»πολις τῶν Δωριέων τῆς Πελοποννήσου (Στράβ. αὐτόθι «μητρόπολιν δὲ τῶν ἐν Πελο»ποννήσῳ Δρυόπων νομιζομένην (τὴν Δρυοπίαν)»). Καὶ οἱ Δρύοπες ἐκ τῆς περὶ τὸν »Παρνασσὸν Δωρίδος, ὅπως οἱ Δωριεῖς, μετανέστησαν εἰς Πελοπόννησον, ἀλλ' οὐχὶ ὡς »κατακτηταί, ὡς οἱ Δωριεῖς, «ἀλλ' Ἡρακλέους ἐκ τῆς περὶ τὸν Παρνασσὸν Δωρίδος ἐξε»λάσαντος αὐτούς». (Στραβ. Η. 873). Καὶ οἱ Δρύοπες, ὡς οἱ Δωριεῖς, ἱκανὸν κατέχουσι »μέρος τῆς Πελοποννήσου ὄντες ὡς οὗτοι ἐπήλυδες (Ἡροδότ. Θ. 43 καὶ 73 «...ἐπήλυδά »ἐστι «Δωριέες τε καὶ Αἰτωλοὶ κα' Δρύοπες». Πρβλ. Στράβ. Ζ. 321). Καὶ ἐνῷ ἡ Ἀργο»λικὴ Ἐπίδαυρος εἶναι πόλις Δωρική, ἡ Ἀργολικὴ Ἑρμιὼν ἢ Ἑρμιόνη εἶναι Δρυοπικὴ »(Ἡρ. Θ 46, 73). Δρυοπικὴ δὲ εἶναι καὶ ἡ Ἀσίνη ἡ ἐν τῇ Λακωνικῇ, ὅπου κατέφυγον οἱ »ἐξ Ἀργολίδος διωχθέντες Δρύοπες. Δρύοπες εἰσὶ καὶ οἱ Στυρεῖς τῆς Εὐβοίας καὶ οἱ »Κύθνιοι, (Ἡρ. *Θ* 46), καὶ ἡ Κάρυστος ἐν Εὐβοίᾳ εἶναι κτίσμα Δρυόπων (Διόδ. Δ 37) »Δρύοπες δὲ οἰκοῦσι καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (Στράβ. ΙΒ 586), Δρύοπες ἀποικοῦσι καὶ εἰς »Κύπρον (Διόδ. Δ. 37.) Καὶ τῶν Δρυόπων ἡ μυθικὴ ἱστορία συνδέεται πρὸς τὴν τοῦ »Ἡρακλέους ὅπως ἡ τῶν Δωριέων (καίτοι οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Διόδ. Δ 37,

»Παυσαν, Δ. 39, 9 καὶ 11)· καὶ τῶν Δρυόπων ὁ ἐπώνυμος ἥρως καὶ γενάρχης εἶναι υἱὸς »τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς ἐγένετο καὶ ὁ τῶν Δωριέων Δῶρος· καὶ ὁ Δρύοψ δὲ λέγεται καὶ »υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος, ὅπως ὁ Ἕλλην. Βεβαίως ἐκ τούτων πάντων δὲν δυνάμεθα νὰ »εἰκάσωμεν οὐδαμῶς ὅτι Δρύοπες καὶ Δωριεῖς εἶναι ὁ αὐτὸς λαός· τοὐναντίον πᾶσαι αἱ »παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ἀλλοτρίους ἀλλήλων, παράτολμος δὲ καὶ ἡ εἰκασία ὅτι ἐν »τοῖς περὶ τῆς εἰς Πελοπόννησον μεταναστάσεως τῶν Δρυόπων μύθοις λανθάνουσιν αἱ »παραδόσεις αἱ περὶ Δωρικῆς μεταναστάσεως. Τοὐναντίον αἱ παραδόσεις μαρτυροῦσιν »ὅτι οἱ Δρύοπες ἐξηλάθησαν ὑπὸ τῶν Δωριέων ἐκ τῆς Δρυοπίας καὶ ἦλθον εἰς Πελο»πόννησον. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων ἐπικυροῦται σαφῶς ἡ παράδοσις »ἡ περὶ μεταναστάσεως λαῶν ἐκ Δωρίδος καὶ ἐκ τῆς βορείου καθόλου Ἑλλάδος εἰς τὴν »Πελοπόννησον. Ἐν τῇ μεταναστάσει ταύτῃ συμβαίνει ὅ τι συνήθως ἐν ταῖς μεγάλαις »μεταναστάσεσι λαῶν καὶ ἰδίως ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ 4 μ. Χ. αἰῶνος ἀρξαμένῃ. Λαὸς ἐξελαυνό»μενος ὑπὸ ἄλλου λαοῦ καὶ μετοικῶν ἀλλαχόσε παρακολουθεῖται ὑπὸ τοῦ ἐπιδρομέως καὶ »εἰς τὴν χώραν εἰς ἣν μετανίσταται, δεικνύων τρόπον τινὰ τὴν ὁδὸν εἰς τὸν ἐπιδρομέα. »Οἱ Δρύοπες ἐξελαυνόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων φεύγουσιν εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ »εἰς τὴν χώραν ταύτην παρακολουθοῦνται ὑπὸ τῶν ἐξελασάντων αὐτοὺς ἐκ Δωρίδος καὶ »Δωριέων γενομένων Ἑλλήνων· καλοῦνται δὲ καὶ οἱ Δρύοπες ὥσπερ οἱ Δωριεῖς ὑπὸ τοῦ »Ἡροδότου (Θ. 73) ἔθνη ἐπήλυδα ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων ἐξά»γεται πρὸς τούτοις σαφέστατα ὅτι Δρυοπία καὶ Δωρὶς ἐκαλεῖτο ἡ αὐτὴ χώρα, ὡς μαρ»τυρεῖ τοῦτο ὁ Στράβων ἐν τοῖς ἄνω παρατεθεῖσι χωρίοις, καὶ ὡς ρητῶς ὁμολογεῖ ὁ »Ἡρόδοτος (Θ 43 «Δρύοπες....ἐκ τῆς νῦν Δωρίδος καλεομένης χώρας. Πρβλ. Θ. 313.) »Μόνος ὁ Παυσανίας τὴν φυλετικὴν τῶν δύο λαῶν διάκρισιν ἐπεκτείνων καὶ ἐπὶ τοὺς »τόπους λέγει Ε. 1, 2 «Δρύοπες δὲ καὶ Δωριεῖς, οἱ μὲν ἐκ Παρνασσοῦ, Δωριεῖς δὲ ἐκ »τῆς Οἴτης εἰς Πελοπόννησον εἰσὶν ἀφιγμένοι». Ἀφοῦ δὲ ἐκ τοῦ ἐτύμου τῶν ὀνομάτων »νοεῖται ὅτι ἀμφοτέρων ἡ ἔννοια ἦτο ἀρχῆθεν γεωγραφική, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν »ἀσφαλῶς ὅτι οἱ Ἕλληνες, οἱ Θεσσαλοὶ ἐκλήθησαν Δωριεῖς ἀπὸ τοῦ τόπου, καὶ ὅτι ὑπὸ »τὸ ὄνομα τοῦτο ἐγένοντο γνωστοὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὡς ἀπὸ Δωρίδος προερχόμενοι. »Ἀλλὰ διατὶ ἔλαβον νῦν τὸ εἰδικὸν τοῦτο ὄνομα ἀντὶ τοῦ προτέρου ὀνόματος Ἕλληνες;

«Οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας, παρ Ὁμήρῳ ἤδη καλούμενοι καὶ Πανέλληνες (Ἰλ. »Β 530) καὶ ὡς Πανέλληνες παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς αὐτοὺς (Πανέλληνάς »τε καὶ Ἀχαιοὺς) ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐκτάσεως καὶ δυνάμεως, ἣν ἔτι τότε εἶχε λάβει ἡ »φυλὴ αὐτῶν, ἐξέτειναν κατὰ μικρὸν τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐφ' ἅπασαν τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ »Ἑλλάδα. Τὸ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, κατὰ τὴν οἰκείαν καὶ συνήθη τῷ ἱστορικῷ τούτῳ μέ»θοδον τοῦ μυθικοῦ πραγματισμοῦ, ἤτοι τοῦ ἱστορικῶς ἑρμηνεύειν τὴν μυθικὴν παρά»δοσιν, λεγόμενον (Α. 3) ὅτι τοῦ Ἕλληνος, τοῦ υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῶν τοῦ Ἕλ»ληνος παίδων ἰσχυσάντων ἐν τῇ Φθιώτιδι «καὶ ἐπαγομένων αὐτοὺς ἐπ' ὠφελείᾳ εἰς τὰς »ἄλλας πόλεις» ἐπεκράτησε κατὰ μικρὸν τὸ ὄνομα Ἕλλην, οὐδὲν ἄλλο κατ' οὐσίαν ση»μαίνει ἢ τὴν ἐκ Φθιώτιδος κατὰ μικρὸν ἐπέκτασιν τοῦ ὀνόματος. Ὅπως δὲ τὸ Ἄργος ἀπὸ »μιᾶς πόλεως Πελοποννήσου ἐπεξετάθη ἐφ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἢ τουλάχιστον ἐπὶ »τὴν Πελοπόννησον, οὕτως ἡ Ἑλλάς, ἡ ἐν Ἰλιάδι πόλις τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλίας, »ἐν Ὀδυσσείᾳ καθίσταται ὄνομα πάσης τῆς ἐκτὸς Πελοποννήσου Ἑλλάδος καὶ τίθεται ἐκ »παραλλήλου πρὸς τὸ Ἄργος (τοιαύτη εἶναι ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία τοῦ ἐν Ὀδυσσείᾳ Α 344, »Δ 726 καὶ 816 καὶ Ο 80 «Καθ' Ἑλλάδα (ἢ ἀν' Ἑλλάδα) καὶ μέσον Ἄργος», ὡς ὁ »Στράβων ἤδη ἡρμήνευσε τὸ ὄνομα (περιλαμβάνων μάλιστα οὗτος ἐν τῷ ὀνόματι καὶ τὴν »Πελοπόννησον αὐτήν)· ὁ δὲ Ἡσίοδος ἐκτείνων πλέον τὸ ὄνομα καὶ ἐφ' ἅπασαν τὴν ἱστο-

»ρικὴν Ἑλλάδα, ποιεῖται λόγον περὶ «Ἑλλάδος ἱερῆς» (Ἐργ. καὶ Ἡμ. 653) ἥτις ἐστρά»τευσεν εἰς τὴν Τροίαν (ἰδ. προσθ. [...] ἐν σελ. 6). Οἱ Ἕλληνες οὗτοι οἱ προαγαγόντες τὴ»λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Θεσσαλίᾳ, οἱ ἱδρύσαντες τὴν Πυθὼ τῶν Τεμπῶν καὶ τὸ Ὁμό»λιον ἤτοι τὴν Ἀμφικτυονίαν τὴν ἐπὶ τῆς Ὄσσης, μετὰ δὲ τὴν κατάληψιν τῆς Δωρίδος ἐπι»κρατήσαντες ἐν τοῖς Δελφοῖς, ἵδρυσαν ἐνταῦθα καὶ ἐν Θερμοπύλαις τὸ μέγα Ἀμφικτυονι»κὸν συνέδριον τῶν Θεσσαλικῶν ἤτοι τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ διὰ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ τῆ»ἑνούσης τὴν *Πυθὼ* τῶν Δελφῶν πρὸς τὴν Πυθὼ τῶν *Τεμπῶν*, συμπήξαντες εἰς μία»θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἑνότητα πᾶσαν τὴν ἀπὸ Ὀλύμπου καὶ Μακεδονίας μέχρ»*Δελφῶν* Ἑλλάδα, καταστήσαντες δὲ οὕτω καὶ τὸ ὄνομα μέχρι τινὸς ἱερόν, ὄνομα το»μετέχοντος τῆς μεγαλης ἱερᾶς Ἑλληνικῆς Ἀμφικτυονίας, καὶ τὸν Ἕλληνα ἀδελφὸν το»Ἀμφικτύονος, ἐξέτειναν τὸ ὄνομα Ἕλλην καὶ Ἑλλὰς ἐφ' ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν Ἑλ»λάδα. Οὕτω δέ, κατὰ τὴν εὔλογον τοῦ Κουρτίου εἰκασίαν, ἕνεκα τῆς καθολικῆς ἠθικῆ»καὶ θρησκευτικῆς σημασίας, ἣν διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἢ Θεσσαλικῆς Ἀμφικτυονίας ἔλαβ»τὸ ὄνομα, ἐπεκράτησε καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἀντιθέτου ὀνόματος, τὸ «*βάρβαρος*», σημαίνοντος ἐ»ἀρχῇ τοὺς μὴ μετέχοντας τῆς Ἀμφικτυονίας. Μοῖρα δέ τις μεγάλη τῶν Ἑλλήνων τότε»ὡς εἴρηται, ἀπὸ τῆς Δρυοπίας ἢ Δωρίδος ὁρμηθεῖσα μετέβη καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησο»καὶ κατεκτήσατο τὸ πλεῖστον τῆς χερσονήσου ταύτης.

»Ἀλλ' οἱ τῆς μοίρας ταύτης μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ὀνομασθῶσιν ἐνταῦθα Ἕλ»ληνες, ἅτε τοῦ ὀνόματος τούτου ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ σημασίᾳ, ἣν προσέλαβε, καταστάν»τος κοινοῦ ὀνόματος πάντων τῶν Ἑλληνικῶν ἐθνῶν, ὠνομάσθησαν δι' ἰδιαιτέρου δια»κριτικοῦ φυλετικοῦ ὀνόματος δοθέντος αὐτοῖς ἀπὸ τῆς χώρας, τῆς Δωρίδος ἢ Δρυο»πίας, ἀφ' ἧς ὥρμησαν πρὸς κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς μαρτυρε»καὶ ὁ Ἡρόδοτος (Α. 57) λέγων ὅτι «καὶ ἐκ τῆς Δρυοπίδος οὕτω εἰς Πελοπόννησο»ἐλθὸν Δωρικὸν ἐκλήθη». Ἐντεῦθεν ἡ μὲν Δρυοπὶς ἐθεωρήθη μητρόπολις τῶν Δωρι»έων, ὁ Δῶρος ἐγένετο υἱὸς τοῦ Ἕλληνος, καὶ Δωριεὺς κατέστη ὄνομα φυλετικὸν τῶ»κατακτητῶν τῆς Πελοποννήσου· κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τοῦτο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ο»ὁμόφυλοι αὐτῶν λαβόντες καὶ αὐτοὶ τὸ καθολικὸν ὄνομα Ἕλληνες, ὠνομάσθησαν εἰδι»κώτερον Ἰάονες ἢ Ἴωνες καὶ ἔπλασαν ἐπώνυμον ἥρωα τῆς φυλῆς αὐτῶν Ἴωνα, οὐχ»υἱὸν τοῦ Ἕλληνος ἀλλὰ ἔγγονον αὐτοῦ. Οὕτω δὲ καὶ οἱ Ἴωνες ὡς καὶ οἱ Ἀχαιοί, συνε»δέθησαν πρὸς τὸν Ἕλληνα, οὐχὶ ἀπ' εὐθείας, ὡς οἱ Δωριεῖς διὰ τοῦ Δώρου, ἀλλὰ διὰ τρίτο»τινὸς προσώπου Ξούθου, πατρὸς τοῦ Ἴωνος καὶ τοῦ Ἀχαιοῦ, υἱοῦ δὲ τοῦ Ἕλληνος. Καὶ α»φυλαὶ δὲ αἱ Αἰολικαὶ καλούμεναι, συνεδέθησαν ἐπίσης πρὸς τὸν Ἕλληνα διὰ τοῦ Αἰόλου»γενομένου υἱοῦ τοῦ Ἕλληνος, (ἰδ. περὶ τούτων σημ. 3 ἐν σελ. 11). Οὕτως ὁ Ἕλλην κατέστη γε»νάρχης τοῦ ὅλου Ἔθνους τῶν Ἑλλήνων, ἐντεῦθεν δέ, καθὰ καὶ πρότερον εἴρηται, παρεσ»τάθη καὶ ὡς υἱὸς τοῦ ἥρωος τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ ἔγγονος τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ὅτι ο»Δωριεῖς οὗτοι Ἕλληνες δὲν παρέστησαν ἐν Πελοποννήσῳ ὡς φυλετικοὶ πολέμιοι τῶν Ἀχαι»ῶν, ἀλλ' ἐτίμησαν και τοὺς ὑπὸ τῆς ποιήσεως δοξασθέντας ἥρωας τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἑαυτοὺ»παρέστησαν μέχρι τινὸς ὡς Ἀχαιούς, οὐδὲν εἶχε τὸ ἀπᾷδον πρὸς τὸ καθόλου πνεῦμα τῆ»Δωρικῆς ταύτης κατακτήσεως. Οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν ἔθνος ὑπὸ τῆς ποιήσεως δεδοξασμένον»οὗτινος τὸ ὄνομα δὲν ἠδύναντο νὰ περιφρονήσωσιν οἱ Ἕλληνες Δωριεῖς. Αὐτὴ»Ὁμηρικὴ ποίησις συνέδεσε τὰ δύο μεγάλα ὀνόματα, τὸ τῶν Ἀχαιῶν τῶν ἐπικρατούντω»ἐν τῷ Ὁμηρικῷ κόσμῳ, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ παρ' Ὁμήρῳ ἤδη βαθμηδὸν καθιστά»μενον ἐνάμιλλον τῷ τῶν Ἀχαιῶν, ἥνωσε δ' ἀμφότερα ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ λαῷ, τοὺ»Ἕλληνας Μυρμιδόνας τῆς Θεσσαλίας καλοῦσα καὶ Ἀχαιοὺς (Ἰλ. Β. 684 «Μυρμιδόνε

δὲ καλεῦντο καὶ "Ελληνες καὶ 'Αχαιοί»,) ὅπως συνῆψε καὶ «Πανέλληνας καὶ 'Αχαιοὺς» ('Ιλ. Β. 530), ἐν δὲ τῇ 'Οδυσσείᾳ Ἑλλάδα καὶ "Αργος, (ἴδ. προσθ. [...] ἐν σελ. 6). 'Εντεῦθεν δὲ ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις ἡ καταστήσασα τὸν 'Αχαιὸν ἔγγονον τοῦ "Ελληνος καὶ ὡς πρώτην πατρίδα τῶν 'Αχαιῶν κατέστησεν αὐτὴν τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ κοιτίδα τῶν Ἑλλήνων. (Στράβ. Η. 383—384). Καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς δὲ χρόνοις λαός τις τῆς Φθίας φέρει πάντοτε τὸ ὄνομα τῶν 'Αχαιῶν τῶν Φθιωτῶν καὶ ὁ 'Αχαιὸς γίνεται πατὴρ τοῦ Φθίου (Ἡρ. Β. 98). 'Αφοῦ λοιπὸν ἡ ποίησις καὶ ἡ παράδοσις συνῆψε τοσοῦτον στενῶς πρὸς ἄλληλα δύο ὀνόματα παριστῶντα, τὸ μὲν τὴν ποιητικὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἑλλάδα τοῦ παρελθόντος, τὸ δὲ τὴν ἱστορικὴν Ἑλλάδα, οὐδὲν ἄπορον ὅτι οἱ κατ' ἐξοχὴν "Ελληνες Δωριεῖς οἱ διαδεξάμενοι τὸ κράτος καὶ τὴν δύναμιν τῶν 'Αχαιῶν καὶ τὴν ποιητικὴν ἱστορίαν αὐτῶν καὶ ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο τὰς παραδόσεις καὶ τὰ μνημεῖα τῆς ἱστορίας ταύτης ὡς μνημεῖα καὶ παραδόσεις τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐθνικῆς ἱστορίας»].

Οἱ Δωριεῖς διεπέρασαν βεβαίως ἐκ Ναυπάκτου, ἀλλὰ δὲν ἐγένοντο κύριοι τῆς ερσονήσου διὰ μάχης μιᾶς. Μόνοι οἱ 'Επειοὶ φαίνονται ἀναλαβόντες τὴν πατρίδα αὐτῶν κωλύτως. 'Εν τῇ χώρᾳ ταύτῃ δὲν ἐπῆλθεν ἄλλη μεταβολή, εἰμὴ ὅτι ἐγκατεστάθη τότε αρ' αὐτοῖς μοῖρά τις τῶν Αἰτωλῶν, οἵτινες ὅμως δὲν ἔδωκαν εἰς τοὺς κατοίκους τὸ αυτῶν ὄνομα· ἡ μὲν προσηγορία τῶν 'Εειῶν ἐξέλιπεν, ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἐπεκράτησεν δη ἑτέρα τις, ἡ τῶν 'Ηλείων, ἐπιχώριος οὖα καὶ αὐτὴ ἀνέκαθεν, διότι ἀναφέρεται ἐν οῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν. Οἱ δὲ Μεσσήνιοι καὶ ἱ Λακεδαιμόνιοι προσέκρουσαν εἰς δυσχεείας δεινάς.

Νομίσματα Μεσσηνίων

(Δήμητρα καὶ 'Ιθωμάτας Ζεὺς κρατῶν κεραυνὸν καὶ ἀλεκτρυόνα)

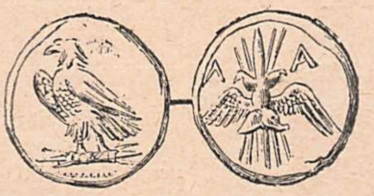

(Ζεὺς καὶ τρίπους)

Ὁ "Εφορος ἄξιοῖ μὲν συνῳδὰ τῇ κοινῇ αραδόσει ὅτι οἱ Μεσσήνιοι ἐγένοντο ἐν ῷ ἅμα κύριοι ἁπάσης τῆς χώρας, προσεπιέρει ὅμως ὅτι μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ εριορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν Στενύκλαρον· αὶ τοῦτο κυροῦται ὑπὸ γεγονότων ἱστορικῶς ποδεδειγμένων. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης κατονταετηρίδος, ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης 'ήλεκλος λέγεται οἰκίσας πλησίον τοῦ μεσσηνιακοῦ κόλπου πόλεις τρεῖς· Ποιήεσσαν, ιγειὰς καὶ Τράγιον· ἄρα ἡ χώρα αὕτη δὲν ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς Μεσσηνίους Δωριεῖς· δὲν φηρέθη δὲ ἀπὸ αὐτῶν ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, διότι τὸ γεγονὸς εἶναι ατὰ μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα προγενέστερον τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου.Πλὴν ούτου, ἐν ἔτει 736, ἀνηγορεύθη ἐν τῷ ὀλυμπιακῷ ἀγῶνι νικητὴς ὁ Κορωναῖος 'Οξύθεις· ἀλλ' εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποδυθῶσιν εἰμὴ πολῖται αὐτονόμου όλεως, ἐκ τούτου δ' ἕπεται ὅτι ἡ Κορώνη διέσωζεν ἔτι κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον τὴν αυτῆς ἀνεξαρτησίαν. Χρονία ὡσαύτως ἀπέβη ἡ τῆς Λακωνικῆς κατάληψις. Τὴν πάρτην παρέδωκε μὲν εἰς τοὺς παλιννόστους ὁ Φιλόνομος, ἀλλ' εἰς ἀμοιβὴν ἔλαβε τὰς Αμύκλας, αἵτινες παρέμειναν αὐτόνομοι μέχρι Τηλέκλου. Τότε δὲ μόνον ἐκυριεύθησαν ἵ τε 'Αμύκλαι, καὶ ἡ Φᾶρις, καὶ αἱ Γερόνθραι, ἐχόντων 'Αχαιῶν αὐτάς, 300 περίπου ερίπου ἔτη ἀπὸ τῆς καθόδου. Καὶ ἔτι βραδύτερον, ἐπὶ 'Αλκαμένους τοῦ Τηλέκλου, κατεήφθη τὸ "Ελος, 'Αχαιῶν ἔτι ἐχόντων αὐτό.

Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι οἱ Δωριεῖς ξὺν Ἡρακλείδαις δὲν κατέσχον διὰ μιᾶς ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον· καὶ συνάγεται σύναμα ὅτι τὸ ἀνατολικὸν τῆς χερσονήσου τμῆμα δὲν προσεβλήθη ὑπὸ τῆς στρατιᾶς ἥτις διεπέρασεν ἀπὸ Ἀντιρρίου εἰς Ῥίον. Ἡ στρατιὰ ἐκείνη, πρὸς τοσαύτας προσκρούσασα δυσχερείας ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Λακωνικῇ, δὲν ἠδύνατο ν' ἀσχοληθῇ ἐν ταὐτῷ περὶ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Κορινθίας. Αἱ τελευταῖαι αὗται χῶραι προσεβλήθησαν βεβαίως ὑπὸ μοίρας τοῦ δωρικοῦ στρατοῦ, ἐπιδραμούσης ἀπὸ θαλάσσης διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου. Τοῦτο ὑποδείκνυται προσέτι ἐκ τοῦ ὅτι μεταξὺ τῶν Λακεδαιμονίων, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Ἠλείων ὑφίσταντο σχέσεις τινές, ὧν ἢ ἀείποτε ἢ ἐπί τινα χρόνον παρέμεναν ἀμέτοχοι οἱ Ἀργεῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι. Τοῦ ἱεροῦ Ἀρτέμιδος τῆς Λιμνάτιδος, τοῦ κειμένου ἐπὶ τοῖς ὅροις τῆς Μεσσηνίας μετεῖχον πάντοτε μόνοι Δωριέων οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι. Κατ' ἀρχὰς δέ, ἤτοι ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἐκοινώνησαν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγῶνος μόνοι οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ Ἠλεῖοι· Κορίνθιοι, Ἐπιδαύριοι καὶ Μεγαρεῖς δὲν παρέστησαν ἐν αὐτῷ εἰμὴ μετὰ τὴν δωδεκάτην Ὀλυμπιάδα καὶ ἔτι βραδύτερον ἀπέβη ἡ πανήγυρις ἐκείνη πανελλήνιος.

Νομίσματα Λακεδαιμονίων

(Ἀετὸς καὶ Κεραυνὸς)

(Παλλὰς καὶ Διόσκουροι)

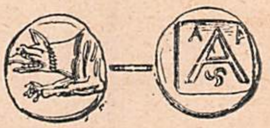
Κατὰ τὰ λοιπά, οἱ παλίννοστοι τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ὑπέστησαν περιπετείας ἀναλόγους τῶν ὅσαι συνέβησαν ἐν Λακεδαίμονι καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ. Τὸ Ἄργος καὶ ἡ Κόρινθος ἐπολιορκήθησαν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἀπὸ τῶν παρακειμένων λόφων τοῦ Τημενίου καὶ τοῦ Σολυγίου· ἡ Σικυών, ἡ Αἴγινα, ἡ Τροιζήν, ἡ Ἑρμιόνη, ἡ Ἐπίδαυρος ἐκυριεύθησαν ἐπὶ τῆς δευτέρας γενεᾶς, ὁ Φλιοῦς καὶ αἱ Κλεωναὶ ἐπὶ τῆς τρίτης, ἡ Ἀσίνη ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι ἡ Ναυπλία ἐν τῇ ἑβδόμῃ, ἔτι δὲ ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς ἦσαν πόλεις αὐτόνομοι.

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως, καθ' ἣν οἱ Ἀχαιοί, ἐξωσθέντες διὰ τῆς *καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν* ἐκ τῆς ἄλλης Πελοποννήσου, ὥρμησαν εἰς τὴν βόρειον παραλίαν καὶ καταλαβόντες αὐτὴν ἠνάγκασαν τοὺς προτέρους κατοίκους, Ἴωνας ὄντας, νὰ καταφύγωσι πρὸς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ ὁλοσχερὴς κατάκτησις τῆς Μεσσηνίας, τῆς Λακωνικῆς καὶ αὐτῆς τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας ἐγένετο διὰ χρόνου μακροῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέβαινον βεβαίως ἀποδημίαι τινὲς ἐκ τῶν καταλαμβανομένων πόλεων ὅσων οἱ πρότεροι κάτοχοι ἐδέησε νὰ ἐκχωρήσωσι μέρος τῶν κτήσεων αὐτῶν εἰς τὴν καταγαγοῦσαν τοὺς φυγάδας στρατιάν· ἀθρόαι ὅμως μεταναστάσεις λαῶν, οἵας ὑποθέτει ἡ παράδοσις, οὐδεμία ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ γείνωσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ἀφοῦ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ μάλιστα ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐπὶ 300 ἢ 400 ἔτη τὸ πλεῖστον τῆς χώρας ἐξηκολούθησε κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν.

Ἡ νέα τῶν πραγμάτων κατάστασις ὠργανώθη ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ πολὺ πρωϊμώτερον ἢ ἐν τῇ Λακωνικῇ. Δὲν προσθέτω καὶ ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ διότι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἡ μεταβολὴ οὐδέποτε ἐν αὐτῇ διωργανώθη σπουδαίως. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐπρω-

ταγωνίστησεν ἐν τῇ χερσονήσῳ εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι περὶ τὸ 400 ἔτος ἀπὸ τῆς καθόδου, ἐνῷ καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπρώτευε τὸ Ἄργος· καὶ τοῦτο, τὸ μὲν διότι ἐνταῦθα πλεῖστον τῆς χώρας κατελήφθη πολὺ πρότερον ἢ ἐν τῇ Λακωνικῇ, τὸ δὲ διότι ἡ νέα διαρρύθμισις τῶν πραγμάτων τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου δὲν διέφερε πολὺ τῆς ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων. Ἡ ἀρχαία ἑκάστης πόλεως αὐτονομία διεσώθη ἀπαράλλακτος· ἐν ἄλλαις λέξεσι, μία πόλις δὲν ἐκυριάρχει τῶν λοιπῶν, καθάπερ ἐγένετο βραδύτερον ἐν τῇ Λακωνικῇ. Ὁ βασιλεὺς ἑκάστης πόλεως συνήθως οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὁ τῶν ἀρίστων προϊστάμενος. Οἱ πολῖται ἑκάστης πόλεως διῃροῦντο, ὅπως ἔκπαλαι, εἰς φυλάς, ὧν γνωρίζομεν ἤδη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὰ ὀνόματα. Κατὰ τὰ προσυμφωνηθέντα ὑπὸ τῶν παλιννόστων, ἐνόσῳ εὑρίσκοντο ἔτι ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, αἱ πρῶται ἑκάστης πόλεως φυλαὶ ὠνομάσθησαν Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι καὶ Δυμᾶνες ἢ Δυμανᾶται. Οἱ πρῶτοι ᾐνίττοντο τοὺς Ἡρακλείδας, ἤτοι τοὺς ἐπιστρέψαντας φυγάδας· οἱ δεύτεροι τὴν πολύφυλον αὐτῶν στρατιάν· τῶν δὲ τρίτων ἡ προσηγορία, ἥτις ἀνήγετο ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Αἰγιμιοῦ Δύμαντα, ἡ ἱστορικὴ ἐτυμολογία δὲν ἀνευρέθη ἔτι.' Ἀλλ' ὅπως ὡς πρὸς τὴν ὅλην χώραν τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου μία πόλις δὲν ἐκυριάρχησε τῶν λοιπῶν, οὕτω καὶ καθ' ἑκάστην πόλιν, οἱ παλίννοστοι καὶ ἡ στρατιὰ αὐτῶν δὲν ἰδιοποιήθησαν ἅπαντα τὰ πολιτικὰ δίκαια. Ἐνταῦθα συνέβη συμβιβασμός τις πρὸς τοὺς προτέρους κατοίκους. Τοιοῦτος συμβιβασμὸς ἐγένετο κατ' ἀρχὰς καὶ ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ. Ἀλλ' εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς χώρας ἡ ὑπὸ τῶν Δωριέων προταθεῖσα ἰσονομία πρὸς τοὺς προτέρους κατοίκους δὲν ηὐδοκίμησεν, ἐνῷ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ ἀπετέλεσε τὴν βάσιν ἅπαντος τοῦ μετέπειτα βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἐν Ἄργει καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ οἱ προηγούμενοι κάτοικοι ἀπετέλεσαν φυλὴν τετάρτην, τὴν Ὑρνηθίαν· ἐν Σικυῶνι τετάρτην ὡσαύτως, τὴν τῶν Αἰγιαλέων· ἐν Κορίνθῳ μάλιστα αἱ φυλαὶ συνεποσώθησαν εἰς ὀκτώ· ἡ δὲ διάλεκτος ἡ παραχθεῖσα ἐκ τῆς μίξεως τῶν διαλεκτικῶν ἑτεροιώσεων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μετὰ τῆς γλώσσης τῶν ἐγχωρίων, ἀπέβη πολὺ μαλακωτέρα τῆς αὐστηρᾶς λεγομένης δωρικῆς. Ἀλλὰ τὸ πάντων σπουδαιότατον, τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων παρέμεινεν ὁποῖον ἦτο πρὸ τῆς Δωρικῆς καταστήσεως. Ἕνεκα τῶν πρώτων ἀνωμαλιῶν ὅσας αὕτη ἐπήγαγεν, ἴσως ἡ ἐμπορία καὶ ἡ ναυτιλία ἠλαττώθησαν ἐπί τινα χρόνον· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ἐτράπησαν αὖθις ἐπὶ τὴν θάλασσαν καὶ ἐπὶ τὴν ἐμπορίαν, ἐνῷ τοιοῦτό τι ἐν μὲν τῇ Λακωνικῇ οὐδέποτε συνέβη, ἐν δὲ τῇ λοιπῇ χερσονήσῳ δὲν ἀναφαίνεται εἰμὴ πολὺ βραδύτερον.

Νόμισμα Ἀργείων

(Λύκαινα καὶ Α ἐντὸς κοίλου τετραγώνου)

Ὁ ἐμπορικὸς καὶ ναυτικὸς οὗτος βίος τῶν πόλεων τῆς Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας δυσκόλως ἤθελεν εὐδοκιμήσει ἐὰν αὗται διετέλουν μεμονωμέναι ἀπ' ἀλλήλων. Ἐπὶ μακρότατον χρόνον οὐδεὶς τῶν κατὰ πόλεις βασιλέων ἴσχυσε τοσοῦτον, ὥστε νὰ εἰσαγάγῃ ἑνότητά τινα περὶ τῆς ἐνεργείας τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ ἅπαξ καὶ μετὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐπὶ Φείδωνος τοῦ Ἀργείου. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ ἀνάγκη αὕτη ἐθεραπεύθη μέχρι τινὸς διὰ δύο ἀμφικτυονιῶν.

Ἡ μέν, ἡ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἀρχαιοτέρα, κατηρτίσθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Ἄργει ἱεροῦ τοῦ Πυθαέως Ἀπόλλωνος, ταὐτὸν εἰπεῖν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἄργους. Τὰ εὐάριθμα εἰδικὰ γεγονότα, τὰ περισωθέντα περὶ τῆς ἀμφικτυονίας

ταύτης, ὑποδεικνύουσι τό τε ἐξωτερικὸν ἀξίωμα αὐτῆς καὶ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χαλαρωτέραν ἀποβᾶσαν ἐσωτερικὴν αὐτῆς λειτουργίαν. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος οἱ Μεσσήνιοι, ἐρίζοντες πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου, προέτειναν νὰ δώσωσι δίκας παρὰ Ἀργείοις ἐν Ἀμφικτυονίᾳ· ὅπερ ὅμως οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἱ τότε ῥυθμίσαντες μὲν ἤδη τὸ πολίτευμα αὐτῶν καὶ κύριοι τῆς ὅλης Λακωνικῆς γενόμενοι, δὲν παρεδέχθησαν. Περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἔτει 514, οἱ Ἀργεῖοι ἐπέβαλον ἐπὶ παρασπονδίᾳ χρηματικὴν ποινὴν ταλάντων 500 εἰς τὴν Αἴγιναν καὶ ἄλλων τόσων εἰς τὴν Σικυῶνα· ἀλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων πόλεων, οἱ μὲν Αἰγινῆται αὐθαδῶς ἀπεποιήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν ἀπόφασιν, οἱ δὲ Σικυώνιοι, ἀνομολογήσαντες τὸ δίκαιον αὐτῆς, συνεφώνησαν νὰ καταβάλωσιν ἑκατὸν μόνον τάλαντα. Πάλιν δὲ μετὰ ἑκατὸν περίπου ἔτη, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπειδὴ οἱ Ἐπιδαύριοι ἀπεποιήθησαν νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ Πυθαέως Ἀπόλλωνος τὸ νενομισμένον θῦμα καὶ τὰς ὀφειλομέν ς χρηματικὰς εἰσφοράς, οἱ Ἀργεῖοι, κυριώτατοι ὄντες τοῦ ἱεροῦ, ἐπεχείρησαν διὰ πολέμου νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτοὺς εἰς τοῦτο.

Νόμισμα Σικυωνίων

1

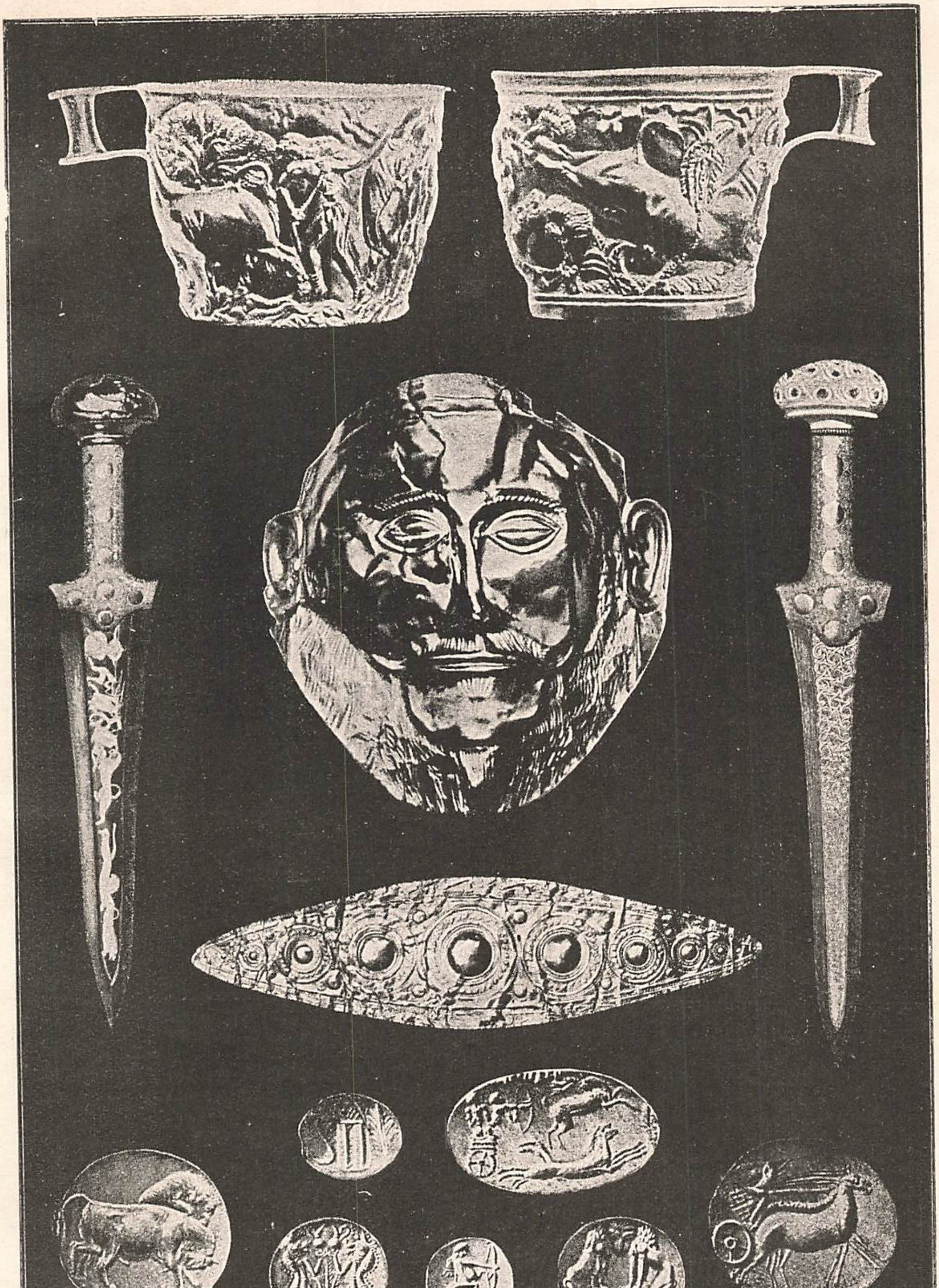

2 3

1) Περιστερὰ ἐντὸς δάφνης 2) Χίμαιρα μετὰ περιστερᾶς 3) Περιστερὰ μετ' ἐπιγραφῆς ΟΛΥΜΠΙΑΔΑΣ

Αἱ συγκροτοῦσαι λοιπὸν τὴν ἀμφικτυονίαν ταύτην πόλεις δὲν ὑπήκουον πάντοτε ἀπροφασίστως εἰς τὸ Ἄργος· ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους, ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὁ σύνδεσμος οὗτος συνετέλεσεν ἔστιν ὅτε εἰς τὴν κοινοπραγίαν αὐτῶν. Πᾶσαι αἱ ὑπὸ Ἀργείων, Ἐπιδαυρίων, Τροιζηνίων, Αἰγινητῶν ἐκπεμφθεῖσαι ἢ τότε ἢ μικρὸν ἔπειτα ἀποικίαι ἐτράπησαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἠκολούθησαν συστηματικήν τινα πορείαν ἐκ τοῦ Ἀργολικοῦ καὶ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς Κρήτην, Κάρπαθον, Ῥόδον, εἰς τὰς παρακειμένας τῇ Ῥόδῳ νήσους, Νίσυρον, Κῶν, Καλύδναν καὶ εἰς τὰς δύο ἄκρας τοῦ τῆς ἀπέναντι στερεᾶς Κεραμικοῦ κόλπου, ὅπου ἐκτίσθησαν ἡ Κνίδος καὶ ἡ Ἁλικαρνασσός. Αἱ ἀποικίαι αὗται ὠνομάσθησαν μὲν δωρικαί, ἀλλὰ πράγματι οἱ μετασχόντες αὐτῶν Δωριεῖς ἦσαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμόν. Ὅση δήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ καταγαγοῦσα τοὺς φυγάδας στρατιά, ἡ στρατιὰ αὕτη, πρὶν ἐπιχειρήσῃ νέας κατακτήσεις, ἔδει νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀρξαμένην· καὶ πλὴν τούτου, οἱ μαχηταὶ ἐξ ὧν συνέκειτο ἦσαν ἥκιστα εἰς τὴν πελαγοδρομίαν ἐπιρρεπεῖς. Πολὺ οἰκειότεροι πρὸς τὴν θάλασσαν ἦσαν οἱ Ἀχαιοί, οἵτινες εἶχον πρὸς ἀποδημίαν καὶ τὸν λόγον ὅτι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκχωρήσωσι μέρος τῶν κτήσεων,

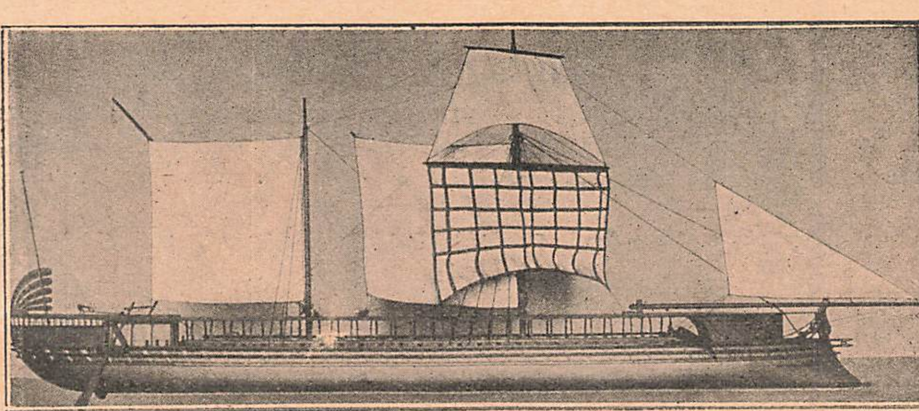

ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

('Αγγεῖα χρυσᾶ, ξίφη, προσωπεῖον χρυσοῦν, ἐγχάρακτοι λίθοι ἐκ τῶν εὑρημάτων τῶν Μυκηνῶν)

('Εθνικὸν Μουσεῖον 'Αθηνῶν)

καὶ ἴσως τὸ κάλλιστον, εἰς τοὺς ἐπήλυδας. Οἱ Δωριεῖς δὲν ἔπραξαν ἄλλο εἰμὴ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν δύο τούτων περιστάσεων, παρέχοντες κυρίως τοὺς οἰκιστὰς τῶν νέων ἱδρυμάτων, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθησαν ταῦτα δωρικά. Ὁπόσον εὐάριθμοι δὲ ἦσαν οἱ κατοικίσαντες αὐτὰ Δωριεῖς συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς δύο μόνον ἀναφαίνονται δωρικῶν φυλῶν ὀνόματα καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα ἀνὰ ἓν μόνον οὐχὶ τρία. Ἐν Κυδωνίᾳ μὲν ἡ Ὑλληΐς φυλή, ἐν Ἁλικαρνασσῷ δὲ ἡ Δυμανᾶτις. Τῶν ἀποικιῶν τούτων οἱ κάτοικοι συνέκειντο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν Ἀχαιῶν ὅσοι παρηκολούθησαν τοὺς οἰκιστὰς καὶ ἐκ τῶν προτέρων οἰκητόρων. Ἐν Κρήτῃ μάλιστα ἡ Ὀδύσσεια ῥητῶς κατονομάζει τοὺς Ἀχαιοὺς παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν. Ὑπάρχει δὲ καὶ γεγονός τι μαρτυροῦν ἐμφανέστατα ὁποίαν τύχην ἔλαβον ἐνιαχοῦ αἱ δωρικαὶ αὗται ἀποικίαι. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας βεβαιοῖ ὅτι μεταξὺ τῶν ποικίλων ἐθνῶν, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθησαν αἱ ἰωνικαὶ κληθεῖσαι ἀποικίαι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑπῆρχον καὶ Δωριεῖς Ἐπιδαύριοι. Οἱ Ἐπιδαύριοι οὗτοι Δωριεῖς ἐξιωνίσθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων οὐδὲν ἴχνος αὐτῶν ἐσώζετο οὔτε ἐν τῇ γλώσσῃ, οὔτε ἐν τοῖς θεσμοῖς, οὔτε ἐν τῷ χαρακτῆρι τῶν ἰωνικῶν ἐκείνων ἀποικιῶν.

Ἀναπαράστασις τριήρους
(Γαλλικὸν Ναυτικὸν Μουσεῖον)

Τινὲς τῶν ἐκ Πελοποννήσου ἀποδημιῶν, κατ' ἀρχὰς μάλιστα, ἐγένοντο καὶ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως εἰς τὴν Ἀττικήν. Καὶ φαίνεται ὅτι οἱ νέοι οὗτοι φυγάδες παρεῖχον πράγματα εἰς τοὺς παλιννοστήσαντας· διότι, κατὰ τὴν παράδοσιν, τούτου ἕνεκα οὐ πολὺ ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ τοῦ Ἄργους Ἀλθαιμένης καὶ ὁ τῆς Κορίνθου Ἀλήτης ἐστράτευσαν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἀπέτυχεν· οἱ ἐπιδραμόντες ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐκυρίευσαν ὅμως ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων τὰ Μέγαρα, τὰ ὁποῖα τότε ὑπέκυψαν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Κορίνθου. Οὐδεμία δὲ τῶν πόλεων οὐ μόνον τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, ἀλλὰ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ἴσχυσε καὶ ἐπλούτησε κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους διὰ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας ὅσον ἡ Κόρινθος. Πρῶτοι οἱ Κορίνθιοι, ἱστορεῖ ὁ Θουκυδίδης, λέγεται ἐγγύτατα τοῦ νῦν τρόπου μεταχειρίσαι τὰς περὶ τὰς ναῦς, καὶ τριήρεις ἐν Κορίνθῳ πρῶτον τῆς Ἑλλάδος ναυπηγηθῆναι (ἐν τῷ τέλει τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος)· αὐτοὶ καταλύσαντες τὴν πειρατείαν καί, ἐντὸς τῆς ὀγδόης ὡσαύτως ἑκατονταετηρίδος,καταλιπόντες τὴν ἀνατολὴν εἰς τὰς ἄλλας τῆς ἀμφικτυονίας πόλεις, ἐτράπησαν πρὸς δυσμὰς καὶ ἔκτισαν τὰς δύο μεγίστας ἑλληνικὰς ἀποικίας, Συρακούσας καὶ Κέρκυραν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αἱ ἀποικίαι αὗται ὅπως καὶ πάντα τὰ

λοιπὰ δωρικὰ λεγόμενα ἱδρύματα, τὰ κτισθέντα πρὸς δυσμάς, ἐπολυάνδρουν ὄχλοις συμμίκτοις, ὅ ἐστιν ἦσαν τόσον δωρικαὶ ὅσον καὶ τὰ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντα ἀνατολικὰ ἱδρύματα. Οἱ Κορίνθιοι, τελευταῖον, κύριοι γενόμενοι τῶν Μεγάρων, ἐνεφύσησαν εἰς τὴν πόλιν ταύτην τὸ δαιμόνιον αὐτῶν ναυτικὸν πνεῦμα. Τῳόντι, τὰ Μέγαρα, ἡ μόνη ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκδωρισθεῖσα πόλις, ἀποβαλόντα πρωϊμώτατα, εἰ καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε, τὴν ἀρχὴν τῆς Κορίνθου καὶ μετασχόντα ὡς πόλις αὐτόνομος τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, ἐξώρμησαν ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος πρὸς ἀνατολὰς ἅμα καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ ἔκτισαν ἀποικίας πολλὰς ἐν Βιθυνίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ, ἐξ ὧν ἀρκούμεθα ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ Βυζάντιον, (¹) εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ ὁποίου μετέσχον καὶ Ἀργεῖοι, καὶ τὰς ἐν Σικελίᾳ Ὕβλαν καὶ Σελινοῦντα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους προέκυψεν εἰς μέσον ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἑτέρα ἀμφικτυονία, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Καλαυρίᾳ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος. Τὴν καθαρὰν ναυτικὴν ταύτην ἀμφικτυονίαν συνεκρότουν πόλεις ἑπτά· Ἑρμιόνη, Ἐπίδαυρος, Αἴγινα, Πρασιεῖς, Ναυπλιεῖς, Ἀθῆναι, Ὀρχομενὸς ὁ Μινύειος· ὅ ἐστιν ἐνῷ δὲν ἐκοινώνουν αὐτῆς αἱ δύο μᾶλλον ναυσιπόροι πόλεις τῆς τότε Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τοῦ δωρικοῦ αὐτῆς τμήματος, ἡ Κόρινθος καὶ τὰ Μέγαρα, περιελαμβάνοντο ἐν τούτοις εἰς αὐτὴν δύο πόλεις ἀνήκουσαι εἰς τὸν ἰωνικὸν καὶ τὸν αἰολικὸν κόσμον, Ἀθῆναι, καὶ Ὀρχομενὸς ὁ Μινύειος. Μήπως λοιπὸν ὁ νέος οὗτος συναπισμὸς ἀπηρτίσθη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διαγωνισθῶσιν οἱ μέτοχοι αὐτοῦ ἐν κοινῷ πρὸς τοὺς ἰδίᾳ κατὰ τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἐπικρατοῦντας Κορινθίους καὶ Μεγαρεῖς;

Ὅπως δήποτε ὁ ὀργανισμός οὗτος ἐκυοφόρησεν ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἑτέρους θεσμούς. Ἐμπορική τις ἐπικοινωνία ὑφίστατο, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τῶν ἀχαϊκῶν ἤδη χρόνων, καὶ ἔκτοτε βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ διεξάγεται δι' ἁπλῆς ἐμπορευμάτων ἀνταλλαγῆς. Εἶδός τι λοιπὸν μεταλλικοῦ νομίσματος ὑπῆρχεν ἀπὸ καιροῦ ἐν Ἑλλάδι, ὡς μαρτυροῦσι τὸ χρυσοῦν τάλαντον καὶ ἡμιτάλαντον τῆς Ἰλιάδος (²) Ἀλλ' ὁποῖον ἦτο τὸ βάρος καὶ ἡ ἀξία τοῦ ταλάντου τούτου, ἄδηλον. Ὑπῆρχε προσέτι εἴτε ἀπὸ τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων, εἴτε βραδύτερον, πάντως ὅμως πρὸ τῆς ὀγδόης ἑκαντοταετηρίδος νομισμάτιον ὀβελιαῖον, σιδηροῦν ἢ χαλκοῦν, τὸ ὁποῖον ἐκ τοῦ σχήματος ἐκαλεῖτο ὀβελὸς ἢ ὀβολός· τὸ δὲ ποσὸν τῶν ὀβολῶν τούτων ὅσον ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ δράξ, ὠνομάζετο δράγμα (δραχμή). Καὶ τελευταῖον ἐκυκλοφόρουν πιθανώτατα ἐν Ἑλλάδι πολλὰ ἀσιανὰ νομίσματα.

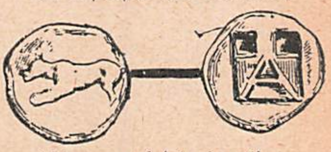
(¹) Τὸ **Βυζάντιον** ἔκειτο παρὰ τὸν Θρακικὸν Βόσπορον ἐν Θράκῃ. Κατὰ τὴν συνήθη παράδοσιν, ἡ πόλις ἦν ἀποικία Μεγαρέων ἱδρυσάντων αὐτὴν τῷ 656 π. Χ. ὑπὸ **Βύζαντα** τὸν Μεγαρέα, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα (κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐννοεῖται). Ἀλλ' ὅμως ἀσφαλέστεραι ἔρευναι μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ πόλις ἦτο κτίσμα ἀρχαιότατον Θρακοπελασγικὸν (ὅπως καὶ ἡ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ παρὰ τὴν εἴσοδον τῶν Κιλικίων Πυλῶν ὑπὸ Κιμμερίων Θρακῶν πιθανώτατα ἐκτισμένη **Πούζαντις** ἢ **Ποδανδὸς** (νῦν Μπόζαντα), ἐξελληνισθὲν προϊόντος τοῦ χρόνου διὰ τῶν ἀπὸ Μεγάρων καὶ ἄλλων Δωρικῶν πόλεων προσελθόντων ἀποίκων. Τὸ ὄνομα τοῦ δῆθεν ἱδρυτοῦ Βύζαντος (ὅς μυθολογεῖται καὶ ὡς υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος) εἶναι ὅλως μυθικόν, ποιηθὲν ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως, ὅπερ ἐν τῷ ἀρχῆθεν τύπῳ ἦτο Θρακικόν, ὡς ἦτο Θρακικὸν καὶ τὸ ὕστερον ἑλληνοποιηθὲν (συγγενὲς κατὰ τὸ πρῶτον μέρος τῆς συνθέσεως **Βοι**) σύνθετον ὄνομα **Βόσπορος** (Ἴδ. τὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀνακοινώσεις ἡμῶν εἰς τὸ ἐν Ἀμβούργῳ τῷ 1902 συγκροτηθὲν Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Αρχαιολόγων (ἐν Verhondlungendes XIII Internationalen Orientalisten-Kongresses Hamburg 1902 σ. 376 κ. ἑξ. καὶ τὴν ἡμετέραν πραγματείαν «Bemeraungeu Zuden alten linasiatischen Sprahen und Mytgen von Prot. Dr. P. Carolidis strassburg 1913 . 106-108

(²) Τάλαντον καὶ ἡμιτάλαντον σημαίνουσι παρ' Ὁμήρῳ ἁπλοῦν σταθμὸν οὐχὶ νόμισμα.

Πάντα ὅμως τὰ ὄργανα ταῦτα τῆς συναλλαγῆς δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ὁσημέραι προαγομένην ἐμπορικὴν τῆς Ἑλλάδος κίνησιν, τὰ μὲν ἰθαγενῆ ὡς ἀόριστα, τὰ δὲ ξένα ὡς μὴ παρέχοντα πολλάκις ἀποχρώσας ἐγγυήσεις. Ὅθεν ἀπαραίτητον κατέστη περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, νὰ κοπῇ ἑλληνικὸν κεχαραγμένον νόμισμα, καὶ ταύτην τὴν ἀνάγκην ἐξεπλήρωσεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους Φείδων.

Περὶ τῆς ἐν Ἄργει βασιλείας, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν μέχρι τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἀορίστους τινὰς εἰδήσεις. Οἱ Ἀργεῖοι λέγονται ἀγαπήσαντες ἐκ παλαιτάτου τὴν ἰσηγορίαν καὶ τὸ αὐτόνομον, το τοῦτον δὲ περιορίσαντες τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, ὥστε ἀπὸ Μήδωνος, ἐγγόνου τοῦ Τημένου, καὶ ἐφεξῆς δὲν παρέμεινε τῷ ὑπερτάτῳ τῆς πολιτείας ἄρχο'τι εἰμὴ τὸ ὄνομα τῆς βασιλείας. Ἀλλ' ὁ Φείδων,παραλαβὼν διεσπασμένην εἰς πλείω μέρη τὴν κληρονομίαν τοῦ Τημένου, ἀνέκτησε τὴν ἡγεμονίαν ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Διὰ τίνων τρόπων ἐκράτυνεν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν βασιλείαν τοῦ Ἄργους, δὲν γνωρίζομεν, ἔπραξεν ὅμως ἔργα μαρτυροῦντα ὅτι ἴσχυσε τῷόντι μεγάλως καὶ ὅτι μετεχειρίσθη τὴν ἰσχὺν ταύτην ἐπ' ἀγαθῷ.

Τὸ νόμισμα τοῦ Φείδωνος

(Λύκαινα καὶ Α ἐντὸς κοίλου τετραγώνου)

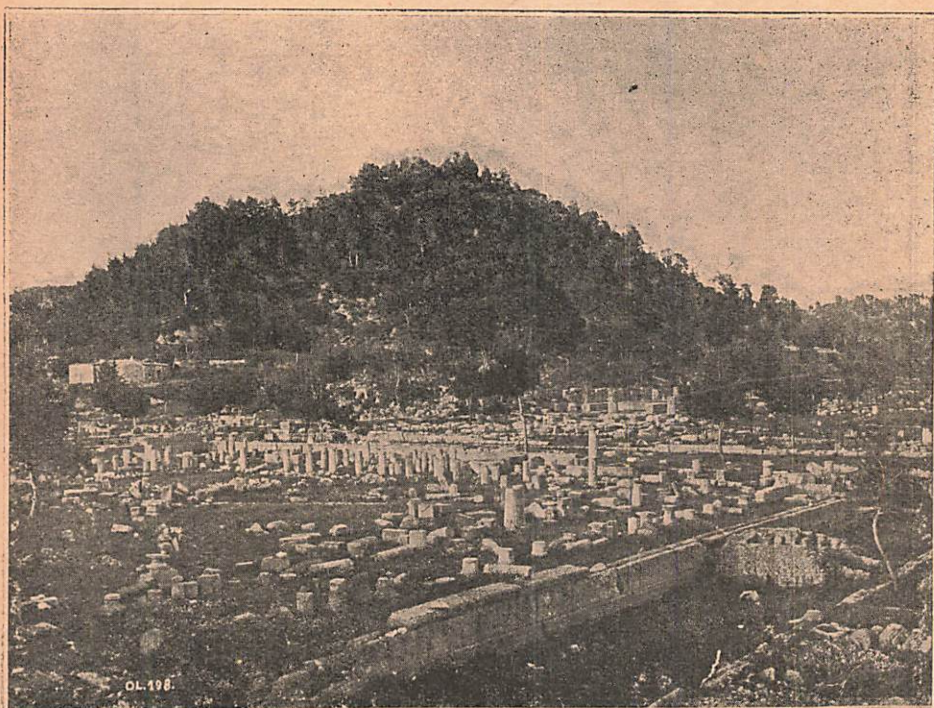
Ὁ Φείδων ἔκοψε πρῶτος νόμισμα κεχαραγμένον «τό τε ἄλλο καὶ τὸ ἀργυροῦν,» ἱδρύσας τὸ νομισματοκοπεῖον αὐτοῦ εἰς Αἴγιναν, ἥτις, μετὰ τὴν Κόρινθον, ἦτο ἴσως ἡ ἐμπορικωτέρα τῶν πόλεων τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας, καὶ πρῶτος ὥρισε τὰ μέτρα τῶν ὑγρῶν καὶ τῶν ξηρῶν. Ἐν τῷ νομισματικῷ τοῦ Φείδωνος συστήματι διετηρήθησαν μὲν τὰ προϋπάρχοντα ὀνόματα τῆς δραχμῆς καὶ τοῦ ὀβολοῦ, ὡρίσθησαν δὲ καὶ δύο σταθμοὶ νομισμάτων, ὧν ὁ βαρύτερος ἐκλήθη τάλαντον, κατὰ τὴν ὁμηρικὴν λέξιν, ὁ δὲ ἐλαφρότερος, μνᾶ, ἥτις ἦτο λέξις ἀσιανή.

Διότι ἅπας οὗτος ὁ νομισματικὸς θεσμός, ὡς καὶ τὰ μέτρα τῶν ὑγρῶν καὶ τῶν ξηρῶν, ἐκανονίσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῇ δυτικομεσημβρινῇ Ἀσίᾳ ἐπικρατούντων, μεθ' ἧς διεξήγοντο αἱ κυριώταται ἐμπορικαὶ σχέσεις. Δύο δὲ ἦσαν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις νομισματικὰ συστήματα, ἅτινα ἀμφότερα εἰσήχθησαν ἐν Ἑλλάδι ἀπαράλλακτα περὶ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους· τὸ μὲν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Πελοποννήσῳ, ὑπὸ τοῦ Φείδωνος, τὸ δὲ ἴσως μικρόν τι βραδύτερον ἐν ταῖς εὐβοϊκαῖς πόλεσι τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Ἐρετρίας, αἵτινες ἤκμαζον τότε ἐπὶ ἐμπορίᾳ καὶ πλούτῳ οὐδὲν ἧττον τῶν τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας. Τὸ πρῶτον ἐλέγετο Αἰγινητικόν, τὸ δεύτερον Εὐβοϊκόν. Αἱ διαιρέσεις ἑκατέρου ἦσαν ὅμοιαι· τὸ τάλαντον εἶχεν 60 μνᾶς, ἡ μνᾶ 100 δραχμάς, ἡ δραχμὴ 6 ὀβολούς· ἀλλ' οἱ 6 ὀβολοὶ τῆς εὐβοϊκῆς δραχμῆς περιεῖχον ἄργυρον ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 5 μόνον ὀβολοὺς τῆς αἰγινητικῆς δραχμῆς, ὥστε τὰ εὐβοϊκὰ ὀνόματα τάλαντον, μνᾶ καὶ δραχμὴ δὲν ἰσοδυνάμουν εἰμὴ πρὸς τὰ $^5/_6$ τῶν ὁμωνύμων τοῦ αἰγινητικοῦ συστήματος·

Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κυριώτερον τοῦ Φείδωνος ἔργον, διότι δὲν ἔπαυσεν ἐπενεργοῦν εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἱστορίαν εἰς χρόνους καθ' οὓς πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἤδη καταλυθῇ τὸ πολιτικὸν πρωτεῖον τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας. Τὸ δ' ἕτερον τοῦ ἀνδρὸς κατόρθωμα ὑπῆρξε μὲν ἀκαριαῖον, ἀλλὰ μαρτυρεῖ ὡσαύτως τὸ μεγαλεπήβολον αὐτοῦ πνεῦμα. Τῷόντι ὁ Φείδων ἐπεχείρησε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐπὶ ἅπασαν τὴν χερσόνησον. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ κυριεύσῃ τὴν Κόρινθον, ἥρπασεν ὅμως ἐπί τινα χρόνον ἀπὸ τῶν Ἠλείων τὴν προεδρείαν τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου περὶ τοὺς χρόνους

τούτους βεβαιοῦται ἤδη ἡ ὕπαρξις διὰ τῆς εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἔτη πρὸ τοῦ Φείδωνος ἀρξαμένης ἀναγραφῆς τῶν ὀλυμπιονικῶν(¹).

Πότε δὲ ἤρχισε νὰ τελῆται ἡ πανήγυρις αὕτη, ἥτις ἀπέβη κατὰ μικρὸν ἐπισημοτέρα ὅλων τῶν ἄλλων, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Γεώργιος Γρότε λέγει εὐφυέστατα, ὅτι, καθὼς πολλῶν ποταμῶν τῆς Ἑλλάδος μέχρι τινὸς μόνον δυνάμεθα νὰ ἀναβῶμεν τὸν ῥοῦν, διότι, αἴφνης καταδυόμενοι εἰς τὰ φυσικὰ τῶν ὀρέων χάσματα, κρύπτουσιν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν τό τε προηγούμενον ῥεῦμα καὶ τὴν κυρίαν πηγήν, οὕτω καὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος τὴν ἱστορίαν μέχρι τινὸς μόνον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν, πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀνατρέχοντες, διότι ἡ προηγουμένη αὐτοῦ τύχη κρύπτεται ὑπὸ ὄρη

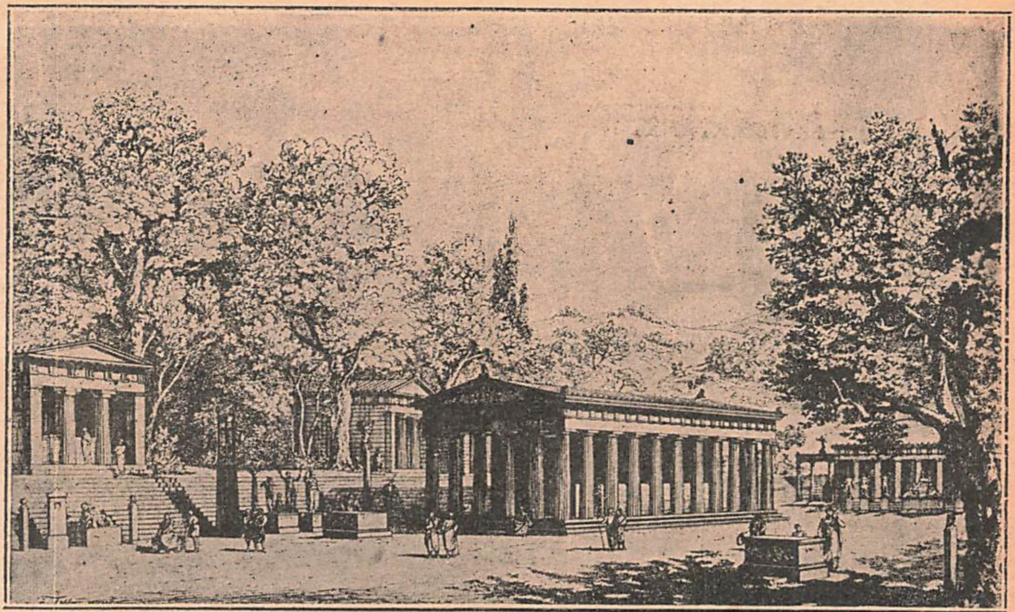

Ἡ ἐν Ὀλυμπίᾳ παλαίστρα

μυθευμάτων ἀνεπιδέκτων ἱστορικῆς ἐπεξεργασίας. Ἡ πρώτη ἵδρυσις τοῦ ἀγῶνος τούτου ἀπεδίδετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Ἡρακλέα, ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἐτελεῖτο ἐν Ὀλυμπίᾳ τῆς Πισάτιδος, οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς ταύτης χώρας εὐλόγως, ὡς φαίνεται, ἠξίουν ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀρχικοὶ αὐτοῦ ἀγωνοθέται· ἀλλὰ διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Αἰτωλῶν εἰς τὴν Ἦλιδα, μετεβλήθησαν τὰ περὶ τούτου, διότι οἱ Αἰτωλο-ηλεῖοι, γενόμενοι κύριοι τῆς παρακειμένης Πισάτιδος, συμπαρέλαβον καὶ τὴν τοῦ ἀγῶνος προεδρείαν. Ὁ ἀγὼν ἐτελεῖτο, ὡς καὶ τὰ Πύθια, ἅπαξ κατὰ πᾶσαν τετραετίαν, ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ τὰς θερινὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς πανσελήνῳ· ἀλλ' ὄχι καθ' ὃ καὶ τὰ Πύθια ἔτος, διότι ταῦτα ἐπανηγυρίζοντο κατὰ πᾶν τρίτον ὀλυμπιακόν. Κατ' ἀρχὰς ὁ ἀγὼν συνίστατο ἁπλῶς εἰς δρόμον,

(¹) Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀρχῆς τοῦ Φείδωνος ἴδ. προσθ. [....] ἐν σελ. 177.

ἅπαξ γινόμενον, ἐντὸς ὡρισμένου σταδίου· καὶ ἀπὸ τοῦ 776 πρὸ Χριστοῦ ἔτους, οἱ εἰς τὸν δρόμον τοῦτον καθ' ἕκαστον ἀγῶνα πρωτεύσαντες, ἤρχισαν νὰ ἀναγράφωνται εἰς κατάλογον ἐπίσημον, διατηρούμενον ἔκτοτε τακτικῶς ὑπὸ τῶν 'Ηλείων. Πρῶτον ὄνομα ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένον τὸ τοῦ 'Ηλείου Κοροίβου·καὶ ὁ κατάλογος οὗτος ἀπέβη πλείστου λόγου ἄξιος, ὄχι μόνον διότι ἦτο, ὡς προείπομεν, τὸ πρῶτον ἐξ ὑπαρχῆς ἀσφαλὲς ἔγγραφον μνημεῖον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἑξῆς ἕτερον λόγον. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον, ἐπὶ πολὺν χρόνον, κοινόν τι χρονολογικὸν σύστημα, οἷον ἔχομεν σήμερον, ἡμεῖς καὶ ὅλοι οἱ Χριστιανοί, λογαριάζοντες πάντες κατὰ τὰ ἀπὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἢ κατὰ τὰ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἔτη, ἀλλὰ πᾶσα πόλις εἶχε τὸ ἴδιον αὐτῆς ἔτος· καὶ ἐπειδὴ τὰ ἔτη ταῦτα δὲν ἤρχιζον συγχρόνως, συνέβαινεν ἐκ τούτου πολλὴ σύγχυσις περὶ τὸν χρονολογικὸν προσδιορισμὸν τῶν γεγονότων. Ἡ σύγχυσις ὅμως αὕτη ἔπαυσεν ἀφ' οὗ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ τῆς τετάρτης, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρί-

Ἡ Ἄλτις τῆς Ὀλυμπίας (Ἀναπαράστασις κατὰ Ἄδλερ)

της ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται ὡς κοινὸν χρονολογικὸν σύστημα τὰς ὀλυμπιάδας, ὁρίζοντες λ. χ. ὅτι τὸ δεῖνα γεγονὸς συνέβη κατὰ τὸ 1, ἢ 2, ἢ 3, ἢ 4 ἔτος τῆς δεῖνος ὀλυμπιάδος. Ἀλλ' ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγὼν ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ καὶ ἄλλα σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Μέχρι τῆς ἑβδόμης ὀλυμπιάδος, ὁ ἀγὼν ἦτο χρηματίτης, δηλαδὴ οἱ νικήσαντες εἰς τὸ στάδιον ἐλάμβανον χρηματικήν τινα ἀμοιβήν· ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ὅμως καθ' ὃν ἐνίκησεν ὁ Μεσσήνιος Δαϊκλῆς, ἀπέβη στεφανίτης, δηλαδὴ οἱ νικηταὶ δὲν ἐλάμβανον εἰμὴ ἁπλοῦν ἐξ ἐλαίας στέφανον. Ὅ,τι δὲ ἀποδεικνύει, πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς, ὁπόσον εὐγενὴς ἦτο φύσει ὁ ἑλληνικὸς λαός, εἶναι ἡ μεγίστη ἀξία ἣν ἀπέδιδον εἰς τὸ ἁπλοῦν τοῦτο τιμητικὸν σημεῖον. Τὸ γενναῖον τοῦτο φρόνημα παρέστησε ζωηρότατα ὁ Ἡρόδοτος ἐν τῷ ἀκολούθῳ διηγήματι. Ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος, μετὰ στρατοῦ φοβεροῦ, ὁ μέγας τῆς

'Ασίας βασιλεὺς Ξέρξης, ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτόν, ἔτι περὶ Θεσσαλίαν διατρίβοντα,'Αρκάδες τινές, τοὺς ὁποίους ἠρώτησαν οἱ περὶ τὸν Ξέρξην, τί πράττουσιν οἱ Ἕλληνες· αὐτοὶ δὲ ἀπήντησαν, ὅτι ὀλύμπια ἄγουσι καὶ θεωροῦσιν ἀγῶνα γυμνικὸν καὶ ἱππικόν· πάλιν δὲ οἱ ξένοι ἠρώτησαν καὶ τί εἶναι τὸ ἆθλον περὶ οὗ ἀγωνίζονται, οἱ δὲ αὐτόμολοι ἀπεκρίθησαν, ἐλαίας στέφανος. Τότε εἷς τῶν περὶ τὸν βασιλέα, ἀκούσας ὅτι τὸ ἆθλον εἶναι στέφανος, καὶ ὄχι χρήματα, ἐστράφη πρὸς Μαρδόνιον, τὸν κύριον τοῦ πολέμου αἴτιον, καὶ «Παπαῖ Μαρδόνιε, ἀνέκραξε, ποίους ἐπ' ἄνδρας ἤγαγες μαχησομένους ἡμέας, οἳ οὐ περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιοῦνται, ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς».

Ἡ πανήγυρις αὕτη ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ πολλὴν ἐπίδοσιν ἀπὸ τῆς 14 ὀλυμπιάδος. Μέχρι τῆς ὀλυμπιάδος ταύτης εἷς καὶ μόνος ἐτελεῖτο ἀγών, τὸ προαναφερθὲν ἁπλοῦν στάδιον, τότε δὲ κατὰ πρῶτον εἰσήχθη καὶ δεύτερος ἀγών, τὸ διπλοῦν στάδιον, ὁ λεγόμενος δίαυλος, δηλαδὴ δρόμος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ σταδίου καὶ πάλιν, πρὸς τὰ ὀπίσω, ἀπὸ τοῦ τέλους μέχρι τῆς ἀρχῆς. Ἔπειτα κατὰ τὴν ἀκόλουθον ὀλυμπιάδα, 720 πρὸ Χριστοῦ, προσετέθη, καὶ τρίτον εἶδος δρόμου, ὁ δόλιχος, ἤτοι δρόμος ἀπ' ἀρχῆς τοῦ σταδίου μέχρι τέλους καὶ τἀνάπαλιν, ἀλλὰ πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενος. 'Αξιοσημείωτον δὲ ὅτι ἡ πολλαπλασίασις αὕτη τῶν ἀγωνισμάτων συμπίπτει μὲ τὴν αὔξησιν τῆς φήμης καὶ τῆς ὑπολήψεως τῆς πανηγύρεως· διότι μέχρι τοῦ 720 ἔτους, δὲν βλέπομεν μετέχοντας αὐτῆς εἰμὴ τοὺς παρακειμένους κατοίκους τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου· Σπαρτιάτας, Μεσσηνίους, 'Αρκάδας, Τριφυλίους, Πισάτας, 'Ηλείους καὶ 'Αχαιούς· ἀπὸ δὲ τοῦ 720 καὶ ἐφεξῆς συρρέουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνταῦθα ἐξ ἀπωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν ἀθληταὶ Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Βοιωτοί, 'Αθηναῖοι καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς 'Ασίας, Σμυρναῖοι, ὥστε ὁ ἀγὼν ἀποβαίνει γενικώτερος καὶ χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ συνδέῃ μέχρι τινὸς τὰς τοσοῦτον ἄλλως διεσπαρμένας ἑλληνικὰς πολιτείας Ὅσῳ δὲ πάλιν αὐξάνουσιν οἱ συναγωνισταί, τόσῳ πολλαπλασιάζονται τὰ εἴδη τῶν ἀγωνισμάτων. Κατὰ τὴν 18 ὀλυμπιάδα, προσετέθησαν ἡ πάλη καὶ τὸ πένταθλον, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε σύναμα τοὺς ἑξῆς πέντε ἀγῶνας· ἅλμα, ἤτοι πήδημα, δίσκον, ἤτοι βολὴν διὰ στρογγύλου καὶ ὁμαλοῦ λίθου, δρόμον, πάλην, ἀκόντιον. Ἕτερος νεωτερισμὸς ἐγένετο κατὰ τὴν 23 ὀλυμπιάδα, τῷ 688 πρὸ Χριστοῦ, εἰσαχθείσης τῆς πυγμῆς, καὶ ἄλλος ἔτι σπουδαιότερος, κατὰ τὴν 25, τῷ 680 πρὸ Χριστοῦ, εἰσαχθέντος τοῦ ἅρματος ἵππων τελείων, δηλαδὴ τοῦ δρόμου δι' ἁμάξης συρομένης ὑπὸ τεσσάρων τελείων ἵππων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀγώνισμα συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὸ νὰ διαποικίλῃ καὶ νὰ λαμπρύνῃ τὸ θέαμα, διότι κατῆλθον ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνα οἱ πλουσιώτατοι τῶν Ἑλλήνων, οἱ δυνάμενοι νὰ τρέφωσι μὲν τοὺς ἀρίστους τῶν ἵππων, νὰ μισθῶσι δὲ τοὺς ἐπιτηδειοτάτους ἁρματηλάτας· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγωνίσματος τούτου φήμη ἦτο τοιαύτη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος, ὄχι μόνον περὶ πολλῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ἵνα καταδείξῃ τὴν ἐπισημότητα αὐτῶν, λέγει ὅτι ἐνίκησαν τεθρίππῳ εἰς τὰ ὀλύμπια ἢ ἁπλῶς ὅτι ἀνῆκον εἰς οἰκίαν τεθριπποτρόφων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Δημάρατον ἐγκωμιάζων, ἀναφέρει ὅτι, πρὸς τοῖς ἄλλοις λαμπροῖς αὐτοῦ ἔργοις, τεθρίππῳ εἰς τὰ ὀλύμπια ἐνίκησε. Κατὰ τὴν 33 ὀλυμπιάδα, τῷ 648 πρὸ Χριστοῦ, προσετέθησαν δύο ἔτι εἴδη ἀγωνισμάτων, τὸ παγκράτιον (ἤτοι ἀγὼν πυγμῆς καὶ πάλης σύναμα) καὶ ὁ ἵππος κέλης, δηλαδὴ ἡ ἁπλῆ ἱπποδρομία. 'Επὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δὲ νέα προσετίθεντο ἀγωνίσματα, οἷον δρόμος ὁπλιτῶν, ποικίλα παίδων ἀγωνίσματα, καὶ πώλων δρόμοι, ἤτοι νέων ἵππων. 'Αλλ' ἡ ἀκριβεστέρα τούτων ἀπαρίθμησις καὶ ἐξήγησις ἤθελε παρατείνει πολὺ τὸν λόγον· ὅθεν ἀρκούμεθα τοῦτο μόνον νὰ ἐπιφέρωμεν ἐνταῦθα, ὅτι, ἂν καὶ πάντες οἱ καθ' ἕκαστον εἶδος προτερήσαντες ἐστεφανοῦντο, ἂν καὶ πάντες οἱ νικηταὶ ἀνεγράφοντο μὲν εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ὀλυμπιονι-

κῶν, ἐδικαιοῦντο δὲ νὰ ἐγείρωσι τὸν ἀνδριάντα αὐτῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ, οἱ τοῦ ἀρχικοῦ ὅμως ἀγωνίσματος, τοῦ ἁπλοῦ δρόμου, νικηταὶ διετήρησαν τὸ προνόμιον ὅτι ἀπὸ αὐτῶν συνήθως ἐπωνομάζετο ἡ ὀλυμπιάς. Καί τοι δὲ ἐπὶ τοσοῦτον πολλαπλασιασθέντων τῶν ἀγωνισμάτων, μέχρι τῆς 77 ὀλυμπιάδος, ἅπαντα ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἐτελοῦντο· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ὀλυμπιάδος ταύτης, ἥτις ἐπανηγυρίσθη τῷ 472 ἔτει πρὸ Χριστοῦ, ἀμέσως μετὰ τὸν ὁριστικὸν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν θρίαμβον, τὸ ἐξαρθὲν πανελλήνιον φρόνημα ἀπήτησε τὴν ἔτι μεγαλοπρεπεστέραν τέλεσιν τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐθνικῆς ἑορτῆς, ὥστε ἔκτοτε ἐπὶ πέντε ἡμέρας διήρκουν οἱ ἀγῶνες. Καὶ εἶναι ἐν γένει ἡ ἐποχὴ αὕτη, ἡ μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἱστορικῆς περιόδου, περὶ ἧς πρόκειται ἐνταῦθα. καὶ τοῦ τέλους τῆς ἑπομένης, ἰδίως δὲ ἡ μεταξὺ τῆς 60 καὶ τῆς 90 ὀλυμπιάδος,ἀπὸ τοῦ 540 μέχρι τοῦ 420 πρὸ Χριστοῦ, ἡ λαμπροτάτη τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος ἐποχή.

Ναὶ μὲν πολὺ πρὸ τοῦ 540 εἶχεν ἀποβῆ πανελλήνιος ἡ πανήγυρις αὕτη, καὶ κοινός τις δεσμὸς τοῦ ἁπανταχοῦ γῆς ἐσπαρμένου ἑλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἀπὸ τοῦ 648 βλέπομεν νικήσαντα ἐνταῦθα Λύγδαμιν, τῶν ἐκ Συρακουσῶν, ἑλληνικῆς πόλεως ἐν Σικελίᾳ,

Ἁρματοδρομία (Εἰκὼν ἐξ ἀμφορέως)

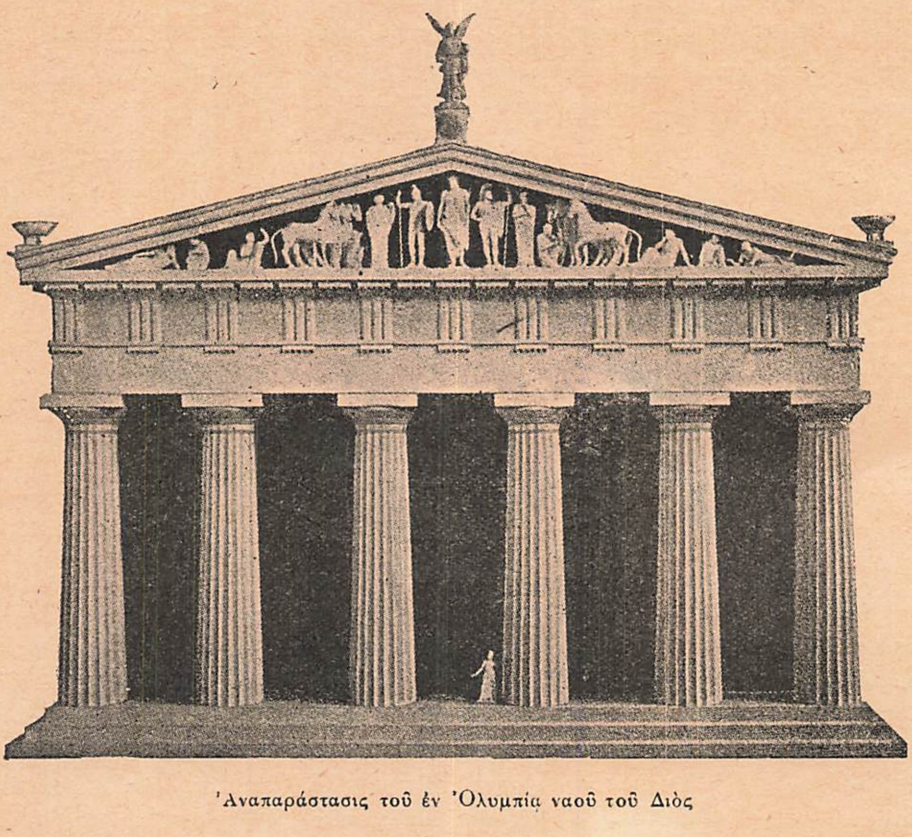
καὶ ἀπὸ τοῦ 616, Φιλήταν, τὸν ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικῆς πόλεως Συβάριδος, οἱ δὲ κριταὶ τοῦ ἀγῶνος, πρὸ καιροῦ, ἂν ὄχι ἀνέκαθεν, ἔφερον τὸ μέγα τῶν ἑλλανοδικῶν ὄνομα· ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ 540 καὶ τοῦ 420 ἔτους ἀνεδείχθησαν οἱ ἐπισημότατοι ὀλυμπιονῖκαι. Τότε ἤκμασαν οἱ περίφημοι Κροτωνιᾶται ἀθληταί, δηλαδὴ οἱ ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνίδος πόλεως Κρότωνος· ὁ Μίλων, ὁ Ἰσχόμαχος,ὁ Τισικράτης,ὁ Ἄστυλος, ὁ Φάϋλλος. Ἐκ τούτων ὀνομαστότατος ἦτο ὁ Μίλων ὁ Διοτίμου. Παῖς ἔτι ὤν, ἐνίκησεν οὗτος τῷ 540 π. Χ., καὶ ἔπειτα ἀνδρωθεὶς ἑξάκις ἠρίστευσεν ἐπὶ πάλῃ ἐν Ὀλυμπίᾳ, οὐδ' ἔσχεν ἀνταγωνιστὴν ἄλλον ἀξιόμαχον αὐτοῦ εἰμὴ τὸν ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως καταγόμενον Τιμασίθεον. Καὶ ἔλαβεν ὁ Μίλων πλείονας παντὸς ἄλλου ἀθλητοῦ στεφάνους, διότι ἐνίκησεν ὄχι μόνον ἐν Ὀλυμπίᾳ πολλάκις, ἀλλὰ πρὸς τούτοις ἑξάκις μὲν εἰς τὰ πύθια, ἐννεάκις δὲ εἰς τὰ νέμεα καὶ δεκάκις εἰς τὰ ἴσθμια. Πρὸ μικροῦ τότε εἶχεν εἰσαχθῆ τὸ ἔθος τοῦ νὰ ἐγείρωνται οἱ ἀνδριάντες τῶν νικητῶν· τὸν δὲ ἀνδριάντα τοῦ Μίλωνος κατασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Κροτωνιάτου Δαμέου, αὐτὸς ὁ ἀθλητὴς ἐκεῖνος ἐκόμισεν ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ εἰς ὡρισμένον αὐτῷ τόπον, καὶ ὁ μέγας ποιητὴς Σιμωνίδης ἐπέγραψεν ἐπ αὐτοῦ.

Μίλωνος τόδ' ἄγαλμα καλοῦ καλὸν ὃς ποτὶ Πίσῃ
ἑπτάκι νικήσας, ἐς γόνατ' οὐκ ἔπεσεν.

Καὶ τὸν Ἄστυλον δὲ τὸν ἀλλεπαλλήλως στεφανωθέντα ἐν Ὀλυμπίᾳ δρόμῳ, τῷ 488, 484 καὶ 480, ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης εἰπών.

. . . . . Τὶς δὲ τῶν νῦν τοσσάδε
πετάλοισι μύρτων ἢ στεφάνοισι ῥόδων ἀνεδήσατο νίκας
ἐν ἀγῶνι περικτιόνων;

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἠρίστευσαν καὶ οἱ γενναῖοι Ρόδιοι Διαγορίδαι· μάλιστα δὲ ὁ πατὴρ Διαγόρας ὁ πύκτης, ὅν, νικήσαντα δὶς μὲν εἰς τὰ ὀλύμπια, τετράκις εἰς τὰ ἴσθμια, δὶς εἰς τὰ νέμεα, καὶ ἄγνωστον ποσάκις εἰς τὰ Πύθια, ἀπηθανάτισεν ὁ Πίνδα-

Ἀναπαράστασις τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς

ρος, εἰς τὸν ἕβδομον αὐτοῦ ὕπὲρ τῶν Ὀλυμπιονικῶν ὕμνον. Τότε ἐνίκησαν πολλοὶ Αἰγινῆται, ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὡσαύτως ὑμνηθέντες, καὶ πλεῖστοι περιώνυμοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ πολιτικαὶ ἄνδρες, οἱ ἐξ Ἀθηνῶν Ἀλκμαιωνίδαι, ὁ βασιλεὺς τῶν Συρακουσῶν Ἱέρων, ὁ δεσπότης Ἀκράγαντος, τῆς ἐν Σικελίᾳ ἑλληνίδος πόλεως, Θήρων· τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐστεφανώθη ὁ ἀκραγαντῖνος ὁμοίως Ἐξαίνετος, τὸν ὁποῖον, ἐπανερχόμενον ἀπὸ τοῦ κατορθώματος, κατήγαγον οἱ συμπολῖται εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν ἐφ' ἅρματος, καὶ συνεπόμπευσαν αὐτῷ κατὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, συνωρίδες, ἤτοι ἅρματα ὑπὸ δύο ἵππων συρόμενα, τριακόσιαι λευκῶν ἵππων, ἐξ οὗ δῆλον γίνεται οὐ μόνον ὁποία τιμὴ ἀπεδίδετο εἰς τοὺς ὀλυμπιονίκας ἁπανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ὁπόσον μέγας ἦτο ὁ πλοῦτος τῆς ἑλληνίδος ἐκείνης πόλεως. Τότε ἐπὶ

ΑΓΩΝΕΣ ΔΡΟΜΟΥ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ„

πᾶσι καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 59 Ὀλυμπιάδος, ἤρχισαν ἐγειρόμενοι οἱ τῶν νικητῶν ἀνδριάντες, οἵτινες ἀδιακόπως κατὰ πᾶσαν τετραετίαν πολλαπλασιαζόμενοι συνετέλεσαν παραδόξως εἰς τὸν καλλωπισμὸν τοῦ πεδίου τῆς Ὀλυμπίας· ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ ἄλλα ἄπειρα ἀριστοτεχνήματα, ἱερά, βωμοί, ἀγάλματα, ὧν πολλὰ πεποιημένα ἐκ χαλκοῦ, ἀργύρου, χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, τὸ πεδίον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ φύσει μαγευτικώτατον, εἶχε καταντήσει ἓν ἐκ τῶν θαυμάτων τῆς οἰκουμένης καὶ ἄξιον τῇ ἀληθείᾳ τῆς χάριτος, τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ἔθνους, τοῦ συνερχομένου ἐνταῦθα ἵνα τελέσῃ τὴν ἐπιφανεστάτην τῶν πανηγύρεων αὐτοῦ. Μάλιστα δὲ κατέπληττε τὸν προσερχόμενον ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διός, καὶ τὸ ἀνακείμενον ἐν αὐτῷ ἄγαλμα τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦτο ἔργον τοῦ περιφημοτέρου τῆς ἀρχαιότητος ἀνδριαντοποιοῦ, τοῦ Ἀθηναίου Φειδίου, ὅστις ἐποίησεν αὐτὸ ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ, κατὰ τὴν 8 ὀλυμπιάδα. Ἔλεγον δὲ οἱ ἀρχαῖοι περὶ τοῦ ἀριστοτεχνήματος τούτου·

Ἢ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ, εἰκόνα δείξων
Φειδίᾳ, ἢ σὺ γ' ἔβης τὸν θεὸν ὀψόμενος,

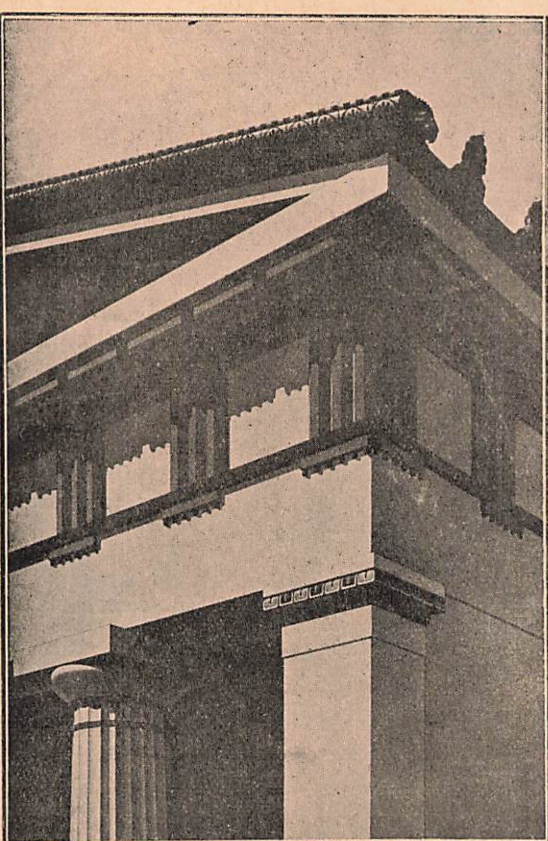
τοσοῦτον ἐξαισίως εἶχε παραστήσει τὴν θείαν μεγαλειότητα.

Ἀλλὰ τὸ πεδίον τῆς Ὀλυμπίας πολὺ ἀπεῖχεν ἔτι τῆς λαμπρότητος ταύτης, οὐδ' εἶχεν ἔτι λάβει τὴν πολλὴν ταύτην ἐπίδοσιν ὁ ὀλυμπιακὸς ἀγών, ὅτε, κατὰ τὴν ὀγδόην ὀλυμπιάδα, ἐν ἔτει 748 πρὸ Χριστοῦ, ὁ Ἀργεῖος τύραννος Φείδων ἐπεχείρησε νὰ ἐπεκτείνῃ μέχρι τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς πρὸς τοὺς Ἠλείους ἀντιζηλίας τῶν Πισατῶν.

[«Ἡ τοιαύτη περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Φείδωνος χρονολογία, ἡ θέτουσα αὐτὸν εἰς τὸν 8 »π. Χ. αἰῶνα στηρίζεται ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Παυσανίου λεγομένων(Ϛ'. 22, 2) ὅτι οἱ Ἠλεῖοι »Ὀλυμπιάδι τῇ ὀγδόῃ τὸν Ἀργεῖον ἐπηγάγοντο Φείδωνα τυράννων τῶν ἐν Ἕλλησι μά»λιστα ὑβρίσαντα καὶ τὸν ἀγῶνα ἔθεσαν ὁμοῦ τῷ Φείδωνι.» Ἀλλὰ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ »Παυσανίου διορθωθέντος νεωστὶ ὑπὸ τοῦ Wassenborn ἀπὸ «*ὀγδόῃ*» εἰς «*ὀγδόῃ καὶ εἰ»κοστῇ*», καὶ ὁ χρόνος τοῦ Φείδωνος μετατίθεται ἀπὸ τοῦ 8. π. Χριστοῦ αἰῶνος εἰς τὸν 7. »Οἱ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς χρονολογίας διατείνονται πλὴν »ἄλλων ὅτι ἡ ἀνάμιξις τοῦ Φείδωνος εἰς τὰ τῆς προεδρείας τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἐγένετο »ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν οἱ ἀγῶνες οὗτοι, ἀποβαλόντες τὸν τοπικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα ἀνῆλθον »εἰς περιωπὴν Πανελλήνιον, ὅπερ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ γενόμενον πρὸ τοῦ 700 π. Χ. »Ἄλλοι στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Ἡροδότου(VI. 127), ἐν ᾧ λέγεται ὅτι μεταξὺ »τῶν εὐγενῶν νέων τῶν ἐλθόντων εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ τυράννου τῆς Σικυῶνος Κλεισθένους »ὡς μνηστήρων τῆς περιφήμου Ἀγαρίστης εὑρίσκετο καὶ Λεωκήδης «Φείδωνος τοῦ Ἀρ»γείων τυράννου παῖς», θεωροῦσι τὸν Φείδωνα σύγχρονον τοῦ Κλεισθένους τῆς Σικυῶνος »τοῦ ἄρξαντος μετὰ τὸ 600 π. Χ. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἀντιφάσκει πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς ὑπὸ »τοῦ Σόλωνος καταργήσεως τῶν σταθμῶν τοῦ Φείδωνος(593 π. Χ.), διότι ἡ κατάργησις »αὕτη προϋποτίθησιν ὅτι ἱκανὸν χρόνον πρὸ τοῦ 600 ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις τὸ τοῦ Φεί»δωνος σύστημα. Ἄπορον δὲ πῶς ὁ E. Meier (G. D. Alt II. σ. 544) θεωρῶν πιθανὸν »ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου Β' 24, 7 ἀναφερομένη ἐν Ὑσιαῖς νίκη τῶν Ἀργείων κατὰ τῶν »Λακεδαιμονίων ἀνήκει εἰς τὰ ἔργα τοῦ Φείδωνος, τίθησι τὸ γεγονὸς εἰς τὸ ἔ. 669/8 π. Χ.. »ἐνῷ ὁ Παυσανίας λέγει : «τὸν δὲ ἀγῶνα τοῦτον συμβάντα εὕρισκον Ἀθηναίοις ἄρχοντος

»Πεισιστράτου» ἤτοι μετὰ τὸ 560 π. Χ. Οὕτω τὰ περὶ Φείδωνος ὑπὸ ἔποψιν χρονολο-»γικὴν εἰσὶ λίαν ἐπισφαλῆ, ἀφοῦ ἀποδίδονται αὐτῷ ἔργα ἀφιστάμενα ἀλλήλων ὑπὲρ τοὺς »δύο αἰῶνας, καίτοι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ εἶναι λίαν ἱστορική. Ὡσαύτως δὲ ἀμφίβολον ὑπό τινων »θεωρεῖται ἂν ἦτο βασιλεύς, ἀνῆκε δηλονότι εἰς τὴν περίοδον τῶν βασιλέων, ἢ τύραν-»νος, καίτοι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καλεῖται συνήθως *τύραννος*.»]

Εἴπομεν ὅτι οἱ Ἠλεῖοι, γενόμενοι κύριοι τῆς Πισάτιδος, ἐσφετερίσθησαν καὶ τὴν τοῦ ἀγῶνος προεδρείαν· οἱ Πισᾶται ὅμως δυσανασχετοῦντες διὰ τοῦτο, δὲν ἔπαυσαν ἀγωνιζόμενοι ν' ἀνακτήσωσι τὸ δικαίωμα αὐτῶν, καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη αὐτῶν ἐπὶ τούτῳ ἀπόπειρα εἶναι αὕτη ἡ τῇ συνδρομῇ τοῦ Φείδωνος γενομένη. Τῳόντι ἐπὶ τῇ προσκλήσει αὐτῶν, ἦλθεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους εἰς Ὀλυμπίαν καὶ ἐτέλεσεν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Πισατῶν, τὸν ἀγῶνα αὐτός, ὡς ἀπόγονος τοῦ Ἡρακλέους· οἱ δὲ Ἠλεῖοι, ἀποβαλόντες οὕτω διὰ τῆς βίας τὴν προεδρείαν, ἀπεποιήθησαν νὰ περιλάβωσιν εἰς τὸν παρ' αὐτῶν τηρούμενον κατάλογον τῶν ὀλυμπιονικῶν, τὸν κατὰ τὴν ὀγδόην ταύτην Ὀλυμπιάδα προτερήσαντα, καλέσαντες αὐτὴν ἀνολυμπιάδα, ὅπερ καὶ βραδύτερον συνέβη τρίς. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῶν Ἠλείων ταπείνωσις δὲν διήρκεσε πολύ, διότι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος, εἶχον, διὰ θαυμαστοῦ πολιτεύματος, ρυθμίσει καὶ αὐξήσει τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἦλθον ἤδη εἰς βοήθειαν τῶν Ἠλείων καὶ ἐπήγαγον τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Φείδωνος, ὥστε κατὰ τὴν ἀκόλουθον ὀλυμπιάδα οἱ Ἠλεῖοι ἀνέλαβον αὖθις τὴν προεδρείαν τοῦ ἀγῶνος, ἡ δὲ Σπάρτη λέγεται ἀσφαλίσασα τὸ κράτος τῆς Ἤλιδος οὐ μόνον ἐπὶ τῆς Πισάτιδος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς Τριφυλίας.

Γωνία Θησαυροῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ

Ἐν γένει δὲ μετὰ τὸν Φείδωνα, ἤτοι μετὰ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα, ἡ ἀργολικὴ ὁμοσπονδία ἤρχισε παρακμάζουσα. Ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς ἕκτης, οἱ Σπαρτιᾶται ἀφήρεσαν ἀπ' αὐτῆς τὴν πλείστην δυτικὴν παραλίαν τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου· μετὰ ταῦτα ἀπέστησαν οἱ Σικυώνιοι καὶ οἱ Αἰγινῆται· καὶ διετήρησε μὲν ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον τὸ Ἄργος τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας ὄχι μόνον τῆς Ἀργολικῆς χερσονήσου, ἀλλὰ καὶ συμπάσης τῆς Πελοποννήσου, αἱ ἀξιώσεις ὅμως αὗται ἀπέβησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μάταιαι, καθὸ μὴ ὑποστηριζόμεναι ὑπὸ ἀπο-

χρώσης δυνάμεως. Ἡ δὲ τοιαύτη τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Ἡ ἀργολικὴ ἀμφικτυονία συνεκροτεῖτο ἐκ πολυαρίθμων αὐτονόμων καὶ πλουσίων πόλεων, αἵτινες, ὡς πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἔτεινον πρὸ πάντων νὰ διατηρήσωσι καὶ αὐξήσωσι τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, καὶ δὲν ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ θυσιάσωσιν οἴκοθεν μέρος τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἵνα ἐνισχύσωσι τὸν συνάπτοντα αὐτὰς κοινὸν δεσμόν. Ἀνὴρ μεγαλοφυής, φιλόδοξος καὶ δραστήριος, οἷος φαίνεται ὁ Φείδων, ἠδύνατο, ἐπιστηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἐπισημοτέρας τῶν πόλεων τούτων, τοῦ Ἄργους, νὰ ὑποχρεώσῃ τὰς λοιπὰς νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ νὰ συγκροτήσῃ οὕτω κράτος συμπαγὲς καὶ ἰσχυρόν. Ἀλλὰ μετὰ τὸν Φείδωνα τοιοῦτος ἀνὴρ δὲν ἀνεφάνη ἕτερος· τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα διετηρήθη μὲν ἐν Ἄργει, μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν μηδικῶν πολέμων, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι, διότι ἡ πραγματικὴ ἐξουσία εἶχε πρὸ καιροῦ μεταβῇ εἰς τὸν δῆμον. Διὰ τοῦτο ὁ δεσμὸς ὅστις συνῆπτε τὰς διαφόρους πόλεις τῆς ἀργολικῆς ἀμφικτυονίας ἐχαλαρώθη ἐντελῶς προϊόντος τοῦ χρόνου· καὶ πολλαὶ μὲν ἐξ αὐτῶν ἐξηκολούθησαν, κατ' ἰδίαν εὐημεροῦσαι, καθὼς ἡ Σικυών, ἡ Αἴγινα καὶ αὐτὸ τὸ Ἄργος, ἀλλά, μὴ οὖσαι ἡνωμέναι, δὲν ἀπετέλουν κράτος ἰσχυρόν· ὥστε ἡ Σπάρτη ἥτις ἐν τῷ μεταξὺ ἐρρύθμισε τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐπὶ ἄλλων ὅλως ἀρχῶν, τινὰς μὲν ἐκ τῶν ἀργολικῶν τούτων πόλεων ἐκυρίευσεν, ἄλλας δ' ἐταπείνωσε καὶ ἐπὶ τέλους κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἀπὸ τῆς ἕκτη ἑκατονταετηρίδος τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν ἁπάσης σχεδὸν τῆς Πελοποννήσου.

Χρυσοῦν νόμισμα τῶν Πισατῶν

(Ζεὺς καὶ κεραυνὸς)

ΠΑΓΚΡΑΤΙΑΣΤΑΙ
(Μουσεῖον Φλωρεντίας)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΣΠΑΡΤΗ

Οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κρητικῶν θεσμῶν διαρρύθμισιν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος εἰς τὸν Λυκοῦργον· ἀλλὰ περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ ἐπικρατοῦσι παρ' αὐτοῖς πολλαὶ ἀμφιβολίαι καὶ διαφωνίαι. Οἱ μὲν λέγουσιν αὐτὸν ἀπόγονον τοῦ Εὐρυσθένους, οἱ δὲ ἀπόγονον τοῦ Προκλέους· κατά τινας μὲν ἤκμασεν ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, κατ' ἄλλους δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνάτης, καὶ κατ' ἄλλους περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνάτης ταύτης ἑκατονταετηρίδος. Ὁ δὲ Πλούταρχος, ὅστις περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν βίον τοῦ Λυκούργου, συλλέξας πάντα ὅσα οἱ ἀρχαιότεροι εἶχον περὶ τούτου ἱστορήσει, λέγει εὐθὺς προοιμιαζόμενος· «Περὶ Λυκούργου τοῦ νομοθέτου καθόλου μὲν οὐδέν ἐστιν εἰπεῖν ἀναμφισβήτητον, οὗ γε καὶ γένος, καὶ ἀποδημία, καὶ τελευτή, καὶ πρὸς ἅπασιν ἡ περὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ καὶ τὴν πολιτείαν πραγματεία, διαφόρους ἔσχεν ἱστορίας· ἥκιστα δὲ οἱ χρόνοι καθ' οὓς γέγονεν ὁ ἀνήρ, ὁμολογοῦνται». Ἀληθῶς ἄρα εἰπεῖν, οὐδὲν περὶ τούτου γνωρίζομεν βέβαιον καὶ ἀσφαλές. Καὶ εἶναι μὲν τοῦτο λυπηρόν· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης ἦτο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο φύσεως τοιαύτης (¹) ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ διὰ τῆς θελήσεως ἑνὸς καὶ μόνου ἀνδρός, πλὴν δὲ τούτου ὑπέστη, προϊόντος τοῦ χρόνου, οὐσιώδη τροπολογίαν, τὸ ζήτημα ὑπὸ τίνος κατ' ἀρχὰς διετυπώθη καταντᾷ ὀλιγωτέρου λόγου ἄξιον ἢ ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται.

Καὶ ἤδη προτιθέμενοι νὰ ἐκθέσωμεν τὰ περὶ τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀναγκαῖον νομίζομεν νὰ διακρίνωμεν πρὸ πάντων τοὺς τύπους τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ τῶν θεσμῶν δι' ὧν ἐκανονίζετο ἡ ἀνατροφὴ καὶ ἡ πειθαρχία τῶν πολιτῶν. Ἰδίως ἀξιοσημείωτοι εἶναι οἱ τελευταῖοι οὗτοι θεσμοί, οἱ ὄντως μοναδικοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος· ἄνευ αὐτῶν οἱ κυβερνητικοὶ τύποι βεβαίως δὲν ἤθελον ἐπιφέρει τὰ σπουδαῖα ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπέφερον. Οὐδὲ ἦσαν οἱ τύποι τῆς κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ἀρχικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα, ἐξαιρέσει δηλαδὴ τῶν ὁμολογουμένως μεταγενεστέρων ἐφόρων, ἄλλο τι κυρίως ἢ οἱ ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατήσαντες, ἐκτὸς ὅτι

(¹) Τὸ πρόσωπον τοῦ Λυκούργου θεωρεῖται ὅλως μυθῶδες καὶ δὴ καὶ ἰδεῶδες, ἐκπροσωποῦν ἁπλῶς τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἀρχαιοτάτους τῆς Σπάρτης, οἵτινες δὲν θεωροῦνται νῦν ὑπὸ τῶν σπουδαιοτέρων ἱστορικῶν ὡς ἀποτελοῦντες ἑνιαίαν τινὰ πολιτειακὴν νομοθεσίαν, ἀλλ' ὡς ἁπλῶς διὰ ῥητρῶν διατυποῦντες τὰς ἀρχὰς τὰς θεμελιώδεις τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου τῆς Σπάρτης.

αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις τῆς βασιλείας, τῆς βουλῆς τῶν γερόντων καὶ τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου, ἐκανονίσθησαν ἤδη ἀκριβέστερον καὶ ῥητότερον ἢ πάλαι ποτέ.

Τῷόντι κατ' ἀρχὰς εὑρίσκομεν ἐν Σπάρτῃ τὴν γνωστὴν ἤδη εἰς ἡμᾶς βουλὴν τῶν γερόντων, ἀλλὰ συγκειμένην ὡρισμένως ἐκ 30 ἰσοβίων ἀνδρῶν· ἔτι δὲ τὴν ἐπίσης γνωστὴν ἀγορὰν (¹) τοῦ δήμου, ἀλλὰ ἔχουσαν πλειότερά τινα ἢ ἄλλοτε δίκαια· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν βασιλείαν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἥτις ὅμως εἶχε τοῦτο τὸ ἰδιάζον ὅτι ἐν Σπάρτῃ οἱ βασιλεῖς ἦσαν, ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, δύο (²) καὶ ὡς ἐφημίζετο ὁ εἷς ἐκ τοῦ γένους τοῦ Εὐρυσθένους, ὁ δὲ ἄλλος ἐκ τοῦ γένους τοῦ Προκλέους· ὅθεν καὶ ὠνο-

Ὁ Πέλοψ ἀπάγων τὴν Ἱπποδάμειαν

(Ἐξ ἀγγείου τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ.)

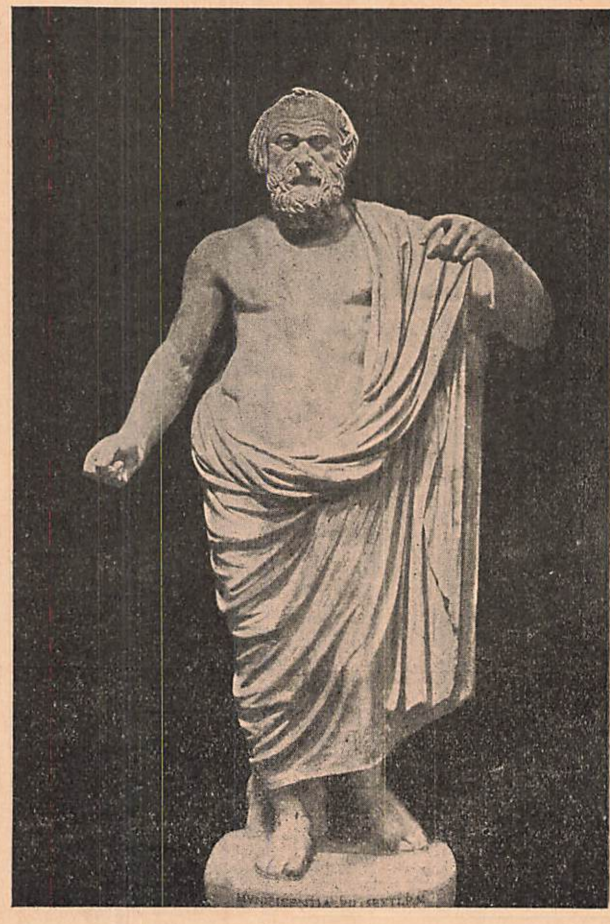
μάζοντο, τὸ μὲν ἓν γένος τῶν βασιλέων Εὐρυσθενίδαι ἤ, ἀπὸ Ἄγιδος, τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Εὐρυσθένους, Ἀγίδαι· τὸ δὲ ἄλλο γένος, Προκλεῖδαι, ἤ, ἀπὸ Εὐρυπῶντος τοῦ ἐγγόνου τοῦ Προκλέους, Εὐρυπωντίδαι. Ἡ δικέφαλος (³) βασιλεία, ἥτις οὐδαμοῦ ἀλλοῦ

(¹) Ἡ ἀγορὰ τοῦ δήμου ἐκαλεῖτο ἐν Σπάρτῃ ***Ἀπέλλα***, ἐνῷ ἐν ταῖς ἄλλαις Δωρικαῖς πόλεσι τὸ συνηθέστερον ὄνομα τῆς ἀγορᾶς (ἐκκλησίας ἐν Ἀθήναις) εἶναι ἁλία=σύνοδος (πρβλ. ἅλις, ἁλίζω).

(²) Καθ' Ἡρόδοτον (Ζ. 52) ὑπῆρχον ποιηταὶ λέγοντες ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι οἱ Δωριεῖς ἦλθον εἰς Λακεδαίμονα ὑπὸ τῶν Ἀριστοδήμου παίδων, ἤτοι ὑπὸ δύο βασιλέων, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι «ὁμολογέοντες οὐδενὶ ποιητῇ» ἔλεγον ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀριστόδημος ἤγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν χώραν, ἣν ἐκέκτηντο.

(³) Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῆς ***δικεφάλου***, ὡς λέγει ὁ συγγραφεύς, βασιλείας πολλαὶ ἐγένοντο ὑποθέσεις ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνητῶν. Τινὲς τούτων ἀπέδοσαν τὸ γεγονὸς εἰς ὕπαρξιν δύο ἀρχαιοτάτων ἡγεμονικῶν οἴκων, ἐκπροσωπούντων δύο διαφόρους συνοικισμούς, ἀμφοτέρους Δωρικούς, ἐξ ὧν παρήχθη ἡ Σπάρτη. Κατ' ἄλλην θεωρίαν, ἡ διπλῆ βασιλεία ἦν ἀποτέλεσμα τοῦ συμβιβασμοῦ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων οἰκητόρων τῆς Λακεδαίμονος ***Ἀχαιῶν*** καὶ τῶν ἐπηλύδων ***Δωριέων***, ὥστε ὁ μὲν τῶν δύο οἴκων (ὁ τῶν Ἀγιδῶν) ἦν Ἀχαϊκὸς τὴν καταγωγήν, ὁ δὲ Δωρικός. Ἡ γνώμη αὕτη ἡ πηγάζουσα ἐξ Ἡροδοτείου τινὸς παραδόσεως (Ἡροδ. Ε. 72. «ὡς γὰρ ἀνέβη (ὁ βασιλεὺς Σπάρτης Κλεομένης Α') ἐς τὴν ἀκρόπολιν ἤϊε ἐς τὸ ἄδυτον τῆς θεοῦ ὡς προσερέων. ἡ δὲ ἱρεια ἐξαναστᾶσα ἐκ τοῦ θρόνου εἶπε: ὦ ξεῖνε Λακεδαιμόνιε, πάλιν χώρεε μηδ' ἔσιθι ἐς τὸ ἱρόν· οὐ γὰρ ***θεμιτὸν*** Δωριεῦσι παριέναι εὐθαῦτα»· ὁ δὲ εἶπε; «ὦ γύναι, ἀλλ' οὐ ***Δωριεύς*** εἰμι, ἀλλ' ***Ἀχαιός***), καίπερ ἀξία προσεχῆς οὖσα, δὲν θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν νεωτέρων ἐρευ-

τῆς Ἑλλάδος ἐπεκράτησε, συνέστη ἐνταῦθα ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι οἱ δύο ὑπέρτατοι, καὶ ἰσοδίκαιοι καὶ ἰσοδύναμοι οὗτοι ἄρχοντες, οἵτινες ἔμελλον φύσει νὰ διατελῶσιν εἰς διηνεκῆ ἀντιζηλίαν, οὐδέποτε θέλουσιν ὁμοφρονήσει ἵνα ἐπιφέρωσι διὰ τῆς βίας τὴν κατάλυσιν τοῦ πολιτεύματος καὶ σφετερισθῶσιν ἐξουσίαν δεσποτικήν. Καὶ ἀληθῶς ἐπὶ πεντακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη οὐδεμία ἐγένετο τοιαύτη ἀπόπειρα ἐν Σπάρτῃ, μέχρις οὗ, περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, οἱ βασιλεῖς Ἄγις Γ´ καὶ Κλεομένης Γ´ ἐπεχείρησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν βιαίαν τοῦ πολιτεύματος ἀναμόρφωσιν, ἀλλὰ τότε τὸ πολίτευμα εἶχεν ἤδη πάθει οἴκοθεν σπουδαιοτάτας ἀλλοιώσεις. Ἐν τούτοις, ἡ διπλῆ βασιλεία, εἰ καὶ ἔχουσα τὸ πλεονέκτημα τοῦτο, δι' ὃ οἱ Σπαρτιᾶται, κατὰ Ἀριστοτέλην «σωτηρίαν ἐνόμιζον τῇ πόλει εἶναι τὸ στασιάζειν τοὺς βασιλεῖς», εἶχεν ὅμως ἐνταὐτῷ τὸ ἀτόπημα, τὸ ὁποῖον πάντοτε συνεπάγεται ἡ διαίρεσις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· ὅθεν ἡ κυβέρνησις καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης δὲν ἤθελεν ἴσως ἀποβῇ ὅσον ἀπέβη ἰσχυρά, ἐὰν ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία δὲν περιήρχετο μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀρχὴν ἑτέραν, ἥτις, καί τοι πολυμελεστέρα, εἶχεν ὅμως τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς ἑνότητα. Ἡ ἀρχὴ

Λυκοῦργος
(Μουσεῖον Βατικανοῦ)

νητῶν λίαν ἀσφαλής. Κατ' ἄλλους πάλιν τὸ διπλοῦν τῆς βασιλείας ἦν ἀποτέλεσμα πολιτικοῦ συμβιβασμοῦ μεταξὺ δύο ἀριστοκρατικῶν πρὸς ἀλλήλας περὶ τῆς βασιλείας ἐριζουσῶν μερίδων. Κατ' ἐμὴν γνώμην, ἡ ἀρχὴ τῆς διπλῆς βασιλείας ἀνάγεται εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ πρώτου βασιλικοῦ οἴκου γένεσιν δύο κλάδων τοῦ αὐτοῦ γένους, οἷα παραδείγματα παρέχει ἱκανὰ καὶ ἡ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἱστορία. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι δὲν λείπουσι τοιαῦτα παραδείγματα. Οὕτω γινώσκομεν ἀπὸ τοῦ Στράβωνος (Α. 52) ὅτι ἐν Σκήψει τῆς Τρῳάδος δύο ὑπῆρχον βασιλικοὶ οἶκοι, ὧν ὁ μὲν ἀνῆγε τὴν ἀρχὴν αὑτοῦ εἰς τὸν τοῦ Ἕκτορος υἱὸν Σκαμάνδριον, ὁ δὲ εἰς τὸν τοῦ Αἰνείου Ἀσκάνιον. Ἡ τοιαύτη ἐξήγησις τοῦ πράγματος συνᾴδει πως καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν.

αὕτη ἦσαν οἱ ἔφοροι. (¹) Οἱ ἔφοροι ἦσαν κατ' ἀρχὰς πιθανώτατα ἁπλοῖ ἐπίτροποι τῶν ἐν πολέμοις ἀπόντων βασιλέων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀποτελοῦσιν ἀρχὴν αὐτοτελῆ καὶ παντοδύναμον. Ἦσαν δὲ συνέδριον πέντε ἀνδρῶν, ἐκλεγομένων κατ' ἔτος, ἐξ ἁπάντων μὲν τῶν πολιτῶν, ἄδηλον ὅμως πῶς· ὁ Ἀριστοτέλης μόνον λέγει, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν «παιδαριώδης ἐστὶ λίαν.» Οἱ ἔφοροι καὶ οἱ βασιλεῖς ἔδιδον πρὸς ἀλλήλους, κατὰ μῆνα, ὅρκον ἀμοιβαῖον, καὶ οἱ μὲν βασιλεῖς ὤμνυον «κατὰ τοὺς τῆς πόλεως κειμένους νόμους βασιλεύσειν» οἱ δὲ ἔφοροι, «ἐμπεδορκοῦντος τοῦ βασιλέως, ἀστυφέλικτον (ἀδιάσειστον) τὴν βασιλείαν παρέξειν·» καὶ ἑνὶ λόγῳ, ὡς λέγει ὁ Πολύβιος, ὁ μέγας Πελοποννήσιος ἱστορικός, ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, οἱ βασιλεῖς διετέλουν, «πειθαρχοῦντες, ὥσπερ γονεῦσι, τοῖς ἐφόροις.» Ἰδίως δὲ πᾶσα ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ κυβέρνησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἐφόρων, οἵτινες, καίτοι μετερχόμενοι «ἀρχὴν λίαν μεγάλην καὶ ἰσοτύραννον,» δὲν ἦσαν ὑπεύθυνοι οὔτε εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς τοὺς βασιλεῖς, ἀλλ' εἰς μόνους τοὺς διαδόχους αὐτῶν. Αὐτοὶ διεξῆγον, ἔχοντες ὑφ' ἑαυτοὺς 300 νέους καὶ δραστηρίους πολίτας, τοὺς καλουμένους ἱππεῖς, τὴν ἐσωτερικὴν ἀστυνομίαν ἐν τῇ Λακωνικῇ, μετὰ ἐξουσίας αὐτοκράτορος· αὐτοὶ ἔπαυον κατὰ τὸ δοκοῦν πάντας τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐπέβαλλον αὐτοῖς χρηματικὰς ποινὰς καὶ φυλάκισιν· αὐτοὶ ἤθροιζον τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, ἐν περιπτώσει ἐξωτερικοῦ πολέμου, ὁρίζοντες ποῦ θέλει μεταβῇ Καὶ εἶχε μὲν ὁ βασιλεὺς τὴν ὑπερτάτην στρατηγίαν, ἀλλὰ δύο ἔφοροι παρηκολούθουν πάντοτε τὸν στρατόν, ἐπὶ ἁπλῇ δὲ ὑποψίᾳ, ἠδύναντο νὰ φυλακίσωσι καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα. Αὐτοὶ πρὸς τούτοις ἐδίκαζον, ὅτὲ μὲν ἰδίᾳ, ὁτὲ δὲ σύναμα, τὰς κυριωτέρας ἰδιωτικὰς δίκας, (²) καὶ ταῦτα πάντα οὐχὶ κατὰ νόμους γραπτούς, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ὑπῆρξεν ἀείποτε σπανιωτάτη ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ αὐτογνωμόνως. Μόνον εἰς τὰς σπουδαιοτάτας κυβερνητικὰς ὑποθέσεις, ἰδίως περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἠκροῶντο τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου καὶ τῆς γερουσίας. Καὶ αἱ φονικαὶ ὁμοίως δίκαι ὑπὸ τῆς γερουσίας ἐδικάζοντο, ἴσως καὶ αἱ κατὰ βασιλέων, ἂν καὶ ὑπάρχῃ παράδειγμα, ὅτι εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Ἀγησίλαον ἐπέβαλον οἱ ἔφοροι οἴκοθεν χρηματικὴν ποινήν. Ἐπὶ πᾶσαν οἱ ἔφοροι ἀπηλλάττοντο τῆς κοινῶς ὑπὸ ὅλων τῶν πολιτῶν τηρουμένης αὐστηρᾶς διαίτης.

Ὁ Λυκοῦργος ἐπὶ νομίσματος τῆς Σπάρτης

Ἡ ἄμεσος λοιπὸν πολιτικὴ ἐξουσία τῶν βασιλέων περιεστάλη πολύ, ἂν καὶ οὗτοι ἔσῳζον ἔτι ἀξιόλογά τινα προνόμια· εἶχον μεγάλα βασιλικὰ ἐν τῇ Λακωνικῇ κτήματα, ἐλάμβανον πολλάκις ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς δῶρα, καὶ ὁσάκις προσεφέροντο θυσίαι εἰς τοὺς θεούς, τὸ δέρμα καὶ ἄλλα μέρη τῶν σφαγίων ἀνῆκον εἰς τοὺς βασιλεῖς. Ἐν γένει δὲ ἡ

(¹) Ἡ τῶν Εφόρων ἐν Σπάρτῃ ἀρχὴ ἦν ἀρχὴ προσκειμένη τῇ βασιλείᾳ, ὡς ἐν Ἀθήναις ἡ τῶν ἓξ ἰδιαιτέρως ***θεσμοθετῶν*** καλουμένων ἀρχὴ προσετέθη τῇ τοῦ Βασιλέως κατὰ τὴν τριετῆ διαίρεσιν τῆς ὑπερτάτης ταύτης ἀρχῆς (βασιλέως, πολεμάρχου καὶ ἄρχοντος) καὶ ὡς ἦσαν οἱ δέκα ***Κόσμοι*** ἐν Κρήτῃ. Ἐφόρων ἀρχὴ ὑπῆρχε καὶ ἐν Θήρᾳ καὶ ἐν ταῖς ταύτης ἀποικίαις Κρήνῃ καὶ Ἡρακλείᾳ καὶ ἐν Μεσσήνῃ. Ὁ κατάλογος τῶν Ἐφόρων ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἔτους 754 π. Χ. ὅτε ἐγένετο καὶ ἡ πρώτη χρῆσις γραφῆς πρὸς ἀναγραφὴν πολιτικῶν ἀρχῶν (μετὰ τὴν τῷ 776 π. Χ. ἀρξαμένην ἀναγραφὴν τῶν Ὀλυμπιονικῶν). Ἀλλ' ἡ ἵδρυσις τῆς ἀρχῆς φαίνεται ὅτι ἀνάγεται εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους.

(²) Τὰς λεγομένας ***συμβολαίων δίκας***. Τὰς φονικὰς ἐδίκαζεν, ὡς λέγει καὶ ὁ συγγραφεύς, ἡ γερουσία.

περιουσία αὐτῶν δὲν ἦτο μικρά. Ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπεβλήθη εἰς τὸν βασιλέα Ἆγιν χρηματικὸν πρόστιμον 100,000 δραχμῶν ἀττικῶν, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ἕτερος Ἆγις, ὁ Εὐδαμίδου, εἶχεν εἰς χρήματα 600 τάλαντα, ἤτοι 3,600,000 δραχμάς. Πρὸς τούτοις ἕκαστος τῶν βασιλέων εἶχε τὴν ψῆφον αὐτοῦ ἐν τῇ γερουσίᾳ· οἱ βασιλεῖς ἐκύρουν τὰς υἱοθεσίας καὶ ἔκρινον ἄλλας τινὰς οἰκογενειακὰς διαφοράς. Πλείστη δὲ ἦτο ἡ πρὸς αὐτοὺς εὐλάβεια, καθὸ καταγομένους ἀπὸ Ἡρακλέους, καὶ διὰ τοῦ Ἡρακλέους, ἀπὸ Διός· ὅθεν οἱ βασιλεῖς ἐξεπροσώπουν τὴν πολιτείαν καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς σχέσεις· ἦσαν αὐτοδικαίως ἱερεῖς τοῦ Διὸς Λακεδαίμονος καὶ τοῦ Διὸς Οὐρανίου, προσέφερον τὰς μηνιαίας θυσίας δι' ὧν ἐγένοντο οἱ θεοὶ ἵλεοι πρὸς τὸν τῆς Σπάρτης λαόν· διώριζον ἕκαστος ἀνὰ δύο Πυθίους, δηλαδὴ τοὺς ἄνδρας, οἵτινες ἐστέλλοντο εἰς Δελφοὺς ἵνα ἐπερωτήσωσι τὸ μαντεῖον· τελευταῖον οἱ βασιλεῖς ἐφύλαττον, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Πυθίων, τὰς γενομένας ἀποκρίσεις τὰς ὁποίας ἐν καιρῷ ἀμηχανίας συνεβουλεύετο ἡ πολιτεία.

Ἀποθνήσκοντες δὲ ἐκηδεύοντο μετὰ τοσαύτης μεγαλοπρεπείας, ὥστε ὁ Ἡρόδοτος παραβάλλει αὐτὴν πρὸς τὰς τιμὰς τὰς ἀποδιδομένας ὑπὸ τῶν δουλικῶν τῆς Ἀσίας λαῶν εἰς τοὺς νεκροὺς τῶν βασιλέων αὐτῶν, ὁ δὲ Ξενοφῶν, ὁμιλῶν περὶ τῆς κηδείας ἑνὸς τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, λέγει ὅτι «ἔτυχε σεμνοτέρας ἢ κατ' ἄνθρωπον ταφῆς· διότι ὄχι μόνον ἐξ ἑκάστης οἰκίας σπαρτιατικῆς ὤφειλον νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν τελετὴν ἀνὴρ καὶ γυνὴ οἰκτρῶς πενθηφοροῦντες, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ἀνηγγέλλετο ἀμέσως καθ' ὅλην τὴν Λακωνικήν, ἵνα συρρεύσωσιν εἰς Σπάρτην πολλαὶ χιλιάδες ἀνθρώπων καὶ διὰ τῶν κοπετῶν καὶ τῶν οἰμωγῶν αὐτῶν καταστήσωσιν ἐκπρεπεστάτην τὴν ἐκφοράν, μεθ' ἣν ἐφυλάττετο δεκαήμερον κοινὸν πένθος. Κυρίως ἄρα εἰπεῖν, οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ἦσαν σεβαστοὶ τῆς οἰκογενείας προστάται, οἱ ὕπατοι τῆς θρησκείας λειτουργοὶ καὶ οἱ ἀΐδιοι ἱεροὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, δι' οὗ ἡ πολιτεία συνεδέετο μὲ τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ τίποτε πλειότερον. Ἀπὸ τῆς πατροπαραδότου ταύτης εὐλαβείας ὠφελούμενος ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος, ἀνὴρ πολεμικὸς ὢν μέγας καὶ κατὰ τἆλλα ἐνεργός ἠδυνήθη, ἐν ἀρχῇ τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, νὰ λάβῃ πολλὴν εἰς τὰ πράγματα ὑπεροχήν· ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις σπανιώταται· συνήθως οἱ βασιλεῖς εἶχον ἐν τῇ πολιτείᾳ δευτερεύουσαν ἰσχὺν καὶ τάξιν· ἐπρώτευον δὲ οἱ ἔφοροι.

Καὶ τῆς γερουσίας ὁμοίως καὶ τῆς ἀγορᾶς τοῦ δήμου ἡ ἐνέργεια δὲν ἦτο πολλοῦ λόγου ἀξία. Ἡ γερουσία καλουμένη ἐν Σπάρτῃ γερωνία, ἢ γερωχία, γερωΐα, συνέκειτο ἐκ τῶν δύο βασιλέων καὶ 28 ἀνδρῶν, ἐχόντων τοὐλάχιστον 60 ἐτῶν ἡλικίαν καὶ ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ δήμου διὰ βίου. Οἱ 30 οὗτοι ἄνδρες ἐλαμβάνοντο, ὡς φαίνεται, ἀνὰ 10 ἀφ' ἑκάστης τῶν τριῶν φυλῶν, εἰς ἃς πιθανώτατα ἦσαν διῃρημένοι οἱ Σπαρτιᾶται, ὡς καὶ πλεῖστοι τῶν ἄλλων Δωριέων. Αἱ τρεῖς φυλαὶ ὠνομάζοντο ἀπὸ Ὕλλου τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἀπὸ Παμφύλου καὶ Δύμαντος, τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγιμιοῦ, Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι, Δυμᾶνες· καὶ εἰκάζεται ὅτι ὑποδιῃροῦντο εἰς 30 τμήματα, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο ὠβαί. Ἡ δὲ ἀγορὰ ἢ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐκαλεῖτο ἁλία,(1) ἤτοι σύλλογος συνάθροισις, συνέκειτο ἐξ

(1) Ἁλία ἐκαλεῖτο συνήθως ἡ ἐκκλησία τοῦ λαοῦ ἐν ταῖς Δωρικαῖς πόλεσιν, ἀλλ' ἐν Σπάρτῃ ἐκαλεῖτο ἰδίως Ἀπέλλα.

ὅλων τῶν πολιτῶν ὅσοι συνεπλήρωσαν τὸ30 ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ κοινὰ δεῖπνα ἢ συσσίτια. Εἰς τοὺς συλλόγους λοιπὸν τούτους ὑπεβάλλοντο τὸ περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης ζήτημα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἂν ὄχι πάντοτε, καὶ οἱ ὀλίγιστοι ἐν Σπάρτῃ ψηφιζόμενοι νόμοι. Ἀλλ' ἐκτὸς ὅτι αἱ τοιαῦται ἀφορμαὶ συσκέψεως ἦσαν σπάνιαι, πολλαὶ ἄλλαι περιστάσεις συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καθιστῶσιν αὐτὰς συνήθως ματαίας. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, οὐδὲν ὑπεβάλλετο τὸ μὴ προϋποβληθὲν εἰς τὴν γερουσίαν. Οἱ δὲ γέροντες ἐξελέγοντο μὲν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ διεξήγετο εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε προδήλως ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐνέργεια τοῦ δήμου ἦτο ἀσθενεστάτη. Ἐν πρώτοις ἐκλέξιμοι δὲν ἦσαν, ὡς ὑποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, εἰμὴ οἱ καλοὶ κἀγαθοί, οἱ ἄριστοι, καὶ ἐκ τούτων πάλιν ὁμολογουμένως οἱ ὑπερβάντες τὸ 90 ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ οἱ ἐπιζητοῦντες τὸ ἀξίωμα.Οὕτω δὲ περιορισθέντος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκλεξίμων, ἡ κρίσις ἐγένετο κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον.Ἐκκλησίας ἀθροισθείσης, ἄνδρες αἱρετοὶ κατεκλείοντο πλησίον εἰς οἴκημα,μὴ βλέποντες τοὺς ἐκκλησιάζοντας,ἀλλὰ μόνον τὴν κραυγὴν αὐτῶν ἀκούοντες, διότι καὶ περὶ τούτου, ὡς συνήθως,διὰ βοῆς, καὶ ὄχι διὰ ψηφοφορίας, ἀπεφάσιζεν ἡ ἐκκλησία. Τότε εἰσήγοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ ὑποψήφιοι διερχόμενοι ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου ἐνώπιον αὐτῆς· καὶ ἡ μὲν ἐκκλησία ἀνεβόα περὶ ἑκάστου, οἱ δὲ κατάκλειστοι γραμματεῖς ἐσημείουν ἐπὶ γραμματείων ὁποία τις ἦτο ὁ περὶ τοῦ πρώτου βοή, ὁποία ἡ περὶ τοῦ δευτέρου, ὁποία ἡ περὶ τοῦ τρίτου καὶ οὕτω καθεξῆς. ὁ δὲ κατ' αὐτοὺς τυχὼν τῆς πλείστης βοῆς ἀνηγορεύετο. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν, ὅτι οἱ γέροντες, διὰ βίου προχειριζόμενοι, ἀπέβαινον πολλάκις ἐσχατόγηροι, ἀνάγκη βεβαίως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ γερουσία ὀλίγον ἠδύνατο συνήθως νὰ περιστείλῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν τῶν ἐφόρων. Ἡ δὲ ἐκκλησία πάλιν τοῦ δήμου δὲν συνέκειτο εἰμὴ ἐκ τῶν πολιτῶν, ὅσοι, ὑπερβάντες τὸ 30 ἔτος τῆς ἡλικίας, συνετέλουν εἰς τὰ σισσίτια· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων πρωϊμώτατα ἠλαττώθη, διὰ τὴν ἐσχάτην πενίαν εἰς ἣν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν περιῆλθον· ὅθεν πρῶτον ἡ ἐκκλησία ἦτο εὐάριθμος· ὅσῳ δὲ εὐάριθμον εἶναι τὸ βουλευτικὸν σῶμα, τόσῳ εὐκολώτερον ἀποβαίνει ὑποχείριον. Ἔπειτα,εἰς τὴν ἐκκλησίαν ταύτην δὲν ὑπεβάλλοντο εἰμὴ τὰ προηγουμένως ὑπὸ τῆς γερουσίας ἐγκριθέντα· ἤτοι ἡ δικαιοδοσία τῆς ἐκκλησίας ἦτο περιωρισμένη. Τελευταῖον οὐδεὶς πολίτης ἠδύνατο νὰ ἀγορεύσῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκτὸς ἐὰν ἰδίως ἐπετρέπετο τοῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδεμία ἐγένετο ἐνταῦθα συνήθως συζήτησις ἢ περὶ τροπολογίας πρότασις, ἀλλ' αἱ προτάσεις τῶν ἀρχόντων ἢ ἐγίνοντο δεκταὶ ὅπως εἶχον, ἢ ἀπερρίπτοντο. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως. Οἱ Σπαρτιᾶται, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, οὔτε ἠγάπων τὴν συζήτησιν, οὔτε ἐπιτήδειοι περὶ αὐτὴν ἦσαν, ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ ἀνδρὸς ἐπιφανεστάτου, τοῦ Βρασίδου, ἐπιφέρει μετά τινος περιφρονήσεως, ὅτι, ὡς Λακεδαιμόνιος, «ἦν οὐκ ἀδύνατος εἰπεῖν.» Ἀφ' ἑτέρου ἐπικρατεστάτη ἐν Σπάρτῃ ἀρχὴ ἦτο ἡ μυστικότης τῆς κυβερνήσεως, τῆς «πολιτείας τὸ κρυπτόν,» ὡς λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν συνεβιβάζετο μετὰ πολλῶν δημοσίων συζητήσεων. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίφημον ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἥτις συνεκροτήθη διὰ νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἕνεκα δὲ τῆς σπουδαιότητος τοῦ πράγματος, δὲν ἔκρινε διὰ βοῆς, ὡς

Νόμισμα τῆς Σπάρτης μὲ τὴν ἐπιγραφὴν
ΓΕΡΟΝΤΩΝ

(Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις)

πάντοτε, ἀλλά, κατ' ἐξαίρεσιν, διὰ ψηφοφορίας, (¹) οὐδεὶς φαίνεται λαλήσας ἄλλος ἢ ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου καὶ ὁ ἔφορος Σθενελαΐδας, ὑπὲρ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ κηρύξεως, ὅπερ ἐγένετο παραδεκτόν· ὥστε βλέπομεν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἐκκλησίαν ὑποκύπτουσαν εἰς τὴν τῶν ἐφόρων θέλησιν.

Ἀλλ' ὁποῖοί τινες ἄρα ἦσαν οἱ παντοδύναμοι οὗτοι ἔφοροι; Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἐξελέγοντο ἐξ ἁπάντων τῶν πολιτῶν, θεραπευομένης οὕτω τῆς φιλοτιμίας τοῦ δήμου. Ἐὰν ὅμως ὁ δῆμος εἶχεν ἐν Σπάρτῃ, διὰ τῶν ἐφόρων, ἅπασαν τὴν ἐξουσίαν εἰς χεῖρας αὐτοῦ, ἤθελεν εἶναι βεβαίως ἄπορον πῶς τοσοῦτον ὀλίγον ἐπενήργει εἰς τὰ πράγματα διὰ τῶν τακτικῶν αὐτοῦ ἐκκλησιῶν· πῶς δὲν ἀπήτει νὰ δίδωσιν οἱ ἔφοροι λόγον ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιῶν τούτων, καὶ πῶς, καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, οὐδέποτε ἀναφαίνεται ὁ δῆμος ἐπικρατήσας ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ πάντοτε, ὡς λέγουσιν ὅλοι οἱ ἱστορικοί, διέπουσι τὰ πράγματα οἱ πρῶτοι ἄνδρες, οἱ ἄριστοι, καὶ οἱ καλοὶ κἀγαθοί. Πρὸς τούτοις ἄδηλον μὲν εἶναι πῶς ἐξελέγοντο οἱ ἔφοροι· ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὡς εἴδομεν, ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν ἦτο παιδαριώδης· παιδαριώδη δὲ ὀνομάζει καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τῶν γερόντων, τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ἤδη τὸν μηχανισμόν· ὅθεν πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ τρόποι τῆς ἐκλογῆς, ἂν δὲν ἦσαν ἀπαράλλακτοι, ὡμοίαζον ὅμως πολύ. Τούτου δὲ τεθέντος, οὐδὲν ἧττον πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἐλογίζοντο μὲν ἅπαντες οἱ πολῖται ἐκλέξιμοι εἰς τὸ τοῦ ἐφόρου ἀξίωμα, ἀλλ' οἱ ὀλίγοι ἄνδρες οἵτινες διεῖπον τὰ πράγματα κατώρθουν μὲν πάντοτε ὥστε οἱ ἐκλεγόμενοι ἢ νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὴν τάξιν αὐτῶν, ἢ νὰ ἦναι εὐπειθεῖς εἰς τὰ νεύματά των, συνεῖχον δὲ αὐτοὺς καὶ διὰ τῆς διατάξεως καθ' ἣν οἱ ἔφοροι ὤφειλον εὐθύνας εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν, ὅ ἐστι πάλιν εἰς τὰ τυφλὰ τῶν ὀλίγων ὄργα. Διὰ δὲ τοῦτο, ὅτι οἱ ἔφοροι ἦσαν ἁπλοῖ τῆς ὀλιγαρχίας ἐπίτροποι, εἴπομεν προοιμιαζόμενοι, ὅτι εἶχον τὴν ἀπαραίτητον περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἑνότητα, ἣν δὲν εἶχον οἱ βασιλεῖς. Τῳόντι, ἡ βασιλεία φύσει ῥέπει πρὸς τὴν μοναρχικὴν ἐξουσίαν, ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀδύνατον νὰ ὁμοφρονήσωσι καὶ νὰ συμπράξωσι δύο συγχρόνως βασιλεῖς· ἐνῷ ἡ ὀλιγαρχία φύσει ῥέπει πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν προνομίων αὐτῆς καὶ δικαίων, ἐπὶ δὲ τούτῳ δύνανται κάλλιστα νὰ ὁμοφρονήσωσι καὶ νὰ συμπράξωσι πολλοὶ ἄνδρες.

Νόμισμα τῆς Σπάρτης μὲ τὴν ἐπιγραφὴν
ΕΦΟΡΩΝ

(Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις πυρσοφόρος

Τοιοῦτον ἦτο τὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης· οὐδὲν ἄλλο δηλαδὴ ἢ ὀλιγαρχία στενωτάτη, ἥτις διετήρησε μὲν ἅπαντας τοὺς τύπους τῆς ὁμηρικῆς πολιτείας, βασιλείαν, βουλὴν γερόντων, ἀγορὰν τοῦ δήμου, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτῶν πᾶσαν τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν καὶ νὰ ἐνεργῇ αὐτὴν ἀμέσως διὰ πέντε ἐνιαυσιαίων αὐτῆς ἐπιτρόπων, τῶν καλουμένων ἐφόρων. Ὀλιγαρχίαι ὅμως ἐπεκράτησαν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, κατὰ δὲ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, σχεδὸν ἁπανταχοῦ· ἀλλ' αἱ ὀλιγαρχίαι αὗται δὲν ἐκτήσαντο ποτὲ τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἐκτήσατο ἡ ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης,

(¹) Ἀλλὰ καὶ τότε οὐχὶ διὰ ψήφων, ἀλλ' ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης (Α 87), δι' ἀναστάσεως καὶ εἰς δύο μέρη (τῶν ἀποδεχομένων καὶ τῶν μὴ ἀποδεχομένων τὸ προτεινόμενον) διαστάσεως τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ (Ἀπέλλας).

καὶ πολλάκις μάλιστα, εὐπορήσαντος καὶ ἐκπαιδευθέντος τοῦ δήμου, ὅλως ἀπέβαλον τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα, ἐνῷ ἡ τῆς Σπάρτης ὀλιγαρχία ὄχι μόνον παραδόξως ἴσχυσεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διετήρησεν ἀναλλοίωτον τὴν ἰσχὺν αὐτῆς. Πόθεν αὕτη ἡ διαφορά : Ἐκ τούτου, ὅτι οἱ προύχοντες τῆς Σπάρτης ἐφρόντισαν συγχρόνως νὰ καθυποβάλωσι τὸν δῆμον εἰς ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν, ἥτις ἀνεδείκνυεν αὐτὸν ἀδιαλείπτως φοβερὸν μὲν ἐκτελεστὴν τῶν βουλευμάτων τῆς διεπούσης τὰ πράγματα ἀρχῆς, ἀνεπιτηδειότατον δὲ νὰ ὑψώσῃ ποτὲ κεφαλὴν κατ' αὐτῆς· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν, τὸ μᾶλλον λόγου ἄξιον μέρος τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ἦσαν οἱ κοινωνικοὶ ἐκεῖνοι καὶ διαιτητικοὶ θεσμοί, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ Σπάρτη δὲν ἤθελεν ἀκμάσει ὅσον ἤκμασεν.

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἱστορικῶν χρόνων, εὑρίσκομεν τοὺς κατοίκους τῆς Λακωνικῆς διηρημένους εἰς τρεῖς διακεκριμένας τάξεις· τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς περιοίκους καὶ τοὺς εἵλωτας. Σπαρτιᾶται ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως Σπάρτης, οἵτινες, ἐκπληροῦντες αὐστηροτάτας τινὰς διαιτητικὰς καὶ πειθαρχικὰς διατάξεις, ἀπετέλουν τὸν διαρκῆ στρατὸν τῆς πολιτείας καὶ ἦσαν μόνοι ἐκλέξιμοι εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ τὰς δημοσίας αὐτῆς λειτουργίας. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι οὔτε καιρόν, οὔτε διάθεσιν εἶχον νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ γεωργίαν, ἢ ἐμπορίαν, ἢ βιομηχανίαν· ἔζων δὲ ἀπὸ τῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα εἶχον περὶ τὴν Σπάρτην καὶ κατὰ τὴν ἄλλην Λακωνικήν, καὶ τὰ ὁποῖα ἐκαλλιέργουν ἀντ' αὐτῶν οἱ εἵλωτες, καταβάλλοντες εἰς τοὺς κυρίους μέρος τοῦ εἰσοδήματος, συμποσούμενον ἐνίοτε εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου. Ἀλλ' ὁ Σπαρτιάτης, ἵνα ἔχῃ πλήρη τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δίκαια. ὤφειλε νὰ πράττῃ δύο τινά· πρῶτον, νὰ τηρῇ ἀκριβῶς τὴν διατεταγμένην πειθαρχίαν, καὶ δεύτερον, νὰ συντελῇ εἰς τὰ δημόσια δεῖπνα, τὰ λεγόμενα συσσίτια, τὰ ὁποῖα δὲν συνετηροῦντο εἰμὴ διὰ τῶν εἰσφορῶν τούτων ἑκάστου πολίτου. Διὰ δὲ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν παίδων εἰς τὰς πενεστέρας οἰκογενείας, ἀφ' οὗ, μετὰ τὴν κυρίευσιν ἁπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἔπαυσεν ἡ διανομὴ νέων γῆς κλήρων, ηὔξησεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ τούτου ἕνεκα ἀπέβαλλον τὸ πολιτικὸν αὐτῶν δικαίωμα· ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου παρήχθη ἐν Σπάρτῃ διάκρισίς τις, ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, ἡ μεταξὺ τῶν ὀλίγων πολιτῶν ὅσοι ἐξήσκουν ἔτι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα, τῶν ὀνομαζομένων «ὁμοίων,» καὶ τῶν πολλῶν πενήτων ὅσοι ἀπέβαλον τὰ δικαιώματα ταῦτα, τῶν λεγομένων «ὑπομειόνων.» Οἱ τελευταῖοι ὅμως οὗτοι ἠδύναντο, εὐπορήσαντες τυχόν, νὰ ἀναλάβωσι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα, καὶ κατὰ τοῦτο διέφερον τῶν ἄλλων ἐλευθέρων τῆς Λακωνικῆς κατοίκων, τῶν καλουμένων περιοίκων. Οἱ περίοικοι ἦσαν ἐπίσης ἐλεύθεροι, καὶ πολῖται μάλιστα, ἀλλὰ πολῖται τῶν κατὰ μέρος ἄλλων πόλεων τῆς Λακωνικῆς, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Σπάρτης, τῆς ὁποίας καὶ μόνης οἱ πολῖται ἐκυβέρνων τὰ κοινὰ τῆς ὅλης πολιτείας πράγματα, ἐνῷ οἱ περίοικοι δὲν ἐκυβέρνων εἰμὴ τὴν ἰδίαν αὐτῶν πόλιν, καὶ ταύ-

Νομίσματα Σπαρτιατῶν

(Σπάρτη καὶ Διόνυσος)

(Διόσκουροι καὶ ἀμφορεῖς)

την ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐπίβλεψιν τῆς Σπάρτης, ἥτις ἐνηργεῖτο ἐνίοτε διὰ διοικητῶν ἀμέσως παρ'αὐτῆς εἰς περοικίδας τινὰς πόλεις στελλομένων, οἷοι ἦσαν οἱ εἰς Κύθηρα στελλόμενοι Κυθηροδίκαι. Πρὸς τούτοις οἱ περίοικοι ὑπηρέτουν μὲν ἐν τῷ στρατῷ τὴς πολιτείας ὡς ὁπλῖται, ἤτοι ὡς τακτικοὶ στρατιῶται, καὶ ἐνίοτε, ἂν καὶ σπανίως, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτερα αὐτοῦ ἀξιώματα· ἀλλ' ὑπηρέτουν ὁσάκις ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν οὐδ' ἀπετέλουν τὸν ἐκ μόνων τούτων συγκείμενον διαρκῆ τῆς πολιτείας στρατόν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ Σπαρτιᾶται ἦσαν οἱ κυρίαρχοι τῆς Λακωνικῆς, οἱ δὲ περίοικοι, οἱ ἐλεύθεροι αὐτῶν ὑπήκοοι· ὥστε κατὰ τοῦτο ἡ Λακωνικὴ οὐσιωδῶς διέφερε τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας, ἐν ᾗ πᾶσα πόλις ἦτο ἐντελῶς αὐτόνομος, συναπτομένη πρὸς τὰς ἄλλας μόνον διὰ χαλαροῦ τινος δεσμοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ τὸ πολὺ ἐμπορικοῦ. Ἐν τῇ Λακωνικῇ πᾶσα ἡ κυβερνητικὴ τῆς ὅλης χώρας ἐξουσία ἦτο συμπεπυκνωμένη ἐν Σπάρτῃ, ἥτις ὅμως συνεῖχε τοὺς πολυαρίθμους περιοίκους οὐχὶ μόνον διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν πλεονεκτημάτων. Ἐν γένει οἱ περίοικοι, ἂν καὶ μὴ ὄντες αὐτόνομοι ἐν τῇ Λακωνικῇ, ἐνώπιον ὅμως τῆς ὅλης Ἑλλάδας ἐθεωροῦντο μέχρι τινὸς ὡς τοιοῦτοι· διό, νικήσαντες εἰς τὰ ὀλύμπια, ἀνηγορεύοντο οὐχὶ ὡς Σπαρτιᾶται, ἀλλὰ ὡς Λάκωνες. Πρὸς τούτοις οἱ Σπαρτιᾶται περιεποιοῦττο πολὺ τινὰς τῶν περιοίκων, καὶ ἰδίως τοὺς Ἀμυκλαίους, ὧν ἐτίμων ἐξαιρέτως τοὺς ὁπλίτας καὶ παρέλαβον θρησκευτικάς τινας πανηγύρεις, οἷον τὰ Ὑακίνθια καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος. Παρεκτὸς δὲ τούτων ὅλων, οἱ περίοικοι, μὴ ὄντες καθυποβεβλημένοι εἰς τὴν αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ δίαιταν τῶν Σπαρτιατῶν, ἔχοντες κτήματα, ἂν ὄχι οἷα οἱ Σπαρτιᾶται, ἀλλ' ὅμως ἀξιόλογα, καὶ πρὸ πάντων μόνοι αὐτοὶ μετερχόμενοι ἐν τῇ Λακωνικῇ τὸ ἐμπόριον τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων, καὶ ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον, καὶ ἐκ τούτου εὐποροῦντες, ἠδύναντο τῇ ἀληθείᾳ νὰ παραμυθῶνται διὰ τὴν ὑποτελῆ αὐτῶν θέσιν ὡς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες ἐξηγόραζον τὴν κυριαρχικὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν διὰ βίου, τοῦ ὁποίου ἡ σκληραγωγία δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι ἐπίφθονος. Ὅθεν οἱ περίοικοι πολὺ ὀλιγώτερον ἔρρεπον πρὸς τὴν στάσιν, ἢ ἡ τρίτη τῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς τάξις, οἱ εἵλωτες.

Τὸ ὄνομα *εἵλως*, ὁ μὲν Ἔφορος, συγγραφεὺς ἀκμάσας ἐν τῇ τετάρτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, μὴ σωζόμενος, ἀλλ' ἀναφερόμενος πολλάκις ὑπὸ ἄλλων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ γεωγράφου Στράβωνος, παράγει ἀπὸ τῆς λακωνικῆς πόλεως Ἕλος τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀποστάντες καὶ δουλωθέντες, ἔδωκαν δῆθεν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς ὁλόκληρον τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ἡ ἐτυμολογία αὕτη θεωρεῖται ἀπίθανος, προτιμοτέρα δὲ φαίνεται ἡ ἀπὸ τοῦ ἕλω ἀχρήστου ῥίζης ἐξ ἧς παράγονται πολλοὶ χρόνοι τοῦ αἱρέω, συλλαμβάνω, κυριεύω, καὶ ἐξ ἧς παρήχθη ἴσως τὸ εἵλως, καθὼς τὸ δμῶς ἀπὸ τοῦ *δαμάω*· ὥστε ἂν ἡ ἐτυμολογία αὕτη ἦναι ἀκριβής, οἱ εἵλωτες ἐσήμαινον τοὺς ἐξ αἰχμαλώτων δούλους. Ὠνομάζοντο δὲ εἵλωτες κυρίως οἱ εἰς τὰς κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς τῆς Λακωνικῆς οἰκοῦντες γεωργοί· διότι τινὲς τῶν είλώτων ὑπηρέτουν μὲν καὶ ὡς οἰκιακοὶ δοῦλοι ἐν Σπάρτῃ τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι εὐάριθμοι, παραβαλλόμενοι πρὸς τὴν μεγάλην τῶν γεωργῶν τάξιν. Οἱ γεωργοὶ οὗτοι ἐκαλλιέργουν τὰς γαίας τῶν Σπαρτιατῶν, ἴσως καὶ τῶν περιοίκων, ἐπὶ τῇ εἰς αὐτοὺς καταβολῇ μέρους τοῦ εἰσοδήματος, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκποιηθῶσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ἴσως μηδόλως ἐκποιούμενοι, δι' ὃ ἦσαν ἀνώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας, πρὸς οὓς καὶ μόνους ἐξ ὅλων τῶν δούλων τῆς Ἑλλάδος εἰμποροῦν νὰ συγκριθῶσιν. Ἠδύναντο δὲ οἱ εἵλωτες νὰ ἔχωσιν, ὡς καὶ οἱ πενέσται, ἰδίαν περιουσίαν, καὶ ὅτε ὁ Κλεομένης Γ´ ὁ Λεωνίδου προέτεινε τὴν

ἐλευθερίαν εἰς πάντα εἵλωτα ὅστις καταβάλῃ πέντε μνᾶς ἤτοι 500 δραχμάς; εὑρέθησαν 6,000 τοιοῦτοι εἵλωτες, καταβαλόντες ὅλοι ὁμοῦ 500 τάλαντα, ἤτοι 3,000,000 δραχμῶν. Πρὸς τούτοις οἱ εἵλωτες ὑπηρέτουν συνήθως ὡς ψιλοί, ὡς ἐλαφροὶ δηλαδὴ στρατιῶται, καὶ ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανίως, ὡς ὁπλῖται, ὅτε καὶ ἀριστεύσαντες τυχόν, ἀπηλευθεροῦντο εἰς ἀνταμοιβὴν ὑπὸ τοῦ κράτους. Αἱ οὕτω ἀπελευθερωθέντες εἵλωτες ὠνομάζοντο νεοδαμώδεις, ἤτοι νεωστὶ εἰς τὸν δῆμον γενόμενοι δεκτοί, καὶ ἢ ἔζων ἐν Σπάρτῃ ὡς ὑπομείονες, ἢ ἐξεπέμποντο εἰς ἐξωτερικὰς ὑπηρεσίας καὶ ἀποικίας. Τελευταῖον οἱ εἵλωτες εἶχον οἰκογένειαν, ἐλάλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἦσαν ἐν γένει ὅλως διάφοροι τῶν ἀλλογλώσσων, τῶν βαρβάρων, τῶν ἀγοραστῶν ἀνδραπόδων τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς καὶ τὸν ἀδιάλειπτον πόθον τοῦ νὰ ἀνακτήσωνται τὴν ἐλευθερίαν, διὸ ἀπέβησαν πολλάκις φοβεροὶ εἰς τὴν Σπάρτην, πολλάκις ἀπέστησαν καὶ δὲν ἐδαμάζοντο εἰμὴ δι' ἀγρύπνου ἐνίοτε δὲ καὶ τυραννικῆς πολιτικῆς. Τὰ τῶν στρατοπέδων διετάσσοντο τοιουτοτρόπως, ὥστε οἱ Σπαρτιᾶται νὰ ἐξασφαλίζωνται ἀπὸ πάσης αἰφνιδίου τῶν ψιλῶν ἐκείνων στρατιωτικῶν ἐπιθέσεως· καὶ κατ' οἶκον δὲ ὁ πολίτης ἐφρόντιζε πάντοτε νὰ ἀφαιρῇ τὸν πόρπακα, ἤτοι τὴν λαβὴν τῆς ἀσπίδος, ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον εἰς πάντα ἄλλον τὴν χρῆσιν τοῦ ὅπλου τούτου. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, ὅστις λέγει ὅτι ἱστορεῖ τοῦτο κατὰ Ἀριστοτέλην, οἱ ἔφοροι, ἅμα κατ' ἔτος ἀναλαβόντες τὴν ἀρχήν, ἐκήρυττον πόλεμον κατὰ τῶν εἱλώτων, ἵνα δικαιώσωσιν οὕτω τὴν δολοφονίαν αὐτῶν· καὶ ἔπειτα ἐξέπεμπον εἰς τὴν Λακωνικὴν νέους τινὰς ἐπιτηδείους Σπαρτιάτας, οἵτινες, ἔχοντες ξιφίδια, περιεφέροντο καθ' ὅλην τὴν χώραν φονεύοντες διὰ νυκτὸς τοὺς ῥωμαλεωτάτους καὶ ἐπικινδυνοτάτους εἵλωτας. Ἡ τοιαύτη κατὰ τῶν εἱλώτων ἐπιδρομὴ ἐλέγετο κρυπτεία, καὶ εἶναι μὲν ἀπίθανον ὅτι τοσοῦτον τακτικῶς καὶ ἐπισήμως διενηργεῖτο, ὅτι ὅμως πολλάκις παρεσκευάζοντο καὶ ἐξετελοῦντο, διὰ καταχθονίων ἀληθῶς τρόπων, δολοφονίαι χιλιάδων εἱλώτων, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἐν ἔτει ὀγδόῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε οἱ μὲν εἵλωτες εἶχον ἐξαιρέτως ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς πολιτείας, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι κατεῖχον τὴν Πύλον, οἱ ἔφοροι, φοβηθέντες ἐπανάστασιν τῶν εἱλώτων, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν γενναιοτάτων καὶ μεγαλοφρονεστάτων ἐξ αὐτῶν· ὅθεν ἀνήγγειλαν ὅτι ὅσοι αὐτῶν ἀξιοῦσιν ὅτι ἀνεδείχθησαν ἄριστοι ἐν πολέμῳ, δύνανται νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν Σπάρτην ἵνα τύχωσι τῆς ἐλευθερίας. Καὶ παρέστησαν λοιπὸν δισχίλιοι περίπου, καὶ ἐστεφανώθησαν, καὶ περιῆλθον τὰ ἱερὰ ὡς ἠλευθερωμένοι. Ἀλλ' οἱ ἐπίβουλοι ἐκεῖνοι στέφανοι ἐκόσμησαν θυμάτων κεφαλὰς καὶ μετ' ὀλίγον ἅπαντες οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠφανίσθησαν, καὶ οὐδείς ποτε ἔμαθε τίνι τρόπῳ ἕκαστος ἐφονεύθη. Τὸ ἀπαίσιον τοῦτο γεγονός, τὸ ὁποῖον εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἀναμφισβήτητον, διότι ἱστορεῖται ὑπὸ ἱστορικοῦ συγχρόνου, τοῦ Θουκυδίδου, μαρτυρεῖ ὄχι μόνον εἰς ποίαν ἀπανθρωπίαν ἀναγκάζονται ἐνίοτε νὰ ἐξοκέλλωσι καὶ αὐτὰ τὰ εὐγενέστατα τῶν ἐθνῶν ἵνα διασώσωσι τὰ κυριαρχικὰ αὐτῶν δίκαια, ἀλλὰ καὶ ποία ἀκατανόητος μυστικότης ἐπεκράτει εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Σπάρτης· διότι τελευταῖον ἡ δολοφονία τοῦ ταλαιπώρου τούτου πλήθους ἀνδρῶν γενναίων, ἀπήτησε βεβαίως πολλοὺς συνεργούς, καὶ ὅμως ὁ Θουκυδίδης, ὁ ἐπιμελέστατος ἐκεῖνος παντὸς πράγματος ἐξεταστής, δὲν ἠδυνήθη νὰ μάθῃ περὶ οὐδενὸς ἐξ αὐτῶν πῶς ἀπέθανε· «καὶ οὐδεὶς ᾔσθετο, λέγει, ὅτῳ τρόπῳ ἕκαστος διεφθάρη.» Ἐννοεῖται ὅτι δημόσιαι συζητήσεις τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας οὐδόλως ἥρμοζον πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς πράξεις τῆς τοιαύτης κυβερνήσεως.

Ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ δύναμις δι' ἧς συνετηρεῖτο ἡ φοβερὰ αὕτη κυριαρχία καὶ δι' ἧς ἡ Σπάρτη ἔπραξε κατ' εὐτυχίαν ἔργα γενναιότερα καὶ ἑλληνικώτερα τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστο-

ρηθέντος ; Ἡ δύναμις αὕτη ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἀπετέλουν, ὡς προείπομεν, τὸν διαρκῆ, τὸν ἀδιαλείπτως ἀσκούμενον, καὶ ἀδιαλείπτως γρηγοροῦντα, καὶ τυφλῶς πειθαρχοῦντα στρατὸν τῆς πολιτείας, οἵτινες ἐπὶ τούτῳ ἐγεννῶντο, ἐπὶ τούτῳ ἀνετρέφοντο, ἐπὶ τούτῳ ἔζων, οὐδεμίαν ἄλλην ἔχοντες ἐπὶ γῆς ἀσχολίαν καὶ ἡδονὴν ἢ τὸ προπολεμεῖν ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ αὐτῆς θνήσκειν.

Τῳόντι ὁ Σπαρτιάτης ἐστρατολογεῖτο εὐθὺς ἐκ γενετῆς· διὰ τοῦτο τὰ νεογνὰ ἐξητάζοντο ἀμέσως, ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων τῆς φυλῆς, ἐὰν ἦναι εὐπαγῆ καὶ ρωμαλέα, καθὼς σήμερον οἱ νεοσύλλεκτοι ἐξετάζονται ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἐπιτροπῶν, ἐὰν ἔχωσι τὸ ἀναγκαῖον ἀνάστημα καὶ τὴν ἀναγκαίαν ὑγείαν· παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐν Σπάρτῃ τὰ ἀσθενῆ ἢ ἄμορφα βρέφη ἐθανατοῦντο, ριπτόμενα εἰς τὰς λεγομένας Ἀποθέτας, βαραθρώδη παρὰ Ταΰγετον τόπον· διότι μὴ δυνάμενα νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς στρατιῶται, ἐλογίζοντο ὅλως ἄχρηστα ἐπὶ γῆς. Καὶ μέχρι μὲν τῆς ἡλικίας τῶν ἑπτὰ ἐτῶν, ἡ ἐπιμέλεια τῶν παίδων ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς γονεῖς, οἵτινες ὅμως δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνατρέφωσιν αὐτοὺς

Ἔφηβοι γυμναζόμενοι (Ἐξ ἀγγείου)

κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ὤφειλον νὰ ὑποτάσσωνται εἰς κανόνας τινὰς ἐπιτηδείους νὰ προλαμβάνωσι τῆς ὑπερβολικῆς στοργῆς τὴν κατάχρησιν. Ἀπὸ δὲ τῶν ἑπτὰ ἐτῶν, ἤρχιζε μακρὰ δημοσία τῶν παίδων ἀγωγή, ἥτις ἀπέβαινεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τραχυτέρα, καθόσον προσήγγιζον εἰς τὴν τῶν ἐφήβων ἡλικίαν. Ἐπὶ τούτῳ παρεδίδοντο εἰς δημόσιον λειτουργόν, τὸν παιδονόμον, ὅστις διῄρει αὐτοὺς εἰς τάξεις ἢ ἀγέλας, ἑκάστης τῶν ὁποίων προΐστατο νέος εἰκοσαετής, διακεκριμμένος μὲν ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει, ἔργον δ' ἔχων τὴν ἄμεσον τῆς ἀγέλης ἄσκησιν καὶ ἐφορείαν, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν τοῦ παιδονόμου ἐπιτήρησιν. Ἡ ἀνατροφὴ τὴν ὁποίαν ἐνταῦθα ἐλάμβανον οἱ παῖδες τῆς Σπάρτης εἶχε κυρίως σκοπὸν νὰ διαμορφώσῃ ἄνδρας μέλλοντας νὰ ζήσωσιν ἐν τῷ μέσῳ μυρίων κινδύνων καὶ δυσχερειῶν, καὶ νὰ κρατήσωσιν ὑπὸ τὸν σιδηροῦν αὐτῶν ζυγὸν ὑπηκόους ἀείποτε ἑτοίμους νὰ στασιάσωσιν. Ὅθεν ὁ νέος ὁ Σπαρτιάτης δὲν ἤξευρεν ἴσως νὰ ἀναγνώσῃ ἢ νὰ γράψῃ καὶ ὀλίγιστα ἐδιδάσκετο ἐκ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν ὅσαι πλουτίζουσιν ἢ κοσμοῦσι τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' ἤξευρε νὰ τρέχῃ, νὰ πηδᾷ, νὰ παλαίῃ, νὰ ρίπτῃ δίσκον ἢ ἀκόντιον καὶ ἐν γένει νὰ μεταχειρίζηται πᾶν ὅπλον μετὰ ρώμης, εὐστροφίας καὶ χάριτος ἀπαραμίλλου καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐν τούτοις πᾶσαι αὗται αἱ ἀσκήσεις ἦσαν κοινόταται. Ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων, ὁ βίος αὐτοῦ ἦτο σχολεῖον ἀδιάλειπτον καρτερίας. Τροφὴ γλίσχρος,

ἱματισμὸς ἐλαφρός, ὁ αὐτὸς ὢν ἐν θέρει τε καὶ χειμῶνι, ὕπνος ἐπὶ στιβάδων ἃς αὐτὸς παρεσκεύαζε συμφορῶν ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Εὐρώταν φυομένου καλάμου, πάλη πρὸς τοὺς συντρόφους, πληγαὶ διδόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐπιστάτου, μᾶλλον ἵνα ἀσκήσωσι πρὸς τοῦτο τὸν παῖδα, ἢ ἵνα τιμωρήσωσιν αὐτόν, τὰ πάντα συνείθιζον τὸν νέον Σπαρτιάτην εἰς τὴν ἔνδειαν καὶ εἰς τὸν κόπον, τὰ πάντα ἐδίδασκον αὐτῷ τὴν ὑπομονήν. Ἐκ τῶν καλῶν τεχνῶν, αἵ μόναι περὶ ἃς ἐγυμνάζετο ἦτο ὁ χορός, τὸ ᾆσμα, ὁ αὐλὸς καὶ ἡ κιθάρα. Ἀλλὰ καὶ ὁ χορὸς ἐρρυθμίζετο εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑποθρέψη τὴν κοινὴν φιλοτιμίαν, μάλιστα δὲ τὴν τῶν νέων, διότι, τριῶν ὄντων τῶν χορῶν, κατὰ τὰς τρεῖς ἡλικίας, ὁ μὲν τῶν γερόντων ἀρχόμενος ἔψαλλεν·

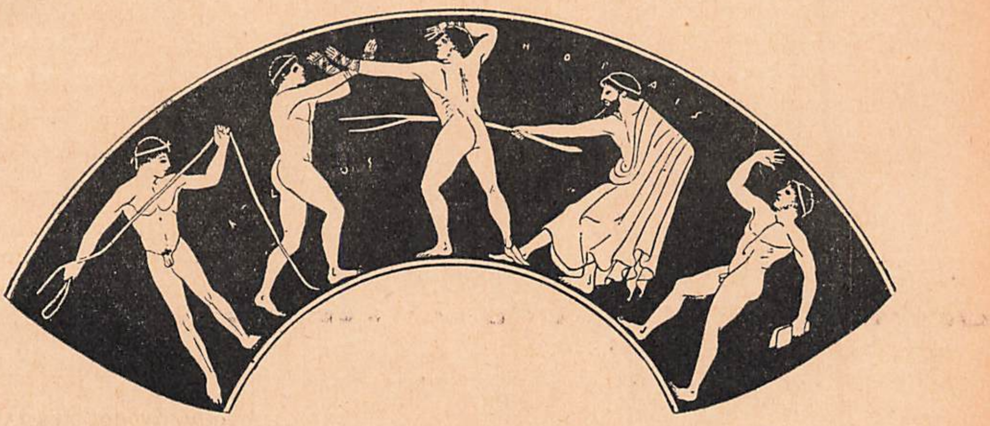
Ἄμμες πόκ' ἦμες ἄλκιμοι νεανίαι

ὁ δὲ τῶν ἀκμαζόντων ἀνδρῶν, ἀποκρινόμενος ἔλεγεν·

Ἄμμες δὲ γ' εἰμές· αἵ δὲ λῇς, πεῖραν λάβε

ὁ δὲ τρίτος, ὁ τῶν παίδων, ἐπέφερεν·

Ἄμμες δὲ γ' ἐσσόμεθα πολλῷ κάρρονες.

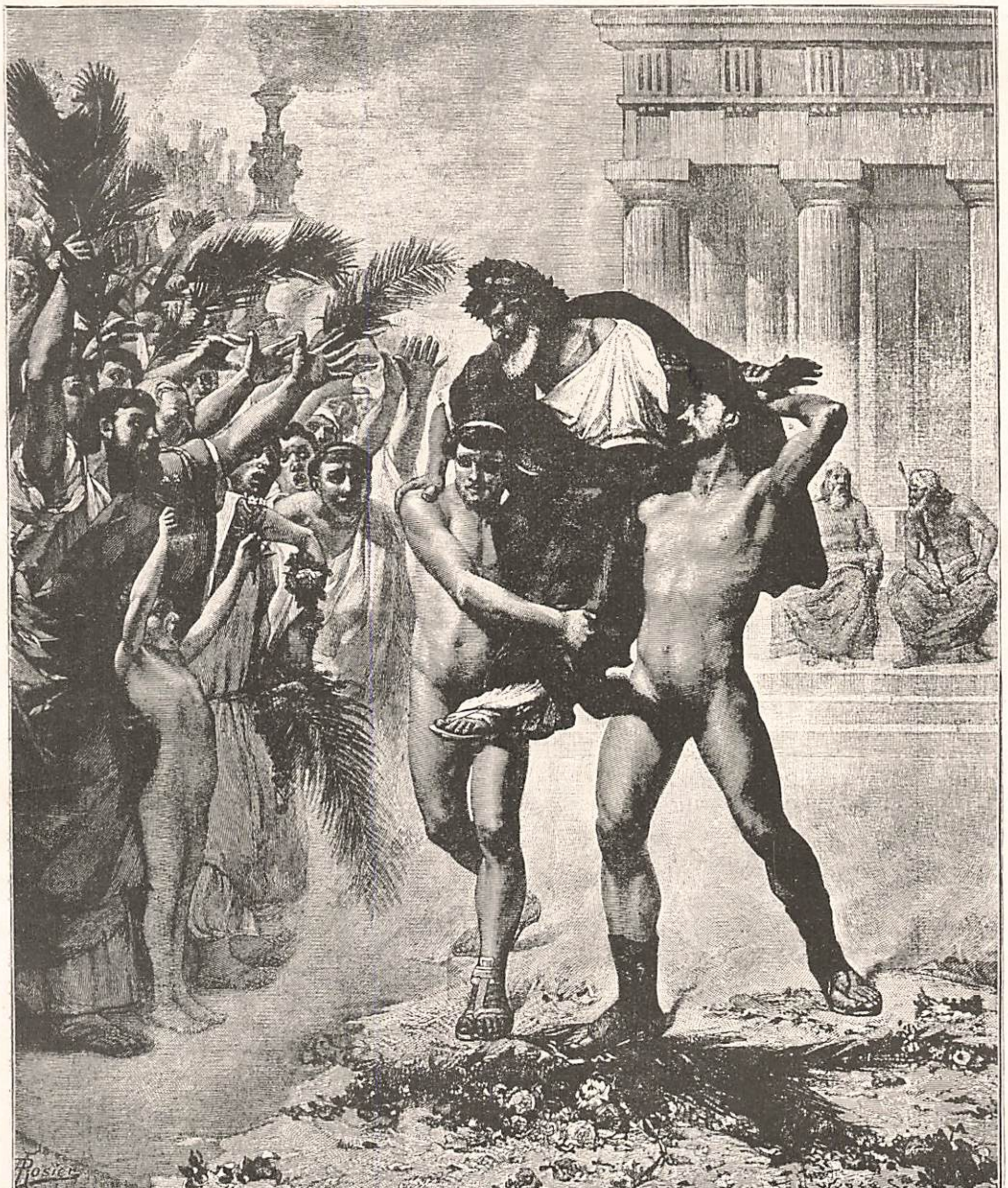
Ἔφηβοι γυμναζόμενοι (Ἐξ ἀγγείου)

Ὁμοίως αἵ ᾠδαὶ δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ἡ μνήμη ἢ περὶ ἃς ἠσκεῖτο ἡ φωνὴ τῶν νέων, ἦσαν ἢ ὕμνοι ἱεροὶ ἢ ἡρωϊκὰ ᾄσματα· τούτου ἕνεκα τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἂν δὲν εἰσήχθησαν ἐν Σπάρτῃ ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, πρωϊμώματα ὅμως ἔτυχον πολλῆς ἐν αὐτῇ δεξιώσεως καὶ διὰ τοῦτο πάλιν ἐτιμήθη μὲν ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς Τυρταῖος, (1) ὁ δι' ἔργων ἀποδείξας ὅτι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς παρ' αὐτοῦ ὑμνηθείσης ἀνδρείας, ἐδιώχθη δὲ ὁ Πάριος ποιητὴς Ἀρχίλοχος, ὅστις ἐπρέσβευεν, ὅτι εἶναι προτιμότερον ν' ἀποβάλῃ τὰ ὅπλα ἢ ν' ἀποθάνῃ. Πᾶσαι λοιπὸν αὗται αἱ ἀσκήσεις προέθεντο

(1) Εἶναι νῦν ὑπὸ πάντων ὁμολογούμενον ὅτι ὁ Τυρταῖος ἦτο οὐχὶ Ἀθηναῖος, ἀλλὰ Λακεδαιμόνιος, καὶ δὴ Δωριεύς, ὡς αὐτὸς οὗτος λέγει ἐν τοῖς Ἄσμασιν αὐτοῦ «προλιπόντες Ἐρινέον ἠνεμόεντα εὐρεῖαν Πέλοπος νῆσον ἀφικόμεθα»). Ὁ μῦθος ὁ πλημμελῶς παριστῶν αὐτὸν ὡς Ἀθηναῖον προῆλθεν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς συγχύσεως τῶν ὀνομάτων τῶν Ἀφιδνῶν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀφιδνῶν τῆς Λακεδαίμονος, ὁπόθεν κατήγετο ὁ Τυρταῖος (ἴδ. Hölbe, de Tyrtaei patria, Dresden 1864).

νὰ διαπλάσωσι μᾶλλον τὴν καρδίαν, ἢ νὰ ἀναπτύξωσι τὸν νοῦν· καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ ἐγύμναζεν ὁ νομοθέτης ἐκ παίδων τοὺς νέους νὰ ἀποκρίνωνται μετὰ βραχύτητος ζωηρᾶς, καὶ ἐνίοτε μὲν μικρᾶς, πάντοτε δὲ ἀποφθεγματικῆς, ἥτις ἀπέβη ὁ παροιμιώδης χαρακτὴρ τῆς σπαρτιατικῆς ὁμιλίας· ὁ νομοθέτης δηλαδὴ ἤθελε διὰ τούτου ὄχι νὰ ὀξύνῃ τὸ πνεῦμα τῶν νέων, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ συνειθίσῃ αὐτοὺς νὰ διατηρῶσιν ἀτάραχον τὴν ψυχὴν καὶ νὰ ἐπινοῶσι καὶ ἀποφασίζωσι τάχιστα τὸ πρακτέον. Πρὸ πάντων δὲ ἐδιδάσκοντο, καὶ τοῦτο ἔργῳ μᾶλλον ἢ λόγῳ, νὰ ἦναι σεμνοὶ καὶ εὐπειθεῖς, νὰ σέβωνται τοὺς γέροντας καὶ τὰς ἀρχάς, διότι τοῦτο ὑπελαμβάνετο εὐλόγως ὡς ἡ ἀσφαλεστέρα βάσις τῆς ὅλης πολιτείας. Τὸ βῆμα καὶ τὸ βλέμμα τῶν νέων σπαρτιατῶν, καθ' ὁδὸν διερχομένων, ἐνέφαινον, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ξενοφῶν, τὴν κοσμιότητα καὶ τὴν σωφροσύνην. Ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων, ἦσαν συνεσταλμένοι ὡς κόραι, καὶ σιωπηλοὶ ὡς ἀγάλματα, ἐκτὸς ἂν ἀπηυθύνετο πρὸς αὐτοὺς ἐρώτησις. Τὸ δὲ πρὸς τοὺς νόμους σέβας, δι' ὃ ὁ Σπαρτιάτης ἀπέβη τοσοῦτον πολέμιος πάσης ἐσωτερικῆς καινοτομίας, οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἀπόρροια τοῦ θρησκευτικοῦ ἐκείνου φόβου ὃν ἐκ παίδων διὰ τῆς ἀνατροφῆς συνελάμβανε πρὸς τοὺς γέροντας καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας· διότι ἐν γένει οἱ Σπαρτιᾶται ἐφρόνουν, ὅτι διὰ τοῦ φόβου μάλιστα συνέχεται ἡ πολιτεία, καὶ τούτου ἕνεκα ἤγειρον Φόβου ἱερὸν παρὰ τῇ κατοικίᾳ τῶν ἐφόρων. Ἀνάλογος δὲ ἦτο καὶ ἡ τῶν κορῶν ἀνατροφή, αἵτινες ὑπεβάλλοντο εἰς ἀσκήσεις, πολλάκις δημοσίας, σχεδὸν ὁμοίας τῶν ἀσκήσεων περὶ ἃς ἐγυμνάζοντο οἱ νέοι· καὶ τοῦτο διότι, καθὼς ὁ σκοπὸς τοῦ νομοθέτου ἦτο νὰ ἀναδείξῃ τοὺς νέους πρὸ πάντων ἀγαθοὺς στρατιώτας, οὕτω ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ καταστήσῃ τὰς νέας ἐπιτηδείας νὰ γεννήσωσι παῖδας ἱκανοὺς νὰ ἀναδειχθῶσι στρατιῶται ἀγαθοί. Ὅσα δὲ ἱστοροῦνται περὶ τῆς τρυφῆς καὶ ἀσωτίας γυναικῶν τινων τῆς Σπάρτης, ἀναφέρονται προδήλως εἰς χρόνους καθ' οὓς εἶχεν ἤδη παρακμάσει τὸ πολίτευμα.

Ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 20 ἐτῶν, ἤρχιζεν ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία τοῦ Σπαρτιάτου, ἥτις ἐξηκολούθει ἀδιακόπως μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 60 ἐτῶν. Ἡ πανοπλία τοῦ ὁπλίτου τῆς Σπάρτης ἦτο κυρίως εἰπεῖν σχεδὸν ὁμοία τῆς τῶν ἄλλων τῆς Ἑλλάδος ὁπλιτῶν πανοπλίας, ἥτις πάλιν, πλὴν τοῦ ἅρματος, τὸ ὁποῖον ἔπαυσε νὰ ἦναι ἐν χρήσει, μικρὸν διέφερε τῆς τῶν ἡρώων πανοπλίας, ἣν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ περιεγράψαμεν. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ τοῦ σώματος ἄσκησις καὶ ἡ περὶ τὰ ὅπλα γύμνασις ἀπετέλουν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἓν τῶν κυριωτάτων τῆς ἀνατροφῆς τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρὸς κεφαλαίων. Ἀλλ' ἡ ὑπεροχὴ τῆς Σπάρτης ἐκ τούτου ἐπήγαζεν, ὅτι, ἐνῷ πανταχοῦ ἀλλοῦ οἱ πολῖται εἶχον καὶ ἄλλας ποικίλας ἐργασίας, γεωργίαν, βιομηχανίαν, ἐμπορίαν, ναυτιλίαν, διανοητικὰς ἀσχολίας, ἠθικὰς μελέτας, φιλολογικὰς συζητήσεις, τῆς Σπάρτης ὁ πολίτης ἦτο δι' ὅλου τοῦ βίου στρατιώτης, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ στρατιώτης, ὥστε ἐπλεονέκτει κατὰ τοῦτο ὅλων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. Παρεκτὸς τούτου, εἰς τὰς ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις, ὁ πολίτης, ὁπλισθεὶς ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς ἀνάγκης, κατετάσσετο κατὰ τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ φυλὰς καὶ ἄλλας ὑποδιαιρέσεις, ὑπὸ ταξιάρχας κατὰ τύχην ἐκλεγομένους καὶ εἰς τὰς τάξεις ὅπου δὲν ἦτο ἐκ προοιμίου ὡρισμένη ἡ θέσις αὐτοῦ· ἐνῷ εἰς Σπάρτην ἀείποτε ὑπῆρξαν εἰδικαὶ στρατιωτικαὶ διαιρέσεις καὶ ὑωοδιαιρέσις αὐτοῦ· ἐνῷ εἰς τὴν Σπάρτην ἀείποτε ὑπῆρξαν εἰδικαὶ στρατιωτικαὶ διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις ὅλως διάφοροι τῶν πολιτικῶν. Τῶν διαιρέσεων τούτων ἡ θεμελιώδης βάσις ἦτο ἡ ἐνωμοτία, συγκειμένη, ἐξ 23, ἢ 33, ἢ 36 ἀνδρῶν, ἀδιαλείπτως συνασκουμένων περὶ τοὺς πολεμικοὺς ἐξελιγμοὺς καὶ συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλους διὰ ὅρκου κοινοῦ, ἐξ οὗ τὸ ὄνομα ἐνωματία. Ἀρχηγὸς τῆς ἐνωματίας ἦτο ὁ ἐνωματάρχης, ὁ ρωμαλεώτερος καὶ ἐπιτηδειότερος τῶν πολεμιστῶν αὐτῆς, ὅστις διεύθυνε τὴν ἐνωματίαν καὶ προΐστατο τῆς πρώτης αὐτῆς σειρᾶς, φροντίζων. ὅπως καὶ τῶν

Ο Δ'ΑΓΟΡΑΣ ΘΡΙΑΜΒΕΥΤΙΚΩΣ ΦΕΡΟΜΕΝΟΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΥΙΩΝ ΤΟΥ

(Ἔργον I. Rosier)

ἄλλων σειρῶν προΐστανται οἱ ἄριστοι τῶν στρατιωτῶν, οἱ καλούμενοι πρωτοστάται. Αἱ ἐνωμοτίαι ἐγυμνάζοντο συνεχῶς νὰ βαδίζωσιν ἀπὸ κοινοῦ, νὰ διασπῶνται αἴφνης εἰς τμήματα καὶ νὰ τρέπωνται δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ ἐνωμοτάρχης καὶ οἱ πρωτοστάται, νὰ ἦναι πάντοτε οἱ πρὸς τοὺς πολεμίους πρῶτοι ἀντιπαρατασσόμενοι ἄνδρες. Τὸ βῆμα τῶν ἐνωμοτιῶν ἐρρυθμίζετο, εἴς τε τὰ γυμνάσια καὶ ἐν τῇ μάχῃ, πρὸς τὸν αὐλόν· καὶ οἱ συγκροτοῦντες αὐτὰς ἦσαν τοσοῦτον ἐντελῶς ἠσκημένοι περὶ τὰς κινήσεις τῆς ἐνωμοτίας, ὥστε ἐὰν συνέπιπτε νὰ διαταραχθῇ ἡ τάξις αὐτῆς, οἱ διαλυθέντες στρατιῶται ἠδύναντο οἴκοθεν νὰ ἐπανέλθωσι πάλιν εἰς τὴν θέσιν των, ἧς πρὸ καιροῦ ἐγνώριζον καὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σειράν. Δύο ἢ τέσσαρες ἐνωμοτίαι ἀπετέλουν μίαν πεντηκοστύν, αἱ δὲ πεντηκοστύες ἀπετέλουν πάλιν τὸν λόχον, οἱ δὲ λόχοι, τὴν μόραν· καὶ μόραι ἐν ὅλοις ἦσαν ἕξ, ὧν ἑκάστη συνέκειτο, κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ χρείας, ἐκ 400, ἢ 500, ἢ 600, ἢ καὶ 900 ἀνδρῶν.

Πλείστη δὲ ἐπεκράτει περὶ τὴν διεύθυσιν ἑνότης, διότι ὁ μὲν βασιλεύς, ὢν τῶν ὅλων ἡγεμών, ἔδιδε τὰς διαταγὰς αὐτοῦ εἰς τοὺς πολεμάρχους, ἤτοι τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν μορῶν, οὗτοι δὲ διεβίβαζον αὐτὰς εἰς τοὺς λοχαγούς, οἱ λοχαγοὶ πάλιν εἰς τοὺς πεντηκοστῆρας καὶ τελευταῖον οἱ πεντηκοστῆρες εἰς τοὺς ἐνωμοτάρχας, ἐπιμελείᾳ τῶν ὁποίων ἐξετελοῦντο ὑπὸ ἑκάστης ἐνωμοτίας τὰ παραγγελθέντα. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα πάντα τὰ πλεονεκτήματα τῆς σωματικῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς στρατιωτικῆς τέχνης προσθέσωμεν τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῶν νόμων, ἐνεπνέοντο ἅπαντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, θέλομεν ἐννοήσει διατί ὁ σπαρτιατικὸς στρατὸς ἀπέβη ἀήττητος. Τὸ σύνθημα τοῦ Σπαρτιάτου ἦτο «νίκη ἢ θάνατος», μᾶλλον δέ, καθὼς λέγεται ὅτι εἶπέ ποτε Λάκαινα πρὸς τὸν υἱόν, παραδίδουσα αὐτῷ τὴν ἀσπίδα· «ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς», ὅ ἐστιν ἢ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ εἰς Σπάρτην, ἢ νεκρὸς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ν' ἀνακομισθῇ· διότι ὁ ἀπωλέσας τὸ ὅπλον τοῦτο καὶ ἐπιζήσας, ἐλογίζετο ἄτιμος καὶ ἔπασχεν ὅσα ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑποφέρῃ ψυχὴ εὐγενής. Ὁ τρέσας, δηλαδὴ ὁ δειλιάσας, καὶ μὴ προτιμήσας τῆς ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης φυγῆς τὸν μετὰ τῶν συναγωνιστῶν θάνατον, ἀπέβαλλε πάντα τὰ τοῦ πολίτου δίκαια καὶ διετέλει διὰ παντὸς ὑπὸ ὅλων περιφρονούμενος. Ὁ Ἀριστόδημος ἦτο εἷς τῶν 300 Σπαρτιατῶν, οἵτινες, ὑπὸ τὸν βασιλέα Λεωνίδαν, ἀντιπαρετάχθησαν, ἐν Θερμοπύλαις, πρὸς τοὺς Πέρσας· μόνος δὲ αὐτὸς δὲν ἀπέθανε μετὰ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ διεσώθη ἀγενῶς εἰς Σπάρτην. Ἐνταῦθα ὅμως ὑπέκυψεν εἰς ὄνειδος βαρύ· οὐδεὶς ἤθελε νὰ δώσῃ αὐτῷ πῦρ, καὶ οὐδεὶς πρὸς αὐτὸν διελέγετο, πάντες δὲ ἐπιδεικνύοντες αὐτὸν ἔλεγον· ὁ τρέσας Ἀριστόδημος. Τοιαύτη ἐν Σπάρτῃ τοῦ ἀνάνδρου ἡ τύχη. Ἐὰν ἦτο ἄγαμος, δὲν εὕρισκε σύζυγον, ἐὰν εἶχε κόρας, δὲν εὕρισκε γαμβρόν. Οἱ νέοι οὐδὲν ὤφειλον πρὸς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ σέβας καὶ ὅσοι δὲν ἀπέστρεφον ἀπὸ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, ἠδύναντο νὰ ῥαπίσωσιν αὐτὸν ἀτιμωρητί. Ὥστε «οὐδὲν θαυμάζω,» ἀνακράζει ὁ Ξενοφῶν, «προαιρεῖσθαι ἐκεῖ θάνατον ἀντὶ τοῦ οὕτως ἀτίμου τε καὶ ἐπονειδίστου βίου».

Ἵνα δὲ καθ' ὅλα ἐξομοιωθῇ ἡ σπαρτιατικὴ πολιτεία πρὸς στρατόπεδον μᾶλλον ἢ πρὸς συνήθη ἀνθρώπων κοινωνίαν, οἱ Σπαρτιᾶται δὲν διητῶντο κατ' ἰδίαν ἕκαστος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν κοινῷ εἰς δημόσια συσσίτια (¹) ἢ φειδίτια, εἰς τὰ ὁποῖα πάντες

(¹) Ἡ τῶν συσσιτίων δίαιτα θεωρητέα, κατὰ τοὺς νεωτέρους ἱστορικούς, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν διηνεκῶν καὶ μακροχρονίων πολέμων, οὓς ἦν ὑποχρεωμένη νὰ διεξάγῃ ἡ Δωρικὴ Σπάρτη πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἀρχῆς αὐτῆς καὶ τοῦ ἐντεῦθεν παραχθέντος καὶ μονίμου κατασταθέντος πολεμικοῦ βίου καὶ πολεμικῆς διαίτης.

ὤφειλον νὰ παρακαθήσωσι, μηδ' αὐτῶν τῶν βασιλέων ἐξαιρουμένων· μόνοι οἱ ἔφοροι, ὡς εἴδομεν, ἀπηλλάττοντο τῆς κοινῆς ταύτης διαίτης. Τοσοῦτον δὲ σπουδαία ἐλογίζετο ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος τούτου, ὥστε ὁ μὴ δυνάμενος νὰ συντελέσῃ εἰς τὰ συσσίτια, δὲν ἠδύνατο οὐδὲ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα νὰ ἐκπληρώσῃ. Καὶ ἦσαν μὲν τὰ δεῖπνα ταῦτα λιτότατα, ἀλλ' ὅμως πολλοὶ Σπαρτιᾶται ἦσαν τοσοῦτον πένητες, ὥστε δὲν εἶχον νὰ καταβάλωσι τὴν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένην μικρὰν εἰσφοράν· ἐξ οὗ ἀμέσως συνάγεται, ὅτι ἡ περίφημος ἰσότης τῶν περιουσιῶν, τὴν ὁποίαν ὁ Λυκοῦργος λέγεται εἰσαγαγὼν ἐν Σπάρτῃ, ἀληθῶς δὲν ἐπεκράτει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. 'Αλλ' ὅτι ἡ ἰσοκτημοσύνη ποτέ, ἢ τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν γνωστῶν ὁπωσοῦν ἱστορικῶν χρόνων, δὲν ὑπῆρξεν ἐν Σπάρτῃ, ἀποδεικνύεται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. 'Εν πρώτοις ἱστορεῖται, ὅτι καθ' οὓς χρόνους συνετάχθη τὸ εἰς τὸν Λυκοῦργον ἀποδιδόμενον πολίτευμα, διενεμήθη πᾶσα ἡ Λακωνικὴ εἰς 39,000 ἴσους κλήρους, (1) ἐξ ὧν 9,000 ἔλαβον οἱ Σπαρτιᾶται, 30,000 δέ οἱ περίοικοι· κατὰ τοὺς χρόνους ὅμως ἐκείνους, οἱ Σπαρτιᾶται πολὺ ἀπεῖχον ἔτι τοῦ νὰ ἦναι κύριοι ἁπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἦσαν δὲ συνεσταλμένοι ἐντὸς τῆς στενῆς κοιλάδος τῆς Σπάρτης. Παρεκτὸς τούτου, ἡ ἰσοκτημοσύνη αὕτη ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων συγγραφέων, ὄχι ὅμως καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων, τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ 'Αριστοτέλους, ὧν πολλοὶ ἐξ ἐναντίας ὁμιλοῦσι περὶ τῆς ἐπικρατούσης ἐν Σπάρτῃ ἀνωμαλίας τῶν περιουσιῶν. Καὶ τρόντι, ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὁ τότε ἀκμάσας Λέσβιος ποιητὴς 'Αλκαῖος μνημονεύει 'Αριστοδήμου τινὸς παραπονουμένου ἐν Σπάρτῃ κατὰ τῆς ὑπεροψίας τῶν πλουσίων καὶ τῆς τῶν πενήτων ταπεινώσεως.

Ὡς γὰρ δήποτ' 'Αριστόδαμόν φαισ' οὐκ ἀπάλαμνον ἐν Σπάρτᾳ λόγον
εἰπεῖν χρηματ' ἀνήρ· πενιχρὸς δ' οὐδεὶς πέλετ' ἐσλὸς οὐδὲ τίμιος.

Καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὀνομαστὶ πολλοὺς εὐπόρους Σπαρτιάτας, ἰδίως δὲ τὸν Σπερθίαν καὶ τὸν Βοῦλιν, περὶ ὧν λέγει. «χρήμασιν ἀνήκοντες εἰς τὰ πρῶτα,» ὅ ἐστιν, ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν πλουσιωτάτων Σπαρτιατῶν. Πολλοὶ πρὸς τούτοις Σπαρτιᾶται ἐνίκησαν εἰς τὰ ὀλύμπια διὰ τεθρίππου ἅρματος· ἐννοεῖται δὲ ὅτι δὲν ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ νικήσαντες ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοί, καὶ ὅτι διὰ νὰ ἀγωνισθῇ τις τέθριππον, δὲν ἔτρεφε τέσσαρας μόνον ἵππους, ἀλλὰ πολὺ πλειοτέρους. Ὥστε ἡ σπαρτιατικὴ πολιτεία, ἥτις εἶχε πολλὰ τὰ ἀληθῶς παράδοξα, δὲν περιέλαβεν ὅμως καὶ τὸν ἀλλόκοτον τοῦτον θεσμὸν τῆς ἰσοκτημοσύνης, τὸν ὁποῖον τοσάκις τοσοῦτοι ἄνθρωποι ὠνειρεύθησαν, ἀλλὰ ποτὲ δὲν θέλομεν ἰδεῖ ἐπιτελεσθέντα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ κατακτηταὶ τῆς Σπάρτης διένειμαν, πιθανῶς, πρὸς ἀλλήλους διὰ κλήρων, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἴσων, τὰς πλείστας τῶν γαιῶν, καθόσον δ' ἐγένοντο κύριοι ἁπάσης τῆς Λακωνικῆς, ἐπανέλαβον τάς διανομὰς ταύτας. 'Αλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀφοῦ ἔπαυσαν αἱ νέαι κατακτήσεις καὶ αἱ νέαι διανομαί, πολλαὶ οἰκογένειαι,

(1) Τὰ λεγόμενα περὶ τῆς τοιαύτης κατ' ἀναλογίαν διανομῆς τῶν κλήρων ὑπὸ τοῦ Λυκούργου θεωροῦνται νῦν παραδόσεις ἐπινοηθεῖσαι ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις τῆς ἐλευθέρας πολιτείας τῆς Σπάρτης, ἐν τοῖς χρόνοις δηλονότι τῶν βασιλέων Ἄγιδος Γ' καὶ Κλεομένους Γ' (κατὰ τὸν 3 π. Χ. αἰῶνα,) πρὸς δικαιολογίαν τῶν ὑπὸ τῶν βασιλέων τούτων ἐπιχειρηθεισῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ὑπὸ τούτων μελετηθεῖσαν νέαν διανομὴν τῆς γῆς.

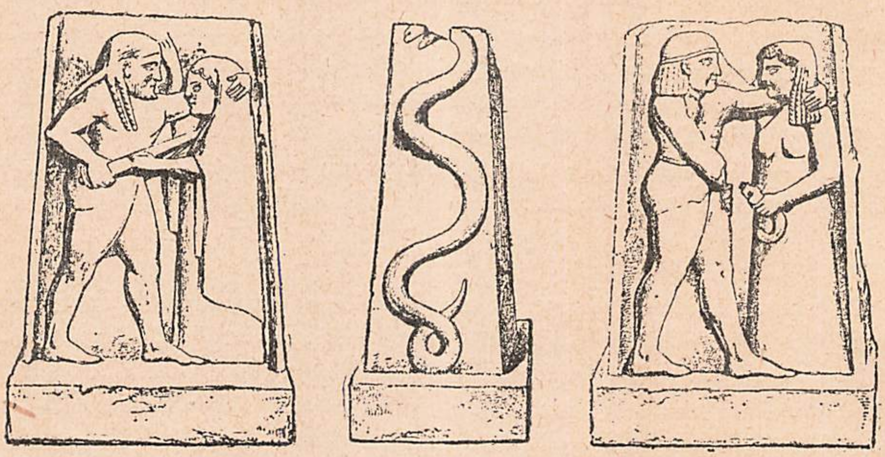
διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀπογόνων, ἀπέβησαν, φυσικῷ τῷ λόγῳ, πενέσταται. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Σπαρτιάτης ἐπροσπάθει, διὰ παντὸς τρόπου, νὰ διασώσῃ τὸν κλῆρον αὐτοῦ, διότι, ἅμα στερηθεὶς τούτου, ἐπειδὴ οὔτε ἐμπόριον οὔτε τέχνην μετήρχετο, δὲν εἶχε πῶς νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὰ συσσίτια, καὶ ἀπέβαλλε τὰ πολιτικὰ δίκαια· ἀλλ' ἐπὶ τέλους πολλοὶ ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης ὑπέκυψαν εἰς τὴν θυσίαν ταύτην, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ἂν δὲν ἐπετρέπετο ἡ πώλησις τῶν κλήρων, δὲν ἀπηγορεύετο ὅμως ἡ διὰ δωρεᾶς καὶ διὰ διαθήκης ἀπαλλοτρίωσις αὐτῶν, ὅπερ, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ 'Αριστοτέλους, ἔφερεν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα· καὶ συνέβη οὕτω βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μεγάλη περιουσιῶν ἀνωμαλία. 'Αλλ' ἐὰν ἡ ἰσότης τῶν κτημάτων ποτὲ δὲν καθιερώθη, ἢ τοὐλάχιστον πρωϊμώτατα ἐξέλιπεν ἐν Σπάρτῃ, βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπεκράτησεν ἐν αὐτῇ ἰσότης διαίτης, καὶ ὅτι πλούσιοι καὶ πένητες, ἄνδρες καὶ παῖδες, νέοι καὶ νέαι καθυπεβλήθησαν εἰς τὸν αὐτὸν καταθλιπτικὸν βίον, εἰς τὸν αὐτὸν ἱματισμόν, εἰς τὴν αὐτὴν ἄσκησιν, καρτερίαν, πειθαρχίαν καὶ ἀμάθειαν. Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ δὲ ὅσον ἔνεστιν ἡ παράτασις τοῦ βίου τούτου, ἐδέησε νὰ ἐμποδισθῇ ἡ σχέσις μετὰ ξένων, οἵτινες διῆγον ἄλλον ὅλως διόλου βίον καὶ τῶν ὁποίων τὸ παράδειγμα ἠδύνατο νὰ παρασύρῃ τοὺς Σπαρτιάτας. Ὅθεν οὐδεὶς Σπαρτιάτης ἠδύνατο ἄνευ ἀδείας νὰ ἀποδημήσῃ, οὐδ' ἐπετρέπετο κυρίως εἰς ξένους ἡ ἐν Σπάρτῃ διατριβή. Τούτους ἀνείχοντο μέν, ὡς φαίνεται, ἐνίοτε αὐτόθι, ἀλλ' ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀποπέμψωσι δυνάμει τοῦ περὶ ξενηλασίας ἐπικρατοῦντος νόμου.

Τὸ σπαρτιατικὸν τοῦτο πολίτευμα εἶναι τὸ ἀρχαιότερον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, προϊὸν τῆς ῥοπῆς τὴν ὁποίαν λαμβάνει ἤδη τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τοῦ νὰ ῥυθμίζῃ διὰ θεσμῶν ὡρισμένων τὰς ἐπὶ τῶν ἡρωικῶν χρόνων αὐτοφυεῖς αὐτοῦ περιστάσεις καὶ σχέσεις· ἐν ταὐτῷ δὲ τὸ πολίτευμα τοῦτο εἶναι καὶ ἓν τῶν μᾶλλον δυσκαταλήπτων γεγονότων τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Εἴδομεν ὅτι ἐνέδυε τὸν ἄνθρωπον εὐθὺς ἐκ γενετῆς καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου ἐκράτει αὐτὸν δέσμιον, διὰ σιδηροῦ πλέγματος, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἐπέτρεπεν αὐτῷ ἐλευθερίαν, οὔτε περὶ τὴν ἀνατροφήν, οὔτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος, οὔτε περὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, οὔτε περὶ τὴν δίαιταν, οὔτε περὶ τὸ ἱερώτατον καὶ φυσικώτατον τῶν αἰσθημάτων, τὴν πατρικὴν ἢ τὴν μητρικὴν στοργήν. Ἡ ἱστορία ἀναφέρει βεβαίως πολλοὺς καταθλιπτικοὺς θεσμούς, ὁμοίους, ἢ καὶ ἔτι τραχυτέρους, μάλιστα ἡ ἱστορία τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν· ἀλλ' οἱ τυραννικοὶ οὗτοι θεσμοὶ ἐπεβλήθησαν παντοῦ ἄλλου διὰ τῆς βίας, ἐνῷ ἐνταῦθα ἡ σπαρτιατικὴ κοινωνία φαίνεται οἴκοθεν ὑποβαλοῦσα ἑαυτὴν εἰς τὰ ἀλλόκοτα ἐκεῖνα δεσμά. Τοὐλάχιστον οὐδεὶς ἀναφέρεται καταναγκασμὸς τῶν πολλῶν ὑπὸ τῶν ὀλίγων· καὶ ἂν ὑπῆρξε δὲ τοιοῦτος, πάλιν δυσκατάληπτον ὑπάρχει πῶς οἱ πολλοί, ἔχοντες τὰ ὅπλα καὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν ἐπὶ τοσαύτας γενεὰς ὑποκύπτοντες εἰς τὸν καταναγκασμὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τὸ παράδοξον, τὸ μοναδικὸν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος, ὅτι δηλαδὴ θεσμοὶ τυραννικώτατοι ἴσχυσαν ἐνταῦθα διὰ τῆς ἐλευθέρας τῶν παντοδυνάμων πολιτῶν θελήσεως· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἑλληνικὴ αὕτη τυραννία διέφερεν οὐσιωδῶς πάσης ἀνατολικῆς, ἔχουσά τι εὐγενὲς καὶ θαυμάσιον, διὰ τὸ ἰσόνομον καὶ τὴν οἰκειοθελῆ προαίρεσιν τῶν ὑποβληθέντων εἰς αὐτὴν πολιτῶν.

Οὐδὲν ἧττον, καί τοι θαυμάζομεν τὰς πολεμικὰς καὶ ἄλλας τινὰς τῆς Σπάρτης ἀρετάς, οὐδεμίαν, ὁμολογοῦμεν, αἰσθανόμεθα συμπάθειαν πρὸς τὸ πολίτευμα αὐτῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τοῦτο δὲν πρέπει νὰ κρίνηται κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν πολιτικὰς ἰδέας καὶ κοινωνικὰς περιστάσεις. Τὴν σήμερον πρεσβεύομεν, ὅτι ὀφείλει μὲν ἕκαστος πολίτης

νὰ θυσιάσῃ μέρος τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ ἀνέσεως πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς κοινῆς δυνάμεως τῆς πολιτείας, ἀλλ' ὅτι ἡ θυσία αὕτη πρέπει νὰ ἦναι ὅσον ἔνεστι μικρά· καὶ ὅπως ἔχουσι τὴν σήμερον αἱ πολιτεῖαι καὶ αἱ κοινωνίαι, ἡ θυσία αὕτη ἠμπορεῖ τῳόντι νὰ ἦναι μικρά, ἐνῷ τὸ πάλαι, διὰ νὰ ἦναι ἡ πολιτεία ἰσχυρὰ καὶ ἰδίως διὰ νὰ ἔχῃ ἱκανὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, οἱ πολῖται ἠναγκάζοντο ἐν γένει νὰ ἀποβάλλωσι πολὺ μεγαλείτερον μέρος τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας.

Τοῦτο δὲ διότι σήμερον αἱ εὐρωπαϊκαὶ πολιτεῖαι σύγκεινται καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἐλευθέρων ἀνδρῶν καὶ πρὸς τούτοις ἰσχυροτάτη εἶναι ἡ τῶν ἐθνῶν ῥοπὴ πρὸς τὴν ἕνωσιν αὐτῶν ὑπὸ μίαν κυβέρνησιν· ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Εὐρώπην ἐξ ἐναντίας ἰσχυροτάτη ἦτο ἡ πρὸς τὸν αὐτοτελῆ πολιτικὸν πάσης πόλεως βίον ῥοπή, καὶ πλὴν τούτου αἱ πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ὀλίγων ἐλευθέρων καὶ πολλῶν δούλων. Ἐντεῦθεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς

Σπαρτιατικὴ τέχνη
(Ἀνάγλυφα, ἐπὶ μαρμάρου, εὑρεθέντα εἰς Μαγούλαν τῆς Λακωνίας)

χρόνοις πολλαὶ ὑπάρχουσι μεγάλαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, πολιτεῖαι, καὶ ἐν αὐταῖς πάντες εἰσὶ πολῖται, ὥστε μία αὐτῶν μοῖρα ἀφοσιοῦται ἐπί τινα χρόνον εἰς τὴν συγκρότησιν ὑλικῆς δυνάμεως ἐπαρκούσης εἰς πᾶσαν τῆς πολιτείας χρείαν, τὸ δὲ λοιπὸν πλῆθος ἀσχολεῖται ἐλευθέρως περὶ πᾶσαν τέχνην, βιομηχανίαν καὶ παιδείαν (1). Τὸ πάλαι δέ, ὁ μερισμὸς οὗτος τῶν καθηκόντων καὶ ἔργων δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ, ἀλλὰ ἐξ ἀνάγκης ὁ στρατὸς τῆς πολιτείας συνέκειτο ἐξ ὅλων τῶν πολιτῶν, ὑποχρέων ὄντων ν' ἀποτελῶσι μέρος αὐτοῦ, δι' ὅλου τοῦ βίου.

Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν αὕτη ἦτο τὸ πάλαι γενική, καὶ ἐπεκράτησεν οὐ μόνον ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας· ἐφηρμόσθη ὅμως ἐν Σπάρτῃ αὐστηρότερον ἢ ἀλλοῦ που. Ἦσαν μὲν καὶ εἰς Ἀθήνας λ. χ. οἱ πολῖται ἅπαντες καὶ σχεδὸν δι' ἅπαντος τοῦ βίου στρατιῶται, ἀλλὰ δὲν ἔπαυον διὰ τοῦτο νὰ ἦναι πολῖται,

(1) Ἀκριβῶς δὲ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πᾶσα σχεδὸν ἡ Εὐρώπη παρίστησι στρατοὺς ἐθνικοὺς ἐξ ἁπάντων τῶν πολιτῶν συγκειμένους ἢ ἔθνη συλλήβδην ἔνοπλα διὰ τῆς καθολικῆς καλουμένης στρατολογίας, ἀρχῆς γενομένης τοῦ συστήματος τούτου ἀπὸ τοῦ ἀρχῶν τοῦ 19 αἰῶνος ἐν Πρωσσίᾳ. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ μόνον ἐν Εὐρώπῃ ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος τούτου ἀποτελοῦν ἀγγλικὸν ἔθνος προχωροῦν κατὰ μικρὸν εἰς τὸ εἰρημένον σύστημα, ἐπραγμάτωσεν αὐτὸ κατ' οὐσίαν ἐν τῷ ἄρτι λήξαντι μεγάλῳ πολέμῳ.

.ευθέρως ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ὑλικήν, τὴν ἠθικήν, τὴν διανοητικὴν αὐτῶν ἐπίδοσιν· ·ῷ εἰς τὴν Σπάρτην οἱ πολῖται ἦσαν στρατιῶται, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ στρατιῶται. Δὲν ἀρ-νύμεθα ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἡ Σπάρτη κατήρτισε τὸν κράτιστον πεζικὸν στρατὸν τῆς Ἑλ-ιάδος. Ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἡττήθη, εἰμὴ ὅτε ἠλαττώθησαν ὑπερμέτρως οἱ Σπαρτιᾶται· λαττώθησαν δὲ ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων καὶ προσέτι διότι, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ν ἐκ γενετῆς ἐλάμβανον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι δεκτοὶ ἐν Σπάρτῃ ἑτεροπολῖται ρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐκλειπόντων. Τούτου ἕνεκα οἱ πολῖται αὐτῆς ἀπέβησαν μετ' οὐ ολὺ τοσοῦτον εὐάριθμοι, ὥστε οὔτε στρατὸν οὔτε πολιτείαν ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ συν-ηρήσῃ. Ἐν Ἀθήναις τοιαύτη πολιτῶν ἐλάττωσις δὲν συνέβη ποτέ. Ἐν Ἀθήναις οἱ μέ-οικοι εὐκόλως μεθίσταντο εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς τάξιν, οἱ δὲ ἰσοτελεῖς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, ς θέλομεν ἴδει κατωτέρω. Ὁ ἀριθμὸς λοιπὸν τῶν πολιτῶν δὲν ἐμειώθη διὰ τοῦ χρόνου. ἱ πολῖται ὅμως οὗτοι, μὴ ὄντες ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιῶται, ἀλλὰ περισπώμενοι ὑπὸ ῶν μυρίων ἀσχολιῶν τοῦ διανοητικοῦ καὶ ποριστικοῦ βίου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσι ὰς κυρίας τοῦ στρατιώτου ἀρετάς, τὴν διηνεκῆ ἄσκησιν, τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἐγκρά-ιαν. Καὶ πλὴν τούτου, τὸ πολίτευμα ἐν Ἀθήναις ἀπὸ σώφρονος δημοκρατίας ἐξώκειλε ίχιστα εἰς καθαρὰν ὀχλοκρατίαν, ἥτις εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὕπαρξιν βιωσίμου ράτους. Τούτων πάντων ἕνεκα αἱ Ἀθῆναι ἀπέβαλον πρωϊμώτατα τὴν αὐτοτελῆ πολι-κὴν ὕπαρξιν, ὅ ἐστιν ἔλαβον τὴν αὐτὴν κατὰ τοῦτο τύχην, ἣν καὶ ἡ Σπάρτη, ἂν καὶ δι' λλας ὅλως διόλου αἰτίας. Ἀλλὰ τίς ὑπηρέτησε τὴν δόξαν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος καὶ ὸ συμφέρον τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἆρά γε τὸ τερατωδῶς πειθαρχικὸν τῆς Σπάρτης ολίτευμα, ἢ ὁ μεμουσωμένος βίος τῶν Ἀθηνῶν ; Φαντασθῶμεν ὁπόσον ἤθελεν ἀμαυ-ωθῆ ἡ μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος, ὁπόσον ἤθελε ζημιωθῆ ἡ ὅλη ἀνθρωπότης, ἐὰν λειπον αἱ Ἀθῆναι· ἐνῷ, ἂν ἔλειπεν ἡ Σπάρτη, τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀστὴρ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἤθελε αμείνει οὐδὲν ἧττον φαεινὸς ἐν τῷ στερεώματι τῆς ἱστορίας. Τίς ὕμνησε καὶ αὐτὰς ὰς πολεμικὰς τῆς Σπάρτης ἀρετάς, καὶ τίς διεκοίνωσεν αὐτὰς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ν ὄχι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ξενοφῶν ; Τίς δέ, ἐν τῷ κρι-ιμωτάτῳ μεσσηνιακῷ ἀγῶνι, ἐνεψύχωσε τὰς σπαρτιατικὰς μόρας καὶ ἀνέδειξεν ἐπὶ τέλους ὐτὰς νικηφόρους, ἂν ὄχι ὁ Ἀθηναῖος ποιητὴς Τυρταῖος; Τοσαύτη εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ νεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης, ἡ ὑπεροχὴ τῆς καρδίας ἐπὶ τῶν μᾶλλον ἐντέχνων πολιτικῶν υνδυασμῶν ! (1)

Ὁπωσδήποτε, βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὰ τέλη πιθανῶς τῆς ἐνάτης ἑκατονταετη-ίδος, εἰσήχθησαν ἐν Σπάρτῃ οἱ προαναφερθέντες θεσμοὶ καὶ ὅτι, ἅμα ρυθμισθέντος ὕτω τοῦ πολιτεύματος, βλέπομεν τὴν πόλιν ταύτην κατερχομένην εἰς μακρὸν κατακτή-εων στάδιον. Τῷ ὄντι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Εὐρυσθενίδου Τηλέκλου, ἡ Σπάρτη, προ-ύπτουσα τελευταίως ἀπὸ τῆς στενῆς αὐτῆς κοιλάδος, κυριεύει τὰς λακωνικὰς πόλεις Ἀμύκλας, Φαράς, Γερόνθρας· ἐπὶ δὲ Ἀλκαμένους, τοῦ Τηλέκλου, τοῦ ὁποίου βασιλεύον-

(1) Βεβαίου νῦν ὄντος ὅτι ὁ Τυρταῖος ἦτο Λακεδαιμόνιος, πᾶσα αὐτη ἡ θεωρία πίπτει οἴκο-εν. Ἄλλως τε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τυρταίου, ἡ πνευματικὴ διαφορὰ μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν δὲν ἦτο τοσαύτη καὶ τοιαύτη, ὥστε οἱ μὲν νὰ ἐκπροσωπῶσι δύναμιν πνευματικήν, οἱ ὲ ἁπλῶς ὑλικήν. Ἡ λυρικὴ ποίησις, τὸ μέγα προϊὸν καὶ γνώρισμα τοῦ τότε πνευματικοῦ βίου, ἤκ-αζεν ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις τοσοῦτον ἐν Σπάρτῃ διὰ τοῦ Τυρταίου καὶ βραδύτερον διὰ τοῦ Ἀλκμᾶνος, ὅσον ἐν Ἀθήναις διὰ τοῦ συγχρόνου τοῦ Ἀλκμᾶνος Σόλωνος, καὶ ἔτι βραδύτερον ν Μεγάροις διὰ τοῦ Θεόγνιδος.

τος ἤρχισεν, ἐν ἔτει 776, ἡ τῶν ὀλυμπιάδων ἀναγραφή, ὑποτάσσει τὸ παράλιον Ἕλο
Καὶ ἄγνωστον μὲν εἶναι πότε κατεκτήθησαν αἱ ἄλλαι τῆς Λακωνικῆς πόλεις, καὶ τὰ Κύ
θηρα, καὶ τὰ δυτικὰ τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου παράλια, ἅτινα, καθὰ προείπομεν, ἀνῆκ
ποτε εἰς τὴν ἀργολικὴν ὁμοσπονδίαν. Ἀλλ' εἴδομεν ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς ὀγδόης ἑκατο
ταετηρίδος, ἡ Σπάρτη εἶχεν ἤδη λάβει ὄχι μικρὰν ἐπίδοσιν, διότι, κατὰ τοὺς χρόνου
τούτους, διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῆς κατώρθωσαν οἱ Ἠλεῖοι νὰ ἀποβάλωσιν ἐκ τῆς Πισ
τιδος τὸν ἰσχυρὸν Ἀργεῖον τύρανον Φείδωνα.

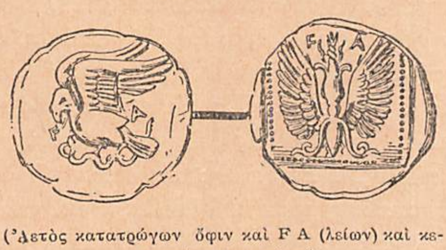
Οἱ Ἠλεῖοι οὗτοι, ἢ Αἰτωλο-ηλεῖοι, οἱ μετὰ τῶν Ἡρακλειδῶν, ὡς λέγεται, συγκ
τελθόντες εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐπεξέτειναν πρωϊμώτατα τὴν ἰδίαν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶ
μεσημβρινωτέρων χωρῶν τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας. Κατ' ἀρχὰς τὸ πολίτευμ
αὐτῶν ἦτο βασιλικόν· ἔπειτα, καταλυθείσης τῆς βασιλείας, ἀπέβη καθαρῶς ἀριστοκρατ
κόν, διότι ἅπαν τὸ κράτος ἦτο εἰς χεῖρ
ἐνενήκοντα ἰσοβίων γερόντων, ἐκλεγομένω
καθ' ὅν τρόπον καὶ οἱ τῆς Σπάρτης γέρο
τες. Βραδύτερον δέ, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακο
πολέμου, ἀναφέρεται, ἀντὶ τοῦ συνεδρί
τούτου, βουλὴ ἑξακοσίων ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἡ ἐ
τῆς Πισάτιδος καὶ τῆς Τριφυλίας κυριαρχ
τῶν Ἠλείων δὲν ὑπῆρξεν ἀσφαλὴς καὶ ὁλ
σχερής· οἵ τε Πισᾶται καὶ οἱ Τριφύλιοι πο
λάκις ἐπανέστησαν, ὑπὸ ἰδίους βασιλεῖς, κ
ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἐν μέρει τ
αὐτονομίαν. Ἐν τῇ πέμπτῃ μάλιστα ἑκατο
ταετηρίδι, ἡ Σπάρτη, μεταβαλοῦσα πολιτ
κήν, ὑπεστήριξε καὶ ἐπέτυχε τὴν τῶν τριφυλι
κῶν πόλεων αὐτονομίαν· εἰς τοὺς ἀρχαιοτ
ρους ὅμως χρόνους, εἰς οὓς ἔτι εὑρισκόμεθ
ἡ Σπάρτη ἦτο πιστὴ τῶν Ἠλείων σύμμαχ
καὶ ἐξησφάλιζε τὰς κυριαρχικὰς αὐτῶν ἀξι
σεις, μάλιστα δὲ τὴν ὑπ' αὐτῶν προεδρείαν τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος, ὅπως ἔπραξεν ἰδί
ἐπὶ Φείδωνος, δοῦσα τότε πρῶτον δεῖγμα λαμπρὸν τῆς ἰσχύος ἣν ἀπὸ τοῦ νέου πολιτε
ματος προσέλαβεν.

Νομίσματα Κυθηρίων

(Ἀφροδίτη καὶ περιστερά)

Νομίσματα Ἠλείων

(Ἀετὸς κατατρώγων ὄφιν καὶ F A (λείων) καὶ κεραυνὸς πτεροφόρος)

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σπαρτιᾶται ἐπεχείρησαν ἀγῶνας πολὺ δεινοτέρους, τοὺς δ
μεσσηνιακοὺς πολέμους, δι' ὧν ὑπεδούλωσαν τοὺς ἐν Μεσσηνίᾳ Δωριεῖς. Κατὰ δυστ
χίαν, ἂν καὶ τὰ περὶ τῶν πολέμων τούτων ἐξετέθησαν ἐν ἐκτάσει ὑπὸ τοῦ Παυσανίο
τὰ πλεῖστα τῶν παρ' αὐτοῦ ἱστορηθέντων, ἐκ πηγῶν μεταγενεστέρων, δὲν θεωροῦντ
ἄξια πίστεως. Ἡ δὲ μόνη ἀσφαλὴς μαρτυρία εἶναι τὰ ὀλίγα σωζόμενα ἔπη τοῦ περιφ
μου ποιητοῦ Τυρταίου, Ἀθηναίου τὸ γένος, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς τοῦ τελε
ταίου μέρους τοῦ ἀγῶνος, καὶ συνετέλεσε πολὺ διὰ τῶν ἀρειμανίων αὐτοῦ ᾀσμάτων, ε
τὸν θρίαμβον τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐξ αὐτοῦ μανθάνομεν ὅτι δύο ἐγένοντο πόλεμοι, ὅτι
πρῶτος διήρκεσεν εἴκοσιν ἔτη, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἐμεσολάβησαν δύο γενε
Ἐπὶ τοῦ πρώτου τῶν πολέμων τούτων, 743-724 πρὸ Χριστοῦ, ὅστις διεξήχθη κ
ρίως περὶ τὸ ὀχυρὸν ὄρος τῆς Ἰθώμης, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Θεοπόμπο
Προκλείδου τὸ γένος, συμβασιλεύσαντος μετὰ Πολυδώρου τοῦ Ἀλκαμένους, φημίζετ

ὅτι διέπρεψε παρὰ τοῖς Μεσσηνίοις ὁ Ἀριστόδημος, ἀπόγονος ὢν τοῦ βασιλικοῦ αὐτῶν γένους. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους παρεδόθη ἡ Ἰθώμη, οἱ δὲ Μεσσήνιοι καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν τάξιν τῶν εἱλώτων. Ὁ δεύτερος πόλεμος, τὸν ὁποῖον ἐπεχείρησαν οἱ ἀπηλπισμένοι διὰ τὴν ὑποδούλωσιν αὐτῶν Μεσσήνιοι, 685—668, (1) ἀπέβη πεισματωδέστερος. Ὁ πόλεμος οὗτος, ὅστις διεξήχθη κυρίως περὶ τὸ ὄρος τῆς Εἴρας καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου πολυθρύλητος κατέστη ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ὡσαύτως γένους Μεσσήνιος ἥρως Ἀριστομένης, ἔφερεν εἰς τοιαύτην ἀμηχανίαν τοὺς Σπαρτιάτας, ὥστε εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἄπορον πῶς ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσιν εἰς ὑποταγὴν τοὺς περιοίκους αὐτῶν. Συμμάχους οἱ Σπαρτιᾶται δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τοὺς Ἠλείους, ἐνῷ οἱ Ἀρκάδες, οἱ Ἀργεῖοι, οἱ Πισᾶται καὶ οἱ Τριφύλιοι συνετάσσοντο μετὰ τῶν Μεσσηνίων. Πρὸς τούτοις δέ, διὰ τὰς συνεχεῖς καταστρεπτικὰς τῶν τελευταίων τούτων ἐπιδρομάς, τὰ πλεῖστα τῶν μεθορίων κτημάτων ἐγκατελείφθησαν ἀγεώργητα· ἐκ τούτου δὲ συνέβη σιτοδεία. καὶ ἐκ τῆς σιτοδείας, στάσις, διότι οἱ κύριοι τῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ σπαρῶσιν, ἀπήτησαν νέαν τῆς χώρας διανομήν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν κινδύνων τούτων, ἐκάλεσεν ἡ Σπάρτη, κατὰ συμβουλὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, ἐξ Ἀθηνῶν, τὸν ποιητὴν Τυρταῖον, ὡς ἡγεμόνα, μᾶλλον δὲ ὡς ἀνορθωτὴν τῆς ἀθυμίας τῆς καταλαβούσης τὰς ψυχὰς (2) τῶν πολιτῶν αὐτῆς. Μὴ φανῇ δὲ παράδοξον ὅτι ὁ φημιζόμενος οὗτος χωλὸς διδάσκαλος συνετέλεσε παραδόξως εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ἀρειμανίου ἐκείνης πόλεως. Οἱ ἄριστοι τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν θεσμῶν ναρκοῦνται ἐνίοτε ἐὰν δὲν ἐμψυχωθῶσι διὰ τοῦ λόγου. Εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἡ δημοσιογραφία, ὁσάκις εἶναι σώφρων καὶ ἐπιτηδεία, ἐνθαρρύνει καὶ χειραγωγεῖ τὴν ἐκλυθεῖσαν ἢ ἀποπλανηθεῖσαν κοινὴν γνώμην· πολλάκις δὲ τῶν κρατίστων ταγμάτων, καταπτοηθέντων, ἀνερριπίσθη ἡ ὁρμὴ δι' ἐνθουσιαστικοῦ τινος τοῦ στρατηγοῦ κηρύγματος. Ὁ Τυρταῖος λοιπὸν ὅστις, καθὼς ἔλεγε περὶ αὐτοῦ βραδύτερον ὁ βασιλεὺς Λεωνίδας, ὁ τῶν Θερμοπυλῶν πρόμαχος, ἦτο ἐπιτήδειος εἰς τὸ νὰ ἐξάπτῃ τὰς ψυχὰς τῶν νέων, ὁ Τυρταῖος ἔπραξεν ὡς πρὸς τὴν Σπάρτην ὅ,τι αἱ περίφημοι ναπολεόντειοι προκηρύξεις ἐπὶ τῆς πρώτης ἰταλικῆς ἐκστρατείας, καὶ ὅ,τι πλέον παρὰ ἅπαξ ἡ συνετὴ δημοσιογραφία ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ. Ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ συνετέλεσε πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ κατευνάσῃ τὴν ἐσωτερικὴν στάσιν διὰ τῆς ἐλεγείας αὐτοῦ τῆς ἐπιγραφομένης «Εὐνομία», τῆς ὁποίας ὅμως ἐλάχιστα περιεσώθησαν τεμάχια. Ἐνταῦθα ὁ Τυρταῖος ἐνθύμιζεν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἔδωκαν αὐτοῖς τὴν χώραν ἣν κατέχουσιν, ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἐρρύθμισαν τὸ πολίτευμα αὐτῶν· ὥστε τοιαύτη πόλις δὲν δύναται νὰ καταστραφῇ, οὐδὲ πολίτευμα τοιοῦτο νὰ ἀνατραπῇ· ἀπόδειξις τὰ κατορθώματα ὅσα διέπραξαν οἱ πατέρες τῶν πατέρων αὐτῶν, ἐπὶ τοῦ πρώτου μεσσηνιακοῦ πολέμου, κατὰ τὸ εἰκοστὸν τοῦ ὁποίου ἔτος οἱ ἀντίπαλοι ἐκεῖνοι ὑπεδουλώθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν·

ὥσπερ ὄνοι μεγάλοις ἄχθεσι τειρόμενοι,
δεσποσύνοισι φέροντες ἀναγκαίης ὕπο λυγρῆς
ἥμισυ παντὸς ὅσον καρπὸν ἄρουρα φέρει.

---

(1) Κατ' ἀκριβεστέρας κριτικὰς ἐρεύνας, ὁ δεύτερος Μεσσηνιακὸς πόλεμος ἐγένετο μετὰ τὸ 650 π. Χ.

(2) Πάντα ταῦτα θεωροῦνται, ὡς ἐρρήθη ἐν τῇ σημ. τῆς σελ. 197, καθαρὸς μῦθος.

'Αλλὰ τὰ κάλλιστα ἔπη τοῦ Τυρταίου εἶναι τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ᾄσματα, τῶν ὁποίων πλειότερά τινα διεσώθησαν ἀποσπάσματα καὶ τὰ ὁποῖα, ψαλλόμενα κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν μαχῶν, ἐν τοῖς στρατοπέδοις, ἐν ταῖς πόλεσι, περιεποίησαν εἰς τὰς μέχρι πρὸ μικροῦ ἀπηλπισμένας καὶ καταπεπονημένας σπαρτιατικὰς μόρας ἐνθουσιασμὸν ἀκαταγώνιστον.

Καλὸν εἶναι, ἔλεγον τὰ ᾄσματα ταῦτα, τῶν ὁποίων δὲν ἀξιοῦμεν βεβαίως νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα ὅλην τὴν δύναμιν, ἀλλὰ μόνον ἀμυδράν τινα νὰ δώσωμεν ἔννοιαν, καλὸν εἶναι ν' ἀποθάνῃ, πεσὼν μεταξὺ τῶν προμάχων, ὁ γενναῖος ἀνὴρ ὑπὲρ τῆς πατρίδος μαχόμενος. Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν πόλιν αὐτοῦ καὶ τοὺς εὐφόρους ἀγρούς, καὶ ὡς ψωμοζήτης πλανώμενος μετὰ φίλης μητρός, καὶ πατρὸς γέροντος, καὶ παίδων μικρῶν, καὶ νέας συζύγου, πάσχει ἁπάντων κακῶν τὸ λυπηρότατον. Διότι γίνεται ἀπεχθὴς εἰς ἐκείνους πρὸς οὓς ἔρχεται, ἐνδίδων εἰς ἔνδειαν καὶ πενίαν στυγεράν· καὶ καταισχύνει τὸ γένος αὐτοῦ, καὶ ἀτιμάζει τὴν εὐπρεπῆ αὐτοῦ μορφήν· παρακολουθεῖ δ' αὐτὸν πᾶσα ἀτιμία καὶ συμφορά. 'Αφοῦ λοιπὸν ὁ οὕτω περιπλανώμενος ἀνὴρ οὔτε ἐπιμέλειάν τινα, οὔτε σέβας, οὔτε ὑπόληψιν, οὔτε ἔλεον ἀπολαμβάνει, πολεμήσωμεν ἐκθύμως ὑπὲρ ταύτης τῆς γῆς καὶ ὑπὲρ τῶν παίδων τῶν ἡμετέρων, καὶ ἀποθάνωμεν μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς.

Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐνὶ προμάχοισι πεσόντα
ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ᾗ πατρίδι μαρνάμενον.
Τὴν δ' αὐτοῦ προλιπόντα πόλιν καὶ πίονας ἀγροὺς
πτωχεύειν πάντων ἔστ' ἀνιηρότατον,
πλαζόμενον σὺν μητρὶ φίλῃ καὶ πατρὶ γέροντι
παισί τε σὺν μικροῖς, κουριδίῃ τ' ἀλόχῳ.
'Εχθρὸς μὲν γὰρ τοῖσι μετέσσεται, οὕς κεν ἵκηται
χρησμοσύνῃ τ' εἴκων καὶ στυγερῇ πενίῃ,
αἰσχύνει τε γένος, κατὰ δ' ἀγλαὸν εἶδος ἐλέγχει,
πᾶσα δ' ἀτιμία καὶ κακότης ἕπεται,
Εἰ δ' οὕτως ἀνδρός τοι ἀλωμένου οὐδεμί' ὤρη
γίγνεται, οὔτ' αἰδὼς οὔτ' ὄπις οὔτ' ἔλεος,
θυμῷ γῆς περὶ τῆσδε μαχώμεθα καὶ περὶ παίδων
θνήσκωμεν, ψυχέων μηκέτι φειδόμενοι.

Καί, ὦ νέοι, ἐξακολουθεῖ, μάχεσθε μένοντες παρ' ἀλλήλοις, μηδὲ ἄρχετε φυγῆς αἰσχρᾶς, μηδὲ φόβου, ἀλλὰ ποιεῖσθε μέγα καὶ ἄλκιμον τὸ θάρρος ὑμῶν, μηδὲ φιλοψυχεῖται μαχόμενοι πρὸς ἄνδρας. Μὴ φεύγετε ἐγκαταλείποντες τοὺς παλαιοτέρους, τοὺς γηραιούς, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι πλέον ἐλαφρὰ τὰ γόνατα. Διότι εἶναι αἰσχρὸν νὰ κῆται, πεσὼν μετὰ τῶν προμάχων, ἔμπροσθεν τῶν νέων, ἀνὴρ παλαιότερος, ἔχων ἤδη λευκὴν τὴν κεφαλήν, καὶ πολιὸν τὸ γένειον, καὶ ν' ἀποπνέῃ θυμὸν ἄλκιμον ἐπὶ τοῦ κονιορτοῦ, καὶ νὰ καλύπτῃ διὰ τῶν χειρῶν τὰς πληγὰς τοῦ γυμνοῦ αὐτοῦ σώματος· ἀλλ' εἰς τὸν νέον τὰ πάντα προσήκουσιν, ἐνόσῳ ἔχῃ τῆς ἐρατῆς ἥβης τὸ ἀγλαὸν ἄνθος· καὶ ζῶν μὲν εἶναι ἀξιοθαύμαστος εἰς τοὺς ἄνδρας, καὶ ἀγαπητὸς εἰς τὰς γυναῖκας, καλὸς δὲ εἶναι καὶ πεσὼν μεταξὺ τῶν προμάχων. Ἕκαστος λοιπὸν προελθών, μενέτω στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν καὶ δακὼν τὸ χεῖλος διὰ τῶν ὀδόντων αὐτοῦ!

Εἰς ἕτερον πάλιν τῶν προτρεπτικῶν ἐκείνων ᾀσμάτων, ἐνθυμίζει εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τοῦ Ἡρακλέους, παρίστησιν αὐτοῖς τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἐμψυχώσῃ διὰ τῆς ἀπελπισίας τὴν πειθαρχίαν αὐτῶν.

'Αλλὰ θαρσεῖτε, ἀνακράζει, διότι εἶσθε τὸ γένος τοῦ ἀνικήτου Ἡρακλέους, οὐδ' ἔστρεψεν ἔτι τὰ νῶτα πρὸς ὑμᾶς ὁ Ζεύς. Μὴ τρομάζετε, μὴ φοβεῖσθε τὴν πληθὺν τῶν πολεμίων, ἀλλ' ἕκαστος ἀνὴρ ἂς προτείνῃ τὴν ἀσπίδα εἰς τοὺς προμάχους, περιφρονῶν μὲν τὴν ψυχήν, ἀποδεχόμενος δέ τὰς μελαίνας τοῦ θανάτου συμφοράς, ὥς ἂν ἦσαν φίλαι τοῦ ἡλίου αὐγαί. Γινώσκετε τοῦ πολυδακρύου Ἄρεως τὰ ὀλέθρια ἔργα· καλῶς δ' ἐδιδάχθητε τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὸν ἐπίπονον πόλεμον, καὶ ἐγεύθητε αὐτῶν κατακόρως εἴτε φεύγοντες εἴτε διώκοντες,ὦ νέοι. Ὅσοι τολμῶσι, παρ' ἀλλήλους μένοντες, νὰ ὁρμήσωσιν ἀμέσως ἐπὶ τοὺς πολεμίους, σπανιώτερον μὲν ἀποθνήσκουσι, σώζουσι δὲ τὸν ὄπισθεν αὐτῶν λαόν· ἐνῷ τῶν δειλιασάντων ἀνδρῶν πᾶσα ἀπώλετο ἀρετή, οὐδὲ ὑπάρχει ὁ δυνάμενος νὰ εἴπῃ πάντα ὅσα οἱ τοιοῦτοι πάσχουσι κακά· Διότι ἐπονείδιστος εἶναι ἡ πληγὴ ἣν λαμβάνει ὄπισθεν ὁ ἀπὸ τοῦ πολέμου φεύγων ἀνήρ, αἰσχρὸς δὲ ὁ κείμενος κατὰ γῆς νεκρός, ὁ κατὰ νῶτον διὰ λόγχης τρυπηθείς. Ὅθεν μενέτω ἕκαστος ἐν τῇ τάξει αὐτοῦ, στηριχθεὶς δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ δακὼν τὸ χεῖλος διὰ τῶν ὀδόντων, καὶ καλύψας μηρούς, κνήμας, στέρνα, ὤμους διὰ τῆς εὐρείας ἀσπίδος· καὶ τινασσέτω μὲν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς φοβερὸν ἔγχος, κινείτω δὲ λόφον δεινὸν ὑπὲρ κεφαλῆς, κατορθῶν γενναῖα πολεμικὰ ἔργα, μηδὲ ἱστάμενος ἐκτὸς βελῶν, ἀσπίδα ἔχων· ἀλλ ἐπελθὼν κακὰ τοῦ πολεμίου, ἑλέτω αὐτόν, πληγώσας διὰ ἔγχους μακροῦ ἢ διὰ ξίφους· καὶ θεὶς μὲν πόδα παρὰ πόδα, ἀντιτάξας δὲ ἀσπίδα κατ' ἀσπίδος, καὶ λόφον κατὰ λόφου, καὶ περικεφαλαίαν κατὰ περικεφαλαίας, καὶ στέρνον εἰς στέρνον, κρατῶν δὲ εἰς τὴν χεῖρα ἢ ξίφους λαβήν, ἢ δόρυ μακρόν, πολεμείτω τὸν ἀντίπαλον. Ὑμεῖς δέ, ὦ γυμνῆτες, κρυπτόμενοι ἄλλοθεν ἄλλος ὄπισθεν ἀσπίδος τινός, βάλλετε κατὰ τῶν πολεμίων λίθους μεγάλους, καὶ ἀκοντίζετε κατ' αὐτῶν δόρατα λεῖα, ἱστάμενοι πλησίον τῶν ὁπλιτῶν.

'Ενδιατρίβομεν εἰς τὰ ἔπη ταῦτα τοῦ Τυρταίου διὰ λόγους πολλούς. Πρὸ πάντων ἐνομίσαμεν καλόν, ὡς προείπομεν, νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς ὅσοι δὲν συνέπεσε νὰ διεξέλθωσιν αὐτά, ἔννοιάν τινα τῆς ἀρρενωποῦ ταύτης Μούσης. ἧς οἱ φθόγγοι, καί τοι ἀνὰ μέσον τοσούτων αἰώνων διερχόμενοι, δὲν ἀπέβαλον τὴν δύναμιν αὐτῶν, μέχρι τῆς σήμερον συγκινοῦντες ἡμᾶς, καὶ ἐξαίροντες τὸ φρόνημα ἡμῶν, καθὼς αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου, καί τοι διὰ τοσοῦτον ἀχανοῦς ἀποστάσεως διερχόμεναι, δὲν ἀποβάλλουσι τὸ θάλπος αὐτῶν. 'Αλλὰ παρεκτὸς τούτου, ὁ Τυρταῖος εἶναι ἓν τῶν ἀρχαιοτάτων βεβαίων προσώπων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὅσα θρυλοῦνται περὶ 'Αριστοδήμου καὶ 'Αριστομένους, τῶν ἡρώων τῶν μεσσηνιακῶν τούτων πολέμων, εἶναι τῳόντι παθητικώτατα· ἀλλὰ δὲν ἔχονται ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ προσεγγίζουσι μᾶλλον εἰς τὰς μυθικὰς τῆς προηγουμένης ἐποχῆς παραδόσεις.Ἡ δ'ἐπιρροὴ τοῦΤυρταίου εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ δευτέρου μεσσηνιακοῦ πολέμου,εἶναι ἀναμφισβήτητος· ὥστε εὐλόγως, ἀφέντες κατὰ μέρος τοὺς μύθους, ἐπιθυμοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν μουσόληπτον πρωταθλητὴν τοῦ ἀγῶνος τούτου, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ δι' αὐτοῦ ἐκτιμῶμεν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ τε λαοῦ ὃν ἀνέδειξε νικηφόρον καὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἤκμασε. Πῶς δ' ἄλλως ἀσφαλέστερον δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τούτου ἢ διὰ τῆς παραθέσεως τῶν θαυματουργῶν ἐκείνων ἐλεγείων ;

Δὲν θεωρῶ, ἀνακράζει εἰς ἕτερον τῶν ποιημάτων τούτων, τὸ πάντων ἴσως ἐνθουσιαστικώτερον, δὲν θεωρῶ μνήμης καὶ λόγου ἄξιον τὸν ἄνδρα ἕνεκα τῆς ταχύτητος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἢ τῆς περὶ τὴν πάλην δεξιότητος, οὐδὲ ἂν ἤθελεν ἔχει τῶν Κυκλώπων τὸ μέγεθος καὶ τὴν δύναμιν, οὐδὲ ἂν ἤθελε νικήσει τρέχων τὸν ἀπὸ Θρᾴκης πνέοντα βορέαν, οὐδὲ ἂν ἤθελεν εἶναι κατὰ τὴν μορφὴν χαριέστερος τοῦ Τιθωνοῦ, καὶ πλουσιώτερος τοῦ (βασιλέως τῆς Φρυγίας) Μίδου καὶ τοῦ (βασιλέως τῆς Κύπρου) Κινύρου, καὶ βασιλεύτερος τοῦ Ταναλίδου Πέλοπος. οὐδὲ ἂν ἤθελεν ἔχει τὴν γλυκύφωνον γλῶσσαν τοῦ

Ἀδράστου, καὶ πᾶσαν δόξαν, ἐὰν δὲν ἔχῃ θούριδα ἀλκήν, ἐὰν δὲν τολμᾷ μὲν νὰ ἴδῃ αἱματόεντα φόνον, δὲν ἐπέρχεται δὲ ἐγγύθεν κατὰ τῶν πολεμίων.

ἥδ' ἀρετή, τὸ δ' ἄεθλον ἐν ἀνθρώποισιν ἄριστον
κάλλιστόν τε φέρειν γίγνεται ἀνδρὶ νέῳ.

Κοινὸν εἶναι τῇ πόλει καὶ παντὶ τῷ δήμῳ ἀγαθὸν ὁ ἀνὴρ ὅστις, ταχθεὶς ἐν προμάχοις, μείνῃ αὐτόθι ἀδιαλείπτως, μηδέποτε συλλογιζόμενος περὶ αἰσχρᾶς φυγῆς, ἀλλὰ προκινδυνεύων μὲν διὰ ψυχῆς καὶ καρδίας γενναίας, θαρρύνων δὲ διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ καὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ παρεστῶτα ἄνδρα.

οὗτος ἀνὴρ ἀγαθὸς γίγνεται ἐν πολέμῳ,

καὶ πολλάκις ὁ τοιοῦτος ἔτρεψε τὰς τραχείας τῶν πολεμίων φάλαγγας καὶ ἀνεχαίτισε διὰ τῆς ὁρμῆς αὐτοῦ τὸ κῦμα τῆς μάχης. Εἰ δέ τις, πεσὼν ἐν προμάχοις, ἀπώλεσε την φίλην ζωήν, εὐκλεΐσας ἄστυ τε καὶ λαοὺς καὶ πατέρα καὶ πολλὰς λαβὼν ἔμπροσθεν πληγάς, εἰς τὸ στῆθος, διὰ μέσου ἀσπίδος ὀμφαλοέσσης καὶ θώρακος, τὸν τοιοῦτον ὀλοφύρονται μὲν νέοι καὶ γέροντες, διὰ πόθου δὲ ἀργαλέου κηδεύει πᾶσα ἡ πόλις· καὶ τιμᾶται μὲν τύμβος αὐτοῦ, τιμῶνται δὲ παῖδες ἐν ἀνθρώποις, καὶ παίδων παῖδες, καὶ ἅπαν γένος ἐξοπίσω.

Οὐδέ ποτε κλέος ἐσθλὸν ἀπόλλυται, οὐδ' ὄνομα αὐτοῦ,
ἀλλ' ὑπὸ γῆς περ ἐὼν γίγνεται ἀθάνατος,
ὅντιν' ἀριστεύοντα, μένοντά τε, μαρνάμενόν τε
γῆς πέρι καὶ παίδων θοῦρος Ἄρης ὀλέσῃ,

Ἐὰν δὲ πάλιν ἀποφύγῃ μὲν τὴν μοῖραν τοῦ ἐξαπλοῦντος κατὰ γῆς τὸν ἄνθρωπον θανάτου, νικήσας δ' ἐπιτύχῃ τὸ ἀγλαὸν τῆς αἰχμῆς βραβεῖον, πάντες μὲν τιμῶσιν αὐτόν, καὶ νέοι καὶ παλαιοί, πολλὰ δὲ τερπνὰ παθών, κατέρχεται εἰς τὸν ᾅδην. Διότι γηράσκων διαπρέπει μεταξὺ τῶν πολιτῶν, καὶ οὐδείς ποτε θέλει νὰ βλάψῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ ἢ τὸ δίκαιον· πάντες δέ, προσερχομένου αὐτοῦ, ἀνίστανται, καὶ νέοι, καὶ ὁμήλικοι, καὶ γεροντότεροι. Ταύτης λοιπὸν τῆς ἀρετῆς τὸ ἔπακρον ἂς ἀγωνισθῇ ἕκαστος ἐκθύμως νὰ ἐπιτύχῃ, μὴ ἐγκαταλείπων τὸν πόλεμον.

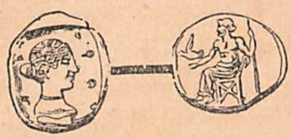
Παρεκτὸς δὲ τῶν ἐλεγείων τούτων, τῶν παρασκευαστικῶν τοῦ ἀγῶνος, ἐποίησεν ὁ Τυρταῖος καὶ τὰ λεγόμενα ἐμβατήρια, ᾄσματα ψαλλόμενα ἐν αὐτῇ τῇ ἐξορμήσει πρὸς τὴν μάχην καὶ τῶν ὁποίων παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ ἓν καὶ μόνον σωζόμενον, μὴ ἐπιχειροῦντες νὰ μεταφράσωμεν αὐτό, διότι δὲν πιστεύομεν νὰ ὑπάρχῃ ἑλληνικὴ ψυχὴ μὴ δυναμένη νὰ τὸ κατανοήσῃ.

Ἄγετ', ὦ Σπάρτας εὐάνδρου
κοῦροι, πατέρων πολιητᾶν,
λαιᾷ μὲν ἴτυν προβάλεσθε,
δόρυ δ' εὐτόλμως βάλλετε,
μὴ φειδόμενοι τᾶς ζωᾶς·
οὐ γὰρ πάτριον τᾷ Σπάρτᾳ.

Ἄσματα ἀθάνατα τῶν ὁποίων ἐνάμιλλον δὲν ὑπάρχει ἄλλο εἰμὴ ὁ τῶν γαλλικῶν ταγμάτων Μασσαλιωτικὸς ἐκεῖνος θούριος ὕμνος· ᾄσματα, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς σήμερον ἀνορθοῦσι τὰς τρίχας ἡμῶν καὶ κινοῦσι τὰς καρδίας, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἀναδεί-

ξωσι νικηφόρους τοὺς Σπαρτιάτας; Τοὺς ἀνέδειξαν λοιπὸν νικηφόρους, καὶ ὑπερίσχυσαν οὗτοι ἁπάντων τῶν ἀντιπάλων, καὶ κατέστησαν τοὺς Μεσσηνίους πάλιν εἵλωτας. Δὲν ἐγένοντο ὅμως τότε κύριοι εἰμὴ τοῦ Στενυκληρικοῦ πεδίου, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον κατεῖχον οἱ τῆς Μεσσηνίας Δωριεῖς, ἄδηλον δὲ εἶναι πότε καὶ πῶς κατεκτήθη ἡ λοιπὴ Μεσσηνία, ἥτις βραδύτερον διετέλει ἅπασα ὑποτεταγμένη εἰς τὴν Σπάρτην.

Παναρκαδικὴ δραχμή

(Καλιστώ, Ζεύς, γονεῖς τοῦ 'Αρκάδος)

Μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῶν πρὸς δυσμὰς γειτόνων, οἱ Σπαρτιᾶται ἐτράπησαν πρὸς βορρᾶν· καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολούθου ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπὶ Λέοντος, τετάρτου βασιλέως μετὰ τὸν Πολύδωρον, καὶ Ἡγησικλέους, τετάρτου ὁμοίως βασιλέως μετὰ τὸν Θεόπομπον, ἐπεχείρησαν νὰ κατακτήσωσι τὴν 'Αρκαδίαν. Ἡ χώρα αὕτη οὐδέποτε εἶχε δεχθῇ ξένους ἐποίκους· καὶ ὅμως οἱ ἰθαγενεῖς αὐτῆς κάτοικοι, οὔτε κατὰ τὸν χαρακτῆρα οὔτε κατὰ τὴν γλῶσσαν διέφερον οὐσιωδῶς τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν φύλων, ἐξ οὗ δῆλον ὁπόσον συγγενῆ ἦσαν ἀνέκαθεν ὅλα τὰ φῦλα ταῦτα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, οἱ 'Αρκάδες βασιλεύονται, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες· ἀλλ' ἡ βασιλεία κατελύθη παρ' αὐτοῖς ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ ἔσχατος βασιλεὺς αὐτῶν ὑπῆρξε, κατὰ τὴν παράδοσιν, 'Αριστοκράτης ὁ Ἱκέτα, ὅστις λέγεται ὅτι ἐπρόδωκε τοὺς Μεσσηνίους κατὰ τὸν δεύτερον αὐτῶν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀγῶνα. Ἔκτοτε τὸ ὀρεινὸν καὶ τραχὺ ἐκεῖνο ἔθνος φαίνεται διῃρημένον εἰς πολυαρίθμους αὐτονόμους κώμας, καί τινας αὐτονόμους ὁμοίως πόλεις ὧν ἐπισημόταται ἦσαν ἡ Τεγέα καὶ ἡ Μαντίνεια. Καὶ ἐτέλουν μὲν ἅπαντες οἱ 'Αρκάδες κοινάς τινας θυσίας, οἷον τὰ Λύκαια, τὴν ἑορτὴν τῆς Δεσποίνης, τὴν τῆς ὑμνίας 'Αρτέμιδος, ὑπῆρχε δὲ ἐν Τεγέᾳ καὶ ἑστία 'Αρκάδων κοινή, ἀλλ' ἡ ἀρκαδικὴ ὁμοσπονδία ἦτο ἡ χαλαρωτέρα ἴσως καὶ ἀσθενεστέρα ὅλων τῶν λοιπῶν. Ὅ,τι ἔσωζε τὴν ἐλευθερίαν τῶν 'Αρκάδων, ἦτο τὸ δυσπρόσιτον τῆς χώρας καὶ τὸ μάχιμον τῶν κατοίκων, οἵτινινες ὅμως ὄντες ἐνταὐτῷ οἱ πενέστεροι τῶν Ἑλλήνων, πρωϊμώτατα ἐμισθοφόρησαν ἐν τῇ ξένῃ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βαρβάροις. 'Αλλὰ δὲν ἐστεροῦντο καὶ παιδείας, διότι τῆς Μαντινείας γέννημα ἦτο ὁ νομοθέτης Δημῶναξ, ὅστις περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐρρύθμισε τὸ πολίτευμα τῆς ἐν τῇ 'Αφρικῇ ἑλληνικῆς ἀποικίας Κυρήνης. 'Ανέδειξε δὲ ἡ Μαντίνεια καὶ ἄλλους νομοθέτας, καὶ ἡ Τεγέα δέ τινας. Αἱ δύο αὗται ἰσχυρότεραι καὶ ὅμοροι πρὸς ἀλλήλας πόλεις τῆς 'Αρκαδίας ἔκειντο εἰς τὸ ὀροπέδιον τῆς σημερινῆς Τριπόλεως, συνώρευον ἡ μὲν Τεγέα μετὰ τῆς Λακωνικῆς, ἡ δὲ Μαντίνεια μετὰ τῆς 'Αργολίδος.

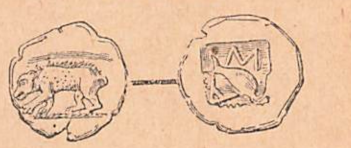
Νομίσματα 'Αρκαδικῶν πόλεων

Φενεοῦ

(Δημήτηρ καὶ Ἑρμῆς ἀπάγων τὸν 'Αρκάδα).

Μαντινείας

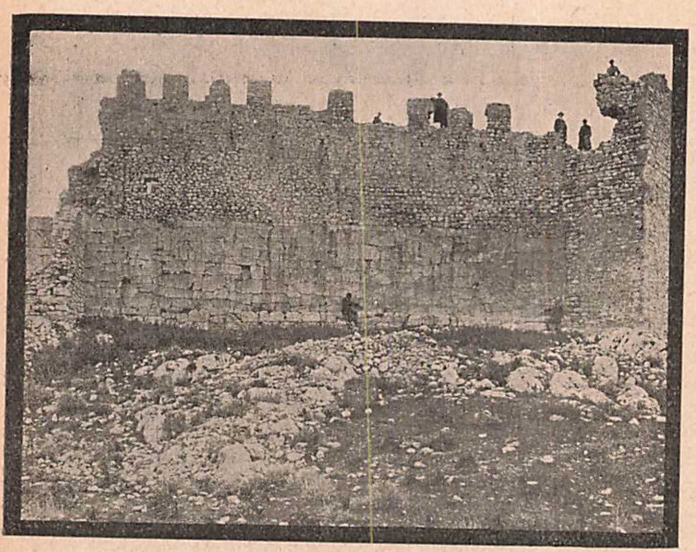
("Αρκτος καὶ δελφὶν ἐν κοίλῳ τετραγώνῳ)

Τεγέας

(Παλλὰς καὶ γλαύξ)

ἦλθον εἰς πολλὰς ἔριδας, καὶ ἦσαν σχεδὸν ἰσοδύναμοι. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ὅμως τούτους χρόνους, ἡ Τεγέα ἦτο ἰσχυροτέρα τῆς ἀντιζήλου αὐτῆς, καὶ αὐτὴ πρὸ πάντων ἔσωσε τότε τὴν Ἀρκαδίαν ἀπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, νικήσασα αὐτοὺς κατὰ κράτος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετ' οὐ πολύ, περὶ τὸ 560 πρὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τῶν βασιλέων Ἀναξανδρίδου τοῦ Λέοντος, καὶ Ἀρίστωνος τοῦ Ἡγησικλέους, οἱ Σπαρτιᾶται, ἐπαναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι, διότι ἀναφαίνονται ἤδη κύριοι τῆς τε συνορευούσης πρὸς τὴν Τεγεᾶτιν Σκιρίτιδος, καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς ταύτης Βελεμίνας καὶ Μαλεάτιδος, καὶ τῶν πρὸς ἀνατολὰς Καρυῶν, ὅλων χωρῶν αἵτινες ἀπετέλουν ἔκτοτε τὰ βόρεια τῆς Σπάρτης σύνορα ἐνῷ πάλαι κατείχοντο ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων. Ἀλλ' οἱ Τεγεᾶται διέσωσαν οὐδὲν ἧττον τήν τε ἰδίαν καὶ τῆς λοιπῆς Ἀρκαδίας ἀνεξαρτησίαν, καὶ τοσοῦτον σέβας ἐνεποίησαν εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὥστε ἔλαβον παρ' αὐτῶν πολλὰς περιποιήσεις, ὅτε δέ, περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, οὗτοι ἀνεδείχθησαν πράγματι ἡγεμόνες τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου, ἡ Τεγέα ἐπεῖχεν ἔντιμον ἐν τῇ συμμαχίᾳ ταύτῃ τάξιν, ἐνῷ οἱ Μαντινεῖς ἐκ διαλειμμάτων μόνον συνετάσσοντο μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, μᾶλλον δὲ ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Ἀργείους.

Λάρισα Ἄργους

Οἱ Ἀργεῖοι οἵτινες, ὡς εἴδομεν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρήσωσιν ἰσχυρὰν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας, μετὰ τὸν Φείδωνα ἐντελῶς χαλαρωθείσης καὶ σχεδὸν διαλυθείσης· οἵτινες πρὸς τούτοις εἶχον ἀπολέσει τὴν πλείστην δυτικὴν παραλίαν τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου, ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων κυριευθεῖσαν, ἄδηλον μὲν πότε ἀκριβῶς, ἀλλὰ πιθανῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑβδόμης ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος· οἵτινες, περὶ τὸ 547 πρὸ Χριστοῦ, ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐπὶ τῆς παραλίας ἐκείνης Θυρεᾶτιν, ἐντελῶς κατετροπώθησαν· οἵτινες ἐπὶ πᾶσι περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἡττήθησαν πάλιν κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σπάρτης Κλεομένους, ἐν αὐτῷ τῷ ἀργολικῷ πεδίῳ, οὐδὲν ἧττον οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν ὑπεροχὴν τῆς Σπάρτης, καὶ ἐξεναντίας, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀναμνήσεων ἀπατώμενοι, δὲν ἔπαυσαν προτείνοντες αὐτοὶ ἀξιώσεις περὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Πελοποννήσου. Καὶ κατεῖχον μὲν ἔτι οἱ Ἀργεῖοι χώραν λόγου ἀξίαν, διότι ἦρχον ὄχι μόνον τοῦ περὶ τὸ ἄστυ πεδίου, ἀλλὰ καὶ τῆς Κυνουρίας καὶ τῶν Ὀρνεῶν· βραδύτερον μάλιστα, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὑπετάχθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ οἱ Τιρύνθιοι, καὶ οἱ Μυκηναῖοι, καὶ οἱ Κλεωναῖοι· διὰ δὲ τῆς καθυποτάξεως τῶν Κλεωναίων, ἀνέλαβον οἱ Ἀργεῖοι τὴν προε-

δρείαν ἑνὸς τῶν τεσσάρων μεγάλων ἀγώνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῶν Νεμέων· διότι τὰ Νέμεα, τὰ πανηγυριζόμενα εἰς τιμὴν τοῦ Διός, κατὰ πᾶν δεύτερον καὶ τέταρτον Ὀλυμπιακὸν ἔτος, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ ἱστορικῶς βεβαιοῦται ἀπὸ τῆς 52 ἢ τῆς 53 ὀλυμπιάδος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 572 ἢ τοῦ 568 ἔτους, ἐτελοῦντο εἰς τὴν μεταξὺ Φλιοῦντος καὶ Κλεωνῶν κοιλάδα τῆς Νεμέας, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν Κλεωναίων· ἀλλ' ὅτε περὶ τὸ 460 οἱ Ἀργεῖοι ἐγένοντο κύριοι τῶν Κλεωναίων, συμπαρέλαβον καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν τῆς πανηγύρεως, ὅπως ἔπραξαν οἱ Ἠλεῖοι ὡς πρὸς τὸν ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα. Ὅλα ὅμως ταῦτα πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ καταστήσωσι τοὺς Ἀργείους ἐναμίλλους τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἐκυριάρχουν ἁπάσης τῆς μεσημβρινῆς Πελοποννήσου, ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης, ἀπὸ τῆς Θυρεάτιδος πρὸς ἀνατολάς, μέχρι τῆς Νέδας πρὸς δυσμάς, δηλαδὴ ὅλης τῆς Μεσσηνίας, ὅλης τῆς Λακωνικῆς καὶ ἀξιολόγου μέρους τῆς Ἀργολίδος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἶχον εἰς χεῖρας αὐτῶν τὰ δύο πέμπτα τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐκυριάρχουν ἐνταῦθα, ὄχι ὡς πρόεδροι καὶ προϊστάμενοι πόλεων ἰσονόμων καὶ ἰσοδικαίων, ἀλλ' ὡς δεσπόται ἀπόλυτοι, τῶν ὁποίων ἁπλαῖ ὑπήκοοι ἦσαν πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν χώραν ταύτην πόλεις. Ἡ φήμη τῆς δυνάμεως αὐτῶν εἶχεν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς, μετὰ μακρὸν περὶ Σαλαμῖνος πόλεμον, κατέστησαν ἀπὸ κοινοῦ δικαστὰς τοῦ ἀγῶνος τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες ἐπέτρεψαν τὴν νῆσον εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Μετ' οὐ πολὺ τὸ μέγα τῆς Σπάρτης ὄνομα ἀντήχησε μέχρι τῆς Ἀσίας. Περὶ τὸ 547 ἔτος, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου, τὴν ὁποίαν οἱ Σπαρτιᾶται ἡτοιμάζοντο νὰ ἐξαποστείλωσιν, ὅτε ἔμαθον ὅτι ὁ Κῦρος, προλαβών, κατέλυσε τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀντιπάλου. Καὶ μετὰ τρία ἔτη, αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωνικαὶ ἀποικίαι, κινδυνεύουσαι ἀπὸ τοῦ Κύρου, πάλιν τῆς Σπάρτης ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν.

Δίδραχμον Ἄργους

(Ἥρα καὶ Διομήδης ἀποφέρων τὸ Παλλάδιον)

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος· μετ' ὀλίγον δὲ ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἄλλα, οὐδὲν ἧττον σπουδαῖα. Ἤδη ὁ Κροῖσος, ἐπικαλούμενος τὴν συμμαχίαν τῶν Σπαρτιατῶν, ἔγραφε πρὸς αὐτούς· «ὑμέας γὰρ πυνθάνομαι προεστάναι τῆς Ἑλλάδος.» Ναὶ μὲν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ὑπῆρχεν ἔτι ὠργανωμένη πελοποννησιακὴ συμμαχία ὑπὸ τὴν προεδρείαν ἢ ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης· τὸ πρῶτον τοιαύτης συμμαχίας παράδειγμα δὲν ἀναφαίνεται εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος· ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, ἡ ἐπιρροὴ τῆς Σπάρτης εἶναι καταφανὴς καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον, πλὴν μόνης τῆς Ἀχαΐας. Οἱ καταφυγόντες, ὡς λέγεται, εἰς τὴν μικρὰν ταύτην χώραν Ἀχαιοί, ἐβασιλεύθησαν μέχρις Ὠγύγου, ἀπογόνου τοῦ Τισαμενοῦ· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ, αἱ δώδεκα αὐτῶν πόλεις ἀπετέλεσαν αὐτονόμους πολιτείας, ἔχουσαι ὅμως περιοδικὰς πανηγύρεις καὶ θυσίας εἰς τὸ παρὰ τὸ Αἴγιον ἱερὸν τοῦ Διὸς Ὁμαρίου, ὅπου, διέλυον τὰς ἀμοιβαίας ἔριδας καὶ ἐρρύθμιζον τὰ κοινὰ συμφέροντα· ἀλλ' ἡ ὁμοσπονδία αὕτη δὲν ἐκτήσατο ἱστορικὴν ἀξίαν εἰμὴ ἐν τῇ τρίτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπέπρωτο καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου νὰ λάβῃ. Μέχρι δὲ τῶν χρόνων τούτων ὑπῆρξεν ἀσθενεστάτη, εἰ καὶ ηὐδοκίμει ἐπὶ συνέσει καὶ χρηστότητι· μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου μάλιστα διετέλεσεν ὅλως ἀμέτοχος τῶν κοινῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων· ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι διέφυγε τὴν ἐπέμβασιν τῆς Σπάρτης, ἐνῷ πᾶσαι αἱ ἄλλαι τῆς χερσονή-

σου χῶραι ὑπέκυπτον οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὸ κράτος αὐτῆς. Τῳόντι οἱ Ἠλεῖοι, διὰ μόνης τῆς προστασίας τῆς Σπάρτης διέσωζον τήν τε κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς Πισάτιδος καί τῆς Τριφυλίας καὶ τὴν τοῦ ὀλυμπιακοῦ ἀγῶνος προεδρείαν. Οἱ Ἀρκάδες, ἀποβαλόντες μέρος τῆς χώρας, διετήρησαν μὲν ἐν γένει τὴν αὐτονομίαν καὶ φιλίως μάλιστα διετέλουν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' ὅπως ἔχουσι φίλοι ἀσθενεῖς, εἰ καὶ γενναῖοι, πρὸς γείτονας πολὺ ἰσχυροτέρους· οἱ Ἀργεῖοι, ἀκρωτηριασθέντες ἐπίσης ὑπὸ τῆς Σπάρτης, κατετροπώθησαν ἐπὶ τέλους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ ἥτις ὑπελείπετο αὐτοῖς. Ἤδη δὲ ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἐξαιρέτως κατὰ τὴν ἕκτην, συνέβησαν καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου πόλεις πράγματά τινα προκαλέσαντα ὡσαύτως τῆς Σπάρτης τὴν ἐπέμβασιν.

Εἴδομεν ὅτι, ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων,αἱ βασιλεῖαι τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς εἶχον ἐκλείψει ἀφ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ἠπείρου. Τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως εἶχε μὲν περισωθῇ πολλαχοῦ, ἡ βασιλεία ὅμως αὕτη κατήντησεν ἀρχὴ ἐπιτετραμμένη ὄχι σπουδαῖα πολιτικὰ καὶ στρατηγικὰ καθήκοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μόνον θρησκευτικά. Ἐν γένει δὲ ἐπεκράτησαν αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι ὀλιγαρχίαι, δηλαδὴ σύλλογοι ἀνδρῶν βουλευομένων καὶ ἀποφασιζόντων,κατὰ πλειονοψηφίαν,περὶ τῶν σπουδαιοτέρων τῆς πολιτείας πραγμάτων καὶ ἀνατιθεμένων εἴς τινα τῶν τοῦ συλλόγου τὴν πρωσωρινὴν καὶ ὑπεύθυνον τῆς κυβερνήσεως διεξαγωγήν.Τὰς ὀλιγαρχίας αὐτὰς ἀπετέλουν οἱ καθ' ἑκάστην χώραν μεγάλοι γαιοκτῆται, οἵτινες, ὀνομαζόμενοι εἰς μὲν τὰς δωρικὰς χώρας γαμόροι, εἰς δὲ τὰς ἰωνικάς, γεωμόροι, μετέδιδον τὸ προνόμιον κληρονομικῶς εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν. Οἱ λοιποὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν κάτοικοι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, συνέκειντο, πλὴν τῶν ἀγοραστῶν δούλων, α) ἐκ τῶν ὅλως ἀκτημόνων γεωργῶν, οἵτινες ἐκαλλιέργουν τὰς γαίας τῶν πλουσίων καὶ ἢ εἶχον καταντήσει δοῦλοι ἢ πολὺ προσήγγιζον εἰς τὴν τοῦ δούλου τύχην, κατὰ δὲ τὰς διαφόρους χώρας διάφορα ἔφερον ὀνόματα, ἅπαντα ἐμφαντικὰ τῆς ἀθλίας αὐτῶν καταστάσεως καὶ τῆς περιφρονήσεως εἰς ἣν ἦσαν ἐκτεθειμένοι· διότι ἐκαλοῦντο ἐν Θεσσαλίᾳ μέν, ὡς εἴδομεν, πενέσται, καὶ ἐν Λακωνικῇ, εἵλωτες, ἐν Ἄργει δὲ γυμνῆτες ἢ γυμνήσιοι, ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ κονίποδες, ἐν Σικυῶνι, κορυνηφόροι ἢ κατωνακοφόροι, κλπ· β') ἐκ τῶν μικρῶν γαιοκτητῶν, οἵτινες ἐκαλλιέργουν αὐτοὶ τὰς ὀλίγας αὐτῶν κτήσεις καὶ ὠνομάζοντο διὰ τοῦτο αὐτουργοί, ἀλλά, μὴ ἐπαρκοῦντες ἀπὸ τῶν μικρῶν τούτων προσόδων εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν, ἐζήτουν καὶ ἄλλας ἐργασίας εἴτε εἰς τοὺς ἀγρούς, εἴτε εἰς τὸ ἄστυ· β') ἐκ τῶν εἰς τὸ ἄστυ κατοικούντων βιομηχάνων, τεχνιτῶν, ἐμπόρων. Ἅπαντες οἱ ἐλεύθεροι οὗτοι ἄνθρωποι, ἢ τοὐλάχιστον τινὲς τάξεις αὐτῶν, ἀπετέλουν τὸν δῆμον, ὅστις ἔσωζε μέν, ὡς φαίνεται, τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ δικαίωμα τοῦ νὰ ἐρωτᾶται, ἐν ἀγορᾷ συνηγμένος, περὶ τῶν σπουδαιοτέρων ὑποθέσεων καὶ ἰδίως περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης· ἀλλ' ἐπειδὴ πόλεμοι μὲν κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν χρόνους δὲν ἀναφέρονται πολλοί, νόμοι δὲ ἔτι ἐψηφίζοντο ὀλίγιστοι, ἡ πραγματικὴ ἐνάσκησις τοῦ δικαιώματος ἐκείνου τοῦ δήμου κατήντησε σπανιωτάτη καὶ πολλαχοῦ σχεδὸν ἐξέλιπεν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσε μέχρι τῆς ὀγδόης καὶ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε πανταχοῦ σχεδὸν ἀλλοῦ, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς· διότι οὐδαμοῦ ἀλλοῦ, πλὴν τῆς Σπάρτης, αἱ ὀλιγαρχίαι δὲν ἐφρόντισαν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δεσμεύσωσι τὴν ὑλικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δήμου. Ὅθεν, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς πολλοὶ τῶν πλουσίων γαιοκτητῶν, διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν ἀπογόνων, ἀπέβησαν πένητες, καί τοι ἐξακολουθοῦντες νὰ συντάσσωνται μετὰ τῆς ἀρχούσης ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξεως· ἀφ' ἑτέρου, πολλοὶ τῶν μικρῶν γαιο-

κτητῶν καὶ τῶν βιομηχάνων, διὰ τῆς προαχθείσης ἐμπορίας καὶ ναυτιλίας, ἐγένοντο εὔποροι, καίτοι ἐξακολουθοῦντες στερούμενοι πάσης πραγματικῆς εἰς τὰ κοινὰ πράγματα μετοχῆς. Ἐκ δὲ τῆς δυσαρεσκείας ἥτις, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἐπεκράτησε διὰ τοῦτο παρ' αὐτοῖς, ὠφελούμενοι φιλόδοξοι καὶ φίλαρχοί τινες ἄνδρες ἐπεχείρησαν καὶ ἐπέτυχον πολλαχοῦ τὴν κατάλυσιν τοῦ προηγουμένου κράτους τῶν ὀλιγαρχιῶν καὶ τὴν ἀντὶ τούτων ἵδρυσιν πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον εἶχε μὲν πρόφασιν τὴν θεραπείαν τῶν εὐλόγων ἀξιώσεων τοῦ δήμου, πράγματι ὅμως ἀπέβη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον μοναρχικόν. Ὥστε προέκυψαν οὕτω εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἐμπορικὰς καὶ ναυτικὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, οἱ λεγόμενοι τύραννοι, ὧν ἀρχαιότατος λογίζεται ὑπό τε τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Φείδων. Ἐκ τῶν μοναρχῶν τούτων πολλοὶ βεβαίως ἐξώκειλαν εἰς κατάχρησιν, ἐνίοτε φοβερὰν κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας ἣν παρέλαβον· πολλοὶ ὅμως ὑπῆρξαν ἐπιεικέστατοι, ἀλλ' ἅπαντες οὐδὲν ἧττον ὠνομάσθησαν τύραννοι, καὶ τὸ πολίτευμα αὐτῶν τυραννίς, κυρίως διότι κατέλυσαν τὰ πατροπαράδοτα πολιτεύματα καὶ κατέλαβον αὐτογνωμόνως τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἐπειδὴ δέ τινες τῶν πόλεων τῆς ἀργολικῆς χερσονήσου, μάλιστα ἡ Σικυὼν καὶ ἡ Κόρινθος, ηὐδοκίμησαν παραδόξως περὶ τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν ναυτιλίαν καὶ κατέστησαν πλουσιώταται, διὰ τοῦτο προέκυψαν ἐνταῦθα καὶ τύραννοι, ὀνομαστοὶ γενόμενοι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων.

Περὶ Σικυῶνος οὐδὲν γνωρίζομεν ἀφ' ἧς κατέλαβεν αὐτὴν ὁ Ἡρακλείδης Φάλκης ὁ Τημένου μέχρι τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε, περὶ 676 πρὸ Χριστοῦ, προέκυψεν αὐτόθι τύραννος, εὐτελοῦς ὡς λέγεται καταγωγῆς, ὃν ἄλλοι μὲν ὀνομάζουσιν Ὀρθαγόραν, ἄλλοι δὲ Ἀνδρέαν καὶ ὅστις κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν υἱὸν Μύρωνα, νικήσαντα ἅρματι εἰς Ὀλυμπίαν, κατὰ τὴν 33 ὀλυμπιάδα, 648 πρὸ Χριστοῦ. Κλεισθένης δὲ ὁ Ἀριστωνύμου τοῦ Μύρωνος, ὅστις ἦρξε μεταξὺ τοῦ 600 καὶ τοῦ 560 πρὸ Χριστοῦ, διετέλεσεν ὁ ἐπιφανέστατος τῶν τυράννων τούτων καὶ κατέφερε μὲν πληγὴν καιρίαν εἰς τὰς ἐπὶ τῆς Σικυῶνος ἡγεμονικὰς ἀξιώσεις τοῦ Ἄργους, ἐταπείνωσε δὲ δεινῶς τὴν τάξιν τῶν ὀλιγαρχικῶν. Τὸ Ἄργος, καί τοι γενόμενον πόλις δωρική, διετήρησιν ὅμως τὴν πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς μυθικῆς ἐποχῆς καὶ πρὸς τὰ κατωρθώματα αὐτῶν εὐλάβειαν, διότι ἤθελε νὰ κληρονομήσῃ τὸ ἡγεμονικὸν ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ἐλέγετο ὅτι εἶχε κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους ἡ πόλις αὕτη. Εἷς τῶν ἡρώων τούτων ἦτο ὁ Ἄδραστος, βασιλεὺς τοῦ Ἄργους, ὅστις ἔγγονος ὢν καὶ διάδοχος τοῦ βασιλέως τῆς Σικυῶνος Πολύβου, ἐφημίζετο ὡς εἷς τῶν ἀτυχῶν ἀρχηγῶν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου (σελ. 20 καὶ ἐπ.), ἡ δὲ μνήμη αὐτοῦ ἐτιμᾶτο ἐξίσου καὶ ἐν Ἄργει καὶ ἐν Σικυῶνι καὶ ἐχρησίμευεν ὡς κοινός τις μεταξὺ τῶν δύο πόλεων δεσμός. Ὁ Κλεισθένης λοιπὸν ἔπαυσε τὰς πρότερον ἐν Σικυῶνι ἀποδιδομένας εἰς τὸν Ἀργεῖον Ἄδραστον τιμάς, καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἀπηγόρευσε νὰ ᾄδωνται αὐτόθι τὰ ὁμήρεια ἔπη, καθὸ ὑμνοῦντα τὸ Ἄργος καὶ τοὺς Ἀργείους. Πρὸς δὲ τούτοις ἐκαινοτόμησε τολμηρότατα καὶ περὶ τὰς πολιτικὰς τῆς Σικυῶνος διαιρέσεις. Ἐν Σικυῶνι ὑπῆρχον αἱ τρεῖς γνωσταὶ δωρικαὶ φυλαί, Ὑλλεῖς, Πάμφυλοι, Δυμᾶνες, αἱ περιλαμβάνουσαι τοὺς ὀλιγαρχικούς, καὶ ἄλλη τετάρτη, τῆς ὁποίας, συγκειμένης ἐκ τῶν ἐν τῷ ἄστει οἰκούντων βιομηχάνων, ἄγνωστον εἶναι τὸ μέχρι τοῦ Κλεισθένους ὄνομα. Οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ τύραννοι περιωρίσθησαν νὰ ἀναφέρωσι τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τῶν τριῶν πρώτων φυλῶν καὶ νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τῆς τετάρτης·

Χρυσοῦν νόμισμα Σικυωνίων

(Ἀπόλλων καὶ περιστερά, κρατοῦσα διὰ τοῦ ράμφους ταινίαν, ἐντὸς στεφάνου)

ἀλλ' ὁ Κλεισθένης, μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ταπεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς παλαιοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ μετωνόμασεν ὑβριστικῶς τὰς φυλὰς αὐτῶν Ὑάτας, ἤτοι μεγάλους χοίρους, Ὀνεάτας, καὶ Χοιρεάτας, ἤτοι μικροὺς χοίρους, εἰς δὲ τὴν τετάρτην ἀπέδωκε τὸ ἐντιμότατον ἐπώνυμον τῶν Ἀρχελάων. Ὁποῖα πάθη ἐκίνησεν ἆρά γε ἡ ὀλιγαρχία ἐκείνη ἵνα προκαλέσῃ καθ' ἑαυτῆς τοιαύτας ἐκδικήσεις! Ἂν καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀπὸ τῆς μὴ εὐπρεποῦς ταύτης πράξεως τοῦ Κλεισθένους ἐξάγεται, ὅτι οὗτος, καίτοι πολλάκις φανεὶς λαμπρὸς καὶ εὐγενὴς μάλιστα, δὲν εἶχεν ὅμως τὴν ἔμφυτον ἀξιοπρέπειαν, ἥτις προσήκει εἰς τὸν πολιτικὸν ἄνδρα, ἐνῷ κατὰ τἆλλα δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινὸς καὶ ἀνέδειξε τὴν πατρίδα αὐτοῦ μεγάλην καὶ ἰσχυράν. Ἡ δύναμις τῆς Σικυῶνος ἐπὶ Κλεισθένους δηλοῦται ἐκ τῆς ἀποδοθείσης ἡγεμονίας τοῦ πρὸς τοὺς Κιρραίους πολέμου (σελ. 134)· ἡ δὲ προσωπικὴ τοῦ ἀνδρὸς μεγαλοπρέπεια μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πολλῶν λαμπρῶν κτιρίων τὰ ὁποῖα κατεσκεύασεν εἰς Σικυῶνα, ἐκ τῶν περιφανῶν νικῶν τὰς ὁποίας ἐνίκησεν εἰς τὰ Πύθια καὶ εἰς τὰ Ὀλύμπια, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐκ τῶν πολυθρυλήτων γάμων τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἀγαρίστης. Τὰ περὶ τῶν γάμων τούτων ἱστορούμενα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, εἶναι ἰδίως ἄξια μνήμης, διότι παριστῶσιν εἰκόνα ζωηρὰν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα.

Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὁ Κλεισθένης ἠθέλησε νὰ δώσῃ τὴν Ἀγαρίστην εἰς τὸν ἄριστον τῶν Ἑλλήνων· καὶ τελουμένων Ὀλυμπίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνίκησε τεθρίππῳ, προεκήρυξεν ὅτι, ὅστις Ἑλλήνων νομίζῃ ἑαυτὸν ἄξιον νὰ γίνῃ γαμβρὸς τοῦ Κλεισθένους, ἂς ἔλθῃ ἐντὸς ἑξήκοντα ἡμερῶν, ἢ καὶ πρότερον, εἰς Σικυῶνα, διότι ὁ γάμος θέλει κυρωθῆ ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἑξηκοστῆς ἀρξαμένου ἡμέρας. Ὅθεν συνέρρευσαν εἰς Σικυῶνα ἁπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος μνηστῆρες ὅσοι ἐμεγαλοφρόνουν, εἴτε διὰ τὰς ἰδίας, εἴτε διὰ τὰς τῶν πατέρων ἀρετάς· καὶ ἐκ μὲν τῆς Ἰταλίας ἦλθεν ὁ τρυφηλότατος τῶν Ἑλλήνων. ὁ Συβαρίτης Σμινδυρίδης ὁ Ἱπποκράτους, ἐξ Αἰτωλίας δὲ Μάλης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τιτόρμου, τοῦ ρωμαλεωτάτου ἅμα καὶ ἀγριωτάτου τῶν Ἑλλήνων· ἐκ τῆς ἀφελοῦς Ἀρκαδίας κατῆλθον Ἀμίαντος ὁ Λυκούργου καὶ Λαφάνης ὁ Εὐφορίωνος· ἐκ τῆς Θεσσαλίας δὲ ὁ ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς τῶν Σκοπαδῶν οἴκου Διακτορίδης ὁ Κραννώνιος· ἦλθον πρὸς τούτοις ἐξ Ἀθηνῶν δύο ὀνομαστοὶ εὐπατρίδαι, Μεγακλῆς ὁ Ἀλκμαίωνος, καὶ ὁ ἐπὶ πλούτῳ καὶ κάλλει ὑπερέχων πάντας τοὺς Ἀθηναίους Ἱπποκλείδης ὁ Τισάνδρου· ἐξ Ἄργους, Λεωκήδης ὁ Φείδωνος· ἐξ Ἐρετρίας τῆς ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ Λυσανίας· ἐκ Μολοσσῶν, ὁ Ἄλκων· ἐξ Ἐπιδάμνου, ὁ Ἀμφίμνηστος Ἐπιστρόφου, καὶ πάλιν ἐξ Ἰταλίας ὁ Σιρίτης Δάμασος Ἀμύριος. Ἐν ὅλοις δώδεκα. Προσελθόντας δέ, καθ' ὅσον χρόνον ἔμειναν παρ' αὐτῷ, διετέλεσεν ὁ Κλεισθένης φιλοξενῶν μεγαλοπρεπῶς καὶ παρατηρῶν τὸν χαρακτῆρα, τὴν ἀνατροφήν, τὸν τρόπον ἑκάστου· ἰδίως δὲ ἤρεσκον αὐτῷ οἱ ἐξ Ἀθηνῶν μνηστῆρες, καὶ ἐκ τούτων πάλιν περισσότερον Ἱπποκλείδης ὁ Τισάνδρου, διά τε τὴν προσωπικὴν ἀξίαν, καὶ ὡς συγγενὴς τοῦ μεγάλου οἴκου τῶν ἐν Κορίνθῳ Κυψελιδῶν. Τελευταῖον ἔφθασεν ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἔμελλε νὰ τελεσθῇ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου καὶ νὰ ἀποφανθῇ ὁ Κλεισθένης τίνα προκρίνει τῶν μνηστήρων. Τὴν ἡμέραν ταύτην, θύσας βοῦς ἑκατόν, προσεκάλεσεν εἰς κοινὴν εὐωχίαν αὐτούς τε τοὺς μνηστῆρας καὶ πάντας τοὺς Σικυωνίους· μετὰ τὸ δεῖπνον ἐξηκολούθησεν ὁ πότος· μεταξὺ δὲ διαλεγομένων, συζητήσεως γενομένης καὶ περὶ μουσικῆς, ὁ Ἱπποκλείδης παρήγγειλε τὸν αὐλητὴν νὰ αὐλήσῃ εἶδος ὀρχήσεως, τὴν λεγομένην ἐμμέλειαν καὶ ἤρχισεν νὰ χορεύῃ θέλων νὰ ἐπιδείξῃ τὴν περὶ τοῦτο ἐπιτηδειότητα. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Κλεισθένη· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἱπποκλείδης διέταξε νὰ φέρωσι τράπεζαν καὶ ἀναβὰς ἐπ' αὐτῆς, πρῶτον μὲν ἐχόρευσε λακωνικούς τινας χορούς,

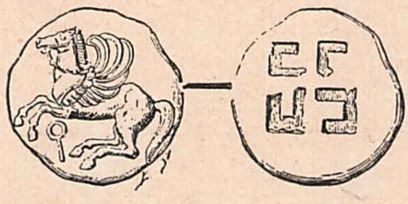
ἔπειτα ἄλλους ἀττικούς, καὶ τελευταῖον, στηρίξας τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἀνασηκώσας τοὺς πόδας ἤρχισε νὰ χειρονομῇ διὰ τῶν σκελῶν. Καὶ μέχρι μέν τινος ὁ Κλεισθένης, καίτοι ἀποστραφεὶς τὸν νέον διὰ τὴν ἀναίδειαν καὶ ἀποφασίσας ὅτι δὲν θέλει προτιμήσει αὐτὸν ὡς γαμβρόν, κατεῖχεν ἑαυτόν, μὴ θέλων νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀηδίαν· ὅταν ὅμως εἶδεν αὐτὸν χειρονομήσαντα διὰ τῶν σκελῶν, ἐξέσπασε καί, ὦ παῖ Τισάνδρου, εἶπεν, ἀπορχήσαό γε μὴν τὸν γάμον, δηλαδὴ μὲ τὸν χορόν σου αὐτὸν ἔχασες τὴν νύμφην· ὁ δὲ Ἱπποκλείδης ἀπεκρίθη ἀμέσως, «οὐ φροντὶς Ἱπποκλείδῃ»,τὸ ὁποῖον ἔκτοτε λέγεται ὡς παροιμία, σημαῖνον, ἀδιάφορον τοῦτο διὰ τὸν Ἱπποκλείδην. Μετ' ὀλίγον ὅμως πάλιν συνελθὼν ὁ Κλεισθένης, ηὐχαρίστησεν εὐγενέστατα πάντας τοὺς μνηστῆρας, διὰ τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς προσῆλθον, εἶπεν ὅτι οὐδένα αὐτῶν θεωρεῖ ἀνώτερον τῶν ἄλλων, ὅτι ὅμως ἐπειδὴ μία εἶναι ἡ παρθένος, δίδει αὐτὴν εἰς τὸν Ἀθηναῖον Μεγακλέα τοῦ Ἀλκμαίωνος, καί, διὰ νὰ ἀποδείξῃ εἰς τοὺς λοιποὺς τὴν εὐγνωμοσύνην του δι' ἣν ἐπροξένησαν αὐτῷ τιμὴν καὶ ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἀποδημίας, προσφέρει εἰς ἕκαστον δῶρον, τάλαντον ἀργυρίου, ἤτοι 6,000 δραχμῶν. Καὶ οὕτως ἐτελείωσεν ὁ γάμος ἐκεῖνος, ἐξ οὗ ἔμελλε νὰ γεννηθῇ ἀνὴρ ἕτερος μέγας, ὁ Ἀθηναῖος Κλεισθένης. Ἂν διεδέχθη δέ τις τὴν ἀρχὴν τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους, ἄδηλον. Ἀναφέρεται ἔτι τύραννος Σικυῶνος ὁ Αἰσχίνης, ὅστις λέγεται καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, ἀλλ' ἄγνωστον πῶς συνδέεται ἡ ἱστορία αὐτοῦ μετὰ τῆς τοῦ Κλεισθένους. Ἠξεύρομεν μόνον ὅτι τὰ ὑπὸ τούτου ὁρισθέντα ὀνόματα τῶν φυλῶν ἴσχυσαν ἐπὶ ἑξήκοντα μετὰ θάνατον αὐτοῦ ἐνιαυτούς, ἔπειτα δὲ οἱ Σικυώνιοι,συμβιβασθέντες πρὸς ἀλλήλους, ἠνώρθωσαν μὲν τὰ ἀρχαῖα τῶν τριῶν πρώτων φυλῶν ὀνόματα, τὴν δὲ τετάρτην ἐκάλεσαν Αἰγιαλέας, ἀπὸ Αἰγιαλέως τοῦ Ἀδράστου, ὥστε περὶ τὸ 500 ἔτος ἐπεκράτησεν αὖθις ἡ ἀριστοκρατία ἐν Σικυῶνι, ἂν καὶ ὄχι τοσοῦτον ἀποκλειστικὴ ὡς πρότερον.

Ἀνάλογά τινα συνέβησαν ἐν Κορίνθῳ. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ καταλαβόντος αὐτὴν Ἡρακλείδου Ἀλήτου μετονομασθέντες Βακχιάδαι, ἀπὸ τοῦ τρισεγγόνου αὐτοῦ Βάκχιδος, ἐβασίλευσαν μέχρι δεκάτης γενεᾶς, ὅτε ὁ τῶν Βακχιαδῶν οἶκος, ἤτοι τὸ σύνολον τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, ἀπεφάσισαν τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας. Κατέλαβον δὲ τὴν ὅλην ἀρχὴν αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βακχιάδαι, οἵτινες, πρὸς ἀλλήλους μόνον ποιοῦντες γάμους, ἐπέτρεπον κατ' ἔτος τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν εἰς ἕνα πρύτανιν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Κόρινθος ἀπέβη πόλις πλουσία, καὶ ἐμπορική, καὶ ναυτικωτάτη. Αὐτή, ὡς προείπομεν, ἐν τῇ 8 ἑκατονταετηρίδι, ἔκτισε τὰς δύο ἐπιφανεστάτας δυτικὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας, τὴν Κέρκυραν καὶ τὰς Συρακούσας· αὐτή, τῷ 703,κατεσκεύασε τὰς πρώτας τριήρεις, τὰ πρῶτα δηλαδὴ μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα· αὐτὴ κυρίως ἀπήλλαξε τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων πειρατῶν, ἡ δὲ πρώτη γνωστὴ κατὰ θάλασσαν μάχη συνεκροτήθη τῷ 664 πρὸ Χριστοῦ μεταξὺ Κερκυραίων καὶ Κορινθίων. (¹) Ὅθεν ὁ δῆμος εὐπορήσας καὶ ἰσχύσας κατεξανέστη, περὶ αὐτοὺς τούτους τοὺς χρόνους, κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν, διὰ τοῦ τυράννου Κυψέλου, ὅστις κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Σικυωνίου Ὀρθαγόρου, ὅτι κατήγετο ἐξ ἐπιφανῶν γονέων, ἐκ μητρὸς μάλιστα ἦτο Βακχιάδης. Ὁ Κύψελος, καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν τῷ 655, ἐκυβέρνησε τριάκοντα ἔτη, περιποιηθεὶς μὲν τὸν δῆμον, καταπιέσας δὲ

(¹) Θουκυδ. Α, 13. «Ναυμαχία τε παλαιτάτη ὧν ἴσμεν γίγνεται Κορινθίων πρὸς Κερκυραίους· ἔτη δὲ μάλιστα καὶ ταύτῃ ἑξήκοντα καὶ διακόσια μέχρι τοῦ αὐτοῦ χρόνου («ἐς τὴν τελευτὴν τοῦδε τοῦ πολέμου» τοῦ ἔτους δηλόνοτι 404 π.Χ.)

τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ συλλέξας ἀπὸ αὐτῶν ἄπειρα χρήματα, δι ὧν ἀνεδείχθη πολυτελέστατος περὶ τὰ ἀναθήματα, διότι, ἵνα τὰ λοιπὰ παραλίπωμεν, αὐτοῦ ἀνάθημα ἦτο ὁ χρυσοῦς σφυρήλατος Ζεύς, ὅστις ἐκόσμει τὸ ἐν 'Ολυμπίᾳ Ἡραῖον. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Περίανδρος, ἄρξας ἀπὸ τοῦ 625 ἕως τοῦ 585, ὄχι μόνον τοὺς ὀλιγαρχικοὺς κατέθλιψεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν δῆμον. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ὑπάρχουσιν εἰδήσεις ἀντιφατικώταται· παρά τινων μὲν λέγεται φίλος τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς καὶ εἷς τῶν ἑπτὰ ἀνδρῶν, οἵτινες, διὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν δεινότητα, ὠνομάσθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἑπτὰ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος· παρ' ἄλλων δὲ εἰκονίζεται ὡς τύραννος αἱμοβόρος καὶ ἐπίβουλος, ὡς υἱὸς καὶ σύζυγος ἄστοργος· ἐκ δὲ τῶν περὶ τούτου λεγομένων, τινὰ τοὐλάχιστον δὲν ἠμποροῦν εἰμὴ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα(¹). Βέβαιον ὅμως ἐπίσης εἶναι ὅτι ἐπὶ Περιάνδρου ἡ Κόρινθος ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη. Ἡ Κέρκυρα, ἡ 'Αμβρακία, ἡ Λευκάς, ἡ 'Απολλωνία, τὸ 'Ανακτόριον ὑπέκειντο τότε εἰς αὐτήν, ἐνῷ, κατὰ τὴν ἀκόλουθον ἑκατονταετηρίδα, ἦσαν ἤδη ἀνεξάρτητοι. Ὑπετάχθη δὲ εἰς τὴν Κόρινθον ἐπί τινα χρόνον καὶ ἡ 'Επίδαυρος, ὅπου ὁμοίως εἶχε προκύψει τύραννος, ὁ Προκλῆς, τὸν ὁποῖον ὅμως ἐνίκησε καὶ ἐζώγρησεν ὁ Περίανδρος, γαμβρὸς ὢν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ θυγατρὶ Μελίσσῃ· καὶ ἐπὶ τοῦ Περιάνδρου ὡσαύτως βεβαιοῦται κατὰ πρῶτον ἱστορικῶς, ὁ τέταρτος τῶν πανελληνίων ἀγώνων, τὰ Ἴσθμια, τὰ ὁποῖα ἐπανηγυρίζοντο ὑπὸ τῶν Κορινθίων ἐπὶ τοῦ 'Ισθμοῦ, εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος, κατὰ πᾶν πρῶτον καὶ τρίτον ὀλυμπιακὸν ἔτος. Ἔσχατος τῶν τυράννων τῆς Κορίνθου διετέλεσεν ὁ συγγενὴς καὶ διάδοχος τοῦ Περιάνδρου Ψαμμήτιχος ὁ Γορδίου 585—572, ἡ δὲ τυραννὶς αὕτη λέγεται καταλυθεῖσα, ὡς καὶ ἡ τῆς Σικυῶνος, ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν· μεθ' ὃ ἐπεκράτησεν εἰς Κόρινθον τιμοκρατία, ἡ ἀρχὴ δηλαδὴ δὲν περιῆλθε πλέον εἰς τὴν προτέραν κληρονομικὴν ὀλιγαρχίαν, ἀλλὰ εἰς τοὺς εὐπορωτάτους τῶν πολιτῶν. Περὶ τοῦ εἴδους τούτου τοῦ πολιτεύματος τὸ ὁποῖον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καθιερώθη κατὰ πρῶτον εἰς 'Αθήνας, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω ἐκτενέστερον.

Παλαιότατον νόμισμα τῆς Κορίνθου

(Πήγασος, κόππα, ἀρχικὸν τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως καὶ κοῖλον τετράγωνον)

Ὑπὸ δὲ τῶν Ἡρακλειδῶν, καὶ ἰδίως τῶν ἐν Κορινθίᾳ Δωριέων, λέγεται ὅτι κατε-

(1) Ἴδ. ἐν τούτοις Πλούταρχ. «Περὶ τοῦ ΕΙ. τοῦ ἐν Δελφοῖς» § 3 «Λέγουσι γὰρ ἐκείνους τοὺς σοφοὺς ὑπ' ἐνίων δὲ σοφιστὰς προσαγορευθέντας, αὐτοὺς μὲν εἶναι πέντε ... ἐπεὶ δὲ Κλεόβουλος ὁ Λινδίων τύραννος, εἶτα Περίανδρος ὁ Κορίνθιος, οὐδὲν αὐτοῖς ἀρετῆς μετὸν οὐδὲ σοφίας, ἀλλὰ δυνάμει καὶ φίλοις καὶ χάρισι καταβιαζόμενοι τὴν δόξαν, ἐνέβαλον εἰς τοὔνομα τῶν σοφῶν καί τινας γνώμας καὶ λόγους ἐξέπεμπον καὶ διέσπειρον εἰς τὴν Ἑλλάδα τοὺς ὑπ' ἐκείνων λεγομένους ὁμοίους· δυσχεράναντας ἄρα τοὺς ἄνδρας (τοὺς πέντε ἀληθεῖς σοφοὺς Χίλωνα καὶ Θαλῆν καὶ Σόλωνα καὶ Βίαντα καὶ Πιττακόν), ἐξελέγχειν μὲν οὐκ ἐθέλειν τὴν ἀλαζονείαν, οὐδὲ φανερῶς ὑπὲρ δόξης ἀπεχθάνεσθαι καὶ διαμάχεσθαι πρὸς ἀνθρώπους μέγα δυναμένους· ἐνταῦθα δὲ συνελθόντας αὐτοὺς καθ' ἑαυτοὺς καὶ διαλεχθέντας ἀλλήλοις ἀναθεῖναι τῶν γραμμάτων ὃ τῇ τε τάξει πέμπτον ἐστὶ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τὰ πέντε δηλοῖ μαρτυρομένους μὲν ὑπὲρ αὐτῶν πρὸς τὸν θεὸν ὅτι πέντε εἰσί, τὸν δὲ ἕκτον καὶ ἕβδομον ἀποποιουμένους καὶ ἀποβάλλοντας ὡς οὐ προσήκοντας αὐτοῖς».

λήφθησαν καὶ τὰ Μέγαρα τῶν ὁποίων ἡ χώρα κατέχει τὸ εὐρύτερον καὶ ὀρεινότερον μέρος τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς χέρσου Ἑλλάδος. Ἡ Μεγαρὶς συνορεύει πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικόν, μετὰ τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Ἀττικῆς, πρὸς μεσημβρίαν μετὰ τῆς Κορινθίας, ἐξ ἀνατολῶν δὲ πρὸς δυσμὰς ἁπλοῦται, ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης, ἀπὸ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ. Ἡ πόλις τῶν Μεγάρων κεῖται εἰς τὸ ἀνατολικώτατον τῆς χώρας, ἔχουσα πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἐπὶ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, λιμένα, τὴν Νίσαιαν· εἶχεν ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ λιμένα, τὰς Παγάς. Τὰ Μέγαρα διετέλεσαν, ὡς φαίνεται, κατ' ἀρχὰς ὑποτεταγμένα εἰς τοὺς ἐν Κορινθίᾳ Δωριεῖς, ἀλλὰ πρωϊμώτατα ἀπέβαλον τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι ἦσαν βεβαίως πόλις αὐτόνομος, ὅτε ὁ περίφημος στρατηγὸς αὐτῶν Ὄρσιππος, ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ νικήσας κατὰ τὴν 15 Ὀλυμπιάδα, 720 πρὸ Χριστοῦ, ἀφήρεσεν ἀπὸ τῶν προσοίκων, πιθανῶς ἀπὸ τῶν Κορινθίων, χώραν ἀξιόλογον, τὴν ὁποίαν προσέθηκεν εἰς τὸν πατρίδα αὐτοῦ. Ὑπῆρξαν δὲ τὰ Μέγαρα κατὰ τὴν ἑβδόμην καὶ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα πολὺ ἰσχυρότερα καὶ πολυανθρωπότερα ἢ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι· τοῦτο μαρτυροῦσιν αἱ πολλαὶ ἀποικίαι ἃς ἐξέπεμψαν, πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῆς ἐν Ἀσίᾳ Βιθυνίας καὶ τοῦ Θρᾳκικοῦ Βοσπόρου, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρι Σικελίας. Ὅθεν περὶ τὸ 620 πρὸ Χριστοῦ βλέπομεν προκύπτοντα καὶ ἐνταῦθα τύραννον, τὸν Θεογένη, ὅστις σφάξας τὰ κτήνη τῶν πλουσίων καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ δήμου, κατέβαλε τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ ἐσφετερίσθη τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐξουσίαν· καὶ ἐκβληθέντος αὐτοῦ, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπεκράτησεν εἰρήνη τις εἰς τὰ Μέγαρα· μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπετέθη πάλιν ὁ δῆμος κατὰ τῶν πλουσίων, καὶ πολλοὺς μὲν ἐφυγάδευσεν, ἵνα δημεύσῃ τὰ κτήματα αὐτῶν, κατὰ δὲ τῶν ὑπολοίπων παρεξετράπη εἰς φοβερὰν ἀκολασίαν, ψηφίσας καὶ τὴν λεγομένην «παλιντοκίαν,» ἤτοι τὴν ὑπὸ τῶν δανειστῶν ἀπόδοσιν ὅλων τῶν προπληρωθέντων εἰς αὐτοὺς τόκων. Ἐκ τῆς ἀναρχίας ταύτης ὠφελούμενοι ἐπανῆλθον οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' οἱ συνετώτεροι ἐξ αὐτῶν συνεμάχησαν ἤδη, ὡς φαίνεται, μετὰ τῶν εὐπορωτέρων δημοκρατικῶν καὶ ἀπετέλεσαν οὕτω νέαν ἀριστοκρατικὴν τάξιν, στηριζομένην ὄχι ἐπὶ τοῦ γένους, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ πλούτου, καὶ οὐσιωδῶς βελτιώσασαν τὴν ἄλλοτε ἀθλίαν τύχην τοῦ γεωργικοῦ πλήθους.

Αἱ μεταβολαὶ αὗται τοῦ Μεγαρικοῦ πολιτεύματος ἀπέβησαν ὁπωσοῦν ὀνομασταί, ἰδίως διότι ἡ πόλις αὕτη ηὐτύχησε νὰ ἀναδείξῃ τότε ποιητήν, τὸν Θέογνιν, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη, ἐν μέρει περισωθέντα, ἀπηθανάτισαν τὴν ἔριν ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ στοιχείου. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμασάντων πολιτικῶν ποιητῶν ὑπῆρξαν ὀπαδοὶ καὶ συνήγοροι τῶν νέων ἰδεῶν· ὄχι δηλαδὴ ἔτι τῆς ἀπολύτου δημοκρατίας, ἀλλὰ σώφρονός τινος συνδυασμοῦ τῆς προτέρας ὀλιγαρχίας μετὰ τῶν προελθουσῶν εἰς μέσον νεαρῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἤτοι τῆς ἱκανότητος καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ, ναυτικοῦ, βιομηχανικοῦ πλούτου. Τοιοῦτοι ἐξαιρέτως ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἑπτὰ σοφοί, καὶ ἰδίως ὁ Ἀθηναῖος Σόλων, ὁ Μυτιληναῖος Πιττακός, ὁ Πριηνεὺς Βίας. Ὁ δὲ Θέογνις ἐξ ἐναντίας διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πρόμαχος τῆς ἀρχαίας ἀριστοκρατικῆς μερίδος καὶ ἀντίπαλος πικρότατος τοῦ δήμου. Ὁ Θέογνις περιφρονεῖ καὶ ὑβρίζει ἀνηλεῶς πάντα τὸν ἐκ τοῦ δήμου· ὅσῳ καὶ ἂν ηὐπόρησέ τις, ὅσῳ καὶ ἂν ἐξεπαιδεύθη, ὅσῳ καὶ ἂν ἀνυψώθῃ ἑνὶ λόγῳ ὑπεράνω τοῦ ὄχλου, εἴτε διὰ τῆς τύχης, εἴτε διὰ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ, ἅμα δὲν εἶναι εὐπατρίδης, λέγεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ μας δει-

λός, κακός, φορτηγός, ὅ ἐστι βαστάζος, ἀχθοφόρος· τ' ἀνάπαλιν δὲ πᾶς εὐπατρίδης εἶνα ἀγαθὸς καὶ ἐσθλός, ὥστε οὔτε ἡ ἀρχαία πολιτικὴ γλῶσσα ἦτο πολὺ εὐπρεπεστέρα, οὔτε ἡ ἀρχαία πολιτικὴ ἔρις πολὺ δικαιοτέρα τῆς νέας.

Τὸ εὐεργετεῖν, λέγει ὁ Θέογνις, δειλούς, ὅπερ ἐνταῦθα φέρεται ὡς ἀντίθετον τῶν ἐσθλῶν, τῶν εὐγενῶν, τῶν εὐπατριδῶν, τὸ εὐεργετεῖν δειλούς, ματαιοτάτη χάρις ἐστίν· ἴσον δὲ καὶ σπείρειν πόντον πολιᾶς θαλάσσης. Καθὼς οὔτε πόντον σπείρων θέλεις θερίσει καρπόν οὔτε κακοὺς εὖ ποιῶν εὖ πάλιν ἀντιλάβοις· διότι οἱ κακοὶ ἔχουσιν ἄπληστον νοῦν. Τί δ' ὄφελος δειλὸς ἀνὴρ φίλος ὤν; Εὐεργετῶν αὐτὸν δύο πάσχεις κακά· στερεῖσαι πολλῶν τῶν σεαυτοῦ καὶ οὐδεμίαν ἔχεις χάριν. Οὔτε ἀπὸ κινδύνου ἢ ἀνάγκης θέλει σὲ λυτρώσει ποτέ, οὔτε καλόν τι ἔχων θέλει σὲ μεταδώσει ἐξ αὐτοῦ. Οἱ δ' ἀγαθοὶ σώζουσι τὴν μνήμην τῆς εὐεργεσίας και ὁμολογοῦσι χάριν δι' αὐτήν, καὶ συμπαθοῦσιν ἐν τῇ συμφορᾷ. Ὅθεν μή ποτε ποιήσῃς κακὸν ἄνδρα φίλον ἑταῖρον, ἀλλὰ φεῦγε αὐτὸν ὡς κακὸν λιμένα. Ἔσο δὲ ἀείποτε προσηλωμένος εἰς τοὺς ἀγαθούς, διότι ἀπὸ τῶν ἐσθλῶν ἐσθλὰ θέλεις μάθει· διὸ μετ' αὐτῶν βουλεύου, παρ' αὐτοῖς πῖνε καὶ τρῶγε, καὶ κάθου μετ' ἐκείνων, καὶ εὐαρέστει εἰς ἐκείνους, ὧν μεγάλη δύναμις. Οὐδεὶς ἀνθρώπων οὔτ' ἔσεται, οὔτε πέφυκεν, ὁ δυνάμενος νὰ μεταβῇ εἰς τὸν ᾅδην πάντας εὐχαριστήσας· διότι οὐδ' ὁ Κρονίδης Ζεύς, ὁ θνητῶν καὶ ἀθανάτων ἀνάσσων, δύναται, διὰ τῶν ὑετῶν ἢ τῆς ἀνομβρίας, νὰ εὐχαριστήσῃ πάντας τοὺς θνητούς. Ἀλλ' οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες, οἱ εὐπατρίδαι, οὐδεμιᾶς ποτε πόλεως ἐπροξένησαν τὸν ὄλεθρον· ἐνῷ ὅταν φανῇ ἀρεστὸν εἰς τοὺς κακοὺς τὸ ὑβρίζειν καὶ ἀρχίσωσι νὰ φθείρωσι τὸν δῆμον, καὶ νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς ἀδικοῦντας δίκαιον, ἕνεκα ἰδίου κέρδους καὶ κράτους, τότε ἐπέρχονται στάσεις καὶ ἐμφύλιοι φόνοι ἀνδρῶν.

Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν δειλῶν, τῶν κακῶν, τῶν ἀγοραίων ἐκείνων ἀνθρώπων ἐπλούτησαν διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτῶν, πολλοὶ δὲ τῶν εὐπατριδῶν κατεδέχθησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς συγγενικὰς πρὸς τοὺς νεοπλούτους τούτους σχέσεις. Τοῦτο φέρει εἰς ἀγανάκτησιν τὸν ποιητήν μας.

Οὔ ποτε δουλείη κεφαλὴ ἰθεῖα πέφυκεν,
ἀλλ' αἰεὶ σκολιή, καὐχένα λοξὸν ἔχει.
Οὔτε γὰρ ἐκ σκίλλης (ἀπὸ τοῦ κρομμύου) ῥόδα φύεται, οὐδ' ὑάκινθος,
οὔτε ποτ' ἐκ δούλης τέκνον ἐλευθέριον.

Καὶ ὅμως ἐσθλὸς ἀνὴρ δὲν αἰσχύνεται νὰ λάβῃ σύζυγον κακὴν κακοῦ θυγατέρα, ἀρκεῖ νὰ δώσῃ αὕτη εἰς αὐτὸν χρήματα πολλά, οὐδὲ γυνὴ ἐν γένει ἀποποιεῖται πλούσιον σύζυγον ἀλλὰ τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ προτιμᾷ τὸν πλούσιον.

Χρήματα γὰρ τιμῶσι· καὶ κακοῦ ἐσθλὸς ἔγημεν,
καὶ κακὸς ἐξ ἀγαθοῦ· πλοῦτος ἔμιξε γένος.
Οὕτω μὴ θαύμαζε γένος, Πολυπαΐδη, ἀστῶν
μαυροῦσθαι· σὺν γὰρ μίσγεται ἐσθλὰ κακοῖς.

Ἀλλ' ἤδη ὑπερισχύει ἡ δημοκρατικὴ μερίς· οἱ πολλοὶ λαμβάνουσι τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ γίνονται κύριοι τῶν πραγμάτων. Τότε ὁ Θέογνις παρίστησι φοβερὰν τῆς πολιτείας εἰκόνα, παραβάλλει αὐτὴν μὲ πλοῖον φερόμενον, ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, διὰ μέσου τοῦ Μηλίου

πόντου, τοῦ Αἰγαίου πελάγους· ἡ θάλασσα τὸ καταπατεῖ πανταχόθεν, οἱ δὲ ἐν αὐτῷ δὲν θέλουσι νὰ ἀντλήσωσι, διὸ τὸ πλοῖον κινδυνεύει νὰ καταποντισθῇ.

οὕνεκα νῦν φερόμεσθα καθ' ἱστία λευκὰ βαλόντες
Μηλίου ἐκ πόντου νύκτα διὰ δνοφερήν·
ἀντλεῖν δ' οὐκ ἐθέλουσιν· ὑπερβάλλει δὲ θάλασσα
ἀμφοτέρων τοίχων· ἦ μάλα τις χαλεπῶς
σώζεται· οἱ δ' ἔρδουσι· κυβερνήτην μὲν ἔπαυσαν
ἐσθλόν, ὅ τις φυλακὴν εἶχεν ἐπισταμένως·
χρήματα δ' ἁρπάζουσι βίῃ, κόσμος δ' ἀπόλωλεν.
δασμὸς δ' οὐκέτ' ἴσως γίνεται ἐς τὸ μέσον,
φορτηγοὶ δ' ἔχουσι, κακοὶ δ' ἀγαθῶν καθύπερθεν.
Δειμαίνω, μήπως ναῦν κατὰ κῦμα πίῃ.

Τότε ὁ Θέογνις ἀναγκάζεται μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμοφρόνων ν' ἀποδημήσῃ. καὶ φιλοξενεῖται μὲν ἐν Σικελίᾳ, φιλοξενεῖται δὲ ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Σπάρτῃ καὶ παντοῦ ὅπου ἄρχουσιν ἔτι οἱ ἄριστοι, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἠδύνατο νὰ αἰσθανθῇ τέρψιν τινά, διότι οὐδὲν φίλτερον τῆς πατρίδος.

Ἦλθον μὲν γὰρ ἔγωγε καὶ εἰς Σικελήν ποτε γαῖαν,
ἦλθον δ' Εὐβοίης ἀμπελόεν πεδίον,
Σπάρτην τ' Εὐρώτα δονακοτρόφου ἀγλαὸν ἄστυ·
καὶ μ' ἐφίλευν προφρόνως πάντες ἐπερχόμενον·
ἀλλ' οὔτις μοι τέρψις ἐπὶ φρένας ἦλθεν ἐκείνων.
Οὕτως οὐδὲν ἄρ' ἦν φίλτερον ἄλλο πάτρης.

Νομίζει τις ὅτι ἀκούει τὰ παράπονα τῶν Γάλλων ἐκείνων, οἵτινες δυσαρεστηθέντες διὰ τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας ἐπέφερεν ἡ μεγάλη αὐτῶν ἐπανάστασις, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ξένην καὶ ἐφιλοξενήθησαν μὲν εἰς τὴν Γερμανίαν, Ρωσίαν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσαν θρηνοῦντες διὰ τὴν στέρησιν τῆς πατρίδος· τοσοῦτον εἶναι βέβαιον, ὅτι τὰ πάθη καὶ παθήματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά. Τελευταῖον ἐπανῆλθον οἱ φυγάδες Μεγαρεῖς οἴκαδε, καὶ διὰ τὴν ἀφροσύνην τοῦ δήμου, κατέστησαν αὖθις κύριοι τῶν πραγμάτων. Ἀλλ' ὁ Θέογνις, διδαχθεὶς ἤδη ὑπὸ τῆς δυστυχίας, ἀνῆκεν εἰς τὴν σωφρονεστέραν ἐκείνην τῶν εὐπατριδῶν μερίδα, ἥτις οὔτε εἰς ἐκδικήσεις ἤθελε νὰ ἐκτραχηλισθῇ, οὔτε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου ἀποκλειστικοῦ τῶν ὀλίγων κράτους, ἀλλά, τὴν μέσην βαδίζουσα, κατώρθωσε νὰ συμβιβάσῃ ὁπωσοῦν τὰ παλαιὰ συμφέροντα μετὰ τῶν νέων.

Ἥσυχος, ὥσπερ ἐγώ, μέσην ὁδὸν ἔρχεο ποσσίν
μηδ' ἑτέροισι διδούς, Κύρνε, τὰ τῶν ἑτέρων.
Πατρίδα κοσμήσω, λιπαρὴν πόλιν, οὔτ' ἐπὶ δήμῳ
τρέψας οὔτ' ἀδίκοις ἀνδράσι πειθόμενος.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, πᾶσαι αἱ τυραννίδες τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου ἐκλείπουσι· καί, ὡς λέγεται, κατηργήθησαν, αἱ κυριώτεραι τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἡ ἐν Σικυῶνι καὶ ἡ ἐν Κορίνθῳ, διὰ τῆς Σπάρτης. Ἡ ὀλιγαρχικὴ αὕτη

πόλις εἶχε τρόντι συμφέρον νὰ μὴ ὑπερισχύσῃ μηδαμοῦ, εἰ δυνατόν, τὸ πολιτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἦτο πολεμιώτατον πάσης ὀγιγαρχίας· καὶ προσκαλουμένη εἰς βοήθειαν ὑπὸ τῶν ταπεινουμένων ὀλιγαρχιῶν τῶν ἄλλων πόλεων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπήκουε προθύμως, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐλάμβανεν ὡς ἐκ τούτου τὸ ἀξίωμα τοῦ προστάτου τῶν πόλεων ἐκείνων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδαμοῦ φαίνονται ἀνορθωθεῖσαι, μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν τυράννων, αἱ προηγουμένως ἐπικρατήσασαι κληρονομικαὶ ὀλιγαρχίαι· ἀλλ' αἱ διαδεχθεῖσαι αὐτὰς τιμοκρατίαι, δηλαδὴ ἀριστοκρατίαι στηριζόμεναι ἐπὶ τοῦ πλούτου καὶ ὄχι ἐπὶ τοῦ γένους, συνέφερον εἰς τὴν Σπάρτην, ὡς φαίνεται, πλειότερον ἢ τὰ ἐξαιρέτως ἀντολιγαρχικὰ πολιτεύματα τῶν τυράννων. Ὅθεν βλέπομεν αὐτὴν περὶ τὸ 524 ἔτος ἐπιχειροῦσαν νὰ καταβάλῃ καὶ τὸν τύραννον τῆς Σάμου Πολυκράτην, πέμπουσαν δ' ἐπὶ τούτῳ, διὰ πλοίων κορινθιακῶν, στρατὸν εἰς τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην νῆσον· Καὶ τότε μὲν ἀπέτυχε· περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐπεμβαίνει πάλιν ἐπὶ σκοπῷ τῆς καταλύσεως τῶν τυράννων, καὶ εἰς τὰ τῶν Ἀθηναίων πράγματα. Ἐνταῦθα κατ' ἀρχὰς ἀνεδείχθη εὐτυχεστέρα. Οἱ ἐν Ἀθήναις τύραννοι κατελύθησαν, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις, ἀντὶ τῆς τυραννίδος, προέκυψε δύναμις ἄγνωστος ἕως τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ δημοκρατικὴ δύναμις, ἥτις ἔμελλε νὰ ἀποβῇ ἀντίπαλος τῆς Σπάρτης πολὺ φοβερωτέρα παντὸς τυράννου καὶ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ὁλοσχερῆ ἀλλοίωσιν τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος.

Ἀργυροῦν νόμισμα τῶν Μεγάρων

(Ἀπόλλων καὶ λύρα)

Ἡ τῶν Ἀθηνῶν ὡς ἔχει σήμερον Ἀκρόπολις

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΑΘΗΝΑΙ

Ἡ Ἀττικὴ σχηματίζει, εἰς τὸ νοτιανατολικώτατον τῆς χέρσου Ἑλλάδος τριγωνοειδῆ χερσόνησον, τῆς ὁποίας τὴν στερεὰν βάσιν ἀποτελοῦσι τὰ ὄρη τῆς Πάρνηθος καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος, δι' ὧν ἡ χώρα αὕτη συνορεύει μετὰ τῆς πρὸς βορρᾶν κειμένης Βοιωτίας. Κορυφὴ τοῦ τριγώνου εἶναι ἡ πρὸς μεσημβρίαν νεύουσα ἄκρα τοῦ Σουνίου· καὶ τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι Μεγαρίδος δυτικομεσημβρινὴν πλευρὰν αὐτοῦ, βρέχουσι τὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου ὕδατα, τὴν δὲ ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι Βοιωτίας ἀνατολικὴν πλευρὰν βρέχει τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χερσονήσου ταύτης ὑποδιαιρεῖται εἰς τέσσαρα διαφόρων σχημάτων τμήματα. Ὁ Βριλησσός, δηλαδὴ τὸ περίφημον διὰ τὸν λευκὸν αὐτοῦ λίθον ὄρος, τὸ ὀνομασθὲν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους Πεντελικόν, ἐκφυόμενος ἐκ τοῦ μέσου Πάρνηθος, καὶ φερόμενος πρὸς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ τριγώνου πλευράν, χωρίζει ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀττικῆς τὸ βορειότερον καὶ ὑψηλότερον ταύτης μέρος, τὸ ὁποῖον, ἔχον σχῆμα ἐπίσης τριγώνου, ἐκαλεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Διακρία καὶ κατῳκεῖτο ὑπὸ τῶν πενεστέρων γεωργῶν· εἰς τὴν παραλίαν τῆς Διακρίας, ἀντικρὺ τῆς ὁποίας εἶναι ἡ Εὔβοια, καὶ ἰδίως εἰς τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν τῆς παραλίας ταύτης, κεῖται τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Ἔπειτα ἐκ μὲν τοῦ Βριλησσοῦ ἐκφύεται

ὁ Ὑμηττός, ἐκ δὲ τῆς Πάρνηθος τὸ Αἰγάλεων, καὶ τὰ δύο ταῦτα ὄρη κατέρχονται παραλλήλως σχεδὸν πρὸς τὴν δυτικομεσημβρινὴν τοῦ μεγάλου ἀττικοῦ τριγώνου πλευράν. Μεταξὺ τοῦ Αἰγάλεω καὶ τοῦ Ὑμηττοῦ ἁπλοῦται, ἐν σχήματι τραπεζίου, ἡ πεδιὰς ἥτις ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι ἰδίως Πεδίον καὶ κατῳκεῖτο ὑπὸ τῶν πλουσίων γαιοκτητῶν· ἐντὸς τοῦ Πεδίου τούτου ὑψοῦται ἡ μεγαλώνυμος τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Πάλιν δὲ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ὑμηττοῦ, μεταξὺ τοῦ ὄρους τούτου καὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ ὅλου ἀττικοῦ τριγώνου πλευρᾶς, κεῖται ἕτερον αὐτοῦ τμῆμα, ἔχον σχῆμα ὁμοίως τραπεζίου σχεδόν, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ παραλία, ἡ ἀπὸ τῆς μεσημβρινωτέρας ἄκρας τοῦ Ὑμηττοῦ, τῆς λεγομένης τὸ πάλαι μὲν Ζωστῆρος, νῦν δὲ Βάρης, μέχρι τοῦ Σουνίου καὶ ἀπὸ τοῦ Σουνίου μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Βριλησσοῦ ἐκτεινομένη, ὠνομάζετο ἰδίως Παραλία καὶ κατῳκεῖτο, πρὸ τῶν Μηδικῶν, ὑπὸ τῶν μετερχομένων τὴν ναυτιλίαν Ἀθηναίων· τὸ μεσογαιότερον τοῦ τμήματος τούτου ἐκαλεῖτο, κατ' ἀντίθεσιν τῆς παραλίας, ὅπως καὶ σήμερον, Μεσόγαια. Ἀφ' ἑτέρου, πρὸς δυσμὰς τοῦ Αἰγάλεω, μεταξὺ τούτου καί τινων λόφων οἵτινες κατέρχονται ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος ἐπὶ τὴν θάλασσαν, παραλλήλως πρὸς τὸ Αἰγάλεων, καὶ διὰ τὸ σχῆμα ὀνομάζονται Κέρατα, κεῖται τὸ πεδίον τῆς Ἐλευσῖνος καὶ ἰδίως τὸ περίφημον ἐν τῇ μυθολογίᾳ διὰ τὰ δῶρα τῆς Δήμητρος Θριάσιον πεδίον· τὰ δὲ Κέρατα χωρίζουσι τὴν Ἀττικὴν ἀπὸ τῆς Μεγαρίδος. Ἡ Ἀττικὴ εἶναι χώρα μικρά, ἄγονος, ἄνυδρος, διότι οἱ περιώνυμοι ἐκεῖνοι Κηφισὸς καὶ Ἰλισὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ρυάκια, ἐνίοτε παντελῶς ἐκλείποντα. Ἔχει ὅμως ἡ μικρὰ αὕτη τῆς γῆς γωνία προτέρημα μοναδικὸν ἐν τῷ κόσμῳ· θαυμαστήν τινα τῆς ἀτμοσφαίρας διαύγειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ οὐρανὸς φαίνεται προσμειδιῶν ἐνταῦθα ἱλαρώτερον πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ καλῶν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἄκουσαν πρὸς τὰ αἰθέρια ὕψη, τὰ δὲ ὄρη λαμβάνουσιν ἐκ διαλειμμάτων, μάλιστα περὶ δυσμὰς ἡλίου, χρωματισμοὺς μαγικούς, ἐναρμονίους, καλλιτεχνικούς. Ὥστε δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἄπορον ὅτι ἐνταῦθα παρήχθησαν αἱ ὑψηλόταται τῆς διανοίας μελέται καὶ τὰ εὐγενέστατα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα.

Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη ἀντεπεξῆλθον κατ' ἀλλήλων ὡς ἐκπροσωποῦσαι δύο διαφόρους φυλὰς καὶ δύο ἀντιθέτους κόσμους. Ἀλλ' εἰς τοὺς προηγουμένους χρόνους τοσοῦτον ἀπότομος καὶ φυλετικὴ ἀντίθεσις δὲν ὑποδεικνύεται οὔτε ὑπὸ τῶν παραδόσεων οὔτε ὑπὸ τῶν γεγονότων. Εἴδομεν ἤδη ὅτι αἱ δωρικαὶ πόλεις διέφερον τῆς Σπάρτης κατά τε τὸ πολίτευμα, τὸν βίον καὶ τὸ πνεῦμα· τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, αἱ πόλεις αὗται ἦσαν καθ' ὅλα ταῦτα πολὺ οἰκειότεραι πρὸς τὰς Ἀθήνας, οἷαι αὗται διεπλάσθησαν βραδύτερον, ὅτε ἐλογίζοντο πρωτεύουσα τοῦ Ἰωνισμοῦ. Αὐτὴ ἡ ὕπαρξις Ἰώνων ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι δὲν πιστοῦται τότε ἀποχρώντως. Ἀναφέρονται μὲν Ἴωνες ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῆς περὶ Ἡρακλειδῶν παραδόσεως. ἀλλὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη παντελῶς ἀγνοοῦσι τοὺς Ἴωνας τούτους. Τὰ ὀνόματα τῶν Ἰώνων καὶ Αἰολέων δὲν ἀναφαίνονται βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως εἰμὴ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀποδιδόμενα αὐτόθι εἰς δύο μεγάλας ἀποίκων ὁμάδας, ἀποδημησάντων ἐντεῦθεν μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ἀλλ' αἱ περὶ τῶν ἀποικήσεων τούτων παραδόσεις, αἱ ὑπὸ τοῦ

---

105 Ἐν Ἰλ. Ν, 685 ἀναφέρονται μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ «Ἰάονες ἑλκεχίτωνες», ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον (στ. 688) ἀναφέρονται καὶ Ἀθηναῖοι, ὑποτίθεται ὅτι οἱ Ἰάονες οὗτοι εἰσὶν Ἀθηναῖοι. Τινὲς ἐν τούτοις, ὡς ὁ Heyne, θεωροῦσιν ὑποβολιμαῖον τὸν περὶ Βοιωτῶν καὶ Ἰαώνων στίχον μετὰ τῶν δύο μεθεπομένων· ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν Ὀδυσσ. σ, 246 «Ἴασον Ἄργος ἑρμηνεύουσί τινες ὡς Ἄργος, Ἰωνικόν.

Στράβωνος καὶ τοῦ Παυσανίου ἀναφερόμεναι, συγχέουσι παραδόξως τὰς φυλὰς ἐκείνων πρὸς ἀλλήλας τε καὶ πρὸς τὴν ἀχαϊκήν. Εἰς μὲν τοὺς Ἴωνας ἀποδίδουσιν ἡγεμόνας Αἰολίδας, εἰς δὲ τοὺς Αἰολεῖς Πελοπίδας, ἀποσιωπῶσι δὲ τὸ τῶν Ἀχαιῶν ὄνομα, ἐνῷ πᾶσαι συμφωνοῦσιν ὅτι αἱ μὲν αἰολικαὶ ἀποικίαι ἱδρύθησαν ὑπὸ Ἀχαιῶν ἐξωσθέντων ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν Λακωνίας, καὶ ὅτι μετὰ τῶν Ἀχαιῶν τούτων συνετάχθησαν Βοιωτοὶ καὶ Λοκροί· ὅτι ἐν ἄλλαις λέξεσι τὰς ἀποικίας ταύτας ἔκτισαν ἔθνη περιλαμβανόμενα ἐν τῷ ὁμηρικῷ καταλόγῳ ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν. Οἱ δὲ ἄποικοι οἱ κτίσαντες ἐν Ἀσίᾳ τὰς δώδεκα ἰωνικὰς κληθείσας πόλεις ἦσαν, καθ' Ἡρόδοτον, κρᾶμα ποικίλων φυλῶν, τοῦ ὁποίου ἐλαχίστην μοῖραν ἀπετέλουν οἱ *νομίζοντες γενναιότατοι* εἶναι Ἰώνων. «Τῶν Ἄβαντες μὲν ἐξ Εὐβοίης εἰσὶ οὐκ ἐλαχίστη μοῖρα, τοῖσι Ἰωνίης μέτα οὐδὲ τοῦ οὐνόματος οὐδέν, Μινύαι δὲ Ὀρχομένιοι ἀναμεμίχαται καὶ Καδμεῖοι καὶ Δρύοπες καὶ Φωκέες ἀποδάσμιοι καὶ Μολοσσοὶ καὶ Ἀρκάδες καὶ Πελασγοὶ καὶ Δωριέες Ἐπιδαύριοι, ἄλλα τε ἔθνεα πολλὰ ἀναμεμίχαται· οἱ δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ πρυτανηίου τοῦ Ἀθηναίων ὁρμηθέντες καὶ νομίζοντες γενναιότατοι εἶναι Ἰώνων, οὗτοι δὲ οὐ γυναῖκας ἠγάγοντο εἰς τὴν ἀποικίην ἀλλὰ Καείρας ἔσχον, τῶν ἐφόνευσαν τοὺς γονέας.» Ἐνῷ δὲ εἴδομεν τοὺς Βοιωτοὺς τοσοῦτον συμπράξαντας εἰς τὴν αἰολικὴν ἀποικίαν, ὥστε αὕτη, κατὰ Στράβωνα, καὶ βοιωτικὴ προσηγορεύθη, μανθάνομεν παρὰ τοῦ Παυσανίου, ὅτι Βοιωτοὶ συνέδραμον προσέτι εἰς τὴν ἰωνικὴν ἀποικίαν. Ἐκ τοῦ καταλόγου τούτου συνάγεται ὅτι οὐδ' οἱ ἕτεροι οὗτοι ἄποικοι εἶχον κοινόν τινα ἰδιάζοντα αὐτοῖς φυλετικὸν χαρακτῆρα καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι τοὐλάχιστον αὐτῶν ἦσαν αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι, οὓς παρὰ τῷ Ὁμήρῳ βλέπομεν ὀνομαζομένους Ἀχαιούς.

Ἀθηναϊκὸν νόμισμα φέρον ἐκτὸς τῆς γλαυκὸς καὶ τέττιγα, σύμβολον τοῦ Κέκροπος καὶ τῶν αὐτοχθόνων

Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον διδακτικαὶ εἶναι ἕτεραί τινες ἀποκαλύψεις τοῦ Ἡροδότου. Πρὸ μικροῦ παρεθέσαμεν χωρίον αὐτοῦ ἐν ᾧ ὁμιλεῖ περὶ γνησίων τινῶν Ἰώνων καὶ ὡς τοιούτους μάλιστα αἰνίττεται τοὺς Ἀθηναίους. Ἀλλαχοῦ ὅμως λέγει· «Οἱ μέν νυν ἄλλοι Ἴωνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔφυγον τὸ οὔνομα οὐ βουλόμενοι Ἴωνες κεκλῆσθαι, ἀλλὰ καὶ νῦν φαίνονταί μοι οἱ πολλοὶ αὐτῶν ἐπαισχύνεσθαι τῷ οὐνόματι.» Πῶς συμβιβάζεται ἡ ἀποστροφὴ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο μετὰ τῆς δοξασίας ὅτι ἦσαν καὶ ἐκαλοῦντο ἀνέκαθεν Ἴωνες ; Καὶ σημειωτέον ὅτι τὸ τελευταῖον τῆς μαρτυρίας ταύτης μέρος εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας, διότι ὁμιλεῖ ἐνταῦθα ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος ἀνὴρ κάλλιστα εἰδὼς τήν τε πόλιν ἐκείνην καὶ τὰς διαθέσεις τῶν κατοίκων αὐτῆς.

»Τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Ἰώνων καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ζή»τημα εἶναι λίαν πολύπλοκον καὶ δυσχερές, ἰδίως ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν Ἀθηναίων πρὸς »τὸ Ἰωνικὸν φῦλον. Ἡ κοινῶς ἐπικρατοῦσα γνώμη, ἣν ἀσπάζεται καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος »εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα ἐγένετο γνωστὸν τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἀποικιῶν. Εἶναι »ἀληθὲς ὅτι οἱ παρ' Ὁμήρῳ ἅπαξ (Ν 685) ἀναφερόμενοι «***Ἰάονες*** ἑλκεχίτωνες» παρί»στανται ἐνταῦθα ὡς λαὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, τῆς Ἀττικῆς, καὶ τὸ τῆς Ὀδυσσείας »δὲ (Σ 246) Ἴασον Ἄργος ἑρμηνεύουσί τινες Ἄργος Ἰωνικόν. Ἀλλὰ αἱ Ὁμηρικαὶ »αὗται μαρτυρίαι δὲν ἀναιροῦσι τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ἐν ταῖς ἀποικίαις τὸ πρῶτον ἐγέ»νετο γνωστὸν τὸ ὄνομα. Ὁπωσδήποτε τὸ τῶν Ἰώνων ὄνομα ἐπεκράτησεν ὕστερον ἐν τῇ »Ἀττικῇ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ, καθ' ὃν χρόνον τὸ τῶν Δωριέων ἐπεκράτησεν ἐν Πελοπον»νήσῳ καὶ οἱ Ἴωνες διεκρίθησαν εἰς Ἀσιανοὺς καὶ εἰς Εὐρωπαίους (Ἡροδ. Η, 9. «Ἰω-

»νας τοὺς ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατοικημένους») καὶ ὁ Αἰγιαλὸς τῆς Πελοποννήσου μετὰ τῆς »'Αττικῆς παρεστάθη ὡς πρώτη χώρα τῶν 'Ιώνων. 'Αναντίρρητον ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι »ὅτι τὰ ὀνόματα Ἴων καὶ 'Ιωνία μᾶλλον ἐπιχώρια φαίνονται ἐν τῇ ἀσιατικῇ ἢ ἐν τῇ »εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι. 'Εκ τούτου δὲ ἰδίως λαβὼν ἀφορμὴν ὁ 'Ερνέστος Κούρτιος ἐν τῇ »περιφήμῳ αὐτοῦ διατριβῇ «Οἱ Ἴωνες πρὸ τῆς 'Ιωνικῆς ἀποικίας (Die Ionier vor »der ionischen Wanderung)», ἣν ἐξέδωκε τῷ 1855, ἐξήνεγκε νέαν ὅλως περὶ τῆς ἀρχῆς »καὶ τῆς πρώτης κοιτίδος τῶν'Ιώνων θεωρίαν, ἣν ἀνέπτυξεν ὕστερον καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ »αὐτοῦ ἱστορίᾳ ὑπὸ εὐρύτερον πνεῦμα. Ὁ Κούρτιος, στηριζόμενος ἰδίως ἐπί τινος Αἰγυ»πτιακῆς ἐπιγραφῆς ἀναγομένης εἰς τὸν 15 π. Χ. αἰῶνα, ἐν ᾗ, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Αἰγυ»πτιολόγου Λιψίου γενομένην ἑρμηνείαν, ἐνόμισεν ὅτι εὗρε τὸ ὄνομα τῶν 'Ιώνων ὡς οἰ»κητόρων τῆς Μ. 'Ασίας, ἐξήνεγκεν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ τὴν θεμελιώδη »γνώμην, ὅτι ἡ φυλὴ τῶν 'Ιώνων δὲν μετῴκησεν ἐν ἀρχῇ ἐξ Εὐρώπης εἰς 'Ασίαν, ἀλλ' »ἐξ 'Ασίας εἰς Εὐρώπην.

»'Αλλὰ καὶ ἄλλο τι ἔρεισμα στερεὸν ἐν τῇ τότε καταστάσει τῆς ἐπιστήμης εἶχεν »ὁ Κούρτιος ὑπὲρ τῆς θεωρίας αὐτοῦ. Κατὰ τὰς τότε ἐπικρατούσας περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ δια»σπορᾶς τῶν'Ινδογερμανικῶν ἢ'Αρίων λαῶν θεωρίας ἴσχυεν ἡ δόξα ὅτι οἱ Ἄριοι τῆςΜ.'Ασί»ας ἀπὸ τοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ 'Αρμενικοῦ ὀροπεδίου μέχρι τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Φρυγικοῦ »τοῦ κειμένου ἐν τῷ κέντρῳ περίπου τῆς Μ.'Ασίας καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τῶν ἀσιατικῶν ἀκτῶν »καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἐντεῦθεν μέχρι τῆς 'Ιταλίας, ἀπετέλουν μίαν ἰδίαν »ὁμοφυλίαν συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους λαῶν, τὴν ὁμοφυλίαν τὴν Φρυγοπελασγικὴν ἢ 'Ιτα»λοπελασγικήν. Ὑπετίθετο δέ, κατὰ τὰς μνημονευθείσας θεωρίας, ὅτι ἡ ὁμοφυλία αὕτη, »ἀποσπασθεῖσα κατὰ τὸν Καύκασον ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἐκ τῆς μέσης 'Ασίας (ἐκ τῆς Βακ»τρικῆς καὶ τῆς *'Αριανῆς* ἢ *'Ιράν*) πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν Εὐρώπην χωροῦντος καὶ ἐκ τοῦ »Καυκάσου εἰς βορείους (Γερμανούς, Σλαύους καὶ Κελτούς) καὶ εἰς νοτίους (Φρυγοπε»λασγοὺς ἢ 'Ιταλοπελασγούς) διαιρεθέντος κορμοῦ, ἠκολούθησε τὴν διὰ τοῦ 'Αρμενικοῦ »καὶ τοῦ Φρυγικοῦ ὀροπεδίου ὁδὸν μέχρι τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἐντεῦθεν διὰ τῶν »νήσων τοῦ Αἰγαίου περαιωθεῖσα εἰς τὰς νοτίους Ἑλληνικὰς χώρας ἀπετέλεσε τὸν λαὸν »ἰδίως τὸν Ἑλληνικὸν τῶν παραλίων· ὅπως διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου δια»βᾶσα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον ἀπετέλεσε τοὺς Θρᾷκας καὶ Μακεδόνας καὶ τοὺς »διὰ Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα ἐκταθέντας λαούς, τοὺς'Ηπειρώτας »καὶ τοὺς ἰδίως Ἕλληνας, ἤτοι τοὺς Δωριέας καὶ ἄλλους μεσογείους λαοὺς τῆς βορείας »Ἑλλάδος. Τοιαύτης ἐπικρατούσης γενικῆς θεωρίας περὶ τῆς ἐκ τῶν δυτικῶν παραλίων »τῆς νῦν Μικρᾶς 'Ασίας εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν Ἑλλάδα μεταβάσεως λαῶν Μι»κρασιατῶν ὁμοφύλων, εὐλογωτάτη ἐφαίνετο τῷ Κουρτίῳ ἡ ὑπόθεσις ὅτι οἱ Ἴωνες, οἱ »γνωστοὶ τὸ πρῶτον ἐν 'Ασίᾳ (οἱ ἀμφιβόλως μνημονευόμενοι παρ' Ὁμήρῳ ἐν 'Ιλιάδι Ν, »685 μετὰ Βοιωτῶν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι·«ἔνθα δὲ Βοιωτοὶ καὶ'Ιάονες ἑλκεχιτῶνες» »γνωστοὶ δὲ ὡς ἐνόμιζεν ὁ Κούρτιος ἐν ἐπιγραφῇ Αἰγυπτιακῇ τοῦ 15 π. Χ. αἰῶνος ὡς »λαὸς Μικρασιανὸς (ἴδ. ἀνωτέρω εἰσαγωγήν), ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἐξ 'Ασίας εἰς τὰς νήσους καὶ »τὰς παραλίας τὰς Ἑλληνικὰς διασπαρέντες Ἄριοι, συγγενεῖς ἰδίως τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Μ. »'Ασίᾳ 'Αρίων Φρυγοπελασγῶν τῶν οἰκούντων ἐνταῦθα πρὸ τῆς λεγομένης ἀπὸ τῆς Εὐ»ρωπαϊκῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν 'Ασίαν ἀποικήσεως Αἰολέων καὶ 'Ιώνων («τῆς τῶν Αἰολέων »καὶ τῶν 'Ιώνων περαιώσεως εἰς τὴν 'Ασίαν», ὡς λέγει ὁ Στράβων ΙΔ. 621). Οἱ Ἴω»νες οὗτοι, καταλαμβάνοντες κατὰ μικρὸν τὰς νήσους καὶ τὰς παραλίας τὰς εὐρωπαϊκὰς »τῆς Ἑλλάδος, ἔφερον ἐνταῦθα στοιχεῖα τοῦ 'Ασιατικοῦ πολιτισμοῦ, μεταδίδοντες τοῦ»τον εἰς τοὺς μεσογειότερον οἰκοῦντας (βορειόθεν ἐκ Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας ἐλθόντας)

»ὁμοφύλους μεσογείους γενομένους καὶ διὰ τοῦτο ἥττονα πολιτισμὸν καὶ ἡμέρωσιν ἔχον-»τας ὁμοφύλους (τοὺς Ἕλληνας Δωριέας καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν) καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης »ἀλληλεπιδράσεως τοῦ θαλασσίου ἤτοι τοῦ νησιωτικοῦ καὶ παραλιακοῦ Ἑλληνικοῦ ἐξ »ἑνὸς καὶ τοῦ μεσογειακοῦ Ἑλληνικοῦ ἀφ' ἑτέρου παρήχθη τὸ κυρίως Ἑλληνικόν, καὶ »μετὰ τούτου ἡ κυρίως Ἑλληνικὴ ἱστορία ἡ συνισταμένη πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀλληλε-»πίδρασιν ταύτην καὶ εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἀμοιβαίως ἐπιδρώντων ἐπ' ἄλληλα στοιχείων »(τοῦ Ἑλληνικοῦ Δωρικοῦ καὶ τοῦ Πελασγικοῦ Ἰωνικοῦ καθ' Ἡρόδοτον). Ἀφοῦ δὲ »οὕτω διὰ τῆς Ἰωνικῆς ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην βαθμηδόν, ἀλλὰ συνεχῶς γενομένης κι-»νήσεως διεπλάσθη τὸ Ἑλληνικὸν τοῦ Ὁμηρικοῦ κόσμου, τότε ἤρξατο καὶ παλινδρομική »τις πρὸς τὴν Ἀσίαν κίνησις ἀποικιακή, ἧς μόνον οἱ Ἕλληνες τῶν ἱστορικῶν χρόνων λα-»βόντες συνείδησιν παρέστησαν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἴωνας ὡς ἐξ Εὐρώπης ἀποικήσαντας καὶ ἐν »τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι ἐζήτησαν τὴν κοιτίδα καὶ τὸ ὄνομα τῶν Ἀσιανῶν Ἰώνων, δημιουρ-»γήσαντες πρὸς τοῦτο παραδόσεις μὴ ἑρμηνευούσας τὴν ἀληθῆ ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων.

»Πλὴν τῶν ῥηθέντων γενικῶν ἐπιχειρημάτων πολλὰ ἠρύσατο ὁ Κούρτιος ἰδιαίτερα »ἐπιχειρήματα, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως »τῆς παναρχαίας. Πρῶτον ὅτι, ἐνῷ τῶν Δωριέων καὶ τῶν Αἰολέων ὡς πρώτη κοιτὶς ἀναφέ-»ρεται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἡ Ἑλλὰς ἡ μεσογαία καὶ βορεία, ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ »Ἤπειρος, ὡς μητρόπολις τῶν Ἰώνων παραδίδοται ἡ μικρὰ Ἀττική, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι »δὲν φαίνονται ἔκπαλαι Ἴωνες. Ἔπειτα ὁ Κούρτιος συνεδύασε τὴν περὶ Ἰώνων θεωρίαν »μετ' ἄλλης τινὸς γενικωτέρας θεωρίας ἐξαγομένης ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἀναφερομένων »εἰς τὴν ἐπὶ τὴν γένεσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπίδρασιν τῶν Φοινίκων. Οἱ Φοί-»νικες οἱ ἐκπροσωποῦντες ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τὴν ἀνατολικὴν καθόλου ἐπὶ τὴν ἐξέ-»λιξιν τῆς ἱστορίας ταύτης ἐπίδρασιν, παρίστανται ὡς μεσάζοντες μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ »Ἑλλάδος. Ἀλλ' ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Φοινίκων τούτων, κατὰ Κούρτιον, λανθάνουσιν οἱ »Ἴωνες οἱ Ἀσιανοί, οὓς οἱ Ἕλληνες, ἐκλιπούσης ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῶν κατὰ τοὺς ἱστο-»ρικοὺς χρόνους πάσης ἀναμνήσεως τῶν Ἰώνων τούτων, ἐνόμισαν Φοίνικας ἢ μᾶλλον συ-»νέχεον πρὸς τοὺς Φοίνικας. Οἱ Ἴωνες λοιπὸν οἱ προϊστορικοὶ ἦσαν οἱ ἀποικήσαντες τὰς »Θήβας καὶ ἐνεγκόντες αὐτόσε τὰ Φοινικικὰ γράμματα. Οὗτοι ἦσαν οἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν »Φοινίκων καταλαμβάνοντες Ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας καὶ εἰσάγοντες εἰς τὸν βίον »τῶν Ἑλλήνων στοιχεῖα πολιτισμοῦ, τέχνης καὶ μύθων Ἀσιατικῶν. Ἐὰν δὲ τὰ στοιχεῖα »ταῦτα, ὡς καί τινες Ἑλληνικαὶ νῆσοι καὶ παράλιαι χῶραι διετήρησάν που ὀνόματα Φοινι-»κικὰ ἢ καθόλου Σημιτικά, καὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐδόθησαν ὑπὸ τῶν Ἰώνων παραλαβόντων »αὐτὰ ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς. Τὰς εἰρημένας θεωρίας ὁ Κούρτιος συνδυάζει πρὸς τὸ γεγονὸς »ὅτι καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ καθ' ἁπάσας τὰς παραλίας χώρας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος, »ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν παρα-»λίων τῆς Ἠπείρου, εὑρίσκονται ἴχνη Ἰωνικῆς ἀποικήσεως καὶ ἐνεργείας καὶ ὀνόματα Ἰω-»νικά. Οἱ Μινύαι τῆς Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας, οἱ ἥρωες τῆς Ἀργοναυτικῆς στρατείας, οἱ »Μινύαι τῆς Ἰωλκοῦ καὶ Ὀρχομενοῦ, οἱ ἐκπροσωποῦντες τὴν ναυτικὴν καὶ ἐμπορικὴν καὶ »καθόλου ἐπιχειρηματικὴν ἀκμὴν τῆς προϊστορικῆς Ἑλλάδος, εἰσὶν Ἴωνες, ὡς μαρτυρεῖ »τὸ ὄνομα τοῦ Ἰάσωνος. Ἴωνες εἶναι καὶ οἱ Εὐβοεῖς, Ἰωνικαί εἰσιν αἱ Ἀθῆναι καὶ τὸ »πλεῖστον τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Αἰγαίου εἶναι Ἰωνικὸν ἐκ τοῦ Ἰω-»νικοῦ αἰγαί=θάλασσα, ὅπερ εὑρίσκομεν οὐ μόνον ἐν τῷ Αἰγεῖ, ὅστις κυρίως εἶναι ὁ μέ-»γας θεὸς τῶν Ἰώνων καὶ τῶν ἄλλων παραλιακῶν λαῶν τῆς Μ. Ἀσίας, καὶ ὃν οἱ Ἀθη-»ναῖοι παρέστησαν ὡς μυθώδη πατέρα τοῦ ἥρωος αὐτῶν Θησέως· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὀνό-»μασιν Αἴγινα, Αἰγιαλὸς ἢ Αἰγιάλεια τῆς Πελοποννήσου, Αἴγειρα, Αἰγαί, Αἴγιον Αἰγά.

»λεως, Αἰγίλεια, Αἰγιλία, Αἴγιλα, ἅτινα πάντα εἰσὶν ὀνόματα ἐπιχωριάζοντα ἀνὰ τὸ Αἰ»γαῖον, τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς παραλίας τῆς Πελοποννήσου καὶ μνημεῖα Ἰωνικά.

»Αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς Αἰγύπτου φαίνεται Ἰωνικόν. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς δυτικαῖς πα»ραλίαις τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἠπείρου, ὁπόθεν ἄρχεται ὁ Ἰό»νιος κόλπος, εὑρίσκει ὁ Κούρτιος ἴχνη ὑπάρξεως Ἰώνων. Διὰ τῶν Ἰώνων δὲ τούτων διεδόθη »πανταχοῦ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ »ἐν Πελοποννήσῳ ὕπαρξις λαῶν προϊστορικῶν καλουμένων Λελέγων ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ »Καυκώνων ἐν τῇ δυτικῇ Πελοποννήσῳ καὶ Καρῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ, συνηγορεῖ κατα Κούρ»τιον ὑπὲρ τῆς ἐκτεθείσης θεωρίας. Διότι πάντες οὗτοι οἱ λαοὶ ὑπῆρχον καὶ ἐν Μ. Ἀσίᾳ »ἐν τοῖς τόποις ἀκριβῶς, ἐν οἷς βραδύτερον οἰκοῦσιν οἱ Ἴωνες, καὶ ὄντες πιθανώτατα »προϊστορικοὶ Ἴωνες. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσι μνημονευόμενοι λαοὶ τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ Τρῶες καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, εἰσὶ πάντες ὁμόφυλοι πρὸς τοὺς προϊ»στορικοὺς ἐκείνους Ἴωνας καὶ οἱ Ἀχαιοὶ δὲ οἱ στρατεύσαντες κατὰ τῆς Τροίας δὲν »εἶναι ὅλως ξένοι καὶ ἀλλότριοι πρὸς τοὺς Τρῶας καὶ ὁ πόλεμος ἐκεῖνος ὑπὸ τὴν ποιη»τικὴν αὐτοῦ μορφὴν φαίνεται πάλη μεταξὺ δύο τμημάτων τῆς αὐτῆς μεγάλης ὁμο»φυλίας λαῶν. Ἱστορικῶς δὲ ὁ λεγόμενος Τρωϊκὸς πόλεμος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐπική τις »καὶ ποιητικὴ παράστασις τῶν ἐξ Αὐλίδος ὁρμηθέντων εἰς τὰς παραλίας τὰς Τρωϊκὰς »Αἰολέων ἀποίκων. Ἀποικίαι τοιαῦται βεβαίως ἐγένοντο ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὰς παραλίας »τῆς Μ. Ἀσίας, ἀλλ' αὗται ὡς ἐρρήθη ἦσαν, κατὰ Κούρτιον, παλινδρομικαί, καὶ ἀποι»κίαι οὐχὶ ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ καὶ ἀθρόαι γενόμεναι, ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων ὡς ἀναγκαία »ἀκολουθία τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου ἐνεργοῦ κατασταθείσης ἀμοιβαίας »ἐπικοινωνίας· ὀρθῶς δ' ὁ Στράβων χαρακτηρίζει τὴν Ἰωνικὴν καλουμένην εἰς τὴν Μ. »Ἀσίαν ἀποίκησιν ἁπλῶς «περαίωσιν Αἰολέων καὶ Ἰώνων εἰς Ἀσίαν». Ἀλλ' ἡ δύναμις »ἡ μεγάλη τῶν ἀποικιῶν, ἰδίως τῶν λεγομένων Ἰωνικῶν, ἡ μεγάλη αὔξησις καὶ ἐπίδοσις »αὐτῶν, ἧς ἕνεκα αἱ ἀποικίαι αὗται τοσαύτας νέας ἐξέπεμψαν ἀποικίας εἰς τὸν Εὔξεινον »καὶ εἰς τὴν δυτικὴν Μεσόγειον, ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης δυνάμεως τῶν προϊστορι»κῶν Ἰώνων, μεθ' ὧν συνεχωνεύθησαν οἱ ὀλίγοι ἐξ Ἑλλάδος ὕστερον μεταβάντες ἄποι»κοι. Οὕτω μόνον ἐξηγεῖται τὸ μέγα κράτος τῶν Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Ἄλλως τε αἱ »πόλεις αἱ μεγάλαι τῆς Ἰωνίας, Μίλητος, Ἔφεσος, Σμύρνη κ.τ.λ. καὶ ὑπὸ τῆς μεταγε»στέρας παραδόσεως δὲν θεωροῦνται κτίσματα Ἑλλήνων ἀποίκων, ἀλλ' ἀναφέρονται ὡς »ὑπάρχοντα πρὸ τῶν ἀποικιῶν, ὡς κτίσματα Καρῶν καὶ Λελέγων καὶ ἄλλων αὐτοχθόνων. »Περὶ τῶν Ἀθηνῶν ἰδίως ὁ Κούρτιος ἐξήνεγκε τὴν ἀξιοσημείωτον γνώμην καὶ θεω»ρίαν ὅτι οὐχὶ *ἐξιώνισαν* τὴν Μ. Ἀσίαν, ὡς λέγει ἡ παράδοσις, ἀλλ' *ἐξιωνίσθησαν* ὑπὸ »τῶν Ἰώνων τῆς χώρας ἐκείνης.

»Ἐναντίον τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Κουρτίου πολλαὶ ἐξ ἀρχῆς ἐγένοντο ἀντιρ»ρήσεις, ἰδίως δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ὁπότε ἔπεσον τὰ δύο πρῶτα καὶ κυριώ»τατα ἐρείσματα αὐτῆς. Ἓν τῶν ἐρεισμάτων τούτων εἶναι, καθὰ εἴρηται, ἡ δῆθεν μνεία »τοῦ ὀνόματος Ἰώνων ὡς λαοῦ Ἀσιατικοῦ ἐν ἐπιγραφῇ Αἰγυπτιακῇ τοῦ 15 π. Χ. αἰῶ»νος. Καὶ ὅμως τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὄνομα, ὅπερ ὁ Λίψιος ἀνεγίνωσκε Iunanu, ἀνεγνώσθη »εἶτα ἀκριβέστερον Hanebu καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἐσήμαινεν ἀκριβῶς »τοὺς Ἴωνας, ὧν τὸ ἐν τῇ δημοτικῇ Αἰγυπτιακῇ γραφῇ ἀπαντῶν ὄνομα *Οὐϊνίμ* δὲν »ἀπεδείχθη ὅτι ὑπάρχει ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν χρόνων τοῦ Φαραὼ τῶν 15 π. Χ. αἰῶ»νος. Καὶ ἰσχυρίσθη μὲν νεωστὶ ὁ W. Max Müller (Asien und Europa σ. 369 κ. ξ.) »ὅτι ἐν τῷ λεγομένῳ ἔπει τοῦ *Ραμσῆ* ἐν τοῖς ἐπικούροις τῶν κατὰ τὸν 13 π. Χ. αἰῶνα »ἀπὸ τῆς νοτίου Μ. Ἀσίας κατὰ Συρίας ἐλαυνόντων *Χετιτῶν* μνημονεύονται καὶ οἱ

»Javan (na) ἢ Iavan (an), ὄνομα παραβαλλόμενον πρὸς τὸ ἐν τῇ Βίβλῳ Iavan (κατὰ »μετάφρ. τῶν Ο´ Ἰώυαν), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μ. Müller ὡμολόγησεν ὅτι οὐδὲν ἐκ τοῦ »ὀνόματος τούτου δύναται νὰ προκύψῃ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς περὶ Ἰώνων ὑποθέσεως τοῦ »Κουρτίου. Ὡς δὲ γνωστὸν καὶ αὐτὸ τὸ ἐν τῇ Γενέσει (κεφ 10) ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν »ἀπὸ Νῶε ἐθνῶν μνημονευόμενον Ἰώυαν ὡς καὶ αὐτὸ τὸ κεφάλαιον, ἀνήκοντα εἰς χρό»νους μεταγενεστέρους τῆς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἀποικήσεως τῶν Ἰώνων, οὐδαμῶς συνη»γορεῖ ὑπὲρ τῆς ρηθείσης περὶ Ἰώνων ὑποθέσεως. Καὶ ὁ Sayce δὲ ἀνέγνω ἐν τοῖς χρο»νικοῖς τοῦ Σεναχειρίμ (ἄρξαντος 704-681 π. Χ.), ἐν τοῖς περὶ τοῦ στόλου τοῦ ναυτικοῦ, »ὃν ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος διὰ τοῦ Τίγρητος κατήγαγεν εἰς τὸν Περσικὸν κόλπον, τὸ »ὄνομα τῶν Iavan ἤτοι Ἑλλήνων (Ἰώνων)· ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ χρόνου, »εἰς ὃν ἀνήκει, οὐδεμίαν ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα ἔχει σημασίαν. Εἶναι ἀληθὲς »ὅτι πολὺ πρὸ τοῦ Sayce ὁ περίφημος ἀσιανολόγος Chvolson ἐνόμισεν ὅτι ἐν Βαβυ»λωνιακοῖς μνημείοις τοῦ 2000π.Χ.καὶ ἀρχαιότερον ἀνέγνω ὄνομα Μικρασιανοῦ τινος λαοῦ »τῶν Iunoyé. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ὀνόματος τούτου ἡ ἀκριβὴς ἀνάγνωσις καὶ ἑρμηνεία ἠμφι»σβητήθη ὕστερον ἰσχυρῶς. Οὕτως ἡ περὶ Ἰώνων θεωρία τοῦ Κουρτίου ἀπώλεσε πᾶσαν »ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν πηγῶν ὑπὲρ αὐτῆς συνηγορίαν, ἐξ ἄλλου δέ, μὴ ἰσχυούσης νῦν πλέον, »καθ' ἃ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, καὶ τῆς θεωρίας περὶ τῆς διὰ Μ.'Ασίας καὶ τῶν ἀνα»τολικῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου μεταβάσεως τῶν Ἀρίων Ἰταλοπελασγῶν εἰς τὰς εὐρωπαϊ»κὰς καὶ Ἰταλοπελασγικὰς χώρας, καταπίπτει καὶ τὸ δεύτερον ἔρεισμα τῆς περὶ Ἰώνων »θεωρίας τοῦ Κουρτίου.

»Κατεπολεμήθη δὲ καὶ ἄλλως ἡ θεωρία αὕτη ὡς ἐσωτερικῶς ἀσθενής, ὡς μὴ ἔ»χουσα ὑποκείμενον ἱστορικόν, ὡς παραγνωρίζουσα τοὺς νόμους τῆς ἀποικιακῆς ἀνα»πτύξεως καὶ ἰδίως τὸ γόνιμον πνεῦμα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀποικιακοῦ πολιτικοῦ βίου, τὸ ἀπο»δεικνυόμενον ἰδίως ἐν τοῖς Ἴωσιν ἀποίκοις τῆς Μ. Ἀσίας ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ δυνάμει »καὶ ἐνεργείᾳ καὶ λαμπρότητι, καὶ ὅ τι ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν τοῦ »Ἑλληνισμοῦ ἐν τοῖς χρόνοις τῶν ἀποικιῶν τοῦτο μεταβιβάζουσα εἰς ὑποτιθεμένους αὐ»τόχθονας προελληνικοὺς Ἴωνας. Ἀλλ' ὁ Κούρτιος, ὅστις πλὴν τῶν εἰρημένων γενικῶν »καὶ ἄλλα πλεῖστα εἰδικώτερα εἶχεν ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ἐνέμεινεν ἐν »αὐτῇ, φρονῶν ὅτι ἄλλως δὲν ἐξηγοῦνται τὰ περὶ τῶν Ἰώνων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, »ἰδίως ὡς πρὸς τὰς ἀφορῶντα τὰς σχέσεις τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸ Ἰωνικὸν φῦλον. Οὕτω »δὲ νέαν τῷ 1890 ἔγραψε πραγματείαν «Τίνι τρόπῳ οἱ Ἀθηναῖοι ἐγένοντο Ἴωνες »(«Wie die Athener Ionier geworden sind»). Ἡ πραγματεία κατεχωρίσθη ἐν τῷ »γερμανικῷ ἱστορικῷ καὶ φιλολογικῷ περιοδικῷ «Hermes», τομ. 25, 1890 σ. 141-152). »Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ὁ Κούρτιος ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν ὅτι ἐν Ἀθήναις, ἐν τῇ »γενέσει καὶ σχηματισμῷ τῶν ἱστορικῶν Ἀθηναίων, ἐγένετό τις ἀνάμιξις καὶ ζύμωσις δύο »στοιχείων, τοῦ ἀρχαιοτέρου ἰθαγενοῦς στοιχείου, τῶν Ἀθηναίων τῶν ἀξιούντων ὅτι »ἦσαν γηγενεῖς, καὶ τοῦ ἐπήλυδος Ἀσιατικοῦ Ἰωνικοῦ· τῶν Ἀθηναίων τοῦ Ἐρεχθέως »καὶ τῶν Ἐρεχθειδῶν, καὶ τῶν Ἀθηναίων τοῦ Ἴωνος, τοῦ Αἰγέως καὶ Θησέως, ἐκπρο»σωπούντων τοὺς ἐκ θαλάσσης ἐλθόντας Ἴωνας. Ὁ Ἴων, οὗ παῖδες εἶναι οἱ γενάρχαι »τῶν τεσσάρων Ἀθηναϊκῶν φυλῶν (Ἡρ. Ε 66) καὶ τοῦ ὁποίου «στρατάρχου γενομένου »Ἀθηναίοισιν ἐκλήθησαν ἀπὸ τούτου Ἴωνες» (Θ,44), εἶναι ἐπώνυμος ἥρως τοῦ ἐν Ἀθή»ναις Ἰωνικοῦ στοιχείου. Ἐν αὐτῷ τῷ τρόπῳ τῆς συγκροτήσεως τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀρι»στοκρατίας εὑρίσκει ὁ Κούρτιος τὰ δύο ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα στοιχεῖα τῆς ἀρι»στοκρατίας ταύτης, τὸ ἰθαγενὲς Ἀθηναϊκὸν καὶ τὸ ἔπηλυ Ἰωνικόν.

»Καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ δὲ εὑρίσκει ὡσαύτως ὅμοιον συνδυασμόν, τοῦ Ἀπόλλωνος

»«τοῦ πατρῴου» ἐκπροσωποῦντος κατ' ἐξοχὴν θεότητα καὶ λατρείαν Ἰωνικήν. Ἀλλ' ἡ »Ἰωνικὴ αὕτη εἰς Ἀθήνας ἐποίκησις δὲν ἐγένετο δι' ἀθρόας μεταναστάσεως οὔτ' ἐν ὡρι»σμένοις χρόνοις, ἀλλὰ διαρκῶς καὶ ἀθορύβως καὶ ἄνευ συγκρούσεων· ἡ μόνη δὲ σύγ»κρουσις περιωρίζετο εἰς τὸν διαρκῆ ἀνταγωνισμὸν τῶν ἀριστοκρατικῶν οἴκων. Καὶ ἡ »ἱστορία δὲ τῆς τέχνης, κατὰ Κούρτιον, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς τοιαύτης γνώμης, ἀφοῦ καὶ »ἐν τοῖς πρὸ τῶν Περσικῶν πολέμων ἱστορικοῖς χρόνοις ἡ Σάμος, ἡ Χίος, ἡ Νάξος »φαίνονται οἱονεὶ μητροπόλεις τῆς Ἀττικῆς τέχνης. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἡ πανήγυρις »τῆς Δήλου συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἐνταῦθα ἦτο τὸ ἀρχαῖον κέντρον Ἰω»νικῆς τινος Ἀμφικτιονίας. Καὶ τοιαύτη μὲν ἐν κεφαλαίῳ ἡ περὶ Ἰώνων καθόλου καὶ »περὶ Ἀθηναίων ὡς Ἰώνων ἰδίως θεωρία τοῦ Κουρτίου.

»Κατὰ βάθος τις ἐξετάζων τὴν θεωρίαν τοῦ Κουρτίου καὶ τὰς κατ' αὐτῆς ἀντιρρή»σεις καὶ καθόλου τὰ περὶ Ἰώνων, καθ' ἑαυτούς, καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἀθηναίους »παραδιδόμενα, δύναται νὰ συμπεράνῃ τὰ ἑξῆς, ὡς συμπεράσματα ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ.

»α΄) Οὐχὶ ἡ ὑποτιθεμένη προϊστορικὴ καὶ προελληνικὴ Ἰωνία τῆς Μ. Ἀσίας, »ἀλλὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἤτοι αἱ νῆσοι καὶ ἀμφότεραι αἱ ἀκταὶ τοῦ Αἰγαίου, ὑπῆρξαν »ἡ πρώτη κοιτὶς καὶ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἀνέκαθεν με»ταξὺ τῶν δύο ἀκτῶν ὑφισταμένης ζωηρᾶς ἐπικοινωνίας μεταξὺ λαῶν ὁμοφύλων καὶ διὰ »τῆς ἐπικοινωνίας οἰκειοτέρων πρὸς ἀλλήλους κατασταθέντων.

»β΄) Ὅτι πολλὰ τοῦ τοιούτου πρώτου πολιτισμοῦ τῶν νησιωτῶν καὶ *παράλων*, »ἤτοι παραλιακῶν Ἑλλήνων, ἐθεωρήθησαν βραδύτερον ὡς ἔργα Ἰώνων καὶ ἐν μέρει πα»ρεστάθησαν οὗτοι ἀληθῶς ὡς μεσολαβοῦντες μεταξὺ τοῦ Φοινικικοῦ ἢ καθόλου Ἀνατο»λικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἥτις ἰδιότης ἦτο ἄλλως φυσικώτατον ν' »ἀποδοθῇ εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ Αἰγαίου (πρβλ. Ἡρ. Ε, 58 «Οἱ δὲ Φοίνικες οὗτοι . . . . »ἐσήγαγον διδασκάλια εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ δὴ καὶ γράμματα οὐκ ἐόντα πρὶν Ἕλλησιν »ὡς ἐμοὶ δοκέειν . . . . περιοίκεον δὲ σφέας (τοὺς Φοίνικας) τὰ πολλὰ τῶν χωρίων τοῦ»τον τὸν χρόνον Ἑλλήνων Ἴωνες, οἳ παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ »γράμματα, μεταρρυθμίσαντες σφέων ὀλίγα ἐχρῶντο».Καὶ ἡ Φοινικικὴ δὲ ἢ καθόλου Ση»μιτικὴ λέξις *σάμος*=ὕψος φαίνεται ὅτι ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς Ἰωνικὴ »(Στραβ. Ι, 457).

»γ΄) Ὁ λαὸς οὗτος ὁ θαλάσσιος καὶ ναυτικός,ὁ οἰκῶν τὰς νήσους καὶ τὰς παρα»λίας τὰς Ἑλληνικάς, ἐξ οὗ παρήχθη ὕστερον ἡ ἰδιαιτέρα Ἰωνικὴ μοῖρα, ἐθεωρεῖτο ἐν »ἱστορικοῖς χρόνοις ὡς πελασγικὸς διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχαιότητα, ἐθεωρεῖτο δὲ καὶ »ὡς μὴ μεταβαλὼν οἴκησιν (ὡς οὐδαμῇ κω ἐκχωρήσας» Ἡρ. Α, 56), καθ'ὅσον παρ'αὐτῷ »δὲν συνέβαινον αἱ ἀθρόαι ἐκεῖναι μεταναστάσεις τῶν μεσογείων Ἑλλήνων αἱ καταστή»σασαι «κάρτα πολυπλάνητον» τὸ Δωρικὸν κληθὲν Ἑλληνικόν (Ἡρ. Α, 57).

»δ΄) Αἱ λεγόμεναι Ἰωνικαὶ καὶ αἱ ἄλλαι πρὸς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας Ἑλλη»νικαὶ ἀποικίαι, ἀνήκουσαι ὑπὸ καθόλου ἔποψιν εἰς χρόνους ἱστορικούς, ἔχουσιν ἰδίαν »ἱστορίαν καὶ εἶσὶν ἀποικίαι ἐκ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν γενό»μεναι, ἀποικίαι ἀκραιφνῶς Ἑλληνικαί, φέρουσαι ἀποικιακὸν χαρακτῆρα σαφῆ καὶ ὡρι»σμένον. Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἀποικίαις ἔλαβε τὸ πρῶτον σημασίαν ἱστορικὴν καὶ ἐθνι»κὴν τὸ ὄνομα *Ἴωνες*, καὶ ἀρχαιότερον Ἰάονες.

»ε΄) Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι πιθανῶς τὸ ὄνομα τῶν παναρχαίων προϊστορικῶν »αὐτοχθόνων λαῶν τῆς Μ. Ἀσίας τῶν παρὰ τὸ Αἰγαῖον οἰκούντων, ἀφ' ὧν μετέστη »εἰς τὸ τῶν ἀποίκων Ἑλλήνων, ἐν Ἀσίᾳ πιθανῶς παρ' αὐτῶν ληφθέν. Ὅτι ἡ γνώμη »αὕτη εἶναι λίαν πιθανή, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ὄνομα ἐπεκράτησεν ἐν Ἀσίᾳ καὶ

»ὑπὸ τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν ἐδόθη εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν (ἴδ. Αἰσχ. Περ. »178 ἢ 181 κατὰ ἔκδ. Wecklein) «*Ἰαόνων γῆν οἴχεται Πέρσης θέλων*» (ὁ Ξέρξης)· »ἴδ. καὶ Σχολ. Ἀριστοφ. 106 «Πάντας τοὺς Ἕλληνας *Ἰάονας* ἐκάλουν οἱ βάρβαροι». »Καὶ ἐν ταῖς σφηνοειδέσι δὲ ἐπιγραφαῖς ταῖς Ἀσσυριακαῖς ἀνεγνώσθη τὸ ὄνομα ὑπὸ τοῦ »Sayce Iavan καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις δὲ καλοῦνται οἱ Ἕλληνες οὕτω (Ἰωάυαν παρὰ »τοῖς Ο΄) καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Περσικῇ (ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ στοίχου 104 τῶν Ἀχαρ»νῶν τοῦ Ἀριστοφάνους Ἰαοναῦ) καὶ ἐν ταῖς δημοτικαῖς Αἰγυπτιακαῖς ἐπιγραφαῖς *Οὐϊ»νίμ*, καὶ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ Οὐϊν·καὶ ὁ Ἀραβοπερσικὸς δὲ τύπος *Γιουνὰν* εἶναι ἐν χρήσει »μέχρι νῦν ἐν τῇ φιλολογικῇ γλώσσῃ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ τὶς ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ καταγωγὴ τοῦ »ὀνόματος; Ἡ συνήθης ἐτυμολογία αὐτοῦ εἶναι ἡ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἑβραϊκοῦ τύπου »Iavan, παραβαλλομένου πρὸς τὸ Σανσκριτικὸν Javanas (Λατ. Juvenis) = νέος. Καὶ »κατά τινας μὲν τῶν παραδεχομένων τὸ τοιοῦτον ἔτυμον τοῦ ὀνόματος Ἴων, Ἰάων, »σημαίνει νέος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ Γραικός = γέρων, ἐκ τῆς ρ. γερ. γαρ, γρᾶ, »γραῦς). Καὶ κατὰ τὸ ἔτυμον τοῦτο Ἴωνες = νέοι Ἕλληνες κατ' ἀντίθεσιν τῶν παλαιῶν »*Γραικῶν*. Ἄλλοι τὴν ρ. τοῦ Ἰάων, ὡς καὶ τοῦ *Javanas* καὶ τοῦ *Juvenis* φέρουσιν »εἰς συνάφειαν πρὸς τὸ *ἰάω, ἰάομαι*, καὶ τὸ Ἰνδ. Ju = ἀμύνειν, καὶ κατὰ τὴν ρ. ταύτην »ἑρμηνεύουσι τὸ ὄνομα κυριολεκτικῶς ἀμύνειν, βοηθεῖν, καὶ τὸ *Ἰάων* JaFων = ἀμύντωρ, »πολεμιστής. Οὕτω δὲ παραβάλλουσι τὸ ὄνομα πρὸς τὸ Σανσκριτ. yavanas, ὅπερ ση»μαίνει καὶ *πολεμιστής* τῶν ὁρίων, ὁ οἰκῶν ἐν τοῖς ὁρίοις καὶ εἶτα ἐν τοῖς ὁρίοις τοῖς »δυτικοῖς. (Ἴδ. Pictet, Les origines Indo-Europeennes. Τόμ. 1. σ. 76 — 88). Οἱ οὕ»τως ἐτυμολογοῦντες τὸ ὄνομα συνάπτουσι πρὸς τὴν εἰρημένην ρίζαν *ἰάν*, ἰάομαι καὶ τὸ »Ἴασος, Ἰάσων, καὶ Ἴασον Ἄργος, ἅπερ καὶ ὁ Ε. Κούρτιος θεωρεῖ συγγενῆ πρὸς τὸ »*Ἰάων*. Καθόλου δὲ τὰ περὶ ἀρχῆς τοῦ ὀνόματος *Ἴων* καὶ *Ἴωνες* εἶναι λίαν σκοτεινά. »Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη εἰς τοὺς ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει »Ἕλληνας ὑπὸ ξένων λαῶν, πιθανῶς ὑπ' αὐτῶν τῶν λαῶν τῆς Μ. Ἀσίας.

»ϛ΄) Ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν *Ἰώνων* ἀποίκων, καθόλου δὲ προκειμένου περὶ »ἀποικιῶν, ὑπὸ τὰ ὀνόματα Ἰωνικῶν τε καὶ τῶν λεγομένων Αἰολικῶν, δὲν πρέπει νὰ νο»ηθῇ ὅτι ἑκατέρα αὐτῶν ἀπετελεῖτο ἐκ μιᾶς μόνον ἰδιαιτέρας φυλῆς διακεκριμένης, »ἀλλὰ καὶ αἱ Αἰολικαὶ ἀποικίαι ἐκλήθησαν οὕτω διότι συνέκειντο ἐκ πολυμιγοῦς πληθυ»σμοῦ, καὶ ἐν ταῖς Ἰωνικαῖς δὲ περιελαμβάνοντο πολλοὶ λαοὶ μὴ θεωρούμενοι ἢ μὴ κα»λούμενοι Ἰωνικοί («τοῖσι Ἰωνίης μέτα οὐδὲ τοῦ ὀνόματο: οὐδὲν» Ἡροδ. Α, 146), ἐν»τεῦθεν δὲ νοεῖται πῶς αἱ παλαιαὶ παραδόσεις καὶ τῶν Αἰολικῶν ἀποικιῶν ἀρχηγούς »τινας παριστῶσιν ὡς ἐξ Ἰώνων ἕλκοντας τὸ γένος.

»ζ΄) Ὑπὸ καθόλου δὲ ἔποψιν πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ πολλαὶ ἀντιφάσεις »καὶ συγχύσεις αἱ ὑπάρχουσαι ἐν ταῖς περὶ τῶν Ἰώνων καὶ καθόλου ἐν ταῖς περὶ τῶν φυ»λῶν παραδόσεσι, καὶ αἱ ἐντεῦθεν προκύπτουσαι δυσχέρειαι περὶ τὴν διευκρίνησιν τῶν κατὰ »τοὺς Ἴωνας καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν, προῆλθον ἐκ τῆς πλημμελοῦς ἀρχῆς, ἐξ ἧς ὡρμήθησαν »αἵ τε ἀρχαῖαι παραδόσεις καὶ αἱ νεώτεραι ἔρευναι, ἐκ τῆς ἀρχῆς δηλονότι ὅτι οἱ Ἕλληνες »κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀποικήσεων καὶ καθόλου ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἦσαν διῃρη»μένοι εἰς τρεῖς φυσικὰς ἤτοι διὰ φυσικῶν γνωρισμάτων φυλετικῶν διακρίσεων διακεκρι»μένας ἀπ' ἀλλήλων φυλάς. Καὶ ὅμως οὐχὶ τοιαύτη φαίνεται οὖσα ἡ ἀρχὴ τῆς γνωστῆς »εἰς τρεῖς φυλὰς διαιρέσεως. Βεβαίως ἀνέκαθεν ἐκ παλαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐν αὐτοῖς ἔτι τούτοις τοῖς χρόνοις πολλαὶ ὑπῆρχον »κατὰ τόπους φυλετικαὶ διακρίσεις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' αἱ διακρίσεις αὗται εἶχον »χαρακτῆρα μᾶλλον γεωγραφικόν, ἱστορικὸν καὶ μάλιστα πολιτικόν, ὡς ἐκ τῆς ἰδιοφυΐας

»τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου προερχόμεναι. Αἱ δὲ καθαρῶς φυσικαὶ φυλετικαὶ δια»φοραὶ ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου ἤδη φαίνονται ὑποκύπτουσαι εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν ἰδέαν »καὶ δύναμιν τοῦ ἑνιαίου γένους λαοῦ, καὶ τὰ καθολικὰ ὀνόματα Ἀχαιοί, Δαναοὶ καὶ Ἀρ»γεῖοι περιλαμβάνουσι πάσας σχεδὸν τὰς φυλάς. Ἡ ποίησις, ἥ τε ἐπική, καὶ ἡ γλῶσσα »αὐτῆς, ἐν ᾗ ἐλάλουν ὁ Μικρασιανὸς Ὅμηρος, καὶ ὁ Βοιωτὸς Ἡσίοδος καὶ ἡ Πυθία τῶν »Δελφῶν, καὶ βραδύτερον ἡ ποίησις ἡ λυρική, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῆς, ἣν ἐφθέγγοντο ποι»ηταὶ πάσης χώρας καὶ παντὸς φύλου Ἑλληνικοῦ, ἐξήλειψαν ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ ἐθνικῇ »συνειδήσει τὴν ἐκ τῆς διαφορᾶς γλωσσῶν προερχομένην φυλετικὴν διαφοράν. Αἱ διαι»ρέσεις τοῦ ἑνιαίου Ἑλληνικοῦ γένους προήρχοντο ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐκ γενικω»τέρων ἐν τῇ καθολικῇ ἑνότητι διαφορῶν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου. Τοιαύτη δὲ ἰδίως »ἦτο ἡ μεγάλη διαίρεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν Ἰωνικὸν καὶ εἰς τὸ Πελο»ποννησιακὸν Δωρικόν. Συγκεφαλαιοῦντες δὲ πάντα τὰ εἰρημένα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν καὶ τὰ ἑξῆς ὁπωσδήποτε ἀσφαλῆ συμπεράσματα.

»η') Ἡ ἐπὶ τὴν γένεσιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐπίδρασις »τῶν *Ἰώνων* καὶ ἡ ἀνάμιξις τοῦ *γηγενοῦς* Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ μετὰ τοῦ ἐπήλυδος καὶ ξέ»νου δῆθεν Ἰωνικοῦ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῶν ἐξ Ἀσίας ἀποικήσεων τῶν »ὑποτιθεμένων αὐτοχθόνων τῆς Ἀσίας Ἰώνων, ἀλλὰ διὰ τῆς πρὸς τὸ Ἰωνικὸν ὕστερον »κληθὲν ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ περὶ τὸ Αἰγαῖον οἰκοῦν ὁμότροπον καὶ ὁμοδίαιτον Ἑλληνικὸν »φῦλον συγγενείας τῶν γηγενῶν ἢ αὐτοχθόνων Ἀθηναίων. Οὔτε δὲ τὸ λεγόμενον ὑπὸ »τοῦ Ἡροδότου (Θ, 44) ὅτι «Ἴωνος, τοῦ Ξούθου στρατάρχου γενομένου, οἱ Ἀθηναῖοι »ἐκλήθησαν ἀπ' αὐτοῦ *Ἴωνες*», οὔτε τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ «Πολιτείᾳ Ἀθη»ναίων» (§ 3) λεγόμενον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι «τὸν *Ἴωνα* μετεπέμψαντο χρείας τυχούσης» »δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὑπαινισσόμενα *ἐξιωνισμόν* τινα τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι »ἐκλήθησαν *Ἴωνες* πρὸ πάντων διότι, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, τὸ ἐν Πελοπον»νήσῳ ἐπικρατῆσαν Ἑλληνικὸν φῦλον ἐκλήθη *Δωρικόν*. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγόμε»νον (Α, 143) ὅτι τὸ «Ἰωνικὸν ἦν πολλῷ ἀσθενέστατον τῶν ἐθνέων καὶ λόγου ἐλαχί»στου», καὶ ὅτι πλὴν τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲν ὑπῆρχε πόλισμα Ἰωνικὸν λόγου ἄξιον («λό»γιμον»), καὶ ὅτι ἄλλοι τε *Ἴωνες* καὶ οἱ *Ἀθηναῖοι* ἔφυγον τὸ οὔνομα οὐ βουλόμενοι *Ἴω»νες* κεκλῆσθαι, καὶ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἔτι τοῦ Ἡροδότου «ἐπησχύνοντο τῷ ὀνό»ματι», πάντα ταῦτα ἐπικυροῦσιν ἁπλῶς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἐξενεχθεῖσαν γνώμην ὅτι φυλὴ »Ἰωνικὴ κυρίως εἰπεῖν συντεταγμένη καὶ ἡνωμένη δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ὑπὸ ἔννοιαν »πολιτικὴν καὶ ὅτι τοιαύτη τις φυλὴ ἐδημιουργήθη πολιτικῶς διὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ διὰ »τῆς πολιτικῆς ἀντιθέσεως τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Πελοποννησίους.

»θ') Συμφώνως πρὸς τὰ ἄνω εἰρημένα ἐν τῇ συνειδήσει τῇ ἐθνικῇ, οὕτως εἰπεῖν, »τῶν Ἀθηναίων ὑπῆρχεν ἀνταγωνισμός τις, τοπικὸς τῆς ἰδιαιτέρας Ἀθηναϊκῆς »φυλῆς πρὸς τὴν γενικωτέραν Ἰωνικήν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τῇ συνειδήσει τῆς Ἀθηναϊκῆς »αὐτῶν ἰδιοφυΐας ἢ (ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον) καὶ ἱστορικοῦ βίου ἰδιοφυοῦς καὶ ἐν τῇ »συνειδήσει τῆς τούτων ἀντιθέσεως πρὸς τὸ *Ἰωνικὸν* καθόλου, περιεφρόνουν τοὺς λεγο»μένους *Ἴωνας*, ἐθεώρουν ἑαυτοὺς γηγενεῖς καὶ ἠσχύνοντο νὰ λέγωνται Ἴωνες (χαρα»κτηριστικώτατον ἐν τούτῳ ἡ ἐν τοῖς Ἀχαρν. τοῦ Ἀριστοφ. στιχ. 164 ἀποδιδομένη ὑβρι»στικὴ τῷ Ἀθηναίῳ ὡς *Ἴωνι* προσηγορία). Καὶ εὐλόγως ἀπορεῖ ὁ Παπαρρηγόπουλος »ἐπὶ τοῖς ἀντιφατικοῖς τοῦ Ἡροδότου λόγοις λέγοντος τοὺς Ἀθηναίους γνησίους Ἴω»νας, ἅμα δὲ παριστῶντος αὐτοὺς ὡς «ἐπαισχυνομένους τῷ ὀνόματι τούτῳ». Ἀλλ' οἱ »Ἀθηναῖοι οἱ ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ ἐγωϊσμῷ οὕτω περιφρονοῦντες τοὺς *Ἴωνας* καὶ τὸ

Ο ΣΟΛΩΝ ΟΡΚΙΖΩΝ ΤΟΥΣ ΑΘΗΝΑΙΟΥΣ

(Τοιχογραφία Πανεπιστημίου Κενιξβέργης).

»*Ἰωνικόν*, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς γεωγραφικῆς καὶ πρὸ πάντων πολιτικῆς καὶ ἐντεῦθεν »ἐθνικῆς καθισταμένης ἀντιθέσεως πρὸς τὴν Δωρικὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Δωρικὴν »Σπάρτην ᾐσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ ὦσιν *Ἴωνες* καὶ ν' ἀνήκωσιν εἰς τὴν εὐρυτέραν »ὁμοφυλίαν Ἰώνων· ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μόνον ταύτην, ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶναι μη»τρόπολις τῶν Ἰώνων, ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἰσὶν «ἡ *πρεσβυτάτη γαῖα Ἰαονίας*», ὡς ὠνόμασεν »αὐτὴν ὁ μέγας Σόλων (ἐν ἀποσπάσματι μνημονευομένῳ ἐν Ἀριστοτέλ. Πολιτείᾳ Ἀθη»ναίων § 5, ἰδ. κατωτέρω). Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν παρεστάθη καὶ τὸ Πρυτανεῖον Ἀθη»νῶν ὡς ὁρμητήριον τῶν «γενναιοτάτων» τῶν Ἰωνικῶν ἀποικιῶν (Ἡρ. Α 146) καὶ οἱ ἐκ »Πελοποννήσου (Αἰγιαλοῦ) Ἴωνες δι' Ἀθηνῶν καὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἐξεπέμφθησαν εἰς Ἀσίαν. »Ἴων δὲ ὁ ἐπώνυμος ἥρως τοῦ ἰωνικοῦ φύλου ἐγένετο στρατάρχης Ἀθηναίων, κληθέν»των ὑπὸ τούτων Ἰώνων (Ἡρ. Θ 44), ἐγένετο δὲ καὶ πατὴρ τῶν 4 ἐπωνύμων ἡρώων, τῶν 4 »ἀρχαίων Ἀττικῶν φυλῶν (Ἡρ. Ε 66), αὐτὸς δὲ ἐξ Ἀττικῆς ὁρμώμενος ἐγένετο «κτίτωρ »Ἀσιάτιδος χθονός» (Εὐριπίδ. Ἰων. 74). Ὑπὸ τοιαύτην δὲ ἔννοιαν καὶ ὁ μέγας ἐθνικός, »οὕτως εἰπεῖν, ἥρως τῶν Ἀθηναίων, ὁ Θησεύς, παρέστη καὶ ὡς ἥρως τοῦ Ἰωνικοῦ φύ»λου καὶ αὐτὸς ἔστησε (Πλουτ. Β' Θησ. 25) τὴν «θρυλουμένην ἐν τῷ Ἰσθμῷ στήλην» »ἐπιγράψας αὐτῇ τὸ διοριστικὸν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῆς Ἰωνίας ἐπίγραμμα τὸ λέγον »πρὸς ἕω μέν

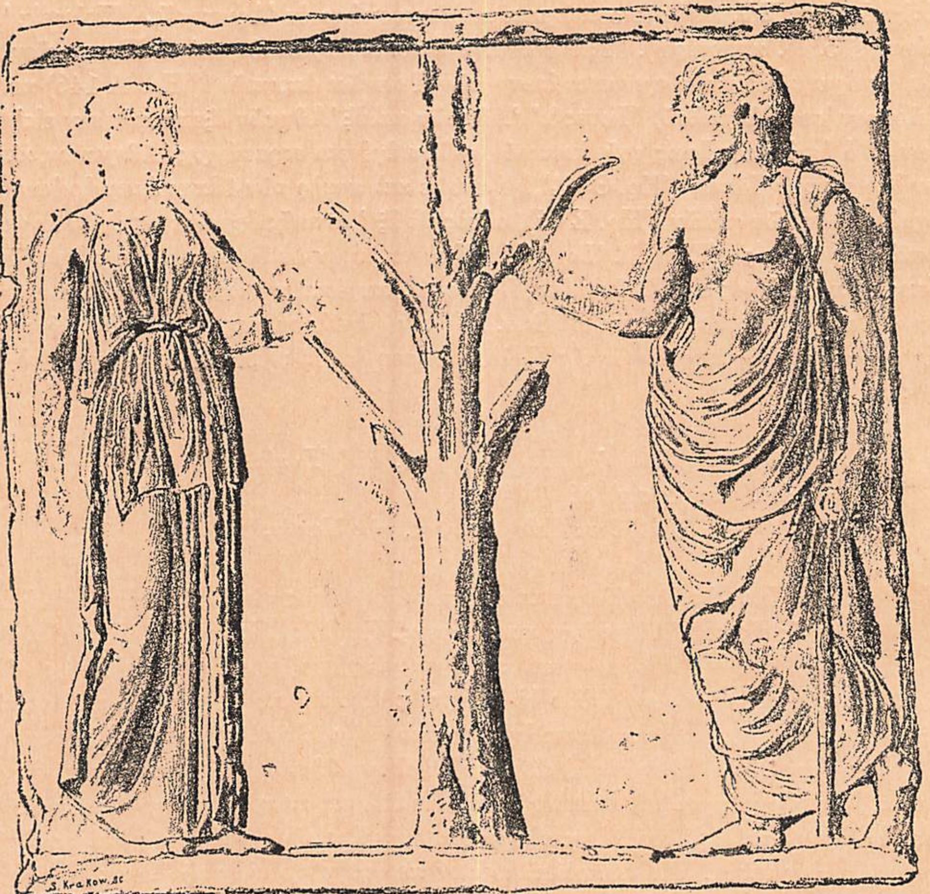
Τάδ' οὐχὶ Πελοπόννησος, ἀλλ' Ἰωνία

πρὸς ἑσπέραν (δύσιν) δέ

Τάδ' ἔστι Πελοπόννησος, οὐκ Ἰωνία,

»Οὕτω δὲ καὶ ὁ Ἰωνικὸς Ἀπόλλων κατέστη πατρῷος θεὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ Δῆλος »κέντρον ἐθνικῆς εἰς τοὺς Ἀθηναίους πανηγύρεως. Ἐννοεῖται ὅτι πάντα ταῦτά εἰσιν ἀπη»χήματα μᾶλλον χρόνων ἱστορικῶν καὶ τῆς ἡγεμονίας ἣν ἠξίουν ἐπὶ τοὺς Ἴωνας οἱ Ἀθη»ναῖοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Οὕτω δὲ πάλιν φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ με»ταξὺ Ἰώνων καὶ Δωριέων ἀντίθεσις ἔχει χαρακτῆρα μᾶλλον ἱστορικόν, διὰ τῆς ἱστορίας, »διὰ τῆς γεωγραφικῆς δηλονότι καὶ πολιτικῆς καὶ ἐντεῦθεν ἐθνικῆς καθισταμένης ἀντι»θέσεως, δημιουργηθέντα καὶ ἀναπτυχθέντα. Πολλαὶ καὶ ἐν τοῖς κυρίως ἱστορικοῖς χρό»νοις ὑπῆρχον *φυλαὶ* ἑλληνικαὶ μετὰ φυσικῶν φυλετικῶν διακρίσεων καὶ φυλετικῶν »γλωσσικῶν ἰδιωμάτων, ἀλλ' αἱ πολλαὶ τούτων περιελήφθησαν ἐν τῷ Ἰωνικῷ καὶ ἐν τῷ »Δωρικῷ· πᾶσαι δὲ αἱ ἀρχαΐζουσαι τὴν γλῶσσαν καὶ ἄλλαι ἀρχαιότροποι περιελήφθησαν »ἐν τῇ συμμιγεῖ ἀρχαιοτρόπῳ φυλῇ τῶν Αἰολέων, αἱ δ' ἔτι μᾶλλον ἀρχαιότροποι (ὡς οἱ »Ἀρκάδες καὶ οἱ Ἠπειρῶται) ἐν τῇ τῶν Πελασγῶν. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐν Πελοποννήσῳ διετή»ρησαν τὴν φυλετικὴν αὐτῶν ἰδιότητα καὶ ἰδιοφυΐαν μᾶλλον πολιτικῶς. Τὸ ἄλλο μέγα »πλῆθος τῶν κατὰ τόπους φύλων περιελήφθησαν ἐν τῷ Ἰωνικῷ καὶ ἐν τῷ Δωρικῷ. Ἡ »μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν, τῶν Πελοποννησίων τῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης ἀγομένων »καὶ τῶν Ἀθηναίων, τῆς πελοποννησιακῆς καὶ τῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας, ἀντίθεσις »κατέστησεν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς κυρίως χρόνοις ἐμφαντικωτέραν τὴν εἰς δύο κυρίως με»γάλα φῦλα διάκρισιν τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἡ γεωγραφικὴ αὕτη καὶ πολιτικὴ κυρίως ἀντίθεσις »διήκουσα τοῦ λοιποῦ δι' ὅλης τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κατέστη κατὰ μικρὸν ἐν τῇ συνει»δήσει τῶν δύο λαῶν ὡς ἀντίθεσις φυλετικὴ ἐξ ἀρχῆς ὑπάρχουσα καὶ διὰ τοῦ *Ἕλληνος* »καὶ τῶν παίδων αὐτοῦ μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς γενέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἀνα»τρέχουσα»].

Ἡ ὕπαρξις τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἰώνων βεβαιοῦται, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, κατὰ πρῶτον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Αἱ βορειότεραι τῶν αὐτόθι γενομένων ἀποικιῶν ὠνομάσθησαν αἰολικαί, αἱ δὲ πρὸς μεσημβρίαν τούτων κτισθεῖσαι ἰωνικαί. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως ὁ φυλετικὸς αὐτῶν χαρακτὴρ ὑπῆρξεν ἀσθενέστατος. Τὸ κυριώτατον προσὸν τῆς φυλῆς

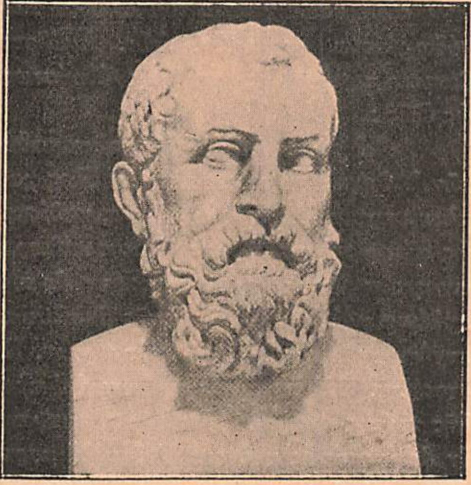
Ἀθηνᾶ καὶ ἀθηναϊκὸς λαὸς προσωποποιούμενος

(Ἀνάγλυφον τοῦ Λούβρου, ἐσφαλμένως θεωρηθὲν κατ' ἀρχὰς ὡς παριστάνον τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἐρεχθέα)

εἶναι ἡ γλῶσσα· ὁ δὲ πατὴρ τῆς ἱστορίας βεβαιοῖ ὅτι αἱ δώδεκα ἰωνικαὶ πόλεις ἐλάλουν οὐχὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἀλλὰ τέσσαρας ἀπ' ἀλλήλων οὐσιωδῶς διακρινομένας. «Γλῶσσαν δὲ οὐ τὴν αὐτὴν οὗτοι νενομίκασιν ἀλλὰ τρόπους τέσσερας παραγωγέων. Μίλητος μὲν αὐτῶν πρώτη κέεται πόλις πρὸς μεσημβρίην, μετὰ δὲ Μυοῦς τε καὶ Πριήνη· αὗται μὲν ἐν τῇ Καρίῃ κατοικέαται κατὰ ταὐτὰ διαλεγόμεναί σφι· αἵδε δὲ ἐν τῇ Λυδίῃ, Ἔφεσος, Κολοφών, Λέβεδος, Τέως, Κλαζομεναί, Φώκαια. Αὗται δὲ αἱ πόλεις τῇσι πρότερον λεχθείσῃσι ὁμολογέουσι κατὰ γλῶσσαν οὐδέν, σφίσι δὲ ὁμοφωνέουσι. Ἔτι δὲ τρεῖς ὑπόλοιποι ἰάδες πόλιες, τῶν αἱ δύο μὲν νήσους οἰκέαται, Σάμον τε καὶ Χίον, ἡ δὲ μία ἐν τῇ ἠπείρῳ ἵδρυται, Ἐρυθραί. Χῖοι μέν νυν καὶ Ἐρυθραῖοι κατὰ τωὐτὸ διαλέγονται, Σάμιοι δὲ ἐπ' ἑωυτῶν μοῦνοι. Οὗτοι χαρακτῆρες γλώσσης τέσσερες γίνονται».

Ἀνάλογοι δὲ βεβαίως διαλεκτικαὶ διαφοραὶ ὑπῆρχον καὶ παρὰ τοῖς Αἰολεῦσιν, ἀφοῦ, ὡς εἴδομεν, αἱ ἀποικίαι αὐτῶν ἐκτίσθησαν ὑπὸ Ἀχαιῶν τῆς Λακωνίας καὶ Βοιωτῶν καὶ Λοκρῶν.

Ἐξ ὅλων τούτων συνάγεται ὅτι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἀνέκαθεν ὑπῆρχον Ἴωνες ἐν Ἑλλάδι, ἡ οἰκειότης αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἀσθενεστάτη. Ἡ οἰκειότης αὕτη δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ὁ Πεισίστρατος ἐκάθηρε τὴν Δῆλον καὶ ἐκοινώνησε τῆς αὐτόθι πανηγύρεως τῶν Ἰώνων(1). Ἅπαντα δὲ τὰ γεγονότα τῆς προηγουμένης τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας, εἰς ἃ ἤδη μεταβαίνομεν, μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠσπάσθησαν τὸν ἀποικιακόν, τὸν ἐμπορικόν, τὸν ναυτικὸν βίον εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ἐνῷ οἱ Ἀργεῖοι, καὶ Κορίνθιοι, καὶ Μεγαρεῖς, καὶ ἄλλοι Δωριεῖς, αἰῶνας ὅλους πρὸ αὐτῶν μετήρχοντο τὸν βίον τοῦτον· πρότερον δὲ ὁ τῶν Ἀθηναίων βίος ὑπῆρχε παντελῶς ἀλλότριος τοῦ ἰωνικοῦ λεγομένου χαρακτῆρος, ἤτοι γεωργικός, ἐνδημότατος, στάσιμος (2).

Σόλων
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

Ἡ ὁμηρικὴ βασιλεία κατηργήθη ἐν Ἀθήναις, ὡς παντοῦ σχεδὸν ἀλλοῦ· μετὰ δὲ τὸν τελευταῖον βασιλέα Κόδρον ἀναφέρεται ἐνταῦθα σειρὰ ἰσοβίων ἀρχόντων, τὸν ἀριθμὸν δεκατριῶν, ἀρχομένη ἀπὸ Μέδοντος τοῦ Κόδρου. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι ἦσαν ὄχι μόνον ἰσόβιοι ἀλλὰ καὶ κληρονομικοί, διότι ὅλοι ἀνῆκον εἰς τὸ γένος τοῦ Κόδρου· ἀλλ' ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἡρωικῆς βασιλείας καὶ τῶν ἀρχόντων τούτων ἦτο ὅτι οὗτοι ἦσαν ὑπεύθυνοι. Ἔσχατος ἰσόβιος ἄρχων ὑπῆρξεν ὁ Ἀλκμαίων, ἀπὸ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Χάροπος 753 πρὸ Χριστοῦ ἡ διάρκεια τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος περιωρίσθη εἰς ἔτη δέκα, καὶ ἀναφέρονται τοιοῦτοι δεκαετεῖς ἄρχοντες ἑπτά, ὧν τελευταῖος ὁ Ἐρυξίας. Ἔπειτα, ἐν ἔτει 683, ἐπὶ Κρέοντος τοῦ διαδόχου τοῦ Ἐρυξίου, ὄχι μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος ἔγινεν ἐνιαύσιον, ἀλλὰ καὶ τὰ διάφορα αὐτοῦ καθήκοντα διενεμήθησαν εἰς ἐννέα ἄνδρας· ἔτι δὲ ἀπὸ τοῦ 714 ἔτους, ἐπὶ Ἱππομένους, τοῦ τετάρτου τῶν δεκαετῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο πλὴν τῶν Κοδριδῶν καὶ ἅπαντες οἱ εὐπατρίδαι· ὥστε εἰς τὰς Ἀθήνας φαίνεται πῶς ἀπὸ τῆς ὁμηρικῆς βασιλείας ἐσχηματίσθησαν βαθμηδὸν αἱ πολλάκις ἤδη μνημονευθεῖσαι ὀλιγαρχίαι.

Ὁ Σόλων ἐπὶ Ἀθηναϊκοῦ νομίσματος

(Ὁ Σόλων ἔχει τὴν χεῖρα ἐπὶ ἑνὸς τῶν ἐν τῷ Πρυτανείῳ ἀξόνων (περιστρεφομένων στηλῶν) ἐφ' ὧν ἦσαν ἀναγεγραμμένοι οἱ νόμοι του)

(1) Ἀλλ' ἰδοὺ ὅτι ὁ ἱκανῶς πρεσβύτερος τοῦ Πεισιστράτου Σόλων καλεῖ τὰς Ἀθήνας «πρεσβυτάτην γαῖαν Ἰαονίας».

(2) Ἀλλ' ἀκριβῶς ὁ ἀθηναϊκὸς χαρακτὴρ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (Α' 70) περιγράφεται ὅλως ἀντίθετος, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι λέγονται «ἀποδημηταὶ» ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς «ἐνδημοτάτους» Σπαρτιάτας. Τοιαύτη δὲ τοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἀθηναίων ἰδέα παρὰ Θουκυδίδῃ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναφερομένη μόνον εἰς τὸν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 6 π. Χ. αἰῶνος ἀρξάμενον βίον.

»Πάντα ταῦτα τὰ περὶ καταργήσεως τῆς βασιλείας ἐπὶ Κόδρου καὶ τῆς ἱδρύσεως »ἰσοβίου ἄρχοντος παραδεδομένα ὑπέστησαν ριζικὴν μεταβολήν, καὶ ὅλη ἡ περὶ τῶν βα»σιλέων καὶ τῶν ἀρχόντων ἱστορία μετερρυθμίσθη καὶ ἀνεκαινίσθη διὰ τῆς ἐν ἔτει 1890 »ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου ἀνακαλυφθείσης πραγματείας τοῦ 'Αρι»στοτέλους τῆς ἐπιγραφομένης«Πολιτείας 'Αθηναίων».Τὰ περὶ τῆς καταργήσεως τῆς βα»σιλείας μετὰ τὸν Κόδρον καὶ ἄλλως ἦσαν μυθώδη καὶ ἀντιφατικά, ἀφοῦ τὸ ἄξίωμα τοῦ »βασιλέως ἀκριβῶς ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἤτοι ἠθικὴν αὐτοῦ ἰδιότητα οὐδέποτε κα»τηργήθη ἐν τῇ πολιτείᾳ 'Αθηναίων. 'Εν δὲ τῇ τοῦ 'Αριστοτέλους πραγματείᾳ (§ 3), »ἐν ᾗ οὐδὲ μνεία γίνεται τοῦ Κόδρου καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἅπαξ μόνον καὶ ἐν πα»ρόδῳ γίνεται μνεία Κοδριδῶν, ἐκτίθενται τὰ περὶ τοῦ βαθμιαίου περιορισμοῦ τῆς »βασιλικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἱδρύσεως καὶ ἐπιδόσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἀρχόντων »ὡς ἑξῆς :

»'Η μέχρι τῶν χρόνων τοῦ νομοθέτου Δράκοντος τάξις τῆς ἀρχαίας πολιτείας »τῶν 'Αθηναίων ἦτο τοιαύτη· ὁ ὅλος χαρακτὴρ τῆς πολιτείας ἦτο ἀριστοκρατικὸς καὶ »πλουτοκρατικός («τὰς μὲν ἀρχὰς καθίστασαν ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην»), ἡ δὲ πρώτη »ὡς *πάτριος* ἤτοι πατροπαράδοτος καθιερωμένη ἀρχὴ ἦτο ἡ τοῦ βασιλέως. 'Αλλ' ἐπειδὴ »τινες τῶν βασιλέων δὲν ἐπήρκουν εἰς τὰς πολεμικὰς ἀνάγκας τῆς πόλεως, ὄντες «τὰ »πολέμια μαλακοί», μέρους τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ἀποσπασθέντος ἀπὸ τοῦ βασιλέως »συνέστη νέα ἀρχή, ἡ τοῦ *πολεμάρχου*. Πότε ἐγένετο ἡ μεταβολὴ αὕτη, δὲν λέγει ὁ 'Αρι»στοτέλης, ἀλλ' ἐκ τῶν λεγομένων ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους περίπου τῆς μεταβο»λῆς ταύτης «καὶ τὸν Ἴωνα μετεπέμψαντο χρείας καταλαβούσης», νοεῖται ὅτι ἐγένετο »ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις. Τοῦτο δὲ μαρτυροῦσι καὶ τὰ περὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀξιώ»ματος τοῦ *ἄρχοντος* λεγόμενα. Χρόνον τινὰ μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ἀξιώματος τοῦ πολε»μάρχου καὶ ἄλλο μέρος τῆς ἐξουσίας τοῦ βασιλέως ἀφῃρέθη καὶ ἱδρύθη τρίτη ὑπερτάτη »ἀρχή, ἡ τοῦ *ἄρχοντος* καλουμένου. 'Η νέα αὕτη μεταβολὴ ἐλέγετο ὅτι ἐγένετο ἐπὶ Μέ»δοντος ἢ ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος 'Ακάστου κατά τινας. Ὁ Ἄκαστος ἐν τῷ παρὰ Γ. Συγ»κέλλῳ καταλόγῳ τῶν *ἀρχόντων* 'Αθηναίων μνημονεύεται ὡς ἄρξας περίπου τῷ 1020 »π. Χ. ὁ δὲ Μέδων, ὡς γνωστόν, λέγεται ὅτι ἦρξε τῷ 1068 π. Χ., Ὁ 'Αριστοτέλης δὲν »λέγει ἂν ὁ Μέδων ἦτο υἱὸς τοῦ Κόδρου καὶ ἂν ἦτο βασιλεὺς ἢ ἄρχων ἰσόβιος κατὰ »τὴν συνήθη παράδοσιν καὶ πῶς ἐπὶ τούτου ἐγένετο ἡ μεταβολή· προστίθησι δ' ἁπλῶς ὅτι «οἱ λέγοντες ὅτι ἐπὶ 'Ακάστου ἱδρύθη τὸ ἀξίωμα τοῦ ἄρχοντος τεκμήριον τοῦ λεγομένου »ὑπ' αὐτῶν ἐπιφέρουσιν ὅτι *«οἱ ἐννέα ἄρχοντες ὀμνύουσιν ἧπερ ἐπὶ 'Ακάστου τὰ ὅρκια »ποιοῦντες»*, τελοῦσι δηλονότι τὴν ὁρκωμοσίαν ὡς ἐγίνετο αὕτη ἐπὶ 'Ακάστου· ἐπιπροσ»τίθησι δὲ «ὡς ἐπὶ τούτου (τοῦ 'Ακάστου) *τῆς βασιλείας παραχωρησάντων τῶν Κοδρι»δῶν ἀντὶ τῶν δοθεισῶν τῷ ἄρχοντι δωρεῶν*». Ἡ διδομένη εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἐξήγησις »ὅτι οἱ Κοδρίδαι ἐπὶ 'Ακάστου παρῃτήσαντο τὰ ἐπὶ τὴν βασιλείαν δικαιώματα καὶ τὰς »ἀξιώσεις αὐτῶν, γενόμενοι αὐτοὶ ἄρχοντες καὶ ἀμειβόμενοι ἤτοι ἀποζημιούμενοι διὰ τῶν »δοθεισῶν τῷ ἄρχοντι δωρεῶν, προϋποτίθησι τὴν κατάργησιν τοῦ ἀξιώματος τοῦ βασι»λέως, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές· ἡ ἑρμηνεία πάλιν ὅτι οἱ Κοδρίδαι παρῃτήσαντο τὸ δικαί»ωμα τοῦ εἶναι μόνοι αὐτοὶ βασιλεῖς ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ ἐκλέγωνται αὐτοὶ κατὰ προτίμησιν »ἄρχοντες ἔχει τι βεβιασμένον καὶ ἀσαφὲς καὶ ἀντιφατικόν.

»Οὕτω δὲ καθίσταται σκοτεινὸν τὸ περὶ τῆς θέσεως τῶν Κοδριδῶν ἀπέναντι τῆς »βασιλείας καὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν ἰσοβίων ἀρχόντων, ἐννοεῖται δὲ καὶ τῶν πολεμάρχων· »ὁ δὲ 'Αριστοτέλης τοῦτο μόνον ὡς σαφὲς παραδίδωσιν, ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ *ἄρχοντος* ἦτο ἡ »τελευταία,κατὰ τάξιν χρονολογικήν, τῶν *ἀρχῶν*· ὡς μαρτυρίαν δὲ τούτου φέρει ὅτι, ἐνῷ

»τὰ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πολεμάρχου ὑπουργήματα καὶ καθήκοντα («ἡ διοίκησις») »ἦσαν *πάτρια* ἤτοι ἀρχαῖα καὶ πατροπαράδοτα, τὰ τοῦ ἄρχοντος ἦσαν *ἐπίθετα* ἤτοι ἐκ »τῶν ὑστέρων ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν τῶν περιστάσεων δημιουργηθέντα, διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἀρχὴ »αὕτη κατέστη σπουδαιοτάτη πασῶν («διὸ καὶ νεωστὶ γέγονεν ἡ ἀρχὴ μεγάλη τοῖς *ἐπιθέ-* »*τοις* αὐξηθεῖσα»). Πότε ἡ ἀρχὴ τῶν τριῶν τούτων ἀρχόντων, βασιλέως, πολεμάρχου καὶ »ἄρχοντος, ἀπὸ ἰσοβίου ὡς ἦτο ἐν ἀρχῇ (περὶ κληρονομικῆς ἀρχῆς δὲν ποιεῖται λόγον ὁ »'Αριστοτέλης, πλὴν τῶν ἐν παρόδῳ περὶ τῶν «Κοδριδῶν παραχωρησάντων τῆς βασι- »λείας» λεγομένων, ρητῶς δὲ λέγει «ἦρχον δὲ τὸ μὲν πρῶτον διὰ βίου, μετὰ δὲ ταῦτα »δεκαέτειαν») κατέστη ἐνιαύσιος, δὲν ἀναφέρει, λέγει δὲ μόνον ὅτι «θεσμοθέται δὲ πολ- »λοῖς ὕστερον ἔτεσιν (πιθανῶς τὸ ἄλλοθεν μεμαρτυρημένον ἔτος 683 π. Χ.) ᾑρέθησαν »ἤδη κατ' ἐνιαυτὸν αἱρουμένων (τῶν 'Αθηναίων) τὰς ἀρχάς». Ὁπωσδήποτε ὁ 'Αριστοτέ- »λης, συμφωνῶν πρὸς τὰ καὶ ἄλλοθεν παραδεδομένα, θεωρεῖ τὸν εἰς ἐνιαυτὸν περιορισμὸν »τῆς ἀρχῆς τῶν ἀρχόντων (καὶ τοῦ βασιλέως δηλονότι καὶ τοῦ πολεμάρχου καὶ τοῦ ἄρ- »χοντος) ταυτόχρονον πρὸς τὴν ἵδρυσιν τῆς ἀρχῆς τῶν ἓξ *θεσμοθετῶν*. Πλὴν ἡ ἐπικρατοῦσα »τέως δόξα, ἣν ἀναφέρει καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὅτι, προστεθέντων καὶ τῶν 6 θεσμο- »θετῶν, τὰ διάφορα καθήκοντα τῆς ἀρχῆς διενεμήθησαν εἰς ἐννέα ἄνδρας, εἶναι καὶ καθ' »ἑαυτὴν ἀνακριβὴς καὶ πρὸς τὰ εἰρημένα ἀντιφάσκουσα καὶ σαφῶς ἀναιρουμένη ὑπὸ τῶν »παρὰ τοῦ 'Αριστοτέλους λεγομένων, ὅτι οἱ *θεσμοθέται* ἀναγράψαντες τὰ *θέσμια* φυλάτ- »τουσι πρὸς τὴν τῶν παρανομούντων κρίσιν ἀσκοῦντες οὕτως ἀρχὴν ὅλως εἰδικήν. Τοι- »αύτη ἡ ἱστορία τῶν ἀρχόντων κατὰ τὴν 'Αριστοτέλους Πολιτείαν 'Αθηναίων. Περὶ δὲ »τῆς ἐξ 'Αρείου Πάγου βουλῆς, ἥτις ὡσαύτως μεγίστην ἤσκει ἐν 'Αθήναις ἀρχὴν ἐν τοῖς »πρὸ τοῦ Δράκοντος χρόνοις, ἰδὲ κωτωτέρω ἐν οἰκείῳ τόπῳ».]

Ἦσαν δὲ οἱ 'Αθηναῖοι ἀνέκαθεν διῃρημένοι, ὡς συνήθως αἱ καλούμεναι ἰωνικαὶ πόλεις, εἰς 4 φυλάς, τοὺς Ὅπλητας ἢ Ὁπλίτας, τοὺς 'Εργάδεις ἢ τεχνίτας, τοὺς Τελέοντας ἢ Γελέοντας, δηλαδὴ τοὺς γεωργούς, καὶ τοὺς Αἰγικορεῖς ἤτοι αἰγοβοσκούς· καὶ πᾶσα φυλὴ ὑποδιῃρεῖτο πολιτικῶς μὲν καὶ διοικητικῶς εἰς 3 τριττύας καὶ 12 ναυκραρίας, θρησκευτικῶς δὲ καὶ κοινωνικῶς εἰς 3 φρατρίας καὶ 90 γένη. Ναυκραρία ἦτο τοπικὴ περιφέρεια συγκειμένη ἐκ τῶν ναυκράρων, λέξεως τῆς ὁποίας ἡ ἐτυμολογία ἀμφισβητεῖται, ἥτις ὅμως, παραγομένη πιθανώτερον ἀπὸ τοῦ ναίω, κατοικῶ, ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς τοὺς κυριωτέρους οἰκοδεσπότας(1). Οὗτοι συνέλεγον τὰς εἰσφοράς, ἐπέβλεπον τὰ ἀναλώματα καὶ συνετήρουν τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα τῆς περιφερείας, δηλαδὴ δύο ἱππεῖς, μίαν ναῦν καὶ ἄγνωστον ἀριθμὸν πεζῶν· ἀπ' αὐτῶν πρὸς τούτοις ἐλαμβάνοντο οἱ ἀρχηγοὶ τῆς περιφερείας, οἱ πρυτάνεις τῶν ναυκράρων. Γένος δὲ ἦτο ὁμὰς οἴκων, συγγενῶν μὲν μέχρι τινός, ἀλλὰ πρὸ πάντων συνδεδεμένων διὰ κοινοῦ ἀρχηγέτου, θεοῦ ἢ ἥρωος, τοῦ ὁποίου ἔφερον τὸ ὄνομα καὶ εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐτέλουν κοινὰς θρησκευτικὰς τελετάς· οἷον Κοδρίδαι ἀπὸ Κόδρου, Εὐμολπίδαι ἀπὸ Εὐμόλπου, Βουτάδαι ἀπὸ Βούτου, κλπ. Ἕκαστον γένος εἶχε πρὸς τούτοις κοινὸν κοιμητήριον· καὶ εἴς τινας περιστάσεις κοινὸν κλη-

(1) Ἡ ἄλλη ἑρμηνεία τοῦ ***ναύκραρος*** εἶναι ἐκ τοῦ ***ναύκλαρος, ναύκληρος***, ὡς ἑκάστης ναυκραρίας ὀφειλούσης νὰ ναυπηγήσῃ καὶ νὰ ἐξοπλίσῃ μίαν ναῦν. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει (Ε'71.) καὶ ***πρυτάνεις τῶν ναυκράρων***, περὶ ὧν λέγει ὅτι «ἔνεμον», ἐκυβέρνων δηλονότι, τὰς 'Αθήνας ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ ***κυλωνείου ἄγους*** ἤτοι ἐν τοῖς πρὸ τῆς τοῦ Σόλωνος νομοθεσίας χρόνοις. Οἱ ***πρυτάνεις*** οὗτοι τῶν ναυκραριῶν εἶναι, φαίνεται, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἐν πρυτανείῳ συνέδριον, λείψανον τῆς ἀρχαίας περὶ τὸν βασιλέα βουλῆς ἢ συμβουλίου τῶν εὐπατριδῶν. 'Ιδὲ περὶ τοῦ συμβουλίου τούτου τῶν ***πρυτάνεων*** κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Σόλωνος.

ρονομικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν γεννητῶν ἤτοι τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ γένος πολιτῶν· διότι μέχρι τοῦ Σόλωνος οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τὴν περιουσίαν αὑτοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἄπαιδος ἀποθανόντος ἡ περιουσία ἀνῆκεν εἰς τοὺς γεννήτας· αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβαινε καὶ μετὰ τὸν Σόλωνα, ὁσάκις τις ἀπέθνησκεν ἀδιάθετος. Εἶχον ὁμοίως οἱ γεννῆται ἀμοιβαίαν ὑποχρέωσιν συνδρομῆς καὶ ἀμύνης· λ.χ. πραχθέντος φόνου ὤφειλον πρῶτοι οἱ στενώτεροι συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος, ἔπειτα οἱ γεννῆται ἢ οἱ φράτορες νὰ καταδιώξωσι δικαστικῶς τὸ κακούργημα. Εἶχον προσέτι ἀμοιβαῖον δικαίωμα καὶ καθῆκον ἐπιγαμίας, εἴς τινας περιστάσεις· λ. χ. κόρην ὀρφανὴν ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ αὐτοδικαίως πᾶς γεννήτης εἰς γάμον, προετιμῶντο ὅμως οἱ πλησιέστεροι ἐξ ἀρρενογονίας συγγενεῖς· ἐὰν δὲ ἦτο «θῆσσα», ὅ ἐστι δὲν εἶχε περιουσίαν, καὶ ὁ πλησιέστερος συγγενὴς δὲν ἤθελε νὰ λάβῃ αὐτὴν εἰς γάμον, ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος ὑπεχρέου αὐτὸν νὰ τὴν προικίσῃ, ανα-

Ὁ Ἄρειος Πάγος

λόγως τῆς ἰδίας περιουσίας. Ἐπὶ πᾶσιν ἕκαστον γένος εἶχε κοινὴν περιουσίαν, καὶ ἴδιον ἄρχοντα, καὶ ἴδιον ταμίαν. Πᾶσαι δὲ αἱ φρατρίαι μιᾶς φυλῆς εἶχον κοινὸν μὲν ἄρχοντα τὸν λεγόμενον «Φυλοβασιλέα», κοινὰς δὲ περιοδικὰς τελετάς. Ὁ Ζεὺς Γελέων ἦτο λ.χ. ὁ θεὸς προστάτης τῆς φυλῆς τῶν Γελεόντων. Τελευταῖον αἱ τέσσαρες φυλαὶ ὁμοῦ συνεδέοντο διὰ τῆς κοινῆς λατρείας τοῦ πατρῴου Ἀπόλλωνος. Ἐπὶ τῆς ὑπὸ Κλεισθένους, ἐν τῷ τέλει τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, γενομένης μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος κατηργήθησαν αἱ ναυκραρίαι, εἰσήχθησαν δὲ ἀντ' αὐτῶν, ὡς βάσις τῆς πολιτικῆς διαιρέσεως, οἱ δῆμοι, οἱ δὲ δήμαρχοι ἔλαβον ἔκτοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ τὴν θέσιν τῶν ἄλλοτε πρυτάνεων τῶν ναυκράρων· ἀλλ' οἱ δῆμοι ἦσαν περιφέρειαι πολὺ μικρότεραι, καί, ἐνῷ αἱ ναυκραρίαι ἦσαν 48 μόνον, ὁ ἀριθμὸς τῶν δήμων συνεποσώθη, τοὐλάχιστον βραδύτερον, εἰς 174. Τὰ γένη ὅμως καὶ αἱ φρατρίαι διετηρήθησαν, ἀλλ' ὡς θρησκευτικὰ σωματεῖα, μηδεμίαν

ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Φαίνεται μάλιστα ὅτι οὔτε πρὸ τοῦ Κλεισθένους οὔτε μετ' αὐτὸν περιελάμβανον ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς χώρας, καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦ Κλεισθένους καὶ ἐφεξῆς ἠδύνατό τις νὰ εἶναι πολίτης μὴ ὢν κατατεταγμένος εἰς γένος τι. Ἄξιον ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι ὅτι πλείστων μὲν γενῶν τῆς Ἀττικῆς γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα, φρατρίας δὲ μιᾶς καὶ μόνης περιεσώθη τὸ ὄνομα, τῆς τῶν Ἀχνιαδῶν.

Ἄδηλον δὲ πῶς συνεβιβάζετο ἡ τετραπλῆ αὕτη εἰς φυλὰς διαίρεσις πρὸς τὴν ἐπικρατήσασαν τὸ πάλαι εἰς τὴν Ἀττικὴν ὁμοσπονδικὴν κυβέρνησιν. Διότι, κατὰ τὸν Θουκυδίδην καὶ ἄλλους ἱστορικούς, μέχρι τοῦ βασιλέως Θησέως αἱ διάφοροι τῆς Ἀττικῆς πόλεις ἦσαν αὐτόνομοι, ἔχουσαι ἴδια βουλευτήρια, ἴδια πρυτανεῖα, καὶ μόνον ὅταν ὑπῆρχε κοινὸς κίνδυνος συνεβουλεύοντο καὶ συνέπραττον, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῶν ἐν Ἀθήναις βασιλέων· πρῶτος δὲ ὁ Θησεὺς κατήργησε τὰς ἰδιαιτέρας ἐκείνας ἀρχὰς καὶ βουλὰς τῶν πόλεων καὶ ὑπήγαγεν ἅπασαν τὴν χώραν εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις βουλευτήριον καὶ πρυτανεῖον. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι βέβαιον, διότι, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, οἱ Ἀθηναῖοι ἐτέλουν εἰς μνήμην αὐτοῦ ἑορτὴν δημοτελῆ· εἶναι δὲ καὶ σπουδαιότατον, διότι ἐξ αὐτοῦ τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν διεκρίθη οὐσιωδῶς ἀπό τε τοῦ σπαρτιατικοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ἀργολικῆς ὁμοσπονδίας. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πᾶσα πόλις ἦτο κυρίαρχος· τὸ Ἄργος προήδρευε μόνον τῶν λοιπῶν· ἡ ἕνωσις ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς προαιρέσεως καὶ δυνάμεως τῶν διαφόρων πόλεων, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀργολικὸν κράτος τάχιστα διελύθη. Ἐν τῇ Λακωνικῇ πάλιν κυρίαρχοι ἦσαν μόνης τῆς Σπάρτης οἱ πολῖται, αἱ δ' ἄλλαι πόλεις ἦσαν ὑπήκοοι. Εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν κυρίαρχοι ἦσαν οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι ὅλης τῆς χώρας, εἴτε εἰς Ἀθήνας κατῴκουν εἴτε εἰς ἄλλας πόλεις ἢ ἄλλους δήμους τῆς χώρας· ὥστε τὸ τῆς Ἀττικῆς πολίτευμα προσήγγιζε κατὰ τοῦτο ἤδη πλειότερον ὅλων τῶν ἄλλων εἰς τὰ νεώτερα πολιτεύματα.

Πρὸς τούτοις οἱ ἱστοροῦντες τὴν πρᾶξιν ἐκείνην τοῦ Θησέως ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρουσι πῶς ἡ προτέρα τῶν πραγμάτων κατάστασις συνεβιβάζετο μετὰ τῆς εἰς τέσσαρας φυλὰς διαιρέσεως, ἀλλὰ μνημονεύουσιν ἑτέρας τινὸς καὶ ὅλως διαφόρου διαιρέσεως τῶν κατοίκων, εἰς εὐπατρίδας, γεωμόρους καὶ δημιουργούς, ἥτις συνυπῆρχεν, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, μετὰ τῶν φυλῶν. Καὶ εὐπατρίδαι μὲν ἦσαν οἱ πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἄνδρες οἱ κατοικοῦντες κυρίως εἰς τὸ ἄστυ ἢ περὶ αὐτό· γεωμόροι δὲ καὶ δημιουργοὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὸ λοιπὸν γεωργικὸν καὶ βιομήχανον πλῆθος. Οἱ εὐπατρίδαι ἦσαν μόνοι ἐκλογεῖς καὶ ἐκλέξιμοι εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν ἐννέα ἐνιαυσίων ἀρχόντων καὶ εἰς τὸ τῶν πρυτάνεων τῶν ναυκράρων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐνιαύσιοι ἄρχοντες μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους μετέβαινον αὐτοδικαίως εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ διέμενον ἐν αὐτῷ ἐφ' ὅρου ζωῆς, ἕπεται ὅτι καὶ τὸ συνέδριον τοῦτο συνεκροτεῖτο ἐκ μόνων τῶν εὐπατριδῶν. Ἦτο δὲ ὁ Ἄρειος Πάγος ὄχι μόνον δικαστήριον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀλλά, κατὰ τοὺς ἀρχαίους τούτους χρόνους, πρὸ πάντων συνέδριον βουλευτικόν, ἀνάλογον τῆς ὁμηρικῆς βουλῆς (1). Ἀγορὰ τοῦ λαοῦ συνήρχετο ἐνίοτε, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν

(1) Περὶ τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, ἧς τὴν σύστασιν ἐθεώρουν τινὲς ἐκ τῶν ἀρχαίων ἤδη ὡς ἔργον τοῦ Σόλωνος (ἰδ. Πλουτ. Β'. Σόλων. 19), ἀλλ' ἥτις κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὑπῆρχε καὶ πολὺ πρὸ τοῦ Δράκοντος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Πολιτείᾳ Ἀθηναίων (§ 3), ὡς πρὸς τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Δράκοντος χρόνοις· «ἡ δὲ τῶν ἀρεοπαγιτῶν βουλὴ τὴν μὲν τάξιν εἶχε τοῦ διατηρεῖν τοὺς νόμους, διῴκει δὲ τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῇ πόλει, καὶ

κατήντησεν ὁ πλεῖστος δῆμος τῆς 'Αττικῆς ἡ πραγματικὴ ἰσχὺς τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἦτο βεβαίως ἐλαχίστη, πρὸ τοῦ Σόλωνος. 'Εκ δὲ τῶν ἐννέα ἀρχόντων ὁ μὲν πρῶτος ὠνομάζετο ἰδίως ἄρχων ἢ ἄρχων ἐπώνυμος(1), καθότι πᾶσαι αἱ πράξεις ἐν γένει τῆς κυβερνήσεως ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐξεδίδοντο· ὥστε οὗτος ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὁ πρόεδρος τῆς τῶν 'Αθηναίων πολιτείας· ἔκρινε δὲ τὰς οἰκογενειακὰς διαφορὰς καὶ τὰς μεταξὺ γεννητῶν καὶ φρατόρων σχέσεις, ὢν πρὸς τούτοις νόμιμος προστάτης τῶν χηρῶν καὶ τῶν ὀρφανῶν. 'Ο δεύτερος, ὁ ἄρχων βασιλεὺς ἢ ἁπλῶς βασιλεύς, ἐδίκαζε πάντα τὰ κατὰ τῆς θρησκείας πλημμελήματα, ἀνέκρινε δὲ καὶ τὸν φόνον, ὅστις κατὰ τὴν παναρχαίαν ταύτην ἐποχὴν ἐκρίνετο ὑπὸ μόνου τοῦ 'Αρείου Πάγου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δικαστηρίου,σημαῖνον τὸν πάγον ἤτοι τὸν λόφον ὅπου ἐδικάζοντο οἱ φόνοι· διότι ῎Αρης ἐσήμαινε καὶ τὸν φόνον, ὅθεν ἔναροι ἐλέγοντο οἱ πεφονευμένοι (2). 'Ο τρίτος ἄρχων, ὀνομαζόμενος πολέμαρχος, ἦτο τότε ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ ἐνταυτῷ δικαστὴς ὅλων τῶν μεταξὺ πολιτῶν καὶ μὴ πολιτῶν διαφορῶν. Οἱ τρεῖς πρῶτοι οὗτοι ἄρχοντες εἶχον πρὸς τούτοις τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν προεδρίαν θρησκευτικῶν τινων τελετῶν. Οἱ δὲ ἄλλοι ἕξ, καλούμενοι ἰδίως θεσμοθέται, ἂν καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπεδίδετο ἐνίοτε εἰς ὅλους τοὺς ἄρχοντας (3), δὲν εἶχον, ὡς οἱ τρεῖς πρῶτοι, ἰδίαν ἕκαστος δικαιοδοσίαν, ἀλλά, τὰ αὐτὰ ἔχοντες καθήκοντα, διεξῆγον ταῦτα εἴτε ὅλοι ὁμοῦ ἐν πολυμελεῖ δικαστηρίῳ εἴτε ἕκαστος ἰδίᾳ· ὑπήγοντο δὲ εἰς αὐτοὺς ὅλαι αἱ μεταξὺ πολιτῶν διαφοραί, ὅσαι δὲν ἦσαν ἀνατεθειμέναι εἰς τοὺς ἄλλους ἄρχοντας.

'Αλλ' ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος ἤρχισε νὰ πολεμῆται καὶ ἐν 'Αθήναις ἡ

κολάζουσα καὶ ζημιοῦσα πάντας τοὺς ἀκοσμοῦντας κυρίως· ἡ γὰρ αἵρεσις τῶν ἀρχόντων ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην ἦν, ἐξ ὧν οἱ ἀρεοπαγῖται καθίσταντο· διὸ καὶ μόνη τῶν ἀρχῶν αὕτη μεμένηκε διὰ βίου καὶ νῦν».

(1) ῏Ητο δηλονότι ἐπώνυμος, ἀφοῦ καὶ τὸ ἔτος προσδιωρίζετο διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐκαλεῖτο ***ἐπώνυμος***. Τὸ καλεῖσθαι οὕτω τοὺς ἄρχοντας (ἢ τὸ τὴν «ἐπώνυμον ἄρχειν») ἀνήκει εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Δὲν ἦτο δέ,ὡς εἴρηται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, καὶ τὴν τάξιν πρῶτος, διότι τοιοῦτος ἦτο ὁ βασιλεύς, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἦτο ἡ σπουδαιοτάτη καὶ κυριωτάτη τῶν ἀρχῶν.

(2) 'Ο μῦθος, ὡς γνωστόν, ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ λόφου γενομένην δίκην τοῦ ῎Αρεως ὑπὸ τῶν δώδεκα θεῶν ἐπὶ τῷ φόνῳ τοῦ 'Αλιρροθίου, υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος βιάσαντος τὴν τοῦ ῎Αρεως ἐκ τῆς 'Αγραύλου θυγατέρα 'Αλκίππην. 'Η διδομένη ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου εἰς τὸ ὄνομα ἑρμηνεία φαίνεται οὐχὶ ἀσφαλής. ***῎Αρης*** σημαίνει ποιητικῶς καὶ πόλεμον καὶ μάχην καὶ τὴν ἐκ τούτων φθορὰν ἀλλ' οὐχὶ καὶ φόνον· ἔναρος δὲ ἀναφέρεται ἁπλῶς παρ' 'Ησυχίῳ καὶ ἑρμηνεύεται ***ἐπικατάρατος*** (ἐκ τῆς ἐν καὶ ἀρά), ἔνοχος. Καὶ ὑπάρχουσι καὶ ρήματα ἐναίρω=φονεύω καὶ ἐναρίζω=φονεύω καὶ ἐξεναρίζειν=σκυλεύειν τὸν φονευμένον καὶ ***ἔναρα βροτόεντα***=τὰ σκῦλα τοῦ φονευθέντος. 'Αλλ' ἐν τούτοις πᾶσι τὸ ἐναιρ—ἐναρ θεωρεῖται ἁπλῶς ὡς ρ. (ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀόρ. ἤναρον), κυριολεκτικῶς δὲ ἡ ρ. αὕτη ἑρμηνεύεται ἐργάζομαι (ἐκ τῆς ρ. ἄν—ἀνύω, Σανσκρ. s a n), κατεργάζομαι,διεργάζομαι=φονεύω.

(3) Περὶ τοῦ τόπου καὶ τρόπου τῆς ἐργασίας καὶ συνεργασίας τῶν ἀρχόντων ἰδ. 'Αριστοτέλ. Πολιτ. 'Αθην. § 3' «῏Ησαν δ' οὐχ ἅμα πάντες οἱ ἐννέα ἄρχοντες, ἀλλ' ὁ μὲν βασιλεὺς εἶχε τὸ νῦν καλούμενον ***βουκολεῖον***, πλησίον τοῦ ***πρυτανείου*** (σημεῖον δέ· ἔτι καὶ νῦν γὰρ τῆς τοῦ βασιλέως γυναικὸς ἡ σύμμιξις ἐνταῦθα γίγνεται τῷ Διονύσῳ καὶ ὁ γάμος),ὁ δ' ἄρχων τὸ ***πρυτανεῖον***, ὁ δὲ πολέμαρχος τὸ ***'Επιλύκειον*** (ὃ πρότερον μὲν ἐκαλεῖτο πολεμαρχεῖον, ἐπεὶ δὲ 'Επίλυκος ἀνῳκοδόμησε καὶ κατεσκεύασεν αὐτὸ πολεμαρχήσας, ***'Επιλύκειον*** ἐκλήθη), θεσμοθέται δ' εἶχον τὸ ***θεσμοθετεῖον***· ἐπὶ δὲ Σόλωνος ἅπαντες εἰς τὸ ***θεσμοθετεῖον*** συνῆλθον. Κύριοι δ' ἦσαν καὶ τὰς δίκας αὐτοτελεῖς κρίνειν καὶ οὐχ ὥσπερ νῦν προανακρίνειν».

ὀλιγαρχία τῶν εὐπατριδῶν. Ἐν ἔτει 624 πρὸ Χρ. εἰς τὸν θεσμοθέτην (¹) Δράκοντα ἐπετράπη ἡ σύνταξις νόμων ἢ θεσμῶν γραπτῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορισθῇ ἡ αὐθαιρεσία τῆς ἰσχυούσης τάξεως τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Δράκων δὲν ἐτροπολόγησε τὸ πολίτευμα· κατέστησε μόνον γνωστοὺς τοῖς πᾶσι τοὺς εἰς τοὺς πολλοὺς ἀγνώστους πρότερον ἀστικοὺς καὶ ποινικοὺς νόμους καὶ ἐπέφερε μεταβολάς τινας εἰς αὐτούς.

[»Ἀκριβῶς ἡ «Πολιτεία τῶν Ἀθηναίων» διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ὁ Δράκων ἤδη μετερρύθμισε σπουδαίως τὸ πολίτευμα, αὐτὸς εἰσαγαγών τινας τῶν οὐσιωδῶν μεταβολῶν, »τὰς τιμοκρατικὰς ἰδίως μεταρρυθμίσεις, καὶ αὐτὸς συστήσας τὴν δευτέραν βουλὴν (τῶν »401 καὶ εἶτα 400), ἅτινα πάντα ἐθεωροῦντο πρότερον ἔργα τοῦ Σόλωνος. Εἶναι δὲ ἀξι»οσημείωτον ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ὁ ἔγκριτος »ἄγγλος ἱστοριογράφος ἐπίσκοπος Theirlwall εἶχεν ἐξενέγκει ὀξυδερκέστατα τὴν εἰκα»σίαν ὅτι πρὸ τοῦ Σόλωνος ὑπῆρχε καὶ δευτέρα βουλὴ «συγκειμένη ἐξ εὐπατριδῶν» καὶ »ὁ Παπαρρηγόπουλος πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς ἱστορίας ταύτης, ἐν τῇ Γενικῇ αὐτοῦ ἱστο»ρίᾳ (Τόμ. Α΄ σελ. 110), ἀνέφερε τοῦτο ἐν ὑποσημειώσει. Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλην »(Πολιτ. Ἀθην. § 4) ὁ Δράκων ἐπὶ Ἀρισταίχμου ἄρχοντος τῷ 621)20 π. Χ. «ἔθηκε »τοὺς θεσμοὺς» ἤτοι συνέταξε τὴν πολιτείαν. Κατὰ τοὺς θεσμοὺς τούτους ἡ πολιτεία »ἦτο παραδεδομένη εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀμυνομένων ἐνόπλως πολιτῶν («ἀ»πεδέδοτο τοῖς ὅπλα παρεχομένοις») ἤτοι τὰ πολιτικὰ δικαιώματα συνεδέοντο στενῶς »πρὸς καθήκοντα καὶ ὑπηρεσίας στρατιωτικάς. Καὶ οἱ μὲν ἐννέα ἄρχοντες καὶ τοὺς »ταμίας ἐξελέγοντο ἐκ τῶν πολιτῶν τῶν ἐχόντων οὐσίαν δέκα μνῶν ἐλευθέραν ἤτοι ἀπηλ»λαγμένην χρεῶν· οἱ δὲ εἰς τὰς ὑποδεεστέρας ἀρχὰς ἐκλεγόμενοι ἔδει νὰ ὦσιν ἐκ τῶν »ὅπλα παρεχομένων πολιτῶν· στρατηγοὶ δὲ καὶ ἵππαρχοι ἐξελέγοντο οἱ ἔχοντες οὐσίαν »ἀποδεδειγμένην οὐχὶ ὀλιγωτέραν τῶν ἑκατὸν μνῶν ἐλευθέραν καὶ παῖδας «γυναικὸς νο»μίμου γνησίους ὑπὲρ δέκα ἔτη γεγονότας», προδήλως ἵνα μή, φονευομένου τοῦ στρα»τηγοῦ, μείνῃ ἀπροστάτευτος ὁ οἶκος· ἔδει δὲ παρὰ τῶν οὕτως ἐκλεγομένων νὰ ζητήσωσιν »ἐγγύησιν οἱ *πρυτάνεις* (τῶν ναυκραριῶν) καὶ οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἵππαρχοι τοῦ προηγου»μένου ἔτους (οἱ «*ἕνοι*»=παλαιοὶ) μέχρι *εὐθυνῶν*, μέχρις οὗ δηλονότι οὗτοι μετὰ τὴν »λῆξιν τῆς ἀρχῆς αὐτῶν δώσωσιν εὐθύνας τῆς διαχειρίσεως· οἱ δ' ἐγγυηταὶ ἔπρεπε νὰ »ἀνήκωσιν εἰς τὸ αὐτὸ *τέλος*, εἰς τὴν αὐτὴν δηλονότι φορολογικὴν τάξιν εἰς ἣν ἀνῆκον »οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἵππαρχοι. Ὁ Δράκων ἵδρυσε καὶ τὴν βουλὴν τῶν *τετρακοσίων καὶ* »*ἑνός*. Περὶ τῆς συστάσεως τῆς βουλῆς ταύτης καὶ τῶν ἄλλων ἔτι πολιτειακῶν διατάξεων »τοῦ Δράκοντος λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ.' Αθ. 4)· «βουλεύειν δὲ τετρακοσίους καὶ ἕνα »τοὺς λαχόντας ἐκ τῆς πολιτείας· κληροῦσθαι δὲ καὶ ταύτην καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς τοὺς ὑπὲρ »τριάκοντ' ἔτη γεγονότας· τότε δὲ πάλιν ἐξ ὑπαρχῆς κληροῦν. Εἰ δέ τις τῶν βουλευτῶν »ὅταν *ἕδρα* (συνεδρία) βουλῆς ἢ ἐκκλησίας ᾖ, ἐκλείποι τὴν σύνοδον, ἀπέτινον ὁ μὲν πεν»τακοσιομέδιμνος τρεῖς δραχμάς, ὁ δὲ ἱππεὺς δύο, ὁ ζευγίτης δὲ μίαν». Εἰς τὴν ἐξ Ἀ»ρείου Πάγου βουλὴν φαίνεται ὅτι ἐδόθη τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπιτηρεῖν τὰς ἀρχάς, ὡς »νοεῖται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους λεγομένων· «ἡ δὲ βουλὴ ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου φύ»λαξ ἦν τῶν νόμων καὶ διετήρει τὰς ἀρχάς, ὅπως κατὰ τοὺς νόμους ἄρχωσιν», ἐπετρέπετο δὲ »εἰς πάντα ὑπὸ τῶν ἀρχῶν ἀδικούμενον νὰ ποιῆται κατηγορίαν (*εἰσαγγελίαν*) εἰς τὴν βου»λὴν τῶν ἀρεοπαγιτῶν «*εἰσαγγέλλειν* παρ' ὃν ἀδικεῖται νόμον».

(¹) Ἐννοεῖ ***νομοθέτην*** δηλονότι γενόμενον, οὐχὶ ***θεσμοθέτην ἄρχοντα***.

»Ποίας μεταρρυθμίσεις ὁ Δράκων εἰσήγαγε καὶ ἂν εἰσήγαγε μεταρρυθμίσεις εἰς »τὸ σύστημα τῆς ἀνέκαθεν ὑφισταμένης *ἀγορᾶς* ἢ *ἐκκλησίας* (ὡς καλεῖται κατὰ τοὺς ἱστο»ρικοὺς χρόνους ἐν Ἀθήναις), οὐδὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Προστίθησι δ' ἐπὶ πᾶσιν ὅτι »οἱ ἐπὶ σώμασι διανεισμοὶ ἔμειναν ἐν ἰσχύϊ καὶ ὅτι ἡ χώρα, ἡ γῆ δηλονότι, ἦτο ἰδιοκτη»σία ὀλίγων οἴκων «καὶ ἡ χώρα δι' ὀλίγων ἦν»). Τοιαύτη ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς »τὸν Δράκοντα ἀποδιδομένη *σύνταξις πολιτείας*. Σημειωτέον δ' ὅτι τινὲς τῶν νεωτέρων, »ἀσαφῆ καὶ πολυειδοῦς ἑρμηνείας ἐπιδεκτικὴν τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς πολιτείας »ταύτης ἔκθεσιν κρίνοντες θεωροῦσι ταύτην ἀπορρέουσαν ἐκ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἰδεῶν τοῦ »ἔτους 411 μ. Χ. καὶ μὴ παριστῶσαν ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ ὑπὸ Δράκοντος γενόμενα. Σημει»ωτέον προσέτι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτίθησιν ἁπλῶς τοὺς πολιτειακοὺς θεσμοὺς τοῦ »Δράκοντος, οὐδὲν δὲ λέγει περὶ τῆς ποινικῆς αὐτοῦ νομοθεσίας»].

Τὸ δὲ φημιζόμενον ὅτι ἐπέβαλεν εἰς ὅλα τὰ ἀδικήματα μίαν ποινήν, τὸν θάνατον, δὲν εἶναι ἀληθές· διότι καὶ πρόστιμον ἔταξεν εἴς τινας περιστάσεις, τὸ λεγόμενον δεκάβοιον, ὅ ἐστι τὴν ἀξίαν δέκα βοῶν, καὶ ἀτιμίαν· καὶ αὐταὶ δὲ αἱ περὶ φόνου διατάξεις αὐτοῦ ἦσαν ἐπιεικέστεραι τῶν προτέρων. Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ θεωρῶσι τὴν νομοθεσίαν ταύτην ὡς τραχυτάτην, λέγοντες ὅτι δι' αἵματος, οὐ διὰ μέλανος, τοὺς νόμους ὁ Δράκων ἔγραψε· διότι ἡ νομοθεσία τῶν δύο ἑπομένων ἑκατονταετηρίδων ἦτο τῷόντι πολὺ ἐπιεικεστέρα. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Δράκοντος ἦτο αὐστηρότερον. Καὶ ὅμως, ἐνῷ πρὸ αὐτοῦ οὐδεμία ἐγίνετο διάκρισις τοῦ ἐκ προμελέτης φόνου ἀπὸ τοῦ ἐξ ἀμελείας ἢ τοῦ ἕνεκα ἀμύνης καὶ ὕβρεως πραχθέντος, ἀλλ' ἐπεβάλλετο εἰς πᾶσαν ἀνθρωποκτονίαν ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς ποινῆς, θάνατος ἢ ἀειφυγία καὶ δήμευσις, ὁ Δράκων διέκρινε τὰς διαφόρους περιστάσεις· καὶ ἡ μὲν προανάκρισις ἐγίνετο πάντοτε ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος βασιλέως, ὁ Ἄρειος Πάγος ὅμως δὲν ἐδίκαζεν ἔκτοτε εἰμὴ μόνον τὸν ἐκ προμελέτης φόνον. Τῶν ἄλλων φόνων ἡ κρίσις ἀνετέθη εἰς τοὺς τότε συσταθέντας ἐφέτας, ἤτοι 51 γέροντας, οἵτινες, κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις, ἢ ἐπέβαλλον ἐλαφροτέρας ποινάς, ἢ καὶ ὅλως ἀπέλυον τὸν κατηγορούμενον.

[»Ἐπειδὴ ἐν τῇ Πολιτείᾳ Ἀθηναίων τὰ περὶ Δράκοντος ἐκτίθενται μετὰ τὰς »ὀλίγας γραμμὰς δι' ὧν τελευτᾷ τὸ ἐλλιπὲς πρῶτον κεφάλαιον τῆς πραγματείας, ἐκ δὲ »τῆς γραμμῆς ταύτης μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ καὶ ἀπὸ Πλουτάρχου (Β' Σολ. 12.) γνωστοῦ »Μύρωνος τοῦ Φυλιέως τοῦ κατηγορήσαντος τῶν Μεγακλειδῶν ἐπὶ τῷ κυλωνείῳ ἄγει »(Ἀριστοτ. Πολ. σ. 1. «...Μύρωνος καθ' ἱερῶν ὀμόσαντος ἀριστίνδην») λέγεται «κατα»γνωσθέντος δὲ τοῦ ἄγους, αὐτοὶ μὲν ἐκ τῶν τάφων ἐξεβλήθησαν...... Ἐπιμενίδης δ' ὁ »Κρὴς ἐπὶ τούτοις ἐκάθηρε τὴν πόλιν», εἶτα δὲ γίνεται λόγος περὶ στάσεων, αἵτινες ἀπέ»ληξαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Σόλωνος ὡς διαλλακτοῦ, ἀκολούθως δὲ πάλιν ἐκτίθεται συν»τόμως ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας Ἀθηναίων μέχρι Δράκοντος καὶ Σόλωνος, ἐνομίσθη γε»νικῶς ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὅτι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὰ Κυλώνεια ἀνήκουσιν εἰς χρόνον »προγενέστερον τῆς νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος καὶ ὡς τοιοῦτον χρόνον ἔθεσαν τὸ »636 ἢ 632 π. Χ. Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη φαίνεται ὅλως ἀνακριβής. Ἐκ τῶν ἐν τῷ »καιφαλαίῳ 2 τῆς Πολ. Ἀθην. ἐκτιθεμένων γίνεται δῆλον ὅτι αἱ μετὰ τὸ κυλώ»νειον ἄγος καὶ τὴν ὑπὸ Ἐπιμενιδῶν γενομένην κάθαρσιν τῆς πόλεως γενόμεναι »στάσεις ἐν τῇ πόλει ἀπέληξαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Σόλωνος ὡς διαλλακτοῦ· ἂν δὲ »ὁ συγγραφεύς, μέλλων νὰ ἐκθέσῃ τὰ κατὰ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Σόλωνος, ἀνέδραμε »προεισαγωγικῶς εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους καὶ ἐξέθηκεν ἐν ὀλίγοις τὴν μέχρι Δράκοντος

»ἐν Ἀθήναις ἐπικρατοῦσαν τάξιν τῆς πολιτείας, ἐμνημόνευσε δ' ἔπειτα καὶ τῆς τοῦ Δρά»κοντος πολιτειακῆς νομοθεσίας, οὐδαμῶς ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι κατὰ Ἀριστοτέλην τὸ »κυλώνειον ἄγος προηγεῖται τῆς τοῦ Δράκοντος νομοθεσίας. Διότι, ἂν τοῦ κυλωνείου »ἄγους γίνηται μνεία ἀσαφὴς κατ' ἀνάγκην εἰς ἡμᾶς, διότι εἶναι ὀλίγιστον τὸ ἐκ τῆς α' »παραγράφου τῆς πραγματείας διασωθὲν μέρος, γίνεται ἐνταῦτῷ μνεία καὶ τῆς καθάρ»σεως τοῦ Ἐπιμενίδου. Ὥστε κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν πρέπει καὶ ἡ κάθαρσις αὕτη νὰ »θεωρηθῇ ὡς πρὸ τοῦ Δράκοντος γενομένη. Καὶ ὅμως κατὰ σαφεστάτην παρὰ τῷ Διο»γένει τῷ Λαερτίῳ (Α' 109) παράδοσιν, ὡς ἔτος τῆς εἰς Ἀθήνας ἐπιδημίας τοῦ Ἐπι»μενίδου τῆς γενομένης χάριν τῆς καθάρσεως,ἐθεωρεῖτο ἡ 48η Ὀλυμπ. ἤτοι τὸ ἔτος 596 »π. Χ. Οἱοσδήποτε δὲ χαρακτὴρ καὶ ἂν δοθῇ εἰς τὴν περὶ Ἐπιμενίδου παράδοσιν ταύτην, »ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ θεωρεῖ τὸ πρᾶγμα ὡς γε»γονὸς ἱστορικόν. Καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ Πλουτάρχου δὲ ἐν Βίῳ Σόλωνος (§ 12) περὶ τοῦ κυ»λωνείου ἄγους λεγομένων ἐξάγεται ὅτι τὸ γεγονὸς δὲν ἦτο πολὺ προγενέστερον τῶν τοῦ »Σόλωνος χρόνων. Τοὐλάχιστον οὐδὲ παρ' αὐτῷ μεταξὺ τοῦ κυλωνείου ἄγους καὶ τῆς »τοῦ Σόλωνος ἐν Ἀθήναις ἐνεργείας παρεντίθεταί τι περὶ Δράκοντος νομοθεσίας. Τοὐ»ναντίον, ὅπως ἐν τῇ Ἀριστοτέλους Πολιτείᾳ Ἀθηναίων (1—2) οὕτω καὶ παρὰ Πλου»τάρχῳ, ἡ ἐν τῇ πολιτικῇ σκηνῇ ἐμφάνισις καὶ ἐνέργεια τοῦ Σόλωνος παρίσταται ὡς ἐπα»κολουθοῦσα ἀμέσως ταῖς ἐκ τοῦ κυλωνείου ἄγους ταραχαῖς. Διὰ τοῦτο ἄπορον ἡμῖν »φαίνεται ὅτι ὁ μὲν Ed. Meier (§ 399) τὸ περὶ Κύλωνα γεγονὸς τίθησιν ἀνεπιφυλάκτως »εἰς τὸ 636 ἢ 632, ὁ δὲ Poelman (σ. 64 σημ. 2) μετά τινων δισταγμῶν θεωρεῖ αὐτὸ »γενόμενον πιθανῶς πρὸ τοῦ Δράκοντος «κατὰ τὰ ἐν τῇ Πολιτείᾳ Ἀριστοτέλους δῆθεν »λεγόμενα»].

Αἱ παραχωρήσεις ὅμως αὗται δὲν κατέπαυσαν τὰς ἀφορμὰς τῶν στάσεων. Μετ' ὀλίγον, ἐν ἔτει 612 ἐπὶ ἄρχοντος ἐπωνύμου Μεγακλέους τοῦ Ἀλκμαιωνίδου, ὁ φιλόδοξος εὐπατρίδης Κύλων, ὅστις ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ τυράννου τῶν Μεγάρων Θεαγένους καὶ εἶχεν ἀναδειχθῆ ὀλυμπιονίκης, ἐπεχείρησε νὰ σφετερισθῇ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν Ἀθήναις τῇ συνδρομῇ τοῦ πενθεροῦ του. Ἡ δὲ συνωμοσία αὕτη ἀπέτυχε μὲν φυγόντος τοῦ Κύλωνος καὶ φονευθέντων πολλῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν, ἀλλ' ἐγένετο αἰτία διαρκοῦς ταραχῆς. Οἱ φίλοι τοῦ Κύλωνος κατηγόρησαν τὸν Μεγακλέα καὶ τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, εἰς ὃν οὗτος ἀνῆκεν, ὡς ἐναγεῖς, ὡς ἱεροσύλους, διότι ἐφόνευσαν πολλοὺς τῶν Κυλωνείων, οἵτινες, καταφυγόντες εἰς τὸν ἐν τῇ ἀκροπόλει βωμόν, ἔπρεπε νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἄσυλοι καὶ ἀπαραβίαστοι. Οἱ δὲ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν ἤθελον νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δίκην, καί, κυμαινομένης τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ δεινοῦ τούτου σάλου, προκύπτει αἴφνης εἰς μέσον σωτὴρ τῆς πατρίδος, ὁ μέγας Σόλων.

Τὰ κατὰ τὸν Σόλωνα γνωρίζομεν ἰδίως ἐκ τοῦ βίου αὐτοῦ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου συγγραφέντος· καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλούταρχος, ὅστις εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ ποιήματα τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρὸς καὶ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς νόμους, ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰς τὴν βιογραφίαν αὐτοῦ πλειότερα γεγονότα καὶ εὐκρινεστέρας τῶν γεγονότων ἐξηγήσεις, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐκ τῆς βιογραφίας ταύτης, ὅπως ἔχει, καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων περισωθέντων εἰς ἡμᾶς ποιημάτων καὶ νόμων τοῦ Σόλωνος δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν ὁλοσχερεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν ἢ περὶ παντὸς ἄλλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῶν πρώτων ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων.

Ὁ Σόλων ἐγεννήθη περὶ τὸ 639 ἔτος πρὸ Χριστοῦ καὶ κατήγετο ἐκ τοῦ ἐπιφα-

νεστάτου οἴκου τῶν 'Αθηνῶν· διότι ἦτο Κοδρίδης καὶ Νηλείδης τὸ γένος, ὅ ἐστιν ἀνῆκεν εἰς τὸ γένος ἐκεῖνο ἐξ οὗ πάλαι ποτὲ ἐλαμβάνοντο οἱ βασιλεῖς τῆς 'Αττικῆς καὶ τὸ ὁποῖον ἀνῆγε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ μέχρι τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. 'Αλλ' ὁ πατὴρ τοῦ Σόλωνος 'Εξηκεστίδης εἶχεν ἐλαττώσει τοσοῦτον τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, ἀναλώσας αὐτὴν εἰς φιλανθρωπίας τινὰς καὶ χάριτας, ὥστε ὁ Σόλων ἠναγκάσθη, νέος ὤν, νὰ τραπῇ πρὸς ἐμπορίαν καὶ ἐπεσκέφθη ἐπὶ τούτῳ πολλὰ τῆς 'Ελλάδος καὶ τῆς 'Ασίας μέρη. Δὲν ηὐπόρησε δὲ μόνον χρημάτων ὡς ἐκ τούτου, ἀλλὰ προσέλαβε, μάλιστα ἐν 'Ασίᾳ, ποικίλας γνώσεις, τὰς ὁποίας εἰς τὰς 'Αθήνας δὲν ἠδύνατο τότε νὰ διδαχθῇ. Τῳόντι εἰς τὴν ἀρχαίαν 'Ελλάδα ἐν γένει, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἰδίως ὅμως εἰς τὰς 'Αθήνας, ἡ ἀνατροφὴ συνέκειτο ἐκ τῆς γυμναστικῆς καὶ ἐκ τῆς μουσικῆς. Γυμναστικὴ ἦτο ἡ δι' ἐπιτηδείας διαίτης καὶ ἀσκήσεως ἀνάπτυξις καὶ συντήρησις τῶν σωματικῶν τοῦ πολίτου δυνάμεων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ὅσον ἐνδέχεται καρτερικὸν καὶ δεξιὸν περὶ τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας. Τὴν δὲ μουσικὴν μὴ ἐκλάβωμεν εἰς τὴν περιωρισμένην σημασίαν τὴν σήμερον μὲν πάντοτε ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ πάλαι ἀποδιδομένην εἰς τὴν λέξιν ταύτην· ἐνταῦθα ἡ λέξις μουσικὴ περιελάμβανεν ὄχι μόνον τὴν διδασκαλίαν τῆς λύρας καὶ τοῦ

Αἱ Μοῦσαι
('Αγγειογραφία)

χοροῦ, ἀλλὰ πάντα ὅσα ὑπήγοντο εἰς τὰς Μούσας, αἵτινες ἦσαν ἐννέα· Κλειώ, Εὐτέρπη, Θάλεια, Μελπομένη, Τερψιχόρη, 'Ερατώ, Πολύμνια, Οὐρανία, Καλλιόπη, καὶ ἐλατρεύοντο ὡς θεαὶ καὶ ἔφοροι τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἁπλῶς δὲ εἰπεῖν πάσης παιδείας. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ λέξις μουσικὴ περιελάμβανε πᾶσαν ἠθικήν, διανοητικὴν καὶ τεχνικὴν ἀνατροφήν. 'Εννοεῖται ὅμως ὅτι καὶ ἡ ἐκτενεστέρα αὕτη σημασία τῆς μουσικῆς ἦτο ἐλαστικωτάτη· συνεσταλμένη μὲν ἐνόσῳ ὁ κύκλος τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν γνώσεων ἦτο μικρός, εὐρυτέρα δὲ ὅταν ὁ κύκλος τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἰδεῶν ἀπέβη εὐρύτερος. 'Επὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ὑπῆρχον εἰς τὰς 'Αθήνας διδάσκαλοι τῆς μουσικῆς σοφώτατοι περί τε τὴν διαλεκτικὴν τέχνην καὶ περὶ πάσας τὰς περὶ ἀστρονομίας, γεωγραφίας, φυσικῆς εἰδήσεις, ὅσαι ἦσαν γνωσταὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Τοιοῦτοι διετέλεσαν ὁ Λάμπρος, ὁ 'Αγαθοκλῆς, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Δάμων, ὧν οἱ δύο τελευταῖοι ὑπῆρξαν διδάσκαλοι τοῦ Περικλέους. 'Αλλ' ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ τῆς νεότητος τοῦ Σόλωνος ἡ μουσική, πλὴν τῆς ἰδίως μουσικῆς ἀσκήσεως, δὲν περιελάμβανεν εἰμὴ τὴν ἀκρόασιν, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπανάληψιν ποιητικῶν ἔργων, ἔτι δὲ τὴν περὶ τὴν ἀκριβῆ καὶ γλαφυρὰν ἀπαγγελίαν αὐτῶν ἄσκησιν· ὥστε πρόδηλον εἶναι ὅτι διὰ τοιαύτης ἐκπαιδεύσεως ὁ Σόλων δὲν ἠδύνατο νὰ προσπορισθῇ ἐν 'Αθήναις τὰς πολλὰς κοινωνικάς, πολιτικὰς καὶ οἰκονομικὰς γνώσεις τὰς ὁποίας εἶχεν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ συνταχθέντος ὑπ' αὐτοῦ πολιτεύματος. Προσέλαβε δὲ τὰς γνώ-

σεις ταύτας, τοὐλάχιστον τὰς ἀφορμὰς τῶν γνώσεων τούτων, ἐκ τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, εἰς τὰς πλεῖστας τῶν ὁποίων αἱ βιομηχανικαὶ καὶ ἐμπορικαὶ ἰδέαι ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐπενήργησαν εἰς τὰ δημόσια πράγματα πρωιμώτερον ἢ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι.

Ὁ Σόλων λοιπὸν ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἀποδημίας ἔμπειρος ὁπωσοῦν περὶ τὰ ζητήματα ὅσα ἐκυοφοροῦντο τότε ἐν Ἀθήναις. Ἀλλ' ἐπανῆλθε συνεπαγόμενος πρὸς τούτοις καὶ ὅσα ἡ φύσις μόνη ἔδωκε καὶ ἠδύνατο νὰ δώσῃ αὐτῷ· πνεῦμα μὲν δαιμόνιον, δι' οὗ καὶ μόνου ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας ἐκείνης θαυμαστοὺς τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὸ κάλλος αὐτῶν καρπούς· παρεκτὸς δὲ τούτου μετριοπάθειαν, καὶ συνείδησιν τοῦ δικαίου βαθεῖαν, καὶ εἰλικρινῆ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην, ὧν ἄνευ ἅπασα αὐτοῦ ἡ μεγαλοφυΐα δὲν ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει, ἵνα ἀναδείξῃ τὸν ἄνδρα τηλικοῦτον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων εὐεργέτην. Αἱ ἀρεταὶ αὗται ἐξαστράπτουσι κατὰ πάντα στίχον τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, τῶν ὁποίων τὰ ὀλίγα περισωθέντα τεμάχια ὀφείλομεν τούτου ἕνεκα νὰ μελετῶμεν, ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὸν ἀληθῆ τοῦ νομοθέτου τούτου χαρακτῆρα· ἀπαραλλάκτως καθὼς μελετῶμεν τὰ ἀπομνημονεύματα, τὰς ἐπιστολάς, τὰς σημειώσεις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ἵνα γνωρίσωμεν τὰ κινήσαντα αὐτοὺς περὶ τὰς δημοσίας αὐτῶν πράξεις ἐλατήρια. Εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος οὐδὲν θέλομεν εὑρεῖ ἴχνος τῶν σφοδρῶν καὶ ἐνίοτε ἀγρίων παθῶν τὰ ὁποῖα ἀπηντήσαμεν εἰς τὸν Θέογνιν καὶ ἀπαντῶνται εἰς ἄλλους τινὰς πολιτικοὺς τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος ποιητάς· ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἁπανταχοῦ βλέπομεν ἀπεικονιζομένην, ὡς ἐν καθρέπτῃ λείῳ καὶ καθαρῷ, τὴν πρακτικὴν σύνεσιν δι' ἣν ἐφημίσθη ὡς εἷς τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλαδος, καὶ πρὸ πάντων τὴν γαλήνην, τὴν ἡμερότητα, τὴν φιλανθρωπίαν τῆς ψυχῆς ἐκείνης, ἥτις, κρατήσασά ποτε εἰς χεῖρας αὐτῆς τὴν τύχην τῆς πατρίδος, ἠγωνίσθη νὰ διαμορφώσῃ τὸ πολίτευμα καθ' ὁμοίωσιν αὐτῆς· καὶ κατέθεσε τῳόντι ἐν αὐτῷ τὰ σπέρματα τῶν πλείστων ἀρετῶν δι' ἃς βραδύτερον διεκρίθη ἡ τῶν Ἀθηναίων δημοκρατία.

Ἀλλ' ὅμως μὴ νομίσῃ τις ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος περιέχουσι σειράν τινα βιοτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δοξασιῶν ἀναλλοιώτων· ἂν τοιαῦτα ἦσαν, ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἐγχειρίδιον ἠθικῆς διδασκαλίας, ὄχι ὅμως καὶ εἰς τὸ νὰ παραστήσωσιν ἡμῖν τὸν γνήσιον χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Αἱ δοξασίαι τοῦ Σόλωνος εἶναι ἀπ' ἐναντίας ἀνώμαλοι καὶ πολλάκις σχεδὸν ἀντιφατικαί, ὅπως ἔχει ὁ πραγματικὸς βίος ὁ ἀνθρώπινος, ὅπως ἔχουσιν αἱ διαθέσεις καὶ προαιρέσεις παντὸς εὐαισθήτου καὶ εἰλικρινοῦς ἀνθρώπου, αἱ συχνάκις τροπολογούμεναι ὑπὸ τῶν περιστάσεων, ὑπὸ τῆς ἡλικίας, ὑπὸ τῆς πείρας· διότι ὁ Σόλων εἶναι ὁ εἰπών·

Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος.

Ὅθεν ἐνίοτε ἡ ἀθυμία αὐτοῦ προβαίνει μέχρι τοῦ νὰ πρεσβεύῃ ὅτι αὐτὴ ἡ σύνεσις οὐδὲν ὠφελεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ ὅτι ἀντ' αὐτῆς ὁ Θεὸς βραβεύει τὴν ἀφροσύνην· ἐνίοτε δὲ πάλιν ἰσχυρίζεται ὅτι ἀδύνατον ἡ ἀδικία νὰ μὴ τιμωρηθῇ ἐπὶ τέλους ὑπὸ τοῦ Διός. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἡ ὀλιγάρκεια αὐτοῦ φαίνεται εὐχαριστουμένη εἰς τὸν εὐτελέστερον βίον, ἄλλοτε δὲ πάλιν γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ ποθεῖ τὸν πλοῦτον καὶ τὰ παρεπόμενα αὐτῷ ἀγαθὰ τοῦ βίου. Ἀλλά, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἐκφράζῃ αἰσθήματα καὶ φρονήματα, ἐκφράζει αὐτὰ μετ' ἴσης πάντοτε ἀταραξίας καὶ ἀγαθότητος ψυχῆς. Αὕτη δὲ μάλιστα ἡ ὁμαλότης τῆς διαθέσεως περὶ τὴν δήλωσιν τῶν ποικιλωτέρων προαιρέσεων παρέχει ἡμῖν τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρός.

Ἕκαστος, λέγει, τῶν θνητῶν, καὶ ἀγαθὸς καὶ κακός, δεινὴν ἔχει περὶ ἑαυτοῦ δόξαν, πρίν τι πάθῃ· τότε δ' ἀμέσως ὀδύρεται, ἐνῷ ἄχρι τούτου

χάσκοντες κούφαις ἐλπίσι τερπόμεθα.

Καὶ ἔπειτα. περιγράψας τοὺς ποικίλους ἀγῶνας οὓς καταβάλλει ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ πλουτήσῃ καὶ νὰ εὐτυχήσῃ, εἴτε ὡς θαλασσοπόρος, εἴτε ὡς γεωργός, εἴτε ὡς τεχνίτης, ἢ λόγιος, ἢ μάντις, ἢ ἰατρός, ἀνακράζει·

Μοῖρα δέ τοι θνητοῖσι κακὸν φέρει ἠδὲ καὶ ἐσθλόν·
δῶρα δ' ἄφυκτα θεῶν γίγνεται ἀθανάτων.
Πᾶσι δέ τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργμασιν, οὐδέ τις οἶδεν,
ᾗ μέλλει σχήσειν χρήματος ἀρχομένου,
ἀλλ' ὁ μὲν εὖ ἔρδειν πειρώμενος οὐ προνοήσας
εἰς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν,
τῷ δὲ κακῶς ἔρδοντι θεὸς περὶ πάντα δίδωσιν
συντυχίην ἀγαθήν, ἔκλυσιν ἀφροσύνης.

Ἐντεῦθεν ἐπιφέρει ἀλλαχοῦ που·

Πολλοὶ γὰρ πλουτεῦσι κακοί, ἀγαθοὶ δὲ πένονται·
ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμειψόμεθα
τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον· ἐπεὶ τὸ μὲν ἔμπεδον αἰεί,
χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.

Τὸ δ' αὐτὸ τῆς αὐταρκείας αἴσθημα ἐκφράζει καὶ ἄλλως, ὡς ἑξῆς. Ἐξ ἴσου πλουτοῦσι, λέγει που, καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει πολὺν ἄργυρον καὶ χρυσὸν καὶ γῆς σιτοφόρου πεδία, καὶ ἵππους, καὶ ἡμιόνους, καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει τόσα μόνον ὅσα ἀρκοῦσι νὰ θεραπεύσωσι τὴν γαστέρα καὶ τὸ σῶμα, καὶ τοὺς πόδας· ἔτι δὲ τὴν γυναῖκα καὶ τὸν παῖδα, ὅταν ἔλθῃ ὥρα νὰ ἀποκτήσῃ τοιαῦτα. Τοσαῦτα ἀρκοῦσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον· διότι τὰ περισσότερα κανεὶς ποτὲ δὲν ἐπῆρε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον·

.... τὰ γὰρ περιώσια πάντα
χρήματ' ἔχων οὐδεὶς ἔρχεται εἰς Ἀίδεω.

Δὲν ἠρκεῖτο ὅμως πάντοτε εἰς ταῦτα, ἀλλὰ μακαρίζει καὶ τὸν ἄνθρωπον ὅστις ἔχει ὄχι μόνον παῖδας ἀγαπητοὺς καὶ φίλους ἀλλὰ καὶ ἵππους καλοὺς καὶ κύνας ἀγρευτάς. Ἀγαπᾷ δὲ καὶ τὰ ἔργα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Μουσῶν·

.... ἃ τίθησ' ἀνδράσιν εὐφροσύνας.

Ἐπιθυμεῖ πρὸς τούτοις νὰ τὸν πενθήσωσι θανόντα καὶ νὰ τὸν κλαύσωσιν οἱ φίλοι·

μηδέ μοι ἄκλαυστος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισιν
ποιήσαιμι θανὼν ἄλγεα καὶ στοναχάς.

Εἰς στιγμὴν δὲ εὐγενοῦς ἐξάρσεως τοῦ φρονήματος καὶ βαθείας πρὸς τὸ θεῖον πεποιθήσεως καθικετεύει τὰς πιερίδας Μούσας, οὕτω καλουμένας διότι ἡ μακεδονικὴ χώρα Πιερία ἐλογίζετο ὡς ἡ τῶν Μουσῶν κατοικία, καὶ παρακαλεῖ τὰ ἀγλαὰ ταῦτα τέκνα τῆς Μνημοσύνης καὶ τοῦ ὀλυμπίου Διὸς νὰ δώσωσιν αὐτῷ δόξαν ἀγαθὴν παρ' ἅπασι τοῖς ἀνθρώποις· ὁμολογεῖ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχῃ χρήματα, ἀλλὰ δὲν θέλει νὰ τὰ αποκτήσῃ ἀδίκως· διότι ὁ πλοῦτος ὃν δίδουσιν οἱ θεοὶ παραμένει ἀσφαλής, ἐνῷ εἰς τὸν πλοῦτον ὃν οἱ ἄνθρωποι θηρεύουσιν, ὄχι κατὰ τάξιν ἀλλὰ δι' ἔργων ἀσεβῶν καὶ ἀδίκων, ταχέως ἀναμιγνύεται ἡ συμφορά, ἥτις, ὡς τὸ πῦρ, ἄρχεται μὲν ἐξ ὀλίγου, τελευτᾷ δὲ εἰς ὄλεθρον.

Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς ὀλυμπίου ἀγλαὰ τέκνα,
Μοῦσαι πιερίδες, κλῦτέ μοι εὐχομένῳ.
Ὄλβον μοι πρὸς θεῶν μακάρων δότε καὶ πρὸς ἁπάντων
ἀνθρώπων αἰεὶ δόξαν ἔχειν ἀγαθήν·
εἶναι δὲ γλυκὺν ὧδε φίλοις, ἐχθροῖσι δὲ πικρόν,
τοῖσι μὲν αἰδοῖον, τοῖσι δὲ δεινὸν ἰδεῖν.
Χρήματα δ' ἱμείρω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι
οὐκ ἐθέλω· πάντως ὕστερον ἦλθε δίκη......

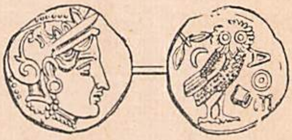
Διότι ἡ ἀδικία δὲν ἐπιτρέπεται ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τοὺς θνητούς, ἀλλ' ὁ Ζεὺς ορίζει πάντων τὸ τέλος, καὶ αἴφνης, ὅπως διασκεδάζει ἀμέσως τὰς νεφέλας ἄνεμος ἐαρινός, ὅστις κινήσας μὲν τὸν πυθμένα τοῦ πολυκύμονος καὶ ἀτρυγέτου πόντου, καταστρέψας δὲ τὰ καλὰ ἔργα τῆς σιτοφόρου γῆς, ἀνυψοῦται μέχρι τοῦ τῶν θεῶν ἕδους μέχρι τοῦ ὑψηλοῦ οὐρανοῦ, καὶ καταδεικνύει αὐτὸν αὖθις αἴθριον, ὥστε λάμπουσιν αἱ καλαὶ τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες ἐπὶ τῆς εὐφόρου γῆς καὶ οὐδὲν ἀναφαίνεται νέφος, τοιαύτη ἐπέρχεται τοῦ Διὸς ἡ ἐκδίκησις, οὐδὲ ὀργίζεται οὗτος ἐφ' ἑκάστῃ πράξει, ὥσπερ θνητὸς ἀνήρ.

Οὐ γὰρ δὴ θνητοῖς ὕβριος ἔργα πέλει.
Ἀλλὰ Ζεὺς πάντων ἐφορᾷ τέλος, ἐξαπίνης δὲ
ὥστ' ἄνεμος νεφέλας αἶψα διεσκέδασεν
ἠρινός, ὃς πόντου πολυκύμονος ἀτρυγέτοι ο
πυθμένα κινήσας, γῆν κατὰ πυροφόρον
δῃώσας καλὰ ἔργα, θεῶν ἕδος αἰπὺν ἱκάνει
οὐρανόν, αἰθρίην δ' αὖθις ἔθηκεν ἰδεῖν·
λάμπει δ' ἠελίοιο μένος κατὰ πίονα γαῖαν
καλόν, ἀτὰρ νεφέων οὐδὲν ἔτ' ἐστὶν ἰδεῖν.
Τοιαύτη Ζηνὸς πέλεται τίσις, οὐδ' ἐφ' ἑκάστῳ,
ὥσπερ θνητὸς ἀνήρ, γίγνεται ὀξύχολος. . . . .

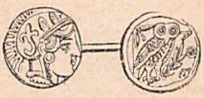
Ὁ εὐγλωττότατος φιλόλογος τῆς νεωτέρας Εὐρώπης, ὁ φιλέλλην γάλλος Οὐιλλεμαῖνος, παραθέσας που τὴν περικοπὴν ταύτην τοῦ Σόλωνος, ἀνακράζει ὅλος ἔνθους· «Ἐν τῇ γαλήνῃ τῆς ποιήσεως ταύτης οἷον ἰσχυρὸν δίδαγμα ! Ἐν τῇ ἠθικῇ διδασκαλίᾳ οἷον μέγεθος ποιήσεως ! Ἡ παραβολὴ αὕτη τῆς ἀδίκου καὶ προσκαίρου εὐτυχίας μετὰ τῶν νεφῶν δι' ὧν σκιάζεται ὁ οὐρανός· ἡ ἐαρινὴ αὕτη καταιγὶς ἡ διαλύουσα τὰ νέφη, καὶ συνεπαγομένη μὲν συμφοράς τινας, ἀποδίδουσα τὴν αἰθρίαν εἰς τὸν οὐρανόν, ἀποδίδουσα δὲ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΑΘΗΝΑΪΚΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΤΟΥ Ε΄ ΚΑΙ Ϛ΄ ΑΙΩΝΟΣ

ΧΡΥΣΑ

1

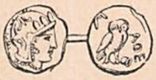
2

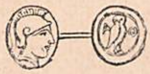
3

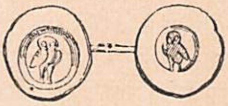
4

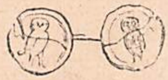
5

6

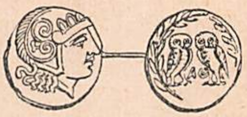

7

8

ΧΑΛΚΙΝΟΝ

9

Χρυσᾶ νομίσματα.—Χρυσᾶ νομίσματα ἤρχισαν κοπτόμενα ἐν Ἀθήναις περὶ τὸ ἔτος 430, εἶναι δὲ τὰ ἑξῆς :

Χρυσοῦς ἢ στατὴρ (ἀρ. 1) βάρους	8 γρ.	60
Ἡμίχρυσος (ἀρ. 2)	4 »	30
Τρίτη (τρίτον στατῆρος)	2 »	88
Τετάρτη (ἀρ. 3)	2 »	15
Ἕκτη (ἕκτον στατῆρος, ἀρ. 4)	1 »	44
Ἡμιέκτη ἢ χρυσοῦς ὀβολὸς (δωδέκατον στατῆρος, ἀρ. 5)	0 »	72
Χρυσοῦν διώβολον (ἀρ. 6)	0 »	36
Ὄγδοον τῆς ἕκτης (ἀρ. 7)	0 »	18
Δέκατον ἕκτον τῆς ἕκτης (ἐνενηκοστὸν ἕκτον τοῦ στατῆρος, ἀρ. 8)	0 »	09

Χάλκινον νόμισμα.—Ἡ κοπὴ χαλκίνου νομίσματος ἤρχισεν ἐν Ἀθήναις ἐπὶ ἄρχοντος Καλλία, τῷ 406. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως τὸ χάλκινον νόμισμα ἔφερε τὴν κεφαλὴν τῆς Ἀθηνᾶς, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας δύο γλαῦκας ἐντὸς στεφάνου ἐλαίας.

τὰς εὐφόρους τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας εἰς τὴν γῆν, ἰδοὺ εἰκόνες ἄξιαι βεβαίως νὰ κοσμήσωσι τὴν καλλίστην λυρικὴν εὕρεσιν».

Ὁ Σόλων λοιπὸν ἦτο ὄχι μόνον μέγας νομοθέτης καὶ στρατιώτης γενναῖος, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν, ἀλλὰ καὶ ποιητὴς μέγας. Τὴν σήμερον, ὅτε διεμερίσθησαν ἐπ' ἄπειρον ἅπαντες οἱ κλάδοι τῆς ἀνθρωπίνης παιδείας, τῆς τε θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς, ὧν ἕκαστος σχεδὸν ἀπαιτεῖ εἰδικὴν περὶ αὐτὸν ἐνασχόλησιν, ὁ συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι σπανιώτατος καὶ συνήθως μάλιστα ὑπολαμβάνεται ἀκατόρθωτος. Ὁ Κάρολος Μοντεγύης, ὁ πρῶτος μέγας ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἑβδόμης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ὅτι οὐδεμίαν αὐτὸς ἐπενόησε τῶν ἐξαιρέτων οἰκονομικῶν διατάξεων ὅσας ὀφείλει ἡ Ἀγγλία εἰς αὐτόν, ἀλλὰ παρὰ θεωρητικῶν ἀνδρῶν ἐδιδάχθη τὰ πάντα· ὅθεν καὶ μυριάκις παρεστάθη ὡς κολοιὸς φέρων ξένα πτερά. Ἀλλ' ὁ Μακώλαιυ ἀντιπαρατηρεῖ ὅτι τὸ ἔγκλημα τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθῶς εἰπεῖν ἔγκλημα· διότι εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ τὰ προτερήματα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸ νὰ διαπράξῃ νέας ἐν τῇ πολιτικῇ οἰκονομίᾳ ἀνακαλύψεις, καὶ τὰ προτερήματα τὰ ἐπιτήδεια εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῆς συναινέσεως διῃρημένων καὶ θυελλωδῶν βουλευτικῶν συνεδρίων μεγάλας πρακτικὰς μεταρρυθμίσεις· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀδύνατον ὑπάρχει νὰ εἶναί τις ἐνταυτῷ Ἀδὰμ Σμίθ, ἤτοι μέγας θεωρητικὸς οἰκονομολόγος, καὶ Γουλιέλμος Πίττ, ἤτοι μέγας ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργός. Ἀλλ' εἰς ἐποχὰς ἀφελεστέρας, καθ' ἃς οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι ὀλιγώτερον διακεκριμένοι ἀπ' ἀλλήλων, εὐάριθμοι δὲ οἱ περὶ τὰ γράμματα ἀσχολούμενοι, ὁ συνδυασμὸς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι ὄχι μόνον δυνατὸς ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητος ἐνίοτε. Ἐπειδὴ οἱ μετέχοντες παιδείας εἶναι τότε ὀλίγοι, ἀπαιτεῖται δ' ἐπὶ τέλους παιδεία τις καὶ ἐν τῷ ἐνεργητικῷ βίῳ, ἐξ ἀνάγκης οἱ λόγιοι ἀποβαίνουσι πολλάκις καὶ πολιτικοὶ ἢ στρατιωτικοὶ ἄνδρες (1). Τοῦτο συνέβη καὶ

(1). Τὴν ἰδέαν ταύτην, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ νεωτέρου πρὸς τὸν ἀρχαιότερον βίον θεωρητικώτερον καὶ φιλοσοφικώτερον ἐκφράζει ὁ Γερμανὸς ποιητὴς καὶ φιλόσοφος Schiller (Über die ästhetische Erziehung des Menschen, in einer Reihe von Briefen. Sechster Brief § 4 6). «Δὲν παραγνωρίζω τὰ προτερήματα, ἅπερ ἡ παροῦσα γενεά, θεωρουμένη ὥς τι ὅλον ἡνωμένον καὶ μόνον διὰ τῆς στάθμης τῆς διανοητικῆς κινήσεως καὶ ἐνεργείας μετρουμένη, δύναται νὰ ἀξιοῖ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἀπέναντι καὶ τῆς ἀρίστης τοῦ ἀρχαίου κόσμου γενεᾶς. Ἀλλ' ὅταν ὁ ἀγὼν ἀπὸ τοῦ ὅλου μετασττῇ εἰς τὰ καθέκαστα μέλη, ἵνα οὕτω τὸ ὅλον ἀγωνισθῇ πρὸς τὸ ὅλον, τίς καθ' ἑαυτὸν ἀνὴρ (ἄτομον δηλονότι) τῶν νεωτέρων χρόνων ἐν ἀγῶνι μονομαχίας δύναται νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τὸν καθ' ἑαυτὸν Ἀθηναῖον (πρὸς Ἀθηναῖον ὡς ἄνδρα ἀτομικόν) περὶ τοῦ ἐπάθλου τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας ; Ἀλλὰ πόθεν προέρχεται ἡ μειονεξία αὕτη τῶν νῦν ἀνδρῶν ὡς ἀτόμων, ἐνῷ ἡ γενεὰ αὐτῶν πλεονεκτεῖ ; Διὰ τί ὁ Ἕλλην ὡς ἀνὴρ ἀτομικὸς παρίσταται ὡς ἐκπροσώπησις τοῦ χρόνου αὐτοῦ καὶ διὰ τί δὲν τολμᾷ τὸ τοιοῦτον ὁ νῦν Εὐρωπαῖος ; Διότι ὁ μὲν Ἕλλην λαμβάνει τὴν μορφὴν καὶ τὸ εἶδος ἐκ τῆς τὰ πάντα ἑνούσης φύσεως, ὁ δὲ νεώτερος Εὐρωπαῖος ἐκ τῆς τὰ πάντα διασπώσης θεωρίας; Αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς κατήνεγκε τὴν τοιαύτην πληγὴν κατὰ τῆς νεωτέρας ἀνθρωπότητος. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔνθεν μὲν ἡ αὔξησις τῆς πείρας καὶ τῶν ἐμπειρικῶν γνώσεων καὶ ἡ συστηματικὴ θεωρία ἐπήνεγκον ἀκριβέστερον χωρισμὸν τῶν ἐπιστημῶν, ἐξ ἄλλου δὲ τὸ πολυπλοκώτερον κατασταθὲν ὡρολόγιον τῶν πολιτειῶν κατέστησεν ἀναγκαῖον τὸν αὐστηρότερον ἀπ' ἀλλήλων χωρισμὸν τῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων, διεσπάσθη μὲν ὁ ἐσωτερικὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δεσμός, ὀλεθρία δὲ διένεξις διέστησε πρὸς ἀλλήλας τὰς ἁρμονικὰς αὐτῆς δυνάμεις. Ἡ ἐποπτικὴ νῦν τῶν πραγμάτων θεωρία, ἡ ἀντιλαμβανομένη τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ὁλότητι καὶ ἑνότητι αὐτῶν, διέστη πολεμίως πρὸς τὴν τὰ καθ' ἕκαστα διασκοπουμένην ἐμπειρικὴν ἔρευναν».

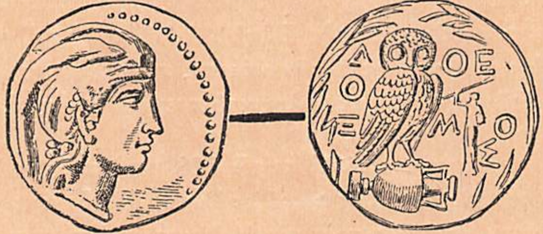
εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην κατὰ τὴν δεκάτην πέμπτην καὶ τὴν δεκάτην ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἀγγλίᾳ, μάλιστα δὲ ἐν Ἱσπανίᾳ· ἕκαστος σχεδὸν τῶν ἐπιφανῶν συγγραφέων τῆς Ἱσπανίας διετέλεσεν ἐνταῦτῷ καὶ στρατιώτης ἢ πολιτικὸς ἀνὴρ ἐπιφανής. Ὁ Ἰωάννης Βοσκανός, ποιητὴς ἄριστος, διέπρεψε καὶ ἐν πολέμῳ λαμπρῶς. Ὁ Γαρσιλάζος Βέγας, ὁ τῶν νεωτέρων χρόνων Θεόκριτος, ἔπεσε, μετὰ βραχὺ ἀλλὰ περίδοξον στρατιωτικὸν στάδιον, ἄγων ξιφήρης τὰ ἐπὶ τὴν ἔφοδον ὁρμήσαντα τάγματα· Ὁ Ἀλόνζος Ἐρκίλλας ἠρίστευσεν ἐν τῷ ἀραυκανικῷ ἐκείνῳ πολέμῳ, ὃν ἔπειτα ὕμνησε δι' ἑνὸς τῶν καλλίστων ἡρωικῶν ἐπῶν ὅσα παρήγαγεν ἡ Ἱσπανία. Ὁ Οὐρτάδος Μενδόζας, τοῦ ὁποίου τὰ ποιήματα παραβάλλονται πρὸς τὰ τοῦ ρωμαίου Ὁρατίου, χαριέστατα δὲ εἶναι καὶ τὰ διηγήματα, παρίσταται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς εἷς τῶν τραχυτάτων ἐκείνων καὶ σιδηροφυῶν ἀνθυπάτων δι' ὧν ἡ Ἱσπανία ἐδέσμευε τότε τὴν ἀσθενῆ Ἰταλίαν (¹). Ὁ Λόπες Βέγας, εἷς τῶν μεγίστων δραματικῶν ποιητῶν τοῦ κόσμου, ὑπηρέτησεν ἐπὶ τῆς γιγαντώδους Ἀρμάδας, ἥτις ἐξεπέμφθη ἵνα κατακτήσῃ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς ἀπέτυχεν· ὁ Σερβάντης, ὁ ἀείμνηστος τοῦ Δὸν Κισότου συγγραφεύς, ἐπληγώθη ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὴν κρίσιμον περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν, καθ' ἥν, τῷ 1571, ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη συνέτριψε τὸ πρῶτον τὴν ναυτικὴν τῶν Ὀθωμανῶν δύναμιν.

Ὁμοίως δ' ἐταυτίσθη ἡ θεωρία καὶ ἡ πρᾶξις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ὁ Σόλων, ὅστις διετέλεσε ποιητὴς ἐνταῦτῷ καὶ πολεμιστὴς καὶ νομοθέτης, ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς ἐμάχετο ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐν Μαραθῶνι, καὶ περὶ Ἀρτεμίσιον, καὶ ἐν Σαλαμῖνι, καὶ ἐν Πλαταιαῖς, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ἐδημιούργει τὴν δραματικὴν ποίησιν· ὁ πρόδρομος τοῦ Σοφοκλέους, ὅστις ἅμα μὲν μετεῖχε τῆς ἐπὶ τὴν Σάμον στρατείας τῶν Ἀθηναίων, ἅμα δὲ ἔγραφε τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ δράματα· ὁ πρόδρομος τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, οἵτινες ὑπῆρξαν οὐ μόνον στρατηγοὶ ἀλλὰ καὶ ἱστορικοὶ ἔξοχοι· ὁ πρόδρομος ἑνὶ λόγῳ πλείστων ἄλλων τοιούτων ἀνδρῶν, οἵτινες συνεπήγοντο τὰ ἔργα εἰς τοὺς λόγους καὶ τοὺς λόγους εἰς τὰ ἔργα. Ναὶ μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διεκρίθη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ θεωρητικὸς ἀπὸ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἀλλ' ἡ παιδεία ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον σκοπὸν κύριον εἶχε τὴν μόρφωσιν ἀνδρῶν ἐπιτηδείων νὰ πράξωσι τὰ δημόσια καὶ ἐξηκολούθει τούτου ἕνεκα παράγουσα πολίτας οἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἐνταῦτῷ πολιτικοὶ ἄνδρες, καὶ φιλόσοφοι, ἢ ποιηταί, ἢ ἱστορικοί, ἦσαν ὅμως κυβερνῆται τῶν πραγμάτων καὶ στρατηγοὶ ἐν πολέμοις δεξιώτατοι· οἷοι ὁ Κλεισθένης, ὁ Μιλτιάδης, ὁ Κίμων, ὁ Ξάνθιππος, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Περικλῆς, ὁ Ἐφιάλτης, ὁ Τολμίδης, ὁ Μυρωνίδης, ὁ πρεσβύτερος Θουκυδίδης, ὁ Νικίας, ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Ἰφικράτης, ὁ Τιμόθεος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Κατὰ δυστυχίαν, ἐπὶ τέλους ὁ θεωρητικὸς βίος οὐ μόνον ἐχωρίσθη ἀπὸ τοῦ πρακτικοῦ ἀλλὰ καὶ πολέμιος αὐτοῦ ἀπέβη καὶ ἰδίαν τινὰ αὐτοτελῆ ἐπεδίωξεν ὕπαρξιν, ὥστε, ἐνῷ ἡ ρητορικὴ σκοπὸν εἶχε τὴν μόρφωσιν πρακτικῶν ἀνδρῶν λογίων, ἡ λεγομένη διαλεκτική, κατ' ἀντίθεσιν αὐτῆς, ἠγωνίζετο νὰ σχηματίσῃ ἄνδρας δεξιοὺς περὶ τὸν θεωρητικὸν ἁπλῶς λόγον καὶ κατώρθωσεν οὕτω νὰ πληρώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἀνθρώπων κατατριβόντων τὸν χρόνον αὐτῶν περὶ ἀγόνους καὶ ἀτελευτήτους λογομαχίας· τοῦτο δὲ ὑπῆρξεν ἓν τῶν κυριωτάτων συμπτωμάτων τῆς πρώτης τῆς πατρίδος ἡμῶν παρακμῆς. Διότι ἀπαραίτητον μὲν δὲν ὑπάρχει νὰ εἶναι οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ φιλόσοφοι, ἢ ποιη-

(¹) Τοῦ ἱσπανοῦ δηλονότι διοικητοῦ τῆς τότε εἰς τὴν Ἱσπανίαν ὑποκειμένης ἰταλικῆς ἐπαρχίας τῆς Σαίνης (Σιένης).

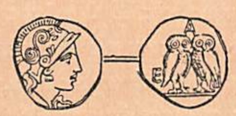
ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΑΘΗΝΑΪΚΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΤΟΥ Ε΄ ΚΑΙ Ϛ΄ ΑΙΩΝΟΣ

ΑΡΓΥΡΑ

1

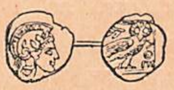

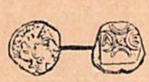
3

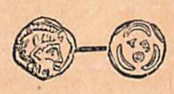
4

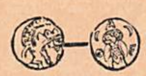
5

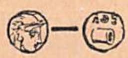
6

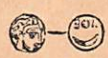
7

8

9

10

Ἀργυρᾶ νομίσματα.—Τὰ κυκλοφοροῦντα ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ε΄ καὶ τὸν Ϛ΄ αἰῶνα ἦσαν τὰ ἑπόμενα:

Τετράδραχμα (ἀρ. 1) βάρους	17	γρ.	20
Δραχμὴ (ἀρ. 2)	5	»	30
Τετρώβολον (ἀρ. 3)	2	»	88
Ἡμίδραχμον ἢ τριώβολον (ἀρ. 4)	2	»	15
Διώβολον	1	»	44
Ὀβολὸς (ἀρ. 5)	0	»	72
Τριτημόριον ἢ $^3/_4$ τοῦ ὀβολοῦ (ἀρ. 6)	0	»	54
Πεντάχαλκον ἢ $^5/_8$ τοῦ ὀβολοῦ (ἀρ. 7)	0	»	45
Ἡμιωβόλιον (ἀρ. 8)	0	»	36
Τριημιτεταρτημόριον ($^3/_8$ τοῦ ὀβολοῦ, ἀρ. 9)	0	»	27
Τεταρτημόριον ἢ δίχαλκον ($^1/_4$ τοῦ ὀβολοῦ, ἀρ. 10)	0	»	18
Ἡμιτεταρτημόριον	0	»	09

ται ἢ ἱστορικοί, ἀπαραίτητον ὅμως εἶναι ὁ μὲν ἐνεργητικὸς βίος νὰ ἀντλῇ ἀδιαλείπτως ἠθικὰς καὶ διανοητικὰς δυνάμεις ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ, ὁ δὲ θεωρητικὸς νὰ πορίζηται ἀκαταπαύστως πρακτικὰς δυνάμεις ἐκ τοῦ ἐνεργητικοῦ· ἄλλως οἱ μὲν πολιτικοὶ ἄνδρες ἀποβαίνουσιν ἀμαθεῖς καὶ ἀνίκανοι, οἱ δὲ λόγιοι σχολαστικοὶ καὶ εἰς τὴν πολιτείαν ἄχρηστοι, ἂν ὄχι ἐπιζήμιοι. Ἐν τῇ ἑβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι τὰ δύο ταῦτα ρεύματα ὄχι μόνον δὲν ἦσαν ἀλλότρια πρὸς ἄλληλα ἀλλά, καθὼς εἴδομεν, πολλάκις ἀνεμίγνυον ἐν τῇ αὐτῇ κοίτῃ τὰ ζωοφόρα αὐτῶν νάματα, πρωιμώτατος δὲ καρπός, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, τοῦ ὑπ' αὐτῶν ποτισθέντος ἑλληνικοῦ πνεύματος ὑπῆρξεν ὁ Σόλων.

Ἦτο δὲ ἀνὴρ τεσσαρακοντούτης,ὅτε τῷ 598 κατὰ πρῶτον βλέπομεν αὐτὸν παριστάμενον εἰς τὸ δημόσιον τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον. Τὰ Μέγαρα ἦσαν τότε τοσοῦτον ἰσχυρὰ ὥστε διεπολέμουν ἐπιτυχῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπί τινα χρόνον εἶχον ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτῶν τὴν ἀξιόλογον νῆσον Σαλαμῖνα. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέκαμον πολεμοῦντες τὸν μακρὸν καὶ δυσχερῆ ἐκεῖνον πόλεμον· ὅθεν καὶ ἀπηγόρευσαν διὰ νόμου πᾶσαν οἱανδήποτε περὶ ἀνακτήσεως τῆς Σαλαμῖνος πρότασιν. Ἀλλ' ὁ Σόλων, μὴ ὑποφέρων τὴν ἀδοξίαν ταύτην, πρὸ πάντων μὲν ἠσχολήθη νὰ συντάξῃ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἐπεγράφετο *Σαλαμὶς* καὶ συνέκειτο ἐκ στίχων ἑκατόν,χαριέντως πάνυ πεποιημένων,ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, ἐξ ὧν ὅμως δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀκτὼ στίχοι ἐν ὅλοις. Ἔπειτα δὲ προσποιηθεὶς ἔκστασιν λογισμῶν ἐξεπήδησεν αἴφνης εἰς τὴν ἀγοράν,φορῶν πιλίον, δηλαδὴ σκουφίτσαν ἀπὸ κετσέν, καί, ἀναβὰς ἐπὶ τὸν λίθον ἀπὸ τοῦ ὁποίου συνήθως ἐκήρυττεν ὁ τῆς πόλεως κῆρυξ ἤρχισεν ᾄδων πρὸς τὸν συνδραμόντα πολὺν ὄχλον τὰ ἐλεγεῖα αὐτοῦ·

Αὐτὸς ἦλθον κῆρυξ ἀπὸ τῆς περιποθήτου Σαλαμῖνος· καὶ ἀντὶ τῶν λόγων τῆς ἀγορᾶς ψάλλω πρὸς ὑμᾶς ἔπη·

Αὐτὸς κῆρυξ ἦλθον ἀφ' ἱμερτῆς Σαλαμῖνος
κόσμον ἐπέων, ᾠδὴν ἀντ' ἀγορῆς θέμενος.

Κατέδειξε δὲ τὸ αἶσχος τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν νῆσον εἰς τοὺς Μεγαρεῖς καὶ ἀνεφώνησεν ὅτι, ἂν οἱ συμπολῖται αὐτοῦ δὲν αἰσθάνωνται τὸ αἶσχος τοῦτο, αὐτὸς ἤθελε τότε προτιμήσει νὰ λέγηται Φολεγάνδριος ἢ Σικινήτης ἀντὶ Ἀθηναίου· διότι μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἤθελον ἀρχίσει νὰ λέγωσιν· ἰδοὺ Ἀττικὸς ἀνὴρ ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐγκατέλιπον τὴν Σαλαμῖνα·

Εἴην δὴ τότ' ἐγὼ Φολεγάνδριος ἢ Σικινήτης
ἀντί γ' Ἀθηναίου, πατρίδ' ἀμειψάμενος·
αἶψα γὰρ ἂν φάτις ἥδε μετ' ἀνθρώποισι γένοιτο·
Ἀττικὸς οὗτος ἀνὴρ τῶν Σαλαμιναφετῶν.

Καὶ ἐπὶ τέλους ἀνέκραξεν·

Ἴομεν εἰς Σαλαμῖνα μαχησόμενοι περὶ νήσου
ἱμερτῆς, χαλεπόν τ' αἶσχος ἀπωσόμενοι.

Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖον ἐπέφεραν τὰ ἔπη ταῦτα τοῦ Σόλωνος, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένουν βραδύτερον μὲν οἱ

λόγοι τοῦ Περικλέους ἢ τοῦ 'Αλκιβιάδου, πάλαι δέ ποτε ἀφ' ἑτέρου, ἐπὶ τῶν ἡρωικῶν χρόνων, αἱ ποιητικαὶ ἀγορεύσεις τοῦ Νέστορος ἢ τοῦ 'Οδυσσέως. Διότι ἡ ἔμμετρος ἐκείνη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος δημηγορία ἀποτελεῖ μέσον τινὰ κρίκον τῆς ἁλύσεως δι' ἧς συνδέεται ἡ ὁμηρικὴ ἀγορὰ μετὰ τῶν μεταγενεστέρων ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου καὶ διεξηγεῖ πῶς κατὰ μικρὸν οἱ ἀφελεῖς ἀγορηταὶ καὶ ἀκροαταὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς διεπλάσθησαν εἰς τοὺς τεχνικοὺς ῥήτορας καὶ ἐκκλησιαστὰς τῶν δημοσθενικῶν χρόνων. Τῳόντι οἱ 'Αθηναῖοι ἐπανέλαβον τὸν πόλεμον καὶ ἀνηγόρευσαν τὸν Σόλωνα στρατηγόν. Ὁ δέ, πρῶτον μὲν ἐξιλεώσας, ἐκ παραγγελίας τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, διὰ θυσιῶν τοὺς ἐνοίκους τῆς Σαλαμῖνος ἥρωας, ἔπειτα δὲ ἐπιτεθεὶς κατὰ τῆς νήσου μετὰ 500 ἐθελοντῶν, ἐγένετο κύριος αὐτῆς. 'Αλλ' οἱ Μεγαρεῖς ἐξηκολούθησαν ἀγωνιζόμενοι ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν χώραν, μέχρις οὗ ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι συνεφώνησαν νὰ καταστήσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους διαλλακτὰς καὶ δικαστάς· καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπέτρεψαν τὴν νῆσον εἰς τοὺς 'Αθηναίους. 'Εδίκασαν δὲ τὴν δίκην ταύτην Σπαρτιατῶν πέντε ἄνδρες· Κριτολαΐδας, 'Αμομφάρετος, Ὑψηχίδας, 'Αναξίλας καὶ Κλεομένης.

Πλὴν τῆς ἀνακτήσεως ταύτης τῆς Σαλαμῖνος, ηὔξησε τὴν φήμην τοῦ Σόλωνος καὶ ἡ μετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον, περὶ οὗ ἄλλοτε εἴπομεν πλειότερα· ὥστε μέγα ἤδη ἦτο τὸ ὄνομα αὐτοῦ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπῆλθεν ἡ προαναφερθεῖσα μεταξὺ τῶν 'Αλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν διχόνοια, ἥτις ἀπέβη ἔτι δεινοτέρα διὰ τὰς ἄλλας τῆς πολιτείας περιστάσεις.

'Εν τῇ 'Αττικῇ ἀναφαίνονται τότε τρεῖς πολιτικαὶ μερίδες· οἱ Πεδιεῖς, οὕτω καλούμενοι διότι κατῴκουν εἰς τὸ περὶ τὰς 'Αθήνας καὶ τὴν 'Ελευσῖνα πεδίον, ἐνταῦθα ἔχοντες κυρίως τὰ κτήματα καὶ περιλαμβάνοντες τὰς πλείστας τῶν πλουσιωτάτων τῆς χώρας οἰκογενειῶν· οἱ Πάραλοι, οἵτινες κατῴκουν κυρίως εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν παραλίαν τῆς χώρας καὶ εὐποροῦντες ἀπὸ τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ναυτιλίας ἀπετέλουν μέσην τινὰ κοινωνικὴν τάξιν μεταξὺ τῶν Πεδιέων καὶ τῆς τρίτης πολιτικῆς μερίδος ἤτοι τῶν Διακρίων, οἵτινες ἦσαν οἱ πενέστατοι πάντων, ὠνομάζοντο Διάκριοι ἀπὸ τῆς Διακρίας, ὅπου κατῴκουν, ἐκαλοῦντο δὲ θῆτες, ὅπως ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς. Τίνες ἦσαν αἱ ποικίλαι ἀφορμαὶ τῆς ἀμοιβαίας τῶν μερίδων τούτων ἔριδος, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν· κυριωτάτη ὅμως ἦτο ἡ ἐλεεινὴ τῶν πενήτων κατάστασις. Τῳόντι κατὰ τοὺς βαρβάρους περὶ δανειστῶν καὶ ὀφειλετῶν νόμους, οἵτινες τότε ἴσχυον ὄχι μόνον εἰς τὴν 'Αττικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν 'Ιταλίαν καὶ τὴν 'Ασίαν, ὁ δανειστὴς ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ὡς δοῦλον τὸν μὴ ἀξιόχρεων ὀφειλέτην, νὰ πωλήσῃ αὐτὸν ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς 'Αττικῆς, καὶ ὄχι μόνον αὐτὸν ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνηλίκους αὐτοῦ υἱοὺς καὶ τὰς ἀγάμους θυγατέρας καὶ αὐτὰς τὰς ἀδελφάς. Πολλοὶ δὲ τῶν πενεστέρων εἶχον γίνει οὕτω δοῦλοι, πολλοὶ ἐπωλήθησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν καὶ ἄλλοι ἐδραπέτευσαν ἀπὸ τὴν πατρίδα διὰ νὰ ἀποφύγωσι τὴν σκληρὰν ταύτην τύχην. Ὅσοι δὲ διετήρουν ἔτι τὰ μικρὰ αὐτῶν κτήματα ἠναγκάζοντο νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς δανειστὰς τὰ πέντε ἕκτα τῆς προσόδου αὐτῶν, διάγοντες αὐτοὶ βίον ἄθλιον, ἀθλιώτερον καὶ αὐτοῦ τοῦ βίου τῶν εἱλώτων τῆς Σπάρτης, οἵτινες ἔδιδον τὸ πολὺ τὸ ἥμισυ τοῦ καρποῦ. Οἱ Διάκριοι λοιπὸν ἢ θῆτες ἐστεροῦντο ὄχι μόνον πολιτικῶν δικαιωμάτων ἀλλὰ καὶ προσωπικῆς ἀσφαλείας. Μέγας δὲ ἐπεκράτει βρασμὸς διὰ τὰς ἀνωμάλους ταύτας σχέσεις, ὅτε ἐξερράγη ἡ μεταξὺ τῶν 'Αλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ἔρις. Συνέβησαν συγχρόνως καὶ νοσήματα ἐπιδημικά· ἡ δὲ συνδρομὴ ὅλων τούτων τῶν κακῶν παρήγαγε, κατὰ τὸ σύνηθες, πλὴν τῶν πραγματικῶν δεινῶν, πολλὰ ἄλλα φαντασιώδη, φόβους, δεισιδαιμονίας καὶ ἐν γένει πολλὴν ἠθικὴν ταραχήν. Ὁ Σόλων

ἐνόησεν ὅτι ἡ πολιτεία ἔχει χρείαν μεταρρυθμίσεως καὶ ὅτι ἡ μεταρρύθμισις αὕτη, ἂν δὲν γίνῃ εἰρηνικῷ τῷ τρόπῳ, θέλει διεξαχθῆ διὰ τῆς βίας, συνεπιφέρουσα ἔτι μεγαλυτέρας συμφοράς. Ὅθεν πρὸ πάντων κατέπεισε τοὺς Ἀλκμαιωνίδας, τῶν ὁποίων ἦτο φίλος, νὰ ἐνδώσωσι, καί, συγκροτηθέντος δικαστηρίου ἐκτάκτου 300 εὐπατριδῶν, οἱ περὶ τὸν Μεγακλέα ἀνακηρυχθέντες ἔνοχοι ἀνεχώρησαν ἐκ τῆς πατρίδος, ἐπί τινα χρόνον, τῷ 597 (1). Ἐνταῦτῷ ὁ Σόλων ἐνήργησε, διὰ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, νὰ προσκληθῇ εἰς Ἀθήνας, ἐκ Κρήτης, Ἐπιμενίδης (2) ὁ ἐκ Φαιστοῦ ἢ Κνωσοῦ, πόλεων τῆς νήσου ταύτης, ὅστις ἦτο εἷς τῶν ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ηὐλαβοῦντο πάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς σοφοὺς περὶ τὰ θεῖα καὶ περὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐμπείρους· ὅθεν ἐλέγετο θεοφιλής, καὶ ἰατρόμαντις, καὶ καθαρτής. Ἐλθὼν δὲ εἰς Ἀθήνας ὄχι μόνον διὰ πολλῶν τελετῶν καὶ ἁγνισμῶν παρηγόρησε τὰ πνεύματα ἀλλ' ἐξαιρέτως εὐηργέτησε τὴν πόλιν συντελέσας, διὰ τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ ἐπιρροῆς (3), νὰ ἐκλεχθῇ ὁ Σόλων, τῷ 594, ἄρχων ἐπώνυμος (4) μετ' αὐτοκράτορος νομοθετικῆς ἐξουσίας.

[»Ἔκ τινος τοῦ Πλουτάρχου χωρίου (Β. Σόλ. § 16) δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἡ »τοῦ Σόλωνος νομοθετικὴ ἐξουσία εἶχε δύο περιόδους, τὴν τῆς θεραπείας τῆς οἰκονομι-

(1). Οἱ νεώτατοι συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὡς ὁ Ed. Meier καὶ ἄλλοι, καὶ τὸ γεγονὸς τῆς ἐξορίας τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν θέτουσιν εἰς τὸ 636 ἢ 632 π. Χ. δι' ὃν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν λόγον.

(2). Ὁ Ἐπιμενίδης ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν ***Φοιβολήπτων***, ἤτοι τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων οἵτινες ἐφιλοσόφουν περὶ τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων κατεχόμενοι ὑπὸ θείων ἐμπνεύσεων καὶ ἠθικῶν ἐξάρσεων πρὸς τὸ θεῖον καὶ ἐθεωροῦντο ἰδιαιτέρως προφιλεῖς εἰς τὸν προφήτην καὶ μάντιν Ἀπόλλωνα, τὸν ἐξαγγέλλοντα τοῖς ἀνθρώποις τὰς ἀθανάτους βουλὰς τοῦ ἀγαπητοῦ αὐτοῦ πατρὸς Διός. Ἐθεωροῦντο δ' οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες καὶ τὸν βίον ἁγνοὶ καὶ ἅγιοι. Ἦσαν δ' οὗτοι, πλὴν τοῦ Ἐπιμενίδου, ὁ Ἄβαρις ὁ χρησμοδότης κατὰ μίαν γενεὰν ἀνθρώπων μεταγενέστερος τοῦ Ἐπιμενίδου καὶ ὁ τοῦ Ἀβάριδος σύγχρονος Ἀριστέας. Τούτοις συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ ἐκ τῶν τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς φιλοσόφων Φερεκύδης ὁ ἐκ Σύρου.

(3). Ἐν τούτοις τὰ περὶ Ἐπιμενίδου δὲν φέρουσι σαφῆ ἱστορικὸν χαρακτῆρα. Τὰ περὶ τῆς εἰς Ἀθήνας χάριν καθάρσεως τῆς πόλεως ἐπιδημίας αὐτοῦ ἐκτίθενται ἱστορικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολιτ. Ἀθην. 7) καὶ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (Β. Σόλωνος § 12). Ἀλλὰ κατὰ Πλάτωνα (Νόμ. Α' σελ. 642) «Ἐπιμενίδης γέγονεν ἀνὴρ θεῖος . . . . ἐλθὼν (εἰς Ἀθήνας) πρὸ τῶν Περσικῶν δέκα ἔτεσι πρότερον . . . . καὶ κατὰ τὴν τοῦ θεοῦ μαντείαν θυσίας τε ἐθύσατο, ἅς ὁ θεὸς ἀνεῖλε. . . . καὶ δὴ καὶ φοβουμένων τὸν περσικὸν Ἀθηναίων στόλον εἶπεν ὅτι δέκα μὲν ἐτῶν οὐχ ἥξουσιν, ὅταν δὲ ἔλθωσιν ἀπαλλαγήσονται πράξαντες οὐδὲν ὧν ἤλπιζον, παθόντες τε ἢ δράσαντες πλείονα κακά». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλάτων τὴν εἰς Ἀθήναις ἐπιδημίαν τοῦ Ἐπιμενίδου δὲν συνδέει πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ Κυλωνείου ἄγους κάθαρσιν, εἰ καὶ ποιεῖται λόγον περὶ θυσιῶν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς περσικοὺς πολέμους. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ παράδοσις αὕτη συναπτομένη πρὸς τὴν ἑτέραν δίδωσι τῷ Ἐπιμενίδῃ χαρακτῆρα ὅλως μυθικόν, διότι μεταξὺ τῶν δύο ἐπισκέψεων μεσολαβοῦσιν ἑκατὸν περίπου ἔτη. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἄλλως ὅτι ὁ φοιβόληπτος, ὁ προφήτης Ἐπιμενίδης, κατὰ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον (ἐν Εἰρ. τ. 9), ὡς μὲν ἔλεγεν ὁ Ξενοφάνης, ἔζησεν ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα καὶ ἑκατόν, ὡς δὲ Κρῆτες λέγουσιν, ἑνὸς δέοντα τριακόσια. Γνωστὸν δὲ ἄλλως ὅτι ἐκοιμήθη ὑπὸ τὴν Ἴδην ἔτη ἑπτὰ καὶ πεντήκοντα. Αἱ περὶ Ἐπιμενίδου παραδόσεις συγχέουσιν ἄλλως, ὡς φαίνεται, τὸν Φοιβόληπτον Κρῆτα Ἐπιμενίδην πρὸς τὸν ἀττικὸν μυθικὸν ἥρωα Ἐπιμενίδην τὸν Βουζύγην. Παρ' ὅλα ταῦτα τὰ περὶ καθάρσεως Ἀθηνῶν ὑπὸ Ἐπιμενίδου ἐπὶ Σόλωνος φαίνεται ὅτι ἔχουσιν ἱστορικήν τινα ὑπόστασιν.

(4) Ἀριστ. Πολιτ. Ἀθην. 5 «εἵλοντο κοινῇ διαλλακτὴν καὶ ἄρχοντα Σόλωνα καὶ τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν αὐτῷ ποιήσαντι τὴν ἐλεγείαν, ἧς ἐστιν ἀρχὴ ***γιγνώσκω, καί μοι φρενὸς ἔνδοθεν ἄλγεα κεῖται πρεσβυτάτην ἐσορῶν γαῖαν Ἰαονίας*** καινομένην».

»κῆς δυσπραγίας τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τῆς συντάξεως τῆς πολιτείας, καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο »περιόδων ἐμεσολάβησέ τις μικρὸς χρόνος.

»Διότι ὁ Πλούταρχος, ἐνῷ ἐν § 14 (Β. Σόλων.) λέγει ὅτι ὁ Σόλων «ᾑρέθη ἄρχων »ὁμοῦ καὶ διαλλακτὴς καὶ νομοθέτης», ἐν § 16, ἀφοῦ ἐξέθηκεν ἤδη τὰ περὶ σεισαχθείας »καὶ τῆς καταργήσεως τοῦ ἐπὶ σώματι δανεισμοῦ, προστιθεὶς ὅτι διὰ τῶν νομοθετημάτων »τούτων «προσέκρουσε τοῖς πλείστοις ἕτερα προσδοκήσασιν»,ἐπιφέρει τάδε·«Ταχὺ μέντοι »τοῦ συμφέροντος αἰσθόμενοι καὶ τὰς ἰδίας αὐτῶν μέμψεις ἀφέντες ἔθυσάν τε κοινῇ,σει- »σάχθειαν τὴν θυσίαν ὀνομάσαντες καὶ τὸνΣόλωνα τῆς πολιτείας διορθωτὴν καὶ νομοθέτην »ἀπέδειξαν·οὐ τὰ μέν,τὰ δ'οὐχί,πάντα δ'ὁμαλῶς ἐπιτρέψαντες, ἀρχάς,ἐκκλησίας,δικαστήρια, βουλὰς καὶ τίμημα τούτων ἑκάστου καὶ ἀριθμὸν καὶ καιρὸν ὁρίσαι,λύοντα καὶ φυλάττοντα »τῶν ὑπαρχόντων καὶ καθεστώτων ὅ,τι δοκοίη». Φαίνεται λοιπὸν ὅτι, ἐνῷ ἐν ἀρχῇ ὁ »Σόλων εἶχεν ἐκλεγῇ ἁπλῶς ὡς διαλλακτὴς μετὰ περιωρισμένης νομοθετικῆς ἐξουσίας »σκοπούσης τὴν οἰκονομικὴν ἁπλῶς θεραπείαν καὶ ἀνόρθωσιν, ἀκολούθως ηὐρύνθη μέγι- »στα ἡ ἐξουσία αὕτη καὶ κατ' εἶδος καὶ κατὰ μέγεθος, ἀφοῦ ἀνετέθη αὐτῷ ἡ ριζικὴ μετα- »ρύθμισις τῆς πολιτείας.(Καὶ ὁ 'Αριστοτέλης δὲ ἐν Πολ.'Αθην. 10 διακρίνει τὸ τῆς ἀπο- »κοπῆς τῶν χρεῶν ἀπὸ τῆς κυρίως νομοθετικῆς ἐργασίας τοῦ Σόλωνος· «πρὸ δὲ νομοθε- »σίας ποιήσας τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπήν»). 'Εκ τοῦ χωρίου δὲ τούτου τοῦ Πλουτάρχου »μανθάνομεν καὶ τόδε, ὅτι *βουλαὶ* καὶ *τιμήματα* δὲν ἦσαν ἐπίνοιαι τοῦ Σόλωνος, ἀλλ' »ὑπῆρχον ἤδη κατὰ τὴν τοῦ Δράκοντος πολιτεῖαν, ὡς διδάσκει καὶ ὁ 'Αριστοτέλης, μετερ- »ρυθμίσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος»].

"Αν ἤθελε τότε ὁ Σόλων, ἠδύνατο βεβαίως νὰ μοναρχήσῃ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, καθὼς ὁ Κλεισθένης ἐν Σικυῶνι, ὁ Περίανδρος ἐν Κορίνθῳ, ὁ Πολυκράτης ἐν Σάμῳ, καὶ τόσοι ἄλλοι τύραννοι τῶν χρόνων τούτων· καθὼς μετ' ὀλίγον ἐν αὐταῖς ταῖς 'Αθήναις ὁ Πεισίστρατος. Τίς ἠδύνατο νὰ ἀντισταθῇ εἰς αὐτόν ; Τὸ πλῆθος ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτοῦ ἦτο πρόθυμον νὰ ὑποστηρίξῃ πάντα τὸν ἐπαγγελλόμενον νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν ὀλίγων δυναστείας. Ἡ ἰδέα ἰσονόμου καὶ ἐλευθέρου πολιτεύματος ἦτο ἔτι τοσοῦτον ἀλλοτρία εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὥστε πολλοὶ καὶ τῶν μέσων πολιτῶν, θεωροῦντες δύσκολον καὶ σχεδὸν ἀκατόρθωτον τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ νόμου μεταβολήν, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς τὰ πράγματα ἕνα, τὸν δικαιότατον καὶ φρονιμώτατον. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἦσαν κατεπτοημένοι· ὑπῆρχε δέ, ὡς ἐλέγετο, καὶ μαντεία πυθικὴ λέγουσα πρὸς τὸν Σόλωνα·

Ἧσο μέσην κατὰ νῆα, κυβερνητήριον ἔργον
εὐθύνων· πολλοί τοι 'Αθηναίων ἐπίκουροι.

Τὸ κοινὸν φρόνημα τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει τότε ἐν 'Αθήναις κατέστησε γνωστὸν εἰς ἡμᾶς αὐτὸς ὁ Σόλων, ἀπομνημονεύσας τὰς ἀστείας κρίσεις αἵτινες ἐκυκλοφόρησαν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ περὶ αὐτοῦ, ἅμα οὗτος, νομοθετήσας, παρῃτήθη τῆς ἀρχῆς ἀντὶ νὰ σφετερισθῇ αὐτὴν διαρκῶς. Ὅθεν ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος κρίσεις, οὐχὶ κατὰ λέξιν μεταφράζοντες τὸ πρωτότυπον ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ προσπαθοῦντες νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς πολλοὺς τῶν ἀναγνωστῶν, ὅπως συνήθως πράττομεν ὁσάκις ἀναφερόμεθα εἰς ἀρχαῖα κείμενα. Ἔλεγον λοιπὸν τότε εἰς 'Αθήνας ὅτι ὁ Σόλων δὲν εἶναι οὔτε βαθύφρων οὔτε συνετὸς ἀνήρ· διότι, ἐνῷ ὁ θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ τύχην λαμπράν, αὐτὸς δὲν ὠφελήθη ἐξ αὐτῆς· δὲν ἀνεσήκωσε τὸ μέγα δίκτυον εἰς τὸ ὁποῖον

εἶχεν ἐμπέσει ἡ ἄγρα, ἀλλ' ἐφάνη ἐνδεὴς καὶ τόλμης καὶ νοῦ. Εἷς μάλιστα τῶν κατηγόρων ἐκείνων μετὰ κωμικῆς τῇ ἀληθείᾳ ἀγανακτήσεως ἐξέφρασε τοὺς πόθους αὑτοῦ, ἂν ἐλάμβανε τὸ ἀξίωμα τοῦ Σόλωνος. Ἆ ! ἀνέκραζεν, ἂς ἐτυράννευον μίαν μόνην τοὐλάχιστον ἡμέραν τῶν Ἀθηνῶν, διὰ νὰ συλλέξω ἄφθονον πλοῦτον, καὶ ἔπειτα ἂς ἔπασχον τὰ πάνδεινα καὶ ἂς ἠφανιζόμην κατὰ κράτος·

Οὐκ ἔφυ Σόλων βαθύφρων οὐδὲ βουλήεις ἀνήρ·
ἐσθλὰ γὰρ θεοῦ διδόντος, αὐτὸς οὐκ ἐδέξατο·
περιβαλὼν δ' ἄγραν, ἀγασθεὶς οὐκ ἀνέσπασεν μέγα
δίκτυον, θυμοῦ θ' ἁμαρτῇ καὶ φρενῶν ἀποσφαλείς,
Ἤθελε γάρ κεν κρατήσας, πλοῦτον ἄφθονον λαβὼν
καὶ τυραννεύσας Ἀθηνῶν μοῦνον ἡμέραν μίαν,
αὐτὸς ὕστερον δεδάρθαι κἀπιτετρῖφθαι γένος.

Οἱ δὲ σπουδαιότεροι τῶν φίλων προσπαθοῦντες νὰ τὸν καταπείσωσι νὰ καταλάβῃ διαρκῶς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἔλεγον αὐτῷ τὸ ἐναντίον ἀκριβῶς τοῦ ὅ,τι ἐν Ἀγγλίᾳ, κατὰ τὴν ἑπτακαιδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, ἔλεγον πρὸς τὸ δικτάτωρα Ὀλιβέριον Κρόμβελλ οἱ τούτου ἐπιστήθιοι καὶ ὀπαδοί. Οἱ τελευταῖοι ἠξίουν ὅτι ἤθελον τὸν Κρόμβελλ μονάρχην ἀλλ' ὄχι βασιλέα· οἱ δὲ τοῦ Σόλωνος φίλοι προέτρεπον αὐτὸν νὰ μὴ φοβῆται τὸ τῆς μοναρχίας ἤτοι τὸ τῆς τυραννίδος ὄνομα, διότι, ἕνεκα τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ, τάχιστα ἡ τυραννὶς αὕτη θέλει ἀποβῇ βασιλεία. Ὁ Σόλων ὅμως ἀπήντα εἰς αὐτοὺς ὅτι καλὸν μὲν χωρίον εἶναι ἡ τυραννὶς ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀπόβασιν, ὅ ἐστι δὲν ἔχει διέξοδον. Ἐκ πάντων δὲ τούτων καὶ ἐξ ὅσων προϊόντος τοῦ λόγου θέλομεν εἴπει καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ Σόλων δὲν εἶχε τὴν μανιώδη ἐκείνην φιλαρχίαν ἥτις δυστυχῶς εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμπάρεδρος τῆς μεγαλοφυΐας. Ὁ Σόλων ἦτο ἐκ τῶν μετριοπαθεστέρων φύσεων αἵτινες ἠξεύρουσιν ὅτι ὅσῳ μέγας, ὅσῳ εὐτυχὴς καὶ ἂν εἶναι ἄνθρωπος εἷς, δὲν δύναται νὰ ἀποβῇ πρόξενος εὐημερίας διαρκοῦς τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἐάν, διὰ νόμων ἀγαθῶν, δὲν καταστήσῃ αὐτὸ τὸ ἔθνος ἄξιον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀπολαμβάνον τὰς εὐεργεσίας τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἑνὸς ἐκείνου ἀνδρός· καὶ δὲν γινώσκουσι μόνον τὴν ἀλήθειαν ταύτην αἱ τοιαῦται φύσεις ἀλλ' ἔχουσι πρὸς τούτοις τὴν δύναμιν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὸ κράτος αὐτῆς, ἀναδεικνυόμεναι οὕτω καθυπέρτεραι βεβαίως τῆς ἀκορέστου φιλοδοξίας ἥτις, τυφλουμένη ἀπὸ τὰ πάθη αὐτῆς, θυσιάζει εἰς αὐτὰ τὸ μόνιμον τῆς πατρίδος συμφέρον·

εἰ δὲ γῆς ἐφεισάμην
πατρίδος, τυραννιδος δὲ καὶ βίης ἀμειλίχου
οὐ καθηψάμην. μιάνας καὶ καταισχύνας κλέος,
οὐδὲν αἰδεῦμαι· πλέον γὰρ ὧδε νικήσειν δοκέω
πάντας ἀνθρώπους.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Οὐάσιγκτων, περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἐν τῇ ἀρκτῴᾳ Ἀμερικῇ· τοιοῦτος ὁ Γουλιέλμος ὁ Σιωπηρός, περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἕκτης ἐν Ὁλλανδίᾳ, ἀμφότεροι ἐπὶ τῆς ἀκραδάντου βάσεως τῆς εὐνομίας ἱδρύσαντες τήν τε ἰδίαν εὔκλειαν καὶ τὴν τῶν πατρίδων αὐτῶν εὐημερίαν. Τοιοῦτος καὶ ὁ Σόλων. Ἂν δὲν

ἐβασίλευσεν ἐν Ἀθήναις τὴν βασιλείαν τῶν Περιάνδρων καὶ τῶν Πεισιστράτων, ἂν ἠρκέσθη εἰς τὸ πρόσκαιρον ἀξίωμα τοῦ πρώτου τῆς πολιτείας ἄρχοντος, ἀνασώσας τὴν πατρίδα ἀπὸ τοῦ χείλους τοῦ κρημνοῦ καὶ θέσα: τὰ θεμέλια τῆς ἀπαραμίλλου αὐτῆς δόξης κατῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν τάξιν τοῦ ἁπλοῦ ἰδιώτου, ἀνεβιβάσθη ὅμως ὑπὸ τῆς ἱστορίας εἰς τὴν περιωπὴν τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν οἵτινες διὰ τὴν παγκόσμιον ἠθικὴν αὐτῶν ἐπιρροὴν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ βασιλεῖς τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ πρώτη κοινωνικὴ πληγὴ ἣν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ θεραπεύσῃ ὁ Σόλων ἦτο ἡ ἀθλία τῶν πενήτων κατάστασις, ὧν ἄλλοι μὲν εἶχον καταντήσει δοῦλοι ἄλλοι δὲ ἐπωλήθησαν ἢ ἐδραπέτευσαν εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, οἱ δὲ περιλιπόμενοι ἠπείλουν, διὰ τὴν ἀδιάκοπον καὶ ἀκόρεστον πλεονεξίαν τῶν πλουσίων, νὰ ἐπιφέρωσι δεινὴν ἐμφυλίαν ἔκρηξιν. Τὴν φοβερὰν εἰκόνα τοῦ σάλου εἰς τὸν ὁποῖον εὑρίσκετο ἐκ τούτου ἡ πόλις καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς διὰ νέων νόμων ἀποτροπῆς τῶν ἐπικρεμαμένων κινδύνων παρέστησεν αὐτὸς ὁ Σόλων εἰς τὰς περισωθείσας ἐν μέρει «ὑποθήκας εἰς Ἀθηναίους».

Ἡ πόλις ἡμῶν, λέγει, κατὰ μὲν τὴν ἀπόφασιν τοῦ Διὸς καὶ τὴν βούλησιν τῶν μακάρων καὶ ἀθανάτων θεῶν οὐδέποτε ἤθελε καταστραφῆ, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ μεγάθυμος αὐτῆς ἐπίσκοπος, ἡ θυγάτηρ τοῦ ἰσχυροῦ πατρὸς Παλλάς, κρατεῖ ὑπεράνω ἡμῶν τὰς χεῖρας αὐτῆς. Ἀλλ' αὐτοὶ οἱ πολῖται αὐτῆς θέλουσι, διὰ τῆς μωρίας καὶ πλεονεξίας αὐτῶν, νὰ φθείρωσι μεγάλην πόλιν. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ δήμου εἶναι ἄδικοι καὶ κινδυνεύουσι νὰ πάθωσιν, ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν ἀδικίας, πολλὰ δεινά. Διότι δὲν ἠξεύρουν νὰ περιστείλωσι τὴν ἀπληστίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀπολαύσωσιν ἐν ἡσυχίᾳ τὰ παρόντα ἀγαθά, ἀλλ' ἀγωνίζονται ν' αὐξάνωσι τὸν πλοῦτον αὐτῶν δι' ἀνόμων ἔργων. Καὶ οὔτε τῶν ἱερῶν κτημάτων οὔτε τῶν δημοσίων φειδόμενοι κλέπτουσι καὶ ἁρπάζουσιν ἄλλοθεν ἄλλος οὐδὲ φυλάττουσι τοὺς σεβαστοὺς ὁρισμοὺς τῆς Δίκης, ἥτις σιγῶσα μὲν θεωρεῖ τά τε γινόμενα καὶ τὰ πρότερον συμβάντα, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου πάντοτε ἔρχεται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς παραβάτας. Ἐντεῦθεν ἔπαθεν ἤδη πᾶσα πόλις ἀναπόφευκτον ἕλκος καὶ ταχέως προέβη εἰς κακὴν δουλοσύνην, ἥτις ἐγείρει τὴν ἐμφύλιον στάσιν καὶ τὸν εὕδοντα πόλεμον, τὸν ἐπάγοντα τὴν καταστροφὴν πολλῶν νέων ἀνδρῶν· διότι ἀναγκαίως ἐπέρχονται συγκρούσεις, ἀγαπηταὶ μὲν εἰς τοὺς ἀδικοῦντας ὀλέθριαι δὲ εἰς τὸ πολυπόθητον ἄστυ. Καὶ τοιαῦτα μὲν ἀπειλοῦνται εἰς τὸν δῆμον κακά·

. . . . τῶν δὲ πενιχρῶν
ἱκνοῦνται πολλοὶ γαῖαν εἰς ἀλλοδαπὴν
πραθέντες δεσμοῖσί τ' ἀεικελίοισι δεθέντες
καὶ κακὰ δουλοσύνης συχνὰ φέρουσι βίᾳ.

Οὕτως ἡ κοινὴ συμφορὰ εἰσβάλλει εἰς τὴν οἰκίαν ἑκάστου, καὶ οὐδ' αἱ αὔλειοι θύραι ἀναχαιτίζουσιν αὐτήν, ἥτις, ὑπὲρ τὸ ὑψηλὸν πηδήσασα τεῖχος, σὲ εὑρίσκει πάντως, καὶ ἂν ἤθελες καταφύγει εἰς τὸν ἐνδότατον τοῦ κοιτῶνος μυχόν.

Ταῦτα διδάξαι θυμὸς Ἀθηναίους με κελεύει,
ὡς κακὰ πλεῖστα πόλει δυσνομία παρέχει,
εὐνομία δ' εὔκοσμα καὶ ἄρτια πάντ' ἀπο ραίνει
καὶ θαμὰ τοῖς ἀδίκοις ἀμφιτίθησι πέδας·
τραχέα λειαίνει, παύει κόρον, ὕβριν ἀμαυροῖ,

αὑαίνει (ξηραίνει) δ' ἄτης ἄνθεα φυόμενα,
εὐθύνει δὲ δίκας σκολιὰς ὑπερήφανά τ' ἔργα
πραΰνει, παύει δ' ἔργα διχοστασίης,
παύει δ' ἀργαλέης ἔριδος χόλον, ἔστι δ' ὑπ' αὐτῆς
πάντα κατ' ἀνθρώπους ἄρτια καὶ πινυτά (συνετά).

Τὰ φοβερὰ λοιπὸν ἐκεῖνα κακὰ ἐπεχείρησε ν' ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς πόλεως ὁ Σόλων καὶ νὰ θέσῃ ἐν αὐτῇ τὸ θεμέλιον τῶν ἀγαθῶν τῆς εὐνομίας, διὰ τοῦ πρώτου αὐτοῦ νόμου, ὅστις ὠνομάσθη σεισάχθεια, δηλαδὴ ἀπόσεισις τοῦ ἄχθους, τοῦ βάρους. Περὶ τῶν διατάξεων τοῦ νόμου τούτου ὄχι μόνον οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσιν ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι δὲν συνεφώνουν πρὸς ἀλλήλους καίτοι ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ὁλόκληρα τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος· ὥστε φαίνεται ὅτι οὐδὲ τὰ ποιήματα ἐξεφράζοντο εὐκρινῶς περὶ τῶν ἐνεργηθέντων. Ἐκ τῶν σῳζομένων σήμερον ἀποσπασμάτων αὐτῶν ἐξάγεται 1) ὅτι κατηργήθησαν οἱ ὅροι τῆς γῆς, δηλαδὴ ὅλαι αἱ ἕνεκα προγεγενημένων δανείων κτηματικαὶ ὑποθῆκαι· 2) ὅτι ἀπηγορεύθη τὸ ἐπὶ τοῖς σώμασι δανείζειν, ὅ ἐστι τὸ νὰ δανείζῃ τις λαμβάνων, ὡς πρότερον, ὑποθήκην τὸ σῶμα τοῦ ὀφειλέτου καὶ δυνάμενος νὰ καταστήσῃ αὐτὸν δοῦλον ἐὰν δὲν πληρώσῃ· 3) ὅτι ἀνεκηρύχθησαν ἐλεύθεροι πάντες οἱ ὀφειλέται ὅσοι εἶχον γίνει δοῦλοι, ἐξηγοράσθησαν δέ, διὰ δαπάνης δημοσίας, οἱ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πωληθέντες. Ἐκ τούτων ὁρμώμενοι πολλοί, καὶ ἰδίως ὁ Πλούταρχος, ἠξίωσαν ὅτι διὰ τοῦ προκειμένου νόμου κατηργήθησαν ἐντελῶς ὅλα τὰ χρέη καὶ ὅτι ὁ Σόλων κατ' εὐφημισμὸν ὠνόμασε σεισάχθειαν τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπήν. Διότι, ἐπιφέρει ὁ βιογράφος οὗτος, οἱ Ἀθηναῖοι συνήθιζον πολλάκις νὰ μετριάζωσι δι' εὐφώνου ὀνόματος τὸ δύσφημον τῶν πραγμάτων, λέγοντες λ. χ. τὸ δεσμωτήριον οἴκημα· τοὺς φόρους συντάξεις· τὰς φρουρὰς τῶν πόλεων φυλακάς, καὶ ἄλλα τοιαῦτά τινα ἀστείως ὑποκορίζοντες. Τοῦτο εἶναι ἀληθὲς καὶ εἶναι χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἤθους τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα λεπτότης ἐνθυμίζει ὁπωσοῦν τοὺς Ἄγγλους, τοὺς ἀποφεύγοντας, χάριν ὑπερβολικῆς εὐσχημοσύνης, νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν κυρίαν λέξιν ὡς πρός τινα ἐσώτατα ἱμάτια τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἀλλ' ἐφαρμόζεται ἆρά γε ἡ παρατήρησις τοῦ Πλουτάρχου ἰδίως ἐπὶ τοῦ προκειμένου; Παρεκτὸς τῶν προειρημένων διατάξεων, εἶναι βέβαιον ὅτι διὰ τῆς σεισαχθείας ἠλαττώθη ἡ μεταλλικὴ ἀξία τῆς δραχμῆς κατὰ 27%, διατηρηθείσης τῆς ὀνομαστικῆς αὐτῆς ἀξίας· εἰς τρόπον ὥστε ἔκτοτε 100 νέαι δραχμαὶ δὲν εἶχον εἰμὴ 73 ἀρχαίων δραχμῶν ἄργυρον. Τίς ἠδύνατο νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς νομισματικῆς ταύτης μεταρρυθμίσεως; Ἂν ὅλα τὰ χρέη κατηργοῦντο, ἂν ὅλαι αἱ ληψοδοσίαι ἔμελλον τοῦ λοιποῦ ἐξυπαρχῆς νὰ ρυθμισθῶσιν, ἡ μεταβολὴ ἐκείνη τοῦ νομίσματος ἦτο ἄσκοπος· δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ ἔχῃ λόγον, εἰμὴ ἐὰν ὁ νομοθέτης ἤθελε νὰ εὐκολύνῃ τοὺς ὀφειλέτας περὶ τὴν ἀπόδοσιν προϋπαρχόντων χρεῶν. Τῳόντι ὁ πληρώνων 100 νέας δραχμὰς ἀντὶ τῶν 100 ἀρχαίων τὰς ὁποίας ὤφειλεν ἠλάττωνε πραγματικῶς τὸ χρέος αὐτοῦ κατὰ 27%. Τοσοῦτον δὲ σπουδαία ἐθεωρήθη κατὰ τοῦτο ἡ διάταξις αὕτη ὥστε πολλοὶ τῶν ἀρχαίων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀνδροτίων, καταντήσαντες εἰς ἀντίθετον ὅλως δι' ὅλου γνώμην τῆς γνώμης τοῦ Πλουτάρχου, ἐπρέσβευσαν ὅτι ἡ σεισάχθεια οὐδὲν χρέος κατήργησεν, ἀλλὰ μόνον ἀνεκούφισεν ὅλους τοὺς ὀφειλέτας περὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ὀφειλῆς αὐτῶν κατὰ 27%. Ἀλλὰ τοῦτο πάλιν πῶς συμβιβάζεται πρὸς τὸ ἐν τοῖς ποιήμασι διαρρήδην λεγόμενον, ὅτι κατηργήθησαν πᾶσαι αἱ διὰ προηγούμενα χρέη ὑποθῆκαι καὶ ἀπηγορεύθη νὰ μεταχειρίζηται ὁ δανειστὴς τὸν ὀφειλέτην ὡς δοῦλον; Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὑπῆρχον πολλοὶ ὀφειλέται οἵτινες ἢ οὐδεμίαν περιουσίαν εἶχον, ἢ κτημάτια τοσοῦτον γλίσχρα, ὥστε μόλις ἠδύναντο νὰ ἀποζῶσιν

ἀπ' αὐτῶν. Ὅταν λοιπὸν ὁ νόμος ἐστέρησε τὸν δανειστὴν παντὸς μὲν δικαιώματος ἐπὶ τοῦ σώματος τῶν πρώτων, παντὸς δὲ δικαιώματος ἐπὶ τοῦ κτήματος τῶν δευτέρων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον περίσσευμα, πρόδηλον ὅτι ὁ νόμος ἐστέρησε τὸν δανειστὴν παντὸς τρόπου τοῦ νὰ πληρωθῇ ἀπὸ τοιοῦτον ὀφειλέτην, ἐν ἄλλαις λέξεσι κατήργησε τῶν τοιούτων ὀφειλετῶν τὰ χρέη. Ἐπειδὴ ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἐκ τοῦ μέτρου τῆς ἐλαττώσεως τῆς μεταλλικῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς δηλοῦται ὅτι ὑπῆρχον βεβαίως καὶ χρέη προηγούμενα τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ πληρωθῶσιν, ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἀλήθεια, ὡς πρὸς τὴν σεισάχθειαν, εἶναι ἐν τῷ μέσῳ. Τὰ μὲν χρέη πενεστέρων ὀφειλετῶν, ἂν δὲν κατηργήθησαν ῥητῶς, ὅμως ὡς ἐκ τῶν διατάξεων τῆς σεισαχθείας κατήντησαν νὰ μὴ ἠμπορῶσι κατ' οὐδένα τρόπον νὰ εἰσπραχθῶσιν, ὅπερ ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν κατάργησιν. Ὑπῆρχον δὲ ἐν τούτοις καὶ ὀφειλέται εὔποροι. Οἱ δανεισταὶ τῶν τοιούτων εὐπορωτέρων ὀφειλετῶν δὲν ἠδύναντο ἐπίσης νὰ ἐπιβάλωσι πλέον χεῖρα εἰς τὰ σώματα αὐτῶν, δὲν ἠδύναντο οὐδὲ τὰ κτήματα αὐτῶν νὰ ἐκποιήσωσιν, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ὀφειλέται εἶχον περισσεύματα, εἶχον κινητὴν περιουσίαν, δι' ὧν οἱ δανεισταὶ ἔσῳζον τὸ δικαίωμα αὐτῶν· ὥστε τὰ τοιαῦτα χρέη ἦσαν καὶ ἤδη πληρωτέα, ἐκτὸς μόνον ὅτι ὁ νομοθέτης ἐνόμισε δίκαιον νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ὀφειλέτας ἀνακούφισίν τινα, ἐλαττώσας πραγματικῶς τὰ παρ' αὐτῶν πληρωτέα ποσὰ κατὰ 27%· ἐνόμισε δὲ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον δίκαιον ὅσῳ πολλοὶ ἴσως τῶν ὀφειλετῶν τούτων ἦσαν ἀφ' ἑτέρου δανεισταὶ ἄλλων ἐντελῶς ἀπόρων παρ' ὧν οὐδὲν ἠδύναντο νὰ λάβωσιν (1).

Ὁπωσδήποτε ἡ σεισάχθεια δύναται μὲν μέχρι τινὸς νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἄδικος, καθὸ ἀκυρώσασα προηγουμένας συναλλαγάς, ἀλλ' ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν συναλλαγῶν τούτων ἐγένοντο πρὸς ἀνθρώπους μηδεμίαν ἔχοντας περιουσίαν καὶ ἐπὶ μόνῳ τῷ ὁμολογουμένῳ σκοπῷ τοῦ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς δούλους, αὐτούς τε καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, καὶ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ συναλλαγαὶ αὗται ἦσαν κακοήθεις καὶ ὡς τοιαῦται ἀνάξιαι τῆς προστασίας τοῦ νόμου. Ἐὰν δὲ εἰς τοῦτο προσθέσωμεν ὅτι δεινὴ ἐντεῦθεν ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς πολιτείας ἐμφυλία ῥῆξις, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θεωρήσωμεν τὸ μέτρον ὡς ἀναπόδραστον. Ὅτι δὲ ἦτο ἀπαραίτητον ἅμα καὶ ὄχι ἄτοπον, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδόλως διέσεισε τὴν τῶν συμβολαίων πίστιν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπαγίωσεν αὐτήν. Ὁρισθέντος ἤδη ὑπὸ τοῦ νόμου τρόπου δανείων δικαίων καὶ εὐλόγων, δανείων στηριζομένων ἐπὶ τῆς περιουσίας καὶ τῆς τιμῆς τοῦ δανειζομένου, αἱ συναλλαγαὶ καὶ αἱ ὑποθῆκαι οὐ μόνον ἐξηκολούθησαν ἐν Ἀθήναις ἀλλὰ καὶ παραδόξως ἀνεπτύχθησαν, διὰ ῥητοῦ δὲ ὅρκου ὤμνυον ἑκάστοτε οἱ δικασταὶ ὅτι δὲν θέλουσιν ἐπιχειρήσει οὐδὲ χρεῶν ἀποκοπὰς οὐδὲ γῆς ἀναδασμόν.

(1) Τὸ ζήτημα ἐκ τούτοις τοῦτο φαίνεται λυόμενον ὁριστικῶς συμφώνως τοῖς ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου παραδεδομένοις, ἀφοῦ ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ῥητῶς (Πολιτ. Ἀθην. § 6) ὅτι ὁ Σόλων «καὶ χρεῶν ἀποκοπὰς ἐποίησε καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν δημοσίων, ἃς **σεισάχθειαν** καλοῦσιν, ὡς ἀποσεισάμενοι τὸ βάρος». Τὸ δὲ τῆς μεταβολῆς τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, ὅπερ εὐλόγως ἐμβάλλει εἰς ἀπορίαν τὸν Παπαρρηγόπουλον, ἦτο, ὡς διδάσκει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔργον οὐχὶ ἀπ' εὐθείας συνδεόμενον πρὸς τὴν **σεισάχθειαν** ἀλλὰ μεταρρύθμισις νομισματικὴ συνδεομένη καὶ πρὸς ἄλλας γενικωτέρας μέτρων καὶ σταθμῶν μεταρρυθμίσεις τοῦ τέως ἐπικρατοῦντος Φειδωνείου συστήματος. Ἰδοὺ τί περὶ τούτων λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. Ἀθην. § 10) «πρὸ δὲ τῆς νομοθεσίας ποιήσας τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπήν, καὶ μετὰ ταῦτα τήν τε τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ τὴν τοῦ νομίσματος αὔξησιν· ἐπ' ἐκείνου γὰρ ἐγένετο καὶ τὰ μέτρα μείζω τῶν Φειδωνείων καὶ ἡ μνᾶ πρότερον ἔχουσα σταθμὸν ἑβδομήκοντα δραχμὰς ἀνεπληρώθη ταῖς ἑκατόν· ἦν δ' ὁ ἀρχαῖος χαρακτὴρ δίδραχμον· ἐποίησε δὲ καὶ σταθμὰ πρὸς τὸ νόμισμα, τρεῖς καὶ ἑξήκοντα μνᾶς τὸ τάλαντον ἀγούσας, καὶ ἐπιδιενεμήθησαν αἱ τρεῖς μναῖ τῷ στατῆρι καὶ τοῖς ἄλλοις σταθμοῖς».

Ὑπῆρξε δὲ ἡ σεισάχθεια ἡ σπουδαιοτάτη ἴσως τῶν νομοθετικῶν διατάξεων τοῦ Σόλωνος· ὄχι μόνον λόγῳ ἐπιεικείας καὶ δημοσίας τάξεως, ἀλλὰ διότι, ὡς θέλομεν ἐξηγήσει μετ' οὐ πολύ, διὰ ταύτης μάλιστα τῆς διατάξεως ἐτέθησαν αἱ βάσεις ἁπάσης τῆς μελλούσης ἐλευθερίας καὶ δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν. Ὅθεν δικαίως ὁ μέγας ἀνὴρ ἐσεμνύνετο ἐπὶ τῇ πράξει ταύτῃ πλειότερον, ὡς φαίνεται, ἢ ἕνεκα παντὸς ἄλλου νομοθετήματος αὐτοῦ, καὶ εἰς τοὺς ἰάμβους ἔλεγεν ὅτι αὐτὸς κατέστησεν ἐλευθέραν τὴν γῆν τῆς Ἀττικῆς, πρότερον δουλεύουσαν, ὅτι αὐτὸς ἀνέδειξεν ἐλευθέρους πολλοὺς τῶν πολιτῶν, πρότερον, εἴτε ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ εἴτε ἐνταῦθα, εἰς ἄτιμον καταβληθέντας δουλείαν.

Συμμαρτυροίη ταῦτ' ἄν......
.........Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγώ ποτε
ὅρους ἀνεῖλον πολλαχῇ πεπηγότας·
πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα.
Πολλοὺς δ' Ἀθήνας πατρίδ' εἰς θεόκτιτον
ἀνήγαγον πραθέντας, ἄλλον ἐκδίκως,
ἄλλον δικαίως· τοὺς δ' ἀναγκαίης ὕπο
χρησμὸν λέγοντας, γλῶσσαν οὐκέτ' Ἀττικὴν
ἱέντας, ὡς ἂν πολλαχῇ πλανωμένους,
τοὺς δ' ἐνθάδ' αὐτοῦ δουλίην ἀεικέα
ἔχοντας, ἤδη δεσπότας τρομευμένους,
ἐλευθέρους ἔθηκα........

Ἀλλ' ἔπρεπεν ἡ ἐλευθερία αὕτη τῆς γῆς καὶ ἡ τῶν πολιτῶν ἐλευθερία νὰ ἐξασφαλισθῇ δι' ἀποχρώσης τινὸς ἐγγυήσεως· διότι οἱ εὐπατρίδαι, ἂν ἐξηκολούθουν διατηροῦντες ἅπαν τὸ προηγούμενον αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ κράτος, ἠδύναντο μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀνορθώσωσι τὴν ἀρχαίαν καταθλιπτικὴν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Τούτου ἕνεκεν ὁ Σόλων ἀπεφάσισε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν εὐπατριδῶν τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχον, ὄχι μόνον τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς ὅλας τὰς ἀρχὰς ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκλέγειν εἰς αὐτὰς καὶ τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, δηλαδὴ ἐξελέγχειν τὴν διαγωγὴν αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ Σόλων δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν δῆμον ἅπαντα τὰ δικαιώματα ταῦτα. Ὁ μὲν Σόλων ἦτο ἐκ τῶν πολιτικῶν ἐκείνων ἀνδρῶν οἵτινες ὑπολαμβάνουσι μὲν ἀπαραίτητον τὴν εἰς τὰ δημόσια πράγματα μετοχὴν τοῦ δήμου ἀλλὰ δὲν νομίζουσιν αὐτὸν ἐπιτήδειον οὔτε νὰ κυβερνᾷ ἀμέσως τὴν πολιτείαν οὔτε νὰ διακρίνῃ ἀπολύτως ἑκάστοτε τοὺς ἱκανωτέρους νὰ κυβερνῶσι τὴν πολιτείαν ἄνδρας. Ὅθεν ἀπεφάσισε μὲν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς πολλοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας ἀλλ' ἐνόμισεν ἐνταῦθα καλὸν νὰ ὁρίσῃ καὶ τεκμήριόν τι ἱκανότητος τῶν δυναμένων νὰ ἐκλεχθῶσιν εἰς τὰς ἀρχὰς πολιτῶν. Ὡς τοιοῦτο δὲ τεκμήριον ὑπέλαβε τὴν περιουσίαν, ἐστοχάσθη δηλαδὴ ὅτι ὅσῳ πλειοτέραν περιουσίαν κτᾶταί τις ἢ ὅσῳ κάλλιον διατηρεῖ τὴν περιουσίαν ἣν παρ' ἄλλων παρέλαβε τόσῳ ἀσφαλέστερον ἀποδεικνύει τὴν φιλεργίαν, τὴν οἰκονομίαν, τὴν ἐπιτηδειότητα αὐτοῦ, πρὸς δὲ τούτοις τόσῳ μεγαλύτερον ἔχει συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐνομίας· διὸ τόσῳ δικαιότερον εἶναι νὰ μετέχῃ τῆς κυβερνήσεως τῶν πραγμάτων. Ἔλαβε δὲ ὡς τεκμήριον οὐχὶ πᾶσαν περιουσίαν ἀλλὰ μόνον τὴν ἀπὸ γῆς, διότι αἱ μὲν οἰκίαι οὐδεμίαν ἔδιδον τότε πρόσοδον, ἡ δὲ ἀπὸ τῶν χρηματικῶν κεφαλαίων, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμπορίας, ἢ δὲν ἦτο ἔτι πολλοῦ λόγου ἀξία ἢ δὲν ἠδύνατο ἀποχρώντως νὰ πιστοποιηθῇ.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπεχείρησε τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος. Καὶ πρῶτον διήρεσεν ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς εἰς τέσσαρας τάξεις ἀναλόγως τῆς ἐγγείου περιουσίας αὐτῶν. Εἰς τὴν πρώτην κατέλεξε τοὺς παράγοντας κατ' ἔτος 500 καὶ ἐπέκεινα μεδίμνους, ἤτοι κοιλά, σίτου ἢ ἀνάλογον ποσὸν οἴνου ἢ ἐλαίου, δηλαδὴ πάντας τοὺς ἔχοντας ἀπὸ γῆς πρόσοδον 500 δραχμῶν τοὐλάχιστον, διότι ὁ μέδιμνος εἶχε τότε μιᾶς δραχμῆς ἀξίαν· εἰς τὴν δευτέραν τοὺς ἔχοντας 300 μέχρι 499 δραχμῶν τοιαύτην πρόσοδον· εἰς τὴν τρίτην τοὺς ἔχοντας 200 μέχρι 299 δραχμῶν τοιαύτην πρόσοδον, εἰς δὲ τὴν τετάρτην ὅλους τοὺς μηδεμίαν ἔχοντας πρόσοδον. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἔλαβον μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰ ἀξιώματα τῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος ἐπίσης, καθὸ συγκείμενος ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων, συνεκροτεῖτο ἀπὸ μόνων τῶν τῆς πρώτης τάξεως ἀνθρώπων, οἵτινες ἐκαλοῦντο πεντακοσιομέδιμνοι. Οἱ δὲ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δευτέραν καὶ εἰς τὴν τρίτην τάξιν, μετὰ τῶν τῆς πρώτης, ἦσαν ἐκλέξιμοι εἰς τὴν βουλὴν καὶ εἰς δευτερεύοντά τινα (1) ἀξιώματα. Οἱ δὲ τὴν τετάρτην ἀποτελοῦντες, μηδεμίαν λαμβάνοντες ἀρχήν, συνεκρότουν μεθ' ὅλων τῶν λοιπῶν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου (2). Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς βουλευτὰς καὶ τοῦ ζητεῖν λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν, ἐνῷ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀνῆκε πρότερον εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον (3)· ἀλλ' ἡ

---

(1) Τοῦτο δὲν ἐξάγεται σαφῶς ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν Πολ. Ἀθην. §. 7 εἰρημένων «διέταξε δὲ τὴν πολιτείαν τόνδε τὸν τρόπον· τιμήματι διεῖλεν αὐτὴν εἰς τέσσαρα τέλη, καθάπερ διῄρητο καὶ πρότερον, εἰς πεντακοσιομεδίμνων καὶ ἱππέων καὶ ζευγιτῶν, τοὺς ἐννέα ἄρχοντας καὶ τοὺς ταμίας καὶ τοὺς πωλητάς (δέκα ἄνδρας ἐπιτετραμμένους τὴν ἐκμίσθωσιν τῶν τελῶν) καὶ τοὺς ἕνδεκα (τὴν ἀρχὴν τῶν ἕνδεκα) καὶ τοὺς κωλακρέτας, ἑκάστοις ἀνάλογον τῷ μεγέθει τοῦ τιμήματος ἀποδιδοὺς τὴν ἀρχήν». Ἀλλὰ τίνες ἀρχαὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ τιμήματος ἐξελέγοντο ὑφ' ἑκάστης τῶν τριῶν τάξεων, περὶ τούτου οὐδὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ φαίνεται μὲν ἐκ τῶν κατωτέρω ἐν § 8 λεγομένων «κελεύει γὰρ κληροῦν τοὺς ταμίας ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων» ὅτι θεωρεῖ τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ὡσαύτως ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων ἐκλεγομένους, ἀφοῦ ἡ τούτων ὑποδεεστέρα ἀρχὴ τῶν ταμιῶν ἐξελέγετο ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων, ἀλλ' ἡ τοιαύτη εἰκασία ἀντίκειται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοτέλους λεγόμενα, ὅτι καὶ πρὶν εἰς τοὺς ζευγίτας παραχωρηθῇ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἄρχοντας (τῷ 455-454 π. Χ.) οὗτοι ἐξελέγοντο ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων καὶ ἱππέων· ἐν οὐδεμιᾷ τῶν μετὰ Σόλωνα γενομένων μεταρρυθμίσεων ἀναφέρεται ὅτι τὸ ὑπ' ἐκείνου εἰς τοὺς πεντακοσιομεδίμνους μόνον, ὡς ὑποτίθεται, δοθὲν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἐννέα ἄρχοντας ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας τάξεις, ἡ δὲ εἰς τὸν Ἀριστείδην ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἀποδιδομένη πρᾶξις ἐλέγχεται οὐχὶ ἀκριβῶς παραδοθεῖσα, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πλούταρχος ἐν Β. Σόλωνος δὲν λέγει ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐδόθη ὑπὸ τοῦ ***νομοθέτου*** εἰς μόνους τοὺς πεντακοσιομεδίμνους, λέγει δ' ἁπλῶς καὶ γενικῶς ὅτι ὁ Σόλων τὰς «ἀρχὰς ἁπάσας τοῖς εὐπόροις ἐβούλετο ἀπολιπεῖν». Διὰ ταῦτα πάντα ἐκ τοῦ μνημονευθέντος χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἀθ. Πολ. § 26) εἰκάζομεν σαφῶς ὅτι κατὰ τὸν τοῦ Σόλωνος νόμον ἤδη τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἐννέα ἄρχοντας εἶχον οὐ μόνον οἱ πεντακοσιομέδιμνοι ἀλλὰ καὶ οἱ ἱππεῖς, καὶ μόνον αἱ δύο αὗται τάξεις μέχρι τοῦ 454.

(2) Ἰδ. ἐν τούτοις Πλουτ. Β. Σύλ. 18 «Οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐκαλοῦντο ***θῆτες***, οἷς οὐδεμίαν ἀρχὴν ἔδωκεν ἄρχειν, ἀλλὰ τῷ συνεκκλησιάζειν καὶ δικάζειν μόνον μετεῖχον τῆς πολιτείας» Ἰδ. καὶ Ἀριστοτ. Πολ. Ἀθην. 7. « τοῖς δὲ τὸ θητικὸν τελοῦσιν ***ἐκκλησίας*** καὶ ***δικαστηρίων*** μετέδωκε μόνον». Ὁ Πλούταρχος λέγει τὰ ἀνωτέρω περὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ ***συνεκκλησιάζειν καὶ δικάζειν*** τοῦ δοθέντος εἰς τοὺς θῆτας· «Ὃ κατ' ἀρχὰς μὲν οὐδέν, ὕστερον δὲ παμμέγεθες ἐφάνη».

(3) Ἰδ. ἀκριβέστερον περὶ τούτων παρ' Ἀριστοτέλει ἐν Ἀθην. Πολ. 8. «Τὰς δ' ἀρχὰς ἐποίησε κληρωτὰς ἐκ προκρίτων, οὓς ἑκάστη προκρίνειε τῶν φυλῶν· προύκρινε δ' εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ἑκάστη δέκα καὶ ἐκ τούτων ἐκλήρουν· ὅθεν ἔτι διαμένει ταῖς φυλαῖς τὸ δέκα κληροῦν ἑκάστην, εἶτ' ἐκ τούτων ***κυαμεύειν***· σημεῖον δ' ὅτι κληρωτὰς ἐποίησεν ἐκ τῶν τιμημάτων ὁ περὶ

ἐκκλησία τοῦ δήμου δὲν ἠδύνατο οὔτε νὰ συνέλθῃ οὔτε νὰ βουλευθῇ, εἰμὴ ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς βουλῆς, ἥτις συγκειμένη ἐκ 400 ἀνδρῶν ἐκλεγομένων, ὡς καὶ οἱ ἄρχοντες, ἐπὶ ἓν ἔτος, ἀνὰ 100 ἀφ' ἑκάστης τῶν 4 φυλῶν,εἶχε,ἐκτὸς τῆς προβουλευτικῆς ταύτης ἐξουσίας, καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἀρείου Πάγου (¹) καὶ τῶν ἐφετῶν διετηρήθη, διότι τὰ πολυάριθμα δικαστήρια τῶν λεγομένων ἡλιαστῶν εἶναι, ὡς φαίνεται, μεταγενέστερα. καὶ ἀφῃρέθη μὲν ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὁ ἔλεγχος τῶν ἀρχόντων,ὡς προείπομεν,ἀνετέθη ὅμως εἰς αὐτὸν ἡ ἐπιτήρησις τῆς ἐκτελέσεως τῶν νόμων καὶ τοῦ κατ' ἰδίαν βίου τῶν πολιτῶν.

Πρὸς τούτοις ἡ τετραπλῆ κατὰ τὴν περιουσίαν διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς φορολογίας αὐτῶν. Ὁ συνήθης τῶν Ἀθηνῶν φόρος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἦτο ὁ ἔμμεσος, ὁ τελωνιακός, δηλαδή, καθὼς ἔλεγον τότε, τὰ «ἀπ' ἐμπορίου καὶ ἀγορᾶς τέλη». Ὁσάκις ὅμως, δι' ἔκτακτον τῆς πολιτείας χρείαν, καθίστατο ἀναγκαία ἡ ἐπιβολὴ ἀμέσου ἐπὶ τῆς περιουσίας φόρου, οὗτος ἐκανονίζετο ὡς ἑξῆς. Ἡ μὲν τετάρτη τάξις ἦτο παντάπασιν ἀπ' αὐτοῦ ἀπηλλαγμένη, ἑκάστης δὲ τῶν τριῶν πρώτων τάξεων ὡρίσθη τὸ φορολογητέον κεφάλαιον, τὸ λεγόμενον τίμημα, κατά τινα ἀναλογίαν ὡς πρὸς τὸ ἐτήσιον εἰσόδημα, ὄχι ὅμως ὁμοίαν κατὰ πᾶσαν τάξιν. Διότι τῆς μὲν πρώτης τάξεως τὸ φορολογητέον κεφάλαιον ὡρίσθη εἰς τὸ δωδεκαπλάσιον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος· δηλαδὴ ὁ ἔχων 500 δραχμῶν εἰσόδημα ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 6.000 δραχμῶν, ὁ ἔχων 1.000 δραχμῶν εἰσόδημα ἐπὶ τῇ βάσει 12.000 δραχμῶν καὶ οὕτω καθεξῆς. Τῆς δευτέρας τάξεως τὸ τίμημα ὡρίσθη εἰς τὸ δεκαπλάσιον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος, ὥστε ὁ ἔχων 300 δραχ-

---

τῶν ταμιῶν νόμος, ᾧ χρώμενοι διατελοῦσιν ἔτι καὶ νῦν· κελεύει γὰρ κληροῦν τοὺς ταμίας ἐκ πεντακοσιομεδίμνων. Σόλων μὲν οὖν οὕτως ἐνομοθέτησε περὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων· τὸ δ' ἀρχαῖον ἡ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλή, ἀνακαλεσαμένη καὶ κρίνασα καθ' αὑτήν, τὸν ἐπιτήδειον ἐφ' ἑκάστῃ τῶν ἀρχῶν ἐπ' ἐνιαυτὸν ἄρξοντα ἀπέστελλεν».

Ὡς πρὸς τὰ λεγόμενα ἰδίως ὑπὸ Παπαρρηγοπούλου,ὅτι τὸ δικαίωμα τοῦ ζητεῖν λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν ἀφαιρεθὲν ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐδόθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, παρατηρητέον ὅτι εἰς τοῦτο φαίνονται ἀντιφάσκοντα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους λεγόμενα ἐν § 8 «τὴν δὲ τῶν ἀρεοπαγιτῶν ἔταξεν ἐπὶ τὸ νομοφυλακεῖν, ὥσπερ ὑπῆρχε καὶ πρότερον, ἐπίσκοπος οὖσα τῆς πολιτείας, ἣ τά τε ἄλλα τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν πολιτικῶν διετήρει, καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας ηὔθυνε κυρία οὖσα καὶ ζημιοῦν καὶ κολάζειν, καὶ τὰς ἐκτίσεις ἀνέφερεν εἰς πόλιν, ἐπιγράφουσα τὴν πρόφασιν τοῦ ἐκτίνεσθαι, καὶ τοὺς ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου συνισταμένους οὐκ ἔκρινεν, Σόλωνος θέντος νόμον . . . . περὶ αὐτῶν».

(¹) Ἡ γνώμη ἣν ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, ὅτι ὁ Σόλων συνέστησε τὴν βουλὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὡς ἐκ τῶν ὑπὸ Ἀριστοτέλους ἐν τοῖς περὶ νομοθεσίας τοῦ Δράκοντος καὶ τῆς πρότερον ἔτι ἐπικρατούσης τάξεως τῆς Πολιτείας εἰρημένων ἐξάγεται, εἶναι πλημμελής, ἀναιρεῖται δὲ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλουτάρχου (ἐν εἰρ. χ.). Κατὰ Ἀριστ. Πολ. Ἀθ. 8 ὁ Σόλων «τὴν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλὴν ἔταξεν ἐπὶ τὸ νομοφυλακεῖν, ὥσπερ ὑπῆρχε καὶ πρότερον ἐπίσκοπος οὖσα τῆς πολιτείας, ἣ τά τε ἄλλα τὰ πλεῖστα καὶ μέγιστα τῶν πολιτικῶν διετήρει καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας ηὔθυνε, κυρία οὖσα καὶ ζημιοῦν καὶ κολάζειν, καὶ τὰς ἐκτίσεις ἀνέφερεν εἰς πόλιν, οὐκ ἐπιγράφουσα τὴν πρόφασιν τοῦ ἐκτίνεσθαι, καὶ τοὺς ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου συνισταμένους ἔκρινε, Σόλωνος θέντος νόμον *[εἰσαγγελτικὸν]* περὶ αὐτῶν».Πρβλ. Πλουτ. 19 «Τὴν δ' ἄνω βουλὴν (τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου) ἐπίσκοπον πάντων καὶ φύλακα τῶν νόμων ἐκάθισεν,οἰόμενος ἐπὶ δυσὶ βουλαῖς ὥσπερ ἀγκύραις ὁρμοῦσαν ἧττον ἐν σάλῳ τὴν πόλιν ἔσεσθαι καὶ μᾶλλον ἀτρεμοῦντα τὸν δῆμον παρέξειν».

μῶν ἐτήσιον πρόσοδον ἐφορολογεῖτο ἐπὶ τῇ βάσει 3.000, ὁ ἔχων 400 ἐπὶ τῇ βάσει 4.000 κτλ., τῆς δὲ τρίτης εἰς μόνον τὸ πενταπλάσιον, ἤτοι ἐπὶ 200 δραχμῶν εἰσοδήματος ἐφορολογεῖτο κεφάλαιον 1.000, ἤτοι ἐπὶ 250 1250, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὁρισθέντος λοιπὸν ὅτι θέλει εἰσπραχθῆ ἄμεσος φόρος 1 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, ὁ μὲν ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὅρον τοῦ εἰσοδήματος τῆς πρώτης τάξεως κατέβαλλεν, ἐπὶ 6.000 δραχμῶν, δραχμὰς 60, ἤτοι 12% ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 500 δραχμῶν· ὁ δὲ ἔχων τὸν ἐλάχιστον ὅρον τῆς δευτέρας, ἐπὶ 3.000, 30 δραχμάς, ἤτοι 10% μόνον ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 300 δραχμῶν· ὁ δὲ τὸν ἐλάχιστον τῆς τρίτης, ἐπὶ 1.000, 10 δραχμάς, ἤτοι μόνον 5% ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος αὐτοῦ τῶν 200 δραχμῶν· ὥστε ὄχι μόνον ἕκαστος συνετέλει εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ δημοσίου ἀναλόγως τῆς περιουσίας αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ὁ ὅρος τοῦ φόρου ἦτο τόσῳ μεγαλύτερος ὅσῳ μεγαλυτέρα ἦτο ἡ περιουσία (1). Παρεκτὸς τούτων, εἰς τὰς πρώτας τάξεις τῶν πολιτῶν ἦσαν ἀνατεθειμέναι καὶ αἱ λεγόμεναι λειτουργίαι, ἤτοι δαπανηραί τινες δημόσιαι ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας οὗτοι ὤφειλον νὰ ἐκπληρῶσιν ἐξ ἰδίων.

Ἐπὶ πᾶσιν, ἡ τετραπλῆ ἐκείνη κατὰ περιουσίας διαίρεσις τῶν πολιτῶν συνεδέθη καὶ μετὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν· διότι οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις ὑπηρέτουν ὡς ὁπλῖται, ἤτοι ὡς τακτικοὶ στρατιῶται τῆς γραμμῆς, ἐξ ἰδίων ὁπλιζόμενοι. οἱ δὲ τῶν δύο πρώτων τάξεων ἔδιδον τοὺς ἀναγκαίους ἱππεῖς, διότι καὶ οἱ τῆς δευτέρας τάξεως ἐλογίζοντο ὡς δυνάμενοι νὰ συντηρήσωσιν ἵππον, τούτου δ' ἕνεκα ἐκαλοῦντο ἰδίως ἱππεῖς. Οἱ τῆς τρίτης τάξεως πάλιν ἀπετέλουν τὸ πλεῖστον τῶν ὁπλιτῶν καὶ ὠνομάζοντο ζευγῖται, διότι ἠδύναντο νὰ συντηρήσωσι ζεῦγος βοῶν. Τελευταῖον οἱ τῆς τετάρτης, οἵτινες ὠνομάζοντο θῆτες, διότι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν οὐδεμίαν εἶχον περιουσίαν, ὑπηρέτουν ὡς ψιλοί, καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ὁπλιζόμενοι δημοσίᾳ δαπάνῃ, παρετάσσοντο ὡς ὁπλῖται. Εἰς τὸν Σόλωνα δὲ ἀποδίδεται καὶ ἡ σύνταξις τοῦ καλοῦ ἐκείνου στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὅρκου τὸν ὁποῖον ἔδιδον οἱ νέοι τῶν Ἀθηνῶν, ὅτε, μετὰ διετῆ, ἀπὸ τοῦ 16 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἐν τοῖς γυμνασίοις ἄσκησιν, κατετάσσοντο εἰς τοὺς ἐφήβους. Ναὶ μὲν ἡ τακτικὴ ὑπηρεσία τῶν Ἀθηναίων ὡς ὁπλιτῶν δὲν ἤρχιζεν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ ἔτους, ὅτε ἐλάμβανον καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ μετέχειν τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας, ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τοῦ ὀκτωκαιδεκάτου ἔτους ἐφρόντιζεν ἡ πόλις νὰ μεταχειρίζηται τοὺς νέους εἴς τινας ὀλιγώτερον διαρκεῖς καὶ ἐπικινδύνους στρατείας, οἷον ἐπιδρομάς, συνοδίας κτλ. Ὅθεν ἅμα φθάσαντες εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην προσήρχοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἐλάμβανον τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ δόρυ· ἔπειτα δὲ ἀναβάντες εἰς τὸν ἐν τῇ ἀκροπόλει ναὸν τῆς Ἀγραύλου, τῆς λατρευομένης θυγατρὸς τοῦ Κέκροπος, ὤμνυον τάδε· «Οὐ καταισχυνῶ τὰ ὅπλα, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην ᾧ ἂν στοιχῶ, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὁσίων, καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν, καὶ τὴν πατρίδα οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὅσης ἂν παραδέξωμαι. Καὶ συνήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων, καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἱδρυμένοις πείσομαι, καὶ οὕστινας ἄλλους ἱδρύσεται τὸ πλῆθος ἐμφρόνως· καὶ ἄν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πείθηται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων. Καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πάτρια τιμήσω. Ἵστορες θεοί (δηλαδὴ μάρτυρες) Ἄγραυλος, Ἐνυάλιος, Ἄρης, Ζεύς, Θαλλώ, Αὐξώ, Ἡγεμόνη». Ὁ Ἐνυάλιος ἦτο θεὸς τοῦ πολέμου, ὡς καὶ ὁ Ἄρης, ἡ δὲ Θαλλὼ καὶ Αὐξὼ καὶ Ἡγεμόνη ἐπιχώριοι θεαὶ τῆς Ἀττικῆς, ὡς καὶ ἡ Ἄγραυλος.

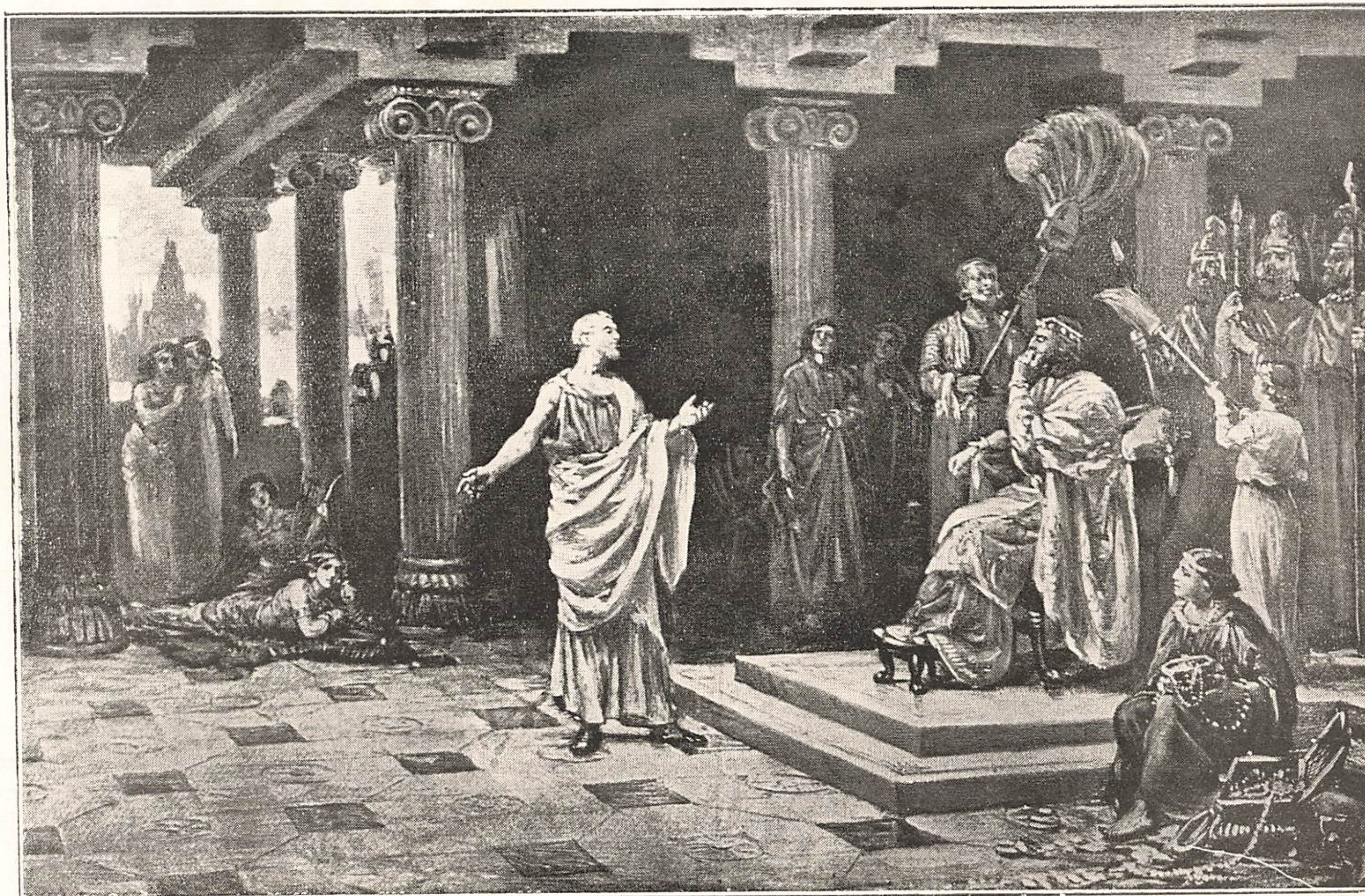
---

(1) Ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο διέφερε τὸ τοῦ Σόλωνος τίμημα τοῦ τοῦ Δράκοντος, ὅτι τοῦτο μὲν εἶχε μέτρον τὴν περιουσίαν αὐτήν, ἐκεῖνο δὲ τὸ ἐκ τῆς περιουσίας εἰσόδημα.

Εἰς ταῦτα προσθετέον ὅτι ἡ ἀρχαία εἰς 4 φυλὰς διαίρεσις καὶ αἱ ὑποδιαιρέσεις τῶν φυλῶν τούτων εἰς φρατρίας καὶ εἰς γένη, εἰς τριττύας καὶ εἰς ναυκραρίας διετηρήθησαν· καὶ ρητῶς μὲν ὡρίσθη ὅτι οἱ 400 βουλευταὶ θέλουσι προχειρίζεσθαι ἀνὰ 100 ἀφ' ἑκάστης φυλῆς, ἐξ ἀναλογίας δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἡ ἐκλογὴ συνεδέθη ἐπίσης μὲ τὰς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις ταύτας (¹). Βέβαιον δὲ φαίνεται ὅτι μικρὸν μόνον ἐτροπολογήθησαν αἱ ἀρχαῖαι περὶ ναυτικοῦ διατάξεις. Εἴδομεν τῳόντι ὅτι πρὸ τοῦ Σόλωνος ἑκάστη τῶν 48 ναυκραριῶν συνετήρει ἀνὰ μίαν ναῦν. Εἰς τὴν κατασκευήν, τὴν συντήρησιν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πλοίου τούτου συνετέλουν τότε ἅπαντες οἱ ναύκραροι· εἰς μὲν τὴν κατασκευὴν καὶ συντήρησιν ἕκαστος ἀναλόγως τῶν πόρων αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν ὑπηρεσίαν ἕκαστος ἀναλόγως τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ· δηλαδὴ οἱ μὲν ναυτικὸν βίον διάγοντες ὑπηρέτουν ὡς ναῦται, οἱ δὲ γεωργικὸν ἢ ποιμενικὸν ὡς κωπηλάται, οἱ δ' εὐπατρίδαι ὡς ναυτικοὶ στρατιῶται· ὁ δὲ τὴν πλείονα ἁπάντων καταβαλὼν δαπάνην ἦρχε τοῦ πλοίου· ὅθεν καὶ ἰδίως ναύκραρος ἢ ναύκληρος, ἤτοι κύριος, διευθυντὴς τοῦ πλοίου ἐλέγετο. Ἀπὸ δὲ τοῦ Σόλωνος αἱ διατάξεις αὗται κατὰ τοῦτο μόνον μετεβλήθησαν, ὅτι ἡ ὅλη τοῦ πλοίου δαπάνη ἐπεβλήθη εἰς τοὺς πεντακοσιομεδίμνους ἑκάστης ναυκραρίας, οἵτινες κατέβαλλον αὐτήν, εἴτε ἀπὸ κοινοῦ εἴτε ἀλληλοδιαδόχως, καθ' ὡρισμένην τινὰ σειράν.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος μεταρρυθμίσεως ὁ Σόλων ἐνομοθέτησε καὶ πολλὰ ἄλλα τὰ μάλιστα λόγου ἄξια. Διέταξε λ. χ. ὅτι πάντες οἱ προηγουμένως καταδικασθέντες εἰς ἀτιμίαν, δηλαδὴ στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, θέλουσιν ἀναλάβει τὰ δικαιώματα ταῦτα, πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἢ τῶν ἐφετῶν καταδικασθέντων ἕνεκα φόνου ἢ τυραννίδος. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ἠθέλησε νὰ ἐπανορθώσῃ τὰς ἀδίκους ἀποφάσεις τὰς γενομένας δυνάμει τῶν καθ' ὑπερβολὴν αὐστηρῶν ἀρχαιοτέρων νόμων, ἔτι δὲ νὰ ἐπιφέρῃ καὶ τὴν κάθοδον τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, οἵτινες τῳόντι φαίνεται ὅτι ἐπανῆλθον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον ἐστρατήγει τῶν Ἀθηνῶν ὁ τοῦ ἐναγοῦς Μεγακλέους υἱὸς Ἀλκμαίων. Ἕτερος νόμος τοῦ Σόλωνος ἀπηγόρευσε τὴν ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων τῆς Ἀττικῆς, πλὴν τοῦ ἐλαίου, διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὴν βιομηχανίαν μᾶλλον ἢ τὴν γεωργίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύναντο νὰ προέλθωσιν εἰς τὴν Ἀττικὴν μεγάλα ὠφελήματα. Καὶ ἄλλως δὲ ὁ Σόλων φαίνεται ἀγωνισθεὶς νὰ προαγάγῃ τὴν βιομηχανίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπέτρεψε μὲν τὰ δίκαια τοῦ πολίτου «τοῖς πενεστίοις Ἀθήναζε μετοικιζομένοις, ἐπὶ τέχνῃ», ὥρισε δὲ ὅτι «υἱῷ τρέφειν τὸν πατέρα, μὴ διδαξάμενον τέχνην, ἐπάναγκες μὴ εἶναι». Ὁ Πλούταρχος ἐχαρακτήρισε κάλλιστα, κατὰ τοῦτο, τὸ πνεῦμα τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, εἰπὼν ὅτι οὗτος «τῆς χώρας τὴν φύσιν ὁρῶν τοῖς γεωργοῦσι γλίσχρως διαρκοῦσαν, ἀργόν τε καὶ σχολαστὴν ὄχλον οὐ δυναμένην τρέφειν, *ταῖς τέχναις ἀξίωμα περιέθηκε*». Τότε ὁμοίως κατὰ πρῶτον ἐπετράπη εἰς Ἀθήνας καὶ τὸ δικαίωμα τῆς διαθήκης εἰς τοὺς μὴ καταλιπόντας νόμιμα τέκνα, ἐνῷ πρότερον τῶν τοιούτων ἡ περιουσία ἀνῆκεν αὐτοδικαίως εἰς τὸ γένος, ὡς συνέβαινε καὶ

(¹) Ἰδ. καὶ Ἀριστοτ. Πολ. Ἀθην. 8. «Φυλαὶ δ' ἦσαν δ' καθάπερ πρότερον, καὶ **φυλοβασιλεῖς** τέτταρες, ἐκ δὲ τῆς φυλῆς ἑκάστης ἦσαν νενεμημέναι τριττύες μὲν τρεῖς, ναυκραρίαι δὲ δώδεκα καθ' ἑκάστην, ἦν δ' ἐπὶ τῶν ναυκραριῶν ἀρχὴ καθεστηκυῖα ναύκραροι, τεταγμένη πρός τε τὰς εἰσφορὰς καὶ τὰς δαπάνας τὰς γιγνομένας· διὸ καὶ ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Σόλωνος, οἷς οὐκέτι χρῶνται πολλαχοῦ γέγραπται «τοὺς ναυκράρους εἰσπράττειν» καὶ «ἀναλίσκειν ἐκ τοῦ ναυκραρικοῦ ἀργυρίου».

Ο ΣΟΛΩΝ ΠΑΡΑ ΤΩι ΚΡΟΙΣΩι

(Ἔργον Μ. Δόβαστων)

παρὰ τοῖς Ρωμαίοις εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ἐν γένει δὲ τὸ δικαίωμα τοῦ διαθέτειν τὴν ἰδίαν περιουσίαν εἶναι πάντοτε σημεῖον ἀνωτέρου τινὸς πολιτισμοῦ· διὰ τοῦτο ἦτο ἄγνωστον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἰνδοὺς καὶ εἰς ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἔθνη. Ὁ Σόλων πρὸς τούτοις δὲν ἐπεκύρωσεν εἰμὴ τὸ περὶ φόνων μέρος τῆς Δρακοντείου νομοθεσίας, ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ ὥρισε ποινὰς μετριωτέρας, ὑπὲρ τὸ δέον μετρίας. Λ. χ. δὲν ἐπέβαλεν εἰς τὸν κλέπτην εἰμὴ διπλασίαν τοῦ κλαπέντος πράγματος ἀποζημίωσιν, καὶ εἰς τὸν ὑβριστὴν εἰμὴ πέντε δραχμῶν πρόστιμον· ὥστε βραδύτερον οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν πάλιν νὰ ἐπιτείνωσι πάσας ταύτας τὰς ποινάς. Τελευταῖον ὁ Σόλων ἔθεσε νόμον κελεύοντα «ἄτιμον εἶναι (ἤτοι ἀπεστερημένον τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων) τὸν ἐν στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον»· νόμον ὅστις ἐφάνη πολλάκις παράδοξος, ἀλλ' ἐννοεῖται εὐκόλως ὅταν ἐνθυμηθῶμεν πῶς εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας (1). Εἰς τὰς μικρὰς ταύτας πολιτείας καὶ αἱ κυβερνήσεις καὶ αἱ κατὰ τῶν κυβερνήσεων στάσεις συνέκειντο ἐξ ὀλίγων ἀνθρώπων. Ἐὰν οἱ πλειότεροι τῶν πολιτῶν, ἀδιαφοροῦντες εἰς τὰ γενόμενα, δὲν συνετάσσοντο οὔτε μετὰ τῆς κυβερνήσεως οὔτε μετὰ τῆς στάσεως, ἡ ὀλεθρία αὕτη ταραχὴ ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ παραταθῇ ἐπ' ἄπειρον, ἐπὶ δὲ τέλους ἀνὴρ φίλαρχος ἠδύνατο δι' ὀλίγων μισθοφόρων νὰ μοναρχήσῃ ἀνατρέπων τὸ πολίτευμα. Ἀπὸ τῶν κινδύνων τούτων ἠθέλησε βεβαίως νὰ ἀπαλλάξῃ ὁ Σόλων τὰς Ἀθήνας, ἐπιβαλών, ἅμα ἐκραγείσης στάσεως, εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας τὸ καθῆκον νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῆς μιᾶς ἢ μετὰ τῆς ἑτέρας μερίδος· διότι, τούτου γενομένου, ἡ ἔχουσα ὑπὲρ ἑαυτῆς τοὺς πλειοτέρους πολίτας μερὶς ὑπερίσχυεν ἀμέσως, ἔπαυεν οὕτω τάχιστα ἡ ἔρις καὶ προελαμβάνετο ἡ ἄνομος ἀνατροπὴ τῶν καθεστώτων.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν ἐν συνόψει αἱ νομοθετικαὶ τοῦ Σόλωνος διατάξεις. Αἱ διατάξεις αὗται ἐμφαίνουσι τοσαύτην περὶ τὰ σπουδαιότατα τῶν κοινωνικῶν, τῶν πολιτικῶν, τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων ἐμπειρίαν, καὶ τὸ δι' αὐτῶν ἀπαρτισθὲν πολίτευμα τοσοῦτον μὲν εἶναι ἀνώτερον ὅλων τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτευμάτων, τοσοῦτον δὲ εἰς πολλὰ προσεγγίζει πρὸς τὰς ὑγιεστέρας τῶν νεωτέρων χρόνων ἀρχάς, ὥστε περίεργον εἶναι βεβαίως νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ἀκριβέστερον ὁπωσοῦν μέχρι τίνος τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἦτο ἔργον αὐτοῦ τοῦ Σόλωνος καὶ μέχρι τίνος ἐδανείσθη οὗτος περὶ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ προϋπαρχούσας ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ δοξασίας.

Θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ πολιτεύματος τούτου ἦτο ὅτι, διὰ νὰ ἠμπορῇ τις νὰ ἐκλεχθῇ εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα, δὲν ἀπῃτεῖτο μὲν νὰ εἶναι ἐκ γενετῆς εὐπατρίδης, δὲν ἤρκει ὅμως καὶ νὰ εἶναι ἁπλῶς πολίτης Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἔπρεπε πρὸς τούτοις νὰ ἔχῃ ὡρισμένην τινὰ περιουσίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνος κατήργησε μὲν τὴν προϋπάρχουσαν ἀριστοκρατίαν, δὲν καθιέρωσεν ὅμως διὰ μιᾶς τὴν βραδύτερον ἐπελθοῦσαν δημοκρατίαν, ἀλλὰ περιωρίσθη εἰς τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καλουμένην τιμοκρατίαν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ τοιούτου πολιτεύματος πολεμεῖται ὑπὸ πολλῶν, οἵτινες ἀξιοῦσιν ὅτι εἶναι

(1) Ἀριστοτ. Πολ. Ἀθ. 8 «Ὁρῶν δὲ τὴν μὲν πόλιν πολλάκις στασιάζουσαν τῶν δὲ πολιτῶν ἐνίους διὰ τὴν ῥαθυμίαν ἀγαπῶντας τὸ αὐτόματον νόμον ἔθηκε πρὸς αὐτοὺς ἴδιον, ὃς ἂν στασιαζούσης τῆς πόλεως μὴ θῆται τὰ ὅπλα μηδὲ μεθ' ἑτέρων, ἄτιμον εἶναι καὶ τῆς πόλεως μὴ μετέχειν». Ἰδ. καὶ Πλουτ. Β. Σόλ. 20 «τῶν δ' ἄλλων νόμων ἴδιος μὲν μάλιστα καὶ παράδοξος ὁ κελεύων ἄτιμον εἶναι τὸν ἐν τῇ στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον. Βούλεται δ', ὡς ἔοικε, μὴ ἀπαθῶς μηδ' ἀναισθήτως ἔχειν πρὸς τὸ κοινόν, ἐν ἀσφαλεῖ θέμενον τὰ οἰκεῖα τῷ μὴ συναλγεῖν μηδὲ συννοσεῖν τῇ πατρίδι καλλωπιζόμενον, ἀλλ' αὐτόθεν τοῖς τὰ βελτίω καὶ δικαιότερα πράττουσι προσθέμενον συγκινδυνεύειν καὶ βοηθεῖν μᾶλλον ἢ περιμένειν ἀκινδύνως τὰ τῶν κρατούντων»·

περιττὸν καὶ ἐπιζήμιον μάλιστα νὰ ὁρίζῃ τὸ πολίτευμα τεκμήριόν τι πολιτικῆς ἱκανότητος καὶ ὅτι ὁ λαὸς δύναται πάντοτε οἴκοθεν νὰ διακρίνῃ τοὺς ἱκανωτέρους τῶν πολιτῶν. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ κρίνωμεν τίς εἶναι ἡ προτιμοτέρα τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων δοξασιῶν, ὧν ἑκατέρα προτείνει ὑπὲρ ἑαυτῆς πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς λόγους. Ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει τὸ ἀπολύτως ὀρθόν. Αὐτὸς δὲ ὁ Σόλων ἐρωτηθείς ποτε ἂν νομίζει ὅτι ἔδωκε τοὺς ἀρίστους εἰς τοὺς Ἀθηναίους νόμους ἀπεκρίθη· «τοὺς ἀρίστους ἐξ ἐκείνων οὓς ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσι». Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι, ἅμα τὸ πολίτευμα ὁρίζῃ τεκμήριον πολιτικῆς ἱκανότητος, ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη δὲν ἐπενόησεν ἄχρι τοῦδε τεκμήριον τοιοῦτον ἄλλο παρὰ τὸ ὑπὸ τῆς Σολωνείου νομοθεσίας καθιερωθέν, δηλαδὴ ἄλλο παρὰ τὴν περιουσίαν. Τὸ θαυμαστότερον τῶν νεωτέρων πολιτευμάτων, τὸ ἀγγλικὸν πολίτευμα, ἐπὶ ταύτης τῆς βάσεως στηρίζεται ἄχρι τοῦδε([1]). Ἀλλ' ἡ τιμοκρατία, καίτοι κατὰ πρῶτον ἴσως ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι εἰς Ἀθήνας καθιερωθεῖσα, δὲν ἦτο ἐπινόημα τοῦ Σόλωνος. Εἰς τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικὰς ἀποικίας, περὶ ὧν μετ' οὐ πολὺ θέλομεν πραγματευθῆ ἐκτενέστερον, οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν κατεξανέστησαν, ἔτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τῶν εὐπατριδῶν, καὶ ἔλαβον ἐνεργὸν εἰς τὴν πολιτείαν μέρος, ἰδίως εἰς Μίλητον, εἰς Ἔφεσον, εἰς Κολοφῶνα. ὁ δὲ Σόλων, ὅστις ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ἐπεσκέφθη, χάριν ἐμπορίας, τὰς χώρας ταύτας παρέλαβεν ἐκεῖθεν πιθανώτατα τὰς τιμοκρατικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας βραδύτερον καθιέρωσεν ἐν Ἀθήναις διὰ τοῦ πολιτεύματος αὐτοῦ. Ὁ μιλήσιος Φωκυλίδης, ὅστις ἦτο σύγχρονος τοῦ Σόλωνος, ἐξέφρασεν εἰς τὰ ποιήματα αὐτοῦ, ὧν ἐλάχιστα περιεσώθησαν ἀποσπάσματα, ἀρχὰς προσεγγιζούσας εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Σόλωνος. Τί σημαίνει, λέγει, νὰ κατάγηταί τις ἐξ εὐγενῶν, ὅταν δὲν ἔχῃ τοῦ λόγου τὸ δῶρον οὔτε τῆς συνέσεως;

τί πλέον γένος εὐγενὲς εἶναι,
οἷς οὔτ' ἐν μύθοις ἕπεται χάρις οὔτ' ἐνὶ βουλῇ;

Ρητῶς δ' ἐκήρυττεν ὅτι θέλει νὰ εἶναι μέσος πολίτης, δηλαδὴ οὔτε εὐπατρίδης οὔτε πάλιν ἐκ τοῦ ὄχλου·

Πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι ([2]).

Ἐπίσης καὶ εἰς πολλὰς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, περὶ ὧν ὁμοίως μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ὁμιλήσει, οἱ εὐπορώτεροι πολῖται κατέλαβον τὰ πράγματα ἀντὶ τῶν εὐπατριδῶν, ἔτι ἀπὸ τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος. Ἄξιον δὲ ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι ὀλίγα μετὰ τὸν Σόλωνα ἔτη, ἐν πόλει τῆς Ἰταλίας μὴ ἑλληνικῇ, ἐν Ρώμῃ, ἥτις ἐπέπρωτό ποτε νὰ κυριαρχήσῃ τοῦ κόσμου, ἐρρυθμίσθη τὸ πολίτευμα ἐπὶ τὸ τιμοκρατικώτερον ὑπὸ τοῦ Σερουΐου Τυλλίου, τοῦ βασιλεύσαντος αὐτόθι ἀπὸ τοῦ 578 μέχρι τοῦ 535 ἔτους πρὸ Χριστοῦ· διότι οἱ πολῖται διῃρέθησαν εἰς διαφόρους τάξεις ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν κτημάτων αὐτῶν, καί, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διακρίσεως ταύτης, ἀπεδόθησαν μὲν εἰς τοὺς εὐπορωτέρους μεγαλύτερα περὶ τὴν ψηφοφορίαν δικαιώματα, ἐπεβλήθησαν δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ μεγαλύτερα τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας βάρη.

([1]) Ἡ ἀναλογία δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἐν πᾶσιν.

([2]) Πρβλ. καὶ τὸ παρ' Ἀριστ. (Πολ. Ἀθ. 5) διασωθὲν τετράστιχον·

Ὑμεῖς δ' ἡσυχάσαντες ἐνὶ φρεσὶ καρτερὸν ἦτορ,
οἱ πολλῶν ἀγαθῶν εἰς κόρον ἠλάσατε,
ἐν μετρίοισι τίθεσθε μέγαν νόον· οὔτε γὰρ ἡμεῖς
πεισόμεθ' οὔθ' ὑμῖν ἄρτια πάντ' ἔσεται.

Ἀλλ' ἂν καὶ περὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτευμάτων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας δὲν ἔχομεν εἰμὴ ἀτελεστάτας εἰδήσεις, ἀπὸ τῶν ὀλίγων τούτων εἰδήσεων συνάγεται οὐδὲν ἧττον ὅτι τὸ Σολώνειον πολίτευμα ἐστηρίζετο μὲν ἐφ' ἧς καὶ ἐκεῖνα ἀρχῆς, δὲν εἶχεν ὅμως ὁμοιότητά τινα πρὸς τὰς μερικωτέρας αὐτῶν διατάξεις· τὸ δὲ γνωστότερον ρωμαϊκὸν διέφερεν οὐσιωδέστατα ἀπὸ τοῦ Σολωνείου, διότι κατὰ μὲν τὸ τελευταῖον τοῦτο τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἐπετρέπετο εἰς πάντας τοὺς πολίτας, καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, κατὰ δὲ τὸ πρῶτον τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν δὲν παρεχωρεῖτο κυρίως εἰμὴ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγεσθαι διετήρουν μόνοι οἱ εὐπατρίδαι. Ὥστε ἐξ ὅλων τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὴν μὲν ἀρχὴν τῆς τιμοκρατίας εὗρεν ὁ Σόλων προϋπάρχουσαν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ, ἐφήρμοσε δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην κατ' ἴδιόν τινα τρόπον.

Ἐξαιρέτως δὲ εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Σόλωνος ὀφείλεται, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, τὸ σύστημα τῆς ἀναλογικῆς ἅμα καὶ βαθμολογικῆς φορολογίας, καθ' ἥν, ὡς εἴδομεν, ὁ φόρος ὄχι μόνον ἀνάλογος ἦτο τῆς περιουσίας ἀλλὰ καὶ βαθμηδὸν ἐπετείνετο καθ'ὅσον ἡ περιουσία ἦτο μεγαλυτέρα. Ἡ τοιαύτη φορολογικὴ ἀρχή, ἥτις, καίτοι θεωρεῖται ἡ δικαιοτέρα πάσης ἄλλης, οὐδ' εἰς τὰς μάλιστα εὐνομουμένας τῶν νεωτέρων πολιτειῶν δὲν ἐφηρμόσθη εἰμὴ ἐν μέρει μόνον, οὐδόλως ἀναφαίνεται ἐν τῷ ρωμαϊκῷ πολιτεύματι. Διότι, κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο, ὁρισθέντος τοῦ εἰσπρακτέου ποσοῦ, τὸ ποσὸν τοῦτο ἀνελογίζετο πρὸς τὸ σύνολον τῆς φορολογητέας περιουσίας καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην εἰσεπράττοντο ἓν ἢ πλείονα νομίσματα ἀφ' ἑκάστης χιλιάδος. Λ. χ. ὑποτεθείσθω ὅτι ἡ πολιτεία εἶχε χρείαν 100.000, τὸ δὲ φορολογητέον ποσὸν ἦτο 50.000.000· ἡ ἀναλογία τοῦ εἰσπρακτέου ποσοῦ ἦτο δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, ὥστε καὶ ὁ ἔχων 100.000 περιουσίαν ἐπλήρωνε δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, καὶ ὁ ἔχων 75.000 δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις, καὶ ὁ ἔχων 50.000 ἢ 25.000 ἢ 10.000, πάντες δύο ἐπὶ τοῖς χιλίοις ἐπλήρωνον, ἐνῷ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐὰν ὁ ἔχων 500 δραχμῶν εἰσόδημα κατέβαλλε 12%, ὁ ἔχων 300 δραχμῶν εἰσόδημα δὲν κατέβαλλεν εἰμὴ 10%, ὁ δὲ 200 μόνον 5%.

Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διατάξεις, ὅσον εὐφυῶς καὶ ἂν ἦσαν ἐπινενοημέναι, δὲν ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὅσον ἡ σεισάχθεια καὶ τὰ πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς βιομηχανίας ὑπὸ τοῦ Σόλωνος νομοθετηθέντα. Τὸ τεκμήριον μάλιστα τῆς πολιτικῆς ἱκανότητος ὅλως ἐξέλιπε, μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηνῶν, διότι μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, ὅλοι αὐτῶν οἱ πολῖται ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα, ἄνευ διακρίσεως περιουσίας· ἐνῷ, ἂν ὁ δῆμος δὲν ἀπηλλάττετο τῆς δουλείας εἰς ἣν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸ τοῦ Σόλωνος κατεφέρετο, ἡ δὲ βιομηχανία δὲν ἐλάμβανε τοσαύτην ὑπὸ τοῦ νομοθέτου τούτου ἐμψύχωσιν, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν βεβαίως δὲν ἤθελεν ἀκμάσει ὅσον ἤκμασεν.

Εἴδομεν ὅτι, κατὰ τοὺς προϋπάρχοντας νόμους, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ πληρώσῃ τὴν ὀφειλὴν αὐτοῦ Ἀθηναῖος ἐγίνετο δοῦλος τοῦ δανειστοῦ· καὶ ὄχι μόνον αὐτὸς ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. Εἴδομεν ὅτι πολλοὶ τῶν πενήτων πολιτῶν εἶχον ἤδη ἀποβάλει τῳόντι τὴν ἐλευθερίαν καὶ περιέλθει εἰς τὴν τοῦ δούλου κατάστασιν· ὅτι πολλοὶ καὶ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεποιήθησαν, ἀπολέσαντες μετὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτὴν τὴν γνῶσιν τῆς πατρίου αὐτῶν γλώσσης. Εἴδομεν ὅτι καὶ οἱ διατηροῦντες ἔτι μικρά τινα κτήματα διετέλουν εἰς κατάστασιν τοσοῦτον γείτονα τῆς δουλείας,

καθὸ ὑποβεβλημένοι εἰς ὑποχρεώσεις βαρυτέρας καὶ αὐτῶν τῶν ὑποχρεώσεων τῶν εἱλώτων, ὥστε ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ καταντήσωσιν ἐπίσης δοῦλοι, ἄλλοι δὲ ἐδραπέτευον εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. *Ἅπας γὰρ ὁ δῆμος*, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἦν ὑπόχρεως τῶν πλουσίων. Ἐὰν λοιπὸν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἦσαν ἔτι μικρὰ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅτι ὁ κύριος πόρος ἦτο ἡ γῆ, ὅτι ἡ γῆ αὕτη ἦτο περιωρισμένη καὶ ἄκαρπος, καὶ προσέτι εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ὀλίγων ἀνθρώπων, εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ Ἀττική, ἐξακολουθούσης τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἤθελε καταντήσει νὰ κατοικῆται ὑπὸ εὐαρίθμων τινῶν γαιοκτητῶν καὶ ὑπὸ πολλῶν ὑποτελῶν, ὧν ἄλλοι μὲν ἤθελον ἐπὶ τέλους λάβει τύχην ἐντελῶς ὁμοίαν τῆς τύχης τῶν εἱλώτων τῆς Σπάρτης ἢ τῶν πενεστῶν τῆς Θεσσαλίας, ἄλλοι δὲ ἤθελον περιέλθει εἰς τὴν ἀμφίβολον ἐκείνην μεταξὺ τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἐλευθέρου κατάστασιν, εἰς ἣν εὑρίσκοντο οἱ κατωνακοφόροι καὶ οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος, οἱ κονίποδες τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἀκτήμονες ἢ ὀλιγοκτήμονες γεωργοί. Ἀπὸ τοιούτων δὲ στοιχείων ὁρμωμένη ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν οὐδέποτε ἤθελεν ἀποβῆ ἰσχυρά· διότι οἱ μὲν πολλοί, ἕνεκα τῆς δουλικῆς αὐτῶν καταστάσεως, ἤθελον διὰ παντὸς μένει ἀπεστερημένοι ἐλευθέρου καὶ γενναίου φρονήματος, οἱ δ' ὀλίγοι ἤθελον φροντίζει μόνον πῶς νὰ διατηρήσωσιν ἐν ἀσφαλείᾳ τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν ἐπὶ τῶν δούλων ἐκείνων, καί, ὡς πλεῖσται ἄλλαι ἑλληνικαὶ ὀλιγαρχίαι, ἤθελον προθύμως προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τῶν Περσῶν. Τίς ἀπήλλαξε τῶν δεσμῶν τούτων τὴν Ἀττικήν ; Τίς ἐμόρφωσε τὸν πυρῆνα τοῦ πολυαρίθμου, τοῦ γενναίου, τοῦ φιλελευθέρου αὐτῶν δήμου ; Τίς παρεσκεύασε τοὺς πολίτας οἵτινες ἀπέρριψαν μετὰ περιφρονήσεως τὰς περὶ ὑποταγῆς ἀξιώσεις τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Ξέρξου, οἵτινες ἠγωνίσθησαν ἐν Μαραθῶνι, ἐν Σαλαμῖνι, ἐν Πλαταιαῖς, οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ πρωταίτιοι καὶ οἱ πρωτουργοὶ τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς Ἑλλάδος ; Τίς, προλαμβάνων τοὺς αἰῶνας, καθιέρωσε περὶ τῆς ἀτομικῆς του ἀνθρώπου ἐλευθερίας ἀρχὰς ἀξίας τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης ; Ὁ Σόλων διὰ τῆς σεισαχθείας αὐτοῦ, δι' ἧς ἐγένοντο μὲν αὖθις ἀπὸ δούλων ἐλεύθεροι πλεῖστοι τῶν Ἀθηνῶν κάτοικοι, ἀπηγορεύθη δὲ τοῦ λοιποῦ νὰ περιβάλλωνται τὸν χιτῶνα τῆς δουλείας Ἀθηναῖοι πολῖται. Καὶ διὰ νὰ ἐννοήσωμεν οἷον ἦτο τὸ δαιμόνιον ἐκεῖνο τοῦ Σόλωνος πνεῦμα ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τίνες ἦσαν αἱ περὶ τοῦ κοινωνικοῦ τούτου ζητήματος διατάξεις τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις ὑπῆρξε βεβαίως τὸ τελειότατον τῶν ἀρχαίων πολιτευμάτων καὶ περί τινα λογίζεται ἔτι ἀπαράμιλλον. Ἐν Ῥώμῃ λοιπὸν μέχρι τοῦ 325 πρὸ Χριστοῦ ἔτους, ἤτοι εἰς χρόνους κατὰ 300 περίπου ἔτη μεταγενεστέρους τοῦ Σόλωνος, ὁ μὴ δυνάμενος νὰ πληρώσῃ τὸ χρέος αὐτοῦ ὀφειλέτης περιήρχετο εἰς τὴν κυριότητα τοῦ δανειστοῦ, ὅστις ἐδικαιοῦτο ἢ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὸν ὡς δοῦλον ἢ νὰ τὸν θανατώσῃ· καὶ οἱ πλεῖστοι τφόντι οἶκοι τῶν πατρικίων ἤτοι τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ῥώμης ἔβριθον τοιούτων ὀφειλετῶν περιελθόντων εἰς δεινὴν δουλοσύνην. Περὶ τὸ 325 ἔτος κατηργήθη τελευταῖον καὶ ἐν Ῥώμῃ τὸ θηριῶδες ἐκεῖνο τοῦ δανειστοῦ δικαίωμα, ἀλλ' ὄχι ὡς πρὸς πάντας τοὺς ὀφειλέτας. Ἔκτοτε, καθ' ὅσον μὲν προέκειτο περὶ ὀφειλῆς προερχομένης ἐξ ἀγοροπωλησίας καὶ ἄλλων τοιούτων συναλλαγῶν, ἢ περὶ ὀφειλῆς τόκων δανείου εἰς χρήματα δοθέντος, ὁ δανειστὴς δὲν εἶχε πλέον τὸ δικαίωμα νὰ μεταχειρισθῇ ὡς δοῦλον τὸν μὴ δυνάμενον νὰ πληρώσῃ ὀφειλέτην· ἀλλ' ὅμως διετήρησε τὴν προτέραν ἐξουσίαν ὡς πρὸς τὸν ὀφειλέτην τὸν μὴ πληρώνοντα αὐτὸ τὸ κεφάλαιον τοῦ εἰς χρήματα δοθέντος δανείου, καὶ ἐξηκολούθησε σῴζων καὶ μέχρι τινὸς ἐνασκῶν, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, τὴν ἐξουσίαν ταύτην μέχρι τῆς τρίτης, μέχρι τῆς τετάρτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν μέχρι τοῦ μεγάλου νομοθέτου Ἰουστινιανοῦ, τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντος

κατὰ τὴν ἕκτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα. Ὁπόσον πρωιμώτερον ὁ Σόλων ἀνεγνώρισε καὶ καθιέρωσεν ἐν Ἀθήναις τὰς χριστιανικὰς περὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἀρχάς!

Ἀλλὰ μόνη ἡ σεισάχθεια δὲν ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα δώσῃ εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν μετ' πολὺ οὗτος ἐκτήσατο καὶ δι' ἧς τοσοῦτον θαυμασίως ἤκμασεν. Ἡ σεισάχθεια ἀνέδειξε μὲν ἐλευθέρους τοὺς δούλους, καθιέρωσε δὲ τὴν ἀρχὴν ὅτι πολίτης Ἀθηναῖος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ κατασταθῇ δοῦλος· ἀλλά, ἵνα ἀληθῶς ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐλευθερία αὕτη καὶ παραγάγῃ ἅπαντας τοὺς ἀγαθοὺς αὐτῆς καρπούς, ἔπρεπε νὰ δοθῇ καὶ πόρος ζωῆς ἀποχρῶν εἰς τοὺς ἐλευθέρους τούτους ἄνδρας. Ἡ γεωργία δὲν ἐπήρκει πρὸς τοῦτο· διότι ἡ χώρα τῆς Ἀττικῆς, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ θρέψῃ τοὺς πολλοὺς αὐτῆς κατοίκους· ὥστε, ἂν ἐξηκολούθει καὶ κατὰ τοῦτο ἡ προτέρα κατάστασις, οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων ἢ ἤθελον ἀποδημήσει ἵνα ζητήσωσιν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν πόρον ζωῆς ἢ ἤθελον ὑποκύψει αὖθις εἰς τοὺς ὀλίγους πλουσίους· οὐδέποτε δὲ ἤθελον ἀναδείξει τὸ γενναῖον καὶ ἐλεύθερον φρόνημα, εἰς κτῆσιν, συντήρησιν καὶ ἐπίδοσιν τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑλικὴ ἀνεξαρτησία. Τούτου ἕνεκα ὁ Σόλων ἠγωνίσθη νὰ ἐμψυχώσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐμπορίαν· καὶ κατώρθωσε τῳόντι νὰ ἀνοίξῃ εἰς τὸν δῆμον νέα ἐργασίας καὶ πορισμοῦ στάδια καὶ νὰ φέρῃ εἰς τὸν τόπον νέα κεφάλαια, δι' ὧν ὁ λαὸς τῆς Ἀττικῆς ηὐπόρησεν, ἐξεπαιδεύθη, ἐμεγαλοφρόνησε καὶ ἐν γένει ὑλικῶς τε καὶ ἠθικῶς παραδόξως προέκοψεν. Ἀνεδείχθη δὲ ὁ Σόλων καὶ κατὰ τοῦτο ἄνθρωπος τῶν νεωτέρων χρόνων μᾶλλον ἢ τῆς ἀρχαιότητος· διότι ὄχι μόνον εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς πολιτείας ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία ῥητῶς ἀπηγορεύοντο, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ γεωργία ἀνετίθετο εἰς δούλους, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ἐνδοξότατοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ξενοφῶν, ἐθεώρουν ἀναξίαν τοῦ ἐλευθέρου πολίτου πᾶσαν ἐργασίαν ἄλλην ἢ τὴν γεωργίαν, τὴν ὁπλασκίαν, τὴν ἀθλητικὴν καὶ τὴν μουσικήν. Ὁ Μακώλαιυ εἶπέ που ὅτι τὰ μέγιστα τῶν πνευμάτων ὁμοιάζουσι τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλοτάτων ὀρέων· διότι καθὼς αἱ κορυφαὶ αὗται φωτίζονται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, ἐνῷ εἰς τὰς πεδιάδας ἐπικρατεῖ ἔτι βαθύτατον σκότος, οὕτω καὶ τὰ πνεύματα ἐκεῖνα πρῶτα περιαυγάζονται ὑπὸ τῆς αἴγλης τῆς ἀληθείας, ἐνῷ αἱ πυκναὶ σκιαὶ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀπάτης καλύπτουσιν ἔτι τὸν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὄχλον. Τοιοῦτον ἦτο τὸ τοῦ Σόλωνος πνεῦμα, ὅστις λογίζεται εὐλόνως ὡς ὁ πρακτικώτατος τῶν νομοθετῶν τῆς ἀρχαιότητος, διότι πρῶτος ἀνεγνώρισε καὶ καθιέρωσεν ἀληθείας κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικάς, αἵτινες δὲν ἔμελλον νὰ ἀποβῶσι κοινὸν τῆς ἀνθρωπότητος κτῆμα εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἑκατονταετηρίδων.

Ἀλλὰ τὸ μέγα ἔργον τοῦ Σόλωνος ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ διὰ πολλῶν δοκιμασιῶν, πρὶν ἢ παραγάγῃ ἅπαντας αὐτοῦ τοὺς ἀγαθοὺς καρπούς. Ἡ νέα νομοθεσία οὐδετέραν τῶν ἀντιθέτων μερίδων ἐντελῶς ηὐχαρίστησε, διότι οὐδὲ προέθετο τοιοῦτό τι, τοὐλάχιστον ὅπως ἐννοοῦσι τοῦτο αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μερίδες, ὧν ἑκάστη ζητεῖ πάντοτε νὰ σφετερισθῇ μὲν ὅσον ἔνεστι πλειότερα πλεονεκτήματα, νὰ καταθλίψῃ δὲ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τοὺς ἀντιπάλους. Ὁ Σόλων ἐνόησεν ἄλλως τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ. Εἰς τὸν πολὺν δῆμον, πρότερον σχεδὸν δοῦλον ὄντα καὶ μὴ ἔχοντα πολιτικόν τι δικαίωμα, ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἐλευθερίαν, ἐπέτρεψε δὲ καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ εὐθύνειν τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ὄχι πλέον τι. Τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἀπέδωκεν εἰς μόνους τοὺς εὐπορωτέρους, μὴ θεωρήσας φρόνιμον νὰ ἐπιτρέψῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰς ἀρχὰς εἰς ἀνθρώ-

πους μέχρι τῆς χθὲς δούλους ὄντας, διότι ὄχι μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὴν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίαν ἐμπειρίαν ἀλλὰ φυσικώτατον ἦτο νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν νέαν αὐτῶν ἐξουσίαν εἰς τὸ νὰ ἐκδικῶσι τοὺς προτέρους δυνάστας, ἐξ οὗ τὰ πράγματα ἤθελον καταντήσει ἄνω κάτω. Κυρίως μάλιστα εἰπεῖν, τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ ἐκλέγεσθαι διετήρησαν οἱ εὐπορώτεροι τῶν εὐπατριδῶν· διότι ἡ γῆ, ἀπὸ τῶν προσόδων τῆς ὁποίας ἐξηρτᾶτο ἡ ἐνάσκησις τοῦ προκειμένου δικαιώματος, ἀνῆκεν ἀνέκαθεν εἰς τοὺς εὐπατρίδας· καὶ μὲν προϊόντος τοῦ χρόνου πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπέβαλον τὰ κτήματά των. ἀλλὰ τὰ κτήματα ταῦτα, τὰ πλεῖστα τοὐλάχιστον, περιῆλθον, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, πάλιν εἰς τὴν κυριότητα τῶν πλουσίων εὐπατριδῶν, διότι αὐτοὶ εἶχον τὰ πρὸς ἀγορὰν αὐτῶν κεφάλαια. Ἐκ τῶν τοῦ δήμου εἶχον μὲν εὐπορήσει τινὲς ἀλλὰ τοιοῦτοι δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι πολλοὶ καὶ ἔτι ὀλιγώτεροι μετεχειρίσθησαν βεβαίως τὰ ἄλλως τε ὄχι μεγάλα κεφάλαια αὐτῶν εἰς ἀγορὰν κτημάτων· οἱ πλεῖστοι ἐξηκολούθησαν μᾶλλον μετερχόμενοι τὰ ἐπαγγέλματα δι' ὧν εἶχον βελτιώσει τὴν τύχην αὐτῶν αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, τὴν τέχνην, τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυτιλίαν. Καὶ ἔπειτα, διὰ νὰ ἔχῃ τις τὸ δικαίωμα οὐ μόνον τοῦ ἐκλέγεσθαι ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐκλέγειν ἁπλῶς, ἀπῃτεῖτο πρὸς τούτοις, μέχρι τοῦ Κλεισθένους, νὰ ἀνήκῃ εἰς γένος τι, πολλοὶ δὲ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἦσαν εἰς γένος τι κατατεταγμένοι. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ εὐπατρίδαι, διὰ τὴν πατροπαράδοτον θρησκευτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπιρροὴν ἣν εἶχον εἰς τὰς φυλάς,τὰς φρατρίας,τὰ γένη, δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ κατισχύωσι συνήθως εἰς τὰς ἐκλογάς. Τοῦτο μόνον εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν αὕτη δὲν ἦτο ἤδη ὅσον ἄλλοτε ἐπικίνδυνος, διότι ἐπὶ τέλους ἡ ἐκλογὴ ἀνῆκεν εἰς τὸν δῆμον, ὅστις ἠδύνατο νὰ προτιμήσῃ πάντοτε τοὺς μετριοπαθεστέρους καὶ συνετωτέρους τῶν εὐπατριδῶν· πρὸς δὲ τούτοις διὰ τοῦ δικαιώματος τὸ ὁποῖον ἔλαβε νὰ ζητῇ λόγον παρὰ τῶν ἀρχῶν περιέστελλε τὴν αὐθαιρεσίαν αὐτῶν. Οὕτω πως ἔκρινε τὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνος ὁ Ἀριστοτέλης. «Ἐπεὶ Σόλων γε ἔοικε τὴν ἀναγκαιοτάτην ἀποδιδόναι τῷ δήμῳ δύναμιν, τὸ τὰς ἀρχὰς αἱρεῖσθαι καὶ εὐθύνειν· μηδὲ γὰρ τούτου κύριος ὢν ὁ δῆμος δοῦλος ἂν εἴη καὶ πολέμιος. Τὰς δ'ἀρχὰς ἐκ τῶν γνωρίμων(τῶν ἐπισήμων, τῶν εὐπατριδῶν) καὶ τῶν εὐπόρων κατέστησε πάσας, ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων καὶ ζευγιτῶν καὶ τρίτου τέλους, τῆς καλουμένης ἱππάδος· τὸ δὲ τέταρτον θητικόν, οἷς οὐδεμιᾶς ἀρχῆς μετῆν». Αὐτὸς ὁ Σόλων κηρύττει, ἐν ταῖς ὑποθήκαις εἰς Ἀθηναίους, ὅτι προέθετο νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἀντιθέτους μερίδας, ὄχι νὰ ἐπιφέρῃ τὸν ἀποκλειστικὸν θρίαμβον τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης, διότι δὲν ἦτο ὀπαδὸς φατρίας ἀλλὰ τῆς ὅλης πόλεως διαλλακτής, καὶ δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὸ πρὸ ποδῶν συμφέρον ἀλλ' εἰς ἅπασαν τὴν μέλλουσαν τῆς πατρίδος τύχην. Εἰς μὲν τὸν δῆμον, λέγει, ἔδωκα τόσον κράτος ὅσον ἐπαρκεῖ εἰς τὰς χρείας αὐτοῦ, οὔτε ὑπεραυξήσας οὔτε ἐλαττώσας τὴν τιμὴν αὐτοῦ· ὥρισα δὲ καὶ εἰς ἐκείνους οἵτινες εἶχον δύναμιν καὶ ἦσαν ἐπίφθονοι διὰ τὰ χρήματα αὐτῶν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχωσί τι πέρα τοῦ πρέποντος. Στὰς δὲ ἐν τῷ μέσῳ ἀμφοτέρων, ὡπλισμένος διὰ τῆς κρατερᾶς τοῦ νόμου ἀσπίδος εἰς οὐδένα ἐπέτρεψα νὰ νικήσῃ ἀδίκως τὸν ἄλλον (1).

Δήμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον κράτος, ὅσσον ἐπαρκεῖ,
τιμῆς οὔτ' ἀφελὼν οὔτ' ἐπορεξάμενος·
οἳ δ' εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀγητοί,

(1) Ὁ οὕτως ἑρμηνευόμενος στίχος οὗτος «ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισιν» ἑρμηνευτέο, ἀκριβέστερον «ἔστην δὲ περιβαλὼν ἀμφοτέρους διὰ κρατερᾶς ἀσπίδος» (ἵνα ἀμύνωνται αὐτοὶ ἐναντίον ἀλλήλων ἑκάτερος ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ δικαιωμάτων).

καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν·
ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισιν,
νικᾶν δ' οὐκ εἴασ' οὐδετέρους ἀδίκως.

'Αλλ' ἤδη ἐκ τούτου δηλοῦται ὅτι αἱ ἀξιώσεις ἑκατέρας τῆς μερίδος ἦσαν ὑπέρογκοι. 'Αλλαχοῦ δὲ ὁ Σόλων σαφέστερον λέγει ὅτι, ἂν ἤθελε πράξει ὅσα ἦσαν ἀρεστὰ εἰς τοὺς μὲν ἢ τοὺς δέ, ἡ πόλις ἤθελε στερηθῆ πολλῶν ἀνδρῶν.

. . . . Εἰ γὰρ ἤθελον
ἃ τοῖς ἐναντίοισιν ἥνδανεν τότε,
αὖθις δ' ἃ τοῖσιν ἀτέροις, δρᾶσαι . . .
πολλῶν ἂν ἀνδρῶν ἥδ' ἐχηρώθη πόλις.

Τί ἐζήτουν οἱ μὲν καὶ τί ἐπόθουν οἱ δέ, ἀκριβῶς δὲν ἠξεύρομεν. Τὸ φυσικώτερον καὶ πιθανώτερον εἶναι ὅτι τῶν εὐπατριδῶν οἱ μὲν πενέστεροι ἠγανάκτουν, διότι ἐστερήθησαν τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι, οἱ δὲ πλουσιώτεροι διότι ἀπέβαλον πολλὰ τῶν εἰς αὐτοὺς ὀφειλομένων καὶ ὑπεβλήθησαν, παρεκτὸς τούτου, εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ δήμου. 'Εκ τῶν τοῦ δήμου πάλιν οἱ μὲν εὐπορώτεροι ὄχι μόνον ἐστερήθησαν ὁμοίως πολλῶν τῶν εἰς αὐτοὺς ὀφειλομένων ἀλλά, καθ' ὅσον δὲν εἶχον ἔγγειον περιουσίαν, οὔτε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι προσέλαβον, καὶ ἂν τυχὸν δὲν ἦσαν καταγεγραμμένοι εἰς γένος, δὲν εἶχον οὔτε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν. Οἱ δὲ ἀπορώτεροι ἀπηλλάγησαν μὲν πολλῶν δεινῶν ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ὅσοι δὲν ἦσαν γεννῆται δὲν ἦσαν οὐδὲ ἐκλογεῖς, καὶ πρὸ πάντων οἱ πλειότεροι ἔμειναν οὐδὲν ἧττον πένητες, διὸ ἐμεμψιμοίρουν ἴσως κατὰ τοῦ νομοθέτου, ὅστις δὲν εὗρε τὸ μυστήριον νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς πλουσίους. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἡ νέα νομοθεσία, εἰ καὶ ψηφισθεῖσα ἄνευ δυσκολίας καὶ συζητήσεως, οὐδένα ἐν τούτοις ηὐχαρίστησε, καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἵτινες μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐχαιρέτιζον τὸν Σόλωνα ὡς φίλον καὶ σωτῆρα, ἅμα ἀρξαμένων τῶν νέων νόμων νὰ ἐκτελῶνται, τὸν ἐθεώρησαν ὡς πολέμιον.

. . . . . . νῦν δέ μοι χολούμενοι
λοξὸν ὀφθαλμοῖς ὁρῶσι πάντες ὥστε δήιον.

Ὁ Σόλων ὑπέστη τὴν πρώτην ταύτην ἀδικίαν τῶν συμπολιτῶν μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ ἡμερότητος καὶ μετριοπαθείας· διότι ἤξευρεν ὅτι εἰς τὰ μεγάλα ἔργα εἶναι δύσκολον νὰ εὐχαριστήσῃ τις πάντας·

ἔργμασιν ἐν μεγάλοις πᾶσιν ἁδεῖν χαλεπόν.

Οἱ δυσηρεστημένοι, καὶ εἴδομεν ὅτι τοιοῦτοι ἦσαν σχεδὸν πάντες, προσήρχοντο πρὸς αὐτόν, ἐρωτῶντες τί σημαίνει τοῦτο καὶ τί τὸ ἄλλο, καὶ πῶς ἔχει νὰ ἐκτελεσθῇ· δὲν ἠρκοῦντο δὲ εἰς τὸ νὰ δηλῶσιν ἀπορίας, ἀλλὰ καὶ παρατηρήσεις ἐπήνεγκον, καὶ συμβουλὰς περὶ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως, ὥστε ἡ θέσις του μετ' ὀλίγον κατήντησεν ἀφόρητος, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς ποιήμασιν εἰκονίζει ἐμφαντικώτατα τὴν δεινὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέ-

στη, λέγων ὅτι, πανταχόθεν διασπώμενος, ἐστρέφετο ὡς λύκος διωκόμενος ὑπὸ πολλῶν κυνῶν·

τῶν οὕνεκ' ἀρχὴν πάντοθεν κυκεύμενος
ὡς ἐν κυσὶν πολλαῖσιν ἐστράφην λύκος.

Ὅθεν μετ' οὐ πολύ, θεωρῶν ὅτι, ἐὰν ἔμενεν εἰς Ἀθήνας, ἤθελεν ἀναγκασθῆ νὰ ἐπιχειρήσῃ τροπολογίας ἀτελευτήτους, ἐζήτησε παρὰ τῶν συμπολιτῶν ἄδειαν δεκαετοῦς ἀπουσίας ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ θέλουσι παρὰ πάντων ἀναγνωρισθῆ καὶ ἐκτιμηθῆ τὰ πλεονεκτήματα τῆς νέας καταστάσεως τῶν πραγμάτων(¹). Ἀξία δὲ σημειώσεως εἶναι καὶ ἡ βαθεῖα πεποίθησις ἣν εἶχεν ἀναχωρῶν ὅτι οἱ νέοι νόμοι θέλουσι μείνει ἀμετάβλητοι μέχρι τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ. Διότι, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «οὐκ οἷοί τε ἦσαν αὐτὸ ποιῆσαι Ἀθηναῖοι· ὁρκίοισι γὰρ μεγάλοισι κατείχοντο, δέκα ἔτεα χρήσεσθαι νόμοισι τοὺς ἄν σφι Σόλων θῆται»(²). Ἐκ τούτου γίνεται πρόδηλον ὁποίαν ἱερότητα οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀπέδιδον εἰς τὸν ἅπαξ γενόμενον ὅρκον. Ὁ Σόλων ἀποδημήσας κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπορεύθη εἰς Αἴγυπτον, ἔπειτα δὲ εἰς Κύπρον. Ἡ δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Κροίσου συνέντευξις, ἣν τοσοῦτον χαριέντως ἱστόρησεν ὁ Ἡρόδοτος, εἶναι, κατὰ δυστυχίαν, ἀπίθανος, διότι, πλὴν τῶν ἄλλων, φαίνεται γενομένη περὶ τὸ 553 ἔτος, ὀλίγον πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Κροίσου ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου, ἐνῷ ὁ Σόλων ὄχι μόνον εἶχεν ἐπανέλθει εἰς Ἀθήνας πολὺ πρότερον, ἤτοι περὶ τὸ 560, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἀποθάνει μικρὸν μετὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔτος. Ὁπωσδήποτε, ὁ Σόλων, ἐπιστρέψας εἰς τὰς Ἀθήνας, εὗρε μεγάλην πραγμάτων ἀλλοίωσιν καὶ θλιβερώτατα ψευσθείσας τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ.

[» Περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τῆς ἀποδημίας τοῦ Σόλωνος (593 π. Χ.) μέχρι »τῆς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου ἱδρύσεως τῆς τυραννίδος (560 π. Χ.) συμβάντων σπουδαίας »καὶ λεπτομερεῖς εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους «Πολιτεία Ἀθηναίων».Κατὰ »ταύτας ὁ Σόλων ἀποδημῶν κατέλιπε τὴν πόλιν ἐν μέσῳ ταραχῶν, ὡς εἴρηται, ἀλλ' εὐθὺς »μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἡσύχασεν ἡ πόλις καὶ ἡ ἡσυχία αὕτη διήρκεσε τέσσαρα ἔτη. Τὸ δὲ »πέμπτον ἔτος 599/8 π.Χ. ἕνεκα νέων ταραχῶν ἐγένετο *ἀναρχία*, ἤτοι δὲν ἐξελέγη ἄρχων (ὁ »κυρίως καλούμενος ἄρχων, ὁ ἐπώνυμος ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις κληθείς), διότι »ἕνεκα τῆς μεγίστης σπουδαιότητος, ἣν τὸ ἀξίωμα τοῦτο προσέλαβε, περὶ τοῦτο πρὸ »πάντων διεξήγοντο οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ ἔριδες («ᾧ καὶ δῆλον ὅτι μεγίστην εἶχε δύναμιν ὁ »ἄρχων· φαίνονται γὰρ ἀεὶ στασιάζοντες περὶ ταύτης τῆς ἀρχῆς»). *Ἡ ἀναρχία* αὕτη ἐπα»νελήφθη μετὰ 5 ἔτη, τῷ 599]8. Τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος ὁ Δαμασίας ἐκλεγεὶς ἄρχων ἦρ-

---

(¹) Ἀριστοτ. Πολ. Ἀθ. 11 «Διατάξας δὲ τὴν πολιτείαν ὅνπερ εἴρηται τρόπον, ἐπειδὴ προσιόντες αὐτῷ περὶ τῶν νόμων ἠνώχλουν, τὰ μὲν ἐπιτιμῶντες τὰ δὲ ἀνακρίνοντες, βουλόμενος μήτε ταῦτα κινεῖν μήτ' ἀπεχθάνεσθαι παρών, ἀποδημίαν ἐποιήσατο κατ' ἐμπορίαν ἅμα καὶ θεωρίαν εἰς Αἴγυπτον, λέγων ὡς οὐχ ἥξει δέκα ἐτῶν· οὐ γὰρ οἴεσθαι δίκαιον εἶναι τοὺς νόμους ἐξηγεῖσθαι παρών, ἀλλ' ἕκαστον τὰ γεγραμμένα ποιεῖν».

(²) Περὶ τῶν ὅρκων τούτων λέγει ὁ Ἀριστοτέλης τάδε (Πολ. Ἀθην. 7)· «ἀναγράψαντες δὲ τοὺς νόμους εἰς τοὺς κύρβεις ἔστησαν ἐν τῇ στοᾷ τῇ βασιλείῳ, καὶ ὤμοσαν χρήσεσθαι πάντες. Οἱ δ' ἐννέα ἄρχοντες ὀμνύντες πρὸς τῷ λίθῳ κατεφάτιζον ἀναθήσειν ἀνδριάντα χρυσοῦν ἐάν τινα παραβῶσι τῶν νόμων· ὅθεν ἔτι καὶ νῦν οὕτως ὀμνύουσιν».

»ξεν ἔτη δύο καὶ δύο μῆνας, ὅπερ ἦν οἱονεὶ ἀρχὴ καὶ ἀπόπειρα τυραννίδος. Ἐξελαθέντος δὲ »βίᾳ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Δαμασίου τῷ 581 ἐγένετό τις συμβιβασμὸς μεταξὺ πασῶν τῶν »μερίδων, καθ' ὅν, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «ἔδοξεν αὐτοῖς διὰ τὸ στασιάζειν ἄρχοντας »ἑλέσθαι δέκα, πέντε μὲν εὐπατριδῶν, τρεῖς δὲ ἀγροίκων, δύο δὲ δημιουργῶν», καὶ οἱ »δέκα οὗτοι ἄρχοντες ἦρξαν τὸν μετὰ Δαμασίαν ἐνιαυτόν. Ἐνταῦθα βεβαίως ἀναφύεται »τὸ ζήτημα ἂν οἱ δέκα οὗτοι ἄρχοντες οἱ ἐκλεγέντες τῷ 581 ἐκ τῶν τριῶν τάξεων ἀντεπρο- »σώπευον μόνον τὴν ἀρχὴν τοῦ κυρίως *ἄρχοντος*, ἀναβιβαζομένου οὕτω τοῦ ὅλου ἀρι- »θμοῦ τῶν ἀρχόντων, σὺν τῷ βασιλεῖ δηλονότι καὶ πολεμάρχῳ καὶ τοῖς ἓξ θεσμοθέταις, »εἰς ὀκτωκαίδεκα, ἢ ἂν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφερομένοις δέκα ἄρχουσι τοῦ »581 περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἐννέα γνωστοὶ ἄρχοντες, προστεθέντος ἑνὸς μόνου περιπλέον »διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ. Ὡς πρὸς τοῦτο ἀνάγκη ν' ἀναφέρωμεν ὅτι πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως »τῆς «Πολιτείας Ἀθηναίων» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀνακαλυφθείσης, ὡς εἴρηται, τῷ 1890 »ἐν Λονδίνῳ, ἐξ ἧς καὶ μόνης εἶναι γνωσταὶ αἱ ἀναγραφόμεναι ἐνταῦθα περὶ τῶν 10 «ἀρχόντων εἰδήσεις, ἦτο γνωστὸν ἀπόσπασμα τῆς πραγματείας ταύτης ἐκ χειρογράφου »τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου. ἐν τῷ ἀποσπάσματι δὲ τούτῳ περιείχετο ἀκριβῶς καὶ »τὸ προκείμενον χωρίον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς μετὰ Δαμασίαν ἄρχοντας τοῦ 581. »Ἀλλ' ἐν τῷ βερολινίῳ χειρογράφῳ, ἀντὶ τοῦ «ἄρχοντας ἑλέσθαι δέκα, πέντε μὲν εὐπα- »τριδῶν, τρεῖς δὲ ἀγροίκων, δύο δὲ δημιουργῶν», λέγεται ἁπλῶς «ἄρχοντας ἑλέσθαι (τέτ- »ταρας) μὲν εὐπατριδῶν» κτλ., παραλειπομένης τῆς λ. δέκα, καὶ τοῦ πέντε τοῦ λονδινίου »χειρογράφου τρεπομένου εἰς τέτταρας. Ἐννοεῖται ὅτι κατὰ τὸ βερολίνιον χειρόγραφον »ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχόντων τοῦ 581 τῶν διὰ συμβάσεως μεταξὺ τῶν τριῶν τάξεων ἐκλε- »γέντων ἐγένετο ἐννέα, οἷος ἦν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχόντων ὁ ἀπὸ τοῦ 683 ἐπικρατήσας »(ἤτοι βασιλέως, πολεμάρχου, ἄρχοντος καὶ τῶν 6 θεσμοθετῶν).

»Ἐπὶ τούτου δὲ τοῦ ἀριθμοῦ στηριχθεὶς ὁ γνωστὸς ἱστοριογράφος Max Duncker, »πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ λονδινίου χειρογράφου, ἔδωκεν εἰς τὸ μνημονευθὲν τοῦ βε- »ρολινίου χειρογράφου ἀπόσπασμα ἑρμηνείαν καθ' ἣν κατὰ τὰς διατάξεις ἤδη τοῦ Σό- »λωνος ἦτο καθωρισμένον ἵνα ἐκ τῶν θέσεων τῶν ἐννέα ἀρχόντων τέσσαρες μὲν κατα- »λαμβάνωνται πάντοτε ὑπὸ τῶν εὐπατριδῶν, τρεῖς ὑπὸ τῶν ἀγροτῶν καὶ δύο ὑπὸ τῶν δη- »μιουργῶν, χωρὶς νὰ διασαφηθῇ (ὅπερ ἦτο ἀδύνατον, μηδὲν ἀναφέροντος τοῦ ἀποσπά- »σματος περὶ τούτου) τίνες τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἔδει νὰ ἐκλέγωνται ἐκ τῶν εὐπατριδῶν »καὶ τίνες ἐκ τῶν ἄλλων τάξεων. Παραδόξως δὲ καὶ ὁ Ed. Meier (σ. 664 § 412) καὶ ὁ »Poelmann ἀσπάζονται τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ προκριτωτέραν θεω- »ροῦσι τὴν γραφὴν τοῦ βερολινίου χειρογράφου τῆς τοῦ λονδινίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ »τῆς βερολινίου γραφῆς μηχανικῶς τὸ ζήτημα λύεται εὐκολώτερον, διότι οὕτω προκύ- »πτει ἀριθμὸς ἐννέα ἀρχόντων. Ἀλλὰ πρέπει διὰ τοῦτο καὶ νὰ θεωρηθῇ αὕτη ὡς ὀρθο- »τέρα, καὶ λύεται τὸ ζήτημα κατ' οὐσίαν ἀντικαθισταμένων τῶν δέκα ἀρχόντων τοῦ λον- »δινίου χειρογράφου διὰ τῶν ἐννέα τοῦ βερολινίου; Νομίζομεν οὐδαμῶς. Καὶ ἐκ τῶν »προτέρων μὲν παρατηροῦμεν ὅτι, ἀκριβῶς διότι ἡ λονδίνιος γραφὴ φαίνεται μᾶλλον »δυσερμήνευτος ἀλλὰ καὶ πληρεστέρα, διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ προτιμηθῇ, ἡ δὲ βερολίνιος »νὰ θεωρηθῇ ὡς τροποποίησις τοῦ λονδινίου πρὸς εὐχερεστέραν μηχανικὴν ἑρμηνείαν »τοῦ ἀκατανοήτου εἰς τὸν ἀντιγραφέα ἀριστοτελικοῦ χωρίου. Ἀληθῶς δὲ ἡ βερολίνιος »γραφὴ λύουσα μηχανικῶς τὸ ζήτημα περιπλέκει αὐτὸ λογικῶς καὶ κατ' οὐσίαν ἔτι μᾶλ- »λον, διότι ἐκ τῆς τοιαύτης γραφῆς καὶ τῆς ἑρμηνείας τῆς διδομένης εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν »εἰρημένων ἱστοριογράφων προκύπτουσιν αἱ ἑξῆς ἀπορίαι:

»α'). Τίνες ἐκ τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἦσαν οἱ τέσσαρες ἐκλεγόμενοι ἐκ τῶν εὐπατρι-

»δῶν; ἄρα ὁ βασιλεύς, ὁ πολέμαρχος, ὁ ἄρχων καὶ εἷς τῶν θεσμοθετῶν, διανεμομένων »τῶν λοιπῶν πέντε θεσμοθετῶν μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων τάξεων; ἤ, ἐὰν μή, τίνι ἄλλῳ τρό»πῳ ἐγένετο ἡ διανομὴ τῶν ἐννέα ἀρχῶν εἰς τὰς τρεῖς τάξεις; Ἡ ἀπορία αὕτη δὲν λύεται »ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἄλλως τοιαύτην τινὰ οὐσιώδη λεπτομέρειαν τοῦ ὅλου ζητή»ματος δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ παραλίπῃ.

»β'). Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους λεγομένων νοεῖται ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη τῶν »δέκα ἢ ἐννέα ἀρχόντων τῶν ἐκλεγέντων τῷ 581 διήρκεσεν ἓν ἔτος («καὶ οὗτοι τὸν μετὰ »Δαμασίαν ἦρξαν ἐνιαυτόν») καὶ ἦν ὅλως ἔκτακτος, ἐνῷ, ὡς ἑρμηνεύουσι τὸ Ἀριστοτέλους »χωρίον (ἐκ τοῦ βερολινίου χειρογράφου) ὁ Max Duncker, ὁ Ed. Meier, ὁ Poelmann, »ἡ κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν ἀναλογίαν διανομὴ τῶν ἐννέα ἀρχόντων εἰς τὰς τρεῖς τάξεις »φαίνεται θεσμὸς διαρκής. Ἡ ἁπλουστάτη, εὐχερεστάτη, λογικωτάτη καὶ μόνη πραγμα»τικὴ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου εἶναι ἡ κατὰ τὸ λονδίνιον χειρόγραφον. Δὲν προέκειτο περὶ »διανομῆς τῶν ἀρχῶν τῶν ἐννέα ἀρχόντων εἰς τὰς τρεῖς τάξεις ἀλλὰ περὶ ἀντικαταστά»σεως παροδικῆς καὶ ἐκτάκτου, «διὰ τὸ στασιάζειν», τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἄρχοντος, τοῦ »ἄρχοντος δηλονότι τοῦ ἐπωνύμου γενομένου καὶ οὕτως ἐν ὑστέροις χρόνοις κληθέντος, »διὰ δέκα ἀρχόντων ἀρξάντων τῷ 581. Τοσοῦτον νῦν ἀναγινώσκοντες ἱστορίας συχνῶς »βλέπομεν μνημονευομένους τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ὥστε ἐκλαμβάνομεν αὐτοὺς ὡς ἀποτε»λοῦντας τρόπον τινὰ ἑνιαίαν ἀρχήν. Καὶ ὅμως ἑνιαίαν ἀρχὴν δὲν ἀπετέλουν ὁ βασιλεύς, »ὁ πολέμαρχος, ὁ ἄρχων καὶ οἱ ἓξ θεσμοθέται, οὐδὲ πάντοτε καλοῦνται ἄρχοντες, ἀλλὰ »τῷ προσήκοντι ἕκαστος ὀνόματι (βασιλεύς, πολέμαρχος, θεσμοθέτης), ἄρχων δὲ κυρίως »εἶναι εἷς, τοὐλάχιστον παρ' Ἀριστοτέλει, καὶ οἱ δέκα ἄρχοντες τοῦ 581 εἶναι οἱ διαχει»ρισάμενοι τὴν ἀρχὴν τοῦ ἑνὸς ἄρχοντος τούτου. Τοῦτο καθίσταται προφανέστατον ἐκ τῶν »παρ' Ἀριστοτέλει ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ λεγομένων. Ὁ λόγος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι »τέλους (ἐν τῇ 13 §) μόνον περὶ τοῦ *ἄρχοντος* (οὐχὶ περὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων). Ἐκ δὲ »τῶν ἐπιφερομένων, «καὶ οὗτοι (οἱ δέκα) τὸν μετὰ τὸν Δαμασίαν ἦρξαν ἐνιαυτόν, ᾧ καὶ »δῆλον ὅτι μεγίστην εἶχε δύναμιν ὁ ἄρχων», καθίσταται τοσοῦτον σαφὴς ἡ ὀρθότης τῆς »ὑφ' ἡμῶν διδομένης ἑρμηνείας, ὥστε ἄτοπον ἀληθῶς καθίσταται πῶς ἄνδρες οἷοι οἱ Ed. »Meier καὶ Poelmann παρεπλανήθησαν εἰς ἑτέρας ἑρμηνείας. Ἁπλούστατα ὁ Ἀριστο»τέλης περιορίζει τὴν ἀρχὴν τῶν δέκα εἰς ἓν καὶ μόνον ἔτος, τὸ μετὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Δα»μασίου, καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἑνὸς ἄρχοντος διὰ δέκα ἀποδίδει εἰς τὴν μεγίστην »σπουδαιότητα τῆς ἀρχῆς ταύτης, τὴν καθιστῶσαν αὐτὴν διηνεκῶς ὑποκείμενον ἐρίδων καὶ »ταραχῶν. Ὅπως ἡ ὑπατικὴ ἀρχὴ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν 5 π. Χ. αἰῶνα διενεμήθη παρο»δικῶς, εἰ καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, εἰς ἓξ ἢ ὀκτὼ ὑπατικοὺς ἄρχοντας (τοὺς ὑπατικοὺς χιλιάρ»χους), ἵνα μετάσχωσι τοῦ ἀξιώματος, ἐν περιωρισμένῳ μέτρῳ, καὶ οἱ περὶ τῆς μετο»χῆς αὐτοῦ ἐρίζοντες Πληβεῖοι, οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις τῷ 581 π. Χ. ἡ ἑνιαία ἀρχὴ τοῦ »ἄρχοντος διῃρέθη εἰς δέκα ἀρχάς, ἵνα μετάσχωσιν αὐτῶν καὶ αἱ τρεῖς περὶ αὐτῆς ἐρί»ζουσαι τάξεις. Ἂν ἡ διαίρεσις ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ὁρισθῇ μόνον ἐπὶ ἓν ἔτος, ἢ ἐάν, ἐπ' ἀό»ριστον οὕτω διαταχθεῖσα ἡ νέα ἀρχή, ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διήρκεσε, τοῦτο δὲν εἶναι γνω»στόν· ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος ἐφηρμόσθη, καὶ μετὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἡ προ»τέρα ἐξηκολούθησε νοσηρὰ πολιτικὴ κατάστασις («ὅλως δὲ διετέλουν νοσοῦντες τὰ πρὸς »ἑαυτούς», ὡς «λέγει ὁ Ἀριστοτέλης) παρασκευάσασα τὴν τυραννίδα· ἐνῷ ἄλλως, ἐὰν τῷ »581 ἐθεσμοθετεῖτο ἡ διανομὴ τῶν ἐννέα ἀρχῶν εἰς τὰς τρεῖς τάξεις, τὸ τοιοῦτον κάθε»στὼς ἔδει νὰ δημιουργήσῃ περίοδον ἐσωτερικῆς πολιτικῆς εἰρήνης. Τὰ πάντα δὲ μαρτυ»ροῦσιν ὅτι ἡ τῶν δέκα ἀρχόντων ἀρχὴ ἦτο πανάκεια ὅλως προσωρινή. Ἐκ τῶν εἰρημέ»νων πάντων γίνεται καταφανὲς ὅτι ἡ μόνη πλήρης καὶ ὀρθὴ γραφὴ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος

»ἀριστοτελικοῦ χωρίου εἶναι ἡ τοῦ λονδινίου χειρογράφου ἡ ἀναφέρουσα δέκα ἄρχον»τας, ἡ δὲ τοῦ βερολινίου εἶναι τροποποίησις καὶ διαστροφὴ μετ' ἀφαιρέσεως καὶ μετα»βολῆς λέξεων, ἵνα ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων τοῦ 581 θεωρηθῇ συνᾴδουσα πρὸς τὸν »θεσμὸν τῶν 9 ἀρχόντων»].

Τῳόντι οἱ μὲν νόμοι αὐτοῦ ἔμειναν ἀναλλοίωτοι ἀλλ' αἱ τρεῖς μερίδες, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀγωνισθῇ, διὰ τοῦ νέου πολιτεύματος, νὰ συνδιαλλάξῃ, διεφέροντο πρὸς ἀλλήλας ὡς οὐδέποτε καὶ ἀντιπαρετάσσοντο ὑπὸ ἴδιον ἑκάστη ἀρχηγόν. Τῶν μὲν Πεδιέων προΐστατο εἷς ἐξ αὐτῶν, Λυκοῦργος ὁ 'Αριστολαΐδου· τῶν δὲ Παράλων ὁ γαμβρὸς τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους Μεγακλῆς ὁ 'Αλκμαίωνος, τοῦ στρατηγήσαντος τῶν 'Αθηναίων ἐν τῷ κατὰ Κιρραίων πολέμῳ καὶ φίλου διαβοήτου γενομένου τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου· τῶν δὲ Διακρίων ὁ εὐπατρίδης Πεισίστρατος ὁ Ἱπποκράτους. Ἡ ἐπικινδυνοτέρα τῶν τριῶν τούτων μερίδων ἦτο ὁμολογουμένως ἡ τελευταία, ἥτις συνέκειτο ἐκ τῶν πενεστέρων γεωργῶν, μεθ' ὧν συνετάσσοντο οἱ ἀπορώτεροι κάτοικοι τῆς πόλεως. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ὄντες πολυπληθέστεροι καὶ ἀμαθέστεροι τῶν ἄλλων, πρὸς δὲ τούτοις, διὰ τὴν πενίαν, ἐπιρρεπέστεροι πρὸς πᾶσαν καινοτομίαν καὶ ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων, ἠδύναντο εὐκόλως νὰ παρασυρθῶσιν ὑπὸ ἀρχηγοῦ ἐπιτηδείου καὶ φιλάρχου. Τοιοῦτος δὲ ἦτο ὁ Πεισίστρατος. Ὁ Πεισίστρατος ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὅπως καὶ ὁ Σόλων, ἀριστεύσας εἰς τὸν κατὰ Μεγαρέων πόλεμον. Εἶχε δὲ καὶ ἐπιφάνειάν τινα πολιτικῆς ἀρετῆς, δημοτικὸς μὲν ὢν περὶ τοὺς λόγους καὶ τοὺς τρόπους, ἐλευθέριος δὲ πρὸς τοὺς πένητας, ἐπιδεικτικὸς δὲ περὶ τὴν μετριοφροσύνην· διότι ἡ πονηρία, καὶ ἰδίως ἡ πολιτικὴ πονηρία, κατορθώνει νὰ συνδυάζῃ τὰς δύο ταύτας ἀσυμβιβάστους ἰδιότητας. 'Αλλ' εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην τῶν ἀρετῶν περιωρίζετο ἡ πρὸς τὸν Σόλωνα ὁμοιότης τοῦ ἀνδρός· ὁ Σόλων ἠγωνίσθη νὰ ἀναδείξῃ τοὺς συμπολίτας ἀξίους νὰ ἄρχωσιν αὐτοὶ τῆς πόλεως, ὁ δὲ Πεισίστρατος ἤθελε νὰ ἄρχῃ αὐτὸς διὰ τῶν συμπολιτῶν· καὶ ἐπιτηδείως μὲν διαπαιδαγωγήσας τοὺς πολλούς, οὐδὲν ἧττον δὲ ἐπιτηδείως ἐμπορευθεὶς τὰς ἀμοιβαίας ἀντιπαθείας τῶν δύο ἄλλων μερίδων, ἐπέτυχε μετ' ὀλίγον τοῦ σκοποῦ. Ὁ Σόλων ἐνόησε κάλλιστα ποῦ βαίνουσι τὰ πράγματα· καίτοι δὲ καταβεβλημένος ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρατος ἐπεχείρησε νὰ προλάβῃ τὴν ἐπικειμένην συμφορὰν καὶ πρὸ πάντων νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν φιλαρχίαν τοῦ Πεισιστράτου, ἀλλ' ἀπέτυχε· διότι, καθὼς πολλάκις συμβαίνει, τὰ ἐξημμένα πάθη καὶ τὰ τετυφλωμένα συμφέροντα δὲν ἤκουσαν τὴν φωνὴν τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριότητος.

Ὁ Πεισίστρατος ἐλέγετο μὲν καὶ ἦτο ἀρχηγὸς κυρίως τῶν Διακρίων, οἵτινες ἐπλειονοψήφουν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εἶχεν ὅμως βεβαίως ὀπαδοὺς καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων μερίδων (¹), διότι ἐν ἔτει 560, ὅτε, καταβαλὼν τοὺς ἀντιπάλους, ἐσφετερίσθη τὴν ὅλην ἀρχήν, ἡ βουλὴ συνέκειτο ἐκ φίλων αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν βουλὴν οἱ πένητες δὲν ἦσαν ἐκλέξιμοι. 'Αφ' ὅλων λοιπὸν τούτων τῶν περιστάσεων ὠφελούμενος ὁ Πεισίστρατος, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους ἐκείνου τραυματίσας ἑαυτὸν καὶ προσελθὼν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ ὀχήματος φερόμενος, ἠπάτησε τὸ πλῆθος ὅτι κινδυνεύει δῆθεν νὰ δολοφο-

(¹) Πρβλ. 'Αριστοτ. Πολ. 'Αθην. 13 «τρίτη δὲ ἡ τῶν Διακρίων, ἐφ' ᾗ τεταγμένος ἦν Πεισίστρατος δημοτικώτατος εἶναι δοκῶν· προσεκεκόσμηντο δὲ τούτοις (τοῖς Διακρίοις) οἵ τε ἀφῃρημένοι τὰ χρέα διὰ τὴν ἀπορίαν καὶ οἱ τῷ *γένει μὴ καθαροὶ* (οἱ παρεγγραφέντες δηλονότι εἰς τὸν κατάλογον τῶν πολιτῶν) διὰ τὸν φόβον».

νηθῇ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, παρέπεισε τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ νὰ ἔχῃ 50 ροπαλοφόρους σωματοφύλακας, καὶ διὰ τούτων ἐγένετο ἀμέσως κύριος τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῶν πραγμάτων. Καὶ τὸ πρῶτον τοῦτο ἔτος τῆς τυραννίας τοῦ Πεισιστράτου ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας ὁ Σόλων. Ὁ γενναῖος γέρων εἶχε προσπαθήσει παντὶ σθένει ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὸ περὶ ροπαλοφόρων ψήφισμα, προλέγων εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι δι' αὐτοῦ θέλουσιν ἀποβάλει τὴν ἐλευθερίαν(¹),καὶ ὅτε εἶδε πραγματωθέντα ὅσα προέβλεπε κατελθὼν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπεχείρησε νὰ ρίψῃ διὰ τῆς βίας τὸν παραβιαστὴν τῶν νόμων.'Αλλ' οὐδεὶς ἐπρόσεξεν εἰς αὐτὸν καὶ πάλιν διὰ τὸν φόβον. Τότε ἀπελπισθεὶς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ἀναρτήσας τὰ ὅπλα αὐτοῦ πρὸ τῶν θυρῶν «ἐμοὶ μέν,ἀνέκραξεν ἐν τῇ γαλήνῃ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, ἐμοὶ μέν, ὡς δυνατὸν ἦν, βεβοήθηται τῇ πατρίδι καὶ τοῖς νόμοις», καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἔμεινεν ἡσυχάζων καὶ ζητῶν ἐν τῷ θεωρητικῷ βίῳ τὰς παραμυθίας, τὰς ὁποίας ἡ ἀτυχία, καὶ ἰδίως ἡ πολιτικὴ ἀτυχία, πάντοτε εὑρίσκει ἐν αὐτῷ. Τὸ γῆρας δὲν εἶχε μαράνει τὴν φαντασίαν αὐτοῦ· διότι τότε ἐποίησε τὴν λαμπρὰν ἐκείνην τῆς τυραννίδος εἰκόνα, ἥτις φαίνεται μᾶλλον προελθοῦσα ἀπὸ τῆς γραφίδος τοῦ μεγίστου τῶν ποιητῶν ἢ τοῦ θετικωτάτου τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. Ἐκ νεφέλης, λέγει, προκύπτει ἡ ὁρμὴ τῆς χιόνος καὶ τῆς χαλάζης, ἐκ δὲ λαμπρᾶς ἀστραπῆς γεννᾶται ἡ βροντή· οὕτως ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἀνδρῶν ἀπόλλυται ἡ πόλις, ὁ δὲ δῆμος, ἕνεκα τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ, ὑπέκυψεν εἰς τὸ κράτος τοῦ μονάρχου.

Ἐκ νεφέλης πέλεται χιόνος μένος ἠδὲ χαλάζης,
βροντὴ δ' ἐκ λαμπρᾶς γίγνεται ἀστεροπῆς·
ἀνδρῶν δ' ἐκ μεγάλων πόλις ὄλλυται· εἰς δὲ μονάρχου
δῆμος ἀιδρίῃ δουλοσύνην ἔπεσεν.

Ἀκούων δὲ τοὺς Ἀθηναίους μεμψιμοιροῦντας δι' ὅσα ἔπαθον κακὰ ἔλεγεν εἰς αὐτοὺς μετὰ πικρίας, δικαίας τῇ ἀληθείᾳ, νὰ μὴ αἰτιῶνται τοὺς θεούς, διότι αὐτοὶ ἰδίαις χερσὶ κατεσκεύασαν τὴν δουλείαν των.

Εἰ δὲ πεπόνθατε λυγρὰ δι'ὑμετέρην κακότητα,
Μή τι θεοῖς τούτων μοῖραν ἐπαμφέρετε.
Αὐτοὶ γὰρ τούτους ηὐξήσατε ῥύσια δόντες,
Καὶ διὰ ταῦτα κακὴν ἔσχετε δουλοσύνην.

Ὅταν δὲ πάλιν τὸν προέτρεπον πολλοὶ νὰ φύγῃ, ὡς τόσοι ἄλλοι, τὴν ἐνδεχομένην τοῦ τυράννου ἐκδίκησιν, καὶ τὸν ἠρώτων τίνι πιστεύων μένει, «τῷ γήρᾳ», ἀπεκρίνετο. Καὶ ἀληθῶς ὁ Πεισίστρατος, ὅστις ἐν γένει ἀνεδείχθη ἐπιεικής, δὲν ἠνώχλησε τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς τοῦ δεινοῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου, ὥστε ἀπέθανεν ὁ μέγας ἀνὴρ ἐν εἰρήνῃ, τεθλιμμένος μὲν διότι εἶδε τὴν ματαίωσιν τῶν ἀγώνων αὐτοῦ ἀλλ' ἔχων βεβαίως τὴν

(¹) Ἀριστ. Πολ. Ἀθην. 14 «Λέγεται δὲ Σόλωνα, Πεισιστράτου τὴν φυλακὴν αἰτοῦντος, ἀντιλέξαι καὶ εἰπεῖν ὅτι τῶν μὲν εἴη σοφώτερος τῶν δ' ἀνδρειότερος· ὅσοι μὲν γὰρ ἀγνοοῦσι Πεισίστρατον ἐπιτιθέμενον τυραννίδι, σοφώτερος εἶναι τούτων, ὅσοι δ' εἰδότες κατασιωπῶσιν, ἀνδρειότερος· ἐπεὶ δὲ λέγων οὐκ ἔπειθεν, ἐξαράμενος τὰ ὅπλα πρὸ τῶν θυρῶν, αὐτὸς μὲν ἔφη βεβοηθηκέναι τῇ πατρίδι, καθ' ὅσον ἦν δυνατός (ἤδη γὰρ σφόδρα πρεσβύτης ἦν), ἀξιοῦν δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ταὐτὸ τοῦτο ποιεῖν. Σόλων μὲν οὖν οὐδὲν ἤνυσε τότε παρακαλῶν».

περὶ ἀγαθωτέρου μέλλοντος παρηγορίαν, τὴν ὁποίαν ὁ δίκαιος Θεὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ δίδῃ εἰς τοὺς εὐεργέτας τούτους τῆς ἀνθρωπότητος, ὁσάκις βλέπουσι τὴν πρόσκαιρον ἀνατροπὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν· τὴν παρηγορίαν ὅτι θέλει ἔλθει ποτὲ ἡμέρα καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, σωφρονήσαντες, θέλουσι δώσει νέαν ζωὴν εἰς τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο πολίτευμα, καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ κρηπῖδος, θέλουσιν ἐγείρει ἅπαν τὸ μέλλον τῆς πατρίδος αὐτῶν μεγαλεῖον.

Ὁ δὲ Πεισίστρατος δὲν διετήρησε κατ' ἀρχὰς ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἐξουσίαν τὴν ὁποίαν ἐσφετερίσθη· αἱ δύο ἄλλαι μερίδες, ἑνωθεῖσαι, ἐπέφεραν τὴν ἔξωσιν αὐτοῦ ἐν ἔτει 559 (¹). Πάλιν ὅμως, μετὰ πέντε περίπου ἔτη (²), κατώρθωσε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Μεγακλέους, τοῦ ἰσχυροῦ τῶν Παράλων ἀρχηγοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ γαμβρὸς ἔγινεν ἐπὶ θυγατρί, καὶ διὰ τῆς συμπράξεως αὐτοῦ, ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας, ἀνέκτησε τήν τε ἀκρόπολιν καὶ τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' οὐδὲ τότε διετήρησεν αὐτὴν πολύ,διότι, δυσαρεστηθέντος τοῦ Μεγακλέους καὶ συνταχθέντος αὖθις μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Πεδιέων Λυκούργου, ὁ Πεισίστρατος ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ τὸ δεύτερον ἐξ Ἀθηνῶν (³), καὶ τότε ἀπεφάσισεν, ἀφήνων κατὰ μέρος πᾶσαν μετὰ τῶν ἄλλων μερίδων συμμαχίαν, νὰ ἁρπάσῃ δι' ἀπροκαλύπτου βίας τὴν ἐξουσίαν. Κατασταθεὶς δὲ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Ἐρέτριαν (⁴), ὅπου εἶχεν,ὡς φαίνεται, πολλοὺς φίλους, καὶ ὅπου διατρίβων εὑρίσκετο πλησίον τῆς Διακρίας, δὲν ἔπαυσεν, ἐπὶ ἕνδεκα περίπου ἔτη, παρασκευαζόμενος. Ἡ ἐν τῇ Ἀττικῇ περιουσία του εἶχε δημευθῆ, ἀλλὰ δὲν ἐστερεῖτο πόρων,διότι εἶχεν ἐν Θράκῃ,παρὰ τὸν ποταμὸν Στρυμόνα,μεγάλα κτήματα·πρὸς τούτοις ἔλαβε καὶ ἀπὸ ἄλλων πόλεων, ἰδίως ἀπὸ τῶν Θηβῶν,ἀπὸ τοῦ Ἄργους καὶ παρὰ τοῦ τυράννου τῶν Ναξίων Λυγδάμιος (⁶), λόγου ἀξίαν συνδρομήν, ὥστε τῷ

(¹) Ἐν Ἀριστ. Πολ. Ἀθ. (§ 14) λέγεται ὅτι ἡ πρώτη ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐξέλασις τοῦ Πεισιστράτου ἐγένετο « ἕκτῳ ἔτει μετὰ τὴν πρώτην κατάστασιν, ἐφ' Ἡγησίου ἄρχοντος» (τῷ 555;) Καθόλου δὲ τὰ τῆς χρονολογίας τῆς ἀρχῆς καὶ τῶν χρόνων τῶν Πεισιστρατιδῶν δὲν εἶναι ἀσφαλῆ.

(²) Κατὰ Ἀριστοτέλην πάλιν (ἐν εἰρ. χ.) «ἔτει δὲ δωδεκάτῳ μετὰ ταῦτα περιελαυνόμενος ὁ Μεγακλῆς τῇ στάσει πάλιν . . . . κατήγαγεν αὐτόν· (ὥστε ἡ πρώτη κάθοδος κατὰ Ἀριστοτέλην ἐγένετο τῷ 544]3 π. Χ.)

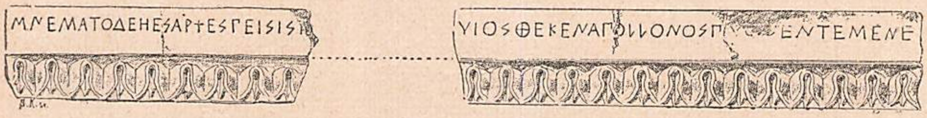
(³) Τινὲς τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν θεωροῦσιν οὐχὶ ἀκριβῆ τὴν παράδοσιν καθ' ἣν δὶς ἐξεβλήθη τῆς ἀρχῆς ὁ Πεισίστρατος. Ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος (Α. 61) καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (ἐν εἰρ.χ.) ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς δευτέρας φυγῆς τοῦ Πεισιστράτου. Ἀλλ' ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι, ἐνῷ περὶ τῆς πρώτης φυγῆς προκειμένου λέγουσιν ὅτι ἐξεβλήθη τῆς ἀρχῆς, περὶ τῆς δευτέρας λέγουσιν ἁπλῶς ὅτι ὁ Πεισίστρατος μαθὼν τὴν κατ' αὐτοῦ γενομένην σύστασιν τῶν δύο πολιτικῶν μερίδων ἔφυγεν οἴκοθεν ἐκ τῆς πόλεως. Ἡ φυγὴ ἐγένετο κατὰ Ἀριστοτέλην ἔτει μάλιστα ἑβδόμῳ μετὰ τὴν κάθοδον (τῷ 537-536).

(⁴) Ταῦτα κατὰ Ἡρόδοτον (ἐν εἰρ. χ.), κατὰ Ἀριστοτέλην δέ (ἐν εἰρ. χ.) «πρῶτον μὲν συνῴκισε περὶ τὸν Θερμαῖον κόλπον χωρίον, ὃ καλεῖται Ραίκυλος, ἐκεῖθεν δὲ παρῆλθεν εἰς τοὺς περὶ Πάγγαιον τόπους, ὅθεν χρηματισάμενος καὶ στρατιώτας μισθωσάμενος, ἐλθὼν εἰς Ἐρέτριαν ἑνδεκάτῳ πάλιν ἔτει, τότε πρῶτον ἀνασώσασθαι βίᾳ τὴν ἀρχὴν ἐπεχείρει».

(⁵) Περὶ τῶν παρὰ τὸν Στρυμόνα κτημάτων τοῦ Πεισιστράτου οὐδὲν ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης, ἁπλῶς δέ, ὡς εἴρηται, λέγει ὅτι «ἐκ τοῦ Θερμαίου κόλπου παρῆλθεν εἰς τοὺς περὶ Πάγγαιον τόπους, ὅθεν ἐχρηματίσατο», ὁ δὲ Ἡρόδοτος λέγει ἁπλῶς «ἐρρίζωσε τὴν τυραννίδα ἐπικούροισί τε πολλοῖσι καὶ χρημάτων συνόδοισι, τῶν μὲν αὐτόθεν, τῶν δὲ ἀπὸ Στρυμόνος ποταμοῦ ἀνιόντων».

(⁶) Ὁ Λύγδαμις τότε ἦτο ἁπλῶς ἰδιώτης Νάξιος ἀνήρ, ὃν ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς ὑπηρεσίας ταύτης ὁ Πεισίστρατος κατὰ τὴν νῦν ἀνακτηθεῖσαν τρίτην αὐτοῦ ἀρχήν, καταλαβὼν τὴν Νάξον,

541, ἀναχωρήσας ἐξ Ἐρετρίας μεθ' ἱκανῆς δυνάμεως, ἀπέβη εἰς τὸν λιμένα τῆς Διακρίας τὸν Μαραθῶνα, ὅπου συνέλεξεν ἐν ἀσφαλείᾳ ἅπαντας τοὺς ὀπαδούς, καὶ ἔπειτα ὁρμήσας ἐπὶ τὸ ἄστυ διὰ ξηρᾶς κατετρόπωσε τοὺς ἐξ Ἀθηνῶν ἀντεπεξελθόντας ἀντιπάλους, περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Παλληνίδος Ἀθηνᾶς, εἰς τὴν μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ κοιλάδα, καὶ εἰσήλασε τροπαιοῦχος εἰς τὴν πόλιν. Διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ δὲ τὸ μετὰ τοσούτου κόπου ἀνακτηθὲν κράτος, ἀντὶ μὲν τῶν ἐγχωρίων μισθοφόρων, προσέλαβεν ἤδη ξένους, συλλαβὼν δὲ τοὺς παῖδας τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ὅσοι δὲν προέλαβον νὰ φύγωσιν, ἐξαπέστειλεν ὡς ὁμήρους εἰς Νάξον, πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Λύγδαμιν (¹). Οἱ θεσμοὶ ὅμως τοῦ Σόλωνος διετηρήθησαν, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων δύο τυραννίδων, ἐκτὸς μόνον ὅτι πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ καὶ πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πεισιστράτου. Οἱ πένητες, τῶν ὁποίων οὗτος ἐλέγετο ἀρχηγός, δὲν ἔλαβον νέα

Ἀφιέρωμα Πεισιστράτου ἀνακαλυφθὲν τῷ 1877 ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἰλισσοῦ
(Ἐπιγραφὴ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου καὶ γραφεῖσα διὰ τοῦ Προευκλειδείου ἀλφαβήτου)

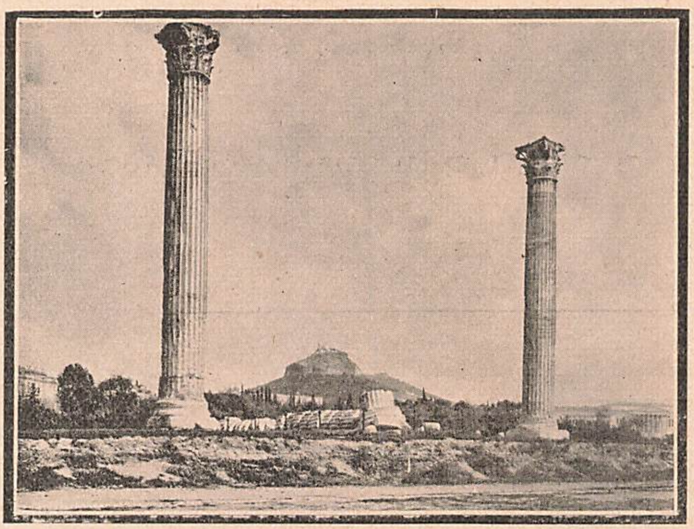
πολιτικὰ δικαιώματα, ἀλλὰ μόνον ὑλικὰ εὐεργετήματα, διότι εἰς πολλοὺς μὲν ἔδωκε σπορὰν καὶ κτήνη, ἵνα ἀσχοληθῶσιν εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς πολλοὺς δὲ ἐπρομήθευσεν ἄλλην ἐργασίαν, διὰ τῶν πολυτελῶν ἅμα καὶ χρησίμων οἰκοδομημάτων δι' ὧν ἐκόσμησε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν (²). Τότε ἤρχισε νὰ κατασκευάζηται ὁ μέγας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ναός, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια θαυμάζομεν ἔτι σήμερον πρὸς νότον τῶν ἀνακτόρων, καὶ ὅστις ὢν πολὺ μεγαλύτερος τοῦ Παρθενῶνος ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ τελειώσῃ ποτὲ ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· συνεπληρώθη δὲ ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας 650 περίπου ἔτη μετὰ τὸν Πεισίστρατον, ὑπὸ τοῦ ρωμαίου αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ· τότε ὁμοίως, ἐπὶ Πεισιστράτου, ἐκτίσθη ἡ δημοσία κρήνη Καλλιρρόη καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐγένοντο ἔργα. Ἵνα δὲ ὑπάρχωσιν οἱ ἀναγκαῖοι πρὸς τοῦτο

κατέστησεν ἄρχοντα τῆς νήσου ταύτης (Ἡρ. 15 «Καὶ Νάξον ἑλὼν ἄρχοντα κατέστησε Λύγδαμιν» Ἡροδ. Α. 64. «Καὶ γὰρ ταύτην (τὴν Νάξον) ὁ Πεισίστρατος κατεστρέψατο πολέμῳ καὶ ἐπέτρεψε Λυγδάμι »). Ὁ Λύγδαμις δὲ οὗτος ἦτο καθ' Ἡρόδοτον «Νάξιος ἀνὴρ ἀπιγμένος ἐθελοντής, τῷ οὔνομα ἦν *Λύγδαμις*, προθυμίην πλείστην παρεχόμενος, κομίσας καὶ χρήματα καὶ ἄνδρας».

(¹) Κατὰ τὴν τρίτην ταύτην τυραννίδα ἠσφάλισεν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν ὁ Πεισίστρατος ἀφαιρέσας δολίως τὰ ὅπλα τῶν πολιτῶν (Ἀρ. 15).

(²) Θουκυδ. ϛ'. 54. «Αὐτὴ ἡ πόλις τοῖς προκειμένοις νόμοις ἐχρῆτο πλὴν καθ' ὅσον αἰεί τινα ἐπεμελοῦντο σφῶν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς εἶναι». Ἀριστ. 16 «Διῴκει δ' ὁ Πεισίστρατος τὰ περὶ τὴν πόλιν μετρίως καὶ μᾶλλον πολιτικῶς ἢ τυραννικῶς· ἔν τε γὰρ τοῖς ἄλλοις φιλάνθρωπος ἦν καὶ πρᾶος καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσι συγγνωμονικός· καὶ δὴ καὶ τοῖς ἀπόροις προεδάνειζε χρήματα πρὸς τὰς ἐργασίας ὥστε διατρέφεσθαι γεωργοῦντας. Τοῦτο δ' ἐποίει δυοῖν χάριν, ἵνα μήτε ἐν τῷ ἄστει διατρίβωσιν, ἀλλὰ διεσπαρμένοι κατὰ τὴν χώραν, καὶ ὅπως εὐπορoῦντες τῶν μετρίων καὶ πρὸς τοῖς ἰδίοις ὄντες μήτ' ἐπιθυμῶσι μήτε σχολάζωσιν ἐπιμελεῖσθαι τῶν κοινῶν· ἅμα δὲ συνέβαινεν αὐτῷ καὶ τὰς προσόδους αὐτῷ γίγνεσθαι μείζους, ἐξεργαζομένης τῆς χώρας· ἐπράττοντο γὰρ ἀπὸ τῶν γιγνομένων δεκάτην· διὸ καὶ τοὺς κατὰ δήμους κατεσκεύασε δικαστὰς καὶ αὐτὸς ἐξῄει πολλάκις εἰς τὴν χώραν, ἐπισκοπῶν καὶ διαλύων τοὺς διαφερομένους, ὅπως μὴ καταβαίνοντες εἰς τὸ ἄστυ παραμελῶσι τῶν ἀγρῶν». Ὁ διορισμὸς δικαστῶν ἀγροτικῶν περιοδευόντων, ἵνα διαλύωσι τὰς μεταξὺ τῶν ἀγροτῶν ἔριδας καὶ ἐπιβλέπωσι τὰ ἔργα αὐτῶν, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἡ μόνη ὁπωσοῦν νομοθετικὸν χαρακτῆρα ἔχουσα πρᾶξις τοῦ Πεισιστράτου.

πόροι, ἐπεβλήθη τακτικὸς ἐπὶ τῆς γεωργίας φόρος, ἀφ' ἧς εἰσεπράττετο τὸ δέκατον τῶν προϊόντων. Ὁ Πεισίστρατος πρὸς τούτοις ἵδρυσε τὴν περιφανῆ τῶν Ἀθηνῶν πανήγυριν ἥτις ἐτελεῖτο ἅπαξ κατὰ τετραετίαν, κατὰ πᾶν τρίτον ὀλυμπιακὸν ἔτος καὶ ὠνομάζετο «μεγάλα παναθήναια», πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν μικρῶν, τῶν ἐτησίων, ἅτινα, ὑπάρχοντα πρότερον, ἐξηκολούθησαν οὐδὲν ἧττον καὶ εἰς τὸ ἑξῆς κατ' ἔτος πανηγυριζόμενα. Ἀνεδείχθη δὲ ὁ ἀνὴρ καὶ τῶν γραμμάτων φίλος γενναῖος. Ὡς ὑπερβολὴν μὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ λεγόμενον ὅτι πρῶτος αὐτὸς συνεκρότησεν ἓν ὅλον ἀπὸ τῶν πρότερον διεσπαρμένων καὶ μεμονωμένων ραψῳδιῶν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας, πιθανώτατον ὅμως φαίνεται ὅτι ἐφρόντισε νὰ γίνῃ συλλογὴ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν πληρεστέρα καὶ ἀκριβεστέρα τῶν προηγουμένων· πλὴν τούτου πρῶτος αὐτὸς ἐν Ἑλλάδι συνεκρότησε βιβλι-

Ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς Ὀλυμπίου Διός

οθήκην, τῆς ὁποίας ἐλευθερίως ἐπέτρεπεν εἰς τὸ κοινὸν τὴν χρῆσιν. Μεγάλαι ἐπὶ πᾶσιν ἀνεδείχθησαν αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ Πεισιστράτου καὶ ἐξωτερικῶς· διότι, ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ἢ τῆς δευτέρας αὐτοῦ τυραννίδος, Μιλτιάδης ὁ Κυψέλου, ὁ θεῖος τοῦ μετέπειτα τοὺς Πέρσας ἐν Μαραθῶνι νικήσαντος Μιλτιάδου, κατέκτησε τὴν θρακικὴν χερσόνησον (¹), ὅ ἐστι τὴν χερσόνησον ἥτις σχηματίζει τὴν εὐρωπαϊκὴν πλευρὰν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης τυραννίδος κατέκτησαν οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ τὴν ἀσιανὴν πλευρὰν τοῦ Ἑλλησπόντου, τὸ Σίγειον, πόλιν κειμένην ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Τρῳάδος, ἀνήκουσαν πρότερον εἰς τοὺς Μυτιληναίους, ἤδη δὲ ἐπιτραπεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου εἰς τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Ἡγησίστρατον. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Πεισίστρατος ἐκάθηρε τὴν Δῆλον, ἐν ᾗ ἐτελεῖτο ἡ τῶν Ἰώνων πανήγυρις, περὶ ἧς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν μετ' οὐ πολύ· ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐτὸς παρεσκεύασε πρῶτος τὴν μετὰ τῶν Ἰώνων προσοικείωσιν τῶν Ἀθηνῶν (²).

(¹) Ἀλλὰ ταύτης ἦρχεν ὁ οἶκος τοῦ Μιλτιάδου ὡς ἰδίας κτήσεως.

(²) Ἀλλ' ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴδομεν πολὺ πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου καθάρσεως τῆς Δήλου, ὁ Σόλων ἐκάλει τὰς Ἀθήνας «πρεσβυτάτην γαῖαν Ἰαονίας».

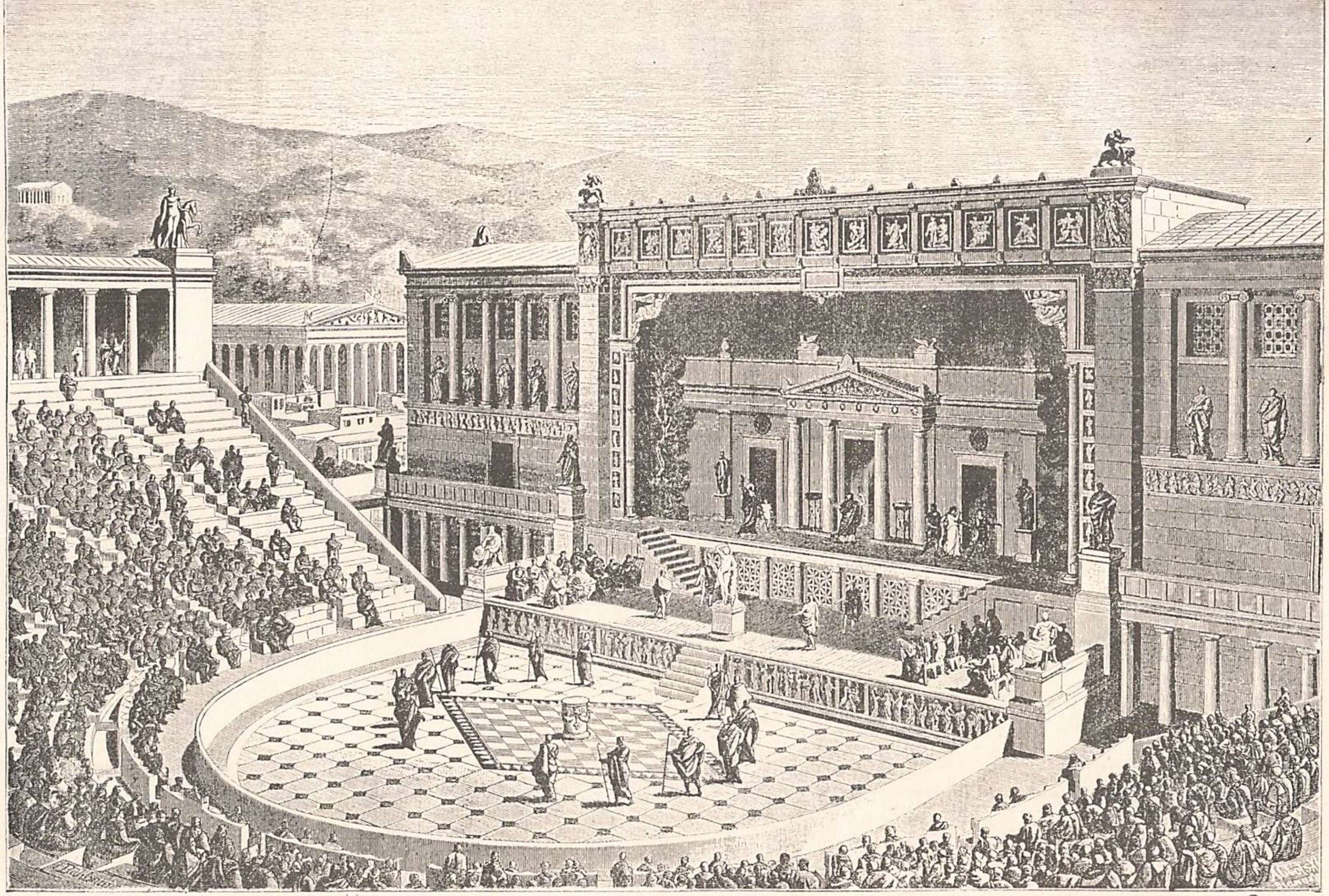
Ὁπόσον δὲ εἶχε παγιώσει τὸ κράτος αὐτοῦ δηλοῦται ἐκ τούτου, ὅτι μετὰ τὸν θάνατόν του συμβάντα ἐν ἔτει 527 (1) ἐκληρονόμησαν ἀκωλύτως τὸ ὅλον αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα οἱ τρεῖς νόμιμοι υἱοί του, Ἱππίας, Ἵππαρχος καὶ Θεσσαλός (2). Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀδελφῶν ὁ μὲν Ἱππίας ἦτο πολιτικώτερος τῶν ἄλλων, ὁ δὲ Ἵππαρχος φιλόμουσος μᾶλλον καὶ πρὸς τὰς ἕξεις καὶ ἡδονὰς τῆς νεότητος ἐπιρρεπής, ὁ δὲ Θεσσαλὸς διεκρίνετο ἰδίως ἐπὶ πολεμικῇ ἀνδρείᾳ (3). Κατ' ἀρχὰς ἐμιμήθησαν οὗτοι μέχρι τινὸς τὸν πατέρα των· διότι, εἰ καὶ περιεστοιχισμένοι ὑπὸ ξένων πάντοτε μισθοφόρων, οἵτινες ἐκαλοῦντο (4) Λυκόποδες, ἐτήρησαν ὅμως τοὺς τύπους τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, «πλὴν καθ' ὅσον ἀεί τινα ἐπεμέλοντο σφῶν αὐτῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς εἶναι». Διετέλεσαν δὲ καὶ προστάται τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων, ἀθροίσαντες ἰδίως περὶ αὐτοὺς τοὺς ὀνομαστοτάτους τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὸν χαριέστατον τῶν λυρικῶν τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν Ἀνακρέοντα τὸν Τήιον, τὸν ἐπιτήδειον ἑρμηνευτὴν τῶν χρησμῶν Ὀνομάκριτον, τὸν διθυραμβοποιὸν Λᾶσον τὸν Ἑρμιονέα, τὸν Κεῖον Σιμωνίδην, γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς ὡς φίλον τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Σκοπαδῶν. Οἱ Πεισιστρατίδαι πρὸς τούτοις ἠλάττωσαν εἰς τὸ ἥμισυ καὶ τὸν ἐπὶ τῆς γεωργίας φόρον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρεξετράπησαν εἰς βιαίας τινὰς καὶ ἀτόπους πράξεις· ἐδολοφόνησαν τὸν Κίμωνα, ἀδελφὸν μὲν τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ κατακτήσαντος τὴν θρᾳκικὴν χερσόνησον, πατέρα δὲ τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ ἐν Μαραθῶνι νικηφορήσαντος, καὶ ἐπεχείρησαν, ὡς λέγεται, νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἐγγείου φόρου διὰ τῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ ἀργυροῦ νομίσματος καὶ διὰ τῆς ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν λειτουργιῶν. Ἡ ἐκ τούτου προκύψασα εὔλογος κοινὴ δυσαρέσκεια ηὔξησε διὰ τὴν δεινὴν ὕβριν τὴν γενομένην τῷ 514 ὑπὸ τοῦ Ἱππάρχου κατὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἀθηναίου πολίτου

(1) Καὶ αὕτη ἡ χρονολογία δὲν εἶναι ἀσφαλής. Κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. § 17) ὁ Πεισίστρατος ἀπέθανε «βιώσας ἔτη τριάκοντα καὶ τρία ἀφ' οὗ κατέστη τὸ πρῶτον τύραννος», ὥστε λαμβανομένου ὡς ἔτους τῆς ἱδρύσεως τῆς τυραννίδος τοῦ 560, τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ εἶναι τὸ 527. Ἀλλά, κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀριστοτέλην, τὰ ἔτη καθ' ἃ διέμεινεν ἐν τῇ ἀρχῇ ὁ Πεισίστρατος, ἦσαν ἔτη 19 («ἑνὸς δέοντα εἴκοσιν»). Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἔτη τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἀρχῆς ὁμοῦ λαμβανόμενα ἀνέρχονται μόνον εἰς ἕνδεκα, ἕπεται ὅτι ἡ τρίτη περίοδος περιελάμβανεν ἔτη ὀκτώ. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς συνᾴδει πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἀριστοτέλους παραδιδόμενα ἔτη τοῦ ἐν ἐξορίᾳ βίου, ἅτινα ἀνέρχονται εἰς εἴκοσι καὶ ἕν, διότι οὕτως ἡ ὅλη ἀρχὴ τοῦ Πεισιστράτου περιλαμβάνει ἔτη τεσσαράκοντα ἀντὶ τριῶν καὶ τριάκοντα. Ὥστε ἐν τῇ χρονολογίᾳ τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ Πεισιστράτου ὑπάρχει πολὺ τὸ ἐπισφαλὲς καὶ ἀβέβαιον.

(2) Ταῦτα κατὰ Θουκυδίδην (Α´ 20), ἀλλὰ κατ' Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθ. § 17.) «Ἦσαν δέ (υἱοὶ τῷ Πεισιστράτῳ) δύο μὲν ἐκ τῆς γαμετῆς, Ἱππίας καὶ Ἵππαρχος, δύο δὲ ἐκ τινος Ἀργείας, Ἰοφῶν καὶ Ἡγησίστρατος, ᾧ παρωνύμιον ἦν Θέτταλος· ἐπέγημε γὰρ ὁ Πεισίστρατος ἐξ Ἄργους ἀνδρὸς Ἀργείου θυγατέρα, ᾧ ὄνομα ἦν Γοργίλος, Τιμώνασσαν, ἣν πρότερον ἔσχε γυναῖκα Ἀρχῖνος ὁ Ἀμπρακιώτης τῶν Κυψελιδῶν, ὅθεν καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἀργείους ἐνέστη φιλία καὶ συνεμαχέσαντο χίλιοι τὴν ἐπὶ Παλληνίδι μάχην, Ἡγησιστράτου κομίσαντος· γῆμαι δέ φασι τὴν Ἀργείαν οἱ μὲν ἐκπεσόντα τὸ πρῶτον, οἱ δὲ κατέχοντα τὴν ἀρχήν».

(3) Ἀριστοτ. § 18 «πρεσβύτερος δὲ ὢν ὁ Ἱππίας καὶ τῇ φύσει πολιτικὸς καὶ ἔμφρων ἐπεστάτει τῆς ἀρχῆς, ὁ δὲ Ἵππαρχος παιδιώδης καὶ ἐρωτικὸς καὶ φιλόμουσος ἦν (καὶ τοὺς περὶ Ἀνακρέοντα καὶ Σιμωνίδην καὶ τοὺς ἄλλους ποιητὰς οὗτος ἦν ὁ μεταπεμπόμενος), Θέτταλος δὲ νεώτερος πολὺ καὶ τῷ βίῳ θρασὺς καὶ ὑβριστής, ἀφ' οὗ καὶ συνέβη τὴν ἀρχὴν αὐτοῖς γενέσθαι πάντων τῶν κακῶν». (Κατὰ Ἀριστοτέλην ὁ Θέτταλος (οὐχὶ ὁ Ἵππαρχος), ὡς συνήθως παραδίδεται, ἦτο ὁ ἐρασθεὶς τοῦ Ἁρμοδίου καὶ διαμαρτὼν τῆς πρὸς αὐτὸν φιλίας.

(4) ***Λυκόποδες*** ἐκαλοῦντο οἱ δορυφόροι τῶν τυράννων, εἴτε διότι ἐφόρουν ὑποδήματα ἐκ δορῶν λύκων εἴτε διότι ἐν ταῖς ἀσπίσιν αὐτῶν ἔφερον εἰκόνα λύκου. Ἤδη οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ διώρθουν τὴν λ. εἰς ***Λευκόποδες***, οὕτω καλουμένων δῆθεν τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν.

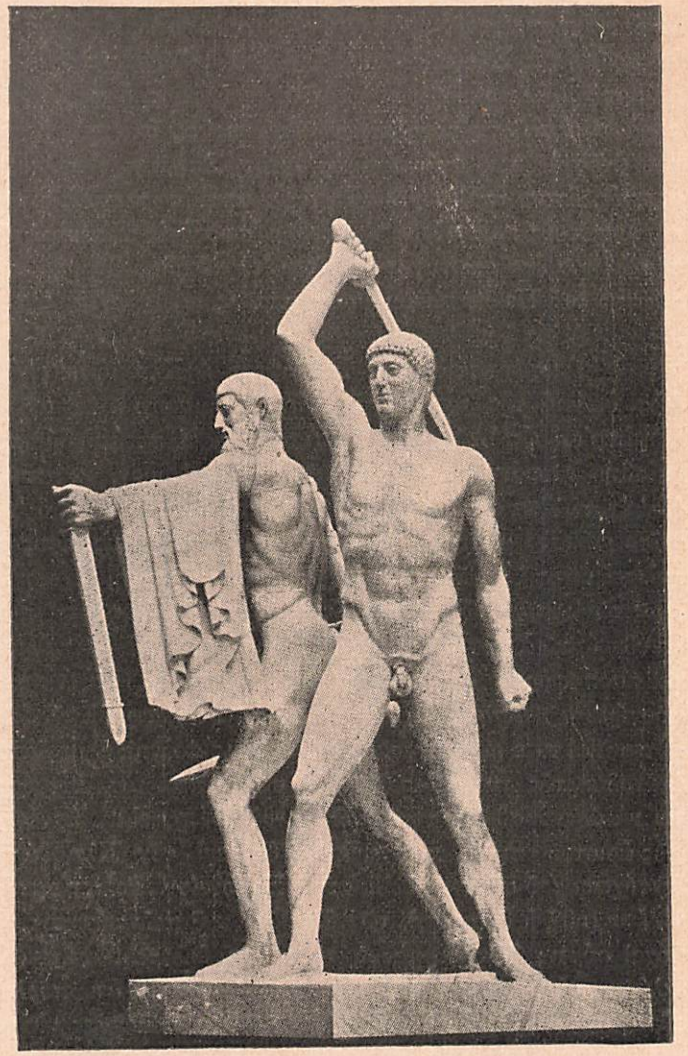

ΤΟ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΘΕΑΤΡΟΝ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ

(Ἀναπαράστασις)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,,

Ἁρμοδίου (¹),ὅστις τότε ἀπεφάσισεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀριστογείτονος νὰ δολοφονήσῃ τοὺς τυράννους. Καὶ δὲν ἐπέτυχε μὲν τὸ ἐπιχείρημα εἰμὴ κατὰ τοῦ Ἱππάρχου, ἀλλ' ὁ Ἱππίας μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος ἀπέβη ἐν γένει τραχύτερος περὶ τὸ πολίτευμα αὐτοῦ καὶ ἠγωνίσθη διὰ πολλῆς βίας νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτόν· ἐνταὐτῷ δὲ προβλέπων τὴν προσεχῆ πτῶσιν ἐθησαύριζε διὰ πάσης καταθλίψεως καὶ παρεσκεύαζεν εἰς ἑαυτὸν ἄσυλον, ἐν ἀποτυχίᾳ, συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἀρχεδίκην μετὰ Αἰαντίδου, υἱοῦ τοῦ τυράννου τῆς Λαμψάκου, Ἱπποκλου, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Δαρείου.

Ἁρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων

(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

Ἦτο τῳόντι φυσικώτατον νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ ἐξόριστοι, ὧν προΐσταντο οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, ἀπὸ τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως. Κατ' ἀρχὰς οὗτοι ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἐπιτύχωσιν οἴκοθεν τὴν ἔξωσιν τῶν τυράννων καὶ κατέλαβον ἐπὶ τούτῳ τὸ ἐπὶ τῆς Πάρνηθος Λειψύδριον· ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἱππίου καὶ τότε ἐζήτησαν ἔξωθεν συμμάχους. Φυσικοὶ σύμμαχοί των ἦσαν οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, κατεπολέμησαν ἁπανταχοῦ τὴν τυραννίδα· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως, ἄδηλον διὰ τί ἐφαίνοντο νωθροὶ καὶ μὴ διατεθειμένοι νὰ ἐνεργήσωσιν. Ἀλλ' οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, ὧν

(¹) Ὁ Θέτταλος, οὐχὶ ὁ Ἵππαρχος, ἦτο κατ' Ἀριστοτέλην καὶ ὁ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἁρμοδίου ὑβρίσας· ἦν δὲ ἡ ὕβρις αὕτη τοιάδε· «μέλλουσαν αὐτοῦ τὴν ἀδελφὴν κανηφορεῖν Παναθηναίοις ἐκώλυσε, λοιδορήσας τι τὸν Ἁρμόδιον ὡς μαλακὸν ὄντα».

προΐστατο τότε Κλεισθένης ὁ τοῦ Μεγακλέους υἱός, ἔγγονος δὲ τοῦ πολυθρυλήτου Σικυωνίου Κλεισθένους, ἦσαν ἄνθρωποι πολυμήχανοι, τὸ δὲ περίεργον, καίτοι ἐξόριστοι, ἦσαν, ὡς ἄλλοτε ὁ Πεισίστρατος, καὶ πλούσιοι, ἴσως ἀπὸ τῆς μεγάλης προικὸς ἣν εἶχε λάβει ἡ Ἀγαρίστη· ὅθεν, πυρποληθέντος τῷ 548 τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, ἀνέλαβον αὐτοὶ τὴν ἐργολαβίαν τῆς ἀνοικοδομήσεως αὐτοῦ καὶ ἐξετέλεσαν τὸ ἔργον πολὺ μεγαλοπρεπέστερον ἢ ὅ,τι ἦσαν, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα, ὑπόχρεοι (¹)· διὸ ηὐνοοῦντο ὑπὸ τῆς Πυθίας καὶ δι' ἐπανειλημμένων αὐτῆς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας παραγγελμάτων κατέπεισαν τελευταῖον τούτους νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἔξωσιν τῶν Πεισιστρατιδῶν (²). Ἡ πρώτη τῆς Σπάρτης στρατιά, ἡ ἀπὸ θαλάσσης εἰς Φάληρον ἀποβιβασθεῖσα, ἦτο εὐάριθμος καὶ ἀπεκρούσθη τόσῳ μᾶλλον εὐκόλως ὅσῳ καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι εἶχον λάβει παρὰ Θεσσαλῶν χιλίων ἱππέων ἐπικουρίαν, ὑπὸ τὸν βασιλέα ἢ ταγὸν Κινέαν. Ἀλλὰ τότε ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα αὐτὸς ὁ τῆς Σπάρτης βασιλεὺς Κλεομένης, ὁ τῶν Ἀργείων νικητής, ὅστις, ἐπελθὼν διὰ ξηρᾶς, κατετρόπωσε τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ ἠνάγκασε τὸν Ἱππίαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀποδημήσωσιν εἰς Σίγειον τῷ 510, καταλύσας οὕτω τὴν περιβόητον ἐκείνην τυραννίδα, τὴν διαρκέσασαν 30 μὲν ἔτη ἀδιαλείπτως, 50 δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ Πεισιστράτου ἀποπείρας.

Ὑπεχώρησε δὲ τότε ἀμέσως καὶ ὁ Κλεομένης μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, πεποιθὼς ὅτι διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν θέλει ἤδη ἰσχύσει εἰς Ἀθήνας ἡ ἀριστοκρατία. Ἠπατήθη ὅμως, διότι οἱ μὲν εὐπατρίδαι συνησπίσθησαν τρόντι ὑπὸ Ἰσαγόραν τὸν Τισάνδρου, ἐκ περιφανῶν πατέρων καταγόμενον, ἀλλ' ἐν τῷ ἅμα ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς ἀντιπάλου μερίδος, ὁ Ἀλκμαιωνίδης Κλεισθένης. Καὶ τοῦτο μάλιστα μαρτυρεῖ ὁπόσον ὥριμος ἦτο ὁ λαὸς οὗτος πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν πολιτεύματος ἐλευθέρου. Ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη εἶχε στερηθῆ τῆς ἀκωλύτου ἐνασκήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἅμα δ' ἀνακτήσας αὐτὰ προέβη εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας διὰ τῶν τακτικῶν ἐκείνων τρόπων δι' ὧν καὶ μόνων ἡ ἐλευθερία ἀσφαλίζεται καὶ καρποφορεῖ· διὰ τῆς συγκροτήσεως δηλαδὴ πολιτικῶν ὁμάδων, αἵτινες ἔχουσι τὰ φρονήματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν καὶ πειθαρχοῦσιν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τούτους. Ἀμφότεραι αἱ τότε προκύψασαι ἐν Ἀθήναις πολιτικαὶ μερίδες ἤθελον νὰ ἀποφύγωσι τὴν ἐπάνοδον τῆς τυραννίας (³), ἀλλ' οἱ μὲν περὶ τὸν Ἰσαγόραν ἐπρέσβευον ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀσφαλισθῶσι κατὰ τοῦ δεινοῦ τούτου εἰμὴ ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ἀρχαῖον καθαρῶς ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα, οἱ δὲ περὶ τὸν Κλεισθένη ἐφρόνουν ὅτι ἠμποροῦν νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ καὶ διὰ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος. Ἐνόμιζον μόνον ὅτι πρέπει νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀληθῶν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἀρχῶν. Ποῖαι ἦσαν αἱ ἀρχαὶ αὗται; Ὅτι τὸ μὲν δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἔχουσιν οἱ εὐπορώτεροι, τὸ δὲ τοῦ ἐκλέγειν πάντες οἱ πολῖται. Ἐν τούτοις εἴδομεν ὅτι πολλοὶ τῶν πολιτῶν καί τινες τῶν εὐπορωτέρων, μὴ ὄντες γεννῆται, ἤτοι μὴ ἀνήκοντες εἰς γένος τι, ἀληθῶς ἀπεκλείοντο

(¹) Τοὐναντίον, κατὰ Ἀριστοτέλην (§ 19), «ἀποτυγχάνοντες οὖν ἐν ἅπασι τοῖς ἄλλοις ἐμισθώσαντο τὸν ἐν Δελφοῖς νεὼν οἰκοδομεῖν, ὅθεν εὐπόρησαν χρημάτων πρὸς τὴν τῶν Λακώνων βοήθειαν».

(²) Καὶ ἐνταῦθα ἀκριβέστερον λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν εἰρ. χ. «Ἡ δὲ Πυθία προέφερεν ἀεὶ τοῖς Λακεδαιμονίοις χρηστηριαζομένοις, ἐλευθεροῦν τὰς Ἀθήνας, εἰς τοῦθ' ἕως προύτρεψε τοὺς Σπαρτιάτας, καίπερ ὄντων ξένων αὐτοῖς τῶν Πεισιστρατιδῶν· συνεβάλλετο δὲ οὐκ ἐλάττω μοῖραν τῆς ὁρμῆς τοῖς Λάκωσιν ἡ πρὸς τοὺς Ἀργείους τοῖς Πεισιστρατίδαις ὑπάρχουσα φιλία».

(³) Ὁ Ἰσαγόρας καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (§ 20) «φίλος τῶν τυράννων».

τῶν πραγμάτων, ὑπερίσχυον δὲ ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς ἐκλογὰς οἱ εὐπατρίδαι, καὶ ἕνεκα τῆς πατροπαραδότου αὐτῶν ἐπιρροῆς εἰς τὰς φυλάς. Οἱ περὶ τὸν Κλεισθένη λοιπὸν ἐπρέσβευον ὅτι ἔπρεπε νὰ εὑρεθῇ τρόπος νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἀνατροπὴ αὕτη τῶν βάσεων τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος. Καὶ ἐφαίνετο μὲν κατ' ἀρχὰς ὑπερισχύων ὁ Ἰσαγόρας, διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ δυσπιστῶσιν ὁπωσοῦν πρὸς τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον ἐτυραννήθησαν, ἀλλ' ὁ Κλεισθένης, ἐξηγήσας εἰς τὸν δῆμον τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ συμφέροντα καὶ τὰ ἀληθῆ αἴτια τῆς ἀποτυχίας τοῦ πολιτεύματος, ἐνίκησεν εἰς τὰς ἐκλογάς, ἀναγορευθεὶς τῷ 510 ἐπώνυμος ἄρχων (¹) καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπεχείρησεν ἐπιτηδειοτάτην τινὰ μεταρρύθμισιν.

Πρὸ πάντων ὁ Κλεισθένης κατήργησε τὰς ἀρχαίας 4 φυλὰς καὶ ἐσύστησεν ἀντ' αὐτῶν νέας 10 φυλάς, εἰς τὰς ὁποίας κατετάχθησαν ἤδη ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι δηλαδὴ οἵτινες μὴ ὄντες κατατεταγμένοι εἰς τὰς προτέρας φυλὰς δὲν ἠδύναντο νὰ ἐνασκήσωσι τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα· ἔτι δὲ ὁ Κλεισθένης ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν, φυλετεύσας, ὅ ἐστι κατατάξας εἰς τὰς φυλάς, καὶ πολλοὺς μετοίκους, ἤτοι εὐπόρους ξένους ὁριστικῶς εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐγκατεστημένους. Πρὸς τούτοις ὁ Κλεισθένης, καταργήσας τὰς 48 ναυκραρίας, ἐσύστησεν ὡς κατωτάτην διοικητικὴν μονάδα τὸν δῆμον, συγκροτήσας δήμους πολὺ πλείονας τῶν ναυκραριῶν (²). Ηὔξησε δὲ τὸν ἀριθμὸν

(¹) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ὁ Κλεισθένης οὐχὶ νικήσας κατὰ τὰς ἐκλογὰς ἀλλὰ διὰ τῆς κατὰ τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος καὶ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων νίκης, ἣν ἤρατο ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων τῷ 507]6 π. Χ., κατέστη «ἡγεμὼν καὶ τοῦ δήμου προστάτης» καὶ «προεστηκὼς τοῦ πλήθους» (δὲν λέγεται *ἄρχων*, φαίνεται δὲ μᾶλλον ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἦτο, ὡς ἡ τοῦ Σόλωνος, ἀρχὴ νομοθετικὴ ἔκτακτος καὶ ἀπεριόριστος) ἔτει τετάρτῳ, μετὰ τὴν τῶν τυράννων κατάλυσιν ἐπὶ Ἰσαγόρου ἄρχοντος (ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἦτο ἄρχων ὁ Κλεισθένης) τὴν πολιτείαν διέταξεν», ὥστε τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἱστορούμενα περὶ στρατείας Κλεομένους καὶ τῶν ταύτῃ παρεπομένων προηγήθησαν τῆς τοῦ Κλεισθένους μεταρρυθμίσεως, τῆς γενομένης, ὡς ρητῶς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἔτει τετάρτῳ μετὰ τὴν τῶν τυράννων κατάλυσιν», ἤτοι τῷ 507]6. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παρ' Ἡροδότῳ (Ε 69 κεξ.) τὰ πράγματα παρίστανται κατὰ τάξιν χρονολογικὴν ὅπως ἱστοροῦνται καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, οὕτω δὲ κατατάσσει αὐτὰ χρονολογικῶς καὶ ὁ Ed. Meier, ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος λίαν γενικῶς καὶ ἀορίστως καὶ ἐν παρόδῳ ποιεῖται λόγον περὶ τῶν γενομένων καὶ προσέχει τὸν νοῦν μᾶλλον εἰς τὴν ἀφήγησιν τῆς στρατείας τοῦ Κλεομένους καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπιδρομῶν, δι' ὀλιγίστων δὲ ποιεῖται μνείαν τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Κλεισθένους· διὰ τοῦτο δὲ εἶναι ἀξιοπιστοτέρα ἡ παρ' Ἀριστοτέλει χρονολογικὴ κατάταξις τῶν πραγμάτων.

(²) Ἀριστοτέλ. (§ 21) «Καὶ δημότας ἐποίησεν ἀλλήλων τοὺς οἰκοῦντας ἐν ἑκάστῳ τῶν δήμων, ἵνα μὴ πατρόθεν προσαγορεύοντες ἐξελέγχωσι τοὺς νεοπολίτας, ἀλλὰ τῶν δήμων ἀναγορεύωσιν· ὅθεν καὶ καλοῦσιν Ἀθηναῖοι σφᾶς αὐτοὺς τῶν δήμων· κατέστησε δὲ καὶ δημάρχους, τὴν αὐτὴν ἔχοντας ἐπιμέλειαν τοῖς πρότερον ναυκράροις· καὶ γὰρ τοὺς *δήμους* ἀντὶ τῶν *ναυκραριῶν* ἐποίησεν». Οἱ δῆμοι περιελαμβάνοντο ἐν τοῖς 30 τριττύσιν, εἰς ἃς νῦν διῃροῦντο αἱ 10 φυλαί, ἀλλ' οὐχὶ κατ' ἴσην ἀναλογίαν. Ἐν ἀρχῇ ἑκάστη φυλὴ εἶχε περίπου 10 δήμους (Ἡρ. Ε 69 «δέκα δὲ καὶ τοὺς δήμους κατένεμε εἰς τὰς φυλάς»), ὥστε τὸ ὅλον τῶν δήμων ἀνήρχετο εἰς 100, ἀλλὰ βραδύτερον ὁ ἀριθμὸς οὗτος ηὐξήθη καὶ κατὰ τὸν 2 π.Χ. αἰῶνα ἀνήρχετο εἰς 174. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Κλεισθένης, σαφῶς προνοῶν περὶ τῆς συγχωνεύσεως τῶν τριῶν μερίδων τῶν κατοίκων (Πεδιαίων, Παράλων καὶ Διακρίων), ἑκάστην τῶν τριῶν τούτων μοιρῶν τῆς χώρας (*μεσόγειον*, *παραλίαν* καὶ τὸ *ἄστυ* μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτοῦ)διῄρεσεν εἰς τριάκοντα διαμερίσματα δήμων «κατὰ δήμους τριάκοντα μέρη», ἤτοι ἑκάστην μοῖραν εἰς δέκα διαμερίσματα, ἅτινα ἐπωνόμασε *τριττύας*, καὶ εἰς ἑκάστην φυλὴν διένειμε διὰ κλήρου τρεῖς ἐκ τῶν 30 τριττύων· ὥστε νῦν ἐν τῇ αὐτῇ φυλῇ ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι καὶ *Πεδιαῖοι* καὶ *Πάραλοι* καὶ *Διάκριοι*. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἄστυ διῃρέθη εἰς δήμους καὶ διενεμήθη μεταξὺ ὅλων τῶν δέκα φυλῶν, ἵνα μηδεμία ὑπάρχῃ διαφορὰ μεταξὺ πρωτευούσης καὶ χώρας.

τῶν βουλευτῶν εἰς 500, λαμβανομένους ἀνὰ 50 ἐξ ἑκάστης φυλῆς, καὶ ὅλων τῶν ἀρχῶν εἰς δέκα, διότι ἔκτοτε 10 ἦσαν οἱ φύλαρχοι, 10 οἱ ταμίαι, 10 οἱ ἀποδέκται, 10 οἱ λογισταί, 10 οἱ ταξίαρχοι, 10 οἱ στρατηγοί, κλπ. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ Κλεισθένης ἐπέτρεψε καὶ τὴν δικαστικὴν ἐν μέρει ἐξουσίαν εἰς τὸν δῆμον, συνερχόμενον ἐπὶ τούτῳ εἰς πολυάριθμα ὁρκωτικὰ δικαστήρια, περὶ ὧν βραδύτερον θέλομεν ὁμιλήσει πλειότερα (1). Τἀποτελέσματα τῶν μεταβολῶν τούτων ἦσαν πρόδηλα. Ἀφ' ἑνὸς οἱ ἀρχαῖοι εὐπατρίδαι, διανεμηθέντες ἤδη εἰς πολλοὺς νέους δήμους καὶ πολλὰς νέας φυλάς, ἀπέβαλον τὴν πάτριον ἰσχὺν ἣν εἶχον ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν εἰς τὰς ἀρχαίας φυλὰς καὶ ναυκραρίας. Ἀφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ πάντες οἱ πολῖται κατετάχθησαν εἰς τὰς νέας φυλάς (2), οὐδεὶς ἀπεκλείετο τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγειν, ἐὰν δὲν εἶχε τὴν νεμομισμένην περιουσίαν, καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι· πρὸς τούτοις, ἐπειδὴ ηὔξησεν ὁ ἀριθμὸς ὅλων σχεδὸν τῶν ἀξιωμάτων καὶ ὅλοι οἱ πολῖται μετέσχον, ὡς ὁρκωτοί, τῆς δικαστικῆς ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἐξουσίας, οἱ πολῖται ἐλάμβανον ἤδη πολὺ ἐνεργητικώτερον ἢ ἄλλοτε μέρος εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων πραγμάτων. Καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ διετηρήθησαν οἱ θεσμοὶ τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, ἀλλὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο ὠχυρώθη παραδόξως, διότι πλεῖστοι ὅσοι πολῖται ἔλαβον μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ.

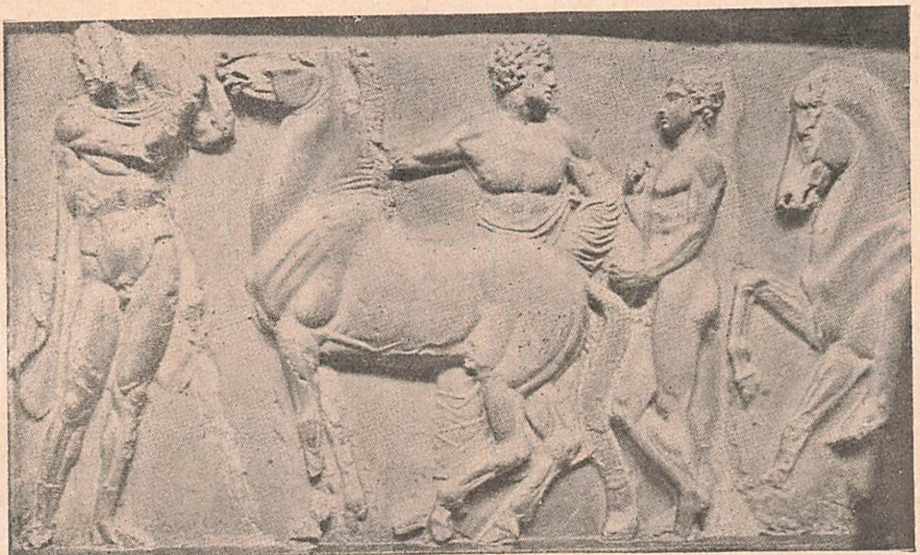
Δὲν φαίνεται δὲ πιθανὸν τὸ λεγόμενον, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τινὸς συναγόμενον, ὅτι ἔκτοτε, εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, αἱ ἐκλογαὶ τῶν ἀρχῶν ἐνηργοῦντο ὄχι διὰ χειροτονίας, ὡς ἄλλοτε, ἀλλὰ διὰ κληρώσεως. Ἀναμφίβολον μὲν εἶναι ὅτι, ἐν τῇ ἀκολούθῳ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους καὶ ἐφεξῆς, οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες καὶ πρὸς τούτοις διάφοροι ἄλλαι ἀρχαὶ ἐξελέγοντο ἐν Ἀθήναις διὰ κλήρου. Ἀλλ' ὁ Γρότε φρονεῖ, καὶ εὐλόγως νομίζομεν, ὅτι ἡ κλήρωσις δὲν εἰσήχθη εἰμὴ ἀφοῦ ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀδιαφόρως ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον περιουσίαν, ἀνεκηρύχθησαν ἐκλέξιμοι εἰς ὅλας τὸς ἀρχάς, ὅπερ δὲν ἐγένετο εἰμὴ βραδύτερον τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, τῷ 479, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην (3). Ἐπὶ Κλεισθένους καὶ μέχρι τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ Ἀριστείδου ἐκλέξιμοι δὲν ἦσαν ἔτι εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι, κατὰ τὰς προεκτεθείσας διακρίσεις τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος· τούτου

(1) Καθὰ εἴδομεν ἀνωτέρω, κατ' Ἀριστοτέλην ὁ Σόλων ἤδη «τοῖς τὸ θητικὸν τελοῦσιν ἐκκλησίας καὶ δικαστηρίων μετέδωκεν».

(2) Καθὰ ἐκ τῶν ἐν τῇ σημ. 2 τῆς προηγ. σελ. εἰρημένων νοεῖται, τὸ κύριον ἐν τῇ μεταρρυθμίσει τῶν φυλῶν εἶναι ὅτι ὁ τοπικὸς χαρακτὴρ τῶν νέων φυλῶν ἀντικατέστησε τὸν γενεαλογικόν, οὕτως εἰπεῖν, χαρακτῆρα τῶν τεσσάρων προτέρων, οὕτω δὲ ἡ νέα διαίρεσις διέλυε τὴν πρότερον ὑφισταμένην ἐν τῇ φυλῇ ἑνότητα τῶν *γενῶν*, ἐφ' ἧς ἠρείδετο πρὸ πάντων ἡ ἰσχὺς τῆς ἀριστοκρατίας. Ἀλλὰ νῦν τὰ *γένη* καθ' ἑαυτὰ ἄσχετα ὄντα πρὸς τὴν φυλὴν ὡς καὶ τὰς φρατρίας καὶ τὰς ἱερωσύνας, ὁ Κλεισθένης «εἴασεν ἔχειν ἑκάστους κατὰ τὰ πάτρια, ταῖς δὲ φυλαῖς ἐποίησεν ἐπωνύμους ἐκ τῶν προκριθέντων ἑκατὸν ἀρχηγετῶν, οὓς ἀνεῖλεν ἡ Πυθία».

(3) Κατ' Ἀριστοτέλην, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, ὁ Σόλων ἤδη τὰς ἀρχὰς ἐποίησε κληρωτὰς ἐκ προκρίτων, οὓς ἑκάστη προκρίνειε τῶν φυλῶν· προύκρινε δὲ εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ἑκάστη δέκα καὶ ἐκ τούτων ἐκλήρουν. Ὥστε τὸ σύστημα τοῦ Σόλωνος ἦτο μικτόν, ἐκλογῆς (προκρίνειν) καὶ κληρώσεως. Ἀλλὰ καὶ ὁ Δράκων, κατ' Ἀριστοτέλην, ἔταξε «κληροῦσθαι καὶ ταύτην (τὴν βουλὴν) καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς τοὺς ὑπὲρ τριάκοντα ἔτη γεγονότας». Ἐν τούτοις ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς περὶ Κλεισθένους λέγει ὅτι «τῷ τρίτῳ ἔτει μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἐκυάμευσαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ἐννέα ἄρχοντας κατὰ φυλάς, ἐκ τῶν προκριθέντων ὑπὸ τῶν δημοτῶν πεντακοσίων τότε μετὰ τὴν τυραννίδα πρῶτον· οἱ δὲ πρότεροι πάντες ἦσαν αἱρετοί».

δὲ βεβαίου ὄντος, ὅλως ἀπίθανον φαίνεται ὅτι εἰσήχθη ἔκτοτε ἡ κλήρωσις. Τφόντι, κατὰ τὰς δημοκρατικὰς ἰδέας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ κύριον προτέρημα τοῦ κλήρου ἦτο ὅτι δι' αὐτοῦ ἕκαστος πολίτης, εἴτε πλούσιος εἴτε πένης, εἶχεν ἴσην πιθανότητα νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἀρχήν. Ἐνόσῳ ὅμως οἱ πενέστεροι δὲν ἦσαν ἐκλέξιμοι, ὁ κλῆρος δὲν συνέφερε προδήλως εἰς αὐτούς· διότι ὄχι μόνον δὲν ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς κανὲν δικαίωμα ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἀφήρει τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον εἶχον νὰ προτιμῶσι, διὰ τῆς χειροτονίας, μεταξὺ τῶν πλουσιωτέρων ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἤθελον ὡς ἄρχοντας. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερον τεκμήριον, ὅτι ὁ κλῆρος εἰσήχθη εἰς Ἀθήνας ὄχι ἀπὸ Κλεισθένους ἀλλὰ βραδύτερον. Ὁ κλῆρος εἶχεν ἀτόπημά τι, τὸ ὁποῖον κάλλιστα ἐνόει ἡ Δημοκρατία τῶν Ἀθηναίων· τὸ ἀτόπημα ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ περιέλθωσι τὰ πράγματα εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μὴ ἐχόντων τὴν ἀπαιτουμένην ἐμπειρίαν καὶ ἐπιτηδειότητα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ κληρωθείς, πρὶν ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, ὑπεβάλλετο εἰς τὴν λεγομένην δοκιμασίαν, ὅ

Ἡ πομπὴ τῶν Παναθηναίων

(Ἀνάγλυφον ἐκ τῆς Ζφφόρου τοῦ Παρθενῶνος)

ἐστιν εἰς δικαστικήν τινα ἐξέτασιν περὶ τοῦ ἂν εἶναι πολίτης καὶ ἂν δὲν παρεβίασεν ἀπαραιτήτους τινὰς ἠθικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς ὅρους· ὥστε διὰ τῆς δοκιμασίας, ὁ κακοήθης ἄνθρωπος, καὶ ἂν τυχὸν ἤθελε κληρωθῇ, ἀπεκλείετο τῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' ὁ κληρωθεὶς ἠδύνατο νὰ εἶναι χρηστὸς πολίτης ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀνικανώτατος. Τούτου ἕνεκα ἡ κλήρωσις οὐδέποτε ἐφηρμόσθη εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν στρατηγῶν, οἵτινες, δι' ὅλης τῆς δημοκρατικῆς τῶν Ἀθηνῶν ἐποχῆς, ἐξηκολούθησαν πάντοτε διὰ χειροτονίας ἐκλεγόμενοι. Ἀλλὰ διατί ἡ ἐξαίρεσις αὕτη ὡς πρὸς τὸ ἀξίωμα τῶν στρατηγῶν ; Βεβαίως διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἦτο τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας καὶ ἀπῄτει πλείστην πεῖραν, δεξιότητα καὶ σύνεσιν· διὸ ἡ ἐνάσκησις αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν τυφλὴν τύχην. Ἐπὶ Κλεισθένους ὅμως τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα δὲν ἦτο ἔτι τὸ τῶν στρατηγῶν, τοὐλάχιστον δὲν ἦτο μόνον τὸ τῶν στρατηγῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες διετέλουν ἔτι ἐκπληροῦντες σπουδαιότατα καθήκοντα. Ὁ Κλεισθένης ἐπέτρεψε μέν, ὡς

εἴπομεν, ἐν μέρει τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν δῆμον ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας τὰ πολυάριθμα ταῦτα τοῦ δήμου δικαστήρια δὲν ἐδίκαζον ἔκτοτε εἰμὴ τὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα, αἱ δὲ ἰδιωτικαὶ δίκαι ἐξηκολούθησαν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον δικαζόμεναι ὑπὸ τῶν ἐννέα ἀρχόντων· καὶ αὐτὸς ὁ Ἄρειος Πάγος, ὁ ἐκ τῶν προδιατελεσάντων ἀρχόντων συγκεκροτημένος, διετήρησεν ἀξιόλογον μέρος τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ δικαστικῆς δικαιοδοσίας (¹). Πλὴν τούτου, οἱ δέκα στρατηγοὶ ἀνέλαβον μὲν ἀπὸ Κλεισθένους τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ ἀλλ' ὁ τρίτος τῶν ἐνιαυσίων ἀρχόντων, ὁ πολέμαρχος, διετήρησε πολλὰ τῶν δικαιωμάτων τὰ ὁποῖα εἶχε πάλαι ποτὲ ὡς ἀρχιστράτηγος (²)· διότι ἦρχε καὶ ἤδη τῆς δεξιᾶς τοῦ στρατοῦ πτέρυγος καὶ προήδρευε τοῦ στρατιωτικοῦ συμβουλίου τῶν στρατηγῶν, ὥστε, ὁσάκις συνέβαινε διχοψηφία, ἀπὸ τῆς ψήφου τοῦ πολεμάρχου ἠδύνατο νὰ ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τοῦ κράτους, ὅπως θέλομεν ἰδεῖ ἐπὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης. Ἐπὶ Κλεισθένους λοιπὸν τὸ ἀξίωμα τῶν ἐννέα ἐνιαυσίων ἀρχόντων εἶχε μὲν κατά τι ἀποβάλει

Ἡ πομπὴ τῶν Παναθηναίων
(Ἀνάγλυφον ἐκ τῆς Ζῳφόρου τοῦ Παρθενῶνος)

τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχαίαν δικαιοδοσίαν ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἔτι τοσοῦτον ἐκμηδενισθῆ, ὥστε, ἂν ἔκτοτε εἰσήγετο ἡ κλήρωσις, νὰ ὑποληφθῇ μὲν ἀκίνδυνος ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, νὰ ἐπιφυλαχθῇ δὲ ἡ διὰ χειροτονίας ἐκλογὴ ὡς πρὸς τοὺς στρατηγούς, οἵτινες δὲν εἶχον ἔκτοτε καθήκοντα πολὺ σπουδαιότερα τῶν καθηκόντων ἅτινα ἐξεπλήρουν ἔτι οἱ ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες. Βραδύτερον ὅμως τὰ δύο ταῦτα ἀξιώματα μετέβαλον ὅλως διόλου θέσιν. Ἀφ' ἑνὸς ἡ κρίσις ὅλων τῶν δικῶν, καὶ αὐτῶν τῶν ἰδιωτικῶν,

---

(¹) Ὁ Ἀριστοτέλης οὐδένα ποιεῖται λόγον περὶ οἱασδήποτε μεταβολῆς διὰ τῆς Κλεισθενείου πολιτείας εἰς τὸ καθεστὼς τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐπενεχθείσης· ἐκ τούτου δὲ συμπεραίνομεν ὅτι οὐδεμία πιθανώτατα ἐγένετο τοιαύτη μεταβολή, καίτοι ὁ Ed. Meier φρονεῖ ὅτι ἡ *εἰσαγγελία* ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου μετέστη νῦν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου.

(²) Ἰδ. Ἀριστοτ. 22 «τῆς δὲ ἁπάσης στρατιᾶς ἡγεμὼν ἦν ὁ πολέμαρχος».

ἀπεδόθη εἰς τὰ πολυάριθμα τοῦ δήμου δικαστήρια. οἱ δὲ ἄρχοντες ἔμειναν ἁπλῶς προϊστάμενοι τῶν δικαστηρίων τούτων καὶ προανακριταὶ τῶν δικῶν. Ἀφ' ἑτέρου ἰδιοποιήθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οὐ μόνον τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν πραγμάτων ἀλλὰ καὶ τὴν διεξαγωγὴν ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν τῆς πολιτείας ὑποθέσεων, οἱ δὲ ἐννέα ἄρχοντες, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ πολεμάρχου, ἀποβαλόντες κατὰ μικρὸν τὴν ὁλοσχερῆ ἐκείνην ἐκτελεστικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐξουσίαν καὶ δικαστικὴν ἁρμοδιότητα ἣν πάλαι ποτὲ εἶχον, περιεστάλησαν εἰς ἁπλᾶ τινα ἀστυνομικὰ καὶ παρασκευαστικὰ τῆς δικαστικῆς διαχειρίσεως ἔργα.

[«Ἀλλ' ἡ μείωσις τῆς δυνάμεως τῶν ἀρχόντων, ἰδίως τοῦ κυρίως *ἄρχοντος*, συν»δέεται κατὰ μέγα μέρος καὶ πρὸς τὴν διὰ τοῦ Κλεισθένους ἐπελθοῦσαν αὔξησιν τῆς »δυνάμεως τοῦ δήμου καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσης βουλῆς τῶν πεντακοσίων. Ἡ βουλὴ »αὕτη μετὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου κατεστάθη νῦν ἡ ἀληθὴς δημοκρατικὴ κυβέρνησις »τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἐκπροσωποῦσα ἀληθῶς ὅλον τὸν λαόν, ἀφοῦ εἰς τὴν συγκρό»τησιν αὐτοῦ ἐλάμβανε μέρος ὅλος ὁ λαός. Διότι ἑκάστη μὲν τῶν δέκα φυλῶν παρεῖχε »πεντήκοντα βουλευτάς, ἕκαστος δὲ δῆμος τῆς φυλῆς εἶχε τὸ ἀναλογοῦν αὐτῇ μέρος ἐν »ταῖς πεντήκοντα εἰς τὴν φυλὴν ἀνηκούσαις βουλευτικαῖς θέσεσι καὶ οὐδεὶς ἔμενε δῆμος »ἤτοι τοπικὴ κοινότης ἀμέτοχος τῆς βουλῆς. Καὶ ὁ πολὺς δὲ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν, καὶ »ὁ τρόπος τῆς διὰ κλήρου ἐκλογῆς, ὁ ἐξουδετερῶν τὴν δύναμιν τῶν εὐπατριδῶν, ἔτι δὲ »ὁ θεσμὸς τοῦ ἐν τῷ Πρυτανείῳ δωρεὰν σιτεῖσθαι τοὺς πρυτάνεις βουλευτάς, δι' οὗ θε»σμοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ πένητες τῶν πολιτῶν ἠδύναντο ἄνευ περισσῆς δαπάνης νὰ μετέχωσι »τῆς βουλῆς, πάντα ταῦτα κατέστησαν τὴν βουλὴν τῶν πεντακοσίων ἀληθῆ δύναμιν δημο»κρατικὴν καὶ ἀληθῆ κυβέρνησιν τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας. Ἀλλ' εἶναι νῦν ἀκριβῶς »καιρὸς νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν *πρυτάνεων* βουλευτῶν ἢ τῆς *πρυτανευούσης* »*βουλῆς* καὶ περὶ τῶν *πρυτάνεων* καθόλου. Ἡ λ. πρύτανις σημαίνουσα κυριολεκτικῶς τὸν »πρῶτον, τὸν ἄρχοντα (πρβλ. Σανσκριτ. pratama=πρῶτος. Ἀρχ. Περσ. pratam=ἄρχων, »μεγιστάν) ἦτο ἐν ἀρχῇ προσηγορία βασιλέων, παρέμεινε δ' ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ ἔν τισιν »ἑλληνικοῖς τόποις καὶ πόλεσιν, ἐν ταῖ Ἰωνικαῖς ἀποικίαις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἐν Κο»ρίνθῳ, μέχρι τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὸ ὄνομα εἶναι ἀρχαιότατον ἐν Ἀθήναις, διότι »καὶ πρὸ τοῦ Θησέως ἔτι, καθ' ὃν ἔτι χρόνον ἡ Ἀττικὴ ᾠκεῖτο κατὰ πόλεις, ἑκάστη τού»των εἶχεν ἴδια *πρυτανεῖα* καὶ ἄρχοντας (Θουκ. Β' 15) καλουμένους πιθανώτατα *πρυ»τάνεις*. Μετὰ δὲ τὸν διὰ Θησέως συνοικισμόν, ὁπότε πᾶσα ἡ Ἀττικὴ διετέλει ὑπὸ ἕνα βα»σιλέα, *πρυτάνεις* ἐκαλοῦντο, ὡς φαίνεται, οἱ ἐκ τῶν εὐγενῶν ἀποτελοῦντες τὸ συμβού»λιον, τὴν ἀρχαίαν Ὁμηρικὴν βουλήν, τοῦ βασιλέως, τὸ συμβούλιον, ὅπερ ἐκαλεῖτο *πρυ»τανεῖον*, συγκροτούμενον, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν τεσσάρων ἰδιαιτέρων βασιλέων τῶν φυλῶν »(φυλοβασιλέων) καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς 12 *πρυτάνεων* ἑκάστης φυλῆς τῶν ἀντιπροσωπευ»όντων τὰς δώδεκα ναυκραρίας, ἃς περιελάμβανεν ἑκάστη φυλή. Καθὰ καὶ ἀνωτέρω »εἴπομεν, ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ἐν Ἀθήναις «*πρυτάνεις ναυκράρων*», οἵτινες κατ' αὐτὸν »ἔνεμον ἤτοι ἐκυβέρνων τὰς Ἀθήνας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κυλωνείου ἄγους (περὶ »τὰ τέλη τοῦ 7 π. Χ. αἰῶνος). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Θουκυδίδης περὶ τῶν Κυλωνείων ἀκρι»βῶς ποιούμενος λόγον (Α' 126) λέγει ὅτι «τότε τὰ πολλὰ τῶν πολιτικῶν οἱ ἐννέα »ἄρχοντες ἔπρασσον». Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς μαρτυρεῖ ὅτι μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων τοὐ»λάχιστον δύναμιν μεγάλην ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ μέγα μέρος τῆς κυβερνήσεως εἶχον οἱ »*πρυτάνεις* ἀποτελοῦντες ἰδίαν βουλήν, τὸ *πρυτανεῖον*, διάφορον τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου »βουλῆς καὶ τῆς Δρακοντείου βουλῆς τῶν 401. Τὸ δὲ *πρυτανεῖον* τοῦτο, ἤτοι ἡ βουλὴ

»τῶν *πρυτάνεων*, εἶχε καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν, ὅπως καὶ ἡ βουλὴ ἡ ἐξ 'Αρείου Πάγου, »καὶ τὸ ὑπὸ Δράκοντος ἱδρυθὲν συμβούλιον τῶν ἐφετῶν. Τοῦτο μαρτυρεῖ σαφέστατα ὁ »Πλούταρχος λέγων· «Ὁ δὲ τρισκαιδέκατος ἄξων τοῦ Σόλωνος τὸν ὄγδοον ἔχει τῶν νό»μων οὕτως αὐτοῖς ὀνόμασι γεγραμμένον· «'Ατίμων ὅσοι ἄτιμοι ἦσαν πρὶν ἢ Σόλωνα »ἄρξαι, ἐπιτίμους εἶναι πλὴν ὅσοι ἐξ 'Αρείου Πάγου ἢ ὅσοι ἐκ τῶν ἐφετῶν ἢ ἐκ πρυ»τανείου καταδικασθέντες ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐπὶ φόνῳ ἢ σφαγαῖσιν ἢ ἐπὶ τυραννίδι ἔφυ»γον, ὅτε θεσμὸς ἐφάνη ὅδε». 'Εκ τοῦ χωρίου δὲ τούτου τοῦ Πλουτάρχου φαίνεται ὅτι »καὶ ἐπὶ Σόλωνος δὲν κατηργήθη τὸ πρυτανεῖον ὡς βουλὴ *πρυτάνεων*. Διὰ δὲ τοῦ Κλει»σθένους, ὁπότε καταργηθεισῶν τῶν *ναυκραριῶν*, ὧν προΐσταντο οἱ *πρυτάνεις*, ἐξ ἀνάγ»κης ἔδει νὰ μεταρρυθμισθῇ καὶ τῶν *πρυτάνεων* ἡ ἀρχή, βλέπομεν τὸν θεσμὸν τῶν *πρυ»τάνεων* καὶ τοὺς *πρυτάνεις* ὑπὸ νέαν μορφὴν ἐν τῇ *πρυτανευούσῃ* βουλῇ. *Πρυτάνεις* νῦν »δὲν καλοῦνται πλέον οἱ ὀκτὼ καὶ τεσσαράκοντα ἀρχηγοὶ τῶν εἰς 48 ναυκραρίας διῃρη»μένων τεσσάρων φυλῶν ἀλλ' οἱ πεντήκοντα βουλευταὶ ἑκάστης τῶν δέκα φυλῶν οἱ »ἀποτελοῦντες τὸ δέκατον τῶν πεντακοσίων βουλευτῶν τῶν ἐκπροσωπούντων τὰς δέκα »φυλὰς ἐν τῇ βουλῇ τῶν πεντακοσίων. Ἡ βουλὴ δηλονότι τῶν πεντακοσίων διῃρεῖτο διὰ »κλήρου εἰς δέκα τμήματα κατὰ τὰς δέκα φυλάς, ἕκαστον δὲ τούτων ἀνὰ 36 ἢ 35 ἡμέρας »τοῦ ἔτους εἶχε τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας. Οἱ βουλευταὶ τοῦ τμήματος τοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ »ἐκαλοῦντο *πρυτάνεις* καὶ ἡ φυλή, εἰς ἣν ἀνῆκον, φυλὴ *πρυτανεύουσα* καὶ τὸ ὄνομα ταύ»της ἀνεγράφετο ἐν ταῖς ἐπισήμοις πράξεσι πρὸς τῷ τοῦ ἄρχοντος. Καὶ αἱ μὲν τέσσαρες »πρῶται φυλαὶ ἀνὰ 36 ἡμέρας, αἱ δὲ λοιπαὶ ἀνὰ 35, ἵνα οὕτω πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι »τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους (354 ἡμ.). Οἱ πρυτάνεις ἔργον εἶχον τὸ συγκαλεῖν τὴν βουλὴν »καὶ τὴν ἐκκλησίαν καὶ προεδρεύειν αὐτῶν καὶ συντάττειν τὸ πρόγραμμα τῶν συζητη»θησομένων ἐν ἀμφοτέροις. Εἷς δὲ τῶν πρυτάνεων διὰ κλήρου προσδιοριζόμενος καθί»στατο *ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων* ἢ ἁπλῶς *ἐπιστάτης*. Ὁ ἐπιστάτης δὲ οὗτος ἀφήρεσε »τινὰ τῶν τῆς δικαιοδοσίας τοῦ *ἄρχοντος*, κρατῶν, ἀντ' αὐτοῦ, ὡς ἦτο πρότερον νόμι»μον, τὰς κλεῖς τῶν ἱερῶν, ἐν οἷς κατετίθεντο τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς πόλεως, »τὰς κλεῖς τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὴν σφραγῖδα τῆς πόλεως. Οὕτω δὲ ἐν τῇ βουλῇ τῶν »πεντακοσίων περιελήφθη καὶ ἡ βουλὴ τῶν *πρυτάνεων* ἢ τὸ *πρυτανεῖον* καὶ ἡ δικαστικὴ »δὲ ἐξουσία, ἣν μέχρι τινὸς ἤσκει ἡ βουλὴ τῶν πεντακοσίων, ἦτο, ὡς φαίνεται, κληροδό»τημα τοῦ πρυτανείου»].

Τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐπὶ τοσοῦτον τότε ἐξηυτελίσθη ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν οἱ ἐπισημότατοι ἄνδρες ἐδέχοντο νὰ κληρωθῶσιν εἰς αὐτό. Τοὐλάχιστον ὁ Περικλῆς, ὅστις ἐπανειλημμένως ἐπὶ πολλὰ ἔτη προεχειρίσθη στρατηγός, οὐδέποτε διετέλεσεν ἄρχων. Τότε λοιπὸν εὐλογώτατον ἦτο νὰ λογισθῇ ἀκίνδυνος ἡ διὰ κληρώσεως ἐκλογὴ τῶν ἐννέα ἀρχόντων, νὰ ἐπιφυλαχθῇ δὲ ἡ χειροτονία ὡς πρός τινα ἄλλα σπουδαιότερα ἀξιώματα καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς στρατηγούς. 'Αλλ' ἡ τοιαύτη ἐξευτέλισις μὲν τοῦ πρώτου ἀξιώματος ἐπίδοσις δὲ τοῦ δευτέρου δὲν ἐπῆλθεν εἰμὴ πολὺ μετὰ τὸν Κλεισθένη, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν δευτέραν εἰκοσιπενταετηρίδα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν, ἐπειδὴ εἶναι βέβαιον ὅτι, ὅτε εἰσήχθη ἡ κλήρωσις, ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκλογῆς δὲν ἐφηρμόσθη εἰς τὸ κυριώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα, τὸ τῶν στρατηγῶν, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦτο δὲν ἀπέβη κυριώτατον εἰμὴ πολὺ μετὰ τὸν Κλεισθένη, φαίνεται διὰ τοῦτο πιθανὸν ὅτι ἡ κλήρωσις δὲν εἰσήχθη εἰς τὸ τῶν 'Αθηναίων πολίτευμα εἰμὴ βραδύτερον καὶ ὄχι ἀπὸ Κλεισθένους.

Βεβαίως ὅμως ἐπὶ Κλεισθένους ἐψηφίσθη ἐν 'Αθήναις θεσμός, ὅστις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις καὶ πολλὰς κατὰ τῶν 'Αθηναίων κατηγορίας, ὁ λεγόμενος

ὀστρακισμός. Διὰ τοῦ ὀστρακισμοῦ ἠδύνατο πολίτης τῶν Ἀθηνῶν ἐπίσημος νὰ ἐξορισθῇ, ἄνευ προηγουμένης κατηγορίας, ἀνακρίσεως ἢ ἀπολογίας, ἐπὶ δέκα ἔτη, τὰ ὁποῖα βραδύτερον ἠλαττώθησαν εἰς πέντε. Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις περιεβάλλετο διὰ πλείστων ἐγγυήσεων. Πρὸ πάντων ἡ βουλὴ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐβουλεύοντο καὶ ἀπεφάσιζον, ἂν ἡ κατάστασις τῆς πολιτείας ἦτο τοσοῦτον ἐπισφαλής, ὃν δηλονότι τὰ καθεστῶτα ἐκινδύνευον τοσοῦτον ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῆς δυνάμεως ἑνὸς ἀνδρὸς ὥστε νὰ ἀπαιτῆται τοιαύτη ἔκτακτος ἀπόφασις. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ προεισαγωγικῇ ταύτῃ πράξει οὐδενὸς τὸ ὄνομα ἀνεφέρετο· τὸ ζήτημα ἐτίθετο ἀνωνύμως. Ἐὰν δ' ἐλύετο καταφατικῶς, τότε ὡρίζετο ἡμέρα καθ' ἣν ἅπαντες οἱ πολῖται ἐκαλοῦντο εἰς τὴν ἀγοράν, περίφρακτον οὖσαν καὶ ἔχουσαν δέκα μὲν εἰσόδους διὰ τοὺς πολίτας ἑκάστης τῶν δέκα φυλῶν, δέκα δὲ δοχεῖα εἰς ἃ ἕκαστος πολίτης κατέθετε τὴν ψῆφόν του, δηλ. ὄστρακον (ἐξ οὗ τὸ ὄνομα ὀστρακισμός), ἤτοι κεραμίνην πινακίδα, ἐφ' ἧς ἦτο γεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς ὅστις, κατ' αὐτόν, ἔπρεπε νὰ ἐξορισθῇ· εἰς τὸ τέλος τῆς ἡμέρας ἠριθμοῦντο αἱ ψῆφοι, καί, ἂν εὑρίσκετο ὅτι τοὐλάχιστον 6.000 πολῖται ἐψήφισαν καθ' ἑνός τινος ἀνδρός, ὁ τοιοῦτος ἐξωρίζετο, εἰδεμὴ ἡ συνέλευσις διελύετο ἄπρακτος. Δέκα δὲ ἐπετρέποντο ἡμέραι εἰς τὸν ἐξόριστον ἵνα τακτοποιήσῃ τὰς ὑποθέσεις του· μεθ' ὃ ἀπήρχετο ἐκ τῆς Ἀττικῆς, διετήρει ὅμως τὴν περιουσίαν του καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἔπασχε ποινήν(¹).

Τίς ἦτο ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης, δυνάμει τῆς ὁποίας ἐξωρίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως πολλοὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως καὶ ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ πόλις αὕτη κατηγορήθη ὡς ἀγνώμων πρὸς τοὺς μεγίστους αὐτῆς εὐεργέτας; Εἴδομεν ὅτι εἰς τὰς μικρὰς ἑλληνικὰς πολιτείας καὶ αἱ κυβερνήσεις καὶ αἱ κατὰ τῶν κυβερνήσεων ἀντιπολιτεύσεις συνέκειντο ἐξ ὀλίγου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, ὥστε αὐτόθι αἱ στάσεις ἠδύναντο νὰ διαιωνίζωνται, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνὴρ φιλόδοξος καὶ ἰσχυρὸς ἠδύνατο, δι' εὐαρίθμων μισθοφόρων, νὰ ἀνατρέψῃ τὰ καθεστῶτα καὶ νὰ μοναρχήσῃ. Ὁ Σόλων ἐνόμισεν ὅτι θέλει προλάβει τὸ κακὸν τοῦτο ἐπιβάλλων εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ καθῆκον, ἅμα προκύψῃ στάσις, νὰ συντάσσηται μετὰ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μερίδος. Ὁ Σόλων ἤλπισεν ὅτι, τῶν πλειοτέρων πολιτῶν προστεθέντων εἰς τὴν ἀγαθωτέραν μερίδα, αὕτη θέλει ὑπερισχύσει, θέλει δὲ καταπαύσει οὕτως ἡ ἔρις. Ἀλλ' ἡ πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι ὁ νόμος τοῦ Σόλωνος, καίτοι ἐπιβάλλων ποινὴν ἀτιμίας εἰς τὸν ἀδιαφοροῦντα πολίτην, δὲν ἴσχυσε νὰ νικήσῃ τὴν συνήθη τῶν ἀνθρώπων νωθρότητα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, ὡς φαίνεται, ἡ ποινὴ ἐκείνη ἦτο ἁπλῆ ἀπειλὴ καὶ οὐδέποτε σπουδαίως ἐφηρμόσθη· τούτου ἕνεκα ἡ μεταξὺ Λυκούργου, Μεγακλέους καὶ Πεισιστράτου ἔρις διήρκεσεν ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέφερε τὴν ὁριστικὴν παγίωσιν τῆς τοῦ Πεισιστράτου τυραννίδος. Ὁ Κλεισθένης λοιπὸν

(¹) Κατ' Ἀριστοτέλην (§ 22) ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ περὶ ὀστρακισμοῦ νόμου ἐγένετο τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 488 π. Χ., δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καὶ πρῶτος ὀστρακισθεὶς ἦτο συγγενής τις τοῦ Πεισιστράτου Ἵππαρχος Χάρμου Κολλυτεύς, «δι' ὃν καὶ μάλιστα», κατ' Ἀριστοτέλην, τὸν νόμον ἔθηκεν ὁ Κλεισθένης, ἐξελάσαι βουλόμενος αὐτόν» καὶ ἔκτοτε ἐπὶ τρία ἔτη ὠστράκιζον τοὺς φίλους τῶν τυράννων, «ὧν χάριν ὁ νόμος ἐτέθη», ἀπὸ δὲ τοῦ τετάρτου ἔτους ὠστρακίζοντο καὶ ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου (483 π. Χ.), ἀλλὰ τρία ἔτη μετὰ τὸν ὀστρακισμὸν τοῦτον (481—80) ἐπετράπη ἡ ἐπάνοδος εἰς πάντας τοὺς ὠστρακισμένους «διὰ τὴν Ξέρξου στρατείαν». Τότε δὲ ὡρίσθη ἵνα οἱ ὀστρακιζόμενοι κατοικῶσιν ἐντὸς Γεραιστοῦ (ἀκρωτηρίου τῆς νοτίου Εὐβοίας) καὶ Σκυλλαίου (ἀκρωτηρίου τῆς Ἀργολίδος)», ἵνα μή, ὡς φαίνεται, μεταβαίνωσιν εἰς ξένας χώρας καὶ παρασκευάζωσι κινδύνους τῇ πατρίδι.

ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ εὑρεθῇ ἕτερός τις τρόπος θεραπείας· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐκανόνισε τὰ τοῦ ὀστρακισμοῦ, ὡς προείρηται, ὅστις τῷόντι, συνδυαζόμενος μετὰ τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τοῦ δημοσίου πνεύματος, ἀπήλλαξε τελευταῖον τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ μεγάλου τῆς τυραννίδος δεινοῦ. Ἀλλ' ὁ ὀστρακισμὸς ἐφηρμόσθη ἐνίοτε ἀδίκως· δὲν τὸ ἀρνούμεθα, εἰ καὶ οἱ λέγοντες τοῦτο καὶ ἔχοντες συνήθως πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐξορίαν τοῦ δικαίου Ἀριστείδου λησμονοῦσιν ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀριστείδης εἶπέ ποτε, ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀπερχόμενος, ὡς οὐκ ἔστι σωτηρία τοῖς Ἀθηναίων πράγμασιν, εἰ μὴ καὶ Θεμιστοκλέα καὶ αὐτὸν εἰς τὸ βάραθρον ἐμβάλοιεν· ἔστω ὅμως ὅτι ἀδίκως ἐνίοτε ἐφηρμόσθη ὁ ὀστρακισμός. Ἀλλὰ τίνος ἀνθρωπίνης θεσμοθεσίας δὲν ἐγένετο κατάχρησις; Καὶ ὅταν συλλογισθῶμεν ὅτι εἰς πολλὰς νεωτέρας ἐπικρατείας, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς κάλλιστα κυβερνωμένας, εἰς τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν Ἀγγλίαν αὐτήν, πολλάκις ἐπίσημοι ἄνδρες, εἴτε ἀνήκοντες εἰς πεπτωκότα βασιλικὰ γένη εἴτε καὶ ἄλλοι ἐξωρίσθησαν ἄνευ οὐδεμιᾶς προηγουμένης κοινῆς συζητήσεως καὶ ἀποφάσεως, ἐξωρίσθησαν διὰ βίου, αὐτοί τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, αἱ δὲ περιουσίαι αὐτῶν ἐδημεύθησαν, ἀντιπαραβάλωμεν δὲ ταῦτα πάντα πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ὀστρακισμοῦ, καθ' ἃς ἵνα ἐξορισθῇ τις ἀπῃτεῖτο προεισαγωγικὴ ἀπόφασις τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἔπειτα πάλιν ὁριστικὴ ἀπόφασις 6.000 τοὐλάχιστον ψήφων, ἡ δὲ ἐξορία δὲν διήρκει εἰμὴ ὀλίγα ἔτη, οὐδ' ἐπέφερε τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας, δὲν δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ, εἰμὴ νὰ θαυμάσωμεν τὴν μετριοπάθειαν τῶν προπατόρων ἡμῶν.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ διὰ τοῦ Κλεισθένους ἐνεργηθεῖσαι μεταρρυθμίσεις σκοπὸν κύριον εἶχον νὰ ἀποτρέψωσιν, ὅσῳ δυνατόν, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τυραννίδος· τοῦτο διὰ τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Σολωνείου πολιτεύματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας περιεστέλλετο πολὺ ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἀριστοκρατικῶν. Ὅθεν ὁ Ἰσαγόρας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀγανακτήσαντες ἐκάλεσαν εἰς βοήθειάν των τὸν Κλεομένην, ὅστις, δυσηρεστημένος ὢν ἐπίσης διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἐπιστρέψας προθύμως εἰς Ἀθήνας, μετά τινος μοίρας τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν πόλιν, ἠνάγκασε τὸν Κλεισθένη καὶ 700 οἰκογενείας ἐκ τῶν κυριωτάτων αὐτοῦ ὀπαδῶν νὰ φύγωσι· καὶ τότε ἐπεχείρησε νὰ διαλύσῃ τὴν νέαν βουλὴν τῶν 500 (1) καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν ὅλην ἀρχὴν εἰς 300 φίλους τοῦ Ἰσαγόρου. Ἀλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο πλέον ὁ δῆμος ἐκεῖνος ὃν ὁ Πεισίστρατος ἐξεφόβει διὰ 50 ῥοπαλοφόρων ἀνδρῶν. Ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντήκοντα ἐτῶν ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ αὐτοῦ κατάστασις εἶχε παραδόξως βελτιωθῆ· ἡ τυραννὶς τῶν Πεισιστρατιδῶν εἶχε καταστήσει πᾶσαν τυραννίδα μισητήν· ὅθεν, ἀποποιηθείσης τῆς βουλῆς τοῦ Κλεισθένους νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν περὶ τῆς διαλύσεως αὐτῆς ἀπόφασιν, τοσοῦτοι καὶ μετὰ τοσούτου θάρρους συνέρρευσαν περὶ αὐτὴν πολῖται ὥστε ὁ Κλεομένης καὶ ὁ Ἰσαγόρας ὑπεχώρησαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἐπετράπη εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπέλθωσι μεθ' ὅλων τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Σπάρτην. Οἱ ὀπαδοὶ ὅμως τοῦ Ἰσαγόρου συνελήφθησαν, κατεδικάσθησαν καὶ ἐθανατώθησαν, ὁ δὲ Κλεισθένης καὶ οἱ 700 ἐξόριστοι οἶκοι ἐν τῷ ἅμα ἀνεκλήθησαν, καὶ οὕτως ἐξησφαλίσθη ἡ τοῦ νέου πολιτεύματος ἐφαρμογή.

Τὰ αἰσθήματα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ὑπερηφανείας, τὰ ὁποῖα ἐπεκράτησαν τότε εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ τὴν τοιαύτην τῆς ἐλευθερίας ἀνάκτησιν, ζωγραφίζονται ζωηρότατα ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. «Ἀθῆναι, λέγει, ἐοῦσαι καὶ πρὶν μεγάλαι, τότε, ἀπαλλαχθεῖσαι τυράννων

(1) Ὡς εἴπομεν, κατ' Ἀριστοτέλην, τὰ γεγονότα ταῦτα ἐγένοντο πρὸ τῆς συντάξεως τῆς Κλεισθενείου πολιτείας, ὥστε ἡ Βουλὴ ἡ ἀντιστᾶσα φαίνεται μᾶλλον ὅτι ἦτο ἡ τῶν τετρακοσίων.

ἐγίνοντο μέζονες.... δηλοῖ δὲ οὐ κατ' ἓν μοῦνον, ἀλλὰ πανταχῇ ἡ ἰσηγορίη ὡς ἔστι χρῆμα σπουδαῖον, εἰ καὶ 'Αθηναῖοι τυραννευόμενοι μέν, οὐδαμοῦ τῶν σφέας περιοικεόντων ἔσαν τὰ πολέμια ἀμείνους, ἀπαλλαχθέντες δὲ τυράννων, μακρῷ πρῶτοι ἐγένοντο· δηλοῖ ὦν ταῦτα, ὅτι κατεχόμενοι μὲν ἐθελοκάκεον, ὡς δεσπότῃ ἐργαζόμενοι, ἐλευθερωθέντων δὲ αὐτὸς ἕκαστος ἑωυτῷ προεθυμέετο κατεργάζεσθαι». Καὶ ἴσως μὲν ὁ Ἡρόδοτος ἐφάνη ἐνταῦθα ὁπωσοῦν ἄδικος πρὸς τὸ παρελθόν· διότι τελευταῖον ἐπὶ Πεισιστράτου αἱ 'Αθῆναι ἀνεδείχθησαν πολλῶν ἐκ τῶν περιοικούντων, ἂν ὄχι ὅλων, ἰσχυρότεραι. 'Αλλ' ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας γράφων ταῦτα εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ μεγάλα τῆς ἰσηγορίας(¹) κατορθώματα τὰ ἐπελθόντα κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα· τοὺς κατὰ Περσῶν θριάμβους, τὴν ἡγεμονίαν τῶν 'Αθηνῶν, τὰ δράματα τοῦ Αἰσχύλου, τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου. Καὶ ἔπειτα ἡ συνετῶς διεξαγομένη ἐλευθερία εἶναι ἀγαθὸν τοσούτῳ μέγα ὥστε ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ διατί οἱ 'Αθηναῖοι ἠγάλλοντο καὶ ἐμεγαλαύχουν ἐπὶ τῷ κατορθώματι, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῷ ἅμα ἐκτεθέντος τοῦ νέου πολιτεύματος εἰς δεινὴν δοκιμασίαν ἐξῆλθον τροπαιοῦχοι ἀπὸ τοῦ πρώτου κινδύνου.

Τφόντι, ὁ Κλεομένης δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἔκβασιν ἐκείνην τῆς τῶν τυράννων καταλύσεως. Ναὶ μὲν καὶ ἀλλαχοῦ μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν τυράννων δὲν ἐπανῆλθον αἱ ἀρχαῖαι ἀποκλειστικαὶ ἀριστοκρατίαι, ἀλλὰ τιμοκρατίαι, ὡς εἰς τὰς 'Αθήνας. Ἡ τιμοκρατία ὅμως τῶν 'Αθηνῶν, μάλιστα μετὰ τὰς διὰ Κλεισθένους γενομένας μεταρρυθμίσεις, ἔρρεπε προδήλως πρὸς τὴν δημοκρατίαν, διά τε τὴν κατάργησιν τῶν ἀρχαίων φυλῶν καὶ τὴν ἐκ τοῦ φόβου κολόβωσιν τῆς ἀρχαίας τῶν εὐπατριδῶν δυνάμεως, καὶ τὴν ὑπερβολικὴν τοῦ δήμου αὔξησιν, καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἰδόντες ὅτι ἡ ἀρχαία ἀριστοκρατία δὲν δύναται νὰ ὑπερισχύσῃ, κατήντησαν νὰ πιστεύσωσιν ὅτι καὶ αὐτῆς τῆς τυραννίδος ἡ ἀνόρθωσις συνέφερεν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ἡ νέα αὕτη τῶν πραγμάτων κατάστασις· «νόῳ λαβόντες, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, ὡς ἐλεύθερον μὲν ἐὸν τὸ γένος τὸ 'Αττικόν, ἰσόρροπον τῷ ἑωυτῶν ἂν γένοιτο, κατεχόμενον δὲ ὑπό του τυραννίδι, ἀσθενὲς καὶ πειθαρχέεσθαι ἑτοῖμον».

Ὅθεν ὁ Κλεομένης, ἅμα ἐπανελθὼν εἰς Σπάρτην, ἀπεφάσισε νὰ καταστήσῃ τύραννον 'Αθηνῶν τὸν φίλον αὐτοῦ 'Ισαγόραν· καὶ ἐπὶ τούτῳ, πρώτην ἤδη φοράν, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἡ Σπάρτη συνέλεξεν, ἐν ἔτει 506 πρὸ Χριστοῦ, τὸν στρατὸν τῶν Πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων. Ὁ Κλεομένης συγχρόνως συνενοήθη καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου μετὰ τῶν Χαλκιδέων καὶ τῶν Βοιωτῶν, ὧν οἱ τελευταῖοι προθύμως ἐπελάβοντο τῆς εὐκαιρίας ταύτης ἵνα ἐκδικηθῶσι τοὺς 'Αθηναίους διὰ τὴν προστασίαν τὴν ὁποίαν, ὡς εἴδομεν, οὗτοι εἶχον πρὸ μικροῦ ἀπονείμει εἰς τοὺς ἀποστάντας ἀπὸ τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας Πλαταιεῖς. Ὁ Κλεομένης ἤλπιζεν ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι ἁπανταχόθεν οὕτω προσβαλλόμενοι θέλουσιν ὑποκύψει. 'Αλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι εἶχε συγκαλέσει τοὺς ἐντὸς τοῦ ἰσθμοῦ συμμάχους, μὴ ἀνακοινώσας εἰς αὐτοὺς προηγουμένως ἐπὶ τίνι σκοπῷ στρατεύονται· ὅτε λοιπὸν ὁ πελοποννησιακὸς στρατός, ἀγόμενος ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοῦ τε Κλεομένους καὶ τοῦ Δημαράτου, προεχώρησε μέχρις 'Ελευ-

(¹) Ἡ λ. *ἰσηγορία* ἐκ τῆς κυριολεκτικῆς ἐννοίας τοῦ ἴσον *δικαίωμα ἔχειν εἰς τὸ ἀγορεύειν* ἐν τῇ *ἐκκλησίᾳ* καὶ ἐν τοῖς δικαστηρίοις μετέστη εἰς γενικωτέραν ἔννοιαν τοῦ ἀπολαύειν ἴσων πολιτικῶν δικαιωμάτων, γενικώτερον ταυτόσημος πρὸς τὸ *ἰσονομία*. Παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις εἶναι ἐν χρήσει μετὰ τῆς αὐτῆς ἐννοίας ἡ λ. *ἰσοπολιτεία*.

σῖνος, καὶ ἐνόησε περὶ τίνος πρόκειται, δυσηρεστήθη πολὺ διὰ τὸ ἐπιχείρημα· καὶ πρῶτοι μὲν ἀπῆλθον οἱ Κορίνθιοι, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ Δημάρατος, εἴτε διότι συνεμερίζετο τὴν κοινὴν ἀποδοκιμασίαν εἴτε διότι εἶχεν ἀφορμήν τινα ἄγνωστον διχονοίας πρὸς τὸν βασιλέα· ὥστε ἅπασα ἡ στρατιὰ αὕτη διελύθη μηδὲν πράξασα. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἀπαλλαγέντες ὡς ἐκ τούτου ἀπροσδοκήτως τοῦ ἐπικινδυνοτέρου ἐχθροῦ, ἐτράπησαν κατὰ τῶν ἄλλων· ἐνίκησαν κατὰ κράτος τούς τε Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Χαλκιδεῖς (¹) καί, ἐπειδὴ οἱ Δωριεῖς τῆς Αἰγίνης κάτοικοι ἠθέλησαν νὰ συμμαχήσωσιν ὡσαύτως μετὰ τῶν Βοιωτῶν, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεχείρησαν καὶ κατὰ τῆς ὀλιγαρχικῆς, τῆς πλουσίας, τῆς ἐμπορικῆς καὶ ναυτικῆς ταύτης νήσου ἀγῶνα μακρόν, ὅστις διήρκεσεν εἴκοσι περίπου ἔτη, διεκόπη ἐπανειλημμένως ἕνεκα τῶν μεσολαβησάντων ἐν τῷ μεταξὺ μηδικῶν πολέμων, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπέφερε τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγίνης καὶ τὴν ἔξωσιν τῶν κατοίκων αὐτῆς.

Ἐν τούτοις ὁ Κλεομένης καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, ἀγανακτοῦντες διὰ τὴν ἄδοξον ἀπὸ τῆς Ἐλευσῖνος ὑποχώρησιν, ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἀποκαταστήσωσιν αὐτὸν τὸν Ἱππίαν εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἐπὶ τούτῳ τὸν προσεκάλεσαν, ἐν ἔτει 505, εἰς Σπάρτην, ὅπου συνεκάλεσαν καὶ ἅπαντας τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος πρῶτον, ὡς φαίνεται, συγκροτηθεῖσα πελοποννησιακὴ συμμαχία ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, ἔλαβεν ἤδη τακτικωτέραν μορφὴν κοινῆς συνόδου, συζητούσης τὰ συμφέροντα τῆς χερσονήσου, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἀλλ' ἡ ἔκβασις τῆς συζητήσεως ἀπέδειξεν ὅτι αἱ ἄλλαι πόλεις δὲν εἶχον εἰσέτι καταντήσει εὐπειθῆ τῶν Λακεδαιμονίων ὄργανα. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Κορινθίων Σωσικλῆς (²) ἀπέκρουσε μετὰ πλείστης ζωηρότητος τὸ βούλευμα τῆς ἀνορθώσεως τῶν τυράννων ἐν Ἀθήναις· οἱ λοιποὶ σύμμαχοι ἠσπάσθησαν προθύμως τὴν γνώμην ταύτην τῶν Κορινθίων, ὥστε ὁ Ἱππίας, ἀφοῦ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ μεταπείσῃ τὴν συνέλευσιν, ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς Σίγειον καὶ ἐζήτησεν ἐκεῖθεν σύμμαχον ἕτερον, φοβερώτερον, τὸν τότε βασιλέα τῶν Περσῶν Δαρεῖον, γενόμενος οὕτως εἷς τῶν πρωταιτίων τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολούθου ἑκατονταετηρίδος ἐκραγέντων μεγάλων περσικῶν ἢ μηδικῶν πολέμων (³). Ὁ δὲ βασιλεὺς Δαρεῖος ἀνέλαβε τὴν προ-

---

(¹) Τῶν ζωγρηθέντων καὶ δεσμίων ἀχθέντων εἰς Ἀθήνας Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων αἱ πέδαι ἀνεκρέμαντο ἔτι ἐπὶ τοῦ Ἡροδότου εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Τῶν λύτρων δὲ τῶν αἰχμαλώτων τούτων τὴν δεκάτην ἀνέθεσαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, κατασκευάσαντες ἐκ ταύτης τέθριππον χαλκοῦν, ἑστηκὸς ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀριστερὰ τῷ εἰσιόντι εἰς τὰ προπύλαια καὶ φέρον τὸ ἐπίγραμμα τόδε (Ἡροδ. Ε 77).

Ἔθνεα Βοιωτῶν καὶ Χαλκιδέων δαμάσαντες
Παῖδες Ἀθηναίων ἔργμασιν ἐν πολέμῳ,
Δεσμῷ ἐν ἀχλυόεντι σιδηρέῳ ἔσβεσαν ὕβριν,
Τῶν ἵππους δεκάτην Παλλάδι τάσδ' ἔθεσαν

(²) Σωκλῆς (Σωκλέης), οὐχὶ Σωσικλῆς, καλεῖται ὁ ἀνὴρ παρ' Ἡροδότῳ.

(³) Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καθ' ὃν χρόνον ὁ Κλεομένης ἐστράτευεν ἐπ' αὐτούς, ἔπεμψαν, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Κλεισθένους, πρέσβεις εἰς τὰς Σάρδεις πρὸς τὸν ἐνταῦθα ἑδρεύοντα σατράπην, ἀδελφὸν τοῦ Δαρείου, θέλοντες νὰ ποιήσωνται συμμαχίαν πρὸς Πέρσας ἐναντίον τῶν πολεμίων. Ὁ Ἀρταφέρνης ὡς ὅρον τῆς συμμαχίας ἔθηκε τὴν ἀναγνώρισιν τῆς κυριαρχίας τοῦ μεγάλου βασιλέως διὰ προσφορᾶς εἰς τὸν βασιλέα ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν γῆς καὶ ὕδατος. Οἱ πρέ-

στασίαν τοῦ Ἱππίου τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ Ἀθηναῖοι μετ' ὀλίγον εἶχον ἐπιχειρήσει νὰ βοηθήσωσι τὴν κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας ἐπανάστασιν τῶν ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑλληνίδων πόλεων. Διότι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν περιωρίζετο, ὡς εἴπομεν ἤδη ἐν παρόδῳ, εἰς μόνην τὴν μεγάλην χερσόνησον ἥτις ἐκτείνεται πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Ἀκροκεραυνίων καὶ τῆς ὁποίας συνεπληρώσαμεν ἤδη τὴν εἰκόνα κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἀλλ' ἐξηπλώθη πρωιμώτατα καὶ εἰς τὰς παρ' αὐτὴν κειμένας καὶ εἰς ἄλλας ἀπωτάτας χώρας.

Κλαζομένιος ἀμφορεὺς τῆς ϛ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ.

σβεις, χωρὶς νὰ ἔχωσι πρὸς τοῦτο ἐξουσίαν, ἐδέξαντο τὴν πρότασιν, ἀλλ' εἶτα ἀπεδοκιμάσθησαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ συμμαχία δὲν ἐγένετο, τὸ δὲ γεγονὸς φαίνεται ὅτι ἐμείωσεν ἐπί τινα χρόνον τὴν τοῦ Κλεισθένους δύναμιν.

Ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος ἐν Ποσειδωνίᾳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε

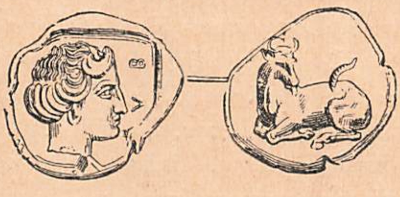
ΑΠΟΙΚΙΑΙ. ΗΘΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Κυριωτάτη τοῦ ἔθνους ἑστία καὶ μητρόπολις ἦτο βεβαίως ἡ μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Μαλέας χερσόνησος· ἐνταῦθα ἦτο ἡ κατοικία τῶν θεῶν αὐτοῦ· ἐνταῦθα ἦσαν τὰ κυριώτατα θρησκευτικά, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ αὐτοῦ καθιδρύματα· ἐνταῦθα ἔκειντο αἱ δύο πόλεις, Σπάρτη καὶ Ἀθῆναι, περὶ ἃς συγκεφαλαιοῦται κατὰ μέγα μέρος ὁ πρῶτος, ὁ ἀρχαιότερος, ὁ μέχρι τῶν μακεδονικῶν χρόνων Ἑλληνισμός. Καὶ ἡ κυρία αὕτη τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ οἴκου ἑστία εἶχεν ἔκτασιν καὶ εὐφορίαν ἱκανὴν νὰ διαθρέψῃ ὅλα αὐτοῦ τὰ τέκνα. Ἀλλὰ τὰ τέκνα ταῦτα οὔτε ὀλιγαρκῆ ἦσαν οὔτε νωθρά, δὲν ηὐχαριστοῦντο εἰς τὴν ἀνήκουσαν αὐτοῖς μερίδα τῆς πατρικῆς κληρονομίας, ἀλλ'ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κατασκευάσωσιν ἰδίαν περιουσίαν. Ὅθεν δὲν ἔπαυσαν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τῶν πρώτων τούτων ἱστορικῶν χρόνων ἀναχωροῦντα ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου, διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, πρὸς ἀνατολάς, πρὸς μεσημβρίαν, πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς βορρᾶν, εἰς ἀναζήτησιν καλ-

λιτέρας τύχης, καὶ κτίζοντα, ἁπανταχοῦ τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης, ἀναριθμήτους ἀποικίας, ὧν τινες ἀπέβησαν ἰσχυρόταται, ἅπασαι δὲ ἐπενήργησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν τύχην τῆς μητροπόλεως.

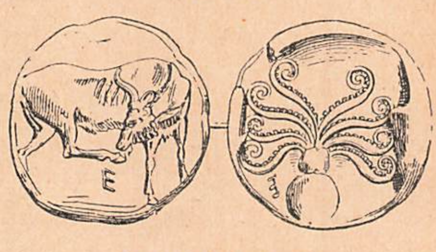
Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκτείνεται τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, τὸ ὁποῖον ἔκπαλαι ἦτο τοσοῦτον ἑλληνικὸν ὥστε οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐκάλουν αὐτὸ *ἡμετέραν θάλασσαν, καθ' ἡμᾶς θάλασσαν*. Αἱ δύο αὐτοῦ ἀκταί, πλησιάσασαι ἀμοιβαίως πρὸς βορρᾶν, σχηματίζουσι τὸν στενὸν τοῦ Ἑλλησπόντου πορθμόν· ἔπειτα δέ, ἀποχωριζόμεναι αἰφνιδίως καὶ ἀναχωρήσασαι ἡ μὲν πρὸς δυσμὰς ἡ δὲ πρὸς ἀνατολάς, ἀνοίγουσι δεξαμενὴν μεγάλην, ἐν ᾗ τὸ πέλαγος τοῦτο ἁπλοῦται μέχρις οὗ, φθάσαν εἰς τὸν μεταξὺ τῆς πελοποννησιακῆς ἄκρας Μαλέας καὶ τῆς νήσου Κρήτης πορθμόν, ἐκρέει δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἔτι μεγαλυτέραν δεξαμενὴν τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Αἱ πολυάριθμοι νῆσοι, αἵτινες, ὡς ἐπίγειόν τινα ἀστερωπὸν οὐρανόν, κοσμοῦσι τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρία κυριώτατα συστήματα· τὰς νήσους τὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου· τὰς νήσους τὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τῆς χερσονήσου τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ τὴν Κρήτην, ἥτις ἀποτελεῖ ἅμα μὲν τὸ μεσημβρινὸν μεταξὺ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Μεσογείου θαλάσσης σύνορον, ἅμα δὲ τὸ κυριώτατον τμῆμα τῆς γεφύρας ἥτις συνάπτει πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὴν Εὐρώπην μετὰ τῆς Ἀσίας καὶ συμπληροῦται ἀφ' ἑνὸς διὰ τῶν Κυθήρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς Καρπάθου καὶ τῆς Ῥόδου.

Νόμισμα Πανευβοϊκόν

(Νύμφη Εὔβοια καὶ ταῦρος)

Νομίσματα Εὐβοϊκῶν πόλεων :
Ἐρετρίας

(Ταῦρος καὶ ὀκτάπους)

Χαλκίδος

(Νύμφη Χαλκίς, ἀετὸς καὶ ὄφις)

Καρύστου

(Ἀγελὰς καὶ μόσχος καὶ ἀλεκτρυών)

Ὁ μακρὸς καὶ στενὸς σκελετὸς τῆς Εὐβοίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συνέχεια τῶν ὀρεινῶν σειρῶν τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὄθρυος, αἵτινες, προβαίνουσαι πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, σχηματίζουσι προσέτι τὴν Ἄνδρον, τὴν Τῆνον, τὴν Μύκονον, τὴν Δῆλον, τὴν Νάξον, τὴν Ἀμοργόν· πάλιν δὲ ὡς συνέχεια τῆς τοῦ Σουνίου ἄκρας λογίζονται ἡ Κέως, ἡ Κύθνος, ἡ Σέριφος, ἡ Φολέγανδρος, ἡ Σίκινος, ἡ Γύαρος, ἡ Σῦρος, ἡ Πάρος καὶ ἡ Ἀντίπαρος· τελευταῖον ἡ Κίμωλος, ἡ Μῆλος καὶ ἡ Θήρα προέκυψαν μᾶλλον ἀπὸ τοῦ πυθμένος τῆς θαλάσσης, δι' ἡφαιστείων ἐκρήξεων. Αἱ νῆσοι αὗται, πλὴν τῆς Εὐβοίας, ὠνομάζοντο τὸ πάλαι Κυκλάδες καὶ Σποράδες· καὶ Κυκλάδες μὲν ἰδίως ἐλέγοντο αἱ ἀμέσως τὴν ἱερὰν τῆς Δήλου νῆσον περικυκλοῦσαι, Σποράδες δὲ αἱ μᾶλλον διεσπαρμέναι καὶ μεμονωμέναι.

Ἀλλ' ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι δὲν ἐπεκράτει πολλὴ ἀκρίβεια περὶ τὴν χρῆσιν καὶ διάκρισιν τῶν ὀνομάτων τούτων· σήμερον δὲ ἅπασαι αἱ νῆσοι ἐκεῖναι ὀνομάζονται Κυκλάδες. Πρὸς τούτοις τὸ πάλαι αἱ νῆσοι αὗται, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐλέγοντο κατοικούμεναι, ὡς καὶ ἡ Εὔβοια, καὶ ἡ Ἀττική, ὑπὸ τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς· ἐξαιρέσει τῶν Στύρων καὶ τῆς Καρύστου, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς νήσου Κύθνου, ὧν οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο Δρύοπες, καὶ τῆς Μήλου καὶ τῆς Θήρας, αἵτινες ἦσαν ἀποικίαι τῆς Σπάρτης. Ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, ἤτοι κατὰ τὴν ὀγδόην καὶ τὴν ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ, ἐπισημόταται τῆς Εὐβοίας πόλεις ἀναφαίνονται ἡ παρὰ τὸν στενώτατον πορθμὸν τὸν χωρίζοντα τὴν νῆσον ἀπὸ τῆς Βοιωτίας Χαλκίς, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀνατολικονότιον τῆς Χαλκίδος, ἐπὶ τῆς αὐτῆς παραλίας κειμένη, Ἐρέτρια· ἡ Χαλκὶς καὶ ἡ Ἐρέτρια κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς νήσου, ἡ δ' Ἐρέτρια καί τινας τῶν Κυκλάδων, τὴν Ἄνδρον, τὴν Τῆνον, τὴν Κέω καὶ ἄλλας. Ὁπόσον δὲ πλούσιαι καὶ ἐμπορικαὶ ἦσάν ποτε αἱ δύο αὗται πόλεις, πολὺ βεβαίως πλουσιώτεραι καὶ ἐμπορικώτεραι τότε τῶν Ἀθηνῶν, μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔκ τε τῶν πολυαρίθμων ἀποικιῶν τὰς ὁποίας ἵδρυσαν, καὶ ἐκ τούτου, ὅτι τὸ εὐβοϊκὸν λεγόμενον τάλαντον, περὶ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, ἦτο ἐν χρήσει εἰς μέγα τῆς Ἑλλάδος μέρος. Ἐπεκράτει δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Σόλωνος διενεργηθείσης ἐλαττώσεως, κατὰ 27 τοῖς ἑκατόν, ὡς προεξεθέσαμεν. Ἔκτοτε προέκυψε τρίτον τάλαντον, τὸ ἀττικόν, διάφορον τοῦ τε αἰγινητικοῦ καὶ τοῦ εὐβοϊκοῦ καὶ ἔχον ἀναλογίαν πρὸς μὲν τὸ πρῶτον ὡς 3 πρὸς 5, πρὸς δὲ τὸ δεύτερον ὡς 18 πρὸς 25. Ἐν γένει δὲ ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος μετεβλήθη ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς Ἑλλάδος· ὅσῳ ὑψοῦνται αἱ Ἀθῆναι τόσῳ πίπτουσιν ἡ Χαλκὶς καὶ ἡ Ἐρέτρια. Εἴδομεν πρὸ ὀλίγου τοὺς Χαλκιδεῖς κατατροπωθέντας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ἅπασαν τὴν Εὔβοιαν καὶ ὅλας τὰς Κυκλάδας ὑποκυπτούσας εἰς τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ δὲ τῶν Κυκλάδων τούτων ἰσχυροτάτη μέν, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ἱστορικοὺς χρόνους, ἦτο ἡ Νάξος, ἥτις, πλὴν τῆς ἀξιολόγου αὐτῆς ναυτικῆς δυνάμεως, συνεκρότει στρατὸν 8.000 ὁπλιτῶν καὶ ἐκυριάρχει τινῶν ἐκ τῶν ἄλλων νήσων· λαμπροτάτη δὲ πασῶν ἡ σήμερον τοσοῦτον ἀφανὴς Δῆλος, διότι ἐνταῦθα ἐτελεῖτο μεγάλη περιοδική, εἰς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, πανήγυρις, ἧς μετεῖχον πᾶσαι αἱ ἰωνικαὶ πόλεις, αἵ τε νησιωτικαὶ καὶ αἱ ἠπειρωτικαί. Ἡ πανήγυρις αὕτη ἤκμαζεν ἰδίως ἐν τῇ ἑβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὅτε καὶ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ σῳζομένου ὁμηρικοῦ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνου. Τὸ πλῆθος τῶν συρρεόντων ἐκεῖ πλοίων, τὸ κάλλος τῶν γυναικῶν, ἡ πολυτέλεια τῶν κοσμημάτων αὐτῶν, οἱ ποικίλοι, ἀθλητικοί, μουσικοί, ὀρχηστικοί, ἀγῶνες, τὰ πάντα μαρτυροῦσι τὴν τότε εὐπορίαν καὶ εὐημερίαν τῶν ἰωνικῶν πόλεων· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ χάρις καὶ ἡ εὐφροσύνη τῆς ἑορτῆς ὥστε ὁ ποιητὴς ἀνακράζει ὅτι θεωρῶν τις τοὺς Ἴωνας ἐνταῦθα ἠθροισμένους ἔλεγεν ὅτι οἱ μάκαρες ἐκεῖνοι δὲν θέλουσιν οὔτε ἀποθάνει οὔτε γηράσει ποτέ.

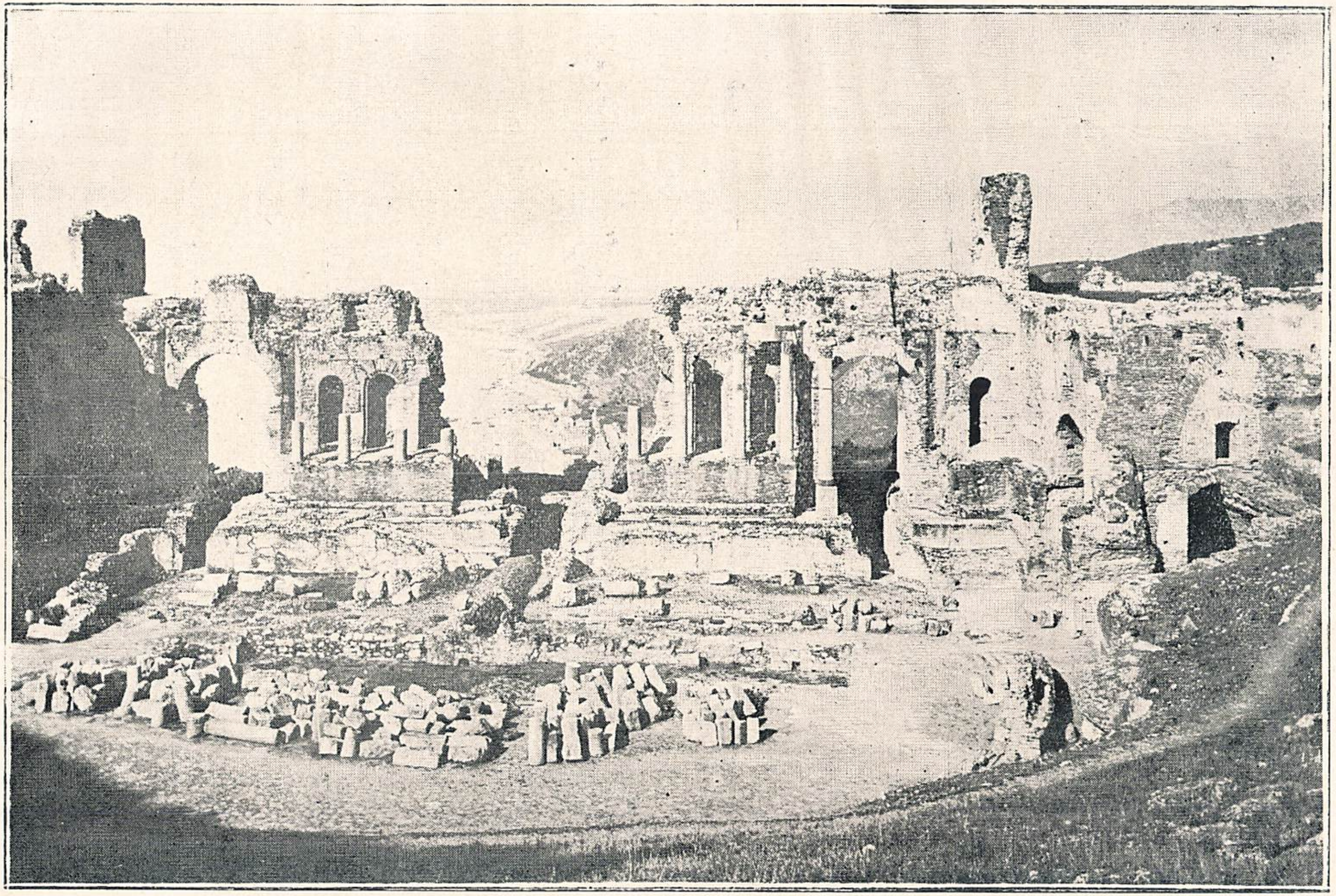
Νόμισμα Νάξου

(Διόνυσος, Κάνθαρος)

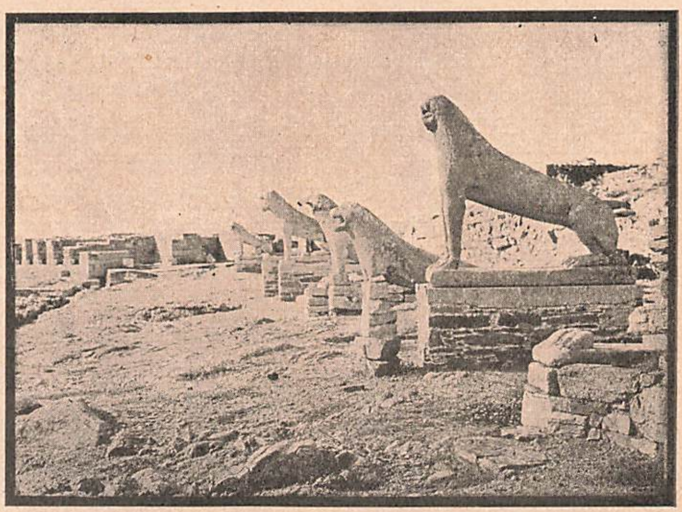
Φαίη κ' ἀθανάτους καὶ ἀγήρως ἔμμεναι αἰεί,
ὃς τότ' ἐπαντιάσει, ὅτ' Ἰάονες ἀθρόοι εἶεν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ τύχη ἔμελλε νὰ διαλύσῃ τὸ χρυσοῦν τοῦτο ὄνειρον τοῦ ποιητοῦ. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἰωνικαὶ πόλεις

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΑΥΡΟΜΕΝΙΟΥ ΕΝ ΣΙΚΕΛΙΑι

κατεκτήθησαν κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου· ἐντεῦθεν ἡ ἐν Δήλῳ πανήγυρις ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, οὐδὲ ἀνέλαβε νέαν ζωὴν εἰμὴ διὰ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι.

Ἡ στοὰ τῶν λεόντων ἐν Δήλῳ

Αἱ δὲ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι ἀποικίαι, ὧν τοσάκις ἤδη ἐμνήσθημεν, ἔκειντο ἐπί τε τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην νευούσης μεγάλης ταύτης ἀσιανῆς χερσονήσου καὶ ἐπὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ὧν αἱ ἐπισημότεραι ἦσαν ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος καὶ ἡ Ρόδος. Αἱ ἀποικίαι αὗται ἱδρύθησαν πρὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ συνδέονται ὑπὸ τῆς παραδόσεως μετὰ τῶν θρυλουμένων μεγάλων ἐντὸς τῆς κυρίας Ἑλλάδος ἐπιδρομῶν, τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν, μάλιστα δὲ μετὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Δωριέων. Τῳόντι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἕνεκα τῆς κατακτήσεως ταύτης, μία τῶν Ἀχαιῶν μοῖρα ἐξελθοῦσα τῆς Πελοποννήσου εἰς Βοιωτίαν καὶ παραλαβοῦσα ἐντεῦθεν πολλοὺς κοινωνοὺς τῆς ἐπιχειρήσεως, διὰ τὴν συμβαίνουσαν τότε καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀναστάτωσιν, ὡς ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ εἰσβολῆς τῶν Βοιωτῶν τῆς Θεσσαλίας, ἐπορεύθη διὰ τῆς τελευταίας ταύτης εἰς Θρᾴκην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσασα εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἔκτισεν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου βόρεια ταύτης παράλια τὰς αἰολικὰς ἀποικίας, οὕτως ὀνομασθείσας διότι οἱ Ἀχαιοὶ ἀνεμίχθησαν καθ' ὁδὸν μετὰ πλείστων Βοιωτῶν καὶ Θεσσαλῶν, οἵτινες ἐθεωροῦντο ἀνήκοντες εἰς τὴν αἰολικὴν φυλήν. Ἑτέρα δὲ Ἀχαιῶν μοῖρα ἐξέβαλεν ἀπὸ τῆς Αἰγιαλείας τῆς Πελοποννήσου τοὺς Ἴωνας, μεταβάντας εἰς τὴν Ἀττικήν· καὶ οἱ ἐκ Μεσσηνίας ἐκχωρήσαντες Πύλιοι μετὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν Νηλειδῶν κατέφυγον ὡσαύτως εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅπου οἱ Νηλεῖδαι λέγονται καταλαβόντες καὶ αὐτὴν τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, διὰ Μελάνθου. Ἐντεῦθεν δέ, διά τε τὴν συμφόρησιν τοσούτου πλήθους καὶ ἕνεκα διενέξεων τῶν παίδων Κόδρου τοῦ Μελάνθου, ἐγένετο μετ' οὐ πολύ, εἰς τὰ πρὸς νότον τῶν αἰολικῶν ἀποικιῶν παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς περὶ ταῦτα νήσους, ἡ μεγάλη ἰωνικὴ ἀποικία, ἡ οὕτω κληθεῖσα διότι ὥρμησεν ἐξ Ἀθηνῶν, τῆς κατ' ἐξοχὴν ἰωνικῆς πόλεως. Τελευταῖον ἀπὸ τῶν δωρικῶν πόλεων τῆς Πελοποννήσου λέγονται ἐκπεμφθεῖσαι αἱ ἀποικίαι τῆς τε νοτιωτέρας ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν περὶ ταύτην νήσων.

Νόμισμα Σάμου

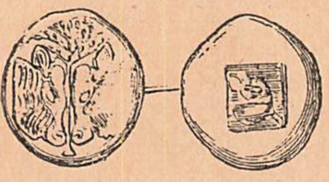

(Ἥρα, ἴσως τὸ πτηνὸν τῆς θεᾶς, ἐπὶ κηρυκείου καὶ θύρσος)

Ὁ ἱστορικὸς ἔλεγχος τῶν παραδόσεων τούτων ἐγένετο ἤδη ἐν τοῖς κεφαλαίοις Β'

καὶ Δ΄. Ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων εὑρίσκομεν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς περὶ τὰ παράλια ταῦτα νήσους, τρεῖς ἀποικιῶν ὁμάδας, αἵτινες ὀνομάζονται πρὸς βορρᾶν μὲν αἰολικαὶ ἀποικίαι, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἰωνικαί, πρὸς νότον δὲ δωρικαί. Αἱ ἀρχαιόταται αἰολικαὶ ἀποικίαι ἦσαν δώδεκα· Τῆμνος, Λήρισσαι, Νέον τεῖχος, Κύμη, Αἰγαῖαι, Μύρινα, Γρύνεια, Κίλλα, Νότιον, Αἰγιρόεσσα, Πιτάνη καὶ Σμύρνη. Αἱ ἕνδεκα πρῶται ἔκειντο πλησιέστατα πρὸς ἀλλήλας καὶ ἦσαν πᾶσαι συμπεπυκνωμέναι περὶ τὸν Ἐλαϊτικὸν κόλπον, τὸν σήμερον λεγόμενον κόλπον τοῦ Σανδερλῆ ἢ Τσαντερλῆ, ἐνῷ ἡ δωδεκάτη, ἡ Σμύρνη, ἔκειτο πρὸς νότον τοῦ ὄρους Σιπύλου, εἰς πολλὴν ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀπόστασιν, διὸ καὶ πρωιμώτατα ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτῶν καὶ συνετάχθη μετὰ τῶν ἰωνικῶν. Παρεκτὸς τούτων αἰολικαὶ ἀποικίαι ἦσαν αἱ παρακείμεναι νῆσοι, Λέσβος, Τένεδος καὶ Ἑκατόννησοι, ἔτι δὲ πλεῖσται ἄλλαι πόλεις περὶ τὸ ὄρος Ἴδης, ἐν Τρῳάδι, καὶ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ εὐρωπαϊκῇ Θρᾴκῃ, κτισθεῖσαι ἅπασαι ὑπὸ τῆς Λέσβου καὶ τῆς Κύμης καὶ τῆς Τενέδου. Καὶ ἐκ μὲν τῶν πρεσβυτέρων ἠπειρωτικῶν ἀποικιῶν ἀρχαιοτάτη καὶ ἰσχυροτάτη ἦτο ἡ Κύμη, ἐκ δὲ τῶν νησιωτικῶν μάλιστα λόγου ἀξία ἡ Λέσβος, ἥτις εἶχε κατ' ἀρχὰς ἓξ πόλεις· Μυτιλήνην, Μήθυμναν, Ἄντισσαν, Ἐρεσσόν, Πύρραν καὶ Ἀρίσβαν, μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Μηθυμναίων τὰς λοιπὰς πέντε, ἐξ ὧν ἐπιφανεστάτη ἦτο ἡ Μυτιλήνη. Περὶ ταύτης διεσώθησαν καὶ ἱστορικαί τινες εἰδήσεις ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἕκτης. Ἤκμαζον τότε ἐν Μυτιλήνῃ ὀνόματα περίφημα, Πιττακός, εἷς τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, ὁ λυρικὸς ποιητὴς Ἀλκαῖος καὶ ἡ Σαπφώ, περὶ ἧς καὶ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν μέχρι τινὸς ὅ,τι ἔλεγον ἤδη οἱ ἀρχαῖοι·«θαυμαστόν τι χρῆμα· οὐ γὰρ ἴσμεν ἐν τῷ τοσούτῳ χρόνῳ τῷ μνημονευομένῳ φανεῖσάν τινα γυναῖκα ἐνάμιλλον ἐκείνῃ, οὐδὲ κατὰ μικρόν, ποιήσεως χάριν». Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πολλαὶ ἐπεκράτουν ἐν Μυτιλήνῃ ἔριδες καὶ πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεφάνησαν τύραννοι, μέχρις οὗ οἱ Μυτιληναῖοι ἐπέτρεψαν τὰ πράγματα εἰς τὸν Πιττακόν, ἀναγορεύσαντεες αὐτὸν ἐπὶ δέκα ἔτη αἰσυμνήτην [1], ὅ ἐστιν ἀπόλυτον

Σφαιρικὸν τετράδραχμον Λέσβου

(Δύο κεφαλαὶ ταύρων καὶ κοῖλον τετράγωνον)

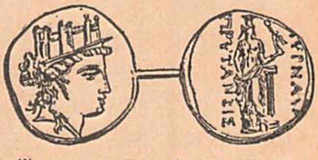
---

(1) Αἰσυμνήτης (ἐκ τοῦ ρήμ. ***αἰσυμνᾶν*** (ἐκ τοῦ ὑποτιθεμένου ἐπιθέτου αἴσυμνος) = ἑκάστῳ ἀποδιδόναι τὸ ἑαυτοῦ μέρος) ἐσήμαινεν ἀρχῆθεν καὶ κυριολεκτικῶς ***κριτής, διαιτητής, δικαστής*** (Ὀδυσσ. Θ 258 «αἰσυμνῆται κριτοὶ ἐννέα δήμιοι, οἳ κατ' ἀγῶνας εὖ πρήσσεσκον ἕκαστοι». Τὴν ὑπὸ τῶν Μυτιληναίων δοθεῖσαν τῷ Πιττακῷ ἀρχὴν ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. Γ' 14) ἀνάγει εἰς τὸ τρίτον ὑπ' αὐτοῦ θεωρούμενον εἶδος τῆς μοναρχίας, περὶ οὗ λέγει «ἕτερον δ' (εἶδος) ὅπερ ἦν ἐν τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, οὓς καλοῦσιν αἰσυμνήτας. Ἔστι δὲ τοῦθ' ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν ***αἱρετὴ τυραννίς***.. εἶχον δ'οἱ μὲν διὰ βίου τὴν ἀρχὴν ταύτην, οἱ δὲ μέχρι τινῶν ὡρισμένων χρόνων ἢ πράξεων, οἷον εἵλοντό ποτε Μυτιληναῖοι Πιττακὸν πρὸς τοὺς φυγάδας, ὧν προειστήκεσαν Ἀντιμενίδης καὶ Ἀλκαῖος ὁ ποιητής· δηλοῖ δ' ὁ Ἀλκαῖος ὅτι τύραννον εἵλοντο τὸν Πιττακὸν ἔν τινι τῶν σκολιῶν μελῶν·ἐπιτιμᾷ γὰρ ὅτι «τὸν ***κακοπάτριδα*** Πιττακὸν πόλεως τῆς ἀχόλου καὶ βαρυδαίμονος ἐστήσαντο τύραννον μέγ' ἐπαινέοντες ἀολλέες». Φέρεται δὲ καὶ παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ ἐν ἐπιστολῇ Θάλητος πρὸς Σόλωνα περὶ αἰσυμνητείας τάδε· «Εἰ δ' ἀσχαλήσεις ὅτι καὶ Μιλήσιοι τυραννεόμεθα, ἐχθαίρεις γὰρ πάντας αἰσυμνήτας».

Ἐκ τῶν ρήσεων τούτων ἐξάγεται ὅτι αἱ λ. ***αἰσυμνήτης*** (ἢ αἰσυμνητὴρ) καὶ ***αἰσυμνητεία*** ἀπὸ τῆς πρώτης ἐννοίας τοῦ ***κριτής*** καὶ ***διαιτητής*** μετέστη εἰς τὴν τῆς ***τυραννίδος*** καθ' οὓς χρόνους πᾶσα ἀρχὴ μοναρχικὴ ἐκ τοῦ πλήθους ἐκπηγάζουσα ἐκαλεῖτο ***τυραννίς***. Ἄλλως ἡ αἰσυμνη-

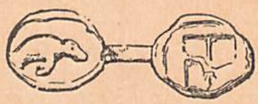
ἄρχοντα τῆς πόλεως. Ὁ Πιττακὸς εἶχεν ἤδη διαπρέψει εἴς τινα πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πόλεμον, περὶ τοῦ Σιγείου, προγενέστερον, ὡς φαίνεται, τοῦ προαναφερθέντος ἐπὶ Πεισιστράτου πολέμου. Ὁ Πιττακός, ἄγων τότε τὸν στρατὸν τῶν Μυτιληναίων, ηὐτύχησε νὰ θανατώσῃ ἐν μονομαχίᾳ τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀθηναίων Φρύνωνα· ἀλλ' ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἀμφίρροπος, καί ποτε, τραπέντων τῶν Μυτιληναίων, ὁ Ἀλκαῖος, ὅστις συνηγωνίσθη μετ' αὐτῶν ὡς ὁπλίτης, ἔφυγε μετὰ τῶν ἄλλων, ρίψας τὰ ὅπλα, τὸ δὲ παραδοξότερον εἶχε τὴν ἀφέλειαν νὰ ὁμολογήσῃ, ἐν μιᾷ τῶν ᾠδῶν αὐτοῦ, τὸ ἀτύχημα, ὅπως προγενέστερός τις ἕλλην ποιητὴς ὁ Ἀρχίλοχος, καὶ ἄλλος μεταγενέστερος ξένος, ὁ λατῖνος Ὁράτιος, ἐνῷ, ἂν τοιαύτη συμφορὰ συνέβαινεν εἰς τὸν φιλοτιμότερον Τυρταῖον, δὲν ἤθελε βεβαίως οὗτος ἐπιζήσει. Ὁ δὲ Πιττακός, γενναῖος ἀναδειχθεὶς ἐν πολέμῳ, ἐφημίσθη καὶ ἐν εἰρήνῃ διὰ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν χρηστότητα, ρυθμίσας μὲν ἐπιεικῶς τὰ πράγματα, ἀποθέσας δὲ μετὰ τὴν δεκαετίαν τὴν ἀρχήν, ἂν καὶ πικρότατα λοιδορεῖται ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ ἀντιπάλου Ἀλκαίου εἰς τὰ στασιωτικὰ καλούμενα τούτου ποιήματα. Ἀλλ' ὁ Πιττακὸς δὲν ἐφρόντισεν, ὡς ὁ σύγχρονος, καί, καθὰ λέγεται, φίλος αὐτοῦ Σόλων, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μέλλουσαν τῆς πατρίδος του τύχην δι' ἐπιτηδείας τοῦ πολιτεύματος διορθώσεως· ἐξ οὗ συνάγεται πάλιν ἡ τοῦ Σόλωνος ὑπεροχή. Τί δ' ἀπέγιναν τὰ κατὰ τοὺς Μυτιληναίους μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πιττακοῦ, τὸν συμβάντα κατὰ τὴν 52 ὀλυμπιάδα, ἤτοι μεταξὺ τοῦ 572 καὶ 568 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἄδηλον.

Νομίσματα Ἐφέσου

(Ἄρτεμις καὶ ἄγαλμα Ἀρτέμιδος μὲ τὰς χεῖρας τεταμένας καὶ κοσμουμένας διὰ ταινιῶν)

Φωκαίας

(Φώκη καὶ κοῖλον τετράγωνον)

Σμύρνης

(Κεφαλὴ Κυβέλης μὲ στέμμα πυργωτὸν καὶ Κυβέλη στηριζομένη ἐπὶ στήλης καὶ κρατοῦσα τὴν Νίκην)

Δώδεκα ἦσαν καὶ αἱ πρὸς νότον τῶν αἰολικῶν κείμεναι ἰωνικαὶ πόλεις· Φώκαια, Κλαζομεναί, Χίος, Ἐρυθραί, Τέως, Λέβεδος, Κολοφών, Ἔφεσος, Σάμος, Πριήνη, Μυοῦς, Μίλητος. Αἱ πόλεις αὗται συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας διὰ κοινοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον

τεία τοῦ Πιττακοῦ ἐξεταζομένων τῶν αἰτίων καὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς δὲν διέφερε κατ' οὐσίαν τῆς τοῦ Σόλωνος νομοθετικῆς ἐξουσίας, μόνον δὲ οἱ χαρακτῆρες τῶν δύο ἀνδρῶν φαίνονται διαφέροντες ἀλλήλων. Τὸ ὅτι τὸν Πιττακὸν οἱ ἀντιπολιτευόμενοι αὐτῷ ἀριστοκρατικοὶ ἐκάλουν τύραννον καὶ κακόπατριν οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν σπουδαίαν ὡς πρὸς τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἥτις ἦν **αἰσυμνητεία** καὶ οὐχὶ **τυραννίς**. Ἄξιον δὲ σημειώσεως καὶ ὅτι ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς παραβάλλων τὴν αἰσυμνητείαν πρὸς τὴν παρὰ Ρωμαίοις δικτατορίαν θεωρεῖ ταύτην παρ' Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ληφθεῖσαν (ἴδ. Διον. Ἁλ. Ρωμ. Ἀρχαιολ. Ε' 73 «Δοκοῦσι δέ μοι καὶ τοῦτο παρ' Ἑλλήνων οἱ Ρωμαῖοι τὸ πολίτευμα (τὸ τῆς δικτατωρίας) λαβεῖν. Οἱ γὰρ **αἰσυμνῆται** καλούμενοι τὸ ἀρχαῖον, ὡς ἐν τοῖς περὶ βασιλείας ἱστορεῖ Θεόφραστος, **αἱρετοί τινες** ἦσαν **τύραννοι**· ἡροῦντο δ' αὐτοὺς αἱ πόλεις οὔτ' εἰς ἀόριστον χρόνον οὔτε συνεχῶς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς καιρούς, ὁπότε δόξειε συμφέρον καὶ εἰς ὁπόσον χρόνον ὥσπερ καὶ οἱ Μυτιληναῖοι ποθ' εἵλοντο Πιττακόν».

Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου λεγόμενα παρατηρητέον ὅτι καὶ αἱ λατινικαὶ πόλεις πᾶσαι, ὧν πολλαὶ ἦσαν ἀρχαιότεραι τῆς Ρώμης, εἶχον τὴν ἀρχὴν τοῦ **δικτάτωρος**, ἀλλ' ὁ δικτάτωρ παρ' αὐτοῖς ἦν ἁπλῶς ὁ ἄρχων ἢ πρόεδρος τῆς πολιτείας, ὅπως οἱ νῦν πρόεδροι τῶν δημοκρατουμένων πολιτειῶν· τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ καὶ ἡ κλῆσις **ἄρχων τοῦ λαοῦ** (magister populi).

ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς ἄκρας Μυκάλης, πλησίον τῆς Πριήνης, μεταξὺ Ἐφέσου καὶ Μιλήτου, καὶ ἦτο καθωσιωμένον εἰς τὸν Ποσειδῶνα· ἀλλ' ὁ δεσμὸς οὗτος ἦτο θρησκευτικὸς μᾶλλον ἢ πολιτικός, ὥστε αἱ ἰωνικαὶ πόλεις ἤκμασαν διὰ τῆς ἰδίας ἑκάστη ἐνεργείας καὶ ὄχι διὰ κοινῆς συμπράξεως. Μεγίστη δὲ καὶ ἀξιολογωτάτη πασῶν ἀνεδείχθη ἡ Μίλητος, μάλιστα διὰ τὸ ἐμπόριον αὐτῆς. Τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐγίνετο ἰδίως εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ παράλια οἱ Μιλήσιοι ἔκτισαν περὶ τὰς ἑκατὸν νέας ἀποικίας. Ἀλλὰ καὶ διὰ ξηρᾶς αἱ ἐμπορικαὶ τῆς Μιλήτου σχέσεις ἐξετείνοντο μέχρι τῶν ἐνδοτάτων τῆς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἡ πόλις αὕτη τέσσαρας λιμένας καὶ ἐξαίρετον δύναμιν, διατελέσασα ἐπί τινα χρόνον τὸ μέγιστον ἑλληνικὸν ἐμπορεῖον, μηδὲ παραχωροῦσα τὰ πρωτεῖα καθ' ὅλην τὴν Μεσόγειον, εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Καρχηδόνα. Ἐνῷ δὲ οἱ Μιλήσιοι ἐμπορεύοντο πρὸς βορρᾶν ἰδίως καὶ πρὸς ἀνατολάς, οἱ Φωκαεῖς ἐναυτίλλοντο μᾶλλον πρὸς δυσμάς, εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἱσπανίαν καὶ τὰς νήσους τῆς Μεσογείου, ὅπου ἔκτισαν νέας ἄλλας ἀποικίας.

Πάλιν δέ, πρὸς νότον τῶν ἰωνικῶν ἀποικιῶν, ἔκειντο αἱ δωρικαί, ἀποτελοῦσαι κατ' ἀρχὰς ἑξάπολιν ὁμοσπονδίαν, περὶ τὸ κοινὸν ἱερὸν τοῦ Τριοπίου Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον ὑψοῦτο ἐπὶ τοῦ Τριοπίου ἢ Ἱεροῦ ἀκρωτηρίου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν νοτιοδυτικωτάτην ἄκραν ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Αἱ μετέχουσαι τοῦ ἱεροῦ πόλεις ἦσαν ἐπὶ μὲν τῆς στερεᾶς ἡ Ἁλικαρνασσὸς καὶ ἡ Κνίδος, ἐπὶ δὲ τῶν νήσων ἡ Κῶς καὶ αἱ τρεῖς τῆς Ρόδου πόλεις, Λίνδος, Ἰαλυσὸς καὶ Κάμειρος, διότι ἡ πόλις Ρόδος δὲν ἐκτίσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, τῷ 408 πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλ' ἡ Ἁλικαρνασσὸς ἀπεκλείσθη ἔπειτα τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ, διά τινα πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ἀσέβειαν ἑνὸς τῶν πολιτῶν αὐτῆς· ὥστε ἡ ὁμοσπονδία ἔμεινε πεντάπολις. Ὑπῆρχον δὲ περὶ τὰς χώρας ταύτας καὶ ἄλλαι πολλαὶ δωρικαὶ πόλεις, καίτοι μὴ μετέχουσαι τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ· ἐπὶ μὲν τῆς στερεᾶς ἡ Μύνδος, ἡ Φάσηλις, ἐπὶ δὲ τῶν παρακειμένων νήσων ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Κάλυμνα, ἡ Νίσυρος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σύμη, ἡ Τῆλος, ἡ Κάσος, ἡ Χαλκεία καὶ ἄλλαι.

Πᾶσαι αὗται αἱ ἀποικίαι, μάλιστα δὲ αἱ ἰωνικαί, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον αἱ αἰολικαί, ἐπέδωκαν ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν ναυτιλίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ποίησιν, τὸν πεζὸν λόγον, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν τέχνην· περὶ τὰ πλεῖστα δὲ τούτων ἠσχολήθησαν καὶ ηὐδοκίμησαν πρωιμώτερον τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως διότι ἔλαβον πρωιμωτέραν σχέσιν μετὰ τοῦ ἀρχαιοτέρου ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἀρχαιότατοι ἐπικοὶ καὶ λυρικοὶ ποιηταὶ ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀποικίας ταύτας ἢ εἰς τὰς πρὸς ἐκείνας συγγενεστάτας νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους· Ὅμηρος, Στασῖνος, Ἄσιος, Λέσχης, Πείσανδρος, Ἀρχίλοχος, Ἀλκαῖος, Σαπφώ, πλεῖστοι ἄλλοι. Ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος, ὡς λέγεται, γράψας εἰς πεζὸν λόγον, ἐν τῇ ἕκτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, Φερεκύδης, ἐγεννήθη εἰς Σῦρον, Ἴων λογιζόμενος τό τε γένος καὶ τὴν παιδείαν· ἀρχαιότατος δὲ λογογράφος, ὡς ὠνομάζοντο μέχρι τοῦ Ἡροδότου οἱ ἱστορικοί, ἦτο Κάδμος ὁ μιλήσιος· καὶ ὀνομαστότατοι ἐπίσης ὑπῆρξαν ὁ μιλήσιος ὡσαύτως Ἑκαταῖος καὶ ὁ λέσβιος Ἑλλάνικος, ἂν καὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς. Ἐνταῦθα πρὸς τούτοις ἐγένοντο, ἐν τῇ ἕκτῃ ἑκατονταετηρίδι, τὰ πρῶτα τῆς ὑψηλοτέρας φιλοσοφίας δοκίμια, ἥτις ἀνηρεύνησε τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων καὶ παρεξετράπη μὲν εἰς πολλὰς πλάνας ἀλλὰ διὰ τοῦ ζητητικοῦ αὐτῆς πνεύματος προπαρεσκεύασε τὴν ὁδὸν τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης ἀληθεστέρας ἐπιστήμης· διότι Θαλῆς ὁ μιλήσιος ὑπῆρξεν ὁ πατὴρ τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας, Σάμιος δὲ ἦτο ὁ Πυθαγόρας, ὁ πατὴρ τῆς ἰταλικῆς σχολῆς, καὶ Κολοφώνιος ὁ Ξενοκράτης, ὁ τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας ἀρχηγέτης. Ἐνταῦθα ἐπὶ τέλους παρήχθησαν τὰ πρῶτα τῆς ἀρχι-

τεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἔργα, αἵτινες ἔμελλον βραδύτερον τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ τελειοποιηθῶσιν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Ὁ χῖος Γλαῦκος (¹) λέγεται ἐπινοήσας τὴν τέχνην τῆς τοῦ σιδήρου χωνεύσεως, καὶ ὁ σάμιος Ροῖκος, ἢ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεόδωρος, φημίζεται ὡς εὑρέτης τῆς χυτῆς διαμορφώσεως τοῦ χαλκοῦ· ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἀποδίδονται εἰς χρόνους ὀλίγον τοῦ 600 ἔτους προγενεστέρους. Καὶ οἱ δύο ἀρχαιότατοι ἑλληνικοὶ ναοὶ ἦσαν ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἐφέσῳ καὶ ὁ τῆς Ἥρας ἐν Σάμῳ, ὧν ὁ πρῶτος ἤρξατο κατασκευαζόμενος ὑπὸ τοῦ σαμίου Θεοδώρου μικρὸν πρὸ τοῦ 600 ἔτους, ὁ δὲ δεύτερος ὑπὸ τοῦ σαμίου Ῥοίκου περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Ὥστε τὰ πρῶτα μεγάλα οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ Πεισιστράτου, εἶναι μεταγενέστερα.

Ἀλλ' αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ αὗται ἀποικίαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἱδρυθῶσι καὶ δὲν εἶχον ἀκμάσει ἐν ἀνέσει ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον εἰμὴ διότι οἱ ἰθαγενεῖς τῶν χωρῶν τούτων κάτοικοι συνέκειντο ἐκ πολλῶν μικρῶν ἐθναρίων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλληλομαχούντων. Ἅμα ὅμως προέκυψεν ἐνταῦθα μεγαλύτερόν τι καὶ ἰσχυρότερον κράτος, αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἔμελλον νὰ κινδυνεύσωσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον, διότι μὴ οὖσαι, ὡς εἴδομεν, συνδεδεμέναι δι' οὐδενὸς στενοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ, μὴ ἀποτελοῦσαι ἓν κράτος συμπαγές, ἔμελλον νὰ ἐκτεθῶσι, διῃρημέναι καὶ μεμονωμέναι, εἰς τὰς προσβολὰς ἀντιπάλου κραταιοτέρου. Τοῦτο συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐβασίλευεν, ἀπὸ τοῦ 559 μέχρι τοῦ 546, τῆς Λυδίας, χώρας παρακειμένης εἰς τὰς ἰωνικὰς ἀποικίας, ὁ φιλόδοξος καὶ πολυθρύλητος διὰ τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ Κροῖσος. Ἤδη τινὲς τῶν προκατόχων αὐτοῦ εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν ἀποικιῶν τούτων, ἀλλὰ περισπασθέντες ὑπὸ ἄλλων πολεμίων ἠναγκάσθησαν νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς αὐτάς. Ὁ δὲ Κροῖσος ἀπέβη εὐτυχέστερος. Εἷς μάτην ὁ Θαλῆς ὁ μιλήσιος, ὅστις δὲν ἠσχολεῖτο μόνον περὶ φιλοσοφικὰ θεωρήματα ἀλλ' εἶχε πολλὴν πεῖραν καὶ τῶν πρακτικωτέρων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων, διὸ καὶ συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς μάτην προέτρεψεν οὗτος τοὺς ὁμογενεῖς νὰ συγκροτήσωσιν εἰς Τέων, ὡς κεντρικωτέραν πόλιν, κοινὸν τῶν Ἰώνων βουλευτήριον, εἰς ὃ αἱ λοιπαὶ πόλεις νὰ ὑποτάσσωνται ὡς ἁπλοῖ δῆμοι, ὅπως ἐγένετο ἐν τῇ Ἀττικῇ ἐπὶ Θησέως· ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ οἱ Ἴωνες προετίμησαν νὰ διατηρήσωσι τὴν χαλαρὰν αὐτῶν ὁμοσπονδίαν, ἥτις, ἀνάλογος οὖσα τῆς ἀργολικῆς, ἔμελλε νὰ πάθῃ ἀπὸ τῶν ἰσχυροτέρων γειτόνων ὅ,τι καὶ ἐκείνη ἀπὸ τῆς Σπάρτης. Ὁ Κροῖσος, προσβαλὼν ἀλληλοδιαδόχως καὶ ἀνὰ μίαν ἁπάσας τὰς ἰωνικάς, αἰολικὰς καὶ δωρικὰς ἀποικίας, καθυπέταξεν αὐτὰς καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖς φόρου καὶ καθῄρεσε τὰ τείχη αὐτῶν· μόναι αἱ νῆσοι διέφυγον τὴν κυριαρχίαν του. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Κροίσου τὸ κράτος ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολύ. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἤρχιζε σχηματιζόμενον, ὑπὸ τὸν μεγαλεπήβολον Κῦρον, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας, κράτος ἕτερον, τὸ ὁποῖον προέκειτο οὐ μόνον τὸ βασίλειον τῆς Λυδίας νὰ καταβάλῃ ἀλλὰ καὶ ἁπάσης τῆς μέσης καὶ δυτικῆς Ἀσίας νὰ κυριαρχήσῃ· ἐξετάθη δὲ μέχρι τῆς λιβυκῆς μὲν ἐρήμου ἐν τῇ Ἀφρικῇ, μέχρι τοῦ Ὀλύμπου δὲ

Νόμισμα Τέω

(Γρίφων καὶ Διονυσιακὸς Κάνθαρος)

(¹) Γλαῦκος ὁ χῖος, κατὰ Ἡρόδοτον (Α. 25) σύγχρονος ὢν τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Ἀλυάττου (617 — 565 π. Χ.) ἐξεῦρε πρῶτος «κόλλησιν σιδήρου».οὐχὶ χώνευσιν. Ἰδ. καὶ Παυσαν. Ι. 16, «Γλαύκου τοῦ χίου, σιδήρου κόλλησιν εὑρόντος ἀνδρός».

ἐν τῇ Εὐρώπῃ, καὶ ἀπέβη τὸ ἰσχυρότατον πολιτικὸν οἰκοδόμημα τῶν ὅσα μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Εἴδομεν ὅτι περὶ τὸ 547 ἔτος ὁ Κροῖσος, κινδυνεύων ἀπὸ τοῦ Κύρου, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ἡτοιμάσθησαν τῳόντι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ὅτε ἔμαθον αἴφνης ὅτι ὁ Κῦρος, προλαβών, κατέβαλε τὸν ἀντίπαλον. Τότε αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐζήτησαν ὡσαύτως τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης κατὰ τοῦ νέου τούτου καὶ φοβεροῦ πολεμίου· ἀλλ' ἡ ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης ὡδηγεῖτο συνήθως εἰς τὰς πράξεις αὐτῆς ὑπὸ λόγων πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ὑπὸ λόγων ἐθνικῆς φιλοτιμίας· ὅθεν, ἐνῷ ἐδείχθη πρόθυμος νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Κροίσου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἤλπιζε μεγάλας ἀμοιβάς, ἀπετοιήθη νὰ δώσῃ ἐπικουρίαν τινὰ εἰς τοὺς κινδυνεύοντας ὁμογενεῖς· ὥστε αἱ ἀποικίαι, ἐγκαταλειφθεῖσαι εἰς τὰς δυνάμεις, ἀντέστησαν μὲν γενναίως ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποκύψωσι, πλὴν μεγάλης τῶν Τηίων μοίρας (οἵτινες προετίμησαν τῆς ἐν τῇ πατρίδι δουλείας τὴν ἀποδημίαν καὶ ἀπῆλθον οἱ μὲν εἰς Θρᾴκην, ὅπου ἔκτισαν τὰ Ἄβδηρα, οἱ δὲ εἰς τὸν Κιμμέριον Βόσπορον, ὅπου ἵδρυσαν τὴν Φαναγόρειαν· ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν Φωκαέων μετενάστευσαν εἰς Κόρσικαν, ἔκτισαν ἐν Ἰταλίᾳ τὴν Ἐλέαν καὶ κατεστάθησαν τελευταῖον εἰς Μασσαλίαν. Ὑπετάχθησαν δὲ εἰς τὸν Κῦρον ὄχι μόνον οἱ ἐπὶ τῆς στερεᾶς τῆς Ἀσίας Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ αὗται αἱ νῆσοι, ἰδίως ἡ Λέσβος καὶ ἡ Χίος, πλὴν μόνης τῆς Σάμου, ἥτις μάλιστα βραδύτερον παραδόξως ἤκμασεν, ἐν τῇ ἑκατονταετηρίδι ταύτῃ, ὑπὸ τὸν τύραννον αὐτῆς Πολυκράτην. Ἐπὶ τέλους ὅμως κατέστη καὶ αὐτὴ ὑποτελὴς τῶν Περσῶν, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς μεγάλης τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως κατὰ Δαρείου, τοῦ τρίτου διαδόχου τοῦ Κύρου, ἐπαναστάσεως ἥτις ἐπέφερεν, ὡς προείπομεν, τοὺς μεγάλους μηδικοὺς πολέμους καὶ ἣν τούτου ἕνεκα θέλομεν ἱστορήσει εἰς τὸ ἀκόλουθον βιβλίον.

Δίδραχμον τῶν Ἀβδήρων

(Γρίφων καὶ Ὀρχηστρὶς)

Δραχμὴ τῆς Μασσαλίας

(Χλωρὶς φέρουσα νώκετιααὶ λέων)

Ἤδη δέ, ἐξακολουθοῦντες τὴν περιοδείαν ἡμῶν εἰς τὰς ἐπιλοίπους ἑλληνικὰς χώρας, κατὰ τοὺς πρώτους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἐρχόμεθα εἰς τὴν μεγάλην νῆσον τὴν διαχωρίζουσαν, πρὸς μεσημβρίαν, τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ἀπὸ τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Ὁ Ὅμηρος, ὅστις οὐδαμοῦ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀναφέρει Δωριεῖς, μνημονεύει αὐτῶν ὅτε ὁμιλεῖ περὶ Κρήτης ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ καὶ παρεκτὸς τούτων λέγει κατοικοῦντας ἐνταῦθα Ἐτεόκρητας, Κύδωνας, Ἀχαιούς, Πελασγούς. Οἱ Δωριεῖς οὗτοι ἔπλευσαν εἰς Κρήτην ἐκ Πελοποννήσου, μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν. Οὐ μικρὰ δὲ ὑπῆρχεν ἀναλογία μεταξὺ τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν κρητικῶν θεσμῶν· διότι καὶ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις, ὧν ἐπιφανέσταται καὶ μέγισται ἦσαν ἡ Κνωσός, ἡ Γόρτυν, ἡ Κυδωνία, τὰ τοῦ πολίτου δικαιώματα εἶχε μία τις ἐπικρατοῦσα φυλή, τὴν ὁποίαν ἀπετέλουν μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς εἰς αὐτὴν ἀνήκοντες· καὶ ἐνταῦθα ὑπῆρχε τάξις ἀνθρώπων καλουμένων ὑπηκόων, τοὺς ὁποίους τινὲς ἐξομοιοῦσι πρὸς τοὺς περιοίκους τῆς Σπάρτης, ἂν καὶ ἄλλοι φρονοῦσι μᾶλλον ὅτι περίοικοι ἐν Κρήτῃ δὲν ὑπῆρχον, οἱ δὲ λεγόμενοι ἐνταῦθα ὑπήκοοι ἦσαν τὸ γενικὸν ὄνομα ὑπὸ τὸ ὁποῖον περιελαμβάνοντο οἱ διάφοροι δοῦλοι· οἱ μνῶται, ἤτοι οἱ κοινοὶ τῆς πολιτείας, καὶ οἱ κλαρῶται ἢ ἀφαμιῶται, ἤτοι οἱ ἰδιαίτεροι τῶν πολιτῶν δοῦλοι. Πρὸς τούτοις καὶ εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ πόλεις αἱ ἐκκλησίαι ἀπεφάσιζον βοῇ καὶ οὐ

ψήφῳ· ἡ ὁμηρικὴ βασιλεία κατηργήθη μὲν ἀλλὰ τὰ πράγματα διείποντο καθ' ἑκάστην πόλιν ὑπὸ δέκα ἐτησίων ἀρχόντων, καλουμένων Κόσμων καὶ ἐχόντων ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοὺς ἐφόρους τῆς Σπάρτης. Ὑπῆρχον δὲ καὶ Γερουσίαι, συγκείμεναι ἐκ 30 ἀνδρῶν, ὡς ἐν Σπάρτῃ, προχειριζομένων μὲν διὰ βίου ἐκ τῶν προδιατελεσάντων Κόσμων, ἀνευθύνων δὲ ὄντων καὶ ἀποφασιζόντων ὄχι κατὰ νόμους γραπτοὺς ἀλλὰ κατὰ τὰ εἰθισμένα. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, καὶ εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις οἱ πολῖται διῃτῶντο εἰς συσσίτια, καλούμενα ἐνταῦθα ἀνδρεῖα, καὶ διῆγον τὸν βίον περὶ γυμναστικὰς ἀσκήσεις, περὶ πολεμικὰ ἔργα καὶ κυνηγέσια, καταλείποντες τὰς ἄλλας βιωτικὰς ἐργασίας εἰς τοὺς λοιποὺς τῆς χώρας κατοίκους. Κατὰ τὴν πάγκοινον δὲ ὁμολογίαν τῶν ἀρχαίων οἱ θεσμοὶ τῆς Σπάρτης ἐκ Κρήτης εἶχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ στρατιωτικὴ τῆς Σπάρτης πειθαρχία καὶ ἡ ἰδιάζουσα ἀνατροφή, ἥτις παρεσκεύαζεν αὐτήν, ἢ δὲν ἐπεκράτησέ ποτε εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις ἢ πρωιμώτατα παρημελήθη· διὰ δὲ τοῦτο, καὶ ἴσως διότι ἡ κρητικὴ ὀλιγαρχία ἐστερεῖτο τῆς ἐξαιρέτου συνέσεως, δι' ἧς μάλιστα ἐχαρακτηρίζετο ἡ σπαρτιατική, οἱ θεσμοὶ τῆς Κρήτης οὐδέποτε παρήγαγον τὰ θαυμάσια ἀποτελέσματα τῶν θεσμῶν τῆς Σπάρτης· αἱ κατὰ πόλεις ὀλιγαρχίαι περιῆλθον εἰς ἀμοιβαίας ἔριδας, ἐπολέμουν δὲ καὶ πρὸς ἀλλήλας αἱ διάφοροι πόλεις· οὐδεμία δὲ αὐτῶν ἔλαβεν ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ. Καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι κατ' οὐδὲν συνετέλουν εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς γεωργίας, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, εὐκόλως ἐξηγεῖται πῶς ἡ μεγάλη καὶ εὔφορος αὕτη νῆσος, ἥτις ἐπὶ τῶν μυθικῶν χρόνων εἶχε πολυειδῶς φημισθῆ, καὶ βραδύτερον, κατά τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, πολλάκις διέπρεψεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ, δὲν ἀνεδείχθη ἐπὶ τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων, καὶ ἐν γένει κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἱστορικὴν περίοδον, ὅσον ἠδύνατο νὰ ἀναδειχθῇ, ἀξία λόγου. Ὀλίγον ἐπενήργησεν ὁμοίως εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους τύχην, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, καὶ ἄλλη μεγάλη ἑλληνικὴ νῆσος, ἡ Κύπρος, ἥτις κεῖται ἐκτὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς νότον αὐτοῦ, παράρτημα οὖσα τῆς μεσημβρινωτάτης ἐπὶ τῆς Μεσογείου ἀσιανῆς χώρας, τῆς Συρίας. Εἰς χρόνους παναρχαίους ἡ Κύπρος εἶχε καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Φοινίκων· βραδύτερον, ἂν καὶ ἄδηλον πότε, ἐκτίσθησαν ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἡ Πάφος, ἡ Σαλαμίς, τὸ Κίτιον καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις· ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἡ Κύπρος ὑπετάχθη εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης κατέστη ὑποτελὴς τῶν Περσῶν· ὥστε θέλομεν πολλάκις λάβει ἀφορμὴν νὰ τὴν ἀναφέρωμεν ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων. Πολὺ σπουδαιοτέρα, ὡς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον, ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν βόρειον τῆς Ἀφρικῆς παραλίαν κτισθεῖσα ἀποικία Κυρήνη. Ἡ πόλις αὕτη, κειμένη 80 στάδια ἀπὸ τῆς θαλάσσης, εἰς τὸ

Νομίσματα · Κνωσσοῦ

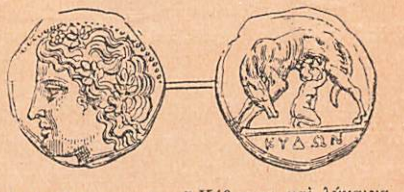
(Μινώταυρος καὶ Λαβύρινθος)

Γόρτυνος

(Εὐρώπη ἐπὶ ταύρου καὶ κεφαλὴ λέοντος μετ' ἐπιγραφῆς δι' ἀρχαϊκῶν γραμμάτων «Γόρτυνος τὸ παῖμα»)

Κυδωνίας

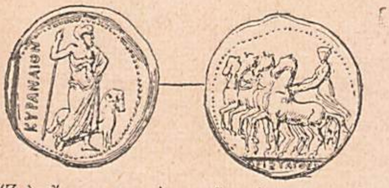
(Ἀκάκαλις, μήτηρ τοῦ Κύδωνος καὶ λύκαινα γαλουχοῦσα τὸν Κύδωνα, ἐπώνυμον ἥρωα τῆς πόλεως)

σήμερον λεγόμενον ὀροπέδιον τῆς Βάρκης, ἐν Τριπόλει τῆς 'Αφρικῆς, ἐκτίσθη, ἐν τῇ ἑβδόμῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, ὑπὸ Θηραίων, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἐλογίζοντο ἄποικοι τῶν ἐν Σπάρτῃ Δωριέων. Ἡγεμὼν τῆς κατὰ τὴν 'Αφρικὴν ἐκείνης ἀποικίας καὶ πρῶτος αὐτῆς βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Βάττος, μετὰ τὸν ὁποῖον ὅμως ἐπῆλθον ἐπανειλημμένως, μέχρι τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, πολυάριθμοι ἄλλοι ἄποικοι, ὥστε ἡ Κυρήνη, παραδόξως ἐνισχυθεῖσα, ἠδυνήθη καὶ τοὺς πέριξ ἐγχωρίους Λίβυας νὰ δαμάσῃ καὶ τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου 'Απρίην νὰ κατατροπώσῃ. 'Αλλ' ἐπὶ τῆς βασιλείας 'Αρκεσιλάου τοῦ Β', ἀπογόνου μὲν τοῦ Βάττου Α', βασιλεύσαντος δὲ μεταξὺ τοῦ 554 καὶ 544 πρὸ Χριστοῦ, ἐστασίασαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Κυρηναῖοι· καὶ οἱ ἐγχώριοι Λίβυες, ὠφελούμενοι ἐκ το'του, κατέφεραν πληγὴν δεινοτάτην εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀποικίαν, διότι εἰς μάχην τινά, καθ' ἣν ἐνικήθη ὁ στρατὸς τῶν Κυρηναίων, ἔπεσον 7.000 Ἕλληνες ὁπλῖται. Τοσαύτην ἀνδρῶν φθορὰν ἡ ἀρχαία πάτριος ἡμῶν ἱστορία σπανιώτατα ἀναφέρει περὶ ἄλλης τινὸς ἑλληνίδος πόλεως· καὶ ὅμως ἥ τε Κυρήνη καὶ ἄλλη πρὸ μικροῦ τότε κτισθεῖσα πόλις, ἡ Βάρκη, ἐξηκολούθησαν ὑπάρχουσαι καὶ ἰσχυραὶ μάλιστα οὖσαι, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὁπόσον ἦσαν πολυάνθρωποι. 'Επὶ τῶν ἐρίδων δὲ τούτων ἐκλήθη ὑπὸ τῶν Κυρηναίων, κατὰ συμβουλὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, ὁ μαντινεὺς νομοθέτης Δημῶναξ, ὅστις ἐντελῶς περιέστειλε τὴν βασιλικὴν τῶν Βαττιαδῶν ἐξουσίαν καὶ παρέδωκε τὴν ὅλην ἐξουσίαν εἰς ἀρχὰς καὶ βουλάς, ἐκλεγομένας ὑφ' ὅλων τῶν πολιτῶν. Τὴν ταπείνωσιν ταύτην μὴ ἀνεχόμενος ὁ 'Αρκεσίλαος Γ' καὶ ὑπὸ τῆς φιλοδόξου μητρὸς Φερετίμης ὑποκινούμενος συνέλεξεν ἐκ Σάμου καὶ τῶν ἄλλων ἰωνικῶν πόλεων τῆς μικρᾶς 'Ασίας δύναμιν ἰσχυράν, δι' ἧς ἀνεκτήσατο τήν τε Κυρήνην καὶ τὸ πάλαι ἀξίωμα· φονευθέντος δ' αὐτοῦ μετ' ὀλίγον ἐν Βάρκῃ ἡ Φερετίμη ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Περσῶν, πρὸ μικροῦ τότε κατασχόντων τὴν γείτονα Αἴγυπτον, καὶ ἐγένετο μὲν δι' αὐτῶν κυρία τῆς Βάρκης, ἐνταῦθα ὅμως ἀνεγνώρισεν ἑαυτὴν ὑποτελῆ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς 'Ασίας. Τὸ βασιλικὸν τῶν Βαττιαδῶν γένος ἐξηκολούθησεν ὑπάρχον μέχρι τῶν μέσων τῆς ἀκολούθου πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, διότι ἀναφέρονται ἔτι εἷς Βάττος καὶ εἷς 'Αρκεσίλαος, ὧν ὁ τελευταῖος ἐδοξάσθη διὰ δύο αὐτοῦ ἐπὶ ἅρματος νικῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ μάλιστα διὰ δύο καλλίστων ᾠδῶν τοῦ Πινδάρου· ἀλλὰ μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον 'Αρκεσίλαον ὅλως ἐκλείπει, μεταξὺ τοῦ 460 καὶ 450, ὁ βασίλειος οὗτος οἶκος. Καίτοι δὲ τοσαύτας παθοῦσα ἐσωτερικὰς μεταβολὰς ἡ ἑλληνικὴ αὕτη ἀποικία ἤκμασε θαυμασίως καὶ κατήντησε νὰ σύγκειται ὄχι μόνον ἐκ τῆς Κυρήνης καὶ τῆς Βάρκης ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων πόλεων. Ἡ κυρία αἰτία τῆς ἐπιδόσεως αὐτῆς ἦτο τὸ μέγα ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον διεξῆγε πρὸς ἀνατολὰς μὲν μετὰ τῆς ἄνω Αἰγύπτου, τῆς Νουβίας καὶ τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν τῆς ἐνδοτέρω 'Αφρικῆς, πρὸς βορρᾶν δὲ μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς μικρᾶς 'Ασίας, πρὸς δυσμὰς δέ, διὰ τῆς Καρχηδόνος, μετὰ τῆς δυτικῆς 'Αφρικῆς καὶ τῆς δυτικομεσημβρινῆς Εὐρώπης. Διὰ δὲ τὸν σωρευθέντα ἐκ τούτου ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ πλοῦτον καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν πολυτέλειαν τοῦ βίου παρήχθη αὐτόθι βραδύτερον, διὰ τοῦ κυρηναίου 'Αριστίππου, ἡ λεγομένη Κυρηναϊκὴ φιλοσοφία, ἥτις ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῆς μᾶλλον περιβοήτου ἐπικου-

Νομίσματα Κυρήνης

(Ζεὺς Ἄμμων καὶ Σίλφιος)

(Ζεὺς Ἄμμων μετὰ κριοῦ, καὶ τέθριππος)

ρείου φιλοσοφίας, καὶ ὡς δόγμα αὐτῆς ἔλαβεν ὄχι τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν χρηστότητα ἀλλὰ τὴν τρυφὴν μᾶλλον καὶ τὴν ἀπόλαυσιν.

Πολὺ ὅμως σημαντικώτεραι, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἱστορίαν, ἦσαν αἱ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς κτισθεῖσαι ἀποικίαι, αἵτινες καὶ μόναι δύνανται ὡς πρὸς τοῦτο νὰ λογισθῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ αἰολικῶν, ἰωνικῶν, δωρικῶν ἀποικιῶν. Αἱ δυτικαὶ αὗται ἀποικίαι διέφερον ἐν τούτοις τῶν ἀνατολικῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι, ἐνῷ τῶν τελευταίων ἐπιφανέσταται ἐκαλοῦντο αἱ ἰωνικαί, μεταξὺ τῶν πρώτων ἐπεκράτουν μᾶλλον αἱ λεγόμεναι δωρικαί· καὶ προσέτι κατὰ τοῦτο, ὅτι, ἐνῷ αἱ ἀνατολικαὶ

Ἀρκεσίλαος ὁ Δ', τελευταῖος βασιλεὺς τῆς Κυρήνης, ἐποπτεύων τὴν φόρτωσιν τοῦ σιλφίου
(Εἰκὼν ἀρχαίου ἀγγείου)

ἐκτίσθησαν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῶν ἱστορικῶν, αἱ δυτικαί, πλὴν μιᾶς, ἱδρύθησαν ὅλαι ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐκτίσθησαν δὲ αἱ δυτικαὶ ἀποικίαι εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὴν Ἑπτάνησον· εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους παράλια τῶν μεσημβρινῶν ἰλλυρικῶν χωρῶν, ἤτοι τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας· εἰς ὅλα τὰ παράλια τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἵτινες ἀπετέλουν μέχρις ἐσχάτων ἅπαν τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως· καὶ εἰς ἄλλας τινὰς δυτικωτέρας νήσους καὶ παραλίας τῆς Μεσογείου θαλάσσης.

Οἱ Κορίνθιοι, οἱ πρωιμώτερον ὅλων τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων προκόψαντες κατὰ

θάλασσαν, ὅτε περὶ τὸ 785 πρὸ Χριστοῦ ἀπετόλμησαν νὰ ἐπεκτείνωσι μέχρι Σικελίας, τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν, ἐνόμισαν προσφορώτατον νὰ καταλάβωσι, κατὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος, τὴν Κέρκυραν, ὄχι μόνον διὰ νὰ εὐκολύνωσι τὸν πλοῦν αὐτῶν μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ Ἰταλίας ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἔχωσι πρόχειρόν τινα σταθμὸν εἰς τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἰλλυρίας. Τὴν ἐκλογὴν ταύτην τῶν Κορινθίων ἐδικαίωσε πληρέστατα ἡ ἐξαίρετος μετ' οὐ πολὺ ἐπίδοσις τῆς Κερκύρας· καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ πόλις αὕτη, καίτοι ἐκ διαλειμμάτων ἡνωμένη μετὰ τῆς μητροπόλεως, συχνότερον διετέλεσεν ἀλλοτρία καὶ πολεμία αὐτῆς ἀλλ' αἱ ἔριδες αὗται δὲν διεκώλυσαν τὴν ὑπὸ τῶν δύο πόλεων, ἀπὸ κοινοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἵδρυσιν πολλῶν ἄλλων ἀποικιῶν εἰς τὰς περὶ Κέρκυραν χώρας, τῶν ἑξῆς· τῆς Ἀμβρακίας, εἰς τὴν βόρειον παραλίαν τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου· τῆς Λευκάδος (ἥτις τότε ἡνοῦτο ἔτι μετὰ τῆς Ἀκαρνανίας, διὰ στενοῦ ἰσθμοῦ βραδύτερον ἀποκοπέντος) καὶ τοῦ Ἀνακτορίου, ἀμφοτέρων πρὸς νότον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου· ἔτι δὲ τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τῆς Ἐπιδάμνου, πρὸς βορρᾶν τῶν Ἀκροκεραυνίων ὀρέων, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἰλλυριῶν. Πᾶσαι αὗται αἱ πόλεις ἀπέβησαν πλούσιαι, καί τινες ἰσχυρόταται, κατ' ἐξοχὴν ἡ Κέρκυρα, ἥτις, εἰς τὰς παραμονὰς τῶν μηδικῶν πολέμων, ἦτο μία τῶν πρώτων ναυτικῶν πολιτειῶν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Περὶ τῆς Ζακύνθου ἐξ ἐναντίας καὶ τῆς Κεφαλληνίας ἄλλο δὲν γνωρίζομεν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους ἱστορικοὺς χρόνους, εἰμὴ ὅτι τῆς μὲν πρώτης οἱ κάτοικοι ἦσαν Ἀχαιοὶ ἐκ Πελοποννήσου, ἡ δὲ δευτέρα ἦτο τετράπολις· περὶ τῆς Ἰθάκης μάλιστα, ἥτις διετέλεσε τοσοῦτον πολυθρύλητος ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, οὐδεμίαν ἔχομεν ἱστορικὴν εἴδησιν.

Ἀρχαιοτάτη δὲ τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἦτο ἡ Κύμη, τῆς ὁποίας καὶ μόνης ἡ ἀρχὴ ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἀγνώστους καὶ προηγουμένους τῶν ἱστορικῶν. Ἡ Κύμη ἔκειτο εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, πλησίον τῆς πρωτευούσης τοῦ προτέρου βασιλείου τῆς Νεαπόλεως, καὶ ἐκτίσθη ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ ἀποίκων τῆς τε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ αἰολικῆς Κύμης καὶ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος, οἵτινες συνεφώνησαν ἡ μὲν πρώτη τῶν πόλεων τούτων νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὸ νέον κτίσμα, ἡ δὲ δευτέρα νὰ λογίζεται καὶ τιμᾶται ὡς μητρόπολις. Διετέλεσε δὲ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἡ ἰταλικὴ Κύμη ἡ μόνη κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅτε αἴφνης, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ὀγδόης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν ἀθρόοι νὰ καταλαμβάνωσιν ὅλα τὰ παράλια τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Καὶ ἡ μὲν Χαλκίς, ἡ μητρόπολις τῆς πρώτης ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἀποικίας, ἔκτισε τῷ 736 καὶ τὴν πρώτην ἐν Σικελίᾳ ἀποικίαν, τὴν Νάξον, ὑπὸ τῆς ὁποίας, κειμένης ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τῆς νήσου παραλίας, παρὰ τὴν μεσημβρινὴν εἴσοδον τοῦ πορθμοῦ τῆς Μεσσήνης, ἐκτίσθησαν μετ' ὀλίγον αἱ παρακείμεναι πόλεις Λεοντῖνοι καὶ Κατάνη. Οἱ δὲ Κορίνθιοι ἔκτισαν, τῷ 735, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς νήσου, ἀλλὰ πολὺ νοτιώτερον τῆς Νάξου, τὰς Συρακούσας, αἵτινες ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῶσι ποτὲ ἡ μεγίστη καὶ ἰσχυροτάτη τῶν δυτικῶν ἡμῶν ἀποικιῶν, καὶ πρωιμώτατα ἵδρυσαν πρὸς νότον πολλὰς νέας πόλεις· τῷ 664 τὰς Ἄκρας· τῷ 644 τὰς Κασμένας· τῷ 559 τὴν Καμάριναν. Οἱ δὲ Μεγαρεῖς ἔκτισαν, περὶ τὸ 729, εἰς τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου μέρος, τὴν Ὕβλαν ἢ Μεγαρέας τοὺς Ὑβλαίους, ὑφ' ὧν βραδύτερον, τῷ 630, ἱδρύθη εἰς τὸ νοτιοδυτικώτερον τῆς νήσου ἡ Σελινοῦς. Πάλιν δὲ οἱ Χαλκιδεῖς περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἂν καὶ ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε, κατέλαβον, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Κυμαίων καὶ ἄλλων Εὐβοέων, ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πορθμοῦ, τὴν Ζάγκλην, ἥτις ἔπειτα μετω-

νομάσθη Μεσσήνη, καὶ ἵδρυσεν, ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τῆς νήσου, τὰς Μύλας καὶ τὴν Ἱμέραν. Τῷ 720 ἐκτίσθη ὑπὸ Τροιζηνίων, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς παραλίας τῆς κάτω Ἰταλίας, ἡ Σύβαρις, ἡ ἔπειτα ἱδρύσασα, εἰς τὴν ἀντίθετον δυτικὴν παραλίαν, τὴν Ποσειδωνίαν. Ὡσαύτως περὶ τὸ 720 ἔτος Χαλκιδεῖς καὶ Μεσσήνιοι ἔκτισαν τὸ Ρήγιον, ἐπὶ τῆς ἰταλικῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ τῆς Μεσσήνης. Τῷ δὲ 710 οἱ Ἀχαιοὶ ἔκτισαν, κατωτέρω τῆς Συβάριδος, τὴν Κρότωνα, ἥτις ἔπειτα ἵδρυσεν ἄλλας πάλιν πόλεις καὶ ἰδίως τὴν νοτιώτερον αὐτῆς κειμένην Καυλωνίαν. Τῷ 707 οἱ Σπαρτιᾶται ἔκτισαν τὸν Τάραντα· περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, οἱ Ἀχαιοὶ ἔκτισαν, μεταξὺ Τάραντος καὶ Συβάριδος, τὸ Μεταπόντιον. Τῷ δὲ 690 Ρόδιοι καὶ Κρῆτες ἔκτισαν, εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν παραλίαν τῆς Σικελίας, τὴν Γέλαν, ἥτις βραδύτερον, τῷ 582, ἵδρυσεν ἔτι δυτικώτερον τὸν Ἀκράγαντα, πόλιν ἀναδειχθεῖσαν ἐπιφανεστάτην τῆς Σικελίας, μετὰ τὰς Συρακούσας· καὶ τῷ 683 οἱ ἐν Ἑλλάδι Λοκροὶ ἔκτισαν, νοτιώτερον τῆς Καυλωνίας, τοὺς Ἐπιζεφυρίους Λοκρούς, τὴν πατρίδα τοῦ νομοθέτου Ζαλεύκου, τοῦ ὁποίου οἱ γραπτοὶ νόμοι, συνταχθέντες περὶ τὸ 664, εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἑλλάδος, ὄντες κατὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἀρχαιότεροι τῆς νομοθεσίας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Δράκοντος.

Νομίσματα Σικελικῶν πόλεων

Νάξου

(Διόνυσος)

Συρακουσῶν

(Ζεὺς Ἐλευθέριος)

Καμαρίνης

(Παλλάς)

Κατάνης

(Ἀνδρόμορφος ταῦρος, χὴν καὶ ἰχθύς)

Ὁ ἐξ Ἑλλάδος λοιπὸν ἀποικισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας διενηργήθη αἴφνης καὶ διὰ μιᾶς οὕτως εἰπεῖν ἐντὸς τῆς πεντηκονταετηρίδος, τῆς διελθούσης μεταξὺ τοῦ 736 καὶ τοῦ 683 ἔτους. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ἀξιοσημείωτον τοῦτο ἱστορικὸν φαινόμενον, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεσκευάσθησαν, ὑπὸ τῶν Κορινθίων, ὡς προείπομεν, τὰ πρῶτα μεγάλα πλοῖα, τὰ καλούμενα τριήρεις· ὥστε τότε κατὰ πρῶτον οἱ Ἕλληνες ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσι μακρὰς ὁπωσοῦν θαλασσοπορίας· ὅτι, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἤρχισαν εἰς τὰς πλειοτέρας ἑλληνικὰς πόλεις αἱ πρῶται μεταξὺ ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν στάσεις, αἵτινες φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐπέφεραν πολλὰς ἀποδημίας, διότι αἱ ἀποτυχοῦσαι μερίδες ἐζήτησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλλαχοῦ καλλιτέραν τύχην· ὅτι τότε ὁμοίως, καὶ ἰδίως τῷ 721, ἐτελείωσεν ὁ πρῶτος μεσσηνιακὸς πόλεμος, μετὰ τὸν ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν πολλοὶ Μεσσήνιοι ἐζήτησαν ἄλλας πατρίδας, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην αὐτήν, ἕνεκα τῆς προηγηθείσης μακρᾶς τῶν πλείστων πολιτῶν ἀπουσίας, συνέβησαν, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν, διενέξεις ἐπαγαγοῦσαι τὴν εἰς Τάραντα ἀναχώρησιν τῆς ἡττηθείσης μερίδος. Οἱ δ' ἐπελθόντες εἰς τὰς δυτικὰς ταύτας χώρας Ἕλληνες εὗρον τὴν μὲν Σικελίαν κατεχομένην ὑπὸ τῶν Σικελῶν, πλὴν τοῦ δυτικωτέρου καὶ μικροτέρου αὐτῆς μέρους, ὅπου κατῴκουν οἱ Σικανοί, ἰβηρικῆς ὄντες, ὡς λέγεται, καταγωγῆς (1), τὴν δὲ κάτω Ἰταλίαν κατεχομένην

(1) Ὅτι οἱ Σικανοὶ ἦσαν λαὸς Ἰβηρικῆς καταγωγῆς ἀλλότριος πρὸς τοὺς ἰταλοπελασγοὺς Σικελούς, μαρτυρεῖται τοῦτο ρητῶς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (ς' 2., εἰ καί τινες τῶν νεω-

τὸ πλεῖστον ὑπὸ Σικελῶν πάλιν, καὶ Ἰταλῶν, καὶ Μοργήτων (¹) καὶ Χαόνων (²), φυλῶν αἵτινες περιελαμβάνοντο εἰς τὸ κοινότερον ὄνομα τῶν Οἰνωτρῶν καὶ ἀνῆκον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν πελασγικὸν κλάδον τοῦ ἰνδογερμανικοῦ φύλου· ὥστε καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τοῦ πλείστου τῆς Σικελίας οἱ ἰθαγενεῖς ἦσαν ἔθνη συγγενῆ τῶν ἐπελθόντων ἐποίκων, ἐκ δὲ τούτου διηυκολύνθη πολὺ ἡ τῶν πρώτων πρὸς τοὺς δευτέρους ἀφομοίωσις.

Ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ποσειδωνίᾳ

ωσις. Διότι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ κτίσωσι πολυαρίθμους ἀποικίας, ἀλλ' ἐπεχείρησαν ἁπανταχοῦ καὶ τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων, δη-

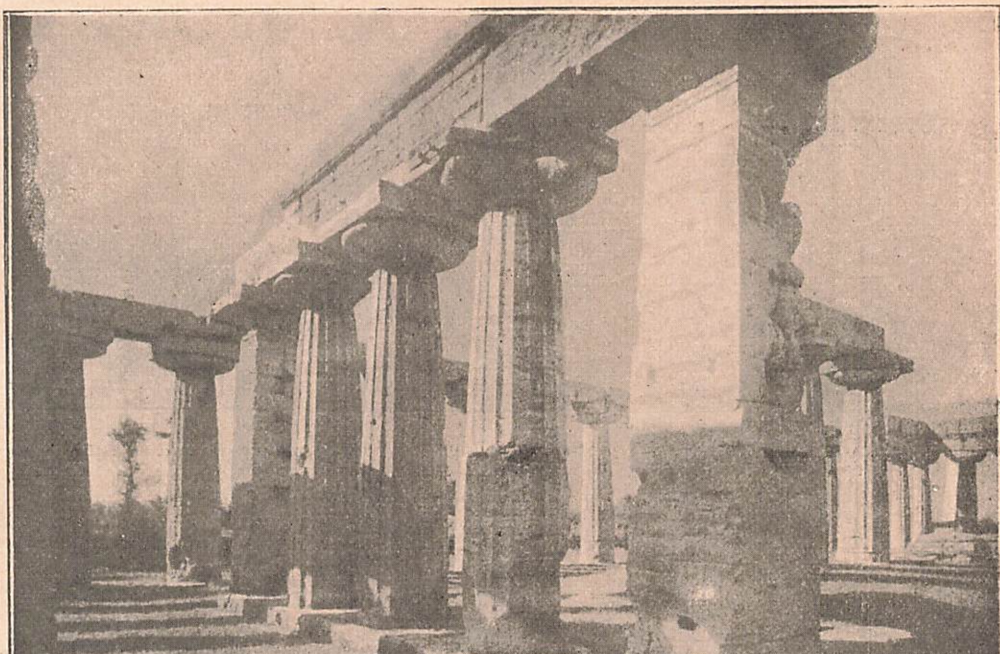
τέρων ἐρευνητῶν ἐζήτησάν τινα συνάφειαν μεταξὺ τῶν ὀνομάτων Sicanus = Σικανός (καὶ Siculus = Σικελὸς θεωροῦντες τὸν δεύτερον τύπον ὑποκοριστικὸν τοῦ πρώτου (κατὰ τὸ bonus, bonulus, bellus).

(¹) **Μόργητες** ἦσαν οἱ ἄλλως καλούμενοι **Οἰνωτροὶ** οἱ καὶ πρῶτοι, ὡς φαίνεται, κληθέντες **Ἰταλοὶ** οἱ οἰκοῦντες τὴν ἐσχάτην πρὸς τὴν Σικελίαν τείνουσαν ἄκραν τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, τὴν καλουμένην **Οἰνωτρίαν**, βραδύτερον δὲ **Βρεττίαν**. Ἀπὸ τῆς χώρας δὲ ταύτης, τῆς πρώτης, ὡς εἰκάζεται, κληθείσης Ἰταλίας, τὰ ὀνόματα Ἰταλία (=**Εὔβοια** ἐκ τοῦ ὑποτιθεμένου ἑλληνικοῦ Αἰολικοῦ τύπου **Fίταλος**, Λατιν. vitulus = μόσχος, vitula (viteliu ἐν τῇ τῶν **Ὄσκων** τῆς Μέση Ἰταλίας διαλέκτῳ) καὶ Ἰταλός ἐξετάθησαν κατ' ὀλίγον εἰς ἅπασαν τὴν μεγάλην χερσόνησον. Οἱ Μόργητες κατά τινα παράδοσιν μετέβησαν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, ἔνθα ἡ πόλις Μοργαντίνη ἐθεωρεῖτο κτίσμα αὐτῶν.

(²) Οἱ **Χάονες** ἢ **Χῶνοι** τῆς Ἰταλίας θεωροῦνται πάντως ὁμόφυλοι πρὸς τοὺς **Χάονας** τῆς Ἠπείρου.

λαδὴ τὴν εἰς αὐτοὺς μετάδοσιν τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκεύματος, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν πολιτευμάτων αὐτῶν· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν χαρακτηριστικόν, εἰς τὸ ὁποῖον θέλομεν ἐπιστήσει ἐπὶ μικρὸν ἐνταῦθα τὸν νοῦν.

Τὸ θρασύ, τὸ ἀεικίνητον, τὸ μεγαλεπήβολον ἅμα καὶ πρακτικὸν πνεῦμα δι' οὗ σήμερον διακρίνονται τὰ ἔθνη τῆς ἀγγλοσαξονικῆς φυλῆς, δηλαδὴ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ τῆς βορείου Ἀμερικῆς, δὲν τὸ εἶχον, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, εἰς ὅμοιον βαθμὸν εἰμὴ μόνοι οἱ Ἕλληνες. Ἔκτισαν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι πολλὰς ἀποικίας ἀλλ' ὄχι ὅσας οἱ Ἕλληνες, καὶ πρὸς τούτοις τῶν μὲν Ἑλλήνων, ἰδίως τῶν πρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἑλλήνων, καὶ τῶν Ἀγγλοσαξόνων αἱ ἀποικίαι ἦσαν ἐπιχειρήματα τῶν κατ' ἰδίαν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ

ΒΔ. πλευρὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ποσειδωνίᾳ

τῶν κυβερνήσεων, ἐνῷ τἀνάπαλιν τὰ ρωμαϊκὰ κτίσματα ἦσαν ἔργα κυβερνητικὰ τῆς πολιτείας μᾶλλον ἢ ἀτομικὰ τῶν κατὰ μέρος πολιτῶν.Εἰς δύο δὲ διακεκριμένας καὶ κεχωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων περιόδους ἐπεχείρησαν οἱ Ἕλληνες νὰ κτίσωσιν ἀποικίας. Ἡ πρώτη εἶναι αὕτη, περὶ ἧς ἤδη πραγματευόμεθα, καὶ ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ χρόνων προηγουμένων τῶν ἱστορικῶν, παύει κατὰ τὴν ἕκτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα. Ἔκτοτε ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ἀρκούμενος εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον κύκλον τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ, ἐπιδίδεται, ἐπὶ δύο καὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδας, εἰς τὴν ἐντὸς αὐτοῦ τελείωσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου πολιτικοῦ καὶ διανοητικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἔπειτα δέ, συμπληρώσας τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας, ἐπιχειρεῖ περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διὰ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, δευτέραν ἐπέκτασιν καὶ κτίζει νέας πάλιν

ἀπειραρίθμους ἀποικίας. Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιόδους ταύτας τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπεχείρησε καὶ ἐν μέρει κατώρθωσε νὰ ἐξελληνίσῃ ὅλας τὰς χώρας ὅσας κατέλαβεν· ἐπὶ μὲν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἔσπειρε τὸν ἑλληνισμὸν καθ' ὅλην τὴν νοτιοδυτικὴν Ἀσίαν, ἀπὸ τῆς Μεσογείου θαλάσσης μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ καὶ ἀπὸ τῆς Κασπίας μέχρι τῆς ἄνω Αἰγύπτου, κατὰ δὲ τοὺς πρώτους χρόνους, περὶ οὓς νῦν ἐνδιατρίβομεν, ἐξελλήνισεν ὡσαύτως ἅπαντα τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ Εὐξείνου πόντου, τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ ἔτι πληρέστερον ἅπασαν τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη ἀνώτερον καὶ αὐτῶν τῶν Ἀγγλοσαξόνων· διότι οἱ Ἄγγλοι δὲν ἐξεπολίτισαν, ἀλλ' ἐξώντωσαν τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς βορείου Ἀμερικῆς, τῶν δὲ Ἰνδῶν κυριαρχοῦσιν ἁπλῶς, ἐλάχιστα τοῦ ἰδίου πολιτισμοῦ εἰς αὐτοὺς μεταδόντες. Ὡς πρὸς τὴν μεταδοτικὴν ταύτην τοῦ ἰδίου πολιτισμοῦ δύναμιν μόνοι οἱ Ρωμαῖοι ὑπῆρξαν ἐνάμιλλοι τῶν προπατόρων ἡμῶν, διότι τῳόντι καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐξελατίνισαν πολλὰς χώρας, ἂν καὶ ὄχι ὅσας ἐξελλήνισαν οἱ Ἕλληνες. Τῆς κάτω μάλιστα Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ὁ ἐξελληνισμὸς ὑπῆρξε τοσοῦτον ὁλοσχερὴς καὶ τοσοῦτον βαθείας ἔρριψε ρίζας ὥστε οὔτε οἱ Ρωμαῖοι, οἱ μετέπειτα ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας αὐτόθι κυριαρχήσαντες, ἠδυνήθησαν νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ οὔτε οἱ μετὰ τοὺς Ρωμαίους ἐπελθόντες Λομβαρδοί, Ἄραβες, Νορμαννοί· μέχρι δὲ τῆς 14 καὶ μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος μετὰ Χριστὸν αὐτὰ τὰ δημόσια ἔγγραφα πολλάκις ἔτι ἑλληνιστὶ αὐτόθι συνετάσσοντο καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Καλαβρίᾳ τὰ ἤθη, ἡ γλῶσσα καὶ τὰ τῶν χωρίων ὀνόματα εἰς πολλὰ ἔτι ἑλληνίζουσι. Λέγοντες ὅμως ὅτι οἱ ἕλληνες ἄποικοι ἐξελ-

Νομίσματα τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος

Ρηγίου

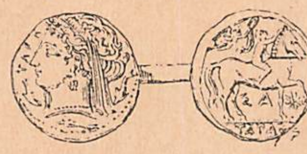
(Διόσκουροι)

Κύμης

(Ἵππος ἐντὸς δαφνίνου στεφάνου)

Τάραντος

(Ἔφηβος Ἱππεύς)

Μεταποντίου

(Νίκη καὶ ἐπιγραφὴ ΝΙΚΑ)

Θουρίων

(Ταῦρος)

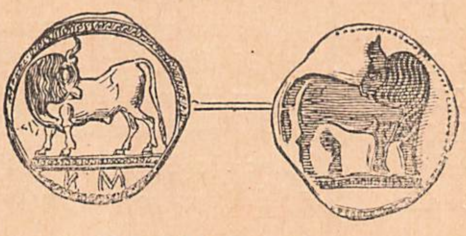
Κρότωνος

(Τριπους καὶ ἐπιγραφὴ ΦΡΟ)

λήνιζον τὰς περὶ αὐτοὺς χώρας δὲν ἐννοοῦμεν διὰ τούτου ὅτι μετέδιδον εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῶν καθ' ὁλοκληρίαν τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικήν, τὰ ἤθη τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὸν χαρακτῆρα τὸν ἑλληνικόν, αὐτοὶ μηδὲν παρὰ τῶν ἰθαγενῶν παραλαμβάνοντες. Ὅτι καὶ οἱ ἰθαγενεῖς ἐπενήργουν μέχρι τινὸς εἰς τοὺς ἐπελθόντας ἀποίκους, εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ ἐξηγεῖται πρὸ πάντων ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀποίκων ἀπεδήμουν ἄνευ γυναικῶν, λαμβάνοντες γυναῖκας ἐγχωρίους. Διὰ δὲ τοῦτο οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποικιῶν ἐν γένει δὲν ἦσαν πλέον ἀπαράλλακτοι οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος Ἕλληνες· ἰδίως δὲ οἱ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἄποικοι παρέλαβον πολλὰς ἕξεις, λέξεις, δοξασίας, μυθικὰς παραδόσεις τῶν ἰθαγενῶν, ὥστε κατήντησαν νὰ διαφέρωσιν ὁπωσοῦν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων. Ὁ βίος αὐτῶν ἀπέβη ἀνετώτερος, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀκολαστότερος· τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα οὐδέποτε ἠδυνήθησαν παρ' αὐτοῖς νὰ διατηρηθῶσι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἱδρύθησάν ποτε, ἀλλὰ τύραννοι ἀδιαλείπτως ἐδέσποζον τῶν πόλεων· αὐτὴ ἡ δωρικὴ διάλεκτος, ἡ κοινῶς αὐτόθι ἐπικρατήσασα, ἠλλοιώθη κατά τι· καταφανέστερον δὲ δηλοῦται ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰθαγενῶν εἰς τοὺς ἕλληνας ἀποίκους διὰ τῶν ἑξῆς δύο γεγονότων. Τὰ ἑλληνικὰ νομίσματα καὶ σταθμὰ ἦσαν, ὡς γνωστόν, τὸ τάλαντον, ἡ μνᾶ, ἡ δραχμὴ καὶ ὁ ὀβολός· οἱ δὲ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ Ἕλληνες εἶχον μὲν τὸ τάλαντον, ὑποδιῄρουν ὅμως αὐτό, ὄχι εἰς μνᾶς ἀλλ' εἰς 120 λίτρας, καὶ ὅλα αὐτῶν τὰ ὑποπλάσια καὶ πολλαπλάσια ἐλαμβάνοντο ἀπὸ τῆς λίτρας καὶ τῆς οὐγκίας (ἡμιλίτριον, δεκάλιτρον, πεντούγκιον), ὀνόματα πρότερον ἄγνωστα εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ παραληφθέντα ἀπὸ τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Πρὸς τούτοις οἱ ἄποικοι μετωνομάσθησαν παραλαβόντες αὐτὰ τὰ ἐθνικὰ τῶν ἰθαγενῶν ὀνόματα καὶ μικρὸν μόνον περὶ τὴν κατάληξιν τροπολογήσαντες αὐτά· διότι οἱ μὲν ἰθαγενεῖς ἐκαλοῦντο Σικελοὶ καὶ Ἰταλοί, οἱ δὲ ἔποικοι Σικελιῶται καὶ Ἰταλιῶται. Ἐν γένει δὲ ἐνταῦθα συνέβη συγχώνευσίς τις μᾶλλον τῶν ἰθαγενῶν καὶ τῶν ἐποίκων, συγχώνευσις ὅμως καθ' ἣν ὁ ἑλληνισμὸς ὑπῆρξεν ἐπικρατέστατος.

Νόμισμα Συβάρεως

(Ταῦρος καὶ ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως ὁ αὐτὸς τύπος κοῖλος)

Ἡ δ' εὐκολία μεθ' ἧς ἐγένετο ἡ συγχώνευσις αὕτη, διὰ τὴν ἀρχικὴν τῶν δύο στοιχείων συγγένειαν προήγαγε μὲν τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἰταλικῶν καὶ σικελικῶν ἀποικιῶν, ὄχι ὀλίγον ὅμως συνετέλεσεν εἰς τὴν ταχεῖαν ταύτην ἐπίδοσιν καὶ τὸ εὔφορον τῆς χώρας καὶ τὸ εὔθετον πρὸς πᾶσαν ἐμπορίαν μετά τε τῆς κυρίως Ἑλλάδος, πρὸς ἀνατολάς, καὶ τῆς ἐν Ἀφρικῇ Καρχηδόνος, πρὸς νότον, καὶ τῆς ἐν τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ Ρώμης, πρὸς βορρᾶν, καὶ τῶν δυτικωτέρων χωρῶν καὶ νήσων. Ὅθεν ἀπ' αὐτῆς τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἕκτην, αἱ ἑλληνικαὶ ἐκεῖναι πόλεις, διὰ τὴν ἔκτασιν αὐτῶν, τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων καὶ τὴν πολυτέλειαν τοῦ βίου ἀνεδείχθησαν πολὺ λαμπρότεραι καὶ ἰσχυρότεραι πάσης κατὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα πόλεως· διὸ καὶ κατὰ τὴν ἕκτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα δικαίως καυχώμεναι διὰ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν ὠνόμασαν τὴν κάτω Ἰταλίαν «μεγάλην Ἑλλάδα». Ἐπιφανέσταται δὲ τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἡ Σύβαρις καὶ ἡ Κρότων, ἀμφότεραι κείμεναι εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου. Τὰ τείχη τῆς Συβάριδος εἶχον πεντήκοντα σταδίων περιοχήν, τῆς δὲ Κρότωνος ἡ περιοχή, πρᾶγμα σχεδὸν ἀπίστευτον, ἦτο σχεδὸν διπλασία· ἡ Σύβαρις, ὡς βεβαιοῦσιν, ἠδύνατο νὰ συγκρατήσῃ στρατὸν 300.000 ἀνδρῶν, ἡ δὲ πολυτέλεια τοῦ βίου αὐτῆς κατήντησε τοσούτῳ

παροιμιοώδης ὥστε μέχρι τῆς σήμερον, εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, Συβαρίτης λέγεται ὁ τρυφηλός, ὁ ἀκόλαστος. Ἡ δὲ Κρότων ἀπέβη ἰδίως περίφημος διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐνδόξων ὀλυμπιονικῶν τοὺς ὁποίους ἀνέδειξε καὶ διότι ἐνταῦθα ἐπεχείρησεν ὁ Πυθαγόρας νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ δόγματα. Ὁ Πυθαγόρας ἦτο, ὡς εἴδομεν, Σάμιος· ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενος ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ὅπου ἴσχυε τότε ὁ παντοδύναμος τύραννος Πολυκράτης, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἔτυχε παρὰ τοῖς Κροτωνιάταις εὐμενοῦς δεξιώσεως. Τὰ περὶ τῶν δογμάτων ὅμως αὐτοῦ τῶν τε φιλοσοφικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν, εἶναι ἀσαφέστατα. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Πυθαγόρας δὲν ἀνεδείχθη ποτὲ κυβερνήτης τῆς Κρότωνος, ἀλλ' ἐπενήργησεν εἰς αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλας ἰταλικὰς πόλεις, εἰς Τάραντα, εἰς Μεταπόντιον, εἰς Καυλωνίαν, δι' ἑταιρείας τινὸς τὴν ὁποίαν ἐσύστησε καὶ ἥτις ἐπρέσβευεν, ὡς φαίνεται, ὅτι τῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ προΐσταται ὁ ἄριστος, βοηθοὺς ἔχων τοὺς χρηστοτέρους καὶ σοφωτέρους, οἵτινες ὤφειλον νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τοῦτο δι' ἀδιαλείπτων τινῶν δοκιμασιῶν καὶ διδασκαλιῶν. Κατὰ δυστυχίαν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐνεργειῶν τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης σχολῆς, ἐγένετο στάσις μεγάλη εἰς Σύβαριν· πολλοὶ εὐπατρίδαι αὐτῆς ἐξωσθέντες ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Κροτωνιατῶν· πολέμου δ' ἐντεῦθεν ἐκραγέντος τῷ 510 οἱ Συβαρῖται ἐνικήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἡ πόλις αὕτη, ἡ ποτὲ μία τῶν πρώτων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, καταστραφεῖσα τότε, ἠφανίσθη διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Μετ' ὀλίγον δ' ἐπανέστησαν καὶ ἐν Κρότωνι, κατὰ τῆς ἑταιρείας τῶν Πυθαγορείων, οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς ἀγόμενοι ὑπὸ τοῦ Κύλωνος· καὶ ἄλλους μὲν τῶν Πυθαγορείων ἐφόνευσαν, ἄλλους δ' ἐξέβαλον τῷ 504. Ὁ Πυθαγόρας ἀπέθανε μικρὸν ἔπειτα εἰς Μεταπόντιον· ἡ δὲ πολιτικὴ αὐτοῦ ἑταιρεία ἔπεσε καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἰταλίας, οὐδὲ ἐξηκολούθησεν ὑπάρχον τὸ σύστημα αὐτοῦ εἰμὴ ἐν εἴδει ἠθικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ συλλόγου.

Ἡ πτῶσις τῆς Συβάριδος ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὅλην τύχην τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, διότι ἀφήρεσεν ἀπ' αὐτῆς ἕνα τῶν κυριωτέρων αὐτῆς προμαχώνων. Συνέπεσε δὲ τότε ν' ἀρχίσωσι νὰ κατέρχωνται πρὸς νότον, ἀπὸ τῆς μέσης Ἰταλίας, ἰθαγενεῖς τινες φυλαί, ἄλλαι παρὰ τὰς οἰνωτρικάς, καλούμεναι ὀπικαὶ ἢ ὀσκικαί· αἱ φυλαὶ αὗται, συμμαχήσασαι μετὰ συγγενῶν τινων πρὸς αὐτὰς φυλῶν, αἵτινες κατεῖχον ἔκπαλαι τὸ μεσογαιότερον καὶ ὀρεινότερον τῆς κάτω Ἰταλίας, ἐκυρίευσαν τὴν Κύμην, τὴν Ποσειδωνίαν, ὅλην τὴν μεσόγειον κάτω Ἰταλίαν, τὴν ἄλλοτε εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀνήκουσαν, καὶ περιέστειλαν οὕτω πολὺ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Ὥστε ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἐκλείπει ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀκμὴ τῶν ἑλληνίδων τούτων πόλεων καὶ ἐν γένει ἐκλείπει ἡ ὑπεροχὴ ἣν εἶχον ἕως τότε αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ὡς πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τῳόντι μέχρι τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος αἱ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἰωνικαὶ ἀποικίαι καὶ αἱ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἑλληνικαὶ πόλεις ἦσαν ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἰσχυρότεραι, πλουσιώτεραι, μεγαλύτεραι, ναυτικώτεραι τῶν πόλεων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, μηδ' αὐτῆς τῆς Σπάρτης, μηδ' αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν ἐξαιρουμένων· τὰ ἄκρα τῆς Ἑλλάδος κατίσχυον τότε τοῦ κέντρου. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος μεταβάλλεται ἡ σχετικὴ αὕτη τῶν πραγμάτων κατάστασις· αἱ ἰωνικαὶ ἀποικίαι ὑποτάσσονται ὑπὸ ἀσιανῶν βασιλέων· αἱ ἰταλικαὶ ἢ ὑποτάσσονται ἢ περιστέλλονται ὑπὸ τῶν ὀσκικῶν φυλῶν· ἐνταυτῷ δὲ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προάγονται, ὥστε τὸ κέντρον ἀναλαμβάνει τὴν βαρύτητα αὐτοῦ. Αἱ μόναι ἀποικίαι αἵτινες ἐξηκολούθησαν ἀκμάζουσαι κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα ἦσαν αἱ σικελικαί. Ἡ κυριωτάτη μάλιστα αὐτῶν, αἱ Συράκουσαι, δὲν ἤρχισαν ὑπερέχουσαι εἰμὴ κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα ταύτην, διὰ τοῦ μεγαλοφυοῦς αὐτῶν τυράννου Γέλωνος, ὅστις

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΜΑΣΣΑΛΙΑΣ 900 Π. Χ

(Ἔργον Π. ντὲ Σαβάν)

δὲν κατέλαβε τὴν ἀρχὴν εἰμὴ ἐν ἔτει 484 πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι εἶχον ἤδη τοσοῦτον ἰσχύσει, ὥς ἐκ τῆς καατροπώσεως τοῦ μεγάλου τῆς Ἀσίας βασιλέως, ὥστε τὸ κράτος τῶν Συρακουσῶν, καίτοι πλείστου λόγου ἄξιον, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἐνάμιλλον αὐτῶν.

Νόμισμα Μασσαλίας

(Ἀπόλλων, ταῦρος)

[»Τὰ περὶ Μασσαλίας ἔχουσιν ἀκριβέστερον ὧδε·
»Ἡ Μασσαλία δὲν ἀπῳκίσθη ἁπλῶς ὑπὸ τῶν Φω-
»καέων τῆς Ἐλέας, ἀλλ' ἤδη περὶ τὸ 600 π. Χ. πολὺ
»πρὶν ἢ καταλίπωσιν οἱ Φωκαεῖς τὴν πόλιν αὐτῶν
»(Φώκαιαν) καὶ μεταναστεύσωσιν εἰς τὴν Ἑσπερίαν,
»εἶχον πέμψει ἀποίκους εἰς τὸν ἐξαίρετον *λιμένα*
»(Λακυδόνα) ἔχουσαν Μασσαλίαν. Βραδύτερον περὶ
»τὸ 564 π.Χ. ἢ ὀλίγον βραδύτερον καταλιπόντες ὁλο-
»σχερῶς τὴν ὑπὸ Περσῶν καταληφθεῖσαν πατρίδα
»αὐτῶν μετέβησαν καὶ εἰς τὴν Κύρνον (Κορσικήν),
»ἔνθα κατέλαβον τὴν Ἀλαλίαν ἢ Ἀλερίαν ἢ Κάλαριν καλουμένην πόλιν κατεχομένην
»πρότερον ὑπὸ Τυρρηνῶν (Ἐτρούσκων). Ἀλλὰ μετ'οὐ πολὺ συμμαχήσαντες οἱ Τυρρηνοὶ
»πρὸς τοὺς τὴν Σαρδὼ κατέχοντας Καρχηδονίους περιῆλθον εἰς πόλεμον πρὸς τοὺς ἐν
»Κύρνῳ Φωκαεῖς καὶ τῷ 537 π. Χ. συνεκροτήθη μεταξὺ Φωκαέων καὶ τῶν συμμαχούν-
»των ἀλλήλοις Τυρρηνῶν καὶ Καρχηδονίων μία τῶν μεγίστων καὶ ἀρχαιοτάτων ἐν τῇ δυ-
»τικῇ Μεσογείῳ ναυμαχιῶν, ἡ περίφημος ναυμαχία τῆς Ἀλαλίας, καθ' ἣν οἱ Φωκαεῖς
»μετὰ ἑξήκοντα περίπου τριήρων ἠγωνίσαντο πρὸς τὴν διπλασίαν ναυτικὴν δύναμιν τῶν
»πολεμίων. Καίπερ δὲ μὴ ἡττηθέντες ἐν τῇ ναυμαχίᾳ ὑπεχρεώθησαν ὅμως νὰ καταλί-
»πωσι τὴν Κύρνον καὶ νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν Ἐλέᾳ ἢ Ὑέλῃ τῆς Κάτω Ἰταλίας, ὁπό-
»θεν πάλιν μέγα πλῆθος αὐτῶν μετῴκησεν εἰς τὴν ἤδη ἀνθοῦσαν ἀρχαιοτέραν φωκαϊ-
»κὴν ἀποικίαν τῆς Μασσαλίας καὶ ἐνίσχυσεν αὐτήν, γενομένην κρατεράν, ἰδίως κατὰ
»θάλασσαν καὶ λίαν εὐνομουμένην (1).

---

(1) Περὶ τῆς πολιτείας τῶν Μασσαλιωτῶν λέγει τάδε ὁ Στράβων (Δ' 179-180)· «Διοικοῦνται δ' ἀριστοκρατικῶς πάντων ἐννομώτατα, ἀνδρῶν ἑξακοσίων καταστήσαντες συνέδριον, διὰ βίου τούτων ἐχόντων τὴν τιμήν, οὓς *τιμούχους* καλοῦσι, πεντεκαίδεκα δ' ἀπὸ τοῦ συνεδρίου προεστῶτας, τούτοις δὲ παρέχοντες τὴν διοίκησιν· πάλιν δὲ τῶν πεντεκαίδεκα προκάθηνται τρεῖς οἱ πλεῖστον ἰσχύοντες,τούτων δὲ εἷς·τιμοῦχος δ'οὐ γίνεται μὴ τέκνον ἔχων μὴ διὰ τριγονίας ἐκ πολιτῶν γεγονός. Οἱ δὲ νόμοι ἰωνικοί, πρόκεινται δὲ δημοσίᾳ». Ταῦτα λέγει περὶ τῆς πολιτείας τῶν Μασσαλιωτῶν ὁ Στράβων.

Λέγει δὲ ὁ αὐτός (αὐτόθι) περὶ τῆς χώρας τῶν Μασσαλιωτῶν· «χώραν δ' ἔχουσιν ἐλαιόφυτον μὲν καὶ κατάμπελον, σίτῳ δὲ λυπροτέραν διὰ τὴν τραχύτητα, ὥστε πεποιθότες τῇ θαλάττῃ μᾶλλον ἢ τῇ γῇ τὸ πρὸς ναυτιλίαν εἵλοντο μᾶλλον· ὕστερον μέντοι ταῖς ἀνδραγαθίαις ἴσχυσαν προσλαβεῖν τινα τῶν πέριξ πεδίων ἀπὸ τῆς αὐτῆς δυνάμεως ἀφ' ἧς καὶ τῆς πόλεως».

Ἀλλ' οἱ Μασσαλιῶται,οἵτινες πλὴν τῶν νεωσοίκων εἶχον καὶ ὁπλοθήκην, ἵνα ὦσι πάντοτε ἕτοιμοι πρὸς ἄμυναν ἐναντίον τῶν περὶ τὴν χώραν αὐτῶν βαρβάρων, μετέδοσαν εἴς τινας τῶν βαρβάρων τούτων καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτῶν. Ἰδίως μετέδοσαν αὐτοῖς νέαν λατρείαν τῆς σφόδρα ἐν πάσῃ τῇ Ἰωνίᾳ λατρευομένης μεγάλης Ἀρτέμιδος τῆς Ἐφέσου, ἧς καὶ τὸ ἄγαλμα ὡς παλλάδιον ἐκόμισαν μεθ' ἑαυτῶν οἱ Φωκαεῖς ὑπὸ τὴν μεγάλην ἱέρειαν Ἀριστάρχην. Καὶ εἰς τὴν θεὰν ταύτην ἔθυον οἱ Ἴβηρες *ἑλληνιστί* (Στράβ. αὐτόθι· «Οἷς καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος παρέδοσαν *τὰ πάτρια* ὥστε *ἑλληνιστὶ* θύειν»). Ἡ Μασσαλία ὑπῆρξε καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα μέγα κέντρον ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Δύσει. Ἔχουσα πολεμίους τοὺς πολεμίους πάσης φυλῆς ἑλληνικῆς ἐν τῇ Δύσει Ἐτρούσκους και Καρχηδονίους συνεδέθη ἀνέκαθεν μετὰ τῆς Ρώμης φιλικῶς καὶ

»Ὅτι ἡ *Ζάκανθα* ἢ *Σάγουντον* ἦν ἀποικία Ζακυνθίων εἰκάζεται μόνον ἐκ τοῦ »ὀνόματος, οὐδεμιᾶς ἄλλης ὑπαρχούσης μαρτυρίας. Ἡ *Ζάκανθα* ἢ *Σάγουντον* ἔκειτο »ἑπτὰ στάδια μακρὰν τῆς θαλάσσης. Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη πόλις εἶναι λίαν γνωστὴ ἐν τῇ »ρωμαϊκῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Καρχηδονίων πολέμων.

»Εἰς τοὺς Φωκαεῖς ἀποδίδεται καὶ ἡ κτίσις τῆς ἐπὶ τῆς νοτίας Ἰβηρικῆς (Ἱσπα- »νικῆς) παραλίας ἑλληνικῆς πόλεως Μαινάκης (ἐν τῇ θέσει τῆς σημερινῆς Μαλάκκας). »Καθόλου δὲ εἰπεῖν οἱ Ἕλληνες εἶχον μὲν τὸ πάλαι σχέσεις ἐμπορικὰς πρὸς τὰς ἱσπανι- »κὰς παραλίας, ἰδίως πρὸς τὴν πόλιν Ταρτησσόν, μάλιστα οἱ Φωκαεῖς, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο »νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐταῖς ἰσχυρῶς ἅτε κατεχομέναις ὑπὸ πλήθους ἀποικιῶν φοι- »νικικῶν (ἰδίως καρχηδονικῶν), ὧν ἰδιαιτέρως γνωσταὶ τοῖς Ἕλλησιν ἦσαν τὰ *Γάδειρα* »(Gades) ἐν τῇ θέσει τῆς νῦν Cadix, πόλις κειμένη ἔξω τοῦ Ἡρακλείου πορθμοῦ, ἡ »τελευταία κατὰ τὴν Δύσιν ἐπὶ τοῦ Ὠκεανοῦ κειμένη πόλις τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου, »ὡς ἐνόμιζον οἱ Ἕλληνες, ὅπου ἀφικόμενος ὁ Ἡρακλῆς, ὁ ἐκπροσωπῶν τὸν ὑπέρτατον »βαθμὸν τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας καὶ τῆς περὶ τὴν πλάνην τόλμης, »ἔστησε δύο στήλας, ἐφ' ὧν ἔγραψε «τὰ πέραν Γαδείρων οὐ περατά (ἰδ. καὶ Πινδ. νεμ. »Δ' 111· «Γαδείρων τὸ πρὸς ζόφον οὐ περατόν»)· τοῦτο ὅμως δὲν ἐκώλυσε νὰ ὑπάρχῃ »παρὰ τοῖς Ἕλλησι μυθικὴ παράδοσις περὶ τῆς νήσου Ἀτλαντίδος ἐν τῷ Ὠκεανῷ αἰνιτ- »τομένη πιθανῶς τὰς Καναρίους νήσους, ἃς γνωσθείσας ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις ἐθε- »ώρουν οἱ Ἕλληνες ὡς αὐτὰς τὰς τῶν «*Μακάρων νήσους*»,κατὰ δὲ τὰς τολμηροτέρας »εἰκασίας καὶ ὑποθέσεις αὐτὴν τὴν Ἀμερικήν.(Ἰδὲ Πλάτ. Κριτίαν, § 3, ἔνθα ὁ αἰγύπτιος »ἱερεὺς λέγει τῷ Σόλωνι περὶ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ὅτι ἥδε ἡ πόλις ἄρξασα καὶ πάντα »τὸν πόλεμον διαπολεμήσασα ἐλέγετο, οἱ δὲ τῆς Ἀτλαντίδος νήσου βασιλεῖς, ἣν δὴ »Λιβύης καὶ Ἀσίας μείζω νῆσον οὖσαν ἔφαμεν εἶναι ποτέ, νῦν δὲ ὑπὸ σεισμῶν δῦσαν »ἄπορον πηλὸν τοῖς ἐνθένδε ἐκπλέουσιν ἐπὶ τὸ πέραν πέλαγος»).

»Ἐγγὺς τῶν Πυρηναίων, οὐ μακρὰν τῶν ὀχθῶν τοῦ Ροδανοῦ, ἔκειτο ἡ Ἀγάθη, »κτίσμα τῶν Μασσαλιωτῶν τῶν ἱδρυσάντων καὶ τὴν Ρόδην ἢ Ροδόπολιν (νῦν Rosa) ὑπὸ »τὰ Πυρηναῖα (διάφορον τῆς ἐπὶ τοῦ Ροδανοῦ, κτίσματος τῶν Ροδίων, Ρόδου) καὶ τὰς »*Ἐμπορίας* (1). Ταῦτα ἐναντίον τῶν ὑπὸ τὰ Πυρηναῖα βαρβάρων· ἔτι δὲ πρὸς δυσμὰς »*Ταυροέντιον* (ἢ Ταυρόεντα, λατιν. Taurentium), τὴν *Ὀλβίαν* καὶ τὴν Ἀντίπολιν καὶ Νί- »καιαν (νῦν Nice) ὡς *ἐπιτειχίσματα* ἤτοι *προπύργια* ἐναντίον τῶν περὶ τὰς Ἄλπεις βαρβά- »ρων τῆς *Λιγουρίας*, καὶ τὸ Ἡμεροσκοπεῖον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς παραλίαις τῆς Ἱσπανίας. »Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἐν Σαρδοῖ ἵδρυσαν οἱ Μασσαλιῶται πόλιν καλουμένην καὶ ταύτην »*Ὀλβίαν*. Μασσαλιωτῶν δὲ πιθανώτατα κτίσμα καὶ ἡ ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Λιγυστικῆς ἢ »Λιγουρίας π. *Μόνοικος* ἢ *Λιμὴν Μονοίκου* (οὕτω κληθεῖσα κατὰ τὸν μῦθον διὰ τὸ ἐν-

συμμαχικῶς, φιλοξενοῦσα ἐν τῷ ἐν Δελφοῖς ἰδίῳ αὐτῆς θησαυρῷ τῶν ἀναθημάτων καὶ τὰ ἀπὸ τῆς Ρώμης ἤτοι ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος εἰς τοὺς Δελφοὺς πεμπόμενα ἀναθήματα. Διετήρησε δὲ τὸν ἑλληνικὸν αὐτῆς βίον καὶ πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς γράμμασι παίδευσιν καὶ ἐν τοῖς μετὰ Χριστὸν αἰῶσιν, ἐπιφανῶν Ρωμαίων σπουδαζόντων ἐν ταῖς σχολαῖς αὐτῆς (ὅπως καὶ ὁ περίφημος Ἀγρικόλας, πενθερὸς τοῦ Τακίτου).

(1) Ἡ λ. *ἐμπορίας* ὡς πληθυντικὸς τύπος τοῦ ἐμπορία σημαίνει καὶ ἐμπορικὰ πράγματα· Ἐντεῦθεν ἡ λ. μετέστη καὶ εἰς τὴν σημασίαν τοῦ *Ἐμπορίου*, ἤτοι ἐμπορικοῦ λιμένος. Πολλοὶ δὲ ὑπῆρχον (ἰδίως βραδύτερον ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἑλληνισμοῦ) ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ λιμένες ἐμπορικοὶ ἢ πόλεις φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦτο τὸ παραληφθὲν καὶ ὑπὸ τῶν ξένων γλωσσῶν (Πρβλ. ἰδίως τὸ ἐν τῇ περσικῇ *ἀμπάρ*=ἀποθήκη, ἐν ἀρχῇ ἐμπορευμάτων, εἶτα δὲ καὶ σίτου (σιτοβολών), ἐν τῇ σημασίᾳ δὲ ταύτῃ εἰσέδυ καὶ εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἐκ τῆς περσικῆς διὰ τῆς τουρκικῆς.

ταῦθα μονήρη οἰκεῖν τὸν Ἡρακλῆ, οὗ ὑπῆρχε καὶ ἡρῷον αὐτόθι) τὸ νῦν περίφημον *Monaco* καὶ *Monte Carlo*].

Τελευταῖον, πλὴν ἄλλων τινῶν ἔτι δυτικωτέρων ἀποικιῶν, ἐξ ὧν ἡ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος ἦτο ἡ Μασσαλία, ἥτις ἐκτίσθη εἰς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Γαλλίας παράλια ὑπὸ τῶν Φωκαέων, περὶ τὸ 597, οἱ Ἕλληνες κατέλαβον ἔκτοτε καὶ τὰ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος παράλια τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου (¹). Ἡ πρὸς βορρᾶν τῆς Θεσσαλίας κειμένη Μακεδονία κατῳκεῖτο ὑπὸ φυλῶν αἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἴσως καθαρῶς ἑλληνικαί, προσήγγιζον ὅμως πολὺ κατά τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ἦθος πρὸς τὰ ὀλιγώτερον πολιτισθέντα ἑλληνικὰ φῦλα, τά τε θεσσαλικὰ καὶ τὰ ἠπειρωτικά. Καὶ βραδύτερον μέν, κατὰ τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, τὰ μακεδονικὰ ταῦτα φῦλα ἔμελλον νὰ πρωταγωνιστήσωσι τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου· τὰ δὲ παράλια τῆς Μακεδονίας κατελήφθησαν πρωιμώτατα ὑπὸ ἀποικιῶν αἵτινες ἐξεπέμφθησαν ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καὶ τῶν ὁποίων ἀρχαιοτάτη ἦτο ἡ Μεθώνη, κτισθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἐρετριέων εἰς Πιερίαν περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς οἱ Κορίνθιοι κατεστάθησαν εἰς Κέρκυραν. Ἔκτοτε δὲ καὶ μέχρι τοῦ 600 ἔτους οἱ Ἐρετριεῖς καὶ οἱ Χαλκιδεῖς ἐκάλυψαν, διὰ τῶν κτισμάτων αὐτῶν, τὰς τρεῖς γλώσσας τὰς ἀποτελούσας τὴν Χαλκιδικὴν χερσόνησον. Τὰ κτίσματα ταῦτα, τὰ τότε μᾶλλον πολυάριθμα ἢ λόγου ἄξια, ἦσαν· Μένδη, Ἄφυτις, Νεάπολις, Αἰγαί, Θεράμβω καὶ Σάνη, Ἐρετριέων ἀποικίαι· Ἄσσα, Πίλωρος, Σίγγος, Σάρτη, Τορώνη, Γαληψός, Σερμύλη καὶ Μηκύβερνα, Χαλκιδέων ἀποικίαι. Ἐπὶ δὲ τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς οἱ Ἕλληνες τῆς Χαλκιδικῆς κατέλαβον καὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ εὐρείας καὶ εὐφόρου πεδιάδος κειμένην Ὄλυνθον, ἐπικρατήσαντες οὕτω κατὰ μικρὸν ἁπάσης τῆς χερσονήσου. Ἀλλ' ὑπῆρχον ἐνταῦθα καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἀποικίαι. Αἴνεια καὶ Ποτίδαια, Κορινθίων κτίσματα· Σκιώνη, ἀδήλου καταγωγῆς, Ἄκανθος, Στάγειρα, Ἄργιλος, κτίσματα τῆς Ἄνδρου, ἥτις ὅμως καὶ αὐτὴ ἦτο Ἐρετριέων ἀποικία.

Νομίσματα:

Ἀκάνθου

(Λέων σπαράσσων ταῦρον)

Ἀπολλωνίας

(Ἀπόλλων)

Εἰς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Θράκης οἱ μὲν Τήιοι ἔκτισαν, ἐν τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι, ὡς προείπομεν, τὰ Ἄβδηρα, ἄγνωστον δὲ πότε ἵδρυσαν οἱ μὲν Χῖοι τὴν Μαρώνειαν, οἱ δὲ Λέσβιοι τὴν Αἶνον, καὶ ἄδηλον τίνες τὴν Δικαίαν. Ἐξελληνίσθησαν ὁμοίως καὶ αἱ νῆσοι Θάσος καὶ Σαμοθράκη, αἱ πάλαι ποτὲ ὑπὸ Φοινίκων καταληφθεῖσαι. Εἰς τὴν Θάσον μάλιστα, ὅπου ἀπὸ τῆς 7 ἑκατονταετηρίδος κατεστάθησαν πάριοι ἄποικοι, εἶχε μεταβῇ καὶ ὁ περίφημος πάριος ποιητὴς Ἀρχίλοχος, ὅστις ἀστειότατα περιέγραψε τὴν νῆσον ἐκείνην. Τῳόντι ἡ Θάσος ἔκτοτε, ὡς καὶ τὴν σήμερον, δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν πολ-

(¹) Εἰς τὰς ἐν τῇ Δύσει ἑλληνικὰς ἀποικίας προσθετέον τὴν Ἀλαλίαν καὶ τὴν Νίκαιαν, ἀμφοτέρας ἐν Κύρνῳ, τὴν Νίκαιαν τὴν ἐν τῇ Λιγυστικῇ, ἀποικίαν τῶν Μασσαλιωτῶν (τὴν νῦν Nice ἢ Nizza), τὴν ἐπὶ τῶν μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας νήσων Λιπάραν, κτισθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀπὸ Λιλυβαίου ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων διωχθέντων Ροδίων καὶ Κνιδίων. Ἐκ τῆς εἰρημένης δὲ Λιπάρας ἱδρύθη ἡ παρὰ τὰ Πυρηναῖα π. *Ρόδη* ἢ *Ροδόπολις* (νῦν Rosa). Λέγεται δὲ ὅτι οἱ Ζακύνθιοι ἵδρυσαν τὴν ἐν τῇ δυτικῇ Ἱσπανίᾳ ἑλληνικὴν πόλιν *Ζάκανθαν* ἢ *Σάγουντον* (καὶ *Σαγουντιων πόλιν* καλουμένην, λατιν. Saguntum). Ὡς ἑλληνικὴ δὲ ἀποικία ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Μαυριτανίας (Μαρόκκου) κειμένη *Τίγγις* ἢ *Τιγγεννίς* (νῦν Ταγγέρη).

λὴν αὐτῆς εὐφορίαν, διότι σύγκειται καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἀπὸ ὄρους τὸ μὲν γυμνοῦ, τὸ δὲ δασώδους, γῆν δὲ γεωργήσιμον ἔχει ὀλιγίστην μόνον περὶ τὴν παραλίαν. Ὁ Ἀρχίλοχος λοιπόν, ὅστις ἠγάπα νὰ ψέγῃ καὶ νὰ μυκτηρίζῃ τὰ πάντα, ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔχει πρὸς τί ἄλλο νὰ παραβάλῃ τὴν νῆσον ταύτην ἢ πρὸς ὄνον φέροντα εἰς τὴν ράχιν του σωρὸν ἀγρίας ξυλείας·

ἥδε δ' ὥστ' ὄνου ῥάχις
ἕστηκεν ὕλης ἀγρίης ἐπιστεφής.

Ἀλλ' ὁ ψογερὸς Ἀρχίλοχος, ὅστις διὰ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ τοῦτο δεινῶς ὑπὸ τοῦ μεγαλόφρονος Πινδάρου ἐστηλιτεύθη, εἰπόντος περὶ αὐτοῦ «ψογερὸν Ἀρχίλοχον βαρυλόγοις ἔχθεσιν πιαινόμενον», ἔπαθεν ὅ,τι συνήθως συμβαίνει εἰς τοὺς τὰ πάντα ἐμπαίζοντας, ἔδωκε δηλαδὴ καὶ αὐτὸς ἀφορμὴν νὰ κατακριθῇ πικρότατα καὶ δικαιότατα· διότι τότε κατά τινα πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Θράκης πόλεμον ἀπέβαλε τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ. Καὶ ἠθέλησε μέν, κατὰ τὴν συνήθειάν του, νὰ παίξῃ καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἰπὼν ὅτι ἀδιάφορον ἂν ἀπώλεσε τὴν ἀσπίδα, ἠμπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ ἄλλην καλυτέραν·

ἀσπὶς ἐκείνη
ἐρρέτω· ἐξαῦτις κτήσομαι οὐ κακίω,

ἀλλ' εἴδομεν ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες δὲν ἔπαιζον περὶ τὰ τοιαῦτα, ἐδίωξαν αὐτὸν ἐκ τῆς πόλεώς των διὰ τοῦτο. Ἡ δὲ Θάσος, ἂν δὲν ἦτο εὔφορος, εἶχεν ὅμως χρυσοῦ μεταλλεῖα καὶ κατεῖχεν εἰς τὴν παρακειμένην στερεὰν χώρας τινάς, τὴν Σκαπτὴν Ὕλην καὶ ἄλλας, αἵτινες περιεῖχον μεταλλεῖα ἔτι πλουσιώτερα τῶν τῆς νήσου· ἐντεῦθεν οἱ Θάσιοι, ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἀφοῦ ἐπήρκουν εἰς ὅλας τὰς δαπάνας τῆς κυβερνήσεως αὐτῶν, ὀβολὸν φόρου μὴ καταβάλλοντες, εἶχον κατ' ἔτος περίσσευμα 200 ἕως 300 ταλάντων, ἤτοι δραχμὰς 1.200.000 ἕως 1.800.000.

Ἐπὶ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου. οἱ Μιλήσιοι ἔκτισαν τὴν Καρδίαν, οἱ δ' ἐν Ἀσίᾳ Αἰολεῖς τὴν Σηστόν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν ἐπικρατοῦντες ἐνταῦθα, ὡς εἴδομεν, ἐπὶ Πεισιστράτου. Εἰς τὴν Προποντίδα ὑπῆρχον ἡ τῶν Σαμίων ἀποικία Πέρινθος, ἡ τῶν Μιλησίων Κύζικος, καὶ τρεῖς τῶν Μεγαρέων πόλεις· Χαλκηδών, Σηλυβρία, Βυζάντιον (1). Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κτισθὲν περὶ τὸ 657 πρὸ Χριστοῦ, ἐπέπρωτο, μετὰ χίλια περίπου ἔτη, νὰ κατασταθῇ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἢ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, μετονομασθὲν τότε Κωνσταντινούπολις. Προέβησαν δὲ καὶ μέχρι τοῦ Εὐξείνου πόντου οἱ Ἕλληνες ἔκτοτε, καὶ ἔκτισαν καθ' ὅλα αὐτοῦ τὰ παράλια πολλὰς ἀποικίας, ὧν ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν Σινώπην, Μιλησίων ἵδρυμα, τὴν Κερασοῦντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, ἀμφοτέρας ὑπὸ τῶν Σινωπέων κτισθείσας, τὴν Φᾶσιν, τὴν Διοσκουριάδα, τὸ Παντικάπαιον, τὴν Φαναγόρειαν, τὴν Τάναϊν, τὴν Ὀδησσόν(2), τὴν Ὀλβίαν, ὧν αἱ πλεῖσται πάλιν Μιλησίων ἱδρύματα.

---

(1) Καὶ αἱ τρεῖς αὗται πόλεις ὑφίσταντο καὶ πρότερον ὡς πόλεις θρᾳκικαί, διὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἑλληνικῶν ἀποικήσεων ἐξηλληνίσθησαν καὶ ἐγένοντο ἀποικίαι ἑλληνικαί.

(2) Ἡ *Ὀδησσὸς* ἔκειτο οὐχὶ ἐν τῇ θέσει τῆς νῦν *Ὀδησσοῦ* τῆς Ρωσίας ἀλλ' ἐν τῇ θέσει τῆς νῦν *Βάρνης* ἢ ἐν τῇ τῆς νῦν *Κωνσταντίας* (ἡ νῦν Ὀδησσὸς κεῖται ἐν τῇ θέσει τοῦ *Ἰστριανοῦ* λιμένος (Portus Istrianus) τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων).

[»*Ἡ Ὀλβία* ἢ *Ὀλβιόπολις* ἢ Βορυσθενὶς ἔκειτο ἐν τῇ συμβολῇ τῶν ποταμῶν Βορυσθέ-
»νους (Δανάστριος ἢ Δνεῖστερ) καὶ Ὑπάνεως (νῦν *Βούγ*) ἀπέχουσα 240 στάδια (45 χιλιόμετρα)
»τῶν ἐκβολῶν τοῦ Βορυσθένους. Ἐλέγετο δὲ καὶ *Βορυσθενὶς* πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς
»ὁμωνύμου παμφυλιακῆς πόλεως *Ὀλβίας* καὶ *Μιλητούπολις* ὡς ἀποικία τῆς Μιλήτου. Ἦν
»δὲ ἡ *Ὀλβία* ἡ σπουδαιοτάτη τῶν κατὰ τὰς βορείους ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου ἑλληνικῶν ἀποι-
»κιῶν, διεξάγουσα μάλιστα ἐμπορίαν εἰς τὰ ἔνδον τῆς νῦν Ρωσίας, ἐκτεινομένην μέχρι
»τῶν ἔνδον τῆς βορείου καὶ μέσης Ἀσίας καὶ διεξαγομένην ὕπερθεν τῆς Κασπίας, ἣν ὁδὸν
»ἠκολούθησε βραδύτερον καὶ ἡ ἐμπορία Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν 5ον καὶ 6ον μ.Χ.
»αἰῶνα χάριν μεταφορᾶς *σηρικῶν* ἀπὸ τῶν τουρκοσινικῶν χωρῶν.

»Κατὰ νεωτάτας τινὰς ἐρεύνας ἡ ἐμπορία τῶν Μιλησίων ἡ διὰ τῶν ἐν ταῖς βο-
»ρείαις ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου ἀποικιῶν αὐτῶν διεξαγομένη ἐξετείνετο διὰ τῆς νῦν ἀνατολι-
»κῆς Ρωσίας ὕπερθεν τῆς Κασπίας θαλάσσης μέχρι τῆς νοτιοδυτικῆς Σιβηρίας καὶ ἐντεῦθεν
»διὰ τοῦ νῦν Τουρκεστὰν μέχρι Θιβὲτ καὶ Κίνας. Ἐν τῇ νῦν Τσουγγαρίᾳ καὶ τῇ νοτιοδυ-
»τικῇ Κίνᾳ εὑρέθησαν μνημεῖα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτικὰ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης (ἀνά-
»γλυφοι εἰκόνες τοῦ Διός, Ἀφροδίτης καὶ ἄλλων θεῶν ἑλληνικῶν) ἀνήκοντα εἰς χρόνους
»προγενεστέρους τῶν μακεδονικῶν ἐν Ἀσίᾳ κατακτήσεων, αἵτινες ἄλλως δὲν ἥψαντο τῶν
»εἰρημένων ἀσιατικῶν χωρῶν εἰς ἃς ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰσέδυ ὡς μετὰ βεβαιότη-
»τος εἰκάζεται ἐκ τῶν πρὸς τὴν μέσην Ἀσίαν ἐμπορικῶν σχέσεων τῶν Μιλησίων καὶ
»τῶν μιλησιακῶν ἐν Σκυθίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου ἀποικιῶν. Ἡ μυθώδη χα-
»ρακτῆρα λαβοῦσα περὶ τῆς εἰς τοὺς Ἀριμασπούς (λαὸν μυθικὸν τῆς μέσης Ἀσίας) ἀπο-
»δημίας Ἀριστέου τοῦ Προκοννησίου παράδοσις καὶ ἡ ὑπὸ τούτου γενομένη περιγραφὴ
»τῶν Ἀριμασπῶν «(Ἀριμάσπια ἔπη»), ὧν μόνον ὁ θρῦλος ἐσώθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἔχουσι
»πιθανώτατα σχέσιν πρὸς τὰ νῦν ἀνακαλυπτόμενα ἐν Τσουγγαρίᾳ καὶ ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ
»Κίνᾳ μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Τριακοσίας ἑξήκοντα εἰκόνας τοιούτων μνημείων
»παρέστησαν ἡμῖν ἐν τῷ ἐν Κοπεγχάγῃ συνεδρίῳ τῶν Ἀσιανολόγων (τῷ συγκροτηθέντι
»τῷ 1908) τὰ μέλη τῆς Πρωσσικῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημαϊκῆς ἐπιτροπείας τῆς πεμφθείσης
»δαπάναις τῆς Βασιλικῆς Πρωσσικῆς Κυβερνήσεως εἰς ἐξερεύνησιν τῶν εἰρημένων χω-
»ρῶν καὶ εὑρούσης τὰ εἰρημένα μνημεῖα.

Τὸ κυριώτατον μέρος ἐν τῇ μεγαλουργῷ ταύτῃ παγκοσμίῳ ἐμπορικῇ καὶ ἐκπολιτι-
»στικῇ κινήσει καὶ ἐνεργείᾳ εἶχεν ἡ *Ὀλβία*, τὸ κέντρον, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος (Ἡρ. Δ
»18), ἀποτελοῦσα τῶν ἐν τῇ σκυθικῇ παραλίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἅτε καὶ κεντρικὴν
»κατέχουσα θέσιν. Ἀλλ' ἡ ἐμπορικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ ροπὴ καὶ ἐνέργεια τῆς Ὀλβίας καὶ
»τῶν ἄλλων ἐν ταῖς σκυθικαῖς ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου ἑλληνικῶν ἀποικιῶν δὲν ἐξετεί-
»νετο ἁπλῶς πρὸς ἀνατολὰς ἀλλὰ καὶ πρὸς βορρᾶν διὰ τοῦ ἀνάπλου τῶν μεγάλων εἰς
»τὸν Εὔξεινον ἐκβαλλόντων ποταμῶν τῆς Σκυθίας (τῆς ρωσικῆς Σκυθίας). Ἐντεῦθεν
»δὲ ἐκ τῆς ἀναμίξεως Ἑλλήνων καὶ Σκυθῶν ἢ ἐκ τῆς ἀφομοιώσεως σκυθικῶν φυλῶν
»πρὸς τοὺς Ἕλληνας παρήχθη ὁ λαὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Δ 17) *ἑλλήνων Σκυ-*
»*θῶν* καλουμένων, ὧν ὁ σημαντικώτατος ἦν ὁ τῶν Καλλιπιδῶν (τὸ ὄνομα φαίνεται ἑλ-
»ληνικὸν σημαῖνον *ἱππόται*, εὐγενεῖς ὡς καὶ τὸ *Ἀριμασποί*, οὗ ἡ ἐκ τῶν ἀρίων γλωσ-
»σῶν ἑρμηνεία *εὐγενεῖς ἱππόται* (ἀριμ-ασπ) εἶναι προκριτωτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου
»κατὰ τουρκικὰς γλώσσας διδομένης ἑρμηνείας *ἄριμα-σποῦ*=***μονόφθαλμος***), εὑρέθη δὲ καὶ
»πρὸ 25 ἐτῶν παρὰ τὴν Ὀδησσὸν καὶ ἐπιγραφή τις ἐν ἀλφαβήτῳ τέως ἀγνώστῳ ἐξ ἑλ-
»ληνικῶν καὶ ἄλλων ἀγνώστου καταγωγῆς γραμμάτων· ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη δὲν ἡρμηνεύθη,
»ἀλλ' ὁ ἀλφάβητος εἰκάζεται ὅτι εἶναι τῶν Ἑλλήνων Σκυθῶν. Ἀνάμικτοι μετὰ Σκυθῶν
»ἦσαν καὶ οἱ *Βορυσθενῖται* (οἱ παρὰ τὸν Βορυσθένην ἤτοι *Δάναστριν* οἰκοῦντες) καὶ οἱ

»ἄλλοι Ἕλληνες τῶν παρὰ τὸν Εὔξεινον χωρῶν καὶ πόλεων, ὥς μαρτυροῦσι τοῦτο αἱ πολυαριθμόταται ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ τῶν χωρῶν τούτων αἱ ἀνήκουσαι εἰς τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς χρόνους, ὧν μεγα πλῆθος εἴδομεν καὶ ἀντεγράψαμεν ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ »Μουσείῳ τῆς Μόσχας καὶ ὧν μέγα πλῆθος ἐδημοσιεύθη ὑπὸ ρώσων ἀρχαιολόγων. Μνημονεύονται δὲ καὶ ἄνδρες ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐπιφανεῖς *Σκύθαι* ἐπισκεψάμενοι τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως τὰς Ἀθήνας, ὁ Τόξαρις, ὁ τοῦ Σόλωνος φίλος γενόμενος καὶ πολυειδῶς »εὐεργετήσας τοὺς Ἀθηναίους καὶ πολίτης Ἀθηνῶν γενόμενος καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτη »ἐγκαταβιώσας καὶ δι' ἀνδριάντος μετὰ θάνατον τιμηθείς, καὶ ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ γένους »Ἀνάχαρσις,ἀνὴρ φιλόσοφος ἐπικαλούμενος *Σκύθης*, οὗ τὸ ὄνομα εἶναι τοσοῦτο γνωστὸν »ἐν τοῖς ἕλλησι συγγραφεῦσι, σύγχρονος καὶ οὗτος τοῦ Σόλωνος, διὰ τοῦ Τοξάρεως »γενόμενος αὐτῷ φίλος. Καὶ ἡ ἀστυνομικὴ δὲ ὑπηρεσία ἐν Ἀθήναις ἐτελεῖτο ὑπὸ σκυθῶν τοξοτῶν· οἱ Σκύθαι δ' οὗτοι ἦσαν οἱ ἑλληνόγλωσσοι τῶν Σκυθῶν (1).

»Καὶ εἰς τὴν σκυθικὴν δὲ μυθολογίαν οὐκ ὀλίγα παρελήφθησαν στοιχεῖα ἐκ τῆς »ἑλληνικῆς μυθολογίας].

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν συνόψει ἡ κατάστασις καὶ ἡ τύχη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, ἤτοι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ βίου αὐτοῦ ἡλικίαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤρχισε νὰ ἐκπαιδεύεται, νὰ ἐξαπλοῦται καὶ νὰ κρατύνῃ τοὺς συνάπτοντας αὐτὸ δεσμούς. Τὰ αὐτοφυᾶ καὶ ἀόριστα πολιτεύματα τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς ἐρρυθμίσθησαν ἤδη διὰ νόμων γραπτῶν καὶ θεσμῶν ὡρισμένων. Αἱ φυσικαὶ καὶ ἄπλαστοι ἀρεταὶ τῶν προτέρων χρόνων ἐκανονίσθησαν ἤδη διὰ τῆς σκέψεως καὶ τοῦ λόγου.Καὶ ἐνῷ τὸ ἀνήσυχον καὶ μεγαλεπήβολον τοῦἔθνους πνεῦμα φέρει αὐτὸ ἀκαταπαύστως εἰςἀνακάληψιν νέων χωρῶν καὶ ἵδρυσιν νέων πόλεων ἁπανταχοῦ γῆς, οἱ συνάπτοντες αὐτὸ δεσμοί, ἀντὶ νὰ χαλαρωθῶσιν ἐκ τούτου, ἐξ ἐναντίας

Νόμισμα Βυζαντίου

(Βύζας καὶ ναῦς)

1) Ἰδοὺ μία ἑλληνοσκυθικὴ ἐπιγραφὴ τῆς περὶ Ὀλβίαν χώρας·

Ἀγαθῇ Τύχῃ
Ἀχιλλεῖ Ποντάρχῃ

Οἱ περὶ Καλλισθένην Σατύρου στρατηγοὶ Μηνόδωρος Ποντικοῦ, Νάβαζος Νουμηνίου, Βάδαγος Ἰεζράδου, Βάδαγος Κονζάνου

Ἑτέρα ἐπιγραφὴ
Ἀπόλλωνι προστάτῃ

Οἱ περὶ Ἀργονάναγον, Καράξτου στρατηγοὶ Ποντικὸς Νικίου, Ἄβραγος Χουαρσάζου, Ἀρθόγαμος Ὀσπουμάζου, Ἀρσιόνηχος Κασάγου.

Ἀξιοσημείωτος καὶ ἡ ἐπιγραφὴ

Τιβέριος, Ἰούλιος Ρουσκόπορις, υἱὸς μεγάλου βασιλέως τῶν ἀφ' ***Ἡρακλέους καὶ Εὐμόλπου*** τοῦ ***Ποσειδῶνος*** καὶ ἀπὸ προγόνων βασιλέων βασιλέα ***Τιβέριον*** Ἰούλιον Ρησκόσουλον.... βασιλέα Παιρεσάδην,βασιλέως ***Σπαρτάκου***(τὸ ὄνομα τοῦ ἑλληνοσκύθου τούτου βασιλέως ***Σπαρτάκου*** ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸ τοῦ θρακὸς Σπαρτάκου τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἀποστάντων τῷ 103 π.Χ.καὶ τὸν μέγαν ***δουλικὸν πόλεμον***(bellum servile)κινησάντων μυριάδων δούλων. Ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου ὠνομάσθησαν καὶ οἱ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν περιβόητοι ***Σπάρτακοι*** τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς λοιπῆς Γερμανίας.

κρατύνονται. Ναὶ μέν, καθὼς ἐπὶ τῶν ἡρωικῶν χρόνων, οὕτω καὶ ἤδη, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ὑπόκειται εἰς μίαν τινὰ κοινὴν πολιτικὴν κυβέρνησιν· διεσπαρμένον ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι Κυρήνης, καὶ ἀπὸ Μασσαλίας καὶ Ἰταλίας καὶ Σικελίας μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ συμποσούμενον, ὡς εἰκάζεται, εἰς 20 περίπου ἑκατομμύρια, διατελεῖ διῃρημένον, ὄχι εἰς πολλὰς βασιλείας, ὡς ἄλλοτε, ἀλλ' εἰς ἀπειραρίθμους αὐτοτελεῖς πολιτείας, τροπολογουμένας ἀπὸ τῆς στενῆς ὀλιγαρχίας τῆς Σπάρτης μέχρι τῆς πρὸς τὴν ἄκραν δημοκρατίαν ρεπούσης ἤδη πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν· οὐ μόνον δὲ αἱ πολιτεῖαι αὗται δὲν συνδέονται διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ ἀλλὰ καὶ ὅπου, κατὰ χώρας, ὑπάρχουσι τοπικαὶ διαφόρων πόλεων ὁμοσπονδίαι, αἱ τοιαῦται ἑνώσεις εἶναι μᾶλλον θρησκευτικαὶ ἢ πολιτικαί. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποικιῶν (1) ὀλίγισται ὑποτάσσονται εἰς τὰς μητροπόλεις· αἱ πλεῖσται εἶναι ὅλως ἀπ αὐτῶν ἀνεξάρτητοι, αἱ δὲ σῳζόμεναι μεταξὺ τῶν μητροπόλεων καί τινων ἀποικιῶν σχέσεις συνίστανται εἰς τιμητικά τινα θρησκευτικὰ προνόμια, τὰ ὁποῖα αἱ πρῶται διατηροῦσιν εἰς τὰς τελετὰς καὶ πανηγύρεις τῶν δευτέρων. Ἑνὶ λόγῳ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτο διῃρημένον εἰς ἀπείρους πόλεις, ὧν ἑκάστη εἶχε τὸ ἴδιον πολίτευμα, τὴν ἰδίαν πολιτικήν. Ἀλλ' αἱ πόλεις αὗται, εἰ καὶ πολιτικῶς ἀπ' ἀλλήλων διακεχωρισμέναι, συνεδέοντο ἅπασαι διὰ ποικίλων καὶ οὐχὶ ἀνισχύρων ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν δεσμῶν.

Νομίσματα:
Τραπεζοῦντος

Τράπεζα καὶ σταφυλαί

Σινώπης

Ἀπόλλων κιθαρῳδός

Ὁ Ἡρόδοτος συγκεφαλαιοῖ τοὺς δεσμοὺς τούτους εἰς τέσσαρας· τὸ ὅμαιμον, τὸ ὁμόγλωσσον, τὰ κοινὰ θεῶν ἱδρύματα καὶ τὰς κοινὰς θυσίας, τὰ ὁμότροπα ἤθη· ὁ δὲ Ζεὺς ὁ ἑλλήνιος ἐπετήρει καὶ συνετήρει τὴν τοιουτοτρόπως ἀπαρτιζομένην ἑλληνικὴν ἀδελφότητα. Ἅπαντες οἱ ἠθικοὶ οὗτοι δεσμοὶ ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἡρωικῆς ἐποχῆς· ἀλλὰ τινὲς ἐξ αὐτῶν, καὶ ἰδίως τὰ κοινὰ τῶν θεῶν ἱδρύματα καὶ αἱ κοιναὶ θυσίαι, ἀπέβησαν κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ ἔθνους ἡλικίαν πολὺ ἰσχυρότεροι καὶ ὄντως πανελλήνιοι. Ἡ γλῶσσα ἀναφαίνεται μὲν ἤδη διῃρημένη εἰς διαφόρους διαλέκτους, αἵτινες ὑπὸ μὲν τῶν μεταγενεστέρων γραμματικῶν συνεκεφαλαιώθησαν εἰς τέσσαρας, τὴν ἰωνικήν, τὴν δωρικήν, τὴν αἰολικὴν καὶ τὴν ἀττικήν, πράγματι δὲ ἦσαν ποικιλώτεραι καθ' ἑκάστην φυλὴν καὶ ἐνίοτε καθ' ἑκάστην πόλιν· ἀλλ' αἱ διαλεκτικαὶ αὗται διαφοραὶ δὲν ἦσαν τοιαῦται ὥστε, πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων, πᾶς Ἕλλην νὰ μὴ ἐννοῇ πάντα ἄλλον Ἕλληνα καὶ νὰ μὴ γίνεται καταληπτὸς εἰς αὐτόν. Ἡ δὲ γλῶσσα αὕτη, ἥτις μόλις περὶ τὰ τέλη τῆς παρούσης περιόδου ἤρχισε σχηματιζομένη εἰς πεζὸν λόγον, ἐξηκολούθει παράγουσα θαυμάσια ποιητικὰ ἔργα, ὄχι ὅμως μόνον εἰς τὸ ἐπικὸν εἶδος τῆς ποιήσεως. Ἡ ἐπικὴ ποίησις μαραίνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατόπιν τῶν ἡρωικῶν χρόνων, ὧν ἐξύμνει τὰ κατορθώματα, νέον δὲ ἤδη παράγεται ποιήσεως εἶδος, δι' οὗ αὕτη ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὰ ἀτομικὰ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα, φρονήματα, δόγματα, καὶ ὑπὸ τὰ ποικίλα ὀνόματα τῆς ἰαμβικῆς, τῆς γνωμικῆς καὶ πρὸ πάντων τῆς λυρικῆς ποιήσεως παρήγαγεν ἀμίμητα πολλάκις ἀριστουργήματα· ἀπαραλλάκτως καθὼς εἰς τὴν ἑπομένην, τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα, συμπληροῦσα τὸ στάδιον τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐξαιρέτου αὐτῆς ἀναπτύξεως, ἐπενόησε τὸ τελειότερον τῆς ποιητικῆς τέχνης εἶδος, τὸ δρᾶμα, τό τε σπουδαῖον καὶ τὸ ἀστεῖον, τήν τε τραγῳδίαν δηλαδὴ καὶ τὴν κωμῳδίαν. Καὶ οἱ μὲν ἀρι-

---

(1) Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἀποικίαις λογισιέον καὶ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τοῦ Νείλου ὑπὸ τῶν Μελησίων ἀποικισθεῖσαν ***Ναύκρατιν***.

στοι τῶν λυρικῶν ποιητῶν, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Σιμωνίδης, οἱ ἀγέρωχοι καὶ ὑψαύχενες, ὡς ἔλεγον αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες, διὰ τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τοῦ φρονήματος αὐτῶν, ἤκμασαν περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑπομένης, διατελέσαντες σύγχρονοι τοῦ ἀρχαιοτέρου τῶν τραγικῶν· τοῦ Αἰσχύλου· ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν ἕκτην καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἑβδόμην πλεῖστοι ὅσοι ἀνεφάνησαν ἰαμβικοί, γνωμικοί, λυρικοὶ ποιηταί, ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Καλλῖνος, ὁ Τυρταῖος, ὁ Ἀλκμάν, ὁ Ἀρίων, ὁ Στησίχορος, ὁ Ἀλκαῖος, ἡ Σαπφώ, ὁ Σόλων, ὁ Θέογνις, ὁ Ἀνακρέων, ὧν πολλῶν μὲν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα, τινῶν δὲ καὶ νὰ παραθέσωμεν τὰ ἔργα. Οἱ δὲ ποιηταὶ οὗτοι, εἰς οἱανδήποτε διάλεκτον γράφοντες, ἐθαυμάζοντο καὶ ἠγαπῶντο ἐξ ἴσου εἴς τε τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, εἴς τε τοὺς Δελφοὺς καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, εἴς τε τὰς θεσσαλικὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς ἀργολικάς, εἴς τε τὴν Κρότωνα καὶ εἰς τὴν Μίλητον, εἴς τε τὴν Κυρήνην καὶ εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, χρησιμεύοντες τοιουτοτρόπως ὡς τεκμήριον ἅμα καὶ ὡς ὄργανον τῆς ἐθνικῆς τοῦ ἔθνους ἑνότητος.

Νομίσματα Παντικαπαίου

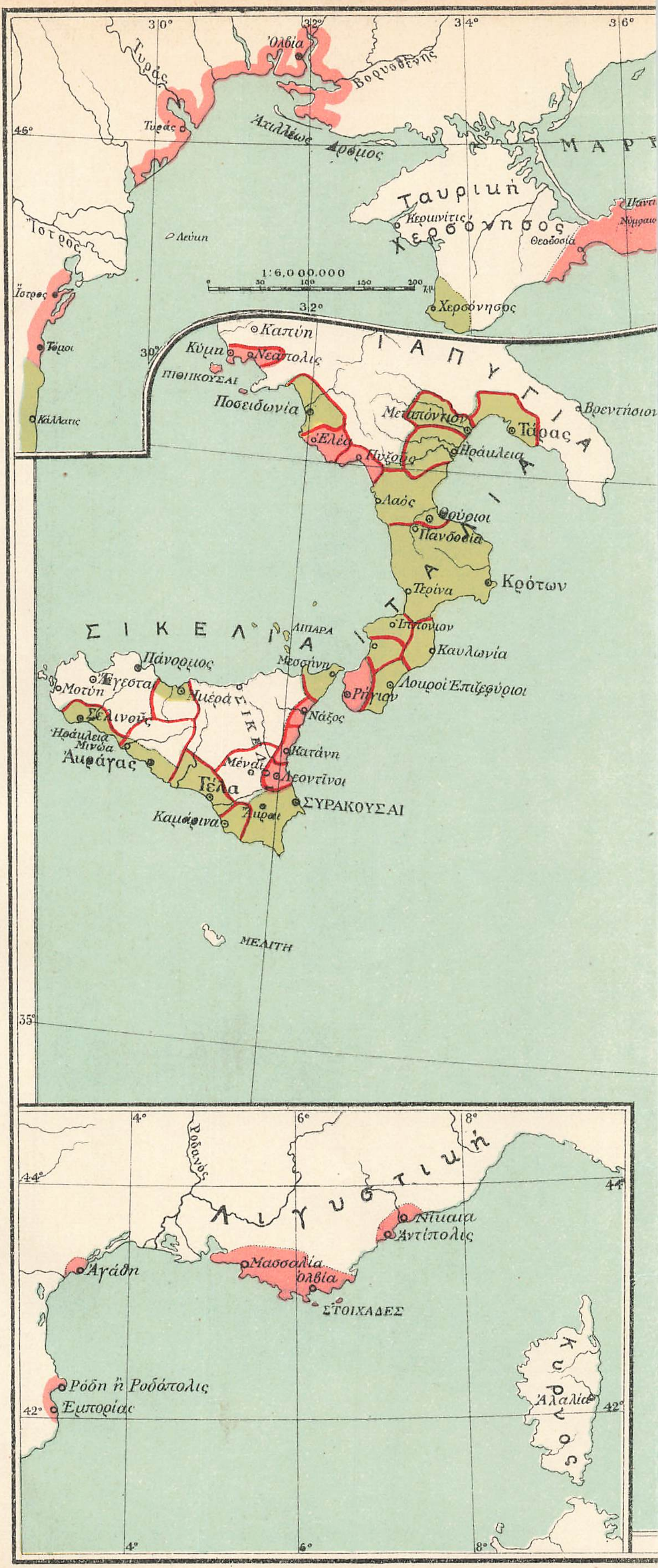

(Πὰν κερασφόρος καὶ γρίφων)

(Πὰν καὶ κεφαλὴ βοός)

Πρὸς τούτοις ἡ γλῶσσα ἦτο καὶ τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν δι' οὗ τὸ ὅλον ἔθνος διεκρίνετο ἀπὸ τῶν περὶ αὐτὸ οἰκούντων ἀλλοδαπῶν φύλων, διότι οὐδὲ εἰς ταύτην τὴν περίοδον εἶχεν ἔτι παραχθῆ ἡ βαθεῖα ἐκείνη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πεποίθησις περὶ τῆς ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ὑπεροχῆς, ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἔθνη, τοὺς λεγομένους βαρβάρους· ἔτι δὲ ἡ μετὰ τῆς πεποιθήσεως ταύτης συνδεδεμένη περιφρόνησις πρὸς πᾶν τὸ βάρβαρον, ὅ ἐστι τὸ μὴ ἑλληνικόν, καὶ ἡ ἐξ ὅλων τούτων προκύψασα ἀπότομος ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη δὲν ἀπηρτίσθη εἰμὴ κατὰ τὴν ἑπομένην ἑκατονταετηρίδα, μετὰ τὰ κατὰ Περσῶν κατορθώματα. Κατὰ δὲ τὴν παροῦσαν περίοδον ἡ περὶ τοῦ βαρβάρου ἰδέα εἶναι πολὺ ἐπιεικεστέρα καὶ ἡ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ ἀλλοφύλων σχέσις πολὺ οἰκειοτέρα καὶ ἐμφαίνουσα μάλιστα ἠθικήν τινα ἰσότητα βραδύτερον ἐκλιποῦσαν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἄμασις, καίπερ κυριεύσας τὴν Κύπρον, συντελεῖ γενναίως εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, λαμβάνει σύζυγον Κυρηναίαν, ἀνατίθησι πολλὰ ἀγάλματα εἰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις καὶ συνάπτει δεσμὸν ξενίας, ἤτοι φιλοξενίας, πρὸς τὸν σάμιον τύραννον Πολυκράτην. Οἱ Μιλήσιο συνομολογοῦσι διαλλαγὰς ξενίας καὶ συμμαχίας πρὸς Ἀλυάττην, τὸν προκάτοχον τοῦ Κροίσου, βασιλέα τῶν Λυδῶν, ὅστις ἤγειρε δύο ναοὺς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ ἑνὸς τὸν ὁποῖον ἐνέπρησεν. Ἡ Κροίσου φιλόφρων ἀρετὰ ὑμνήθη ὑπὸ τοῦ Πινδάρου· ἡ δ' εὔνοια ἣν ὁ βασιλεὺς οὗτος τῶν Λυδῶν ἔδειξε πρὸς τὸν ἑλληνικὸν βίον καὶ τὴν τέχνην τὴν ἑλληνικήν, ἡ φιλόξενος αὐτοῦ αὐλή, τὰ πλούσια δῶρα, συνεκάλεσαν περὶ αὐτὸν τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν Ἑλλήνων, τὸν Ἀλκμαίωνα, ὅστις ἐστρατήγησε τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, τὸν Μιλτιάδην τὸν Κυψέλου, ὅστις πρῶτος κατέλαβε τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον· καὶ ἂν δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ἐπεσκέφθη αὐτὸν ὁ Σόλων, τοὐλάχιστον τὰ περὶ τούτου θρυληθέντα μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ Κροῖσος δὲν ἐνομίσθη ἀνάξιος τῆς πρὸς τὸν σοφώτατον τῶν Ἑλλήνων οἰκειότητος καὶ προσομιλίας. Οἱ Δελφοὶ «ἔδοσαν Κροίσῳ καὶ Λυδοῖσι προμαντηίην (δηλαδὴ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ προτιμῶνται παντὸς ἄλλου κατὰ τὴν ἐπερώτησιν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου) καὶ ἀτελείην (ἀπαλλαγὴν φόρων) καὶ προεδρίην (ἤτοι

Ὄλβια
Τυρᾶς
Βορυσθένης
Ἀχιλλέως Δρόμος
Ταυρική Χερσόνησος
Κερκινῖτις
Θεοδοσία
Ἴστρος
Λεύκη
1:6.000.000
Χερσόνησος
Τόμοι
Κάλλατις
Καπύη
Κύμη
Νεάπολις
ΠΙΘΗΚΟΥΣΑΙ
Ποσειδωνία
ΙΑΠΥΓΙΑ
Μεταπόντιον
Τάρας
Βρεντήσιον
Ἐλέα
Πυξοῦς
Ἡράκλεια
Λαός
Θούριοι
Πανδοσία
Τερίνα
Κρότων
ΣΙΚΕΛΙΑ
ΙΤΑΛΙΑ
ΛΙΠΑΡΑ
Ἱππώνιον
Καυλωνία
Μεσσήνη
Πάνορμος
Ἔγεσται
Μοτύη
Ἱμέρα
Ῥήγιον
Λοκροὶ Ἐπιζεφύριοι
Νάξος
Σελινοῦς
Ἡράκλεια Μινῴα
Ἀκράγας
Κατάνη
Μέναι
Λεοντῖνοι
Γέλα
ΣΥΡΑΚΟΥΣΑΙ
Καμάρινα
ΜΕΛΙΤΗ
Ῥοδανός
Λιγυστική
Νίκαια
Ἀντίπολις
Ἀγάθη
Μασσαλία
Ὀλβία
ΣΤΟΙΧΑΔΕΣ
Ῥόδη ἢ Ῥοδόπολις
Ἐμπορίαι
Κύρνος
Ἀλαλία

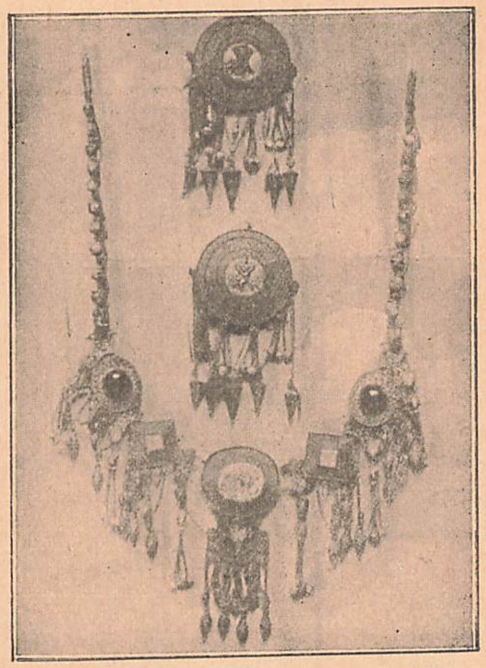
ΤΡΙΒΑΛΛΟΙ
ΤΡΕΡΟΙ
ΘΡΑΚΗ
ΜΑΙΤΑΙ
Ὕπανις
ΑΓΡΙΑΝΕΣ
ΠΑΙΟΝΕΣ
Ἀξιός
Νέστος
Ἕβρος
Ἐπίδαμνος
Ἀπολλωνία
ΙΛΛΥΡΙΑ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
Αἰγαί
Πέλλα
Μεθώνη
Ὄλυνθος
Ποτίδαια
Ἀμφίπολις
Ἄβδηρα
Μαρώνεια
Αἶνος
ΘΑΣΟΣ
ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
ΙΜΒΡΟΣ
ΛΗΜΝΟΣ
ΤΕΝΕΔΟΣ
Παρωναῖοι
ΗΠΕΙΡΟΣ
Μολοσσοί
Δωδώνη
Θεσπρωτοί
ΚΕΡΚΥΡΑ
ΠΑΞΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΙΑ
Λάρισα
Φάρσαλος
Μηθύμνη
Μυτιλήνη
ΛΕΣΒΟΣ
ΛΕΥΚΑΣ
Ἀκαρνανία
Αἰτωλία
Ναύπακτος
Ἐλάτεια
ΕΥΒΟΙΑ
ΣΚΥΡΟΣ
Χαλκίς
Ἐρέτρια
Βοιωτία
Θῆβαι
Κάρυστος
ΧΙΟΣ
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ
Αἴγιον
Ἀχαΐα
Σικυών
Μέγαρα
ΑΘΗΝΑΙ
ΑΝΔΡΟΣ
ΖΑΚΥΝΘΟΣ
Ἦλις
Ἠλεία
ΚΟΡΙΝΘΟΣ
Ἀρκαδία
Ὀλυμπία
Μαντίνεια
Τεγέα
Ἄργος
ΑΙΓΙΝΑ
ΚΕΩΣ
ΚΥΘΝΟΣ
ΤΗΝΟΣ
ΔΗΛΟΣ
ΙΚΑΡΟΣ
ΣΑΜΟΣ
ΣΥΡΟΣ
ΣΕΡΙΦΟΣ
ΠΑΡΟΣ
ΝΑΞΟΣ
ΣΙΦΝΟΣ
Μεσσηνία
Πύλος
Σπάρτη
Λακωνική
Γύθειον
ΑΜΟΡΓΟΣ
ΜΗΛΟΣ
ΙΟΣ
ΑΣΤΥΠΑΛΑΙΑ
ΘΗΡΑ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ
ΚΥΘΗΡΑ
Κυδωνία
ΚΡΗΤΗ
Κνωσός
Φαιστός
Γόρτυν
Ἱεράπυτνα
Κυρήνη
Βάρκη
Εὐεσπερίδαι
ΠΛΑΤΕΙΑ
Μενελάου Λιμήν
ΛΙΒΥ
20°
25°
38°

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

προέχουσάν τινα θέσιν πρὸς θεωρίαν τῶν ἀγώνων), καὶ ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ αὐτῶν γενέσθαι Δελφὸν ἐς τὸν ἀεὶ χρόνον». Μόνον τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, τῶν καλουμένων μυστηρίων, δὲν μετεῖχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ βάρβαροι, ἐνῷ μετ' ὀλίγον ἀπεκλείσθησαν ὅλων τῶν πανελληνίων ἀγώνων.

Οἱ τέσσαρες οὗτοι ἀγῶνες, ἤτοι τὰ Ὀλύμπια, τὰ Πύθια, τὰ Νέμεα, τὰ Ἴσθμια, καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, ἀπετέλεσαν, ὡς προείπομεν, τὸν ἰσχυρότερον ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν δεσμόν, ὅστις συνῆπτεν ἤδη τὸ ὅλον ἑλληνικὸν ἔθνος. Εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον δὲν ἔπαυον προσερχόμενοι ἀπὸ πάσης ἑλληνικῆς γῆς, καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀπωτάτων ἀποικιῶν, ἄνθρωποι ἐπερωτῶντες περὶ πλείστων ὅσων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων· καί, ἐπειδὴ οἱ χρησμοὶ τοῦ θεοῦ ἐλογίζοντο ἱεροὶ καὶ ἀπαράβατοι, πρόδηλον ὅτι τὸ μαντεῖον ἐπενήργει ἀδιακόπως εἰς τὸν ὅλον δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν τοῦ ἔθνους βίον. Ἀλλὰ καὶ αἱ πανηγύρεις ἦσαν τοιουτοτρόπως κεκανονισμέναι ὥστε ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους σχέσις ὑπῆρχε σχεδὸν ἀδιάλειπτος. Πᾶσα τετραετία ἀπετέλει τὴν περίοδον ἢ τὸν κύκλον τῶν ἱερῶν τούτων ἀγώνων· καὶ κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος ἐτελοῦντο δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ ὀλυμπιακὸς καὶ ὁ ἰσθμικός· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον ὁ νεμεακός· κατὰ δὲ τὸ τρίτον πάλιν δύο, ὁ ἰσθμικὸς καὶ ὁ πυθικός· κατὰ δὲ τὸ τέταρτον ὁ νεμεακός· καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ ἀξιωθέντες νὰ βραβευθῶσιν ἅπαξ τοὐλάχιστον καθ' ἕκαστον τῶν τεσσάρων τούτων πανελληνίων ἀγώνων ἐτιμῶντο διὰ τοῦ ἐπιφθόνου ἐπωνύμου τοῦ περιοδονίκου. Καὶ οἱ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ ὀλίγιστοι· εὐάριθμοι δὲ σχετικῶς καὶ οἱ ἐν γένει νικηταὶ ἀναδεικνύμενοι· πολυάριθμοι ὅμως ἦσαν οἱ συναγωνιζόμενοι καὶ ἀπειράριθμοι οἱ συντρέχοντες ἐνταῦθα ὡς θεαταὶ καὶ ὡς ἔμποροι, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, διὰ τῆς λεγομένης ἐκεχειρίας, ἤτοι τῆς προσωρινῆς διακοπῆς πάσης ἐχθροπραξίας, ἐξησφαλίζετο ἡ ἐν εἰρήνῃ ἁπανταχόθεν διάβασις τῶν θεωριῶν, δηλαδὴ τῶν ἱερῶν πρεσβειῶν τῶν πόλεων, καὶ ἰδίως διετηρεῖτο ἡ εἰρήνη ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐτελοῦντο αἱ πανηγύρεις, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἱερομηνίας, ἤτοι τοῦ μηνὸς τῆς πανηγύρεως. Ἅπαντες οἱ προσερχόμενοι ἔθυον εἰς τὸν αὐτὸν θεὸν καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βωμοῦ, ἐθεώρουν τοὺς αὐτοὺς ἀγῶνας, καί, διὰ τῶν ἀναθημάτων αὐτῶν, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ πλουτίσωσι καὶ νὰ κοσμήσωσι τὸν αὐτὸν ἱερὸν χῶρον. Ἅπαντες, μεγάλοι καὶ μικροί, βασιλεῖς, στρατηγοὶ ἢ ἁπλοῖ πολῖται, ὑπεβάλλοντο εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀγωνιστικοὺς νόμους, ἐτιμωροῦντο ὁσάκις παρέβαινον τοὺς νόμους τούτους, διὰ τῶν αὐτῶν ποινῶν, καί, νικήσαντες, ἠξιοῦντο τῶν αὐτῶν τιμῶν. Δὲν συνέρρεον δ' ἐνταῦθα τὰ πλήθη ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τῶν σωματικῶν ἀγώνων ἀλλὰ καὶ ποιηταί, καὶ φιλόσοφοι, καὶ ἱστορικοὶ προσήρχοντο ἵνα ὑποβάλωσι τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Πάλιν δὲ αἱ ἐνταῦθα γινόμεναι ἀποφάσεις καὶ ἀπονεμόμεναι τιμαὶ ἀντήχουν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλά-

Κοσμήματα εὑρεθέντα ἐν Ὀλβίᾳ
(Περιδέραιον καὶ ἐ τοκάλυμμα. Μουσεῖον Λούβρου)

δα· αἱ πόλεις ὑπεδέχοντο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει τοὺς στεφανωθέντας συμπολίτας· οἱ τεχνῖται κατεσκεύαζον τοὺς ἀνδριάντας αὐτῶν· οἱ ποιηταὶ ἔγραφον εἰς τιμὴν αὐτῶν ᾠδάς· οἱ ἱστορικοὶ ἐμνημόνευον τοῦ κατορθώματος ὡς γεγονότος πλείστου λόγου ἀξίου· νέοι δὲ ἀγωνισταὶ παρεσκευάζοντο ἵνα ἀξιωθῶσι τοῦ αὐτοῦ περιμαχήτου βραβείου· διό, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ τοιαύτη ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ κέντρα καὶ ἀπὸ τῶν κέντρων πρὸς τὰ ἄκρα κίνησις ἐγίνετο ἀδιακόπως, δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἢ τοὐλάχιστον ἅπαξ, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ἂν τότε ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μία τις κοινὴ πολιτικὴ κυβέρνησις, οἱ ἠθικοὶ ὅμως καὶ κοινωνικοὶ δεσμοὶ δι' ὧν συνεδέετο ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ὥστε, ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπικρατειῶν, μόνη ἡ Γαλλία ἴσως δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι ἔχει τὴν ἐθνικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἑνότητα.

Δὲν ἐστερεῖτο δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔκτοτε καὶ πολιτικῶν ἐρεισμάτων. Δύο αὐτοῦ πόλεις, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Ἀθῆναι, μάλιστα ἡ Σπάρτη, εἶχον ἤδη ἀποβῆ πολὺ τῶν λοιπῶν ἰσχυρότεραι καὶ εἶχον συγκροτήσει κράτη ὁπωσοῦν λόγου ἄξια· περὶ ταῦτα δὲ συμπυκνούμεναι αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους δυνάμεις ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ἀποκρούσωσι πάντα ἐξωτερικὸν πολέμιον. Καὶ ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἐκτεθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς φοβερὰν κατὰ τοῦτο δοκιμασίαν· διότι τὸ μέγα περσικὸν κράτος ἐπετέθη κατ' αὐτῆς ἐν ἀρχῇ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τὸ περσικὸν τοῦτο κράτος, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ διαστήματι τῶν τελευταίων πεντήκοντα ἐνιαυτῶν εἶχε κυριαρχήσει, ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς Κῦρον, Καμβύσην καὶ Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπους, ἁπάσης τῆς δυτικομεσημβρινῆς Ἀσίας, ἀπὸ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τῆς Μεσογείου θαλάσσης, καὶ πρὸς τούτοις τῆς Αἰγύπτου, διέφερε τοῦ ἑλληνικοῦ τοσοῦτον ὥστε, ἐνῷ συνώρευον πρὸς ἄλληλα, ἐνόμιζέ τις ὅτι κεῖνται εἰς τοὺς δύο ἀντιθέτους τῆς γῆς πόλους· Ἐν Ἀσίᾳ μὲν ἅπασα ἡ κυβερνητικὴ ἐξουσία ἦτο συμπεπυκνωμένη εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνός, ἀλλὰ τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν ἐπικράτειαν διάφορα φῦλα καὶ τμήματα δὲν συνεδέοντο πρὸς ἄλληλα δι' οὐδενὸς ἠθικοῦ δεσμοῦ· ἐν Ἑλλάδι ἐξ ἐναντίας, οὐδεμία μὲν ὑπῆρχε κυβερνητικὴ ἑνότης ἀλλ' αἱ ἀπαρτίζουσαι αὐτὴν φυλαὶ καὶ πόλεις διὰ πλείστων ὅσων συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας ἠθικῶν δεσμῶν. Ἐν Ἀσίᾳ ἡ ἀνεξέλεγκτος τοῦ μονάρχου δεσποτεία παρήγαγε φυσικῷ τῷ λόγῳ τὴν τυφλὴν ὑπακοήν, ἡ τυφλὴ ὑπακοὴ τὴν ταπείνωσιν τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος, ἡ δὲ ταπείνωσις τοῦ ἀτομικοῦ αἰσθήματος φρονήματα εὐτελέστατα καὶ ἀγεννέστατα· ἐν Ἑλλάδι ἐξ ἐναντίας, τὰ κοινοβουλευτικὰ πολιτεύματα παρήγαγον τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, τὸ δ' ἐθνικὸν αἴσθημα τὴν φιλοπατρίαν, ἡ δὲ φιλοπατρία πάλιν τὰ ὑψηλότατα καὶ εὐγενέστατα τῶν φρονημάτων. Ἐντεῦθεν ὁ ἐπελθὼν ἀγὼν ὑπῆρξεν ἀγὼν ὄχι δύο ἐπικρατειῶν ἀλλὰ δύο ἀντιθέτων κόσμων· διὰ δὲ τοῦτο ἀπέβη μὲν τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ἀπέβη δὲ καὶ τὰ μάλιστα διαρκής. Τῳόντι ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀπέκρουσε τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ καὶ ὅλως κατέλυσε τὸ πρῶτον τοῦτο περσικὸν κράτος· ἀλλὰ βραδύτερον ἠγέρθη νέον ἐν Ἀσίᾳ περσικὸν βασίλειον καὶ νέα προέκυψε πάλη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἤδη τότε ἑλληνισμοῦ, μέχρις οὗ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι μετὰ Χριστὸν ὁ Ἡράκλειος κατέβαλεν ὁλοσχερῶς τὸ δεύτερον τοῦτο περσικὸν κράτος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἀλέξανδρος τὸ πρῶτον· ἀλλ' αὖθις, μετ' οὐ πολύ, διεμορφώθη ἐν Ἀσίᾳ ἕτερον, διὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, κράτος, καὶ ἐπῆλθεν ἕτερος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀγών, ὅστις, ποικίλας λαβὼν τύχας καὶ τροπὰς ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος. Ἔκτοτε μετέσχον αὐτοῦ καὶ ἕτερα τῆς Εὐρώπης ἔθνη· ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἔπαυσε μετ' αὐτῶν

συναγωνιζόμενος ἐν τῷ μέτρῳ τῶν μειωθεισῶν αὐτοῦ δυνάμεων. Ὁ πόλεμος ἄρα, τοῦ ὁποίου θέλομεν ἀρχίσει τὴν ἐξιστόρησιν ἐν τῷ ἑπομένῳ τρίτῳ βιβλίῳ, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ προοίμιον πάλης μακρᾶς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, μεταξὺ τῆς ὑλικῆς βίας καὶ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως, πάλης ἥτις διαρκεῖ δισχίλια καὶ τετρακόσια ἤδη ἔτη καὶ ἀποτελεῖ ἕνα τῶν κυριωτάτων εἱρμῶν τῆς θαυμασίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητος.

Ἀργυροῦν ἀγγεῖον, προερχόμενον ἐξ ἑλληνικῆς ἀποικίας τῆς νοτίου Γαλλίας καὶ εὑρεθὲν εἰς Ἀλεσίαν τῆς κεντρικῆς Γαλλίας

Ο ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ - ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΠΟ
ΤΩΝ ΜΗΔΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ
ΜΕΧΡΙ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ΚΩΝΣΤ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ Α΄.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ ΕΠΙ ΤΗ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

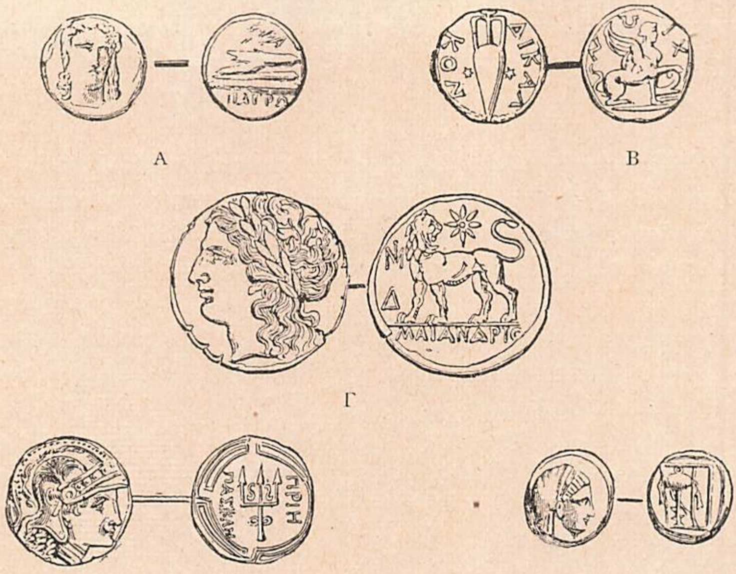
1925

Η ΑΡΤΕΜΙΣ ΤΗΣ ΕΦΕΣΣΟΥ

Μουσεῖον Νεαπόλεως)

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Α

Β

Γ

Δ

Ε

Α΄) Σάμου (Ἥρα καὶ πρῶρα τριήρους). Β΄) Χίου (Ἀμφορεὺς καὶ Σφίγξ). Γ΄) Μιλήτου (Ἀπόλλων καὶ λέων). Δ΄)Πριήνης (Παλλὰς καὶ τρίαινα). Ε΄) Λέσβου (Δημήτηρ καὶ τρίπους)

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΗΔΙΚΟΙ Ἢ ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. ΙΩΝΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

Πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην σύγκρουσιν μεταξὺ τοῦ ἀσιανοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν ὁσπωσοῦν ἀκριβέστερον ὁποῖόν τι ἦτο τὸ περσικὸν κράτος, τὸ δεσπόσαν τότε τῆς Ἀσίας, καὶ διὰ τίνων περιπετειῶν τὸ κράτος τοῦτο περιῆλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα.

Ἡ Ἀσία διαφέρει τῆς Εὐρώπης, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν προάγονται καὶ πίπτουσι τὰ κράτη αὐτῆς. Εἰς τὴν Εὐρώπην αἱ πολιτεῖαι διαμορφοῦνται καὶ ἀκμάζουσι κατὰ μικρόν· τὰ ἀσιανὰ κράτη ἐξ ἐναντίας αὐξάνουσι τάχιστα, ἀλλὰ καὶ τάχιστα μαραίνονται. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἰδίως ἡ τύχη τῆς περσικῆς μοναρχίας, τὴν ὁποίαν

ἵδρυσε περὶ τὰ μέσα τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ὁ Κῦρος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς μικρᾶς χώρας τῆς καλουμένης Περσίδος. Ἐντὸς τριάκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ἡ μοναρχία αὕτη περιέλαβεν ἁπάσας τὰς μεταξὺ Ἰνδοῦ καὶ Μεσογείου ἀσιανὰς χώρας, προσέτι δὲ καὶ τὴν Αἴγυπτον· ἐντὸς ἑξήκοντα ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, καὶ ἐντὸς δύο ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς κατελύθη.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρχισεν ὁ Κῦρος τὸ κατακτητικὸν αὐτοῦ στάδιον ἅπαν τὸ δυτικὸν μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἅλυος, ὑπετάσσετο εἰς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Κροῖσον, ὅστις βασιλεύσας τῷ 560 πρὸ Χριστοῦ εἶχε κατακτήσει, ὡς εἴδομεν, ὑποτελεῖς φόρου καὶ τὰς κατὰ τὰ παράλια ἑλληνικὰς ἀποικίας, καὶ ἦτο μὲν μονάρχης ἰσχυρός, ἐνόμιζε δὲ ἑαυτὸν ἁπάντων τῶν ἀνθρώπων ὀλβιώτατον, διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὸν πλοῦτον. Ἐπέκεινα τοῦ Ἅλυος ἤρχιζεν ἡ μηδικὴ μοναρχία, ἧς ἐβασίλευεν ὁ τοῦ Κροίσου κηδεστὴς Ἀστυάγης· αὕτη ἄδηλον μὲν εἶναι μέχρι τίνος ἐξετείνετο πρὸς ἀνατολάς, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινοανατολικὸν περιελάμβανε τὴν χώραν τὴν ἰδίως ὀνομαζομένην Περσίδα ἢ

Φαρσιστάν, καὶ πρὸς δυσμὰς ἐχωρίζετο ἀπὸ τῶν Κισσίων καὶ τῶν Ἀσσυρίων, διὰ τῆς ὀρεινῆς σειρᾶς τοῦ Ζάγρου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ σημερινὸν μεταξὺ Περσίας καὶ Τουρκίας σύνορον. Τῆς εὐφόρου χώρας τῶν Ἀσσυρίων ἢ Χαλδαίων, ἐν ᾗ ἤκμαζεν ἡ θαυμαστὴ πόλις Βαβυλών [1], ἦρχεν ὁ βασιλεὺς Λαβύνητος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸ κράτος τῶν Χαλδαίων ἐξετείνετο μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ἔχον ὑποτελεῖς τήν τε Ἰουδαίαν καὶ τὴν Φοινίκην. Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἐβασίλευεν ὁ Ἄμασις, ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος ὤν, συντηρῶν ἀξιόλογον στρατὸν ἑλλήνων μισθοφόρων καὶ ἐν γένει προστατεύων τοὺς Ἕλληνας ὅσοι προσήρ-

(1) Ἡ **Βαβυλών**, ὡς πόλις τῶν **Ἀσσυρίων**, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ κειμένη ἐν τῇ ἰδίως **Ἀσσυρίᾳ** καλουμένῃ χώρᾳ, ἧς πρωτεύουσα ἦτο ἡ Νινευΐ, ἀλλ' ἐν Βαβυλωνίᾳ, ἥτις καὶ αὐτὴ κατὰ τοὺς περσικοὺς χρόνους ἐθεωρεῖτο χώρα Ἀσσυρίων, διότι τὰ ὀνόματα Ἀσσύριος καὶ Ἀσσυρία (ἢ καθ' Ἕλληνας Σύρος καὶ Συρία) ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰς ἁπάσας τὰς χώρας αἵτινες ὑπήγοντο πρότερον εἰς τὸ τῶν Ἀσσυρίων κράτος.

χοντο εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἴτε διὰ νὰ ἐμπορευθῶσιν εἴτε διὰ νὰ κατασταθῶσιν εἰς αὐτήν. Ὁ Κροῖσος ἦτο ὄχι μόνον συγγενὴς τοῦ Ἀστυάγους ἀλλὰ καὶ σύμμαχος τοῦ Λαβυνήτου (1) καὶ τοῦ Ἀμάσιος, ὥστε οἱ τέσσαρες οὗτοι βασιλεῖς ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ἀδιάσειστοι. Καὶ ὅμως μετ' οὐ πολὺ οἱ Πέρσαι, πένητες ὄντες καὶ μάχιμοι, τυχόντες δὲ ἡγεμόνος γενναίου καὶ φιλοδόξου, κατέβαλον ἀλληλοδιαδόχως ὅλα ἐκεῖνα τὰ κράτη τὰ ὁποῖα, προηγουμένως ἀκμάσαντα, εἶχον παραδοθῆ εἰς τὴν ῥαθυμίαν, τὴν νωθρότητα, τὴν κατάθλιψιν· ἀπαραλλάκτως καθὼς καὶ αὐτοί, μετὰ δύο ἑκατονταετηρίδας, παραδοθέντες ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὰς αὐτὰς κακίας, κατεβλήθησαν ὑπὸ ἑτέρων κατακτητῶν. Διότι τοῦτο χει τὸ κύριον ἐλάττωμα ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμός· δὲν συντελεῖ, ὡς ὁ εὐρωπαϊκός, εἰς τὴν παίδευσιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν αὐτοφυῶν τοῦ ἔθνους ἀρετῶν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας συνεπάγεται τὴν φθορὰν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ταχεῖα ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τῶν ἐπικρατειῶν· πᾶν νέον κατακτητικὸν ἔθνος εὑρίσκει τὰ προηγούμενα νωθρὰ καὶ ῥάθυμα, ὅθεν εὐκόλως δεσπόζει αὐτῶν καὶ ἀποβαίνει μέγα· ἀλλὰ μετ' οὐ πολύ, μαρανθὲν καὶ τοῦτο, οὐδὲν ἧττον εὐκόλως κυριεύεται ὑπὸ ἑτέρου κατακτητοῦ.

Ἡ Περσίς, μητρόπολις τοῦ ἀρχαίου περσικοῦ ἔθνους καὶ κράτους, κεῖται πρὸς τὸ ἀρκτικοανατολικὸν τοῦ Περσικοῦ κόλπου. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἀνῆκον εἰς τὸν λεγόμενον ζενδικὸν ἢ ἰρανικὸν κλάδον τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ τμήματος τῆς καυκασικῆς φυλῆς. Εἰς τὸν αὐτὸν κλάδον ἀνῆκον καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ἰδίως Μηδίας (2), ἥτις ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς Περσίδος, καὶ ἐν γένει οἱ κάτοικοι ὅλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιελαμβάνοντο μεταξὺ τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ ἀπ' ἀνατολῶν, τοῦ ποταμοῦ Ὤξου καὶ τῆς Κασπίας θαλάσσης ἀπὸ ἄρκτου, τοῦ Περσικοῦ καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ ἀπὸ μεσημβρίας, καὶ τοῦ ὄρους Ζάγρου ἀπὸ δυσμῶν. Ὅλα τὰ ἔθνη ταῦτα, ἢ τοὐλάχιστον τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, ἐπρέσβευον τὴν λεγομένην ζωροαστρικὴν θρησκείαν καὶ ἐλάλουν διαφόρους διαλέκτους τῆς ζενδικῆς γλώσσης. Αἱ δὲ δυτικώτεραι χῶραι, αἱ κείμεναι μεταξὺ τοῦ Ζάγρου, τοῦ Εὐξείνου πόντου, τοῦ ποταμοῦ Ἅλυος, τῆς Μεσογείου θαλάσσης καὶ τοῦ Περσικοῦ κόλπου, κατείχοντο ὑπὸ ἐθνῶν ὑπαγομένων εἰς ἕτερον τμῆμα τῆς καυκασικῆς φυλῆς, τὸ σημιτικὸν ἢ ἀραμαϊκόν (3) εἰς ὃ ἀνῆκον οἱ Σύροι ἢ Ἀσσύριοι, οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Ἄραβες, οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ Φοίνικες·

(1) Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ***Λαβύνητος*** καλούμενος βασιλεὺς τῆς Βαβυλωνίας δὲν εἶναι σύγχρονος τοῦ Κροίσου καὶ Ἀστυάγους καὶ Κύρου, δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ναβόννηδον καλούμενον βασιλέα, (ὡς πλημμελῶς ἐξελαμβάνετο μέχρι τινός), τὸν τέταρτον διάδοχον τοῦ Ναβουχοδονόσορος Β΄, ὅστις εἶναι ἀληθῶς σύγχρονος Ἀστυάγους καὶ Κροίσου, ἀλλ' ὁ τοῦ Ναβουχοδονόσορος Β΄ πατὴρ καὶ προκάτοχος Ναβοπαλάσσαρος, σύγχρονος καθ' Ἡρόδοτον τοῦ βασιλέως τῆς Μηδίας Κυαξάρους Α΄, πατρὸς καὶ προκατόχου τοῦ Ἀστυάγους καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας Ἀλυάττου, πατρὸς καὶ προκατόχου Κροίσου. Ὥστε τὸ ***Λαβύνητος*** διορθωτέον ἐνταῦθα ***Ναβόννηδος***.

(2) Τοὐναντίον αἱ νεώτεραι τῶν σφηνοειδῶν καλουμένων ἐν Μηδίᾳ ἐπιγραφικῶν μνημείων ἀναγραφαὶ δεικνύουσιν ὅτι οἱ Μῆδοι δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν γλωσσικὴν οἰκογένειαν τῶν Ἀρίων, καὶ δὴ τὸν Ἀριανὸν ἢ Ἰρανικόν (ἢ Ζενδικόν) καλούμενον κλάδον ταύτης, εἰς ὃν ἀνῆκον οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Βάκτριοι καὶ ἄλλοι τὸ Ἰρανικὸν καλούμενον ὀροπέδιον οἰκοῦντες λαοί, ἀλλ' ἦσαν λαὸς Τουρανικός, οὗ ἡ ἐν ταῖς ἐν Μηδίᾳ ἀνακαλυφθείσαις σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς γλῶσσα ἦν Τουρανική, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ παρὰ τοῖς Μήδοις κυρίως ἐπιχωριάζουσα καὶ ἐκ τούτων εἰς τοὺς Πέρσας καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Ἰρανικοὺς λαοὺς μεταδοθεῖσα καὶ διαδοθεῖσα θρησκεία τῶν *Μάγων* ἦτο Τουρανικῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' οἱ Μῆδοι κατὰ μικρὸν ἐξιρανίσθησαν ὑπὸ τῶν Περσῶν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν κατέστη παρ' Ἕλλησι ταυτόσημον τῷ τῶν ***Περσῶν***.

(3) Τὸ ***Ἀραμαϊκὸν*** εἶναι τμῆμα τοῦ Σημιτικοῦ. Ἀρὰμ ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ λέγεται ἡ Συρία ἡ βόρειος.

ἐνῷ αἱ ἔτι δυτικώτεραι χῶραι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἱ ἐντὸς τοῦ Ἅλυος, κατῳκοῦντο ὑπὸ τῶν θρακικῶν φυλῶν, αἵτινες ἦσαν συγγενεῖς τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χερσονήσῳ ὁμωνύμων ἐθνῶν.

Ἡ Περσὶς ἦτο χώρα ὀρεινὴ καὶ τραχεῖα, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς, ἀφελεῖς τὸν βίον καὶ ἰσχυροὶ τὰ σώματα, διῃροῦντο εἰς ἑπτὰ γεωργικὰς καὶ τέσσαρας νομαδικὰς φυλάς. Ἐκ τῶν φυλῶν τούτων ἐπισημοτάτη ἦτο ἡ τῶν Πασαργαδῶν, εἰς οὓς ἀνῆκεν ὁ Κῦρος, ὁ ἀναδείξας τὸ μικρὸν τοῦτο ἔθνος κυρίαρχον ἁπάσης τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

Πρὸ πάντων ὁ Κῦρος κατέστησε τοὺς Πέρσας δεσπότας τοῦ μηδικοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου πρὸ τούτου ἦσαν ὑποτελεῖς. Ὁ δ' ἀγὼν οὗτος λέγεται διατελέσας μακρὸς καὶ πεισματώδης. Ὁπωσδήποτε οἱ Πέρσαι καὶ ὁ Κῦρος κατίσχυσαν ἐπὶ τέλους τοῦ Ἀστυάγους καὶ τῶν Μήδων· ἀλλ' οἱ Μῆδοι παρέμειναν ἀείποτε τὸ δεύτερον ἐν τῷ περσικῷ κράτει ἔθνος, καὶ ἡ συγγένεια αὐτῶν πρὸς τοὺς νέους κυριάρχας ἦτο τοσοῦτον στενὴ ὥστε οἱ ἀρχαιότεροι ἕλληνες συγγραφεῖς ὀνομάζουσι πολλάκις τὸν μέγαν ἐκεῖνον τῆς Ἀνατολῆς πολέμιον Μῆδον ἀντὶ Πέρσου, καὶ τοὺς πρὸς τοῦτον διεξαχθέντας ἀγῶνας μηδικοὺς ἀντὶ περσικῶν. Πρὸς τούτοις τὰ Ἐκβάτανα, ἡ τοῦ ἀρχαίου μηδικοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἐξηκολούθει διατελοῦσα μία τῶν πρωτευουσῶν τῶν βασιλέων τῆς Περσίας, οἵτινες διέτριβον συνήθως ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ θέρος, ἐνῷ τὸν χειμῶνα κατῴκουν εἰς Σοῦσα, πόλιν κειμένην πολὺ νοτιώτερον, εἰς τὸ Κίσσιον πεδίον, ἐπὶ τῷ Χοάσπῃ ποταμῷ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως.

Καταλυθέντος τοῦ Ἀστυάγους ἐπῆλθε, πρὸς ἐκδίκησιν αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Λυδίας Κροῖσος· ὁ δὲ Κῦρος, ἀντεπελθὼν μετὰ στρατοῦ μεγαλυτέρου, ἐζήτησε συγχρόνως νὰ κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τοὺς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν Ἴωνας· ἀλλ' οὗτοι δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εἰσήγησιν, ὑπολαμβάνοντες τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν ἰσχυρότερον. Ἠπατήθησαν ὅμως· διότι συγκροτηθείσης μάχης αἱματηρᾶς, τῷ 546, περὶ Πτερίαν, πόλιν κειμένην ἐπέκεινα τοῦ Ἅλυος, ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ, ὁ ἀγὼν οὗτος ἔμεινε μὲν ἄκριτος· καὶ ὁ Κροῖσος, ὑποχωρήσας εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ, τὰς Σάρδεις, καὶ ζητήσας τὴν βοήθειαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ, τοῦ Λαβυνήτου (1), τοῦ Ἀμάσιος καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ἤλπισεν ὅτι, ἐπελθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἔαρος, θέλει δυνηθῇ τότε νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον· ἀλλ' ὁ Κῦρος προέλαβε πάντα ταῦτα τὰ βουλεύματα, καί, ὁρμήσας ἀμέσως εἰς τὰς Σάρδεις, ἐγένετο κύριος τῆς τε βασιλευούσης ταύτης καὶ τοῦ Κροίσου αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Σάρδεων οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς ἔσπευσαν νὰ πέμψωσι πρὸς τὸν νικητὴν ἀγγέλους, λέγοντες ἑαυτοὺς προθύμους νὰ διαμείνωσιν ὑπ' αὐτὸν ὑποτελεῖς φόρου, ὅπως διετέλεσαν ὑπὸ τὸν Κροῖσον· ἀλλ' ἔλαβον ἀπάντησιν πικρὰν καὶ δυσμενῆ, ἐξαιρέσει τῶν Μιλησίων (2), ὧν καὶ μόνων, ἄδηλον διατί, ἐγένοντο δεκταὶ αἱ προτάσεις. Οἱ δὲ λοιποὶ Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπολέμησαν γενναίως ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐδουλώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου κυριάρχου τῆς Ἀνατολῆς, καθὼς καὶ οἱ αὐτόθι Δωριεῖς. Καὶ αὐταὶ αἱ νῆσοι Χίος καὶ Λέσβος ἐνόμισαν καλὸν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν περσικὴν κυριαρχίαν. Αἱ νῆσοι αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ Κύρου, μὴ ἔχοντος τότε ἔτι ναυτικὴν δύναμιν, ἀλλ' ὑπετά-

(1) Λέγε τοῦ Ναβοννήδου.

(2) Πάντως διότι ἡ Μίλητος ἦτο πόλις πλουσιωτάτη καὶ ἰσχυροτάτη καὶ ὀνομαστοτάτη, μέγα πλῆθος ἔχουσα ἀποικιῶν ἐν αὐτῷ τῷ περσικῷ κράτει.

θησαν, διότι εἶχον ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερασπίσωσι. Μόνη ἡ Σάμος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ ἀπέβη μάλιστα μετ' ὀλίγον ἰσχυροτάτη ὑπὸ τὸν τύραννον Πολυκράτην. Ὁ δὲ Κῦρος ἔπειτα κατέκτησε τὴν Βαβυλῶνα, καταλύσας οὕτω καὶ τὸ τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων μεγάλων βασιλείων ὅσα ὑπῆρχον πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Δεσπόσας δὲ τῆς Βαβυλῶνος κατέστη κύριος καὶ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῇ χωρῶν, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Ἰουδαίας· καὶ τελευταῖον, περὶ τὸ 529 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ἀπέθανεν εἴς τινα κατὰ τῶν Σκυθῶν ἐκστρατείαν. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Καμβύσου, βασιλεύσαντος ἔτη ἑπτὰ καὶ μῆνας πέντε, καθυπετάχθησαν ἥ τε

Ὁ τάφος τοῦ Κύρου παρὰ τὰς Πασαργάδας

Αἴγυπτος, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀμάσιος Ψαμμηνίτου, καὶ αἱ ἐπὶ τῆς βορείου παραλίας τῆς Ἀφρικῆς ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, Κυρήνη καὶ Βάρκη. Ἀλλ' ἀποθανόντος τοῦ Καμβύσου ἐσφετερίσθη τὴν βασιλείαν ὁ Μῆδος Σμέρδις (¹), ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἀρχαίαν τῶν Μήδων ἐν τῷ κράτει ὑπεροχήν. Δὲν ἐβασίλευσεν ὅμως εἰμὴ ὀλίγους μόνον μῆνας, διότι ἑπτὰ Πέρσαι ἐπιφανεῖς, ἀνήκοντες εἰς τὸ γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ἐδολοφόνησαν αὐτὸν καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα ἕνα ἐξ ἑαυτῶν, Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπους (²)· ὥστε ἡ περσικὴ βασιλεία ἀφῃρέθη μὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Κύρου, παρέμεινεν ὅμως πάντοτε εἰς τὸ ἐπισημότατον γένος τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

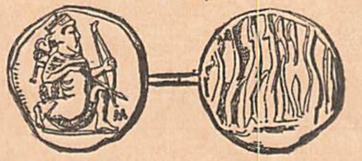
(¹) Ὁ λεγόμενος ***Ψευδοσμέρδις*** (τὸ ἀληθὲς ὄνομα αὐτοῦ εἶναι Γαυμάτης) διότι παρέστησεν ἑαυτὸν κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Καμβύσου ὡς τὸν τούτου νεώτερον ἀδελφὸν καὶ κληρονόμον τοῦ θρόνου ἀληθῆ Σμέρδιν, ἐνῷ ὁ Σμέρδις οὗτος εἶχε φονευθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ Καμβύσου, ὁ δὲ λεγόμενος Σμέρδις ἦν Μῆδος *μάγος*.

(²) Εἰς τὸν Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπους ὅστις, ἦν ***Ἀχαιμενίδης***, ἀρχηγὸς τοῦ νεωτέρου κλάδου τοῦ οἴκου τῶν Ἀρχαιμενιδῶν, τοῦ πρεσβυτέρου ἐκλιπόντος μετὰ τοῦ Καμβύσου καὶ Σμέρδιος, ἀνῆκε κληρονομικῷ δικαίῳ ὁ θρόνος τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

Ὁ Δαρεῖος,ὅστις ἐβασίλευσε τριάκοντα καὶ ἓξ ἔτη, ἠναγκάσθη πρὸ πάντων νὰ δαμάσῃ τοὺς ἀφηνιάσαντας Μήδους, καὶ ἄλλας τινὰς στάσεις νὰ καταβάλῃ· οὕτω δὲ ἀσφαλίσας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπεχείρησε νὰ διοργανώσῃ ὁπωσοῦν τὰς ὑπὸ τῶν προκατόχων κατακτηθείσας χώρας· διὸ ἔλεγον οἱ Πέρσαι ὅτι ὁ μὲν Κῦρος ὑπῆρξε πατήρ, ὁ δὲ Καμβύσης δεσπότης, ὁ δὲ Δαρεῖος κάπηλος τοῦ κράτους, δηλοῦντες διὰ τούτου ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐπεχείρησε μεθοδικήν τινα ρύθμισιν τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ διαχειρίσεως. Τῳ· όντι ἐπὶ τῶν δύο πρώτων βασιλέων οἱ φόροι δὲν ἦσαν ὡρισμένοι· αἱ ἐπαρχίαι κατέβαλλον τὰ λεγόμενα δῶρα, τὰ ὁποῖα ἄλλο ὅριον δὲν εἶχον εἰμὴ τὴν δυσκόλως δυναμένην νὰ κορεσθῇ πλεονεξίαν τῶν σατραπῶν ἤτοι διοικητῶν· ὁ δὲ Σμέρδις πάλιν, ἵνα προσοικειωθῇ τὴν εὔνοιαν τῶν ὑπηκόων, ἔπεσεν εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολήν, προκηρύξας τριετῆ ἀτέλειαν φόρου καὶ στρατιᾶς. Οὕτως ἀνώμαλα εὑρὼν τὰ πράγματα ὁ Δαρεῖος διήρεσε τὸ ὅλον κράτος εἰς εἴκοσι σατραπείας ἢ μεγάλας διοικήσεις καὶ ἐπέβαλεν ἑκάστῃ ὡρισμένον ἐτήσιον χρηματικὸν φόρον καὶ ὡρισμένην εἰσφορὰν φυσικῶν προϊόντων πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς. Ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν ὅσαι περιελαμβάνοντο ἐντὸς τῆς ἀχανοῦς ἐκείνης βασιλείας μόνη ἡ Περσὶς οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον· καὶ ὄχι μόνον οὐδένα ἐπλήρωνε φόρον ἀλλ' ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις ὅτι, κατὰ μέγα μέρος, ὁ ἀνυπολόγιστος τοῦ ὅλου κράτους φόσος διενέμετο μεταξὺ τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι αὐτοὶ ἐλάμβανον τὰς πλείστας καὶ πλουσιωτάτας λειτουργίας καὶ ὑπηρεσίας.

Ὁ διορισμὸς τοῦ φόρου ἐβελτίωσε βεβαίως τὴν τύχην τῶν ὑπηκόων· ἀλλ' ὡς ἐκ τούτου οἱ σατράπαι τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἠμποδίζοντο νὰ ὑπερβαίνωσι τὸν τεταγμένον αὐτοῦ ὅρον. Ἕκαστος σατράπης ἦτο βασιλίσκος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του, πολιτευόμενος σχεδὸν ὅπως ἤθελεν ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς διοίκησιν, ὑπόχρεως δὲ ὢν μόνον νὰ πέμπῃ τὸν βασιλικὸν φόρον, νὰ συνέχῃ τοὺς πολεμίους καὶ νὰ συντελῇ, δι' ἀναλόγου στρατιᾶς,εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ μεγάλου βασιλέως.Παρὰ τῷ σατράπῃ ὑπῆρχε μὲν βασιλικὸς γραμματεύς, ὅστις πιθανώτατα διεχειρίζετο τὰ οἰκονομικὰ τῆς ἐπαρχίας καὶ ἠδύνατο ἴσως νὰ λογίζεται ὑπὸ τῆς ἐν Σούσοις αὐλῆς ὡς ἐπιτηρητὴς καὶ ἐλεγκτής,ἀλλ' ὁ σατράπης εἶχε μυρίους τρόπους νὰ διαφεύγῃ τὸν ἔλεγχον τοῦ τοποτηρητοῦ τούτου, ἢ νὰ συμβιβάζηται μετ' αὐτοῦ.Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἄλλαι ἀφορμαὶ ἀταξίας καὶ καταχρήσεων.Οἱ πέρσαι ὑπάλληλοι δὲν ἐπενέβαινον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὑφ' ἑκάστου ἀτόμου πληρωτέου φόρου. Ὁ γραμματεὺς διένεμεν ἁπλῶς τὸ ὑπὸ τῆς ὅλης σατραπείας πληρωτέον ποσὸν εἰς τὰς διαφόρους χώρας, πόλεις ἢ ἐπαρχίας, καὶ ἔπειτα ἄφηνεν εἰς τὰς τοπικὰς ἀρχὰς νὰ προσδιορίσωσι τί θέλει πληρώνει ἕκαστος κάτοικος. Αἱ δὲ τοπικαὶ αὗται ἀρχαὶ δὲν συνέκειντο ἐξ ὑπαλλήλων διωρισμένων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἀλλ' ἦσαν αἱ ἰθαγενεῖς ἀρχαί, τὰς ὁποίας οἱ Πέρσαι εὗρον ὅτε κατέκτησαν τὰς χώρας ταύτας καὶ τὰς ὁποίας διετήρησαν τὸ μὲν πρῶτον ἕνεκα τῆς ἰδίας αὐτῶν διοικητικῆς ἀνικανότητος, ἔπειτα δὲ ἕνεκα τῆς νωθρότητος αὐτῶν· ἀπαραλλάκτως καθὼς συνέβη ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἥτις ἐπέτρεψε πᾶσαν σχεδὸν τὴν διοίκησιν, καὶ ἰδίως τὴν οἰκονομικὴν διοίκησιν, εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητας. Αἱ ἐγχώριοι λοιπὸν αὗται ἀρχαὶ ἦσαν ὅλως ἀνεξέλεγκτοι, καί, ἂν ἐκ διαλειμμάτων ὁ σατράπης ἤθελε νὰ περιστείλῃ αὐτάς, ἡ αὐθαίρετος ἐπέμβασις αὐτοῦ συνεπήγετο νέας καταπιέσεις. Πρὸς τούτοις εἰς τὰς ἀξιολογωτέρας πόλεις καὶ θέσεις ὑπῆρχον συνήθως περσικαὶ φρουραί, κατὰ τῶν καταχρήσεων τῶν ὁποίων οὐδένα συνήθως εἶχε προστάτην ὁ ὑπήκοος λαός.Τελευταῖον εἰς πολλὰς χώρας οἱ Πέρσαι κατέλι-

Διπλοῦς Δαρεικός

(Βασιλεὺς τοξεύων καὶ ἀκανόνιστοι γραμμαί)

πον τοὺς ἔκπαλαι ὑπάρχοντας αὐτόθι βασιλίσκους, οἵτινες, διατηροῦντες τό τε ὄνομα αὐτῶν καὶ ἀξίωμα, ἦσαν ἁπλῶς ὑποτελεῖς φόρου εἰς τὴν ἐν Σούσοις αὐλήν.

Ἐκ τῶν εἴκοσι σατραπειῶν μία καὶ μόνη, ἡ ἀνατολικωτάτη πασῶν, ἡ Ἰνδική, ἐπλήρωνε τὸν φόρον (¹) αὐτῆς εἰς χρυσὸν καὶ εἰς εὐβοϊκὰ τάλαντα· πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι ἐπλήρωνον εἰς ἄργυρον καὶ εἰς βαβυλώνια τάλαντα, μεγαλύτερα ὄντα τῶν εὐβοϊκῶν. Καὶ αἱ μὲν δεκαεννέα σατραπεῖαι αἱ εἰς ἄργυρον τελοῦσαι τὸν φόρον ἔδιδον πᾶσαι ὁμοῦ 7.740 βαβυλώνια τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 74.000.000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ἡ δὲ εἰκοστή, ἡ εἰς χρυσὸν τελοῦσα, ἔδιδε 360 τάλαντα χρυσίου, ἤτοι, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὁριζομένην ἀναλογίαν τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἄργυρον (ὡς 1 πρὸς 13), 4.680 εὐβοϊκὰ τάλαντα ἀργυρίου, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 32.000.000 περίπου σημερινῶν δραχμῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἀξίαν· ὥστε ἡ μία καὶ μόνη αὕτη σατραπεία ἔδιδεν ὑπὲρ τὰ δύο πέμπτα τοῦ ὅλου φόρου, ὅπερ ὁ Ἡρόδοτος ἐξηγεῖ διὰ τῶν πολλῶν κατοίκων τῆς Ἰνδικῆς, τῆς ἀπεράντου αὐτῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ ἀφθόνου χρυσοῦ τὸν ὁποῖον παρῆγεν.

[»Ὁ Ἡρόδοτος δίδωσιν ἡμῖν περιγραφὴν τῆς ἀπὸ Ἐφέσου μέχρι Σούσων βασι-
»λικῆς ὁδοῦ μετὰ τῶν πολλῶν σταθμῶν αὐτῆς (Ἡροδότου Ε 52,54 «σταθμοὶ δὲ πανταχοῦ
»εἰσι βασιλήισι καὶ καταλύσιες κάλλισται, δι' οἰκουμένης τε ἡ ὁδὸς ἅπασα καὶ ἀσφαλέος...
»Καὶ δὴ λέγω σταδίους εἶναι τοὺς πάντας ἀπὸ θαλάσσης τῆς ἑλληνικῆς μέχρι Σούσων
»τεσσαράκοντα καὶ τετρακισχιλίους καὶ μυρίους· οἱ γὰρ ἐξ Ἐφέσου καὶ Σάρδιος εἰσὶ
»τεσσαράκοντα καὶ πεντακόσιοι στάδιοι καὶ οὕτω *τρισὶ* ἡμέρῃσι μηκύνεται ἡ τρίμηνος
»ὁδός» (ἡ ἀπὸ Σάρδεων μέχρι Σούσων).

»Ὁ Δαρεῖος ὁ ζεύξας τὸν θρᾳκικὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἴστρον διὰ γεφύρας
»συνημμένων πλοίων καὶ *πρῶτος* (μετὰ τοὺς μυθικοὺς Σέσωστριν καὶ Τσάρκωνα) ἐξ Ἀσίας
»εἰς Εὐρώπην μετὰ στρατοῦ διαβὰς *ἱστορικὸς* ἡγεμών, πολλὰ ἐπετέλεσε καὶ ἄλλα ἔργα
»συγκοινωνίας ἐν τῷ ἀχανεῖ κράτει αὐτοῦ, ἰδίως χάριν τῆς προαγωγῆς τῆς ἐμπο-
»ρίας, συνάπτων τὰς προσκτήσεις νέων χωρῶν πρὸς ἐκπολιτιστικοὺς σκοπούς.
»Οὕτω προσεκτήσατο τὸ νῦν *Ἀφγανιστάν* (τὴν χώραν τῶν *Πακτυῶν*) καθ' Ἡρόδο-
»τον, νῦν *Φαχτοῦ*, ὡς καλοῦσιν ἑαυτοὺς οἱ οἰκήτορες τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν τῆς Νέας
»μωαμεθανικῆς Περσίας χώρας τῶν *θρήνων (ἀφγάν)* καλουμένας χώρας. (Ἐκλήθη δὲ
»οὕτως ἡ χώρα τοῦ *Φαχτοῦ* ὑπὸ τῶν Περσῶν διὰ τὰς καταστρεπτικὰς ἐνταῦθα ἐναντίον
»τῆς Περσίας ἐπιδρομικὰς στρατείας τῶν Φαχτοῦ καὶ τὸ Πενταπόταμον (*Πανδζάπ*) τῆς
»Ἰνδικῆς, ἀφοῦ πρῶτον πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν χωρῶν τούτων ἐξέπεμψεν ἐπιτροπείαν γεω-
»γραφικήν, ἧς μετεῖχεν (ἴσως δὲ καὶ ἡγεῖτο) καὶ ὁ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀκμάζων
»περίφημος μικρασιανὸς Ἕλλην γεωγράφος *Σκύλαξ ὁ Καρυανδεύς*, ὅστις καὶ διοικῶν
»στόλον κατασκευασθέντα ἐπὶ τοῦ Ἰνδοῦ διέπλευσε τὸν ποταμὸν τοῦτον μέχρι τῶν ἐκβο-
»λῶν αὐτοῦ καὶ πρῶτος ἐξηρεύνησε τὰς παραλίας τῆς Γεδρωσίας (Βελουχιστάν) καὶ τῆς
»νοτίου Ἀραβίας. Ὁμοία ἐπιτροπεία, ἧς μετεῖχεν ὁ αὐτὸς ἕλλην γεωγράφος ἐπέμφθη
»ὑπὸ τοῦ Δαρείου καὶ εἰς τὴν ἤδη ὑπὸ τοῦ Καμβύσου κατακτηθεῖσαν Αἴγυπτον, ἔνθα
»νῦν ὁ μέγας βασιλεὺς πολλὰ ἐπετέλεσεν ἔργα δημόσια ἐκπολιτιστικά, ἀποκαταστήσας

(¹) Καθ' ὃν τρόπον δηλονότι οἱ Ἕλληνες ὑπελόγιζον τὸν ὑπὸ τῆς Ἰνδικῆς τελούμενον φόρον, οὐχὶ δὲ διότι ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἢ ἐν τῷ περσικῷ κράτει ἦτο νομισματικὴ μονὰς τὸ περσικὸν τάλαντον. Σημειωτέον δὲ ὅτι Ἰνδικὴν νοητέον ἐνταῦθα μόνον τὸ μέρος τοῦ νῦν ***Ἰνδοστὰν*** τὸ λεγόμενον Πανδζάπ, ἤτοι Πενταπόταμον, διότι τοῦτο μόνον ἐκ τοῦ νῦν Ἰνδοστὰν εἶχεν ὑποταχθῇ εἰς τὸ περσικὸν κράτος.

»τὰς ἀρχαίας ἐμπορικὰς ὁδοὺς τὰς ἑνούσας τὴν Αἴγυπτον πρὸς τὸν λοιπὸν κόσμον καὶ »δαψιλῆ παρεχούσας πλοῦτον εἰς τὴν χώραν ταύτην. Ὁ Δαρεῖος ἀποκατέστησε τὴν »παλαιὰν μεταξὺ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ τῆς Μεσογείου διὰ τοῦ Νείλου ἐκτελεσθεῖσαν »διὰ διώρυγος ὁδὸν καὶ ἐπήνεγκε συνάφειαν ἐμπορικὴν ἀπ' εὐθείας ἐν Ἀσίᾳ μεταξὺ τῶν »ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ καὶ τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Ἀποκατέστησε δὲ καὶ τὰς ἀπὸ τῶν »αἰγυπτιακῶν περὶ τὴν Μεσόγειον καὶ τὴν Ἐρυθρὰν ἀκτῶν μέχρι τῶν ἔνδον τοῦ *Σουδὰν* »διηκούσας ἐμπορικὰς ὁδοὺς καὶ ἕνεκα τῶν ἔργων τούτων συγκατηριθμήθη ὑπὸ τῶν Αἰγυ»πτίων τοῖς ἐξ μεγάλοις ὑπὸ τοῦ λαοῦ τούτου τιμωμένοις νομοθέταις. Ἔπεμψε δ' ὁ Δαρεῖος »ἐπιτροπείαν ἐρευνητικὴν καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἕλληνος ἐν τῇ αὐλῇ »ἰατροῦ αὐτοῦ Δημοκήδους τοῦ Κροτωνιάτου. Ἀλλ' ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἀπέτυχε τοῦ σκο»ποῦ, διότι ὁ Δημοκήδης ἀποβὰς εἰς τὸν Τάραντα ἐγκατέλιπε τὴν ἀποστολὴν ἀπελθὼν »εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Καθόλου εἰπεῖν ὁ Δαρεῖος Α΄ ὑπῆρξε, μετὰ τὸν μέγαν Κῦρον, »ὁ μέγιστος τῶν μοναρχῶν τοῦ ἀρχαίου ἀνατολικοῦ κόσμου»].

Ἅπας δὲ οὗτος ὁ μεταλλικὸς φόρος ἀπεταμιεύετο συνήθως, διότι τὰ κατὰ σατραπείας διανενεμημένα στρατεύματα διετρέφοντο καὶ ἄλλως συνετηροῦντο ἰδίᾳ ὑφ' ἑκάστης σατραπείας· ἡ αὐλὴ διετρέφετο ὁμοίως διὰ τῶν φυσικῶν προϊόντων ὅσα πανταχόθεν ἐπὶ τούτῳ κατεβάλλοντο· καὶ παρεκτὸς τούτου, οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας εἶχον καὶ ἄλλα ἴδια εἰσοδήματα ἀπὸ κτημάτων τοῦ στέμματος, ἀπὸ δημεύσεων, ἀπὸ δώρων, κτλ. Ὅθεν ὁ τακτικὸς χρηματικὸς φόρος, μένων διαθέσιμος, ἐκομίζετο εἰς Σοῦσα καὶ ἀναλυθεὶς ἐκεῖ ἐχύνετο εἰς πίθους κεραμίνους, μέχρις οὗ, παγέντος τοῦ μετάλλου, ἐθραύετο ὁ κέραμος καὶ ἀπεθησαυρίζετο ὁ μετάλλινος ὄγκος, ἐκ τοῦ ὁποίου, ὁσάκις ἦτο ἔκτακτός τις ἀνάγκη, ἀπετέμνετο το ἀπαιτούμενον ποσόν, καὶ ἐνομισματοκοπεῖτο· διότι ὁ Δαρεῖος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, πρῶτος ἔκοψε περσικὸν νόμισμα χρυσοῦν τε καὶ ἀργυροῦν, τοὺς λεγομένους δαρεικούς [1]. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Δαρεῖος, ὡς φαίνεται, εἰσήγαγε καὶ τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν ὁδῶν καὶ τῶν ταχυδρομικῶν σταθμῶν, δι' ὧν τά τε Σοῦσα καὶ τὰ Ἐκβάτανα συνεδέοντο μετὰ τῶν ἀπωτάτων τοῦ κράτους μερῶν.

Ἐπὶ Δαρείου ὡσαύτως ὑπετάχθη εἰς τοὺς Πέρσας ἡ Σάμος. Δέκα περίπου ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κύρου κατάκτησιν τῶν Σάρδεων κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς νήσου ταύτης διὰ πάσης βίας καὶ πονηρίας ὁ τύραννος Πολυκράτης, ὅστις κατέκτησε πολλὰς παρακειμένας νήσους καὶ πολλὰς ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἠπείρου πόλεις, κατεσκεύασε στόλον ἑκατὸν πεντηκοντόρων, ἤτοι πλοίων κινουμένων ὑπὸ πεντήκοντα κωπῶν, συνετήρει στρατὸν 1000 μισθοφόρων τοξοτῶν, ἐπεχείρησε νὰ κυριαρχήσῃ ἁπάσης τῆς Ἰωνίας καὶ τῶν

---

(1) Τὸν Δαρεικὸν καλούμενον δηλονότι στατῆρα. Ὁ ἀργυροῦς στατὴρ εἶχεν ἐν Ἀθήναις ἀξίαν τεσσάρων δραχμῶν. Ἀνάλογος δ' ἦν ἡ τοῦ τετραδράχμου τοῦ χρυσοῦ ἀξία. Ὑπῆρχον δὲ πολλῶν εἰδῶν στατῆρες, ἰδίως χρυσοῦ, λαμβάνοντες τὸ ὄνομα ἐκ τῶν ἡγεμόνων (στ. Κροίσειος, Φιλίππειος, Ἀλεξάνδρειος), ὅπως ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἑλληνικῆς βυζαντιακῆς βασιλείας, ***δουκᾶτον*** (ἀπὸ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα), ***μονομαχᾶτον***(ἀπὸ τοῦ β. Κωνσταντίνου θ΄ τοῦ Μονομάχου) ἢ ἐκ τῶν πόλεων (Φωκαϊκὸς ἢ Φωκαΐτης ἢ Φωκαεύς, Κυζικηνός, Αἰγιναῖος, Κυρηναϊκός). Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ στατὴρ ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ***Δαρεικὸς*** κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ αὐτοῖς πέρσου βασιλέως Δαρείου Α΄ δὲν ἔλαβε τὸ ὄνομα παρὰ τοῖς Πέρσαις ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀρχαίας Ἰρανικῆς λέξεως ***Ζάρα*** (νεοπερσικὸν ***Ζέρ***=χρυσός, ***Ζάρικα***=χρυσοῦς, χρυσοῦν νομισμα (πρβλ. ***Ζάραχούστρα*** ἢ Ζοροάστρης=χρυσὸς λάμπων), παρετυμολογικῶς δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ ***Ζάρικα*** μετεποιήθη εἰς ***Δαρεικός***, ὅπερ ἐδόθη καὶ εἰς ἀργυρᾶ περσικὰ νομίσματα.

νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ ἐν γένει συνεκρότησε τὴν μεγαλυτέραν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ναυτικὴν τῆς Ἑλλάδος δύναμιν. Περιῆλθε δὲ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Ἄμασιν εἰς σχέσεις φιλικὰς καὶ συμμαχικάς, αἵτινες ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ἓν τῶν χαριεστάτων διηγημάτων τῆς ἀρχαιότητος. Τῳόντι ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι ὁ Ἄμασις, θεωρῶν τὰς μεγάλας ἐκείνας εὐτυχίας τοῦ Πολυκράτους, γινώσκων δὲ ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερὸν εἰς τοιαύτας περιστάσεις καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴ τὸν τιμωρήσῃ διὰ τὴν ἀδιάλειπτον ταύτην εὐδαιμονίαν, τὸν συνεβούλευσε νὰ διακόψῃ αὐτὸς αὐτήν, προξενῶν ὁ ἴδιος εἰς ἑαυτὸν βαρεῖάν τινα θλῖψιν, λ. χ. ἀποβάλλων ὅ,τι ἔχει πολυτιμότατον. Ὁ Πολυκράτης εὗρεν ὀρθὴν τὴν συμβουλήν, καί, ἀναχθεὶς ἐπὶ πεντηκοντόρου εἰς τὸ πέλαγος, ἔρριψεν εἰς αὐτὸ τὴν χρυσόδετον σφραγῖδα, τὴν ὁποίαν ἔφερε πάντοτε, οὖσαν μὲν ἐκ λίθου σμαράγδου, ἔργον δὲ τοῦ περιφήμου τεχνίτου Θεοδώρου τοῦ Τηλεκλέους. Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ δακτύλιος οὗτος εὑρέθη ἐντὸς τῆς κοιλίας μεγάλου ἰχθύος, τὸν ὁποῖον ἁλιεὺς προσέφερεν εἰς τὸν τύραννον. Ὁ δὲ Ἄμασις, μαθὼν τοῦτο, ἐνόησεν ὅτι ἀδύνατον εἶναι νὰ σώσῃ ἄνθρωπος ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι πράγματος, καὶ ὅτι βεβαίως ὁ Πολυκράτης θέλει τελευτήσει κακῶς, ἀφοῦ εὑρίσκει καὶ ὅσα θέλει νὰ ἀποβάλῃ· ὅθεν ἔπαυσε τὴν πρὸς αὐτὸν σχέσιν. Ἄλλοι φρονοῦσιν ὅτι ὄχι ὁ Ἄμασις ἀλλ' ὁ Πολυκράτης διέλυσε τὴν φιλίαν ταύτην, διὰ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸν ἀπιστίαν· καὶ ἴσως ἅπαν ἐκεῖνο τὸ διήγημα εἶναι πλάσμα τοῦ ἱστορικοῦ, συνηθίζοντος πολλάκις νὰ ἐκδηλοῖ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις διὰ τοιούτων ἠθικῶν ἱστορημάτων· ἀλλ'ἀνεφέρομεν αὐτὸ ὡς ἓν τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τῆς δοξασίας τῶν προπατόρων ἡμῶν, ὅτι τὸ θεῖον εἶναι φθονερὸν πρὸς τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ ἀνθρώπου εὐτυχίαν. Ὁπωσδήποτε ἡ εὐτυχία τοῦ Πολυκράτους διήρκεσεν ἔτι πολύ. Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς αὐτὸν Σάμιοι, ἐπιχειρήσαντες νὰ καθαιρέσωσι, διὰ τῆς βίας, τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀπέτυχον· οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἠθέλησαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Κορινθίων, νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς φυγάδας τούτους, ἀπεκρούσθησαν. Τότε οἱ φυγάδες, ζητοῦντες, πόρον, ἀπεφάσισαν νὰ λεηλατήσωσι τὴν Σίφνον· διότι, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁποῖαι παράδοξοι μεταβολαὶ συμβαίνουσιν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, οἱ Σίφνιοι ἦσαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, διὰ τὰ χρυσωρυχεῖα καὶ τὰ ἀργυρωρυχεῖα αὐτῶν, ἐκ τῶν πλουσιωτάτων ἀνθρώπων τῆς γνωστῆς οἰκουμένης. Ἡ ἀπὸ τῶν μεταλλείων τούτων πρόσοδος, ἥτις διενέμετο κατ' ἔτος μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς νήσου, ἦτο τοσαύτη ὥστε ἀπὸ μόνης τῆς δεκάτης, τῆς εἰς Δελφοὺς ἀνατιθεμένης, ἐσχηματίσθη αὐτόθι θησαυρὸς ἴσος τῶν μεγίστων ἀποταμιευμάτων τῶν ἁπανταχόθεν τῆς γῆς εἰς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο πεμπομένων. Οἱ Σάμιοι λοιπόν,ἀφοῦ ἥρπασαν ἐκ Σίφνου ἑκατὸν τάλαντα, ὅ ἐστιν 600.000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἠγόρασαν ἀπὸ τῆς Ἑρμιόνης τὴν νῆσον Ὑδρέαν, δηλαδὴ τὴν σημερινὴν Ὕδραν,ἥτις,ἄλλη αὕτη ἀλλόκοτος ἀλλοίωσις, ἐπέπρωτό ποτε νὰ πέμψῃ ἐπανειλημμένως στόλους, ἵνα σώσῃ ἀπὸ κατακτητῶν ἀγρίων τοὺς ἀπογόνους ἐκείνων, ὧν τινες ἠγόραζον αὐτὴν τὸ πάλαι ὡς εὐτελὲς κτημάτιον· διότι οὐδ' ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τοῦ βράχου τούτου, ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Κρήτην καὶ κατέλαβον τὴν Κυδωνίαν, ὅπου ὅμως κατετροπώθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Κρητῶν καὶ ἐξηνδραποδίσθησαν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν ἀντιπάλων τοῦ Πολυκράτους, ἐνῷ οὗτος ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἰσχυρότερος καὶ εὐτυχέστερος. Ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ἡ Σάμος κατέστη «πολίων πασέων πρώτη ἑλληνίδων καὶ βαρβάρων». Εἰς αὐτὸν ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος τὰ ἔργα ὅσα ὁ Ἡρόδοτος ἀπεθαύμασεν αὐτόθι κατὰ τὴν ἑπομένην ἑκατονταετηρίδα· τὸ διὰ μέσου ὄρους ὑψηλοῦ, ἐν διαστήματι σταδίων ἑπτὰ ὀρυχθὲν ὑδραγωγεῖον (¹)·

(¹) Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο ἀνεκαλύφθη τῷ 1890 καὶ εὑρέθη τοιοῦτον οἷον ἀκριβῶς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Γ. 60).

τὸ ἐν θαλάσσῃ πρόχωμα τοῦ λιμένος, τὸ ὁποῖον εἶχε βάθος μὲν εἴκοσιν ὀργυιῶν· μῆκος δὲ πλειότερον τῶν δύο σταδίων· καὶ ὁ ἀχανὴς ναὸς τῆς Ἥρας. Ἀλλ' ἐνῷ τοσαῦτα διέπραττε καὶ ἐμελέτα ἔτι μείζονα, καὶ ἐκόσμει τὰς πρακτικὰς τοῦ βίου μερίμνας διὰ τῆς φιλίας αὐτοῦ πρὸς τὸν χαριέστατον ποιητὴν Ἀνακρέοντα, καὶ ἐφαίνετο ὁ μακαριώτατος τῶν ἀνθρώπων, αἴφνης ἐξεπληρώθη τὸ ἀπαίσιον τοῦ Ἀμάσιος προαίσθημα· διότι, ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Κυμβύσου, ὁ Πολυκράτης ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ Ὀροίτου, πέρσου σατράπου τῆς παρακειμένης στερεᾶς. Τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη τὸ πρῶτον ὁ γραμματεὺς Μαίανδρος· ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, βασιλεύοντος ἤδη τοῦ Δαρείου, κατέβαλε τὸν Μαίανδρον ὁ τοῦ Πολυκράτους ἀδελφὸς Συλοσῶν, διὰ περσικοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἀπέσφαξεν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς νήσου, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ γυναῖκας καὶ παῖδας· ἂν καὶ δύσκολον φαίνεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ σφαγὴ ὑπῆρξε τοσοῦτον ὁλοσχερής, οὐδὲ λέγεται πόθεν ἦλθον οἱ νέοι τῆς νήσου κάτοικοι. Ὁ Μαίανδρος ἐζήτησε μέν, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι φυγάδες, τὴν συνδρομὴν τῶν Λακεδαιμονίων, ἀλλ' οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἤδη τὴν αἴτησιν, ὥστε ὁ Συλοσῶν παρέμεινεν ἄρχων ἐν εἰρήνῃ τῆς Σάμου, ὑποτελὴς ὢν φόρου εἰς τοὺς Πέρσας, ὅπως καὶ αἱ ἐπὶ τῆς στερεᾶς ἰωνικαὶ πόλεις· μετ' οὐ πολὺ δέ, ἐπὶ τῆς στρατείας τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, εὑρίσκομεν μεταξὺ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὅσοι παρηκολούθουν τὸν μέγαν βασιλέα καὶ τὸν δεσπότην τῆς Σάμου Αἰάκην, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Συλοσῶντος.

Σκύθαι ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἀγγείου ἐξ ἠλέκτρου

Ἡ ἐκστρατεία αὕτη τοῦ Δαρείου κατὰ τῶν Σκυθῶν, τῆς ὁποίας περιστάσεις τινὲς ἐπενήργησαν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐγένετο περὶ τὸ 515 ἔτος πρὸ Χριστοῦ. Ὁ μέγας βασιλεὺς συνήθροισεν, ἵνα ἐκτελέσῃ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, 700.000 ἀνδρῶν, πεζῶν καὶ ἱππέων, καὶ 600 πλοῖα, διεπέρασεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ γεφύρας, ἣν ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ κατεσκεύασεν, ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, ὁ σάμιος ἀρχιτέκτων Μανδροκλῆς, ἔπεμψε τὸν στόλον, διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἐντὸς τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ, ἵνα παρασκευάσῃ αὐτῷ ἐκεῖ ἑτέραν γέφυραν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ ἄλλου στρατοῦ διῆλθε διὰ τῆς Θρᾴκης, καθυπέταξε τὰς θρᾳκικὰς φυλὰς ὅσας συνήντησε καθ' ὁδόν, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἴστρου εὗρεν ἕτοιμον τὴν δευτέραν γέφυραν καὶ διέβη οὕτω τὸν μέγιστον ἐκεῖνον τῶν ἐπὶ γῆς ποταμῶν, διότι, ἐν τῇ πέμπτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, τοιοῦτος ἐνομίζετο ὁ Ἴστρος. Ὁ στόλος ὅστις προσέφερεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἄλλας, συνέκειτο, ὡς φαίνεται, καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ Ἑλλήνων, τῶν τε κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ τῶν νησιωτῶν· διότι ὁ φοινικικὸς στόλος δὲν προσῆλθεν εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος εἰμὴ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰώνων. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς πᾶσαι ἢ τοὐλάχιστον αἱ πλεῖσται κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδες πόλεις διετέλουν ὑπὸ

δεσπότας, οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑποστηρίζουσαν αὐτοὺς περσικὴν κυβέρνησιν καὶ μετέσχον προθύμως τῆς σκυθικῆς στρατείας, ἕκαστος μετὰ τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτῷ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν δεσποτῶν τούτων ἀναφέρονται ὀνομαστὶ Στράττις ὁ Χίου, Αἰάκης ὁ Σάμου, Λαοδάμας ὁ Φωκαίας, Ἱστιαῖος ὁ Μιλήτου, Ἀρισταγόρας ὁ Κύμης, Δάφνις ὁ Ἀβύδου, Ἵπποκλος ὁ Λαμψάκου, Ἡρόφαντος ὁ Παρίου, Μητρόδωρος ὁ Προκοννήσου, Ἀρισταγόρας ὁ Κυζίκου καὶ Μιλτιάδης ὁ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου. Ἦσαν δὲ πιθανώτατα καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ Δαρεῖος, περάσας τὸν Ἴστρον ἐπὶ τῆς γεφύρας ἣν οὗτοι ἔζευξαν, διέταξεν αὐτοὺς νὰ λύσωσιν αὐτὴν καὶ νὰ παρακολουθήσωσι τὸν στρατόν, μὴ καταλείποντες εἰς τὰ πλοῖα εἰμὴ τοὺς κωπηλάτας καὶ τοὺς πρὸς πλοῦν ἀπαραιτήτους ναύτας. Ἦσαν δὲ οἱ Ἕλληνες ἕτοιμοι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν παραγγελίαν ταύτην, ὅτε, κατ' εὐτυχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, Κώης ὁ τῶν Μυτιληναίων στρατηγός, ζητήσας καὶ λαβὼν προηγουμένως τὴν ἄδειαν αὐτοῦ, παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἣν ἤδη ἐπιχειρεῖ εἰς τὰς σκυθικὰς ἐρήμους δύναται νὰ ἀποβῇ σφόδρα ἐπικίνδυνος, ὅτι ἐνδέχεται νὰ ἐπέλθῃ ἀνάγκη ὀπισθοχωρήσεως καὶ ὅτι, τούτου δοθέντος, ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ μὴ διαλυθῇ ἡ γέφυρα, ἀλλὰ νὰ διατηρηθῇ, φυλαττομένη παρ' ἐκείνων οἵτινες ἔζευξαν αὐτήν. Ὁ Δαρεῖος ὄχι μόνον δὲν ὠργίσθη διὰ τὴν χρηστὴν ταύτην συμβουλὴν ἀλλὰ καὶ γενναίως ἀντήμειψεν ἕνεκεν αὐτῆς τὸν Κώην· ἤδη δέ, μεταβαλὼν γνώμην καὶ δέσας εἰς σχοινίον ἑξήκοντα κόμβους· «λάβετε, εἶπε πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τὸ σχοινίον τοῦτο, καὶ ἅμα ἀπέλθω ἐπὶ τοὺς Σκύθας, λύετε καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἕνα κόμβον· ἐὰν δέ, λυθέντων οὕτως ὅλων τῶν κόμβων, δὲν ἐπανέλθω εἰσέτι, ἀποπλέετε τότε εἰς τὴν πατρίδα ὑμῶν». Τὸ διήγημα τοῦτο εἶναι ἀξιοσημείωτον ὄχι μόνον διότι καταδεικνύει τὸν ἐπικρατοῦντα τότε ἀφελῆ τῆς καταμετρήσεως τοῦ χρόνου τρόπον ἀλλὰ καὶ διότι μαρτυρεῖ ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Δαρείου δὲν ἦτο νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ τοῦ Ἴστρου εἰμὴ ἐὰν ἠναγκάζετο εἰς τοῦτο· ἐὰν ἐνίκα τοὺς Σκύθας, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο μᾶλλον, ὡς φαίνεται, νὰ βαδίσῃ περὶ τὴν Μαιώτιδα λίμνην, ἤτοι τὴν σήμερον λεγομένην Ἀζοφικὴν θάλασσαν, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Περσίαν, διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἤλπισε δὲ ὅτι ἐντὸς ἑξήκοντα ἡμερῶν θέλει ἀποφασισθῇ τίνα ἐκ τῶν δύο ὁδῶν πρόκειται ν' ἀκολουθήσῃ, καὶ τούτου ἕνεκα παρήγγειλε τοὺς Ἕλληνας νὰ μὴ τὸν περιμένωσιν εἰμὴ τόσον μόνον χρόνον.

Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ περὶ τῆς ἐπέκεινα τοῦ Ἴστρου πορείας τοῦ Δαρείου, διότι ταῦτα, στερούμενα ἄλλως τε πάσης γεωγραφικῆς πιθανότητος, οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχε καὶ ὅτι ὁ Δαρεῖος, ὑποχωρήσας ἐν μέσῳ μυρίων κινδύνων, μικροῦ ἐδέησεν ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἴδῃ πλέον ποτὲ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Τφόντι εἶχον ἤδη παρέλθει αἱ ὁρισθεῖσαι ἑξήκοντα ἡμέραι καὶ ὁ περσικὸς στρατὸς δὲν εἶχεν ἔτι ἐπιστρέψει, ὅτε αἴφνης Σκυθῶν μοῖρα ἐπῆλθε καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐπανέρχεται κακῶς ἔχων, προτρέπουσα τοὺς Ἕλληνας νὰ λύσωσι τὴν γέφυραν καὶ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ἐπιτυγχάνοντες οὕτω τήν τε καταστροφὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν. Κατ' ἀρχὰς ἡ πρότασις ἐφάνη ἀρεστὴ καὶ ὑπεστηρίχθη θερμῶς ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου Μιλτιάδου, δεσπότου ἢ διοικητοῦ [1] τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου· ἀλλ' ὁ τῆς Μιλήτου ἡγεμὼν Ἱστιαῖος, ἀντιπαρετήρησεν εἰς τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ δυνάστας ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ Δαρείου δὲν

---

[1] Καθ' Ἡρόδοτον (στ. 34—37), ὁ οἶκος τοῦ Μιλτιάδου, ἀπὸ τοῦ Μιλτιάδου τοῦ Κυψέλου τοῦ πρώτου κατακτησαμένου τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον, μέχρι τοῦ Μιλτιάδου τοῦ Κίμωνος, ἐτυράννευε τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου, ἥτις δὲν ἦτο κτῆσις ἀθηναϊκὴ ἀλλὰ κτῆσις τοῦ οἴκου τοῦ Μιλτιάδου.

συμφέρει εἰς αὐτοὺς κατ' οὐδένα λόγον· ὅτι ὁ λαὸς ἀποστρέφεται αὐτούς· ὅτι οὗτοι δὲν ἄρχουσιν εἰμὴ διὰ τῆς προστασίας τοῦ βασιλέως καὶ ὅτι ἡ ἀπώλεια αὐτοῦ εἶναι ἀπώλεια αὐτῶν, ἡ δὲ σωτηρία αὐτοῦ αὐτῶν σωτηρία. Ὅθεν ἀπεκρούσθη ἡ γνώμη τοῦ Μιλτιάδου, ὑπερίσχυσεν ὁ Ἱστιαῖος, καί, διατηρηθείσης τῆς γεφύρας, ἠδυνήθη οὕτως ὁ Δαρεῖος νὰ περάσῃ πάλιν ἐπ' αὐ ἧς εἰς τὴν δεξιὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔμελλεν ὁ Μιλτιάδης ἐκεῖνος νὰ καταφέρῃ πληγὴν εὐγενεστέραν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὸ ἐν Μαραθῶνι πεδίον τῆς μάχης· καὶ τὸ παράδοξον, αὐτὸς ὁ Ἱστιαῖος κατέστη πρωταίτιος τῆς μεγάλης τῶν Ἰώνων ἐπαναστάσεως.

Ἤδη δέ, ὁ Δαρεῖος ἀπαλλαγεὶς τῶν κινδύνων τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, ἐπέστρεψε διὰ τῆς Θράκης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐκ Σηστοῦ διεπέρασεν εἰς Ἀσίαν. Ἀλλὰ στρατὸς ἀξιόλογος, ὑπὸ τὸν Μεγάβαζον, παρέμεινεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης· καὶ κατέστησεν, ὡς φαίνεται, ὑποτελεῖς φόρου ἁπάσας τὰς θρακικὰς φυλὰς καὶ ἁπάσας τὰς ἑλληνικὰς ἀποικίας ὅσαι ἔκειντο μεταξὺ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος. Τότε ὁ Δαρεῖος ἀντήμειψε τὴν πίστιν τοῦ Ἱστιαίου, ἐπιτρέψας αὐτῷ, κατ' αἴτησίν του, τὴν Ἠδωνίδα Μύρκινον, πόλιν κειμένην πρὸς τὸν κάτω Στρυμόνα· δὲν ἐλησμόνησε δὲ οὐδὲ τὸν Κώην, ἀλλὰ κατέστησεν αὐτὸν δεσπότην Μυτιλήνης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Μιλτιάδης ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπῃ ἐπί τινα χρόνον τὴν Θρακικὴν χερσόνησον. Αἱ δὲ κατακτήσεις τοῦ Μεγαβάζου δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὴν δυτικὴν τοῦ Στρυμόνος ὄχθην. Ὁ περσικὸς στρατὸς περάσας τὸν ποταμὸν τοῦτον ἐνίκησε τοὺς Παίονας καὶ κατέστησεν ὑποτελεῖς φόρου τοὺς Μακεδόνας, βασιλευομένους τότε ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου. Πρὸς τούτοις ὁ στρατηγὸς Ὀτάνης, ὁ μετ' οὐ πολὺ διορισθεὶς ἡγεμὼν τῶν παραθαλασσίων δυνάμεων, ἀντὶ τοῦ Μεγαβάζου, ἐτιμώρησε πικρῶς πολλὰς περὶ τὴν Προποντίδα ἑλληνίδας πόλεις, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, καὶ ἠνώχλησαν μάλιστα τὸν ἀπ' αὐτῆς ἐπανερχόμενον στρατὸν τοῦ Δαρείου. Ὁ Ὀτάνης ἐκυρίευσε τὸ Βυζάντιον, τὴν Χαλκηδόνα, τὴν ἐν τῇ Τρῳάδι Ἄντανδρον, τὸ Λαμπώνιον, καὶ διὰ συνδρομῆς τοῦ στόλου τῶν Λεσβίων κατέκτησε τὰς νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον, κατοικουμένας μὲν μέχρι τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ πελασγικῶν τινων φυλῶν, μετ' ὀλίγον δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐξελληνισθείσας ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος, ἐπιστρέψας εἰς Σάρδεις, κατέστησε σατράπην αὐτῶν τε καὶ ἁπάσης τῆς δυτικῆς μικρᾶς Ἀσίας τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀρταφέρνην καὶ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, συνεπαγόμενος τὸν Ἱστιαῖον· διότι ὁ Μεγάβαζος εἶχε παρατηρήσει ὅτι οὗτος, μένων εἰς Μύρκινον, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὸ κράτος. Ὅθεν ὁ Δαρεῖος μετεκάλεσε τὸν ἄνδρα, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι εἶχε δῆθεν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ αὐτὸν παρ' ἑαυτῷ ὡς φίλον καὶ σύμβουλον. Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ δὲ τοῦ Ἱστιαίου ἡ Μίλητος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Ἀρισταγόρου· καὶ ἦτο τότε ἡ Μίλητος ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς εὐημερίας, πρωτίστη ὁμολογουμένως τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα, ὅτε, περὶ τὸ 505 ἔτος πρὸ Χριστοῦ, ὁ πρῴην τύραννος τῶν Ἀθηνῶν Ἱππίας ἀπελπισθεὶς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν διὰ συνδρομῆς τῶν Πελοποννησίων (κεφάλ. Δ') ἐπανῆλθεν εἰς Σίγειον καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Σάρδεις, ἐπικαλούμενος τὴν προστασίαν τοῦ Ἀρταφέρνους. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δαρείου ἐφάνη εὐδιάθετος νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην. ἀλλὰ περιστάσεις τινὲς παρεμπεσοῦσαι ἐπέφερον μὲν τὴν ἐπί τινα ἔτη ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος τούτου, κατέστησαν δὲ ἐνταυτῷ ἀναπόδραστον τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ.

Αἱ νῆσοι αἱ καλούμεναι Κυκλάδες ἦσαν τότε ἔτι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν Περσῶν. Ἐκ δὲ τῶν νήσων τούτων ἡ Νάξος ἦτο εὔπορος καὶ εὐτυχής, εἶχε πολλοὺς κατοίκους, ἐλευθέρους τε καὶ δούλους, καὶ συνετήρει ἀξιόλογον μὲν στόλον, ὀκτακισχιλίους δὲ ὁπλίτας. Ὁ σύγχρονος τοῦ Πεισιστράτου τύραννος αὐτῆς Λύγδαμις καθῃρέθη, ὡς λέγεται, ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, παραδόντων τὰ πράγματα εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ οἱ ὀλιγαρχικοί, οἵτινες, ἐξορισθέντες, κατέφυγον πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Μιλήτου Ἀρισταγόραν, προθύμως ἀναλαβόντα νὰ συνδράμῃ αὐτούς, καταπείσαντα δὲ εἰς τοῦτο καὶ τὸν Ἀρταφέρνην, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ Νάξος εὐχερῶς δύναται νὰ ὑποταχθῇ, μετὰ δὲ τὴν Νάξον καὶ αἱ ἄλλαι Κυκλάδες, Πάρος, Ἄνδρος, Τῆνος καὶ λοιπαί, ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ αὐτὴ ἡ μάλιστα λόγου ἀξία Εὔβοια. Ὅθεν, συνευδοκήσαντος τοῦ Δαρείου, παρεσκευάσθη στρατιὰ ἰσχυρά, πεζική τε καὶ ναυτική, ὑπὸ τὸν πέρσην Μεγαβάτην, ὅστις ἀπέπλευσεν ἐπὶ τὴν Νάξον, κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔαρ, συνεπαγόμενος τὸν Ἀρισταγόραν καὶ τοὺς φυγάδας. Ἀλλά, πρὶν εἰσέτι φθάσωσιν εἰς τὴν νῆσον ταύτην, διχονοοῦσιν ὁ Μεγαβάτης καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, ὁ δὲ πρῶτος, ἀγανακτήσας κατὰ τοῦ δευτέρου καὶ θέλων διὰ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος νὰ καταστρέψῃ αὐτόν, διαμηνύει εἰς τοὺς Ναξίους τὸν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον· οἱ δὲ Νάξιοι, οἵτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδ' ὑπώπτευον τί ἀπειλεῖ αὐτοὺς καὶ ἠδύναντο νὰ εὑρεθῶσιν ἐντελῶς ἀμέριμνοι, ἔσπευσαν ἤδη νὰ παρασκευασθῶσιν, ὁ δὲ στόλος, μετὰ τετράμηνον ματαίαν πολιορκίαν, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἰωνίαν.

Νόμισμα Σιγείου

(Παλλὰς Ἀθηνᾶ καὶ δικέφαλος γλαῦξ)

Ἡ τοιαύτη τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου ἔκβασις ἔφερεν εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν τὸν Ἀρισταγόραν διότι εἶχεν οὗτος κινήσει τὴν ὀργὴν τοῦ ἰσχυροῦ Μεγαβάτου, εἶχεν ἀπατήσει τὸν Ἀρταφέρνην καὶ ἰδίως δὲν ἤξευρε πῶς θέλει ἐκπληρώσει τὴν ὑπόσχεσιν τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε νὰ ἀποζημιώσῃ αὐτὸν διὰ τὰ ἔξοδα τοῦ στόλου. Ὁ Ἀρισταγόρας λοιπὸν δὲν εἶδεν ἄλλον τρόπον σωτηρίας δι' ἑαυτὸν εἰμὴ τὴν ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀποστασίαν· συνέπεσε δὲ παραδόξως νὰ συλλάβῃ ταυτοχρόνως τὴν αὐτὴν ἰδέαν καὶ ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἱστιαῖος, ἂν καὶ δι' ἄλλους λόγους. Ὁ Ἱστιαῖος ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἐν Σούσοις ἐντίμου μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὀχληρᾶς δι' αὐτὸν αἰχμαλωσίας· ἐσοφίσθη διὰ νὰ κινήσῃ εἰς τὴν παραλίαν ταραχήν τινα, πεποιθὼς ὅτι θέλει ἀποσταλῆ αὐτόθι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν τάξιν· ὅθεν διεμήνυσε τὰ δέοντα περὶ τούτου πρὸς τὸν γαμβρόν, ὅστις, ὢν καὶ οἴκοθεν εὐδιάθετος, συνεκάλεσεν ἀμέσως τοὺς κυριωτάτους τῶν ὀπαδῶν ἐν Μιλήτῳ καὶ καθυπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τὸ περὶ ἀποστασίας βούλευμα. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι πάντες ἀπεδέξαντο προθύμως τὴν πρότασιν, πλὴν ἑνὸς μόνου ἀνδρός, τοῦ μιλησίου ἱστοριογράφου ἢ λογοποιοῦ Ἑκαταίου, ὅστις συνεπῶς προεῖπεν ὅτι διὰ τὴν μεγάλην δύναμιν τοῦ Δαρείου τὸ ἐπιχείρημα θέλει βεβαίως ἀποτύχει. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ Ἀρισταγόρας καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ ἀπεφάσισαν νὰ ἀποστατήσωσι καὶ νὰ καθαιρέσωσι πρὸ πάντων ἁπανταχοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων τοὺς δεσπότας, καταλύοντες μὲν οὕτω τὰ κυριώτατα τῆς περσικῆς κυριαρχίας ὄργανα καὶ στηρίγματα, περιποιούμενοι δὲ τὴν εὔνοιαν τῶν δήμων. Ἡ εὐκαιρία ἦτο ἐπιτηδειοτάτη ἵνα διὰ μιᾶς ἐκτελεσθῇ τὸ τόλμημα τοῦτο. Ὁ ἀπὸ τῆς Νάξου ἐπανελθὼν στόλος δὲν εἶχεν ἔτι διαλυθῆ, ἀλλὰ διετέλει συνηγμένος εἰς Μυοῦντα, καὶ πολλοὶ τῶν δε-

σποτῶν διέτριβον αὐτόθι, ἄρχοντες τῶν πλοίων ὅσα παρέσχεν ἡ πόλις ἑκάστου. Ὅθεν ἐκπεμφθεὶς ἐκ Μιλήτου ὁ Ἰατραγόρας ἐκίνησεν εἰς στάσιν τοὺς ναύτας, συνέλαβε τοὺς πλείστους τῶν δεσποτῶν καὶ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν στόλον, ὥστε οἱ ἐπαναστάται εὑρέθησαν οὕτω θαλασσοκρατοῦντες. Ἐνταῦτῷ δὲ καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, κηρύξας ἤδη ἐπισήμως τὴν κατὰ τοῦ Δαρείου ἐπανάστασιν, ἀπέθετο, τοὐλάχιστον κατ' ἐπιφάνειαν, τὴν ἰδίαν ἀρχὴν καὶ ἀφοῦ προέτρεψεν ἁπάσας τὰς πόλεις νὰ ἐκλέξωσι στρατηγοὺς καὶ νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς ἄμυναν ἀπῆλθεν αὐτὸς εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἵνα ζητήσῃ ἰσχυράν τινα ἐπικουρίαν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἀπετάθη φυσικῷ τῷ λόγῳ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς προϊστάμενοι τῆς Ἑλλάδος. Ἐβασίλευον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τῆς Σπάρτης ὁ Δημάρατος καὶ ὁ Κλεομένης· ἀλλ' οὗτοι, ὡς καὶ οἱ ἔφοροι, ἀπεποιήθησαν πᾶσαν συνδρομήν, μιμούμενοι τὴν πολιτικὴν τῶν προκατόχων αὐτῶν, οἵτινες πρὸ 40 περίπου ἐτῶν οὐδεμίαν ὡσαύτως ἠθέλησαν νὰ δώσωσι βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἕλληνας ὑπὸ τοῦ Κύρου πολεμηθέντας. Ὁ Ἀρισταγόρας εἶχεν ἰδίως ἀγωνισθῆ νὰ καταπείσῃ τὸν Κλεομένην, ὡς ἰσχυρότερον τῶν δύο βασιλέων, ἐπὶ δὲ τούτῳ κατήντησε καὶ μέχρι τῆς δωροδοκίας, ἀπέτυχεν ὅμως· καὶ τότε ἐτράπη πρὸς τὰς Ἀθήνας, οὔσας ἤδη ὁμολογουμένως δευτέραν κατὰ τὴν δύναμιν πόλιν τῆς Ἑλλάδος. Ὑπῆρξε δὲ ἐνταῦθα εὐτυχέστερος οὐ μόνον διότι αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ Πεισιστράτου ἤρχισαν νὰ προσοικειῶνται τοὺς Ἴωνας ἀλλὰ καὶ διότι ἤξευρον ὅτι ὁ Ἱππίας ζητεῖ τὴν ἐπικουρίαν τῶν Περσῶν καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον μέγιστον συμφέρον νὰ ἀπασχολήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται εἰς τὰ ἴδια, διὸ καὶ ἐψηφίσαντο ἐν τῷ ἅμα νὰ πέμψωσιν εἰς βοήθειαν τῶν ἐπαναστάντων Ἰώνων εἴκοσι ναῦς, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Μελάνθιον. Ὁ Ἡρόδοτος ἱστορῶν ταῦτα λέγει ὅτι ὁ Ἀρισταγόρας, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ πλανήσῃ ἕνα μόνον Λακεδαιμόνιον, τὸν Κλεομένην, ἠπάτησε τρεῖς μυριάδας Ἀθηναίων· καὶ παρατηρεῖ ὅτι εὐκολώτερον εἶναι, ὡς φαίνεται, νὰ ἀπατήσῃ τις πολλοὺς ἢ ἕνα. Ἀλλὰ τοῦτο, ἀληθὲς ἐνίοτε, ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἔχεται ἀκριβείας. Ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων ὑπῆρξε βεβαίως πρᾶξις ἀσύνετος, ὅπως κάλλιστα ἐχαρακτήρισεν αὐτὴν ὁ Ἑκαταῖος· ἐκινήθη ὑπὸ τῆς ἰδιοτελείας δύο ἀνθρώπων, οἵτινες, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, οὐδὲ τὴν γενναιότητα ἔσχον νὰ συμμερισθῶσι μέχρι τέλους τὴν τύχην τῶν συμπολιτῶν· καὶ ἂν συγκρίνωμεν τὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως κατάστασιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων, ὄχι πρὸς τὸν ὄλεθρον ὃν ἔπαθον κατατροπωθεῖσαι μετ' οὐ πολύ, ἀλλὰ πρὸς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθον βραδύτερον, ὅτε, μετὰ τοὺς μεγάλους τοῦ ἑλληνισμοῦ θριάμβους, ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἀνάγκη τῇ ἀληθείᾳ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὠφελήθησαν πολὺ ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κυριαρχίας. Ὅτι ὅμως, γενομένης ἅπαξ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ συμφέρον οὐ μόνον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀλλὰ καὶ τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἦτο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῆς, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἂν ἡ Ἑλλὰς τότε κατέβαλλεν, ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, τὸ ἥμισυ τῶν ἀγώνων οὓς μετ' οὐ πολὺ ἠναγκάσθη νὰ καταβάλῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, πολλῶν συμφορῶν ἤθελεν ἀπαλλάξει ὁλόκληρον τὸ ἔθνος· διότι ἀμφιβολία δὲν εἶναι ὅτι ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ εἰς πολὺ εὐτυχεστέρας περιστάσεις ὅ,τι κατώρθωσε μετὰ εἴκοσιν ἔτη εἰς περιστάσεις ὀλιγώτερον εὐτυχεῖς, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀσφαλίσῃ ἔκτοτε τὴν ἐλευθερίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων καὶ νὰ προλάβῃ οὕτω πᾶσαν μηδικὴν κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐκστρατείαν. Δὲν ἠπατήθησαν λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι οἱ ἀποδεξάμενοι τὴν πρότασιν τοῦ Ἀρισταγόρου· ἠπατήθη ὁ Κλεομένης, ὁ μὴ ἀποδεξάμενος αὐτήν· ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Σπάρτης ἐρρυθμίσθη ἀείποτε κατὰ τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ὄχι

κατὰ τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ Σπάρτη δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως, ἄρα δὲν ἐθεώρησε πρέπον νὰ κοινωνήσῃ τοῦ ἀγῶνος· ἀδιάφορον ἂν προέκειτο περὶ τῆς τύχης ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ἂν καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἀρνηθῶμεν ἀφ' ἑτέρου ὅτι τὸ πανελλήνιον αἴσθημα, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἰδεῖ μετά τινα ἔτη τοσοῦτον λαμπρῶς ἐν Ἀθήναις ἀναπτυσσόμενον περὶ τὸ 500 ἔτος, οὐδ' ἐν ταύτῃ τῇ πόλει εἶχεν ἔτι ἀνθήσει· καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοὶ ἐβοήθησαν ἤδη τοὺς Ἴωνας μᾶλλον ἕνεκα τοῦ ἰδίου κινδύνου ἢ ἕνεκα πανελληνίων συμφερόντων· διὸ οὔτε ἀποχρῶσαν δύναμιν ἐξέπεμψαν, οὔτε ἐπέμειναν μέχρι τέλους εἰς τὸν ἀγῶνα.

Παρεκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, μία ἔτι ἑλληνικὴ πόλις ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἤκουσε τὰς δεήσεις τῶν ἐν Ἀσίᾳ ὁμογενῶν, ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Ἐρέτρια, ἥτις ἀπέστειλε πρὸς τοὺς Μι-

Ὁρομάσδης, ὁ θεὸς τῶν Περσῶν
(Ἀνάγλυφον)

λησίους πέντε πλοῖα, εὐγνωμονοῦσα δι' ἣν εἶχεν ἄλλοτε λάβει παρ' αὐτῶν συνδρομὴν εἰς τὸν πρὸς τοὺς Χαλκιδεῖς πόλεμον αὐτῆς. Ὅτε ἔφθασαν τὰ 25 ταῦτα πλοῖα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰωνίας, εὗρον, ὡς φαίνεται, τοὺς Πέρσας πολιορκοῦντας τὴν Μίλητον. Ὅθεν ὁ Ἀρισταγόρας ἐπεχείρησεν ἀντιπερισπασμόν, ἐκπέμψας ἐξ Ἐφέσου δύναμιν Ἰώνων, Ἀθηναίων καὶ Ἐρετριέων, ἵνα κυριεύσωσι τὰς Σάρδεις. Καὶ ἡ μὲν πόλις κατελήφθη ἀλλ' ὁ Ἀρταφέρνης, ὀχυρωθεὶς εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἔσπευσε νὰ μετακαλέσῃ τόν τε πολιορκοῦντα τὴν Μίλητον στρατὸν καὶ ἄλλας δυνάμεις· συνέπεσε δὲ νὰ ἐμπρησθῇ καὶ ἡ πόλις, ἧς αἱ πλεῖσται οἰκίαι ἦσαν καλάμιναι, καὶ ὅσαι ἦσαν πλίνθιναι εἶχον ἐκ καλάμου τὰς ὀροφάς· ὥστε οἱ Ἕλληνες ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐν δὲ τῇ ὑποχωρήσει ταύτῃ κατετροπώθησαν ὁλοσχερῶς, περὶ Ἔφεσον, ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀρταφέρνους, εἰς μάχην, καθ' ἣν ἔπεσον πολλοί τε ἄλλοι ὀνομαστοὶ καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν Ἐρετριέων Εὐαλκίδης, ὃν ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης ὡς στεφανωθέντα ἄλλοτε εἰς πολλοὺς δημοτελεῖς ἐν Ἑλλάδι ἀγῶνας.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια. Οὐδὲν ἧττον ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀρισταγόρου, ἀπὸ Βυζαντίου πρὸς βορρᾶν, μέχρι Κύπρου πρὸς μεσημβρίαν· μετέσχον δὲ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ἐγχωρίων οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Καύνιοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι τότε συντονώτερον παρεσκευάσθησαν· προσήγαγον εἰς τὸ Αἰγαῖον τὸν φοινικικὸν στόλον, δι' οὗ ἀπεβίβασαν εἰς Κύπρον στρατιὰν Κιλίκων καὶ

Αἰγυπτίων, ὑπὸ τὸν Πέρσην 'Αρτύβιον, ἐνίσχυσαν δὲ καὶ τὸν στρατὸν τοῦ 'Αρταφέρνους εἰς Σάρδεις τοσοῦτον ὥστε οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἤδη διὰ μιᾶς καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς 'Ασίας ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τῆς ἄκρας Τριοπίου.

Ὁ στόλος τῶν 'Ιώνων, ἐπελθὼν εἰς βοήθειαν τῶν Κυπρίων, κατετρόπωσε τοὺς Φοίνικας· ἀλλὰ διὰ ξηρᾶς οἱ Κύπριοι, εἰ καὶ καλῶς ἀγωνισθέντες ἡττήθησαν ὑπὸ τοῦ πεζικοῦ τῶν Περσῶν στρατοῦ· πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις τῆς νήσου, ἀφοῦ ἐπί τινα χρόνον γενναίως ἀντέστησαν, ἐπὶ τέλους καθυπετάχθησαν αὖθις εἰς τοὺς Πέρσας. 'Αφ' ἑτέρου ὁ κύριος τοῦ Δαρείου στρατός, ὁ εἰς Σάρδεις ἀθροισθείς, ὥρμησεν ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν παραλίαν, κατέστησεν ὑποχειρίους τοὺς παρὰ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Ἑλλήσποντον Ἕλληνας, ἐκυρίευσε πολλὰς ἰωνικὰς καὶ αἰολικὰς πόλεις, ἐνίκησε δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς Κᾶρας, καὶ αὐτοὺς τοὺς Μιλησίους. 'Αλλ' οἱ Κᾶρες ἐπέμειναν ἀμυνόμενοι· ἡ Μίλητος δὲν ἦτο εὔκολον νὰ καταβληθῇ· κατὰ θάλασσαν ὑπερίσχυον οἱ Ἴωνες· τὰ πράγματα λοιπὸν δὲν εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, ὅτε ὁ 'Αριστογόρας, ὅστις ἔδειξεν ἐν γένει καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν διαγωγὴν ἀπερίσκεπτον ἐλαφρότητα, ἀπελπισθείς, ἐγκατέλιπεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κινδύνου τοὺς συμπολίτας, οὓς αὐτὸς εἶχεν ὠθήσει εἰς ἐπανάστασιν, καὶ ἐζήτησε νὰ καταφύγῃ μετά τινων φίλων εἰς τὴν Θράκην, ὅπου ὅμως μετ' ὀλίγον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σχεδὸν πάντες κακῶς ἀπώλοντο ὑπό τινων Θρακῶν. Ὁμοίαν καὶ ἔτι χείρονα τύχην ἔλαβεν ὁ πενθερὸς αὐτοῦ Ἱστιαῖος, ὅστις δὲν ὑπῆρξεν ἁπλῶς ἀπερίσκεπτος ὅπως ὁ 'Αρισταγόρας, ἀλλ' ἀνεδείχθη, καθ' ὅλον τὸν βίον, μοχθηρὸς ἄνθρωπος. Ὁ Δαρεῖος, μαθὼν τὸ κίνημα τῶν 'Ιώνων, κατ' ἀρχὰς ὑπώπτευσε τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπέλαβεν αἴτιον τοῦ κακοῦ τὸν Ἱστιαῖον.

'Αλλὰ μετ' ὀλίγον οὗτος κατώρθωσε, διὰ πολλῶν περιαυτολογιῶν καὶ διαβεβαιώσεων, νὰ καταπείσῃ τὸν μέγαν βασιλέα ὅτι, ἂν ἦτο παρὼν εἰς Μίλητον, ποτὲ τοιαύτη συμφορὰ δὲν ἤθελεν ἐπέλθει, καὶ ὅτι, ἂν ἤδη ἀποσταλῇ αὐτόθι, θέλει καταβάλει τὴν ἐπανάστασιν, παραδώσει τὸν προδότην 'Αρισταγόραν εἰς χεῖρας τῆς ἐξουσίας, καὶ ἄλλα τεράστια κατορθώσει. Οὕτως ἀνακτήσας τὴν ἐλευθερίαν ἔφθασεν εἰς Σάρδεις. 'Ενταῦθα ὅμως ὁ 'Αρταφέρνης, κάλλιον ὢν πεπληροφορημένος περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων, ἐξήγησεν αὐτῷ σαφῶς ὅτι θεωρεῖ αὐτὸν καὶ ὄχι ἄλλον τινὰ πρωτουργὸν τοῦ ὅλου τούτου δράματος. «Ἄκουσέ με, Ἱστιαῖε, τῷ εἶπε, πῶς νομίζω ὅτι συνέβησαν τὰ πράγματα ταῦτα· τὸ ὑπόδημα τοῦτο τὸ ἔρραψας μὲν σύ, τὸ ἐφόρεσε δὲ ὁ 'Αρισταγόρας». Ὥστε ὁ Ἱστιαῖος, βλέπων ἑαυτὸν κινδυνεύοντα, ἔφυγε διὰ νυκτὸς πρὸς τὴν παραλίαν καὶ ἀπέπλευσεν εἰς Χίον. 'Ενταῦθα κατ' ἀρχὰς συνελήφθη ὡς φίλος τοῦ Δαρείου, καὶ τῶν 'Ιώνων ἐχθρός· μετ' ὀλίγον δὲ ἀπελύθη, βεβαιώσας ὄχι μόνον ὅτι αὐτὸς ὑπεκίνησε τὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ ἦτο μέχρι τινὸς ἀληθές, ἀλλ' εἰπὼν καὶ τὸ μέγα τοῦτο ψεῦμα, ὅτι ὑπε κίνησεν αὐτὴν διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐμελέτα νὰ ποιήσῃ ἀναστάτους τοὺς Ἴωνας, μεταφέρων αὐτοὺς εἰς Φοινίκην, μετακομίζων δ' ἀντ' αὐτῶν τοὺς Φοίνικας εἰς 'Ιωνίαν. Οἱ Χῖοι, ἐκλαβόντες ἤδη τὸν ἄνδρα ὡς φίλον εἰλικρινῆ τῶν Ἑλλήνων, μετεβίβασαν αὐτὸν εἰς Μίλητον. Ὁ δέ, πρὶν ἀπέλθῃ, θέλων νὰ ἐκδικηθῇ τὸν 'Αρταφέρνην [1],

---

(1) Οὐχὶ βεβαίως τὸν 'Αρταφέρνην, διότι οὗτος οὐδὲν εἶχε νὰ πάθῃ ἐκ τῆς πράξεως τοῦ Ἱστιαίου, ἀλλὰ τοὺς πέρσας μεγιστᾶνας. 'Αλλ' ὁ Ἡρόδοτος (στ. 4) τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἱστιαίου παρίστησιν οὐχὶ ὡς προδοσίαν, ἀλλ' ὡς ἐμπιστευτικὴν ἀλληλογραφίαν πρὸς τοὺς πέρσας μεγιστᾶνας περὶ ἀποστασίας, περὶ ἧς ἤδη ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν συνεννόησις· καὶ ὁ Ἕρμιππος οὐχὶ κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἱστιαίου ἀλλ' ἐξ οἰκείας βουλήσεως προσελθὼν εἰς τὸν 'Αρταφέρνην προδοτικῶς ἐνεχείρισεν εἰς αὐτὸν τὰς ἐπιστολάς (τὰ «βιβλία»).

ἔπεμψεν εἰς Σάρδεις πρός τινας τῶν μεγιστάνων Περσῶν γράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάλει πρὸς αὐτοὺς ὡς δῆθεν πρὸ καιροῦ ὄντας συννενοημένους μετ' αὐτοῦ, ἵνα ἀποστατήσωσι κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Δαρείου, καὶ ἐφρόντισεν ὥστε τὰ γράμματα ταῦτα νὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας τοῦ σατράπου, ὅστις ἐθανάτωσε τότε ἀδίκως πολλοὺς ἐκ τῶν ἀθῴων ἐκείνων ἀνθρώπων. Οἱ Μιλήσιοι ἐν τούτοις οὐδεμίαν εἶχον ὄρεξιν νὰ ὑποδεχθῶσι τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν δυνάστην·καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ διὰ νυκτὸς καὶ βίας εἰς τὴν πόλιν, ἀπέκρουσαν αὐτόν, πληγωθέντα μάλιστα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην εἰς τὸν μηρόν. Ὅθεν ὁ Ἱστιαῖος ἐπανῆλθεν εἰς Χίον· ἀλλ' οἱ Χῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ δώσωσιν αὐτῷ βοήθειάν τινα. Ἐπορεύθη λοιπὸν εἰς Λέσβον, καὶ ἐνταῦθα λαβὼν ὀκτὼ τριήρεις ἤρχισε ληστεύων πολλὰς πόλεις καὶ νήσους καὶ πλοῖα, μὴ σεβόμενος οὐδὲ τὰ ἰωνικὰ πλοῖα, μέχρις οὗ, καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ· καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ ἀνεσταύρωσεν ὁ Ἀρταφέρνης εἰς Σάρδεις, τὴν δὲ κεφαλήν, ταριχεύσας, ἔπεμψε πρὸς τὸν Δαρεῖον εἰς Σοῦσα. Ὁ μέγας βασιλεύς, ὅστις ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ εἶχεν αἰσθήματα βεβαίως εὐγενέστερα τοῦ Ἱστιαίου, ἐλυπήθη διὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ·καὶ διέταξε νὰ λούσωσι καὶ νὰ θάψωσιν εὐπρεπῶς τὴν κεφαλήν του, μὴ λησμονήσας, οὐδὲ μετὰ τὰς τοσαύτας τοῦ ἀρχαίου δυνάστου τῆς Μιλήτου κακουργίας, τὴν περὶ τὸν ποταμὸν Ἴστρον εὐεργεσίαν.

Κυλινδρικὴ σφραγὶς τοῦ Δαρείου

Ἀλλὰ τί σημαίνει ἡ οἰκτρὰ αὕτη τύχη τῶν δύο πρωταιτίων τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὰς συμφορὰς ὅσας ἔμελλον νὰ πάθωσιν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἐξωθήσει εἰς τὸν ἀσύνετον ἐκεῖνον ἀγῶνα; Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Κυπρίων ὁ Ἀρταφέρνης συνεκέντρωσεν ἅπασαν τὴν πεζικὴν καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν Περσῶν δύναμιν κατὰ τῆς Μιλήτου. Οἱ πρόβουλοι τῶν Ἰώνων, συνελθόντες εἰς τὸ κοινὸν συνέδριον τὸ καλούμενον Πανιώνιον, ἐνόμισαν μάταιον νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἐπιτρέψωσι μὲν εἰς τοὺς Μιλησίους τὴν ἄμυναν τῶν ἰδίων αὐτῶν τειχῶν, νὰ προπολεμήσωσι δὲ αὐτοὶ κατὰ θάλασσαν ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης· ἐπὶ τούτῳ ὁ πανιώνιος στόλος, μεθ' οὗ συνετάσσετο καὶ ἡ αἰολικὴ Λέσβος, ἠθροίσθη εἰς Λάδην, τότε μὲν οὖσαν μικρὰν νῆσον, παρὰ τῇ πόλει τῶν Μιλησίων, σήμερον δέ, διὰ τῶν περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Μαιάνδρου προσχώσεων, ἑνωθεῖσαν μετὰ τῆς στερεᾶς. Τὸ πρὸς ἀνατολὰς κέρας εἶχον αὐτοὶ οἱ Μιλήσιοι, μετὰ πλοίων 80· ἐν τῷ μέσῳ ἵσταντο 100 πλοῖα τῶν Χίων· εἰς δὲ τὸ πρὸς δυσμὰς κέρας ἐτάσσοντο 60 πλοῖα τῶν Σαμίων. Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν Μιλησίων καὶ τῶν Χίων διάστημα ἐπληροῦτο διὰ 12 πλοίων τῆς Πριήνης, 3 τοῦ Μυοῦντος καὶ 17 τῆς Τέω· τὸ δὲ μεταξὺ Χίων καὶ Σαμίων διὰ 8 πλοίων τῶν Ἐρυθρῶν, 3 τῆς Φωκαίας καὶ 70 τῆς Λέσβου. Οὕτως ἡ ὅλη ναυτικὴ δύναμις συνεποσοῦτο εἰς πλοῖα 353, καὶ οὐδένα βεβαίως εἶχε λόγον νὰ φοβηθῇ τοὺς ἀντιπάλους Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ φοινικικὸς στόλος συνέκειτο ἐκ πλοίων 600· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι πρὸ μικροῦ οἱ Ἴωνες εἶχον κατατροπώσει τοὺς Φοίνικας περὶ Κύπρον, αὐτοὶ μηδεμίαν ἔτι παθόντες ἧτταν, θέλομεν μετ' ὀλίγα ἔτη ἴδεῖ εἰς Σαλαμῖνα στόλον ἑλληνικὸν ἰσοδύναμον σχεδὸν τοῦ παρόντος ἰωνικοῦ καταβαλόντα στόλον περσικὸν ἀσυγ-

κρίτῳ λόγῳ πολυαριθμότερον τοῦ ἐνταῦθα παραταχθέντος φοινικικοῦ. Ἡ ἀνδρεία τῶν Ἰώνων δὲν ἦτο ὑποδεεστέρα τῆς ἀνδρείας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, τὴν δὲ φιλοπατρίαν αὐτῶν μαρτυρεῖ τοῦτο· κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀρταφέρνους πολλοὶ τῶν δεσποτῶν τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Ἀρισταγόρου καθαιρεθέντων καὶ νῦν ἐν τῷ περσικῷ στρατοπέδῳ εὑρισκομένων συνενοήθησαν ἤδη κρυφίως ἕκαστος μετὰ τῶν συμπολιτῶν, ὑποσχόμενοι πολλὰ μὲν ἐκ μέρους τῶν Περσῶν ἀγαθὰ ἐὰν αὐτομολήσωσι πρὸς τούτους, φοβερὰ δ'ἀπειλοῦντες δεινὰ ἐὰν ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ ὅμως οὐδεὶς τότε ἀνεδείχθη ὁ προδότης, πάντες δ' ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ὅ,τι ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ἰωνικοῦ στόλου ἦτο ἑνότης διευθύνσεως καὶ ἀποχρῶσα πειθαρχία. Ἡ ναυτικὴ μοῖρα ἑκάστης πόλεως εἶχε τὸν ἴδιον αὐτῆς ἡγεμόνα, κοινὸς δὲ τοῦ στόλου ναύαρχος οὐδεὶς ἀναφέρεται. Μεταξὺ τῶν κατ' ἰδίαν τούτων στρατηγῶν ὑπῆρχεν εἷς, ὁ φωκαεὺς Διονύσιος, ὅστις ἐφαίνετο ὑπερέχων πάντων ἐπὶ τόλμῃ καὶ δραστηριότητι, ὥστε, ἂν ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου αὐτὸς ἀνελάμβανε τὴν τῶν ὅλων ἀρχηγίαν, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Σαλαμῖνι, οἱ Ἴωνες βεβαίως ἀνεδείκνυντο νικηταί. Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς συνέπεσε νὰ ἄρχῃ τῆς πολυαριθμοτέρας ναυτικῆς μοίρας· διό, καίτοι στρατηγοῦντος ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι τοῦ Σπαρτιάτου Εὐρυβιάδου, ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ἀθηναίου ἡγεμόνος, ἐρειδομένη καὶ ἐπὶ τῆς ὑλικῆς ὑπεροχῆς τῶν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένων πλοίων, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους ν' ἁρπάσῃ τὴν πραγματικὴν τοῦ ἀγῶνος διεύθυνσιν καὶ νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς αἴσιον πέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Διονύσιος δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἄρχων τῆς μικροτέρας τοῦ ἰωνικοῦ στόλου μοίρας οὐδὲν ἐνέπνεε σέβας ὡς ἐκ τῆς δυνάμεως ἣν ἦγεν. Ἡ Φώκαια, ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος τοσοῦτον ἰσχυρὰ οὖσα ναυτικὴ πόλις, εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ, μετὰ τὴν περσικὴν κατάκτησιν, τοσοῦτον ἐκπέσει τῆς πάλαι ἀκμῆς ὥστε ἤδη δὲν ἔπεμψεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης εἰμὴ 3 πλοῖα, οὐδὲ ἐπέζη τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ναυσίβιον πνεῦμα εἰμὴ ἐντὸς τοῦ στήθους τοῦ στρατηγοῦ αὐτῆς. Ὅτε ὁ Διονύσιος εἶδε τοὺς Ἴωνας εἰς Λάδην ἠθροισμένους, καὶ κατὰ μὲν τὴν προθυμίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἅμιλλαν οὐδενὸς ὑποδεεστέρους, ἀπεστερημένους δὲ ναυτικῆς πειθαρχίας καὶ ἀσκήσεως καὶ οὐδόλως ἀφορῶντας εἰς τὰ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς μάχης πρακτέα, ἐνόησε τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον καὶ καθυπέβαλε περὶ τούτου εἰς αὐτοὺς ἐμβριθεστάτας παρατηρήσεις. «Τὰ πράγματα ἡμῶν, ἄνδρες Ἴωνες, εἶπεν, εὑρίσκονται ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, διότι πρόκειται νὰ γίνωμεν ἢ ἐλεύθεροι ἢ δοῦλοι. καὶ δοῦλοι μάλιστα συλληφθέντες μετὰ δραπέτευσιν. Ἐὰν ἐκπληρώσητε τὸ καθῆκον ὑμῶν, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο θέλει ἀποβῆ ἐπίπονον ὁπωσοῦν εἰς ὑμᾶς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους θέλετε ἐπιτύχει βεβαίαν νίκην καὶ ἐλευθερίαν. Ἐὰν ὅμως ἐπιμείνητε εἰς τὴν παροῦσαν ῥαθυμίαν καὶ ἀταξίαν, οὐδεμίαν ἔχετε ἐλπίδα ν' ἀποφύγητε τὴν τιμωρίαν τοῦ βασιλέως ἕνεκα τῆς ἀποστασίας ὑμῶν. Πεισθῆτε λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους καὶ εἰς τὰς παραγγελίας μου· καὶ σᾶς ὑπόσχομαι, θεῶν τὰ ἴσα νεμόντων, ἢ παντάπασι νὰ μὴ ἀντιπαραταχθῶσιν οἱ πολέμιοι ἢ ἀντιπαραταχθέντες νὰ νικηθῶσι κατὰ κράτος».

Ἡ σύνεσις τῆς συμβουλῆς ταύτης ἦτο τοσούτῳ πρόδηλος ὥστε οἱ Ἴωνες, ἐγκαταλιπόντες τὰς ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Λάδης ἀναπαυτικὰς αὐτῶν σκηνὰς καὶ ἐπιβάντες εἰς τὰ πλοῖα καθυπεβλήθησαν εἰς ὅλας τὰς ναυτικὰς ἐργασίας καὶ ἀσκήσεις ὅσας ἀπήτησε παρ' αὐτῶν ὁ Διονύσιος. Οἱ ἐρέται καὶ οἱ ὁπλῖται ἐγυμνάζοντο ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων· καὶ ὁσάκις δ' ἔπαυον τὰ γυμνάσια αὐτῶν, πάλιν τὰ πλοῖα ἔμενον ἐπ' ἀγκυρῶν καὶ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῶν πλοίων, ἀντί, ὡς πρότερον, νὰ ἀνασύρωνται μὲν τὰ πλοῖα εἰς τὴν παραλίαν, νὰ διατρίβωσι δὲ τὰ πληρώματα ἐπὶ τῆς στερεᾶς. Ἀλλὰ μόλις ἑπτὰ ἡμέρας ἔπραξαν ταῦτα ὑπὸ θερμοῦ θερινοῦ ἡλίου ταλαιπωρούμενοι, καὶ ἤρχισαν νὰ γογγύζωσι κατὰ τοῦ ἀλαζόνος ἐκείνου Φωκαέως, ὅστις, τρία μόνον ἔχων πλοῖα, ἐσφετερίσθη τὸ δι-

καίωμα νὰ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν του εἰς ὁλόκληρον τὸν στόλον, ἐπαγαγὼν εἰς αὐτὸν ἀφόρητα δεινά· διότι, προσέθετον, πολλοὶ ἤδη νοσοῦσι, καὶ πολλοὶ θέλουσι προδήλως μετ' ὀλίγον πάθει τὸ αὐτό. «Τῇ ἀληθείᾳ, ἀνέκραξαν ἐπὶ τέλους, προτιμοτέρα τῶν παρόντων κακῶν ἡ περσικὴ δουλεία καὶ πᾶσα ἄλλη συμφορά· ὅθεν παύσωμεν πειθόμενοι εἰς αὐτὸν τοῦ λοιποῦ». Καὶ τῳόντι ἔπαυσαν ἐκτελοῦντες τὰ παραγγέλματα τοῦ ἀνδρός, ἔστησαν σκηνὰς ἐν τῇ νήσῳ καὶ διέτριβον ἐν αὐταῖς, ὡς πρότερον, ἀπολαμβάνοντες τὴν σκιάν, τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὰς ἀπράγμονας συνδιαλέξεις. 'Αλλ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ῥαθυμίαν ταύτην· καὶ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι οὐδεὶς τῶν στρατηγῶν τῶν μεγαλυτέρων μοιρῶν, τῶν μοιρῶν τῆς Μιλήτου, τῆς Σάμου, τῆς Χίου ἢ τῆς Λέσβου, ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν φωκαέα Διονύσιον. Ἡ δυστυχὴς ἐκείνη ἰωνικὴ ἐπανάστασις παρίστησιν ἐντελῆ ἔλλειψιν ἀνδρῶν ἀξίων νὰ κυβερνήσωσιν αὐτήν.

'Απὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οἱ Ἴωνες ἔπαυσαν πειθόμενοι εἰς τὸν Διονύσιον τὸ στρατόπεδον αὐτῶν περιῆλθεν εἰς δεινὴν ἀταξίαν καὶ δυσπιστίαν. Τινὲς κατανοοῦντες ὅτι οὕτως ἔχοντες ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς μάχην μεγάλην ἤρχισαν νὰ μετανοῶσι διότι ἀπέρριψαν τὰς συμβιβαστικὰς προτάσεις τῶν δεσποτῶν· οἱ δὲ Σάμιοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς ἁπλῆν μετάνοιαν, συνενοήθησαν κρυφίως μετὰ τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Αἰάκους, τοῦ υἱοῦ τοῦ Συλοσῶντος,καὶ λαβόντες παρ'αὐτοῦ νέας ὑποσχέσεις ἀνθυπέσχοντο νὰ λιποτακτήσωσιν ἅμα δοθείσης περιστάσεως. Τῳόντι, τὴν ἡμέραν τῆς μάχης, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ δύο στόλοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ συγκρουσθῶσιν, ἀπέπλευσαν διὰ μιᾶς ὅλοι οἱ Σάμιοι ἐκ τῆς τάξεως, πλὴν ἕνδεκα πλοίων, τῶν ὁποίων οἱ κυβερνῆται ἀπετροπιάσθησαν τὴν τοιαύτην προδοσίαν. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο τῶν Σαμίων ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι Ἴωνες, πρὸ πάντων οἱ Λέσβιοι· ἀλλ' οἱ Χῖοι, ὧν τὰ 100 πλοῖα ἵσταντο ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἔφερον ἕκαστον 40 ὁπλίτας, παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον αὐτῶν καὶ ἠγωνίσθησαν περιφανῶς, ἐπαγαγόντες καὶ παθόντες ζημίας δεινάς. Διέπρεψε δὲ καὶ ὁ Διονύσιος ὁ φωκαεύς, συλλαβὼν διὰ τῶν 3 αὐτοῦ πλοίων 3 φοινικικά. 'Επὶ τέλους ὅμως ἡ ἧττα τῶν 'Ιώνων ἀπέβη ὁλοσχερὴς ἅμα καὶ ἀνεπανόρθωτος· τῶν γενναίων μάλιστα Χίων ἡ ζημία ὑπῆρξε φοβερά· ὀλίγιστα τῶν πλοίων αὐτῶν περιεσώθησαν. Ὁ φωκαεὺς Διονύσιος, θεωρῶν ὅτι ἡ πατρὶς αὐτοῦ θέλει ὑποκύψει αὖθις εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Φώκαιαν· ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐλεηλάτησε τὰ φοινικικὰ παράλια, τὰ ὁποῖα, διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στόλου τῶν Φοινίκων, ἦσαν πάσης προστασίας ἐστερημένα, ἔπειτα δ' ἔπλευσεν εἰς Σικελίαν καὶ μετῆλθεν ἐκεῖ τὸ ἔργον τοῦ πειρατοῦ κατὰ τῶν Καρχηδονίων καὶ τῶν Τυρρηνῶν, ἀπέχων ὅμως τοῦ νὰ βλάψῃ Ἕλληνας· τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο τοῦ πειρατοῦ ἐξηκολούθει ἔτι λογιζόμενον θεμιτόν. Καὶ οἱ Σάμιοι δέ, ὅσοι δὲν εἶχον μιμηθῆ τὴν προδοσίαν τοῦ πλείστου τῆς μοίρας αὐτῶν, ἀπεδήμησαν μετὰ τὴν μάχην εἰς Σικελίαν καὶ κατεστάθησαν εἰς Ζάγκλην.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τοῦ πρώτου τούτου μεγάλου ναυτικοῦ ἀγῶνος, ὃν ἠγωνίσθησαν οἱ προπάτορες ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς 'Ανατολῆς βαρβάρους, κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς 'Ασίας, εἰς τὰ ὁποῖα μετ' οὐ πολὺ καὶ πολλάκις ἔκτοτε, κατά τε τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ἔμελλον νὰ ἀντηχήσωσι θριαμβευτικοὶ ἑλληνικῶν στόλων παιᾶνες. Οἱ δὲ Πέρσαι, μετὰ τὴν εἰς Λάδην νίκην, ἔστρεψαν πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν, τήν τε πεζικὴν καὶ τὴν ναυτικήν, κατὰ τῆς Μιλήτου, ἧς μετ' ὀλίγον ἐγένοντο ἐξ ἐφόδου κύριοι. Καὶ τότε ἤρχισεν ἡ φοβερὰ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκδίκησις, ἥτις ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ τὰς τιμωρίας ὅσας ἔπαθον οἱ πατέρες ἡμῶν, ὁσάκις ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἀπέτυχον. Τὰ ἱερὰ ἐσυλήθησαν καὶ

ἐνεπρήσθησαν. Ἐκ τῶν κατοίκων οἱ μὲν ἄνδρες τὸ πλεῖστον ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες, καὶ αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες, ἀπήχθησαν εἰς Σοῦσα, ἵνα περιμείνωσι τὰς διαταγὰς τοῦ Δαρείου, ὅστις, ὡς πάντοτε,φιλανθρωπότερος ὢν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ κακὸν οὐδὲν ἄλλο ποιήσας εἰς τὰ δυστυχῆ ἐκεῖνα θύματα κατῴκισεν αὐτὰ ἐπὶ τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, εἰς τὴν πόλιν Ἄμπην, παρ' ἣν παραρρέει ὁ Τίγρις ποταμός. Ἡ Μίλητος λοιπόν, ὡς καὶ ἡ χώρα αὐτῆς, ἠρημώθη τῶν προτέρων κατοίκων· βραδύτερον ὅμως ἐδέχθη βεβαίως νέους Ἕλληνας κατοίκους, διότι ἀναφαίνεται αὖθις ἡ πόλις ἑλληνίς, ἂν καὶ ἔχουσα ὀλιγωτέραν δύναμιν καὶ ἀξίαν. Συνέβη δὲ ἡ ἅλωσις τῆς Μιλήτου ἐν ἔτει ἕκτῳ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως, ἤτοι, κατὰ τοὺς πιθανωτέρους χρονολογικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν νεωτέρων,ἐν ἔτει 496 ἢ495 πρὸ Χριστοῦ.

Ὁ φοινικικὸς στόλος διεχείμασεν εἰς Μίλητον,κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον θέρος ἡ ναυτικὴ καὶ ἡ πεζικὴ τῶν Περσῶν δύναμις συνεπλήρωσαν τὴν ὑποδούλωσιν ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τῶν τε νησιωτῶν καὶ τῶν ἠπειρωτῶν. Ὁ Μιλτιάδης, ὅστις, καθάπερ εἴπομεν,ἐκυβέρνα τὴν Θρακικὴν χερσόνησον,ἐν ὀνόματι τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἶχε φύγει ἐκεῖθεν μετὰ τὴν ἀπὸ Σκυθίας ἐπάνοδον τοῦ Δαρείου, ἐπέστρεψεν αὐτόθι, ἐν τῷ μεταξὺ ὠφελούμενος ἀπὸ τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν· καὶ ὑπέταξε μάλιστα τότε τὰς δύο νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον, ἐκβαλὼν μὲν τοὺς προτέρους πελασγοὺς αὐτῶν οἰκήτορας, παραδοὺς δὲ αὐτὰς εἰς ἀθηναίους ἐποίκους. Ἀλλ' ἤδη, θεωρῶν ἐπερχόμενον τὸν περσικὸν στρατόν, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νά τον περιμένῃ καὶ ἔφυγεν αὖθις εἰς Ἀθήνας, μετὰ πλοίων πέντε· τὸ ἓν ὅμως τῶν πλοίων τούτων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν ὁ πρεσβύτερος υἱός του Μητίοχος, συνελήφθη ὑπὸ τῶν Φοινίκων, οἵτινες ἔπεμψαν αὐτὸν εἰς Σοῦσα, πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα· ὁ δὲ ἐπιδεικνύων αὖθις τὴν ἀγαθότητα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐδὲν κακὸν ἐποίησεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου ἐχθροῦ, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εὐμενέστατα προσηνέχθη, δοὺς αὐτῷ περσίδα γυναῖκα καὶ κτήματα ἱκανά.

Πάντη ἄλλως ἐπολιτεύθησαν οἱ στρατηγοὶ τοῦ Δαρείου πρὸς τὰς ἀνακτηθείσας πόλεις, διότι, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, «οὐκ ἐψεύσαντο τὰς ἀπειλάς, τὰς ἐπηπείλησαν τοῖσι Ἴωσι στρατοπεδευομένοισι ἐναντία σφίσι». Ὅθεν ἐκλέξαντες τοὺς εὐειδεστάτους παῖδας καὶ τὰς καλλίστας παρθένους διένειμαν, ὡς εὐνούχους καὶ ἐρωμένας, εἰς τοὺς μεγιστᾶνας τῶν Περσῶν· αἱ πόλεις καὶ τὰ κτίρια αὐτῶν, τά τε ἱερὰ καὶ τἆλλα, κατεπυρπολήθησαν· οἱ δὲ λοιποὶ κάτοικοι ἐσφάγησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν,ἐξαιρέτως εἰς τὰς νήσους ὅπου, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, οὐδεὶς διέφυγε τὴν οἰκτρὰν ταύτην τύχην, διότ οἱ Πέρσαι, σχηματίσαντες γραμμὴν μίαν ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἐσάρωνον οὕτω πᾶσαν τὴν νῆσον σαγηνεύοντες, δηλαδὴ ὡς ἐν δικτύῳ συλλαμβάνοντες ἅπαντας τοὺς κατοίκους, ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἠπείρου δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τὸ αὐτό Ἐν τούτοις ἐφείσθησαν τῆς Σάμου διὰ τὴν προϋστορηθεῖσαν προδοσίαν, ἐγκαταστήσαντες ἐν αὐτῇ πάλιν δεσπότην τὸν Αἰάκην· ὁμοίως καὶ πολλοὶ ἄλλοι δεσπότα ἀνέλαβον, πιθανώτατα, τὰς πόλεις αὐτῶν, καὶ ἐν γένει πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ὑπερβολήν τινα τὸ λεγόμενον ἐκεῖνο περὶ τῆς ἐντελοῦς τῶν προτέρων κατοίκων ἐξοντώσεως διότι αἱ νῆσοι καὶ αἱ πόλεις αὗται ἀναφαίνονται πάντοτε βραδύτερον ὑπὸ Ἑλλήνων πάλι οἰκούμεναι, καὶ μὴ ἔχουσαι μὲν βεβαίως τὴν προτέραν ἀκμὴν ἀλλὰ μετρίως ὁπωσοῦ πράττουσαι. Και ἰδίως ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος ἱστορεῖ ὅτι, συμπληρωθείσης τῆς ἀνακτήσεω τῶν πόλεων ὅσαι εἶχον ἀποστατήσει, ὁ Ἀρταφέρνης ἐπεχείρησε συνετῶς καὶ ἐπιεικῶ τὴν διοργάνωσιν τῆς μελλούσης αὐτῶν διοικήσεως· συνεκάλεσεν ἐπιτρόπους τῶν διαφόρων πόλεων καὶ ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς νὰ συνέρχωνται εἰς σύνοδον διαρκῆ, ἵνα διαλύωσι εἰρηνικῶς καὶ οὐχὶ διὰ τῆς βίας τὰς ἀμοιβαίας διενέξεις· ἔταξε τοὺς φόρους σχεδὸν ὅπω

εἶχον καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ μετ' οὐ πολὺ μάλιστα οἱ Πέρσαι ὅλως ἀπήλλαξαν τῶν προτέρων δεσποτῶν τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις, ἐπιτρέψαντες εἰς αὐτὰς τὴν ἰδίαν διοίκησιν· ὥστε ἔπαθον μὲν οἱ Ἕλληνες δεινὰ μεγάλα ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐν τῇ πρώτῃ τῆς νίκης παραφορᾷ ἀλλ' οἱ κατακτηταὶ δὲν ἐπέμειναν, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην τῆς δυνάμεως αὐτῶν κατάχρησιν, νομίσαντες φρονιμώτερον νὰ περιποιηθῶσι τοὺς ἡττηθέντας, ἵνα προλάβωσι νέας περιπλοκάς.

Ὁ Δαρεῖος ἐπὶ περσικοῦ ἀναγλύφου

ΤΥΠΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ
Ὑδρία, λήκυθος, ἀμφορεύς, οἰνοχόη, κρατήρ, κάνθαρος,
ἀρύβαλλος, κύπελλον, ρυτόν, λήκυθος, ἀρυβαλλίς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ο ΑΜΥΝΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ. ΣΤΡΑΤΗΓΙΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Ἡ ἰωνικὴ ἐπανάστασις κατέστησεν, ὡς προείπομεν, ἀναπόδραστον τὴν ἐπὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπιδρομὴν τῶν Περσῶν· οὐδεὶς ἐνόησε τοῦτο κάλλιον τῶν Ἀθηναίων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Μιλήτου ἀγγελία ἐπροξένησε θλῖψιν ἅμα καὶ ταραχὴν μεγάλην. Ἤκμαζε τότε ἐν Ἀθήναις ὁ τραγικὸς Φρύνιχος, εἷς ὢν τῶν ἀρχαιοτέρων δραματικῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος, σύγχρονος τοῦ Αἰσχύλου· καὶ ἐπεχείρησεν ὁ Φρύνιχος νὰ ἐκτραγῳδήσῃ τὴν συμφορὰν διὰ δράματος ἐπιγεγραμμένου «Μιλήτου ἅλωσις». Ἀλλ' ὅτε ἐδιδάχθη, ὡς ἔλεγον οἱ προπάτορες ἡμῶν, δηλαδὴ παρεστάθη ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τὸ δρᾶμα τοῦτο, τὸ θέατρον ἐξελύθη εἰς δάκρυα, καὶ τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ κοινὴ συγκίνησις ὥστε ὑπεβλήθη εἰς τὸν ποιητὴν ζημία δραχμῶν χιλίων, «ὡς ἀναμνήσαντα οἰκήια κακά», καὶ ἀπηγορεύθη τοῦ λοιποῦ ἡ παράστασις, δι' ὃ ἴσως οὐδὲ περιεσώθη εἰς ἡμᾶς τὸ ἔργον. Ὡς ἰδίαν λοιπὸν συμφορὰν ὑπέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν πτῶσιν τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπολάβωσιν ἄλλως τὸ πρᾶγμα; Καθ' ὅλην τὴν Ἰωνίαν περιεφέρετο πρὸ ἓξ ἐτῶν λόγος ὅτι, ὅτε ὁ Δαρεῖος ἔμαθε τὴν ἐπὶ τὰς Σάρδεις γενομένην στρατείαν καὶ ἐπληροφορήθη ὅτι συνέπραξαν μετὰ τῶν Ἰώνων Ἀθηναῖοι, «τί εἶναι οἱ Ἀθηναῖοι αὐτοί;», ἠρώτησεν ἀγα-

νακτῶν. Ἀκούσας δὲ τὴν ἀπάντησιν ἐζήτησε τὸ τόξον αὐτοῦ καὶ ἐπιθέσας βέλος ἐπὶ τῆς νευρᾶς ἐτίναξεν αὐτὸ ὅσον ἠδυνήθη ὑψηλότερον πρὸς τὸν οὐρανόν, καὶ ἀνέκραξεν· «ἀξίωσέ με, ὦ θεέ, νὰ ἐκδικηθῶ τοὺς Ἀθηναίους!». Ἐπρόσταξε δὲ ἕνα τῶν θεραπόντων, ὁσάκις παρετίθετο τὸ δεῖπνον, νὰ λέγῃ αὐτῷ τρὶς ἑκάστοτε· «Δέσποτα, μὴ λησμονῇς τοὺς Ἀθηναίους». Πρὸς τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἤξευρον ὅτι, καὶ ἂν τυχὸν ὁ Δαρεῖος ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ αὐτούς, ὑπῆρχεν ἐν Ἀσίᾳ ἄνθρωπος, ὁ Ἱππίας, ἔχων μέγιστον συμφέρον νὰ ὑποτρέφῃ τὸ πάθος τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὥστε οὐδεμίαν εἶχον ἀμφιβολίαν ὅτι βαρὺς ἐπεκρέματο ἤδη ἐπὶ τῆς πόλεως αὐτῶν κίνδυνος.

Τῷόντι, ἅμα καταβαλὼν τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, ὁ Δαρεῖος ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἐπὶ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας, τὸν στρατηγὸν Μαρδόνιον μετὰ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς ἰσχυρᾶς. Ὁ Μαρδόνιος διεπέρασε, διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, εἰς Εὐρώπην, καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ἐπεχείρησε τὴν διὰ τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας κατάβασιν, πορευόμενος διὰ τῆς αὐτῆς σχεδὸν ὁδοῦ ἣν μετὰ δώδεκα ἢ δεκατρία ἔτη ἔμελλε νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ τοῦ Δαρείου διάδοχος Ξέρξης, ὁ δὲ στόλος συγκατέπλεε παρὰ τὴν παραλίαν. Ἀλλὰ περὶ τὸν Ἄθωνα ἐνέσκηψεν ἐπὶ τὸν στόλον τρικυμία φοβερά, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐναυάγησαν 300 μὲν πλοῖα, 20.000 δὲ ἀνδρῶν. Ἔπαθε δὲ καὶ ὁ Μαρδόνιος ζημίαν οὐ μικράν, ἐπιτεθείσης κατ' αὐτοῦ τῆς θρᾳκικῆς φυλῆς τῶν Βρύγων, ὥστε δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἐπέστρεψεν ἄπρακτος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὑποκύψας εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Δαρείου, μηδὲ ἀναφαινόμενος πλέον εἰς τὰ πράγματα εἰμὴ ἐπὶ Ξέρξου.

Ἀλλ' ὁ Δαρεῖος ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ. Ἔδωκεν εἰς ὅλας τὰς παραλίας τοῦ κράτους πόλεις διαταγὰς ἵνα παρασκευάσωσι πλοῖα πολεμικὰ καὶ ἱππαγωγὰ πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἐκστρατείας, καὶ ἐνταυτῷ ἐξέπεμψεν εἰς τὰς διαφόρους τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος πόλεις κήρυκας ἵνα ἀπαιτήσωσιν ἀφ' ἑκάστης τὸ ἐπίσημον τῆς ὑποταγῆς σημεῖον, δηλαδὴ γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ βεβαιωθῇ οὕτω τίνες ἐξ αὐτῶν εἶναι αἱ σκοπεύουσαι ν' ἀντισταθῶσιν. Αἱ ἐσωτερικαὶ περιστάσεις ἦσαν δειναί, ὅτε ἔφθασαν οἱ κήρυκες. Ὁ πόλεμος τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Αἰγινήτας, ὁ πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ 506 ἀρξάμενος, δὲν εἶχεν ἔτι καταπαύσει· ὥστε οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Αἰγινῆται, ὑπολαμβάνοντες πάντα πολέμιον τῶν Ἀθηναίων ὡς ἴδιον φίλον καὶ προστάτην, ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Δαρείου. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο καὶ ἡ ἔλλειψις ἀποχρώσης πολιτικῆς ἑνότητος καὶ ἡ κατάπληξις ἣν εἶχε προξενήσει ἡ τῶν Ἰώνων κατατρόπωσις ἔπεισαν καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ἠπειρώτας καὶ νησιώτας, νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ἀλλ' εὑρέθησαν καὶ Ἕλληνες ἀποκρούσαντες αὐτὴν μετ' ἀγανακτήσεως. Καὶ πρῶτοι οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἔρριψαν τὸν πρὸς αὐτοὺς ἐλθόντα κήρυκα εἰς τὸ ὄπισθεν τῆς ἀκροπόλεως βάραθρον, εἰς ὃ κατεκρήμνιζον ἐνίοτε τοὺς ἕνεκα πολιτικῶν κακουργημάτων εἰς θάνατον καταδικασθέντας. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, κατακυλίσαντες τὸν κήρυκα εἰς φρέαρ, παρήγγειλαν αὐτῷ ἐκεῖθεν λαβὼν γῆν καὶ ὕδωρ νὰ φέρῃ πρὸς τὸν βασιλέα του. Ἡ διαγωγὴ αὕτη τῶν Σπαρτιατῶν εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιοσημείωτος. Ἡ ἀσυλία τῶν κηρύκων ἦτο ἀνέκαθεν, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, τοσούτῳ σεβαστὴ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὥστε ἡ παραβίασις αὐτῆς μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀπαίτησις τοῦ πέρσου κήρυκος ἐπροξένησεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην μανικὴν τρόπον τινὰ παραφοράν. Ποῖον ἦτο ἆρά γε τὸ σφοδρὸν αἴσθημα τὸ παραγαγὸν τὴν παραφορὰν ταύτην ; Ἐὰν κρίνωμεν ἀφ' ὅλης τῆς μετέπειτα διαγωγῆς τῆς Σπάρτης, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ἦτο ὀργὴ ἕνεκα τῆς προσβληθείσης ἐθνικῆς, τῆς προσ-

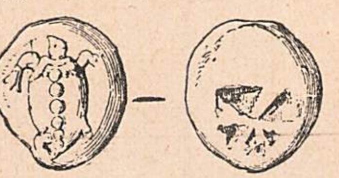
βληθείσης ἑλληνικῆς φιλοτιμίας,ἥτις προϋποτίθησι τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἣν οὐ μόνον τότε ἀλλ' οὐδὲ βραδύτερον θέλομεν εὕρει ἱκανῶς ἰσχυρὰν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως εἶχον λάβει πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος τὴν βαθεῖαν συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς, ὥστε, καίτοι ἀδιαφορήσαντες πρὸς τὴν τύχην τῶν ἐν 'Ασίᾳ ὁμογενῶν, καίτοι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, πολὺν ζῆλον μὴ ἀποδείξαντες οὐδὲ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἠγανάκτησαν ὅμως ὅτε ἤκουσαν ὅτι δυνάστης ξένος ἐτόλμησε νὰ ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν ἀμαχητὶ γῆν καὶ ὕδωρ. Τοῦτο λοιπὸν τὸ αἴσθημα τῆς τρωθείσης σπαρτιατικῆς καὶ ὄχι ἑλληνικῆς φιλοτιμίας ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ καὶ κατέστησε τὴν πόλιν ταύτην ἔξω φρενῶν. Τὸ δὲ πανελλήνιον φρόνημα, τὸ ὁποῖον ἄλλως τε μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἦτο καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν ἀλλότριον, δὲν φαίνεται ἤδη ἀνατέλλον εἰμὴ εἰς τὰς 'Αθήνας. Διότι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης ἀπαιτήσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως βλέπομεν τὰς 'Αθήνας νὰ φέρωσιν εἰς μέσον λόγους τινὰς καὶ τρόπους μαρτυροῦντας ὅτι ἤρχισε νὰ προκύπτῃ εἰς τὰ στήθη τῶν 'Αθηναίων ἡ πεποίθησις ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀποτελοῦσιν ἄθροισμα πόλεων μηδεμίαν ἐχουσῶν πολιτικὴν ἑνότητα, μηδὲν κοινὸν πολιτικὸν συμφέρον, μηδένα κοινὸν πολιτικὸν σκοπόν, καὶ δυναμένων νὰ ἀδιαφορῶσιν εἰς τὴν καταστροφήν, ἢ δούλωσιν, ἢ προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν ἡ μὲν τῆς δέ, ἀλλ' ὅτι ἐπέστη ὁ καιρὸς νὰ συγκροτήσωσιν ἔθνος ἕν, ἔθνος ἓν συνδεδεμένον οὐχὶ μόνον δι' ἠθικῶν τινων καὶ κοινωνικῶν στοιχείων ἀλλὰ πρὸς τούτοις διά τινος ἰσχυροτέρου πολιτικοῦ δεσμοῦ, οὗ ἄνευ οὐδὲν μέγα καὶ διαρκὲς δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

'Απὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν λάβει ὁμολογουμένην τινὰ ἐν Πελοποννήσῳ ὑπεροχήν· εἶχε θεωρηθῇ καὶ ὡς προϊσταμένη τῶν πλείστων πελοποννησιακῶν πόλεων· εἶχε προσαγορευθῇ μάλιστα ὑπό τε τοῦ Κροίσου καὶ ὑπὸ τοῦ 'Αρισταγόρου προστάτις τῆς Ἑλλάδος· πράγματι ὅμως οὐ μόνον πᾶσα ἡ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλὰς ἦτο ὅλως ἀλλοτρία εἰς αὐτήν, οὐ μόνον αἱ 'Αθῆναι εἰς πολεμίας πρὸς αὐτὴν διετέλουν σχέσεις, ἀλλὰ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἡγεμονία αὐτῆς ἦτο χαλαρωτάτη, διότι εἴδομεν τὸν Κλεομένην ἐγκαταλειπόμενον ἐν 'Ελευσῖνι, ἐν τῷ μέσῳ τῆς κατὰ τῶν 'Αθηναίων ἐκστρατείας, ὑφ' ὅλων τῶν συμμάχων· καὶ εἴδομεν ἔπειτα τοὺς αὐτοὺς συμμάχους ἐπιβάλλοντας τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τὴν ὑποτιθεμένην ἐκείνην ἡγεμόνα. 'Αληθῶς ἄρα εἰπεῖν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης κοινὴ πολιτικὴ ἑνότης οὐδεμία ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὑπὸ τὴν ἁπλῆν προεδρίαν μᾶλλον ἢ κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης πελοποννησιακὴ συμμαχία οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν καὶ στερεότητα. 'Αλλ' ἅμα ἐπελθόντος τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐξωτερικοῦ κινδύνου οἱ 'Αθηναῖοι προσεγγίζουσι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, καί, σιωπηλῶς ἀναγνωρίσαντες τὸ ἡγεμονικὸν αὐτῶν ἀξίωμα, κατηγοροῦσιν ἐνώπιον αὐτῶν τοὺς Αἰγινήτας ὅτι προσέφεραν εἰς τὸν Δαρεῖον γῆν καὶ ὕδωρ, ἵνα ἐμβάλωσιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Περσῶν εἰς τὴν 'Αττικήν· ἐπιφέρουσι δὲ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἔπραξαν ταῦτα «προδόντες τὴν Ἑλλάδα»· καὶ προτρέπουσι τοὺς Σπαρτιάτας νὰ πέμψωσι τὸν βασιλέα αὐτῶν Κλεομένην εἰς Αἴγιναν, ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς αἰτίους τῆς προδοσίας ταύτης, «κοινὰ τῇ Ἑλλάδι ἀγαθὰ» διαπράττων. Ταῦτα πάντα ἦσαν πράξεις καὶ λόγοι ὅλως καινοφανεῖς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ· διότι πρώτην φορὰν ἀκούομεν πρεσβευόμενον ὅτι πόλις ἑλληνὶς ὑποταχθεῖσα εἰς ξένον δυνάστην πράττει προδοσίαν καθ' ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος· πρώτην φορὰν ἀκούομεν πρεσβευόμενον ὅτι τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον ἀπῃτεῖ τὴν τιμωρίαν τῆς τοιαύτης διαγωγῆς, καὶ πρώτην φορὰν βλέπομεν πόλιν ἑλληνικὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ κειμένην, τὴν δευτέραν μάλιστα κατὰ τὴν δύναμιν ἑλληνικὴν πόλιν, ἀναγνωρίζουσαν τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Σπάρτης καὶ θυσιάζουσαν οὕτω

εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἑνότητος τὸ ἐν Ἑλλάδι ἰσχυρότατον αἴσθημα τῆς αὐτοτελοῦς πολιτικῆς ὑπάρξεως.

Εἰς τὴν τοιαύτην ἐνίσχυσιν τῆς ὑπεροχῆς τῆς Σπάρτης εἶχε συντελέσει ἡ πρὸ μικροῦ, ὀλίγα τινὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν περσικῶν κηρύκων, καταφερθεῖσα ὑπ' αὐτῆς τελευταία καὶ καιρία πληγὴ κατὰ τοῦ Ἄργους, ὅπερ ἦτο, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἡ μόνη πελοποννησιακὴ πόλις ἥτις ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν παραδόσεων ἠξίου ὅτι ἡ ἡγεμονία ἀνήκει εἰς αὐτὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν Σπάρτην. Τίς ὑπῆρξεν ἡ τοῦ πολέμου τούτου ἀφορμή, ἄδηλον· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Κλεομένης κατετρόπωσε τότε, περὶ Τίρυνθα, τοὺς Ἀργείους τοσοῦτον ὁλοσχερῶς ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἑξακισχίλιοι, οἱ ἄριστοι καὶ κράτιστοι πολῖται τοῦ Ἄργους, ἡ δὲ πόλις αὕτη, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔκτοτε, δὲν ἐτόλμησε πλέον νὰ ἐρίσῃ περὶ πρωτείων πρὸς τὴν Λακεδαίμονα, τῆς ὁποίας τὸ κράτος κατέστη ὡς ἐκ τούτου ἀναμφισβήτητον. Ὁ Κλεομένης μάλιστα κατηγορήθη τότε, ἴσως κατ' εἰσήγησιν τοῦ συμβασιλέως Δημαράτου, ἀνέκαθεν, ὡς γνωρίζομεν, δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν ἔχοντος, ὅτι δυνάμενος νὰ γίνῃ κύριος καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἄργους δὲν ἔπραξε τοῦτο δωροδοκηθείς. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη, ἤδη δὲ ἀπῆλθεν εἰς Αἴγιναν, καὶ ἐπιχειρήσας ἀνάκρισιν ἐπεχείρησε νὰ συλλάβῃ τοὺς κυριωτέρους ἐνόχους. Ἀλλὰ τότε τινὲς τῶν ἐγκρίτων Αἰγινητῶν καὶ πρὸ πάντων Κριὸς ὁ Πολυκρίτου, ὑποκινούμενοι πάλιν ὑπὸ τοῦ Δημαράτου, ἀντέταξαν ὅτι ὁ Κλεομένης δὲν ἐνεργεῖ κατ' ἀπόφασιν τοῦ κοινοῦ τῶν Σπαρτιατῶν ἀλλὰ χαριζόμενος εἰς τοὺς Ἀθηναίους, παρ' ὧν ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ χρήματα, καὶ ὅτι ἵνα ἔχωσι κῦρος τὰ πραττόμενα ἀπαιτεῖται ἡ σύμπραξις ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄπρακτος ὁ Κλεομένης εἰς Σπάρτην, καὶ τότε ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ἀδιαλείπτως ἀντενεργοῦντος κατ' αὐτοῦ συμβασιλέως.

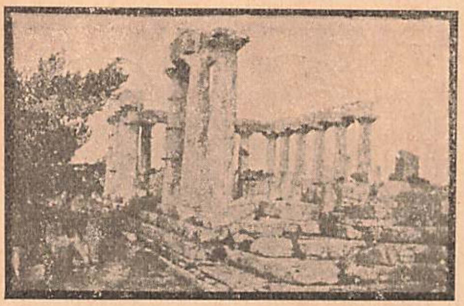
'Αρχαιότατον νόμισμα Αἰγινητῶν·

(Χελώνη καὶ κοῖλον τετράγωνον)

Πολλάκις ἤδη εἶχε προκύψει ὑπόνοια ὅτι ὁ βασιλεὺς Δημάρατος δὲν ἦτο γνήσιος υἱὸς τοῦ νομιζομένου αὐτοῦ πατρός, τοῦ Ἀρίστωνος. Ὁ Ἀρίστων, συζευχθεὶς δύο γυναῖκας, δὲν εἶχε γεννήσει ἔτι υἱόν, ὅτε ἠγάπησε τὴν σύζυγον τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀγήτου, καλλίστην οὖσαν τῶν ἐν Σπάρτῃ γυναικῶν, καὶ ἠπάτησεν αὐτὸν διὰ συμφωνίας, καθ' ἣν ἕκαστος ὑπέσχετο νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἕτερον ὅ,τι ἐκ τῶν ἑαυτοῦ ἤθελεν οὗτος ἐπιθυμήσει. Προθύμως δὲ δοὺς εἰς τὸν φίλον του τὸ παρὰ τούτου ζητηθὲν ἀπήτησεν εἰς ἀντάλλαγμα τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀγήτου· ὁ δὲ ἐθλίβη μὲν διὰ τὴν ἀπάτην, ὑπείκων ὅμως εἰς τὸν ῥητὸν ὅρκον ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἀλλ' ὅταν ἐγεννήθη ὁ Δημάρατος, καί τις τῶν οἰκετῶν ἀνήγγειλε τὸ γεγονὸς εἰς τὸν Ἀρίστωνα, καθήμενον μετὰ τῶν ἐφόρων ἐπὶ βάθρου τινός, ὁ βασιλεύς, ἀριθμήσας ἐπὶ τῶν δακτύλων τοὺς μῆνας τοὺς διελθόντας ἀπὸ τοῦ γάμου, εἶπε μεθ' ὅρκου· «οὐκ ἂν ἐμὸς εἴη». Ἔπειτα ὅμως ἀνεκάλεσε τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἀνεγνώρισε τὸν παῖδα, ὅστις, μὴ ἀμφισβητηθείσης δημοσίᾳ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ, διεδέχθη ἐπὶ τέλους τὸν πατέρα. Ἀλλ' αἱ πρῶται ἐκεῖναι λέξεις δὲν εἶχον λησμονηθῆ, καὶ ἐπεκράτει πάντοτε κατ' ἰδίαν ἡ ὑπόνοια ὅτι ὁ Δημάρατος ἦτο υἱὸς τοῦ πρώτου συζύγου τῆς μητρὸς αὐτοῦ, ὅτι δὲν ἦτο Ἡρακλείδης καὶ ὅτι παρανόμως ἐβασίλευεν. Ἀπὸ ταύτης λοιπὸν τῆς ὑπονοίας ὠφελούμενος ὁ Κλεομένης ὑπεκίνησε τὸν Λεωτυχίδην, πλησιέστατον μὲν ὄντα κληρονόμον τῆς βασιλείας ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἡρακλειδῶν, ἔχοντα δὲ καὶ ἄλλας ἀφορμὰς δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Δημαράτου, ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν γνησιότητα αὐτοῦ· γενομένης δὲ δίκης περὶ τούτου προέτεινεν ὁ Κλεομένης νὰ

ἐρωτηθῇ τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον· καὶ ἔχων ἐν Δελφοῖς φίλον, τὸν ἰσχυρὸν Κόβωνα, κατώρθωσε δι' αὐτοῦ ν' ἀποκριθῇ ἡ Πυθία ὅτι ὁ Δημάρατος δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος. Ὅθεν κατέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ Λεωτυχίδης, ὁ δὲ Δημάρατος κατέστη ἁπλοῦς ἰδιώτης· καὶ μετ' οὐ πολύ, τελουμένων τῶν γυμνοπαιδιῶν, προεχειρίσθη εἷς τῶν ἀρχόντων τῆς πανηγύρεως ταύτης. Τότε ὁ νέος βασιλεύς, μὴ δυνάμενος νὰ περιστείλῃ τὸ θριαμβευτικὸν αὐτοῦ μῖσος, ἔστειλεν ἕνα τῶν θεραπόντων νὰ ἐρωτήσῃ, ἐν μέσῳ τοῦ θεάτρου, τὸν Δημάρατον, «πῶς τῳ φαίνεται τὸ ὑπηρετεῖν μετὰ τὸ βασιλεύειν». Ὁ δέ, ἀγέρωχος ὢν καὶ φιλότιμος, παρωξύνθη διὰ τὸ ἐρώτημα καὶ ἀπεκρίθη ὅτι «αὐτὸς μὲν ἐπειράθη ἀμφοτέρων, ἠμπορεῖ ὅμως νὰ ἔλθῃ καιρὸς νὰ δοκιμάσῃ καὶ ὁ Λεωτυχίδης ἀμφότερα»· προσέθηκε δ' ὅτι ἡ ἐρώτησίς του αὕτη θέλει φέρει τοὺς καρποὺς αὐτῆς, δηλαδὴ ἢ μυρία κακὰ ἢ ἀγαθὰ μυρία εἰς τὴν Σπάρτην. Ταῦτα εἰπὼν ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον, ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου, ἀπεχαιρέτισε τὴν μητέρα του καὶ ἀπεδήμησε πρὸς τὸν Δαρεῖον, μελετῶν νὰ μεταχειρισθῇ αὐτόν, ὡς ὁ Ἱππίας, ὄργανον τῆς ἐκδικήσεώς του. Καὶ τῆς μὲν ὑπὸ τοῦ Δαρείου πεμφθείσης ἐκστρατείας δὲν μετέσχεν, ἴσως διότι δὲν ἐπρόφθασεν αὐτήν. Ἀλλὰ βραδύτερον θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν συνοδεύοντα τὸν Ξέρξην καὶ δίδοντα αὐτῷ συμβουλάς, αἵτινες, ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἠκολούθει αὐτάς, ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσι τὸν ὄλεθρον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ὁ δὲ Κλεομένης ἔχων ἤδη συνεργὸν πρόθυμον τὸν Λεωτυχίδην ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς Αἴγιναν, συνέλαβε δέκα Αἰγινήτας, τοὺς ἐπισημοτάτους ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει, ἐν οἷς καὶ Κριὸν τὸν Πολυκρίτου καὶ Κάσαμβον τὸν Ἀριστοκράτους, τοὺς πάντων ἰσχυροτάτους, καὶ ἀγαγὼν εἰς Ἀθήνας παρέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὡς ὁμήρους.

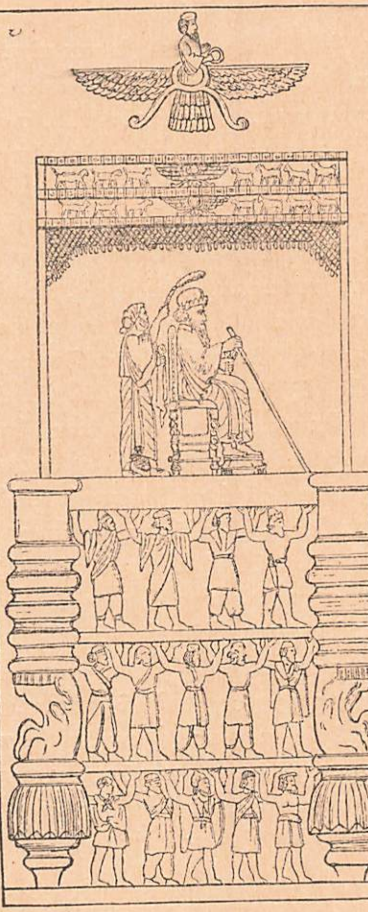

Ὁ ναὸς τῆς Ἀφαίας ἐν Αἰγίνῃ

Κατὰ τὰ τελευταῖα λοιπὸν ἔτη τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐνῷ ὁ Δαρεῖος παρεσκεύαζε τὴν ἐκστρατείαν αὐτοῦ συνέβησαν εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα γεγονότα λόγου ἄξια καὶ οὐσιωδῶς ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἐπερχομένου ἀγῶνος, ἡ Σπάρτη, ἥτις εἶχε κατατροπώσει ὁλοσχερῶς τὸ κράτος τοῦ Ἄργους, ἠσφάλισε τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς· αἱ Ἀθῆναι ἀνεγνώρισαν ἐπισήμως τὴν πανελλήνιον τῆς Σπάρτης ἡγεμονίαν· ἔπαυσεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῆς βασιλέων ἀδιάκοπος ἀντενέργεια, καὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι ἀσκήσαντες ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς πόλεως αὐτῶν ἀξίωμα ἠνάγκασαν τὴν Αἴγιναν νὰ δώσῃ ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπήλλαξαν οὕτως αὐτὰς τοῦ κινδύνου νὰ ἴδωσι τὴν γείτονα καὶ ἀντίζηλον ἐκείνην νῆσον ἑνοῦσαν τὰς ναυτικὰς αὐτῆς δυνάμεις μετὰ τῶν Περσῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δαρεῖος παρεσκεύασεν 600 μὲν τριήρεις, πλεῖστα δὲ φορτηγὰ πλοῖα καὶ στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις, ἐπιβιβασθείς, ἐν ἔαρι τοῦ 470 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τοῦ στόλου, συνεπυκνώθη εἰς Σάμον. Ἀξιόλογον μέρος τοῦ στόλου ἀπετέλουν οἱ πρὸ μικροῦ ἡττηθέντες Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς τῆς Ἀσίας, συνέπλεε δὲ καὶ ὁ Ἱππίας, ὡς ὁδηγὸς καὶ σύμμαχος τῶν Περσῶν. Ἀρχηγοὶ τῆς ἐκστρατείας ἦσαν ὁ Δᾶτις, Μῆδος τὸ γένος, καὶ ὁ Ἀρταφέρνης, υἱὸς τοῦ ὁμωνύμου σατράπου τῶν Σάρδεων, ἀνεψιὸς δὲ τοῦ Δαρείου. Αἱ δοθεῖσαι εἰς αὐτοὺς γενικαὶ ὁδηγίαι ἦσαν νὰ καθυποτάξωσι καὶ νὰ κατα-

στήσωσι φόρου ὑποτελεῖς ὅλους τοὺς Ἕλληνας ὅσοι δὲν εἶχον προσφέρει γῆν καὶ ὕδωρ· ἀλλ' ἰδίως εἶχον διαταχθῇ νὰ κατακτήσωσι τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας, καί, ἀνδραποδίσαντες τοὺς κατοίκους αὐτῶν, νὰ φέρωσιν εἰς ὄψιν τοῦ βασιλέως τὰ ἀνδράποδα. Αἱ διαταγαὶ αὗται ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα, καὶ οὐδ' ἐδίσταζε πιθανώτατα ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατὸς ὅτι θέλουσι κατὰ γράμμα ἐκτελεσθῇ, καὶ ὅτι, πρὶν ἢ τελειώσῃ τὸ ἔτος τοῦτο, αἱ γυναῖκες, ἢ μᾶλλον αἱ χῆραι ἀνδρῶν οἷος ὁ Μιλτιάδης, οἷος ὁ Ἀριστείδης, οἷος ὁ Καλλίμαχος, ὑπὸ μυριάδων ἄλλων αἰχμαλώτων παραπεμπόμενοι, θέλουσι πορευθῇ ἐν πενθίμῳ παρατάξει τὴν ἀπὸ Σάρδεων εἰς Σοῦσαν ἄγουσαν ὁδόν.

Ὁ Δαρεῖος ἐπὶ τοῦ θρόνου του
(Ἀνάγλυφον ἐν Περσεπόλει)

Ὁ στόλος, μετὰ τὸ πάθημα τοῦ Μαρδονίου, ἀποφεύγων τὸν περίπλουν τοῦ Ἄθωνος, ἔπλευσεν ἐκ Σάμου κατ' εὐθεῖαν, διὰ μέσου τοῦ Αἰγαίου πελάγους, πρὸς τὴν Εὔβοιαν, καθυποτάσσων καθ' ὁδὸν τὰς ἐν τῷ μεταξὺ κειμένας νήσους· καὶ πρὸ πάντων ἐκυρίευσε τὴν Νάξον, ἧς οἱ κάτοικοι, ἐνῷ πρὸ δεκαετίας ἀπέκρουσαν γενναίως τὸν πέρσην Μεγαβάτην καὶ τὸν μιλήσιον Ἀρισταγόραν, ἐνῷ ἔκτοτε οὐδεμίαν ἔπαθον μείωσιν δυνάμεως, ἐνῷ ἠδύναντο πάντοτε νὰ παρατάξωσιν 8.000 ὁπλίτας, ἔφυγον ἤδη εἰς τὰ ὄρη τῆς νήσου καὶ ἐγκατέλιπον ἀμαχητὶ τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τοὺς Πέρσας λογιζομένους ἀκαταγωνίστους μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως. Οἰωνὸς οὗτος ἀπαίσιος διὰ τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὰς Ἀθήνας.

Οἱ Πέρσαι, ἐξανδραποδίσαντες τοὺς ὀλίγους Ναξίους ὅσοι δὲν εἶχον προλάβει νὰ φύγωσι καὶ ἐμπρήσαντες τὰ ἱερὰ καὶ τὴν πόλιν, ἐτράπησαν πρὸς τὰς ἄλλας νήσους, λαβόντες παρ' ἑκάστης ὁμήρους πίστεως καὶ ἀνάλογον στρατιάν, πλὴν τῆς ἱερᾶς Δήλου, ἧς ὁ Δᾶτις, κατὰ ῥητὴν παραγγελίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐσεβάσθη τὴν χώραν, τοὺς κατοίκους, τοὺς βωμούς, προσενεγκὼν μάλιστα καὶ πολυτελῆ ἐνταῦθα θυσίαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξακολουθήσας τὸν ἀνὰ μέσον τοῦ Αἰγαίου πλοῦν ἔφθασεν εἰς Εὔβοιαν, ἐκυρίευσε, μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν, τὴν Κάρυστον καὶ τότε ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἐρέτριαν. Οἱ Ἐρετριεῖς ἐζήτησαν ἀμέσως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἔσπευσαν νὰ δώσωσι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτε πρὸ εἴκοσι περίπου ἐτῶν κατεστρόπωσαν τοὺς Χαλκιδεῖς εἶχον καταλάβει μέρος τῆς χώρας αὐτῶν καὶ διανείμει αὐτὴν εἰς 4.000 κλήρους, ἐπιτρέψαντες αὐτοὺς εἰς ἰσαρίθμους συμπολίτας αὐτῶν, ὀνομαζομένους τούτου ἕνεκα κληρούχους. Τούτους τοὺς κληρούχους διέταξαν ἤδη νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης πόλεως. Ἀλλὰ τοσαύτη μεταξὺ τῶν Ἐρετριέων ἐπεκράτει διχόνοια ὥστε εἷς τῶν τὰ πρῶτα παρ' αὐτοῖς φερόντων, Αἰσχίνης ὁ Νόθωνος, εἶπεν εἰς τοὺς 4,000 ἐκείνους ἐπικούρους ὅτι προπαρασκευάζεται ἡ διὰ προδο-

σίας παράδοσις τῆς πόλεως καὶ προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ προλάβωσι σῳζόμενοι. Οἱ δέ, ἀκούσαντες τὴν συμβουλήν, ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἀττικήν. Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἐρετριεῖς ἀντέστησαν ἐπί τινας ἡμέρας, ἐπαγαγόντες οὐ μικρὰν εἰς τοὺς πολεμίους φθοράν· ἀλλὰ τελευταῖον δύο τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν, Εὔφορβος ὁ Ἀλκιμάχου καὶ Φίλαγρος ὁ Κυνέου, παρέδωκαν τῳόντι διὰ προδοσίας τὴν Ἐρέτριαν εἰς τοὺς Πέρσας, οἵτινες, κατὰ τὸ σύνηθες, ἐνέπρησαν τὰ ἱερὰ αὐτῆς καὶ ἠνδραποδίσαντο τοὺς κατοίκους. Μὴ ἐκλάβωμεν ὅμως καὶ ἐνταῦθα κατὰ γράμμα τὴν θρυλουμένην παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐντελῆ τῆς χώρας ἐρήμωσιν. Ὅτι πολλοὶ ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι, εἶναι ἀναμφίβολον. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι οἱ Πέρσαι ἐφείσθησαν τῶν προδοτῶν καὶ ἐβράβευσαν αὐτούς, μετὰ δέκα ἔτη οἱ Ἐρετριεῖς συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀντέστησαν εἰς τὸν Ξέρξην· ὥστε ἢ ἐπὶ τῆς καταστροφῆς διεσώθησαν τινὲς τῶν κατοίκων ἢ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθον νέοι ἔποικοι.

Ὁ Δᾶτις λοιπὸν ἐξεπλήρωσε τοιουτοτρόπως τὴν μίαν τῶν δύο ρητῶν ἐντολῶν τὰς ὁποίας εἶχε λάβει,ὁ δὲ στρατὸς αὐτοῦ σεμνυνόμενος εὐλόγως ἐπὶ τῷ πρώτῳ κατορθώματι εἶχε βεβαίως τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θέλει ἐκτελέσει καὶ τὸ ἕτερον. Μετά τινων ἡμερῶν ἀνάπαυσιν ἐν Ἐρετρίᾳ, καὶ ἀφοῦ οἱ νεωστὶ γενόμενοι αἰχμάλωτοι μετεκομίσθησαν καὶ ἠσφαλίσθησαν εἰς τὴν νῆσον Αἰγίλειαν, ὁ στρατὸς οὗτος ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν περίφημον λιμένα τοῦ Μαραθῶνος, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Ἱππίου, ὅστις εἴκοσιν ὅλα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐξώσεως διατελέσας μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπάτησεν ἤδη αὖθις τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος, ὑπὸ ἀλλοφύλων, ὑπὸ πολεμίων, ὑπὸ βαρβάρων καταγόμενος. Τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ ἔτη εἶχον παρέλθει ἀφ᾽ ἧς ἐποχῆς, νέος ἔτι ὤν, εἶχε μετὰ τοῦ πατρὸς Πεισιστράτου διαπεράσει, ὡς καὶ ἤδη, ἀπὸ τῆς Ἐρετρίας εἰς Μαραθῶνα. Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον τότε ἦγεν ὁ Πεισίστρατος ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ μικρότερος τοῦ στρατοῦ δι᾽ οὗ ἤδη ὑπεστηρίζετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ· καὶ ὅμως εἶχεν ἀρκέσει, ἵνα κατατροπώσῃ τοὺς διαιρεθέντας καὶ ἀθυμήσαντας πολίτας καὶ φέρῃ ἐν θριάμβῳ τὸν τύραννον εἰς Ἀθήνας. Πῶς ἦτο ἄρα δυνατὸν νὰ ἀμφιβάλλῃ ὁ Ἱππίας περὶ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ προκειμένου ἀγῶνος; Ἀλλ᾽ ἀμφέβαλλεν· ὄνειρον φρικτὸν εἶχε παραστήσει εἰς τὴν τεταραγμένην αὐτοῦ φαντασίαν αὐτὸν ἀσεβοῦντα τὴν ἐσχάτην πρὸς τὴν ἰδίαν μητέρα ἀσέβειαν· καὶ ἠγωνίζετο μὲν νὰ ἑρμηνεύσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ ὄνειρον, σημεῖα ὅμως δεινὰ ἕτερα ἐβασάνιζον τὴν συνείδησιν τοῦ μητραλοίου, ὅστις μετ᾽ ὀλίγον ἔμελλε, διὰ πείρας πικρᾶς, νὰ διδαχθῇ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς οὓς ἤρχετο νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτὸν διὰ ξένων, ἦτο λαὸς ὅλως διάφορος τῶν Ἀθηναίων, ὧν ἦρξέ ποτε ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

Ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ μεταρρύθμισις τῆς ὁποίας ὁ Σόλων ἔθετο τὰ θεμέλια πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος ἀπῄτει καιρόν τινα ἵνα παραγάγῃ ἅπαντας τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Ἡ μεταρρύθμισις αὕτη εἶχε σκοπὸν νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν μεγάλην τῶν Ἀθηναίων ὁμάδα τρία ἀγαθά, ὧν πρότερον ἐστεροῦντο· τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εἰς τὰ πράγματα μετοχήν, ἵνα, διὰ τῆς κοινῆς τῶν δυνάμεων τούτων ἐνεργείας, καταστήσῃ μὲν εἰς πάντας τοὺς πολίτας ἀγαπητὴν τὴν ἀνεξαρτησίαν, καταστήσῃ δὲ δυνατὴν τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν. Ἀλλ᾽ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὁ Σόλων δὲν ἠδυνήθη νὰ δώσῃ εἰς τοὺς πολίτας εἰμὴ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ εὐπορία δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ δι᾽ ἐργασίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακρᾶς. Ὁ νομοθέτης παρεσκεύασε καὶ διηυκόλυνεν αὐτήν, προστατεύσας τὴν τέχνην, ἐμψυχώσας τὴν ἐμπορίαν, ὁρίσας ὑγιεστέρας ἀρχὰς ἀστικοῦ δικαίου· ἀλλὰ πλειότερον δὲν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ αὐτὸν νὰ πράξῃ. Ἔργον τῶν πολιτῶν ἦτο νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν εὐεργετη-

μάτων τούτων ἵνα βελτιώσωσι τὴν τύχην αὐτῶν· τὸ δ' ἔργον τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ μιᾶς·κατ' ἀρχὰς λοιπὸν οἱ πολλοὶ 'Αθηναῖοι ἐκτήσαντο μὲν τὸ ἀγαθὸν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας ἀλλὰ διετέλουν, ὡς πρότερον, πένητες· καὶ πένητες ὄντες οὔτε ἐπιθυμίαν οὔτε καιρὸν εἶχον νὰ ποιήσωνται χρῆσιν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς αὐτοὺς πολιτικῶν δικαιωμάτων· ὅθεν δὲν κατενόουν τὰ μεγάλα πλεονεκτήματα τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος καὶ διὰ τοῦτο δυσηρεστήθησαν κατ'αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο εὐχερέστατα διεπαιδαγωγήθησαν ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου.'Αλλ'ἐν τῷ μεταξὺ παρῆλθον δύο καὶ τρεῖς γενεαί·πλεῖστοι πολῖται ηὐπόρησαν διὰ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας· πλεῖστοι ἐκτήσαντο κτήματα λαμπρὰ εἰς τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν Λῆμνον, εἰς τὴν Ἴμβρον, εἰς τὴν Εὔβοιαν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι προσηλώθησαν εἴπερ ποτὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸ πολίτευμα, ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἐπῆλθε τοσαύτη εἰς τὴν κατάστασιν αὐτῶν ἀλλοίωσις. Ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Κλεισθένους δὲν παρέσχε μὲν εἰς αὐτοὺς πολλὰ νέα δικαιώματα, διηυκόλυνεν ὅμως τὴν τῶν προϋπαρχόντων δικαιωμάτων ἐνάσκησιν, καὶ διὰ νέων συμφερόντων συνέδεσε τὴν πολιτείαν πρὸς τοὺς πολίτας. 'Εντεῦθεν οἱ 'Αθηναῖοι ἐπὶ μᾶλλον ἠγάπησαν τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς· καὶ περιφανῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἠγωνίσθησαν κατά τε Σπαρτιατῶν καὶ Θηβαίων καὶ Χαλκιδέων καὶ Αἰγινητῶν· καὶ ὅσῳ πλειότερον ἠγωνίζοντο καὶ ἐθριάμβευον τόσῳ πλειότερον ἐξῄρετο τὸ φρόνημα αὐτῶν, ὥστε ἤδη ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν θυσίαν καὶ πάντα ἀγῶνα νὰ ἀναλάβωσιν ἵνα ἀνασώσωσι τὰ ἠθικὰ καὶ ὑλικὰ ἀγαθὰ ὅσα ἐνέμοντο, ἀπὸ παντὸς οἰκείου ἢ ἀλλοτρίου δεσπότου, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ βαρβάρου ἐκείνου δεσπότου ὅστις πρὸ μικροῦ ἔτι τοσαύτας εἶχεν ἐπιφέρει συμφορὰς εἰς τοὺς ἐν 'Ασίᾳ ὁμογενεῖς.

Μιλτιάδης
(Μουσεῖον τοῦ Λούβρου)

Ἡ πολιτεία λοιπὸν τῶν 'Αθηναίων δὲν ἦτο ἤδη ὅ,τι ἄλλοτε καὶ ὅ,τι ἦτο ἔτι ἡ πολιτεία πλείστων ἄλλων ἑλληνικῶν φυλῶν·δὲν συνέκειτο δηλαδὴ ἀπό τινων ἑκατοντάδων προνομιούχων οἴκων καὶ πολλῶν χιλιάδων ἀνθρώπων, οἵτινες πολυειδῶς, ὑλικῶς, ἠθικῶς, πολιτικῶς καταπιεζόμενοι οὐδένα εἶχον λόγον νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἐνῷ οἱ ὀλίγοι δυνάσται, φοβούμενοι ἀδιαλείπτως τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν δυναστευομένων, ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς πᾶσαν ξενικὴν κυριαρχίαν, ἤρκει νὰ

διατηρήσωσι τὰ προνόμια αὐτῶν· ἡ πολιτεία τῶν 'Αθηναίων συνέκειτο νῦν ἐξ ἐναντίας ἐκ πολυαρίθμων πολιτῶν, οἵτινες, ὄντες ὅλοι ἰσόνομοι καὶ ἰσοδίκαιοι καὶ εὐποροῦντες ὅλοι ἢ τοὐλάχιστον ἔχοντες μυρίους τρόπους νὰ εὐπορήσωσι, συνέδεον τὴν φιλοτιμίαν, τὴν περιουσίαν, τὴν ζωὴν αὐτῶν ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἦσαν ἔτι ἐν κρυπτῷ ὀπαδοὶ τοῦ Ἱππίου, ἀλλ' ἡ μεγάλη τῶν πολιτῶν ὁμὰς ἀπεστρέφετο μετὰ φρίκης τὴν ἐπάνοδον τοῦ τυράννου. Δὲν γνωρίζομεν, ὡς μὴ ὤφελεν, ἀρκούντως τὰ καθέκαστα τῆς πολιτικῆς τῶν 'Αθηνῶν ἱστορίας ἐπὶ τῶν ἀμέσως πρὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης χρόνων, ἀλλὰ δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τῆς πολιτείας ταύτης ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνδρῶν, οἵτινες φαίνονται τότε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρωταγωνιστοῦντες εἰς 'Αθήνας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ὁ Μιλτιάδης καὶ ὁ Ξάνθιππος, ὁ 'Αριστείδης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς.

Ὁ Μιλτιάδης, τὸν ὁποῖον ἐλάβομεν πολλάκις ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὡς δεσπότην τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὰς 'Αθήνας, τρία ἢ τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Δάτιδος, μετὰ μακρὰν ὁπωσοῦν διατριβὴν εἰς τὴν χερσόνησον ἐκείνην, ὅπου κατὰ πρῶτον εἶχε στείλει αὐτὸν ὁ Ἱππίας,περὶ τὸ 517 ἢ 516 πρὸ Χριστοῦ, ἵνα κληρονομήσῃ τήν τε περιουσίαν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ θείου αὐτοῦ, τοῦ οἰκίστου Μιλτιάδου. Ὁ νεώτερος Μιλτιάδης διέπρεπεν ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ τόλμῃ· ἐγίνωσκε κάλλιστα τά τε προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον συνυπηρετήσει· καὶ πρὸς τούτοις, γινώσκων τὸν Δαρεῖον ἔχθιστα πρὸς αὐτὸν διακείμενον διὰ τὴν περὶ τὸν Ἴστρον ἐπιβουλήν, εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ. Ὅθεν ἦτο φυσικὸν νὰ ἀποβῇ χρησιμώτατος εἰς τὰς 'Αθήνας κατὰ τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ φύσει καὶ θέσει ἦτο ἀλλοτριώτατος εἰς τὴν νέαν ἐσωτερικὴν τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως κατάστασιν. 'Αναχωρήσας ἐξ 'Αθηνῶν πρὸ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Κλεισθένους, καθ' οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἱππίου, ὁ Μιλτιάδης δὲν εἶχεν οἰκειωθῆ πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν θεσμῶν μεταβολήν. Διατελέσας δ' ἐπίτροπος τοῦ τυράννου εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, κυβερνήσας αὐτὴν ὡς δεσπότης ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ διαγαγὼν τὸ πλεῖστον τοῦ βίου εἰς ἔργα πολεμικά, τὰ ὁποῖα περιποιοῦσι συνήθως εἰς τοὺς ἐν αὐτοῖς διαπρέποντας ἕξεις ἀποτόμους καὶ κυριαρχικάς, ὁ Μιλτιάδης δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τὰς ἐνεργείας καὶ εὐθύνας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν πάσης ἐλευθέρας πολιτείας. Τραχὺς ὡς στρατιώτης καὶ ἀρχικὸς ὡς στρατηγός, ἐθεώρει τὴν πόλιν ὡς στρατόπεδον, ὀφεῖλον πειθαρχίαν καὶ ὑποταγὴν τυφλὴν εἰς τὸν δυνάμενον νὰ σώσῃ αὐτὸ ἄνδρα, οὐχὶ ὡς σύλλογον ἀνδρῶν ἐλευθέρων, οἵτινες ἐπιτρέπουσι μὲν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἱκανώτερον ἀλλ' ἀπαιτοῦσι νὰ διεξάγῃ αὐτὴν κατὰ νόμους καὶ νὰ δίδῃ λόγον περὶ τῶν διεξαγομένων. Ὁ Μιλτιάδης ἑνὶ λόγῳ, καίτοι διαφέρων κατὰ τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα εἰς πολλὰ τοῦ Πεισιστράτου, ἀνῆκε μᾶλλον εἰς τὴν κυριαρχικὴν αὐτοῦ σχολὴν ἢ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἰσονόμων καὶ ἰσοδικαίων ἀνδρῶν, ὧν πρώτιστος ὑπῆρξεν ὁ ἀείμνηστος Σόλων. Τινὲς τῶν 'Αθηναίων, ἔχοντες κτήματα ἐν τῇ Θρακικῇ χερσονήσῳ καί, ὡς φαίνεται, καταπιεσθέντες ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, εἶχον εἰσαγάγει αὐτὸν εἰς δίκην ἅμα ἐπανελθόντα εἰς 'Αθήνας· καὶ τότε μὲν ἀπελύθη τῆς κατηγορίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ προεχειρίσθη εἷς τῶν δέκα στρατηγῶν τῆς πόλεως, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 490 καθ' ὃ ἐπήρχετο ὁ Δᾶτις κατ' αὐτῆς· διότι, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν ἐξαίρετον σύνεσιν καὶ φιλοπατρίαν τῆς δημοκρατίας ταύτης, οἱ 'Αθηναῖοι, καίτοι μὴ ἀγαπῶντες

τὸν ἄνδρα, ἤξευρον ὅμως νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ κινδύνου. Ἀλλ' ἄνευ τοῦ κινδύνου τούτου ὁ Μιλτιάδης ἴσως οὐδέποτε ἤθελε προστατήσει τῆς πόλεως· τοὐλάχιστον, ἅμα παρελθόντος τοῦ κινδύνου, περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς συμπολίτας· καὶ αὐτός, ὁ σωτὴρ τῆς πόλεως, τῆς Ἑλλάδος ὁ σωτὴρ ἐν Μαραθῶνι ἀναδειχθείς, ἐτελεύτησεν οἰκτρῶς, ὡς ὁ ἔσχατος τῶν καταδίκων.

Ἀλλοῖος ὅλως ἦτο Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος. Ὁ Ξάνθιππος ἦτο φίλος καὶ συγγενὴς τοῦ Κλεισθένους, τοῦ ὁποίου εἶχε συζευχθῆ τὴν ἀνεψιὰν Ἀγαρίστην, θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κλεισθένους Ἱπποκράτους. Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ὁ τοῦ Ἱπποκράτους υἱὸς Μεγακλῆς οὔτε Μεγακλῆς ὁ τοῦ Κλεισθένους υἱὸς ὑπῆρξαν λόγου ἄξιοι ἄνδρες· ἐπειδὴ πρὸς τούτοις ὁ Ξάνθιππος, καίτοι μὴ ἀνήκων εἰς τὸ γένος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, διὰ κηδεστίας δὲ ἁπλῶς ὢν μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένος, προῆλθεν ὅμως προδήλως εἰς τὰ πράγματα διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου οἴκου, ὁ Ξάνθιππος δύναται νὰ λογισθῇ ὡς κύριος, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος. Ὁ δ' οἶκος οὗτος, τὸν ὁποῖον πολλάκις ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, εἶλκε τὸ γένος ἐκ τῶν πάλαι ποτὲ ἡγεμόνων τῆς χώρας, καὶ ἰδίως ἐξ Ἀλκμαίωνος. τοῦ τελευταίου τῶν ἰσοβίων ἀρχόντων.Καθ'ὅλην τὴν ἑβδόμην καὶ καθ'ὅλην τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐπενήργησαν σπουδαιότατα εἰς τὴν τύχην τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, οὐ μόνον διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα ἀλλὰ καὶ διότι ἦσαν ἐκ τῶν συνετῶν ἐκείνων εὐπατριδῶν οἵτινες, ὡς ὁ Σόλων, κατενόησαν τὰς νέας τῆς πολιτείας ἀνάγκας καὶ πρὸς ταύτας μεθήρμοσαν ἑκάστοτε τὴν διαγωγήν. Τοῦ πρώτου ἐκείνου Ἀλκμαίωνος ἀπόγονος ἦτο ὁ Μεγακλῆς, ὅστις τῷ 612 πρὸ Χριστοῦ κατέβαλε τὴν στάσιν τοῦ δημαγωγοῦ Κύλωνος. Ὁ τοῦ Μεγακλέους τούτου υἱὸς Ἀλκμαίων ἐστρατήγησε τῶν συμπολιτῶν εἰς τὸν κατὰ Κιρραίων πόλεμον, ἐνίκησε τεθρίππῳ εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὑπῆρξε φίλος τοῦ Σόλωνος καὶ φίλος τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ὅστις ἐπέτρεψεν εἰς αὐτόν, ἐλθόντα εἰς Σάρδεις, νὰ λάβῃ ἐκ τοῦ θησαυροῦ του ὅσα χρήματα ἠδύνατο διὰ μιᾶς μεθ' ἑαυτοῦ νὰ ἐκφέρῃ. Τούτου πάλιν τοῦ Ἀλκμαίωνος υἱὸς ἦτο ὁ Μεγακλῆς, ὅστις συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ τυράννου τῶν Σικυωνίων Κλεισθένους Ἀγαρίστην, ηὔξησε τὸν πλοῦτον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ διὰ τῆς μεγάλης περιουσίας ἣν ἔλαβε καὶ ἀνεδείχθη ὁτὲ μὲν ἀντίπαλος, ὁτὲ δὲ συνεργὸς τοῦ Πεισιστράτου. Τελευταῖον ὁ Κλεισθένης, ὁ τοῦ Μεγακλέους υἱός, ὑπῆρξεν ἴσως ὁ ἐπιφανέστατος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, διότι ἀπήλλαξε μὲν τὴν πόλιν τῶν τυράννων αὐτῆς, διέπραξε δὲ τὴν ἐπιτηδείαν ἐκείνην μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος δι' ἧς συνεπληρώθη ἅμα καὶ ἐνισχύθη τὸ ἔργον τοῦ Σόλωνος. Ἀπὸ τοῦ Κλεισθένους παύει ὁ οἶκος οὗτος ἀναδεικνύων ἰδίους μεγάλους ἄνδρας· διότι οὔτε ὁ τοῦ Κλεισθένους υἱὸς Μεγακλῆς, οὔτε Μεγακλῆς ὁ τοῦ Ἱπποκράτους υἱός, οὔτε ὁ τοῦ τελευταίου τούτου Μεγακλέους υἱὸς Εὐρυπτόλεμος, διαπρέπουσιν ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίᾳ· ἀλλ' οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐξηκολούθησαν πρωτεύοντες διὰ τῶν γυναικῶν, διότι εἴπομεν ἤδη ὅτι ὁ Ξάνθιππος ὁ Ἀρίφρονος ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Κλείσθένους Ἀγαρίστην, ἡ δὲ Ἀγαρίστη αὕτη, ἔγκυος οὖσα, εἶδε κατ' ὄναρ ὅτι ἔτεκε λέοντα καὶ ἔτεκε μετ' ὀλίγας ἡμέρας Περικλέα τὸν Ὀλύμπιον. Ἔγγονος τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Ἀγαρίστης ταύτης Μεγακλέους ἦτο ἡ χαριεστάτη ἐκείνη Ἰσοδίκη, ἥτις κατώρθωσε νὰ δεσμεύσῃ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς τὸν τοσοῦτο περὶ τοὺς ἔρωτας ἄστατον Κίμωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Μιλτιάδου· καὶ ἔγγονος ὡσαύτως τοῦ Κλεισθένους ἦτο ἡ τοῦ Κλινίου σύζυγος Δεινομάχη, ἡ γεννήσασα τὸν Ἀλκιβιάδην, τὸν εὐφυέστατον ἅμα καὶ κακοτροπώτατον τῶν Ἑλλήνων. Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐπρώτευσαν διὰ

τῶν κηδεστῶν αὐτῶν· καὶ ὁ πρῶτος τῶν περιωνύμων τούτων κηδεστῶν, ὁ Ξάνθιππος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι ἔνθερμος ὀπαδὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλκμαιωνίδου Κλεισθένους ρυθμισθείσης πολιτείας ἐν ᾗ ἀνετράφη καὶ προήχθη, οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ διαφωνήσῃ πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ὅστις οὔτε ἤξευρεν οὔτε ἤθελε νὰ ἠξεύρῃ τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Καὶ δὲν εἶχε μὲν ἴσως ὁ Ξάνθιππος τὴν στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀντιζήλου αὐτοῦ ἀλλ' ὅμως ἐστρατήγησεν ἐντίμως τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν πολυθρύλητον ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν, ἐξέβαλε τῆς Θρακικῆς χερσονήσου τοὺς Πέρσας, ἐκυρίευσε τὴν Σηστὸν καὶ θέσας οὕτω τὰ θεμέλια τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ἀπέθανεν εἰς τὰς Ἀθήνας, τιμώμενος ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἐτίμησε καὶ πιστῶς ὑπηρέτησεν.

Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἄνθρωποι νεώτεροι τοῦ Μιλτιάδου καὶ Ξανθίππου, νεώτεροι δηλαδὴ ὄχι τόσον καθ' ἡλικίαν ὅσον νεώτεροι καρποὶ τοῦ ὁσημέραι προαγομένου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ πνεύματος. Οὔτε θεοὺς καὶ ἥρωας εἶχον γενάρχας, ὅπως ὁ Μιλτιάδης, «ἀπ' Αἰακοῦ τε καὶ Αἰγίνης γεγονώς», καθ' Ἡρόδοτον· οὔτε διὰ κηδεστίας εἶχον ταυτίσει τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τοῦ οὐδὲν ἧττον ἡρωικοῦ γένους τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, ὅπως ὁ Ξάνθιππος. Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου καὶ Θεμιστοκλῆς ὁ Νεοκλέους ἦσαν ἀμφότεροι μέσοι κατά τε τὸ γένος καὶ τὴν περιουσίαν πολῖται, ὥστε ἐξεπροσώπουν ἀκριβέστερον τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Διὰ δὲ τοῦτο ἀμφότεροι δὲν ἐπεβλήθησαν, οὕτως εἰπεῖν, ὡς οἱ πρῶτοι, εἰς τὴν πολιτείαν διὰ πλεονεκτημάτων ἀνεξαρτήτων τοῦ νέου πολιτεύματος, διὰ τοῦ γένους, διὰ τοῦ πλούτου, διὰ πολεμικῶν κατορθωμάτων, ἀλλὰ μᾶλλον προέκυψαν ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς προσωπικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ χαρακτῆρες αὐτῶν οὐσιωδῶς ἀπ' ἀλλήλων διέφερον. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἦτο ἐκ τῶν σπανιωτάτων ἐκείνων ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους ἡ φύσις αὐτὴ λαμβάνει τὸν κόπον νὰ γεννήσῃ ἑτοίμους εἰς τὸ νὰ μεγαλουργήσωσι·διότι οὐχὶ διὰ παιδείας τινὸς καὶ πείρας ἀνθρωπίνης ἀλλὰ δι' ἐμφύτου συνέσεως διέκρινεν ἀμέσως τάς τε παρούσας περιπλοκὰς καὶ τὰς μελλούσας δυσκολίας, καὶ ἤξευρε πάντοτε τί πρέπει νὰ γίνῃ εἰς ἑκάστην περίστασιν.«Ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ *φύσεως ἰσχὺν* δηλώσας καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μᾶλλον ἑτέρου ἄξιος θαυμάσαι· ***οἰκείᾳ γὰρ ξυνέσει καὶ οὔτε προμαθὼν ἐς αὐτὴν οὐδὲν οὔτ' ἐπιμαθών***, τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής... καὶ τὸ ξύμπαν εἰπεῖν φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι, κράτιστος δὴ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο», λέγει ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ ἀμιμήτῳ εἰκόνι ἣν ἔγραψε τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός. Ἦτο πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς οὕτω παράφορος πρὸς δόξαν καὶ πράξεων μεγάλων ὑπὸ φιλοτιμίας ἐραστὴς ὥστε λέγεται ὅτι τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα τοῦ Μιλτιάδου δὲν ἄφηνεν αὐτὸν νὰ ἡσυχάσῃ, βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ὄχι κύριον ἀλλὰ μόνον σκοπὸν ὅλου τοῦ βίου ἔσχε πῶς νὰ δοξασθῇ καὶ νὰ μεγαλουργήσῃ, μηδενὸς πρὸς τοῦτο φειδόμενος τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπιτηδειότατος ἀνεδείχθη εἰς ὅλα τὰ ποικίλα μηχανήματα τὰ ὁποῖα εἶναι καταδεδικασμένος νὰ μεταχειρίζηται ὁ δημόσιος ἄνθρωπος ἐν ταῖς κοινοβουλευτικαῖς πολιτείαις, ἠξεύρων πῶς νὰ σχηματίσῃ, πῶς νὰ συντηρήσῃ, πῶς νὰ αὐξήσῃ, πῶς νὰ κυβερνήσῃ πολιτικὴν μερίδα, πῶς νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἀντίπαλον, παρευρισκόμενος πάντοτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ δικαστήριον, γνωρίζων κατ' ὄνομα ὅλους σχεδὸν τοὺς πολίτας, ἕτοιμος πάντοτε νὰ συμβουλεύσῃ τοὺς φίλους του καὶ ἕτοιμος νὰ ἐπιβουλεύσῃ τοὺς ἐχθρούς.

Ὁ Ἀριστείδης οὔτε τὴν ὀξύνοιαν οὔτε τὴν ἐπίνοιαν οὔτε τὴν πρόνοιαν τοῦΘεμιστοκλέους εἶχεν. Ὁ Ἀριστείδης ἦτο ἀνὴρ γενναῖος,ἔμπειρος,φιλόπατρις, ὅστις ἔπραττεν ὅ,τι ἐνόμιζεν ἑκάστοτε καθῆκον αὐτοῦ καὶ ἀνεζήτει ποῖον εἶναι τὸ καθῆκον τοῦτο,ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν πιθανῶν ὑπολογισμῶν τῆς ἀνθρωπίνης συνέσεως,οὐχὶ περιαυγαζόμενος ὑπὸ τῶν ἐκλάμψεων τοῦ ὑπερφυοῦς πνεύματος δι' οὗ διακρίνονται οἱ καλούμενοι μεγάλοι ἄνδρες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ συνετὸς ἀνὴρ βαδίζει ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπλοκῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ὡς ἄνθρωπος πορευόμενος πεφυλαγμένως ἐν νυκτὶ ζοφερᾷ, δι' ὁδοῦ τὴν ὁποίαν ἢ οὐδόλως ἢ ὀλίγον γνωρίζει. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Ἀριστείδης. Ὁ μέγας ἀνὴρ βαδίζει διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἀδιστάκτως καὶ θαρρούντως, φωταγωγούμενος ὑπὸ ἀστέρος εἰς πάντα ἄλλον ἀφανοῦς· τοιοῦτος ἦτο ὁ Θεμιστοκλῆς. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἄμοιρος φιλοδοξίας ὁ Ἀριστείδης, διότι ἄνευ φιλοδοξίας τινὸς οὐδὲν μέγα κατορθοῦται, ἀλλ' ἡ φιλοδοξία αὐτοῦ ἦτο ἄλλη ἢ ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους φιλοδοξία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπεζήτει ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀρχήν, ἵνα δι᾿ αὐτῆς μεγαλουργήσῃ· ἐπόθει τὴν ἀρχὴν καὶ ὁ Ἀριστείδης, καὶ ἐπιτραπεῖσαν διεξῆγεν αὐτὴν φιλοτίμως, ἀλλὰ περιέμενε νά τῳ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῆς οἰκείας τῶν συμπολιτῶν προαιρέσεως, μὴ ἀγωνιζόμενος ν' ἁρπάσῃ αὐτήν, μηδὲ διαιρῶν τὴν πόλιν εἰς δύο στρατόπεδα καὶ προσπαθῶν νὰ νικήσῃ διὰ τοῦ ἑτέρου. Καθ' ὅλα λοιπὸν ταῦτα, δύναμιν φύσεως, δύναμιν φιλοδοξίας, δύναμιν ἐνεργείας, ἦτο ὁ Ἀριστείδης ὑποδεέστερος τοῦ Θεμιστοκλέους. Ἀλλ' εἶχεν ὁ Ἀριστείδης ἀρετήν τινα ἧς ὅλως ἐστερεῖτο ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἧς ἕνεκα ὁ πρῶτος κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους τοῦ τοσοῦτο μεγαλοφυοῦς ἐκείνου ἀντιπάλου. Εἴπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ,μεταχειριζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀδιστάκτως καὶ βίαν καὶ ἀδικίαν. Τὸ δὲ δεινότερον, ὠφελεῖτο ἐκ τῆς ἐξουσίας ἣν ἔλαβεν, ἵνα δωροδοκῆται ἀναφανδόν. Τοῦ Ἀριστείδου ἐξ ἐναντίας τὸ φιλοδίκαιον καὶ τὸ ἀκέραιον τοῦ χαρακτῆρος κατέστη παροιμιῶδες ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Πολλάκις διετέλεσεν ἄρχων· πολλάκις διαιτητὴς ἰδιωτικῶν δικῶν· ἐπὶ τέλους ἀνεδείχθη ναύαρχος καὶ πρῶτος αὐτὸς ἔταξε τοὺς φόρους τῶν συμμάχων, ὥστε μυρίας ἔσχεν ἀφορμὰς νὰ πλουτήσῃ, ἀλλὰ ποτὲ δὲν εὑρέθη ἄνθρωπος νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Ἀριστείδης ἠδίκησεν, ἢ ἐβίασέ τινα, ἢ ἐμίανε τὰς χεῖρας σφετερισθεὶς χρήματα εἴτε δημόσια εἴτε ἰδιωτικά. Ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ Ἡρόδοτος μνημονεύων τοῦ ἀνδρὸς λέγει· «τὸν ἐγὼ νενόμικα, πυνθανόμενος αὐτοῦ τὸν τρόπον, ἄριστον ἄνδρα γενέσθαι ἐν Ἀθήναις καὶ δικαιότατον». Καὶ ἕτερος σύγχρονος αὐτοῦ, ὁ ῥόδιος ποιητὴς Τιμοκρέων, ἐπαινεῖ τὸν ἀγαθώτατον, τὸν λῷστον Ἀριστείδην, καθαπτόμενος πικρότατα τοῦ Θεμιστοκλέους·

Ἀλλ' εἰ τύγε Παυσανίαν ἢ καὶ τύγε Ξάνθιππον αἰνέεις,
ἢ τύγε Λευτυχίδαν, ἐγὼ δ' Ἀριστείδην ἐπαινέω
ἄνδρα ἱερᾶν ἀπ' Ἀθανᾶν
ἐλθεῖν ἕνα λῷστον, ἐπεὶ Θεμιστοκλῆ' ἤχθαρε Λατώ,
ψεύσταν, ἄδικον, προδόταν, ὃς Τιμοκρέοντα
ξεῖνον ἐόντ' ἀργυρίοισι κυβαλικοῖσι πεισθεὶς οὐ κατᾶγεν
ἐς πατρίδ' Ἰάλυσον, λαβὼν δὲ
τρί' ἀργύρου τάλαντ' ἔβα πλέον εἰς ὄλεθρον,
τοὺς μὲν κατάγων ἀδίκως, τοὺς δ' ἐκδιώκων, τοὺς δὲ καίνων,
ἀργυρίων ὑπόπλεως.

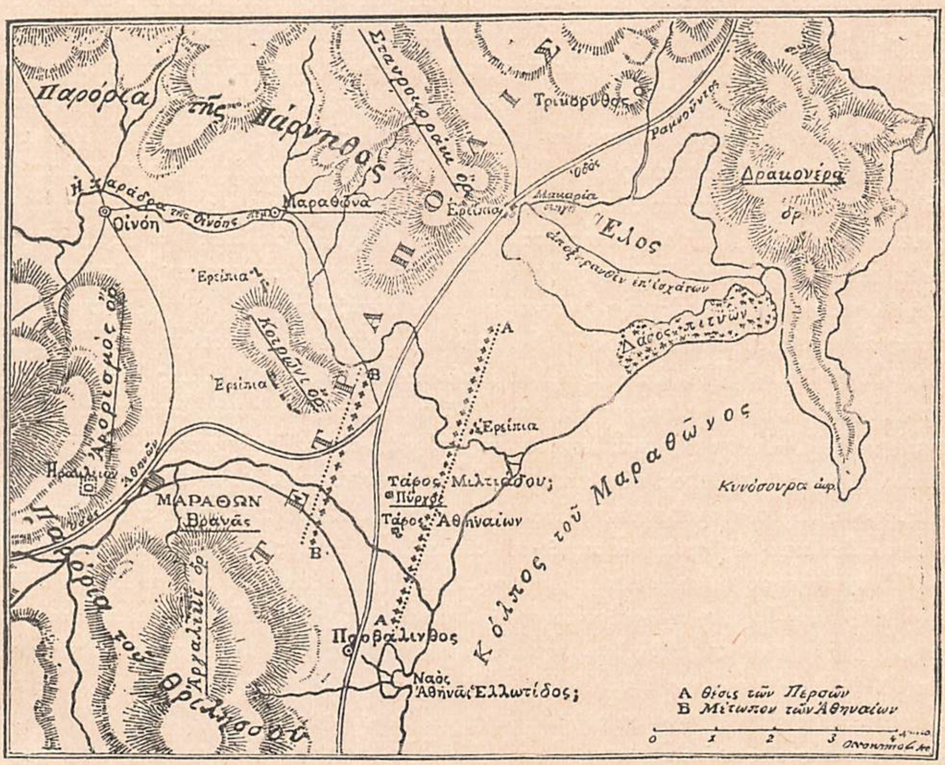
Καὶ ταῦτα μὲν πάντα οὔτε μοναδικὰ οὔτε σπάνια ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπό-

τητος εἶναι. Παντοῦ καὶ πάντοτε κατὰ δυστυχίαν, ἄνδρες κατὰ τἆλλα θαυμαστοί, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς δωροδοκίας· οἱ Σόλωνες καὶ οἱ Ἀριστεῖδαι ὑπῆρξαν ἀείποτε σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλ' ὅ,τι θεωροῦμεν τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτον καὶ χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ κρίσις τὴν ὁποίαν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐξέφερεν ἐπὶ τέλους περὶ τῶν δύο ἐκείνων τοσούτῳ ἀντιθέτων χαρακτήρων. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὰς Ἀθήνας, ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα, ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, εἰς τὴν Σαλαμῖνα. Ὁ Ἀριστείδης ἐξεπλήρωσε μὲν ἀείποτε τὸ καθῆκον αὐτοῦ ἀλλὰ δὲν εἶχε βεβαίως ἴσον τοῦ Θεμιστοκλέους δικαίωμα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πατρίδος. Καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τέλους ἐσεβάσθησαν, ἐτίμησαν καὶ ἠγάπησαν τὸν Ἀριστείδην ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πλειότερον τοῦ Θεμιστοκλέους· τοσούτῳ εὐγενὴς ἦτο ἡ φύσις τοῦ λαοῦ ἐκείνου, τοσαύτην εὐλάβειαν ᾐσθάνετο πρὸς τὴν χρηστότητα καὶ τὴν ἀκεραιότητα, τοσαύτην ἀκαταμάχητον ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν δωροδοκίαν. Ὡσαύτως ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι πολλοὶ ἦσαν, ὡς μὴ ὤφελεν, ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ δωροδοκούμενοι πολιτικοὶ ἄνδρες· ἀλλ' ἅμα ἀνεφάνη ὁ ἀείμνηστος Γουλιέλμος Πίττ ὁ πρεσβύτερος καὶ ἀνεδείχθη χρημάτων κρείσσων, οὔτε τὸ ἀπὸ τοῦ γένους ἀξίωμα, οὔτε ὁ ἀκαταμέτρητος πλοῦτος, οὔτε ἡ εὐγλωττία τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, οὔτε ἡ πρὸς τούτους βασιλικὴ εὔνοια ἴσχυσαν νὰ ἀποτρέψωσι τὸν ἀγγλικὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ νὰ προτιμήσῃ τῶν δωροδόκων ἐκείνων τὸν χρηστὸν ἄνδρα καὶ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτὸν εἰς τὰ ὕπατα τῶν λειτουργημάτων καὶ μέχρι λατρείας νὰ σεβασθῇ. Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῶν ἀληθῶς μεγάλων ἐθνῶν. Ὡς ἐξ ἀνθρώπων συγκείμενα δὲν εἶναι βεβαίως καὶ ταῦτα ἀμέτοχα ἁμαρτημάτων ἀλλ' ἔχουσιν ἔμφυτόν τινα ἀποστροφὴν πρὸς τὴν κακίαν καὶ ἀκαταγώνιστον πρὸς τὴν ἀρετὴν εὐλάβειαν.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ τέσσαρες ἐπισημότατοι ἄνδρες τῶν Ἀθηνῶν καθ' ὃν χρόνον ὁ περσικὸς στρατὸς ἀπέβη εἰς Μαραθῶνα· ἄνδρες διὰ ποικίλων μὲν προαχθέντες τρόπων, ποικίλους δὲ ἔχοντες τοὺς χαρακτῆρας, ἀλλ' ἅπαντες ἕνα καὶ μόνον σκοπόν, πῶς νὰ δοξασθῶσι σῴζοντες τὴν πατρίδα. Δὲν φαίνονται δ' ἐξ ἴσου ἀπ' ἀρχῆς καὶ οἱ τέσσαρες πρωταγωνιστήσαντες. Εἴδομεν ὅτι ἀπὸ Κλεισθένους οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεγον κατ'ἔτος δέκα στρατηγούς, ἕνα ἐξ ἑκάστης φυλῆς. Ἕκαστος μὲν τῶν στρατηγῶν τούτων ἦτο μόνιμος ἡγεμὼν τῆς ἰδίας φυλῆς καθ' ὅλον τὸ ἔτος, σύμπαντες δ' ὁμοῦ εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ὅλου στρατοῦ, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἀλληλοδιαδόχως ἐνήργει μίαν ἡμέραν. Πλὴν δὲ τῶν δέκα τούτων στρατηγῶν παρευρίσκετο ἔτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ὁ τρίτος τῶν ἰδίως λεγομένων ἀρχόντων, ὁ πολέμαρχος, ὅστις ὅμως ἄλλο δικαίωμα, φαίνεται, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἄγειν τὴν δεξιὰν πτέρυγα καὶ τὸ ψηφίζειν ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ. Αἱ ἐκλογαὶ ἐνηργοῦντο ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀττικοῦ ἔτους, μικρὸν μετὰ τὰς θερινὰς τοῦ ἡλίου τροπάς, περὶ τὰ μέσα τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἰουνίου μηνός, ὥστε αἱ ἀρχαιρεσίαι ἐγένοντο ἐνῷ ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἱππίας ἐπλησίαζον ἤδη. Καὶ ὁ μὲν Μιλτιάδης καὶ ὁ Ἀριστείδης ἦσαν ἀναμφισβητήτως δύο ἐκ τῶν 10 στρατηγῶν τῶν τότε ἐκλεχθέντων· ἄδηλον δὲ ἂν καὶ ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς· τὸν τελευταῖον τοῦτον λέγει μὲν ὁ Πλούταρχος στρατηγήσαντα ἐν Μαραθῶνι ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα λογίζεται ἀμφίβολον· βέβαιον δ' εἶναι μόνον ὅτι ἀμφότεροι μετέσχον τοῦ ἀγῶνος. Τελευταῖον πολέμαρχος εἶχεν ἀναδειχθῇ ὁ Ἀφιδναῖος Καλλίμαχος, δηλαδὴ ὁ ἐξ Ἀφίδνης ἢ Ἀφιδνῶν, ἑνὸς τῶν δήμων τῆς Λεοντίδος φυλῆς.

Ἅμα ἀναγγελθέντος ὅτι οἱ Πέρσαι ἀπέβησαν εἰς Μαραθῶνα, ἀντεπεξῆλθεν εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατός. Καὶ δυνάμεθα μὲν νὰ συμπεράνωμεν εὐλόγως

ὅτι ἡ κατάπληξις δὲν ὑπῆρξε μικρὰ ἐν Ἀθήναις, ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν ἐπιδραμόντων πολεμίων καὶ τὴν φήμην τῶν τε ἐν Ἀσίᾳ κατορθωμάτων αὐτῶν καὶ τῆς προσφάτου ἁλώσεως τῆς Νάξου καὶ τῆς Ἐρετρίας· λέγεται μάλιστα ῥητῶς ὅτι αἱ διαφωνίαι προῆλθον εἰς μέσον περὶ τοῦ πρακτέου, ἂν δηλαδὴ συμφέρει νὰ ἐξέλθωσιν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ ἢ νὰ περιμείνωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πόλει· καὶ ὅτι πρὸς τούτοις ὑπόνοιαί τινες ἐκυκλοφόρουν περὶ προδοσίας. Ἀλλ' ἡ ἀμέσως ἐνεργηθεῖσα ἔξοδος τοῦ στρατοῦ εἰς Μαραθῶνα καὶ ἡ καθ' ὅλα τὰ μετέπειτα πραχθέντα παρατηρουμένη δραστηριότης

Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης

καὶ περὶ τὰ κυριώτατα ὁμοφροσύνη μαρτυροῦσιν ὅτι ἐπεκράτει φρόνημα νὰ ἀναλάβωσι πάντα κίνδυνον καὶ ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἐλευθερίας καὶ σωτηρίας. Τῳόντι, ἔτι τῶν στρατηγῶν ὄντων ἐν τῷ ἄστει, ἀπεστάλη ὁ ταχυδρόμος Φειδιππίδης εἰς Σπάρτην, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν. Ὁ Φειδιππίδης, φθάσας πεζὸς ἐντὸς 48 ὡρῶν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐλάλησε πρὸς τοὺς ἐφόρους εἰς τρόπον καταδεικνύοντα τὸ ἐν Ἀθήναις ἀναπτυχθὲν τότε πανελλήνιον πνεῦμα· διότι, ἀφοῦ ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἵνα μὴ δουλωθῶσιν ὑπ' ἀνδρῶν βαρβάρων αἱ Ἀθῆναι, πόλις ἀρχαιοτάτη ἐν τοῖς Ἕλλησι, προσέθηκε τοὺς ἀξιομνημονεύτους τούτους λόγους· «καὶ γὰρ Ἐρέτριά τε νῦν ἠνδραπόδισται, καὶ πόλι λογίμῳ ἡ Ἑλλὰς γέγονεν ἀσθενεστέρη»· παρέστησε δηλαδὴ τὸν ἀγῶνα ὡς γινόμενον ὄχι περὶ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πόλεως ἀλλὰ περὶ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, ἥτις ἀπέβη ἤδη ἀσθενεστέρα, ἀπολέσασα πόλιν μίαν ἀξιόλογον. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ βοηθήσωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλ' εἶπον ὅτι δὲν δύνανται νὰ πράξωσι τοῦτο ἀμέσως· διότι ἦτο ἐνάτη ἡμέρα τῆς σελή-

νης, ὑπὸ ἀρχαίου δὲ νόμου καὶ ἔθους ὑπάρχει ἀπηγορευμένον εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκστρατεύωσι, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον, ἐντὸς τοῦ δευτέρου πρὸ τῆς πανσελήνου τετάρτου· ὑπέσχοντο ὅμως ὅτι ἅμα μετὰ τὴν πανσέληνον θέλουσι δράμει εἰς τὴν Ἀττικήν. Πῶς θέλομεν ἐξηγήσει τὴν τοιαύτην τῆς ἐκστρατείας τῶν Σπαρτιατῶν, ἐπὶ πέντε ἡμέρας, ἀναβολήν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ, ἐν τῷ μεταξύ, ὁ ὄλεθρος τῆς δευτέρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πόλεως; Πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπεχείρησαν νὰ δικαιώσωσι τοὺς Σπαρτιάτας, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ὑπηγόρευσεν αἴσθημα θρησκευτικὸν ἀείποτε σεβαστόν. Σεβόμεθα, τὸ καθ' ἡμᾶς, τὰς θρησκευτικὰς παντὸς ἔθνους πεποιθήσεις, οἱονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ δόγμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔθους τὴν τήρησιν οἱ Σπαρτιᾶται πολλάκις παρέβησαν βραδύτερον· μάλιστα δ' εὐλόγως ἠδύναντο νὰ παραβῶσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διότι, ἂν διὰ τὴν μικρολόγον ταύτην τήρησίν του κατεστρέφετο ἡ δευτέρα ἑλληνικὴ πόλις, μέγας ἦτο ὁ κίνδυνος μήπως ἀπολεσθῇ ἡ αὐτονομία ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, μετὰ δὲ τῆς αὐτονομίας πάθῃ καὶ τὸ θρήσκευμα πληγὰς πολὺ καιριωτέρας τῆς ἐλαχίστου λόγου παρεκτροπῆς ἣν ἐφοβήθησαν ἤδη νὰ πράξωσιν οἱ Σπαρτιᾶται (¹). Δὲν λέγομεν βεβαίως ὅτι ὡς ἁπλῆν πρόφασιν προέτειναν τὸ ἔθος, ἵνα ἀποφύγωσι τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν· διότι μετὰ πέντε ἡμέρας ἔδραμον τρόντι εἰς τὴν Ἀττικήν· ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι δὲν ἐξετίμησαν ἀποχρώντως τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ὃν ὑφίστατο ἡ αὐτονομία ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐκινδύνευεν ἀμέσως ἡ ἰδία αὐτῶν πόλις, διότι, ἐν ἄλλαις λέξεσι, δὲν εἶχον τὸ πανελλήνιον ἐκεῖνο αἴσθημα δι' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν μὲν ἐπικουρίαν καὶ εἰς Μίλητον καὶ εἰς Ἐρέτριαν, μετὰ δέκα δὲ ἔτη, εὑρεθέντες πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι ἕνεκα τῆς ἀδιορθώτου νωθρότητος τῶν Σπαρτιατῶν καὶ δυνάμενοι, διὰ συνθήκης πρὸς τοὺς Πέρσας, οὐ μόνον τὴν αὐτονομίαν νὰ ἀνασώσωσιν ἀλλὰ καὶ πολλὰ νὰ πορισθῶσι πλεονεκτήματα, δὲν κατεδέχθησαν νὰ πράξωσι τοῦτο θυσιάζοντες τὸ ἄλλο ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ὁπωσδήποτε ἡ ἀπάντησις ἣν ἐκόμισεν ὁ Φειδιππίδης τὴν πέμπτην ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἡμέραν ἐτάραξε μὲν τοὺς Ἀθηναίους ἀλλ' οὐδεμίαν ἐπέφερε σπουδαίαν μεταβολὴν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἀπόφασιν. Διεφώνησαν μόνον περὶ τούτου, ἂν πρέπει νὰ ἀντιπαραταχθῶσιν ἀμέσως εἰς τοὺς Πέρσας ἢ νὰ περιμείνωσι τὴν ἄφιξιν τῶν Σπαρτιατῶν. Εἰς τὸ στρατιωτικὸν συμβούλιον τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη ἐν Μαραθῶνι, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Φειδιππίδου ὁ Μιλτιάδης ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι συμφέρει νὰ πολεμήσωσιν ἄνευ πολλῆς ἀναβολῆς, καὶ μετὰ τῆς γνώμης ταύτης συνετάχθησαν τέσσαρες ἐκ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, ἐν οἷς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, καὶ ὁ Ἀριστείδης· ἀλλ' οἱ λοιποὶ πέντε δὲν ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ διακινδυνεύσωσιν ἐν μάχῃ μιᾷ τὴν ὅλην τῆς πόλεως τύχην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἤλπιζον πάντοτε εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῆς μεγάλης πελοποννησιακῆς πόλεως. Αἱ γνῶμαι λοιπὸν ἐδιχοτομήθησαν, ὥστε ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τοῦ πολεμάρχου, ὅστις, καθὰ πρὸ μικροῦ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, εἶχεν ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν στρατηγῶν. Τότε ὁ Μιλτιάδης προσελθὼν πρὸς τὸν Καλλίμαχον ἐξήγησε αὐτῷ ὅτι, ἂν ἀναβάλωσι τὸν ἀγῶνα, ὑπάρχει κίνδυνος μήπως ἄνθρωποι δειλοὶ ἢ προδόται λάβωσιν ἐκ

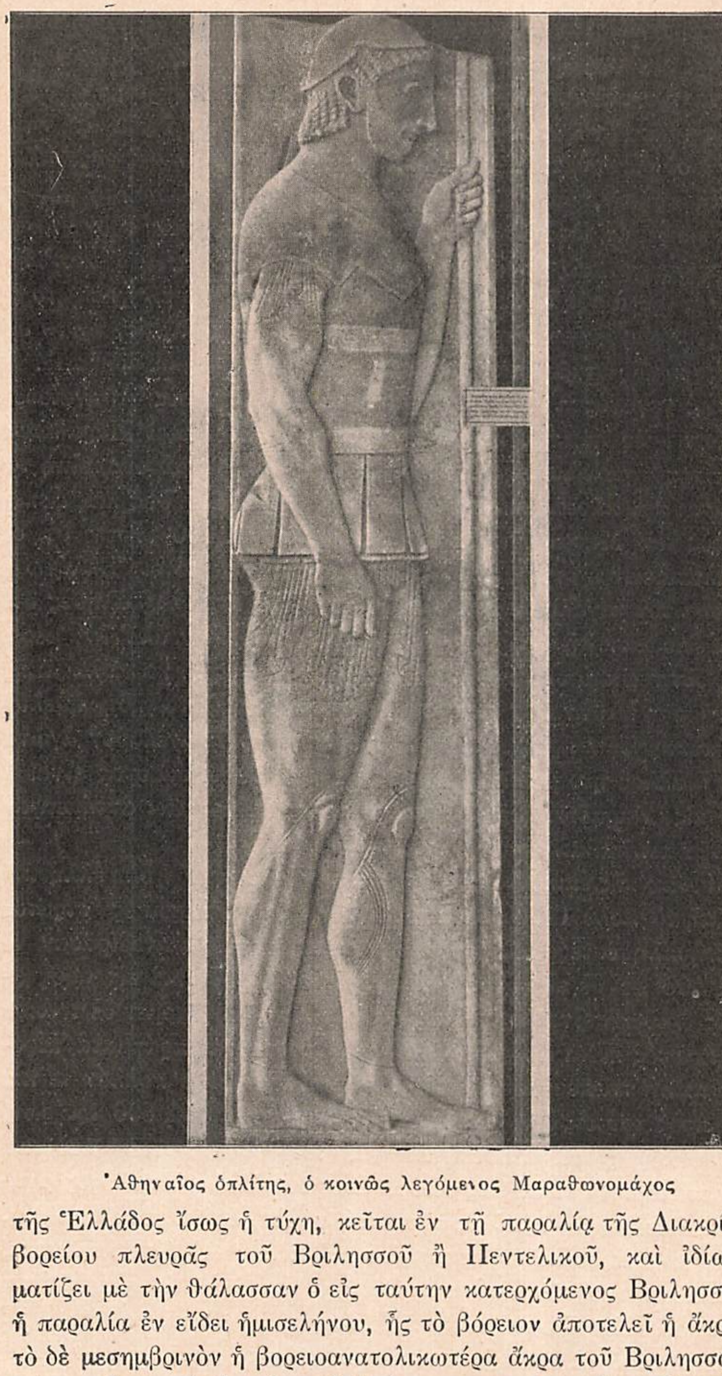
(¹) Ἐν τούτοις κατὰ Πλάτωνα, Νόμων Γ' ιδ', οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἔσπευσαν εὐθὺς πρὸς βοήθειαν «ὑπό τε τοῦ πρὸς Μεσσηνίαν ὄντος τότε πολέμου καὶ *εἰ δή τι* διεκώλυεν αὐτούς· ἓν γὰρ ἴσμεν λεγόμενον», ὥστε τὰ περὶ ***Ὑακινθίων*** ἢ ***Καρνείων*** λεγόμενα, ἂν δὲν ἐπενοήθησαν ὕστερον, δὲν ἦσαν ὅμως τὸ κυριώτατον κώλυμα, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς τῶν Νόμων οὐδὲν πλὴν τοῦ πρὸς Μεσσηνίαν πολέμου σαφῶς ἐγίνωσκεν.

τούτου καιρὸν νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ Ἱππίου, καὶ ἐπέλθῃ τοιουτοτρόπως διαίρεσις ὀλεθρία μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων· ἐνῷ, ἂν πολεμήσωσιν ἐνόσῳ εἶναι ἡνωμένοι, αὐτὸς ἐγγυᾶται περὶ τῆς νίκης. Καὶ ἐξάπτων ἐπὶ μᾶλλον τὴν φιλοτιμίαν τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ πολεμάρχου ὁ Μιλτιάδης προσέθηκεν ἐπιτηδείως ὅτι ἀπ' αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ Καλλιμάχου δηλαδή, ἐξαρτᾶται σήμερον ἢ νὰ καταδουλώσῃ τὰς Ἀθήνας ἢ νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ἐλευθέρας, καὶ οὐ μόνον ἐλευθέρας ἀλλὰ πρώτην νὰ ἀναδείξῃ πόλιν τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, καταλείπων ἀείμνηστον ὄνομα εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα. Ὁ χρηστὸς πολέμαρχος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰ ραγδαῖα ταῦτα ἐπιχειρήματα ἀνδρὸς περιωνύμου ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἐμπειρίᾳ· καί, προστεθείσης τῆς γνώμης αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ τὸν Μιλτιάδην, ἀπεφασίσθη ὁ ἀγών. Ἀλλ' ὅμως, καίτοι ἀποφασισθέντος τούτου, καίτοι ἐπιτρεψάντων ὅλων τῶν ἄλλων στρατηγῶν τὸ ἴδιον τῆς στρατηγίας δικαίωμα εἰς τὸν Μιλτιάδην, ἵνα καταστήσωσιν αὐτὸν ὅσον ἔνεστι μόνον τοῦ ὅλου στρατοῦ ἡγεμόνα, ἡ μάχη οὐδὲν ἧττον δὲν συνεκροτήθη εἰμὴ καθ' ἣν ἡμέραν ἐπῆλθε κατὰ νόμον ἡ σειρὰ τῆς ἰδίας τοῦ Μιλτιάδου στρατηγίας, ἥτις ἦτο ἡ δεκάτη ἀπὸ τῆς ἐξόδου ἐξ Ἀθηνῶν ἡμέρα, ὥστε συνέβη πάντοτε ἀναβολή τις, τοῦτο δὲ ἴσως διότι ἐδέησε νὰ γίνωσιν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπαραίτητοί τινες παρασκευαὶ καὶ ἀσκήσεις.

Ἐπῆλθε δ' ἐν τούτοις γεγονός τι ἐπιτηδειότατον νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἀθηναίους· ἐν μιᾷ τῶν κρισίμων ἐκείνων ἡμερῶν, ἐνῷ, ἠθροισμένοι ὀλίγοι αὐτοὶ περὶ Μαραθῶνα καὶ ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης ἐγκαταλελειμμένοι, δὲν ἔβλεπον περὶ αὐτοὺς εἰμὴ τὰ ἄπειρα τῶν πολεμίων τάγματα καὶ πλοῖα, ἔμαθον αἴφνης ὅτι ἀπὸ Πάρνηθος καὶ Δεκελείας κατέρχονται, εὐθὺ πρὸς τὸν Μαραθῶνα βαδίζοντες, ὁπλῖται 1000· ἦσαν δὲ οἱ ἄνδρες οὗτοι ἅπασα τῶν Πλαταιέων ἡ δύναμις, οἵτινες ἦλθον, οὗτοι μόνοι Ἑλλήνων, αὐθόρμητοι, ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν Μαραθῶνι προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη οὐ μόνον τῶν Ἀθηνῶν ἀλλ' ἐν μέρει καὶ τῶν Πλαταιέων αὐτῶν, οἵτινες πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἀπαλλαγέντες τῆς καταθλιπτικῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, τῇ τῶν Ἀθηναίων συνδρομῇ, ὃν οὗτοι ἐνικῶντο ἤδη, ἤθελον ἐγκαταλειφθῇ εἰς τὴν φιλέκδικον τῶν πρώτων διάκρισιν· οὐδὲν ἧττον ἀνέλαβον ἀγῶνα παρόντα καὶ φοβερόν, ἐνῷ ὁ ἄλλος ἦτο μέλλων καὶ ἄδηλος· διὸ ἀξιοθαύμαστος εἶναι ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἔδραμον εἰς Μαραθῶνα, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀντήμειψαν αὐτὴν βραδύτερον διὰ πολλῶν τιμῶν καὶ προνομιῶν.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἄφιξιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης τῶν Πλαταιέων ἡ ὅλη ἑλληνικὴ δύναμις συνεποσώθη εἰς 10 ἢ τὸ πολὺ 11 χιλιάδας ὁπλιτῶν, ἐνῷ ὁ περσικὸς στρατὸς ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πολυπληθέστερος. Συγγραφεῖς μεταγενέστεροι ἀνεβίβασαν τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οἱ μὲν εἰς 110.000, οἱ δὲ εἰς 300.000, οἱ δὲ εἰς 500, οἱ δὲ καὶ εἰς 600 χιλιάδας. Οἱ τελευταῖοι τρεῖς ἀριθμοὶ εἶναι προδήλως ὑπερβολικοί, δὲν ἔχομεν δὲ τρόπον νὰ βεβαιώσωμεν ἂν καὶ ὁ πρῶτος εἶναι ἀκριβής. Ὁ πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρει τὴν δύναμιν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, λέγει μόνον αὐτὸν «πολλόν τε καὶ εὖ ἐσκευασμένον». Λέγει δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ περσικὸς στόλος συνέκειτο ἐξ 600 τριήρων, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, πλὴν τῶν ναυτῶν καὶ τῶν κωπηλατῶν, ἠδύναντο νὰ μετακομισθῶσι 30 ἕως 40.000 ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος μνημονεύει καὶ φορτηγῶν, ἰδίως ἱππαγωγῶν πλοίων, τῶν ὁποίων δὲν ὁρίζει τὸν ἀριθμόν. Πλὴν τούτου ὁ περσικὸς στρατὸς προσέλαβεν ἐπικουρίας καὶ ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὃν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἴσως ἀπώλεσέ τινα τῶν πλοίων κατὰ τὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μακρὸν αὐτοῦ πλοῦν. Ὥστε οὐδεμίαν ἔχομεν ἀσφαλῆ ὑπολογισμῶν βάσιν, καὶ πᾶσαι αἱ ἄχρι τοῦδε γενόμεναι ἀπόπειραι τοῦ νὰ ὁρισθῇ ὁπωσοῦν ἀκριβῶς τὸ πλῆθος τῶν Περσῶν ἀπέβησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αὐθαίρετοι. Εἰς πᾶσαν ὅμως περίστασιν, καὶ

ἐκ μόνου τοῦ γνωστοῦ δεδομένου τῶν 600 τριήρων καθίσταται βέβαιον ὅτι, ἂν οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς περιέπεσον εἰς ὑπερβολάς, ἀφ' ἑτέρου οἱ Πέρσαι ἦσαν ὁμολογουμένως, ὡς προείπομεν, πολλαπλάσιοι τῶν Ἑλλήνων. Ὡς τεκμήριόν τι ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἀληθειῶν δύναται ἴσως, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, νὰ χρησιμεύσῃ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων, ὁ ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὁριζόμενος. Πέρσαι μὲν ἔπεσον κατ' αὐτὸν 6.400, ἐνῷ ὁ ρωμαῖος Ἰουστῖνος, ὁ ἀναβιβάσας εἰς 600.000 ἀνδρῶν τὸν περσικὸν στρατόν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιφέρῃ ὅτι ἔπεσον ἐξ αὐτῶν 200.000, Ἕλληνες δὲ δὲν ἔπεσον εἰμὴ 192 ἄνδρες. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐνῷ, καθ' Ἡρόδοτον, ὁ Ἱππίας ἀπεβίβασε τοὺς Πέρσας εἰς Μαραθῶνα, ὄχι μόνον διότι τὸ πεδίον τοῦτο ἦτο πλησιέστατον εἰς τὴν Ἐρέτριαν ἀλλὰ καὶ διότι ἦτο ἐπιτηδειότατον εἰς τὰς κινήσεις τοῦ ἱππικοῦ, ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ ἱππικὸν οὐδόλως ἀναφέρεται.

Ἀθηναῖος ὁπλίτης, ὁ κοινῶς λεγόμενος Μαραθωνομάχος

Ἡ πεδιὰς τοῦ Μαραθῶνος, ἐν ᾗ προέκειτο ἤδη νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς Ἑλλάδος ἴσως ἡ τύχη, κεῖται ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Διακρίας, εἰς τοὺς πρόποδας τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Βριλησσοῦ ἢ Πεντελικοῦ, καὶ ἰδίως ἐν τῇ γωνίᾳ ἣν σχηματίζει μὲ τὴν θάλασσαν ὁ εἰς ταύτην κατερχόμενος Βριλησσός. Κολποῦται δ' ἐνταῦθα ἡ παραλία ἐν εἴδει ἡμισελήνου, ἧς τὸ βόρειον ἀποτελεῖ ἡ ἄκρα ἡ καλουμένη Κυνόσουρα, τὸ δὲ μεσημβρινὸν ἡ βορειοανατολικωτέρα ἄκρα τοῦ Βριλησσοῦ. Ἐπίσης δὲ καὶ τὸ ὑπεράνω τοῦ αἰγιαλοῦ τούτου ἁπλούμενον μαραθωνικὸν πεδίον κυρτοῦται ἐν εἴδει ἡμισελή-

νου, ὡς ἐκ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸ ὀρέων· τὰ δὲ ὄρη ταῦτα, τὰ κατερχόμενα ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τοῦ Βριλησσοῦ καὶ τῆς Πάρνηθος, καλοῦνται σήμερον, τὸ μὲν πρὸς μεσημβρίαν 'Αργαλίκι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα σχηματίζει τὸ μεσημβρινὸν κέρας τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος), τὸ δὲ πρὸς δυσμὰς Κοτρόνι, τὸ δὲ πρὸς βορρᾶν Σταυροκοράκι, τὸ δὲ πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν Δρακονέρι (τούτου ἡ ἀνατολικωτέρα ἄκρα, ἡ Κυνόσουρα, ἀποτελεῖ τὸ βορειότερον κέρας τοῦ μαραθωνικοῦ λιμένος). Τὸ τοιουτοτρόπως ὁριζόμενον πεδίον ἔχει πλάτος, ἀπ' ἄρκτου πρὸς μεσημβρίαν, 6 ἀγγλικῶν μιλίων, ἤτοι 9 χιλιομέτρων, ἀλλὰ τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ δὲν ἔχει σήμερον ὅπως εἶχε τὸ πάλαι καὶ μέχρι πρό τινος χρόνου,ὅτε μέγα ἕλος ἐκάλυπτε τὸ πλεῖστον βορειοανατολικὸν τοῦ πεδίου μέρος, μεταξὺ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι καὶ τῆς ἄκρας Κυνοσούρας· ἕλος τὸ ὁποῖον ἀπεξηράνθη σήμερον. Τὸ πάλαι λοιπόν, ὅτε, ὡς καὶ μέχρις ἐπ' ἐσχάτων, ὑπῆρχεν ἔτι τὸ ἕλος τοῦτο, τὸ προαναφερθὲν πλάτος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου ὑπῆρχεν, ὡς ἐξ αὐτοῦ, τοσούτῳ στενώτερον ὅσῳ καὶ περὶ τὸ μεσημβρινοδυτικώτερον τοῦ πεδίου κεῖται ἕλος ἕτερον, εἰ καὶ τοῦ πρώτου μικρότερον. Τὸ δ' ἡμικύκλιον ἐκεῖνο ὀρεινὸν τεῖχος δι' οὗ περιφράσσεται τὸ μαραθωνικὸν πεδίον ἔχει τέσσαρας πύλας, μίαν μεσημβρινήν, ἄλλην βόρειον καὶ δύο δυτικὰς παραλλήλους. Ἡ μεσημβρινή, ὅπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ κώμη ἢ πόλις Προβάλινθος,φέρει διὰ τῶν εἰς τὴν θάλασσαν κατερχομένων βορειοανατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Βριλησσοῦ, καὶ ἰδίως μεταξὺ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ καλουμένου σήμερον 'Αργαλίκι καὶ τῆς θαλάσσης,εἰς τὴν μεσόγαιαν,καὶ ἐκεῖθεν, διὰ τοῦ σήμερον λεγομένου Σταυροῦ, ἤτοι τῆς μεταξὺ Πεντελικοῦ καὶ Ὑμηττοῦ κοιλάδος, εἰς 'Αθήνας. Μεταξὺ δὲ τοῦ ὄρους 'Αργαλίκι καὶ τοῦ ὄρους Κοτρόνι ὑπάρχει κοιλὰς στενωτάτη, ἀπὸ τῆς ὁποίας,περιλαμβανούσης σήμερον τὸ μικρὸν χωρίον τοῦ Βρανᾶ, ὁδὸς δευτέρα, ἀπότομος, ἀναβαίνουσα εἰς τὸν μετὰ τοῦ Βριλησσοῦ ἐπίσης συνεχόμενον κρημνὸν τοῦ 'Αφορισμοῦ, ἄγει εἰς τὸ χωρίον Σταμάτα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κηφισιάν, εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ πεδίου τῶν 'Αθηνῶν· ἐν τῇ πεπιεσμένῃ ταύτῃ κοιλάδι, μεταξὺ 'Αργαλίκι καὶ Κοτρόνι, ἔκειτο, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν ἤδη γνώμην, ἡ ἀρχαία πόλις τοῦ Μαραθῶνος, ἂν καὶ ὑπάρχουσί τινες οἱ διστάζοντες περὶ τούτου. Τῳόντι, μεταξὺ τοῦ ὄρους Κοτρόνι καὶ τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι σχηματίζεται κοιλὰς παράλληλος μὲν τῆς προηγουμένης, πολὺ δὲ ταύτης εὐρυτέρα καὶ εὐφορωτέρα, ἐν ᾗ κεῖται τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Μαραθῶνος. Εἰς τὸ ἄνω τῆς κοιλάδος ταύτης μέρος σῴζονται ἐρείπια, φέροντα ἄχρι τοῦδε τὸ τῆς Οἰνόης ὄνομα, ὥστε ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ Οἰνόη, μία τῶν 4 πόλεων τῆς τοῦ Μαραθῶνος χώρας. Εἰσὶ δέ τινες οἱ φρονοῦντες ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ κοιλάδι, ἀλλὰ κατωτέρω, ἐκεῖ ὅπου σήμερον εὑρίσκεται τὸ χωρίον τοῦ Μαραθῶνος, ἔκειτο καὶ ἡ ἀρχαία τοῦ Μαραθῶνος πόλις, οὐχὶ δ' ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Βρανᾶ, ἥτις εἶναι τοσούτῳ συνεσταλμένη ὥστε δὲν ἐννοεῖ τις πῶς ἠδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ πόλιν, καὶ μάλιστα τὴν πασῶν ἀξιολογωτέραν. Τελευταῖον, μεταξὺ πάλιν τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι καὶ τοῦ μεγάλου ἕλους ὑπάρχει ἑτέρα πύλη στενή, ὅπου εἶναι σήμερον τὸ λεγόμενον Κάτω Σοῦλι καὶ ὅπου περίπου ἔκειτο τὸ πάλαι ἡ Τρικόρυθος.

Κατὰ τὰς ἐννέα ἡμέρας, τὰς διελθούσας ἀπὸ τῆς ἐξόδου τῶν 'Αθηναίων ἐκ τοῦ ἄστεως, οὗτοι ἐστρατοπέδευον περὶ τὴν πόλιν τοῦ Μαραθῶνος, ἐπὶ χώρου τινὸς καθωσιωμένου εἰς τὸν Ἡρακλέα, καὶ τούτου ἕνεκα ὀνομαζομένου Ἡράκλειον. 'Εν τῷ αὐτῷ τοῦ χρόνου διαστήματι οἱ Πέρσαι διετέλεσαν ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τὸ βορειοανατολικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, πλησίον τοῦ στόλου αὐτῶν. Ἂν μέχρι τινὸς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν διατί οἱ Ἕλληνες ἀνέβαλον ἐπὶ τοσαύτας ἡμέρας τὸν ἀγῶνα, εἶναι πολὺ δυσκολώτερον νὰ ἐξηγηθῇ διατί καὶ οἱ Πέρσαι ἠπράκτησαν ἐπὶ τοσοῦτο, καὶ

διατί, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἔπεμψαν τοὐλάχιστον μέρος τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ αὐτῶν εἰς Φάληρον, ἵνα ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν ἀμέσως τὸ ἄστυ καὶ ἀναγκάσωσιν οὕτω τοὺς Ἀθηναίους νὰ διαιρέσωσι τὴν καὶ ἄλλως μικρὰν αὐτῶν δύναμιν. Ὁπωσδήποτε, τὴν δεκάτην ἡμέραν, ἥτις ἦτο μία τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 490 ἔτους, οἱ μὲν Ἕλληνες παρετάχθησαν ἀπὸ πρωίας ὡς ἐπὶ μάχην εἰς τὸ νοτιοδυτικώτερον τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου, καί, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι μέχρι τῆς βορείου ἄκρας τοῦ ὄρους Ἀργαλίκι, οἱ δὲ Πέρσαι ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τὸ βορειοανατολικώτερον τοῦ πεδίου, ἀπὸ τοῦ μικροῦ ἕλους μέχρι τῆς ἀνατολικωτέρας ἄκρας τοῦ ὄρους Σταυροκοράκι, ἔχοντες μὲν τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ πολυαρίθμου αὐτῶν στόλου, ἔχοντες ὅμως τὸ ἐλάττωμα ὅτι ἐν μέρει ὄπισθεν αὐτῶν ἦτο τὸ μέγα ἕλος. Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο στρατῶν διάστημα ἦτο 5.000 περίπου ποδῶν. Τὸ κράτιστον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, ἤτοι οἱ ἰθαγενεῖς Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, παρετάχθη ἐν τῷ κέντρῳ, ὅπερ ἐλογίζετο ὡς ἡ ἐντιμοτάτη θέσις, ἐν ᾗ ἵστατο καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ὁσάκις παρευρίσκετο εἰς τὴν μάχην. Κατὰ τοῦτο ὁ περσικὸς στρατός, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, ἐνθυμίζει τὸν τουρκικόν, τὸν ἀρχαῖον δηλαδὴ τουρκικόν, ὅτε οἱ σουλτάνοι ἐστράτευον αὐτοπροσώπως, ἄγοντες τὰ ἀκάθεκτα τῶν γενιτσάρων τάγματα· διότι τότε τὰ μὲν στίφη τῆς Ρούμελης ἐπεῖχον τὸ ἀριστερὸν κέρας, τὰ δ' ἀσιανὰ τὸ δεξιόν, ἐν τῷ μέσῳ ἵσταντο οἱ γενίτσαροι καὶ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὅλου ὁ σουλτάνος ἢ ὁ μέγας βεζίρης περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν σπαχίδων. Παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐξ ἐναντίας ἐντιμοτάτη ἦτο ἡ δεξιὰ πτέρυξ, ἧς ἐπὶ τοῦ προκειμένου προΐστατο ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος· οἱ ὁπλῖται ἐτάσσοντο κατὰ φυλάς, αἱ δὲ φυλαὶ ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, καθ' ὃν ἔλαβον τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀριθμόν· διότι κατὰ πᾶν ἔτος ὡρίζετο διὰ κλήρου ἡ σειρὰ ἑκάστης φυλῆς, καὶ κατὰ τὴν σειρὰν ταύτην ἐτάσσοντο εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις· τελευταῖοι πρὸς ἀριστερὰν ἵσταντο οἱ χίλιοι Πλαταιεῖς, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἀείμνηστον. Ὁ Μιλτιάδης ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐξισώσῃ τὸ μέτωπον τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τὸ περσικὸν μέτωπον, ἵνα μὴ κυκλωθῇ· ἐπὶ δὲ τούτῳ, μὴ ἔχων ἀποχρῶσαν δύναμιν, ἠναγκάσθη νὰ ἀραιώσῃ τὸ κέντρον αὐτοῦ, ὅπου ἵσταντο ἰδίως αἱ δύο φυλαί, Λεοντὶς καὶ Ἀντιοχίς, καὶ ὧν τῆς τελευταίας ἐστρατήγει ὁ Ἀριστείδης, νὰ πυκνώσῃ δὲ ὅσον ἐνδέχεται τὰς δύο πτέρυγας, ἵνα δι' αὐτῶν μάλιστα κατισχύσῃ. Ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο κυρίως ἐξ ὁπλιτῶν· παρῆσαν δὲ καί τινες δοῦλοι εἴτε ψιλῶς ὡπλισμένοι εἴτε καὶ ἄοπλοι ἁπλῶς ὑπηρέται, ἀλλ' οὔτε τοξότας εἶχεν οὔτε ἱππικόν. Πολλοὺς ἱππεῖς δὲν ἠδυνήθησαν βεβαίως οὔτε οἱ Πέρσαι νὰ μεταφέρωσι, διὰ θαλάσσης, ἐξ Ἀσίας, ἀλλ' εἶχον πάντως ἴλας τινάς· καὶ ἀπὸ τῆς ταπεινοτέρας θέσεως εἰς ἣν ἵσταντο κάλλιστα δυνάμενοι νὰ καταμετρήσωσι τὴν περὶ τὰ ἄνω τοῦ πεδίου μετεωριζομένην εὐάριθμον φάλαγγα τοῦ Μιλτιάδου καὶ βλέποντες αὐτὴν μὴ ἔχουσαν παντάπασιν ἱππικὸν μετὰ πλείστης ἀναμφιβόλως πεποιθήσεως ἀπεξεδέχοντο τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος, ἀναλογιζόμενοι μάλιστα τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν προτέρων θριάμβων.

Κατὰ τὸ θρησκευτικὸν τῶν Ἑλλήνων ἔθος ὁ πολέμαρχος προσήνεγκε πρὸ πάντων θυσίαν εὐλαβῆ εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ πολέμου, τὰ δὲ ἱερὰ ἀπέβησαν αἴσια. Τότε ὁ Μιλτιάδης ἠγόρευσε πρὸς τοὺς ὁπλίτας καὶ παρήγγειλεν εἰς αὐτοὺς τὸ πολλάκις βεβαίως καὶ πρότερον ἐξηγηθέν, ὅτι πρέπει νὰ ἐπέλθωσι δρομαῖοι ἐπὶ τὴν τῶν πολεμίων παράταξιν, au pas de charge, ὡς ἤθελεν εἰπεῖ γάλλος στρατηγός, ἵνα ἀποφύγωσι τὴν ἀπὸ τῶν ἱππέων καὶ τῶν τοξοτῶν βλάβην· καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀντήχησεν ὁ παιάν, καὶ ἐσήμαναν αἱ σάλπιγες, καὶ προετάθησαν αἱ ἀσπίδες, καὶ ἐξώρμησεν ὡς καταρράκτης ἡ φάλαγξ. Οἱ Πέρσαι, οἵτινες καὶ πρότερον ὀλιγώρως εἶχον πρὸς τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον, ἠπό-

ρησαν ἤδη ἔτι μᾶλλον βλέποντες τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ἄνδρας ἐπελαύνοντας ἄνευ ἱππικοῦ καὶ τοξευμάτων καὶ ὑπέλαβον αὐτοὺς ὑπὸ μανίας τινὸς ὀλεθρίας καταληφθέντας. Ἐξετόξευσαν δὲ ἐπ' αὐτοὺς βροχὴν βελῶν ἀναριθμήτων· ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἦτο ψιλή, τὰ δ' ἀμυντικὰ τῶν ἀνδρῶν ὅπλα, κράνη, θώρακες, κνημῖδες,ἀσφαλῆ, ὥστε τὰ βέλη ἔπεσον ἢ κατὰ γῆς ἢ ἐπὶ χαλκοῦ ἀνενδότου· καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἔτι λεπτῶν ἐπέσκηψαν οἱ ὁπλῖται ἐπὶ τὸ περσικὸν μέτωπον. Ἡ σύρραξις ὑπῆρξε φοβερά, διότι, ἂν καὶ ὁ ὁπλισμὸς τῶν πολεμίων ἦτο ἀσθενέστερος τοῦ ἑλληνικοῦ, τὸ πλῆθος καὶ τὸ θάρρος αὐτῶν ἦτο μέγα. Ἰδίως τὸ ἑλληνικὸν κέντρον ἦτο ἀραιότατον· ναὶ μὲν ἐνταῦθα ἐστρατήγει ὁ καρτερικὸς Ἀριστείδης, ἐνταῦθα ἠγωνίζετο,ἂν μὴ ἐστρατήγει, ὁ φιλότιμος Θεμιστοκλῆς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀφ' ἑτέρου ἐπετίθεντο οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, οἱ μαχιμώτατοι καὶ κάλλιον ὡπλισμένοι τῶν πολεμίων· ὥστε, ὅσῳ πεισματώδης καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀντίστασις τῶν φυλῶν Λεοντίδος καὶ Ἀντιοχίδος, ἠναγκάσθησαν αὗται μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐνδώσωσιν, οἱ δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος νικηταὶ ἀναδειχθέντες Πέρσαι καὶ Σάκαι κατεδίωξαν αὐτὰς πρὸς τὰ ἄνω τοῦ πεδίου. Αἱ δύο ἑλληνικαὶ πτέρυγες δὲν ἐπτοήθησαν ὡς ἐκ τοῦ ἀτυχήματος αὐτοῦ, καὶ πυκνότερον μὲν τοῦ κέντρου συγκεκροτημέναι, ὑποδεεστέρους δ' ἔχουσαι τοὺς ἀντιπάλους ἐπέμενον πιέζουσαι καὶ κόπτουσαι αὐτούς, μέχρις οὗ ἔτρεψαν εἰς φυγήν. Ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐξηκολούθησε τὴν δίωξιν, ἀλλά, συναγαγὼν ἀμέσως ἀμφότερα τὰ κέρα, ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸ νικηφόρον περσικὸν κέντρον· ἀνακουφισθέντες δ'ἐντεῦθεν καὶ οἱ ὁπλῖται τῆς Λεοντίδος καὶ τῆς Ἀντιοχίδος συνέθεντο αὖθις τὰς διαρραγείσας αὐτῶν τάξεις, ὥστε οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Σάκαι, πανταχόθεν οὕτω προσβληθέντες, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσι καὶ ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς φυγήν. Τότε ὁ Μιλτιάδης διέταξε δίωξιν γενικήν· πολλοὶ μὲν τῶν πολεμίων ἀπωλέσθησαν περιπεσόντες εἰς τὸ μέγα ἕλος, οἱ δὲ πλειότεροι κατέφυγον εἰς τὰ πλοῖα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιδραμόντες ἐπεχείρησαν ἤδη νὰ κρατήσωσι καὶ νὰ πυρπολήσωσι τὰ πλοῖα· διὸ νέος καὶ δεινότατος συνέβη περὶ τὴν παραλίαν ἀγών· καὶ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπεσε μὲν ὁ γενναῖος πολέμαρχος Καλλίμαχος, ἔπεσε δὲ εἷς τῶν στρατηγῶν, Στησίλαος ὁ Θρασύλου. Ἐνταῦθα, Κυνέγειρος ὁ Εὐφορίωνος, ὁ τοῦ ποιητοῦ Αἰσχύλου ἀδελφός, ἁρπάσας ἓν τῶν πλοίων ἀπὸ τῆς πρύμνης, ἀπεκόπη τὴν χεῖρα διὰ πελέκεως· ἐνταῦθα ἀπέθανον καὶ ἄλλοι Ἀθηναῖοι, πολλοί τε καὶ ὀνομαστοί. Οἱ δὲ πολέμιοι, ἀπὸ τῶν νηῶν μαχόμενοι, ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκρούσωσι τὴν τελευταίαν ταύτην ἔφοδον καὶ νὰ ἀποπλεύσωσιν. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐκυρίευσαν εἰμὴ ἑπτὰ πλοῖα· ἀλλ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον καὶ ἅπασαι αἱ ἀποσκευαί, καὶ ἅπαντες οἱ ἵπποι περιέπεσον εἰς χεῖρας αὐτῶν· νεκροὶ δὲ τῶν ἐχθρῶν 6.400 ἐκάλυπτον τὸ πεδίον τῆς μάχης.

Καὶ ἦν ἤδη μεσημβρία, τὰ δὲ πέριξ ὄρη ἀντήχουν ὑπὸ τῶν ἀλαλαγμῶν τῆς ἀγαλλιάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅστις, ἐνθουσιῶν ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐθεώρει ἀπερχόμενον ἄπρακτον ἐκ τῆς ἱερᾶς πατρίδος τὸν πολυάριθμον ἐκεῖνον στόλον, ὅτε αἴφνης, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Πεντελικοῦ, σημεῖον ἐγένετο ὅτι ὁ στόλος δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς παραλίας ἀλλὰ πρὸς τὸ Σούνιον μᾶλλον φαίνεται κωπηλατῶν. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ κατέστη πρόδηλος, ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ κάμψῃ τὴν ἄκραν ἐκείνην καί, προσελθὼν εἰς Φάληρον, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὸ ἀπεστερημένον πάσης ἀμύνης ἄστυ. Ὁ νικηφόρος ἑλληνικὸς στρατὸς ἐξεπλάγη ὑπὸ τῆς ἀγγελίας ταύτης· μόλις κατίσχυσε τοῦ ἑνὸς κινδύνου, καὶ ἰδοὺ προέκυπτεν ἕτερος. Ἀλλὰ ὁ Μιλτιάδης ἀπεφάσισεν ἀμέσως περὶ τοῦ πρακτέου. Διατάξας τὸν Ἀριστείδην νὰ μείνῃ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μετὰ τῶν ὁπλιτῶν τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς, πρὸς φύλαξιν τῆς λείας, τῶν τροπαίων καὶ τῶν πληγωμένων, αὐτός, μετὰ τῶν λοιπῶν 9 φυλῶν καὶ μετὰ τῶν Πλαταιέων, ὥρμησε δρομαῖος διὰ τοῦ Ἀφορισμοῦ, τοῦ χωρίου Σταμάτα καὶ τῆς

Κηφισιᾶς πρὸς τὸ ἄστυ, ὅπου ἔφθασε περὶ λύχνων ἁφὰς καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς Κυνόσαργες, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισοῦ. Τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα ἦτο ἤδη γνωστὸν εἰς Ἀθήνας, διότι, ἅμα μετὰ τὸ τέλος τῆς μάχης, ὁπλίτης, φέρων ἔτι, ὡς λέγεται, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ, ἔδραμε πρὸς τὴν πόλιν καὶ δοὺς εἰς τοὺς ἄρχοντας τὴν χαροποιὸν ἀγγελίαν ἔπεσε νεκρὸς ἐκ τοῦ κόπου. Τὴν δ' ἀγγελίαν τοῦ νέου κινδύνου ἐκόμισεν αὐτὸς ὁλόκληρος ὁ στρατός· στρατὸς ἀείμνηστος καὶ θαυμαστὸς διὰ τὴν πειθαρχίαν, τὴν ἄσκησιν καὶ τὰ ἀθλητικὰ αὐτοῦ σώματα. Ἀπὸ πρωίας τῆς ἡμέρας ἐκείνης μέχρι μεσημβρίας ἠγωνίσθη ἀγῶνα φοβερὸν πρὸς ἀντιπάλους πολλαπλασίους, καὶ μόλις κατισχύσας ἰδοὺ ἐπιχειρεῖ, ἐπὶ τῇ φωνῇ τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ὁδοιπορίαν μακρὰν καὶ δύσβατον, ὁδοιπορίαν ἑπτὰ τοὐλάχιστον ὡρῶν, ἵνα προκαταλάβῃ τὸ κινδυνεῦον ἄστυ. Ὁ περσικὸς στόλος δὲν ἔφθασεν εἰμὴ διὰ νυκτὸς εἰς Φάληρον. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν, ἰδὼν τοὺς Ἕλληνας κατέχοντας τὸ Κυνόσαργες, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλεύματος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶχεν ἤδη παντάπασιν ἱππικόν. Ὁ Δᾶτις λοιπὸν καὶ ὁ Ἀρταφέρνης ἀπεφάσισαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, μὴ φέροντες ἄλλα τρόπαια εἰμὴ τὴν ἀπὸ Νάξου λείαν καὶ τοὺς ἐρετριεῖς αἰχμαλώτους, οὓς παρέλαβον ἐξ Αἰγιλείας καὶ τοὺς ὁποίους, προσελθόντας εἰς Σοῦσα, δὲν ἐκακοποίησεν ὁ βασιλεὺς Δαρεῖος, ἀλλὰ κατέστησεν εἰς Ἀρδέρικκαν, θέσιν ἀπέχουσαν 220 στάδια ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ταύτης. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν δὲ ἐκείνην ἀπέθανεν ἐκ τῆς λύπης αὐτοῦ καὶ ὁ Ἱππίας, ἂν καὶ ἄλλοι λέγουσιν ὅτι ἔπεσεν ὁ προδότης ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ.

Τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀπέπλευσεν ἐκ Φαλήρου ὁ περσικὸς στόλος προσῆλθεν ἡ τῶνΣπαρτιατῶν ἐπικουρία·ἡ ἐπικουρία αὕτη δὲν ἦτο ἀξία τῆς πρώτης ἑλληνικῆς πόλεως, διότι συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν 2.000 μόνον, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς Ἐρέτριαν 4.000·καὶ οὐδὲ ἤγετο ὑπό τινος τῶν βασιλέων,τοῦ Κλεομένους ἢ τοῦ Λεωτυχίδου. Ἀλλ' οἱ ἐκπεμφθέντες ἄνδρες ἔδειξαν τοὐλάχιστον θαυμαστὴν προθυμίαν ἵνα προφθάσωσιν εἰς τὴν μάχην· διότι ἀναχωρήσαντες ἐκ Σπάρτης τὴν ἐπιοῦσαν τῆς πανσελήνου καὶ μετὰ παραδόξου βαδίσαντες ταχύτητος ἔφθασαν τριταῖοι εἰς τὴν Ἀττικήν. Λυπηθέντες δὲ διότι ὑστέρησαν δὲν ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια εἰμὴ ἀφοῦ ἐπεσκέφθησαν τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἐπήνεσαν τὸ ἔργον τῶν Ἀθηναίων.

[«Εἰς τὰ περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἱστορηθέντα σημειωτέα καὶ τάδε· Ἡ ἐν »Μαραθῶνι μάχη, ὅπως πολλὰ τῶν ἐνδόξων ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔργων, εἶχον ἀνέκαθεν καὶ »ἔχουσιν ἔτι τοὺς ὑποτιμῶντας τὴν κοσμοϊστορικὴν ἀξίαν καὶ δόξαν αὐτῶν, εἶχε καὶ αὐτὴ »ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἤδη τοὺς ὑποτιμῶντας τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀξίας αὐτῆς. Οὕτως ἐν τῇ »ἀρχαιότητι ὁ ἱστοριογράφος Θεόπομπος ὁ χῖος, ὁ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π. Χ. αἰῶνος »ἀκμάσας ἐκάλει τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην (ὑπὸ πνεύματος δυσμενοῦς πρὸς τοὺς Ἀθη»ναίους ἐλαυνόμενος) ὡς «*πρόσκρουσμα βραχὺ τοῖς βαρβάροις ἀποβᾶσιν*» (Πλουτάρχ. »περὶ κακοηθείας Ἡροδότου παράγρ. 27). Νεώτεροι δέ τινες, ὡς ὁ Welzhoven, ἐχαρακτήρισαν τὴν ὅλην ἐκ Μαραθῶνος μάχην ἀπολήξασαν στρατείαν ὡς μικράν τινα στρα»τείαν ἐκτελεστικὴν τῆς τιμωρίας τῶν Ναξίων καὶ Ἐρετριέων οὐδαμῶς ἀποβλέπουσαν »εἰς ἐπιχειρήσεις ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι. Κατὰ τὸν W. μέρος τοῦ ἐπὶ τὴν ναυτικὴν »ταύτην στρατείαν προωρισμένου στρατοῦ ἐπέδραμεν εἰς τὴν Ἀττικὴν κατ' εἰσήγησιν »τοῦ Ἱππίου, ἵνα διευκολύνῃ τούτῳ τὴν κάθοδον. Τοὐναντίον δὲ λόγιός τις μωαμεθα»νὸς Ἰνδὸς ὡμολόγησε τὴν μεγάλην κοσμοϊστορικὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος ἐξ ἀπό»ψεως ἀρνητικῆς, γράψας ὅτι τρὶς ἡ ἱστορικὴ πρόοδος καὶ ἀνάπτυξις καθόλου τῆς ἀν»θρωπότητος ἐπεσχέθησαν καὶ ὠπισθοδρόμησαν ἐν τῇ ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς πορείᾳ

»αὐτῶν· τὸ πρῶτον ἐν Μαραθῶνι, τὸ δεύτερον ἐν τῇ μάχῃ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Τορώνης »(Tours)καὶ Πικταβίας(Poitiers)τῇ γενομένῃ τῷ 732μ.Χ. καὶ τὸ τρίτον παρὰ τὰ τείχη τῆς »Βιέννης 1529, ὅτε ὁ τοῦ μωαμεθανοῦ σουλτάνου Σουλεϊμὰν στρατὸς ἐπέτυχεν ἐν τῇ »κατὰ τῆς Βιέννης ἐφόδῳ. Ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν περὶ τῆς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ »ἠθικῆς, πολιτικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς σημασίας τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, καθόλου δὲ καὶ »τῶν περσικῶν πολέμων ὁ ὀνομαστὸς γάλλος ἀσιανολόγος (καὶ ἰδίως αἰγυπτιολόγος) »G. Maspero ἔγραφε πρὸ 50 ἐτῶν ἐν τῇ τῷ 1875 ἐκδοθείσῃ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν »τῆς Ἀνατολῆς (Histoire ancienne des peuples de l'Orient σ. 554) τάδε·

«Αἱ τῶν Ἑλλήνων νῖκαι λέγουσιν ὅτι προεφύλαξαν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῆς βαρ»βαρότητος καὶ ἔσωσαν τὸν πολιτισμόν. Ἡ συχνάκις ἐπαναλαμβανομένη αὕτη φράσις »περιέχει πολλὰς πλάνας. Οἱ Πέρσαι δὲν ἦσαν *βάρβαροι* καθ' ἣν ἔννοιαν ἐκλαμβάνομεν »ἡμεῖς τὸ ὄνομα τοῦτο· εἶχον πολιτισμὸν τύπου διαφόρου καὶ ἥττονος ἐν πολλοῖς ἀλλὰ »καὶ ἔν τισιν ὑπερτέρου τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλλὰς ἦν ἔτι τοσοῦτον ἔμπλεως »ζωῆς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὥστε καὶ ἡττημένη ἔτι καὶ ὑποτασσομένη παροδικῶς »τοῖς Πέρσαις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπισχεθῇ ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῆς. Ἵνα ἀπολεσθῇ ὁ ἑλ»ληνικὸς πολιτισμός, ἔδει νὰ ἐκμηδενισθῇ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἐν τῇ ἀπὸ τῆς Ἀσίας προσ»βολῇ. Οἱ Πέρσαι δὲν ἦσαν λαὸς καταστροφῶν καὶ δὲν ἐζήτουν νὰ καταστρέφωσι λαοὺς »ὁλοκλήρους.Ἐζήτουν ἁπλῶς φόρον καὶ ὑπακοήν,ἐπιτρέποντες ἐν τοῖς λοιποῖς εἰς ἕκαστον »λαὸν νὰ πολιτεύηται κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ. Ἡ κατάκτησις ἡ περσικὴ ἠδύνατο νὰ μετα»βάλῃ τὸν ῥοῦν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ νὰ τροποποιήσῃ μέχρι τινὸς σημείου τὴν ἀνά»πτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπίσχῃ τοῦτον». Ταῦτα ὁ G. Maspero.

»Ὅτι ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ὑπάρχει τις ἀληθείας πυρὴν ἢ τοὐλάχιστον κόκκος »εἶναι ἀναντίρρητον τοῖς ἐρευνῶσι καὶ νοοῦσι τὴν ἱστορίαν ἐκ τῆς βαθυτέρας αὐτῆς πρα»γματικῆς ἐπόψεως. Ὅτι τὸ μέγα περσικὸν κράτος τοῦ Κύρου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ »Δαρείου Α' ἦν τὸ μάλιστα πεπολιτισμένον κράτος τῆς Ἀσίας καὶ ὅτι ἀμφότεροι οὗτοι »οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες εἰσὶν ἐκ τῶν μεγίστων ἀναμορφωτῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἱστορικοῦ »βίου, εἶναι ἀναντίρρητον.Ὁ Κῦρος ὁ μέγας ὁ καταλύσας τοσαῦτα κράτη καὶ δυναστείας »πιεζούσας τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ δοὺς ἐλευθερίαν εἰς τοὺς λαοὺς τούτους, ὁ »ὑπὸ τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραήλ, πρῶτος αὐτός, κληθεὶς «Χριστὸς τοῦ Κυρίου» »(Μεσσίας), προωρισμένος ὑπὸ τοῦ Κυρίου (Ἰεχωβὰ) μεγάλην νὰ ἐκπληρώσῃ »ἀποστολὴν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ δοὺς ἀφορμὴν καὶ ὑπόθεσιν τῷ Ξενοφῶντι πρὸς »συγγραφὴν διδακτικωτάτης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς πραγματείας (Κύρου Παιδείας), δὲν »ἦτο βεβαίως ἡγεμὼν ***βάρβαρος*** ὑπὸ τὴν συνήθη σημασίαν τοῦ ὀνόματος. Τοῦ δὲ με»γάλου Δαρείου Α' τῶν μεγαλουργημάτων ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀκροθιγῶς ἐν τοῖς ἔμ»προσθεν· αὐτὸς δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου(Παπαρρηγόπουλος)οὐχ ἅπαξ ὁμο»λογεῖ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ τὸ εὐγενὲς καὶ μεγάθυμον τῶν φρονημάτων τοῦ ἡγεμόνος »τούτου, ἰδίως ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἕλληνας αἰχμαλώτους πολιτείᾳ αὐτοῦ, εἶναι δὲ ἀλήθεια »ἱστορικὴ ἀναντίρρητος ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐμεγαλούργησεν ἐν Ἀσίᾳ ἱστορικῶς καὶ ἐπιστη»μονικῶς ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τὴν περσικήν, καθόλου μὲν πρὸ τῶν περσικῶν πολέμων, »ἐν μέρει δὲ μετὰ τοὺς πολέμους τούτους. Ποίησις (λυρική), φιλοσοφία, ἱστοριογρα»φία, γεωγραφικὴ ἐπιστήμη, τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι καθόλου, βιομηχανία καὶ ἐμπορία »ἤνθησαν ἐν ταῖς ἀποικίαις καὶ ἰδίως ταῖς ἰωνικαῖς (καὶ μάλιστα ἐν Μιλήτῳ) ἐπὶ τῆς »περσικῆς κυριαρχίας. Ἐξαιρουμένης δὲ τῆς ἐπακολουθησάσης τῇ ἰωνικῇ ἐπαναστάσει »τιμωρίας οὐδὲν ὑπὸ τῆς περσικῆς κυβερνήσεως δεινὸν καὶ ἀνήκεστον ἔπαθον αἱ πόλεις »αἱ ἑλληνικαί. Τοὐναντίον δὲ ἐν τῇ νῦν μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁ Ἑλληνισμὸς ἤρξατο νικηφόρος

»εἰσδύων εἰς τὰ ἔνδον τῆς χερσονήσου ταύτης καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐγένετο γλῶσσα »ἐμπορική, ἐν μέρει δὲ καὶ κυβερνητικὴ ἐν τῇ χώρα ταύτῃ (ἐν τῇ δυτικῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τοὐ»λάχιστον τὰ διατάγματα τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐξεδίδοντο ἑλληνιστί). Ἕλληνες δὲ »ἦσαν καὶ οἱ ἀπὸ Σάμου καὶ Ἐφέσου καὶ Βυζαντίου μέχρι Ἰνδοῦ εἴτε ὡς μηχανικοὶ εἴτε »ὡς γεωγράφοι εἴτε ὡς ἰατροὶ ἀποτελοῦντες τὴν ἐπιστημονικὴν δύναμιν τοῦ μεγάλου »ἀσιατικοῦ περσικοῦ κράτους.

»Ἕλλην μηχανικός, Μανδροκλῆς ὁ σάμιος ἦν ὁ ἐπὶ τοῦ Δαρείου Α' κατα»σκευάσας τὴν πρώτην μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης γέφυραν, Ἕλλην δὲ γεωγράφος, »Σκύλαξ ὁ καρυανδεύς, μετεῖχε τῆς εἰς Ἰνδίας ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς τῆς προηγη»θείσης τῆς ἐπὶ τὴν χώραν ταύτην πολεμικῆς στρατείας. Ἡ ἐπιστημονικὴ δ' ἐκείνη »ἀποστολὴ ἀνεκάλυψε τὸ πρῶτον εὐρυτάτας περὶ τὸν Ἰνδὸν χώρας. Ἰατροὶ ὡς ὁ Δη»μοκήδης, ὁ Κτησίας (ὅστις ἦτο καὶ ἱστοριογράφος ποιησάμενος χρῆσιν τῶν ἐπισήμων »ἀρχείων τοῦ περσικοῦ κράτους καὶ συγγράψας ἱστορίαν), ηὐδοκίμουν ἐν τῇ αὐλῇ τῶν »μεγάλων βασιλέων. Ἕνεκα δὲ τῆς τοιαύτης πολιτείας τοῦ περσικοῦ κράτους καὶ τὸ ἔργον »τοῦ Ἀλεξάνδρου οὐ μόνον ὑπὸ ἔποψιν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἔποψιν »ἑλληνικὴν ἐκπολιτιστικὴν εὗρεν ἔδαφος ἐν μ. Ἀσίᾳ γονιμώτατον καὶ καρπὸν πρὸς »ἄμητον ὥριμον. Ἐκεῖνο ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην σπουδαιότητα τῶν περσικῶν »πολέμων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ δὲν »εἶναι τὸ ἀρνητικὸν ἀγαθὸν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς βαρβαρό»τητος, δὲν εἶναι τὸ ἀρνητικὸν ἀγαθὸν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς »βαρβαρότητος, δὲν εἶναι τὸ τί κακὸν ἀπεσοβήθη διὰ τῶν πολέμων ἐκείνων, ἀλλὰ τὸ τί ἀγαθὸν »θετικὸν προσήνεγκον οἱ πόλεμοι οὗτοι εἰς τὸν ἑλληνικὸν βίον, ἀγαθὸν οὗ ἤθελε στερη»θῆ πιθανώτατα ἡ Ἑλλὰς ἄνευ τῶν εἰρημένων πολέμων. Εἶναι δὲ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο ἡ »μεγάλη καὶ ἐξαισία ἠθικὴ ἔξαρσις ἡ ἐπελθοῦσα εἰς πᾶσαν μὲν τὴν Ἑλλάδα, ἰδιαίτατα »δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας κατ' ἀκολουθίαν τῶν περσικῶν πολέμων. Ἡ βαθεῖα συνείδησις »καὶ τὸ ὑψηλὸν συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀσιατικοῦ, ἡ »ἰδέα ὅτι ἡ μικρὰ καὶ πενιχρὰ Ἑλλὰς διὰ τῆς ἀρετῆς κατέβαλε τὸν μέγαν ἀσιατικὸν »ὄγκον, ἀνεζωογόνησεν ἀπείρως καὶ ἀνεπτέρωσε τὸ πνεῦμα τὸ ἑλληνικόν, καὶ ἰδίως τὸ »ἀθηναϊκόν, εἰς ἄλλως δυσανάβατα ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ὕψη. Ποίησις, τέχνη, φιλοσο»φία, πολιτεία, δημηγορία ἐνεπνεύσθησαν πᾶσαι ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑλλη»νικοῦ πνεύματος, ὡς ἐκπροσωποῦντος τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος.

»Αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους, ἡ παίδευσις αὕτη ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, «ἡ Ἑλλὰς »τῆς Ἑλλάδος», εἶναι καρπὸς τῆς τοιαύτης συνειδήσεως. Τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου, »ὅπως ἐξεικονίσθη ἐν τῷ Προμηθεῖ τοῦ Αἰσχύλου, ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ τοῦ Σοφοκλέους, »ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἡροδότου καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ ῥητορικοῖς ἀριστουργήμασι τῶν »περικλείων χρόνων συνδέεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μετὰ τῆς ἐκ τῶν περσικῶν πολέμων ἀναδημιουργηθείσης συνειδήσεως. Αἱ Ἀθῆναι τέλος, «ἡ Ἑλλὰς τῆς Ἑλλάδος», ἡ ἐκπρο»σωποῦσα τοῦ λοιποῦ καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας τὸν ἑλληνικὸν βίον ἐν τῇ ὑψίστῃ »τούτου ἀκμῇ εἶναι πνευματικὸς καρπὸς κατ' οὐσίαν τῶν περσικῶν πολέμων. Τοιαύτη εἶναι »ἡ ἀληθής, θετικὴ καὶ πραγματικὴ ἱστορικὴ ἀξία τῆς κατὰ Περσῶν νίκης ἔν τε τῷ Μαραθῶνι καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς τόποις. Ἀλλ' ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ἀφ' ὧν ὡρμήθημεν εἰς τὰς θεωρίας ταύτας, ἀξία σημειώσεως θεωρητέα ἰδιαιτέρως ἡ ὑπὸ ἑλληνικὴν ἔποψιν ἐκτίμησις τοῦ γεγονότος τοῦ Μαραθῶνος ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Τῆς τοιαύτης ἐκτιμήσεως ἑρμηνεὺς μέγας ἐγένετο ὁ Σιμωνίδης ὁ κεῖος ἐν τῷ ἐπιγράμματι αὐτοῦ τῷ περὶ Μαραθῶνος τῷ λέγοντι·

«Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
Μήδων χρυσοφόρων ἐστόρεσαν δύναμιν»·

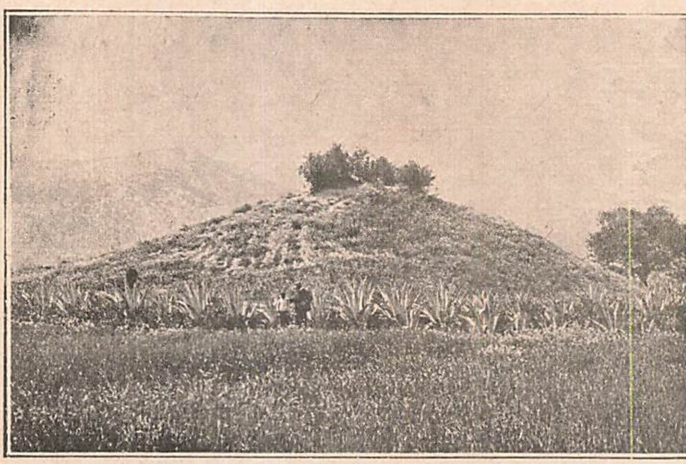
»Διὰ τῶν στίχων τούτων ὁ ποιητὴς ἐδήλου ὅτι διὰ τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης οἱ »Ἀθηναῖοι ἐπολέμησαν οὐχὶ μόνον ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν ἀλλ' ὑπὲρ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος »ὡς πρόμαχοι τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τῆς νίκης ταύτης ἔσωσαν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς »περσικῆς ἐπιδρομῆς. Καὶ ἡ μεγάλη δὲ προθυμία καὶ σπουδὴ μεθ' ἧς οἱ Σπαρτιᾶται »αὐτοὶ ἦλθον εἰς τὴν Ἀττικὴν πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων (εἰ καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς »μάχης) οὐδὲν ἄλλο μαρτυρεῖ ἢ ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἄλλως ἐνόουν τὴν σημασίαν »τοῦ γεγονότος ἢ ὁ μεταγενέστερος Ἔφορος καὶ σημερινοί τινες ἱστοριογράφοι (Welzho-»ven, Maspero καὶ ἄλλοι). Σημειωτέον δ'ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Maspero, ὁ κυρίως δοὺς ἡμῖν »ἀφορμὴν πρὸς τὴν γενομένην παρέκβασιν, ἐν τῇ τριτόμῳ νεωτέρᾳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τῆς κλασσι-»κῆς Ἀνατολῆς (Histoire ancienne de l'Orient classique Τόμ. 3 σελ. 710) λέγει περὶ τῶν »ἠθικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος τάδε·«Ἡ ὑλικὴ ζημία (τῶν Περσῶν) δὲν ἦτο μεγάλη.., ἡ δ' ἠθικὴ αἴσθησις ἐκ τοῦ γεγονότος ἦτο *τεραστία* ἔν τε τῇ Ἑλλάδι »καὶ ἐν τῷ περσικῷ κράτει. Μέχρι τότε οἱ Μῆδοι ἐθεωροῦντο ὡς οἱ μόνοι ἐν τῷ κόσμῳ »ἀνίκητοι στρατιῶται, τὸ δὲ ὄνομα αὐτῶν ἐνέπνεε τρόμον ἀνάμικτον μετὰ σεβασμοῦ. Καὶ »ἰδοὺ ὅτι μία δρὰξ ὁπλιτῶν ἐξελθοῦσα ἔκ τινος τῶν πόλεων τῆς ἠπείρου Ἑλλάδος καὶ »οὐχὶ ἐπὶ ἀνδραγαθήμασι περιβοήτου (Σπάρτης), ἄνευ ἱππικοῦ, ἄνευ τοξοτῶν ἔτρεπε »δεινῶς εἰς φυγὴν τοὺς τρομερωτάτους τῶν ἀνατολικῶν μαχητῶν, τοὺς Πέρσας καὶ »τοὺς Σάκας»].

Τὸ ἔργον ἦτο τῳόντι μέγα· ἡ πατρὶς ἡμῶν ἐπέπρωτο νὰ ἴδῃ πολλὰς ἔτι ἐνδόξους ἡμέρας, ἀλλ' ἴσως οὐδεμία δύναται ν' ἀντιπαραβληθῇ πρὸς ταύτην τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες πρώτην φορὰν νικήσαντες ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς Πέρσας τοσούτῳ μᾶλλον ἐνεθαρρύνθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα ἀγῶνας ὅσῳ μία μόνη πόλις εἶχεν ἀρκέσει ἵνα κατισχύσῃ τῆς πολυαρίθμου ἐκείνης στρατιᾶς. Καὶ ἂν σήμερον, μετὰ παρέλευσιν δισχιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν, μετὰ θλίψεως μὲν ἀναλογιζόμεθα οἵου κλέους ἤθελε στερηθῆ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, οἵαν ζημίαν ἤθελε πάθει ἡ ἀνθρωπότης, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι ἡττηθεῖσαι καὶ ὑποταχθεῖσαι εἰς τοὺς Πέρσας ἀπεστεροῦντο τοῦ μέλλοντος ἐκείνου, καθ' ὃ τοσαῦτα ἐμεγαλούργησαν εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, γνώσεως καὶ τέχνης, μετ'ἀγαλλιάσεως δὲ ἀσπαζόμεθα τὴν μνήμην τοῦ κατορθώματος δι'οὗ ὁ κόσμος ἀπηλλάγη τοιαύτης συμφορᾶς, ἠμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὁποία ἆρά γε ὑπῆρξε τότε ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐφροσύνη. Τὴν εὐφροσύνην ταύτην ἐπεδείξαντο πρὸ πάντων διὰ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνης. Ὁ Μιλτιάδης εἶχε τάξει εἰς Ἄρτεμιν τὴν ἀγροτέραν τοσαύτας αἶγας ὅσοι ἤθελον πέσει ἐχθροί. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς εὐχῆς ταύτης ἐτροπολογήθη μὲν ἤδη κατά τι διὰ ψηφίσματος τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου προσενεγκόντος εἰς τὴν θεὰν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς αὐτῆς θυσίαν αἰγῶν 500, ἀπεφασίσθη δὲ ὅτι ἡ αὐτὴ θυσία θέλει ἐπαναλαμβάνεται κατ' ἔτος τὴν ἑορτὴν ταύτην, εἰς αἰώνιον μνημόσυνον τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης. Ἀλλὰ καὶ ὁ θεὸς Πάν, ὁ ἔφορος τῶν ποιμένων, τῶν ποιμνίων καὶ τῶν εἰς βοσκὴν χρησίμων πεδίων, ἐμφανισθεὶς εἰς τὸν Φειδιππίδην, πρὸς τὴν Σπάρτην βαδίζοντα, περὶ τὸ Παρθένιον ὄρος, εἶχε παραπονεθῆ διότι οἱ Ἀθηναῖοι οὐδεμίαν αὐτοῦ ποιοῦνται ἐπιμέλειαν, καὶ οὐδὲν ἧττον εἶχεν ὑποσχεθῆ τὴν συνδρομήν του ἐν τῷ ἐπικειμένῳ ἀγῶνι. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν ἤδη αὐτῷ τὸ ἐν τῷ βράχῳ τῆς ἀκροπόλεως σπήλαιον, τὸ κείμενον ἐν τῇ βορειοδυτικῇ αὐτοῦ γωνίᾳ, ἀντικρὺ τοῦ ἱεροῦ τῶν Εὐμενίδων, καὶ ἀπεφάσισαν ὅτι κατ' ἔτος θέλει τελεῖται πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτοῦ θυσία καὶ λαμπαδηδρομία. Ἰδίως δὲ ὁ Μιλτιάδης ἐδήλωσε τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν Πᾶνα,

κατασκευάσας ἐν τῷ σπηλαίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ἧς τὸ ἐπίγραμμα, συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ κείου Σιμωνίδου, εἶχεν οὕτω·

Τὸν τραγόπουν ἐμὲ Πᾶνα, τὸν Ἀρκάδα τὸν κατὰ Μήδων,
τὸν μετ' Ἀθηναίων, στήσατο Μιλτιάδης.

Πρὸς τούτοις ἡ δεκάτη τῆς λείας ἀφιερώθη εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Τοσούτῳ δὲ πολύτιμος ἦτο ἡ λεία ἐκείνη ὥστε ἀπὸ μὲν τοῦ μεριδίου τῆς Ἀθηνᾶς κατεσκεύασε βραδύτερον ὁ Φειδίας τὸ μέγα χαλκοῦν τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς ἄγαλμα, ὅπερ ἵστατο ἐν τῇ Ἀκροπόλει· ἀπὸ δὲ τοῦ μεριδίου τοῦ Ἀπόλλωνος ἐποιήθησαν εἰκόνες χαλκαῖ αὐτοῦ τε τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν δέκα ἐπωνύμων τῶν φυλῶν ἡρώων καὶ ἀνετέθησαν εἰς Δελφούς, ὅπου πρὸς τούτοις κατεσκευάσθη θησαυρός, διά τε ταῦτα καὶ πάντα τὰ μετέπειτα ἀναθήματα τῶν Ἀθηναίων· τελευταῖον ἀπὸ τοῦ μεριδίου τῆς Ἀρτέμιδος ᾠκοδομήθη ἐν Ἀθήναις ἱερὸν τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος. Μετὰ δὲ τοὺς θεοὺς ἐτίμησαν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς συμπολίτας. Μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ μεσημβρινὸν μέρος τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου διακρίνεται ὁ τύμβος ὅσστις ἐκάλυψε τοὺς 192 Ἀθηναίους, τοὺς ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ πεσόντας (1). Ἀλλὰ τὸ πάλαι ἐκόσμουν τὸν τύμβον δέκα λαμπροὶ κίονες, ἐφ' ὧν ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων, κατὰ φυλάς, καὶ μετὰ ἑξακοσίους ἀπὸ τῆς μάχης ἐνιαυτοὺς ἠδυνήθη ἔτι ὁ Παυσανίας νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα. Οἱ πεσόντες Πλαταιεῖς ἐκηδεύθησαν εἰς ἴδιον τύμβον· οὐδέποτε δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐλησμόνησαν τὴν μεγαλόφρονα συνδρομὴν ἣν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔλαβον παρὰ τῆς μικρᾶς ταύτης πόλεως· ὅθεν οὐ μόνον ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πλαταιεῖς πλουσίαν μερίδα τῆς λείας καὶ πάντα τὰ ἀστικὰ τοῦ ἀθηναίου πολίτου δίκαια ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μεγάλα Παναθήναια, τὴν κυριωτάτην τῶν Ἀθηναίων πανήγυριν, ὁ κῆρυξ ὁ ἀθηναῖος ἀείποτε ἔκτοτε κατηύχετο «ἅμα τε Ἀθηναίοισι λέγων γίνεσθαι ἀγαθὰ καὶ Πλαταιεῦσι». Καὶ οὐδ' οἱ δοῦλοι οἱ πεσόντες ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης ἐλησμονήθησαν ἀλλὰ τρίτος τύμβος ἐδέχθη τοὺς νεκροὺς αὐτῶν. Οἱ Μαραθώνιοι ἐτίμησαν δι' ἐτησίων τελετῶν τὴν μνήμην τῶν ἀθανάτων ἡρώων, τῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου αὐτῶν ἀγωνισαμένων, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ὥρισαν βραβεῖον εἰς τὸν

Ὁ τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων

(1) Ὡς γνωστόν, τὰ ὀστᾶ τῶν ἀγωνιστῶν τούτων εὑρέθησαν, ἀνασκαφῆς γενομένης τῷ 1890, ἐν τύμβῳ τινὶ ἐν Μαραθῶνι, τῷ νομιζομένῳ ἕως τότε, ἤδη δὲ ἀποδειχθέντι ὡς ἀληθεῖ τύμβῳ τῶν ἐνταῦθα πεσόντων.

ὅστις ποιήσῃ τὸ κάλλιστον τοῦ προκειμένου ἄθλου ἐγκώμιον· καὶ συνηγωνίσθησαν περὶ τοῦ βραβείου, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σιμωνίδης, τοῦ δὲ Σιμωνίδου ἡ ἐλεγεία ἐπροοιμίαζεν ὡς ἑξῆς·

Εἰ δ' ἄρα τιμῆσαι, θύγατερ Διός, ὅστις ἄριστος
δῆμος 'Αθηναίων ἐξετέλεσσα μόνος·

καὶ ὁ δῆμος 'Αθηναίων, εὑρὼν φυσικῷ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε δίκαιον, αὐτῷ ἀπένειμε τὸ βραβεῖον. 'Αλλ' ὁ Αἰσχύλος, ἂν ἡττήθη εἰς τὸν περὶ τοὺς λόγους τοῦτον ἀγῶνα, ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν παραμυθίαν ὅτι εὐτυχέστερος τοῦ ἀντιπάλου, διέπρεψεν ἐν τῷ πρὸ μικροῦ τελεσθέντι πραγματικῷ ἀγῶνι, πλησίον τοῦ ἀειμνήστου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κυνεγείρου τοσοῦτον περιφανῶς ὥστε μετὰ 40 ἐνιαυτοὺς τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ χαραχθὲν ἐπίγραμμα ἐξύμνει ἔτι τὴν εὐδόκιμον ἀλκὴν ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην καὶ τὰς πληγὰς ἃς κατέφερεν ὁ βραχίων αὐτοῦ εἰς τοὺς βαθυχαίτας Μήδους.

Καὶ οὐδὲ ταῦτα ἤρκεσαν. Πλησίον τῶν τύμβων ἠγέρθη ἐκ λίθου λευκοῦ τρόπαιον, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπίγραμμα ἐποίησε πάλιν ὁ Σιμωνίδης, ὅστις δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὁ ποιητὴς τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ὅπως ὁ Μιλτιάδης ὑπῆρξεν ὁ στρατηγὸς αὐτῆς. Τὸ ἁπλοῦν καὶ ἐμφαντικώτατον σύναμα τοῦτο ἐπίγραμμα ἔλεγεν·

Ἑλλήνων προμαχοῦντες 'Αθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν.

Πλησίον δὲ τοῦ τροπαίου ἴδιον κατεσκευάσθη μνημεῖον τοῦ Μιλτιάδου, ἐκ λίθου ἐπίσης λευκοῦ, ἀποδοθείσης τῷ ἀνδρὶ τιμῆς ἧς οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτὸν ἠξιώθη. Πλὴν τούτου ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ θέλει ἀνατεθῇ ἐν τῷ Πρυτανείῳ, πλησίον τῶν εἰκόνων τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ 'Αριστογείτονος, οἵτινες ἐτιμῶντο ὡς οἱ πρῶτοι σωτῆρες τῆς πόλεως· ἐπὶ πᾶσιν ὅτι ἀπὸ τῆς λείας τῆς μάχης θέλει ποιηθῇ χαλκοῦς αὐτοῦ ἀνδριὰς καὶ ἀφιερωθῇ εἰς τοὺς Δελφούς. Τιμαὶ αὗται μεγάλαι καὶ ἱκαναὶ βεβαίως νὰ καταστήσωσιν εὐτυχῆ τὸν φιλοδοξότατον τῶν ἀνθρώπων· ὁπόσον ὅμως εὐτυχέστερος ἤθελεν εἶναι ὁ Μιλτιάδης, ἂν κατορθώσας ὅ,τι κατώρθωσε δὲν ἐπέζη, ἀλλ' ἔπιπτε πλησίον τῶν Καλλιμάχων, τῶν Κυνεγείρων καὶ τῶν Στησιλάων! Διότι τραγικὸν τῇ ἀληθείᾳ μετ' ὀλίγον ἐπῆλθε τὸ τέλος αὐτοῦ ἀντιπαραβαλλόμενον μάλιστα πρὸς τὰς ἐνδόξους ἐκείνας ἡμέρας.

Ὁ Μιλτιάδης, ἀνέκαθεν ὀλιγώρως ἔχων πρὸς τὸ κοινοβουλευτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ πολίτευμα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον αὐτογνώμων, μετὰ τὴν νίκην, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀνυψώθη εἰς περιωπήν, εἰς ἣν ποτὲ πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἔτι μετεωρισθῇ ἀθηναῖος πολίτης. Ὅθεν προέτεινεν εἰς τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ 70 πλοῖα καὶ ἀνάλογον στρατιάν, μὴ λέγων πρὸς τίνα σκοπὸν θέλει μεταχειρισθῇ τὴν δύναμιν ταύτην ἀλλ' ἁπλῶς ὑποσχόμενος ὅτι θέλει δι' αὐτῆς καταπλουτίσει τοὺς 'Αθηναίους. Ἡ πρότασις ἦτο ὁπωσοῦν παράδοξος· διότι ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Μιλτιάδης ἐζήτησε νά τῳ ἐπιτραπῇ δικτατωρική τις ἐξουσία. Οὐδὲν ἧττον οἱ 'Αθηναῖοι, πράξαντες, χάριν τοῦ ἐν Μαραθῶνι νικητοῦ, ὅ,τι οὐδέποτε ἄλλοτε ἔπραξαν, ἔδωκαν αὐτῷ ἀνεξελέγκτως ὅσα ἀπήτησεν, ὁ δὲ ἔπλευσεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν νῆσον Πάρον, ἐπολιόρκησε τὴν πόλιν καὶ ἐζήτησε διὰ κήρυκος τάλαντα ἑκατόν, ἤτοι δρ. 600.000, ἀπειλῶν ὅτι, ἂν δὲν δοθῶσι, θέλει καταστρέψει τοὺς κατοίκους. Καὶ ἔπραττε ταῦτα, πρόφασιν μὲν ἔχων ὅτι οἱ Πάριοι συνεξεστράτευσαν μετὰ

τοῦ Πέρσου εἰς Μαραθῶνα διὰ μιᾶς τριήρους, ἀληθῶς δὲ ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν πάριον Λυσαγόραν, ὅστις εἶχεν ἄλλοτε διαβάλει αὐτὸν εἰς τὸν πέρσην στρατηγὸν Ὑδάρνην. Ὁμολογητέον ὅτι χειροτέρα χρῆσις τῆς ἐπιτραπείσης εἰς τὸν Μιλτιάδην ἐξουσίας δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ· διότι μετεχειρίσθη τὸν στόλον, τὸν στρατὸν καὶ τὰ χρήματα τῆς πόλεως ἵνα ἐκδικηθῇ προσωπικὸν αὐτοῦ ἐχθρόν. Μόλις ἡ ἐπιτυχία ἠδύνατο ἴσως νὰ καλύψῃ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ αὐθαιρεσία ἐπέπρωτο νὰ στερηθῇ καὶ ταύτης τῆς δικαιολογίας. Τῷόντι οἱ Πάριοι, διαπαιδαγωγήσαντες τὸν ἐπελθόντα πολέμιον δι' ὑποσχέσεων μέχρις οὗ ἐπεσκεύασαν τὸ τεῖχος αὐτῶν, ἀπέρριψαν τότε τὸ ζήτημα. Ὅθεν ὁ Μιλτιάδης ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 26 ἡμέρας τὰς ἐχθροπραξίας, καὶ τὴν μὲν νῆσον ἐδῄωσεν ἀλλὰ τῆς πόλεως δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστῇ κύριος· ἐπὶ τέλους δὲ πληγωθεὶς βαρέως εἰς τὸ σκέλος ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἄπρακτος εἰς Ἀθήνας.

Ὁ Μιλτιάδης εἶχε διὰ τὸ αὐτόγνωμον καὶ ἀπότομον αὐτοῦ ἦθος πολλοὺς ἐν Ἀθήναις ἐχθρούς. Ἰδίως δυσμενῶς διέκειντο πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι, καὶ διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρὸς ἠλάττωσε τὸ ἀξίωμα αὐτῶν καὶ διότι ὑπώπτευον αὐτὸν ὡς δυνάμενον νὰ τυραννήσῃ τῆς πόλεως. Ὁ ἔσχατος τῆς πατρίδος κίνδυνος καὶ ἡ δόξα ἣν ἐκτήσατο ὁ Μιλτιάδης ἀπὸ τοῦ ἐν Μαραθῶνι κατορθώματος ἠνάγκασαν κατ' ἀρχὰς τοὺς Ἀλκμαιωνίδας νὰ σιγήσωσι καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, ὅτε οἱ Πέρσαι, ἐκπλεύσαντες ἀπὸ Μαραθῶνος, διηυθύνθησαν πρὸς τὸ Φάληρον, εἶχε παρατηρηθῆ ὅτι προετράπησαν εἰς τοῦτο διὰ σημείου τινὸς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς γενομένου καὶ εἶχε διαδοθῆ φήμη ὅτι ἐγένετο τὸ σημεῖον ὑπὸ τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν· φήμη ὅλως ἀνυπόστατος, διότι οἱ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιθυμῶσι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς τυραννίδος τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἣν αὐτοὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐπολέμησαν, φήμη ὅμως ἥτις, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διεδόθη ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, ἵνα ταπεινώσῃ ἔτι μᾶλλον τοὺς ἀντιπάλους. Ὅθεν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι δὲν εἶχον τολμήσει νὰ ἀντείπωσιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀγνώστου ἐκστρατείας πρότασιν τοῦ Μιλτιάδου. Ἤδη ὅμως, ὅτε ὁ Μιλτιάδης ἐπέστρεψεν οὔτε χρήματα φέρων εἰς τοὺς Ἀθηναίους οὔτε Πάρον προσκτησάμενος ἀλλὰ μόνον ζημίας πρόξενος γενόμενος, ἐκ δὲ τούτου ἐπεκράτησε σφοδρὰ κατ' αὐτοῦ δυσαρέσκεια, ἦτο φυσικώτατον νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ Ἀλκμαιωνίδαι ἐκ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῆς κοινῆς γνώμης· καὶ τῷόντι ὁ τότε ἐκπροσωπῶν τὸν μέγαν ἐκεῖνον οἶκον Ξάνθιππος κατηγόρησε τὸν Μιλτιάδην εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ δήμου ὅτι ἠπάτησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὅτι ἕνεκα προσωπικοῦ πάθους καθ' ἑνὸς τῶν Παρίων παρέσυρε τὴν πόλιν εἰς ἐπιχείρησιν ἄδικον, ἄδοξον καὶ ἐπιζήμιον. Ἡ ἐπελθοῦσα δίκη ὑπῆρξε δραματικωτάτη. Ὁ κατηγορούμενος, τοῦ ὁποίου τὸ τετραυματισμένον σκέλος εἶχεν ἀρχίσει ἤδη νὰ σήπεται, δὲν ἠδύνατο νὰ σταθῇ ὀρθός, οὐδὲ νὰ εἴπῃ λέξιν πρὸς ἀπολογίαν του ἀλλὰ κατέκειτο ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ ἐνώπιον τῶν ἠθροισμένων δικαστῶν. Ὁποία ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθ' ἥν, ἄγων ἀκμαῖος καὶ δρομαῖος τὴν τῶν συμπολιτῶν τούτων φάλαγγα, ἐπήγετο διὰ τῆς τόλμης καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ τὴν τῶν ἀπειραρίθμων πολεμίων τροπήν! Οἱ φίλοι του ἔπραξαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξωσι· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶσιν ὅτι οὐ μόνον οὐδὲν ἐξεπλήρωσε τῶν ὅσα ὑπέσχετο, ὅτε ἀπῄτησε νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν διάκρισίν του ὁ στόλος καὶ ἡ στρατιὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ ὄνειδος προσέτριψε τῇ πόλει, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὰς προτέρας τοῦ ἀνδρὸς ὑπηρεσίας καὶ νὰ ὑπομνήσωσιν εἰς τὸν δῆμον τὸ ἡρωικὸν ἐν Μαραθῶνι ἔργον καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς Λήμνου. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οἱ ὁρκωτοὶ ἐκήρυξαν τὸν Μιλτιάδην ἔνοχον· καὶ τότε ἤρχισεν ἡ περὶ τῆς ποινῆς συζήτη-

τησις. Ἡ πρᾶξις τῆς ὁποίας ὁ Μιλτιάδης ἐκηρύχθη ἔνοχος ἦτο, ὡς φαίνεται, ἐξ ἐκείνων περὶ ὧν δὲν ὑπῆρχε ρητῶς ὡρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου τιμωρία. Εἰς τοιαύτας δὲ περιστάσεις, κατὰ τὴν ποινικὴν τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων δικονομίαν, πρῶτος προέτεινεν ὁ κατήγορος τὴν ἐπιβλητέαν ποινήν· μετὰ δὲ ταῦτα αὐτὸς ὁ κατηγορούμενος ἐδικαιοῦτο ν' ἀντιπροτείνῃ τὸν ὅρον τῆς ποινῆς αὐτοῦ, οἱ δ' ἔνορκοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωσιν ἀπαραιτήτως ἕνα τῶν δύο τούτων ὅρων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ κατήγορος προέτεινε πάντοτε τὸν βαρύτατον ὅρον, οἱ κατηγορούμενοι οἱ ἅπαξ κηρυχθέντες ἔνοχοι ἐφρόντιζον συνήθως ν'ἀντιπροτείνωσι ποινήν τινα εὔλογον καὶ ὄχι ὑπὲρ τὸ δέον μικράν· διότι,ἂν ἔπραττον τὸ τελευταῖον τοῦτο, ἤθελον ἀναγκάσει τοὺς ἐνόρκους νὰ προτιμήσωσι τὴν βαρυτέραν. Τοιαύτη λοιπὸν ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαδικασία· ὁ ἀμείλιχος Ξάνθιππος ἀπήτησε νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, θάνατος, οἱ δὲ συνήγοροι τοῦ Μιλτιάδου ἀντιπροέτεινον χρηματικὴν ζημίαν ταλάντων πεντήκοντα, ἤτοι δρ. 300.000, ὡς ἱκανὴν ν' ἀποζημιώσῃ τὸν δῆμον διὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἀποτυχούσης ἐκστρατείας. Καὶ τῷόντι οἱ ὁρκωτοί, ἀπορρίψαντες τὴν περὶ θανάτου πρότασιν, ἠρκέσθησαν εἰς μόνην τὴν χρηματικὴν ποινήν.

Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὁ Πλούταρχος καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς λέγουσιν ὅτι μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τῆς ποινῆς ταύτης ὁ Μιλτιάδης ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ὅτι ἐν τῇ φυλακῇ ἀπέθανεν. Ἀλλὰ τὸ ἱστόρημα τοῦτο δὲν φαίνεται ἀληθὲς καὶ ἐπενοήθη ἁπλῶς ἵνα ἀναδείξῃ οἰκτροτέραν τὴν τύχην τοῦ ἀνδρός. Ὁ πλησιέστερος εἰς τὰ πράγματα Ἡρόδοτος, διηγούμενος τὰ τῆς δίκης καὶ καταδίκης, ἐπιφέρει· «προσγενομένου δὲ τοῦ δήμου αὐτῷ κατὰ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ θανάτου, ζημιώσαντος δὲ κατὰ τὴν ἀδικίην πεντήκοντα ταλάντοισι, Μιλτιάδης μὲν μετὰ ταῦτα, σφακελίσαντός τε τοῦ μηροῦ καὶ σαπέντος, τελευτᾷ· τὰ δὲ πεντήκοντα τάλαντα ἐξέτισεν ὁ παῖς αὐτοῦ Κίμων». Εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ κλινήρης στρατηγός, ὅστις δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ ἐγερθῇ ἵνα ὑπερασπίσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐπὶ δικαστηρίου, ἀπήχθη ἐκεῖθεν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ εἰς τὴν φυλακὴν ἀπέθανεν, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἀπεσιώπησε γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐξεγείρῃ συμπαθείας, ὧν ἡ μνήμη ἔπρεπε νὰ διατηρῆται ἔτι ἀκμαία καθ' ὃν χρόνον ἔγραφεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας. Πλὴν τούτου, τὸ πρᾶγμα εἶναι ὅλως παράλογον. Εἰς τοὺς καταδικασθέντας εἰς χρηματικὴν ποινὴν συνήθως ἐπετρέπετο προθεσμία τις πρὸς πληρωμήν, πρὶν γίνῃ ἔναρξις τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως, ἐκτὸς μόνον ὅτι ἐν τῷ ἅμα ὁ καταδικασθεὶς ἐστερεῖτο ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων μέχρι τῆς ἐκτίσεως. Διατί λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ κανόνος τούτου ὡς πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ἐνῷ μάλιστα διὰ τὴν πληγὴν τοῦ ποδός του οὐδεὶς ὑπῆρχε κίνδυνος δραπετεύσεως; Τεθέντος δὲ ὅτι δὲν ἐφυλακίσθη ἀμέσως, οὐδέποτε βεβαίως ἐφυλακίσθη, διότι ὀλίγας ἡμέρας ἀπὸ τῆς καταδίκης αὐτοῦ ἀπέθανεν ἐκ τῆς γαγγραίνης ἣν ὑπέστη. Ὁ θάνατος οὗτος ὑπῆρξε καθ' ἑαυτὸν τοσοῦτον οἰκτρὸς ὥστε δὲν ἔχομεν βεβαίως χρείαν νὰ δεινώσωμεν αὐτὸν διὰ περιστάσεων ἀνυπάρκτων.

Ἀλλ' ἂν ἡ αἰφνιδία ἐκείνη πτῶσις ἀπὸ τοῦ ὕψους τηλικούτου κλέους εἰς τὸ βάραθρον ἀπείρων συμφορῶν, ἤτοι τῆς ἀδόξου ἀποτυχίας, τοῦ καιρίου τραύματος καὶ τοῦ θανάτου μετὰ καταδίκην καὶ βαρεῖαν χρηματικὴν ποινήν, δὲν ἠμπορεῖ εἰμὴ νὰ κινήσῃ τὸν ἔλεον ἡμῶν καὶ τὴν συμπάθειαν, πρέπει ἆρά γε, ὡς ἔπραξαν πολλοὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, νὰ κατακρίνωμεν τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἀνεδείχθησαν πρὸς τὸν Μιλτιάδην ἄστατοι καὶ ἀγνώμονες ; Ἄστατοι ! διατί; Διότι τιμήσαντες,ὡς οὐδένα ἄλλον,τὸν ἄνδρα ἕνεκα τοῦ ἐνΜαραθῶνι ἔργου ἐτιμώρησαν ἔπειτα αὐτὸν ἕνεκα τοῦ ἀδίκου καὶ ἐπονειδίστου κατὰ τῆςΠάρου ἐπιχειρήματος;Ἀλλ' ἄστατος πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ πολιτεία τοῦΜιλτιάδου,οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐτίμησαν μὲν τὸ τιμῆςἄξιον,ἐτιμώρησαν δὲ τὸ ἄξιον τιμωρίας. Ἄτοπον δὲ εἶναι νὰ πρεσβεύωμεν ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς ἄνδρα

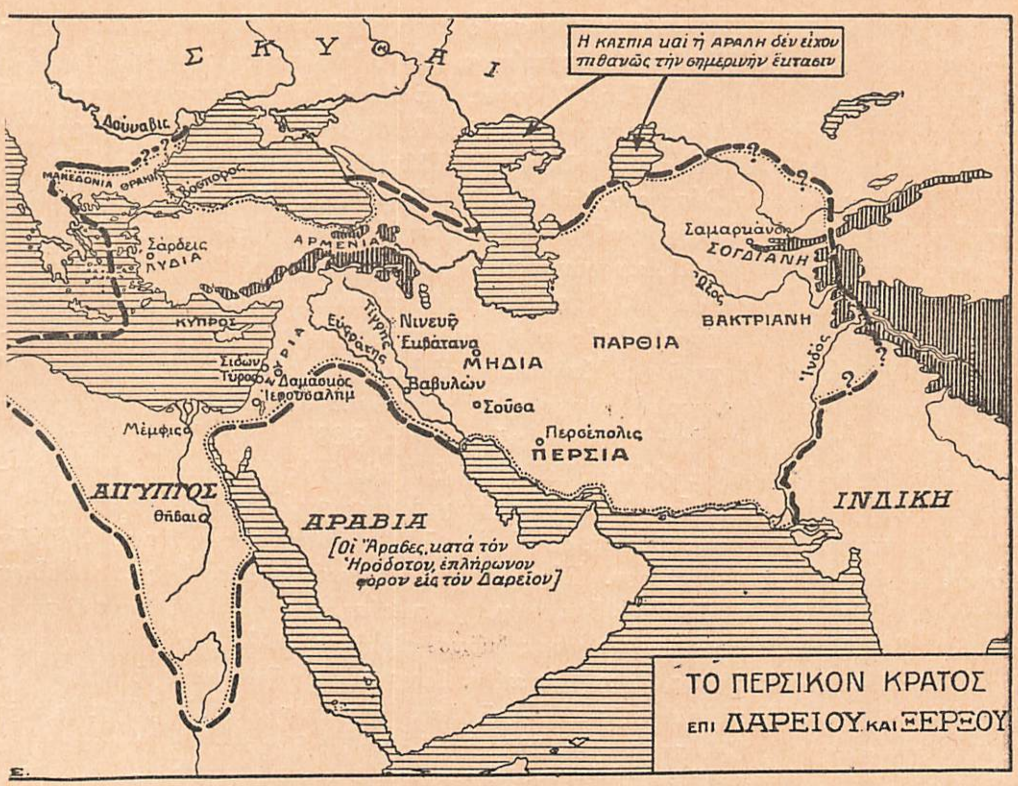
προσενεγκόντα μεγάλας τῇ πατρίδι ὑπηρεσίας νὰ προξενῇ ἔπειτα εἰς αὐτὴν ἀτιμωρητὶ ζημίας οὐδὲν ἧττον μεγάλας. Ἐννοοῦμεν ὅτι εἰς τοιαύτας ὀδυνηρὰς περιστάσεις ἡ εὐγνωμοσύνη ἕνεκα τοῦ παρελθόντος ἠμπορεῖ νὰ μετριάσῃ τὴν ἐπιβλητέαν ποινήν· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι. Δὲν κατεψήφισαν θάνατον ἀλλὰ μόνον χρηματικὴν ζημίαν βαρυτάτην μέν, ὄχι ὅμως δυσανάλογον πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ καταδικασθέντος· διότι ἐπληρώθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κίμωνος. Ἂν δὲ ὁ Μιλτιάδης ἀπέθανεν ἐκ γαγγραίνης τῆς πληγῆς αὐτοῦ, διὰ τοῦτο δὲν πταίουσιν οἱ Ἀθηναῖοι. Ὑποθέσατε ὅτι ὁ Μιλτιάδης δὲν ἐπληγώνετο· ὁ Μιλτιάδης ἤθελεν ἐκτίσει τὴν χρηματικὴν ζημίαν, μηδὲν ἕτερον παθών, ἡ δὲ τραγικὴ ὄψις ἣν περιβάλλονται εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν τὰ κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς πληγώσεως αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῆς πληγώσεως ταύτης τελευτῆς. Ὥστε ψυχρότερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν ὅ,τι ὤφειλον νὰ πράξωσι καὶ ὅτι, ἂν ἐντελῶς ἀπέλυον τὸν Μιλτιάδην, ἤθελον ἐνθαρρύνει τὴν αὐτογνώμονα διαγωγὴν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἀνδρῶν καὶ καθιερώσει προηγούμενον τόσῳ μᾶλλον ὀλέθριον ὅσῳ ἐντὸς ὀλίγου ἐπεκρεμάσθησαν νέοι καὶ δεινότεροι ἐπὶ τῆς πόλεως κίνδυνοι.

Τῳόντι ὁ Δαρεῖος οὐδόλως ηὐχαριστήθη διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείας. Ἡ μὲν Ἐρέτρια ἐκυριεύθη καὶ ἐξηνδραποδίσθη ἀλλ' ὁ μέγας βασιλεὺς ᾐσθάνετο ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ πολέμιος ἐνταῦθα ἦτο ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀντὶ δὲ νὰ κορέσῃ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως τὸ ὁποῖον ἔτρεφε κατὰ τῆς πόλεως ταύτης, ἠναγκάσθη ἐξ ἐναντίας νὰ ἀκούσῃ τὴν διήγησιν ἥττης ἐπονειδίστου. Ὅθεν, εἰς ἄκρον παροξυνθείς, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς κατὰ τῆς Ἑλλάδος, συνεπαγόμενος ἅπασαν τοῦ ἀχανοῦς αὐτοῦ κράτους τὴν δύναμιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπεχείρησε παρασκευὰς τριετεῖς. Ἐνῷ ὅμως ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἀπείρου ἐκείνου στρατοῦ, ἀπεβίωσεν αἴφνης μετὰ 36 ἐτῶν βασιλείαν, καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπὸ Ἀτόσσης υἱὸν αὐτοῦ Ξέρξην. Ὁ θάνατος τοῦ Δαρείου ὑπῆρξε γεγονὸς εὐτυχὲς διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι ὁ νέος βασιλεὺς ὄχι μόνον δὲν εἶχε κατ' αὐτῆς τὴν πεισματώδη τοῦ πατρὸς ἀπέχθειαν ἀλλ' ἦτο καθ' ὅλα πολὺ τούτου ὑποδεέστερος. Ὁ Ξέρξης ἦτο μὲν ὁ κάλλιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν οὓς βραδύτερον ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ πλὴν τῆς κενοδοξίας, τῆς παιδαριώδους ὑπεροψίας καὶ τῆς περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων ἀμαθείας, ἃς εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς βασιλεῖς τῶν Περσῶν, ἦτο καὶ δειλὸς φύσει.

Ὁ Ξέρξης πρὸ πάντων ἠσχολήθη νὰ καταβάλῃ μεγάλην τινὰ στάσιν ἐν Αἰγύπτῳ ἐκραγεῖσαν περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Δαρείου. Τοῦτο δὲ κατορθώσας καὶ ἐνιδρύσας ἐν Αἰγύπτῳ σατράπην τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ἀχαιμένην δὲν ἔδειξε κατ' ἀρχάς, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, πολλὴν προθυμίαν εἰς τὸ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ κατὰ τῆς Ἑλλάδος βουλεύματα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀπέτρεπε δὲ αὐτὸν τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ ὁ ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ διακρινόμενος θεῖος αὐτοῦ Ἀρτάβανος, ὁ τοῦ Δαρείου ἀδελφός.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὑπεξέκαιε τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν πνεονεξίαν τοῦ βασιλέως ὁ Μαρδόνιος ἐκεῖνος, ὅστις πρὸ τοῦ Δάτιδος καὶ τοῦ Ἀρταφέρνους εἶχε πεμφθῆ, διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχεν ἐπιστρέψει ἄπρακτος, ἕνεκα τῆς περὶ τὸν Ἄθωνα καταστροφῆς τοῦ στόλου· ὁ Μαρδόνιος ἐπόθει νὰ ἐπαναληφθῇ ὁ ἀγὼν τὸ μὲν ἵνα ἐκπλύνῃ τὸ ὄνειδος τῆς προτέρας ἰδίας ἀποτυχίας, τὸ δὲ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄρξει ὡς σατράπης, τῶν κατακτηθησομένων χωρῶν. Συνηγόρουν δέ, ἐκ παντὸς τρόπου, ὑπὲρ τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ οἱ Ἀλευάδαι τῆς Λαρίσης καὶ οἱ ἐξόριστοι Πεισιστρα-

τίδαι, ποθοῦντες διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Περσῶν οἱ μὲν νὰ ἐπεκτείνωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Θασσαλίας ἀρχὴν αὐτῶν, οἱ δὲ νὰ ἀναλάβωσι τὸ ἐν Ἀθήναις ἀξίωμα. Ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Ξέρξης ἐπείσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον, καὶ μικρὸν μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Αἰγύπτου διέταξε γενικὴν καθ' ὅλον τὸ κράτος στρατολογίαν καὶ παρασκευὴν ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ, πλοίων πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν, ζωοτροφιῶν καὶ πάσης ἄλλης προμηθείας. Ἡ προπαρασκευὴ αὕτη διήρκεσεν ἔτη τέσσαρα, ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν ὅτι καὶ πρὸ μικροῦ εἶχον γίνει, ἐπὶ Δαρείου, τριετεῖς ὅμοιαι ἑτοιμασίαι, πειθόμεθα ὅτι τὸ

ΤΟ ΠΕΡΣΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ ΕΠΙ ΔΑΡΕΙΟΥ ΚΑΙ ΞΕΡΞΟΥ

περσικὸν κράτος συνέλεξε, κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν, τὴν μεγίστην στρατιωτικὴν δύναμιν ἐξ ὅσων ποτὲ συνεκρότησε, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ τότε εἶχε καὶ τὴν μεγίστην ἔκτασιν, διότι περιελάμβανε τὴν παραλίαν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας καὶ σχεδὸν ὅλας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους πρὸς βορρᾶν τῆς Κρήτης καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Εὐβοίας, περιελάμβανε δηλαδὴ πολλὰς χώρας, τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἀπώλεσεν.

Κατὰ τὸ φθινόπωρον δὲ τοῦ 481 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. ἅπας ὁ ἀχανὴς ἐκεῖνος στρατὸς τοῦ Ξέρξου συνῆλθεν ἁπανταχόθεν τοῦ κράτους εἰς τὰς δυτικωτέρας χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ κατὰ μέγα μέρος περὶ τὰς Σάρδεις, ὅπου διεχείμασεν ὁ μέγας βασιλεύς, προσελθὼν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Σούσων. Ὁ στόλος, συγκείμενος ἐκ πλοίων πολεμικῶν 1207 καὶ πολυαρίθμων ἄλλων φορτηγῶν, ἠθροίσθη εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ περὶ τὴν Θράκην, καὶ τὴν Ἰωνίαν, διότι ὁ σκοπὸς τοῦ Ξέρξου ἦτο νὰ ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, οὐχὶ διὰ θαλάσσης, τέμνων τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπως ὁ Δᾶτις καὶ ὁ Ἀρταφέρνης, ἀλλὰ

διὰ ξηρᾶς, δηλαδὴ νὰ περάσῃ πρῶτον τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἔπειτα νὰ καταβῇ διὰ τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἔχων παραπλέοντα τὸν στόλον. Ἔδειξε δὲ ἀξιοσημείωτον πρόνοιαν καὶ πολὺ ἀνωτέραν τῆς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας, διατάξας νὰ παρασκευασθῶσιν ἀποθῆκαι καθ' ὅλα τὰ ἐπίκαιρα μέρη τῆς παραλίας δι' ἧς ἔμελλε νὰ διέλθῃ, ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου, καὶ νὰ σταλῶσιν αὐτόθι ἐξ Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου μεγάλαι προμήθειαι ἀλεύρου καὶ ἄλλων παντὸς εἴδους τροφίμων.

Πλὴν τούτων δὲ πάντων ἐπεχείρησεν ὁ Ξέρξης καὶ δύο ἄλλα τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα ἔργα, τὴν ζεῦξιν τοῦ Ἑλλησπόντου, δι' οὗ ἔμελλε νὰ περάσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἄθωνος, ἵνα ἀποφύγῃ ὁ στόλος τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ περιπλεύσῃ τὸ ὄρος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐλογίζετο ὀλέθριον μετὰ τὴν εἰς τὸν Μαρδόνιον ἐπελθοῦσαν συμφοράν. Οἱ Πέρσαι, ἢ μᾶλλον οἱ Ἕλληνες κατὰ διαταγὴν τῶν Περσῶν, εἶχον ἤδη γεφυρώσει τὸν Βόσπορον, ἐπὶ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας· ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶχεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅσον ἡ προκειμένη ζεῦξις τοῦ Ἑλλησπόντου ἧς δίδει ἀκριβῆ ὁπωσοῦν περιγραφήν. Ἡ γέφυρα, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν αἱ δύο χωρισταὶ μὲν οὐ μακρὰν δὲ ἀπ' ἀλλήλων κείμεναι γέφυραι αἱ τότε ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου κατασκευασθεῖσαι, ἐξετείνοντο ἀπὸ τῆς περὶ τὴν Ἄβυδον ἀσιανῆς ἀκτῆς μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς μεταξὺ Σηστοῦ καὶ Μαδύτου· τὸ πλάτος τοῦ πορθμοῦ εἶναι ἐνταῦθα, καθ' Ἡρόδοτον μὲν 7 σταδίων, κατὰ δὲ τὴν ἀκριβεστέραν τῶν πολλῶν καὶ ἀντιφατικῶν καταμετρήσεων τῶν γενομένων εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους 5.280 ποδῶν. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη κατ' ἀρχὰς ὄχι εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀλλ' εἰς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον διαταχθῆ νὰ παρασκευάσωσιν ἐπὶ τούτῳ κάλους, δηλαδὴ παλαμάρια, παχυτάτους καὶ μεγίστους, ὧν οἱ μὲν τῶν Φοινίκων ἦσαν ἐκ λίνου, οἱ δὲ τῶν Αἰγυπτίων ἐκ βύβλου ἢ παπύρου. Εἶχε δὲ ἤδη κατασκευασθῆ τὸ ζεῦγμα καὶ εἶχεν ἀναγγελθῆ εἰς τὸν Ξέρξην ὅτι εἶναι ἕτοιμον νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ, ὅτε αἴφνης χειμὼν ἐπιγενόμενος μέγας διέλυσε τὴν γέφυραν. Ἡ ὀργὴ τοῦ μονάρχου ἕνεκα τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπερέβαλε πάντα ὅρον· καὶ ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτοῦ διέταξε μὲν νὰ κόψωσι τὰς κεφαλὰς τῶν μηχανικῶν ὅσοι ἐπεστάτησαν εἰς τὴν ζεῦξιν, διέταξε δὲ νὰ μαστιγώσωσι τὸν Ἑλλήσποντον διὰ 300 πληγῶν, πολλὰ ὑβριστικὰ ἐπιλέγοντες κατὰ τοῦ πικροῦ ἐκείνου ὕδατος, ἅτινα ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει «βάρβαρα καὶ ἀτάσθαλα». Καὶ πρὸς τούτοις παρήγγειλε νὰ ρίψωσιν εἰς τὸ πέλαγος ζεῦγος ἀλύσεων, ἵνα καταστήσῃ δεσμώτην δῆθεν αὐτόν· καὶ μηδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος ἔπεμψεν, ὡς ἤκουσεν ὁ ἱστορικός, ὅστις φαίνεται ὅμως μὴ πιστεύων εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο, καὶ στιγέας, ἵνα στίξωσι, δηλαδὴ καυτηριάσωσι, τὸν αὐθάδη πορθμόν. Πολλοὶ τῶν νεωτέρων ὑπολαμβάνουσιν ἐν γένει ταῦτα, τὰ περὶ τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ποινῆς, ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἱστορούμενα, ὡς μύθους ἑλληνικούς, ἀλλ' ὁ Γρότε παρατηρεῖ ὅτι δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ ἤθη καὶ τὰς δοξασίας τῶν τότε χρόνων· ἰδίως δὲ ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ ἄξια τῆς παιδαριώδους τοῦ Ξέρξου ἀλαζονείας.

Ὁπωσδήποτε ἄλλοι μηχανικοί, πιθανώτατα ἕλληνες, διετάχθησαν ἀμέσως νὰ ζεύξωσιν ἐκ νέου τὸν πορθμόν. Κατεσκευάσθησαν δὲ αὖθις δύο γέφυραι, αἵτινες ἔτεμον τὸν Ἑλλήσποντον ἐγκαρσίως, ἀπὸ τῆς περὶ Ἄβυδον μέχρι τῆς περὶ Σηστὸν παραλίας. Ἑκάστη τῶν δύο γεφυρῶν συνέκειτο πρὸ πάντων ἐκ τριήρων καὶ πεντηκοντόρων ἀναμὶξ συνημμένων· τὰ πλοῖα ταῦτα εἶχον τὴν μὲν πρύμναν πρὸς τὸν Εὔξεινον πόντον, τὴν δὲ πρῷραν πρὸς τὸ Αἰγαῖον, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὸ ἀείποτε ραγδαίως ἀπὸ τοῦ πρώτου εἰς τὸ

δεύτερον καταφερόμενον ρεῦμα· ἦσαν δὲ πρὸς τούτοις ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν ἠσφαλισμένα δι' ἀγκυρῶν καὶ μακροτάτων κάλων· ἡ πρὸς τὸν Εὔξεινον γέφυρα συνέκειτο ἐκ 360 πλοίων, ἡ δὲ ἄλλη ἐκ 314, εἰς ἑκατέραν δὲ τῶν δύο σειρῶν τῶν πλοίων ἀφέθησαν τρία ἀνοίγματα ἵνα δύναται ὁ βουλόμενος, διὰ πλοίων λεπτῶν ἤτοι μικρῶν ἐμπορικῶν πλοίων, καὶ νὰ ἀναπλέῃ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου πρὸς τὸν Εὔξεινον καὶ νὰ καταπλέῃ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου πρὸς τὸ Αἰγαῖον. Ταῦτα δὲ πράξαντες κατέτειναν ἐφ' ἑκάστης τῶν δύο τούτων σειρῶν τῶν πλοίων, ἀπὸ τῆς μιᾶς παραλίας μέχρι τῆς ἄλλης, ἓξ κολοσσιαίους κάλους, τοὺς ὁποίους ἔσφιγξαν διὰ ξυλίνων ὄνων, ἐφ' ἑκατέρας τῆς παραλίας, τὸ μὲν ἵνα συνέχωσι τὰ πλοῖα, τὸ δὲ ἵνα ὑποστηρίξωσι τὴν ὁδὸν ἥτις ἔμελλε νὰ κατασκευασθῇ ἐπὶ τῶν πλοίων. Ἐκ τῶν ἓξ κάλων ἑκατέρας τῆς γεφύρας δύο ἦσαν ἐκ λίνου καὶ τέσσαρες ἐκ παπύρου· καὶ ἀνέμιξαν οὕτως οἱ νέοι μηχανικοὶ τὰ δύο ταῦτα εἴδη τῶν κάλων ἵνα ἐπιτύχωσι πλείονα στερεότητα, διότι φαίνεται ὅτι ἐπὶ τῶν πρώτων γεφυρῶν, αἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἀνέμων, οἱ μὲν Φοίνικες εἶχον μεταχειρισθῆ διὰ τὴν μίαν κάλους μόνον ἐκ λίνου, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι διὰ τὴν ἄλλην κάλους μόνον ἐκ παπύρου. Ἐπὶ δὲ τῶν κάλων τούτων ἑκατέρας τῆς γεφύρας ἐπέθεσαν κορμοὺς ξύλων, καταπρίσαντες αὐτοὺς εἰς ἀνάλογόν τι καὶ ἴσον πλάτος· ἔπειτα κατέτειναν ἐπὶ τῶν κορμῶν αὐτῶν δευτέραν σειρὰν κάλων, ἵνα ἀσφαλίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὴν βάσιν ταύτην τῆς κυρίας γεφύρας· καὶ τελευταῖον, ἐπὶ μὲν τοῦ θεμελίου τούτου ἐπεφόρησαν χῶμα καὶ ξύλα, κατασκευάσαντες οὕτως αὐτὸ τῆς γεφύρας τὸ ἔδαφος, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν ἤγειραν φραγμὸν ἱκανῶς ὑψηλὸν ὥστε τὰ μέλλοντα νὰ διαβῶσι ζῷα νὰ μὴ βλέπωσι τὴν θάλασσαν.

Τὸ ἕτερον μέγα ἔργον, τοῦ ὁποίου ὁ Ξέρξης διέταξε τὴν ἐκτέλεσιν, ἵνα διευκολύνῃ τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἦτο ἡ ὄρυξις τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος τὴν θυελλώδη τοῦ Ἄθωνος ἄκραν μετὰ τῆς ἠπείρου· ἂν καὶ ὁ Ἡρόδοτος βεβαιοῖ ὅτι ἡ ὄρυξις αὕτη ἐγένετο μεγαλοφροσύνης ἕνεκα, δὲν ἦτο δὲ ἀπαραίτητος, διότι τὰ πλοῖα ἠδύναντο ἀπόνως νὰ μετακομισθῶσι διὰ ξηρᾶς ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ.Περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἔγραφεν ὁ Ἡρόδοτος, ἡ τοιαύτη ὑπερίσθμησις ἢ διίσθμησις τῶν πλοίων ἦτο βεβαίως πρᾶγμα σύνηθες εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ ὑπῆρχεν ὁδός, καλουμένη ὁ Δίολκος, δι' ἧς ἐπὶ ὀχημάτων μετεφέροντο αἱ τριήρεις ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κόλπου εἰς τὸν ἕτερον. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο ἡ περσικὴ ἐκστρατεία, τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο γνωστὸν ἢ δὲν ἐνομίζετο εὔκολον, διότι, ὅσον κενόδοξος καὶ ἂν ἦτο ὁ Ξέρξης, δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δωρεὰν προσέθηκεν εἰς τὰς πλείστας ἄλλας δυσχερείας τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ τὴν μεγίστην ἴσως ταύτην πασῶν δυσχέρειαν, τῆς τοῦ προκειμένου ἰσθμοῦ ὀρύξεως. Τῳόντι ἐκεῖ ὅπου ἑνοῦται μετὰ τῆς στερεᾶς ὁ ἰσθμὸς οὗτος ἔχει ἀπὸ τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου μέχρι τοῦ Τορωνικοῦ μῆκος δώδεκα περίπου σταδίων, ἡ δὲ τμηθεῖσα ἐνταῦθα διῶρυξ εἶχε πλάτος καὶ βάθος ἱκανὸν ὥστε νὰ δύνανται δύο τριήρεις νὰ πλέωσιν ἐκ παραλλήλου ἐπ' αὐτῆς. Τὸ ἔργον λοιπὸν ἦτο σφόδρα δυσκατόρθωτον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ὅλων τῶν ἐθνῶν ὅσα εἰς τοῦτο εἰργάσθησαν μόνοι οἱ Φοίνικες εἶχον ἐμπειρίαν τινὰ περὶ τὰ τοιαῦτα, διὸ καὶ μόνοι αὐτοὶ εἰς τὸ ἀπολαχὸν αὐτοῖς μέρος τοῦ ἰσθμοῦ ἤρχισαν ὀρύσσοντες εἰς πλάτος πολὺ μεγαλύτερον τοῦ πλάτους τὸ ὁποῖον ἐπὶ τέλους ὡρίσθη νὰ ἔχῃ ἡ διῶρυξ, καὶ ἐστένευον τὸ πλάτος τοῦτο καθ' ὅσον κατέβαινον, ὥστε τὰ πλευρὰ τοῦ παρ' αὐτῶν κατασκευαζομένου μέρους εἶχον τὴν δέουσαν κλίσιν· ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι, μὴ ἐξαιρουμένων τῶν Ἑλλήνων, ἔδωκαν τὴν αὐτὴν διάστασιν εἰς τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω στόμα, διὸ ἐκρημνίζοντο τὰ πλευρὰ αὐτῆς καὶ ἐδιπλασιάζετο οὕτως ὁ κόπος τῶν ἐργαζομένων.Εἶναι

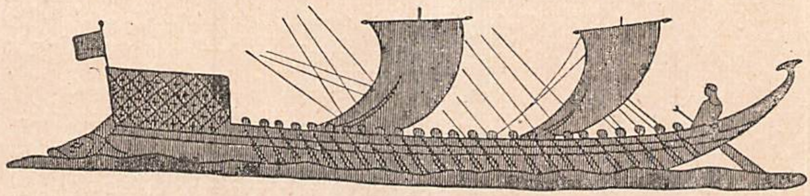
δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὅσοι τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων, μὴ πιστεύοντες εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς διώρυγος ταύτης, ἐνόμισαν τὰ περὶ αὐτῆς ἱστορούμενα ὡς μύθους, αὐτοὶ μᾶλλον ἐμυθολόγησαν· διότι ὄχι μόνον ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου καθίστησι τὸ ἔργον ἀναμφισβήτητον ἀλλὰ καὶ ἴχνη αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον ὑποφαίνονται, ὡς βεβαιοῖ ὁ ἄγγλος Λήκιος, ἀρχαιολόγος καὶ ἑλληνιστὴς ἔγκριτος, ἀκμάσας κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἅπαντα τὰ ἔργα ταῦτα, καὶ πρὸς τούτοις ἡ γεφύρωσις τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος, εἶχον ἀποπερατωθῇ ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος, 481—480, ἔφθασεν ὁ Ξέρξης εἰς Σάρδεις. Τότε ἐπέμφθησαν εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, πλὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, κήρυκες ἵνα ἀπαιτήσωσι τὰ συνήθη τῆς ὑποταγῆς σημεῖα, γῆν καὶ ὕδωρ, καὶ ἅμα ἀρξαμένου τοῦ ἔαρος ὥρμησεν ἐκ Σάρδεων ἡ μεγάλη στρατιά. Τὸ ἀπειράριθμον ἐκεῖνο πλῆθος ἐβάδισε διῃρημένον εἰς δύο σχεδὸν ἴσα σώματα, ἐν τῷ μεταξὺ τῶν ὁποίων κατελείπετο διάστημα εὐρύχωρον διὰ τὸν βασιλέα αὐτόν, τοὺς σωματοφύλακας καὶ τοὺς λογάδας Πέρσας. Πρὸ πάντων ἐπορεύοντο τὰ σκεύη, φερόμενα ἐπὶ ὑποζυγίων, ἀμέσως δ' ἔπειτα τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου πεζικοῦ, συγκειμένου ἐκ παντοίων ἐθνῶν, βαδιζόντων ἀναμὶξ καὶ ὄχι διακεκριμένων. Κατόπιν ἤρχετο τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, καὶ πρῶτον 1000 μὲν πέρσαι ἱππεῖς, 1000 δὲ πεζοὶ αἰχμοφόροι. Οἱ αἰχμοφόροι οὗτοι διεκρίνοντο κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔφερον τὰς λόγχας πρὸς τὰ κάτω στρέφοντες τὰς κορυφὰς αὐτῶν καὶ προσέτι διότι αἱ λόγχαι αὐτῶν, εἰς τὴν ἄκραν, ἀντὶ τοῦ συνήθους σαυρωτῆρος, ἤτοι τοῦ σιδηρίου δι' οὗ τὸ ὅπλον, ὁσάκις ὁ στρατιώτης δὲν ἦτο ἐν ὑπηρεσίᾳ, ἐνεπήγετο εἰς τὴν γῆν, εἶχον χρυσῆν ῥοιάν, ἤτοι χρυσοῦν ῥῴδιον. Μετὰ τοὺς πολεμιστὰς τούτους εἵποντο δέκα ἱεροί, ἰσχυρότατοι καὶ κάλλιστα κεκοσμημένοι ἵπποι ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐτρέφοντο εἰς τὸ πεδίον τῆς Μηδικῆς τὸ καλούμενον Νίσαιον· καὶ μετὰ τοὺς δέκα τούτους ἵππους ἤρχετο τὸ εἰς τὸν Δία καθωσιωμένον ἅρμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἑλκομένου ὑπὸ 8 λευκῶν ἵππων, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ καθίσῃ, οὐδ' αὐτὸς ὁ ἡνίοχος, ὅστις ἐβάδιζε πεζὸς ὄπισθεν τῶν ἵππων, κρατῶν τοὺς χαλινούς· πλησιέστατα δὲ τοῦ ἱεροῦ ἅρματος παρηκολούθει τὸ τοῦ Ξέρξου ἅρμα, ὑπὸ νισαίων ἵππων ἑλκόμενον, ὁ ἡνίοχος αὐτοῦ πέρσης εὐπατρίδης, ὀνόματι Πατιράμφης, παρεκάθητο πλησίον τοῦ μονάρχου, ὅστις ἐσυνήθιζε πολλάκις, καταβαίνων ἀπὸ τοῦ ἅρματος, νὰ ἐξακολουθῇ τὸν δρόμον του ἐπὶ φορείου. Ἀμέσως περὶ αὐτὸν διετέλουν 1000 ἄριστοι καὶ γενναιότατοι πέρσαι ἱππεῖς, ὧν αἱ λόγχαι ἀντὶ σαυρωτῆρος ἔφερον χρυσοῦν μῆλον, καὶ μετὰ τούτους ἕτερα ἀποσπάσματα 1000 ἱππέων, 10.000 πεζῶν καὶ 10.000 ἱππέων, ὅλον Περσῶν τὸ γένος. Ἐκ τῶν μυρίων ἐκείνων πεζῶν, οἵτινες ἐλέγοντο Ἀθάνατοι, διότι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν διετηρεῖτο ἀείποτε ἀκέραιος, 9.000 μὲν εἶχον εἰς τὰς λόγχας αὐτῶν, ἀντὶ σαυρωτήρων, ἀργυρᾶς ῥοιάς, 1000 δὲ οἵτινες πανταχόθεν συνέκλειον τοὺς ἐπιλοίπους, διεκρίνοντο διὰ τῆς χρυσῆς ῥοιᾶς τῆς λόγχης αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἀπέληγεν ἡ βασιλικὴ φρουρά, μεθ' ἥν, εἰς ἀπόστασιν δύο σταδίων, παρηκολούθει ἀναμὶξ τὸ ἕτερον ἥμισυ τοῦ κοινοῦ στρατοῦ. Ἐν τοιαύτῃ παρατάξει ἀναχωρήσας ἐκ Σάρδεων ὁ ὅμιλος οὗτος διῆλθε τὴν Μυσίαν καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ Ἴλιον, καὶ τὸν εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη περίφημον ποταμὸν Σκάμανδρον, τοῦ ὁποίου τὸ ὕδωρ κατεπόθη ὑπὸ τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου πλήθους ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν, οὐδ' ἐπήρκεσεν εἰς τὴν χρείαν αὐτῶν, μᾶλλον δὲ ἀνακατωθὲν κατέστη μὴ πότιμον. Ὁ δὲ Ξέρξης ἀνέβη εἰς τὸ ἱερὸν ὄρος τοῦ Ἰλίου, ἐθεώρησε τὸ Πέργαμον, ὅπου ἔζησέ ποτε καὶ ἐβασίλευσεν ὁ Πρίαμος, ἔθυσε τῇ Ἀθηνᾷ βοῦς χιλίας, καὶ πολειδῶς τιμήσας τὸν ἀξιομνημόνευτον τοῦτον χῶρον ἀπῆλθεν εἰς Ἄβυδον, ὅπου περιέμενον αὐτὸν αἱ δύο πρὸ μηνῶν κατασκευα-

σθεῖσαι ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου γέφυραι. Ἐνταῦθα ὁ μέγας βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ ρίψῃ ἓν βλέμμα ἐπὶ σύμπαντος τοῦ στρατοῦ, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἐκάθισε πρὸς τοῦτο εἰς θρόνον, ἐκ λίθου λευκοῦ προηγουμένως ὑπὸ τῶν Ἀβυδηνῶν, ἐπὶ λόφου, κατασκευασθέντος αὐτῷ. Ὅτε δὲ εἶδε τὸν Ἑλλήσποντον ὑπὸ τῶν πλοίων ἀποκεκρυμμένον, πάσας δὲ τὰς ἀκτὰς καὶ τὰ Ἀβυδηνῶν πεδία ἐπίπλεα ἀνθρώπων, ἐμακάρισεν ἑαυτόν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδάκρυσεν. Ἆρά γε διότι, ὡς εἶπεν, ἐσυλλογίσθη ὁπόσον βραχὺς εἶναι ὁ πᾶς ἀνθρώπινος βίος, ὥστε ἐξ ὅλων τῶν τοσούτων ἐκείνων ἀνθρώπων, ἐντὸς ἑκατὸν ἐνιαυτῶν, οὐδεὶς θέλει πλέον ὑπάρχει· ἢ διότι, ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ ὥρᾳ καθ' ἣν ἔμελλε νὰ περάσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἔλαμψεν αἴφνης, ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ, ἀκτὶς ἀπαισία τοῦ μέλλοντος, καὶ εἶδεν ἐν τούτῳ ἑαυτόν, μετά τινας μῆνας, νενικημένον καὶ φυγάδα, ἐπανερχόμενον ἀπὸ τῶν χωρῶν ἐπὶ τὰς ὁποίας ἐπήρχετο ἤδη λαμπρὸς καὶ ἀκατάσχετος; Καθ' Ἡρόδοτον ὁ θεῖος τοῦ βασιλέως Ἀρτάβανος, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς καὶ ὅστις συνώδευσεν αὐτὸν μέχρις Ἀβύδου, ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τῆς συγκινήσεως ἵνα ἀποτρέψῃ αὐτὸν αὖθις τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη ἀπόπειρα, καὶ ἂν ἐγένετο, ἦτο προδήλως ἄκαιρος ἤδη, ὁ δὲ Ξέρξης διέταξε νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα, ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν ἐνεργηθῇ ἡ διὰ τῆς γεφύρας διάβασις.

Τὴν ἡμέραν ταύτην ἀπὸ πρωίας καθηγιάσθησαν αἱ γέφυραι διὰ θυμιαμάτων καὶ διὰ μυρσινῶν ἐστρώθησαν, ἅμα δὲ ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου ὁ Ξέρξης αὐτός, ραντίζων τὴν θάλασσαν ἐκ χρυσῆς φιάλης, προσηυχήθη πρὸς τὸν ἥλιον ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, καὶ ἔπειτα ἔρριψεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον τὴν φιάλην καὶ προσέτι χρυσοῦν κρατῆρα καὶ ξίφος περσικόν, καλούμενον ἀκινάκην, «ταῦτα οὐκ ἔχω ἀτρεκέως διακρῖναι, ἐπιφέρει ὁ ἱστορικός, οὔτε εἰ τῷ ἡλίῳ ἀνατιθεὶς κατῆκε ἐς τὸ πέλαγος, οὔτε εἰ μετεμέλησέ οἱ τὸν Ἑλλήσποντον μαστιγώσαντι, καὶ ἀντὶ τούτων τὴν θάλασσαν ἐδωρέετο». Ἐκ τῶν δύο γεφυρῶν ἡ ἄνω, ἡ πρὸς τὸν Εὔξεινον πλησιεστέρα, εἶχε προσδιορισθῆ διὰ τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ, ἡ δὲ κάτω, ἡ πρὸς τὸ Αἰγαῖον, διὰ τὴν διάβασιν τῆς θεραπείας καὶ τῶν ὑποζυγίων. Πρῶτοι διῆλθον οἱ μύριοι Πέρσαι, οἱ ἀθάνατοι καλούμενοι, ἐστεφανωμένοι πάντες, μετὰ δὲ τούτους ὁ Ξέρξης αὐτὸς καὶ ἅπας ὁ ἐπίλοιπος στρατός, καθ' ἑτέραν τινὰ σειρὰν τῆς τηρηθείσης ἐπὶ τῆς ἀπὸ Σάρδεων ἐξόδου. Ὁ μονάρχης, φθάσας εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν παραλίαν, παρέμεινε θεωρῶν τὸν στρατὸν «ὑπὸ μαστίγων» διαβαίνοντα, διότι οἱ Πέρσαι ἐσυνήθιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παροτρύνωσι τὸν ζῆλον τοῦ ἀγομένου ὑπ' αὐτῶν πλήθους διὰ τοῦ βαρβάρου, τοῦ ὅλως ἀλλοτρίου εἰς τοὺς Ἕλληνας, τούτου τρόπου. Οὐδὲν ἧττον, τοσοῦτον ὑπῆρχε τὸ πλῆθος τοῦ προκειμένου στρατοῦ ὥστε, ἐνῷ ἀδιαλείπτως ὥδευεν, ἑπτὰ ἡμέραι καὶ ἑπτὰ νύκτες μόλις ἤρκεσαν εἰς τὴν ὁλοσχερῆ αὐτοῦ διάβασιν. Ἐντεῦθεν ὁ Ξέρξης ἐπορεύθη διὰ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ συνάπτοντος μὲν αὐτὴν μετὰ τῆς Θρᾴκης, ἔχοντος δὲ τὴν πόλιν Καρδίαν πρὸς ἀριστερὰν καὶ τὸν τάφον τῆς Ἕλλης πρὸς δεξιάν. Διαβὰς δὲ τὸν ἰσθμὸν ὁ στρατὸς ἐστράφη πρὸς δυσμάς, ὥδευσε πρὸς τὸν Μέλανα κόλπον, ἐξήντλησε πάλιν, καθ' Ἡρόδοτον, ὁλόκληρον τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ ἐξ οὗ ὠνομάσθη ὁ κόλπος οὗτος, καὶ ἔφθασεν εἰς Δορίσκον, αἰγιαλὸν καὶ πεδίον μέγα, ἀποτελοῦν, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἕβρου, τὸ εὔφορον τοῦ ποταμοῦ τούτου δέλτα· εἰς Δορίσκον εἶχε κτίσει ὁ Δαρεῖος φρούριον, ἐν ᾧ ἔκτοτε ἐστάθμευε περσικὴ φρουρά. Ἐνταῦθα δέ, καταπλεύσαντος καὶ τοῦ στόλου, ἀπεφάσισεν ὁ Ξέρξης νὰ ἐπιχειρήσῃ γενικὴν ἐπιθεώρησιν καὶ ἀρίθμησιν τῆς κατὰ θάλασσαν δυνάμεως αὐτοῦ.

Οὐδέποτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναφέρεται συγκροτηθεὶς ἐκ τοσούτῳ διαφόρων καὶ τοσούτῳ ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχουσῶν χωρῶν, πρὸς ἕνα σκοπὸν καὶ ὑπὸ ἀρχηγὸν ἕνα, στρατὸς ὅμοιος τοῦ τότε ἐν τῇ Θράκῃ, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἕβρου ἀθροισθέντος. Τεσσαράκοντα ἓξ ἔθνη, ἕκαστον φέρον μὲν τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἐθνικὸν ἱματισμὸν καὶ ὁπλισμόν, ἔχον δὲ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἡγεμόνας, ἀπετέλουν τὴν ἀναρίθμητον κατὰ ξηρὰν δύναμιν· ὀκτὼ δὲ ἕτερα ἔθνη παρέσχον τὸν στόλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου Πέρσαι, Μῆδοι καὶ Σάκαι ὑπηρέτουν ὡς ἐπιβάται, δηλαδὴ ὡς ναυτικοὶ στρατιῶται. Οἱ δὲ πραγματικοὶ στρατηγοὶ τοῦ τε σύμπαντος στρατοῦ καὶ τῶν διαφόρων αὐτοῦ ὑποδιαιρέσεων ἦσαν πέρσαι εὐπατρίδαι, οἵτινες διένειμαν τὰ διάφορα ἐγχώρια σώματα εἰς τμήματα χιλίων,

Φοινικικὴ πεντηκόντορος

(Ἐξ ἀρχαίου ἀγγείου)

ἑκατὸν καὶ δέκα ἀνδρῶν. Τὰ 46 ἔθνη ἐξ ὧν συνέκειτο ἡ κατὰ ξηρὰν δύναμις ἦσαν· Πέρσαι, Μῆδοι, Κίσσιοι, Ὑρκάνιοι, Ἀσσύριοι, Βάκτριοι, Σάκαι, Ἰνδοί, Ἄριοι, Πάρθοι, Χοράσμιοι, Σόγδοι, Γανδάριοι, Δαδίκαι, Κάσπιοι, Σαράγγαι, Πάκτυες, Οὔτιοι, Μύκιοι, Παρικάνιοι, Ἀράβιοι, Αἰθίοπες οἱ ἐν Ἀσίᾳ καὶ Αἰθίοπες οἱ πρὸς νότον Αἰγύπτου, Λίβυες, Παφλαγόνες, Λίγυες, Ματιηνοί, Μαριανδυνοί, Σύροι (1), Φρύγες, Ἀρμένιοι, Λυδοί, Μυσοί, Θρᾶκες, Καβαλεῖς, Μιλύαι, Μόσχοι, Τιβαρυνοί, Μάκρωνες, Μοσύνοικοι, Μᾶρες, Κόλχοι, Ἀλαρόδιοι, Σάσπειρες, Σαγάρτιοι, καὶ ἓν ἔθνος(2) τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ σῳζομένου κειμένου τοῦ Ἡροδότου. Τὰ ὀκτὼ ἔθνη τὰ τὸν στόλον παρασχόντα ἦσαν Φοίνικες (300 πολεμικὰ πλοῖα), Αἰγύπτιοι (200), Κύπριοι (150), Κίλικες (100), Πάμφυλοι (30), Λύκιοι (50), Κᾶρες (70), Ἕλληνες ἴωνες (100), Ἕλληνες δωριεῖς (30], Ἕλληνες αἰολεῖς (60), Ἕλληνες ἑλλησπόντιοι (100), Ἕλληνες αἰγαιοπελαγῖται (17). Ἐν ὅλοις ἦσαν 1207 τριήρεις. Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν ἐθνῶν μόνοι οἱ Λυδοί, οἱ Πάμφυλοι, οἱ Κύπριοι, οἱ Κᾶρες, οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν μέρει οἱ Αἰγύπτιοι ἐπιβάται ἔφερον ὅπλα ἔχοντα μέχρι τινὸς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ὅπλων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἤτοι ὅπλα φοβερὰ μὲν κατὰ τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα πρὸς ἐπίθεσίν τε καὶ πρὸς ἄμυναν, ἀνεπιτηδειότατα δὲ διὰ τὸ βάρος πρὸς δίωξιν καὶ φυγήν· ὅλων δὲ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ὁ ποικιλώτατος ὁπλισμὸς συνίστατο, ἐν κεφαλαίῳ, εἰς ἀκόντια καὶ βέλη παντὸς εἴδους, εἰς ἀσπίδας, ὁσάκις εἶχον τοιαύτας, μικρὰς καὶ ξυλίνας ἢ δερματίνας, ἀλλὰ πολλοὶ οὐδόλως ἔφερον ἀσπίδας· εἰς τιάρας ἢ κυρβασίας, δηλαδὴ σαρίκια, ἀντὶ

---

(1) Γραπτέον **Σύριοι** οὐχὶ **Σύροι**, διότι δὲν πρόκειται περὶ τῶν Σύρων, ἤτοι Ἀραμαίων τῆς Συρίας, οὓς ὁ Ἡρόδοτος περιλαμβάνει ἐν τοῖς Ἀσσυρίοις, ἀλλὰ περὶ τῶν **Συρίων** τῆς μ. Ἀσίας, τῶν καλουμένων ὑπὸ τῶν Περσῶν **Καππαδοκῶν**.

(2) Τὸ ἔθνος τοῦτο εἶναι τὸ τῶν Χαλύβων, τῶν οἰκούντων ἐν τῇ βορείῳ μικρᾷ Ἀσίᾳ, πλησίον τῶν Παφλαγόνων, ὡς γίνεται δῆλον ἀπὸ Ἡροδ. Α 28.

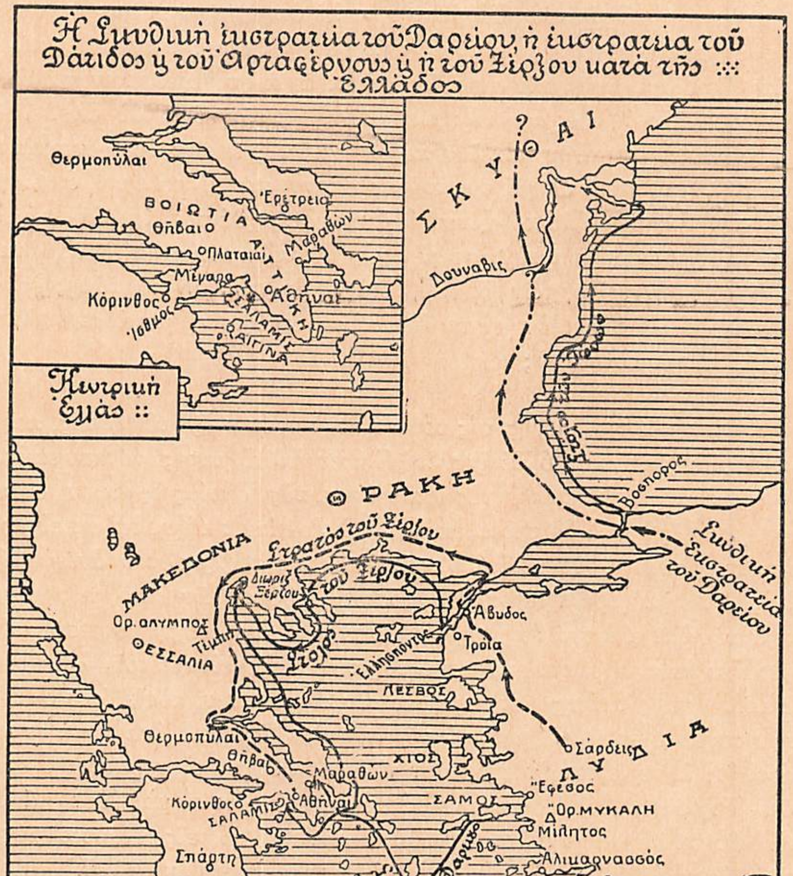
τοῦ κράνους, καὶ εἰς πολυειδῆ ξίφη καὶ ρόπαλα. Ὥστε δὲν ἦσαν παρεσκευασμένοι οὔτε νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς πυκνῆς παρατάξεως τῶν ἑλληνικῶν δοράτων καὶ ἀσπίδων, οὔτε νὰ προφυλαχθῶσιν, ὅσον οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ τῶν καταφερομένων πληγῶν. Μία μάλιστα μοναδικὴ Περσῶν φυλή, οἱ καλούμενοι Σαγάρτιοι, οἵτινες ὑπηρέτουν ἔφιπποι καὶ συνεποσοῦντο εἰς 8.000 ἄνδρας, ἄλλο ὅπλον δὲν εἶχον εἰμὴ ἓν ἐγχειρίδιον καὶ βρόχους, οὓς βάλλοντες ἐν πολέμῳ συνελάμβανον δι' αὐτῶν ἵππον ἢ ἄνθρωπον, ὁμοίους δὲ τοῦ λεγομένου lasso κατοίκων τινῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς. Πάλιν δὲ οἱ περὶ τὸν ἄνω Νεῖλον Αἰθίοπες εἶχον βεβαμμένον τὸ μὲν ἥμισυ τοῦ σώματος ἐρυθρόν, τὸ δὲ ἥμισυ λευκόν, ἦσαν περιβεβλημένοι λεοντᾶς καὶ παρδαλᾶς καὶ ἔφερον, πλὴν τῶν ἀκοντίων, τόξα μακρὰ μετὰ βελῶν καλαμίνων, τῶν ὁποίων τὴν ἄκραν ἀντὶ σιδήρου ἀπετέλει λίθος ὀξὺς πεποιημένος.

Ἀλλ' ἂν περὶ τῆς παραδόξου ταύτης ποικιλίας τοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος τότε ἐπελθόντος στρατοῦ οὐδεμίαν ἔχομεν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅλου ποσοῦ τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν δυνάμεθα κατὰ δυστυχίαν νὰ σχηματίσωμεν ἀσφαλῆ τινα ἔννοιαν. Ὁ στρατὸς ἠριθμήθη κατὰ πρῶτον ἐν Δορίσκῳ, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει ρητῶς ὅτι οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἀριθμηθῆ κατ' ἰδίαν ὅσα ἕκαστον ἔθνος παρέσχε πλήθη, καὶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὁπόσα ἦσαν τὰ πλήθη ταῦτα. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἤδη ἐπεχείρησαν τὸν ἔλεγχον τοῦ ποσοῦ τῆς ὅλης στρατιᾶς. Συναγαγόντες εἰς ἓν δέκα χιλιάδας ἀκριβῶς ἀνθρώπους, καὶ ὅσον εἶναι δυνατὸν συμπυκνώσαντες αὐτούς, περιέγραψαν κύκλον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κατεσκεύασαν αἱμασιάν, δηλαδὴ περίφραγμα. Μετὰ δὲ ταῦτα πληροῦντες ἀνδρῶν ἀλληλοδιαδόχως τὸ περίφραγμα τοῦτο ἐσημείουν ποσάκις ἐπληρώθη· καὶ γενομένου τούτου ἑκατὸν καὶ ἑβδομηκοντάκις ἔφθασαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ὅλον πεζικὸν συνεποσοῦτο εἰς 1.700.000 ἀνδρῶν· ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων ἦσαν 80.000 ἱππέων, καὶ προσέτι πλῆθος λιβυκῶν ἁρμάτων καὶ ἀραβίων καμήλων, ἀγομένων ὑπὸ 20.000 περίπου ἀνδρῶν. Αὕτη ἦτο ἡ ὑπέρογκος κατὰ ξηρὰν δύναμις τοῦ πέρσου μονάρχου, ἀνάλογος δὲ καὶ ἡ ναυτικὴ παρασκευή, διότι περιελάμβανε, πλὴν τῶν προμνημονευθεισῶν 1207 τριήρων, 3.000 μικρότερα πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα. Τὸ πλήρωμα ἑκάστης τριήρους συνέκειτο ἐκ 200 ναυτῶν καὶ 30 μαχίμων ἀνδρῶν· ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων πλοίων ἔφερε, κατὰ μέσον ὅρον, λογιζόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὡς οὐχὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἀπέχοντα, ἄνδρας 80. Ὥστε, ἐὰν ἤδη συγκεφαλαιώσωμεν ὅλα ταῦτα τὰ διδόμενα, θέλομεν εὕρει ὅτι τὸ ὅλον πλῆθος ὅπερ ὁ Ξέρξης συναπήγαγεν ἐξ Ἀσίας εἰς τὸ περὶ τὸν Δορίσκον πεδίον καὶ εἰς τὸν αὐτόθι αἰγιαλὸν συνεποσοῦτο εἰς τὸν καταπληκτικὸν ἀριθμὸν τῶν 2.317.610 ἀνδρῶν. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη· διότι κατὰ τὴν περαιτέρω αὐτοῦ ἀπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν ὁ Ξέρξης ἐστρατολόγησε πλοῖα καὶ ἄνδρας ἀφ' ὅλων τῶν ἐθνῶν διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων διῆλθε, προσλαβὼν οὕτως 120 μὲν τριήρεις φερούσας 24.000 ἀνδρῶν καὶ 300 χιλιάδας προσέτι πεζικοῦ στρατοῦ· ὅθεν ἡ ὅλη αὐτοῦ δύναμις, ὅτε ἐπῆλθεν εἰς Θερμοπύλας, ἀνεβιβάσθη εἰς 2.641.610 ἀνδρῶν. Εἰς τούτους δὲ πρέπει, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Ἡροδότου, νὰ προσθέσωμεν τοὐλάχιστον ἴσον ἀριθμὸν ὑπηρετῶν, δούλων, καπήλων κλπ. παρακολουθούντων τὸν κατὰ ξηράν τε καὶ κατὰ θάλασσαν στρατόν, ὥστε οἱ περὶ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν ἄνδρες καθ' ἣν στιγμὴν συνήντησε τὴν πρώτην ἑλληνικὴν ἀντίστασιν συνεποσοῦντο ἐν ὅλοις εἰς 5.283. 220 ! Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι ἀναφέρονται ρητῶς καὶ εὐκρινῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, ὅστις προδήλως μάλιστα ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ὅλον ποσὸν ἦτο μεγαλύτερον τούτου, διότι φρονεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς θεραπείας δὲν ἐξισοῦτο πρὸς τὸ μάχιμον πλῆ-

θος, ἀλλ' ἦτο μᾶλλον ἀνώτερος. Καὶ ἔπειτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἔτι τὰς οἰνοποιοὺς γυναῖκας, τὰς παλλακάς, τοὺς εὐνούχους, ὧν οὐδ' ὁ Ἡρόδοτος ἐπιχειρεῖ νὰ ὁρίσῃ τὸ πλῆθος· ἐπὶ πᾶσι δὲ τοὺς βόας, τὰ ὑποζύγια, τοὺς ἰνδικοὺς κύνας, ἅτινα πάντα ἄγνωστον πόσα ἦσαν, ηὔξανον δὲ τὴν καθημερινὴν κατανάλωσιν τοῦ στρατοῦ.

Ὁμολογοῦμεν ἐν τούτοις ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν τοὺς ἀριθμοὺς τούτους ἢ ἄλλους τινὰς ὡπωσοῦν πρὸς αὐτοὺς προσεγγίζοντας· ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου νομίζομεν ἀδίκους τὰς ἕνεκεν αὐτῶν γενομένας κατὰ τοῦ Ἡροδότου πολλὰς κατηγορίας. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας διακρίνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅσον ἔνεστι τὰς εἰδήσεις ὅσας παρ' ἄλλων ἔλαβεν ἀπὸ τῶν ἰδίων εἰκασιῶν. Ὅσα λέγει περὶ τῆς ἐν Δορίσκῳ γενομένης ἐξαριθμήσεως, τὰ ἤκουσε βεβαίως παρ' ἀνθρώπων παρευρεθέντων αὐτόθι. Ὁ ἀναφερόμενος ὑπ' αὐτοῦ ἀριθμὸς τῶν τριήρων φαίνεται μάλιστα κατώτερος τῆς ἀληθείας, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς συγχρόνου μαρτυρίας τοῦ Αἰσχύλου, ὅστις εἰς ἓν τῶν σῳζομένων 7 αὐτοῦ δραμάτων τὸ ἐπιγραφόμενον «Πέρσαι» λέγει ρητῶς ὅτι τὰ ἐν Σαλαμῖνι πολεμήσαντα ἐχθρικὰ πλοῖα ἦσαν 1207, ἐνῷ μεταξὺ τῆς ἐν Δορίσκῳ ἐξαριθμήσεως καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας,κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, ἀπωλέσθησαν μὲν περὶ τὰ 647 πλοῖα, δὲν προσελήφθησαν δὲ εἰμὴ 125. Ὅθεν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὑπερβολικὸν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων πλήθους τῶν 277.610 ἀνδρῶν. Ἀλλ' οἱ ἀριθμοὶ τῶν μικροτέρων πλοίων, 3000, καὶ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ, 1.700.000 εἶναι ὀλιγωτέρας πίστεως ἄξιοι. Οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἀρίθμησιν ὄχι μόνον δὲν εἶχον πολλοὺς λόγους νὰ εἶναι ἀκριβεῖς, ἀλλὰ μᾶλλον εἶχον πάντα λόγον νὰ παραστήσωσιν ὡς ὑπέρογκον τὸ πλῆθος, διότι τοιουτοτρόπως ηὐχαρίστουν τόν τε στρατὸν καὶ αὐτὸν τὸν μονάρχην. Καὶ ὁ ὑπολογισμὸς δὲ τῆς θεραπείας, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου γινόμενος, εἰς ἀριθμὸν ἴσον τοῦ μαχίμου στρατοῦ, εἶναι ἀπαράδεκτος. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῷόντι πᾶς ὁπλίτης, καθὸ πολίτης ἔγκριτος, συνήθως συνωδεύετο ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ ἢ ὑπηρέτου, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἐνίοτε παρηκολουθοῦντο καὶ ὑπὸ πλειόνων· εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην λ. χ. θέλομεν ἰδεῖ ὅτι οἱ εἵλωτες ἦσαν ἑπτάκις πλειότεροι τῶν Σπαρτιατῶν. Ἀλλὰ παρὰ τοῖς Πέρσαις οἱ μὲν μεγιστᾶνες καὶ οἱ στρατηγοὶ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πολλοὺς καὶ ποικίλους τοὺς ἀκολούθους, οἱ ἐκ τοῦ ὄχλου ὅμως οὐδένα πιθανώτατα εἶχον τοιοῦτον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὁ ἀσιανὸς στρατιώτης εἶναι ὀλιγαρκέστατος καὶ ἀντέχει εἰς στερήσεις τὰς ὁποίας ὁ εὐρωπαῖος νομίζει ἀφορήτους.Καὶ ἔπειτα ὁ Ἡρόδοτος ἀπορεῖ εὐλόγως πῶς κατωρθώθη νὰ παρασκευασθῶσι προμήθειαι πρὸς διατροφὴν τοσούτου ἀνθρώπων πλήθους· ἀλλ'εἶναι πρόδηλον ὅτι, ἂν οἱ ὑπολογισμοί του ἐξελαμβάνοντο κατὰ γράμμα,ἂν δηλαδὴ παρεδεχόμεθα ὅτι ἔπρεπε νὰ διατραφῶσιν ἐπὶ ἓξ μῆνας 6.000.000 περίπου ἄνθρωποι,τὸ πρᾶγμα καταντᾷ ὄχι πλέον ἄπορον ἀλλ'ἐντελῶς ἀκατάληπτον.Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἡρόδοτος,ἀναφέρων τὰς ἐπικουρίας ὅσας ὁ στρατὸς προσέλαβε κατὰ τὴν ἀπὸ Δορίσκου μέχρι Θερμοπυλῶν πορείαν αὐτοῦ,λησμονεῖ τὰς ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας ὁ στρατὸς οὗτος ἀναγκαίως ἔπαθε κατὰ τὴν αὐτὴν πορείαν, ἐκ λιποταξιῶν, νοσημάτων καὶ ἄλλων τοιούτων αἰτιῶν,ἐλαττώσεις τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ὑπολογίσωμεν, ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὑπερόγκους, ἅμα ἀναλογισθῶμεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ ὑπῆρξαν παραδείγματα στρατῶν πορευομένων, οἵτινες ἀπώλεσαν καθ' ὁδὸν τὸ ὄγδοον αὐτῶν μέρος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ περσικὸς στρατός, διὰ τὸ ἄτακτον καὶ τὸ ἑτερογενὲς αὐτοῦ, ἦτο δεκτικὸς πολὺ πλείονος ἔτι τοιαύτης ζημίας. Ὅθεν συμπεραίνομεν ὅτι ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἦτο βεβαίως ἄπειρος καὶ ἴσως ὁ μέγιστος ὅσων ποτὲ ἀναφέρει ἡ ἱστορία· τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς ἀχανοῦς τοῦ περσικοῦ κράτους ἐκτάσεως καὶ ἐκ τῶν πολυετῶν πρὸς τὴν ἄθροισιν καὶ συντήρησιν τοῦ στρατοῦ τούτου

προπαρασκευῶν· τοιαύτη τις δὲ ἦτο καὶ ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, εἰς τὸν Αἰσχύλον, εἰς ὅλους τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας, ἐντύπωσις ἣν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας κάλλιστα ἐξεικόνισε, λέγων ὅτι ἑλλησπόντιός τις Ἕλλην, θεωρῶν τὰ πλήθη

ταῦτα διαβαίνοντα τὸν πορθμὸν «Ὦ Ζεῦ, ἀνέκραξε, διατί λαβὼν σχῆμα ἀνδρὸς πέρσου καὶ ὄνομα Ξέρξου ἀντὶ Διὸς ἐπεχείρησας νὰ καταστήσῃς ἀνάστατον τὴν Ἑλλάδα, ἄγων ἐπὶ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐνῷ καὶ ἄνευ τούτων ἠδύνασο εὐκόλως νά την καταστρέψῃς;». Ἀλλ' ἐνταῦτῷ οὐδένα ἔχομεν τρόπον νὰ ὁρίσωμεν ὁπωσοῦν ἀσφαλῶς τὸ ποσὸν τοῦ στρατοῦ (1) τούτου. Ἱστορικοὶ μεταγενέστεροι

(1) Αἱ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολεμιστῶν τοῦ Ξέρξου εἰκασίαι, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον, εἶναι ποικιλώταται. Ὁ ἐκ τῶν νεωτέρων κριτικῶν συγγραφέων Hans Delbrück ὁ γράψας ἰδιαιτέραν πραγματείαν περὶ τῶν περσικῶν πολέμων Die Perserkriege und die Burgunderkriege, 1887) εἰκάζει ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος δὲν ὑπερβαίνει τὰς 45 - 55 χιλιάδας. Ἀλλ' ὅμως οἱ ἀπὸ Ἑλλησπόντου καὶ Μακεδονίας μέχρι τῶν ὁρίων Ἀττικῆς ἀκολουθήσαντες τῷ Ξέρξῃ ἐπίκουροι ὑπερέβαινον κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τοῦτον. Πάντως ἡ ἀκρίβεια οὐδ' ὡς ἔγ-

ἀναφέρουσιν ἀριθμοὺς μικροτέρους τῶν τοῦ Ἡροδότου· ὁ Κτησίας ὁ κνίδιος, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, 800.000 ἢ 1.000.000· ὁ Αἰλιανός, ὁ γράψας ἐν τῇ τρίτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, 700.000, ὁ δὲ Διόδωρος φαίνεται ἀκολουθῶν ἐν μέρει μὲν τὸν Ἡρόδοτον, ἐν μέρει δὲ ἄλλους μάρτυρας. Ἀλλὰ δυσπιστοῦντες περὶ τούτου πρὸς τὸν σύγχρονον Ἡρόδοτον, πολὺ ὀλιγωτέραν πίστιν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἐν γένει παρατηροῦμεν ὅτι ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἡ ἀκριβὴς ἐξαρίθμησις τῶν στρατῶν εἶναι πρᾶγμα δυσχερέστατον, τοσοῦτον ἀείποτε οἱ διαμαχόμενοι ἔχουσι συμφέρον ἢ νὰ κρύπτωσιν ἢ νὰ ἐξογκῶσι τοὺς ἀληθεῖς ἀριθμούς. Καὶ διὰ νὰ φέρωμεν ἓν μόνον, οἰκεῖον παράδειγμα τῆς περὶ τοῦτο δυσκολίας λέγομεν ὅτι ὁ Θουκυδίδης, αὐτόπτης ὢν μάρτυς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁμολογεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ γράψῃ ἀκριβῶς ὁπόσοι ἦσαν οἱ ἀντιπαραταχθέντες εἰς μίαν τῶν μαχῶν τοῦ πολέμου τούτου, τὴν ἐν Μαντινείᾳ· «τὸ μὲν γὰρ Λακεδαιμονίων πλῆθος, διὰ τῆς πολιτείας τὸ κρυπτόν, ἠγνοεῖτο, τῶν δ' αὖ, διὰ τὸ ἀνθρώπειον κομπῶδες ἐς τὰ οἰκεῖα πλήθη, ἠπιστεῖτο». Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ μετά τινος πιθανότητος ὁ ἀριθμὸς τοῦ περσικοῦ στρατοῦ;

Ἐν Δορίσκῳ δέ, γενομένης τῆς τοῦ στρατοῦ τούτου ἐξαριθμήσεως, παρετάχθησαν τὰ διάφορα σώματα, καὶ τότε ὁ Ξέρξης διεξήλασεν ἐπὶ ἅρματος ἐνώπιον ἑκάστου αὐτῶν, ἀπευθύνων ἐρωτήσεις καὶ ἀκούων τὰς ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας ἔγραφον οἱ παρ' αὐτῷ βασιλικοὶ γραμματεῖς· μετὰ δὲ ταῦτα ἐπέβη εἰς Σιδωνίαν τριήρη, ἐφ' ἧς εἶχεν ἐπὶ τούτῳ προπαρασκευασθῆ σκηνὴ χρυσῆ, καὶ ἔπλευσε παρὰ τὰς πρῴρας τοῦ ἀναριθμήτου αὐτοῦ στόλου, ὅστις ἦτο ἠγκυροβολημένος, ἐν ἀποστάσει 400 ποδῶν ἀπὸ τῆς παραλίας, εἰς μακρὰν παρὰ τὴν παραλίαν ταύτην γραμμὴν καὶ ὡς ἐπὶ μάχην παρεσκευασμένος. Τὸ θέαμα τοῦτο ἦτο ἐπιτηδειότατον νὰ παροξύνῃ τὴν ἀλαζονείαν αὐτοῦ, ὥστε ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς πεποιθήσεως ταύτης μετεπέμψατο τὸν Δημάρατον, τὸν ἐξόριστον τῆς Σπάρτης βασιλέα, τὸν συνεκστρατεύοντα μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἐρωτήσῃ αὐτὸν ἂν φρονεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐνδεχόμενον ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην δύναμιν. Ὁ δέ, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ἐβεβαίωσε τὸν μέγαν βασιλέα ὅτι οἱ μὲν Σπαρτιᾶται ἀναμφιβόλως, πιθανώτατα δὲ καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Πελοποννήσου Δωριεῖς, θέλουσι μέχρι θανάτου ἀνταγωνισθῆ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ ἐπ' αὐτοὺς ἐπερχόμενον πλῆθος. Ὁ Ξέρξης ἐγέλασεν ἀκούσας τὴν ἀπόκρισιν ταύτην, ἀλλὰ δὲν ὠργίσθη κατὰ τοῦ Δημαράτου, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀπόλυτος κυριαρχία δὲν εἶχεν ἔτι ἐξαχρειώσει τοὺς βασιλεῖς τῆς Περσίας ὅσον βραδύτερον· διότι μετὰ 150 περίπου ἐνιαυτοὺς ὁ ἔσχατος τῶν μοναρχῶν τούτων, Δαρεῖος ὁ Κοδομανός, ὁμοίαν τινὰ ποιήσας ἐρώτησιν πρὸς ἕτερον ἐξόριστον Ἕλληνα, τὸν ἀθηναῖον Χαρίδημον, καὶ ἀνάλογον λαβὼν ἀπόκρισιν, ἀντὶ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν εὐγενῆ τοῦ Ξέρξου ἀνοχήν, παρήγγειλεν ἀμέσως νὰ θανατωθῇ ὁ Χαρίδημος.

γιστα δύναται νὰ κριθῇ, ἀλλὰ βλέποντες εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου παραδιδόμενον ἀριθμὸν τῶν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα μυριάδων πεζῶν καὶ ὀκτὼ μυριάδων ἱππέων μαχητῶν καὶ εἰς τὰς «τριακοσίας μυριάδας» τοῦ Σιμωνίδου καὶ τὸ πλῆθος τῶν ναυτῶν μόνον τὸν ἐν χιλίαις διακοσίαις ἑπτὰ τριήρεσιν, ὅπερ δὲν θὰ ἦτο μικρότερον τῶν εἴκοσι μυριάδων, προκειμένου περὶ τοῦ κατὰ γῆν στρατοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν ὑπερβολικὸν τὸν ὑπὸ τοῦ Κτησίου παραδιδόμενον ἀριθμὸν τῶν 80 μυριάδων (ἢ τῶν 70 μυριάδων τοῦ Ἰσοκράτους). Ἀλλ' οἱ νεώτεροι κριτικοὶ καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν περσικῶν πλοίων καταβιβάζουσιν, ἄνευ ἰσχυρῶν λόγων, εἰς 600—700 καὶ τὸν παραδεδομένον ἀριθμὸν τῶν ἑκατέρωθεν ἀπωλειῶν θεωροῦσι πλαστόν.

Μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν ταύτην ὁ Ξέρξης ἐπανέλαβε τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, διαιρέσας τὸν στρατὸν εἰς τρία μεγάλα τμήματα, καὶ κατῆλθε, διὰ τριῶν διαφόρων ὁδῶν, παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας, μέχρι τοῦ Ὀλύμπου, ἐνῷ ὁ στόλος παρέπλεε παρὰ τὴν αὐτὴν παραλίαν. Καθ' ὅλας ταύτας τὰς χώρας, αἵτινες τότε ἀπετέλουν μέρος τοῦ κράτους αὐτοῦ, καὶ ὅπου εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῆ μεγάλαι τροφῶν ἀποθῆκαι, οὐ μόνον οὐδεμίαν λόγου ἀξίαν δυσχέρειαν ἀπήντησεν ἀλλὰ καὶ ἱκανάς, ὡς προείπομεν, ἐπικουρίας προσέλαβεν ἀπὸ τῶν καθ' ὁδὸν κειμένων ἐθνῶν καὶ ἑλληνίδων πόλεων. Τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὰς πόλεις ταύτας ἦτο ὅτι ἑκάστη ἠναγκάσθη πρὸς τούτοις νὰ διαθρέψῃ ἐπὶ μίαν ἡμέραν ὁλόκληρον τὸν ἀχανῆ ἐκεῖνον στρατὸν καὶ τὸν βασιλέα μετὰ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ. Αἱ ζημίαι εἰς τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τούτου ὑπέκυψαν δὲν συνίσταντο μόνον εἰς τὴν ἀξίαν τῶν τροφίμων ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκευῶν, τὰ ὁποῖα, παρατιθέμενα εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν, διηρπάζοντο ἅπαντα, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως, ὑπὸ τῶν ἀκολούθων αὐτοῦ. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι πολλαὶ τῶν πόλεων ἐκείνων ἐντελῶς σχεδὸν τότε κατεστράφησαν. Οἱ Θάσιοι ἐδαπάνησαν διὰ τὴν τοιαύτην φιλοξενίαν, τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῆς ἠπείρου κειμένων πόλεων αὐτῶν εἰς τὴν τοῦ Ξέρξου στρατιάν, τάλαντα 400, ὅ ἐστι 2.400.000 περίπου δραχμῶν. Ὁ δὲ ἀβδηρίτης Μεγακλέων συνεβούλευσε τοὺς συμπολίτας νὰ προσέλθωσιν ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν καὶ νὰ εὐχαριστήσωσι τοὺς θεοὺς ὅτι ὁ Ξέρξης ἠρκεῖτο εἰς μίαν μόνον καθ' ἡμέραν τράπεζαν· διότι, ἂν ἐπρογευμάτιζεν ὅπως ἐγευμάτιζεν, οἱ Ἀβδηρῖται ἢ ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν αὐτῶν ἢ ἤθελον περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην πενίαν.

Τί δ' ἔπραττον ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, ἐνῷ ἡ φοβερὰ ἐκείνη καταιγὶς προσήλγιζεν ἐπὶ μᾶλλον πρὸς τὸν ἱερὸν Ὄλυμπον καὶ ἡτοιμάζετο νὰ ἐκραγῇ ἀπὸ τοῦ ὄρους τούτου ἐπὶ τὰς ἰδίως καλουμένας ἑλληνικὰς χώρας ; Αἱ εἰδήσεις αἱ περισωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων κατὰ τὰ μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἔτη, εἶναι, ὡς μὴ ὤφελεν, ὁπωσοῦν ἀτελεῖς. Ἐκ τῶν δύο βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοῦ Κλεομένους καὶ τοῦ Λεωτυχίδου, ὁ πρῶτος εἶχε τότε ἀποθάνει· οἱ δὲ Αἰγινῆται, τοὺς ὁποίους οὗτος ἠνάγκασε νὰ δώσωσιν ὁμήρους εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ παύσωσιν οὕτω τῶν πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ἐχθροπραξιῶν, ὠφελούμενοι ἤδη ἐκ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, κατέπεισαν τὴν Σπάρτην νὰ προσκαλέσῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀποδώσωσι τοὺς ὁμήρους. Καί, ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεποιήθησαν τὴν ἀπόδοσιν, ἐπανελήφθη ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Αἰγινητῶν πόλεμος, ὅστις, εἰ καὶ ἄτοπος κατὰ τὰ ἄλλα, ἔσχεν ὅμως τοὐλάχιστον τὸ καλὸν ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν Ἀθηνῶν δύναμιν. Ὁ Ἡρόδοτος μάλιστα λέγει ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα, ἀναγκάσας θαλασσίους γενέσθαι Ἀθηναίους. Ἀλλ' ἡ ἀπόφανσις αὕτη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας φαίνεται ὑπερβολική· ὁ αἰγινητικὸς πόλεμος δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀδιάφορος εἰς τὴν ἐπελθοῦσαν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ἀληθῶς ὅμως ἔσωσε τότε τὴν Ἑλλάδα ὁ ἀνὴρ ὅστις διέκρινε παρασκευαζόμενον κίνδυνον ἄλλον πολὺ φοβερώτερον· ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀναφαίνεται πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Τῳόντι ὁ μὲν Μιλτιάδης εἶχεν ἀποθάνει· ὁ δὲ κυριώτατος αὐτοῦ κατήγορος, ὁ Ξάνθιππος, δὲν προκύπτει αὖθις εἰς μέσον εἰμὴ μετά τινα ἔτη, ὡς στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν ἐν Μυκάλῃ ναυμαχίαν· ὥστε ἐν τῷ παρόντι δὲν βλέπομεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἰμὴ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Θεμιστοκλέα. Ὁ Ἀριστείδης προεχειρίσθη ἄρχων ἐν ἔτει 489

καὶ ἐτιμήθη ἐξαιρέτως διὰ τὴν χρηστότητα αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἐνταῦτῷ ἐκτήσατο καὶ οὐκ ὀλίγους ἐχθρούς, τοὺς πλείστους δηλαδὴ ἐξ ἐκείνων ὅσους ἠναγκάσθη νὰ καταδικάσῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι συνετάχθησαν φυσικῷ τῷ λόγῳ μετὰ τοῦ φιλάρχου Θεμιστοκλέους, ἐξ οὗ δεινὴ προῆλθε μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων ἔρις. 'Αλλ' ἡ ἔρις αὕτη, καθὼς συμβαίνει μεταξὺ τῶν ἀληθῶς μεγάλων πολιτικῶν ἀνδρῶν, δὲν ἐπήγασεν ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι ἕκαστος αὐτῶν ἤθελε νὰ προτιμηθῇ τοῦ ἄλλου περὶ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων· ἐπήγαζε πρὸς τούτοις καὶ κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι οἱ δύο ἀντίπαλοι εἶχον ὅλως ἀντιθέτους κυβερνητικὰς δοξασίας. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφρόνει ὅτι ἡ πόλις πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους πρὸς συγκρότησιν ἀξιολόγου ναυτικῆς δυνάμεως, ὁ δ' 'Αριστείδης ἐξ ἐναντίας ἐπείθετο ὅτι ὀφείλει νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐρειδομένη, ὡς πρότερον, κυρίως ἐπὶ τοῦ ἠπειρωτικοῦ αὐτῆς στρατοῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπελάμβανε τὴν αὔξησιν τῆς ναυτικῆς παρασκευῆς ἀπαραίτητον ὄχι μόνον ἕνεκα τοῦ ἀνὰ χεῖρας αἰγινητικοῦ πολέμου, ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι κατ' ἀρχὰς προέβλεπε καὶ μετ' ὀλίγον ἐβεβαιώθη διὰ τῶν ἀπὸ τῆς 'Ασίας ἐρχομένων εἰδήσεων ὅτι ὁ μονάρχης τῆς 'Ασίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἐν Μαραθῶνι ἧτταν καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρήσει νὰ ἐκδικηθῇ διὰ μεγαλυτέρας τινὸς ἐπιδρομῆς. Ὁ δ' 'Αριστείδης δὲν ἠρνεῖτο βεβαίως τὸν ἐπικρεμάμενον νέον κίνδυνον, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι εἰς ἀποτροπὴν αὐτοῦ θέλουσιν ἀρκέσει οἱ ὁπλῖται τῶν 'Αθηνῶν, οἱ πρὸ μικροῦ ἀποκρούσαντες τὴν πρώτην ἐπιδρομήν. Κατὰ τοῦτο ὁ 'Αριστείδης ἠπατᾶτο, διότι πᾶσαι αἱ ἀπὸ τῆς 'Ανατολῆς ἐρχόμεναι ἀγγελίαι ἔλεγον τὸν παρασκευαζόμενον στρατὸν τοσοῦτον ὥστε τὸ πιθανώτερον ἦτο ὅτι αἱ δυνάμεις τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, διῃρημένων μάλιστα καὶ μὴ προθύμων ὅλων νὰ ἀναλάβωσι τὸν ἀγῶνα, δὲν θέλουσιν ἠμπορέσει νὰ ἀνθέξωσι κατὰ ξηρὰν εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην τῶν πολεμίων ὑπεροχήν· Οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο ἐλπὶς νὰ ὑπερισχύσωσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν· διότι κατὰ θάλασσαν ἡ ὑπεροχὴ τῶν πολεμίων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι τοσούτῳ μεγάλη ὅσῳ κατὰ ξηράν· καὶ διότι ἡ πεῖρα τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἀποδείξει ὅτι στόλος ἑλληνικός, καλῶς ὁδηγούμενος, ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ διπλασίου περσικοῦ στόλου· ἅπαξ δὲ τούτου κατατροπωθέντος, ἡ τύχη τοῦ πολέμου ἀπεφασίζετο, διότι ἤθελε κοπῇ ἡ βάσις τοῦ ἠπειρωτικοῦ τῶν πολεμίων στρατοῦ, ὅ ἐστιν οὗτος ἤθελεν ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τῆς 'Ασίας. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεμιστοκλέους διέκρινεν ἁπάσας ταύτας τὰς περιπετείας τοῦ ἀδήλου μέλλοντος, ἐνῷ τὸ ὀλιγώτερον εὐρὺ καὶ ὀξὺ καὶ τολμηρὸν τοῦ 'Αριστείδου πνεῦμα δὲν ἀπεδέχετο προθύμως τοὺς ὑπολογισμοὺς ἐκείνους, τοὺς ἐρειδομένους ἐπὶ ἀσαφῶν δεδομένων, καὶ ἐπέμενε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὴν πρόχειρον διδασκαλίαν ἥτις ἐξήγετο ἀπὸ

Πέρσαι αἰχμοφόροι
('Ανάγλυφον ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν ἐν Σούσοις ἀνακτόρων)

τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἔβλεπεν ὅτι ἡ εἰς τὸν ναυτικὸν βίον ὁλοσχερὴς τροπὴ τῆς πόλεως ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὰς διαθέσεις τῶν 'Αθηναίων μεταβολήν τινα ὅλως ἀλλοτρίαν τοῦ προτέρου αὐτῶν βίου.

Κατὰ τοῦτο ὁ 'Αριστείδης εἶχεν ἴσως δίκαιον· ὁ ναυτικὸς βίος ὑπὲρ πάντα ἄλλον καθίστησι τὸν ἄνθρωπον ὄχι μόνον τολμητίαν και ριψοκίνδυνον ἀλλὰ καὶ φίλον πάσης καινοτομίας, ἐνῷ ὁ ἔνδημος βίος, δηλαδὴ ὁ διαγόμενος ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ καὶ πατρίδι, εἶναι συντελεστικώτατος εἰς τὴν διατήρησιν τῶν πατρίων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῆς πατρίου διαίτης καὶ πολιτείας. Οἱ 'Αθηναῖοι ἔτι ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐπιδίδωνται, ὡς ἔμποροι, εἰς ναυτικὰς ἐπιχειρήσεις, διὸ ἔκτοτε εἶχεν ἀρχίσει νὰ τροπολογῆται μέχρι τινὸς ὁ προηγούμενος στάσιμος αὐτῶν χαρακτήρ. 'Αλλὰ μέχρι τῶν μηδικῶν χρόνων οἱ τὸν ναυτικὸν βίον ἐπαγγελλόμενοι ἦσαν πάντοτε ὀλίγοι ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς οἵτινες, μένοντες ἐν τῇ χώρᾳ, διῆγον ὡς γεωργοὶ καὶ ἄλλα ἔμμονα ἔργα μετερχόμενοι. Ἤδη δέ, ἐπειδὴ ὁ λόγος ἦτο νὰ κατασκευασθῇ μεγάλη πολεμικὴ ναυτικὴ δύναμις, προέκειτο ἅπασα οὕτως εἰπεῖν ἡ πόλις νὰ ἐπιβιβασθῇ εἰς τὰ πλοῖα καὶ αὐτοὶ οἱ ὁπλῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτοὶ δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι ὅσοι πρότερον ἐξηκολούθουν διατρίβοντες εἰς τὰ ἴδια καὶ τηροῦντες ἀναλλοίωτον τὴν πατροπαράδοτον δίαιταν καὶ πολιτείαν. Προέκειτο, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἐπέλθῃ ριζικὴ κοινωνικὴ μεταβολή, τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ 'Αριστείδης οὔτε ἄλλοι πολῖται συνετοὶ 'Αθηναῖοι ἀπεδέχοντο. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν φίλοι τοῦ Κλεισθενείου πολιτεύματος, ἤτοι τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ δὲν ἤθελον νὰ ἐπιφέρωσι συγχρόνως τὴν ἀνατροπὴν ἅπαντος τοῦ πατροπαραδότου τῆς πόλεως βίου. Καὶ ἂν αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις ἦσαν ὁμαλαί, ἂν δὲν ἐπεκρέματο ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀπὸ τῆς 'Ανατολῆς κίνδυνος, ἡ περὶ τὸν 'Αριστείδην μερὶς ἤθελεν ἔχει καθ' ὁλοκληρίαν δίκαιον· διότι οὐδὲν τῳόντι ὑπάρχει ἐπισφαλέστερον τῶν τοιούτων ριζικῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν. 'Αλλ' ὁ ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἦτο ἐπικείμενος· ἀλλ' ἡ πόλις δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ εἰμὴ κατὰ θάλασσαν· οἱ περὶ τὸν Θεμιστοκλέα λοιπὸν προέτειναν εἰς μέσον οὐ μόνον ὅ,τι ἔμελλε νὰ ἀναβιβάσῃ μετ' οὐ πολὺ τὰς 'Αθήνας εἰς ὕπατον βαθμὸν δόξης καὶ δυνάμεως ἀλλ' ὅ,τι καὶ μόνον ἠδύνατο πρὸ πάντων νὰ σώσῃ αὐτάς τε καὶ τὴν Ἑλλάδα ὅλην ἀπὸ τῆς δουλείας. Ὅθεν ἡ γνώμη τοῦ Θεμιστοκλέους ἦτο μεγαλεπήβολος ἐνταυτῷ καὶ σωτήριος· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἰδιάζον τῆς μεγαλοφυΐας χαρακτηριστικόν, δι' οὗ αὕτη διακρίνεται ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τῆς ἀτόλμου συνέσεως, ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τῆς ἀσυνέτου τόλμης· μόνη ἡ μεγαλοφυΐα τολμᾷ συνετῶς καὶ διὰ τοῦτο μόνη αὐτὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιτυγχάνει.

Ἡ ἔρις αὕτη μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ 'Αριστείδου διήρκεσεν ἐπὶ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη καὶ ἐπὶ τέλους τόσον παρωξύνθη ὥστε τότε λέγεται ὁ 'Αριστείδης εἰπὼν ὅτι δὲν θέλει ἐπέλθει σωτηρία εἰς τὰ τῶν 'Αθηναίων πράγματα εἰμὴ ἐὰν ἐμβάλωσιν αὐτόν τε καὶ τὸν Θεμιστοκλέα εἰς τὸ βάραθρον. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ πρῶτον ἤδη, ὡς φαίνεται, ἐφηρμόσθη ἡ περίφημος περὶ ὀστρακισμοῦ θεσμοθεσία (¹). Ἑκάτερος τῶν

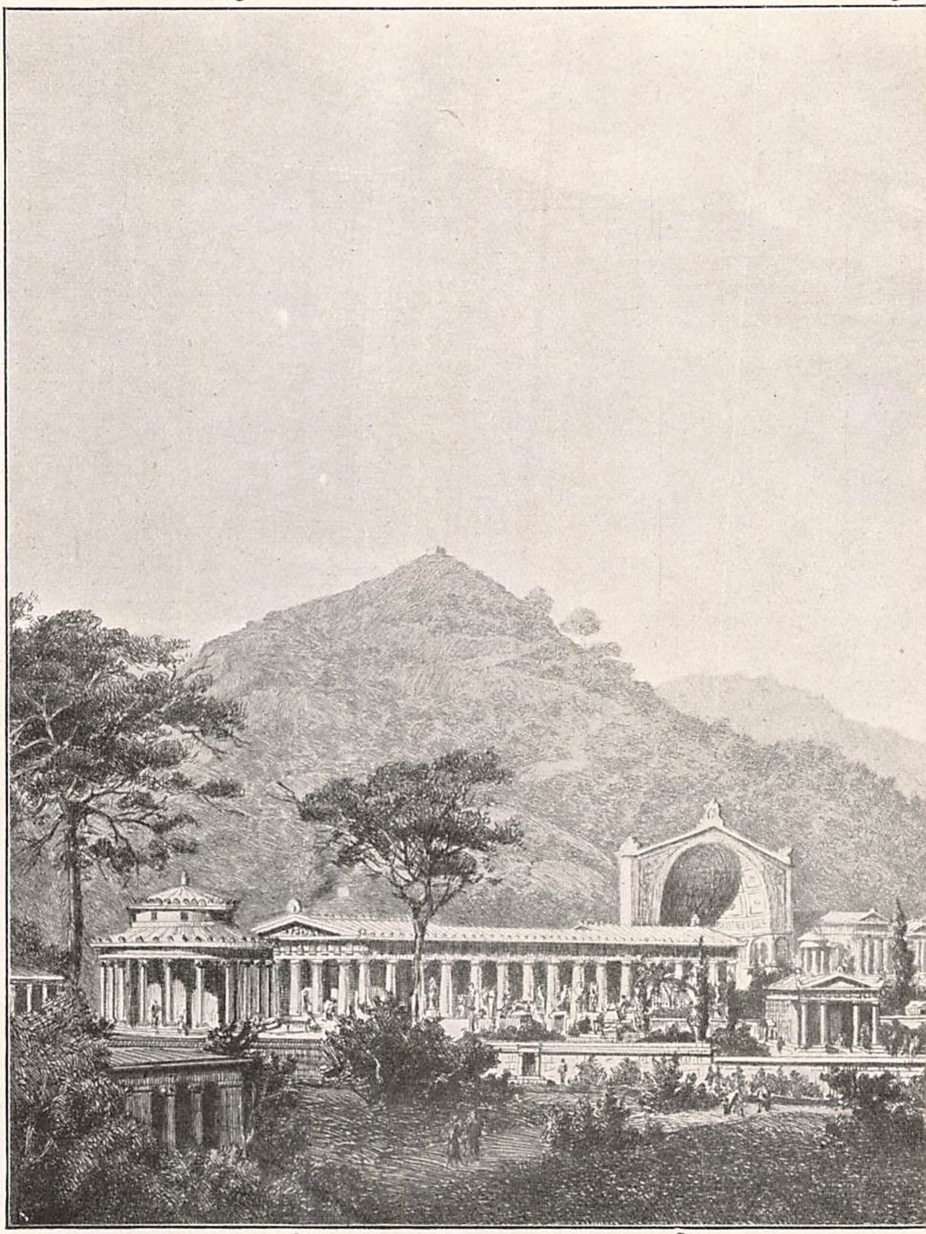
(¹) Ἡ εἰκασία αὕτη ἀναιρεῖται νῦν καθ' ὁλοκληρίαν, ἀφοῦ, κατὰ τὰ ἐν προτέρᾳ ἡμῶν σημειώσει εἰρημένα γινώσκομεν ἐκ τῆς σαφεστάτης τοῦ 'Αριστοτέλους (Πολιτ. 'Αθην. 22) μαρτυρίας ὅτι ἡ πρώτη τοῦ ὀστρακισμοῦ ἐφαρμογὴ ἐγένετο δύο ἔτη μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, καὶ πρῶτος ὠστρακίσθη ὁ Ἵππαρχος Χάρμου Κολλυτεύς, μετὰ τοῦτον δὲ ὠστρακίσθη Μεγακλῆς ὁ Ἱπποκράτους, μετὰ τοῦτον τῷ τετάρτῳ ἔτει (486 π. Χ.) ὠστρακίσθη Ξάνθιππος ὁ 'Αρίφρονος, τῷ τρίτῳ δὲ μετὰ τοῦτον ἔτει ὁ 'Αριστείδης (484—483 π. Χ.).

ἀντιπάλων ἐζήτησε ν'ἀπαλλαγῇ τοῦ ἑτέρου διὰ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ· ὑπερίσχυσε δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ἐξωστρακίσθη ὁ 'Αριστείδης.

῾Ο Θεμιστοκλῆς, μείνας οὕτω μόνος κύριος τῶν πραγμάτων, ἐπεχείρησεν ἀκωλύτως καὶ δραστηρίως τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ καὶ κατώρθωσε μέχρι τινὸς νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον,ὠφεληθεὶς ἐπιτηδειότατα ἐκ δύο περιστάσεων. ῾Η πρώτη εἶναι ἡ ἀναβολὴ τῆς μεγάλης περσικῆς ἐκστρατείας, ἡ ἐπελθοῦσα ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Αἰγύπτου,τοῦ θανάτου τοῦ Δαρείου καὶ τῶν πρώτων δισταγμῶν τοῦ Ξέρξου.῎Αν ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη δὲν ἀνεβάλλετο ἕνεκα τῶν περιστατικῶν τούτων καὶ ἐγίνετο περὶ τὸ 487 ἢ 486 ἔτος, οἱ ἐχθροὶ ἤθελον εὕρει τὰς 'Αθήνας ἄνευ ἱκανοῦ στόλου καὶ πρὸς τούτοις στασιάζούσας διὰ τὴν μεταξὺ Θεμιστοκλέους καὶ 'Αριστείδου ἔριν,ὥστε πιθανώτατα ἤθελον νικήσει. ῞Ενεκα δὲ τῆς ἀναβολῆς ἔλαβεν ὁ νέος κυβερνήτης τῶν 'Αθηναίων πενταετῆ προθεσμίαν πρὸς ἀπαρτισμὸν τῶν παρασκευῶν αὐτοῦ. 'Αλλ' ὁ καιρὸς μόνος δὲν ἤρκει εἰς κατασκευὴν πλοίων, ἐχρειάζοντο καὶ χρήματα. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ δημόσιον τῶν 'Αθηναίων ταμεῖον ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν, προερχόμενον ἀπὸ τῶν ἀργυρῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρείου. Τὰ μεταλλεῖα ταῦτα, τῶν ὁποίων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐπανελήφθη ἡ κατεργασία, εἰ καὶ ὑπὸ ἄλλους ὅρους, κεῖνται οὐ μακρὰν τῆς ἄκρας τοῦ Σουνίου καὶ ἰδίως εἰς τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην, ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, μεταξὺ τοῦ Θορικοῦ, τοῦ Σουνίου καὶ τοῦ 'Αναφλύστου, ἤτοι τῆς σήμερον λεγομένης 'Αναβύσου. 'Επὶ Στράβωνος ἤδη, ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, εἶχον ἐξαντληθῇ ἢ τοὐλάχιστον ἐγκαταλειφθῇ· ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον οἱ μεταβαίνοντες εἰςΣούνιον διὰ ξηρᾶς ἵνα θαυμάσωσι τὰ αὐτόθι σῳζόμενα λείψανα τοῦ ναοῦ τῆς 'Αθηνᾶς βλέπουσι, καθ' ὅσον πλησιάζουσι πρὸς τὴν πολυθρύλητον ἄκραν, ἐπὶ τῶν προκειμένων λόφων, τὰ μέλανα ἴχνη τῆς ἀρχαίας τῶν μεταλλουργῶν καμινείας. Πότε δὲ ἤρχισαν οἱ 'Αθηναῖοι νὰ ἐργάζωνται τὰ μεταλλεῖα ταῦτα, ἄδηλον· βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ κυβέρνησις τῶν 'Αθηνῶν ἐσυνήθιζε νὰ ἐκποιῇ ἢ νὰ ἐκμισθοῖ πολυετῶς διάφορα τμήματα τῆς προσοδοφόρου ἐκείνης χώρας εἰς κατ' ἰδίαν ἀνθρώπους ἢ εἰς ἑταιρείας, λαμβάνουσα παρ' αὐτῶν εἴτε χρηματικόν τι ποσὸν ἐφάπαξ πληρωνόμενον εἴτε ἐτησίαν εἰσφορὰν ἴσην πρὸς τὸ εἰκοστὸν τέταρτον τῆς ἀκαθαρίστου προσόδου. 'Εντεῦθεν ἐσχηματίσθη τὸ ἀποταμίευμα περὶ οὗ πρὸ μικροῦ ἐγένετο λόγος καὶ τὸ ὁποῖον οἱ 'Αθηναῖοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ διανείμωσι μεταξύ των, λαμβάνοντες ἕκαστος ἀνὰ δέκα δραχμάς, ὅτε ὁ Θεμιστοκλῆς κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως (1)· ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ κατασκευάσωσι μὲν ὅσον ἔνεστι πλειότερα πολεμικὰ πλοῖα, νὰ μεταφέρωσι δὲ τὸν ναύσταθμον ἐκ Φαλήρου, λιμένος μὴ ἀσφαλοῦς, εἰς τὸν πολὺ ἀσφαλέστερον, εἰ καὶ πλειότερόν τι ἀπέχοντα τῆς πόλεως Πειραιᾶ, ὅστις

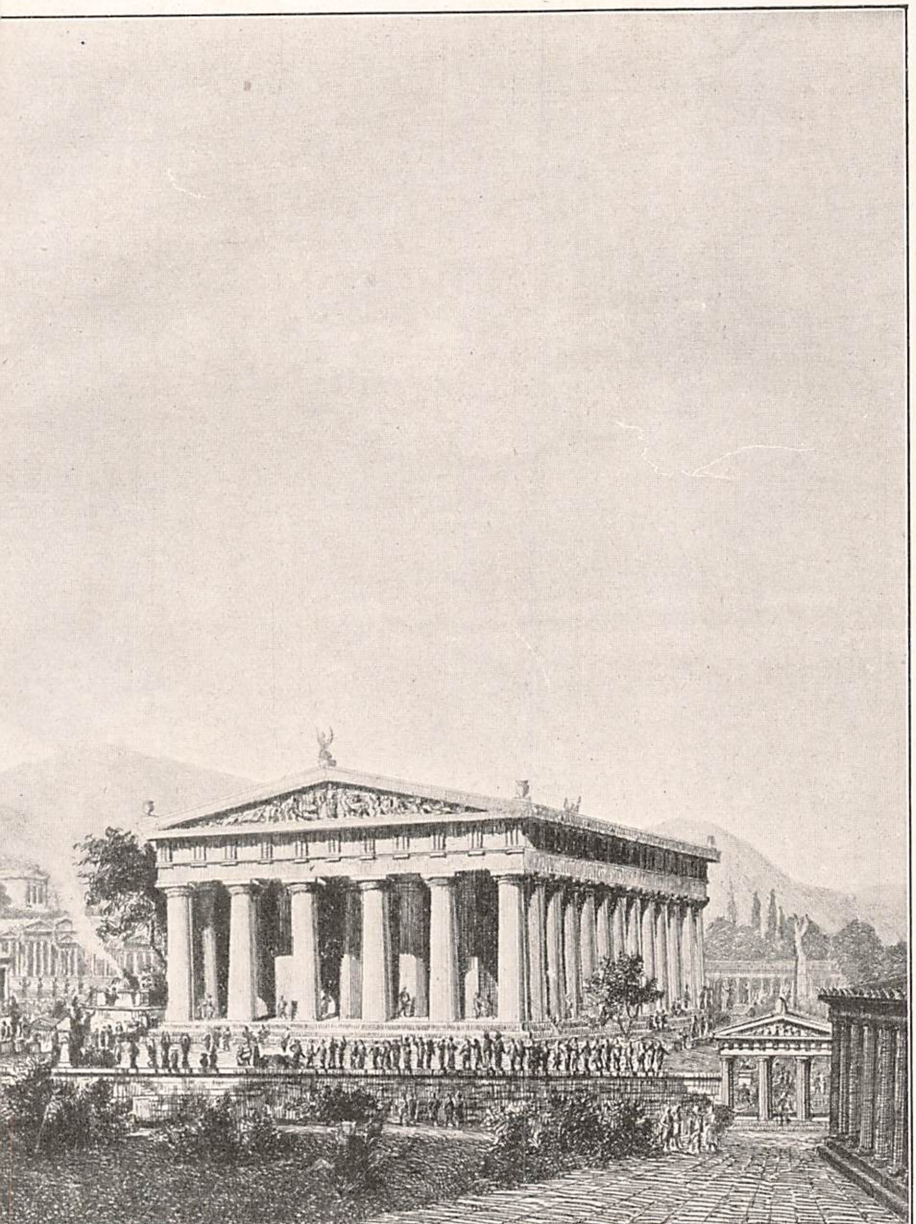
---

(1) Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἀποταμιεύματος τούτου ἀκριβέστερον καὶ λεπτομερέστερον ἐκτίθησι τάδε ὁ 'Αριστοτέλης (Πολ. 'Αθ. 22)· «῎Ετει δὲ τρίτῳ μετὰ ταῦτα (484—3) Νικομήδους ἄρχοντος, ὡς ἐφάνη τὰ μέταλλα τὰ ἐν Μαρωνείᾳ (μέρει τινὶ τοῦ Λαυρείου) καὶ περιεγένετο τῇ πόλει τάλαντα ἑκατὸν ἐκ τῶν ἔργων, συμβουλευόντων τινῶν τῷ δήμῳ διανείμασθαι τὸ ἀργύριον, Θεμιστοκλῆς ἐκώλυσεν, οὐ λέγων ὅ,τι χρήσεται τοῖς χρήμασιν,ἀλλὰ δανεῖσαι κελεύων τοῖς πλουσιωτάτοις 'Αθηναίων ἑκατὸν ἑκάστῳ τάλαντον, εἶτ' ἐὰν μὲν ἀρέσκῃ τὸ ἀνάλωμα τῆς πόλεως εἶναι τὴν δαπάνην, εἰ δὲ μή, κομίσασθαι τὰ χρήματα παρὰ τῶν δανεισαμένων· λαβὼν δ' ἐπὶ τούτοις ἐναυπηγήσατο τριήρεις ἑκατόν, ἑκάστου ναυπηγουμένου τῶν ἑκατὸν μίαν, αἷς ἐναυμάχησαν ἐν Σαλαμῖνι πρὸς τοὺς βαρβάρους ».

ΠΑΛΑΙΣΤΡΑ — ΦΙΛΙΠΠΕΙΟΝ — ΚΡΟΝΙΟΝ — ΕΞΕΔΡΑ ΗΡΩΔΟΥ — ΘΗ
ΗΡΑΙΟΝ — ΔΥΤΙΚΟΝ ΤΕΙΧΟΣ ΑΛΤΕΩΣ

ΑΝΑΠΑΡΑΣ

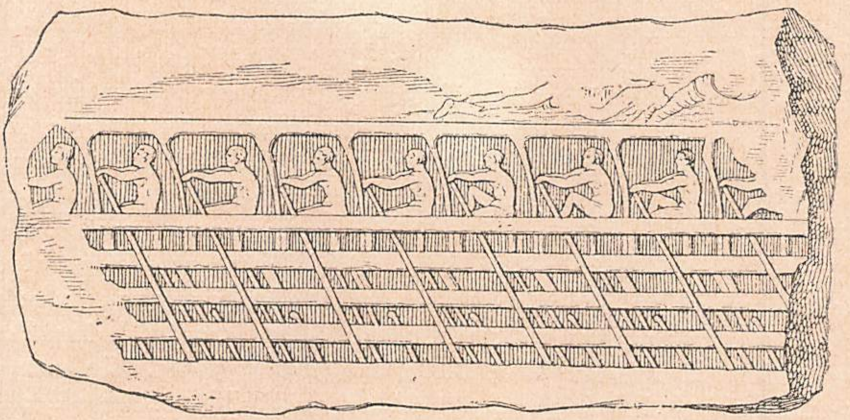

ΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ — ΣΤΟΑ ΗΧΟΥΣ — ΝΑΟΣ ΔΙΟΣ — ΟΙΚΟΣ ΝΕΡΩΝΟΣ
ΙΟΝ ΜΗΤΡΩΙΟΝ — ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΓΕΛΩΝ ΝΙΚΗ ΠΑΙΩΝΙΟΥ
ΠΟΜΠΙΚΗ ΠΥΛΗ

ΥΜΠΙΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

ἠδύνατο καὶ νὰ ὀχυρωθῇ εὐκολώτερον. Καὶ εἶχον τῳόντι κατασκευασθῇ 200 τριήρεις καὶ γυμνασθῇ εἰς τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν ἱκανοὶ Ἀθηναῖοι, εἶχε δὲ ἀρχίσει καὶ ἡ ὀχύρωσις τοῦ νέου ναυστάθμου, ὅτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 481 ἔτους, ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κήρυκες τοῦ μεγάλου βασιλέως ἀπαιτοῦντες παρὰ τῶν διαφόρων πόλεων γῆν καὶ ὕδωρ. Εἴπομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι οὔτε εἰς τὰς Ἀθήνας οὔτε εἰς τὴν Σπάρτην ἐπέμφθησαν κήρυ-

Μέρος ἀθηναϊκῆς τριήρους
(Ἐξ ἀναγλύφου εὑρεθέντος ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν)

κες· ὅθεν αἱ δύο αὗται πόλεις, πειθόμεναι εὐλόγως ὅτι ὁ πόλεμος αὐτὰς κυρίως ἀπειλεῖ, ἔσπευσαν νὰ συμβουλευθῶσι μὲν τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, νὰ συνεννοηθῶσι δὲ ἵνα συγκαλέσωσιν εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμὸν πανελλήνιον σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι κοινὴν κατὰ τῆς ἐπικειμένης ἐπιδρομῆς ἀντίστασιν.

Ἡ κοινὴ αὕτη σύνοδος εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων γεγονότων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ ἀπόπειρα ὁλοσχεροῦς τοῦ ἔθνους ἑνώσεως [1]. Εἰς τὴν ἐν Κορίνθῳ σύνοδον δὲν συνῆλθον μὲν ὅλοι οἱ κληθέντες, ὁ δὲ σκοπὸς τῆς κοινῆς σωτηρίας δι' ὃν συνεκαλοῦντο ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους ὄχι διὰ τῆς συμπράξεως ὅλων τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς προσκαίρου ἑνώσεως τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγαλοφροσύνης τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως. Οὐδὲν ἧττον ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι παρὰ πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων, τῆς κυρίως Ἑλλάδος τοὐλάχιστον, ἐπεκράτησεν αἴσθημά τι πολιτικῆς ἑνότητος, διότι ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι συνεκάλεσαν τὴν κοινὴν ἐκείνην σύνοδον «φρονήσαντες εἴκως ἔν τε γένοιτο τὸ ἑλληνικόν, καὶ εἰ συγκύψαντες τωὐτὸ πρήσσοιεν πάντες, ὡς δεινῶν ἐπιόντων ὁμοίως πᾶσι Ἕλλησι».

Ὁπωσδήποτε ἡ ἐν Κορίνθῳ σύνοδος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ καταπαύσῃ τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων ὑφισταμένας ἔριδας καὶ ἐξαιρέτως τὸν μεταξὺ

(1) Δὲν προύκειτο βεβαίως περὶ ἑνώσεως πολιτικῆς, ὡς φαίνεται νοῶν ὁ συγγραφεύς, ἀλλὰ περὶ ἑνώσεως προσωρινῆς, πολεμικῆς πρὸς κοινὴν ἄμυναν, πρώτην δὲ ταύτην φορὰν ἐγένετο ἡ τοιαύτη πρὸς ἄμυναν ἕνωσις, διότι πρῶτον νῦν ἐπεκρεμάσθη κοινὸς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μέγας κίνδυνος.

Ἀθηνῶν καὶ Αἰγίνης δεινὸν πόλεμον, ἡ δὲ Αἴγινα ἀνεδείχθη πρόθυμος εἰς τὴν συνδιαλλαγὴν ταύτην καὶ ἀπηλλάγη οὕτω πάσης περὶ μηδισμοῦ ὑπονοίας. Ἐνταῦθα ἡ σύνοδος ἐξαπέστειλεν ἀγγέλους πρὸς ὅλας τὰς πόλεις ὅσαι ἐνομίζοντο ἢ διατεθειμέναι νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων ἢ ἀδιάφοροι πρὸς τὸν ἀγῶνα, ἰδίως εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ Σικελίᾳ Ἕλληνας, ἐξαπέστειλε δὲ καὶ κατασκόπους εἰς Σάρδεις ἵνα γνωρίσωσι τὰς παρασκευὰς καὶ τὰ σχέδια τῶν Περσῶν. Οἱ κατάσκοποι οὗτοι, ἀνακαλυφθέντες, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον, ἀλλὰ κατὰ ῥητὴν διαταγὴν τοῦ Ξέρξου ἀπελύθησαν, ὀρθῶς ἀναλογισαμένου ὅτι, ἂν ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια ἀνακηρύξωσι τὸ μέγεθος τοῦ στρατοῦ ὃν εἶδον ἠθροισμένον, θέλουσιν αὐξήσει τὸν ἤδη ἐπικρατοῦντα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τρόμον. Ὁ τρόμος οὗτος ἦτο τφόντι μέγας, καὶ αὐτὸ τὸ ἀνώτατον τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος ἱερὸν ἔδωκεν ἀπέλπιδα εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀπάντησιν, ὅτε οὗτοι ἐζήτησαν, ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, τὴν συμβουλὴν αὐτοῦ. Διότι μόλις οἱ θεοπρόποι αὐτῶν, ὡς ὠνομάζοντο οἱ εἰς τὰ χρηστήρια πεμπόμενοι πρεσβευταί, προσενεγκόντες τὴν εἰθισμένην θυσίαν καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸ ἄδυτον, παρεστάθησαν ἐνώπιον τῆς Πυθίας Ἀριστονίκης, καί, «τί κάθησθε», ἀνέκραξεν αὕτη ἐν τῷ ἅμα, «τί κάθησθε, ταλαίπωροι; φύγετε εἰς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, καταλιπόντες τὰς οἰκίας ὑμῶν καὶ τὴν ἄκραν τῆς τροχοειδοῦς ὑμῶν πόλεως. Ὁ ἐξ Ἀσίας ἐπερχόμενος Ἄρης θέλει καταστρέψει τὰ πάντα· καὶ οὐ μόνον τὰ ὑμέτερα τείχη ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα θέλουσιν ἀπολεσθῆ, καὶ πολλοὶ ἀθανάτων ναοὶ θέλουσιν εἰς τὸ πῦρ παραδοθῇ. Ἀπέλθετε λοιπὸν ἐκ τοῦ ἀδύτου, βυθίζοντες εἰς θλῖψιν τὰς ψυχὰς ὑμῶν». Ἀπάντησις αὕτη φοβερὰ καὶ οἵα σπανίως ἐξήρχετο ἀπὸ τῶν χειλέων τῆς προφήτιδος. Οἱ δὲ θεοπρόποι ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ κομίσωσιν εἰς Ἀθήνας χρησμὸν τοιοῦτον, ὅτε Τίμων ὁ Ἀνδροβούλου, εἷς τῶν ἐν Δελφοῖς ἐγκρίτων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἴσχυον παρὰ τῇ ἱερείᾳ, συνεβούλευσε τοὺς θεοπρόπους, λαβόντες ἱκετηρίας, νὰ προσέλθωσι πάλιν εἰς τὸ χρηστήριον ὡς ἱκέται. Πείθονται εἰς τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἐμφανισθέντες τὸ δεύτερον λέγουσιν· «Ὦ ἄναξ, χρῆσον ἡμῖν ἄμεινόν τι περὶ τῆς πατρίδος, αἰδεσθεὶς τὰς ἱκετηρίας τάσδε τάς τοι ἥκομεν φέροντες· ἢ οὔ τοι ἄπιμεν ἐκ τοῦ ἀδύτου, ἀλλ' αὐτοῦ τῇδε μενέομεν, ἔστ' ἂν καὶ τελευτήσωμεν». Εἰς ὃ ἡ πρόμαντις ἀπήντησε· «Δὲν δύναται ἡ Ἀθηνᾶ νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν Ὀλύμπιον Δία, εἰ καὶ καθικετεύουσα αὐτὸν διὰ πολλῶν λόγων καὶ πολλῆς συνέσεως. Τοῦτο δὲ μόνον δύναμαι νά σας βεβαιώσω ὅτι, καὶ ἂν ἅπαντα ἤθελον ἁλωθῆ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Κέκροπος, ηὐδόκησεν ὅμως ὁ Ζεύς, χαριζόμενος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ὥστε τὸ ξύλινον τεῖχος νὰ μείνῃ μόνον ἀπόρθητον, ἵνα διασώσῃ ὑμᾶς τε καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν. Μὴ περιμένετε λοιπὸν τὰς προσβολὰς τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ, ἀλλ' ὑποχωρήσατε, στρέψαντες τὰ νῶτα· ἄλλοτέ ποτε θέλετε ἀντιπαραταχθῆ». Καὶ ἐτελείωνεν ὁ χρησμὸς διὰ τῶν ἑξῆς δύο στίχων·

Ὦ θείη Σαλαμίς, ἀπολεῖς δὲ σὺ τέκνα γυναικῶν,
ἤπου σκιδναμένης Δημήτερος ἢ συνιούσης,

ἢ δηλαδὴ ἐν καιρῷ τοῦ σπορητοῦ ἢ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἀπόκρισις ἦτο βεβαίως ὁπωσοῦν ἠπιωτέρα τῆς πρώτης, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀσαφής. Ὅθεν, ὅτε ἀπηγγέλθη εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, προέκυψαν ποικίλαι ἑρμηνεῖαι. Καὶ ἐπεκράτησε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ γνώμη ὅτι διὰ τοῦ ξυλίνου τείχους ὁ θεὸς ἐννοεῖ τὸν στόλον τῆς πόλεως ἀλλ' εἰς τοὺς πλειοτέρους καὶ ἐμπειροτέρους τῶν ἐρ-

μηνευτῶν ἐφαίνοντο ἀπαίσιοι οἱ τελευταῖοι τοῦ χρησμοῦ λόγοι, καθ' οὓς ἡ Σαλαμὶς ἔμελλε νὰ καταστρέψῃ τέκνα γυναικῶν, ὥστε παρ' ὀλίγον νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ γνώμη ὅτι ἐλπὶς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἐὰν διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν ἤθελον ἀποδημήσει εἰς οἱανδήποτε ξένην γῆν. Ἡ τύχη τῶν Ἀθηνῶν, ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, ἥτις ἄνευ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ, ἐκ τριχὸς ἤδη ἐκρέματο, ὅτε ἀναστὰς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ μέγας τοῦ στόλου δημιουργός, ὁ ἀτρόμητος καὶ ἄπταιστος τοῦ μέλλοντος κριτής, ἰσχυρίσθη ὅτι, ἂν ὁ θεὸς ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἐν Σαλαμῖνι προέκειτο οἱ Ἕλληνες νὰ πάθωσι μεγάλην συμφοράν, ἤθελε βεβαίως προσθέσει εἰς τὸ ὄνομα τῆς νήσου ἐπίθετόν τι ἐμφαντικὸν τοῦ δυστυχήματος, λέγων ἐπὶ παραδείγματος «ὦ σχετλίη Σαλαμίς», ἤτοι ὀλεθρία, ἀπαισία καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐνῷ λέγων «ὦ θείη Σαλαμὶς» καταδεικνύει ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ φθαρῶσιν αὐτόθι δὲν ἦσαν οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' οἱ πολέμιοι τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὑπερίσχυσεν ἡ ἑρμηνεία αὕτη, καὶ ἀπεφάσισαν τότε οἱ Ἀθηναῖοι νὰ θυσιάσωσι μὲν τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὴν χώραν, νὰ ἐπιβῶσι δὲ εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ὄχι ὅμως ἵνα ἀποδημήσωσιν ἀλλ' ἵνα ἐκθύμως κατὰ θάλασσαν ἀγωνισθῶσι, σωτῆρες οὕτω γινόμενοι τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης. Ἡ περὶ τούτου κοινὴ τῶν Ἑλλήνων πεποίθησις ἐκδηλοῦται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου. «Ἐνθαῦτα ἀναγκαίῃ ἐξέργομαι, λέγει ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, γνώμην ἀποδέξασθαι ἐπίφθονον μὲν πρὸς τῶν πλεόνων ἀνθρώπων, ὅμως δέ, τῇ γ' ἐμοὶ φαίνεται εἶναι ἀληθές, οὐκ ἐπισχήσω. Εἰ Ἀθηναῖοι, κατορρωδήσαντες τὸν ἐπιόντα κίνδυνον, ἐξέλιπον τὴν σφετέρην, ἢ καὶ μὴ ἐκλιπόντες ἀλλὰ μείναντες ἔδοσαν σφέας αὐτοὺς Ξέρξῃ, κατὰ τὴν θάλασσαν οὐδαμοὶ ἂν ἐπειρῶντο ἀντιεύμενοι βασιλέι. Εἰ τοίνυν κατὰ τὴν θάλασσαν μηδεὶς ἠντιοῦτο Ξέρξῃ, κατά γε ἂν τὴν ἤπειρον τοιάδε ἐγίνετο. Εἰ καὶ πολλοὶ τειχέων κιθῶνες (περίβολοι) ἦσαν ἐληλαμένοι διὰ τοῦ ἰσθμοῦ Πελοποννησίοισι, προδοθέντες ἂν Λακεδαιμόνιοι ὑπὸ τῶν συμμάχων, οὐκ ἑκόντων, ἀλλ' ὑπ' ἀναγκαίης, κατὰ πόλις ἁλισκομένων ὑπὸ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ τοῦ βαρβάρου, ἐμουνώθησαν, μουνωθέντες δὲ ἂν καὶ ἀποδεξάμενοι ἔργα μεγάλα ἀπέθανον γενναίως· ἢ ταῦτα ἂν ἔπαθον, ἢ πρὸ τοῦ ὁρέοντες ἂν καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μηδίζοντας, ὁμολογίῃ ἂν ἐχρήσαντο πρὸς Ξέρξεα. Καὶ οὕτω ἂν ἐπ' ἀμφότερα ἡ Ἑλλὰς ἐγίνετο ὑπὸ Πέρσῃσι. Τὴν γὰρ ὠφέλειαν τὴν τῶν τειχέων τῶν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐληλαμένων οὐ δύναμαι πυθέσθαι ἥτις ἂν ἦν, βασιλέος ἐπικρατέοντος τῆς θαλάσσης. Νῦν δὲ Ἀθηναίους ἄν τις λέγων σωτῆρας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι τἀληθέος· οὗτοι γὰρ ἐπὶ ὁκότερα τῶν πρηγμάτων ἐτράποντο, ταῦτα ῥέψειν ἔμελλε. Ἑλόμενοι δὲ τὴν Ἑλλάδα περιεῖναι ἐλευθέρην, τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν πᾶν τὸ λοιπόν, ὅσον μὴ ἐμήδισε, αὐτοὶ οὗτοι ἦσαν οἱ ἐπεγείραντες καὶ βασιλέα μετά γε θεοὺς ἀνωσάμενοι. Οὐδέ σφεας χρηστήρια φοβερὰ ἐλθόντα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐς δεῖμα βαλόντα ἔπεισε ἐκλιπεῖν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καταμείναντες ἀνέσχοντο τὸν ἐπιόντα ἐπὶ τὴν χώρην δέξασθαι».

Καὶ δὲν ἐθυσίασαν μόνον τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὴν χώραν οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν ἐρριψοκινδύνευσαν μόνον τὸν στόλον ὅστις, ἦτο ἤδη ἡ μόνη περιουσία αὐτῶν καὶ ἡ μόνη ἐλπὶς σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέραν θυσίαν χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας καθυπέβαλον ἑαυτούς. Ἅμα συναχθέντων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμόν, ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ μία τις πόλις πρόεδρος καὶ ἡγεμὼν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος· καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν κατὰ ξηρὰν δύναμιν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Σπάρτην· δὲν ὑπερεῖχεν ὅμως αὕτη, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ κατὰ θάλασσαν, διότι δὲν παρέσχεν εἰμὴ 16 πλοῖα καὶ εἶχεν ὀλίγην, μᾶλλον δὲ οὐδεμίαν, περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν δεξιότητα, ἐνῷ αἱ Ἀθῆναι ἔδωκαν τὰ δύο τρίτα τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως, ἐν-

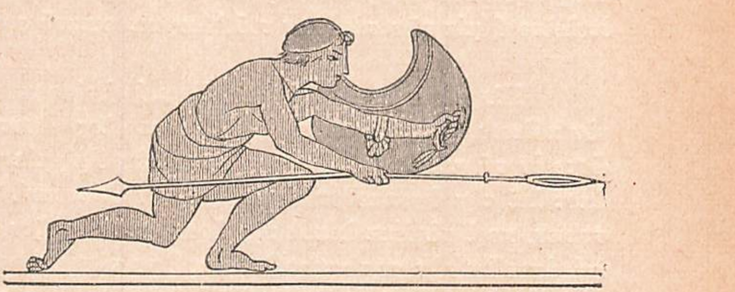
ταὐτῷ δὲ καὶ τοὺς ἀρίστους ναυβάτας. Τούτου ἕνεκεν ἐγένετο κατ' ἀρχὰς λόγος νὰ ἄρξωσιν αἱ μὲν Ἀθῆναι κατὰ θάλασσαν, ἡ δὲ Σπάρτη κατὰ ξηράν. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι, παρατηρήσαντες ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν συμμάχων δυσαρέστως ἤκουσαν τὴν γνώμην ταύτην, μὴ πειθόμενοι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς σπαρτιάτην ἄνδρα, παρητήθησαν ἀμέσως χάριν τῆς κοινῆς ὁμονοίας πάσης περὶ ἀρχηγίας ἀξιώσεως, ἡ δ' εὐγενὴς αὕτη παραίτησις δικαιώματος εὐλογωτάτου εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος ὅσῳ τὸ φιλόπρωτον ἦτο εἷς τῶν κυριωτάτων χαρακτήρων τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἅμα μὲν πολλῶν μεγαλουργημάτων, ἅμα δὲ συμφορῶν πολλῶν πρόξενον γενόμενον.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ θυσίαι καὶ αἱ προσπάθειαι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ νὰ σωθῇ τότε ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης, διότι κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων ὀλίγαι ὑπήκουσαν εἰς τὴν περὶ τῆς κοινῆς ἀμύνης πρόσκλησιν τῆς ἐν Κορίνθῳ συνόδου. Αἱ πλεῖσται τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου πολιτειῶν ἐκ πρώτης μὲν ἀφετηρίας ἦσαν ἢ διατεθειμέναι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τοὺς πολεμίους, οἷον αἱ Θῆβαι καὶ οἱ πλειότεροι τῶν Βοιωτῶν, ἢ τοὐλάχιστον νωθρόταται πρὸς τὸν ἐπικείμενον ἀγῶνα, μετ' ὀλίγον δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἔδωκαν γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τὸν βασιλέα.

Ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου, τὸ Ἄργος, ἂν δὲν ἐμήδιζεν, ἠπράκτει ὅμως ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ κοινωνήσῃ πανελληνίου τινὸς ἐπιχειρήσεως εἰμὴ ὡς τῶν ὅλων ἡγεμών. Οἱ Κρῆτες ἀπέσχον τοῦ ἀγῶνος, προτείνοντες ἀποτρεπτικόν τινα τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου χρησμόν. Οἱ Κερκυραῖοι ὑπέσχοντο συνδρομήν, ἀλλὰ δὲν ἐτήρησαν τὸν λόγον. Ὁ ἰσχυρὸς τῶν Συρακουσίων δεσπότης Γέλων, περὶ οὗ πλειότερά τινα θέλομεν εἰπεῖ κατωτέρω, οὐδεμίαν ἔπεμψε κατὰ τοῦ Ξέρξου ἐπικουρίαν, καὶ οὐδ' ἂν ἤθελεν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι, ἐν ᾧ καιρῷ ὁ τῶν Περσῶν μονάρχης κατέκλυζε τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα διὰ τῆς ἀπειραρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς, οἱ Καρχηδόνιοι, ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς αὐτόν, ἐπεχείρησαν φοβερὰν κατὰ τῆς Σικελίας ἐπιδρομήν. Τελευταῖον, ἂν καὶ ὁ μέγας θεσσαλικὸς οἶκος τῶν Ἀλευαδῶν συνέπραττε μετὰ τοῦ Ξέρξου, οἱ πλεῖστοι τῶν Θεσσαλῶν ἀνεδείχθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς πρόθυμοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὸν ἐχθρόν· διὸ ἀπεστάλη εἰς αὐτοὺς ἐπικουρία 10.000 ὁπλιτῶν ὑπὸ τὸν σπαρτιάτην Εὐαίνετον καὶ τὸν ἀθηναῖον Θεμιστοκλέα, ἥτις, προσλαβοῦσα καὶ τὸ θεσσαλικὸν ἱππικόν, κατέλαβε τὰ Τέμπη, δι' ὧν καὶ μόνων ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο νὰ ἐμβάλῃ ἀπὸ τῆς κάτω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν αὐτόθι οἱ Ἕλληνες ἀφ' ἑνὸς μὲν παρετήρησαν ὅτι ὁ ἰσχυρὸς τοῦ Ξέρξου στόλος ἠδύνατο ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλη δίοδος φέρουσα ἀπὸ τῆς ἄνω Μακεδονίας εἰς τὴν Θεσσαλίαν, διὰ τῶν δυτικώτερον τοῦ Ὀλύμπου ὀρεινῶν πυλῶν. Ὅθεν ἐνόμισαν ἐπισφαλὲς νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰ Τέμπη, καὶ ἐγκαταλιπόντες αὐτὰ ἐπανῆλθον εἰς τὸν περὶ Κόρινθον ἰσθμόν, ὅτε περίπου ὁ περσικὸς στρατὸς διέβαινε τὸν Ἑλλήσποντον. Ἅμα δ' ὑπεχώρησεν ἡ ἐπικουρία αὕτη, ἅπασα ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς, παρεκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Μεγαρίδος, ἀναφανδὸν ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ξέρξου· ὥστε, ὅτε οὗτος, μετὰ ἓξ ἑβδομάδας ἢ δύο μῆνας, ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ὄλυμπον καὶ τὴν Ὄσσαν, οἱ κήρυκες οὓς εἶχεν ἐκπέμψει ἐκ Σούσων προσέφερον αὐτῷ τὰ σημεῖα τῆς ὑποταγῆς ὅλων σχεδὸν τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Κιθαιρῶνος Ἑλλήνων, ἤτοι τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Δολόπων, τῶν Αἰνιάνων, τῶν Περραιβῶν, τῶν Μαγνήτων, τῶν Λοκρῶν, τῶν Δωριέων, τῶν Μαλιέων, Ἀχαιῶν τῶν φθιωτῶν καὶ τῶν Βοιωτῶν, πλὴν Θεσπιέων καὶ Πλαταιέων. Ἰδίως δὲ οἱ Θεσσαλοὶ οὐ μόνον

καθυπετάχθησαν ἀλλὰ καὶ πρόθυμοι καὶ χρησιμώτατοι ἀνεδείχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μεγάλου βασιλέως τῇ προτροπῇ τῶν 'Αλευαδῶν, τῶν ὁποίων ἡ μερὶς ἀπέβη ἤδη ἐπικρατεστάτη.

Οἱ δὲ Ἕλληνες, τῶν ὁποίων οἱ ἀντιπρόσωποι παρέμειναν συνηγμένοι εἰς τὸν περὶ τὴν Κόρινθον ἰσθμόν, καίτοι οὕτω παρὰ τῶν λοιπῶν ἐγκαταλειφθέντες, δὲν ἀπέβαλον μὲν τὸ θάρρος αὐτῶν· καὶ εἶχον, ὡς φαίνεται, πεποίθησίν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας, διότι ἐψήφισαν ὅτι «ὅσοι τῷ Πέρσῃ ἔδοσαν σφέας αὐτοὺς Ἕλληνες ἐόντες, μὴ ἀναγκασθέντες, καταστάντων σφι εὖ τῶν πρηγμάτων, τούτοις δεκατεῦσαι τῷ ἐν Δελφοῖσοι θεῷ», ἤτοι ἐψήφισαν, λαβόντες τὸ δέκατον τῶν κτημάτων τῶν τοιούτων Ἑλλήνων καὶ ἴσως τὸ δέκατον τῶν ἀνθρώπων, ν' ἀφιερώσωσιν αὐτὸ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐνταῦτῷ δὲ ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσιν ἤδη τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τὴν περὶ τὸ στενὸν τοῦτο θάλασσαν. Οὐδὲ οὗτοι ὅμως οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν ἅπαντες τὴν αὐτὴν προθυμίαν εἰς τὸν προκείμενον ἔσχατον κίνδυνον. 'Αλλὰ περιγράψωμεν πρὸ πάντων ὁπωσοῦν ἀκριβῶς τὸν χῶρον ἐν ᾧ κατὰ πρῶτον συνεπλάκησαν πρὸς τοὺς πολεμίους. Αἱ Θερμοπύλαι ἦσαν τώόντι, μετὰ τὰ Τέμπη, τὸ ἐπιτηδειότερον πρὸς ἄμυναν χωρίον· ἔχουσαι μάλιστα ὡς πρὸς ἐκεῖνα τὸ πλειονέκτημα ὅτι ἐνταῦθα ἡ στερεὰ δὲν χωρίζεται ἀπὸ τῆς παρακειμένης νήσου Εὐβοίας εἰμὴ διὰ πορθμοῦ συνεσταλμένου, τοῦ ὁποίου τὸ στενώτερον μέρος, τὸ μεταξὺ τοῦ ὄρους τῆς Κνημῖδος καὶ τῆς εὐβοϊκῆς ἄκρας τοῦ Κηναίου, μόλις ἔχει δύο καὶ ἡμίσεος ἀγγλικῶν μιλίων πλάτος. Εἰς τὸ βόρειον τῆς Εὐβοίας μέρος, ἀντικρὺ τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς 'Αχαΐας τῆς φθιώτιδος, ἔκειτο ἡ παραλία, ἥτις ἐκαλεῖτο 'Αρτεμίσιον ἀπὸ τοῦ αὐτόθι ναοῦ τῆς 'Αρτέμιδος, τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν πόλιν Ἱστίαιαν, τὸν μετέπειτα 'Ωρεόν. Περὶ τὸ 'Αρτεμίσιον λοιπὸν τοῦτο τῆς Εὐβοίας, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Ξηροχωρίου, ἀπεφασίσθη νὰ παραταχθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀντισταθῇ εἰς τὴν διάβασιν τῶν Περσῶν. Τὸ ἐνδότερον τοῦ πορθμοῦ ἦτο, ὡς προείρηται, στενώτερον· εἰς τὸ μεταξὺ Χαλκίδος καὶ Βοιωτίας μάλιστα σημεῖον ἡ νῆσος σχεδὸν ἑνοῦται μετὰ τῆς ἠπείρου, ὥστε οἱ ἕλληνες ναυτικοὶ ἤθελον προτιμήσει ἐνταῦθα μᾶλλον νὰ ἀγωνισθῶσι, νομίζοντες ἐν γένει τότε συμφερωτάτας εἰς αὐτοὺς τὰς στενοπορίας, διότι τὰ πλοῖα αὐτῶν ἦσαν ἅμα μὲν ὀλιγώτερα, ἅμα δὲ δυσκινητότερα τῶν περσικῶν. 'Αλλ' ἡ κατάληψις τοῦ βορείου μέρους τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα διακωλυθῇ ὁ περσικὸς στόλος τοῦ ν' ἀποβιβάσῃ στρατεύματα ὄπισθεν τῶν ἐν Θερμοπύλαις προμάχων. Τῶν δὲ Θερμοπυλῶν τούτων ἡ παροῦσα κατάστασις διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ἀρχαίας· ὅθεν πρῶτον μὲν θέλομεν παραστήσει πῶς εἶχον τὸ πάλαι, ἔπειτα δὲ τίνας, διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου, ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις. Τὸ δυτικώτατον τμῆμα τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ ἀποτελεῖ ὁ λεγόμενος Μαλιακὸς κόλπος, εἰς ὃν ἐκβάλλει ὁ ποταμὸς Σπερχειός, ὁ ῥέων ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἐντὸς κοιλάδος κειμένης μεταξὺ τῆς Ὄθρυος πρὸς βορρᾶν καὶ τῆς Οἴτης πρὸς μεσημβρίαν.

Ἕλλην πελταστής
('Εξ ἀρχαίου ἀγγείου)

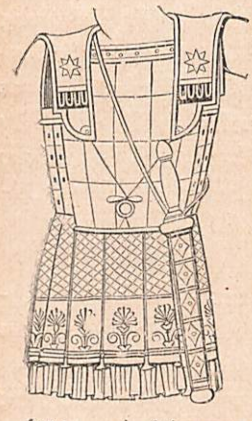
Εἰς τὸ κάτω τῆς μικρᾶς καὶ εὐφόρου ταύτης κοιλάδος μέρος κατῴκουν αἱ διάφοροι φυλαὶ τῶν Μαλιέων, οἵτινες συνώρευον πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς πρὸς Ἀχαιοὺς τοὺς φθιώτας· οἱ δὲ μεσημβρινώτατοι Μαλιεῖς κατεῖχον πεδίον ἐν ᾧ ἔκειτο ἡ πόλις αὐτῶν Τραχὶς καὶ τὸ ὁποῖον, πού μὲν εὐμέγεθες, πού δὲ στενώτατον, κατακλείεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τῆς Οἴτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Ἀπὸ τῆς Τραχῖνος ἡ Οἴτη τρέπεται πρὸς τὸ νοτιοανατολικόν, κατερχομένη παρ' αὐτὴν σχεδὸν τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου· μεταξὺ δὲ τῆς πλευρᾶς ταύτης τῆς Οἴτης καὶ τοῦ κόλπου κεῖται τὸ πολυθρύλητον στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς τὴν ἀπὸ Τραχῖνος πρὸς τὰς Θερμοπύλας φέρουσαν ὁδὸν καὶ ἀμέσως πρὸ τῶν πυλῶν τούτων ἔκειτο, περὶ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμίων Φοίνικος καὶ Ἀσωποῦ, ἡ πόλις Ἀνθήλη, περίφημος διὰ τὸ ἐν αὐτῇ ἱερὸν τοῦ Ἀμφικτύονος καὶ τῆς Ἀμφικτυονίδος Δήμητρος, ἔτι δὲ διότι αὐτόθι ἐτελεῖτο ἡ μία τῶν συνόδων τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου.

Πλησιέστατα εἰς τὴν Ἀνθήλην ἡ ἀπόκρημνος Οἴτη τοσοῦτον προσήγγιζεν εἰς τὸν κόλπον, ἢ τοὐλάχιστον εἰς ἄβατόν τι ἕλος, ἀποτελοῦν τὸ κράσπεδον τοῦ κόλπου, ὥστε ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἠδύνατο νὰ διέλθῃ εἰμὴ μία μόνον ἅμαξα. Ἡ στενὴ αὕτη δίοδος ἀποτελεῖ τὴν ἀρκτικοδυτικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν. Εἰς μικρὰν δὲ ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν, περὶ τὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, προσήγγιζεν αὖθις τὸ ὄρος πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἀπετέλει τὴν νοτιοανατολικὴν πύλην τῶν Θερμοπυλῶν, οὐ μακρὰν τῆς Ἀλπηνοῦ, πρώτης τῶν Λοκρῶν πόλεως. Τὸ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τούτων πυλῶν διάστημα ἦτο ὁπωσοῦν εὐρύτερον, ἐκαλύπτετο δέ, ὡς καὶ ἤδη, ὑπὸ θερμῶν ὑδάτων, ἁλατούχων καὶ θειούχων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῶν Θερμοπυλῶν. Οὕτως εἶχε τὸ πάλαι ὁ χῶρος· συνέκειτο δηλαδὴ ἐκ δύο στενωτάτων διόδων, μιᾶς ἀρκτικωτέρας, ἄλλης νοτιωτέρας, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ἐν διαστήματι δέκα λεπτῶν τῆς ὥρας, ἡ ὁδὸς ηὐρύνετο ὁπωσοῦν. Εἰς ἕτερόν τι σημεῖον, καὶ τοῦτο πλησίον τῆς Τραχῖνος κείμενον καὶ ἀπέχον ἀρκτικοδυτικῶς τῶν Θερμοπυλῶν περὶ τὰ δύο ἀγγλικὰ μίλια, ἡ μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης ὁδὸς ἦτο σχεδὸν ὅσον καὶ ἐν Θερμοπύλαις στενή· ἀλλὰ τὸ στενὸν τοῦτο δὲν ἐχρησίμευεν· ἐπειδὴ τὰ παρακείμενα ὄρη ἦσαν ταπεινά, ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο, τραπεὶς πρὸς δυσμάς, νὰ διέλθῃ δι' αὐτῶν ἄνευ δυσκολίας, ἐνῷ εἰς Θερμοπύλας ὁ παρακείμενος τῆς Οἴτης κλάδος ὡς τὰ μάλιστα ἀπόκρημνος, δασώδης καὶ ἑνὶ λόγῳ ἄβατος, οὐδεμίαν ἄλλην κατέλειπε δίοδον ἀπὸ Θεσσαλίας εἰς Λοκρίδα εἰμὴ τὴν διὰ τῶν προειρημένων πυλῶν. Ὑπῆρχον μὲν καὶ ἄλλαι τινὲς ὀρειναὶ ἀτραποί, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει, ἀλλὰ τούτων τοσοῦτον ὀλίγη ἐγίνετο τὸ πάλαι χρῆσις, ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι, καὶ πρὸς τούτοις αἱ ἀτραποὶ αὗται ἠνάγκαζον τὸν ἐπερχόμενον εἰς ἱκανὴν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ παρατροπήν. Ἡ δὲ εὐθυτέρα καὶ ἡ τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρησιμεύουσα ὁδὸς ἦτο ἡ ἄγουσα διὰ τῶν δύο πυλῶν, ἃς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν. Τούτου ἕνεκεν οἱ Φωκεῖς εἶχον ἄλλοτε φράξει τὴν ἀρκτικωτέραν τῶν πυλῶν διὰ τείχους ἀσφαλίζοντος αὐτοὺς ἀποχρώντως ἀπὸ τῶν Θεσσαλῶν. Τὸ δὲ τεῖχος τοῦτο, τὸ καταπεσὸν ἐν μέρει, ἠνώρθωσαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἀποφασίσαντες ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν ἐπερχόμενον πολέμιον ἐν τῷ στενῷ τούτῳ χώρῳ, ὅστις ἦτο τότε στενώτερος καὶ αὐτῆς τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν. Ἡ περὶ τὴν παραλίαν θάλασσα εἶχεν ἔκτοτε μεταβληθῆ πολλαχοῦ εἰς ἕλος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐδύνατο νὰ διέλθῃ τις οὔτε πεζὸς οὔτε πλέων· ὑπῆρχον ὅμως αὔλακες δι' ὧν διετηρεῖτο ἀδιάκοπος κοινωνία μεταξὺ τοῦ ἐν Θερμοπύλαις στρατοῦ καὶ τοῦ περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Εὐβοίας εὑρισκομένου στόλου, ἡ δὲ ἀμέσως ὄπισθεν τῶν πυλῶν κειμένη Ἀλπηνὸς παρεῖχε τὰς ἀναγκαίας τροφάς.

'Αλλά, καθὼς εἴπομεν, ἡ ὄψις τοῦ χώρου τούτου ὑπάρχει οὐσιωδῶς ἀλλοία τὴν σήμερον· καὶ ἂν δὲν εἴχομεν τὴν εὐκρινῆ τοπογραφικὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἡροδότου, οὐδέποτε ἠθέλομεν ἐννοήσει πῶς ὀλίγοι Ἕλληνες ἀντέστησαν αὐτόθι εἰς τὴν πολυάριθμον τῶν πολεμίων στρατιάν· τοσοῦτον ἔκτοτε μετεβλήθησαν καὶ τὸ σχῆμα τῆς παραλίας, καὶ ὁ ροῦς τῶν ποταμῶν καὶ ἅπασα ἐν γένει ἡ μορφὴ τοῦ τόπου. Εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ κόλπου ἐσχηματίσθη, διὰ τῆς ἀδιακόπου σωρεύσεως τῶν ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ συρομένων χωμάτων, πεδίον στερεὸν ἔχον ἔκτασιν τριῶν ἢ τεσσάρων ἀγγλικῶν μιλίων, διὸ τοῦ μὲν κόλπου ἡ περίμετρος εἶναι ἤδη πολὺ μικροτέρα ἢ τὸ πάλαι, τὸ δὲ παρὰ τὰς Θερμοπύλας ὄρος δὲν κεῖται πλέον ἐγγὺς τῆς θαλάσσης. Καὶ ὁ ροῦς τοῦ Σπερχειοῦ μετεβλήθη ὡσαύτως πολύ· ἐπὶ Ἡροδότου ὁ ποταμὸς οὗτος, ρέων πρὸς ἀνατολάς, ἐξέβαλλεν εἰς τὴν θάλασσαν ἱκανῶς πρὸς ἄρκτον τῶν Θερμοπυλῶν, ἐνῷ σήμερον ἐκτρέπεται πρὸς νότον, ὥστε μετὰ πολλοὺς ἑλιγμοὺς ὁ Σπερχειὸς φθάνει εἰς τὴν θάλασσαν πολὺ νοτιώτερον τῶν Θερμοπυλῶν. Τελευταῖον οἱ ποταμοὶ Δύρας, Μέλας καὶ 'Ασωπός, οἵτινες ἐπὶ Ἡροδότου ἐξέβαλλον ἅπαντες εἰς τὴν θάλασσαν μεταξὺ Σπερχειοῦ καὶ Θερμοπυλῶν, ἤδη δὲν φθάνουσι μέχρι θαλάσσης, ἀλλ' ἐκβάλλουσιν εἰς τὸν Σπερχειόν.

Καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας οἱ Ἕλληνες ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς Θερμοπύλας καὶ τὸ 'Αρτεμίσιον ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἐπικουρίας ἣν εἶχον πέμψει εἰς τὰ Τέμπη· δὲν ἀπέστειλαν ὅμως αὐτόθι τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἔμαθον ὅτι ὁ Ξέρξης ἔφθασεν εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη, ὡς φαίνεται, τοῦ 'Ιουνίου μηνός. Ἡ τε κατὰ ξηρὰν καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν δύναμις διετέλει ὑπὸ σπαρτιάτας ἡγεμόνας, ἡ μὲν κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην, ἡ δὲ κατὰ ξηρὰν ὑπὸ τὸν βασιλέα Λεωνίδαν, ὅστις ἦτο νεώτερος ἀδελφός, διάδοχος καὶ γαμβρὸς τοῦ Εὐρυσθενίδου Κλεομένους, τοῦ ὁποίου ἔγημε τὴν μόνην θυγατέρα Γοργώ. 'Αλλ' ὁ Λεωνίδας δὲν ἀπήγαγεν ἀπὸ τοῦ 'Ισθμοῦ μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ ἐλαχίστην δύναμιν, ἤτοι 300 λογάδας Σπαρτιάτας, 500 ὁπλίτας τῆς Τεγέας, 500 Μαντινεῖς, 120 'Αρκάδας ὀρχομενίους, 1000 ἄλλους 'Αρκάδας, 400 Κορινθίους, 200 Φλιασίους, 80 Μυκηναίους, ἴσως δὲ καί τινας περιοίκους Λακεδαιμονίους, ἀλλ' ἄδηλον πόσους. Διερχόμενος δὲ διὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος καὶ τῆς Λοκρίδος προσέλαβε πρὸς τούτοις 700 Θεσπιεῖς, 400 Θηβαίους, 1000 Φωκεῖς καὶ τὴν ὅλην στρατιὰν τῶν ὀπουντίων Λοκρῶν, ὧν δὲν ἀναφέρεται, δὲν ἦτο ὅμως πολύς, ὁ ἀριθμός. Οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Λοκροὶ εἶχον μὲν προσφέρει εἰς τὸν μέγαν βασιλέα γῆν καὶ ὕδωρ ἀλλ' ἤδη ἐξ ἀνάγκης παρηκολούθησαν τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Ὥστε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ὁ καταλαβὼν τότε τὰς Θερμοπύλας συνεποσοῦτο τὸ πολὺ εἰς 6.000 ὁπλιτῶν, ἐν ὅλοις δὲ δὲν ὑπερέβαινε τὸν ἀριθμὸν τῶν 13 ἢ 14 χιλ. ἀνδρῶν, ἐὰν ὑποθέσωμεν ἕκαστον μὲν ὁπλίτην ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ συνοδευόμενον, τοὺς δὲ Σπαρτιάτας ὑπὸ πλειόνων, ὡς εἰκάζεται ἔκ τινος κατωτέρω ἐκτεθησομένου περιστατικοῦ. 'Αναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἐν Μαραθῶνι αἱ 'Αθῆναι μόναι ἀντιπαρέταξαν 10.000 ὁπλιτῶν, ἓν δὲ ἔτος μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν Πλαταιαῖς ἀγωνισάμενοι ὑπερέβαινον τοὺς δεκακισμυρίους ἄνδρας, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν λύπην ἡμῶν διότι τοσούτῳ εὐάριθμοι ἐξεστράτευσαν κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμήν. Ἂν τὸ ἥμισυ τῆς ἐν Πλαταιαῖς παραταχθείσης δυνάμεως ἐξεπέμπετο εἰς Θερμοπύλας, οἱ ἐχθροὶ ἔκτοτε ἤθελον ἀποκρουσθῇ, ἡ δὲ ἀνατολικὴ Ἑλλάς, καὶ ἰδίως ἡ 'Αττική, δὲν ἤθελε πάθει τὴν φθορὰν ἣν ἔπαθεν. 'Αλλ' οἱ πλεῖστοι Πελοποννήσιοι ἔμειναν εἰς τὰ ἴδια ἵνα τελέσωσι τὰ 'Ολύμπια καὶ τὰ Κάρνεια, τῶν ὁποίων συνέπεσε τότε ἡ πανήγυρις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ὡς ἡ πεῖρα ἀπέδειξε μετ' ὀλίγον, καὶ αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Λεωνίδαν εὐάριθμοι Ἕλληνες

οἱ τὰς Θερμοπύλας καταλαβόντες, ἦσαν, διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, ἱκανοὶ νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκεῖθεν δίοδον τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἅμα φθάσαντες αὐτόθι ἐπληροφορήθησαν ὅτι ὑπῆρχε πρὸς τούτοις ἀτραπός, ἥτις, ἀναχωροῦσα ἀπὸ τῆς περὶ Τραχῖνα χώρας καὶ ἀναβαίνουσα διὰ τῆς διασφάγος, ἤτοι τῆς φάραγγος, τοῦ Ἀσωποῦ καὶ διὰ τοῦ ὄρους τῆς Ἀνοπαίας μέχρι τῶν κορυφῶν τῆς Οἴτης, κατήρχετο ἐκεῖθεν, κατωτέρω τῶν Θερμοπυλῶν, εἰς τὴν χώραν τῆς λοκρικῆς πόλεως Ἀλπηνοῦ. Ἀληθῶς μάλιστα εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς Φθιώτιδος ἠδύνατο νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος καὶ δι' ἄλλης ὀρεινῆς διόδου, ἔτι δυτικωτέρας· τὴν δὲ σήμερον δι' ἀμφοτέρων τούτων τῶν ὀρεινῶν παρόδων διέρχονται συνήθως οἱ ἀπὸ Λαμίας εἰς Ἄμφισσαν μεταβαίνοντες. Τὸ πάλαι ὅμως, καθὰ προείπομεν, τοσούτῳ ὀλίγη ἐγίνετο τῶν ὀρεινῶν τούτων διόδων χρῆσις ὥστε ἦσαν σχεδὸν ἄγνωστοι. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ καὶ ἰδίως ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρουσιν ἐπὶ τέλους ἐξ αὐτῶν εἰμὴ τὴν ἀνατολικωτέραν, τὴν διὰ τῆς φάραγγος τοῦ Ἀσωποῦ διερχομένην. Καὶ ἀνέλαβον μὲν οἱ Φωκεῖς νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ἀτραπὸν ταύτην ἀλλ' ὁ κίνδυνος ὃν ἔτρεχον οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι πρόμαχοι τοῦ νὰ κυκλωθῶσι κατέστη ἤδη τοσούτῳ πρόδηλος ὥστε οἱ Πελοποννήσιοι ἤθελον καὶ πάλιν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμόν· ὁ δὲ ἀτρόμητος Λεωνίδας δὲν συνήνεσε μὲν εἰς τοῦτο, ἔγραψεν ὅμως ζητῶν ἐπιμόνως ἐπικουρίας.

Ἑλληνικοὶ θώρακες

Ἡ ναυτικὴ δύναμις, ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυβιάδην εἰς Ἀρτεμίσιον σταλεῖσα ἦτο μᾶλλον λόγου ἀξία· διότι συνεκρότουν αὐτὴν 127 ἀττικαὶ τριήρεις ([1]), ἐφ' ὧν ἐπέβαινον πλὴν τῶν Ἀθηναίων οἱ τῶν Πλαταιῶν πολῖται, εἰ καὶ ἄπειροι ὄντες περὶ τὴν ναυτικὴν ὑπηρεσίαν· 40 τριήρεις Κορινθίων, 20 Μεγαρέων, 20 πάλιν Ἀθηναίων, ἃς ἐπλήρουν Χαλκιδεῖς, 18 Αἰγινητῶν, 12 Σικυωνίων, 10 Λακεδαιμονίων, 8 Ἐπιδαυρίων, 7 Ἐρετριέων, 5 Τροιζηνίων, 2 τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Στυρέων καὶ 2 τῶν Κείων. Ἐν ὅλαις τριήρεις 271· καὶ πλὴν τούτων 9 πεντηκόντοροι ἃς παρέσχον ἐν μέρει Κεῖοι, ἐν μέρει ὀπούντιοι Λοκροί. Ὁ στόλος οὗτος ἔφερε περὶ τὰς 60.000 ἀνδρῶν, ὧν τοὐλάχιστον 25.000 ἦσαν Ἀθηναῖοι. Προΐσταντο δὲ τούτων μὲν ἰδίᾳ ὁ Θεμιστοκλῆς, τῶν δὲ Κορινθίων ὁ Ἀδείμαντος· τῶν ἄλλων ὑποναυάρχων τὰ ὀνόματα εἶναι ἄγνωστα. Τρεῖς νῆες, μία Τροιζηνία, μία Αἰγιναία καὶ μία Ἀττική, εἶχον προαποσταλῆ πρὸς τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, ἵνα παρατηρήσωσι τὰ κινήματα τοῦ ἀπὸ Θέρμης, τῆς μετέπειτα Θεσσαλονίκης, κατερχομένου περσικοῦ στόλου· καὶ ἐνταῦθα ἐχύθη τὸ πρῶτον αἷμα τοῦ ἀειμνήστου τούτου ἀγῶνος, διότι δέκα τῶν ἀρίστων περσικῶν πλοίων εἶχον προεκπεμφθῆ ὁμοίως πρὸς τὴν Σκίαθον ἵνα ἐπιτηρήσωσι τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, ὥστε συνεπλάκησαν πρὸς τὰ τρία ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα, νομίζοντα ὅτι ἐπέρχεται ἀμέσως κατόπιν ὁλόκληρος ὁ περσικὸς στόλος, ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Καὶ ἡ μὲν ἀττικὴ τριήρης ἐξώκειλεν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πηνειοῦ, ἐγκαταλειφθεῖσα ἐκεῖ εἰς τοὺς πολεμίους ὑπὸ τοῦ πληρώματος αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἐπανῆλθε διὰ ξηρᾶς εἰς τὰς Ἀθήνας. Αἱ δὲ δύο ἄλλαι συνελήφθησαν, μετὰ γενναίαν τῶν Αἰγινητῶν ἀντί-

(1)· Ἄπορον πῶς ἐναντίον τοῦ κοινῶς παραδεδομένου ἀριθμοῦ τῶν εἰς Ἀρτεμίσιον πλευσάντων ἀττικῶν τριήρων ὁ Ἰσοκράτης (Πανηγυρ. 22) ποιεῖται λόγον μόνον περὶ 60 τριήρων («οἱ δὲ ἡμέτεροι πατέρες ἐπ' Ἀρτεμίσιον ἑξήκοντα τριήρεις πληρώσαντες »)

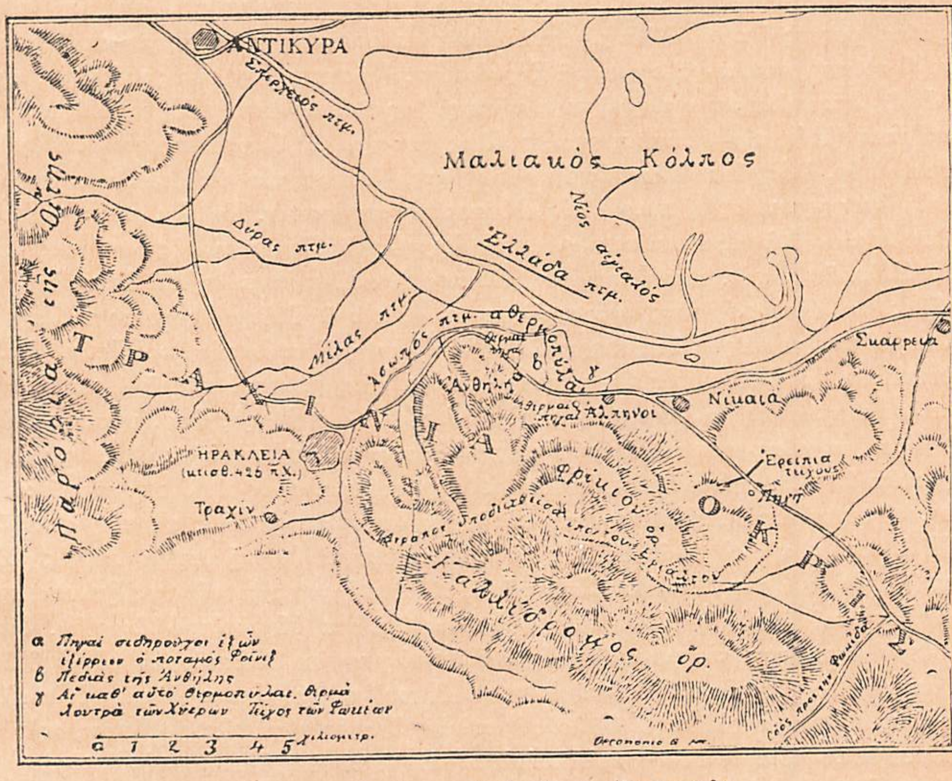
στασιν, ὧν εἷς μάλιστα, Πύθης ὁ Ἰσχενόου, τοσούτῳ περιφανῶς ἠγωνίσθη κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ὥστε οἱ Πέρσαι, ἀποθαυμάσαντες τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρός, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα θεραπεύσωσι τὰς πολλὰς αὐτοῦ πληγάς. Ὁ ἀγὼν λοιπὸν ἤρχισε ὑπὸ κακοὺς οἰωνοὺς διὰ τοὺς Ἕλληνας. Ναὶ μὲν τριῶν πλοίων ἡ ἀπώλεια δὲν ἦτο ζημία μεγάλη, ἀλλ' ὁλόκληρος ὁ περὶ Ἀρτεμίσιον στόλος καταληφθείς, ἕνεκα τῆς ἁλώσεως τῶν πλοίων τούτων, ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐχύθη διὰ μιᾶς ἐντὸς τοῦ στενοῦ λαιμοῦ τοῦ εὐβοϊκοῦ πορθμοῦ καὶ δὲν ἐστάθη εἰμὴ εἰς Χαλκίδα, ὅπου ἐνόμιζεν ἀσφαλεστέραν τὴν ἄμυναν. Ἡ δοξασία αὕτη ἦτο ὀρθή· βέβαιον ὅμως ἐπίσης ἦτο ὅτι οἱ ἐν Θερμοπύλαις πρόμαχοι, τῶν ὁποίων ἡ θέσις, διὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀτραπόν, εἶχεν ἤδη ἀποβῆ ἐπισφαλής, ἠδύναντο διὰ τὴν προσεπελθοῦσαν ἐγκατάλειψιν τοῦ Ἀρτεμισίου νὰ κυκλωθῶσι καὶ ἀπὸ θαλάσσης, ὥστε ὁλόκληρον τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο σχέδιον ἀνετρέπετο, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔμενεν εἰς Χαλκίδα. Κατ' εὐτυχίαν οἱ θεοὶ ἀνέλαβον νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων. Ἐνῷ ὁ Ξέρξης κατήρχετο βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀπὸ Θέρμης πρὸς τὴν τῶν Μαλιέων χώραν, καὶ διὰ τῆς Μακεδονίας, τῆς Περραιβίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἀχαΐας τῆς φθιώτιδος προσήγγιζε πρὸς τὰς Θερμοπύλας, ὁ ἀρχιναύαρχος Μεγαβάτης, ἀναχωρήσας ἀπὸ Θέρμης ἕνδεκα περίπου ἡμέρας μετὰ τὸν βασιλέα, ἔφθασεν ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Μαγνησίας, οὐ μακρὰν τῆς νοτιωτάτης αὐτῆς ἄκρας. Τὸ μέγιστον τῆς παραλίας ταύτης μέρος, ἣν σχηματίζουσιν αἱ πλευραὶ τῆς Ὄσσης καὶ τοῦ Πηλίου, εἶναι ὅλως ἀπόκρημνον καὶ ἀλίμενον, μόνον δὲ πρὸς νότον τῆς πόλεως τῆς καλουμένης Κασθαναίας ὑπάρχει ἀναπεπταμένος τις κολπίσκος, ὅπου ὁ στόλος ἠθέλησε νὰ διανυκτερεύσῃ, πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἀκτήν, τὴν καλουμένην μὲν Σηπιάδα, κειμένην δὲ καταντικρὺ τοῦ Ἀρτεμισίου. Ἀλλὰ κατελήφθη τὴν ἐπιοῦσαν τὸ πρωὶ ὑπὸ καταιγίδος φοβερᾶς, ἥτις, εὐθὺ ἀπὸ τοῦ πελάγους πνέουσα, διήρκεσε τρία ὅλα ἡμερονύκτια καὶ ἐπέφερε, κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμούς, τὴν καταστροφὴν 400 μὲν τριήρων, πλείστων δὲ φορτηγῶν πλοίων, καὶ ἀνθρώπων, καὶ σκευῶν. Μόλις δὲ τὴν τετάρτην ἡμέραν, κοπάσαντος τοῦ ἀνέμου, ἠδυνήθησαν τὰ περισωθέντα πλοῖα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν αὐτῶν, καὶ κάμψαντα τὴν μεσημβρινὴν τῆς Μαγνησίας ἄκραν ἔφθασαν εἰς Ἀφέτας, παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Παγασιτικοῦ κόλπου, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Τρίκερι· ὥστε τὸ μέγα ἔργον τῆς διορύξεως τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Ἄθωνος ὀλίγον ὠφέλησε τὸν Ξέρξην, διότι ὁ στόλος αὐτοῦ, ἀντὶ νὰ κακοπάθῃ περὶ τὴν ἄκραν ἐκείνην, ἐδεκατεύθη νοτιώτερον. Ἂν δὲ ὁ στόλος οὗτος ἔφθανεν εἰς Ἀφέτας, μὴ παθὼν τὸ δυστύχημα τοῦτο, ἤθελεν εὕρει τὸν πορθμὸν τῆς Εὐβοίας ἀφύλακτον καὶ ἐλθὼν εἰς ἄμεσον κοινωνίαν μετὰ τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἀποβιβάσῃ ἀποσπάσματα αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ Λεωνίδου. Ἀλλ' ἡ τρικυμία μετέβαλεν αὖθις τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων· διότι οἱ ἐν Χαλκίδι ναυλοχοῦντες Ἕλληνες, μαθόντες παρὰ τῶν ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Εὐβοίας κατασκόπων αὐτῶν τὸ μέγα τῶν πολεμίων ναυάγιον καὶ ἐνθαρρυθέντες ἐκ τούτου, πρῶτον ηὔξαντο Ποσειδῶνι σωτῆρι καὶ σπονδὰς ἐποίησαν, ἔπειτα δ' ἀμέσως ἐπέστρεψαν ὀπίσω ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, νομίζοντες ὅτι πρὸς ὀλίγας ἤδη θέλουσιν ἔχει νὰ ἀγωνισθῶσι νῆας· τότε δὲ 15 ἐχθρικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα, διὰ τὴν πολλὴν βλάβην ἣν εἶχον ὑποστῆ, ἐπήρχοντο κατόπιν τῶν ἄλλων ὑπολαβόντα τὰ ἑλληνικὰ ὡς οἰκεῖα, ἐνέπεσον μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἅπαντα συνελήφθησαν.

Ἐν τούτοις ὁ Ξέρξης, φθάσας μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν καὶ στρατοπεδεύσας αὐτόθι διετέλεσεν ἀπρακτῶν ἐπὶ 4 ἡμέρας, κυρίως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, διὰ τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὃν ὑφίστατο τότε ὁ στόλος αὐτοῦ, περὶ οὗ ἐθρυλεῖτο ὅτι ἠδύνατο ὅλος νὰ

καταστροφῇ. Ἅμα δὲ μαθὼν ὅτι τὸ πλεῖστον τούτου ἐσώθη καὶ ἀφίχθη εἰς Ἀφέτας διέταξε τὴν κατὰ τῶν Θερμοπυλῶν ἔφοδον. Οἱ Μῆδοι, οὓς πρὸ πάντων ἐξέπεμψεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ἔπραξαν ἔργα θαυμαστῆς ἀνδρείας· ἀλλ' ἡ θέσις ἦτο τοιαύτη ὥστε τόξα καὶ ἀκόντια ὀλίγον ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν, ἀναπόδραστος δὲ ἦτο ὁ ἐκ τοῦ συστάδην, ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, ἀγών, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες λαμπρῶς ἐπλεονέκτουν τῶν πολεμίων, διά τε τὴν διοργάνωσιν αὐτῶν καὶ τὸν ὁπλισμόν. Τὰ βραχέα δόρατα, αἱ ἐλαφραὶ καὶ πλεκταὶ ἀσπίδες, καὶ οἱ χιτῶνες τῶν ἐπιτιθεμένων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατισχύσωσι τῶν μακρῶν δοράτων, τῶν μεγάλων καὶ ἀσφαλῶν ἀσπίδων, τῶν πυκνῶν τάξεων καὶ τῆς πολεμικῆς ἀσκήσεως τῶν ἀμυνομένων. Καὶ ἐπέκειντο μὲν ἀδιακόπως ὄπισθεν τὰ ἄριστα τῶν περσικῶν ταγμάτων ἀλλὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔφερεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν παρ' αὐτοῖς αἱματοχυσίαν, ἐνῷ τῶν Ἑλλήνων ἡ ζημία ἦτο μικρά. Ἐπὶ δύο ἀλλεπαλλήλους ἡμέρας οἱ πολέμιοι, εἰ καὶ ἰδιαλείπτως ἀποκρουόμενοι, διετέλεσαν ἐπιμόνως ἐπαναλαμβάνοντες τὸν ἀγῶνα· οἱ Ἕλληνες, ἀπολύτως μὲν εὐάριθμοι ὄντες, διὰ τὸ στενὸν ὅμως τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ὀλίγοι διὰ μιᾶς ἠδύναντο ν' ἀγωνισθῶσιν, ἦσαν ἀρκετοὶ ὥστε οἱ ἅπαξ ὑπὸ τοῦ κόπου καταβληθέντες νὰ ἀναπληρῶνται ὑπὸ ἄλλων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀθάνατοι, ἤτοι οἱ μύριοι τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς λογάδες, καὶ οἱ λοιποὶ κράτιστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες, διαταχθέντες κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν νὰ ὁρμήσωσιν ἐπὶ τὴν ἔφοδον, ἔπαθον τὴν αὐτὴν ἐπονείδιστον τροπὴν καὶ τὴν αὐτὴν ζημίαν, ἣν οἱ προηγουμένως ἀποκρουσθέντες. Ὁ Ξέρξης, ὅστις ἐθεώρει ἀπὸ ὑψώματος τὴν δεινὴν ταύτην ἀποτυχίαν, λέγεται ὅτι ἀνεπήδησε τρὶς ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, φοβηθεὶς περὶ τῆς στρατιᾶς. Ἂν οἱ Ἕλληνες πρὸ τοῦ ἀγῶνος πολλὰ ἔπραξαν ἁμαρτήματα, ἐν αὐτῷ τῷ ἀγῶνι ἀνεδείχθησαν ἀπαράμιλλοι.

Παρῆλθε λοιπὸν καὶ ἡ δευτέρα ἡμέρα τοῦ πολέμου ἀτελέσφορος· ἡ δὲ δίοδος ἐφαίνετο ἀπόρθητος καὶ ἡ ἀμηχανία τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκορυφοῦτο, ὅτε Μαλιεύς τις, ὀνόματι Ἐφιάλτης, ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀτραποῦ ἥτις διὰ τοῦ ὄρους ἔφερεν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Τοὐλάχιστον ὁ Ἐφιάλτης οὗτος ἐλέγετο ἐν γένει ὡς ὁ κύριος προδότης τοῦ ὀλεθρίου τούτου μυστηρίου μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Περσῶν, οἱ ἀμφικτύονες ἐπεκήρυξαν ἐπ' αὐτῷ φυγόντι ἀργύριον, ὅ ἐστι προσδιώρισαν χρηματικὴν ἀμοιβὴν εἰς ἐκεῖνον ὅστις ἤθελε θανατώσει ἢ συλλάβει αὐτόν. καί, ὅτε ἐπανελθὼν εἰς τὰ ἴδια ἔπειτα ἐφονεύθη ὑπὸ προσωπικοῦ τινος ἐχθροῦ, οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐτίμησαν τὸν φονέα ὡς εὐεργέτην τῆς πατρίδος. Ἀλλ' ὅμως εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀτραπὸς δὲν ἦτο γνωστὴ εἰς πολλούς, ἰδίως εἰς τοὺς Θεσσαλούς, οἵτινες μετὰ τοιούτου ζήλου ὑπηρέτουν ἤδη τὸν Ξέρξην· διὸ πολλὰ διεδόθησαν προδοτῶν ὀνόματα, τὸ δὲ τοῦ Ἐφιάλτου δὲν ἐπεκράτησε τῶν ἄλλων εἰμὴ ἴσως διότι αὐτὸς ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδηγὸς τοῦ ἐκπεμφθέντος ἀμέσως διὰ τῆς ἀτραποῦ ἐκείνης στρατοῦ. Τῳόντι,ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ στρατηγὸς Ὑδάρνης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν Περσῶν εἰσῆλθεν εἰς τὴν διασφάγα τοῦ Ἀσωποῦ καὶ ἀνελθὼν διὰ τῆς Ἀνοπαίας εὑρέθη περὶ τὰ ἐξημερώματα πλησίον τῆς κορυφῆς ἣν ἐφύλαττον, ὡς προείπομεν, οἱ 1000 Φωκεῖς. Βαθείας δὲ ἐπικρατούσης νηνεμίας, ὁ θροῦς τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ ἐξύπνισε καὶ ἐθορύβησε τοὺς φύλακας· ἀλλ' ἡ κατάπληξις ὑπῆρξεν ἀμοιβαία, διότι ὁ Ὑδάρνης ἠρώτησεν ἔντρομος τὸν ὁδηγὸν αὐτοῦ ἂν καὶ αὐτοὶ εἶναι Λακεδαιμόνιοι· μόνον δὲ ἀφοῦ ἐβεβαιώθη ὅτι ὄχι, ἐπετέθη, καὶ διὰ πολλῶν καὶ πυκνῶν τοξευμάτων ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν δίοδον καὶ νὰ ζητήσωσι σωτηρίαν εἰς τὰ ὑψηλότερα τοῦ ὄρους μέρη. Τότε ἀπεδείχθη οἷον λάθος ἔπραξαν οἱ

Ἕλληνες μὴ ἐκπέμψαντες εἰς Θερμοπύλας ὁλόκληρον τὴν δύναμιν αὐτῶν, διότι, ἂν ἡ ἀτραπὸς ἐφρουρεῖτο ὑπὸ πλειόνων ἀνδρῶν, βεβαίως οὐδὲ ταύτην ἤθελον ἐκπορθήσει ποτὲ οἱ Πέρσαι. Ὁ δὲ Ὑδάρνης, μὴ χρονοτριβῶν περὶ τὴν καταδίωξιν τῶν Φωκέων, ἔσπευσε πρὸς τὰ πρόσω, ἐπὶ τῆς κατωφεροῦς τῆς ἀτραποῦ πλευρᾶς, συντομωτέρας οὔσης τῆς ἀνωφεροῦς, καὶ ἔφθασε μετὰ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὰ ὀπίσθια τῶν Θερμοπυλῶν. Πολὺ πρὶν ὅμως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν κατάβασιν αὐτοῦ, ὁ Λεωνίδας εἶχε λάβει ἤδη τὴν δει-

Τοπογραφικὸς χάρτης τῶν ἐν Θερμοπύλαις μαχῶν

νὴν ἀγγελίαν ὅτι κινδυνεύει νὰ κυκλωθῇ [1]. Ἐντεῦθεν κατέστη πρόδηλον ὅτι ἡ ἄμυνα τῶν Θερμοπυλῶν ἦτο ἀδύνατον νὰ παραταθῇ, ὥστε οἱ πλεῖστοι τῶν αὐτόθι τεταγμένων Ἑλλήνων ὑπέλαβον μάταιον νὰ ἐπιμείνωσι, θυσιαζόμενοι ἀνωφελῶς, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἐλπίδος ἐπιτυχίας· μηδὲ δυνάμεθα νὰ μεμφθῶμεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο, καθότι οἱ γενναιότατοι καὶ συνετώτατοι τῶν Εὐρωπαίων μηχητῶν ἤθελον σήμερον πράξει τὸ αὐτὸ ἀκατακρίτως. Ἀλλὰ τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαστὴ ὑπῆρξεν ἡ αὐταπάρνησις τοῦ Λεωνίδου,

(1) Ὑπάρχει δὲ καὶ ἡ τοῦ Κυμαίου ἱστοριογράφου Ἐφόρου ἡ παράδοσις ἡ γνωστὴ ἡμῖν ἀπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου (ΙΑ΄ 4) ὅτι ὁ Λεωνίδας ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ τοσοῦτον ἀσθενῆ στρατὸν διότι ἦτο πεπεισμένος περὶ τῆς ἥττης καὶ εἶχεν ἀπόφασιν νὰ πέσῃ ἐν Θερμοπύλαις. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (Ζ 207) ῥητῶς μαρτυρούμενον γεγονὸς ὅτι ὁ Λεωνίδας ἐζήτησεν ἐπικουρίας παρὰ τῆς Σπάρτης ἀναιρεῖ πάντα ταῦτα.

ὅστις ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ οὐδὲ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ἀμηχανίᾳ τὴν θέσιν τῆς ὁποίας ἐπετράπη αὐτῷ ἡ ἄμυνα. Ναὶ μὲν ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον πολλάκις ἐρρήθη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως, διότι ὁ νόμος, ὁ δεσπότης τῆς πατρίδος αὐτοῦ νόμος, ἐπέβαλλεν αὐτῷ τὸ καθῆκον τοῦτο ἀπαραιτήτως, «οὐκ ἐῶν φεύγειν οὐδὲν πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ μάχης», ἀλλ' ἐπιτάσσων «μένοντας ἐν τῇ τάξει ἐπικρατέειν ἢ ἀπόλλυσθαι». Ὥστε, ἂν ὑπεχώρει, ἤθελεν ἐκθέσει ἑαυτὸν εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος ὄνειδος. Μὴ ἀπατώμεθα ὅμως καὶ ἐλαττῶμεν οὕτω δωρεὰν τὸ κάλλος τῆς ἀειμνήστου ἐκείνης θυσίας· ὅτι ὁ νόμος δὲν ἐφηρμόζετο πάντοτε κατὰ γράμμα ἀλλ' ἦτο ἐπιδεκτικὸς ἑρμηνείας μαρτυροῦσι καὶ ἄλλαι μὲν πολλαὶ τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας περιστάσεις, μάλιστα δὲ τὸ σύγχρονον παράδειγμα τοῦ Εὐρυβιάδου. Ὁ σπαρτιάτης οὗτος στόλαρχος εἶχεν ἤδη ἅπαξ ἐγκαταλίπει τὴν ταχθεῖσαν αὐτῷ περὶ Ἀρτεμίσιον θέσιν καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν ἐγκατέλιπεν αὐτήν, τὴν δὲ πρώτην φορὰν ὅλως ἀμαχητί· καὶ ὅμως δὲν κατεδικάσθη, δὲν ἀπεδοκιμάσθη, διότι, ὑπενδίδων εἰς βίαν ἀνωτέραν, διέσωσε τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατὸν ἵνα χρησιμεύσῃ τῇ πατρίδι εἰς εὐθετωτέραν περίστασιν. Καὶ ὄχι μόνον οὐδεμίαν ἔπαθεν ἀτιμίαν ἀλλ' ἐξ ἐναντίας παρέμεινεν ἀρχηγὸς τῆς ὅλης ναυτικῆς δυνάμεως κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην. Δὲν ἠναγκάσθη λοιπὸν ὁ Λεωνίδας νὰ μείνῃ καὶ ἄκων ἐν Θερμοπύλαις, πειθόμενος εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Τοῦτο ἠδύναντο νὰ λέγωσιν οἱ Σπαρτιᾶται βραδύτερον, ἵνα ὑπερυψῶσι τὴν ἀξίαν τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Λεωνίδας ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου τῆς φιλοτιμίας καὶ τῆς φιλοπατρίας πυρὸς δι' οὗ μᾶλλον ἢ πρὸς ἐκπλήρωσιν οἱουδήποτε νόμου μεγαλουργοῦσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἀπεφάσισε νὰ μείνῃ καὶ νὰ πέσῃ, πεποιθὼς ὅτι ἡ θυσία αὕτη ἔμελλε νὰ περιποιήσῃ μὲν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ κλέος ἀίδιον, νὰ συντελέσῃ δὲ πλειότερον καὶ αὐτῆς τῆς λαμπροτάτης νίκης εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς εὐγενοῦς ἁμίλλης ἣν ἤθελεν ἐξάψει ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς Ἕλληνος (¹). Οἱ περὶ τὸν Λεωνίδαν Σπαρτιᾶται, τὰ αὐτὰ ἔχοντες φρονήματα, ἔμειναν προθύμως μετὰ τοῦ βασιλέως αὐτῶν· ἔμειναν ὁμοίως ὁ μάντις Μεγιστίας ὁ ἀκαρνάν, ὅστις ἠρκέσθη ν' ἀποπέμψῃ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱόν· οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς καὶ οἱ Θηβαῖοι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐννοοῦμεν διότι ἐκράτησεν ὁ Λεωνίδας, ἐνῷ ἦτο σχεδὸν πρόδηλον ὅτι ἐπὶ τέλους θέλουσι προδώσει· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἔσπευσαν νὰ ὑποχωρήσωσι, πρὶν ἢ ἀποκλεισθῶσιν ὑπὸ τοῦ Ὑδάρνους. Ἀλλά, ἵνα γνωρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἑλλήνων ὅσοι ἀπεφάσισαν νὰ διακινδυνεύσωσι τὸν ἔσχατον τοῦτον κίνδυνον, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν εὑρέθησαν νεκροὶ Ἕλ-

---

(¹) Καθ' Ἡρόδοτον (Η. 220) ὁ Λεωνίδας παρωρμήθη εἰς τὴν ἡρωικὴν βουλὴν αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ χρησμοῦ τῆς Πυθίας, παριστῶντος ὡς ἀναγκαίαν τὴν θυσίαν ἑνὸς βασιλέως Σπάρτης πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος, κατὰ τὴν παρ' Ἕλλησιν ἐπικρατοῦσαν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν δόξαν, ὅτι ἡ θυσία τοῦ βασιλέως σῴζει τὸν λαόν. Ὁ χρησμὸς ἔλεγεν·

> Ὑμῖν δ', ὦ Σπάρτης οἰκήτορες εὐρυχόροιο,
> ἢ μέγα ἄστυ ἐρικυδὲς ὑπ' ἀνδράσι Περσεΐδῃσι
> πέρθεται, ἢ τὸ μὲν οὐκί, ἀφ' Ἡρακλέους δὲ γενέθλης
> πενθήσει βασιλῆ φθίμενον Λακεδαίμονος οὖρος.

Ὥστε ὁ χρησμὸς ἐτίθει τὸ δίλημμα περὶ καταστροφῆς ἢ Σπάρτης ἢ ἑνὸς βασιλέως.

Τινὲς τῶν νεωτέρων ὑπεράγαν κριτικῶν ἐθεώρησαν τὸν χρησμὸν τοῦτον ἐπινοηθέντα μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις καταστροφήν.

ληνες καθ' Ἡρόδοτον 4.000. Ἐκ τούτων εἶχον μὲν πέσει τινὲς κατὰ τὰς δύο προηγουμένας ἡμέρας ἀλλὰ βεβαίως ὄχι πολλοί· ἀφ' ἑτέρου οἱ πλειότεροι Θηβαῖοι παρεδόθησαν, ὥστε οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἀγωνισθέντες καὶ πεσόντες ἦσαν τοὐλάχιστον 2.500 ἄνευ τῶν Θηβαίων, διὰ νὰ φθάσωμεν δὲ εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, ἂν οἱ 700 Θεσπιεῖς δὲν συνωδεύοντο ἕκαστος εἰμὴ ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ, τῶν 300 Σπαρτιατῶν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο, ὡς προϋπεδείξαμεν, ὑπὸ πολὺ πλειόνων εἱλώτων. Καὶ τφόντι πολλοὶ ἀναφέρονται οἱ πεσόντες εἵλωτες, ἡ δὲ τοιαύτη πίστις τῶν ταλαιπώρων τούτων δούλων πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν, καθ' ἣν ἡμέραν πλεῖστοι μὲν ἐλεύθεροι Ἕλληνες ὑπεχώρουν ἀμαχητί, οἱ δὲ Θηβαῖοι παρεδίδοντο, ἀποτελεῖ ἓν τῶν παραδοξοτάτων γεγονότων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Κατὰ τὴν γενομένην προηγουμένως μετὰ τοῦ ὁδηγοῦ Ἐφιάλτου συμφωνίαν ὁ Ξέρξης ἤθελε νὰ ἀναβάλῃ, κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἡμέραν, τὴν ἐπίθεσίν του μέχρι τῆς μεσημβρίας περίπου, ὅτε ἦτο πιθανὸν ὅτι ὁ ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην στρατὸς ἔμελλε νὰ συμπληρώσῃ τὴν κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων· ὁ Λεωνίδας ὅμως, ἅμα ἔμαθε τὸν ἀπὸ τῆς ἀτραποῦ ἐπερχόμενον κίνδυνον καὶ ἀπέπεμψε τοὺς θέλοντας νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐκ τῶν συμμάχων, βλέπων ὅτι δὲν μένει εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀποθάνωσιν, ὅσον ἐνδέχεται πλείονας καταβάλλοντες ἐχθρούς, ἀπεφάσισε νὰ περιορισθῇ ἤδη, ὡς πρότερον, εἰς ἁπλῆν ἄμυναν· ὅθεν ἐξορμήσας πρῶτος εἰς τὸν ἐκτὸς τῶν πυλῶν εὐρύτερον χῶρον προσέβαλεν ἐκθύμως τοὺς προτεταγμένους τῶν πολεμίων, ὧν πλεῖστοι ὅσοι ἀπωλέσθησαν ἐνταῦθα, οἱ μὲν ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν δοράτων φονευθέντες, οἱ δὲ περιπεσόντες εἰς τὴν παρακειμένην θάλασσαν, οἱ δὲ ἕνεκα τοῦ ἰδίου αὐτῶν πλήθους καταπατηθέντες. Ἀλλὰ τὰ περσικὰ στίφη ἦσαν ἀνεξάντλητα· οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν παρώτρυνον αὐτὰ ἀκαταπαύστως, διὰ μαστίγων, εἰς τὰ πρόσω, τὰ πλεῖστα τῶν ἑλληνικῶν δοράτων ἐπὶ τέλους ἐθραύσθησαν· οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθησαν μὲν τὸν ἀπηλπισμένον τοῦτον ἀγῶνα διὰ τῶν ξιφῶν αὐτῶν, ἀλλὰ τότε πίπτει ὁ Λεωνίδας· καὶ κατώρθωσαν μὲν οἱ περὶ αὐτὸν ἥρωες νὰ ἀνασώσωσι τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, μετὰ φοβερὰν συμπλοκὴν πρὸς τοὺς πολεμίους, τοὺς καταβαλόντας πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα ἁρπάσωσι τὸν ἀνεκτίμητον ἐκεῖνον ἆθλον, πλείστους δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπολέσαντες τῶν ἡγεμόνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις δύο τοῦ Ξέρξου ἀδελφούς· ἀλλ' ἤδη οἱ Ἕλληνες, παντάπασιν ἀπειρηκότες καὶ ἐλάχιστοι μείναντες, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι συμπαραλαμβάνοντες καὶ τὸν νεκρὸν τοῦ βασιλέως, ἐντὸς τῶν πυλῶν, ὄπισθεν τοῦ τείχους, ὅπου, συμπυκνωθέντες πάντες οἱ περιλιπόμενοι ἐπὶ μικροῦ τινος λόφου, ἔμειναν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ τε κατὰ μέτωπον στρατοῦ καὶ τῆς ὑπὸ τὸν Ὑδάρνην μοίρας, ἥτις εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπέλθει εἰς τὰ νῶτα αὐτῶν. Οὕτω δὲ πανταχόθεν κυκλωθέντες ἐθανατώθησαν ὅλοι, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, καὶ μηδὲ τότε ἀποβαλόντες τὸ θάρρος αὐτῶν ἀλλὰ μέχρις ἐσχάτης ἀναπνοῆς διατελέσαντες ἀμυνόμενοι, «μαχαίρῃσι, τοῖσι αὐτῶν ἐτύγχανον ἔτι περιεοῦσαι, καὶ χερσὶ καὶ στόμασι», λέγει ὁ Ἡρόδοτος, ὁ νέος τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἔπους Ὅμηρος.

Τοιουτοτρόπως ἔπεσον οἱ ἡρωικοὶ τῶν Θερμοπυλῶν πρόμαχοι, Σπαρτιᾶται καὶ Θεσπιεῖς, ἅπαντες ἀναδειχθέντες ἄνδρες καλοὶ κἀγαθοί· καὶ ὅμως ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει τινὰς ἐξαιρέτως διαπρέψαντας, ὡς τῶν ἀρίστων ἀρίστους, τοὺς σπαρτιάτας Διηνέκην, Ἀλφεόν, Μάρωνα καὶ τὸν θεσπιέα Διθύραμβον. Τίς δὲν γινώσκει τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν πρῶτον ἀπάντησιν; «Τὸ πλῆθος τῶν βαρβάρων εἶναι τοσοῦτον», εἶπον εἰς αὐτόν, «ὥστε βάλλοντες τὰ τοξεύματα ἀποκρύπτουσι τὸν ἥλιον διὰ τοῦ πλήθους τῶν βελῶν»· ὁ δέ, «τόσῳ καλλίτερον,» ἀπεκρίθη, «διότι θέλομεν πολεμήσει πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ σκιάν, καὶ οὐκ ἐν ἡλίῳ». Ὁ Ἡρόδοτος ἐρωτήσας εἶχε μάθει τὰ ὀνόματα ἑνὸς ἑκάστου τῶν τριακο-

σίων Σπαρτιατῶν, καὶ μετὰ ἑξακοσίους ἐνιαυτοὺς ὁ Παυσανίας ἀνέγνωσεν ἔτι τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐπὶ κίονος, ἐν Σπάρτῃ, ἀναγεγραμμένα. Εἷς δὲ καὶ μόνος ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀριστόδημος, εἶχεν ἐπανέλθει οἴκοι, μὴ κοινωνήσας τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ἀριστόδημος καὶ εἷς ἄλλος τῶν τριακοσίων, ὁ Εὔρυτος, ἦσαν ἀπόντες δι' ἀδείας ἐκ τοῦ στρατοπέδου καὶ κατέκειντο ὀφθαλμιῶντες ἐν Ἀλπηνῷ, ὅτε ἔμαθον ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτῶν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποθάνωσιν ἐν Θερμοπύλαις· τότε ὁ μὲν Εὔρυτος, ζητήσας τὰ ὅπλα καὶ ἐνδυθείς, διέταξε τὸν εἵλωτα αὐτοῦ νά τον φέρῃ εἰς τοὺς μαχομένους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔπεσε γενναίως πολεμήσας, ὁ δ' Ἀριστόδημος δὲν ἐμιμήθη τὴν ἀφοσίωσιν ταύτην τοῦ νοσοῦντος συντρόφου, ἀλλὰ λιποψυχήσας ἕνεκα τῆς σωματικῆς ἀλγηδόνος ἐπανῆλθεν εἰς Σπάρτην, ὅπου περιεφρονήθη δεινῶς διὰ τοῦτο, ὡς ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, μέχρις οὗ μετὰ ἓν ἔτος ἐξέπλυνε τὸν ρύπον τῆς ἀτιμίας ταύτης κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, καθ' ἣν ἔπεσεν ὑπερτερήσας ἅπαντας τοὺς συναγωνιστὰς ἐπ' ἀρετῇ καὶ ἀνδρείᾳ. Μὴ νομίσωμεν ἐν τούτοις ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τὸν Ἀριστόδημον ἦτο μοναδικὸς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὅλοι οἱ προπάτορες ἡμῶν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αἴσθημά τι ἀποστροφῆς πρὸς τὸν ὁπωσδήποτε φυγομαχήσαντα στρατιώτην, ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. διηγεῖται ὅτι κατὰ τὸν πρὸς τὴν Αἴγιναν πόλεμον, μάχης γενομένης ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης, ἐθανατώθησαν ἅπαντες οἱ Ἀθηναῖοι, πλὴν ἑνός, ὅστις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας· ἀλλ' ἐνταῦθα αἱ γυναῖκες τῶν ἀποθανόντων, περιστοιχίσασαι τὸν ἄνθρωπον, ἠρώτων ἑκάστη τί ἀπέγινεν ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ ἐκέντων αὐτὸν ἀδιακόπως διὰ τῶν περονῶν τῶν ἱματίων αὐτῶν, μέχρις οὗ ἐθανάτωσαν τὸν δυστυχῆ. Καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν δὲ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης συναντῶμεν ἀνάλογά τινα παραδείγματα. Κατ' Αὔγουστον τοῦ 1444 ἔτους μ. Χ. 1500 Ἑλουήτιοι, καίτοι ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν ἀποτρεπόμενοι, ἐξώρμησαν, περὶ τὴν πόλιν Βασιλείαν, κατὰ 40.000 Γάλλων καὶ Γερμανῶν, καὶ φοβερὰν ἐπενεγκόντες εἰς αὐτοὺς ζημίαν ἔπεσον ἅπαντες πλὴν 16, οἵτινες ἐξ ἀρχῆς ὑπολαβόντες ἀσύνετον τὸν ἀγῶνα δὲν μετέσχον αὐτοῦ· ὅτε ὅμως ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια οἱ ἑκκαίδεκα οὗτοι ὄχι μόνον οἰκτρῶς περιεφρονήθησαν ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν ἀλλὰ μόλις διέφυγον τὸν θάνατον.

Οἵα δὲ θλιβερὰ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς τελευτῆς τῶν γενναίων ἐκείνων Σπαρτιατῶν καὶ Θεσπιέων καὶ τῆς τῶν Θηβαίων προδοσίας! Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐπολέμησαν κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἡμέραν εἰμὴ ἀέκοντες, ἅμα δὲ οἱ ἀπειρηκότες Σπαρτιᾶται καὶ Θεσπιεῖς ὑπεχώρησαν ἐντὸς τῶν πυλῶν, οἱ Θηβαῖοι χωρισθέντες ἀπ' αὐτῶν ἐπλησίασαν πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ προτείναντες τὰς χεῖρας ἐζήτησαν συγχώρησιν, κραυγάζοντες ὅτι ἦσαν φίλοι καὶ ὑπήκοοι τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὅτι βιασθέντες προσῆλθον εἰς Θερμοπύλας,περὶ οὗ ἐμαρτύρησαν καὶ οἱ Θεσσαλοί.Ὅθεν ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐφονεύθησαν,πρὶν ἢ οἱ Πέρσαι νοήσωσι περὶ τίνος πρόκειται,ἠξιώθησαν συγγνώμης· ἀλλ' ὅμως ἐστίχθησαν διὰ βασιλείων στιγμάτων, καὶ πρῶτος πάντων ὁ στρατηγὸς αὐτῶν Λεοντιάδης.Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλούταρχος, γράψας πραγματείαν τινὰ «περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας»,ἐν ᾗ ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξῃ τοῦτον περιπεσόντα εἰς πολλὰ ψεύματα καὶ πλάσματα,ἀγανακτεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τὰ περὶ Θηβαίων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἱστορούμενα, ἐπαγόμενος πρὸς ἀναίρεσιν αὐτῶν ὅτι ἡγεμὼν τῶν Θηβαίων ἐν Θερμοπύλαις δὲν ἦτο ὁ Λεοντιάδης ἀλλ' ὁ Ἀνάξανδρος, καὶ ὅτι ὅλως παράλογον ἦτο νὰ ἐπιβάλῃ ὁ Ξέρξης τὸ ὄνειδος ἐκεῖνο τῆς στίξεως εἰς φίλους καὶ ὑπηκόους. Ἀλλ' ὁ Πλούταρχος ἤκμασε περὶ τὰ ἑξακόσια ἔτη μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην καὶ τὸν σύγχρονον αὐτῆς Ἡρόδοτον· πρὸς τούτοις ὁ Πλούταρχος, καθὸ Χαιρωνεύς, δηλαδὴ Βοιωτός, εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀπολογηθῇ ἐκ παντὸς τρόπου ὑπὲρ τῶν προπατόρων· ὥστε κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον τοῦ πατρὸς τῆς

ἱστορίας ἀξιόπιστος, τὸ δὲ γεγονὸς τῆς ἀμφιβόλου διαγωγῆς καὶ τῆς ἐπὶ τέλους παραδόσεως τῶν Θηβαίων φαίνεται ἀναμφισβήτητον. Ἴσως τὰ περὶ στίξεως διεθρυλήθησαν διὰ τὴν περιφρόνησιν ἥτις ἐπεκράτησε κατ' αὐτῶν μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἡ τιμωρία αὕτη δὲν εἶναι ὅλως ἀπίθανος, διότι ὁ μέγας βασιλεύς, τοῦ ὁποίου ἡ τυφλὴ ὀργὴ εἶχε πρό τινων μηνῶν μαστιγώσει τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀγανακτήσεώς του δι' ἣν συνήντησεν ἀντίστασιν, νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐνόχους καὶ αὐτοὺς ἐκείνους ὅσοι κατηναγκασμένοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Μήπως, ὅτε μετὰ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἐπεσκέφθη τὸ πεδίον τῆς μάχης, ἐσεβάσθη τὸν νεκρὸν τοῦ Λεωνίδου; μήπως δὲν διέταξεν, ἀποκοπείσης τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, νὰ ἀνασταυρωθῇ; Καὶ ὅμως οἱ Πέρσαι ἐσέβοντο ἐξαιρέτως τοὺς ἀγαθοὺς περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἄνδρας. Ἀλλ' ἡ ὑπερβολικὴ δυσχέρεια τοῦ πρώτου τούτου ἀγῶνος καὶ ἡ δεινὴ φθορὰ ἣν ὑπέστη ὁ περσικὸς στρατὸς εἶχον καταστήσει τὸν Ξέρξην ἔξω φρενῶν· ἡ δὲ ταραχὴ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ὁμιλίας ἣν ἔλαβε τότε πρὸς τὸν Δημάρατον. Διότι προσκαλέσας τὸν πρῴην βασιλέα τῆς Σπάρτης, «Δημάρατε», τῷ εἶπεν, εἶσαι ἀνὴρ ἀγαθός, καὶ πάντα ὅσα προεῖπας ἀπέβησαν ἀληθῆ. Εἰπέ μοι λοιπὸν τώρα ὁπόσοι ὑπάρχουσιν ἀκόμη Λακεδαιμόνιοι, καὶ ἂν ὅλοι εἶναι πολεμισταὶ τοιοῦτοι οἷοι οἱ ἐνταῦθα πεσόντες». Ὁ δὲ «ὦ βασιλεῦ», ἀπεκρίθη, τὸ πλῆθος ὅλων τῶν Λακεδαιμονίων εἶναι πολύ, καὶ πολλαὶ εἶναι αἱ πόλεις αὐτῶν· ἐν μόνῃ τῇ Σπάρτῃ ὑπάρχουσιν 8.000 ἄνδρες ὅμοιοι καθ' ὅλα τῶν ἐνταῦθα ἀγωνισαμένων· οἱ δὲ ἄλλοι Λακεδαιμόνιοι εἰσὶ μὲν τούτων ὑποδεέστεροι ἀλλ' ὅμως καὶ οὗτοι ἄνδρες ἀγαθοί. «Ἐξήγησέ μοι λοιπόν» ὑπελαβεν ὁ Ξέρξης, «διὰ τίνος ὀλιγώτερον δυσχεροῦς τρόπου δυνάμεθα νὰ ἐπικρατήσωμεν τοιούτων ἀνδρῶν». Τότε ὁ Δημάρατος τὸν συνεβούλευσε, προεκπέμψας ἰσχυρὰν τοῦ στόλου αὐτοῦ μοῖραν νὰ καταλάβῃ τὰ Κύθηρα καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τῆς Λακωνικῆς, περισπῶν οὕτω τὴν προσοχὴν τῆς Σπάρτης καὶ διακωλύων αὐτὴν τοῦ νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ἀγῶνα. Ἐνῷ, ἂν ἅπασα τῶν Πελοποννησίων ἡ δύναμις καταλάβῃ τὸν στενὸν τῆς Κορίνθου ἰσθμόν, ὁ μέγας βασιλεὺς θέλει ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτόθι ἀγῶνας πολὺ δυσχερεστέρους τῶν ὅσους εἶδεν ἄχρι τοῦδε. Κατ' εὐτυχίαν, ἐπελθὼν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου Ἀχαιμένης ἐπολέμησε τὴν γνώμην τοῦ Δημαράτου, ἀξιώσας ὅτι ἡ περσικὴ δύναμις ἥ τε κατὰ γῆν καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν, συνηνωμένη, ἔμελλε διὰ τῆς ὁμολογουμένης αὐτῆς ὑπεροχῆς νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ πολὺ ἀσφαλέστερον· ὥστε ἐματαιώθη οὕτως ἡ συμβουλὴ ἐκείνη, ἥτις, ἂν ἐξετελεῖτο, ἤθελε πιθανώτατα ἐπιφέρει τὸν ὄλεθρον τῆς Ἑλλάδος.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν Θερμοπύλαις, δὲν ἔμειναν ἐν τῷ μεταξὺ ἄπρακτοι οὐδὲ οἱ τὸν παρακείμενον πορθμὸν κατέχοντες στόλοι. Εἴδομεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἐπανέλθει ἐκ Χαλκίδος εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον ἅμα πληροφορηθέντες τὴν μεγάλην φθορὰν ἣν ὑπέστη ὁ περσικὸς στόλος ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας, ἀλλ' ἡ φθορὰ αὕτη δὲν ἦτο ὅση κατ' ἀρχὰς ὑπελήφθη· ὅθεν, ὅτε οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ εἶδον τὰ τῶν πολεμίων πλοῖα εἰς τὰς Ἀφέτας πολυάριθμα εἰσέτι ὄντα καὶ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ βεβαίως πλειότερα τῶν ἑλληνικῶν, ἀπεφάσισαν αὖθις νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀμαχητὶ εἰς τὰ ἔσω τῆς Ἑλλάδος. Οἱ κάτοικοι τῆς Εὐβοίας μαθόντες τοῦτο καθικέτευσαν τὸν Εὐρυβιάδην νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἀναχώρησίν του ἐπί τινας τοὐλάχιστον ἡμέρας, μέχρις οὗ λάβωσι καιρὸν νὰ ἀσφαλίσωσι τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀναβολὴ ὑπελήφθη ἐπικίνδυνος, ὥστε ὁ ναύαρχος ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐκδώσῃ τὰς περὶ ὑποχωρήσεως διαταγάς, ὅτε οἱ Εὐβοεῖς, οἵ-

τινες, ὡς φαίνεται, ἐγίνωσκον τήν τε ἀξίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Θεμιστοκλέους, ἔπεμψαν πρὸς αὐτὸν διὰ Πελάγοντος 30 τάλαντα, ἤτοι 180.000 δραχμῶν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ κατορθώσῃ νὰ μείνῃ ὁ στόλος καὶ νὰ ναυμαχήσῃ πρὸ τῆς Εὐβοίας. Ποτὲ πρότασις δὲν ἐγένετο προσφορώτερον τῆς προτάσεως ταύτης τῶν Εὐβοέων, διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ὅλας τὰς ἀγαθὰς καὶ εἰς ὅλας τὰς πονηρὰς τοῦ Θεμιστοκλέους προαιρέσεις. Τῳόντι οὐδεὶς κάλλιον αὐτοῦ κατενόει ὅτι, ἂν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐγκατέλειπε τὸ Ἀρτεμίσιον, οἱ ἐν Θερμοπύλαις ἐκινδύνευον νὰ κυκλωθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης καὶ ἀνετρέπετο οὕτως ἅπαν τὸ ἀμυντικὸν τῶν Ἑλλήνων βούλευμα. Ἡ περὶ τούτου πεποίθησίς του ἦτο τοσαύτη ὥστε, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἶχεν ἀποφασίσει, καὶ ἂν ὅλοι ἀνεχώρουν, νὰ μείνῃ αὐτόθι μόνος μετὰ τῶν ἀττικῶν τριήρων, ἐπὶ δὲ τούτῳ εἶχε γράψει εἰς Ἀθήνας πρὸ ἡμερῶν νά τῳ σταλῶσι 50 περίπου ἔτι πλοῖα, τὰ ὁποῖα καὶ κατέφθασαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, μετὰ μίαν ἢ δύο ἡμέρας. Καὶ ἐπειδὴ ἐξ ἀρχῆς ἐκ τῶν 271 πλοίων 147 ἀνῆκον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐπελθόντων ἔτι 53, ὁ Θεμιστοκλῆς ἠδύνατο, ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, νὰ προκινδυνεύσῃ αὐτόθι μετὰ 200 τριήρων. Ἐννοεῖται λοιπὸν μετὰ πόσης προθυμίας ἐδέχθη τὰς τῶν Εὐβοέων προτάσεις, δι' ὧν ἅμα μὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ τὴν ὁλοσχερεστέραν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ βουλεύματος, ἅμα δὲ παρείχετο αὐτῷ ἀφορμὴ ἀξιολόγου χρηματικῆς ὠφελείας· ὅθεν δοὺς ἐκ τῶν 30 ταλάντων 6 εἰς τὸν Εὐρυβιάδην, 3 εἰς τὸν κορίνθιον Ἀδείμαντον καὶ ὀλίγα τινὰ εἰς ἄλλους ἡγεμόνας, ὡς ἐξ ἰδίων δῆθεν καταβαλλόμενα, κρατήσας δὲ δι' ἑαυτὸν ὅλα τὰ λοιπά, κατέπεισεν ἅπαντας νὰ διατηρήσωσι τὴν σπουδαιοτάτην ἐκείνην στρατηγικὴν θέσιν, καὶ ἐθεράπευσεν οὕτω τό τε κοινὸν καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον.

Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἕλληνες μετὰ τοσούτου κόπου ἐπείθοντο νὰ μείνωσιν εἰς Ἀρτεμίσιον οἱ εἰς Ἀφέτας ναυλοχοῦντες πολέμιοι τοσούτῳ ἀπ' ἐναντίας ἦσαν βέβαιοι περὶ τῆς νίκης ὥστε ἐξέπεμψαν 200 πλοῖα ἵνα περιπλεύσαντα τὴν Εὔβοιαν εἰσέλθωσιν ἀπὸ μεσημβρίας εἰς τὸν μεταξὺ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς στερεᾶς πορθμὸν καὶ συλλάβωσιν οὕτως ἅπαντα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ὅσα, διαφυγόντα ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἤθελον ζητήσει τὴν σωτηρίαν αὐτῶν διὰ τοῦ πορθμοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον μὲν τὴν ἀποστολὴν τῶν πλοίων τούτων ἀλλ' ἀποφασίσαντες ἤδη νὰ ναυμαχήσωσι καὶ ἐνθαρρυνόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, θεωροῦντες δὲ τοὺς πολεμίους στερηθέντας ἔτι οὐ μικρᾶς δυνάμεως, προῆλθον εἰς τὸ πέλαγος κατὰ τὸ δειλινόν, παρέταξαν ἐν κύκλῳ τὰς τριήρεις, ἔχοντες πανταχόθεν τὰς μὲν πρύμνας πρὸς τὰ ἔσω, τὰς δὲ πρῴρας πρὸς τὰ ἔξω, καὶ προεκάλεσαν οὕτω τοὺς βαρβάρους εἰς μάχην. Οἱ δὲ ἀντεπεξῆλθον θαρρούντως ἐκ τοῦ παραχρῆμα καί, διὰ μεγαλυτέρου κύκλου περιέκλεισαν τοὺς ἡμετέρους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἴωνες καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες οἱ ἀέκοντες μετὰ τοῦ Πέρσου στρατευόμενοι ἐλεεινολόγουν ἤδη ὡς ἀπολωλότας. Ἀλλὰ τότε, δευτέρου δοθέντος σημείου, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἐκωπηλάτησαν ἀπὸ τοῦ ἔσω κύκλου καὶ ἐπιπλεύσαντα ῥαγδαίως κατὰ τῶν πολεμίων ἐκυρίευσαν ἢ κατέστρεψαν τριάκοντα αὐτῶν νῆας. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη τόλμη ἐξέπληξε κατ' ἀρχὰς τοὺς Πέρσας· συνελθόντες ὅμως μετ' ὀλίγον ἐξηκολούθησαν οὗτοι τὸν ἀγῶνα καὶ ἐπήγαγον οὐ μικρὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας ζημίας, μέχρις οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, διελύθησαν οἱ διαμαχόμενοι, καὶ ἐπανῆλθον ἕκαστοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ μὲν Πέρσαι εἰς Ἀφέτας, οἱ δ' Ἕλληνες εἰς τὸ Ἀρτεμίσιον.

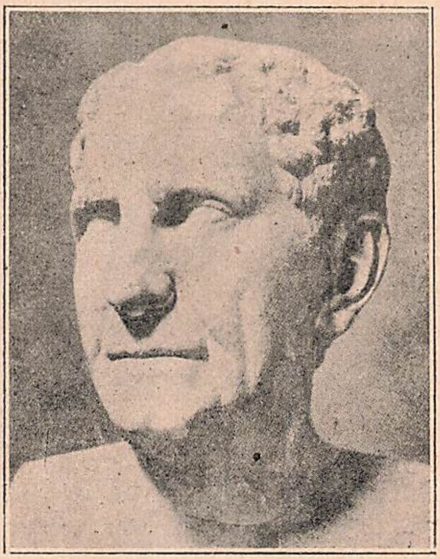
Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης. Ἡ δ' ἐπελθοῦσα νὺξ ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ νέας ἀφορμὰς θάρρους εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι κατὰ τὴν νύκτα ταύτην φοβερὰ πάλιν ἐξερράγη καταιγίς· ὁ ἄνεμος ἔπνεεν εὐθὺ ἐπὶ τὰς Ἀφέτας, ὥστε, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες διετέλουν ἐν σκέπῃ αὐτοῦ, οἱ καταντικρὺ αὐτῶν ὁρμοῦντες πολέ-

ΤΑ ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ
(Ἀναπαράστασις)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,,

λέμιοι ἔπαθον φθορὰν δεινήν· τὸ δὲ χείριστον, τὰ παρὰ τὴν Εὔβοιαν παραπλέοντα 200 πλοῖα, καταληφθέντα ὑπὸ τῆς τρικυμίας ταύτης, κατεστράφησαν ἅπαντα εἰς τὰ λεγόμενα Κοῖλα τῆς Εὐβοίας μεταξὺ Γεραιστοῦ καὶ Καφηρέως, τῆς ἄκρας ἥτις ἀείποτε ὑπῆρξεν ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς ναυτιλλομένους, διὸ ὠνομάζετο ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Ξυλοφάγος. Καὶ τὴν ἐπιοῦσαν προσῆλθον εἰς τοὺς Ἕλληνας αἱ 53 νέαι ἀττικαὶ τριήρεις, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· ὅθεν οὗτοι, πολυειδῶς ἤδη ἐνθαρρυνθέντες, ἐπέπλευσαν μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ταύτης, ἥτις ἦτο ἡ δευτέρα τοῦ ἐν Θερμοπύλαις ἀγῶνος, ἐπὶ τοὺς εἰς Ἀφέτας πολεμίους καὶ προσβαλόντες ἰδίως τὰ πρὸ τῶν ἄλλων ἠγκυροβολημένα Κιλίκια πλοῖα πολλὰ ἐξ αὐτῶν κατέστρεψαν· ἀλλ' ὁ λοιπὸς περσικὸς στόλος, ὁ πολλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα παθών, δὲν ἀντεπεξῆλθε τότε εἰς μάχην.

Θεμιστοκλῆς

(Ἔπαυλις Ἀλμπάνη, Ρώμη)

Τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν οἱ ναύαρχοι τῶν πολεμίων, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην ὕβριν καὶ φοβούμενοι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ἐξέπλευσαν, περὶ μεσημβρίαν, πανστρατιᾷ, ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, παραταχθέντες ἐν εἴδει ἡμισελήνου· οἱ Ἕλληνες ἐδέχθησαν τὴν μάχην, ἀλλὰ δὲν ἀπεμακρύνθησαν πολὺ ἀπὸ τῆς παραλίας αὐτῶν, ἵνα μὴ κυκλωθῶσι, καὶ πρὸς τούτοις ἵνα μὴ δύνανται οἱ Πέρσαι, διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, νὰ μεταχειρισθῶσιν ὁλόκληρον αὐτῶν τὸν στόλον. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ ἐπήγαγε φθορὰν μεγάλην εἰς ἑκατέρους τοὺς ἀντιπάλους· ἐκ τῶν πολεμίων ἠρίστευσαν οἱ Αἰγύπτιοι, οἵτινες ἐκυρίευσαν πέντε ἑλληνίδας νῆας αὐτάνδρους, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων μάλιστα διέπρεψαν οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες καθὸ προκινδυνεύσαντες, ἔπαθον καὶ τὴν πλείστην ζημίαν, διότι τὸ ἥμισυ τῶν πλοίων αὐτῶν ἦσαν δεινῶς βεβλαμμένα. Ὅθεν, διαλυθέντος τοῦ ἀγῶνος, ἤρχισαν πάλιν οἱ Ἕλληνες συλλογιζόμενοι ὅτι δὲν εἶναι πλέον ἀξιόμαχοι, ὅτε ὁ Ἀθηναῖος Ἁβρώνυχος, ὅστις μετὰ τοῦ πλοίου αὐτοῦ ἐστάθμευε περὶ Θερμοπύλας, ἵνα διατηρῇ τὴν μεταξὺ τοῦ στόλου καὶ τοῦ πορθμοῦ κοινωνίαν, ἐπελθὼν ἔφερε τὴν θλιβερὰν ἀγγελίαν ὅτι ὁ Ξέρξης ἐγένετο ἤδη κύριος τῶν πυλῶν, ὥστε, μὴ ὑπαρχούσης πλέον ἀνάγκης νὰ μένῃ ὁ στόλος εἰς Ἀρτεμίσιον, ἀπεφασίσθη ἀμέσως ἡ ὑποχώρησις· οἱ Εὐβοεῖς ἔσπευσαν νὰ συμπληρώσωσι τὴν διάσωσιν παντὸς ὅ,τι ἠδύνατο νὰ διασωθῇ· καὶ τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἀναχωρήσαντα διῆλθον διὰ τῆς Χαλκίδος καὶ δὲν ἐστάθησαν εἰμὴ εἰς Σαλαμῖνα· ἔπλεον δὲ οἱ Κορίνθιοι πρῶτοι, ὕστατοι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ ἡγεμὼν Θεμιστοκλῆς παρείπετο μετὰ τῶν ἄριστα πλεουσῶν νηῶν ἔσχατος αὐτός, φροντίζων νὰ ἐπιγράφῃ εἰς διαφόρους λίθους, ἐπὶ τῆς παραλίας κειμένους, προσκλήσεις πρὸς τοὺς μετὰ τοῦ Ξέρξου συστρατευομένους Ἴωνας, δι' ὧν ἐξώρκιζεν αὐτοὺς νὰ μὴ καταπολεμῶσι τοὺς πατέρας αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς Πέρσας, εἰδεμὴ τοὐλάχιστον νὰ ἀπέχωσιν ὅσον ἔνεστι τοῦ ἀγῶνος. Ἔγραψε δὲ ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει ἀποσπάσει τινὰς τῶν Ἰώνων ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἤ, ἂν ὄχι ἄλλο, παραγάγει δυσπιστίαν πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐλαττώσῃ οὕτω τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν.

Οἱ εἰς Ἀφέτας Πέρσαι ἔλαβον ἀμέσως τὴν ἀγγελίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου· καὶ τὴν ἐπιοῦσαν, ἐπιπλεύσαντες εἰς τὴν Εὔβοιαν, ἐγένοντο κύριοι τῆς Ἱστιαίας καὶ τῆς πέριξ χώρας· ἐντεῦθεν δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μετέβησαν, δι' ἀδείας τοῦ Ξέρξου, εἰς Θερμοπύλας, ἵνα ἴδωσι τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ τοὺς πεσόντας. Ὁ μέγας βασιλεὺς ἐφρόντισε νὰ θάψῃ τὸ πλεῖστον τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, εἰς 20.000 συμποσουμένων, μὴ καταλιπὼν εἰμὴ 1000 πτώματα, ἐνῷ ἐπιδεικτικῶς ἐσώρευσε τοὺς 4.000 Ἕλληνας νεκρούς. Ὅτι τόσοι ἦσαν οἱ ἑκατέρωθεν πεσόντες, μαρτυρεῖ ῥητῶς ὁ Ἡρόδοτος, καὶ εἶναι πιθανώτατον· ὁ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀριθμὸς παρεδόθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καὶ διὰ τοῦ ἐπιγράμματος ὅπερ βραδύτερον ἐχαράχθη ἐν Θερμοπύλαις, ἐκ διαταγῆς τῶν Ἀμφικτυόνων·

Μυριάσιν ποτὲ τῇδε τριακοσίαις ἐμάχοντο
ἐκ Πελοποννάσου χιλιάδες τέτορες.

Ἀλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου, ἠθέλομεν δυσπιστήσει ὁπωσοῦν πρὸς τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον, μὴ ἀναφέρον εἰμὴ Πελοποννησίους, προδήλως διαστρέφει τὴν ἀλήθειαν· ἐπὶ τέλους ἐκ Πελοποννήσου δὲν ἔμειναν εἰμὴ οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς εἵλωτες, τὸ δὲ πλεῖστον τῶν ὁπλιτῶν ἀπετέλεσαν οἱ γενναῖοι Θεσπιεῖς, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι τὸ ἡρωικὸν τοῦτο ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν πειθαρχίαν τῶν παίδων ἐκείνων τῆς περὶ τὸν Εὐρώταν πόλεως καὶ εἰς τὴν μεγαλοφροσύνην τοῦ βασιλέως αὐτῶν Λεωνίδου. Ὅθεν, ἂν ἄδικον ὑπῆρξε τὸ προαναφερθὲν ἐπίγραμμα, δικαίως ἐπεγράφη παρ' αὐτῷ ἰδίᾳ πρὸς τιμὴν τῶν Σπαρτιατῶν ἕτερον τόδε·

Ὦ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῇδε
κείμεθα, τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Καὶ δικαίως ὡσαύτως, ἐπὶ τοῦ ἐντὸς τῶν πυλῶν λόφου, ἐφ' οὗ συνεπληρώθη ἡ ἀείμνηστος αὕτη θυσία, ἠγέρθη, εἰς τιμὴν τοῦ Λεωνίδου, λέων λίθινος, φέρων ἐπίγραμμα, ποιηθὲν πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου. Τοὐλάχιστον ὁ δαιμόνιος οὗτος ποιητὴς ἔγραψεν ὑπὲρ τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων ἐγκώμιον, οὗ σῴζεται ἔτι ἡ ἀκόλουθος λαμπρὰ περικοπή·

Τῶν ἐν Θερμοπύλαις θανόντων
εὐκλεὴς μὲν ἁ τύχα, καλὸς δ' ὁ πότμος,
βωμὸς δ' ὁ τάφος, πρὸ γόων δὲ μνᾶστις, ὁ δ' οἶκτος ἔπαινος·
ἐντάφιον δὲ τοιοῦτον οὔτ' εὐρὼς
οὔθ' ὁ πανδαμάτωρ ἀμαυρώσει χρόνος.
Ἀνδρῶν δ' ἀγαθῶν ὅδε σηκὸς οἰκέταν εὐδοξίαν
Ἑλλάδος εἵλετο· μαρτυρεῖ δὲ καὶ Λεωνίδας
ὁ Σπάρτης βασιλεύς, ἀρετῆς μέγαν λελοιπὼς
κόσμον ἀέναόν τε κλέος.

Ὁ δ' αὐτὸς Σιμωνίδης, παρεκτὸς ἄλλων πολλῶν καὶ καλῶν ἐπιγραμμάτων, ἀπεμνημόνευσε καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ μάντεως Μεγιστίου, ὅστις, καίτοι κάλλιστα προειδὼς τὸν ἐπερχόμενον θάνατον, δὲν ἠθέλησε νὰ φύγῃ ἐγκαταλείπων τοὺς ἡγεμόνας τῆς Σπάρτης.

Μνῆμα τόδε κλεινοῖο Μεγιστία, ὅν ποτε Μῆδοι
Σπερχειὸν ποταμὸν κτεῖναν ἀμειψάμενοι.
μάντιος, ὃς τότε Κῆρας ἐπερχομένας σαφὰ εἰδὼς
οὐκ ἔτλη Σπάρτης ἡγεμόνας προλιπεῖν.

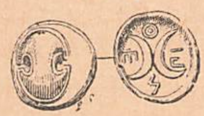
῞Ηρωες μακαριστοὶ οἱ ἀξιωθέντες τοιούτων ὑμνῳδῶν, καὶ ὑμνῳδοὶ μακαριστό-
ροι οἱ ἀξιωθέντες νὰ ἐγκωμιάσωσι τοιούτους ἥρωας! Ἀλλὰ τὰ θριαμβικὰ ἐκεῖνα ἐπι-
ράμματα δὲν ἐπετέθησαν, τὰ ἀγέρωχα ἐκεῖνα μνημεῖα δὲν ἠγέρθησαν εἰμὴ βραδύτερον,
τε ἡ Ἑλλὰς ἀπέβαλε τοὺς ἐπιδραμόντας βαρβάρους.
Ηδη δέ, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ξέρξου ἐκπόρθησιν τῶν
ερμοπυλῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ὑποχώ-
ησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἕτερα ἐπεκράτησαν αἰ-
θήματα, αἰσθήματα ἀθυμίας καὶ ἀπογνώσεως. Καὶ
λόγως τῇ ἀληθείᾳ. Ὁ Ξέρξης, ὑπεραναπληρώσας τὴν
ημίαν ἣν ὑπέστη, διὰ τῶν σύνταχθέντων μετ᾽ αὐτοῦ
αλιέων, Λοκρῶν, Δωριέων καὶ ἁπάντων τῶν Βοιω-
ῶν (πλὴν Θεσπιέων καὶ Πλαταιέων), προήλαυνε,
ετὰ τῶν ἀναριθμήτων αὐτοῦ ὄχλων, εἰς τὰ ἐνδό-
ερα τῆς Ἑλλάδος· ὁ στόλος αὐτοῦ, προσλαβὼν
μοίως νέας τινὰς ἐπικουρίας, ἀπό τε τῆς Καρύστου
αί τινων κυκλάδων, προσήγγιζεν εἰς τὰ παράλια τῆς
Αττικῆς, ἂν ὄχι ὅσος ἦτο πρὸ τῶν τρικυμιῶν τὰς
τοίας ἔπαθε καὶ πρὸ τῶν περὶ Ἀρτεμίσιον μαχῶν,
λλ᾽ ὅμως πάντοτε ἀσυγκρίτῳ τοῦ ἑλληνικοῦ καθυπέρτερος. Οἱ ἀσύγγνωστοι διὰ τὴν
ωθρότητα αὐτῶν Σπαρτιᾶται καὶ οἱ ὑπ᾽ αὐτοὺς τεταγμένοι Πελοποννήσιοι ἐξέπεμψαν
ὲν ἤδη, ἅμα μαθόντες τὸν θάνατον τοῦ Λεωνίδου, ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, ὑπὸ
ὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κλεόμβροτον, τὸν ἐπίτροπον τοῦ Πλειστάρχου, ἀνηλίκου υἱοῦ καὶ
αδόχου τοῦ Λεωνίδου, ἀλλὰ καιρὸς δὲν ἦτο πλέον νὰ παραταχθῶσιν εἰς Βοιωτίαν, ἵνα
ροπολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, ὅπως εἶχον ὑποσχεθῆ εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ὅθεν περι-
ρίσθησαν εἰς τὴν ταχίστην καὶ ἀσφαλεστάτην ὀχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ (1) τῆς Κορίνθου,

Νομίσματα : Πλαταιῶν

(Βοιωτικὴ ἀσπὶς καὶ ΠΛΑ)

Θεσπιῶν

(Βοιωτικὴ ἀσπὶς καὶ δύο ἡμισέληνοι)

(1) Τὴν μεγαλοφροσύνην ταύτην εὐγλώττως πάνυ καὶ ζωηρῶς ἐξεικονίζει ὁ μέγας ἀθη-
αϊκὸς ῥήτωρ Ἰσοκράτης ἐν τοῖς ἑξῆς· (Ἰσοκρ. πανηγυρ. παράγρ. 23)· «ἀθύμως γὰρ ἁπάντων τῶν
υμμάχων διακειμένων καὶ Πελοποννησίων διατειχιζόντων τὸν Ἰσθμὸν καὶ ζητούντων ἰδίαν αὐ-
οῖς σωτηρίαν, τῶν δὲ ἄλλων πόλεων ὑπὸ τοῖς βαρβάροις γεγενημένων καὶ συστρατευομένων
κείνοις πλὴν εἴ τις διὰ σμικρότητα παρημελήθη, προσπλεουσῶν δὲ τριήρων διακοσίων καὶ χιλίων
αὶ τῆς πεζῆς στρατιᾶς ἀναριθμήτου μελλούσης εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσβαλεῖν, οὐδεμιᾶς σωτηρίας
ὐτοῖς ὑπολειπομένης, ἀλλ᾽ ἔρημοι συμμάχων γεγενημένοι καὶ τῶν ἐλπίδων ἁπασῶν διημαρτηκό-
ες, ἐξ ὧν αὐτοὺς μὴ μόνον τοὺς παρόντας κινδύνους διαφυγεῖν ἃς αὐτὸς ἐδίδου βασιλεὺς ἡγού-
ενος εἰ τὸ τῆς πόλεως προσλάβοι ναυτικὸν παραχρῆμα καὶ Πελοποννήσου κρατήσειν οὐχ ὑπέ-
ειναν τὰς παρ᾽ ἐκείνου δωρεάς, οὐδ᾽ ὀργισθέντες τοῖς Ἕλλησιν ὅτι προυδόθησαν, ἀσμένως ἐπὶ
ὰς διαλλαγὰς πρὸς τοὺς βαρβάρους ὥρμησαν, ἀλλ᾽ αὐτοὶ μὲν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας πολεμεῖν πα-
εσκευάζοντο, τοῖς δ᾽ ἄλλοις τὴν δουλείαν ἐρρωμένοις συγγνώμην εἶχον. Ἡγοῦντο γὰρ ταῖς μὲν
απειναῖς τῶν πόλεων προσήκειν ἐξ ἅπαντος τρόπου ζητεῖν τὴν σωτηρίαν, ταῖς δὲ προστῆναι
ῆς Ἑλλάδος ἀξιούσαις οὐχ οἷόν τε εἶναι διαφεύγειν τοὺς κινδύνους, ἀλλ ὥσπερ τῶν ἀνδρῶν τοῖς
αλοῖς κἀγαθοῖς αἱρετώτερόν ἐστι καλῶς ἀποθανεῖν ἢ ζῆν αἰσχρῶς, οὕτω καὶ τῶν πόλεων ταῖς

παραδίδοντες οὕτως ἕρμαιον εἰς τοὺς βαρβάρους οὐ μόνον τὴν Ἀττικὴν ἀλλὰ καὶ αὐτ τὰ Μέγαρα· ὁ δὲ στόλος διετάχθη νὰ συγκεντρωθῇ εἰς Τροιζῆνα, ἀφιεμένης οὕτω κα τῆς θαλάσσης ἁπάσης εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων, μέχρι τῆς Πελοποννήσου· μόλι δὲ καὶ μετὰ βίας ὁ Εὐρυβιάδης, παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπείσθη νὰ μείν προσωρινῶς, ἐπί τινας ἡμέρας, εἰς Σαλαμῖνα, ἵνα δώσῃ εἰς τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺ καιρὸν νὰ ἀνασώσωσι τοὐλάχιστον τὰς οἰκογενείας των.

Φοβερὰ τῷόντι ἦτο μάλιστα ἡ τῶν Ἀθηναίων τούτων τύχη, διότι,ἐνῷ πλειοτέρα παντὸς ἄλλου εἶχον καταβάλει ἄχρι τοῦδε θυσίας ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος, ἐνῷ ἐπιβαί νοντες εἰς τὰ πλοῖα κατὰ συμβουλὴν τοῦ Θεμιστοκλέους εἶχον λάβει ὑπόσχεσιν ῥητὴ ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι θέλουσιν ὑπερμαχήσει διὰ ξηρᾶς ὑπὲρ τῆς χώρας αὐτῶν καὶ τῆς πό λεως, ἔβλεπον ἤδη ἁπάσας τὰς προσδοκίας ταύτας ψευσθείσας καὶ ἑαυτοὺς ἠναγκασμέ νους νὰ παραδώσωσι μὲν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὰς ἑστίας αὐτῶν καὶ περιουσίας, νὰ φέρωσ δὲ εἰς τὰ ξένα τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Καὶ ὅμως τοσαύτη ἦτο τῶν ἀνθρώπων αὐτῶ ἡ μεγαλοφροσύνη ὥστε κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ πε τὸ Ἀρτεμίσιον συναγωνισταὶ αὐτοῦ, ἀποβάντες εἰς Φάληρον, εἰσῆλθον κατηφεῖς κα τεθλιμμένοι εἰς Ἀθήνας, οὐδεμία κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας οὐδεμία μετανοίας ἔνδειξις, οὐδεμία περὶ συνθηκολογήσεως πρὸς τὸν ἐχθρὸν πρότασις ἀλλά, αὐστηρῶς πειθαρχοῦντες καὶ ὁμονοοῦντες θαυμασίως, διετέλεσαν πράττοντες ὁμ θυμαδὸν πᾶν ὅ,τι ἀπῃτεῖτο, κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ὥραν, πρός τε τὴν κοινὴν κα τὴν ἰδίαν σωτηρίαν. Οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἐξέδωκαν ἐν τῷ ἅμα διακή ρυξιν, δι' ἧς ἕκαστος Ἀθηναῖος προσεκλήθη νὰ φέρῃ ἐκτὸς τῆς χώρας, ὅπως ἀσφαλ

ὑπερεχούσαις λυσιτελεῖν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι μᾶλλον ἢ δούλαις ὀφθῆναι [γενομέναις».Λ γει δὲ καὶ ὁ ἀφελῶς τὰ πάντα ἀφηγούμενος καὶ ἀφελῶς καὶ εἰλικρινῶς κρίνων Ἡρόδοτος (Ι 139) τάδε·

«Ἐνθαῦτα ἀναγκαίῃ ἐξέργομαι (περὶ Ἀθηναίων) γνώμην ἀποδέξασθαι ἐπίφθονον μὲν πρ τῶν πλεόνων ἀνθρώπων, ὅμως δέ, τῇ γ' ἐμοὶ φαίνεται ἀληθές, οὐκ ἐπισχήσω. Εἰ Ἀθηναῖοι κα ταρρωδήσαντες τὸν ἐπιόντα κίνδυνον ἐξέλιπον τὴν σφετέρην ἢ καὶ μὴ ἐκλιπόντες ἀλλὰ μείνα τες ἔδοσαν σφέας αὐτοὺς Ξέρξῃ, κατὰ τὴν θάλασσαν, οὐδαμοὶ ἂν ἐπειρέοντο ἀντιεύμενοι βασιλέ Εἰ τοίνυν κατὰ τὴν θάλασσαν μηδεὶς ἠντιοῦτο Ξέρξῃ,κατά γε ἂν τὴν ἤπειρον τοιάδε ἐγίνετο.Εἰ κ πολλοὶ τειχέων κιθῶνες ἦσαν ἐληλαμένοι διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ Πελοποννησίοισι,προδοθέντες ἂν Λακεδα μόνιοι ὑπὸ τῶν συμμάχων οὐκ ἑκόντων ἀλλ' ὑπ' ἀναγκαίης κατὰ πόλις ἁλισκομένων ὑπὸ τοῦ ναυτικο στρατοῦ τοῦ βαρβάρου ἐμουνώθησαν, μουνωθέντες δὲ ἂν καὶ ἀποδεξάμενοι ἔργα μεγάλα ἀπέθ νον γενναίως. Ἢ ταῦτα ἂν ἔπαθον ἢ πρὸ τοῦ ὁρέοντες ἂν καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας μηδίζοντ ὁμολογίῃ ἂν ἐχρήσαντο πρὸς Ξέρξην. Καὶ οὕτω ἂν ἐπ' ἀμφότερα ἡ Ἑλλὰς ἐγίνετο ὑπὸ Πέρσησ Τὴν γὰρ ὠφελίην τὴν τῶν τειχέων τῶν διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ ἐληλαμένων οὐ δύναμαι πυθέσθαι ἥτ ἂν ἦν βασιλέος ἐπικρατέοντος τῆς θαλάσσης.Νῦν δὲ Ἀθηναίους ἄν τις λέγων σωτῆρας γενέσθ τῆς Ἑλλάδος οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι τἀληθέος. Οὗτοι γὰρ ἐπὶ ὁκότερα τῶν πρηγμάτων ἐτράποντ ταῦτα ῥέψειν ἔμελλε·ἑλόμενοι δὲ τὴν Ἑλλάδα περιεῖναι ἐλευθέρην, τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν πᾶν λοιπόν,ὅσον μὴ ἐμήδισε, αὐτοὶ οὗτοι ἦσαν οἱ ἐπεγείραντες καὶ βασιλέα μετά γε θεοὺς ἀνωσάμενο Οὐδέ *σφεας μυστήρια φοβερὰ* ἐλθόντα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐς δεῖμα βαλόντα ἔπεισε ἐκλιπεῖν τὴν Ἑλλ δα, ἀλλὰ καταμείναντες ἀνέσχοντο τὸν ἐπιόντα ἐπὶ τὴν χώρην δέξασθαι».

Ἐν τοῖς νεωτέροις ἱστοριογράφοις ὁ περίφημος γερμανὸς Λεοπόλδος Ράγκε (Rank ἐπικροτῶν εἰς ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου περὶ Ἀθηναίων ὡς σωτήρων τῆς Ἑλλάδος γενομένο εἰρημένα θεωρεῖ τὴν τοιαύτην κρίσιν τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὡς τὸ κάλλιστον τῆς ὅλης τούτ ἱστορίας δίδαγμα (L, Ranke, Weltgeschichte II σ. 42).

τερον, τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Καὶ ἤρχισεν ἀμέσως ἡ τραγικὴ ἐκείνη ἀποδημία τῶν γυ-αικῶν, τῶν παίδων, τῶν γερόντων, ἥτις ἔμελλε τοσάκις νὰ ἐπαναληφθῇ κατὰ τὴν τε-ευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν· ἄλλων σῳζομένων εἰς Τροιζῆνα, ἄλλων εἰς Αἴγιναν, ἄλλων ιέχρι Σαλαμῖνος μόνον ἀπερχομένων, καὶ ἐν ἑνὶ λόγῳ ἁπάσης τῆς πόλεως ἐκπλεούσης ὡς λέγει ζωγραφικώτατα ὁ Πλούταρχος.

Ἡ χώρα ἐκενώθη τοσοῦτον ὥστε ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ ἐπελθὼν μετά τινας ἡμέρας, δὲν εὗρε νὰ αἰχμαλωτεύσῃ ἐν ὅλοις εἰμὴ 500 ἀνθρώπους· οἱ δ' ἄνδρες ἅπαντες σπευδον νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἐπειδὴ ὑπῆρχε χρεία χρημάτων, ἵνα δοθῇ βοή-θειά τις εἰς τοὺς ἀπορωτέρους τῶν ἀποδημούντων καὶ πρὸ πάντων ἵνα καταρτισθῇ ὁ στόλος, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν εἶχεν ὀβολόν, ὁ Ἄρειος Πάγος, ὅστις τότε συνεκρο-τεῖτο ἔτι ἐκ τῶν πλουσιωτέρων πολιτῶν, κατώρθωσε διά τε δημοσίων διατάξεων καὶ δι' ἰδίων εἰσφορῶν νὰ συλλέξῃ ποσότητα ἱκανὴν ὥστε νὰ δοθῶσιν ἑκάστῳ τῶν στρατευο-μένων ὀκτὼ δραχμαί. Μάλιστα δὲ ἀξιοζήλωτος ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη καὶ προθυμία μεθ' ἧς πάντες οἱ μάχιμοι ἄνδρες, φίλοι καὶ ἐχθροί, ἀντιπολιτευόμενοι καὶ συμπολιτευόμενοι, ὥρμησαν ἐπὶ τὰς τριήρεις. Ὁ δῆμος ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους ἐξέδοτο ψήφι-σμα, δι' οὗ ἀνεκαλοῦντο πάντες οἱ δι' ὀστρακισμοῦ προσωρινῶς ἐξωρισμένοι πολῖται, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ῥητῶς περιελήφθη ὁ Ἀριστείδης. Καὶ ἐνῷ ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν οὕτω τὴν δεξιὰν εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ ἀντίπαλον συγκατέβαινον εἰς τὸν Πειραιᾶ ὅ τε Ξάνθιπ-πος, ὁ κατήγορος τοῦ Μιλτιάδου καὶ ὁ Κίμων ὁ υἱὸς τοῦ στρατηγοῦ τούτου τῆς ἐν Μαρα-θῶνι νίκης, ὅστις μηδὲν σῴζων ἕνεκα τῆς καταδίκης τοῦ πατρὸς πάθος «πρῶτος ὤφθη διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ φαιδρὸς ἀνιὼν εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἑταίρων, ἵππου τινὰ χα-λινὸν ἀναθεῖναι τῇ θεῷ διὰ χειρῶν κομίζων (διότι δὲν ἦτο ὁπλίτης ἀλλ' ἐν τοῖς ἱππεῦσι τῆς πόλεως κατατεταγμένος)· ὡς οὐδὲν ἱππικῆς ἀλκῆς ἀλλὰ ναυμάχων ἀνδρῶν, ἐν τῷ παρόντι, τῆς πόλεως δεομένης. Ἀναθεὶς δὲ τὸν χαλινόν, καὶ λαβὼν ἐκ τῶν περὶ τὸν ναὸν κρεμαμένων ἀσπίδων, καὶ προσευξάμενος τῇ θεῷ, κατέβαινεν ἐπὶ θάλασσαν, οὐκ ὀλίγοις ἀρχὴ τοῦ θαρρεῖν γενόμενος». Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἐπεσκευάσθησαν κατεσπευσμένως τὰ περὶ Ἀρτεμίσιον παθόντα πλοῖα, ὥστε, ἐπελθόντος τοῦ περσικοῦ στόλου, εὑρέθησαν εἰς κατάστασιν νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνα. Ὁ ἐν Σαλαμῖνι ἤδη ἀθροισθεὶς στόλος ἦτο, καθ' Ἡρόδοτον, πολυπληθέστερος τοῦ περὶ Ἀρτεμίσιον παραταχθέντος, διότι συνέκειτο ἐκ 378 τριήρων, ἂν καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ ἀναφερομένων κατ' ἰδίαν ἑκάστης πόλεως τριήρων δὲν συμποσοῦται εἰμὴ εἰς 366. Ἐκ τούτων παρέσχον οἱ μὲν Ἀθηναῖοι(1) μόνοι 200, οἱ δὲ Κορίνθιοι 40, οἱ Αἰγινῆται 30, οἱ Μεγαρεῖς 20, οἱ Λακεδαιμόνιοι 16, οἱ Σικυώνιοι 15, οἱ Ἐπιδαύριοι 10, οἱ Ἀμβρακιῶται 7, 7 ὁμοίως οἱ Ἐρετριεῖς, 5 οἱ Τροιζήνιοι, 3 οἱ Ἑρμιονεῖς, 3 ὁμοίως οἱ Λευκάδιοι, 2 οἱ Κεῖοι, 2 οἱ Στυρεῖς, 1 οἱ Κύθνιοι καὶ 4 οἱ Νάξιοι, τὰς ὁποίας ἐκπεμφθείσας ἐκ Νάξου εἰς ἐπικουρίαν τοῦ περσικοῦ στόλου οἴκοθεν οἱ ναῦται καὶ οἱ πλοίαρχοι αὐτῶν ἔφερον εἰς Σαλαμῖνα. Ἐκ τῶν μεγάλων ἑλληνίδων πό-λεων τῶν ἐν Ἰταλίᾳ δὲν προσῆλθεν εἰμὴ μία Κροτωνιατῶν τριήρης, ἧς ἦρχε Φάυλλος, ἀνὴρ τρὶς πυθιονίκης (2). Παρεκτὸς δὲ τῶν τριήρων τούτων ὑπῆρχον καί τινες

(1) Οἱ Ἀθηναῖοι καθ' Ἡρόδοτον παρέσχον ναῦς 180, ἔδοσαν δὲ εἴκοσι πλοῖα εἰς τοὺς Χαλκιδεῖς, ὧν οὗτοι ἐπέβαινον ἔν τε τῷ Ἀρτεμισίῳ καὶ ἐν Σαλαμῖνι. (ἰδ. Ἡροδ. Θ 1 καὶ 46).

(2) Περὶ Κερκυραίων ἰδ. Ἡρ. Η 168 «(Κερκυραῖοι δὲ) .... ὑπεκρίναντο μὲν οὕτω εὐπρόσωπα, ἐπεὶ δὲ ἔδεε βωθέειν, ἄλλα νοσεῦντες ἐπλήρωσαν νέας ἑξήκοντα, μόγις δὲ ἀναχθέντες προσέμιξαν τῇ Πελοποννήσῳ, καὶ περὶ Πύλον καὶ Ταίναρον... ἀνεκώχευον τὰς νέας, καραδοκέον-τες... τὸν πόλεμον τῇ πεσέετα...». Περὶ τῶν αἰτίων τῆς τῶν Κρητῶν οὐδετερότητος ἰδ. Ἡρ. Η. 169.

πετηκόντοροι. Ταῦτα καθ' Ἡρόδοτον. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Αἰσχύ λος, εἰς τὸ προαναφερθὲν αὐτοῦ δρᾶμα, τοὺς «Πέρσας», λέγει ὅτι ὁ πᾶς ἀριθμὸς τῶν ἑλλη νικῶν νηῶν δὲν ὑπερέβαινε τὰς 300. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Αἰσχύλος αὐτὸς ἠγωνίσθη ἐν Σαλα μῖνι, εἶναι βεβαίως καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου μᾶλλον ἀξιόπιστος.

Ἐν τούτοις ὁ Ξέρξης, μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχη ὥρμησεν, ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάν δρου, πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ὅσαι κατῴκου μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς μόνοι οἱ Φωκεῖς ἀπεποιήθησαν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰ αὐτόν, καὶ κατέφυγον οἱ μὲν εἰς τὸν Παρνασσόν, οἱ δὲ πλεῖστοι πρὸς Λοκροὺς τοὺ Ὀζόλας· ὅθεν πᾶσαι αἱ πόλεις αὐτῶν καὶ πάντα τὰ ἱερὰ ἐλεηλατήθησαν καὶ κατεστρά φησαν. Μία δὲ στρατοῦ μοῖρα ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου εἰ Δελφούς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συλήσῃ τοὺς μεγάλους αὐτῶν θη σαυρούς· ἀλλ' ὁ προστάτης τοῦ πολυθρυλήτου τούτου ἱεροῦ, Ἀπόλλων, ἔσωσεν αὐτὸ διὰ θαυμάτων, τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρξα βεβαίως ἀμέτοχοι οἱ ἐπιτήδειοι τοῦ μαντείου ἐπιμεληταί. Διότι ἅμα οἱ Πέρσαι, ἀναβαίνοντες διὰ τῆς ἀτραποῦ τοῦ Παρνασσο ἥτις ἔφερεν εἰς (¹) Δελφούς, ἔφθασαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Προ νοίας Ἀθηνᾶς, ἠκούσθησαν αἴφνης φοβεραὶ βρονταί, ἀπὸ δ τοῦ ὄρους ἀπορραγεῖσαι δύο κορυφαὶ ἐπέσκηψαν, διὰ πολλοῦ πα τάγου, ἐπὶ τοὺς ἐπερχομένους, συντρίψασαι πλείστους ὅσους αὐ τῶν, ἐν δὲ τῷ ναῷ τῆς Προνοίας βοὴ καὶ ἀλαλαγμὸς ἐγίνετο ὥστε οἱ πολέμιοι, καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ φόβου, ἐτράπησα εἰς φυγήν· κατεδιώχθησαν δὲ οὐ μόνον ὑπὸ τῶν Δελφῶν ἀλλά, ὡς ἔλεγον, καὶ ὑπὸ δύο ὁπλιτῶν ἐχόντων φύσιν μεί ζονα τῆς ἀνθρωπίνης, οἵτινες, ὡς ἐβεβαίουν ἔπειτα οἱ Δελφοί, δὲν ἦσαν ἄλλοι εἰμὴ ο δύο ἥρωες Φύλακος καὶ Αὐτόνοος, ὧν τὰ τεμένη προέκειντο παρὰ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερόν Οὕτω λοιπὸν ἐσώθη τότε τὸ μαντεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ ἔμεινεν ἔκτοτε ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄσυλον, μέχρις οὗ μετὰ 130 περίπου ἔτη ἐλεηλάτησεν αὐτὸ κατὰ πρῶτον ἡ βέβηλος τοῦ φωκέως Φιλομήλου χείρ.

Νόμισμα Ἀλεξάνδρου Α' βασιλέως τῆς Μακεδονίας

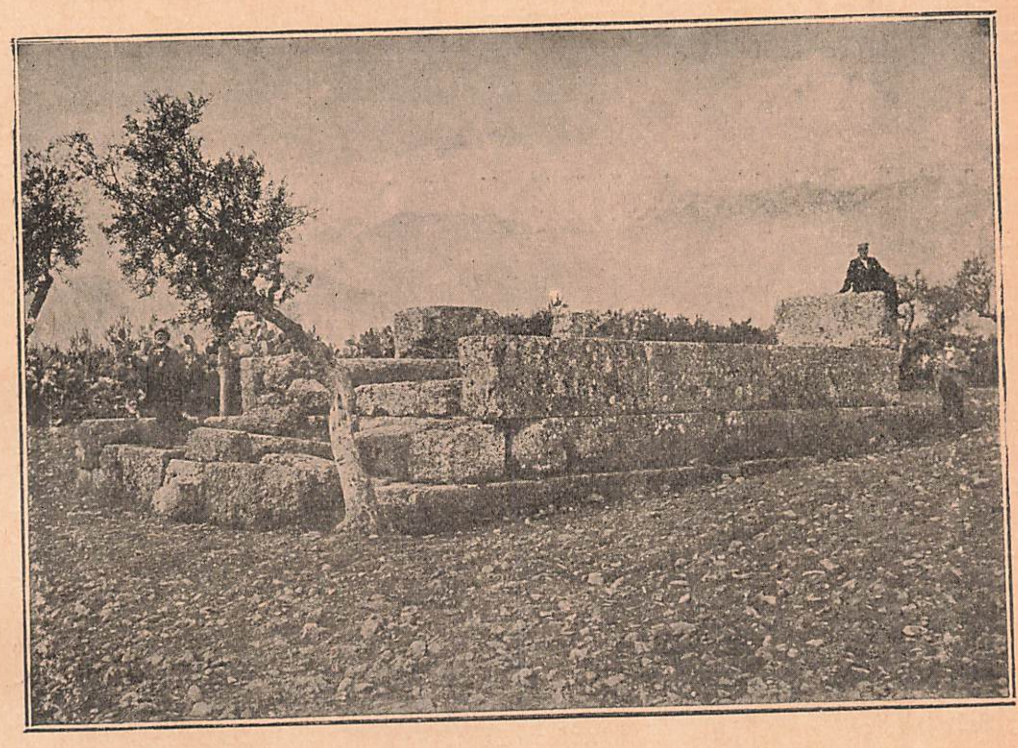

(Ὁπλίτης κρατῶν δύο δόρατα καὶ ὁδηγῶν ἵππον)

Ὁ δὲ Ξέρξης, μετὰ τοῦ κυρίου στρατοῦ, ἐπορεύθη ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῆς Βοιω τίας πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔφθασεν ἀκωλύτως εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀκροπόλεως Οἱ κάτοικοι, ὡς προείπομεν, εἶχον ἐγκαταλείψει τήν τε χώραν καὶ τὸ ἄστυ· ἀλλ' ὀλίγοι τινὲς Ἀθηναῖοι, μὴ θέλοντες ἢ μὴ δυνάμενοι, διὰ τὸ γῆρας ἢ τὴν πενίαν, νὰ ἀποδη μήσωσιν, εἶχον κλεισθῆ εἰς τὴν ἀκρόπολιν μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς

(¹). Τὰ περὶ τῆς εἰς Δελφοὺς στρατείας τῶν Περσῶν θεωροῦνται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν στερούμενα πάσης ὑποστάσεως ἱστορικῆς. Εἰκάζεται μάλιστα ὑπό τινων ἐκ τούτων ὅτι οἱ Δελφοὶ διετέλουν εἰς ἐμπιστευτικὰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς Πέρσας, τοὺς λατρεύοντας τὸν θεὸν τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ φωτός, (τὸν Ἀχουρομασδᾶν=ὕψιστον πνεῦμα ἤ, ὡς ἐσχηματίσθη τὸ ὄνομα παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, *Ὡρομάσδην*), οἷον ἐθεώρουν οἱ Πέρσαι καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, οὗ καὶ τὸ ἐν Δήλῳ ἱερὸν ἐσεβάσθησαν κατὰ τὴν εἰς Μαραθῶνα στρατείαν. Ὑποτίθεται δὲ ὅτι καὶ οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ὡς πρὸ τοῦ πολέμου τοῖς Ἀθηναίοις δοθέντες ἀπαισιόδοξοι χρησμοί, οἱ εἰς τοσαύτην δυσπιστίαν ἐμβαλόντες τούτους, ἐνεπνέοντο ἐν μέρει ὑπὸ τῆς φιλομηδικῆς πολι τικῆς τῶν Δελφῶν.

καὶ ἐκ τοῦ προχείρου ὠχυρώθησαν ἐν αὐτῇ. Οἱ περὶ τὸν Ξέρξην Πεισιστρατίδαι, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν ἱερὸν τοῦτον χῶρον ἀπὸ τῆς βεβηλώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς, ἐπροσπάθησαν μὲν παντὶ σθένει νὰ καταπείσωσι τοὺς ὀλίγους τούτους ὑπερμάχους νὰ παραδοθῶσιν· ἀλλὰ μὴ πειθομένων αὐτῶν ἐδέησε νὰ ἐκπολιορκηθῇ ἡ ἄκρα, μεθ' ὃ ἅπαντες μὲν οἱ ἐν αὐτῇ ἄνδρες ἐσφάγησαν, ἅπαντα δὲ τὰ οἰκοδομήματα, τά τε ἱερὰ καὶ τὰ ἄλλα, ἐλεηλατήθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν. Ὁ Ξέρξης ἐγένετο οὕτω κύριος καὶ τῆς ἀκροπόλεως, συγχρόνως δὲ περίπου ἔφθασεν εἰς Φάληρον ὁ πολυάριθμος αὐτοῦ στόλος.

Ερείπια τοῦ παρὰ τὴν Σπάρτην τάφου τοῦ Λεωνίδου

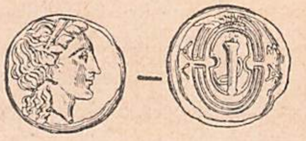
Ὁ μέγας βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ ὑπολάβῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ὡς ἐκπεπληρωμένον σχεδόν. Τέσσαρες μῆνες εἶχον παρέλθει ἀφ' ἧς ἐξεκίνησεν ἀπὸ τῆς Ἀσίας, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οἱ Ἕλληνες, οἵτινες, πρὸ εἰκοσαετίας, εἶχον πράξει τὸ λάθος νὰ μὴ ὑποστηρίξωσιν ἀποχρώντως τὴν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν καὶ εἶχον ὑποχωρήσει ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην, ἐξηκολούθησαν ὑποχωροῦντες ἀκαταπαύστως, ἐκ τῶν Τεμπῶν εἰς τὰς Θερμοπύλας καὶ ἐκ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὸν ἰσθμόν. Ὁ Ξέρξης ἦτο κύριος ἁπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τῆς Πελοποννήσου Ἑλλάδος, καὶ ἁπάσης τῆς ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τῆς Σαλαμῖνος θαλάσσης· ἦτο ἰδίως κύριος τῆς αὐθάδους πόλεως, ἥτις πρὸ δεκαετίας ἔτρεψε τὰ περσικὰ στίφη ἐν Μαραθῶνι· οἱ προστατευόμενοι αὐτοῦ Πεισιστρατίδαι καὶ οἱ μετὰ τούτων συντασσόμενοι ὀλίγοι ἀθηναῖοι φυγάδες ἀναβάντες εἰς τὴν ἀκρόπολιν προσήνεγκον αὐτόθι θυσίαν καὶ ἐνόμισαν ὅτι ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὃν ματαίως εἶχεν ἐπιδιώξει ὁ Ἱππίας, ὅτι ἀνέκτησαν τὴν πάτριον τυραννίδα, ὁ δὲ Ξέρξης ἔσπευσε νὰ πέμψῃ εἰς Σοῦσα ταχυδρόμον ἵνα ἀναγγείλῃ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ καὶ διαλύσῃ τοὺς φό-

βους τοῦ θείου του 'Αρταβάνου. Τὰ πράγματα εἶχον τρόντι οὕτω, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ ὁριστικὸς τῶν Περσῶν θρίαμβος ἐφαίνετο ἀναμφισβήτητος. 'Αλλὰ ἀκριβεστέρα τῶν περιστάσεων ἐξέτασις ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ σπουδαίας περὶ τούτου ἀμφιβολίας. Κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι, οἵτινες μετὰ κόπου ἐξεπόρθησαν τὰς Θερμοπύλας, ἀγωνιζόμενοι πρὸς 4.000 μόνον Ἕλληνας, προέκειτο ἤδη νὰ συναντήσωσιν εἰς τὸν ἰσθμὸν ὀχυρώματα ἀσφαλῆ ὑπὸ πολλῶν μυριάδων Πελοποννησίων ὑπερασπιζόμενα. Καὶ ἐν Θερμοπύλαις μὲν οἱ Ἕλληνες δὲν κατεβλήθησαν ἐπὶ τέλους εἰμὴ διότι ἐκυκλώθησαν διὰ πλαγίας τινὸς ὁδοῦ· ἐν δὲ τῷ ἰσθμῷ κύκλωσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰμὴ ἀπὸ θαλάσσης, διὰ νὰ γίνῃ δὲ ἡ ἀπὸ θαλάσσης κύκλωσις ἔπρεπε νὰ κατατροπωθῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος· ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς στόλος ὄχι μόνον δὲν εἶχε νικηθῆ περὶ 'Αρτεμίσιον ἀλλὰ καὶ ἀξιολόγους ἔκτοτε προσέλαβεν ἐπικουρίας· ὅθεν δὲν ἦτο παντάπασι βέβαιον ὅτι θέλει ἤδη ὑποκύψει εἰς τὸν περσικόν, ὅστις ἦτο μὲν πάντοτε ἀσυγκρίτῳ λόγῳ πολυπληθέστερος, εἶχεν ὅμως πάθει πολλὰς ζημίας ἀπό τε τρικυμιῶν καὶ ἀπὸ τῶν ναυμαχιῶν. Πρὸς τούτοις ἡ ἐν Δελφοῖς οἰκτρὰ ἀποτυχία τῶν Περσῶν ἐμαρτύρει ὁπόσον δυσχερὴς ἦτο, διὰ τὸ ὀρεινὸν τῆς χώρας, ἡ ἐκπόρθησις τῆς ἐνδοτέρας Ἑλλάδος. Τὸ δὲ δεινότερον, ὁ ἀπειράριθμος ἐκεῖνος ὄχλος ἐστερεῖτο ἤδη τροφῶν· αἱ ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἀποθῆκαι εἶχον ἐξαντληθῆ, ἡ δὲ ἀνατολικὴ στερεὰ Ἑλλάς, ἐρημωθεῖσα πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ λεηλατηθεῖσα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντηρήσῃ ἐπὶ πολὺ τοσούτους ἐπήλυδας.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ μέσα τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς τοῦ 480 ἔτους. Ὁ περσικὸς στρατὸς κατεῖχεν ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ κράτιστον αὐτοῦ μέρος ἦτο συμπεπυκνωμένον εἰς τὴν 'Αττικὴν καὶ εἰς τὸ περὶ 'Ελευσῖνα πεδίον, ἕτοιμον νὰ ὁρμήσῃ διὰ τῶν Μεγάρων πρὸς τὸν ἰσθμόν. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς 'Αττικῆς, ἔχων τὸ στρατηγεῖον αὐτοῦ ἐν Φαλήρῳ. Ὁ πεζικὸς ἑλληνικὸς στρατὸς ἦτο παρατεταγμένος ὄπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ἰσθμοῦ, ὁ δὲ στόλος ὁ ἑλληνικὸς ἦτο συμπεπυκνωμένος περὶ τὴν πόλιν τῆς Σαλαμῖνος, δηλαδὴ ὄχι εἰς τὴν σημερινὴν κώμην τῆς Σαλαμῖνος, τὴν κοινῶς λεγομένην Κούλουρην, ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν, ὅπου, καταντικρὺ τῆς ἀττικῆς παραλίας, κεῖνται τὰ λεγόμενα 'Αμπελάκια. Ἡ ἐκκένωσις τῆς 'Αττικῆς εἶχεν ἤδη συμπληρωθῆ καὶ τὰ πλοῖα τῶν 'Αθηναίων εἶχον προσέλθει εἰς Σαλαμῖνα καὶ ἑνωθῆ μετὰ τοῦ λοιποῦ στόλου, ὥστε ὁ Εὐρυβιάδης συνεκάλεσε τοὺς ἡγεμόνας ἵνα βουλευθῇ περὶ τοῦ πρακτέου. Οἱ πλεῖστοι ἐφρόνουν ὅτι ὁ στόλος ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν ἰσθμόν, διότι, ἂν ἀγωνισθέντες ἐν τῷ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ 'Αττικῆς πορθμῷ ἡττῶντο, ἤθελον ἀποκλεισθῆ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐνῷ περὶ τὸν ἰσθμόν, εἰς Κεγχρεάς, ὄχι μόνον δὲν ἔτρεχον τὸν κίνδυνον τοῦτον τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἀλλ' εἶχον καὶ τὸ μέγα πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποβοηθῶνται ὑπὸ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ. 'Εν τῷ μέσῳ τῆς συζητήσεως ταύτης εἶδον οἱ ἐν Σαλαμῖνι τὴν ἀκρόπολιν τῶν 'Αθηνῶν πυρπολουμένην, καὶ ὑπὸ τοιούτου κατελήφθησαν φόβου ὥστε τινὲς τῶν στρατηγῶν, ἐνῷ οὐδεμία ἔτι εἶχε γίνει ἀπόφασις, ἐξελθόντες κατεσπευσμένως ἐκ τοῦ συμβουλίου, παρήγγειλαν τὰ πλοῖα αὐτῶν νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἵνα διὰ νυκτὸς ἀποπλεύσωσι. Καὶ οἱ μείναντες δὲ ἐν τῷ συμβουλίῳ στρατηγοὶ ἀπεφάσισαν κατὰ πλειονοψηφίαν, νὰ παρασκευάσωσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν τὸ πρωὶ ὑποχωρήσωσι. Μειονοψηφοῦντες ἦσαν οἱ ἡγεμόνες τῶν 'Αθηνῶν, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, πρὸ πάντων ὁ Θεμιστοκλῆς. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐνόμιζεν ὀλεθρίαν τὴν ὑποχώρησιν· ὅθεν ἐπανῆλθε τεθορυβημένος εἰς τὸ πλοῖον αὐτοῦ, καὶ μετ' ὀλίγον, νυκτὸς ἤδη οὔσης, εἴτε οἴκοθεν εἴτε, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, κατὰ προτροπὴν συνετοῦ τινος 'Αθηναίου, Μνησιφίλου καλουμένου, ἀπεφάσισε νὰ δοκιμάσῃ νὰ μεταπείσῃ

τὸν Εὐρυβιάδην. Διέταξε λοιπὸν νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸν πρὸς τὴν ναυαρχίδα, καὶ πλησιάσας ἔκραξε πρὸς τὸν ναύαρχον ὅτι ἔχει νά τῳ ὁμιλήσῃ περὶ κοινοῦ πράγματος· ὁ δὲ παρήγγειλε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ πλοῖον· καὶ τότε ὁ Θεμιστοκλῆς παρετήρησεν εἰς τὸν Εὐρυβιάδην ὅτι, ἂν ἀναχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, δὲν θέλουσι πλέον ναυμαχήσει περὶ τῆς ὅλης πατρίδος, περὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος· διότι αἱ μοῖραι ἑκάστης πόλεως θέλουσι τραπῆ εἰς τὰ ἴδια, οὐδὲ ὑπάρχει ἄνθρωπος ἱκανὸς νὰ ἐμποδίσῃ τὸν στόλον του νὰ διασκεδασθῇ, καὶ ἡ Ἑλλὰς θέλει οὕτως ἀπολεσθῆ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀβουλίαν. Προσέθηκε δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ δι' ὧν κατέπεισε τὸν Εὐρυβιάδην νὰ συγκαλέσῃ πάλιν τὸ συμβούλιον, ἔτι διὰ νυκτός. Συνελθόντων δὲ τῶν στρατηγῶν, καὶ πρὶν εἰσέτι ὁ Εὐρυβιάδης ἐκθέσῃ τὸν λόγον δι' ὃν συνήγαγεν αὐτούς, ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν τῇ ἀνυπομονησίᾳ του, ἤρχισεν ἐκδηλῶν εἰς ἕκαστον ἡγεμόνα ἰδίᾳ τοὺς φόβους αὐτοῦ καὶ τὰς ἀνησυχίας διὰ τὴν προκειμένην ἐγκατάλειψιν τῆς Σαλαμῖνος· διὸ ἐρεθισθεὶς ὁ κορίνθιος στρατηγὸς Ἀδείμαντος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐπόθει τὴν εἰς Κόρινθον ὑποχώρησιν, «ὦ Θεμιστόκλεις, ἀνέκραξεν, εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας οἱ ἐξανιστάμενοι προτοῦ δοθῇ τὸ σύνθημα ῥαπίζονται»· ὁ δέ. ἠπίως ἐπὶ τοῦ παρόντος φέρων τὴν αὐθάδη ταύτην ἀποστροφήν, «ναί, ἀπήντησεν, ἀλλ' οἱ μετὰ τὸ σύνθημα ὑστερίζοντες δὲν στεφανοῦνται». Ὁ Πλούταρχος, ἐν τῷ βίῳ τοῦ Θεμιστοκλέους, λέγει τὸν διάλογον τοῦτον γενόμενον οὐχὶ μεταξὺ Ἀδειμάντου καὶ Θεμιστοκλέους, ἀλλὰ μεταξὺ Εὐρυβιάδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐπιφέρει ὅτι μετὰ τὴν ἀπόκρισιν τούτους ἐπαραμένου τοῦ πρώτου τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέστειλεν αὐτὸν εἰπὼν «πάταξον μέν, ἄκουσον δέ». Ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος εἶναι πάλιν ἀξιοπιστότερος τοῦ Πλουτάρχου, ὄχι μόνον διότι, ὡς πλησιέστατος εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ αὐτὰ ἀσφαλέστερον ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ὀλιγώτερον τραγικὴ ἔκθεσίς του εἶναι καθ' ἑαυτὴν πιθανωτέρα. Τῳόντι ἀφ' ὅλων τῶν περιστάσεων τῆς συζητήσεως ταύτης ἐξάγεται ὅτι ὁ Εὐρυβιάδης οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν προσωπικῆς δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἐφαίνετο μᾶλλον πάντοτε ἀποκλίνων πρὸς τὴν γνώμην αὐτοῦ. Ὅθεν ἀναγκαζόμεθα, ἂν καὶ μὲ λύπην μας, νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο «πάταξον μέν, ἄκουσον δέ» δὲν ἐρρήθη πιθανώτατα ποτὲ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους· καὶ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀφήγησιν ἡμῶν, ἀκολουθοῦντες κατὰ γράμμα τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας.

Νόμισμα Σαλαμῖνος

(Κεφαλὴ γυναικός, πιθανώτατα τῆς Σαλαμῖνος, καὶ ἀσπίς)

Μετὰ τὴν προεισαγωγικὴν μεταξὺ Ἀδειμάντου καὶ Θεμιστοκλέους διένεξιν ὁ Εὐρυβιάδης ὑπέβαλεν εἰς τὴν σύνοδον ὅτι, ἐπειδὴ παρήχθησαν ἀμφιβολίαι ἂν ἔχει ὀρθῶς ἡ πρὸ ὀλίγου γενομένη ἀπόφασις, συνεκάλεσε τοὺς στρατηγούς, ἵνα σκεφθῶσι πάλιν περὶ τοῦ πρακτέου. Δοθέντος δὲ τοῦ λόγου εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, οὗτος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ναύαρχον, δὲν ἐπανέλαβε μὲν ὅσα εἶχεν ἰδίᾳ εἰπεῖ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς βεβαίας λιποταξίας τῶν διαφόρων μοιρῶν τοῦ στόλου, ἅμα ὑποχωρήσωσιν ἐκ Σαλαμῖνος, «παρεόντων γὰρ συμμάχων οὐκ ἔφερέ οἱ κόσμον οὐδένα κατηγορέειν», ἀλλὰ παρετήρησεν ὅτι ἂν ἀναζεύξωσι πρὸς τὸν ἰσθμὸν τὰς νῆας, θέλουσι ναυμαχήσει ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ τὸ ὁποῖον δὲν συμφέρει παντάπασιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἔχοντας πλοῖα βαρύτερα καὶ ὀλιγώτερα τῶν πολεμίων, ἐνῷ ἀγωνιζόμενοι ἐν τῷ στενῷ πορθμῷ τῆς Σαλαμῖνος ἔχουσι πλείστας πιθανότητας νίκης· ὅτι νικήσαντες ἐν Σαλαμῖνι σῴζουσι τὴν Πελοπόννησον οὐδὲν ἧττον ἢ ἐὰν νικήσωσι περὶ τὸν ἰσθμόν, ἐνῷ ὑποχωροῦντες ἤδη δὲν θέλουσι κατορθώσει ἄλλο εἰμὴ νὰ σύρωσι κατόπιν αὐτῶν τοὺς Πέρσας εἰς τὴν χερσόνησον· ὅτι πρὸς τούτοις θέλουσι παραδώσει εἰς τοὺς πολεμίους τὴν Αἴγιναν, τὰ Μέγαρα καὶ αὐτὴν τὴν

Σαλαμῖνα, ὅπου κατέφυγον πολλαὶ 'Αθηναίων οἰκογένειαι καὶ ὅπου οἱ 'Αθηναῖοι θέλουσιν ἀγωνισθῆ μετὰ πλείστου ζήλου, διότι ὁ χρησμὸς προανήγγειλεν αὐτοῖς ἐνταῦθα νίκην.'Αλλ'ἐνῷ ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέπτυσσε ταῦτα πάντα καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ ἤρχιζον νὰ προξενῶσιν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς παρισταμένους, ὁ 'Αδείμαντος, παροξυνθεὶς πάλιν διὰ τοῦτο καὶ θέλων νὰ ἀνατρέψῃ τὴν συζήτησιν· «Σιώπα, Θεμιστόκλεις, ἀνέκραξε πάλιν, διότι δὲν ἐκπροσωπεῖς ἐνταῦθα ἐλευθέραν ἑλληνίδα πόλιν· μὴ λησμονῇς ὅτι αἱ 'Αθῆναι κατέχονται ὑπὸ πολεμίων καὶ ὅτι ἄνθρωπος ἄπατρις δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ δικαίωμα ψήφου ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ». Ἡ ἀγεννὴς αὕτη βλασφημία κατέστησε τὸν Θεμιστοκλέα ἔξω φρενῶν. Ὁ μέγας οὗτος στρατηγός, ὅστις μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Αἰγινητῶν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὰ δύο τρίτα τῆς ἑλληνικῆς δυνάμεως καὶ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι κρατεῖ εἰς τὴν παλάμην αὐτοῦ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἠδυνήθη ἤδη νὰ κρατήσῃ τὴν περιφρόνησίν του πρὸς τὸν ἀναιδῆ ἐκεῖνον ἄνθρωπον τὸν τολμήσαντα ν'ἀμφισβητήσῃ τὸ δικαίωμα αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ ἀνηλεῶς ἐξύβρισεν αὐτόν τε καὶ τοὺς Κορινθίους προσέθηκε τρέμων ὑπὸ ὀργῆς ὅτι, ἐνόσῳ οἱ 'Αθηναῖοι ἔχουσι διακοσίας ναῦς πεπληρωμένας, δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι πόλιν καὶ χώραν πολὺ μείζονας τῆς τῶν Κορινθίων. Δοὺς δὲ τὸ μάθημα τοῦτο εἰς τὸν 'Αδείμαντον ἐστράφη αὖθις πρὸς τὸν πρόεδρον Εὐρυβιάδην καὶ εἶπεν αὐτῷ, βαθέως συγκεκινημένος· «Εὐρυβιάδη, ἐὰν μείνῃς ἐνταῦθα καὶ ἀγωνισθῇς ὡς ἀνὴρ ἀγαθός, σῴζονται τὰ πάντα· εἰ δὲ μή, ἀνατρέψεις τὴν Ἑλλάδα. Ἡ τύχη τοῦ παρόντος πολέμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τούτου τοῦ στόλου. Πείθου λοιπὸν εἰς τοὺς λόγους μου, διότι ἄλλως, τὸ καθ' ἡμᾶς, παραλαβόντες τὰς οἰκογενείας ἡμῶν, θέλομεν ἀποπλεύσει εἰς Σῖριν τὴν ἐν 'Ιταλίᾳ, ἥτις ἔκπαλαι ἀνῆκεν εἰς ἡμᾶς, καί, κατὰ χρησμόν τινα, πρέπει νὰ κτισθῇ ποτε ὑφ' ἡμῶν. Ὑμεῖς δέ, στερηθέντες συμμάχων τοιούτων, θέλετε ἐνθυμηθῆ τοὺς λόγους μου».

Τὸ συμβούλιον ἦτο ἐκπεπληγμένον· ὁ Εὐρυβιάδης, ὅστις εἶχε καὶ προηγουμένως ἀρχίσει νὰ μεταπείθεται ὑπὸ τῶν ἐντόνων τοῦ Θεμιστοκλέους παραστάσεων, ἀκούσας τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπειλὴν ἐνόησεν ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐνδώσῃ· ἦτο πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῶν 'Αθηναίων ὁ ἑλληνικὸς στόλος οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ· αὐτοὶ οἱ Κορίνθιοι ἐσιώπησαν, ὁ δ'Εὐρυβιάδης, παύσας τὴν περαιτέρω συζήτησιν καὶ μηδὲ ψηφοφορίαν τινὰ προκαλέσας, ἀνέλαβεν οἴκοθεν νὰ ἀνατρέψῃ τὴν προηγουμένην ἀπόφασιν καὶ διέταξεν ὅτι θέλουσι μείνει εἰς Σαλαμῖνα καὶ αὐτόθι θέλουσιν ἀγωνισθῆ. Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει, καὶ πάντες ἑκόντες ἢ ἀέκοντες ἤρχισαν παρασκευαζόμενοι ὡς ἐπὶ πόλεμον. Συγχρόνως δὲ ηὔξαντο πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐπεκαλέσαντο συμμάχους τοὺς Αἰακίδας, τούς τε ἥρωας τῆς Σαλαμῖνος, Τελαμῶνα καὶ Αἴαντα, καὶ τοὺς τῆς Αἰγίνης, Αἰακόν, 'Αχιλλέα, Τεῦκρον, ὧν μετεπέμψαντο τὰς εἰκόνας, ἀποστείλαντες ἐπὶ τούτῳ πλοῖον εἰς τὴν νῆσον ταύτην.

'Αλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Πελοποννήσιοι ἤρχισαν πάλιν μεμψιμοιροῦντες καὶ δυσχεραίνοντες. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἂν ὁ'Αδείμαντος,ἀντὶ νὰ προσβάλῃ ἀνοήτως τὸν Θεμιστοκλέα, ἐπεχείρει νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ,ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ πολλοὺς εἰς ἀναίρεσιν αὐτῶν λόγους. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἠξίου ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑποχωρήσαντες εἰς τὸν ἰσθμὸν ἔμελλον νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν πελάγει ἀναπεπταμένῳ· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀνυπόστατον, διότι ὁ τῶν Κεγχρεῶν κολπίσκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὤφειλε νὰ ἀναζητήσῃ ὁ περσικὸς στόλος τὸν ἑλληνικόν, ἦτο μὲν εὐρύτερος τοῦ μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ 'Αττικῆς πορθμοῦ, δὲν ἠδύνατο ὅμως βεβαίως νὰ ὀνομασθῇ πέλαγος ἀναπεπταμένον, καὶ εἶχε πρὸς τούτοις ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας τὸ πλεονέκτημα ὅτι ὄχι μόνον ἔμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐνταῦθα ἔχοντες παρακειμένην καὶ βοηθοῦσαν τὴν πεζικὴν αὐτῶν στρατιὰν ἀλλὰ καὶ ὅτι, ἅμα πνεύσαντος ἀπὸ πελάγους ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ περσικὸς στόλος ἤθελε περιέλθει εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν.

Πρὸς τούτοις ὁ Θεμιστοκλῆς ἔλεγεν ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὸν ἰσθμὸν ἐγκατέλειπον εἰς τοὺς πολεμίους οὐ μόνον τὴν Σαλαμῖνα ἀλλὰ καὶ τὴν Αἴγιναν καὶ τὰ Μέγαρα. Ἡ ἀλήθεια ὅμως ἦτο ὅτι τῆς μὲν Αἰγίνης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τῶν δὲ Μεγάρων, διὰ τῆς πεζικῆς, ἠδύναντο οἱ Πέρσαι νὰ γίνωσι κύριοι καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Τὰς δὲ ἐν Σαλαμῖνι οἰκογενείας αὐτῶν ἠδύναντο κάλλιστα οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μεταφέρωσιν εἰς Πελοπόννησον, ἀπερχόμενοι εἰς Κόρινθον· ὅθεν ἀκριβῶς εἰπεῖν δὲν προέκειτο, διὰ τῆς ὑποχωρήσεως, νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰμὴ μόνον ἡ Σαλαμίς· ἀλλ' ἀφοῦ ἐθυσιάσθησαν ἤδη τόσαι ἄλλαι πόλεις καὶ χῶραι, καὶ ἰδίως ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Σαλαμῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ γεγονὸς τοσούτῳ σπουδαῖον ὥστε νὰ ἀντισταθμίσῃ πάντας τοὺς ἄλλους λόγους τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ τῆς περὶ τὸν ἰσθμὸν ναυμαχίας, ἂν τοιοῦτοι λόγοι ὑπῆρχον. Ἐπὶ πᾶσιν, ὁ περὶ τῆς βεβαίας διαλύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου λόγος ἐν περιπτώσει ἀναζεύξεως εἰς τὸν ἰσθμὸν ἠδύνατο ἐπίσης νὰ ἀμφισβητηθῇ· αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἦτο ἐνδεχόμενον τῳόντι νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια· ἀλλὰ πότε ; ἂν ὁ περσικὸς στόλος ἔπραττεν ὅ,τι πρὸ ἡμερῶν εἶχε συμβουλεύσει ὁ Δημάρατος, ἂν ἐξέπεμπε δηλαδὴ ἱκανὰ αὐτοῦ πλοῖα εἰς τὰ διάφορα τῆς Πελοποννήσου παράλια· τοῦτο ὅμως, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχον πράξει οἱ Πέρσαι ἄχρι τοῦδε, καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δὲν προετίθεντο νὰ ἐνεργήσωσι πρὶν ἢ κατατροπώσωσι τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ἠδύνατο εἰς πᾶσαν περίστασιν νὰ γίνῃ καὶ ἐν Σαλαμῖνι ὄντων τῶν Ἑλλήνων. Ἂν δὲ αἱ πελοποννησιακαὶ μοῖραι ἤθελον νὰ διαλυθῶσιν, ὄχι διότι αἱ πόλεις αὐτῶν ἠπειλοῦντο ὑπὸ περσικῶν πλοίων, ἀλλὰ διότι αἱ μοῖραι ἐκεῖναι δὲν προῃροῦντο νὰ ναυμαχήσωσι, δὲν ἠξεύρομεν διατί ἆρά γε νὰ μὴ ἀναχωρήσωσι καὶ ἀπὸ Σαλαμῖνος, ὅπως ἤθελον διασκεδασθῇ μετὰ τὴν ἀπὸ ταύτης ἀνάζευξιν. Καὶ ἐνῷ εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Θεμιστοκλέους ἠδύναντο νὰ ἀντιταχθῶσιν οὕτως ἕτερα, οὐδὲν ἧττον σπουδαῖα, ἐπιχειρήματα, οἱ Πελοποννήσιοι ᾐσθάνοντο ὅτι, ἀγωνιζόμενοι μὲν ἐν Σαλαμῖνι, ἂν ἐνικῶντο, ἤθελον ἀποκλεισθῇ εἰς τὴν νῆσον ταύτην καὶ ἅπαντες καταστραφῇ, ἀγωνιζόμενοι δὲ περὶ τὸν ἰσθμὸν καὶ ἡττηθέντες ἠδύναντπ νὰ σωθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ νὰ προσθέσωσιν εἰς τὴν πεζικὴν αὐτῆς στρατιὰν πολλὰς μυριάδας μαχητῶν· πρὸς τούτοις δέ, ὑποχωροῦντες ἐκ Σαλαμῖνος ἀνέβαλλον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἡ δὲ ἀναβολὴ συνέφερε πολυειδῶς, ὡς προεξηγήσαμεν, εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐζήτουν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰμὴ διὰ νὰ διαλυθῶσιν· ἴσως εἶχε τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀγωνισθῇ ἐπὶ χώρας ἀνηκούσης ἔτι εἰς τοὺς Ἀθηναίους· ἴσως ἐφρόνει ὅτι ὁ χρησμὸς ὁ ἀναγγείλας ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτοῦ θέλουσι νικήσει ἐν Σαλαμῖνι, ἔμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτοὺς θάρρος ἀκαταγώνιστον καὶ νὰ ἀναδείξῃ τῳόντι αὐτοὺς νικηφόρους· ἴσως αὐτὴ ἐκείνη ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ νικήσωσιν ἐξάπαντος, διότι νικώμενοι ἤθελον ἤδη ἀποκλεισθῇ, ἦτο εἷς τῶν κυριωτάτων λόγων δι' οὓς ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπέμενε νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἐνίκησαν, ὁ Θεμιστοκλῆς ἐφάνη ἐπὶ τέλους ὅτι εἶχε δίκαιον. Ἀλλὰ πρὸ τῆς μάχης, καὶ ἐνόσῳ ἡ νίκη δὲν ἦτο παντάπασι βεβαία, οἱ Πελοποννήσιοι ἐδικαιοῦντο τῇ ἀληθείᾳ ν' ἀγανακτῶσι βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας νὰ ἀποκλεισθῶσιν, ὡς εἰς παγίδα τινά, ἐντὸς τῆς Σαλαμῖνος. Ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἡγεμόνων μετεδόθη εἰς τὰ πληρώματα· ἡ κοινὴ συζήτησις ηὔξησε τὴν κοινὴν ἔξαψιν· εἰς ἕκαστον πλοῖον ἠγέρθησαν κραυγαὶ μεγάλαι διὰ τὴν ἀβουλίαν τοῦ Εὐρυβιάδου, τοῦ πεισθέντος νὰ μεταβάλῃ γνώμην· ὥστε, κορυφωθέντος τοῦ θορύβου, ὁ ναύαρχος ἐδέησε νὰ συγκαλέσῃ καὶ αὖθις τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν.

Ἐν τῷ νέῳ τούτῳ συμβουλίῳ ἐπανελήφθησαν ἑκατέρωθεν οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους προεξεθέσαμεν, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς, θεωρῶν ἤδη ὅτι ἡ πλειονοψηφία τῶν Πελο-

ποννησίων θέλει ἐπὶ τέλους κατισχύσει, κατέφυγεν εἰς μηχάνημα παράδοξον. Ἐξελθὼν τοῦ συμβουλίου, ἐπὶ προφάσει τινί, προσεκάλεσεν ἕνα τῶν δούλων αὐτοῦ, ὀνόματι Σίκιννον. Ὁ Σίκιννος οὗτος ἦτο Ἕλλην. ὡς φαίνεται, τὴν καταγωγήν, ἐκ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἐγίνωσκε τὴν περσικὴν γλῶσσαν καὶ εἶχε περιέλθει εἰς δουλείαν, πωληθείς, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, μετὰ τὴν τελευταίαν ἰωνικὴν ἐπανάστασιν· ἦτο δὲ ἄνθρωπος λόγιος· διότι ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε καταστήσει αὐτὸν παιδαγωγὸν τῶν τέκνων του· καὶ ὕστερον, ὅτε οἱ Θεσπιεῖς ἐζήτησαν διὰ νέων πολιτῶν νὰ αὐξήσωσι τὴν πόλιν των, ὁ Θεμιστοκλῆς ἀνέδειξεν αὐτὸν πολίτην θεσπιέα, δοὺς αὐτῷ πολλὰ χρήματα. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Σίκιννον παρήγγειλε νὰ μεταβῇ ἀμέσως καὶ κρυφίως εἰς τὸ περσικὸν στρατόπεδον, καὶ προσελθὼν πρὸς τοὺς στρατηγοὺς τῶν βαρβάρων νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, ἀφωσιωμένος ὢν τῷ βασιλεῖ καὶ ἐπιθυμῶν τὴν ὑπερίσχυσιν αὐτοῦ, ἀναγγέλλει ὅτι οἱ Ἕλληνες, φοβηθέντες, ἀπεφάσισαν νὰ φύγωσι, καὶ ὅτι καλλίστη παρουσιάζεται εἰς τοὺς Πέρσας περίστασις νὰ καταστρέψωσι διὰ μιᾶς τοὺς πολεμίους αὐτῶν, οἵτινες, διχονοοῦντες, δὲν θέλουσιν ἀντισταθῆ, ἀλλὰ μᾶλλον κατ' ἀλλήλων θέλουσι πολεμήσει οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν βασιλέα καὶ οἱ μή. Τοιαῦτα διεμήνυσεν ὁ Θεμιστοκλῆς εἰς τοὺς στρατηγοὺς τῶν Περσῶν, ἵνα, ἐπισπεύσας τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν, ἀναγκάσῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐν Σαλαμῖνι. Καὶ ὁμολογητέον ὅτι τὸ τέχνασμα ἦτο χαρακτηριστικώτατον τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐπεδίωκε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐπολιτεύθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰς τρόπον τοσοῦτον ἀκροσφαλῆ ὥστε ἀπὸ λεπτοῦ νήματος ἐξηρτᾶτο νὰ ἀναδειχθῇ ἢ σωτὴρ τῆς πατρίδος ἢ προδότης αὐτῆς. Τῳόντι, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν, τὸ στρατήγημα αὐτοῦ ἐπῃνέθη καὶ ἐθαυμάσθη. Ἐὰν ὅμως ἐνικῶντο, ὅπερ δὲν ἦτο ἀδύνατον, εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε λογισθῆ ὡς αἴσχιστος προδότης. Δὲν λέγομεν, ὡς ἄλλοι τινές, ὅτι ἐν τῇ ἀπελπιστικῇ ταύτῃ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων καταστάσει ἠθέλησε πιθανώτατα, διὰ τῆς διφορουμένης ἐκείνης ἀποστολῆς νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτὸν καθ' ἑκατέραν τῆς τύχης ῥοπήν. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅστις περὶ Ἀρτεμίσιον ἐδωροδοκήθη ἵνα ἐκπληρώσῃ τὸ καθῆκον βραδύτερον κατηγορήθη πολλάκις, καὶ δικαίως, ὅτι ἐδωροδοκήθη ἵνα παραβῇ τὸ καθῆκον· καὶ πάλιν ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἐν Σαλαμῖνι ἐπροσποιήθη προδοσίαν ἵνα σώσῃ τὴν πατρίδα βραδύτερον κατηγορήθη, καὶ δικαίως, ὅτι πραγματικῶς ἐπρόδωκε τὴν Ἑλλάδα. Τοσοῦτον ὀλισθηρὰ εἶναι ἡ ὁδὸς ἣν βαδίζουσι πολλάκις οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔχοντες τὰς ἠθικὰς τοῦ Θεμιστοκλέους ἀρχάς.

Ὁ Σίκιννος εὗρε τὸν Ξέρξην ἐπανελθόντα ἐκ Φαλήρου, ὅπου εἶχε μεταβῆ μετὰ τοῦ Μαρδονίου ἀπὸ πρωίας τῆς ἡμέρας ταύτης, ἥτις ἦτο ἡ ἐπιοῦσα τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἁλώσεως, ἵνα ἀποφασίσῃ ἐν ναυτικῷ συμβουλίῳ ἂν ὁ περσικὸς στόλος θέλει προσβάλει τὸν ἑλληνικὸν πρὶν ἢ ὁ πεζικὸς στρατὸς ὁρμήσῃ πρὸς τὸν ἰσθμόν· ὥστε τὴν ἡμέραν ταύτην συγχρόνως σχεδὸν ἐβουλεύοντο καὶ ἐν Φαλήρῳ καὶ ἐν Σαλαμῖνι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἑκάτερον δὲ τῶν συμβουλίων τούτων ἐξεικόνιζε πιστῶς τὰς δύο ἀντιπαρατεταγμένας δυνάμεις. Ἐν Σαλαμῖνι εἴδομεν πλείστην γνωμῶν ποικιλίαν, ἥτις ὅμως ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς μειονοψηφούσης μεγαλοφυΐας· ἐν Φαλήρῳ ἐξ ἐναντίας ἐπεκράτει ἁπάντων ἡ δύναμις καὶ ἡ θέλησις τοῦ μονάρχου, ἥτις ὅμως δὲν κατώρθωσεν ἄλλο εἰμὴ νὰ πνίξῃ τὴν φωνὴν τῆς μειονοψηφούσης συνέσεως. Τῳόντι ἐν τῷ ναυτικῷ τούτῳ συμβουλίῳ προσεκλήθησαν οὐ μόνον οἱ Πέρσαι τοῦ στόλου ἡγεμόνες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐγχώριοι τῶν διαφόρων μοιρῶν ἀρχηγοί. Προταθέντος

δὲ τοῦ ζητήματος, ἂν θέλουσι ναυμαχήσει ἀμέσως ἢ ὄχι,πρῶτοι οἱ βασιλεῖς τῆς Σιδόνος καὶ τῆς Τύρου ἀπήντησαν ναί, καὶ κατόπιν πολλοὶ ἄλλοι, ὅθεν ἐσχηματίσθη πλειονοψηφία ὑπὲρ τῆς ἀμέσου ναυμαχίας. Ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ μειονοψηφοῦντες, ὧν τὴν γνώμην ἐδήλωσε θαρρούντως ἡ βασιλὶς τῆς Ἁλικαρνασσοῦ Ἀρτεμισία, ἥτις ἄρχουσα τῆς πόλεως ἐκείνης ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν μετέσχε τῆς μεγάλης ταύτης στρατείας, συνεπαγομένη 5 τριήρεις ἄριστα ἐσκευασμένας. Ἡ Ἀρτεμισία, ἥτις ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἐφοβεῖτο τὸν ἀγῶνα, εἶπεν ἐν τούτοις ὅτι ἡ ἔκβασις τῆς ναυμαχίας ἦτο ἄδηλος καὶ ὅτι ἀφ' ἑτέρου μικρά τις τοὐλάχιστον ἀναβολὴ συνέφερε κατὰ πάντα λόγον, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσιν ἀρκετὰς τροφὰς ἐν Σαλαμῖνι, ὥστε διὰ τοῦτο ἤδη ἦτο πιθανώτατον νὰ διαλυθῶσι· τὴν δὲ διάλυσιν ταύτην ἠδύνατο νὰ ἐπισπεύσῃ ὁ πεζικὸς στρατός, ὁρμῶν ἀμέσως κατὰ τῶν Μεγάρων καὶ κατὰ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἦτο παντελῶς ἀδόκιμος· ἀλλ' ὁ Ξέρξης προετίμησε τὴν τῆς πλειονοψηφίας, διότι εἶχε πιθανώτατα ὑπαγορεύσει αὐτήν· ὅθεν ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσι τὰ πάντα ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν ὁ μὲν στόλος ναυμαχήσῃ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς προελάσῃ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον.

Ὁ Σίκιννος λοιπὸν εὗρε τὸν Ξέρξην ἕτοιμον νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐπεθύμει ὁ Θεμιστοκλῆς, καὶ ἐνίσχυσε μόνον τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ. Ὁ περσικὸς στόλος ἐστάθμευεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς λιμένας τοῦ Φαλήρου, τῆς Μουνιχίας, τοῦ Πειραιῶς καὶ εἰς τὸν λεγόμενον Φωρῶν ἤτοι κλεπτῶν λιμένα, ὅστις κεῖται ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς εἰσόδου τοῦ μεταξὺ τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἀττικῆς πορθμοῦ. Ἅμα ἐνύκτωσεν, ἀπόσπασμα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ κατέλαβε τὴν Ψυττάλειαν, τὴν μικρὰν νῆσον τὴν κειμένην εἰς τὸ μεσημβρινὸν ἐκεῖνο στόμιον τοῦ πορθμοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Πειραιῶς, περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τὸ δεξιὸν κέρας τοῦ περσικοῦ στόλου, τὸ ἐκ φοινικικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν πλοίων συγκείμενον, εἰσῆλθε διὰ τοῦ στομίου τούτου εἰς τὸν πορθμόν, καὶ προελθόν,παρὰ τὴν ἀττικὴν παραλίαν, μέχρι τοῦ ἑτέρου στομίου, ἤτοι τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα, ἔφραξε τὴν δίοδον ταύτην καὶ παρετάχθη ὡς ἐπὶ μάχην· κατόπιν τούτου εἰσῆλθον, διὰ τοῦ μεσημβρινοῦ ὁμοίως στομίου αἱ μοῖραι τῶν Κυπρίων, τῶν Κιλίκων, τῶν Λυκίων καὶ τῶν Παμφύλων, καὶ ἐστάθησαν ἐν τῷ μέσῳ τῆς περσικῆς παρατάξεως· τελευταῖοι δὲ εἰσέπλευσαν οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες, ἀποτελέσαντες τὸ ἀριστερὸν κέρας, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Ταῦτα δὲ πάντα διενηργοῦντο ἐν σιγῇ ἵνα μὴ ἐννοήσωσι σαφῶς οἱ Ἕλληνες τὰ γινόμενα.

Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις ἐξηκολούθησαν συζητοῦντες θορυβωδῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σικίννου, καὶ εἰς οὐδὲν ἤρχοντο ἀποτέλεσμαα, καίτοι εἶχεν ἤδη νυκτώσει πρὸ καιροῦ, διότι, ἂν ἡ μία γνώμη, ἡ τῶν Πελοποννησίων, εἶχε τὰς πλείονας ψήφους, ἡ ἄλλη, ἡ τοῦ Θεμιστοκλέους, εἶχε τὰς πλείονας νῆας, καὶ αὐτὸς ὁ Εὐρυβιάδης ἐφαίνετο πρὸς ταύτην ἀποκλίνων, ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς εἶχε συμφέρον νὰ ἀναβληθῇ ἡ ὁριστικὴ ἀπόφασις, ἐλπίζων πάντοτε εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ στρατηγήματός του. Ἐπλησίαζε δὲ ἤδη τὸ μεσονύκτιον, ὅτε εἶπον εἰς τὸν Θεμιστοκλέα ὅτι ζητεῖ τις αὐτόν. Ἐξῆλθε λοιπὸν τοῦ συμβουλίου καὶ εἶδεν ἐμπρός του τὸν Ἀριστείδην. Ὁ Ἀριστείδης, ἀνακληθεὶς πρό τινων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐξορίας του, ἔδραμεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ μαθὼν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἔριν ἠθέλησεν ἀμέσως νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα. Οἱ δύο ἀντίπαλοι ἔτειναν ἀμοιβαίως τὴν δεξιὰν καὶ ὑπέσχοντο λήθην μὲν τῶν παρελθόντων, εἰλικρινῆ δὲ ἐν τῇ παρούσῃ κρισίμῳ στιγμῇ σύμπραξιν «Ἀλλ' ἡ συζήτησις, ἐπέφερεν ὁ Ἀριστείδης, εἶναι ματαία. Ἠμπορῶ νά σε βεβαιώσω ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι, καὶ ἂν θέ-

λουν δὲν δύνανται πλέον νὰ φύγωσιν. Ἐγὼ ἔρχομαι ἐξ Αἰγίνης· καὶ εἶδον τὴν Ψυττάλειαν καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν Περσῶν· καὶ εἶδον τὸν στόλον αὐτῶν ὅλον εἰς κίνησιν, πλησιάζοντα εἰς τὸ στόμιον τοῦ πορθμοῦ, μετὰ κόπου δὲ ἠδυνήθην νὰ διαφύγω». «Ἀγαθὰς φέρεις ἀγγελίας, ἀπεκρίθη ὁ Θεμιστοκλῆς μανθάνων εὐχαρίστως ὅτι τὸ στρατήγημά του ἐπέτυχε. Τὰ κινήματα ταῦτα τῶν Μήδων ἐγώ τα προεκάλεσα. Ἐπειδὴ οἱ ἡμέτεροι δὲν ἤθελον νὰ πολεμήσωσιν, ἐχρειάσθη νά τους ἀναγκάσω εἰς τοῦτο. Ἀλλά, ἂν ἐγὼ ἐπαναλάβω εἰς αὐτοὺς ὅσα λέγεις, δὲν θέλουσί με πιστεύσει. Ἔλα λοιπὸν νά τα εἴπῃς ὁ ἴδιος». Καὶ εἰσήγαγεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Θεμιστοκλῆς τὸν Ἀριστείδην εἰς τὸ συμβούλιον τῶν στρατηγῶν· οἱ πλεῖστοι ὅμως οὐδὲ τοῦτον ἤθελον νὰ πιστεύσωσι, καὶ ἐξηκολούθει ἔτι ἡ συζήτησις, ὅτε Παναίτιος ὁ Σωσιμένους, ὁ πλοίαρχος τριήρους τηνίας, ἥτις ηὐτομόλησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπεκύρωσε τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων, μετ' οὐ πολὺ δέ, περὶ τὰ χαράγματα, διέκρινον καὶ οἴκοθεν πάντες τὸν περσικὸν στόλον καταλαβόντα πᾶσαν τὴν ἀντικρὺ ἀττικὴν παραλίαν καὶ φράξαντα ἀμφότερα τοῦ πορθμοῦ τὰ στόμια. Ὥστε λόγος περὶ ὑποχωρήσεως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῶσιν ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς ὡς ἐπὶ μάχην. Τὰ δύο τρίτα τοῦ στόλου, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Αἰγινῆται, ἤκουσαν εὐχαρίστως τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ἣν ἐπεζήτουν πρὸ δύο ἡμερῶν, καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ὅμως μόνοι οἱ Κορίνθιοι ἴσως ἐθλίβησαν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν περιέστησαν.

Περσικὴ τριήρης ἐπὶ περσικοῦ νομίσματος.

(Ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου ὄψεως ὁ συνήθης τύπος βασιλέως ἐπὶ ἅρματος)

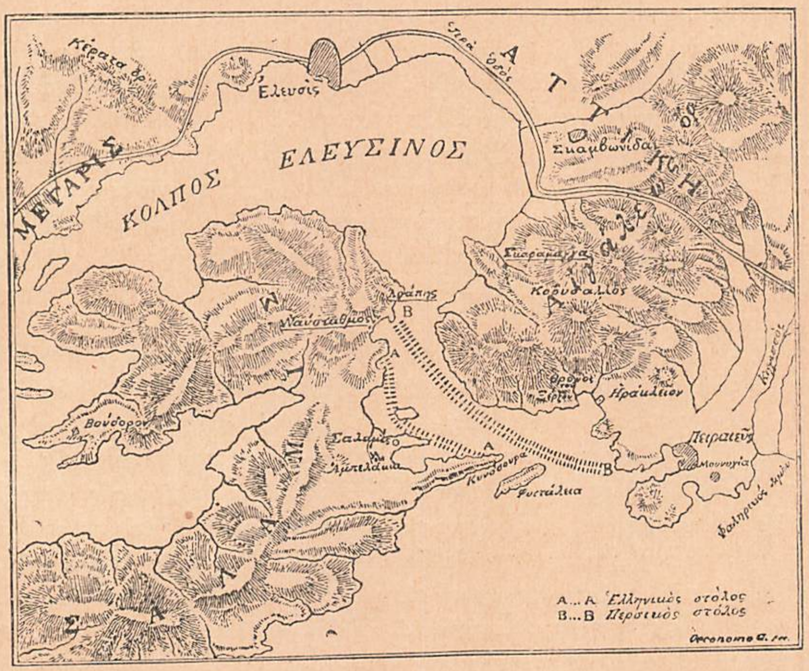
Ἀλλ' ὁπωσδήποτε καιρὸς μεμψιμοιριῶν δὲν ἦτο, καὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔσπευσε νὰ παραταχθῇ εἰς τὰ σημερινὰ Ἀμπελάκια, παρὰ τὴν νῆσον καὶ πρὸ τῆς πόλεως αὐτῆς Σαλαμῖνος. Τὴν ἐντιμοτάτην δεξιὰν πτέρυγα κατέλαβεν ὁ Εὐρυβιάδης μετὰ τῶν μοιρῶν τῆς Σπάρτης, τῆς Κορίνθου, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Μεγάρων, ἦσαν δὲ αὗται αἱ ἄρισται τῶν δωρικῶν πόλεων μοῖραι καὶ εἶχον κατέναντι αὐτῶν τοὺς Ἴωνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοὺς Κᾶρας. Ἐν τῷ μέσῳ παρετάχθησαν αἱ τριήρεις τῶν μικροτέρων ἑλληνίδων πόλεων ἔχουσαι ἀντικρὺ αὐτῶν τοὺς Παμφύλους, τοὺς Λυκίους, τοὺς Κίλικας καὶ τοὺς Κυπρίους. Τὴν δ' ἀριστερὰν πτέρυγα ἀπετέλουν αἱ τριήρεις τῶν Ἀθηναίων, αἱ ἀποτελοῦσαι ὑπὲρ τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου στόλου καὶ ἔχουσαι νὰ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους.

Ἕλλησιν μὲν ἦν
ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἐς τριακάδας δέκα
ναῶν, δεκὰς δ' ἦν τῶνδε χωρὶς ἔκκριτος·
Ξέρξῃ δέ, καὶ γὰρ οἶδα, χιλιὰς μὲν ἦν
ὧν ἦγε πλῆθος, αἱ δ' ὑπέρκομποι τάχει
ἑκατὸν δὶς ἦσαν ἑπτά θ'· ὧδ' ἔχει λόγος,

κατ' Αἰσχύλον εἰς τοὺς Πέρσας· ὅ ἐστι, κατὰ τὸν αὐτόπτην τοῦτον μάρτυρα, τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἦσαν 310 ἤ, κατ' ἄλλην ἑρμηνείαν, μόνον 300, τὰ δὲ τῶν πολεμίων 1207 ἤ, κατ' ἄλλην ἑρμηνείαν, μόνον 1000.

Ἡ ὑπεροχὴ λοιπὸν τῆς περσικῆς δυνάμεως ἦτο ὑπέρογκος· 300 περίπου ἑλληνικὰ πλοῖα φέροντα 70 ἢ 80.000 τὸ πολὺ ἀνδρῶν προέκειτο ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς 1000 τὸ ὀλιγώτερον περσικὰ καὶ ἄνδρας 250 ἢ 300.000. Τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρικῶν τριήρων

ἦτο τοσοῦτον, ὥστε, καίτοι τεταγμέναι εἰς τρεῖς σειράς, ὑπερεφαλάγγουν τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, καίτοι εἰς μίαν μόνην γραμμὴν ὅσον ἔνεστι παρεκταθείσης· δηλαδὴ τὰ δύο ἄκρα τοῦ περσικοῦ στόλου, παρεκτεινόμενα πολὺ ὑπὲρ τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἑλληνικοῦ, ἦσαν ἕτοιμα νὰ περικυκλώσωσιν αὐτόν. Καὶ ἔπειτα ὄπισθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐπὶ τῆς ἀττικῆς παραλίας, παρετάσσετο ὁ ἀπειράριθμος πεζικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων, ἕτοιμος εἰς πᾶσαν βοήθειαν, ἐνῷ ὄπισθεν τοῦ ἑλληνικοῦ, ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος, δὲν ἵσταντο εἰμὴ εὐάριθμοί τινες, ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην, ἀθηναῖοι ὁπλῖται, διότι ὁ μὲν μέγας πεζικὸς τῶν Ἑλλήνων στρατὸς ἦτο μακράν, ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ, οἱ δὲ πλεῖστοι Ἀθηναῖοι ἐδέησε νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἅτινα καὶ πάλιν ἦσαν πολὺ ἀραιότερον τῶν

Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας

περσικῶν πεπληρωμένα, διότι, ἐνῷ τούτων ἕκαστον ἔφερε 30 λογάδας ἐπιβάτας, ἐπὶ ἑκάστης ἀττικῆς τριήρους δὲν ἐπέβαινον εἰμὴ 14 ὁπλῖται καὶ 4 τοξόται. Ἐπὶ πᾶσιν, ὄπισθεν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀρίστων περσικῶν ταγμάτων, εἰς θέσιν τινὰ ἐπιτηδειοτάτην πρὸς κατόπτευσιν τοῦ ὅλου πεδίου τῆς μάχης, περὶ τοὺς τελευταίους πρόποδας τοῦ ἀντικρὺ τῆς Σαλαμῖνος ὄρους Αἰγάλεω, πρὸς δυσμὰς τοῦ Φωρῶν λιμένος, ἐκάθισεν ἐπὶ δίφρου ἀργυρόποδος, ὥς τις Ζεύς, τοῦ παντὸς ἔφορος, ὁ μέγας βασιλεύς, ἵνα, διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἀριστευόντων, διὰ τῆς τιμωρίας δὲ τῶν νωθρῶν ἢ ἀνάνδρων, καταστήσῃ ἀκαταμάχητον τὴν φοβερὰν ἐκείνην ναυτικὴν δύναμιν. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν πολυαρίθμων τούτων πλοίων μόνα τὰ φοινικικὰ καὶ τὰ ἰωνικὰ ἦσαν ἐνάμιλλα τῶν ἑλληνικῶν κατὰ τὴν δεξιότητα. Τὰ περσικὰ πληρώματα, καθὸ ἀγρυπνήσαντα καὶ κοπιάσαντα καθ' ὅλην τὴν προηγουμένην νύκτα, ἦσαν ἐν γένει κεκμηκότα ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος. Αὐτὴ ἡ πληθὺς αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ κατὰ μέγα μέρος οὐ μόνον ἄχρηστος ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβὴς διὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου· διότι εἶχον μὲν οἱ Πέρσαι τὸ πλεονέκτημα τῆς ὑπερφαλαγγήσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἕκαστον περσι-

κὸν πλοῖον ἔδει νὰ ἐπιτεθῇ καθ' ἑνὸς ἑλληνικοῦ, τὰ δ' ὑποχωροῦντα, ἐμπίπτοντα εἰς τὰς ὄπισθεν σειράς, ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ταράξωσι τὴν τάξιν αὐτῶν καὶ νὰ προξενήσωσι πολλάκις εἰς αὐτὰς ζημίας μεγάλας. Αὐτὴ ἡ πεποίθησις ἣν εἶχον οἱ Ἕλληνες, ὅτι νικηθέντες ἢ καὶ ἁπλῶς μὴ νικήσαντες ἤθελον καταστραφῆ, ἔμελλε νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἀκαταγωνίστους. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, τὴν πραγματικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου εἶχεν ἀνὴρ μεγαλοφυής, ὅστις, ἄρχων τοῦ ἡμίσεος ἀριθμοῦ τῶν πλοίων, συνεπύκνωσεν ἅπασαν τὴν δύναμιν ταύτην εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας, νοήσας ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅτι ἐνταῦθα ἔμελλε νὰ γίνῃ κρίσις τοῦ ὅλου ἀγῶνος, ὅτι δηλαδή, ἅμα ἤθελε διακωλύσει τὴν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ὑπερφαλάγγησιν καὶ διασπάσει τὸ κέρας αὐτῶν, οἱ λοιποὶ θέλουσιν ἀπαραιτήτως ὑπενδώσει. Καὶ τούτου ἕνεκα μάλιστα εἴπομεν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐν Σαλαμῖνι· ὄχι διότι ἠνάγκασε τοὺς Ἕλληνας νὰ ναυμαχήσωσιν ἐνταῦθα. τοῦτο τοῦ Θεμιστοκλέους τὸ πολίτευμα εἶναι δεκτικὸν συζητήσεως· τὸ δ' ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι αὐτὸς κατεσκεύασεν ἐγκαίρως τὰς πολλὰς τῶν 'Αθηναίων τριήρεις, καὶ αὐτός, διὰ τῶν τριήρων τούτων, ῥήξας τὴν πτέρυγα τῶν Φοινίκων, ἐγένετο πρωταίτιος τῆς νίκης. Τελευταῖον, μέγα ἐνέπνεεν εἰς τοὺς Ἕλληνας θάρρος ὁ γνωστὸς περὶ Σαλαμῖνος χρησμὸς τῆς Πυθίας· καθ' ἣν δὲ στιγμὴν συνεπληροῦτο ἡ ἑλληνικὴ παράταξις, κατέφθασεν ἐξ Αἰγίνης ἡ τριήρης ἡ σταλεῖσα ἵνα φέρῃ τὰς εἰκόνας τῶν Αἰακιδῶν, καὶ ἡ αἰσία αὐτῆς ἄφιξις, ἀνὰ μέσον τοσούτων ἐχθρικῶν πλοίων, ἐξελήφθη ὁμοίως ὡς ἄριστος οἰωνός.

Καὶ εἶχεν ἤδη ἀνατείλει ὁ ἥλιος τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος· οἱ δύο στόλοι ἀντιπαρατεταγμένοι ὄντες ἔμειναν ἐπί τινα χρόνον ἀκίνητοι, διότι ἑκάτερος εἶχε συμφέρον νὰ ἀρχίσῃ ὁ ἕτερος τὸν ἀγῶνα, οἱ μὲν Ἕλληνες ἵνα οἱ Πέρσαι εἰσελάσωσιν ἐντὸς τοῦ στενωτέρου λιμένος τῆς Σαλαμῖνος, οἱ δὲ Πέρσαι, ἵνα οἱ Ἕλληνες προελάσωσιν εἰς τὸν ὁπωσοῦν εὐρύτερον μεταξὺ τῶν δύο στομίων τοῦ πορθμοῦ χῶρον. Αἴφνης ὅμως ἀντήχησε πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ὁ παιάν, καὶ ἐσήμανεν ἡ σάλπιγξ τοῦ Εὐρυβιάδου τὴν ἔφοδον, καὶ ἐπανέλαβον τὸ σημεῖον αἱ σάλπιγγες τῶν στρατηγῶν, καὶ ἀνεβόησαν τὰ πληρώματα «ἐμπρός, παῖδες Ἑλλήνων, σῴζετε τὴν πατρίδα», καὶ ὥρμησε πρὸς τὰ πρόσω πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ παράταξις. 'Αλλά, ἀφοῦ προεχώρησεν ἐπὶ μικρόν, καὶ ἀντήχησε τῶν βαρβάρων ὁ ἀλαλαγμός, καὶ ἀντεπεξῆλθον θαρροῦντα τὰ περσικὰ πλοῖα, οἱ Ἕλληνες, ἵνα ἐπιτύχωσι τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν σκοπόν, ἵνα παρασύρωσι τοὺς πολεμίους ἐντὸς τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμῖνος λιμένος, ἤρχισαν ὑποχωροῦντες, ὄχι τρέψαντες τὰ νῶτα, ἀλλά, ὡς ἔλεγον τὸ πάλαι, ἀνακρουόμενοι τὰς πρύμνας, ἤτοι κωπηλατοῦντες πρὸς τὰ ὀπίσω, μέχρις οὗ φωνὴ ἰσχυρὰ ἠκούσθη καθ' ἅπαν τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον «ὦ δαιμόνιοι, μέχρι τίνος πρύμνην ἀνακρούεσθε;», καὶ τότε, εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ὁ ἀθηναῖος 'Αμεινίας ὁ Παλληνεύς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυνεγείρου, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰσχύλου διέταξε πρῶτος τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ κωπηλατήσῃ αὖθις πρὸς τὰ ἐμπρός, καὶ μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς ἐνέπηξε τὸ ἔμβολον, ἤτοι τὴν σιδηρᾶν αὐτῆς μύτην, εἰς τὰ πλευρὰ τῆς ἀντεπερχομένης φοινικικῆς τριήρους ὥστε τὰ δύο πλοῖα δὲν ἠδυνήθησαν πλέον νὰ χωρισθῶσι. Συγχρόνως δὲ σχεδόν, εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἐνέβαλε κατὰ τῶν πολεμίων ἡ φέρουσα τοὺς Αἰακίδας αἰγιναία τριήρης, τρίτος δὲ συνεπλάκη ὁ νάξιος Δημόκριτος, ὃν ὕμνησεν ὁ Σιμωνίδης εἰπών·

Δημόκριτος τρίτος ἦρξε μάχης, πὰρ Σαλαμῖνα
Ἕλληνες Μήδοις σύμβαλον ἐν πελάγει·
πέντε δὲ νῆας ἕλεν δηίων, ἕκτην δ' ὑπὸ χεῖρα
ῥύσατο βαρβαρικὴν Δωρίδ' ἁλισκομένην.

ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

('Αναπαράστασις)

«.. Τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς 'Αθηνᾶς ὀρθόν ἐστιν ἐν χιτῶνι ποδήρει, καί οἱ κατὰ τὸ στέρνον ἡ κεφαλὴ Μεδούσης ἐλέφαντός ἐστιν ἐμπεποιημένη, καὶ Νίκην ὅσον τε τεσσάρων πηχῶν· ἐν δὲ τῇ χειρὶ δόρυ ἔχει, καί οἱ πρὸς τοῖς ποσὶν ἀσπίς τε κεῖται καὶ πλησίον τοῦ δόρατος δράκων ἐστίν· εἴη δ' ἂν 'Εριχθόνιος οὗτος ὁ δράκων. Ἔστι δὲ τῷ βάθρῳ τοῦ ἀγάλματος ἐπειργασμένη Πανδώρας γένεσις».

(Παυσανίου, 'Αττικά Ι 24 7)

Καὶ ἡ μάχη ἀπέβη οὕτω γενική. Ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον ὑπῆρξεν ἀμφίρροπος, διότι οἱ ἄνδρες τοῦ περσικοῦ στόλου ἠγωνίσθησαν γενναιότατα. Αὐτοὶ οἱ Ἴωνες ὀλίγον, φαίνεται, ἐπρόσεξαν εἰς τὰς προτροπὰς ἃς ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπερχόμενος ἐξ Ἀρτεμισίου, καὶ κατέφερον δεινὰς πληγὰς εἰς τὸ δεξιὸν τῶν Ἑλλήνων κέρας. Ἰδίως οἱ σάμιοι Θεομήστωρ καὶ Φύλακος ἐκυρίευσαν πολλὰς πελοποννησιακὰς τριήρεις, οἱ δ' Αἰγινῆται μετὰ κόπου ἠδυνήθησαν κατ' ἀρχὰς ν' ἀνθέξωσιν εἰς αὐτούς. Πρῶτοι ἤρχισαν ὑπερισχύοντες οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς τὸ ἀριστερὸν κέρας. Ἐνταῦθα ὁ Θεμιστοκλῆς, πυκνώσας τὰς ἀρίστας αὐτοῦ νῆας, διέσπασε τελευταῖον, δηλαδὴ ἔκοψεν εἰς δύο, τὸ ἡμικύκλιον τὸ ὁποῖον εἶχον σχηματίσει περὶ αὐτὸν οἱ Φοίνικες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν εὐρυχωρίαν τοῦ ἀρκτικοῦ, τοῦ πρὸς Ἐλευσῖνα, στομίου, καὶ ἠνάγκασε τὰ μὲν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων νὰ πέσωσιν ἔξω εἰς τὴν στερεάν, τὰ δὲ νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ὄπισθεν τοῦ κέντρου. Αἱ ἐνταῦθα τεταγμέναι περσικαὶ μοῖραι ἐταράχθησαν ἰδοῦσαι τὰς φοινίσσας τριήρεις παραφερομένας εἰς τὰ ὀπίσθια αὐτῶν· καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ καταδιώξῃ τὰ ἐξοκείλαντα πλοῖα ἕνεκα τῶν ἐπὶ τῆς παραλίας ἱσταμένων περσικῶν ταγμάτων, ἐτράπη πρὸς δεξιὰν καὶ ἐπέπεσε κατὰ τοῦ κέντρου. Ἐπί τινα χρόνον οἱ Κύπριοι καὶ οἱ Κίλικες, οἵτινες ἠγωνίζοντο πρὸς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἱσταμένους Ἕλληνας, ἀντέσχον καρτερικῶς εἰς τὴν νέαν ταύτην ἐκ πλαγίου ἔφοδον· ἀλλὰ πίπτει ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ὁ τῶν Κιλίκων ἡγεμὼν Συέννεσις, καὶ τότε ὑπενδίδει ὁμοίως τὸ ἐχθρικὸν κέντρον, συνωθούμενον ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀκτήν, ἐν μέρει πρὸς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ὥστε τὸ πλεῖστον τοῦ περσικοῦ στόλου ἐσωρεύθη ἤδη εἰς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει μετὰ τῆς ἀττικῆς παραλίας τὸ μεσημβρινόν, τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ, στόμιον τοῦ πορθμοῦ. Οἱ προτεταγμένοι ἐνταῦθα Ἴωνες καὶ Κᾶρες δὲν παρεσύρθησαν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ρεύματος ἐκείνου τῶν φυγάδων, καὶ ἐνέμενον ἀντιπαλαίοντες πρὸς τοὺς Αἰγινήτας καὶ τοὺς ἄλλους Δωριεῖς. Ἀλλ' ὄπισθεν αὐτῶν συνέβαινε θόρυβος καὶ ὠθισμὸς ὀλέθριος. Τὰ περσικὰ πλοῖα τῆς δεξιᾶς πτέρυγος καὶ τοῦ κέντρου ὅσα δὲν ἐξώκειλαν ἐζήτουν, διωκόμενα ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, νὰ διαφύγωσι πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ Φάληρον, διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος· ἀλλ' ἐμπεσόντα εἰς τὴν πτέρυγα ταύτην καὶ προσπαθοῦντα ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διελάσωσιν ἀνέτρεπον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν τάξιν τῶν τεταγμένων ἐκεῖ ἰωνικῶν καὶ καρικῶν τριήρων, καί, μὴ δυνάμενα νὰ κινηθῶσιν ἐλευθέρως, ἔθραυον ἀλλήλων τὰς κώπας καὶ ἀμοιβαίως ἐτιτρώσκοντο διὰ τῶν ἐμβόλων αὐτῶν. Πλησιάσαντες δὲ ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ἑνωθέντες μετὰ τῶν Αἰγινητῶν ἐπιχειροῦσι τελευταίαν κατὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος ἔφοδον. Ὁ Θεμιστοκλῆς παραγγέλλει τὴν τριήρη αὐτοῦ νὰ ἐπιπλεύσῃ κατὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος· ἦρχε δὲ τοῦ πλοίου τούτου Ἀριαβίγνης ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ξέρξου, ὁ τῶν Ἰώνων καὶ Καρῶν στρατηγός. Ἡ τριήρης τοῦ Θεμιστοκλέους κατακλύζεται ὑπὸ βελῶν καὶ ἀκοντίων, ἀλλ' ὁ Ἀμεινίας ὁ παλληνεὺς ἐμπήγει τὸ ἔμβολον αὐτοῦ εἰς τὰ πλευρὰ τῆς περσικῆς ναυαρχίδος. Ὁ ἀτρόμητος Ἀριαβίγνης διατάσσει τότε ἔφοδον κατὰ τῆς πρῴρας τοῦ Ἀμεινίου καὶ ὁρμᾷ πρῶτος νὰ εἰσπηδήσῃ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ κατακυλίεται εἰς τὸ πέλαγος ὑπὸ τῶν ἀθηναίων ὁπλιτῶν, καὶ ἡ τριήρης αὐτοῦ βυθίζεται, τὸν δὲ νεκρὸν

Φοινικικὴ τριήρης ἐπὶ φοινικικοῦ νομίσματος τῆς ἐποχῆς τοῦ Ξέρξου

(Εἰς τὸ ἀκροστόλιον λέων, ἐπὶ τῆς τριήρους δὲ ὁπλίτης. Ὑπ' αὐτὴν ἱππόκαμπος καὶ κογχύλια. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως λέων σπαράσσων ταῦρον καὶ διὰ χαρακτήρων φοινικικῶν «Αἰνὲλ βασιλεὺς τοῦ Γεβάλ»)

τοῦ υἱοῦ τοῦ Δαρείου σῴζει ἡ ἐκεῖ που παραπλέουσα Ἀρτεμισία. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐτράπη καθ' ἑτέρου ἀντιπάλου, κατὰ σιδονίας τριήρους, ἣν φεύγουσαν ἦτο ἕτοιμος νὰ κυριεύσῃ, ὅτε αἰγιναία τριήρης, προλαβοῦσα, ἥρπασεν ἀπ' αὐτὸν τὸν ἆθλον. Ἦν δὲ ἡ τριήρης αὕτη Πολυκρίτου τοῦ υἱοῦ τοῦ Κρίου ἐκείνου, ὅστις ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἶχε κρατηθῆ ἐν τῇ Ἀττικῇ ὡς μηδίζων· καὶ ἤδη ὁ νέος Αἰγινήτης,ὅστις δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν πρὸς τὸν πατέρα του γενομένην ὕβριν, φωνάξας ἐκ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, ὃν ἐγνώρισεν ἀπὸ τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ σημαίας, «τώρα βλέπεις πῶς μηδίζουσιν οἱ Αἰγινῆται», ἐκυρίευσε τὴν σιδονίαν ναῦν πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ ναυάρχου. Ἀλλ' οἱ Ἴωνες καὶ οἱ νησιῶται ἕλληνες ἐξηκολούθουν περιφανῶς ἀμυνόμενοι. Τριήρης ἀττική, προσβαλοῦσα σαμοθρακίαν ναῦν, καταδύεται ὑπ' αὐτῆς· καὶ ἐπελθοῦσα μὲν ἐν τῷ ἅμα αἰγιναία ναῦς καταβάλλει τὴν σαμοθρακίαν ἀλλ'οἱ Σαμόθρακες εἰσπηδήσαντες εἰς τὴν πρῷραν τοῦ Αἰγινήτου καὶ κατατροπώσαντες τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἐσώθησαν διὰ τοῦ πλοίου τοῦ καταδύσαντος τὴν ἰδίαν αὐτῶν τριήρη. Τελευταῖον ἐτράπησαν καὶ οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Κᾶρες πρὸς τὸ Φάληρον. Ἡ γενναία Ἀρτεμισία παρηκολούθει ὁπωσοῦν βραδέως τὸν ὄχλον ἐκεῖνον τῶν ναυαγίων καὶ φυγάδων, ὅτε εἶδεν αἴφνης ἐπιπλέοντα τὸν Ἀμεινίαν. Ὀργὴ μεγάλη ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τῆς βασιλίδος αὐτῆς διότι ἰδιάζουσαν ὑπέλαβον ὕβριν τὸ νὰ στρατεύσῃ γυνὴ ἐπὶ τὰς Ἀθήνας· ὅθεν διαταγαὶ ῥηταὶ εἶχον δοθῆ εἰς ὅλους τοὺς τριηράρχους νὰ συλλάβωσιν αὐτὴν ζῶσαν, καὶ ἀμοιβὴ χρηματικὴ δραχμῶν 10.000 εἶχεν ἐπὶ τούτῳ ὁρισθῆ. Ἡ Ἀρτεμισία λοιπὸν ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον· κατ' εὐτυχίαν της ὁ Ἀμεινίας δὲν ἐγνώρισε τὸ πλοῖον αὐτῆς, ἡ δέ, συμπληροῦσα τὴν πλάνην αὐτοῦ, ὁρμᾷ κατὰ τῆς πρὸ αὐτῆς φευγούσης περσικῆς νηὸς τοῦ βασιλέως τῶν Καλυνδέων Δαμασιθύμου καὶ καταποντίζει αὐτὴν αὔτανδρον, ὥστε ὁ μὲν Ἀμεινίας, ὑποθέσας ἐκ τούτου τὴν ναῦν τῆς Ἀρτεμισίας ὡς ἑλληνίδα, ἐτράπη καθ' ἑτέρων, ἡ δὲ κατώρθωσεν οὕτω νὰ σωθῇ· καὶ τὸ παράδοξον, ὁ Ξέρξης, ὅστις ἀπὸ τοῦ θρόνου αὐτοῦ παρηκολούθει ἐναγωνίως πάντα τὰ γινόμενα, ἰδὼν τὸ ἔργον, καί, γνωρίσας μὲν τὴν Ἀρτεμισίαν, ὑπολαβὼν δὲ τὴν καλυνδικὴν τριήρη ὡς πολεμίαν, ἀνέκραξε, καθὰ λέγεται· «οἱ μὲν ἄνδρες γεγόνασί μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες». Τοσούτῳ δὲ βεβιασμένως ἔφευγον ἤδη πάντες πρὸς τὸ Φάληρον ὥστε ἐλησμόνησαν νὰ παραλάβωσι τὸ περσικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον εἶχον τὴν προτεραίαν ἀποβιβάσει εἰς Ψυττάλειαν, καὶ ἐγκατέλιπον αὐτὸ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἑλλήνων. Ὅθεν, περὶ τὸ ἑσπέρας, ὁ Ἀριστείδης διεπέρασεν εἰς τὸ νησίδιον μετὰ τῶν ἀθηναίων ὁπλιτῶν· καὶ οἱ μὲν Πέρσαι, ἄνδρες λογάδες, ἀντέστησαν γενναίως, ἐπὶ τέλους ὅμως πάντες ἐφονεύθησαν.

Εἶχεν ἤδη ἐπέλθει νύξ, ἀλλὰ πανσέληνος λαμπρὰ ἐφώτισε τὸν θρίαμβον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν ἐφάνη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοσοῦτον ὁριστικῶς ὅσον τὸ ἐν Μαραθῶνι κατόρθωμα. Διότι ναὶ μὲν οἱ Ἕλληνες ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ δὲν ἀπέβαλον εἰμὴ 40 ναῦς, ἐνῷ περσικαὶ τριήρεις κατεστράφησαν 200 πλὴν τῶν ληφθεισῶν «σὺν αὐτοῖς ἀνδράσι»· ὁ περσικὸς ὅμως στόλος ἦτο ἔτι ὑπέρτερος τοῦ ἑλληνικοῦ, ὁ δὲ περσικὸς στρατὸς ἵστατο ἀκέραιος ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς· ὥστε οἱ Ἕλληνες συλλέξαντες τὰ ναυάγια καὶ τοὺς νεκρούς, καὶ στήσαντες τρόπαιον ἐπὶ τῆς Ψυτταλείας, ἐδέησε νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς νέον ἀγῶνα. Ἀλλ' ἔμελλεν ἡ ἀνανδρία τοῦ Ξέρξου νὰ συμπληρώσῃ ὅ,τι ἤρξατο ἡ τῶν Ἑλλήνων τόλμη καὶ δεξιότης, διότι τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως διὰ τὴν ἧτταν ἣν ὑπέστη διεδέχθη μετ' οὐ πολὺ φόβος ἀκατάσχετος μήποτε οἱ Ἕλληνες, κατατροπώσαντες αὖθις τὸν στόλον αὐτοῦ, πλεύσωσιν ἀμέσως εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ λύσαντες τὰς γεφύρας, ἀποκλείσωσιν αὐτὸν εἰς τὴν Εὐρώπην.

῞Οθεν τὴν ἐπιοῦσαν ἐφάνη μὲν μελετῶν νὰ γεφυρώσῃ τὸν μεταξὺ 'Αττικῆς καὶ Σαλαμῖνος πόρον ἵνα διαπεράσῃ δῆθεν εἰς τὴν νῆσον τὸν στρατόν, ἀληθῶς ὅμως ἤρχισε σκεπτόμενος περὶ ἀναχωρήσεως. 'Ενίσχυσε δὲ αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ Μαρδόνιος, εἰπὼν ὅτι αὐτὸς ἀναλαμβάνει νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς κατακτήσεως τῆς 'Ελλάδος μετὰ 300.000 λογάδων ἀνδρῶν. Τὸ ἑσπέρας λοιπὸν τῆς ἡμέρας ταύτης διετάχθη ὁ ἐν Φαλήρῳ στόλος νὰ ἀπέλθῃ διὰ νυκτὸς πρὸς τὸν 'Ελλήσποντον ἵνα σώσῃ τὰς γεφύρας. Τὸ δὲ πρωὶ οἱ ῞Ελληνες ἅμα ἔμαθον τὴν φυγὴν αὐτοῦ, καταλιπόντες ἐν Σαλαμῖνι τὸν 'Αριστείδην μετὰ τῶν ὁπλιτῶν φύλακα τῆς νήσου καὶ τῆς λείας, ἔδραμον περιχαρεῖς εἰς καταδίωξιν τῶν πολεμίων.'Αλλ'ὅτε ἔφθασαν μέχρις ῎Ανδρου καὶ εἶδον ὅτι ὁ ἐχθρὸς προλαβὼν εἶχε προχωρήσει πολὺ ἐδιχονόησαν.'Ο μὲν Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ 'Αθηναῖοι ἤθελον νὰ προελάσωσι μέχρις 'Ελλησπόντου, ὁ δ' Εὐρυβιάδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἀντέστησαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ φέρωσι τὸν μονάρχην τῶν Περσῶν εἰς ἀπελπισίαν, ἀναγκάζοντες αὐτόν τε καὶ τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ μείνωσιν ἐντὸς τῆς 'Ελλάδος. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, βλέπων ὅτι πρέπει νὰ ἐνδώσῃ, ἔπραξε πάλιν μίαν ἐκ τῶν πράξεων ἐκείνων αἵτινες, διὰ τὸν διφορούμενον αὐτῶν χαρακτῆρα, ἐπισκιάζουσι καὶ αὐτὴν τὴν ἀπαράμιλλον τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ λάμψιν. ῎Εστειλεν εἰς τὴν 'Αττικὴν τὸν πιστὸν αὐτοῦ Σίκιννον,παραγγείλας προσελθὼν εἰς τὸν βασιλέα νὰ εἴπῃ· «῎Επεμψέ με Θεμιστοκλέης ὁ Νεοκλέος, στρατηγὸς μὲν τῶν 'Αθηναίων, ἀνὴρ δὲ τῶν συμμάχων πάντων ἄριστος καὶ σοφώτατος, φράσοντά τοι ὅτι Θεμιστοκλέης ὁ 'Αθηναῖος, σοὶ βουλόμενος ὑπουργέειν, ἔσχε (ἠμπόδισε) τοὺς ῞Ελληνας, τὰς νέας βουλομένους διώκειν καὶ τὰς ἐν 'Ελλησπόντῳ γεφύρας λύειν. Καὶ νῦν κατ' ἡσυχίαν πολλὴν κομίζετο». Πρὸς τίνα σκοπὸν διεμήνυε ταῦτα εἰς τὸν Ξέρξην ; Εἰ μὲν ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα ν' ἀπέλθῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο ματαία· εἰ δὲ ἐνόμιζεν αὐτὸν θέλοντα νὰ μείνῃ, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σικίννου ἦτο μᾶλλον ἐπιτηδεία νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν εἰς τοῦτο· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἤδη παραδεχόμεθα τὴν γνώμην τοῦ 'Ηροδότου, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπολιτεύθη οὕτως εἰμὴ ἵνα λάβῃ ἀφορμὰς συστάσεως παρὰ τῷ βασιλεῖ, εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην τῆς τύχης τροπήν· ὅπερ καὶ ἐγένετο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

Δύο νομίσματα τῶν 'Αθηναίων,κοπέντα πρὸς τιμὴν τοῦ Θεμιστοκλέους

('Ο νικητὴς παρίσταται κρατῶν στέφανον)

'Αλλ' ὁ Ξέρξης εἶχεν ἀποφασίσει, ὡς προείπομεν, ν' ἀναχωρήσῃ καὶ ὀλίγας μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην ἡμέρας ἀπῆλθεν ἐκ τῆς 'Αττικῆς μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ διὰ τῆς Βοιωτίας εἰς Θεσσαλίαν. 'Ο Ξέρξης ἠδύνατο νὰ παραμυθῆται ἀναλογιζόμενος ὅτι κατέστρεψε τὰς 'Αθήνας καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐν αὐταῖς· ἔφερε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ τὰς χαλκᾶς εἰκόνας τοῦ 'Αρμοδίου καὶ τοῦ 'Αριστογείτονος, τὴν εἰκόνα τῆς ἐν τῇ Μεσογαίᾳ Βραυρωνίας 'Αρτέμιδος καὶ ἄλλα τινὰ τρόπαια. 'Αλλ' οἱ ἐπιστρέφοντες μετ' αὐτοῦ Πεισιστρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος ἐμαρτύρουν εὐγλωττότερον τῶν τροπαίων τούτων ὅτι, ἂν ὁ μέγας βασιλεὺς ἐλεηλάτησε μέρος τῆς 'Ελλάδος, δὲν κατώρθωσεν ὅμως ἔτι νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν θέλησίν του, 'Εν Θεσσαλίᾳ ὁ Μαρδόνιος ἐξελέξατο τοὺς ἄνδρας μεθ' ὧν προέκειτο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα, ἐν ὅλοις 300.000 πεζῶν τε καὶ ἱππέων· ἦσαν δὲ οὗτοι ἅπαντες οἱ Πέρσαι, οἱ Μῆδοι, οἱ Σάκαι, οἱ Βάκτριοι, οἱ 'Ινδοὶ καί τινες κράτισται τῶν ἄλλων ἐθνῶν μοῖραι. 'Επειδὴ ὅμως ἐπλησίαζεν ἤδη τὸ τέλος τοῦΣεπτεμβρίου καὶ ὡρίσθη νὰ συνοδεύσωσι τὸν Ξέρξην μέχρις 'Ελλησπόντου 60.000 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ

στρατοῦ τούτου, ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον, ὁ Μαρδόνιος ἀπεφάσισε νὰ διαχειμάσῃ εἰς Θεσσαλίαν καὶ νὰ ἀναβάλῃ εἰς τὸ ἐπιὸν ἔαρ τὰ περαιτέρω αὐτοῦ ἐπιχειρήματα. Παρ' αὐτῷ ἔμειναν καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι καὶ ὁ Δημάρατος, ὁ δὲ Ξέρξης, συνεπαγόμενος τὸν ὑπόλοιπον στρατὸν καὶ τὴν ὑπὸ τὸν Ἀρτάβαζον μοῖραν, ἀπῆλθε πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπου ἔφθασε μετὰ 45 ἡμέρας ἀφ' ἧς ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς. Τὰ περὶ αὐτὸν πλήθη ἔπαθον τὰ πάνδεινα κατὰ τὴν διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης ταύτην πορείαν, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τροφῶν καὶ τῶν ἐκ τούτου ἐπελθόντων νοσημάτων. Αἱ ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου γέφυραι εἶχον διαλυθῆ ἐξ ἐπισυμβάσης τρικυμίας· ὥστε τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ ἐδέησε νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπὸ τοῦ στόλου. Ἐνταῦθα εὗρον μὲν οἱ ἐπιστρέφοντες ἄνεσιν καὶ ἀφθονίαν πάντων τῶν ἀναγκαίων ἀλλ' αὐτὴ αὕτη τῶν ἀγαθῶν ἡ δαψίλεια παρήγαγε πάλιν νέας ἀσθενείας· καὶ οὕτω τεταπεινωμένος καὶ ὑπὸ ἐλεεινῶν τινων λειψάνων τοῦ στρατοῦ συνοδευόμενος ἐπέστρεψε τελευταῖον ὁ μέγας βασιλεὺς εἰς Σάρδεις[1] ὀκτὼ μῆνας ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καθ' ἣν λαμπρὸς μὲν καὶ ἀγέρωχος, ὑπὸ ἀκμαίων δὲ καὶ ἀναριθμήτων ταγμάτων περιεστοιχισμένος εἶχεν ὁρμήσει ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης.

Προπύλαια τῶν ἐν Περσεπόλει ἀνακτόρων τοῦ Ξέρξου μετ' ἀσυριακῶν ἀνδρομόρφων πτερωτῶν λεόντων

Ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες, τοὺς ὁποίους ἀφήσαμεν εἰς Ἄνδρον, ἀποφασίσαντες νὰ μὴ ἀκολουθήσωσι τὴν δίωξιν τοῦ περσικοῦ στόλου, ἐνόμισαν εὔλογον, πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι, νὰ φορολογήσωσι τὰς νήσους ὅσαι εἶχον συνταχθῆ μετὰ τῶν πολεμίων. Καὶ πρῶτον ἀπήτησαν χρήματα ἀπὸ τὴν Ἄνδρον, ὅπου εὑρίσκοντο· ἐπειδὴ ὅμως

(1) Ὁ Ξέρξης διήγαγε τὸν ἐπιόντα χειμῶνα ἅπαντα ἐν Σάρδεσι καὶ μόνον τὸ μετεπιὸν θέρος (τοῦ 479), καθ' ὃν περίπου χρόνον κατετροποῦντο ὁ στόλος καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἐν Πλαταιαῖς καὶ ἐν Μυκάλῃ, ἐπέστρεψεν εἰς Σοῦσα, ἀφοῦ τὸν χρόνον τῆς ἐν Σάρδεσι διατριβῆς κατηνάλωσεν οὐχὶ εἰς πολεμικὰς παρασκευὰς ἀλλ' εἰς ἔρωτας ἀθεμίτους μεθ' ὅλων τῶν ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς ἰδίως αὐλαῖς τρομερῶν τραγικῶν παρομαρτημάτων ἢ ἐπακολουθημάτων τῶν τοιούτων ἐρώτων. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἡ ρωμαντικὴ ἱστορία τῆς Ἐσθὴρ συνδέεται μετὰ τῆς βασιλείας τοῦ ἡγεμόνος τούτου. Ὁ περσικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ *Ξαγιαρσᾶ* (Kschayarscha) παρεφθάρη

ἡ Ἄνδρος δὲν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ, ἐπεχείρησαν νά την βιάσωσιν εἰς τοῦτο. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔδωκε τότε πάλιν νέα δείγματα τῆς ἀδιορθώτου αὐτοῦ πλεονεξίας. Πολιορκουμένης τῆς Ἄνδρου, στέλλει οὗτος εἰς τὰς πέριξ νήσους καὶ πόλεις ἀνθρώπους ἀπειλοῦντας αὐτὰς ὅτι θέλουσιν ὁμοίως τιμωρηθῆ, ἂν μὴ προλάβωσι νὰ ἐξευμενίσωσιν αὐτόν· καὶ οὕτω συνέλεξεν ἐκ Πάρου, ἐκ Καρύστου καὶ ἀλλαχόθεν, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἄλλων στρατηγῶν, χρήματα πολλά, ἐνῷ ὁ ἄλλος στόλος, μὴ δυνηθεὶς νὰ κυριεύσῃ τὴν Ἄνδρον καὶ βλέπων ἐπερχόμενον τὸν χειμῶνα ἐπανῆλθε μετ' ὀλίγον, κεναῖς χερσίν, εἰς Σαλαμῖνα, δῃώσας μόνον κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τὴν χώραν τῶν δυστυχῶν Καρυστίων, τοὺς ὁποίους δὲν ἔσωσεν ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης ἡ πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα γενομένη δωροδοκία.

Νόμισμα Ἄνδρου

(Κεφαλὴ Διονύσου ἐστεφανωμένου διὰ κισσοῦ καὶ Διόνυσος στηριζόμενος ἐπὶ θύρσου)

Ἐν Σαλαμῖνι δὲ οἱ Ἕλληνες ἠσχολήθησαν εἰς ἔργα ἀξιώτερα τοῦ πρὸ μικροῦ διαπραχθέντος αὐτόθι κατορθώματος. Πρὸ πάντων προσέφερον εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν τὰ ἀκροθίνια, δηλαδὴ τὸ κάλλιστον τῆς λείας μέρος, ἐξ οὗ κατεσκευάσθη ἀνδριὰς κολοσσιαῖος, ἔχων μέγεθος δώδεκα πηχῶν καὶ κρατῶν εἰς τὴν χεῖρα ἀκρωτήριον, ἤτοι ἔμβολον νηός. Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθηκαν τ' ς τρεῖς φοινίσσας τριήρεις, ἃς κατὰ πρῶτον ἐκυρίευσαν, τὴν μὲν τῷ ἐν τῷ ἰσθμῷ Ποσειδῶνι, τὴν δὲ τῇ ἐν Σουνίῳ Ἀθηνᾷ, καὶ τὴν τρίτην τῷ ἐν Σαλαμῖνι Αἴαντι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐν Δελφοῖς θεός, ἐρωτηθεὶς ἂν ηὐχαριστήθη διὰ τ' ἀφιερωθέντα αὐτῷ ἀκροθίνια ἀπεκρίθη ὅτι παρὰ μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἱκανὰ ἔλαβεν, ὄχι ὅμως καὶ παρὰ τῶν Αἰγινητῶν παρ' ὧν ἀπήτησε τὰ ἀριστεῖα τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, οἱ Αἰγινῆται ἀνέθεσαν αὐτῷ ἰδίᾳ ὁμοίως χαλκοῦν ἱστὸν φέροντα τρεῖς χρυσοῦς ἀστέρας. Μετὰ δὲ τὴν διανομὴν τῆς λείας ἅπας ὁ στόλος συνώδευσε τοὺς Ἀθηναίους ἕως τὸν Ἰσθμόν, ἀπελθόντας αὐτόθι ἵνα ἀποθέσωσιν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ τριήρη. Ἐκεῖ πρὸς τούτοις ἔμελλον νὰ βραβευθῶσιν οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἀριστεύσαντες ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ ἐπὶ συνέσει καὶ δεξιότητι. Καὶ λόγῳ μὲν ἀνδρείας ἔλαβον τὸ πρῶτον ἀριστεῖον οἱ Αἰγινῆται, τὸ δεύτερον οἱ Ἀθηναῖοι· ἐκ δὲ τῶν κατ' ἰδίαν ἀνδρῶν ἀνεκηρύχθησαν ὡς διακριθέντες πρὸ πάντων ὁ Αἰγινήτης Πολύκριτος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι Εὐμένης καὶ Ἀμεινίας. Περὶ δὲ τοῦ βραβείου τῆς συνέσεως καὶ δεξιότητος δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσι· καὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσιν ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφηφορίας ὑπῆρξεν ὁπωσοῦν ἀλλόκοτον. Τῳόντι ἕκαστος τῶν στρατηγῶν ἐψήφισε πρῶτον ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὡς ἀρίστου γενομένου, δεύτερον δὲ ὄνομα ἔγρα-

---

ποικιλοτρόπως ἐν τῇ κατὰ τὸ ἑβραϊκὸν καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἐκφορᾷ αὐτοῦ (ὁ ἑβραϊκὸς τύπος εἶναι Ἀχάσβερος ἢ *Ἀσ...ουῆρος* ἢ *Ἀρθασασᾶ* ἐν τῇ Π. Δ. καὶ Ἀρταξέρξης (παρὰ τοῖς Ο΄) ἐν συγχύσει πάντως τῶν ὀνομάτων *Ξέρξης* καὶ *Ἀρταξέρξης*, ὡς συνθέτου ἀπὸ τοῦ *Ξέρξης* θεωρουμένου πλημμελῶς τοῦ δευτέρου ὀνόματος. Τὸ ὄνομα Ξέρξης (ἢ Ξαγιαρσᾶ), ὅπερ φαίνεται πάντως παράγωγον ἢ σύνθετον ἐκ τῆς ἀρχαίας περσικῆς λ. *Ξάϊ* (Kschai)=βασιλεύς, ἀλλ' οὗτινος ἡ σημασία δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστή, οὐδεμίαν φαίνεται ἔχον σχέσιν πρὸς τὸ *Ἀρταξέρξης* (Artakschatra, ἐν τ ιῖς βαβυλωνιακαῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς artakshatsu=μεγαλοδύναμος). Τὸ περσικὸν τοῦτο ὄνομα συνέχεόν τινες τῶν ἑλλήνων συγγραφέων πρὸς τὸ ἕτερον περσικὸν *Ἀρτασίρης* (Artaschir=γενναῖος λέων). Οὕτω δὲ ἐκλήθη (Ἀρταξέρξης δηλονότι) ὑπό τε Ἑλλήνων καὶ ὑπὸ Λατίνων καὶ ὁ ἱδρυτὴς τοῦ περσικοῦ κράτους τῶν Σασσανιδῶν *Ἀρτασίρης*.

ψαν οἱ πλεῖστοι τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἠμπόρεσε νὰ δοθῇ τὸ πρῶτον βραβεῖον, δὲν ἐδόθη οὐδὲ τὸ δεύτερον. Καὶ ἠθέλομεν ἐννοήσει ἔτι μέχρι τινὸς ν' ἀμφισβητήσωσι τὰ ἀριστεῖα πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ὁ Εὐρυβιάδης, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγαλυτέρων μοιρῶν τῶν Αἰγινητῶν, τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων, ἂν καὶ ἦτο ἡλίου φαεινότερον ὅτι ἡ νίκη ὠφείλετο ἐξαιρέτως εἰς τὸν δαιμόνιον τῶν Ἀθηνῶν ἄνδρα· ἀλλά, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ἀπήτησαν τὰ πρωτεῖα καὶ αὐτοὶ οἱ στρατηγοὶ τῶν μικροτέρων πόλεων, ὥστε τὸ πρᾶγμα κατήντησε τῇ ἀληθείᾳ γελοῖον, καὶ ἐπιβεβαιοῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις μίαν τῶν κυριωτάτων ἀδυναμιῶν τῶν προπατόρων μας, περὶ ἧς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, ταύτην, ὅτι ἕκαστος μὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ὡς μόνον σωτῆρα τῆς Ἑλλάδος, δυσκόλως δ' ἐπείθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ αὐτὴν τὴν πασίδηλον ὑπεροχὴν τῆς ἀξίας καὶ τῶν ἐκδουλεύσεων τοῦ ἄλλου. Μὴ νομίσωμεν ὅμως πάλιν ὡς ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τιμήσωσι τοὺς εὐεργέτας τῆς πατρίδος· ἂν εἶχον τὸν ἀγεννῆ τοῦτον φθόνον, δὲν ἤθελον εἶναι ἄξιοι τοῦ μεγαλείου εἰς ὃ προήχθησαν· τί λέγομεν δὲν ἤθελον εἶναι ἄξιοι; δὲν ἤθελον δυνηθῇ νὰ προαχθῶσιν εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦτο, διότι ἔθνος μὴ σεβόμενον τὴν ἀξίαν καὶ μὴ πειθαρχοῦν εἰς αὐτὴν οὐδέποτε ἀνεδείχθη μέγα. Ἀλλ' αἱ παραφοραὶ τῆς παραλόγου φιλαυτίας ἦσαν ἀκαριαῖαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, τὸ δ' αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς συνέσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ὑπερισχύσῃ ἐπὶ τέλους ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου λαοῦ. Εἴδομεν τὰς ἐξαιρέτους τιμὰς ἃς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἐν Μαραθῶνι νικητήν· ὁ δ' Ἡρόδοτος, ἱστορήσας τὴν γενομένην, ἐν τῷ Ἰσθμῷ, πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα ἀδικίαν, ἐπιφέρει ὅτι οὐδὲν ἧττον ὁ ἀνὴρ διεβοήθη καὶ ἐδοξάσθη ὡς σοφώτατος Ἑλλήνων ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπεσκέφθη τὴν Λακεδαίμονα ἠξιώθη ἐν τῇ ἀγερώχῳ ταύτῃ πόλει τιμῶν οἵων οὐδείς ποτε μὴ σπαρτιάτης Ἕλλην· διότι οἱ Σπαρτιᾶται ἔδοσαν μὲν εἰς τὸν Εὐρυβιάδην ὡς βραβεῖον ἀνδρείας ἐλαίας στέφανον, ἔδοσαν δὲ εἰς τὸν Θεμιστοκλέα ὅμοιον στέφανον, ὡς βραβεῖον σοφίας καὶ δεξιότητος· πρὸς τούτοις ἐδωρήσαντο εἰς αὐτὸν τὸ κάλλιστον τῶν ὀχημάτων τῆς πόλεως καὶ ἀπερχόμενον προέπεμψαν

Ὁ ἐν Δελφοῖς θησαυρὸς τῶν Ἀθηναίων

μέχρι τῶν συνόρων τῆς Τεγέας, διὰ τῶν 300 λογάδων ἱππέων, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν φύλαξιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῆς χώρας.

Περὶ τῶν συμβάντων κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 480 ἔτους καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 479 ὀλίγας ἔχομεν εἰδήσεις. Ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ σταθμεύων Μαρδόνιος ἀνέβαλε μέχρι τοῦ Ἰουλίου μηνὸς τὰς νέας ἐχθροπραξίας, ἄδηλον διατί. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀρτάβαζος, ἐπανερχόμενος ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου, ἠναγκάσθη νὰ διατρίψῃ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἰς Μακεδονίαν, ἵνα καταστήσῃ αὖθις ὑποχειρίους τοὺς κατοίκους τῆς Παλλήνης, ἤτοι τῆς μεσημβρινοδυτικωτέρας τῶν τριῶν γλωσσῶν ἢ μικρῶν χερσονήσων, εἰς ἃς ἀπολήγει ἡ μεγαλυτέρα χερσόνησος, ἡ Χαλκιδικὴ καλουμένη, οἵτινες ἀπέπτυσαν τὴν περσικὴν κυριαρχίαν· καὶ τῆς μὲν Ὀλύνθου, πόλεως κειμένης ἔξω τῆς παλληνικῆς χερσονήσου, ἐγένετο εὐχερῶς κύριος, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Ποτιδαίας, ἥτις φράσσει τὸν ἰσθμὸν δι' οὗ ἡ Παλλήνη συνάπτεται μετὰ τῆς Χαλκιδικῆς· ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τρίμηνον ματαίαν ταύτης πολιορκίαν ἐπανῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, μόνη ἡ περίστασις αὕτη δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ὑπερβολικὴν βραδύτητα τῆς τοῦ Μαρδονίου στρατείας. Ἀφ' ἑτέρου ἐν ἔαρι τοῦ 479 ἔτους ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 πλοῖα συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μὲν συνέλθει εἰς Αἴγιναν καὶ προχωρήσει μέχρι Δήλου ἀλλὰ δὲν προέβη περαιτέρω μέχρι σχεδὸν τοῦ τέλους τοῦ Αὐγούστου μηνός, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος νὰ προβῇ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὑπὸ τῶν Χίων, τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων Ἰώνων, οἵτινες ἔλεγον ἑαυτοὺς ἑτοίμους νὰ ἀποστατήσωσιν.

Καὶ περὶ τῶν Ἀθηναίων δέ, οἵτινες, ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πολλὰ παθοῦσαν πόλιν καὶ χώραν αὐτῶν, ἄλλο δὲν ἠξεύρομεν εἰμὴ ὅτι τῷ 479 δὲν ἀνέθεσαν πλέον τὰ πράγματα εἰς τὸν Θεμιστοκλέα. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν οὓς ἐξελέξαντο, μικρὸν πρὸ τῆς δευτέρας ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν, ἦσαν ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Ἀριστείδης. Πολλοὶ ἀπέδωκαν τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Θεμιστοκλέους κατὰ τὰς ἐκλογὰς ταύτας εἰς τὸν φθόνον τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ μεγάλου ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἐκτήσατο καὶ τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἃς ἔλαβεν ἐν Σπάρτῃ. Καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν Ἀθηναίων ἐφθόνησαν τὸν ἄνδρα, ὁ δὲ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι Τιμόδημός τις ἀφιδναῖος, ἐκδηλῶν τὴν τοιαύτην διάθεσιν, ἐχλεύαζε τὸν Θεμιστοκλέα ἐπανελθόντα ἐκ Λακεδαίμονος, καὶ ἠξίου ὅτι διὰ τὰς Ἀθήνας ἔλαβεν ὅσα ἔλαβε γέρα παρὰ Λακεδαιμονίων, ὄχι δι' ἑαυτόν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔπαυεν ἐπαναλαμβάνων ταῦτα, ὁ Θεμιστοκλῆς, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ πλέον τὴν φλυαρίαν ἐκείνην «ἔχεις δίκαιον», τῷ εἶπεν εὐφυέστατα· οὔτε ἐγώ, ἂν ἤμην Βελβινίτης (δηλαδὴ κάτοικος τοῦ μικροῦ νησιδίου τοῦ σήμερον ὀνομαζομένου Ἅγιος Γεώργιος), ἤθελον τιμηθῆ οὕτω παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν, οὔτε σύ, ὦ ἄνθρωπε, καίτοι Ἀθηναῖος ὤν». Ἀλλ' οἱ πλειότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐκινοῦντο βεβαίως ὑπὸ τοιούτων εὐτελῶν αἰσθημάτων. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον βλέπομεν πάλιν τὸν Θεμιστοκλέα πρωταγωνιστοῦντα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, τῷ δὲ 479 οἱ Ἀθηναῖοι προετίμησαν ἄνδρας ἄλλους, διότι, μαθόντες τήν τε μεγάλην περὶ Ἀρτεμίσιον δωροδοκίαν καὶ τὴν οἰκτρὰν περὶ Ἄνδρον καταπίεσιν, ἠθέλησαν νὰ διδάξωσιν αὐτόν, ὅπως πρὸ δωδεκαετίας ἐδίδαξαν τὸν Μιλτιάδην, ὅτι οὐδ' αὐτὸς ὁ σωτὴρ τῆς πατρίδος δικαιοῦται νὰ ἀτιμάσῃ αὐτήν. Μάθημα ἀξιοσημείωτον καὶ μαρτυροῦν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς πολιτικῆς συνέσεως καὶ τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως. Τῳόντι, ὑπάρχουσιν ἔθνη ἀνίκανα νὰ γεννήσωσι μεγάλους ἄνδρας· ὑπάρχουσιν ἔθνη ἱκανὰ μὲν νὰ παραγάγωσιν ἄνδρας μεγάλους, ἀλλὰ παιδαγωγούμενα ὑπ' αὐτῶν, ἅπαξ ἀναδειχθέντων· τελευταῖον ὑπάρχουσιν ἔθνη τὰ ὁποῖα

δὲν ἄγονται καὶ φέρονται ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν οὓς παράγουσιν. ὅσον μεγάλοι καὶ ἂν εἶναι, αὐτὰ δὲ τούτους μᾶλλον χειραγωγοῦσι, καὶ τοῦτο εἶναι τῆς ὑπάτης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀκμῆς ἀλάνθαστον τεκμήριον.

Ἀλλ' ἔμελλον ἤδη νὰ δώσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι δείγματα τῆς ἀρετῆς αὐτῶν ἔτι λαμπρότερα. Ὁ Μαρδόνιος, πρὶν ἢ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπεχείρησε νὰ ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν πόλιν ἐκείνην ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων Ἑλλήνων συμμαχίας. Ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀλεξάνδρου, προτάσεις συμφερωτάτας, ὑποσχόμενος ἀποζημίωσιν δι' ὅλην τὴν προσγενομένην τῇ Ἀττικῇ ζημίαν, καὶ αὔξησιν, οἱανδήποτε θέλωσι, τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, ἀρκεῖ νὰ συμμαχήσωσιν, ἐπὶ ἴσοις δικαίοις, μετὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες τὰ τῆς πρεσβείας ταύτης κατελήφθησαν ὑπὸ φόβου δεινοῦ· ἤξευρον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν ἕνεκα τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας αὐτῶν· ἤξευρον ὅτι εἶχον ἀπολέσει ὅλον τὸν καρπὸν τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἴτε διαρπαγέντα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῶν ἀποθηκῶν εἴτε ἀσυγκόμιστον καταστραφέντα ὑπ' αὐτοῦ, δὲν ἠδυνήθησαν δὲ νὰ καλλιεργήσωσι τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος, δι' ἔλλειψιν σπορᾶς· ἤξευρον ὅτι ἠγανάκτουν κατὰ τῶνΠελοποννησίων,διότι οὗτοι δὲν εἶχον ἐκπληρώσει τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν περὶ τῆς ἐγκαίρου ἀποστολῆς ἁπάσης τῆς πεζικῆς αὐτῶν δυνάμεως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ὑπώπτευσαν λοιπὸν μήπως, ὑπὸ τοσούτων ἀναγκῶν πιεζόμενοι καὶ εὐλόγως δυσπιστοῦντες πρὸς τοὺς προτέρους συμμάχους, παραδεχθῶσι τὰς ἐπαγωγοὺς τοῦ Μαρδονίου προτάσεις. Διὸ ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας πρέσβεις, ἐπιτετραμμένους νὰ προλάβωσι τὴν συμφορὰν ταύτην, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ ἀναμφιβόλως τὴν ὑποδούλωσιν ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ὑποσχόμενοι ἰδίως ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ἀναλαμβάνουσι νὰ θρέψωσι τὰς οἰκογενείας τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ παρούσῃ αὐτῶν ἀμηχανίᾳ. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον ἢ μᾶλλον δὲν ἠδύναντο νὰ νοήσωσι τὰ αἰσθήματα τῆς μεγαλοφροσύνης ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ περιούσιος ἐκεῖνος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος λαός. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπερίμειναν τὴν ἄφιξιν τῶν πρέσβεων τῆς Σπάρτης, ἵνα ἐνώπιον αὐτῶν ἀποκριθῶσιν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μαρδονίου· καὶ τότε, ἀκούσαντες ἀμφοτέρων τοὺς λόγους, ἀπεκρίθησαν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, εἰς μὲν τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας ὅτι «ἐνόσῳ ὁ ἥλιος δὲν μεταβάλῃ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ οὐδ' αὐτοὶ θέλουσιν ὁμολογήσει συνθήκας πρὸς τὸν Ξέρξην, ἀλλὰ πεποιθότες εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας ὧν ἐκεῖνος ἐνέπρησε τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα θέλουσιν ἐπιμείνει ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ἀγωνιζόμενοι»· πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας εἶπον ὅτι εὐχαριστοῦσιν αὐτοὺς διὰ τὴν περὶ διατροφῆς πρότασίν των, ἀναλαμβάνοντες οἴκοθεν νὰ οἰκονομηθῶσιν ὅπως δύνανται, παρακαλοῦσι δὲ μόνον νὰ σπεύσωσι νὰ στείλωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον εἰς Βοιωτίαν τὸν πελοποννησιακὸν στρατόν, ἵνα, ἑνωθεὶς αὐτόθι μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς Ἀττικῆς, καθ' ἧς ὁ Μαρδόνιος θέλει βεβαίως ἐπέλθει, ἅμα λαβὼν τὴν προκειμένην ἀπάντησιν.

Πῶς ἐπολιτεύθησαν οἱ Σπαρτιᾶται πρὸς τοὺς Ἀθηναίους εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς τοσαύτης τούτων ἀφοσιώσεως ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων σωτηρίας καὶ ἐλευθερίας; Ἀντὶ νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς Βοιωτίαν ὡς ὑπέσχοντο, παντάπασι δὲν ἐξῆλθον τῆς Πελοποννήσου καὶ μὲ πολλὴν ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν ἠσχολοῦντο εἰς τὸ νὰ ἑορτάζωσι μίαν τῶν πανηγύρεων αὐτῶν, τὰ Ὑακίνθια, ἐνῷ ὁ Μαρδόνιος, ὁρμήσας ἤδη ἐκ Θεσσαλίας, προέβη ἀκωλύτως μέχρι τῆς Ἀττικῆς ἔχων σύμμαχα ὅλα τὰ ἔθνη τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, μηδ' αὐτῶν τῶν Φωκέων ἐξαιρουμένων, οἵτινες ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου

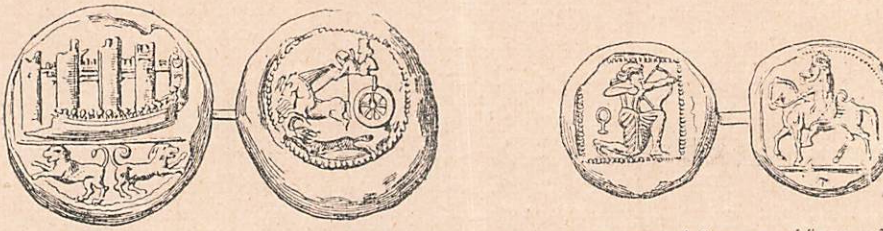
μὴ συνταχθέντες μετ' αὐτοῦ ἠναγκάσθησαν νῦν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τοὺς πολεμίους, τοὐλάχιστον κατὰ μέγα μέρος· ὥστε οἱ 'Αθηναῖοι, μὴ δυνάμενοι μόνοι νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὴν ὑπέρογκον ἐκείνην δύναμιν ἐδέησε πάλιν νὰ ἐγκαταλείψωσι μὲν τὴν χώραν αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν, νὰ διαπεράσωσι δέ, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, εἰς Σαλαμῖνα. 'Ενταῦθα δὲ ὄντων αὐτῶν ὁ Μαρδόνιας πέμπει ἐξ 'Αθηνῶν ἑλλησπόντιόν τινα Ἕλληνα, τὸν Μουρυχίδην, ἐπαναλαμβάνων τὰς προτέρας προτάσεις. Ἡ νέα τῶν Σπαρτιατῶν ἀπιστία εἶχε παροξύνει, δικαίῳ τῷ λόγῳ, εἰς ὕπατον βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν τῶν 'Αθηναίων· δυσκόλως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἤθελέ τις κατακρίνει αὐτοὺς ἂν ἤδη βλέποντες τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐντελῶς ἀδιαφοροῦντας ἔδιδον ὦτα ἀκροάσεως εἰς τοὺς λόγους τοῦ Μαρδονίου. Καὶ ὅμως, διακοινώσαντος τοῦ Μουρυχίδου τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν βουλήν, οἱ βουλευταὶ ἅπαντες, πλὴν ἑνός, οὐδὲ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἐδίστασαν νὰ ἀποκρούσωσι τὰς προτάσεις τοῦ στρατηγοῦ τῶν Περσῶν· τοσοῦτο δ' ἀπαίσιον ἐνόμισαν οἱ 'Αθηναῖοι ὅτι εὑρέθη καὶ εἷς βουλευτὴς ὁ γνωμοδοτήσας ὅτι συμφέρει ἴσως νὰ δεχθῶσι τὰς προτάσεις ταύτας ὥστε ἐν τῇ τυφλώσει της οἱονεὶ μαινομένης φιλοπατρίας αὐτῶν ἐλιθοβόλησαν τὸν δυστυχῆ ἐκεῖνον, ὀνόματι Λυκίδην, καὶ οὐ μόνον αὐτὸν ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Συγχρόνως ὅμως ἔπεμψαν, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Πλαταιέων, πρέσβεις εἰς τὴν Σπάρτην, ἐπιτετραμμένους νὰ ὑποβάλωσι παραστάσεις διὰ τὴν νέαν ταύτην προδοσίαν ἢ νωθρότητα, νὰ ἀπαιτήσωσιν ὁριστικῶς τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν τοῦ στρατοῦ, ἂν ὄχι εἰς τὴν Βοιωτίαν, ἥτις κατείχετο ἤδη ὑπὸ τῶν Περσῶν, τοὐλάχιστον εἰς τὸ Θριάσιον πεδίον τῆς 'Αττικῆς. Οἱ δ' ἔφοροι ψυχρότατα πάλιν ἀκούσαντες τὴν πρεσβείαν εἶπον ὅτι θέλουσι σκεφθῆ· καὶ ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας παρέπεμπον εἰς τὴν ὑστεραίαν τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν· καὶ ἐν τούτοις ἐπανηγύριζον τὰ Ὑακίνθια καὶ ἐπέσπευδον τὴν ὀχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ· ὅθεν οἱ πρέσβεις δυσανασχετήσαντες ἐπὶ τέλους ἀπήτησαν διὰ τὴν ἐπιοῦσαν ὑστάτην ἔντευξιν, μεθ' ἣν ἔμελλον νὰ ἀναχωρήσωσι. Τότε τελευταῖον οἱ ἔφοροι ἤνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν· τότε ἐνόησαν ὅτι δὲν πρέπει νὰ φέρωσιν εἰς ἀπελπισίαν τοὺς 'Αθηναίους, διότι, ἂν οὗτοι ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ Μαρδονίου, τὰ ἐν τῷ ἰσθμῷ ὀχυρώματα εἰς οὐδὲν θέλουσι χρησιμεύσει εἰς τὴν Πελοπόννησον· καὶ τότε, ἀποφασίσαντες νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθῆκον αὐτῶν, διέταξαν τὰ πάντα μετὰ τοσούτῳ καταπληκτικῆς ταχύτητος ὥστε αὐτὴ καὶ μόνη ἡ περίστασις ἤθελεν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀποδείξῃ οἷον θαυμάσιον πρᾶγμα ἦτο ὁ μηχανισμὸς τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης. Τῳόντι τὴν ἐπιοῦσαν, προσελθόντες οἱ πρέσβεις πρὸς τοὺς ἐφόρους εἶπον· «Ὑμεῖς μέν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, μένετε ἐνταῦθα, Ὑακίνθιά τε ἄγοντες καὶ παίζοντες καὶ καταπροδίδοντες τοὺς συμμάχους. Οἱ δ' 'Αθηναῖοι, ἀδικούμενοι ὑφ' ὑμῶν καὶ συμμάχων ἔρημοι, θέλουσιν ἤδη συνθηκολογήσει ὅπως δύνανται πρὸς τὸν Πέρσην, συμπράττοντες μετ' αὐτοῦ εἰς πᾶσαν ἐκστρατείαν· καὶ τότε βλέπετε τί ἔχετε νὰ πάθητε ἐκ τούτου». Οἱ δ' ἔφοροι δὲν διέκοψαν αὐτούς· ἀλλά, ἀφοῦ ἔπαυσαν οἱ πρέσβεις λέγοντες, ἐγερθέντες ἐβεβαίωσαν μεθ' ὅρκου ὅτι ὁ στρατὸς ἐξεκίνησεν ἤδη καὶ ὅτι πιθανῶς κατὰ τὴν ὥραν ταύτην εἶναι ἐκτὸς τῶν σπαρτιατικῶν ὁρίων. Ἡ διαβεβαίωσις τῶν ἐφόρων ἦτο ἀληθής. 5000 σπαρτιᾶται, ὧν ἕκαστος παρηκολουθεῖτο ὑπὸ 7 εἱλώτων ψιλῶς ὡπλισμένων, εἶχον ἀπὸ τῆς προηγουμένης νυκτὸς διαταχθῆ νὰ ἀπέλθωσι καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἰσθμόν, 40.000 λοιπὸν ἀνδρῶν παρεσκευάσθησαν νὰ στρατεύσωσι καὶ ἐξεστράτευσαν, ἐν σιγῇ τοιαύτῃ ὥστε οἱ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει διατρίβοντες πρέσβεις οὐδεμίαν τοῦ γεγονότος ἔλαβον εἴδησιν ἢ ὑπόνοιαν ! 'Αμφιβάλλομεν ἂν σήμερον οἱ ἄριστοι τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατῶν ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοιοῦτό τι μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ πρὸ πάντων μετὰ τοσαύτης μυστικότητος. Οὐδὲ τοῦτο ἤρ-

κεσεν· ἀλλ' ἕτεροι 5.000 ὁπλῖται περίοικοι, ὧν ἕκαστος συνωδεύετο ὑπὸ ἑνὸς ψιλοῦ εἵλωτος, ἀπῆλθον ὡσαύτως πρὸς τὸν ἰσθμόν. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθησαν καὶ ἄλλαι πελοποννησιακαὶ πόλεις, ὥστε ἐξῆλθεν ἤδη τῆς χερσονήσου στρατιὰ πολυάριθμος ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἡγεμονίαν Παυσανίου τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλείσταρχον, υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ ἐν Θερμοπύλαις πεσόντος Λεωνίδου· ὁ Πλείσταρχος ἐπετροπεύθη κατ' ἀρχάς, ὡς εἴδομεν, ὑπὸ τοῦ θείου του Κλεομβρότου, ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Κλεομβρότου ἀνέλαβε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς ὁ τούτου υἱὸς Παυσανίας.

Φαίνεται ὅτι οἱ Ἀργεῖοι, συννενοημένοι ὄντες μετὰ τοῦ Μαρδονίου, εἶχον ὑποσχεθῇ νὰ διακωλύσωσι τὴν ἔξοδον τῶν Σπαρτιατῶν· βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἔσπευσαν νὰ ἀναγγείλωσι τὸ γεγονὸς εἰς αὐτόν, ὅστις τότε ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν· καὶ ἀπῆλθεν εἰς

Περσικὰ νομίσματα

(α´) Πεντάπυργον φρούριον καὶ ὑπ' αὐτὸ δύο λέοντες. Βασιλεὺς πέρσης ἐπὶ ἅρματος, οἱ ἵπποι τοῦ ὁποίου καταπατοῦσιν ἔλαφον· β´) Τοξότης καὶ ἱππεύς)

αὐτήν, οὐχὶ διὰ τῶν Ἐλευθερῶν, ἤτοι τῆς σημερινῆς Κάζας, οὐδὲ διὰ τῆς Φυλῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς Δεκελείας, ἤτοι τοῦ Τατοΐου. Μέχρι τῆς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ἀναχωρήσεώς του εἶχε φεισθῆ τῆς χώρας ταύτης, ἐλπίζων πάντοτε νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· πρὶν ὅμως ἀπέλθῃ συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τῆς τοῦ προηγουμένου ἔτους καταστροφῆς. Ἐν Βοιωτίᾳ δὲ ἀνῆλθεν ἀπὸ Τανάγρας εἰς Σκῶλον καὶ παρετάχθη εἰς τὸ πεδίον, παρὰ τὴν βόρειον τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην, ἔχων τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ἀντικρὺ τῶν Ἐρυθρῶν, τὸ κέντρον ἀντικρὺ τῶν Ὑσιῶν, τὴν δεξιὰν εἰς τὴν τῶν Πλαταιέων χώραν, καὶ ὀχυρωθεὶς διὰ στρατοπέδου τετραγώνου οὗ ἕκαστον μέτωπον εἶχε δέκα σταδίων ἔκτασιν. Ταῦτα πράξας ἐνόμισεν ἑαυτὸν ἀσφαλέστατον· τὸ πεδίον ἦτο ἐπιτήδειον εἰς τὸ ἐξαίρετον αὐτοῦ ἱππικόν· ὄπισθεν τοῦ ὀχυροῦ στρατοπέδου ἔκειτο ἡ τετειχισμένη πόλις τῶν Θηβῶν· αἱ τροφαὶ ἦσαν ἄφθονοι· οἱ Βοιωτοὶ σύμμαχοι πρόθυμοι· ἀπὸ νώτων οὐδένα ἐφοβεῖτο ἐχθρόν, ὁ δὲ ἔμπροσθεν ἐπερχόμενος στρατός, ἄνευ ἱππικοῦ ὢν καὶ μέλλων νὰ ἀγωνισθῇ ἐν χώρᾳ ἀναπεπταμένῃ, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι δυσκαταγώνιστος, ὅπως ἀνεδείχθη μὲν ἐν Θερμοπύλαις, ἦτο δ' ἐνδεχόμενον ν' ἀναδειχθῇ καὶ ἐν τῷ ἰσθμῷ. Καὶ ὅμως οἱ περὶ αὐτὸν δὲν εἶχον πολλὴν πεποίθησιν εἰς τὴν αἰσίαν τοῦ ἀγῶνος ἔκβασιν. Εἷς τῶν ἐπισήμων Θηβαίων, Ἀτταγῖνος ὁ Φρύνωνος, ἐκάλεσε μίαν τῶν ἡμερῶν τούτων τὸν Μαρδόνιον καὶ πεντήκοντα μὲν ἐγκρίτους ἄλλους Πέρσας, πεντήκοντα δὲ ἐγκρίτους Θηβαίους ἢ Βοιωτούς, εἰς δεῖπνον πολυτελές. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἦτο καὶ ὁ ὀρχομένιος Θέρσανδρος, ὅστις βραδύτερον διηγήθη εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὰ κατὰ τὸ δεῖπνον τοῦτο. Τὸ δεῖπνον ἐδόθη ἐν Θήβαις, καὶ οἱ προσκεκλημένοι παρεκάθισαν εἰς τρόπον ὥστε ἑκάστη κλίνη περιελάμβανεν ἀνὰ δύο ἄνδρας, πέρσην καὶ ἕλληνα. Μετὰ τὸ δεῖπνον λοιπόν, διαπινόντων τῶν συνδαιτυμόνων, ὁ ὁμόκλινος τοῦ Θερσάνδρου Πέρ-

σης, ἀπὸ ὁμιλίας εἰς ὁμιλίαν, ἀνοίξας εἰς αὐτὸν τὴν καρδίαν του, ὅπως πολλάκις συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, «τοὺς βλέπεις, εἶπε πρὸς τὸν Θέρσανδρον, ὅλους αὐτοὺς τοὺς Πέρσας οἱ ὁποῖοι τρώγουν καὶ πίνουν ἐδῶ, καὶ τὸν στρατὸν ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἀφήσαμεν ἐπὶ τῷ ποταμῷ ἐστρατοπεδευμένον· δὲν θέλουσι παρέλθει ἡμέραι πολλαὶ καὶ ὀλίγους θέλεις ἴδει ἐξ αὐτῶν περισωθέντας». Ὁ Θέρσανδρος, ἐκπλαγεὶς διὰ τὴν ἐξομολόγησιν ταύτην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπε τὸν Πέρσην συγκεκινημένον καὶ δακρύοντα, ἠρώτησεν αὐτόν διατί δὲν ἐκφράζει τοὺς φόβους του εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ συμβούλους, ὁ δέ, «Ἆ φίλε μου, ἀπεκρίθη, ὅ,τι μέλλει γενέσθαι ἐκ θεοῦ ἀδύνατον νά το ἀποτρέψῃ ἄνθρωπος· οὐδεὶς θέλει με πιστεύσει, ὅσον ἀληθῆ καὶ ἂν εἴπω. Πολλοὶ ἐξ ἡμῶν τῶν Περσῶν γνωρίζομεν ταῦτα πάντα κάλλιστα, ἀλλὰ μένομεν ἐνταῦθα ἐξ ἀνάγκης. Τὸ μέγιστον τῶν τοῦ ἀνθρώπου δυστυχημάτων εἶναι βεβαίως τοῦτο, τὸ νὰ ἠξεύρῃ πολλά, καὶ ἐν τούτοις μηδενὸς νὰ εἶναι κύριος». Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πολλοὶ τῶν Περσῶν εἶχον ἀπελπισθῆ ἅμα εἶδον τὸν μέγαν βασιλέα ἀναχωρήσαντα· πολλοί, καὶ ἰδίως ὁ μετὰ τὸν ἀρχιστράτηγον ἀμέσως ἐρχόμενος Ἀρτάβαζος, ἐφθόνουν τὸν Μαρδόνιον. Ἄλλοι ἐδυσπίστουν πρὸς τοὺς ἕλληνας συμμάχους. Οἱ Φωκεῖς μάλιστα, ὧν 1000 ὁπλῖται ὑπὸ τὸν Ἁρμοκύδην, προσῆλθον εἰς τὸ ἐν Βοιωτίᾳ περσικὸν στρατόπεδον, ἐλογίζοντο τοσοῦτον ὕποπτοι ὥστε ὁ Μαρδόνιος ἐπεχείρησε νὰ ἐξοντώσῃ αὐτοὺς δολίως ἢ τοὐλάχιστον διὰ τοῦ τρόμου νὰ καταπλήξῃ. Ὅθεν μίαν τῶν ἡμερῶν διέταξε τοὺς Φωκεῖς νὰ παραταχθῶσιν ἰδίᾳ ἐν τῷ πεδίῳ καὶ ἔπειτα περιέζωσεν αὐτοὺς διὰ πολυαρίθμου ἱππικοῦ. Ὁ Ἁρμοκύδης βλέπων τὴν ἐπιβουλὴν δὲν ἐπτοήθη· καὶ σχηματίσας τετράγωνον προέτρεψε τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας νὰ ἀποθάνωσι γενναίως, διδάσκοντες εἰς τοὺς ἀγεννεῖς ἐκείνους ἀντιπάλους «ὅτι ἐόντες βάρβαροι ἐπ' Ἕλλησι ἀνδράσι φόνον ἔρραψαν». Ἐν τούτοις οἱ κυκλώσαντες αὐτοὺς ἱππεῖς ὥρμησαν ἐπὶ τὴν ἑλληνικὴν φάλαγγα, παρασκευάσαντες τὰ βέλη, τινὲς δὲ καὶ τοξεύσαντες· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, πυκνώσαντες τὰς τάξεις ὅσον ἔνεστιν, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὑποδεχθῶσιν αὐτοὺς ὅπως ἔδει, ὅτε αἴφνης οἱ Πέρσαι, εἴτε φοβηθέντες τὸ ἀτρόμητον ἐκεῖνο ὕφος εἴτε διότι ἐξ ἀρχῆς ἤθελον μόνον νὰ δοκιμάσωσι τὴν ἀλκὴν τοῦ μικροῦ τούτου σώματος, ἀπήλασαν πρὸς τὰ ὀπίσω, ὁ δὲ Μαρδόνιος, πέμψας κήρυκα «Θαρσέετε, ὦ Φωκέες, εἶπεν· ἄνδρες γὰρ ἐφάνητε ἐόντες ἀγαθοί, οὐκ ὡς ἐγὼ ἐπυνθανόμην. Καὶ νῦν προθύμως φέρετε τὸν πόλεμον τοῦτον· εὐεργεσίῃσι γὰρ οὐ νικήσετε οὔτε ὦν ἐμὲ οὔτε βασιλέα». Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀπεδείκνυον καχεξίαν τινὰ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐπικρατοῦσαν καὶ ἡ πρώτη πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμπλοκὴ δὲν ὑπῆρξεν ἐπιτηδεία νὰ αὐξήσῃ τὸ θάρος τῶν πολεμίων.

Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς δὲν ἔφθασεν εἰμὴ βραδέως ὁπωσοῦν εἰς Ἐλευσῖνα, διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν νὰ περιμείνωσιν εἰς τὸν ἰσθμὸν τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους. Προσῆλθον δὲ 1500 Τεγεᾶται, 5000 Κορίνθιοι, καὶ παρεκτὸς τούτων 300 Ποτιδαιᾶται, Κορινθίων ἄποικοι· Ἀρκάδες ὀρχομένιοι 600· Σικυώνιοι 3000· Ἐπιδαύριοι 800· Τροιζήνιοι 1000· Λεπρεᾶται 200· Μυκηναῖοι καὶ Τιρύνθιοι 400· Φλιάσιοι 1000· Ἑρμιονεῖς 300· Ἐρετριεῖς καὶ Στυρεῖς 600· Χαλκιδεῖς 400· Ἀμβρακιῶται 500· Λευκάδιοι καὶ Ἀνακτόριοι 800· Παλεῖς ἐκ Κεφαλληνίας 200· Αἰγινῆται 500. Ὅλοι οὗτοι ἦσαν ὁπλῖται. Ὅτε ἔφθασεν ὁ στρατὸς εἰς τὰ Μέγαρα, ἡνώθησαν μετ' αὐτοῦ 3000 Μεγαρεῖς, καὶ ὅτε ἔφθασεν εἰς Ἐλευσῖνα παρέλαβεν ἔτι 8000 ἀθηναίους ὁπλίτας καὶ 600 Πλαταιεῖς ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην τεταγμένους· ὅθεν τὸ σύνολον τῶν ὁπλιτῶν συνεποσώθη εἰς 38.700. Ἀλλ' οἱ 5000 Σπαρτιᾶται παρηκολουθοῦντο, ὡς προείπομεν, ὑπὸ 35.000 ψιλῶν· ἕκαστος δὲ τῶν ἄλλων ὁπλιτῶν συνωδεύετο ὑφ' ἑνὸς ψιλοῦ· εἰς τὰς δυνάμεις

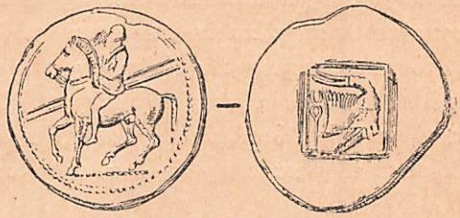
ταύτας προσθετέον 1800 Θεσπιεῖς, ὁπλίτας μὲν ἀλλὰ κακῶς ὡπλισμένους, ὥστε ὅλος ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐξ 110.000 περίπου ἀνδρῶν. Ἀπὸ Ἐλευσῖνος ὁ Παυσανίας ἀνέβη εἰς Βοιωτίαν διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος, καὶ ἰδὼν τοὺς Πέρσας παρὰ τὸν Ἀσωπὸν τεταγμένους ἐσκήνωσεν αὐτὸς κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, παρὰ τὰς Ἐρυθράς, μὴ τολμῶν νὰ καταβῇ εἰς τὸ πεδίον. Τότε ὁ Μαρδόνιος ἔπραξε τὸ λάθος νὰ προσβάλῃ ἐνταῦθα τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ ἱππικοῦ αὐτοῦ. Τὸ ἱππικὸν τοῦτο ἦτο πολυάριθμον καὶ ἄριστον, ἤγετο δὲ ὑφ' ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ, ὑπὸ τοῦ Μασιστίου· ἀλλὰ τὸ χωρίον, ἀνώμαλον ὄν, ἦτο ἀνεπιτήδειον εἰς ἱππικὴν ἔφοδον. Ὅθεν οἱ Μεγαρεῖς, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν, εὑρέθησαν μᾶλλον τῶν λοιπῶν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν ἔφοδον ταύτην, ἐπιέσθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς δεινῶς, ἔπειτα ὅμως λαβόντες ἐπικουρίαν 300 λογάδων ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ὀλυμπιόδωρον ἀπέκρουσαν τοὺς πολεμίους· ἐν δὲ τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ γενναῖος Μασίστιος. Ὁ θάνατος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐπροξένησε βαθυτάτην θλῖψιν εἰς τοὺς πολεμίους, ὁ δὲ νεκρὸς μείνας εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, μετὰ πεισματώδη τελευταίαν περὶ αὐτοῦ συμπλοκήν, περιήχθη ἐφ' ἁμάξης, φέρων ἔτι τὴν χρυσοστόλιστον αὐτοῦ πανοπλίαν, ὡς τρόπαιον λαμπρόν, καθ' ὅλον τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, τὸ ὁποῖον ἐνεπλήσθη, ὡς ἐκ τούτου, πλείστης προθυμίας.

Πέρσης ἱππεὺς θωρακοφόρος

Ἀπὸ τῆς προθυμίας ταύτης ὠφελούμενος ὁ Παυσανίας κατῆλθεν ἤδη ἐκ τῆς ὀρεινῆς αὐτοῦ θέσεως, ἂν ὄχι ὅλως διόλου εἰς τὸ πεδίον, εἰς χῶρον ὅμως ταπεινότερον ὁπωσοῦν καὶ ὑπὸ μικρῶν μόνον λόφων διακοπτόμενον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐκεῖ ὅπου ἵσταντο πρότερον οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ἀρκετὴν δαψίλειαν ὕδατος. Ἰδίως δὲ οὗτοι προελάσαντες ἐξ Ἐρυθρῶν ἐπορεύθησαν πρὸς δυσμάς, διὰ τῆς ὑπωρείας τοῦ Κιθαιρῶνος παρὰ τὰς Ὑσιάς, καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν τῇ Πλαταιίδι γῇ, εἰς τὴν μεσημβρινὴν τοῦ Ἀσωποῦ ὄχθην· ἐνταῦθα πρὸς δεξιάν μέν, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον τὴν Γαργαφίην λεγομένην κρήνην, πρὸς ἀριστερὰν δέ, ὅπου ἐτάσσοντο οἱ Ἀθηναῖοι, τὸ τέμενος τοῦ πλαταιέως ἥρωος Ἀνδροκράτους. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μαρδόνιος, ἅμα πληροφορηθεὶς τὴν μετακίνησιν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, ἐβάδισεν ὁμοίως μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ὀλίγον πρὸς δυσμάς, καὶ παρετάχθη ἀντικρὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἐχωρίζετο εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἀσωποῦ. Κατὰ συμβουλὴν δὲ τῶν Θηβαίων αὐτὸς μὲν μετὰ τῶν ἰδίως Περσῶν καὶ τῶν Μήδων, ἤτοι τοῦ κρατίστου μέρους τῆς στρατιᾶς, κατέλαβε τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀντικρὺ τῶν Λακεδαιμονίων· οἱ δὲ σύμμαχοι αὐτοῦ Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες, εἰς 50.000 ἀνδρῶν περίπου συμποσούμενοι, ἀντετάχθησαν ἐν τῇ δεξιᾷ κατὰ τῶν Ἀθηναίων· οἱ δὲ Βάκτριοι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Σάκαι, οἱ ἄλλοι Ἀσιανοὶ καὶ Αἰγύπτιοι, ἵσταντο ἐν τῷ μέσῳ, κατέναντι τῶν λοιπῶν μοιρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ δύο στρατοί, οὕτω κεχωρισμένοι ὑπὸ στενοῦ μόνον διαστήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔρρεεν ὁ Ἀσωπός, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὁρμήσωσι κατ' ἀλλήλων, συνέβη παράδοξόν τι. Οἱ

τε Ἕλληνες καὶ οἱ πολέμιοι, συμβουλευθέντες τοὺς παρ' αὐτοῖς προφήτας κατὰ τὸ ἔθος, ἔλαβον ἀμφότεροι ὁμοίαν ἀπάντησιν· δηλαδὴ τὰ ἱερὰ ἑκατέρωθεν ἀπέβησαν αἴσια, ἐὰν ἤθελον διατελέσει ἀμυνόμενοι, ἀπαίσια δέ, ἐάν, διαβαίνοντες τὸν Ἀσωπόν, ἤθελον ἀρχίσει τὴν μάχην. Ὅθεν ὁ ἀγὼν ἀνεβλήθη, διότι ἕκαστος τῶν ἀντιπαραταχθέντων στρατῶν περιέμενε νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ ἑτέρου. ἡ δ' ἀναβολὴ αὕτη παρ' ὀλίγον νὰ ἀποβῇ ὀλεθρία εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τῳόντι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ θέσει μετὰ δυσκολίας ὑδρεύοντο, διότι ἀποκρουόμενοι ἀπὸ τοῦ Ἀσωποῦ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἀκοντίων καὶ τόξων τοῦ ἐχθροῦ ἠναγκάζοντο νὰ προμηθεύωνται ἅπαντες τὸ ὕδωρ αὐτῶν ἀπὸ μόνης τῆςΓαργαφίης κρήνης, ἥτις ἔκειτο εἰς τὴν δεξιὰν ἄκραν τοῦ στρατοπέδου. Πρὸς τούτοις, κατὰ συμβουλὴν τοῦ θηβαίου Τιμηγενίδου, ὁ Μαρδόνιος, μετὰ παρέλευσιν ὀκτὼ ἡμερῶν, κατέλαβε δι' ἱππικοῦ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κιθαιρῶνος, συνέλαβε πεντακόσια ὑποζύγια, τὰ ὁποῖα ἔφερον ἐκεῖθεν τροφὰς εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον ἐκ τῆς Πελοποννήσου, καὶ οὕτως ἀπέκλεισε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν Βοιωτίαν· ὥστε τὰ κατ' αὐτοὺς εἶχον ἤδη δεινότατα, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πλούταρχον, οἱ πλουσιώτατοι τῶν ἀθηναίων ὁπλιτῶν εἶχον ἀρχίσει νὰ μελετῶσι τὴν κατάργησιν τοῦ δήμου καὶ τὴν ἵδρυσιν, ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, ὀλιγαρχίας ὁμοίας τῆς ἐν Θήβαις τότε ἐπικρατούσης. Καὶ τοῦτον μὲν τὸν φοβερὸν κίνδυνον ἀπέτρεψεν ὁ ἰσχυρὸς ἅμα καὶ συνετὸς τοῦ Ἀριστείδου βραχίων· ἀλλ' ἐὰν ὁ Μαρδόνιος ἤκουε τὸν Ἀρτάβαζον καὶ τοὺς Θηβαίους, καί, ἀποφεύγων πάντα ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα, ὠφελούμενος δὲ ἀπὸ τὴν ἀμηχανίαν εἰς ἣν περιέστησαν ἤδη οἱ Ἕλληνες, ἐποίει ἐπιτηδείαν χρῆσιν δώρων καὶ ὑποσχέσεων, ἴσως ἐπὶ τέλους ἤθελεν ἐπιτύχει ὀλεθρίας διαιρέσεις. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Μαρδόνιος, δυσανασχετήσας τῇ δεκάτῃ ἡμέρᾳ ἀπεφάσισεν ὅτι δὲν θέλει ἀναβάλει ἐπὶ πλέον τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ἐπέβαλε τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν πέρσας καὶ ἕλληνας ἀξιωματικοὺς διὰ βεβιασμένης τινὸς τῶν χρησμῶν ἑρμηνείας καὶ διέταξε νὰ παρασκευασθῇ ὁ στρατὸς ἵνα τὴν ἐπιοῦσαν ἀπὸ πρωίας ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ἔμαθον τὴν ἀπόφασιν ταύτην διὰ νυκτὸς παρὰ Ἀλεξάνδρου, τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας· καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ Παυσανίας ἐνόμισε πρὸς παντὸς ἄλλου ἀναγκαῖον νὰ προτείνῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀνταλλάξωσιν ἀμοιβαίως θέσιν· δηλαδὴ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πτέρυγος νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ἀριστεράν, ἵνα ἔχωσι ν' ἀνταγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Θεσσαλούς, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς νὰ περάσωσιν εἰς τὴν δεξιάν, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Πέρσας· τοῦτο δὲ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι γινώσκουσι τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Μήδων καὶ τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ἐνῷ οἱ Σπαρτιᾶται, μηδέποτε πρὸς τούτους ἀγωνισθέντες, θέλουσι μᾶλλον εὐδοκιμήσει κατὰ Θεσσαλῶν καὶ Βοιωτῶν ἀντιτασσόμενοι. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν πρότασιν καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν τάξεων ἐγένετο περὶ τὰ ἐξημερώματα. Ἀλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἅμα μαθὼν τὴν μεταβολὴν ταύτην, ἔσπευσε νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ αὐτὸς ὁμοίαν, ἀντιτάξας πάλιν τοὺς Πέρσας εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους· ὅθεν ὁ Παυσανίας, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ὠφέλησε τὸ στρατήγημα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, τότε δὲ ἐπέστρεψαν καὶ οἱ Πέρσαι εἰς τὴν προτέραν θέσιν, ὥστε τὰ δύο στρατόπεδα

Νόμισμα Ἀλεξάνδρου Α' τῆς Μακεδονίας.

(Ἱππεύς, τράγος καὶ κηρύκειον)

ἀνέλαβον τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν τάξιν καὶ παράταξιν. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο εἶναι μάλιστα ἀξιοσημείωτον, οὐ μόνον ὡς νέα ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Σπαρτιάτας νὰ καταλίπωσι τὴν τάξιν αὐτῶν ὁσάκις ὑπῆρχον πρὸς τοῦτο ἰσχυροὶ λόγοι ἀλλὰ καὶ ὡς μαρτυροῦν τὴν μεγίστην ἀξίαν ἣν ἀπέδιδον εἰς τοὺς γενναίους Μήδους καὶ Πέρσας.

Ὁ δὲ Μαρδόνιος, καίτοι ἐνθαρρυνθεὶς ἐκ τούτου, δὲν ἐπεχείρησε κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τὴν προαποφασισθεῖσαν ἐκ παρατάξεως μάχην· περιωρίσθη μόνον εἰς τὸ νὰ πιέσῃ τοὺς Ἕλληνας διὰ τῶν ἱππέων αὐτοῦ, ἐπιτυχὼν ἐν τούτοις καὶ οὕτω σπουδαιότατον ἀποτέλεσμα, διότι οἱ ἱππεῖς οὗτοι, ἀκοντίζοντες καὶ τοξεύοντες, ἠνάγκασαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐγκαταλίπωσι καὶ αὐτὴν τὴν Γαργαφίην κρήνην, ἀφ' ἧς καὶ μόνης εἶχον καταντήσει, ὡς προείπομεν, ἅπαντες νὰ ὑδρεύωνται. Ὥστε ὁ Παυσανίας βλέπων ἤδη τὸ στρατόπεδον παντάπασιν ἀπεστερημένον ὕδατος καὶ πρὸς τούτοις πάσχων ἔνδειαν τροφῶν διὰ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Κιθαιρῶνος ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ περιμένων ἐνταῦθα τὴν γενικὴν μάχην. Ἐκάλεσε λοιπὸν ἀμέσως ὅλους τοὺς στρατηγοὺς εἰς τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ ἐνταῦθα, μετὰ σφοδρὰν συζήτησιν, ἀπεφασίσθη νὰ διαπραχθῶσι τὰ ἑξῆς κατὰ τὴν ἀκόλουθον νύκτα.

Ἐν διαστήματι δέκα περίπου σταδίων, πρὸς δυσμὰς τῆς παρὰ τὸν Ἀσωπὸν καὶ τὴν Γαργαφίην κρήνην θέσεως, ὅπου ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι οἱ Ἕλληνες, πρὸς ἄρκτον δὲ τῆς τῶν Πλαταιέων πόλεως, ἥτις καὶ αὐτὴ ἀπεῖχε περὶ τὰ εἴκοσι στάδια ἀπὸ τῆς αὐτῆς θέσεως, ὑπῆρχε χῶρός τις καλούμενος νῆσος, διότι περιεκλείετο ὑπὸ δύο βραχιόνων τοῦ ποταμοῦ τῆς Ὠερόης, οἵτινες, ἀμφότεροι ἐκπηγάζοντες ἐκ τοῦ Κιθαιρῶνος, ῥέουσιν ἐπί τινα χρόνον χωριστά, ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὰ τρία στάδια, καὶ ἔπειτα ἑνοῦνται εἰς ἕνα ποταμόν, φερόμενον πρὸς τὸ ἀρκτικοδυτικὸν καὶ ἐκβάλλοντα εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον· ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας ὁ Ἀσωπός, ὅστις ἐκεῖ που πλησίον τῆς Ὠερόης ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος ὁμοίως ἀναβρύει, φέρεται πρὸς ἀνατολάς, καὶ ἐκρέει εἰς τὴν εὐβοϊκὴν θάλασσαν. Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν λεγομένην νῆσον ἀπεφασίσθη νὰ ὑποχωρήσωσι κατὰ τὴν ἐπερχομένην νύκτα οἱ Ἕλληνες, διότι ἐνταῦθα οὐ μόνον ἔμελλον ἀσφαλῶς νὰ ὑδρεύωνται ἀπὸ τοῦ ὄπισθεν αὐτῶν βραχίονος τοῦ ποταμοῦ, ἀλλ' ἤθελον ἔχει τὸ μέτωπον ὀλιγώτερον εὐρὺ καὶ τούτου ἕνεκα ὀλιγώτερον ἐκτεθειμένον εἰς τὰ βέλη καὶ τὰ ἀκόντια τοῦ ἱππικοῦ. Πρὸς τούτοις δὲ ἀπεφασίσθη, ἅμα καταλαβόντος τοῦ στρατοῦ τὴν νῆσον, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Κιθαιρῶνος ἵνα ἀνακτήσῃ αὐτὰς καὶ διανοίξῃ οὕτω τὴν ὁδόν, δι' ἧς τὸ στρατόπεδον ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ τὰς τροφὰς αὐτοῦ.

Καὶ ταῦτα μὲν καλῶς ἀπεφασίσθησαν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν συνέβησαν ἀταξίαι, αἵτινες παρ' ὀλίγον πάλιν νὰ φέρωσι τὸν ὄλεθρον τῶν Ἑλλήνων. Ἐπελθούσης τῆς νυκτός, ἐκίνησαν πρῶτοι, κατὰ τὰ διαταχθέντα, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Μεγαρεῖς καὶ λοιποί, οἵτινες ὅμως, ἀντὶ νὰ βαδίσωσι πρὸς τὴν νῆσον, ὅπως παρηγγέλθησαν, ἐπορεύθησαν πρὸς αὐτὴν τῶν Πλαταιέων τὴν πόλιν, περὶ ἣν καὶ ἐστρατοπέδευσαν. Τοῦτο δὲ δὲν ἤρκεσεν. Ὅτε ὁ Παυσανίας, μαθὼν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κέντρου καὶ ὑποθέτων τοῦτο πρὸς τὴν νῆσον διευθυνόμενον, διέταξε τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἤτοι τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν τεταγμένους Τεγεάτας, νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἵνα ἐπέλθωσιν εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον κατὰ τὰ συμφωνηθέντα, πάντες μὲν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ δ' Ἀμομφάρετος, ὁ σπαρτιάτης λοχαγὸς τοῦ

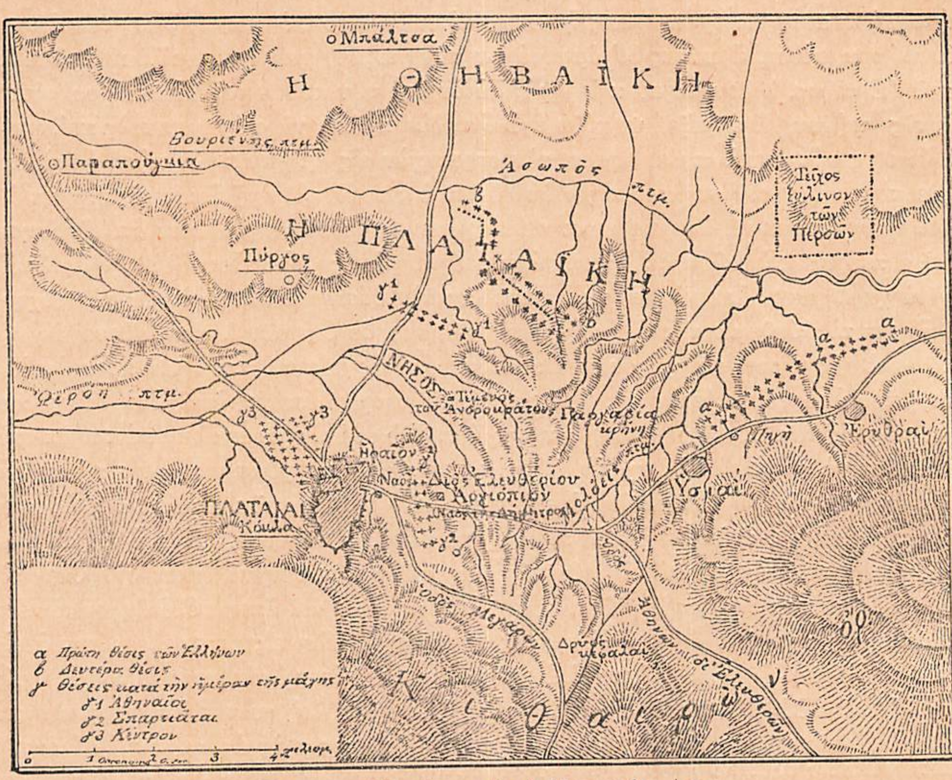
λεγομένου Πιτανάτου (1) λόχου, ὅστις δὲν εἶχε παρευρεθῆ εἰς τὴν συνέλευσιν ἐν ᾗ ἐγένετο ἡ περὶ ὑποχωρήσεως ἀπόφασις καὶ κατὰ πρῶτον ἤκουσε μὲ ἀπορίαν του περὶ τίνος πρόκειται, εἶπεν ὅτι δὲν ὑποχωρεῖ διότι δὲν θέλει νὰ καταισχύνῃ τὴν Σπάρτην φεύγων τοὺς πολεμίους. Εἰς μάτην ὁ Παυσανίας καὶ ὁ μετ' αὐτὸν δεύτερος τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμὼν Εὐρυάναξ ἠγωνίσθησαν διὰ μυρίων λόγων νὰ μεταπείσωσι τὸν ἀπειθῆ λοχαγόν· εἰς μάτην ἠπείλησαν ὅτι θέλουσιν ἐγκαταλείψει αὐτὸν μόνον ἵνα ἀντιταχθῇ, ἐὰν ἐπιθυμῇ, εἰς τοὺς Πέρσας· ὁ 'Αμομφάρετος εἶπεν ὅτι ἀδιαφορεῖ· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους παρετηρήθη αὐτῷ ὅτι ἡ ἀπόφασις ἣν παραβαίνει ἐγένετο διὰ κοινῆς ὅλων τῶν ἀξιωματικῶν ψήφου, αὐτός, ἁρπάσας δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, χειρῶν ἐναμίλλων τοῦ Αἴαντος ἢ τοῦ Ἕκτορος, λίθον μέγαν καὶ ρίψας αὐτὸν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Παυσανίου, «διὰ ταύτης τῆς ψήφου, ἀνέκραξε, ψηφίζω ἐγὼ ὅτι δὲν πρέπει νὰ φύγωμεν τοὺς πολεμίους»! Ἡ ἄκαιρος αὕτη φιλοτιμία ἔφερε τὸν στρατηγὸν εἰς ἀμηχανίαν δεινήν· ἡ νὺξ προέβαινε· τὸ κέντρον τοῦ στρατοῦ εἶχεν ἐπέλθει πρὸ καιροῦ· οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι 'Αθηναῖοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ περιέμενον μόνον νὰ μάθωσιν ὅτι ἐξεκίνησε καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ. Ἐνταῦθα δὲ ἐξηκολούθει ἡ ἔρις, μέχρις οὗ ὁ Παυσανίας, ἰδὼν ὅτι ἤρχισαν τὰ χαράγματα, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν δύστροπον λοχαγὸν εἰς τὴν τύχην του καὶ ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ὑποχωρήσεως· φθάσας δὲ διὰ τῶν λόφων οἵτινες ἐχώριζον αὐτὸν ἀπὸ τῆς νήσου εἰς χῶρόν τινα καλούμενον 'Αργιόπιον, περὶ τὸν ποταμὸν Μολόεντα, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν τῆς 'Ελευσινίας Δήμητρος, ἐστάθη ἐκεῖ ἵνα δώσῃ καιρὸν μετανοίας εἰς τὸν 'Αμομφάρετον, ὅστις τῷόντι ἰδὼν αὐτὸν ἐγκαταλειφθέντα ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ παρακολουθήσῃ τὸν ἄλλον στρατὸν καὶ κατέφθασεν αὐτὸν εἰς 'Αργιόπιον. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Παυσανίου ἀνεχώρησαν καὶ οἱ 'Αθηναῖοι βαδίσαντες ἐκ παραλλήλου πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ δι' ὁμαλωτέρου χώρου πρὸς τὴν νῆσον. Ἦτο ὅμως ἀμφίβολον ἂν οἵ τε Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ 'Αθηναῖοι προφθάσωσιν ἤδη νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρὶν ἢ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν πολεμίων· καὶ ἔπειτα ὁλόκληρον τὸ κέντρον εἶχε πορευθῆ ἀλλαχοῦ, ὥστε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς διετέλει εἰς ἐπισφαλεστάτην ἀταξίαν, καί,ἂν οἱ Πέρσαι ἤξευρον ὀλίγον νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τούτου,ὁ κίνδυνος αὐτοῦ ἦτο μέγας.

'Αλλ' ὁ Μαρδόνιος, ἅμα μαθὼν τοὺς Ἕλληνας διὰ νυκτὸς ὑποχωρήσαντας ἐκυριεύθη ὑπὸ παραλόγου θάρρους καὶ περιφρονήσεως πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους· καλέσας δὲ τοὺς ἀδελφοὺς 'Αλευάδας, Θώρακα, Εὐρύπυλον, Θρασυδαῖον, «αὐτοὶ λοιπὸν εἶναι», ἀνέκραξεν «οἱ περίφημοί σας Σπαρτιᾶται, οἵτινες κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντήλλαξαν τὰς τάξεις ἵνα μὴ πολεμήσωσι πρὸς τοὺς Πέρσας, ἔπειτα δὲ ὅλως εἰς φυγὴν ἐτράπησαν ;» Καὶ ἐν τῷ ἅμα διέταξε τὸν στρατὸν αὐτοῦ νὰ περάσῃ τὸν 'Ασωπὸν καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν δίωξιν, νομίζων ὅτι ἔχει ἤδη βεβαίαν τὴν νίκην καὶ προελαύνων ἐν πολλῇ ἀταξίᾳ. Μόνοι οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ πτέρυγι Θηβαῖοι καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐβάδισαν ὁπωσοῦν εὐρυθμότερον συντεταγμένοι.

---

(1) Παραδόξως ὁ Θουκυδίδης ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξιν ***Πιτανάτου*** (ἢ Πιτανήτου) λόχου, ὃν ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (Θ 53) λέγων (Α' 20)· «ὃς (Πιτανάτης λόχος) οὐδ' ἐγένετο πώποτε».Φαίνεται ὅτι ὁ Θουκυδίδης ταῦτα λέγων ἐννοεῖ ὅτι λόχος ἰδιαίτερος ***Πιτανάτης*** καλούμενος ἐν τῷ στρατῷ τῶν Σπαρτιατῶν δὲν ὑπῆρχε. Τοῦτο δὲ φαίνεται καὶ ἀληθές. Ὁ 'Αμομφάρετος ἦν ἁπλῶς ἀρχηγὸς τῶν ἐκ Πιτάνης τῆς Λακωνικῆς κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν ἴδιον λόχον ἀποτελούντων Πιτανατῶν. Καὶ ὅμως ἕνεκα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου περὶ Πιτανάτου λόχου εἰρημένων ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἡ περὶ ἰδιαιτέρου σπαρτιατικοῦ λόχου Πιτανατῶν παράδοσις.

῾Ο Παυσανίας ἦτο ἔτι εἰς ᾿Αργιόπιον ὅτε προσβληθεὶς κατ᾿ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τῶν Περσῶν καὶ μετ᾿ὀλίγον ὑφ᾿ὅλου τοῦ στρατοῦ ἔσπευσε νὰ ἐξαποστείλῃ πρὸς τοὺς ᾿Αθηναίους ἱππέα ζητῶν βοήθειαν· ἀλλ᾿ οἱ ᾿Αθηναῖοι, καίτοι πρόθυμοι ὄντες εἰς τοῦτο, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν αἴτησιν, διότι μετ᾿ οὐ πολὺ συνεπλάκησαν καὶ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐπερχομένους Θηβαίους, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται, ἐν ὅλοις 53.000 ἀνδρῶν, ὁπλῖται καὶ ψιλοί, ἠναγκάσθησαν ν᾿ ἀντιταχθῶσι μόνοι εἰς ὅλους τοὺς

Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης

βαρβάρους, πολλαπλασίους ὄντας. Οἱ προπορευόμενοι τῶν ἄλλων Πέρσαι, Μῆδοι καὶ Σάκαι ἅμα φθάσαντες μέχρι βολῆς τόξου ἐστάθησαν, ἔπηξαν εἰς τὴν γῆν τὰ ἔχοντα ὀξεῖαν τὴν ἄκραν γέρρα αὐτῶν, ἤτοι τὰς μακρὰς καὶ πλεκτὰς αὐτῶν ἀσπίδας, καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω συνεχὲς προτείχισμα, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου διατελοῦντες ἤρχισαν νὰ ρίπτωσι κατὰ τῶν ἡμετέρων ὄμβρον βελῶν· τὰ τόξα αὐτῶν ἦσαν μέγιστα καὶ μετὰ πολλῆς ἰσχύος καὶ δεξιότητος ἐντεταμένα. ῾Ο δὲ Παυσανίας, καίτοι δεινὰ ἐκ τούτου πάσχοντος τοῦ στρατοῦ καὶ πολλὰ λαμβάνοντος τραύματα, ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν ἐκπλήρωσιν καθήκοντος ἀπαραιτήτου, ἐτέλεσε δηλαδὴ τὴν νενομισμένην θυσίαν, συμβουλευόμενος τὰ σφάγια περὶ τοῦ προκειμένου ἀγῶνος καὶ τὸ φοβερὸν ἦτο ὅτι ἐπί τινα χρόνον τὰ σφάγια δὲν ἦσαν αἴσια, διὸ δὲν ἐτόλμα νὰ διατάξῃ τὴν τοσούτῳ ποθητὴν εἰς τοὺς ῞Ελληνας ἔφοδον, οἵτινες, ἀπεστερημένοι τοξοτῶν, ἐξαιρέτως ηὐδοκίμουν εἰς τὴν ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα μάχην. Παρετείνετο λοιπὸν ἡ τῶν ῾Ελλήνων ἀγωνία, καὶ πολλοὶ ἐνταῦθα ἐπληγώνοντο, πολλοὶ δὲ ἐφονεύοντο, ἐν οἷς ὁ γενναῖος Καλλικράτης, ὁ κάλλιστος καὶ ρωμαλεώτατος τοῦ στρατοῦ ἀνήρ, ὅστις, ἱστάμενος ἐν τῇ τάξει καὶ κυρίως τραυματισθεὶς διὰ τοξεύματος εἰς τὸ

πλευρά, ἔλεγε μετ' ὀλίγον ὁ δυστυχής, ἐνῷ ἔπνεε τὰ λοίσθια, εἰς τὸν πλαταιέα 'Αρίμνηστον ὅτι δέν τον μέλει διότι ἀποθνήσκει ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, λυπεῖται μόνον ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ τὴν χεῖρά του ἵνα διαπράξῃ ἔργον τι ἄξιον τῆς προθυμίας αὐτοῦ. Τελευταῖον ὁ Παυσανίας ἀπειρηκὼς ὑπὸ τῆς ἀλγεινῆς ταύτης τοῦ ἀγῶνος ἀναβολῆς ὕψωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ καταφανὲς ἐκεῖθεν Ἡραῖον τὸ Πλαταιέων καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν θεὸν ν' ἀναδειχθῇ εὐμενεστέρα πρὸς τὸν ἀγαπητὸν αὐτῆς λαόν. Ἅμα δὲ γενομένης τῆς προσευχῆς,ὢ τοῦ θαύματος, ἀπέβησαν αἴσια τὰ σφάγια· οἱ Τεγεᾶται μάλιστα, μαντεύσαντες ὅτι ἡ θεὸς θέλει ἐπακούσει τῶν δεήσεων τοῦ στρατηγοῦ, ὥρμησαν, ἔτι αὐτοῦ εὐχομένου, κατὰ τῶν πολεμίων, διατάξαντος δὲ τοῦ Παυσανίου προεξήλασαν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι. Τὸ περιτείχισμα τῶν γέρρων ἀνετράπη ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ· ἀλλ'οἱ Πέρσαι, καίτοι ἀποστερηθέντες οὕτω τοῦ προμαχῶνος αὐτῶν, καὶ μηδεμίαν ἄλλην ἔχοντες ἀμυντικὴν παρασκευήν, ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον ἀνταγωνιζόμενοι δι' ἀνδρείας τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαστῆς ὅσῳ ἐμάχοντο ἀτάκτως καὶ διὰ βραχέων δοράτων ἢ ξιφῶν, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἐπετίθεντο ἐν παρατάξει εὐρύθμως βαίνοντες, καὶ ἀπὸ κεφαλῆς μὲν μέχρι ποδῶν κατάφρακτοι ὄντες, ὑπὸ μακρῶν δὲ δοράτων ὡπλισμένοι. 'Εν τῇ συρράξει ταύτῃ πολλοὶ μὲν Πέρσαι συλλαμβάνοντες τὰ δόρατα τῶν Λακεδαιμονίων ἔθραυον αὐτά, πολλοὶ δέ, πυκνωθέντες εἰς σπείρας δέκα ἢ πλειοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ἀνδρῶν καὶ προσπαθοῦντες νὰ διασπάσωσι τὸ τεῖχος τῆς ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἐθυσιάζοντο ἐν τῷ ἀνίσῳ τούτῳ ἀγῶνι. Αὐτὸς ὁ Μαρδόνιος ἀπὸ ἵππου λευκοῦ μαχόμενος διέπρεπεν ἐν τοῖς πρώτοις ἐνταῦθα, χίλιοι δὲ λογάδες Πέρσαι, οἱ σωματοφύλακες αὐτοῦ, περιφανῶς ἠρίστευσαν καὶ ἐπίεσαν τοὺς Ἕλληνας. 'Αλλὰ πίπτει τελευταῖον ὁ Μαρδόνιος καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς στιβαρᾶς χειρὸς τοῦ σπαρτιάτου 'Αειμνήστου, πίπτουσιν οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν χιλίων λογάδων, καὶ τότε οἱ λοιποὶ Πέρσαι, παντελῶς ἀθυμήσαντες, ἔτρεψαν τὰ νῶτα καὶ διαπεράσαντες τὸν 'Ασωπὸν κατέφυγον εἰς τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅπου προσέδραμον καὶ οἱ ἄλλοι 'Ασιανοί, οἵτινες καθόλου δὲν ἐπολέμησαν, ἀλλ' ἅμα ἰδόντες τοὺς Πέρσας νικηθέντας ἐγκατέλιπον προτροπάδην τὸ πεδίον τῆς μάχης.

'Εν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι 'Αθηναῖοι συνεπλάκησαν πεισματωδῶς πρὸς τοὺς Βοιωτούς, καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς θηβαίους ὁπλίτας· οὗτοι ἠγωνίσθησαν γενναιότατα, ἀλλ' ἀποβαλόντες 300 ἀρίστους ἄνδρας ἔτρεψαν ὁμοίως τὰ νῶτα, πλὴν τοῦ βοιωτικοῦ ἱππικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησε προκινδυνεῦον ὑπὲρ τῶν φυγάδων, δυνηθέντων οὕτω νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπαθῶς ὁπωσοῦν εἰς Θήβας, τόπον ἀσφαλέστερον τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι. Οἱ ἄλλοι μηδίσαντες Ἕλληνες οὐδόλως ἐβοήθησαν τοὺς Βοιωτούς, ἀλλ' ἅμα εἶδον τούτους τραπέντας παρηκολούθησαν ἀμαχητὶ τὴν τροπὴν ταύτην. Ὥστε ἐξ ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ πολλοὶ παντάπασι δὲν μετέσχον ταύτης τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης. 'Εκ τῶν πολεμίων ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ ἰδίως Πέρσαι, οἱ Μῆδοι καὶ οἱ Σάκαι ἐν τῇ ἀριστερᾷ, μόνοι οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῇ δεξιᾷ. 'Ιδίως δὲ ὁ 'Αρτάβαζος, ἀνέκαθεν πρὸς τὸν Μαρδόνιον ἀντιπολιτευόμενος, διέταξε μὲν ἀπὸ πρωίας τὴν ὑπ' αὐτὸν μοῖραν, ἐκ 40.000 ἀνδρῶν συγκειμένην, νὰ παρασκευασθῇ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ κατεσπευσμένον πρὸς τὰ πρόσω κίνημα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἀλλὰ πόρρωθεν ἀπερχόμενος, ἅμα εἶδε τοὺς περὶ τοῦτον τραπέντας, ἀντὶ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν αὐτῶν, ἐστράφη ἀμέσως πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ οὔτε εἰς τὸ στρατόπεδον οὔτε εἰς Θήβας ἀπελθὼν ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν, διὰ Φωκίδος, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, πρὸς τὸ Βυζάντιον, ὅθεν διεπέρασεν εἰς 'Ασίαν. 'Εκ τῶν Ἑλλήνων πάλιν ἠγωνίσθησαν μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται ἐν τῇ δεξιᾷ καὶ μόνοι οἱ 'Αθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἐν τῇ ἀριστερᾷ. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, οἱ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενοι, εἶχον χωρισθῇ, ὡς προείπομεν, τὴν νύκτα ἀπὸ

τοῦ Παυσανίου, ἀπελθόντος εἰς Πλαταιάς. Ἐνταῦθα δὲ ὄντες ἔμαθον συγχρόνως καὶ τὴν μάχην καὶ τὴν νίκην. Τότε ὥρμησαν πρὸς τὰ πρόσω, ἀλλ' ὁπωσοῦν ἀτάκτως· ἐξ οὗ συνέβη ὅτι οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Φλιάσιοι καὶ ἄλλοι τινές, συναντήσαντες τὸ ἱππικὸν τῶν Θηβαίων, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸν Ἀσωπόδωρον ἀνεχαίτιζεν ἔτι τοὺς νικηφόρους Ἀθηναίους ὁπλίτας, προσεβλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀπεκρούσθησαν, ἀποβαλόντες 600 ἄνδρας.

Τεγεάτης ὁπλίτης

(Στήλη ἐπιτύμβιος εὑρεθεῖσα ἐν Δεκελείᾳ τῆς Ἀττικῆς)

Ἀλλ' ἡ μερικὴ αὕτη νίκη δὲν ἀνέβαλεν εἰμὴ ἐπὶ μικρὸν τὴν γενικὴν τῶν πολεμίων τροπήν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐξακολουθοῦντες τὴν δίωξιν ἔφθασαν εἰς τὸ ὠχυρωμένον στρατόπεδον, ὅπου κατέφυγον οἱ Πέρσαι, καὶ ἐφορμήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μεττὰ τῶν ἐπελθόντων ἄλλων Ἑλλήνων ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ, μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν. Πρῶτοι εἰσέβαλον εἰς τὸ τεῖχος οἱ ἀκατάσχετοι Τεγεᾶται, οἵτινες καὶ διήρπασαν τὴν πλουσίαν σκηνὴν τοῦ Μαρδονίου, λαβόντες τά τε ἄλλα ἐξ αὐτῆς καὶ τὴν χαλκῆν τῶν ἵππων αὐτοῦ φάτνην, ἣν ἐπὶ πολὺ μετέπειτα χρόνον ἀπεθαύμαζον οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἐνῷ ὁ ἀργυρόπους τοῦ στρατηγοῦ θρόνος, καὶ ὁ ἀκινάκης αὐτοῦ, καὶ ὁ τοῦ Μασιστίου θώραξ ἐφυλάττοντο εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἀκρόπολιν. Γενόμενοι δὲ κύριοι τοῦ τείχους οἱ Ἕλληνες διέπραξαν τοιαύτην σφαγὴν ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, ἐκ τῶν 300.000 τοῦ Μαρδονίου δὲν περιεσώθησαν, ἐξαιρέσει τῶν ὑπὸ Ἀρτάβαζον 40.000, οὐδὲ 3.000 ἄνδρες. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὁπωσοῦν ὑπερβολικόν, καθὼς ἐπίσης ἀπίθανον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενον, ὅτι Σπαρτιᾶται ἔπεσον 91, Τεγεᾶται 16 καὶ Ἀθηναῖοι 52. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι εἴτε ἀκριβεῖς εἴτε μὴ ἀκριβεῖς εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, πρέπει νὰ προσθέσωμεν εἰς αὐτοὺς τοὺς 600 Μεγαρεῖς, Φλιασίους καὶ ἄλλους, τοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τῶν Θηβαίων, ἔτι δὲ ἄδηλον καὶ πόσους ψιλούς. Ὁ Πλούταρχος ὑπολογίζει εἰς 1360 τοὺς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ πεσόντας Ἕλληνας.

Ὁπωσδήποτε ἡ καταστροφὴ τῶν Περσῶν ὑπῆρξεν ὁλοσχερής. Ἡ καταστροφὴ αὕτη δὲν ὠφείλετο εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν σύνεσιν τοῦ Παυσανίου, ὅστις βεβαίως δὲν ἔδειξεν ἐνταῦθα οὔτε τοῦ Μιλτιάδου τὴν ἐν Μαραθῶνι οὔτε τοῦ Θεμιστοκλέους τὴν ἐν Σαλαμῖνι στρατηγικὴν μεγαλοφυΐαν· ἡ νίκη δὲν ὠφείλετο, ἀνάγκη νά το ὁμολογήσωμεν,

οὔτε εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν ἑλληνικῶν ταγμάτων. Ἐν αὐτῇ τῇ μάχῃ οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Τεγεᾶται, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς ἀνέδειξαν τῳόντι ἀνδρείαν λαμπράν· ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προκειμένου ἀγῶνος, ὅπερ πολλάκις ἐκινδύνευσε νὰ ἀποβῇ ὀλέθριον, κατέστησεν ἐπὶ τέλους αἴσιον κυρίως ἡ ἀσύνετος ὁρμὴ τοῦ Μαρδονίου, ἡ ἀγεννὴς ὑποχώρησις τοῦ Ἀρταβάζου καὶ ὁ ὁμολογουμένως κατώτερος τοῦ ἑλληνικοῦ περσικὸς ὁπλισμός. Οὐδὲν ἧττον ὁ τελευταῖος στρατὸς τῆς μεγάλης τοῦ Ξέρξου παρασκευῆς εἶχεν ἤδη διαλυθῆ ὡς ἱστὸς ἀράχνης· νέαν τοιαύτην ἐκστρατείαν ἦτο ἀδύνατον νὰ παρασκευάσῃ προσεχῶς ὁ τῆς Ἀσίας βασιλεύς· ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ἠσφαλίσθη ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὥστε οἱ Ἕλληνες, λησμονήσαντες τὰ ἁμαρτήματα καὶ τοὺς κινδύνους τῶν προηγουμένων ἡμερῶν καὶ ἰδίως τῆς προλαβούσης νυκτός, παρεδόθησαν ἀπερισπάστως εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς χαρᾶς τὰ ὁποῖα ἦτο φυσικώτατον νὰ παραγάγῃ εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τοσούτῳ αἰφνιδία τῆς τύχης μεταβολή. Πρὸ πάντων δὲ ἠσχολήθησαν νὰ θάψωσι τοὺς νεκροὺς καὶ νὰ ἀθροίσωσι καὶ διανείμωσι τὴν λείαν, διατρίψαντες ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης δέκα ὅλας ἡμέρας. Οἱ πεσόντες ἐκηδεύθησαν παρὰ τὰς πύλας τῶν Πλαταιῶν, εἰς χωριστούς, καθ' ἑκάστην ἑλληνικὴν πόλιν, τάφους, κοσμηθέντας βραδύτερον διὰ μνημείων· μόνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐποίησαν τρεῖς διὰ τοὺς νεκροὺς αὐτῶν θήκας, μίαν διὰ τοὺς προμάχους, τοὺς ἀείποτε ἐξαιρέτως τιμηθέντας ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν οἷς ἦσαν οἱ μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ μάχῃ διαπρέψαντες ἄνδρες, ὁ Ποσειδώνιος, ὁ Φιλοκύων, ὁ Καλλικράτης καὶ ὁ δύστροπος ἐκεῖνος Ἀμομφάρετος, ὅστις γενναίως πεσὼν ἐξηγόρασε τὸ τῆς παρακοῆς ἁμάρτημα αὐτοῦ· μίαν διὰ τοὺς ἄλλους Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, μίαν διὰ τοὺς εἵλωτας. Καὶ πρὸς τὸν νεκρὸν τοῦ Μαρδονίου προσηνέχθη εὐλαβῶς ὁ Παυσανίας, μετ' ἀγανακτήσεως ἀποκρούσας τὴν ἀσεβῆ τοῦ αἰγινήτου Λάμπωνος πρότασιν, νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν στρατηγὸν τῶν Περσῶν ἡ γενομένη πρὸς τὸν Λεωνίδαν ὕβρις, τοῦ ὁποίου ὁ νεκρός, ὡς εἴδομεν, ἀποκεφαλισθείς, ἀνεσταυρώθη ὑπὸ τοῦ Ξέρξου. «Τὰ πρέπει μᾶλλον βαρβάροις ποιέειν ἤπερ Ἕλλησι», εἶπεν ὁ Παυσανίας πρὸς τὸν Λάμπωνα· «Λεωνίδῃ δέ, τῷ με κελεύεις τιμωρῆσαι, φημὶ μεγάλως τετιμωρῆσθαι, ψυχῇσί τε τῇσι τῶνδε ἀναριθμήτοισι τετίμηται αὐτός τε καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἐν Θερμοπύλῃσι τελευτήσαντες». Λόγοι εὐγενεῖς καὶ μαρτυροῦντες ὅτι, ἂν ὁ Παυσανίας δὲν ἦτο μέγας στρατηγός, ἂν βραδύτερον, διὰ τὴν κενοδοξίαν, ἐξωλίσθησεν εἰς τὸν κρημνὸν τῆς προδοσίας, κατὰ τὰς μακαρίας ὅμως ταύτας τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμέρας εἶχε τοὐλάχιστον αἰσθήματα ἄξια ἀνδρὸς εὐτυχήσαντος νὰ ὁδηγήσῃ κατὰ τῶν πολεμίων 100.000 Ἑλλήνων καὶ νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς νίκης ἥτις συνεπλήρωσε τὰ ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἐν Σαλαμῖνι κατορθώματα.

Ἡ λεία ὑπῆρξε πλουσιωτάτη καὶ ποικίλη· χρυσὸς καὶ ἄργυρος εἰς δαρεικούς, εἰς σκεύη, εἰς κοσμήματα· τάπητες πολυτελεῖς, ἱμάτια καὶ ὅπλα, ἵπποι, κάμηλοι] κλπ. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ εὑρέθη ἐνταῦθα καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς σκηνὴ τοῦ Ξέρξου, τὴν ὁποίαν ἀπερχόμενος εἶχε καταλίπει εἰς τὸν Μαρδόνιον. Ὁ Παυσανίας διέταξε τοὺς εἵλωτας νὰ συμφορήσωσιν εἰς ἓν πάντα ταῦτα τὰ λάφυρα· καὶ πολλὰ μὲν ἀπέκρυψαν οἱ εἵλωτες οὗτοι, πωλήσαντες αὐτὰ λάθρα εἰς τοὺς Αἰγινήτας, οἵτινες ὑπερεπλούτησαν τότε ἀγοράζοντες ἀντὶ χαλκοῦ τὸν χρυσὸν παρὰ τῶν ἁπλῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· πολλὰ δὲ δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἀμέσως, καθὸ ταφέντα εἰς τὴν γῆν, καὶ βραδύτερον, ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὑπὸ τῶν Πλαταιέων ἀνευρίσκοντο· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ συγκομισθεὶς πρὸς διανομὴν θησαυρὸς ἀπέβη ὑπέρογκος. Τοῦ θησαυροῦ τούτου ἀφιέρωσαν πρὸ πάντων οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς ναὸν τὴν δεκάτην, ἐξ ἧς ἀνετέθη ἐκεῖ τρίπους χρυσοῦς ἐπὶ τρικεφά-

λου ὄφεως χαλκοῦ ἱστάμενος. Ὁ Παυσανίας, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ἔκτοτε νὰ ζαλίζῃ ἡ περιωπὴ τῆς δόξης, εἰς ἣν ἐκ τύχης μᾶλλον ἢ διὰ τῆς ἰδίας ἀξίας προήχθη, ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ τρίποδος ἐλεγεῖον ποιηθὲν μὲν ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου, ἀποδίδον δὲ αὐτῷ τὴν ὅλην τοῦ κατορθώματος τιμήν·

Ἀναπαράστασις τοῦ χρυσοῦ τρίποδος τῶνΔελφῶν, ἀφιερώματος μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην

Ἑλλάνων ἀρχαγός, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων
Παυσανίας, Φοίβῳ μνᾶμ' ἀνέθηκε τόδε.

Ἀλλ' οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην τοῦ ἀνδρὸς ἀξίωσιν, διέταξαν ἀμέσως νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ ἐπιγραφὴ ἐκείνη, ν'ἀναγραφῶσι δὲ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν πόλεων ὅσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατατρόπωσιν τοῦ βαρβάρου, καὶ οὕτως ὁ τρίπους ἀνεδείχθη ἤδη, ὡς καὶ ἦτο, ἀνάθημα τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης, καὶ οὐχὶ ἑνὸς ἀνδρός. Κατὰ παράδοξον δέ τινα τύχην τὸ ἀνάθημα τοῦτο περιεσώθη εἰς ἡμᾶς ἐν μέρει τοὐλάχιστον, καὶ αἱ ποικίλαι αὐτοῦ περιπέτειαι ἀπεικονίζουσι τὰς περιπετείας αὐτοῦ τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου ἦτο προωρισμένον νὰ διαιωνίσῃ ἓν τῶν λαμπροτάτων κατορθωμάτων. Ὅτε ἐν τῇ 4 μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἔκτισε τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, μετέφερεν ἐκεῖ ἐξ Ἑλλάδος, πλὴν ἄλλων πολλῶν, καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μνημεῖον καὶ ἔστησεν αὐτὸ ἐν τῇ ἀχανεῖ τοῦ ἱπποδρομίου πλατείᾳ. Τὸ μνημεῖον ἦτο ἔκτοτε κολοβόν, διότι οἱ Φωκεῖς εἶχον πρὸ καιροῦ συλήσει τὸν χρυσοῦν τρίποδα, ὥστε δὲν μετεφέρθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ ἡ βάσις τοῦ τρίποδος, ἡ χαλκῆ ὀφιοειδὴς τρικάρηνος στήλη[1]. Οὕτω δ' ἔχουσα ἐσῴζετο ἡ στήλη μέχρι τῆς ἁλώσεως. Ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ὑπέστη νέους ἀκρωτηριασμούς, διότι ἐκ διαλειμμάτων ἀφῃρέθησαν αἱ τρεῖς τοῦ ὄφεως κεφαλαί. Πλὴν δὲ τούτου κατεχώσθη κατὰ τὸ πλεῖστον μέχρις οὗ τῷ 1856, δι' ἀνασκαφῆς φιλαρχαίων ἄγγλων ἀξιωματικῶν, ἀνεφάνη ὁλόκληρος, ἔχουσα ἤδη 15 περίπου γεωγραφικῶν ποδῶν ὕψος. Ὅσῳ ὅμως καὶ ἂν ἐκολοβώθη, τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι ἓν τῶν πολυτίμων κειμηλίων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, ἐπ' αἰσίοις ἱστάμενον ἐκεῖ ὅπου ἄχρι τοῦδε ἵσταται καὶ ὅπου αἱ παροῦσαι τῶν Ἑλλήνων γενεαὶ εὐλαβῶς προσερχόμεναι δύνανται εἰσέτι ν' ἀναγνώσωσιν ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ πολυσπείρου ὄφεως τὰ ὀνόματα τῶν προμάχων τοῦ πρώτου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἡμῶν ἀγῶνος. Τὰ γράμματα τῶν ὀνομάτων τούτων ἔχουσιν ἑνὸς δακτύλου ὕψος, ὅθεν δύο ἢ τρία ὀνόματα εὑρίσκονται ἐφ' ἑκάστης σπείρας· καὶ πρῶτον μὲν εἶναι ἀνεγεγραμμένοι οἱ Λακεδαιμόνιοι, κατόπιν δὲ ἔρχονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Αἰγινῆται, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Ἐπιδαύριοι, οἱ Τεγεᾶται καὶ οἱ ἄλλοι.

---

(1) Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἠγέρθη ζήτημα περὶ τῆς γνησιότητος τῆς ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ σῳζομένης στήλης, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα (ἰδ. περὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὴν τοῦG. Hertzberg ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, μετάφ. Π. Καρολίδου τόμ. Γ' σ.330.

Πλὴν τῆς δεκάτης, τῆς ἀφιερωθείσης εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, ἀνετέθη μερὶς τῶν λαφύρων πλουσία καὶ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ θεῷ ἀφ' ἧς κατεσκευάσθη αὐτόθι δεκάπηχυς χαλκοῦς Ζεύς, καὶ ἄλλη μερὶς τῷ ἐν Ἰσθμῷ θεῷ, ἀφ' ἧς ἐποιήθη ἐκεῖ ἑπτάπηχυς χαλκοῦς Ποσειδῶν. Ἔπειτα ἀπεδόθη καὶ τῷ Παυσανίᾳ, ὡς ἡγεμόνι τοῦ ὅλου στρατοῦ, δεκάτη τῶν λαφύρων, ἡ δὲ λοιπὴ λεία διενεμήθη μεταξὺ τῶν πόλεων, «κατὰ τὸν τῶν στρατιωτῶν ἀριθμόν», ὡς βεβαιοῖ ὁ Διόδωρος, ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος λέγει ἁπλῶς «ἔλαβον ἕκαστοι τῶν ἄξιοι ἦσαν». Ὡς λάφυρα διενεμήθησαν καὶ αἱ παλλακαὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Πολλαὶ ὅμως ἐξ αὐτῶν, καθὸ ἑλληνίδες, ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς οἰκείους· ἰδίως δὲ μία, συλληφθεῖσα, ἐνῷ πολυτελῶς κεκοσμημένη καὶ ἐν συνοδείᾳ πολλῶν ἀμφιπόλων ἔφευγεν ἐφ' ἁρμαμάξης κατόπιν τῶν Περσῶν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Παυσανίου ζητοῦσα τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Ὁ δέ, μαθὼν ὅτι ἦτο θυγάτηρ τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἡγητορίδου τοῦ Κῴου, ἣν εἶχεν ἀπαγάγει ὁ πέρσης Φαρανδάτης, ἔσπευσε νὰ σώσῃ αὐτὴν καὶ ἔλαβε τὴν εὐχαρίστησιν νά την ἀποδώσῃ εἰς τὸν πατέρα της.

Ἐπιγραφὴ τοῦ τρίποδος καὶ μία τῶν τριῶν κεφαλῶν τοῦ ὄφεως

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διέτριψαν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ δέκα ὅλας ἡμέρας, μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἡ δὲ θέα τῶν ἀπείρων ἐκείνων θησαυρῶν, ὧν οὐδεμίαν εἶχον πρότερον ἔννοιαν, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδειοτάτη νὰ καταδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν διαφορὰν τοῦ περσικοῦ βίου πρὸς τὴν τότε μάλιστα ἀφελεστάτην ἑλληνικὴν δίαιταν. Ἀλλ' ὁ Παυσανίας ἠθέλησε νὰ συγκεφαλαιώσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, καὶ ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν τούτων διέταξε τοὺς ὀψοποιοὺς τοῦ Μαρδονίου νὰ παρασκευάσωσιν αὐτῷ δεῖπνον οἷον ἦτο τὸ συνήθως διὰ τὸν στρατηγὸν τοῦτον ἑτοιμαζόμενον· οἱ δὲ ἔστρωσαν ἀμέσως τραπέζας χρυσᾶς καὶ ἀργυρᾶς, καὶ ἐκόμισαν πολλὰ καὶ ποικίλα φαγητά. Τούτων δὲ γενομένων, παρήγγειλεν ὁ Παυσανίας τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ νὰ παρασκευάσωσιν ἐκεῖ που πλησίον δεῖπνον λακωνικόν· καὶ τότε, προσκαλέσας τοὺς ἕλληνας στρατηγοὺς καὶ γελάσας ἐνῷ ἐπεδείκνυεν ἑκάτερον τῶν δείπνων «Πῶς σᾶς φαίνεται, φίλοι μου», εἶπε «δὲν ἦτο ἄφρων ὁ Μῆδος αὐτός, ὅστις ἔχων τοιαύτην δίαιταν ἐκίνησε νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου διὰ νά μας ἀφαιρέσῃ τὸν μέλανα ζωμόν μας;».

Ἀλλὰ καιρὸς ἦτο ἤδη νὰ ἐπιστήσωσιν οἱ Ἕλληνες τὸν νοῦν εἰς τελευταῖόν τινα πολέμιον, ἔτι ἀκέραιον ὑφιστάμενον, τὴν παρακειμένην πόλιν τῶν Θηβῶν· ὅθεν τῇ ἑνδεκάτῃ ἡμέρᾳ προσελθόντες πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ἀπήτησαν τὴν παράδοσιν τῶν μηδισάντων αὐτῆς προυχόντων, ἰδίως τοῦ Τιμηγενίδου καὶ τοῦ Ἀτταγίνου· ἐπειδὴ δὲ οἱ Θηβαῖοι ἀπεποιήθησαν τὴν παράδοσιν, οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρησαν τήν τε πολιορκίαν αὐτῶν καὶ τὴν τῆς χώρας δῄωσιν. Οἱ Θηβαῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ 20 ἡμέρας· τότε προέτειναν εἰς τὸν Παυσανίαν χρήματα ἀντὶ ἀνδρῶν· ἀλλ' ὁ Παυσανίας δὲν ἐδέχθη τὰ χρήματα, ὥστε ἐπὶ τέλους παρέδωκαν τοὺς ἄνδρας, πλὴν τοῦ Ἀτταγίνου, κατορθώσαντος

νὰ διαφύγῃ. Καὶ ἠθέλησαν μὲν νὰ παραδώσωσιν ἀντὶ τούτου τοὺς παῖδας αὐτοῦ, ὁ Παυσανίας ὅμως ἀπέλυσεν αὐτούς, εἰπὼν εὐγενῶς, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ παῖδες διὰ τὸν μηδισμὸν τοῦ πατρός, ἀναδειχθεὶς δ' ἐπὶ τοῦ προκειμένηυ ἀνώτερος τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες πρό τινων μηνῶν εἶχον θανατώσει οὐ μόνον τὸν Λυκίδην ἀλλὰ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ. Τὸν δὲ Τιμηγενίδην καὶ τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους ἀπήγαγεν ὁ Παυσανίας εἰς Κόρινθον, ὅπου ἀπέκτεινεν ἅπαντας ἄνευ δίκης, φοβηθεὶς μήπως, ἂν ὑποβάλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστήριον, οἱ πλούσιοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐπιτύχωσι διὰ δωροδοκίας τὴν ἀπόλυσίν των.

Ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει ἂν ἐγένετο ψηφοφορία τις περὶ τῶν ἀριστευσάντων κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην· ἄδηλον δὲ μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἱστορούμενον, ὅτι, ἐριζόντων περὶ τούτου τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, τὸ βραβεῖον, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου. θέλοντος νὰ παύσῃ ἡ ἔρις αὕτη, ἀπεδόθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς. Βέβαιον φαίνεται ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη ἀνεκήρυξεν ὡς ἐξαιρέτως ἐπ' ἀνδρείᾳ διαπρέψαντας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τὸν Παυσανίαν, καθὸ κατατροπώσαντας τοὺς ἀρίστους τῶν πολεμίων καὶ φονεύσαντας τὸν στρατηγόν· αὐτοὶ δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι διέκρινον, ὡς εἴδομεν, ἄνδρας τέσσαρας, τὸν Ποσειδόνιον, τὸν Ἀμομφάρετον, τὸν Φιλοκύονα καὶ τὸν Καλλικράτην. Ὑπῆρξε μὲν αὐτόθι ἀνήρ τις ἅπαντας ὑπερβαλὼν διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ· καὶ ἦν ὁ ἀνὴρ οὗτος ὁ Ἀριστόδημος ἐκεῖνος, ὅστις, λιποτακτήσας ἐν Θερμοπύλαις, τοσοῦτον περιεφρονήθη ὥστε ἠθέλησεν ἤδη διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν συμπολιτῶν. Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως δὲν ἐθεώρησαν αὐτὸν ἀνώτερον τῶν λοιπῶν ἀριστέων, διότι, θέλων προφανῶς νὰ ἀποθάνῃ, καὶ λυσσῶν καὶ ἐκλιπὼν τὴν τάξιν, ἔπραξεν ἔργα μεγάλα, ἐνῷ οἱ ἄλλοι, ἐκπληροῦντες τὸ καθῆκον, ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἀγαθοί.

Ἀλλ' ἂν δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι διὰ κοινῆς ψηφοφορίας ἀπεδόθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς τὸ ἀριστεῖον τῆς κατὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἀνδρείας εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐτιμήθησαν καὶ εὐηργετήθησαν ἀφειδῶς ὡς κύριοι τῆς χώρας, ἐφ' ἧς ἀγωνισάμενοι οἱ Ἕλληνες διέσωσαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος. Παρεκτὸς τῆς ἀναλογούσης αὐτοῖς μερίδος τῶν λαφύρων, ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἔκτακτος ἀμοιβὴ 80 ταλάντων, ἤτοι 500.000 περίπου δραχμῶν. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως αὐτῶν ἐτελέσθη ἡ πανηγυρικὴ εὐχαριστήριος θυσία, ἣν ὁ Παυσανίας, μετὰ τὴν μάχην, προσήνεγκε τῷ ἐλευθερίῳ Διί, ἐπ' ὀνόματι καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν συμμάχων. Εἰς τοὺς Πλαταιεῖς ἐπετράπη νὰ τελῶσι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν θρησκευτικὸν μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν πεσόντων καὶ κειμένων αὐτόθι Ἑλλήνων, κατὰ τὸ ὁποῖον, ἐπὶ πολλὰς ἔκτοτε ἑκατονταετηρίδας τακτικῶς ἐπαναλαμβανόμενον, ὁ ἄρχων τῶν Πλαταιέων, ἐνδεδυμένος χιτῶνα φοινικοῦν, μετὰ διαφόρους ἱερουργίας καὶ εὐχάς, κεράσας κρατῆρα οἴνου καὶ χεάμενος, ἀνέκραζε· «Προπίνω τοῖς ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανοῦσιν». Εἰς Πλαταιὰς ἐνεκρίθη νὰ πανηγυρίζηται ἀγὼν πενταετηρικός, γυμνικός, στεφανίτης, προσαγορευόμενος Ἐλευθέρια(1). Ὁ Παυσανίας καὶ οἱ σύμμαχοι ὡρκίσθησαν ὅτι ἐγγυῶν-

---

(1) Ἰδ. Πλουτάρχου Β. Ἀριστείδ. 21· «συνιέναι μὲν εἰς Πλαταιὰς καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος προβούλους καὶ θεωρούς, ἄγεσθαι δὲ πενταετηρικὸν ἀγῶνα τῶν ***Ἐλευθερίων***, εἶναι δὲ σύνταξιν ἑλληνικὴν μυρίας μὲν ἀσπίδας, χιλίους δὲ ἵππους, ναῦς δ' ἑκατὸν ἐπὶ τὸν πρὸς βαρβάρους πόλεμον».

ται ἐσαεὶ τὴν αὐτονομίαν τῶν Πλαταιέων καὶ τὴν τῆς χώρας αὐτῶν ἀσυλίαν· καὶ ἐπειδὴ ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ κατὰ τῶν Περσῶν ἐκείνη συμμαχία θέλει ἐξακολουθήσει, καὶ ὅτι ἐπ τούτῳ θέλει συντηρεῖται διαρκῶς κοινὴ ἑλληνικὴ δύναμις 10.000 ὁπλιτῶν, καὶ 1.000 ἱππέων, καὶ 100 τριήρων, ὡρίσθη συγχρόνως ὅτι εἰς Πλαταιὰς θέλουσι συνέρχονται, καθ'ἕκαστον ἐνιαυτόν, οἱ πρόβουλοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐπιμέλειαν τῆς συμμαχίας.

Οὕτω πανηγυρικῶς ἑώρτασαν οἱ Ἕλληνες τὴν ὁλοσχερῆ αὐτῶν νίκην. Ἀλλ' ἡ χαρὰ αὐτῶν ἤθελεν εἶναι ἔτι μεγαλυτέρα, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῶσιν ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἔπιπτε μὲν ἐν Πλαταιαῖς ὁ Μαρδόνιος, ἐτρέποντο δὲ εἰς φυγὴν οἱ Πέρσαι καὶ ἐκυρίευον οἱ περὶ τὸν Παυσανίαν τὸ ὠχυρωμένον αὐτῶν στρατόπεδον, ὅτι κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἡ ναυτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων κατετρόπου κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους ἐν Μυκάλῃ (¹) τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἴπομεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἰς 110 τριήρεις συμποσούμενος καὶ ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Λεωτυχίδην τεταγμένος, εἶχε μείνει ἄπρακτος ἐν Δήλῳ ἕως εἰς τὰ τέλη τοῦ Αὐγούστου μηνός, καίτοι θερμῶς παρακαλούμενος ὑπὸ πολλῶν Ἰώνων νὰ προχωρήσῃ μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Μόλις δ' ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου ὁ Λεωτυχίδης, ἐνδίδων εἰς τὰς αἰτήσεις ταύτας, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Σάμον, ὅπου ἤξευρε συγκεντρωμένον ὄντα τὸν περσικὸν στόλον. Ὁ στόλος οὗτος,ἀφοῦ διεπέρασε τὸν Ξέρξην καὶ τὸν περὶ αὐτὸν στρατὸν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν'Ἀσίαν,διεχείμασεν ἐν μέρει εἰςΚύμην καὶ ἐν μέρει εἰςΣάμον,ἔπειτα δὲ συνηνώθη ἅπας εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην νῆσον,συγκείμενος ἐκ 300 πλοίων,πλὴν τῶν Φοινίκων, τοὺς ὁποίους οἱ Πέρσαι στρατηγοὶ ἀπέπεμψαν εἰς τὰ ἴδια,διότι δὲν ἐπίστευον ὅτι οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ἔλθει νὰ ναυμαχήσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ δὲν ἐναυλόχουν ἐν Σάμῳ εἰμὴ ἵνα ἐπιτηρῶσι τοὺς Ἴωνας καὶ προλάβωσι πᾶσαν αὐτῶν ἀποστασίαν. Ὅθεν, ἅμα ἤκουσαν ἐπερχόμενον τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ὑπεχώρησαν ἀμέσως ἐκ Σάμου εἰς τὴν ἀντικρὺ στερεάν, πρὸς τὸ παρὰ τὴν Μίλητον ὄρος τῆς Μυκάλης, ὅπου ἐστρατοπέδευον 60.000 Περσῶν, ὑπὸ Τιγράνην, εἰς ὃν ὁ Ξέρξης ἀνέθηκε τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀνείλκυσαν καὶ τὰς νῆας, ὠχυρώθησαν διὰ περιτειχίσματος, τὸ ὁποῖον προχείρως κατεσκεύασαν ἐκ λίθων καὶ ξύλων, καὶ ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἀποκρούσωσι πᾶσαν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν, ἐπειδὴ ἤρχισαν νὰ ὑποπτεύωσι τοὺς Ἴωνας, τοὺς μὲν ἐν τῷ στρατῷ ὑπηρετοῦντας Σαμίους ἀφώπλισαν, τοὺς δὲ Μιλησίους ἔταξαν εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ στρατοῦ, ἵνα φυλάξωσι τὰς εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Μυκάλης φερούσας διόδους.

(¹) Ἡ τοσοῦτον ἐμφαντικῶς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ ἐκφερομένη ἀντίληψις τῆς κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας συγκροτήσεως τῆς ἐν Μυκάλῃ μάχης δὲν φαίνεται ἀκριβὴς ὡς πρὸς τὸ αὐθημερὸν ἀμφοτέρων τῶν γεγονότων, οὖσα μᾶλλον ἀντίληψις ποιητικὴ ἢ ἀκραιφνῶς ἱστορικὴ τῶν τότε χρόνων. Τὸ αὐθημερὸν τῶν δύο γεγονότων δὲν μαρτυρεῖται οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου οὔτε ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, ἀναφέρεται δὲ πολλῷ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, ὅστις λέγει ὅτι διαρκούσης τῆς μάχης τῆς Μυκάλης φήμη τις διεδόθη ὅτι οἱ πολέμιοι ἡττήθησαν ἐν Πλαταιαῖς, Λεωτυχίδης δὲ καὶ Ξάνθιππος δὲν διέψευσαν αὐτὴν ὡς ἐλθοῦσαν ἐπικαίρως ἵνα ἐπιρρώσῃ τὸ ἠθικὸν φρόνημα τῶν μαχομένων Ἑλλήνων, αὐτὸς δὲ ὁ Διόδωρος ἀναφέρει καὶ τὴν μεγάλην ἀπόστασιν τὴν χωρίζουσαν τὰ δύο θέατρα τοῦ πολέμου, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς εἰς Μυκάλην ἀφίξεως τῆς ειδήσεως τῶν ἐν Πλαταιαῖς γινομένων«τὸ γὰρ μέγεθος τῶν δι αστημάτων ἤλεγχεν ἀδυνατοῦσαν τὴν προσαγγελίαν»

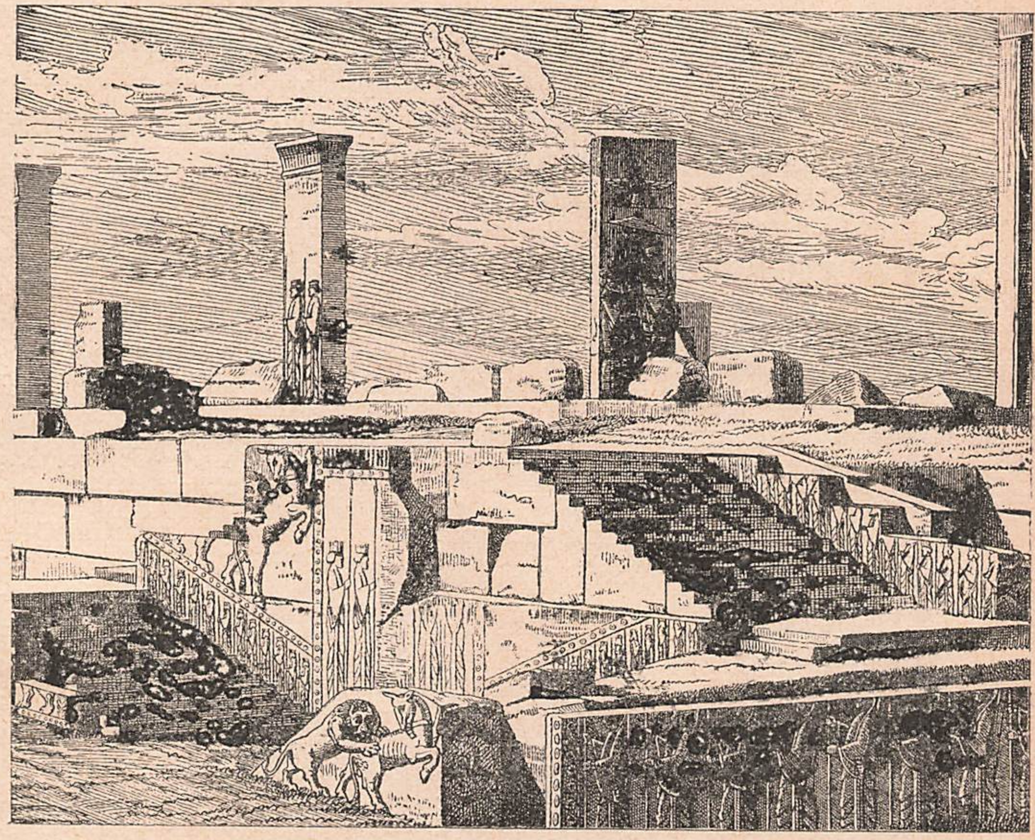
Οἱ δὲ Ἕλληνες, φθάσαντες εἰς Σάμον καὶ πληροφορηθέντες τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν, ἐπῆλθον κατόπιν αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Μυκάλης καὶ ἀπέβησαν εἰς τὴν στερεὰν ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἡνωμένης ἐκείνης πεζικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ὑπερέβαινον τὰς 25.000 ἀνδρῶν, ἐνῷ οἱ Πέρσαι συνεποσοῦντο τοὐλάχιστον εἰς 120.000 καὶ ἦσαν ὠχυρωμένοι. Πρὸς τούτοις οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ ἀθυμῶσιν ὁπωσοῦν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι στρατὸς ἕτερος πολεμίων εἶχεν εἰσβάλει εἰς τὴν μακρὰν κειμένην Ἑλλάδα καὶ ἴσως εἶχεν ἀναδειχθῆ νικηφόρος. Ἀλλ' ἦτο αὕτη ἡ μεγάλη τῆς ἐν Πλαταιαῖς νίκης ἡμέρα, καὶ αἴφνης, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος, φήμη τις διεδόθη εἰς ἅπαν τὸ στρατόπεδον, ὅτι τὴν ὥραν ἐκείνην οἱ Ἕλληνες κατετρόπουν ἐν Βοιωτίᾳ τὸν Μαρδόνιον, οἱ δ' ἐν Μυκάλῃ μαχηταί, θαρρήσαντες ἐκ τούτου, ἐξώρμησαν ἀκατάσχετοι ἐπὶ τοὺς ἀντιπάλους.

Οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ ἱστάμενοι Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς ἀμέσως τεταγμένοι ἄνδρες εἶχον νὰ διέλθωσιν ὁδὸν δύσκολον, λόφους καὶ χαράδρας, διὰ δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν προΐστατο ὁ Ξάνθιππος, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι καὶ οἱ λοιποὶ ἀριστερόθεν βαδίζοντες παρὰ τὴν ὁμαλωτέραν παραλίαν, συνεπλάκησαν πολὺ πρότερον πρὸς τοὺς πολεμίους. Οἱ Πέρσαι ἔπραξαν ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ ἐν Πλαταιαῖς· δηλαδὴ ἐξελθόντες τοῦ ὠχυρωμένου στρατοπέδου καὶ ἐμπήξαντες τὰ γέρρα εἰς τὴν γῆν ἔβαλλον τὰ τόξα ὄπισθεν τοῦ δευτέρου τούτου προτειχίσματος· ἀλλ' ὁ προμαχὼν οὗτος, εἰ καὶ ἠγωνίσθησαν γενναίως καὶ ἐπιμόνως ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀνετράπη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐλαύνοντες ἤδη πρὸς τὰ πρόσω συνεισῆλθον συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῶν ὑποχωρούντων ἐχθρῶν εἰς τὸ ὠχυρωμένον τούτων στρατόπεδον. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως οἱ γνήσιοι Πέρσαι ἀντέστησαν καρτερικώτατα, οὐδ' ἐνέδωκαν εἰμὴ ὅτε κατέφθασαν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ἄλλοι τῆς δεξιᾶς ἑλληνικῆς πτέρυγος ἄνδρες. Τὴν δὲ ἧτταν συνεπλήρωσεν ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἰώνων, ὧν πρῶτοι οἱ Σάμιοι, ἔπειτα ἄλλοι Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς, ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Μιλήσιοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κυριάρχων. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἔπεσον πλεῖστοι Πέρσαι, ἐν οἷς καὶ οἱ στρατηγοὶ Τιγράνης καὶ Μαρδόντης· οἱ ναύαρχοι Ἀρταΰντης καὶ Ἰθαμίτρης ἐσώθησαν μέν, ἀλλ' ὁ στρατὸς διελύθη, τὰ δὲ πλοῖα ἅπαντα ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ἔπαθον ὅμως καὶ οὗτοι ζημίαν οὐ μικράν, μάλιστα ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι, ὅπου ἐφονεύθησαν πολλοί, ἰδίως Σικυώνιοι καὶ ὁ τούτων στρατηγὸς Περίλαος. Τὸ κατόρθωμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν ἀριστερὰν ταύτην πτέρυγα, καὶ ἠρίστευσαν ἐνταῦθα πρὸ πάντων οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων ὁ περίφημος παγκρατιατιστὴς Ἑρμόλυκος ὁ Εὐθύνου, ἔπειτα οἱ Κορίνθιοι, οἱ Σικυώνιοι, οἱ Τροιζήνιοι· οἱ Λακεδαιμόνιοι συνετέλεσαν ὀλιγώτερον εἰς τὴν νίκην. Συνεκροτήθη δὲ ἡ μάχη εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Σάμου παραλίαν παρὰ τὸν πορθμὸν τὸν μεταξὺ τῆς νήσου ταύτης καὶ τῆς Ἀσίας, εἰς τὸν ὁποῖον, κατ' Αὔγουστον τοῦ 1824 ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων στόλος, ὑπὸ Γεώργιον Σαχτούρην τεταγμένος, ἔμελλε διὰ τριῶν ναυμαχιῶν νὰ κατατροπώσῃ ἕτερον βαρβαρικὸν στόλον καὶ νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς Σάμον διάβασιν τοῦ πολυαρίθμου τῶν Τούρκων στρατοῦ, ὅστις ἵστατο ἐπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ χώρου, ὅπου καὶ ὁ τοῦ Τιγράνους στρατός, ὃν ἔτρεψαν οἱ περὶ Ξάνθιππον καὶ Λεωτυχίδην προπάτορες ἡμῶν.

Τὰ λείψανα τοῦ περσικοῦ στόλου(¹) κατέφυγον εἰς Σάρδεις, ὅπου διέτριβεν ἔτι ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐπιστροφῆς αὐτοῦ ὁ Ξέρξης, ὅστις ὅμως, παραμυθούμενος

(¹) Τοῦ ἐν τῷ στόλῳ δηλονότι καὶ τοῦ ἄλλου *πεζικοῦ* στρατοῦ.

δι' ἀνόμων ἐρώτων ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας ἣν ἔπαθεν. ὄχι μόνον στόλον πλέον δὲν εἶχε πρόχειρον ἀλλ' οὐδὲ στρατὸν ἐφρόντισε νὰ ἔχῃ ἕτοιμον ἄλλον πρὸς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἰωνίας ἄμυναν. Ἐντεῦθεν οἱ νικηφόροι ἡγεμόνες τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου παρέλαβον ἀμέσως ὑπὸ τὴν προστασίαν αὑτῶν καὶ ὡς συμμάχους ἀνεγνώρισαν τοὺς Χίους, τοὺς Σαμίους, τοὺς

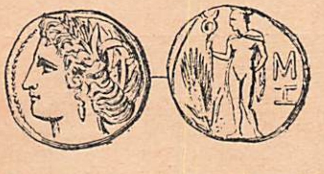

Τὰ ἐρείπια τῶν ἐν Περσεπόλει ἀνακτόρων τοῦ Ξέρξου

Λεσβίους καὶ τοὺς ἄλλους νησιώτας, τοὺς πρότερον ὑπηκόους ὄντας τῶν Περσῶν. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς πόλεις ἐδιχονόησαν· οἱ Πελοποννήσιοι ἐδίσταζον νὰ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων τούτων, ὅπως ἔπραξαν ὡς πρὸς τὰς νήσους, διότι προέβλεπον ὅτι ἐπὶ τούτῳ ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ διατηρῶσιν ἀδιακόπως πεζικὴν δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἀποκρούῃ τοὺς Πέρσας· ὅθεν προέτειναν νὰ μεταφέρωσι τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων ἐκείνων εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐγκαταστήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὰς παραλίας πόλεις τῶν ἐνταῦθα μηδισάντων Ἑλλήνων ἀφαιροῦντες αὐτὰς ἀπὸ τούτων. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν ταύτην, τῆς ὁποίας ἡ ἐκτέλεσις ἦτο τῳόντι ὅλως ἀλλοτρία εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἤθη. Δὲν ἐγένετο λοιπὸν δεκτὴ ἡ πρότασις τῶν Πελοποννησίων· συγχρόνως ὅμως ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄλυτον τὸ ζήτημα μέχρι τίνος οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες θέλουσιν ἀναλάβει τὴν προστασίαν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἠπείρου ὁμογενῶν.

Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἔπλευσεν ἔπειτα, ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἰωνίας, πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, κυρίως ἵνα χαλάσῃ τὰς γεφύρας τοῦ Ξέρξου, διότι τόσον δύσκολος καὶ ἀτελὴς ἦτο τότε ἡ συγκοινωνία ὥστε οἱ Ἕλληνες δὲν ἤξευρον ἔτι ὅτι αἱ γέφυραι αὗται εἶχον πρὸ καιροῦ, ἤτοι πρὸ 10 μηνῶν καὶ ἐπέκεινα, διαλυθῆ. Ἀφοῦ δὲ φθάσαντες εἰς Ἄβυδον ἐβεβαιώθησαν περὶ τούτου, ὁ μὲν Λεωτυχίδης καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπανῆλθον ἀμέσως οἴκαδε, ὁ δὲ Ξάνθιππος καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μείνωσιν αὐτόθι ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς Πέρσας ἀπὸ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου. Ἡ χερσόνησος αὕτη εἶχε καταληφθῆ ἡ πλείστη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐπὶ 40 περίπου ἔτη, ἤτοι ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν αὐτῇ ἱδρύσεως τοῦ πρεσβυτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἰωνικῆς ἐπαναστάσεως, εἰ καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐτέλει ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ φόρον εἰς τοὺς Πέρσας· ἀπὸ τῆς φυγῆς ὅμως τοῦ δευτέρου Μιλτιάδου μέχρι τῆς ἐξώσεως τοῦ Ξέρξου ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 493 μέχρι τοῦ 480 πρὸ Χριστοῦ, οὐδεὶς ἀθηναῖος πολίτης ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐνταῦθα. Ὅθεν οἱ νικηφόροι ἤδη Ἀθηναῖοι ἦτο φυσικώτατον νὰ ζητήσωσι νὰ ἀνορθώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰς ἐν αὐτῇ ἰδιοκτησίας, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ χερσόνησος οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν παρῆγεν ἱκανὰ σιτηρὰ ἀλλὰ καὶ ἐξησφάλιζε τὸ μεταξὺ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐμπόριον. Τούτου ἕνεκα λοιπὸν οἱ περὶ τὸν Ξάνθιππον ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι, καὶ ἄνευ τῶν Πελοποννησίων, τὴν πολιορκίαν τῆς Σηστοῦ, ἥτις ἦτο τὸ ὀχυρώτατον τῆς χερσονήσου φρούριον, τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τοῦ πορθμοῦ καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἠθροίσθησαν πᾶσαι αἱ πέριξ περσικαὶ φρουραὶ ὑπὸ Οἰόβαζον καὶ Ἀρταύκτην. Ἅπαντες οἱ Ἕλληνες τῆς χερσονήσου κάτοικοι, οἵτινες ἐμίσουν τοὺς Πέρσας, διότι πολλὰς εἶχον πάθει παρ' αὐτῶν λεηλασίας καὶ ἱεροσυλίας, συνέπραξαν προθύμως μετὰ τῶν Ἀθηναίων· καί, ἐπειδὴ οἱ Πέρσαι δὲν εἶχον προφθάσει νὰ μετακομίσωσιν εἰς τὸ φρούριον ἀρκετὰς τροφάς, τὸ φρούριον τοῦτο περιῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ. Οἱ δύο στρατηγοὶ μετά τινων περὶ αὐτοὺς ἀνδρῶν κατώρθωσαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαφύγωσιν, ἀλλὰ συνελήφθησαν μετ' ὀλίγον ἀμφότεροι καὶ ἐφονεύθησαν ὁ μὲν Οἰόβαζος ἐν Θράκῃ ὑπὸ τῶν Θρακῶν, ὁ δὲ Ἀρταΰκτης ἐν αὐτῇ τῇ χερσονήσῳ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

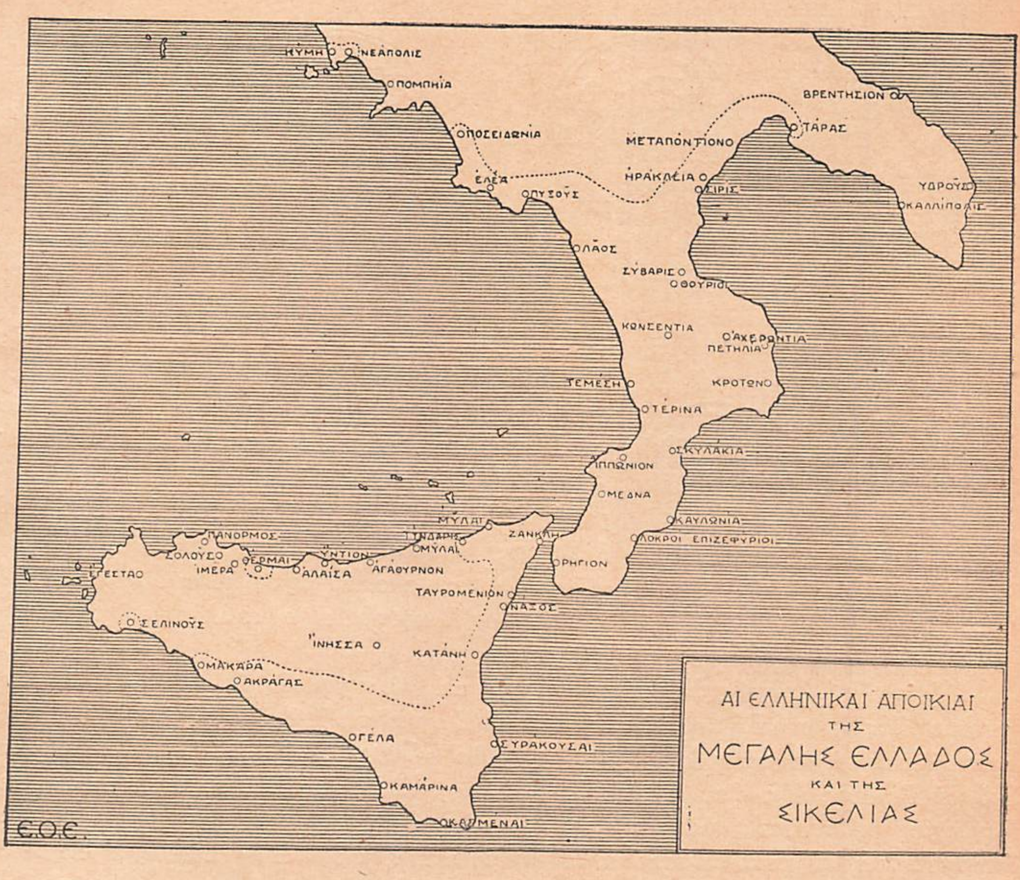
Νόμισμα Σηστοῦ

(Περσεφόνη ἐστεφανωμένη διὰ σταχύων καὶ Ἑρμῆς πετασοφόρος)

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Σηστοῦ ἐπανῆλθον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὰ ἴδια, περὶ τὰ τέλη τοῦ 479 ἔτους, μὴ λησμονήσαντες νὰ παραλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς κολοσσιαίους κάλους οἵτινες ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν τοῦ Ξέρξου γεφυρῶν καὶ τοὺς ὁποίους ἀνέθηκαν, ὡς τρόπαιον, εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ὁ Πλούταρχος, εἴς τε τὸν βίον τοῦ Ἀριστείδου καὶ εἰς τὸν τοῦ Θεμιστοκλέους, βεβαιοῖ ὅτι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ξέρξου, διαχειμάζοντος τοῦ στόλου τῶν Ἑλλήνων εἰς Παγασὰς τῆς Θεσσαλίας, ὁ Θεμιστοκλῆς εἶπεν εἰς τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ὅτι ἔχει νὰ προτείνῃ τι ὠφέλιμον καὶ σωτήριον, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν συμφέρει νὰ ἐκτεθῇ δημοσίᾳ· ὁ δὲ δῆμος προσεκάλεσεν αὐτὸν νά το διακοινώσῃ εἰς τὸν Ἀριστείδην, καὶ ἂν ὁ Ἀριστείδης τὸ ἐγκρίνῃ νὰ ἐκτελεσθῇ. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς προέτεινεν εἰς τὸν Ἀριστείδην νὰ ἐμπρήσωσι τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ πλοῖα, ἵνα τοῦ λοιποῦ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μόνη θαλασσοκρατῇ. Καὶ ὁ Ἀριστείδης προσελθὼν εἰς μέσον εἶπεν ὅτι «τῆς πράξεως ἣν διανοεῖται πράττειν ὁ Θεμιστοκλῆς μηδεμίαν εἶναι μήτε λυσιτελεστέραν μήτε ἀδικωτέραν», μεθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν

τὴν πρότασιν. Ἀλλὰ τὸ διήγημα τοῦτο, καίτοι πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενον, δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἱστορικὴν ὑπόστασιν καὶ θεωρεῖται ἤδη μᾶλλον ὡς βραδύτερον ἐπινοηθέν, ὅπως πολλὰ ἄλλα. Τῳόντι ὁ Ἡρόδοτος ὄχι μόνον δὲν ἀναφέρει τοιοῦτό τι, ἀλλ' οὔτε λέλει ἢ ὑποδεικνύει ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στόλος, εἴτε κατὰ τὸ 480 εἴτε κατὰ τὸ 479, συνῆλθέ

ποτε εἰς Παγασάς. Καὶ ἔπειτα, ὅπως εἶχον ἔτι τότε τὰ πράγματα, ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἦτο τηλικοῦτος ὥστε ὁ ἐμπρησμὸς τοῦ στόλου τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὠφέλιμος, οὐδ' ἤθελεν ὁ Ἀριστείδης ἀποκαλέσει τὴν πρότασιν λυσιτελεστάτην, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ὑπέβαλεν αὐτῷ τοιαύτην πρότασιν.

Ἐνῷ δὲ οἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι Ἕλληνες ἀπέκρουον οὕτω τὴν μεγάλην τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομήν, οἱ ἐν Σικελίᾳ ὁμογενεῖς περιεπλάκησαν πρὸς πολέμιον ἕτερον, οὐδὲν ἧττον σχεδὸν ἰσχυρόν, καὶ ἴσως ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πέρσας (1) ἐμβαλόντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην χώραν.

(1) Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (ΙΑ' 1, 4-5) σαφῶς παραδίδωσιν ὅτι συνωμολογήθη συμμαχία μεταξὺ Ξέρξου καὶ Καρχηδονίων. «Ὁ δὲ Ξέρξης . . . διεπρεσβεύσατο πρὸς Καρχηδονίους περὶ κοινοπραγίας καὶ συνέθετο πρὸς αὐτοὺς ὥστε αὐτὸν μὲν ἐπὶ τοὺς τὴν Ἑλλάδα κατοι-

Εἴδομεν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ ὑπὸ τίνων καὶ πότε ἐκτίσθησαν αἱ πολυάριθμοι ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι. Οἱ Ἕλληνες κατεῖχον ὅλην τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν, τὸ πλεῖστον τῆς μεσημβρινῆς καὶ ἀξιόλογον μέρος τῆς βορείου, δαμάσαντες εὐχερῶς τοὺς ἐγχωρίους Σικελοὺς καὶ Σικανοὺς καὶ ἀναγκάσαντες αὐτοὺς νὰ περισταλῶσιν

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ α΄ Ἀκράγαντος (Ἀετὸς σπαράσσων λαγωόν, καρκίνος καὶ ἰχθύες)· β΄ Συρακουσῶν (Παλλὰς καὶ Ἄρτεμις Σώτειρα).

Γέλας

(Ὁ ποταμὸς Γέλας ὡς ἀνδρόμορφος ταῦρος, δίφρος)

εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας· εἰς τὸ δυτικώτατον τῆς Σικελίας κατῴκουν οἱ Ἔλυμοι, φυλὴ πιθανώτατα μὲν προκύψασα ἐκ τῆς κράσεως τῶν δύο ἄλλων ἰθαγενῶν φυλῶν(¹), ἔχουσα δὲ τὰς πόλεις Ἔρυκα καὶ Ἔγεσταν· καὶ ἐκεῖ, εἰς τὴν δυτικωτάτην καὶ τὴν δυτικοβόρειον παραλίαν ἔκειτο ἡ Μοτύη, ὁ Πάνορμος καὶ ὁ Σολόεις· ἐμπορεῖα κτισθέντα ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων, οἵτινες, ἄποικοι ὄντες τῶν Φοινίκων κατὰ τὴν βόρειον Ἀφρικήν, εἶχον πολλὰς μετὰ τῆς Σικελίας σχέσεις.

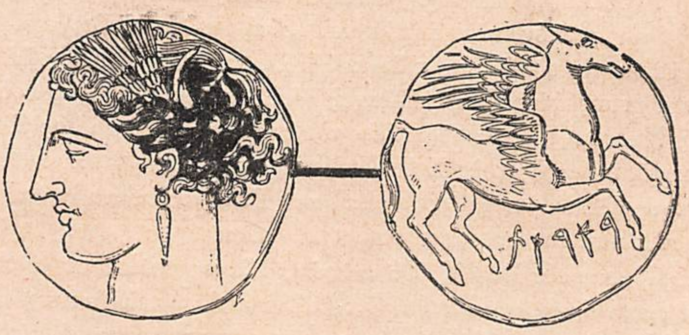
Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἀξιολογώταται μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος ἦσαν ἡ Γέλα καὶ ὁ Ἀκράγας· αἱ Συρακοῦσαι ἤ, ὡς ἄλλοι γράφουσι, Συράκουσαι δὲν ἀπέβησαν ὅλων ἰσχυρόταται εἰμὴ ἀφ' οὗ, περὶ τὸ 484 π. Χ., κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Γέλωνος. Εἰς ὅλας δὲ τὰς πόλεις ταύτας κατ' ἀρχὰς ἐπεκράτησαν, ὡς φαίνεται, ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος προέκυψαν καὶ αὐτόθι, ὅπως ἐνταῦθα, τύραννοι ἢ δεσπόται, δι' ὧν μάλιστα ἤκμασαν αἱ ἐν Σικελίᾳ πόλεις, ἐνῷ αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἔφθασαν εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εἰμὴ δι' ἀριστοκρατικῶν ἢ δημοκρατικῶν πολιτευμάτων. Ἀρχαιότατος τῆς Σικελίας τύραννος ἀναφέρεται ὁ διαβόητος ἐπὶ τῇ ἀγριότητι αὐτοῦ δεσπότης Ἀκράγαντος Φάλαρις, ὅστις κατέλαβε τὴν ἀρχὴν περὶ τὸ 570 ἔτος πρ. Χρ. καὶ διετήρησεν αὐτὴν ἐπὶ 16 ἔτη· Ἀλλὰ περὶ τὸ 500 ἔτος εὑρίσκομεν πλείστους ἐν τῇ νήσῳ τυράννους, ἐν Ῥηγίῳ τὸν Ἀναξίλαον, ἐν Ζάγκλῃ τὸν Σκύθην, ἐν Ἱμέρᾳ τὸν Τήριλλον, ἐν Σελινοῦντι τὸν Πειθα-

κοῦντας Ἕλληνας στρατεύειν, Καρχηδονίους δὲ τοῖς αὐτοῖς χρόνοις μεγάλας παρασκευάσασθαι δυνάμεις καὶ καταπολεμῆσαι τῶν Ἑλλήνων τοὺς περὶ τὴν Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν οἰκοῦντας». Ἐκ πολλῶν δὲ εἰκάζεται ὅτι οἱ Καρχηδόνιοι ἐν τῷ κατὰ Σικελιωτῶν καὶ Ἰταλιωτῶν Ἑλλήνων πολέμῳ αὐτῶν εἶχον συμμάχους τοὺς **Τυρρηνοὺς** ἤτοι **Ἐτρούσκους** τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς τούτων ἐν ἔτει 468 π. Χ. παρὰ τὴν Κύμην ἥττης.

(¹) Ἰδ. Θουκ. ς΄ 2 «Ἰλίου δὲ ἁλισκομένου, τῶν Τρώων τινὲς διαφυγόντες Ἀχαιοὺς πλοίοις ἀφικνοῦνται πρὸς τὴν Σικελίαν καὶ ὅμοροι τοῖς Σικανοῖς οἰκήσαντες ξύμπαντες μὲν Ἔλυμοι ἐκλήθησαν».

γόραν, ἐν Γέλᾳ τὸν Κλέανδρον καὶ ἐν Λεοντίνοις τὸν Παναίτιον. Ἐκ τῶν τυράννων τούτων ὁ Κλέανδρος συγκροτήσας μέγαν μισθοφορικὸν στρατὸν ἐν μέρει ἐξ ἐγχωρίων Σικελῶν συγκείμενον εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατισχύῃ τῶν ἄλλων ἑλληνίδων τῆς νήσου πόλεων, αἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης διετέλεσαν, ἂν ὄχι ὅλως ἴσαι, τοὐλάχιστον ὅλως ἀνεξάρτητοι. Καὶ ἐφονεύθη μὲν μετ' οὐ πολὺ ὁ Κλέανδρος ὑπό τινος τῶν συμπολιτῶν ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῦο διεδέξατο ὁ ἀδελφός του Ἱπποκράτης, ὅστις ἐκυριάρχησε τοῦ ἡμίσεος σχεδὸν τῆς Σικελίας.

Νόμισμα τῆς Καρχηδόνος

(Τανίτη, ἡ Δημήτηρ τῶν Καρχηδονίων, καὶ Πήγασος μετὰ φοινικικῆς ἐπιγραφῆς «Βύρσα»)

Ἐπιφανέστατος δὲ τοῦ μισθοφορικοῦ ἐκείνου στρατοῦ ἀξιωματικός, ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει, ἦτο ὁ Γέλων, ὅστις, ἀποθανόντος ἢ δολοφονηθέντος περὶ τὸ 491 ἔτος τοῦ Ἱπποκράτους, κατέλαβε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχήν, ἣν ἔτι μείζονα ἀνέδειξε. Διότι περὶ τὸ 484, ὠφελούμενος ἀπὸ τῶν διενέξεων αἵτινες ἐπεκράτουν μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου εἰς Συρακούσας, ἐγένετο κύριος αὐτῶν, μετέφερεν ἐκεῖ τὴν ἕδραν τοῦ κράτους του, ἐπεξέτεινε καὶ ὠχύρωσε τὴν πόλιν ταύτην, καὶ μετοικίσας εἰς αὐτὴν ἅπαντας μὲν τοὺς κατοίκους τῆς Καμαρίνης, ἣν κατηδάφισε, καὶ τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων τῆς Γέλας, ἥτις ἔκτοτε ἀπέβη πολὺ ὀλιγωτέρου λόγου ἀξία, κατέστησεν οὕτω τὰς Συρακούσας πρώτην ἁπάσης τῆς Σικελίας πόλιν. Τότε ὁ Γέλων ἐπεχείρησε νὰ ἐκβάλῃ ἀπὸ τῆς νήσου τοὺς Καρχηδονίους καὶ τοὺς Ἐγεσταίους, καὶ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἐπιτιθέμενος κατ' αὐτῶν, ὅτε, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 481 ἔτους, οἱ ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου συνηγμένοι Ἕλληνες ἔστειλαν πρὸς αὐτὸν πρέσβεις, αἰτοῦντες τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος Ξέρξου. Ὁ Γέλων ὑπέσχετο τὴν συνδρομήν, καί, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Ἡρόδοτον, εἶπεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐκπέμψῃ εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων ὁμογενῶν δύναμιν ὑπέρογκον, ἤτοι 200 τριήρεις, 20.000 ὁπλίτας, 2.000 ἱππεῖς, 2.000 τοξότας, 2.000 σφενδονήτας καὶ 2.000 ἱπποδρόμους ψιλούς· πρὸς δὲ τούτοις νὰ ἀναλάβῃ τὴν διατροφὴν ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὑπὸ ἕνα ὅρον, ὅτι θέλει ἀναγορευθῇ στρατηγὸς καὶ ἡγεμὼν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι. Ἐπειδὴ δὲ

Νομίσματα τῶν ἐν Σικελίᾳ καρχηδονικῶν πόλεων

Μοτύης

(«Μοτύη» διὰ φοινικικῶν χαρακτήρων, ἀετὸς καὶ καρκίνος)

Πανόρμου

(Νύμφη, δελφῖνες καὶ κύων)

Σολόεντος

(Περσεφόνη καὶ ταῦρος)

οὔτε οἱ Λακεδαιμόνιοι οὔτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐνέδωκαν εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην, ὁ Γέλων ἀπέπεμψεν ἀπράκτους τοὺς πρέσβεις.

Ἀλλά, καὶ ἂν προηρεῖτο νὰ στείλῃ ἐπικουρίαν τινά, δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔαρ τοῦ 480 ἔτους καθ' ὃ ὁ Ξέρξης ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου οἱ Καρχηδόνιοι, ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τινας δυσηρεστημένους Ἕλληνας τῆς Σικελίας καὶ ἰδίως πρὸς Ἀναξίλαον τὸν δυνάστην τῆς Μεσσήνης, πρὸς Τήριλλον τὸν δυνάστην τῆς Ἱμέρας τὸν ἐκβληθέντα ἐξ αὐτῆς πρὸ μικροῦ, καὶ πρὸς τοὺς Σελινουντίους, ἀφ' ἑτέρου δὲ πιθανώτατα καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας αὐτούς, ἐξέπεμψαν φοβερὰν κατὰ τοῦ Γέλωνος στρατιὰν ὑπὸ τὸν Ἀμίλκαν, 3.000 πολεμικὰ πλοῖα, συνοδευόμενα ὑπὸ πολὺ πλειοτέρων φορτηγῶν ἔφθασαν εἰς Πάνορμον καὶ ἀπεβίβασαν αὐτόθι 300.000 ἀνδρῶν, οἵτινες βαδίσαντες ἀμέσως εἰς τὴν Ἱμέραν ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν αὐτῆς. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ κατέφθασεν αὐτόθι ὁ Γέλων ἄγων 50.000 πεζῶν καὶ 5000 ἱππέων· καὶ γενομένης μάχης ἐκ παρατάξεως, ἥτις διήρκεσεν ἀπὸ πρωίας μέχρις ἑσπέρας, ἔπεσε μὲν ὁ Ἀμίλκας, ἔπαθον δὲ οἱ Καρχηδόνιοι ἧτταν ὁλοσχερῆ.

[«Ἡ μεταξὺ Καρχηδονίων καὶ Περσῶν καθ' Ἑλλήνων συμμαχία ἢ συνεννόησις,
»περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, περιελάμβανεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως καὶ τοὺς Ἐτρούσκους
»ἢ Τυρρηνοὺς τῆς Ἰταλίας τοὺς διατελοῦντας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν συμμα-
»χίᾳ διηνεκῶς πρὸς τοὺς Καρχηδονίους, μεθ' ὧν συνήνου αὐτοὺς κοινότης συμφερόντων
»ἐν τῇ ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐχθρότητι. Καὶ τῆς τοιαύτης συμμαχίας ἀποτέλεσμα ἦν
»ἡ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σημειώσει μνημονευθεῖσα μεγάλη ναυμαχία τῆς Ἀλαλίας (537
»π.Χ.), ὅτε οἱ Φωκαεῖς ἠναγκάσθησαν ν' ἀποστῶσι παντελῶς τῆς Κύρνου, αἱ δὲ ἐν αὐτῇ
»πόλεις Ἀλαλία καὶ Νίκαια περιῆλθον εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἐτρούσκων. Τὸ ἀλλοκότως
»βάρβαρον τῆς τότε ἐχθρότητος τῶν Ἐτρούσκων πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν χαρακτηρίζει τὸ γεγο-
»νὸς ὅτι οἱ Ἐτροῦσκοι τῆς Καίρης, πόλεως ἐτρουσκικῆς οὐ μακρὰν τῆς Ῥώμης κειμένης, καλου-
»μένης πρότερον Ἀγυλλῶν (Ἀγύλλαι), τοὺς ἐν τῇ ναυμαχίᾳ συλληφθέντας Φωκαεῖς ἐλι-
»θοβόλησαν δημοσίᾳ ἐν τῇ πόλει αὐτῶν, εἶτα δὲ ἔπεμψαν θεωρίαν εἰς Δελφοὺς πρὸς ἐξι-
»λέωσιν τοῦ ἐνταῦθα Ἀπόλλωνος διὰ τὸ τελεσθὲν ὑπ' αὐτῶν ἀνοσιούργημα. Τί μέρος
»ἐνεργὸν ἔλαβον βραδύτερον οἱ Ἐτροῦσκοι ἐν τῷ κατὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Γέλωνος τῆς
»Σικελίας πολέμῳ, ὅτε ὁ ἀνατολικὸς τοῦ περσικοῦ κράτους καὶ ὁ δυτικὸς τῶν Καρ-
»χηδονίων Ἐτρούσκων ἢ Τυρρηνῶν βαρβαρικὸς κόσμος συνώμνυον καὶ συνεμάχουν συγ-
»χρόνως ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ δεινῶς τοῦτον
»ἠπείλουν, μετὰ τούτου δὲ καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν δὲν εἶναι ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον
»γνωστόν· ἀλλ' ὅτι Ἐτροῦσκοι καὶ σικελιῶται Ἕλληνες διετέλουν ἐν ἐχθρότητι καὶ ἐν
»πολέμῳ πρὸς ἀλλήλους ἐκ πολλῶν γίνεται δῆλον. Οὕτω βλέπομεν τῷ 482 π. Χ. δύο
»ἔτη πρὸ τῶν μεγάλων ταυτοχρόνων ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐν Ἱμέρᾳ (Σικελίας) μεγάλων νικη-
»φόρων μαχῶν ἐναντίον τῶν Περσῶν (ἐν Σαλαμῖνι) καὶ Καρχηδονίων (ἐν Ἱμέρᾳ), Ἀνα-
»ξίλαν τὸν τύραννον Ρηγίου καὶ Ζάγκλης (Μεσσήνης) κλείοντα τὸν πορθμὸν τῆς Μεσ-
»σήνης εἰς τὰ τυραννικὰ (ἐτρουσκικά) πειρατικὰ πλοῖα διὰ στόλου διαρκῶς σταθμεύ-
»οντος ἐν τῷ πορθμῷ. Ὀκτὼ δὲ ἔτη βραδύτερον (474 π. Χ.) βλέπομεν Ἱέρωνα τὸν
»Συρακουσῶν τύραννον (διαδεξάμενον τῷ 478 τὸν τότε τελευτήσαντα ἀδελφὸν Γέλωνα)
»ἐν συμμαχίᾳ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀποικίας Κύμης καταναυμαχοῦντα παρὰ
»τὴν Κύμην αὐτὴν τὸν σπεύδοντα εἰς βοήθειαν τῶν Καρχηδονίων τυρρηνικὸν στόλον.
»Ὡς ἀκροθίνιον τῆς νίκης ταύτης ἔπεμψεν ὁ Ἱέρων εἰς Ὀλυμπίαν τυρρηνικὴν περικε-

»φαλαίαν μετ'ἀναθηματικῆς ἐπὶ ταύτης ἐπιγραφῆς «Fιάρον ὁ Δεινομένιος καὶ τοὶ Συρα»κόσιοι τοι Δι' Τυραν' ἀπὸ Κύμας».

»Ταύτην τὴν νίκην τοῦ Ἱέρωνος ἐναντίον τῶν Ἐτρούσκων ἐξύμνησε λαμπρῶς ὁ »Πίνδαρος ἐν τῇ πρώτῃ Πυθιον. συνάψας τὸν τοιοῦτον ὕμνον πρὸς τοὺς τῶν νικῶν Σαλαμῖνος καὶ Ἱμέρας καὶ Πλαταιῶν καὶ ἐπικυρῶν τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα περὶ τῆς μετὰ »Περσῶν συμπράξεως Καρχηδονίων καὶ Τυρρηνῶν καὶ τῆς κοινότητος τοῦ ἀπ' ἀνατολῶν »ἅμα καὶ ἀπὸ δυσμῶν συγχρόνως ἀπειλήσαντος Ἑλλάδα καὶ εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν »κινδύνου. Ἰδοὺ τί ψάλλει ὁ μέγας καὶ ὑψιπέτης ποιητὴς περὶ τῆς νίκης τῆς Κύμης ἐν »συναφείᾳ πρὸς τὰς τῆς Σαλαμῖνος καὶ Ἱμέρας (Πυθ. Α΄ στ. 71—80).

Λίσσομαι, νεῦσον Κρονίων ἅμερον
ὄφρα κατ' οἶκον ὁ Φοῖνιξ ὁ Τυρσανῶν τ' ἀλαλατὸς
ἔχῃ, ναυσίστονον ὕβριν ἰδὼν τὰν πρὸ Κύμας,
οἷα Συρακοσίων ἀρχῷ δαμασθέντες πάθον,
ὠκυπόρων ἀπὸ ναῶν, ὅ σφιν ἐν πόντῳ βάλεθ' ἁλικίαν,

Ἑλλάδ' ἐξέλκων βαρείας δουλίας, ἀρέομαι
πὰρ μὲν Σαλαμῖνος Ἀθαναίων χάριν
μισθόν, ἐν Σπάρτᾳ δ' ἐρέω τὰν πρὸ Κιθαιρῶνος μάχαν,

ταῖσι Μήδειοι κάμον ἀγκυλότοξοι,
παρὰ δὲ τὰν εὔυδρον ἀκτὰν Ἱμέρα παίδεσσιν ὕμνον
Δεινομένεος τελέσαις,
τὸν ἐδέξαντ' ἀμφ' ἀρετᾷ, πολεμίων ἀνδρῶν καμόντων.

»Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν λαμπρὰν ταύτην νίκην τῆς Κύμης, τῷ 452 π. Χ. ἔπεμψαν »οἱ Συρακούσιοι στόλον ἐναντίον τῶνΤυρρηνῶν πειρατῶν,ὅστις προσέβαλε καὶ ἐλεηλάτησε »τὰ παράλια τῆς Ἐτρουρίας καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἐτρούσκων κατεχομένης Κύρνου, κατέ»λαβε δὲ καὶ τὴν νῆσον Αἰθαλίαν (νῦν Ἔλβαν)].

Οἱ ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τὸν Γέλωνα Ἕλληνες τῆς Σικελίας ἠναγκάσθησαν ἤδη νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἡ δευτέρα κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν πόλις τῆς Σικελίας, ὁ Ἀκράγας, συνέπραττε πρὸ καιροῦ μετὰ τοῦ Γέλωνος, διότι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συγγενοῦς αὐτοῦ Θήρωνος. Αὐτοὶ οἱ Καρχηδόνιοι ἔπεμψαν πρέσβεις ἐξαιτούμενοι εἰρήνην, ἥτις ἐπετράπη αὐτοῖς ἰδίως κατ' αἴτησιν τῆς συζύγου τοῦ Γέλωνος Δαμαρέτης, ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ καταβάλωσι τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου, ἤτοι τάλαντα δισχίλια, καὶ νὰ οἰκοδομήσωσι δύο ναοίς, εἰς οὓς ἔμελλον νὰ τηρῶνται ἐσαεὶ αἱ ὁμολογηθεῖσαι συνθῆκαι. Οἱ δ' ἐν Σικελίᾳ Ἕλληνες οὐ μόνον τοῦ ἔξωθεν ἐκείνου κινδύνου ἀπηλλάγησαν οὕτως ἀλλὰ καὶ πλεῖστα προσεκτήσαντο λάφυρα· ὅθεν πολυτελῆ ἀναθήματα ἀφιερωθέντα εἰς τὰ ἐν Ἱμέρᾳ, καὶ ἐν Συρακούσαις, καὶ ἐν Δελφοῖς ἱερά, ἐδήλωσαν τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐγνωμοσύνην αὐτῶν· καὶ ἐπίγραμμα ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ποιηθὲν καὶ ἀναγραφὲν ἐπὶ τοῦ τρίποδος τοῦ πεμφθέντος εἰς Δελφοὺς ἀνεκήρυττε τὸν Γέλωνα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ Ἱέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον, ὡς κατατροπώσαντας τοὺς βαρβάρους καὶ συντελέσαντας τὰ μέγιστα εἰς τὴν κοινὴν τῆς Ἑλλάδος ἐλευθερίαν.

Φημὶ Γέλων', Ἱέρωνα, Πολύζηλον, Θρασύβουλον.
παῖδας Δεινομένευς, τὸν τρίποδ' ἀνθέμεναι,
ἐξ ἑκατὸν λιτρῶν καὶ πεντήκοντα ταλάντων
Δαμαρετίου χρυσοῦ, τᾶς δεκάτας δεκάταν,
βάρβαρα νικήσαντες ἔθνη· πολλὴν δὲ παρασχεῖν
σύμμαχον Ἕλλησιν χεῖρ' ἐς ἐλευθερίην.

Ὁ Δαμαρέτειος χρυσὸς περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ εἶναι νόμισμα χρυσοῦν, κοπὲν μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρχηδονίων καὶ ὀνομασθὲν ἀπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ Γέλωνος. Εἶχε δὲ ἀττικὰς δραχμὰς δέκα.

Ἐνταῦθα ἀπολήγει ἡ διήγησις ἡμῶν περὶ τῶν μεγάλων ἀγώνων τοὺς ὁποίους ἠγωνίσθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἔν τε τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Σικελίᾳ. Ἐκ τῶν πολέμων τούτων ὁ μᾶλλον λόγου ἄξιος ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ τε ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος ὑπῆρξε βεβαίως ὁ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι διεξαχθείς· διότι, ἂν ὁ ἑλληνισμὸς κατεβάλλετο μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατίσχυε δὲ ἐν τῇ μητροπόλει, ἤθελον ἀποκοπῇ καὶ μαρανθῇ κλάδοι μόνον τινὲς τοῦ ἑλληνικοῦ δένδρου, ἀλλ' ὁ περισωθεὶς κορμὸς ἤθελε παραγάγει ἅπαντας τοὺς περικαλλεῖς αὐτοῦ καρπούς· ἐνῷ, ἂν ἐξ ἐναντίας ὁ ἑλληνισμὸς κατίσχυε μὲν ἐν Σικελίᾳ, κατεβάλλετο δὲ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἤθελε κεραυνωθῇ καὶ νεκρωθῇ αὐτὸς αὐτοῦ ὁ κορμός. Τούτου ἕνεκεν εἰς τοὺς ἐνταῦθα γενομένους ἀγῶνας ἐπεστήσαμεν ἰδίως ἄχρι τοῦδε καὶ θέλομεν ἔτι ἐπιστήσει ἐπ' ὀλίγον τὸν νοῦν.

Νόμισμα τοῦ Γέλωνος

(Κεφαλὴ τοῦ Γέλωνος καὶ νίκη ἐπὶ δίφρου)

Ὅταν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἀναρίθμητον κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ὁ Ξέρξης ἐπήγαγε κατὰ τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἑνότητα τῆς θελήσεως ἥτις ἐκίνει τὴν μεγάλην ταύτην στρατιάν· τὴν ἐξαίρετον γενναιότητα ἣν ἔδειξαν οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ τούτου, καὶ μάλιστα οἱ ἰδίως Πέρσαι· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας τοὺς μετὰ τῶν πολεμίων συνταχθέντας καὶ ἐξ ὧν τινες εἶχον ἴδιον συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας· τοὺς πολλοὺς Ἕλληνας οἵτινες ἔμειναν ὅλως ἀμέτοχοι τοῦ ἀγῶνος· τελευταῖον τὴν ἐπανειλημμένην ἀλλόκοτον ἀδράνειαν καὶ διχόνοιαν τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων ὅσοι συνωμολόγησαν τὴν περὶ τὸν ἰσθμὸν συμμαχίαν ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς βαρβάρους, δικαιούμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ θέσωμεν ἐνταῦθα αὖθις τὸ ζήτημα· πῶς ἐπὶ τέλους ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες; καὶ αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ συγκεφαλαιώσωμεν τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας τοῦ ἀποτελέσματος τούτου αἰτίας, ἃς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ λόγου ἡμῶν. Πρωτίστη καὶ κυριωτάτη αἰτία τῆς ἥττης τῶν Περσῶν ἦτο ἡ εὐήθεια, ἡ δειλία καὶ καθόλου εἰπεῖν ἡ οἰκτρὰ ἀνικανότης τοῦ Ξέρξου, ἥτις ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ὀλεθρία ὅσῳ ἡ θέλησις αὐτοῦ ἦτο παντοδύναμος· ἂν ἐπεχείρει τὸ ἔργον ἀνὴρ οἷος ὁ Κῦρος, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἔκβασις αὐτοῦ ἤθελεν ἀποβῆ ὁμοία. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν ἔτει 479 ἡ ἐπιχείρησις ἐπετράπη εἰς τὸν Μαρδόνιον, ἀλλά, παρεκτὸς ὅτι καὶ ὁ Μαρδόνιος αὐτὸς ἔπραξεν, ὡς εἴδομεν, πολλὰ σφάλματα, εἶχε πρὸς τούτοις τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ὑπεστηρίζετο πλέον ὑπὸ ναυτικῆς τινος δυνάμεως. Καὶ ἐνῷ ἐπὶ τῆς πρώτης καὶ κυρίας αὐτῶν ἐκστρατείας, τῆς ἐν ἔτει 480 γενομένης,

Ο ΠΑΡΘΕΝΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΑΠΟ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗΣ ΠΛΕΥΡΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ„

οἱ Πέρσαι εἶχον τὸ δυστύχημα νὰ ἄγωνται ὑπὸ ἡγεμόνος ἀσθενεστάτου, οἱ Ἕλληνες ἀνέδειξαν ἐξ ἐναντίας τότε ἕνα τῶν μᾶλλον μεγαλεπηβόλων καὶ πολυμηχάνων ἀνδρῶν ἐξόχων ἀναφέρει ἡ ἱστορία, ὅστις κατώρθωσε κατὰ τὴν κρίσιμον τοῦ ἀγῶνος στιγμὴν νὰ καταναγκάσῃ εἰς ἕνωσιν ὅλας τὰς διαφωνούσας θελήσεις καὶ νὰ ὑπαγάγῃ αὐτὰς ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἑαυτοῦ ἀρχήν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀθλίας τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἡγεμονίας τοσαύτη ἦτο ἐν γένει ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀδυναμία ὥστε μετὰ τὸ ἐν Σαλαμῖνι ἀτύχημα, ἀκεραίου ἔτι ὄντος τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ, ὅλοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν περὶ ὑποχωρήσεως διάθεσιν τοῦ Ξέρξου, ἐν Πλαταιαῖς δὲ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἔφυγεν ἀμαχητί, ἅμα ἔπεσεν ὁ Μαρδόνιος· ἐνῷ τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα τῶν Ἀθηναίων, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις συμφοράν, καὶ μετὰ τὴν ἐπανειλημμένην ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ μετὰ τὰς λαμπρὰς προτάσεις τοῦ Μαρδονίου περὶ συμμαχίας, ἔδειξαν ἐθελοθυσίαν καὶ καρτερίαν, ἥτις καὶ μόνη ἤθελεν ἴσως ἀρκέσει ἵνα ὑπερισχύσωσιν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ ὁπλισμὸς καὶ ὁ τρόπος τοῦ πολεμεῖν τῶν Περσῶν, κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, μάλιστα δὲ κατὰ γῆν, ἦτο ἀσυγκρίτῳ ὑποδεέστερος τοῦ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρωιμώτατα ἐνόησαν ὅτι ὅπλα τελειότερα, σύντονος ἄσκησις, εὔρυθμος παράταξις καὶ κίνησις, εἶναι πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα δὲν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ οὐδ' ἡ μεγίστη ἀνδρεία. Ἑνὶ λόγῳ οἱ Ἕλληνες, καίτοι ἀπεστερημένοι κοινῆς τινος ἀρχῆς καὶ διευθύνσεως, καίτοι εὐάριθμοι μείναντες, ὑπερίσχυσαν διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν δύναμιν, ἧς ἕνεκα παρήγαγον ἡγεμόνα ἔξοχον, ἐθυσίασαν προθύμως ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τὴν ἑστίαν αὐτῶν καὶ τὴν περιουσίαν καὶ διωργάνωσαν τὴν πρώτην τακτικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν ἧς μνημονεύει ἡ ἱστορία· ἐνῷ οἱ Πέρσαι, ἐρειδόμενοι εἰς μόνην τὴν ὑλικήν, τὴν κτηνώδη δύναμιν, ἐφάνησαν, ὅπως λέγει ὁ Ἡρόδοτος, «ἀνεπιστήμονες καὶ οὐκ ὁμοῖοι τοῖσι ἐναντίοισι σοφίην»· καὶ ἅμα βλέποντες τὴν ὑλικὴν ἐκείνην δύναμιν παθοῦσαν ἧττάν τινα ὑπελάμβανον ἀμέσως ὡς βεβαίαν τὴν ὅλην αὐτῶν ἀπώλειαν· καὶ οὐ μόνον δὲν ἔφερον εἰς μέσον ἄνδρας μεγαλοφυεῖς ἀλλ' οὐδ' ὑπῆρξαν τοὐλάχιστον ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν σύνεσιν τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αὐτοῖς οἱ παρ' αὐτοῖς Ἕλληνες, ὁ Δημάρατος καὶ ἡ Ἀρτεμισία.

(Ἱππεὺς ἕλλην ἐπὶ τετραδράχμου τῆς Μαγνησίας)

Ἱππεὺς πέρσης κατάφρακτος ἐπὶ περσικοῦ νομίσματος)

Ἀλλ' ἵνα κατανοήσωμεν ἔτι εὐκρινέστερον καὶ σταθμήσωμεν ἔτι δικαιότερον τὰ μεγάλα γεγονότα περὶ ἃ διατρίβομεν ἀνάγκη νὰ προσεπιφέρωμεν δύο τινά· πρῶτον, ὅτι τὰ κυριώτατα τῶν προτερημάτων δι' ὧν ὑπερίσχυσαν οἱ Ἕλληνες, τὴν μεγαλοφυΐαν, τὴν ἐθελοθυσίαν, τὴν καρτερίαν, ἣν ἀνέδειξαν ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν ἄνευ, ὡς ὀρθότατα παρετήρησεν ὁ Ἡρόδοτος, οἱ Ἕλληνες δὲν ἤθελον ἴσως διαφύγει τὴν μηδικὴν κυριαρχίαν· δεύτερον, ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι, καίτοι λαβόντες οἵαν ἔλαβον σωτήριον ἔκβασιν δὲν ἤθελον ἀποβῆ τοσούτῳ λόγου ἄξιοι ὡς πρὸς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδὲ περιποιήσει τηλικοῦτον ἀξίωμα εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν, ἀντὶ νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, στομώσαντες ἐξ ἐναντίας αὐτὰς καὶ ἀναπτύξαντες, δὲν ἐπεχείρουν ἀμέσως ἔπειτα τὴν ἵδρυσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου κράτους τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀθηναίων ἡγεμονίας, καὶ ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρήχθησαν κυρίως τὰ πολιτικά, τὰ διανοητικά, τὰ τεχνικὰ ἀριστουργήματα, ἐν οἷς ἀποκορυφοῦται ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμός. Δὲν ἀρκεῖ τῷ ὄντι ἓν ἔθνος νὰ ἀνακτήσῃ ἢ νὰ διασώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα φημισθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ

ὅσον οἱ προπάτορες ἡμῶν. Πολλὰ καὶ ἄλλα ἔθνη ἠγωνίσθησαν περιφανῶς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, διὰ τοῦτο ὅμως ἅπαντα δὲν ἠξιώθησαν τοιαύτης τιμῆς. Μία λ. χ. μοῖρα τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμοῦ ἀνέκτησε τὴν αὐτονομίαν διὰ τῶν κατορθωμάτων, ὧν πολλὰ ὑπῆρξαν ἐνάμιλλα τῶν πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντων· ἀλλ' ἐὰν ἡ αὐτονομία τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ περιορισθῇ εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε ἀπελευθερωθεῖσαν μικρὰν τῆς γῆς γωνίαν, ἐὰν ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν συμπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν ἣν προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ ὁ κόσμος, ἐὰν δὲν ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ἀναμορφώσεως τῆς 'Ανατολῆς, ὁ ἀγὼν αὐτοῦ δὲν θέλει βεβαίως τιμηθῇ ὅσον ὁ ἀρχαῖος, οὐδ' ὅσον ὁ ἀγὼν τῶν ὁμοσπόνδων πολιτειῶν τῆς ἀρκτῴας 'Αμερικῆς. Ἡ νεωτέρα Ἑλλάς, ἐὰν δὲν συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἤρχισε πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν, θέλει μᾶλλον ἐξομοιωθῇ πρὸς τὰς πολιτείας τῆς νοτίου 'Αμερικῆς, αἵτινες ἀπέβαλον μὲν τὴν ἱσπανικὴν κυριαρχίαν ἀλλ' οὐδεμίαν, ἄχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, ἐποιήσαντο γενναίαν τῆς ἐλευθερίας χρῆσιν. Ὑποθέσατε λοιπὸν ὅτι τοιοῦτό τι συνέβαινε καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· ὑποθέσατε ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι ἐμιμοῦντο τοὺς κατὰ τῶν Περσῶν ἐξαιρέτως ἀριστεύσαντες ἄλλους Ἕλληνας, τοὺς Σπαρτιάτας, τοὺς Αἰγινήτας, τοὺς Τεγεάτας, καὶ μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν πολεμίων περιωρίζοντο εἰς τὰ μικρὰ συμφέροντα καὶ πράγματα τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος· ὑποθέσατε ἑνὶ λόγῳ ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἐξώρμων ἐπὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ὅλης ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ δὲν ἐδημιούργουν τὸ μέγα αὐτῶν κράτος· εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἤθελον τιμηθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅσον ἐτιμήθησαν. Διότι, μὴ ἀπατώμεθα, οἱ μηδικοὶ πόλεμοι δὲν ἐθαυμάσθησαν καὶ δὲν ἐθρυλήθησαν τοσούτῳ εἰμὴ ὡς δόντες ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξαισίαν τοῦ ἑλληνικοῦ π εύματος ἐπίδοσιν, τὴν ἐν τῇ πόλει τῶν 'Αθηνῶν γενομένην. 'Αλλ' ἡ ἐπίδοσις αὕτη ἦτο ἆρά γε δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς μικρᾶς 'Αττικῆς; Ἄνευ τῶν λαφύρων τοῦ Κίμωνος καὶ τῶν φόρων τῶν συμμαχίδων πόλεων ἤθελον ἆρά γε ποτὲ ἐγερθῆ τὰ ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου; Ἄνευ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συμφερόντων, ὧν πρωτεύουσα ἐγένοντο αἱ 'Αθῆναι, ἤθελέ ποτε λάβει στάδιον ἀνάλογον ἐνεργείας ὁ ὀλύμπιος τοῦ Περικλέους νοῦς; Τὰ ἀκροθίνια ταῦτα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἵνα εἰς ταῦτα μόνον περιορισθῶμεν, δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ παραχθῶσιν ἄνευ τῆς τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίας, ἧς πρόκειται ἤδη νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν.

Παναθηναϊκὸν ἀγγεῖον

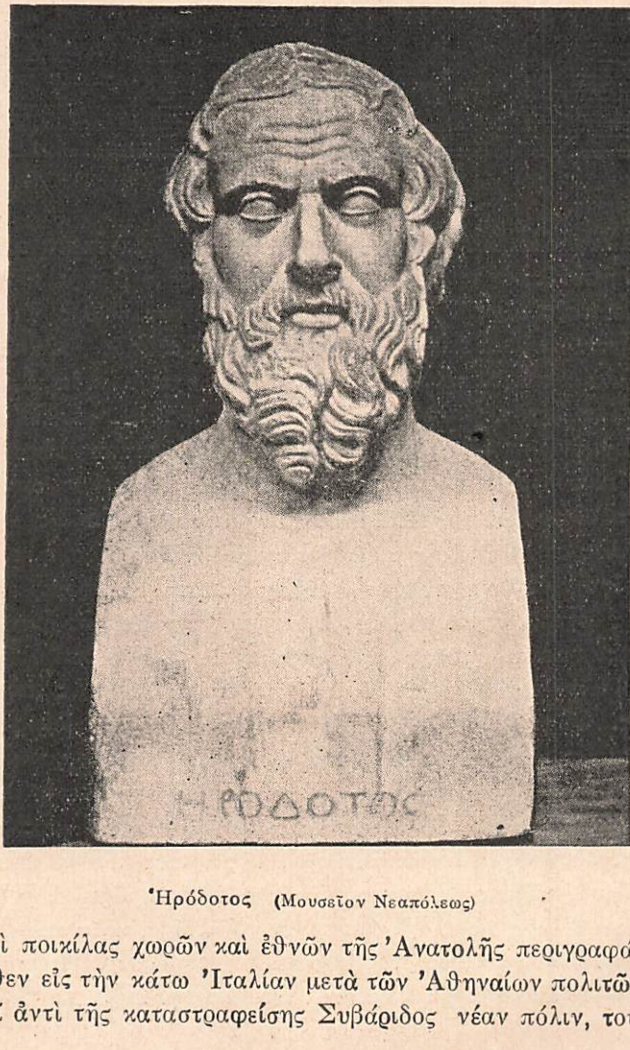

'Επίδαυρος 'Υδρορρόη

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

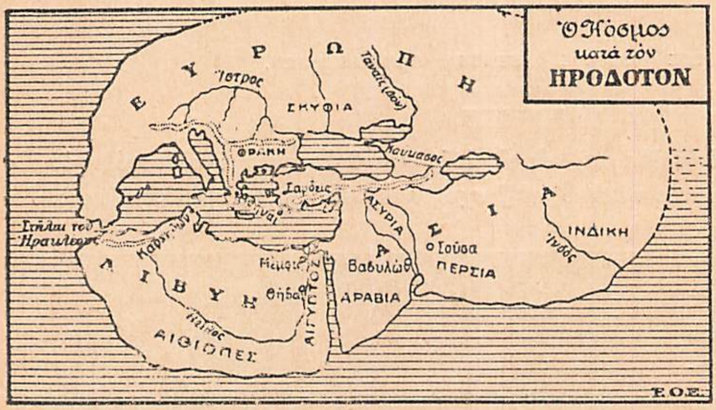
ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ. ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ.

Κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς δὲν θέλομεν ἔχει πλέον ὁδηγὸν τὸν ἀφελῆ Ἡρόδοτον, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν ὡς σύγχρονος τῶν μεγάλων πολέμων τοὺς ὁποίους κυρίως προέθετο νὰ ἱστορήσῃ. Διότι ὁ Ἡρόδοτος ἐγεννήθη εἰς Ἁλικαρνασσόν, μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου περσικοῦ πολέμου, ἤτοι μεταξὺ τοῦ 490 καὶ τοῦ 480 ἔτους πρὸ Χριστοῦ. Ἀναχωρήσας νέος ἐκ τῆς πατρίδος περιηγήθη ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν Ἑλλάδα, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θρᾴκην, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας, προελθὼν ἀφ' ἑνὸς μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Βορυσθένους, ἀφ' ἑτέρου ἕως πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βαβυλῶνος. Ἀφοῦ ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῶν περιοδειῶν τούτων, κατεστάθη κατ' ἀρχὰς εἰς Σάμον, καὶ ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἐν ᾗ κυρίως μέν, ὡς εἴπομεν, προέθετο νὰ διηγηθῇ τοὺς πολέμους τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀσιανῶν, καὶ ἰδίως τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνα, ἐν παρόδῳ δὲ περιέλαβε πολλὰς καὶ ποικίλας χωρῶν καὶ ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς περιγραφάς. Τῷ 444 ὁ Ἡρόδοτος συναπῆλθεν εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, οἵτινες ἀνῳκοδόμησαν τότε ἐκεῖ ἀντὶ τῆς καταστραφείσης Συβάριδος νέαν πόλιν, τοὺς

Ἡρόδοτος (Μουσεῖον Νεαπόλεως)

Θουρίους, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἱστορικὸς φαίνεται διαγαγὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου μέχρι τοῦ τέλους περίπου τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Ἡρόδοτος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ἀληθοῦς ἱστορικῆς τέχνης, διότι οἱ καλούμενοι λογογράφοι, οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀπομνημονεύσωσι τὰ παρελθόντα γεγονότα, περιωρίσθησαν ἢ εἰς μυθικὰ διηγήματα ἢ εἰς ξηρὰς χρονολογικὰς καὶ γενεαλογικὰς εἰδήσεις, ὁ δὲ Ἡρόδοτος πρῶτος ἐνόησεν ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἁπλοῦς πραγμάτων κατάλογος, ἀλλὰ καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν πραγμάτων τούτων συναρμολογία καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν· διὸ δικαίως ἐπεκλήθη πατὴρ τῆς ἱστορίας. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἰδέα τῆς τοῦ Ἡροδότου συγγραφῆς εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ βίου πρὸς τὸν ἀνατολικὸν καὶ περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἀντιθέσεως ταύτης ἐπέτυχε θαυμασίως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἔχει οὔτε τὴν φιλοσοφικὴν κρίσιν, οὔτε τὴν πρακτικὴν ἐμπειρίαν, οὔτε τὴν πολιτικὴν ἐμβρίθειαν τοῦ Θουκυδίδου.

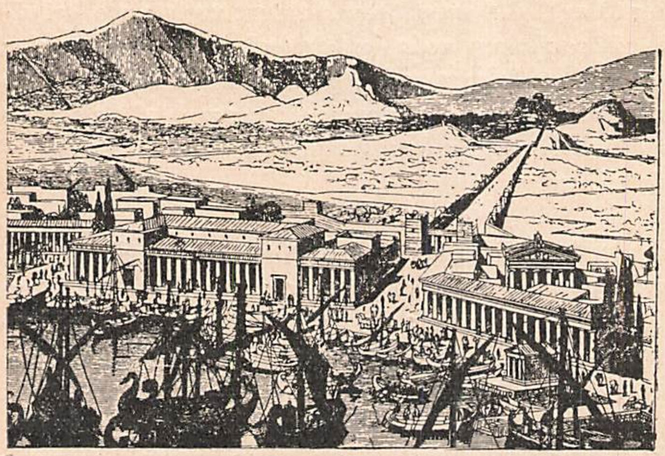
Ἀλλ' ὁ μὲν Ἡρόδοτος ἔγραψε περὶ τὰ μέσα τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὁ δὲ Θουκυδίδης περὶ τὰ τέλη αὐτῆς, ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ, ὅσον βραχὺ καὶ ἂν ἦτο, τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν γένει παραδόξως ὡρίμασε· πλὴν τούτου ὁ Θουκυδίδης ὑπῆρξεν ἀνώτερος καὶ αὐτῶν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη, ἐνῷ ὁ Ἡρόδοτος πιστῶς ἀπεικόνισε τοὺς καθ' ἑαυτὸν χρόνους. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἴσως πολυτιμότερον τοῦ θουκυδιδείου ἔργου, διότι ἐν τῷ τελευταίῳ θαυμάζομεν ἰδίως τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἱστορικοῦ, ἐνῷ ἐν τῷ πρώτῳ θαυμάζομεν πρὸ πάντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἱστορουμένου ἔθνους. Ὁ Ἡρόδοτος λ. χ. περιέλαβεν εἰς τὴν ἱστορίαν του πολλοὺς μύθους· ἀλλ' ὁ τοῦτο διότι οἱ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπίστευον ἔτι τότε εἰς τοὺς μύθους αὐτούς· περιέλαβε πολλὰς ἀνεξελέγκτους παραδόσεις· ἀλλὰ τοῦτο διότι ἡ ἐξέλεγξις αὐτῶν ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀδύνατος· οὐδέποτε ὅμως ψεύδεται ἐκ προαιρέσεως, καὶ πολλάκις ὑποδεικνύει τοὺς δισταγμοὺς αὐτοῦ, ἐπιφέρων· «ὡς λέγεται», «ὡς ἤκουσα», κ.τ.τ. Ὁσάκις δὲ ὁμιλεῖ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἀπεδείχθη ἀείποτε ἀληθεύων, καὶ ὁσάκις κρίνει περὶ τῶν συγχρόνων, περὶ τῶν θετικῶν πραγμάτων, ἡ κρίσις του εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀσφαλὴς καὶ ἀπαθής. Οἱ μεταγενέστεροι ἕλληνες συγγραφεῖς, καὶ ἰδίως ὁ Πλούταρχος, ἢ ὁστισδήποτε εἶναι ὁ γράψας τὴν περὶ κακοηθείας Ἡροδότου πραγματείαν, ἣν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (ὑπάρχουσι τῳόντι οἱ πρεσβεύοντες ὅτι δὲν συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου), κατηγόρησαν τὸν Ἡρόδοτον διότι δὲν ἐθεοποίησε τοὺς μαραθωνομάχους καὶ τοὺς σαλαμινομάχους, ἀλλὰ κατέδειξε μὲν τὰς ἀρετὰς αὐτῶν, κατέδειξε δὲ καὶ τὰ ἁμαρτήματα. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι τούτου ἕνεκα μάλιστα τιμῶμεν τὸν Ἡρόδοτον καὶ λυπούμεθα διότι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ἀποχαιρετίσωμεν τὸν ἄνδρα, καταπαύοντα τὸν λόγον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀνάκτησιν τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου. Ἡ δὲ στέρησις τοῦ ὁδηγοῦ τούτου εἶναι τόσῳ μᾶλλον λυπηρὰ ὅσῳ περὶ τῆς ἐπερχομένης λαμπροτάτης ἐποχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ

ἔθνους οὐδένα ἔχομεν ἄλλον σύγχρονον συγγραφέα. Ἡ λεπτομερὴς ἀφήγησις τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἄρχεται εἰμὴ ἀπὸ τῶν παραμονῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου,περὶ δὲ τῶν χρόνων καθ' οὓς συνεκροτήθη καὶ ἀνεπτύχθη ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονία δὲν ἔχομεν εἰμὴ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βραχεῖαν δυστυχῶς εἰσαγωγικὴν αὐτοῦ ἔκθεσιν καὶ τὰ ἱστορήματα τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου καὶ τῶν ἄλλων βραδύτερον περὶ ταῦτα ἐνδιατριψάντων συγγραφέων, οἵτινες, ὡς εἴδομεν πρὸ μικροῦ, δὲν εἶχον ὑγιεῖς περὶ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς τέχνης ἰδέας. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε, ἔχοντες κυρίως πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς φανοὺς οὓς ἔστησεν ἐν τῷ δυσπλεύστῳ τούτῳ πελάγει τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὁ δαιμόνιος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου δραματουργός, καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τῶν μεταγενεστέρων εἰδήσεων, καὶ προστρέχοντες εἰς τὰς περὶ τῶν εἰδήσεων τούτων κριτικὰς μελέτας τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, ἐπιχειροῦμεν ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν.

Μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην οἱ Ἀθηναῖοι ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια εὗρον τὴν μὲν χώραν αὐτῶν πολλὰ παθοῦσαν, τὴν δὲ πόλιν ἐντελῶς καταστραφεῖσαν. Ἅμα δὲ ἐπήρκεσαν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς τὰς πρώτας χρείας τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἐπεχείρησαν ἀμέσως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἔμελλον ὡς πρὸς τοῦτο νὰ συναντήσωσιν ἀπροσδοκήτους τινὰς δυσκολίας. Οἱ σύμμαχοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ γνωρίσωσιν ἐπὶ τῶν τελευταίων πολέμων τὴν τόλμην αὐτῶν, ὑπέλαβον εὐλόγως τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως ὡς ἀρχὴν ἄλλων μεγαλυτέρων βουλευμάτων, τὰ ὁποῖα δέν τοις συνέφερον παντάπασιν. Ἐζήτησαν λοιπὸν νὰ ἐμποδίσωσι τὸ ἔργον διὰ πρεσβείας, ἥτις δὲν ἐδήλωσε τὰς ἀληθεῖς αὐτῶν ἀνησυχίας, ἀλλ' εἶπεν ὅτι, ἐν περιπτώσει νέας Περσῶν ἐπιδρομῆς, δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ὑπάρχωσιν ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ὀχυραὶ πόλεις, αἵτινες, κυριευόμεναι ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπικίνδυνα αὐτῶν ὁρμητήρια, ὅπως ἐσχάτως αἱ Θῆβαι· προσέθηκαν δὲ ὅτι τὰ ὀχυρώματα ταῦτα εἶναι καὶ περιττά, διότι ὅλοι οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ εὕρωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀσφαλὲς καταφύγιον. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόησαν τί σημαίνουσι τὰ διπλωματικὰ ταῦταἐπιχειρήματα,δὲν ἐνόμισαν ὅμως φρόνιμον νὰ ἀποκρούσωσιν ἀμέσως τὴν ἀπαίτησιν, φοβούμενοι μήπως οἱ σύμμαχοι, ἐπελθόντες, ἐπιβάλωσι διὰ τῆς βίας τὴν θέλησίν των. Ὅθεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς πρέσβεις ὅτι θέλουσιν ἀνταποστείλει πρέσβεις ἰδίους εἰς Λακεδαίμονα, ἵνα συζητηθῇ ἐκεῖ ἡ ὑπόθεσις. Καὶ τῷόντι διώρισαν ἀμέσως τρεῖς ἄνδρας, τὸν Θεμιστοκλέα, τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Ἁβρώνυχον· ἀλλά, πάντοτε κατὰ συμβουλὴν τοῦ πονηροῦ Θεμιστοκλέους, δὲν ἔστειλαν κατ' ἀρχὰς εἰμὴ μόνον αὐτόν, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐτείχιζον πανδημεὶ τὴν πόλιν, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες.

Ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐλθὼν εἰς Σπάρτην, δὲν παρουσιάσθη εἰς τοὺς ἐφόρους, προφασιζόμενος ὅτι περιμένει τοὺς συμπρέσβεις, οἵτινες ἔμειναν ὀπίσω ἕνεκεν ἀσχολίας τινός· ἐβεβαίου ὅμως ὅτι θέλουσι φθάσει ἐν τάχει, καὶ ὅτι θαυμάζει μάλιστα πῶς δὲν ἔφθασαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐπείθοντο εἰς τοὺς λόγους του, διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν· ἀλλ' ἐν τούτοις ἤρχοντο εἰδήσεις ὅτι ἡ πόλις ὀχυροῦται καὶ τὸ τεῖχος λαμβάνει ὕψος. Εἰς ταῦτα ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπεκρίθη ὅτι,ἂν δέν τον πιστεύωσιν,ἂς στείλωσι πιστούς τινας ἀνθρώπους ἵνα μάθωσι τὴν ἀλήθειαν· καὶ συγχρόνως διεμήνυσε κρυφίως εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ κρατήσωσι τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὅσον ἠμποροῦν πλειότερον. Τελευταῖον ἔφθασαν ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Ἁβρώνυχος καὶ ἀνήγγειλαν ὅτι τὸ ἔργον προέβη τοσοῦτον ὥστε εἶναι ἱκανὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς πᾶσαν ἐνδεχομένην προσβολήν. Τότε ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀποβαλὼν τὸ

προσωπεῖον, προσῆλθε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Σπάρτης καὶ εἶπεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τετείχισται ἤδη, ὅτι οἱ Ἀθηνοῖοι δὲν ἔχουσι νὰ συμβουλευθῶσι κανένα περὶ τοῦ τί συμφέρει εἰς αὐτοὺς καὶ τί δὲν συμφέρει, καὶ ὅτι ὅτε πρὸ ὀλίγου ἀπεφάσισαν νὰ θυσιάσωσι τὴν πατρίδα των καὶ νὰ ἐπιβῶσιν εἰς τὰς ναῦς, δὲν ἔλαβον περὶ τούτου προηγουμένως τὴν γνώμην τῶν Λακεδαιμονίων. Οἱ δὲ βλέποντες ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἀντιπράξωσιν ἐσιώπησαν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐσυγχώρησαν εἰς τὸν Θεμιστοκλέα τὸν τρόπον καθ' ὃν διεπαιδαγωγήθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ εἶχον δίκαιον τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀγανακτῶσι, διότι αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ἡ ὀχύρωσις ὑπῆρξεν ὁ θεμέλιος λίθος ἅπαντος τοῦ μετέπειτα αὐτῶν μεγαλείου· ὁποίαν δὲ προαίσθησιν εἶχον ἔκτοτε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ μεγαλείου τούτου, μαρτυρεῖ ἡ περίμετρος τοῦ νέου τείχους, ἥτις ἦτο πολὺ ἐκτενεστέρα τῆς τοῦ προτέρου, τοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστραφέντος. Ἡ περίμετρος αὕτη ἦτο 60 σταδίων, εἶχεν ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἀκρόπολιν καὶ περιέλαβε τοὺς τρεῖς λόφους τοῦ Ἀρείου πάγου, τῆς Πνυκὸς καὶ τοῦ Μουσείου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κρήνην τῆς Καλλιρρόης. Ὁ εὐρὺς οὗτος χῶρος οὐδέποτε, ὡς φαίνεται, ἐπληρώθη ὁλόκληρος οἰκοδομημάτων, ἀλλὰ τὰ μείναντα ἐν αὐτῷ κατὰ διαστήματα ἦσαν χρησιμώτατα, διότι, ὁσάκις ἠπειλεῖτο ἡ ἔξω χώρα, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ζητοῦντες ἄσυλον ἐντὸς τῆς πόλεως μετὰ τῆς ἀκινήτου αὐτῶν περιουσίας εὕρισκον τόπον ἱκανὸν πρὸς κατασκήνωσιν.

Ὁ Πειραιεὺς καὶ τὰ μακρὰ τείχη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα

Δεύτερον δὲ μέγα ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἀμέσως τότε, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου, ἐπεχείρησαν, ἦτο ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς Μουνιχίας. Εἴδομεν ὅτι καὶ πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων εἶχον, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀποφασίσει νὰ μεταφέρωσιν εἰς τοὺς ἀσφαλεστέρους τούτους λιμένας τὸν πρότερον ἐν Φαλήρῳ ὄντα ναύσταθμον, καὶ εἶχον ἀρχίσει μάλιστα νὰ ὀχυρῶσι τὸν Πειραιᾶ. Τὰ προκαταρκτικὰ ὅμως ταῦτα ὀχυρώματα εἶχον καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Περσῶν, καὶ ἤδη ὁ Θεμιστοκλῆς ἐβουλεύθη νὰ καταστήσῃ τοὺς λιμένας ἐκείνους καθ' ὅλα ἀξίους τῆς μεγάλης τύχης ἣν εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι θέλει λάβει ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ τεῖχος τὸ ὁποῖον περιέλαβε τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Μουνιχίαν εἶχε περίμετρον 60 σταδίων καί, κατὰ τὸ σχέδιόν του, ἔμελλε νὰ ἔχῃ τοσοῦτον ὕψος καὶ πάχος ὥστε, ἀνεφίκτου οὔσης πάσης κατ' αὐτοῦ προσβολῆς, ὅλοι οἱ ἄνδρες νὰ δύνανται νὰ ἐπιβαίνωσιν εἰς τὰ πλοῖα, νὰ μὴ μένωσι δὲ ὡς φρουρὰ εἰμὴ γέροντες καὶ παῖδες. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕψος μὲν οὐδέποτε ἐξετελέσθη τὸ σχέδιον τοῦτο, διότι πραγματικῶς τὸ ἥμισυ μόνον τοῦ ὕψους ἐκείνου ἐνομίσθη ἀρκετόν. Τὸ πάχος ὅμως τοῦ τείχους ἐγένετο οἷον ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησεν αὐτὸ ὁ Θεμιστοκλῆς. «Δύο γὰρ ἅμαξαι, λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἐναντίαι ἀλλήλαις τοὺς λίθους ἐπῆγον»· διὸ τὸ πλάτος

τοῦ τείχους ἦτο ὅσον ἀπητεῖτο ἵνα διέλθωσιν ἐν ἀνέσει δύο ἅμαξαι, ἤτοι πιθανῶς ὄχι ὀλιγώτερον τῶν 14 ἢ 15 ποδῶν. «Ἐντὸς δέ, ἐξακολουθεῖ ὁ ἱστορικός, οὔτε χάλιξ οὔτε πηλὸς ἦν ἀλλὰ ξυνῳκοδομημένοι μεγάλοι λίθοι, καὶ ἐν τομῇ ἐγγώνιοι, σιδήρῳ πρὸς ἀλλήλους τὰ ἔξωθεν καὶ μολύβδῳ δεδεμένοι». Τὸ κολοσσιαῖον τοῦτο τεῖχος κατέστη λοιπὸν τῳόντι ἀπόρθητον, ὁ δὲ Πειραιεὺς ἀπέβη ἕνεκα αὐτοῦ οὐ μόνον ναύσταθμος πολεμικὸς ἰσχυρότατος ἀλλὰ καὶ ἐμπορεῖον ἀσφαλέστατον, εἰς ὃ ἦλθον νὰ ἀποκατασταθῶσιν ἄπειροι ξένοι, οἱ καλούμενοι μέτοικοι, οἵτινες διὰ τῆς ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας αὐτῶν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν θαυμάσιον τῆς ὅλης χώρας πλουτισμόν.

Ἐνῷ δὲ ἔπραττον τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα, οἱ Ἀθηναῖοι μετεῖχον συγχρόνως τῆς ἐκστρατείας ἣν ἐπεχείρησαν κατὰ τῶν Περσῶν οἱ Ἕλληνες τῷ 478, ὑπὸ τὸν σπαρτιάτην Παυσανίαν· καί, ἐνῷ ὅλη ἡ Πελοπόννησος δὲν ἔδωκε τότε εἰμὴ 20 τριήρεις, οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι ἔστειλαν 30 ὑπὸ τὸν Ἀριστείδην καὶ τὸν Κίμωνα. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγίνετο ἓν μόλις ἔτος μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ μετὰ διετῆ ἐρήμωσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν ἀνεξάντλητον τῆς φυλῆς ἐκείνης δραστηριότητα καὶ νὰ μὴ θεωρήσωμεν αὐτὴν ἀξίαν τῆς τύχης ἥτις τὴν περιέμενεν ; Ὁ ὑπὸ τὸν Παυσανίαν στόλος μεθ' οὗ συνετάχθησαν καὶ ἄλλαι τινὲς νησιωτικαὶ καὶ ἰωνικαὶ τριήρεις, πρῶτον μὲν ἔπλευσεν εἰς Κύπρον καὶ ἀπήλλαξε τὰς πλείστας αὐτῆς ἑλληνικὰς πόλεις ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας, ἔπειτα δὲ ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Περσῶν τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον ἐπέχει ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου ἣν θέσιν ἡ Σηστὸς ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου· ὥστε ἤδη ἡ ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ κοινωνία μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπηλλάγη παντὸς ἐν τῷ μέσῳ κωλύματος.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου ἐπῆλθε γεγονὸς σπουδαιότατον, κατὰ τοῦτο μάλιστα, ὅτι ἀπέβη ἡ ἄμεσος ἀφορμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Παυσανίας, ὅστις ἅμα μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην ἔδειξεν ὁπόσον ἦτο κενόδοξος, κατήντησεν ἔκτοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀλλότριος τοῦ σπαρτιατικοῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, διὰ τὸν πλοῦτον τὸν ὁποῖον ἀπὸ τῶν λαφύρων ἐκτήσατο· ὥστε ἐπὶ τέλους, μὴ ἀνεχόμενος νὰ ὑποτάσσεται εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἄρξῃ αὐτῆς ὡς δεσπότης, τῇ συνδρομῇ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Μετὰ τὴν ἅλωσιν λοιπὸν τοῦ Βυζαντίου πέμπει πρὸς τὸν Ξέρξην τινὰς τῶν ἐπισήμων αἰχμαλώτων, τῶν αὐτόθι ληφθέντων, καὶ ἐπιστολήν, ἥτις διασωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διελάμβανε τὰ ἑξῆς· «Παυσανίας ὁ ἡγεμὼν τῆς Σπάρτης τούςδε τέ σοι χαρίζεσθαι βουλόμενος ἀποπέμπει, δορὶ ἑλών· καὶ γνώμην ποιοῦμαι, εἰ καὶ σοὶ δοκεῖ, θυγατέρα τε τὴν σὴν γῆμαι, καί σοι Σπάρτην τε καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ὑποχείριον ποιῆσαι· δυνατὸς δὲ δοκῶ εἶναι ταῦτα πρᾶξαι μετὰ σοῦ βουλευόμενος. Εἰ οὖν τί σε τούτων ἀρέσκει, πέμπε ἄνδρα πιστὸν ἐπὶ θάλασσαν, δι' οὗ τὸ λοιπὸν τοὺς λόγους ποιησόμεθα». Ὁ Ξέρξης εὐχαριστηθεὶς διὰ τὴν πρότασιν καὶ πέμψας διοικητὴν τῆς ἀντικρὺ τοῦ Βυζαντίου ἀσιανῆς παραλίας τὸν Ἀρτάβαζον, τὸν γνωστὸν τοῦ Μαρδονίου ὑποστράτηγον, ἀπέστειλε δι' αὐτοῦ εἰς τὸν Παυσανίαν τὰ ἀκόλουθα, ὁμοίως ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου περισωθέντα εἰς ἡμᾶς· «Ὧδε λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Παυσανίᾳ. Καὶ τῶν ἀνδρῶν οὕς μοι πέραν θαλάσσης ἐκ Βυζαντίου διέσωσας κείσεταί σοι εὐεργεσία ἐν τῷ ἡμετέρῳ οἴκῳ ἐσαεὶ ἀνάγραπτος, καὶ τοῖς λόγοις τοῖς ἀπὸ σοῦ ἀρέσκομαι. Καί σε μήτε νὺξ μήθ' ἡμέρα ἐπισχέτω ὥστε ἀνεῖναι πράσσειν τι ὧν ἐμοὶ ὑπισχνῇ μηδὲ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου δαπάνῃ κεκωλύσθω μηδὲ στρατιᾶς πλήθει, εἴ ποι δεῖ παραγί-

γνεσθαι· ἀλλὰ μετ' Ἀρταβάζου, ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, ὅν σοι ἔπεμψα, πρᾶσσε θαρσῶν καὶ τὰ ἐμὰ καὶ τὰ σά, ὅπη κάλλιστα καὶ ἄριστα ἕξει ἀμφοτέροις».

Κατ' εὐτυχίαν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Παυσανίας δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα ὑπέσχετο· καὶ ἀντὶ νὰ φροντίσῃ πρὸ πάντων νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχήν του, αὐτὸς φανταζόμενος ὅτι ἐπέτυχεν ἤδη τοῦ σκοποῦ ἤρχισεν ἀμέσως νὰ διαιτᾶται ὡς πέρσης σατράπης, νὰ διάγῃ βίον ἄσωτον καὶ ἀκόλαστον καὶ νὰ καταπιέζῃ καὶ ὑβρίζῃ τοὺς συμμάχους, ὥστε, ἂν καὶ ἡ προπαρατεθεῖσα ἀλληλογραφία ἦτο ἔτι τότε ἄγνωστος, οἱ Σπαρτιᾶται μαθόντες πῶς ἐπολιτεύετο καὶ ὑποπτεύσαντες τί ἐβουλεύετο ἐνόμισαν πρέπον νά τον ἀνακαλέσωσι. Καὶ τότε μὲν ἀπέλυσαν αὐτὸν τῆς περὶ προδοσίας κατηγορίας, ἐξαπέστειλαν ὅμως ἀντ' αὐτοῦ ἕτερον στρατηγόν, τὸν Δόρκιν. Ἀλλ' οἱ σύμμαχοι, καὶ μάλιστα οἱ Ἴωνες, δὲν ἠθέλησαν ἤδη νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν νέον τοῦτον στρατηγόν· διότι ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Παυσανίου εἶχον ἀναγνωρίσει ὡς ἡγεμόνας τοὺς στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων, Ἀριστείδην καὶ Κίμωνα, ὧν ἡ σύνεσις καὶ ἡ μετριοπάθεια ἦτο ἔτι μᾶλλον ἐπιτηδεία νὰ καταστήσῃ ἀφόρητον τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν τυραννίαν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σπάρτης. Ὅθεν ὁ Δόρκις, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶχε καὶ ὀλίγιστα σπαρτιατικὰ πλοῖα, μὴ βλέπων πῶς ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ, ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἄπρακτος εἰς τὰ ἴδια.

Τοιουτοτρόπως περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἡ ἡγεμονία τῆς ναυτικῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται, καίτοι προσεβλήθη ἡ φιλοτιμία αὐτῶν, δὲν ἐπεχείρησαν νὰ ἀναλάβωσι διὰ τῆς βίας τὸ πάλαι ἀξίωμα ἕνεκα πολλῶν λόγων. Ἐν πρώτοις δὲν εἶχον πρὸς τοῦτο ἀποχρῶσαν ναυτικὴν δύναμιν· καὶ ἔπειτα οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν νὰ ἐπιχειρήσωσι μακρὸν ἐξωτερικὸν πόλεμον, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἔβλεπον ὅτι οἱ στρατηγοὶ αὐτῶν, πλουτήσαντες ἐν τῷ τοιούτῳ πολέμῳ, ἠδύνατο νὰ ἐπιβουλεύσωσι τὸ πάτριον πολίτευμα. Ποῦ ἔτεινεν ὁ Παυσανίας ἦτο πρόδηλον· καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ Λεωτυχίδης, περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, στρατεύσας εἰς Θεσσαλίαν ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς Ἀλευάδας καὶ τοὺς ἄλλους Θεσσαλοὺς τοὺς μετὰ τοῦ Ξέρξου καὶ Μαρδονίου συνταχθέντας, ἐδωροδοκήθη καὶ ἐξελεγχθεὶς ἐξωρίσθη. Ἀλλ' ἦτο βέβαιον ὅτι οἱ ἔφοροι θέλουσι πάντοτε προλάβει τοὺς τοιούτους κινδύνους; Ἡ Σπάρτη λοιπόν, ἂν ὄχι εὐχαρίστως, τοὐλάχιστον ὄχι καὶ ἄνευ λόγων τινῶν δυναμένων νὰ παραμυθῶσιν αὐτήν, περιωρίσθη ἔκτοτε εἰς τὰ ἴδια· μετ' αὐτῆς δὲ συνυπεχώρησαν καὶ οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι, ἐξηκολούθησαν δὲ τὸν πόλεμον μόνοι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν νησιωτῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ ἀσιανῆς παραλίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅσοι ἤθελον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Περσῶν.

Περὶ τὸν διοργανισμὸν τῆς νέας ταύτης συμμαχίας ἔδειξαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν συνήθη αὐτῶν ἐπιτηδειότητα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμων τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Θεμιστοκλέους, ἀλλ' ἤξευρον ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχεν ἐλαττώματά τινα, βίαν, φιλοχρηματίαν, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ψυχράνωσι τοὺς συμμάχους. Ὅθεν ἀνέθηκαν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου, ὄχι εἰς τὸν Θεμιστοκλέα, ἀλλ' εἰς τὸν ἐπιεικέστερον καὶ ἀκέραιον Ἀριστείδην· ὁ δὲ συνεκρότησεν ἀμέσως κοινὴν τῶν πόλεων σύνοδον, ἥτις, συνερχομένη ἐκ διαλειμμάτων, ἐν τῇ ἱερᾷ διὰ τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Ἴωνας νήσῳ Δήλῳ, ἔμελλε νὰ διέπῃ, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῶν Ἀθηναίων, τὰ τῆς συμμαχίας. Τότε δὲ κυρίως εἶπεν οἱ Ἀθηναῖοι παρέστησαν κατὰ πρῶτον ὡς πρωτοστάται τοῦ λεγομένου ἰωνικοῦ φύλου. Ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος ἔταξεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριστείδου, τὰς εἰσφορὰς ὅσας ὤφειλε νὰ παρέχῃ ἑκάστη

πόλις τοσούτῳ δικαίως ὥστε οὐδεμία κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἠκούσθη μεμψιμοιρία. Δὲν γνωρίζομεν ὅλας τὰς πόλεις ὅσαι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, τῷ 477 καὶ 476, μετέσχον τῆς συμμαχίας, ὀνομαστὶ δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ αἱ νῆσοι Σάμος, Χίος, Λέσβος, Τένεδος, Ῥόδος, Κῶς, ἡ Μίλητος, τὸ Βυζάντιον καὶ αἱ ἐπὶ τῆς Χαλκιδικῆς χερσονήσου ἢ περὶ αὐτὴν πόλεις Ἄργιλος, Ἄκανθος, Σκῶλος, Σπάρτωλος. Ἦσαν ὅμως βεβαίως πολὺ πλειότεραι. Τοῦτο συνάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἀξιολόγου ἐτησίας εἰσφορᾶς, ἧς τὸ ποσὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἦτο κατ' ἔτος 460 τάλαντα, ἤτοι δραχ. ἀττικαὶ 2.760.000, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μεγάλων καὶ ποικίλων συμφερόντων τὰ ὁποῖα εἶχον ὅλαι αἱ ναυτικαὶ πόλεις νὰ κοινωνήσωσι τῆς συμμαχίας. Τρόντι σκοπὸς αὐτῆς ἦτο ἡ καταδίωξις τῆς πειρατείας, ἡ διατήρησις τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ μεταξὺ Εὐξείνου καὶ Αἰγαίου, καὶ ἰδίως ἡ ἀπαλλαγὴ ὅλων τῶν νήσων καὶ ὅλων τῶν παραλίων ἀπὸ τῆς περσικῆς κυριαρχίας. Οἱ Πέρσαι, καίτοι τοσαύτας παθόντες ἥττας, ἦσαν πάντοτε ἐπιφοβώτατοι· διότι οὐ μόνον κατεῖχον ἔτι τὸν γνωστὸν Δορίσκον καὶ τὴν ἐπὶ Στρυμόνι Ἠιόνα καὶ ἄλλα πολλὰ τῆς Θράκης ὀχυρὰ χωρία ἀλλά, τὸ δεινότερον πάντων, ἦσαν συννενοημένοι μετὰ Ἑλλήνων ἐπιφανεστάτων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Παυσανίας, ἅμα ἀπολυθεὶς τῆς πρώτης κατ' αὐτοῦ κατηγορίας ἕνεκα μηδισμοῦ, ἤτοι ἕνεκα συνεννοήσεως πρὸς τοὺς Πέρσας ἐπὶ προδοσίᾳ, ἐπανῆλθεν ὡς ἰδιώτης εἰς Βυζάντιον, καὶ ἐπανέλαβε τὰς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον διαπραγματεύσεις. Διωχθεὶς ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατεστάθη εἰς Κολωνὰς τῆς Τρῳάδος καὶ ἐνταῦθα ἐπεχείρησεν ἐπιτηδειότερον ὁπωσοῦν ἢ πρότερον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων του, πέμπων ἰδίως ἄφθονα περσικὰ χρήματα εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' οἱ ἔφοροι, μαθόντες ταῦτα, ἀνεκάλεσαν αὐτὸν αὖθις εἰς Σπάρτην, ἀπειλοῦντες ὅτι, ἐὰν μὴ ἔλθῃ, θέλουσι θεωρήσει αὐτὸν ὡς πολέμιον. Ὁ Παυσανίας, βλέπων ὅτι, ἂν παρακούσῃ, δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐνεργείας του, ὑπήκουσε· καὶ ἅμα φθάσας εἰς Σπάρτην ἐφυλακίσθη. Διὰ τῆς μεσολαβήσεως ὅμως τῶν φίλων καὶ ὀπαδῶν του ἀπελύθη πάλιν· καὶ τότε ἤρχισε συνεννοούμενος μετὰ τῶν εἱλώτων, καὶ κινῶν αὐτοὺς εἰς στάσιν, καὶ ὑποσχόμενος ἐλευθερίαν καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἄρξῃ δι' αὐτῶν τῆς Σπάρτης καὶ ἔπειτα, τῇ συνδρομῇ τῶν Περσῶν, νὰ δεσπόσῃ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης. Οἱ ἔφοροι ἔμαθον τὴν συνωμοσίαν διά τινων εἱλώτων· μετ' οὐ πολὺ δὲ κατέσχον καὶ τὰς τελευταίας αὐτοῦ ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Ἀρτάβαζον. Τοσοῦτον ὅμως ἦτο τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκλήματος τοῦ ἀνδρὸς ὥστε οἱ ἔφοροι ἠθέλησαν νὰ λάβωσιν ἔτι σαφεστέρας ἀποδείξεις, καὶ μόνον ἀφοῦ ἐπέτυχον νὰ ἀκούσωσιν αὐτὸν τοῦτον τὸν Παυσανίαν συνδιαλεγόμενον πρός τινα τῶν δούλων του περὶ τῆς προδοσίας ἀπεφάσισαν νά τον συλλάβωσιν. Ὁ δέ, προλαβών, κατέφυγε μὲν ὡς ἱκέτης εἰς τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀπέθανε διὰ λιμοῦ, ἐνοικοδομηθείσης τῆς εἰσόδου· καὶ λέγεται ὅτι ἡ ἰδία αὐτοῦ μήτηρ πρώτη προσελθοῦσα ἤρχισε νὰ φράττῃ τὴν πύλην τοῦ ἱεροῦ.

Τοιοῦτον οἰκτρὸν τέλος ἔλαβε, περὶ τὸ 465 ἔτος, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅστις εἶχε προαχθῆ εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης, ὄχι διὰ τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ διότι συνέπεσε νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Σπάρτης γένος· τὸ δὲ θλαβερώτερον εἶναι ὅτι συμπαρέσυρεν εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἕτερον, ὅστις ἦτο ἄξιος βεβαίως καλυτέρας τύχης.

Ἐπί τινα χρόνον μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν τιμῶντες τὸν Θεμιστοκλέα, καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἔπαυσε συντελῶν εἰς τὸ προαγόμενον μεγα-

λεῖον τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Εἰς αὐτὸν κυρίως ὀφείλεται ἡ ὀχύρωσις τῆς πόλεως, ἡ ὀχύρωσις τοῦ Πειραιῶς· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ κλίνῃ πρὸς τὴν δύσιν ὁ ἀστὴρ αὐτοῦ. Εἴδομεν ὅτι ἔμεινεν ὅλως ἀμέτοχος τοῦ τελευταίου μεγάλου ἔργου τῶν 'Αθηναίων, ἤτοι τῆς ἱδρυθείσης ὑπ' αὐτῶν νέας συμμαχίας· καὶ τοῦτο διότι οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἐνόμισαν συμφέρον νὰ ἀναθέσωσιν εἰς αὐτόν, ἀπότομον ὄντα καὶ πλεονέκτην, τὴν διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἥτις ἀπῄτει πλείστην ὅσην εὐλάβειαν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πόλεων. Καὶ ἐνῷ τοιουτοτρόπως ἠλαττοῦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ Θεμιστοκλέους, ηὔξανεν ἐξ ἐναντίας ἡ πρὸς τὸν 'Αριστείδην κοινὴ εὔνοια, οὐ μόνον διὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν χρηστότητα ἣν ἔδειξε περὶ τὸν ὀργανισμὸν τῆς συμμαχίας ἀλλὰ καὶ διότι, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι μάχην, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, τὸ πολίτευμα τοῦ Κλεισθένους ὑπέστη τροπολογίαν οὐσιώδη καὶ ἐπιτηδειοτάτην νὰ ἀρέσῃ εἰς τοὺς πολλούς. Κατὰ τὸ πολίτευμα τοῦτο, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ἐκλέξιμοι εἰς τὰς ἀρχὰς δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· οἱ δὲ λεγόμενοι θῆτες, οἱ ἔχοντες δηλαδὴ ἐτήσιον ἔγγειον εἰσόδημα κατώτερον τῶν 200 δραχμῶν ἢ καὶ παντάπασι μὴ ἔχοντες ἔγγειόν τι εἰσόδημα, οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσι, μετέχοντες μόνον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Καὶ ἐνόσῳ μὲν ἡ πόλις ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως ὁ ἀποκλεισμὸς οὗτος τῶν θητῶν ἀπὸ τῶν ἀξιωμάτων τῆς πολιτείας ἠδύνατο μέχρι τινὸς νὰ εἶναι εὔλογος. Τὸ κράτιστον τῆς πεζικῆς ταύτης δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὁπλῖται, ὅ ἐστιν οἱ εὐπορώτεροι τῶν πολιτῶν· αὐτοὶ ἠγωνίζοντο πρὸ πάντων ὑπὲρ τῆς πατρίδος, καὶ αὐτοὶ ἔσῳζον αὐτήν· οἱ ἀπορώτεροι, οἱ ψιλοί, ὀλίγον συνετέλουν εἰς τοῦτο· ὅθεν οἱ ἔχοντες τὰ πλειότερα βάρη ἠδύναντο νὰ ἀπαιτῶσι καὶ τὰ πλειότερα δίκαια. 'Αλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ πόλις ἀπέβη ναυτικὴ οἱ θῆτες ἤρχισαν παρέχοντες εἰς τὴν πολιτείαν ὑπηρεσίας ἀνωτέρας τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν εὐπορωτέρων τάξεων· διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἐρέται, αὐτοὶ οἱ ναῦται, αὐτοὶ οἱ τοξόται τῶν τριήρων, αἵτινες περὶ μὲν τὸ 'Αρτεμίσιον ἀνεχαίτισαν, ἐν Σαλαμῖνι δὲ κατετρόπωσαν τὸν ἀπειράριθμον τῶν πολεμίων στόλον· οἱ ὁπλῖται ἤδη ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. 'Εν τίνι λόγῳ λοιπὸν ἤθελον ἐξακολουθεῖ διατηροῦντες τὴν προέχουσαν αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ θέσιν, καὶ ἐν τίνι λόγῳ οἱ ἐν Σαλαμῖνι νικηταὶ ἤθελον ἐξακολουθεῖ ἀποκλειόμενοι τῆς κυβερνήσεως τοῦ κράτους, ὅπερ αὐτοὶ πρὸ πάντων ἔσωσαν; Καὶ ἔπειτα τὸ δικαίωμα τῶν προνομιούχων τάξεων ἐστηρίζετο ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς ἐγγείου προσόδου, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἔτη 480 καὶ 479, διὰ τὴν ἐπανειλημμένην τῆς 'Αττικῆς δῄωσιν, πᾶσα ἔγγειος πρόσοδος ἐξέλιπεν· οἱ ἀπορώτεροι ἐξωμοιώθησαν καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς εὐπορωτέρους· ὥστε ἐξίσωσις τῶν ὑπηρεσιῶν συνδυαζομένη μὲ τὴν ἔστω καὶ στιγμιαίαν ἐξίσωσιν τῶν περιουσιῶν ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπαγάγῃ κατὰ τὰ κρίσιμα ταῦτα ἔτη τὴν ἐξίσωσιν τῶν δικαιωμάτων. 'Ο 'Αριστείδης ἐνόησε τὴν ἀνάγκην ταύτην, διότι τοῦ ἀνδρὸς τούτου τὸ πνεῦμα ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων τὴν ἰδιότητα δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὴν μυωπικὴν τῶν ὀφθαλμῶν δύναμιν· μακρὰν πολὺ δὲν ἔβλεπεν, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὅμως διέκρινεν ἀκριβέστατα τὰ πράγματα.

'Ο 'Αριστείδης δὲν προεῖδε πόρρωθεν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ γίνῃ ναυτικὴ πόλις, καὶ ὄχι μόνον δὲν προεῖδε τὴν ἀνάγκην ταύτην, ἀλλὰ κραυγάζοντος τοῦ Θεμιστοκλέους περὶ αὐτῆς αὐτὸς ἐπολέμησε πάσῃ δυνάμει τὴν σοφὴν τοῦ ἀντιπάλου του πρόνοιαν· ἅπαξ ὅμως γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐξετίμησεν ἀποχρώντως τὰ πρὸ ποδῶν ἀποτελέσματα αὐτῆς, πρὸς τὰ ὁποῖα τότε ὁ Θεμιστοκλῆς φαίνεται ἐντελῶς ἀδιαφορήσας. Διότι ὁ Θεμιστοκλῆς ἤθελε πρὸ πάντων νὰ νικήσῃ τοὺς Πέρσας, καὶ ἐζήτησε τὴν αὔξησιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, πεποιθὼς ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνης ἦτο πιθανὸν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ ἐκείνου. Τοῦ δὲ σκοποῦ ἐπιτυχόντος ὀλίγον ἐφρόντισε περὶ τοῦ ἀπὸ τῆς νέας τῶν πρα-

γμάτων καταστάσεως παραχθέντος δικαιώματος τῶν πολλῶν, καθὸ ἐν γένει πολὺ ὀλίγον σεβόμενος τὰ τῶν ἄλλων δικαιώματα. Μηδεὶς δὲ ἀπορήσῃ πῶς ὁ 'Αριστείδης, ὅστις ἀντέστη ἄλλοτε εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ναυτικοῦ, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο τὴν ριζικὴν μεταβολήν, ἣν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον τῶν 'Αθηναίων βίον, ἔπειτα ἦλθε πρῶτος νὰ κυρώσῃ διὰ νόμου τὴν τοιαύτην ριζικὴν μεταβολήν. Εἰς τὰς κοινοβουλευτικὰς πολιτείας πολλάκις οἱ συντηρητικώτατοι τῶν ἀνδρῶν ἀποβαίνουσι νεωτεριστικώτατοι, ὅταν πεισθῶσιν ὅτι ὁ νεωτερισμὸς δὲν δύναται νὰ ἀναβληθῇ ἄνευ κινδύνου τῆς πολιτείας. Οὐδείς ποτε ἐν 'Αγγλίᾳ ἐπολέμησε τὴν ἰσοπολιτείαν τῶν καθολικῶν ἐντονώτερον τοῦ Σὶρ Ρόβερτ Πήλ, καὶ ὅμως αὐτὸς πάλιν πρῶτος προέτεινεν αὐτήν, ὅτε ἐπείσθη ὅτι εἶναι ἀναπόδραστος. Ὁμοίως ἐπολιτεύθη καὶ ὁ 'Αριστείδης. Ἅμα εἶδεν ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία τῶν πενεστέρων ἀπέβη ἄφευκτος, δὲν ἐδίστασε νὰ προτείνῃ ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου, ἀμέσως ἐγκριθέντος, ἐπετράπη εἰς πάντας τοὺς 'Αθηναίους πολίτας ἀδιακρίτως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τὰς ἀρχάς. Τὸ δὲ πόλιτευμα αὐτοῦ τοῦτο καὶ ἡ παρὰ τοῖς συμμάχοις εὐδοκίμησις κατέστησαν τὸν ἄνδρα τοσοῦτον ἀγαπητὸν ἐν 'Αθήναις ὥστε ἤρχισεν ἐντεῦθεν νὰ ἐπισκιάζεται ὁπωσοῦν τὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ὄνομα. Προήγοντο δὲ ἤδη εἰς τὰ πράγματα καὶ νέοι ἄνδρες, πρὸ πάντων ὁ Κίμων ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ θαμβώσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Θεμιστοκλῆς παρημελεῖτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, καὶ τοῦτο τόσῳ πλειότερον ὅσῳ κύριον τῆς ἐνεργείας στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἡ στρατηγία τῶν συμμάχων, οἱ δὲ 'Αθηναῖοι ἀπέφευγον νὰ ἐπιτρέπωσιν αὐτῷ τὴν στρατηγίαν ταύτην.

'Αλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἀνεχθῇ ἐν σιωπῇ τὴν τοσαύτην ἀπραξίαν καὶ ταπείνωσιν· ἐμεμψιμοίρει λοιπὸν καὶ πολλάκις ἐμνημόνευεν ἐν τῷ δήμῳ τῶν προτέρων ὑπηρεσιῶν, καὶ ἤλεγχεν ἐπὶ ἀγνωμοσύνῃ, καὶ ἐμυκτήριζεν ἐπὶ ἀπειρίᾳ τοὺς νεωστὶ ἀναφανέντας ἄνδρας· οὐδὲ περιωρίζετο εἰς λόγους ἀλλὰ κατεσκεύασε παρὰ τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ ἴδιον ἱερὸν τῆς 'Αρτέμιδος, ἣν προσηγόρευσεν 'Αριστοβούλην, ὡς τῇ πόλει καὶ τοῖς Ἕλλησιν ἄριστα βουλευσάμενος, ἵνα ὑπάρχῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ μνημεῖον ἀνακηρῦττον διαρκῶς ὅτι αὐτὸς ὁ νῦν περιφρονούμενος καὶ λησμονούμενος, αὐτὸς πρὸ πάντων ἔσωσε τὴν πατρίδα διὰ τῆς συνέσεως αὐτοῦ. Ἆρά γε συνενοήθη ἔκτοτε μετὰ τοῦ Παυσανίου; Περὶ τούτου, τότε τοὐλάχιστον, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἔτι ἀπόδειξις, ἀλλ ἦτο γνωστὸν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἠγάπα τὰ χρήματα, ὅτι εὐχερῶς ἐδωροδοκεῖτο καὶ ὅτι οἱ Πέρσαι ἔσπειραν διὰ τοῦ Παυσανίου πολλὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα· οἱ Σπαρτιᾶται, οἵτινες ἐμίσουν ἤδη τὸν Θεμιστοκλέα καὶ ἀφ' ἧς ὑπώπτευον τὸν Παυσανίαν ἐφοβοῦντο μήπως οὗτοι συμπράξωσιν, ὑπεστήριζον τὰς ἐν ἐν 'Αθήναις διαδοθείσας περὶ τούτου ὑπονοίας, οἱ δὲ νέοι τῆς πόλεως ἄνδρες, ὁ Κίμων, ὁ 'Αλκμαίων καὶ ἄλλοι, ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ Θεμιστοκλέους διότι κατεφρόνει αὐτούς, ἀκαταπαύστως περιαυτολογῶν. Ὅθεν προχείρως ὠφελήθησαν ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων, εἰ καὶ ἀσθενῶν, ἵνα κατηγορήσωσι τὸν ἄνδρα, περὶ τὸ 471, ἐπὶ μηδισμῷ. Καὶ τῆς μὲν κατηγορίας ταύτης ἀπελύθη, διά τε τὴν ἔλλειψιν ἀποδείξεων καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην τοῦ δήμου καὶ τὴν μεγαλόφρονα μετριοπάθειαν τοῦ 'Αριστείδου (1)· ἀλλ' ἡ κατηγορία αὕτη καὶ ἡ ἀθῴωσις παρώξυναν εἰς ὑπερβολὴν τὴν μεταξὺ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τῶν νέων πολιτικῶν ἀνδρῶν ἔριν, ἡ δὲ

(1) Ὁ Πλούταρχος (Β. Κίμ. 8) λέγει ἁπλῶς ὅτι ὁ 'Αριστείδης καὶ ὁ Κίμων ἀντεπολιτεύοντο πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα διὰ τὴν πέρα τοῦ δέοντος δημοκρατίζουσαν τούτου πολιτείαν («πέρα τοῦ δέοντος ἐπαίροντι τὴν δημοκρατίαν»)· διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ὁ Κίμων ὕστερον ἀντεπολιτεύετο πρὸς τὸν 'Εφιάλτην.

πόλις περιέστη ἐκ τούτου εἰς τοσαύτην ταραχὴν ὥστε ἐδέησε νὰ ἐφαρμοσθῇ πάλιν ἡ περὶ ὀστρακισμοῦ(¹) θεσμοθεσία, καὶ γενομένης ψηφοφορίας ἐξωρίσθη ὁ Θεμιστοκλῆς διὰ τὸν λόγον ὅτι, προκειμένου νὰ ἀφαιρεθῇ ἐκ μέσου εἷς τῶν πραττόντων τὰ δημόσια, ὁ δῆμος προετίμησε νὰ ἀποπέμψῃ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον δὲν μετεχειρίζετο πλέον εἰς τὰ πράγματα αὐτοῦ.

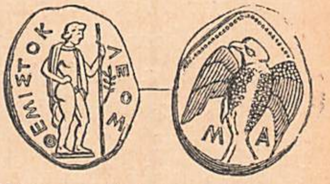
Ὄστρακον φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλέους, «*Θεμιστοκλῆς Φρεάρριος*», καὶ θεωρούμενον ὡς ἓν ἐκ τῶν κατ' αὐτοῦ ριφθέντων κατὰ τὸν ὀστρακισμὸν τοῦ 470 π. Χ.

Μετὰ τὴν ἐξορίαν του ὁ Θεμιστοκλῆς ἀπῆλθεν εἰς τὸ Ἄργος, ὅπου συναπήγαγε μὲν ἀξιόλογον τῆς περιουσίας αὐτοῦ μέρος, διέτριψε δὲ περὶ τὰ ἓξ ἔτη, ἐπισκεπτόμενος ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἄλλας τῆς Πελοποννήσου πόλεις. Εἶναι εὔκολον νὰ εἰκάσωμεν ὁποῖα ἦσαν τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἰσθήματα αὐτοῦ. Ἐνεργὸς καὶ φίλαρχος, ἦτο ἀδύνατον νὰ λησμονήσῃ ὅτι αὐτὸς ὁ ἤδη ἐξόριστος ἐκράτησέ ποτε εἰς τὴν παλάμην του τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· ἀείποτε δὲ ἐπιδιώξας τὴν ἐξουσίαν διὰ παντὸς τρόπου, εἴτε ἀγαθοῦ εἴτε πονηροῦ, δὲν ἐδίστασεν ἤδη νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Παυσανίου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἴσως καὶ πρότερον ἦτο συννενοημένος. Καὶ ἐπὶ πολὺν μὲν χρόνον ἔμεινε μυστικὴ ἡ συνωμοσία· ὅτε ὅμως ἐθανατώθη ὁ Παυσανίας καὶ ἀνεκαλύφθησαν ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔγγραφα, κατέστη ἀρίδηλος ἡ ἐνοχὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, οἱ δὲ ἀμείλιχοι Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν νὰ κατηγορήσωσιν αὐτὸν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Ἀλλ' ὁ Θεμιστοκλῆς, μαθὼν ὅτι ἐστάλησαν ἄνδρες ἵνα τον συλλάβωσιν, ἔφυγεν ἀμέσως ἐξ Ἄργους εἰς Κέρκυραν· ζητηθεὶς δὲ καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθε πρὸς Ἄδμητον τὸν Μολοσσῶν βασιλέα, ἐν Ἠπείρῳ· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐνταῦθα κατεδιώχθη, ἀνεχώρησεν εἰς Πύδναν, τὴν παρὰ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ὅθεν διεπέρασε, μετὰ πολλοὺς κινδύνους, εἰς Ἔφεσον τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τότε κατεδικάσθη ἐν Ἀθήναις ἐρήμην ὡς προδότης καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία του· ἀλλ' οἱ φίλοι του κατώρθωσαν νὰ κρύψωσι καὶ νὰ διαβιβάσωσιν εἰς αὐτὸν οὐ μικρὸν μέρος τῆς περιουσίας ταύτης. Ὅσον δὲ αὐτῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπεξαιρεθῇ καὶ πραγματικῶς ἐδημεύθη, συνεποσοῦτο ἔτι εἰς 100 περίπου τάλαντα, ἤτοι 600.000 δραχμῶν· ἐξ οὗ ἠμπορεῖ τις νὰ εἰκάσῃ τὸ μέγεθος τῶν χρηματικῶν αὐτοῦ καταχρήσεων, διότι ἤρχισε τὸ στάδιόν του μὴ ἔχων εἰμὴ 3 τάλαντα.

Ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀνέβη ὁ Θεμιστοκλῆς, ἐν συνοδίᾳ Περσῶν τινων, εἰς Σοῦσα πρὸς Ἀρταξέρξην τὸν ἐπιλεγόμενον μακρόχειρα, ὅστις υἱὸς ὢν

(¹) Τὰ περὶ τοῦ χρόνου τοῦ ὀστρακισμοῦ τοῦ Θεμιστοκλέους δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστά, ὡς μὴ παραδιδόμενα ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, μόνον δὲ ἔκ τινος χωρίου τοῦ Πλουτάρχου (Β. Ἀριστείδ ... «Κρατερὸς δ' ὁ Μακεδὼν τοιαῦτά τινα περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ ἀνδρὸς εἴρηκε. **Μετὰ γὰρ τὴν** Θεμιστοκλέους φυγήν, φησίν, ἀναφῦσαι (τὸν δῆμον)πλῆθος συκοφαντῶν οἳ τοὺς ἀρίστους καὶ δυνατωτάτους ἄνδρας διώκοντες ὑπέβαλλον τῷ φθόνῳ τῶν πολλῶν.... Ἐν τούτοις καὶ Ἀριστείδην ἁλῶναι δωροδοκίας) μανθάνομεν ἐμμέσως.

τοῦ Ξέρξου, εἶχε διαδεχθῆ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, πρὸ μικροῦ τότε ἀποθανόντος. Εἰς Σοῦσα δὲ φθάσας ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην ἐπιστολὴν ἀγέρωχον, οἵαν οὐδεὶς βεβαίως τῶν σημερινῶν τῆς Εὐρώπης βασιλέων ἤθελε δεχθῆ καὶ ἧς ἡ μνήμη ἐπέπρωτο νὰ ἀνανεωθῇ ἐν τῇ παρούσῃ ἑκατονταετηρίδι, κατά τινα ἀξιομνημόνευτον περίστασιν· διότι τῷ 1815 ὁ Ναπολέων ὁ Α΄, ἀναγκασθεὶς νὰ ζητήσῃ ἄσυλον παρὰ τῷ φοβερωτάτῳ τῶν πολεμίων του, ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἣν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῷ κυβερνήτῃ τῆς Ἀγγλίας, παρωμοίασεν ἑαυτὸν πρὸς τὸν περιώνυμον τῶν Ἀθηνῶν φυγάδα. Ἡ ἐπιστολὴ (1) τοῦ Θεμιστοκλέους, διασωθεῖσα εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου, εἶχεν ὡς ἑξῆς·

Νόμισμα τοῦ Θεμιστοκλέους ὡς δεσπότου τῆς Μαγνησίας

«Θεμιστοκλῆς ἥκω παρὰ σέ, ὃς κακὰ μὲν πλεῖστα Ἑλλήνων εἴργασμαι τὸν ὑμέτερον οἶκον, ὅσον χρόνον τὸν σὸν πατέρα ἐπιόντα ἐμοὶ ἀνάγκη ἠμυνόμην· πολὺ δ' ἔτι πλείω ἀγαθά, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ μὲν ἐμοί, ἐκείνῳ δὲ ἐν ἐπικινδύνῳ πάλιν ἡ ἀποκομιδὴ ἐγίγνετο. Καί μοι εὐεργεσία ὀφείλεται, καὶ νῦν ἔχων σε μεγάλα ἀγαθὰ δρᾶσαι πάρειμι, διωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν σὴν φιλίαν. Βούλομαι δ' ἐνιαυτὸν ἐπισχὼν αὐτός σοι περὶ ὧν ἥκω δηλῶσαι». Ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐθαύμασεν, ὡς λέγεται, τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ζητηθεῖσαν ἐνιαύσιον προθεσμίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ Θεμιστοκλῆς ἐξέμαθε τήν τε περσικὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη τὰ περσικὰ ἱκανῶς ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν βασιλέα. Καὶ ἴσχυσε παρ' αὐτῷ ὡς οὐδεὶς ἄλλος Ἕλλην, ἰδίως διὰ τῶν περὶ ὑποδουλώσεως τῆς Ἑλλάδος σχεδίων του, τὰ ὁποῖα ἴσως ὁ Θεμιστοκλῆς αὐτὸς οὐδέποτε ὑπέλαβεν ὡς σπουδαῖα. Ὁπωσδήποτε ὁ Ἀρταξέρξης τοσοῦτον ἐδελεάσθη ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας ἐκείνης ὥστε ἔδωκεν αὐτῷ περσίδα γυναῖκα, καὶ δῶρα πολλά, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς περὶ Μαγνησίαν τὴν ἀσιανὴν χώρας. Ἐνταῦθα διὰ μὲν τὸν ἄρτον αὐτοῦ, κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως, τῷ ἐπετράπη ἡ Μαγνησία· διὰ δὲ τὸν οἶνον ἡ Λάμψακος, διὰ δὲ τὰ προσφάγια ὁ Μυοῦς. Καὶ τῶν μὲν δύο τελευταίων πόλεων ἡ πρόσοδος δὲν ἀναφέρεται εἰς χρήματα, ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θουκυδίδης ὁρίζει τὸ ἐτήσιον μόνης τῆς πρώτης εἰσόδημα εἰς τάλαντα πεντήκοντα, ἤτοι 300.000 δραχμῶν, ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι, ἂν ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν ἐπόθει εἰμὴ χρήματα, δὲν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δυσαρεστηθῇ διὰ τὴν εἰς Περσίαν φυγήν του.

Εἰς Μαγνησίαν ἔφερεν ἐξ Ἀθηνῶν τὴν οἰκογένειάν του, καὶ διέτριψεν ἐκεῖ ἄδηλον πόσον, ἱκανὸν ὅμως, ὡς φαίνεται, χρόνον. Νοσήσας δὲ ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 64 μηδὲν μηδέποτε διαπράξας πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολυθρυλήτων περὶ κατακτήσεως τῆς

---

(1) Ὁ Πλούταρχος (ἐν Β. Θεμιστ. § 28) περὶ μὲν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τῆς παρὰ Θουκυδίδῃ (Α΄ 137) οὐδὲν λέγει, παραδίδωσι δὲ τὴν προσφώνησιν, ἣν εἰσαχθεὶς ὁ ἀνὴρ πρὸς τὸν βασιλέα ἐποιήσατο πρὸς αὐτόν, ἔχουσαν οὕτως· «Ἥκω σοι, βασιλεῦ, Θεμιστοκλῆς ὁ Ἀθηναῖος ἐγώ, φυγὰς ὑφ' Ἑλλήνων διωχθείς, ᾧ πολλὰ μὲν ὀφείλουσι κακὰ Πέρσαι, πλείω δ' ἀγαθὰ κωλύσαντι τὴν δίωξιν, ὅτι τῆς Ἑλλάδος ἐν ἀσφαλεῖ γενομένης παρέσχε τὰ οἴκοι σῳζόμενα χαρίσασθαί τι καὶ ὑμῖν. Ἐμοὶ μὲν οὖν πάντα πρέποντα ταῖς παρούσαις συμφοραῖς ἐστὶ καὶ παρεσκευασμένος ἀφῖγμαι δέξασθαί τε χάριν εὐμενῶς διαλλαττομένου καὶ παραιτεῖσθαι μνησικακοῦντος ὀργήν. Εἰ δὲ τοὺς ἐμοὺς ἐχθροὺς μάρτυρας θέμενος ὧν εὐεργέτησα Πέρσας νῦν ἀπόχρησαι ταῖς ἐμαῖς τύχαις πρὸς ἐπίδειξιν ἀρετῆς μᾶλλον ἢ πρὸς ἀποπλήρωσιν ὀργῆς. Σώσεις μὲν γὰρ ἱκέτην σόν, ἀπολεῖς δ' Ἑλλήνων πολέμιον γενόμενον».

Ἑλλάδος σχεδίων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν Ἀρταξέρξην. Ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Μαγνησίας ἠγέρθη αὐτῷ μνημεῖον πολυτελές, ὁ δὲ ἔσχατος γνωστὸς ἀπόγονος αὐτοῦ ἦτο ὁ ἀθηναῖος Θεμιστοκλῆς, ὅστις μετὰ πεντακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη διετέλεσε συμφοιτητὴς καὶ φίλος τοῦ Πλουτάρχου παρὰ τῷ φιλοσόφῳ Ἀμμωνίῳ ἐν Ἀθήναις, καὶ ἐξηκολούθει ἔτι ἀπολαμβάνων ὠφελήματά τινα ἐν Μαγνησίᾳ. Ἀλλ' ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη γενναιοφρόνως λησμονήσασα τὰ τελευταῖα τοῦ ἀνδρὸς ἁμαρτήματα δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑποφέρῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἰδέαν ὅτι ἠθέλησέ ποτε οὗτος νὰ προδώσῃ σπουδαίως τὴν πατρίδα, τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ ὀστᾶ τοῦ σωτῆρος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας κεῖνται μακρὰν τῆς γενεθλίου ἑστίας, ἐπὶ χώρας ἀνηκούσης εἰς δεσπότας ἀσιανούς, ὅθεν ἐπὶ Θουκυδίδου ἤδη ἐπίστευσε τὴν διαδοθεῖσαν φήμην ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς (¹) ἀπέθανε, φαρμακεύσας ἑαυτόν, διότι δὲν ἠνείχετο νὰ ἐκτελέσῃ τὰς πρὸς τὸν Ἀρταξέρξην ὑποσχέσεις, ὅτι τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ ἐκομίσθησαν κρυφίως, κατὰ παραγγελίαν του, εἰς Ἀθήνας καὶ ὅτι ἐτάφησαν εἰς τὸν Πειραιᾶ ἐκεῖνον οὗ αὐτὸς ἐδημιούργησε τὰ τείχη καὶ τὰ νεώρια. Ἐκεῖ λοιπόν, δεξιᾷ εἰσπλέοντι τὸν λιμένα, λέγεται ἀναπαυόμενος ὁ ἀνήρ, δυνάμει τῆς ἐθνικῆς καὶ μακραίωνος ἀμνηστίας ἣν ἀπένειμεν αὐτῷ ἡ εὐγνώμων πεποίθησις τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν γενεῶν· ἐκεῖ ὅπου μετὰ δισχιλίων καὶ τριακοσίων ἐτῶν παρέλευσιν ἦλθε, τῷ 1835, νὰ εὕρῃ τὴν σκιὰν αὐτοῦ ναυμάχος περιβόητος ἕτερος, ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης, ὅστις, ἂν δὲν εἶχε τὴν ποικίλην μεγαλοφυΐαν τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου, ἐπὶ ἓξ ὅμως ἔτη περιαγαγὼν νικηφόρον τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, ἀπὸ Τενέδου μέχρι Μεθώνης, καὶ ἀπὸ Μεσολογγίου μέχρι Σάμου, δὲν ἦτο βεβαίως ἀνάξιος ν' ἀναπαυθῇ πλησίον τοῦ μεγάλου τῆς Σαλαμῖνος νικητοῦ.

Ὁ Ἀριστείδης (²) ἀπέθανε τρία ἢ τέσσαρα ἔτη μετὰ τὴν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Θεμιστοκλέους, ἤτοι περὶ τὸ 468 ἔτος, κατ' ἄλλους ἐν Ἀθήναις, κατ' ἄλλους ἐνῷ ἐξετέλε ἐξωτερικήν τινα εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον ὑπηρεσίαν. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἀπέθανε πενέ-

(¹) Ο Πλούταρχος (Β. Θεμ. 30) λέγει ῥητῶς ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς ἐτελεύτησε «πέντε πρὸς ἑξήκοντα βεβιωκὼς ἔτη». Τίνι ἔτει ἐτελεύτησε δὲν εἶναι γνωστόν· ἀλλ' ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (αὐτόθι) λεγομένων, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ὁ Κίμων ἐποιεῖτο τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἐπὶ Κύπρον στρατείαν (450 π. Χ.), καθ' ἣν καὶ ἐτελεύτησεν ἡρωικῶς, ὁ Θεμιστοκλῆς προσεκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ὑποσχέσεις αὐτοῦ, μὴ θέλων δ' οὗτος νὰ πράξῃ τοῦτο ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν ζωήν, νοεῖται ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Θεμιστοκλέους συμπίπτει τῷ 450—449 π. Χ. καὶ τότε ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ θεωρητέον τὸ 515—514 π. Χ. Κατὰ ταῦτα ὁ Θ. κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἦν 24—25 ἐτῶν. Τὰ περὶ αὐτοκτονίας τοῦ Θ. λεγόμενα ἦσαν γνωστὰ ἤδη τῷ Θουκυδίδῃ ὡς ἁπλῆ φήμη καίτοι δὲ ὡς ἀληθῆ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναγράφονται, θεωροῦνται ὑπὸ πλείστων κριτικῶν ὡς ἐπινοηθέντα ὕστερον.

(²) Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐπαγγελματικῆς τρόπον τινὰ κατασταθείσης τῆς κατὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν συκοφαντίας οἱ ταύτης ἐργάται οὐδὲ τοῦ Ἀριστείδου φαίνεται ὅτι ἐφείσθησαν (ἰδὲ Πλουτ. Β. Ἀριστ. 26)· «Ἐν τούτοις καὶ Ἀριστείδην ἁλῶναι δωροδοκίας Διοφάντου τοῦ Ἀμφιτροπῆθεν κατηγοροῦντος, ὡς ὅτε τοὺς φόρους ἔπραττε παρὰ τῶν Ἰώνων χρήματα λαβόντος, ἐκτῖσαι δὲ οὐκ ἔχοντα τὴν καταδίκην, 50 μνῶν οὖσαν, καὶ ἐκπλεῦσαι καὶ περὶ τὴν Ἰωνίαν ἀποθανεῖν. Τοιαῦτά τινα περὶ τοῦ Ἀριστείδου ἀνέγραψε Κρατερὸς ὁ Μακεδὼν «οὐδὲν ἔγγραφον παρέχων, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, οὔτε δίκην οὔτε ψήφισμα, καίπερ εἰωθὼς ἐπιεικῶς γράφειν τὰ τοιαῦτα καὶ παρατίθεσθαι τοὺς ἱστοροῦντας..... Οἱ δ' ἄλλοι πάντες ὡς ἔπος εἰπεῖν τὴν μὲν Θεμιστοκλέους φυγὴν καὶ τὰ Μιλτιάδου δεσμὰ καὶ τὴν Περικλέους ζημίαν καὶ τὸν Πάχητος ἐν τῷ δικαστηρίῳ θάνατον καὶ πολλὰ τοιαῦτα συνάγουσι καὶ θρυλοῦσιν, Ἀριστείδου δὲ τὸν μὲν ἐξοστρακισμὸν παρατίθενται, καταδίκης δὲ τοιαύτης οὐδαμοῦ μνημονεύουσιν».

στατος, μηδὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ταφὴν αὐτοῦ ἔξοδα καταλιπών. Ἡ εὐγνώμων πόλις ἤγειρεν αὐτῷ δημοσίᾳ δαπάνῃ μνημεῖον ἐν Φαλήρῳ, ἐπροίκισε τὰς δύο θυγατέρας του καὶ ἀπένειμε καλὸν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Λυσιμάχῳ δῶρον. Ἀλλ' ὅλοι αὐτοῦ οἱ ἀπόγονοι ὡς πένητες ἀναφέρονται, ἡ δὲ πόλις ἐπὶ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου ἔτη ἐφρόντιζεν ἀκόμη, εἴτε περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως εἴτε περὶ τῆς συντηρήσεως αὐτῶν.

Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ 471 καὶ τοῦ 468 ἔτους ἐξέλιπον καὶ οἱ δύο τελευταῖοι τῶν ἐπὶ τῶν μηδικῶν πολέμων τεσσάρων πρωταγωνιστῶν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἦσαν ὁ Μιλτιάδης, ὁ Ξάνθιππος, ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθάσει τότε εἰς τὴν εὐτυχῆ ἐκείνην πολιτικήν, ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀκμὴν καθ' ἣν τὰ ἔθνη δὲν χηρεύουσι ποτὲ ἀνδρῶν ἐξόχων, καθ' ἣν τοὺς ἐκλείποντας τῶν δημοσίων πραγμάτων ἀθλητὰς διαδέχονται ἀμέσως ἄλλοι νέοι· καὶ οὐ μόνον διαδέχονται ἄλλοι νέοι ἀλλ' οἱ νέοι οὗτοι ἄνδρες εἶναι τελειότεροι τῶν προκατόχων καὶ ἐπιτηδειότεροι πρὸς τὰς νέας τῆς πολιτείας χρείας. Τοιοῦτό τι συνέβη τότε εἰς Ἀθήνας. Ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου προῆλθον εἰς μέσον οἱ κληρονόμοι τῶν προτερημάτων αὐτῶν, ἐν οἷς ἐπρώτευον ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς.

Ὁ Κίμων ἦτο υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὅστις, ἀνάγων εἰς τοὺς Αἰακίδας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ ἐπὶ Πεισιστράτου κατακτήσαντος τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον· καὶ αὐτὸς δὲ βραδύτερον ἠσφάλισε τὴν κατάκτησιν ταύτην, καθυπέταξεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς νήσους Λῆμνον καὶ Ἴμβρον καὶ ἐπέστεψε τὸ στάδιον αὐτοῦ διὰ τοῦ περιφανοῦς ἐν Μαραθῶνι κατορθώματος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κίμων, συζευχθεὶς Ἰσοδίκην τὴν δισέγγονον Ἱπποκράτους τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κλεισθένους, συνεδέθη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἔτι περιφανεστέρου οἴκου τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν. Ὁ δὲ Περικλῆς ἦτο υἱὸς τοῦ Ξανθίππου, τοῦ ἐν Μυκάλῃ στρατηγήσαντος τῶν Ἀθηναίων, καὶ Ἀγαρίστης, τῆς θυγατρὸς μὲν τοῦ προειρημένου Ἱπποκράτους, ἀδελφῆς δὲ τοῦ Μεγακλέους. τοῦ πάππου τῆς Ἰσοδίκης. Ὥστε ἀμφότεροι οἱ ἄνδρες ἀνῆκον εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη, ὄντες μάλιστα καὶ συγγενεῖς ἐκ κηδεστίας. Ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον εἶχον πρὸς ἀλλήλους κοινόν. Καθὼς οἱ δύο τῆς Βοιωτίας ποταμοί, ἡ Ὠερόη καὶ ὁ Ἀσωπός, ἀμφότεροι ἀπὸ τοῦ Κιθαιρῶνος οὐ μακρὰν ὁ εἷς τοῦ ἄλλου πηγάζοντες, ἔπειτα τρέπονται ὁ μὲν πρὸς δυσμάς, ἐκβάλλων εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, ὁ δὲ πρὸς ἀνατολάς, ἐκρέων εἰς τὴν Εὐβοϊκὴν θάλασσαν, οὕτω καὶ ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς, ἀμφότεροι ἐκ περιφανῶν γονέων ἕλκοντες τὸ γένος καὶ μέχρι τινὸς συγγενεῖς ὄντες, ἔπειτα ἐστράφησαν εἰς ὅλως ἀντίθετα στάδια, ὁ μὲν ἐν πολέμοις ἰδίως διαπρέψας, ὁ δὲ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς πολιτείας πράγματα, καὶ ὁ μὲν συντηρητικὸς ἀναδειχθείς, ὁ δὲ νεωτεριστικώτατος.

Ὁ Κίμων ἐστερήθη μειράκιον ἔτι ὢν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ἔχων δὲ φύσιν ὀξεῖαν καὶ ὄνομα μέγα, καὶ εὐπορίαν ἱκανήν, παρεδόθη κατὰ τὰ δέκα ἔτη τῆς πρώτης αὐτοῦ νεότητος, τὰ διελθόντα μεταξὺ τῆς ἐν Μαραθῶνι καὶ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μάχης, εἰς πλείστην ὅσην ἀκολασίαν· καὶ κατηγορεῖτο τότε ὡς ἄτακτος, καὶ πολυπότης, καὶ φιλόγυνος, καὶ θαυμαστὸς μὲν ἱππεύς, ἀθλητὴς δὲ ἄριστος, ἀλλ' οὔτε μουσικήν, οὔτε ῥητορικήν, οὔτε ἄλλο τι ἐλευθέριον μάθημα ἐκδιδαχθείς. Ἐντὸς ὅμως τῆς ψυχῆς ταύτης ἐκοιμῶντο τρία προτερήματα, τόλμη, νοῦς, φιλοτιμία, τὰ ὁποῖα δὲν ἐζήτουν εἰμὴ ἰσχυράν τινα ἀφορμὴν ἵνα ἐξεγερθῶσι καὶ ἐξευγενίσωσι τὸν ἄσκοπον καὶ ἀγεννῆ ἐκεῖνον βίον. Ὅθεν, ἅμα ἐπελθόντων τῶν κινδύνων τοῦ 480 ἔτους ὁ Κίμων κατῆλθεν ἐκ τῶν πρώτων ἐπὶ τὴν θάλασσαν

καὶ ἠγωνίσθη περιφανῶς ἐν Σαλαμῖνι· χειραγωγούμενος δὲ ἤδη ὑπὸ τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Ἀριστείδου, ὅστις ἐνόησε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νέου, προήχθη τάχιστα εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων καὶ μετ' οὐ πολὺ διεδέχθη τὸν ἄνδρα τοῦτον εἰς τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς στρατηγίας τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Ἀλλ' ἡ φύσις τροπολογεῖται μὲν πολλάκις, ὁλοσχερῶς ὅμως δὲν μεταβάλλεται σχεδὸν ποτέ. Ὁ Κίμων καὶ ἀφοῦ ἐνίκησε τὰς λαμπροτάτας αὐτοῦ νίκας, καὶ ἀφοῦ ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῆς ποιήσεως ἀνὴρ θεῖος καὶ τῶν Πανελλήνων ὁ ἄριστος, διέσῳζεν ἔτι τὰς ὁρμὰς τῆς νεότητος, καὶ πολλάκις ἐλησμόνησε τὴν δόξαν αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας τῆς καλλονῆς καὶ τῆς χάριτος· τὸ δὲ μέγα αὐτοῦ ἀνάστημα, καὶ τὸ εὐειδὲς πρόσωπον, καὶ ἡ οὔλη καὶ πυκνὴ κόμη ἥτις ἐστόλιζε τὴν δαφνηφόρον ἐκείνην κεφαλήν, ἦσαν προτερήματα εἰς τὰ ὁποῖα δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσι καὶ αὐταὶ αἱ μεγαλοφρονέστεραι τῆς Ἑλλάδος κόραι. Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος ἀληθεύει τὸ παρὰ τοῦ Πλουτάρχου λεγόμενον, ὅτι ἐπροοιμίασεν ἀγαπήσας τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν Ἐλπινίκην, τὴν μετέπειτα κομψὴν φίλην τοῦ περιωνύμου Πολυγνώτου, ὅστις ζωγραφήσας ἐν τῇ ποικίλῃ στοᾷ τὰς Τρῳάδας ἐποίησε τὸ τῆς Λαοδίκης πρόσωπον ἐν εἰκόνι τῆς Ἐλπινίκης. Ἀλλ' ὁ σύγχρονος τοῦ Κίμωνος ποιητὴς Μελάνθιος διέσωσεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὰ ὀνόματα δύο ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐρωμένων, τῆς σαλαμινίας Ἀστερίας καὶ ἄλλης τινὸς νέας, Μνήστρας καλουμένης· πρὸς δὲ τὴν νόμιμον σύζυγον Ἰσοδίκην τοσοῦτον ἐμπαθῶς διετέθη ὁ Κίμων (¹) καὶ ἀποθανούσης αὐτῆς τοσοῦτον ἐδυσφόρησεν ὥστε ποιητὴς ἕτερος, ὁ Ἀρχέλαος, ὡς εἰκάζεται, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐλεγείας ἐπὶ παρηγορίᾳ τοῦ πένθους. Ἠγάπα δὲ καὶ τὰ δεῖπνα τὰ πολυτελῆ καὶ ηὐφραίνετο, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πότου καὶ τῶν ᾀσμάτων, νὰ διηγῆται τὰς ποικίλας περιστάσεις τοῦ ἐνδόξου αὐτοῦ πολεμικοῦ σταδίου, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἴων, ὁ χῖος ποιητής, ὅστις ἐλθὼν εἰς Ἀθήνας καὶ ἀξιωθεὶς τῆς φιλίας τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς ηὐτύχησε πολλάκις νὰ συνδειπνήσῃ μετ' αὐτοῦ.

Καὶ ἐνῷ δι' ἅπαντος τοῦ βίου διετέλεσεν ἀδέκαστος καὶ ἀδωροδόκητος, ἦτο ἀφειδὴς περὶ τὰς ἀμοιβὰς τῶν συναγωνιστῶν καὶ σχεδὸν ἄσωτος περὶ τὴν διαχείρισιν τῆς ἰδίας περιουσίας, ἣν ὑπεραυξήσας διὰ τῶν νομίμων λαφύρων κατέστησεν, ἐν τῇ ὄντως ἡγεμονικῇ αὐτοῦ μεγαλοφροσύνῃ κοινὴν οὕτως εἰπεῖν ἁπάντων τῶν πολιτῶν κτῆσιν. Διότι διέταξε νὰ ἀφαιρεθῶσιν οἱ φραγμοὶ τῶν ἀγρῶν του, ἵνα πάντες ὠφελῶνται ἐλευθέρως ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν· καὶ κατ' οἶκον παρήγγειλε νὰ παρασκευάζεται καθ' ἑκάστην δεῖπνον λιτὸν μέν, ἀρκοῦν ὅμως εἰς τοὺς πολλούς, ἵνα ὁ βουλόμενος τῶν πενήτων εἰσέρχεται καὶ ἔχῃ πρόχειρον τὴν διατροφήν. Ἐξερχόμενος δὲ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως παρηκολουθεῖτο ὑπὸ δούλων νεανίσκων πολλῶν, οἵτινες, φέροντες ἱμάτια καλὰ καὶ ἀργύρια ἄφθονα, διένεμον αὐτὰ εἰς τοὺς ἐνδεῶς ἠμφιεσμένους γέροντας ὅσους συνέπιπτε νὰ συναντήσωσι καθ' ὁδόν. Καὶ ἐν γένει ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου, ὁ ἀπόγονος τῶν Αἰακιδῶν, ὡμοίαζεν εἰς πολλὰ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς καὶ εὐεργετικούς, τοὺς φιλέρωτας καὶ ἀρειμανίους ἐκείνους γάλλους μεγιστᾶνας τῆς παρελθούσης καὶ τῆς προπαρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, οἵτινες ἠγείροντο ἀπὸ πολυτελῶν συμποσίων ἵνα ῥιφθῶσι φαιδροὶ εἰς φοβεροὺς πολεμικοὺς κινδύνους· καὶ ἐπανήρχοντο ἀπὸ φονικῶν μαχῶν, ἵνα παραδοθῶσιν οὐδὲν ἧττον φαιδροὶ εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ τρυφηλοτάτου τῶν βίων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας μεγάλους τῶν Ἀθηνῶν ἄνδρας

(¹) Ἰδὲ Πλουτ. Β. Κίμ. 1, 2· «Δεινότητός τε καὶ στωμυλίας ἀττικῆς ὅλως ἀπηλλάχθαι (φησὶ Στησίμβροτος τὸν Κίμωνα) καὶ τῷ τρόπῳ πολὺ τὸ γενναῖον καὶ ἀληθὲς ἐνυπάρχειν καὶ μᾶλλον εἶναι πελοποννήσιον τὸ σχῆμα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνδρός... τὰ δ' ἄλλα πάντα τοῦ ἤθους ἀγαστὰ καὶ γενναῖα τοῦ Κίμωνος· οὔτε γὰρ τόλμῃ Μιλτιάδου λειπόμενος, οὔτε συνέσει Θεμιστοκλέους, δικαιότερος ἀμφοῖν ὁμολογεῖται γενέσθαι καὶ ταῖς πολεμικαῖς οὐδὲν ἀποδέων ἀρεταῖς ἐκείνων ἀμήχανον ὅσον ἐν τοῖς πολιτικαῖς ὑπερβαλέσθαι νέος ὢν ἔτι καὶ πολέμων ἄπειρος».

Ο ΕΝ ΣΟΥΝΙΩι ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΠΟΣΕΙΔΩΝΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

ἀντιπαραβαλλόμενος φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως τοῦ Μιλτιάδου καὶ τοῦ Ξανθίππου μᾶλλον ἢ τῆς τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστείδου· ἀλλ' ἦτο φιλονομώτερος μὲν τοῦ πατρός, στρατηγικώτερος δὲ τοῦ ἐν Μυκάλῃ νικητοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ πολὺ μετὰ τὸν Κίμωνα, περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐξωρίσθη μὲν ὁ Θεμιστοκλῆς, ἀπεβίωσε δὲ ὁ Ἀριστείδης· καὶ διετέλεσε πράττων τὰ δημόσια ἐπὶ μακρότατον, περὶ τὰ 40 ἔτη, ἀπὸ τοῦ 467 περίπου μέχρι τοῦ 428 π. Χ. Ἐπλάσθη δὲ ὑπὸ τῆς φύσεως παντελῶς ἀλλοῖος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ συναγωνιστοῦ· μέτριος τὰ πάθη, σοβαρὸς τὸ φρόνημα, εὐλαβὴς περὶ τοὺς λόγους, φειδωλὸς περὶ τὰ ἴδια χρήματα, καὶ γενναῖος μὲν ἀλλ' ἥκιστα φιλοπόλεμος. Οἱ κωμικοὶ ποιηταί, οἵτινες μετήρχοντο τότε εἰς τὰς Ἀθήνας μέχρι τινὸς τὸ ἔργον τῆς σημερινῆς δημοσιογραφίας, ψέγοντες μὲν τὰ ψόγου ἄξια, πολλάκις ὅμως καθαπτόμενοι ἀδίκως καὶ τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν, ἐσυκοφάντησαν τὸν Περικλέα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ὡς ἀσελγῆ περὶ τοὺς ἔρωτας. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι διετέλεσε σωφρονέστατος καὶ ὅτι δὲν ἠγάπησε περιπαθῶς εἰμὴ τὴν ἐκ Μιλήτου Ἀσπασίαν, τὴν πολυθρύλητον διά τε τὸ κάλλος καὶ τὰς περὶ τοὺς λόγους χάριτας, μεθ' ἧς καὶ συνέζησεν, ἀφοῦ διεζεύχθη, ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, ἀπὸ τῆς νομίμου γυναικός.

Δακτυλιόλιθος μὲ κεφαλὴν τοῦ Κίμωνος

Ἀπέφευγε δὲ τὰ συμπόσια καὶ τὰς φιλοφροσύνας καὶ πᾶσαν πρὸς πάντα οἰκειότητα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε λέγεται πρὸς μηδένα τῶν φίλων ἐπὶ δεῖπνον ἐλθεῖν. Ἅπαξ δὲ μόνον, τελοῦντος τοὺς γάμους αὐτοῦ τοῦ ἐξαδέλφου του Εὐρυπτολέμου, τοῦ πατρὸς τῆς Ἰσοδίκης, προσῆλθε μὲν ὁ Περικλῆς καὶ παρέμεινε μέχρι τῶν σπονδῶν ἀλλὰ τότε εὐθὺς ἐξανέστη καὶ ἀπῆλθε. Δεινότατος ἀναδειχθεὶς τῶν καθ' αὐτὸν ῥητόρων, διά τε τὴν εὔροιαν τοῦ λόγου καὶ τῶν διανοημάτων τὴν ἐμβρίθειαν, σπανίως ἠγόρευεν ἐπ' ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ μόνον εἰς τὰς κυριωτάτας περιστάσεις, ἔπραττε δὲ συνήθως διὰ τῶν φίλων καὶ ὀπαδῶν. Χρημάτων ἀδωρότατος διατελέσας ἀείποτε διεχειρίζετο μετ' αὐστηροτάτης οἰκονομίας τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, διὰ τοῦ ἐπιστάτου του Εὐαγγέλου, πωλῶν ὅλους τοὺς καρποὺς τῶν κτημάτων του καὶ προμηθευόμενος ἐκ τῆς ἀγορᾶς πᾶν ὅ,τι ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς συντήρησιν τῆς οἰκίας του. Τοιοῦτος δὲ ὢν φύσει ὁ ἀνήρ, ἐγκρατής, φειδωλός, περιεσκεμμένος, καὶ περὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ ψυχρὸς καὶ ἀγέρωχος, ἔλαβεν ἐκ πρώτης νεότητος τὴν τελειοτάτην ἀνατροφὴν ἣν ἠδύνατό τις κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου νὰ λάβῃ ἐν Ἀθήναις. Ἐδιδάχθη τὰ μουσικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ ῥητορικὰ μαθήματα, παρὰ τοῖς μάλιστα ὀνομαστοῖς τῶν τότε διδασκάλων, παρὰ τῷ Πυθοκλείδῃ καὶ τῷ Δάμωνι. Ὑπῆρξε φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ περιφήμου κλαζομενίου φιλοσόφου Ἀναξαγόρου, ὃν οἱ τότε ἄνθρωποι Νοῦν προσηγόρευον, διά τε τὴν σύνεσιν καὶ τὴν περὶ τὴν φυσιολογίαν ἐμπειρίαν, καὶ διότι ὑπερτάτην τοῦ κόσμου τούτου δύναμιν καὶ ἀρχὴν ἐπρέσβευεν οὖσαν ὄχι τὴν τύχην, οὐδὲ τὴν ἀνάγκην, ἀλλὰ τὸν ἄκρατον καὶ καθαρὸν νοῦν. Διὰ τῆς πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν προσομιλίας ἀπηλλάγη ὁ Περικλῆς οὐκ ὀλίγων προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν, αἵτινες ἐπεκράτουν παρὰ τοῖς πολλοῖς τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, πρὸς οὓς καὶ διὰ τοῦτο ἤδη δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ συνεχῆ οἰκειότητα· ὥστε ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς διῆγε τὸν κατ' ἰδίαν βίον ἐν μέσῳ εὐαρίθμων τινῶν διακεκριμένων φίλων, τοῦ Πρωταγόρου, τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν προαναφερθέντων διδασκάλων, ὧν ἁπάντων προήδρευεν

ἡ ἐπαφρόδιτος καὶ μεμουσωμένη Ἀσπασία. Καὶ ἐν γένει ὁ Περικλῆς, λόγῳ παιδείας χαρακτῆρος καὶ βίου, ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ τοὺς πολιτικοὺς ἐκείνους τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγγλίας ἄνδρας, οἵτινες μεταβαίνουσιν ἀπὸ τῶν περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων μεριμνῶν εἰς τὰς νηφαλίους ἡδονὰς τῆς θεωρητικῆς μελέτης καὶ ἀπὸ τῆς μελέτης ταύτης ἀντλοῦσι νέας δυνάμεις πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν πρακτικωτέρων βουλευμάτων. Πρὸς δὲ τοὺς προηγηθέντας τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως πρωταγωνιστὰς ἀντιπαραβαλλόμενος φαίνεται μετέχων τῆς φύσεως οὐχὶ τοῦ Μιλτιάδου, ἢ τοῦ Ξανθίππου ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους, ὧν ὅμως ἀσυγκρίτως μεγαλοφυέστερος τοῦ πρώτου καὶ ἀσυγκρίτως χρηστότερος τοῦ δευτέρου.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως ἤθελεν ὑποθέσει τις ὅτι ὁ Κίμων ἦτο ἀνὴρ δημαγωγικός, ὁ δὲ Περικλῆς συντηρητικὸς μᾶλλον καὶ ἀριστοκρατικός. Καὶ ὅμως ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα. Ὁ Πλούταρχος ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐξωτερικῆς τοῦ Περικλέους μορφῆς λέγει ὅτι κατὰ μὲν τὰ ἄλλα τὸ σῶμα αὐτοῦ ἦτο ἄμεμπτον, ἀλλ' ἡ κεφαλὴ ἦτο προμήκης καὶ ἀσύμμετρος· διὰ δὲ τοῦτο οἱ τεχνῖται ἐφρόντιζον σχεδὸν πάντοτε νὰ παριστῶσιν αὐτὸν φέροντα περικεφαλαίαν, ἵνα καλύπτωσι τὸ ἀληθὲς τοῦ κρανίου σχῆμα. Ἡ εἰκὼν αὕτη παρέχει ἡμῖν ἔννοιάν τινα τῆς ὅλης τοῦ Περικλέους πολιτείας. Ἡ ἐμβρίθεια καὶ ἡ περίσκεψις τοῦ ἀνδρὸς ἐκάλυπτον, ὡς ἡ περικεφαλαία ἐκείνη, τὰ ἀληθῆ τῆς διανοίας αὐτοῦ βουλεύματα, τὰ ὁποῖα ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀναπτυσσόμενα καὶ ἐφαρμοζόμενα ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προσελκύσωσιν εἰς αὐτὸν ἐξ ἀνάγκης τὴν εὔνοιαν τοῦ δήμου, πολὺ μᾶλλον ἢ ἅπασα ἡ θορυβώδης ἐλευθεριότης τοῦ Κίμωνος. Τῳόντι, διὰ τοῦ ψηφίσματος τοῦ ὁποίου εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστείδης, ἅπαντες οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ πενέστεροι ἀπησχολημένοι ὄντες εἰς τὰ ἴδια ἔργα ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνασκήσωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς δικαίωμα (1). Αὐτὴ ἡ κλήρωσις τῶν ἀρχῶν ἥτις φαίνεται εἰσαχθεῖσα περὶ τοὺς χρόνους τούτους δὲν ὠφέλησε πολὺ τοὺς πένητας· διότι πλεῖστοι ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐκληροῦντο, καθὸ ἀπόντες εἰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις· καὶ διότι τὰ κυριώτατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα, ἰδίως τὸ στρατηγικόν, ἐδίδοντο καὶ ἤδη, ὡς ἄλλοτε, διὰ χειροτονίας εἰς τοὺς ἱκανωτέρους, οἷοι δὲν

(1) Περὶ τοιούτου ψηφίσματος τοῦ Ἀριστείδου οὐδὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Πολ. Ἀθ., μόνον δὲ ὁ Πλούταρχος ἐν Β. Ἀριστείδου § 22 λέγει ὅτι ὁ Ἀριστείδης μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην «ἐπεὶ τοὺς Ἀθηναίους ζητοῦντας ἑώρα τὴν δημοκρατίαν ἀπολαβεῖν, ἅμα μὲν ἄξιον ἡγούμενος διὰ τὴν ἀνδραγαθίαν ἐπιμελείας τὸν δῆμον, ἅμα δ' οὐκ ἔτι ῥάδιον, ἰσχύοντα τοῖς ὅπλοις καὶ μέγα φρονοῦντα ταῖς νίκαις, ἐκβιασθῆναι, γράφει ψήφισμα κοινὴν εἶναι τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἄρχοντας ἐξ Ἀθηναίων πάντων αἱρεῖσθαι». Ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐνταῦθα εἶναι λίαν γενικά, καὶ διὰ τοῦτο ἀόριστα καὶ ἀσαφῆ, ὁ δὲ περὶ ἀρχόντων λόγος φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ἀλλ' εἰς πάσας τὰς ἀρχάς. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι τὸ δῆθεν ψήφισμα τοῦ Ἀριστείδου, δι' οὗ ἐδίδετο τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἄρχοντας εἰς τὰς τάξεις τῶν ἱππέων καὶ τῶν ζευγιτῶν καὶ τῶν θητῶν, ἀντίκειται πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Πολ. Ἀθ. 26) ῥητῶς καὶ σαφῶς λεγόμενα ὅτι «ἕκτῳ ἔτει μετὰ τὸν Ἐφιάλτου θάνατον (ἤτοι τῷ 452—451 π. Χ.) ἔγνωσαν (οἱ Ἀθηναῖοι) καὶ ἐκ ζευγιτῶν προκρίνεσθαι τοὺς κληρωθησομένους τῶν ἐννέα ἀρχόντων, καὶ πρῶτος ἦρξεν αὐτῶν Μνησιθείδης· οἱ δὲ πρὸ τούτου πάντες ἐξ ἱππέων καὶ πεντακοσιομεδίμνων ἦσαν, οἱ δὲ ζευγῖται τὰς ἐγκυκλίους (τὰς κατωτέρας δηλονότι ἀρχάς) ἦρχον. Ὥστε, κατὰ Ἀριστοτέλην, μόλις τῷ 452—451 ἐπεξετάθη τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι ἄρχοντας, καὶ τότε μόνον εἰς τοὺς ζευγίτας (οἱ ἱππεῖς ἐκέκτηντο, ὡς φαίνεται, τὸ δικαίωμα ἀπὸ τοῦ Σόλωνος ἤδη). Πλὴν τούτου ὁ αὐτὸς Ἀριστοτέλης (§ 25) λέγει ῥητῶς ὅτι ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη μετὰ τὰ Μηδικὰ (ἤτοι μέχρι τοῦ 462 π. Χ.) διέμεινε συντηρητικὴ προεστώτων τῶν ἀεροπαγιτῶν, καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μικρόν.

ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ συνήθως οἱ ἀπορώτεροι. Οὐδὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν παρευρίσκοντο οὗτοι τακτικῶς· καὶ οὐ μόνον οἱ ἀπόντες ἐκ τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ παρόντες, καθὸ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐγκαταλείπωσιν ἐπὶ τούτῳ τὰς βιοποριστικὰς αὐτῶν ἐργασίας. Ὥστε καὶ εἰς τὰ συνέδρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο κτῆμα ἀναπαλλοτρίωτον τῶν πολλῶν, ἐξηκολούθουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπικρατοῦντες οἱ ὀλίγοι. Ὁ Περικλῆς δὲν ἐθεώρει καλῶς ἔχουσαν τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὁ Περικλῆς ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πόλις τότε μάλιστα θέλει φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον τῆς ἠθικῆς, διανοητικῆς καὶ ὑλικῆς αὐτῆς δυνάμεως, ὅτε ἅπαντες αὐτῆς οἱ πολῖται, πλούσιοι καὶ πένητες, κύριον μέλημα καὶ ἐνασχόλημα θέλουσιν ἔχει τὴν τῶν δημοσίων πραγμάτων διεξαγωγήν· καὶ ἐπεχείρησε λοιπόν, διὰ μεγαλοπρεπῶν καὶ πολυτελῶν δημοσίων ἔργων καὶ διὰ τακτικῶν ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου μισθοδοσιῶν, νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς πένητας πόρους τοσούτους ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐξασκῶσιν ἀδιαλείπτως τὰ δικαιώματα αὐτῶν. Ὁ Κίμων εἶχεν ἄλλην γνώμην. Ὁ Κίμων ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ πολιτεία, ἐπιτρέψασα εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας ἴσα δικαιώματα, ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον ὅριον τῶν ὅσα ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὑπὲρ αὐτῶν· ὅτι δὲν ὤφειλε νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω καὶ ὅτι ἔργον ἤδη ἑκάστου πολίτου ἦτο νὰ εὐπορήσῃ διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ, διὰ νὰ δύναται νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν νομίμων δικαιωμάτων του. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε σφοδρὰ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ἔρις, καθ' ἣν ἀναγκαίως τὸ πλῆθος συνετάχθη μετὰ τοῦ Περικλέους μᾶλλον ἢ μετὰ τοῦ Κίμωνος. Τίς ἐν τούτοις ἐκ τῶν δύο ἐβουλεύετο συνετώτερον καὶ ὀρθότερον; Ὅσον μέγα καὶ ἂν εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Περικλέους, ὅσον στενῶς καὶ ἂν συνδέεται μετὰ τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν, τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Κίμων ἦτο προνοητικώτερος αὐτοῦ. Τοῦ δημοσίου ταμείου ἔργον δὲν εἶναι ποτὲ νὰ τρέφῃ τοὺς πολίτας· ὁσάκις δὲ καθ' ἕνα ἢ κατ' ἄλλον τρόπον τὰ κοινὰ χρήματα ἐδαπανήθησαν ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ, τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπέθρεψε τὴν ἀργίαν καὶ τὴν πενίαν, κατέστρεψεν ἁπάσας τὰς ἀρετὰς ὅσας παράγει ἡ φιλοπονία καὶ ἡ συνείδησις ὅτι ἡ τύχη ἑκάστου ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας, καὶ παρέδωκεν ἐπὶ τέλους τὸ κράτος εἰς τὴν διάκρισιν δημαγωγῶν ἢ τυράννων. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῶν δικαστικῶν, τῶν στρατιωτικῶν μισθῶν καὶ ἄλλων χορηγιῶν (¹), οἰστρη-

(¹) Ἰδ. Ἀριστοτέλ. Πολ. Ἀθ. 24· «Κατέστησαν δὲ καὶ τοῖς πολλοῖς εὐπορίαν τροφῆς, ὥσπερ Ἀριστείδης εἰσηγήσατο· συνέβαινε γὰρ ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν καὶ τῶν συμμάχων πλείους ἢ δισμυρίους ἄνδρας τρέφεσθαι· δικασταὶ μὲν γὰρ ἦσαν ἑξακισχίλιοι, τοξόται δ' ἑξακόσιοι καὶ χίλιοι, καὶ πρὸς τούτοις ἱππεῖς χίλιοι καὶ διακόσιοι, βουλὴ δὲ πεντακόσιοι καὶ φρουροὶ νεωρίων πεντακόσιοι, καὶ πρὸς τούτοις ἐν τῇ πόλει φρουροὶ ν', ἀρχαὶ δὲ ἔνδημοι μὲν εἰς ἑπτακοσίους ἄνδρας, ὑπερόριοι δὲ εἰς ἑπτακοσίους· πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ συνεστήσαντο τὸν πόλεμον ὕστερον, ὁπλῖται μὲν δισχίλιοι καὶ πεντακόσιοι, νῆες δὲ φρουρίδες εἴκοσιν, ἄλλαι δὲ νῆες αἱ τοὺς φόρους ἄγουσαι τοὺς ἀπὸ τοῦ κυάμου δισχιλίους ἄνδρας· ἔτι δὲ πρυτανεῖον καὶ ὀρφανοὶ καὶ δεσμωτῶν φύλακες· ἅπασι γὰρ τούτοις ἀπὸ τῶν κοινῶν ἡ διοίκησις ἦν». Ἐκ τῶν γενικῶς ἐντεῦθα λεγομένων περὶ Ἀριστείδου («ὥσπερ Ἀριστείδης εἰσηγήσατο») δὲν πρέπει βεβαίως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ μισθὸς τῶν δικαστῶν καὶ τῶν πεντακοσίων καὶ πάντων τῶν ἄλλων πολιτικῶν ἀρχόντων ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Ἀριστείδου· διότι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐνταῦθα εἰκονιζομένη τῶν πραγμάτων κατάστασις εἶναι ἡ ὅλη κατὰ μικρὸν εὐθὺς μετὰ τὰ μηδικὰ ἀρξαμένη καὶ διηνεκῶς μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀναπτυχθεῖσα· ῥητῶς δὲ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης κατωτέρω ὅτι ὁ Περικλῆς πρῶτος ἀντιδημαγωγῶν πρὸς τὴν Κίμωνος εὐπορίαν ἐποίησε «μισθοφόρα τὰ δικαστήρια». Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ περιγραφεῖσα εἰκὼν παρίστησι τὴν βαθμιαίαν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστείδου ἀρξαμένην μισθοφορίαν τὴν ἀπὸ τοῦ στρατοῦ εἰς πᾶσαν τὴν πολιτείαν βαθμηδὸν ἐπεκταθεῖσαν.

λατούμενος ὑπὸ τοῦ ἀγεννοῦς τῆς δημαγωγίας πάθους· ἄπαγε! Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἐξεταζόμενον τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα εἶχεν ἐξ ἐναντίας γενναῖόν τι καὶ μεγαλόφρον, διότι ἡ προαίρεσις αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐνισχύσῃ ὅσον ἔνεστι τὴν πόλιν διὰ τῆς περὶ αὐτὴν συμπυκνώσεως ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων· καὶ ἂν ὁ Περικλῆς ἐπεδίωκε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου διὰ τῆς ὅσον ἔνεστι μεγαλυτέρας ἀναπτύξεως τῆς ὑλικῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς προκοπῆς, τὸ βούλευμα αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι σωτήριον. Δὲν ἀπέβη δὲ ὀλέθριον εἰμὴ διότι ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἐργασίας ἑνὸς ἑκάστου προκύπτουσαν εὐπορίαν καὶ χρηστότητα, διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου χορηγιῶν. Τοῦτο ἔφθειρε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων. Βεβαίως, ἐνόσῳ ὁ Περικλῆς διεῖπε τὰ πράγματα, ἡ πόλις ἔφθασεν εἰς τὸ ἔπακρον τῆς δόξης αὐτῆς καὶ τῆς ἰσχύος. Ἀλλὰ τὰ πλημμελῆ ἀποτελέσματα τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθέντος νέου πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ ἀνεφάνησαν ἅμα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, διότι ἔκτοτε ἡ τύχη τῆς πόλεως περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀβούλους καὶ κακοήθεις. Καὶ ζῶντος δ' αὐτοῦ ἔτι, ἤρχισε νὰ ὑποφαίνεται ἡ ἠθικὴ ἀλλοίωσις ἣν ἔπαθεν ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος. Διότι τί λέγει περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐν τῷ θαυμαστῷ ἐγκωμίῳ ὃ ἔπλεξεν εἰς αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης; «Κατεῖχε, λέγει, τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγεν... Ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή». Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ πολίτευμα, ἀντὶ νὰ εἶναι δημοκρατικόν, ἀπέβη μοναρχικόν, ὁ δῆμος, ἀντὶ νὰ χειραγωγῇ τὸν

Περικλῆς
(Βρεττανικὸν Μουσεῖον)

προϊστάμενον ἄνδρα, ὅπως ἔπραττεν ὡς πρὸς τὸν Μιλτιάδην, ὡς πρὸς τὸν Θεμιστοκλέα, ἐχειραγωγεῖτο ὑπ' αὐτοῦ. Καλὸν τοῦτο, ἐνόσῳ ὁ προϊστάμενος εἶναι Περικλῆς([1])· ἀλλ' ὅταν προκύψωσιν εἰς μέσον οἱ Κλέωνες, οἱ Ὑπέρβολοι, οἱ Θηραμένοι, οἱ Κριτίαι; Τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ἄλλοτε ὅτι ἡ πολιτεία τότε μάλιστα ἀκμάζει ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς ὅτε δὲν ἄγεται καὶ φέρεται τυφλῶς ὑπὸ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπιβλέπουσα καὶ κρίνουσα τὴν διαγωγὴν αὐτῶν εἶναι πάντοτε ἑτοίμη νὰ ἀναστείλῃ πᾶσαν παρεκτροπήν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ ἀκμῇ ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὰ πρῶτα πεντήκοντα ἔτη τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καὶ ἴσως ἤθελον ἐξακολουθήσει ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον σωφρονοῦντες, ἂν εἰσηκούετο ἡ φωνὴ τοῦ Κίμωνος, ἂν δὲν ἐπήρχοντο οἱ νεωτερισμοὶ τοῦ Περικλέους. Ἀλλὰ τοὺς μὲν νεωτερισμοὺς τούτους ἠσπάζετο προθυμότατα τὸ πλῆθος, ὁ δὲ Κίμων, στρατηγῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἔμενεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μακρὰν τῆς πόλεως, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠδυνήθη, ἄνευ σπουδαίων κωλυμάτων, νὰ ἐκτελέσῃ τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. Πρὶν ὅμως ἐκθέσωμεν ἐν κεφαλαίῳ τὰς ἐντεῦθεν ἐπιγενομένας ἐν Ἀθήναις μεταβολάς, θέλομεν διαγράψει τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἱστορίαν, τῆς ὁποίας πρωταγωνιστὴς ὑπῆρξεν ὁ Κίμων, ἀπαραλλάκτως καθὼς τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων πρωταγωνιστὴς ἀνεδείχθη ὁ Περικλῆς.

Εἴδομεν ἀνωτέρω πῶς ἐν ἔτει 477 πρὸ Χριστοῦ ἡ ἡγεμονία τοῦ συμμαχικοῦ τῶν Ἑλλήνων στόλου μετεβιβάσθη ἀπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ πῶς ἡ Σπάρτη καὶ ἐν γένει οἱ Πελοποννήσιοι παρῃτήθησαν ἐντελῶς τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου. Ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶναι κρισιμωτάτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Μέχρι τῶν μηδικῶν τὸ ἔθνος ἦτο διῃρημένον εἰς πολυαρίθμους αὐτοτελεῖς πολιτείας, μὴ συνδεομένας διὰ κοινοῦ τινος πολιτικοῦ δεσμοῦ. Ἡ Σπάρτη ἀναφαίνεται μὲν στρατηγοῦσα τῶν πλείστων Πελοποννησίων ἀλλ' ἡ πρώτη πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς στρατηγίας ταύτης δὲν γίνεται εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ πρὸς τούτοις ἡ στρατηγία αὕτη ἀποδείκνυται χαλαρωτάτη. Ἐπὶ τῶν μηδικῶν τελευταῖον οἱ Ἕλληνες ἅπαντες, ἢ μᾶλλον αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι αἱ ἀναλαβοῦσαι τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, τάσσονται ὑπὸ τὴν κοινὴν τῆς Σπάρτης στρατηγίαν. Ἀλλ' ἡ ἕνωσις αὕτη δὲν διαρκεῖ εἰμὴ τρία ἔτη, ἀπὸ τοῦ 480 μέχρι τοῦ 477. Τότε ὁ κοινὸς οὗτος δεσμὸς διαλύεται· τότε ὅμως τὸ ἔθνος δὲν ἐπανέρχεται πλέον εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν, καθ' ἣν διετέλει μεμερισμένον εἰς πλείστας ὅσας ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους πολιτείας. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διχοτομεῖται ἤδη εἰς δύο μεγάλα τμήματα, ὧν τοῦ ἑνὸς προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, τοῦ δὲ ἑτέρου προΐσταται ἡ Σπάρτη, ἐρειδομένη κυρίως ἐπὶ τῆς πεζικῆς δυνάμεως. Ἐκ τῶν δύο τούτων τμημάτων ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐπὶ 30 περίπου ἔτη, δὲν ἀναφαίνεται ἐνεργοῦν, προαγόμενον καὶ ἀκμάζον εἰμὴ τὸ ἓν ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου προΐσταται ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν.

([1]) Πρβλ. πρὸς ταῦτα τὰ τοῦ Πλουτάρχου (Β. Περικλ. 39)· «Τὴν δὲ Περικλέους ταχεῖαν αἴσθησιν καὶ σαφῆ πόθον Ἀθηναίοις ἐνειργάζετο τὰ πράγματα· καὶ γὰρ οἱ ζῶντος βαρυνόμενοι τὴν δύναμιν ὡς ἀμαυροῦσαν αὐτούς, εὐθὺς ἐκποδὼν γενομένου, πειρώμενοι ῥητόρων καὶ δημαγωγῶν ἑτέρων ἀνωμολογοῦντο μετριώτερον ἐν ὄγκῳ καὶ σεμνότερον ἐν πραότητι μὴ φῦναι τρόπον· ἡ δ' ἐπίφθονος ἰσχὺς ἐκείνη, μοναρχία λεγομένη καὶ τυραννὶς πρότερον, ἐφάνη τότε σωτήριον ἔρυμα τῆς πολιτείας γενομένη· τοσαύτη φθορὰ καὶ πλῆθος ἐπέκειτο κακίας τοῖς πράγμασιν, ἣν ἐκεῖνος ἀσθενῆ καὶ ταπεινὴν ποιῶν ἀπέκρυπτε καὶ κατεκώλυεν ἀνήκεστον ἐξουσίᾳ γενέσθαι». Πρβλ. Θουκυδίδου Β' 65· «Κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγεν... Ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή».

Ἡ Σπάρτη ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἢ ἀπρακτεῖ ἢ τὸ πολὺ προσπαθεῖ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὰς Ἀθήνας ἔμμεσά τινα κωλύματα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἰσχύουσι νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν θριαμβευτικὴν τῆς πόλεως ταύτης πορείαν. Αἱ χεῖρες τῆς Σπάρτης εἶναι δεδεμέναι, οὕτως εἰπεῖν, κατ' ἀρχὰς ἕνεκα τῶν προδοτικῶν βουλευμάτων τοῦ Παυσανίου, καὶ ἔπειτα ἕνεκα μεγάλης τινὸς στάσεως τῶν εἱλώτων· οὐδ' ἤρχισεν ἡ πρωτεύουσα τῆς Πελοποννήσου νὰ ἐνεργῇ ἐντόνως εἰμὴ ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῶν ἐσωτερικῶν τούτων περισπασμῶν. Τότε ὠφεληθεῖσα ἐκ τῆς ἀντιζηλίας ἣν παρήγαγεν εἰς πολλὰς πόλεις ἡ μεγάλη τῶν Ἀθηνῶν ἐπίδοσις, ἐκ τῆς ἰσχύος ἣν πάντοτε εἶχεν ὡς προστάτις τῶν ἀριστοκρατικῶν μερίδων, τῶν ἁπανταχοῦ ἀντιφερομένων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν, ὧν τὴν προστασίαν ἀνέλαβεν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, παρεσκεύασε τὰ ποικίλα στοιχεῖα ῥήξεως φοβερᾶς, ἥτις γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου προσέλαβεν ἤδη καὶ τὸ πρόσχημα τῆς ἀντιθέσεως δύο φύλων, τοῦ δωρικοῦ καὶ τοῦ ἰωνικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα συνέβησαν βραδύτερον. Κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὑρισκόμεθα ἡ Σπάρτη, ὡς προείπομεν, εἶναι ὅλως σχεδὸν ἀφανής, πρωτεύουσι δ' ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ αἱ Ἀθῆναι, ἐπιτυχοῦσαι τότε πρὸ πάντων διὰ τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς αὐτῶν ἡγεμονίας τὴν πολιτικὴν ἐκείνην, καὶ στρατιωτικήν, καὶ διανοητικήν, καὶ τεχνικὴν ἀκμήν, δι' ἣν κυρίως ἐτιμήθη καὶ ἐκλεΐσθη τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα.

Δὲν γνωρίζομεν κατὰ δυστυχίαν ἀκριβῶς πῶς ὠργανώθη κατὰ πρῶτον ἡ συμμαχία τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Ἀριστείδου [1]· ἂν ἐξ ἀρχῆς ὅλαι αἱ πόλεις ἔδιδον καὶ χρήματα καὶ πλοῖα· τίς ἐγίνετο τότε χρῆσις τοῦ κατ' ἔτος εἰσπραττομένου φόρου, οὐδὲ τίνες ἦσαν αἱ συζητήσεις, αἱ ἀποφάσεις καὶ ἐνέργειαι τῶν ἐν Δήλῳ συνερχομένων ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων. Ἠξεύρομεν μόνον ἐν γένει ὅτι ὁ ἐτήσιος φόρος, ὅστις τῷ 477 ἔτει ὡρίσθη εἰς 460 τάλαντα, συνεποσώθη βραδύτερον, μικρὸν πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἰς τάλαντα 600, ὅτι ἐπί τινα ἔτη ἅπαντα τὰ μέλη τῆς συμμαχίας διετήρησαν τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὰ μὲν πράγματα τῆς συμμαχίας διεξήγοντο ὑπὸ τῆς ἐν Δήλῳ συνερχομένης κοινῆς συνόδου, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἁπλῶς τὴν προεδρίαν, τὴν στρατηγίαν τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως κατὰ μικρὸν ἡ προεδρία αὕτη, ἡ στρατηγία, μετεβλήθη εἰς δεσποτείαν ἢ κυριαρχίαν, αἱ πλεῖσται τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπέβαλον τὴν αὐτονομίαν, ἡ κοινὴ σύνοδος ἔπαυσε τοῦ νὰ συνέρχεται, τὸ ταμεῖον ἀπὸ τῆς Δήλου μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας, ἡ δὲ πόλις αὕτη ἀπέβη ἀπόλυτος δέσποινα τῶν πλείστων ἐκ τῶν πόλεων ἐκείνων, ὧν κατ' ἀρχὰς ἁπλῶς προΐστατο. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἦτο φυσικώτατον νὰ ἐπέλθῃ. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου περὶ τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς ἑκάστην πόλιν ὑποχρεώσεων ἔπρεπε νὰ ἐπιτραπῇ εἴς τινα, καὶ ἐπετράπη εὐλόγως εἰς τοὺς προεδρεύοντας καὶ στρατηγοῦντας Ἀθηναίους. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀνέλαβον τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου ἑκάστης πόλεως, ἀναθέντες τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ὑπαλλήλους, ὀνομασθέντας ἑλληνοταμίας, καὶ προσέτι ἐφρόντιζον ὥστε ἑκάστη πόλις νὰ παρέχῃ τακτικῶς τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτῇ μερίδα πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατα οὔτε τὰ χρήματα οὔτε τὰ πλοῖα καὶ οἱ ἄνδρες ἐγ-

---

(1) Καὶ ὁ Ἀριστοτ. (ἐν Πολ. Ἀθ. 23) λέγει μόνον· «Καὶ τοὺς φόρους οὗτος ἦν ὁ τάξας (ὁ Ἀριστείδης) ταῖς πόλεσιν τοὺς πρώτους, ἔτει τρίτῳ μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ἐπὶ Τιμοσθένους ἄρχοντος, καὶ τοὺς ὅρκους ὤμοσεν τοῖς Ἴωσιν, ὥστε τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν εἶναι καὶ φίλον, ἐφ' οἷς καὶ τοὺς μύδρους ἐν τῷ πελάγει καθεῖσαν».

καίρως παρείχοντο, οἱ Ἀθηναῖοι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκβιάζωσι τὴν παροχήν· πρώτη αὕτη ἀφορμὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν καθυστερουσῶν πόλεων πράγματα. Μετ' ὀλίγον πολλαὶ πόλεις, διὰ τὸ ἐπίπονον καὶ βαρὺ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ μὴ δίδωσι πλοῖα καὶ πληρώματα, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν νὰ καταβάλλωσιν ἀνάλογον χρηματικὸν ποσόν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχθησαν προθύμως τὴν ἀνταλλαγὴν καὶ ἀνεπλήρωσαν δι' ἰδίων πλοίων καὶ πληρωμάτων τὰ ἐλλείποντα· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ὡς ἐκ τούτου ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν ἐν τῇ συμμαχίᾳ ὑπεροχή, ἰδίως δὲ αἱ πόλεις αἱ μὴ παρέχουσαι εἰμὴ χρήματα δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἔχωσιν ἴσα δίκαια καὶ ἴσην ψῆφον πρὸς αὐτούς. Ἴσως ἔπεμπον ἔτι ἀντιπροσώπους εἰς Δῆλον, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ψηφοφορίας οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηνῶν ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν εἰς αὐτοὺς ὅ,τι εἶπέ ποτε ὁ Ἀμομφάρετος εἰς τὸν Παυσανίαν, ὅτι ὑπάρχει ψῆφος καὶ ψῆφος καὶ ὅτι ὁ βράχος ὃν αἱ ἀθλητικαὶ αὐτοῦ χεῖρες ἐκύλισαν πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ στρατηγοῦ εἶχε βάρος πλειότερον ὅλων τῶν πετραδίων δι' ὧν ἐψήφισαν οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοί. Τελευταῖον πολλαὶ πόλεις, εἴτε οἴκοθεν εἴτε ὑπὸ τῆς Σπάρτης ὑποκινούμεναι, ἠθέλησαν ἐντελῶς νὰ χωρισθῶσιν ἀπὸ τῆς συμμαχίας, ἀπαλλαττόμεναι πάσης εἰς αὐτὴν συνεισφορᾶς εἴτε χρημάτων εἴτε πλοίων καὶ ἀνδρῶν. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἀθηναῖοι, πάντοτε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Δήλῳ συνόδου, ἐπεχείρησαν νὰ δαμάσωσι τοὺς ἀποστάτας τούτους, καὶ καθυπέταξαν αὐτούς, καὶ ἀφώπλισαν, καὶ ἀντὶ συμμάχων κατέστησαν ὑπηκόους· ὥστε αἱ τοιαῦται πόλεις ἔπαυσαν νὰ ἔχωσι ψῆφον εἰς τὸ ἐν Δήλῳ συνέδριον. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐκείνων τῶν πόλεων ὅσαι δὲν ἔδιδον εἰμὴ χρήματα ἡ ψῆφος ἀπέβη ὅλως ἀσήμαντος, ἡ σύνοδος κατήντησε βαθμηδὸν νὰ διαλυθῇ, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μετεχειρίσθη ὅλους σχεδὸν τοὺς προτέρους συμμάχους ὡς ὑπηκόους, καὶ τὰς εἰσφορὰς αὐτῶν ὡς ἴδια αὐτῆς εἰσοδήματα.

Τὴν προεισαγωγικὴν ταύτην ἔκθεσιν ἐνομίσαμεν ἀπαραίτητον, ἵνα ὁ ἀναγνώστης δυνηθῇ νὰ ἐννοήσῃ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἱστορήσωμεν. Ὁ πρώτιστος τῆς συμμαχίας σκοπὸς ἦτο, ὡς γνωστόν, ἡ ἔξωσις τῶν Περσῶν ἀφ' ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι, ἅμα ἀναλαβόντες τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου, ἐπεχείρησαν, στρατηγοῦντος τοῦ Κίμωνος, καὶ κατώρθωσαν τὴν ἅλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἠιόνος, μετὰ τὴν γενναίαν ἀντίστασιν τοῦ αὐτόθι στρατηγοῦ τῶν Περσῶν Βόγου. Μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα τοῦ Κίμωνος ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἀνέθηκεν αὐτῷ τοὺς λιθίνους Ἑρμᾶς, ἤτοι τὰς τετραγώνους στήλας, αἵτινες ἀπολήγουσαι εἰς κεφαλὴν ἵσταντο εἰς τὰς διαφόρους δημοσίας πλατείας καὶ πρὸ τῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως. Ἐπέγραψε δὲ ἐπ' αὐτῶν ποικίλα ἐπιγράμματα, ἅπαντα δηλωτικὰ τῆς πρὸς τὸν ἄνδρα εὐγνωμοσύνης, ὧν ἐπροοιμίαζεν ὡς ἑξῆς·

Ἡγεμόνεσσι δὲ μισθὸν Ἀθηναῖοι τάδ' ἔδωκαν
Ἀντ' εὐεργεσίης καὶ μεγάλων ἀγαθῶν.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Κίμων ἔμελλε νὰ λάβῃ νέα δικαιώματα εἰς τὴν εὔνοιαν τῶν συμπολιτῶν. Ὁ στρατηγὸς οὗτος ἤρχισεν ἔκτοτε ὠφελούμενος ἐκ πάσης περιστάσεως ἵνα αὐξήσῃ τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος κράτος. Ἐπειδὴ λοιπὸν Σκύριοί τινες ἐλῄστευσαν θεσσαλοὺς ἐμπόρους, καὶ τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον κατεδίκασε τὴν νῆσον εἰς ἀποζημίωσιν, οἱ μὲν κάτοικοι τῆς νήσου ἀπέρριψαν τὸ βάρος τῆς ἀποζημιώσεως, ὡς εἰκός, εἰς τοὺς ἐνόχους, οἱ δ' ἔνοχοι κατέφυγον πρὸς τὸν Κίμωνα, ὁ δὲ Κίμων, ἐπιλαβόμενος τῆς προφάσεως, ἐκυρίευσε περὶ τὸ 470 τὴν Σκῦρον, ἐξηνδραπόδισεν ἅπαντας τοὺς προτέρους κατοίκους,

Δόλοπας ὄντας, καὶ κατῴκισε δι' ἀθηναίων ἐποίκων τὴν νῆσον, ἄγονον μὲν οὖσαν ἀλλ' ἔχουσαν λιμένα καλὸν καὶ συνδέουσαν, διὰ τῆς ἐπιτηδείας αὐτῆς θέσεως, τὴν πόλιν μετὰ ἑτέρου αὐτῆς κτήματος, τῆς νήσου Λήμνου. 'Απὸ ταύτης τῆς ἐκστρατείας ἐπανερχόμενος ὁ Κίμων ἠξιώθη ἐν 'Αθήναις ἐξαιρέτου τινὸς τιμῆς καὶ ὅλως προσηκούσης τῇ πόλει ἐκείνῃ,ἥτις τοσοῦτον θαυμασίως τότε συνεδύαζε τὸν πνευματικὸν βίον μετὰ τοῦ πολιτικοῦ. Διότι συνέπεσε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου νὰ τελῆται δραματικὸς ἀγὼν μεταξὺ τοῦ γηραιοῦ ἤδη Αἰσχύλου καὶ τοῦ νέου Σοφοκλέους, ὅστις γεννηθεὶς τῷ 495 δὲν ἦτο ἔτι οὐδὲ τριακοντούτης· φιλονεικούντων δὲ τῶν θεατῶν καὶ διῃρημένων ὄντων, ὁ ἄρχων 'Αφεψίων δὲν ἐκλήρωσε κριτάς, ἀλλ' ἰδὼν εἰσελθόντα τὸν Κίμωνα μετὰ τῶν συστρατήγων εἰς τὸ θέατρον καὶ ποιήσαντα τῷ θεῷ τὰς νενομισμένας σπονδὰς δὲν ἀφῆκεν αὐτοὺς ν' ἀπέλθωσιν, ὁρκώσας δὲ ὑπεχρέωσε νὰ κρίνωσι τὸν ἀγῶνα, ὅστις ἀπέβη ἀξιομνημόνευτος διά τε τὸ τῶν κριτῶν ἀξίωμα καὶ διότι, νικήσαντος τοῦ Σοφοκλέους, ὁ Αἰσχύλος, περιπαθὴς γενόμενος καὶ βαρέως φέρων τὴν ἧτταν, ἀπεδήμησεν εἰς Σικελίαν, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε τῷ 456 εἰς Γέλαν.

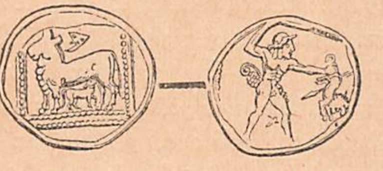
Νομίσματα:

'Ηιόνος

(Δύο χῆνες, ὧν ἡ μία κρατεῖ διὰ τοῦ ράμφους ἔγχελυν. Κοῖλον τετράγωνον)

Σατράπου Βόγου

('Αγελὰς καὶ μόσχος· ἄνωθεν αὐτῶν ἀραμαϊκὸν μονόγραμμα τοῦ Βόγου. 'Επὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως 'Ηρακλῆς κρατῶν λέοντα ἀπὸ τῆς οὐρᾶς)

Καθ' οὓς χρόνους ἐκυριεύθη καὶ δι' ἀποίκων κατελήφθη ἡ Σκῦρος, ἤτοι περὶ τὸ 470, οἱ 'Αθηναῖοι πολεμήσαντες καὶ πρὸς τοὺς Καρυστίους, ἄδηλον διατί, συνεβιβάσθησαν ἐπὶ τέλους πρὸς αὐτοὺς διὰ συνθηκῶν. Δύο περίπου μετὰ τὰ γεγονότα ἔτη συνέβη ἡ πρώτη ἐν τῇ συμμαχίᾳ ρῆξις, διότι ἀπέστησαν τότε οἱ Νάξιοι· ἀλλὰ πολιορκηθέντες ἀμέσως ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων καὶ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι καὶ νὰ καταβιβασθῶσιν εἰς τὴν τάξιν ἁπλῶν ὑπηκόων. 'Εν τούτοις ἡ συμμαχία δὲν παρημέλει τὸν κύριον αὐτῆς σκοπόν· ἂν καὶ ἄχρι τοῦδε δὲν ἀνεφέρομεν εἰμὴ τὴν τῆς 'Ηιόνος ἀπὸ τῶν Περσῶν ἀνάκτησιν, διότι ταύτης μόνον μνημονεύουσιν οἱ σῳζόμενοι ἱστορικοί, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἐγένοντο καὶ ἄλλαι κατὰ τῶν πολεμίων τούτων ἐπιχειρήσεις. Κατὰ δὲ τὰ ἔτη 466 καὶ 465 ἐπεχείρησαν οἱ σύμμαχοι μεγάλην εἰς τὰ δυτικομεσημβρινὰ καὶ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς 'Ασίας ἐκστρατείαν (¹). 'Ο Κίμων, ἄγων 200 τριήρεις 'Αθηναίων καὶ 100 συμμαχικάς, ἐξέβαλε τὰς φρουρὰς τῶν πολεμίων ἀπὸ διαφόρων ἑλληνικῶν ἐν Καρίᾳ καὶ ἐν Λυκίᾳ ἱδρυμάτων καὶ ἐκυρίευσε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀξιόλογον ἐμπορικὴν πόλιν τῶν Φασηλιτῶν. 'Αλλ' ἐπειδὴ αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται ἐνησχόλησαν αὐτὸν ἐπὶ μακρόν, ἔλαβον ἐκ τούτου καιρὸν οἱ Πέρσαι νὰ συλλέξωσι, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ἐν Παμφυλίᾳ ποταμοῦ Εὐρυμέδοντος, δύναμιν ἰσχυράν, πεζικήν τε καὶ ναυ-

---

(¹) 'Η χρονολογία τῆς στρατείας ταύτης εἶναι λίαν ἐπισφαλὴς κυμαινομένη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 470 π. Χ. καὶ 465 π.Χ., ἀκριβέστερον δὲ μεταξὺ 467 καὶ 466—65 π.Χ. Καθόλου δὲ σημειωτέον ὅτι ἡ ἀπὸ 476 π. Χ. μέχρι 446 π. Χ. τριακονταετὴς ἱστορία τῆς ἀκμῆς τῆς 'Ελλάδος καὶ ἰδίως τῶν 'Αθηνῶν, ἡ ἱστορηθεῖσα λίαν συντόμως ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου (Α' 89—115), ὑπὸ δὲ τῶν μεταγενεστέρων, συγχρόνων τῷ Φιλίππῳ καὶ 'Αλεξάνδρῳ καὶ τοῖς μετὰ τούτους μακεδόσι βασιλεῦσιν, ἱστοριογράφων διὰ μακρῶν,ἀλλ' οὐχὶ μετὰ σαφηνείας, προσκρούουσιν εἰς ἔλλειψιν σαφηνείας· ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν ἰδίως, ἔχει πολλὰ τὰ μὴ σαφῶς καθωρισμένα.

τικήν, ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Τιθραύστην καὶ Φερενδάτην, ἀμφοτέρους συγγενεῖς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Ὁ στόλος, τὸ πλεῖστον ἐκ Φοινίκων συγκείμενος, συνεποσοῦτο, ὡς φαίνεται, εἰς 200 τριήρεις· ἀλλ' ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν περιεμένοντο ἕτερα 80 φοινικικὰ πλοῖα, πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν ὁποίων οἱ στρατηγοὶ δὲν ἤθελον νὰ συνάψωσι μάχην. Ὁ δὲ Κίμων, ἔχων τὸ ἀντίθετον συμφέρον, ἔσπευσε νὰ ἐπιτεθῇ, ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς φυγὴν καί τους ἔρριψεν εἰς τὴν ξηράν, τοσοῦτον ταχέως καὶ τόσον ὀλίγην παθὼν αὐτὸς ζημίαν, ὥστε ἠδυνήθη νὰ ἀποβιβάσῃ ἀμέσως ἔπειτα τοὺς ἄνδρας αὐτοῦ καὶ νὰ ἐφορμήσῃ, ἄνευ πλείονος ἀναβολῆς, κατὰ τῆς πεζικῆς δυνάμεως, ἥτις ἦτο παρατεταγμένη ἐπὶ τῆς παραλίας ὡς ἐπίκουρος τοῦ στόλου. Ἡ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς μάχη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀμφίρροπος. Ἐπὶ τέλους ὅμως ὁ Κίμων (1) κατετρόπωσε τοὺς πολεμίους, διέλυσε τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἔλαβε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἐκυρίευσεν ἢ κατέστρεψεν ὅλον τὸν στόλον. Ἅμα δὲ ἀσφαλίσας τὴν νίκην καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἔπλευσε πρὸς τὴν Κύπρον, ἵνα προκαταλάβῃ καθ' ὁδὸν ἐπερχομένην τὴν τῶν 80 πλοίων φοινικικὴν ἐπικουρίαν, καὶ εὐτυχήσας φρόντι νὰ συναντήσῃ τὰ πλοῖα ταῦτα, ἐνῷ οὐδεμίαν εἶχον ἔτι εἴδησιν τῆς περὶ τὸν Εὐρυμέδοντα ποταμὸν συμφορᾶς, προσέβαλεν αὐτὰ καὶ κατέστρεψεν ἅπαντα, ἂν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πληρωμάτων κατώρθωσαν, ὡς φαίνεται, νὰ διασωθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Κύπρου. Ἡ τριπλῆ (2) αὕτη τοῦ Κίμωνος νίκη, μία κατὰ θάλασ-

(1) Κατὰ Πλούταρχον (Β. Κίμ. 9) ὁ στόλος, οὗ ἡγεῖτο ὁ Κίμων κατὰ τὴν εἰρημένην στρατείαν, συνέκειτο ἐκ νεῶν «πρὸς μὲν τάχος καὶ περιαγωγὴν ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ἄριστα κατεσκευασμένων· ἐκεῖνος δὲ τότε καὶ πλατυτέρας ἐποίησεν αὐτὰς καὶ διάβασιν τοῖς καταστρώμασιν ἔδωκεν, ὡς ἂν ὑπὸ πολλῶν ὁπλιτῶν μαχιμώτεροι προσφέροιντο τοῖς πολεμίοις». Οὕτω δὲ διὰ τῶν ἐπενεχθεισῶν ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους βελτιώσεων τὰ πολεμικὰ πλοῖα δὲν προσεκτήσαντο μόνον μείζονα ταχύτητα καὶ εὐστροφίαν ἀλλὰ καὶ κατεστάθησαν ἐπιτήδεια, διὰ τοῦ μείζονος πλάτους καὶ τῆς ἐν τοῖς καταστρώμασι διαβάσεως, εἰς ἀποστολὴν καὶ μεταγωγὴν ὁπλιτῶν, ἤτοι στρατῶν ἀποβάσεως ἢ ἀποβατικοῦ, ὡς λέγομεν σήμερον.

(2) Τὰ περὶ τῆς τριπλῆς νίκης τοῦ Κίμωνος ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐπιτευχθείσης λεγόμενα δὲν εἶναι ἀσφαλῶς παραδεδομένα. Ὁ Θουκυδίδης (Α' βιβλ. 100) ποιεῖται λόγον ἁπλῶς περὶ νικηφόρου πεζομαχίας καὶ ναυμαχίας τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐπιτευχθείσης· περὶ τρίτης μάχης ἢ ναυμαχίας οὐδεὶς παρ' αὐτῷ γίνεται λόγος. Ὁ Διόδωρος ΙΑ' 60—62 σύγχυσιν ποιούμενος τῶν πάντων ἢ συγκεχυμένα παραλαμβάνων ταῦτα παρὰ τοῦ Ἐφόρου καὶ συγχέων ἰδίως τὴν τοῦ Κίμωνος στρατείαν τὴν τοῦ 466—465 πρὸς τὴν τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς στρατείαν τοῦ 450—449 παρίστησι τὸν Κίμωνα πλέοντα ἐν ἀρχῇ πρὸς τὴν Κύπρον, ἔνθα ἐμάνθανεν ὅτι διέτριβεν ὁ περσικὸς στόλος, καὶ μετὰ ναυμαχίαν ἐγγὺς τῆς νήσου συγκροτηθεῖσαν, «καθ' ἣν λαμπρῶς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους Ἕλληνες καὶ βάρβαροι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνίκησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἑκατὸν μὲν κυριεύσαντες ναῦς αὐτάνδρους, πλείονας δὲ βυθίσαντες καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἡττηθέντος στόλου καταδιώξαντες μέχρι Κύπρου, εἰς ἣν κατέφυγον καὶ ἔνθα οἱ μὲν ἐν αὐταῖς ἄνδρες εἰς τὴν γῆν ἀπεχώρησαν, αἱ δὲ νῆες κεναὶ βοηθούντων οὖσαι τοῖς πολεμίοις ἐγενήθησαν ὑποχείριοι...». Ἀλλὰ τότε πόθεν προῆλθεν ὁ θρῦλος περὶ τριῶν νικῶν τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, οὗ ἠχὼ εἶναι καὶ τἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου γραφόμενα; Ὁ Πλούταρχος εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ὑπ' αὐτοῦ προστίθησι· «Κίμων δ' ὥσπερ ἀθλητὴς δεινὸς ἡμέρᾳ μιᾷ *δύο* καθῃρηκὼς ἀγωνίσματα (δύο δηλονότι μεγάλα κατορθώματα προηγούμενα τῶν Ἑλλήνων ὑπερβαλὼν κατ' ἀντίστροφον τάξιν, τὸ μὲν ἐν Σαλαμῖνι πεζομαχίᾳ, τὸ δὲ ἐν Πλαταιαῖς ναυμαχίᾳ) παρεληλυθὼς τρόπαιον ἐπηγωνίσατο ταῖς νίκαις», ἤτοι εἰς τὰς νίκας ταύτας προσέθηκε καὶ νέον ἀγώνισμα τρίτον μετὰ νίκης. Τὸ δὲ νέον τοῦτο ἀγώνισμα ἦν ἡ προσβολὴ καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν ἀπολειφθεισῶν ὀγδοήκοντα φοινικικῶν τριήρων περὶ ὧν ὁ μὲν Θουκυδίδης οὐδὲν ἀναφέρει ὡς οὐδὲ ὁ Διόδωρος, ὁ δὲ Πλούταρχος λέγει ὅτι αὗται προσέπλεον ἀπὸ Κύπρου. Ταύτας λοιπὸν τὰς τριήρεις ὁ Κίμων ἐπελθὼν τάχιστα καὶ ἀπροσδοκήτως προσβαλὼν κατέστρεψε καταστραφέντος οὕτω τοῦ ἐξ ὀγδοήκοντα πλοίων συγκειμένου στόλου καὶ τοῦ πλείστου τῶν ἀνδρῶν ἀπολομένου μετὰ τοῦ στόλου.

σαν, μία κατὰ ξηράν, μία πάλιν κατὰ θάλασσαν, τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ στόλου γενομένη, ἐθεωρήθη εὐλόγως ὡς τὸ λαμπρότατον τῶν ἡρωικῶν τῆς Ἑλλάδος ἔργων κατὰ τῶν Περσῶν, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ ἡ πληθὺς τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἡ λεία ἦσαν ὑπέρογκοι. Ὅθεν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τοῦ ἀναθήματος ὅπερ κατεσκεύασεν ἐκ τῆς δεκάτης τῶν λαφύρων τῷ Ἀπόλλωνι ἐπέγραψε τὸ ἀκόλουθον θριαμβικὸν ἐπίγραμμα ποιηθέν, ὡς λέγεται, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου·

Ἐξ οὗ τ' Εὐρώπην Ἀσίας δίχα πόντος ἔνειμεν,
καὶ πόλιας θνητῶν θοῦρος Ἄρης ἐφέπει,
οὐδενί πω κάλλιον ἐπιχθονίων γένετ' ἀνδρῶν
ἔργον ἐν ἠπείρῳ καὶ κατὰ πόντον ὁμοῦ.
Οἵδε γὰρ ἐν γαίῃ Μήδων πολλοὺς ὀλέσαντες
Φοινίκων ἑκατὸν ναῦς ἕλον ἐν πελάγει
ἀνδρῶν πληθούσας, μέγα δ' ἔστενεν Ἀσὶς ὑπ' αὐτῶν
πληγεῖσ' ἀμφοτέραις χερσί, κράτει πολέμου.

Ἡ μὲν ὁσημέραι οὕτω προαγομένη δόξα καὶ ὑπεροχὴ τῶν Ἀθηναίων, ἀντὶ νὰ κορέσῃ, ἠρέθιζεν ἐξ ἐναντίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἐπιχειρηματικὴν αὐτῶν ὁρμήν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς ἐπὶ Στρυμόνι Ἠιόνος,πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταλάβωσι τὰ περὶ τὴν χώραν ταύτην πλούσια μεταλλεῖα χρυσοῦ, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραξαν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Ἀμερικανοὶ εἰς τὸν Καλιφορνίαν· ἀλλὰ περιῆλθον ὡς ἐκ τούτου εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς Θασίους, οἵτινες κατεῖχον πρὸ μικροῦ ἀξιόλογον τῆς χώρας ταύτης μέρος καὶ πολλὰς εἶχον ὑποτελεῖς ἐπὶ τῆς θρακικῆς ἠπείρου πόλεις. Ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι πολιορκοῦσιν ἀμέσως τὴν Θάσον (1) καὶ μετὰ διετῆ αὐτῆς ἀποκλεισμόν, 464 καὶ 463, ἀναγκάζουσιν αὐτὴν νὰ καθαιρέσῃ τὸ τεῖχος αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ τὰ πολεμικὰ πλοῖα, 33 τὸν ἀριθμόν, νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰ ἐπὶ τῆς ἠπείρου κτήματα καὶ μιταλλεῖα, νὰ καταβάλῃ ἀμέσως μεγάλην ἀποζημίωσιν καὶ νὰ πληρώνῃ τακτικῶς τοῦ λοιποῦ ἐτήσιον φόρον. Ὥστε καὶ αὕτη ἡ νῆσος, ἡ πρότερον ἐπὶ ἴσοις δικαίοις μετέχουσα τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας, κατέστη ὑπήκοος τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ δὲ ἅλωσις αὕτη τῆς Θάσου συνδέεται καὶ μεθ' ἑτέρου τινὸς γεγονότος, κατὰ τοῦτο λόγου ἀξίου, ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προανάκρουσμα σπουδαίων πραγμάτων, βραδύτερον ἐπελθόντων. Οἱ Θάσιοι πολιορκούμενοι εἶχον ζητήσει κρυφίως τὴν ἐπικουρίαν τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες ὑπέ-

(1) Τῆς ἐναντίον τῆς Θάσου ἐπιχειρήσεως ταύτης τοῦ Κίμωνος προηγήθη ἐν τῇ αὐτῇ στρατείᾳ καὶ ἑτέρα ἀξιοσημείωτος πολεμικὴ πρᾶξις τοῦ αὐτοῦ ἀνδρός. Ἦτο δὲ αὕτη στρατεία κατὰ τῶν ἐν τῇ Χερρονήσῳ ἔτι μενόντων Περσῶν. Οὗτοι προσβληθέντες ὑπὸ τοῦ Κίμωνος οὐ μόνον ἀντέστησαν ἀλλὰ καὶ τοὺς Θρᾷκας ἐκ τῆς μεσογείου Θρᾴκης ἐπεκαλέσαντο(Πλουτ. Β. Κίμ. 11)· ἀλλ' ὁ Κίμων, καίπερ μετ' ἐλαχίστης δυνάμεως ναυτικῆς ἐκπλεύσας ἐκ Πειραιῶς, κατεναυμάχησε τὰ τελευταῖα ἐν τοῖς ὕδασιν ἐκείνοις διατηρούμενα λείψανα τοῦ περσικοῦ ναυτικοῦ διὰ τεσσάρων μόνον πλοίων κυριεύσας τριακαίδεκα τῶν πολεμίων, καὶ ἀφοῦ ἐξήλασε τοὺς Πέρσας καθ'ὁλοκληρίαν ἐκ τῆς Χερρονήσου καὶ κατ'ἀκολουθίαν ἐκ τῆς Εὐρώπης ἐπετέθη καὶ κατὰ τῶν εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐλθόντων Θρᾳκῶν καὶ τούτους νικήσας πᾶσαν τὴν Χερρόνησον (πᾶσαν δηλονότι τὴν ἀπὸ τῆς νῦν Καλλιουπόλεως μέχρι τοῦ νῦν φρουρίου Σετιλμπὰχρ ἐκτεινομένην χώραν κατέστησε κτῆσιν ἄμεσον ἀθηναϊκὴν (οὐχὶ συμμαχικήν) ὡς ἦτο αὐτὴ καὶ πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων.

σχοντο τρόντι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν 'Αττικὴν ἵνα περισπάσωσι τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις τῶν 'Αθηναίων. Καὶ δὲν ἠδυνήθησαν μὲν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν ἀλλ' ἡ συνεννόησις αὐτῶν αὕτη ὑποδεικνύει ὅτι δὲν ἠδιαφόρουν πρὸς τὴν προαγομένην ἐπίδοσιν τῆς πόλεως ἐκείνης. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντων γεγονότων, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἱστορία τῆς Σπάρτης καὶ τῆς ἄλλης ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ πρὸ δεκαπενταετίας ὅλης σχεδὸν ἄσχετος διατελέσασα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν 'Αθηνῶν, συνυφαίνεται αὖθις μετ' αὐτῆς.

Νόμισμα Θάσου

(Κεφαλὴ Σατύρου ἀμφιπρόσωπος, δύο ἀμφορεῖς)

Τί συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν 15 τούτων ἐτῶν, ἤτοι ἀπὸ τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης καὶ ἐφεξῆς, δέν το γνωρίζομεν εἰμὴ ἀτελέστατα. Τὸ ψήφισμα δι' οὗ ἡ ἐν Κορίνθῳ ([1]) σύνοδος εἶχεν ἀπειλήσει ὅτι θέλει δεκατεύσει τοὺς Ἕλληνας ὅσοι, μὴ ἀναγκασθέντες, συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Πέρσου δὲν ἐξετελέσθη, ὡς φαίνεται. 'Αλλ' αἱ ταπεινωθεῖσαι Θῆβαι ἀπέβαλον ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὴν ἐπὶ τῆς ἄλλης Βοιωτίας ἡγεμονίαν αὐτῶν· αἱ Πλαταιαί, ἀνοικοδομηθεῖσαι, ἐξηκολούθησαν συμμαχοῦσαι μετὰ τῶν 'Αθηναίων· τῇ συνεργίᾳ τῶν 'Αθηναίων ὁμοίως ἀνῳκίσθησαν καὶ αἱ Θεσπιαί. Ἡ δὲ Σπάρτη περιωρίζετο εἰς μικρά τινα πράγματα, πρὸς τοὺς γείτονας 'Αρκάδας καὶ Τριφυλίους καὶ 'Αχαιούς, ὅτε αἴφνης, τῷ 464, ἔπαθε σεισμὸν φοβερόν, ἐξ οὗ κατεστράφη μέγα τῆς πόλεως μέρος καὶ ἐθανατώθησαν πλεῖστοι ἄνθρωποι, ἐν οἷς οὐκ ὀλίγοι σπαρτιᾶται πολῖται. 'Εντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ εἵλωτες, οἱ πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ῥαδιουργηθέντες, ὥρμησαν ἐπὶ τὰ ὅπλα, προσλαβόντες δὲ συμμάχους καί τινας περιοίκους καὶ στρατεύσαντες ἐπὶ τὴν Σπάρτην μικροῦ ἐδέησε νὰ γίνωσι κύριοι αὐτῆς. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τοῦ νέου καὶ ἀνδρείου βασιλέως 'Αρχιδάμου ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν καθυπετάχθησαν. 'Επί τινα χρόνον ἐπέμενον ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τοὺς δεσπότας αὐτῶν ἀνταγωνιζόμενοι· τελευταῖον ἐνικήθησαν, ἀλλὰ τότε καταλαβόντες τὴν 'Ιθώμην, τὸ ἀρχαῖον τῶν μεσσηνίων αὐτῶν προπατόρων φρούριον, ὠχύρωσαν αὐτὴν καὶ ἐξηκολούθησαν αὐτόθι ἀμυνόμενοι τοσοῦτον καρτερικῶς ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετὰ παρέλευσιν 2 ἢ 3 ἐτῶν, ἀπελπισθέντες νὰ δαμάσωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων, ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν συμμάχων αὐτῶν, καὶ ἰδίως τῶν Αἰγινητῶν, τῶν 'Αθηναίων καὶ τῶν Πλαταιέων, διότι, ἂν καὶ ἡ Σπάρτη παρῃτήθη τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου, ἂν καὶ αἱ 'Αθῆναι συνεκρότησαν ἰδίαν ἐπὶ τούτῳ συμμαχίαν, ἡ ἀρχαία συμμαχία ἡ ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξου συνομολογηθεῖσα δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλελυμένη.

Ὅτε ὑπεβλήθη εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου 'Αθηναίων αὕτη ἡ περὶ ἐπικουρίας αἴτησις τῶν Λακεδαιμονίων, ἤκμαζεν ἐνταῦθα ἡ μεταξὺ Κίμωνος καὶ Περικλέους ἔρις, ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω. Καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἐξώρκισε τοὺς συμπολίτας νὰ μὴ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ φοβερωτάτου αὐτῶν ἀντιπάλου, ὁ δὲ

([1]) Τὴν σύνοδον ταύτην μετὰ τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἐξέλασιν τῶν Μήδων βλέπομεν ἑδρεύουσαν ἐν Σπάρτῃ, ὅπου κληθεὶς νὰ δικασθῇ ὑπ' αὐτῆς ὁ Θεμιστοκλῆς δὲν προσῆλθε καὶ ἔφυγεν ἐκ Πελοποννήσου. Διελύθη δέ, ὡς ἦν εἰκός, σιωπηλῶς μετ' ὀλίγον, ἐκλιπόντος παντὸς ἀπὸ τοῦ βαρβάρου φόβου.

Κίμων ἐξ ἐναντίας ὑπεστήριζε παντὶ σθένει τὴν αἴτησιν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἄτοπον νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτῆς ἡ πόλις ἐκείνη ἥτις πλεῖστον μετὰ τὰς Ἀθήνας συνετέλεσεν εἰς τὴν διάσωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἔθνους. Ὁ Κίμων δὲν ἦτο ῥήτωρ μέγας, ὢν κατὰ τοῦτο πολὺ τοῦ Περικλέους ὑποδεέστερος· ἀλλά, ὡς πᾶς ἄνθρωπος ἔχων σφοδρὰ πάθη καὶ ἰσχυρὰς πεποιθήσεις, ἠδύνατο εἴς τινας στιγμὰς νὰ μετεωρισθῇ μέχρι τῆς ἀληθοῦς εὐγλωττίας· καὶ μάρτυρες σύγχρονοι βεβαιοῦσιν ὅτι ἐπὶ τῆς προκειμένης συζητήσεως ἀνεδείχθη λαμπρός, προσκαλέσας τοὺς Ἀθηναίους «μήτε τὴν Ἑλλάδα χωλὴν μήτε τὴν πόλιν ἑτερόζυγα περιιδεῖν γεγενημένην». Ὁμολογοῦμεν ὅτι, ἂν τὸ φρόνημα τοῦ Κίμωνος ἦτο γενναιότερον, ἡ γνώμη τοῦ Περικλέους ἦτο πολιτικωτέρα· διότι, ἂν ἐπὶ τέλους αἱ Ἀθῆναι ἤθελον νὰ αὐξήσωσι καὶ νὰ παγιώσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν, ἐν ἄλλαις λέξεσι, νὰ ἑνώσωσιν ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν εἰς ἓν κράτος, τὸ συμφέρον αὐτῶν ἦτο νὰ μὴ τείνωσι χεῖρα βοηθείας πρὸς τὴν μόνην πόλιν ἥτις ἠδύνατο νὰ ἀντιπράξῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου βουλεύματος. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ζήτημα περιεπλέκετο ὑπὸ συμφερόντων τινῶν, τὰ ὁποῖα ἀφανῶς συνετέλουν εἰς τὸ νὰ μὴ δύνανται νὰ συμφωνήσωσιν ἐνταῦθα οἱ δύο ἐκεῖνοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Εἴδομεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἐπεδίωκε τὴν ὅσον ἔνεστι πραγματικωτέραν ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, ὁ δὲ Κίμων ἤθελε τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων, καθ' ἃ εἶχον μὲν πάντες ἴσα δικαιώματα ἀλλὰ πραγματικῶς ἡ ἐξουσία ἦτο εἰς χεῖρας τῶν εὐπορωτέρων, τῶν ἀρίστων πολιτῶν· διὸ ὁ μὲν Περικλῆς ἐλέγετο δημοκρατικός, ὁ δὲ Κίμων ἀριστοκρατικός· καὶ ὁ μὲν Περικλῆς ἀπεστρέφετο τὴν Σπάρτην, πρὸς τοῖς ἄλλοις ὡς πολεμιωτάτην πάσης δημοκρατικῆς ἀναπτύξεως, ὁ δὲ Κίμων εἶχε φιλικῶς πρὸς αὐτήν, ὡς τύπον καὶ ὑπογραμμὸν τῆς τῶν ἀρίστων πολιτείας. Ὄχι ὅτι ὁ Κίμων ἐπόθησέ ποτε, ὡς πολλάκις κατηγορήθη, νὰ ἐνισχύσῃ τὴν μερίδα του διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Σπάρτης. Μετ' ὀλίγον ἐδόθη περίστασις καθ' ἣν τρανῶς ἀπέδειξεν ὅτι, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην φιλία του, οὐδέποτε ἐθυσίασεν εἰς αὐτὴν τὰ πολιτικὰ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντα. Ἀλλ' ὁ Κίμων δὲν ἦτο μόνος· εἶχεν ὀπαδούς, ὧν τινες, ὡς πολλάκις συμβαίνει, προχωροῦντες πολὺ περισσότερον τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν καὶ ὄντες ἰδιοτελέστεροι περὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν διαγωγὴν ἤλπιζον διὰ τῆς συνδρομῆς τῆς Σπάρτης νὰ πολεμήσωσι τὰ νεωτεριστικὰ βουλεύματα τοῦ Περικλέους· διὰ δὲ τοῦτο ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι παντὶ σθένει τὴν πόλιν ταύτην κατὰ τὴν παροῦσαν αὐτῆς ἀμηχανίαν. Δι' ἄλλους λοιπὸν λόγους ἦτο φιλολάκων ὁ Κίμων καὶ δι' ἄλλους τινὲς τῶν τῆς μερίδος αὐτοῦ. ἀλλά, ὡς πολλάκις ἐπίσης συμβαίνει, αἱ προαιρέσεις τῶν ὀπαδῶν ἐταυτίζοντο μὲ τὰς τοῦ ἀρχηγοῦ προαιρέσεις, ἡ δὲ ἀντίθετος μερὶς διὰ τοῦτο μάλιστα δὲν ἤθελε νὰ δοθῇ ἐπικουρία εἰς τὴν Σπάρτην. Οὐδὲν ἧττον, ὁ Κίμων, εἰς ὃν πολλὰ καὶ λαμπρὰ πολεμικὰ κατορθώματα περιεποίουν πλείστην ἔτι ἐν Ἀθήναις δύναμιν, ὑπερίσχυσε, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς οὗτος μετὰ 4.000 ἀνδρῶν εἰς βοήθειαν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο τότε ἡ ἀτέλεια τῆς πολιορκητικῆς τῶν Ἑλλήνων τέχνης ὥστε οὐδὲ ἡ συνδρομὴ αὕτη τῶν Ἀθηναίων ἐπήγαγεν ἀμέσως τὴν ἅλωσιν τῆς Ἰθώμης. Καὶ ἐν τούτοις ἤρχισαν νὰ παράγωνται ἔριδες μεταξὺ τῶν ἐπικούρων τούτων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ λησμονήσωσι τὴν πρὸς ἐκείνους ἀντιπάθειαν αὐτῶν καὶ κατήντησαν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποπτεύσωσιν αὐτοὺς ὡς δυναμένους νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν ἀποστατῶν· διὸ μετ' οὐ πολὺ ἀπέπεμψαν τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὰ ἴδια, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἔχουσι χρείαν αὐτῶν, ἐνῷ ὅλοι οἱ ἄλλοι σύμμαχοι παρέμειναν, ἡ δὲ πολιορκία ἐξηκολούθησεν ὡς πρότερον.

Ἡ τοιαύτη ἔκβασις τῆς ἀποσταλείσης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικουρίας ἐξελήφθη ἐν Ἀθήναις, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὡς δεινὴ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ὕβρις, καὶ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξασθενίσῃ μὲν τοὺς περὶ Κίμωνα, τοὺς προκαλέσαντας τὸ ἐπιχείρημα, νὰ ἐνισχύσῃ δὲ τοὺς περὶ Περικλέα, οἵτινες εἶχον ἀντισταθῆ εἰς αὐτό. Ὅθεν ὁ Περικλῆς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἄνδρες, ὧν ἐπιφανέστατος ἦτο τότε ὁ Ἐφιάλτης, ὠφελούμενοι ἐπιτηδείως ἐκ τῆς ἐντεῦθεν ἐπελθούσης μεταβολῆς εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀντίπαλον μερίδα διαθέσεις τῶν πολλῶν, ἐπεχείρησαν, ἐν τῷ ἅμα, περί τε τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα καὶ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς πολιτείας σχέσεις, διαφόρους νεωτερισμούς, δι' ὧν κατεφέρετο πληγὴ καιρία συγχρόνως κατά τε τῆς μερίδος ἐκείνης καὶ κατὰ τῆς Σπάρτης αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων δὲν θέλομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναφέρει εἰμὴ τὸν ὀστρακισμὸν τοῦ Κίμωνος. Ἕνεκα τῆς κορυφωθείσης τότε μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων ἔριδος κατέστη ἀναγκαία αὖθις ἡ ἐφαρμογὴ τῆς πολυθρυλήτου ταύτης θεσμοθεσίας· καὶ ἐπειδὴ τὸ πλῆθος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσηλοῦτο εἰς τοὺς περὶ τὸν Περικλέα, κατώρθωσεν οὗτος νὰ ἀπαρτίσῃ τὰς 6.000 ψήφους ὅσαι ἦσαν ἀπαραίτητοι ἵνα ἀπομακρυνθῇ τῆς πόλεως ὁ μέγας αὐτοῦ ἀνταγωνιστής. Ἐνταῦτῷ δέ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, οἱ Ἀθηναῖοι, διέλυσαν μὲν ἤδη ἐπισήμως τὴν ἀρχαίαν συμμαχίαν ἣν εἶχον συνομολογήσει πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπὶ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς, συνωμολόγησαν δὲ συμμαχίας νέας, ὅλως πολεμίας πρὸς τὴν Σπάρτην.

Νόμισμα Φασηλιτῶν
(Πρῷρα πλοίου καὶ Πρόμαχος Ἀθηνᾶ)

Ἀναπαράστασις τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.΄

ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ. ΜΟΝΑΡΧΙΑ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ Ἄργος εἶχεν ἀναλάβει ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἣν ὑπέστη ἄλλοτε, ὅτε κατετροπώθη ὁλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ Κλεομένους· καί, ὡς ἔκτοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, καθυπέταξεν ἤδη τοὺς περὶ αὐτὸ Τιρυνθίους, Μυκηναίους, Κλεωναίους· ἔσῳζε δὲ πάντοτε τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης φθόνον· ὅθεν προθυμότατα ἐδέχθη τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Θεσσαλοὶ πάλιν ἐμνησικάκουν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἕνεκα τῆς εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ἐπιδρομῆς τοῦ Λεωτυχίδου. Ἔσπευσαν λοιπὸν καὶ οὗτοι νὰ ταχθῶσιν εἰς τὴν νέαν ταύτην συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων. Τελευταῖον τὰ Μέγαρα ἦσαν εἰς συνεχεῖς διενέξεις περὶ γῆς ὅρων πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῶν Κορινθίους, καὶ μὴ ἐλπίζοντα παρὰ Λακεδαιμονίων προστασίαν τινὰ διέλυσαν τὰς πρὸς τούτους ὁμολογίας καὶ ἡνώθησαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων· ὥστε ἡ ἡγεμονία τούτων, ἡ πρὸ καιροῦ ἰσχυροτάτη κατὰ θάλασσαν, ἐξηπλώθη ἤδη καὶ εἰς μέγα μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς [1]

---

[1] Ἰδὲ Θουκυδ. Α΄ 103. Ἡ Ἰθώμη μετὰ δεκαετῆ πολιορκίαν παρεδόθη τοῖς Λακεδαιμονίοις διὰ συμβάσεως, δι' ἧς ὑπεχρεοῦντο οἱ πολιορκούμενοι Μεσσήνιοι νὰ ἐξέλθωσι τῆς Πελοποννήσου ὑπόσπονδοι καὶ νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ μηδεὶς εἰς αὐτὴν ἐπὶ ποινῇ τοῦ εἶναι δοῦλος τοῦ πρώτου συλλαμβάνοντος αὐτόν. Εἰς τὴν τοιαύτην ἐνδοτικότητα τῶν Λακεδαιμονίων συνετέλεσε καί τις δελφικὸς χρησμὸς λέγων αὐτοῖς «τὸν ἱκέταν τοῦ Διὸς τοῦ Ἰθωμάτα ἀφιέναι». Τοὺς οὕτως ἐξελθόντας μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων Μεσσηνίους δεξάμενοι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδοσαν αὐτοῖς τὴν πρὸ ὀλίγου ἀπὸ Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν ἀφαιρεθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν Ναύπακτον. Οἱ Μεσσήνιοι οὗτοι διετέλεσαν πιστοὶ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων. Τότε δὲ καὶ οἱ Μεγαρεῖς ἐλθόντες εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς Κορινθίους προσεχώρησαν εἰς τὴν συμμαχίαν τῶν Ἀθηναίων ἀποστάντες ἀπὸ Λακεδαιμονίων. Οἱ Ἀθηναῖοι κατέλαβον τότε τὰ Μέγαρα καὶ τὸν ναύσταθμον ***Πηγάς***, ᾠκοδόμησαν δὲ μακρὰ τείχη πρὸς τὸν ἕτερον μεγαρικὸν λιμένα Νίσαιαν. Ἐφρούρουν δ' οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι πᾶσαν τὴν Μεγαρίδα ἐναντίον τῶν Κορινθίων καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων.

Ἑλλάδος, ἐνῷ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξηκολούθουν πολιορκοῦντες τὴν Ἰθώμην, μηδὲν δυνάμενοι νὰ πράξωσιν ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴν τῶν ἀντιζήλων αὐτῶν.

Ἀλλ' ἂν οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον δεδεμένας τὰς χεῖρας οἱ Κορίνθιοι δὲν ἠπράκτησαν· καὶ περὶ τὸ 460 ἔτος ἀπεφάσισαν νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, τῇ συνδρομῇ τῶν Ἐπιδαυρίων καὶ τῶν Αἰγινητῶν. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι ἔβλεπον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ ἐπιθετικῶν καὶ ἰσχυρῶν πολεμίων, πρὸς μεσημβρίαν ὑπὸ τῶν Ἀργείων, πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Ἀθηναίων. Οἱ δὲ Αἰγινῆται, πρὸ καιροῦ ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν ὑπερπλεονάσασαν ναυτικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων, ἀφορμὴν μόνον ἐζήτουν νὰ προλάβωσι τὸν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον. Μήπως ὁ Περικλῆς δὲν συνήθιζε νὰ λέγῃ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐκ μέσου τὴν Αἴγιναν ὡς λήμην τοῦ Πειραιῶς ; καὶ μήπως οἱ Αἰγινῆται, οἱ ἄλλοτε θαλασσοκράτορες Αἰγινῆται, δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρῶσι πολὺ δικαιότερον τὸν νεωστὶ ἀκμάσαντα Πειραιᾶ ὡς λήμην τῆς Αἰγίνης ; Οἱονδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἔτρεφον κατὰ τῶν Ἀθηναίων πάθος αἱ πόλεις αὗται, δὲν ἤθελον ἴσως τολμήσει νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν παντοδυνάμων ἐκείνων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν δὲν ἔβλεπον αὐτοὺς ἀπασχολήσαντας τὸ πλεῖστον τῶν δυνάμεων εἰς ποικίλας καὶ ἀπωτάτας ἐκστρατείας. Τῳόντι, τῷ 460 ἔτει, οἱ Ἀθηναῖοι, ἐπιδιώκοντες δραστηρίως τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, εἶχον ἐκπέμψει διακοσίας τριήρεις εἰς Κύπρον, εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Μέμφιδος, εἰς βοήθειαν τοῦ Λίβυος Ἰνάρῳ, τοῦ ἀποστάντος αὐτόθι κατὰ τοῦ Ἀρταξέρξου. Ὁ τρόμος τοῦ μεγάλου βασιλέως ὑπῆρξε τοσοῦτος ὥστε ἔστειλεν εἰς Σπάρτην τὸν πέρσην Μεγάβαζον μετὰ χρημάτων πολλῶν, ἵνα καταπείσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν. Καὶ ὁ μὲν Μεγάβαζος βλέπων τοὺς Λακεδαιμονίους μηδὲν δυναμένους νὰ πράξωσιν ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς τὴν Ἀσίαν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, οἱ Αἰγινῆται καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι ἤλπισαν οὐδὲν ἧττον ὅτι θέλουσι καὶ μόνοι ἐπιτύχει, εὑρίσκοντες τὰς Ἀθήνας ἐρήμους προμάχων. Ἀλλ' ἠπατήθησαν, διότι μετά τινας μικροτέρου λόγου ἀξίας καὶ ἀμφιρρόπους συμπλοκάς, κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, συγκροτηθείσης περὶ Αἴγιναν ναυμαχίας μεγάλης, τὸ ναυτικὸν τῆς νήσου ταύτης ἔπαθε καταστροφὴν ἀνεπανόρθωτον (1) .Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκυρίευσαν 70 τριήρεις καὶ ἀποβιβάσαντες ἐπὶ τῆς νήσου ἰσχυρὰν πεζικὴν δύναμιν ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως,στρατηγοῦντος Λεωκράτους τοῦ Στροίβου. Ἐνταῦτῷ δέ, ἐπειδὴ οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι, πέμψαντες ἀφ' ἑνὸς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Αἰγινήτας ἐπικουρίαν 300 ὁπλιτῶν, ἐπεχείρησαν ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Μεγάρων οἱ Ἀθηναῖοι συγκροτήσαντες ἐκ τοῦ προχείρου στρατιὰν ἀπὸ τῶν πρε-

(1) Ὁ Θουκυδίδης (Α' 107) παρίσιησι τὴν μάχην *ἰσόρροπον* γενομένην καὶ τὴν νίκην ἀντιποιουμένην ὑφ' ἑκατέρου τῶν διαμαχομένων, ἀλλ' ὁμολογεῖ ὅτι οἱ μᾶλλον κρατήσαντες ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι· «καὶ μάχης γενομένης *ἰσορρόπου* πρὸς Κορινθίους διεκρίθησαν ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐνόμισαν αὐτοὶ ἑκάτεροι οὐκ ἔλασσον ἔχειν ἐν τῷ ἔργῳ. Καὶ οἱ μὲν Ἀθηναῖοι (ἐκράτησαν γὰρ ὅμως μᾶλλον) ἀπελθόντων τῶν Κορινθίων τρόπαιον ἔστησαν· οἱ δὲ Κορίνθιοι κακιζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πόλει πρεσβυτέρων καὶ παρασκευασάμενοι ἡμέρας ὕστερον δώδεκα μάλιστα ἐλθόντες, ἀντέστησαν τροπαῖον καὶ αὐτοὶ ὡς νικήσαντες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐκβοηθήσαντες ἐκ τῶν Μεγάρων τούς τε τροπαῖον ἱστάντας διαφθείρουσι καὶ τοὺς ἄλλους συμβαλόντες ἐκράτησαν». Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔτει 459—458.

βυτάτων καὶ τῶν νεωτάτων πολιτῶν συγκειμένην, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμενον τότε ἐν τῇ πόλει, κατέφερον, στρατηγοῦντος τοῦ Μυρωνίδου, καὶ κατὰ ξηρὰν πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ὧν οἱ περισωθέντες ἐπανῆλθον κακῶς ἔχοντες εἰς τὰ ἴδια (¹).

Καὶ οὐδ' εἰς ταῦτα ἠρκέσθη ἡ θαυμαστὴ ἐκείνη διὰ τὴν ἀνεξάντλητον δραστηριότητά της πόλις· ἀλλ' ἐπεχείρησε συγχρόνως, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Περικλέους ἔργον κολοσσιαῖον, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὴν πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα γενομένην μεγάλην ὀχύρωσιν τῶν Παρισίων. Ἡ σωτηρία τῆς πρωτευούσης παντὸς κράτους πρέπει νὰ εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων αὐτοῦ μελημάτων, διότι ἐνταῦθα ὑπάρχουσι συμπεπυκνωμέναι αἱ κύριαι ἠθικαὶ καὶ ὑλικαὶ δυνάμεις αἱ διέπουσαι τὴν τύχην τοῦ ἔθνους· τοῦτο δὲ ἦτο μάλιστα ἀληθὲς ὡς πρὸς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ὅπως ἔχουσι τὰ σημερινὰ κράτη. Τὴν σήμερον οἱ κάτοικοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ῥωσίας εἶναι πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας, ἧς ἡ πρωτεύουσα εἶναι μὲν μέρος σπουδαιότατον ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ ὁλόκληρον τὴν πολιτείαν· ὥστε ἡ ἅλωσις τῆς πρωτευούσης εἶναι μὲν πάντοτε συμφορὰ βαρεῖα, ἀλλὰ δὲν συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὴν καταστροφὴν τοῦ ὅλου ἔθνους, τὸ ὁποῖον δύναται, ἀλλαχοῦ συγκεντρούμενον, νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας ἄμυναν. Ἀλλὰ τὰ διάφορα τμήματα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν ἀπετέλουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πολιτείαν. Αἱ πόλεις ὧν προΐσταντο αἱ Ἀθῆναι ἔσῳζον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, περιωρισμένην μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἡγεμόνες τῶν πόλεων ἐκείνων. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων συνέκειτο ἐκ μιᾶς πολιτείας ἐπιβεβλημένης εἰς πολλὰς ἄλλας· ὅθεν ἅμα αἱ Ἀθῆναι ἤθελον περιπέσει εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἅμα δηλαδὴ ἡ ἐπιβεβλημένη πολιτεία ἤθελε λείψει ἐκ μέσου, αἱ λοιπαὶ ἤθελον ἀναλάβει ἀμέσως ὁλόκληρον τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν ὕπαρξιν, ὅ ἐστι τὸ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατασκευασθὲν οἰκοδόμημα ἔμελλε διὰ μιᾶς νὰ καταρρεύσῃ. Ὁ Περικλῆς ἐνόησε τὴν σπουδαιοτάτην ταύτην ἀλήθειαν. Ναὶ μὲν ἡ πόλις εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔτι ἐπὶ Θεμιστοκλέους, καὶ ὁ Πειραιεὺς ὡσαύτως. Ἀλλὰ τὸ μεσόγειον τῶν Ἀθηνῶν φρούριον ἠδύνατο νὰ κυκλωθῇ διὰ μεγάλης πεζικῆς τῶν Πελοποννησίων στρατιᾶς, καί, ἐπὶ μακρὸν ἀποκλεισθέν, νὰ περιέλθῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραδοθῇ· ἡ κατὰ ξηρὰν δύναμις τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο ἐνάμιλλος ὁλοκλήρου τῆς πελοποννησιακῆς δυνάμεως. Ὁ Πειραιεὺς ἦτο βεβαίως ἀπόρθητος, διότι, θαλασσοκρατούντων τῶν Ἀθηναίων, οἱ πολέμιοι δὲν εἶχον πῶς νά τον ἀποκλείσωσιν, ἐξ ἐφόδου δὲ ἢ διὰ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἡ ἅλωσίς του ἦτο ὅλως ἀπίθανος, ἀφοῦ οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν κατώρθουν νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἰθώμην. Ἀλλὰ καὶ μόνου τοῦ ἄστεως ἡ ἀπώλεια ἤθελεν ἐπιφέρει ζημίαν ἀνεπανόρθωτον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, διότι ἐν αὐτῷ κατῴκουν τὰ ἐπισημότερα αὐτῶν γένη, ἐν αὐτῷ εὑρίσκοντο τὰ σεβαστότερα ἱερά. ἐν αὐτῷ ἠγείροντο τὰ λαμπρότερα μνημεῖα. Τούτου ἕνεκα ὁ Περικλῆς ἐξέφρασε πολλάκις τὴν λύπην του, διότι ἡ Ἀττικὴ δὲν ἦτο νῆσος, ὡς ἂν προαισθανόμενος τὸ σημερινὸν ἀγγλικὸν κράτος· καὶ ἐν τῷ περιφήμῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησεν εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου

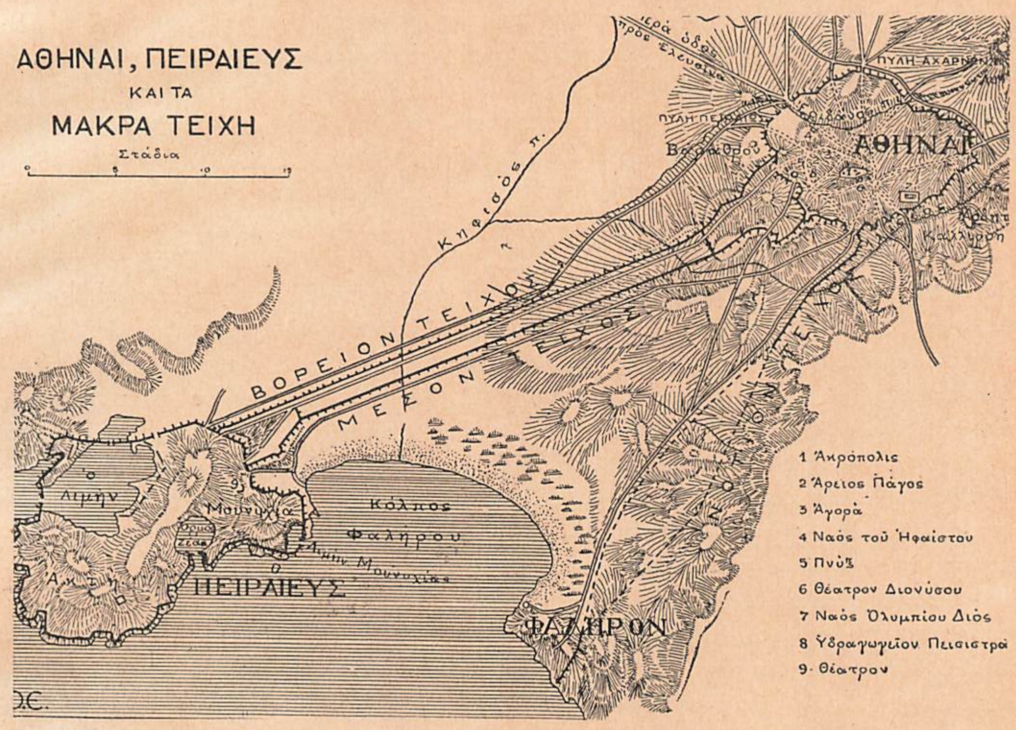
(¹) Περὶ τῆς μάχης ταύτης ἢ περὶ τῆς ἐν 641 μνημονευθείσης, ἀλλ' ἰδίως περὶ τοῦ Μαρωνίδου, λέγει ὁ Διόδωρος τάδε (ΙΑ' 81—82)· «Ταύτην δὲ τὴν παράταξιν Ἀθηναῖοι μόνοι διακινδυνεύσαντες ἐνίκησαν καὶ πρὸς Ἑλλήνων τοὺς ἀρίστους διηγωνίσαντο. Τῶν δὲ συγγραφέων, καίπερ τῆς μάχης ταύτης ἐπιφανῶς γεγενημένης, οὐδεὶς οὔτε τὸν τρόπον αὐτῆς οὔτε διάταξιν ἐνέγραψε. Μυρωνίδης μὲν οὖν ἐπιφανῶς μάχῃ νικήσας τοὺς Βοιωτοὺς ἐνάμιλλος ἐν ἁμίλλαις ἐγενήθη τοῖς πρὸ αὐτοῦ γενομένοις ἡγεμόσιν ἐπιφανεστάτοις Θεμιστοκλεῖ καὶ Μιλτιάδῃ καὶ Κίμωνι».

Ο ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
('Αναπαράστασις

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,

καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θουκυδίδης, ἀφοῦ ἀντιπαρέθεσε τὰς δυνάμεις τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ παρέστησε τούτους ἰσχυροτέρους, καθὸ θαλασσοκράτορας, «μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος», ἀνέκραζε. «Σκέψασθε δέ, εἰ γὰρ ἦμεν νησιῶται, τίνες ἂν ἀληπτότεροι ἦσαν;». Ἐπειδὴ ὅμως ἐπὶ τέλους δὲν ἦσαν νησιῶται, ὁ Περικλῆς ἐσκέφθη πῶς ἠδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ μέχρι τινὸς τὴν φυσικὴν ταύτην ἔλλειψιν καὶ ἐπενόησε νὰ ἀπονησώσῃ τοὐλάχιστον τὴν πρωτεύουσαν, δηλαδὴ νὰ ἑνώσῃ τὰς

Ἀθήνας μὲ τὴν θάλασσαν τοιουτοτρόπως ὥστε ὅσῳ ἀπίθανος ἦτο τῶν λιμένων ἡ ἅλωσις τόσῳ ἀπίθανος νὰ εἶναι καὶ ἡ ἅλωσις τοῦ ἄστεως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατεσκεύασε τὰ λεγόμενα μακρὰ τείχη, ὅ ἐστιν ἓν τεῖχος ἔχον μὲν μῆκος 40 σταδίων, συνδέον δὲ τὸ φρούριον τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὸ **τοῦ** Πειραιῶς φρούριον καὶ ἓν ἕτερον τεῖχος, ἔχον μὲν μῆκος 35 σταδίων, συνδέον δὲ τὰς Ἀθήνας μὲ τὸ Φάληρον. Τὰ μακρὰ ταῦτα τείχη εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐξασφαλίζωσιν εὐρύτατον μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς θαλάσσης χῶρον, εἰς ὃν οἱ κάτοικοι τῆς ἄλλης Ἀττικῆς, ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς τῶν πολεμίων, ἠδύναντο νὰ εὑρίσκωσιν ἀνέτως ἄσυλον, οὐ μόνον δι' ἑαυτοὺς ἀλλὰ καὶ δι' ὅλην τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν. Τὸ γιγάντειον τοῦτο ἐπινόημα τοῦ Περικλέους, ἀντιπαραβαλλόμενον πρὸς τὰ μεγάλα πολεμικὰ τοῦ Κίμωνος (1) κατορθώματα, συντελεῖ πρὸς τοῖς

(1) Δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ ὅτι καὶ ὁ Κίμων συνετέλεσεν οὐ σμικρὸν εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῶν Ἀθηνῶν, αὐτὸς πρὸ πάντων, διὰ τῶν λαμπρῶν νικῶν ἐν τῇ στρατείᾳ τοῦ 465 καὶ διὰ τοῦ ἐντεῦθεν κομισθέντος εἰς Ἀθήνας μεγάλου πλούτου ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν λαφυραγωγηθέντων. Οὐ μόνον δὲ τὸ νότιον τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως ἐκτίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ θεμελίωσις τῶν μακρῶν τειχῶν ἦν, ὡς φαίνεται, ἔργον τοῦ Κίμωνος (Πλουτ. Β. Κίμ. 10)· «Πραθέντων δὲ τῶν

ἄλλοις εἰς τὸ νὰ καταδείξῃ τὴν διαφορὰν τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν. Ὁ Κίμων ἠθέλησε νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐπιθέσεως, ὁ δὲ Περικλῆς πρὸ πάντων διὰ τῆς ἀμύνης.

Ὅτε οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔμαθον τὸ νέον τοῦτο ἐπιχείρημα τῶν Ἀθηναίων, ἐξύπνησαν τελευταῖον ἀπὸ τοῦ ληθάργου αὐτῶν. Ἂν καὶ δὲν εἶχον ἔτι καθυποτάξει τοὺς ἐν Ἰθώμῃ εἵλωτας, ἐνόμισαν ὅμως ἀπαραίτητον νὰ δώσωσιν ἤδη σημεῖον ζωῆς· καὶ συγκροτήσαντες στρατὸν 1500 ἰδίων ὁπλιτῶν καὶ μυρίων συμμάχων ἐξῆλθον, περὶ τὸ 456 ἔτος, τῆς Πελοποννήσου, ἡγουμένου τοῦ Νικομήδους, τοῦ ἐπιτροπεύοντος τὸν ἀνήλικον βασιλέα Πλειστοάνακτα. Πρόφασις τῆς ἐξόδου ἦτο νὰ βοηθήσωσι τοὺς κατοίκους τῆς μικρᾶς χώρας Δωρίδος, καθ' ὧν εἶχον ἐπιτεθῆ πρὸ μικροῦ οἱ Φωκεῖς· ὑποχωρησάντων δὲ ἀμέσως τῶν Φωκέων, ὁ στρατὸς τῶν Πελοποννησίων ἐτράπη εἰς ἔργον ἕτερον, ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ κατασκευάσῃ ἰσχυρόν τινα ἀντίπαλον τῶν Ἀθηναίων, ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ γειτονίᾳ. Εἴδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι, ἕνεκα τοῦ μηδισμοῦ αὐτῶν, εἶχον σφόδρα ταπεινωθῆ καὶ ἀποβάλει τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν. Ἀλλ' ἤδη ὁ στρατὸς τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων ἀφεὶς κατὰ μέρος τὰς δυσαρέστους ταύτας ἀναμνήσεις ἠσχολήθη εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν καὶ εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ εἰς αὐτὰς τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις, παραδίδων τὰς κυβερνήσεις τῶν πόλεων τούτων εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς, καὶ ἴσως ἐξορίζων τοὺς ἀντιπολιτευομένους. Αἱ Θῆβαι, ἀναλαβοῦσαι οὕτω τὴν ἀρχαίαν δύναμιν, ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς προμαχὼν κατὰ πάσης περαιτέρω πρὸς τὴν ἤπειρον ἐξαπλώσεως τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἤλπισαν καὶ ἄλλο τι. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τινὲς τῶν ἐν Ἀθήναις ἀριστοκρατικῶν, δηλαδὴ τῶν δυσανασχετούντων κατὰ τῶν δημοκρατικῶν νεωτερισμῶν τοῦ Περικλέους, ἦσαν εὐδιάθετοι νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης, πρὸς περιστολὴν τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Ὅθεν οἱ τοιοῦτοι ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι κρυφίως μετὰ τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Πελοποννησίων προσκαλοῦντες αὐτοὺς νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττικήν, ἵνα καθαιρέσωσι τὸν δῆμον καὶ τὰ οἰκοδομούμενα μακρὰ τείχη (1). Ὁ ἐντεῦθεν προκύψας κίνδυνος ὑπῆρξε τόσῳ δεινότερος ὅσῳ ὑπόνοια

αἰχμαλώτων λαφύρων, εἴς τε τἆλλα χρήμασιν ὁ δῆμος ἐρρώσθη καὶ τὸ νότιον τεῖχος κατεσκεύασεν ἀπ' ἐκείνης εὐπορήσας τῆς στρατείας. Λέγεται δὲ καὶ τῶν μακρῶν τειχῶν ἃ σκέλη καλοῦσι συντελεσθῆναι μὲν ὕστερον τὴν οἰκοδομίαν, τὴν δὲ πρώτην θεμελίωσιν εἰς τόπους ἑλώδεις καὶ διαβρόχους τῶν ἔργων ἐμπεσόντων ἐρεισθῆναι διὰ Κίμωνος ἀσφαλῶς χάλικι πολλῇ καὶ λίθοις βαρέσι τῶν ἑλῶν πιεσθέντων ἐκείνου χρήματα πορίζοντος καὶ διδόντος».

(1) Ὁ Θουκυδίδης (Α' 107) ἀποδίδωσιν ἁπλῶς εἰς λόγους καὶ ἀνάγκας στρατιωτικὰς τὴν εἰς Βοιωτίαν εἰσέλασιν τῶν Σπαρτιατῶν. Διότι φοβούμενοι μὴ ἐπιστρέφοντες ἐκ Δωρίδος κατὰ θάλασσαν διὰ τοῦ Κρισαίου κόλπου κωλυθῶσι τῆς διαβάσεως ὑπὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, οὐχὶ δὲ ἀσφαλῆ νομίζοντες καὶ τὴν κατὰ γῆν διὰ τῆς Γερανείας ἐπάνοδον ἕνεκα τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατοχῆς τῶν Μεγάρων ἀπεφάσισαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς Βοιωτίαν καὶ περιμένοντες ἐνταῦθα νὰ σκεφθῶσι τίνι τρόπῳ ἀσφαλέστερον θὰ ἐπανέλθωσιν οἴκαδε. Εἰς τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν αὐτῶν συνετέλεσε, κατὰ Θουκυδίδην πάντοτε, καὶ ἡ πρόσκλησις, ἣν ἔπεμψαν αὐτοῖς κρυφίως ἄνδρες τινὲς ἀθηναῖοι ὀλιγαρχικοὶ «ἐλπίσαντες δῆμόν τε καταπαύσειν καὶ τὰ μακρὰ τείχη οἰκοδομούμενα». Ταῦτα δὲ ἀκριβῶς ἠνάγκασαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ στρατεύσωσι πανδημεὶ ἐναντίον τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Λακεδαιμονίων, μεθ' ὧν, ἐννοεῖται, ἡνώθησαν οἱ ὀλιγαρχούμενοι τότε Βοιωτοί, ἐνῷ εἰς τοὺς Ἀθηναίους προσῆλθον χίλιοι Ἀργεῖοι καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συμμάχων, καὶ οὕτω συνεκροτήθη ἡ ἐν Τανάγρᾳ μάχη, ἧς ὁ χρόνος τιθέμενος συνήθως εἰς τὸ ἔτος 457 π.Χ. δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστός, διότι τὰ καθέκαστα τῆς ἱστορίας τῆς περιόδου ταύτης δὲν εἶναι ἀκριβῶς καθωρισμένα κατὰ χρόνον.

εκράτει μήπως ὁ ἐξωστρακισμένος Κίμων συμπράξῃ μετὰ τῶν συνωμοτῶν καὶ τῶν Πε-
οποννησίων. Ὅθεν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, θέλοντες νὰ προλάβωσι τὸ πρᾶγμα,
αραλαμβάνουσι τὴν στρατιὰν τὴν ὑπὸ τὸν Μυρωνίδην ἐν Μεγάροις κατὰ τῶν Κορινθίων
ολεμήσασαν, ἔτι δέ τινας συμμάχους, Ἀργείους, Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους, καὶ ἐξέρχονται
ς Βοιωτίαν, πρὸς τὰ περὶ Τάναγραν μέρη. Ἅμα δὲ ἐξῆλθον τῶν ὁρίων τῆς Ἀττικῆς,
νέβη γεγονὸς τὸ ὁποῖον λαμπρῶς ἀπέδειξε τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων τοῦ Κίμω-
ος. Ὁ ἐξόριστος ἐκεῖνος, ὁ τοσάκις στρατηγήσας καὶ νικηφορήσας, προσελθὼν ἐζήτη-
ν ὡς χάριν νά τῳ ἐπιτραπῇ νὰ ἀγωνισθῇ ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης εἰς τὰς τάξεις τῆς φυλῆς
ὐτοῦ τῆς Οἰνηίδος. Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ μὴ εἰσακουσθῇ ἡ δέησίς του.
ότε οὗτος ἀπερχόμενος προέτρεψε τοὺς φίλους του, Εὔθιππον τὸν Ἀναφλύστιον καὶ
οὺς ἄλλους, ὅπως δι'ἔργων ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι ἀποδείξωσιν ὁπόσον ἀνυπόστατος
ο ἡ περὶ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ ἐπικρατήσασα ὑπόνοια. Τῳόντι, συγκροτηθείσης περὶ Τάνα-
ραν μάχης φονικῆς, οἱ φίλοι τοῦ Κίμωνος, οἵτινες ἐκράτησαν τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ καὶ
θεσαν αὐτὴν ἐν τῇ τάξει ἣν ἔμελλεν ἐκεῖνος νὰ καταλάβῃ, τοσοῦτον ἐκθύμως ἀντεπε-
ῆλθον κατὰ τῶν πολεμίων ὥστε ἔπεσον ἐξ αὐτῶν ἑκατόν. Ἀφειδῶς δ' ἐξέθηκεν ἑαυ-
ν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων καὶ ὁ Περικλῆς μετὰ τῶν ὁπλιτῶν τῆς φυλῆς αὐτοῦ,
ς Ἀκαμαντίδος. Καὶ ἐνικήθησαν μὲν οἱ Ἀθηναῖοι, ἰδίως διὰ τὴν ἀπιστίαν τῶν θεσ-
λῶν ἱππέων, οἵτινες,ἀκμάζοντος τοῦ ἀγῶνος, ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους·
δὲν ἧττον, οὗτοι πεισθέντες ἤδη ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μεθ' ὧν εἶχον
νεννοηθῆ οὔτε πολλοὶ ἦσαν οὔτε ἰσχυροὶ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἀττι-
ν,ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ὑπεχώρησαν διὰ τῆς Μεγαρίδος εἰς τὰ ἴδια. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀπέ-
ιξαν ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐταπεινώθησαν ὑπὸ τῆς ἥττης ἀλλ' ἤντλησαν ἐν αὐτῇ νέας
ρομὰς δυνάμεων. Πρὸ πάντων ἔκλινον ἤδη τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τῆς ἀπαραμίλλου
ετῆς τοῦ Κίμωνος καὶ ἔσπευσαν νὰ καταργήσωσι τὸ περὶ ὀστρακισμοῦ αὐτοῦ ψήφισμα,
ῦ Περικλέους ὑποβαλόντος τὴν περὶ τούτου πρότασιν. «Οὕτω τότε πολιτικαὶ μὲν ἦσαν
διαφοραί, μέτριοι δ' οἱ θυμοί, καὶ πρὸς τὸ κοινὸν εὐανάκλητοι συμφέρον· ἡ δὲ φιλο-
ιία πάντων ἐπικρατοῦσα τῶν παθῶν, τοῖς τῆς πατρίδος ὑπεχώρει καιροῖς», λέγει κάλ-
στα ὁ Πλούταρχος, διηγούμενος ἐν βίῳ Κίμωνος τὰ περὶ ἀνακλήσεως αὐτοῦ ταύτης ἐκ
ς ἐξορίας. Διὰ δὲ τῆς τοιαύτης διαλλαγῆς τῶν δύο ἐπιφανεστάτων αὐτῶν ἀνδρῶν πα-
δόξως ἐπιρρωσθέντες οἱ Ἀθηναῖοι ἐνέβαλον αὖθις εἰς Βοιωτίαν, Μυρωνίδου στρατη-
ῦντος, ἑξήκοντα καὶ δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἐν Τανάγρᾳ μάχην. Οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον
η ἀπέλθει, ἡ δ' ἀντεπεξελθοῦσα δύναμις τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Βοιωτῶν ἐνικήθη
τὰ κράτος ἐν Οἰνοφύτοις· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι κατέστησαν κύριοι τῶν τε Θηβῶν καὶ τῶν
λων βοιωτικῶν πόλεων, ἀνέτρεψαν τὰ προενεργηθέντα ὑπὸ τῆς Σπάρτης, ἐσύστησαν
ανταχοῦ δημοκρατικὰ πολιτεύματα καὶ ἐξώρισαν τοὺς φίλους τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῆς
ῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἀριστοκρατικούς. Καὶ δὲν προσεκτήσαντο τότε τὴν Βοιωτίαν
νην ἀλλὰ καὶ ἡ Φωκὶς καὶ ἡ Λοκρὶς ἀλληλοδιαδόχως κατετάχθησαν εἰς τὸν κατάλογον
ν συμμάχων αὐτῶν.

Τὰς κατακτήσεις ταύτας ἐπέστεψε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 455 ἥ τε συμπλή-
σις τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ ἡ τῆς Αἰγίνης κατατρόπωσις. Ἡ νῆσος αὕτη ἠναγκάσθη

(1) Ἡ βουλὴ τῶν πεντακοσίων κατὰ Πλούταρχον (Β. Κίμ. 14) «ἀπηγόρευσε τοῖς στρα-
γοῖς μὴ δέχεσθαι τὸν ἄνδρα».

νὰ καταλύσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, νὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὰς ναῦς καὶ νὰ συν
μολογήσῃ τὴν εἰς αὐτοὺς πληρωμὴν τακτικοῦ ἐτησίου φόρου. Μετ' οὐ πολὺ δ' ὁ ναύα
χος αὐτῶν Τολμίδης ὁ Τολμαίου, περιπλε
σας τὴν Πελοπόννησον, ἐνέπρησε τοὺς λιμ
νας τῶν Λακεδαιμονίων Μεθώνην καὶ Γ
θειον, ἐκυρίευσε τὴν Χαλκίδα, Κορινθί
πόλιν, ἐκυρίευσε τὴν Ναύπακτον, τὴν ε
Λοκροὺς ([1]) τοὺς Ὀζόλας ἀνήκουσαν, κ
προσέλαβεν εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμ
χίαν οὐ μόνον τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κ
φαλληνίαν ἀλλὰ καί τινας ἀχαϊκὰς πόλε
Τὴν ἀδιάκοπον ταύτην τῶν θριάμβων σειρ
διέκοπτον ἐνίοτε ἀτυχήματά τινα. Κατὰ
454 ἔτος ὁ Περικλῆς, ὅστις σπανίως ηὐδοκ
μει περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα([2]), οὔτε τὴν Ἀ
καρνανίαν ἠδυνήθη νὰ καθυποτάξῃ οὔτε το
ἀποστάντας Θεσσαλοὺς νὰ ἀνακτήσῃ· κ
περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι με
ἐξαετεῖς ([3]) ἐν Αἰγύπτῳ ἀγῶνας κατὰ τ
μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τοῦ 460—455, ὑπ
στησαν αὐτόθι φθορὰν ὁλοσχερῆ, ἀπέβαλον ἕνα τῶν μεγίστων στόλων ἐξ ὅσων συνεκρ

—Νομίσματα: —

Κεφαλληνίας

(Κέφαλος. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως Κέφαλος καθήμενος καὶ κρατῶν δόρυ)

Ζακύνθου

(Ἀπόλλων ἐστεφανωμένος, Ἀσκληπιὸς θωπεύων ὄφιν)

([1]) *Οἱ Λοκροὶ οἱ Ὀπούντιοι*, οἵτινες ἔδοσαν καὶ ὁμήρους ἑκατὸν ἄνδρας ἐκ τῶν πλο
σιωτάτων αὐτῶν, δὲν μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐν ταῖς κατὰ τὴν στρατεί
ταύτην κυριευθείσαις πόλεσι, φαίνεται δὲ ἐκ τῆς ὅλης παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ ἀφηγήσεως ὅτι
Ναυπάκτου ἡ ἅλωσις συμπίπτουσα τῇ παραδόσει τῆς Ἰθώμης (γενομένη δεκάτῳ ἔτει μετὰ τ
σεισμὸν τοῦ 464) ἐγένετο τῷ 454 π.Χ., τρία ἔτη δηλονότι πρὸ τοῦ ὑποτιθεμένου χρόνου τῆς μάχ
τῆς Τανάγρας. Καὶ ὅμως ἐκτίθησιν ὁ Θουκυδίδης τὰ κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἰθώμης ἄν
χρονολογικῆς τάξεως, ἐν τοῖς πολὺ πρὸ τῆς μάχης τῆς Τανάγρας γεγονόσιν.

([2]) Καὶ ὅμως περὶ τῶν στρατηγιῶν τοῦ Περικλέους ἰδ. Πλουτ. Β. Περικλ. 19-20 «Τῶν
στρατηγιῶν ἠγαπήθη μὲν ἡ περὶ Χερρόνησον αὐτοῦ μάλιστα· ἐθαυμάσθη δὲ καὶ διεβοήθη πρ
τοὺς ἐκτὸς ἀνθρώπους περιπλεύσας Πελοπόννησον, ἐκ Πηγῶν τῆς Μεγαρικῆς ἀναχθεὶς ἑκατ
τριήρεσιν. Οὐ γὰρ μόνον ἐπόρθησε τῆς παραλίας πολλήν, ὡς Τολμίδης πρότερον, ἀλλὰ καὶ πό
ρω θαλάττης προελθὼν τοὺς ἀπὸ τῶν νεῶν ὁπλίτας, τοὺς μὲν ἄλλους εἰς τὰ τείχη συνέστειλε δ
σαντας αὐτοῦ τὴν ἔφοδον, ἐν δὲ Νεμέᾳ Σικυωνίους ὑποστάντας καὶ συνάψαντας μάχην κα
κράτος τρεψάμενος ἔστησε τρόπαιον. Ἐκ δ' Ἀχαΐας φίλης οὔσης στρατιώτας ἀναλαβὼν εἰς τ
τριήρεις ἐπὶ τὴν ἀντίπεραν ἤπειρον ἐκομίσθη στόλῳ καὶ παραπλεύσας τὸν Ἀχελῷον Ἀκαρνανί
κατέδραμε καὶ κατέκλεισεν Οἰνιάδας εἰς τὸ τεῖχος καὶ τεμὼν τὴν γῆν καὶ κακώσας ἀπῆρεν
οἴκου φοβερὸς φανεὶς τοῖς πολεμίοις, ἀσφαλὴς δὲ καὶ δραστήριος τοῖς πολίταις· οὐδὲν γὰρ οὐ
ἀπὸ τύχης πρόσκρουσμα συνέβη περὶ τοὺς στρατευομένους. Εἰς δὲ τὸν Πόντον (τὸν Εὔξεινον) εἰσπλεύσ
στόλῳ μεγάλῳ καὶ κεκοσμημένῳ λαμπρῶς ταῖς μὲν ἑλληνίσι πόλεσιν ὧν ἐδέοντο διεπράξατο κ
προσηνέχθη φιλανθρώπως, τοῖς δὲ περιοικοῦσι βαρβάροις ἔθνεσι καὶ βασιλεῦσιν αὐτῶν καὶ δυν
σταις ἐπεδείξατο μὲν τῆς δυνάμεως τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἄδειαν καὶ τὸ θάρρος ᾗ βούλοιντο πλεο
των καὶ πᾶσαν ὑφ' αὑτοῖς πεποιημένων τὴν θάλασσαν. Σινωπεῦσι δὲ τρισκαίδεκα ναῦς ἀπέλι
μετὰ Λαμάχου....». Ὥστε ὁ Περικλῆς μετὰ τόλμης καὶ ἐπιτυχίας μεγίστης διεξήγαγε στρατεί
ἐπιτυχεῖς οὐ μόνον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ, καὶ τὰς μά
στα ἐκδήμους στρατείας αὐτὸς ἐπεχείρησε καὶ τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν αὐτὸς ἐν
μεγίστῃ ταύτης λαμπρότητι καὶ ἀκμῇ τοῖς βαρβάροις ἐπέδειξεν.

([3]) Ἡ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἑξαετὴς στρατεία, ἥτις δὲν ἦτο ἔργον τοῦ Περικλέους, συμπίπτει κ
ἀκριβεστέρους ὑπολογισμοὺς εἰς τὸ διάστημα τῶν ἐτῶν 459—453. Οἱ ὀλίγοι διασωθέντες ἐκ τ

ισάν ποτε καὶ εἶδον τὴν χώραν ἐκείνην περιπεσοῦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον αὖθις ὑπὸ τὴν
ρiαρχίαν τῶν Περσῶν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Κίμων ἐξεδίκησε τὴν συμφορὰν ταύτην.
ιγων τριήρεις διακοσίας Ἀθηναίων καὶ συμμάχων, ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἠδύνατο νὰ
ομασθῇ φίλτατον τῆς νίκης τέκνον, ἔπλευσεν ἐπὶ Κύπρον καὶ πολιορκήσας τὸ Κίτιον
ἔπεμψεν 60 τριήρεις πάλιν εἰς Αἴγυπτον, ὅπου ἐξηκολούθει, ἔτι ἀνθιστάμενος, ἐν τοῖς
εσιν, εἰς τοὺς Πέρσας, ἐπιχώριός τις ἡγεμών, ὀνόματι Ἀμυρταῖος. Ναὶ μὲν ἐπὶ τῆς πο-
ορκίας ταύτης τοῦ Κιτίου (¹) ἀπεβίωσεν ὁ Κίμων, περὶ τὸ 449 ἔτος, ἀλλὰ τοιοῦτον
ο τὸ πνεῦμα τῆς φιλοτιμίας, τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς μεγαλοφροσύνης τὸ ὁποῖον εἶχεν
πνεύσει εἰς τὸν ὑπ' αὐτὸν τεταγμένον στρατὸν ὥστε καὶ ἀποθανόντος αὐτοῦ ὁ στόλος
εῖνος, ἐκπλεύσας ἀπὸ Κιτίου καὶ συναντήσας περὶ Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ τὸν στόλον
ὸν Φοινίκων καὶ τῶν Κιλίκων πρῶτον μὲν κατεναυμάχησεν αὐτούς, ἔπειτα δὲ καταδιώ-
ς τοὺς εἰς τὴν νῆσον καταφυγόντας, καὶ πεζομαχήσας ἐνίκησε πάλιν περιφανῶς. Μεθ'
οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων, ἀνακαλέσαντες τὰς εἰς Αἴγυπτον ἐκπεμφθείσας 60 τρι-
εις, ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια.

[»Ἡ λεγομένη συνθήκη τῆς Κιμωνείου εἰρήνης εἶχεν ὧδε κατὰ Διόδωρον (ΙΑ΄ 39).
«Αὐτονόμους εἶναι τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις ἁπάσας, τοὺς δὲ Περσῶν
σατράπας μὴ καταβαίνειν ἐπὶ *θάλατταν κατωτέρω τριῶν ἡμερῶν* ὁδόν, μηδὲ ναῦν μακρὰν
πλεῖν ἐντὸς *Φασήλιδος* καὶ Κυανέων· ταῦτα δὲ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν στρατηγῶν ἐπιτε-
λούντων, μὴ στρατεύειν Ἀθηναίους εἰς τὴν χώραν, ἧς Ἀρταξέρξης βασιλεὺς ἄρχει».
Κατὰ Πλούταρχον (Β. Κίμ. 20) «ἵππου μὲν δρόμον ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἀπέχειν θαλάσ-
σης, ἔνδον δὲ Κυανέων καὶ Χελιδονίων μακρᾷ νηὶ καὶ *χαλκεμβόλῳ* μὴ πλέειν». Κατὰ
Λυκοῦργον δὲ τὸν ῥήτορα (κατὰ Λεωκράτ.) μακρῷ μὴ πλεῖν πλοίῳ. Ὅτι ἀληθῶς δὲν
συνωμολογήθη ***Κιμώνειος*** εἰρήνη οὔτε ὁ μέγας βασιλεὺς συνωμολόγησεν οἱανδή-
ποτε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους συνθήκην εἰρήνης μαρτυρεῖται πρώτιστα καὶ μά-

---

μεγάλῃ ταύτῃ στρατείᾳ ἐπακολουθησάσης καταστροφῆς Ἀθηναῖοι κατέφυγον κατὰ γῆν εἰς τὴν
υρηναϊκὴν καὶ ἐκεῖθεν ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πολὺ πρὸ τῆς στρατείας ταύτης τοῦ Κίμω-
ς, ἐν ἀρχῇ, ὡς φαίνεται, τῆς ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατείας καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ταύτην ἐγένετό
ς στρατεία ναυτικὴ πρὸς τὰ νότια παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας (πέραν τῶν Χελιδονίων νήσων-
ὸ στρατηγὸν τὸν Περικλέα μετὰ πεντήκοντα μόνον πλοίων, καὶ ἑτέρα ὑπὸ τὸν Ἐφιάλτην μετὰ τριά-
οντα μόνον πλοίων καθ' ἃς οὐδὲν ἐφάνη βαρβαρικὸν πλοῖον κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα (Πλουτ. Β. Κίμ.
). Γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Ἐφιάλτης ἐφονεύθη τῷ 458 π.Χ. ἐννοεῖται ὅτι αἱ στρατεῖαι αὗται ἐγένοντο
ρὸ τοῦ ἔτους τούτου, ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ τοῦ Περικλέους ἐγένετο πρὸ τῆς τοῦ Ἐφιάλτου, ὡς εἰ-
άζεται ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου λεγομένων.

(¹) Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κίμωνος ὑπάρχει παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ (Β. Κίμ. 16), παρὰ
ῦ ἱστοριογράφου Φαινοδήμου (γράψαντος περὶ τὰ μέσα τοῦ 4 π. Χ. αἰῶνος) ἀρυσαμένῳ, καὶ
ς ἀναγραφὴ ὀλίγον μυστηριώδης, ὅτι ὁ Κίμων ἀπὸ τοῦ ἐν Κύπρῳ στρατοπέδου ἔπεμψεν εἰς τὸ
αντεῖον τοῦ Ἄμμωνος Διὸς «ἄνδρας ἀπόρρητόν τινα μαντείαν ποιησομένους παρὰ τῷ θεῷ», οὐδε-
ὸς γινώσκοντος διὰ τί ἐπέμφθησαν καὶ οὐδενὸς χρησμοῦ ληφθέντος παρὰ τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' οἱ θε-
ρόποι εὐθὺς ὡς προσῆλθον εἰς τὸ μαντεῖον διετάχθησαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ν' ἀπέλθωσι τάχιστα, τοῦ
ίμωνος εὑρισκομένου ἤδη παρὰ τῷ θεῷ. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ θεοπρόποι κατέβησαν εἰς τὴν πα-
λίαν, καὶ ὅτε ἀφίκοντο εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων τῶν προσελθόντων εἰς βοήθειαν τοῦ
Ἀμυρταίου ἔμαθον ὅτι ὁ Κίμων εἶχεν ἀποθάνει· διακριβώσαντες δὲ τὸν χρόνον ἐνόησαν ὅτι εἶχεν
ποθάνει καθ' ἣν ἡμέραν ὁ θεὸς εἶπεν αὐτοῖς ν' ἀπέλθωσι τοῦ μαντείου, ἤδη τοῦ ἀνδρὸς εὑρι-
σκομένου παρὰ τῷ θεῷ. Κατὰ τὸν αὐτὸν Πλούταρχον (Β. Κίμ. 17) ὁ Κίμων τελευτῶν παρήγγει-
ε ν' ἀποκρύψωσι τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ οὕτως ἐφ' ἡμέρας τριάκοντα οὔτε σύμμαχοι οὔτε πολέ-
μιοι ἐνόησαν τὸν ἐπελθόντα θάνατον τοῦ ἀνδρός.

»λιστα ἐκ τούτου, ὅτι οὔτε ὁ Θουκυδίδης οὔτε ὁ Ἡρόδοτος λέγει τι περὶ τοιαύτης συ
»θήκης ἢ πόρρωθεν ὑπαινίσσονταί τι τοιοῦτο εἰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐδίδε
»ἀμφοτέροις ἀφορμὴ νὰ ποιήσωνται λόγον περὶ ταύτης, ἐὰν ἡ Κιμώνειος εἰρήνη ἐγένε
»ἀληθῶς μετὰ τὴν πρώτην στρατείαν τοῦ Κίμωνος καὶ τὴν ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκην, ὡ
»φρονοῦσι πολλοί· ἀλλὰ καὶ πᾶν τοὐναντίον, πάντα ὅσα βλέπομεν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδο
»ἰδίως περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐπ'Εὐρυμέδοντι νίκην σχέσεων Ἑλλήνων καὶ Περσῶν ἱστορο
»μενα ἀναιροῦσιν ἐμμέσως πᾶσαν περὶ συνομολογήσεως εἰρήνης εἰκασίαν. Ἂν ἡ Κιμ
»νειος εἰρήνη συνωμολογήθη μετὰ τὴν ἐπ' Εὐρυμέδοντι νίκην τῶν Ἀθηναίων τῷ 46
»π. Χ. πῶς μετ' ὀλίγα ἔτη, τῷ 459 π.Χ., εὑρίσκομεν τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Πέρσ
»ἐν μεγάλῳ (ἑξαετεῖ) πολέμῳ ἐν Αἰγύπτῳ (459-453 π. Χ.), ὃν ὁ Θουκυδίδης καλ
»«μεγάλην στρατείαν» (ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν γενομένη
»ἀπολήξασαν ὅμως εἰς φθορὰν τῶν στρατευομένων Ἑλλήνων ; Καὶ ὅμως ὁ Θουκυδίδ
»λέγει ῥητῶς καὶ σαφῶς ὅτι διαρκοῦντος τοῦ πολέμου τούτου ὁ μέγας βασιλεὺς ἔπεμψ
»εἰς Λακεδαίμονα ἄνδρα πέρσην, τὸν Μεγάβαζον (αὐτὸν ἐκεῖνον ὅστις ἐν τῇ περὶ Κιμω
»νείου δῆθεν εἰρήνης συνθήκῃ παρίσταται ὑπὸ τοῦ Διοδώρου ὡς λαμβάνων ἐνεργὸν μ
»ρος ἐν αὐτῇ) φέροντα χρήματα «ὅπως ἐς τὴν Ἀττικὴν εἰσβαλεῖν πεισθέντων τῶ
»Πελοποννησίων ἀπ' Αἰγύπτου ἀπαγάγοι Ἀθηναίους». Ἐπειδὴ δέ, κατὰ Θουκυδίδην, δ
»ἐξεπληροῦτο ἡ ἀποστολὴ καὶ τὰ χρήματα ματαίως ἐδαπανῶντο, ὁ μὲν Μεγάβαζος μετ
»τῶν ὑπολειπομένων χρημάτων ἐπέστρεψεν εἰς Ἀσίαν, Μεγάβαζος δ' ὁ Ζωπύρου, ἀν
»πέρσης, ἐπέμφθη εἰς Αἴγυπτον κατὰ γῆν μετὰ δυνάμεως στρατιωτικῆς πολλῆς, ὃς κ
»ἐξήλασε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς τούτων συμμάχους ἐκ τῆς Μέμφιδος, καὶ τέλος κατ
»κλεισεν αὐτοὺς εἰς τὴν Προσωπίτιδα νῆσον, ἔνθα, ἀφοῦ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος ἀπέκλεισ
»αὐτούς, ἀποξηράνας τὴν διώρυχα, διέβη καὶ κατέλαβε τὴν νῆσον καὶ ἐπήνεγκε πανωλ
»θρίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὧν τὰ λείψανα ἐσώθησαν κατὰ γῆν διὰ Λιβύης εἰς Κυρήνη
»Ὥστε, ἂν ἡ Κιμώνειος εἰρήνη συνωμολογήθη μετὰ τὴν πρώτην στρατείαν τοῦ Κίμωνο
»δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ ἄνω ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου λεγόμενον, ὅτι ὁ Θουκυδίδης δ
»λέγει τι δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ἀναιροῦν τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς. Τοὐναντίον ὁ Θουκυδίδη
»πολλὰ λέγει ἀναιροῦντα τὴν περὶ ὑπάρξεως αὐτῆς παράδοσιν. Πλὴν δὲ τῆς μετὰ τ
»νίκας τοῦ 465 π. Χ. (ὅτε δῆθεν συνωμολογήθη ἡ εἰρήνη) ἑξαετοῦς στρατείας καὶ δ
»ἄλλαι στρατεῖαι ἐγένοντο ἐναντίον τῶν Περσῶν (ἐν τῇ ὑπὸ Πέρσας διατελούσῃ ἀνατολι
»Μεσογείῳ ἡ μὲν ὑπὸ Περικλέα, ἡ δὲ ὑπὸ Ἐφιάλτην (πάντως πρὸ τοῦ 458 π.Χ., ὁπό
»ἐφονεύθη ὁ Ἐφιάλτης), ὅπερ καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι καὶ μετὰ τὰς νίκας τοῦ 465 π.
»δὲν ἔπαυσαν αἱ κατὰ τῆς τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπικρατείας στρατεῖαι καὶ ἐπιθέσει
»Καὶ οὕτω μὲν ἄρδην ἀναιρεῖται πᾶσα ὑπόθεσις περὶ τῆς μετὰ τὰς νίκας τοῦ 465 π.
»συνομολογήσεως τῆς εἰρήνης (τῆς Κιμωνείου λεγομένης). Οὕτω δ' ἔχοντος τοῦ πρ
»γματος ἀνάγκη νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ Κιμώνειος εἰρήνη συνωμολογήθ
»μετὰ τὴν δευτέραν στρατείαν τοῦ Κίμωνος, τὴν τοῦ 449 π. Χ., ὡς παραδίδωσι ῥητ
»ὁ Διόδωρος. Εἰ καὶ δὲ ὁ Πλούταρχος ἐμβριθέστερον ἐξετάζων καὶ ἐπιτυχέστερον ἐπ
»φελούμενος τὰς πηγὰς ἀνάγει τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εἰρήνην εἰς τὴν πρώτην στρατεί
»τοῦ Κίμωνος—καὶ αὕτη ἦν ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη περὶ τοῦ χρόνου τῆς συνομολογήσε
»ἀφ' ὅτου ἤρξατο ἡ περὶ Κιμωνείου εἰρήνης παράδοσις—, ὅμως ἐξεταστέον καὶ τὰ ὑπὸ τ
»Διοδώρου παραδιδόμενα περὶ τῆς συνθήκης ὡς δῆθεν κατὰ τὴν δευτέραν στρατεί
»τοῦ Κίμωνος (τὴν γενομένην 16 περίπου ἔτη μετὰ τὴν πρώτην, τῷ 450 π. Χ.) ἢ εὐθ
»μετὰ ταύτην γενομένης. Καὶ αὐτὴ ἡ περὶ τῆς στρατείας ταύτης ἀφήγησις τοῦ Διοδώρ
»ἀντιφάσκει πρὸς τὴν πολλῷ ἀξιοπιστοτέραν τοῦ Θουκυδίδου (Α' 112) παράδοσιν. Κα

»Θουκυδίδην(Α΄ 112)ἕνεκα τοῦ ἐπελθόντος κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Κιτίου θανάτου τοῦ »Κίμωνος καὶ τοῦ ἐνσκήψαντος λοιμοῦ ἀπεχώρησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ Κιτίου καὶ πλεύσαν- »τες ἐναυμάχησαν καὶ ἐπεζομάχησαν ἀπέναντι τῆς Σαλαμῖνος (τῆς ἐν Κύπρῳ) πρὸς Φοί- »νικας καὶ Κίλικας καὶ νικήσαντες ἀμφοτέρους ἐπανῆλθον οἴκαδε, ἀφοῦ ἐπέστρεψε »καὶ ἡ εἰς Αἴγυπτον ἀποσπασθεῖσα μοῖρα ἡ συγκειμένη ἀπὸ ἑξήκοντα πλοίων καὶ πεμ- »φθεῖσα κατ' αἴτησιν τοῦ ἐν τοῖς ἕλεσι βασιλέως Ἀμυρταίου, συμμάχου τῶν Ἀθηναίων »ἐναντίον τοῦ μεγάλου βασιλέως. Τοὐναντίον δὲ ὁ Διόδωρος οὐ μόνον πρὸ τῆς περὶ »τὴν Σαλαμῖνα μάχης παρίστησι τὸ Κίτιον περιελθὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, μετὰ »δὲ τὴν μάχην καὶ τὴν Σαλαμῖνα πολιορκουμένην, ἀλλὰ καὶ ἀφηγεῖται ὅτι διαρκούσης »τῆς πολιορκίας ταύτης ὁ μέγας βασιλεὺς ἐζήτησε διὰ τοῦ Μεγαβάζου εἰρήνην καὶ ὅτι »πρὸς τοῦτο ἐστάλη εἰς Σοῦσα Καλλίας ὁ Ἱππονίκου, ὅστις καὶ συνωμολόγησε τὴν περι- »βόητον συνθήκην εἰρήνης. Ἀλλ' ἐναντίον τῆς τοιαύτης τοῦ Διοδώρου παραδόσεως ἀντι- »τάσσεται ἐν πρώτοις ἡ ἀπορία πῶς οἱ νικηφόροι Ἀθηναῖοι πέμπουσι πρεσβείαν μέχρι »Σούσων πρὸς τὸν αἰτησάμενον παρ' αὐτῶν εἰρήνην βασιλέα καὶ ἐνταῦθα ὑποχρεοῦσιν »αὐτὸν νὰ ὑπογράψῃ συνθήκην ὑπαγορευθεῖσαν αὐτῷ ἐν τοῖς ἀνακτόροις αὐτοῦ τοσοῦτο »ταπεινωτικήν. Τοῦτο μόνον ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ὅλως ἀνυπόστατον τῆς παραδιδομένης »συνθήκης. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλο τι μαρτυροῦν τρανῶς τὴν τοιαύτην γνώμην. Ὁ Διό- »δωρος ἐξηγούμενος τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τῆς συνομολογήσεως δὲν ἀρκεῖται εἰς τὸ »νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὴν ὡς λαμπρὰν καὶ περιφανῆ, ἀλλὰ λέγει ὅτι ἐν τῇ στρατείᾳ τοῦ »Κίμωνος τῇ ἀποληξάσῃ δῆθεν εἰς τὴν συνθήκην ταύτην ἐξεπληρώθη ὁ μέγας σκοπὸς τοῦ »Κίμωνος, ἡ ὁλοσχερὴς ἐλευθέρωσις τῆς Κύπρου καὶ ἡ ταπείνωσις τοῦ μεγάλου βασιλέως »καὶ ὁ εἰς εἰρήνην καταναγκασμὸς αὐτοῦ. Καὶ ὅμως τὸ πραγματικὸν ἀποτέλεσμα τῆς στρα- τείας ἦν ἡ ὁλοσχερὴς ἐγκατάλειψις τῆς νήσου. Ὁ Πλούταρχος, ὅστις τὴν λεγομένην συν- »θήκην συνδέει, ἐναντίον τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας, μετὰ τῆς πρώτης τοῦ Κίμωνος »στρατείας, λέγει περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δευτέρας στρατείας (Β. Κίμ. 19)· «Μετὰ »δὲ τὴν ἐκείνου (τοῦ Κίμωνος) τελευτὴν *πρὸς μὲν βαρβάρους* οὐδὲν ἔτι λαμπρὸν ὑπ' οὐ- »δενὸς ἐπράχθη, στρατηγούντων Ἑλλήνων, ἀλλὰ τραπέντες ὑπὸ δημαγωγῶν καὶ *πολε- »μοποιῶν* (ἀνθρώπων προκαλούντων ταραχὰς καὶ ἐμφυλίους ἔριδας καὶ πολέμους), οὐδενὸς »τὰς χεῖρας ἐν μέσῳ διασχόντος, *συνερράγησαν* εἰς τὸν πόλεμον· *ἀναπνοὴ μὲν τοῖς βα- »σιλέως πράγμασι* γενόμενοι..». Ὥστε κατὰ ταῦτα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δευτέρας στρατείας »καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κίμωνος ἦν οὐχὶ ταπείνωσις καὶ καταναγκασμὸς τοῦ βασιλέως, »ἀλλ' *ἀναπνοὴ* καὶ *καθησύχασις αὐτοῦ* ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης ἐν τοῖς πράγμασι τῶν Ἀθη- »ναίων ἀδρανείας. Οὕτω δὲ ἀναιροῦνται πάλιν ἄρδην καὶ τὰ περὶ συνομολογήσεως τῆς »συνθήκης μετὰ τὴν δευτέραν στρατείαν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου παραδιδόμενα. Μένει νὰ ἐξετά- »σωμεν νῦν τὰ περὶ τῆς εἰς Σοῦσα ἀποστολῆς Καλλίου τοῦ Ἱππονίκου τοῦ διαπραγμα- »τευσαμένου δῆθεν τὴν συνθήκην τῆς εἰρήνης ἐν Σούσοις.

»Ὡς εἴπομεν, καὶ αὐτὴ ἡ ἀποστολὴ πρεσβείας ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Σοῦσα ἵνα μετὰ »τρίμηνον ὁδοιπορίαν ἐπιβάλωσιν εἰρήνην ταπεινωτικὴν πρὸς τὸν βασιλέα φαίνεται ἐκ τῶν »προτέρων παράδοξος, ἂν μὴ παράλογος. Ἀλλ' ἔχομεν καὶ μαρτυρίαν σπουδαιοτάτην »τοῦ Ἡροδότου αὐτοῦ ἀφαιροῦσαν πᾶσαν σπουδαιότητα ἀπὸ τῆς ἀποστολῆς ἐκείνης, καὶ ἂν »τοιαύτη τις ἀποστολή, ἣν ὁ Ἡρόδοτος ὡς ἁπλῆν φήμην ἀναφέρει ἐν παρόδῳ, ἀληθῶς »ἐγένετο. Ὁ Ἡρόδοτος λοιπὸν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς μεγάλης περσικῆς ἢ μηδικῆς στρα- »τείας τοῦ 480 π. Χ. ποιούμενος λόγον, ἐν βραχυτάτῃ τινὶ παρεκβάσει, ἣν ποιεῖται ἐκ τῆς »ἱστορίας τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου Α΄, υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ξέρξου (τοῦ βασι- »λεύσαντος κατὰ τὰ ἔτη 464—425 π. Χ.) λέγει (Ζ΄. 154) λέγει ὅτι οἱ Ἀργεῖοι, οἱ φίλοι

»τῶν Περσῶν,οἱ φρονοῦντες,ὅπως καὶ ὁ Ξέρξης αὐτός,ὅτι οἱΠέρσαι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ'Αρ-»γους(ἀπὸ τοῦΠερσέως δηλονότι,οὗ ἦσαν δῆθεν ἀπόγονοι)[1]καὶ διὰτοῦτο τηρήσαντες οὐδε-»τερότητα ἐν τοῖςΜηδικοῖς,μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ξέρξου καὶ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ »'Αρταξέρξου Α'ἔπεμψαν πρεσβείαν πρὸς τὴν αὐλὴν τοῦ νέου βασιλέως,(πιθανῶς ἵνα συγ-»χαρῶσιν αὐτῷ καὶ ἀνανεώσωσι τὴν ἐπὶ τοῦ πατρὸς φιλίαν· ὡς δὲ λέγει ὁ Ἡρόδοτος,ἵνα »ἐρωτήσωσι τὸν νέον βασιλέα ἂν ἐμμένει ἐν τῇ πρὸς τὸ Ἄργος φιλίᾳ τοῦ πατρὸς Ξέρ-»ξου, εἰς ἣν ἐρώτησιν ὁ Ξέρξης ἀπεκρίνατο καταφατικῶς. 'Εν τῇ ἀφηγήσει λοιπὸν »ταύτῃ τῇ περὶ πρεσβείας 'Αργείων παρενείρει ὁ Ἡρόδοτος καὶ τάδε· «Συμπεσεῖν δὲ »τούτοισι καὶ τόνδε τὸν λόγον λέγουσί τινες Ἑλλήνων, πολλοῖσι ἔτεσι ὕστερον γενόμενον »τούτων· τυχεῖν ἐν Σούσοισι τοῖσι Μεμνονίοισι[2] ἐόντας *ἑτέρου πρήγματος εἵνεκεν ἀγγέ-»λους* 'Αθηναίων, Καλλίην τὸν Ἱππονίκου καὶ τοὺς μετὰ τούτου ἀναβάντας». Παρὰ τοῦ »Ἡροδότου λοιπὸν μανθάνομεν ὅτι ἐπὶ 'Αρταξέρξου Α', πάντως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς »τούτου βασιλείας(ἀφοῦ ὡς πρὸς τοὺς 'Αργείους προύκειτο περὶ ἀνανεώσεως τῆς φιλίας »μετὰ τοῦ νέου βασιλέως),ἤτοι κατὰ τὰ ἔτη 464—460 περίπου, συνηντήθησαν ἐν τῇ αὐλῇ »τοῦ μ. βασιλέως πρέσβεις 'Αθηναίων μετὰ πρέσβεων τῶν 'Αργείων. Καὶ τῶν μὲν »'Αργείων πρέσβεων ἡ παρουσία ἀρκούντως αἰτιολογεῖται ὑπὸ τοῦἩροδότου,περὶ δὲ τῆς »τῶν 'Αθηναίων πρεσβείας λέγεται ἁπλῶς «ἑτέρου *πρήγματος εἵνεκεν*».'Αλλ' ἂν τὸ ἕτε-»ρον τοῦτο πρᾶγμα ἦν ἡ συνομολόγησις τῆς περιλαλήτου συνθήκης ὁ Ἡρόδοτος ὁ το-»σοῦτον ἐγγὺς τοῖς γεγονόσιν εὑρισκόμενος ἦτο δυνατὸν νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ μέγα τοῦτο »γεγονὸς ἁπλῶς καὶ ξηρῶς ὡς «ἕτερον πρῆγμα» ; Πάντως οὐχί.

»Οὕτω τὸ μόνον κέρδος ἡμῶν ἐν τῇ τοῦ ζητήματος ἐρεύνῃ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρο-»δότου λεγομένων εἶναι ὅτι πρεσβεία τις 'Αθηναίων κατὰ τὸν χρόνον τῆς πρώτης στρα-»τείας τοῦ Κίμωνος μετέβη εἰς τὰ Σοῦσα,ἀλλ' ὅτι τὰ περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης λεγόμενα »ἦσαν ἁπλῶς φήμη. Τὸ ὅτι δὲ ἀνὴρ τοσοῦτο φιλίστωρ καὶ τοσοῦτον ἐγγύς (ὡς καὶ ὁ »Θουκυδίδης) διατελῶν πρὸς τὰ ἱστορούμενα οἷος ὁ Ἡρόδοτος παρίστησι τοῦτο ὡς »ἁπλῆν φήμην,τὸν δὲ σκοπὸν τῆς θρυλουμένης πρεσβείας ἀνάξιον μνείας πολλῆς[3],ἀφαιρεῖ »οὐ μόνον τὴν βεβαιότητα τῆς περὶ συνθήκης παραδόσεως ἀλλὰ καὶ πᾶσαν πολιτικὴν καὶ »καθόλου ἱστορικὴν σπουδαιότητα τοῦ παραδιδομένου. Καθόλου δὲ εἰπεῖν τὸ γεγονὸς »μόνονὅτι οὔτεΘουκυδίδης οὔτεἩρόδοτος μνημονεύουσιν εἰρήνης ἢ συνθήκηςΚιμωνείουἀρ-»κεῖἵνα ἀναιρεθῇ πᾶσα ἱστορικὴ ὑπόστασις τοιαύτης συνθήκης.'Αλλὰ νῦν τίθεται τὸ ζήτημα

---

(1) Τὸ ***Πέρσης περσιστὶ*** λέγεται ***Φάρς*** (Φαρσιστὰν=Περσίς, φαρσὶ=περσιστί). Τὸ ὄνομα τοῦ ἀργείου ἥρωος προῆλθεν ἐκ τῆς ρ. ***περθ-***, πέρθω, πορθῶ, Περσεὺς=πορθητὴς καὶ καταστροφεύς, 'Απόλλων ἐν τῇ πρώτῃ καὶ ἀρχαιοτάτῃ ἀντιλήψει τῆς τοῦ θεοῦ τότε ἰδιότητος.Ἱκανοὶ περὶ Περσέως μῦθοι μεταθέτουσι τὸ στάδιον τῶν ἄθλων τοῦ ἥρωος καὶ εἰς τὰς χώρας τὰς ἀσιατικάς. Τὸ ὄνομα ἦτο πιθανῶς γνωστὸν καὶ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ μ. βασιλέως ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς 'Ασίας διαδοθέν.

(2) Ὁ ***Μέμνων*** ὁ καθ' Ὅμηρον ('Οδυσ. Δ. 187) «'Ηοῦς φαεινῆς ἀγλαὸς υἱός» καὶ σύμμαχος τῶν Τρώων ἐν τῷ μεθομηρείῳ ἔπει τοῦ 'Αρκτίνου «Αἰθιοπίδι» ἦτο βασιλεὺς τῶν Αἰθιόπων (τῆς 'Ασίας) καὶ κατὰ Διόδωρον κτίστης τῶν Σούσων τῶν ὑπ' αὐτοῦ «Μεμνονίων» καλουμένων.

(3) Οὐχὶ ἀνάξιον σημειώσεως ἐνταῦθα ὅτι ὁ χρόνος τῆς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ 'Αρταξέρξου μεταβάσεως τῶν 'Αργείων καὶ τοῦ Καλλίου συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸν βασιλέα καταφυγῆς τοῦ Θεμιστοκλέους, ὄντος φίλου τῶν 'Αργείων. Εἶναι ἆρά γε παντελῶς ἀπίθανον ὅτι ἡ τοῦ Καλλίου πρέσβευσις ἀπέβλεπεν εἰς ἀντίδρασιν ἐναντίον τοῦ Θεμιστοκλέους ἢ καὶ εἰς αἴτησιν τῆς τούτου παραδόσεως ;

»πῶς βραδύτερον παρήχθη ὁ περὶ Κιμωνείου εἰρήνης θρῦλος.—'Απαντῶμεν:'Εκ τῆς ἐν ταῖς »ἑλληνικαῖς θαλάσσαις μετὰ τὰ μεγάλα ἐν αὐταῖς κατορθώματα τοῦ Κίμωνος ἐπελθούσης »καταστάσεως πραγμάτων, ὁπότε στόλος περσικός (ἤτοι φοινικικὸς ἢ Κιλίκιος) δὲν ἐτόλ»μα νὰ ἐμφανισθῇ ἐν τῷ Αἰγαίῳ,ἐντεῦθεν δὲ αἱ ἀσιατικαὶ τούτου ἀκταὶ αἱ ὑπὸ Ἑλλήνων »οἰκούμεναι καθίσταντο ἐντελῶς ἐλεύθεραι καὶ τοιαύτη κατάστασις ἐπεξετάθη ἐν τῇ »ἑλληνικῇ ἀντιλήψει καθ' ὅλον τὸ μεταξὺ τοῦ Εὐξείνου ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου μέχρι τῶν »Χελιδονίων(²)διηκούσῃ γραμμῇ καὶ διεπλάσθη ὑπὸ τῶν ἔπειτα ῥητόρων εἰκονικώτερον διὰ »τῆς τριημέρου πρὸς τὰ μεσόγεια ἵππου ὁδοῦ. Τὴν ὅλην ταύτην κατάστασιν ἀκριβέστατα »διαγραφομένην εὑρίσκομεν ἐν τῷ παρὰ Πλάτωνι ἐπιταφίῳ, ἐν ᾧ (Μενεξέν. 12) λέγεται »πρὸς τοῖς ἄλλοις «Δίκαιον δὴ καὶ τούτων ἡμᾶς ἐπιμνησθῆναι, οἳ τοῖς τῶν προτέρων »ἔργοις τοῖς μέχρι τῆς στρατείας τοῦ Κίμωνος τέλος τῆς σωτηρίας ἐπέθεσαν ἀνακαθηράμενοι »καὶ ἐξελάσαντες πᾶν τὸ βάρβαρον ἐκ τῆς θαλάττης,ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ ἐπ' Εὐρυμέδοντι ναυ»μαχήσαντες καὶ οἱ εἰς Κύπρον στρατεύσαντες καὶ οἱ εἰς Αἴγυπτον πλεύσαντες καὶ ἄλλοι »πολλαχόσε,ὧν χρὴ μεμνῆσθαι καὶ χάριν αὐτοῖς εἰδέναι ὅτι βασιλέα ἐποίησαν δείσαντα τῇ »ἑαυτοῦ σωτηρίᾳ τὸν νοῦν προσέχειν,ἀλλὰ μὴ τῇ τῶν Ἑλλήνων ἐπιβουλεύοι φθορᾷ».Αὐτὰ »ταῦτα περίπου λέγει καὶ ὁ τῷ Πλάτωνι σύγχρονος Λυσίας ('Επιταφ.11) «Καὶ τὴν ἑαυ»τῶν δύναμιν τοσαύτην ἐπιδείξαντες, ὥσθ' ὁ μέγας βασιλεὺς οὐκ ἔτι τῶν ἀλλοτρίων ἐπε»θύμει,ἀλλ' ἐδίδου τῶν ἑαυτοῦ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐφοβεῖτο καὶ οὔτε τριήρεις ἐν ἐκείνῳ »τῷ χρόνῳ ἐκ τῆς 'Ασίας ἔπλευσαν οὔτε τυραννὶς ἐν τοῖς Ἕλλησι κατέστη».Λέγων ὁ Λ. »«ὁ βασιλεὺς τῶν ἑαυτοῦ ἐδίδου» ἐννοεῖ τὰς ἐν Θράκῃ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἐλευθερωθείσας ἑλλη»νικὰς πόλεις καὶ νήσους.Οὕτω λοιπὸν οὔτε περὶ συνθήκης πρόκειται οὔτε περὶ καθορισμοῦ »ζωνῶν ἐνεργείας καὶ ἀποχῆς; ἀλλὰ περὶ μιᾶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐπιβληθείσης »τῷ βασιλεῖ ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν ἐν ταῖς τούτου ἀκταῖς ἑλληνικῶν χωρῶν »καὶ ἡ τοιαύτη κατάστασις δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀπόλυτον χαρακτῆρα,διότι πάντως δὲν κα»τέλιπε τὸ βαρβαρικὸν ναυτικὸν τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν μηδικῶν »καὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου χρόνους,ἀφοῦ ὀκτὼ ἔτη (κατὰ Θουκυδίδην) μετὰ τὴν »συνομολόγησιν τῶν τριακοντουτίδων σπονδῶν,ἤτοι τῷ 440—439, ἐνεφανίσθησαν φοινι»κικὰ πλοῖα ἐν ταῖς καρικαῖς παραλίαις('Ιδ. Θουκ. Α' 116 «ἔτυχον γὰρ αἱ μὲν ἐπὶ Κα»ρίας ἐς προσκοπὴν τῶν *φοινισσῶν νεῶν* οἰχόμεναι...»)

»Ἡ οὕτω λοιπὸν διὰ τῶν καθόλου ἀποτελεσμάτων τοῦ μεγάλου περσικοῦ ἢ μη»δικοῦ πολέμου καὶ ἰδίως διὰ τῶν ἐπιθετικῶν στρατειῶν τοῦ Κίμωνος δημιουργηθεῖσα »πραγματικὴ κατάστασις μετὰ 70—80 ἔτη ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ ὕλην εἰς τὴν περὶ Κιμω»νείου εἰρήνης ἐν τῇ ἀντιλήψει, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν 'Αθηναίων καὶ »ἄλλων τινῶν Ἑλλήνων παραχθεῖσαν δι' ἐπισήμου δῆθεν συνθήκης διατύπωσιν καὶ ἐμπέ»δωσιν τοῦ καθεστῶτος. Καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην βραδύτερον ἐν τῷ μέσῳ ἔτι τῶν »περὶ τῆς Κιμωνείου εἰρήνης θορύβων τῶν ἀθηναίων ῥητόρων τῶν μακεδονικῶν χρόνων »ὁ τοῦ 'Αριστοτέλους (ἐπὶ ἀδελφῇ) ἀδελφιδοῦς φιλόσοφος καὶ ἱστοριογράφος, ὁ 'Ολύν»θιος Καλλισθένης Δημοτίμου ἢ Καλλισθένους ἐξήνεγκε σαφῶς παραδοὺς «οὐ ταῦτα (τὰ »τῆς δῆθεν Κιμωνείου συνθήκης) συνθέσθαι τὸν βάρβαρον, ἔργῳ δὲ ποιεῖν διὰ φόβον

(²) Μέχρι Χελιδονίων κατὰ Πλούταρχον. Κατὰ Διόδωρον μέχρι Φασήλιδος. Τοῦ Διοδώρου ἡ παράδοσις εἶναι συμφωνοτέρα πρὸς τὴν περὶ τριημέρου ὑπ' αὐτοῦ παραδιδομένην ἀπόστασιν δρόμου ἀλλ' ἀνακριβὴς ὡς πρὸς τὰ πράγματα αὐτά, ἀφοῦ αἱ Σάρδεις, ὧν ἡ ἀπὸ 'Εφέσου ἢ ἀπὸ Σμύρνης ἀπόστασις δύναται νὰ διανυθῇ ἐντὸς διημέρου,διετέλουν ὑπὸ Πέρσαις (Ἰδ. Θουκ. Α' 115).

»τῆς ἥττης ἐκείνης καὶ μακρὰν οὕτως ἀποστῆναι τῆς Ἑλλάδος, ὥστε πεντήκοντα »ναυσὶ Περικλέα καὶ τριάκοντα μόναις Ἐφιάλτην ἐπέκεινα πλεῦσαι Χελιδονίων »καὶ μηδὲν αὐτοῖς ναυτικὸν ἀπαντῆσαι τῶν βαρβάρων. Ἐνῷ δὲ οὕτω σαφῶς καὶ ἀκριβῶς »καθώριζε τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῶν περὶ Κιμωνείου εἰρήνης θρύλων ὁ Καλλισθένης, »ὁ ἑκατὸν περίπου ἔτη μετὰ τοῦτον ἀντίγραφα συνθηκῶν συλλέξας μακεδὼν Κρατε- »ρός, ὁ τοῦ βασιλέως Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ ἀδελφός, ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτοῦ ταύτῃ »κατέτασσε καὶ τὰ κείμενα δῆθεν τῆς συνθήκης τῆς Κιμωνείου εἰρήνης κατὰ τὸ ἀπὸ πολ- »λοῦ ἤδη καλούμενον ὑπὸ τῶν ἀθηναίων ῥητόρων καὶ διαλαλούμενον περιεχόμενον »αὐτῆς, ὅπερ κατ' οὐσίαν οὐδαμῶς ἀναιρεῖ τὰ ἐναντίον τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως τοι- »αύτης συνθήκης ἰσχυρότατα ἐπιχειρήματα (¹). Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ διὰ τὸ ὑπὸ τοῦ »Πλουτάρχου ὡς φήμην ἀναφερόμενον, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι βωμὸν ἵδρυσαν τῆς θεᾶς »Εἰρήνης διὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην (ναὸς τῆς θεᾶς ταύτης ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν »ἐν Ἀθήναις) καὶ διαφερόντως ἐτίμησαν τὸν πρεσβεύσαντα Καλλίαν. Ἀλλὰ πᾶσαι »αὗται αἱ παραδόσεις ἤρξαντο διαδιδόμεναι ἐξ Ἀθηνῶν ἐν τοῖς μετὰ τὴν συνο- »μολόγησιν τῆς περιβοήτου Ἀνταλκιδείου εἰρήνης τοῦ 387 π. Χ., ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι »ῥήτορες ἕνεκα τῆς ἐξεγερθείσης ἐν τῇ δημοσίᾳ γνώμῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ διὰ τὸ ἐπονείδιστον »θεωρούμενον ἐκεῖνο ἔργον τῆς Σπάρτης (εἰ καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Ἀθηναῖοι καὶ αἱ σύμ- »μαχοι αὐτῶν πόλεις Θῆβαι καὶ Κόρινθος χρήμασι τοῦ μεγάλου βασιλέως διαφθαρεῖσαι »διὰ τῆς ἐναντίον τῆς Σπάρτης συστάσεως ὑπεχρέωσαν τὸν νικηφόρως ἐν Ἀσίᾳ προε- »λαύνοντα καὶ ἤδη πέραν τοῦ Ἅλυος ἐν Καππαδοκίᾳ στρατοπεδεύοντα ἡρωικὸν βασιλέα »τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαον νὰ στρέψῃ πρὸς τὰ ὀπίσω, οἱ ἀθηναῖοι λοιπὸν ῥήτορες καὶ »πρῶτος πάντων ὁ Ἰσοκράτης ἀσμένως ἐπιλαβόμενοι ὡς ἀφορμῆς τῆς ἐπὶ Ἀνταλκιδείῳ »εἰρήνῃ ἐπικρατούσης ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀθυμίας ἤρξαντο ἀντιθέτοντες τὸ μεγαλεῖον τῆς »ὑπ' αὐτῶν ἀπέναντι τοῦ βασιλέως τηρηθείσης πολιτικῆς καὶ τῶν τούτῳ ἐπιβληθεισῶν »συνθηκῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Σπάρτης πόνοις καὶ κόποις πολλοῖς ἐπιτευχθεῖσαν συνθήκην.

»Ὁ πρῶτος ποιούμενος λόγον περὶ συνθηκῶν, ἐπιβληθεισῶν τῷ βασιλεῖ ὑπὸ τῶν »Ἀθηναίων, ἀλλ' ἀμυδρῶς, ἀορίστως καὶ γενικῶς, εἶναι ὁ Ἰσοκράτης. Ἐξαίρων μάλιστα »οὗτος μᾶλλον τὰ πραγματικὰ γεγονότα καὶ οὐχὶ κείμενα συνθηκῶν λέγει (Πανηγ. 37)· «Οὓς ἡμεῖς διαβῆναι τολμήσαντας εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ μεῖζον ἢ προσῆκον »αὐτοῖς φρονήσαντας οὕτω διέθεμεν ὥστε μὴ μόνον παύσασθαι στρατείας ἐφ' ἡμᾶς »ποιουμένους, ἀλλὰ καὶ τὴν αὐτῶν χώραν ἀνέχεσθαι πορθουμένην καὶ διακοσίαις »καὶ χιλίαις ναυσὶ περιπλέοντες εἰς τοσαύτην ταπεινότητα κατεστήσαμεν, ὥστε μα- »κρὸν *πλοῖον ἐντὸς Φασήλιδος μὴ καθέλκειν*, ἀλλ' ἡσυχίαν ἄγειν καὶ τοὺς καιροὺς »περιμένειν, ἀλλὰ μὴ τῇ παρούσῃ δυνάμει πιστεύειν». Εἶναι προφανέστατον ὅτι ὁ »Ἰσοκράτης περὶ πραγμάτων, περὶ πραγματικῆς καταστάσεως, ἐνταῦθα ποιεῖται λόγον, οὐχὶ περὶ συνθηκῶν ἐπισήμων. Περὶ δὲ συνθηκῶν λέγει ὁ Ἰσοκράτης τάδε μόνον· «Μάλιστα »δ' ἂν συνίδοι τὸ μέγεθος τῆς μεταβολῆς εἴπερ *ἀναγνοίη* τὰς συνθήκας τάς τε *ἐφ' ἡμῶν »γενομένας* καὶ τὰς *νῦν ἀναγεγραμμένας*. Τότε γὰρ ἡμεῖς φανησόμεθα τὴν ἀρχὴν τοῦ »βασιλέως ὁρίζοντες καὶ τῶν φόρων ἐνίους τάττοντες καὶ κωλύοντες αὐτὸν τῇ θαλάσσῃ

(¹) Πόσα ἡ ἀξία καὶ σπουδαιότης τῆς εἰδήσεως περὶ τῆς ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Κρατεροῦ ἐγγραφῆς τῆς Κιμωνείου συνθήκης πίπτει καὶ ἐκμηδενίζεται ἐκ τῶν ἔν τινι ἀποσπάσματι τοῦ ἱστοριογράφου Θεοπόμπου, συγχρόνου τῷ Δημοσθένει καὶ Ἰσοκράτει καὶ Λυκούργῳ, λεγομένων «Θεόπομπος δὲ ἐν τῇ εἰκοστῇ πέμπτῃ τῶν Φιλιππικῶν **ἐσκευωρῆσθαι** λόγον τὰς πρὸς τὸν **βάρβαρον συνθήκας**, ἃς οὐκ ἀττικοῖς γράμμασιν ἐστηλιτεῦσθαι, ἀλλὰ τοῖς τῶν Ἰώνων (Ἰδ. Ἀπόσ. Θεοπόμπ. 168 ἐν G.O. Müller Fragment. Historic. Graec. Τόμ. 1 σ. 306).

»χρῆσθαι· νῦν δὲ ἐκεῖνός ἐστιν ὁ διοικῶν τὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ προστάντων ἃ χρὴ ποιεῖν »ἑκάστοις καὶ μονονοὺκ ἐπιστάθμους ἐν ταῖς πόλεσι καθιστάς». Τιθέντες κατὰ μέρος τὸ ζή- »τημα ἂν ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους εἰρημένοις μεταξὺ «τῶν *ἐφ' ἡμῶν*(ἐπὶ τῆς *ἀρχῆς* δη- »λονότι ἡμῶν, οὐχὶ ἀπ' εὐθείας ὑφ' ἡμῶν διὰ συνθηκῶν) καὶ τῶν νῦν *ἀναγεγραμμένων* (ἐν- »ταῦθα ἡ γραπτὴ συνθήκη τοῦ Ἀνταλκίδα ἀντιτίθεται πρὸς τὴν τῶν πραγματικῶν καὶ »ἐκ τῶν πραγμάτων νοουμένων συνθηκῶν)· τιθέντες, λέγω, κατὰ μέρος τὸ ζήτημα τῆς »μεταξὺ τῶν *γενομένων* καὶ τῶν νῦν (διὰ τῶν Σπαρτιατῶν) *ἀναγεγραμμένων* ἀντιθέσεις »παρατηροῦμεν ὅτι ὁ αὐτὸς ῥήτωρ ἀλλαχοῦ (Ἀρεοπαγιτ. 37) ἱστορικώτερον καὶ πραγμα- »τικώτερον λαλῶν περὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀθηναίων γενομένων οὐδεμιᾶς μὲν μνημο- »νεύει συνθήκης, λέγει δ' ἁπλῶς· «Οἱ δὲ βάρβαροι τοσοῦτον ἀπεῖχον τοῦ πολυπραγμονεῖν »περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, ὥστε οὔτε μακροῖς πλοίοις ἐπὶ τάδε Φασήλιδος ἔπλεον οὔτε »στρατοπέδοις *ἐντὸς Ἅλυος ποταμοῦ* κατέβαινον, ἀλλὰ πολλὴν ἡσυχίαν ἦγον». Εἶναι »λίαν ἀξιοσήμαντον ἐνταῦθα ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα ὅτι ὁ Ἰσοκράτης ἐν τῷ »χωρίῳ τούτῳ ποιεῖται λόγον οὐχὶ πλέον περὶ ἀποστάσεως «ἵππου δρόμου ἢ τριῶν ἡμε- »ρῶν ὁδοῦ» ἀπὸ τῆς παραλίας ὥσπερ ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Πλούταρχος κατὰ τὸ ὑπ' αὐτῶν »μνημονευόμενον περιεχόμενον τῆς Κιμωνείου συνθήκης ἢ ὡς εἶχε πιθανῶς αὐτὸ τὸ ὑπὸ »τοῦ Κρατεροῦ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν συνθηκῶν φερόμενον κείμενον τῆς λεγομένης Κι- »μωνείου συνθήκης, ἀλλὰ περὶ τῆς μέχρι Ἅλυος ἀπὸ τῆς παραλίας ἀποστάσεως, ἥτις »ἀπόστασις ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης (τοῦ Αἰγαίου ἢ καὶ τῆς Προποντίδος ἔτι) μέχρι »τοῦ σχετικῶς ἐγγυτάτου πρὸς τὸ Αἰγαῖον ἢ Προποντίδα (βορειοδυτικῶς) ῥοῦ ἢ βραχί- »ονος τοῦ Ἅλυος δὲν εἶναι βραχυτέρα 8—10 ἡμερῶν δρόμου.

»Εὐνόητον δὲ ὅτι ἡ παρὰ Ἰσοκράτει μνεία τοῦ Ἅλυος (καὶ παρὰ μόνῳ τούτῳ ἐκ »τῶν συγχρόνων αὐτοῦ) ἔχει αἰτίαν τὴν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ ῥήτορος μέχρι τοῦ ποταμοῦ »τούτου καὶ *πέραν* αὐτοῦ προέλασιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀγησιλάου, ἣν σπαρτιατικὴν προέλα- »σιν, τὴν τοσοῦτο ἀντίθετον πρὸς τὴν Ἀνταλκίδειον εἰρήνην, ὁ ἀθηναῖος ῥήτωρ ἐν τῇ ὑπε- »ράγαν ἀθηναϊκῇ αὐτοῦ φιλοπατρίᾳ ἐφαντάζετο ἴσως ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπὶ τῆς ἡγε- »μονίας τῶν Ἀθηνῶν ἐν Ἀσίᾳ πολιτικῆς καταστάσεως, λησμονῶν ὅτι τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο »ἦν ἔργον σπαρτιατικὸν καὶ ὅτι πολὺ πρὸ τῆς προελάσεως ἐκείνης τοῦ Ἀγησιλάου μέχρι »Ἅλυος καὶ πολὺ πρὸ τῆς καταλύσεως τῆς Ἀθηναίων ἡγεμονίας πᾶσα ἡ *ἐντὸς* Ἅλυος »Ἀσία εὑρίσκετο ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὅτι σατράπαι τοῦ βασιλέως »ἐν τῇ ἐντὸς Ἅλυος Ἀσίᾳ (Τισσαφέρνης, Φαρνάβαζος) καὶ μάλιστα ὁ ἀνώτατος στρατιωτικὸς »διοικητής (κάρανος) καὶ ἀντιβασιλεὺς ἁπάσης ταύτης τῆς χώρας ὢν ἀδελφὸς τοῦ Ἀρ- »ταξέρξου Β' συνέπραξαν τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς τούτων συμμάχοις πρὸς κατάλυσιν »τῆς τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς παραλίας μόνον ἀνέκαθεν περιοριζομένης ἀρχῆς (διότι αἱ »διήμερον τὸ πολὺ ὁδὸν τῆς παραλίας ἀπέχουσαι Σάρδεις οὐδέποτε ἐπαύσαντο ἀνήκου- »σαι τῷ βασιλεῖ). Οὐχὶ τοῖς Ἀθηναίοις ἀνήκει ἡ τιμὴ τοῦ ψευδῶς θρυλουμένου γεγονότος »τῆς μὴ ἐντὸς Ἅλυος ποταμοῦ καταβάσεως περσικῶν στρατοπέδων, ὡς μεγαλαυχῶν λέ- »γει ὁ Ἰσοκράτης, ἀλλὰ τοῖς Σπαρτιάτοις ἀνήκει ἡ δόξα τῆς μέχρι Ἅλυος καὶ πέραν »τούτου ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς προελάσεως τῆς ἀνακοπείσης ὑπὸ τῆς μετὰ τοῦ βασι- »λέως συμμαχίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν τούτων συμμάχων, δόξα ἀμαυρωθεῖσα ὕστερον »ὑπὸ τῆς Σπάρτης αὐτῆς διὰ τῆς Ἀνταλκιδείου συνθήκης, ἧς ὅμως αἰτιώτατοι ἐγένοντο »οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ συμμαχήσαντες μετὰ τούτων Ἕλληνες οἱ διὰ περσικοῦ χρήματος »διαφθαρέντες καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως ἐναντίον τῆς Σπάρτης συμμαχήσαντες.

»Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν πρόκειται πάντως περὶ τῆς ἐπὶ τῇ Ἀνταλκιδείῳ εἰρήνῃ μείζονος ἢ »ἥττονος εὐθύνης ἑκάστης τῶν πόλεων, ἀλλὰ περὶ τοῦ πιθανοῦ ἢ ἀπιθάνου τῆς συνομολογή-

»σεως τῆς Κιμωνείου εἰρήνης.'Ερρήθη ἤδη ὅτι πρῶτος ὁ περὶ συνθηκῶν ἐνδόξων διὰ τοὺς »'Αθηναίους πρὸς τὸν βασιλέα ποιούμενος λόγον ἢ ὑπαινιγμοὺς εἶναι ὁ 'Ισοκράτης.'Αλλὰ »καὶ ὁ Δημοσθένης ἐν τῷ περὶ τῆς Παραπρεσβείας λόγῳ (§ 273) λέγει·«'Εκεῖνοι τοίνυν »(οἱ πρόγονοι), ὡς ἅπαντες εὖ οἶδ'ὅτι τὸν λόγον τοῦτον ἀκηκόατε, *Καλλίαν τὸν 'Ιππονίκου* »ταύτην τὴν ὑπὸ πάντων θρυλουμένην εἰρήνην πρεσβεύσαντα, ἵππου μὲν δρόμον ἡμέ»ρας *πεζῇ* μὴ καταβαίνειν ἐπὶ τὴν θάλατταν βασιλέα, ἐντὸς δὲ Χελιδονίων καὶ Κυανέων »πλοίῳ μακρῷ μὴ πλεῖν, ὅτι δῶρα λαβεῖν ἔδοξε πρεσβεύσας, μικροῦ μὲν *ἀπέκτειναν*, ἐν »δὲ ταῖς εὐθύναις πεντήκοντα εἰσπράξαντες τάλαντα.Καίτοι καλλίω ταύτης εἰρήνην οὔτε »πρότερον οὔθ' ὕστερον οὐδεὶς εἰπεῖν ἔχει πεποιημένην τὴν πόλιν». Τὰ ὑπὸ τοῦ Δημο»σθένους ἐν τοῖς περὶ τῆςὑποτιθεμένης εἰρήνης περὶ τοῦΚαλλίου λεγόμενα ἀντιφάσκουσι »πρὸς τὰ ἀνωτέρω κατὰ Πλούταρχον ἐκτεθέντα, ὅτι ὁ Καλλίας ἐτιμήθη διαφερόντως »ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων διὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας εἰρήνην. »Οὐχὶ δὲ μόνον περὶ τῆς ἐκ μέρους τῶν 'Αθηναίων ἐκτιμήσεως τοῦ ἔργου τοῦ Καλλίου »ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ προσώπου αὐτοῦ διάφοροι ὑπάρχουσι παραδόσεις.Κατά »τινας ὁ μεταβὰς ἢ ἀποσταλεὶς εἰς Σοῦσα Καλλίας 'Ιππονίκου ἦν ὁ Καλλίας ὁ Δᾳδοῦχος »συγγενὴς τοῦ 'Αριστείδου. 'Ο Καλλίας οὗτος πλουσιώτατος ὢν ἀνήρ, ἐνῷ πολλαχῶς »ἐπωφελήθη τὴν τοῦ 'Αριστείδου ἐν τῇ πόλει ῥοπὴν χάριν τῶν ἰδίων αὐτοῦ συμφερόντων, » (1) ἐγκατέλιπεν ὅλως τὸν ἄνδρα ἀβοήθητον ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ διατελοῦντα, ἔχοντα γυ»ναῖκα καὶ τέκνα καὶ μετὰ τούτων ῥιγοῦντα,πεινῶντα καὶ τῶνἄλλων ἐπιτηδείων στερούμε»νον. 'Ο δὲ Καλλίας ἐναντίον τῆς τοιαύτης κατηγορίας ἐπεκαλέσθη τὴν μαρτυρίαν »αὐτοῦ τοῦ 'Αριστείδου, ἐλθόντος εἰς τὸ δικαστήριον καὶ μαρτυρήσαντος ὅτι,ἐνῷ ὁ Καλ»λίας πολλὰ πολλάκις προσέφερον αὐτῷ βοηθήματα μετὰ παρακλήσεων νὰ δεχθῇ τὰ προσ»φερόμενα, ὁ 'Αριστείδης ἠρνεῖτο νὰ λάβῃ αὐτὰ ἀποκρινόμενος ὅτι μᾶλλον πρέπει αὐτὸς »νὰ μεγαλοφρονῇ ἐπὶ τῇ πενίᾳ ἢ ὁ Καλλίας ἐπὶ τῷ πλούτῳ. «Ταῦτα δὲ τοῦ 'Αριστείδου »προσμαρτυρήσαντος, λέγει ὁ Πλούταρχος, οὐδεὶς ἦν τῶν ἀκουόντων ὃς οὐκ ἀπῄει πένης »μᾶλλον ὡς 'Αριστείδης εἶναι βουλόμενος ἢ πλουτῶν ὡς Καλλίας. Πότε ἐγένετο ἡ δίκη »αὕτη δὲν παραδίδωσιν ἀκριβῶς ὁ Πλούταρχος,ἀλλὰ πάντως ἐγένετο πρὸ τοῦ 467 ἔτους »παραδεδεγμένου τῆς τοῦ'Αριστείδου τελευτῆς.'Εὰν λοιπὸν οὗτος ἦν ὁ Καλλίας ὁ 'Ιππο»νίκου ὁ μαραθωνομάχος ὁ πρεσβεύσας εἰς τὰ Σοῦσα, πάντως ἡ ἀποστολὴ ἐγένετο πρὸ »τῆς δευτέρας στρατείας καὶ νίκης τοῦ Κίμωνος, διότι τότε θὰ ἦτο ὑπέργηρως, οὕτω δὲ »καθίσταται ἀπίθανος καὶ ἡ παράδοσις ὅτι ὁ ἀνὴρ μετὰ τὴν εἰς Σοῦσα ἀποστολὴν κατη»γορηθεὶς ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως ἐπὶ *δωροδοκίᾳ* (*δωροδοκία* κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκδοχὴν »τῆς λ. *δωροληψία* δηλονότι ὡς καθωρίσθη νῦν ὁ νομικὸς ὅρος) κατεδικάσθη εἰς πρό-

---

(1) 'Εν ταῖς τοῦ Καλλίου τούτου πρὸς τὸν 'Αριστείδην σχέσεσιν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (Β. 'Αριστείδ. 86) καὶ τὸ γεγονὸς τόδε· «'Αριστείδης ἀπολειφθεὶς φύλαξ αἰχμαλώτων καὶ τῶν λαφύρων (μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι νίκην) οὐκ ἐψεύσατο τὴν δόξαν· ἀλλὰ χύδην μὲν ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ παρόντος, ἐσθῆτος δὲ παντοδαπῆς καὶ χρημάτων ἀμυθήτων ἐν ταῖς σκηναῖς καὶ τοῖς ἡλωκόσι σκάφεσιν ὑπαρχόντων, οὔτ' αὐτὸς ἐπεθύμησε θιγεῖν, οὔτ'ἄλλον εἴασε, πλὴν εἴ τινες ἐκεῖνον λαθόντες ὠφελήθησαν, ὧν ἦν καὶ Καλλίας ὁ Δᾳδοῦχος». Τούτῳ γάρ τις,ὡς ἔοικε, τῶν βαρβάρων προσέπεσεν οἰηθεὶς βασιλέα διὰ τὴν κόμην καὶ τὸ στρόφιον εἶναι· προσκυνήσας δὲ καὶ λαβόμενος τῆς δεξιᾶς ἔδειξε πολὺν χρυσὸν ἐν λάκκῳ τινὶ κατορωρυγμένον. 'Ο δὲ Καλλίας, ὠμότατος ἀνθρώπων καὶ παρανομώτατος γενόμενος, τὸν μὲν χρυσὸν ἀνείλετο, τὸν δ' ἄνθρωπον, ὡς μὴ κατείποι πρὸς ἑτέρους, ἀπέκτεινεν. 'Εκ τούτου φασὶ καὶ ***λακκοπλούτους*** ὑπὸ τῶν κωμικῶν τοὺς ἀπὸ τῆς οἰκίας λέγεσθαι, σκωπτόντων εἰς τὸν τόπον, ἐν ᾧ ὁ Καλλίας τὸν πλοῦτον εὗρεν.

»στιμον 50 ταλάντων."Αν λοιπὸν Καλλίας ὁ Δᾳδοῦχος ἦν ὁ ἀποσταλεὶς εἰς Σοῦσα, πάν»τως ἡ ἀποστολὴ ἐγένετο μετὰ τὴν πρώτην στρατείαν τοῦ Κίμωνος ἢ καὶ πρὸ ταύτης. »Κατ' ἄλλην ὅμως παράδοσιν, οὐχὶ ὁ μαραθωνομάχος ἀλλ' ἕτερος ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου »μεταγενέστερος Καλλίας Ἱππονίκου ἦν ὁ συνομολογήσας τὴν πολυθρύλητον εἰρήνην.

'Αλλ'ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ κατὰ τὴν ταυτότητα τοῦ συνομολογήσαντος τὴν εἰρήνην »'Αθηναίων,δῆλον ὅτι αὕτη οὐδαμῶς μνημονευομένη ὑπὸ τῶν συγχρόνων,ἀλλὰ μετὰ ἑκα»τὸν ἔτη ἀπὸ τῆς θρυλουμένης συνομολογήσεως γενομένη ὑπόθεσις τῶν μεγαλαυχιῶν τῶν »'Αθηναίων ῥητόρων οὐ μόνον ἐν τοῖς πολιτικοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς δικανικοῖς ἔτι λόγοις, »ἐνῷ ὁ μέγιστος τῶν πολιτικῶν ῥητόρων τῶν'Αθηνῶν Περικλῆς ἦτο σύγχρονος τοῖς θρυ»λουμένοις, καὶ ἐν τῷ περιφήμῳ αὐτοῦ ἐπιταφίῳ ἐγένετο διαπρυσιώτατος, μεγαληγορώ»τατος καὶὑψηγορώτατος ὑμνητὴς τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἠθικοῦ μεγαλείου τῶν'Αθηνῶν,οὐδένα »ποιεῖται ὑπαινιγμὸν κἂν τοιαύτης συνθήκης, τὰ περὶ ταύτης λεγόμενα δὲν δύνανται νὰ »θεωρηθῶσιν ἀξιόπιστοι ἱστορικαὶ παραδόσεις καὶ διὰ τοῦτο καὶ οἱ σπουδαιότατοι τῶν »ἱστορικῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων δὲν δίδουσιν αὐτῇ ἐπίστασιν καὶ χαρακτῆρα ἱστορικοῦ »γεγονότος, χωρὶς νὰ ἀμφισβητήσωσι τὴν ἐν Σούσοις παρουσίαν 'Αθηναίου τινὸς Καλ»λίου καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ συνομολόγησιν οἱασδήποτε συμβάσεως μετὰ τοῦ βασιλέως ἀλλ' »οὐχὶ τοιαύτης ὥστε ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνακτόροις τοῦ μεγάλου βασιλέως νὰ καταδικάσῃ τοῦ»τον εἰς τὴν ἐσχάτην ταπείνωσιν.

»'Εν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ σπουδαιότατος τῶν νῦν γερμανῶν ἱστορικῶν, ὁ »διάσημος καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου 'Εδουάρ»δος Μάϊερ, παραδεχόμενος μέχρι τινὸς τὴν ἱστορικὴν ὑπόστασιν τῆς διὰ τῆς συνθή»κης δημιουργουμένης καταστάσεως προσήγαγεν ἐμμέσους τινὰς μαρτυρίας περὶ ὑπάρξεως »τοιαύτης τινὸς συνθήκης καὶ ὡς τοιαύτην μαρτυρίαν κυριωτάτην φέρει τὸ ὑπὸ Θουκυδί»δου (Η'. Ϛ') λεγόμενον,ὅτι ὁ Τισσαφέρνης «ὑπὸ βασιλέως νεωστὶ ἐτύγχανε πεπραγμέ»νος τοὺς ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς φόρους, οὓς *δι' 'Αθηναίους* ἀπὸ τῶν ἑλληνίδων πόλεων »οὐ δυνάμενος πράττεσθαι ἐπωφείλησε· τούς τε οὖν φόρους μᾶλλον ἐνόμιζε κομιεῖσθαι »κακώσας τοὺς 'Αθηναίους καὶ ἅμα βασιλεῖ ξυμμάχους Λακεδαιμονίων ποιήσειν». »'Αλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐμβαθύνων τις εἰς τὸν νοῦν τῶν λεγομένων εὐκόλως νοεῖ ὅτι »οὐδεὶς μὲν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις τοῦ Θουκυδίδου ὑπάρχει ὑπαινιγμὸς περὶ συνθήκης »ὑποχρεούσης τοὺς Πέρσας νὰ μὴ εἰσπράττωσι φόρους ἀπὸ τῶν ἐν 'Ασίᾳ ἑλληνικῶν »πόλεων καὶ ἐπιβαλλούσης τοῖς Πέρσαις ν' ἀπέχωσι τῶν πόλεων τούτων μιᾶς ἢ τριῶν »ἡμερῶν ὁδοῦ· τοὐναντίον δὲ ὁ βασιλεὺς παρίσταται ὡς ἀξιῶν κυριότητα ἐπὶ τῶν πό»λεων τούτων, ὁ δὲ στρατηγὸς καὶ ἐπίτροπος αὐτοῦ μὴ δυνάμενος, ἕνεκα τῆς ἐπὶ πολλῶν »ἐκ τῶν πόλεων τούτων ἀρχῆς τῶν 'Αθηναίων, ἣν οὐδέποτε φαίνεται ἀναγνωρίσας ὁ »βασιλεύς, νὰ εἰσπράξῃ τὸν φόρον τοῦτον, καὶ διὰ τοῦτο θέλων νὰ κακίσῃ τοὺς 'Αθη»ναίους. Τὸ πολὺ ἐξάγεται ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐκεῖνο ὅπερ ἐρρήθη ἀνωτέρω, ὅτι μετὰ »τὰ πολεμικὰ γεγονότα τὰ μέχρι τοῦ 448 π.Χ.ἐπῆλθεν οὐχὶ διὰ συνθήκης ἀλλὰ διὰ τῆς λο»γικῆς τῶν πραγμάτων τοιαύτη κατάστασις ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἀκταῖς τοῦ Αἰγαίου »ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ καρποῦται ὁ βασιλεὺς τακτικῶς τὰς ἀνηκούσας αὐτῷ προσόδους »καὶ νὰ ἀσκῇ ἐν αὐταῖς τελείως τὰ κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα. Ὡς δὲ εἴδομεν »ἀνωτέρω καὶ τὰ περὶ τελείας ἀπομακρύνσεως τῶν τοῦ βασιλέως πλοίων ἐπὶ τοῦ Αἰ»γαίου λεγόμενα δὲν ἦσαν ἀκριβῆ, ἀφοῦ ἐν τῇ ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων πολιορκίᾳ τῆς Σάμου »(440 π. Χ.) γίνεται μνεία Φοινικικῶν καὶ Κιλικίων πλοίων».]

'Απὸ τῶν χρόνων τούτων οἱ 'Αθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν κατέπαυσαν πᾶ-

σαν κατὰ τῶν Περσῶν ἐχθροπραξίαν. Φαίνεται μάλιστα ὅτι καὶ συνθήκη εἰρήνης συνωμολογήθη μεταξὺ τῶν διαμαχομένων εἰς Σοῦσα, διὰ πρέσβεων Ἀθηναίων, ἐπὶ τούτῳ μεταβάντων εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ὧν ἡγεῖτο Καλλίας ὁ Ἱππονίκου, ἀνὴρ ἐπιφανέστατος. Κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην ὁ μὲν Ἀρταξέρξης ὑπέσχετο δύο τινά· πρῶτον νὰ ἀφήσῃ αὐτονόμους, ἀνενοχλήτους καὶ ἀφορολογήτους τοὺς κατὰ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκοῦντας Ἕλληνας, μὴ ἐκπέμπων ποτὲ στρατεύματα ἐπὶ τὴν παραλίαν ταύτην ἐντὸς ὡρισμένης ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀποστάσεως· δεύτερον νὰ μὴ ἐκπέμπῃ νῆας μακράς, ἤτοι πολεμικὰ πλοῖα, οὔτε πρὸς δυσμὰς τῆς ἐν τῷ παμφυλιακῷ κόλπῳ Φασήλιδος ἤ, κατ' ἄλλους, τῶν δυτικώτερόν τι ταύτης, ἐκεῖ που παρακειμένων, τριῶν νησιδίων, τῶν καλουμένων Χελιδονίων, οὔτε ἐντὸς τῶν Κυανέων πετρῶν ἢ νήσων, τῶν καὶ Συμπληγάδων καλουμένων, κειμένων δὲ εἰς τὰς πρὸς τὸν Εὔξεινον πόντον ἐκβολὰς τοῦ θρακικοῦ Βοσπόρου. Ἀντὶ δὲ τούτων οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ἀρταξέρξην τὴν ἀδιακώλυτον κατοχὴν τῆς Κύπρου καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἐκεῖ κατήντησεν ὁ μέγας βασιλεύς, ὁ πρὸ τριάκοντα ἐνιαυτῶν ἐξαποστείλας κήρυκας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἀπαιτήσῃ γῆν καὶ ὕδωρ παρ' ὅλων αὐτῆς τῶν πόλεων ! Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, μάλιστα δὲ νεώτεροι πολλοί, ἠμφισβήτησαν τὴν ὕπαρξιν τῆς συνθήκης ταύτης. Τὸ ἰσχυρότερον καὶ τὸ μᾶλλον ἀναμφισβήτητον τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν εἶναι ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει αὐτήν, μνημονευομένην μόνον ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων· καὶ τούτων εἰς πολλὰ περὶ αὐτῆς ἀντιφασκόντων. Ἀλλ' ἕτεροι παρατηροῦσιν ὀρθῶς ὅτι, ἂν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀναφέρει τὴν συνθήκην, δὲν λέγει ὅμως καί τι τὸ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναιροῦν τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς. Ἐξ ἐναντίας ἐκ τοῦ Θουκυδίδου συνάγεται α´ ὅτι μετὰ τὰς προμνημονευθείσας περὶ Κύπρον νίκας ἔπαυσαν πᾶσαι αἱ ἄμεσοι ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Περσῶν καὶ Ἀθηναίων, οἵτινες οὔτε τὴν νῆσον ἐκείνην φαίνονται ἀπαιτοῦντες οὔτε πρὸς τὸν ἐν Αἰγύπτῳ Ἀμυρταῖον πέμποντες ἐπικουρίαν τινά· β´ ὅτι μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἥν, ἡττηθέντων τῶν Ἀθηναίων ἐν Συρακούσαις, ἀνεμίχθησαν πάλιν οἱ Πέρσαι εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἤτοι μέχρι τοῦ 412 π.Χ., οἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν πέρσαι σατράπαι οὐδένα φόρον εἰσέπραττον παρὰ τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ ἑλληνίδων πόλεων, οὐδὲ φαίνονται περσικὰ πλοῖα ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου. Ὥστε ἠμπορεῖ μὲν νὰ ἀμφισβητῆται ἂν ἐγένετο ἢ δὲν ἐγένετο ρητὴ συνθήκη, ὅτι ὅμως τὰ πράγματα εἶχον ὅπως λέγονται διὰ τῆς συνθήκης διατυπωθέντα εἶναι ἀναμφίβολον. Καὶ ἀναμφίβολον ὁμοίως εἶναι ὅτι τὸ θριαμβικὸν τοῦτο ἀποτέλεσμα ὠφείλετο κυρίως εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἡρωικῶν κατορθωμάτων τοῦ Κίμωνος. Διό, καίτοι ἀποθανόντος αὐτοῦ πρὸ τῆς τελευταίας περὶ Κύπρον νίκης, μεθ' ἣν ἐπῆλθεν ἡ εἰρήνη, ἡ ἱστορία προσηγόρευσεν αὐτὴν ἀνέκαθεν Κιμώνειον, ὡς ἂν διεπράχθη ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ μεγάλου ἀνδρός.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν κατηνάγκασαν μόνον τοὺς Πέρσας νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· ἐπέτυχον τότε καὶ ἕτερόν τι, θαυμαστότερόν τι ἴσως, ἀπήρτισαν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κράτος μέγα, κινούμενον καὶ καθοδηγούμενον ὑπὸ θελήσεως μιᾶς, ἐκ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐκπορευομένης, κράτος τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν ἔννοιαν παρέσχεν ἡμῖν ἡ προηγουμένη ἑλληνικὴ ἱστορία, καθ' ἣν ἐβλέπομεν τὸ ἔθνος διαμεμερισμένον εἰς ἀπειραρίθμους αὐτοκεφάλους πολιτείας. Τότε τῷ ὄντι πᾶσαι αἱ χῶραι, αἵτινες πρὸ τριάκοντα ἐτῶν εἶχον σχηματίσει τὴν ἐν Δήλῳ ναυτικὴν συμμαχίαν, ὑπέκυψαν, διὰ τῶν βαθμιαίων τῆς τύχης αὐτῶν μεταβολῶν, ἃς ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ προεκθέσωμεν, εἰς τὴν ἐντελῆ κυριαρχίαν τῶν Ἀθηναίων·

μόναι αἱ νῆσοι Χίος, Λέσβος καὶ Σάμος παρέμειναν σύμμαχοι αὐτῶν οἷαι ἦσαν ἐξ ἀρχῆς· ἀλλὰ τὸ ταμεῖον μετετέθη εἰς Ἀθήνας, καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀπεφάσιζε μόνη τοῦ λοιποῦ περὶ τῆς χρήσεως τῶν συμμαχικῶν χρημάτων καὶ δυνάμεων, Πρὸς τούτοις. τὸ ναυτικὸν ἐκεῖνο κράτος ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ μέγα μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, περιλαβὸν ἐσχάτως τὰ Μέγαρα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Λοκρίδα. Αὐτὴ ἡ Σπάρτη, καίτοι τελευταῖον καταβαλοῦσα περὶ τὸ 455 τοὺς ἐν Ἰθώμῃ εἵλωτας ἢ Μεσσηνίους, οὐδὲν ἐπεχείρει κατὰ τῆς παντοδυνάμου καὶ εὐτυχοῦς αὐτῆς ἀντιζήλου· καὶ περὶ τὸ 450 ἔτος συνωμολόγησε μάλιστα πρὸς αὐτὴν ἐπίσημον συνθήκην εἰρήνης. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ στιγμὴ καθ' ἣν ἡ τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονία ἔφθασεν εἰς τὸ μεσουράνημα αὐτῆς.

Ἀλλὰ τῆς ἀκμῆς ταύτης ἠθέλομεν λάβει ἀτελῆ ἔννοιαν, ἐάν, περιορισθέντες εἰς τὴν ἄχρι τοῦδε διαγραφεῖσαν ἐξωτερικὴν τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων διαμόρφωσιν, δὲν ἐρρίπτομεν ἓν βλέμμα καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα θέλομεν εὕρει πρωταγωνιστοῦντα τὸν Περικλέα, ὅπως εἴδομεν διέποντα τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τὸν Κίμωνα. Ὄχι ὅτι ὁ Περικλῆς ἔπραττε τὰ πάντα μόνος· ἐξ ἐναντίας εἶχε συνεργοὺς πολλούς, ὧν ἐπιφανέστατος ὑπῆρξεν Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου, ὅστις, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ σταδίου τοῦ Περικλέους, ἤτοι μέχρι τοῦ 507 ἔτους, φαίνεται ἰσχύσας, ὡς ἀρχηγὸς τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, καὶ αὐτοῦ τοῦ Περικλέους πλειότερον (1). Τότε, δολοφονηθέντος τοῦ Ἐφιάλτου ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἔμεινεν ὁ Περικλῆς πρωτεύων σύμβουλος τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἤ, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, πρωθυπουργός. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν δὲν εἶναι βέβαιον ἂν πάντα ὅσα ἐγίνοντο πρὸς τὴν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον ρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀθηναίων ἐγένοντο ἐπὶ τῇ προτάσει ἢ καὶ ἁπλῶς τῇ συναινέσει τοῦ Περικλέους· ἴσως περί τινα οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ προέβαινον περαιτέρω τοῦ σημείου εἰς ὃ ἤθελε νὰ σταθῇ ὁ ἀρχηγός των, ἀπεδόθησαν δὲ τὰ πάντα εἰς αὐτὸν ὡς εἰς πρωτεύοντα τῆς πόλεως ἄνδρα. Καὶ ἤδη ἐκθέτομεν ἐν κεφαλαίῳ τοὺς γενομένους περὶ τοὺς χρόνους τούτους νεωτερισμούς.

---

(1) Περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Ἐφιάλτης προήγαγε τὴν δημοκρατίαν καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει (Πολ. Ἀθην. 25) τὰς ἑξῆς ἀξιομνημονεύτους λεπτομερείας. «Ἔτη δ' ἑπτακαίδεκα μάλιστα μετὰ τὰ Μηδικὰ διέμεινεν ἡ πολιτεία προεστώτων τῶν ἀρεοπαγιτῶν, καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μικρόν· αὐξανομένου δὲ τοῦ πλήθους, γενόμενος τοῦ δήμου προστάτης Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου δοκῶν καὶ ἀδωροδόκητος εἶναι καὶ δίκαιος πρὸς τὴν πολιτείαν, ἐπέθετο τῇ βουλῇ· καὶ πρῶτος μὲν ἀνεῖλε πολλοὺς τῶν ἀρεοπαγιτῶν, ἀγῶνας ἐπιφέρων περὶ τῶν διῳκημένων· ἔπειτα τῆς βουλῆς ἐπὶ Κόνωνος ἄρχοντος ἅπαντα περιεῖλε τὰ ἐπίθετα, δι' ὧν ἦν ἡ τῆς πολιτείας φυλακή, καὶ τὰ μὲν τοῖς πεντακοσίοις, τὰ δὲ τῷ δήμῳ καὶ τοῖς δικαστηρίοις ἀπέδωκεν. Ἔπραξε δὲ ταῦτα συναιτίου γενομένου Θεμιστοκλέους, ὃς ἦν μὲν τῶν ἀρεοπαγιτῶν, ἔμελλε δὲ κρίνεσθαι μηδισμοῦ· βουλόμενος δὲ καταλυθῆναι τὴν βουλὴν ὁ Θεμιστοκλῆς, πρὸς μὲν τὸν Ἐφιάλτην ἔλεγεν ὅτι συναρπάζειν αὐτὸν ἡ βουλὴ μέλλει, πρὸς δὲ τοὺς ἀρεοπαγίτας ὅτι δείξει τινὰς συνισταμένους ἐπὶ καταλύσει τῆς πολιτείας. Ἀγαγὼν δὲ τοὺς αἱρεθέντας τῆς βουλῆς οὗ διέτριβεν ὁ Ἐφιάλτης, ἵνα δείξῃ τοὺς ἀθροιζομένους, διελέγετο μετὰ σπουδῆς αὐτοῖς· ὁ δ' Ἐφιάλτης ὡς εἶδε καταπλαγεὶς καθίζει μονοχίτων ἐπὶ τὸν βωμόν· θαυμασάντων δὲ πάντων τὸ γεγονὸς καὶ μετὰ ταῦτα συναθροισθείσης τῆς βουλῆς τῶν πεντακοσίων, κατηγόρουν τῶν ἀρεοπαγιτῶν ὅ τ' Ἐφιάλτης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ πάλιν ἐν τῷ δήμῳ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἕως παρείλοντο αὐτῶν τὴν δύναμιν..... καὶ (ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς)...., ἀνῃρέθη δὲ καὶ ὁ Ἐφιάλτης δολοφονηθεὶς μετ' οὐ πολὺν χρόνον δι' Ἀριστοδίκου τοῦ ταναγραίου. Ἡ μὲν οὖν τῶν ἀρεοπαγιτῶν βουλὴ τοῦτον τὸν τρόπον ἀπεστερήθη τῆς ἐπιμελείας». Τὰ τελευταῖα μέρη τοῦ χωρίου τούτου παριστῶντα τὸν Θεμιστοκλέα ζῶντα ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς τελευτῆς περίπου τοῦ Ἐφιάλτου, ἤτοι μέχρι τοῦ 458—457, θεωροῦνται ὑποβολιμαῖα.

Τότε πρῶτον, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, εἰσήχθη ἡ διὰ κληρώσεως ἐκλογή, ἀντὶ τῆς πρότερον ἐπικρατούσης χειροτονίας τῶν ἀρχόντων καὶ ἄλλων δημοσίων λειτουργῶν, πλὴν τῶν στρατηγῶν, οἵτινες ἐξηκολούθησαν πάντοτε διὰ χειροτονίας προχειριζόμενοι. Σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἦτο νὰ ἔχῃ πᾶς πολίτης ἐπιζητῶν τὴν ἀρχὴν ἴσην πιθανότητα ἐπιτυχίας, εἴτε πλούσιος ἦτο εἴτε πένης. Τότε βεβαίως ἀφῃρέθη ἀπό τε τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀπὸ τὸν Ἄρειον(1) Πάγον πᾶσα ἡ δικαστικὴ ἁρμοδιότης ἣν πρότερον εἶχον, πλὴν τῆς ἐξουσίας τοῦ νὰ ἐπιβάλωσι μικράς τινας χρηματικὰς ποινάς· ἀπεδόθη δὲ ἡ διαδικασία ἐκείνη, ἥ τε ἀστικὴ καὶ ἡ ποινική, εἰς τὰ πολυάριθμα δικαστήρια τῶν ἐνόρκων τῶν καλουμένων ἡλιαστῶν, ἀπὸ τοῦ ἁλία, ἁλίζομαι, συνάθροισις, ἀγορά, συναθροίζομαι· ὁ δικαστικὸς οὗτος σύλλογος ἐλέγετο ἡλιαία καὶ συνεκροτεῖτο ὡς ἑξῆς. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν ἐκληροῦντο κατ' ἔτος 6000 ἀνδρῶν, οἵτινες, ὁρκισθέντες, διῃροῦντο εἰς 10 δικαστήρια, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ 500 δικαστῶν· οἱ δὲ λοιποὶ 1000 ἐχρησίμευον πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν χηρευουσῶν θέσεων. Ἔκτοτε λοιπὸν ὁ ἄρχων, ἀντὶ νὰ ἀποφασίζῃ αὐτὸς ὡς ἄλλοτε περὶ τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ποινῆς, ἦτο ὑπόχρεως νὰ συγκαλῇ τὸ ὁρκωτικὸν δικαστήριον, ὅ ἐστι νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν προαναφερθέντων πολυαρίθμων δικαστηρίων πᾶσαν κατηγορίαν συνεπαγομένην ποινὴν μεγαλυτέραν τοῦ μικροῦ προστίμου, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἠδύνατο οἴκοθεν νὰ ἐπιψηφίζῃ. Εἰς ποῖον ἐκ τῶν 10 δικαστηρίων ἔμελλε νὰ ὑποβληθῇ ἡ κατηγορία ἀπεφασίζετο διὰ κλήρου, ὥστε οὐδεὶς ἤξευρεν ἐκ προοιμίου ποῖον δικαστήριον ἔμελλε νὰ δικάσῃ τὴν δίκην. Ὁ ἄρχων προήδρευε τοῦ δικαστηρίου καὶ ὑπέβαλλεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ προανακρίσεως, ἔτι δὲ τὸ ζήτημα περὶ οὗ προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ· μεθ' ὃ ἠκούοντο ὁ κατήγορος καὶ ὁ κατηγορούμενος καὶ προσήγοντο οἱ μάρτυρες. Ὁμοίως καὶ αἱ ἀστικαί, αἱ περὶ ἰδιωτῶν συμφερόντων διενέξεις, αἵτινες πρότερον ἐκρίνοντο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, ἀφῃρέθησαν ἤδη ἀπ' αὐτῶν καὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὰ δικαστήρια τῶν ἡλιαστῶν, τὰ ἁπλῶς προεδρευόμενα ὑφ' ἑνὸς τῶν ἀρχόντων.

Τελευταῖον τὰ δικαστήρια ταῦτα ἔλαβον καὶ ἄλλην τινὰ σπουδαιοτάτην ἁρμοδιότητα. Πᾶσαι αἱ μεταξὺ τῶν ὑπηκόων πόλεων διενέξεις, πᾶσαι αἱ διενέξεις ὅσας πολῖται μιᾶς τῶν πόλεων τούτων εἶχον καθ' ἑτέρας πόλεως, καὶ αἱ κυριώταται δίκαι αἱ μεταξὺ τῶν πολιτῶν τοιούτων πόλεων, ἰδίως δὲ πᾶσαι αἱ συνεπαγόμεναι ποινὴν θανάτου, ἐκρίνοντο ἤδη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις πολυμελῶν δικαστηρίων. Τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην ἐνήργει κατ' ἀρχὰς ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος· ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς κατηργήθη μὲν ἡ σύνοδος ἐκείνη, ἅπασα δὲ ἡ κυριαρχικὴ αὐτῆς ἐξουσία μετεβιβάσθη εἰς τὰς Ἀθήνας, καθυπεβλήθησαν καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος δίκαι εἰς τὴν ἡλιαίαν· ὥστε ἡ ἡλιαία (1) ὅ ἐστιν ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀπεφάσιζεν ἔκτοτε ἀπολύτως ὄχι μόνον περὶ τῶν κοινῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων τῶν ὑπηκόων.

---

(1) Ὁ Ἄρειος Πάγος διετήρησεν ἔτι δικαιοδοσίαν δικαστικὴν ἐν ταῖς ἐπὶ φόνῳ δίκαις.

(2) Ἀλλ' ἡ Ἡλιαία ἦτο ὡς δικαστήριον καὶ ἐγγύησις τῶν συμφερόντων τῶν συμμάχων ἐναντίον τῶν αὐθαιρέτων ψηφισμάτων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καθ' ὧν ἠδύναντο καὶ οἱ σύμμαχοι νὰ διαμαρτυρηθῶσι διὰ τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ. Ἡ αὐτὴ δὲ Ἡλιαία ἀνεπλήρου τὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου θέσιν ὡς πρὸς τὸν ἔλεγχον, ὃν ἤσκει οὗτος πρότερον ἐπὶ τὰς πράξεις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ὁ ἔλεγχος οὗτος ἐγίνετο ὑπὸ τῆς Ἡλιαίας ἰδίως διὰ τῆς «παρανόμων γραφῆς», ἤτοι τῆς ἐπισήμου κατηγορίας καὶ δικαστικῆς καταδιώξεως, ἣν ἠδύνατο πᾶς πολίτης νὰ ἐγείρῃ ἐναντίον παντὸς προτείνοντος νόμον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐναντιούμενον εἰς ἀρχαιοτέρας καὶ θεμελιωδεστέρας νομικὰς διατάξεις.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

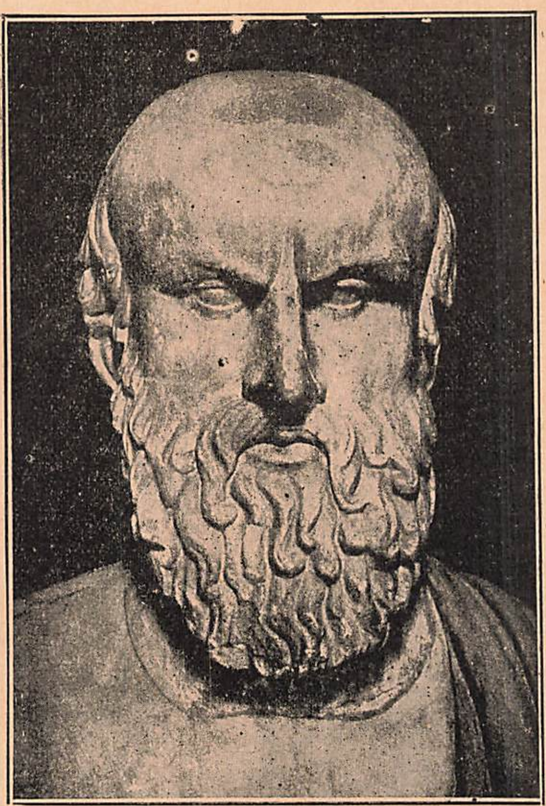
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

Ἡ ἡλιαία ὑπῆρχε μὲν καὶ πρὸ τοῦ Περικλέους, δικάζουσα τοὺς ὑπευθύνους ἄρχοντας καὶ ἄλλας δημοσίας κατηγορίας· ἴσως δὲ ἐκληροῦντο καὶ πρότερον ἐξ αὐτῆς εἰδικὰ τμήματα ἐπιτετραμμένα ἰδίας τινὰς κρίσεις. Ἀλλὰ ἡ συστηματικὴ εἰς τμήματα διαίρεσις καὶ ἡ διαρκὴς ἐνέργεια τῶν πολυαρίθμων τούτων δικαστηρίων δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, ὅτε ὡρίσθη καὶ ὁ λεγόμενος δικαστικὸς μισθός, ὅ ἐστιν ὡρίσθη ὅτι ἕκαστος πολίτης δι' ἑκάστην ἡμέραν καθ' ἣν ἐξεπλήρου τὰ δικαστικὰ αὐτοῦ καθήκοντα ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ ἀντιμισθίαν τριῶν ὀβολῶν, ἤτοι ἡμισείας δραχμῆς. Τινὲς εἶπον ὅτι κατ' ἀρχὰς ἡ ἀντιμισθία αὕτη ἦτο ἑνὸς ὀβολοῦ καὶ ὅτι βραδύτερον ἐτριπλασιάσθη· ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ γνώμη ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἐτάχθη εἰς τρεῖς ὀβολούς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους εἰσήχθη καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς μισθός, ἤτοι ὁ ἡμερήσιος μισθὸς ὃν ἐλάμβανεν ἕκαστος πολίτης ἅμα εἰσερχόμενος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου· ὁ μισθὸς οὗτος ὃν ἠδύναντο νὰ λαμβάνωσι καθ' ἑκάστην συνεδρίασιν τῆς ἐκκλησίας 6 ἕως 8000 ἐκκλησιασταί, ἦτο τφόντι κατ' ἀρχὰς ἑνὸς ὀβολοῦ καὶ δὲν ἐτριπλασιάσθη εἰμὴ μετέπειτα. Τότε ὁμοίως ἀπεφασίσθη ὅτι ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ μισθοδοτῇ καὶ νὰ διατρέφῃ τοὺς στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντας πολίτας, οἵτινες πρότερον ἐξεπλήρουν ἀμισθὶ τὸ καθῆκον τοῦτο. Ὁ ὁπλίτης ἐλάμβανε μισθὸν ἡμερήσιον δύο ὀβολῶν καὶ ἄλλα τόσα διὰ τὴν διατροφὴν αὐτοῦ· ὁ ἀξιωματικὸς διπλάσια τούτων, καὶ ὁ ἱππεὺς τριπλάσια. Τελευταῖον ἀναφέρεται καὶ βουλευτικὸς μισθός, ὅ ἐστιν ὁ εἰς τοὺς βουλευτὰς διδόμενος, ὅστις συνεποσοῦτο εἰς δραχμὴν μίαν καθ' ἑκάστην ἡμέραν.

Ἡ πολιτεία ἠδύνατο ἤδη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ὅλας ταύτας τὰς μισθοδοσίας, διότι, ἂν καὶ τὸ σύνολον τῶν ἐτησίων εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους δὲν εἶναι γνωστόν, ἠξεύρομεν ὅμως ὅτι μόνος ὁ συμμαχικὸς φόρος, ὅστις συνεποσοῦτο κατ' ἀρχὰς εἰς 460 τάλαντα κατ' ἔτος, ἀνεβιβάσθη βραδύτερον εἰς 600 καὶ ἐπὶ τέλους ἀπετέλεσεν, ὡς λέγεται, 1000 τάλαντα, ἂν ὄχι πλειότερα. Ἐκ πρώτης ὄψεως τὰ 1000 τάλαντα, ἤτοι δραχμαὶ 6.000.000, δὲν φαίνονται πολλά· ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ ποσοῦ τούτου πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ ποσὸν τοῦ κυκλοφοροῦντος χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον ἢ σήμερον, ἡ σχετικὴ τοῦ νομίσματος ἀξία ἦτο πολὺ μεγαλυτέρα καὶ ὁρίζεται εἰς τὸ ἑξαπλάσιον ἢ καὶ ὀκταπλάσιον τῆς σημερινῆς· ὅ ἐστι τότε ἠδύνατό τις νὰ ἀγοράσῃ διὰ μιᾶς δραχμῆς ὅ,τι σήμερον ἀγοράζει διὰ 6 ἢ 8· ὥστε τὰ 6 ἐκεῖνα ἑκατομμύρια δραχμῶν ἰσοδυνάμουν πρὸς 36 ἢ καὶ 48.000.000 περίπου σημερινῶν. Καὶ ἀπόδειξις τρανοτάτη τοῦ πόσον μέγα ἦτο τὸ ποσὸν τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τῶν Ἀθηνῶν κράτους εἶναι ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἐπήρκεσαν εἰς ὅλα τὰ ἔξοδα τῆςπολιτείας, καί, τὸ σπουδαιότερον, εἰς τὴν κατασκευὴν πολλῶν λαμπρῶν οἰκοδομημάτων, δι' ὧν ἐκόσμησαν τὴν πόλιν αὐτῶν,ἠδυνήθησαν ν' ἀποταμιεύσωσιν ἐπὶ Περικλέους, ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν, 8.000 τάλαντα, ἤτοι 48.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σήμερον κατωτέρα τῶν 300.000.000.

Ἐψηφίσθησαν δὲ αἱ προαναφερθεῖσαι διατάξεις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δύνανται, καθ' ἃ προείπομεν, ἅπαντες οἱ πολῖται, καὶ αὐτοὶ οἱ πενέστεροι, νὰ μετέχωσι τῆς πολιτείας. Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας τοῦτο ἦτο ἀπαραίτητον, μᾶλλον ἀπαραίτητον ἢ ὡς πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀρχαίαν ἢ σημερινὴν πολιτείαν. Αἱ μὲν ἄλλαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, πλὴν τῆς Σπάρτης, ἦσαν τόσον μικραὶ ὥστε καὶ δι' εὐαρίθμων πολιτῶν ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ διοικηθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσιν· αἱ δὲ νεώτεραι πάλιν εἰσὶ συνήθως τόσον μεγάλαι

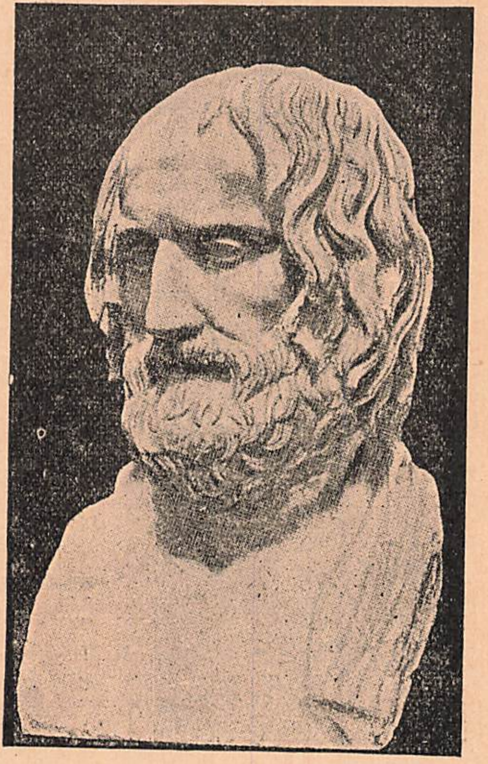
ὥστε, καὶ ἂν πολλοὶ τῶν πολιτῶν αὐτῶν μείνωσιν ἀμέτοχοι τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ λοιποὶ ἐξαρκοῦσιν εἰς πλήρωσιν τῶν δημοσίων ἀναγκῶν. Τὸ δὲ κράτος τῶν Ἀθηναίων περιελάμβανε μὲν τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἤτοι, ὡς εἰκάζεται, ὀκτὼ ἕως δέκα ἑκατομμύρια ψυχῶν, ἀλλ᾽ἅπαν τὸ πλῆθος τοῦτο δὲν συνετέλει ἐξ ἴσου εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἄμυναν. Ἐν πρώτοις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐν γένει τὸ ἥμισυ περίπου τῶν κατοίκων ἦσαν δοῦλοι, δηλαδὴ ἄνθρωποι ἐστερημένοι παντὸς δικαιώματος καὶ πάσης εἰς τὰ κοινὰ μετοχῆς. Ὑπῆρχον μάλιστα χῶραί τινες εἰς τὰς ὁποίας οἱ δοῦλοι ἦσαν πολλαπλάσιοι τῶν ἐλευθέρων, καθὼς λ. χ. ἐν τῇ κυρίως Ἀττικῇ, ὅπου ἐπὶ πεντακοσίων χιλιάδων ψυχῶν λέγεται ὅτι τετρακόσιαι χιλιάδες ἦσαν δοῦλοι. Ἐν γένει ὅμως κατὰ μέσον ὅρον ὑπολογίζεται ὅτι οἱ δοῦλοι ἀπετέλουν τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων. Τοῦτο λοιπὸν συνέβαινε καὶ εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ περιλιπόμενοι ἐλεύθεροι δὲν ἦσαν ἅπαντες πολῖται μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας. Οἱ ἐλεύθεροι κάτοικοι τῶν πολυαρίθμων ὑπηκόων καὶ συμμάχων πόλεων ἦσαν πολῖται ἕκαστος τῆς ἰδίας πόλεως, ὄχι πολῖται τοῦ ὅλου κράτους τῶν Ἀθηναίων· καὶ οὐ μόνον οὐδὲν εἶχον συμφέρον εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κράτους τούτου, ἀλλ᾽οἱ πλεῖστοι κατήντησαν καὶ δυσμενῶς πρὸς αὐτὸ νὰ διάκεινται. Ἡ ὕπαρξις λοιπὸν τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους ἐξηρτᾶτο κυρίως ἀπὸ μόνων τῶν Ἀθηναίων, ἤτοι ἀπὸ 120 ἢ 130.000 ψυχῶν, ἀνδρῶν δὲ τὸ πολὺ 30.000·διό,ἂν καὶ ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων ἀνδρῶν πολλοὶ ἀπασχολούμενοι εἰς ἴδια ἔργα παρημέλουν τὰ κοινά, ἡ συντήρησις τοῦ κράτους, ἥτις μετὰ κόπου κατωρθοῦτο καὶ δι᾽ αὐτῆς τῆς κοινῆς καὶ ἀδιαλείπτου ἐνεργείας ἁπάντων τῶν πολιτῶν, ἤθελεν ἀποβῇ ἀδύνατος. Ἐν Σπάρτῃ, ἥτις ἦτο μετὰ τὰς Ἀθήνας τὸ μεγαλύτερον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κράτος, ἡ κοινὴ ἐνέργεια ἐπετυγχάνετο διὰ τούτου, ὅτι, ὡς ἐκ τῶν νόμων καὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν, οἱ Σπαρτιᾶται μετήρχοντο ἴδιον ἐπάγγελμα, ἀρκούμενοι δὲ εἰς λιτοτάτην δίαιταν διῆγον ἅπαντα τὸν βίον ὡς τακτικοὶ τῆς πολιτείας στρατιῶται. Ἀλλ᾽ εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἀνατροφὴ καὶ οἱ νόμοι δὲν ἀπηγόρευον τὴν ἐμπορίαν, τὴν ναυτιλίαν, τὴν βιομηχανίαν, τὴν τέχνην,τὴν παιδείαν· ἐξ ἐναντίας παρώτρυνον τοὺς πολίτας πάσῃ δυνάμει πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι μεγαλυτέραν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οὗτοι, μάλιστα οἱ πενέστεροι αὐτῶν, ἀπετρέποντο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπὸ τῶν κοινῶν πρα-

Αἰσχύλος
(Καπιτωλῖνον Μουσεῖον)

γμάτων. Ἔπρεπεν ἄρα νὰ εὑρεθῇ τρόπος ἐπιτήδειος νὰ συμπυκνώσῃ τὰς δυνάμεις αὐτῶν περὶ τὴν πολιτείαν· καὶ τοῦτο ἦτο τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ ὁ Περικλῆς· Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἦτο δυσχερεστάτη, καὶ ἴσως ἐντελῶς ἀδύνατος. Ὁπωσδήποτε τινὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἐνεργηθέντων ἦσαν μέν, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἴδει, σοφώτατα ἐπινενοημένα, ἀλλ' αἱ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίαι, περὶ ὧν ἰδίως ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἐπήγαγον ἀποτελέσματα ὀλέθρια.

Τῳόντι αἱ μισθοδοσίαι αὗται ἦσαν μὲν μικραὶ ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπήρκουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν διατροφὴν τοῦ μισθοδοτουμένου. Εἰς τὰς Ἀθήνας τότε λέγεται ὅτι μία οἰκογένεια ἠδύνατο νὰ οἰκονομηθῇ διὰ 500—600 δραχμῶν κατ' ἔτος· ὥστε ὁ ἱππεύς, ὁ μισθοδοτούμενος δύο δραχμὰς τὴν ἡμέραν, ἐλάμβανε μόνος αὐτὸς πλειότερα παρ' ὅσα ἀπῃτοῦντο εἰς ὁλόκληρον οἰκογένειαν. Οἱ ἄλλοι μισθοὶ ἦσαν μικρότεροι, ἀλλὰ πάντοτε ὁπωσοῦν ἱκανοί· καὶ ἔπειτα πολλοὶ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ἠδύναντο νὰ εἶναι ἄλλος βουλευτής, ἄλλος ἠλιαστής, ἄλλος στρατιωτικός, λαμβάνοντες οὕτω διαφόρους μισθούς. Ἐντεῦθεν ἅπαντες οἱ πένητες ὥρμησαν ἐπὶ τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὁ δὲ σκοπὸς τοῦ Περικλέους ἐφάνη ἐπιτυγχανόμενος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ, διὰ τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ ἄλλην τινὰ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἀνάγκην.

Εὐριπίδης
(Λατερανὸν Μουσεῖον Ρώμης)

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἤκμασε θαυμασίως ἐν Ἀθήναις ἡ δραματικὴ **ποίησις**, ἥ τε τραγικὴ καὶ ἡ κωμική, μάλιστα δὲ ἡ πρώτη, διότι ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ἀρχαίων κωμικῶν, ὁ **Ἀριστοφάνης**, ἀνήκει εἰς τὴν ἀκόλουθον περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας· τὸ δὲ τραγικὸν δρᾶμα ἤρξατο παράγον τὰ κάλλιστα ἀριστοτεχνήματα ἅμα μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἔξωσιν τοῦ Ξέρξου, διαδεξάμενον τὰ ἄνθη τῆς λυρικῆς ποιήσεως, δι' ὧν ἰδίως εἶχε κοσμηθῆ ἡ προηγουμένη περίοδος, καθὼς πάλιν ἡ λυρικὴ ποίησις διεδέξατο τὴν ἐπικήν, τὴν ἀπαθανατίσασαν τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους. Ὁ Αἰσχύλος, ὁ δημιουργὸς τοῦ τραγικοῦ δράματος, ἢ τοὐλάχιστον ὁ πρῶτος ποιητὴς δι' οὗ τὸ δρᾶμα τοῦτο ἀπέβη ἔνδοξον, ἠγωνίσθη, ὡς εἴδομεν, καὶ ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Σαλαμῖνι· ἐκ δὲ τῶν ἀειμνήστων αὐτοῦ διαδόχων ὁ μὲν Σοφοκλῆς ἐνίκησε κατὰ πρῶτον τὸν Αἰσχύλον περὶ τὸ 470 π.Χ., ὁ δὲ Εὐριπίδης παρέστησε τὸ πρῶτον αὐτοῦ δρᾶμα ἐν ἔτει 455. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἔργων τῶν ποιητῶν τούτων δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ὀλίγα, ἀρκοῦντα ὅμως ἵνα δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιαν ἀποχρῶσαν τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δράματος. Οἱ δὲ δραματουργοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι τότε διαπρέψαντες· πολλοὺς καὶ ἄλλους

ἔσχον συναγωνιστάς, ὧν τὰ ὀνόματα, κατὰ δυστυχίαν τὰ ὀνόματα μόνα, διεσώθησ ιν, καὶ οἵτινες ἐνίοτε ἀνεδείχθησαν ἀνώτεροι ἐκείνων. Ὁ Φιλοκλῆς λ. χ. ἀνταγωνισθεὶς πρὸς τὸν «Οἰδίπουν τύραννον» τοῦ Σοφοκλέους ἔλαβεν αὐτὸς τὸ ἀριστεῖον· καὶ τὸν Εὐριπίδην δ' ἐνίκησαν Εὐφορίων, ὁ υἱὸς τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ὁ Ξενοκλῆς, καὶ ὁ Νικόμαχος, ἔτι δὲ ἀναφέρονται ὁ Νεόφρων, ὁ Ἀχαιός, ὁ Ἴων, ὁ Ἀγάθων, πλεῖστοι ἄλλοι. Ἐκ τούτου καθίσταται πρόδηλον ὄχι μόνον εἰς ποίαν ἀκμὴν εἶχε φθάσει τὸ ἑλληνικὸν δρᾶμα ἀλλὰ καὶ πόσον ζωηρὰν ἀνάγκην τοῦ κοινοῦ ἐθεράπευσε· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι ἀνεξήγητος ἡ τοσαύτη συναγωνιστῶν συρροή. Κατ' ἀρχὰς ἡ εἴσοδος εἰς τὸ θέατρον ἐπετρέπετο δωρεάν· ἀφ' ἧς ὅμως ἡ ὑπερβολικὴ εἰς αὐτὸ ἀνθρώπων ἐπισώρευσις ἐπέφερε πολλὴν στενοχωρίαν καὶ ἀταξίαν ἀπῃτήθη πληρωμή, ἐπειδὴ δὲ οἱ πενέστεροι, μὴ δυνάμενοι νὰ πληρώσωσι τὴν τιμὴν ταύτην, ἐστεροῦντο τῆς ἀπαραιτήτου ἐκείνης εἰς πάντα Ἀθηναῖον εὐχαριστήσεως, ὁ Περικλῆς προεκάλεσε τὴν ἐπιψήφισιν νόμου περὶ τῶν λεγομένων θεωρικῶν χρημάτων· δηλαδὴ νόμου δυνάμει τοῦ ὁποίου τὸ δημόσιον ἐπλήρωνεν εἰς ἕκαστον πολίτην τὸ εἰσιτήριον αὐτοῦ. Τὰ χρήματα ταῦτα ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν ἐργολάβων εἰς οὓς ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ τῶν θεάτρων συντήρησις, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου αὕτη χορηγία δὲν περιωρίσθη εἰς μόνα τὰ θέατρα, ἐξετάθη καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας πανηγύρεις, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐχορηγοῦντο εἰς τοὺς πένητας χρήματα ἵνα μετέχωσιν ὅλων τῶν ἑορτῶν, καὶ παρείχετο οὕτως εἰς αὐτοὺς ὁ τρόπος τοῦ ἄγειν τὸν βίον εὐδαιμόνως.

Σοφοκλῆς
(Λατερανὸν Μουσεῖον)

Ταῦτα ὅμως πάντα δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ἐπιφέρωσι, τοῦ χρόνου προϊόντος, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νὰ ὑποθάλψωσι τὴν ἀργίαν τοῦ πλήθους καὶ νὰ συνηθίσωσιν αὐτὸ νὰ ζῇ οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἰδίων κόπων ἀλλ' ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἐντεῦθεν κατεστράφησαν κατὰ μικρὸν πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ αἱ παραγόμεναι ὑπὸ τῆς φιλοπονίας καὶ ὑπὸ τῆς φιλοτιμίας ἣν ἔχει ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος νὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην αὐτοῦ· ἐπῆλθον δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἕτερα οὐδὲν ἧττον δεινὰ ἐπακόλουθα. Ναὶ μὲν αἱ μισθοδοσίαι τοῦ δημοσίου ταμείου ἐπήρκουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν διατροφὴν τῶν πενήτων ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἔμενον πάντοτε πένητες, ἐνῷ οἱ εὔποροι τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ηὔξησαν πολὺ τὰς περιουσίας αὐτῶν διὰ τῆς θαυμασίως προαχθείσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας τῆς πόλεως. Ἐπὶ Σόλωνος περ ουσία ἑπτὰ ταλάντων, ἤτοι 42.000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σημερινὴ ἀξία ἤθελεν ἰσοδυναμεῖ πρὸς 250.000 τοὐλάχιστον, ἐθεωρεῖτο ὡς μία τῶν μεγίστων ἐν Ἀθήναις, ἐνῷ ἤδη ὑπῆρχον ἐνταῦθα ἄνθρωποι, οἷοι ὁ Νικίας, ὁ Καλλίας, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ἄλλοι, οἵτινες ἐκτήσαντο ἢ ἐκληρονόμησαν 100 καὶ πλειότερα τάλαντα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς τέσσαρα περίπου ἑκατομμύρια σημερινῶν δραχμῶν· διὸ μεγίστη προέκυψεν ἀνισότης περιουσιῶν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ πενέστεροι ἀπέβαινον πολλάκις ὄργανα τυφλὰ τῶν πλουσιωτέρων. Ἀφ'

ἑτέρου ἅμα τὸ τῶν 'Αθηνῶν κράτος ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καταλυόμενον, ἅμα ἔπαυσαν νὰ συρρέωσιν εἰς τὰς 'Αθήνας οἱ συμμαχικοὶ φόροι, ἅμα ἑνὶ λόγῳ ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου, ὁ δῆμος τῶν 'Αθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐπαρκῇ πρὸ πάντων εἰς τὴν συντήρησιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐφρόντιζε πρὸ πάντων νὰ πληρώνηται τὰς μισθοδοσίας αὐτοῦ καὶ τὰ θεωρικὰ χρήματα. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἀχρειωθείς, καὶ ἐν τούτοις ὢν παντοδύναμος, ἐξετράπη εἰς πᾶσαν ἀφροσύνην ἀγόμενος καὶ φερόμενος ὑπὸ δημαγωγῶν πλουσίων ἢ μὴ πλουσίων. 'Εκ δὲ τῆς συρροῆς ὅλων τούτων τῶν ἀτοπημάτων ἀναγκαίως ἐπεταχύνθη ἡ τοῦ κράτους καταστροφή.

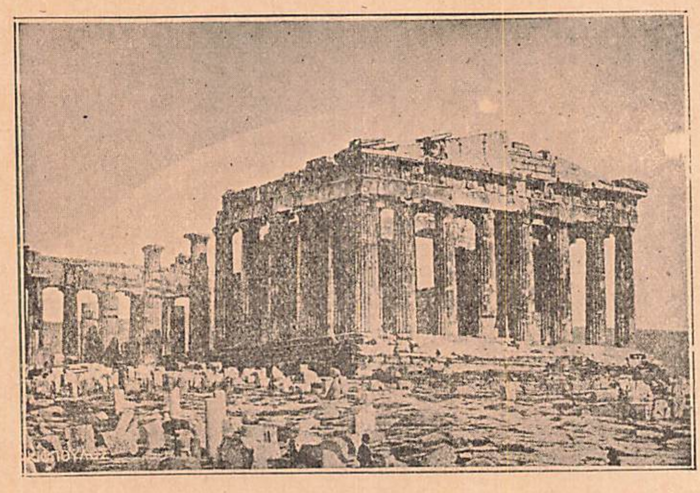
Τούτου ἕνεκα εἴπομεν ὅτι αἱ μισθοδοτικαὶ τοῦ Περικλέους διατάξεις ὑπῆρξαν μία τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν τῆς παρακμῆς τοῦ δήμου τῶν 'Αθηναίων. 'Αλλὰ περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐπιστῆ ἡ παρακμὴ αὕτη, ὁ δὲ Περικλῆς ἐνήργησε, πλὴν τῶν προειρημένων καὶ ἕτερά τινα συνετώτερα καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν προέθετο ἐπιτηδειότερα, τὰ ὁποῖα οὐ μόνον συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διασώσωσιν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὴν δύναμιν τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ ἀπαράμιλλον περιεποίησαν αὐτῇ κλέος.

Εὐριπίδης καὶ Μελπομένη
('Εγχάρακτοι λίθοι)

Ἔτι πρὸ τοῦ Περικλέους ἀθηναῖοι πολῖται εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐγκαθίστανται εἰς χώρας κατακτηθείσας ὑπὸ τῆς πόλεως, λαμβάνοντες κλήρους ἐκ τῶν κτημάτων ὅσα ἀφηρέθησαν ἀπὸ τῶν προτέρων τῶν χωρῶν τούτων κατοίκων. Οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς τῆς 'Αττικῆς ἀθηναῖοι κτηματίαι ὠνομάζοντο κληροῦχοι καὶ διέφερον οὐσιωδῶς τῶν ἀποίκων· διότι αἱ ἀποικίαι, καθὼς εἴδομεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπέβαινον πόλεις αὐτοτελεῖς καὶ αὐτόνομοι, αἱ δὲ κληρουχίαι ἐξ ἐναντίας ἐλογίζοντο ἀποτελοῦσαι μέρος ἀναπόσπαστον τῆς 'Αττικῆς· οἱ κληροῦχοι ἐξηκολούθουν ὄντες πολῖται 'Αθηνῶν, ὑπαγόμενοι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐν 'Αθήναις δικαστηρίων καὶ δυνάμενοι νὰ ἐνασκήσωσιν αὐτόθι ἅπαντα τὰ πολιτικὰ αὐτῶν δικαιώματα. Τοιαῦται κληρουχίαι ἱδρύθησαν οὐκ ὀλίγαι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας Χαλκίδα, καὶ εἰς τὰς νήσους Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον, αἵτινες καθ' ὁλοκληρίαν κατελήφθησαν ὑπὸ ἀθηναίων κληρούχων. 'Αλλ' ὁ Περικλῆς ἐπολλαπλασίασε συστηματικῶς τὰς ἐκτὸς τῆς 'Αττικῆς ταύτας ἀποκαταστάσεις· ἔπεμψε 500 πολίτας εἰς Νάξον, 250 εἰς Ἄνδρον, 1000 εἰς τὴν ἐν τῇ Θράκῃ χώραν τῶν Βισαλτῶν, 1000 εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, 2000 εἰς κατάληψιν τῆς χώρας τῶν ὅλως ἐξωσθέντων 'Ιστιαίων τῆς Εὐβοίας, 600 εἰς Σινώπην· βραδύτερον δὲ καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας χώρας καὶ νήσους. Ὁ σκοπὸς τῆς τοιαύτης τῶν κληρουχιῶν ἀναπτύξεως ἦτο διπλοῦς· πρῶτον παρείχετο δι' αὐτῶν πόρος ζωῆς εἰς τοὺς πενεστέρους τῶν πολιτῶν, καὶ δεύτερον οἱ κληροῦχοι ἐχρησίμευον ὡς φρουραὶ ἕτοιμαι νὰ περιστείλωσι τοὺς στασιάζοντας τυχὸν ὑπηκόους καὶ συμμάχους ὥστε αἱ κληρουχίαι συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τοὺς πένητας χρησίμους εἰς συντήρησιν τῆς τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίας μηδὲν ἔχουσαι τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας αὐτῶν.

Τὸ δὲ ἕτερον τοῦ Περικλέους ἔργον, τὸ εἰς αὐτὸν καὶ μόνον κυρίως ὀφειλόμενον, εἶναι ὅτι ἐπεχείρησε νὰ συμπληρώσῃ τοὺς πόρους τῶν πενήτων διὰ τῆς ἐνασχολήσεως αὐτῶν εἰς πολλὰ καὶ μεγαλοπρεπῆ δημόσια κατασκευάσματα· διότι τότε, διὰ τῆς ὑπερτάτης τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐπιμελείας, καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐφορείαν τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ φίλου, τοῦ Φειδίου, ᾠκοδομήθησαν, ἐν 'Αθήναις, ὑπὸ τοῦ 'Ικτίνου, τοῦ Καλλικράτους, τοῦ Κοροί-

βου, τοῦ Μνησικλέους καὶ ἄλλων, τὰ πλεῖστα τῶν λαμπρῶν ἀριστοτεχνημάτων, ὧν τὰ περισωθέντα λείψανα κινοῦσιν ἔτι τὸν θαυμασμὸν ἅπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ναοί, στοαί, ἀγοραί, θέατρα, γυμνάσια, κρῆναι, λουτρά. Ναὶ μὲν τὰ πλειότερα τῶν κτι-

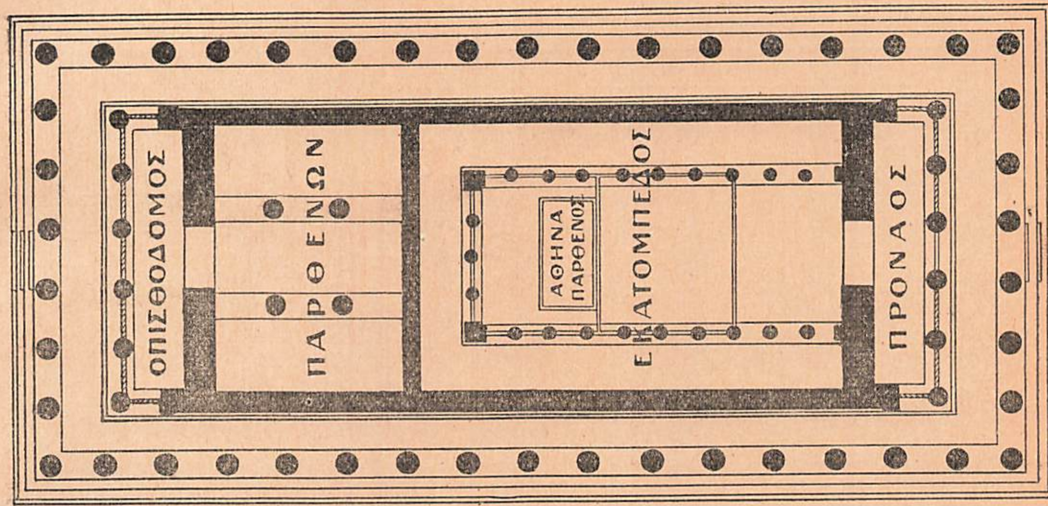

Ὁ Παρθενών

ρίων τούτων δὲν ἀπετελέσθησαν εἰμὴ κατὰ τοὺς πρώτους ἐνιαυτοὺς τῆς ἀκολούθου ἱστορικῆς περιόδου, ἀλλ' ἅπαντα ὑπῆρξαν ἄμεσον προϊὸν τῆς ἀκμῆς τῶν χρόνων εἰς οὓς ἤδη εὑρισκόμεθα· καὶ τούτου ἕνεκα ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ περὶ αὐτῶν. Τὸ νέον θέατρον, τὸ καλούμενον μὲν Ὠδεῖον ([1]), προωρισμένον δὲ εἰς τὰς μουσικὰς καὶ θυμελικὰς θέας τῆς μεγάλης τῶν Παναθηναίων πανηγύρεως, καὶ ὁ ἀμίμητος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ὁ καλούμενος Παρθενών, ὃν ἐκάλλυνον τὰ γλαφυρώτατα τῶν καλλιτεχνημάτων τῆς ἀγαλματοποιίας καὶ τῆς γλυπτικῆς, ἠγέρθησαν μεταξὺ τοῦ 445 καὶ 437 πρὸ Χριστοῦ· τὰ δὲ μεγαλοπρεπῆ τῆς ἀκροπόλεως Προπύλαια μεταξὺ τοῦ 437 καὶ 431 πρὸ Χριστοῦ. Τότε ἐξηκολούθησεν ἡ ἀνόρθωσις τοῦ Ἐρεχθείου, τὸ ὁποῖον εἶχε πυρποληθῆ ἐπὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ξέρξου. Τότε ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσῖνι πρὸς τέλεσιν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ, τοῦ ναοῦ τῆς Νεμέσεως ἐν Ῥαμνοῦντι. Τρία δὲ ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τὰ τρία ἔργα τῆς ὄντως θεοπνεύστου χειρὸς τοῦ Φειδίου, ἐκόσμησαν τὴν ἀκρόπολιν· ἓν μέγα ἐξ ἐλέφαντος ἐν τῷ Παρθενῶνι· ἓν ἕτερον ἐκ χαλκοῦ, τῆς Λημνίας Ἀθηνᾶς προσαγορευόμενον, καθὸ ὑπὸ τῶν λημνίων Ἀθηναίων ἀνατεθέν, τὸ ὁποῖον ὁ Παυσανίας λέγει «τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου θέας μάλιστα ἄξιον», καὶ τρίτον, τὸ πάντων μέγιστον, τὸ ὁποῖον ἐκ χαλκοῦ ἐπίσης κατεσκευασμένον καὶ ὀνομαζόμενον τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς ἵστατο μεταξὺ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενῶνος· ἦτο δὲ τοσοῦτο κολοσσιαῖον ὥστε βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ

([1]) Τὸ Ὠδεῖον ἐθεωρεῖτο πεποιημένον κατ' εἰκόνα τῆς τοῦ Ξέρξου σκηνῆς, ἀφ' ἧς, ἱδρυμένης ἐπὶ τῆς ἀπέναντι τῆς Σαλαμῖνος ἀκτῆς, ἐθεᾶτο τὴν ναυμαχίαν. (Περὶ τοῦ Ὠδείου ἰδ. Πλουτ. Β. Περικλ. 13· «Τὸ δ' Ὠδεῖον, τῇ μὲν ἐντὸς διαθέσει πολύεδρον καὶ πολύστυλον, τῇ δ' ἐρέψει πολυκλινὲς καὶ κάταντες ἐκ μιᾶς κορυφῆς πεποιημένον, εἰκόνα λέγουσι γενέσθαι καὶ μίμημα τῆς βασιλέως σκηνῆς, ἐπιστατοῦντος καὶ τούτῳ τοῦ Περικλέους».)

τοῦ δόρατος αἰχμὴ καὶ ὁ λόφος τοῦ κράνους τῆς Ἀθηνᾶς αὐτῆς ἦσαν ὁρατὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ναυτίλους τοὺς ἀπὸ τοῦ πελάγους πρὸς τὸν Πειραιᾶ πλησιάζοντας. Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως νὰ σφετερισθῶμεν ὑπὲρ τοῦ Περικλέους ἅπασαν τὴν ὀφειλομένην εἰς

ΚΑΤΟΨΙΣ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

τοὺς ἀειμνήστους ἐκείνους τεχνίτας δόξαν· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἄνευ τῆς προστασίας καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ δυσκόλως οὗτοι ἤθελον δυνηθῆ νὰ παραγάγωσι τὰ ἔργα αὐτῶν. Τὰ ἔργα ταῦτα ἀπήτησαν, κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμούς, δαπάνην τοὐλάχιστον 3.000 ταλάντων, ἤτοι 18.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν. Ὁ Περικλῆς δὲ εἶναι ὁ διενεργήσας τὴν ἐπιψήφισιν τῆς δαπάνης ταύτης. Τὸ δημόσιον ταμεῖον ηὐπόρει, ἕνεκα τῶν συμμαχικῶν φόρων· ὁ πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμος εἶχε καταπαύσει, ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισε πολυειδῶς ὠφέλιμον εἰς τὴν πόλιν νὰ μεταχειρισθῆ πρὸς διακόσμησιν αὐτῆς τινὰ τοὐλάχιστον τῶν περισσευμάτων ἐκείνων. Καὶ ἀπόδειξις ὅτι ὁ Περικλῆς ἐλογίζετο ὡς κύριος τῶν κατασκευασμάτων (¹) τούτων δημιουργὸς εἶναι ἡ γενομένη κατ' αὐτοῦ κατηγορία ὡς καταχρυσοῦντος καὶ καλλωπίζοντος τὰς Ἀθήνας διὰ τῶν χρημάτων τὰ ὁποῖα οἱ σύμμαχοι κατέβαλλον πρὸς τὸν πόλεμον.

Ἡ δὲ ἀπάντησις ἣν ἔδωκε, κατὰ Πλούταρχον (²), εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην

(¹) Λαμπρὰν εἰκόνα τοῦ καλλιτεχνικοῦ χαρακτῆρος τῶν τοῦ Περικλέους κατασκευασμάτων δίδωσιν ἡμῖν ὁ Πλούταρχος (Β. Περ. 13) λέγων. «Ὅθεν καὶ μάλιστα θαυμάζεται τὰ Περικλέους ἔργα πρὸς πολὺν χρόνον ἐν ὀλίγῳ γενόμενα. Κάλλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθὺς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῇ δὲ μέχρι νῦν πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν· οὕτως ἐπανθεῖ καινότης ἀεί τις ἄθικτον ἀπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων».

(²) (Ἰδὲ Πλουτ. Β. Περ. 13)· «Καὶ δοκεῖ δεινὴν ὕβριν ἡ Ἑλλὰς ὑβρίζεσθαι καὶ τυραννεῖσθαι περιφανῶς, ὁρῶσα τοῖς προσφερομένοις ὑπ' αὐτῆς ἀναγκαίοις πρὸς τὸν πόλεμον ἡμᾶς τὴν πόλιν καταχρυσοῦντας καὶ καλλωπίζοντας ὥσπερ ἀλαζόνα γυναῖκα περιαπτομένην λίθους πολυτελεῖς καὶ ἀγάλματα καὶ ναοὺς πολυταλάντους».

ἐξηγεῖ θαυμασίως ἅπαντα τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα, πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ὁποίων ἐπεχείρησεν ὁ μέγας ἀνὴρ τὴν κατασκευὴν τῶν ποικίλων τούτων δημοσίων κτιρίων. «Ἐδίδασκεν οὖν ὁ Περικλῆς τὸν δῆμον, λέγει ὁ Πλούταρχος, ὅτι χρημάτων μὲν

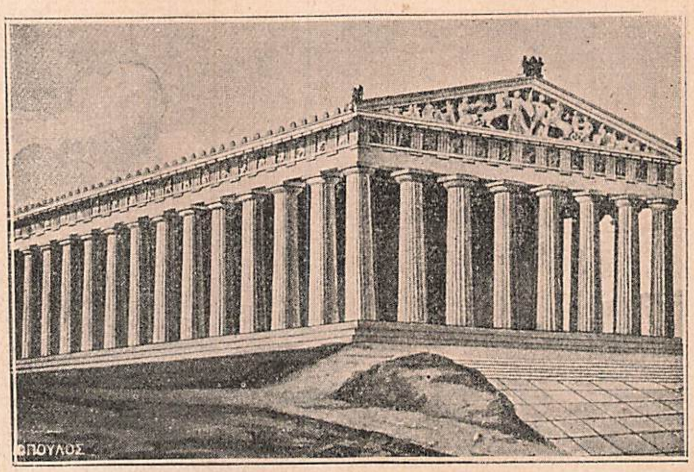

ΓΛΥΠΤΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ

οὐκ ὀφείλουσι τοῖς συμμάχοις λόγον, προπολεμοῦντες αὐτῶν καὶ τοὺς βαρβάρους ἀνείργοντες, οὐχ ἵππον, οὐ ναῦν, οὐχ ὁπλίτην, ἀλλὰ χρήματα μόνον τελούντων· ἃ τῶν διδόντων οὐκ ἔστιν ἀλλὰ τῶν λαμβανόντων, ἂν παρέχωσιν, ἀνθ' ὧν λαμβάνουσι. Δεῖ δέ, τῆς πόλεως κατεσκευασμένης ἱκανῶς τοῖς ἀναγκαίοις πρὸς τὸν πόλεμον, εἰς ταῦτα τὴν εὐπορίαν τρέπειν αὐτῆς, ἀφ' ὧν δόξα μὲν γενομένων ἀΐδιος, εὐπορία δὲ γινομένων ἑτοίμη παρέσται, παντοδαπῆς ἐργασίας φανείσης, καὶ ποικίλων χρειῶν, αἳ πᾶσαν μὲν τέχνην ἐγείρουσαι, πᾶσαν δὲ χεῖρα κινοῦσαι σχεδὸν ὅλην ποιοῦσιν ἔμμισθον τὴν πόλιν, ἐξ αὐτῆς ἅμα κοσμουμένην καὶ τρεφομένην. Τοῖς μὲν γὰρ ἡλικίαν ἔχουσι καὶ ῥώμην αἱ στρατεῖαι τὰς ἀπὸ τῶν κοινῶν εὐπορίας παρεῖχον· τὸν δ' ἀσύντακτον καὶ βάναυσον ὄχλον, οὔτ' ἄμοιρον εἶναι λημμάτων βουλόμενος, οὔτε λαμβάνειν ἀργὸν καὶ σχολάζοντα μεγάλας κατασκευασμάτων ἐπιβολάς, καὶ πολυτέχνους ὑποθέσεις ἔργων διατριβὴν ἐχόντων, ἐνέβαλε φέρων εἰς τὸν δῆμον, ἵνα μηδὲν ἧττον τῶν πλεόντων, καὶ φρουρούντων, καὶ στρατευομένων τὸ οἰκουροῦν ἔχῃ πρόφασιν ἀπὸ τῶν δημοσίων ὠφελεῖσθαι καὶ μεταλαμβάνειν. Ὅπου γὰρ ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκός, ἐλέφας, χρυσός, ἔβενος, κυπάρισσος, αἱ δὲ ταύτην ἐκπονοῦσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχναι, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθουργοί, βαφεῖς, χρυσοῦ μαλακτῆρες, ἐλέφαντος ζωγράφοι, ποικιλταί, τορευταί· πομποὶ δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες, ἔμποροι, καὶ ναῦται, καὶ κυβερνῆται κατὰ θάλατταν· οἱ δὲ κατὰ γῆν, ἁμαξοπηγοί, καὶ ζευγοτρόφοι, καὶ ἡνίοχοι, καὶ καλωστρόφοι, καὶ λινουργοί, καὶ σκυτοτόμοι, καὶ ὁδοποιοί, καὶ μεταλλεῖς· ἑκάστη δὲ τέχνη καθάπερ στρατηγός, ἴδιον στράτευμα τὸν θητικὸν ὄχλον καὶ ἰδιώτην συντεταγμένον εἶχεν, ὄργανον καὶ σῶμα τῆς ὑπηρεσίας γινόμενον· εἰς πᾶσαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡλικίαν καὶ φύσιν αἱ χρεῖαι διένεμον καὶ διέσπειρον τὴν εὐπορίαν».

Ὁ Περικλῆς λοιπὸν ῥητῶς ἔλεγεν ὅτι ἐπεχείρησε τὰ δημόσια ταῦτα ἔργα κυρίως

ἵνα ἀσχολήσῃ τὸν ἀργὸν ὄχλον καὶ δώσῃ εἰς αὐτὸν πόρον ζωῆς· καὶ ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὸ βούλευμα αὐτοῦ τοῦτο ἦτο ἄριστα νενοημένον, διότι, ἐνῷ συνετέλει εἰς τὸν πολυτελῆ τῆς πόλεως καλλωπισμόν, ἐνῷ ἐνεψύχου πᾶσαν τέχνην καὶ πᾶσαν βιομηχα-

Ἀναπαράστασις τοῦ Παρθενῶνος

νίαν, ἐνῷ ἔτρεφε τὸ πλῆθος καὶ ἐκράτει αὐτὸ συμπεπυκνωμένον περὶ τὴν πόλιν, οὐδὲν εἶχε τῶν ἀτοπημάτων τῆς ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθοδοσίας. Ὥστε τοῦτο τοῦ Περικλέους τὸ ἐπινόημα ἦτο ἴσως τὸ κάλλιστον τῶν ὅσα διεπράξατο, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ ἐπινόημα δὲν ἐξετελέσθη εἰμὴ διὰ τὴν εὐπορίαν τοῦ δημοσίου ταμείου, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν ηὐπόρει εἰμὴ ἕνεκα τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας, τῆς δὲ ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων ἄλλοι ὑπῆρξαν οἱ δημιουργοί. Διό, ἵνα ἀπονείμωμεν δικαίως τὴν προσήκουσαν ἑκάστῳ τιμήν, ἐπιφέρομεν ἐν κεφαλαίῳ ὅτι εἰς τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἀκμήν, εἰς ἣν προήχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, συνέπραξαν ἐξ ἴσου σχεδὸν τέσσαρες ἀλληλοδιαδόχως ἄνδρες· ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅστις κατασκευάσας τὸ πρῶτον στόλον προητοίμασε τὴν ὕλην τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας· ὁ Ἀριστείδης, ὅστις ὀργανώσας τὴν πρώτην ναυτικὴν συμμαχίαν ἔβαλε τὸν ἀκρογωνιαῖον τοῦ οἰκοδομήματος τούτου λίθον· ὁ Κίμων, ὅστις διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ κατά τε τῶν Περσῶν καὶ τῶν ἀποστατῶν κατορθωμάτων συνεπλήρωσε τὸ οἰκοδόμημα, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Περικλῆς, ὅστις διὰ τῶν ποικίλων ἐκείνων ἐσωτερικῶν διατάξεων ἐρρύθμισεν αὐτὸ καὶ κατεκόσμησεν.

Δὲν ἐρρύθμισε δὲ μόνον, δὲν κατεκόσμησε μόνον τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων ὁ Περικλῆς ἀλλὰ καὶ λαμπρὰν αὐτοῦ εἰκόνα κατέλιπεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἰκόνα τῆς ὁποίας τοσοῦτον εἶναι τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος, τοσαύτη δὲ ἡ ζωηρότης ὥστε δικαίως ὁ ἀνὴρ δύναται νὰ ἐπικληθῇ Φειδίας τοῦ λόγου, ἀπαραλλάκτως καθὼς ὁ Φειδίας πάλιν ἐπαξίως ἠδύνατο νὰ προσαγορευθῇ Περικλῆς τῆς τέχνης. Ἰδοὺ τώρα πῶς περιέγραψε τὴν ἠθικήν, τὴν πολιτικήν, τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῷ περιβοήτῳ ἐπιταφίῳ λόγῳ ὃν ἐξεφώνησεν εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ὃν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Θουκυδίδης. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν παραθέτομεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἀσθενέστατον ἀντίγραφον τοῦ ἀριστουργήματος ἐκείνου.

Τὸ πολίτευμα ἡμῶν, ἔλεγεν, εἶναι τοιοῦτον ὥστε δὲν ἔχομεν νὰ ζηλεύσωμεν, τοὺς γείτονας ἡμῶν ἕνεκα τῶν νόμων αὐτῶν· οὐδὲ μιμούμεθα αὐτούς, ἀλλ' αὐτοὶ μᾶλλον εἴμεθα παράδειγμα τῶν ἄλλων. Ὀνομάζεται δημοκρατία, διότι διαρκῶς ἀφορᾷ εἰς

Ἐρείπια Ἐρεχθείου

τὴν τῶν πολλῶν εὐδαιμονίαν, ὄχι εἰς τὴν τῶν ὀλίγων· καὶ εἰς μὲν τὰς κατ' ἰδίαν διαφορὰς τῶν πολιτῶν οἱ νόμοι εἶναι ἴσοι δι' ὅλους, εἰς δὲ τὰ δημόσια ἀξιώματα προάγεται ἕκαστος οὐχὶ διὰ τῆς εὐνοίας τῆς μερίδος εἰς ἣν ἀνήκει ἀλλὰ διὰ τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἱκανότητος· καὶ οὐδὲ πενίας ἕνεκα ἢ εὐτελοῦς καταγωγῆς κωλύεταί τις παρ' ἡμῖν τοῦ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν, ἐὰν εἶναι πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειος. Πολιτευόμεθα δὲ εἰλικρινῶς περί τε τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς ἡμῶν σχέσεις· δὲν ὀργιζόμεθα κατὰ τοῦ γείτονος τοῦ πράττοντός τι πρὸς ἰδίαν ἡδονήν, οὐδ' ἔχομεν ἐν γένει τὴν πικρίαν ἐκείνην ἥτις, ἂν καὶ δὲν προξενεῖ πραγματικὴν ζημίαν, εἶναι ὅμως πάντοτε λυπηρά. Ἐνῷ δὲ οὕτως ἐπιεικῶς φερόμεθα εἰς τὸν κατ'ἰδίαν βίον, δὲν παρανομοῦμεν,διὰ τὸν φόβον τὸν ἀπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν νόμων,μάλιστα τῶν νόμων ὅσοι κεῖνται ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀδικουμένων. καὶ ὅσοι μὲν εἶναι ἄγραφοι, κυροῦνται ὅμως διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνείδους εἰς ὃ ὑποπίπτουσιν οἱ παραβαίνοντες αὐτούς. Πλὴν τούτου, ἐφροντίσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν πλείστας τῶν κόπων ἀναψυχάς, διά τε τῶν καθ' ὅλον τὸ ἔτος τελουμένων παρ' ἡμῖν ἑορτῶν καὶ ἀγώνων καὶ διὰ τῆς εὐπρεπείας τῶν ἰδιωτικῶν ἡμῶν κατοικιῶν,ὧν ἡ καθημερινὴ τέρψις διασκεδάζει τὴν ἀθυμίαν. Συρρέουσι δὲ εἰς ἡμᾶς, διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως, ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα (1), ὥστε καρπούμεθα

(1) Προβλ. τὸ ἑξῆς ἀπόσπασμα τοῦ συγχρόνου τῷ Περικλεῖ κωμικοῦ ποιητοῦ Ἑρμίππου ἐν τῷ ***«Φορμοφόρῳ»*** ἀναφερόμενον εἰς τὴν τότε ἐν Ἀθήναις ἐμπορικὴν κίνησιν μετὰ σκωμμά-

τὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἀγαθὰ οὐδὲν ἧττον ἢ τὰ ἐν τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι παραγόμενα. Ὡς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἀσκήσεις διαφέρομεν τῶν Λακεδαιμονίων ἐξαιρέτως κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχομεν τὴν πόλιν ἡμῶν ἀνοικτὴν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, οὐδένα διὰ τῆς ξενηλασίας

Τὰ προπύλαια τῆς Ἀκροπόλεως

ἀποκλείοντες ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ἐπὶ τῷ φόβῳ ὅτι δύναται ἀνὴρ πολέμιος νὰ ἴδῃ τοῦτο, μὴ κρυφθέν, καὶ νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτοῦ· διότι ἐν πολέμῳ πεποίθαμεν οὐχὶ εἰς παρασκευάς τινας καὶ ἀπάτας ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ἔμφυτον ἡμῶν εὐψυχίαν. Καὶ ἡ ἀνατροφὴ ἡμῶν εἶναι τοιαύτη ὥστε, ἂν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐθὺς ἐκ πρώτης νεότητος

των κωμῳδιακῶν (ἰδ. Poetarum Comicorum Fragmenta ed. Aug. Meineke: Hermipp. IX *Φορμοφόρος*).

«Ἐκ μὲν Κυρήνης καυλοὶ καὶ δέρμα βόειον,
Ἐκ δ' Ἑλλησπόντου σκόμβρους καὶ πάντα ταρίχη,
Ἐκ δ' αὖ Θετταλίας χόνδροι καὶ πάντα πλευρὰ βόεια,
καὶ παρὰ Σιτάλκην (βασιλέα Θρᾷκα) ψώραν Λακεδαιμονίοις
Καὶ παρὰ Περδίκκου ψεύδη ναοὶ καὶ πάνυ πολλαῖς.
Αἱ δὲ Συράκουσαι ὗς καὶ τυρὸν παρέχουσι.
Καὶ Κερκυραίους Ποσειδῶν ἐξελάσειε
Ναυσὶν ἐπὶ γλαφυραῖς ὅτιὴ δίχα θυμὸν ἔχουσιν
(ἐννοεῖ τὰς ἐμφυλίους ἐν τῇ νήσῳ ἔριδας)
Ταῦτα μὲν ἐντεῦθεν ἐξ Αἰγύπτου τὰ κρεμαστὰ
Ἱστία καὶ *βίβλον*, ἀπὸ δ' αὖ Συρίας λιβανωτὸν
Ἡ δὲ καλὴ Κρήτη κυπάριττον τοῖς θεοῖσιν.
Ἡ Λιβύη δ' ἐλέφαντα πολὺν παρέχει καὶ πρᾶσιν
Χὴ Ρόδος ἀσταφίδας τε καὶ ἰσχάδας *ἡδιοι είρους*
Αὐτὰρ ἀπ' Εὐβοίης ἀπίους καὶ ἴφια μῆλα,

ἀγωνίζονται, δι' ἐπιπόνου ἀσκήσεως, ν' ἀποκτήσωσιν ἀνδρείαν, ἡμεῖς, καίτοι ἀνειμένως διαιτώμενοι, οὐδὲν ἧττον εἴμεθα πάντοτε ἕτοιμοι νὰ ὁρμήσωμεν ἐπὶ τοὺς κινδύνους.

'Αλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις ἡ πόλις ἡμῶν εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ ὅσον καὶ ἐν τούτοις. Διότι φιλο-

'Ο Περικλῆς ἀγορεύων. «Φιλοκαλοῦμεν μετ' ἀφελείας»

καλοῦμεν μετ' ἀφελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλθακότητος· ἐπαρκοῦμεν δὲ εἰς ἑκάστην χρείαν δι' ἔργων μᾶλλον ἢ διὰ κόμπου λόγων, καὶ δὲν θεωροῦμεν αἰσχρὸν τὸ ὁμολογεῖν τὴν πενίαν, ἀλλὰ τὸ μὴ διαφεύγειν αὐτὴν διὰ τῆς ἐργασίας. Παρ' ἡμῖν οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι ἐπιμελοῦνται καὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ δὲ πρὸς τὰ ἴδια ἔργα τετραμμένοι γινώσκουσιν ἀποχρώντως καὶ τὰ πολιτικά· διότι μόνοι ἡμεῖς νομίζομεν τὸν μηδόλως τῶν κοινῶν μετέχοντα, οὐχὶ ὡς ἀπράγμονα, ἀλλ' ὡς ἄχρηστον ἄνθρωπον.

'Ορθῶς δὲ καὶ κρίνομεν τὰ ὑποβαλλόμενα ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἡμῶν πράγματα καὶ οἴκοθεν περὶ αὐτῶν σκεπτόμεθα, μὴ νομίζοντες τὸν λόγον ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ ἔργα ἀλλὰ μᾶλλον ἄτοπον ὑπολαμβάνοντες τὸ νὰ μὴ προεξηγηθῇ ἡμῖν διὰ τοῦ λόγου

'Ανδράποδα δ' ἐκ Φρυγίης, ἀπὸ δ' 'Αρκαδίης ἐπικούρους
Χαὶ Παγασαὶ δούλους στιγματίας παρέχουσι,
Τὰς Διὸς βαλάνους καὶ ἀμύγδαλα σιγαλόεντα
Παφλαγόνες παρέχουσι· τὰ γὰρ ἀναθήματα δαιτός.
Φοινίκη καρποὺς φοίνικος καὶ σεμίδαλιν.
Καρχηδὼν δαπέδας καὶ ποικίλα προσκεφάλαια.

τὸ πρακτέον, πρὶν ἢ ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ ἔργον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμασίως συνδυάζομεν τὰς δύο ταύτας ἰδιότητας, τὸ μεγάλως τολμᾶν καὶ τὸ ὡρίμως σκέπτεσθαι, πρὶν ἐπιχειρήσωμέν τι, ἐνῷ εἰς ἄλλα ἔθνη μόνη ἡ ἀμάθεια παράγει τὸ θάρρος, ὁ δὲ λογισμὸς ἐπιφέρει τὸν δισταγμόν. Δικαίως δὲ κρίνονται κράτιστοι τὴν ψυχὴν ἐκεῖνοι οἵτινες γινώσκοντες σαφέστατα τά τε δεινὰ τοῦ πολέμου καὶ τὰς ἡδονὰς τῆς εἰρήνης οὐδὲν ἧττον προθύμως ἐπὶ τοὺς κινδύνους ὁρμῶσιν.

Συγκεφαλαιῶν λοιπὸν λέγω ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐν γένει τῆς Ἑλλάδος διδάσκαλος· διότι ἕκαστος ἡμῶν ἰδίᾳ δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ποικίλα ὅσα πράγματα μετὰ πλείστης χάριτος καὶ δεξιότητος. Καὶ ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι κόμπος λόγων ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀλήθεια μαρτυρεῖ ἡ δύναμις αὕτη τῆς πόλεως ἣν διὰ τῶν τρόπων τούτων ἐκτησάμεθα. Ἐξ ὅλων τῶν πόλεων μόνη αὐτὴ ἀποδείκνυται διὰ τῶν ἔργων καθυπερτέρα τῆς φήμης αὐτῆς· οὔτε ὁ ἐπελθὼν πολέμιος ἀγανακτεῖ ὑπ' αὐτῆς κακοπαθῶν, οὔτε τὸ ὑπήκοον μέμφεται αὐτῇ, ὅτι οὐχὶ ὑπὸ ἀξίων ἄρχεται. Τοιαύτην δ' ἔχοντες τὴν δύναμιν, οὐχὶ βεβαίως ἀμάρτυρον ἀλλὰ διὰ μεγάλων σημείων ἐπιβεβαιουμένην, θέλομεν θαυμασθῇ ὑπό τε τῶν νῦν καὶ τῶν μετέπειτα. Καὶ οὐδὲ ἔχομεν χρείαν οὔτε Ὁμήρου ἐπαινέτου οὔτε ἄλλου τινὸς τέρποντος μὲν πρὸς στιγμὴν διὰ τῶν ἐπῶν αὐτοῦ, ἀναιρουμένου δὲ ἅμα γνωσθῇ ἡ ἀλήθεια· διότι πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν κατηναγκάσαμεν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἡμετέραν τόλμην, πανταχοῦ δὲ ἱδρύσαμεν μνημεῖα αἴδια τῶν τε εὐεργεσιῶν ἡμῶν καὶ τῶν τιμωριῶν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Τοιαύτη δὲ οὖσα ἡ πόλις αὕτη εἶχε κατορθώσει τότε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὴν μέγα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μέρος. Ὁποία ἦτο ἡ ἔκτασις τοῦ κράτους τούτου ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ἀριστοφάνης εἰς μίαν τῶν ἕνδεκα σῳζομένων αὐτοῦ κωμῳδιῶν, τὴν ἐπιγεγραμμένην Σφῆκες, λέγει ἀορίστως·

Εἰσίν γε πόλεις χίλιαι, αἳ νῦν τὸν φόρον ἡμῖν ἀπάγουσιν.

»[Τὸ ἐκτὸς τῶν μνημονευομένων ἀνωτέρω χωρῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος μέγα »κράτος τῶν Ἀθηναίων περιελάμβανε, πλὴν τῶν αὐτονόμων συμμάχων νήσων Λέσβου, »Χίου καὶ Σάμου (πρὸ τῆς κατὰ τὸ 438 ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρχὴν τῶν Ἀθηνῶν ὑπαγωγῆς »τῆς Σάμου) τῶν διατελουσῶν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐν τῇ αὐτῇ περίπου θέσει ἐν ᾗ καὶ αἱ »Πλάταιαι καὶ ἡ Ναύπακτος, καὶ τῶν μνημονευθεισῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν κληρουχιῶν, δια»κοσίας περίπου πόλεις, τελούσας φόρον εἰς τὰς Ἀθήνας Τῶν πόλεων τούτων αἱ ὀνομα»στότεραι εἶναι· Ἐν τῇ νοτίᾳ τῆς νῦν μικρᾶς Ἀσίας παραλίᾳ ἡ Φάσηλις (τελοῦσα φόρον ἐν »ἀρχῇ 6 τάλαντα, μετὰ δὲ τὸ 450 π.Χ. 3 τάλ.). Δυτικώτερον αἱ τρεῖς πόλεις, τῆς Ρόδου, »Λίνδος Ἰάλυσος, Κάμειρος (ἀνὰ 10 τάλαντα, μετὰ δὲ τὸ 446 π.Χ. ἀνὰ 6 τάλ.). Αἴγινα (30 »τάλ.). Ἐν Εὐβοίᾳ ἡ Χαλκίς (10 τάλαντα καὶ μετὰ ἐκχώρησιν γαιῶν τινων εἰς Ἀθηναίους 3 »τάλαντα), *Ἐρέτρια* (3 τάλ.), Κάρυστος 7½ τάλ. (καὶ μετὰ τὸ 450 π.Χ. 5 τάλαντα), »Ἄνδρος (12 τάλαντα, μετὰ δὲ τὸ 450 π. Χ. 6 τάλ.), Κέως (4 τάλαντα), Τῆνος, Κύθνος, Σίφνος, Πεπάρηθος (ἀνὰ 3 τάλ. ἑκάστη). Πάρος (16 περίπου τάλαντα), »Νάξος (6 τάλ.). Δύο πόλεις τῆς Λήμνου ἐτέλουν ἐν ἀρχῇ 9 τάλ., εἶτα τὸ ἥμισυ. Περὶ Ἴμβρου »δὲν εἶναι γνωστὸν τί ἐτέλει. Ἡ Λέσβος, ἡ Χίος (καὶ ἡ Σάμος πρὸ τοῦ 438 π.Χ.) ἐθεωροῦντο »τιμητικῶς σύμμαχοι· ἡ Θάσος (ὑπήκοος γενομένη τῷ 463 π.Χ.) ἐτέλει φόρον 30 τάλ., ἡ »Σαμοθράκη 6, ἡ Τένεδος 2 περίπου. Ἡ Κάσος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σύμη δὲν ἀναφέρον»ται ἐν ταῖς τελούσαις φόρον. Ἡ Σύμη τοὐναντίον ἀναφέρεται ἐν αὐταῖς τελοῦσα παρα-

»δόξως 30 τάλ.'Εν τῇ νοτίᾳ παραλίᾳ δὲ τῆς μικρᾶς 'Ασίας ἀναφέρονται πλὴν τῆς Φασή-»λιδος καὶ τῆς Τραχείας Κιλικίας *Κελένδερις*. 'Επὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς νῦν μικρᾶς »'Ασίας πόλεις τελοῦσαι φόρον ἦσαν ἡ 'Αλικαρνασσός (1 2)3 τάλ.), Κνίδος (2 ἢ 1 τά-»λαντον), Κλαζομεναί(1 1]2 τάλ.)· αἱ ἄλλαι τῆς παραλίας ταύτης πόλεις μικρότεραι ἐτέ-»λουν φ.όρον ἑνὸς ταλάντου. 'Η ὀνομαστὴ πόλις "Εφεσος ἐτέλει 6 τάλ. 'Η *Φώκαια*, αἱ »Αἰραί (τῆς 'Ιωνίας), ἡ Λέβεδος καὶ ἡ Κολοφων ἀνὰ 2 τάλ. Αἱ 'Ερυθραὶ ἐτέλουν 7 1]2 »τάλ., ἡ Μίλητος 10 τάλ.'Η Σμύρνη. ὡς γνωστόν, ᾤκιστο τότε κωμηδόν,ἡ Κύμη δὲ (τῆς »Αἰολίδος) ἡ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Σμύρνης (τὴν ἐπελθοῦσαν διὰ τῶν Λυδῶν κατὰ τὸν »6 π.Χ. αἰῶνα) οὖσα ἀκμαιοτάτη κατὰ τὴν παραλίαν πόλις ἐτέλει φόρον 12 τάλ.

»Κατὰ τὴν ἀσιατικὴν καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν τοῦ 'Ελλησπόντου πόλεις τε-»λοῦσαι φόρον ἦσαν Λάμψακος (12 τάλ.), "Αβυδος (4 τάλ.), *'Αρίσβη* (2 τάλ.), Δάρ-»δανος, *Πάριον*, ἀνὰ 1 τάλ. (Αἱ πόλεις "Ασσος, Γάργαρα καὶ ἡ Μυστακὴ καὶ "Αστυρα »δὲν μνημονεύονται ἐν ταῖς τελούσαις φόρον). Αἱ τῆς χερσονήσου πόλεις μετὰ τὴν νέαν »ἐξ 'Αθηνῶν ἀποίκισιν αὐτῶν (ἐπὶ τοῦ Περικλέους) ἐτέλουν πᾶσαι ὁμοῦ 18 τάλ. 'Η »Καλλίπολις (βραδύτερον Καλλίου πόλις) τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου καὶ ἡ μικρὰ νῆσος »Βίσβικος ἦσαν μεταξὺ τῶν οἴκοθεν φόρον ἑαυταῖς ταξαμένων (αἱ πόλεις αὗται φόρον »ταξάμεναι, παρέχουσαι δηλονότι ὅ,τι οἴκοθεν ἐβούλοντο ἢ ἠδύναντο, λέγονται δὲ αἱ »αὗται πόλεις καὶ ἄτακτοι μὴ τελοῦσαι φόρον τακτόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς «τακτάς». »'Εν Προποντίδι ἡ Κύζικος 9 τάλαντα, τοσαῦτα δὲ καὶ ἡ Χαλκηδὼν ἢ Καλχηδών, ἡ »'Αστάκη 1 1]2 τάλ. Τὸ Βυζάντιον 15 τάλ. (μετὰ τὴν ἀποστασίαν δὲ καὶ τὴν ἐκ νέου »καθυπόταξιν 18 τάλ.), ἡ Σηλύμβρια ἐτέλει 5 τάλ. καὶ ἡ Πέρινθος 10 τάλαντα.

»'Επὶ τῆς μακεδονικῆς καὶ τῆς θρᾳκικῆς παραλίας ἡ Μένδη ἐτέλει 8 τάλ.,ἡ Σκιώνη »6, τοσαῦτα δὲ καὶ ἡ Ποτίδαια καὶ ἡ Τορώνη, ἡ Σιρμωλία 5, ἡ "Ακανθος, ἡ "Αφυτος, ἡ »Αἴνεια ἀνὰ 3 τ. Σίγγη,"Ολυνθος, Σπάρτωλος ἀνὰ 2 τ."Εξ ἄλλαι πόλεις ἐνταῦθα μικραὶ »ἀνὰ 1τ. Τὰ "Αβδηρα ἐτέλουν 15τ. ἡ Μαρώνεια 10, ἡ Αἶνος 12. Περὶ 'Αμφιπόλεως καὶ »Βρέας, αἵτινες ἀπῳκίσθησαν δι' ἀθηναίων ἀποίκων,δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ἦσαν *τακταὶ* »ἢ *ἄτακτοι*. 'Εν δὲ τῇ Μεσογείῳ τῆς Θράκης ἡ Μίλκυρος καὶ οἱ Γαλαῖοι (κάτοικοι τῆς »Γαλαϊκῆς) ἀναφέρονται ὡς πόλεις αὗται ταξάμεναι φόρον.

»'Εν ταῖς νοτίαις ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου πόντου εἴδομεν ὅτι οἱ'Αθηναῖοι κατέλαβον »διὰ τοῦ Περικλέους τὸν κυριώτατον καππαδοκικὸν λιμένα *'Αμισὸν* καὶ ἀπῴκισαν αὐτόν. »"Αγνωστον ἂν ἡ 'Αμισὸς ἦν ἔκτοτε μεταξὺ τῶν τακτῶν ἢ τῶν ἀτάκτων πόλεων.'Ωσαύτως »ἄγνωστον ἂν ἡ Ποντικὴ παραλία ἀπὸ Κερασοῦντος μέχρι Τραπεζοῦντος ἦν ὑποτε-»ταγμένη τοῖς 'Αθηναίοις. 'Αλλὰ περὶ τῶν ἐν τῇ Βιθυνιακῇ παραλίᾳ Ποντικῶν πόλεων »'Ηρακλείας καὶ Τιείου εἶναι γνωστὸν ὅτι δὲν ὑπετάγησαν τοῖς'Αθηναίοις.Τοὐναντίον δὲ »ἐν ταῖς βορείαις ἀκταῖς τοῦΕὐξείνου ἐπὶ τῆςΤαυρικῆς χερσονήσου ἡ πόλιςΝύμφαιον κει-»μένη ἐπὶ τοῦ Κιμμερικοῦ Βοσπόρου νοτιώτερον τοῦ Παντικαπαίου (νῦν Κὲρτς) ὑποτα-»χθεῖσα τοῖς 'Αθηναίοις ἐτελεσφόρουν 2 τάλαντα. Φόρου ὑποτελὲς τοῖς 'Αθηναίοις ἦτο »ἐνταῦθα καὶ τὸ νοτιοδυτικῶς κείμενον Κιμμερικόν. Φόρου ὑποτελεῖς κατεστάθησαν τῷ »425 καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ Τύρα (Δανάστριος) κείμεναι πόλεις Τύραι (νῦν "Ακκερμαν) κα »*Νικωνία* ἢ Νικύκον.]

'Αλλὰ φόρον δὲν ἐπλήρωνον εἰμὴ αἱ πόλεις αἵτινες συνηνώθησαν διὰ τῆς ἐν Δήλῳ συμμαχίας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ κατὰ Περσῶν πολέμου· τὸ δὲ κράτος τῶν **'Αθηναίων** ἐξηπλώθη βραδύτερον,ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς πολλὰς ἠπειρωτικὰς χώρας, αἵτινες **δὲν ἐπλή-**ρωνον φόρον, καὶ ἁπλῶς ὑπέκειντο εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς τῶν'Αθηνῶν πόλεως. **'Οπωσ-**

δήποτε κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὑρισκόμεθα τὸ κράτος τοῦτο περιελάμβανεν ἐν γένει τὴν Μεγαρίδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα, τὴν Εὔβοιαν, τὴν Αἴγιναν, τὰς Κυκλάδας ὅλας,ἐξαιρέσει τῆς Μήλου καὶ τῆς Θήρας,τὰς παρὰ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Θρᾴκης νήσους καὶ πόλεις, τὰς παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, παρὰ τὴν Προποντίδα,παρὰ τὸν θρᾳκικὸν Βόσπορον πόλεις, πολλὰς πόλεις τοῦ Εὐξείνου πόντου, τὰς νήσους καὶ σχεδὸν πάσας τὰς πόλεις τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἱκανὰς πόλεις τῆς Λυκίας καὶ ἐν τῷ Κρισσαίῳ κόλπῳ τὴν Ναύπακτον, καὶ ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει τὴν Κεφαλληνίαν καὶτὴνΖάκυνθον. Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἥμισυ περ'που τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἑνωθῇ ὑπὸ τὸ τῶν Ἀθηναίων κράτος. Ὁ δὲ Περικλῆς διενοεῖτο ἤδη νὰ συγκαλέσῃ εἰς Ἀθήνας κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον, προπαρασκευάζων οὕτω τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἔθνους ἑνώσεως, εἰς ἣν αἱ λοιπαὶ πόλεις, αἵτινες ἦσαν διῃρημέναι ὡς ἄλλοτε, καὶ ἐξ ὧν οὐδεμία, οὐδ' αὐτὴ ἡ Σπάρτη, εἶχε τὴν δύναμιν τῶν Ἀθηνῶν, δὲν ἐφαίνοντο ἱκαναὶ ν' ἀντισταθῶσιν. Ὥστε κατὰ τὴν ἀείμνηστον ταύτην στιγμὴν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐνόμιζέ τις ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἔμελλον νὰ ἐκπληρώσωσι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ταύτην τὴν ἀπαραίτητον παντὸς μεγάλου ἔθνους ἀνάγκην, την ὑπὸ μίαν ἀρχὴν ἕνωσιν. Οὐ μόνον δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπρώτευε τὸ τῶν Ἀθηνῶν κράτος ἀλλὰ καὶ σύμπαντος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Πρὸς ἀνατολὰς οἱ Πέρσαι ἦσαν τεταπεινωμένοι, πρὸς δυσμὰς οἱ Καρχηδόνιοι εἶχον κατατροπωθῆ,ἡ δὲ ἀκατονόμαστος ἔτι Ρώμη περιωρίζετο εἰς τὴν μέσην Ἰταλίαν. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπρώτευε τῆς οἰκουμένης, καί, ἐν τῇ εὐλόγῳ συνειδήσει τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, ὑπελάμβανε καὶ ἀπεκάλει πάντα τὰ λοιπὰ ἔθνη βάρβαρα. Βεβαίως ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀκμὴ δὲν διετηρήθηπολύ· ἀλλά, ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν διετηρήθη, ἤρκεσεν ἵνα παραγάγῃ μνημεῖα λόγου καὶ τέχνης τὰ ὁποῖα κατέστησαν αἰώνιον τὸ ἠθικὸν κράτος τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Ἀθλητὴς τοῦ Πολυκλείτου
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

Καρυᾶτις ἐκ τῶν τοῦ Ἐρεχθείου

ΚΕΦΑΛΗ ΑΓΑΛΜΑΤΙΟΥ ΑΘΗΝΑΣ ΠΑΡΘΕΝΟΥ

(Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Δυτικὴ μετόπη τοῦ Ναοῦ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΠΡΟΟΙΜΙΑ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΑΓΩΝΟΣ

Τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς εἰς αὐτὸ ἑνώσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐξ ἐναντίας μετ' ὀλίγον ἀπέβαλε τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος χώρας, ὅσας ἐσχάτως εἶχε προσλάβει, καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ἐντελῶς κατελύθη. Δὲν ἠδυνήθη δὲ νὰ συμπληρωθῇ, διότι δὲν ἠθέλησεν ἢ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐννοήσῃ ὅτ κράτος μέγα ἄνευ ἰσοπολιτείας δυσκόλως δύναται νὰ συντηρηθῇ· ὅτι 130.000 ψυχαὶ δὲν δύνανται νὰ κυριαρχήσωσιν ἐπὶ μακρὸν πολλῶν ἑκατομμυρίων, καὶ ὅτι μία πόλις δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ διὰ παντὸς τὴν θέλησιν αὐτῆς εἰς πολλὰς πόλεων ἑκατοντάδας. Ἐκ τούτου δὲν ἕπεται, ὡς πολλάκις ἐρρήθη ἐσφαλμένως, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἦτο φύσει ἀνεπιτήδειον εἰς συγκρότησιν κράτους μεγάλου· ἕπεται μόνον ὅτι δὲν ἐκτήσατο ποτὲ τὴν πρὸς συγκρότησιν τοιούτου κράτους ἀπαιτουμένην πολιτικὴν ἐμπειρίαν. Ἀλλ' ἡ τῶν κατὰ μέρος γεγονότων ἐξιστόρησις θέλει ἐξηγήσει τὰς ἀληθείας ταύτας πολὺ εὐκρινέστερον ἢ αἱ γενικαὶ αὗται θεωρίαι καὶ παρατηρήσεις.

Εἴδομεν ὅτι ἐν ἔτει 456 τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων παρεκτὸς τῶν ναυτικῶν πόλεων, τῶν ὁποίων ἐκυριάρχει, προσέλαβε καὶ ἅπασαν τὴν ἀνατολικὴν στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα, τὴν Λοκρίδα· κατὰ δὲ τὸ 451 αὐτὴ ἡ Σπάρτη ἀνεγνώρισε διὰ πενταετῶν σπονδῶν τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ἀλλ' ὅτι ἔπραξε

τοῦτο ἀκουσίως ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον,διότι, ἐπὶ τῶν πενταετῶν τούτων σπονδῶν ἐπεχείρησε τὸν δεύτερον ἱερὸν καλούμενον πόλεμον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιορίσῃ ἐμμέσως τὴν ὁσημέραι προαγομένην ἰσχὺν τῶν 'Αθηναίων. 'Ελάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι μετὰ τὸν πρῶτον ἱερὸν πόλεμον, τὸν ἐπὶ Σόλωνος γενόμενον οἱ κάτοικοι τῶν Δελφῶν διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου, ἀλλ' ὅτι οἱ Φωκεῖς ἠμφισβήτουν τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἐσφετερίζοντο τὴν διοίκησιν τοῦ ἱεροῦ. Ἤδη δὲ ἡ τοιαύτη τῶν Φωκέων ἀξίωσις κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερεν εἰς τὴν Σπάρτην, διότι, κυριαρχούντων τῶν 'Αθηναίων ἐν Φωκίδι, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὗτοι, διὰ τῶν Φωκέων,θέλουσιν ἄρχει καὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, τοῦ ὁποίου τὸ ἠθικὸν κράτος ἦτο μέγα καθ' ὅλην τὴν 'Ελλάδα. Ὅθεν οἱ Σπαρτιᾶται ἔπεμψαν εἰς Δελφοὺς στρατόν, ἐξέβαλον ἐκεῖθεν τοὺς σφετερισθέντας τὴν διοίκησιν τοῦ ναοῦ Φωκεῖς καὶ ἀπέδωκαν τὴν διοίκησιν ταύτην εἰς τοὺς ἐγχωρίους τῶν Δελφῶν κατοίκους. Ἅμα ὅμως ὑπεχώρησαν οἱ Σπαρτιᾶται, ἐστράτευσαν οἱ 'Αθηναῖοι εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ παρέδωκαν πάλιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸ ἱερόν.

Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἡγεμονία τῶν 'Αθηναίων ἐφαίνετο ἀδιαλείπτως προαγομένη· ἀλλ' ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς ταύτῃ ἠκρωτηριάσθη αἴφνης κατὰ πρῶτον τῷ 447. Τὰς ναυτικὰς πόλεις συνεῖχον οἱ 'Αθηναῖοι κυρίως διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν,τοῦ ὁποίου μοῖραί τινες δὲν ἔπαυον περιπλέουσαι τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν·πρὸς δὲ καὶ διότι αἱ πόλεις αὗται, τὸ πλεῖστον νῆσοι ἢ παραλίαι ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι, οὔτε νὰ συνασπισθῶσιν εὐκόλως ἠδύναντο κατὰ τῆς κυριάρχου πόλεως οὔτε νὰ ἐλπίσωσι πρόχειρον ἀπὸ τῆς Σπάρτης βοήθειαν. Ἄλλως εἶχεν ἡ ἡγεμονία τῶν'Αθηναίων ὡς πρὸς τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος πόλεις.Τούτων,πλὴν τῶνΜεγάρων,ὅπου εἶχον μόνιμον φρουράν,ἦρχον οὐχὶ διὰ μονίμου κατοχῆς ἀλλὰ παραδόντες αὐτὰς εἰς χεῖρας τῶν ἐγχωρίων ὅσοι ἦσαν ἢ ἐλέγοντο δημοκρατικοὶ καὶ διετέλουν ἀφωσιωμένοι εἰς τοὺς 'Αθηναίους, διότι διὰ τῆς προστασίας αὐτῶν ὑπερίσχυον καὶ κατέστρεφον τοὺς ἀντιπάλους ἐξορίζοντες τοὺς κυριωτέρους ἐξ αὐτῶν, ὄντας ἢ λεγομένους ὀλιγαρχικούς. Οἱ ἐξόριστοι οὗτοι ἠγωνίζοντο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀδιακόπως νὰ ἀνακτήσωσι τὰς πατρίδας, καὶ ἤδη πολλοὶ φυγάδες Βοιωτοί, ὠφελούμενοι, ὡς λέγεται, ἐκ τῆς κακῆς τῶν δημοκρατικῶν διοικήσεως, ἐλπίζοντες δὲ εὐλόγως εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης καὶ προσλαβόντες ἐπικούρους πολλοὺς φυγάδας Φωκεῖς, Λοκρούς, Εὐβοεῖς, Αἰγινήτας καὶ ἄλλους κατέλαβον αἴφνης τὸν 'Ορχομενόν, τὴν Χαιρώνειαν καί τινας μικροτέρας τῆς Βοιωτίας πόλεις. Ὁ στρατηγὸς τῶν 'Αθηναίων Τολμίδης ἐστράτευσε μὲν ἀμέσως ἐπ' αὐτούς, ἔχων 1000 ἀθηναίους ὁπλίτας καὶ ἱκανούς τινας συμμάχους, ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἐγένετο, ὡς φαίνεται, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Περικλέους, ὄχι μετ' ἀποχρώσης δυνάμεως καὶ περισκέψεως· ὥστε ὁ Τολμίδης προσβληθεὶς περὶ Κορώνειαν ἔπαθεν ἧτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ἔπεσον μὲν αὐτός τε ὁ στρατηγὸς καὶ πολλοὶ ὁπλῖται,πολλοὶ δὲ καὶ ᾐχμαλωτεύθησαν. Τούτους δέ, ἀνήκοντας εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη, θέλοντες οἱ 'Αθηναῖοι νὰ λυτρώσωσιν, ἠναγκάσθησαν, διὰ συνομολογίας, νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ τῆς Βοιωτίας, τῆς ὁποίας ἅπασαι αἱ πόλεις κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ κατέστησαν ἀπὸ συμμάχων ἔχθισται τῶν 'Αθηναίων, πλὴν τῶν Πλαταιέων, οἵτινες παρέμειναν στενῶς, ὡς ἄλλοτε, μετὰ τούτων συνδεδεμένοι. Οἱ δ' ἐν Βοιωτίᾳ οὕτω θριαμβεύσαντες φυγάδες ἐπέτυχον παρομοίως καὶ ἐν Φωκίδι καὶ ἐν Λοκρίδι· καὶ μήτε εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι ἐπεξέτειναν τὴν ἐπανάστασιν μέχρι τῆς Εὐβοίας. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον οἱ 'Αθηναῖοι ἐξέπεμψαν αὐτὸν τὸν Περικλέα μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς· πρὶν ὅμως οὗτος συμπληρώσῃ τὴν χείρωσιν τῶν εὐ-

βοϊκῶν πόλεων μανθάνει ὅτι ἀπέστησαν καὶ οἱ Μεγαρεῖς, καὶ ὅτι ἀποβαλόντες τοὺς Ἀθηναίους ἐκ τῆς πόλεως περιώρισαν αὐτοὺς εἰς τοὺς δύο λιμένας, τὴν Νίσαιαν καὶ τὰς Πηγάς· ὅθεν ἔσπευσε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἀττικήν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ' ὀλίγον ἐνέβαλεν εἰς αὐτήν, διὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Πλειστοάναξ, εἴτε παρελθούσης τῆς πενταετοῦς ἐκεχειρίας εἴτε περὶ τὰ τέλη ἁπλῶς οὔσης. Κατ' εὐτυχίαν, οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν Πελοποννήσιοι δὲν προεχώρησαν ἐπέκεινα τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τοῦ Θριασίου πεδίου, δωροδοκηθέντες, ὡς βεβαιοῦται, ὑπὸ τοῦ Περικλέους, καὶ διότι πιθανῶς δὲν εἶχον ἱκανὴν δύναμιν. Ἅμα δ' ὑπεχώρησαν, ὁ Περικλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ καθυπέταξεν αὐτὴν ὁλοσχερῶς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐνόμισεν ὅτι εἶναι μάταιον νὰ ἐξακολουθήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἀγῶνα ἵνα ἀναλάβωσι τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις καὶ ὅτι ἡ φρόνησις ἀπῄτει νὰ παραχωρήσωσι καὶ ὅσας τοιαύτας ἔσῳζον ἔτι ἐν Πελοποννήσῳ τε καὶ περὶ αὐτήν, ἀρκούμενοι εἰς τὰς νήσους καὶ τὰς μακρὰν τῆς ἰδίως Ἑλλάδος παραλίας. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 445 ἔτους, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, συνωμολόγησαν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς συμμάχους τούτων τριακονταετεῖς σπονδάς, δυνάμει τῶν ὁποίων ἀπέδωκαν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγάς, τὴν Τροιζῆνα, τὴν Ἀχαΐαν, καὶ συνήνεσαν ὥστε οἱ Μεγαρεῖς νὰ συνταχθῶσι μεταξὺ τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης.

Ὁ Περικλῆς ἤλπισεν ὅτι διὰ τῆς θυσίας ταύτης τῶν ἠπειρωτικῶν κτήσεων (¹) θέλει ἐξασφαλισθῆ τὸ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν κτήσεων κράτος τῶν Ἀθηναίων, διότι οὗτοι, θαλασσοκρατοῦντες, εὐχερῶς συνεῖχον τὰς τελευταίας, ἐνῷ τὰς πρώτας δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποκτήσωσι, διατηρήσωσιν ἢ ἀνακτήσωσι, μὴ ὄντες κατὰ ξηρὰν ἐνάμιλλοι τῶν Πελοποννησίων. Καὶ εἶχε δίκαιον ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ δίκαιον, διὰ τὴν πλημμελῆ βάσιν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέτρεπον, ὡς γνωστόν, εἰς τοὺς πολίτας τῶν πόλεων ὅσαι ἐτάσσοντο ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν τὰ κυριαρχικὰ τοῦ πολίτου τοῦ ὅλου κράτους δικαιώματα· οἱ πολῖται οὗτοι ἐξηκολούθουν μὲν ὄντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐλεύθεροι τῶν ἰδίων πόλεων πολῖται ἀλλὰ τὸ κράτος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ μόνων τῶν τρισμυρίων ἀθηναίων ἀνδρῶν· ἐντεῦθεν οὐδεμία ὑπῆρχε ταυτότης, ἑνότης, ἰσότης δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων μεταξὺ τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐξ ἐναντίας αἱ τελευταῖαι αὗται ἐθεώρουν ἑαυτὰς ὡς δεδουλωμένας εἰς τὴν πρώτην, ἀφ' οὗ μάλιστα χρόνου, παύσαντος τοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου, ἐξέλιπεν ὅλως ἡ εὐγενὴς ἀφορμὴ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ἑνώσεως· ὥστε ἀπίθανον ἦτο ὅτι καὶ τὸ ἄλλο ἑλληνικὸν ἔθνος θέλει ἀποφασίσει νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν τύχην

(¹) Περὶ τοιούτων εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅρων «περὶ παραιτήσεως τῶν ἠπειρωτικῶν κτήσεων» οὐδεὶς γίνεται λόγος ἐν τοῖς περὶ τῶν εἰρημένων σπονδῶν λεγομένοις. Πρόκειται ἁπλῶς περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ συμμαχικῶν τῶν Ἀθηναίων χωρῶν καὶ περὶ ἀποδόσεως Νισαίας καὶ Πηγῶν εἰς τοὺς Μεγαρεῖς, ἐντεῦθεν τοῦ ἰσθμοῦ. Τοὐναντίον αἱ τριακοντούτεις σπονδαὶ κατέλειπον πᾶσαν ἐλευθερίαν τοῖς Ἀθηναίοις ἐν τῇ ἐντεῦθεν τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλάδι. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τῶν εἰρημένων σπονδῶν ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν πᾶσα ἡ ἐκτὸς Πελοποννήσου ἐπισήμως μὲν *συμμαχία* καλουμένη, ἀληθῶς δ' οὖσα *ἐπικράτεια* τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ ὑπὸ τὴν Σπάρτην συμμαχία τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν περὶ ταύτην νήσων (Κυθήρων, Ζακύνθου, Κεφαλληνίας).

Ἀμφοτέρων δὲ τῶν συμμαχιῶν ἡ συνύπαρξις ἐκτήσατο ἰσχὺν δημοσίου δικαίου ἑλληνικοῦ, ἐπετράπη δὲ καὶ εἰς τὰς εἰς οὐδετέραν τῶν συμμαχιῶν ὑπαγομένας πόλεις νὰ προσχωρήσωσιν εἰς ὁποτέραν τῶν δύο συμμαχιῶν βούλονται, ἀλλά, ἐννοεῖται, εἰς τὰς ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ταύτης περιοχῆς κειμένας, ἅτε τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν περὶ ταύτην νήσων ἀποτελουσῶν αὐτὸν τὸν πυρῆνα τῆς πελοποννησιακῆς συμμαχίας.

τῶν πόλεων τούτων. Ζήτημα δὲ ὑπῆρχεν ἂν καὶ αὐταὶ θέλουσιν ἐπὶ μακρὸν ἀνεχθῆ τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην δεσποτείαν τῶν ὀλίγων Ἀθηναίων. Βέβαιον ὅμως ἦτο ὅτι ἡ δεσποτεία αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ διαρκέσῃ χρόνον τινά, εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὃν προέτεινεν ὁ Περικλῆς, ἐπὶ τῷ ὅρῳ δηλαδὴ τοῦ νὰ παραιτηθῇ πάσης ἠπειρωτικῆς κτήσεως. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπείσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν ὀρθὴν ταύτην κρίσιν, ὅσῳ προσβλητικὴ καὶ ἂν ἦτο τῆς φιλοτιμίας των, διὰ τοῦτο τὰ πράγματα αὐτῶν καλῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐβάδισαν, ἡ δὲ περίοδος αὕτη, ἡ μεταξὺ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἡ διαρκέσασα 15 περίπου ἔτη, δὲν ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον τῆς προτέρας λαμπρά, καίτοι παθούσης τότε τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν τὸν προεκτεθέντα ἀκρωτηριασμόν.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἴσχυσεν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε ὁ Περικλῆς ἐν Ἀθήναις, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐμονάρχησε τῆς πόλεως. Μέχρι τοῦ 457 ἔτους, ἤτοι μέχρι τῆς δολοφονίας τοῦ Ἐφιάλτου, ὁ Περικλῆς οὐδὲ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πολιτικῆς μερίδος ἐπρώτευε, διότι ὁ Ἐφιάλτης φαίνεται διατελέσας ἰσχυρότερος αὐτοῦ. Ἔπειτα ἐνόσῳ ἔζη ὁ Κίμων, δηλαδὴ μέχρι τοῦ 449 ἔτους, ἡ ἀπαράμιλλος αὐτοῦ στρατιωτικὴ δόξα ἐπεσκίαζεν ὁπωσοῦν τὸ πολιτικὸν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ ἀξίωμα. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ Κίμωνος ἡ ἀριστοκρατικὴ μερὶς ἐπέτυχεν ἀρχηγὸν ὅστις δὲν ἦτο μὲν λαμπρὸς ὅσον ὁ ἐπ' Εὐρυμέδοντι ποταμῷ νικητής, ἔχων ὅμως προτερήματα καὶ χαρακτῆρα ἀναλογώτερα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν προτερημάτων τοῦ Περικλέους κατέστη ἐπί τινα χρόνον ἐπικινδυνότερος τούτου ἀνταγωνιστής. Ὁ νέος ἀρχηγὸς τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος ἦτο συγγενὴς στενὸς τοῦ Κίμωνος καὶ ὠνομάζετο Θουκυδίδης Μελησίου, ἐκ τοῦ δήμου τῆς Ἀλωπεκῆς· ἄλλος παρὰ τὸν ἱστορικὸν Θουκυδίδην Ὀλόρου τὸν Ἁλιμούσιον. Ἦτο δὲ πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ ῥήτωρ μᾶλλον ἢ στρατηγός, εἰ καὶ πρὸς ἑκατέραν τὴν ὑπηρεσίαν ἱκανός, ὅπως ἅπαντες οἱ τότε προϊστάμενοι τῶν πραγμάτων ἄνδρες. Ὁ Θουκυδίδης διωργάνωσε τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ μερίδα ἐπιτηδειότατα πρὸς τὴν κατὰ τῶν πολλῶν πάλην, πείσας τοὺς ὀπαδούς του νὰ φοιτῶσι τακτικῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, νὰ κατέχωσιν ἐνταῦθα ἰδίαν τινὰ θέσιν, νὰ ὁρίζωσιν ἐκ προοιμίου τοὺς μέλλοντας ἑκάστοτε νὰ ἀγορεύσωσιν ἄνδρας, νὰ ὑποστηρίζωσιν αὐτοὺς διὰ τῶν ἐπιδοκιμασιῶν, καὶ ἑνὶ λόγῳ καθυπέβαλε τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς πειθαρχίαν καὶ τάξιν τοσαύτην, ὥστε, εἰ καὶ εὐαριθμότεροι τῶν ὑπεναντίων, ἀπέβησαν ὅμως πολὺ πρὸς τούτους ἐπιφοβώτεροι ἢ ἄλλοτε. Ἦτο δὲ ὁ Θουκυδίδης καὶ ῥήτωρ ἐξαίρετος, μόνου τοῦ Περικλέους κατὰ τοῦτο ὑποδεέστερος, καὶ ἴσως ἐνάμιλλος μέχρι τινὸς αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Θουκυδίδης κατέλιπεν ἡμῖν εἰκόνα θαυμαστὴν τῶν περὶ τοὺς λόγους ἀγώνων αὐτοῦ πρὸς Περικλέα· διότι λέγεται ὅτι ἐρωτηθείς ποτε ὑπὸ Ἀρχιδάμου τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως ἂν αὐτὸς ἢ ὁ Περικλῆς παλαίει βέλτιον, «ὅταν, ἀπεκρίθη ἐγὼ καταβαλῶ παλαίων, ἐκεῖνος ἀντιλέγων ὡς οὐ πέπτωκε νικᾷ καὶ μεταπείθει τοὺς ὁρῶντας».

Ἡ πάλη αὕτη δὲν περιεστρέφετο, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ὀλίγων σῳζομένων εἰδήσεων, περὶ τοὺς ποικίλους πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς νεωτερισμοὺς ὅσοι ἐγίνοντο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Ἀθήναις. Βεβαίως οἱ περὶ τὸν Θουκυδίδην δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως τοὺς νεωτερισμοὺς τούτους· ἀλλ' ὁ συνετὸς αὐτῶν ἀρχηγὸς ἐνόει ὅτι πᾶσα ἀντίπραξις εἰς τὰ πολυειδῆ πλεονεκτήματα τὰ ἐπιδαψιλευθέντα τότε εἰς τοὺς πολλοὺς ἤθελεν εἶναι ματαία. Ὅθεν ἐξελέξατο ἄλλο συζητήσεως στάδιον. Ὁ Περικλῆς, καθὼς εἴδομεν, ἤθελε, διὰ κοινῆς εἰρήνης πρός τε τοὺς Ἕλληνας καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας,

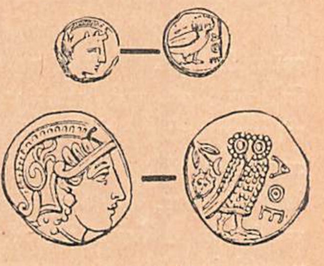
νὰ παγιώσῃ τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων καὶ νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς φόρους τοὺς ὁποίους δὲν ἔπαυον καταβάλλοντες οἱ ὑποτελεῖς σύμμαχοι, τοὐλάχιστον τοὺς πλείστους τῶν φόρων τούτων, εἰς διακόσμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ πόλις αὕτη ἐξασφαλίζει τοὺς συμμάχους ἀπὸ παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ δαπανήσῃ τὰ παρ' αὐτῶν τελούμενα χρήματα κατὰ τὸ αὐτῇ δοκοῦν. Κατὰ τοῦ τοιούτου πολιτεύματος ἐξανίστατο ὁ Θουκυδίδης, κραυγάζων ὅτι ὁ δῆμος ἀδοξεῖ καὶ κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, μεταχειριζόμενος τὰ κοινὰ αὐτῶν χρήματα εἰς ἰδίαν χρείαν καὶ ὄχι πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ βαρβάρων πολέμου. Περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν δύο τούτων δοξασιῶν δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὴν πλημμελῆ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηναίων βάσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀμφότεραι περιεστρέφοντο εἰς πλημμελῆ τινα κύκλον. Τῳόντι ἡ συμμαχία συνέστη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπὶ τούτῳ κατεβάλλοντο οἱ φόροι τῶν πόλεων· ἀλλ' ἀφ' ἧς οἱ Πέρσαι, εἴτε διὰ ρητῆς συνθήκης εἴτε καὶ ἄνευ συνθήκης, ὑπεχώρησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς παραλίας τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἡ ἐξακολούθησις τοῦ πρὸς αὐτοὺς πολέμου ἀπέβη ἄσκοπος· πάλιν δέ, ἐπειδὴ οὕτως ἔπαυσεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συμμαχίας, ἡ ἐξακολούθησις τῆς φορολογίας τῶν πόλεων, καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ αὐθαίρετος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων χρῆσις τῶν φόρων τούτων, ἦτο ἄδικος. Ἡ μόνη σκόπιμος καὶ δικαία λύσις τοῦ ζητήματος τούτου ἤθελεν εἶναι νὰ ὁμολογήσωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν Περσῶν ἔπαυσεν ἡ ἀρχικὴ ἀφορμὴ τῆς συστάσεως τῆς συμμαχίας, ὅτι ὅμως τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπῄτει ὄχι μόνον νὰ μὴ διαλυθῇ τὸ ἐντεῦθεν παραχθὲν κράτος ἀλλά, εἰ δυνατόν, νὰ περιλάβῃ ἁπάσας τὰς ἑλληνίδας πόλεις· νὰ ἀνακηρύξωσι δὲ τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι οὐχὶ αὐτογνωμόνως ἀλλὰ συγκαλοῦντες κοινὴν τῶν συμμάχων σύνοδον, ἥτις νὰ ὁρίσῃ τὸν νέον τοῦ κράτους τούτου σκοπὸν καὶ νὰ θεσπίσῃ τὴν τακτικὴν συγκρότησιν βουλῆς ἀντιπροσωπευούσης μὲν ἁπάσας τὰς πόλεις, κανονιζούσης δὲ ἑκάστοτε τοὺς πληρωτέους φόρους, τὴν χρῆσιν αὐτῶν, τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δύναμιν, τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν πόλεων κ.τ.τ., ἑνὶ λόγῳ νὰ ἀπαρτίσῃ, ἀντὶ τοῦ προτέρου ἀττικοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου ἐδέσποζον ἀπολύτως καὶ αὐτογνωμόνως οἱ Ἀθηναῖοι, κράτος ἑλληνικόν, τοῦ ὁποίου νὰ μετέχωσι πάντες οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ἴσοις δικαίοις καὶ ἐπὶ ἴσαις ὑποχρεώσεσι. Κατὰ δυστυχίαν μέχρι τῆς περιωπῆς τοιαύτης ἰσοπολιτείας δὲν φαίνονται ἀνυψωθέντες οὔτε ὁ Θουκυδίδης οὔτε ὁ Περικλῆς, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σῳζομένων περὶ αὐτῶν ἀτελῶν εἰδήσεων· ἀμφότεροι μᾶλλον ἐπεδίωκον τὴν διατήρησιν τῆς κυριαρχίας τῆς πόλεως αὐτῶν καὶ διεφώνουν μόνον περὶ τὰς προφάσεις δι' ὧν ἐζήτουν νὰ δικαιολογήσωσι τὴν κυριαρχίαν ταύτην. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ προφάσεις τοῦ Περικλέους ἦσαν τοὐλάχιστον πρακτικώτεραι τῶν τοῦ Θουκυδίδου προφάσεων. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀπαιτῶν τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, πολέμου οὐχὶ πλέον ἀμυντικοῦ ἀλλ' ἐπιθετικοῦ, ἀπῄτει τὴν ἔναρξιν ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου τέλος δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι εἰμὴ ἡ κατάλυσις τοῦ περσικοῦ κράτους, ἡ δὲ διεξαγωγὴ ὑπερέβαινε τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς πόρους τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων· ἐνῷ ὁ Περικλῆς ἀπῄτει ἁπλῶς τὴν διατήρησιν τῶν καθεστώτων. Καὶ ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ Περικλέους τὸ σύστημα ἦτο ὀλιγώτερον ἐπισφαλὲς καὶ μᾶλλον εὐπρόσδεκτον, διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους, καὶ μετὰ ἑξαετεῖς ἀγῶνας ἐπέτυχε, περὶ τὸ 443—442 ἔτος, τὸν ἐξοστρακισμὸν τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ μερίδος, ἤ, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἑταιρείας, κυβερνήσας ἔκτοτε μόνος τὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν πράγματα, μέχρι σχεδὸν τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Ὁ Περικλῆς ἐπεχείρησεν ἤδη τὴν ἀδιακώλυτον συμπλήρωσιν τοῦ πολιτικοῦ αὐ-

τοῦ συστήματος·καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀπηρτίσθησάν τινες τῶν μισθοδοτικῶν καὶ αἱ πλεῖσται τῶν κληρουχικῶν καὶ τῶν οἰκοδομικῶν διατάξεων,ὅσαι συνδέονται μετὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.Περὶ τῶν διατάξεων τούτων ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν·ὅθεν ἐνταῦθα δὲν θέλομεν ἐπιφέρει ὀλίγα τινὰ ἔτι εἰμὴ περὶ τῶν τότε γενομένων οἰκοδομῶν,οὐ μόνον διότι αὐτὸς ὁ πανδαμάτωρ χρόνος, σεβασθεὶς ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν τὰ λείψανα τῶν ἔργων τούτων, ἐμαρτύρησεν οὕτως εἰπεῖν τὸ μεγαλεπήβολον τοῦ διαπράξαντος αὐτὰ ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ διότι διὰ τῶν οἰκοδομῶν ἐκείνων ἐπέτυχεν ὁ Περικλῆς τὴν λυσιτελεστέραν καὶ ὁλοσχερεστέραν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος ἐφαρμογήν. Βεβαίως αἱ μισθοδοσίαι ἔτρεφον πολλοὺς τῶν πολιτῶν καὶ ἐνίσχυον τὴν πολιτείαν, διατηροῦσαι αὐτοὺς οὕτω συμπεπυκνωμένους περὶ αὐτήν. Ἐπίσης καὶ αἱ κληρουχίαι παρεῖχον πόρον ζωῆς εἰς τοὺς πενεστέρους, ἐνταῦτῷ δὲ ἀπέβαινον πολλαχοῦ τοῦ κράτους φρουραὶ ἕτοιμαι νὰ καταβάλωσι τοὺς στασιάζοντας ὑποτελεῖς·ὥστε ἀμφότεραι αἱ διατάξεις αὗται συνετέλουν εἰς τὴν συντήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας. Ἀλλὰ τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα κατασκευάσματα,τὰ τότε γενόμενα,δὲν συνετέλουν μόνον εἰς τὴν συντήρησιν πολλῶν πολιτῶν καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὅλης κυριαρχίας·διὰ τῶν ἔργων τούτων ἔλαβον πρὸς τούτοις πλείστην ὅσην ἐπίδοσιν ἡ τέχνη, ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν προσεκτήσατο ἠθικήν τινα ὑπεροχήν, ἐπιτηδειοτάτην νὰ δικαιώσῃ τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις. Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ περικοπῇ τοῦ βίου τοῦ Περικλέους, ἣν παρεθέσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον, ἐξήγησεν ἄριστα πῶς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔργα ἅμα μὲν ἔτρεφον τὸν ἀργὸν καὶ ἀσύντακτον ὄχλον, ἅμα δὲ συνέτρεχον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης, τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας· ἀλλ' ὁ μέγας ἀνὴρ προέθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τῶν ἔργων τούτων καὶ ἑτέρους σκοπούς, δηλαδὴ ἀφ' ἑνὸς τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, ἵνα κρατύνῃ οὕτω τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου τὴν διακόσμησιν τῆς πόλεως, ἵνα καταστήσῃ οὕτως αὐτὴν ἀνταξίαν τῆς ἀρχῆς. Ἔτι ζῶντος τοῦ Κίμωνος,τὸ ἄστυ εἶχε συνδεθῆ διὰ δύο μακρῶν τειχῶν μετὰ τοῦ Φαλήρου καὶ μετὰ τοῦ Πειραιῶς· ἤδη δὲ ἐκτίσθη τρίτον, διάμεσον τεῖχος, παράλληλον τοῦ πρὸς τὸν Πειραιᾶ φέροντος καὶ μὴ ἀπέχον ἀπὸ τούτου εἰμὴ κατὰ 550 περίπου πόδας, ὥστε ὁ σύνδεσμος τοῦ ἄστεως μετὰ τοῦ Πειραιῶς ἀπέβη ἀσφαλέστερος, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ διακοπῇ καὶ ἂν τυχὸν ὁ ἐχθρὸς ἤθελεν ἐμβάλει ἐντὸς τοῦ φαληρικοῦ τείχους. Καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους κατεσκευάσθησαν τὰ λαμπρὰ τοῦ Πειραιῶς νεώρια, εἰς ἅ, κατὰ τὸν Ἰσοκράτην, ἀθηναῖον ῥήτορα ἀκμάσαντα ἐν τῇ ἀκολούθῳ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐδαπανήθησαν ὄχι ὀλιγώτερα τῶν 1000 ταλάντων. Ἐνῷ δὲ διὰ τῶν τοιούτων ἔργων ἐκραταιοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ πόλις, ὁ ἑκατόμπεδος Παρθενών, τὰ Προπύλαια, τὸ Ὠδεῖον, τὸ ἐν Ἐλευσῖνι τελεστήριον καὶ τὰ ἀναρίθμητα ἄλλα καλιτεχνήματα ὅσα ἐκόσμησαν τὴν Ἀκρόπολιν, τὴν πόλιν καὶ ἅπασαν τὴν Ἀττικήν, περιεποίουν αὐτῇ λαμπρότητα καθυπερτέραν πάσης ἑλληνικῆς χώρας, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι μετὰ τῆς ὑλικῆς ταύτης ἀκμῆς συνεδυάζετο ἐξαίρετός τις ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ ἀνάπτυξις. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης ὁ Σοφοκλῆς, καὶ ἤρχιζε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ Εὐριπίδης, καὶ ἀντήχει ἡ πολιτικὴ εὐγλωττία τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου, καὶ ὑπελόγιζεν ὁ ἀστρονόμος Μέτων τὴν ἀκριβεστέραν τοῦ χρόνου καταμέτρησιν διὰ τοῦ φερωνύμου αὐτοῦ κύκλου τοῦ ἔτους· καὶ παρεσκευάζοντο νὰ γράψωσι τὰ ἀριστουργήματα αὐτῶν ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Θουκυδίδης ὁ ἱστορικός,καὶ ἐμελέτα τὰ κατὰ τῶν σοφιστῶν ἐπιχειρήματα αὐτοῦ ὁ Σωκράτης. Οὐδὲ ἀρκοῦσι ταῦτα πάντα ἵνα δώσωσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, τοῦ τί ἦσαν αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Οἱ ἄνδρες οὓς ἄχρι τοῦδε ἀνεφέρομεν ἦσαν ὅλοι Ἀθηναῖοι τὸ γένος· ἀλλ' οἱ θαυμαστοὶ

οὗτοι θησαυροὶ οὓς παρῆγεν ἡ πόλις αὕτη, καθάπερ ἀκαταμάχητός τις μαγνήτης,εἵλκυον ἐνταῦθα, ἁπανταχόθεν τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, πάντα τεχνίτην, πάντα φιλόσοφον, πάντα ἱστορικόν, πάντα λόγιον, ὡς εἰς ἱεράν τινα τῶν Μουσῶν ἑστίαν, ἐν ᾗ καὶ μόνῃ ἠδύναντο νὰ τελειωθῶσι, νὰ ἐκτιμηθῶσι, νὰ βραβευθῶσι προσηκόντως τὰ ἔργα αὐτῶν. Διότι τότε ἔδραμεν ἐκ Σάμου εἰς Ἀθήνας ὁ ἁλικαρνασσεὺς Ἡρόδοτος, καὶ διέτριψεν ἐνταῦθα ἐπί τινα ἔτη, καὶ ἀπεθαύμασε τὸν Περικλέα, περὶ οὗ λέγει που ἐν ταῖς ἱστορίαις ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἀγαρίστη «ἔγκυος ἐοῦσα εἶδε ὄψιν ἐν τῷ ὕπνῳ· ἐδόκεε δὲ λέοντα τεκεῖν· καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας τίκτει Περικλέα Ξανθίππῳ». Ἐνώπιον δὲ τοῦ δήμου ἐκείνου, ὃν τοσοῦτον ἠγάπησε καὶ περιφανῶς ἐχαρακτήρισεν,ἀπαγγείλας ὁ Ἡρόδοτος τινὰς τῶν ἱστοριῶν, ἐν τῇ μεγάλῃ πανηγύρει τῶνΠαναθηναίων τοῦ 446 ἔτους, ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς πόλεως,ὅπως σπανίως οἱ μεγαλοπρεπέστεροι τῶν μοναρχῶν ἐβράβευσαν τοὺς ἀριστέας τῶν λόγων, λαβὼν10τάλαντα,ἤτοι 60.000 ἀρχαίων δραχμῶν,ἰσοδυναμούσας πρὸς400.000 καὶ ἐπέκεινα σημερινῶν.Τότε συνέρρευσαν ἐπίσης εἰς Ἀθήνας ὁ κλαζομένιος Ἀναξαγόρας, ὁ ἐλεάτης Ζήνων, ὁ ἀβδηρίτης Πρωταγόρας, ἅπαντες φίλοι τοῦ Περικλέους διατελέσαντες, ἅπαντες πολλάκις πρὸς αὐτὸν συζητήσαντες περὶ τῶν ὑψηλῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς περὶ τοὺς λόγους τέχνης ζητημάτων. Τότε προσελθὼν ὁ μιλήσιος Ἱππόδαμος, φυσικὸς ὀνομαστὸς καὶ ἀρχιτέκτων ἔτι ὀνομαστότερος ἐπεστάτησε τὴν κατασκευὴν τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς καὶ ἐσχεδίασεν ὀρθογωνίους τὰς ὁδοὺς αὐτῆς, ἐνῷ πρότερον πᾶσαι αἱ πόλεις,καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, ἦσαν κατεσκευασμέναι ἄνευ συμμετρίας πλάτους ἢ μήκους τῶν ὁδῶν, οἱ δὲ εὐγνώμονες Ἀθηναῖοι ἀπέδωκαν τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Πειραιῶς, καλέσαντες αὐτὴν Ἱπποδάμειον ἀγοράν. Τότε ὁ θάσιος Πολύγνωτος, ὁ πρὸ καιροῦ εἰς Ἀθήνας μετοικήσας καὶ φίλος διατελέσας τοῦ Κίμωνος καὶ τὸ τοῦ πολίτου δικαίωμα ἐνταῦθα λαβών, καὶ εἰς ἀνταμοιβὴν τοῦ ἀξιώματος τούτου δωρεὰν ζωγραφήσας τὸ Θησεῖον καὶ τὴν Πινακοθήκην καὶ πλεῖστα ἄλλα λαμπρὰ τῆς πόλεως ἔργα, ἐσύστησε σχολὴν ζωγραφικῆς, ἥτις ἀνεδείχθη πρωτίστη τῆς Ἑλλάδος καὶ παρήγαγε μαθητὰς περιωνύμους, τοὺς Ἀθηναίους Μίκωνα καὶ Πάναινον, τὸν κολοφώνιον Διονύσιον καὶ ἄλλους.Ὥστε,ἂν αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐκυριάρχουν τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἂν καὶ τοῦ μέρους αὐτῆς οὗ προΐσταντο δὲν ἐδέσποζον διὰ κοινῆς τῶν πόλεων συνομολογίας, ἀναμφισβητήτως ὅμως εἶχον ἀποβῆ ἡ πνευματικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Δραχμὴ καὶ ὀβολὸς τῶν Ἀθηνῶν

(Παλλὰς καὶ Γλαῦξ)

Ἐκ δὲ τούτου ὠφελούμενος ὁ Περικλῆς ἔφερεν εἰς μέσον, ὀλίγον μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, βούλευμά τι, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο μέλλον ἐπὶ τέλους νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρον τὸ τοσάκις ἐπὶ ματαίῳ ἐπιδιωχθὲν ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τὴν πρώτην τῆς ἱστορίας αὐτοῦ περίοδον, τὸ ὄνειρον τῆς ὁλοσχεροῦς αὐτοῦ ἑνώσεως. Διότι, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐγράφη τότε ψήφισμα δι' οὗ πάντες οἱ Ἕλληνες οἱ ὁπουδήποτε κατοικοῦντες Εὐρώπης ἢ τῆς Ἀσίας παρεκαλοῦντο νὰ πέμψωσιν εἰς Ἀθήνας ἀντιπροσώπους, ἐπιτετραμμένους νὰ βουλευθῶσι· 1ον περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τῶν ἱερῶν ἃ κατέπρησαν οἱ βάρβαροι· 2ον περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν εὐχῶν ([1]), αἵτινες, ἐπὶ τῆς περσικῆς ἐπιδρομῆς, ἐγένοντο πρὸς τοὺς θεούς, καὶ 3ον

([1]) Ἰδ. Πλουτ. Β. Περικλ. 17 «καὶ τῶν θυσιῶν, ἃς ὀφείλουσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος εὐξάμενοι τοῖς θεοῖς ὅτε πρὸς βαρβάρους ἐμάχοντο».

ὅπως πάντες ἀδεῶς πλέωσι τὴν θάλασσαν καὶ τὴν εἰρήνην ἄγωσιν. «Ἐπὶ ταῦτα, λέγει ὁ ἱστορῶν τοῦτο Πλούταρχος, ἐπὶ ταῦτα δ' ἄνδρες εἴκοσι τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων ἐπέμφθησαν, ὧν πέντε μὲν Ἴωνας καὶ Δωριεῖς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ νησιώτας ἄχρι Λέσβου καὶ Ῥόδου παρεκάλουν· πέντε δὲ τοὺς ἐν Ἑλλησπόντῳ καὶ Θρᾴκῃ μέχρι Βυζαντίου τόπους ἐπῄεσαν, καὶ πέντε ἐπὶ τούτοις εἰς Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα καὶ Πελοπόννησον, ἐκ δὲ ταύτης διὰ Λοκρῶν ἐπὶ τὴν πρόσοικον Ἤπειρον ἕως Ἀκαρνανίας καὶ Ἀμβρακίας ἀπεστάλησαν· οἱ δὲ λοιποὶ δι' Εὐβοίας ἐπ' Οἰταίους, καὶ τὸν Μαλιέα κόλπον, καὶ Φθιώτας, καὶ Ἀχαιούς, καὶ Θεσσαλοὺς ἐπορεύοντο, συμπείθοντες ἰέναι καὶ μετέχειν τῶν βουλευμάτων, ἐπ' εἰρήνῃ καὶ κοινοπραγίᾳ τῆς Ἑλλάδος».

Τί προετίθετο νὰ ἐπιτύχῃ διὰ τοῦ ψηφίσματος τούτου ὁ Περικλῆς ([1]); Προηρεῖτο ἆρά γε, διὰ τῆς κοινῆς ταύτης συνόδου, νὰ ἑνώσῃ σύμπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοπολιτείας ἥτις καὶ μόνη ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν παγίωσιν τοῦ τοιούτου κράτους; Ἐπειδὴ τὸ τελευταῖον τῶν τριῶν ἀντικειμένων, περὶ ὧν ἔμελλε νὰ βουλευθῇ ἡ σύνοδος αὕτη, ἤτοι ἡ ὑπὲρ πάντων ἐξασφάλισις τῆς θαλασσοπορίας, ἦτο εἷς τῶν κυρίων σκοπῶν δι' οὓς εἶχε, πρὸ 45 περίπου ἐτῶν, συγκροτηθῆ ἡ ἐν Δήλῳ σύνοδος, ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ Περικλῆς, θυσιάζων τὴν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθοῦσαν κυριαρχικὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων ὡς πρὸς μίαν τοῦ ἑλληνικοῦ

([1]) Τὸ ψήφισμα τοῦ Περικλέους εἶχε κατὰ Πλούταρχον (Β.Περ.17) ὧδε·«Πάντας Ἕλληνας τοὺς ὅπῃ ποτὲ κατοικοῦντας Εὐρώπης ἢ τῆς Ἀσίας παρακαλεῖν καὶ μικρὰν πόλιν καὶ μεγάλην εἰς σύλλογον πέμπειν Ἀθήναζε τοὺς βουλευσομένους περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἱερῶν, ἃ κατέπρησαν οἱ βάρβαροι, καὶ τῶν θυσιῶν, ἃς ὀφείλουσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος εὐξάμενοι τοῖς θεοῖς ὅτε πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐμάχοντο κατὰ θάλασσαν, ὅπως πλέωσι πάντες ἀδεῶς καὶ τὴν εἰρήνην ἄγωσιν». Περὶ τῆς καθόλου σημασίας τοῦ Περικλίου ψηφίσματος καὶ τῶν διὰ τούτου ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Περικλέους σκοπουμένου πολλαὶ ὑπὸ πολλῶν ἐξηνέχθησαν γνῶμαι, ὁ δὲ ἡμέτερος συγγραφεὺς ἐν τῇ ὁρμῇ αὑτοῦ πρὸς τὸ βλέπειν ἐν παντὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀφορῶντι βουλεύματι οἱουδήποτε ἀνδρὸς ἢ πόλεως ἓν διάβημα πρὸς τὴν πολιτικὴν ἑνότητα τῆς Ἑλλάδος ἀποδίδωσι καὶ ἐν τῷ ψηφίσματι τούτῳ τοιαύτην τινὰ πρόθεσιν τῷ Περικλεῖ. Ἡ ὀρθοτέρα καὶ ἀσφαλεστέρα ἐξήγησις τοῦ πράγματος φαίνεταί μοι ἡ τοῦ ἐν Μονάχῳ καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας Poelmann ἀποφαινομένου (ἴδ. Grundr. der. Gr. Gesch. σελ. 111) οὑτωσὶ «Τὸ βούλευμα δὲν ἦτο πανελλήνιον ἐν τῇ ὑψίστῃ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος· ἀπηυθύνετο πρὸ πάντων εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν καὶ μετέχοντας τοῦ ἀμφικτιονικοῦ συνεδρίου, καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ οὐδὲν παρέχει μαρτύριον ὑπὲρ τῆς θεωρίας ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ Περικλέους ἦν ἡ πραγμάτωσις τῆς πανελληνίου ἑνότητος, τ. ἔ. ἡ ἵδρυσις ὁμοσπονδίας περιλαμβανούσης σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν, ὥς τινες παρέστησαν τοῦτο νεωστὶ ὡς ἐλατήριον ἁπάσης τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πολιτείας τοῦ Περικλέους. Καὶ ὅμως τὸ σχέδιον ἦτο διαφερόντως σημαντικὸν ὡς ἀπόπειρα τοῦ παραστῆσαι τὰς Ἀθήνας ὡς ἑστίαν τῶν κοινῶν ἑλληνικῶν ζητημάτων. Τὸ βούλευμα τοῦ Περικλέους ἐν τοιαύτῃ περιωρισμένῃ ἐννοίᾳ αὐτοῦ δὲν ἦτο πάντως κατορθωτὸν ἅτε προσκροῦον εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν εἰς τὴν πολιτικὴν ταύτην ρεπουσῶν πόλεων. Δὲν κατωρθώθη δὲ μηδέν, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἕνεκα τοῦ διηνεκῶς αὐξανομένου μίσους, ὅπερ ἐν ταῖς πόλεσι ταύταις ἐκορυφοῦτο». Ἡ γνώμη τοῦ Poelmann εἶναι σύμφωνος κατ' οὐσίαν πρὸς τὴν τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Περικλέους παρίστησιν ὡς ἁπλῆν διαδήλωσιν ἐναντίον τῆς ἐπὶ τῇ αὐξήσει τῆς τῶν Ἀθηναίων δυνάμεως αὐξανομένης ἀντιζηλίας τῆς Σπάρτης, διαδήλωσιν γενομένην πρὸς ἔξαρσιν τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος τῶν Ἀθηναίων. («Ἀρχομένων δὲ Λακεδαιμονίων, λέγει ὁ Πλούτ., ἄχθεσθαι τῇ αὐξήσει τῶν Ἀθηναίων, ἐπαίρων ὁ Περικλῆς τὸν δῆμον ἔτι μᾶλλον φρονεῖν καὶ μεγάλων αὐτὸν ἀξιοῦν πραγμάτων γράφει ψήφισμα κτλ. Ἐπράχθη δ' οὐδέν, οὐδὲ συνῆλθον αἱ πόλεις, Λακεδαιμονίων ὑπεναντιωθέντων, ὡς λέγεται, καὶ τὸ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ τῆς πείρας ἐλεγχθείσης».)

ἔθνους μοῖραν, ἤθελε νὰ ἐπανέλθῃ ὡς πρὸς τὸ ὅλον ἔθνος εἰς τὸ σημεῖον ἀφ' οὗ ὡρμήθη ἡ πρώτη ἐκείνη σύνοδος. Τούτου ὅμως τεθέντος, διατί θεωρῶν μετ' ὀλίγον ἀποτυχοῦσαν τὴν πρότασιν αὐτοῦ ἕνεκα τῆς δυσπιστίας τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠξίουν ὅτι ἡ νέα συνέλευσις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ μηχάνημα, δι' οὗ προέκειτο νὰ δουλωθῇ σύμπαν τὸ ἑλληνικόν [1], καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔστειλαν παντάπασιν ἀντιπροσώπους εἰς Ἀθήνας, διατί ὁ Περικλῆς δὲν ἐπεχείρησε νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον τὴν εἰλικρίνειαν τῶν Ἀθηναίων, συγκαλῶν μερικὴν συνέλευσιν μόνον τῶν ὑποτελῶν πόλεων καὶ ἐπιτρέπων αὐτῇ τὴν ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσοπολιτείας μεταρρύθμισιν τοῦ κράτους; Ἂν οὕτως ἐπολιτεύετο, ἤθελεν ἐμπράκτως ἀποδείξει τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτικοῦ τῶν Ἀθηναίων συστήματος, ἤθελεν ἀφαιρέσει ἐκ μέσου τὰ παράπονα τῶν ὑποτελῶν πόλεων, ἤθελεν ἀποστομώσει τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἰδίως τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἤθελε πιθανῶς ἐπιτύχει τὴν ἕνωσιν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν τοιοῦτον ἔπραξεν ἀνάγκη νὰ συμπεράνωμεν ἢ ὅτι οὐδέποτε ἔβαλε κατὰ νοῦν τὴν ἐπάνοδον εἰς ἀρχὰς ἰσοδικαίους ἢ ὅτι, καὶ ἐὰν ἐμελέτησε τοιοῦτό τι, δὲν ἐτόλμησε νά το ἐκτελέσῃ, διότι ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων δὲν ἐπείθετο νὰ παραιτηθῇ τοῦ κυριαρχικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος.

Καρυάτιδες ἐκ τῆς Β.Δ. πλευρᾶς

Ὁπωσδήποτε τὸ σχέδιον τοῦ Περικλέους δὲν ἐξετελέσθη· ὅσῳ λαμπρὰ καὶ ἂν ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν· ὅσῳ ὁμολογουμένη καὶ ἂν καθίστατο ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῆς ὑπεροχή, ἡ ὑπεροχὴ αὕτη, ἐπιβαλλομένη διὰ τῆς βίας εἰς μέγα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς βίας πάλιν ἀξιοῦσα νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸ ἐπίλοιπον ἑλληνικόν, συνεπήγετο ἀναγκαίως τοῦτο, ὅτι αἱ μὲν ὑποτελεῖς ἤδη γενόμεναι πόλεις ἠγανάκτουν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας, αἱ δὲ ἔτι ἐλεύθεραι ἐφοβοῦντο μήπως πάθωσι τὰ αὐτά. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐστήριζον τὸ κράτος αὐτῶν ἐπὶ μόνης τῆς βίας· ἂν δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς ὑποτελεῖς τὴν ἰσοπολιτείαν, ἐπεχείρησαν νὰ παγιδεύσωσιν αὐτοὺς δι' ἑτέρου ἠθικοῦ δελεάσματος, τούτου, ὅτι ὑπεστήριζον, ἂν ὄχι

(1) Ὁ Πλούταρχος λέγει ἁπλῶς (ἐν εἰρ. τ.) «ἐπράχθη δ' οὐδέν, οὐδὲ συνῆλθον αἱ πόλεις, Λακεδαιμονίων ὑπεναντιωθέντων, ὡς λέγεται, καὶ τὸ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ τῆς πείρας ἐλεγχθείσης».

παντοῦ καὶ πάντοτε, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, τοὺς δημοκρατικούς· διὸ συνήθως αἱ ἀποστασίαι διενηργοῦντο ὑπὸ τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὁ δὲ δῆμος ὁ διὰ τῶν Ἀθηναίων ἔχων τὰ πράγματα, ἦτο πολλάκις εὔνους καὶ πιστὸς εἰς αὐτούς. Ἀλλ' εἶναι ὁμοίως ἀληθὲς ὅτι δημοκρατικοὶ καὶ ὀλιγαρχικοὶ κατεπιέζοντο ἐξ ἴσου 1ον διὰ τῆς πληρωμῆς τοῦ ἐπιβεβλημένου φόρου· 2ον διὰ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις δικαστήρια τὰς πλείστας τῶν δικῶν αὐτῶν καὶ 3ον διὰ τῶν ἀπείρων καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ Ἀθηναῖοι κληροῦχοι, στρατηγοί, τριήραρχοι, ναῦται, ἐπιστάται, φρουροὶ ἢ καὶ ἁπλῶς ἰδιῶται, οἵτινες ἅπαντες ὠφελούμενοι ἀπὸ τῆς κυριαρχικῆς αὐτῶν θέσεως κατέθλιβον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς ὑπηκόους. Ἐντεῦθεν, ἐνῷ μία μερίς, ἡ ὀλιγαρχική, ἦτο ἀείποτε πολεμία εἰς τὴν δεσποτείαν ταύτην, ἡ ἑτέρα, ἡ δημοκρατική, ἐξηγόραζε τὴν κατοχὴν τῶν πραγμάτων διὰ τοσούτων θυσιῶν, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ αἴσθημα τῆς αὐτονομίας ἀπέβαινεν ἐπικρατέστατον, καί, καθὼς λέγει που ὁ Θουκυδίδης, αἱ πόλεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτιμήσωσι τὴν δουλείαν τῆς ἐλευθερίας, ὑφ' ὁποιονδήποτε πολίτευμα, εἴτε δηλαδὴ δημοκρατούμεναι εἴτε ὀλιγαρχούμεναι· «οὐ γὰρ βουλήσεσθαι αὐτοὺς μετ' ὀλιγαρχίας ἢ δημοκρατίας δουλεύειν μᾶλλον ἢ μεθ' ὁποτέρου ἂν τύχωσι τούτων ἐλευθέρους εἶναι». Τὸ μέγα λοιπὸν καὶ λαμπρὸν ἐκεῖνο κράτος τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς ἄμμου ἠρείδετο· τὰ ὡραῖα ἐκεῖνα καὶ ποικίλα ἄνθη τῆς ποιήσεως, τῆς καλλιτεχνίας, τῆς ῥητορικῆς, τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ κρατῆρος ἐφύοντο, ὁ δὲ κρατὴρ οὗτος, ὃν εἴδομεν ἤδη πολλάκις ἐκραγέντα διὰ τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Νάξου, τῆς Θάσου, τῆς Βοιωτίας, τῆς Φωκίδος, τῆς Λοκρίδος, τῆς Εὐβοίας, τῶν Μεγάρων, ἔμελλε καὶ μετὰ τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων παραχώρησιν πάσης ἠπει-

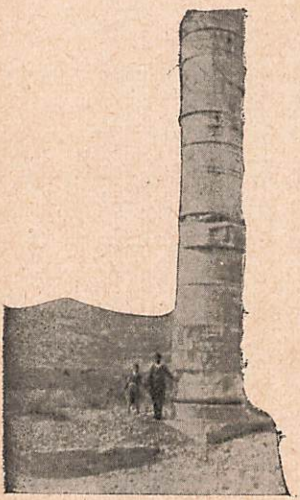
Τὸ Ἐρεχθεῖον (Α.Μ. πλευρά)

ρωτικῆς κτήσεως νὰ σείσῃ ἐκ θεμελίων τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ νὰ ἀποδείξῃ αὖθις ὅτι οὐδ' αὐτὴ αὐτῶν ἡ θαλασσοκρατία ἦτο ἀσφαλής.

Ἡ Σάμος, ἡ Χίος καὶ ἡ Λέσβος ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ μόναι τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων πόλεις, αἱ διασώσασαι τὰ ἀρχικὰ δικαιώματα τῆς ἐν Δήλῳ γενομένης ὁμοσπονδίας· διότι παρέμενον αὐτόνομοι, εἶχον τὰ ὀχυρώματα, τὰ πλοῖα καὶ τὴν ἔνοπλον αὐτῶν δύναμιν, καὶ ὤφειλον μὲν νὰ παρέχωσι, ζητούμεναι, ἐπικουρίαν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἀλλ' οὐδένα φόρον ἐπλήρωνον. Τῶν τριῶν τούτων νήσων ἰσχυροτάτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ Σάμος, ἥτις ἐν ἔτει ἕκτῳ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, 440-439 πρὸ Χριστοῦ, περιελθοῦσα εἰς διενέξεις πρὸς τοὺς Μιλησίους, κατετρόπωσεν αὐτούς· οἱ δὲ ὄντες σύμμαχοι ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τούτων, τὴν δ' αἴτησιν ταύτην ὑπεστήριξαν καὶ αὐτῶν τῶν Σαμίων τινές, ἀντιπολιτευόμενοι εἰς τοὺς ἔχοντας τὰ πράγματα ὀλιγαρχικούς· ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἐκάλεσαν ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν ἔριν καὶ νὰ περιμείνωσι τὴν ἀπόφασίν των. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Σάμιοι δὲν ὑπήκουσαν, ἀπεστάλησαν ἀμέσως ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν νῆσον 40 πλοῖα, τὰ ὁποῖα κατέστησαν αὐτόθι δημοκρατίαν, κατέλιπον φρουρὰν καὶ ἔλαβον ὁμήρους 50 μὲν παῖδας, ἴσους δὲ ἄνδρας, ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων ὀλιγαρχικῶν οἰκογενειῶν, τοὺς ὁποίους κατέθεντο εἰς Λῆμνον. Ἀλλὰ τινὲς τῶν ὀλιγαρχικῶν τούτων ἔφυγον τότε εἰς τὴν ἀσιανὴν ἤπειρον, καὶ συνεννοηθέντες πρὸς τὸν σατράπην τῶν Σάρδεων Πισσούθνην, καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ 700 ἐπικούρους, ἐπέρασαν διὰ νυκτὸς εἰς τὴν νῆσον, κατίσχυσαν τῶν ἀθηναίων φρουρῶν οὓς ἔπεμψαν πρὸς τὸν Πισσούθνην, ὡς αἰχμαλώτους, καθῄρεσαν τὴν δημοκρατίαν, ἐπέτυχον νὰ ἐκκλέψωσιν ἐκ Λήμνου τοὺς ὁμήρους καὶ ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδὸν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· συναπέστησαν δὲ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ Βυζάντιοι.

Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμα λαβόντες τὴν δεινὴν ταύτην ἀγγελίαν ἔπλευσαν ἀμέσως ἐπὶ Σάμον μετὰ πλοίων ἑξήκοντα, ὑπὸ τοὺς δέκα τοῦ ἔτους στρατηγούς, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Περικλῆς αὐτὸς καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Ἐκ τῶν πλοίων τούτων ἑπτακαίδεκα ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ ἐξεπέμφθησαν τὰ μὲν εἰς Χίον καὶ εἰς Λέσβον, ἵνα προσλάβωσι τὰς παρὰ τούτων δοτέας ἐπικουρίας, τὰ δὲ ἐπὶ Καρίαν ὡς πρόσκοποι τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ὅστις ἐπήρχετο, ὡς ἐλέγετο, εἰς βοήθειαν τῶν Σαμίων. Μεταξὺ δὲ τῶν εἰς Χίον καὶ εἰς Λέσβον ἀπελθόντων ἦτο καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὢν τότε ἐν ἀκμῇ τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ δήμου, διὰ τὴν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος λαμπρὰν ἐπιτυχίαν τῆς Ἀντιγόνης, μιᾶς τῶν ἑπτὰ τραγῳδιῶν, τῶν καθ' ὁλοκληρίαν εἰς ἡμᾶς περισωθεισῶν, ἐκ τῶν 100 καὶ ἐπέκεινα ὅσαι, ὡς βεβαιοῦται, ἐποιήθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, κατὰ τὸν χῖον ποιητὴν Ἴωνα, ὅστις συνήντησε καὶ συνανεστράφη τὸν Σοφοκλέα, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, ὁ περιφανὴς τραγικὸς ἦτο μὲν χαριέστατος φίλος καὶ ὁμιλητής, οὐχὶ ὅμως καὶ πρακτικὸς ἀνὴρ διακεκριμένος. Ὁ δὲ Περικλῆς, καίτοι μὴ ἔχων ἤδη εἰμὴ 44 πλοῖα, δὲν ἐδίστασε νὰ ναυμαχήσῃ περὶ τὴν νῆσον Τραγίαν, πρὸς τὸν ἐκ Μιλήτου ἐπανερχόμενον στόλον τῶν Σαμίων, τὸν ἐξ ἑβδομήκοντα πλοίων συγκείμενον, καὶ κατετρόπωσεν αὐτόν. Ἔπειτα δὲ προσλαβὼν ἐκ μὲν τῶν Ἀθηνῶν ναῦς 40, Χίων δὲ καὶ Λεσβίων 25 ἀπέβη εἰς τὴν νῆσον, περιέφραξε τὴν πόλιν αὐτῆς διὰ τριῶν τειχῶν καὶ σύναμα ἐπολιόρκησεν ἀπὸ θαλάσσης. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σάμιοι ἐξέπεμψαν τὸν Στησαγόραν μετὰ πλοίων πέντε ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἄφιξιν τοῦ φοινικικοῦ στόλου, ἡ δὲ φήμη ὅτι ὁ στόλος οὗτος πλησιάζει τοσοῦτον ἐπεκράτησεν, ὥστε ὁ Περικλῆς ἠναγκάσθη, παραλαβὼν ἐκ τῶν 125 αὐτοῦ τριήρων 60, νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς

τὴν ἐπὶ Καρίας Καῦνον. Καὶ ὁ μὲν φοινικικὸς στόλος οὐδαμοῦ ἐφάνη, διότι οἱ Πέρσαι δὲν ἐτόλμησαν, ὥς φαίνεται, νὰ προσβάλωσι τοσοῦτον ἀναφανδὸν τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰρήνην· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Περικλέους ἡ παραμείνασα εἰς τὴν νῆσον μοῖρα τοῦ ἀττικοῦ στόλου ἐξησθένησε πολύ·ὅθεν οἱ Σάμιοι ἐξώρμησαν αἴφνης τοῦ λιμένος, κατέστρεψαν τὰς προφυλακίδας ναῦς, ἐνίκησαν τὰς ἐπιλοίπους καὶ διαλύσαντες οὕτω τὸν ἀποκλεισμὸν ἐκράτησαν τὴν θαλάσσης ἐπὶ 14 ἡμέρας εἰσάγοντες καὶ ἐξάγοντες ὅ,τι ἤθελον. Τὸ μάλιστα ἀξιοσημείωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι, κατὰ τὴν θριαμβικὴν ταύτην ἔξοδον τῶν Σαμίων ἐστρατήγει αὐτῶν Μέλισσος ὁ 'Ιθαγένους, ὅστις, ὢν ὀπαδὸς ἔγκριτος τῆς ἐλεατικῆς αἱρέσεως, ἔγραψε «περὶ φύσεως καὶ τοῦ ὄντος·» ὥστε, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς προΐστατο τῶν 'Αθηναίων ὁ μέγιστος τοῦ αἰῶνος δραματουργός, ἀφ' ἑτέρου ὡδήγει τοὺς Σαμίους ἐπὶ τὴν νίκην εἷς τῶν ὀνομαστοτάτων φιλοσόφων· γεγονὸς τοῦτο, πρὸς ἄλλοις πολλοῖς,χαρακτηριστικώτατον τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς τοσοῦτο θαυμασίως συνεδυάζετο ὁ θεωρητικὸς μετὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου. Τελευταῖον, ἐπανελθόντος τοῦ Περικλέους ἐκ τῆς ἀσιανῆς παραλίας, συνεκλείσθησαν πάλιν οἱ Σάμιοι· καὶ ἐπειδὴ οἱ 'Αθηναῖοι προσέλαβον πολλὰς νέας ἐπικουρίας, ἐξ 'Αθηνῶν μὲν ναῦς 60, ἐκ Χίου δὲ καὶ ἐκ Λέσβου ναῦς 30,ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ὅλη αὐτῶν δύναμις συνεποσώθη εἰς 200 περίπου τριήρεις,οἱ Σάμιοι καὶ ὁ Μέλισσος ἀντέσχον μὲν ἔτι ἐπὶ μῆνας ἐννέα,ἀλλ'ἐπὶ τέλους ἐξεπολιορκήθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καθαιρέσωσι τὸ τεῖχος, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ παραδώσωσι τὰ πολεμικὰ αὐτῶν πλοῖα καὶ νὰ ἀποδώσωσιν, εἰς ὡρισμένας προθεσμίας,τὴν δαπάνην τοῦ πολέμου τούτου, συμποσωθεῖσαν, ὡς λέγεται, εἰς τάλαντα 1000· Συγχρόνως δὲ συνεφώνησαν καὶ οἱ Βυζάντιοι «ὥσπερ καὶ πρότερον ὑπήκοοι εἶναι».

῾Η μόνη ἀπομένουσα στήλη ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας ἐν Σάμῳ

῾Η ἐπανάστασις τῆς Σάμου ἀπέδειξεν ἐκ νέου πόσον ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ βάσις τοῦ κράτους τῶν 'Αθηναίων· διότι ἐδαμάσθη μὲν τὸ κίνημα τοῦτο, οὐδεμία δὲ ἄλλη πόλις μετέσχεν αὐτοῦ πλὴν τοῦ Βυζαντίου, ὅπερ καὶ τοῦτο ὑπετάχθη, ὡς φαίνεται, ἄνευ πολέμου, ἅμα κατατροπωθέντων τῶν Σαμίων· διὰ νὰ κατατροπωθῶσιν ὅμως οὗτοι, ἐδέησεν οἱ 'Αθηναῖοι νὰ μεταχειρισθῶσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν, τριήρεις 200, οὐχὶ δηλαδὴ ὀλιγωτέρας τῶν ὅσας πρὸ δεκαετίας ἔλαβεν ὁ Κίμων ἵνα καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως. Καὶ ἴσως οὐδ' αὗται ἤθελον ἀρκέσει, ἐὰν οἱ Πελοποννήσιοι, ὧν οἱ Σάμιοι ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν, ἐπείθοντο νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῶν. 'Αλλ' οἱ Πελοποννήσιοι, εἴτε μὴ νομίσαντες ἔτι ἐπιτήδειον τὸν καιρὸν εἴτε ὅλως μὴ σκοποῦντες νὰ προσβάλωσι τοὺς 'Αθηναίους, ἐν ὅσῳ οὗτοι δὲν ἤθελον ὑπερβάλει ὅριά τινα, ὄχι μόνον ἀπεποιήθησαν νὰ δώσωσι τὴν ζητηθεῖσαν συνδρομὴν ἀλλά, ἐπὶ τῇ προτάσει τῶν Κορινθίων, καὶ ῥητῶς ἀνεκήρυξαν ὅτι πᾶσα ὁμοσπονδία εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ κολάζῃ τοὺς ἀφηνιάζοντας συμμάχους· ὥστε ἀφῆκαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς ἐνεργείας εἰς τοὺς 'Αθηναίους, ὁ δὲ Περικλῆς ἐπανελθὼν εἰς τὴν πόλιν ἠδυνήθη νὰ πανηγυρίσῃ πομπωδῶς τὸ νέον αὐτοῦ κατόρθωμα διὰ λαμπροῦ ἐπιταφίου λόγου.

Τὸ ἔθος τῶν ἐπιταφίων λόγων εἰσήχθη, ὡς φαίνεται, μικρὸν μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους, καὶ ἦτο τῳόντι συντελεστικὸν εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν φιλοπατρίαν τῶν πολι-

τῶν, μάλιστα ὅταν ὁ ρήτωρ εἶχε τὸ προσωπικὸν ἀξίωμα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου τοῦ Περικλέους. Δὶς δέ, αἱρεθεὶς ὑπὸ τοῦ δήμου, ἠγόρευσεν ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐπὶ δημοσίων ταφῶν· τὸ πρῶτον κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν, τὸ δεύτερον ἐν ἔτει πρώτῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σάμου ἐκφωνηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ λόγος δὲν περιεσώθη εἰς ἡμᾶς· τὸν δεύτερον,τοὐλάχιστον κατὰ τὸ κύριον μέρος, ἀπεμνημόνευσε κατ' εὐτυχίαν ὁ Θουκυδίδης, ὅστις περιέγραψε διὰ βραχέων καὶ τὴν ἐπικήδειον τελετήν. 'Επειδὴ ἡ τελετὴ αὕτη ἦτο πιθανώτατα πάντοτε ἡ αὐτή,ὑποθέτομεν αὐτὴν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τηρηθεῖσαν. Τρεῖς λοιπὸν ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκφορᾶς προετέθησαν ἐν σκηνῇ τὰ ὀστᾶ τῶν πεσόντων μαχητῶν, ἵνα ἕκαστος ἐπιφέρῃ οἱονδήποτε ἤθελεν ἀνάθημα εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ νεκρόν. Ἔπειτα ἐτέθησαν εἰς λάρνακας κυπαρισσίνας καὶ ἐκομίσθησαν ἐφ' ἁμαξῶν εἰς τὸν ὡρισμένον πρὸς τὴν δημοσίαν ταφὴν τόπον, ὅστις ἦν ἐν τῷ καλλίστῳ προαστείῳ τῆς πόλεως τῷ καλουμένῳ Κεραμεικός· μία δὲ ὑπῆρχε λάρναξ διὰ τοὺς νεκροὺς ἑκάστης φυλῆς, καὶ πρὸς τούτοις μία κλίνη κενὴ τῶν ἀφανῶν, δηλαδὴ ἐκείνων τῶν ὁποίων δὲν ἀνευρέθησαν τὰ ὀστᾶ. Αἱ γυναῖκες αἱ συγγενεῖς τῶν πεσόντων παρηκολούθουν τὰς ἁμάξας ὀλοφυρόμεναι καὶ κατόπιν ἐπήρχετο πολυάριθμος σειρὰ πολιτῶν καὶ ξένων. 'Αφοῦ δὲ ἀπετέθησαν αἱ λάρνακες εἰς τὸ δημόσιον σῆμα καὶ ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῆς γῆς, ὁ ᾑρημένος ὑπὸ τῆς πόλεως Περικλῆς, προελθὼν εἰς βῆμα ὑψηλόν, ἀπήγγειλεν ἐπ' αὐτοῖς ἔπαινον τὸν πρέποντα. Ὁ λόγος αὐτοῦ ὑπῆρξεν, ὡς βεβαιοῦται, θαυμαστός· καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ Περικλῆς μεγαλοφρονήσας ἐπὶ τῷ κατορθώματι ἐλησμόνησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς στιγμὴν τὴν συνήθη αὐτοῦ μετριοπάθειαν, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τὸν χῖον ποιητὴν Ἴωνα, ἐξετράπη μέχρι τοῦ νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ μὲν Ἀγαμέμνων ἐχρειάσθη δέκα ἔτη νὰ κυριεύσῃ πόλιν βάρβαρον, αὐτὸς δὲ εἰς μῆνας ἐννέα κατέβαλε τοὺς πρώτους καὶ δυνατωτάτους τῶν 'Ιώνων· ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἐν τῇ πόλει κράτος αὐτοῦ, ἡ τοσαύτη ἡ ἐπιτηδειότης μεθ' ἧς ἀπέδωκεν εἰς τοὺς συμπολίτας μᾶλλον ἢ εἰς ἑαυτὸν τὴν τιμὴν τοῦ ἔργου, ὥστε οὐδ' αὐτὴ ἡ ἄκαιρος ἐκείνη παραβολὴ ἀπεδοκιμάσθη· ἀπ' ἐναντίας, καταβαίνοντα ἀπὸ τοῦ βήματος ὅλαι αἱ γυναῖκες, αἱ σύζυγοι, αἱ μητέρες, αἱ θυγατέρες τῶν πεσόντων ἐδεξιώθησαν τὸν ἄνδρα, καὶ στεφάνοις καὶ ταινίαις περιέβαλον, ὥσπερ ἀθλητὴν νικηφόρον. Μία μόνη ἠκούσθη φωνὴ μεμψιμοιρίας, ἡ τῆς 'Ελπινίκης, ἥτις πλησιάσασα τὸν ρήτορα εἶπεν εἰρωνευομένη· «Θαυμαστὰ τφόντι ταῦτα, Περίκλεις, καὶ ἄξια στεφάνων, ὅσα διέπραξας σύ, ὅστις πολλοὺς ἡμῖν καὶ ἀγαθοὺς ἀπώλεσας πολίτας, πολεμῶν ὄχι πρὸς Φοίνικας, οὐδὲ πρὸς Μήδους ὅπως ὁ ἐμὸς ἀδελφὸς Κίμων, ἀλλὰ σύμμαχον καὶ συγγενῆ πόλιν καταστρεφόμενος». Καὶ κατὰ μὲν τὸν Πλούταρχον ὁ Περικλῆς, εἰς ἀπάντησιν, ἐξύβρισε τὴν γυναῖκα ἐκείνην, εἰπὼν τὸ τοῦ 'Αρχιλόχου·

Οὐκ ἂν μύροισι γραῦς ἐοῦσ' ἠλείφεο.

'Αλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ φωνὴ τῆς 'Ελπινίκης ἦτο ἡ τῆς ἀληθείας φωνή· διότι τῇ ἀληθείᾳ πικρότατον ἦτο νὰ ἀναλίσκωνται αἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἰς ἀγῶνας ἐμφυλίους, πικρότατον νὰ μὴ εὑρεθῇ τρόπος ἄλλος πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἑνώσεως εἰμὴ ὁ τῆς βίας καὶ τῆς καταθλίψεως, καὶ πικρότατον πᾶς νέος τῆς πόλεως τῶν 'Αθηνῶν θρίαμβος νὰ μὴ συντελῇ εἰς ἄλλο εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ἐξάπτῃ τὴν κοινὴν κατ' αὐτῆς ἀγανάκτησιν.

Τφόντι ἡ κατατρόπωσις τῶν Σαμίων δὲν εἶχεν οὐδ' αὐτὸ τοὐλάχιστον τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦ νὰ πτοήσῃ τὰς ἄλλας πόλεις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ ὑποκύψωσιν, ἔστω καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰς τὴν τύχην αὐτῶν. 'Ολίγον ἔπειτα οἱ Λέσβιοι ἐζήτησαν κρυφίως τὴν συνδρομὴν τῆς Σπάρτης ἵνα ἀποστατήσωσι. Κατ' εὐτυχίαν τῶν 'Αθηναίων ἡ

τῶν Λεσβίων αἴτησις δὲν εἰσηκούσθη· οἱ Πελοποννήσιοι καὶ ἰδίως οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ παραβιάσωσι τὰς τριακονταετεῖς σπονδάς· ὥστε, ἂν αἱ πόλεις ἐστασίαζον, αἱ στάσεις ὅμως αὗται δὲν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ ἐξωτερικοῦ πολεμίου. Καὶ εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶχον μέγιστον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν ὅσον ἔνεστιτὴν τοιαύτην εἰρηνικὴν τῶν Πελοποννησίων διάθεσιν. Ἀλλὰπερὶ τοὺς χρόνους τούτους συνέβη σπουδαία περὶ τὴν πολιτικὴν τῶν Ἀθηναίων μεταβολή. Ἐνῷ ἐπὶ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ἐξηγόρασαν, καλῶς ποιοῦντες, διὰ πολλῆς θυσίας τὴν εἰρήνην, ἐνῷ ἡ φρόνησις ἀπῄτει καὶ ἤδη νὰ ἀποφύγωσι πᾶσαν ἀφορμὴν ρήξεως, αἴφνης βλέπομεν αὐτοὺς προκαλοῦντας οἴκοθεν τὸν πόλεμον. Πρὶν ἢ ἀναφέρωμεν τὰς πιθανωτέρας τῆς τοιαύτης μεταβολῆς αἰτίας, ἐκθέτομεν τὰ πιστοποιοῦντα αὐτὴν γεγονότα.

Νόμισμα τῶν Μεγάρων.

Ἄρτεμις Ἀγροτέρα

Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς Σάμου, ἂν καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε, ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις, κατὰ πρότασιν τοῦ Περικλέους, ψήφισμα, δι' οὗ οἱ Μεγαρεῖς ἀπεκλείοντο, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀφ' ὅλων τῶν λιμένων τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ἀττικῆς. Τὸ ψήφισμα τοῦτο κατέστρεφε τοὺς Μεγαρεῖς, διότι μὴ δυνάμενοι νὰ ἀγοράσωσι καὶ νὰ πωλήσωσιν οὔτε ἐν Ἀθήναις οὔτε εἰς λιμένα τινὰ τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους κατεδικάζοντο τοιουτοτρόπως εἰς ἐντελῆ σχεδὸν ἐμπορικὴν ἀπραξίαν. Πρόφασις τῆς καταδίκης ταύτης ἦτο ὅτι οἱ Μεγαρεῖς ὑπεδέχοντο δῆθεν φυγάδας ἐξ Ἀθηνῶν δούλους καὶ ὅτι ἐκαλλιέργουν γῆν τινα ἐν μέρει ἱεράν, ἐν μέρει ἀμφισβητουμένην μεταξὺ τῶν δύο πολιτειῶν. Πράγματι ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἠθέλησαν νὰ τιμωρήσωσι τὰ Μέγαρα, διότι οὐδεμία ἄλλη ἀποστασία ἔβλαψεν αὐτοὺς ὅσον ἡ τῆς γείτονος ἐκείνης πόλεως· ἐνόσῳ ἦσαν κύριοι τῆς Μεγαρίδος, ἦσαν ἀσφαλεῖς ἀπὸ πάσης κατὰ ξηρὰν ἐπιδρομῆς τῶν Πελοποννησίων, ἐνῷ ἤδη οἱ Πελοποννήσιοι ἐκράτουν τὰς κλεῖς τῶν μεγάλων τούτων τῆς Ἀττικῆς πυλῶν. Τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀφοῦ ἅπαξ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὰ Μέγαρα διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδικῶνται τὴν πόλιν ταύτην βάλλοντες τὴν μάχαιραν εἰς τὸν λαιμόν της. Ὁ Περικλῆς ἰσχυρίζετο ὅτι ἐν ταῖς σπονδαῖς οὐδὲν ὑπῆρχε τὸ κωλῦον τὴν ἔκδοσιν τοιούτου ψηφίσματος· ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημά του ἦτο σοφιστικόν. Συνήθως αἱ σπονδαὶ δὲν ρυθμίζουσιν εἰμὴ τὰ καθ' ὡρισμένην τινὰ περίστασιν ἀμφισβητούμενα μεταξὺ δύο πολιτειῶν ἀντικείμενα· ἐὰν δὲ ἑκάστη τῶν πολιτειῶν ἐπεχείρει ὡς πρὸς τὴν ἑτέραν πᾶν ὅ,τι ρητῶς ἐν τῇ συνθήκῃ δὲν ἀπαγορεύεται, πρόδηλον ὅτι εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπιούσης ἤθελον ἀρχίζει αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἐχθροπραξίαι. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν Σπάρτῃ δὲν ἐπετρέπετο συνήθως ἡ εἰς ξένους διατριβή· διὸ ὁ Περικλῆς ἔλεγεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ καταργήσῃ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα, ἅμα καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καταργήσωσι τὸν περὶ ξενηλασίας θεσμόν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ σύγκρισις ἦτο βεβιασμένη. Ὁ θεσμὸς οὗτος ἐπεκράτει ἐν Σπάρτῃ ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ ἦτο ἀπ' αἰῶνος ἀνεγνωρισμένος σιωπηρῶς ὑπὸ πάσης τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τούτου ὁ θεσμὸς οὗτος καθιερώθη ἵνα προλάβῃ πᾶσαν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς ἀλλότρια ἤθη ἐκτροπήν, ὡς ἐκ τῆς μετὰ ξένων ἐπιμιξίας, ὄχι ἵνα βλάψῃ τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδενὸς τὰ συμφέροντα ἔβλαπτε, διότι οὐδεὶς ἐζημιοῦτο μὴ ἔχων σχέσιν πρὸς πόλιν ἀπεστερημένην πάσης ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' οὐδένα λοιπὸν τρόπον φαίνεται δικαιολογούμενον τὸ κατὰ Μεγαρέων ψήφισμα καί, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν δύναται ἀναμφιβόλως νὰ θεωρηθῇ ὡς

πρᾶξις πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐπιμελῶς ἀποφεύγοντος πᾶσαν αἰτίαν ἔριδος πρὸς τοὺς Πελοποννησίους συμμάχους.

Ἀλλὰ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ ἴσως πρὸ τοῦ μεγαρικοῦ ψηφίσματος συνέβησαν ἕτεραι ἀφορμαὶ διενέξεων. Τῷ 435 π. Χ. ἐξερράγη μεταξὺ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν ἀποίκων αὐτῶν Κερκυραίων πόλεμος, διότι παραχθείσης ἔριδος μεταξὺ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τοῦ δήμου τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀποικίας (1) Ἐπιδάμνου, τοῦ μετέπειτα Δυρραχίου, οἱ μὲν ὀλιγαρχικοὶ ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν συνδρομὴν τῶν Κερκυραίων, ὁ δὲ δῆμος ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἐπικουρίαν τῶν Κορινθίων (2). Οἱ Κορίνθιοι δὲν ὑπέβαλον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἰς τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἀλλ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, ἔχοντες βοηθοὺς τοὺς ἀποίκους αὐτῶν Λευκαδίους καὶ Ἀμβρακιώτας, πρὸς δὲ καὶ οὐκ ὀλίγας πελοποννησιακὰς καὶ ἄλλας πόλεις, αὐθορμήτως παρασχούσας τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν, ἤτοι τοὺς Ἑρμιονεῖς, τοὺς Τροιζηνίους, τοὺς Φλιασίους, τοὺς Ἠλείους, τοὺς Μεγαρεῖς, τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς ἐν Κεφαλληνίᾳ Παλεῖς. Οὐδὲν ἧττον οἱ Κορίνθιοι ἡττήθησαν, διότι ἡ Κέρκυρα ἦτο τότε μετὰ τὰς Ἀθήνας ἡ ἰσχυροτάτη ναυτικὴ τῆς Ἑλλάδος πόλις, ἔχουσα δύναμιν 120 τριήρων. Ἀλλ' οἱ Κορίνθιοι δὲν ἠνέσχοντο τὴν ἧτταν, καὶ ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη παρασκευασθέντες συνεκρότησαν μετὰ τῶν συμμάχων στόλον 150 πλοίων, ὥστε οἱ Κερκυραῖοι φοβούμενοι ἤδη ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῆ ν' ἀνθέξωσιν ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτοὶ συμμάχους, καὶ ἔπεμψαν ἐπὶ τούτῳ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας.

Νόμισμα τῆς Ἐπιδάμνου

(Ἀγελὰς καὶ μόσχος, Τετράγωνον μετ' ἀνθεμίων παριστώντων τοὺς κήπους τοῦ Ἀλκινόου καὶ ρόπαλον)

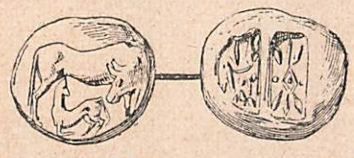
Κατὰ τὰς σήμερον ἰσχυούσας κυβερνητικὰς δοξασίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συνταγματικῶς πολιτευόμενα κράτη, τὸ ἔργον τοῦ κηρύττειν πόλεμον, τοῦ ποιεῖν εἰρήνην καὶ τοῦ συνομολογεῖν συμμαχίας, ὑπάγεται εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας· κατὰ τὰς ἰδέας ὅμως τῶν ἀρχαίων ταῦτα ἦσαν μάλιστα τὰ κυριώτατα ἀντικείμενα τὰ ὑποβαλλόμενα εἰς τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μὴ ὁλοσχερῶς δημοκρατουμένας πόλεις, πολὺ δὲ μᾶλλον εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ πρέσβεις λοιπὸν τῶν Κερκυραίων, ἅμα φθάσαντες ἐνταῦθα διεκοίνωσαν μὲν εἰς τοὺς στρατηγοὺς(1) τὰ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ μηδὲν οἴκοθεν ἀποφασίσαντες ὥρισαν ἀμέσως ἡμέραν καθ' ἣν αὐτὴ τοῦ δήμου ἡ ἐκκλησία ἔμελλε νὰ ἀκροασθῇ τῶν πρέ-

(1) Δὲν ἦτο ἡ Ἐπίδαμνος κοινὴ ἀποικία Κερκυραίων καὶ Κορινθίων, ἀλλ' ἀποικία ἁπλῶς Κερκυραίων, οἵτινες πάλιν ἦσαν ἄποικοι Κορίνθου.

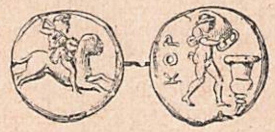
(2) Ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα ἔχει ὡς ἑξῆς κατὰ Θουκυδίδην. Ἐν Ἐπιδάμνῳ στάσεως γενομένης μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἡττήθησαν οἱ πρῶτοι καὶ ἐκδιωχθέντες ἐκ τῆς πόλεως ἡνώθησαν μετὰ τῶν πέριξ οἰκούντων βαρβάρων καὶ ἐληίζοντο τὴν χώραν τῆς Ἐπιδάμνου. Τότε δὲ οἱ δημοκρατικοί, οἱ ἄρχοντες ἐν τῇ πόλει, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῆς Κερκύρας ὡς μητροπόλεως, ἀποπεμφθέντες δ' ἄπρακτοι ὑπὸ τούτων ἐστράφησαν, κατὰ συμβουλὴν τοῦ μαντείου, πρὸς τοὺς Κορινθίους, οἵτινες ἐδέξαντο τὰς αἰτήσεις αὐτῶν, ἡ ἐπέμβασις δ' αὕτη τῶν Κορινθίων ἐπενεγκοῦσα τὴν ἀντίπραξιν τῆς Κερκύρας, μὴ ἀνεχομένης τὴν ἐν Ἐπιδάμνῳ παρουσίαν τῶν Κορινθίων, ἐπήνεγκε τὴν μεταξὺ Κορινθίων καὶ Κερκυραίων διένεξιν καὶ ῥῆξιν. Τότε δὲ μόνον οἱ Κερκυραῖοι παρέστησαν ὡς προστάται τῶν ἐξωσθέντων ἀριστοκρατικῶν.

σβεων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐντολή των ἦτο πρὸ καιροῦ γνωστή, παρέστησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ καὶ τῶν Κορινθίων πρέσβεις, ἵνα ἀντείπωσιν εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς αἰτήσεως. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίῳ, τοὺς λόγους ἑκατέρων τῶν ἀπεσταλμένων, λόγους δηλαδὴ τοὺς ὁποίους αὐτὸς συνέταξε, περιέχοντας ὅμως καθ'ὅλας τὰς πιθανότητας τὰ κυριώτατα τῶν ὅσα ἐρρήθησαν καὶ ὅσα ἴσως αὐτὸς οὗτος ἤκουσε λεγόμενα. Καίτοι δὲ φέρουσι τὸν ἰδιάζοντα τοῦ ὕφους χαρακτῆρα καὶ τὴν συνήθη τραχύτητα τῆς γραμματικῆς κατασκευῆς τοῦ ἱστορικοῦ, οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ὅμως ἐκ τῶν ἁπλουστάτων καὶ πρακτικωτάτων τῆς ὅλης συγγραφῆς, καὶ παριστῶσιν ἀκριβῶς τὴν τότε τῶν πραγμάτων κατάστασιν.

Νομίσματα Κερκύρας

(Δάμαλις καὶ μόσχος. Τετράγωνον μετ' ἀνθεμίων παριστώντων τοὺς κήπους τοῦ Ἀλκινόου)

(Βάκχος ἱππεύων πάνθηρα. Σάτυρος κρατῶν πίθον καὶ κενῶν τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἐντὸς κρατῆρος)

Εἰς τὰς τριακονταετεῖς σπονδὰς διελαμβάνετο ρητῶς· «τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἥτις μηδαμοῦ ξυμμαχεῖ ἐξεῖναι παρ'ὁποτέρους ἂν ἀρέσκηται ἐλθεῖν»· καὶ ἐπειδὴ οἱ Κερκυραῖοι οὔτε τῶν Ἀθηναίων οὔτε τῶν Πελοποννησίων ἦσαν πρότερον σύμμαχοι, ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο δικαιούμενοι νὰ καταταχθῶσιν, ἂν ἤθελον, εἰς τὴν τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν. Ἀλλ'ἡ ὑπόθεσις περιεπλέκετο ἕνεκεν ἄλλων τινῶν περιστάσεων. Ἡ Κέρκυρα ἦτο ἀποικία τῶν Κορινθίων· καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πράγματι αἱ πλεῖσται τῶν ἀποικιῶν οὐδεμίαν διετήρουν σχέσιν πολιτικῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς μητροπόλεις καὶ ὅτι μάλιστα πολλαὶ πελοποννησιακαὶ ἀποικίαι ἦσαν πρὸ καιροῦ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων· δικαίῳ ὅμως αἱ μητροπόλεις ἠξίουν ὅτι ἔκτιζον τὰς ἀποικίας «ἐπὶ τῷ ἡγεμόνες εἶναι» αὐτῶν. Τοῦτο δὲν ἐλέγετο ὑπὸ μόνων τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς οἴκοθεν ὁμιλῶν ὑποδεικνύει μέχρι τινὸς τὰ τοιαῦτα ἡγεμονικὰ δίκαια, διότι βεβαιοῖ ὅτι οἱ Κερκυραῖοι, ἄποικοι ὄντες Κορινθίων, «παρημέλουν αὐτῶν· οὔτε γὰρ ἐν πανηγύρεσι ταῖς κοιναῖς διδόντες γέρα τὰ νομιζόμενα, οὔτε Κορινθίῳ ἀνδρὶ προκαταρχόμενοι τῶν ἱερῶν, ὥσπερ αἱ ἄλλαι ἀποικίαι». Ὥστε ναὶ μὲν οἱ Κερκυραῖοι δὲν ἦσαν κατατεταγμένοι εἰς τὸν κατάλογον τῶν πελοποννησίων συμμάχων ἀλλ' ὅμως συνεδέοντο μεθ' ἑνὸς τῶν συμμάχων τούτων διὰ θεσμῶν τινων, τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι, ἐὰν τῷόντι ἀπέφευγον πᾶσαν ἀφορμὴν διενέξεως πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ὤφειλον νὰ σεβασθῶσι τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ προέκειτο περὶ τῶν Κορινθίων, οἵτινες κυρίως ἀπέτρεψαν τοὺς Πελοποννησίους νὰ δώσωσι προσφάτως βοήθειαν εἰς τὴν στασιάσασαν Σάμον καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Πλὴν τούτου, μεταξὺ Κερκυραίων καὶ Κορινθίων ὑφίστατο ἤδη πόλεμος· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, παραδεχόμενοι τὴν περὶ συνδρομῆς αἴτησιν τῶν Κερκυραίων, ἐξ ἀνάγκης περιήρχοντο ἀμέσως εἰς πόλεμον οὐ μόνον πρὸς τοὺς Κορινθίους ἀλλὰ πιθανῶς καὶ πρὸς ὅλην τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν, ἐν ᾗ οἱ Κορίνθιοι ἐπεῖχον προέχουσαν τάξιν· διὸ καὶ ὀρθῶς ἔλεγον οὗτοι «οὐ γὰρ τοῖσδε μόνον ἐπίκουροι ἂν γένοισθε, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν ἀντὶ ἐνσπόνδων πολέμιοι».

Τοιαῦτα ἦσαν ἐν κεφαλαίῳ τὰ ἐπιχειρήματα τὰ ἐκτεθέντα ὑπὸ τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Κερκυραίων, κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας. Κατὰ δυστυχίαν ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀπεμνημόνευσε τοὺς λόγους τῶν ἀθηναίων ρητόρων· ἐπιφέρει μόνον ὅτι εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης συνεδριάσεως ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέχετο μᾶλλον τὰ τῶν Κορινθίων, ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν μετέβαλε γνώμην· καὶ δὲν ἠσπάσθη μὲν

ΧΑΡΤΗΣ
ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΡΧΑΣ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

- Ἀθηναϊκὸν κράτος
- Φιλικαὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας πολιτεῖαι
- Πελοποννησιακὴ συμμαχία
- Φιλικαὶ πρὸς τὴν Σπάρτην πολιτεῖαι
- Οὐδέτεραι πολιτεῖαι

καθ' ὁλοκληρίαν τὴν τῶν Κερκυραίων αἴτησιν, δὲν ἐποίησε δηλαδὴ συμμαχίαν πρὸς αὐτούς, ὥστε νὰ ἔχωσι τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους, ἐπιμαχίαν δὲ μόνον, ἵνα βοηθῶσιν ἀλλήλους, ἐάν τις προσβάλη τὴν Κέρκυραν, ἢ τὰς 'Αθήνας, ἢ τοὺς τούτων συμμάχους· ἐν ἄλλαις λέξεσι, συνωμολόγησαν συμμαχίαν ὄχι ἐπιθετικὴν ἅμα καὶ ἀμυντικήν, ἀλλὰ μόνον ἀμυντικήν. Ὁ ἱστορικὸς ἐξηγεῖ κάλλιστα καὶ πόθεν προέκυψεν ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς γνώμης τῆς πλειονοψηφίας. Οἱ 'Αθηναῖοι, λέγει, ἐνόμιζον ἄφευκτον τὸν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους πόλεμον, καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἤθελον νὰ ἐγκαταλίπωσιν εἰς τοὺς Κορινθίους τὴν Κέρκυραν, ναυτικὸν ἔχουσαν τοσοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπεθύμουν νὰ ὑποτρέφωσι ταύτην τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐκείνων σύγκρουσιν, ἵνα εὕρωσιν αὐτοὺς ἀσθενεστέρους βραδύτερον. Ὁ κύριος λοιπὸν λόγος δι' ὃν οἱ 'Αθηναῖοι ἔπραξαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅ,τι ἔπραξαν ἦτο ὅτι ὑπελάμβανον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον· ἀλλ' ἐνῷ οἱ Πελοποννήσιοι πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀπέφυγον δύο ἐπιτηδειοτάτας περιστάσεις τοῦ νὰ προσβάλωσι τοὺς 'Αθηναίους, τὸ νὰ νομίζωσιν οὗτοι οὐδὲν ἧττον ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπόδραστος καὶ τούτου ἕνεκα νὰ πολιτεύωνται παρὰ τὸ δίκαιον πρὸς τοὺς Πελοποννησίους, ἦτο τὸ αὐτὸ καὶ νὰ προκαλῶσι τὸν πόλεμον. Ὅτι δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος, παρὰ τὸ δίκαιον ἐπολιτεύθησαν, πρόδηλον.

Νομίσματα Κορίνθου

('Αφροδίτη φέρουσα κεκρύφαλον. Πήγασος)

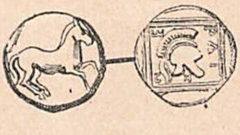
(Παλλάς. Πήγασος βόσκων)

Ποῖον ἦτο τὸ κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου προέκειτο νὰ ἀποφασισθῇ τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα; Αἱ τριακονταετεῖς σπονδαί, ἐν αἷς ἐλέγετο,ὡς εἴδομεν, «ἐξεῖναι παρ' ὁποτέρους τις τῶν ἀγράφων πόλεων βούλεται ἐλθεῖν». Ἂν λοιπὸν οἱ 'Αθηναῖοι ἐπίστευον εἰλικρινῶς ὅτι ἐδικαιοῦντο, κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν αὐτῶν τοὺς Κερκυραίους, διατί δέν τους ἐδέχθησαν; 'Αλλὰ δέν το ἐπίστευον· ὁ Θουκυδίδης τὸ λέγει ρητῶς. Παραδεχόμενοι, λέγει, αὐτοὺς εἰς τὴν συμμαχίαν των ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ συμπλεύσωσι μετὰ τούτων ἐπὶ Κόρινθον. 'Εὰν δὲ συνέπλεον μετὰ τῶν Κυρκυραίων ἐπὶ Κόρινθον, «ἐλύοντ' ἂν αὐτοῖς αἱ πρὸς Πελοποννησίους σπονδαί». Οἱ 'Αθηναῖοι ἄρα ὡμολόγουν ὅτι δὲν ἐδικαιοῦντο νὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν συμμαχίαν των τοὺς Κερκυραίους εἰμὴ παραβαίνοντες τὰς σπονδάς. Μήπως ὅμως περιοριζόμενοι εἰς ἐπιμαχίαν δὲν ἤθελον καταντήσει εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα; Ἵνα πιστεύσωσιν οἱ 'Αθηναῖοι ἢ ὅτι ἠδύναντο ἔτι νὰ μὴ ἔλθωσιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Κορινθίους ἢ ὅτι ἡ σύγκρουσις αὕτη καὶ ἄνευ τοῦ ἐπὶ Κόρινθον πλοῦ δὲν ἰσοδυνάμει μὲ τὴν λύσιν τῶν σπονδῶν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦσαν οἱ ὀλιγώτερον προνοητικοὶ καὶ πρακτικοὶ τῶν ἀνθρώπων.

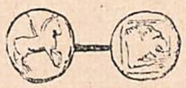
Τφόντι,συνομολογηθείσης τῆς ἐπιμαχίας,433—432,οἱ 'Αθηναῖοι ἔπεμψαν εἰς βοήθειαν τῶν Κερκυραίων μικράν τινα ναυτικὴν μοῖραν δέκα τριήρων, ὑπὸ Λακεδαιμόνιον τὸν τοῦ Κίμωνος υἱόν, παραγγείλαντες αὐτῷ «μὴ ναυμαχεῖν Κορινθίοις, ἢν μὴ ἐπὶ Κέρκυραν πλέωσι καὶ μέλλωσιν ἀποβαίνειν, ἢ ἐς τῶν ἐκείνων τι χωρίον· οὕτω δέ, κωλύειν κατὰ δύναμιν». 'Αλλὰ συγκροτεῖται ἤδη ναυμαχία μεγάλη Κορινθίων καὶ Κερκυραίων ἐν τῷ μεταξὺ Κερκύρας καὶ 'Ηπείρου πελάγει, «ἐν ᾗ αἱ ἀττικαὶ νῆες, παραγιγνόμεναι τοῖς Κερκυραίοις, εἴ πῃ πιέζοιντο, φόβον μὲν παρεῖχον τοῖς ἐναντίοις, μάχης δὲ οὐκ ἦρχον, δεδιότες οἱ στρατηγοὶ τὴν πρόρρησιν τῶν 'Αθηναίων». Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡττᾶται

κατὰ κράτος τὸ δεξιὸν κέρας τῶν Κερκυραίων, καὶ τότε οἱ Ἀθηναῖοι «ὁρῶντες τοὺς Κερκυραίους πιεζομένους μᾶλλον ἤδη ἀπροφασίστως ἐπεκούρουν τὸ μὲν πρῶτον ἀπεχόμενοι, ὥστε μὴ ἐμβάλλειν τινί· ἐπειδὴ δὲ ἡ τροπὴ ἐγίγνετο λαμπρῶς καὶ ἐνέκειντο οἱ Κορίνθιοι, τότε δὴ ἔργου πᾶς εἴχετο ἤδη καὶ διεκέκριτο οὐδὲν ἔτι,ἀλλὰ ξυνέπεσον ἐς τοῦτο ἀνάγκης, ὥστε ἐπιχειρῆσαι ἀλλήλοις τοὺς Κορινθίους καὶ Ἀθηναίους».Τὸ τέχνασμα λοιπὸν ἐκεῖνο τῆς ἐπιμαχίας δὲν προέλαβε τὴν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Κορινθίων σύγκρουσιν· οἱ δὲ Κορίνθιοι, ἀναγκασθέντες ὡς ἐκ τούτου νὰ παύσωσι τὸν πρὸς Κερκυραίους πόλεμον, μετέβαλον φυσικῷ τῷ λόγῳ διάθεσιν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, καί, ἐνῷ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀποτρέψαντες ἐσχάτως τοὺς ἄλλους Πελοποννησίους ἀπὸ πάσης ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ οἱ ἀνακηρύξαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως, ἤδη ἐζήτησαν ἀναφανδὸν νὰ περιπλέξωσι τὰ μεταξὺ τῶν δύο συμμαχιῶν πράγματα καὶ νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν ὁλοσχερῆ ρῆξιν. Οὐδ' ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ ἡ πρὸς τοῦτο ἐπιτηδεία περίστασις.

Νομίσματα Μακεδόνων ἐπὶ Περδίκκα υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου

(Ἵππος καὶ κράνος)

(Ἵππος καὶ κεφαλὴ λέοντος)

Ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας,ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκείνου ὃν πολλάκις ἀνεφέρομεν ἐπὶ τῶν μηδικῶν,διετέλει πρότερον φίλος καὶ σύμμαχος τῶν Ἀθηναίων. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι ἐποιήσαντο συμμαχίαν καὶ πρὸς δύο ἑτέρους ἡγεμόνας τῆς Μακεδονίας, ἐναντιουμένους εἰς τὸν Περδίκκαν, ἤτοι πρὸς τὸν τούτου ἀδελφὸν Φίλιππον καὶ πρὸς τὸν Δέρδαν, ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ ὑποκινῇ εἰς στάσιν τὰς κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια συμμάχους τῶν Ἀθηναίων πόλεις. Μεταξὺ δὲ τῶν πόλεων τούτων ἦτο καὶ ἡ Ποτίδαια, ἥτις, ἀποικία οὖσα τῶν Κορινθίων, διετήρει, καίπερ ὑποτελὴς τῶν Ἀθηναίων, σχέσεις τινὰς πρὸς τὴν μητρόπολιν, δεχομένη ἰδίως παρ' αὐτῆς κατ' ἔτος τοὺς καλουμένους ἐπιδημιουργούς, ἐτησίους ἄρχοντας ἐπιτελοῦντας μὲν αὐτόθι ἐπισήμους τινὰς θυσίας ἔχοντας δὲ καὶ ἐπιρροήν τινα εἰς διοίκησιν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Περδίκκας γινώσκων τὴν νέαν ἐχθρικὴν διάθεσιν τῶν Κορινθίων κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἔπεμψε πρέσβεις οὐ μόνον εἰς Κόρινθον,ἵνα διὰ τῆς πόλεως ταύτης κινήσῃ εἰς ἐπανάστασιν τὴν Ποτίδαιαν, ἀλλὰ καὶ εἰς Σπάρτην, ἵνα προκαλέσῃ κήρυγμα πολέμου τῆς ὅλης πελοποννησιακῆς ὁμοσπονδίας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, μαθόντες τὰ ἐνεργούμενα, διέταξαν τοὺς Ποτιδαιάτας νὰ καθαιρέσωσι τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος τοῦ τείχους αὐτῶν, νὰ δώσωσιν ὁμήρους, νὰ ἀποπέμψωσι τοὺς ἐπιδημιουργοὺς καὶ νὰ μὴ δέχωνται τοῦ λοιποῦ αὐτούς. Τότε οἱ Ποτιδαιᾶται, ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπροσπάθησαν νὰ ἐπιτύχωσι παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ἀνάκλησιν τῶν διαταγῶν τούτων, ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Λακεδαίμονα μετὰ Κορινθίων· καὶ ἐπειδὴ τὰ τέλη, δηλαδὴ οἱ ἄρχοντες τῶν Λακεδαιμονίων, ὑπέσχοντο ὅτι, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι στρατεύσωσιν ἐπὶ Ποτίδαιαν, οἱ Λακεδαιμόνιοι θέλουσιν εἰσβάλει εἰς τὴν Ἀττικήν, οἱ Ποτιδαιᾶται ἀπέστησαν ἤδη ἀναφανδόν. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, πέμψαντες ἐν τῷ μεταξὺ στρατὸν εἰς τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἔτρεψαν τούς τε Ποτιδαιάτας καὶ τοὺς εἰς βοήθειαν αὐτῶν ἐλθόντας Κορινθίους καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Ποτίδαιαν.

Ταῦτα ἐγίνοντο κατὰ τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 432 ἔτους. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων ἐπολλαπλασιάζοντο καὶ τὰ πάθη παρωξύνοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Οἱ Μεγαρεῖς δὲν ἔπαυον κραυγάζοντες κατὰ τοῦ ψηφίσματος. Οἱ Κορίνθιοι ἠξίουν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδάς, πολεμήσαντες πρὸς αὐτοὺς περὶ Κέρκυραν, καί, ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι οἱ Ποτιδαιᾶται μελετῶσι νὰ στασιάσωσιν, ἀνατρέψαντες τὰ πρὸς

τους δίκαια καὶ πάτρια τῆς μητροπόλεως. Καὶ ἄλλοι δέ, ὡς φαίνεται, σύμμαχοι τῶν ιοποννησίων, ἔλεγον ὅτι ἀδικοῦνται· καὶ πολλοὶ ὑποτελεῖς τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως οἱ ινῆται, παρεπονοῦντο κρυφίως εἰς τὴν Σπάρτην ἕνεκα τῶν καταπιέσεων τὰς ὁποίας σχον· τὸ δὲ σπουδαιότερον, κοινὸς ἐπεκράτει φόβος ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι πράττοντες τα πάντα διανοοῦνται νὰ δουλώσωσι καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ὥστε οἱ Λακεδαιμό-, καίτοι ὡς πάντοτε νωθροὶ ὄντες, καίτοι ὡς πάντοτε διστάζοντες νὰ ἀναλάβωσιν ›να μέγαν, καίτοι ὡς πάντοτε εὐκολώτερον ὑποσχόμενοι ἐπικουρίας ἢ παρέχοντες ίας, καταναγκαζόμενοι ὅμως ἤδη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ φασίσωσιν ὁριστικόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἡ Σπάρτη ήθιζε νὰ κρίνῃ πρὸ πάντων κατ' ἰδίαν χωρὶς τῶν συμμάχων, ἂν ὑπάρχει ἀφορμὴ πο-ιου ἢ ὄχι· καὶ ἂν ἔκρινεν ὅτι ὄχι, τὸ πρᾶγμα παντάπασι δὲν ὑπεβάλλετο πλέον εἰς ; συμμάχους· οὗτοι δὲν προσεκαλοῦντο νὰ ψηφοφορήσωσιν εἰμὴ ἐὰν ἡ ἀπόφασις τῆς άρτης ἦτο ὅτι ὑπάρχει ἀφορμὴ πολέμου. Τότε, εἰ μὲν ἡ πλειονοψηφία συνετάσσετο ὰ τῆς γνώμης τῆς Σπάρτης, ἅπασα ἡ ὁμοσπονδία ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἐκτελέσῃ τὰ δόξαντα· ὲ ἡ πλειονοψηφία διεφώνει, ἡ Σπάρτη ἐξετέλει οὐδὲν ἧττον τὰ αὐτῇ δόξαντα μόνη ετὰ τῶν τυχὸν συμφωνούντων συμμάχων. Καὶ εἶχε μὲν ἑκάστη πόλις, μικρὰ ἢ μεγάλη, ν δικαίωμα ψήφου, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ἡ Σπάρτη προεῖχεν οὐ-δῶς ὅλων τῶν συμμάχων, αὐτὴ κυρίως ἀποφασίζουσα περὶ τοῦ πρακτέου, τῶν δὲ λοι-' καλουμένων μόνον νὰ ψηφοφορήσωσιν ἂν θέλωσι νὰ συμπράξωσιν ἢ οὔ. Τοιουτο-τως λοιπὸν ἐπολιτεύθη καὶ ἐνταῦθα. Οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι ὅσοι ἠξίουν οἱ Ἀθηναῖοι ἔλυσαν τὰς σπονδὰς ἢ ἄλλως ἠδίκησαν τὴν Πελοπόννησον ὑπέβαλον ταράπονα αὐτῶν εἰς τὸν σύλλογον τῶν πολιτῶν τῆς Σπάρτης· διότι, καίτοι ὀλιγαρ-ιένης τῆς πόλεως ταύτης, τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο τόσῳ σπουδαῖον ὥστε δὲν ἠδύνατο ἰποφασισθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς ὁλομελείας τῶν Σπαρτιατῶν, ὅ ἐστι τῶν πολιτῶν, οἵτινες ἐκ τῆς ἡλικίας, τῆς τακτικῆς εἰς τὰ συσσίτια εἰσφορᾶς καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως περὶ πειθαρχίας νόμων εἶχον δικαίωμα ψήφου. Ἐκτεθείσης δὲ ἐνώπιον αὐτῶν τῆς ιγορίας, ἀπεπέμφθησαν ὅλοι οἱ ξένοι, καὶ ὁ σύλλογος συνεζήτησε καὶ ἀπεφάσισε κατ' ν.

Ὁ μέγας τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἱστορικὸς ἐξέθηκεν ἡμῖν ἐν ἐκτάσει τὰ ι τὴν συνεδρίαν ταύτην, ἐν ᾗ πρόκειται νὰ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ινημόνευσε μὲν ὅλους τῶν κατηγόρων τοὺς λόγους ἀλλὰ παρέθεσε τὸν λόγον τῶν ινθίων, τῶν τελευταίων ἀγορευσάντων, ὅστις ἦτο ἀναγκαίως ὁ πάντων σπουδαιό-ς· ἔπειτα τὸν λόγον Ἀθηναίων τινῶν πρέσβεων, οἵτινες παρευρεθέντες κατὰ τύχην Σπάρτῃ ἕνεκα ἑτέρων ὑποθέσεων ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀπαντήσωσιν ἐκ τοῦ προ-ου εἰς τοὺς κατηγόρους· μετὰ ταῦτα, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν ξένων, ›υκυδίδης παρατίθησι τὸν λόγον τοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου, καὶ τελευταῖον τὴν βρα-ν ἀλλὰ χαρακτηριστικωτάτην προσφώνησιν τοῦ ἐφόρου Σθενελαΐδου, δι' ἧς ἐκρίθη ὰ χεῖρας ἀγών. Οἱ λόγοι οὗτοι, ὡς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Θου-δου αὐτοῦ· ἀπεικονίζουσιν ὅμως πιστῶς τὰ αἰσθήματα τῶν πολιτικῶν μερίδων εἰς ἰποδίδονται· ἀπόδειξις τούτου ἔστω πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι, κυ-εἰπεῖν, ἀπόκρισις εἰς τὸν προρρηθέντα, ἀλλ' ἕκαστος παρίστησι τὴν κατάστασιν τῶν ιμάτων ὑπὸ τὴν ἰδίαν τοῦ ἀγορεύοντος ἔποψιν.

Ὁ ῥήτωρ τῶν Κορινθίων δὲν διέτριψε περὶ τὰς κατὰ μέρος ἀδικίας τῶν Ἀθη-ν, περὶ ὧν ὡμίλησαν οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ ἄλλοι προαγορεύσαντες σύμμαχοι· ἐν πα-› δὲ ἤγγισε καὶ αὐτὴν τὴν περὶ Κερκύρας καὶ Ποτιδαίας ὑπόθεσιν, εἰς ἣν ἰδίως

ἠνείχοντο οἱ ἐντολεῖς αὐτοῦ· καὶ ἀμέσως ἀνήγαγε τὸ ζήτημα εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ πε ωπήν, ἰσχυρισθεὶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι οἱ ἔχοντες ἤδη δεδουλωμένους πλείστους τῶν Ἑ λήνων, ἐπιβουλεύουσι καὶ ὅλους τοὺς λοιπούς. ἐπὶ τούτῳ πρὸ καιροῦ παρασκευαζόμε Ἵνα ἐλέγξῃ δὲ τὴν ἀδράνειαν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ ἐν τῷ ἅμα παροξύνῃ τὴν φιλο μίαν αὐτῶν, περιέπλεξε μὲν τὸν ἔλεγχον δι' ἐγκωμίων ὄχι ὀλίγων, ἀλλὰ σαφῶς ἀνε ρυξεν αὐτοὺς αἰτίους τοῦ κακοῦ, ὡς ἐπιτρέψαντας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πρῶτον, νὰ ὀ ρώσωσι τὴν πόλιν μετὰ τὰ μηδικά, ὕστερον νὰ στήσωσι τὰ μακρὰ τείχη, καὶ τελευταῖ ἀφοῦ ἀπεστέρησαν τῆς ἐλευθερίας τοσούτους Ἕλληνας, νὰ ἀπειλῶσι καὶ αὐτοὺς τ Λακεδαιμονίων τοὺς συμμάχους. Καὶ ἐνταῦθα ἐπέφερεν ἀμίμητόν τινα εἰκόνα τοῦ ἀν θέτου χαρακτῆρος τῶν δύο φυλῶν, εἰκόνα τῆς ὁποίας ὁ τελικὸς σκοπὸς ἦτο νὰ καταστ ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ὅσα ἔχουσι καὶ ἀδύνα νὰ ἀφήσωσι ποτὲ ἥσυχον τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. «Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, εἶπεν, εἶναι φύσει νεω ροποιοί, καὶ ὀξεῖς εἰς τὸ νὰ ἐπινοῶσι καὶ νὰ ἐκτελῶσιν ὅ,τι ἂν ἀποφασίσωσιν· ἐνῷ ὑμ δὲν φροντίζετε εἰμὴ πῶς νὰ διατηρήσητε τὰ ὑπάρχοντα, καὶ οὐ μόνον μηδὲν πλέον τού ἐπινοεῖτε, ἀλλ' ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδὲ τἀναγκαῖα πρὸς τοῦτο πράττετε. Αὖθις δὲ αὐ μὲν εἶναι καὶ παρὰ τὴν δύναμιν αὐτῶν τολμηταί, καὶ ὑπὲρ ὅ,τι νομίζουσι κατορθω κινδυνευταί, καὶ ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς πάντοτε εὐέλπιδες· ὑμέτερον δὲ ἴδι εἶναι τὸ πράττειν ὀλιγώτερον τοῦ ὅ,τι δύνασθε, τὸ μὴ πιστεύειν μηδὲ εἰς τὰ βεβαιότ πράγματα καὶ τὸ νομίζειν ὅτι μηδέποτε θέλετε ἀπαλλαγῆ τῶν συμφορῶν. Αὐτοὶ εἶναι ἄοκνοι, ὑμεῖς δὲ περὶ τὰ πάντα βραδεῖς· αὐτοὶ πρόθυμοι ν' ἀποδημήσωσιν, ὑμ δὲ προσηλωμένοι εἰς τὰς ἑστίας σας, διότι οἱ μέν, κινούμενοι, νομίζουσιν ὅτι δύνανται ἀποκτήσωσί τι, ὑμεῖς δὲ φρονεῖτε ὅτι οὕτω δύνασθε ἐξ ἐναντίας νὰ βλάψετε καὶ ἔχετε. Οἱ Ἀθηναῖοι νικῶντες τοὺς ἐχθροὺς ὠφελοῦνται ὅσον ἔνεστι πλειότερον ἐκ νίκης, καὶ νικώμενοι ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ὑπενδίδουσιν. Ἔτι δὲ τὰ μὲν σώμ μεταχειρίζονται ὑπὲρ τῆς πόλεως, παντάπασι πρὸς ταῦτα ἀδιαφοροῦντες, ὡς ἂν ἦσαν λων σώματα, τοῦ δὲ πνεύματος διατελοῦσιν ἐντελῶς κύριοι, ἀγωνιζόμενοι νὰ πράξωσί ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ εἰ μὲν δὲν δυνηθῶσι νὰ ἐκτελέσωσιν ὅ,τι ἐπενόησαν, νομίζουσιν ἐστερήθησαν πράγματος ἀνήκοντος εἰς αὐτούς· τὰ δὲ κτηθέντα ἅπαξ θεωροῦσιν ὀλ πρὸς ὅσα μέλλουσι νὰ κατορθώσωσι διὰ τῶν πράξεων αὐτῶν. Ἐὰν δὲ καὶ πραγματι ἀποτύχωσί που, ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ἀντελπίσαντες ἀμέσως ἄλλα· δι μόνοι αὐτοὶ ἔχουσι σχεδὸν συγχρόνως καὶ ἐλπίζουσιν ὅ,τι ἂν ἐπινοήσωσι, ταχεῖαν ποιο τες τὴν ἐπιχείρησιν τῶν ἀποφασισθέντων. Καὶ ταῦτα πάντα ἀγωνίζονται δι' ὅλου αἰῶνος μετὰ πόνων καὶ κινδύνων, ἀπολαύοντες ἐλάχιστα τῶν ὑπαρχόντων, διὰ πόθον τοῦ νὰ προσαποκτῶσιν ἀείποτε ἕτερα, καὶ ἑορτὴν νομίζοντες οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ δέοντα πράττειν, συμφορὰν δὲ τὴν ἀπράγμονα ἡσυχίαν μᾶλλον ἢ τὴν ἐπίπονον ἀσ λίαν. Ὥστε ἐν ὀλίγοις ὀρθῶς δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἐγεννήθησαν ἵνα μήτε αὐ ἔχωσιν ἡσυχίαν μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀφήσωσι νὰ ἡσυχάσωσι ποτέ». Τὸ σ πέρασμα τῶν προτάσεων τούτων ἦτο πρόδηλον. Ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι, τοιοῦτοι ὄν ἠπείλουν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, καιρὸς ἦτο ἤδ Λακεδαιμόνιοι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὴν βραδύτητα αὐτῶν, νὰ εἰσακούσωσι τὰς δ σεις τῶν συμμάχων καὶ τῶν Ποτιδαιατῶν καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτούς, εἰσβάλλοντες κ τάχος εἰς τὴν Ἀττικήν.

Οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, ὡς προείπομεν, κατὰ τύχην παρευρίσκο ἐν Σπάρτῃ ἕνεκεν ἑτέρων ὑποθέσεων, ἤδη δ' ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ ἀ λογηθῶσιν ὑπὲρ τῆς πόλεως αὐτῶν, κυρίως εἰπεῖν δὲν ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς προσ

σαντας, διότι οὔτε περὶ τῶν ἀποδιδομένων αὐτοῖς ἀδικημάτων ὡμίλησαν, ἐπὶ τῷ
ῳ ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἦτο κριτὴς ἁρμόδιος τῶν μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλων Ἑλ-
ων ἐρίδων, οὔτε περὶ τὸ γενικὸν ζήτημα, ὅπως ὑπὸ τῶν Κορινθίων ἐτέθη, ἤτοι περὶ
ἀποδιδόμενα εἰς τοὺς Ἀθηναίους βουλεύματα, διέτριψαν,ἀλλ' ἠγωνίσθησαν μόνον νὰ
ιολογήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅθεν, ἀφοῦ ὑπέμνησαν ὅσα οἱ
ηναῖοι, ἐπὶ τῶν μηδικῶν, ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἐμεγαλούργησαν· ἀφοῦ προσέ-
αν ὅτι δὲν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν βιασάμενοί τινα, ἀλλὰ διότι οἱ μὲν Σπαρτιᾶται
ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πρὸς τὸν βάρβαρον πόλεμον, οἱ δὲ σύμμαχοι πα-
ίλεσαν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν· ἀφοῦ ἐξήγησαν πῶς διὰ τὴν
ἔπειτα δυστροπίαν τινῶν ἐκ τῶν συμμάχων τούτων ἠναγκάσθησαν νὰ καθυποτάξωσιν
ούς· ἀφοῦ ἰσχυρίσθησαν ὅτι οὐδεμίαν κατάχρησιν ἐποίησαν τῆς ἀρχῆς, ἐπήνεγκον
υταῖον ὅτι τὰ παράπονα τῶν ὑπηκόων εἶναι ἄτοπα, ὅτι ὑπὸ τοῦ Μήδου δεινότερα
χοντες ἐσιώπων· ὅτι, ἂν ἡ ἀρχὴ τῶν Ἀθηναίων φαίνεται χαλεπή, φαίνεται τοιαύτη
ι τὸ παρὸν ἀεὶ βαρὺ τοῖς ὑπηκόοις· ὅτι, ἂν οἱ Σπαρτιᾶται,καθαιρέσαντες τοὺς Ἀθη-
υς, ἄρξωσιν αὐτοί, θέλουσιν ἐκτεθῇ εἰς ὁμοίας αἰτιάσεις· καὶ ὅτι ἑπομένως ἡ εὐβου-
ἀπαιτεῖ νὰ μὴ λύσωσι κατεσπευσμένως τὰς σπονδάς,μηδὲ νὰ παραβῶσι τοὺς ὅρκους,
ι νὰ διαλύσωσι, κατὰ τὴν συνθήκην, διὰ δίκης τὰς τυχὸν ὑφισταμένας διαφοράς.
ιῦτα εἶπον οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἠγόρευσαν ἔξω τοῦ προκειμένου. Τὸ ζήτημα δὲν ἦτο
ως πῶς οὗτοι ἐπολιτεύοντο πρὸς τοὺς ὑπηκόους· οἱ Πελοποννήσιοι δι' ἐπανειλημ-
ον συνθηκῶν ἀνεγνώρισαν τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, ὁποία εἶχεν ἀποβῆ ἐσχά-
καὶ προσκληθέντες νὰ βοηθήσωσι τοὺς Σαμίους καὶ τοὺς Λεσβίους ἀπεποιήθησαν
ερώσαντες τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Τὸ ζήτημα ἦτο λοιπὸν ἂν οἱ Ἀθηναῖοι
τοῦ πρὸς τοὺς Μεγαρεῖς, πρὸς τοὺς Κορινθίους καὶ πρὸς ἄλλους συμμάχους τῆς Πε-
ννήσου πολιτεύματος δὲν ἀπεδείκνυον, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἔδιδον εὐλογοφανῆ ἀφορ-
νὰ λέγεται ὅτι μελετῶσι νὰ παραβιάσωσι τὰ ἀναγνωρισθέντα αὐτοῖς ὅρια, ἐπιβου-
ντες τὴν αὐτονομίαν καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Περὶ τούτου οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν
ν.

Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἀφοῦ ἤκουσαν τὰς ἐγκλήσεις τῶν συμμάχων καὶ τὴν τῶν
ηναίων ἀπολογίαν, παρακαλέσαντες πάντας νὰ ἀποχωρήσωσιν ἐβουλεύθησαν κατ'
περὶ τοῦ πρακτέου. «Καὶ τῶν μὲν πλειόνων ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἱ γνῶμαι ἔφερον, ἀδικεῖν
ὺς Ἀθηναίους ἤδη καὶ πολεμητέα εἶναι ἐν τάχει». Ἀλλ' ἠγέρθη καὶ μία φωνὴ
ία τῆς γνώμης ταύτης, ἡ φωνὴ τοῦ γηραιοῦ καὶ συνετοῦ βασιλέως Ἀρχιδάμου. Ὁ
ίδαμος δὲν ἐξήτασεν οὔτε τὰς μερικὰς κατὰ τῶν Ἀθηναίων αἰτιάσεις οὔτε τὴν γε-
κατηγορίαν ὅτι ἐπιβουλεύουσι τὴν ὅλην ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, οὔτε τὸν τρό-
καθ' ὃν πρὸς τοὺς ἰδίους ὑποτελεῖς πολιτεύονται. Ὁ βασιλεύς, θεωρῶν ἁπλῶς ὅτι
ειται περὶ κηρύξεως πολέμου,ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ μακρῶν μὲνὅπωσοῦν,
ὑπὸ μόνην τὴν ἔποψιν τοῦ στρατιωτικοῦ συμφέροντος τῆς Σπάρτης.Τὸ συμπέρασμά
ιτο ὅτι δὲν συμφέρει νὰ κηρύξωσιν ἀμέσως πόλεμον κατὰ τῶν Ἀθηναίων, διότι
χουσι τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα, ναῦς, χρήματα, ἵππους, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουσι
ι ταῦτα πρὸ καιροῦ ἐν ἀφθονίᾳ, ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν συμφέρει νὰ πολεμήσωσιν
άσκευοι πρὸς παρεσκευασμένους. Δὲν ἀξιῶ, προσέθηκεν, ὅτι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ
μεν ἀναίσθητοι πρὸς τὰ παθήματα τῶν συμμάχων ἡμῶν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀνάγκη
άντων νὰ ἐπιχειρήσωμεν διαπραγματεύσεις μετριοπαθεῖς ἅμα καὶ ἀξιοπρεπεῖς,
ἐπανόρθωσιν τῶν ἀδικημάτων, συγχρόνως δὲ νὰ ἑτοιμασθῶμεν διὰ προσαγωγῆς

μὲν συμμάχων, καὶ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, διὰ συλλογῆς δὲ ναυτικοῦ καὶ χρημάτ Καὶ εἰ μὲν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπακούσωσιν ἡμῶν πρεσβευομένων, τόσῳ καλύτερον· εἰ δὲ διελθόντων ἐτῶν δύο καὶ τριῶν, θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπ' αὐτοὺς μετὰ π στης ἐλπίδος ἐπιτυχίας.

Τμῆμα ἀσπίδος μαρμαρίνης, εὑρισκόμενον ἐν τῷ βρεττανικῷ μουσείῳ
(Ἀντιγραφὴ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Φειδίου)

Τοιαῦτα ἐν κεφαλαίῳ εἶπεν ὁ Ἀρχίδαμος. Τελευταῖος δὲ ἠγόρευσεν ὁ Σθεν ἴδας, εἷς τῶν ἐφόρων τότε ὤν· διότι ἔθος, ὡς φαίνεται, ἦτο, περατωθείσης τῆς σ τήσεως εἷς τῶν ἐφόρων νὰ συγκεφαλαιοῖ αὐτὴν καὶ νὰ ὑποβάλῃ τὸ ζήτημα εἰς φασιν. Ὁ λόγος τοῦ ἐφόρου διέφερεν οὐσιωδῶς τοῦ βασιλικοῦ λόγου. Ἐπειδὴ οἱ Ἀ ναῖοι δὲν ἀντεῖπον εἰς τὰ ἀποδοθέντα αὐτοῖς ἀδικήματα, ὁ Σθενελαΐδας ὑπέβαλε ἀδικήματα ταῦτα ὡς ὁμολογούμενα· τεθέντος δὲ ὅτι ἦσαν ὁμολογούμενα, ἐπέφερεν ἡ Σπάρτη ὤφειλεν ἀμέσως, ἄνευ σκέψεων καὶ ἀναβολῶν, νὰ προπολεμήσῃ ὑπὲρ τῶν μάχων καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς νὰ γίνωσιν ἔτι ἰσχυρότεροι παρ' ὅ,τι ἐγένοντο. Ἐξέθεσε δὲ ταῦτα δι' ὀλίγων λέξεων, ἐπιτηδείων νὰ προξενήσωσιν ἐντύπ εἰς τὸν ἀφελῆ ὅμιλον πρὸς ὃν ἀπηυθύνετο. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ ἀξιώσεων, δὲν ἠγάπων τὰς μακρὰς ἀγορεύσεις καὶ δὲν ἐφαντάζοντο ὅτι ὑπῆρχεν ἐν λάδι πόλις ἱκανὴ ν' ἀντισταθῇ εἰς αὐτούς· ἐνῷ παρὰ τῷ Ἀρχιδάμῳ ὁ τοιοῦτος σ τιατικὸς χαρακτὴρ ἐτροπολογεῖτο ὑπό τε τῆς ἀκριβεστέρας γνώσεως ἣν εἶχε τῶν κίλων ἀναγκῶν τοῦ προκειμένου πολέμου καὶ ὑπὸ τῆς εὐθύνης ἣν συνῃσθά ὡς ἡγεμών.

«Τοὺς μὲν λόγους τοὺς πολλοὺς τῶν Ἀθηναίων, εἶπεν ὁ Σθενελαΐδας, δὲ

ταλαμβάνω. Διότι ἐπαινέσαντες πολλὰ ἑαυτοὺς οὐδαμοῦ ἀντεῖπον ὅτι δὲν ἀδικοῦσι τοὺς συμμάχους ἡμῶν καὶ τὴν Πελοπόννησον. Ἐν τούτοις, ἂν ἀνεδείχθησαν ἄλλοτε ἀγαθοὶ πρὸς τοὺς Μήδους, νῦν δὲ κακοὶ πρὸς ἡμᾶς, εἶναι ἄξιοι διπλασίας ζημίας, διότι ἀντὶ ἀγαθῶν ἐγένοντο κακοί. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἄλλοτε καὶ νῦν εἴμεθα ὅμοιοι, καὶ ἂν σωφρονῶμεν, δὲν θέλομεν παραβλέψει τοὺς συμμάχους ἀδικουμένους, οὐδὲ θέλομεν ἀναβάλει νὰ βοηθήσωμεν αὐτούς, ἐνῷ τὰ παθήματα αὐτῶν δὲν ἀναβάλλονται. Ἄς ἔχωσιν ἄλλοι χρήματα πολλά, καὶ ναῦς, καὶ ἵππους· ἡμεῖς ἔχομεν συμμάχους ἀγαθούς, τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νὰ παραδώσωμεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὐδὲ πρέπει νὰ ἐπιτρέψωμεν τὴν προκειμένην διαφορὰν εἰς δίκας καὶ λόγους, διότι οἱ σύμμαχοι ἡμῶν δὲν βλάπτονται διὰ λόγων· ὥστε ἀνάγκη νὰ βοηθήσωμεν αὐτοὺς ἐν τάχει καὶ παντὶ σθένει. Καὶ μηδεὶς διδάσκῃ ἡμᾶς ὅτι ἀδικούμενοι πρέπει νὰ βουλευώμεθα· πολὺν χρόνον πρέπει νὰ βουλεύωνται μᾶλλον οἱ μέλλοντες ἀδικεῖν. Ψηφίσατε λοιπόν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, ἀξίως τῆς Σπάρτης, τὸν πόλεμον, καὶ μήτε τοὺς Ἀθηναίους ἀφήσατε νὰ γίνωσιν ἰσχυρότεροι, μήτε τοὺς συμμάχους καταπροδώσωμεν, ἀλλ' ἐπέλθωμεν σὺν τοῖς θεοῖς ἐπὶ τοὺς πολεμίους». Ταῦτα δὲ εἰπὼν ὁ ἔφορος ὑπέβαλε τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκλησίας. Παρὰ Λακεδαιμονίοις ἡ ἐκκλησία ἀπεφάσιζεν ὄχι διὰ ψήφων ἀλλὰ διὰ κραυγῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ὑπὲρ τοῦ πολέμου κραυγὴ αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ἰσχυροτέρα. Οὐδὲν ἧττον, ὁ Σθενελαΐδας, θέλων νὰ ἀναδείξῃ τὴν γνώμην φανερωτέραν, ἵνα παρορμήσῃ αὐτοὺς ἔτι μᾶλλον πρὸς τὸν πόλεμον, προσεποιήθη ὅτι δὲν διακρίνει σαφῶς τὴν βοήν. Εἰς τοιαύτην δὲ περίστασιν ἐγίνετο διάστασις, δηλαδὴ διαχωρισμὸς τῆς ἐκκλησίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς συμβαίνει ἐν τῇ ἀγγλικῇ βουλῇ ὁσάκις εἷς τῶν βουλευτῶν ἐκφράσῃ ἀμφιβολίαν ἂν ἔχει ὀρθῶς ἡ διάγνωσις τοῦ προέδρου περὶ τῶν Ναὶ καὶ τῶν Ὄχι. Ὅθεν ὁ Σθενελαΐδας ἀνέκραξεν «Ὅτῳ μὲν ὑμῶν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, δοκοῦσι λελύσθαι αἱ σπονδαί, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀδικεῖν, ἀναστήτω εἰς ἐκεῖνο τὸ χωρίον (δείξας τι χωρίον αὐτοῖς)· ὅτῳ δὲ μὴ δοκοῦσιν, εἰς τὸ ἐπὶ θάτερα». Ἀναστάντες δὲ διέστησαν· καὶ οἱ φρονοῦντες ὅτι αἱ σπονδαὶ ἐλύθησαν ἐγένοντο πολλῷ τῶν ἄλλων πλείονες. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι προσκαλέσαντες πάλιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοὺς πρότερον ὑποχωρήσαντας συμμάχους εἶπον ὅτι αὐτοὶ μὲν νομίζουσι τοὺς Ἀθηναίους ἀδικήσαντας, ὅτι δὲ θέλουσιν ἤδη παρακαλέσει τοὺς πάντας συμμάχους νὰ συνέλθωσι καὶ ψηφοφορήσωσιν, ὅπως διὰ κοινῆς βουλῆς ἐπιχειρήσωσι τὸν πόλεμον, ἐὰν ἐγκριθῇ. Καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἤδη ἠρώτησαν πρὸ πάντων τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν «εἰ πολεμοῦσιν ἄμεινον ἔσται». Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ὡς λέγεται, κατὰ Θουκυδίδην, «ὅτι κατὰ κράτος πολεμοῦσι νίκην ἔσεσθαι, πρὸς δὲ ὅτι θέλει βοηθήσει αὐτοὺς καὶ παρακαλούμενος καὶ ἄκλητος». Μετ' οὐ πολὺ δέ, συνελθούσης ἐν Σπάρτῃ τῆς κοινῆς τῶν συμμάχων συνόδου, οἱ Κορίνθιοι, ὧν μόνων ὁ ἱστορικὸς διέσωσεν ἡμῖν τὸν λόγον, τελευταῖοι, ὡς πρότερον, ἀγορεύσαντες, παρώτρυνον ἐκ παντὸς τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πόλεμον, παρέστησαν τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ ὡς δίκαιον καὶ ὡς συμφέροντα, καὶ συμπεραίνοντες ἀνέκραξαν· «Πεισθῆτε λοιπὸν ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐπὶ πάντας ὁμοίως κατέστησεν ἑαυτὴν ἐν Ἑλλάδι τύραννον, τῶν μὲν ἤδη ἄρχουσα, τῶν δὲ διανοουμένη νὰ ἄρξῃ· ὥστε ἀνάγκη, ἐπελθόντες, νὰ καταβάλωμεν αὐτήν, ἵνα καὶ αὐτοί τε ἀκινδύνως τὸ λοιπὸν οἰκῶμεν καὶ τοὺς νῦν δεδουλωμένους Ἕλληνας ἐλευθερώσωμεν». Μεθ' ὃ οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑπέβαλον τὸ ζήτημα εἰς ψηφοφορίαν, καὶ οἱ πλείονες σύμμαχοι ἐψηφίσαντο πολεμεῖν. Τὸ ψήφισμα τοῦτο ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ 432 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 431 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, δύο περί-

που μῆνας μετὰ τὴν προηγουμένην ἰδίαν τῶν Σπαρτιατῶν ἐκκλησίαν, τὴν συγκροτηθεῖσαν, ὡς εἰκάζεται, κατὰ Ὀκτώβριον ἢ Νοέμβριον τοῦ 432 ἔτους.

Τοιουτοτρόπως ἀπεφασίσθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὅστις ἔμελλεν, ἐπὶ μίαν σχεδὸν ἀνθρώπων γενεάν, νὰ διαιρέση ὅλην τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, νὰ σείση ἐκ θεμελίων ὅλην τὴν Ἑλλάδα, νὰ παροξύνη ὅλα τὰ πάθη, τὰ εὐγενέστατα καὶ τὰ ἀγριώτατα, νὰ ἀντιπαρατάξη ὅλας τὰς ἀρχάς, τὰς χρηστοτάτας καὶ πονηροτάτας, νὰ ἀναδείξη μεγάλας ἀρετὰς καὶ ἔτι μείζονας κακίας, καὶ ἐπὶ τέλους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἔθνους πόρων, νὰ προπαρασκευάση τὴν παρακμὴν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Στιγμὴ φοβερὰ καὶ κρίσιμος τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας! Στιγμὴ καθ' ἥν, εἰ καὶ ὑπεδείξαμεν ἤδη προλαβόντως τίς, καθ' ἡμᾶς, προεκάλεσε τὴν ῥῆξιν, αἰσθανόμεθα ὅμως τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπανέλθωμεν αὖθις καὶ ὁριστικώτερον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι ἀπὸ τῆς ὀρθῆς αὐτοῦ λύσεως ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τοῦ κυριωτάτου ἐκείνου γεγονότος. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον νομίζομεν καλὸν νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὅσῳ εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ἀμφισβητηθέντων, πολλοὶ δὲ καὶ ἐπισημότατοι τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἠγωνίσθησαν νὰ ἀπαλλάξωσι τὸν Περικλέα καὶ τοὺς Ἀθηναίους πάσης ὡς πρὸς τὸν πόλεμον τοῦτον εὐθύνης. Οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι στηρίζονται πρὸ πάντων εἰς τοῦτο, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος καὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας δὲν προσέβαλον τὰς ῥητὰς διατάξεις τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν. Ἔστω· ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον δὲν ἦτο μέχρι τίνος οἱ Ἀθηναῖοι παρεβίασαν τὸ ῥητὸν τῶν συνθηκῶν γράμμα ἢ ὄχι· τὸ σπουδαῖον ἦτο ἂν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τῶν πράξεων ἐκείνων δὲν ἔβλαψαν καιρίως τοὺς Μεγαρεῖς, δὲν περιῆλθον εἰς κατάστασιν πολέμου πρὸς τοὺς Κορινθίους, δὲν ἀνέτρεψαν ἐν γένει τὰς εἰρηνικὰς πρὸς τοὺς συμμάχους τῶν Πελοποννησίων σχέσεις καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲν ἐδικαιολόγησαν τὴν διαδοθεῖσαν φήμην ὅτι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ ἐπιτραπέντα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὅρια, μελετῶσι νὰ καταστήσωσιν ὑποχείριον καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα. Ἵνα ἀπαντήσωμεν δὲ εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα, δὲν θέλομεν ἀκούσει τοὺς κωμικοὺς ποιητάς, οἵτινες κατηγόρησαν τὸν Περικλέα, ὅτι διὰ νὰ ἀποφύγη τὴν περὶ τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεώς του λογοδοσίαν,

> ἐμβαλὼν σπινθῆρα μικρὸν μεγαρικοῦ ψηφίσματος
> ἐξεφύσησε τοσοῦτον πόλεμον ὥστε τῷ καπνῷ
> πάντας Ἕλληνας δακρῦσαι. . . . .

Δὲν θέλομεν ἀσπασθῆ οὐδὲ τὴν ἠπιωτέραν κρίσιν ἣν ἐκφέρει ὁ ἱστορικὸς Ἔφορος παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτη, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς· «Ὁ δὲ Περικλῆς, εἰδὼς τὸν δῆμον ἐν μὲν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις θαυμάζοντα τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας διὰ τὰς κατεπειγούσας χρείας, κατὰ δὲ τὴν εἰρήνην τοὺς αὐτοὺς συκοφαντοῦντα διὰ τὴν σχολὴν καὶ φθόνον, ἔκρινε συμφέρειν αὐτῷ, τὴν πόλιν ἐμβαλεῖν εἰς μέγαν πόλεμον, ὅπως χρείαν ἔχουσα τῆς Περικλέους ἀρετῆς καὶ στρατηγίας μὴ προσδέχηται τὰς κατ' αὐτοῦ διαβολάς...». Αἱ κρίσεις αὗται δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν τινὰ ἐνώπιον τῆς κρίσεως τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τοῦτον λοιπὸν ὀφείλομεν πρὸ πάντων νὰ συμβουλευθῶμεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀποφαίνεται τοὺς Ἀθηναίους πρωταιτίους τοῦ κακοῦ· τὴν γνώμην ταύτην κατ' ἀρχὰς μὲν ὑποδεικνύει ἀορίστως, ἔπειτα ἐκφέρει ῥητότερον, καὶ ἐπὶ τέλους ἀνακηρύττει ὡς φρόνημα ὄχι μόνον ἴδιον ἀλλ' ὡς φρόνημα

τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης· τῳόντι ἐν παραγράφῳ κγ´ τοῦ πρώτου βιβλίου λέγει· «Τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν». Καὶ ἐν παραγράφῳ πη´· «Ἐψηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι καὶ πολεμητέα εἶναι, οὐ τοσοῦτον τῶν ξυμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις ὅσον φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους μὴ ἐπὶ μεῖζον δυνηθῶσιν, ὁρῶντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχείρια ἤδη ὄντα». Μεχρι τούτου ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι ναὶ μὲν ὁ Θουκυδίδης λέγει τοὺς Λακεδαιμονίους κηρύξαντας τὸν πόλεμον, πρὸ πάντων διότι ἐφοβοῦντο μήπως οἱ Ἀθηναῖοι γίνωσιν ἰσχυρότεροι, ἀλλὰ δὲν ἐπιφέρει καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωκαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους εὔλογόν τινα πολέμου ἀφορμήν· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, οἵτινες ἐπανειλημμένως ἀνεγνώρισαν τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων, οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἔρχωνται ἤδη νὰ κηρύττωσι τὸν πόλεμον εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ ὅτι φοβοῦνται μήπως γίνωσιν οὗτοι ἔτι ἰσχυρότεροι.

Ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης, ὅστις φαίνεται ὡς ἂν διστάζων νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς τὴν πάτριον πόλιν τὴν ὅλην εὐθύνην τοῦ κακοῦ, ἀποκαλύπτει οὐδὲν ἧττον κατὰ μικρὸν τὴν ἀλήθειαν καθ' ὅσον προχωρεῖ εἰς τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ. Οὕτως, ἐν παραγράφῳ ριη´ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου, ἐξηγῶν τὴν ἀπραξίαν τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ξέρξου μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς εὑρισκόμεθα, ἐν τῷ διαστήματι δηλαδὴ καθ' ὃ οἱ Ἀθηναῖοι ἵδρυσαν καὶ ἠσφάλισαν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ ἐπὶ μέγα προέβησαν δυνάμεως, λέγει· «οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι αἰσθόμενοι οὔτε ἐκώλυον, εἰ μὴ ἐπὶ βραχύ, ἡσύχαζόν τε τὸ πλέον τοῦ χρόνου, ὄντες μὲν καὶ προτοῦ μὴ ταχεῖς ἰέναι ἐς τοὺς πολέμους, εἰ μὴ ἀναγκάζοιντο, τὸ δέ τι καὶ πολέμοις οἰκείοις ἐξειργόμενοι· πρὶν δὴ ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων σαφῶς ἤρετο *καὶ τῆς ξυμμαχίας αὐτῶν ἥπτοντο*. Τότε δὲ οὐκέτι ἀνασχετὸν ἐποιοῦντο ἀλλ' ἐπιχειρητέα ἐδόκει εἶναι πάσῃ προθυμίᾳ, καὶ καθαιρετέα ἡ ἰσχύς, ἢν δύνωνται, ἀραμένοις τόνδε τὸν πόλεμον». Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ Θουκυδίδης ῥητῶς ἤδη ὁμολογεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι προσέβαλον τοὺς συμμάχους τῶν Λακεδαιμονίων. Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκούμενος ἐπιφέρει ἐπὶ τέλους ἐν παραγράφῳ η´ τοῦ δευτέρου βιβλίου· «ἡ δὲ εὔνοια παραπολὺ ἐποίει τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄλλως τε καὶ προειπόντων ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἐλευθεροῦσιν. Ἔρρωτό τε πᾶς καὶ ἰδιώτης καὶ πόλις, εἴτι δύναιτο καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ξυνεπιλαμβάνειν αὐτοῖς . . . Οὕτως ὀργῇ εἶχον οἱ πλείους τῶν Ἀθηναίων, οἱ μὲν τῆς ἀρχῆς ἀπολυθῆναι βουλόμενοι, οἱ δὲ μὴ ἀρχθῶσι φοβούμενοι». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Θουκυδίδης μαρτυρεῖ ὅτι οὐ μόνον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀλλ' ἅπαντες σχεδὸν οἱ Ἕλληνες ἐνόμιζον τοὺς Ἀθηναίους ἐπιβουλεύοντας τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους.

Ἐνῷ λοιπὸν ταῦτα ἰσχυρίζεται αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, καὶ μάρτυς οἷος ὁ Θουκυδίδης, ἄτοπον τῇ ἀληθείᾳ φρονοῦμεν νὰ ἐρχώμεθα σήμερον ἡμεῖς νὰ ἀξιῶμεν ὅτι ὄχι, οἱ Ἀθηναῖοι δὲν προσέβαλον τὴν συμμαχίαν τῶν Πελοποννησίων· οἱ Ἀθηναῖοι οὐδὲν ἔπραξαν ἵνα προκαλέσωσι τὸν πόλεμον· ἡ Ἑλλὰς ὅλη ἠπατᾶτο νομίζουσα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιβουλεύουσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς. Καὶ ν' ἀξιῶμεν τοῦτο, στηριζόμενοι οὐχὶ εἰς μαρτυρίας τινας ἑτέρους, ἱκανοὺς ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸν Θουκυδίδην, ἀλλ' εἰς μόνην τὴν οἰκείαν ἡμῶν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν. Δὲν θέλομεν ἀποσιωπήσει ὅτι ὑψώθη ἐν τῇ ἀρχαιότητι φωνή τις ἀδέσποτος ἀνθρώπου ἀγνώστου, ὅστις, ὁμιλήσας περὶ τῆς ἐν ἔτει ὀγδόῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐξορίας τοῦ ἱστορικοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ἐπιφέρει· Καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ πολλὰ χαρίζεσθαι μὲν Λακεδαιμονίοις, κατηγορεῖν δὲ Ἀθηναίων τὴν τυραννίδα καὶ πλεονεξίαν. Οὐ γὰρ καιρὸς αὐτῷ κατειπεῖν Ἀθηναίων ἐγένετο, Κορινθίων κατηγορούντων, ἢ Λακεδαιμονίων μεμφομένων, ἢ Μυτιληναίων αἰτιωμένων, πολὺς

ἐν τοῖς ἐγκλήμασι τοῖς Ἀττικοῖς ἐρρύη· καὶ τὰς μὲν νίκας τὰς λακωνικὰς ἐξῆρε τῷ λόγῳ, τὰς δὲ ξυμφορὰς ηὔξησε τὰς ἀττικάς, ὅπου καὶ τὰς ἐν Σικελίᾳ». Ἀλλ' ἀντὶ τῆς μιᾶς ταύτης ἀκατονομάστου συκοφαντίας ἢ καὶ εἴ τινος ἄλλης ὁμοίας ὁπόσοι καὶ ὁποῖοι ἕτεροι μάρτυρες τῆς ἀκριβείας καὶ ἀπαθείας τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ! «Μαρτυρεῖται δὲ τῷ ἀνδρὶ τάχα μὲν ὑπὸ πάντων φιλοσόφων τε καὶ ρητόρων, εἰ δὲ μή, τῶν γε πλείστων, ὅτι καὶ τῆς ἀληθείας, ἧς ἱερὰν εἶναι τὴν ἱστορίαν βουλόμεθα, πλείστην ἐποιήσατο πρόνοιαν», ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ περὶ τοῦ Θουκυδίδου ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς, ἀκμάσας μὲν περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, διατελέσας δὲ τὸ καθ' ἑαυτὸν πικρότατος τοῦ Θουκυδίδου ἐλεγκτής.

Καὶ ὁ Μαρκελλῖνος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἀνδρός, ἥτις προτάσσεται συνήθως εἰς ὅλας τὰς ἐκδόσεις τοῦ ἱστορικοῦ, λέγει· «Ἔγραφε δὲ οὐδ' οὕτω μνησικακῶν τοῖς Ἀθηναίοις ἀλλὰ φιλαλήθης ὢν καὶ τὰ ἤθη μέτριος· εἴ γε οὔτε Κλέων παρ' αὐτῷ οὔτε Βρασίδας, ὁ τῆς συμφορᾶς αἴτιος, ἀπέλαυσε λοιδορίας, ὡς ἂν τοῦ συγγραφέως ὀργιζομένου. Καίτοι οἱ πολλοὶ τοῖς ἰδίοις πάθεσι συνέθεσαν τὰς ἱστορίας ἥκιστα μελῆσαν αὐτοῖς τῆς ἀληθείας . . . ὁ δὲ μέτριος καὶ ἐπιεικής, τῆς ἀληθείας ἥττων». Ὅ ἐστι τῆς ἀληθείας δοῦλος. Ἀλλὰ τίνα χρείαν ἔχομεν μαρτύρων ἄλλων; Μήπως δὲν πρόκειται ἡμῖν αὐτὸ τοῦ ἀνδρὸς τὸ ἀριστούργημα; Μήπως, ἂν ἐμέμφθη τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὰ μομφῆς ἄξια, δὲν ὑπερεγκωμίασε πολλάκις αὐτοὺς καὶ δὲν ὕψωσε τὴν πόλιν αὐτῶν ὑπεράνω πάσης ἄλλης, ἰδίως διὰ τοῦ ἐπιταφίου λόγου ὃν παρεθέσαμεν ἐν τῷ τέλει τοῦ δευτέρου ἡμῶν βιβλίου; Μήπως, ἂν ὑπέδειξεν ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους προεκάλεσε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, δὲν μετεχειρίσθη τὰ λαμπρότερα τῆς γραφίδος αὐτοῦ χρώματα ἵνα παραστήσῃ τὸν υἱὸν τοῦ Ξανθίππου ὡς τὸν δαιμονιώτατον τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν οὓς παρήγαγεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς; Μήπως, ἂν περιέγραψε τοσοῦτον εὐσυνειδήτως τὴν ἐν Σικελίᾳ συμφορὰν τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἐζωγράφησεν ἐπίσης ἀκριβῶς τὸ περὶ Σφακτηρίαν τραῦμα τῶν Λακεδαιμονίων; Καὶ τίνα ἄρα γνώμην ἐκφέρουσι περὶ αὐτοῦ οἱ δύο ἀντιδοξοῦντες νεώτατοι ἱστορικοί; «Ἀλλ' ἐνῷ, λέγει ὁ εἷς, δὲν ἐπέπρωτο νὰ συμπράξῃ ὁ Θουκυδίδης ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Περικλέους, διετέλεσεν ὅμως *πιστὸς μάρτυς* τῆς ἐνεργείας τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς συγχρόνους τελειότερον κατενόησε καὶ παρέστησε τὰ βαθύτατα αὐτοῦ διανοήματα». Ὁ δέ, ἀντὶ νὰ ὑπαινιχθῇ ὅτι ἡ ἐξορία κατέστησε τὸν Θουκυδίδην ὀλιγώτερον ἀξιόπιστον, ἐξ ἐναντίας βεβαιοῖ ὅτι «αἱ ἀφορμαὶ τὰς ὁποίας οὗτος, ὡς ἐξόριστος, ἔλαβε νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ νὰ συμβουλευθῇ οὐδετέρους τε καὶ πολεμίους, συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσωσι τὸ ἀμερόληπτον καὶ περιληπτικὸν καὶ πανελλήνιον ἐκεῖνο πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ ἐν γένει καθ' ὅλον τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ ἔργον». Ἀλλὰ τεθέντος ὅτι ὁ Θουκυδίδης εἶναι ὁ ἀψευδέστατος μάρτυς τῶν βαθυτέρων τοῦ Περικλέους διανοημάτων, καὶ ἐνταυτῷ τὸ μᾶλλον πανελλήνιον τῶν χρόνων ἐκείνων πνεῦμα, πῶς εἶναι δυνατὸν ν' ἀμφισβητῶμεν τὴν θεμελιώδη καὶ κεφαλαιώδη τῆς ἱστορίας αὐτοῦ κρίσιν; Ὁ Θουκυδίδης κατὰ τοῦτο μόνον διαφωνεῖ πρὸς τοὺς κωμικοὺς καὶ πρὸς τὸν Ἔφορον, ὅτι δὲν κατηγορεῖ τὸν Περικλέα ὡς προκαλέσαντα τὸν πόλεμον ἕνεκα ἰδίου συμφέροντος. Ἐξ ἐναντίας ὁμιλῶν περὶ τῆς πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχίας λέγει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολιτεύθησαν τότε οὕτω, διότι ὁπωσδήποτε ἐνόμιζον τὸν πόλεμον ἀναπόδραστον. «Ἐδόκει γὰρ ὁ πρὸς Πελοποννησίους πόλεμος καὶ ὣς ἔσεσθαι αὐτοῖς». Ἴσως ὁ πόλεμος ἦτο τῳόντι ἀναπόφευκτος· καὶ εἶναι μάλιστα πιθανώτατον ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται καίτοι ἀποποιηθέντες ἐσχάτως νὰ προσβάλωσι τοὺς Ἀθηναίους, ἐπειδὴ ὅμως ἀνέκαθεν ἐφθόνησαν τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν, ἤθελον ὠφεληθῆ ἐπὶ τέλους ἀπὸ εὐκαιρίας τινὸς ἵν

ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς ἀντιζήλου ἐκείνης πόλεως.'Αλλά,καὶ τούτου ὑποτιθεμένου,πάλιν ἡ φρόνησις καὶ τὸ ἀληθὲς τῶν 'Αθηναίων συμφέρον ἀπήτει νὰ μὴ δώσωσιν οὗτοι τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν πρὸς τὴν σύγκρουσιν,ἵνα αὕτη,ἂν ὄχι ἄλλο,τοὐλάχιστον ὅσον ἐνδέχεται ἀναβληθῇ.

Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐντούτοις, εἰ καὶ «ἐψηφίσαντο πολεμεῖν», δὲν ἐπεχείρησαν ἀμέσως τὰς ἐχθροπραξίας. Τὸ μὲν ἵνα δώσωσι καιρόν τινα προπαρασκευῆς εἰς τοὺς συμμάχους, τὸ δὲ ἵνα ὅσον ἐνδέχεται δικαιολογήσωσι τὸν πόλεμον, ὑπέβαλον πρὸ πάντων, δι' ἐπανειλημμένων τριῶν πρεσβειῶν, εἰς τοὺς 'Αθηναίους ἀπαιτήσεις τινάς, ἐκ τῆς παραδοχῆς τῶν ὁποίων ἔλεγον ὅτι ἐξαρτᾶται ἡ διατήρησις τῆς εἰρήνης. Καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης πρεσβείας «ἐκέλευον τοὺς 'Αθηναίους τὸ ἄγος ἐλαύνειν τῆς θεοῦ», ὅ ἐστιν ἀπήτησαν τὴν ἐξορίαν τῶν 'Αλκμαιωνιδῶν, οἵτινες ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κύλωνος ἐλογίζοντο ὡς ἱερόσυλοι. 'Απήτησαν δὲ τοῦτο κυρίως ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἀπομακρύνωσιν ἐξ 'Αθηνῶν τὸν Περικλέα, 'Αλκμαιωνίδην ὄντα ἐκ μητρός, διότι ἐνόσῳ οὗτος διεῖπε τὰ πράγματα,δὲν ἤλπιζον ποτὲ νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους· «ὢν γὰρ δυνατώτατος τῶν καθ'ἑαυτὸν καὶ ἄγων τὴν πολιτείαν ἠναντιοῦτο πάντα τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ οὐκ εἴα ὑπείκειν ἀλλ'ἐς τὸν πόλεμον ὥρμα τοὺς'Αθηναίους».Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μάλιστα ἡ τῶν Λακεδαιμονίων ἀπαίτησις καταδεικνύουσιν ὁπόσον μέγα εἶχεν ἀποβῆ ἐν τῇ πόλει τῶν 'Αθηνῶν τὸ ἀξίωμα τοῦ Περικλέους κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο μέρος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ σταδίου. 'Αλλ' ὅμως μὴ νομίσωμεν πάλιν ὅτι ἐκοιμᾶτο ἐπὶ ῥόδων. Καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τούτου ἑταιρείας πολλοὺς εἶχε τοὺς ἀντιπράττοντας καὶ πολεμίους. Ὅλοι οἱ γαιοκτῆται τῆς 'Αττικῆς ἀντεπολιτεύοντο, διότι προέβλεπον ὅτι, ἐπελθόντος τοῦ πολέμου, ἡ πόλις δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ κτήματα αὐτῶν κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Πελοποννησίων. Καὶ μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ πλήθους, τοῦ ἰδίως ἀφωσιωμένου εἰς τὸν μέγαν ἄνδρα, ὑπῆρχόν τινες οἱ μὴ ἀνεχόμενοι τὸ ὑπέρογκον αὐτοῦ κράτος. Τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα καὶ τὰ πάθη, ἂν δὲν ἠδύναντο πάντοτε νὰ ἀντιταχθῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, εὕρισκον ὅμως τὸν τρόπον τοῦ νὰ κεντῶσι καὶ νὰ πληγώνωσιν αὐτὸν διὰ τῆς κατ' ἰδίαν συκοφαντίας, διὰ σατυρικῶν ᾀσμάτων καὶ μάλιστα διὰ τῆς δημοσιογραφίας τῶν χρόνων ἐκείνων, ἤτοι διὰ τῆς κωμικῆς ποιήσεως. Ὥστε, ἐνῷ ἡ πολιτεία ἀπένεμε τῷ ἀνδρὶ τιμὰς ἐξαιρέτους, κοσμοῦσα τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ στεφάνου ἐλαίας, οἱ ἐχθροὶ δὲν ἔπαυον μυκτηρίζοντες αὐτὸν καὶ λοιδοροῦντες. Οἱ φίλοι του προσηγόρευσαν αὐτὸν 'Ολύμπιον διὰ τὸ μέγεθος τῶν πολιτικῶν καὶ στρατηγικῶν πράξεων, οἱ δὲ κωμῳδοί, χλευάζοντες καὶ αὐτὴν τὴν ἀμίμητον αὐτοῦ εὐγλωττίαν καὶ γελοίαν τινὰ δίδοντες τῆς προσωνυμίας ἐξήγησιν, ἐβεβαίουν ὅτι τῷ ὄντι βροντᾷ μὲν καὶ ἀστράπτει, ὅταν δημηγορῇ, δεινὸν δὲ φέρει ἐν γλώσσῃ κεραυνόν. Ὅλαι αὐτοῦ αἱ πράξεις, καὶ αὐταὶ αἱ ἀθῳότεραι, παρεξηγοῦντο καὶ εἰς ἐγκλήματα μετεβάλλοντο. Εἴδομεν ὅτι, ἀποφασισθείσης τῆς πρὸς τοὺς Κερκυραίους ἐπιμαχίας, ὁ Περικλῆς ἔπεμψεν εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν 10 τριήρεις ὑπὸ Λακεδαιμόνιον τὸν Κίμωνος· ἡ ἐπικουρία αὕτη ἦτο μικρά, ἵνα καταστῇ πρόδηλον ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ προσβάλῃ τοὺς Πελοποννησίους ἀλλὰ μόνον νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Κέρκυραν· καὶ ἡ στρατηγία ἀνετέθη εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος, ἵνα ἔτι πλειοτέρα δοθῇ ἐγγύησις εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἔχοντας πολλὴν τὴν εὔνοιαν καὶ φιλίαν πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Κίμωνος. 'Αλλ' ἡ συκοφαντία εὗρε τρόπον νὰ διαστρέψῃ τὰ πάντα· καὶ ἔλεγε λοιπὸν ὅτι ὁ Περικλῆς, θέλων νὰ ἐξυβρίσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπέτρεψεν εἰς φίλον αὐτῶν τὴν τοσούτῳ δυσάρεστον εἰς αὐτοὺς ταύτην ἀποστολήν· καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐξεπίτηδες δὲν ἔδωκεν εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Κίμωνος εἰμὴ δέκα πλοῖα ἵνα μὴ δυνηθῇ νὰ πράξῃ μέγα τι καὶ ἵνα, ἀποτυχών, διαβληθῇ

ἔτι μᾶλλον ἐπὶ λακωνισμῷ. Ἰδίως δὲ ἐνεπαίζετο ἕνεκα τῶν φίλων ὅσους μετεχειρίζετο εἰς τὰ δημόσια ὑπουργήματα. Εἷς τούτων ἦτο ὁ ῥήτωρ καὶ ἀρχιτέκτων Μητίοχος, ὅστις διατελέσας συστράτηγος τοῦ Περικλέους ἐπετράπη ὑπ' αὐτοῦ συγχρόνως καὶ πλείστας ἄλλας μικροτέρας ἀλλ' ἐπικερδεῖς ὑπηρεσίας. Ὅθεν εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Ἀθηνῶν ἀντήχει ᾆσμα σκωπτικόν, διαλαμβάνον ὅτι «Μητίοχος μὲν στρατηγεῖ, Μητίοχος δὲ τὰς ὁδούς, Μητίοχος δὲ ἄρτους ἐποπτᾷ, Μητίοχος δὲ τὰ ἄλφιτα, Μητίοχος δὲ πάντα ποιεῖται, Μητίοχος δ' οἰμώξεται». Ἄλλος τοῦ Περικλέους φίλος καὶ συστράτηγος ὑπῆρξεν ὁ Μένιππος· ὅθεν ἐθρυλεῖτο ὅτι ὤφειλε τὴν προαγωγὴν εἰς τὴν πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ εὔνοιαν τοῦ προστάτου. Ἄλλος πάλιν φίλος ἦτο ὁ διαβόητος διὰ τὰς ὀρνιθοτροφίας του Πυριλάμπης, περὶ οὗ ἐφημίζετο ὅτι ἐπρομήθευεν εἰς τὸν Περικλέα τοὺς τότε σπανιωτάτους ἔτι ἐν Ἑλλάδι ταῶνας, οὓς οὗτος ἔδιδεν εἰς τὰς φίλας αὐτοῦ. Ἅπαντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν «σάτυροι» ἐπελέγοντο, ὅ ἐστιν ἄνθρωποι κατατρίβοντες τὸν βίον εἰς κτηνώδη ἀκολασίαν, καὶ αὐτὸς δὲ «Βασιλεὺς Σατύρων» ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Ἑρμίππου προσηγορεύθη. Καὶ προσέτι «νέους Πεισιστρατίδας» ἐκάλεσαν τοὺς περὶ αὐτόν, ὡς βουλευομένους δῆθεν νὰ ἐνιδρύσωσι νέαν ἐν τῇ πόλει τυραννίδα. Ἀλλ' ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἀνεφέρομεν τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐκ τῶν πολλῶν βελῶν ὅσα ὁ φθόνος καὶ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα κατετόξευον κατὰ τοῦ ἀνδρός. Οὐδὲ ἠρκοῦντο εἰς τὰς πόρρωθεν ταύτας προσβολάς· καὶ μὴ τολμῶντες ἔτι νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ τοῦ Περικλέους ἐπεχείρησαν ἐν ἔτει 433 ἢ 432 δικαστικήν τινα καταδίωξιν κατὰ δύο ἀνδρῶν οὓς μάλιστα οὗτος ἠγάπα καὶ ἐτίμα, κατὰ οὗ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Φειδίου, καὶ παρεκτὸς τούτων κατὰ τῆς περιποθήτου αὐτῷ Ἀσπασίας.

Ἀσπασία, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀξιόχου, ἐγεννήθη ἐν Μιλήτῳ καὶ διέπρεπεν ἐπὶ κάλλει, παιδείᾳ καὶ ὑψηλοφροσύνῃ. Ἵνα ἐκτιμήσωμεν δεόντως τὸν χαρακτῆρα τῆς γυναικὸς ταύτης, ἥτις ἀποκατεστάθη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἧς τὸ ὄνομα δὲν ἀνακαλεῖ μὲν συνήθως ἰδέας σωφροσύνης καὶ ἀρετῆς, ἀντανακλᾷ ὅμως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τινὰς τῶν ἀκτίνων τῆς ἀπαραμίλλου δόξης τοῦ Περικλέους, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι παρεκτὸς τῆς Σπάρτης ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, αἱ γυναῖκες τῶν ἐντίμων οἰκογενειῶν, αἵ τε ἔγγαμοι καὶ αἱ ἄγαμοι, διῆγον τὸν βίον κεκλεισμέναι ἐν τῇ οἰκίᾳ ἢ μᾶλλον ἐν τῷ γυναικωνίτῃ, ἀπαραλλάκτως σχεδὸν καθὼς ἄχρι τοῦδε αἱ γυναῖκες τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν. Πάντα τὰ συμφέροντα αὐτῶν καὶ τὰ δίκαια ὡρίζοντο καὶ διῳκοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρρένων συγγενῶν, αὐταὶ δὲ οὐδεμίαν, ὡς φαίνεται, ἐλάμβανον πνευματικὴν μόρφωσιν, οὐδ' εἶχε θέλγητρόν τι ἡ συναναστροφὴ αὐτῶν. Ἐν τούτοις οἱ προπάτορες ἡμῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ εὐγενέστατοι τῶν ἀνθρώπων, δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ στερηθῶσι διὰ παντὸς τῆς εὐλογίας ἣν μόνη δύναται νὰ ἐπιχύσῃ εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ἡ χάρις, ἡ κομψότης, ἡ εὐαισθησία τῆς γυναικός· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἐμορφώθη ἰδία τις γυναικῶν τάξις, αἵτινε καλούμεναι «ἑταῖραι» διῆγον βίον ἐλεύθερον, ἀνετρέφοντο πολλάκις λαμπρῶς καὶ διὰ τοῦ ἐπαγωγοῦ αὐτῶν ἤθους παραδόξως ἐνίοτε ἴσχυσαν εἰς τὴν ἀρχαίαν κοινωνίαν. Βεβαίως αἱ πλεῖσται τῶν γυναικῶν τούτων ἐξώκειλαν, καὶ ἴσως οὐδ' ἠδύναντο νὰ μὴ ἐξοκείλωσιν εἰς ἀκολασίαν· διὸ καὶ τὸ ὄνομα «ἑταίρα», τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε τὴν σύντροφον, τὴν φίλην, τάχιστα ἐξετράπη εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐρωμένης, κατ' ἀντίθεσιν τῆς νομίμου συζύγου, καὶ μετ' ὀλίγον εἰς ἄλλας ἔτι πονηροτέρας καὶ ἐξωλεστέρας ἐννοίας, Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι πᾶσαι αἱ ἑταῖραι ἀπέβησαν τοιαῦται, καὶ ὅτι οὐδεμία ἠδυνήθη νὰ συμβιβάσῃ τὸν ἐλεύθερον αὐτῆς βίον μετὰ τῆς σεμνότητος καὶ τῆς χρηστότητος. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς μόνην τὴν Ἀσπασίαν, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀνέκαθεν διε-

δόθησαν περὶ αὐτοῦ τὰ αἴσχιστα· ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσωμεν τὰ τοιαῦτα περὶ γυναικὸς τῆς ὁποίας, κατὰ μαρτυρίας ἀναμφισβητήτους, τοιαύτη ἦτο ὄχι μόνον ἡ φυσικὴ καλλονὴ καὶ ἡ χαριτωμένη ὁμιλία, ἀλλὰ καὶ ἡ ρητορικὴ καὶ κριτικὴ δεινότης, ὥστε οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηναίων πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης, ἐπεσκέπτοντο αὐτήν, συνεπαγόμενοι καὶ τὰς συζύγους ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτῆς; Ἢ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ μέγιστος καὶ κατὰ τὸν χαρακτῆρα εὐγενέστατος πολιτικὸς ἀνὴρ τῆς τότε Ἑλλάδος παρέδωκε τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ζωὴν ὁλόκληρον εἰς γυναῖκα ἀποβαλοῦσαν πᾶν αἴσθημα αἰδοῦς καὶ κατακυλιομένην εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσέλγειαν; Καὶ δὲν εἶναι πιθανώτερον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Ἀσπασία ἐγένετο θῦμα πρῶτον μὲν τῆς κακῆς ὑπολήψεως ἣν ἀπελάμβανεν ἐν γένει ἡ τάξις τῶν γυναικῶν εἰς ἣν ἀνῆκεν, ἔπειτα δέ, καὶ κυριώτερον, τῆς φοβερᾶς συκοφαντίας ἥτις ἀνηλεῶς καταδιώκουσα τὸν Περικλέα δὲν ἐσέβετο οὐδ' αὐτὰ τὰ ἱερώτερα τῶν αἰσθημάτων αὐτοῦ;

Ἀσπασία
(Μουσεῖον Λούβρου)

Ὁ Περικλῆς εἶχε κατ' ἀρχὰς συζευχθῆ, κατὰ τὸ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἐπικρατοῦν ἔθος, μίαν τῶν στενωτάτων αὐτοῦ συγγενῶν, ἐξ ἧς ἐγέννησε δύο υἱούς, τὸν Ξάνθιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχής, καὶ διελύθη βραδύτερον ἐξ ἀμοιβαίας συναινέσεως, διότι ὁ ἀττικὸς νόμος ἐπέτρεπε πολλὴν ὡς πρὸς τὰ διαζύγια ἐλευθερίαν· ὁ Περικλῆς, ἀφοῦ ἐξέδωκε τὴν πρώτην ἐκείνην γυναῖκα εἰς ἕτερον σύζυγον, τῇ συνευδοκίᾳ τῶν ἀρρένων συγγενῶν της, οἵτινες ἦσαν οἱ νόμιμοι αὐτῆς κηδεμόνες, συνῴκησεν ἔπειτα μετὰ τῆς Ἀσπασίας, ἀφ' ἧς ἐγέννησεν υἱὸν ὁμώνυμον καὶ πρὸς ἣν διετέλεσε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς τρυφερώτατα προσηλωμένος, εὑρίσκων παρ' αὐτῇ ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς παραμυθίας, σπανιωτάτας ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα, παρὰ τῇ Ἀσπασίᾳ, καὶ οὕτως εἰπεῖν προεδρευούσης αὐτῆς, συνήρχοντο περὶ τὸν Περικλέα οἱ ἐπισημότατοι ἕνεκα τῆς παιδείας αὐτῶν καὶ τῆς μεγαλοφυΐας ἄνδρες τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Φειδίας, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Δάμων, ὁ Πρωταγόρας, ὁ Ζήνων· καί, ἀφέντες κατὰ μέρος τὰ παράλογα μυθολογήματα τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκεύματος, ἀνεζήτουν τολμηρότατα τὴν ἀρχὴν τοῦ παντὸς καὶ τοὺς φυσικοὺς καὶ ἠθικοὺς νόμους τοὺς ρυθμίζοντας καὶ συνέχοντας τὸ μέγα τοῦ κόσμου δημιούργημα. Κατὰ δυστυχίαν οὐ μόνον πλεῖστοι ἄλλοι πολέμιοι κατεμυκτή-

ριζον τὰς φιλοσοφικὰς καὶ φιλολογικὰς ταύτας διαλέξεις ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μοχθηρὸς υἱὸς τοῦ Περικλέους Ξάνθιππος, μισῶν τὸν πατέρα διότι δὲν παρεῖχεν αὐτῷ τοὺς τρόπους τοῦ νὰ εὐχαριστῇ τὴν κακοήθειάν του, συνετέλει εἰς τὴν καταφορὰν ἐκείνην, τερατολογῶν περὶ τῶν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ λεγομένων καὶ γινομένων, οἱ δὲ κωμικοὶ ποιηταί, ἐξογκοῦντες τὰς φήμας ταύτας, διέσυρον ἀναφανδὸν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ ὀνόματα τοῦ Περικλέους καὶ τῆς Ἀσπασίας, νῦν μὲν ἀποκαλοῦντες αὐτὴν Ἥραν τοῦ νέου τούτου τῶν Ἀθηνῶν Διός, νῦν δὲ Δηιάνειραν καὶ Ὀμφάλην τοῦ νέου τούτου Ἡρακλέους· καὶ ἐπὶ τέλους, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ θεατρικὰ ταῦτα κωμῳδήματα εἰσήγαγον εἰς δίκην τήν τε Ἀσπασίαν καὶ τὸν Ἀναξαγόραν, ἐπὶ ἀσεβείᾳ.

Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐν γένει οἱ προπάτορες ἡμῶν ἦσαν τὰ μάλιστα ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ θρήσκευμα αὐτῶν· οὐδὲ τολμῶμεν νὰ κατακρίνωμεν αὐτοὺς διὰ τοῦτο. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι τὸ θρήσκευμα ἐκεῖνο ἦτο πολυειδῶς ἄτοπον καὶ ὅτι οἱ σπουδαιότερον ὁπωσοῦν μελετῶντες τὰ περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος καὶ τῶν νόμων τοῦ παντὸς δὲν ἠδύναντο εἰμὴ μετὰ περιφρονήσεως νὰ προσβλέψωσιν εἰς τὰ οἰκτρὰ τῆς πολυθεΐας μυθεύματα καὶ μετὰ ζήλου εὐλόγου ν' ἀνερευνήσωσι, δι' ἑτέρων θεωρημάτων, τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἐκ τούτου προέκυψε δεινὴ μεταξὺ τοῦ θετικοῦ θρησκεύματος καὶ τῆς φιλοσοφίας σύγκρουσις, ἐπαγαγοῦσα τὴν ἠθικὴν ἀναρχίαν, δι' ἧς κατεστράφη ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἐν δὲ τῇ συγκρούσει ταύτῃ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν πάντοτε ἀπολύτως δίκαιον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι ἐν τῶν συντηρητικωτάτων στοιχείων τῆς ἐθνικῆς εὐημερίας καὶ μεγαλουργίας ὑπῆρξαν ἀείποτε αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἔστω τὸ θρήσκευμα οἱονδήποτε· τὰ δύο ἐπὶ πλεῖστον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀκμάσαντα κράτη, τὸ ρωμαϊκὸν καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς ἀγγλικόν, εἶναι μάρτυρες τῆς ἀληθείας ταύτης ἀψευδέστατοι. Ἀφ' ἑτέρου ἀναμφισβήτητον ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφία πολλὰ μὲν κατέλυσε θρησκεύματα, οὐδὲν ὅμως ἠδυνήθη ποτὲ νὰ δημιουργήσῃ· ἰδίως δὲ ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ὑπέσκαψε μὲν τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκεύματος, δὲν ἔφερεν ὅμως εἰς μέσον ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ. Τὸ μέγα τοῦτο εὐεργέτημα ἐπεφύλαττεν ἡ θεία Πρόνοια εἰς ἑαυτήν, διὰ τῆς μετά τινας αἰῶνας ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὥστε ἐν τῇ πάλῃ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα ἐπιτρέπεται μὲν νὰ συμπαθῶμεν πρὸς τὰ γενναῖα καὶ τολμηρὰ πνεύματα, ἅτινα ἀποβαλόντα τὰ δεσμὰ τῶν θετικῶν δογμάτων ἀνεζήτουν ἐλευθέρως τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ συγχρόνως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι εἰς τὰ ὕψη ἐκεῖνα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἐγκαταλιμπανόμενος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀσθένειαν, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ πλανηθῇ ἐπιτρέπεται νὰ μὴ κατακρίνωμεν τοὺς πρακτικωτέρους ἀνθρώπους, οἵτινες ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὰς πατρίους παραδόσεις. Ἐξαιρέτως δὲ δὲν θεωροῦμεν δίκαιον νὰ καταδικάσωμεν τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἕνεκα τῆς ἀποδοκιμασίας ἣν πάντοτε ἔδειξε πρὸς πᾶσαν περὶ τὰ θεῖα καινοτομίαν. Μεμφόμεθα ἀναμφιβόλως τοὺς ἀνθρώπους οἵτινες, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν τοῦ λαοῦ αἴσθημα, μετεχειρίζοντο αὐτὸ ὡς ὄργανον πολιτικῶν διωγμῶν καὶ ἐκδικήσεων, ἀλλὰ τὸ αἴσθημα τοῦ λαοῦ δὲν ἠμποροῦμεν εἰμὴ νά το σεβασθῶμεν, καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς προκειμένης ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίας ἐννοοῦμεν κάλλιστα τὸν θόρυβον τὸν ἐν Ἀθήναις προκύψαντα καὶ τὸν κίνδυνον ὃν ἔτρεξαν ἡ Ἀσπασία καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. Ὁ κίνδυνος ὑπῆρξε τοσοῦτος ὥστε ὁ Περικλῆς ἐνόμισεν, ὡς λέγεται, φρόνιμον νὰ συμβουλεύσῃ τὸν Ἀναξαγόραν νὰ ἀποφύγῃ τὴν δίκην, ἀναχωρῶν ἐγκαίρως ἐξ Ἀθηνῶν· τὴν δὲ Ἀσπασίαν, καθ' ἧς, πλὴν τῆς ἀσεβείας, ἐγένετο καὶ ἡ αἰσχρὰ κατηγορία ὅτι δῆθεν ὑπεδέχετο γυναῖκας ἐλευθέρας ἵνα εὐκολύνῃ τοὺς ἔρωτας τοῦ Περικλέους, δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ σώσῃ, εἰμὴ αὐτὸς ἐπὶ δικαστηρίου ἀγορεύσας· καὶ βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ πολιτικὸς

ἐκεῖνος ἀνήρ, ὁ ἀγέρωχος καὶ ἀτάραχος, ὅστις οὐδέποτε, οὐδ' αὐτὸς κατηγορούμενος, ἐταπεινώθη ἐνώπιον τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ἀείποτε ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν εὐπρεπῶς καὶ ὑπερηφάνως, καὶ σχεδὸν ἀλαζονικῶς, ἐνταῦθα εἰς τοσοῦτον συνεκινήθη ὥστε κατήντησε καὶ εἰς δεήσεις πρὸς τοὺς ἐνόρκους καὶ εἰς δάκρυα, ἵνα ἐπιτύχῃ ἀθῳωτικὴν ὑπὲρ τῆς φίλης αὐτοῦ ἐτυμηγορίαν.

Περὶ τὸν αὐτὸν δέ, ὡς φαίνεται, χρόνον κατηγορήθη καὶ ὁ Φειδίας ὅτι δῆθεν ὑπεξήρεσε μέρος τοῦ χρυσίου τὸ ὁποῖον εἶχε δοθῇ εἰς αὐτὸν πρὸς κατασκευὴν τῆς περιβολῆς τοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐλεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς. Ὁ Φειδίας εἶχε τελειώσει τὸ ἀριστούργημα τοῦτο ἐν ἔτει 437· τότε μετέβη εἰς Ὀλυμπίαν, ὅπου κατεσκεύασε τὸ τελευταῖον τῆς τέχνης αὐτοῦ θαῦμα, τὸ κολοσσιαῖον τοῦ Διὸς ἄγαλμα. Συμπληρώσας δὲ καὶ τοῦτο τὸ ἔργον ἐπανῆλθε περὶ τὸ 433 ἢ 432 εἰς τὴν πάτριον πόλιν, εὔελπις ὅτι θέλει διανύσει ἐν ἀνέσει καὶ τιμῇ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου, ὅτε αἴφνης ἤκουσεν ἑαυτὸν διαβαλλόμενον ὡς καταχραστήν. Ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη ἦτο ἁπλῆ διαβολὴ ἀπεδείχθη εὐκόλως, διότι ἡ χρυσῆ τῆς Ἀθηνᾶς περιβολὴ ἦτο ἐξεπίτηδες τοιουτοτρόπως κατεσκευασμένη ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ· καὶ ἀφαιρεθεῖσα λοιπὸν καὶ ζυγισθεῖσα ἀπεδείχθη ἔχουσα τὸ ἐξ ἀρχῆς ὁρισθὲν βάρος. Ἀλλ' ἀμέσως ἐπενοήθη ἄλλο ἔγκλημα· εἰς τὴν πρὸς Ἀμαζόνας μάχην ἣν ἐποίησεν ὁ Φειδίας ἐν τῇ ἀσπίδι τῆς Ἀθηνᾶς, ἀνεκαλύφθησαν δύο μορφαί, φέρουσαι προδήλως τοὺς χαρακτῆρας ἡ μὲν τοῦ τεχνίτου αὐτοῦ, πρεσβύτου φαλακροῦ πέτρον ἐπηρμένου δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, ἡ δὲ τοῦ Περικλέους, ἀνδρὸς παγκάλου πρὸς Ἀμαζόνα μαχομένου. Ὅθεν κατηγορήθη ἤδη ὁ Φειδίας ἐπὶ ἀσεβείᾳ, καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν ὡς κακοῦργος, καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ ὑπὸ γήρατος καὶ θλίψεως, πρὶν ἔτι συμπληρωθῇ ἡ ἀνάκρισις· τὸ δὲ φοβερώτερον, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Περικλέους, μὴ σεβόμενοι οὐδὲ τὴν θλῖψιν αὐτοῦ διὰ τὸν θάνατον τοῦ φίλου του, δὲν ᾐσχύνθησαν νὰ διαδώσωσιν ὅτι αὐτὸς ἔβαλε νὰ φαρμακεύσωσι τὸν Φειδίαν ἵ α προλάβῃ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀνακρίσεως καὶ τὰς δεινὰς ὁμολογίας τὰς ὁποίας ἔμελλε δῆθεν νὰ φέρῃ εἰς μέσον ὁ κατηγορούμενος. Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ὑπῆρξε τὸ προανάκρουσμα τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων πολιτικῶν ἁμαρτημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα θέλομεν ἴδε, αὐτὸν μετ' ὀλίγον παρεκτρεπόμενον· διότι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αἱ δύο μορφαὶ τῆς ἀσπίδος εἰκόνιζον τὸν τεχνίτην καὶ τὸν φίλον αὐτοῦ, τὸ γεγονὸς τοῦτο κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς προσβολὴ κατὰ τῶν δογμάτων τοῦ θετικοῦ θρησκεύματος, ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ σπουδαίαν ἐπὶ ἀσεβείᾳ κατηγορίαν. Ἀλλ' ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀνάγκη νά το ὁμολογήσωμεν, δὲν ἦτο πλέον ὁ δῆμος ἐκεῖνος ὅστις ἄλλοτε ὄχι μόνον ὑπὸ ἀφανῶν δημοκόπων δὲν ἤγετο καὶ ἐφέρετο ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπιφανεστάτους πολιτικοὺς ἄνδρας καὶ αὐτοὺς τοὺς σωτῆρας τῆς πόλεως συνετῶς ἐχειραγώγει· ἐπὶ Μιλτιάδου καὶ Ξανθίππου, ἐπὶ Θεμιστοκλέους καὶ Ἀριστείδου, ἐπὶ Κίμωνος αὐτοῦ μέχρι τινός, ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου συνέκειτο κυρίως ἐκ τῶν οἰκοκυραίων τῆς πόλεως, παρ' οἷς εἰσηκούοντο, ἂν δὲν ἐπλειονοψήφουν, οἱ ἄριστοι, οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς μισθοδοσίας τοῦ Περικλέους συνέρρευσεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ ὄχλος· οἱ ἄριστοι οὐ μόνον ἐμειονοψήφησαν ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς παρηγκωνίσθησαν διὰ τῆς ἐξορίας τοῦ Θουκυδίδου καὶ τῆς διαλύσεως τῆς ἑταιρείας αὐτοῦ· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἔλαβε τὴν τάξιν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀρίστων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ Περικλῆς· ἅμα ὅμως

Φειδίας, ὡς εἰκονίζεται ἐν τῇ ἀσπίδι τῆς Ἀθηνᾶς

προέκυψαν δημοκόποι χαριζόμενοι πλειότερον αὐτοῦ εἰς τὸ πλῆθος, οἱ δημοκόποι οὗτοι κατίσχυσαν τοῦ Περικλέους καὶ κατὰ μικρὸν ἐγένοντο κύριοι τῶν πραγμάτων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἕνεκα τοῦ ἐπικειμένου πολέμου καὶ τῶν ἐπικρεμαμένων δεινῶν ζημιῶν εἰς ὅλους τοὺς ἰδιοκτήτας τῆς Ἀττικῆς καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκοκυραῖοι ἠναγκάζοντο νὰ συμμαχῶσιν ἤδη μετὰ τῶν δημοκόπων.

Ἡ λημνία Ἀθηνᾶ, ἔργον τοῦ Φειδίου

Βεβαιοῦσι μάλιστα ὅτι οἱ ἀντίπαλοι οὗτοι τοῦ μεγάλου ἀνδρός, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰς προαναφερθείσας πλαγίας προσβολάς, ἐπετέθησαν ἔκτοτε ἀμέσως κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπέτυχον ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Δρακοντίδου τὴν ἔκδοσιν ψηφίσματος, δι' οὗ ὁ Περικλῆς ὑπεχρεοῦτο νὰ δώσῃ λόγον τῶν χρημάτων ὅσα διεχειρίσθη. Ἄλλοι ὅπως διστάζουσιν ἂν ἐγένετό ποτε τοιαύτη κατηγορία. Ὁπωσδήποτε ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ Περικλῆς, ἂν καὶ δυνατώτατος ἔτι ἐν Ἀθήναις, εἶχεν ὅμως πολλοὺς καὶ ὄχι ἀνισχύρους ἤδη τοὺς ἀντιπράττοντας, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι διὰ τῆς πρώτης πρεσβείας ἀπαιτήσαντες πλαγίως τὴν ἐξορίαν του ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσιν ὅτι ἡ ἀπαίτησίς των θέλει ὑποστηριχθῆ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὑπὸ τῶν πολεμίων τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἴσως ἦσαν συννενοημένοι μετ' αὐτῶν. Ἀπέτυχον ὅμως· ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, ἀποποιηθεὶς νὰ ἐνδώσῃ, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν εἶχεν ἔτι ἀποβάλει καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ἀρχαίαν σύνεσιν καὶ ἀξιοπρέπειαν, διότι τῳόντι ἡ ἀπαίτησις ἐκείνη ἦτο ἄμεσος ἐπέμβασις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους πράγματα, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐξευτελισθῆ ἂν παρεδέχετο αὐτήν.

Ὕστερον δὲ προσῆλθεν εἰς Ἀθήνας ἡ δευτέρα πρεσβεία δι' ἧς οἱ Λακεδαιμόνιοι «Ποτιδαίας τε ἀπανίστασθαι ἐκέλευον καὶ Αἴγιναν αὐτόνομον ἀφιέναι· καὶ μάλιστά γε πάντων καὶ ἐνδηλότατα προύλεγον τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα καθελοῦσι μὴ ἂν γενέσθαι πόλεμον». Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέκρουσαν καὶ ταύτας τὰς προτάσεις· ἐνταῦθα δὲ διακριτέον. Βεβαίως οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύναντο ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει ξένων οὔτε ἀπὸ τῆς Ποτιδαίας νὰ ὑποχωρήσωσιν οὔτε τὴν Αἴγιναν νὰ ἀφήσωσιν ἐλευθέραν. Ἀμφότεραι αἱ πόλεις αὗται ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν καὶ ὡς τοιαῦται εἶχον ἀναγνωρισθῆ διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες οὐδὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἐγγίσωσι τὸ ὅλως ἐσωτερικὸν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων τοῦτο ζήτημα. Ἀλλ' οἱ Πελοποννήσιοι ἔλεγον ὅτι ἤρκει νὰ καταργηθῇ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα, ἵνα παραιτηθῶσι πάσης ἄλλης ἀπαιτήσεως καὶ διατηρήσωσι τὴν εἰρήνην. Τὸ δὲ ψήφισμα τοῦτο δὲν ἦτο πρᾶξις τῆς ἐσωτερικῆς κυβερνήσεως· τὸ ψήφισμα τοῦτο, καθὰ προσβάλλον ἕνα τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης, προσέβαλλε σχέσεις διεθνεῖς, καὶ ἠδύνατο, ὤφειλε μάλιστα, νὰ γίνῃ ἀντικείμενον συνθήκης καὶ διὰ συνθήκης νὰ κανονισθῇ. Τούτου ἕνεκα νομίζομεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι

ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΑΤΤΑΛΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΘΟΛΟΣ ΠΝΥΞ ΑΡΕΙΟΣ ΠΑΓΟΣ

ΠΟΙΚΙΛΗ ΣΤΟΑ ΒΟΥΛΕΥΤΗΡΙΟΝ ΜΗΤΡΩΙΟΝ

ΑΓΑΛΜΑ ΕΙΡΗΝΗΣ ΜΕ ΠΛΟΥΤΟΝ ΠΑΙΔΑ ΣΤΟΑ ΤΩΝ ΕΠΩΝΥΜΩΝ

Η ΑΓΟΡΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

(Ἀναπαράστασις)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

σφαλον ἀπορρίψαντες καθ' ὁλοκληρίαν καὶ τῆς δευτέρας ταύτης πρεσβείας τὰς παιτήσεις.

Τότε ἐπῆλθε τρίτη καὶ τελευταία πρεσβεία ἀνδρῶν τριῶν, Ραμφίου τε καὶ Μελη- ίππου καὶ 'Αγησάνδρου, οἵτινες εἶπον «ἄλλο μὲν οὐδὲν ὧν πρότερον εἰώθεσαν, αὐτά τε ἀδε, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἴη δ' ἄν, εἰ τοὺς Ἕλληνας ὑτονόμους ἀφεῖτε». Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπόν, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἠρκοῦντο εἰς μόνην ἣν ὑπὸ τῶν 'Αθηνῶν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Περικλέους, οἵτινες ἔπειτα, καίτοι ἐπιτείναν- ες τὴν ἀπαίτησιν, περιωρίζοντο οὐδὲν ἧττον ἔτι κυρίως εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ περὶ Ιεγαρέων ψηφίσματος, ἤδη, προελθόντες εἰς τὸ ἔπακρον τῶν ἀξιώσεων, ἐζήτουν τὴν νατροπὴν ὅλων τῶν σχέσεων τῶν 'Αθηναίων πρὸς τὰς ὑποτελεῖς πόλεις. Ὥστε ἐκ ρώτης ὄψεως ἡ τελευταία αὕτη ἀπαίτησις ἐφαίνετο ἀνεπίδεκτος σπουδαίας συζητήσεως, φοῦ μάλιστα αἱ προηγούμεναι, καίτοι πολὺ ἐπιεικέστεραι, εἶχον προχείρως ἀπορρι- θῆ. 'Αλλά, συγκροτηθείσης ἐκκλησίας, συνέβη πάλη ἐναγώνιος· καὶ πολλοὶ μὲν ἔλεγον ι ἀνάγκη νὰ πολεμήσωσι, πολλοὶ ὅμως ἀντέλεγον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαλύσωσι τὴν ρήνην, πεπεισμένοι δὲ ὅτι καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν εἰς ἣν ἔφθασαν τὰ πράγματα οἱ Λακε- ιμόνιοι ἠδύναντο ἔτι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἤρκει νὰ καταργηθῇ τὸ κατὰ Μεγαρέων ψή- ισμα, ἐπέμενον εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ ψηφίσματος. 'Εκ τούτων συνάγεται ὄχι μόνον ι ὑπῆρχεν ἐν 'Αθήναις ἰσχυρὰ μερὶς μὴ θέλουσα τὸν πόλεμον ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ μερὶς ύτη δὲν ἐπίστευεν ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔχουσιν ἀμετάθετον ἀπόφασιν νὰ πολεμήσωσι, ἄλλον δὲ ἐπίστευεν ὅτι ἦσαν εὐδιάθετοι πάντοτε νὰ τηρήσωσι τὴν εἰρήνην, ἐπὶ τῇ εὐ- όγῳ καταργήσει τοῦ κατὰ Μεγαρέων ψηφίσματος. Δὲν ἦτο ἄρα ἀδύνατον ἔτι νὰ συμ- βασθῶσι τὰ πράγματα· ἀλλ' ὁ Περικλῆς, ὅστις ἢ ἤθελε τὴν ρῆξιν ἢ ἐθεώρει αὐτὴν ναπόδραστον, ἔρριψεν ὅλον τὸ βάρος τῆς ἀκαταγωνίστου αὐτοῦ γνώμης εἰς τὴν τοῦ ολέμου πλάστιγγα, διὰ λόγου τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς θε- ρεῖ ἕνα τῶν ἀρίστων τῆς ὅλης τοῦ Θουκυδίδου ἱστορίας.

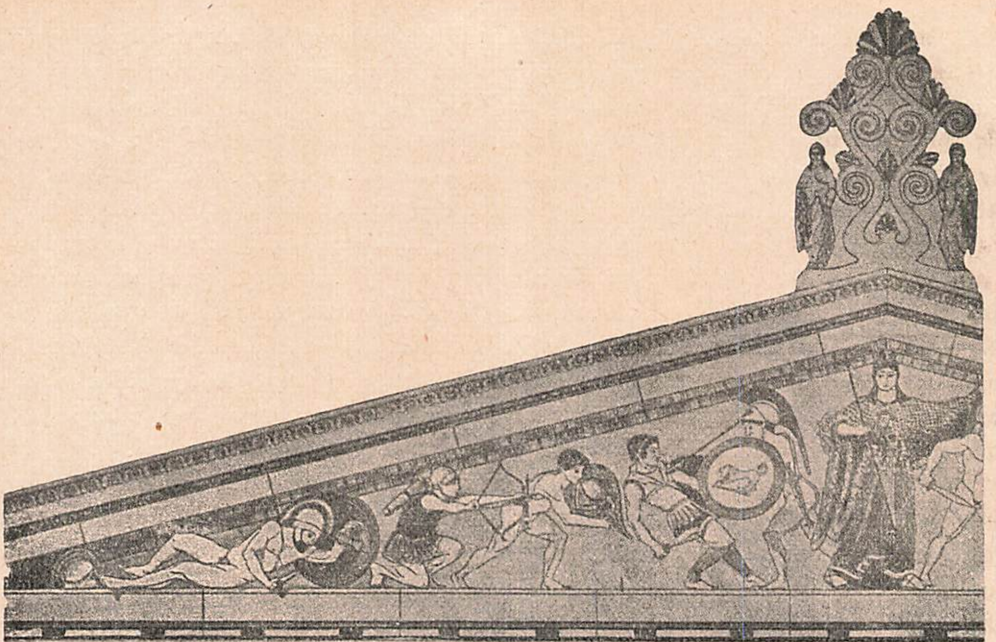
Ἡ γνώμη μου, εἶπεν, ὦ 'Αθηναῖοι, εἶναι πάντοτε ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνδώσω- ν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, ἂν καὶ ἠξεύρω ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἄλλως διατίθενται ὅτε πρό- ιται νὰ ἀποφασίσωσι τὸν πόλεμον, καὶ ἄλλως ὅτε ἐν πολέμῳ διατελοῦσι, διότι τότε αἱ ώμαι αὐτῶν τρέπονται κατὰ τὰ συμβεβηκότα. Ὅθεν θεωρῶ ἀναγκαῖον νά σας συμ- υλεύσω καὶ νῦν, ὅπως καὶ ἄλλοτε, ὅτι δέον νὰ ἐπιμείνητε εἰς τὰ κοινῇ δόξαντα, καὶ ἤθελεν ἡ ἔκβασις κατά τι ἀποτύχῃ, νὰ μὴ καυχηθῆτε δὲ ἐπὶ συνέσει ἐν περιπτώσει ιτυχίας· διότι αἱ περιπέτειαι τῶν πραγμάτων εἶναι οὐδὲν ἧττον παράλογοι ἢ αἱ διά- ιαι τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο συνηθίζομεν νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν τύχην ὅ,τι συμβῇ ροσδόκητον. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι καὶ πρότερον προδήλως ἐπεβουλεύοντο ἡμᾶς καὶ ν ὄχι ὀλιγώτερον. Διότι, ἐνῷ ὑπάρχει εἰρημένον ἐν ταῖς σπονδαῖς ὅτι ὀφείλομεν διὰ ιῶν νὰ διαλύωμεν τὰς ἀμοιβαίας διαφορὰς καὶ νὰ διατηρῶμεν ἑκάτεροι ὅσα κατέχο- ν, οὔτε αὐτοὶ δίκας προέτειναν οὔτε ἡμῶν προτεινόντων δέχονται· θέλουσι δὲ νὰ δι- ύσωσι τὰς διενέξεις διὰ πολέμου μᾶλλον ἢ διὰ λόγου, καὶ παρίστανται διατάσσοντες η καὶ οὐχὶ πλέον αἰτιώμενοι· διότι ἀπαιτοῦσι καὶ ἀπὸ τῆς Ποτιδαίας νὰ ὑποχωρήσω- ν, καὶ τὴν Αἴγιναν ν' ἀφήσωμεν αὐτόνομον, καὶ τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφισμα νὰ καθαι- σωμεν, οἱ δὲ τελευταῖοι ἐνταῦθα ἐλθόντες ἐκήρυξαν ἡμῖν ὅτι ὀφείλομεν καὶ τοὺς Ἕλ- νας ν' ἀφήσωμεν αὐτονόμους. 'Εν τούτοις μηδεὶς ὑμῶν νομίσῃ ὅτι ἕνεκα εὐτελοῦς άγματος θέλομεν ἐπιχειρήσει τὸν πόλεμον, μὴ καταργοῦντες τὸ περὶ Μεγαρέων ψήφι- α, ὅπερ μάλιστα προφασίζονται οἱ Λακεδαιμόνιοι, προτείνοντες ὅτι, ἐὰν τοῦτο καθαι- θῇ, δὲν θέλει γίνει ὁ πόλεμος· μηδ' ἐν ὑμῖν αὐτοῖς ὑπολειφθῇ ὁ ἔλεγχος ὅτι διὰ μι-

κρὸν ἐπολεμήσατε. Διότι τὸ μικρὸν τοῦτο περιέχει πᾶσαν τὴν βεβαίωσιν καὶ πεῖραν τῆς καρτερίας ὑμῶν. Ἐὰν ἐνδώσητε εἰς τοῦτο, θέλει εὐθὺς ἐπιταχθῇ εἰς ὑμᾶς καὶ ἄλλο τι μεγαλύτερον, ὡς ὑπακούσοντας καὶ εἰς τοῦτο διὰ τὸν φόβον, ἐνῷ ἀποποιούμενοι ἐπιμόνως θέλετε καταστήσει σαφὲς εἰς αὐτοὺς ὅτι ὀφείλουσιν ἀπὸ τοῦ ἴσου μᾶλλον νὰ προσφέρωνται πρὸς ὑμᾶς».

Καὶ ἐνταῦθα ὁ Περικλῆς ἐξετίμησε τὴν ἀμοιβαίαν δύναμιν τῶν ἀντιπάλων καὶ τὴν πιθανὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου. Οἱ Πελοποννήσιοι, εἶπεν, ἔχοντες ὀλίγους δούλους, ἀναγκάζονται νὰ ἐργάζωνται αὐτοὶ καὶ οὔτε ἰδίᾳ οὔτε κοινῇ παρ' αὐτοῖς ὑπάρχει περιουσία. Ἔπειτα εἶναι ἄπειροι μακροχρονίων καὶ διαποντίων πολέμων· καὶ ἕτοιμοι μὲν νὰ προκινδυνεύσωσι τὰ σώματα αὐτῶν ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ καταβάλωσι τὰ ὀλίγα αὐτῶν χρήματα· ἐντεῦθεν πολεμοῦντες πρὸς γείτονας ἢ ἐντὸς ὡρισμένης χώρας ἤθελον εἶναι ἀνίκητοι, πρὸς διεξαγωγὴν ὅμως συστηματικοῦ πολέμου κατὰ δυνάμεως οἵα ἡ τῶν Ἀθηναίων οὔτε τοὺς ἐπιτηδείους ἡγεμόνας ἔχουσιν οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην ἑνότητα τῆς διευθύνσεως καὶ ἀκρίβειαν τῆς ἐκτελέσεως, πρὸ πάντων δὲ δὲν ἔχουσι πρόχειρα τὰ ἀναγκαῖα χρήματα, ἵνα, δοθείσης εὐκαιρίας, ὠφεληθῶσιν ἀμέσως ἀπ' αὐτῆς, αἱ δὲ εὐκαιρίαι τοῦ πολέμου δὲν ἐπιδέχονται ἀναβολήν. Οἱ Πελοποννήσιοι ἠμποροῦν ἴσως νὰ καταλάβωσιν ὀχυράν τινα ἐν τῇ Ἀττικῇ θέσιν, ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν ζημία δὲν θέλει εἶναι μεγάλη, ἐνῷ κατὰ θάλασσαν εἶναι παντάπασιν ὑποδεέστεροι καὶ ἀσθενεῖς, ὁ δὲ ἀκαταγώνιστος ἀττικὸς στόλος δὲν θέλει ἐπιτρέψει εἰς αὐτοὺς ποτὲ νὰ βελτιωθῶσι κατὰ τοῦτο ἀσκούμενοι. Καὶ οὐδὲ δύνανται νὰ ἐλπίσωσιν ὅτι σφετερισθέντες τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ ἐν Δελφοῖς χρήματα θέλουσι, διὰ μισθῶν μεγαλυτέρων, προσελκύσει τοὺς ξένους τῶν ἡμετέρων πλοίων ναύτας· διότι, παρεκτὸς ὅτι οἱ ναῦται τῶν ὑποτελῶν νήσων θέλουσι φοβηθῆ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἐκδίκησιν, αἱ Ἀθῆναι δύνανται, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ ἐξοπλίσωσι τὸν στόλον αὐτῶν καὶ διὰ μόνων τῶν ἰδίων πολιτῶν καὶ μετοίκων· καί, ὅπερ κράτιστον, κυβερνήτας ἔχομεν πολίτας καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν πλείους καὶ ἀμείνους ἢ ἅπασα ἡ ἄλλη Ἑλλάς. Καθ' ἓν μόνον αἱ Ἀθῆναι εἶναι τρωταί· ὅτι ἡ Ἀττικὴ δυστυχῶς δὲν εἶναι νῆσος, ὅτι εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς ἐπιδρομὴν καὶ δῄωσιν. Εἰς τοῦτο ἀνάγκη οἱ Ἀθηναῖοι νὰ ὑποκύψωσι, μὴ περιπίπτοντες εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ πολεμήσωσι κατὰ ξηρὰν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους. Διότι ἔχουσιν, ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, γῆν πολλὴν καὶ ἐν νήσοις καὶ κατ' ἤπειρον, ἱκανὴν νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ἁπάσας αὐτῶν τὰς χρείας, καὶ ἀφ' ἑτέρου δύνανται νὰ λεηλατήσωσι διὰ τοῦ στόλου των τὴν χώραν τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες δὲν ἔχουσι ποῦ νὰ καταφύγωσι. «Μὴ ὀλοφύρεσθε λοιπόν, ἐξηκολούθησεν ὁ ρήτωρ, διὰ τὴν ἐπικειμένην τῶν κτημάτων ὑμῶν στέρησιν ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τῆς σωτηρίας τῶν σωμάτων ὑμῶν φροντίσατε διότι οὐχὶ ταῦτα τοὺς ἄνδρας ἀλλ' οἱ ἄνδρες ταῦτα κτῶνται. Καὶ ἂν ἐνόμιζον ὅτι θέλω σας πείσει ἤθελόν σας προτρέψει ὑμεῖς αὐτοὶ ἐξελθόντες νὰ δῃώσητε αὐτὰ καὶ νὰ δείξητε εἰς τοὺς Πελοποννησίους ὅτι τούτων ἕνεκα δὲν θέλετε ὑπακούσει. Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔχω δι' ἃ ἐλπίζω ὅτι θέλετε ὑπερισχύσει, ἐὰν ἀποφασίσητε νὰ μὴ ἐπιζητήσητε αὔξησιν ἀρχῆς ἐνῷ πολεμεῖτε, καὶ νὰ μὴ προσθέσητε εἰς τὸν πόλεμον τοῦτον αὐθαιρέτους κινδύνους· διότι μᾶλλον φοβοῦμαι τὰς οἰκείας ἡμῶν ἁμαρτίας ἢ τὰς τῶν ἐναντίων διανοίας. Ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν καὶ εἰς ἄλλον λόγον δύνανται νὰ δηλωθῶσιν, ἅμα ἔλθωμεν ἐπὶ τὰ ἔργα· νῦν δὲ ἀποπέμψωμεν τοὺς πρέσβεις τούτους ἀποκρινόμενοι ὅτι εἰς μὲν τοὺς Μεγαρεῖς θέλομεν ἐπιτρέψει τὴν χρῆσιν τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν λιμένων ἡμῶν, ἐὰν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι παύσωσι παρεμποδίζοντες διὰ ξενηλασίας τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν διατριβὴν ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμετέρων συμμάχων, διότι οὔτε ἐκεῖνο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῶν σπονδῶν οὔτε τοῦτο· ὅτι θέλομεν ἀφήσει τὰς πόλεις αὐτονόμους, ἐὰν καὶ αὐτονόμους εἴχομεν, ὅτε συνωμολογήσαμεν τὰς σπονδάς, καὶ πρὸς τούτοις ὅταν καὶ ἐκεῖνοι ἐπιτρέψωσιν εἰς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις νὰ αὐτονομῶνται ὄχι ὅπως συμφέρει εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους

λλ' ὅπως ἑκάστη αὐτῶν θέλει· ὅτι εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποβάλωμεν τὰς διαφορὰς ἡμῶν ἰς δίκην, κατὰ τὰς συνθήκας, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὅτι δὲν θέλομεν ἀρχίσει τὸν πόλεμον, ἀρ-ίσαντας δὲ αὐτοὺς θέλομεν ἀποκρούσει. Ταῦτα εἶναι τὰ δίκαια καὶ πρέποντα ἅμα ἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅσα ἔχομεν νὰ ἀποκριθῶμεν. Μάθετε ὅμως ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ναπόφευκτος· ὅσῳ δὲ θαρραλεώτερον ἀναδεχθῶμεν αὐτὸν τόσῳ ὀλιγώτερον ὀξέως ἐπι-ιθεμέ ους θέλομεν ἔχει τοὺς ἐναντίους·καὶ ὅσῳ μεγαλύτεροι εἶναι οἱ κίνδυνοι τόσῳ με-αλύτεραι εἶναι αἱ τιμαὶ αἱ περιγινόμεναι καὶ εἰς πόλιν καὶ εἰς ἰδιώτην. Μὴ λησμονῆτε τι οἱ πατέρες ἡμῶν, ὅτε ἀνέλαβον τὸν κατὰ Μήδων ἀγῶνα, καίτοι μὴ ἔχοντες τοὺς ση-ερινοὺς ἡμῶν πόρους, ἀναγκασθέντες δὲ καὶ ὅσα εἶχον νὰ ἐγκαταλείψωσιν, οὐδὲν ἧττον όν τε βάρβαρον ἀπέκρουσαν καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἀκμὴν προήγαγον τὰ πράγματα. διὰ υνέσεως πλείονος ἢ τύχης καὶ διὰ τόλμης μείζονος ἢ δυνάμεως. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ μὴ ανῶμεν ἐκείνων ὑποδεέστεροι, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθροὺς παντὶ τρόπῳ ν' ἀποκρούσωμεν αὶ τὴν ἀρχὴν ἡμῶν μὴ ἐλάσσονα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους παραδώσωμεν».

Ὁ μὲν Περικλῆς τοιαῦτα εἶπεν· οἱ δὲ Ἀθηναῖοι νομίσαντες, λέγει ὁ Θουκυδίδης, τι παραινεῖ αὐτοὺς ἄριστα,ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαντήσωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους κατὰ τὰ αρ' αὐτοῦ προταθέντα καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ εἴπωσιν ὅτι οὐδὲν θέλουσι πράξει προσταττόμε-οι, εἶναι ὅμως ἕτοιμοι νὰ διαλύσωσι διὰ δίκης,κατὰ τὰς συνθήκας,τὰς ὑφισταμένας διε-έξεις·ὥστε οἱ πρέσβεις τῶνΛακεδαιμονίων ἀπῆλθον ἄπρακτοι,καὶ οὐδεμία ἄλλη ἐξεπέμφθη λέον εἰς Ἀθήνας πρεσβεία. Ἀλλ'ὅσον λαμπρός,ὅσον ἐπιτήδειος καὶ ἂν ἦτο ὁ λόγος τοῦ Ιερικλέους, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς οἱ Ἀθη-αῖοι ἐνόμισαν αὐτὸν ἄριστα παραινοῦντα καὶ ἀπεδέχθησαν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ συμπεράσματα· ῶς οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς οἱ διὰ τῶν κεφαλαίων καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν μεταβα-όντες εἰς κῆπον τὴν χώραν ταύτην ἐπείσθησαν ὅτι συμφέρει μᾶλλον νὰ ἴδωσι πάντα αῦτα τὰ ἀγαθὰ καταστρεφόμενα ἢ νὰ καταργήσωσι τὸ παράλογον κατὰ Μεγαρέων ψή-ισμα· πῶς οἱ συνετώτεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν κατεῖδον ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον εἰς ὰς χεῖρας αὐτῶν ὅπλον ἰσχυρότερον τοῦ στόλου, ἰσχυρότερον τῶν χρημάτων, ἰσχυρότερον ῶν μακρῶν τειχῶν, τὸ ὅπλον τῆς ἐλευθερίας, καὶ ὅτι, προκαλοῦντες εἰς ἐπανάστασιν ὰς ὑποτελεῖς πόλεις, ἠδύναντο νὰ καταφέρωσι πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν ἀγέρωχον αὐτῶν έσποιναν· πῶς οἱ νοημονέστεροι τῶν Ἀθηναίων, ἐνθυμούμενοι ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος όλεμον ἐπέφερε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ πρὸς Κερκυραίους ἐπιμαχία, ἥτις δὲ ἀκούοντες τὸν Ιερικλέα συμβουλεύοντα νὰ μὴ ἐπιζητήσωσιν αὔξησιν τῆς ἀρχῆς, ἀναλαμβάνοντες τὸν ροκείμενον ἀγῶνα, δὲν παρετήρησαν ὅτι τὸ ἁπλούστερον ἴσως ἦτο νὰ μὴ ἀναλάβωσι ὸν προκείμενον ἀγῶνα, ἐπιζητοῦντες αὔξησιν τῆς ἀρχῆς· πῶς οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀ-ηναίων, ἀκούοντες τὸν Περικλέα ἀγανακτοῦντα διὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν Λακεδαιμο-ίων καὶ προτείνοντα τὴν διὰ δίκης διάλυσιν τῶν διαφορῶν, δὲν ἀντεῖπον ὅτι ἡ διὰ δί-ης διάλυσις τῶν διαφορῶν προϋποτίθησιν εἰρηνικὴν κατάστασιν πραγμάτων, ὅτι ἡ κα-άστασις αὕτη εἶχεν ἤδη παύσει, καὶ εἶχε παύσει, διότι οἱ Ἀθηναῖοι πρῶτοι ἠδίκησαν οὺς Μεγαρεῖς καὶ προσέβαλον τοὺς Κορινθίους περὶ Κέρκυραν· ὥστε εἶναι ἄδικον οἱ ὲν Ἀθηναῖοι δι' ἔργων νὰ προσβάλωσι, τοὺς δὲ προσβληθέντας νὰ παραπέμπωσιν εἰς όγους καὶ δίκας. Ἀλλά, καθὼς καὶ προηγουμένως ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσω-εν, οἱ γαιοκτῆται τῆς Ἀττικῆς καὶ οἱ συνετώτεροι, οἱ νοημονέστεροι, οἱ δικαιότεροι τῶν Ἀθηναίων δὲν ὑπερίσχυον πλέον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου· ἀπὸ τῶν μισθοδοτικῶν τοῦ Περικλέους διατάξεων ἐπλειονοψήφησεν ἐν αὐτῇ ὁ πολυαριθμότερος καὶ ἄπορος ναυτικὸς χλος,ὅστις ὄχι μόνον ἠδιαφόρει πρὸς τὴν ἐπικειμένην καταστροφὴν τῶν κτημάτων ἀλλ' ἴσως αὶ ἐπόθει αὐτήν, διὰ τὸν φυσικὸν φθόνον τοῦ πένητος πρὸς τὸν πλούσιον· κατὰ δὲ τὰ λλα τοσούτῳ προθυμότερον ὑπήκουεν εἰς τὸν Περικλέα ὅσῳ, διὰ τὰς παραγγελλομένας ῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου δῃώσεις, ἤλπιζε μεγάλα ἀπὸ τοῦ πολέμου ὠφελήματα.

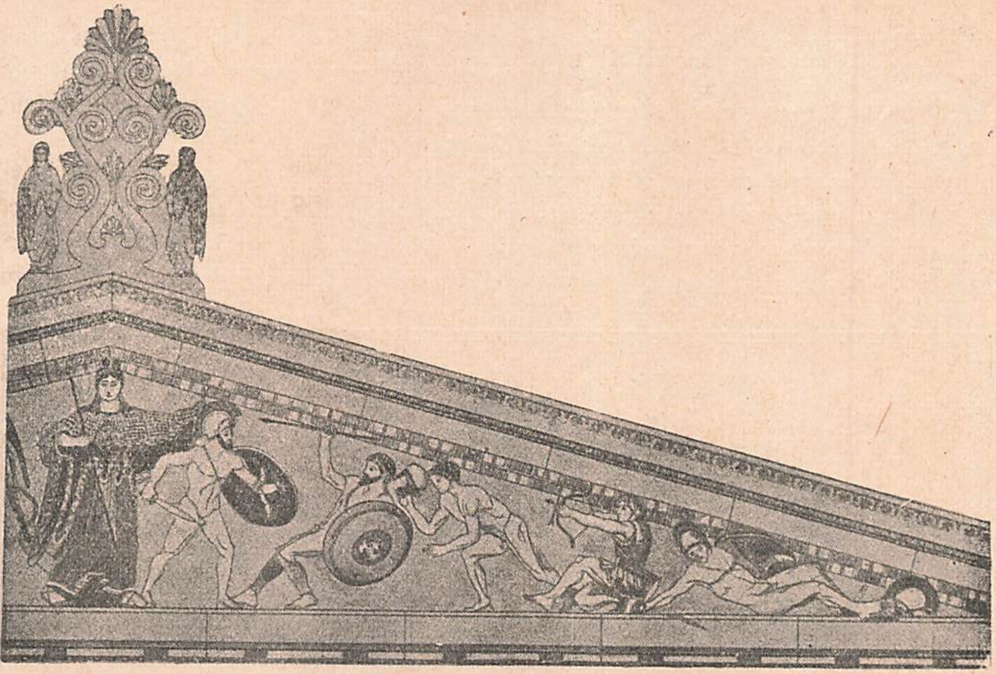

Τὰ ἀγάλματα τοῦ ἀνατολικοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΝΙΚΙΕΙΟΥ ΕΙΡΗΝΗΣ ΑΓΩΝ.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ ἀπόπειραι αἱ γενόμεναι ἵνα συμβιβασθῶσι τὰ πράγματα δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων ἀπέβησαν μάταιαι, ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν πρέσβεων ἤρχισαν ἀμέσως αἱ ἐχθροπραξίαι. Ὁ προκείμενος πόλεμος ἐθεωρεῖτο ἐκ προοιμίου τοσούτῳ φοβερὸς ὥστε οὐδέτερος τῶν ἀντιπάλων ἐφαίνετο πρόθυμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἀκμὴν ὅμως εἰς ἣν εἶχον φθάσει τὰ πάθη ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἤρκει ἵνα ἀνάψῃ τὴν πυρκαϊάν, καὶ τὸν σπινθῆρα τοῦτον ἔρριψαν οἱ Θηβαῖοι. Οἱ Θηβαῖοι, βλέποντες ὅτι ὁ πόλεμος ἐπίκειται καὶ θέλοντες ἐγκαίρως νὰ προκαταλάβωσι τὰς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων Πλαταιάς, συνενοήθησαν μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὀλιγαρχικῶν καὶ ἐν ἀρχῇ Ἀπριλίου τοῦ 431 ἔτους, εἰσαγαγόντες διὰ νυκτὸς εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς 300 ἄνδρας, προσεκάλεσαν διὰ κήρυκος τοὺς Πλαταιεῖς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν τῶν Βοιωτῶν συμμαχίαν. Ἀλλ' οἱ Πλαταιεῖς, νοήσαντες ὅτι οἱ

ἀετώματος τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ

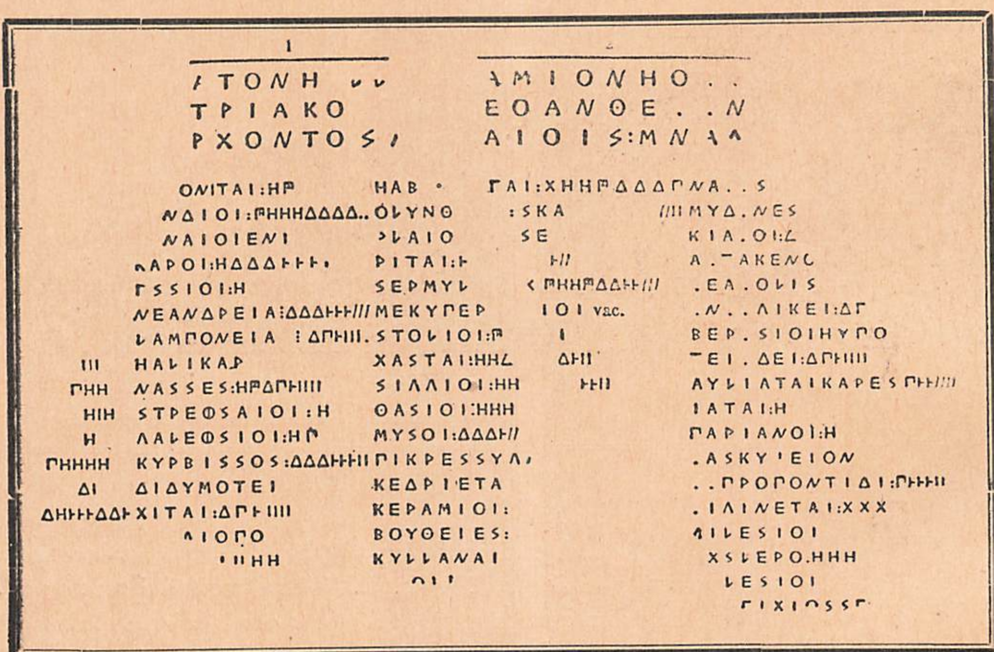
(Κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν Φουρτβαίγγλερ)

ἰσελθόντες ἦσαν ὀλίγοι, ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν, καὶ τοὺς μὲν ἐξέβαλον, τοὺς δὲ ἐφόνευσαν, ούς δέ, εἰς 180 συμποσουμένους, συνέλαβον ζῶντας, ἀλλ' ἐθανάτωσαν καὶ τούτους μετ' λίγον, ἂν καὶ ὁ ἐπελθὼν εἰς τὴν πλαταιίδα γῆν ὁλόκληρος στρατὸς τῶν Θηβαίων δὲν πεχώρησεν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὡς ἔλεγον οὗτοι, ὅτι θέλουσιν ἀποδοθῇ αὐτοῖς οἱ αἰχμάλωτοι.)ἱ Πλαταιεῖς ἠρνοῦντο ὅτι ὑπεσχέθησαν τοιοῦτό τι· ὁπωσδήποτε ὅμως, φονεύσαντες τοὺς ἄνδρας, ἔπραξαν ἔργον ἀπάνθρωπον ἅμα καὶ ἀσύνετον· διότι διὰ τῶν αἰχμαλώτων τού ων ἠδύναντο νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς Θηβαίους εἰς πολλὰς θυσίας. 'Αλλ' ἐπέπρωτο ἐκ πρώ ης ἀφετηρίας νὰ προαγγελθῇ ἡ ἀγριότης τῶν παθῶν, δι' ἣν μάλιστα διεκρίθη ὁ πελοπον-ησιακὸς πόλεμος. 'Επειδὴ δέ, γενομένου τούτου τοῦ ἐν Πλαταιαῖς ἔργου, ἐλύθησαν λαμ-ρῶς αἱ σπονδαί, ἐπεχείρησαν ἤδη καὶ 'Αθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι, καὶ οἱ σύμμαχοι ὐτῶν, τὰς πρὸς ἄμεσον ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν παρασκευάς,

Τὸ κράτος τῶν 'Αθηναίων συνέκειτο ἐκ τῶν ἐλευθέρων συμμάχων, καὶ ἐκ τῶν ὑποτελῶν όρου πόλεων. 'Ελεύθεροι σύμμαχοι, ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, ἦσαν οἱ Χῖοι, οἱ Λέσβιοι, οἱ Κερ-υραῖοι, οἱ Ζακύνθιοι, οἱ Κεφαλλῆνες, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι, ἤτοι οἱ Μεσσήνιοι ἐκεῖνοι ἵτινες ἐπὶ μακρὸν κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἐν 'Ιθώμῃ ἀντιστάντες (Κεφ. Γ΄ καὶ Δ΄ τοῦ Γ΄ βιβλ.) ἶχον ἀναγκασθῇ ἐπὶ τέλους, περὶ τὸ 455, νὰ παραδοθῶσιν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσιν κχωρήσει τῆς Πελοποννήσου· ὅθεν οἱ 'Αθηναῖοι, οἵτινες προσφάτως τότε εἶχον γίνει ύριοι τῆς Ναυπάκτου, παρεχώρησαν αὐτὴν εἰς τοὺς φυγάδας τούτους, μείναντας ἔκτοτε ιστοὺς αὐτῶν συμμάχους. Οἱ δ' 'Ακαρνᾶνες πρὸ μικροῦ κατετάχθησαν εἰς τὴν συμμα-ίαν τῶν 'Αθηναίων, διότι οὗτοι ἐβοήθησαν αὐτοὺς νὰ γίνωσιν αὖθις κύριοι τοῦ ἀμφι-

λοχικοῦ Ἄργους, τὸ ὁποῖον εἶχον σφετερισθῆ οἱ Ἀμβρακιῶται. Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπὸ ἔσπευσαν νὰ βεβαιώσωσι τὴν πρὸς πάντας τοὺς συμμάχους τούτους φιλίαν καὶ ἰδίως πρὸ τοὺς περὶ τὴν Πελοπόννησον κειμένους, Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἀκαρνᾶνας, Ζάκυν θον, δι' ὧν μάλιστα ἤλπιζον νὰ καταπολεμήσωσι τὴν χερσόνησον.

Αἱ δ' ὑποτελεῖς φόρου πόλεις ἦσαν ὅσαι ἄλλοτε ἐδηλώθησαν, τῇ προσθήκῃ τῆ ἐσχάτως εἰς τὴν τάξ.ν ταύτην καταβληθείσης Σάμου. Αἱ πόλεις αὗται ἐτέλουν τοὺς φό ρους καὶ τοὺς ναύτας, τοὺς ὁποίους εὐλόγως οἱ Ἀθηναῖοι ὑπελάμβανον ὡς ἓν τῶν κυ ρίων τῆς δυνάμεως αὐτῶν κεφαλαίων· ὅθεν ἐπετήρησαν ἤδη αὐτοὺς ἐπιμελέστερον το

Τμῆμα τοῦ καταλόγου τῶν κατατιθεμένων εἰς τὸν θησαυρὸν τῆς Ἀθηνᾶς ποσῶν ἐκ τοῦ φόρου τῶν συμμάχων

συνήθους. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον τοῦ κράτους προπύργιον ἦτο αὐτὴ τῶν Ἀθηνῶν ἡ πόλι ὄχι μόνον διότι ἐνταῦθα συνεπυκνοῦντο οἱ φόροι ἐκεῖνοι καὶ οἱ ναῦται ἀλλὰ καὶ διό οἴκοθεν ἡ πρωτεύουσα περιεῖχε μεγάλας ἐν ἑαυτῇ δυνάμεις. Κατὰ τὴν γενομένην τό εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἔκθεσιν ἡ πόλις ἠδύνατο νὰ διαθέ τριήρεις πλωίμους 300, ἱππεῖς δὲ καὶ ἱπποτοξότας 1200, πεζοὺς δὲ τοξότας 1600, κ ὁπλίτας 29.000, τὸ πλεῖστον πολίτας ἀλλὰ καὶ μετοίκους ἐν μέρει. Ἐκ τοῦ πολλ τούτου πλήθους τῶν ὁπλιτῶν λογάδες μὲν ἄνδρες, ἤτοι πρὸς τοὺς ἐκ παρατάξεως ἀγ νας ἐπιτήδειοι, διά τε τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας καὶ τὴν ἐντέλειαν τῆς παρασκευῆς, ἦσ 13.000· οἱ δὲ λοιποὶ 16.000, οἱ συγκείμενοι ἐκ τῶν νεωτάτων καὶ τῶν πρεσβυτάτων π λιτῶν τε καὶ μετοίκων, ἐχρησίμευον εἰς τὸ νὰ φυλάττωσι τὸ τεῖχος τῶν Ἀθηνῶν κ τοῦ Πειραιῶς, τὰ μακρὰ τείχη, τὰ ὁποῖα συνέδεον τὴν πόλιν μετὰ τῶν λιμένων, καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς φρούρια. Εἰς τὴν ἰσχυρὰν ταύτην ναυτικὴν καὶ πεζικὴν δ ναμιν προσθετέον τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀποθεματικὸν ταμεῖον, τὸ ὁποῖον περιεῖχεν νόμισμα ἀργυρίου τάλαντα 6000, ἤτοι 36.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν, ὧν ἡ σχετικὴ ἀ δὲν δύναται νὰ λογισθῇ κατωτέρα τῶν 250.000.000 περίπου. Τὸ ἀποταμίευμα τοῦ

ἀπηρτίσθη ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν τε φόρων οὓς κατέβαλλον αἱ ὑποτελεῖς πόλεις καὶ τῶν ἄλλων εἰσοδημάτων· εἶχε δὲ συμποσωθῆ εἰς τάλαντα 9700, ἤτοι 58.200.000 ἀρχαίων δραχμῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν δαπάνην ἣν ἀπήτησαν τὰ κοσμήσαντα τὴν πόλιν οἰκοδομήματα, ἔτι δὲ καὶ ἡ τῆς Ποτιδαίας πολιορκία, ἠλαττώθη εἰς 6000. Παρεκτὸς τούτων εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἀκροπόλεως καὶ τῆς πόλεως ὑπῆρχον ἀναθήματα ἴδια καὶ δημόσια, καὶ ἱερὰ σκεύη χρήσιμα περί τε τὰς πομπὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας, καὶ λάφυρα μηδικά, καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα ἀξίας ὄχι μικροτέρας 500 ταλάντων, ἤτοι 3.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν· ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ κατασκευασθεῖσα 'Αθηνᾶ, ἡ ἐν τῷ Παρθενῶνι, περιεῖχε χρυσοῦ τάλαντα 40 (ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 400 ἀργυρᾶ), ὅστις ἦτο τοιουτοτρόπως προσηρτημένος εἰς τὸ ἄγαλμα ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀφαιρεθῇ. 'Εννοεῖται ὅτι ὁ Περικλῆς δὲν ὑπεδείκνυεν ὡς ἐνδεχομένην τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν τούτων πραγμάτων εἰμὴ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ καὶ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς μετέπειτα ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, ἀπαραλλάκτως καθὼς καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐλάλουν περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν 'Ολυμπίᾳ χρημάτων. 'Επὶ πᾶσιν, οἱ 'Αθηναῖοι, πλὴν τῶν θησαυρῶν τούτων, τοὺς ὁποίους εἶχον ἤδη εἰς χεῖρας αὐτῶν, ἐλάμβανον κατ' ἔτος μεγάλα εἰσοδήματα, ἀπό τε τῶν ὑποτελῶν πόλεων, εἰς 600 τάλαντα λογιζόμενα, καὶ ἀπὸ ἄλλων εἰσπράξεων, δι' ὧν τὸ σύνολον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος συνεποσοῦτο εἰς 1000 τοὐλάχιστον τάλαντα.

'Απέναντι τοῦ μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ τούτου κράτους τῶν 'Αθηναίων ἀντεπεξήρχετο ἡ οὐδὲν ἧττον ἰσχυρὰ καὶ μεγάλη συμμαχία τῶν Πελοποννησίων, εἰ καὶ συγκειμένη ἐκ διαφορετικῶν στοιχείων. Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε πόλεις ὑποτελεῖς φόρου, ἀλλὰ μόνον συμμάχους ἐλευθέρους. Καὶ πρῶτον περιελάμβανεν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, πλὴν τῶν 'Αργείων καὶ τῶν 'Αχαιῶν, οἵτινες ἀμφότεροι κατ' ἀρχὰς μετὰ οὐδετέρων συνετάσσοντο· ἐκ τῶν ἀχαϊκῶν ὅμως πόλεων ἡ Πελλήνη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας συνέπραξε μετὰ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων, ὕστερον δὲ καὶ αἱ λοιπαί. 'Αλλ' ἡ συμμαχία τῶν Πελοποννησίων εἶχε καὶ ἐκτὸς τῆς χερσονήσου πολλοὺς τοὺς συμπράκτορας· Μεγαρεῖς, Βοιωτούς, Φωκεῖς, ὀπουντίους Λοκρούς, 'Αμβρακιώτας, Λευκαδίους καὶ 'Ανακτορίους. 'Εκ τούτων ναυτικὸν παρείχοντο Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Σικυώνιοι, Πελληνεῖς, 'Ηλεῖοι, 'Αμβρακιῶται, Λευκάδιοι· ἱππεῖς δὲ Βοιωτοί, Φωκεῖς, Λοκροί· πολλαὶ τῶν πόλεων ὅσαι ἔδιδον ἱππικὸν καὶ ναυτικὸν ἔδιδον ἐνταῦτῷ καὶ ὁπλίτας· ἀλλ' οἱ λοιποὶ σύμμαχοι δὲν παρείχοντο εἰμὴ μόνον ὁπλίτας. Ἡ συμμαχία αὕτη δὲν εἶχε κοινὸν ταμεῖον καὶ ἔτι ὀλιγώτερον χρηματικὸν ἀποταμίευμα, δὲν εἶχε τὴν κυβερνητικὴν τῆς τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίας ἑνότητα, ἥτις ἐν πολέμῳ μάλιστα ἦτο ἀνεκτίμητος· δὲν εἶχε δύναμιν ναυτικὴν ἱκανὴν ν' ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς 'Αθηναίους· ὥστε καθ' ὅλα ταῦτα ἦτο ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὑποδεεστέρα τῶν ἀντιπάλων αὐτῆς. 'Αλλ' ἀφ' ἑτέρου κατὰ ξηρὰν ἡ ὑπεροχὴ αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητος. Μετ' ὀλίγον ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων 'Αρχίδαμος εἰσήλασεν εἰς τὴν 'Αττικὴν ἄγων 60.000, κατ' ἄλλους 100.000 ὁπλιτῶν, καὶ οὗτοι δὲ δὲν ἀπετέλουν εἰμὴ τὰ 2/3 τῆς ὅλης τῶν συμμάχων πεζικῆς δυνάμεως, εἰς ἣν οἱ 'Αθηναῖοι δὲν εἶχον νὰ ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 13.000 ὁπλιτῶν. 'Επειδὴ δὲ οἱ Πελοποννήσιοι ἠδύναντο ἀκωλύτως νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν 'Αττικήν, δὲν ἐπίστευον ποτὲ ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι θέλουσιν ἀνθέξει πλειότερον τοῦ ἑνὸς ἢ δύο ἢ τὸ πολὺ τριῶν ἐτῶν, βλέποντες τὴν χώραν αὐτῶν δῃουμένην καὶ τὰ λαμπρὰ κτήματα καταστρεφόμενα. Οὐδὲν ἧττον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐνόμισαν φρόνιμον νὰ αὐξήσωσι καὶ τὴν ναυτικὴν τῆς συμμαχίας αὐτῶν δύναμιν εἰς 500 τριήρεις ἐν ὅλαις, ἐλπίζοντες ἰδίως ὡς πρὸς τοῦτο εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένων δωρικῶν πόλεων τῆς 'Ιταλίας

καὶ τῆς Σικελίας, μεθ'ὧν καὶ ἔσπευσαν νὰ συνεννοηθῶσι. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον, οἱ Πελοποννήσιοι ἐκήρυττον ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας καὶ ἔμελλον διὰ τοῦτο νὰ ἔχωσι φυσικοὺς συμμάχους ὅλας τὰς ὑποτελεῖς φόρου πόλεις, ὅσαι ἀπετέλουν τὸ κύριον σῶμα τοῦ τῶν Ἀθηναίων κράτους. Ὥστε ἕνεκα τῶν πλεονεκτημάτων τούτων, ἂν οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἦσαν ἰσχυρότεροι τῶν Ἀθηναίων, ἀπέβαινον ὅμως ἰσόρροποι αὐτῶν.

Οὕτω δὲ ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐπιτηδειοτέρας χρήσεως ἣν ἕκαστος τῶν διαμαχομένων ἤθελε κάμει τοῦ ἰδιάζοντο; αὐτῷ προτερήματος. Ἂν οἱ Πελοποννήσιοι κατώρθουν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὰς ὑποτελεῖς πόλεις καὶ νὰ βοηθήσωσιν αὐτάς, οἱ Ἀθηναῖοι ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα. Οἱ Ἀθηναῖοι πάλιν δὲν ἠδύναντο μὲν νὰ ἐπιχειρήσωσι τοιοῦτό τι, δὲν ἠδύναντο δὲ οὐδ' ἐκ παρατάξεως νὰ ἐπιφέρωσι κρίσιν τινά, διότι κατὰ ξηρὰν μὲν ἀπέφευγον αὐτοὶ ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, κατὰ θάλασσαν δὲ ἀπέφευγον οἱ Πελοποννήσιοι ν'ἀντιταχθῶσιν εἰς αὐτούς. Ἀλλ'οἱ Ἀθηναῖοι ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ πράξωσιν ὅ,τι ὁ Δημάρατος εἶχε ποτὲ συμβουλεύσει εἰς τὸν Ξέρξην (Κεφ. Β' τοῦ Γ' βιβλ.). ἠδύναντο καὶ ὤφειλον νὰ καταλάβωσιν ἐπίκαιρόν τι παράλιον χωρίον τῆς Λακωνικῆς ἢ τῆς Μεσσηνίας, καὶ ἐκεῖθεν δηοῦντες τὴν χώραν, κινοῦντες εἰς ἐπανάστασιν τοὺς Εἵλωτας καὶ τοὺς Μεσσηνίους καὶ ἀπειλοῦντες ἀδιακόπως αὐτὴν τὴν Σπάρτην, νὰ οὐδετερώσωσιν οὕτω πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ἡγεμόνος τῶν ἀντιπάλων πόλεως. Τὸ ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι ὅτι ἐπὶ πολὺν χρόνον οὐδέτερος τῶν διαμαχομένων μετεχειρίσθη ἐπιτηδείως τὸ προτέρημα αὐτοῦ. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τοὺς Πελοποννησίους ἐξηγεῖται τὸ πρᾶγμα, ἐν μέρει διότι δὲν ἠδύναντο νὰ βοηθήσωσι τὰς πλείστας ὑποτελεῖς πόλεις εἰμὴ διὰ θαλάσσης, κατὰ θάλασσαν δὲ ἡττῶντο ἢ διεκωλύοντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων· ἐν μέρει διότι καταστρέφοντες ἀνηλεῶς τὴν Ἀττικὴν ἤλπιζον ὁπωσοῦν εὐλόγως καὶ διὰ τούτου μόνου νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολεμίους εἰς εἰρήνην. Ἀλλὰ διατί ὁ Περικλῆς δὲν ἐπεχείρησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅ,τι μετά τινα ἔτη κατώρθωσεν ὁ στρατηγὸς Δημοσθένης, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Τὸ καθαρῶς ἀμυντικὸν τοῦ Περικλέους σύστημα ἀπεδείχθη ὑπὸ τῆς πείρας ὄχι πρόσφορον· τὸ σύστημα τοῦτο ἐπήγετο τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου, ὅσῳ δὲ παρετείνετο ὁ πόλεμος τόσῳ πιθανώτερον ἦτο ὅτι θέλουσι στασιάσει οἱ ὑποτελεῖς· καὶ αἱ δῃώσεις τῶν λαμπρῶν καὶ πλουσίων κτημάτων τῆς Ἀττικῆς δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον ἐπαισθηταὶ εἰς τοὺς Ἀθηναίους παρ' ὅ,τι ἦσαν ἐπαισθηταὶ εἰς τὸ σύνολον τῆς πελοποννησιακῆς συμμαχίας αἱ δῃώσεις παραλίων τινῶν τῆς χερσονήσου, ἐνῷ, ἅμα βραδύτερον κατελήφθη ἡ Πύλος ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους, ἠναγκάσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται νὰ ὑποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης.

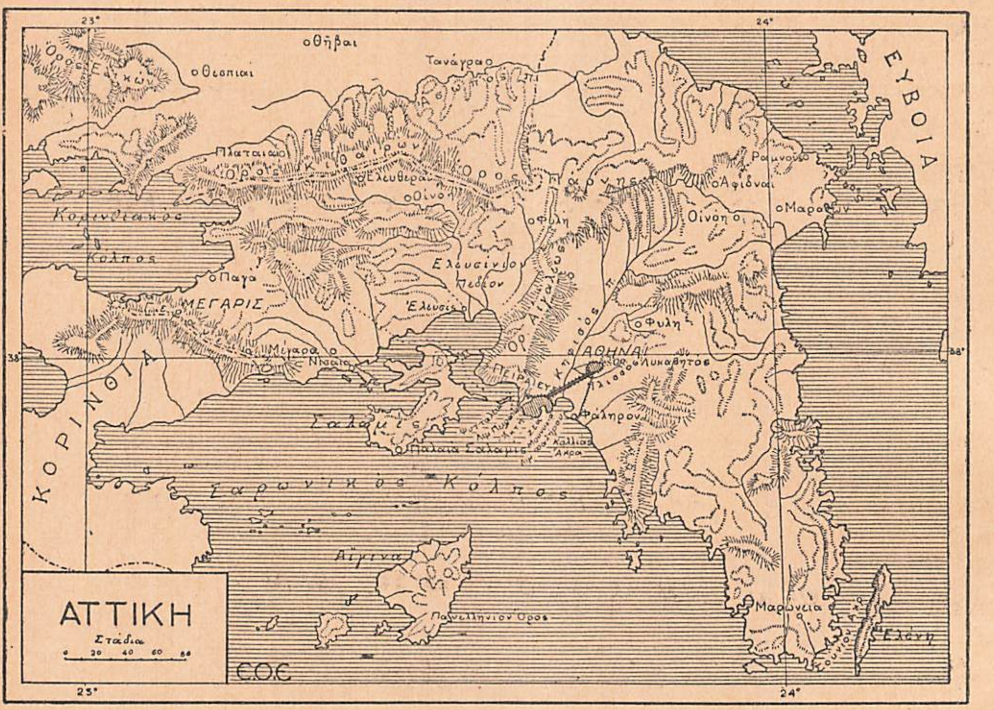
Ἐπὶ πολλὰ λοιπὸν ἔτη, 500 περίπου τριήρεις καὶ 500 χιλιάδες τοὐλάχιστον ὁπλιτῶν, ψιλῶν, ἱππέων, ναυτῶν, κατέτριψαν τὰς ἐν ἀκμῇ τότε εὑρισκομένας ἑλληνικὰς δυνάμεις εἰς λεηλασίας καὶ καταστροφάς. Οὕτως ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, περὶ οὗ ὁ μέγας ἱστορικὸς εἶπε·«κίνησις γὰρ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο». Προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ ἀγὼν ἀπέβη σπουδαιότερος. Ἀλλ' ὁποία πάντοτε διαφορὰ πρὸς τὴν πρὸ πεντήκοντα ἐνιαυτῶν γενομένην κίνησιν τοῦ μηδικοῦ πολέμου! Τότε ὁ ἱερὸς σκοπὸς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ηὐλόγησε τοὺς ἀγῶνας τῶν προπατόρων ἡμῶν, οἵτινες, ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπαλλαγέντες παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, συνέλεξαν ἀφθόνους τοὺς καρποὺς τῆς ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς εὐημερίας, οὓς ἀείποτε φέρει τὸ ἀγλαὸν τῆς ἐθνικῆς ὁμοφροσύνης δένδρον· νῦν δὲ τὸ δηλητήριον τῆς διχοστασίας ἔμελλε νὰ μαράνῃ ἅπαντα

ταῦτα τἀγαθὰ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας. Τὸ εὐγενέστατον ὅμως τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐθνῶν, καὶ ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ὀλεθρίαις ἁμαρτίαις καὶ παραφοραῖς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποβάλῃ διὰ μιᾶς ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐφυΐαν· διότι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ οὐδ' αἱ σκοτεινότεραι τοῦ χειμῶνος ἡμέραι παρέρχονται ποτὲ χωρὶς νὰ διασχίσῃ ὁ ἥλιος τὰ καλύπτοντα αὐτὸν νέφη καὶ νὰ χρυσώσῃ διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ, ἔστω ἐπ' ὀλίγον, τὰς πεδιάδας ἡμῶν καὶ τὰ ὄρη. Ἂν οἱ Ἀθηναῖοι ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν, ἐμάχοντο ὅμως καὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος· ἂν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ τέλους ἀνεδείχθησαν δεσπόται πικρότεροι τῶν ἀντιπάλων, διὰ μακροῦ ὅμως χρόνου ἀνεδείχθησαν πρότερον κήρυκες καὶ πρόμαχοι τῆς κοινῆς ἐλευθερίας. Ἐντεῦθεν δὲ προέκυψε τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο μῖγμα τῶν πονηρῶν καὶ ἀγαθῶν ἀρχῶν, παθῶν πράξεων, οὗ ἕνεκα ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ τὸ φοβερώτατον τῶν θεαμάτων, καὶ τῶν μαθημάτων τὸ διδακτικώτατον ὅλων τῶν αἰώνων καὶ ὅλων τῶν ἐθνῶν.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ Ἰουνίου μηνὸς τοῦ 431 ἔτους π.Χρ ὁ βασιλεὺς Ἀρχίδαμος, συγκροτήσας ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ τὸν μέγιστον τῶν πεζικῶν στρατῶν ὅσους συνεκρότησέ ποτε ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἐξεκίνησε, διὰ τῆς Μεγαρίδος, πρὸς τὴν Ἀττικήν, βραδέως ὁπωσοῦν πορευόμενος· διότι ἤλπιζεν ἔτι ὁ καλὸς κἀγαθὸς ἀνὴρ εἰς τὴν συνδιαλλαγήν, ὅθεν καὶ προέπεμψεν εἰς Ἀθήνας τὸν σπαρτιάτην Μελήσιππον τὸν Διακρίτου, κομίζοντα τελευταίας τινὰς προτάσεις. Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως, κατ' ἐπίμονον τοῦ Περικλέους γνώμην, οὐδὲ προσεδέξαντο τὸν ἀπεσταλμένον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' ἀπέπεμψαν αὐτὸν πρίν τον ἀκούσωσι καὶ διέταξαν νὰ ἀπέλθῃ αὐθημερὸν ἐκτὸς τῶν ὁρίων, ἀποστείλαντες ἄνδρας ἐπιτετραμμένους νά τον συνοδεύσωσι καὶ νὰ διακωλύσωσι πᾶσαν αὐτοῦ μετ' ἄλλων κοινωνίαν· ὁ δέ, ἐνῷ φθάσας εἰς τὰ σύνορα ἔμελλε νὰ ἀποχωρισθῇ τῶν συνοδοιπόρων, ἐστράφη πρὸς αὐτούς, εἰπὼν τόσον μόνον, ὅτι «ἥδε ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει» καὶ ἐξηκολούθησε τὴν πρὸς τὸ στρατόπεδον πορείαν. Τότε ὁ Ἀρχίδαμος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀττικήν, βαδίσας πρὸς τὴν Οἰνόην (τὸ σημερινὸν Γυφτόκαστρον), φρούριον κείμενον περὶ τὸν Κιθαιρῶνα, ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Ἀττικῆς καὶ Εὐβοίας· καὶ ἐνταῦθα ἐχρονοτρίβησε πάλιν ἡμέρας τινάς, λόγῳ μὲν παρασκευαζόμενος εἰς ἐκπολιόρκησιν τοῦ χωρίου, ἀληθῶς δὲ διότι ἤθελε πάντοτε νὰ δώσῃ καιρὸν μετανοίας εἰς τοὺς Ἀθηναίους, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς γαιοκτήτας Ἀθηναίους, οἵτινες, βλέποντες ἤδη τὰς πρὸ καιροῦ ἐπικρεμαμένας ἀπειλὰς ἑτοίμους νὰ ἐκραγῶσιν ἐπ' αὐτούς, ἠδύναντο ἴσως νὰ ἐπιφέρωσι μεταβολήν τινα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς πολιτείας. Ἀλλ' οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ αἰσθήματα τῶν γαιοκτητῶν τούτων οὗτοι, ὑπακούοντες εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, εἶχον πρὸ ἡμερῶν ἀρχίσει νὰ ἀσφαλίζωνται ὅσον ἦτο δυνατόν, πέμποντες μὲν εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς παρακειμένας νήσους τὰ πρόβατα καὶ τὰ ὑποζύγια, αὐτοὶ δέ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Περικλέους, ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀντιταχθῶσι κατὰ ξηρὰν εἰς τοὺς Πελοποννησίους, εἰσερχόμενοι μετὰ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς ἄλλης κινητῆς περιουσίας ἐντὸς τῆς πόλεως, τοῦ Πειραιῶς καὶ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ μακροῦ τείχους. Ὅθεν ὁ Ἀρχίδαμος, μετὰ ἑπταήμερον περὶ Οἰνόην διατριβήν, μανθάνων ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἁπλῶς ἐξακολουθοῦσι τὴν τῆς χώρας ἐκκένωσιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀκούων τοὺς περὶ αὐτὸν ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ἀναβολήν, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα καὶ τὸ Θριάσιον πεδίον, ἐλεηλάτησε τὴν ἐνταῦθα χώραν, ἔτρεψεν ἱππεῖς τινας ἀντεπεξελθόντας περὶ τοὺς καλουμένους Ῥείτους, τὰς γνωστὰς ἐπὶ τῆς πρὸς Ἐλευσῖνα ὁδοῦ λίμνας, καὶ ἔπειτα, ἀντὶ νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθεῖαν διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἐστράφη πρὸς ἀνατολάς, ἔχων δεξιᾷ τὸ Αἰγάλεων ὄρος, καὶ διὰ τῆς Κεκροπίας, ἀνὰ μέσον τοῦ ὄρους, ἔφθασεν εἰς Ἀχαρνάς, τὸν μέγι-

στον τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς δῆμον, κείμενον περὶ τὸ σημερινὸν Μενίδι, ἔχοντα τότε 12.000 ἐλευθέρων ψυχῶν, παρέχοντα εἰς τὸν ἐθνικὸν στρατὸν 3.000 ὁπλίτας καὶ πολλὴν νεμόμενον εὐπορίαν ἀπὸ σίτου, ἀμπέλων, ἐλαιώνων καὶ τῆς ἀνθρακείας αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὲ στρατοπεδεύσας ὁ βασιλεὺς ἤρχισε τὴν δῄωσιν.

Ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπεκράτησε τότε θόρυβος μέγας. Καθὼς ὁ Ἀρχίδαμος μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς διέσῳζεν ἀμυδράν τινα ἐλπίδα ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι

Χάρτης τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα

θέλουσιν ἐνδώσει, οὕτω καὶ οἱ Ἀθηναῖοι διέσῳζον μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἀμυδράν τινα ἐλπίδα ὅτι ὁ Ἀρχίδαμος δὲν θέλει ἐμβάλει εἰς τὴν κυρίως Ἀττικὴν καὶ ὅτι, ὅπως πρό τινων ἐτῶν ὁ Πλειστοάναξ, θέλει ὑποχωρήσει ἀπὸ τοῦ Θριασίου. Ὅτε ὅμως εἶδον ἀπὸ τοῦ τείχους ὅτι οἱ πολέμιοι δεν ἔπαιζον, ἀλλ' ἐπεχείρησαν τῳόντι τὴν καταστροφὴν τῶν κτιρίων, τῶν καρποφόρων δένδρων, τῶν συγκομιδῶν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν θλῖψιν αὐτῶν καὶ τὴν ὀργήν· μάλιστα δὲ οἱ γαιοκτῆται καὶ ἰδίως οἱ Ἀχαρνεῖς ἐνόμιζον ἀφόρητον νὰ βλέπωσι μακρόθεν τὰ κτήματα αὐτῶν τεμνόμενα καὶ πυρπολούμενα, μηδὲν πρὸς ἄμυναν πράττοντες. κατεκραύγαζον κατὰ τοῦ συμβουλεύσαντος τὸ τοιοῦτο Περικλέους. Τὴν δ' εὔλογον ταύτην ἔκρηξιν τῆς δυσαρεσκείας ὑπέθαλπον οἱ πολυάριθμοι τούτου πολιτικοὶ ἐχθροί, καὶ ἐξαιρέτως ὁ ἀπό τινος χρόνου προκύψας εἰς μέσον δημαγωγὸς Κλέων. Ἀλλά, ἂν καὶ φρονοῦμεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἔσφαλε προκαλέσας τὸν πόλεμον, ἔσφαλε καὶ περὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν διεξήγαγεν αὐτόν, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν καρτερίαν καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν μεθ' ὧν ἐνέμεινεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὅσα ἐνόμισεν ἅπαξ ἀπαραίτητα πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως. Ὁ αφηνιάσας δῆμος ἐπλήρου τὴν πόλιν κραυγῶν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ συνέλθῃ ἐκκλησία ἵνα απο-

φασίση τὴν ἔξοδον· ἀλλά, κατὰ τὸ πολίτευμα, ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῇ εἰμὴ τῇ ἀδείᾳ τῶν δέκα στρατηγῶν· ὁ δὲ Περικλῆς, εἷς ὧν τῶν στρατηγῶν τούτων, οὓς κατὰ τὸ δοκοῦν ἦγε καὶ ἔφερε, καὶ θεωρῶν ὅτι, ἐν τῇ ἀκμῇ ἐκείνῃ τῶν παθῶν, συγκροτουμένης ἐκκλησίας, ἠδύνατο τὸ πλῆθος νὰ παρεκτραπῇ εἰς ὀλέθρια βουλεύματα, δὲν ἐνέδωκε· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἣν ἔσῳζεν ἔτι ὁ δῆμος οὗτος πρὸς τοὺς νόμους ὥστε, εἰ καὶ ὑπὸ οὐδενὸς στρατοῦ συνεχόμενος, εἰ καὶ αὐτὸς μόνος ἔχων τὰ ὅπλα, αὐτὸς μόνος τὴν ὅλην δύναμιν, εἰ καὶ μεθύων ὑπὸ τῆς ὀργῆς καὶ τῆς θλίψεως, δὲν κατέφυγεν ὅμως εἰς βίαν τινά, ἀλλ' ἐσεβάσθη ἐπὶ τέλους τὴν φωνὴν τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ καὶ ὑπέκυψεν· Ὁ Περικλῆς περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ἐκπέμψῃ τινὰς ἱππεῖς, ἵνα περιστείλωσι τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ ἐλαφροῦ τῶν πολεμίων στρατοῦ καὶ προφυλάξωσι τὰ περὶ τὴν πόλιν κείμενα κτήματα· ἐνταῦθα δὲ παρεσκεύασε στόλον ἰσχυρόν, τὸν ὁποῖον, ἔτι ὄντων τῶν Πελοποννησίων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐξέπεμψεν ἐπὶ δῃώσει τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου.

Καὶ ὁ μὲν Ἀρχίδαμος, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε τὴν περὶ Ἀχαρνὰς χώραν, καὶ ἔπειτα τοὺς μεταξὺ Πάρνηθος καὶ Βριλησσοῦ δήμους, ἀπῆλθε, περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου, διὰ τοῦ Ὠρωποῦ, εἰς Βοιωτίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον, διατρίψας εἰς Ἀττικὴν ἐν ὅλοις 30 ἢ 40 ἡμέρας. Ὁ δὲ στόλος τῶν Ἀθηναίων, ἐξ ἑκατὸν πλοίων συγκείμενος, μεθ' ὧν ἡνώθησαν 50 νῆες Κερκυραίων καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν περὶ τὴν χερσόνησον συμμάχων, περιέπλευσε τὴν χερσόνησον ταύτην, προσεγγίζων ἐκ διαλειμμάτων εἰς διάφορα χωρία καὶ πράττων ὅ,τι οἱ Πελοποννήσιοι ἔπραξαν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἰδίως κατὰ τὰ εὔφορα τῆς Ἤλιδος παράλια· τρεῖς δὲ περίπου μῆνας περὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτα διατρίψας ἐπανῆλθε κατὰ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου εἰς Ἀθήνας. Ἑτέρα δὲ ναυτικὴ μοῖρα πλοίων 30 ἐλεηλάτησε τὸ κατέναντι τῆς Εὐβοίας λοκρικὸν παράλιον. Πρὸς τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι, ἠξεύροντες τοὺς Αἰγινήτας ἔχθιστα διακειμένους καὶ μὴ νομίζοντες φρόνιμον νά τους ἀφήσωσι κατέχοντας τὴν νῆσον ταύτην, τὴν τοσοῦτο πλησίον τῆς Πελοποννήσου κειμένην, ἐξέβαλον αὐτοὺς ἐκεῖθεν καὶ μετεκόμισαν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς Πελοπόννησον. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀτυχῶν τούτων ἀνθρώπων κατῴκησαν εἰς Θυρέαν, παραχωρηθεῖσαν αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, οἱ δὲ ἐσπάρησαν κατὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα· τὴν δὲ Αἴγιναν κατέλαβον Ἀθηναῖοι κληροῦχοι. Ἐπὶ πᾶσι, περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου, ὁ Περικλῆς αὐτός, ἄγων ἅπασαν τὴν πεζικὴν δύναμιν, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Μεγαρίδα· ἐνταῦθα προσῆλθον μετ' οὐ πολὺ καὶ τὰ ἐκ τοῦ περίπλου τῆς Πελοποννήσου ἐπιστρέψαντα τότε πλοῖα, ἅπαντες δ' ὁμοῦ ἐπεχείρησαν ἐφ' ἱκανὸν δεινὴν τῆς χώρας λεηλασίαν. Καὶ οὕτως ἐτελείωσε τὸ πρῶτον τοῦ πολέμου ἔτος.

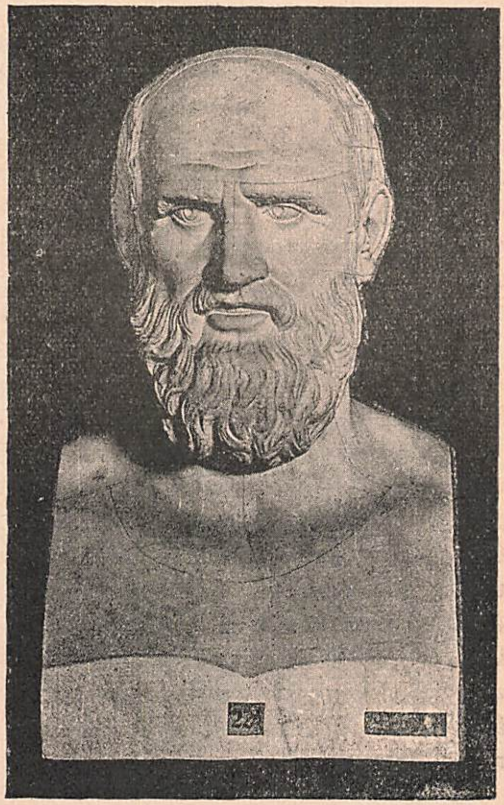
Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους τούτου ὁ Περικλῆς, ἀγορεύσας ἐπὶ τῆς δημοσίας ταφῆς τῶν ἐν τῷ πολέμῳ πρῶτον ἀποθανόντων περιέλαβεν ἐν τῷ ἐπιταφίῳ αὐτοῦ λόγῳ τὴν ἀμίμητον ἐκείνην εἰκόνα τῆς πολιτικῆς, καὶ κοινωνικῆς, καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἣν ἀντεγράψαμεν εἰς τὸ τέλος τοῦ τρίτου βιβλίου. Καὶ εἶναι μὲς ἀληθὲς ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν ἐλάλει ὁ Περικλῆς, ἡ δύναμις τῶν Ἀθηναίων οὐδεμίαν ἔτι εἶχε πάθει μείωσιν, ἀλλ' ὅμως ἴσως τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο θέαμα τῆς ἀνέτως φιλοσοφούσης καὶ φιλοκαλούσης ἰσχύος καὶ τῶν μετὰ τῶν ἡδονῶν τῆς εἰρήνης συνδυαζομένων πολεμικῶν κατορθωμάτων ἥρμοζε μᾶλλον εἰς τὴν πρὸ εἰκοσαετίας ἐποχήν, ὅτε οἱ στρατοὶ τῆς πόλεως ἀνεδεικνύοντο τροπαιοῦχοι ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ ἢ εἰς τὸ ἔτος τοῦτο κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι εἶδον τὴν Ἀττικὴν αὐτὴν ὑπὸ τῶν πολεμίων καταπατηθεῖσαν. Τούτου ἕνεκα ἐνομίσαμεν προσφορώτερον νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν περὶ τοὺς χρόνους τῆς κιμωνείου συνθήκης. Καὶ ἔπειτα ὁμολογητέον ὅτι αὕτη τῆς ἀκμῆς

ἡ εἰκὼν εἶχέ τι ἀπαίσιον περιλαμβανομένη ἐντὸς νεκρωσίμου τελετῆς, καὶ ἐπέπρωτο τῳόντι ὁ ἐπιτάφιος οὗτος νὰ ἀποβῇ αὐτῆς τῆς ἀκμῆς τῶν 'Αθηναίων ὁ ἐπιτάφιος, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἔπαθον τὴν πρώτην καιρίαν αὐτῶν πληγήν.

Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου ἢ τὰς ἀρχὰς 'Απριλίου τοῦ 430 ἔτους ἅπασα τῶν Πελοποννησίων ἡ πεζικὴ δύναμις ἐνέβαλε πάλιν εἰς τὴν 'Αττικὴν καὶ ἐπεχείρησεν ἤδη, ἐν διαστήματι ἡμερῶν 40, τὴν ὁλοσχερεστέραν δῄωσιν ὄχι μόνον τοῦ Θριασίου καὶ τοῦ περὶ τὴν πόλιν πεδίου ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν μεσημβρινωτέρων δήμων, μέχρι τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρείου. Ἡ χώρα ἦτο ἔρημος· οἱ κάτοικοι εἶχον καταφύγει, ὡς πρότερον, εἰς τὴν πόλιν καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἀγανακτοῦντες τὴν ἐπανάληψιν καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ κακοῦ, ὅτε αἴφνης κατέπληξεν αὐτοὺς κακὸν ἕτερον φοβερώτερον.

Πρὸ καιροῦ ἐφημίζετο ὅτι νόσος ἐπιδημική, ἀπὸ Αἰθιοπίας ἀρξαμένη, ἐμάστιζε τὴν Αἴγυπτον, τὴν Λιβύην καὶ τὰς ἐν 'Ασίᾳ χώρας τοῦ μεγάλου βασιλέως. Πρὸ 16 ἐτῶν ὁμοίαν τινὰ συμφορὰν εἶχον πάθει ἥ τε Ρώμη καὶ πολλὰ τῆς 'Ιταλίας μέρη, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τὸ νόσημα ἀνεφάνη εἰς Λῆμνον καὶ εἰς ἄλλας τινὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους, ἀλλ' ὄχι μετὰ τοσαύτης ὀξύτητος ὥστε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Τελευταῖον, ἐν ἔαρι τοῦ 430, ἐνέσκηψεν εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ εἰς τὰς 'Αθήνας, ὅπου εὗρε τὰ πάντα προπαρεσκευασμένα εἰς δεινοτάτην αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ὅλοι τῆς χώρας οἱ κάτοικοι εἶχον καταφύγει πρὸ μικροῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Τὸ δὲ μέγα τοῦτο πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ἢ συνεσωρεύθη εἰς φίλων οἰκίας ἢ κατῴκει εἰς καλύβας πνιγηράς, ἀπεστερημένον πάσης βίου ἀνέσεως· διετέλει δὲ καὶ ἠθικῶς καταβεβλημένον, ὥστε ἦτο καθ' ὅλα δεκτικώτατον νὰ προσβληθῇ. Καὶ τῳόντι ἡ ἐπιδημία διεδόθη ἐν ἀκαρεῖ πρῶτον εἰς τὸν Πειραιᾶ, μετ' ὀλίγον εἰς τὴν ἄνω πόλιν, καὶ ἔπαθον πάντες ὑπ' αὐτῆς, ἄνευ διακρίσεως τάξεως, φύλου ἢ ἡλικίας. Ὁ Θουκυδίδης, αὐτός τε νοσήσας καὶ αὐτὸς ἰδὼν ἄλλους πάσχοντας, περιέγραψε τὸ νόσημα μετ' ἀκριβείας ἣν ἐθαύμασεν ἡ νεωτέρα ἰατρικὴ ἐπιστήμη. Ἦτο δέ, ὡς φαίνεται, τυφώδης πυρετός, ὁμοιότατος τῶν πυρετῶν οὓς συνήθως παράγουσιν εἰς τὰ στρατόπεδα καὶ εἰς τὰς πόλεις αἱ τοῦ πολέμου ταλαιπωρίαι. Ἡ νόσος κατελάμβανε τὸν ἄνθρωπον ἐξαίφνης, ὑγιᾶ ὄντα· καὶ πρῶτα μὲν αὐτῆς σημεῖα ἦσαν θέρμαι τῆς κεφαλῆς ἰσχυραὶ καὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐρυθήματα καὶ φλόγωσις. Ἔπειτα προσεβάλλοντο τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα· ἡ φάρυγξ καὶ ἡ γλῶσσα ἐγίνοντο αἱματώδεις, ἐπήρχετο δὲ βὴξ δυνατός, καὶ ἀποκαθάρσεις χολῆς, ἢ καὶ ἁπλῶς λὺγξ κενή, προξενοῦσα σπασμὸν ἰσχυρόν. Τὸ δέρμα ἀπέβαινεν ὑπέρυθρον, πελιδνὸν καὶ ἐκαλύπτετο ἀπὸ φλυκταίνας μικρὰς καὶ ἕλκη. Καὶ ἐξωτερικῶς μὲν τὸ σῶμα δὲν ἦτο πολὺ θερμόν, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ καῦσις ἦτο τοσαύτη ὥστε οἱ πάσχοντες δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποφέρωσι τὸ ἐλαφρότερον ἱμάτιον καὶ πολλοί, ὡς μαινόμενοι, ἔρριπτον ἑαυτοὺς εἰς ὕδωρ ψυχρόν. 'Εκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ καύματος κατεβάλλοντο οἱ πλεῖστοι τὴν 7 ἢ τὴν 9 ἡμέραν, ἄνευ ἐξωτερικῆς τινος τοῦ σώματος ἀλλοιώσεως. Ἄλλοι, δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο τῆς νόσου στάδιον, ἀπέθνησκον ἔπειτα ἐκ διαρροίας καὶ ἀτονίας. Ἄλλοι τέλος ἐπέζων μὲν ἀλλ' ἢ ἀποβαλόντες τὴν χρῆσιν μελῶν τινων τοῦ σώματος, ὀφθαλμῶν, χειρῶν, ποδῶν, ἢ περιπεσόντες εἰς ἀλλόκοτόν τινα πάντων λήθην, ὥστε δὲν ἐγνώριζον πλέον οὔτε ἑαυτοὺς οὔτε τοὺς φίλους αὐτῶν. 'Αξιοσημείωτον δὲ ὅτι τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἄνοσον ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἀσθενείας, εἰ δέ τις ἔπασχε τυχὸν ἀπὸ ἄλλο τι τὸ πάθημα αὐτοῦ κατέληγεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν νόσημα. Καὶ τὸ μίασμα μετεδόθη μὲν ἐντεῦθεν εἴ τινας τῶν πολυανθρωποτέρων νήσων, ἀλλὰ παντάπασι δὲν προσέβαλε τὴν Πελοπόννησον.

Ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη δὲν ἔμεινεν ἀργή· ὁ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀκμάσας Ἱπποκράτης ὁ κῷος, ὁ τῆς ἐπιστήμης ταύτης δημιουργός, ἐμελέτησεν αὐτὸς τὸ νόσημα, καί, τοὐλάχιστον βραδύτερον, ἐβοήθησε τοὺς Ἀθηναίους, συμβουλεύσας τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῆς ἀτμοσφαίρας, εἰς ὃ προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι οἱ σιδηρουργοὶ σπανιώτατα ἐκρούοντο. Ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς πάντα τὰ θεραπευτικὰ μέσα ὅσα οἱ ἄνθρωποι ἐζήτησαν παρὰ ἱερέων καὶ ἰατρῶν ἀπέβησαν μάταια, ὅθεν ἐπεκράτησεν ἀκαταμάχητος καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἀπελπισία. Φίλοι καὶ συγγενεῖς κατήντησαν νὰ ἐγκαταλείπωσι τοὺς ἀσθενεῖς αὐτῶν ἐρήμους πάσης ἐπιμελείας καὶ παραμυθίας· οἱ περὶ τὰς ταφὰς νόμοι δὲν ἐτηροῦντο· καὶ οὐ μόνον ἔθαπτον ὅπως ἕκαστος ἠδύνατο ἀλλὰ καὶ ἀτάφων νεκρῶν σωροὶ ἔκειντο τῇδε κἀκεῖσε· ἡμιθνῆτες ἐκυλίοντο εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ περὶ τὰς κρήνας ἁπάσας διὰ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπιθυμίαν· καὶ αὐτὰ τὰ ἱερὰ ἐν οἷς διετέλουν ἐσκηνωμένοι πολλοὶ ἄνθρωποι ἦσαν νεκρῶν πλήρη. Εἰς δὲ τὸ τραγικὸν τοῦτο θέαμα τῶν φυσικῶν παθημάτων προσετέθη καὶ τὸ ἔτι φοβερώτερον ἴσως δεινὸν τῆς ἠθικῆς παραλυσίας. Ἐπειδὴ οὐδεὶς ἦτο βέβαιος ἂν ζήσῃ αὔριον, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔβλεπον τοὺς μὲν πλουσίους αἰφνιδίως ἀποθνήσκοντας, τοὺς δ' οὐδὲν πρότερον κεκτημένους εὐθὺς τὰ ἐκείνων ἔχοντας, ἐπειδὴ ἑνὶ λόγῳ ἐφήμερα ἤδη ἐλογίζοντο τά τε σώματα καὶ τὰ χρήματα, πάντες ἔσπευδον νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ὀρέξεις αὐτῶν καὶ ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσωτίαν καὶ ἀκολασίαν. Οὐδεὶς ἦτο πρόθυμος νὰ ἐργασθῇ, διότι δὲν ἤξευρεν ἂν προφθάσῃ, πρὶν ἀποθάνῃ, νὰ δρέψῃ τὸν καρπὸν τῆς ἐργασίας του· ὅθεν μόνον τὸ ἡδὺ καὶ μόνον τὸ ἀμέσως κερδαλέον κατέστη καλὸν καὶ χρήσιμον. Θεῶν δὲ φόβος ἢ ἀνθρώπων νόμος οὐδεὶς ἀπέτρεπεν ἀπὸ τῆς ἀνομίας· τὸ μὲν διότι ἴσον ἔκρινον καὶ εὐσέβειαν καὶ ἀσέβειαν, ἐξ ἴσου βλέποντας πάντας ἀπολλυμένους, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς τῶν παρανομούντων ἤλπιζε νὰ ζήσῃ μέχρι τῆς δίκης, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ τιμωρηθῇ· καὶ ἔπειτα πολὺ μείζονα θεωροῦντες τὴν τιμωρίαν, τὴν ἤδη κατεψηφισμένην καὶ ἐπικρεμαμένην, εὔλογον ἐνόμιζον, πρὶν αὕτη ἐπιπέσῃ, ν' ἀπολαύσωσί τι τοῦ βίου.

Ἱπποκράτης
(Ἔπαυλις Ἀλμπάνη. Ἡ προτομὴ δὲν φέρει ἐπιγραφήν, ἀλλ' εἶναι προφανὴς ἡ ὁμοιότης τοῦ προσώπου πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κῶ εἰκονιζόμενον Ἱπποκράτην)

Μηδεὶς δὲ δυσπιστήσῃ πρὸς ταύτην τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου διαγραφομένην εἰκόνα, μηδὲ ἀπορήσῃ πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐξώκειλαν, ἕνεκα τῆς ἐπιδημίας, εἰς τοιαύτην ἠθικὴν παραλυσίαν, ἐνῷ, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἐπιδημία οὐδὲν ἧττον φοβερά, ἡ ἀσιανὴ χολέρα, ἐνσκήψασα εἰς τὴν Εὐρώπην, οὔτε εἰς τὴν Ἀγγλίαν, οὔτε εἰς τὴν Γαλλίαν ἢ τὴν Γερμανίαν ἢ τὴν Ἑλλάδα, οὔτε εἰς τὴν Ῥωσίαν αὐτὴν ἐπήνεγκε τοσοῦτον

ἀπαίσια ἀποτελέσματα. Ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς περὶ τούτου διαφορᾶς, ὡς καὶ περὶ πολλὰ ἄλλα, μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἡμῶν πολιτεῖαι συνεκροτοῦντο ἐκ μιᾶς πόλεως, ἐνῷ αἱ νεώτεραι συγκροτοῦνται ἐξ ὁλοκλήρων ἐθνῶν. Ἐντεῦθεν, ὁσάκις σήμερον ἐπιδημία ἐνσκήψῃ εἰς μίαν ἢ καὶ πλείονας πόλεις ἐπικρατείας τινός, δὲν νοσεῖ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ὁλόκληρος ἡ ἐπικράτεια ἀλλὰ μέρος τι αὐτῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐλάχιστον, τὸ δὲ λοιπὸν οὐ μόνον καθ' ἑαυτὸ ὑγιαίνει, ἀλλὰ καὶ ἐπερχόμενον εἰς βοήθειαν καὶ παραμυθίαν τῆς πασχούσης μοίρας προλαμβάνει ἢ περιστέλλει τὴν ἠθικὴν ἔκλυσιν. Ἐνῷ, ἐπειδὴ αἱ Ἀθῆναι ἀπετέλουν, κυρίως εἰπεῖν, τὸ ὅλων τῶν Ἀθηναίων κράτος, ἡ ἐπιδημία, εἰσβαλοῦσα εἰς αὐτάς, δὲν ἐμάστιξεν ἁπλῶς μίαν μόνον πόλιν ἀλλ' ὁλόκληρον τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων· ἐνόσησε λοιπὸν ὁλόκληρον τὸ κράτος τοῦτο, φυσικῶς τε καὶ ἠθικῶς, καὶ περιέπεσεν εἰς δεινοτάτην ἀμηχανίαν καὶ παραλυσίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐδαμόθεν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν ἢ νὰ φοβηθῇ περιστολήν. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν ἔτι καλύτερον τὴν κατὰ τοῦτο διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου ἐξ ἀναλογίας τινός, ἀντιπαραβάλωμεν τὰ ὑλικὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκεν ἡ ἐπιδημία εἰς τὸ κράτος τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰ ὑλικὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκεν ἡ ἀσιανὴ χολέρα εἰς οἱανδήποτε νεωτέραν εὐρωπαϊκὴν ἐπικράτειαν. Ἡ νόσος παρέμεινεν ἐν Ἀθήναις καθ' ὅλον τὸ δεύτερον καὶ τρίτον ἔτος τοῦ πολέμου· ἔπειτα, ἐν διαστήματι ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους, συνέβη ἐλάττωσις αὐτῆς, μεθ' ὃ ἐπῆλθε δεύτερος παροξυσμός, διαρκέσας ἐπὶ ἓν πάλιν ἔτος, μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς τὸ πρῶτον ὁρμῆς. Ἀπέθανον δὲ ἐν ὅλοις ἱππεῖς 300, ὁπλῖται 4400 καὶ τῶν πενεστέρων πολιτῶν τοσοῦτο πλῆθος ὥστε ἡ ἐξαρίθμησις αὐτῶν ἀπέβη ἀδύνατος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ κράτος ἔπαθεν ἐκ τῆς νόσου πληγὴν καιριωτάτην, διότι ἀπέβαλε τὸ πέμπτον, ἂν ὄχι τὸ τέταρτον, τῆς ὅλης στρατιωτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, ἐνῷ ἡ χολέρα, ἐν Γαλλίᾳ λ.χ., ἐπροξένησε τὸν θάνατον πολλῶν χιλιάδων ἀνθρώπων, ἀλλ' ἠδύνατο, ὃ μὴ γένοιτο, νὰ ἁρπάσῃ καὶ πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἐπέλθῃ ἐπαισθητὴ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους ἐλάττωσις. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου.

Ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων φοβηθεὶς μήπως προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ νοσήματος δὲν ἔμεινεν ἐν τῇ Ἀττικῇ ὅσον κατ' ἀρχὰς ἐμελέτα. Ἔτι δὲ ὄντος αὐτοῦ ἐνταῦθα καὶ πρὶν ἢ λάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ὁλόκληρον τὴν πεῖραν τῆς φοβερᾶς ἐπιδημίας, ὁ Περικλῆς ἀπῆλθε μετὰ 150 τριήρων ἀττικῶν καὶ συμμαχικῶν, καὶ ἱκανῶν ὁπλιτῶν καὶ ἱππέων ἐπὶ τὴν δῄωσιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφ' ἧς ἐπιστρέψας ἐξαπέστειλε τὴν δύναμιν ταύτην, ὑπὸ ἑτέρους στρατηγούς, εἰς Μακεδονίαν, ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἅλωσιν τῆς Ποτιδαίας. Ὁ στόλος ὅμως οὗτος οὐ μόνον οὐδὲν κατώρθωσεν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐκεῖ στρατόπεδον μετέδωκε τὴν νόσον, καὶ αὐτὸς ἔπαθε φθορὰν μεγάλην ἐξ αὐτῆς, ὥστε ἐπανῆλθεν ἄπρακτος καὶ ἀθλίως ἔχων εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἀπέβη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον οἰκτρά. Εἰς τὰς ἐκ τῆς νόσου συμφορὰς προσετέθη θλῖψις βαρυτάτη διὰ τὰς ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων πρὸ μικροῦ προξενηθείσας πολὺ μείζονας ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ζημίας· ὅθεν οἱ Ἀθηναῖοι παντάπασιν ἤδη ἀθυμήσαντες ἔπεμψαν εἰς Σπάρτην πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ἀλλ' οἱ Σπαρτιᾶται ἐκώφευσαν εἰς τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ τότε γενικὴ ἠγέρθη ἐν Ἀθήναις κραυγή, καὶ πλουσίων καὶ πενήτων (διότι πάντες ἔπασχον), κατὰ τοῦ Περικλέους, ὡς πρωταιτίου τῶν ποικίλων ἐκείνων κακῶν. Ἀλλὰ τότε μάλιστα ἀνεδείχθη λαμπρότατος ὁ ἀδιάσειστος ἐκεῖνος ὄντως ὀλύμπιος χαρακτὴρ τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Συγκαλέσας ἐκκλησίαν

τοῦ δήμου ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν ὡς ἡγεμὼν μᾶλλον ἢ ὡς πολίτης καὶ ὡς πατὴρ μᾶλλον τῆς πατρίδος ἢ ὡς λειτουργὸς αὐτῆς.

«Τὴν κατ' ἐμοῦ ὀργὴν ὑμῶν, εἶπε, τὴν περιέμενον· ἀλλὰ θέλω σας ἀποδείξει ὅτι οὐχὶ ὀρθῶς ἀγανακτεῖτε κατ' ἐμοῦ καὶ ὑποκύπτετε εἰς τὰς συμφοράς. Τὸ κατ' ἐμὲ πέπεισμαι ὅτι, τῆς πολιτείας καλῶς ἐχούσης, αἱ ἰδιωτικαὶ ἀτυχίαι εἶναι τοὐλάχιστον ἀνεκταί· ἐνῷ οὐδεμία οἱαδήποτε ἰδιωτικὴ εὐπραγία δύναται νὰ εἶναι ὠφέλιμος ὁσάκις ἀθρόα ἡ πόλις ἔχει κακῶς. Ἐκπεπληγμένοι ἤδη διὰ τὰς κατ' οἶκον κακοπραγίας ἐλέγχετε ἐμέ τε τὸν παραινέσαντα πολεμεῖν καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς τοὺς εἰς τοῦτο συγκατανεύσαντας. Ἐντούτοις ὑμεῖς μὲν ἠκούσατε τότε τὴν συμβουλήν μου, διότι μ' ἐνομίσατε μᾶλλον ἑτέρων ἐπιτήδειον καὶ εἰς τὸ νὰ κρίνω τὰ δέοντα καὶ εἰς τὸ νὰ ἑρμηνεύσω ταῦτα,ἅμα δὲ φιλόπολιν καὶ χρημάτων κρείσσονα, ἐγὼ δὲ οὐδὲ νῦν δίκαιον εἶναι νὰ θεωρηθῶ ἀξιοκατάκριτος, ὡς δοὺς ὑμῖν τὴν συμβουλὴν ἐκείνην, διότι ὁ πόλεμος ἦτο ἀναγκαῖος, καὶ θέλομεν μᾶλλον κινδυνεύσει ἀποφεύγοντες αὐτὸν ἢ ἐπιχειροῦντες. Ὥστε ἐγὼ μὲν ὁ αὐτός εἶμι καὶ δὲν μεταβάλλομαι· ὑμεῖς δέ, κακοπαθήσαντες ἤδη, δὲν ἐμμένετε εἰς ὅ,τι, ἀκέραιοι ὄντες, εἴχετε ἀποφασίσει ὡς ὀρθόν. Μέγα καὶ ἀπροσδόκητον εἶναι βεβαίως τὸ ἐπισυμβὰν ἡμῖν δεινόν· ὅμως δὲ πόλιν μεγάλην οἰκοῦντες, καὶ ὅπως προσήκει αὐτῇ τεθραμμένοι, ἀνάγκη καὶ εἰς τὰς μεγίστας συμφορὰς ν' ἀντιταχθῶμεν καὶ τὸ ἀξίωμα ἡμῶν νὰ μὴ ἀφανίσωμεν. Πολλάκις ἀπέδειξα ὅτι παραλόγως διστάζετε περὶ τῆς πιθανῆς τοῦ πολέμου ἐπιτυχίας, ἀλλ' ἤδη θέλω δηλώσει σαφέστερον, καί, ἐπειδὴ μάλιστα θεωρῶ ὑμᾶς παρὰ τὸ εἰκὸς καταπεπληγμένους, κομπωδέστερον οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ἕνεκα τῆς ναυτικῆς ὑμῶν δυνάμεως οὐ μόνον τῶν συμμάχων ἄρχετε, ἀλλ' ἁπάσης τῆς θαλάσσης, ὅ ἐστιν ὅτι ἐκ τῶν δύο τοῦ κόσμου τούτου στοιχείων, γῆς καὶ θαλάσσης, τοῦ ἑτέρου εἶσθε ἀπόλυτοι κύριοι. Πρὸς τὴν ἀχανῆ ταύτην δύναμιν ἀντιπαραβαλλομένη ἡ πρόσκαιρος χρῆσις τῶν οἰκιῶν ὑμῶν καὶ τῆς γῆς εἶναι πρᾶγμα ἐλάχιστον καὶ τοῦ πλούτου ὑμῶν ἁπλοῦν ἐγκαλλώπισμα, τοσούτῳ ὀλιγώτερον μνείας ἄξιον ὅσῳ, ἅμα διασώσαντες τὴν ἐλευθερίαν, εὐκόλως θέλομεν καὶ τοῦτο ἀναλάβει. Οἱ πατέρες ὑμῶν ἵδρυσαν τὴν ἀρχὴν ταύτην μηδὲν ἔχοντες τῶν πλεονεκτημάτων ὅσα ὑμεῖς νῦν νέμεσθε· μὴ ἀτιμασθῆτε λοιπὸν ἀποβάλλοντες ὅσα ἐκεῖνοι ἐκτήσαντο, ἀλλ' ὁρμήσατε ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς οὐ μόνον διὰ φρονήματος πολλοῦ ἀλλὰ καὶ καταφρονήματος. Ἐπειδὴ ἅπαντες ἀγάλλεσθε διὰ τὴν δόξαν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως, μὴ φεύγετε τοὺς πόνους δι' ὧν καὶ μόνον δύναται νὰ διατηρηθῇ ἡ τιμὴ αὕτη· μηδὲ νομίσητε ὅτε περὶ ἑνὸς μόνου, δουλείας ἀντ' ἐλευθερίας, ἀγωνίζεσθε, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀρχῆς στερήσεως καὶ περὶ ὅλων τῶν κινδύνων οὓς παρήγαγεν ὁ κατὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης φθόνος. Δὲν εἶναι τφόντι εὔκολον μηδὲ θέλοντες νὰ παραιτήσητε τὴν ἀρχὴν ὑμῶν, διότι ὡς τυραννίδα ἤδη ἔχετε αὐτήν,ἣν λαβεῖν μὲν ἴσως ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἄδικον,ἀφεῖναι δὲ σήμερον εἶναι βεβαίως ἐπικίνδυνον. Ὅθεν μὴ ὀργίζεσθε κατ' ἐμοῦ τοῦ συμβουλεύσαντος τὸν πόλεμον, διότι ἐπελθόντες οἱ ἐναντίοι ἔπραξαν ὅ,τι ἦτο φυσικὸν νὰ πράξωσι, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον διότι προσεπῆλθεν ἡ ἀπρόοπτος αὕτη νόσος. Ἠξεύρω ὅτι δι' αὐτὴν ἰδίως μισοῦμαι σήμερον, ἀλλ' ὅμως ὄχι δικαίως, ἐκτὸς ἐάν, ἐπισυμβάντος ἀπροσδοκήτου τινὸς εὐτυχήματος, θελήσητε καὶ τοῦτο εἰς ἐμὲ νὰ ἀποδώσητε. Ἡ πόλις ἡμῶν διὰ τοῦτο μάλιστα ἔχει μέγιστον ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅτι παραμένει ἀκατάπληκτος ἐν ταῖς συμφοραῖς· ἡ δύναμις αὐτῆς καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς καὶ ἡ εὐπορία αὐτῆς εἶναι τοσαύτη οἵα ἄλλη οὐδέποτε ἄλλοτε ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι· καί, ἂν θέλωμεν νὰ σώσωμεν τὸ ἐπίφθονον ἡμῶν μεγαλεῖον, ἀνάγκη νὰ ὑπομείνωμεν τὸ πρόσκαιρον τοῦτο μῖσος, ὅπερ εἶναι τὸ ἀπαραίτητον παρακολούθημα πάσης ἀειμνήστου δόξης. Πολιτευθῆτε λοιπὸν εἰς τρόπον ἀντάξιον τῆς δόξης ταύτης καὶ δείξατε τὸ θάρρος ἐκεῖνο δι' οὗ καὶ μόνου δύνασθε

νὰ ἀποφύγητε μὲν ἐν τῷ παρόντι τὸ ὄνειδος, νὰ ἀσφαλίσητε δὲ ἐν τῷ μέλλοντι τὴν τιμὴν ὑμῶν· καὶ μήτε πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπικηρυκεύεσθε, μήτε ἄλλως πως δηλώσατε ὅτι ὑπὸ τῶν παρόντων πόνων κατεβλήθητε».

Ὁ Θουκυδίδης διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὰ ἐπιτήδεια ἐπιχειρήματα καὶ τὸ ἀγέρωχον καὶ πάντολμον ὕφος τοῦ λόγου τούτου, τοῦ ὁποίου δὲν παρεθέσαμεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἄχρουν ἰχνογράφημα· ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ τὴν φωνήν, τὴν πεποίθησιν, τὸ σχῆμα τοῦ ῥήτορος καὶ τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἡ συνδρομὴ τοσούτων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν προτερημάτων ἐπροξένησεν εἰς τὸ ἀείποτε εὐαίσθητον, τότε δέ, ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ τραυμάτων, ἐξαιρέτως εὐπαθὲς ἐκεῖνο ἀκροατήριον. Ἡ ἐντύπωσις ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, ἀκαταμάχητος, διότι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, καίτοι ὑπὸ τῆς νόσου ἀνηλεῶς δεκατευόμενοι, ἐπείσθησαν οὐδὲν ἧττον αὖθις εἰς τοὺς λόγους τοῦ Περικλέους καὶ ἀπεφάσισαν, μὴ πέμποντες τοῦ λοιποῦ προτάσεις εἰρήνης πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, νὰ ἐξακολουθήσωσι δραστηρίως τὸν πόλεμον. Οὐδεμία ὅμως δύναμις τοῦ λόγου ἠμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ ἐπὶ πολὺ τῆς τῶν πραγμάτων δυνάμεως· καὶ μετ' ὀλίγον οἱ Ἀθηναῖοι, πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν ταλαιπωριῶν αὐτῶν, ἐπέπεσον αὖθις κατὰ τοῦ Περικλέους· «ὁ μὲν δῆμος ὅτι ἀπ' ἐλασσόνων ὁρμώμενος ἐστέρητο καὶ τούτων· οἱ δὲ δυνατοὶ καλὰ κτήματα κατὰ τὴν χώραν οἰκοδομίαις τε καὶ πολυτελέσι κατασκευαῖς ἀπολωλεκότες· τὸ δὲ μέγιστον, πόλεμον ἀντὶ εἰρήνης ἔχοντες». Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐχθροί, ὁ Κλέων, ὁ Σιμμίας, ὁ Λακρατίδας, εἰσήγαγον κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν ἐπὶ καταχρήσει τῶν δημοσίων καὶ ἐπέτυχον τὴν καταδίκην του εἰς χρηματικὴν ποινὴν κατ' ἄλλους 15, κατ' ἄλλους 50 καὶ κατ' ἄλλους 80 ταλάντων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἤλπισαν ὅτι θέλουσιν ἀποκλείσει αὐτὸν τοῦ λοιποῦ πάσης ἀρχῆς. Καί, ἐνῷ ὡς πολίτης καὶ ὡς δημόσιος λειτουργὸς ὑφίστατο τὴν δεινὴν ταύτην προσβολήν, ὑπέκυπτε συγχρόνως καὶ ὡς ἄνθρωπος εἰς τὰ οἰκτρότατα τῶν παθημάτων. Ἡ ἀμείλιχος νόσος, ἥτις οὐδενὸς ἐφείδετο, οὔτε μικρῶν οὔτε μεγάλων, εἶχεν ἁρπάσει τοὺς ἀρίστους τῶν φίλων του, πολλοὺς συγγενεῖς, αὐτὴν τὴν ἀδελφήν του, αὐτοὺς τοὺς δύο υἱούς του, τὸν Ξάνθιππον καὶ τὸν Πάραλον. Ὁ δέ, τοσάκις παρὰ τῶν συμπολιτῶν ἀπαιτήσας καρτερίαν καὶ μεγαλοψυχίαν, δὲν ἐφάνη τφόντι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀνάξιος τῶν λόγων καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀντέσχε γενναίως εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους ἰδίας συμφοράς· ἀλλά, ὅτε εἶδεν ἐπὶ τέλους τὸν ἀγαπητὸν Πάραλον νεκρὸν καὶ ἐπλησίασεν ἵνα ἐπιθέσῃ εἰς τὴν προσφιλῆ ἐκείνην κεφαλὴν στέφανον, δὲν ἠδυνήθη ὁ δυστυχὴς νὰ κρατηθῇ καὶ καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς θλίψεως ἔκλαυσε πικρῶς.

Ὁ δῆμος, ὅστις εἶδεν ὁπόσον οἱ διάδοχοί του ἦσαν κατώτεροι αὐτοῦ, δὲν ἐβράδυνε μὲν νά τον ἱκανοποιήσῃ διὰ τὴν γενομένην καταδίκην· καὶ κατὰ τὸν Αὔγουστον ἢ Σεπτέμβριον τοῦ 430 ἔτους ἐχειροτόνησεν αὐτὸν στρατηγόν, ἐπιτρέψας αὐτῷ αὖθις πάντα τὰ πράγματα. Ἀλλ' ὁ μακρὸς καὶ ἔνδοξος ἐκεῖνος βίος, ὅστις εἶχε τότε ὑπερβάλει πολὺ τὸ 60 τῆς ἡλικίας ἔτος, δαπανηθεὶς ὁλόκληρος εἰς τὴν τῆς πατρίδος ὑπηρεσίαν, ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Ὁ Περικλῆς ἐπέζησεν ἔτι ἐνιαυτόν, δὲν φαίνεται ὅμως πράξας τι λόγου ἄξιον εἰς τὸ διάστημα τοῦτο· τὸ δὲ φθινόπωρον τοῦ 429 ἀπέθανεν οὐχὶ ὑπὸ ὀξέος κρούσματος τῆς ἐπιδημικῆς νόσου (¹) ἀλλ' ὑπὸ πυρετοῦ κρυφοῦ, ὅστις κατὰ

(¹) Προβλ. Πλουτ. Β. Περικλ. 38· «Τότε δὲ τοῦ Περικλέους ἔοικεν ὁ λοιμὸς λαβέσθαι λαβὴν οὐκ ὀξεῖαν, ὥσπερ ἄλλων, οὐδὲ σύντονον, ἀλλὰ βληχρᾷ τινι νόσῳ καὶ μῆκος ἐν ποικίλαις ἐχούσῃ μεταβολαῖς διαχρωμένην τὸ σῶμα σχολαίως καὶ ὑπερείπουσαν τὸ φρόνημα τῆς ψυχῆς».

μικρὸν ἠνάλωσεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις. Ἡ ἀσθένεια αὕτη καὶ τὰ πολλὰ ἠθικὰ παθήματα, ὅσα ἀπό τινος ὑπέστη, παντάπασιν, ὡς φαίνεται, κατέβαλον καὶ τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρός· οἱ δὲ φίλοι του, προσερχόμενοι νὰ ἐρωτήσωσι πῶς ἔχει, ἀποροῦντες ἔβλεπον αὐτόν, τὸν ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνώτερον πάσης προλήψεως, δεικνύοντα περίαπτον ὑπὸ τῶν γυναικῶν εἰς τὸν τράχηλόν του περιηρτημένον. Οὐδὲ τότε ὅμως ὁ ἀστὴρ ἐκεῖνος εἶχε σβύσει ἐντελῶς,ἀλλ' ἠκτινοβόλει ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἡ ψυχικὴ τοῦ ἀνδρὸς δύναμις·διότι, λέγεται ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμάς,ἐνῷ οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν καὶ οἱ σῳζόμενοι τῶν φίλων,περικαθήμενοι περὶ τὴν κλίνην του, ἐλάλουν περὶ τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν τροπαίων, νομίζοντες ὅτι δὲν ἀκούει πλέον οὐδ' αἰσθάνεται, αὐτὸς ἐγερθεὶς αἴφνης καὶ στραφεὶς πρὸς αὐτούς· «Θαυμάζω, εἶπεν, ὅτι ἐπαινεῖτε καὶ μνημονεύετε πράγματα τὰ ὁποῖα, ὄντα ἐν μέρει τύχης ἔργα, κατωρθώθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων πολλῶν στρατηγῶν· τὸ δὲ μέγιστον καὶ κάλλιστον λησμονεῖτε, τοῦτο, ὅτι ἐξ αἰτίας μου οὐδείς ποτε τῶν Ἀθηναίων μέλαν ἱμάτιον περιεβάλετο».

Τὸ πολιτικὸν τοῦ Περικλέους στάδιον συμπίπτει μὲ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων καὶ μὲ τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς παρακμῆς αὐτοῦ. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ διότι ὁ Θουκυδίδης ὀλίγον διέτριψε περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν Ἀθηνῶν πολιτεύματος εἶναι δυσκολώτατον νὰ προσδιορισθῇ ἂν καὶ μέχρι τίνος ὁ Περικλῆς συνετέλεσεν ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν συμπλήρωσιν, ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Κίμωνος. Ἐντεῦθεν δὲ πάλιν ποικίλαι καὶ ἀντιφατικώταται ἐπεκράτησαν ἀνέκαθεν γνῶμαι περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνδρός. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐπροσπαθήσαμεν νὰ ἐκθέσωμεν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβῶς τὰ πράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἑλλὰς σύμπασα ὀφείλουσι πλεῖστα ὅσα εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτοῦ, ἐξάγεται ὅμως ἐνταὐτῷ, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι οὗτος δὲν ὑπῆρξεν ἀναίτιος τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθουσῶν συμφορῶν. Ἡ ἐξαχρείωσις τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὰς μισθοδοτικὰς τοῦ Περικλέους διατάξεις, τὴν δὲ κατάλυσιν τῆς ἡγεμονίας ἐπέφερεν ὁ ὑπὸ τοῦ Περικλέους πάλιν προκληθεὶς πελοποννησιακὸς πόλεμος. Ὅ,τι μόνον δύναται νὰ εἴπῃ τις εἶναι ὅτι ἴσως καὶ αἱ μισθοδοσίαι, καθάπερ ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἐξηγήσαμεν, ἦσαν ἀπαραίτητοι καὶ ὁ πόλεμος, καθάπερ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ὁπωσδήποτε ἀναπόφευκτος. Ζήτημα ὅμως θέλει πάντοτε μένει ἂν ἡ μὲν συμπύκνωσις τοῦ δήμου περὶ τὴν πολιτείαν δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ καὶ ἄνευ τῶν μισθοδοσιῶν, ἤτοι διὰ μόνων τῶν κληρουχιῶν καὶ τῶν δημοσίων ἔργων, ὁ δὲ πόλεμος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτραπῇ ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ μακρόν, μάλιστα ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, παρεχώρησαν εἰς τὴν Σπάρτην πᾶσαν τὴν ἠπειρωτικὴν ἡγεμονίαν.Ἀλλ'ἂν κατ'ἀμφότερα ταῦτα τὸ πολίτευμα τοῦ Περικλέους εἶναι ἐπιδεκτικὸν κατακρίσεως οὐδὲν ἧττον τὸ ὄνομα αὐτοῦ θέλει ἀείποτε ἀναμιμνήσκει τὴν ἐνδοξοτάτην ἐποχὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ Περικλῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ τελείου δημοσίου ἀνδρὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ Θεμιστοκλῆς διετέλεσεν ἴσως μεγαλύτερος πολιτικός· ὁ Κίμων βεβαίως μεγαλύτερος στρατηγός· ὁ Δημοσθένης μεγαλύτερος ῥήτωρ· ἀλλὰ μόνος ὁ Περικλῆς ὑπῆρξεν ἐνταὐτῷ καὶ πολιτικὸς καὶ στρατηγὸς καὶ ῥήτωρ μέγας. Καὶ ἐπειδὴ εἶχεν ἅπαντα σύναμα ταῦτα τὰ προτερήματα, διὰ τοῦτο κατώρθωσε νὰ ἀθλήσῃ εἰς τὸ δημόσιον τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον ἐπὶ 40 ὅλα ἔτη, καὶ ἐκ τούτων ἐπὶ 15 νὰ μοναρχήσῃ τῆς πόλεως, ἐνῷ,ἀπὸ Μιλτιάδου μέχρι Φωκίωνος,ὅλων τῶν ἄλλων ἐν Ἀθήναις πρωταγωνιστῶν τὸ στάδιον διεκόπη οὕτως ἢ ἄλλως καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βιαίως. Σημειωτέον δὲ ὅτι

ὁ Περικλῆς δὲν διετηρήθη οὕτω χαριζόμενος εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ κολακεύων καὶ δημοκοπῶν· διετηρήθη καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς πειθαρχίαν, τοσοῦτο μᾶλλον θαυμαστὴν ὅσῳ ἐνταῦθα συνεδυάζετο ἔτι μετὰ τῆς ἀληθεστάτης ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τί ἔπραξε τοιοῦτος ὢν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἄρξας; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πολιτείαν νέαν, ὡς ὁ Σόλων· ὅτι δὲν ἐδημιούργησε πόλιν νέαν, ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς· ὅτι δὲν ἐδημιούργησεν ἡγεμονίαν νέαν ὡς ὁ Κίμων. Ἔπραξέ τι ὅμως οὐδὲν ἧττον τῆς δημιουργίας μέγα καὶ ἀξιάγαστον· ἐρρύθμισε πολυειδῶς καὶ ἐπὶ μακρὸν συνετήρησε τὴν ὑφισταμένην πολιτείαν καὶ ἡγεμονίαν, ὅσον ἦτο δυνατὸν ἴσως νὰ ρυθμισθῶσι καὶ νὰ συντηρηθῶσι, τὴν δὲ πόλιν κατεκόσμησε διὰ τῶν ἀριστοτεχνημάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα καὶ μόνα ἤθελον ἀρκέσει ἵνα καταστήσωσιν ἀθάνατον τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

Νόμισμα Ποτιδαίας

(Ποσειδῶν Ἵππειος καὶ κοῖλον τετράγωνον)

Ἀπὸ τοῦ τρίτου ἔτους τοῦ πολέμου μέχρι τοῦ ἑβδόμου, παρεκτὸς τῶν ἀμοιβαίων δηώσεων, συνέβησαν καί τινα γεγονότα μᾶλλον λόγου ἄξια ἀλλ' ὄχι ἐπιτήδεια νὰ φέρωσι τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 429 οἱ Ἀθηναῖοι ἐγένοντο κύριοι τῆς Ποτιδαίας· ἀφ' ἑτέρου οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 429 εἶχον πολιορκήσει τὰς Πλαταιάς, ἠνάγκασαν αὐτὰς νὰ παραδοθῶσι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 427. Ἐν τῷ μεταξύ, ἤτοι τῷ 428, ἀπέστη ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ νῆσος Λέσβος, ἥτις ὅμως, καίτοι ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν αὐτῆς στόλος πελοποννησιακός, ὑπετάχθη κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, ἀλλὰ πρὶν ἢ παραδοθῶσιν οἱ Πλαταιεῖς καὶ πρὶν ὑποταχθῇ ἡ Λέσβος, οἱ ἀριστοκρατικοὶ τῆς Κερκύρας ἤλπισαν, τῇ συνδρομῇ τῶν Πελοποννησίων, νὰ καταβάλωσι τοὺς ἀντιπάλους δημοκρατικούς· καὶ ἐπεκράτησαν μὲν ἐπὶ μικρόν, καὶ ἀφοῦ δέ, προσελθόντος ἰσχυροῦ ἀττικοῦ στόλου εἰς Κέρκυραν ἐνικήθησαν, ἀντέστησαν οὐδὲν ἧττον ἔτι ἐπὶ δύο ἐνιαυτοὺς καταλαβόντες ἰσχυρὸν τῆς νήσου χωρίον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους κατετροπώθησαν τῷ 425. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως οἱ Ἀθηναῖοι ἐφαίνοντο θριαμβεύοντες ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν εἶχον ὅσον ἤλπισεν ὁ Περικλῆς καλῶς. Ἡ μὲν ἅλωσις τῶν Πλαταιῶν ἀντεστάθμιζε βεβαίως τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ποτιδαίας, αἱ δ' ἐπανειλημμέναι στάσεις τῆς Λέσβου καὶ τῆς Κερκύρας κατεδείκνυον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ ἐπισφαλὲς τῆς ἀττικῆς ἡγεμονίας. Ναὶ μὲν αἱ στάσεις αὗται κατεβλήθησαν ἀλλ' ἐὰν ἤθελον πολλαπλασιασθῇ ἦτο ἆρά γε πιθανὸν ὅτι θέλουσι πάντοτε καταβάλλονται; Καὶ ἔπειτα ἤδη ἐν ἔτει τετάρτῳ τοῦ πολέμου ἐκ τοῦ ἀποθεματικοῦ τῶν 6000 ταλάντων εἶχον ἀναλωθῇ 5000, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Μυτιλήνης, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς ἑαυτοὺς ἔκτακτον εἰσφορὰν ταλάντων 200, καί, τὸ χειρότερον, ἔπεμψαν μοῖραν στόλου αὐτῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας ἵνα δι' ἁρπαγῆς πορισθῶσι χρήματα. Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, οἱ Πελοποννήσιοι, τῶν ὁποίων ἡ κατὰ ξηρὰν ὑπεροχὴ ἦτο ἀναμφισβήτητος, οὐδὲ κατὰ θάλασσαν ἔμενον ἀργοί, οὐ μόνον πέμψαντες ἐπικουρίας καὶ εἰς Λέσβον καὶ εἰς Κέρκυραν ἀλλὰ καὶ ἐκ παρατάξεως τολμήσαντες νὰ ναυμαχήσωσι, περὶ Ναύπακτον, ἐν ἔτει τρίτῳ τοῦ πολέμου, πρὸς Φορμίωνα, τὸν ἐπιτηδειότατον τῶν τότε ναυάρχων τῆς τῶν Ἀθηναίων πόλεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καθ' ὅλας ταύτας τὰς περιστάσεις οἱ Πελοποννήσιοι οὐδὲν κατώρθωσαν, ἀλλὰ νικώμενοι ἐγυμνάζοντο, γυμναζόμενοι δὲ ἠδύναντο ἐπὶ τέλους

ἀποβῶσιν ἐνάμιλλοι τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐθεώρουν ἀποκλειστικὸν αὐτῶν κτῆμα.

Τὸ μέγιστον ὅμως τῶν δυστυχημάτων ἦτο ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος ἔλαβεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τοσούτῳ ἄγριον καὶ καταστρεπτικὸν χαρακτῆρα ὥστε Ἀθηναῖοί τε καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἀναλώσωσιν ἐν αὐτῷ ἁπάσας τὰς ὑλικὰς ἅμα καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Εἴδομεν ὅτι οἱ Πλαταιεῖς ἐθανάτωσαν τοὺς ὑπ' αὐτῶν ζωγρηθέντας 180 Θηβαίους. Οἱ Πελοποννήσιοι πάλιν, γενόμενοι κύριοι τῆς πόλεως ταύτης, ἐθανάτωσαν μὲν ὅλους τοὺς παραδοθέντας ὑπερμάχους αὐτῆς 200 Πλαταιεῖς καὶ 25 Ἀθηναίους, ἠνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκας, τὴν δὲ πόλιν παρέδωκαν εἰς τοὺς ἀμειλίχους Θηβαίους, οἵτινες αὐτὴν μὲν κατέβαλον εἰς ἔδαφος,τὴν δὲ γῆν αὐτῆς ἀπεμίσθωσαν. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἀθηναῖοι, κατατροπώσαντες τοὺς Μυτιληναίους, ἀπεφάσισαν νὰ θανατώσωσι μὲν ἅπαντας τοὺς ἄνδρας τῆς ἀνακτηθείσης πόλεως, νὰ ἀνδραποδίσωσι δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας. Καὶ ἔτι ὁπολόγησαν μὲν τὴν ἐποίησαν κατά τι τὴν φοβερὰν ταύτην ἀπόφασιν, περιορίσαντες τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου εἰς μόνους τοὺς πρωταιτίους, ἀλλ' οἱ φονευθέντες ὡς πρωταίτιοι συνεποσώθησαν εἰς 1000 περίπου ἄνδρας. Ὁμοίως εἰς τὰς ἐν Κερκύρᾳ στάσεις οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ δημοκρατικοὶ ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἀνηλεεῖς καὶ ἀναριθμήτους ἀμοιβαίας σφαγάς· ἐπὶ πᾶσι δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν ἔξωσιν τῶν Αἰγινητῶν ἀπὸ τῆς πατρίδος, ἀπεβιβάσθησαν τῷ 424 εἰς Θυρέαν καὶ ἐκπορθήσαντες καὶ κατακαύσαντες τὸ νέον τοῦτο ἄσυλον τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων ἀπήγαγον ἔπειτα εἰς Ἀθήνας τοὺς περισωθέντας Αἰγινήτας καὶ ἅπαντας ἐνταῦθα ἀπέκτειναν.

Ὁ πόλεμος λοιπὸν οὗτος ἀπέβαινεν ὁσημέραι φονικώτερος, ἐπαγόμενος τὸν θάνατον ὄχι μόνον τῶν εἰς μάχας καὶ πολιορκίας πιπτόντων ἀλλὰ συνήθως καὶ ὅλων σχεδὸν τῶν νικωμένων. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ὀλίγων τινῶν χιλιάδων πολιτῶν εὐκόλως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὁπόσην ὑλικὴν ζημίαν ἔπασχον ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ πολέμου διεξαγωγῆς· ἤδη ἐπὶ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν οἱ ἀρχαῖοι Πλαταιεῖς καὶ Αἰγινῆται, οἱ κατὰ Περσῶν περιφανῶς ἀγωνισθέντες, σχεδὸν ἐξωντώθησαν, οἱ δὲ Κερκυραῖοι καὶ οἱ Μυτιληναῖοι κατὰ τὸ ἥμισυ ἴσως ἀπωλέσθησαν.

Ἀλλ' ἡ ὑλικὴ αὕτη ζημία, ὅσῳ μεγάλη καὶ ἂν θεωρηθῇ, ἦτο μικρὰ παραβαλλομένη πρὸς τὴν φοβερὰν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθε τότε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἐπειδὴ εἰς πᾶσαν πόλιν ὑπῆρχον ἀνέκαθεν δύο πολιτικαὶ μερίδες, οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ οἱ δημοκρατικοί, ἤδη δὲ τοὺς μὲν ἀριστοκρατικοὺς ὑπεστήριξαν δι' ὅπλων οἱ Λακεδαιμόνιοι, τοὺς δὲ δημοκρατικοὺς δι' ὅπλων ὁμοίως οἱ Ἀθηναῖοι, αἱ δύο αὗται μερίδες, ἕνεκα τῆς ἀδιαλείπτου ἐπικειμένης ἐνόπλου ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἀπέβαλον ἐντελῶς τὸν χαρακτῆρα ἐσωτερικῶν πολιτικῶν διενέξεων, διεξαγομένων διὰ τῶν νομίμων συνταγματικῶν τρόπων, καὶ κατήντησαν ἀληθῆ στρατόπεδα διὰ πάσης βίας καὶ παρανομίας ἀνταγωνιζόμενα. Ἐντεῦθεν δύο εἰδῶν ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐπεκράτησαν τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα· εἰς γενικός, μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν ἀφ' ἑτέρου, καὶ εἷς μερικός, ἢ μᾶλλον ἄπειροι μερικοί, καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἑλληνίδα πόλιν, μεταξὺ τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν αὐτῆς· ἐντεῦθεν ἡ πολιτική, ἡ ἔννομος κοινωνία, ἡ διὰ τοσούτων αἰώνων καὶ ἀγώνων μορφωθεῖσα, παρ' ὀλίγον ἐξέλιπεν, ἡ δ' Ἑλλὰς ἐκινδύνευε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς κατάστασιν χείρονα τῆς ἀρρύθμου καὶ ἀθέσμου ἐκείνης κοινωνίας ἣν εἴδομεν ἐπικρατήσασαν ἐπὶ τῶν

ἡρωικῶν χρόνων. Διότι νόμος δὲν ἴσχυε πλέον, νόμος κατέστη τὸ κράτος τοῦ δυνατωτέρου καὶ τοῦ πονηροτέρου· αὗται αἱ ἰδιωτικαὶ συναλλαγαὶ ἀναφανδὸν παρεβιάζοντο, αὐτοὶ οἱ φιλικοὶ καὶ συγγενικοὶ δεσμοὶ ἐξελύθησαν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνοσιουργία προέβη μέχρι καὶ τοῦ νὰ θέλῃ νὰ αἰτιολογῇ καὶ δικαιολογῇ τὴν τοιαύτην ἀνατροπὴν ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων αὗται αἱ λέξεις μετέβαλον τὰς συνήθεις αὐτῶν σημασίας, καὶ ἡ ῥητορικὴ τέχνη ἠγωνίσθη ἤδη, διὰ πάσης σοφιστείας, νὰ παραστήσῃ τὸ δίκαιον ὡς ἄδικον καὶ τὸ ἄδικον ὡς δίκαιον· τὰ δ' ὀνόματα τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἀπέβησαν ἐπὶ τέλους ἁπλαῖ προφάσεις ἀμοιβαίας ἐχθροπραξίας καὶ ἁρπαγῆς, ὥστε ὁ ἀνίερος ἐκεῖνος πόλεμος οὐ μόνον ἐνόθευσε τὸν χαρακτῆρα τῶν πολιτικῶν μερίδων ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς κατέστρεψε τὰ ὄργανα ταῦτα, διὰ τῆς ἐννόμου ἐνεργείας τῶν ὁποίων διατηρεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ ζωὴ πάσης ἐλευθέρας πολιτείας. Ὁ Θουκυδίδης περιέγραψε τὰ συμπτώματα τῆς ἠθικῆς ταύτης νόσου, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος, μεθ' ὅσης ἀκριβείας εἶχε περιγράψει τὴν λοιμικὴν νόσον τὴν μαστίσασαν πρὸ ὀλίγου τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἂν καὶ ἡ περὶ τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἀναρχίας ἔκθεσίς του εἶναι, κατὰ δυστυχίαν, ἓν τῶν ἀσαφεστάτων μερῶν τῆς ἐπὶ σαφηνείᾳ ἐν γένει μὴ διακρινομένης συγγραφῆς του. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀναρχία αὕτη δὲν ἐμίανεν ἐξ ἴσου ἁπάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις· ποὺ ἀπέβη ὀλεθριωτέρα, ποὺ ὀλιγώτερον ὀλεθρία· ποὺ ἀνεφάνη πρωιμώτερον, ποὺ βραδύτερον· ἀλλὰ τὸ γενικὸν τοῦ ἱστορικοῦ σκιαγράφημα προδήλως προέθετο νὰ παραστήσῃ ἐν κεφαλαίῳ τὴν ὅλην τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατάστασιν. Μὴ νομίσωμεν δὲ πάλιν ὅτι τοιαῦτά τινα δὲν συνέβησαν καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη. Αὐτὸς ὁ Θουκυδίδης, τοῦ ὁποίου ἡ ἱστορικὴ καὶ προφητικὴ μεγαλοφυΐα ἤξευρε τά τε παρόντα νὰ κρίνῃ ἀκριβῶς καὶ τὰ μέλλοντα ἀσφαλῶς νὰ διακρίνῃ, λέγει, ἐν προοιμίῳ τῆς ἀπαισίας αὐτοῦ εἰκόνος, ταῦτα πάντα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον «γιγνόμενα καὶ ἀεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾖ». Καὶ τῳόντι πανταχοῦ σχεδὸν καὶ πάντοτε αἱ ἐμφύλιοι διενέξεις ἐπήγαγον ὅμοια ἢ ἀνάλογα ἀποτελέσματα· ἀπόδειξις, ἵνα μὴ ἀνατρέξωμεν μέχρι τοῦ μέσου αἰῶνος, αἱ τραγικαὶ σκηναὶ αἵτινες συνέβησαν, κατὰ τὴν 16 καὶ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα μ. Χρ., ἕνεκα θρησκευτικῶν διενέξεων, εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Ὁλλανδίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἱσπανίαν· ἀπόδειξις αἱ ἔτι τραγικώτεραι ἴσως σκηναὶ τῆς γαλλικῆς μεταπολιτεύσεως, περὶ αὐτὰ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Καὶ ἄν, διὰ τῆς εὐεργετικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνεργείας, ἡ νεωτέρα εὐρωπαϊκὴ κοινωνία φαίνεται μετριάζουσα τὰ πάθη αὐτῆς καὶ λαμβάνουσα ἕξεις φιλανθρωποτέρας καὶ ἠπιωτέρας, ἔθνη ὅμως σύγχρονα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὀνομαστότατα ἀνεδείχθησαν εἰς παραπλησίας περιστάσεις πολὺ ἀγριώτερα τῶν προπατόρων ἡμῶν· διότι οἱ Καρχηδόνιοι λ. χ. καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῶν παραφοραῖς, δὲν ἠρκοῦντο εἰς δῃώσεις, δημεύσεις καὶ σφαγάς, ἀλλ' ἐπετηδεύοντο νὰ αὐξήσωσι τὰς συμφορὰς τῶν θυμάτων δι' ἀκρωτηριασμῶν, διὰ σταυρώσεων καὶ ἄλλων τοιούτων βασανιστηρίων.

Τελευταῖον ἐν ἔτει 425 ἐπῆλθε γεγονὸς τὸ ὁποῖον προπαρεσκεύασε τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐνέβαλον, κατὰ τὸ σύνηθες, εἰς τὴν Ἀττικήν, ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἆγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Λέγομεν κατὰ τὸ σύνηθες, διότι ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου σχεδὸν κατ' ἔτος ἐπανελάμβανον τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην· μόνον κατὰ τὸ τρίτον καὶ τὸ ἕκτον ἔτος παρέλιπον αὐτήν· κατὰ μὲν τὸ τρίτον διότι ἐφοβήθησαν τὸν λοιμὸν καὶ διότι ἔσπευδον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Πλαταιῶν, κατὰ δὲ τὸ ἕκτον διότι, ὄντος ἤδη τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ ἰσθμῷ,

:γένοντο πολλοὶ σεισμοί, οἵτινες ὑπελήφθησαν ὡς κακὸς οἰωνὸς καὶ ἀπέτρεψαν τοὺς Πελοποννησίους τότε ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἕβδομον τοῦτο ἔτος ἡ ἐπι-ρομὴ δὲν διήρκεσε πολύ, μόλις δεκαπέντε ἡμέρας, ἐν μέρει διότι ἐγένετο πρωιμώτατα. Ὥστε, τοῦ σίτου ἔτι χλωροῦ ὄντος, ἐστερήθη τὸ στράτευμα τροφῶν καὶ πρὸς τούτοις πίεσεν αὐτὸ χειμὼν ἐπισυμβὰς ἔκτακτος· ἐν μέρει διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ Ἆγις βασιλεὺς ἔλαβον ἐν τῷ μεταξὺ εἴδησιν σπουδαιοτάτην ἐμβαλοῦσαν αὐτοὺς εἰς πολλὴν νησυχίαν καὶ ἀναγκάσασαν νὰ ἐπιταχύνωσι τὴν εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπάνοδον.

Τρόντι συγχρόνως σχεδὸν μετὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν Λακεδαιμονίων εἶχον ἐκπλεύσει κ Πειραιῶς τεσσαράκοντα νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα καὶ Σοφοκλέα εἰς ἐπικουρίαν τῶν ν Σικελίᾳ ὀπαδῶν τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα εἶχε διαταχθῆ πρὸς τούτοις ιερχομένη διὰ Κερκύρας νὰ βοηθήσῃ τοὺς αὐτόθι δημοκρατικούς, οἵτινες τότε δὲν εἶχον ὲσέτι καταβάλει ὁλοσχερῶς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν ἀριστοκρατικούς. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ύο κύριοι σκοποὶ δι' οὓς ἐξέπλευσεν ἡ ναυτικὴ αὕτη μοῖρα, ἔλαβεν ὅμως καὶ τρίτην ινὰ παραγγελίαν ἐν παρόδῳ μὲν δοθεῖσαν ἀλλ' ἀναδειχθεῖσαν σπουδαιοτάτην.

Ὑπῆρχε τότε ἐν Ἀθήναις στρατιωτικὸς ἀνήρ, ὁ Δημοσθένης, ὅστις ἦτο ὁμολο-ουμένως, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὁ ἐπιτηδειότατος καὶ μεγαλεπηβολώτατος τῶν τρατηγῶν τῆς πόλεως, ὅπως ὁ Φορμίων ἦτο ὁ τῶν ναυάρχων αὐτῆς ἐπιφανέστατος. Ὁ ιημοσθένης εἶχε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀριστεύσει λαμπρῶς εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλ-άδα. Ἐκεῖ σύμμαχοι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν, ὡς προείπομεν, οἱ ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσήνιοι αὶ οἱ Ἀκαρνᾶνες· ἀντίπαλοι δὲ τῶν Ἀθηναίων οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται. Καὶ ατ' ἀρχὰς μὲν ὁ Δημοσθένης, τολμηρότερον τοῦ δέοντος ἐμβαλὼν εἰς τὴν δυσπρόσοδον ῶν Αἰτωλῶν χώραν, ἔπαθεν ἧτταν δεινήν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον θαυμασίως ἠνώρθωσε τὸ ρῶτον ἁμάρτημα οὐ μόνον διασώσας τὴνΝαύπακτον ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐπιθέσεως τῶν Αἰ-ωλῶν καὶ τῶν Πελοποννησίων ἀλλὰ δραμὼν μετὰ τῶν Ἀκαρνάνων καὶ εἰς βοήθειαν οῦ Ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους, καθ' οὗ ὥρμησαν ἤδη οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Ἀμβρακιῶ-αι· ἐκεῖ δέ, περὶ Ὄλπας, αἵτινες ἀπεῖχον τοῦ Ἄργους πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους, το-οῦτον ὁλοσχερῶς κατετρόπωσε τοὺς ἀντιπάλους ὥστε οἱ μὲν Πελοποννήσιοι ἠναγκά-θησαν νὰ ἐπανέλθωσι τεταπεινωμένοι εἰς τὰ ἴδια οἱ δὲ Ἀμβρακιῶται νὰ συνομολογή-ωσι συνθήκας ἐπωφελεστάτας εἰς τοὺς Ἀκαρνᾶνας. Ἐντεῦθεν μέγα ἀπέβη τοῦ Δημο-θένους τὸ ἀξίωμα ἐν Ἀθήναις· ἐντεῦθεν δὲ καὶ μέγα τι βούλευμα συνέλαβεν ὁ στρα-ηγὸς οὗτος ἐκ συνεννοήσεως, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πρὸς τοὺς ἐν Ναυπάκτῳ εσσηνίους. Τὸ δὲ βούλευμα ἦτο νὰ καταλάβωσιν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίκαιρόν τι κατὰ τὴν εσσηνίαν χωρίον, ἵνα ἐκεῖθεν, τῇ συμπράξει τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίων καὶ τῶν εσσηνίων ὅσοι, ὡς δοῦλοι τῆς Σπάρτης μένοντες ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, ἐπεζήτουν πᾶσαν ρορμὴν στάσεως, πιέσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ καὶ παραλύ-σιν οὕτω πᾶσαν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ιελλε νὰ ἐπιφέρῃ τοσούτῳ σπουδαῖα ἀποτελέσματα καὶ τὸ ὁποῖον ἄπορον εἶναι, ὡς λλάκις παρετηρήσαμεν, πῶς οὔτε εἰς τὸν νοῦν τοῦ Περικλέους εἶχεν ἐπέλθει οὔτε ὑπὸ λου τινὸς μέχρι τοῦ ἑβδόμου τούτου ἔτους ἐμελετήθη ἐν Ἀθήναις, οὐδὲ τότε φαίνεται χὸν ἐξαιρέτου τινὸς ἐπιδοκιμασίας καὶ προσοχῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ· διότι δὲν ἀπεστάλη δική τις ἐπὶ τούτῳ στρατεία ἀλλ' ἁπλῶς ἐπετράπη εἰς τὸν Δημοσθένην, ἐπιβάντα ὡς ώτην εἰς τὴν ναυτικὴν μοῖραν ἥτις κυρίως ἐξεπέμπετο εἰς Κέρκυραν καὶ Σικελίαν, νὰ ταχειρισθῇ, ἐὰν θέλῃ, τὰ πλοῖα ταῦτα καθ' ὁδόν, εἴς τινα περὶ τὴν Πελοπόννησον ιχείρησιν.

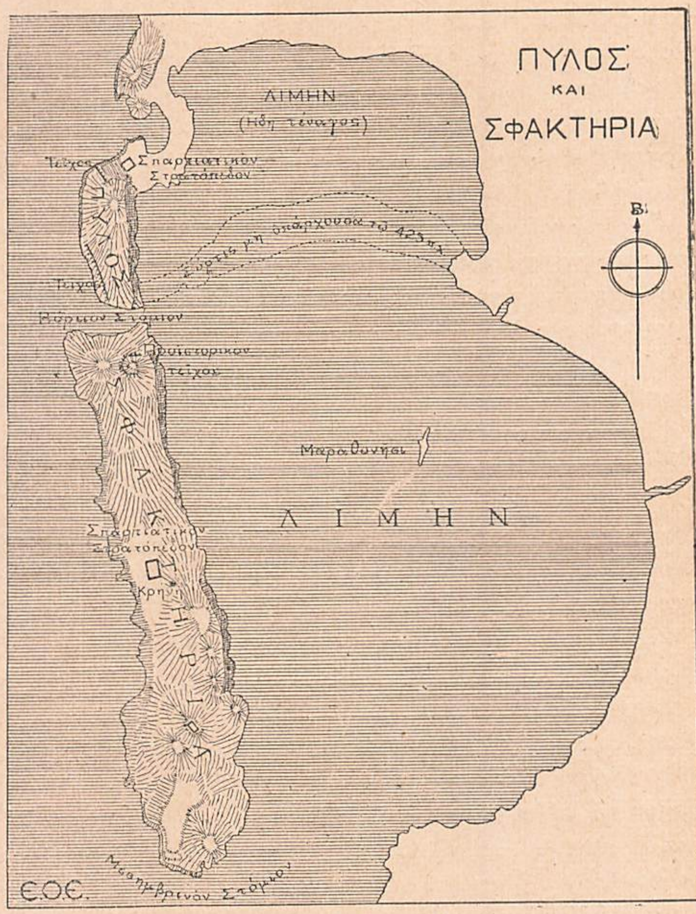
Ὅτε λοιπὸν ἡ ὑπὸ τὸν Εὐρυμέδοντα καὶ τὸνΣοφοκλέα μοῖρα ἔφθασεν εἰς τὴν δυτικο·

μεσημβρινωτέραν παραλίαν τῆς Λακωνικῆς κατέναντι τῆς Πύλου, ὁ Δημοσθένης προέτεινε νὰ ἀποβῶσιν αὐτόθι, νὰ ὀχυρωθῶσι καὶ ἔπειτα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πλοῦν· ἀλλ' οἱ δύο στρατηγοὶ ἀπεποιήθησαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεως ταύτης καὶ ἠθέλησαν νὰ προχωρήσωσιν, ὅτε κατ' εὐτυχίαν τρικυμία ἐπισυμβᾶσα ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Πύλον. Τίς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων δὲν γνωρίζει τὴν θέσιν τοῦ εὐρυχώρου ἐκείνου λιμένος ἐν ᾧ, τῇ 8η Ὀκτωβρίου τοῦ 1827 ἔτους, οἱ στόλοι τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσίας κατατροπώσαντες τὴν ἡνωμένην τουρκοαιγυπτιακὴν ναυτικὴν δύναμιν καθηγίασαν, διὰ τοῦ αἵματος τῶν κρατίστων τῆς γῆς ἐθνῶν, τὴν αὐτονομίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος; Τὸν ἐν εἴδει ἡμισελήνου σχηματιζόμενον τοῦτον λιμένα ἀσφαλίζει ἀπὸ τῆς δυτικῆς θαλάσσης ἡ ἐκ τοῦ ἑνὸς αὐτοῦ κέρατος μέχρι τοῦ ἄλλου ἁπλουμένη ἐπιμήκης νῆσος Σφακτηρία, ἥτις καὶ αὐτὴ ἀπέβη ὀνομαστὴ εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν ἱστορίαν· διότι ἐκεῖ, κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1825 ἔτους, ἔδραμον πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἄνδρες, Ἕλληνες καὶ φιλέλληνες, ἠπειρῶται καὶ ναυτικοί, στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοί, ἵνα ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰς πρώτας τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἐφόδους· καὶ ἐκεῖ τότε ἔπεσον ἐνδόξως ὁ Ἀναγνωσταρᾶς καὶ ὁ Σταῦρος Σαχίνης· ἐκεῖ ὁ Σαντα-Ρόζας· ἐκεῖ ὁ Τσαμαδός· ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθη ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ἐπὶ τοῦ πλοίου «ἡ Ἀθηνᾶ», τοῦ διασχίσαντος ἔπειτα ἐν θριάμβῳ ὁλόκληρον τὸν ὀθωμανικὸν στόλον. Ἕνεκα τῆς προκειμένης Σφακτηρίας ὁ λιμὴν τῆς Πύλου ἔχει δύο στόμια, τὸ μὲν βόρειον τὸ δὲ μεσημβρινόν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀμφότερα ἔπαθον, ὡς φαίνεται, διὰ τοῦ χρόνου οὐσιώδη τινὰ ἀλλοίωσιν. Διότι σήμερον ἡ μεσημβρινὴ εἴσοδος ἔχει πλάτος 1,200 περίπου μέτρων καὶ βάθος ὕδατος παραλλάττον μεταξὺ 5, 7. 28 καὶ 33 ὀργυιῶν, ἐνῷ, κατὰ Θουκυδίδην, τὸ πλάτος αὐτῆς ἦτο τοσοῦτο μόνον ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσι δι' αὐτῆς ἐκ παραλλήλου εἰμὴ 8 ἢ 9 τριήρεις· τὸ δὲ τῆς βορείου εἰσόδου πλάτος εἶναι σήμερον 130 περίπου μέτρων καὶ τὸ βάθος τοῦ ὕδατος δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 48 δακτύλους· διότι ἡ εἴσοδος αὕτη φράσσεται ἤδη ὑπὸ σύρτεως, ἐνῷ τὸ πάλαι, κατὰ Θουκυδίδην, ἠδύναντο νὰ διέλθωσιν ἐντεῦθεν δύο τριήρεις, ὅπερ προϋποτίθησι πολὺ μεγαλύτερον βάθος ὕδατος. Ἡ δὲ ἐπὶ τῆς κατέναντι Πελοποννήσου παραλία, ἡ ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων τοσοῦτον λαμπρὰ διὰ τὴν ἀκμάζουσαν τότε αὐτόθι Πύλον, ἦτο ἤδη ἔρημος καὶ ἀκαλλιέργητος, ἕνεκα τῆς τυραννίας τῶν Λακεδαιμονίων, ἥτις εἶχε φυγαδεύσει τοὺς κατοίκους καὶ ἐξαφανίσει πᾶν ἴχνος βιομηχανίας καὶ γεωργίας.

Οὕτως εἶχε τὸ χωρίον τοῦτο ὅτε κατέφυγον εἰς αὐτό, διὰ τὴν ἐπισυμβᾶσαν τρικυμίαν, αἱ ἀττικαὶ νῆες. Τότε ὁ Δημοσθένης ἐπανέλαβε τὴν περὶ ἀποβάσεως πρότασίν του ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ καὶ πάλιν ἀπέκρουσαν αὐτήν, λέγοντες ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἔχει πολλὰς ἐρήμους ἄκρας, τὰς ὁποίας δύναται οὗτος νὰ καταλάβῃ, ἐὰν θέλῃ νὰ καταδαπανᾷ τῆς πόλεως τὰ χρήματα. Κατ' εὐτυχίαν ὅμως πάλιν, ἐπειδὴ ἐπέμενεν ἡ τρικυμία και παρετείνετο οὕτως ἡ ἐν τῷ λιμένι διατριβὴ τῶν πλοίων, αὐτοὶ οἱ στρατιῶται τελευταῖον βαρυνθέντες τὴν ἀργίαν ἐπεχείρησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὸ βούλευμα τοῦ Δημοσθένους καὶ οὕτως ἀνηγέρθη ἐκ τοῦ προχείρου μικρὸν ὀχύρωμα ἐπὶ τῆς πελοποννησιακῆς παραλίας, παρὰ τὸ βόρειον ἤτοι τὸ στενώτερον τοῦ λιμένος στόμιον, εἰς θέσιν καλουμένην ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων Κορυφάσιον, θεωρηθεῖσαν δὲ ἐπιτηδειοτάτην ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους διά τε τὸ φύσει ὀχυρὸν αὐτῆς καὶ διότι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα κρήνη καλοῦ ὕδατος. Ἀπετελέσθη δὲ τὸ ἔργον ἐν ἡμέραις ἕξ, καὶ τότε ὁ Εὐρυμέδων, καταλιπὼν αὐτόθι τὸν Δημοσθένην μετὰ πέντε πλοίων, ἀπέπλευσε μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπὶ Κέρκυραν.

Τὸ δὲ ὀχύρωμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις μετὰ τοσαύτης μὲν ὀλιγωρίας ἀπεφασίσθη ἐν Ἀθήναις μετὰ τοσαύτης δὲ δυστροπίας διεξήχθη ἐν Πύλῳ ὑπὸ τῶν στρα

τηγῶν, ἔμελλεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ προκαλέσῃ σωτήρια διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀποτελέσματα. Εἴδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἆγις, ὅστις εἶχεν ἐμβάλει εἰς τὴν Ἀττικήν, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ μεθ' ἅπαντος τοῦ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ εἰς τὰ ἴδια, ἅμα πληροφορηθεὶς τὸ τολμηρὸν τῆς καταλήψεως τῆς Πύλου ἔργον· ἐνταῦτῷ δὲ καὶ ὁ στόλος τῶν Πελοποννησίων, ὅστις εἶχε σταλῆ εἰς Κέρκυραν, ἵνα ὑποστηρίξῃ τοὺς ἀνθισταμένους ἔτι αὐτόθι ἀριστοκρατικούς, διετάχθη νὰ ἀνακάμψῃ ὅτι τάχιστα εἰς Πύλον, ὥστε οἵ τε Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἐν τῷ ἅμα ἀνεκουφίσθησαν ἐκ τῶν τοῦ πολέμου δεινῶν. Ἀλλ' ἐνταῦτῷ τὰ κατὰ τὸν Δημοσθένην ἀπέβησαν δεινότατα· διότι μὴ ἔχων εἰμὴ πέντε τριήρεις καί τινας προσελθόντας Μεσσηνίους ἐθελοντὰς εἶδεν ἀπὸ τῆς ἐρήμου αὐτοῦ ἄκρας 43 τριήρεις τῶν πολεμίων εἰσερχομένας εἰς τὸν λιμένα, ἅπασαν δὲ τὴν παραλίαν καλυφθεῖσαν ὑπὸ μαχητῶν, τοὺς ὁποίους ἡ κατὰ πρῶτον ἐκπλαγεῖσα διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ ἀκούσματος Σπάρτη ἔσπευσε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν οἵτινες ἐτόλμησαν νὰ καταπατήσωσι τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος. Δὲν ἀπέβαλεν ὅμως τὸ θάρρος ὁ Δημοσθένης, ἀλλ' ἐκθύμως καὶ συνετῶς παρεσκεύασε τὰ πάντα πρὸς ἄμυναν. Ἀφοῦ ἐξέπεμψε δύο τῶν πλοίων αὐτοῦ πρὸς τὸν Εὐρυμέδοντα, ἐπικαλούμενος τὴν ταχίστην ἐπικουρίαν τῆς ἀττικῆς μοίρας, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ πελάγους ἐπικειμένην ἔφοδον τῶν πολεμίων· διότι, ὡς φαίνεται, εἶχεν ὀχυρώσει τὸ πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ πρὸς τὸν λιμένα μέρος ἀσφαλέστερον. Τῷόντι οἱ Πελοποννήσιοι, καταλαβόντες πρῶτον τὴν Σφακτηρίαν διὰ 420 Σπαρτιατῶν, ἵνα τοιουτοτρόπως ὦσι πανταχόθεν κύριοι τοῦ λιμένος, ὥρμησαν διὰ πλείστου θάρρους ἐπὶ τὴν πρὸς τὸ πέλαγος νεύουσαν παραλίαν, ἄνωθεν τῆς ὁποίας ὑψοῦτο τὸ ὀχύρωμα καὶ παρ' ἣν εἶδον τεταγμένους 60 ὁπλίτας Ἀθηναίους καὶ ὀλίγους τοξότας, ἐλπίσαντες τούτους μὲν τάχιστα νὰ καταβάλωσιν, ἔπειτα δὲ νὰ εἰσπηδήσωσιν ἀμέσως εἰς τὸ πρὸς

Πῦλος καὶ Σφακτηρία

τοῦτο τὸ μέρος μηδόλως ἢ ἀσθενῶς ἀσφαλισθὲν ὀχύρωμα. Ἀλλ' ἐνταῦθα συνήντησαν δυσχερείας ἄλλας ἀπροσδοκήτους· ὁ αἰγιαλὸς ἐκαλύπτετο ὑπὸ βράχων ἀπροσίτων, οὐδὲ ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἓν καὶ μόνον μέρος, καὶ τοῦτο στενώτατον, εἰς τὸ ὁποῖον ἠδύναντο νὰ πλησιάσωσιν αἱ νῆες. Ἐπειδὴ δὲ τούτου ἕνεκα ὀλίγαι διὰ μιᾶς ἐπετίθεντο καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Δημοσθένης εἰς τοῦτο δὴ τὸ σημεῖον συνεκέντρωσεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν μικρὰν δύναμιν, ἡ πάλη ἀπέβη ὀλιγώτερον ἄνισος ἢ ὅ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο. Αἱ πελοποννησιακαὶ τριήρεις διὰ πάσης μὲν προθυμίας ἀμοιβαίου παρακελευσμοῦ ἠγωνίζοντο νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόβασιν, ἀλλ' ἀπεκρούοντο ἐπιμόνως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Εἰς μάτην ἐπανέλαβον πολλάκις τὴν ἔφοδον· εἰς μάτην ὁ Βρασίδας αὐτός, ὃν μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει διαπρέποντα εἰς μεγαλύτερον στάδιον, εἰς μάτην ὁ φιλότιμος οὗτος ἀνήρ, τριηραρχῶν ἐνταῦθα, ἀνέκραξεν, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς ἄλλους κυβερνήτας καὶ τριηράρχους, ὅτι εἶναι αἰσχρὸν φειδόμενοι ξύλων νὰ περιίδωσι τοὺς πολεμίους πεποιημένους τείχη ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν χώρᾳ, καὶ διέταξεν αὐτοὺς νὰ συντρίψωσιν, ἐὰν εἶναι ἀνάγκη, τὰς ναῦς αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπόβασιν· τοὺς δὲ λόγους δι' ἔργων ἐπικυρῶν καὶ ἀναγκάσας τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ νὰ ἐξωθήσῃ τὴν ναῦν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἀποβάθραν· εἰς μάτην διότι, καθ' ἣν στιγμὴν ἡτοιμάζετο ν' ἀποβῇ, ἐτραυματίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ λιποθυμήσας ἔπεσεν ἐπὶ τοῦ πλοίου· ἡ δ' ἀσπὶς αὐτοῦ ἐξολισθήσασα εἰς τὴν θάλασσαν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἐθεώρησαν αὐτὴν ὕστερον, δικαίως, ὡς ἓν τῶν καλλίστων τοῦ ἔργου τούτου τροπαίων. Οἱ ἄλλοι Πελοποννήσιοι ἠθέλησαν νὰ ἐκδικηθῶσι τὴν πτῶσιν τοῦ Βρασίδου, ἀλλά, διὰ τὸ ἀπόκρημνον τοῦ χωρίου καὶ τὴν ἀκαταγώνιστον τῶν Ἀθηναίων ἄμυναν, οὐδὲν κατώρθουν· καὶ ὁ περιγράφων τὸν ἀγῶνα τοῦτον μέγας ἱστορικὸς δὲν λησμονεῖ νὰ παρατηρήσῃ ὁπόσον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ἀγὼν οὗτος ἦτο ἀλλόκοτος. «Ἐς τοῦτό τε περιέστη ἡ τύχη, λέγει, ὥστε Ἀθηναίους μὲν ἐκ »γῆς τε, καὶ ταύτης Λακωνικῆς, ἀμύνεσθαι ἐκείνους ἐπιπλέοντας, Λακεδαιμονίους δὲ ἐκ »νεῶν τε καὶ ἐς τὴν ἑαυτῶν, πολεμίαν οὖσαν, ἐπ' Ἀθηναίους ἀποβαίνειν. Ἐπὶ πολὺ »γὰρ ἐποίει τῆς δόξης ἐν τῷ τότε, τοῖς μέν, ἠπειρώταις μάλιστα εἶναι καὶ τὰ πεζὰ κρα»τίστοις, τοῖς δέ, θαλασσίοις τε καὶ ναυσὶ πλεῖστον προέχειν».

Μετὰ δύο ἡμερῶν ἀτελεσφόρους ἐφόδους οἱ Πελοποννήσιοι κατέπαυσαν τὸν πόλεμον καὶ ἐζήτησαν τὴν τρίτην ἡμέραν ἐκ τῆς Ἀσίνης ξύλα πρὸς κατασκευὴν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσωσιν ἤδη ἀπόβασιν ἀπὸ τοῦ λιμένος, ὅπου εὐκολώτερον μὲν ἠδύναντο νὰ πλησιάσωσιν, ὅπου ὅμως τὸ τεῖχος τοῦ ὀχυρώματος, ἔχον ὕψος ἱκανόν, ἀπῄτει τακτικὴν πολιορκίαν. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ καταφθάνουσιν ἐκ Ζακύνθου αἱ τῶν Ἀθηναίων νῆες ὑπὸ Εὐρυμέδοντα, συμποσούμεναι εἰς πεντήκοντα, διότι ἀπὸ τῆς ἐκ Πύλου ἀναχωρήσεώς των προσέλαβον τέσσαρας ἔτι χίας καί τινας τῶν πρὸ καιροῦ εἰς Ναύπακτον φρουρουσῶν τριήρων. Οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἀρχὰς προέτειναν εἰς τοὺς ἀντιπάλους τὸν ἀγῶνα ἐν ἀναπεπταμένῳ τῷ πελάγει· ἰδόντες δ' ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐξέρχονται ἐπὶ τούτῳ εἰσήλασαν εἰς τὸν λιμένα δι' ἀμφοτέρων τῶν στομίων καὶ ὁρμήσαντες ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἐξώθησαν αὐτοὺς εἰς τὴν παραλίαν. Τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἀναλογιζόμενοι ὅτι οἱ ἐν Σφακτηρίᾳ συμπολῖται αὐτῶν μένουσιν οὕτως εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ἀθηναίων, ἐπεχείρησαν αὖθις ν' ἀντεπεξέλθωσι· καὶ φοβερὸς ἐξερράγη ἐντὸς τοῦ λιμένος ἀγών, καθ' ὃν ὅμως ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσαν οἱ Ἀθηναῖοι κύριοι γενόμενοι τοῦ λιμένος καὶ πανταχόθεν ἀποκλείσαντες τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας.

Ὅτε ἀνηγγέλθησαν εἰς Σπάρτην τὰ πράγματα ταῦτα, τοσούτῳ πλειότερος ἐπεκράτησεν αὐτόθι θόρυβος ὅσῳ πολλοὶ τῶν ἀποκλεισθέντων ἐν Σφακτηρίᾳ ὁπλιτῶν ἀνῆ-

κον εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη· ὅθεν ἀπεφασίσθη ἀμέσως νὰ καταβῶσιν εἰς τὸ στρατόπεδον τὰ τέλη, ἤτοι αἱ ἀρχαὶ αὐταί, ἵνα ἰδοῦσαι ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ συμβαίνοντα ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ πρακτέου· καὶ γενομένου τούτου, ἐπειδὴ τὰ τέλη ἐπείσθησαν ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχε τρόπος τοῦ νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἀποκλεισθέντας, ἐζήτησαν παρὰ τῶν στρατηγῶν τῶν Ἀθηναίων διὰ κήρυκος ἀνακωχήν, ἵνα πέμψωσιν ἐν τῷ μεταξὺ πρέσβεις εἰς Ἀθήνας καὶ διαπραγματευθῶσι περὶ εἰρήνης.

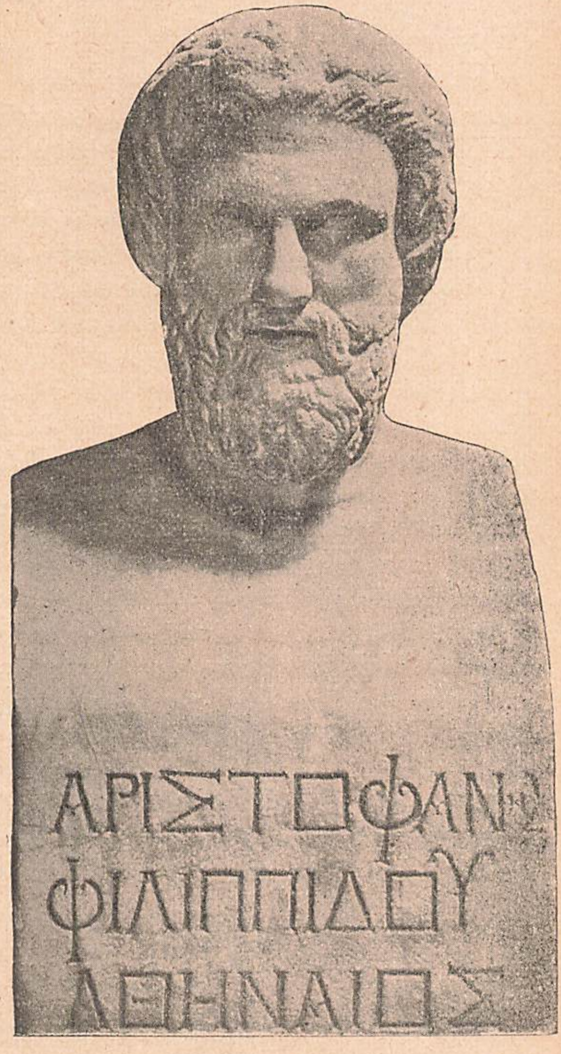
Ὁ Εὐρυμέδων καὶ ὁ Δημοσθένης ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν καὶ συνωμολόγησαν ἀνακωχήν, ἀλλ' ἐπὶ ὅροις ἐπαχθεστάτοις διὰ τοὺς Πελοποννησίους. Πᾶσαι αἱ τριήρεις οὐ μόνον αἱ εἰς τὸν λιμένα τῆς Πύλου εὑρισκόμεναι ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους τοὺς λοιποὺς λιμένας τῆς Λακωνικῆς, συμποσούμεναι δὲ εἰς 60, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἵνα ἔχωσιν αὐτὰς μέχρις οὗ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν οἱ πρέσβεις, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἀντὶ τούτου ὑπέσχοντο νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὴν εἰς τὴν νῆσον εἰσαγωγὴν ὡρισμένου τινὸς ποσοῦ τροφίμων καθ' ἑκάστην.

Ἠμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὁποία κίνησις ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις, ὅτε ἔφθασεν αἴφνης εἰς Πειραιᾶ τὸ πλοῖον τὸ κομίσαν ἅμα μὲν τὴν ἀγγελίαν τῶν ἐν Πύλῳ συμβάντων ἅμα δὲ τοὺς πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς ἐλθόντας ἵνα καθυποβάλωσι προτάσεις περὶ εἰρήνης. Ἡ τύχη ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ δὲν εἶχε συνηθίσει τοὺς Ἀθηναίους εἰς τοιαῦτα εὐνοίας δείγματα. Ἡ δήωσις τῶν λαμπρῶν κτημάτων τῆς Ἀττικῆς, ὁ λοιμὸς ὁ δεκατεύσας τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ἡ ταπείνωσις εἰς ἣν περιῆλθον καθυποβαλόντες ἱκεσίας περὶ εἰρήνης, εἰς ἃς οἱ Σπαρτιᾶται οὐδεμίαν εἶχον δώσει ἀκρόασιν, ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀρχαιοτάτου καὶ πιστοτάτου αὐτῶν συμμάχου, ἤτοι τῆς πόλεως τῶν Πλαταιῶν, ἡ ἀνάλωσις τοῦ ἀποθεματικοῦ ταμείου, ἡ ἐπανάστασις τῆς Λέσβου, ἑνὸς τῶν ἰσχυροτάτων συμμάχων αὐτῶν, ὅλα ταῦτα ἦσαν συμφοραὶ αἵτινες οὐ μόνον τοὺς συνετοὺς ἀλλὰ καὶ ἅπαντας ἐν γένει τοὺς πολίτας ἠδύναντο νὰ ἐμβάλωσιν εἰς δικαίας ἀνησυχίας περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ ὀλεθρίου τούτου ἀγῶνος, ὅτε διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ θαύματος, ἢ μᾶλλον διὰ τῆς συνέσεως καὶ τῆς τόλμης ἀνδρὸς ἑνός, εἶδον τὰ πράγματα μεταβαλόντα ὄψιν καὶ τοὺς ἀγερώχους Λακεδαιμονίους προσπίπτοντας εἰς τοὺς πόδας αὐτῶν. Ἐπιτηδειοτέρα περίστασις ἵνα οὐ μόνον ἐντίμως ἀπαλλαγῶσι τοσούτων δεινῶν ἀλλὰ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πλείονος θυσίας ἀνακτήσωσι τὴν προτέραν εἰρήνην, εὐημερίαν καὶ ἰσχὺν δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ δοθῇ· καὶ ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι ἀπελάκτισαν τὴν περίστασιν ταύτην καὶ δὲν ἐπείσθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐξ αὐτῆς εἰμὴ ἀφοῦ ὑπέκυψαν εἰς νέας μεγάλας συμφοράς. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὴν ἀφροσύνην τὴν ὑπαγορεύσασαν τὴν τοιαύτην τῶν Ἀθηναίων διαγωγήν, ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσωμεν δι' ὀλίγων τὴν βαθμηδὸν ἐπελθοῦσαν ἀλλοίωσιν περὶ τὴν διοίκησιν τῶν ἐσωτερικῶν τῆς πόλεως πραγμάτων.

Εἴδομεν ὅτι, ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Περικλέους, ἡ ἰσχὺς τῶν εὐπορωτέρων καὶ συνετωτέρων πολιτῶν ἠλαττώθη πολύ, ἐπεκράτησε δ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὁ ὄχλος. Ὁ ὄχλος οὗτος, ἐνόσῳ μὲν ἔζη ὁ Περικλῆς, ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός, ἂν ὄχι πάντοτε, τοὐλάχιστον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον· ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἤρχισε νὰ ἄγεται καὶ φέρεται ὑπὸ ἀνδρῶν οἵτινες οὐ μόνον οὐδεμίαν εἶχον τῶν ἐξαιρέτων αὐτοῦ ἀρετῶν ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλως διάφορον κοινωνικὴν τάξιν ἀνῆκον. Διότι εὐθὺς ἔκτοτε ἐπῆλθε καὶ ἑτέρα τις μεταβολὴ περὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν κυβερνητῶν τῆς πόλεως. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων διηύθυνον τὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου οἱ στρατηγοί, αὐτοὶ καθυποβάλλοντες καὶ συζητοῦντες τὰς κυριωτάτας μάλιστα ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις, καὶ αὐτοὶ μετέπειτα ἀναλαμβάνοντες τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐπὶ τῇ

προτάσει των ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἡ τοιαύτη τῶν σπουδαιοτέρων πραγμάτων τῆς πολιτείας διεξαγωγὴ ἐτροποποιήθη κατὰ μικρόν. Τὸ μὲν διότι ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξις τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀπήτησεν εἰδικήν τινα περὶ ταῦτα ἐνασχόλησιν καὶ γύμνασιν, ἣν δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πάντοτε οἱ ἕνεκα πολεμικῶν ἰδίως προτερημάτων προχειριζόμενοι εἰς τὸ στρατηγικὸν ἀξίωμα· τὸ δὲ διότι αἱ ποικίλαι τοῦ πολέμου χρεῖαι προεκάλουν τὴν συνεχῆ σχεδὸν τῶν στρατηγῶν ἀποδημίαν· τὸ δὲ διότι οἱ στρατηγοί, ἄνδρες ἔγκριτοι καὶ εἰς τὰ πρῶτα τῆς πολιτείας γένη συνήθως ἀνήκοντες, ἀηδίασαν ἐπὶ τέλους τὸ συνέδριον ἐκεῖνο τῶν ὀχλικῶν καὶ βαναύσων ἀνδρῶν, ἡ διεξαγωγὴ τῶν συζητήσεων τῆς ἐκκλησίας περιῆλθε βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς χεῖρας τῶν λεγομένων δημαγωγῶν, ἤτοι ἀνθρώπων εὐτελοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταγωγῆς, παρασκευαζομένων δ' ἐπὶ τούτῳ διά τινος ἀσκήσεως περὶ τὸν λόγον καὶ πρὸ πάντων διὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος καὶ προθυμίας περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ποικίλων μηχανημάτων δι' ὧν κολακεύεται καὶ ἐξαπατᾶται τὸ πλῆθος· οἱ δὲ στρατηγοὶ περιωρίσθησαν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς ἁπλῆν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων. Ἐντεῦθεν ὑπερηύξησαν τὰ ἀτοπήματα τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων. Ἀφ' ἑνὸς οἱ δημαγωγοί, ὁμιλοῦντες περὶ πραγμάτων ἀλλοτρίων αὐτοῖς, παρέσυρον πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν εἰς ψηφίσματα ἀσύνετα· ἀφ' ἑτέρου οἱ στρατηγοὶ ἦσαν πολλάκις ἠναγκασμένοι νὰ ὑπακούωσιν εἰς ἀποφάσεις τὰς ὁποίας τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἀπεδοκίμαζον. Ἐκ τούτου οὐ μόνον τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας ἀπέβησαν ἐπισφαλέστερα καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν πλημμελεστέρα ἀλλὰ καὶ διαφωνίαι προέκυψαν μεταξὺ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν τῆς πολιτείας, διαφωνίαι ὑποτρεφόμεναι ὑπὸ ἀμοιβαίων παθῶν καὶ προσωπικῶν συμφερόντων, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τοῦ φθόνου τῶν δημαγωγῶν πρὸς τὴν πολεμικὴν τῶν στρατηγῶν δόξαν καὶ ὑπὸ τῆς περιφρονήσεως τῶν στρατηγῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες, μακρὰν παντὸς κινδύνου καὶ πάσης σπουδαίας εὐθύνης, ἠξίουν νὰ διέπωσι, διὰ λόγων καὶ ῥᾳδιουργιῶν, τὴν τύχην τῆς πολιτείας. Δὲν λέγομεν ὅτι ὁ χωρισμὸς καὶ ἀνταγωνισμὸς οὗτος τῆς βουλῆς καὶ τῆς ἐκτελέσεως, τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐνεργείας, ὑπῆρξεν ἔκτοτε ὁριστικὸς καὶ διαρκὴς ἐν Ἀθήναις. Τινὲς τῶν στρατηγῶν παρίσταντο ἔτι ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου. Ἂν ὁ περιφανὴς Φορμίων, ἂν ὁ μεγαλεπήβολος Δημοσθένης, ἂν καὶ ἄλλοι πολλοὶ πολεμικοὶ ἄνδρες δὲν ἀναφέρονται πλέον ἀγορεύοντες ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ὁ καλὸς κἀγαθὸς Νικίας ἐξηκολούθει συνδυάζων ἔτι ἀμφότερα τὰ καθήκοντα, καὶ νῦν μὲν βουλευόμενος ἐν τῇ πόλει νῦν δὲ προκινδυνεύων ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης. Ἀλλ' ὁπόσον ὀλίγη ἦτο ἤδη ἡ ἐπιρροὴ τῶν στρατηγῶν ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ μαρτυρεῖ αὐτὸ τοῦτο τοῦ Νικίου τὸ παράδειγμα. Νικίας ὁ Νικηράτου ἦτο τότε ὁ πλουσιώτατος τῶν Ἀθηνῶν ἄνθρωπος, ἔχων μεγάλας κτήσεις ἐν τοῖς ἀργυρείοις τοῦ Λαυρείου καὶ 1000 δούλους ἐργαζομένους αὐτόθι διὰ λογαριασμὸν αὐτοῦ. Ἦτο δὲ καὶ περὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην ἔμπειρος καὶ στρατηγὸς γενναῖος καὶ πολίτης χρηστότατος, ὥστε ἐφαίνετο καθ' ὅλα προωρισμένος νὰ ἄρξῃ τῆς πόλεως ἐπ' ἀγαθῷ αὐτῆς· καὶ ὅμως μικρὸν ἐν αὐτῇ ἴσχυσε. Βεβαίως αἴτιον τούτου ὑπῆρξεν ἐν μέρει καὶ ὁ προσωπικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀνδρός· διότι δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ὑποστηρίζῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν γνώμην αὐτοῦ, δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἀντιπάλους, δὲν εἶχε τὴν φιλοδοξίαν τοῦ νὰ αὐξήσῃ, τοῦ νὰ ἐμψυχώσῃ, τοῦ νὰ ἀποδείξῃ ἐπὶ τέλους νικηφόρον τὴν μερίδα τῶν συνετῶν πολιτῶν, τῆς ὁποίας ἦτο ὁ φυσικὸς προστάτης καὶ ἥτις μόνη ἠδύνατο τότε νὰ σώσῃ τὰς Ἀθήνας. Ἀλλ' εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι εἰς τὴν οὐδετέρωσιν τῆς ἐνεργείας του συνετέλεσε πολὺ καὶ ἡ κακὴ τῶν ἐκκλησιῶν σύνθεσις καὶ ἡ ἔτι χείρων αὐτῶν διεύθυνσις. Ὅθεν

ἔλεγε μὲν οὗτος πάντοτε ὅ,τι ἐνόμιζεν ὀρθὸν ἀλλὰ σπανίως ὑπερίσχυον οἱ λόγοι αὐτοῦ· ἐξεπλήρου μὲν πάντοτε πιστῶς τὸ πρὸς τὴν πατρίδα χρέος, προσενεγκὼν ἐπὶ τέλους εἰς αὐτὴν θυσίαν πρόθυμον καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν του, ἀλλ' ἐξεπλήρου τὸ χρέος του παθητικῶς μᾶλλον ἢ ἐνεργητικῶς, οὐχὶ ἐπιτελῶν ὅσα αὐτὸς ἐνόμιζε συμφέροντα καὶ πρέποντα, ὅπως ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅπως ὁ Κίμων, ὅπως ὁ Περικλῆς, ἀλλ' ὅσα ἄλλοι ἐπέβαλλον αὐτῷ, ὧν πολλὰ πολλάκις ὑπελάμβανεν ὀλεθριώτατα· διότι ἀληθῶς εἰπεῖν οἱ δημαγωγοὶ ἀπέβησαν ἔκτοτε ἀπόλυτοι τῶν πραγμάτων τῆς πολιτείας κύριοι.

ʼΑριστοφάνης (Μουσεῖον Uffícii, Φλωρεντία)

Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν δημαγωγῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξαν ὁ νευρορράφος Εὐκράτης, ὁ προβατοπώλης Λυσικλῆς, ὁ λυχνοπώλης Ὑπέρβολος καὶ ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους μᾶλλον διαβόητος γενόμενος βυρσοπώλης Κλέων. Ὁ Θουκυδίδης λέγει αὐτὸν «βιαιότατον τῶν πολιτῶν»· λέγει αὐτὸν προτιμῶντα ἀείποτε τὸν πόλεμον τῆς εἰρήνης, διότι, γενομένης ἡσυχίας, ἤθελεν εἶναι καταφανέστερος κακουργῶν καὶ ἀπιστότερος διαβάλλων»· συγχρόνως ὅμως ὁ ἱστορικὸς ἐπιφέρει, κατὰ δυστυχίαν ἐπανειλημμένως, ὅτι ὁ ἀνὴρ τοιοῦτος ὢν ἦτο τότε «πιθανώτατος ἐν τῷ δήμῳ, πιθανώτατος ἐν τῷ πλήθει», ὅ ἐστι τὰ μάλιστα παρ' αὐτῷ εἰσηκούετο. Ὁ δὲ τότε ἀκμάσας Ἀριστοφάνης, ὅστις μετ' ἀμιμήτου εὐφυΐας καὶ μετὰ γενναιότητος ἔτι μᾶλλον ἀξιοθαυμάστου ἐνέπαιξεν, ἐστιγμάτισε καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἐμάστισε τοὺς ὀλετῆρας τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας, κατὰ τοῦ ἀγεννοῦς Κλέωνος ἰδίως ἐξεκένωσεν ἅπασαν τὴν φαρέτραν τῶν πικροτέρων αὐτοῦ βελῶν· διότι ὀνομάσας αὐτὸν κεκράκτην, δηλαδὴ φωνακλᾶν, ἐπιφέρει ὅτι ἐξεφόβιζε τοὺς ἀντιπάλους, διὰ τῆς ὀξύτητος τῶν κατηγοριῶν αὐτοῦ, διὰ τῆς τραχύτητος τῆς φωνῆς, διὰ τῆς ἀναιδείας τῶν σχημάτων, καὶ ὅτι ἀναισχύντως ἐμπορεύετο τὴν ἰσχὺν ἣν ἐκτήσατο, ἀπειλῶν συκοφαντίας ἵνα λάβῃ χρήματα, ληστεύων τὸ δημόσιον ταμεῖον, καταδιώκων πᾶσαν ἀρετὴν καὶ πᾶσαν ἀξίαν καὶ διὰ τῶν ἐξωλεστέρων καὶ ἀναιδεστέρων κολακειῶν προσεταιριζόμενος τὴν εὔνοιαν τοῦ πλήθους. Καὶ ἴσως μὲν ἔχεται ὑπερβολῆς τινος ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ μεγάλου κωμικοῦ ἀλλ' ὅμως, ἀναλογιζόμενοι τὸν ἔντιμον τοῦ

'Αριστοφάνους χαρακτῆρα, τὸ εὐγενὲς τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα τὸ διαλάμπον καθ' ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἔργα καὶ πρὸ πάντων ἀντιπαραθέτοντες τοὺς λόγους αὐτοῦ πρὸς τὰς γνωστοτέρας τοῦ Κλέωνος πράξεις, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ κυριώτατοι τοὐλάχιστον τῶν χαρακτήρων ἐκείνων ἦσαν ἀκριβεῖς, καὶ ὅτι τοιοῦτος ἐν γένει ἦτο ὁ ἀνὴρ ὅστις διεῖπε τὰ τῶν 'Αθηνῶν πράγματα, ὅτε ἔφθασαν ἐνταῦθα ἐκ Πύλου οἱ τῶν Λακεδαιμονίων πρέσβεις.

Αἱ προτάσεις τὰς ὁποίας οἱ πρέσβεις οὗτοι καθυπέβαλον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἦσαν ἁπλούσταται καὶ δύνανται νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις· «ἀπόδοτε ἡμῖν τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ ἄνδρας καὶ ἀντὶ τῆς χάριτος ταύτης δέχθητε τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συμμαχίαν τῆς Σπάρτης». Αἱ προτάσεις αὗται ἠδύναντο νὰ μὴ εἶναι πολὺ ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες, ἵνα σώσωσιν ὀλίγους τινὰς τῶν συμπολιτῶν, ἐθυσίαζον προχείρως τὸν κύριον σκοπὸν δι' ὃν ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα, καὶ ἰδίως ἐλησμόνουν ὅτι ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα τοῦτον μετὰ συμμάχων πολλῶν, τοὺς ὁποίους ἐγκατέλειπον ἤδη εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, μηδὲν περὶ αὐτῶν προτείνοντες ἢ συνθηκολογοῦντες. 'Αλλ' ὅσῳ ὀλιγώτερον ἔντιμοι διὰ τοὺς Λακεδαιμονίους ἦσαν αἱ προτάσεις αὗται τόσῳ μᾶλλον συνέφερον εἰς τοὺς 'Αθηναίους· διότι, παραιτηθείσης τῆς Σπάρτης ὅλων τῶν ἀξιώσεων ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐκινήθη ὁ πόλεμος, οἱ 'Αθηναῖοι ἐξήρχοντο ἀπ' αὐτοῦ παρὰ προσδοκίαν νικηταὶ καὶ τροπαιοῦχοι· ἐγκαταλειπούσης δὲ αὐτῆς ὅλους τοὺς συμμάχους ἢ ἤθελον καὶ οὗτοι ἀναγκασθῆ νὰ εἰρηνεύσωσιν ἤ, καὶ ἂν ἐπέμενόν τινες, εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ καταβληθῶσιν· ὅ,τι λοιπὸν εὐλογώτερον καὶ συνετώτερον εἶχον νὰ πράξωσιν οἱ 'Αθηναῖοι ἦτο νὰ παραδεχθῶσιν ἀμέσως τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων. 'Αλλά, γενομένης συζητήσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Λακεδαιμονίων ὁ Κλέων ἰσχυρίσθη ὅτι, ἔχοντες τοὺς ἄνδρας ἐν τῇ νήσῳ, εἶναι κύριοι νὰ συνομολογήσωσιν ὁπόταν θέλωσι τὰς προτεινομένας σπονδάς, καὶ ὅτι ἐν τούτοις εἶναι καλὸν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα ἐπιτύχωσι πλειότερά τινα πλεονεκτήματα· καὶ ἔπεισε τοὺς 'Αθηναίους ν' ἀποκριθῶσιν ὅτι πρέπει πρὸ πάντων οἱ ἐν τῇ νήσῳ, παραδόντες τὰ ὅπλα καὶ ἑαυτούς, νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὰς 'Αθήνας· ἀφοῦ δὲ ἔλθωσιν οὗτοι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποδώσωσιν εἰς τὴν πόλιν τῶν 'Αθηνῶν τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγάς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν 'Αχαΐαν, τότε θέλουσιν ἀποδοθῆ εἰς αὐτοὺς οἱ ἄνδρες καὶ θέλουσι συνομολογηθῆ σπονδαί, ἐφ' ὁσονδήποτε ἤθελε κριθῆ εὔλογον χρόνον.

Ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἦτο προδήλως ἀσύνετος. Οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται πότε καὶ διὰ τίνας λόγους οἱ 'Αθηναῖοι ἀπέδωκαν εἰς τοὺς Πελοποννησίους τὴν Νίσαιαν, τὰς Πηγάς, τὴν Τροιζῆνα καὶ τὴν 'Αχαΐαν. Ἡ παράδοσις αὕτη ἐγένετο πολὺ πρὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, διὰ τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν· καὶ ἐγένετο διότι, κατὰ τὴν ὀρθὴν τοῦ Περικλέους γνώμην, οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι τὰς ἠπειρωτικὰς αὐτῶν κτήσεις, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνην τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν. Πῶς λοιπὸν ἤδη, μετὰ τοσαύτας τοῦ πολέμου συμφοράς, ἀπῄτουν χώρας τὰς ὁποίας πρὸ εἰκοσαετίας, ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως ὄντες, εἶχον πεισθῆ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι ; Πῶς ἤδη, διότι ἐπέλαμψεν ἐπ' αὐτοὺς μία εὐτυχίας ἀκτίς, ἔφερον διὰ μιᾶς εἰς μέσον ἀξιώσεις αἵτινες ἐδικαιολόγουν ὅλας τὰς περὶ τῆς μελετωμένης ἐπεκτάσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν κατηγορίας, ὧν ἕνεκεν ἐκινήθη ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος; Καὶ ἔπειτα οἱ 'Αθηναῖοι ἐζήτουν παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν πράγματα ἀδύνατα, διότι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος πόλεις δὲν ἀνῆκον εἰς τούτους ἀλλ' εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν· ὥστε ἡ ἀπόκρισις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἰσοδυνάμει πρὸς ἐντελῆ ἀπόρριψιν τῶν περὶ εἰρή-

νης προτάσεων. Ἐντεῦθεν οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων, θεωροῦντες ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσωσιν αἱ διαπραγματεύσεις, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐλπίζοντες ὅτι ἠμποροῦν ἴσως νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ ποθουμένου ἐὰν συζητήσωσιν οὐχὶ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κλέωνος παρασυρόμενον ὄχλον ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἐγκρίτους πολίτας, προέτειναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ διορίσῃ συνέδρους ἤ, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, ἐπιτρόπους μεθ' ὧν νὰ ἔλθωσι καθ' ἡσυχίαν εἰς λόγους περὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν. Τότε ὅμως ὁ Κλέων ἤρχισε νὰ κραυγάζῃ, μετὰ πολλῆς ἀγριότητος, ὅτι ἐγίνωσκε μὲν καὶ πρότερον τοὺς πρέσβεις οὐδὲν ἔχοντας ἐν νῷ δίκαιον, νῦν δὲ οὗτοι ἀπεκάλυψαν οἴκοθεν τὴν ἐπίβουλον αὐτῶν προαίρεσιν, μὴ θέλοντες νὰ ὁμιλήσωσι πρὸς τὸ πλῆθος ἀλλὰ πρὸς ὀλίγους τινὰς ἄνδρας· καὶ προσεκάλεσεν αὐτούς, ἐὰν διανοῶνταί τι ὑγιές, νά το ἐκθέσωσι παρρησίᾳ ἐνώπιον πάντων. Ὅθεν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἄπρακτοι.

Τότε, μετὰ εἰκοσαήμερον ἀνακωχήν, ἤρχισαν πάλιν περὶ Πύλον αἱ ἐχθροπραξίαι, οἱ δὲ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων ἀπεποιήθησαν πρὸ πάντων τὴν κατὰ τὰ συμφωνηθέντα ἀπόδοσιν τῶν πλοίων εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτοι εἶχον παραβῆ ἐν τῷ μεταξὺ τὰς σπονδάς. Ἀλλὰ καίτοι διὰ τοῦ βιαιοπραγήματος τούτου οἱ Πελοποννήσιοι ἐστερήθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος πάσης ναυτικῆς δυνάμεως ἡ ἐπιτυχία τῶν Ἀθηναίων δὲν ἀπέβη τόσῳ εὔκολος ὅσῳ εἶχεν ἐξ ἀρχῆς φανῆ. Ἡ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν προσδοκωμένη παράδοσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀποκεκλεισμένων Σπαρτιατῶν δὲν ἐγίνετο. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶχον, φαίνεται, οἰκονομήσει τὰς ἐπὶ τῶν σπονδῶν εἰσαχθείσας τροφάς, τολμηροὶ δὲ εἵλωτες, ὑπὸ γενναίων ἀμοιβῶν ἐνθαρρυνόμενοι, κατώρθουν καὶ ἤδη ἐκ διαλειμμάτων νὰ φέρωσιν εἰς τὴν νῆσον τροφὰς νέας. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἀθηναῖοι ἔπασχον ἀπορίαν σίτου καὶ ὕδατος· καὶ ἡ φυλακὴ τῆς νήσου ἀπέβη ἐπίπονος· ἐφοβοῦντο δὲ πρὸς τούτοις μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς ὁ χειμών, ὥστε διετέλουν ἀθυμοῦντες, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας, ἀντὶ τῶν ἐλπιζομένων τροπαίων καὶ λαφύρων, ἔφθασαν αἱ περὶ τῶν ἀνωτέρω δυσχερειῶν ἀγγελίαι καὶ αἰτήσεις περὶ ἀποστολῆς ἐπικουριῶν. Ἐκ τούτου πολὺς προέκυψεν ἐν τῇ πόλει θόρυβος καὶ μεταμέλεια διότι δὲν εἶχον δεχθῆ τὰς σπονδάς. Ὁ δὲ Κλέων, ἀκούων ἤδη ἅπαντας ἀγανακτοῦντας κατ' αὐτοῦ καθὸ διακωλύσαντος τὴν σύμβασιν, πρῶτον μὲν ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἀπεσταλμένοι παρέστησαν ψευδῶς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων· οὗτοι ὅμως εἶπον ὅτι, ἂν δέν τους πιστεύωσι, δὲν ἔχουσιν εἰμὴ νὰ πέμψωσιν ἐπὶ τοῦ τόπου πληρεξουσίους ἐφόρους ἵνα βεβαιώσωσι τὰ γεγονότα· καὶ ἡ ἐκκλησία ἀμέσως ἐξελέξατο ὡς τοιούτους αὐτόν τε τὸν Κλέωνα καὶ τὸν Θεογένη. Ἀλλ' ἡ ἀποστολὴ αὕτη δὲν συνέφερε παντάπασιν εἰς τὸν Κλέωνα, ὅστις ἤξευρε κάλλιστα ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσιν ὅπως ἐλέγοντο· διό, μεταβαλὼν ἀμέσως τρόπον, «ἐὰν πιστεύητε, εἶπεν, εἰς τὰς δοθείσας ὑμῖν πληροφορίας, μὴ χάνετε καιρὸν πέμποντες ἐφόρους, ἀλλὰ πλεύσατε ἀμέσως ἐπὶ Πύλον, ἵνα γίνητε κύριοι τῆς Σφακτηρίας». Καὶ ἐνταῦθα ἐπιχειρῶν μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἀναιδείας ἀπὸ ἐνόχου νὰ γίνῃ κατήγορος καὶ ἀναφανδὸν μεμφόμενος τὸν Νικίαν, στρατηγὸν ὄντα, προσέθηκεν ὅτι «ἐὰν οἱ στρατηγοὶ ἡμῶν ἦσαν ἄνδρες, εὐχερέστατον ἦτο, πλεύσαντες μετὰ μικρᾶς τινος δυνάμεως, νὰ αἰχμαλωτεύσωσι τοὺς ἐν τῇ νήσῳ. Τοὐλάχιστον τοῦτο ἤθελον πράξει ἐγώ, ἐὰν ἤμην στρατηγός». Οἱ λόγοι οὗτοι προεκάλεσαν πολλὴν τὴν κατὰ τοῦ Κλέωνος δυσαρέσκειαν· «καὶ διατί λοιπόν, ἀνέκραξαν πανταχόθεν, δὲν ἐκπλέεις ἀμέσως, ἐὰν ὑπολαμβάνῃς τὸ πρᾶγμα τοσούτῳ εὔκολον;». Ὁ δὲ Νικίας ὠφελούμενος ἐκ τούτου, ἵνα ἔτι μᾶλλον ταπεινώσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐβεβαίωσεν ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ στρατηγοὶ εἶναι πρόθυμοι

νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τὸν ῥήτορα οἱανδήποτε θέλη δύναμιν ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὸ ἔργον. Ὁ Κλέων, κατ' ἀρχὰς νομίζων ὅτι ἡ πρότασις αὕτη γίνεται ὄχι σπουδαίως ἀλλ' ὡς ἁπλοῦν περὶ τὰς συζητήσεις στρατήγημα, εἶπεν ὅτι εἶναι ἕτοιμος· ἅμα ὅμως εἶδεν ὅτι τὰ λεγόμενα ἐρρήθησαν ἵνα τῷ ὄντι ἐκτελεσθῶσιν, ἤρχισε νὰ ὀπισθοδρομῇ καὶ νὰ λέγῃ πρὸς τὸν Νικίαν· «σὸν ἔργον εἶναι νὰ πλεύσῃς, ὄχι ἐμόν· διότι σὺ εἶσαι ὁ στρατηγός, ὄχι ἐγώ». Ἀλλ' ὁ Νικίας ἀπεκρίθη ἐπιμένων εἰς τὴν πρότασίν του, καὶ ἀποποιούμενος ῥητῶς τὴν ἐπὶ Πύλον στρατηγίαν, καὶ προσκαλῶν τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐνθυμηθῶσι τί εἶπεν ὁ Κλέων καὶ νὰ ἐπιβάλωσιν αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν λόγων του. Ὅσῳ δὲ ὁ Κλέων ἀπέφευγε τὸν πλοῦν καὶ ἀνεκάλει τὰ εἰρημένα, τόσῳ ὁ ὄχλος τὸν μὲν Νικίαν προέτρεπε νὰ παραδώσῃ ἀληθῶς τὴν ἀρχήν, πρὸς δὲ τὸν Κλέωνα ἐπεβόα ὅτι ὀφείλει νὰ πλεύσῃ· ὥστε οὗτος βλέπων ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ἀνέλαβε τὸ ἐπιχείρημα καὶ παρελθὼν καὶ τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος «μὴ νομίσητε, ἀνέκραξεν, ὅτι φοβοῦμαι τοὺς Λακεδαιμονίους· ἰδοὺ ἀναχωρῶ προθύμως, οὐδένα λαμβάνων μετ' ἐμοῦ τῶν τακτικῶν τῆς πόλεως ὁπλιτῶν ἀλλὰ μόνον τοὺς ἐκ τῶν κληρούχων τῆς Λήμνου καὶ Ἴμβρου ὁπλίτας, ὅσοι εἶναι παρόντες, καί τινας ἐκ τῆς Αἴνου πελταστάς, καὶ τοξότας 400. Τούτους δ' ἔχων καὶ τοὺς ἐν Πύλῳ εὑρισκομένους ἤδη στρατιώτας ἀναλαμβάνω ἐνώπιον ὑμῶν τὴν ὑποχρέωσιν, ἐντὸς εἴκοσιν ἡμερῶν, ἢ νὰ φέρω ἐνταῦθα αἰχμαλώτους τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ Λακεδαιμονίους ἢ ἐκεῖ, ἐπὶ τῆς νήσου, νὰ φονεύσω αὐτούς». Ἡ ἐκκλησία ἐγέλασεν ἀκούσασα τὴν κουφολογίαν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οἱ σωφρονέστεροι τῶν πολιτῶν ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως, ἀναλογιζόμενοι ὅτι τοιουτοτρόπως ἐκ τῶν δύο ἀγαθῶν θέλουσιν ἐπιτύχει τοῦ ἑτέρου· ἢ ἀπαλλαττόμενοι τοῦ Κλέωνος, ὅπερ ἐφαίνετο πιθανώτερον, ἢ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει γινόμενοι κύριοι τῶν Λακεδαιμονίων. Ὅθεν ἐψηφίσθη ἀμέσως ἡ ἀναχώρησις τοῦ Κλέωνος, προεχειρίσθη δὲ συστράτηγος αὐτοῦ καὶ ὁ Δημοσθένης, καὶ ἐξεπέμφθη ἐν τῷ ἅμα εἰς Πύλον ἡ ἀγγελία ὅτι ἔρχονται αἱ ζητηθεῖσαι ἐπικουρίαι.

Ἀνάγκη ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἅλωσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ ἀνδρῶν δὲν ἦτο τοσούτῳ δυσκατόρθωτος ὅσῳ ἐσχάτως ὑπελήφθη. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν κατ' ἀρχὰς τὸ λάθος τοῦ νὰ ὑπολάβωσι τὸ πρᾶγμα ὡς τετελεσμένον, ἔπειτα δὲ ἐπῆλθον δυσχέρειαί τινες καὶ ἀναβολαί, διὰ τοῦτο κατήντησαν ἀμέσως εἰς τὴν ἄλλην ὑπερβολὴν καὶ ἤρχισαν νὰ ἀπελπίζωνται περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Ἀληθῶς ὅμως ἡ ἐπιτυχία ἦτο ἀσφαλής, μάλιστα μὲ τὰς νεωστὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἐλθούσας ἐπικουρίας. Τῆς θαλάσσης οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι· οἱ ἄνδρες τοὺς ὁποίους ἠδύναντο ν' ἀποβιβάσωσιν εἰς τὴν Σφακτηρίαν ἦσαν, καὶ πρὶν ἢ καταφθάσωσι τὰ νέα βοηθήματα, ἀσυγκρίτῳ πολυπληθέστεροι τῶν ἐν τῇ νήσῳ Σπαρτιατῶν· ὁ χειμὼν εἰσέτι ἀπεῖχε πολύ· οἱ δὲ θαλασσοκρατοῦντες Ἀθηναῖοι ἠδύναντο νὰ πορίζωνται καὶ τροφὰς καὶ ὕδωρ ἀπό τε τῶν ἄλλων παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῶν παρακειμένων νήσων. Καὶ ἔπειτα ὁ Δημοσθένης εἶχε πρὸ ἡμερῶν παρασκευάσει πάντα τὰ πρὸς τὴν ἔφοδον ἀπαιτούμενα· ἅμα δὲ λαβὼν τὰς διὰ τοῦ Κλέωνος σταλείσας ἐπικουρίας ἐπεχείρησε τὸ ἔργον τόσῳ προθυμότερον ὅσῳ συνέβη κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας νὰ καῇ τὸ δάσος τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὴν νῆσον, καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ὑπέρμαχοι αὐτῆς ἀπέβαλον ἓν τῶν κυρίων αὐτῶν πλεονεκτημάτων· διότι τῷ ὄντι, ἐνόσῳ ἡ Σφακτηρία ἦτο κατάφυτος, οἱ ἐν αὐτῇ ἠδύναντο ν' ἀντισταθῶσι πολὺ ἀσφαλέστερον. Ἤδη δέ, ἐπελθόντων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Μεσσηνίων, ἀντέστησαν μὲν οἱ Λακεδαιμόνιοι γενναίως καὶ πεισματωδῶς δι' ὅλης σχεδὸν μιᾶς ἡμέρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἀφοῦ ἔπεσον πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, οἱ περιλιπόμενοι κυκλωθέντες πανταχόθεν

ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσι καὶ ἀπήχθησαν εἰς 'Αθήνας, ἐντὸς τῶν 20 ἡμερῶν τὰς ὁποίας εἶχεν ὁρίσει ὁ Κλέων. Ἦσαν δὲ οἱ παραδοθέντες τὸν ἀριθμὸν 292, ἐξ ὧν 120 Σπαρτιᾶται, καὶ εἶχον μείνει ἀποκεκλεισμένοι ἐν τῇ νήσῳ ἡμέρας 72.

Ὁ Κλέων, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, μικρόν, μᾶλλον δὲ κατ' οὐδέν, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος τούτου, τοῦ ὁποίου ἡ σοφὴ ἐπίνοια καὶ ἡ ἐπιτηδεία ἐκτέλεσις ὠφείλοντο ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς μόνον τὸν Δημοσθένην. Καὶ ὅμως, ἐπειδὴ ὁ Δημοσθένης ἐσιώπα, ὁ δὲ Κλέων ἐφώναζε, διὰ τοῦτο ἡ τιμὴ τοῦ κατορθώματος ἀπεδόθη εἰς τὸν δημαγωγὸν αὐτόν, ὅστις κατήντησεν ἐντεῦθεν παντοδύναμος, ἤρχισε νὰ φαντάζεται ὅτι εἶναι καὶ στρατηγὸς μέγας καὶ δὲν ἔπαυε προτρέπων τὸν δῆμον εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου. Εἰς μάτην οἱ Λακεδαιμόνιοι, δεινῶς ἀπὸ Πύλου καὶ Σφακτηρίας παρενοχλούμενοι καὶ πρὸς τούτοις θέλοντες ν' ἀνακτήσωσι τοὺς ἄνδρας αὐτῶν, καθυπέβαλον ἐπανειλημμένας περὶ εἰρήνης προτάσεις· ὁ Κλέων κατώρθωσε ν' ἀπορριφθῶσιν αἱ προτάσεις αὗται. Καὶ ἐπί τινα μὲν χρόνον ὑπῆρξαν οἱ 'Αθηναῖοι εὐτυχεῖς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν·κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὴν χερσόνησον τῆς Μεθώνης (Μεθάνων), μεταξὺ 'Επιδαύρου καὶ Τροιζῆνος ἀφήρεσαν ἀπὸ τῶν Μεγαρέων τὸν λιμένα αὐτῶν, τὴν Νίσαιαν, καί, τὸ πάντων σπουδαιότερον, γενόμενοι κύριοι τῶν πρὸ τῆς Λακωνικῆς Κυθήρων περιέζωσαν οὕτω τὴν παραλίαν τῶν Λακεδαιμονίων δι' ὁρμητηρίων, ἀφ' ὧν, ἔχοντες συνεργοὺς καὶ τοὺς Μεσσηνίους, δὲν ἔπαυον δῃοῦντες τὴν χώραν, ἀπάγοντες τοὺς εἵλωτας, καὶ νέον τινὰ ἀπειλοῦντες μεσσηνιακὸν πόλεμον. 'Αλλὰ μετ' οὐ πολὺ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ μεταβάλωσιν ὄψιν.

'Επὶ τῶν περὶ τὴν Πύλον ἐχθροπραξιῶν ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναφέρωμεν τὸ ὄνομα τοῦ Βρασίδου (¹). Ὁ νέος οὗτος Σπαρτιάτης εἶχε πολλάκις ἀριστεύσει ἀπ' ἀρχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Καὶ τὴν μὲν ἀνδρείαν καὶ τὴν περὶ τὰ ὅπλα καὶ τὴν τακτικὴν ἐπιστήμην ἄσκησιν εἶχε κοινὰς πρὸς ἅπαντας σχεδὸν τοὺς συμπολίτας, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον καὶ τοῦ βίου ὃν διῆγον, ἐξηκολούθουν ἔτι διαπρέποντες ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ ταῖς πολεμικαῖς ἐκείναις ἀρεταῖς. 'Αλλ' ἤδη ὁ Βρασίδας ἀπεκάλυψεν αἴφνης προτερήματά τινα, τὰ ὁποῖα δὲν παρῆγε συνήθως καὶ οὐδὲ προωρισμένη ἦτο νὰ παράγῃ ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφὴ καὶ πολιτική. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη μεγαλεπήβολος, ἐνῷ ἡ Σπάρτη οὔτε ἀνεδείκνυεν οὔτε ἤθελε ν' ἀναδείξῃ μεγαλεπηβόλους ἄνδρας. Τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο ὑπὸ ὁμάδος ὀλιγαρχικῆς, ἥτις ἐν κοινῷ ἠδύνατο ἐνίοτε νὰ βουλευθῇ καὶ νὰ πράξῃ τι μέγα, ἀλλ' εἰς οὐδένα τῶν συμπολιτῶν ἐπέτρεπεν ἰδίᾳ τοιοῦτό τι, διότι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἑνὸς ἤθελεν ἀποβῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν τῶν ὀλίγων ἀρχήν. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη χρηστὸς καὶ εἰλικρινὴς πρὸς τοὺς συμμάχους, κηδόμενος

(¹) Τὰ περὶ τοῦ Βρασίδα ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως λεγόμενα ὅτι ὑπῆρξεν ἀνὴρ *πανελλήνιος*.«ἐνῷ (κατὰ τὸν συγγραφέα) ἡ ἰδέα τοῦ *ἑλληνικοῦ*, ὅ ἐστι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ» πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν τάδε. Ὁ Βρασίδας οὐδὲν ἕτερον παρέσχε δεῖγμα τῆς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὑμνουμένης πανελληνίου πολιτικῆς αὐτοῦ ἢ ὅτι παρέστη ὡς ὑπέρμαχος τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ὑπηκόων τοῖς 'Αθηναίοις πόλεων, ἃς ἀπέστησεν ἀπὸ τούτων. 'Ηγωνίσατο λοιπὸν ἐνταῦθα ὑπὲρ τῆς «ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος», καθ' ἣν ἔννοιαν ἔδοσαν τῇ ἐλευθερίᾳ ταύτῃ οἱ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς 'Ελλάδος ἀπὸ τῆς τῶν 'Αθηναίων τυραννίας ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ἀράμενοι τὸν πόλεμον Πελοποννήσιοι. 'Αλλ' ὁ τοιοῦτος δῆθεν *πανελλήνιος* χαρακτὴρ τοῦ ἔργου τοῦ Βρασίδα ἀντιφάσκει κατ'οὐσίαν καὶ κατὰ πνεῦμα πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου πρεσβευομένης ἀρχῆς περὶ πανελληνίου πολιτείας, ἀντιφάσκει δὲ καὶ πρὸς πᾶσαν καθόλου ἔννοιαν «πανελληνισμοῦ».)

περὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν οὐδὲν ἧττον ἢ περὶ τοῦ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέροντος, καὶ ἀγωνιζόμενος νὰ συνδυάσῃ ὅσον ἔνεστι τὰ δύο ταῦτα τῆς πολιτικῆς στοιχεῖα, ἐνῷ ἡ Σπάρτη δὲν ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, ἐγκαταλείπουσα καὶ θυσιάζουσα ἐν πάσῃ περιπτώσει τοὺς συμμάχους, ἄνευ τῆς παραμικρᾶς τύψεως συνειδότος. Ὁ Βρασίδας ἀνεδείχθη ἐπὶ πᾶσιν ἀνὴρ πανελλήνιος, ἐνῷ ἡ ἰδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅ ἐστι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος, οὐδέποτε ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ. Ἑνὶ λόγῳ ὁ Βρασίδας ἐφαίνετο μᾶλλον προϊὸν τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἢ τῆς πόλεως ἧς ὑπῆρξε γέννημα καὶ θρέμμα· καὶ ἂν ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι πόλις εἰς ἥν, διὰ τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν εὐγλωττίαν του, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀνήκων, ἡ πόλις αὕτη ἦτο αἱ Ἀθῆναι, ὄχι ἡ Σπάρτη. Πῶς δὲ ἀπὸ τῆς ἀνατροφῆς ἣν καθιέρου τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο καὶ ἥτις ἐκ συστήματος περιέστελλε καὶ ἐταπείνωνε πᾶν μέγα φρόνημα καὶ διανόημα παρήχθη ὁ μεγαλεπηβολώτερος τῶν Ἑλλήνων τῆς περιόδου ταύτης; Ὅπως ἐν Ἀθήναις, αἵτινες ἐγέννησαν τὸν Ἀριστείδην, τὸν Κίμωνα, τὸν Περικλέα, παρήχθη ἤδη ὁ Κλέων, ὁ ἐξωλέστατος τῶν τότε Ἑλλήνων. Διότι ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξευγενίζουσαι τὰ μᾶλλον ἀχρεῖα τῶν πολιτευμάτων, καθὼς ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ καὶ δοξασίαι ἐξαχρειοῦσαι τὰ τῶν πολιτευμάτων εὐγενέστατα. Αἱ Ἀθῆναι, ἕνεκα τῆς πλημμελοῦς αὐτῶν ἡγεμονίας, κατήντησαν νὰ θεωρηθῶσι καὶ νὰ γίνωσι μέχρι τινὸς τύραννοι τῆς Ἑλλάδος· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγον καὶ τὸν πιστότερον τῆς τυραννίδος ταύτης λειτουργόν, τὸν αἱμοβόρον καὶ ἄφρονα Κλέωνα. Ἡ Σπάρτη πάλιν, ἕνεκα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, κατήντησε νὰ θεωρηθῇ καὶ νὰ γίνῃ μέχρι τινὸς πρόμαχος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης παρήγαγε τὸν ἐξοχώτερον τῆς ἐλευθερίας ταύτης προασπιστήν. Ἀλλ' ἡ Σπάρτη προσηνέχθη οὐδὲν ἧττον ἀείποτε ὡς μητρυιὰ πρὸς τὸ ἀλλοτριοφυὲς ἐκεῖνο αὐτῆς τέκνον· καὶ ἂν δὲν περιήρχετο εἰς τὴν προεκτεθεῖσαν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, οὐδέποτε ἴσως ἤθελεν ἐπιτρέψει αὐτῷ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων αὐτοῦ διανοημάτων.

Τῳόντι ὁ Βρασίδας ἔπραξε, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 424 ἔτους, ὑπὲρ τῆς Σπάρτης ὅ,τι, ἐν ἀρχῇ τοῦ προηγουμένου ἔτους, εἶχε πράξει ὁ Δημοσθένης ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων. Καθὼς ὁ Δημοσθένης εἶχε νοήσει ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἣν ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ κατὰ τῆς Σπάρτης ἦτο νὰ καταλάβῃ τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς, οὕτως ὁ Βρασίδας ἐνόησεν ὅτι ἡ κυριωτέρα πληγὴ ἣν ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο νὰ ὑποκινήσῃ εἰς στάσιν τοὺς συμμάχους αὐτῶν καὶ νὰ βοηθήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν στάσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδή, δι' ἔλλειψιν ἀποχρώσης ναυτικῆς δυνάμεως, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὰς νήσους, ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ τολμηρότατα διὰ ξηρᾶς τὸ στάδιον τοῦ πολέμου εἰς τὰς περὶ τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας συμμαχίδας τῶν Ἀθηναίων πόλεις τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ συνέβη τότε ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Χαλκιδικῆς, καὶ αὐτῶν τῶν αὐτόθι ὑποτεταγμένων εἰς τὰς Ἀθήνας πόλεων τινές, νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἅπαντες δὲ οὗτοι προέτειναν ἰδίως τὸν Βρασίδαν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ἀρκούντως ὅτι ὑπῆρχε προηγουμένη συνεννόησις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ αὐτῶν. Ὁπωσδήποτε ἡ Σπάρτη ἐπέτρεψεν ἤδη τὴν ἀποστολὴν τοῦ Βρασίδου, ἀλλὰ τόσον ὀλίγον προῃρέθη νά τον ὑποστηρίξῃ σπουδαίως, ὥστε δὲν παρέσχεν αὐτῷ εἰμὴ 700 εἵλωτας ὁπλίτας καὶ ὅσους ἄλλους ἠδύνατο οὗτος νὰ στρατολογήσῃ κατὰ τὴν ἄλλην Πελοπόννησον διὰ τῶν ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς σταλέντων χρημάτων, οἵτινες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς χιλίους.

Ταύτην λοιπὸν ἔχων τὴν μικρὰν δύναμιν τῶν 1700 ὁπλιτῶν ὁ Βρασίδας ἀνεχώρησεν, ἐν θέρει τοῦ 424 ἔτους, ἵνα μεταβῇ, διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Θεσ-

σαλίας, εἰς Μακεδονίαν, κατώρθωσε δὲ τὴν διάβασιν αὐτοῦ διὰ πλείστης τόλμης καὶ συνέσεως, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἔσωσε καὶ τὰ Μέγαρα, κινδυνεύσαντα τότε τὸν ἔσχατον ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων κίνδυνον. Εἰς τὴν Μακεδονίαν φθάσας ὁ Βρασίδας καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ βασιλέως Περδίκκου ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων πλείστας πόλεις, ἐπαγγελλόμενος μὲν τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τῆς τυραννίας ἣν ἔπασχον καὶ τὴν ἐν τῇ συμμαχίᾳ τῶν Πελοποννησίων ἐπὶ ἴσοις δικαίοις κατάταξιν κυρῶν δὲ τὰς ἐπαγγελίας διὰ πολεμικῆς ἐμπειρίας ἐξαιρέτου, διὰ μειλιχίων τρόπων, διὰ πολιτεύματος χρηστοτάτου. Ἰδίως ἐν ἀρχῇ Δεκεμβρίου τοῦ 424 ἐγένετο κύριος τῆς κυριωτάτης τῶν αὐτόθι κτήσεων τῶν Ἀθηναίων, τῆς Ἀμφιπόλεως· καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ ἱστορικὸς Θουκυδίδης, ὅστις στρατηγῶν τότε περὶ Θάσον ἔδραμε μὲν εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Ἀμφιπόλεως δὲν προέλαβε δὲ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς, κατηγορήθη ἐν Ἀθήναις ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος καὶ ἐξωρίσθη, διαμείνας μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη, ἐν τῷ διαστήματι τῶν ὁποίων συνέταξε τὸ ἀθάνατον αὐτοῦ ἔργον. Ἐλάβομεν δὲ ἀνωτέρω ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἐξορίας ταύτης ὁ ἱστορικὸς δὲν ἐμνησικάκησε κατὰ τῆς πατρίδος καὶ ὅτι ἐξ ἐναντίας, κατὰ τὸν Γρότε, ἡ ἐξορία συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἀναδείξῃ ἔτι μᾶλλον πανελλήνιον καὶ ἀμερόληπτον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνδρός. Ἐντούτοις ὀφείλομεν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ Γρότε θεωρεῖ τὸν Θουκυδίδην παρεκτραπέντα τῆς συνήθους αὐτοῦ εὐθύτητος ὡς πρὸς τὰς περὶ Κλέωνος καὶ Νικίου κρίσεις. Τοῦτο δὲ διότι ὁ Ἄγγλος συνέλαβε τὴν αὐτογνώμονα ὁπωσοῦν ἰδέαν νὰ ἀνορθώσῃ μὲν τὴν ὑπόληψιν τοῦ Κλέωνος νὰ ἐξευτελίσῃ δέ, πρὸς χάριν αὐτοῦ, ὅσον ἔνεστι τὸν Νικίαν. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ὅλαι αἱ γνωσταὶ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν πράξεις ἀποδεικνύουσιν ὁπόσον δίκαιον εἶχε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Θουκυδίδης· καὶ ἔπειτα μήπως πολὺ πρὸ τοῦ Θουκυδίδου τὴν αὐτὴν γνώμην δὲν ἐξέφερε πανδήμως ὁ Ἀριστο-

Θουκυδίδης

φάνης, γνώμην κυρωθεῖσαν ὑπὸ ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν αἰώνων;

Ἡ πρόθυμος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ συμμαχίδων πόλεων ἐπανάστασις, ὡς ἀρχὴ μάλιστα κακοῦ δυναμένου ν' ἀποβῇ ἔτι δεινοτέρου, κατέπληξε τοὺς Ἀθηναίους, οἵτινες συγχρόνως σχεδὸν ὑπέστησαν καὶ ἑτέρας συμφοράς. Διότι ὑπενδίδοντες ἀκαταπαύστως εἰς τὰ βουλεύματα τοῦ Κλέωνος, ἀντὶ νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν Χαλκιδικήν, ἀπεφάσισαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 424 ἔτους ν' ἀνακτήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν Βοιωτίαν, στηριζόμενοι, κατὰ τὸ σύνηθες, εἴς τινας δυσηρεστημένους τῶν βοιωτικῶν πόλεων, οἵτινες ἤλπισαν διὰ συνδρομῆς τῶν Ἀθηναίων νὰ καταβάλωσι τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα καὶ νὰ ἄρξωσιν αὐτοὶ ἐπ' ὀνόματι τῆς δημοκρατίας. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Στρατὸς Ἀθηναίων πολυάριθμος,συγκείμενος ἐξ 7.000 ὁπλιτῶν καὶ πολλῶν ἑκατοντάδων ἱππέων καὶ 25.000 ψιλῶν καὶ σκευοφόρων κατέλαβεν, ὑπὸ τὸν Ἱπποκράτην, τὸ Δήλιον, λιμένα τῆς Ταναγρικῆς, πλησιέστατα εἰς τὰ ἀττικὰ σύνορα κείμενον. Πρὶν ὅμως ὁ στρατὸς οὗτος προφθάσῃ νὰ ὀχυρωθῇ ἀποχρώντως ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ πρὶν οἱ δημοκρατικοὶ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ ἐσωτερικῶν αὐτῶν εἰς τὰς βοιωτικὰς πόλεις κίνημα οἱ ἄρχοντες τῶν πόλεων τούτων ὀλιγαρχικοί, ἄγοντες 7.000 ὁπλιτῶν καὶ 1000 ἱππεῖς, 500 πελταστὰς καὶ 10.000 ψιλούς, ἐξώρμησαν κατὰ τῶν Ἀθηναίων καί, συγκροτηθείσης περὶ Δήλιον μάχης πεσματωδεστάτης καὶ φονικῆς, οἱ Ἀθηναῖοι ἡττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον πολλὰς χιλιάδας ἀνδρῶν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 424 ἐπελθοῦσα τροπὴ τῶν πραγμάτων. Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀναδειχθῆ ἁπανταχοῦ νικηφόροι καὶ ἠδύναντο νὰ τελειώσωσι τὸν πόλεμον εἰς τρόπον συμφορώτατον δι' αὐτούς. Δέν το ἔπραξαν καὶ ἤδη διετέλουν ἁπανταχοῦ ἡττημένοι, τὸ δὲ χείριστον, ἔβλεπον τὸ πῦρ τῆς ἐπαναστάσεως διαδιδόμενον εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις. Ἐντεῦθεν ἡ μερὶς τῶν συνετωτέρων ἀνδρῶν, ἧς προΐστατο ὁ Νικίας, ἔπεισεν ἐπὶ τέλους τὸν δῆμον ὅτι ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ εἰρήνης ἐνόσῳ τὰ πράγματα ἦσαν εἰσέτι ἀμφίρροπα. Τῳόντι, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πάθει τὴν δεινὴν περὶ Δήλιον ἧτταν, ἂν ἀπέβαλον τὴν Ἀμφίπολιν καὶ ἄλλας ἐν Μακεδονίᾳ πόλεις, ἦσαν ὅμως ἔτι ἀφ' ἑτέρου κύριοι τῆς Πύλου, τῶν Κυθήρων, τῆς Μεθώνης, τῆς Νισαίας, καὶ πρὸ πάντων ἦσαν κύριοι τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντων Σπαρτιατῶν, ὥστε ὑπῆρχεν ἔτι ἰσότης πλεονεκτημάτων καὶ ζημιῶν· καὶ πρὸς τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν πάντοτε πρόθυμοι νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα ἵνα ἀνακτήσωσι τοὺς ἄνδρας αὐτῶν, ἡ δ' ὀλιγαρχία τῆς Σπάρτης, φθονοῦσα τὸν Βρασίδαν, δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ κατορθώματα καὶ ἐσχάτως ἀπεποιήθη νὰ πέμψῃ αὐτῷ οἱανδήποτε ἐπικουρίαν. Ἡ περίστασις λοιπὸν ἦτο ἔτι ἐπιτηδεία πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης· ἐνῷ, ἂν ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει, ἂν ἡ Σπάρτη ἀπελπισθεῖσα ἔτεινε τελευταῖον χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Βρασίδου, ἂν ἡ ἐπανάστασις τῶν συμμαχίδων πόλεων ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης μετεδίδετο εἰς τὰς παρακειμένας νήσους, ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων ἠδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ, ἡ δὲ πόλις αὕτη ν' ἀναγκασθῇ νὰ ὑποκύψῃ εἰς συνθήκας ἐπιζημιωτάτας. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ λόγοι δι' οὓς ὁ Νικίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατίσχυσαν τελευταῖον τοῦ Κλέωνος καὶ συνωμολόγησαν,ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 423, ἀνακωχὴν ἑνὸς ἔτους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἤλπισαν ὅτι θέλουσι δυνηθῆ νὰ καταλύσωσι τὸν ὀλέθριον τοῦτον πόλεμον δι' εἰρήνης ὁριστικῆς.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ ἀνακωχὴ αὕτη δὲν ἠμπόρεσε παντάπασι νὰ ἐκτελεσθῇ εἰς τὴν

Χαλκιδικήν· αἱ πόλεις ἐξηκολούθουν αὐτόθι ἀφιστάμεναι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων· ὁ Βρασίδας δὲν ἐπείθετο νὰ καταλίπῃ αὐτὰς ἀπροστατεύτους ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, ὃν ἀνέλαβον ἐπὶ ταῖς προηγουμέναις αὐτοῦ ἐπαγγελίαις· ἡ δ' ἐν Ἀθήναις φιλοπόλεμος μερίς, ὠφελουμένη ἐκ τούτου, ἐπέτυχε νὰ μὴ γίνωσι σπουδαῖαι περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Λακεδαιμόνιοι, θεωροῦντες ὅτι ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐν τῷ κυριωτάτῳ ἐκείνῳ σταδίῳ, ἀπεφάσισαν τελευταῖον νὰ πέμψωσιν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν εἰς τὸν Βρασίδαν. Καὶ ἡ μὲν ἐπικουρία αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς Μακεδονίαν, διότι ὁ βασιλεὺς Περδίκκας, διχονοήσας ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὸν Βρασίδαν καὶ ἀσπασθεὶς τὴν τῶν Ἀθηναίων μερίδα, ἐνήργησεν ὥστε οἱ Θεσσαλοὶ νὰ παρεμποδίσωσι τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀλλ' ὅμως τὸ ἔτος τῆς ἀνακωχῆς παρῆλθεν οὐδὲν ἧττον ἄπρακτον· καὶ τότε ὁ Κλέων ἤρχισεν εἴπερ ποτὲ ἐντονώτερον κραυγάζων κατὰ τῆς ἀνικανότητος τῶν στρατηγῶν, τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπιτραπέντων τὰ τῆς Χαλκιδικῆς πράγματα καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ σταλῇ αὐτόθι στρατηγὸς ἕτερος μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσης, ἵνα καταβάλῃ ὁριστικῶς τὸν Βρασίδαν. Στρατηγὸν δὲ ἕτερον ἐνόει ἑαυτόν· διότι ἀπὸ τοῦ ἐν Πύλῳ παραλόγου εὐτυχήματος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἀφροσύνην νὰ φαντάζεται ὅτι κατέστη καὶ πολεμικὸς ἀνὴρ ἐμπειρότατος. Τὸ δὲ χείριστον, οἱ Ἀθηναῖοι, ἀποφασίσαντες τὴν ἀποστολὴν νέας δυνάμεως, εἰς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Κλέωνα ἐπέτρεψαν ὁμοθυμαδὸν τὴν στρατηγίαν· ἴσως δι' οὓς λόγους καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Σφακτηρίας ἐκστρατείας, ὅ ἐστιν οἱ μὲν συνετώτεροι ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ ἀνδρὸς ὁ δὲ πολὺς ὄχλος ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ὅτι θέλει ἀληθῶς θριαμβεύσει δι' αὐτοῦ.

Κατὰ μῆνα λοιπὸν Αὔγουστον τοῦ 322 ἔτους ἐξέπλευσεν ὁ Κλέων ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν, ἄγων 1200 ἀθηναίους, λημνίους καὶ ἰμβρίους ὁπλίτας καὶ 300 ἱππεῖς, ἅπαντας λογάδας ἄνδρας, ἔτι δὲ συμμάχους ἱκανοὺς καὶ τριάκοντας τριήρεις. Ἀλλ' οὐ πολὺ μετὰ τὴν εἰς Χαλκιδικὴν ἄφιξίν του, ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς Βρασίδαν περὶ Ἀμφίπολιν, ἔπαθεν ἧτταν ἐπονείδιστον, καθ' ἣν καὶ αὐτὸς ἐφονεύθη ἐνῷ ἔφευγεν αἰσχρῶς. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ μάχῃ ἐτελείωσε καὶ ὁ Βρασίδας τὸ βραχὺ καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ στάδιον. Ἀλλ' ὁ Βρασίδας ἀπέθανε θάνατον ἡρωικόν, ἐνῷ προκινδυνεύων ἀπεφάσιζε τὴν νίκην· ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν ἐτιμήθη ἡ μνήμη αὐτοῦ μαρτυρεῖ παντὸς ἐγκωμίου βέλτιον ὁπόσον βαθεῖαν ἐντύπωσιν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον αἱ δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαί, αἱ πολιτικαὶ καὶ ἀστικαὶ αὐτοῦ ἀρεταί. Οἱ σύμμαχοι πάντες σὺν ὅπλοις παραπέμποντες τὸν νεκρὸν αὐτοῦ ἔθαψαν δημοσίᾳ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ἀμφιπόλεως, οἱ δ' Ἀμφιπολῖται περιφράξαντες τὸ μνημεῖον ἐτίμησαν αὐτὸν ἔκτοτε ὡς ἥρωα, δι' ἀγώνων καὶ θυσιῶν ἐτησίων, καὶ σωτῆρα καὶ οἰκιστὴν τῆς πόλεως ἀνηγόρευσαν, ἀφανίσαντες πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἀναμιμνήσκῃ τὸν ἀθηναῖον τῆς ἀποικίας ταύτης κτίτορα.

Οὕτως ἐξέλιπον ἐκ μέσου οἱ δύο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πρωταγωνισταὶ τοῦ πολέμου, ὅ,τε ἀγαθὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Βρασίδας, καὶ ὁ πονηρὸς αὐτοῦ δαίμων, ὁ Κλέων· καὶ τότε τελευταῖον ὑπερίσχυσεν ὁριστικῶς ἐν Ἀθήναις ἡ περὶ τὴν Νικίαν μερίς, ὁ δ' ἀνὴρ οὗτος ἐπεχείρησεν, ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀμφίπολιν μάχην, πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σπάρτης Πλειστοάνακτα, φίλον ἐπίσης τῆς εἰρήνης ὄντα, διαπραγματεύσεις, αἵτινες ἐξηκολούθησαν δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος καὶ ἐπήγαγον, ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους 421, τὴν συνομολόγησιν σπονδῶν πεντηκονταετῶν. Αἱ κυριώτεραι διατάξεις τῶν σπονδῶν τούτων, αἵτινες φέρουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῆς «Νικιείου εἰρήνης», ἦσαν 1) ὅτι οἱ Λακεδαι-

μόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι θέλουσιν ἀποδώσει εἰς τοὺς 'Αθηναίους τὴν 'Αμφίπολι ν καὶ πρὸς τούτοις θέλουσι παραδώσει εἰς αὐτοὺς τὰς πόλεις "Αργιλον, Στάγειρον, "Ακανθον, Σκῶλον, "Ολυνθον καὶ Σπάρτωλον. 'Αλλ' αἱ ἓξ τελευταῖαι αὗται πόλεις θέλουσι μένει αὐτόνομοι ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον τοῦ νὰ πληρώνωσιν εἰς τὰς 'Αθήνας τὸν ἐπ' 'Αριστείδου ταχθέντα φόρον εἰς τὸν βουλόμενον τῶν πολιτῶν αὐτῶν ἐπετρέπετο νὰ ἐγκαταλίπῃ αὐτάς, συνεπαγόμενος καὶ τὴν περιουσίαν του· τοῦ λοιποῦ δὲ αἱ πόλεις αὗται μήτε Λακεδαιμονίων μήτε 'Αθηναίων ἔμελλον νὰ εἶναι σύμμαχοι παρεκτὸς ἂν οἱ 'Αθηναῖοι ἤθελον πείσει αὐτὰς μετ' αὐτῶν οἰκειοθελῶς νὰ συνταχθῶσιν. Οἱ δὲ Μηκυβερναῖοι καὶ Σαναῖοι καὶ Σιγγαῖοι ἔμελλον νὰ οἰκῶσι τὰς πόλεις αὐτῶν ὡς αὐτόνομοι καὶ ὑπὸ τῶν γειτόνων 'Ολυνθίων καὶ 'Ακανθίων μὴ παρενοχλούμενοι. 'Επὶ πᾶσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ σύμμαχοι ὤφειλον νὰ ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς 'Αθηναίους τὸ Πάνακτον, κείμενον εἰς τὰ μεθόρια τῆς 'Αττικῆς καὶ Βοιωτίας, βορειοανατολικῶς τῶν 'Ελευθερῶν, καὶ προσέτι ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. 'Αφ' ἑτέρου 2) οἱ 'Αθηναῖοι ὤφειλον ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ Κορυφάσιον, τὰ Κύθηρα, τὴν Μεθώνην, τὸ Πτελεὸν καὶ τὴν 'Αταλάντην, ἔτι δὲ ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους. 3) Οἱ 'Αθηναῖοι ἔμενον ἐλεύθεροι νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ἄλλας ὑποτεταγμένας αὐτοῖς πόλεις.—"Οτε αἱ διατάξεις τῆς εἰρήνης ταύτης ὑπεβλήθησαν, ἐν Σπάρτῃ, εἰς τὴν σύνοδον τῶν συμμάχων αὐτῆς πόλεων, ἡ πλειονοψηφία τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρεδέχθη αὐτὰς καὶ ὤμοσε τὴν τήρησίν των, ἀλλὰ μόνον ἡ πλειονοψηφία. Οἱ Βοιωτοί, οἱ Μεγαρεῖς, οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ 'Ηλεῖοι ἀπεποιήθησαν ρητῶς τὴν συναίνεσιν αὐτῶν· οἱ μὲν Κορίνθιοι, διότι δὲν ἀνελάμβανον τὸ Σόλλιον καὶ τὸ 'Ανακτόριον, οἱ δὲ Μεγαρεῖς διότι δὲν ἀπεδίδετο εἰς αὐτοὺς ἡ Νίσαια, οἱ δὲ Βοιωτοί, διότι ὑπεχρεοῦντο ν' ἀποδώσωσι τὸ Πάνακτον, οἱ δὲ 'Ηλεῖοι ἄδηλον διατί.

Νόμισμα 'Αμφιπόλεως

(Κεφαλὴ τοῦ 'Απόλλωνος, δᾷς καὶ στάχυς)

[»Καὶ χάριν γνώσεως λεπτομερειῶν τινων περὶ τῆς ἐπελθούσης εἰρήνης καὶ ἵνα »παράσχωμεν τῷ ἀναγνώστῃ ἰδέαν τινὰ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ ὕφους τῆς συντάξεως τῶν »ἀρχαίων συνθηκῶν παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ κείμενον αὐτὸ τῶν πεντηκοντουτίδων »σπονδῶν ὡς ἔχει τοῦτο παρὰ Θουκυδίδῃ (Ε΄ 18—19)·

«Σπονδὰς ἐποιήσαντο 'Αθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι κατὰ τάδε »καὶ ὤμοσαν κατὰ πόλεις. Περὶ μὲν τῶν ἱερῶν τῶν κοινῶν θύειν καὶ ἰέναι καὶ μαντεύεσθαι »καὶ θεωρεῖν(1) κατὰ τὰ πάτρια τὸν βουλόμενον καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ἀδεῶς. »Τὸ δ' ἱερὸν καὶ τὸν νεὼν τὸν ἐν Δελφοῖς τοῦ 'Απόλλωνος καὶ Δελφοὺς αὐτονόμους »εἶναι καὶ αὐτοτελεῖς καὶ αὐτοδίκους (2) καὶ αὐτῶν καὶ τῆς γῆς τῆς ἑαυτῶν κατὰ τὰ πάτρια (3). "Ετη δὲ εἶναι τὰς σπονδὰς πεντήκοντα 'Αθηναίοις καὶ τοῖς ξυμμάχοις τοῖς »'Αθηναίων καὶ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς συμμάχοις τοῖς Λακεδαιμονίων ἀδόλους

(1) Προσκυνεῖν, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, προκειμένου περὶ σεβασμάτων ἱερῶν.

(2) Πρόκειται περὶ αὐτονόμου καὶ ἐλευθέρας κατὰ τοὺς ἐν τῷ τόπῳ ἰσχύοντας νόμους ἄνευ ξένης ἀναμίξεως ἢ ἑτεροδικίας οἱασδήποτε.

(3) Ταῦτα ἀφορῶσιν εἰς τὸ πανελλήνιον δίκαιον καὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν 'Ελλήνων.

»καὶ ἀβλαβεῖς καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ὅπλα δὲ μὴ ἐξέστω ἐπιφέρειν ἐπὶ πη-»μονῇ μήτε Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐπὶ Ἀθηναίους καὶ τοὺς ξυμμάχους »μήτε Ἀθηναίους καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐπὶ Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους, μήτε »τέχνῃ μήτε μηχανῇ μηδεμιᾷ. Ἢν δέ τι διάφορον ᾖ πρὸς ἀλλήλους, δικαίῳ χρῆσθαι »καὶ ὅρκοις, καθ' ὅ τι ἂν ξυνθῶνται· ἀποδόντων δὲ Ἀθηναίοις Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ »ξύμμαχοι Ἀμφίπολιν. Ὅσας δὲ πόλεις παρέδοσαν Λακεδαιμόνιοι Ἀθηναίοις, ἐξέστω »ἀπιέναι ὅποι ἂν βούλωνται αὐτοὺς καὶ τὰ ἑαυτῶν ἔχοντας· τὰς δὲ πόλεις φερούσας τὸν »φόρον τὸν ἐπ' Ἀριστείδου αὐτονόμους εἶναι. Ὅπλα δὲ μὴ ἐξέστω ἐπιφέρειν Ἀθηναίους »μηδὲ τοὺς ξυμμάχους ἐπὶ κακῷ, ἀποδιδόντων τὸν φόρον, ἐπειδὴ αἱ σπονδαὶ ἐγένοντο. »Εἰσὶ δὲ Ἄργιλος, Στάγειρος, Ἄκανθος, Σκῶλος, Ὄλυνθος, Σπάρτωλος. Ξυμμάχους δ' εἶναι »μηδετέρων, μήτε Λακεδαιμονίων μήτε Ἀθηναίων· ἢν δὲ Ἀθηναῖοι πείθωσι τὰς πόλεις, »βουλομένας, ταύτας ἐξέστω ξυμμάχους ποιεῖσθαι αὐτοὺς Ἀθηναίοις. Μηκυβερναίους δὲ »καὶ Σαναίους καὶ Σιγγαίους οἰκεῖν τὰς πόλεις τὰς ἑαυτῶν, καθάπερ Ὀλύνθιοι καὶ Ἀκάν-»θιοι. Ἀποδόντων δὲ Ἀθηναίοις Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι Πάνακτον. Ἀποδόν-»των δὲ καὶ Ἀθηναῖοι Λακεδαιμονίοις Κορυφάσιον καὶ Κύθηρα καὶ Μέθανα καὶ »Πτελεὸν καὶ Ἀταλάντην καὶ τοὺς ἄνδρας ὅσοι εἰσὶ Λακεδαιμονίων ἐν τῷ δημοσίῳ »(ἐν τῇ φυλακῇ) τῶν Ἀθηναίων ἢ ἄλλοθί που ὅσης Ἀθηναῖοι ἄρχουσιν ἐν δημοσίῳ· »καὶ τοὺς ἐν Σκιώνῃ πολιορκουμένους Πελοποννησίων ἀφεῖναι καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι Λακε-»δαιμονίων ξύμμαχοι ἐν Σκιώνῃ εἰσὶ καὶ ὅσους Βρασίδας ἐσέπεμψε καὶ εἴ τις τῶν ξυμμά-»χων τῶν Λακεδαιμονίων ἐν Ἀθήναις ἐστὶν ἐν τῷ δημοσίῳ ἢ ἄλλοθί που ἧς Ἀθηναῖοι »ἄρχουσιν ἐν δημοσίῳ. Ἀποδόντων δὲ καὶ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ ξύμμαχοι οὕστινας ἔχου-»σιν Ἀθηναίων καὶ τῶν ξυμμάχων κατὰ ταὐτά. Σκιωναίων δὲ καὶ Τορωναίων καὶ Σερμυ-»λιῶν καὶ εἴ τινα ἄλλην πόλιν ἔχουσιν Ἀθηναῖοι, Ἀθηναίους βουλεύεσθαι περὶ αὐτῶν »καὶ τῶν ἄλλων πόλεων ὅ τι ἂν δοκῇ αὐτοῖς. Ὅρκους δὲ ποιήσασθαι Ἀθηναίους πρὸς Λα-»κεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους κατὰ πόλεις, ὀμνύντων δὲ τὸν ἐπιχώριον ὅρκον ἑκάτεροι »τὸν μέγιστον, ἑπτακαίδεκα ἑκάστης πόλεως. Ὁ δ' ὅρκος ἔστω ὅδε· «Ἐμμενῶ ταῖς ξυνθήκαις »καὶ ταῖς σπονδαῖς ταῖσδε δικαίως καὶ ἀδόλως». Ἔστω δὲ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς ξυμ-»μάχοις κατὰ ταὐτὰ ὅρκος πρὸς Ἀθηναίους, τὸν δὲ ὅρκον ἀνανεοῦσθαι κατ' ἐνιαυτὸν ἀμ-»φοτέρους. Στήλας δὲ στῆσαι Ὀλυμπίασι καὶ Πυθοῖ καὶ Ἰσθμοῖ καὶ Ἀθήνησι ἐν »πόλει καὶ ἐν Λακεδαίμονι ἐν Ἀμυκλαίῳ. Εἰ δέ τι ἀμνημονοῦσιν ὁποτεροιοῦν καὶ ὅτου »πέρι, λόγοις δικαίοις χρωμένοις εὔορκον εἶναι ἀμφοτέροις ταύτῃ μεταθεῖναι ὅπῃ ἂν δοκῇ »ἀμφοτέροις, Ἀθηναίοις καὶ Λακεδαιμονίοις».

Ἔρις (ἐξ ἀγγείου)

Ὁ τρίκορμος Τυφών
(Ἔγχρωμον ἀνάγλυφον τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΑΓΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

Τοιουτοτρόπως ἐτελείωσεν ἢ μᾶλλον ἐφάνη ὅτι ἐτελείωσεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἀκριβῶς δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ. Ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι ἐξῆλθον ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου δεινῶς τετραυματισμένοι. Ἡ μὲν Σπάρτη ὄχι μόνον δὲν ἐπέτυχε τὸν σκοπὸν ὃν ἐξ ἀρχῆς προεκήρυξεν, ὅ ἐστι τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς τῶν Ἀθηναίων τυραννίδος, ἀλλὰ καὶ ἐπισήμως ἀνεγνώρισε τὴν τυραννίδα ταύτην, συνομολογήσασα ὅτι αἱ Ἀθῆναι δικαιοῦνται νὰ πολιτευθῶσι κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς τὰς ὑποτεταγμένας πόλεις. Πρὸς τούτοις ἡ Σπάρτη δεινῶς ἐδυσφημήθη καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ διότι ἐγκατέλιπε τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Ἕλληνας, τοὺς κατὰ προτροπὴν αὐτῆς ἀποστάντας, καὶ διότι ἐταπεινώθη ἐπὶ τοσοῦτο μόνον ἵνα λυτρώσῃ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας, ἀποβαλοῦσα οὕτω τὴν ὑπόληψιν ἣν ἔσῳζε τότε ἔτι ὅτι παρ' αὐτῇ οὐδέποτε ἡ πόλις καθυποτάσσεται εἰς τὸ συμφέρον τῶν κατ' ἰδίαν πολιτῶν ἀλλὰ μᾶλλον οἱ κατ' ἰδίαν πολῖται καθυποτάσσονται εἰς τὸ τῆς πόλεως συμφέρον. Αἱ δ' Ἀθῆναι πάλιν διετήρησαν μὲν ἀκεραίαν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν, ἧς ἕνεκεν ἀνέλαβον τὸν ἀνὰ χεῖρας ἀγῶνα, ἀλλ' ἐξηγόρασαν τὸ πλεονέκτημα τοῦτο διὰ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἀττικῆς, διὰ τῆς ἀπωλείας πολλοῦ πολιτῶν πλήθους, διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τοῦ δημοσίου ταμείου καὶ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ πρὸς αὐτοὺς κοινοῦ μίσους, ἕνεκα τῶν ἀγρίων σφαγῶν εἰς τὰς ὁποίας πολλάκις ἐξετραχηλίσθησαν.

Καὶ ἔπειτα, μήπως ἡ εἰρήνη αὕτη ἐστηρίχθη ἐπὶ βάσεων ὁπωσοῦν ἀσφαλῶν ; Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔσπευσαν μὲν ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους αὐ-

τῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πείσωσι τὰς πόλεις ὅσαι ἀπέστησαν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ, καὶ ἰδίως τὴν Ἀμφίπολιν, νὰ ὑποκύψωσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων, οὐδ' ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα νὰ καταναγκάσωσιν αὐτὰς εἰς τοῦτο, περιορισθέντες ν' ἀνακαλέσωσι τὰ ἐκεῖ στρατεύματά των, ὥστε εἰς ἓν τῶν κυριωτάτων τοῦ πολέμου σταδίων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐπείθοντο οὔτε τὴν Πύλον ν' ἀποδώσωσιν οὔτε τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας ἄνδρας. Ἀφ' ἑτέρου εἴδομεν ὅτι οἱ ἰσχυρότατοι τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις οἱ Βοιωτοί, δὲν ἀνεγνώρισαν τὴν εἰρήνην· ἐπειδὴ δὲ οἱ Βοιωτοὶ ἦσαν κύριοι τοῦ Πανάκτου, τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελον ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἔμεινε καὶ οὗτος ὁ τῶν σπονδῶν ὅρος ἀνεκτέλεστος. Τότε οἱ Σπαρτιᾶται, θεωροῦντες ὅτι διὰ τῆς καταπαύσεως τοῦ πολέμου οὐδὲν ἄλλο ἐπέτυχον εἰμὴ τὴν κατακραυγὴν τῶν συμμάχων, ἠθέλησαν διὰ νέας τινὸς θυσίας ν' ἀνακτήσωσι τοὐλάχιστον τοὺς ἄνδρας αὐτῶν καὶ συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἰδίαν συνθήκην συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἐπιτυχόντες τὸ νέον τοῦτο πλεονέκτημα, ἀπέδωκαν τελευταῖον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τοὺς ἄνδρας. Ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι, καίτοι καθ' ἑκάστην ὑποσχόμενοι νὰ ἐκτελέσωσι τὴν νέαν ταύτην συνθήκην, ἀναγκάζοντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Ἀθηναίων τοὺς συμμάχους εἰς ἐκτέλεσιν τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν, δὲν ἐξεπλήρουν τὴν ὑπόσχεσιν, διὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐξεπλήρουν τὰς ἄλλας ὑποχρεώσεις ἃς ἀνέλαβον διὰ τῶν σπονδῶν, καὶ ἰδίως δὲν ἀπέδιδον τὴν Πύλον. Ἐν τούτοις οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅ,τι μᾶλλον ἐπεθύμουν μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἀνδρῶν ἦτο ἡ ἀπὸ τῆς Πύλου ἀναχώρησις τῶν Ἀθηναίων· καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο ἐπροσπάθησαν νὰ καταπείσωσι τοὺς Βοιωτοὺς ν' ἀποδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τοὺς αἰχμαλώτους, προσέτι δὲ καὶ τὸ Πάνακτον· οἱ δὲ Βοιωτοὶ ἐπροσποιήθησαν ὅτι δέχονται τὴν πρότασιν ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ συνομολογηθῇ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Σπάρτης συνθήκη συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, συνθήκη δι' ἧς ἤθελον νὰ οὐδετερώσωσι τὴν προσφάτως γενομένην στενὴν συμμαχίαν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων. Οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἠδύναντο νὰ δεχθῶσι τὴν πρότασιν ταύτην τῶν Βοιωτῶν εἰμὴ παραβιάζοντες τὰ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνομολογηθέντα· ἀλλὰ τοσαύτη ἦτο ἡ ἐπιθυμία αὐτῶν ν' ἀνακτήσωσι τὴν Πύλον ὥστε ἐνέδωκαν εἰς τὴν πρότασιν τῶν Βοιωτῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ πρὸς τούτους συνθήκη, μυστικῶς γινομένη, δὲν θέλει γνωσθῇ ἐν Ἀθήναις. Συνωμολογήθη λοιπὸν ἡ πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς συνθήκη,οἵτινες ὅμως, μὴ θέλοντες πάλιν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ Πάνακτον, ὡς φρούριον, ἔσπευσαν νὰ καταβάλωσιν αὐτὸ εἰς ἔδαφος· καί, ὅτε ἦλθον εἰς Βοιωτίαν πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἵνα παραλάβωσι τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους καὶ τὸ Πάνακτον, εὗρον τὸ φρούριον τοῦτο κατεστραμμένον. Οὐδὲν ἧττον οἱ πρέσβεις μετέβησαν εἰς Ἀθήνας καὶ εἶπον ὅτι ἰδοὺ οἱ παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς εὑρισκόμενοι αἰχμάλωτοι Ἀθηναῖοι, ἰδοὺ καὶ ὁ χῶρος τοῦ Πανάκτου· οὕτω δ' ἐκτελουμένου καὶ τοῦ ὅρου τούτου τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν ζητοῦσι καὶ αὐτοὶ τελευταῖον τὴν ἀπόδοσιν τῆς Πύλου. Ἀλλὰ εὗρον ἐν Ἀθήναις μεγάλην πνευμάτων ἀλλοίωσιν.

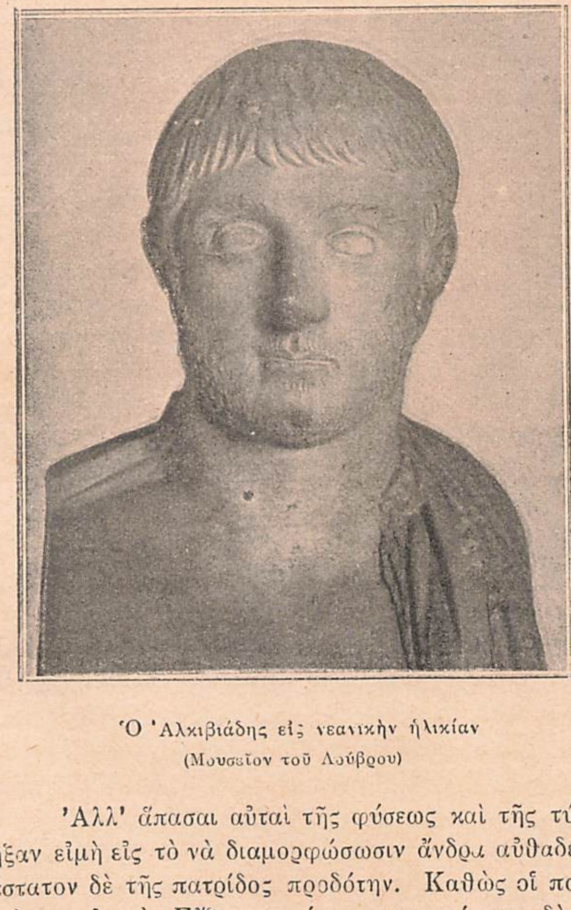
Οἱ Ἀθηναῖοι ἔμαθον τότε κατὰ πρῶτον πιθανώτατα τὴν χωριστὴν συμμαχίαν, ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι συνωμολόγησαν πρὸς τοὺς Βοιωτούς· ἔμαθον ὅτι δὲν πρόκειται ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς τὸ φρούριον τοῦ Πανάκτου ἀλλὰ μόνον ὁ ψιλὸς τοῦ Πανάκτου χῶρος· ὑπέλαβον τοῦτο εὐλόγως ὡς ἐμπαιγμόν, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶχον τὴν συνείδησιν ὅτι αὐτοὶ μὲν τὸ καθ' ἑαυτοὺς ἐθεράπευσαν ἓν τῶν κυρίων συμφερόντων τῆς Σπάρτης, ἀποδόντες αὐτῇ τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντες ἄνδρας, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι

οὐδένα τῶν κυριωτάτων ὅρων τῆς εἰρήνης ἐξεπλήρωσαν. Ὅθεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἦτο ἐλάχιστα διατεθειμένη νὰ παραδεχθῇ τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων· τὴν δὲ τοιαύτην αὐτῆς διάθεσιν ἐνίσχυσεν ἐκ παντὸς τρόπου ἀνὴρ ὅστις κατὰ πρῶτον ἤδη ἀναφαίνεται εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς πατρίδος αὐτοῦ στάδιον, καὶ ἔμελλε μὲν μετ' ὀλίγον νὰ ἐπενεργήσῃ πολυειδῶς εἰς τὴν τύχην αὐτῆς ἔμελλε δὲ νὰ ἀναδειχθῇ ὁ μᾶλλον ποικιλότροπος βεβαίως τῶν τοσούτῳ ποικιλοτρόπων χαρακτήρων οὓς παρίστησιν ἡ ἀρχαία πάτριος ἡμῶν ἱστορία. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο ὁ Ἀλκιβιάδης.

Ὁ Ἀλκιβιάδης εἷλκε τὸ γένος ἀπὸ τῶν Αἰακιδῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικωτέρων χρόνων ἀνῆκε, πατρόθεν τε καὶ μητρόθεν, εἰς τοὺς πρώτους τῶν Ἀθηνῶν οἴκους. Ὁ μὲν πάππος αὐτοῦ Ἀλκιβιάδης, φίλος διατελέσας τοῦ Κλεισθένους, εἶχε συμπράξει οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, περὶ τὰ τέλη τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, διενεργηθεῖσαν πολιτικὴν μεταβολήν, ὁ δὲ πατήρ, ὁ Κλεινίας, ἀφοῦ ἰδιοστόλῳ τριήρει περὶ Ἀρτεμίσιον ἐνδόξως ἐναυμάχησεν, ἔπεσεν ὕστερον εἰς τὴν ὀλεθρίαν περὶ Κορώνειαν πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς μάχην. Ἀπὸ δὲ τῆς μητρὸς Δεινομάχης τῆς Μεγακλέους ἦτο ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπόγονος τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συγγενὴς τοῦ Περικλέους· ἔπειτα δὲ συζευχθεὶς Ἱππαρέτην τὴν θυγατέρα τοῦ ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει οὐδὲν ἧττον ὀνομαστοῦ Ἱππονίκου, ὅστις ἔπεσε μαχόμενος περὶ Δήλιον, ὁ Ἀλκιβιάδης προσέθηκεν εἰς τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ περιουσίαν καὶ τὴν οὐ μικρὰν προῖκα δέκα ταλάντων. Ἡ φύσις, ὡσεὶ ἀντιφιλοτιμουμένη πρὸς τὴν τύχην, ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν τὰ κάλλιστα τῶν σωματικῶν καὶ ἠθικῶν προτερημάτων. Τὸ κάλλος αὐτοῦ ὑπῆρξε πολυθρύλητον καὶ ἂν πιστεύσωμεν μάρτυρα σύγχρονον καὶ σπουδαῖον, τὸν Ξενοφῶντα, αὐταὶ αἱ σεμνότεραι τῶν γυναικῶν δὲν ἠδύναντο ν' ἀνθέξωσιν εἰς αὐτό. Τὸ ἀθλητικὸν αὐτοῦ σῶμα ἦτο ἐνταυτῷ παραδόξως εὐτράπελον· διὸ καὶ παρεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πρὸς τὸν χαμαιλέοντα, παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐκεῖνος μὲν πρὸς ἓν τοὐλάχιστον, ὡς ἐλέγετο, χρῶμα, τὸ λευκόν, ἐξηδυνάτει νὰ ἀφομοιώσῃ ἑαυτόν, οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἐν τῷ κόσμῳ δίαιτα ἣν ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν ἐφάνη ἐπιτήδειος νὰ μιμηθῇ καὶ νὰ μετέλθῃ. Διότι ἐν Σπάρτῃ μὲν ἀνεδείχθη γυμναστικός, εὐτελής, σκυθρωπός, ἐν Ἰωνίᾳ δὲ ἀκόλαστος, φιλήδονος, ῥᾴθυμος, ἐν Θρᾴκῃ μεθυστικός, ἐν Θεσσαλίᾳ ἱππαστικός, συζήσας δὲ καὶ μετὰ τοῦ σατράπου Τισσαφέρνους ὑπερέβαλεν ὄγκῳ καὶ πολυτελείᾳ τὴν περσικὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐντὸς δὲ τοῦ καλλίστου τούτου σκεύους κατετέθησαν τὰ σπέρματα σπανίων διανοητικῶν καὶ ψυχικῶν ἀρετῶν. Τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ ἔδωκεν ἐκ πρώτης νεότητος λαμπρὰ δείγματα· ἐν ἔτει 432, μόλις ὢν εἰκοσαέτης, προεκινδύνευσεν ὡς οὐδεὶς ἄλλος περὶ Ποτίδαιαν καὶ βαρεῖαν ἔλαβε πληγήν, οὐδὲ διέσωσε τὴν ζωὴν εἰμὴ χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ φιλοσόφου Σωκράτους, ὅστις καὶ αὐτὸς ὡς ὁπλίτης μετ' ἐκείνου συνυπηρέτει· ὀκτὼ δὲ ἔτη μετέπειτα διέπρεψεν ὡς ἱππεὺς ἐν τῇ περὶ Δήλιον πανωλεθρίᾳ καὶ ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμὴν ν' ἀνταποδώσῃ εἰς τὸν Σωκράτην τὴν ὀφειλήν, ὑπερασπίσας αὐτὸν κατὰ τῶν βαρέως ἐπικειμένων Βοιωτῶν. Τὸ πολυμήχανον αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἡ περὶ τοὺς λόγους εὐφυΐα ἀνεκάλει εἰς πολλὰ τὸν μέγαν Θεμιστοκλέα. Περὶ δὲ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ διεφώνουν μὲν οἱ ἀρχαῖοι· διότι ὁ Θεόφραστος, ὅστις ὅμως δὲν ἤκουσεν αὐτοῦ, καθὸ ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος, βεβαιοῖ ὅτι «εὑρεῖν μὲν τὰ δέοντα καὶ νοῆσαι πάντων ἱκανώτατος» ὑπῆρξεν ὁ Ἀλκιβιάδης, περὶ δὲ τὴν ἔκθεσιν τῶν διανοημάτων πολλάκις, μεταξὺ λέγων, ἀπεσιώπα, διαφυγούσης αὐτὸν τῆς λέξεως· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ σύγχρονος τοῦ Ἀλκιβιάδου κωμικὸς Εὔπολις ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ εἶπε·

Λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν,

έννοῶν διὰ τούτου ὅτι ἦτο ἐπιτηδειότερος περὶ τὰς κατ' ἰδίαν ἐντεύξεις ἢ κατὰ τοὺς ἐνώπιον τοῦ δήμου ἀγῶνας. 'Αλλ' ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ 'Αλκιβιάδου τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου παρατεθειμένων δὲν θέλομεν ἴσως ἔτι παραδεχθῆ τὴν γνώμην τοῦ Δημοσθένους, ὅστις εἶπεν αὐτὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις δεινότατον περὶ τὸ λέγειν, ἀνάγκη ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ 'Αλκιβιάδης, ἂν ὄχι ἄλλο, ἠδύνατο τοὐλάχιστον καὶ ἐνώπιον τοῦ δήμου νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπιτυχῶς τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. 'Επὶ πᾶσι δὲ ηὐτύχησε νὰ λάβῃ διδασκάλους καὶ ὁδηγοὺς οἵους οὐδεὶς ἄλλος τῶν προακμασάντων ἐν τῇ πόλει ἀνδρῶν· διότι, ἵνα εἰς τοὺς κυριωτάτους περιορισθῶμεν, ὁ μὲν Πρόδικος, τοῦ ὁποίου φέρεται εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος ὁ θαυμάσιος περὶ 'Ηρακλέους μῦθος, ἀνέλαβε νὰ παραστήσῃ εἰς αὐτὸν τὰς ὑγιεστέρας περὶ ἀρετῆς ἀρχάς· ὁ δὲ Σωκράτης ὁ σοφώτατος, ὁ χρηστότατος, ὁ θετικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, μετὰ πατρικῆς στοργῆς ἐνησχολήθη νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸν τὰ ἀσφαλέστατα διδάγματα τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ συνέσεως καὶ ἐμπειρίας· ὁ δὲ Περικλῆς αὐτός, ὁ ὀλύμπιος Περικλῆς, ἐπεχείρησε νὰ διακοσμήσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ὑψίστων πολιτικῶν καὶ ῥητορικῶν μελετημάτων.

Ὁ 'Αλκιβιάδης εἰς νεανικὴν ἡλικίαν
(Μουσεῖον τοῦ Λούβρου)

'Αλλ' ἅπασαι αὐταὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς τύχης αἱ εὐλογίαι εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέληξαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ διαμορφώσωσιν ἄνδρα αὐθαδέστατον μὲν τῶν νόμων βιαστὴν ἀσεβέστατον δὲ τῆς πατρίδος προδότην. Καθὼς οἱ πολλοὶ καὶ μεγάλοι ποταμοὶ οἱ ἀκαταπαύστως εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον καταρρέοντες δὲν ἰσχύουσι νὰ γλυκάνωσι τὰ ὕδατα τῆς θαλασσίας ἐκείνης λεκάνης οὕτω πολλοὶ καὶ χρηστοὶ διδάσκαλοι δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξημερώσωσι τὸ ἦθος καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ 'Αλκιβιάδου. Ὁ Θουκυδίδης ἐπανειλημμένως στηλιτεύει τὸ «μέγεθος τῆς ἐς τὴν δίαιταν παρανομίας αὐτοῦ» καὶ «τὴν ἄλλην αὐτοῦ ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν». Οὐδέποτε τφόντι 'Αθηναῖος κατεπάτησε τοσοῦτον ἀναιδῶς τοὺς κειμένους τῆς πατρίδος νόμους. Εἰσελθὼν ποτε εἰς γραμματοδιδάσκαλόν τινα ῥαπίζει αὐτόν, διότι συνέπεσε νὰ μὴ ἔχῃ οὗτος παρ' ἑαυτῷ τὸν Ὅμηρον· ῥαπίζει δὲ δημοσίᾳ, εἰς τὸ θέατρον, καὶ τὸν χορηγὸν Ταυρέαν, μόνον καὶ μόνον διότι ἦτο ἀντίζηλος αὐτοῦ· ῥαπίζει ὁμοίως τὸν 'Ιππόνικον, τὸν μετέπειτα πενθερὸν αὐτοῦ γενόμενον, ὄχι ὑπ' ὀργῆς ἢ ἕνεκα διενέξεώς τινος ἀλλ' ἐπὶ γέλωτι, συμφωνήσας τοῦτο πρὸς τοὺς φίλους· ἀναλαμβάνει τὴν προστασίαν τοῦ θασίου ποιητοῦ 'Ηγεμόνος καὶ ἐξοβελίζει ἰδίᾳ χειρὶ ἀπὸ τοῦ μητρῴου τὴν κατὰ τοῦ ποιητοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος εἰσαχθεῖσαν

επίσημον κατηγορίαν, προκαλῶν τὴν δικαιοσύνην νὰ ἐξακολουθήσῃ, ἂν τολμᾷ, τὴν ἀνάκρισιν τῆς ὑποθέσεως· καὶ ὅτε ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἱππαρέτη, μὴ ἀνεχομένη ἐπὶ πλέον τὴν ἀκολασίαν αὐτοῦ καὶ ἀπιστίαν, ἐζήτησε τὴν κατὰ τὸν νόμον διάζευξιν, παρελθὼν ὁ Ἀλκιβιάδης διεκώλυσεν αὐτὴν αὐτογνωμόνως νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ εὐεργετήματος τοῦ νόμου καὶ ἁρπάσας αὐτὴν διὰ τῆς βίας, ἐνώπιον ὅλων τῶν ἀρχόντων, ἀπήγαγεν ἀνὰ μέσον τῆς πληθούσης ἀγορᾶς εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἀλλ' αἱ ἀναφερόμεναι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων βιαιοπραγίαι αὐτοῦ κατὰ πλείστων ἰδίᾳ πολιτῶν εἶναι δυσαρίθμητοι. Τίς δὲ δὲν γνωρίζει πῶς ἐπολιτεύθη καὶ πρὸς τὴν ὅλην πατρίδα ; Ἀφοῦ ἐξώθησεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου, ἀφοῦ προεκάλεσε τὴν ἀσύνετον ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατείαν, ἔπειτα, ἐπειδὴ προσεκλήθη νὰ δώσῃ τελευταῖον ἅπαξ λόγον ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης,ἀντὶ νὰ ὑπακούσῃ, λιποτακτεῖ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ καθοδηγεῖ αὐτοὺς πῶς νὰ καταφέρωσι κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πληγὰς καιριωτάτας.

Πόθεν προῆλθεν ἡ τοιαύτη ἐξαχρείωσις τῆς φύσεως ἐκείνης, ἥτις οἴκοθεν ἐφαίνετο ἔχουσα, καὶ εἶχε τῳόντι, ἀγαθωτάτας ἀφορμάς ; Τὰ πάθη αὐτοῦ, εἶπον, ὑπῆρξαν πολλὰ καὶ μεγάλα, μάλιστα δὲ ἰσχυρότατον τὸ φιλόνεικον καὶ τὸ φιλόπρωτον· ἀλλὰ τὰ πάθη ταῦτα εἶχε κοινὰ πρὸς πλείστους τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἠμποροῦμεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ φιλαρχία καὶ ἡ φιλοδοξία εἶναι συνήθως ἐκ τῶν κρατίστων τῆς μεγαλουργίας ἐλατηρίων. Ἡ πρώτη αὐτοῦ ἀνατροφή, εἶπον, παρημελήθη, διότι,πενταετὴς ὤν, ἔμεινεν ὀρφανὸς πατρός· ἀλλὰ μήπως ἡ πρώτη ἀνατροφὴ τοῦ Θεμιστοκλέους, μήπως ἡ πρώτη τοῦ Κίμωνος ἀνατροφὴ ὑπῆρξαν μᾶλλον ἐπιμεμελημέναι; Ὁ Ἀλκιβιάδης,εἶπον, νεώτερος τοῦ δέοντος προῆλθεν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Αὕτη ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ γνώμη τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐπιφέρει ὅτι ὁ νέος ἐκεῖνος ἤθελεν ἀποβῇ ἄλλος Περικλῆς, ἐὰν ὡριμώτερος περιήρχετο εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Ἀλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἤδη 31 ἢ 32 ἐτῶν, ἐνῷ εἰς τὴν Ἀγγλίαν εἴδομεν βουλευτὰς διαπρέψαντας μὲν περὶ τὸ 20 ἔτος τῆς ἡλικίας κυβερνήσαντας δὲ τὸ κράτος πρὶν ἢ συμπληρώσωσι τὸ 25. Καὶ ὅμως εἰς τὰ βόρεια κλίματα ὁ ἄνθρωπος ὡριμάζει βραδύτερον ἢ εἰς τὰ μεσημβρινά. Ἡ ἀλήθεια, νομίζομεν, εἶναι ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέβη οἷος ἀπέβη ἕνεκα τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαίρας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔζησε καὶ ἐπολιτεύθη. Ἡ ἠθικὴ παραλυσία ἣν παρήγαγεν ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος ἔφερεν εἰς μέσον τοσαύτην ἰδεῶν σύγχυσιν ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ φιλαρχία ἐθεώρησε, πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῆς, πάντα τρόπον θεμιτόν, μηδ' αὐτῆς τῆς προδοσίας ἐξαιρουμένης. Τίς δὲ ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἤθελεν ἀναχαιτίσει, σωφρονίσει, χειραγωγήσει τὸν Ἀλκιβιάδην ; Τὸ ἀκόλαστον πλῆθος ὅπερ ἐπεκράτει ἤδη τοῦ πολιτεύματος, καὶ πρὸ μικροῦ εἶχε καταντήσει νὰ παραδώσῃ ἑαυτὸ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κλέωνα, παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ λαμπροῦ ἐκείνου νεανίου τοσούτῳ εὐκολώτερον ὅσῳ ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀναμφισβήτητά τινα προτερήματα,καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἥτις ἐφαίνετο ἐν Ἀθήναις τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν καλῶν κἀγαθῶν οἴκων εἰς οὓς οὗτος ἀνῆγε τὸ γένος. Ἀλλὰ καὶ δι'αὐτὸ τοῦτο,ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ἀνώτερος ὅλων τῶν ἄλλων ὀχλικῶν δημαγωγῶν,δι' αὐτὸ τοῦτο ὁ δῆμος κατήντησε τυφλὸς αὐτοῦ λάτρις καὶ δοῦλος,συγχωρῶν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἐλαττώματα, ἀποθαυμάζων ἅπαντα τὰ τολμήματα καὶ ἐμψυχῶν οὕτω μᾶλλον ἢ περιστέλλων ἅπασαν αὐτοῦ τὴν παρανομίαν. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἀδυναμία τῆς πόλεως ὥστε καὶ ἀφοῦ οὗτος ἀναφανδὸν αὐτὴν ἐπρόδωκε, καὶ ἀφοῦ ἐγένετο παραίτιος τῶν μεγαλυτέρων αὐτῆς συμφορῶν, πάλιν, ἅμα ἠθέλησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτήν, ἠνέῳξεν εἰς αὐτὸν τὰς ἀγκάλας της. Τὸ δὲ

τοιοῦτο τοῦ δήμου πρὸς αὐτὸν πάθος κάλλιστα ἐξήγησεν ὁ 'Αριστοφάνης εἰπών·

Ποθεῖ μέν, ἐχθαίρει δέ, βούλεται δ' ἔχειν.

Ὅ,τι δ' ἐξαιρέτως εἰκονίζει τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ πολίτευμα ἀλλοίωσιν εἶναι τὸ παρὰ τοῦ αὐτοῦ 'Αριστοφάνους περὶ τοῦ αὐτοῦ 'Αλκιβιάδου αἰνιττόμενον τοῦτο·

Μάλιστα μὲν λέοντα μὴ ἐν πόλει τρέφειν·
Ἢν δ' ἐκτρέφῃ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν.

'Αλλὰ λέοντας τοιούτους ἄλλοτε ἡ πόλις ἐξέθρεψε πολλούς, μὴ ὑπηρετήσασα τοῖς τρόποις αὐτῶν ἀλλ' ἀναγκάσασα αὐτοὺς τοῖς τρόποις αὐτῆς νὰ ὑπηρετήσωσι. Τότε ὅμως ἦρχον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τῶν πολιτῶν οἱ ἄριστοι, ἤδη δὲ ἐπλειονοψήφει ὁ ὄχλος· ὁ ὄχλος ὅστις ἀκούων τὸν 'Αλκιβιάδην ἀναγκάσαντα τὸν ζωγράφον 'Αγάθαρχον,διὰ τῆς βίας,νὰ ζωγραφήσῃ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐχειροκρότει τὸ κατόρθωμα·ὁ ὄχλος ὅστις μαθὼν ὅτι ὁ 'Αριστοφῶν εἰκόνισε Νεμέαν ἔχουσαν εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς καθήμενον 'Αλκιβιάδην συνέτρεχεν ἐπιχαίρων ἵνα θεωρήσῃ τὸ ἀριστοτέχνημα· ὁ ὄχλος ὅστις, ὅτε ὁ Τίμων ἰδὼν προπεμπόμενον ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τὸν νέον ἐπιφανῶς «εὖ, ἔφη, ποιεῖς αὐξόμενος, ὦ παῖ· μέγα γὰρ αὔξῃ κακὸν ἅπασι τούτοις», ἐγέλα παίζων μὲ τὰ πολυτιμότερα τῆς πατρίδος συμφέροντα. Τίς λοιπόν, τῆς πόλεως σχεδὸν ἁπάσης ἐπινευούσης εἰς τὰς παραφορὰς ἐκείνας, ἠδύνατο νὰ χαλινώσῃ τὸν ἀτίθασον νεανίαν ; Ὁ Περικλῆς οὔτε καιρὸν εἶχε βεβαίως νὰ ἐπιτηρῇ αὐτὸν ἀδιακόπως οὔτε ἠδύνατο, εἷς ὤν, ἁπάντων νὰ κατισχύσῃ· ὅθεν πρωιμώτατα ἔλαβεν ἀπόδειξιν τῆς διαστροφῆς τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ, ὅστις προσελθών ποτε πρὸς τὸν κηδεμόνα καὶ ἀκούσας ὅτι δὲν εὐκαιρεῖ νά τον δεχθῇ διότι σκέπτεται πῶς νὰ ἀποδώσῃ λόγον εἰς τοὺς 'Αθηναίους· «καὶ δὲν εἶναι καλύτερον, ἀπήντησεν ἀπερχόμενος, νὰ σκεφθῇ ὁ Περικλῆς πῶς νὰ μὴ ἀποδώσῃ λόγον ;» Μόνος ὁ Σωκράτης φαίνεται ἰσχύσας μέχρι τινὸς εἰς τὴν τρικυμιώδη ἐκείνην ψυχήν' ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Πλάτωνα, ὁ 'Αλκιβιάδης εἶπέ ποτε· «Πέπονθα δὲ πρὸς τοῦτον μόνον ἀνθρώπων ὃ οὐκ ἄν τις οἴοιτο ἐν ἐμοὶ ἐνεῖναι, τὸ αἰσχύνεσθαι ὁντινοῦν». 'Αλλ' ἐπὶ τέλους ἐξωλίσθησε καὶ ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Σωκράτους ὁ ἀληθὴς οὗτος Πρωτεύς, ἀπὸ δὲ τῆς προσομιλίας αὐτοῦ καὶ οἰκειότητος πρὸς τὸν χρηστότατον καὶ σοφώτατον τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν ἄλλο παρέμεινεν ἐν αὐτῷ εἰμὴ ἀποχρῶσά τις περὶ τὰ μυστήρια τῆς διαλεκτικῆς τέχνης ἐνάσκησις.

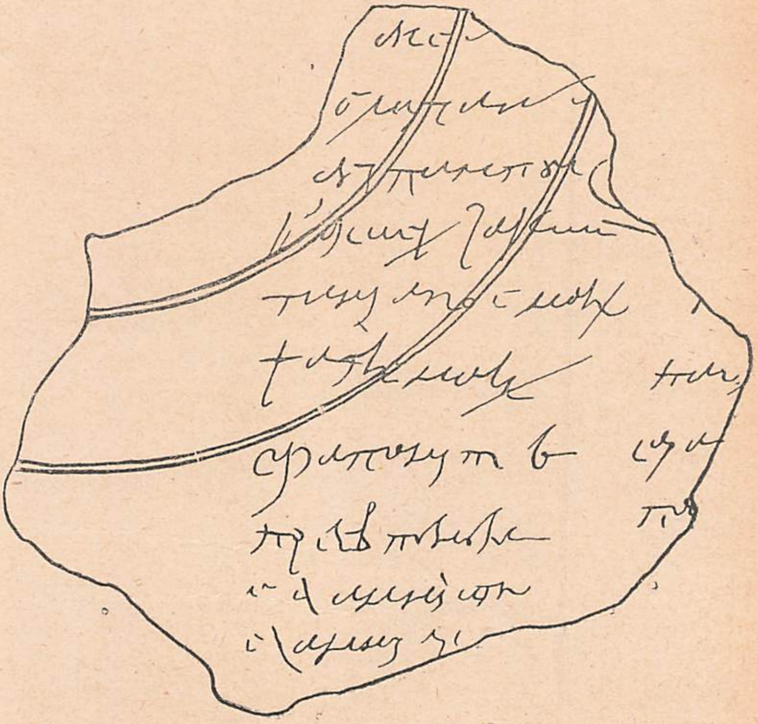
Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ κατὰ πρῶτον παρελθὼν εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον,ὅτε,ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν,οἱ πρέσβεις τῶν Λακεδαιμονίων ἦλθον εἰς τὰς 'Αθήνας ἵνα ζητήσωσι τὴν ἀνταλλαγὴν τῆς Πύλου πρὸς τὸν χῶρον τοῦ Πανάκτου καὶ τοὺς παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς 'Αθηναίους αἰχμαλώτους. Ὁ 'Αλκιβιάδης εἶχε κατ' ἀρχὰς πολιτευθῇ φιλικῶς πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι περιφρονήσαντες τὴν νεότητα αὐτοῦ εἶχον περιποιηθῇ πολὺ μᾶλλον τὸν Νικίαν καὶ τοὺς περὶ τὸν Νικίαν, ὁ 'Αλκιβιάδης, ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο ἔλαβε καὶ προσωπικὴν ἀφορμὴν ἵνα καταπολεμήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ ἀπάτῃ καὶ παραβάσει τῶν συντεθειμένων. Δὲν ἠρκεῖτο δὲ ἤδη εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῆς Σπάρτης ἀλλ' ἐμελέτησε καὶ τὴν συγκρότησιν μεγάλης τινὸς κατ' αὐτῶν συμμαχίας· ὅθεν, ἐνῷ ἀπέκρουε παντὶ σθένει πάντα πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους συμβιβασμόν, διεμήνυσε συγχρόνως κρύφα πρὸς τοὺς 'Αργείους νὰ πέμψωσι πρέσβεις εἰς 'Αθήνας ἐπιτετραμμένους τὴν συνομολόγησιν συνθήκης. Τὸ Ἄργος εἶχε μείνει οὐδέτερον κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πελο-

ποννησιακοῦ πολέμου περίοδον, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ἀναλάβει τὰς ἄλλοτε ἐξαντληθείσας δυνάμεις, ἔσπευδε νῦν, ὠφελούμενον ἐκ τῆς ἐπικρατούσης κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀνωμαλίας, νὰ ἀνακτήσῃ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, καὶ εἶχεν ἐσχάτως ἐπιχειρήσει ἐπὶ τούτῳ διαφόρους διαπραγματεύσεις καὶ συνομολογήσει διαφόρους συνθήκας, ὧν ἡ ἀσφαλεστέρα ἦτο ἡ πρὸς τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Ἠλείους· ὅθεν ἤκουσεν εὐχαρίστως τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ἐξαπέστειλεν ἀμέσως τὴν ζητηθεῖσαν πρεσβείαν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, μαθόντες τὰ ἐνεργούμενα, ἔπεμψαν ὁμοίως κατὰ τάχος νέους εἰς Ἀθήνας πρέσβεις ἔχοντας πληρεξουσιότητα νὰ διαλύσωσιν ἁπάσας τὰς ἀμφισβητήσεις. Ἐνταῦθα ἡ κοινὴ γνώμη διέκειτο, ὡς εἴπομεν, δυσμενῶς πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους· τοῦτο ὅμως ὄχι διότι ἤθελεν ἐξάπαντος τὴν ἐπανάληψιν τοῦ πολέμου ἀλλὰ διότι ἔβλεπε τοὺς Λακεδαιμονίους μὴ πειθομένους νὰ πράξωσι τὰ δέοντα πρὸς τὴν ὁριστικὴν αὐτοῦ κατάπαυσιν. Ὅτε λοιπὸν οἱ νέοι πρέσβεις εἶπον ἐνώπιον τῆς βουλῆς, εἰς ἣν κατὰ πρῶτον παρουσιάσθησαν, διότι κατὰ τὸ πολίτευμα ἡ βουλὴ προπαρεσκεύαζε τὰ περὶ τῆς ἀκροάσεως τῶν πρέσβεων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου· ὅτε, λέγομεν, εἶπον οὗτοι εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσι πᾶσαν πληρεξουσιότητα πρὸς διάλυσιν τῶν διενέξεων, ἤ, καθὼς λέγει ὁ Θουκυδίδης, «αὐτοκράτορες ἥκουσι περὶ πάντων ξυμβῆναι τῶν διαφόρων», ἡ ἀγγελία αὕτη ἔτυχεν ἀρίστης δεξιώσεως· ὁ δ' Ἀλκιβιάδης ἤρχισε νὰ φοβῆται μήπως τφόντι οἱ Σπαρτιᾶται, δι' εὐλόγων παραχωρήσεων, ἀσφαλίσωσι τὴν εἰρήνην, ὅπερ παντάπασι δὲν συνέφερεν εἰς αὐτόν, ὅστις διὰ τοῦ πολέμου μόνον ἤλπιζε νὰ κορέσῃ τὴν φιλοδοξίαν του. Ὅθεν ἰδοὺ τί ἐμηχανεύθη ἵνα ἀνατρέψῃ τὴν ἐνέργειαν τῶν πρέσβεων. Προσελθὼν πρὸς αὐτοὺς ἰδίᾳ εἶπεν ὅτι, ἐὰν ἐπαναλάβωσιν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τὴν διαβεβαίωσιν ἣν ἔδωκαν εἰς τὴν βουλὴν ὅτι ἔχουσιν ἀπεριόριστον πληρεξουσιότητα, ὁ δῆμος θέλει ἀπαιτήσει παρ' αὐτῶν τὰ ἀδύνατα· ἐνῷ, ἂν εἴπωσιν ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι πληρεξουσιότητα πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἀλλ' ἁπλῶς ἦλθον νὰ καθυποβάλωσι τὰς προτάσεις, νὰ συζητήσωσιν αὐτὰς καὶ ν' ἀναφέρωσι, θέλουσιν ἐπιτύχει πολὺ μετριωτέρους ὅρους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὸς θέλει ὑποστηρίξει αὐτοὺς παντὶ σθένει. Οἱ πρέσβεις ἐνέπεσον εἰς τὴν παγίδα ταύτην καὶ παρελθόντες τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὸν δῆμον ἀπεφήναντο ὅτι δὲν ἦλθον ἔχοντες ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα· ἀλλὰ τότε ἐγερθεὶς ὁ Ἀλκιβιάδης «βλέπετε, ἀνέκραξε, τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν παλιμβουλίαν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν· χθὲς εἶπον ἄλλα εἰς τὴν βουλὴν καὶ σήμερον ἄλλα λέγουσιν εἰς τὸν δῆμον· πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ συνθηκολογήσωμεν πρὸς κυβέρνησιν ἔχουσαν τοιούτους ἀντιπροσώπους ; » Οἱ πρέσβεις ἔμειναν ὡς ἐμβρόντητοι, ὁ δὲ δῆμος ἐνισχυθείς, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἐκ τούτου εἰς τὰς προτέρας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους διαθέσεις, ἀπέπεμψε τοὺς πρέσβεις τούτων ἀπράκτους καὶ ἐποίησεν, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ μὲν τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐναντίον δὲ τῶν ἐπιμόνων προσπαθειῶν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτόν, σπονδὰς καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Ἀργείους καὶ τοὺς τούτων συμμάχους, κατὰ μῆνα Μάιον τοῦ 420 ἔτους.

Διὰ τοιαύτης αἰσχρᾶς ἀπάτης ἐπροοιμίασεν ὁ Ἀλκιβιάδης εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον. Τῆς συμμαχίας ταύτης μεταξὺ Ἄργους καὶ Ἀθηνῶν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξαν πολυετεῖς μὲν μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀργείων ἐχθροπραξίαι, ὧν μετέσχον καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὡς σύμμαχοι τῶν τελευταίων (¹), ποικίλαι δὲ ἐμφύλιοι ἐν Ἄργει διενέξεις καὶ πολιτικαὶ με-

(¹) Ἡ σπουδαιοτάτη τῶν περιπετειῶν τῆς συμμαχίας ταύτης εἶναι ἡ ἐν Μαντινείᾳ μάχη οὗ 418, ἐν ᾗ ἐπολέμησαν κατ' ἀλλήλων Λακεδαιμόνιοι, Τεγεᾶται καὶ ὅσοι ἄλλοι τῶν Ἀρκάδων

ταβολαί, ἀπολήξασαι εἰς τοῦτο, τῷ 416, ὅτι τριακόσιοι Ἀργεῖοι ἀπήχθησαν διὰ τῆς βίας ἐπὶ 20 ἀττικῶν πλοίων εἰς διαφόρους νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Κατ' αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἔτος, τὸ 416, συνέβη καὶ ἕτερον πολὺ τραγικώτερον γεγονός. Οἱ Μήλιοι, οἵτινες μέχρι τῶν χρόνων τούτων εἶχον μείνει οὐδέτεροι, προσεκλήθησαν ἤδη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτούς· ἀποποιηθέντες δὲ ἀντέστησαν μὲν γενναίως ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀμειλίχων αὐτῶν ἀντιπάλων, οἵτινες τοὺς μὲν ἄνδρας ἅπαντας κατέσφαξαν, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας ἠνδραπόδισαν, τὰ δὲ κτήματα τῆς νήσου ἐπέτρεψαν εἰς 500 Ἀθηναίους κληρούχους. Πρὸ πενταετίας ὅμοια εἶχον πράξει πρὸς τοὺς ἐν Χαλκιδικῇ Σκιωναίους, τοὺς ἐν ἔτει 423, διὰ προτροπῶν τοῦ Βρασίδου, ἀποστατήσαντας· διότι ὀλίγον μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ μακρὰν πολιορκίαν ἀνακτήσαντες τὴν πόλιν ἐκείνην τοὺς μὲν ἡβῶντας ἀπέκτειναν, ἠνδραπόδισαν δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας, τὴν δὲ χώραν παρέδωκαν εἰς τοὺς περιλιπομένους Πλαταιεῖς. Καὶ ἐνῷ ἐξωτερικῶς ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει ἀναδεικνυομένη τοσοῦτον ἀγρία πρὸς ὁμογενεῖς, ὁμογλώσσους, ὁμοθρήσκους, ἐσωτερικῶς τὸ πολίτευμα αὐτῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξηχρειοῦτο.

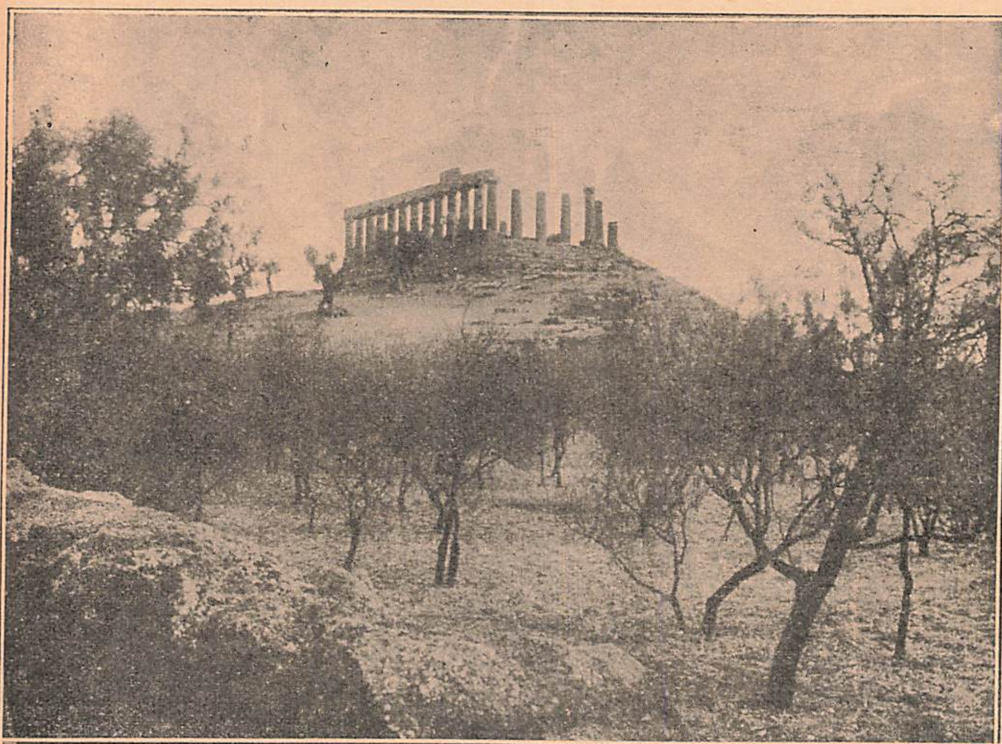
Ὄστρακον γεγραμμένον εὑρεθὲν ἐν Ἀττικῇ

Ἐνθυμοῦνται οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ὁπόσον σπουδαῖος καὶ σωτήριος διὰ τὴν πολιτείαν ὑπῆρξεν ὁ τοῦ ὀστρακισμοῦ (1) θεσμὸς καὶ ὁπόσον συνετὴ αὐτοῦ

ἦσαν σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων ἐξ ἑνός, καὶ Ἀργεῖοι, Ἠλεῖοι, Μαντινεῖς καί τινες ἄλλοι τῶν Ἀρκάδων καὶ Ἀθηναῖοι ἐξ ἑτέρου. Ἡ μάχη ὑπῆρξε κρατερὰ καὶ ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης (Ε' 74) «πλείστου δὴ χρόνου μεγίστη δὴ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ ὑπὸ ἀξιολογωτάτων πόλεων ξυνελθοῦσα». Περὶ ταύτης δὲ τῆς μάχης παρίστησιν ὁ ἱστορικὸς λέγοντα τὸν Ἀλκιβιάδην «Πελοποννήσου γὰρ τὰ δυνατώτατα ξυστήσας Λακεδαιμονίους ἐς μίαν ἡμέραν κατέστησα ἐν Μαντινείᾳ περὶ τῶν ἁπάντων ἀγωνίσασθαι».

(1) Ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ ἐρρήθη καὶ ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος (Β. Ἀλκιβιάδ. 13) «φαῦλος οὐδεὶς ἐνέπιπτεν εἰς τοῦτον τὸν κολασμὸν (ὀστρακισμοῦ) οὐδ' ἄδοξος», ἀλλ' ὁ προύχων δόξῃ καὶ δυνάμει τῶν πολιτῶν». Ἀλλ' ὁ τοῦ φαύλου καὶ ἀδόξου Ὑπερβόλου δι' ὀστρακισμοῦ κολασμὸς

αὐτοῦ χρῆσις ἐγένετο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους εἰς οὓς εὑρισκόμεθα, μεταξὺ τοῦ 420 καὶ 416, ἐνεπαίχθη οἰκτρῶς πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ κατὰ τοῦτο τὸ πολίτευμα, διότι, ἕνεκα τῆς μεταξὺ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου ἀκμαζούσης τότε ἔριδος, ἐνομίσθη εὔλογον ν' ἀποφασίσῃ ὁ δῆμος τίς ἐκ τῶν δύο πρέπει ν' ἀπο-

Ναὸς τῆς Ἥρας Λακινίας ἐν Ἀκράγαντι

μακρυνθῇ τῆς πόλεως· ἀλλ' αἴφνης οἱ ἀρχηγοὶ ἑκατέρων τῶν μερίδων μεταβάλλουσι γνώμην καὶ ἀντὶ νὰ ψηφοφορήσωσι περὶ ἑνὸς τῶν δύο σπουδαίων ἀντιπάλων ἑνώνονται καὶ ἐξοστρακίζουσι, διὰ τὸν τύπον μόνον, τὸν δημαγωγὸν Ὑπέρβολον, ἄνθρωπον

ἐθεωρήθη ἀνάξιος τοῦ ἀνθρώπου· τὴν γνώμην δὲ ταύτην ἐκφραστικώτατα ἐδήλωσεν ὁ κωμικὸς Πλάτων διὰ τῶν ἑξῆς ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (αὐτόθι) ἀναφερομένων στίχων·

Καίτοι πέπραχεν (Ὑπέρβολος) τῶν τρόπων μὲν ἄξια
αὐτοῦ δὲ καὶ τῶν στιγμάτων ἀνάξια·
οὐ γὰρ τοιούτων εἵνεκ' ὄστραχ' εὑρέθη.

Ὁ Ὑπέρβολος πολλαχῶς καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους σκωπτόμενος ἀναφέρεται ἅπαξ μόνον ὑπὸ Θουκυδίδου (Η' 7). «*Ὑπέρβολός τις* τῶν Ἀθηναίων μοχθηρὸς ἄνθρωπος, ὠστρακισμένος οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως». Ὁ Πλούταρχος λέγει περὶ αὐτοῦ (Β. Ἀλκιβ. 13)· «Ἦν δέ τις Ὑπέρβολος Περιθοίδης, οὗ μέμνηται μὲν ὡς ἀνθρώπου πονηροῦ καὶ Θουκυδίδης, τοῖς δὲ κωμικοῖς ὁμοῦ τι πᾶσι διατριβὴν καὶ σκωπτόμενος ἐν τοῖς θεάτροις παρεῖχεν.... ἐχρῆτο δ' αὐτῷ πολλάκις ὁ δῆμος ἐπιθυμῶν προπηλακίζειν τοὺς ἐν ἀξιώμασι καὶ συκοφαντοῦσι».

Ὁ Ὑπέρβολος ἐφονεύθη τῷ 411 ὑπὸ τῶν ἐν Σάμῳ ὀλιγαρχικῶν.

περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Θουκυδίδης, λαβὼν βραδύτερον ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσῃ λέγει· «Ὑπέρβολόν τέ τινα τῶν Ἀθηναίων, μοχθηρὸν ἄνθρωπον, ὠστρακισμένον οὐ διὰ δυνάμεως καὶ ἀξιώματος φόβον ἀλλὰ διὰ πονηρίαν καὶ αἰσχύνην τῆς πόλεως». Ἐκ τούτου δὲ ὁ θεσμὸς οὗτος τοσούτῳ ἐξηυτελίσθη καὶ τοσούτῳ ἀπέβη καταγέλαστος ὥστε τοῦ λοιποῦ οὐδέποτε πλέον ἐγένετο αὐτοῦ χρῆσις.

Ἡ δὲ μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ Ἀθηναίων εἰρήνη, καίτοι γενομένων ἐν τῷ μεταξύ, ὡς προείρηται, πολλῶν ἐμμέσων ἐχθροπραξιῶν, δὲν ἐλογίζετο ἔτι διαλυθεῖσα μέχρι τοῦ 416, ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ὁριστικὴ αὐτῆς ρῆξις ἕνεκα τῶν ἐν Σικελίᾳ πραγμάτων. Ἐν Σικελίᾳ μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Καρχηδονίων ἐξηκολούθησαν μὲν πρωτεύουσαι τῶν ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων αἱ Συρακοῦσαι, ἐξηκολούθησε δὲ ἄρχουσα τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως ἡ τοῦ Γέλωνος δυναστεία, μέχρις οὗ, περὶ τὸ 466, ἐξώσθη ὁ τελευταῖος τοῦ Γέλωνος ἀδελφός, ὁ Θρασύβουλος, οἱ δὲ Συρακούσιοι κατέστησαν ἤδη παρ' αὐτοῖς δημοκρατίαν καὶ ἐπεχείρησαν νὰ εἰσαγάγωσι τὸ πολίτευμα τοῦτο εἰς ὅλας τὰς σικελικὰς πόλεις. Δὲν ἔπαυσαν δὲ καὶ ὑπὸ τὸ νέον τοῦτο πολίτευμα προαγόμενοι καί, περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐθαλασσοκράτησαν μὲν περὶ Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν, κατέβαλον δὲ γενικήν τινα τῶν ἐγχωρίων Σικελῶν ἐπανάστασιν, ἐταπείνωσαν δὲ τὴν δευτέραν τῆς νήσου πόλιν, τὸν Ἀκράγαντα, καὶ τότε συνέλαβον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἅπασαν τὴν Σικελίαν. Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Λεοντίνων, προϊστάμενοι ἤδη τῆς δωρικῆς κατὰ τὴν Σικελίαν συμμαχίας, ἔχοντες δὲ σχέσεις καὶ πρὸς τὴν πελοποννησιακὴν ὁμοσπονδίαν· οἱ δὲ Λεοντῖνοι, ἄποικοι ὄντες τῆς ἐν Σικελίᾳ Νάξου, τῆς ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου Θεοκλέους πάλαι ποτὲ ἱδρυθείσης, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων τῷ 427, ὥστε ἔκτοτε οὗτοι ἤρχισαν περιπλεκόμενοι εἰς τὰ σικελικὰ πράγματα. Ἀλλά, ἐν ἔτει 424, ἔπεισεν ἁπάσας τὰς ἐν Σικελίᾳ ἑλληνίδας πόλεις νὰ εἰρηνεύσωσι πρὸς ἀλλήλας ὁ συρακούσιος Ἑρμοκράτης ὁ Ἕρμωνος, ἀνὴρ ἐνάμιλλος τῶν ἐπιφανεστάτων Ἀθηναίων διά τε τὴν πολιτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν περὶ τὸν λόγον δεινότητα καὶ τὴν χρηστότητα τῶν προαιρέσεων. Μετὰ ὀκτὼ ὅμως ἔτη ἐξερράγησαν πάλιν ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Ἐγεσταίων καὶ Σελινουντίων, καὶ οἱ μὲν τελευταῖοι ἔλαβον τὴν τῶν Συρακουσίων συνδρομὴν οἱ δὲ πρῶτοι ἐζήτησαν τὴν τῶν Ἀθηναίων βοήθειαν ἐν ἔτει 415.

Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον πέμψει εἰς Σικελίαν καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου ναυτικάς τινας μοίρας. Ἀλλ' ἤδη, ὅτε ἦλθεν αὕτη ἡ περὶ βοηθείας αἴτησις, δὲν ἐγένετο λόγος περὶ μικρᾶς ἐκστρατείας. Ὁ Ἀλκιβιάδης, ἁρπάσας τὸν καιρόν, προέτεινε ν' ἀποσταλῇ δύναμις ἱκανὴ νὰ κυριεύσῃ τὰς Συρακούσας, νὰ κυριαρχήσῃ ἁπάσης τῆς Σικελίας, νὰ ἄρξῃ ἁπάσης τῆς Δύσεως. Οἱ συνετώτατοι τῶν Ἀθηναίων καὶ πρὸ πάντων ὁ Νικίας, ἐνόμιζον ἀτοπώτατον νὰ γυμνωθῇ ἡ πόλις τῆς κρατίστης μοίρας τῶν πολιτῶν αὐτῆς καὶ τῶν πλοίων, ἐνῷ, ὡς ἐκ τῶν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους σχέσεων, ἐπικειμένη ἐφαίνετο ἡ τῶν πεντηκονταετῶν σπονδῶν διάλυσις. Ἀλλὰ τίς ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην, ὅστις ἔβλεπεν ἐν τῷ ἐπιχειρήματι τούτῳ τὴν πλήρωσιν τῶν θερμοτέρων αὐτοῦ εὐχῶν ; «βουλόμενος, λέγει ὁ ἱστορικός, τῷ τε Νικίᾳ ἐναντιοῦσθαι... καὶ μάλιστα στρατηγῆσαί τε ἐπιθυμῶν καὶ ἐλπίζων Σικελίαν τε δι' αὐτοῦ καὶ Καρχηδόνα λήψεσθαι, καὶ τὰ ἴδια ἅμα εὐτυχήσας χρήμασί τε καὶ δόξῃ ὠφελήσειν. Ὢν γὰρ ἐν ἀξιώματι ὑπὸ τῶν ἀστῶν ταῖς ἐπιθυμίαις μείζοσιν ἢ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν ἐχρῆτο ἔς τε τὰς ἱπποτροφίας καὶ τὰς ἄλλας δαπάνας· ὅπερ καὶ καθεῖλεν ὕστερον τὴν τῶν Ἀθηναίων πόλιν οὐχ ἥκιστα».

Ὁ Νικίας,ὅστις ὡσεὶ ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῆς περιστάσεως πλειότερον τοῦ συνήθους συνεκινήθη,παρέστησε δι'ἐπανειλημμένων καὶ σπουδαιοτάτων λόγων τάς τε δυσχερείας τοῦ ἔργου καὶ ἰδίως τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἡ ἀποτυχία ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρῃ, διότι, εἶπε, «σφαλέντων δέ που (ἡμῶν) ἀξιόχρεῳ δυνάμει, ταχεῖαν τὴν ἐπιχείρησιν ἡμῖν οἱ ἐχθροὶ ποιήσονται, οἷς πρῶτον μὲν διὰ ξυμφορῶν ἡ ξύμβασις, καὶ ἐκ τοῦ αἰσχίονος ἢ ἡμῖν, κατ' ἀνάγκην ἐγένετο· ἔπειτα ἐν αὐτῇ ταύτῃ πολλὰ τὰ ἀμφισβητούμενα ἔχομεν». 'Αλλ' εἰς μάτην ὡς προφήτης ἐλάλησεν· εἰς μάτην τὴν αὐτὴν ἐξέφερον γνώμην οἱ σοφώτεροι τῶν 'Αθηναίων, καὶ ἰδίως ὁ φιλόσοφος Σωκράτης καὶ ὁ ἀστρονόμος Μέτων· ὁ 'Αλκιβιάδης διὰ τοσούτῳ ζωηρῶν χρωμάτων εἰκόνισε τὴν λαμπρότητα τοῦ μελετωμένου ἔργου, διὰ τοσούτῳ εὐπροσώπων ψευδολογιῶν ἐκάλυψεν ἅπαντα τὰ κωλύματα ὥστε παρέσυρε τοὺς πολλούς, οἵτινες, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, οὔτε τὸ μέγεθος τῆς νήσου ἐγνώριζον οὔτε τὸ πλῆθος τῶν ἐνοικούντων Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Καὶ ὅμως τοσοῦτον ὄντες ἀμαθεῖς τῶν πραγμάτων αὐτοὶ ἀπεφάσιζον ἤδη περὶ τῆς τύχης τῆς πόλεως! Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ρίψωσιν αὐτὴν εἰς τὸ βάραθρον,ὅπου μετ'ὀλίγον τὴν ἔρριψαν; Ἡ ἐπὶ τὴν Σικελίαν στρατεία,λόγῳ τῆς ἀφροσύνης αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ εἰμὴ πρὸς τὴν ρωσικὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ναπολέοντος,τὴν γενομένην ἐνῷ οὗτος εἶχεν εἰς τὰ πλευρά του τὴν βαρυτάτην πληγὴν τοῦ ἀγγλοϊσπανικοῦ πολέμου,ἐχωρίζετο δὲ ἀπὸ τῆς χώρας καθ'ἧς ἐστράτευσε διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσμενῶς διακειμένης Γερμανίας. Τὸ βούλευμα μάλιστα τῶν 'Αθηναίων δύναται νὰ λογισθῇ ἔτι ἀσυνετώτερον· διότι προέκειτο περὶ διαποντίου ἐπιχειρήσεως, εἰς χώραν ἥτις, διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῆς ναυτικῆς τέχνης, ἀπεῖχεν ἀπὸ τῶν 'Αθηνῶν τοὐλάχιστον ὅσον ἡ 'Αμερικὴ ἀπὸ τῆς 'Αγγλίας, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ ἀτμοῦ.

'Αποφασισθείσης δὲ τῆς ἐκστρατείας κατὰ μῆνα 'Απρίλιον τοῦ 415, ἐγένοντο παρασκευαὶ μεγάλαι, καί, τοῦ θέρους μεσοῦντος ἤδη, ἐξέπλευσε τοῦ Πειραιῶς ἡ λαμπροτάτη καὶ τελειοτάτη δύναμις ἣν πόλις ἑλληνίς ποτε παρεσκεύασεν. Ὁ στόλος,ἀφοῦ συνεπληρώθη καθ' ὁδὸν εἰς Κέρκυραν,συνέκειτο ἐκ τριήρων 134, ἔφερεν ὁπλίτας μὲν 5.100, ἐν οἷς 1500 γνησίους ἀθηναίους πολίτας, ψιλοὺς δὲ 1300 καὶ διετέλει ὑπὸ στρατηγοὺς τρεῖς, τὸν 'Αλκιβιάδην, τὸν Λάμαχον καὶ τὸν Νικίαν αὐτόν, ὅστις ἔδωκε νέον θαυμαστῆς ἐθελοθυσίας δεῖγμα, ἀναλαβών, ἵνα μὴ παρακούσῃ εἰς τὸν νόμον, τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τὸ ὁποῖον τοσούτῳ ἀπεδοκίμαζεν. Ἡ ἔξοδος τοῦ στόλου ἐγένετο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει, ἣν ἐφιλοτιμήθη νὰ περιγράψῃ πανηγυρικώτατα ὁ μέγας ἱστορικὸς καὶ ἣν δὲν βλέπομεν ἀναφερομένην ὅτε οἱ 'Αθηναῖοι ἀπήρχοντο ἵνα στήσωσι τὰ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ περὶ Κύπρον τρόπαια· ὡς ἂν ἡ πόλις, ἔχουσα τὴν προαίσθησιν ὅτι δὲν θέλει ἴδει πλέον τοσούτῳ ἀκεραίας τὰς δυνάμεις αὐτῆς, ἠθέλησεν ἐπισημότερον τοῦ συνήθους νὰ χαιρετίσῃ αὐτὰς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ὁ στόλος διελθὼν διὰ Κερκύρας ἐπεραιώθη ἐκεῖθεν εἰς τὸ Ρήγιον τῆς 'Ιταλίας, καὶ ἔπειτα κατῆλθεν εἰς Κατάνην τῆς Σικελίας, ὅτε αἴφνης, κατέφθασεν ἐξ 'Αθηνῶν διαταγὴ προσκαλοῦσα τὸν 'Αλκιβιάδην νὰ ἐπιστρέψῃ ἐνταῦθα ἵνα ἀπολογηθῇ περὶ σπουδαίας κατηγορίας.

Ὁ 'Αλκιβιάδης κατίσχυε μὲν τοῦ Νικίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν συνετῶν ἀνδρῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι ἦτο παντοδύναμος. 'Εξ ἐναντίας εἶχε πολλοὺς τοὺς ἀντιπράττοντας δημαγωγούς, οἵτινες ἐφθόνουν τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν καὶ ἦσαν τοσούτῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ὅσῳ μετ' αὐτῶν συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ ἄνδρες ὅσοι ἐθεώρουν ὀλεθρίαν τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν δίαιταν τοῦ 'Αλκιβιάδου. Ἔτι δὲ πρὶν ἢ ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ "ΠΟΛΙΤΕΙΑΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ„

νος τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου κεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 329 καὶ 324 π. Χ. Τὸ ἀντίγραφον αὐτοῦ, ἐν ᾧ καὶ μόνῳ σῴζεται, ἀνήκει εἰς τὸν α΄ μ. Χ. αἰῶνα ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ β΄, ἀνεκαλύφθη δὲ τῷ 18 0 ἐν Αἰγύπτῳ. Εὑρίσκεται ἐν τῷ Βρεταννικῷ Μουσείῳ.

ὁ ἀρχαῖος χαρακτὴρ δίδραχμον· ἐποίησε δὲ καὶ σταθμὰ πρὸς τ(ὸ) νόμισμα τ(ρ)εῖς ἑ]ήκοντα μνᾶς τὸ τάλαντον ἀγούσας, καὶ ἐπιδιενεμήθησαν (αἱ) τρεῖς μναῖ τῷ στατῆρι ῖς ἄλλοις σταθμοῖς·

1. Διατάξας δὲ τὴν πολιτείαν ὅνπερ εἴρηται τρόπον, ἐπειδὴ προσιόντες αὐτῷ περὶ]μων ἐνώχλουν, τὰ μὲν ἐπιτιμῶντες τὰ δὲ ἀνακρίνοντες, βουλόμενος μήτε ταῦτα κινεῖν πεχθάνεσθαι παρών, ἀποδημίαν ἐποιήσατο κατ᾿ ἐμπορί(αν) ἅμα καὶ θεωρίαν εἰς Αἴ-, εἰπὼν ὡς οὐχ ἥξει δέκα ἐτῶν· οὐ γὰρ οἴεσθαι δίκαιον εἶναι (το)ὺς νόμους ἐξη- ι παρών, ἀλλ᾿ ἕκαστον τὰ γεγραμμένα ποιεῖν· ἅμα δὲ καὶ συνέβαιν(εν) αὐτῷ τῶν τε ιων διαφόρους γεγενῆσθαι πολλοὺς διὰ τὰς τῶν χρεῶν ἀποκοπά(ς, κ)αὶ τὰς στάσεις έρας μεταθέσθαι διὰ τὸ παράδοξον αὐτοῖς γενέσθαι τὴν (κατά)στασιν· ὁ μὲν]μος ᾤετο πάντ᾿ ἀνάδαστα ποιήσειν αὐτόν, οἱ δὲ γνώριμοι (πά)λιν εἰς τὴν αὐτὴν τά- οδώσειν ἢ μ(ικ)ρ(ὸ)ν παραλλάξ(ειν). [ὁ δὲ] Σόλων ἀμφοτέροις ἠναντιώθη, καὶ ἐξὸν μεθ᾿ ὁποτέρων ἐβούλετο συστά(ντα) τυραννεῖν εἵλετο πρὸς ἀμφοτέρους ἀπεχθέσθαι, τὴν πατρίδα καὶ τὰ βέ(λτι)στα νομοθετήσας.

2. Ταῦτα δ᾿ ὅτι τοῦτον [τὸν] τρόπον ἔσχεν οἵ τ᾿ ἄλλοι συμφωνοῦσι πάντες καὶ αὐτὸς ποιήσει μέ(μν)ηται περὶ αὐτῶν ἐν τοῖσδε·

Δήμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον γέρας ὅσσον ἀπαρ(κεῖ),
τιμῆς οὔτ᾿ ἀφελὼν οὔτ᾿ ἐπορεξάμενος·
οἳ δ᾿ εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀγητο(ί),
καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀ(ει)κὲς ἔχειν.
ἔστην δ᾿ ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισι,
ν(ι)κᾶν δ᾿ οὐκ εἴασ᾿ οὐδετέρους ἀδίκως.

πάλιν δ᾿ ἀποφαινόμενος περὶ τοῦ πλήθους, ὡς α(ὐτ)ῷ δεῖ χρῆσθαι·

Δῆμος δ᾿ ὧδ᾿ ἂν ἄριστα σὺν ἡγεμόνεσσιν ἕποιτο
μήτε λίαν ἀν(ε)θεὶς μήτε βιαζόμενος.
τίκτει γὰρ κόρος ὕβριν, ὅταν πολὺς ὄλβος ἕπητ(αι)
ἀνθρώποισιν ὅσοις μὴ νόος ἄρτιος ᾖ.

καὶ πάλιν δ᾿ ἑτέρωθί που λέγει περὶ τῶν διανείμασθαι τὴν γῆν βουλομένων·

Οἳ δ᾿ ἐφ᾿ ἁρπαγαῖσιν ἦλθον ἐλπί(δ᾿ εἶ)χον ἀφνεάν,
κἀδόκουν ἕκαστος αὐτῶν ὄλβον εὑρήσειν πολὺν
καί με κωτίλλοντα λείως τραχὺν ἐκφανεῖν νόον.
χαῦνα μὲν τότ᾿ ἐφράσαντο, νῦν δέ μοι χολούμενοι
λο(ξὸν ὀ)φθαλ(μοῖ)σ᾿ ὁρῶσι πάντες ὥστε δήιον.
οὐ χρεών· ἃ μὲν γὰρ εἶπα σὺν θεοῖσιν ἤνυ(σα),
(ἄλλα δ᾿ οὐ) μ(ά)την ἔερδ(ο)ν, οὐδέ μοι τυραννίδος
ἁνδάνει βίᾳ τι (ῥέζ)ειν, οὐδὲ πιε(ίρα)ς χθονὸς
πατρίδος κακοῖσιν ἐσθλοὺς ἰσομοιρίαν ἔχειν.

(πάλιν) δὲ καὶ περὶ τῆς ἀπο(κοπ)ῆς τῶν (χρε)ῶν καὶ τῶν δουλευόντων μὲν πρότερον ἐλευθερωθέντων (δὲ διὰ) τὴν σεισάφθει(αν)·

Ἐγὼ δὲ τῶν μὲν οὕνεκα ξυνήγαγον
δῆμον, τί τούτων πρὶν τυχεῖν ἐπαυσάμην;
συμμαρτυρ(οί)η ταῦτ' ἂν ἐν δίκῃ χρόνου
μήτηρ μεγίστη δαιμόνω(ν Ὀλυ)μπίων
ἄριστα, Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγώ ποτε
(ὅ)ρους ἀνεῖλον πολλαχῇ πεπηγότα(ς),
(πρόσθ)εν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα.
πολλοὺς δ' Ἀθήνας, πατρίδ' εἰς θεόκτι(ον),
(ἀνή)γαγον πραθέντας, ἄλλον ἐκδίκως,
ἄλλον δικαίως, τοὺς δ' ἀναγκαίης ὑπὸ
χρειοῦς φυγόντας, γλῶσσαν οὐκέτ' ἀττικὴν
ἱέντας, ὡς ἂν πολλαχῇ πλαν(ωμένους)·
τοὺς δ' ἐνθάδ' αὐτοῦ δ(ουλί)ην ἀεικέα
(ἔ)χοντας, ἤθη δεσποτῶν τρομευμέν(ους),
(ἐλ)ευθέρους ἔθηκα. ταῦτα μὲν κράτει
νόμου, βίαν τε καὶ δίκην συναρμόσας,
(ἔρεξα), καὶ διῆλθον ὡς ὑπεσχόμην·
θεσμοὺς θ' ὁμοίως τῷ κακῷ τε κἀγαθῷ,
εὐθεῖαν εἰς ἕκαστον ἁρμόσας δίκην,
ἔγραψα· κέντρον δ' ἄλλος ὡς ἐγὼ λαβών,
(κακ)οφραδής τε καὶ φιλοκτήμων ἀνήρ,
οὐκ ἂν κατέσχε δῆμον· εἰ γὰρ ἤ(θε)λον
ἃ τοῖς ἐναντίο(ισι)ν ἥνδανεν τότε,
αὖθις δ' ἃ τοῖσιν οὕτεροι φρασαίατο,
πολλῶν ἂν ἀνδρῶν ἤδ' ἐχηρώθη πόλις.
τῶν οὕνεκ' ἀλκὴν πάντοθεν ποιούμενος
ὡς ἐν κυσὶν πολλαῖσιν ἐστράφην λύκος.

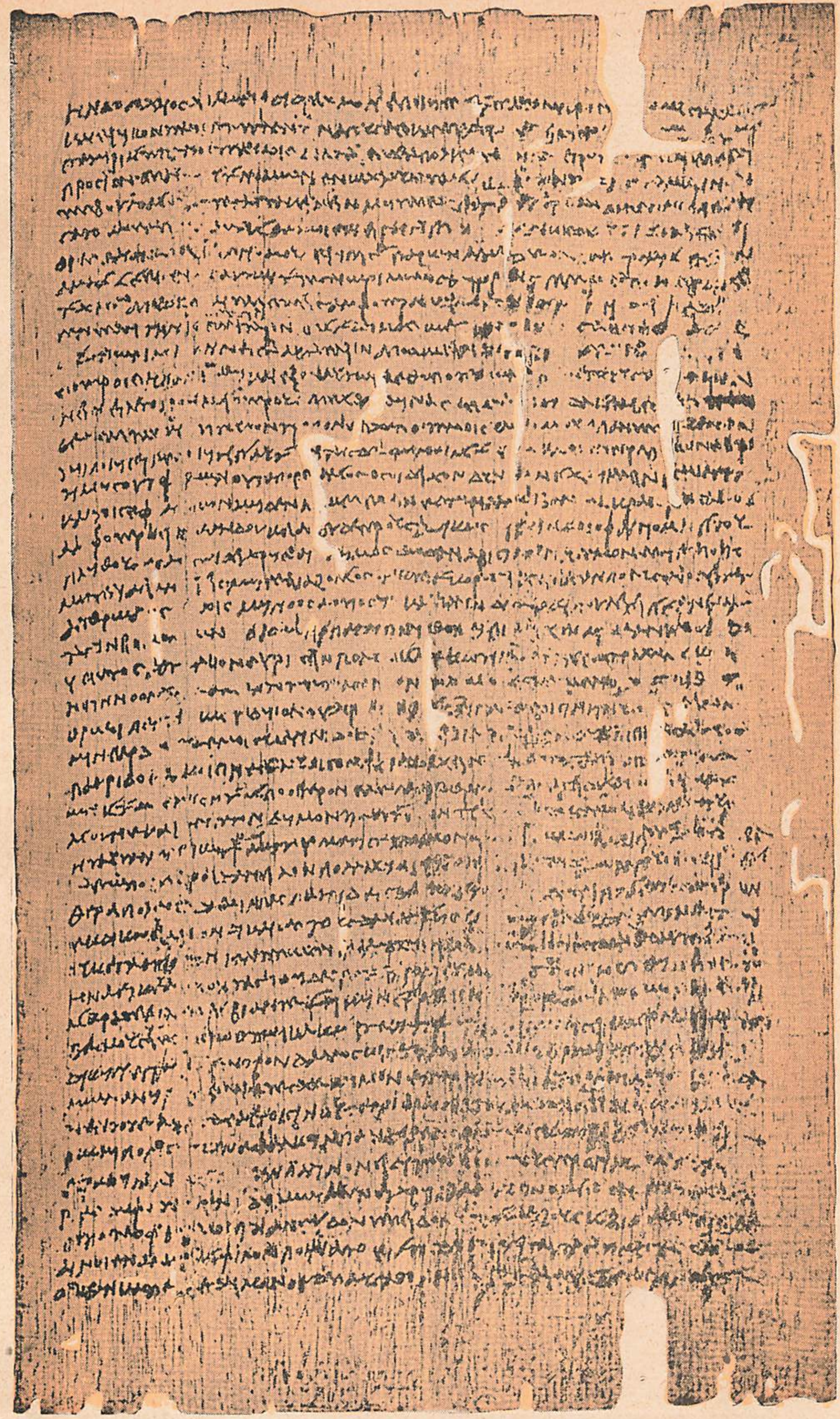
καὶ πάλιν ὀνειδίζων πρὸς τὰς ὕστερον αὐτ(ῶν) μεμψιμοιρίας ἀμφοτέρων·

Δήμῳ μὲν εἰ χρὴ διαφάδην ὀνειδίσαι,
ἃ νῦν ἔχουσιν οὔποτ' ὀφθαλμοῖσιν ἂν
εὕδοντες εἶδον·
ὅσοι δὲ μείζους καὶ βίαν ἀμείνονες
αἰνοῖεν ἄν με καὶ φίλον ποιοίατο.

εἰ γάρ τις ἄλλος, φησί, ταύτης τῆς τιμῆς ἔτυχεν,

οὐκ ἂν κατέσχε δῆμον οὐδ' ἐπαύσατο,
πρὶν ἀνταράξας πῖαρ ἐξ(εῖ)λεν γάλα.
ἐγὼ δὲ τούτων ὥσπερ ἐν μεταιχμίῳ
ὅρος κατέστην.

('Εν τῷ ἄνω κεμιένῳ διωρθώθησαν τὰ ἐν τῷ ἀντιγράφῳ ὑπάρχοντα παροράματα)

ΣΕΛΙΣ IV ΠΑΠΥΡΟΥ ΤΟΥ ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ
ΠΕΡΙΕΧΟΝΤΟΣ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

εὑρέθησαν αἴφνης, πρωίαν τινὰ τοῦ Μαΐου μηνός, ἔχοντες περικεκομμένα τὰ πρόσωπα, οἱ πλεῖστοι Ἑρμαῖ τῆς πόλεως, ἤτοι οἱ μικροὶ τετράγωνοι κίονες οἱ φέροντες μὲν ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐγκεκολαμμένην κεφαλὴν ἱστάμενοι δὲ εἰς τὰς δημοσίας πλατείας, πρὸ τῶν οἰκιῶν, ὡς κοσμήματα ἅμα ἱερὰ καὶ προφυλακτήριοι λίθοι. Ἆρά γε παρεσκεύασαν τοῦτο οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου ; Τὸ πρᾶγμα ἔμεινεν ἄδηλον· ἀλλ' οὗτοι ὠφελήθησαν

Τὸ θέατρον τῶν Συρακουσῶν

ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου, ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτὸν τὸ ἀσέβημα, ἀναφέροντες καὶ ἄλλας αὐτοῦ εἰς τὸ θρήσκευμα ὕβρεις, καὶ πρὸς τούτοις κατηγοροῦντες αὐτοῦ ὅτι μελετᾷ τὴν μεταβολὴν τοῦ πολιτεύματος. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἐπιμείνει νὰ δικασθῇ πρὸ τῆς ἐξόδου τοῦ στόλου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς ἀντιπάλους του, διότι οἱ μέλλοντες νὰ ἐκπλεύσωσι πολῖται ὄντες εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένοι ἤθελον ἐπιτύχει τὴν ἀθῴωσίν του. Ὅθεν οἱ κατήγοροι διενήργησαν ν' ἀποφασισθῇ ὅτι ὁ μὲν στόλος θέλει ἐκπλεύσει ἡ δὲ κατηγορία (1) ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναβληθῇ. Ἅμα ὅμως ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἀλ-

(1) Ἡ κατηγορία αὕτη ἦν *εἰσαγγελία*, ἤτοι κατηγορία ἐπὶ δημοσίῳ ἀδικήματι (ἀδικήματι εἰσαγγελίας ἀξίῳ, ἐγκλήματι ἐσχάτης προδοσίας, ὡς λέγεται σήμερον) πράξεων καταγγελλομένων εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἢ εἰς τὴν βουλήν, οὐχὶ εἰς τὴν Ἡλιαίαν. Εἶχε δὲ ἡ εἰσαγγελία ὡς ἑξῆς κατὰ Πλούταρχον (Β. Ἀλκιβ. 32)· «Θεσσαλὸς Κίμωνος Λακιάδης Ἀλκιβιάδην Κλεινίου, Σκαμβονίδην (ἐκ τοῦ δήμου Σκαμβονιδῶν) *εἰσήγγειλεν* ἀδικεῖν περὶ τὼ θεὼ Δήμητραν καὶ Κόρην,

κιβιάδου, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ὧν προΐστατο ὁ δημαγωγὸς 'Ανδροκλῆς καὶ Θεσσαλὸς ὁ υἱὸς τοῦ Κίμωνος, ἐξηκολούθησαν τὴν ἀνάκρισιν, προεκάλεσαν ποικίλας κατ' αὐτοῦ κατηγορίας καὶ ἐπέτυχον νὰ προσκληθῇ εἰς 'Αθήνας ἵνα δώσῃ λόγον. 'Αλλ' ὁ 'Αλκιβιάδης δὲν ὑπήκουσε, καταφυγὼν πρῶτον μὲν εἰς Ἄργος ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην αὐτήν, ὅπου μετὰ πλείστης ὅσης ἀναιδείας ὁ αἴσχιστος οὗτος προδότης ἐπέμεινε ν' ἀποσταλῇ μὲν εἰς τοὺς Συρακουσίους βοήθεια νὰ ἐπαναληφθῇ δὲ καὶ ἐν τῇ κυρίως 'Ελλάδι ὁ πόλεμος διὰ τρόπων ὀλεθριωτάτων εἰς τοὺς 'Αθηναίους.

'Εν τῷ μεταξύ, ἐπειδὴ ὁ Λάμαχος εἶχε φονευθῇ, ἐξηκολούθησεν ὁ Νικίας μόνος τὸν ἐν Σικελίᾳ πόλεμον μετά τινος μὲν νωθρότητος καὶ ὑπερβολικῆς περισκέψεως, οἵαν ἐκ φύσεως εἶχεν ὁ ἀνήρ, ἀλλ' ὅμως ἐπιτυχῶς ὁπωσοῦν κατ' ἀρχάς, διότι πολιορκήσας τὰς Συρακούσας ἔφερεν αὐτὰς εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ὅμως ἔτος, ἐπελθόντων εἰς βοήθειαν τῶν Συρακουσίων 3000 (1) μαχητῶν ὑπὸ τὸν σπαρτιάτην Γύλιππον, ἄνδρα οὐδὲν ἧττον τοῦ Νικίου ἔμπειρον, πολὺ δὲ μᾶλλον δραστήριον καὶ πολυμήχανον, τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Οἱ 'Αθηναῖοι ἔπεμψαν μὲν εἰς τὸν Νικίαν, ἐν ἀρχῇ τοῦ 413, ἐπικουρίαν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ἑβδομήκοντα τριήρων καὶ πεντακισχισχιλίων ὁπλιτῶν, ἐν οἷς ἦσαν 1200 γνήσιοι 'Αθηναῖοι ἐκ τῶν ἀρίστων πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ κατὰ τῶν Συρακουσῶν ἐπίθεσις ἀπέτυχεν· ὁ στόλος τῶν 'Αθηναίων κατεστράφη εἰς τέσσαρας ἀτυχεῖς ναυμαχίας, ὁ δὲ κατὰ ξηρὰν στρατὸς ἐβιάσθη νὰ ὀπισθοδρομήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου καὶ ἐνταῦθα ἐν μέρει μὲν ἐξωλοθρεύθη ἐν μέρει δὲ ᾐχμαλωτεύθη κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 413 ἔτους. Μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων ἦσαν καὶ οἱ δύο στρατηγοί, τοὺς ὁποίους ὁ μὲν Γύλιππος ἐπροσπάθησε παντὶ σθένει νὰ διασώσῃ ἵνα κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὴν θριαμβικὴν εἰς τὴν Σπάρτην ἐπάνοδόν του, ἀλλ' οἱ ἀμείλιχοι Συρακούσιοι κατεδίκασαν εἰς θάνατον. Ὁ καλὸς κἀγαθὸς Ἑρμοκράτης ἀντέστη ὁμοίως ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν καί, ὅτε ἐπείσθη ὅτι ματαίως ἀγωνίζεται, παρέσχε τοὐλάχιστον εἰς τοὺς δύο ἀτυχεῖς ἐκείνους ἡγεμόνας τὸν τρόπον τοῦ νὰ θανατώσωσιν αὐτοὶ ἑαυτούς. Τῶν δὲ ἄλλων αἰχμαλώτων, εἰς 7.000 συμποσουμένων, ἡ τύχη ἀπέβη ἔτι οἰκτροτέρα· διότι ἐμανδρεύθησαν εἰς τὰ λατομεῖα, ὅπου μόνον κακοῦργοι συνήθως εἰργάζοντο, καὶ ἐνταῦθα πάσχοντες τὰ πάνδεινα, ἀπὸ τοῦ καύσωνος τῆς ἡμέρας, ἀπὸ τοῦ ψύχους τῆς νυκτός, ἀπὸ δίψης, ἀπὸ πείνης καὶ ἀπὸ μυρίων ἄλλων ἀνεκδιηγήτων κακουχιῶν, ἀπέθνῃσκον οἱ ταλαίπωροι ἐκεῖνοι σωρηδόν, μέχρις οὗ μετὰ παρέ-

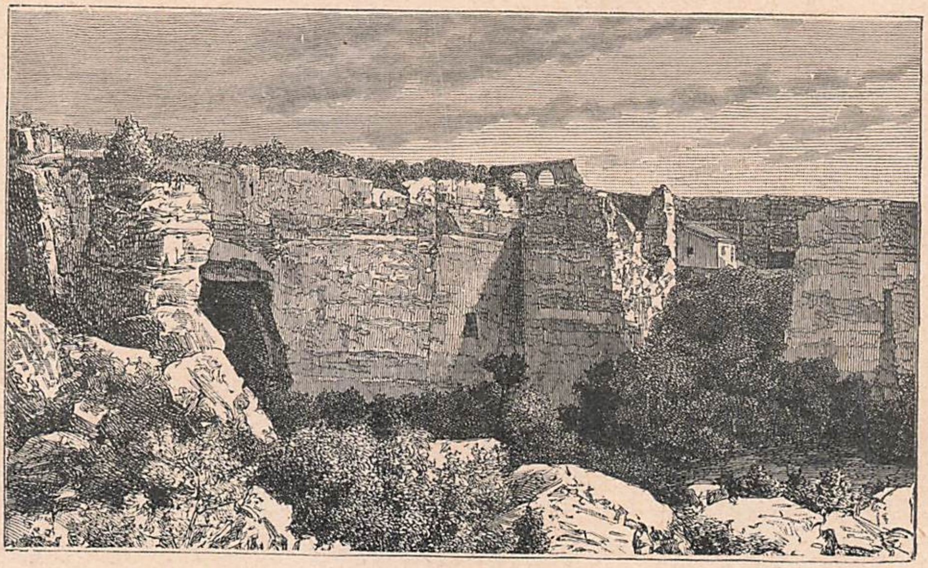

ἀπομιμούμενον τὰ μυστήρια καὶ δεικνύοντα τοῖς αὐτοῦ ἑταίροις ἐν τῇ οἰκίᾳ τῇ ἑαυτοῦ ἔχοντα στολὴν οἵαν περ ἱεροφάντης ἔχων δεικνύει τὰ ἱερά, καὶ ὀνομάζοντα αὑτὸν μὲν ἱεροφάντην, Πουλυτίωνα δὲ δᾳδοῦχον, κήρυκα δὲ Θεόδωρον Φηγαιέα, τοὺς δ' ἄλλους ἑταίρους μύστας προσαγορεύοντα καὶ ἐπόπτας παρὰ τὰ νόμιμα καὶ τὰ καθεστηκότα ὑπό τε Εὐμολπιδῶν καὶ κηρύκων καὶ τῶν ἱερέων τῶν ἐξ 'Ελευσῖνος».

Ὁ 'Αλκιβιάδης κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ἡ περιουσία αὐτοῦ ἐδημεύθη, πρὸς δὲ κατάραν κατ' αὐτοῦ ἐψηφίσαντο πάντες οἱ ἱερεῖς καὶ αἱ ἱέρειαι πλὴν τῆς ἱερείας Θεανοῦς Μένωνος (ἐκ τοῦ δήμου 'Αγραυλῆς) εἰπούσης *«εὐχῶν, οὐ καταρῶν ἱέρειαν γεγονέναι»*. Οἷον δίδαγμα ἠθικὸν χριστιανικώτατον ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις τῆς εἰδωλολατρείας !

(1) Οἱ πλεῖστοι τῶν μαχητῶν τούτων ἦσαν Σικελιῶται, ἐκ Σικελίας προσαχθέντες ὑπὸ Γυλίππου, ἐλθόντος ἐκ Πελοποννήσου μετὰ ἑπτακοσίων μόνον Λακεδαιμονίων καὶ Κορινθίων ὡπλισμένων ἀνδρῶν.

σιν ἡμερῶν ἑβδομήκοντα, οἱ ἐπιζήσαντες, πλὴν τῶν ἰδίως Ἀθηναίων καὶ τῶν ὀλί-
ν ἐκ Σικελίας καὶ ἐξ Ἰταλίας Ἑλλήνων, ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα. Τί δ' ἀπέγιναν
Ἀθηναῖοι, οἱ Ἰταλιῶται καὶ οἱ Σικελιῶται δὲν λέγεται· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι
ὲς τῶν πρώτων, ἀλλ' εὐαριθμότατοι, κατώρθωσαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα των.
Ἡ πόλις αὕτη ἀπώλεσεν οὕτω τοὺς δύο ἀρίστους αὐτῆς στρατηγούς, πολλὰς

Τὰ λατομεῖα τῶν Συρακουσῶν

άδας ὁπλιτῶν, ἐν οἷς γνήσιοι Ἀθηναῖοι ἦσαν περὶ τοὺς τρισχιλίους, ὑπὲρ τὰς 200
ρεις, ἅπαν τὸ μετὰ τὴν Νικίειον εἰρήνην ἀπαρτισθὲν ἐκ νέου ἀποταμίευμα τὸ συμπο-
θὲν εἰς 3.000 τάλαντα, ἤτοι 18.000.000 ἀρχαίων δραχμῶν, καί, τὸ πάντων ἴσως κυ-
τατον, ἀπέβαλε τὴν δόξαν ἣν πρότερον εἶχεν ὅτι εἶναι κατὰ θάλασσαν ἀκαταγώνι-
ς· διότι, ὡς εἴπομεν, οἱ Ἀθηναῖοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Συρακουσίων κατεναυμαχήθησαν
μὲν κατεναυμαχήθησαν διότι ἠναγκάσθησαν ν' ἀνταγωνισθῶσιν ἐντὸς τοῦ λιμένος,
υ δὲν ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν περὶ τὰς ναυτικὰς κινήσεις δεξιότητα αὐτῶν,
ὲν ἧττον ὅμως κατετροπώθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς κυριώτατα·
ατὰ πάντα γὰρ πάντως νικηθέντες καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες, πα-
εθρία δή, τὸ λεγόμενον, καὶ πεζὸς καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο», λέγει
υκυδίδης ἐν τῷ τέλει τῆς ἀμιμήτου εἰκόνος ἣν ἔγραψε τῆς συμφορᾶς ταύτης εἰς τὸ
ν καὶ τὸ ἕβδομον τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ βιβλίον. Οὐδέποτε τρόντι ἐποιήθη τι δραμα-
τερον, κατανυκτικώτερον καὶ φοβερώτερον τῶν σελίδων αὐτῶν τοῦ ἀριστοτεχνήμα-
ἐκείνου. Ἡ ἐν Ρωσίᾳ τῷ 1812 πανωλεθρία τῶν Γάλλων προεκάλεσεν ἀφηγήσεις
ίως καταπληκτικὰς ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐνάμιλλος τῆς τοῦ
ος τεχνίτου περιγραφῆς· καὶ ὅστις ἀναγνώσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἱστορικῶν
ὸν νεωτέρων χρόνων συμφορᾶς, τὸν γάλλον Θιέρσιον, θέλει ἀναγκασθῇ νὰ ὁμολο-
τοῦ δαιμονίου Ἀθηναίου τὴν ὑπεροχήν.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 413 ἔτους, ὁ πόλεμος ἀπέβη γενικός

διότι αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανελήφθησαν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι· ἰδίως δὲ ἐνέβαλε πάλιν εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅπως κατὰ τὴν πρώτην τοῦ πολέμου περίοδον, ὁ πελοποννησιακὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν βασιλέα Ἆγιν τὸν Ἀρχιδάμου. Ἀλλ' ἡ εἰσβολὴ αὕτη δὲν ὡμοίαζε τὰς προηγουμένας, αἵτινες περιωρίζοντο εἰς ὀλιγοήμερον κατάληψιν καὶ δῄωσιν τῆς χώρας. Ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Ἀλκιβιάδου οἱ Πελοποννήσιοι, ὀχυρώσαντες νῦν τὴν Δεκέλειαν, κατέλιπον ἐν αὐτῇ φρουρὰν διαρκῆ, ἥτις παρέμεινεν ἐνταῦθα ἐπὶ ἐννέα ὅλα ἔτη, δηλαδὴ μέχρι τῆς ἐντελοῦς τοῦ πολέμου καταλύσεως, λεηλατοῦσα ἀδιαλείπτως τὴν Ἀττικήν, ἀπάγουσα μυριάδας δούλων, διακόπτουσα τὴν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίαν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τῆς Εὐβοίας καὶ ἀποκλείσασα διαρκῶς οὕτως εἰπεῖν τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ ἐν τούτοις, ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι ἔβλεπον τὴν Δεκέλειαν ὀχυρουμένην καὶ καταλαμβανομένην, ἐνῷ ἤκουον τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν συγκινουμένην ἵνα ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῶν, ἀντὶ ν' ἀνακαλέσωσι τὸν Νικίαν, ἐξέπεμπον ἐξ ἐναντίας εἰς Σικελίαν, πρὸς κοινὴν τοῦ κόσμου ἔκπληξιν, τὸν ὑπὸ τὸν Δημοσθένην ναυτικὸν καὶ πεζικὸν στρατόν, στεροῦντες οὕτως ἑαυτοὺς τῶν ὑφισταμένων ἔτι προχειροτέρων τῆς ἀμύνης πόρων. Ἀλλ' ἔμελλον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὴν ἐπανειλημμένην ταύτην ἀφροσύνην. Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς ἤρχισαν νὰ διαδίδωνται ἐν Ἀθήναις αἱ πρῶται περὶ τῆς ἐν Σικελίᾳ πανωλεθρίας ἀγγελίαι· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὸ ἀπαίσιον ἄκουσμα ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ πεισθῶσι· τὸ μὲν διότι φυγάδες τινές, διασωθέντες εἰς τὴν πατρίδα, ἐπεβεβαίωσαν τὰ γεγονότα, τὸ δὲ διότι ἀπὸ Σπάρτης καὶ τῶν συμμάχων αὐτῆς ἐπήρχοντο καθ' ἑκάστην ἐπικυρωτικαὶ τοῦ πράγματος εἰδήσεις, τὸ δὲ ἐπὶ τέλους διότι ἤκουον πανταχόθεν πάντας τοὺς Ἕλληνας, τούς τε συμμάχους τῆς Σπάρτης καὶ τοὺς ἰδίους αὐτῶν ὑποτελεῖς, ἑτοιμαζομένους νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως. Τῷ ὄντι ἡ μὲν πελοποννησιακὴ ὁμοσπονδία μὴ ἀρκουμένη εἰς τὴν ἀπὸ Δεκελείας δεινοτάτην πίεσιν τῶν Ἀθηναίων παρεσκεύαζε στόλον 100 τριήρων, μηδένα ἤδη ἔχουσα δισταγμόν, μετὰ τὰ ἐν Σικελίᾳ γενόμενα, ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἐπὶ τοῦ στοιχείου ἐκείνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἄλλοτε οὗτοι ἐνομίζοντο ἀκαταγώνιστοι. Ἀφ' ἑτέρου πολλοὶ τῶν κυριωτάτων συμμάχων τῆς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως, ἡ Εὔβοια, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, αἱ Ἐρυθραὶ ἐπεχείρησαν διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, λέγοντες ἑαυτοὺς ἑτοίμους ν' ἀποστατήσωσιν, ἅμα ἐμφανισθῇ εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ πελοποννησιακὸς στόλος. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον, ὁ βασιλεύων τῆς Περσίας, ἀπὸ τοῦ 423, Δαρεῖος Β΄ ὁ τοῦ Ἀρταξέρξου Α΄ υἱός, θεωρήσας ἐπιτηδειοτάτην τὴν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ καθυποβάλῃ αὖθις ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἕλληνας, ἔπεμψεν εἰς Σπάρτην πρέσβεις ἵνα ἀναμιχθῇ εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ πολέμου περιόδου οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν εἶχον διστάσει νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συμμαχίαν τοῦ Ἀρταξέρξου. Ἀλλ' αἱ διαπραγματεύσεις αὗται δὲν ἐτελεσφόρησαν, διὰ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου καὶ τὴν μετ' οὐ πολὺ γενομένην Νικίειον εἰρήνην. Ἤδη δὲ ἔσπευσαν νὰ παραδεχθῶσι τὰς προτάσεις τοῦ Δαρείου καὶ συνωμολόγησαν, ἐν ἔτει 412, πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ, τὸν σατράπην Ἰωνίας καὶ Καρίας Τισσαφέρνην, δύο ἐπανειλημμένας συνθήκας, δι' ὧν αὐτοὶ μὲν ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδων πόλεων περσικὴν κυριαρχίαν ὁ δὲ Τισσαφέρνης ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ τὸν μισθὸν τῶν πληρωμάτων τοῦ πελοποννησιακοῦ στόλου. Αἱ συνθῆκαι αὗται, προοίμιον ἀπαίσιον τοῦ πῶς ἐνόει τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος ἡ Σπάρτη, ἥτις ἐκήρυττεν ὅτι τῆς ἐλευθερίας ταύτης δῆθεν ἀγωνίζεται, αἱ συνθῆκαι αὗται οὐ μόνον λαμπρῶς ... ροῦσιν ὅσα πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ἰδιοτελοῦς καὶ ἀν

ιοῦ χαρακτῆρος τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτικῆς ἀλλ' ἐνταῦτῳ ἀποδεικνύουσι καὶ ὴν ὀλίγην τῆς πολιτικῆς ταύτης ἐπιτηδειότητα· διότι ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀμηχανίαν ἰς ἣν περιῆλθεν ἡ τῶν 'Αθηνῶν πόλις οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἵνα κατατροπώσωσιν αὐτήν, ὐδεμίαν εἶχον ἀνάγκην διὰ τοσαύτης θυσίας νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἐπικουρίαν τοῦ μεάλου βασιλέως. Ὅ,τι μόνον ἠδύναντο νὰ φοβηθῶσιν ἦτο, μήπως ὁ βασιλεύς, ἀποτυών ἐν Σπάρτῃ, προσφέρῃ τὰ χρήματα αὐτοῦ εἰς τοὺς 'Αθηναίους ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις· λλά,παρεκτὸς ὅτι ἦτο σφόδρα ἀπίθανον νὰ παραδεχθῶσιν οἱ 'Αθηναῖοι τοιαύτας συνθήας, τὴν προδοσίαν οὐδέποτε δύναται νὰ δικαιώσῃ ἡ τοῦ ἀντιπάλου ἐνδεχομένη προδοσία. ἱ συνθῆκαι ἄρα ἐκεῖναι ἦσαν ὁπωσδήποτε αἰσχραί, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον προσέθετον νέας ληγὰς εἰς τοὺς 'Αθηναίους, τῶν ὁποίων αἱ δυσχέρειαι ηὔξανον προσέτι καὶ διὰ τὴν ἀπὸ ικελίας προσδοκωμένην ναυτικὴν ἐπικουρίαν καὶ διὰ τὴν ἀκοίμητον κακίαν τοῦ 'Αλκιιάδου,ὅστις,μεταβὰς εἰς τὴν μικρὰν 'Ασίαν, προεκάλεσε τὰς πρώτας κατὰ τῶν 'Αθηναίων παναστάσεις τῶν συμμάχων αὐτῶν. Ἦσαν δὲ οἱ πρῶτοι ἀποστάντες οἱ Χῖοι καὶ οἱ Ερυθραῖοι· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐμιμήθησαν αὐτοὺς καὶ οἱ Κλαζομένιοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ νώθησαν μετὰ τῶν Πελοποννησίων καὶ οἱ Τήιοι καὶ οἱ Μιλήσιοι καὶ οἱ Ρόδιοι.

'Εν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 412 ἔτους π.Χ. ἡ πόλις τῶν 'Αθηνῶν,ἀποβαλοῦσα τὸ κράτιτον τῆς δυνάμεως, στερηθεῖσα ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἰδίαν αὐτῆς χώραν καὶ βλέπουσα οὺς μὲν ὑποτελεῖς στασιάζοντας ἢ ἑτοίμους νὰ στασιάσωσι τὴν δὲ λοιπὴν 'Ελλάδα αρασκευαζομένην νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῆς τῇ συμπράξει τοῦ μεγάλου βασιλέως, οὐδειαν ἐφαίνετο ἔχουσα ἐλπίδα σωτηρίας. Καὶ ὅμως ἀντέστη ἔτι ἐπὶ ὀκτὼ ὅλους ἐνιαυούς, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος. Πῶς ἀπέτρεψεν ἐπὶ οσοῦτο τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ πῶς, μετὰ τοσαύτας συμφοράς, κατώρθωσεν ὅ,τι ρὸ τῶν συμφορῶν δὲν εἶχεν ἐπιτύχει ; Πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύατος οὐδεμίαν ἔχει ἐπιρροὴν εἰς τὴν τύχην τῆς πολιτείας· καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ ὰς διαφόρους ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς τῶν ἐθνῶν περιστάσεις ὑπῆρξαν ἔθνη ἀκμάαντα καὶ ὑπὸ ἀπόλυτον μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ συνταγματικὴν μοναρχίαν, καὶ ὑπὸ δημορατίαν. 'Αλλ' ἕκαστον εἶδος τῶν πολιτευμάτων τούτων εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐξαχρειώσεως ποκλειούσης πᾶσαν ἐπίδοσιν καὶ ἐπιτυχίαν· τοῦτο δὲ ἰδίως συνέβη εἰς τὸ δημοκρατικὸν ῶν 'Αθηναίων πολίτευμα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ρόνων εἰς οὓς εὑρισκόμεθα. 'Αφ'ἧς ἐπεκράτησε τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ὁ ὄχλος ἡ ποιτεία,ἐπειδὴ παρεδόθη εἰς τὴν ἀβουλίαν καὶ εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν πολλῶν,δὲν ἦτο δυατὸν εἰμὴ νὰ καταντήσῃ ἐκεῖ ὅπου κατήντησεν· ἀποφασίσασα ἄνευ λόγου τὸν πελοοννησιακὸν πόλεμον, οὗ ἕνεκα κατεστράφη ἡ 'Αττικὴ καὶ ἐδεκατεύθησαν οἱ πολῖται ὐτῆς· ἀπορρίψασα ἄνευ λόγου τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων μετὰ τὸ Σφακτηρίᾳ πάθημα αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο παθοῦσα τά τε περὶ Δήλιον καὶ τὰ ἐν Χαλκιικῇ δυστυχήματα· τελευταῖον ἀποφασίσασα οὐδὲν ἧττον παραλόγως τὴν ὀλέθριον ἐκτρατείαν τῆς Σικελίας, ἐν ᾗ «οὐδὲν ὅ,τι οὐκ ἀπώλετο». 'Αλλ' ὁ δῆμος τῶν 'Αθηαίων εἶχε μὲν ἀποπλανηθῇ δὲν εἶχεν ὅμως ἔτι ἐξαχρειωθῇ τοσοῦτον ὥστε νὰ μὴ δύναι νὰ λάβῃ τὴν συνείδησιν τῶν ἁμαρτημάτων αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ὰ πρὸς ἐπανόρθωσιν αὐτῶν ἀπαιτούμενα. Ἡ ἀκμὴ τῆς συμφορᾶς ἠνέῳξε τοὺς ὀφθαλοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶδε τοὺς σκοπέλους εἰς οὓς ἐφέρετο, καὶ ἐνόησε τί πρέπει νὰ πράξῃ να σωθῇ· ὅθεν συνελθὼν ὁπωσοῦν ἀπὸ τῆς ταραχῆς εἰς ἣν φυσικώτατα ἐνέπεσεν ἕνεκα ῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν δεινῶν, ὕψωσε πρῶτον φραγμόν τινα εἰς τὴν ἀπό τινος χρόου ὅλως ἀνεξέλεγκτον οὖσαν ἀφροσύνην αὐτοῦ καὶ ἀνεπιτηδειότητα. Συνεκρότησε δη-

λαδὴ ἐπιτροπὴν ἀνδρῶν δώδεκα ἐγκρίτων ἐπὶ συνέσει καὶ ἐμπειρίᾳ, οἵτινες καλούμε πρόβουλοι([1])ἔλαβον μόνοι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ δοκιμάζωσι προηγουμένως πᾶσαν εἰς τ ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ὑποβλητέαν πρότασιν, ὥστε ἡ ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο ἤδη νὰ ζητήσῃ εἰμὴ μόνον ὅ,τι προηγουμένως ἤθελεν ὑπὸ τῶν προβούλων ἐγκριθῇ, ἐξαιρέτως εἰς τὰς προβούλους ἐπετράπη νὰ προτείνωσι πάντα τὰ πρὸς κοινὴν σωτηρίαν ἀπαιτούμε "Οθεν, τῇ ἐπιμελείᾳ αὐτῶν, περιεστάλησαν ἀμέσως πάντα τὰ διὰ τὰς τελετάς, τὰς σίας, τοὺς ἀγῶνας ἔξοδα· ἐνηργήθησαν τὰ δέοντα πρὸς τὴν ἄμεσον κατασκευὴν νέου σ λου· ὠχυρώθη τὸ Σούνιον ἵνα ἐξασφαλισθῇ τοὐλάχιστον ἡ διὰ θαλάσσης μετὰ τῆς Ε βοίας κοινωνία, ἥτις εἶχε διακοπῆ, ὡς εἴδομεν, διὰ ξηρᾶς· ἀνεκλήθησαν πᾶσαι αἱ ἐξ τερικαὶ φρουραί, πλὴν τῆς ἐν Πύλῳ, διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθησαν κατέχοντες ἀξιόλογον τοῦτο χωρίον· ἐξεδόθη ἀμνηστία τοῦ ἐγκλήματος τῶν ἑρμοκοπιδῶν καὶ ἀπ κατεστάθησαν εἰς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα αὐτῶν πάντες οἱ ἕνεκα τούτου ἐξορισθέντ ὅσοι δὲν συνετάχθησαν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν πολεμίων· ἐπὶ πᾶσι δέ, ἐπειδὴ διὰ τὴν ὑ τῶν Λακεδαιμονίων κατάληψιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴν γενομένην ἢ ἐπικειμένην ἐπαν στασιν πολλῶν συμμάχων οἱ δημόσιοι πόροι ἠλαττώθησαν καὶ δυσχερῶς εἰσεπράττο ἐλήφθη τὸ ἀκόλουθον ἔκτακτον οἰκονομικὸν μέτρον. Ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τοῦ πελοπ νησιακοῦ πολέμου εἶχεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, ἀποφασισθῆ ὅτι ἐκ τ τότε ὑπάρχοντος ἀποταμιεύματος τῶν 6.000 ταλάντων 1.000 τάλαντα θέλουσι χωρισ καὶ μείνει ἄθικτα, παρεκτὸς τῆς μόνης περιστάσεως καθ' ἣν στόλος πολεμίων ἤθελ ἀπειλήσει τὸν Πειραιᾶ· ποινὴ δὲ θανάτου εἶχε ψηφισθῆ κατὰ παντὸς τοῦ τυχὸν π τείναντος νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπόν· καὶ τῷόντι, Ἀθηναῖοι δὲν ἐπέβαλον χεῖρα εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο καθ' ὅλα τὰ ἔκτοτε διελθό εἴκοσιν ἔτη. Ἤδη ὅμως, εἰ καὶ δὲν ἠπειλεῖτο ἔτι ὁ Πειραιεύς, τὰ πράγματα εἶχον οὐδ ἧττον τοσοῦτο δεινωθῆ ὥστε ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ὁμοθυμαδὸν κατήργησε μὲν τὴν π νὴν τοῦ θανάτου, τὴν ὑφισταμένην κατὰ πάσης περὶ χρήσεως τῶν χρημάτων τούτων π τάσεως ἐψήφισε δὲ νὰ δαπανηθῶσι τὰ χρήματα εἰς τὴν προκειμένην κατεπείγουσαν χρεί

Αἱ συνεταὶ αὗται διατάξεις παρήγαγον ἀποτελέσματα σωτήρια, καταπλήξαντα τὴν ὅ λην Ἑλλάδα, ἥτις ἐνόμιζεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν θέλει ἀνακύψει ἀπὸ τοῦ βαράθρου εἰ ἐνέπεσεν. Ἐντὸς τοῦ 412 ἔτους 128 τριήρεις ἐξαπεστάλησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τ μικρὰν Ἀσίαν· ἡ ἐπιχειρήσασα ν' ἀποστατήσῃ Λέσβος ἀνεκτήθη· ἡττήθησαν δὲ π Μίλητον οἱ πολέμιοι. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν προβούλων, ἡ συσταθεῖσα περὶ τὰ τέλη τοῦ 4 δὲν φαίνεται ἀνανεωθεῖσα ἐν ἔτει 412, οὐ μόνον διότι ἦτο φύσει ἔκτακτος καὶ πρὸς ἐπικρατοῦν πολίτευμα δυσσυμβίβαστος ἀλλὰ καὶ διότι οἱ πολλοί, οἵτινες ἐν ἀκμῇ ἀμηχανίας ἕτοιμοι ἦσαν εὐτακτεῖν, ὡς λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἅμα εἶδον τὰ πράγμ διορθωθέντα ὁπωσοῦν, δὲν ἠθέλησαν, φαίνεται, νὰ ἐξακολουθήσωσι φέροντες τὸν χαλι τῶν προβούλων ([2]). Ἐν τούτοις ἡ πόλις ἠδυνήθη μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος ν' ἀνθ

([1]) Ὁ ἀριθμὸς τῶν προβούλων δὲν καθορίζεται ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἀναφέρον ἁπλῶς (Η 1)· «ἀρχήν τινα πρεσβυτέρων ἀνδρῶν», οἵτινες «περὶ τῶν παρόντων ὡς ἂν καιρὸ προβουλεύσουσιν». Ἐκ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους μανθάνομεν (Πολ. Ἀθ. 29) ὅτι ὁ ἀριθμὸς πρώτων αἱρεθέντων προβούλων (τῷ 413—412 π. Χ. πιθανώτατα) ἦτο δέκα, εἰς τοὺς ὁποίους ὕσ ρον (πιθανώτατα τῷ 412—411 π. Χ.) προσετέθησαν καὶ ἄλλοι εἴκοσι («τὸν δῆμον ἑλέσθαι μ τῶν προϋπαρχόντων δέκα προβούλων ἄλλους εἴκοσιν ἐκ τῶν ὑπὲρ τεσσαράκοντα ἔτη γεγονότω

2. Τοὐναντίον, κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθην. 29) τότε ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι εἰς τ δέκα προβούλους τοῦ προηγουμένου ἔτους προσετέθησαν ἄλλοι εἴκοσι.

ἀλλὰ δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθέξει ἐπὶ μακρόν, μάλιστα διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Τὸ τελευταῖον ἀποταμίευμα τῶν χιλίων ταλάντων εἶχεν ἐξαντληθῆ, οἱ δὲ νέοι φόροι δυσχερῶς εἰσεπράττοντο, ἐνῷ οἱ Πελοποννήσιοι, κατὰ τὰς πρὸς Τισσαφέρνην συνθήκας, εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των τὸ ἀνεξάντλητον ταμεῖον τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὅθεν οἱ ἐπισημότατοι καὶ οἱ εὐπορώτατοι τῶν Ἀθηναίων ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται σπουδαίως περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ δοθῇ τέλος τι εἰς τὸν πόλεμον καὶ πρὸ πάντων περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐπέλθῃ ὁριστική τις τοῦ πολιτεύματος τροπολογία, ἀναλογιζόμενοι ὅτι, ἐνόσῳ ἐπεκράτουν οἱ δημαγωγοὶ καὶ ὁ ὄχλος, τὰ μὲν δημόσια χρήματα κατεδαπανῶντο εἰς δικαστικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς μισθούς,εὔλογοι δὲ διαπραγματεύσεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι πρὸς τοὺς πολεμίους, οὐδὲ ὁ πόλεμος νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐν ἀνάγκῃ συνετῶ διεξαγόμενος. Ταῦτα δὲ ἰδίως διενοοῦντο οἵ τε τριήραρχοι καὶ οἱ ἄλλοι ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στόλου, ὅστις κύριον ὁρμητήριον εἶχε κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα τὴν νῆσον Σάμον· διότι οἱ ἄνδρες οὗτοι οὐ μόνον προεκινδύνευον, ἀλλά, διὰ τὴν ἔνδειαν καὶ τὴν κακὴν διαχείρισιν τῶν χρηματικῶν πόρων, κατέβαλλον ἐξ ἰδίων καὶ τὴν πλείστην δαπάνην, ὥστε ἔφερον ὅλον σχεδὸν τὸ βάρος τοῦ πολέμου. Ἀλλ' ἴσως τὰ βουλεύματα ταῦτα δὲν ἤθελον ἐκτελεσθῆ ἢ ἤθελον ἀναβληθῆ ἐὰν δὲν συνέπιπτε, περὶ τὰ τέλη τοῦ 412, ν' ἀναγκασθῇ ὁ Ἀλκιβιάδης νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδόν του.

Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ πρακτικὴ μεγαλοφυΐα ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἐπέπρωτο, ἕνεκα τῆς ποικίλης κακοηθείας τοῦ χαρακτῆρός του, ν' ἀποβάλῃ τὴν πίστιν ὅλων τῶν πολιτικῶν συμφερόντων τὰ ὁποῖα ἀλληλοδιαδόχως ὑπηρέτησεν. Ὁ βασιλεὺς Ἆγις εἶχε μισήσει αὐτὸν διότι ἀπεπλάνησε τὴν γυναῖκά του Τιμαίαν· ὠφελούμενος δὲ ἐκ τῆς εὐλόγου ὑπονοίας τὴν ὁποίαν καὶ οἱ ἄλλοι Σπαρτιᾶται εἶχον πρὸς τὴν προδοτικὴν φύσιν τοῦ ἀνδρός, ὑπονοίας ἥτις ηὔξησε μετὰ τὴν περὶ Μίλητον ἧτταν, κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ διαταγὴ πρὸς τὸν κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ναύαρχον τῶν Λακεδαιμονίων Ἀστύοχον νὰ θανατώσῃ τὸν Ἀλκιβιάδην. Ὁ δέ, εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως, κατέφυγε πρὸς τὸν Τισσαφέρνην· καὶ τοῦτον μὲν κατέστησε ψυχρότερον πρὸς τὴν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν, ἐξηγήσας ὅτι ἡ ἐντελὴς τῶν Ἀθηνῶν ταπείνωσις καὶ ἡ ἀπόλυτος τῆς Σπάρτης ὑπεροχὴ δὲν συνέφερεν εἰς τὸ περσικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ὤφειλε μᾶλλον νὰ διατηρῇ εἰς ἰσορροπίαν καὶ διηνεκῆ ἔριν τὰς δύο ἐκείνας πρωτευούσας τῆς Ἑλλάδος πολιτείας· εἰς δὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων ὑπεσχέθη ὅτι δύναται ὅλως νὰ ἀποσπάσῃ τὸν Τισσαφέρνην ἀπὸ τῆς τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίας, ἐὰν ἐγκριθῇ ἡ κάθοδος αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ προσέθετεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας εἰμὴ ἐὰν μεταρρυθμισθῇ τὸ πολίτευμα εἰς τρόπον ὥστε νὰ οὐδετερωθῇ ἡ ἐνέργεια τῶν δημαγωγῶν οἵτινες εἶχον προκαλέσει τὴν φυγὴν αὐτοῦ. Αἱ προτάσεις αὗται εὗρον, ὡς προείπομεν, τοὺς ἐν Σάμῳ τριηράρχους καὶ ἀξιωματικοὺς πρὸ καιροῦ καὶ οἴκοθεν εἰς τὴν παραδοχὴν αὐτῶν διατεθειμένους· διότι οὗτοι ἐπόθουν μὲν τὴν κατάργησιν τῆς ἀκολάστου δημοκρατίας ἐνόμιζον δὲ ἰδίως ἀπαραίτητον νὰ στερηθῇ ἡ Σπάρτη τῆς τοῦ Τισσαφέρνους συμμαχίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν φυγὴν τοῦ Ἀλκιβιάδου εἶχον συντελέσει οὐ μόνον οἱ κοινοὶ δημαγωγοὶ ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν ἀρίστων πολιτῶν· παρεκτὸς ὅμως ὅτι ἐν τῇ παρούσῃ τῶν πραγμάτων ἀμηχανίᾳ ἡ πολεμικὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐπιτηδειότης ἠδύνατο ν' ἀποβῇ χρήσιμος, οἱ προνοητικώτεροι τῶν ἀξιωματικῶν ἔλεγον καθ' ἑαυτοὺς ὅτι οὗτος ἠδύνατο καὶ αὖθις ν' ἀπομακρυνθῇ, ἅμα ἐκπληρωθέντων τῶν ἄλλων σπουδαίων τῆς πόλεως συμφερόντων. Ὅθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 411, ἔπεμψαν εἰς Ἀθήνας τὸν Πείσανδρον καὶ ἄλλους πρέσβεις, ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν μελετηθεῖσαν μεταβο-

λήν· καὶ ὁ δῆμος θεωρῶν ὅτι ἐλπὶς ἄλλη σωτηρίας δὲν ὑπάρχει, ἐνέδωκε ψηφίσας ὅτι ὁ Πείσανδρος,μετὰ δέκα ἄλλων πολιτῶν,θέλουσιν ἐκπλεύσει ἵνα πράξωσι τὰ δέοντα μετὰ 'Αλκιβιάδου καὶ Τισσαφέρνους. Ὅτε ὅμως ὁ Πείσανδρος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν στόλον, δὲν εὗρε τὰ πράγματα ἔχοντα ὅπως ἐνόμιζεν αὐτὰ ὅτε ἀπῆλθεν εἰς 'Αθήνας [1]. Ὁ 'Αλκιβιάδης δὲν ἦγε καὶ ἔφερεν ὅπως ἤθελε τὸν Τισσαφέρνην, ὅστις ὑπολαβὼν προτιμότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς Πελοποννησίους συνδρομὴν εἰς μὲν τοὺς πρέσβεις τῶν 'Αθηναίων προέτεινεν ἀξιώσεις τὰς ὁποίας οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ παραδεχθῶσι, πρὸς δὲ τοὺς Σπαρτιάτας συνωμολόγησε τρίτην συνθήκην [2], δι' ἧς ἐπεκύρωσε τὰς προηγουμένας. Τότε ὁ Πείσανδρος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀπεφάσισαν μὴ φροντίζοντες ἤδη περὶ 'Αλκιβιάδου νὰ φέρωσιν οὐδὲν ἧττον εἰς πέρας τὸ περὶ μεταβολῆς τοῦ πολιτεύματος βούλευμα· ἐπὶ δὲ τῷ σκοπῷ τούτῳ ὁ μὲν Πείσανδρος καὶ πέντε ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου προχειρισθέντων πρέσβεων ἀπῆλθον εἰς τὰς 'Αθήνας, οἱ δὲ πέντε ἄλλοι ἀνέλαβον τὴν ἐντὸς τῶν συμμαχίδων πόλεων εἰσαγωγὴν τοῦ νέου πολιτικοῦ συστήματος. Ἡ μεταβολὴ τοῦ πολιτεύματος ἐπέτυχεν ἐν 'Αθήναις ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πεισάνδρου, ὅ ἐστι κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 411· διότι οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ παρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ἡ δὲ ὀχλοκρατία ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀτυχεστέρα· ὁ μὲν σπαρτιάτης Δερκυλλίδας εἶχεν ἀποσπάσει μικρὸν πρότερον ἀπὸ τῶν 'Αθηναίων τὴν Ἄβυδον καὶ τὴν Λάμψακον· τὸ δὲ δεινότερον, ἀπέστησαν καὶ αἱ κατὰ τὴν Εὔβοιαν πόλεις.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ δὲν ἐγένετο συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς, ὅπως ἐνόουν αὐτὴν οἱ ἔγκριτοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στόλου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπεθύμουν ἁπλῶς νὰ ἐπανέλθωσι τὰ πράγματα εἰς ἣν ἦσαν κατάστασιν πρὸ τῶν μισθοδοτικῶν διατάξεων τοῦ Περικλέους· δηλαδὴ νὰ διατηρηθῇ ὁ δημοκρατικὸς χαρακτὴρ τοῦ πολιτεύματος· μὴ ἀφαιρουμένου ἀπὸ οὐδένα 'Αθηναῖον τοῦ δικαιώματος τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀλλὰ νὰ καταργηθῶσιν αἱ μισθοδοτικαὶ διατάξεις, ὥστε ἡ πραγματικὴ τοῦ δικαιώματος χρῆσις νὰ μὴ γίνεται εἰμὴ ὑπ' ἐκείνων οἵτινες ἐκ τῆς οἰκείας περιουσίας εἶχον τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρόν, ἠδύναντο δὲ νὰ θεωρηθῶσι διὰ τοῦτο καὶ ὡς παρεσκευασμένοι ὁπωσοῦν πρὸς τὴν λυσιτελῆ ἐκπλήρωσιν τοῦ σπουδαίου αὐτῶν λειτουργήματος. 'Αλλά, καθὼς συμβαίνει συνήθως, ἡ προηγουμένη τῆς ὀχλοκρατίας κατάχρησις προεκάλεσεν ἄλλην ἀντίθετον κατάχρησιν τῆς ἀντιπάλου μερίδος, τῆς τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὅθεν ἥ τε βουλὴ καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου κατελύθησαν· καὶ

---

1. Ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἐν Σάμῳ ἐγένετο ὀλιγαρχικὸν κίνημα, καθ' ὃ ἐφονεύθη ὁ ἐκεῖ εὑρισκόμενος ἐπιβόητος δημαγωγὸς Ὑπέρβολος καὶ εἷς τῶν ἐκεῖ 'Αθηναίων στρατηγὸς Χαρῖνος καί τινες ἄλλοι 'Αθηναῖοι τῶν ἐν Σάμῳ (Θουκυδ. Η' 73).

2. Ἡ τρίτη αὕτη συνθήκη ἦν ἁπλῆ *σύμβασις* (κατὰ τὴν σημερινὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος, λεγομένη ὅμως πάντοτε *συνθήκη* ἢ *συνθῆκαι* ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ) συνομολογηθεῖσα (Θουκυδ. 58) «τρίτῳ καὶ δεκάτῳ ἔτει Δαρείου βασιλεύοντος, *ἐφορεύοντος* δέ (ὄντος δηλονότι πρώτου ἐν τοῖς ἐφόροις καὶ ἰσχυροτάτου οἷος ἦν καὶ τῷ 431 π. Χ. ὁ Σθενελαΐδας) 'Αλεξιππίδα ἐν Λακεδαίμονι (411—410 π. Χ.), ἐν Μαιάνδρου πεδίῳ Λακεδαιμονίων καὶ τῶν ξυμμάχων πρὸς τὸν Τισσαφέρνη καὶ Ἱεραμένη καὶ τοὺς Φαρνάκου παῖδας, περὶ τῶν βασιλέως πραγμάτων καὶ Λακεδαιμονίων καὶ τῶν ξυμμάχων». Μετὰ τὰς συνήθεις ἐν ἀρχῇ διατυπώσεις περὶ τῆς χώρας τοῦ βασιλέως ἡ συνθήκη αὕτη περιεῖχε τὰς ἑξῆς ἰδιαιτέρας οὐσιώδεις διατάξεις· «τροφὴν δὲ ταῖς ναυσὶ ταῖς νῦν παρούσαις Τισσαφέρνη παρέχειν, Λακεδαιμονίους δὲ καὶ τοὺς ξυμμάχους, ἐπὴν αἱ βασιλέως νῆες ἀφίκωνται, τὰς ἑαυτῶν ναῦς ἢν βούλωνται τρέφειν ἐφ' ἑαυτῆς εἶναι· ἢν δὲ παρὰ

ἀντικατεστάθη μέν, ἀντὶ τῆς πρώτης, βουλὴ νέα ἀνδρῶν 400, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ αὐτῆς ἐκανονίσθη εἰς τρόπον μηδεμίαν παρέχοντα εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον ἐγγύησιν.

[»Ἡ ὅλη τῆς πολιτειακῆς ταύτης μεταβολῆς ἱστορία, ὡς ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Ἀρι»στοτέλους ἐν Πολιτείᾳ Ἀθηναίων, διαφωνεῖ ἐν πλείστοις πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου »ἐκτιθέμενα.

»Ἀλλ' ἡ διαφωνία περιστρέφεται περὶ τὰ καθέκαστα. Καὶ ἐν πρώτοις, ἐνῷ κατὰ »Ἀριστοτέλην ἡ ὅλη μεταρρυθμιστικὴ κίνησις, ἡ ἀρξαμένη τῷ 412—411, ἄρχεται καὶ »λήγει ἐν Ἀθήναις ἀπὸ τοῦ χρόνου καθ' ὃν προτάσει τοῦ Πυθοδώρου τοῦ ἀναφλυ»στίου ἐξελέγησαν οἱ εἴκοσι νέοι πρόβουλοι, μέχρι τῆς ἱδρύσεως τῆς βουλῆς τῶν τετρα»κοσίων, κατὰ Θουκυδίδην (Η' 48) τὸ ζήτημα τοῦτο «ἐκινήθη πρότερον ἐν στρατοπέδῳ »(τῷ ἐν Σάμῳ) καὶ ἐς τὴν πόλιν ἐντεῦθεν ὕστερον ἦλθε». Τὸ οὐσιῶδες σημεῖον ἐν τῇ »ὅλῃ ἱστορίᾳ ἐν ᾧ ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἀφήγησις συμφωνεῖ πρὸς τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους »εἶναι ὅτι τὸ κίνημα ἀπέβλεπε· α') εἰς τὴν κατάργησιν τῶν εἰς τὰς ἀρχὰς διδομένων »μισθῶν, β') εἰς τὸ ἐπιτρέψαι τὴν πολιτείαν πᾶσαν ἐνόσῳ διήρκει ὁ πόλεμος εἰς τοὺς »δυναμένους ἐκ τῶν πολιτῶν καὶ τοῖς σώμασι καὶ τοῖς χρήμασι λειτουργεῖν, οὐχὶ ἐλάσ»σονας τῶν πεντακισχιλίων, καὶ γ') εἰς τὸ καταστῆσαι εὐμενέστερον τὸν μέγαν βασιλέα »διὰ τῆς ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον μεταβολῆς τῆς πολιτείας καὶ ἐπιτυχεῖν τῆς συμμαχίας »αὐτοῦ. Ἐν ταῖς λεπτομερείαις τὰ πράγματα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς »ἑξῆς. Ἀφοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐλάλησεν ὁ Μηλόβιος περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μεταβολῆς »τῆς πολιτείας, Πυθόδωρος ὁ ἀναφλύστιος, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ πολλῶν, προέτεινε »ψήφισμα ἵνα εἰς τοὺς ὑπάρχοντας ἤδη(ἀπὸ τοῦ 413)δέκα προβούλους προστεθῶσιν ἄλλοι »εἴκοσιν «ἐκ τῶν ὑπὲρ τετταράκοντα ἔτη γεγονότων οἵτινες, ἀφοῦ δώσωσιν ὅρκον ὅτι θὰ »προτείνωσιν εἰς τὸν δῆμον «ἃ ἂν ἡγῶνται βέλτιστα εἶναι τῇ πόλει»,θὰ προβῶσιν εἰς τὴν »διατύπωσιν τῶν εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως ἀποβλεπουσῶν προτάσεων(«συγγράψουσι περὶ »σωτηρίας».)Κατὰ τὸ ὑπὸ Πυθοδώρου προτεινόμενον ψήφισμα ἐπετρέπετο καὶ εἰς ἄλλους »πολίτας νὰ προτείνωσιν ὅ,τι ἂν κρίνωσι καλόν,ἵνα οἱ πρόβουλοι «αἱρῶνται τὰ ἄριστα».Ὁ »δὲ Κλειτοφῶν,ἀποδεχόμενος τὴν πρότασιν τοῦ Πυθοδώρου,ἐποιεῖτο εἰς ταύτην τὴν ἀξιο»σημείωτον προσθήκην ἵνα οἱ ἐκλεγόμενοι πρόβουλοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐξετάσωσι καὶ τοὺς »νόμους «οὓς ἔθηκεν ὁ Κλεισθένης ὅτε καθίστη τὴν δημοκρατίαν, ὅπως ἀκούσαντες »καὶ τούτων βουλεύσωνται τὸ ἄριστον, ὡς οὐ δημοτικὴν ἀλλὰ παραπλησίαν οὖσαν τὴν »Κλεισθένους πολιτείαν τῇ Σόλωνος». Οἱ ἐκλεχθέντες πρόβουλοι προέτειναν ἐν πρώ»τοις ἵνα οἱ πρυτάνεις ἐπιψηφίζωσιν, ἤτοι νὰ θέσωσιν εἰς ψήφισιν τῆς βουλῆς καὶ τῆς

τοῦ Τισσαφέρνους λαμβάνειν ἐθέλωσι τὴν τροφήν, Τισσαφέρνη; παρέχειν, Λακεδαιμονίους δὲ καὶ τοὺς ξυμμάχους τελευτῶντος τοῦ πολέμου τὰ χρήματα Τισσαφέρνει ἀποδοῦναι ὁπόσα ἂν λάβωσιν· ἐπὴν δὲ αἱ βασιλέως νῆες ἀφίκωνται, αἵ τε Λακεδαιμονίων νῆες καὶ αἱ τῶν ξυμμάχων καὶ αἱ τοῦ βασιλέως κοινῇ τὸν πόλεμον πολεμούντων καθ' ὅ,τι ἂν Τισσαφέρνει δοκῇ καὶ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς ξυμμάχοις· ἣν δὲ καταλύειν βούλωνται πρὸς Ἀθηναίους, ἐν ὁμοίῳ καταλύεσθαι». Τὴν συνθήκην ταύτην τῆς συμμαχίας συνωμολόγησεν ὁ Τισσαφέρνης οὐχὶ ἀπὸ εὐνοίας πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας, ἀλλὰ διότι ἐθεώρει πάντοτε τοὺς Ἀθηναίους ἰσχυροτέρους καὶ ἤθελεν ἐπανισοῦν τοὺς Ἕλληνας πρὸς ἀλλήλους (Θουκυδ. Η' 57)· φοβούμενος μάλιστα μὴ οἱ Πελοποννήσιοι στερούμενοι τροφῆς ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ πόλεων ἀνέλαβε διὰ τῆς συνθήκης τὴν τροφοδότησιν αὐτῶν.

»ἐκκλησίας πᾶσαν οἱανδήποτε πρότασιν παντὸς πολίτου ἀποβλέπουσαν εἰς σωτηρίαν »τῆς πόλεως, πρὸς τοῦτο δὲ προέτειναν ἵνα μηδεμία γίνηται καταγγελία καὶ δικαστικὴ »καταδίωξις κατὰ τοιούτων πολιτῶν, ἐὰν τὰ προτεινόμενα ὑπ' αὐτῶν θεωρηθῶσιν ἀντι- »κείμενα εἰς τὸ τῆς πολιτείας καθεστώς, τοὐναντίον δὲ πάντες οἱ τιμωροῦντες ἢ ἀπά- »γοντες τοὺς πολίτας τούτους εἰς δικαστήριον, καταγγελλόμενοι ὑπ'αὐτῶν εἰς τοὺς στρα- »τηγούς, παραδίδωνται ὑπὸ τούτων εἰς τοὺς ἕνδεκα καὶ φονεύωνται. Ὡς πρὸς δὲ τὴν »κυρίαν αὐτῶν ἀποστολὴν οἱ πρόβουλοι προέτειναν τὰς ἑξῆς δύο προτάσεις·

» 1) Τὰ χρήματα τὰ προϊόντα (τὰ εἰσοδήματα δηλονότι τῆς πόλεως) μὴ ἐξεῖναι »ἄλλοσε δαπανῆσαι ἢ εἰς τὸν πόλεμον, τὰς δ' ἀρχὰς ἀμίσθους ἄρχειν ἁπάσας ἕως ἂν »ὁ πόλεμος ᾖ,πλὴν τῶν ἐννέα ἀρχόντων καὶ τῶν πρυτάνεων,οἳ ἂν ὦσι· τούτους δὲ φέρειν »τρεῖς ὀβολοὺς ἕκαστον τῆς ἡμέρας· 2). «Τὴν πολιτείαν ἐπιτρέψαι πᾶσαν Ἀθηναίων »τοῖς δυνατωτάτοις καὶ τοῖς σώμασι καὶ τοῖς χρήμασι λειτουργεῖν μὴ ἔλαττον πεντακισ- »χιλίων, ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾖ, κυρίους δ' εἶναι τούτους καὶ συνθήκας συντίθεσθαι πρὸς »οὓς ἂν ἐθέλωσιν, ἑλέσθαι δ' ἐκ τῆς φυλῆς ἑκάστης δέκα ἄνδρας ὑπὲρ τετταράκοντα »ἔτη γεγονότας, οἵτινες καταλέξουσι τοὺς πεντακισχιλίους ὀμόσαντας καθ'ἱερῶν τελείων».

»Αἱ προτάσεις αὗται τῶν 30 προβούλων ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τοῦ δήμου,καὶ ἐπιτραπείσης »τῆς πολιτείας εἰς πεντακισχιλίους πολίτας οὗτοι ἐξέλεξαν ἐξ ἑαυτῶν ἄνδρας ἑκατόν, εἰς »οὓς ἀνέθεσαν τὴν σύνταξιν τοῦ νέου, οὕτως εἰπεῖν, συντάγματος τῆς πολιτείας (τοὺς »ἀναγράφοντας τὴν πολιτείαν). Οἱ ἐκλεχθέντες συνέταξαν καὶ προσήγαγον εἰς τὴν ἐκ- »κλησίαν δύο σχέδια πολιτειακῆς μεταρρυθμίσεως, τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἔδει νὰ ἐφαρμοσθῇ »ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ (καὶ ἐφηρμόσθη οὐδέποτε. (Ἰδ. τὸ σχέδιον ἐν Ἀριστοτ. Πολ. »Ἀθην. §. 30), τὸ δὲ ἔμελλε νὰ ἐφαρμοσθῇ εὐθύς. Ἀμφότερα τὰ σχέδια ἐγένοντο δεκτὰ »ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας (τῶν πεντακισχιλίων, ἐννοεῖται), τὸ δὲ δεύτερον, τὸ τεθὲν εἰς ἐνέρ- »γειαν, εἶχεν ὡς ἑξῆς περίπου (τὸ μέρος τῆς Πολ. Ἀθηναίων τὸ πραγματευόμενον περὶ »τούτου εἶναι πολὺ διεφθαρμένον)· Νὰ ἐκλεχθῶσι βουλευταὶ 400 κατὰ τὰ πάτρια (κατὰ »τὰς ἀρχαίας δηλονότι πολιτείας τοῦ Δράκοντος καὶ τοῦ Σόλωνος), ἀνὰ 40 ἐξ ἑκάστης »τῶν 10 φυλῶν ὑπὸ ἐκλογέων ἐχόντων ἡλικίαν ἄνω τῶν 30 ἐτῶν, καὶ ἡ βουλὴ αὕτη νὰ »διορίζῃ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ νὰ πράττῃ ὅτι ἂν ἡγῆται συμφέρον τῇ πόλει, ἔχουσα παρ' »ἑαυτῇ καὶ μίαν ἐπιτροπείαν ἐκτελεστικὴν δέκα ἀνδρῶν καὶ ἑνὸς γραμματέως ὑπ' αὐτῆς »ἐκλεγομένην, ἀρχόντων ἀρχὴν αὐτοκράτορα, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς βουλῆς. Ἔδει νὰ »ἄρχωσιν οἱ 400 βουλευταὶ κατὰ τέσσαρας ἀλληλοδιαδόχως ἀρχούσας λήξεις (ἐκ τοῦ »λαγχάνω), ἤτοι κατὰ τμήματα διὰ κλήρου προσδιοριζόμενα, ἑκάστης λήξεως περιλαμβα- »νούσης 100 ἄνδρας. Ταῦτα κατ' Ἀριστοτέλην, ὅστις δὲν παραλείπει νὰ προσθέσῃ ἐν »τέλει ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην μεταβολὴν τῆς πολιτείας συνέπραξαν τὰ μέγιστα «ἄνδρες »καὶ γεγενημένοι εὖ καὶ συνέσει καὶ γνώμῃ δοκοῦντες διαφέρειν». Τοιούτους δ' ἀναφέ- »ρει τὸν Ἀντιφῶντα τὸν σοφιστήν, τὸν γνωστὸν Θηραμένην τὸν Ἅγνωνος καὶ τὸν Πεί- »σανδρον ἐκεῖνον ὅστις παρὰ Θουκυδίδῃ εἶναι ὁ κυριώτατος τῶν δρώντων ἐν τῇ ἱστο- »ρίᾳ τῆς πολιτειακῆς ταύτης μεταρρυθμίσεως.

»Κατὰ Θουκυδίδην, ἡ πρώτη κίνησις ἐν τῷ ζητήματι προῆλθεν ἀπὸ τοῦ εἰς μ. »Ἀσίαν πρό τινος φυγόντος καὶ παρὰ Τισσαφέρνει διατρίβοντος Ἀλκιβιάδου, παρα- »στήσαντος εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ ἐν Σάμῳ ἀθηναϊκοῦ στόλου ὅτι ἦτο δυνατὸν ὁ μέγας »βασιλεὺς νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Λακεδαιμονίων καὶ νὰ συμμαχήσῃ »μετὰ τῶν Ἀθηναίων· ἀλλ' ἔδει πρὸς τοῦτο νὰ μεταβληθῇ ἡ πολιτεία ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχι- »κώτερον, ἵνα καταστῇ εὐμενέστερος ὁ βασιλεύς.Οἱ ἐν Σάμῳ ἀρχηγοὶ τοῦ στόλου τοσούτῳ »μᾶλλον ἀπεδοκίμασαν τὴν γνώμην ταύτην ὅσῳ καὶ διὰ λόγους ἐσωτερικῆς πολιτικῆς

»ἠξίουν μεταβολήν τινα τῆς καθεστώσης πολιτείας.Καὶ εἶχε σχηματισθῆ κοινή τις γνώμη »ἐν αὐτοῖς περὶ τῶν δύο ἐπενεκτέων εἰς τὸ καθεστὼς μεταβολῶν· 1) «ὡς οὔτε μισθοφο»φορητέον εἴη ἄλλους ἢ τοὺς στρατευομένους, 2) οὔτε μεθεκτέον τῶν πραγμάτων πλεί»οσιν ἢ πεντακισχιλίοις, καὶ τούτοις ἂν μάλιστα τοῖς τε χρήμασι καὶ τοῖς σώμασιν »ὠφελεῖν οἷοί τε ὦσιν». Ἡ ψυχὴ ὅλου αὐτοῦ τοῦ κινήματος, τοῦ ἐν τῷ στόλῳ ἀρξαμέ»νου καὶ εἰς Ἀθήνας, κατὰ Θουκυδίδην, μεταδοθέντος, ἦτο ὁ Πείσανδρος. Μετὰ πολ»λὰς δὲ ἐνεργείας οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον «τὸν δῆμον ξυλλέξαντες εἶπον γνώμην δέκα »ἄνδρας ἑλέσθαι ξυγγραφέας αὐτοκράτορας,τούτους δὲ ξυγγράψαντας γνώμην ἐσενεγκεῖν ἐς »τὸν δῆμον ἐς ἡμέραν ρητήν, καθ'ὅ,τι ἄριστα ἡ πόλις οἰκήσεται». Ὥστε κατὰ Θουκυδίδην. »ἀντὶ 30 προβούλων τοῦ Ἀριστοτέλους.ἔχομεν δέκα αὐτοκράτορας συγγραφέας(πολιτείας), »Παραδόξως δὲ οὗτοι οἱ δέκα, οἱ ἐκλεχθέντες ἵνα συγγράψωσι πολιτείαν, ἐκπονήσωσι δη»λονότι σχέδιον συντάγματος νέου,ὁπότε ἦλθεν ἡ ἡμέρα καθ'ἣν ἔπρεπε νὰ ἐκθέσωσι τὸ ἔργον »αὐτῶν εἰς τὸν δῆμον, εἰς ἐκκλησίαν συνελθοῦσαν ἐν Κολωνῷ, οὐδὲν ἄλλο προτείνουσιν, »αὐτὸ δὲ τοῦτο,«ἐξεῖναι μὲν Ἀθηναίων ἀνειπεῖν γνώμην ἣν ἄν τις βούληται·ἣν δέ τις τὸν »εἰπόντα ἢ γράψηται παρανόμων ἢ ἄλλῳ τῳ τρόπῳ βλάψῃ, μεγάλας ζημίας ἐπέθεσαν» »Τοιαύτην πρότασιν ἐποίησαν, ὡς εἴδομεν, κατὰ Ἀριστοτέλην, οἱ 30 πρόβουλοι.

»Ἀλλ' ἐνῷ κατὰ Ἀριστοτέλην οἱ αὐτοὶ πρόβουλοι ἐποιήσαντο μετὰ ταῦτα καὶ »δύο ἄλλας οὐσιώδεις προτάσεις, ἡ ἑτέρα τῶν ὁποίων ἦτο ὁ περιορισμὸς τῆς πολιτείας »εἰς πεντακισχιλίους ἄνδρας, καί, γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεως ταύτης, οἱ πεντακισχί»λιοι συνελθόντες ἐξελέξαντο ἑκατὸν ἄνδρας πρὸς συγγραφὴν νέας πολιτείας, κατὰ Θου»κυδίδην, ἀφοῦ οἱ δέκα αὐτοκράτορες συγγραφεῖς (οἱ ἀνταποκρινόμενοι εἰς τοὺς 30 προ»βούλους) μίαν μόνην, τὴν ρηθεῖσαν, ἐποιήσαντο πρότασιν, ὁ Πείσανδρος προέτεινεν ἐν »τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ νὰ μὴ ἄρχῃ τοῦ λοιποῦ μηδεμία ἀρχὴ κατὰ τὸ τέως καθεστώς, μήτε »νὰ μισθοδοτῆται, νὰ ἐκλεχθῶσι δὲ πέντε ἄνδρες πρόεδροι, οὗτοι δὲ νὰ ἐκλέξωσιν »ἄνδρας ἑκατόν, καὶ ἕκαστος τῶν ἑκατὸν ἄλλους τρεῖς πρὸς ἑαυτόν, οὕτω δὲ γε»νόμενοι πάντες τετρακόσιοι νὰ καταλάβωσι τὸ βουλευτήριον ὡς βουλευταί, νὰ »ἄρχωσιν ἀρχὴν αὐτοκράτορα «ὅπῃ ἂν ἄριστα γιγνώσκωσι», καὶ τοὺς πεντακισχι»λίους δὲ νὰ συγκαλῶσι μόνον ὁσάκις ἐγκρίνουσι. Τῆς προτάσεως γενομένης δεκτῆς »ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, οἱ τετρακόσιοι, διὰ τολμήματος ἐκτιθεμένου ὑπὸ Θουκυδίδου »(Η' 69), καταλαβόντες τὸ βουλευτήριον ἐκλήρωσαν ἐξ ἑαυτῶν πρυτάνεις καὶ ἀνέλα»βον πᾶσαν τῆς πόλεως κυβέρνησιν, ἄρχοντες ἀπολύτως, βιαίως καὶ τρομοκρατικῶς.

»Κατὰ Θουκυδίδην (Η' 70) οἱ τετρακόσιοι καταλαβόντες οὕτω τὴν ἀρχὴν «τά »τε ἄλλα ἔνεμον κατὰ κράτος τὴν πόλιν καὶ ἄνδρας τέ τινας ἀπέκτειναν οὐ πολλούς, »καὶ ἄλλους ἔδησαν, τοὺς δὲ καὶ μετεστήσαντο». Παρίστησι δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τοὺς »τετρακοσίους ὡς ἄρχοντας ἀπολύτως καὶ αὐθαιρέτως, χωρὶς νὰ συμβουλεύωνται μετὰ »τῆς βουλῆς τῶν πεντακισχιλίων, λέγων· «οἱ μὲν πεντακισχίλιοι λόγῳ μόνον ἡρέθησαν »οἱ δὲ τετρακόσιοι μετὰ τῶν δέκα τῶν αὐτοκρατόρων εἰσελθόντες εἰς τὸ βουλευτήριον »ἦρχον τῆς πόλεως». Καὶ τὴν ἐξωτερικὴν δὲ πολιτικὴν διεξῆγον αὐθαιρέτως, πρεσβευό»μενοι πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἄνευ ἐπιτυχίας, περὶ καταλύσεως πολέμου. Ἀλλ' ἡ »ἀρχὴ αὕτη διήρκεσε τέσσαρας μόνον μῆνας, καταλυθεῖσα καθ' ὃν τρόπον ἐκτίθεται ἐν »τῷ κειμένῳ.]

Ὁ δῆμος προεχειρίσατο πέντε μόνον ἄνδρας,κληθέντας προέδρους, οἵτινες ἔπειτα ἐξελέξαντο αὐτογνωμόνως ἑτέρους 95· ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν ἑκατόν· ἐκ δὲ τῶν ἑκατὸν τούτων ἕκαστος ἐξελέξατο πάλιν τρεῖς,ὥστε οὕτως ἀπηρτίσθησαν οἱ τετρακόσιοι ἄνδρες. Ἡ δὲ νέα αὕτη βουλή, περιστοιχισθεῖσα ὑπὸ δορυφόρων, ἀνέλαβεν ἅπασαν τὴν κυβέρ-

νησιν τῆς πολιτείας· καὶ ὤφειλε μὲν νὰ συμβουλεύεται ἐνίοτε τοὐλάχιστον ἐκκλησίαν τινά, συγκειμένην ἐκ πεντακισχιλίων πολιτῶν, τῶν εὐπορωτέρων, δὲν συνεκάλεσεν ὅμως αὐτὴν οὐδ' ἅπαξ, ἔπεμψε πρέσβεις περὶ εἰρήνης πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ ἐν γένει ἐπολιτεύθη κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ὅτε ἔφθασαν κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον εἰς τὸν ἐν Σάμῳ στόλον αἱ περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος μεταβολῆς ἀγγελίαι, τὰ γενόμενα ἀπεδοκιμάσθησαν ὡς ἄτοπα καὶ ἀσύνετα, οἱ δ' ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ, ὁδηγούμενοι ἤδη ὑπὸ δύο νέων ἀνδρῶν χρηστῶν, γενναίων καὶ φιλοτίμων, τοῦ Θρασυβούλου καὶ τοῦ Θρασύλλου, ἀπεποιήθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὰ διενεργηθέντα, μετεκαλέσαντο τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ διεμήνυσαν εἰς τοὺς ἐν τῇ πρωτευούσῃ ὅτι ἀπαιτοῦσι τὴν παραίτησιν τῶν τετρακοσίων, τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἀρχαίας τῶν πεντακοσίων βουλῆς καὶ τὴν κατάργησιν μὲν πάσης πολιτικῆς μισθοδοσίας ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τὴν συγκρότησιν πραγματικῆς ἐκκλησίας συγκειμένης ἀφ' ὅλων τῶν πολιτῶν ὅσοι ἠδύναντο ἐξ ἰδίων νὰ παράσχωσι τὴν πανοπλίαν αὐτῶν καὶ οἵτινες ὑπελογίζοντο κατὰ προσεγγισμόν, ἐννοεῖται, οὐχὶ δὲ ἀκριβῶς, εἰς πεντακισχιλίους· ἐπὶ πᾶσι δὲ παρήγγειλαν νὰ παύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσαι αἱ πρὸς τοὺς Πελοποννησίους διαπραγματεύσεις. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ διαιρεθῆ πρὸς ἀλλήλους καὶ περιέλθει εἰς ἐμφύλιον πόλεμον· οἱ δὲ ἐχθροὶ ὠφελούμενοι ἐκ τούτου ἐγένοντο κύριοι τοῦ πλείστου τῆς Εὐβοίας, ἀφ' ἧς οἱ Ἀθηναῖοι κυρίως ἐπορίζοντο τὰ πρὸς διατροφὴν ἐπιτήδεια· προσέτι πολλαὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν κυβερνήσεων, ἃς οἱ περὶ τὸν Πείσανδρον ἐπεχείρησαν νὰ εἰσαγάγωσιν, ὡς εἴδομεν, καὶ εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις, ἔσπευσαν νὰ συνταχθῶσι μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐφαίνετο ἀσφαλεστέρα ἢ ὑπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἡ διατήρησις τῆς ὀλιγαρχίας· ὥστε, διὰ τὴν συνδρομὴν τοσούτων συμφορῶν καὶ τὴν συνείδησιν ἣν εἶχον

Ἀλκιβιάδης
(Βατικανὸν Μουσεῖον Κιαραμόντη)

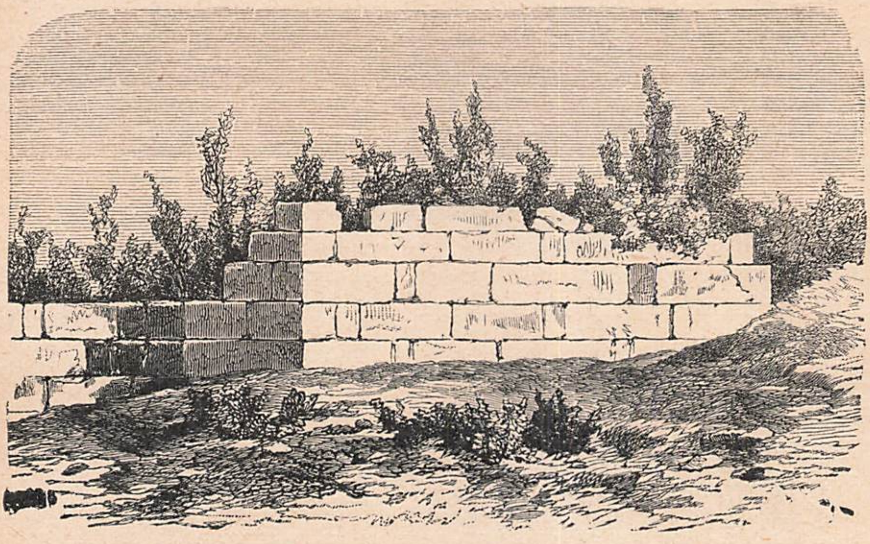
ὅτι ἐστερήθησαν ἀδίκως τῶν πολυτιμοτέρων δικαιωμάτων, οἱ πολῖται ἀγανακτήσαντες κατέβαλον προθύμως, περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουνίου τοῦ 411 (¹), τὸ τερατῶδες οἰκοδόμημα τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἐρρύθμισαν τὸ πολίτευμα κατὰ τὰς φρονίμους τοῦ στρατοῦ ἀπαιτήσεις καὶ ἐψήφισαν τὴν κάθοδον τοῦ Ἀλκιβιάδου.

Ὁ Θουκυδίδης, ὁμιλῶν περὶ τῆς τοιαύτης τοῦ πολιτεύματος ρυθμίσεως, βεβαιοῖ ὅτι τότε μάλιστα, καὶ ἰδίως κατ' ἀρχάς, ἅμα γενομένης τῆς μεταβολῆς, ἐπολιτεύθησαν, ἄριστα οἱ Ἀθηναῖοι· «μετρία γὰρ ἥ τε ἐς τοὺς ὀλίγους καὶ τοὺς πολλοὺς ξύγκρασις ἐγένετο· καὶ ἐκ πονηρῶν τῶν πραγμάτων γενομένων τοῦτο πρῶτον ἀνήνεγκε τὴν πόλιν». Πρὸ πάντων ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι οὐδεμία ἔκτακτος ἐπῆλθε κατὰ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἀντίδρασις· τινὲς μὲν ἐξ αὐτῶν κατεδικάσθησαν· καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ καταδικασθῶσιν ὁ Πείσανδρος, ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ Ὀνομακλῆς καὶ ἄλλοι, ἀφοῦ ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς πολεμίους; Ὁ μόνος θλιβερὸς θάνατος ὁ τότε καταψηφισθεὶς ὑπῆρξεν ὁ τοῦ γηραιοῦ καὶ ἐπιφανοῦς Ἀντιφῶντος, ὅστις, μὴ καταδεχθεὶς νὰ σώσῃ διὰ φυγῆς τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἀπελογήθη μὲν λαμπρῶς δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ διαφύγῃ τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἀλλὰ τί εἶναι αἱ ὀλίγαι αὗται δικαστικαὶ καταδίκαι ἀντιπαραβαλλόμεναι πρὸς τὰς φοβερὰς σφαγὰς εἰς ἃς ἐξετραχηλίσθησαν πολλάκις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους αἱ θριαμβεύουσαι πολιτικαὶ μερίδες εἰς διαφόρους ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις καὶ μάλιστα εἰς Κέρκυραν; Οὐ μόνον δὲ ἐσωτερικῶς τὸ νέον πολίτευμα ἀνεδείχθη μετριοπαθὲς ἀλλὰ καὶ τὰ πολεμικὰ πράγματα θαυμασίως ἠνώρθωσε. Διὰ τῆς ἀποκατασταθείσης μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἐν Σάμῳ στρατοῦ ὁμοφροσύνης, διὰ τῆς ἀνακλήσεως τοῦ Ἀλκιβιάδου, καὶ ἰδίως διὰ τῆς δικαίας ἐμπιστοσύνης ἣν ἡ πολιτεία ἐπεδείξατο πρὸς τοὺς δύο νέους ἡγεμόνας, τὸν Θράσυλλον καὶ τὸν Θρασύβουλον, ὁ στόλος τῶν Ἀθηναίων ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος· καὶ κατὰ μὲν Ἰούλιον μῆνα τοῦ 411 κατεναυμάχησε τοὺς Πελοποννησίους περὶ Κυνὸς σῆμα πλησίον τῆς Σηστοῦ κατὰ δὲ Σεπτέμβριον κατετρόπωσεν αὐτοὺς περὶ Ἄβυδον.

Ἐκ τῶν δύο τούτων μαχῶν ἡ μὲν πρώτη εἶναι τὸ τελευταῖον λόγου ἄξιον γεγονὸς τὸ ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου ἀναφερόμενον ἡ δὲ τελευταία τὸ πρῶτον λόγου ἄξιον γεγονὸς τὸ ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν τοῦ Ξενοφῶντος ἱστορούμενον. Ὁ Θουκυδίδης, μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν ἀπὸ τῆς πατρίδος ἐξορίαν αὐτοῦ, ἠσχολήθη, διατρίβων κυρίως ἐν Θρᾴκῃ, περὶ τὰ 20 ἔτη εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ἀθανάτου αὐτοῦ ἔργου. Καὶ ἐπέστρεψε μὲν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ πολέμου ἀλλ' εἶναι ἄδηλον πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν. Ὁ δ' ἀθηναῖος ὁμοίως Ξενοφῶν, ὁ γεννηθεὶς τῷ 445 π.Χ. καὶ διατελέσας εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, εἶναι ὁ Ἕλλην ὅστις, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὸν Σόλωνα, ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλος ἴσως πλειότερον συνεδύασε τὸν πρακτικὸν μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ βίου· διότι ἀνεδείχθη σύναμα καὶ στρατηγὸς μέγας, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ συγγραφεὺς ποικιλώτατος. Βεβαίως ἡ ἑλληνικὴ αὐτοῦ ἱστορία, τὰ λεγόμενα «Ξενοφῶντος Ἑλληνικὰ» τὰ περιέχοντα ἐν βιβλίοις ἑπτὰ τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ Θουκυδιδείου ἔργου μέχρι τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης, δὲν δύναται οὔτε ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν οὗτος προέθετο οὔτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἐξετέλεσε τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ Ἡρόδοτος ἐπεχείρησε νὰ ἐξιστορήσῃ τὴν μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς πάλην, τὴν ἐν τῇ πάλῃ

(¹) Θηραμένης ὁ Ἅγνωνος, εἷς τῶν πρωτουργῶν τῆς καταλύσεως τοῦ δήμου, ἦτο καὶ νῦν εἷς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἀνορθώσεως, διότι ἀπεδοκίμαζε τὴν πορείαν τῶν τετρακοσίων.

ταύτῃ ὑπεροχὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τὴν ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ ὑπεροχὴν τῶν Ἀθηναίων. ἐξεπλήρωσε δὲ τὴν προαίρεσιν μετ' ἐξαιρέτου εἰλικρινείας καὶ εὐθυδικίας. Ὁ Θουκυδίδης ἱστόρησε τὴν πάλην τὴν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, μεταξὺ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας, μεταξὺ ἰωνικοῦ καὶ δωρικοῦ φύλου· καὶ ἐξεικόνισε τὰ ποικίλα πολιτικά, κοινωνικὰ καὶ ἀτομικὰ πάθη τὰ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ προκύψαντα καὶ ἀκμάσαντα μετὰ τέχνης ἀξίας τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Σαιξπήρου, ἅμα δὲ μετὰ θαυμαστῆς πρακτικῆς ἐμπειρίας καὶ ἀμεροληψίας ὑπερβαινούσης τῇ ἀληθείᾳ τὴν ἀνθρωπίνην δύναμιν. Ὁ δὲ Ξενοφῶν προέθετο νὰ ἱστορήσῃ μὲν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης νὰ καταδείξῃ δὲ τὴν τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος ὑπεροχήν, διότι ἡ ἀκολασία εἰς ἣν εἶχεν ἐκτραπῆ ὁ ὄχλος ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ ὀλέθρια αὐτῆς ἀποτελέσματα παρέσυρον τὸν ἄνδρα, ὡς καὶ πολλοὺς

Ἐρείπια τοῦ τείχους τῆς Κυζίκου

ἄλλους Ἀθηναίους καὶ Ἕλληνας τῶν χρόνων τούτων εἰς τὸ νὰ προτιμήσωσι τὸ σπαρτιατικὸν πολίτευμα, τοσοῦτο μᾶλλον ὅσῳ τότε ἡ Σπάρτη περιῆλθεν εἰς τὴν ὑπάτην αὐτῆς ἀκμήν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐν τούτοις ἦτο ἐσφαλμένη, ὄχι ὡς πρὸς τὴν κατὰ τῆς ὀχλοκρατίας δικαίαν καταφορὰν ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἐξαίρετον προτίμησιν τῆς σπαρτιατικῆς ὀλιγαρχίας. Ὅ,τι ἄριστον παρήγαγε λόγῳ πολιτεύματος ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἦτο ἡ τῶν Ἀθηναίων δημοκρατία μέχρι τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος· εἰς αὐτὴν κυρίως ὀφείλονται ἅπαν τὸ μεγαλεῖον καὶ ἅπασα ἡ χάρις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἐνῷ ἡ σπαρτιατικὴ ὀλιγαρχία οὐ μόνον πολιτικὰς ἀρετὰς ἀνέδειξε πολὺ μετριωτέρας, οὐ μόνον περὶ τὸν λόγον, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐφάνη παντελῶς στεῖρα, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς ἀνεδείχθη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολὺ τῶν Ἀθηναίων ὑποδεεστέρα. Ἡ ἐπικρατοῦσα λοιπὸν ἐν τῷ ἱστορικῷ τοῦ Ξενοφῶντος ἔργῳ ἰδέα εἶναι ἡμαρτημένη, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν πλημμελές· εἶναι δὲ πρὸς τούτοις καὶ περὶ τὴν ἔκθεσιν αὐτῶν τῶν δραματικωτέρων, αὐτῶν τῶν περιεργοτέρων γεγονότων ξηρὸν ὁπωσοῦν καὶ βραχύ, ὥστε ἐνίοτε νομίζει τις ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ μιμηθῇ τὴν περὶ τὸν λόγον ἐγκράτειαν, ἣν ἐδίδασκεν ἡ ἀνατροφὴ τῆς θαυμασθείσης ὑπ' αὐτοῦ πολιτείας. Καὶ ὅμως εὐτύχημα μέγα εἶναι ὅτι περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς τὰ Ἑλληνικὰ διά τε τὴν ἔλλειψιν ἄλλων συγχρόνων ἱστοριῶν καὶ διὰ τὴν πρακτικὴν ἐμ-

πειρίαν καὶ τὴν ἀτομικὴν τοῦ συγγραφέως χρηστότητα. 'Αλλ' ἀκολουθήσωμεν ἤδη τὸν νέον τοῦτον ἡμῶν ὁδηγόν.

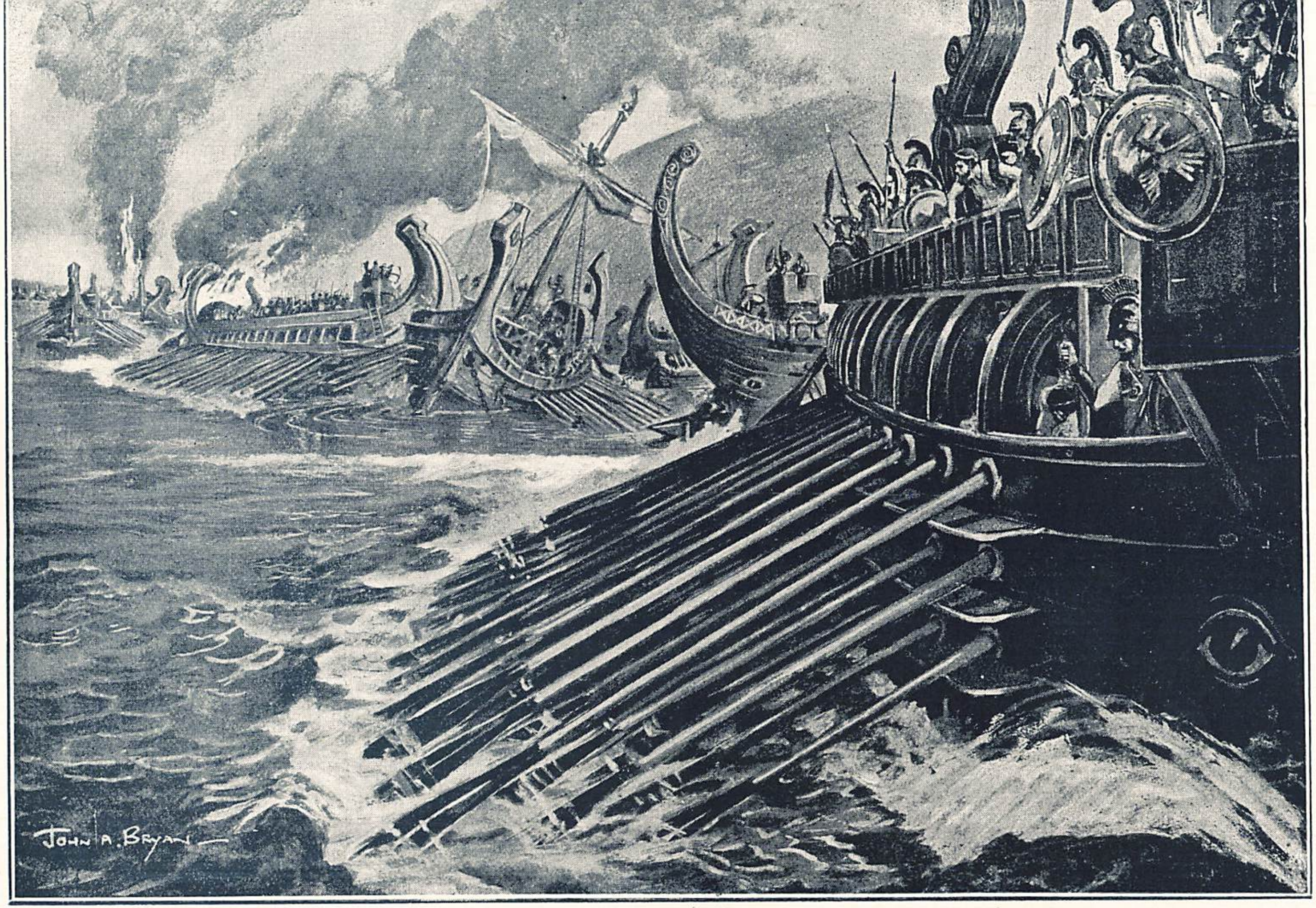
Οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν ἐπί τινα ἔτι χρόνον εὐτυχοῦντες· ἰδίως δέ, κατ' 'Απρίλιον τοῦ 410, ἐνίκησαν, περὶ Κύζικον, νίκην λαμπροτάτην, καθ' ἣν ἀπεδείχθη εἴπερ ποτὲ ἡ στρατηγικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ 'Αλκιβιάδου, κατεστράφησαν δὲ ἢ ᾐχμαλωτεύθησαν ἅπαντα τῶν Πελοποννησίων τὰ πλοῖα καὶ ἔπεσε γενναίως μαχόμενος αὐτὸς ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος Μίνδαρος. Τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς ἐμαρτύρησεν ἡ περὶ τούτου ἐπιστολὴ τοῦ γραμματέως τοῦ Μινδάρου, τοῦ Ἱπποκράτους, πρὸς τὰς ἐν Λακεδαίμονι ἀρχάς, ἣν συνέλαβον οἱ 'Αθηναῖοι καθ' ὁδὸν πεμπομένην καὶ ἥτις εἶχεν ὡς ἑξῆς· «Ἔρρει τὰ κᾶλα· Μίνδαρος ἀπεσσύα· πεινῶντι τὤνδρες· ἀπορίομες τί χρὴ δρᾶν» ὅ ἐστιν «ἀπεβάλομεν ἅπαντα ἡμῶν τὰ πλοῖα· ὁ Μίνδαρος ἐφονεύθη· οἱ ἄνδρες τοῦ στρατοῦ πεινῶσιν· ἀπoροῦμεν δὲ τί ἔχομεν νὰ πράξωμεν». Ἡ δ' ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν ἐπροξένησε τὸ δυστύχημα τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε οἱ ἔφοροι δὲν ἐδίστασαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τοὺς 'Αθηναίους προτάσεις περὶ εἰρήνης. Τῶν προτάσεων τούτων δὲν μνημονεύει ὁ Ξενοφῶν· ἀναφέρει ὅμως αὐτὰς ὁ Διόδωρος, ὅστις, παρὰ Θεοπόμπου πιθανώτατα παραλαβὼν τὸ γεγονός, νομίζεται ἀξιόπιστος. Ἦσαν δὲ αἱ προτάσεις τοιαῦται· ἑκάτεροι θέλουσιν ἔχει ὅσα κρατοῦσιν· αἱ ἀμοιβαῖαι φρουραὶ θέλουσιν ἀνακληθῆ, ἥ τε δηλαδὴ ἐν Δεκελείᾳ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἡ ἐν Πύλῳ τῶν 'Αθηναίων· θέλει δὲ γίνει καὶ τῶν αἰχμαλώτων λύτρωσις, ἀποδιδομένου ἑνὸς 'Αθηναίου ἀνθ' ἑνὸς Λάκωνος. 'Επὶ τοῖς ὅροις τούτοις συνομολογουμένη εἰρήνη ἤθελε βεβαίως κολοβώσει πολὺ τὸ ἀρχαίων τῶν 'Αθηναίων κράτος, οἵτινες ἔχοντες ἤδη μόνον ὅσα ἐκράτουν ἤθελον ἀποβάλει πάντας τοὺς οὐκ ὀλίγους ἀποστατήσαντας συμμάχους. 'Αλλ' ὅμως ἡ φρόνησις ἀπῄτει τὴν ἀποδοχὴν τῶν προτάσεων· διότι οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐκόλως ἠδύναντο νὰ κατασκευάσωσι νέον στόλον, διὰ τῶν χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἐνῷ οἱ 'Αθηναῖοι, ἐὰν τυχὸν ἐνικῶντο, δὲν εἶχον πῶς νὰ πορισθῶσι νέα πλοῖα. Ἡ ἐλπὶς τοῦ ν' ἀνορθώσωσιν ὁλόκληρον τὸ ἀρχαῖον κράτος αὐτῶν ἦτο παντάπασιν ἀπίθανος· ὅ,τι μόνον ἠδύναντο εὐλόγως τότε νὰ ἐπιθυμήσωσιν ἦτο νὰ κολοβωθῇ ὅσον ἔνεστιν ὀλιγώτερον τὸ κράτος τοῦτο· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀποτέλεσμα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν εἰμὴ μετὰ νίκην, καὶ ὄχι βεβαίως μετὰ συμφοράν. Τούτου ἕνεκεν ὁ Διόδωρος λέγει ὅτι οἱ ἐπιεικέστατοι τῶν 'Αθηναίων ἔρρεπον ταῖς γνώμαις πρὸς τὴν εἰρήνην. 'Αλλ' οἱ ἐπιεικέστατοι τῶν 'Αθηναίων δὲν ἴσχυον πλέον ἐν 'Αθήναις. Τὸ κατὰ μῆνα 'Ιούνιον τοῦ 411 ψηφισθὲν πολίτευμα ἐτροπολογήθη ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ διὰ τῆς ἐκ νέου εἰσβολῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἁπάντων τῶν 'Αθηναίων, καὶ αὐτῶν τῶν πενεστάτων, οἵτινες ἐνισχύθησαν περὶ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀξιώσεως αὐτῶν ταύτης, διὰ τῶν νέων κατορθωμάτων τῆς πόλεως, διὰ τῶν ἐκδουλεύσεων τὰς ὁποίας προσήνεγκον ὑπηρετοῦντες ὡς ἐρέται καὶ ναῦται ἐπὶ τοῦ στόλου, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τοῦ δικαιώματος ὅπερ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον εἶχον λάβει τοῦ μετέχειν τῶν δημοσίων πραγμάτων. 'Εντεῦθεν ἐπλειονοψήφησε πάλιν ὁ ὄχλος ἐν τῷ ὑπάτῳ τῆς πολιτείας συνεδρίῳ· ἐντεῦθεν δὲ ἐφύτρωσαν πάλιν ἐν αὐτῷ οἱ δημαγωγοί, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ οὐδὲν ἧττον τοῦ Κλέωνος διαβόητος Κλεοφῶν, ὅστις, ὑπὸ τῶν αὐτῶν τοῦ προκατόχου ἐκείνου ἀρχῶν οἰστρηλατούμενος κατέπεισε τὸ πλῆθος ν' ἀπορρίψῃ τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις·

'Εξηκολούθησε λοιπὸν ὁ πόλεμος· καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη δὲν ἐγκατέλιπε τοὺς 'Αθηναίους. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 410 ὁ 'Αλκιβιάδης καταλαβὼν τὴν Χρυσόπολιν, τὸ σημερινὸν ἀπέναντι τοῦ Βυζαντίου Σκούταρι, ἐγένετο κύριος τοῦ Βοσπόρου, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐξώσθησαν καὶ ἐκ Θάσου. Ναὶ μὲν κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος οἱ 'Αθηναῖοι ἀπέβαλον τήν τε Πύλον καὶ τὴν Νίσαιαν. Κατὰ τὸ ἔτος ὅμως 408 ὁ 'Αλκιβιάδης ἀνέκτησε τὴν

Χαλκηδόνα καὶ τὸ Βυζάντιον, ὥστε ἐνθαρρυνθεὶς ἤδη ὑπὸ τῶν ἐπανειλημμένων τούτων εὐτυχημάτων ἀπεφάσισε περὶ τὰ μέσα τοῦ 407 νὰ ἐμφανισθῇ τελευταῖον καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου δὲν εἶχεν ἔτι ἐπανέλθει, καίτοι πρὸ ἐτῶν ἀνακληθείσης τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, καὶ ὅπου ἠξιώθη λαμπρᾶς δεξιώσεως, ἀναγορευθεὶς ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ ἁπάντων, καὶ λαβὼν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος ναῦς μὲν 100, ὁπλίτας δὲ 1500.

Ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο οὔτε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὅστις ἄλλοτε ἐπρόδωκεν αὐτήν, οὔτε τὰ ὑπὲρ πατρίδος κατορθώματα τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅσον μεγάλα καὶ ἂν ἦσαν, νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν εἱμαρμένην, ἥτις δὲν ἀφήνει ἐπὶ τέλους ἀτιμώρητον οὕτως ἢ ἄλλως τὴν πολιτικὴν κακοήθειαν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ πολέμου ἡ Σπάρτη οὐδένα ἔτι εἶχεν ἀναδείξει ἐξαίρετον ἡγεμόνα παρεκτὸς τοῦ Γυλίππου, τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν βλέπομεν ἐκπεμφθέντα εἰς τοὺς περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας διεξαχθέντας ἀγῶνας· ἴσως διότι, ἂν ὁ Γύλιππος κατώρθου ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅ,τι εἶχε κατορθώσει ἐν Σικελίᾳ, τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ ἤθελεν ἀποβῇ μεγαλύτερον παρ' ὅ,τι συνέφερεν εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του.

Κατὰ Δεκέμβριον ὅμως τοῦ 408 ἢ Ἰανουάριον τοῦ 407 ἔφθασεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νέος τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Λύσανδρος. Ὁ Λύσανδρος ἐγεννήθη ἐκ γονέων πενήτων καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων μοθάκων ἢ μοθόνων, ἦτο, τῶν νέων ἐκείνων οἵτινες, διὰ μόνης τῆς συνδρομῆς πλουσίων ἀνθρώπων, ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τὰ συσσίτια καὶ νὰ μετέχωσι τῆς κοινῆς στρατιωτικῆς ἀνατροφῆς. Ἀλλ ὅμως ὁ οἶκος αὐτοῦ, καίτοι πένης, ἦτο ἐκ τῶν ἐντιμοτάτων τῆς Σπάρτης· βεβαιοῦσι μάλιστα ὅτι ἀνῆγε τὸ γένος εἰς τοὺς Ἡρακλείδας, εἰ καὶ μὴ ὢν στενὸς τῶν βασιλέων συγγενής. Πρὸ πάντων ὅμως ἔλαβεν ὁ ἀνὴρ ἐξαίρετα παρὰ τῆς φύσεως προτερήματα, ἀναδειχθεὶς οὐ μόνον στρατηγὸς ἔμπειρος ἀλλὰ καὶ ἐπιτηδειότατος περὶ πᾶσαν πολιτικὴν μηχανὴν καὶ ἰδίως περὶ τὴν συγκρότησιν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολιτικῶν μερίδων Πρὸς δὲ τούτοις ἦτο χρημάτων καὶ πάσης ὑλικῆς ἡδονῆς κρείττων, ἀρκούμενος εἰς τὴν πενίαν ἐν ᾗ ἐγεννήθη, ὅπερ εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιοθαύμαστον ὅσῳ ἔλαβε πλειοτέρας ἴσως παντὸς ἄλλου Ἕλληνος εὐκαιρίας τοῦ νὰ πλουτήσῃ. Δυστυχῶς δὲν ἦτο κατὰ τοῦτο μόνον γνήσιος Σπαρτιάτης ἀλλὰ καὶ διότι οὐδένα τρόπον ἐθεώρει ἄτοπον πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων ὅσα ἠδύναντο νὰ ὑπηρετήσωσιν εἴτε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλοτιμίαν εἴτε τὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἰδιοτέλειαν· ἀφειδῶς καὶ ἀδυσωπήτως ἐπὶ τούτῳ μεταχειριζόμενος παντὸς εἴδους κακουργήματα, τά τε ἀγριώτερα καὶ τὰ πονηρότερα, τήν τε σφαγὴν καὶ τὸν φόνον, τήν τε ἀπάτην καὶ τὴν ἐπιορκίαν. Ἡ δὲ περὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἕξις αὐτοῦ ἦτο τοιαύτη ὥστε βεβαιοῦσιν ὅτι καὶ εἰς ἀξίωμα αὐτὴν ἀνήγαγεν, εἰπὼν ὅτι δέον τοὺς μὲν παῖδας ἀστραγάλοις τοὺς δὲ ἄνδρας ὅρκοις ἐξαπατᾶν· οὐδὲ θέλομεν σφάλει περὶ τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ἐπιφέροντες ὅτι καθ' ὅλα σχεδὸν ἦτο τὸ ἀντίθετον τοῦ Βρασίδου. Ὁ Βρασίδας μετεχειρίζετο τὴν ἰδίαν μεγαλοφυΐαν εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Σπάρτης καὶ τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ κοινοῦ ἑλληνικοῦ συμφέροντος· τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ὅτι ὁ Βρασίδας ἦτο ἀνὴρ πανελλήνιος. Ὁ Λύσανδρος ἐξ ἐναντίας μετεχειρίζετο τὴν δύναμιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ ἰδιοτελοῦς συμφέροντος τῆς Σπάρτης· τούτου ἕνεκεν εἴπομεν ὅτι ὁ Λύσανδρός ἦτο γνήσιον τῆς Σπάρτης τέκνον, παρεκτὸς ὅτι ἤθελεν ἔπειτα νὰ ὑποβάλῃ τὴν δύναμιν ταύτην τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τῆς ἰδίας μεγαλοφυΐας. Καὶ ἡ φιλοδοξία αὕτη ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον φοβερὰ ὅσῳ συνεδυάζετο μετὰ παραδόξου περὶ τὴν δίαιταν ὀλιγαρκείας. Οὐδὲν τῷόντι ὑπάρχει ἐπικινδυνότερον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς φιλάρχου σωφροσύνης,

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΕΝ ΑΙΓΟΣ ΠΟΤΑΜΟΙΣ
(Ἔργον Τζ. Μπράϋαν)

Ὁ φιλοχρήματος καὶ φιλήδονος ἄνθρωπος, ὅσῳ μέγας καὶ ἂν ἀναδειχθῇ, ἔχει πάντοτέ τι κοινὸν πρὸς τὸν πολὺν ὄχλον, ταύτην τὴν τοσούτῳ συνήθη εἰς πάντα ἄνθρωπον ῥοπὴν πρὸς ἀπόλαυσιν· διὸ οὐσιωδῶς πολλάκις ἐλαττοῦται ἡ δύναμις τῆς ἐνεργείας του· ἐνῷ αἱ ἄτρωτοι φύσεις, οἷα ἦτο ἡ τοῦ Λυσάνδρου, καθὸ περιβάλλουσαι τὴν μεγαλοφυΐαν αὐτῶν δι' ὑπερανθρώπου τινὸς ἰδιότητος, ἀποβαίνουσι πολὺ ἐκείνων καταπληκτικώτεραι. Διὰ τοῦτο ὁ Λύσανδρος, καίτοι μὴ ὢν μεγαλοφυέστερος τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἴσχυσεν ὅμως πολὺ τούτου πλειότερον καὶ παρ' Ἀσιανοῖς καὶ παρ' Ἕλλησιν· ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ δὲν ὑπεχώρησεν εἰμὴ εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς πατρίδος του, ἥτις, ἀφοῦ ὠφελήθη ἀπὸ τῶν προτερημάτων τοῦ ἀνδρὸς εἰς τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη, εὗρεν ἐπὶ τέλους τὸν τρόπον νὰ οὐδετερώσῃ τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ πρὸς ὃν εἶχον ἤδη ν' ἀνταγωνισθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ἀνὴρ ὅλως διάφορος τοῦ Ἀστυόχου, καὶ τοῦ Μινδάρου, καὶ τοῦ Πασιππίδου, καὶ τοῦ Κρατησιππίδου, καὶ τῶν ἄλλων μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης προχειρισθέντων ναυάρχων. Προέκυψε δ' ἐνταῦθα τότε καὶ ἕτερος δεινὸς ἀντίπαλος, διότι περὶ τοὺς χρόνους τούτους πέρσης ἡγεμὼν τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν προεχειρίσθη ὁ νεώτερος τοῦ Δαρείου υἱὸς Κῦρος, ὅστις, μελετῶν ν' ἁρπάσῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τὴν βασιλείαν ἀπὸ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ Ἀρταξέρξου καὶ ἔχων πρὸς τοῦτο χρείαν ἑλλήνων μισθοφόρων, δὲν ἐμιμήθη τὴν ἐκ διαλειμμάτων παλίμβουλον πολιτικὴν τοῦ Τισσαφέρνους, ἀλλ' ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ὑποστηρίξῃ πάσῃ δυνάμει τοὺς Σπαρτιάτας· ὁ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἅμα διορισθεὶς ἦλθεν εἰς Ἔφεσον καὶ ἐκεῖθεν ἀνέβη εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν νέον ἡγεμόνα, ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ἐκείνην διὰ πολιτεύματος ἐπιτηδειοτάτου· διότι παρακαθίσας εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Κύρου, ὅτε οὗτος μετὰ τὸ δεῖπνον προπίνων αὐτῷ ἠρώτησε τί ἀρεστότερον δύναται νὰ πράξῃ δι' αὐτὸν ὁ Λύσανδρος ἀπεκρίθη νὰ αὐξήσῃ τὸν ἡμερήσιον μισθὸν τῶν ναυτῶν τοῦ στόλου τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ 3 ὀβολῶν εἰς 4· ὥστε ὁ Κῦρος, ὅστις κρίνων τὸν ἄνδρα ἀπὸ τοὺς προηγηθέντας ναυάρχους, τοὺς πολλάκις δωροδοκηθέντας, περιέμενεν ὅτι θέλει καὶ οὗτος ζητήσει ἀτομικήν τινα χάριν, ἐθαύμασε τὴν ἀφιλοκέρδειαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ ἐπέτρεψε τὴν αἴτησιν, διὸ ἀμέσως πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων ναῦται, οἵτινες δὲν ἐλάμβανον εἰμὴ 3 ὀβολούς, ἐλιποτάκτησαν πρὸς τοὺς πλειοδοτοῦντας πολεμίους. Ὁ Ἀλκιβιάδης περιῆλθεν ἐκ τούτου εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν. Ὁ μὲν στόλος αὐτοῦ εἶχε πλειότερα τοῦ σπαρτιατικοῦ πλοῖα, ἀλλ' ὁ Λύσανδρος, ὅστις ἤξευρε καλῶς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι καταβληθῇ ὑπὸ τοῦ περσικοῦ χρυσίου, ἀπέφευγον ἐπιμελῶς πᾶσαν ναυμαχίαν. Τοῦτο βλέπων ὁ Ἀλκιβιάδης, ἔχων δὲ καὶ χρείαν χρημάτων καὶ θέλων νὰ ἀργυρολογήσῃ ἐπὶ τῆς ἐχθρικῆς παραλίας, ἅμα δὲ καὶ νὰ συμβουλευθῇ μετὰ τοῦ Θρασυβούλου, ὅστις εἶχεν ἀπέλθει ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς Φώκαιαν, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ καταλίπῃ ἐπὶ μικρὸν τὸν στόλον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν προσωρινὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν κυβερνήτην Ἀντίοχον, ἀφοῦ ὅμως παρήγγειλεν εἰς αὐτὸν νὰ μὴ ἐπιπλεύσῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του, κατὰ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Ἀντίοχος παρακούσας ἐναυμάχησε περὶ τὴν Ἔφεσον πρὸς τὸν Λύσανδρον, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 407, ἐνικήθη, ἀπέβαλε πεντεκαίδεκα πλοῖα καὶ ἔπεσεν αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ.

Ἡ ἧττα αὕτη, καίτοι καθ' ἑαυτὴν μικρά, ἐγένετο παραίτιος πολλῶν καὶ μεγάλων πραγμάτων. Ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ὅλη τοῦ Ἀλκιβιάδου διαγωγὴ παρεῖχον τοσούτῳ εὔλογον εἰς πάντας δυσπιστίαν ὥστε καὶ αἱ μᾶλλον δεδικαιολογημέναι αὐτοῦ πράξεις, ἅμα ἐπέφερον τὴν ἐλαχίστην ἀποτυχίαν, ἦτο φυσικώτατον νὰ παρεξηγηθῶσι· τοιαύτη εἶναι τοῦ

προδότου ἡ τύχη καὶ ἡ καταδίκη. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνόσῳ ἔβλεπον αὐτὸν εὐδοκιμοῦντα, εἶχον λησμονήσει τὰ πάντα, καὶ τὴν Δεκέλειαν καὶ τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Χίον, καὶ εἶχον παραδώσει εἰς αὐτὸν ἅπασαν τῆς πόλεως τὴν δύναμιν· ἅμα ὅμως ἤκουσαν τὴν περὶ Ἔφεσον ἧτταν καὶ ἔμαθον μάλιστα ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχεν ἀναχωρήσει ἀπὸ τὸν στόλον ἐνεθυμήθησαν ἀμέσως τὰ πάντα, ὑπώπτευσαν ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης προδίδει πάλιν, καὶ ἀποχειροτονήσαντες αὐτὸν ἐξελέξαντο στρατηγοὺς δέκα, ἐν οἷς καὶ τὸν Κόνωνα καὶ τὸν Θράσυλλον. Ὁ δ' Ἀλκιβιάδης δὲν ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἐν τῇ Θρακικῇ χερσονήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ὅπου ἐσχάτως εἶχε κατασκευάσει ὀχύρωμά τι πρὸς ἰδίαν ἀσφάλειαν.

Ταῦτα ἐγένοντο περὶ τὰ τέλη τοῦ 407, ἤτοι περὶ τὸν αὐτὸν σχεδὸν χρόνον καθ' ὅν, λήξαντος τοῦ ἔτους τῆς ναυαρχίας τοῦ Λυσάνδρου, ἕτερος ἐξαπεστάλη ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ναύαρχος, ὁ Καλλικρατίδας. Ὁ Καλλικρατίδας τοσούτῳ διέφερε τοῦ Λυσάνδρου κατὰ τὸν χαρακτῆρα ὥστε νομίζει τις ὅτι ἡ εἱμαρμένη ἔπαιζε μὲ τὴν τύχην τοῦ μεγάλου τούτου πολέμου, μὲ τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, παραδίδουσα ἀλληλοδιαδόχως αὐτὴν εἰς διαθέσεις ὅλως ἀντιθέτους. Ἐνῷ ὁ Λύσανδρος ἐνίσχυεν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν τῶν Περσῶν ἵνα δι' αὐτῆς ἐξοντώσῃ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ταύτης ἀνεγείρῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν τῆς Σπάρτης δεσποτείαν, ὁ Καλλικρατίδας ἐξ ἐναντίας ἀπετροπιάζετο πᾶσαν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους σχέσιν καὶ ἠγανάκτει διὰ τὸν παρατεινόμενον ἐμφύλιον τοῦ ἔθνους ἀγῶνα, καὶ ἐπόθει τὴν ἀνόρθωσιν τῆς κοινῆς ἐν Ἑλλάδι εἰρήνης ἐπὶ ἴσοις δικαίοις. Ὁ Καλλικρατίδας, ὡς καὶ ὁ Βρασίδας, ἄνδρες πανελλήνιοι, ἐπεδίωκον τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀρχικῶν ἐπαγγελιῶν τὰς ὁποίας προκηρύξασα ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀνὰ χεῖρας πόλεμον, ἐπεδίωκον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἰσονομίας καὶ ἐλευθερίας τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ὁ Λύσανδρος καὶ τὰ ἄλλα τοῦ σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος τέκνα ἠξίουν ὅτι ἡ πόλις αὕτη πρέπει ν' ἀνταμειφθῇ ἕνεκα τῶν ἀγώνων τοὺς ὁποίους ἐπὶ εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἤδη κατέβαλλε, κληρονομοῦσα τὴν κυριαρχικὴν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ὅθεν αἱ δύο αὗται διαθέσεις παρῆγον ἀλληλοδιαδόχως τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν, ἐξ ὧν, ὡς μὴ ὤφειλεν, ἐπέπρωτο μετ' οὐ πολὺ οἱ τελευταῖοι νὰ θριαμβεύσωσιν ὁριστικῶς.

Ὁ Καλλικρατίδας ηὐδοκίμησε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ στρατηγίᾳ, εἰ καὶ πολυειδῶς καταρραδιουργηθεὶς ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου. Οἱ ἡγεμόνες τοῦ στόλου, ὑπενδίδοντες εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πονηροῦ τούτου ἀνδρός, ἀντέπραξαν μὲν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἀλλ' ἠναγκάσθησαν μετ' ὀλίγον νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ ἀρετὴν καὶ φιλοτιμίαν. Ἔπειτα δὲ ὁ Καλλικρατίδας, ἐλθὼν ἐξ ἀνάγκης εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κῦρον, ἵνα ζητήσῃ τὴν μισθοδοσίαν τῶν ναυτῶν, μὴ γενόμενος ἀμέσως δεκτὸς ὑπὸ τοῦ πέρσου ἡγεμόνος, ὑπείκοντος καὶ τούτου εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Λυσάνδρου, ἀπῆλθεν «ὀργισθεὶς καὶ εἰπὼν ἀθλιωτάτους εἶναι τοὺς Ἕλληνας ὅτι βαρβάρους κολακεύουσιν ἕνεκα ἀργυρίου, φάσκων τε, ἢν σωθῇ οἴκαδε, κατά γε τὸ αὐτῷ δυνατόν, διαλλάξειν Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους». Καὶ γράψας μὲν εἰς Σπάρτην ἵνα ζητήσῃ χρήματα, πορισθεὶς δ' ἐκ τοῦ προχείρου παρὰ Μιλησίων καὶ Χίων ἱκανάς τινας εἰσφοράς, πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς ἐπὶ τῆς Λέσβου Μηθύμνης τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατεχομένης. Ἐνταῦθα δ' ἔδωκεν ἀμέσως λαμπρὰν ἀπόδειξιν τῶν πανελληνίων αὐτοῦ αἰσθημάτων, διότι, ἀπαιτούντων τῶν συμμάχων νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς ἀνδράποδα οἱ αὐτόθι αἰχμαλωτευθέντες Μηθυμναῖοι δὲν ἐπέτρεψε τὸ πρᾶγμα ἀλλ' ἀφήσας αὐτοὺς ἐλευθέρους, «οὐκ, ἔφη, ἑαυτοῦ γε ἄρχοντος οὐδένα Ἑλλήνων εἰς τὸ ἐκείνου δυνατὸν ἀνδραποδισθῆναι». Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὰς ἀγρίας σφαγὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίσθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα

τοῦ πολέμου ἑκάτεροι τῶν διαμαχομένων! Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Μηθύμνης ὁ Καλλικρατίδας, καταδιώξας τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτῆς ἀθηναῖον Κόνωνα μέχρι Μυτιλήνης, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ναυμαχήσῃ ἐντὸς τοῦ λιμένος τούτου, ἐκυρίευσε τριάκοντα ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα αὐτοῦ τριήρων καὶ ἀπέκλεισεν αὐτὸν ἐν τῷ λιμένι· ὅτε δὲ ἕτερος ναύαρχος τῶν Ἀθηναίων, ὁ Διομέδων (1), προσῆλθε μετὰ πλοίων δώδεκα εἰς βοήθειαν τοῦ Κόνωνος, ὁ Καλλικρατίδας κατετρόπωσε καὶ τοῦτον ὁλοσχερῶς, κυριεύσας δέκα πλοῖα αὐτοῦ.

Οἱ Ἀθηναῖοι μαθόντες τὴν δεινὴν τοῦ Κόνωνος ἀμηχανίαν κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα σώσωσιν αὐτόν· καὶ μετ' ἐκπλήξεως μανθάνομεν ὅτι, ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν, στόλος νέος ἑκατὸν καὶ τριάκοντα τριήρων παρεσκευάσθη, ἐξωπλίσθη καὶ ἐξαπεστάλη εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας· τοσούτῳ ἀνεξάντλητοι ἦσαν τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης πόλεως οἱ πόροι. Ο νέος οὗτος στόλος, ἑνωθεὶς μετὰ τῶν πλοίων τῶν Σαμίων καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων, συνεποσώθη εἰς ἑκατὸν πεντήκοντα τριήρεις καὶ ἀντιπαρετάχθη, κατὰ Ἰούλιον τοῦ 406, πρὸς τοὺς πολεμίους, περὶ τὰς λεγομένας Ἀργινούσας νήσους, μεταξὺ Λέσβου καὶ μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ δὲ Καλλικρατίδας ἀπεδέξατο τὸν ἀγῶνα. Ὁ κυβερνήτης τῆς ναυαρχικῆς αὐτοῦ τριήρους, Ἕρμων ὁ μεγαρεύς, προέτρεπεν αὐτὸν νὰ ὑποχωρήσῃ, διότι αἱ τριήρεις (2) τῶν Ἀθηναίων ἦσαν πολὺ πλειότεραι, ἀλλ' αὐτὸς ἔδωκε τὸ σημεῖον τοῦ ἀγῶνος εἰπὼν «ὅτι ἡ Σπάρτη οὐδὲν μὴ κάκιον οἰκιεῖται αὐτοῦ ἀποθανόντος, φεύγειν δὲ αἰσχρὸν εἶναι ἔφη». Ὅθεν συνεκροτήθη ναυμαχία μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔχοντες ὀκτὼ ἐκ τῶν δέκα αὐτῶν στρατηγῶν παρόντας, καὶ ἐπιτηδείως διευθυνόμενοι, ἐνίκησαν νίκην λαμπροτάτην· «ἀπώλοντο δὲ τῶν μὲν Ἀθηναίων νῆες πέντε καὶ εἴκοσιν αὐτοῖς ἀνδράσιν, ἐκτὸς ὀλίγων τῶν πρὸς τὴν γῆν προσενεχθέντων, τῶν δὲ Πελοποννησίων λακωνικαὶ μὲν ἐννέα, πασῶν οὐσῶν δέκα, τῶν δὲ ἄλλων ξυμμάχων πλείους ἢ ἑξήκοντα». Καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ἡρωικῶς μαχόμενος ὁ Καλλικρατίδας αὐτός, ἐκπληρῶν τὴν πρὸς τὸν κυβερνήτην πρόρρησιν.

Οἱ Ἀθηναῖοι λοιπόν, διὰ τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς δεξιότητος αὐτῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ἐξευμενίσωσιν αὖθις τὴν τύχην. Ἀλλ' εἶχον ἆρά γε τὴν σύνεσιν καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ νέου τούτου εὐτυχήματος ; Λέγεται ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται ὑπέβαλον προ-

---

(1). Ὁ Διομέδων ἦλθεν ἐκ Σάμου μετὰ 12 πλοίων, μετὰ δὲ τὴν τούτου καταστροφὴν ὁ Κόνων ἑλκύσας εἰς τὴν γῆν τὰ διασωθέντα αὐτοῦ πλοῖα ἔπεμψε πλοῖον ἀγγελιαφόρον εἰς Ἀθήνας, ὅπερ ἐν μέσῳ μεγάλων κινδύνων κατορθῶσαν νὰ διαπλεύσῃ διὰ τοῦ ἀποκλείοντος τὸν λιμένα στόλου τῶν πολεμίων ἤγγειλε τοῖς Ἀθηναίοις τὸν ἐπικείμενον ὄλεθρον αὐτῶν.

(2). Ὁ Πλάτων «ἐν Μενεξένῳ» (ΙΑ') περὶ ἑξήκοντα μόνον πλοίων ποιεῖται λόγον· φαίνεται δὲ ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος τῶν πλοίων ἀνῆλθεν εἰς ἑκατὸν δέκα ἑνωθεὶς μετὰ τῶν ἐν Σάμῳ καὶ ἀλλαχοῦ εὑρισκομένων ἔτι πλοίων. Ὁ στόλος οὗτος βεβαίως δὲν κατεσκευάσθη τότε, ἀλλ' ἐπληρώθη καὶ ἐξωπλίσθη. Ἐν τῷ ἔργῳ δὲ τούτῳ οἱ Ἀθηναῖοι ἔδειξαν τὴν μεγίστην φιλόπολιν προθυμίαν καὶ αὐταπάρνησιν «εἰσβιβάζοντες τοὺς ἐν τῇ ἡλικίᾳ ὄντας ἅπαντας καὶ δούλους καὶ ἐλευθέρους... εἰσέβησαν δὲ καὶ τῶν ἱππέων πολλοί (Ξενοφ. Ἑλλην. Α' 6, 24). Ὅσοι τῶν δούλων ἐγίνοντο χρήσιμοι ναῦται (μάλιστα ἐρέται) ἐλάμβανον τὴν ἐλευθερίαν των, σχεδὸν πᾶσα ἡ στρατεύσιμος ἡλικία εἰσέβη εἰς τὰ πλοῖα ὅπως περίπου κατὰ τὴν τοῦ Ξέρξου εἰσβολήν, ἡ δὲ φυλακὴ τῶν τειχῶν καὶ τῆς πόλεως ἀνετέθη εἰς τοὺς ἐφήβους καὶ γέροντας· οὐδεμιᾶς δὲ πλέον ὑπαρχούσης δραχμῆς ἐν τῷ ἐν τῇ Ἀκροπόλει θησαυρῷ τῆς πόλεως, πρὸς πρόχειρον προμήθειαν τῶν ἀναγκαιούντων χρημάτων τά τε χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ ἀναθήματα καὶ τὰ σκεύη τοῦ Παρθενῶνος καὶ πᾶσαι αἱ χρυσαῖ Νῖκαι πλὴν μιᾶς ἢ δύο μετεποιήθησαν εἰς χρῆμα. Ἐκ τῶν τοσούτων δὲ ἐν τῷ προνάῳ τοῦ Παρθενῶνος κειμένων πολυτίμων πραγμάτων ἔμεινε μόνον εἷς χρυσοῦς στέφανος.

τάσεις περὶ εἰρήνης καὶ ὅτι αἱ προτάσεις αὗται ἀπερρίφθησαν, ὥς πρό τινων ἐτῶν, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ δημαγωγοῦ Κλεοφῶντος. Τοῦτο ὅμως, στηριζόμενον εἰς μόνην τὴν μαρτυρίαν τοῦ 'Αριστοτέλους (1) καὶ ταύτην ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ 'Αριστοφάνους παρατιθεμένην, φαίνεται ὅλως ἀπίθανον· διότι ὄχι μόνον ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος δὲν ἀναφέρεται ἀλλ' οὔτε ὑπὸ τοῦ Διοδώρου· διὸ ὁ Γρότε νομίζει, εὐλόγως καθ' ἡμᾶς, ὅτι ὁ σχολιαστὴς ἐσύγχυσε, περὶ τὴν παράθεσιν τοῦ 'Αριστοτέλους, τὰ πράγματα, μεταθέσας εἰς τὴν περὶ 'Αργινούσας νίκην τὰς προτάσεις τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη ἀποβαίνει τόσῳ πιθανωτέρα ὅσῳ αἱ ἤδη ἀναφερόμεναι προτάσεις εἶναι ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰς γενομένας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον μάχην. Ὥστε τὰ πάντα συντρέχουσι νὰ μᾶς πείσωσιν ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ πράξωσι πάλιν τὸ λάθος τοῦ ν' ἀπολακτίσωσι τὴν εἰρήνην. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως ἔπραξαν ἁμάρτημα ἕτερον πολὺ ἴσως τούτου δεινότερον.

Οἱ νικηφόροι αὐτῶν στρατηγοὶ εἶχον βουλευθῆ μετὰ τὴν μάχην ἂν ἔπρεπε νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς νίκης ἵνα δράμωσιν εἰς ἀπολύτρωσιν (2) τοῦ Κόνωνος, τοῦ ἔτι πολιορκουμένου ὑπὸ 50 τριήρων ὧν ἦρχεν ὁ 'Ετεόνικος, ἢ μᾶλλον νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν διάσωσιν τῶν ἐν τῷ πελάγει ἐπιπλεόντων νεκρῶν αὐτῶν καὶ ναυαγῶν. 'Επὶ τέλους δὲ συνεφώνησαν νὰ πράξωσι τὸ πρῶτον, καταλείποντες ὅμως ἐνταῦθα 46 τριήρεις ὑπὸ τοὺς τριηράρχους Θρασύβουλον καὶ Θηραμένην, ἵνα συλλέξωσιν οὗτοι τοὺς νεκροὺς καὶ σώσωσι τοὺς ναυαγούς. 'Επελθόντος ὅμως ἀνέμου καὶ χειμῶνος ἰσχυροῦ, οὐδέτερον τῶν ἀποφασισθέντων ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι. Καὶ ἐπειδὴ οἱ οὕτως ἀπολεσθέντες ναυαγοὶ καὶ οἱ νεκροὶ οἱ μὴ κηδευθέντες προσηκόντως ἦσαν οὐκ ὀλίγοι,οἱ δημαγωγοὶ 'Αρχέδαμος, Κλεοφῶν,Κλειγένης καὶ ἄλλοι,διὰ τὸν συνήθη αὐτῶν κατὰ τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν φθόνον, ὑπεκίνησαν πολὺν παρὰ τοῖς πολίταις θόρυβον, προεκάλεσαν ἀμέσως τὴν καθαίρεσιν τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν, καθὸ παραμελησάντων καθῆκον ἱερόν, καὶ διεμήνυσαν εἰς αὐτοὺς νὰ ἔλθωσι νὰ ἀπολογηθῶσιν. 'Εκ τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν ὁ μὲν Πρωτόμαχος καὶ ὁ 'Αριστογένης, προβλέποντες τὴν τύχην ἥτις περιέμενεν αὐτούς, δὲν προσῆλθον, οἱ δὲ ἓξ ἄλλοι, ὁ Περικλῆς, ἤτοι ὁ ἀπὸ τῆς 'Ασπασίας υἱὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρός, καὶ ὁ Διομέδων καὶ ὁ Λυσίας, καὶ ὁ 'Αριστοκράτης καὶ ὁ Θράσυλλος, καὶ ὁ 'Ερασινίδης,ἔσπευσαν νὰ ὑπακούσωσιν. Ἅμα δὲ καταπλεύσαντες κατηγορήθησαν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν προειρημένων δημαγωγῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ τριηράρχου Θηραμένους, ἀνδρὸς ὅστις δὲν ἐστερεῖτο μὲν πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς ἀξίας ἀλλὰ τὰ πάντα ἐθεώρει θεμιτὰ ἵνα κορέσῃ τὴν ἄπληστον αὐτοῦ φιλαρχίαν. Ὁ Θηραμένης εἶχε συμπράξει ὡς οὐδεὶς ἄλλος μετὰ τῶν τετρακοσίων· ἅμα ὅμως εἶδε τὴν ἀντίθετον μερίδα μέλλουσαν νὰ ὑπερισχύσῃ, ἐγκατέλιπεν αὐτοὺς καὶ συνετάχθη μετὰ

(1). Ὁ 'Αριστοτέλ. δηλ. ἦτο ἐν τοῖς Πολιτικοῖς. 'Αλλ' ὁ 'Αριστοτέλης καὶ ἐν τῇ Πολ. 'Αθην. (§ 34), ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὁ Παπαρρηγόπουλος ὅτε ἔγραφεν, ἐπικυροῖ τὴν εἴδησιν ταύτην λέγων·«Ἔπειτα βουλομένων Λακεδαιμονίων ἐκ Δεκελείας ἀπιέναι ἐφ' οἷς ἔχουσιν ἑκάτεροι καὶ εἰρήνην ἄγειν, ἔνιοι μὲν ἐσπούδαζον, τὸ δὲ πλῆθος οὐχ ὑπήκουσεν, ἐξαπατηθέντες ὑπὸ Κλεοφῶντος, ὃς ἐκώλυσε γενέσθαι τὴν εἰρήνην, ἐλθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν μεθύων καὶ θώρακα ἐνδεδυκώς, οὐ φάσκων ἐπιτρέψειν, ἐὰν μὴ πάσας ἀφῶσι Λακεδαιμόνιοι τὰς πόλεις. Οὐ χρησάμενοι δὲ καλῶς τότε τοῖς πράγμασι μετ' οὐ πολὺν χρόνον ἔγνωσαν τὴν ἁμαρτίαν».

(2), 'Αλλ' ἡ διάσωσις τοῦ Κόνωνος καὶ τῶν πλοίων αὐτοῦ ἦτο τὸ πρῶτον καὶ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς νίκης.

τοῦ ἑτέρου πολιτικοῦ συστήματος. Νῦν δέ, ἂν ὑπῆρχέ τις ὑπεύθυνος, ἦτο αὐτὸς ὁ ἐπιτραπεὶς τὴν τῶν ναυαγῶν διάσωσιν·ἅμα ὅμως εἶδε κινδυνεύοντας τοὺς στρατηγούς, προθύμως συνετέλεσεν εἰς τὸν ὄλεθρον αὐτῶν,ἵνα αὐτός,ὡς ἄλλος τις ναυαγός,ἐπιπλεύσῃ.Οἱ στρατηγοὶ ἐξέθηκαν διὰ βραχέων τὰ πράγματα καὶ ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ὅτι εἶχον ἐπιτρέψει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν εἰς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Θηραμένην, ὁ ὁποῖος ἤδη παρίσταται κατήγορος αὐτῶν, ὅτι ὅμως δὲν θέλουσιν ἀντεκδικούμενοι νὰ ἐπιρρίψωσιν αὐτῷ εὐθύνην τινὰ ἀμελείας, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐπελθόντος χειμῶνος ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀπέβη ἀδύνατος. Ταῦτα δὲ λέγοντες ἔπειθον τὸν δῆμον· ἀλλ' οἱ δημαγωγοί, εἰς οὓς τοῦτο δὲν συνέφερεν,ἐπέτυχον τὴν ἀναβολὴν τῆς ὑποθέσεως εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἤδη ἐξώρας καὶ ἡ χειροτονία δὲν ἠδύνατο νὰ διακριθῇ· προσέθηκαν δὲ δολίως, καὶ ἡ ἐκκλησία παρεδέχθη, ὅτι ἡ βουλὴ θέλει ὑποβάλει προβούλευμα περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν θέλουσι κριθῆ οἱ ἄνδρες.

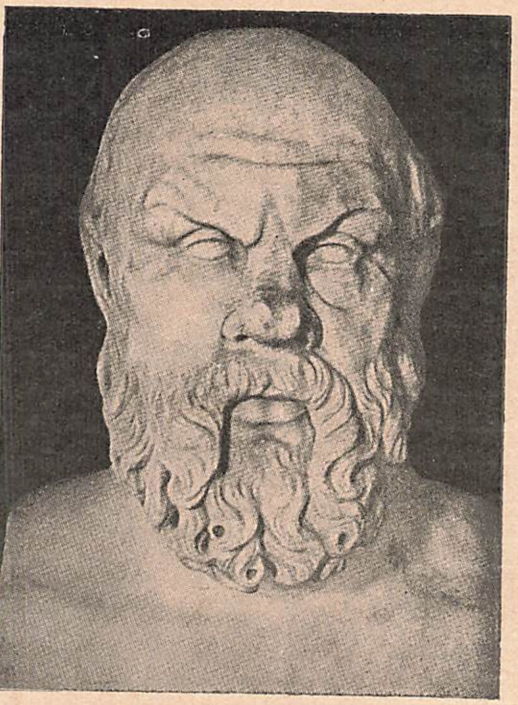
'Αφοῦ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἠρέθισαν πολυειδῶς τὰ πνεύματα καὶ τοὺς συγγενεῖς τῶν ναυαγῶν καὶ τῶν νεκρῶν, ἐπέτυχον ἔπειτα ὥστε ἡ πλειονοψηφία τῆς βουλῆς νὰ παραδεχθῇ τὸ ἀκόλουθον σχέδιον προβουλεύματος, τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλιξένου, ἑνὸς τῶν φίλων αὐτῶν,προταθέν· «'Επειδὴ τῶν τε κατηγορούντων κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἀκηκόασι, διαψηφίσασθαι 'Αθηναίους πάντας κατὰ φυλάς· θεῖναι δὲ εἰς τὴν φυλὴν ἑκάστην δύο ὑδρίας· ἐφ' ἑκάστῃ δὲ τῇ φυλῇ κήρυκα κηρύττειν,ὅτῳ δοκοῦσιν ἀδικεῖν οἱ στρατηγοὶ οὐκ ἀνελόμενοι τοὺς νικήσαντας ἐν τῇ ναυμαχίᾳ, εἰς τὴν προτέραν ψηφίσασθαι,ὅτῳ δὲ μή, εἰς τὴν ὑστέραν· ἂν δὲ δόξωσιν ἀδικεῖν, θανάτῳ ζημιῶσαι καὶ τοῖς ἕνδεκα παραδοῦναι καὶ τὰ χρήματα δημοσιεῦσαι, τὸ δ' ἐπιδέκατον τῆς θεοῦ εἶναι».

Τὸ προβούλευμα τοῦτο παρεβίαζε σκανδαλωδῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅλους τοὺς κειμένους νόμους. Τὸ προβούλευμα ἠξίου ὅτι ἡ διαδικασία ὅλη συνεπληρώθη ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, καὶ ὅτι δὲν ὑπελείπετο νὰ ἐπέλθῃ εἰμὴ ἡ ἀπόφασις, ἐνῷ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἐκκλησίᾳ ἐγένετο ἁπλῆ προεισαγωγική τις συζήτησις, οὐδεμία δὲ οὔτε ἀνάκρισις τῆς ὑποθέσεως διεξήχθη οὔτε προθεσμία εὔλογος ἐπετράπη εἰς τοὺς κατηγορουμένους ἵνα παρασκευάσωσι τὴν ἀπολογίαν αὐτῶν. Πρὸς τούτοις τὸ προβούλευμα ἤθελε ν' ἀποσπάσῃ τοὺς κατηγορουμένους ἀπὸ τῶν φυσικῶν αὐτῶν δικαστῶν, ἤτοι τῶν ἐνόρκων, καὶ νὰ παραπέμψῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ μηδεμίαν παρέχοντος ἐγγύησιν τάξεως καὶ ἀπαθείας ὄχλου (¹). 'Επὶ πᾶσι, τὸ προβούλευμα παρεβίαζε τὸ λεγόμενον «ψήφισμα τοῦ Καννώνου», οὕτω μὲν ὀνομασθὲν ἀπὸ τοῦ προτείναντος αὐτὸ ποτέ, ἄδηλον πότε, πολίτου, κανονίζον δὲ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει περὶ ἑκάστου κατηγορουμένου ἰδία πρέπει νὰ γίνῃ ψηφοφορία, ἐνῷ κατὰ τὸ προβούλευμα διὰ μιᾶς καὶ μόνης ψηφοφορίας ἔμελλε ν' ἀποφασισθῇ ἡ ἐνοχὴ ἢ ἡ ἀθῳότης τῶν ὀκτὼ στρατηγῶν σύναμα. 'Οπόσον δὲ σπουδαία ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Καννώνου ἐπιβαλλομένη διαίρεσις τῆς κατηγορίας καὶ ὁπόσον ὀλεθρία ἡ ἤδη προταθεῖσα σύγχυσις, ἀνεφάνη ἐν τῷ ἅμα ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καθότι ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι, ἐν τῷ στρατιωτικῷ συμβουλίῳ τῷ γενομένῳ μετὰ τὴν νίκην, εἷς τῶν στρατηγῶν, ὁ Διομέδων, εἶχεν ἐπιμείνει,

(¹) Τὸ «Καννώνειον ψήφισμα» τὸ διατάσσον ἰδιαιτέραν δίκην διὰ πάντα ἐπὶ ἀδικήματι εἰσαγγελίας ἀξίῳ (δημοσίῳ ἀδικήματι) καταγγελλόμενον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὴν βουλὴν ἦτο πρόσφατον, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη ὑπῆρχεν ἤδη καὶ ἐν τῇ σολωνείῳ νομοθεσίᾳ, ὡς φρονεῖ ὁ Ed. Meyer Τόμ. 4 σελ. 648.

ἀφέντες πάντα τἆλλα κατὰ μέρος, ν' ἀσχοληθῶσι περὶ τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγίων καὶ τῶν ναυαγῶν, ὥστε, καὶ ὑποτιθεμένου ὅτι οἱ λοιποὶ ἦσαν ἔνοχοι, αὐτὸς τοὐλάχιστον ἦτο ἀθῷος. Πρὸς τούτοις ἐπίσης ἀναμφισβήτητον ἦτο ὅτι ἕτερος τῶν στρατηγῶν, ὁ Λυσίας, μετὰ πολλοῦ κόπου ἐσώθη αὐτὸς ἐπὶ καταδύσης νεώς. Καὶ ὅμως κατὰ τὸ προβούλευμα ἡ ἐκκλησία ἔμελλε διὰ μιᾶς ψηφοφορίας ν' ἀποφασίσῃ περὶ αὐτῶν τε καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

'Εν τούτοις, ἀναγνωσθέντος τοῦ προβουλεύματος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τινὲς μὲν τῶν χρηστοτέρων πολιτῶν ἐπεχείρησαν νὰ καταπολεμήσωσιν αὐτό, ἀλλὰ τὸ πλῆθος ὑπὸ τῶν δημοκόπων παραφερόμενον ἐβόα «δεινὸν εἶναι εἰ μή τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν ὃ ἂν βούληται»· καὶ εἷς τῶν δημοκόπων, ὁ Λυκίσκος, προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠπείλησε τοὺς ἀντιλέγοντας ὅτι, ἂν δὲν σιωπήσωσι, θέλουσι συμπεριληφθῆ εἰς τὴν κατὰ τῶν στρατηγῶν κατηγορίαν. Εἰς μάτην τότε οἱ πρυτάνεις, δηλαδὴ οἱ ἐπίτροποι τῆς βουλῆς οἱ κατὰ νόμον προεδρεύοντες τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, ἀπεποιήθησαν νὰ ὑποβάλωσιν εἰς αὐτὴν τὸ παράνομον καὶ ἀντισυνταγματικὸν ἐκεῖνο ζήτημα. 'Απειληθέντες καὶ οὗτοι τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἀπειλὴν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσι, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου πρυτάνεως, ὅστις μέχρι τέλους ἐπέμεινεν ἐντίμως διαμαρτυρόμενος· ὁ δὲ εἷς καὶ μόνος γενναῖος οὗτος τοῦ νόμου ὑπέρμαχος ἦτο ὁ γέρων φιλόσοφος Σωκράτης. Ὑπεβλήθη λοιπὸν τὸ ζήτημα καὶ κατεδικάσθησαν ἅπαντες εἰς θάνατον, μὴ ἐξαιρουμένου μηδ' αὐτοῦ τοῦ Διομέδοντος, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ναυαγοῦ Λυσίου· καὶ ἀπέθανον οἱ ἓξ παρόντες διὰ τοῦ συνήθους τρόπου τοῦ θανάτου, ἤτοι πιόντες τὸ κώνειον· καὶ ἐδημεύθη ἡ περιουσία αὐτῶν.

Σωκράτης
(Ἔπαυλις Ἀλμπάνη, Ρώμη)

Εἶναι περιττὸν βεβαίως ν' ἀναπτύξωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὴν ἀφροσύνην καὶ τὴν ἀδικίαν τῆς ἀποφάσεως ταύτης (¹). Ὁ δῆμος τῶν 'Αθηναίων, ἀντὶ νὰ ἐκφράσῃ χά-

(¹) Ἵνα νοήσωμεν τὴν φρικώδη ταύτην ἀδυσώπητον αὐστηρότητα τοῦ δήμου 'Αθηναίων, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ ἐν 'Αργινούσαις νίκη εἶχεν ἀγορασθῆ λίαν ἀκριβά, ἀφοῦ πλείονες τῶν τετρακισχιλίων ἀνδρῶν εἶχον ἀπολεσθῆ ἐν τοῖ κύμασιν, ἐνῷ ἦτο δυνατὸν πολλοὶ τούτων νὰ σωθῶσιν· ἂν δὲ σκεφθῶμεν πόσον ὁ πληθυσμὸς τῶν 'Αθηναίων ἀστῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ διὰ τῶν ἀτελευτήτων πολέμων, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς στρατευσίμου ἡλικίας ἀπώλετο τότε. Ὡς χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς δίκης πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ τοῦτο, ὅτι διαρκούσης

ριτας πρὸς τοὺς θεοὺς πρῶτον καὶ ἔπειτα πρὸς τοὺς νικηφόρους στρατηγοὺς διὰ τὸ λαμπρὸν ἐκεῖνο κατόρθωμα, ἀπ'ἐναντίας, ὡς ὑπὸ μανίας τινὸς καταληφθείς, καταδικάζει αὐτοὺς εἰς θάνατον καὶ στερεῖται οὕτως ἐν τῷ μέσῳ δεινοτάτων κινδύνων τῶν ἱκανωτέρων αὐτοῦ ἡγεμόνων. Τίνος δ' ἕνεκα πράττει ταῦτα πάντα; Καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ στρατηγοὶ εἶχον ἀμελήσει τὴν διάσωσιν τῶν ναυαγῶν, ὁ πόλεμος κατὰ δυστυχίαν συνεπιφέρει πολλάκις τοιαῦτα ἐπακόλουθα,τῶν ὁποίων τὸ ἀτόπημα ἐξαφανίζεται ἐνώπιον τοῦ μεγάλου συμφέροντος τῆς κοινῆς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν παρημέλησαν οὐδὲ τοῦτο τὸ καθῆκον οἱ στρατηγοί, ἡ δὲ ἐκτέλεσις αὐτοῦ δὲν διεκωλύθη εἰμὴ ἕνεκα τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος· τοῦτο ἦτο ἀναμφισβήτητον, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀποδεδειγμένον ὥστε αὐτὸς ὁ δῆμος κατ'ἀρχὰς ἐπείσθη καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀθῳώσῃ τοὺς κατηγορουμένους,ὅτε ἡ τῶν δημοκόπων κακοήθεια ἐπέτυχε δι' ἀνηκούστου διαστροφῆς τῶν πραγμάτων τὴν καταδίκην τὴν ὁποίαν ἐπεδίωκε καὶ τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ χαρακτηρίσωμεν εἰμὴ ὡς ἀληθῆ τῆς πόλεως αὐτοκτονίαν. Εἰς μάτην μετ' ὀλίγον ὁ δῆμος μετανοήσας παρέπεμψεν εἰς δίκην ἐκείνους οἵτινες ἐξηπάτησαν αὐτὸν κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην περίστασιν, καὶ ἰδίως τὸν Καλλίξενον. Τὸ κακὸν εἶχε γίνει καὶ ἐπήγαγεν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἀπαραίτητα αὐτοῦ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Οὐδέποτε τῷόντι ἁμάρτημα πολιτικὸν ἐτιμωρήθη μετὰ τοσαύτης ταχύτητος καὶ αὐστηρότητος ὅσον τὸ ἁμάρτημα τῶν Ἀθηναίων. Ἡ πρόνοια ἡ τοσάκις κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη, διασώσασα τὴν πολιτείαν ταύτην ἀπὸ κινδύνων ἐσχάτων, ἤδη, ὡσεὶ ἀπελπισθεῖσα μετὰ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνο ἀνοσιούργημα τοῦ νὰ ἴδῃ αὐτὴν σωφρονοῦσαν, ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν πεπρωμένην αὐτῶν καταστροφήν.

Οἱ Χῖοι καὶ ἄλλοι τῆς Σπάρτης σύμμαχοι συνῆλθον ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Ἀργινούσας συμφορὰν ἐν συμβουλίῳ, εἰς Ἔφεσον καὶ ἀπεφάσισαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Κύρου νὰ ζητήσωσι παρὰ τῶν ἐφόρων τὸν διορισμὸν καὶ πάλιν τοῦ Λυσάνδρου ὡς ναυάρχου. Τοῦτο ἀντέβαινεν εἰς τὸ ἐπικρατοῦν ἔθος, κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐπετρέπετο δὶς τὸν αὐτὸν ναυαρχεῖν. Οὐδὲν ἧττον οἱ ἔφοροι ἀπεδέχθησαν κατ' οὐσίαν τὴν αἴτησιν, διορίσαντες ναύαρχον μὲν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Ἄρακόν τινα τὸν δὲ Λύσανδρον ἐπιστολέα αὐτοῦ, ἤτοι ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, πράγματι δὲ κύριον ἁπάντων. Ὁ Λύσανδρος φθάσας εἰς Ἔφεσον ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 405 ἀνεζωπύρησεν ἀμέσως ἁπανταχοῦ τὸ θάρρος τῶν ὀπαδῶν τῆς Σπάρτης, τοὺς ὁποίους ἔτι ἀπὸ τῆς προηγουμένης ναυαρχίας εἶχεν ὀργανώσει εἰς ἑταιρείας πειθαρχούσας εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ· ἔπειτα ἔσπευσεν εἰς Σάρδεις πρὸς τὸν Κῦρον δόντα αὐτῷ προθυμότατα ἄφθονα χρήματα,καὶ οὕτω,κατασκευάσας καὶ καλῶς ὁπλίσας νέας τριήρεις, ὠφελούμενος δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἀδράνειαν τῶν νέων στρατηγῶν τοὺς ὁποίους οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον διορίσει ἀντὶ τῶν θανατωθέντων, ἐθαλασσοκράτησεν οὐ μόνον κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τοῦ Πειραιῶς· ἐπὶ τέλους δὲ εἰσελθὼν

ταύτης ἐτελέσθησαν ἐν Ἀθήναις καὶ τὰ (Ἀπατούρια) ἐν τῇ ἐξόχως οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα ἐχούσῃ ταύτῃ ἑορτῇ τῇ τελουμένῃ κατὰ τὸν μῆνα Πυανεψιῶνα (15 Ὀκτωβ.—15 Νοεμβρ.περίπου), ὅτε κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς τριημέρου ἑορτῆς τὴν ἡμέραν τῆς Δορπείας, τὴν συνάγουσαν τοὺς φράτορας τῆς φράτρας εἰς τὸν οἶκον τοῦ εὐπορωτάτου τῶν φρατόρων εἰς δεῖπνον, διεφάνησαν τὰ τρομερὰ ἐν ταῖς οἰκογενείαις κενὰ τὰ ἐπενεχθέντα διὰ τῆς ἐν Ἀργινούσαις καταστρεπτικῆς νίκης. Δὲν ὑπῆρχεν οἰκογένεια μὴ θρηνοῦσα τὴν ἀπώλειαν ἑνὸς ἢ πολλῶν μελῶν αὐτῆς. Βραδύτερον, ὅτε αἱ Ἀθῆναι μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς συμφορὰν περιῆλθον εἰς τὰ ἔσχατα, Καλλίξενος ὁ προτείνας τὸ κατὰ τῶν στρατηγῶν ψήφισμα κατεδιώχθη μετὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ.

εἰς τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Λαμψάκου, ἥτις κεῖται ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας τοῦ πορθμοῦ. Τότε μόλις ἐξύπνησαν οἱ στρατηγοὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ εἰσῆλθον ὁμοίως εἰς τὸν πορθμὸν μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτῶν στόλου, τοῦ ἐξ 180 τριήρων συγκειμένου· ἀλλ' ἔμαθον ὅτι ὁ Λύσανδρος εἶχεν ἤδη γίνει κύριος τῆς Λαμψάκου. Ὅθεν, παραπλέοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν τοῦ Ἑλλησπόντου παραλίαν, ἀνῆλθον μέχρι χωρίου τινὸς καλουμένου Αἰγὸς ποταμοί, ἵνα προκαλέσωσι τὸν Λύσανδρον εἰς μάχην. Τῳόντι οἱ Αἰγὸς ποταμοὶ ἔκειντο καταντικρὺ τῆς Λαμψάκου, ἀπέχοντες ἀπ' αὐτῆς ἕως 1 ἀγγλικὸν μίλιον καὶ 3/4. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο τὸ μόνον τῆς θέσεως ταύτης προτέρημα, ἥτις οὔτε λιμένα ἀσφαλῆ εἶχεν οὔτε οἰκίας ἢ κατοίκους ἢ τρόφιμα, ὥστε ὁ μέγας ἐκεῖνος στρατὸς ἠναγκάζετο νὰ προμηθεύεται τὰ πάντα ἀπὸ τῆς 3/4 τῆς ὥρας ἀπεχούσης Σηστοῦ· ἐπειδὴ δὲ τὸ πάλαι οὐδεμία ὑπῆρχεν εἰς τοὺς στρατοὺς εἰδικὴ οἰκονομικὴ ὑπηρεσία ἐπιτετραμμένη τὴν προμήθειαν τῶν τροφίμων, ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ναῦται περὶ τούτου ἐφρόντιζον, ἕπεται ὅτι τὰ πλοῖα ἐγκατελείποντο ἐπὶ πολὺ ἀφύλακτα, καὶ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκλογὴ τῆς θέσεως ἐκείνης ἦτο ἁμάρτημα ἀσύγγνωστον. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων, ὅστις ἦτο ἠγκυροβολημένος εἰς Λάμψακον ἐν λιμένι καλῷ καὶ εἶχεν ὄπισθεν αὐτοῦ πόλιν βρίθουσαν ἁπάντων τῶν ἀναγκαίων καὶ στρατὸν πεζικὸν ἕτοιμον νά τον ὑποστηρίξῃ, δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τοῦ ἁμαρτήματος ἐκείνου. Καὶ ὠφελήθη παραδόξως. Τὴν ἐπιοῦσαν πρωὶ οἱ Ἀθηναῖοι, διαπλεύσαντες τὸν πορθμόν, ἐπλησίασαν εἰς τὴν Λάμψακον καὶ εὗρον μὲν αὐτὸν κατὰ πάντα παρεσκευασμένον εἰς μάχην ἀλλὰ περιμένοντα τὴν προσβολήν· μὴ νομίσαντες δὲ φρόνιμον νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ οὕτως ἀσφαλῶς ἔχοντος, καὶ μὴ κατορθώσαντες δι' ὅλης τῆς ἡμέρας νὰ παρασύρωσιν αὐτὸν ἐκτὸς τοῦ λιμένος ἠναγκάσθησαν τὸ ἑσπέρας νὰ ἐπανέλθωσιν ἄπρακτοι εἰς Αἰγὸς ποταμούς. Τοῦτο ἐπανελήφθη τέσσαρας ἡμέρας κατὰ συνέχειαν, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἔλαβον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλείστην εἰς τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν πεποίθησιν καὶ ὀλεθρίαν πρὸς τὸν ἀδρανῆ φαινόμενον ἀντίπαλον περιφρόνησιν. Εἰς μάτην ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅστις, ὡς εἴπομεν, κατῴκει ἐκεῖ που πλησίον καὶ ἔβλεπε τὰ γινόμενα, προσελθών, παρετήρησεν εἰς τοὺς στρατηγοὺς ὅτι κακῶς ἔχουσιν, ὅτι τὰ πλοῖα μένουσιν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἔρημα ἀνδρῶν διὰ τὴν ἀνάγκην εἰς ἣν οὗτοι εὑρίσκονται νὰ προμηθεύωνται μακρόθεν τὰ ἐπιτήδεια, καὶ ὅτι δέον νὰ μεθορμισθῶσιν εἰς Σηστόν, ὅπου ὄντες θέλουσιν εἶναι ἐπίσης ἀσφαλεῖς ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν Λαμψάκῳ, καὶ δύνανται νὰ ναυμαχήσωσιν ὅταν βούλωνται. Οἱ στρατηγοὶ ἀπήντησαν αὐτῷ νὰ ὑπάγῃ ἀφ' ὅπου ἦλθε, διότι αὐτοὶ νῦν στρατηγοῦσι καὶ ὄχι ἐκεῖνος· καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ προκαλῶσι καθ' ἑκάστην τὸν Λύσανδρον, ἔπειτα δέ, ἅμα μετὰ τὴν ἐπιστροφήν των εἰς Αἰγὸς ποταμούς, νὰ βλέπωσιν ἀδιαφόρως τὰ πληρώματα αὐτῶν ἀνὰ τὴν παραλίαν τῇδε κἀκεῖσε διασκεδαζόμενα. Τελευταῖον τὴν πέμπτην ἡμέραν ὁ Λύσανδρος, ὅστις καὶ προηγουμένως ἔπεμπε κατόπιν τῶν ὑποχωρούντων Ἀθηναίων ταχείας τινὰς ναῦς ἐπιτετραμμένας τὴν ἐπιτήρησιν τῶν γινομένων, διέταξεν ἤδη τὰς ναῦς ταύτας, ἅμα ἴδωσι τοὺς Ἀθηναίους ἀποβάντας, νὰ δηλώσωσι τὸ γεγονός, αἴρουσαι ἀσπίδα λαμπράν. Ἰδὼν δὲ τὸ σημεῖον ἐξώρμησεν ἀμέσως ἀπὸ Λαμψάκου, καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν ἀττικῶν τριήρων εὗρεν ἄλλας μὲν κενὰς ἄλλας δὲ ἐχούσας μίαν μόνον ἢ τὸ πολὺ δύο ἐκ τῶν τριῶν σειρῶν τῶν ἐρετῶν αὐτῶν· ὅθεν ἐγένετο ἀκόπως καὶ ἀκινδύνως κύριος 170 τριήρων καὶ τοῦ πλείστου τῶν ἐν τῇ παραλίᾳ διεσκεδασμένων πληρωμάτων. Μόνη ἡ μοῖρα τοῦ Κόνωνος, ἐκ δώδεκα τριήρων συγκειμένη, ἐπέτυχε νὰ διαφύγῃ εἰς Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ. Ὁ δὲ Λύσανδρος ἀπαγαγὼν εἰς Λάμψακον τάς τε ὑπολοίπους ναῦς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τἆλλα πάντα ἀπέσφαξεν ἀμέσως ἅπαντας τοὺς αἰχμαλώτους ὅσοι ἦσαν Ἀθηναῖοι, συμποσουμένους δὲ εἰς 3 ἢ

4 χιλιάδας, ἀποδείξας καὶ κατὰ τοῦτο ὁπόσον διέφερε τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Καλλικρατίδου.

Διὰ τὴν ὁλοσχερῆ ταύτην καταστροφὴν τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων ἡ πόλις αὐτῶν ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ· ἀλλ' ὁ Λύσανδρος ἐπεχείρησε πρὸ πάντων τὴν κατάλυσιν τῶν ἔτι σῳζομένων τοῦ ἀττικοῦ κράτους μερῶν, ἰδίως ἵνα ἀναγκάσῃ πλείστους ὅσους ἀνθρώπους νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ καταστήσῃ οὕτως εὐχερεστέραν τὴν ἅλωσιν αὐτῆς, δι' ἔλλειψιν τροφῶν· τούτου ἕνεκα εἰς τὰς συνθηκολογούσας φρουρὰς ἐπέτρεπε νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Ἀθήνας, οὐχὶ δὲ ἀλλαχοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν ἐγένετο κύριος τῆς Χαλκηδόνος καὶ τοῦ Βυζαντίου, ὅπου ἐγκατέστησε φρουρὰν καὶ ἁρμοστήν, τὸν λακεδαιμόνιον Σθενέλαον. Ἔπειτα δὲ ἐπελθὼν εἰς Λέσβον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις ἵδρυσεν ἁπανταχοῦ ὀλιγαρχίας, αἵτινες συγκείμεναι ἐκ δέκα τῶν θρασυτάτων και κακοηθεστάτων αὐτοῦ ὀπαδῶν καὶ ὀνομαζόμεναι δεκαρχίαι ἢ δεκαδαρχίαι ἀνέλαβον τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ λακεδαιμονίου ἁρμοστοῦ. Ὁ Ἐτεόνικος ἐξαπεστάλη εἰς τὰς ἔτι ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἐξηρτημένας θρᾳκικὰς πόλεις, ἵνα πράξῃ ἐκεῖ τὰ αὐτά· πολλαχοῦ δὲ οἱ ἀττικίζοντες ἢ ἐσφάζοντο ἢ ἐφυγαδεύοντο καὶ οὐδαμοῦ σπουδαίως ἀντέστησαν εἰς τοὺς νέους κυριάρχας, παρεκτὸς τῆς Σάμου, ἧς τούτου ἕνεκεν ἀνέβαλεν ὁ Λύσανδρος ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν δούλωσιν (¹). Ἐξαιρέσει λοιπὸν ταύτης μόνης τῆς νήσου, ὅλον τὸ ἐπίλοιπον τῶν Ἀθηναίων κράτος, τὸ ἄλλοτε τοσούτῳ μέγα καὶ λαμπρόν, εἶχεν ἤδη καταπέσει εἰς ἔδαφος, ὅτε, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 405, ὁ Λύσανδρος προσῆλθε τελευταῖον εἰς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ διακοσίων τριήρων καὶ ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν βασιλέων Ἄγιδος καὶ Παυσανίου, οἵτινες ἦγον ἅπασαν τὴν πεζικὴν τῆς σπαρτιατικῆς συμμαχίας δύναμιν. Ἡ πανταχόθεν οὕτως ἀποκλεισθεῖσα πόλις οὐδεμίαν ἤλπιζεν ἔξωθεν οὔτε πολεμικὴν ἐπικουρίαν οὔτε τροφῶν ἀποστολήν, καὶ ἐν τούτοις οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπερηύξησαν, διότι ὁ Λύσανδρος εἶχε λάβει τὴν πρόνοιαν νὰ ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα ὅλους τοὺς κληρούχους καὶ ὅλους τοὺς ἀττικιστὰς ὅσους εὗρεν εἰς τὰς συμμαχίδας πόλεις· ὥστε πᾶσα ἀναβολὴ τῆς παραδόσεως ἐφαίνετο ἀδύνατος.

Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἀθηναῖοι ἀντέστησαν ἐπὶ ἱκανοὺς μῆνας, ἀναδείξαντες κατὰ τὴν φοβερὰν ταύτην περίστασιν καρτερίαν ἀξίαν τοῦ πάλαι ποτὲ μεγαλείου καὶ τῶν παρελθόντων εὐτυχημάτων. Ναὶ μέν, ἀφοῦ ἤρχισαν ἤδη πολῖταί τινες ν' ἀποθνήσκωσιν ἐκ πείνης, οἱ Ἀθηναῖοι ὑπέβαλον προτάσεις περὶ διαλλαγῆς, ἀλλὰ προτάσεις ἐντίμους, «βουλόμενοι ξύμμαχοι εἶναι Λακεδαιμονίοις, ἔχοντες τὰ τείχη καὶ τὸν Πειραιᾶ». Οἱ Σπαρτιᾶται ὅμως ἀπέρριψαν τοὺς ὅρους τούτους ἀπαιτήσαντες πρὸ πάντων τὴν κατάλυσιν τῶν μακρῶν τειχῶν. Τότε οἱ Ἀθηναῖοι, καίτοι τὰ πάνδεινα πάσχοντες, ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ λιμὸς ηὔξανε, καὶ ἔπειτα πολλοὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐπόθουν τὸν θρίαμβον τῶν Λακεδαιμονίων, ἐλπίζοντες νὰ ἄρξωσι δι' αὐτῶν. Ὅθεν εἰς τούτων, ὁ Θηραμένης, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις ἐγένετο παραίτιος τοῦ θανάτου τῶν ἐν Ἀργινούσαις στρατηγῶν, προέτεινε ν' ἀποσταλῇ πρὸς τὸν Λύσανδρον, ἵνα, ὡς ἔλεγε, πληροφορηθῇ τί κυρίως ζητοῦσιν οἱ Σπαρτιᾶται, ἀληθῶς δὲ ἵνα παρατείνῃ τὰ πράγματα ἐπὶ

(¹) Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς καταστροφῆς (ἡ Πάραλος ἐκόμισε τὴν φοβερὰν εἴδησιν) καὶ τῷ ἀκούσματι τῆς διαγωγῆς τῶν Σαμίων, προτάσει τῶν πρυτάνεων οἱ Σάμιοι ἅπαντες ἐκηρύχθησαν ἀθηναῖοι πολῖται ἀποτελοῦντες μίαν πόλιν ἢ πολιτείαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων διατηροῦντες τὴν ἐλευθέραν διοίκησιν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν πραγμάτων. Προσέτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην προτάσει τοῦ Πατροκλίδου οἱ εἰς «ἀτιμίαν» (ποινὴν στερήσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων) καταδεδικασμένοι ἀποκατεστάθησαν εἰς τὰ δικαιώματα αὐτῶν τὰ πολιτικά, δοθείσης ἀμνηστίας εἰς πάντα τὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα.

τοσοῦτον ὥστε νὰ γίνῃ ἡ παράδοσις ἄνευ ὅρου. Καὶ δεξαμένης τῆς ἀμηχανούσης πόλεως τὴν πρότασιν ἀπῆλθεν ὁ Θηραμένης πρὸς τὸν Λύσανδρον, διέτριψε παρ'αὐτῷ ὑπὲρ τοὺς τρεῖς μῆνας καὶ εἶπεν ἐπανελθὼν ὅτι ὁ Λύσανδρος, ἀφοῦ ἐκράτησεν αὐτὸν τοσοῦτον χρόνον, ἀπεφήνατο ὅτι ἡ διαπραγμάτευσις πρέπει νὰ γίνῃ μετὰ τῶν ἐφόρων. Ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τὰ ἀφόρητα δεινὰ τῆς πόλεως ἡ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης γνώμη ὑπερίσχυσεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ὅλοι οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀντιστάσεως κατεδιώκοντο καὶ κατεδικάζοντο εἰς θάνατον. Τότε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐθανατώθη καὶ ὁ Κλεοφῶν, ὅστις, καίτοι ρητορεύων ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραδοθῶσιν, οὐδὲν ἐξεπλήρου τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Ἡ πρότασις λοιπὸν τοῦ Θηραμένους ἐγένετο προθύμως δεκτὴ καὶ ἐξελέχθη πρεσβεία, ἥτις ἔχουσα προϊστάμενον αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν προδότην καὶ πᾶσαν πληρεξουσιότητα ἀπῆλθεν εἰς Σπάρτην. Ἐκεῖ συνελθούσης συνόδου τῶν Πελοποννησίων οὐκ ὀλίγοι τῶν συμμάχων καὶ ἰδίως οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι ἀπῄτουν νὰ μὴ ἐπιτραπῇ οὐδεμία συνθήκη εἰς τὸν μισητὸν ἐκεῖνον πολέμιον· ἀλλὰ τὸ μὲν ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἐξαφανισθῇ, οἱ δὲ κάτοικοι νὰ ἐκποιηθῶσιν ὡς δοῦλοι. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅμως «οὐκ ἔφασαν πόλιν ἑλληνίδα ἀνδραποδιεῖν μέγα ἀγαθὸν εἰργασμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις γενομένοις τῇ Ἑλλάδι»· Καὶ ἐπειδὴ ἡ πλειονοψηφία ἀπεδέξατο τὴν γνώμην ταύτην, συνωμολογήθη τελευταῖον συνθήκη, ἥτις, εἰ καὶ βαρυτάτη, ἐν τῷ ἅμα ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῶν παντάπασιν ἀπηλπισμένων Ἀθηναίων [1]. Ἡ πόλις παρεδόθη περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου μηνὸς τοῦ 404, ἤτοι 27 ἀκριβῶς ἔτη ἀφ' ἧς οἱ Θηβαῖοι ἐπεχείρησαν τὴν πρώτην κατὰ τῶν Πλαταιῶν ἔφοδον δι'ἧς ἤρξατο ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλωσι τὰ μακρὰ τείχη καὶ τὰ τοῦ Πειραιῶς, νὰ παραδώσωσι τὰς ναῦς, πλὴν δώδεκα, ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς φυγάδας, νὰ ἔχωσι τοὺς αὐτοὺς καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ νὰ ἕπωνται αὐτοῖς κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ὁπουδήποτε οὗτοι καὶ ἂν πολεμῶσι· τὸ δὲ πάντων ἴσως δεινότερον, κατελύθη τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ κατεστάθη ἀντ' αὐτοῦ ὀλιγαρχία ἀνδρῶν τριάκοντα [2]. Τὰ τείχη κατεσκάφησαν πανηγυ-

---

(1) Τῶν ἐπιβληθέντων ὑπὸ τῶν ἐφόρων τῆς Σπάρτης ὅρων τῆς συνθήκης τὸ δόγμα ἤνεγκεν ὁ Θηραμένης ἔχον οὕτω (κατὰ Πλούταρχον Β. Λυσάνδρ. 14)· «τάδε τὰ τέλη τῶν Λακεδαιμονίων ἔγνω· καββαλόντες τὸν Πειραιᾶ καὶ τὰ μακρὰ σκέλη καὶ ἐκβάντες ἐκ πασῶν τᾶν πολίων, τὰν αὐτῶν γᾶν ἔχοντες ταῦτά κα δρῶντες τὰν εἰράναν ἔχοιτε, αἰ χρήδοιτε, καὶ τοὺς φυγάδας ἀνέντες· περὶ τᾶν ναῶν τῶ πλήθεος, ὁκοῖόν τί κα τηνεὶ δοκέῃ ταῦτα ποιέετε». Ὥστε κατὰ τὸ δόγμα τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεοῦντο ἁπλῶς εἰς τὴν καθαίρεσιν τῶν τειχῶν τοῦ Πειραιῶς καὶ τῶν μακρῶν τειχῶν, τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεμιστοκλέους ἐγερθέντος περιβόλου μένοντος ἀθίκτου· εἰς τὴν ἀποχώρησιν ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων ἃς εἶχον μέχρι νῦν ὑπηκόους, περιοριζόμενοι μόνον εἰς τὴν Ἀττικήν· ἔπειτα εἰς τὴν κάθοδον τῶν φυγάδων (ὀλιγαρχικῶν)· εἰς τὸ τοὺς αὐτοὺς ἔχειν φίλους καὶ πολεμίους καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων. Ὡς πρὸς τοῦτο ἡ ὁριστικὴ ἀπόφασις ἀφέθη, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Λύσανδρον, ὅστις περιώρισε τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς δώδεκα μόνον πλοῖα. Τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος (Ἑλλην. Β' 2,20) ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεχρεοῦντο ἐν πολέμῳ ν'ἀκολουθῶσι κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν τοῖς Σπαρτιάταις περιλαμβάνεται ἐν τῇ ὑποχρεώσει τοῦ ἔχειν τοὺς αὐτοὺς φίλους καὶ πολεμίους.

(2) Ἡ κατάλυσις τοῦ πατρίου πολιτεύματος (ἤτοι τῆς ἄκρας δημοκρατίας), περὶ ἧς ὁ Διόδωρος (ΙΔ' 3) ποιεῖται λόγον ὡς περὶ μιᾶς τῶν ἐπιβληθεισῶν ὑποχρεώσεων, δὲν ἦτο ὅρος τῆς συνθήκης. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἀνεμίχθη ἐπισήμως ἡ Σπάρτη φανεροῦ ὄντος ἄλλως ὅτι οἱ ὀλιγαρχικοὶ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν συμφορὰν ἔμελλον νὰ κατισχύσωσι καὶ νὰ ἐπαναγάγωσι (οὐχὶ νὰ καταλύσωσι) τὴν ***πάτριον πολιτείαν***, ὡς ἐνόουν αὐτοὶ καὶ οἱ Σπαρτιᾶται τὴν πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ δήμου πολιτείαν (τὴν κατὰ Σόλωνα μετρίαν δημοκρατίαν εἰ καὶ ἔτι συντηρητικωτέραν καὶ ὀλιγαρχικωτέραν.) Ἡ Σπάρτη ἠθικῶς μόνον ὑπεστήριξε ταῦτα διὰ τοῦ Λυσάνδρου. (Ἰδὲ τὴν ἐπομένην σημ..)

ρικῶς, ἐργαζομένων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν αὐλόν· ἰδίως οἱ σύμμαχοι πολλὴν πρὸς τοῦτο ἔδειξαν προθυμίαν «νομίζοντες ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας». Ὁ δὲ Λύσανδρος, ἀφοῦ ἐπεμελήθη ἐπί τινα χρόνον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων, ἀπῆλθεν εἰς Σάμον, τὴν ὁποίαν καθυπέταξεν ὡσαύτως ἐντὸς ὀλίγου.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ἦτο ἆρά γε δυνατὸν νὰ μὴ συμβῇ; Ἐὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἐστήριζον τὴν ἡγεμονίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας, οἵαν πολλάκις προεξηγήσαμεν αὐτήν (Κεφ. Α΄ βιβλ. Δ'), εἶναι τφόντ πιθανὸν ὅτι ὁ πόλεμος δὲν ἤθελε συμβῆ, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἤθελε λάβει τοσούτῳ γενικὸν καὶ ὀλέθριον χαρακτῆρα· διότι, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι ἐπεχείρουν ἐπὶ τέλους αὐτόν, δὲν ἤθελον ἔχει τὸ κυριώτατον ὅπλον δι' οὗ κατέστησαν τὸν πόλεμον ἐθνικὸν καὶ δι' οὗ κυρίως ἐνίκησαν, τοῦτο, ὅτι ἐφαίνοντο μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κυριαρχία, ἡ δεσποτεία τῶν Ἀθηναίων εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν ὁ πόλεμος οὗτος κατήντησεν ἀναπόδραστος ὅπως ἐθεώρησεν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης. Ἀλλ' ὅ,τι ἔτι μᾶλλον κατέστησεν αὐτὸν ἄφευκτον εἶναι ἡ ἀλλοίωσις ἡ ἐπελθοῦσα εἰς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῶν μέσων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ([1]). Ὁσονδήποτε πλημμελὴς καὶ ἂν ἦτο ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἴσως δὲν ἐγίνετο ὁ πόλεμος ἢ τοὐλάχιστον ἴσως κατέπαυεν ἐγκαίρως, ἐὰν ὁ ὄχλος ὁ ἐπικρατήσας τότε ἐν Ἀθήναις δὲν προεκάλει, δὲν ὑπέτρεφε, δὲν ἀνενέωνεν αὐτὸν ἀκαταπαύστως. Οἱ συνετοὶ πολῖται, οἵτινες ἄλλοτε ἐκυβέρνων τὰ πράγματα τῆς πόλεως, ὅτε ἡ πόλις ἐθριάμβευε κατὰ Περσῶν καὶ ἵδρυε τὸ πρῶτον μέγα ἑλληνικὸν κράτος, ἐὰν ἐξηκολούθουν ἔτι πλειονοψηφοῦντες, ἤθελον προτιμήσει βεβαίως ν' ἀνακαλέσωσι τὸ ἄδικον περὶ Μεγαρέων ψήφισμα μᾶλλον ἢ νὰ ἀναλάβωσι τὸν φοβερὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα· καὶ ἂν δὲ τυχὸν ἀνελάμβανον αὐτόν, ἤθε-

---

([1]) Ἡ πολιτειακὴ μεταβολὴ ἐγένετο μετὰ τὴν εἰς Σάμον μετάβασιν καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐπάνοδον τοῦ Λυσάνδρου καὶ τὴν ὑπὸ τούτου κατάληψιν τῆς Σάμου ἱκανοὺς μῆνας μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Τοῦτο ἐξάγεται σαφῶς ἐξ ὧν λέγει ὁ Λυσίας (Κατ. Ἐρατοσθ. 13) ὁ σύγχρονος καὶ αὐτόπτης τῶν πραγμάτων· «Καὶ μετεπέμψατο μὲν (ὁ Θηραμένης) τὰς μετὰ Λυσάνδρου ναῦς ἐκ Σάμου, ἐπεδήμησε δὲ τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον· Τότε δὲ τούτων ὑπαρχόντων καὶ παρόντων Λυσάνδρου καὶ Φιλοχάρους καὶ Μιλτιάδου πιθανῶς ἐγγόνου τοῦ Κίμωνος περὶ τῆς πολιτείας τὴν ἐκκλησίαν ἐποίουν ἵνα μήτε ῥήτωρ αὐτοῖς μηδεὶς ἐναντιοῖτο μήτε ἀπειλοῖτο ὑμεῖς τε μὴ τὰ τῇ πόλει ἕλοισθε, ἀλλὰ τὰ ἐκείνοις δοκοῦντα ψηφίσεσθε. Ἀναστὰς δὲ ὁ Θηραμένης ἐκέλευσεν ἡμᾶς τριάκοντα ἀνδράσιν ἐπιτρέψαι τὴν πόλιν καὶ τῇ πολιτείᾳ χρῆσθαι ἣν Δρακοντίδης ἀπέφηνεν· ὑμεῖς δ' ὅμως καὶ οὕτω διακείμενοι ἐθορυβεῖτε ὡς οὐ ποιήσοντες ταῦτα. Ἐγιγνώσκετε γὰρ ὅτι περὶ δουλείας καὶ ἐλευθερίας ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἠκκλησιάζετε. Θηραμένης δὲ εἶπεν ὅτι οὐδὲν αὐτῷ μέλοι τοῦ ὑμετέρου θορύβου, ἐπειδὴ πολλοὺς μὲν Ἀθηναίων εἰδείη τοὺς τὰ ὅμοια πράττοντας αὐτῷ, δοκοῦντα δὲ Λυσάνδρῳ καὶ Λακεδαιμονίοις λέγοι· μετ' ἐκεῖνον δὲ ὁ Λύσανδρος ἀναστὰς ἄλλα τε πολλὰ τολμηρῶς εἶπε καὶ ὅτι παρασπόνδους ἡμᾶς ἔχοι καὶ ὅτι οὐ περὶ πολιτείας ὑμῖν ἔσται ἀλλὰ περὶ σωτηρίας ὁ λόγος εἰ μὴ ποιήσασθαι ἃ Θηραμένης κελεύοι». Περαιτέρω ὁ Λυσίας ἀφηγεῖται πῶς ἡ ἐκκλησία οὕτω πιεζομένη ἀφοῦ οἱ ἐναντία φρονοῦντες ἀπεχώρησαν «ἐχειροτόνησεν» καὶ ἐξελέγησαν οὕτω τριάκοντα ἄνδρας πρὸς συγγραφὴν ἤτοι σύνταξιν νέας πολιτείας, ὧν τοὺς μὲν δέκα προέτεινεν ὁ Θηραμένης, ἄλλους δέκα οἱ ἔφοροι τῆς ὀλιγαρχικῆς ἑταιρείας, δέκα δὲ ἐξελέγησαν ἐκ τῶν παρόντων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ὁ Δρακοντίδης ὁ προτείνας τὴν ὀλιγαρχικὴν πολιτείαν καὶ γενόμενος εἷς τῶν τριάκοντα, εἶναι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος ὁ γράψας ψήφισμα ἐναντίον τοῦ Περικλέους καὶ ἀξιῶν ἵνα ἀπολογηθῇ οὗτος περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ δαπανηθέντων χρημάτων (Πλουτ. Β. Περ. 32 Ἡ ἀποστολὴ τῶν τριάκοντα ἦτο κυρίως νομοθετικὴ συντακτική, ἀλλ' οὗτοι τυραννικῶς ἐσφετερίσαντο σύμπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν κυβερνῶντες ἀπολυταρχικῶς καὶ τρομοκρατικῶς.

λον σπεύσει νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν Σφακτηρίᾳ ἀτυχήματος τῶν ἀντιπάλων, ἵνα ἀνορθώσωσι τὴν εἰρήνην· ἤθελον ἀποφύγει τὸ ὀλέθριον ἐπὶ τὴν Σικελίαν ἐπιχείρημα, ἤθελον παραδεχθῆ τὰς εὐλόγους συμβάσεις τὰς προταθείσας μετὰ τὴν περὶ Κύζικον νίκην καὶ ἤθελον ἑνὶ λόγῳ διασώσει ἐν μέρει, ἂν ὄχι ὁλόκληρον, τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ὅ,τι λοιπὸν προεκάλεσε καὶ ἐπὶ 27 ἔτη ἀνερρίπισεν ἀδιακόπως τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον ὑπῆρξε κυρίως τὸ πλημμελὲς ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα· ἐν ἄλλαις λέξεσι τοῦτο, ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν δὲν εἶχον γνωρίσει τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ στηριχθῇ ἀσφαλῶς ἡ ἑνότης τοῦ ἔθνους καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τῶν πραγμάτων αὐτοῦ ῥύθμισις· ἕνεκα δὲ τούτου ἐματαιώθη ἤδη ἡ πρώτη σπουδαία ἀπόπειρα τῆς συγκροτήσεως μεγάλου ἑλληνικοῦ κράτους(1).

Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον οὐχὶ τὸ μόνον ἀποτέλεσμα τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὁ μακρὸς καὶ πεισματώδης οὗτος ἀγὼν κατέφερεν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν πληγὰς οὐδέποτε ἔκτοτε θεραπευθείσας. Πολλῶν ἑλληνίδων πόλεων οἱ κάτοικοι ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἐντελῶς ἐξωντώθησαν, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἀληθὴς ἐκείνη τοῦ ἔθνους πρωτεύουσα, οὐ μόνον τὴν ἡγεμονίαν ἀπέβαλεν ἀλλὰ καὶ τοὺς πλείστους καὶ ἀρίστους τῶν πολιτῶν, καὶ τὰ τείχη, καὶ τὰ νεώρια, καὶ τὸν στόλον, καὶ τὰ χρηματικὰ ἀποταμιεύματα, καὶ τὰ λαμπρὰ τῆς ὑπαιθρίου χώρας κτήματα. Τὸ δὲ πάντων χείριστον, ἡ μακρὰ τοῦ ὄχλου ἀκολασία προεκάλεσεν ἤδη δεινὴν ἀκολασίαν τῶν ὀλίγων οἵτινες, στηριζόμενοι εἰς φρουρὰν σπαρτιατικήν, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἔτι φοβερώτερα ἀνοσιουργήματα, διὰ δὲ τὴν ἀλληλουχίαν ταύτην τῆς νίκης καὶ τῆς ἥττης τῶν πολιτικῶν μερίδων καὶ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἀμοιβαίων ἐκδικήσεων ἐπεκράτησεν ἡ ἠθικὴ ἐκείνη ἀστασία καὶ ἀναρχία, ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀστασίας καὶ ἀναρχίας ἐκπηγάζουσα καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα δεινὰ μαραίνουσα καὶ φθείρουσα τὰς πολιτείας.

Ἂν δὲ τοιαῦτα ἔπαθον οἱ νικηθέντες, μήπως τῶν νικητῶν ἡ τύχη ἀπέβη καλυτέρα; Αἱ πόλεις ὅσαι, πιστεύσασαι εἰς τὰς ἐπαγγελίας τῆς Σπάρτης καὶ ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων συνετέλεσαν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῆς ὑπέκυψαν εἰς τυραννίαν πολὺ τῆς προηγουμένης βαρυτέραν. Αἱ Συρακοῦσαι εἰς τοιαύτην περιῆλθον ἔκλυσιν ὥστε ἀφ' ἑνὸς εἶδον ἀπὸ τοῦ 410 ἕως τοῦ 405 τοὺς Καρχηδονίους ἐπανειλημμένως ἐμβαλόντας εἰς Σικελίαν καὶ λεηλατήσαντας τὴν Ἱμέραν, τὴν Σελινοῦντα, τὸν Ἀκράγαντα, τὴν Γέλαν καὶ τὴν Καμάριναν, ἀφ' ἑτέρου παρέδωκαν τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυράννου Διονυσίου. Οἱ δ' ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων, ἀφοῦ τοσαύτας κατέβαλον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος θυσίας, οὐδὲν ἐπὶ τέλους ἐπορίσαντο ἐξ αὐτῶν πλεονέκτημα, οὐδὲ αὐτὸ τὸ ἠθικὸν πλεονέκτημα τοῦ νὰ ἴδωσιν ἀσφαλισθεῖσαν τὴν τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν, ὑπὲρ ἧς ἐπολέμησαν. Μόνη ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο θριαμβεύουσα καὶ ἡγεμὼν ἤδη ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀνηγορεύθη· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐπιφάνειαν μόνον ἰσχύος προσέλαβε καὶ βραχυχρόνιον μόνον ἐκτήσατο ἡγεμονίαν.

---

(1) Ἀληθῶς δὲ κατὰ τὴν παρ' Ἕλλησι τότε ἐπικρατοῦσαν γνώμην ἡ ἀπόπειρα πρὸς πολιτικὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος.

'Επίκρανον τῆς ἐπιτυμβίου στήλης τῶν ἐν τῷ Κορινθιακῷ πολέμῳ πεσόντων 'Αθηναίων

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

῾Ο Λύσανδρος, ἀφοῦ διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Σάμου κατέλυσεν ὁλοσχερῶς τὸν πόλεμον, ἐπανῆλθεν ἐν θριάμβῳ εἰς Σπάρτην, συνεπαγόμενος ἁπάσας τὰς τριήρεις ὅσας εὗρεν ἔτι ἐν Πειραιεῖ, πλὴν τῶν 12 τὰς ὁποίας εἰς τοὺς 'Αθηναίους κατέλιπεν, ἅπαντα τὰ ἀκρωτήρια τῶν νεῶν τὰ ὁποῖα ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς καὶ ἀλλαχοῦ ἐκυρίευσε, καὶ ἀργυρίου τετρακόσια καὶ ἑβδομήκοντα τάλαντα, ὅσα ὑπελείποντο ἐκ τῶν θησαυρῶν τῶν δοθέντων αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Κύρου πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου. Οὐδέποτε ἕλλην ἀνήρ, οὔτε πρὸ αὐτοῦ οὔτε μετ' αὐτόν, ἠξιώθη τοσούτῳ λαμπρᾶς ἐν τῇ πατρίδι δεξιώσεως καὶ τηλικούτων παρὰ τῆς ῾Ελλάδος ἁπάσης τιμῶν. Διότι οὐ μόνον χρυσοῦς στεφάνους ἐψήφισαν αὐτῷ αἱ πόλεις ἀλλὰ καὶ βωμοὺς ἵδρυσαν, καὶ παιᾶνας καὶ ὕμνους εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐποίησαν. 'Ιδίως δὲ οἱ μὲν 'Εφέσιοι ἔστησαν τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῷ ναῷ τῆς θεᾶς αὐτῶν 'Αρτέμιδος οἱ δὲ Σάμιοι οὐ μόνον ἀνδριάντα ἤγειραν αὐτῷ ἐν 'Ολυμπίᾳ ἀλλὰ καὶ τὰ ῾Ηραῖα, τὴν κυριωτάτην αὐτῶν πανήγυριν, Λυσάνδρεια μετωνόμασαν· πλεῖστοι δὲ σύγχρονοι ποιηταί, ὁ 'Αντίλοχος, ὁ Χοιρίλος, ὁ Νικήρατος, ὁ 'Αντίμαχος, ἐξύμνησαν τὸ κλέος αὐτοῦ, πολυτελῶς παρ' αὐτοῦ βραβευθέντες.

'Αλλ' ἂν οὐδεὶς ἄλλος Ἕλλην ἴσχυσε τοσοῦτον ἐν Ἑλλάδι ὅσον ὁ Λύσανδρος ἐν ἔτει 404, οὐδεμία ὁμοίως πόλις ἑλληνὶς ἐκτήσατο τηλικοῦτον ἐν Ἑλλάδι ἀξίωμα ὅσον ἡ Σπάρτη τότε διὰ τῶν τοῦ Λυσάνδρου κατορθωμάτων.Αἱ περὶ ἀπελευθερώσεως τῆςἙλλάδος ἐπαγγελίαι, δι' ὧν ἤρχισε τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι τὰς ὁποίας εἴδομεν ἐκ διαλειμμάτων ἐπαναλαμβανομένας διὰ τοῦ Βρασίδου, διὰ τοῦ Καλλικρατίδου καὶ τὰς ὁποίας οἱ σύμμαχοι, ὅτε κατέστρεφον τὰ μακρὰ τῶν 'Αθηνῶν τείχη καὶ τὰ νεώρια, ἐνόμιζον ἔτι ὡς βεβαίας καὶ ἀσφαλεῖς, αἱ ἐπαγγελίαι ἐκεῖναι διελύθησαν ὡς ὄνειρον, ἡ δὲ Σπάρτη ἀνέλαβεν ἀπροκαλύπτως τὴν ἡγεμονίαν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἀρχὴν πολὺ μεγαλυτέραν τῆς τῶν 'Αθηναίων, καὶ συγχρόνως πολὺ βαρυτέραν, καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰ μάλιστα ἐπονείδιστον. Ἡ ἡγεμονία τῶν 'Αθηναίων εἶχε συγκροτηθῆ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ τῶν Περσῶν ἀμύνης καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου ἀναγκάσασα τοὺς βαρβάρους ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν αὐτονομίαν οὐ μόνον τῶν νήσων ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν κατὰ τὴν 'Ασίαν ἑλληνίδων πόλεων. Ἡ δ' ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἐπροοιμίασε διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πρὸς τὸν Τισσαφέρνην συνθηκῶν, ὅλων σχεδὸν τῶν κατὰ τὰ παράλια τῆς'Ιωνίας, τῆς Αἰολίδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου ἑλληνίδων πόλεων· οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν διετήρησαν ἐνταῦθα, ὡς φαίνεται, εἰμὴ τὴν ἐπίκαιρον τῆς 'Αβύδου θέσιν. Καὶ αἱ οὕτω κολοβωθεῖσαι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας, ἤτοι αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι τοῦ Αἰγαίου,ὑπέκυψαν εἰς τὰς ὀλιγαρχικὰς δεκαρχίας (ἐξαιρέσει τῶν 'Αθηνῶν ὅπου τριάκοντα ἱδρύθησαν τύραννοι), τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην πόλιν συνεκρότησεν ὁ Λύσανδρος ἐκ τῶν ἀγριωτέρων αὐτοῦ ὀπαδῶν· εἰς ἑκάστην τῶν πόλεων τούτων διωρίσθη πρὸς τούτοις λακεδαιμόνιος διοικητὴς καλούμενος ἁρμοστής· εἰς πολλὰς ἐγκατεστάθη φρουρὰ λακωνική· καὶ πᾶσαι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Σπάρτην φόρον πολὺ μεγαλύτερον τοῦ ἄλλοτε πρὸς τοὺς 'Αθηναίους στελλομένου, συμποσωθέντα ἀμέσως εἰς τάλαντα 1000 κατ' ἔτος.

'Εὰν δὲ εἰς τὴν ναυτικὴν ταύτην ἡγεμονίαν ἣν διὰ τοῦ πολέμου προσέλαβεν ἡ Σπάρτη προσθέσωμεν τὴν ἠπειρωτικὴν ἡγεμονίαν ἣν ἀνέκαθεν εἶχεν,ἐπὶ δὲ τοῦ πολέμου τούτου ἀνέπτυξε καὶ ἠσφάλισε, θέλομεν ἐννοήσει ὁπόσον τὸ ἤδη ἱδρυθὲν σπαρτιατικὸν κράτος ἀπέβη εὐρύτερον τοῦ ἀττικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν ἠπειρωτικῶν πόλεων ἡγεμονία τῆς Σπάρτης δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας, ἣν ἐξήσκει εἰς ἁπάσας τὰς νήσους καὶ παραλίας ὅσαι ἄλλοτε ἀπετέλουν τὴν τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίαν. 'Ενταῦθα, κατὰ τὴν ἐπανειλημμένην τοῦ Ξενοφῶντος μαρτυρίαν, οὐ μόνον ἡ κυβέρνησις τῆς Σπάρτης ἀλλὰ καὶ εἷς ἕκαστος Λακεδαιμόνιος κατ'ἰδίαν ἠδύνατο νὰ διαπράξῃ ὅ,τι ἤθελε,πᾶσαι δὲ αἱ πόλεις ἐπείθοντο εἰς ὅ,τι καὶ ἂν ἐπέταττε λακεδαιμόνιος ἀνήρ. Εἰς τὰς ἠπειρωτικὰς πόλεις ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ἔσῳζε μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς σχῆμα· αἱ πόλεις αὗται οὔτε φόρον ἐτέλουν οὔτε ἁρμοστὰς ἢ φρουροὺς ἐδέχοντο, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, καὶ κυρίως δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι εἰμὴ νὰ στρατεύωσιν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ὁσάκις ἡ κοινὴ τῶν συμμάχων σύνοδος ἤθελεν ἀποφασίσει τοιοῦτό τι. 'Αλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶχον συνήθως τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ κοινῇ συνόδῳ· καὶ πλὴν τούτου, διὰ τὴν μακράν, ἐπὶ τοῦ τελευταίου πολέμου, ἐνάσκησιν τῆς στρατηγίας καὶ τὸν κυριαρχικὸν τοῦ Λυσάνδρου χαρακτῆρα, ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζωνται καὶ αὐτοὺς τοὺς ἠπειρωτικοὺς συμμάχους πολὺ μᾶλλον ἀποτόμως ἢ ἄλλοτε, ἐκδίδοντες αὐτογνωμόνως ψηφίσματα, ὧν ἀπῄτουν τὴν ἐκτέλεσιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα· ἀπόδειξις τὸ ψήφισμα δι' οὗ μετ' ὀλίγον ἀπεφήναντο «τοὺς 'Αθηναίων φυγάδας ἐξ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀγωγίμους τοῖς τριάκοντα εἶναι, τὸν δὲ κωλύσαντα πέντε ταλάντοις ἔνοχον εἶναι». Ὥστε, ἐν γένει εἰπεῖν, ἡ Σπάρτη, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν 'Αθηνῶν,ἐπέβαλε

τὸν νόμον καὶ τὴν θέλησιν αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφάνη ἐκπληρώσασα τὸ ὄνειρον τὸ ὑπὸ τῶν προπατόρων ἡμῶν πολλάκις ἐπιδιωχθὲν τῆς συγκροτήσεως ἑνὸς μόνου ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἀλλ'ἦτο ὄνειρον τῇ ἀληθείᾳ τὸ κατασκεύασμα ἐκεῖνο· ἡ δὲ πολύκροτος αὕτη ἡγεμονία οὔτε δεκαετίαν ὅλην διήρκεσε. Καὶ διατί ἤθελε διαρκέσει, ἐνῷ εἶχεν ὅλα τὰ ἀτοπήματα τῆς προηγουμένης ἀττικῆς, καὶ προσέτι ἦτο πολὺ ταύτης ἐπαχθεστέρα· ἐνῷ δηλαδὴ οὐδ' αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἐστηρίζετο, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐνταῦτῷ ἐνήσκει τὰς κυριαρχικὰς αὐτῆς ἀξιώσεις διὰ πολὺ πλειοτέρας βίας καὶ καταθλίψεως ; Ναὶ μὲν ἡ Σπάρτη εἶχε τὸ πλεονέκτημα ὅτι κατέναντι αὐτῆς δὲν ὑπῆρχεν, ὅπως συνέβη εἰς τοὺς Ἀθηναίους, πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρά, προϊσταμένη ὁμοσπονδίας κραταιᾶς καὶ ἑτοίμη νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν τῶν δεσποζομένων, ἀλλ' ἡ Σπάρτη περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ, πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ Ἀθῆναι, τὰ σπέρματα τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους αὐτῆς, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς ἐπιτηδείως ὠφελήθησαν οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἠπειρωτικῶν αὐτῆς συμμάχων.

Οἱ σύμμαχοι οὗτοι, καὶ ἐξαιρέτως οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Κορίνθιοι, ἠγανάκτησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας διότι ἀπαιτήσαντες εὐλόγως μερίδα τῶν διὰ κοινῶν ἀγώνων κτηθέντων λαφύρων εἶδον τὴν ἀπαίτησιν αὐτῶν ὑβριστικῶς ἀποκρουσθεῖσαν. Ἀφ' ἑτέρου αὐτὴ τῆς Σπάρτης ἡ ὀλιγαρχία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ ὑπέρογκον ἀξίωμα καὶ κράτος τὸ ὁποῖον προσεκτήσατο κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ὁ Λύσανδρος. Ἡ ὀλιγαρχία ἐκείνη, ἥτις ἐφθόνησε τὸν καλὸν κἀγαθὸν Βρασίδαν, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποφέρῃ μέχρι τέλους τὸν πολὺ ἰσχυρότερον καὶ πονηρότερον ἄνδρα, ὅστις, καταλύσας τὸν πόλεμον καὶ ῥυθμίσας κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ πράγματα ὅλης σχεδὸν τῆς ναυτικῆς Ἑλλάδος, κατήντησε ν' ἀξιωθῇ ἐν αὐτῇ τιμῶν ὑπερανθρώπων ; Ὅθεν ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ προέκυψε μετ' οὐ πολὺ διχόνοια, ἥτις ἀφορμὴν μόνον ἐζήτει ἵνα ἐκραγῇ· ἀφορμαὶ δὲ ἦτο φυσικώτατον νὰ δοθῶσι πολλαί, ἐνῷ ἄλλαι μὲν τῶν πόλεων ἐτυραννοῦντο ἀπηνῶς ἄλλαι δὲ εἶχον ἑτέρας δυσαρεσκειῶν αἰτίας.

Εἴδομεν ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν ὁ Λύσανδρος παρέδωκε τὴν πόλιν ταύτην εἰς τὴν διάκρισιν τριάκοντα ἀνδρῶν. Οἱ τριάκοντα ἱδρύθησαν κυρίως ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ συντάξωσι νέους νόμους καὶ νέον πολίτευμα·ἀλλ'ἀντὶ τούτου ἀνέλαβον τὴν αὐτογνώμονα κυβέρνησιν τοῦ κράτους, διορίσαντες ὅσας καὶ οἵας ἤθελον ἀρχὰς καὶ προσέτι βουλήν, ἥτις ὅμως, συγκειμένη ἐκ τῶν ἐπανελθόντων φυγάδων καὶ ἐν γένει ἐκ τῶν ἐμπαθεστέρων ὀλιγαρχικῶν, ἀπέβη τυφλὸν ὄργανον τῶν νέων κυβερνητῶν·ἐννοεῖται ὅτι πᾶν ἴχνος ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ ἡλιαστικῶν δικαστηρίων ἐξέλιπεν. Οἱ τριάκοντα γενόμενοι οὕτω κύριοι τῆς πόλεως, ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβεράν, ἥτις δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τί συνέβαινε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς ὅλας τὰς πόλεις, ὅσων τὰ πράγματα παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου εἰς τοὺς ὀλιγαρχικούς. Προέβησαν δὲ εἰς τὴν τυραννίαν μετὰ περιέργου τινὸς βαθμολογίας, ἣν κατὰ δυστυχίαν συναντῶμεν εἰς ὅλας τὰς στάσεις τῶν πολιτειῶν, καὶ εἴδομεν ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ἐπαναληφθεῖσαν ἐπὶ τῆς διαβοήτου τρομοκρατίας τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Κατ' ἀρχὰς οἱ τριάκοντα ἐπεχείρησαν τὴν τιμωρίαν τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες, διὰ τὴν ἐπὶ τῆς προηγουμένης δημοκρατίας αἰσχρὰν αὐτῶν διαγωγήν,ἦσαν τῷόντι ἄξιοι καταδίκης· «πρῶτον μέν, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οὓς πάντες ᾔδεσαν ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ἀπὸ συκοφαντίας ζῶντας καὶ τοῖς καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς βαρεῖς ὄντας,συλλαμβάνοντες,ὑπῆγον θανάτου».Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπεφάσισαν νὰ θανατώσωσιν ἅπαντας τοὺς ἐπισημοτέρους ἄνδρας τῆς δημοκρατικῆς μερίδος· καὶ ἐπειδὴ προέβλεπον ὅτι τοῦτο δύναται νὰ προκαλέσῃ δεινὴν ἐν τῇ

πόλει ἀντίστασιν, ἔστειλαν εἰς Σπάρτην καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Λυσάνδρου φρουράν, ὑπὸ ἁρμοστὴν λακεδαιμόνιον, ὑποσχόμενοι νὰ ἀναλάβωσιν αὐτοὶ τὴν συντήρησιν τῆς ἐπικουρίας ταύτης. Ἐλθόντος δὲ τοῦ ἁρμοστοῦ Καλλιβίου μετὰ τῆς φρουρᾶς καὶ καταλαβόντος τὴν ἀκρόπολιν, ἐπεχείρησαν ἤδη σφαγὴν τῶν δημοκρατικῶν ἀνηλεῆ, δημεύοντες τὴν περιουσίαν ὅλων ὅσοι διὰ τῆς φυγῆς ἐπετύγχανον νὰ σώσωσι τὴν ζωήν, ὅπως ἔπραξεν ὁ Θρασύβουλος καὶ ἄλλοι· καὶ πρὸς τούτοις καταδικάζοντες τοὺς τοιούτους εἰς ἐξορίαν, ὅτε καὶ κατὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐξέδωκαν ἐξορίας ψήφισμα. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν εἰς μόνους τοὺς ἐπιφανεῖς δημοκρατικούς, ἀλλ' ἐπέβαλον ἤδη χεῖρα ἐπὶ πάντας τοὺς ἐπὶ φρονήματι καὶ πλούτῳ καὶ ἀξιώματι διακεκριμένους ἄνδρας πάσης πολιτικῆς μερίδος, μὴ ἐξαιρουμένων μηδὲ πολλῶν ὀλιγαρχικῶν· διότι κατήντησαν νὰ θανατώσωσι καὶ αὐτὸν τὸν ἀδελφὸν τοῦ Νικίου Εὐκράτην καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Νικίου Νικήρατον, ὅστις οὐ μόνον τὴν μεγάλην τοῦ πατρὸς περιουσίαν εἶχε κληρονομήσει ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγνωσμένην πρὸς τὴν δημοκρατικὴν πολιτείαν δυσμένειαν (¹).

Ἐν τούτοις ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς τούτους φόνους δὲν ἦσαν σύμφωνοι ὅλοι οἱ τριάκοντα. Ὁ Θηραμένης, εἷς ὢν τῶν τριάκοντα, ἐνόμιζεν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἤρκει ἡ καταδίκη τῶν πονηροτέρων δημοκρατικῶν, ὅτι δι' αὐτῆς ἐξησφαλίσθη ἡ ὀλιγαρχικὴ κυβέρνησις καὶ ὅτι πλειοτέρα αἵματος χύσις ἀπέβαινε μᾶλλον ἐπικίνδυνος, καθὸ ταράττουσα τὰ πνεύματα, αὐξάνουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν πολεμίων καὶ ἀποξενοῦσα φίλους καὶ οὐδετέρους. Ταῦτα δὲ ἐπρέσβευον καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν τριάκοντα καὶ τῶν νέων βουλευτῶν οἱ μετριοπαθέστεροι. Ἄλλα ὅμως ἐφρόνει ὁ βιαιότερος Κριτίας, ὅστις εἷς ὢν ὁμοίως τῶν τριάκοντα, παρέσυρεν, ὡς συνήθως συμβαίνει, διὰ τοῦ θράσους αὐτοῦ τοὺς δειλοτέρους τῶν νέων κυβερνητῶν. Ὁ Κριτίας ἀνῆκεν εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη, ἦτο πλουσιώτατος καὶ εἶχεν ἐξαίρετον παιδείαν καὶ εὐφυΐαν· ἀλλ' οἰστρηλατούμενος ὑπὸ ἀχαλινώτου φιλαρχίας περιῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ φόνος καὶ ληστεία καὶ πᾶν ἄλλο ἀνοσιούργημα εἶναι θεμιτὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου ὄργανα. Ὅτε ὁ Θηραμένης, βλέπων πολλοὺς θανατουμένους, ὄχι διότι ἐκακοποίησαν κατά τι τοὺς καλοὺς κἀγαθοὺς ἀλλὰ μόνον διότι ἐτιμήθησάν ποτε ὑπὸ τοῦ δήμου, παρετήρει πρὸς τὸν Κριτίαν ὅτι τὸ τοιοῦτο δὲν ἦτο εὔλογον, «ἐπεὶ καὶ ἐγώ,» προσθέτων «καὶ σὺ πολλὰ δὴ τοῦ ἀρέσκειν ἕνεκα τῇ πόλει καὶ εἴπομεν καὶ ἐπράξαμεν»· ὁ Κριτίας ἀντέλεγε, μετὰ τῆς ἀναιδοῦς εἰλικρινείας ἣν ἔχει πολλάκις ἡ φιλαρχία, «ὅτι ὁ θέλων νὰ ἄρξῃ ὀφείλει νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν πάντα ὅστις εἶναι ἱκανὸς νὰ παρεμβάλλῃ κωλύματα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ποθουμένου· ὁ δὲ φρονῶν ὅτι, ἐπειδὴ εἴμεθα τριάκοντα καὶ ὄχι εἷς, δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἐπιμελώμεθα τῆς ἀρχῆς ἡμῶν ὡς τυραννίδος, εἶναι εὐήθης». Καὶ ἐξηκολούθησε λοιπὸν ἡ σφαγὴ καὶ ἡ δήμευσις. Τότε ὁ Θηραμένης ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον φοβούμενος τὴν αὔξουσαν ἀγανάκτησιν τοῦ κοινοῦ προέτεινε νὰ κληθῶσι μέτοχοι τῆς ἀρχῆς πάντες οἱ ἐξ ἰδίων δυνάμενοι νὰ ὑπηρετήσωσι στρατιωτικῶς τὴν πολιτείαν· ὁ δὲ Κριτίας τοῦτο μὲν δὲν ἐδέχθη συνήνεσε δὲ ἁπλῶς

(¹) Ὁ Εὐκράτης Νικηράτου, ὁ Νικήρατος Νικίου, καὶ ὁ τῷ 411 στρατηγὸς ἐκλεγεὶς Στρομβιχίδης, οἵτινες δὲν ἦσαν ὀλιγαρχικοὶ ἀλλ' ἀριστοκρατικοὶ ἢ μετριοπαθεῖς δημοκρατικοὶ μετὰ πολλῶν ὁμοφρόνων αὐτῶν εἶχον ἀποτελέσει μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς συμφοράν, διαρκούσης τῆς πολιορκίας τῶν Ἀθηνῶν, μερίδα ἀντιδρῶσαν ἐναντίον τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως καὶ τῆς παραδοχῆς τῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης προτεινομένων χαλεπῶν ὅρων, ἀντιδρῶσαν δὲ οὕτω καὶ ἐναντίον τῆς περὶ τὸν Θηραμένην καὶ τοὺς τότε ὁμόφρονας τούτου ὀλιγαρχικῆς μερίδος τῆς προθύμου νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Σπάρτης, ἵνα ἄρχῃ διὰ ταύτης.

ΘΑΛΑΤΤΑ ! ! ΘΑΛΑΤΤΑ ! !

Οἱ στρατιῶται τοῦ Ξενοφῶντος βλέποντες τὸν Πόντον.

(Ἔργον Γράμβελ Μπαΐκερ)

νὰ συνταχθῇ κατάλογος 3.000 ἀνδρῶν καὶ νὰ ἐπιτραπῶσιν εἰς τούτους τὰ πολιτικὰ δίκαια([1]), φροντίσας ὅμως συγχρόνως νὰ μὴ περιλάβῃ εἰς αὐτὸν εἰμὴ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ ὀπαδούς, καὶ εἰς ἐκείνους πάλιν νὰ δώσῃ, καθ'ὅσον γνωρίζομεν, ἓν μόνον δικαίωμα, τοῦτο, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ θανατωθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ψήφου τῆς βουλῆς,ἐνῷ ὅλων τῶν ἄλλων'Αθηναίων ἡ ζωὴ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ μόνης τῆς θελήσεως τῶν τριάκοντα.'Εν τῷ πολιτικῷ ἐκείνῳ παροξυσμῷ, καθ' ὃν δὲν προέκειτο εἰμὴ περὶ ζωῆς ἢ θανάτου, μόνον πολύτιμον δικαίωμα ἐθεωρεῖτο, ὡς φαίνεται, πῶς νὰ σώσῃ τις τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἢ τοὐλάχιστον πῶς νὰ ἀποτρέψῃ ὅσον ἔνεστι πλειότερον τὸν θάνατον.

Συγκροτηθέντος τοῦ καταλόγου τῶν τρισχιλίων, ὁ Κριτίας καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀφώπλισαν πρὸ πάντων, διὰ τῶν ὀπαδῶν ἐκείνων καὶ τῶν λακεδαιμονίων φρουρῶν, ἅπαντας τοὺς ἄλλους ἀθηναίους ὁπλίτας καὶ ἔπειτα θεωρήσαντες ὅτι ἤδη δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἂν θέλωσι «πολλοὺς μὲν ἔχθρας ἕνεκα ἀπέκτεινον, πολλοὺς δὲ χρημάτων. Ἔδοξε δ' αὐτοῖς, ὅπως ἔχοιεν καὶ τοῖς φρουροῖς χρήματα διδόναι, καὶ τῶν μετοίκων ἕνα ἕκαστον λαβεῖν, καὶ αὐτοὺς μὲν ἀποκτεῖναι τὰ δὲ χρήματα αὐτῶν ἀποσημήνασθαι». 'Επὶ πᾶσι δὲ ὁ Κριτίας, βλέπων ὅτι ὁ Θηραμένης δὲν ἔπαυεν ἀντιλέγων εἰς τὰ γινόμενα, ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ τούτου. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θηραμένης, εἷς ὧν τῶν τρισχιλίων, δὲν ἠδύνατο νὰ καταδικασθῇ εἰμὴ ὑπὸ τῆς βουλῆς, ἡ δὲ βουλή, ἀκούσασα αὐτὸν ἀπολογούμενον, ἐφάνη εὐμενῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένη, ὁ Κριτίας ἐξήλειψεν αὐτὸν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν 3.000 καὶ κατεδίκασεν εἰς θάνατον διὰ τῶν τριάκοντα ([2]). Ὁ Θηραμένης ἀπέθανε γενναίως, καὶ λέγουσιν ὅτι, ἀφοῦ ἔπιε τὸ κώνειον, ἔχυσε κατὰ γῆς τὰς τελευταίας αὐτοῦ σταγόνας εἰπών· «Κριτίᾳ τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ», ὑποδεικνύων οὕτω τὴν τύχην ἧς ἦτο ἄξιος ὁ βίαιος αὐτοῦ ἀντίπαλος ([3]). 'Αλλ' οὐδὲν ἧττον ἀξιοκατάκριτος ὑπῆρξεν ἡ ὅλη τοῦ ἀνδρὸς παλίμβουλος καὶ ἰδιοτελὴς πολιτεία· ὅθεν καὶ ἐπεκαλεῖτο «κόθορνος», διότι τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ὑποδήματος, φορούμενον ὑπὸ γυναικῶν τε καὶ

([1]) 'Ιδ. 'Αριστοτ. Πολ. 'Αθην. 36· «Τὸν δὲ κατάλογον τῶν τρισχιλίων πολὺν μὲν χρόνον ὑπερεβάλλοντο καὶ παρ' αὐτοῖς ἐφύλαττον τοὺς ἐγνωσμένους, ὅτε δὲ καὶ δόξειεν αὐτοῖς ἐκφέρειν, τοὺς μὲν ἐξήλειφον τῶν ἐγγεγραμμένων τοὺς δὲ ἀντενέγραφον τῶν ἔξωθεν».

([2]) Πρὸς τοῦτο, κατ' 'Αριστοτέλην (Πολ. 'Αθην. 37), οἱ 30 «νόμους εἰσήνεγκαν εἰς τὴν βουλὴν δύο, ὧν ὁ μὲν εἷς αὐτοκράτορας ἐποίει τοὺς τριάκοντα τῶν πολιτῶν ἀποκτεῖναι τοὺς μὴ τοῦ καταλόγου μετέχοντας τῶν τρισχιλίων, ὁ δὲ ἕτερος ἐκώλυε κοινωνεῖν τῆς παρούσης πολιτείας ὅσοι τυγχάνουσι τοῖς τετρακοσίοις ἐναντίον τι πράξαντες ἢ τοῖς κατασκευάσασι τὴν προτέραν ὀλιγαρχίαν». Ὥστε μόνον διὰ τοῦ δευτέρου τῶν δύο τούτων νόμων, κατ' 'Αριστοτέλην, ἐπειδὴ ὡς ηὑρομεν, ὁ Θηραμένης ἦτο ἐκ τῶν ἀντιπραξάντων εἰς τοὺς τετρακοσίους, κατώρθωσαν νὰ ποιήσωσιν ἐκποδὼν τὸν Θηραμένην. Ταῦτα κατὰ 'Αριστοτέλην, ὑπὸ δὲ Ξενοφῶντος ἐκτίθενται τὰ πράγματα ὡς ἐν τῷ κειμένῳ.

([3]) Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. 'Αθην. 37) τὸν φόνον τοῦ Θηραμένους καὶ τὴν ψήφισιν τῶν χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου ψηφισθέντων ἀνωτέρω ῥηθέντων δύο νόμων θεωρεῖ γενόμενα μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου κατάληψιν τῆς Φυλῆς. Τότε, λέγει, «οἱ τριάκοντα κακῶς ἀποχωρήσαντες ἔγνωσαν τῶν μὲν ἄλλων τὰ ὅπλα παρελέσθαι Θηραμένην δὲ διαφθεῖραι». Ὁ αὐτὸς δέ (αὐτόθι) καὶ τὴν εἰς 'Αθήνας ἀποστολὴν σπαρτιατικῆς φρουρᾶς ὑπὸ Καλλίβιον ἁρμοστὴν παρίστησιν ὡς γενομένην ἐπίσης μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Φυλῆς ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου. Ὥστε κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους παραδιδόμενα φαίνεται ὅτι ὅ,τε φόνος τοῦ Θηραμένους καὶ ἡ τούτου ἀντιπολίτευσις πρὸς τοὺς τριάκοντα καὶ ἡ ἀφαίρεσις τῶν ὅπλων ἀπὸ τῶν πολιτῶν τῶν μὴ ὄντων ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν τρισχιλίων καὶ ἡ τοῦ Καλλιβίου ἀποστολὴ ἦσαν πάντα ἀποτελέσματα τῆς καταλήψεως τῆς Φυλῆς· τοῦτο δὲ φαίνεται καὶ πιθανώτατον.

ἀνδρῶν καὶ εἰς ἀμφοτέρους τοὺς πόδας ἁρμόζον, ἐθεωρεῖτο ὅτι ἐξεικονίζει ἀποχρώντως τὸν ἄστατον καὶ κατὰ τὰς πνοὰς τοῦ ἀνέμου ἑκάστοτε στρεφόμενον ἄνθρωπον ([1]).

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τυραννία τῶν τριάκοντα ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 404, καὶ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἔπεσον ἐν Ἀθήναις, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς μεταγενεστέρους ῥήτορας, θύματα αὐτῆς περὶ τὰ 1500 ([2]). Ἀλλ' ἤδη ἤρχισαν νὰ ἐπισωρεύωνται εἰς τὸν ὁρίζοντα νέφη τινά, τὰ ὁποῖα ἐκραγέντα μετ' οὐ πολὺ ἔμελλον νὰ ἀπαλλάξωσι τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς ἐσχάτης ταύτης συμφορᾶς. Εἴδομεν ὅτι πολλοὶ ἐπίσημοι Ἀθηναῖοι εἶχον σώσει τὴν ζωὴν αὐτῶν διὰ τῆς φυγῆς. Οἱ φυγάδες οὗτοι, ὧν ἐπισημότατος ἦτο ὁ πολλάκις ἤδη παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς Θρασύβουλος, εὗρον ἄσυλον καὶ εἰς Θήβας καὶ εἰς Μέγαρα· διότι αἱ πόλεις αὗται, δυσαρεστηθεῖσαι διὰ τὴν ἀγέρωχον καὶ ἄδικον καὶ τυραννικὴν πολιτείαν τοῦ Λυσάνδρου καὶ τῆς Σπάρτης, παρήκουσαν εἰς τὸ ψήφισμα κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ φυγάδες ἔπρεπε νὰ παραδίδωνται ἀμέσως εἰς τοὺς τριάκοντα, ὁ δὲ κωλύσας ἐτιμωρεῖτο διὰ χρηματικῆς ποινῆς πέντε ταλάντων. Ὁ Θρασύβουλος λοιπὸν καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς προστασίας ἧς ἔτυχον εἰς τὰς γείτονας ἐκείνας πόλεις καὶ μάλιστα ἐν Θήβαις, καταλαμβάνουσιν αἴφνης τὴν Φυλήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς εἰμὴ ἑβδομήκοντα, οἱ τύραννοι, ὀλιγωρήσαντες τὸ πρῶτον, δὲν ἔσπευσαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτοὺς δραστηρίως. Ὅθεν ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύεται, τρέπει τὸν ὕστερον σταλέντα στρατὸν καὶ γίνεται μετ' οὐ πολὺ κύριος τοῦ Πειραιῶς. Τότε

Πύργος ἐρειπίων τοῦ φρουρίου τῆς Φυλῆς

([1]) Πάντη ἄλλως κρίνει περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Πολ. Ἀθην. 28· «Περὶ δὲ Θηραμένους διὰ τὸ συμβῆναι κατ' αὐτὸν ταραχώδεις τὰς πολιτείας ἀμφισβήτησις τῆς κρίσεως ἐστί· δοκεῖ μέντοι μὴ παρέργως ἀποφαινομένοις, οὐχ ὥσπερ αὐτὸν διαβάλλουσι πάσας τὰς πολιτείας καταλύειν, ἀλλὰ πάσας προάγειν ἕως μηδὲν παρανομοῖεν, ὡς δυνάμενος πολιτεύεσθαι κατὰ πάσας, ὅπερ ἐστὶν ἀγαθοῦ πολίτου ἔργον, παρανομούσας δὲ οὐ συγχωρῶν ἀλλ' ἀπεχθανόμενος». Ὁ Θουκυδίδης (Η. 68) θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ἄνδρα «οὔτε εἰπεῖν οὔτε γνῶναι ἀδύνατον». Ἀλλ' ἥ τε τοῦ Θουκυδίδου καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους κρίσις εἶναι μονομερεῖς, ἡ δὲ ὅλη πολιτεία τοῦ Θηραμένους θεωρεῖται φαύλη καὶ στιγματίζεται δεινῶς ὑπὸ τοῦ Λυσίου. (Λόγος κατὰ Ἐρατοσθένους 13 — 14).

([2]) Ὁ μόνος γενναίως καὶ ἀφόβως ἀνιστὰς κατὰ τῆς βιαίας πολιτικῆς τῶν τριάκοντα ἦτο ὁ Σωκράτης ὁ φιλόσοφος, ὅστις βουλευτὴς ὢν καὶ πρύτανις τῆς φυλῆς αὐτοῦ, διαταχθεὶς τότε

συγκροτηθείσης μάχης μεταξὺ τῶν δύο μερῶν πίπτει ὁ Κριτίας καὶ οἱ τριάκοντα ἀποβάλλουσιν ἤδη ἅπαν τὸ θάρρος αὐτῶν. Τῇ ὑστεραίᾳ ἦλθον ταπεινοὶ καὶ ἔρημοι εἰς τὸ συνέδριον τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ οἱ τρισχίλιοι ἦσαν διηρημένοι πρὸς ἀλλήλους. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, μὴ μετασχόντες τῶν γενομένων ἀδικημάτων, ἐπεθύμουν τὴν ἔξωσιν τῶν τυράννων καὶ τὴν τῶν φυγάδων κάθοδον, καὶ ἐπὶ τέλους, περὶ μέσου τινὸς ὅρου συμφωνήσαντες, ἔπαυσαν μὲν τοὺς τριάκοντα, ἀπελθόντας εἰς Ἐλευσῖνα, διώρισαν δὲ ἀντ' αὐτῶν δέκα ἄλλους, ἕνα ἀφ' ἑκάστης φυλῆς. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν ἔαρι τοῦ 403. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν δέκα ἐξηκολούθησαν αἱ πρὸς τοὺς ἐν Πειραιεῖ ἐχθροπραξίαι· δὲν ἔπαυσαν δὲ οὐδ' οἱ ἐν Ἐλευσῖνι τριάκοντα ἐλπίζοντες τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀρχῆς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θρασύβουλος ἐνισχύετο ὁσημέραι ἐν Πειραιεῖ, οἵ τε δέκα καὶ οἱ τριάκοντα ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Σπάρτην, ζητοῦντες βοήθειαν· οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἐδάνεισαν μὲν εἰς τοὺς ἀθηναίους ὀλιγαρχικοὺς ἑκατὸν τάλαντα ἀπεφάσισαν δὲ συγχρόνως νὰ πολιορκήσωσι τὸν Πειραιᾶ, κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, καὶ ἔστειλαν ἐπὶ τούτῳ τὸν μὲν Λύσανδρον ὡς ἁρμοστὴν μετὰ στρατοῦ τὸν δὲ ἀδελφὸν αὐτοῦ Λίβυν ὡς ναύαρχον τοῦ στόλου. Ἐντεῦθεν ἡ καταστροφὴ τῶν ἐν Πειραιεῖ Ἀθηναίων ἐφαίνετο ἀναπόδραστος· τότε ὅμως ἀνεφάνη ἀριδήλως ἡ ἀνεπιτηδειότης τῆς Σπάρτης περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἡγεμονίας. Οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Κορίνθιοι εἶχον ἤδη ἀποποιηθῆ ν' ἀκολουθήσωσι τὸν Λύσανδρον ἐπερχόμενον μετὰ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι κατ' οὐδὲν παρεβίασαν τὰς συνθήκας. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ παρήχθη διχόνοια· ἡ ὀλιγαρχία τῆς πόλεως ταύτης, φοβουμένη πρὸ καιροῦ τὴν προαγομένην δύναμιν τοῦ Λυσάνδρου καὶ μὴ θέλουσα νὰ προσλάβῃ οὗτος νέαν τιμὴν καὶ δόξαν διὰ δευτέρας τῶν Ἀθηνῶν κατακτήσεως, ἔπεμψε κατόπιν αὐτοῦ καὶ ἕνα τῶν βασιλέων, τὸν Παυσανίαν, μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὁ δὲ ἔσπευσε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς μερίδος (1) ἣν ὑπεστήριζεν ὁ Λύσανδρος, καὶ ἐπήγαγε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 403. Ἐκχωρησάντων δὲ ἔπειτα τῶν Λακεδαιμονίων ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἠνωρθώθη ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν τὸ ἀρχαῖον δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἀνεκτήθη ἡ Ἐλευσὶς (2) καὶ ἐψηφίσθη ἀμνηστία, τῆς ὁποίας δὲν ἐξῃρέθησαν εἰμὴ οἱ τριάκοντα ἄνδρες καὶ ὅσοι ἐγένοντο τυφλὰ αὐτῶν ὄργανα (3).

ὑπὸ τῶν 30 νὰ ἀγάγῃ ἐκ Σαλαμῖνος Λέοντα τὸν σαλαμίνιον ἵνα φονευθῇ, ἠπείθησεν εἰς τὴν διαταγὴν παρὰ πάσας τὰς ἀπειλὰς τῶν τυράννων, μετὰ γενναιότητος ὁμοίας πρὸς ἐκείνην ἣν ἔδειξε καὶ ἐν τῇ δίκῃ τῶν δέκα στρατηγῶν (Ἰδ. Πλάτ. Ἀπολογ. Σωκρ § 15).

(1) Φαίνεται ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Σπάρτῃ διετέθησαν διαλλακτικώτερον καὶ ἔπεμψαν, κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. Ἀθ. 38), εἰσηγήσει τοῦ Παυσανίου, δέκα διαλλακτάς, μόνον δὲ μετὰ τὴν τούτων ἄφιξιν ὁ Παυσανίας ἐμεσολάβησεν ὁριστικῶς ὑπὲρ τῆς διαλλαγῆς τῶν μερίδων. Σημειωτέον δέ, κατ' Ἀριστοτέλην πάντοτε (38), ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις τοὺς δέκα τοὺς διαδεξαμένους τοὺς τριάκοντα καὶ ἀκολουθοῦντας τῇ τούτων πολιτικῇ, καταλυθέντας ἀντικατέστησαν ἄλλοι δέκα «οἱ βέλτιστοι εἶναι δοκοῦντες», «ἐφ' ὧν συνέβη καὶ τὰς διαλύσεις γενέσθαι καὶ κατελθεῖν τὸν δῆμον συναγωνιζομένων καὶ προθυμουμένων τούτων (τῶν νέων δέκα), προειστήκεσαν δ' αὐτῶν μάλιστα Ρίνων τε ὁ παιανιεὺς καὶ Φάυλλος ὁ ἀχερδούσιος».

(2) Κατὰ Ἀριστοτελην (§ 39), ἡ Ἐλευσὶς ἔμεινε καὶ μετὰ τὴν εἰρήνην ἐν ταῖς χερσὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν διὰ τῆς μεταξὺ τῶν δύο μερίδων συναφθείσης συνθήκης εἰρήνης, μόνον δὲ μετὰ δύο ἔτη ἀνεκτήθη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις.

(3) Τῆς ἀμνηστίας ἐξῃροῦντο οὐ μόνον οἱ τριάκοντα, κατὰ Ἀριστοτέλην, ἀλλὰ καὶ οἱ δέκα πρῶτοι καὶ οἱ ἕνδεκα καὶ οἱ ἀρχηγοὶ αὐτοὶ τῶν ἐν Πειραιεῖ (οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον δηλονότι), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐξαίρεσις οὐδεμίαν πρακτικὴν εἶχε σημασίαν, γενομένη ἁπλῶς χάριν τάξεως ἐσωτερικῆς, διότι ἡ ἐξαίρεσις περιωρίζετο ἁπλῶς εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τὴν ἐπιβαλλομένην

Τοιουτοτρόπως κατελύθη ἡ διαβόητος ἐκείνη τυραννία. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ τυραννία αὕτη δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ καταδιώξῃ τοὺς πολιτικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους ἀλλ' ἀνεδείχθη δυσμενεστάτη καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς λογίους, διὰ ῥητῶν διατάξεων ἀπαγορεύσασα πᾶσαν ἀνωτέραν παίδευσιν ἐν Ἀθήναις. Ὁ μόνος κατὰ τοῦτο ἐπίσημος ἄνθρωπος, ὁ διαφυγὼν τοὺς ὄνυχας αὐτῆς, ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, ὅστις, καίτοι μὴ ἀναχωρήσας ἐκ τῆς πόλεως, καίτοι μὴ παύσας ἀναφανδὸν καταδικάζων τὰς πράξεις τῶν κρατούντων, καίτοι ἀπειληθεὶς ὑπ' αὐτῶν, οὐδὲν ὅμως ἔπαθεν. Ἆρά γε διότι ὁ Κριτίας, τοῦ ὁποίου διετέλεσε διδάσκαλος, ἔσῳζε συμπάθειάν τινα πρὸς τὸν ἄνδρα; Ἆρά γε διότι ἀνεβλήθη ἁπλῶς ἡ τιμωρία του; Βέβαιον εἶναι ὅτι διεσώθη καὶ ἔτι μᾶλλον ἀξιοσημείωτον ὅτι, ἐνῷ διέφυγε τὸν κίνδυνον ἐπὶ τῶν τριάκοντα, ἐθανατώθη ὑπὸ τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας.

[»Τὰ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγόμενα περὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων δὲν ἔχουσιν ἐν »πᾶσιν ὀρθῶς.Ῥητέον ὀρθότερον«τῆς τότε *φυσικῆς ἱστορίας* ἢ ὡς ἐκαλεῖτο συνηθέστερον »(καλεῖται δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σωκράτους παρὰ Πλάτωνος Φαίδ. 44 «ταύτης τῆς σοφίας »ἣν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν») τῆς *περὶ φύσεως ἱστορίας*», τῆς ἐπιστήμης δη- »λονότι τῶν ἐπιγείων καὶ τῶν οὐρανίων. Ἡ περὶ τὰ *μετὰ τὰ φυσικὰ ἐπιστήμη* (ὡς καλεῖ »ταύτην ἀκριβῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῶν φυσικῶν, τὴν τῆς φύσεως δηλ. »ἱστορίαν ἢ ἐπιστήμην), καὶ ἡ διάκρισις τῆς ἐπιστήμης τῶν *φυσικῶν* ἀπὸ τῆς τῶν μετὰ »*τὰ φυσικά* (τῆς ἐπιστήμης τῆς διὰ τοῦ καθαροῦ νοῦ καὶ λόγου φιλοσοφουμένης), ἐξ ἧς »διακρίσεως προῆλθε καὶ ὁ σολοίκως μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην δημιουργηθεὶς ὅρος *μετα- »φυσικὴ καὶ μεταφυσικά*· ἡ ἐπιστήμη αὕτη (τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ καὶ ἡ διάκρισις αὕτη »ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τοῦ διαιρέσαντος τὰ τῆς καθόλου ἐπιστήμης κεφάλαια »εἰς τὰ *φυσικὰ* καὶ εἰς τὰ *μετὰ τὰ φυσικά*. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν τῷ κει- »μένῳ λεγόμενον περὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου

εἰς αὐτοὺς νὰ δῶσιν εὐθύνας τῶν πράξεων αὐτῶν, ὁπότε ἐτύγχανον καὶ οὗτοι ἀμνηστίας. Ἀλλ' ἡ εὐθύνη αὕτη ὑπὸ μὲν τῶν ἐν Πειραιεῖ ἔδει νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἐν Πειραιεῖ,ὑπὸ δὲ τῶν ἐν τῷ ἄστει εἰς τοὺς τὰ τιμήματα παρεχομένους,οὐχὶ εἰς τὸν πολὺν ὄχλον,ὥστε οἱ ὁμόφρονεςτοῖς ὁμόφροσι.Περὶ τῆς συναφθείσης μεταξὺ τῶν δύο μερίδων συνθήκης εἰρήνης ὁ Ἀριστοτέλης δίδωσι περιέργους λεπτομερείας,ἐν αἷς ἡ ἱκανῶς ἀξία λόγου εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν Πειραιεῖ ὑπεχρεώθησαν ν'ἀναγνωρίσωσι τὸ νόμιμον τοῦ ὑπὸ τῶν τριάκοντα ληφθέντος παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων δανείου,καὶ μάλιστα ὑπεχρεώθησαν ἀμφότεραι αἱ μερίδες, ἑκατέρα κατ' ἰδίαν νὰ τελέσωσι τὸ ἐπιβάλλον αὐτῇ μέρος. Μάλιστα δὲ ἀξία λόγου λεπτομέρεια εἶναι ὅτι οἱ ἐν Ἀθήναις ἀνεγνώρισαν εἰς τοὺς εἰς Ἐλευσῖνα φυγόντας πλήρη κυριαρχίαν τοῦ τόπου τούτου, ἐπέτρεψαν δὲ καὶ εἰς τοὺς βουλομένους ἐξ Ἀθηνῶν νὰ μεταβῶσιν εἰς Ἐλευσῖνα («ἐξοικῆσαι πρὸς τοὺς ὁμόφρονας πλήρη πρὸς τοῦτο ἐλευθερίαν)· οὕτω δὲ παρήχθησαν δύο πολιτεῖαι, ἡ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ τῆς Ἐλευσῖνος, ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, χρώμεναι ἀπὸ κοινοῦ τοῖς ἱεροῖς τῆς Ἐλευσῖνος. Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη δὲν διήρκεσε πολύ. Μετά τινας μετὰ τὴν σύναψιν τῆς εἰρήνης μεταξὺ τῶν δύο μερίδων διενέξεις ἐπῆλθε πλήρης ὁμόνοια, καὶ τὰ χρήματα τὰ ὀφειλόμενα εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπεδόθησαν νῦν κοινῇ ὑπὸ τῶν διαλλαγεισῶν μερίδων, καὶ τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον ἔργον τῆς ἐπελθούσης ὁμονοίας κατὰ Ἀριστοτέλην· «διελύθησαν δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἐν Ἐλευσῖνι κατοικήσαντας, ἔτει τρίτῳ μετὰ τὴν ἐξοίκησιν». Ἡ διὰ τῆς ἐπελθούσης οὕτω διαλλαγῆς ἱδρυθεῖσα νῦν νέα πολιτεία ἦτο οὐσιωδῶς δημοκρατική, ὁποία ἦτο, ὡς φαίνεται, ἡ πολιτεία πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν τριάκοντα καταλύσεως τοῦ δήμου, ἦτο δὲ αὕτη ἡ ἑνδεκάτη τῶν πολιτειακῶν μεταρρυθμίσεων ὅσαι ἐγένοντο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ *Ἴωνος*, καὶ δεκάτη τῶν ἀπὸ Θησέως, παρέμεινε δὲ κατ' οὐσίαν ἀναλλοίωτος μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους «ἀεὶ προσεπιλαμβάνουσα τῷ πλήθει τὴν ἐξουσίαν· ἁπάντων γὰρ αὐτὸς αὑτὸν πεποίηκεν ὁ δῆμος κύριον, καὶ πάντα διοικεῖται ψηφίσμασι καὶ δικαστηρίοις, ἐν οἷς ὁ δῆμός ἐστιν ὁ κρατῶν».

»πρωθυστέρως λέγεται, ἀλλ' εἶναι ἀνακριβὲς καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι *μεταφυσικὰ* καλεῖ τὰ *φυ-σικὰ* ὄντα τε καὶ καλούμενα ἐπί τε τοῦ Σωκράτους καὶ πρὸ τούτου ζητήματα. Ὁ Σω-»κράτης αὐτὸς ὁμολογεῖ (Πλάτ. Φαίδ. 46) ὅτι νέος ὢν ἦτο ἐραστὴς τῆς περὶ τὴν ἱστο-»ρίαν τῆς φύσεως ἐπιστήμης, ἀλλ' εἶτα τοιαύτας εὕρισκεν ἐν αὐτῇ ἀντιφάσεις καὶ ἀνακο-»λουθίας θεωριῶν ὥστε ταχέως κατέλιπεν αὐτὴν καὶ ἔστρεψε τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ εἰς »τὰ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, οὐχὶ περιφρονῶν τὴν ἐπιστήμην ἐκείνην ἀλλ' ἁπλῶς »μὴ θέλων ν' ἀσχολῆται περὶ αὐτήν (Πλάτ. Ἀπολογ. Σωκρ. 3 «καὶ οὐχ ὡς ἀτιμάζων »λέγω τὴν τοιαύτην ἐπιστήμην εἴ τις περὶ τῶν τοιούτων σοφός ἐστιν· ἀλλὰ γὰρ ἐμοὶ »τούτων οὐδὲν μέτεστιν»).

»Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους ἀπέβλεπεν εἰς ρύθμισιν τῶν ἀνθρωπίνων πρά-»ξεων καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου καθόλου βίου σύμφωνον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τῆς ἀνθρω-»πίνης ὑπάρξεως, εἰς τὸ *φιλοσοφεῖν* ἐν τῇ πράξει, εἰς τὸ πράττειν καὶ βιοῦν ἐν τῇ ἀλη-»θείᾳ καὶ σοφίᾳ, ἤτοι συμφώνως πρὸς τὸν ὑπέρτατον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου· καὶ »διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ ἐθεωρήθη καὶ ἦν ἀληθῶς πατὴρ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, τῆς τοῦ »πραγματοῦν ἐν τῷ βίῳ τὴν ἀλήθειαν, ἤτοι ζῆν καὶ ἐνεργεῖν συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν »τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἀρχὴ καὶ βάσις τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους »περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἦν ὁ Δελφικὸς χρησμός, ἡ θεία ρήτρα «Γνῶθι σαυτόν», »ἤτοι ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ βαθεῖα ἔρευνα καὶ ἐξέτασις τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματι-»κῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, τὸ γνῶναι ἑαυτὸν ὡς ἄνθρωπον, κατὰ τὴν βαθυτέραν ὑπὸ »τοῦ Κικέρωνος δοθεῖσαν ἑρμηνείαν, ὑπὸ τὴν θειότητα αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν θειότητα »ταύτην ρυθμίζειν τὸν βίον. Ἡ τῆς ψυχῆς παίδευσις «ἧς τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν τοῖς ἀνθρώ-»ποις τιμιώτερον οὔτ' ἐστὶν οὔτε ποτὲ ἔσται» ἦν τὸ μόνον καὶ κύριον ἔργον τῆς τοῦ Σω-»κράτους φιλοσοφικῆς διδασκαλίας. Ἀλλὰ τίνα θέσιν κατέχει νῦν ἐν τῇ ὅλῃ ταύτῃ φιλο-»σοφίᾳ τὸ τοῦ Σωκράτους δαιμόνιον ; Αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐν τῇ παρὰ Πλάτωνι ἀπολο-»γίᾳ αὐτοῦ λέγει περὶ τούτου «ὅτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται . . . ἐμοὶ δὲ »τοῦτ' ἐστὶν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον φωνή τις ἐγγιγνομένη ἣ ὅταν γένηται ἀεὶ ἀποτρέ-»πει με τούτου ὃ ἂν μέλλω πράττειν, προτρέπει γε οὔποτε». Ὥστε τὸ «δαιμόνιον», ἡ »ἐσωτερικὴ «θεία φωνή», «ἡ εἰωθυῖα μαντική», «τὸ εἰωθὸς σημεῖον», «τὸ τοῦ θεοῦ ση-»μεῖον», ἀρνητικὴν καὶ ἀπαγορευτικὴν εἶχεν ἰδιότητα, οὐχὶ δὲ καὶ θετικὴν ἤτοι προτρε-»πτικήν, τοὐναντίον δὲ παρὰ Ξενοφῶντι (Ἀπομνημ. Δ' 8,1) παρίσταται ἀμφοτέρας ἔχον »τὰς ἰδιότητας («τὸ δαιμόνιον αὐτῷ προσημαίνειν *ἅ τε δέοι* καὶ ἃ μὴ δέοι ποιεῖν»).

»Πολλὰ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον ἐρρήθησαν καὶ ἐγράφησαν περὶ τοῦ »δαιμονίου τοῦ Σωκράτους ἀλλὰ τὴν ἀρίστην τοῦ πράγματος ἐξήγησιν δίδουσιν ἐκεῖνοι »οἵτινες θεωροῦντες τὸ πρᾶγμα ὡς ἔλλαμψίν τινα ἐσωτερικὴν τῆς ψυχῆς ἐν ταῖς με-»γάλαις διανοίαις καὶ ταῖς ἠθικῶς καθαραῖς ψυχαῖς ταῖς διὰ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν »θείαν πνευματικὴν τελειότητα κατὰ τὸ δυνατὸν ὑψουμέναις παραπέμπουσιν ἡμᾶς εἰς »τὰς ἑξῆς ρήσεις τῶν μεγάλων ποιητῶν καὶ συγγραφέων· εἰς τὴν θείαν *ὀμφὴν* παρ' Ὁμήρῳ, »εἰς τὸ τοῦ Πινδάρου «Διός τοι μέγας νόος κυβερνᾷ δαίμον' ἀνδρῶν φίλων», τοῦ Ἀρι-»στοφάνους «Μόνος γὰρ ἡμῖν ἥλιος καὶ φέγγος ἱερόν ἐστιν ὅσοι μεμυήμεθα εἰσεβείᾳ τε διά-»γομεν βίον» καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ τοῦ Πλουτάρχου «Εὐρεῖαι μὲν γὰρ ἀτραποὶ βίων, »ὀλίγαι δέ, ἃς δαίμονες ἀνθρώπους ἄγουσι», καὶ «ὥσπερ ὁ πάταγος καὶ ψόφος τῶν »ὑπὸ γῆν ἐργαζομένων μεταλλευτῶν ἁλίσκεται μόνον ἐν χαλκαῖς ἀσπίσι διὰ τὴν ἀντή-»χησιν τῶν μετάλλων, διὰ παντὸς ἄλλου ἀνεπαίσθητος διακομιζόμενος, οὕτως οἱ τῶν δαι-»μόνων λόγοι διὰ πάντων φερόμενοι μόνοις ἐνηχοῦσι τοῖς ἀθόρυβον ἦθος καὶ νήνεμον »ἔχουσι τὴν ψυχήν, οὓς δὴ καὶ *ἱεροὺς* καὶ *δαιμονίους* ἄνδρας καλοῦμεν». Διηνεκὴς περι-

»συλλογὴ ἢ κατὰ Πλάτωνα *ἄθροισις* τῆς ψυχῆς περὶ ἑαυτὴν καὶ εἴσδυσις αὐτῆς εἰς τὰ »βάθη τῆς ἰδίας αὐτῆς πνευματικῆς οὐσίας, εἰς ἄνδρας φύσει μεγαλοφυεῖς καὶ ἐντεῦθεν »σοφούς («σοφὸς ὁ φυᾷ εἰδώς») κατὰ Πίνδαρον. Τὸ μελετᾶν ἀεὶ τὸ θεῖον καὶ τὰ θεῖα· »ταῦτα φωτίζοντα ἐκπάγλως τὴν ψυχὴν καθιστᾶσιν αὐτὴν ἐπιδεκτικὴν ἀληθειῶν ἠθικῶν »ἐσωτερικῶν καὶ ποιοῦσι τοὺς τοιούτους ἀνθρώπους *θεοπνεύστους*.

»Περὶ τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀφορμῶν τῆς ἐναντίον τοῦ Σωκράτους δίκης αὐτὸς »οὗτος ὁ Σωκράτης δίδωσιν ἡμῖν τὰς σαφεστάτας ἐξηγήσεις ἐν ταῖς παρὰ τῷ Ξενοφῶντι, »καὶ ἰδίως παρὰ τῷ Πλάτωνι, σῳζομέναις ἀπολογίαις αὐτοῦ πρὸς τοὺς δικαστάς. Ἐν τῇ »παρὰ Πλάτωνι ἀπολογίᾳ λέγει ὅτι εὑρίσκεται ἀπέναντι διττῆς κατηγορίας καὶ διττῶν »κατηγόρων. Οἱ πρῶτοι κατήγοροι εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες ἀπὸ πολλοῦ χρόνου κατελάλουν »τοῦ Σωκράτους οὐχὶ ἐπισήμως κατηγοροῦντες αὐτοῦ πρὸ τῶν δικαστηρίων ἀλλ' ἀνε»πισήμως καὶ ἀνευθύνως διαβάλλοντες αὐτὸν πρὸς τοὺς πολλούς, λέγοντες κατ' αὐτοῦ »ὅσα ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐλέγοντο τότε κατὰ τῶν φιλοσοφούντων, ὅτι περιεργάζεται τὰ »ἐπουράνια καὶ τὰ ὑπὸ γῆς καὶ ὅτι δὲν πιστεύει εἰς θεοὺς καὶ εἰσάγει καινὰ δαιμόνια. Οἱ »τοιοῦτοι ἀνεπίσημοι κατήγοροι καὶ διαβολεῖς ἦσαν πολλοὶ καὶ φοβεροὶ καὶ τὸ χείριστον »ἀσύλληπτοι, ἄγνωστοι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν φιλόσοφον καὶ ἐναντίον τούτων ἀμυνόμενος »ἔδει νὰ σκιαμαχῇ. Μόνος ἐπισήμως γνωστὸς μεταξὺ αὐτῶν ἦν ὁ ποιητὴς Ἀριστοφάνης »διακωμῳδήσας τὸν ἄνδρα ἐν ταῖς Νεφέλαις. Ἀπὸ τῶν ἀνεπισήμων καὶ ἀγνώστων τού»των κατηγόρων, οἵτινες παρεσκεύασαν ἔδαφος γονιμώτατον εἰς τὸ νὰ πιστευθῇ πᾶσα »ἐναντίον τοῦ ἀνδρὸς διαβολὴ προῆλθον καὶ οἱ νῦν ἐπισήμως κατηγοροῦντες αὐτὸν »Μέλητος, Ἄνυτος καὶ Λύκων. Ὁ Σωκράτης ἡττήθη (ἑάλω) ἐν τῇ δίκῃ, ἤτοι ἐκηρύχθη »ἔνοχος διὰ πλειονοψηφίας πέντε μόνον ψήφων μεταξὺ τῶν πεντακοσίων δικαστῶν· ἀφοῦ »δὲ ἐκηρύχθη ἔνοχος εἰς τὰς ἐναντίον αὐτοῦ κατηγορίας, ἐτέθη τὸ ζήτημα τοῦ τιμήμα»τος. Ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ ἀττικὸν ποινικὸν δίκαιον κηρυσσομένου ἐνόχου τοῦ κατηγο»ρουμένου ἡ ἐπιβληθησομένη ποινὴ δὲν καθωρίζετο ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου ἀλλ' ὑπὸ »τοῦ νικήσαντος (*ἑλόντος*) κατηγόρου καὶ ἡ ποινὴ αὕτη ἦτο τὸ τίμημα τοῦ κατηγόρου, ἀλλὰ »καὶ ὁ ἔνοχος κηρυχθεὶς εἶχε τὸ δικαίωμα, οὐχὶ ὅπως νῦν, νὰ ποιῆται ἔφεσιν ἢ ἔκκλησιν εἰς »ἀνώτερον δικαστήριον ἀλλὰ ν' ἀντιπροτείνῃ ποινὴν ἐλαφροτέραν τῆς ὑπὸ τοῦ κατηγόρου »προτεινομένης πάντως ὅμως τῆς αὐτῆς φύσεως. Προκειμένου δὲ περὶ θανάτου, ἠδύνατο νὰ »προτείνῃ ἀειφυγίαν, φυλακὴν ἰσόβιον ἢ καὶ χρηματικὴν ποινὴν μεγάλην. Ὁ δὲ Σωκράτης ὡς »*ἀντιτίμημα* πρὸς τὸ περὶ θανάτου *τίμημα* τοῦ Μελήτου ἀντιπροέτεινε τὴν διὰ βίου *σίτησιν*, »ἤτοι ἀμοιβὴν διδομένην εἰς τοὺς πρυτάνεις τῆς βουλῆς καὶ τοὺς μεγάλους εὐεργέτας τῆς πό»λεως. Τοῦτο τὸ παράδοξον δοκοῦν *ἀντιτίμημα* ἐδικαιολόγησεν ὁ Σωκράτης πρὸς τοὺς δικα»στὰς διὰ θαυμασίου λόγου ἀποδεικνύων λαμπρῶς ὅτι, ἂν ἡ τιμωρία πρέπῃ νὰ ᾖ ἀνά»λογος πρὸς τὸ ἔγκλημα, ἐπειδὴ τὸ μόνον ἔγκλημα αὐτοῦ ἦν ἡ ἀπόλυτος αὐτοῦ ἀφοσίω»σις εἰς τὰ ὑπέρτατα συμφέροντα τῆς πατρίδος, μόνη ἀμοιβὴ τῆς τοιαύτης ἀφοσιώσεως »ἔδει νὰ εἶναι τὸ προτεινόμενον ἀντιτίμημα. Τὸ τοιοῦτο διέθηκε μέρος τοῦ δικαστηρίου »ἐναντίον αὐτοῦ θεωρηθὲν ὡς εἰρωνεία. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ ὕστερον προταθὲν ὑπὸ τῶν »φίλων ἀντιτίμημα τῆς χρηματικῆς ποινῆς ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου καὶ οὕτως ἐξε»δόθη ἡ περὶ θανάτου ἀπόφασις τοῦ δικαστηρίου ὡς τελεσίδικος. [3]Ἀλλ' ἡ σύμπτωσις »τῆς ἡμέρας τῆς δίκης μετὰ τῆς ἀρξαμένης ἤδη μεγάλης τινὸς ἑορτῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, »ἧς διαρκούσης ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἔδει νὰ *καθαρεύῃ* ἡ πόλις παντὸς φόνου, ἐδέησεν ἡμέ»ρας τινὰς νὰ μείνῃ ἐν τῇ φυλακῇ μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἑορτῆς. Τὰς ἡμέρας δὲ τῆς ἐν »φυλακῇ διαμονῆς διῆγε διαλεγόμενος πρὸς τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸν φίλους καὶ φι»λοσοφῶν ὅπως ἐν τῷ προτέρῳ βίῳ. Βουλή τις, ἣν ἐβουλεύσαντο οἱ φίλοι, ἰδίως ὁ πλου-

»σιώτατος Κρίτων, ἵνα ἐνεργήσωσι περὶ τῆς φυγῆς ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ σωτηρίας αὐτοῦ »ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς ἐν ξένῃ, ἐν Θεσσαλίᾳ ἢ Μεγάροις, ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ Σωκράτους »διὰ λαμπρᾶς ἀντιρρήσεως περιεχούσης καὶ ταύτης ἠθικὰ διδάγματα μεγάλα περὶ τῆς »εἰς τοὺς νόμους ὑποταγῆς (ἡ διδασκαλία αὕτη ἐκτίθεται ἐν τῷ πλατωνικῷ διαλόγῳ »(«Κρίτωνι»). Ἐπιστάσης δὲ τῆς τελευταίας ἡμέρας, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ πίῃ τὸ κώνειον »πρὸς τοὺς λίαν πρωὶ συναχθέντας περὶ αὐτὸν καὶ διημερεύσαντας μετ' αὐτοῦ φίλους »ἐποιήσατο τὸ θαυμασιώτατον δίδαγμα περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

»Τὸ θανατηφόρον δὲ κώνειον ἔλαβεν ὁ Σωκράτης οὐ μόνον μετὰ θαυμαστῆς ἀφο- »βίας καὶ ἀταραξίας ἀλλὰ καὶ μετά τινος φαιδρότητος καὶ εὐθυμίας εἰπών, ἀντὶ τῆς μὴ »ἐπιτραπείσης αὐτῷ διὰ τῆς μικρᾶς ἐκχύσεως τοῦ κωνείου εἰς τοὺς χθονίους θεοὺς »σπονδῆς, τὴν εὐχὴν ἵνα ἡ μετοίκησις ἡ ἐντεῦθεν εἰς τὸν ἄλλον βίον γένηται εὐτυχής. »«Ἃ δὴ καὶ ἐγώ, εἶπε, εὔχομαί τε καὶ γένοιτο ταύτῃ», καὶ ταῦτα εἰπὼν «μάλα εὐ- »χερῶς καὶ εὐκόλως ἐξέπιε», λέγει ὁ Πλάτων. Καὶ ἐνῷ οἱ περὶ αὐτὸν φίλοι ἐδάκρυον καὶ »ἐθρήνουν, οἷα ποιεῖτε, ὦ θαυμάσιοι, ἔλεγεν ἐκεῖνος· ἐγὼ μέντοι οὐχ ἥκιστα τούτου ἕνεκα »τὰς γυναῖκας ἀπέπεμψα, ἵνα μὴ τοιαῦτα πλημμελοῖεν καὶ γὰρ ἀκήκοα ὅτι *ἐν εὐφημίᾳ* »*χρὴ τελευτᾶν*· ἀλλ' ἡσυχίαν ἄγετε καὶ καρτερεῖτε».

»Τοιαύτη ἐγένετο ἡ τελευτή, ὡς λέγει ὁ Φαίδων παρὰ Πλάτωνι, τοῦ ἀρίστου, δι- »καιοτάτου καὶ φρονιμωτάτου ἀνδρός.

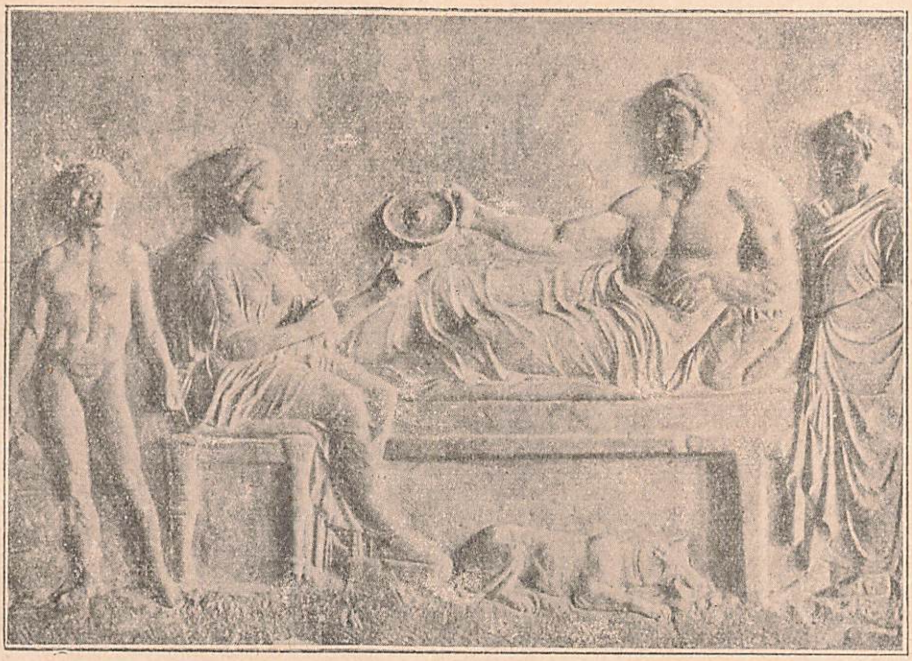
»Ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους ἦν ἡ ἀληθὴς καὶ τελεία ἐπισφράγισις τοῦ ὅλου βίου »καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ. Ἐτελεύτησεν ὡς ἔζησε *φιλοσοφῶν*, ἐργαζόμενος μέχρι τῆς »τελευταίας πνοῆς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ὑπὲρ ἧς ἔζησε καὶ ἀπέθανεν. Ἡ τοιαύτη ἐν τῷ »ἀνδρὶ ἁρμονία τῆς πράξεως πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ βίου ἦν ὁμοία καὶ ἀπαράλλακτος »πρὸς τὴν περὶ ἁρμονίας διδασκαλίαν καὶ πρᾶξιν ἣν ὡς ὑψίστην ἀρετὴν ἄγουσαν εἰς »τὸ μεγαλεῖον τῆς οὐρανίου βασιλείας ἐκήρυξεν ὕστερον καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν («ὃς ἂν »ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν»). Διὰ τοῦτο »ὁ θάνατος οὗτος, ἑνῶν μετὰ τοῦ ὑπερτάτου τραγικοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου καὶ τὸ πραγμα- »τικώτατον τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ἠθικὸν καὶ πραγματικὸν δίδαγμα, ἐκτήσατο μεγίστην »σημασίαν ἐν τῷ καθόλου ἠθικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐντεῦθεν ἐν τῇ ὅλῃ ἱστορίᾳ. »Κατὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ἠθικῶς ὁ ἀληθὴς πρόδρομος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ »ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ εἰσαγωγὴ καὶ προάγγελος τοῦ Εὐαγγελίου.

»Ὡς πάντες οἱ μεγάλοι ἄνδρες οἱ γενόμενοι εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος οὕτω »καὶ ὁ Σωκράτης δὲν ἐνοήθη καὶ δὲν ἐξετιμήθη προσηκόντως ὑπὸ πάντων τῶν συγχρό- »νων ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτοῦ ἠθικῇ ἀξίᾳ, διότι ἡ μεγάλη ἠθικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνδρὸς τὸ »μὲν ἕνεκα τοῦ ἠθικοῦ ὕψους αὐτῆς ἀπρόσιτος οὖσα εἰς τὸ πνευματικὸν ὄμμα τῶν »πολλῶν δὲν ἠδύνατο νὰ παραστήσῃ τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν εἰκόνα τοῦ ἀνδρός,τὸ δὲ ἑλκύου- »σα αὕτη τὸν φθόνον τῶν ὁπωσοῦν νοούντων τὴν ὑπεροχὴν αὐτὴν ἐτύφλωσε μᾶλλον ἢ »ἐφώτισε τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀντιλήψεσι καὶ κρίσεσιν. Οὕτω »δὲ ἐν τῷ Σωκράτει «ἡ τῶν πράξεων καὶ τοῦ βίου ἡλικιώτης ἱστορία φθόνοις καὶ δυσμε- »νείαις» κατά τινα ῥῆσιν τοῦ Πλουτάρχου «ἐλυμήνατο καὶ διέστρεψε τὴν ἀλήθειαν», »ἀλλὰ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας δὲν ἐβράδυνε νὰ κατισχύσῃ τοῦ νέφους τῶν παθῶν· δὲν πα- »ρῆλθε δὲ πολὺς χρόνος καὶ ὅτε διδασκομένου ἐν τῷ θεάτρῳ Ἀθηνῶν (ἓξ περίπου ἔτη »μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σ.) τοῦ «Παλαμήδους» τοῦ Εὐριπίδου ὁ χορὸς ἔψαλλε τοὺς εἰς »τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος ἐκείνου ἀναφερομένους στίχους «ἐκάνετε, ἐκάνετε τὸν Πάν- »σοφον, ὦ Δαναοί,τὰν οὐδὲν ἀλγύνουσαν ἀηδόνα μουσᾶν,τῶν Ἑλλήνων τὸν ἄριστον»,ὅλον »τὸ θέατρον ἐμνήσθη τοῦ Σωκράτους καὶ ἀνελύθη εἰς δάκρυα. Λέγεται δὲ ὅτι καὶ οἱ κατη-

»γορήσαντες αὐτοῦ μισούμενοι καὶ καταρώμενοι ὑπὸ πάντων ἀπηγχόνισαν ἑαυτοὺς ὡς »βραδύτερον ὁ Ἰούδας. Μετὰ δύο δὲ γενεὰς ἱδρύθη τῷ Σωκράτει χαλκοῦς ἀνδριάς, ἔργον »Λυσίππου. Καὶ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὸν τέταρτον μ. Χ. αἰῶνα ἐδεί»κνυτο ἐν Ἀθήναις Σωκράτειον, ἤτοι ναὸς τοῦ Σωκράτους ἀποθεουμένου ἢ ἀφηρωιζο»μένου. Ἀλλὰ τὸν διαρκέστατον καὶ καλλιπρεπέστατον ναὸν ἐκτήσατο ὁ Σωκράτης ἐν »τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἀπετέλει ἔκτοτε ἐν »ταῖς πολλαῖς καὶ πολυωνύμοις φιλοσοφικαῖς σχολαῖς τὴν βάσιν πάσης φιλοσοφικῆς δι»δασκαλίας καὶ μελέτης, ἀποτελεῖ δὲ καὶ νῦν ἓν τῶν καλλίστων καὶ διδακτικωτάτων κε»φαλαίων τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς διδασκαλίας τῆς ἀνθρωπότητος»].

Ὁ Σωκράτης, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρακτικώτατος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος ἐγεννήθη ἐν ἔτει 469. Δὲν ἠσχολήθη δέ, ὡς οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, περὶ τὰ μεταφυσικὰ ζητήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός· ἐξ ἐναντίας ἐπρέσβευεν ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν περὶ τοῦτο εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι ἡ μόνη λόγου ἀξία φιλοσοφία συνίσταται εἰς τὴν ἔρευναν, τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν κοινωνικῶν καθηκόντων καὶ δικαίων. Ὅθεν δὲν ἔπαυεν, ὡς λέγει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ εἷς τῶν χειροτέρων μαθητῶν, ὁ Ξενοφῶν, διαλεγόμενος περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ἐξετάζων τί ἐστιν εὐσεβές, τί ἀσεβές· τί καλόν, τί αἰσχρόν· τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία· τί ἀνδρεία, τί δειλία· τί πόλις, τίς ὁ τῷ πολίτῃ προσήκων χαρακτήρ· τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τίς ὁ πρὸς ἐξάσκησιν τοιαύτης ἀρχῆς ἀπαιτούμενος χαρακτήρ, καὶ ἄλλα παρόμοια ζητήματα. Περιήρχετο δέ, διὰ τῆς θαυμαστῆς διαλεκτικῆς αὐτοῦ τέχνης, εἰς τὰ σωφρονέστατα καὶ χρηστότατα περὶ πάντα ταῦτα συμπεράσματα καὶ διετέλεσε, δι' ἅπαντος τοῦ βίου, τηρῶν ἀπαρασαλεύτως τὰς ἀρχὰς ἃς ἔθετο, ἀναδειχθεὶς ἐγκρατέστατος, ὑπηρετήσας πολλάκις ὡς ὁπλίτης, γενναίως κινδυνεύσας ὑπὲρ τοῦ νόμου ἐπὶ τῆς δίκης τῶν ἐν Ἀργινούσαις στρατηγῶν καὶ κινδυνεύσας πάλιν διὰ τῆς κατὰ τῶν τριάκοντα ἀντιπολιτεύσεως. Τί λοιπὸν ἐκίνησε τὴν κατ' αὐτοῦ ὀργὴν τῆς ἀνορθωθείσης δημοκρατίας ; Κατηγορήθη ὅτι δὲν σέβεται τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξεπλήρου ἀκριβέστερον παντὸς ἄλλου τὰ θρησκευτικὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Κατηγορήθη ὅτι παρεισάγει νέους θεούς· καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔλεγεν ἑαυτὸν παροτρυνόμενον καὶ χειραγωγούμενον ὑπὸ θείας τινὸς φωνῆς, ἣν ἐκάλει δαιμόνιον αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ θεία αὕτη φωνή, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰμὴ ἡ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ ἔμπνευσις, δὲν ἠδύνατο σπουδαίως νὰ ὑποληφθῇ ὡς καινή τις θεότης. Κατηγορήθη ὅτι φθείρει τοὺς νέους, καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἀνεφέροντο οἱ δύο κακοτροπώτεροι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ Κριτίας· ἀλλ' οὐδείς ποτε διδάσκαλος κατεδικάσθη διότι δὲν ἀνέδειξε χρηστοὺς καὶ ἐναρέτους ἅπαντας τοὺς μαθητάς. Ὁ φθόνος τῶν ἄλλων σοφιστῶν, οἵτινες ἐκολάκευον, ἀντὶ νὰ πολεμῶσιν ὡς ὁ Σωκράτης, τὰ πάθη τῶν ἀκροατῶν· ἡ κοινὴ πεποίθησις ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο φίλος τῆς ἀπολύτου δημοκρατίας, συνετέλεσαν βεβαίως εἰς τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ κυριωτάτη αὐτῆς αἰτία ὑπῆρξεν, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὅτι τὸ διαλεκτικὸν καὶ ἐρευνητικὸν τοῦ Σωκράτους σύστημα, καίτοι περιοριζόμενον ὑπ' αὐτοῦ εἰς μόνα τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ἐφαρμοσθῇ ὑπὸ τῶν ἀκροωμένων εἰς τὰ ὑψηλότατα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ παντὸς ζητήματα καὶ νὰ μὴ ὑποσκάψῃ τὰ θεμέλια τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκεύματος. Τὸ δὲ δυστύχημα τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, καὶ ἰδίως τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἦτο ὅτι τὸ θρήσκευμα αὐτῶν ἦτο ἀνεπίδεκτον πάσης φιλοσοφικῆς καὶ ἁπλῶς ἠθικῆς ζητήσεως, ὥστε εὑρίσκοντο μεταξὺ τῶν δύο ἐπίσης ὀλεθρίων σκοπέλων· ἢ ν' ἀφήσωσι τὴν φιλοσοφίαν νὰ καταστρέψῃ τὸ

θρήσκευμα ἤ, ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ θρησκεύματος, νὰ περιορίσωσιν ὅσον ἐνδέχεται πᾶσαν ἀδιακώλυτον φιλοσοφικὴν ἔρευναν. Ἐκ τούτου βλέπομεν τὴν εὐφυεστέραν καὶ τὴν μᾶλλον φιλελεύθερον τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ἐπανειλημμένως καταδιώξασαν, λόγῳ θρησκευτικῷ, τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν φιλοσόφων· καὶ ἐκ τούτου ἰδίως ἐπῆλθεν ἡ καταδίκη τοῦ Σωκράτους. Ἡ καταδίκη αὕτη ἐγένετο ἐν ἔτει 399· ὁ γέρων φιλόσοφος ἀπέθανε γενναίως καὶ ἀταράχως, μηδεμίαν ἀπαρνηθεὶς τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ θεωρηθεὶς εὐλόγως ὑπὸ ὅλων τῶν αἰώνων ὡς εἷς τῶν μεγίστων τῆς ἀληθείας μαρτύρων·

Ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους
(Ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν)

διότι ἐπὶ τέλους ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος, ἄνευ δὲ τῶν φιλοσοφικῶν ἀγώνων αὐτοῦ τε καί τινων τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὰ πνεύματα δὲν ἤθελον παρασκευασθῆ εἰς τὴν κατάληψιν καὶ παραδοχὴν τῶν ἀληθειῶν τὰς ὁποίας αὐτὴ ἡ θεία πρόνοια μετά τινας ἑκατονταετηρίδας ηὐδόκησε ν'ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλ'οὕτως ἠδύναντο νὰ σκέπτωνται οἱ μεταγενέστεροι, ὄχι ὅμως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τοιοῦτο μέλλον τῆς φιλοσοφίας καὶ ὤφειλον πρὸ πάντων νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ πολίτευμα καὶ τὴν κοινωνίαν αὐτῶν. Ὥστε ἡ ἱστορία δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κατακρίνῃ αὐτοὺς ἀπολύτως διὰ τὴν αὐστηρότητα μεθ' ἧς ἐπολέμησαν πᾶσαν, ἔστω καὶ πλαγίαν, κατὰ τοῦ θρησκεύματος αὐτῶν προσβολήν. Καὶ ἤδη ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ πολιτικὰ γεγονότα.

Δεκαοκτὼ λοιπὸν μῆνες μόλις εἶχον παρέλθει (ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 404 μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 403) ἀφ' ἧς ἡ Σπάρτη ἐπέβαλε θριαμβικῶς τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἤδη ἡ ἡγεμονία αὕτη ἔπαθε δύο δεινὰ τραύματα· οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι, οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἀρχαίων συμμάχων, εἶχον ἀποποιηθῆ νὰ ὑπακούσω-

σιν εἰς τὸν Λύσανδρον, ἡ δὲ μεγίστη τῶν προσκτηθεισῶν νέων πόλεων, ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀπηλλάγη, ἕνεκα τῶν διχονοιῶν τῆς Σπάρτης αὐτῆς, τοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ὁ Λύσανδρος εἶχε νομίσει ἀπαραίτητον ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ τῶν Ἀθηναίων ὑποταγή. Ναὶ μὲν καὶ μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς δημοκρατίας αἱ Ἀθῆναι δὲν ἔπαυσαν διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ πίστις αὐτῶν ἀπέβη ἤδη ἀμφίβολος καὶ ὅτι ἡ κυριαρχία τῶν Λακεδαιμονίων δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον μετὰ τῆς παραχθείσης ἐνταῦθα νέας πραγμάτων καταστάσεως.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης ὑπέστη καὶ τρίτον τραῦμα, ἔτι καιριώτερον. Εἴπομεν ὅτι ἓν τῶν οὐσιωδεστέρων αὐτῆς πλεονεκτημάτων ἦτο ὅτι δὲν εἶχε κατέναντι αὐτῆς ἀντίπαλον ἐπιτήδειον νὰ συμπυκνώσῃ περὶ ἑαυτὸν τοὺς δυσηρεστημένους. Ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἡ πόλις αὕτη περιῆλθεν εἰς πολεμίας πρὸς τοὺς Πέρσας σχέσεις, οἱ δὲ Πέρσαι, ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν αὐξάνουσαν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ἀγανάκτησιν κατὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων κυριαρχίας, ἐπήγαγον ἐπὶ τέλους τὴν κατάλυσιν αὐτῆς.

Ἐν ἔτει 404 ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Δαρεῖος Β'. Ἡ σύζυγος αὐτοῦ Παρύσατις, γυνὴ τὰ μάλιστα ἐπιτηδεία καὶ ῥαδιοῦργος, ἠγάπα οὐχὶ τὸν πρωτότοκον υἱὸν Ἀρταξέρξην ἀλλὰ τὸν νεώτερον Κῦρον, ὃν εἴδομεν διορισθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἡγεμόνα τῶν δυτικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας παραλίων καὶ διὰ τῆς πιστῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας συμμαχίας συντελέσαντα οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ὁριστικὸν αὐτῶν θρίαμβον. Εἰς τοῦτον τὸν Κῦρον ἤθελεν ἡ Παρύσατις νὰ μεταβιβάσῃ τὴν βασιλείαν· ἀλλ' ὁ Δαρεῖος Β' ἀπέθανε πρὶν ἢ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον, ὥστε κατέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ Ἀρταξέρξης Β' ὁ ἐπικληθεὶς Μνήμων. Διὰ τοῦτο ὅμως ὁ Κῦρος δὲν παρῄτησε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐνίοτε παρὰ τοῖς Πέρσαις ἰσχυσάσης ἀρχῆς, ἐφ' ἧς ἰδίως εἶχε στηριχθῇ καὶ ὁ Ξέρξης ἄλλοτε, ὅτι ὁ γεννηθεὶς βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς προτιμᾶται τοῦ προηγουμένως γεννηθέντος. Ἔπειτα εἶχε βοηθὸν τὴν μητέρα Παρύσατιν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἤλπιζεν εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συμμάχων, τῶν Λακεδαιμονίων. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δὲ ἀσφαλέστερον, δὲν ἀπεκάλυψε τὰς ἀξιώσεις εἰμὴ ἀφοῦ συνεκρότησεν ἐν τῇ σατραπείᾳ αὐτοῦ ἀποχρῶσαν δύναμιν Ἀλλὰ τὰ βουλεύματα αὐτοῦ δὲν διέφυγον ἐξ ἀρχῆς τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὅστις, ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς νίκης, μὴ ὢν ἀσφαλὴς ἐν τῇ Θρακικῇ χερσονήσῳ εἶχε καταφύγει εἰς Φρυγίαν, παρὰ τῷ Φαρναβάζῳ, καί, ἐκεῖθεν παρατηρῶν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ γινόμενα καὶ ἐννοήσας ἄριστα τί βουλεύεται ὁ Κῦρος, διεκοίνωσε τὰς ὑπονοίας του εἰς τὸν Φαρνάβαζον καὶ ἠθέλησε μάλιστα νὰ μεταβῇ εἰς Σοῦσα παρὰ τῷ Ἀρταξέρξῃ ἵνα ἀναμιχθῇ πάλιν εἰς τὰ πράγματα. Ἀλλὰ δὲν προέφθασε νὰ πράξῃ τοῦτο, διότι ἡ Σπάρτη, πληροφορηθεῖσα τοὺς νέους αὐτοῦ σκοπούς, ἀπῄτησε παρὰ τοῦ Φαρναβάζου τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός, ὁ δέ, καίτοι διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς φιλοξενίας πρὸς τοῦτον συνδεόμενος, ἀλλὰ φοβηθεὶς νὰ παρακούσῃ τοὺς Λακεδαιμονίους, παντοδυνάμους τότε ὄντας, ἔπεμψε δολοφόνους, οἵτινες, περικυκλώσαντες τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἐφόνευσαν αὐτόν· ὥστε ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπέθανεν ἐπαξίως τῆς ζωῆς ἣν ἔζησε, διότι τοσαύτας πράξας ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ προδοσίας κατέλυσε τὸν βίον διὰ προδοσίας τοῦ τελευταίου αὐτοῦ προστάτου. Ὁ Κῦρος ἐν τούτοις συνεπλήρωσε τὰς προπαρασκευάς. Ἰδίως προσελθὼν εἰς αὐτὸν Κλέαρχος ὁ ἁρμοστὴς τοῦ Βυζαντίου συνέδραμε περὶ τὴν ὅσον οἷόν τε ἄδηλον συλλογὴν τοῦ στρατοῦ, οὖσαν εὐχερεστάτην, διότι ἡ μὲν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀποκατάστασις τῆς εἰρή-

νης ἀφῆκεν ἀργοὺς πολλοὺς φιλοκινδύνους ἄνδρας, ὁ δὲ Κῦρος ηὐπόρει χρημάτων, αἱ δὲ πολλαὶ τῶν κατὰ τὴν 'Ασίαν πόλεων ἀνωμαλίαι παρεῖχον εὐλογοφανεῖς αἰτίας τοῦ ἀθροίζειν πανταχοῦ στρατεύματα. Ὅθεν προφασιζόμενος ὅτι στρατεύει ἐπὶ τοὺς Πισίδας πειρατὰς συνέλεξεν ἅπαντα ταῦτα τὸ στρατεύματα εἰς Σάρδεις καί, ὁρμήσας ἐκεῖθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 401, προήλασεν εἰς 'Ικόνιον, εἰς Ταρσὸν καὶ 'Ισσόν, ὅπου εὗρε τὸν ναύαρχον Πυθαγόραν σταλέντα ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οἵτινες ἀπεφάσισαν τφόντι νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κύρου, ἐλπίζοντες ὅτι, ἂν ὑπερισχύσῃ, θέλει περιποιήσει εἰς αὐτοὺς ὠφελήματα ἔτι πλείονα τῶν προτέρων. Ὁ ἑλληνικὸς οὗτος στόλος καὶ ἕτερος αἰγυπτιακός, ὡσαύτως εἰς βοήθειαν τοῦ Κύρου ἐλθών, παρημπόδισαν ὁ μὲν τὸν σατράπην τῆς Κιλικίας ὁ δὲ τὸν τῆς Συρίας σατράπην ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν ἐκστρατείαν. 700 δὲ λακεδαιμόνιοι ὁπλῖται ὑπὸ τὸν Χειρίσοφον προσετέθησαν εἰς τὸν πεζικὸν στρατὸν τοῦ Κύρου, ὅστις ἔφθασεν ἀκωλύτως μέχρι τοῦ Εὐφράτου, διέβη εἰς τὴν ἀριστερὰν τούτου ὄχθην καὶ ἦλθεν εἰς πεδίον καλούμενον Κούναξα, ὅπου ἐπερίμενεν αὐτὸν ὁ 'Αρταξέρξης. Ὁ βασιλεὺς οὗτος, μαθὼν ἐγκαίρως τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, εἶχε παρασκευάσει στρατόν, ὅστις, ἐὰν δὲν ἔχωσιν ὑπερβολήν τινα τὰ λεγόμενα, ὑπερέβαινε τὰς ἑκατὸν μυριάδας ἀνδρῶν. Ὁ Κῦρος δὲν εἶχε ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὸ μέγα τοῦτο πλῆθος εἰμὴ 10.400 ὁπλίτας καὶ 2.500 πελταστάς,ἐν ὅλοις 12.900 Ἕλληνας παντοδαπούς,Λάκωνας,'Αρκάδας,'Αθηναίους,Θεσσαλοὺς καὶ ἄλλους,'Ασιανοὺς δὲ100.000 καὶ συγκροτηθείσης,κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 401,περὶ Κούναξα μάχης ἔπεσε μὲν ὁ Κῦρος ἐτράπησαν δὲ εἰς φυγὴν τὰ ἀσιανὰ αὐτοῦ στρατεύματα.Μόνοι οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν ἐν ᾗ ἐτάχθησαν θέσει, καὶ ἔπειτα, ἀποκρούσαντες τὴν περὶ παραδόσεως τῶν ὅπλων ἀπαίτησιν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, συντεταγμένοι ὅπως εἶχον καὶ σῴζοντες τὰ ὅπλα καὶ τὴν τιμήν. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀείμνηστος κάθοδος τῶν μυρίων,τὴν ὁποίαν περιέγραψεν ὁ στρατηγήσας αὐτῆς, Ξενοφῶν ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγεγραμμένῃ «Κύρου ἀνάβασις».

Οἱ Ἕλληνες οὗτοι δὲν ἐπανῆλθον διὰ τῆς ὁδοῦ ἣν ἠκολούθησαν ἀναβαίνοντες μετὰ τοῦ Κύρου, ἀλλ' ἐπορεύθησαν διὰ τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Μηδίας, τῆς 'Αρμενίας, πρὸς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου πόντου, ἵνα ἐκεῖθεν μεταβῶσιν εἰς τὴν Θρᾴκην. Οἱ Πέρσαι, μὴ τολμῶντες νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, προσεποιήθησαν κατ' ἀρχὰς ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ διευκολύνωσι τὴν ἐπιστροφήν των, μέχρις οὗ προσελκύσαντες δι' ἀπάτης τόν τε Κλέαρχον καὶ ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν συνέλαβον καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐθανάτωσαν. Ἤλπισαν δὲ ὅτι ὁ στρατός, στερηθεὶς τοιουτοτρόπως τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ, ἤθελεν ἀπελπισθῇ καὶ παραδώσει τὰ ὅπλα ἢ τοὐλάχιστον διαλυθῇ. 'Αλλὰ δὲν ἤξευρον ἐκ τίνων εὐγενῶν στοιχείων συνέκειντο συνήθως τὰ ἑλληνικὰ τάγματα καὶ ὑπὸ τίνος θαυμαστῆς πειθαρχίας διείποντο. Οἱ μύριοι, πρὸς στιγμὴν μόνον ἐκπλαγέντες, μετ' οὐ πολὺ δὲ συνελθόντες, ἐξελέξαντο νέους στρατηγούς, ὧν εἷς ἦτο καὶ ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἕως τότε παρακολουθήσας τὸν στρατὸν ὡς ἁπλοῦς ἐθελοντὴς ἀνέλαβεν ἤδη τὴν πραγματικὴν τῆς καθόδου ἡγεμονίαν,ἧς τὸ ὄνομα μόνον ἔφερεν ὁ σπαρτιάτης Χειρίσοφος. Καὶ κατώρθωσε τφόντι δι' ἐξαιρέτου καρτερίας καὶ διὰ τακτικῆς ἐπιτηδειότατα μεθηρμοσμένης πρὸς τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις καὶ χώρας νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν εἰς Τραπεζοῦντα ἐν τῷ μέσῳ δριμυτάτου χειμῶνος, ἐν τῷ μέσῳ τόπων ἀγρίων, ἀγνώστων καὶ χιονοσκεπάστων, ἐν τῷ μέσῳ λαῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμίων, ἐν τῷ μέσῳ ἀδιακόπων ἐπιβουλῶν καὶ προδοσιῶν τῶν ἐπιτρόπων τῆς περσικῆς κυβερνήσεως, ἄνευ χάρτου γεωγραφικοῦ, ἄνευ μηχανικῶν πρὸς κατασκευὴν γεφυρῶν, ἄνευ οὐδενὸς ἑνὶ λόγῳ βοηθήματος ἐξ ἐκείνων

τὰ ὁποῖα ἔχουσιν οἱ νεώτεροι στρατοί. Ἄξιον ἰδίως σημειώσεως εἶναι τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐνεπνέοντο τὰ ἑλληνικὰ ταῦτα τάγματα· τὸ αἴσθημα τοῦτο, εὐλαβῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἐκδηλούμενον, ὑπῆρξεν ἓν τῶν κυριωτάτων στηριγμάτων τοῦ στρατοῦ ἐκείνου ἐν ταῖς ποικίλαις καὶ μακραῖς δοκιμασίαις δι' ὧν διῆλθε. Διότι ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα ἐδέησε νὰ πορευθῇ πάλιν, διὰ τῆς Βιθυνίας ([1]), εἰς Θράκην, ὅπου δὲν ἔφθασεν εἰμὴ ἐντὸς ἑτέρων τεσσάρων μηνῶν. Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότερον, καθ' ὅλην τὴν δωδεκάμηνον ταύτην πορείαν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας εἰς Κούναξα, καὶ ἀπὸ Κούναξα εἰς Τραπεζοῦντα, καὶ ἀπὸ Τραπεζοῦντα εἰς Θράκην, ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἀπέβαλεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ τῆς ἀρχικῆς δυνάμεως.

Ὁ Ξενοφῶν, ὅστις ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ παρηκολούθησε μετά τινα ἔτη τὸν φίλον αὐτοῦ βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαον εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἣν οὗτος ἐπεχείρησε κατὰ τῶν Περσῶν, ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, φίλων τότε γενομένων τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὅθεν ἀποκατεστάθη μετέπειτα εἰς κτῆμά τι οὐ μακρὰν τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ὁποῖον εἴτε ἠγόρασεν εἴτε παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν ὡς δῶρον ἔλαβε καὶ ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Κορίνθῳ, ὅπου βραδύτερον ἔζησε καὶ ὅπου ἀπέθανεν ἐνενηκοντούτης τῷ 455, συνέταξε τὰς πλείστας τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅ,τι ἐξαιρέτως κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ἡ ἡγεμονία ἐκείνη τῆς τῶν μυρίων καθόδου· καθόδου ἐνιαίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολεμικῆς τέχνης. Εὐάριθμος ἀνθρώπων ὅμιλος, εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας ὑπὸ ἑκατὸν μυριάδων βαρβάρων περιεστοιχισμένος, καὶ μηδεμίαν ἔχων παρ' οὐδενὸς νὰ ἐλπίσῃ βοήθειαν, καὶ εὑρεθεὶς αἴφνης ἄνευ ἡγεμόνων, καὶ οὐδὲν ἧττον κατορθώσας, ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας ἀδιακόπως σχεδὸν πορευόμενος καὶ μαχόμενος, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας· ὁποῖον καταπληκτικὸν θέαμα! Τί δὲ εἶναι πρὸς τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἀντιπαραβαλλομένη ἡ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τοσοῦτο θρυληθεῖσα κάθοδος τοῦ Μορὼ ἀνὰ μέσον τῆς Γερμανίας; ἢ τί καὶ αὐτὴ ἡ ἀπὸ τῆς Ρωσίας ἐπιστροφὴ τῶν Γάλλων, ἡ ἐπὶ τέλους εἰς παραλυσίαν καὶ πανωλεθρίαν καταντήσασα; Καὶ τί λοιπὸν ἔλειπεν ἀπὸ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχε τοιούτους στρατιώτας, τοιούτους στρατηγούς τοιαύτην πειθαρχίαν, τοιαύτην ἠθικὴν ὑπεροχήν, ἵνα κυριαρχήσῃ καὶ ὑλικῶς τοῦ κόσμου τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον ἠθικῶς ἐκυριάρχησεν; Α! τί ἔλειπεν; Ἔλειπεν ὅ,τι οὕτω πως ἐξέφρασεν ὁ Ἀριστοτέλης· «τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος.... ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον, καὶ *δυνάμενον ἄρχειν πάντων μιᾶς τυγχάνον πολιτείας*». Ἔλειπεν ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ πολιτικὴ ἑνότης, ἧς ἄνευ, ἐν τῷ πολιτικῷ τῶν ἐθνῶν βίῳ, ματαιοῦνται τὰ θαυμαστότερα τῶν προτερημάτων· ἡ πολιτικὴ ἑνότης, ἣν δὲν ἔπαυσαν ἐπιδιώκοντες οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο ποτὲ νὰ ἐπιτύχωσι κατὰ τὴν πρώτην ταύτην τῆς ἱστορίας αὐτῶν περίοδον οὔτε διὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης οὔτε διὰ τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας

Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης. Ἡ ἡγεμονία αὕτη ὀλίγον μετὰ τὴν ἵδρυσιν αὐτῆς ἤρχισεν, ὡς προείπομεν, νὰ ἀκρωτηριάζεται διὰ τῆς παρακοῆς τῶν Κορινθίων, τῶν Μεγαρέων καὶ τῶν Θηβαίων, καὶ διὰ τῆς καταλύσεως τῆς ἐν Ἀθήναις ὀλιγαρχίας· μετ' οὐ πολὺ δέ, ἕνεκα τῆς συνδρομῆς ἣν παρέσχεν εἰς τὸν Κῦρον καὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ

([1]) Ἀφοῦ δηλονότι ἀπὸ Τραπεζοῦντος διὰ ξηρᾶς προῆλθον μέχρι Κοτυώρων τῆς Παφλαγονίας, ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ πλοίων ἀναχθέντες ἔφθασαν εἰς Ἡράκλειαν τῆς Βιθυνίας, ὁπόθεν διαιρεθέντες, οἱ μὲν διὰ ξηρᾶς οἱ δὲ διὰ θαλάσσης, ἀφίκοντο εἰς Χρυσόπολιν καὶ εἰς Βυζάντιον.

ἐπιχειρήματος αὐτοῦ, προεκάλεσε καθ' ἑαυτῆς ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνον πολέμιον. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν αἱ μόναι ἀφορμαὶ τῆς προσεχοῦς αὐτῆς ἀνατροπῆς. Ναὶ μὲν περὶ τὸ 400 ἔτος ἡ ἡγεμονία αὕτη ἐφαίνετο σῴζουσα ἔτι σχεδὸν ἀκεραίαν τὴν δύναμιν αὐτῆς. Ἅπασαι αἱ νῆσοι καὶ πλεῖσται παραλίαι τοῦ Αἰγαίου ἐτέλουν φόρον εἰς αὐτὴν καὶ κατείχοντο ὑπὸ φρουρῶν καὶ ἁρμοστῶν. Ἁρμοστὴς λακεδαιμόνιος κατεῖχεν ὁμοίως τὴν περὶ Τραχῖνα παρὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον Ἡράκλειαν κρατῶν εἰς εὐπείθειαν, διὰ τῆς περὶ αὐτὸν φρουρᾶς, ἅπαντα τὰ μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Βοιωτίας ἔθνη. Καὶ ἔτι βορειότερον, ἐν Φαρσάλοις, ἥδρευεν ἁρμοστής, συνέχων τοὺς Θεσσαλούς. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐπολιτεύετο κυριαρχικώτερον παρά ποτε, διότι ἐνταῦθα, ἐξαιρέσει μόνον τοῦ Ἄργους, τὸ ὁποῖον διετέλει, ὡς ἄλλοτε, οὐδέτερον, πᾶσαι αἱ ἄλλαι πόλεις ὑπήκουον ἀπροφασίστως εἰς αὐτήν. Ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπέβαλε τὴν θέλησίν της, ὡς ἀπόλυτός τις δέσποινα, εἰς τοὺς Ἠλείους. Οἱ Ἠλεῖοι ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου εἶχον πολλάκις ἀντιπολιτευθῆ εἰς τὴν Σπάρτην· ἤδη δὲ αὕτη, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτούς, ἀπήτησεν ἅμα μὲν νὰ πληρώσωσι τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῖς μερίδα τῆς δαπάνης τοῦ κατὰ τῶν Ἀθηναίων πολέμου, ἧς καθυστέρουν τὴν καταβολήν, ἅμα δὲ νὰ ἀφήσωσιν αὐτονόμους τὰς περιοίκους αὐτῶν πόλεις. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἠλεῖοι ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπακούσωσιν, ὁ βασιλεὺς Ἆγις, ἐμβαλὼν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν καὶ ἀνηλεῶς αὐτὴν δῃώσας ἐπὶ μακρόν, κατηνάγκασεν αὐτοὺς νὰ καθαιρέσωσι τὰ τείχη, νὰ παραδώσωσι τὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ νὰ παραιτηθῶσι πάσης κυριαρχικῆς ἀξιώσεως ἐπὶ τῶν τριφυλιακῶν πόλεων. Ὠφελουμένη δὲ ἐκ τοῦ θριαμβικοῦ τούτου ἀξιώματος, ὅπερ ἐκτήσατο κατὰ τὴν Πελοπόννησον, ἡ Σπάρτη ἐβίασε τότε καὶ τοὺς περιλιπομένους τῶν ἀρχαίων αὐτῆς πολεμίων, τῶν Μεσσηνίων, οἵτινες διὰ τῆς τῶν Ἀθηναίων προστασίας εἶχον ἄλλοτε εὕρει ἄσυλον εἰς Ναύπακτον καὶ εἰς Κεφαλληνίαν, νὰ ἀπέλθωσιν ἀπὸ τῶν γειτόνων τούτων τῆς χερσονήσου χωρῶν καὶ νὰ καταφύγωσιν οἱ μὲν εἰς Σικελίαν οἱ δὲ εἰς Κυρήνην.

Νομίσματα τῆς Ἤλιδος

(Κεφαλὴ Ἥρας καὶ ἀετός)

(Ἀετὸς κρατῶν λαγωόν. Νίκη κρατοῦσα στέφανον καὶ καθημένη ἐπὶ τάφου)

(Ζεὺς καὶ ἵππος)

(Ἀετὸς συλλαμβάνων λαγωόν, κεραυνός)

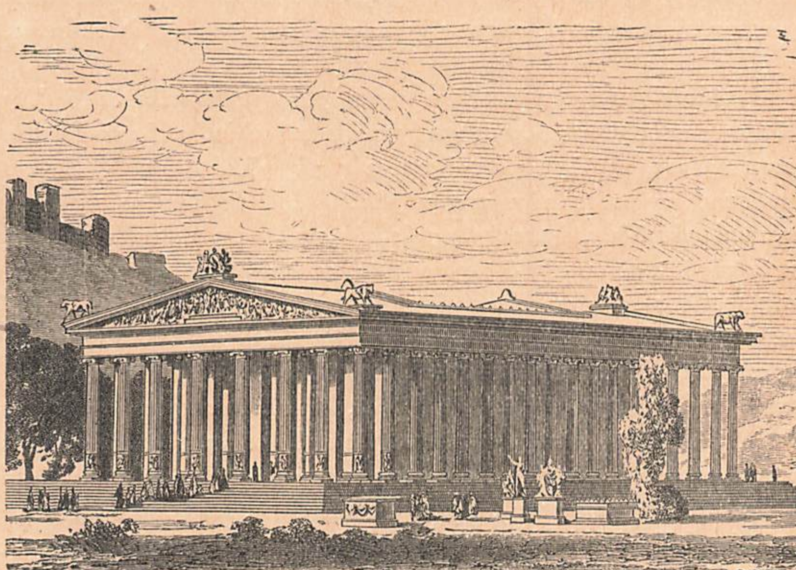
Ἀλλ' ἐνῷ ἐξωτερικῶς ἐφαίνετο παντοδύναμος ἡ Σπάρτη κατεβιβρώσκετο ἐσωτερικῶς ὑπὸ σκώληκος, ὅστις ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ μαράνῃ καὶ νὰ φθείρῃ τὸ ἄλλοτε τοσούτῳ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο σῶμα. Ἡ μεγάλη ἡγεμονία ἣν κατεσκεύασεν ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς πολίτευμα. Ἵνα κατανοήσωμεν τοῦτο, ἀρκεῖ ν' ἀντιπαραβάλωμεν τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως ταύτης ἐν ἀρχῇ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου πρὸς τὴν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου κατάστασιν. Κατὰ τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο τούτων ἐποχῶν ἡ Σπάρτη οὐδένα εἶχεν ὑποτελῆ φόρου ὑπήκοον καὶ οὔτε τακτικοὺς ὑπὸ τῶν πολιτῶν αὐτῆς πληρωτέους φόρους, ἐνῷ κατὰ τὴν δευτέραν ὄχι μόνον ὁ Λύσανδρος πα-

ρέδωκεν εἰς αὐτὴν μέγα χρηματικὸν ποσὸν χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ὅσον εἶχε περισσεύσει ἀπὸ τῶν δοθέντων ὑπὸ τοῦ Κύρου κεφαλαίων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔτος εἰσέπραττεν ἡ Σπάρτη μεγάλα εἰσοδήματα ἀπὸ τῶν φόρων τῶν ὑποτελῶν πόλεων. Ἐν ἔτει 432 ἦτο βραδεῖα, νωθρὰ μάλιστα, περὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς, καὶ ἰδίως ἀπετροπιάζετο πᾶσαν μακρὰν τῆς πατρίδος ἐπιχείρησιν· ἐν ἔτει δὲ 404 καὶ ἐφεξῆς ἀπέβη ἐπιθετικὴ καὶ πρόθυμος οὐ μόνον τοὺς γείτονας νὰ καταβάλῃ ἀλλὰ καὶ πρὸς πολεμίους πορρωτάτω κειμένους ν' ἀναλαμβάνῃ κατακτητικοὺς ἀγῶνας. Ἐν ἔτει 432 ἔσῳζε τὰ πάτρια ἤθη, ἀποφεύγουσα ἐπιμελῶς πᾶσαν οὐ μόνον πρὸς ἀλλοδαποὺς ἀλλὰ καὶ πρὸς Ἕλληνας ἐπιμιξίαν· ἐν δὲ τῷ τέλει τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ αὐτῆς σχέσεις ἔλαβον τοσαύτην ἀνάπτυξιν ὥστε ἀπέβησαν τὸ κύριον ἐνασχόλημα τῶν διεπόντων τὰ πράγματα αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἐντεῦθεν ἡ συρροὴ ξένων εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ἡ ἀποδημία Σπαρτιατῶν εἰς ἄλλας χώρας κατέστη διαρκὴς καὶ ἀναπόφευκτος· ἐντεῦθεν ὅμως παρημελήθη ἡ αὐστηρὰ τήρησις τῆς λυκουργείου πειθαρχίας καὶ ἐξέλιπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ ἀρχαία ὁμαλότης τῶν περιουσιῶν (διότι ἡ φημιζομένη ἰσότης οὐδέποτε, ὡς εἴπομεν ἄλλοτε, ὑπῆρξεν). Οἱ μὲν ἐπιφανέστατοι τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ στρατηγοί, οἱ ναύαρχοι, οἱ ἁρμοσταί, ἐκτήσαντο διὰ καταπιέσεων, δι' ἁρπαγῶν, διὰ δωροδοκιῶν, θησαυροὺς μεγάλους, καὶ προσέλαβον διὰ τῶν πολεμικῶν αὐτῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πολιτικῶν ἀξιωμάτων ἰσχὺν καὶ φιλαρχίαν ὑπέρογκον, οἱ δὲ μικρότεροι πολῖται κατήντησαν νὰ μὴ δύνανται νὰ καταβάλωσιν οὐδὲ τὴν ὡρισμένην εἰς τὰ συσσίτια εἰσφοράν, καὶ οὕτως ἀπέβαλον τὴν ἀπὸ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης ἐξηρτημένην ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Αὕτη δὲ ἡ ριζικὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις παρήγαγεν ἐξ ἀνάγκης ποικίλα ἀτοπήματα· ἔφερεν εἰς μέσον ἄνδρας τῶν ὁποίων ἡ φιλαρχία καὶ ἡ δύναμις ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ πάτριον ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα· περιώρισεν εἰς ὀλιγίστους τὴν χρῆσιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ ἐγέννησεν οὕτω παρὰ τοῖς πολλοῖς δυσαρεσκείας, τόσῳ μᾶλλον δεινοτέρας ὅσῳ ἐπιφθονωτέρα ἦτο ἤδη ἡ ἐνάσκησις τῶν ἀρχῶν· ἐπὶ τέλους δὲ ἔφθειρε τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον τῆς σπαρτιατικῆς ἰσχύος, τὴν λυκούργειον πειθαρχίαν. Τὸ τελευταῖον τῶν ἀτοπημάτων τούτων δὲν παρήγαγε, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τοὺς ὀλεθρίους αὐτοῦ καρποὺς εἰμὴ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀλλὰ τὰ δύο πρῶτα ἀνεφάνησαν ἀμέσως.

Ὁ ἐπιτηδειότερος καὶ ἰσχυρότερος ἀνὴρ ὃν ἀνέδειξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης, ὁ Λύσανδρος, εἶχε μὲν περισταλῆ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τῶν ἐφόρων καὶ τῶν βασιλέων περὶ τὰς κυριαρχικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις ἀλλὰ δὲν ἀπέβαλε διὰ τοῦτο τὰς ἀξιώσεις ταύτας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἁπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἠκούοντο φωναὶ παροτρύνουσαι αὐτὸν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὑπερέχουσαν ἐν τῇ πατρίδι τάξιν. Ἐνῷ ἐν Σάμῳ ἐψάλλοντο παιᾶνες εἰς τιμὴν τοῦ ἀνδρός· ἐνῷ ὁ Χοιρίλος καὶ ὁ Ἀντίλοχος ἐποίουν ἐγκώμια αὐτοῦ· ἐνῷ ποιητὴς ἕτερος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐξαιρέτως τιμηθείς, ὁ Ἀντίγονος, συνέτασσε τὰ Λυσάνδρεια, ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς Κλέων ὁ ἁλικαρνασσεὺς ἔγραφε λόγον δι' οὗ ἀπεδείκνυεν ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀπέβη ἄξιος τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα πρέπει νὰ προτιμᾶται τῆς νομίμου καταγωγῆς καὶ ὅτι τὸ στέμμα ἔδει νὰ προσενεχθῇ εἰς τὸν ἱκανώτατον τῶν Ἡρακλειδῶν. Ὅθεν ὁ Λύσανδρος ἐμελέτησε τῳόντι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ καταβάλῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὄχι διότι τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἶχεν ἐν Σπάρτῃ ἀπόλυτόν τινα ἐξουσίαν· τὰ πράγματα αὐτῆς διείποντο κυρίως ὑπὸ τῶν ἐφόρων, ἤτοι ὑπὸ τῶν ἐνιαυσιαίων ἐπιτρόπων τοῦ πράγματι κυριαρχοῦντος ὀλιγαρχικοῦ συλλόγου. Ἀλλ' ὁ Λύσανδρος ἤλπισεν εὐλόγως ὅτι, ἔχων ὡς βασιλεὺς αὐτοδικαίως τὸ τῆς στρατηγίας δικαίωμα, ἠδύνατο ν' αὐξήσῃ, νὰ ὀχυρώσῃ καὶ ἀπρόσβλητον νὰ καταστήσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα

ἠγωνίσθη νὰ φέρῃ ἐκ Δελφῶν, ἐκ Δωδώνης καὶ ἐκ τοῦ ἐν Λιβύῃ μαντείου τοῦ Διὸς Ἄμμωνος χρησμοὺς ἐπιτηδείους νὰ ἐνισχύσωσι τὰ βουλεύματα αὐτοῦ. Οὐδὲν ὅμως τῶν μαντείων τούτων ἐπείσθη νὰ ἐκδώσῃ ἀπόφασιν καταργοῦσαν τοὺς ὑφισταμένους ἐν Σπάρτῃ περὶ τῆς βασιλικῆς διαδοχῆς νόμους· καὶ τότε ὁ Λύσανδρος ἐμηχανεύθη νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ δι' ἑτέρου τινὸς πλαγίου τρόπου.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ δύο τῆς Σπάρτης βασιλεῖς ἦσαν Ἄγις ὁ Ἀρχιδάμου βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 426 μέχρι τοῦ 399, καὶ Παυσανίας ὁ Πλειστοάνακτος, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 408 μέχρι τοῦ 394. Ἐκ τούτων ὁ Ἄγις ἀπέθανεν ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὴν κατὰ τῆς Ἤλιδος ἐκστρατείαν του, καταλιπὼν ἀπὸ Τιμαίας υἱόν, τὸν Λεωτυχίδην, περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ὁποίου πολλαὶ ὑπῆρχον ἀμφιβολίαι. Ὅθεν ὁ Λύσανδρος συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ διαβιβάσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Ἄγιδος ἀδελφὸν Ἀγησίλαον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει ἄγει καὶ φέρει αὐτὸν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ὁ Ἀγησίλαος ἦτο τότε τεσσαρακοντούτης περίπου· καί, ἐπειδὴ εἶχεν ἀνατραφῆ μηδεμίαν ἔχων προσδοκίαν τοῦ νὰ βασιλεύσῃ ποτέ, ἐνησκήθη ἀκριβέστατα περὶ τὴν σπαρτιατικὴν δίαιταν καὶ πειθαρχίαν. Ἦτο δὲ ἀφελὴς τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἤθη, προσηνὴς πρὸς τοὺς συμπολίτας, εὐπειθὴς εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ πρὸς τούτοις οὐ μόνον μικρὸς τὸ ἀνάστημα ἀλλὰ καὶ ἰσχνὸς καὶ χωλὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν. Πάντα ταῦτα ἔφερον τὸν Λύσανδρον νὰ ὑποθέσῃ ὅτι, ἂν ἐπιτύχῃ νὰ περιποιήσῃ εἰς αὐτὸν τὴν βασιλείαν, θέλει κυβερνήσει αὐτὸς ἀντ' αὐτοῦ καὶ δυνηθῇ οὕτω νὰ κορέσῃ τελευταῖον τὴν ἀνεξάντλητον φιλαρχίαν του. Ἀλλ' ἠπατήθη παραδόξως· διότι ὁ Ἀγησίλαος, ἅμα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Λυσάνδρου ἀναγορευθεὶς βασιλεὺς ἀνεδείχθη εἷς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· στρατηγὸς ἔξοχος, χρημάτων κρείσσων, φιλότιμος καὶ φιλόδοξος ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Ὁ Ἀγησίλαος εἶχε βεβαίως τὰ ἐλαττώματά του ἀλλὰ τὰ ἐλαττώματα ἦσαν εὐγενῆ. Εἰς τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους πολίτας σχέσεις λ.χ. διετέλεσεν ἐχθρὸς ἀμεμπτότερος ἢ φίλος· διότι τοὺς ἐχθροὺς ἀδίκως δὲν ἔβλαπτε, χάριν δὲ τῶν φίλων ἔπραττε καὶ τὰ μὴ δίκαια· καὶ τοὺς μὲν ἐχθροὺς ᾐσχύνετο, μὴ τιμῶν κατορθοῦντας, τοὺς δὲ φίλους δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ψέξῃ ἁμαρτάνοντας ἀλλὰ καὶ συνεξημάρτανε μετ' αὐτῶν, ἐνῷ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο

Ὁ ἐν Ἐφέσῳ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος

χρηστότατος. Ὅ,τι ὅμως ἐξαιρέτως θαυμάζομεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον εἶναι τὸ πανελλήνιον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀνέδειξε κατὰ τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας αὐτοῦ μέρος· καὶ θαυμάζομεν αὐτὸ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, καθάπερ πολλάκις εἴπομεν, ἡ τῆς Σπάρτης ἀνατροφὴ ἦτο ἐλάχιστα ἐπιτηδεία νὰ παραγάγῃ καὶ νὰ ὑποθρέψῃ τοιοῦτο πνεῦμα. Ἵνα δὲ ἐν ὀλίγοις χαρακτηρίσωμεν τὸν ἄνδρα ἐπιφέρομεν, ὅτι εἶχεν ἅπαντα τὰ προτερήματα τοῦ Λυσάνδρου, οὐδεμίαν δὲ τῶν κακιῶν αὐτοῦ, καὶ ἅπαντα τὰ προτερήματα τεῦ Καλλικρατίδου, ὧν πολὺ τούτου μεγαλοφυέστερος. Ὁ πόλεμος, εἰς ὅν ἡ Σπάρτη εἶχεν ἤδη περιπλακῆ πρὸς τοὺς Πέρσας, ἠνέῳξεν αὐτῷ στάδιον ἐνεργείας λαμπρόν· καὶ ἐνταῦθα ἰδίως ἤλπισεν ὁ Λύσανδρος νὰ ἀποβῇ παντοδύναμος, ἀλλὰ ἐνταῦθα μάλιστα ἀπέτυχε. Πρὸ τούτων ὅμως ὁμιλήσωμεν περὶ ἐσωτερικῆς τινος στάσεως ἀφ' ἧς ἐκινδύνευσε τότε ἡ Σπάρτη.

Δὲν εἶχεν εἰσέτι παρέλθει ἐνιαυτὸς ἀφ' ἧς ἐβασίλευεν ὁ Ἀγησίλαος, ὅτε προσελθών τις πρὸς τοὺς ἐφόρους κατήγγειλεν ἐπιβουλὴν φοβερὰν κατὰ τοῦ πολιτεύματος τεκταινομένην, καὶ ἀρχηγὸν τοῦ πράγματος τὸν Κινάδωνα. Ὁ Σπαρτιάτης Κινάδων ἦτο νεανίσκος εὔρωστος τὴν ψυχήν, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ τῶν ὁμοίων, καὶ ἐνήσκει μὲν τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα χάρις εἰς τὴν συνδρομὴν πλουσίου τινὸς ἀνδρός, ἦτο μάλιστα, ἕνεκα τῆς ἐξαιρέτου αὐτοῦ στρατιωτικῆς γυμνάσεως, κατατεταγμένος ὑπὸ τῶν ἐφόρων εἰς τοὺς λογάδας ἐκείνους νέους, οἵτινες ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐσωτερικὴν ἐν τῇ Λακωνικῇ ἀστυνομίαν, ἀλλὰ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωμάτων καὶ τιμῶν ἦτο ἀποκεκλεισμένος, διότι, ὡς προείπομεν, τὰς μεγάλας καὶ εὐπροσόδους ταύτας ὑπηρεσίας ἐλάμβανον ἀποκλειστικῶς ἐν Σπάρτῃ οἱ εὐάριθμοι ἄνδρες, οἵτινες συνεκρότουν τὴν στενὴν αὐτῆς ὀλιγαρχίαν. Ὁ Κινάδων λοιπόν, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι Σπαρτιᾶται ὅσοι ἐστεροῦντο τῶν προνομίων τούτων, δυσανασχετοῦντες ἀπεφάσισαν διὰ συνωμοσίας νὰ μεταβάλωσι τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων κατάστασιν. «Ὁ Κινάδων, εἶπεν ὁ καταμηνυτὴς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐφόρους, ὁ Κινάδων μὲ ἔφερεν εἰς τὸ ἔσχατον ἄκρον τῆς ἀγορᾶς, εἰπὼν νὰ ἀριθμήσω, πόσοι εἶναι οἱ αὐτόθι εὑρισκόμενοι Σπαρτιᾶται, καὶ ἐγὼ ἀριθμήσας βασιλέα τε καὶ ἐφόρους καὶ γέροντας καὶ ἄλλους ὡς τεσσαράκοντα, ἠρώτησα διατί μὲ εἶπες, ὦ Κινάδων, ν' ἀριθμήσω αὐτούς ; Ὁ δὲ ἀπεκρίθη, διότι τούτους πρέπει νὰ νομίζῃς ὡς πολεμίους· οἱ δὲ ἄλλοι πάντες οἱ ἐν τῇ ἀγορᾷ, πλείονες ἢ τετρακισχίλιοι, εἶναι φίλοι καὶ σύμμαχοι. Καὶ καθ' ὁδὸν διερχομένων ἡμῶν μὲ ἐπεδείκνυέ που ἕνα, που δύο γέροντας ἢ καί τινας ἰδιοκτήτας τῶν κτημάτων τῆς χώρας, ὡς μόνους ἡμῶν πολεμίους, τοὺς δὲ ἄλλους ἔλεγε συμμάχους». Τότε οἱ ἔφοροι ἠρώτησαν, πόσους νομίζεις τοὺς γινώσκοντας τὴν μελετωμένην πρᾶξιν. «Ὀλίγους, ἀπήντησεν ὁ καταμηνυτής, ἀλλ' ἀρκοῦντας, διότι ἔλεγον ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι, καὶ εἵλωτες καὶ νεοδαμώδεις καὶ ὑπομείονες καὶ περίοικοι, θέλουσι συμπράξει, καθὸ μὴ δυνάμενοι νὰ κρύψωσι τὸ μῖσος αὐτῶν, ἅμα γινομένου λόγου περὶ Σπαρτιατῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐβεβαίουν ὅτι καὶ ὠμοὺς ἤθελον φάγει αὐτούς».

«Ἀλλὰ πόθεν, ἐξηκολούθησαν οἱ ἔφοροι, ἤλπιζεν ὁ Κινάδων ὅτι θέλει προμηθευθῆ ὅπλα;» «Ὁ Κινάδων ἔλεγεν, ἀπεκρίθη ὁ καταμηνυνής, ὅτι οἱ μὲν ἐξ ἡμῶν ἐν τῇ ἐνεργητικῇ ὑπηρεσίᾳ ὄντες, ἔχομεν ὅπλα· πολλὰ δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ ὑπάρχουσι ξίφη, μάχαιραι, ὀβελίσκοι, πελέκεις, ἀξῖναι, δρέπανα, χρησιμώτατα εἰς τὸν ἐπαναστάντα ὄχλον. Παρεκτὸς τούτου, πᾶς ὁ ἐργαζόμενος γῆν καὶ ξύλα καὶ λίθους ἔχει παρ' ἑαυτῷ ἐργαλεῖα δυνάμενα νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὅπλα, μάλιστα πρὸς πολεμίους ἀόπλους». Ἐρωτηθεὶς ὁ μαρτυς, πότε ὡρίσθη ἡ ἐκτέλεσις τῶν βουλευομένων, ἀπεκρίθη ὅτι δὲν γνωρίζει καὶ ὅτι παρηγγέλθη μόνον νὰ εἶναι παρὼν καὶ ἕτοιμος.

ΧΑΡΤΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Αἱ τέσσαρες κατὰ τῆς Σπάρτης σύμμαχοι πόλεις (Θῆβαι, Ἄργος, Κόρινθος, Ἀθῆναι.)

395 – 387

Ὁ καταμηνυτὴς δὲν ἀνέφερεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἄλλα συνωμοτῶν ὀνόματα. Οἱ δὲ ἔφοροι ἐνήργησαν μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῖς δραστηριότητος καὶ ἀμειλίχου αὐστηρότητος· συνέλαβον ἀμέσως τὸν Κινάδωνα καί, βασανίσαντες, ἔμαθον ἀπὸ τοῦ στόματός του τὰ ὀνόματα τῶν συνενόχων, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ μάντις Τισαμενός· φυλακίσαντες δὲ πάραυτα καὶ τούτους ἐβεβαίωσαν ἔτι μᾶλλον τὰ μελετώμενα δι' ἀντιπαραστάσεως πρὸς τὸν Κινάδωνα. Ἠρώτησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦτον τί βουλόμενος ταῦτα ἐμελέτα, ὁ δὲ ἀπεκρίνατο, «μηδενὸς ἥττων εἶναι ἐν Λακεδαίμονι». Τότε δέσαντες τὰς δύο αὐτοῦ χεῖρας καὶ τὸν τράχηλον ἐν κλοιῷ περιήγαγον οὕτως εἰς τὴν πόλιν, μαστιγούμενον καὶ κεντούμενον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπραξαν καὶ ὡς πρὸς τοὺς συνενόχους καὶ ἔπειτα ἀπέκτειναν ἅπαντας.

Τοιουτοτρόπως ἀπηλλάγη ἡ Σπάρτη καὶ ἀπὸ τοῦ ἑτέρου τούτου κινδύνου. Ἀλλ' ἂν ἡ ὀλιγαρχία αὐτῆς ἐπετύγχανεν οὕτω τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἀντιπάλων, ὅσοι εἴτε ἄνωθεν εἴτε κάτωθεν ἠπείλουν αὐτήν, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποφύγῃ τὰς συνεπείας τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων καὶ ἰδίως τῆς παραμελήσεως τῶν λυκουργείων θεσμῶν καὶ τῆς περιπλοκῆς εἰς τὸν πρὸς τοὺς Πέρσας πόλεμον, τοῦ ὁποίου ἐρχόμεθα ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν ἐν περιλήψει τὰς περιπετείας.

Μετὰ τὴν περὶ Κούναξα νίκην καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὁ Ἀρταξέρξης, βραβεύων τὸν πιστὸν ἀναδειχθέντα Τισσαφέρνην, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὰς χώρας τῶν ὁποίων ἦρχε πρότερον ὁ Κῦρος, ὁ δὲ σατράπης οὗτος παρεσκευάσθη ἤδη νὰ τιμωρήσῃ τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, δι' ἣν εἶχον προαποδείξει πρὸς τὸν Κῦρον εὔνοιαν. Τότε αἱ ἑλληνίδες πόλεις ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, οἱ δ' ἔφοροι ἐξαπέστειλαν ἀμέσως, κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 400 ἔτους, εἰς βοήθειαν αὐτῶν τὸν Θίμβρωνα, ἄγοντα ὁπλίτας 2000 νεοδαμώδεις (ἤτοι εἵλωτας ἀπελευθερωθέντας) καὶ 4000 ἄλλους πελοποννησίους, ἔτι δὲ 300 ἱππεῖς ἀθηναίους. Ἡ Σπάρτη ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὄχι τόσον κηδομένη περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων ὅσον, διότι, ἐπειδὴ ἔρρηξε τὴν πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα εἰρήνην, διὰ τῆς πρὸς τὸν Κῦρον συνδρομῆς, ἐφοβεῖτο μήπως ὁ Τισσαφέρνης δὲν ἀρκεσθῇ νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κατὰ τὴν ἤπειρον τῆς μικρᾶς Ἀσίας κράτος αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπιτεθῇ ἔπειτα καὶ κατὰ τῶν νήσων καὶ τῶν ἄλλων παραλίων τῶν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης ὑπαγομένων. Καὶ ἔπειτα ἡ πολυθρύλητος τῶν μυρίων κάθοδος παρήγαγε καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πολλὴν πρὸς τὴν περσικὴν δύναμιν περιφρόνησιν καὶ ἔπειθε πάντας ἤδη ὅτι δὲν εἶναι δύσκολος ἡ κατάλυσις αὐτῆς. Εἶχε δὲ τότε ἐπανέλθει εἰς Θρᾴκην καὶ ὁ τῶν Κυρείων στρατός (ὅπως ἐλέγοντο οἱ μετὰ τοῦ Κύρου ἀναβάντες Ἕλληνες) καὶ ἡνώθη μετὰ τοῦ Θίμβρωνος, ὅστις εὑρέθη οὕτως ἄρχων δυνάμεως ἀξιολόγου. Οὐδὲν ὅμως ἔπραξεν ἀντάξιον τῶν κοινῶν προσδοκιῶν· οὐ μόνον τῆς Λαρίσης δὲν ἠδυνήθη νὰ γίνῃ κύριος ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν πειθαρχίαν ἐτήρησεν εἰς τὰ τάγματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀδιακρίτως ἐλῄστευον καὶ φίλους καὶ ἐχθρούς. Διὰ τοῦτο ἀνεκλήθη ὁ Θίμβρων καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 399 ἐξαπεστάλη ἕτερος ἀντ' αὐτοῦ στρατηγός, ὁ Δερκυλλίδας. Ὁ Δερκυλλίδας ἦτο ἄνθρωπος τοσούτῳ πολυμήχανος καὶ πανοῦργος ὥστε ἐπεκαλεῖτο Σίσυφος, ἀπὸ τοῦ μυθολογουμένου ἐκείνου βασιλέως τῆς Κορίνθου, περὶ οὗ ὁ Ὅμηρος λέγει ἐν Ἰλιάδι

. . . . ὁ κέρδιστος γένετ' ἀνδρῶν.

Ὁ Δερκυλλίδας εἶχε διατελέσει ἁρμοστὴς ἐν Ἀβύδῳ ἐπὶ Λυσάνδρου ναυαρχοῦντος, καὶ διαβληθεὶς ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου κατεδικάσθη τότε ὑπὸ τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν πειθαρχικὴν ποινὴν τοῦ νὰ σταθῇ δημοσίως «τὴν ἀσπίδα ἔχων, ὃ δοκεῖ κηλὶς εἶναι τοῖς

σπουδαίοις Λακεδαιμονίων· ἀταξίας γὰρ ζημίωμά ἐστιν».Ὅθεν ἔχων τὴν ἀρχαίαν ταύτην προσωπικὴν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Φαρναβάζου ὠφελήθη ἤδη ἐκ διενέξεώς τινος μεταξὺ τοῦ σατράπου τούτου καὶ τοῦ Τισσαφέρνους, συνωμολόγησε πρὸς τὸν τελευταῖον ἀνακωχὴν καὶ ἐπέπεσε μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, εἰς 8.000 ἄνδρας συμποσουμένου, εἰς τὴν χώραν τοῦ πρώτου, ἤτοι τὴν καλουμένην Αἰολίδα. Ἐνταῦθα δέ, ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 398, ἐγένετο κύριος τῆς τε Λαρίσης καὶ ὀκτὼ ἄλλων πόλεων, ἐπιτρέψας εἰς αὐτὰς πᾶσαν αὐτονομίαν καὶ περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου ἐξασφάλισιν αὐτῶν. Οἱ ἔφοροι εὐχαριστηθέντες διὰ τὰ κατορθώματα ταῦτα παρέτειναν ἐπὶ ἓν ἕτερον ἔτος τὴν στρατηγίαν αὐτοῦ· καὶ ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ ἔληξεν ἡ πρὸς τὸν Τισσαφέρνην ἀνακωχή, αἱ δὲ ὑπ' αὐτῶν τελοῦσαι ἑλληνίδες πόλεις δὲν ἔπαυον ἐπικαλούμεναι τὴν βοήθειαν τῆς Σπάρτης, ὁ Δερκυλλίδας διετάχθη ἤδη νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἑτέρου ἐκείνου τῶν σατραπῶν, ἐπὶ τὴν Καρίαν. Τότε ὁ Φαρνάβαζος ἑνοῦται μετὰ τοῦ Τισσαφέρνους καὶ ἐλθόντες ἀμφότεροι μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς τὸ Μαιάνδρου πεδίον, εὑρίσκουσι τὸν Δερκυλλίδαν τοσούτῳ ἀπαράσκευον πρὸς μάχην ὥστε, ἂν ἐπέπιπτον κατ' αὐτοῦ, ἤθελον πιθανώτατα νικήσει. Ἀλλ' ὁ Τισσαφέρνης πτοηθεὶς πρὸ πάντων τοὺς Κυρείους, τῶν ὁποίων ἐνεθυμεῖτο τὸ μεγαλούργημα καὶ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς ἐπιτηδειότητος μεθ' ἧς ὁ Δερκυλλίδας κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐκάλυψε τὴν ἀταξίαν τοῦ ἰδίου στρατοῦ, ἀπέφυγε μὲν τὸν ἀγῶνα συνήνεσε δὲ νὰ ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ σπονδῶν. Καὶ εἰρήνη μὲν δὲν συνωμολογήθη, διότι, ἐνῷ ὁ Δερκυλλίδας ἀπῄτει τὴν ἐντελῆ αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων, ὁ Τισσαφέρνης καὶ ὁ Φαρνάβαζος ἐπέμενον τἀνάπαλιν εἰς τὴν ἐξ Ἀσίας ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν λακεδαιμονίων ἁρμοστῶν ἀφ' ὅλων τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων. Συνεφωνήθη ὅμως ἀνακωχὴ ἵνα δοθῇ καιρὸς νὰ ἀναφερθῶσι ταῦτα πάντα εἰς Σπάρτην· καὶ οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον περὶ τὰ τέλη τοῦ 397, ἤτοι τριετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ.

Φρυγικὸν νόμισμα τοῦ Φαρναβάζου με ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν

Κεφαλὴ τοῦ Φαρναβάζου φέροντος τὴν περσικὴν τιάραν καὶ πέριξ αὐτῆς ΦΑΡΝΑΒΑ.
Πρῷρα πλοίου καὶ δελφῖνες

Τότε βουλευομένων τῶν Σπαρτιατῶν περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τὰς τελευταίας εἰδήσεις εἶπεν ὁ Ἀγησίλαος ἑαυτὸν πρόθυμον, ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Λυσάνδρου, ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Περσῶν ἀγῶνος, μὴ ζητήσας νὰ δοθῶσιν αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ εἰμὴ μόνον τριάκοντα Σπαρτιᾶται ἐκ τῶν ὁμοίων, ὡς σύμβουλοι, 2000 νεοδαμώδεις καὶ 6000 ὁπλῖται ἐκ τῶν συμμάχων. Ὥστε ἀπεφασίσθη τὸ ἐπιχείρημα, ὁ δὲ Λύσανδρος, ὅστις ἦτο εἷς τῶν τριάκοντα ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ πρόεδρος αὐτῶν, ἤλπισεν ἤδη ὅτι, ὡς τοιοῦτος καὶ ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς τὴν ὁποίαν ἐφαντάζετο ὅτι ἔχει ἐπὶ τοῦ Ἀγησιλάου, θέλει ἄρξει αὐτὸς τοῦ ὅλου ἀγῶνος, καὶ ἀσφαλίσει τελευταῖον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ κατορθωμάτων τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλάρχων σκοπῶν οὓς πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεδίωκεν.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀγησιλάου, καίτοι οὖσα κατὰ τὸ φαινόμενον οὐδὲν ἄλλο ἢ συνέχεια τῶν δύο πρώτων ἐκστρατειῶν, τοῦ Θίμβρωνος καὶ τοῦ Δερκυλλίδου, ἔλαβεν ὅμως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀλλοῖον ὅλως χαρακτῆρα, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀνδρὸς ὅστις ἐπετράπη ἤδη τὴν ἡγεμονίαν, καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε τὸν ἀγῶνα ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ ν' ἀπαλλάξῃ τῆς περ-

σικῆς κυριαρχίας τὰς κατὰ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἑλληνίδας πόλεις· ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐμελέτησεν ἤδη βούλευμα πολὺ μεγαλύτερον, ἐμελέτησε τὴν ὁλοσχερῆ τοῦ περσικοῦ κράτους κατάλυσιν, δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ κατὰ τοῦτο ὡς ὁ ἀληθὴς πρόδρομος τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὰ πάντα δὲ ἐφαίνοντο συντρέχοντα εἰς τὸ νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτῷ τὴν μεγαλεπήβολον ταύτην προαίρεσιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης, ὁσάκις ἐξεπλήρουν τὸ ἔργον τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος, ἠξίουν ὅτι εἶναι κληρονόμοι τῶν σκήπτρων τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Ὀρέστου, ὥστε ὁ Ἀγησίλαος εὐλόγως ἐξωμοίωσε τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ πρὸς νέον τινὰ τρωικὸν πόλεμον καὶ παρέστησεν αὐτὸ ὡς κοινὸν τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἀγῶνα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διηνεκεῖς ἐκείνους ἀσιανοὺς πολεμίους τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Διὰ τοῦτο ἐφιλοτιμήθη καὶ ἀπὸ τῆς Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς νὰ ἐκπλεύσῃ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, ὅπως πάλαι ποτὲ οἱ ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατεύσαντες ἥρωες. Συνετέλει δὲ εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ πράγματος ἔποψιν καὶ ἡ ἐξαίρετος αὐτοῦ φιλοτιμία καὶ τοῦ Λυσάνδρου ἡ ἀκοίμητος φιλαρχία καὶ ἡ κοινὴ πεποίθησις, ἡ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν μυρίων παραχθεῖσα, ὅτι τὸ περσικὸν κράτος ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνθέξῃ εἰς ἑλληνικά τινα τάγματα, ἔστω καὶ εὐάριθμα, ἀρκεῖ νὰ στρατηγῶνται ὑπὸ ἀνδρὸς ἐπιτηδείου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ καταθλιπτικὸν τῆς Σπάρτης πολίτευμα δὲν ἦτο ἐπιτήδειον νὰ παραγάγῃ ἐν Ἑλλάδι τὴν ὁμόνοιαν ἐκείνην ἥτις ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἐπιτύχῃ τοσοῦτο μέγα ἔργον καὶ ὅτι ἡ διχοστασία ἀπεκαλύφθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀποποιηθέντων τῶν Ἀθηναίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Θηβαίων νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐξ ὧν οἱ τελευταῖοι καὶ δι' ἐνόπλου δυνάμεως διέκοψαν τὴν θυσίαν ἣν ὁ Ἀγησίλαος ἐτέλει πρὶν ἐκπλεύσῃ, ἐν τῇ κατὰ τὴν χώραν αὐτῶν κειμένῃ Αὐλίδι(1). Ἡ δὲ Σπάρτη ἔλαβε μικρὸν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως καὶ ἑτέραν τινὰ δεινὴν ἀγγελίαν. Ὁ ἀθηναῖος ναύαρχος Κόνων, ὃν εἴδομεν διασωθέντα ἐκ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας εἰς Σαλαμῖνα τὴν ἐν Κύπρῳ, δὲν ἔπαυε τρέφων τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ φανῇ καὶ ἐντεῦθεν χρήσιμος τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Τῳόντι δέ, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Σαλαμῖνος Εὐαγόρου, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ περσικῇ αὐλῇ μέγα ἰσχύοντος ἕλληνος ἰατροῦ Κτησίου, εἶχεν ἐπιτύχει περὶ τὸ 397 νὰ δοθῶσιν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως διαταγαὶ καὶ χρήματα πρὸς κατασκευὴν πολυαρίθμου στόλου ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐν Κιλικίᾳ, στόλου τοῦ ὁποίου ἡ διεύθυνσις ἔμελλε ν' ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν τὸν Κόνωνα. Καὶ ἐν τῷ μεταξύ, παραλαβὼν ὅσας εὗρεν ἑτοίμους τριήρεις, τεσσαράκοντα περίπου, ἔπλευσε παρὰ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Καύνου, παρασκευάζων αὐτόθι τὰ πρὸς πόλεμον. Ἀλλ' ὁ Ἀγησίλαος ἐλπίζων ἴσως διὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ κατορθωμάτων νὰ προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολεμίων τούτων στοιχείων τὰ ὁποῖα ὄπισθεν αὐτοῦ κατέλειπε, δὲν ἀνέστειλεν ὡς ἐξ αὐτῶν τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Ἔφεσον κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 396. Φθάσας δὲ αὐτόθι, ἐνῷ διήρκουν ἔτι αἱ μεταξὺ Τισσαφέρνους καὶ Δερκυλλίδου σπονδαὶ καὶ ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ σατράπου τίνος ἕνεκα ἦλθεν ἐπανέλαβε τὴν προηγουμένην τοῦ Δερκυλλίδου ἀπαίτησιν περὶ τῆς αὐτονομίας τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Εἰς ταῦτα ὁ Τισσαφέρνης ἀπήντησε προτείνων νὰ παραταθῇ ἡ ἀνακωχὴ μέχρις οὗ δυνηθῇ νὰ ὑποβάλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν περσικὴν αὐλήν, προσθεὶς ὅτι ἐλπίζει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αἰσίαν αὐτῆς ἔκβασιν. Ὅθεν συνωμολογήθη νέα τρίμηνος ἀνακωχή.

(1) Ὁ Ἀγησίλαος ἀπέπλευσεν ἀπὸ τῆς Αὐλίδος μιμούμενος τὸν Ἀγαμέμνονα, ἵνα δώσῃ τῇ στρατείᾳ αὐτοῦ χαρακτῆρα μεγαλοπρεπῆ πολέμου ἐναντίον τῆς μηδικῆς Ἀσίας, διότι κατὰ τὰς τότε ἰδέας τῶν Ἑλλήνων ὁ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Περσῶν πόλεμος ἐθεωρεῖτο συνέχεια τοῦ ἀπὸ τῶν τρωικῶν ἀρξαμένου μεγάλου μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας πολέμου.

'Ενῷ δὲ ὁ στρατὸς διετέλει οὕτως ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπρακτῶν ἐν 'Εφέσῳ, ἤρχισεν ὁ Λύσανδρος τὰς ῥαδιουργίας αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ πολλὴ ἦτο ἡ εὐλάβεια ἥν, ἀπὸ τῶν προηγουμένων στρατειῶν, εἶχον πρὸς αὐτὸν ἅπαντες οἱ ἀσιανοὶ Ἕλληνες, πολλὴ δὲ ἡ πεποίθησις ὅτι, αὐτὸς περιποιήσας τὴν βασιλείαν εἰς τὸν 'Αγησίλαον, τοῦ ὁποίου οὐδεὶς ἔτι ἐγνώριζε τὸν χαρακτῆρα, ἐξ ἀνάγκης ἔμελλε νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ τὸν ἄνδρα, ἅπαντες κατήντησαν νὰ θεωρῶσι τὸν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ἐκεῖνον νικητὴν ὡς τὸν πραγματικὸν ἀρχηγὸν καὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἐπιχειρήματος. Ὅθεν πολυάριθμοι ἀρχαῖοι αὐτοῦ ὀπαδοὶ συνέρρευσαν εἰς Ἔφεσον ἵνα χαιρετίσωσι τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ καὶ ὑποβάλωσι ποικίλας αἰτήσεις· ἀδιακόπως δὲ παμπληθὴς ὄχλος ἠκολούθει αὐτὸν θεραπεύων, «ὥστε ὁ μὲν 'Αγησίλαος ἰδιώτης ἐφαίνετο, ὁ δὲ Λύσανδρος βασιλεύς». Τοῦτο παρώργισε τοὺς τριάκοντα συμβούλους, τοὺς ὁποίους ὁ προϊστάμενος αὐτῶν αὐτογνώμων Λύσανδρος οὐδέποτε συνεβουλεύετο· παρώργισε δὲ καὶ τὸν 'Αγησίλαον αὐτόν, ὅστις ἀπεκάλυψεν αἴφνης δύναμιν βουλήσεως κυριαρχικήν, ἣν οὐδεὶς πώποτε ὑπώπτευε πρότερον παρ' αὐτῷ, καὶ ἤρχισε συστηματικῶς ν' ἀπορρίπτῃ πάσας τὰς διὰ τοῦ Λυσάνδρου ὑποβαλλομένας αἰτήσεις. 'Εντεῦθεν ὁ τελευταῖος οὗτος, ἰδὼν ψευσθείσας ἁπάσας αὐτοῦ τὰς προσδοκίας, ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τοὺς φίλους του ὅτι πρέπει ν' ἀποτείνωνται κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν βασιλέα 'Αγησίλαον καὶ ὅτι ἡ μεσολάβησίς του μᾶλλον βλάπτει αὐτοὺς ἢ ὠφελεῖ. Τὸ δὲ καθ' ἑαυτὸν περιωρίσθη εἰς παράπονα καὶ προσελθὼν πρὸς τὸν βασιλέα «ὦ 'Αγησίλαε, εἶπε, μειοῦν μὲν ἄρα σύ γε τοὺς φίλους ἠπίστω».«Ναὶ μὰ Δία, ἀπεκρίθη ὁ 'Αγησίλαος, τούς γε βουλομένους ἐμοῦ μείζους φαίνεσθαι· τοὺς δέ γε αὔξοντας εἰ μὴ ἐπισταίμην ἀντιτιμᾶν, αἰσχυνοίμην ἄν». Καὶ ὁ Λύσανδρος, ὁμολογήσας τὴν ὀρθότητα τῆς ἀποκρίσεως καὶ ἐπιθυμῶν ἐνταῦθα ν' ἀποφύγῃ τὴν ταπείνωσιν εἰς ἣν περιῆλθε, παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἀλλαχοῦ ἀποστολήν τινα. Ὁ δὲ 'Αγησίλαος ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπου ὁ Λύσανδρος προσήνεγκεν ἀξιόλογον ὑπηρεσίαν, ἀποσπάσας ἀπὸ τοῦ Φαρναβάζου πέρσην τινὰ μεγιστᾶνα, ὀνόματι Σπιθριδάτην, ἀναδειχθέντα χρησιμώτατον εἰς τὸν 'Αγησίλαον, ἰδίως ἕνεκα τοῦ ἱππικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον προσέφερεν εἰς αὐτόν.

'Εν τούτοις ὁ Τισσαφέρνης, λαβὼν πολλὰ ἐπικουρίας, ἀπήτησε παρὰ τοῦ 'Αγησιλάου καὶ πρὸ τῆς παρελεύσεως τῶν τριμηνιαίων σπονδῶν νὰ ἐκχωρήσῃ ἀμέσως ἐκ τῆς 'Ασίας, ἐπὶ πολέμῳ. Ὁ δὲ βασιλεὺς εἰς ἀπάντησιν ἐξέδωκεν ἀμέσως παραγγελίας ἵνα κινηθῇ ἅπας ὁ στρατὸς πρὸς μεσημβρίαν, καὶ ἄλλα πολλὰ διέταξε τὰ ἐκδηλοῦντα ὅτι ἐμελέτα νὰ διαβῇ τὸν Μαίανδρον καὶ νὰ προσβάλῃ τὸν Τισσαφέρνην ἐν Καρίᾳ, ὅπου συνήθως ἤδρευεν. 'Ενῷ ὅμως ὁ Τισσαφέρνης, ἐκλαμβάνων κατὰ γράμμα τὰς ἀγγελίας ταύτας, ἔσπευδε νὰ συγκεντρώσῃ ἅπαν τὸ πολυάριθμον αὐτοῦ ἱππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαίανδρον πεδία, ὁ 'Αγησίλαος τρέπεται αἴφνης πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ Φαρναβάζου, καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Φρυγίαν κυριεύει πολλὰς ἐνταῦθα πόλεις καὶ κώμας, καὶ ἀθροίζει ἀφθόνους τροφὰς καὶ πολλοὺς δούλους καὶ πλείστην ἄλλην λείαν. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον ἔδειξε καὶ τὴν ὑπερβολικὴν πρὸς τοὺς φίλους ἐπιείκειαν· διότι, ἐνῷ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἦτο ὅλως πρὸς κτῆσιν χρημάτων ἀδιάφορος, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ θησαυρίσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου, ἐνίοτε καὶ διὰ πάσης ἀδικίας.Πολλάκις ὅμως ἀφ' ἑτέρου ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἐπιδείξῃ καὶ τὴν ἐξαίρετον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν· ἰδίως παραγγείλας τοὺς στρατιώτας νὰ μὴ μεταχειρίζωνται τοὺς αἰχμαλώτους ὡς κακούργους «ἀλλ' ὡς ἀνθρώπους ὄντας φυλάσσειν».

Διαχειμάσας δὲ μετὰ τὸ πρῶτον τοῦτο ἐπιχείρημα εἰς Ἔφεσον,κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 396 καὶ τοὺς πρώτους τοῦ 395, ἐνησχολήθη μετὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ στρατοῦ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν συγκρότησιν ἱππικοῦ σώματος

ἀξιολόγου, τοῦ ὁποίου ἔβλεπε τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς τὸ ἄριστον ἱππικὸν τῶν Περσῶν. Ἡ κατὰ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον πολεμικὴ ἐν Ἐφέσῳ κίνησις περιγράφεται λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, ὅστις καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἦτο αὐτόπτης τῶν γεγονότων μάρτυς καὶ τοῦ Ἀγησιλάου συνεργός. «Ἐκ τούτου δὲ παρῆν ὁρᾶν τὰ μὲν γυμνάσια πάντα μεστὰ ἀνδρῶν τῶν γυμναζομένων, τὸν δ' ἱππόδρομον τῶν ἱππαζομένων, τοὺς δ' ἀκοντιστὰς καὶ τοὺς τοξότας μελετῶντας. Ἀξίαν δὲ καὶ ὅλην τὴν πόλιν, ἐν ᾗ ἦν, θέας ἐποίησεν· ἥ τε γὰρ ἀγορὰ ἦν μεστὴ παντοδαπῶν καὶ ἵππων καὶ ὅπλων ὠνίων, οἵ τε χαλκοτύποι καὶ οἱ τέκτονες καὶ οἱ χαλκεῖς καὶ οἱ σκυτοτόμοι καὶ οἱ ζωγράφοι πάντες πολεμικὰ ὅπλα κατεσκεύαζον, ὥστε τὴν πόλιν ὄντως οἴεσθαι πολέμου ἐργαστήριον εἶναι. Ἐπερρώσθη δ' ἄν τις καὶ ἐκεῖνο ἰδών, Ἀγησίλαον μὲν πρῶτον ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς ἄλλους στρατιώτας ἐστεφανωμένους ἀπὸ τῶν γυμνασίων ἀπιόντας καὶ ἀνατιθέντας τοὺς στεφάνους τῇ Ἀρτέμιδι. Ὅπου γὰρ ἄνδρες θεοὺς μὲν σέβοιντο, τὰ δὲ πολεμικὰ ἀσκοῖεν, πειθαρχεῖν δὲ μελετῷεν, πῶς οὐκ εἰκὸς ἐνταῦθα πάντα μεστὰ ἐλπίδων ἀγαθῶν εἶναι;».

Ἀρχαία πύλη ἐν Ἐφέσῳ

Ἐν τούτοις πρὶν ἢ ὁ Ἀγησίλαος δυνηθῇ νὰ ἀρχίσῃ, ἐν ἔαρι τοῦ 395, τὰ κινήματα αὐτοῦ, εἶχε παρέλθει τὸ πρῶτον τῆς στρατηγίας αὐτοῦ ἔτος, καὶ ἔφθασαν εἰς Ἔφεσον τριάκοντα νέοι σύμβουλοι, οἱ περὶ Ἡριππίδαν, οἱ δὲ παλαιοὶ περὶ Λύσανδρον ἐπέστρεψαν ἀμέσως εἰς Σπάρτην. Ὁ στρατὸς ἦτο ἤδη οὐ μόνον πολυαριθμότερος ἀλλὰ καὶ βέλτιον γεγυμνασμένος καὶ συντεταγμένος ἢ ἐν τῇ προηγουμένῃ στρατείᾳ. Ὁ δ' Ἀγησίλαος ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν διαφόρων αὐτοῦ μοιρῶν εἰς τοὺς ἐμπειροτάτους ἐκ τῶν νέων τριάκοντα, καὶ ἰδίως ἔταξε τὸν μὲν Ξενοκλέα ἐπὶ τοὺς ἱππεῖς, τὸν δὲ Σκύθην ἐπὶ τοὺς νεοδαμώδεις ὁπλίτας, τὸν δὲ Ἡριππίδαν ἐπὶ τοὺς Κυρείους, τὸν δὲ Μίγδωνα ἐπὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἀσιανῶν πόλεων στρατιώτας. Καὶ γενομένων τούτων, προανήγγειλεν ὅτι μελετᾷ νὰ βαδίσῃ κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ Σάρδεις. Ὁ Τισσαφέρνης, ὅστις ἐν τῇ προτέρᾳ στρατείᾳ ἠπατήθη, πιστεύσας τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀναγγελθέντα, ἐνόμισεν ὅτι δὲν πρέπει καὶ νῦν νὰ πιστεύσῃ τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο, ὅτι, ὡς ἄλλοτε, ὁ βασιλεὺς ἄλλα βουλεύεται καὶ ἄλλα λέγει καὶ ὅτι ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ προαίρεσις εἶναι νὰ ὁρμήσῃ ἐπὶ τὴν Καρίαν· ὅθεν ὁ σατράπης ἔπεμψε μὲν ἅπαν αὐτοῦ τὸ ἱππικὸν εἰς τὰ περὶ Μαίανδρον πεδία, συνεκέντρωσε δὲ τὸ πεζικὸν ἔτι μεσημβρινώτερον ἐντὸς τῆς Καρίας αὐτῆς. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον, καὶ πιστεύων καὶ μὴ πιστεύων εἰς τὰ κηρύγματα τοῦ Ἀγησιλάου, πάντοτε ν' ἀπατᾶται· διότι ταύτην τὴν φορὰν ὁ βασιλεὺς ὥρμησε τῳόντι ὅπως προεῖπε κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ Σάρδεις, καὶ εὑρὼν τὴν χώραν ἔρημον προμάχων, ἐπὶ τρεῖς μὲν ἡμέρας ἐλεηλάτησεν αὐτὴν ἀκωλύτως, τὴν δὲ τετάρτην, ἐπελθόντος τελευταίον τοῦ ἱππικοῦ τῶν Περσῶν, συγκροτεῖται μάχη, καθ' ἣν ὁ βασιλεύς, δι' ἐπιτηδείου συνδυασμοῦ τοῦ ἱππικοῦ καὶ τοῦ

ἀκαταμαχήτου πεζικοῦ, ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους, ὧν πολλοὶ ἐπνίγησαν εἰς τὸν Πακτωλὸν ποταμόν. Ἐλήφθη δὲ καὶ ἅπαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν καὶ λεία πλουσιωτάτη ἐν αὐτῷ. Τότε ὁ μέγας βασιλεὺς μαθὼν ὅτι ὁ Τισσαφέρνης ἀνεδείχθη τοσούτῳ ἀδέξιος περὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἐπιτραπείσης αὐτῷ δυνάμεως ἐξέπεμψε διαταγὴν καθαιρέσεως καὶ θανάτου κατ' αὐτοῦ, ὁ δὲ κομιστὴς τῆς διαταγῆς Τιθραύστης, ἐκτελέσας αὐτήν, ἀνέλαβεν ἤδη τὴν κατὰ τὰς χώρας ταύτας περσικὴν ἡγεμονίαν.

Ὁ ναὸς τῆς Κυβέλης ἐν Σάρδεσι

Ὁ Τιθραύστης ἐπολιτεύθη πολὺ ἐπιτηδειότερον τοῦ προκατόχου του, διότι, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐπεχείρησε νὰ ὑποθρέψῃ διὰ χρημάτων τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξάνουσαν δυσμένειαν τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων κατὰ τῆς Σπάρτης, ἀφ' ἑτέρου διεμήνυσεν εἰς τὸν Ἀγησίλαον ὅτι παραίτιος τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ὁ ἄπιστος Τισσαφέρνης, ὅστις διὰ τοῦτο καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ κυριάρχου, ὅτι ὁ μέγας βασιλεὺς εἶναι πρόθυμος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν αὐτονομίαν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνίδων πόλεων ἐπὶ μόνῃ τῇ πληρωμῇ τοῦ δασμοῦ τὸν ὁποῖον ἀνέκαθεν ἐπλήρωνον καὶ ὅτι ἑπομένως προσκαλεῖ τὸν Ἀγησίλαον νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς Ἀσίας. Ὁ δὲ ἀπήντησεν ὅτι μὴ δυνάμενος ν' ἀποφασίσῃ περὶ τούτου οἴκοθεν θέλει ἐρωτήσει τὰς ἐν Σπάρτῃ ἀρχάς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ ὁ Τιθραύστης ἑξαμηνιαίας ἀνακωχάς, καὶ κατέπεισεν αὐτόν, ἐκχωρήσας ἀπὸ τῆς σατραπείας του, νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὴν τοῦ Φαρναβάζου, προσεπιδοὺς καὶ 30 τάλαντα ἵνα χρησιμεύσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς συντήρησιν τοῦ στρατοῦ. Ἐκ τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις γίνεται κατάδηλος ἡ ἐσχάτη παραλυσία εἰς ἣν εὑρίσκετο τὸ περσικὸν κράτος, τοῦ ὁποίου οἱ γενικοὶ διοικηταὶ ἐπολιτεύοντο συνήθως ὡς ἂν ἦσαν πολέμιοι πρὸς ἀλλήλους καὶ οὐχὶ λειτουργοὶ τοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ αὐτοῦ κυριάρχου.

Ὁ Ἀγησίλαος λοιπὸν ἐξελθὼν ἀπὸ τὰς χώρας τοῦ Τιθραύστου ἐνέβαλε κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 395 εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Φαρνάβαζον τελοῦσαν Φρυγίαν καὶ ἐνταῦθα ἐπόρθησε μὲν τὴν χώραν κατέλαβε δὲ πόλεις πολλάς, τὰς μὲν βίᾳ τὰς δὲ ἑκούσας. Ἔπειτα, ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ Σπιθριδάτου, ἐπορεύθη καὶ εἰς Παφλαγονίαν, προσέλαβε σύμμαχον τὸν βασιλέα τῶν Παφλαγόνων Ὅτυν καὶ ἐνισχυθεὶς ὑπὸ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ ἐξηκολούθησε τὸν κατὰ τῆς σατραπείας τοῦ Φαρναβάζου πόλεμον, γενόμενος ἰδίως κύριος τῆς περὶ Δασκύλειον πλουσιωτάτης χώρας, ὅπου ἦσαν καὶ τὰ τοῦ Φαρναβάζου βασίλεια καὶ ὅπου μετ' ὀλίγον συνέλαβεν ἅπαν τοῦ σατράπου τούτου τὸ στρατόπεδον μετὰ πλουσιωτάτης λείας.

Τότε, ἐν ἀρχῇ τοῦ 394, παρακαλούμενος ὑπὸ τοῦ Φαρναβάζου ὁ Ἀγησίλαος ἐγκατέλιπε τὴν σατραπείαν αὐτοῦ καὶ στρατοπεδεύσας περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ἀστυρηνῆς Ἀρτέμιδος, ἐν τῇ λεγομένῃ Αἰολίδι, ἠσχολήθη ἐνταῦθα περὶ τὴν αὔξησιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν ῥύθμισιν τῶν κατὰ τὰς ἑλληνίδας πόλεις πραγμάτων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐμβάλῃ κατὰ τὸ προσεχὲς θέρος εἰς τὰ ἐνδότατα τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Εἶχε δὲ ἤδη προπαρασκευάσει τὰ πάντα πρὸς τοῦτο, ὅτε αἴφνης προσεκλήθη ὑπὸ τῆς Σπάρτης ν' ἀνακάμψῃ εἰς

τὰ ἴδια, διότι μεγάλη καὶ ἐπικίνδυνος εἶχεν ἐκραγῆ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις κατὰ τῆς κυριάρχου ἐκείνης πόλεως.

Ὁ Τιθραύστης, ἅμα ὡς συνωμολόγησε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον τὰς ἑξαμηνιαίας ἀνακωχάς, ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν ρόδιον Τιμοκράτην, ἵνα ὑποθρέψη τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης ὑφισταμένην δυσμένειαν καὶ προκαλέση ρῆξίν τινα κατ' αὐτῆς, δοὺς αὐτῷ ἐπὶ τούτῳ καὶ πεντήκοντα τάλαντα ἀργυρίου. Ὁ Τιμοκράτης δὲν συνήντησε πολλὰς δυσκολίας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης, διότι, ὡς πολλάκις εἴπομεν, ἡ ἀγέρωχος καὶ καταθλιπτικὴ διαγωγὴ τῆς πόλεως ἐκείνης εἶχε πρὸ καιροῦ προκαλέσει πολλὴν πολλαχοῦ ἀγανάκτησιν. Ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Θῆβαι δὲν εἶχον ἀγωνισθῆ κατὰ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα ἐπὶ τέλους ὑποκύψωσιν εἰς τὴν σπαρτιατικὴν κυριαρχίαν. Τὸ Ἄργος δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν οὐδετερότητα αὐτοῦ, ἀλλ' ἐδυσφόρει πάντοτε κατὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος τῆς Σπάρτης. Αἱ Ἀθῆναι, καταβληθεῖσαι κατ' ἀρχὰς ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀνακτήσασαι τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα ἤρχισαν νὰ μὴ ὑποτάσσωνται τυφλῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νέας ἡγεμονίας καὶ νὰ ἐλπίζωσι μάλιστα βελτίωσίν τινα τῆς τύχης αὐτῶν ἀπὸ τῶν φημιζομένων παρασκευῶν τοῦ Κόνωνος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποστασίαν τῶν Ροδίων ἀπὸ τῆς Σπάρτης. Πρὸ πάντων ὅμως οἱ Θηβαῖοι παρέσχον ἑαυτοὺς προθύμους εἰς τὴν κατ' αὐτῆς συμμαχίαν καὶ ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν ρῆξιν, πείσαντες τοὺς ὀπουντίους Λοκροὺς νὰ ἐπιστρατεύσωσι κατά τινος χώρας κατεχομένης μὲν ὑπὸ τῶν Φωκέων ἀμφισβητουμένης δὲ ὑπὸ τῶν Λοκρῶν· διότι ἀντεμβαλόντων τῶν Φωκέων εἰς τὴν Λοκρίδα οἱ μὲν Βοιωτοὶ βοηθοῦσιν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λοκροὺς οἱ δὲ Φωκεῖς ζητοῦσι τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης καὶ ἄρχεται οὕτως ἔτι ἀπὸ τοῦ 395 νέος ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος πόλεμος, ὅστις μέχρι τινὸς καλεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ «Βοιωτικὸς πόλεμος».

Οἱ Σπαρτιᾶται, εὐχαρίστως ἐπιλαβόμενοι τῆς ἀφορμῆς ταύτης, ἵνα ταπεινώσωσιν ἐντελῶς τοὺς Θηβαίους, ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν εἰς τοὺς Φωκεῖς τὸν Λύσανδρον. Οἱ δὲ Θηβαῖοι ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων· καὶ οἱ Ἀθηναῖοι λησμονήσαντες τὴν ἀρχαίαν μεταξὺ τῶν δύο πόλεων ἀντιπάθειαν καὶ ἐνθυμούμενοι μόνον τὴν εὐεργεσίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ Θρασυβούλου παμψηφεὶ ἀπεφάσισαν νὰ δώσωσι τὴν ζητουμένην βοήθειαν. Ἡ βοήθεια αὕτη καὶ ἡ ὑπερβολικὴ τοῦ Λυσάνδρου εἰς ἑαυτὸν πεποίθησις ἔσωσαν τότε τοὺς Θηβαίους. Τῷόντι ὁ Λύσανδρος συναγαγὼν τάχιστα στρατὸν ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα φίλων τῆς Σπάρτης ἐθνῶν ἔπραξε τὸ λάθος νὰ μὴ ἀναμείνῃ τὴν ἄφιξιν τοῦ ἐπερχομένου εἰς Ἁλίαρτον μετὰ πελοποννησιακοῦ στρατοῦ βασιλέως Παυσανίου, ἀλλ' ἐπετέθη μόνος εἰς τὸ τεῖχος τῶν Ἁλιαρτίων· οὐ μόνον δὲ ἀπεκρούσθη ἀλλά, τὸ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην, καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ· μεθ' ὃ διεσκεδάσθη ὁ στρατὸς αὐτοῦ, πρὶν ἢ φθάσῃ ὁ Παυσανίας, ὅστις ἤδη δὲν ἐτόλμησε νὰ προσβάλῃ τοὺς Θηβαίους μετὰ τῶν ὁποίων εἶχον ἑνωθῆ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ συνωμολόγησεν ἁπλῶς ἀνακωχὴν διὰ νὰ κηδεύσῃ τοὺς νεκρούς, καὶ ἔπειτα, ἀναχωρήσας ἀμέσως ἐκ τῆς Βοιωτίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἐνταῦθα κατηγορήθη διὰ τὴν ἄνανδρον αὐτοῦ διαγωγήν, κατεδικάσθη εἰς θάνατον καὶ ἔφυγεν εἰς Τεγέαν τῆς Ἀρκαδίας, διεδέξατο δὲ αὐτὸν ὁ υἱὸς Ἀγησίπολις, ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τοῦ θείου του Ἀριστοδήμου,

Αἱ πρῶται αὗται τῆς Σπάρτης ἀποτυχίαι ἐνεθάρρυνον παραδόξως ἅπαντας τοὺς πολεμίους αὐτῆς· καὶ ἤδη αἱ Θῆβαι, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Κόρινθος καὶ τὸ Ἄργος συνομολο-

γοῦσιν ἐπίσημον κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων συμμαχίαν, καὶ ἀποφασίζουσι τὴν συγκρότησιν ἐν Κορίνθῳ κοινῆς συνόδου· ὥστε ὁ πόλεμος ὅστις ἤρχισε καλούμενος «Βοιωτικὸς» ἔλαβε τοὐντεῦθεν τὸ μεγαλύτερον ἐπώνυμον τοῦ «Κορινθιακοῦ πολέμου» μέχρι τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Τῆς δὲ συμμαχίας συμμετέσχον ἀμέσως οἱ Εὐβοεῖς, οἱ Ἀκαρνᾶνες, οἱ ὀζόλαι Λοκροί, οἱ Ἀμβρακιῶται, οἱ Λευκάδιοι καὶ οἱ τῆς Θράκης Χαλκιδεῖς. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν καὶ διετέλεσαν οἱ πρωτουργοὶ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἡγεμόνες τῆς μεγάλης ταύτης κατὰ τῆς Σπάρτης διαμαρτυρήσεως, τότε κατὰ πρῶτον προκύψαντες ἀπὸ τῆς δευτερευούσης τάξεως ἣν πρότερον ἐπεῖχον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀρχίσαντες νὰ προπαρασκευάζωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἡγεμονίαν ἣν θέλομεν μετ' ὀλίγον ἴδει διαπραχθεῖσαν δι' Ἐπαμεινώνδου καὶ Πελοπίδου. Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως τούτους δὲν ἀναφέρονται ἔτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, ψυχὴ δὲ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ὅλου ἀντισπαρτιατικοῦ φρονήματος ἀναφαίνεται ὁ Ἰσμηνίας, θηβαῖος πλούσιος, ὅστις πρὸ ὀκταετίας μὲν εἶχε συμπράξει μετὰ Θρασυβούλου ὠνομάσθη δὲ ὑπὸ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων, ὅτε οὗτοι ἐθανάτωσαν αὐτὸν μετὰ 14 ἔτη, «μεγαλοπράγμων καὶ κακοπράγμων», τιμηθεὶς οὕτω διὰ δύο ἐπιθέτων, τὰ ὁποῖα φαίνονται μὲν δυσσυμβίβαστα πολλάκις ὅμως εἰς δεινοὺς ἀντιπάλους ἀπεδόθησαν καὶ ἰδίως ἐξεσφενδονήθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὴν δεκάτην ἑβδόμην ἑκατονταετηρίδα, ὑπὸ τοῦ μοναρχικοῦ Κλάρενδων κατὰ τοῦ δαιμονίου Ὀλιβιέρου Κρόμβελ. Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰσμηνίας εἶναι ὅστις, συνεπαγόμενος Βοιωτούς τινας καὶ Ἀργείους, κατέβαλε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Βοιωτίας χώρας, ἐκβαλὼν τοὺς λακεδαιμονίους ἁρμοστὰς ἐκ Φαρσάλου, ἐξ Ἡρακλείας, ἐκ Φωκίδος καὶ προσαγαγὼν εἰς τὴν νέαν συμμαχίαν πλείστους μὲν Θεσσαλούς, ἅπαντας δὲ τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς Αἰνιᾶνας καὶ τοὺς Ἀθαμᾶνας.

Τούτων δὲ γενομένων κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 395 πρὸς τὸ 394, συνῆλθον οἱ σύμμαχοι κατὰ τὸ ἔαρ εἰς Κόρινθον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συγκροτήσωσι στρατὸν μέγαν, ἵνα καθαιρέσωσιν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης. Καὶ τότε ἡ Σπάρτη, θεωροῦσα ἑαυτὴν δεινῶς κινδυνεύουσαν, ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον διαταγὴν νὰ δράμῃ ἄνευ ἀναβολῆς εἰς βοήθειαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς Ἀσίας. Πρὶν ὅμως οὗτος ἔτι ἐπανέλθῃ, συνεκροτήθη περὶ Κόρινθον, κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 394, μάχη μεγάλη, καθ' ἣν ὁ Ἀριστόδημος ἄγων 13.500 ὁπλίτας λακεδαιμονίους καὶ ἄλλους πελοποννησίους, 600 ἱππεῖς καὶ 700 τοξότας καὶ σφενδονήτας, καὶ ἀντιπαραταχθεὶς πρὸς 24,000 ὁπλίτας ἀθηναίους, ἀργείους, βοιωτούς, κορινθίους καὶ εὐβοεῖς καὶ 1550 ἱππεῖς, ἀνεδείχθη μὲν ἐπὶ τέλους νικηφόρος, καὶ ἐξησφάλισεν οὕτω τὴν κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀρχὴν τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε νίκην τοσούτῳ κρίσιμον ὥστε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀμέσως γενναῖόν τι καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ περὶ τὴν Κόρινθον αὕτη μάχη ἐγένετο καθ' ὃν περίπου χρόνον ὁ Ἀγησίλαος, λαβὼν τὴν διαταγὴν τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ ἐκ τῆς Ἀσίας, ἐνῷ ἦτο ἤδη ἕτοιμος νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα αὐτῆς, ἠναγκάζετο νὰ ὑπακούσῃ καὶ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ λαμπρὸν τῆς καταλύσεως τοῦ περσικοῦ βασιλείου ὄνειρον(1).

---

(1) Κατὰ τὰ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν Αἰγύπτῳ εὑρεθέντα ἀποσπάσματα ἀνωνύμου ἱστοριογράφου (ὑποτιθεμένου τοῦ Θεοπόμπου), ὁ Ἀγησίλαος εἶχε προχωρήσει μέχρις Ἅλυος ποταμοῦ καὶ ἦν ἕτοιμος διαβαίνων τὸν ποταμὸν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Καππαδοκίαν.

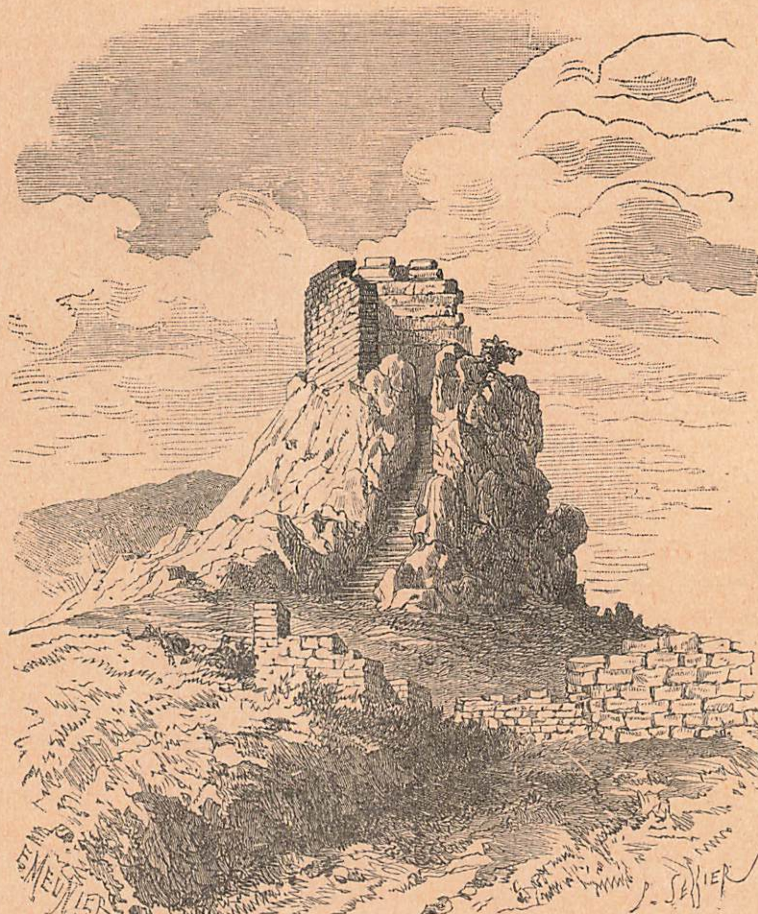
Ἡ περιπέτεια αὕτη τῆς τοῦ Ἀγησιλάου ζωῆς εἶναι βεβαίως μία τῶν θλιβερωτέρων στιγμῶν τῆς ἱστορίας τῶν προπατόρων ἡμῶν· θλιβερὰ ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν εἴκοσιν αἰώνων, εἶναι ἀδύνατον ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ μὴ συμμερισθῶμεν τὴν ὀργὴν ἣν ᾐσθάνθη ὁ μέγας ἐκεῖνος βασιλεύς, ἰδὼν οὕτως ἀνατρεπόμενον ὑπὸ ἐμφυλίων διενέξεων τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ βούλευμα. Ἀλλ' ἀπαθέστερον ἐξετάζοντες τὰ πράγματα δυσκόλως θέλομεν ἀποδώσει τὴν εὐθύνην τοῦ κακοῦ εἰς τοὺς κατὰ τῆς Σπάρτης στασιάσαντας Ἕλληνας· ἀληθὴς αὐτοῦ παραίτιος ὑπῆρξε μᾶλλον ἡ πλημμελὴς βάσις τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἡ πλημμελὴς βάσις τῆς τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίας ὑπῆρξεν ἡ ἀληθὴς αἰτία τοῦ τε πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ τῶν ὀλεθρίων αὐτοῦ ἀποτελεσμάτων. Πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ νέας κατακτήσεις, ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἤθελε νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπιδιώκων τὴν αὐτονομίαν τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων ἀνέτρεπε πᾶσαν περὶ ἑνώσεως αὐτῶν ἀπόπειραν. Τοῦτο ὅμως ὄχι διότι τὰ δύο ταῦτα ἦσαν ἀσυμβίβαστα ἀλλὰ διότι, ὡς πολλάκις προείπομεν, οἱ προπάτορες ἡμῶν δὲν εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, ὅτι ἡ ἕνωσις τοῦ ὅλου καὶ ἡ τῶν κατ' ἰδίαν πόλεων αὐτονομία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἰσοπολιτείας. Ὥστε ἀξιοκατάκριτοι δὲν ἦσαν οὔτε ὅσοι ἐπεζήτουν τὴν ἕνωσιν, ἤτοι αἱ Ἀθῆναι, ἡ Σπάρτη, αἱ Θῆβαι, οὔτε ὅσοι ἐπεζήτουν τὴν αὐτονομίαν, ἤτοι ἅπασαι ἀλληλοδιαδόχως αἱ ἑλληνίδες πόλεις· ἀλλὰ πάντες εἶχον ἄδικον κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐγνώρισαν τὸν τρόπον δι' οὗ καὶ μόνον ἠδύναντο νὰ συνδυασθῶσιν ἀμφότερα τὰ ἀγαθὰ ταῦτα.

Ἐρείπια ἐν Κορίνθῳ καὶ ὁ Ἀκροκόρινθος

Ὁ Ἀγησίλαος, ἅμα λαβὼν τὴν περὶ ἀνακλήσεως διαταγὴν καὶ πληροφορηθεὶς τοὺς σπουδαίους λόγους τοὺς προκαλέσαντας αὐτήν, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον, εἰ καὶ μὲ λύπην του, νὰ ὑπακούσῃ. Ὅθεν, ἀφοῦ παρεμύθησε τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν πόλεις διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι θέλει ἐπανέλθει μετὰ τὴν ρύθμισιν τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, καὶ ἀφοῦ κατέλιπε, πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν, μοῖραν τοῦ στρατοῦ συγκειμένην ἐκ τεσσάρων χιλιάδων ἀνδρῶν, παραλαβὼν αὐτὸς τοὺς ἐκ τῶν ἀσιανῶν πόλεων ὁπλίτας, καὶ τοὺς νεοδαμώδεις καὶ τοὺς Κυρείους, καὶ τοὺς πελταστάς, καὶ τοὺς ἱππεῖς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, βαδίσας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἣν πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀκολουθήσει ὁ Ξέρξης ἐπερχόμενος κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν ὁδὸν ταύτην δὲν συνήντησε δυσκολίας εἰμὴ ἐν Θεσσαλίᾳ· ἀλλ' εὐχερῶς ἐνταῦθα διαλύσας τοὺς θελήσαντας ν' ἀντιστα-

θῶσιν εἰς τὴν πορείαν αὐτοῦ Θεσσαλούς, διῆλθε διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, παρέλαβεν ἐπικούρους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Ὀρχομενίους, οἵτινες διὰ τὸν ἀρχαῖον κατὰ τῶν Θηβῶν φθόνον εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὴν Σπάρτην, καὶ ἐπλησίασεν εἰς τὴν Κορώνειαν.

Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, γινώσκοντες αὐτὸν ἐπερχόμενον, ἀφοῦ κατέλιπον δύναμίν

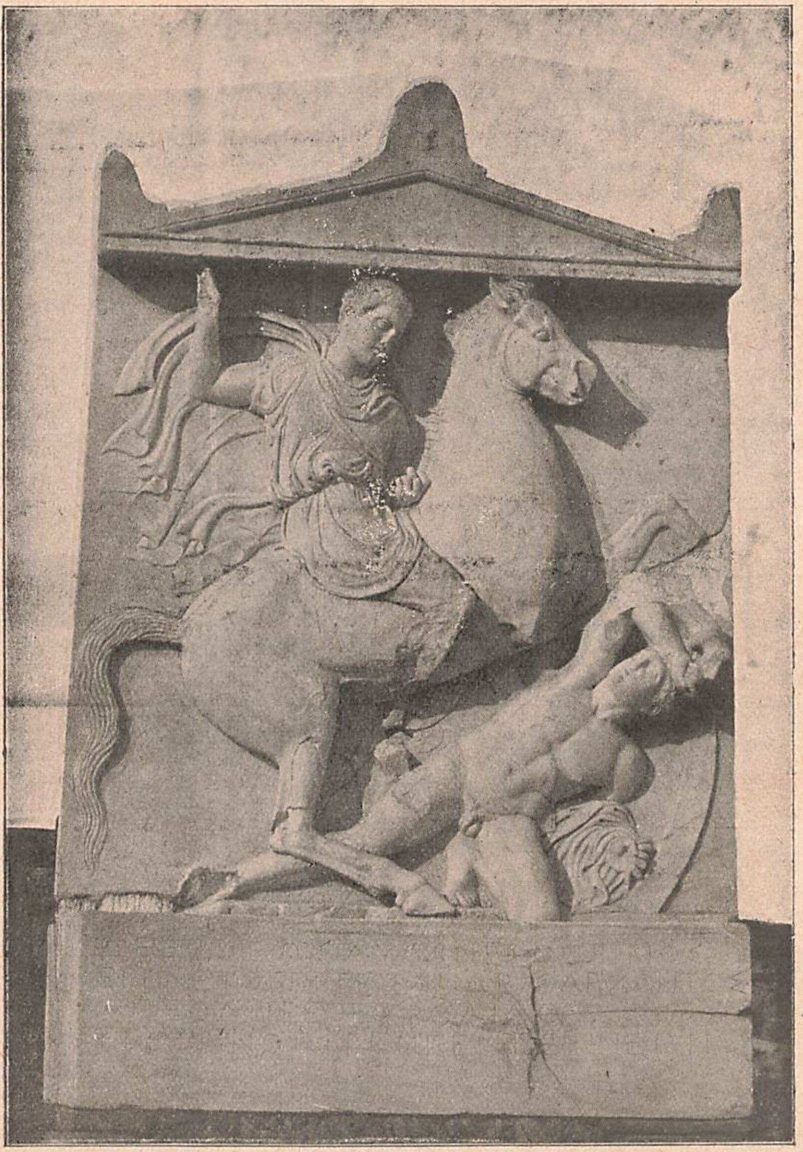
Ἐρείπια τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Ὀρχομενοῦ

τινα ἀποχρῶσαν πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ περὶ Κόρινθον στρατοπέδου, εἶχον ἐξέλθει ἐγκαίρως εἰς τὴν Στερεὰν μετὰ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ καὶ καταλάβει τὰ περὶ τὸν Ἑλικῶνα ὑψώματα. Ἐνταῦθα δὲ εἰς τὰ περὶ Κορώνειαν πεδία, τοῦ μὲν Ἀγησιλάου ἐπεξελθόντος ἀπὸ Κηφισοῦ, τῶν δὲ Θηβαίων, Ἀργείων, Ἀθηναίων καὶ ἄλλων συμμάχων καταβάντων ἀπὸ τοῦ Ἑλικῶνος, ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ Αὐγούστου μηνὸς τοῦ 394 μάχη «οἵα οὐκ ἄλλη τῶν γ' ἐφ' ἡμῶν», λέγει ὁ αὐτόπτης καὶ εἰδήμων περὶ τὰ τοιαῦτα ἰδίως Ξενοφῶν. Ὁ Ἀγησίλαος καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι κατεῖχον τὴν δεξιὰν πτέρυγα, οἱ Ὀρχομένιοι τὴν ἀριστεράν, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἵσταντο οἱ Κύρειοι καὶ οἱ ἀσιανοὶ ὁπλῖται. Ἀντικρὺ τῶν Ὀρχομενίων, εἰς τὸ ἀντίπαλον στρατόπεδον, ἐτάσσοντο οἱ Θηβαῖοι, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν οἱ Ἀργεῖοι, ἐν τῷ μέσῳ δὲ οἱ λοιποὶ σύμμαχοι. Οἱ δύο στρατοὶ ἐπλησίασαν τηρήσαντες

βαθυτάτην σιγήν, ὅτε δὲ ἔφθασαν εἰς σταδίου ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν, πρῶτοι οἱ Θηβαῖοι ἀλαλάξαντες ἐξώρμησαν δρομαῖοι· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀντεξέδραμον καὶ οἱ περὶ τὸν 'Αγησίλαον, καὶ οἱ Κύρειοι, καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κέντρου αὐτοῦ. Οἱ 'Αργεῖοι δὲν ἀντέστησαν παντάπασι καὶ ἔφυγον ἀμέσως πρὸς τὸν Ἑλικῶνα· ὑπενέδωκαν δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ κέντρῳ ἱστάμενοι σύμμαχοι, ὥστε οἱ περὶ τὸν 'Αγησίλαον ἐστεφάνουν ἤδη αὐτὸν ὡς νικητήν, ὅτε ἀνηγγέλθη ὅτι οἱ Θηβαῖοι, διακόψαντες τοὺς 'Ορχομενίους, ἔφθασαν μέχρι τῶν σκευῶν, εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ στρατοῦ. Τότε ὁ βασιλεύς, ἐξελίξας τὴν φάλαγγα, προήλασεν ἐπ' αὐτούς, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτοι, ἰδόντες τοὺς συμμάχους αὐτῶν φυγόντας πρὸς τὸν Ἑλικῶνα καὶ συσπειραθέντες, ἐξώρμησαν ἵνα συνενωθῶσι μετ' αὐτῶν. 'Ενταῦθα ἐγένετο σύρραξις φοβερὰ μεταξὺ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν περὶ τὸν 'Αγησίλαον ὁπλιτῶν. «Καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας ἐωθοῦντο, ἐμάχοντο, ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον. Καὶ κραυγὴ μὲν οὐδεμία παρῆν, οὐ μὴν οὐδὲ σιγή· φωνὴ δέ τις ἦν τοιαύτη οἵαν ὀργή τε καὶ μάχη παράσχοι δ' ἄν». Αὐτὸς ὁ 'Αγησίλαος, καίτοι ἀσθενὴς τὸ σῶμα καὶ χωλὸς τὸν ἕτερον τῶν ποδῶν, ἀλλ' ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἠθικὴν δύναμιν ἥτις εἶναι καθυπερτέρα πάσης ὑλικῆς ρώμης, ἠγωνίζετο ἐν τοῖς πρώτοις λαμπρότατα· καὶ λαβὼν πολλὰ διὰ παντοίων ὅπλων τραύματα καὶ καταπατηθεὶς δὲν ἐσώθη εἰμὴ χάρις εἰς τὴν αὐταπάρνησιν μεθ' ἧς προεκινδύνευσαν ὑπὲρ αὐτοῦ οἱ πεντήκοντα λογάδες περὶ αὐτὸν σπαρτιᾶται δορυφόροι. Τελευταῖον οἱ Θηβαῖοι κατώρθωσαν νὰ διελάσωσιν, εἰ καὶ μετὰ ἱκανῆς ζημίας, καὶ νὰ προσέλθωσι πρὸς τοὺς περὶ τὸν Ἑλικῶνα 'Αργείους καὶ λοιπούς, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης.

Ὁ βασιλεύς, ἀφοῦ ἐδέθησαν αἱ πληγαὶ αὐτοῦ, ἀνεκομίσθη ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν στρατιωτῶν πρὸς τὴν φάλαγγα, ἵνα δώσῃ τὰς τελευταίας ἑσπερινὰς διαταγάς, διότι ἐπλησίασεν ἤδη ἡ νύξ. Τὴν στιγμὴν ταύτην, προσελάσαντές τινες τῶν ἱππέων, ἀνήγγειλαν ὅτι ὡς ὀγδοήκοντα Θηβαῖοι σὺν ὅπλοις, ἀποσπασθέντες ἀπὸ τῶν ἄλλων συναγωνιστῶν, εἶχον καταφύγει εἰς τὸν ναὸν τῆς 'Ιτωνίας 'Αθηνᾶς· καὶ ἀναγγείλαντες τὸ γεγονὸς τοῦτο· οἱ ἱππεῖς ἠρώτησαν τί προστάσσει ὁ βασιλεὺς περὶ τῶν προσφύγων τούτων· ὁ δέ, καίτοι βασανιζόμενος ὑπὸ τραυμάτων πολλῶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν συνήθη μεγαλοφροσύνην, ἀλλὰ εἶπε νὰ σεβασθῶσιν οἱ στρατιῶται τὸ θεῖον, ἀφήνοντες τοὺς φυγάδας νὰ ἀπέλθωσιν ὅπου θέλωσι· καὶ ἔπειτα διέταξε νά τον περιαγάγωσι καθ' ὅλον τοῦ ἀγῶνος τὸ θέατρον, καὶ παρήγγειλε τὰ περὶ τοῦ δείπνου καὶ περὶ νυκτερινῶν φυλακῶν. Ἡ ὄψις τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἦτο φοβερά. «'Επεί γε μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, λέγει ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πραγματείαν, τὴν ἐπιγεγραμμένην «Λόγος εἰς 'Αγησίλαον» (ἧς ὅμως ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται), ἐπεί γε μὴν ἔληξεν ἡ μάχη, παρῆν δὴ θεάσασθαι ἔνθα συνέπεσον ἀλλήλοις, τὴν μὲν γῆν αἵματι πεφυρμένην, νεκροὺς δὲ κειμένους φιλίους καὶ πολεμίους μετ' ἀλλήλων, ἀσπίδας δὲ διατεθρυμμένας, δόρατα συντεθραυσμένα, ἐγχειρίδια γυμνὰ κουλεῶν, τὰ μὲν χαμαί, τὰ δ' ἐν σώμασι, τὰ δ' ἔτι μετὰ χειρός». Καὶ ἂν εἰς τὸ θέμα τοῦτο προσθέσωμεν τὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ ἀνακομιζόμενον βασιλέα, ὅστις, καίτοι βαρέως τετραυματισμένος, ἐπρονόει ἔτι περὶ τῆς τάξεως, περὶ τῆς ἀσφαλείας, περὶ τῆς ἀναπαύσεως τοῦ στρατοῦ, ἔχομεν εἰκόνα πλήρη καὶ δραματικωτάτην ἑνὸς τῶν πεισματωδεστάτων ἀγώνων, τῶν τελειοτάτων στρατῶν καὶ τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας ἡμῶν ἱστορίας. 'Αλλ' ὅμως ὁ 'Αγησίλαος, ἕνεκα τῶν πληγῶν αὐτοῦ, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τοῦ κατορθώματος. Τὴν ἐπιοῦσαν πρωὶ διέταξε τὸν πολέμαρχον Γῦλιν «παρατάξαι τε τὸ στράτευμα καὶ τρόπαιον ἵστασθαι, καὶ στεφανοῦσθαι πάντας τῷ θεῷ, καὶ τοὺς αὐλητὰς πάντας αὐλεῖν». Μεθ' ὃ ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Θηβαίους, κατ' αἴτησίν των, σπονδάς, ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, αὐτὸς δὲ ἀνεκομίσθη εἰς Δελφούς, ὅπου ἐτελοῦντο τότε

τὰ Πύθια. Ἐνταῦθα ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα τὴν δεκάτην, ἤτοι τάλαντα ἑκατόν, τῆς λείας τὴν ὁποίαν ἐκτήσατο ἐπὶ τῆς διετοῦς κατὰ τὴν Ἀσίαν στρατείας, καὶ ἔπειτα, ἀπο-

Ἐπιτύμβιον μνημεῖον τοῦ πεσόντος κατὰ τὴν περὶ Κόρινθον μάχην Δεξίλεω, ἐν τῷ Κεραμεικῷ τῶν Ἀθηνῶν

λύσας τοὺς ἄλλους συμμάχους, ἐπανῆλθε μετὰ τῶν Πελοποννησίων, διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, εἰς τὰ ἴδια, τυχὼν ἐν Σπάρτῃ εὐγνώμονος καὶ ἐντίμου δεξιώσεως.

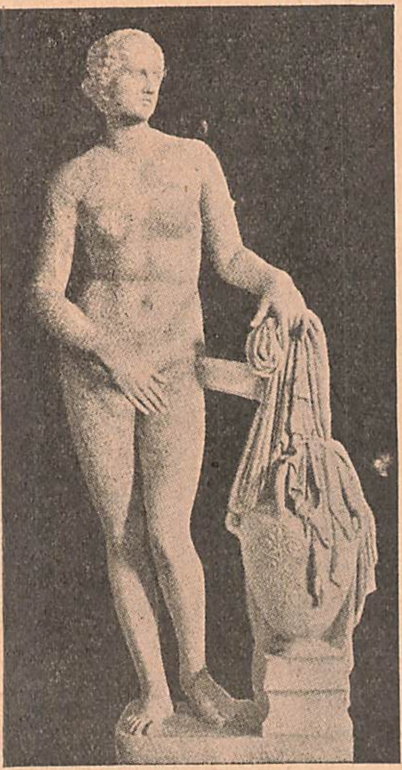
Δύο λοιπὸν μεγάλαι μάχαι συνεκροτήθησαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 394 ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἡ μὲν περὶ Κόρινθον ἡ δὲ περὶ Κορώνειαν· καὶ κατ' ἀμφοτέρας μὲν ἐνίκησαν οἱ Λακεδαιμόνιοι δι' οὐδετέρας δὲ ἐπέτυχον τὸν κύριον αὐτῶν σκοπόν, ἤτοι τὴν ὁλοσχερῆ

τῶν ἀντιπάλων κατατρόπωσιν καὶ τὴν τῆςὅλης ἡγεμονίας ἀνάκτησιν.᾿Ενίκησαν ἐν Κορίνθῳ ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξέλθωσι τῆς Πελοποννήσου, καὶ τὸ πολὺ ἐξησφάλισαν τότε τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἀρχήν· ἐνίκησαν πάλιν ἐν Κορωνείᾳ, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμπληρώσωσιν οὐδ' ἐνταῦθα τὸ ἔργον αὐτῶν, ἐμβάλλοντες εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν 'Αττικήν· ἐξ ἐναντίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, ἐγκαταλείποντες τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἀντιπάλων. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχῶν, περὶ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τρίτος συνεκροτήθη ἀγών, περὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς 'Ασίας, ἀγὼν ναυτικός, καθ' ὃν ἐντελῶς κατεστράφη ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος.

Εἴδομεν τὰς ναυτικὰς παρασκευὰς τὰς ὁποίας ἐπεχείρησεν ὁ Κόνων διὰ χρημάτων τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ ἀνεφέρομεν τὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ 395 διαπραχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ 'Αθηναίου ἐκείνου ἀποστασίαν τῶν Ροδίων ἀπὸ τῆς Σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας. Ὁ Κόνων συνήντησεν ἔκτοτε πολλὰς δυσκολίας διὰ τὴν ἀντιζηλίαν, τὴν ἰδιοτέλειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν σατραπῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀπὸ τῆς συμπράξεως τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ 'Αγησίλαος, ὢν ἔτι ἐν 'Ασίᾳ, ἐφρόντισε περὶ τῆς κατασκευῆς πολλῶν νέων τριήρων, ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ ἑπομένου ἔτους εὑρέθη ἔχων στόλον ἰσχυρὸν ἑκατὸν εἴκοσι πλοίων, τοῦ ὁποίου ναύαρχον κατέστησε τὸν ἀδελφὸν τῆς γυναικός του Πείσανδρον. Τελευταῖον ὅμως ὁ Κόνων, προσελθὼν αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα, ἐξωμάλυνεν ἅπαντα τὰ κωλύματα καὶ ἐπέτυχε νὰ διορισθῇ ὡς συνάρχων αὐτοῦ ὁ Φαρνάβαζος, ὅστις ἦτο προθυμότατος νὰ συμπράξῃ· οὕτω δὲ γενόμενος κύριος τοῦ στόλου ἀπῆλθεν ὁ Κόνων μετὰ ἐνενήκοντα τριήρων εἰς Κνίδον, ὅπου ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ ὁ τῶν Λακεδαιμονίων στόλος ὑπὸ Πείσανδρον. Ὁ Ξενοφῶν ὁμιλῶν περὶ τοῦ νέου τούτου λέγει αὐτὸν «φιλότιμον μὲν καὶ ἐρρωμένον τὴν ψυχήν,ἀπειρότερον δὲ τοῦ παρασκευάζεσθαι ὡς δεῖ»· πλὴν τούτου, ἡ δύναμις,ἧς ἐστρατήγει, ἦτο, φαίνεται, πολὺ μικροτέρα τῆς ἀντιπάλου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν, εὐθὺς ἀρχομένης τῆς μάχης, ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ ἀσιανοὶ σύμμαχοι. Ὥστε ἐπολέμησε μὲν γενναίως ὁ Πείσανδρος ἀλλ' ἐνικήθη κατὰ κράτος, μὴ δυνηθεὶς νὰ πράξῃ ἄλλο τι εἰμὴ νὰ τιμήσῃ τὴν ἧτταν, πίπτων ἐν τῷ ἀγῶνι ἡρωικῶς, ὅπως προσῆκεν εἰς ἄνδρα σπαρτιάτην καὶ μάλιστα εἰς σπαρτιάτην ἡγεμόνα.

Ἡ ἀξιομνημόνευτος αὕτη περὶ Κνίδον νίκη ἡ κατορθωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κόνωνος ἐκείνου, ὃν εἴδομεν πρὸ ἕνδεκα ἐτῶν μετὰ κόπου διασωθέντα εἰς Κύπρον ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς πανωλεθρίας, ἐπήγαγε σπουδαιότατα ἀποτελέσματα καὶ ἰδίως τὴν παντελῆ κατάλυσιν τῆς ναυτικῆς τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίας.Ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἔπλευσαν ἀμέσως, μετὰ τοῦ νικηφόρου στόλου, ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον καὶ πρὸς τὰς ἐπιθαλασσιδίους πόλεις, ἵνα ἐκβάλωσι τοὺς λακωνικοὺς ἁρμοστὰς καὶ καταλύσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς Σπάρτης. Διὰ δὲ τὸ κοινὸν κατὰ τῆς πόλεως ταύτης μῖσος, τὸ ἔργον αὐτῶν ἀπέβη εὐχερές, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῳ ἀπαιτήσει τοῦ Κόνωνος ὁ Φαρνάβαζος ἐπείσθη νὰ ἐπιτρέψωσιν οὗτοι καὶ ἐγγυηθῶσι τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων, μήτε στρατὸν ξένον μήτε ξένον διοικητὴν εἰς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπιβάλλοντες. 'Εντεῦθεν πᾶσαι ἐν τῷ ἅμα ἀπέστησαν ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, πλὴν μόνης τῆς 'Αβύδου, ἣν ἐπέτυχε νὰ διατηρήσῃ ὁ γνωστὸς ἡμῖν Δερκυλλίδας, ὅστις συνέπεσε νὰ εἶναι τότε ἁρμοστὴς αὐτῆς καὶ εἰς ἣν κατέφυγον ἅπαντες οἱ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀσιανῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν πόλεων ἐξωσθέντες ἁρμοσταί.

Κατὰ δὲ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ, ὁ Φαρνάβαζος καὶ ὁ Κόνων ἐπῆλθον μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὰς διαφόρους Κυκλάδας νήσους, κατέλαβον καὶ αὐτὰ τὰ Κύθηρα, ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας καὶ μετὰ ταῦτα ἔπλευσαν, διὰ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου, πρὸς τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἐνταῦθα εὗρον τοὺς συμμάχους, Κορινθίους, Βοιωτούς, Ἀθηναίους καὶ ἄλλους, ἐξακολουθοῦντας τὸν λεγόμενον Κορινθιακὸν πόλεμον, καθ' ὃν αὐτοὶ μὲν ὁρμητήριον εἶχον τὴν Κόρινθον οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τὴν Σικυῶνα. Ἡ ἐντὸς τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου παρουσία πέρσου σατράπου καὶ στόλου περσικοῦ δεσπόζοντος τῆς περὶ Πελοπόννησον θαλάσσης ἦτο βεβαίως γεγονὸς θλιβερώτατον καὶ παντάπασιν ἀπροσδόκητον μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι νίκην, μετὰ τὰ περὶ Εὐρυμέδοντα καὶ περὶ Κύπρον κατορθώματα, μετὰ τὴν Κιμώνειον εἰρήνην. Ἀλλ' ἡ δυστυχὴς ἀμηχανία εἰς ἣν περιέστη ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, μὴ δυνάμενος νὰ συμβιβάσῃ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἕνωσιν, ἔμελλε νὰ ἐξωθήσῃ αὐτὸν εἰς πολὺ μεγαλυτέρας ἔτι ταπεινώσεις καὶ συμφοράς.

Ἀφροδίτη τῆς Κνίδου, ἔργον τοῦ Πραξιτέλους (Βατικανόν)

Ὁ Φαρνάβαζος ἦλθεν εἰς φιλικοὺς λόγους πρὸς τοὺς συμμάχους, ὑπέσχετο πᾶσαν παρὰ βασιλέως συνδρομὴν καὶ κατέλιπεν εἰς αὐτοὺς ἱκανὰ χρήματα· μεθ' ὃ ἀπεφάσισε νὰ ἀποπλεύσῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ τότε ὁ Κόνων παρέστησεν αὐτῷ ὅτι, ἐὰν θέλῃ νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, δέον νὰ ἐπιτρέψῃ ἤδη τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηναίων· ὁ δέ, ὅστις πρὸ πάντων ἐμίσει τοὺς Λακεδαιμονίους δι' ὅσας εἶχε πάθει παρὰ Ἀγησιλάου συμφοράς, συνήνεσε προθύμως καὶ εἰς τοῦτο, καὶ ἀναχωρήσας οὐ μόνον τὸν στόλον κατέλιπεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κόνωνος ἀλλὰ καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν αὐτῷ παρέσχε πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων. Ὅθεν ἐν ἔτει 393 κατέπλευσεν ὁ Κόνων εἰς Πειραιᾶ καὶ ηὐτύχησε ν' ἀνορθώσῃ τὸ ἔργον τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους καὶ νὰ ἴδῃ ἀνυψούμενα αὖθις τὰ τείχη ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐν ἔτει 404 τοσούτῳ πανηγυρικῶς εἶχον κατεδαφισθῆ ὑπὸ τῶν ἀμειλίχων τῆς πόλεως πολεμίων. Τὸ δὲ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ ἄλλοι γείτονες οἱ τότε ἐν χοροῖς καὶ αὐλοῖς συμμετασχόντες τῆς καταλύσεως τῶν τειχῶν ἤδη μετὰ τῆς αὐτῆς ἀγαλλιάσεως συνεπελάβοντο τῆς τῶν αὐτῶν τειχῶν ἀνοικοδομήσεως· τοσοῦτον ὁλοσχερὴς αἰσθημάτων ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν. Καὶ δὲν ἠνωρθώθησαν μὲν τότε εἰμὴ τὰ δύο μακρὰ σκέλη, τὰ ὁποῖα κατ' εὐθεῖαν συνέδεον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ Πειραιῶς, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ τρίτον τεῖχος τὸ λεγόμενον φαληρικόν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο ἀπαραίτητον εἰς ἀσφάλειαν τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, ὥστε ὁ Κόνων εὐλόγως ὑπέλαβε τὸ συντελεσθὲν τοῦ ἔργου μέρος ὡς ἀποχρῶν καὶ εὐλόγως ἐπανηγύρισε τὸ κατόρθωμα διὰ πολυτελοῦς θυσίας καὶ ἑορτῆς. Ἀνέθηκε δὲ εἰς

μνήμην τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ Κνίδον νίκης, ἐν τῇ ἀκροπόλει, στέφανον χρυσοῦν, καὶ κατεσκεύασεν ἐν Πειραιεῖ ναὸν τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης, ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων οὐ μόνον ἐπὶ στήλης ἀνέγραψε ψήφισμα διαιωνίζον τὰ μεγαλουργήματα τοῦ Κόνωνος ἀλλὰ καὶ ἀνδριάντα εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἤγειρεν.

Τούτων γενομένων, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐφαίνετο ἀναλαβοῦσα τὴν ἀρχαίαν ὄψιν· ἐν ἔτει μὲν 403, ἀνεκτήσατο, διὰ Θρασυβούλου τὸ πάτριον πολίτευμα, ἤδη δέ, διὰ Κόνωνος, ἀνῳκοδόμησε τὰ μακρὰ τείχη. Ἀλλὰ τὴν ἰσχὺν τῶν πολιτειῶν δὲν ἀποτελοῦσι τύποι τῶν πολιτευμάτων ἢ ὀχυρώματα. Αἱ πολιτεῖαι ἀκμάζουσι πρὸ πάντων διὰ τῆς ἠθικῆς τῶν πολιτῶν δυνάμεως, ἡ δὲ ἠθικὴ δύναμις τῶν Ἀθηναίων, ἐξασθενήσασα ἀφ' ἧς τὸ πολίτευμα ἠχρειώθη, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε μαραινομένη διά τε τῆς μακρᾶς ἀπολαύσεως τῶν κοινωνικῶν ἀγαθῶν καὶ διὰ τῶν ἀδιαλείπτων στάσεων καὶ διὰ τῶν ἀδιακόπων πολέμων. Ἀπόδειξις τῆς παρακμῆς ταύτης καταφανὴς εἶναι ὅτι εἰς τὰς δύο περὶ Κόρινθον καὶ περὶ Κορώνειαν μάχας οἱ ὁπλῖται τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπεδείξαντο τὴν προτέραν δεξιότητα καὶ καρτερίαν, ἡ δὲ τιμὴ τῶν συμμάχων, κατ' ἀμφοτέρους τοὺς ἀγῶνας τούτους, διεσώθη κυρίως ὑπὸ τῶν Θηβαίων ὁπλιτῶν. Ὥστε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἠδυνήθη μὲν ν' ἀνορθώσῃ τὸ πολίτευμα, ν' ἀνορθώσῃ τὰ τείχη αὐτῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εἶχε πλέον τὰ ἠθικὰ προσόντα δι' ὧν ἤκμασέ ποτε, δὲν ἦτο πεπρωμένον ν' ἀνακτήσῃ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀξίαν καὶ ἡγεμονίαν. Καὶ ἐνταῦθα ἴσως ἐρωτήσῃ ὁ ἀναγνώστης, διατί νεώτεραι πολιτεῖαι, παθοῦσαι ἠθικὰς ἀλλοιώσεις καὶ ὑλικὰς συμφορὰς ἀναλόγους τῶν ὅσας ἔπαθεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακύψωσι καὶ ἐνίοτε ἔτι μείζονες ἢ πρότερον ν' ἀναδειχθῶσιν, αἱ δ' Ἀθῆναι τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Κίμωνος οὐδέποτε πλέον ἀνεβίωσαν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν ἀπαντᾷ εἰς μόνας τὰς Ἀθήνας ἀλλ' εἰς ὅλας τὰς ἀρχαίας πολιτείας ἕνεκα τῆς δουλείας ἥτις ἐπεκράτει εἰς αὐτάς. Τῷόντι αἱ ἀρχαῖαι πολιτεῖαι συνέκειντο ἐξ ἐλευθέρων καὶ δούλων. Οἱ ἐλεύθεροι ἀπετέλουν τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν μερίδα καὶ ἀντεστοίχουν πρὸς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τοῦ νεωτέρου κόσμου τάξεις, οἱ δὲ δοῦλοι, οἱ παντὸς πολιτικοῦ δικαιώματος ἐσαεὶ ἀπεστερημένοι, ἐπεῖχον τὸν τόπον τοῦ σημερινοῦ, μεγάλου τῶν ἐθνῶν πλήθους. Ἀλλ' αἱ νεώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, παντοῦ καὶ πάντοτε, διὰ τῆς μακροχρονίου ἀπολαύσεως ὅλων τῶν προσηρτημένων εἰς αὐτὰς ἀγαθῶν φύσει ῥέπουσι πρὸς τὴν ἀπώλειαν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν δι' ὧν ποτε προήχθησαν ὑπὲρ τὸν κοινὸν ὅμιλον. Καὶ ὁσάκις τοῦτο συμβῇ ἡ πολιτεία μαραίνεται. Ἀλλ' εἰς τὸν νεώτερον κόσμον ὁ μαρασμὸς δύναται νὰ μὴ εἶναι διηνεκής, διότι αἱ κατώτεραι τάξεις, οὖσαι ἐλεύθεραι, ἔρχονται εἰς ἀναπλήρωσιν τῆς ἠθικῆς ἐκλύσεως τῶν ἀνωτέρων καὶ πολλάκις δίδουσι νέαν καὶ πλείονα ζωὴν εἰς τὴν πολιτείαν· ὅπως συνέβη ἰδίως εἰς τὴν Γαλλίαν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὸν ἀρχαῖον ὅμως κόσμον τὸ ἀναπληρωτικὸν τοῦτο κεφάλαιον δὲν ὑπῆρχε, διότι, ὡς προείπομεν, οἱ δοῦλοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντικαταστήσωσι ποτὲ τοὺς ἐλευθέρους. Ἅμα λοιπὸν οἱ ἐλεύθεροι ἀπέβαλλον τὰς ἀρετὰς δι' ὧν ἤκμασαν, ἡ πολιτεία διὰ παντὸς ἐφθείρετο· καὶ τοῦτο τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ, ἐπειδὴ αἱ πολιτεῖαι ἦσαν μικραὶ καὶ συνέκειντο ἐξ εὐαρίθμων πολιτῶν, οἱ δὲ πόλεμοι διηνεκεῖς, οἱ εὐάριθμοι ἐκεῖνοι πολῖται καὶ ὑλικῶς ἐμειοῦντο ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν πολέμων. Μήπως ἡ Σπάρτη, ἥτις, ἐν ἀρχῇ τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, εἶχεν 8.000 πολιτῶν, δὲν κατήντησε περὶ τὰ τέλη τῆς 4 νὰ μὴ ἔχῃ εἰμὴ 1000, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ εἰμὴ 700, ἐξ ὧν 100 μόνον ἦσαν οἱ γῆν κεκτημένοι; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ πολιτεία συγκειμένη ἐξ 100 ἢ καὶ 700 πολιτῶν; Ἂν δὲ τῶν Ἀθηναίων τὸ πλῆθος οὐδέποτε τοσοῦ-

τον ἠλαττώθη, τοῦτο συνέβη διότι, ἕνεκα τῆς εὐκολίας ἥτις ἐπεκράτει ἐνταῦθα περὶ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τοῦ μετοίκου καταστάσεως εἰς τὴν τοῦ ἰσοτελοῦς καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ ἰσοτελοῦς εἰς τὴν τοῦ πολίτου, οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἐπανειλημμένως ἀνεπληρώθησαν ὑπὸ ξένων, ὑπὸ μιγάδων, οἵτινες ὅμως πᾶν ἄλλο ἦσαν ἢ Ἀθηναῖοι.

Ἀλλ' ἂν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀνυψωθῇ αὖθις μέχρι τοῦ σημείου τῆς δόξης καὶ δυνάμεως εἰς ὃ ἄλλοτε εἶχε προαχθῆ, ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν τειχῶν αὐτῆς, συνδυαζομένη μάλιστα μεθ'ὅλων τῶν ἄλλων περιστάσεων τοῦ ἀνὰ χεῖρας πολέμου, ἦτο γεγονὸς ἐπιτήδειον νὰ καταπλήξῃ τὴν Σπάρτην. Ἡ ναυτικὴ αὐτῆς ἡγεμονία εἶχε καταλυθῆ διὰ τῆς περὶ Κνίδον πανωλεθρίας· διὰ δὲ τῆς συμμαχίας τοῦ Κόνωνος μετὰ τῶν Περσῶν ὁ πρῶτος ἠδύνατο νὰ διατηρῇ στόλον ὅστις οὐ μόνον ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Αἰγαίου ἐξέβαλε τοὺς Λακεδαιμονίους ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον ἐκυριάρχει. Ναὶ μὲν κατὰ ξηρὰν οἱ Σπαρτιᾶται ἀνεδείχθησαν νικηφόροι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Κορωνείᾳ· οὐ μόνον ὅμως αἱ δύο αὗται νῖκαι ἀπέβησαν ἀτελεσφόρητοι ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ Σπαρτιᾶται ἔπαθον καὶ κατὰ ξηρὰν ἧτταν ἀξιομνημόνευτον.

Εἴδομεν ὅτι ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει περὶ Κόρινθον καὶ Σικυῶνα διεξαγόμενος. Ἐνταῦθα ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ ἀθηναῖος Ἰφικράτης, ὅστις ἔμελλε ν' ἀναδειχθῇ εἷς τῶν ὀνομαστῶν στρατηγῶν τῆς ἀρχαιότητος, ἂν καὶ κατὰ δυστυχίαν ὄχι ἄρχων τῶν ἰδίων συμπολιτῶν. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὸ κράτιστον τῆς τῶν Ἀθηναίων δυνάμεως ἀπετέλουν οἱ ὁπλῖται τῆς πόλεως, ἤτοι οἱ ἔγκριτοι αὐτῆς πολῖται, οἱ δι' ἀποχρώσης ἀσκήσεως ἐπὶ τούτῳ ἐκ νεότητος παρασκευαζόμενοι καὶ διὰ πολλῆς προθυμίας ἐν τῇ ὡρίμῳ ἡλικίᾳ ἐπιτελοῦντες τὰ στρατιωτικὰ αὐτῶν καθήκοντα· ἀλλ' ἤδη διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸν βίον, εἰς τὰς ἕξεις, εἰς τὸ φρονήματα ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἤρχισε νὰ παραμελῆται ἡ ἐκπλήρωσις τῶν σπουδαίων ἐκείνων καθηκόντων. Οἱ μὲν νέοι διέτριβον μετὰ αὐλητρίδων καὶ ἑταιρῶν, οἱ δὲ μικρὸν ἐκείνων πρεσβύτεροι διημέρευον εἰς κύβους καὶ ἄλλας τοιαύτας ἀσωτίας, ἐν γένει δὲ ὁ δῆμος πλειότερον ἐνησχολεῖτο εἰς τὰς κοινὰς ἑστιάσεις καὶ κρεανομίας ἢ περὶ τὴν διάσωσιν τῆς τιμῆς καὶ τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως. Καὶ ἐπειδὴ ὡς ἐκ τούτου ἅπαντες οἱ πολῖται ἢ ἀπέφευγον τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἤ, καὶ ἂν ὑπηρέτουν,δὲν εἶχον ὅμως πλέον τὰ ἀρχαῖα προτερήματα τῆς ἀσκήσεως, τῆς πειθαρχίας, τῆς ἀνδρείας, τῆς φιλοτιμίας, ἠναγκάσθη ἡ πόλις νὰ συντηρῇ, παρεκτὸς τῶν ὁπλιτῶν, καὶ πολλοὺς μισθοφόρους, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐνεστῶτος πολέμου οἱ μισθοφόροι ἀπετέλεσαν τὸ ἄριστον τῆς δυνάμεως αὐτῆς μέρος, μάλιστα ἀφ' ἧς ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἰφικράτους καθυπέβαλεν αὐτοὺς εἰς αὐστηρὰν πειθαρχίαν καὶ ἐτελειοποίησεν ἐπιτηδείως τόν τε ὁπλισμὸν καὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὰς κινήσεις αὐτῶν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς πελταστάς. Ἡ πέλτη ἦτο ἀσπὶς μικρὰ καὶ ἐλαφρά, τὴν ὁποίαν ἔφερον κατ' ἀρχὰς οἱ Θρᾶκες, παρέλαβον δὲ παρ' αὐτῶν μετέπειτα καὶ οἱ Ἕλληνες, ὀνομάσαντες πελταστὰς τοὺς φέροντας τὸ ὅπλον τοῦτο στρατιώτας. Οἱ πελτασταὶ οὗτοι, καίτοι ἦσαν ὡπλισμένοι πλειότερον τῶν ψιλῶν μαχητῶν,δὲν εἶχον ἀποβῆ πολὺ χρήσιμοι εἰς τὴν πολεμικὴν ὑπηρεσίαν διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ πέλτη δυσκόλως ἠδύνατο ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν βαρεῖαν ἑλληνικὴν ἀσπίδα. Ἀλλά, ἂν ἡ πέλτη ἦτο πέρα τοῦ δέοντος ἐλαφρά, ἡ ἑλληνικὴ ἀσπὶς ἦτο τοσοῦτον ὀγκώδης ὥστε ἡ δι' αὐτῆς ὡπλισμένη φάλαγξ ἀπέβαινεν ἀναγκαίως σφόδρα δυσκίνητος. Τοῦτο παρατηρήσας ὁ Ἰφικράτης ἀπεφάσισε νὰ ὁπλίσῃ τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ διὰ τῆς θρᾳκικῆς πέλτης, ἀλλὰ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλαττώματα αὐτῆς δι' ἑτέρων τινῶν πλεονεκτημάτων. Ἐπὶ τούτῳ δὲ κατέστησε κατὰ τὸ ἥμισυ μακρό-

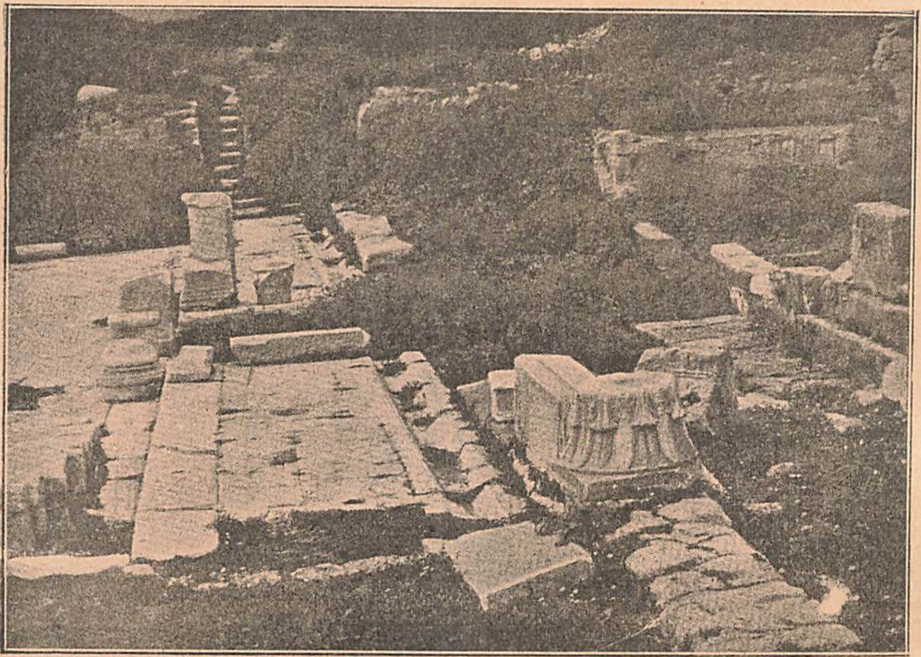
ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΜΥΡΙΩΝ
(Κατά τήν Ξενοφῶντος Κύρου ἀνάβασιν)
ΠΟΡΕΙΑ ΜΥΡΙΩΝ
ΤΟ ΠΕΡΣΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ
ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ
ΙΟΝΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
ΑΙΓΑΙΟΝ ΠΕΛΑΓΟΣ
ΕΡΥΘΡΑ ΘΑΛΑΣΣΑ
ΤΑΥΡΙΚΗ
ΣΚΥΘΙΚΟΣ ΚΑΥΚΑΣΟΣ ΟΡΟΣ
ΓΕΤΑΙ
ΚΕΛΤΟΙ
ΤΡΙΒΑΛΛΟΙ
ΑΥΤΑΡΙΑΤΑΙ
ΙΛΛΥΡΙΟΙ
ΔΑΡΔΑΝΟΙ
ΑΓΡΙΑΝΕΣ
ΠΑΙΩΝΙΑ
ΘΡΑΚΗ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΗΠΕΙΡΟΣ
ΙΒΗΡΙΑ
ΦΑΣΙΑΝΟΙ
ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑ
ΒΙΘΥΝΙΑ
ΜΑΡΙΑΝΔΥΝΟΙ
ΜΥΣΙΑ
ΛΥΔΙΑ
ΦΡΥΓΙΑ
ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ
ΑΡΜΕΝΙΑ
ΧΑΛΥΒΕΣ
ΣΚΥΘΙΝΟΙ
ΚΑΡΔΟΥΧΟΙ
ΚΑΡΙΑ
ΠΙΣΙΔΙΑ
ΛΥΚΙΑ
ΚΙΛΙΚΙΑ
ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ
ΑΣΣΥΡΙΑ
ΣΥΡΙΑ
ΦΟΙΝΙΚΗ
ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ
ΚΥΠΡΟΣ
ΑΡΑΒΙΑ
ΕΡΗΜΟΣ
ΝΑΒΑΤΑΙΟΙ
ΚΥΡΗΝΑΙΚΗ
ΛΙΒΥΑ
ΑΙΓΥΠΤΟΣ
Παντικάπαιον
Θεοδοσία
Ἡράκλεια
Ἴστρος
Ὀδησσός
Ἀπολλωνία
Φιλιππούπολις
Πίτυους
Διοσκουριάς
Φᾶσις
Ἀρμήνη
Σινώπη
Κοτύωρα
Κερασοῦς
Τραπεζοῦς
Ἀμισός
Ἀμάσεια
Κόμανα
Μοσσύνοικοι
Δρῖλαι
Μάκρωνες
Τάοχοι
Χαλκηδών
Βυζάντιον
Πέρινθος
Κύζικος
Ζέλεια
Δασκύλειον
Ἄγκυρα
Γόρδιον
Ἀσπόνα
Ἄβυδος
Ἴλιον
Ἀντανδρος
Ἀτραμύττειον
Πέργαμος
Μιτυλήνη
ΛΕΣΒΟΣ
ΧΙΟΣ
Σάρδεις
Τράλλεις
Ἔφεσος
Μίλητος
Ἁλικαρνασσός
Πέλται
Κελαιναί
Κολοσσαί
Ἴψος
Καΰστρου πεδίον
Θύμβριον
Τυριάειον
Ἰκόνιον
Τύανα
Μάζακα
Μελιτήνη
Σαμόσατα
Κάρραι
Νίσιβις
Ῥέσαινα
Μέσπιλα (Ερ. Νινευή)
Λάρισα
Γαυγάμηλα
Ἄρβηλα
Χαύων
Ἀμίδα
Κιλίκιαι Πύλαι
Ταρσός
Ἀγχιάλη
Σόλοι
Ἰσσός
Σῶχοι
Μυρίανδος
Θάψακος
Κορσωτή
Καιναί
Παρυσάτιδος κῶμαι
Ὦπις
Σιττάκη
Πύλαι
Κούναξα
Χαρμάνδη
Βαβυλών
Σαλαμίς
Ἄραδος
Ἀμαθοῦς
Τρίπολις
Βύβλος
Σιδών
Τύρος
Ἄκη
Δαμασκός
Ἐμέσσα
Παλμύρα
Ἱεροσόλυμα
Μαϊουμᾶς
Γάζα
Πηλούσιον
Πέτρα
Ἡλιούπολις
Μέμφις
Ἡρακλειόπολις
Ἑρμούπολις
Χέμμις
Κάνωβος
Παραιτόνιον
Ἀμμώνειον
Κυρήνη
Βάρκα
Ἄζιρις
Κνωσσός
Γόρτυνα
ΡΟΔΟΣ
Ξάνθος
Τελμησσός
Φασηλίς
Ἀσπενδος
Σίδη
Πέργη
Ἐπίδαμνος
Ἀπολλωνία
Πήλιον
Πέλλα
Αἰγαί
Θέρμη
Ὄλυνθος
Ἀμφίπολις
Φίλιπποι
Μαρώνεια
Ἄβδηρα
Ἀμβρακία
Φεραί
Κρανών
Χαλκίς
Θῆβαι
Ἀθῆναι
Κόρινθος
Ἄργος
Μεγαλόπολις
Σπάρτη

τερα τά τε ἐλαφρὰ δόρατα καὶ τὰ βραχέα ξίφη τὰ ὁποῖα ἔφερον οἱ πελτασταί· καὶ ἐνταῦτῷ ἐπενόησεν ὑποδήματά τινα τῶν στρατιωτῶν εὔλυτα καὶ κοῦφα, τὰ ἀπ' ἐκείνου «Ἰφικρατίδας ὑποδέσεις» ὀνομασθέντα, καταστήσας οὕτω τοὺς πελταστὰς αὐτοῦ ἐπιτηδειοτέρους ἢ ἄλλοτε καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, διὰ τῶν νέων ἀκοντίων καὶ τῶν ξιφῶν· ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἦσαν τὰ μάλιστα εὐκίνητοι καὶ ἤδη ηὔξησε τὸ προτέρημα αὐτῶν τοῦτο διὰ τῶν νέων ὑποδέσεων, προδήλως ἀπέβησαν πολὺ τῶν ὁπλιτῶν δεξιώτεροι εἴς τινας εἰδικὰς περιστάσεις. Διότι, ἂν οἱ ὁπλῖται διετήρησαν τὴν ὑπεροχὴν εἰς τοὺς ἐν πεδίοις ὁμαλοῖς ἐκ παρατάξεως ἀγῶνας, οἱ πελτασταὶ τοῦ Ἰφικράτους κατίσχυον αὐτῶν ὁσάκις προέκειτο νὰ ἐπιπέσωσιν αἰφνιδίως κατὰ τοῦ πολεμίου ἢ νὰ κυκλώσωσιν αὐτὸν ἢ νὰ συμπληρώσωσι τὴν ἧτταν, ἰδίως ἐν χωρίοις ἀνωμάλοις. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰφικράτης πολλάκις ἤδη ἔτρεψε περὶ Σικυῶνα τοὺς τῶν Λακεδαιμονίων συμμάχους καὶ ηὐδοκίμησεν εἰς διαφόρους κατὰ τὴν Ἀρκαδίαν ἐπιδρομάς· δὲν εἶχεν ὅμως ἔτι ἀγωνισθῆ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους αὐτούς, οἵτινες τούτου ἕνεκα γαυριῶντες ἐνέπαιζον τοὺς συμμάχους λέγοντες ὅτι φοβοῦνται τοὺς πελταστὰς «ὥσπερ μορμῶνας παιδάρια». Ἀλλ' ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ τιμωρηθῶσι πικρῶς διὰ τὸν σαρκασμὸν τοῦτον.

Τὴν ἡγεμονίαν τοῦ περὶ Κόρινθον ἀγῶνος εἶχεν ἀναλάβει αὖθις ὁ Ἀγησίλαος, ὅστις, ὢν κύριος τοῦ Λεχαίου, τοῦ Κρομμυῶνος καὶ τοῦ Σιδοῦντος, ἐπέτυχε, κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ἢ Μάιον τοῦ 392, νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ Πείραιον καὶ τὴν Οἰνόην, οὐ μόνον πλείστην πορισθεὶς λείαν καὶ πλείστους λαβὼν αἰχμαλώτους ἐνταῦθα ἀλλὰ καὶ πανταχόθεν ἤδη ἀποκλείσας τὴν Κόρινθον καὶ διακόψας τὴν μετὰ τῆς Βοιωτίας συγκοινωνίαν της. Τοσοῦτο δὲ ἐκ τούτου ἐξεπλάγησαν οἱ σύμμαχοι ὥστε ἔπεμψαν ἅπαντες καὶ ἰδίως οἱ Θηβαῖοι πρέσβεις πρὸς αὐτὸν περὶ εἰρήνης. Ὁ δέ, πνέων ὑπέρμετρον μῖσος ἐξαιρέτως κατὰ τῶν Θηβαίων, ἐφιλοτιμήθη νὰ ταπεινώσῃ αὐτούς, καί, προσελθόντας, ἐπροσποιήθη ὅτι δέν τους βλέπει, ἐνῷ εἶχον ἤδη πλησιάσει πολύ. Οὕτω δὲ μεγαλοφρονῶν καὶ εὐχαριστούμενος περὶ τὴν ταπείνωσιν τῶν νενικημένων ἀντιπάλων ἐκάθητο ὁ Ἀγησίλαος ἐντός τινος περὶ τὸν λιμένα κυκλοτεροῦς οἰκοδομήματος ἔχων ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους, ἐν συνοδίᾳ τῶν λακεδαιμονίων ὁπλιτῶν διερχομένους, ἐθεώρει μετ' ἀπορίας καὶ τὸ ἐνταῦθα συρρεῦσαν πλῆθος, ὅτε αἴφνης προσήλασεν ἱππεύς, τοῦ ὁποίου ὁ ἵππος ἦτο ἱδρῶτι περίρρυτος. Ὑπὸ πολλῶν ἐρωτώμενος τίνα φέρει ἀγγελίαν οὐδενὶ ἀπεκρίνατο, ἀλλὰ σπεύσας πρὸς τὸν Ἀγησίλαον καὶ ῥίψας ἑαυτὸν κάτω ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ προσδραμὼν ἐλάλησε σκυθρωπός. Ὁ βασιλεὺς ἅμα ἀκούσας ἀνεπήδησεν εὐθὺς ἐκ τῆς ἕδρας καὶ ἔλαβε τὸ δόρυ καὶ διέταξε τὸν κήρυκα νὰ καλέσῃ τοὺς πολεμάρχους, τοὺς πεντηκοντῆρας καὶ τοὺς ξεναγούς. Συνδραμόντας δὲ διέταξεν αὐτοὺς νά τον παρακολουθήσωσιν ἄνευ ἀναβολῆς, μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς φρουρῶν καὶ παρήγγειλεν ὅλα τὰ λοιπὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα ἔτι δὲν εἶχον γευματίσει, νὰ φάγωσι τάχιστα ὅ,τι ἠδύναντο καὶ νὰ τρέξωσιν ὁμοίως κατόπιν αὐτοῦ. Μεθ' ὃ ἀνεχώρησεν ὡς ἀστραπή. Ἀλλὰ μόλις εἶχε προχωρήσει ὀλίγον καὶ τρεῖς ἕτεροι πάλιν ἱππεῖς προσελάσαντες ἀνήγγειλαν ὅτι τὰ πάντα εἶχον τελειώσει. Τότε διέταξε νὰ θέσωσι τὰ ὅπλα καὶ ἀναπαύσας ὀλίγον χρόνον τὸν στρατὸν ἀπήγαγεν αὐτὸν ὀπίσω τεθλιμμένος.

Θλιβερὰ τῷόντι ἦτο ἡ εἴδησις, ἥτις ὡς ἀμείλιχός τις νέμεσις διέκοψε τοὺς θριαμβικοὺς διαλογισμοὺς τοῦ Ἀγησιλάου· οἱ πελτασταὶ τοῦ Ἰφικράτους εἶχον νικήσει καὶ ἐξολοθρεύσει ὁλόκληρον Λακεδαιμονίων μόραν. Οἱ ἀμυκλαῖοι ὁπλῖται εἶχον ἀναχωρήσει ἐκ Λεχαίου ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ τελέσωσι τὴν μεγάλην αὐτῶν πανήγυριν, τὰ Ὑακίνθια. Ἡ ὁδὸς ἣν ἔμελλον ν' ἀκολουθήσωσι, βαδίζοντες ἀπὸ Λεχαίου εἰς

Σικυῶνα, διήρχετο ἀμέσως ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Κορίνθου, ὥστε ὁ ἐν Λεχαίῳ πολέμαρχος ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ συνοδεύσῃ αὐτοὺς μέχρι τινὸς μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν τεταγμένης μόρας, ἑξακοσίων ὁπλιτῶν, ἔτι δὲ καὶ μετὰ μόρας ἱππικοῦ ἄδηλον ἐκ πόσων ἀνδρῶν συγκειμένης. Ἀφοῦ δὲ διῆλθον ἔμπροσθεν τῆς Κορίνθου καὶ ἔφθασαν εἰς χῶρόν τινα ἀπέ-

Ἡ ὁδὸς ἀπὸ Κορίνθου πρὸς τὸ Λέχαιον

χοντα εἴκοσιν ἢ τριάκοντα στάδια ἀπὸ Σικυῶνος, ὁ πολέμαρχος ἐνόμισεν ὅτι παρῆλθε πᾶς κίνδυνος καὶ ἀφήσας αὐτοὺς ἤρχισε νὰ ἐπιστρέφῃ μετὰ τῆς μόρας τῶν ὁπλιτῶν εἰς Λέχαιον, διατάξας ὅμως τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἱππικοῦ ἤ, καθὼς ἔλεγον οἱ Λακεδαιμόνιοι, τὸν ἱππαρμοστήν, νὰ ἐξακολουθήσῃ προπέμπων τοὺς Ἀμυκλαίους ἕως ὅτου οὗτοι ἤθελον ἐπιθυμήσει τοῦτο, καὶ ἔπειτα, στρέψας πρὸς τὰ ὀπίσω, νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτόν.

Ὁ πολέμαρχος, ὅστις ἐφοβήθη μήπως οἱ Ἀμυκλαῖοι προσβληθῶσι κατὰ τὴν πλησίον τῆς Κορίνθου διάβασιν αὐτῶν, καὶ τούτου ἕνεκα εἶχε συνοδεύσει αὐτούς, δὲν ἐφαντάζετο ποτὲ ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ τρέξῃ τοιοῦτόν τινα κίνδυνον ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀγομένη μόρα 600 ὁπλιτῶν. Ἐντούτοις ὁ Ἰφικράτης ἀφῆκε μὲν ὁλόκληρον τὸ σῶμα νὰ περάσῃ ἀπρόσβλητον ἀλλ' ἤδη θεωρῶν ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Κορίνθου τοὺς 600 ὁπλίτας ἐπιστρέφοντας ἄνευ ἱππικοῦ καὶ ψιλῶν ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατ'αὐτῶν. Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον καὶ ὁπλῖται ἀθηναῖοι,ὧν ἐστρατήγει Καλλίας ὁ Ἱππονίκου,καὶ τὸ φυσικώτερον ἦτο ὁπλῖται κατὰ ὁπλιτῶν ν'ἀντιπαραταχθῶσιν·ἀλλ'ὁ Ἰφικράτης προετίμησε νὰ διαπράξῃ τὸ τόλμημα διὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ μὲν Καλλίας παρέταξε τοὺς ὁπλίτας οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ὁ δὲ Ἰφικράτης λαβὼν τοὺς πελταστὰς ἐπετέθη κατὰ τῆς μόρας ἐκ πλαγίου καὶ ὄπισθεν. Πλησιάσας μέχρι βολῆς ἀκοντίου ἔρριψεν ἐπ'αὐτοὺς βροχὴν ἀκοντίων καὶ βελῶν, δι' ὧν ἐπληγώθησαν καὶ ἐφονεύθησαν πολλοί, μάλιστα ἀπὸ τοῦ μέρους τὸ ὁποῖον δὲν προεφυλάττετο ὑπὸ τῶν ἀσπίδων, ἤτοι ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ μέρους. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ

σταθῶσι, καὶ ἀποπέμψας εἰς Λέχαιον τοὺς τραυματίας παρήγγειλε «τὰ δέκα ἀφ' ἥβης» νὰ ἀποδιώξωσι τοὺς ἐπιτιθεμένους. Τὰ «δέκα ἀφ'ἥβης» ἦσαν οἱ νεώτεροι ὁπλῖται, οἱ ἀπὸ 18 μέχρις 28 ἐτῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι οὗτοι ὁπλῖται φορτωμένοι βαρείας ἀσπίδας δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσωσι τοὺς ἐλαφροτέρους πολεμίους, ἐπιτηδειοτάτους ὄντας πρὸς ὑποχώρησιν. Ἅμα δὲ μετὰ τὴν ματαίαν ἐκείνην δίωξιν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς τάξεις αὐτῶν στρέψαντες καὶ οἱ πελτασταὶ ἐπανέλαβον τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἐφόνευσαν 9 ἕως 10 ὁπλίτας. Τότε ὁ πολέμαρχος διέταξε νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός· ἀλλὰ τότε ἐπανέλαβον οἱ πελτασταὶ τὴν προσβολὴν καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ σταθῇ καὶ πάλιν· παρήγγειλε δὲ ἤδη οὗτος «τὰ πεντεκαίδεκα ἀφ'ἥβης», ὅ ἐστι τοὺς ἀπὸ 18 μέχρι 33 ἐτῶν ὁπλίτας, νὰ ἐξορμήσωσιν ἵνα ἀποκρούσωσι τοὺς πελταστάς. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως ὑπῆρξεν ὅμοιον τοῦ προτέρου· διώκοντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσι τοὺς διωκομένους, καὶ ἅμα ἠθέλησαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς τάξεις, ἀπέβαλον τοὺς γενναιοτέρους τῶν ὁπλιτῶν. Τοιουτοτρόπως ἐξηκολούθησεν ἡ παράδοξος αὕτη μάχη, καθ' ἣν οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔπιπτον καὶ ἠθύμουν οἱ δὲ πελτασταὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνθαρρυνόμενοι ὀξύτερον ἐπετίθεντο. Τὸ ἤδη καταφθάσαν ἱππικὸν παρέσχεν ἀναψυχήν τινα εἰς τὴν κακῶς πάσχουσαν μόραν. Ἀλλὰ τὸ λακωνικὸν ἱππικὸν δὲν εἶχε ποτὲ πολλὴν ἀξίαν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ πλειότερον τῶν νεωτέρων ὁπλιτῶν, ὥστε δὲν ἀνεχαίτισε τὴν δίωξιν. Τελευταῖον, ἀφοῦ ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί, οἱ δὲ περιλιπόμενοι περιῆλθον εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, κατώρθωσεν ὁ πολέμαρχος νὰ φθάσῃ εἰς ὕψωμά τι ἀπέχον τῆς μὲν θαλάσσης ὡς δύο στάδια τοῦ δὲ Λεχαίου ὡς δεκαὲξ ἢ δεκαεπτά. Ἐνταῦθα ὅμως οἱ Λακεδαιμόνιοι οὐ μόνον ἐξηκολούθησαν ὑπὸ τῶν πελταστῶν προσβαλλόμενοι ἀλλ' εἶδον καὶ τοὺς ὁπλίτας τοῦ Καλλίου ἐπερχομένους· ὅθεν ἀπελπισθέντες ἤδη ἐτράπησαν τῇδε κἀκεῖσε εἰς φυγήν, οἱ μὲν πρὸς τὸ Λέχαιον, ὅπου ἔφθασαν ὀλίγοι τινὲς μετὰ τῶν ἱππέων, οἱ δὲ πρὸς τὴν πλησιεστέραν παραλίαν, ὅπου προσῆλθον ἐκ Λεχαίου ἀκάτιά τινα εἰς διάσωσιν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ ἀκαταπόνητοι πελτασταὶ δὲν ἔπαυσαν διώκοντες τοὺς ἐσπαρμένους ὁπλίτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτο συνεπλήρωσαν τὴν καταστροφὴν τῆς δυστυχοῦς μόρας ὥστε ἐκ τῶν ἑξακοσίων αὐτῆς ἀνδρῶν εὐάριθμοι ἐπέζησαν.

Αὕτη ἦτο ἡ συμφορὰ τῆς ὁποίας τὰς διαφόρους περιπετείας ἐκόμισαν οἱ ἀλληλοδιαδόχως ἐκπεμφθέντες πρὸς τὸν βασιλέα ἱππεῖς, καὶ ἥτις ἐπήγαγε τοσοῦτο παράδοξον ἀλλοίωσιν εἰς τὸ κατὰ τὴν πρωίαν ἐκείνην θριαμβικὸν ἔτι τοῦ Ἀγησιλάου ἀξίωμα. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ σύμμαχοι οὐδένα ἐποίησαν πλέον π ερὶ εἰρήνης λόγον· καὶ ἔδειξαν μὲν ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν φρόνημα, διότι, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, οἱ υἱοί, οἱ πατέρες, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τῶν πεσόντων, «ὥσπερ νικηφόροι, λαμπροὶ καὶ ἀγαλλόμενοι τῷ οἰκείῳ πάθει περιήεσαν», ἀλλ' ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι ἔκτοτε οὐ μόνον οὐδὲν γενναῖον περὶ Κόρινθον διέπραξαν ἀλλ' ὁ μὲν Ἀγησίλαος ἐπανῆλθεν οἴκοι ὁ δ' Ἰφικράτης ἀνέλαβε τὰ πλεῖστα τῶν περὶ Κόρινθον ἐπικαίρων χωρίων.

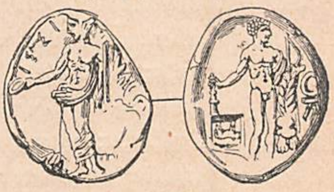
Ἡ Σπάρτη λοιπόν, ἥτις εἶχεν ἀποβάλει τὴν κατὰ θάλασσαν ἡγεμονίαν, ἥτις εἶχεν ἐξωσθῇ καὶ ἀπὸ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, κατήντησεν ἤδη νὰ φοβῆται μήπως ἐπὶ τέλους δὲν δυνηθῇ νὰ διατηρήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Τοὐλάχιστον ἐπείσθη ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνακτήσῃ δι' οἰκείων δυνάμεων τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν, μάλιστα ἐνόσῳ οἱ ἀντίπαλοι εἶχον σύμμαχον τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν. Καὶ ἔπειτα ἡ παράτασις τοῦ πολέμου τούτου, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου πολέμου, δὲν συνέφερε κατ' οὐδένα λόγον εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν τῆς Σπάρτης «ὡς τὸν Ἀγησίλαον αὔξοντος καὶ ποιουν-

τος ἐνδοξότατον καὶ μέγιστον», λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ βασιλέως ἐκείνου. Ὅθεν ἐν ἔτει 392, ἤτοι κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ἡ περὶ Κόρινθον συμφορά, ἀπεφάσισε ν' ἀποσπάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας μετὰ τῶν Ἀθηναίων, Θηβαίων καὶ τῶν ἄλλων πολεμίων, καὶ παρεκτὸς τούτου νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἴδιον αὐτῆς σύμμαχον. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν σπαρτιάτην Ἀνταλκίδαν, ἄνδρα φημιζόμενον μὲν ἐπὶ πανουργίᾳ ὅστις ὅμως δὲν εἶχε τῇ ἀληθείᾳ ἀνάγκην πολλῆς τέχνης ἵνα ἐπιτύχῃ ὅ,τι ἐπέτυχεν, εἰς ἀνταλλαγὴν τῶν θυσιῶν τὰς ὁποίας ἡ Σπάρτη ἐφάνη πρόθυμος νὰ κάμῃ. Πρὸ πάντων ὁ Ἀνταλκίκας προέτεινεν, ἐννοεῖται, τὴν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας παράδοσιν ὅλων τῶν κατὰ τὴν ἀσιανὴν ἤπειρον Ἑλλήνων. Ἡ Σπάρτη εἶχε πράξει τοῦτο καὶ ἄλλοτε, εἰς πολὺ εὐτυχεστέρας περιστάσεις, ὥστε οὐδεμίαν εἶχε τύψιν συνειδότος, νῦν, ὅτε ἐκινδύνευεν αὐτὴ νὰ θυσιάσῃ πάλιν τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους Ἕλληνας. Ἀλλ' ἡ θυσία αὕτη ἤρκει, ἵνα ἀποσπάσῃ τὸν μέγαν βασιλέα ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν ἀντιπάλων, δὲν ἤρκει ὅμως καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν σύμμαχον αὐτῆς, ἐνόσῳ ἡ Σπάρτη ἐπεζήτει τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἡγεμονίας· διότι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐνεθυμεῖτο ὅτι ἡ πρώτη τῆς ἡγεμονίας ταύτης πρᾶξις ὑπῆρξεν ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν στρατεία καὶ δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπάνοδον καταστάσεως πραγμάτων δυναμένης νὰ ἐπιφέρῃ νέους ὁμοίους κατὰ τοῦ κράτους αὐτοῦ κινδύνους. Τοῦτο ἐνόησαν ἐκ προοιμίου οἱ Σπαρτιᾶται καὶ διὰ τοῦτο παρήγγειλαν τὸν Ἀνταλκίδαν νὰ προτείνῃ, δεύτερον, ὄχι τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς ἀλλ' ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνίδες πόλεις, καὶ μικραὶ καὶ μεγάλαι, θέλουσιν ἀφεθῆ αὐτόνομοι. Ἡ τοιαύτη τῆς παρούσης κρίσεως λύσις συνέφερε τὰ μέγιστα καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην. Συνέφερεν εἰς τὸν βασιλέα, διότι ἡ ἀπόλυτος αὐτονομία ἑκάστης ἑλληνίδος πόλεως ἐσήμαινε τὴν ἔλλειψιν πάσης πολιτικῆς ἑνότητος, ὅ ἐστι τὴν ἐξασθένησιν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Συνέφερε δὲ καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, διότι ἐπανερχομένης οὕτω τῆς Ἑλλάδος εἰς ἣν ἦτο πρὸ τῶν Μηδικῶν κατάστασιν, δηλαδὴ περιοριζομένων τῶν Ἀθηναίων εἰς μόνην τὴν Ἀττικήν, τῶν Θηβαίων εἰς μόνας τὰς Θήβας καὶ οὕτω καθεξῆς, οἱ Λακεδαιμόνιοι, καθὸ ἄρχοντες τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας, χωρῶν τὰς ὁποίας ἔμελλον νὰ διατηρήσωσι διότι ἀνέκαθεν εἶχον, καθὸ ἄρχοντες ἐν ἄλλαις λέξεσι τῶν δύο πέμπτων τῆς Πελοποννήσου, ἔμελλον νὰ εἶναι τὸ ἰσχυρότερον τῆς Ἑλλάδος κράτος. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη πρότασις τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς τοὺς Πέρσας συνεπήγετο ἀπαραιτήτως καὶ τρίτην, τὴν πρότασιν τῆς μεταξὺ αὐτῶν συμμαχίας, ἵνα ἐκτελεσθῶσιν οἱ ὅροι τῆς δευτέρας προτάσεως· διότι δὲν ἦτο φυσικὸν οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Θηβαῖοι, οἱ Κορίνθιοι καὶ ἄλλαι μεγάλαι τῆς Ἑλλάδος πόλεις νὰ ὑποκύψωσιν οἰκειοθελῶς εἰς τοὺς ὅρους αὐτούς· οἱ Ἀθηναῖοι λ. χ. ἤλπιζον ἤδη τὴν ἀνάκτησιν, ἂν ὄχι τῆς προτέρας αὐτῶν ἡγεμονίας, τοὐλάχιστον μέρους αὐτῆς· οἱ Θηβαῖοι ἠξίουν νὰ διατηρήσωσι τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βοιωτίας, καὶ ἄλλοι ἄλλα. Ἔπρεπεν ἄρα νὰ καταναγκασθῶσιν εἰς τὸ νὰ παραιτήσωσι τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις· καὶ ἐπειδὴ ἡ πεῖρα τῶν τριῶν τελευταίων ἐτῶν, 394, 393, 392, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ ἁπάντων ἐδέησε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν βασιλέα νὰ συμπράξῃ μετ' αὐτῆς ἐπὶ τούτῳ.

Αὗται ἦσαν αἱ περιβόητοι τοῦ Ἀνταλκίδου προτάσεις, προτάσεις ὅσον ἐνδέχεται συμφέρουσαι εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν· δι' αὐτῶν οὗτος ἀνελάμβανε διὰ μιᾶς τὴν κυριαρχίαν ὅλων τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων, ἔβλεπε τὴν Ἑλλάδα καθιεροῦσαν τὴν ὀλεθρίαν ἀρχήν, ὅτι δὲν θέλει ποτὲ πλέον νὰ ἑνωθῇ εἰς ἓν κράτος, καί, τὸ πάντων λαμπρότερον, ἀπεδίδετο εἰς αὐτὸν ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὅ ἐστιν ἀνεγνωρίζετο οὗτος διαιτητής, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν ἀπόλυτος κύριος τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Καὶ ὅμως τοσαύτη

ἦτο ἡ ἀποστροφὴ τοῦ βασιλέως Ἀρταξέρξου κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν ὥστε ἐδέησε νὰ παρέλθωσι πέντε περίπου ἔτη πρὶν ἢ πεισθῇ νὰ παραδεχθῇ τοὺς ὅρους ἐκείνους. Ὁ Ἀνταλκίδας, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀσίαν, εὗρε σατράπην τῆς Ἰωνίας οὐχὶ πλέον τὸν Τιθραύστην ἀλλὰ τὸν Τιρίβαζον,ὅστις τὸ καθ'ἑαυτὸν οὔτε πάθος τι εἶχε κατὰ τῆς Σπάρτης οὔτε ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς, ὅπως ὁ προκάτοχος. Ἐξηκολούθει ὅμως ἄρχων τῆς γείτονος σατραπείας Δασκυλείου ὁ Φαρνάβαζος, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ὅσα παρὰ Σπαρτιατῶν ἔπαθε·κατέφθασαν δὲ καὶ πρέσβεις τῶν Ἀθηναίων,τῶν Θηβαίων, τῶν Κορινθίων καὶ τῶν Ἀργείων,ἐν οἷς καὶ ὁ ἀθηναῖος Κόνων,οἵτινες ἐνίσχυσαν τὴν κατὰ τῆς Σπάρτης διάθεσιν τοῦ Φαρναβάζου· καὶ αὐτὸς ὁ Ἀρταξέρξης ἀπετροπιάζετο, ὡς προείπομεν, πᾶσαν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους σχέσιν· ὅθεν ὁ Τιρίβαζος, καίτοι ἦτο προθυμότατος νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς προτάσεις τοῦ Ἀνταλκίδου, δὲν ἠδυνήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν παραδοχὴν αὐτῶν. Τὰ δὲ ἐπελθόντα γεγονότα μαρτυροῦσιν αὖθις τὴν ἀλλόκοτον παραλυσίαν ἥτις ἐπεκράτει εἰς τὸ περσικὸν βασίλειον. Ἐνῷ ἡ αὐλὴ ἀπέκρουε τὸν Ἀνταλκίδαν, ὁ Τιρίβαζος ὑπεστήριζεν αὐτὸν κρυφίως διὰ χρημάτων καὶ ἔβλαψε καιρίως τοὺς Ἀθηναίους φυλακίσας τὸν Κόνωνα, ὅστις περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀπέθανεν εἴτε ἐν τῇ φυλακῇ εἴτε, κατ' ἄλλους, ἐν Κύπρῳ, ὅπου ἠδυνήθη νὰ διασωθῇ. Ἀφ' ἑτέρου, ἀναχωρήσαντος καὶ τοῦ Τιριβάζου πρὸς τὸν βασιλέα, ὁ προσωρινὸς αὐτοῦ ἀναπληρωτὴς Στρούθας, φίλος ὢν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν,ἐξηκολούθησε δραστηρίως τὰς κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐχθροπραξίας καὶ κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς τὸν στρατὸν αὐτῶν τὸν ἐξ Ἐφέσου κατ' αὐτοῦ ὁρμήσαντα, καθ' ἣν περίπτωσιν ἔπεσε καὶ ὁ ἡγεμὼν τοῦ στρατοῦ τούτου Θίμβρων (1). Οἱ δ' Ἀθηναῖοι δὲν ἔπαυσαν θαλασσοκρατοῦντες διὰ Θρασυβούλου· καὶ ἐδολοφονήθη μὲν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 389 ὁ καλὸς κἀγαθὸς οὗτος ἀνήρ, ἐνῷ εἰσέπραττεν εἰσφοράς τινας εἰς τὰ παράλια τῆς Παμφυλίας, ἀλλ' ὁ σταλεὶς ἀντ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων Ἰφικράτης, διὰ λαμπρῶν κατορθωμάτων, ἠσφάλισε τὴν περὶ τὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον κυριαρχίαν αὐτῶν.

Νόμισμα τοῦ Τιριβάζου μὲ ἐπιγραφὴν ἑλληνικήν

(Ἀπόλλων καὶ ΙΣΣΙ(κόν). Τὸ νόμισμα ἐκόπη ὅτε ὁ Τιρίβαζος ἦτο σατράπης Ἀρμενίας· ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως Ἡρακλῆς κρατῶν ῥόπαλον καὶ τὴν λεοντῆν)

Τελευταῖον ἐκπέμπεται ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἐν ἔτει 388 καὶ πάλιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἀνταλκίδας ὀνόματι μὲν ὡς ναύαρχος πράγματι δὲ ἵνα ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τοὺς Πέρσας διαπραγματεύσεις· καὶ μεταβὰς μετὰ τοῦ Τιριβάζου εἰς Σοῦσα παρὰ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ κατέπεισεν ἤδη αὐτόν, διὰ τῆς συντόνου τοῦ σατράπου ἐκείνου ἐνεργείας νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν τῆς Ἑλλάδος ταπείνωσιν καὶ δούλωσιν. Ἵνα δὲ ἀσφαλισθῇ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀνεκάλεσεν οὗτος εἰς τὴν αὐλὴν τὸν Φαρνάβαζον, δοὺς μὲν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα, διορίσας δὲ σατράπην Δασκυλείου τὸν Ἀριοβαρζάνην, φίλον ὄντα καὶ ξένον τοῦ Ἀνταλκίδου. Ἐν ἔαρι λοιπὸν τοῦ 387 ἐπανῆλθον ὁ Ἀνταλκίδας καὶ ὁ Τιρίβαζος ἀπὸ Σούσων εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας φέροντες μεθ' ἑαυτῶν οὐ μόνον τὸ ἐπίσημον τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα περὶ τῆς εἰρήνης, διὰ τῆς σφραγῖδος αὐτοῦ

(1) Ὁ Θίμβρων μετὰ τὰς ἀποτυχίας αὐτοῦ ἐν τῇ στρατείᾳ τοῦ 399 π. Χ. ἀνακληθεὶς ἐπέμφθη αὖθις τῷ 392 π. Χ. εἰς τὴν μ. Ἀσίαν ἡγούμενος μοίρας στρατοῦ.

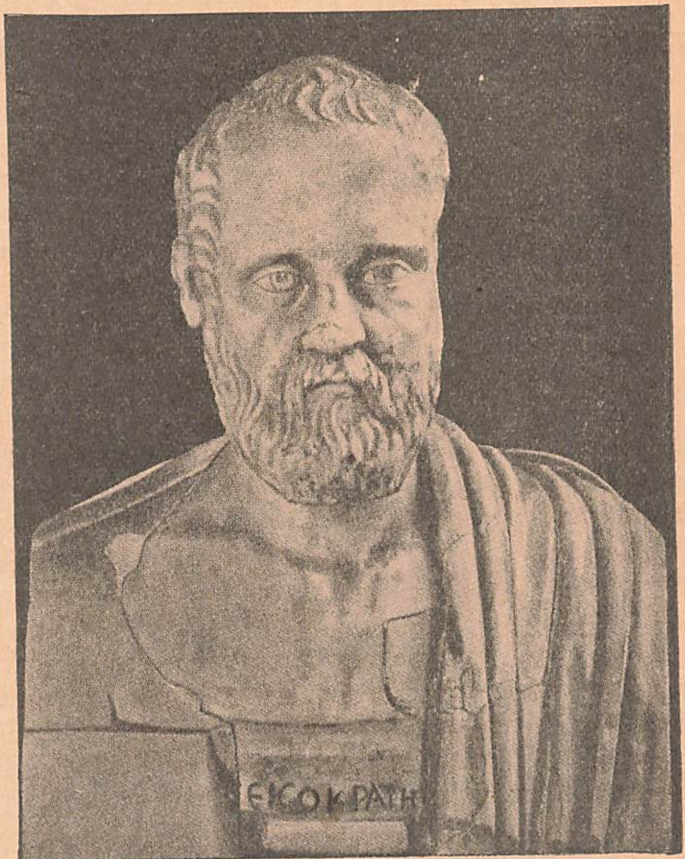
κεκυρωμένον, ἀλλὰ καὶ ἄφθονα χρήματα, δι' ὧν ἀμέσως ὁ 'Ανταλκίδας συνεκρότησε στόλον ἰσχυρότατον, πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀντιταχθῶσι, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἔλλειψιν χρηματικῶν πόρων. Καὶ ἔπειτα ὁ 'Ανταλκίδας, ἐννοῶν ὅτι ἅμα ἐνδώσωσιν οἱ 'Αθηναῖοι, οὐδεὶς θέλει ἠμπορέσει νὰ ἐπιμείνῃ, ἐφρόντισε νὰ δελεάσῃ αὐτούς, ποιήσας ἐξαίρεσίν τινα, πρὸς χάριν αὐτῶν καὶ μόνων, τῆς γενικῆς περὶ τῆς αὐτονομίας ὅλων τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἀρχῆς, καὶ ἐπιτρέψας εἰς αὐτοὺς τὰς νήσους Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον. 'Επόθουν καὶ οἱ 'Αργεῖοι τὴν εἰρήνην, διότι πολλὰ ἔπαθον δεινὰ ἀπὸ τῶν ἐπανειλημμένων εἰσβολῶν τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Ὥστε τὰ πάντα ἦσαν ἤδη ὥριμα πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν βουλευμάτων τῆς Σπάρτης, ὅτε ὁ Τιρίβαζος ἐκάλεσεν εἰς Σάρδεις τοὺς πρέσβεις ὅλων τῶν πόλεων ἵνα ἀκούσωσι τοὺς ὅρους τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας πρὸ μικροῦ ἐκόμισεν ἐκ Σούσων.

Ὁ Τιρίβαζος προσήγαγε τὸ πρωτότυπον τοῦ βασιλικοῦ δόγματος καὶ ἐπιδείξας τὰ βασιλέως σημεῖα ἀνέγνωσε γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ τὰ γεγραμμένα, ἔχοντα ὡς ἑξῆς· «'Αρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον, τὰς μὲν ἐν τῇ 'Ασίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι, καὶ τῶν νήσων Κλαζομενὰς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις, καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας, αὐτονόμους ἀφεῖναι, πλὴν Λήμνου καὶ Ἴμβρου καὶ Σκύρου· ταύτας δέ, ὥσπερ τὸ ἀρχαῖον, εἶναι 'Αθηναίων. Ὁπότεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτοις πολεμήσω μετὰ τῶν ταῦτα βουλομένων, καὶ πεζῇ καὶ κατὰ θάλατταν, καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασι». Γενομένης δὲ τῆς ἀναγνώσεως, προσεκλήθησαν οἱ πρέσβεις νὰ φέρωσιν εἰς γνῶσιν τῶν πόλεων αὐτῶν τὸ δόγμα καὶ νὰ συνέλθωσιν ἔπειτα εἰς Σπάρτην, ὅπου ἔμελλε ν' ἀποφασισθῇ ἡ παραδοχὴ ἢ ἡ ἀπόρριψις αὐτοῦ. Καὶ συνῆλθον τῳόντι βραδύτερον εἰς Σπάρτην, ὅπου πολλαὶ μὲν πόλεις ἠγανάκτησαν διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων διαπραχθέντα ἀλλὰ πᾶσαι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν, ἐνδίδουσαι εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν. Μόνοι οἱ Θηβαῖοι ἠθέλησαν ν' ἀποφύγωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ὅρων τοῦ δόγματος· ἰδόντες ὅμως ὅτι ὁ 'Αγησίλαος ἐπέρχεται κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ μεγάλου, πρὸς ὃν δὲν ἦσαν ἀξιόμαχοι, ἔσπευσαν καὶ οὗτοι νὰ κυρώσωσιν ἐνόρκως τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων.

Εἰς ταύτην τὴν ἐπ' 'Ανταλκίδου εἰρήνην, εἰς ταύτας τὰς ἐπ' 'Ανταλκίδου συνθήκας, διότι καὶ οὕτω καὶ οὕτως ὀνομάζουσιν οἱ ἕλληνες συγγραφεῖς τὸ προαναφερθὲν τοῦ μεγάλου βασιλέως δόγμα, ἀπέληξεν ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης. 'Αλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οὔτε εἰρήνη συνωμολογήθη οὔτε συνθῆκαι ἐγένοντο, ἁπλῶς δὲ πρόσταγμα ἐξεδόθη παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὡς ἀποκαλεῖ τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ μετ' ὀλίγον ἀκμάσας ἀθηναῖος ῥήτωρ 'Ισοκράτης ἐν τῷ «πανηγυρικῷ» αὐτοῦ λόγῳ (1)· πρόσταγμα τοῦ ὁποίου τὴν ἐκτέλεσιν ἀνέλαβον οἱ Σπαρτιᾶται, τῇ συνδρομῇ τοῦ 'Αρταξέρξου. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ βασιλεὺς 'Αγησίλαος, ἀκούσας τινὰ λέγοντα εἰς τὴν περίστασιν ταύτην· «φεῦ! τῆς Ἑλλάδος, ὅπου μηδίζουσιν ἡμῖν οἱ Λάκωνες»· «μᾶλλον, ἀπε-

(1) 'Ιδ. 'Ισοκρ. πανηγυρ. 34· «νῦν δὲ ἐκεῖνος (ὁ μέγας βασιλεύς) ἐστὶν ὁ διοικῶν τὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ προστάττων ἃ χρὴ ποιεῖν ἑκάστους καὶ μόνον οὐκ *ἐπιστάθμους*(σατράπας) ἐν ταῖς πόλεσι καθιστάς. Πλὴν γὰρ τούτων τί τῶν ἄλλων ὑπόλοιπόν ἐστι;— οὐ καὶ τοῦ πολέμου κύριος ἐγένετο καὶ τὴν εἰρήνην ἐπρυτάνευσε καὶ τῶν παρόντων πραγμάτων ἐπιστάτης καθέστηκεν; Οὐχ ὡς ἐκεῖνον πλέομεν ὥσπερ πρὸς δεσπότην, ἀλλήλων κατηγορήσαντες; οὐ βασιλέα τὸν μέγαν αὐτὸν προσαγορεύομεν ὥσπερ αἰχμάλωτοι γεγονότες; οὐκ ἐν τοῖς πολέμοις τοῖς πρὸς ἀλλήλους ἐν ἐκείνῳ τὰς ἐλπίδας ἔχομεν τῆς σωτηρίας, ὃς ἀμφοτέρους ἡμᾶς ἡδέως ἂν ἀπολέσειεν;».

κρίθη, οἱ Μῆδοι λακωνίζουσιν». Ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ λόγιον τοῦτο ἀπεικονίζει ἀκριβῶς ἀμφοτέρας τὰς ἐπόψεις ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐθεώρησεν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τὰ γενόμενα. Κατὰ τὸ ρητὸν τοῦ δόγματος γράμμα καὶ τὸν αὐθάδη τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐπικυρωθῇ ἄνευ συζητήσεως, εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ προκαλέσαντες αὐτὸ Λάκωνες ἐμήδισαν. Ναὶ μέν, διὰ τὴν ἀθλίαν τοῦ περσικοῦ κράτους κατάστασιν, ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης δὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ὅσον ἤθελον ὠφεληθῆ ὁ Κῦρος, ἢ ὁ Δαρεῖος, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Ξέρξης, ἐπὶ τῶν ὁποίων τοιαύτη πρᾶξις ἤθελε συνεπαγάγει ὁμολογουμένως τὴν δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀρταξέρξης περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀσφαλίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, ἀφήσας τοὺς Λακεδαιμονίους ἐλευθέρους νὰ ἐκτελῶσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸ δοκοῦν, τὰ ἀποφασισθέντα· οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι, ἕνεκα τῆς μονώσεως τῶν πόλεων καὶ τῆς ἀδιαλείπτως ἐπαπειλουμένης συνδρομῆς τῶν Περσῶν, ἐπέτυχον ἐπί τινα ἔτη, ἂν ὄχι τὴν ἀνάκτησιν τῆς προτέρας ἡγεμονίας, τυραννικὴν ὅμως τινὰ ὑπεροχήν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠδύναντο ἐπὶ τέλους νὰ λέγωσιν ὅτι, ὅπως ἔστρεψαν τὰ πράγματα, οἱ Μῆδοι ἐλακώνισαν. Ἀλλ' ὁ ἐπίλοιπος ἑλληνικὸς κόσμος οὐδέποτε ἠπατήθη εἰς τὴν τῆς πράξεως ταύτης κρίσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου μία μεγάλη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μερὶς παρεδόθη εἰς τοὺς βαρβάρους· διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου ἡ Ἑλλὰς ὑπέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν πολιτικὴν αὑτῆς καταδίκην, λέγουσα ὅτι οὐδέποτε θέλει πλέον ἑνωθῇ εἰς κράτος ἕν· τελευταῖον διὰ τοῦ δόγματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγράψωσιν ἐπὶ λιθίνων στηλῶν ἐν τοῖς κοινοῖς αὐτῶν ἱεροῖς, ἀνεκηρύχθη πανδήμως ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀτίμωσις καὶ δούλωσις, ὥστε, ἂν οἱ Λάκωνες δὲν ἐμήδισαν, βεβαίως ὅμως οὔτε ἑλλήνισαν κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην τῆς ἱστορίας ἡμῶν περίοδον.

Ἰσοκράτης
(Ἔπαυλις Ἀλμπάνη Ρώμη)

Οἰκτροτάτη πρὸ πάντων ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν προδοθέντων κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων. Οἱ σατράπαι ἔσπευσαν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἐπ' αὐτῶν κυριαρχίαν· εἰς τὰς κυριωτάτας τῶν πόλεων ἔκτισαν ἀκροπόλεις καὶ ἐνέβαλον φρουράς, τινὰς δὲ καὶ ὅλως κατέσκαψαν, μεταχειρισθέντες τοὺς κατοίκους ὡς δούλους, καὶ εὐνουχίζοντες μὲν τοὺς καλλίστους τῶν παίδων εἰσάγοντες δὲ εἰς τοὺς γυναικωνίτας αὐτῶν τὰς καλλίστας παρθένους. Αὗται αἱ περὶ τὰ παράλια τῆς Ἀσίας νῆσοι, Χίος, Σάμος, Ρόδος καὶ ἄλλαι, ἐξετέθησαν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν γειτόνων, διότι καθ' ἑαυτὰς μὲν δὲν ἦσαν πρὸς ἐκείνους ἐνάμιλλοι ἐν δὲ τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι οὐδεὶς ὑπῆρχε στόλος ἱκανὸς νὰ προστατεύσῃ αὐτάς. Μόνος ὁ γενναῖος Εὐαγόρας ὁ κύπριος, τοῦ ὁποίου τὴν χρηστότητα δικαίως ἐπήνεσεν ὁ προαναφερθεὶς Ἰσοκράτης, διὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐπιγεγραμμένου «Εὐαγόρου ἐγκώμιον», μόνος αὐτὸς ἠγωνίσθη τότε περιφανῶς κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας· ἀλλ' ἠναγκάσθη καὶ οὗτος νὰ καταστῇ ὑποτελὴς τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ μετ' ὀλίγον, περὶ τὸ 380 ἢ 379, ἐδολοφονήθη ὑπὸ εὐνούχου τινός, αὐτός τε καὶ ὁ ἄριστος τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Πνυταγόρας· τὴν δ' ἐν Σαλαμῖνι τῆς Κύπρου ἀρχὴν διεδέξατο, πάντοτε ὡς ὑποτελὴς τῶν Περσῶν, ἕτερος τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὁ Νικοκλῆς, πρὸς ὃν ὁ αὐτὸς Ἰσοκράτης ἔγραψε τήν τε γνωστὴν αὐτοῦ ἐπιστολὴν «περὶ τοῦ βασιλεύειν ἢ περὶ βασιλείας» καὶ ἕτερον λόγον «συμβουλευτικόν».

Νόμισμα τοῦ βασιλέως Εὐαγόρου

(Ἡρακλῆς φέρων τὴν λεοντῆν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Εὐαγόρου διὰ κυπριακῶν χαρακτήρων· ἐπὶ τῆς ἑτέρας ὄψεως τράγος, κάτω αὐτοῦ ΕΥ καὶ ἄνω «βασιλεὺς» διὰ κυπριακῶν χαρακτήρων)

Ἐνῷ δὲ οἱ ἐν Ἀσίᾳ καὶ οἱ περὶ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν οὕτως ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὴν αὐτογνώμονα δεσποτείαν τῶν σατραπῶν τοῦ μεγάλου βασιλέως, αἱ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι πόλεις ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων. Ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν καθιερωθεῖσαν νέαν ἀρχὴν τῆς αὐτονομίας τῶν πόλεων τούτων οὗτοι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τυραννίαν φοβεράν. Πρὸ πάντων διέσπασαν τὸν σύνδεσμον τὸν ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ πολέμου γενόμενον μεταξὺ Κορίνθου καὶ Ἄργους, καὶ τὴν μὲν Κόρινθον προσέλαβον αὖθις σύμμαχον τοὺς δὲ Ἀργείους αὖθις ἀπεμόνωσαν. Ἔπειτα ἐπεχείρησαν νὰ προλάβωσιν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἀνανέωσιν τῆς τῶν Θηβαίων ἡγεμονίας ἐν Βοιωτίᾳ· καὶ ἐπὶ τούτῳ διωργάνωσαν, εἰς ὅλας τὰς βοιωτικὰς πόλεις, ὀλιγαρχίας πολεμίας εἰς τοὺς Θηβαίους, καὶ εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἐγκατέστησαν φρουρὰς καὶ ἁρμοστὰς λακεδαιμονίους, ἰδίως δὲ εἰς Ὀρχομενὸν καὶ εἰς Θεσπιάς, διότι αἱ δύο αὗται πόλεις, καθὸ τὰ μάλιστα εἰς αὐτοὺς προσηλωμέναι, ἀπετέλεσαν τὸ κύριον ἔρεισμα τῆς κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἐνεργείας των. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀνῳκοδόμησαν τὴν ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τοσοῦτον οἰκτρῶς κατεδαφισθεῖσαν πόλιν τῶν Πλαταιέων καὶ συνῴκισαν ἐνταῦθα τοὺς σῳζομένους ἀπογόνους τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων· τοῦτο ὅμως ὄχι ἵνα ἀποδώσωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν αὐτονομίαν ἀλλ' ἵνα μεταχειρισθῶσιν αὐτοὺς ὡς ὄργανα τῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων· διότι ἐμβαλόντες εἰς τὴν νέαν πόλιν φρουρὰν καὶ ἁρμοστὴν Λακεδαιμόνιον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐχώρισαν οὕτω τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῶν Θηβῶν ἀφ' ἑτέρου δὲ ηὔξησαν τοὺς προμαχῶνας δι' ὧν περιέζωσαν τὴν τῶν Θηβῶν πόλιν.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἀπομόνωσιν τῶν πόλεων, ἤθελον, εἰ δυναιόν, καὶ αὐτὴν τὴν διάλυσιν αὐτῶν· καὶ διέπραξαν τοῦτο ὡς πρὸς τὴν Μαντίνειαν. Ἡ πόλις αὕτη εἶχεν ἄλλοτε συνοικισθῇ ἀπὸ πέντε κωμῶν· καὶ ἐπειδὴ

εἶχε συμπαθείας πρὸς τοὺς 'Αργείους οἱ Σπαρτιᾶται, ἐπιλαβόμενοι ἤδη προφάσεώς τινος, ἐπολιόρκησαν αὐτήν, τὴν ἠνάγκασαν νὰ παραδοθῇ καί την διῴκισαν, ὡς ἔλεγον οἱ Ἕλληνες, δηλαδὴ ἠνάγκασαν τοὺς κατοίκους ὅσοι ἄλλοτε συνῆλθον εἰς Μαντίνειαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς κώμας αὐτῶν, ὥστε ἔμεινεν ἔκτοτε καὶ ἡ Μαντίνεια αὕτη ἁπλῆ κώμη. Περὶ τοιαῦτα δὲ κατορθώματα διατρίψαντες κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐπ' 'Ανταλκίδου εἰρήνης ἐπεχείρησαν μετά τινα χρόνον ἔργον πολὺ μεγαλύτερον καὶ ὀλεθριώτερον.

Νόμισμα τῆς 'Ολύνθου ὡς πρωτευούσης τῆς χαλκιδικῆς ὁμοσπονδίας

('Απόλλων καὶ ΟΛΥΝΘ (ίων) Λύρα καὶ ΧΑΛΚΙΔΕΩΝ

'Επὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Περδίκκας Β',ἵνα ἀπομακρύνῃ τοὺς 'Αθηναίους ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς χώρας αὐτοῦ, εἶχε συνδράμει τοὺς κατὰ τῶν κυριάρχων ἐκείνων ἀγῶνας τῶν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ εἶχε προτρέψει αὐτὰς νὰ ὀχυρώσωσι τὴν Ὄλυνθον καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν κοινὸν ὁρμητήριον. Ἡ Χαλκιδική, ὡς γνωστόν, ἀπολήγει εἰς τρεῖς γλώσσας, ὧν ἡ μὲν μεσημβρινοδυτικὴ ὀνομάζεται Παλλήνη (Κασσάνδρα),ἡ δὲ ἀνατολικοβόρειος 'Ακτή(Ἅγιον ὄρος), ἡ δὲ ἐν τῷ μέσῳ Σιθωνία (Λόγγος). Ἡ Ὄλυνθος δὲν ἔκειτο ἐντὸς τῶν γλωσσῶν τούτων ἀλλὰ πλησιέστατα εἰς αὐτάς, μεταξὺ Παλλήνης καὶ Σιθωνίας, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ διαχωρίζοντος τὰς γλώσσας ταύτας Τορωνικοῦ κόλπου· ἡ δὲ προτροπὴ τοῦ βασιλέως Περδίκκου Β' ἐκαρποφόρησε λαμπρῶς. Ἡ Ὄλυνθος, ὠφελουμένη τὸ μὲν ἀπὸ τὰς ἔριδας ὅσαι συνέβησαν ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἐκείνου τὸ δὲ ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς εἰς οὓς εὑρίσκετο ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰ τέλη τῆς πέμπτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος,εἶχε κατορθώσει νὰ συγκροτήσῃ ὁμοσπονδίαν ἰσχυράν, τῆς ὁποίας ἐκοινώνησαν οὐ μόνον πολλαὶ τῶν κατὰ τὰ παράλια ἐκεῖνα ἑλληνίδων πόλεων ἀλλὰ καὶ πολλαὶ μακεδονικαὶ πόλεις καὶ χῶραι. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους καθ' οὓς εὑρισκόμεθα, καὶ ὅτε ἐβασίλευε τῆς Μακεδονίας ὁ 'Αμύντας Β' αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ Πέλλα εἶχε συνταχθῇ μετὰ τῶν 'Ολυνθίων ([1]).

Ἡ ὀλυνθιακὴ αὕτη ὁμοσπονδία, περὶ ἧς ὅμως δυστυχῶς δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις, εἶναι γεγονὸς ἀξιοσημείωτον τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνταῦθα βλέπομεν τὸ πρῶτον ἐφαρμοζομένην μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσοπολιτείας. Τφόντι ἡ Ὄλυνθος ἦτο μὲν πρωτεύουσα τοῦ κράτους τούτου πόλις ὄχι ὅμως πρωτεύουσα κυρίαρχος ὅπως διετέλεσαν αἱ 'Αθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη εἰς τὰ παρ' αὐτῶν κατασκευασθέντα κράτη. Οἱ πολῖται αὐτῆς δηλαδὴ δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἐνεργοὶ πολῖται τῆς πολιτείας, ἔχοντες ἁπλοῦς ὑπηκόους τοὺς κατοίκους τῶν ἄλλων πόλεων, ἀλλ' οἱ πολῖται ἑκάστης τῶν πόλεων τούτων ἦσαν ἐνταῦτῷ πολῖται τῆς ὅλης πολιτείας, ὅπως καὶ οἱ 'Ολύνθιοι εἶχον καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ συνάπτωσι γάμους, νὰ μετέρχωνται τὴν ἐμπορίαν, νὰ κτῶνται κτήματα· οἱ αὐτοὶ δὲ νόμοι ἐπεκράτουν καθ' ὅλην τὴν πολιτείαν, εἰ καὶ ἄδηλον ἂν αἱ κοιναὶ τῆς συμπολιτείας ὑποθέσεις διεξήγοντο διὰ

([1]) 'Εννοεῖται ὅτι ἡ Πέλλα ὡς πρωτεύουσα τοῦ μακεδονικοῦ κράτους, ὅπως λέγεται ἐνταῦθα, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἰδίαν πολιτικὴν καὶ νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν 'Ολυνθίων. Ἡ Πέλλα τότε ἦτο ἔτι αὐτοτελὴς μακεδονικὴ πόλις, πρωτεύουσα δὲ τοῦ κράτους τοῦ 'Αμύντου ἦτο ἡ Ἔδεσσα. 'Αφοῦ δὲ ἡ Πέλλα ὑπετάχθη ὑπὸ τοῦ 'Αμύντου, ὁ ἐνταῦθα γεννηθεὶς υἱὸς τούτου Φίλιππος γενόμενος βασιλεὺς κατέστησεν αὐτὴν πρωτεύουσαν ἀντὶ τῆς 'Εδέσσης.

κοινοῦ συνεδρίου, καὶ πῶς τοῦτο συνεκροτεῖτο. Ὁπωσδήποτε αἱ προεκτεθεῖσαι ἀρχαὶ ἐξηγοῦσι τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς πλεῖσται πόλεις συνετάχθησαν μετὰ τῶν Ὀλυνθίων καὶ ὑποδεικνύουσιν ὁποίαν ἔκτασιν καὶ δύναμιν ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ τὸ νέον ἐκεῖνο κράτος, ἐὰν κακὸς δαίμων δὲν προεκάλει τὴν ἐπέμβασιν τῶν Σπαρτιατῶν, πρὶν ἢ τοῦτο προφθάσῃ νὰ παγιωθῇ ἀποχρώντως.

Νομίσματα : Ὀλύνθου

(Ἵππος. Ἀετὸς κρατῶν ὄφιν διὰ τοῦ ράμφους καὶ τῶν ὀνύχων

Ἀμύντα Β΄

(Κεφαλὴ Ἡρακλέους φέροντος τὴν λεοντῆν. Ἀετὸς κατατρώγων ὄφιν)

Εἴπομεν ὅτι πλεῖσται τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις συνετάχθησαν προθύμως μετὰ τῶν Ὀλυνθίων, ἀλλ' ὑπῆρχον καί τινες αἱ προτιμῶσαι τὴν τοπικὴν αὐτονομίαν τῆς κοινῆς αὐτονομίας καὶ λέγουσαι «βουλόμεθα τοῖς πατρίοις χρῆσθαι καὶ αὐτοπολῖται εἶναι». Τοιαῦται δὲ ἦσαν ἰδίως ἡ Ἄκανθος καὶ ἡ Ἀπολλωνία, αἵτινες, κατ' οὐδένα λόγον μὴ πειθόμεναι νὰ θυσιάσωσι μέρος τῶν πατρίων νόμων χάριν τῶν κοινῶν νόμων τῆς πολιτείας καὶ ὑπολαμβάνουσαι τὸ στενὸν δικαίωμα τοῦ πολίτου τῆς ἰδίας πόλεως πολυτιμότερον τοῦ γενικωτέρου δικαιώματος τῆς συμπολιτεύσεως, ἀντέστησαν εἰς τοὺς Ὀλυνθίους καὶ ἐζήτησαν ἐν ἔτει 382 τὴν ἐπικουρίαν τῆς Σπάρτης. Ἐζήτησαν ὡσαύτως τὴν ἐπικουρίαν ταύτην καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Ἀμύντας Β΄, ὅστις ἔβλεπεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κολοβούμενον τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ κινδυνεῦον ὅλως νὰ καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν Ὀλυνθίων. Ἡ δὲ Σπάρτη ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ στείλῃ εἰς Χαλκιδικὴν τὸν Εὐδαμίδαν μετὰ δισχιλίων ἀνδρῶν, καὶ διέταξε τὸν ἀδελφὸν τοῦ Εὐδαμίδου Φοιβίδαν νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν δεύτερον καὶ νὰ στρατεύσῃ κατόπιν τοῦ πρώτου ἐπὶ Μακεδονίαν, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν διάλυσιν τῆς ὀλυνθιακῆς ὁμοσπονδίας.

Ἐπέπρωτο δὲ ἡ ἐκστρατεία αὕτη, ἡ καθ' ἑαυτὴν τοσούτῳ ἀσύνετος, νὰ συνεπιφέρῃ καὶ ἄλλας σπουδαιοτέρας περιπλοκάς. Ὁ Φοιβίδας, διερχόμενος διὰ τῆς Βοιωτίας ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Χαλκιδικήν, προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Λεοντιάδου, ἑνὸς τῶν πολεμάρχων τῶν Θηβῶν, φίλου ὄντος τῶν Σπαρτιατῶν, νὰ καταλάβῃ τὴν ἀκρόπολιν, τὴν λεγομένην Καδμείαν, ἵνα οὕτως ἀσφαλισθῇ τὸ ἐν Βοιωτίᾳ κράτος τῆς Σπάρτης, ἀσφαλισθῇ δὲ καὶ ἡ ἐν Θήβαις ἀρχὴ τοῦ Λεοντιάδου, διὰ τῆς κατατροπώσεως τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ πολεμάρχου Ἰσμηνίου, αὐτοῦ ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἄλλοτε εἴδομεν πρωταγωνιστήσαντα εἰς τὸ κατὰ τῆς σπαρτιατικῆς ἡγεμονίας κίνημα.

Ὁ Φοιβίδας λοιπόν, καίτοι μὴ ἔχων τοιαύτας διαταγὰς ἀλλὰ πειθόμενος ὅτι πράττει ἔργον μέγα καὶ ὠφέλιμον τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, καταλαμβάνει τὴν Καδμείαν, τῇ συμπράξει τοῦ Λεοντιάδου, καὶ ἀναγγέλλει τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν Σπάρτην, δι' αὐτοῦ τοῦ ἀνδρός, ἐπὶ τούτῳ ἐκεῖ μεταβάντος. Ἡ δὲ κατ' ἀρχὰς ἐφάνη δυσαρεστηθεῖσα διὰ τὸ παρασπόνδημα τοῦτο ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Ἀγησιλάου ἐπεκύρωσε τὴν πρᾶξιν τοῦ Φοιβίδου καὶ διέταξε τὴν καταδίκην τοῦ Ἰσμηνίου, ὅστις ἐθανατώθη τότε· καὶ δὲν ἤθελε θανατωθῇ βεβαίως μόνος, ἂν οἱ περὶ αὐτὸν τριακόσιοι περίπου ὁμόφρονες δὲν προελάμβανον νὰ φύγωσιν εἰς Ἀθήνας ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καδμείας. Τοιουτοτρόπως ἡ Σπάρτη ἐγένετο κυρία τῶν Θηβῶν ἐν ἔτει 382, δοῦσα νέον δεῖγμα τῆς ὀλίγης αὐτῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν αὐτονομίαν τῶν ἄλλων πόλεων· διότι λέγεται μὲν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ὅτι ἐπέβαλεν εἰς τὸν Φοιβίδαν δέκα μυριάδων δραχμῶν ζημίαν ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος τοῦτο δὲν ἀναφέρεται· καὶ ἂν ὑποτεθῇ δὲ ἀληθές,

κατ' οὐδὲν μετριάζει τὴν ἀτοπίαν τοῦ πράγματος, αὐξάνει μάλιστα αὐτήν, καθόσον τὸν μὲν πράξαντα ἐκόλασαν τὴν δὲ πρᾶξιν ἐπεδοκίμασαν.

Ἐν τούτοις ἡ Σπάρτη ἔσπευσε νὰ ἀποστείλῃ εἰς Μακεδονίαν ἕτερον στρατὸν ἀνδρῶν μυρίων ὑπὸ Τελευτίαν, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγησιλάου. Καὶ ἀντέστησαν μὲν οἱ Ὀλύνθιοι μετὰ πλείστης γενναιότητος καὶ δεξιότητος, κατετρόπωσαν μάλιστα ὁλοσχερῶς τοὺς Λακεδαιμονίους εἰς μάχην κρίσιμον, καθ' ἣν ἔπεσε καὶ αὐτὸς ὁ Τελευτίας, ἀλλ' οἱ Λακεδαιμόνιοι, παντοδύναμοι τότε ὄντες, ἐξέπεμψαν ἄλλον πάλιν στρατὸν ὑπ' αὐτὸν τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων Ἀγησίπολιν, ἡ δὲ δύναμις αὕτη πολυαριθμοτέρα οὖσα τῆς προτέρας, ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ, εἰ καὶ ἀπέβαλε μετ' οὐ πολὺ τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς Ἀγησίπολιν, ἀποθανόντα ἐκ νόσου. Ὁ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν Πολυβιάδης κατηνάγκασε τελευταῖον, ἐν ἔτει 379, τοὺς Ὀλυνθίους νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην, νὰ διαλύσωσι τὴν ὁμοσπονδίαν καὶ νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς τὴν τῶν Σπαρτιατῶν συμμαχίαν. Ὁμοίως εἰς τὴν τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμονίαν κατελέχθησαν καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις ὅσαι εἶχον ἀποτελέσει μέρος τῆς ὀλυνθιακῆς συμπολιτείας, αἱ δὲ πόλεις αἱ ἄλλοτε εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀνήκουσαι ἐπανῆλθον αὖθις εἰς τὸ τοῦ Ἀμύντου κράτος. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἡ Σπάρτη κατηνάγκαζε δι' Ἀγησιλάου τοὺς Φλιασίους νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῆς καὶ κατελάμβανε τὴν πόλιν αὐτῶν δι' ἰδίων φρουρῶν καὶ ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν οὓς ἤθελε κυβερνήτας.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 379 ἡ Σπάρτη ἐφαίνετο κατορθώσασα διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡρμήνευσε καὶ ἐξετέλεσε τὰς ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθήκας ὅ,τι δὲν εἶχεν ἐπιτύχει διὰ τῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου μεγαλουργημάτων. Ἀληθῶς ὅμως διὰ τῶν συνθηκῶν ἐκείνων δὲν ἀνέκτησε τὴν ἡγεμονίαν ἣν εἶχε κατασκευάσει διὰ τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ συμπληρώσει διὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ θριάμβων τοῦ Ἀγησιλάου· πολλοῦ γε δεῖ. Ἐν ἔτει 379 ἅπαντες οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἕλληνες διετέλουν δεσποζόμενοι ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως· αἱ περὶ τὴν Ἀσίαν μεγάλαι ἑλληνικαὶ νῆσοι ἦσαν μὲν αὐτόνομοι ἀλλ' ὑπέκυπτον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ αὐτοῦ τῆς Ἀνατολῆς δυνάστου. Ἐκ τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἅμα δὲ μικροτέρων νήσων πολλαί, οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Τῆνος, ἡ Σίφνος, ἡ Σέριφος καὶ ἄλλαι, εἶχον συνταχθῆ εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν ἀμφικτυονίαν, ἣν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε νὰ σχηματίζῃ ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ὠφελουμένη ἀρκετὴν ἐμπορίαν αὐτῆς, τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν της καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ναυτικὴν δεξιότητα τῶν κατοίκων της, δι' ἧς δὲν ἔφθασε μὲν πλέον ποτὲ εἰς τὴν προτέραν θαλασσοκρατίαν ὑπερεῖχεν ὅμως πάντοτε τῆς Σπάρτης, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὑπήκουον εἰμὴ ὀλίγαι τινὲς νῆσοι. Ἡ Σπάρτη δὲν ἐδέσποζε κυρίως εἰμὴ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ Ἄργος, ἡ Ἀττική, αἱ ἰσχυρότεραι τῆς Θεσσαλίας πόλεις διέφευγον τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς, τοσοῦτο δὲ φοβερὰ ἀγανάκτησις ἐπεκράτει κατ' αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς λεγομένοις συμμάχοις, ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἤρκει νὰ καταπυρπολήσῃ τὸ τερατῶδες ἐκεῖνο κατασκεύασμα. Καὶ ἐνῷ μία μὲν μεγάλη τοῦ ἑλληνισμοῦ μοῖρα διετέλει παραδεδομένη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν βαρβάρων, ἄλλη δὲ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Μακεδόνων, ἄλλη δὲ ἤσπαιρεν ὑπὸ τὴν τυραννικὴν κυριαρχίαν τῶν Λακεδαιμονίων, ἐνῷ ἑνὶ λόγῳ ὁ ἐνταῦθα ἑλληνικὸς κόσμος διετέλει δεδουλωμένος, διεσπασμένος, τεταπεινωμένος, ὁ δυτικὸς Ἑλληνισμός, ὁ ἄλλοτε τοσοῦτον ἰσχύσας διὰ τῆς λαμπρᾶς τῶν Συρακουσίων ἐπιδόσεως, ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοῦ τυράννου τῆς πόλεως ταύτης Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου. Ὁ τύραννος οὗτος ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐδούλωσε καὶ κατέστρεψε πλείστας ἑλληνικὰς ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πόλεις ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιον τῶν Καρχηδο-

νίων, εἰς οὓς παρεχώρησεν ἀξιόλογον τῆς Σικελίας μέρος, καὶ ἐνταῦτῷ ἐφημίζετο ὅτι διαπραγματεύεται διὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἵνα ἀπὸ κοινοῦ προσβάλωσι τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ διανείμωσιν αὐτὴν μεταξύ των. Τοιοῦτος δὲ ὢν διετέλει σύμμαχος τῆς Σπάρτης, ἥτις ἐλογίζετο οὕτω πανταχόθεν προδίδουσα τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ κράτος τοῦ Διονυσίου

Καὶ ὅμως τὰ τῆς Σπάρτης πράγματα ἐκυβερνῶντο τότε ὑπὸ τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως οὐ μόνον εἷς τῶν μεγίστων στρατηγῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν μᾶλλον πανελληνίων αὐτῆς ἀνδρῶν. Ἀλλ' ἀλλοίμονον εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας τοὺς καταδεδικασμένους νὰ ὑπηρετῶσι πολιτικὸν σύστημα ἀπὸ ρίζης νοσηρὸν καὶ πλημμελές! Ὅσῳ μεγαλοφυεῖς, ὅσῳ χρηστοὶ καὶ ἂν ὦσιν, ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀτμοσφαίρας ἣν ἀναπνέουσι καὶ νὰ μὴ ἴδωσι διαστρεφόμενα τὰ βουλεύματα αὐτῶν.

Ὁ Ἀγησίλαος ἐνόμισεν, ἐν ἔτει 396, ὅτι δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Σπάρτης ἑνώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἵνα οὐ μόνον ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφῶν ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς καταλύσῃ τοὺς προαιωνίους ἀσιανοὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολεμίους. Κατὰ δυστυχίαν ἡ πολιτικὴ ἐκείνη ἑνότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας καὶ ἰσονομίας ἀλλ' ἐπὶ τῆς τυραννικῆς μιᾶς πόλεως κυριαρχίας. Ἐντεῦθεν ἡ διαμαρτύρησις τῶν τυραννουμένων, ὁ βοιωτικὸς πόλεμος καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἀσίας ἀνάκλησις τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις ἠναγκάσθη ἔκτοτε νὰ κατατρίψῃ τὸν βίον ἀγωνιζόμενος, οὐχὶ ὡς κληρονόμος τῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀρχῆς κατὰ τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς ἀλλὰ καθ' ὁμοφύλων καὶ ὁμογενῶν, ὡς μικρὸς τῆς Σπάρτης κυβερνήτης, ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς ἀξιώματος καὶ ἐπὶ τέλους, ὡς

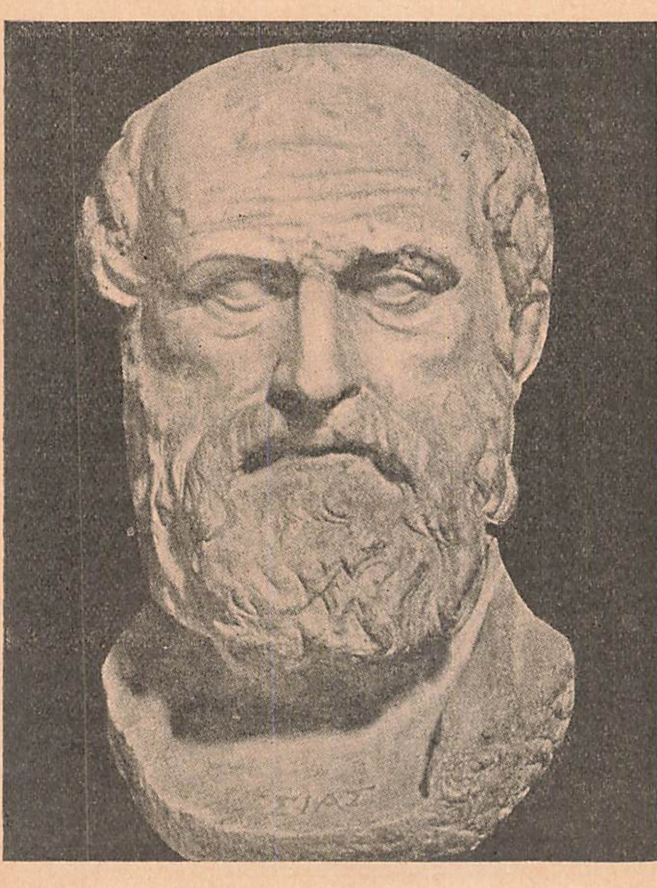
θέλομεν ἴδει, ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ἀτοπήματα ἔχουσιν, ὡς πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὴν λογικὴν αὐτῶν, ὁ Ἀγησίλαος, περιπλακεὶς ἅπαξ εἰς τὸν ἐμφύλιον τοῦτον ἀγῶνα, ἠναγκάσθη, ὑπὸ τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ παρασυρόμενος, νὰ συναινέσῃ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν μετὰ τῶν βαρβάρων συμμαχίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θυσίαν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἄλλοτε τοσοῦτο γενναιοφρόνως εἶχεν ἐλευθερώσει ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ ἀσιανοῦ δεσπότου. Μήπως ἀνάλογά τινα δὲν ἔπαθον οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος; Μήπως τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἐπαμεινώνδου, τοῦ Δημοσθένους καὶ τοσούτων ἄλλων ὁ βίος δὲν κατηναλώθη ἐπὶ ματαίῳ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἑλληνικῆς ἑνότητος, ἥτις ἦτο τότε ἀκατόρθωτος, διότι ἡ ἐθνικὴ συνείδησις δὲν εἶχεν ἔτι κατανοήσει τὴν μόνην ἀσφαλῆ ἀρχὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἑδραιωθῇ καὶ νὰ ἀνεγερθῇ τὸ ἔργον; Μήπως ὅλοι αὐτοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἀφοῦ κατεδαπάνησαν θησαυροὺς πολιτικῆς δεξιότητος καὶ στρατηγικῆς ἐμπειρίας, καὶ περὶ τὸν λόγον δεινότητος ἐπιδιώκοντες τὰ μᾶλλον πανελλήνια τῶν βουλευμάτων (¹), ἐπὶ τέλους, ἕνεκα τῆς ἡμαρτημένης ἀρχῆς ἀφ' ἧς ἅπαντες ὡρμῶντο, δὲν κατήντησαν ἅπαντες νὰ ἀναδειχθῶσιν ἁπλᾶ ὄργανα ἐμφυλίων διετέξεων καὶ σπαραγμῶν; Τοιοῦτό τι ἔπαθε καὶ ὁ Ἀγησίλαας, ὅστις, ἀρχίσας τὸ στάδιον αὐτοῦ ὡς πανελλήνιος βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς εἰς τὰ πεδία τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐπιλοίπου βίου ὡς βασιλεὺς καὶ στρατηγὸς τῆς Σπάρτης, πρὸς Ἕλληνας ἀνταγωνιζόμενος καὶ προκαλῶν τὰς ἀρὰς καὶ τὰς βλασφημίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου κατὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

Οὐδέποτε τῳόντι ἡ κατὰ τῆς Σπάρτης ἀγανάκτησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐξερράγη τοσοῦτον ἐπισήμως ὅσον κατὰ τοὺς χρόνους περὶ οὓς ἤδη εὑρισκόμεθα· διεδηλώθη δὲ τὸ αἴσθημα τοῦτο ὑπὸ δύο κατοίκων τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις, καὶ ἀφοῦ ἔπαυσε πρωταγωνιστοῦσα πολιτικῶς τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον ἐξηκολούθησε προεδρεύουσα τοῦ λόγου αὐτῆς, ὑπὸ δύο κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ἐκ τῶν δύο τούτων ῥητόρων ὁ πρῶτος συνέταξε λόγον ἀπαγγελθέντα δημοσίᾳ εἰς Ὀλυμπίαν κατὰ τὴν 99 Ὀλυμπιάδα, ἤτοι ἐν ἔτει 384 π. Χ., 3 ἔτη μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ (τοῦ ὁποίου δυστυχῶς ἀπόσπασμα μόνον διεσώθη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως) ὁ Λυσίας κατέδειξεν ἐντόνως τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους ἔτρεχεν ἡ Ἑλλὰς ἀπό τε τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν καὶ ἀπὸ τοῦ τῶν Συρακουσίων τυράννου Διονυσίου. Ἀναγνωρίζων δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους ὡς ἡγεμόνας τῶν Ἑλλήνων θαυμάζει ἰδίως «τίνι ποτὲ γνώμῃ χρώμενοι τὴν Ἑλλάδα καιομένην περιορῶσι» καὶ τρέπει αὐτοὺς ν' ἀνταπεξέλθωσι κατὰ τῶν δύο ἐκείνων πολεμίων πρὶν ἢ οὗτοι ἑνώσαντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἐπιβάλωσι χεῖρα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τῆς Σπάρτης τὴν αὐτονομίαν.

Ἵνα νοήσωμεν τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν ὁ ὀλυμπιακὸς οὗτος τοῦ Λυσίου λόγος, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ πανήγυρις τοῦ 384 ἔτους, ἐν ᾗ ἐξεφωνήθη, ἦτο ἡ πρώτη πανήγυρις ἡ συγκροτηθεῖσα μετὰ τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνην· ὅτι ἑπομένως εἶχον συρρεύσει εἰς αὐτὴν ἄπειροι Ἕλληνες, οἵτινες, ἕνεκα τοῦ βοιωτικοῦ καὶ τοῦ

(¹) Τοιαῦτα πανελλήνια βουλεύματα ἐγεννήθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὧν ἀφηγούμεθα τὴν ἱστορίαν, οὐχὶ ἐν τῇ διανοίᾳ στρατηγῶν ἢ πολιτικῶν ἀνδρῶν ἀλλ' ἐν τοῖς εὐσεβέσι πόθοις ὀλίγων ἐνθουσιωδῶν ἀλλὰ θεωρητικῶν μᾶλλον καὶ *φιλοσόφων* ῥητόρων, οἷος ὁ Ἰσοκράτης ὁ ὀνειροπολήσας στρατείαν πανελλήνιον ἐναντίον τῶν Περσῶν ὑπὸ τὴν *ἡγεμονίαν* τῶν *Ἀθηναίων*.

Κορινθιακοῦ πολέμου, δὲν εἶχον δυνηθῆ παντάπασι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰς δύο προηγουμένας πανηγύρεις, τοῦ 388 καὶ 392, Ἀθηναῖοι, Βοιωτοί, Κορίνθιοι καὶ Ἀργεῖοι· ὅτι παρῆσαν ἐνταῦθα αἱ θεωρίαι, ἤτοι πρεσβεῖαι τῶν ἀσιανῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἶχον παραδοθῆ ὑπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τοὺς Πέρσας· ὅτι παρόντες ἦσαν πρὸς τούτοις πολυάριθμοι ἰταλιῶται καὶ σικελιῶται Ἕλληνες, οἵτινες ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῆς τυραννίας τοῦ Διονυσίου, ὅτι ἑνὶ λόγῳ οὐ μόνον ἡ πανήγυρις ἦτο πολυαριθμοτέρα ἢ ἄλλοτε ἀλλὰ καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἐν αὐτῇ συνελθόντων ἀνθρώπων ἦσαν σφόδρα ἐξημμένα, τῶν μὲν διὰ τὴν δουλείαν εἰς ἣν ὑπέκυψαν τῶν δὲ διὰ τὴν ἀτιμίαν ἣν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν αὐτόνομον ἔτι περιλιπομένην μερίδα τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ τὸ πάντων δεινότερον ἦτο ὅτι παρευρίσκετο εἰς Ὀλυμπίαν θεωρία λαμπροτάτη καὶ αὐτοῦ τοῦ Διονυσίου, τῆς ὁποίας ἐπιμελητὴς συνεξεπέμφθη ὑπὸ τοῦ τυράννου ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεαρίδης. Ἡ θεωρία αὕτη ἦτο ἡ μεγαλοπρεπεστέρα ἴσως τῶν ὅσοι ποτὲ εἰς Ὀλυμπίαν παρευρέθησαν, ἔχουσα μὲν σκηνὰς διαχρύσους καὶ ὑπὸ πολυτελῶν καὶ ποικίλων ἱματίων κεκοσμημένας πολλὰ δὲ τέθριππα διακρινόμενα τῶν ἄλλων διὰ τὸ τάχος αὐτῶν. Ἔπεμψε δὲ ὁ Διονύσιος καὶ ῥαψῳδοὺς τοὺς ἀρίστους, ἵνα ἀπαγγείλωσιν ἐν τῇ πανηγύρει τὰ ποιήματα αὐτοῦ· διότι ὁ τύραννος ἐκεῖνος εἶχεν ὄρεξιν καὶ εὕρισκε καιρὸν νὰ συντάσσῃ καὶ ποιήματα, πολλὴν ἀποδίδων ἀξίαν εἰς τὴν δυναμένην νὰ προσγίνῃ αὐτῷ ἀπὸ τούτων δόξαν. Ἀλλ' ὅσον πολυτελής, ὅσον ἐπιδεικτικὴ ἦτο ἡ θεωρία αὕτη, τόσον φυσικώτερον ἦτο νὰ παροξύνῃ τὰ πνεύματα τῶν θεατῶν ἀναλογιζομένων ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ θησαυροὶ ἦσαν προϊὸν καταπιέσεως καὶ λεηλασίας πόλεων ἑλληνίδων. Ηὔξησε δὲ τὴν ὀργὴν καὶ ὁ τοῦ Λυσίου λόγος, ὥστε πρῶτον μὲν ἤρχισαν νὰ ἐμπαίζωσι τὰ ποιήματα τοῦ τυράννου, μετ' οὐ πολλοὶ δέ τινες ἐτράπησαν καὶ ἐπὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν σκηνῶν, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Λυσίας, ὡς φαίνεται, «προετρέπετο τὰ

Λυσίας
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

πλήθη μὴ προδέχεσθαι τοῖς ἱεροῖς ἀγῶσι τοὺς ἐξ ἀσεβεστάτης τυραννίδος ἀπεσταλμένους θεωρούς».

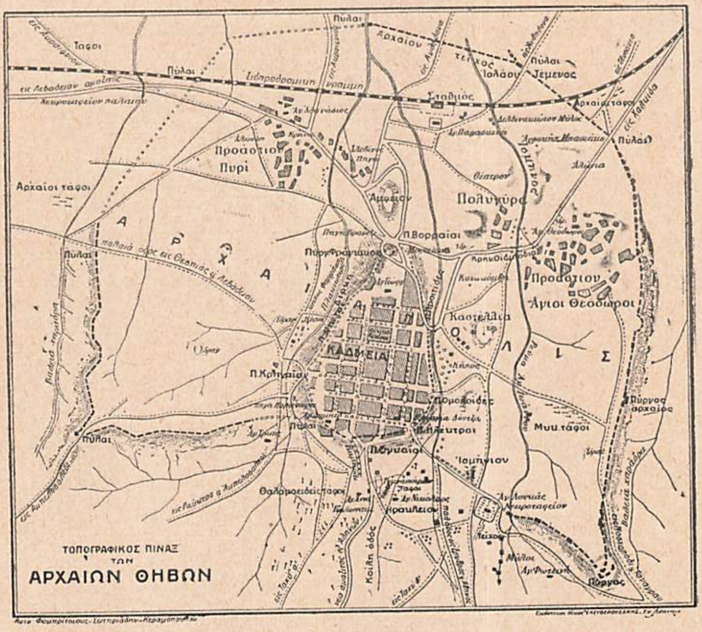
Ἀλλὰ τὸ μάθημα τοῦτο, εἰ καὶ διδακτικώτατον, οὐδεμίαν ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, οἵτινες μικρὸν μετέπειτα, ὡς εἴδομεν, ἐπεχείρησαν καὶ τὸν παράλογον κατ' Ὀλυνθίων πόλεμον καὶ τὸ ἄδικον κατὰ τῶν Θηβῶν τόλμημα. Ὅθεν ἐξηκολούθησεν ἡ κοινὴ κατ' αὐτῶν ἀγανάκτησις, ἥτις ἐξεδηλώθη αὖθις κατὰ τὴν ἀμέσως ἑπομένην ὀλυμπιακὴν πανήγυριν τοῦ 380, διὰ τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ ἀπαγγείλαντος ἐν αὐτῇ τὸν περίφημον αὐτοῦ «πανηγυρικὸν» λόγον. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ὁ Ἰσοκράτης κατηγόρησεν ἤδη ἀναφανδὸν τοὺς Λακεδαιμονίους ὡς προδότας τῆς ἀσφαλείας καὶ ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀνθρώπους ὑποστηρίζοντας ξένους βασιλεῖς καὶ ἕλληνας δεσπότας, περὶ τὴν καταπάτησιν αὐτονόμων ἑλληνίδων πόλεων, καὶ ταῦτα πάντα πράττοντας ἵνα εὐχαριστήσωσι τὴν ἀκόρεστον αὐτῶν ἰδιοτέλειαν. Ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον, ἀνέκραξεν, ὅτι ὁ ἐλεύθερος καὶ αὐτόνομος ἑλληνικὸς κόσμος περιεστέλλετο ὁσημέραι εἰς στενώτερα ὅρια, ἀφοῦ ἡ Σπάρτη, ἡ προϊσταμένη αὐτοῦ, νῦν μὲν βοηθεῖ τὸν Ἀρταξέρξην, τὸν Ἀμύνταν καὶ τὸν Διονύσιον ν' ἀκρωτηριάζωσιν αὐτὸν νῦν δὲ ἐπιτίθεται ἡ ἰδία ἀδίκως κατὰ Θηβῶν, κατὰ Ὀλύνθου, κατὰ Φλιοῦντος, κατὰ Μαντινείας.

Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τῆς κοινῆς ἀποδοκιμασίας ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ προκαλέσωσι κατὰ τῆς Σπάρτης πληγὴν καιρίαν. Μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Ὀλυνθίων, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν Φλιασίων, ἡ δύναμις αὐτῆς ἐφαίνετο ἀκαταμάχητος καὶ ὅμως μετ' ὀλίγους μῆνας ἔπαθεν ἐν Θήβαις προσβολὴν ἣν ἔμελλον νὰ ἐπακολουθήσωσι πολλαὶ καὶ ἀλλεπάλληλοι συμφοραί, κρημνίσασαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θριαμβικοῦ ἐκείνου ὕψους εἰς τὴν ἐσχάτην ταπείνωσιν. Ὁ Ξενοφῶν εἰκονίζει κάλλιστα τὴν αἰφνιδίαν ταύτην τῆς τύχης μεταβολήν, ἀποδίδων αὐτὴν εἰς τὴν θείαν δίκην. «Πολλὰ μὲν οὖν ἄν τις ἔχοι καὶ »ἄλλα λέγειν, καὶ ἑλληνικὰ καὶ βαρβαρικά, ὡς θεοὶ οὔτε τῶν ἀσεβούντων οὔτε τῶν »ἀνόσια ποιούντων ἀμελοῦσι· νῦν γε μὴν λέξω τὰ προκείμενα. Λακεδαιμόνιοί τε γὰρ οἱ »ὀμόσαντες αὐτονόμους ἐάσειν τὰς πόλεις, τὴν ἐν Θήβαις ἀκρόπολιν κατασχόντες, ὑπ' »αὐτῶν μόνον τῶν ἀδικηθέντων ἐκολάσθησαν, πρῶτον οὐδ' ὑφ' ἑνὸς τῶν πώποτε ἀνθρώ»πων κρατηθέντες· τούς τε τῶν πολιτῶν εἰσαγαγόντας εἰς τὴν ἀκρόπολιν αὐτούς, καὶ βου»ληθέντας Λακεδαιμονίοις τὴν πόλιν δουλεύειν, ὥστε αὐτοὶ τυραννεῖν, τὴν τούτων ἀρχὴν »ἑπτὰ μόνον τῶν φυγόντων ἤρκεσαν καταλῦσαι» (1). Ὁπόσον ἰσχυρὸν ἦτο τὸ μῖσος τὸ ὁποῖον προεκάλεσε παρ' ἅπασι τοῖς Ἕλλησιν ἡ ἄδικος τῶν Λακεδαιμονίων πρὸς τοὺς Θηβαίους διαγωγή, ἀποδεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Ξενοφῶν αὐτός, ὅστις τοσαύτας εἶχε πρὸς τοὺς πρώτους συμπαθείας καὶ τοσαύτην πρὸς τοὺς δευτέρους ἀποστροφήν, ἠναγκάσθη νὰ στηλιτεύσῃ ἐντόνως τὸ ἀδίκημα. Ἀλλ' ἤδη ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς τιμωρίας.

---

(1). Ἰδ. Ἰσοκρ. πανηγυρ. 35· Ὧν τινας ἄλλους αἰτίους χρὴ νομίζειν ἢ Λακεδαιμονίους, οἳ τοσαύτην ἰσχὺν ἔχοντες περιορῶσι τοὺς μὴ ἑαυτῶν συμμάχους γενομένους οὕτω δεινὰ πάσχοντας, τὸν δὲ βάρβαρον τῇ τῶν Ἑλλήνων ῥώμῃ τὴν ἀρχὴν τὴν ἑαυτοῦ κατασκευαζόμενον; καὶ πρότερον μὲν τοὺς τυράννους ἐξέβαλον νῦν δὲ εἰς τοσοῦτον μεταβεβλήκασιν ὥστε ταῖς μὲν πολιτείαις πολεμοῦσι τὰς δὲ μοναρχίας συγκαθιστᾶσι, τὴν δὲ Μαντινέων πόλιν εἰρήνης ἤδη γεγενημένης ἀνάστατον ἐποίησαν, τὴν δὲ Θηβαίων Καδμείαν κατέλαβον καὶ Ὀλυνθίοις καὶ Φλιασίοις πολεμοῦσιν, Ἀμύντα δὲ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ καὶ Διονυσίῳ τῷ Σικελίας τυράννῳ καὶ τῷ βαρβάρῳ τῆς Ἀσίας κρατοῦντι συμπράττουσιν ὅπως μεγίστην ἀρχὴν ἕξουσιν;

'Επὶ τριετίαν ὅλην αἱ Θῆβαι ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἐκ τῆς τυραννίας τοῦ Λεοντιάδου καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν αὐτοῦ ὀπαδῶν, ὑπηρετουμένης προθύμως ὑπὸ τῆς ἐν Καδμείᾳ σπαρτιατικῆς φρουρᾶς. Οἱ τύραννοι, μὴ ἀρκούμενοι νὰ καταπιέζωσι τοὺς ἐν Θήβαις συμπολίτας, ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένως νὰ καταστρέψωσι καὶ τοὺς ἐν 'Αθήναις καταφυγόντας ἀντιπάλους αὐτῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπεπειράθησαν νὰ δολοφονήσωσι τοὺς ἐπιφανεστάτους ἐξ αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἀπέτυχε, διότι εἷς καὶ μόνος ἐφονεύθη, ὁ 'Ανδροκλείδας, ἀπήτησαν ἔπειτα παρὰ τῶν 'Αθηναίων τὴν ἔξωσιν τῶν φυγάδων. 'Αλλ' οἱ 'Αθηναῖοι ἀπέκρουσιν τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, οἱ δὲ φυγάδες, οἵτινες ἀνέκαθεν ἐμελέτων τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐκτεθειμένους εἰς ἀδιαλείπτους κινδύνους, ἐπέσπευσαν τὸ ἐπιχείρημα. Εἶχον δὲ πολλοὺς ἐν Θήβαις φίλους καὶ διετήρουν μυστικὰς πρὸς τούτους σχέσεις. Εἷς τῶν φίλων τούτων ἦτο καὶ ὁ Φυλλίδας, ὅστις τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἔκρυψεν ἀπὸ τῶν τυράννων τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ αἴσθημα ὥστε ὄχι μόνον ἠξιώθη τῆς πίστεως τῶν πολεμάρχων ἀλλὰ καὶ εἰς 'Αθήνας ἀπεστάλη ἕνεκα δημοσίων πραγμάτων. Συνδιαλεχθέντος δὲ αὐτοῦ ἰδίως μετὰ τοῦ φυγάδος Μέλλωνος, ἀπεφασίσθησαν ὅσα ἔμελλον νὰ ἐνεργηθῶσι πρὸς κατάλυσιν τῆς τυραννίας. Ὅθεν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 379 οἱ μᾶλλον ἐπιφανεῖς τῶν φυγάδων, κατ' ἄλλους ἑπτά, κατ' ἄλλους δώδεκα, ὧν ἐπισημότατοι ἦσαν ὁ Πελοπίδας καὶ ὁ Μέλλων, εἰσέρχονται, ἀρχομένης τῆς νυκτός, εἰς Θήβας καὶ ἐνεδρεύσαντες ἐπὶ μικρὸν σφάζουσι, διὰ συνδρομῆς τῶν ἐν τῇ πόλει ὁμοφρόνων, τοὺς δύο πολεμάρχους, 'Αρχίαν καὶ Φίλιππον, ἐν συμποσίῳ διατελοῦντας, φονεύουσι καὶ τὸν Λεοντιάδην ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ἀπολύουσι τοὺς φυλακισμένους καὶ ἀνακηρύττουσι τὴν ἐλευθερίαν. 'Εν Θήβαις συνέπραξε τότε εἰς τὸ ἐπιχείρημα καὶ ὁ 'Επαμεινώνδας, τοῦ ὁποίου κατὰ πρῶτον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀναφέρεται τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. 'Αλλὰ μετ' ὀλίγον κατέφθασαν ἐξ 'Αθηνῶν καὶ οἱ ἄλλοι πολυάριθμοι φυγάδες, ἔτι δὲ οὐκ ὀλίγοι ἀθηναῖοι ἐθελονταί, μετὰ δύο ἐκ τῶν στρατηγῶν τῆς πόλεως, ὥστε πολυειδῶς ἐνισχύθησαν οἱ περὶ τὸν Πελοπίδαν· καὶ προεχειρίσθησαν μὲν ἀμελλητὶ Βοιωτάρχαι αὐτὸς οὗτος ὁ Πελοπίδας καὶ ὁ Μέλλων καὶ ὁ Χάρων, ἀπεκλείσθη δὲ ἡ ἀκρόπολις, ἥτις, μὴ ἔχουσα ἱκανὴν τροφῶν προμήθειαν, παρεδόθη κατὰ 'Ιανουάριον τοῦ 378.

Τοπογραφικὸς πίναξ τῶν ἀρχαίων Θηβῶν
(Κατὰ Κεραμόπουλον)

ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ

ΕΡΕΞΙΜΑΧΟΣ

ΤΟ ΣΥΜ

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΠΛΑΤΩΝ ΦΑΙΔΩΝ

ΩΝΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ,,

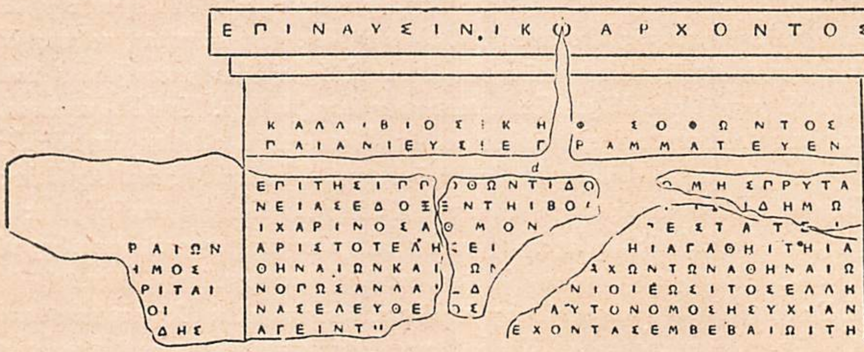
Ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ συνεκίνησεν ἐκ βάθρων ἅπαντα τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, Τὴν σήμερον ἡ δολοφονία τῶν περὶ Λεοντιάδην, ἡ ἐνεργηθεῖσα ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, ἢ ἐν συμποσίῳ διατριβόντων, προξενεῖ ἡμῖν ἀηδίαν τινὰ καὶ ἀποστροφήν, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ὁ φόνος διεπράχθη ἰδίαις χερσὶν ὑπὸ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς ἀνωτάτας τῆς κοινωνίας τάξεις, ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος καὶ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τὸ πάλαι τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἤθη τῶν προπατόρων ἡμῶν καὶ τοιαῦται αἱ πολιτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι ὥστε πάντες ἐπεδοκίμασαν τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ἐκδίκησιν τὴν ἐπιγενομένην διὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὸν τοῦ Ἰσμηνίου θάνατον, πάντες δ' ἀπεθαύμασαν τὴν προσωπικὴν τόλμην τῶν εὐαρίθμων ἀνδρῶν οἵτινες κατέβαλον διὰ μιᾶς εἰς ἔδαφος κυβέρνησιν πρὸ ὀλίγου ἔτι ἀδιάσειστον λογιζομένην. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν πῶς ἄνδρες ἐπιφανέστατοι καὶ πλουσιώτατοι δὲν ἐδίστασαν νὰ ρίψωσιν ἑαυτοὺς εἰς τηλικοῦτον κίνδυνον, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ ὁμηρικοῦ Ὀδυσσέως καὶ Ἀχιλλέως μέχρι τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Φιλοποίμενος ὁ πλούσιος Ἕλλην δὲν ἔπαυσεν ἀποδυόμενος ἐπὶ τὴν παλαίστραν καὶ ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης μαχόμενος καὶ φιλοτιμούμενος νὰ ὑπερέχῃ τῶν πενεστέρων, ὅπως κατὰ τὴν περιουσίαν οὕτω καὶ κατὰ τὴν σωματικὴν ρώμην.

Ἡ Σπάρτη, εἰ καὶ ἐπικρατοῦντος χειμῶνος, ἔσπευσε νὰ στείλῃ στρατὸν κατὰ τῶν Θηβαίων. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι ὁ Ἀγησίλαος ἀπεποιήθη τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στρατοῦ τούτου, ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν ὅτι ὑπερέβη τὸ ἑξηκοστὸν ἔτος καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα δὲν εἶναι πλέον ὑπόχρεος εἰς τὴν ἐν ἀλλοδαπῇ ὑπηρεσίαν ἀληθῶς δέ, καθ' ἃ λέγει ὁ Ξενοφῶν, διότι καλῶς ἤξευρεν ὅτι, ἂν στρατηγήσῃ, οἱ πολῖται ἤθελον πάλιν εἰπεῖ· «ἰδοὺ ὁ Ἀγησίλαος ὅπως βοηθήσῃ τοὺς τυράννους, παρέχει πράγματα τῇ πόλει». Ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς ἤρχισε νὰ βαρύνεται τὸν μάταιον καὶ ἀδιάλειπτον ἐκεῖνον ἀγῶνα εἰς ὃν ὑπὸ τῆς τύχης κατεδικάσθη. Ὅθεν ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ ἕτερος τῶν βασιλέων, ὁ Κλεόμβροτος, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε διαδεχθῆ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀγησίπολιν. Ὁ Κλεόμβροτος ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν, παρέμεινεν ἐνταῦθα ἡμέρας τινὰς καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πελοπόννησον μηδὲν πράξας. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία του ἐπέφερε σπουδαῖά τινα ἀποτελέσματα. Ὅτε διήρχετο πλησίον τῶν συνόρων τῆς Ἀττικῆς, ἔστειλεν εἰς Ἀθήνας τρεῖς πρέσβεις ἵνα ζητήσωσιν ἱκανοποίησιν διὰ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν δύο στρατηγοὶ ἀθηναῖοι καὶ πολλοὶ ἐθελονταὶ τῆς πόλεως ταύτης ἔδωκαν εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἔτι ἀπέφευγον τοῦ νὰ περιέλθωσιν εἰς ρῆξιν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας ὥστε ἀμέσως τὸν μὲν ἕνα τῶν στρατηγῶν, παρόντα, ἀπέκτειναν τὸν δὲ ἄλλον, δραπετεύσαντα, κατεδίκασαν εἰς ἐξορίαν. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἀθηναῖοι οὕτω πως πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπολιτεύοντο καὶ ἐνῷ οἱ ἐπὶ τούτῳ σταλέντες πρέσβεις τῆς Σπάρτης εὑρίσκοντο ἔτι ἐν Ἀθήναις ὁ ἁρμοστὴς Σφοδρίας, ὁ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κλεομβρότου ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου, ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας ὅ,τι ὁ Φοιβίδας εἶχε πράξει ὡς πρὸς τὰς Θήβας· ἐπεχείρησε δηλαδή, ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰρήνης, νὰ καταλάβῃ αἰφνιδίως τὸν Πειραιᾶ. Καὶ τὸ μὲν παρασπόνδημα τοῦτο ἀπέτυχεν ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Σπαρτιᾶται δὲν ἐτιμώρησαν τὸν Σφοδρίαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀγανακτήσαντες συνομολογοῦσιν ἤδη συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ παρασκευάζονται διὰ παντὸς τρόπου πρὸς τὸν κατὰ τῆς Σπάρτης πόλεμον.

Ἰδίως δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἤρχισαν τότε, διὰ τῶν στρατηγῶν Χαβρίου, Τιμοθέου τοῦ Κόνωνος καὶ Καλλιστράτου, νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν νέαν ναυτικὴν συμμαχίαν ἣν πρό τινων ἐτῶν ἐπεχείρησαν νὰ συγκροτήσωσιν. Ὁ ἀπὸ τῶν Περσῶν φόβος τῶν περὶ τὴν Ἀσίαν Ἑλλήνων, τὸ κατὰ τῆς Σπάρτης μῖσος τῶν πλησιεστέρων εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα νήσων,

ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Τιμοθέου καὶ τοῦ Καλλιστράτου, ἡ σύνεσις μὲ τὴν ὁποίαν κατ' ἀρχὰς ἐκανονίσθη μὲν ἡ ἰσοψηφία ὅλων τῶν πόλεων ἐν τῷ κοινῷ συνεδρίῳ, ἀπηγορεύθησαν δὲ πᾶσαι αἱ κληρουχίαι Ἀθηναίων ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, ὅλα ταῦτα συνετέλεσαν ὥστε ἡ νέα αὕτη συμμαχία νὰ λάβῃ ἐπί τινα χρόνον ἱκανὴν ὑπόστασιν καὶ ἀνάπτυξιν. Ὑπέβαλον δὲ

ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ Β΄ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΗΓΕΜΟΝΙΑΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

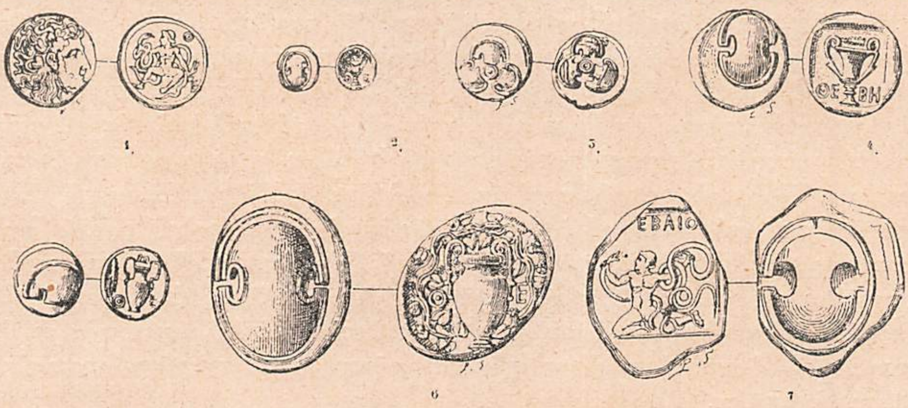
«Ἐπὶ Ναυσινίκου ἄρχοντος (378—7). Καλλίβιος Κηφισοφῶντος Παιανιεὺς ἐγραμμάτευεν· ἐπὶ Ἱπποθωντίδος ἑβδόμης πρυτανείας ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· Χαρῖνος Ἀθμονεὺς ἐπεστάτει· Ἀριστοτέλης εἶπεν· τύχῃ ἀγαθῇ τῇ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηναίων ὅπως ἂν Λακεδαιμόνιοι ἐῶσι τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους ἡσυχίαν ἄγειν τὴν χώραν ἔχοντας ἐμ βεβαίῳ τὴν ἑαυτῶν». Εἰς τὰ περιθώρια ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τινῶν ἐκ τῶν συμμάχων· «Κερκυραίων ὁ Δῆμος, Ἀβδηρῖται, Θάσιοι, Χαλκιδεῖς (ἀπὸ Θράκης)».

ἑαυτοὺς οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ εἰς ἄμεσον (ἂν καὶ ἄδηλον ὁπόσην) εἰσφοράν, τροπολογήσαντες ἐπὶ τούτῳ κατά τι, ἐπὶ ἄρχοντος Ναυσινίκου (378—377 π. Χ.), τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνος μέχρι τοῦ ἄρχοντος τούτου ἀναλλοίωτον, ὡς φαίνεται, τοὐλάχιστον κατὰ τὰ πλεῖστα, παραμείνασαν οἰκονομικὴν τῶν πολιτῶν διαίρεσιν εἰς τέσσαρας τάξεις. Ἀλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ προθυμία ἣν ἔδειξαν ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐπέχουσι πλέον εἰμὴ δευτερεύουσαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ τάξιν. Ἡ νέα αὐτῶν ἡγεμονία, ἥτις ἄλλως τε πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ φθάσῃ κατὰ μέγεθος τὴν προτέραν, τάχιστα ὡς ἐκείνη εἰς τυραννίδα μεταβληθεῖσα, προεκάλεσε μετ' οὐ πολὺ στάσεις, ἐπαγαγούσας τὴν διάλυσιν αὐτῆς. Σφόδρα δὲ ἄστατος καὶ παλίμβουλος ἀνεδείχθη ἡ πολιτικὴ αὐτῆς, νῦν μὲν συμμαχοῦσα μετὰ τῶν Θηβαίων, νῦν δὲ ἐγκαταλείπουσα αὐτούς, νῦν δὲ καὶ ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν συντασσομένη, ὥστε ἡ ἀπὸ τῆς σπαρτιατικῆς δεσποτείας ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος ὀφείλεται εἰς τὰς Θήβας, καὶ εἰς μόνας τὰς Θήβας, εἰς ταύτην δὲ τὴν πόλιν ἐξήστραψαν αἱ τελευταῖαι ἀρεταί, αἱ χρυσώσασαι τὰ νέφη τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ σωρεύωνται εἰς τὴν δύσιν τῆς πρώτης τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡμέρας· ὅθεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην θέλομεν ἰδίως ἐπιστήσει τὴν προσοχήν.

Νόμισμα Θηβαίων

(Βοιωτικὴ ἀσπίς. Ἡ Ἁρμονία κρατοῦσα κορινθιακὴν περικεφαλαίαν. Ἀριστερᾷ δι' ἀναστρόφου γραφῆς ΘΕΒΑ)

Νομίσματα τῶν Θηβῶν:

α΄ Διόνυσος, Ἡρακλῆς πνίγων τοὺς ὄφεις. β΄ Βοιωτικὴ ἀσπίς. Διονυσιακὸς κάνθαρος. γ΄ Τρεῖς ἡμίσειαι ἀσπίδες ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων. δ΄ Ἀσπίς. Κάνθαρος. ε΄ Ἡμίσεια ἀσπίς. Κάνθαρος. ς΄ Ἀσπίς. Κάνθαρος περιβαλλόμενος διὰ κισσοῦ. ζ΄ Ἡρακλῆς πνίγων τοὺς ὄφεις. Ἀσπίς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΘΗΒΑΙΩΝ

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ βίου τῶν Βοιωτῶν, καὶ ἐξαιρέτως τῶν Θηβαίων, ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει (Κεφ. Α΄ βιβλ. Β΄). Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν βεβαίως ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος φυλῶν· δὲν εἶχον οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὁποῖα οἱ Ἀθηναῖοι ἤντλουν ἀπὸ τῆς δαιμονίου αὐτῶν εὐφυΐας οὔτε τὰ προτερήματα τὰ ὁποῖα οἱ Σπαρτιᾶται προσεκτήσαντο ἀπὸ τῆς θαυμαστῆς αὐτῶν πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς πειθαρχίας. Ἀσθενὲς παρὰ τοῖς Θηβαίοις ὑπῆρξεν ἐπὶ πολὺν χρόνον καὶ αὐτὸ τὸ αἴσθημα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας· διότι εἴδομεν αὐτοὺς οἰκτρῶς πολιτευθέντας ἐπὶ τῆς μεγάλης τῶν Περσῶν εἰσβολῆς καὶ ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ Ξέρξου καὶ τοῦ Μαρδονίου συναγωνισθέντας. Ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι εἶχον πλεονέκτημά τι, τὸ ὁποῖον τυχὸν περιστάσεων καὶ ἡγεμόνων ἐπιτηδείων πολλὰ δύναται ν' ἀναπληρώσῃ ἐλαττώματα καὶ λαμπρὸν δύναται ν' ἀποβῇ ὄργανον μεγαλουργίας. Οἱ Θηβαῖοι ὑπῆρξαν ἀείποτε στρατιῶται ἀγαθοί, πεζοί τε καὶ ἱππεῖς· ψυχαί, ἂν ὄχι πάντοτε εὐγενεῖς, ἀλλὰ πάντοτε εὔρωστοι, σώματα, ἂν ὄχι κομψά, ἀλλ' ἀθλητικά, καὶ κακῶς μὲν ἐκ πρώτης νεότητος διὰ τῆς γυμναστικῆς παρασκευαζόμενα καλῶς δ' ἔπειτα περὶ πᾶσαν πολεμικὴν τέχνην ἀσκούμενα. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατον-

ταετηρίδι οἱ Θηβαῖοι ἠξιώθησαν ἐπανειλημμένως τῆς τιμῆς τοῦ νὰ τρέψωσι τοὺς τότε ἀκμάζοντας ἔτι ἀθηναίους ὁπλίτας, κατατροπώσαντες αὐτοὺς καὶ περὶ Κορώνειαν καὶ περὶ Δήλιον· πρὸ μικροῦ δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Σπαρτιάτας ἐπέδειξαν, περὶ Κορώνειαν πάλιν, ὅτι δὲν εἶναι ἀνάξιοι αὐτῶν ἀνταγωνισταί. Τὸ προτέρημα τοῦτο τῆς πολεμικῆς ἀνδρείας καὶ δεξιότητος δὲν εἶχε χρείαν εἰμὴ ἰσχυροῦ τινος ἠθικοῦ ἐλατηρίου ἵνα μεγαλουργήσῃ· τὸ δ' ἠθικὸν τοῦτο ἐλατήριον παρεσκεύασε μὲν ἡ ἐπιβουλὴ καὶ ἡ χαιρεκακία μὲ τὴν ὁποίαν ἡ Σπάρτη ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ τὰς Θήβας διὰ τῶν ἐπ' Ἀνταλκίδου συνθηκῶν ἐκορύφωσε δὲ τὸ παρασπόνδημα τοῦ Φοιβίδου καὶ ἡ τυραννία τῶν περὶ τὸν Λεοντιάδην. Ἡ ἀγανάκτησις ἣν παρήγαγεν ἐν Θήβαις ἡ ὀλεθρία ἐκείνη τῆς Σπάρτης πολιτικὴ ἐξεπροσωπήθη κυρίως ὑπ' ὀλίγων τινῶν ἀνδρῶν· κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Ἰσμηνίου καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος, τοῦ Χάρωνος, τοῦ Γοργίδου, τοῦ Παμμένους, τοῦ Δαμοκλείδου, τοῦ Θεοπόμπου, τοῦ Φερενίκου καὶ ἄλλων, ἀλλὰ διεχύθη εἰς τὰς φλέβας ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν Θηβαίων καὶ ὡς ἱερόν τι πῦρ ἀνέφλεξεν αὐτοὺς καὶ ἐπιπαρώξυνεν εἰς τὸ ν' ἀναλάβωσι πάντα ἀγῶνα καὶ πᾶσαν θυσίαν πρὸς διατήρησιν τῆς ἀνακτηθείσης αὐτονομίας.

Τοιουτοτρόπως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μέχρι τινὸς τὸ αἰφνίδιον ἐκεῖνο ἀκτινοβόλημα τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων ἐνθυμίζουσι τὰς χώρας τὰς ὁποίας ἡ θεία Πρόνοια ἀναδείκνυσι φύσει καρποφόρους, διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ποταμῶν. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τῶν Σπαρτιατῶν ἐνθυμίζει ἐξ ἐναντίας τὰς χώρας εἰς τὰς ὁποίας ἡ τέχνη καὶ ἡ βιομηχανία τοῦ ἀνθρώπου, δι' ἐπιτηδείας χρήσεως τῶν διαρρεόντων αὐτὰς ὀλίγων ὑδάτων καὶ διὰ ποικίλης διωρύγων κατασκευῆς, κατορθοῖ νὰ ἀναδείξῃ γόνιμα καὶ αὐτὰ τῶν πεδίων τὰ ξηρότερα. Τῶν δὲ Θηβαίων ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία διετέλεσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον σχεδὸν ἄγονοι καὶ ἄκαρποι, μέχρις οὗ, διὰ τοῦ ἰσχυροῦ αἰσθήματος τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς φιλοτιμίας τοῦ κεντήσαντος τὰ βαθύτατα σπλάγχνα τῆς κατ' ἐπιφάνειαν ἀναισθήτου ἐκείνης χώρας, ἀνέβλυσεν αἴφνης ἀπὸ τῶν στέρνων αὐτῆς, ὡς ἀρτησιανόν τι φρέαρ, ποταμὸς μεταβαλὼν αὐτὴν εἰς ἕνα τῶν ὡραιοτάτων παραδείσων ἐξ ὅσων μνημονεύει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἆρά γε τῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἐξάρσεως προϊὸν ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀνὴρ ὁ διὰ τῆς πολεμικῆς αὐτοῦ μεγαλοφυΐας, τῆς πολιτικῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον δεινότητος ἀθάνατον καταστήσας τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας; Κατὰ δυστυχίαν ἂν δυνάμεθα, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, νὰ ἀνεύρωμεν τὰς αἰτίας τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν πολιτειῶν, τὸ μυστήριον τῆς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἐμφανίσεως ὑπῆρξεν ἄχρι τοῦδε ἀνεξερεύνητον. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου λ. χ. δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀπολύτως ὅτι τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνέπλασεν ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἐκείνη προαγωγὴ τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως· διότι, ἂν τοῦτο ἦτο καθ' ὅλα ἀληθές, διατί ἡ πόλις αὕτη οὐ μόνον οὐδένα ἕτερον ἐνάμιλλον ἐκείνου ἀνέδειξεν ἄνδρα ἀλλά, αὐτοῦ θανόντος, καὶ κατέπεσε διὰ μιᾶς ἀπὸ τῆς ἀκμῆς εἰς ἣν εἶχε προαχθῇ; Ἀφ' ἑτέρου πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀκμὴ αὕτη ὑπῆρξε καθ' ὁλοκληρίαν ἔργον τοῦ Ἐπαμεινώνδου· διότι αἱ Θῆβαι ἀπηλλάγησαν τῆς σπαρτιατικῆς τυραννίας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ἐνίκησαν τὸ πρῶτον τοὺς Σπαρτιάτας ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ ἀνέκτησαν τὴν βοιωτικὴν ἡγεμονίαν ἄνευ τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ὁ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἀναφαίνεται πρωταγωνιστῶν εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371, ἤτοι ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς αὐτονομίας· καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς ἀνακτήσεως τῆς αὐτονομίας, εἰς ἣν δὲν φαίνεται συντελέσας πλειότερον πολλῶν ἄλλων πολιτῶν καὶ βεβαίως συνετέλεσε πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ Πελοπίδου, τοῦ Μέλλωνος καὶ τῶν λοιπῶν πρωτουργῶν τοῦ κινήματος, ἦτο τεσσαρακοντούτης, ἤδη, ὅ ἐστιν ἐν ἀκμῇ τῶν σωματικῶν

καὶ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων· ὥστε ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀπολύτως εἰπεῖν, οὔτε ἡ ἐπίδοσις τῆς πόλεως παρήγαγε τὸν μέγαν ἄνδρα, οὔτε ὁ μέγας ἀνὴρ παρήγαγε τὴν ἐπίδοσιν τῆς πόλεως. Ἑκατέρα τῶν δυνάμεων τούτων φαίνεται μᾶλλον ἀνεξαρτήτως τῆς ἑτέρας προκύψασα εἰς μέσον, ἂν καί, διὰ μυστηριώδους τινὸς βουλήσεως τῆς Προνοίας, συνῆλθον ἐπὶ τὸ ἓν καὶ ὁμολογουμένως ἐπενήργησαν ἀμοιβαίως ἡ μία ἐπὶ τῆς ἄλλης· διότι ἄνευ τῆς προαγωγῆς τῶν Θηβῶν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἐπαμεινώνδου δὲν ἤθελε λάβει πιθανώτατα ἀφορμὴν καὶ ὄργανα ἐνεργείας, ἄνευ δὲ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἡ προαγωγὴ τῶν Θηβῶν δὲν ἤθελεν ἀνυψωθῆ μέχρι τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἤθελε περιορισθῆ εἰς τὴν μικρὰν τῆς Βοιωτίας ἡγεμονίαν.

Ἐπαμεινώνδου τοῦ Πολύμνιδος ὁ οἶκος ἀνῆγε μὲν τὴν ἀρχὴν εἰς ἥρωα προπάτορα ἀλλ' ἦτο ἤδη πένης καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἄσημος ὥστε τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἠσκήθη ἐκ νεότητος περὶ πάντα τὰ γυμναστικὰ καὶ πολεμικὰ καθήκοντα, ὅσα ἐπεβάλλοντο εἰς ἕκαστον θηβαῖον πολίτην· καὶ κατὰ τοῦτο δὲν εἶχε χρείαν σχολείου καλυτέρου τῆς πατρίδος αὐτοῦ, διότι αἱ σωματικαὶ αὗται ἀσκήσεις ἦσαν ἀνέκαθεν ἄρισται ἐν Θήβαις. Ἀλλὰ διεκρίθη ἀπὸ τῶν συμπολιτῶν, καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Καφισίου καὶ ἀπὸ τοῦ ἀειμνήστου φίλου Πελοπίδου, ἐπιμεληθεὶς συγχρόνως τὴν διανοητικὴν αὐτοῦ παίδευσιν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ μετὰ πόθου ἐπεζήτησε τὴν πρὸς πολλοὺς φιλοσόφους οἰκειότητα, ἐν οἷς ἀναφέρονται ὅ τε θηβαῖος Σιμμίας καὶ ὁ ταραντῖνος Σπίνθαρος, ἀμφότεροι διατελέσαντές ποτε ὁμιληταὶ τοῦ Σωκράτους· διὸ ὁ Ἐπαμεινώνδας δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐμμέσως ὡς μαθητὴς τοῦ δαιμονίου ἐκείνου Ἀθηναίου. Ἐπειδὴ δ' αἱ μεταξὺ Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν σχέσεις ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου φιλικώτεραι, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὠφελήθη ἀπὸ τῶν διδασκάλων ἀμφοτέρων τῶν πόλεων. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν ἐξαιρέτως ἀφωσιώθη καὶ τοῦ ὁποίου οὐ μόνον ὡς μαθητὴς ἠκροάσατο ἀλλὰ καὶ ὡς υἱὸς ἐπεμελήθη ὑπῆρξεν ἐξόριστός τις ταραντῖνος ὀνόματι Λύσις, πυθαγορικὸς φιλόσοφος, ἄδηλον τίνος ἕνεκα καταφυγὼν εἰς Θήβας καὶ ἐκεῖ μέχρι τοῦ θανάτου ζήσας. Πρὸς τοῦτον καὶ πρὸς τοιούτους ἄλλους διετέλεσεν ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐφ' ἱκανὰ ἔτη συνδιαλεγόμενος περὶ πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς μελέτης καὶ ἐρεύνης ὅσα ἐνησχόλουν τότε τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν, οὐ μόνον προσκτησάμενος οὕτω γνώσεις πολλὰς θετικὰς ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγείς, ὅπως ὁ Περικλῆς, τῶν προλήψεων ἐκείνων τὰς ὁποίας εἶχον πολλοὶ τῶν ἐπισήμων προπατόρων ἡμῶν, θεωροῦντες τὰ φυσικὰ φαινόμενα ὡς σημεῖά τινα ἔχοντα ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν καὶ τὰς πράξεις. Ἡ ἀνοχὴ αὐτοῦ ὡς ἀκροατοῦ καὶ ἡ ἀδιαφορία πρὸς πάντα ἐπιδεικτικὸν λόγον ἦσαν τοσοῦτο παράδοξοι ὥστε ὁ ταραντῖνος Σπίνθαρος, οὐκ ὀλίγον αὐτῷ συνδιατρίψας, συνήθιζε νὰ λέγῃ «μηδενί που τῶν καθ' ἑαυτὸν ἀνθρώπων ἐντετευχέναι, μήτε πλείονα γιγνώσκοντι μήτε ἐλάττονα φθεγγομένῳ». Μὴ νομίσῃ τις ἐν τούτοις ὅτι ἐλάλει ὀλίγα διότι δὲν ἤξευρε νὰ λαλῇ. Ἐξ ἐναντίας ἡ περὶ τὸ λέγειν δεινότης τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀνεδείχθη οὐ μόνον παρὰ τοῖς Θηβαίοις ἐξαίρετος ἀλλὰ καὶ τῆς εὐγλωττίας τῶν ἀρίστων ἀθηναίων ῥητόρων ἐνάμιλλος. Τὸ θαυμάσιον ὅμως τοῦ ἀνδρὸς ἦτο ὅτι, μεγαλοφυὴς ὢν καὶ φιλομαθής, διετέλει ἐνταὐτῷ μετριόφρων καὶ ὅλως ἀκενόδοξος· θαυμάσιον τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ προπάτορες ἡμῶν πολλάκις παρεσύροντο ὑπὸ παραλόγου φιλοτιμίας καὶ εἰς ἑαυτοὺς πεποιθήσεως. Ἦτο δὲ πρὸς τὰ χρήματα ἀπαθής, διατελέσας δι' ὅλου τοῦ βίου πένης καὶ μηδὲ τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ταφὴν αὐτοῦ ἔξοδα καταλιπών, ἐνῷ πολλάκις μὲν ξένοι ὑπέβαλον αὐτῷ προτάσεις δωροδοκίας πολλάκις δὲ φίλοι ἀνεδείχθησαν πρόθυμοι ν' ἀνακουφίσωσιν, ἐξ ἰδίων, τὴν

ἔντιμον αὐτοῦ ἀνέχειαν. Ἐπὶ πᾶσι δέ, καὶ τοῦτο σπάνιον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, διεκρίθη διὰ τὴν πραότητα τῶν πολιτικῶν παθῶν, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν κατὰ νενικημένων πολεμίων τραχύτητα, διὰ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς πᾶσαν ἐμφυλίαν αἵματος χύσιν. Ἂν ὑπῆρξάν ποτε ἄνθρωποι τῶν ὁποίων ἡ διαγωγὴ ἐφαίνετο δικαιολογοῦσα τὴν ἐσχάτην τῶν τιμωριῶν, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν βεβαίως ὁ Λεοντιάδης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν προδόται. Αὐτοὶ ἤνοιξαν τὰς πύλας τῆς Καδμείας εἰς τὸν σπαρτιάτην Φοιβίδαν, αὐτοὶ ἐθανάτωσαν τὸν φιλόπατριν Ἰσμηνίαν. Καὶ ὅμως ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεδοκίμασε τὸ περὶ τοῦ φόνου αὐτῶν βούλευμα τοῦ Πελοπίδου καὶ τῶν ἄλλων ἐξορίστων ἐν μέρει λόγῳ συνέσεως καὶ ἐν μέρει συνειδήσεως λόγῳ· οἱ δὲ μεταγενέστεροι Ἕλληνες, οἱ θαυμάσαντες τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀγωνισθέντες, εἰ καὶ πόρρωθεν, νὰ πατήσωσι τὰ ἴχνη αὐτοῦ, ὡμολόγουν ὅτι τοῦτο μάλιστα τὸ πρᾶον καὶ φιλάνθρωπον περὶ τὰς πολιτικὰς διαφορὰς ἦτο δυσκολώτατον νὰ μιμηθῶσιν.

Τοιοῦτος δὲ ὢν ὁ ἀνὴρ δὲν ἐπρωταγωνίστησεν, ὡς προείπομεν, εἰς τὸ ἤδη ἀνοιχθὲν αὐτῷ στάδιον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 371. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἠπράκτησε καθ' ὅλον τὸ ἐν τῷ μεταξὺ διάστημα καὶ θετικῶς γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν φυγάδων εἰσβολῆς, ἅμα μετενεχθέντος τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ τῶν οἰκιῶν τοῦ Ἀρχίου καὶ τοῦ Λεοντιάδου εἰς τὴν ἀγοράν, συνέπραξε γενναίως εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ τολμήματος καὶ συνετέλεσεν εἰς πάντα τὰ πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐνεργηθέντα. Πρὸ πάντων συνειργάσθη εἰς τὴν ἀποτάφρευσιν καὶ ἀποσταύρωσιν τοῦ πρὸς βορρᾶν τῶν Θηβῶν εὐφόρου πεδίου, ἀφ' οὗ οἱ πολῖται συνεκόμιζον τὰ κυριώτατα πρὸς τροφὴν ἀναγκαῖα. Συγχρόνως δὲ συνέπραξε μετὰ τοῦ Πελοπίδου εἰς τὴν τότε κατὰ πρῶτον συγκρότησιν τοῦ περιφήμου «ἱεροῦ λόχου», ὅστις συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν ἐπιλέκτων τριακοσίων, συνδεομένων ἀνὰ δύο διὰ τῶν στενωτάτων τῆς φιλίας δεσμῶν καὶ τούτου ἕνεκα μέχρι θανάτου πρὸς ἀλλήλους ἀφωσιωμένων· δημοσίᾳ δὲ δαπάνῃ ἀδιαλείπτως συντηρούμενος καὶ ἀσκούμενος καὶ ὑπὸ τῶν εὐγενεστάτων αἰσθημάτων ἐμπνεόμενος διετέλεσεν ἓν τῶν κυριωτάτων ὀργάνων τοῦ μεγαλείου τῶν Θηβῶν καὶ ἐπλήρωσε τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς φήμης τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, οὐδὲ ἔπεσεν εἰμὴ κατὰ τὴν αποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσε τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀνεξαρτησία.

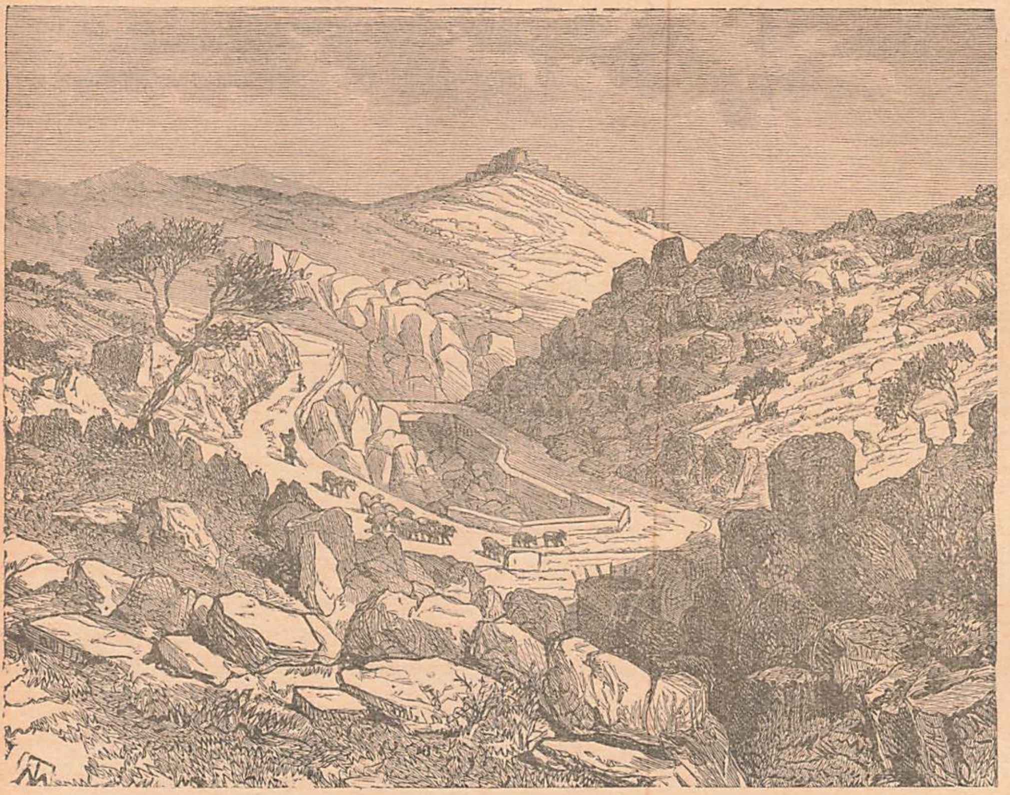
Ὁ Ἐπαμεινώνδας λοιπὸν ἤρχισεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ὑπηρετῇ τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ ἀπὸ τῆς ἐλευθερώσεως ἔτη ὁ Πελοπίδας φαίνεται πολὺ μᾶλλον ἐκείνου πρωταγωνιστῶν ἐν Θήβαις. Ὁ Πελοπίδας κατέλυσε τὴν τυραννίδα τοῦ Λεοντιάδου' ὁ Πελοπίδας ἐνίκησε πρῶτος τοὺς Σπαρτιάτας · ὁ Πελοπίδας ἠνώρθωσε τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβαίων. Πελοπίδας ὁ Ἱππόκλου πολλὰς εἶχε τὰς πρὸς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀνομοιότητας, περὶ τὰς περιστάσεις καὶ ἕξεις τοῦ βίου. Ἦτο νεώτερος τοῦ Ἐπαμεινώνδου· ἦτο πλούσιος· ὑπῆρξεν εὐτυχὴς πατὴρ οἰκογενείας, ἐνῷ ὁ Ἐπαμεινώνδας διετέλεσεν ἄγαμος· ἠγάπα τὴν σωματικὴν μᾶλλον γύμνασιν, διατρίβων ὁσάκις ηὐκαίρει περὶ παλαίστρας καὶ κυνηγέσια, ἐνῷ ὁ Ἐπαμεινώνδας προετίμα μᾶλλον τὴν πνευματικὴν ἄσκησιν, τὴν ὁμιλίαν, τὴν ἀκρόασιν. Καὶ ὅμως οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες συνεδέθησαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῆς ζωῆς διὰ φιλίας στενωτάτης καὶ σπανίας μεταξὺ τῶν συναρχόντων καὶ συναγωνιστῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. «Εἰ γάρ τις ἀποβλέψας εἰς τὴν Ἀριστείδου καὶ Θεμιστοκλέους, καὶ Κίμωνος καὶ Περικλέους, καὶ Νικίου καὶ Ἀλκιβιάδου πολιτείαν, ὅσων γέγονε μεστὴ διαφορῶν καὶ φθόνων καὶ ζηλοτυπιῶν πρὸς ἀλλήλους σκέψαιτο πάλιν τὴν Πελοπίδου πρὸς Ἐπαμεινώνδαν εὐμένειαν καὶ τιμήν, τούτους ἂν ὀρθῶς προσαγορεύσειε συνάρχοντας καὶ συστρατήγους ἢ ἐκείνους οἳ μᾶλλον ἀλλήλων ἢ τῶν πολεμίων

ἀγωνιζόμενοι περιεῖναι διετέλεσαν. Αἰτία δὲ ἀληθινὴ μὲν ἦν ἡ ἀρετή, δι' ἣν οὐ δόξαν, οὐ πλοῦτον ἀπὸ τῶν πράξεων μετιόντες, οἷς ὁ χαλεπὸς καὶ δύσερις ἐμφύεται φθόνος, ἀλλ' ἔρωτα θεῖον ἀπ' ἀρχῆς ἐρασθέντες ἀμφότεροι τοῦ τὴν πατρίδα λαμπροτάτην καὶ μεγίστην ἐφ' ἑαυτῶν ἰδεῖν γενομένην, ὥσπερ ἰδίοις ἐπὶ τοῦτο τοῖς αὐτῶν ἐχρῶντο κατορθώμασι». Ταῦτα λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Πελοπίδου. Καὶ ἐν γένει τὰ ὀνόματα τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἐκ παραλλήλου συνήθως ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφέρονται· εἷς δὲ τῶν ἀρίστων ἱστορικῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὁ πελοποννήσιος Πολύβιος, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ δευτέρᾳ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, κατήντησεν ἐπὶ τοσοῦτο νὰ ταυτίσῃ καὶ νὰ συνεξισώσῃ αὐτοὺς ὥστε εἶπε· «καὶ γὰρ συνηυξήθη καὶ συνήκμασε καὶ συγκατελύθη τὰ Θηβαίων ἔργα τῷ τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ τοῦ Πελοπίδου βίῳ προφανῶς». Ἀλλ' ἡ ἐξίσωσις αὕτη καὶ ἐξομοίωσις τῶν ἀρετῶν καὶ κατορθωμάτων τοῦ Πελοπίδου καὶ τοῦ Ἐπαμεινώνδου δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθής. Ὁ Πελοπίδας ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος τῶν Θηβαίων· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας τῶν Ἑλλήνων ἴσως ὁ ἄριστος. Ὁ Πελοπίδας ἤρχισε τὸ ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων, ἀλλ' εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν ὀφείλεται ἡ ἐξασφάλισις τοῦ ἔργου τούτου καὶ τὸ πανελλήνιον ἀξίωμα ὅπερ ἐκτήσατο περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ πόλις τῶν Θηβῶν. Ἀποθανόντος τοῦ Πελοπίδου, ἐξηκολούθησεν ἡ πόλις ἀκμάζουσα καὶ προαγομένη δι' Ἐπαμεινώνδου· ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἐπαμεινώνδου συγκατέπεσε τῳόντι διὰ μιᾶς, ὡς ἐκ μηχανῆς, καὶ ἅπαν τῆς πόλεως τὸ μεγαλεῖον. Ἑνὶ λόγῳ, ἂν ἡ εἰς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις καὶ ἡ τόλμη τοῦ Πελοπίδου ἦσαν καθ' ὅλα ἐνάμιλλοι τῶν περὶ ταῦτα ἀρετῶν τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ δαιμόνιος στρατηγὸς ὁ ἐν Λεύκτροις καὶ ἐν Μαντινείᾳ νικηφορήσας, ὁ ἐν τοῖς συνεδρίοις τοῦ ἔθνους λαμπρῶς ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος συνηγορήσας, ὁ ἀνορθωτὴς τῆς Μεσσηνίας, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Μεγάλης πόλεως, ἵνα εἰς ταῦτα μόνα τὰ μεγαλουργήματα τοῦ ἀνδρὸς περιορισθῶμεν, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως ἀνώτερος τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ αὐτοῦ φίλου καὶ ὡς πολεμικὸς ἀνήρ, καὶ ὡς πολιτικός, καὶ ὡς ῥήτωρ.

Μετὰ τὴν ἄπρακτον ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἐπάνοδον τοῦ Κλεομβρότου οἱ Σπαρτιᾶται κατέπεισαν τὸν Ἀγησίλαον αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν στρατηγίαν τοῦ κατὰ Θηβῶν πολέμου ἐπανειλημμένως δὲ ὁ βασιλεὺς οὗτος, ἐν ἔτει 378 καὶ ἐν ἔτει 377, ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς, ἀλλ' οὐδὲν κρίσιμον διέπραξεν. Οἱ Θηβαῖοι, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων διὰ Χαβρίου, ἀντέστησαν ἐπιμόνως εἰς πάσας τὰς ἐπιθέσεις καὶ ἤρχισαν μάλιστα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ εἰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις· Ἐπειδὴ δέ, ἐπανερχομένου ἐκ Βοιωτίας τοῦ Ἀγησιλάου τῷ 377, ἐρράγη καθ' ὁδὸν μία τις αὐτοῦ φλέψ, ἐκ δὲ τούτου ἐβλάβη καὶ τὸ ὑγιὲς σκέλος, ὥστε κατέστη ὁ ἀνὴρ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνεπιτήδειος εἰς ὑπηρεσίαν, περιῆλθεν αὖθις ἡ στρατηγία εἰς τὸν ἕτερον τῶν βασιλέων, τὸν Κλεόμβροτον. Καὶ ἐστράτευσε μὲν οὗτος τῷ 376 ἔτει ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν ἀλλὰ μηδὲ τὸν Κιθαιρῶνα δυνηθεὶς νὰ διαβῇ, κατεχόμενον ἤδη ὑπὸ δυνάμεως ἱκανῆς Ἀθηναίων καὶ Θηβαίων, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος.

Τότε οἱ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀδοξοῦντες καὶ ταπεινούμενοι Σπαρτιᾶται ἀπεφάσισαν νὰ δοκιμάσωσι τὴν τύχην αὐτῶν κατὰ θάλασσαν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ πιέσωσιν ἐντεῦθεν τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀποσπάσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς τῶν Θηβαίων συμμαχίας. Ἀλλ' ὁ ναύαρχος αὐτῶν Πόλλις, ἄγων τριήρεις ἑξήκοντα, ἐντελῶς κατετροπώθη περὶ Νάξον, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 376, ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου Χαβρίου, ναυαρχοῦντος τριήρων ὀγδοήκοντα· οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ὠφελούμενοι ἀπὸ τοῦ κατορθώματος τούτου, τότε μάλιστα ἤρχισαν νὰ αὐξάνωσι τὴν νέαν αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν καὶ ἐπεξέτειναν τὰς ἐπὶ τούτῳ ἐνεργείας αὐτῶν μέχρι τοῦ Ἰονίου πελάγους.

Ὁμοίως ἐξηκολούθησαν καὶ οἱ Θηβαῖοι εὐδοκιμοῦντες τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὰ ἔτη 376 καὶ 375 οὐδεμία ἐγένετο νέα Λακεδαιμονίων ἐπιδρομὴ εἰς τὴν Βοιωτίαν· ἐν ἔτει μὲν 376 διότι, ὡς εἴδομεν, ὁ Κλεόμβροτος δὲν κατώρθωσε νὰ διαβῇ τὸν Κιθαιρῶνα

Κιθαιρών

ἐν ἔτει δὲ 375 διότι ἡ προσοχὴ τῆς Σπάρτης ἀπησχολήθη εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου Τιμοθέου κατὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος ἐνεργούμενα. Ἐντεῦθεν οἱ Θηβαῖοι προσελάμβανον ὁσημέραι νέαν ἐν Βοιωτίᾳ δύναμιν, μὴ ἔχοντες νὰ πολεμήσωσιν εἰμὴ πρὸς τοὺς αὐτόθι καταλειφθέντας λακεδαιμονίους φρουροὺς καὶ ἁρμοστάς, τοὺς ὁποίους πολλάκις ἠδυνήθησαν νὰ κατατροπώσωσιν. Ἡ δὲ μᾶλλον λόγου ἀξία τῶν νικῶν τούτων ἦτο ἡ εἰς Τεγύρας ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου διαπραχθεῖσα.

Ὁ στρατηγὸς οὗτος, μαθὼν ὅτι ὁ λακεδαιμόνιος ἁρμοστὴς μετὰ τῶν δύο μορῶν αἵτινες ὑπ' αὐτὸν ἐφρούρουν ἐν Ὀρχομενῷ, ἐπεχείρησεν ἐκδρομὴν εἰς τὴν Λοκρικὴν χώραν, ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πολεμίων ἵνα καταλάβῃ αἴφνης τὴν δευτερεύουσαν ἐκείνην τῆς Βοιωτίας πόλιν. Ὅθεν ἐξῆλθεν ἐπὶ τούτῳ ἐκ Θηβῶν, μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ ὀλίγου ἱππικοῦ· ἀλλ' ὅτε ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ὀρχομενὸν ἐβεβαιώθη ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ φρουρά, εἴτε μέρος οὖσα τῆς εἰς Λοκρίδα ἀπελθούσης εἴτε ἄλλοθεν προσελθοῦσα· ὅθεν λόγος περὶ αἰφνιδίας καταλήψεως τῆς πόλεως δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ, ὁ δὲ Πελοπίδας ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Φθάσας ὅμως εἰς Τεγύρας συνήντησεν ἀπροσδοκήτως τοὺς δύο λακεδαιμονίους πολεμάρχους,

Γοργολέοντα καὶ Θεόπομπον, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τῆς εἰς Λοκρίδα στρατείας. Καὶ ἐπειδὴ αἱ μόραι τὰς ὁποίας οὗτοι ἦγον ἦσαν διπλάσιαι τὸ πλῆθος τῶν ὑπὸ τὸν Πελοπίδαν μαχητῶν, οἱ μὲν πολέμαρχοι ἐχάρησαν διὰ τὴν σύμπτωσιν ταύτην οἱ δὲ Θηβαῖοι κατ' ἀρχὰς ἠθύμησαν, οὐδ' ἀνέλαβον θάρρος εἰμὴ μετὰ ἐπανειλημμένας καὶ ἐντόνους τοῦ ἡγεμόνος προτροπάς. Γενομένης δὲ συμπλοκῆς πεισματώδους, ἐν χώρῳ στενῷ, ἀπεδείχθη ἤδη ὁπόσον ἀκαταγώνιστος ἦτο ἡ ρώμη, ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ συμπεπηγμένος ὠθισμὸς τοῦ ἱεροῦ λόχου.'Αμφότεροι τῶν Λακεδαιμονίων οἱ πολέμαρχοι ἔπεσον ἅμα σχεδὸν ἀρξαμένης τῆς συρράξεως· αἱ μόραι ἤνοιξαν τότε τὰς τάξεις αὐτῶν ἵνα ἀφήσωσι τοὺς Θηβαίους νὰ περάσωσιν ἀκωλύτως· ἀλλ' ὁ Πελοπίδας περιφρονήσας τὴν τοιαύτην τῆς σωτηρίας εὐκαιρίαν ἐνέμεινεν ἀγωνιζόμενος μέχρις οὗ διέλυσε καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν ἅπαντας τοὺς πολεμίους. Μὴ δυνηθεὶς δὲ νὰ καταδιώξῃ αὐτοὺς διότι ἐγίνωσκεν ἐγγὺς οὖσαν τὴν ἐν 'Ορχομενῷ δύναμιν ἔστησεν ὅμως τρόπαιον καὶ ἐσκύλευσε τοὺς νεκροὺς πρὶν ἐπανέλθῃ εἰς Θήβας.

῾Η μάχη αὕτη, καθ' ἣν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὸ πρῶτον ἡττήθησαν ἐν πεδίῳ ὑπαίθρῳ, ὑπὸ δυνάμεως πολὺ μικροτέρας, ἐπροξένησε βαθυτάτην καθ' ὅλην τὴν 'Ελλάδα ἐντύπωσιν, καὶ ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας καὶ ἐνίσχυσε τὰς ἐνεργείας τῶν Θηβαίων, οἵτινες, περὶ τὸ 374, ἐκυριάρχησαν ἤδη ἁπασῶν τῶν κατὰ τὴν Βοιωτίαν πόλεων, ἐξαιρέσει τοῦ 'Ορχομενοῦ καὶ τῆς ἀπὸ τούτου ἐξηρτημένης Χαιρωνείας· ἐπεχείρησαν δὲ νὰ πιέσωσι καὶ τοὺς γείτονας Φωκεῖς, αὐτῶν μὲν πολεμίους ὄντας συμμάχους δὲ τῆς Σπάρτης. Καὶ ἐντεῦθεν μὲν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἐπαγαγόντος τοῦ βασιλέως Κλεομβρότου εἰς βοήθειαν τῶν Φωκέων τέσσαρας μόρας καὶ συμμάχους οὐκ ὀλίγους· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τοιοῦτον ἀπέβη ἤδη τὸ τῶν Θηβαίων ἀξίωμα ὥστε οἱ 'Αθηναῖοι ἤρχισαν νὰ φθονῶσι τὴν νεωστὶ προαγομένην ταύτην δύναμιν καὶ ἔσπευσαν, ἐγκαταλείποντες αὐτὴν εἰς τὴν τύχην της, νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν Σπάρτην ἰδίας προτάσεις περὶ εἰρήνης, προτάσεις τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν τοὺς ὅρους, τὰς ὁποίας ὅμως ἡ Σπάρτη παρεδέχθη ἀμέσως.

Κατ' εὐτυχίαν τῶν Θηβαίων, ἡ εἰρήνη αὕτη δὲν διήρκεσε πολύ. ῾Ο Τιμόθεος, ὅστις εἶχεν ἀποσταλῆ μετὰ στόλου ἰσχυροῦ εἰς τὸ 'Ιόνιον πέλαγος ἵνα συλλέξῃ αὐτόθι συμμάχους εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίαν καὶ εἶχε τφόντι καταπείσει εἰς τοῦτο τήν τε Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Κέρκυραν, διετάχθη ἤδη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. 'Αλλ' ἐπιστρέφων ἀπεβίβασεν εἰς Ζάκυνθον, ἥτις εἶχε μείνει πιστὴ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, πρόσφυγάς τινας ζακυνθίους, συμπράξαντας μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπιστρατείαν ταύτην. 'Επειδὴ δὲ τῶν Ζακυνθίων ἡ κυβέρνησις παρεπονέθη διὰ τοῦτο εἰς τὴν Σπάρτην, ἡ δὲ Σπάρτη, ζητήσασα παρὰ τῶν 'Αθηνῶν τὴν διόρθωσιν τοῦ πράγματος, δὲν εἰσηκούσθη, ἐξερράγησαν αὖθις αἱ ἐχθροπραξίαι. Στόλος Λακεδαιμονίων ἐπολιόρκησε τῷ 373 τὴν Κέρκυραν· ἀλλ' οἱ Κερκυραῖοι βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν 'Αθηναίων ἀντέστησαν γενναίως καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ ἀποπλεύσωσιν ἐγκαταλείποντες τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὰς προμηθείας αὐτῶν. ῎Επειτα οἱ 'Αθηναῖοι ἐξαποστείλαντες καὶ ἕτερον ἰσχυρὸν στόλον εἰς Κέρκυραν ὑπὸ τὸν 'Ιφικράτην ἐθαλασσοκράτησαν ἐν τῷ 'Ιονίῳ πελάγει· ὥστε οἱ Σπαρτιᾶται ἐν ἔτει 372 διετέλουν πανταχόθεν τεταπεινωμένοι. Τὴν δὲ ἀθυμίαν αὐτῶν ηὔξησαν οἱ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο γενόμενοι ἐν Πελοποννήσῳ φοβεροὶ σεισμοὶ καὶ κατακλυσμοί, τοὺς ὁποίους ὑπέλαβον ὡς σημεῖα τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Τῳόντι αἱ φυσικαὶ αὗται συμφοραὶ ὑπῆρξαν, ὡς φαίνεται, δεινότεραι πάσης ἄλλης γνωστῆς προηγουμένης τε καὶ ἑπομένης· διότι τότε δύο πόλεις τῆς 'Αχαΐας, ἡ ῾Ελίκη

(ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ Αἰγίου 40 στάδια) καὶ ἡ Βοῦρα (ἡ ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ὁμοίως, ἀλλὰ 40 στάδια μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἐπὶ λόφου κειμένη) ἐντελῶς ἠφανίσθησαν μετὰ τῶν πλείστων κατοίκων ([1]), δέκα δὲ Λακεδαιμονίων τριήρεις, κατὰ τύχην εὑρεθεῖσαι διὰ νυκτὸς ἠγκυροβολημέναι εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην, αὔτανδροι κατεποντίσθησαν, μετεωρισθείσης τῆς θαλάσσης ἐπὶ πολύ.

Ὑπὸ τῶν ποικίλων τούτων ἀτυχημάτων πιεσθέντες οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔπεμψαν πάλιν, ὡς καὶ πρὸ 15 ἐτῶν, τὸν Ἀνταλκίδαν εἰς τὴν Περσίαν ζητοῦντες χρήματα καὶ νέαν τοῦ μεγάλου βασιλέως εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἐπέμβασιν· ἀλλ' ὁ βασιλεὺς περιωρίσθη ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρέσβεις, συστήσαντας εἰς πάντας τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπ' Ἀνταλκίδου εἰρήνης. Ὅθεν ἡ Σπάρτη ὀλίγον ὠφελήθη ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τούτου συμμάχου καὶ ἤθελε περιέλθει ἔκτοτε εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν, ἐὰν αἱ Ἀθῆναι δὲν ἀπεφάσιζον πάλιν νὰ εἰρηνεύσωσιν. Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐγκατέλιπον πρὸς στιγμὴν τὴν συμμαχίαν τῶν Θηβαίων εἶχον ἀποβῆ ἔκτοτε ἰσχυρότεροι. Ὁ ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων φόβος, δι' ὃν τῷ 378 ἀνέλαβον οἱ Ἀθηναῖοι νὰ συμπολεμήσωσι κατ' αὐτῶν μετὰ τῶν Θηβαίων, εἶχε παντελῶς ἐκλείψει. Οἱ Ἀθηναῖοι, συγκροτήσαντες τὴν νέαν αὐτῶν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, οὐδένα πλέον εἶχον λόγον νὰ καταδαπανῶνται πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου, διότι ἡ ἡγεμονία αὕτη οὐδένα ἀπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἔτρεχε κίνδυνον. Ἡ παράτασις τῶν ἐχθροπραξιῶν δὲν ἐγίνετο εἰμὴ χάριν τῶν Θηβαίων, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐνόμισαν εὐλόγως περιττὸν νὰ θυσιάζωσι τοὺς πόρους αὐτῶν, χάριν ὄχι πλέον τῆς αὐτονομίας τῶν Θηβῶν ἀλλὰ χάριν τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν καθ' ὅλην τὴν Βοιωτίαν, ἡγεμονίας τὴν ὁποίαν ἀνέκαθεν ἐθεώρησαν ἐπιζήμιον εἰς ἑαυτούς. Ὅθεν ἐψηφίσθη πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἐν Ἀθήναις συνηγμένων ναυτικῶν αὐτῶν συμμάχων νὰ γίνωσι προτάσεις εἰρήνης εἰς τὴν Σπάρτην εὐδιάθετον οὖσαν νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα· προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ πέμψωσιν, ἐὰν ἤθελον, αὐτόθι πρέσβεις. Καὶ ἐν ἔαρι τοῦ 371, ἐν ᾧ συνήδρευον ἐν Σπάρτῃ οἱ σύμμαχοι αὐτῆς, προσῆλθον ἐκεῖ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν καὶ τῶν διαφόρων πόλεων ὅσαι ἀπετέλουν τὴν νέαν τῶν Ἀθηναίων ἡγεμονίαν. Ἐπιφανέστατοι τῶν Ἀθηναίων πρέσβεων ἦσαν ὁ Καλλίας καὶ ὁ Αὐτοκλῆς, ἀμφότεροι ἀνήκοντες εἰς τὰ πρῶτα τῆς πόλεως γένη· συναπεστάλη δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ δημηγόρος Καλλίστρατος. Ἐκ τῶν Θηβαίων ὁ μόνος λόγου ἄξιος ἀνὴρ ἦτο ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὢν εἷς τῶν Βοιωταρχῶν.

Κατὰ δυστυχίαν περὶ τῶν συζητήσεων τῶν γενομένων εἰς τὴν ἀξιομνημόνευτον ταύτην σύνοδον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἔχομεν ἀτελεστάτας εἰδήσεις, περὶ δὲ τῶν ἰδιαιτέρων διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων, αἵτινες καὶ τῶν συζητήσεων πλειότερον ἐπενήργησαν βεβαίως εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου, τίποτε δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Ξενοφῶν περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀναφέρῃ τοὺς λόγους τῶν τριῶν ἀθηναίων πρέσβεων καὶ πλέον οὔ. Ἐκ τούτων ὁ Καλλίας ἐλάλησεν ὡς φίλος ἀπροκάλυπτος τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Αὐτοκλῆς ἐξ ἐναντίας κατέκρινε πικρῶς τὸ προηγούμενον τῆς Σπάρτης πολίτευμα. Ὁ δὲ τελευταῖος ἀγορεύσας Καλλίστρατος ἐτήρησε μέσον τινὰ ὅρον, ὡμολόγησεν ἀμφοτέρων τῶν πόλεων τὰ ἁμαρτήματα καὶ ἐσυμπέρανεν ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἤδη εἰς ἀμφοτέρους ἐπιβλαβής, καὶ ὅτι τὰ καλῶς ἐννοούμενα αὐτῶν συμφέροντα ὑπαγορεύουσιν

([1]) Ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἡ μὲν Ἑλίκη κατεποντίσθη καθ' ὁλοκληρίαν καὶ ἀπώλετο διὰ παντὸς ἡ δὲ Βοῦρα ἡ κειμένη ἐπὶ λόφου κατεστράφη ἁπλῶς καὶ εἶτα ἀνεκτίσθη.

εἰρήνην. Ἡ Σπάρτη, εἶπεν, ἄρχει ἤδη κατὰ γῆν, αἱ δ' Ἀθῆναι ἄρχουσι κατὰ θάλασσαν· ὥστε πρέπει νὰ εὐχαριστηθῶσιν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς δυνάμεως διανομὴν καὶ νὰ μὴ ἐπιμένωσι φιλονικοῦσαι καὶ ὁμοιάζουσαι τοὺς ἄφρονας ἐκείνους κυβευτὰς οἵτινες, ἐὰν ἕν τι ἐπιτύχωσι, περὶ διπλασίων κυβεύουσιν. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ῥήτορος, ἂν ὄχι ἄλλο, ἦσαν τοὐλάχιστον εἰλικρινεῖς, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις, αἵτινες ἔβλεπον οὕτως ἑαυτὰς παραδεδομένας εἰς τὴν διάκρισιν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ὅθεν ἐδέησεν ὁ ῥήτωρ νὰ προσθέσῃ ὅτι ἡ εἰρήνη θέλει συνομολογηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτονομίας ὅλων τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη τῆς αὐτονομίας δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὴν ἄλλην ἀρχὴν τὴν ἐκ παραλλήλου τεθεῖσαν, τῆς κυριαρχίας τῶν μὲν Σπαρτιατῶν κατὰ ξηρὰν τῶν δὲ Ἀθηναίων κατὰ θάλασσαν· διὸ πρόδηλον ἦτο ὅτι, συνομολογουμένης τῆς εἰρήνης ἐπὶ ταύταις ταῖς βάσεσιν, ἡ εἰρήνη ἤθελε χωλαίνει καὶ ἤθελε παραγάγει ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νέας διενέξεις.

Τοῦτο τῳόντι καὶ συνέβη. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐδέχθησαν τὰς προτάσεις τῶν Ἀθηναίων «ἐφ' ᾧ τούς τε ἁρμοστὰς ἐκ τῶν πόλεων ἐξάγειν, τά τε στρατόπεδα διαλύειν, καὶ »τὰ ναυτικὰ καὶ τὰ πεζικά, τάς τε πόλεις αὐτονόμους ἐᾶν. Εἰ δέ τις παρὰ ταῦτα ποιοίη, »τὸν μὲν βουλόμενον βοηθεῖν ταῖς ἀδικουμέναις πόλεσι, τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ μὴ εἶναι »ἔνορκον συμμαχεῖν τοῖς ἀδικουμένοις». Ἀλλ' ἅμα ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ γίνωσιν οἱ νενομισμένοι ὅρκοι, τὸ ἄτοπον τῶν συνθηκῶν τούτων προέκυψε πάραυτα εἰς φῶς. Οἱ μὲν Ἀθηναῖοι περιωρίσθησαν νὰ ὀμόσωσι δι' ἑαυτούς, καὶ ἑκάστη τῶν συμμάχων αὐτῶν πόλεων ὤμοσεν ἐπίσης δι' ἑαυτήν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ὤμοσαν ὑπὲρ ἑαυτῶν τε καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων· διατί τοῦτο ; Κατὰ τὰς συνθήκας ὤφειλον νὰ ἀφήσωσι τὰς πόλεις ὅλας αὐτονόμους, τῆς δὲ πλήρους, τῆς κυριάρχου αὐτονομίας πρώτιστον προσὸν εἶναι τὸ δικαίωμα τοῦ κηρύττειν πόλεμον καὶ συνομολογεῖν εἰρήνην· ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὀμόσαντες οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων, προσέβαλον προφανῶς τὸ πολυτιμότατον δικαίωμα τῆς ἐντελοῦς αὐτονομίας. Ὅτε λοιπὸν ἦλθεν ἡ σειρὰ τῶν Θηβαίων νὰ ὀμόσωσιν, ὁ πρέσβυς αὐτῶν Ἐπαμεινώνδας ἠξίωσεν ὅτι αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὀμόσει οὐχὶ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καθὸ προεδρεύουσαι τῆς βοιωτικῆς ὁμοσπονδίας καὶ ὑπὲρ ὅλων τῶν βοιωτικῶν πόλεων. Τότε αἱ ἀρχαὶ τῆς Σπάρτης καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀγησίλαος ἀντέστησαν εἰς τοῦτο ἐντόνως καὶ ἀπήτησαν νὰ ὁρκισθῇ ὁ Ἐπαμεινώνδας ὑπὲρ μόνον τῶν Θηβῶν, ἑκάστη δὲ βοιωτικὴ πόλις ἰδίᾳ ὑπὲρ ἑαυτῆς.

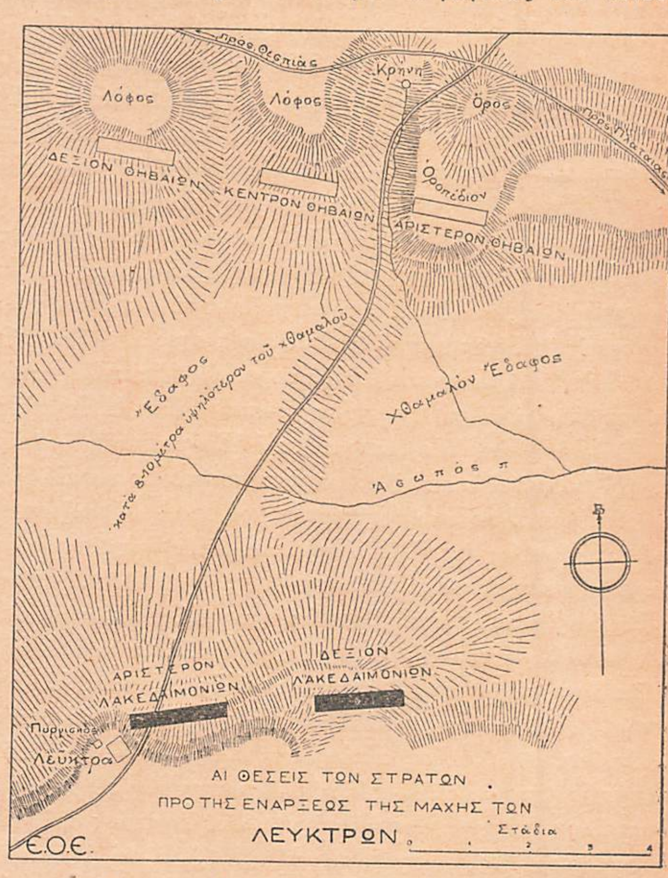
Τὰ πράγματα ἐντεῦθεν περιεπλάκησαν δεινῶς. Ἤδη ἐπὶ τῶν προηγουμένων συζητήσεων ὁ Ἐπαμεινώνδας εἶχεν ἀντιταχθῆ τολμηρότατα εἰς τὴν κυριαρχικὴν διαγωγὴν τῆς Σπάρτης· ἐνῷ οἱ πλεῖστοι τῶν ἄλλων πρέσβεων διετέλουν κατεπτοημένοι ὑπὸ τῆς ὑπεροχῆς αὐτῆς καὶ ἔκυπτον ἰδίως τὴν κεφαλὴν ἐνώπιον τοῦ ἀγερώχου Ἀγησιλάου, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεφήνατο σαφῶς ὅτι τὸν πόλεμον δὲν ὑπέτρεφον εἰμὴ αἱ ἄδικοι τῶν Λακεδαιμονίων ἀξιώσεις καὶ ὅτι εἰρήνη διαρκὴς δὲν ἠμπορεῖ νὰ συνομολογηθῇ εἰμὴ ὅταν οὗτοι εἰλικρινῶς ἀποφασίσωσι ν' ἀφήσωσι κατὰ μέρος τὰς ἀξιώσεις ταύτας. «Οὗτος, ὁρῶν τοὺς ἄλλους ἅπαντας ὑποκατακλινομένους τῷ Ἀγησιλάῳ, μόνος ἐχρήσατο φρονήματι παρρησίαν ἔχοντι, καὶ διεξῆλθε λόγον, οὐχ ὑπὲρ Θηβαίων ἀλλ' ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὁμοῦ κοινόν· τὸν μὲν πόλεμον ἀποδεικνύων αὔξοντα τὴν Σπάρτην, ἐξ ὧν ἅπαντες οἱ λοιποὶ κακῶς πάσχουσι, τὴν δ' εἰρήνην ἰσότητι καὶ τῷ δικαίῳ κτᾶσθαι κελεύων· οὕτω γὰρ ἂν αὐτὴν διαμένειν, ἴσων ἁπάντων γενομένων». Τοιουτοτρόπως συγκεφαλαιοῖ ὁ Πλούταρχος, ἐν βίῳ τοῦ Ἀγησιλάου, τὸν πρῶτον τοῦ Ἐπαμεινώνδου λόγον, περὶ οὗ ὁ Ξενοφῶν οὐδὲ λέξιν ἀναφέρει εἰς τὰ Ἑλληνικά. Ἤδη δέ, συνομολο-

γηθείσηςτῆς εἰρήνης, ἡ ἰσότης καὶ αὐτονομία τῶν πόλεων περὶῆς ἐλάλησεν ἐνταῦθα ὁ'Επαμεινώνδας, ἐφαίνετο καθιερουμένη ὑπὸ τῶν συνθηκῶν τὰς ὁποίας προέκειτο νὰ ὀμόσωσιν. 'Αλλὰ τούτου τεθέντος, διατί, ἠρώτησεν ὁ τῶν Θηβαίων πρέσβυς, οἱ Λακεδαιμόνιοι προσέβαλλον ἀμέσως τὰς συνθήκας ταύτας, ὀμνύοντες καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων αὐτῶν ; 'Ενόσῳ οὗτοι ἐπέμενον εἰς τοῦτο, ἐδικαιοῦντο προδήλως καὶ οἱ Θηβαῖοι νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὸ νὰ ὀμόσωσιν οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν συμμάχων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ 'Αθηναῖοι ἐδέχθησαν τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῆς Σπάρτης, αὐτοὶ μὴ ὀμόσαντες εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν. 'Αλλ' οἱ Θηβαῖοι δὲν ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἀπεδέχθησαν αὐτὴν οἱ 'Αθηναῖοι, καίτοι ἄντικρυς ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸ ῥητὸν τῶν συνθηκῶν γράμμα. 'Ο 'Επαμεινώνδας μάλιστα προέβη ἔτι πλέον καὶ ἐξωμοίωσε τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ Θηβαῖοι, ὡς πρὸς τὴν ἄλλην Βοιωτίαν, οὐχὶ πρὸς τὸ δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἠξίουν οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅτι ἔχουσιν ὡς πρὸς τὰς συμμάχους αὐτῶν πόλεις ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Λακωνικῆς κυριαρχίαν τῆς Σπάρτης· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, εἶπεν ὅτι αἱ Θῆβαι εἶναι πρόθυμοι νὰ μὴ ὀμόσωσιν εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ μόνον, ἀφήνουσαι τὰς ἄλλας βοιωτικὰς πόλεις νὰ ὁρκισθῶσιν ἑκάστη ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀλλὰ τοῦτο τότε μόνον ὅταν καὶ ἡ Σπάρτη δὲν ὁρκισθῇ εἰμὴ ὑπὲρ ἑαυτῆς, ἀφήνουσα οὐχὶ πλέον τὰς συμμάχους ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τῆς Λακωνικῆς τὰς πόλεις νὰ ὀμόσωσι τὴν εἰρήνην ἑκάστη ἐν ἰδίῳ ὀνόματι.

'Η σύνοδος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους διετέλει καταπεπληγμένη ὑπὸ τῆς τολμηρᾶς ταύτης προτάσεως τοῦ πρέσβεως τῶν Θηβῶν· αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων ἤκουσαν αὐτὴν εὐχαρίστως· ἀλλὰ τῆς συνόδου ἐδέσποζεν ἡ Σπάρτη, τῆς δὲ Σπάρτης ὁ 'Αγησίλαος, τὸν ὁποῖον ἡ ἰδέα μόνον τῆς ἐξομοιώσεως ἐκείνης τῶν Θηβῶν· πρὸς τὴν ἡγεμόνα τῆς 'Ελλάδος πόλιν κατέστησεν ἔξω φρενῶν. "Οθεν ἀναπηδήσας μετ' ὀργῆς καὶ διακόψας τὴν περαιτέρω ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου συζήτησιν, ἣν ἐθεώρει ὑβριστικὴν διὰ τὴν Σπάρτην, ἠρώτησε τοῦτο μόνον τὸν 'Επαμεινώνδαν.—«Εἰπέ μοι σαφῶς· θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Βοιωτίαν ; »— Εἰς ὃ ἐκεῖνος ἀπήντησεν· «εἰπέ μοι καὶ σὺ σαφῶς· θέλεις ἢ δὲν θέλεις ν' ἀφήσῃς αὐτόνομον τὴν Λακωνικήν ;». Μετὰ δὲ τὸν βραχὺν τοῦτον διάλογον οὔτε λέξις πλέον ἀντηλλάγη,ἀλλ'ὁ'Αγησίλαος ἐξήλειψε τὸ ὄνομα τῶν Θηβαίων ἀπὸ τοῦ καταλόγου καὶ ἀπεφήνατο αὐτοὺς ἀποκεκλεισμένους τῆς εἰρήνης.

Τοιοῦτον ἀπέβη τὸ τέλος τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης συνόδου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς συγκροτηθείσης κατὰ 'Ιούνιον τοῦ 371.'Η Σπάρτη ἐνόμισεν ὅτι, ὡς ἄλλοτε, αἱ Θῆβαι θέλουσιν ὑποκύψει ἀμαχητὶ εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἢ ὅτι, καὶ ἂν ἀντισταθῶσιν, εὐχερῶς θέλουσι συντριβῇ· ἀλλὰ πρὶν ἔτι παρέλθῃ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν πρὶν ἢ συμπληρωθῇ μὴν ὁλόκληρος ἀπὸ τῆς διαλύσεως τῆς συνόδου, ἐπέπρωτο ἡ ἀγέρωχος πόλις νὰ ἴδῃ πικρότατα ψευσθείσας τὰς προσδοκίας αὐτῆς. Οἱ 'Αθηναῖοι ἔσπευσαν, πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς εἰρήνης, ν'ἀνακαλέσωσιν ἀπὸ τοῦ'Ιονίου πελάγους τὸν 'Ιφικράτην, δὲν ἀνεμίχθησαν ὅμως ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν μεταξὺ Λακεδαιμονίων καὶ Θηβαίων ἔριν. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἐφάνησαν ὁμοίως πρόθυμοι ν' ἀνακαλέσωσι τοὺς ἁρμοστὰς καὶ τὰς φρουρὰς αὐτῶν ἀφ' ὅλων τῶν πόλεων τὰς ὁποίας ἔτι κατεῖχον, ἀλλ' ἰδίως ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν εἰς ταχίστην κατατρόπωσιν τῶν Θηβαίων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος εὑρίσκετο κατὰ σύμπτωσιν μετὰ στρατοῦ Λακεδαιμονίων καὶ συμμάχων ἐν Φωκίδι, εἰς τὰ βορειοδυτικὰ σύνορα τῆς Βοιωτίας, ὁ βασιλεὺς οὗτος διετάχθη νὰ στρατεύσῃ ἀμέσως ἐπὶ τοὺς Θηβαίους ἵνα ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ παραιτήσωσι τὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων βοιωτικῶν πόλεων ἡγεμονίαν.

'Εν τούτοις οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐφαίνοντο παντάπασι διατεθειμένοι νὰ ἐνδώσωσιν· ἐξ ἐναντίας ἐπήνεσαν τὸν 'Επαμεινώνδαν, ἐπιστρέψαντα ,διὰ τὴν σταθερότητα μεθ' ἧς ὑπερήσπισε τὴν βοιωτικὴν ὁμοσπονδίαν, καὶ συνῃσθάνοντο μὲν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ἀλλ'ὅμως ἤλπιζον ἔτι ὅτι οἱ πολέμιοι θέλουσι διακωλυθῆ τοῦ νὰ ἐμβάλωσιν ἀπὸ Φωκίδος εἰς Βοιωτίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβον δι' ἰσχυροῦ σώματος, ὑπὸ τὸν 'Επαμεινώνδαν, τὴν περὶ τὴν Κορώνειαν στενὴν πύλην, ἤτοι τὸ μεταξὺ Κωπαΐδος λίμνης καὶ Τιλφωσσίου ὄρους στενόν, τὸ σήμερον λεγόμενον στενὸν τῆς Πέτρας, ὅπου οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνες, ἐν ἔτει 1829, συνεκρότησαν τὸν τελευταῖον τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τοὺς 'Οθωμανοὺς ἀγῶνα, νικήσαντες τοὺς πολεμίους ὑπὸ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην. 'Αλλ' ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος ἔδειξε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀξιοσημείωτον ἐπιτηδειότητα· διότι,ἀντὶ νὰ ζητήσῃ νὰ ἐκβιάσῃ τὸ στενὸν τοῦτο,ὅπως συνήθως ἔπραττον οἱ ἀπὸ Φωκίδος εἰς Βοιωτίαν ἐμβάλλοντες, ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἐπορεύθη δι' ὁδοῦ ὀρεινῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐνόμιζον πιθανὸν νὰ προσβληθῇ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐφύλαττον εἰμὴ διὰ μικροῦ ἀποσπάσματος ὑπὸ τὸν Χαιρέαν. Ὁ Κλεόμβροτος, εὐχερῶς καταβαλὼν τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ἔφθασε διὰ τοῦ Ἑλικῶνος εἰς Κρεῦσιν, βοιωτικὸν παρὰ τὸν Κρισσαῖον κόλπον λιμένα, κατέλαβεν ἐνταῦθα ἀπροσδοκήτως δώδεκα τριήρεις τῶν Θηβαίων, καί, καταλιπὼν φρουρὰν πρὸς φύλαξιν τοῦ λιμένος, ἐξηκολούθησε τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἐνέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν Θεσπιῶν, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ Ἑλικῶνος πλευράν, καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐπὶ ὑψώματός τινος, παρὰ τὸ ἀείμνηστον ἔκτοτε γενόμενον χωρίον τῶν Λεύκτρων. Ἡ ἐπιτηδεία αὕτη καὶ τολμηρὰ ἅμα εἰς τὴν Βοιωτίαν εἰσβολὴ τοὺς μὲν Λακεδαιμονίους ἐπλήρωσε χαρᾶς καὶ θάρρους τοὺς δὲ Θηβαίους κατέπληξεν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ 'Επαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδυνήθησαν ν' ἀναζωπυρήσωσι τὴν προθυμίαν αὐτῶν. Εἰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις οἱ προπάτορες ἡμῶν συνήθιζον πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ δίδωσι κακὰς ἐξηγήσεις εἰς πᾶν οἱονδήποτε φυσικὸν ἢ τυχαῖον σημεῖον· καὶ ταῦτα μάλιστα τὰ προαισθήματα ἠναγκάσθη νὰ πολεμήσῃ ὁ 'Επαμεινώνδας, τότε, ὡς βεβαιοῦσιν, ἀνακράξας τὸ περίφημον ἐκεῖνο ὁμηρικόν·

Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

Τελευταῖον κατώρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς Θηβαίους νὰ βαδίσωσιν ἀπὸ Θηβῶν πρὸς τὰ Λεῦκτρα, ὅπου ἐστρατοπέδευσεν ἐπὶ λόφου, καταντικρὺ τοῦ σπαρτιατικοῦ κειμένου. Ἐνταῦθα νέοι καὶ ποικίλοι προέκυψαν δισταγμοί, ἂν πρέπει ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ παρατάξεως ἢ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Θήβας καὶ νὰ περιμείνωσιν ὄπισθεν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως τοὺς πολεμίους, ἀποπέμποντες τὰς οἰκογενείας εἰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ κατίσχυσε πάλιν ἡ τοῦ Ἐπαμεινώνδου γνώμη ὑπὲρ τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπῆλθον καὶ αἰσιώτεροί τινες οἰωνοί, οἵτινες ἐνεθάρρυναν ὁπωσοῦν τὸ πλῆθος τῶν Θηβαίων.

Ἐνῷ ὅμως ἄλλοι ἤλπιζον εἰς ὑπεράνθρωπα προμηνύματα καὶ βοηθήματα, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέπτετο πῶς δύναται νὰ διατάξῃ τὰ τοῦ ἀνατεθέντος αὐτῷ κρισίμου ἀγῶνος μεθ' ὅσης πλείστης ἀνθρωπίνης συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔργον ἦτο δυσχερές,διότι, καὶ ἂν δὲν παραδεχθῶμεν τὸ παρὰ μεταγενεστέρων τινῶν λεγόμενον,ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Κλεομβρότου ἦτο διπλάσιος σχεδὸν τοῦ τῶν Θηβαίων στρατοῦ, βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἦσαν πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν ἀντιπάλων καὶ ὅτι τινὲς τῶν μετ' αὐτῶν συντασσομένων Βοιωτῶν δὲν ἦσαν πιστοί· ἄλλοι δὲ ἦσαν μετριώτατοι στρατιῶται. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνεφάνη ἡ στρατηγικὴ τοῦ Ἐπαμεινώνδου μεγαλοφυΐα. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ἑλληνικοὶ στρατοὶ ἀντιπαρετάσσοντο ἐκ παραλλήλου ὁ εἷς πρὸς τὸν ἕτερον. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ πολυαριθμότεροι καὶ οἱ κάλλιον ὡπλισμένοι καὶ ἐξησκημένοι ἀναγκαίως πάντοτε ὑπερίσχυον. Ἂν λοιπὸν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ Θηβαῖοι ἤθελον ἀντιπαραταχθῆ οὕτω πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐπειδὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι καὶ τοὐλάχιστον ἐπίσης καλῶς ὡπλισμένοι καὶ ἠσκημένοι ὅσον οἱ ἀντίπαλοι, τὸ πιθανώτερον ἦτο ὅτι οἱ Θηβαῖοι, ὅσον γενναίως καὶ ἂν ἀντηγωνίζοντο, ἤθελον ἐπὶ τέλους κατατροπωθῆ· ἠδύναντο ν' ἀποθάνωσιν, ἀλλὰ νὰ νικήσωσι δὲν ἐφαίνετο δυνατόν. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐσκέφθη ὅτι διὰ νὰ νικήσῃ τις τὸν ἀντίπαλον δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ νικήσῃ αὐτὸν συγχρόνως καθ'ὅλην αὐτοῦ τὴν παράταξιν, ἀπὸ τῆς μιᾶς πτέρυγος μέχρι τῆς ἄλλης. Ἐάν, συμπυκνώσας εἰς τὸ κέντρον δύναμιν μεγάλην καὶ καθυπερτέραν τῆς τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, διασπάσῃ τοῦτο, φυσικὸν εἶναι αἱ δύο τῶν πολεμίων πτέρυγες, χωρισθεῖσαι ἀπ' ἀλλήλων καὶ καταπτοηθεῖσαι, εὐχερῶς ἤδη νὰ καταβληθῶσιν. Ὁμοίως, ἐὰν συμπυκνώσῃ εἰς μίαν τῶν πτερύγων δύναμιν καθυπερτέραν τῆς ἀντιπάλου πτέρυγος καί, τρέψας ταύτην, ἐπέλθῃ εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἑτέρας πτέρυγος, φυσικὸν εἶναι τὸ μέρος τοῦτο τῶν πολεμίων νὰ κατατροπωθῇ.Ταύτην τὴν ἐπίνοιαν, ἥτις, καθὼς πᾶσαι αἱ μεγάλαι ἐπίνοιαι, φαίνεται ἁπλουστάτη, συνέλαβε κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἡμέραν ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ἔσπευσε νὰ ἐκτελέσῃ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, καίτοι εὐαριθμοτέρου ὄντος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, εἶχε πάντοτε δύναμιν ἀρκετήν, ὥστε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς ἓν τῆς παρατάξεως σημεῖον δύναμιν πολὺ μεγαλυτέραν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀντιπάλου σημείου, ἐὰν οἱ ἀντίπαλοι,ὡς συνέβη καὶ ἦτο φυσικώτατον νὰ συμβῇ, μὴ νοήσαντες τί σημαίνει ἡ καινοφανὴς αὕτη τοῦ Ἐπαμεινώνδου παράταξις ἤθελον ἀκολουθήσει τὴν πεπατημένην ὁδὸν τῆς κατ' ἴσην ὡς πρὸς τὸ βάθος δύναμιν παρατάξεως. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπεφάσισε νὰ συμπυκνώσῃ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, τὸ δὲ κέντρον καὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ πτέρυγα νὰ διαθέσῃ κλιμακηδὸν πρὸς ἐκείνην, ἵνα τὰ δύο ταῦτα μέρη τοῦ στρατοῦ ἀποβῶσιν ἀμυνόμενα μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμενα, μέχρις οὗ ἐπέλθῃ ἡ κρίσις ἐν τῇ ἀριστερᾷ πτέρυγι,ἡ παράταξις αὐτοῦ κατέστη ἐντεῦθεν λοξὴ καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς«λοξῆς παρατάξεως» (ordre oblique, κατὰ τοὺς Γάλλους) φέρει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πολεμικῆς τέχνης· ἂν καὶ ὁσάκις τὸ ἐπινόημα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐφηρμόσθη βραδύτερον ὑπ' ἄλλων, ὄχι πλέον κατὰ μιᾶς τῶν πτερύγων,

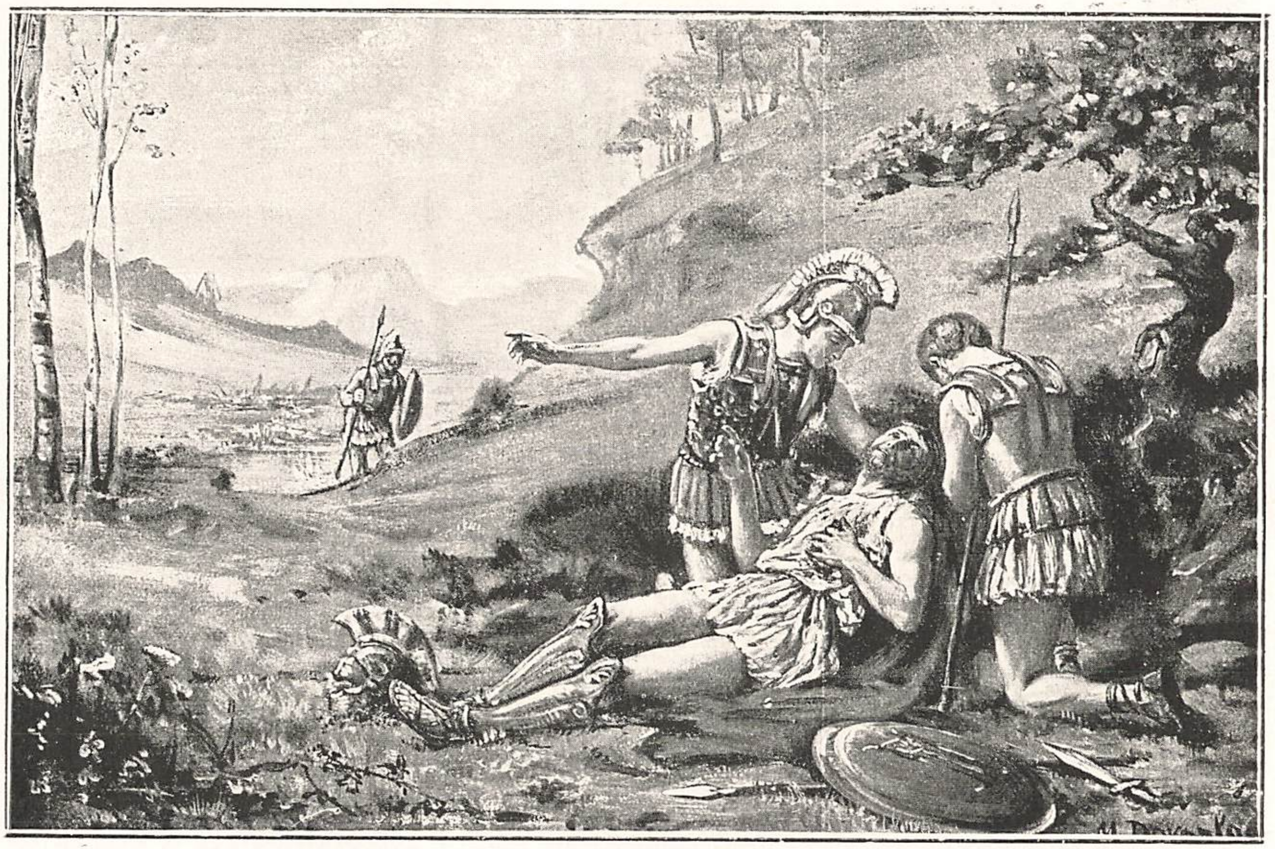
ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου κέντρου, τὸ σχῆμα τῆς παρατάξεως ἀπέβη ἤδη οὐχὶ λοξὸν ἀλλὰ τριγωνοειδὲς μᾶλλον, ἢ ἄλλο τι διάφορον. Ὁπωσδήποτε τοῦτο τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀνδρὸς τὸ εὕρημα ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία θαυμαστῆς τινος τῆς πολεμικῆς τέχνης μεταρρυθμίσεως, καὶ δι' ἐπιτηδείας αὐτοῦ ἐφαρμογῆς ἐνίκησαν πλεῖστοι ὅσοι στρατηγοὶ τὰς λαμπροτέρας αὐτῶν νίκας, ἰδίως δὲ ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φρειδερῖκος ὁ μέγας καὶ ὁ Ναπολέων ὁ Αος.

Καθ' ἃ προείπομεν, ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐνίσχυσε τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ πτέρυγα, τοῦτο δὲ διότι ἤξευρεν ὅτι εἰς τὴν ἀντίθετον δεξιὰν τῶν πολεμίων θέλουσι ταχθῆ ὁ Κλεόμβροτος αὐτὸς μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ὁποίων τραπέντων ἐπήρχετο ἀπαραιτήτως ἡ κρίσις τοῦ ἀγῶνος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐσχημάτισεν ὁ θηβαῖος στρατηγὸς ἐνταῦθα ἐκ τῶν ἀρίστων ὁπλιτῶν φάλαγγα ὀγκωδεστάτην, ἔχουσαν βάθος πεντήκοντα ἀνδρῶν καὶ προέταξαν αὐτῆς τὸν ἱερὸν λόχον ὑπὸ τοῦ Πελοπίδου αὐτοῦ ἀγόμενον. Τὸ κέντρον καὶ ἡ δεξιὰ πτέρυξ παρετάχθησαν οὐχὶ εἰς ἴσην πρὸς τὴν ἀριστερὰν γραμμὴν ἀλλὰ κλιμακηδὸν πρὸς ταύτην, διότι, καθ' ἃ προεξηγήσαμεν, ἔμελλον κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ στρατηγοῦ νὰ διατελέσωσιν ἀμυνόμεναι μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμεναι. Ἵνα δὲ ἀσφαλίσῃ ἔτι πλέον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ, προέταξε τῆς ὅλης στρατιᾶς τὸ ἄριστον τῶν Θηβαίων ἱππικόν. Ἡ τοιαύτη τοῦ ἱππικοῦ χρῆσις ἦτο μὲν ἐναντία τῶν κανόνων τῆς τακτικῆς τέχνης, διότι, τραπέντος τυχὸν αὐτοῦ, ἠδύνατο νὰ διαταραχθῇ τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ ἡ τάξις· δὲν ἐλογίσθη ὅμως ὡς σφάλμα τοῦ Ἐπαμεινώνδου κατὰ τοῦτο, ὅτι οὗτος, γινώσκων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἰδίου ἱππικοῦ καὶ βέβαιος ὢν περὶ τῆς τροπῆς τοῦ τῶν Λακεδαιμονίων, ἡτοίμασε τοιουτοτρόπως τὴν ἐκ προοιμίου διατάραξιν τῆς τῶν πολεμίων παρατάξεως.

Ὁ Κλεόμβροτος ἰδὼν τοὺς πολεμίους παρασκευασθέντας ὡς ἐπὶ μάχην καὶ ἐπὶ τούτῳ καταβάντας ἀπὸ τοῦ λόφου εἰς τὸ ἐν τῷ μεταξὺ ὁμαλώτερον πεδίον, δὲν ἐνόησε παντάπασι. καὶ φυσικὸν ἦτο νὰ μὴ νοήσῃ τὸν σκοπὸν τῆς καινοφανοῦς παρατάξεως· ἀλλὰ θαρρῶν εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν προθυμίαν τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν ἔσπευσεν ὁμοίως νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀντιθέτου λόφου στρατοπέδου αὐτοῦ καὶ ν' ἀντιπαρατάξῃ τὸν στρατὸν εἰς τὸ ὁμαλώτερον πεδίον, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα, διαθέσας δηλαδὴ τὸ κέντρον καὶ τὰς δύο πτέρυγας εἰς ἴσην γραμμὴν καὶ κατ' ἴσην δύναμιν, ἥτις εἶχε βάθος δώδεκα ἀσπίδων. Προέταξε δὲ καὶ αὐτὸς τῆς ὅλης παρατάξεως τὸ ἱππικὸν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἅμα ἀρξαμένης τῆς μάχης διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν δύο ἱππικῶν συνέβη ὅ,τι προεῖδεν ὁ Ἐπαμεινώνδας· οἱ Θηβαῖοι κατατροπώσαντες τὰς πολὺ ὀλιγώτερον ἐπιτηδείας λακωνικὰς ἴλας καὶ συνωθήσαντες τοὺς ἱππεῖς τῶν πολεμίων ἐπὶ τοὺς πεζοὺς ἐπήγαγον οὐ μικρὰν σύγχυσιν εἰς τὸ κύριον τοῦ ἀντιπάλου στρατοῦ σῶμα. Ὁ Κλεόμβροτος, ἵνα ἐπανορθώσῃ τὴν μάχην διέταξεν ἀμέσως τὸ πεζικὸν νὰ βαδίζῃ ἐμπρός, ἄγων αὐτὸς τὴν δεξιὰν πτέρυγα. Τότε, ἐνῷ τὸ νικηφόρον ἱππικὸν τῶν Θηβαίων ἀνεχαίτιζε τὸ κέντρον καὶ τὴν ἀριστερὰν τῶν πολεμίων πτέρυγα, ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Πελοπίδας ἐπέπεσον μετὰ τῆς κολοσσιαίας αὐτῶν φάλαγγος κατὰ τοῦ Κλεομβρότου καὶ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ πτέρυγος. Ἡ σύρραξις ἐνταῦθα ὑπῆρξε φοβερά· ἀλλ' ὅσῳ γενναίως, ὅσῳ ἐπιτηδείως καὶ ἂν ἐπολέμησαν οἱ μαχηταὶ τῆς Σπάρτης, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀντιταχθῶσιν ἐπὶ πολὺ εἰς τὸν κεραυνώσαντα αὐτοὺς τετραπλάσιον ὄγκον. Καὶ ἀφοῦ ἔπεσεν ἐν τῷ πεισματώδει τούτῳ ἀγῶνι ὁ Κλεόμβροτος αὐτός, καὶ ὁ πολέμαρχος Δείνων, καὶ ὁ Σφοδρίας καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κλεώνυμος, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἔγκριτοι ἀξιωματικοί, ἐκ δὲ τῶν ὁπλιτῶν πλεῖστοι ὅσοι, ἡ κατατροπωθεῖσα δεξιὰ τῶν Σπαρτιατῶν ἔστρεψε τὰ νῶτα καὶ κατέφυγεν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐν τῷ κέντρῳ καὶ ἐν τῇ ἀριστερᾷ δὲν ἐτόλ-

μησαν ν' ἀνθέξωσι μετὰ τὴν τροπὴν ταύτην καὶ ἔσπευσαν νὰ ζητήσωσιν σωτηρίαν ὡσαύτως εἰς τὰ χαρακώματα αὐτῶν· ὅπου οἱ νικηφόροι Θηβαῖοι δὲν ἐπεχείρησαν νά τους προσβάλωσιν. Ἐκ τῶν ἑπτακοσίων Σπαρτιατῶν, οἵτινες πρὸ μιᾶς ἢ δύο ὡρῶν εἶχον ἐξέλθει τοῦ στρατοπέδου, δὲν ἐπανῆλθον εἰς αὐτὸ εἰμὴ τριακόσιοι· πρὸς τούτοις χίλιοι καὶ ἐπέκεινα Λακεδαιμόνιοι κατέκειντο νεκροὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τὸ δὲ δεινότερον, ἔπεσεν ὡς προείπομεν, καὶ ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου οἱ σύμμαχοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄκοντες στρατευόμενοι, ἢ εἶχον περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀθυμίαν ἢ ἔχαιρον ἀναφανδὸν διὰ τὴν συμφοράν· ὥστε, εἰ καὶ γενομένου κατ' ἀρχὰς λόγου τινὸς περὶ ἀνανεώσεως τῆς μάχης, κατέστη μετ' ὀλίγον πρόδηλον ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον. Ὅθεν οἱ ἐπιζήσαντες πολέμαρχοι ἐζήτησαν ἀνακωχὴν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκρούς, ὅπερ ἐπέτρεψαν οἱ Θηβαῖοι, ἀφοῦ ἔστησαν ἴδιον τρόπαιον καὶ ἐκράτησαν τὰ ὅπλα τῶν πεσόντων, ὧν τὰ πολυτιμότερα εἶδεν ἔτι ὁ Παυσανίας, μετὰ 500 ἐνιαυτούς, εἰς Θήβας σῳζόμενα. Πόσοι ἔπεσον Θηβαῖοι δὲν λέγει ὁ Ξενοφῶν. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἄλλοι ἀναφέρουσι 47, ἄλλοι 300· ὁ πρῶτος ἀριθμὸς εἶναι γελοῖος· καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ τελευταῖος φαίνεται μικρός, ἂν ἐνθυμηθῶμεν τὴν πεισματώδη καρτερίαν μεθ' ἧς ἠγωνίσθησαν οἱ Σπαρτιᾶται.

Ταύτης τῆς νίκης τῶν Θηβαίων καὶ τῆς τῶν Σπαρτιατῶν κατατροπώσεως ἡ ἀγγελία ὡς κεραυνὸς ἐξέπληξε τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν. Ἡ Σπάρτη εἶχε μὲν ἀπολέσει πρὸ μικροῦ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἡγεμονίαν ἀλλ' ἦτο πάντοτε ἡ ἰσχυροτέρα τῶν ἠπειρωτικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων· κατὰ ξηρὰν ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο πάντοτε ἐκ παρατάξεως ἀήττητος· οἱ ἁρμοσταὶ καὶ αἱ φρουραὶ αὐτῆς κατεῖχον πάντοτε πολλὰς τῆς Ἑλλάδος πόλεις· πρὸ μικροῦ ἔτι προήδρευεν ἀγερώχως τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· ὁ βασιλεὺς αὐτῆς αὐτογνωμόνως ἀπέκλειε τοὺς Θηβαίους τῆς κοινῆς εἰρήνης· καὶ πολλοὶ μὲν ἔχαιρον διὰ τὴν γενναίαν ἐκείνην τῶν Θηβαίων ἀντίστασιν ἀλλὰ πάντες ἐφοβοῦντο ἢ προσεδόκων ὅτι ἡ παντοδύναμος Σπάρτη θέλει σωφρονίσει τοὺς αὐθάδεις αὐτῆς ἀντιπάλους. Εἴκοσι δὲ ἡμέραι εἶχον μόλις παρέλθει ἀπὸ τῶν γεγονότων, ἀπὸ τῶν φόβων, ἀπὸ τῶν προσδοκιῶν τούτων, ὅτε αἴφνης ἀνηγγέλθη ὅτι ἐν Λεύκτροις οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Θηβαίους ἀγωνισθέντες καὶ ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι αὐτῶν ὄντες, κατὰ κράτος οὐδὲν ἧττον ἐνικήθησαν. Καὶ δὲν ἐνικήθησαν μόνον ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης· ἐν αὐτῇ αὐτῶν τῇ πόλει ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται σημεῖά τινα μαρτυροῦντα τὴν χαλάρωσιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἠθικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε ἡ πόλις ἐκείνη, καὶ αὐταὶ αὐτῆς αἱ μητέρες, καὶ αὐταὶ αἱ σύζυγοι, μεθ' ὑπερανθρώπου τῇ ἀληθείᾳ καρτερίας ἤκουον τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου τῶν τέκνων καὶ τῶν συζύγων αὐτῶν. Κατὰ τοῦτο τότε τὰ πράγματα εἶχον ἐν Σπάρτῃ πάντη ἄλλως ἢ ἐν Ἀθήναις, ὅπου, ὅτε ἀνηγγέλθη διὰ νυκτὸς ἡ περὶ Αἰγὸς ποταμοὺς συμφορά, «ἡ οἰμωγὴ ἐκ τοῦ Πειραιῶς διὰ τῶν μακρῶν τειχῶν εἰς ἄστυ διῆκεν, ὁ ἕτερος τῷ ἑτέρῳ παραγγέλλων· ὥστ' ἐκείνης τῆς νυκτὸς οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἔτι αὐτοὶ ἑαυτούς». Πρὸ ὀλίγου ἀκόμη μετὰ τὴν περὶ Κόρινθον καταστροφὴν τῆς Λακωνικῆς μόρας οἱ συγγενεῖς τῶν πεσόντων μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἤκουσαν τὸν θάνατον υἱῶν, πατέρων, ἀδελφῶν. Ἀλλ' ἤδη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφῶντος αἱ μὲν ἀρχαὶ ἠγωνίσθησαν νὰ ἐπιδείξωσι τὴν πάτριον καρτερίαν ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ δυστυχήματος, «προεῖπον δὲ ταῖς γυναιξὶ μὴ ποιεῖν κραυγὴν ἀλλὰ σιγῇ τὸ πάθος φέρειν»· ὅ ἐστιν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλωσι δι' ἐπιτάγματος εἰς τὴν πόλιν τὴν γενναίαν ἐπὶ τῷ παθήματι ὑπομονήν, τὴν ὁποίαν ἤξευρον, ὡς φαίνεται, ὅτι οἴκοθεν δὲν ἔχει πλέον. Καὶ ἕτερα δὲ ἐδόθησαν σημεῖα, μετ' ὀλίγον ἐκτεθησόμενα, τῆς τῶν ἀρχαίων ἠθῶν ἀλλοιώσεως.

ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΟΥ ΕΝ ΤΗι ΜΑΧΗι ΤΗΣ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ

(Ἔργον Μ. Ντόβαστων)

Οἱ ἔφοροι ἔσπευσαν νὰ πέμψωσιν ἀμέσως ὑπὸ'Αρχίδαμον,τὸν υἱὸν τοῦ'Αγησιλάου, ἅπασαν τὴν περιλιπομένην τῆς Σπάρτης δύναμιν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Λεύκτροις ἀποκεκλεισμένου αὐτῶν στρατοῦ. Οἱ δὲ Θηβαῖοι, καίτοι νικήσαντες ἐκ παρατάξεως, δὲν ἐπεχείρησαν ἐν τῷ μεταξὺ νά τον προσβάλωσιν ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων αὐτοῦ, ἵνα μὴ διακινδυνεύσωσι τὸ κτηθὲν ἅπαξ πλεονέκτημα. 'Εζήτησαν μὲν ἔξωθεν ἐπὶ τούτῳ ἐπικουρίαν, καὶ πρῶτον παρ' 'Αθηναίων.Οἱ 'Αθηναῖοι ὅμως δὲν εἶδον εὐχαρίστως τὸ νέον τοῦτο τῶν γειτόνων αὐτῶν κατόρθωμα καὶ σχεδὸν ἐχθρικῶς ἀπέπεμψαν τὸν προσελθόντα κήρυκα. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἀπετάθησαν πρὸς τὸν δυνάστην τῶν Φερῶν 'Ιάσονα, ὅστις, πρὸ μικροῦ κατισχύσας ὅλων τῶν ἄλλων τῆς Θεσσαλίας πόλεων καὶ εὐπατριδῶν καὶ ἰδίως τοῦ ἐν Φαρσάλοις καλοῦ κἀγαθοῦ Πολυδάμαντος,εἶχεν ἀναγορευθῆ ταγὸς ἁπάσης τῆς χώρας καὶ συγκροτήσει μίαν τῶν μεγίστων δυνάμεων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία.'Ο 'Ιάσων ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τῶν Θηβαίων,ἀλλ'εἶπεν ὅτι δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ προσβάλωσι τὰ χαρακώματα τῶν πολεμίων, συμβουλεύσας μᾶλλον νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτοῖς διὰ συνθηκῶν τὴν ἀπὸ τῆς Βοιωτίας ἀναχώρησιν. Γενομένων δὲ τῷόντι σπονδῶν, ἀπῆλθεν ὁ στρατὸς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς Κρεῦσιν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Αἰγόσθενα τῆς Μεγαρικῆς. 'Ενταῦθα συνήντησε τὸν ἐπελθόντα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ 'Αρχίδαμον, ὅστις, ἐπειδὴ ἐξεπληρώθη οὕτως ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του, δὲν προεχώρησε περαιτέρω· διαλύσας δὲ τὸν στρατὸν ἀπέπεμψε τοὺς συμμάχους εἰς τὰ ἴδια καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὸς μετὰ τῶν Λεκεδαιμονίων εἰς τὴν Σπάρτην.

῾Η εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδος τῶν ἐν Λεύκτροις διασωθέντων Σπαρτιατῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πρᾶξίν τινα μαρτυροῦσαν αὖθις ὁπόσον παρήκμασε τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως ἦθος. 'Ελάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐπιζήσας εἰς ἥτταν τῶν συναγωνιστῶν Σπαρτιάτης ἀπέβαλλε πάντα τὰ τοῦ πολίτου δίκαια καὶ διετέλει διὰ παντὸς ὑπὸ πάντων περιφρονούμενος. ῎Ηδη ὅμως ὡς πρὸς τοὺς ἐν Σφακτηρίᾳ αἰχμαλωτευθέντας Σπαρτιάτας ἐποίησεν ἡ πόλις ἐξαίρεσιν τοῦ νόμου ἐκείνου, προσωρινὴν μόνον καὶ ὄχι ἀίδιον ἐπιβαλοῦσα αὐτοῖς ἀτιμίαν, ἤτοι στέρησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Νῦν δὲ χειρότερόν τι ἔπραξεν ὡς πρὸς τοὺς ἀπὸ Λεύκτρων ἐπιστρέψαντας· διότι ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ 'Αγησιλάου ἐψήφισεν ὅτι· «τοὺς νόμους δεῖ σήμερον ἐᾶν καθεύδειν»· ὅ ἐστι παντάπασιν ἀπήλλαξε πάσης ἐπιτιμήσεως τοὺς μαχητὰς ἐκείνους· τοῦτο δὲ διότι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ τοσοῦτον ὥστε ἡ ὑπὸ τῆς ἰδίας πόλεως νέα αὐτῶν ἐλάττωσις ἐλογίσθη σφόδρα ἐπικίνδυνος καὶ μάλιστα εἰς τὰς παρούσας κρισίμους περιστάσεις. ῞Οθεν ὀρθότατα εἶπεν ὁ 'Αριστοτέλης περὶ τῆς Σπάρτης ὁμιλῶν «μίαν γὰρ πληγὴν οὐχ ὑπήνεγκεν ἡ πόλις, ἀλλ' ἀπώλετο διὰ τὴν ὀλιγανθρωπίαν».

Καὶ τῷόντι ἀπώλετο ἡ Σπάρτη μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις συμφοράν. ῾Ο 'Επαμεινώνδας πρὸ πάντων ἐφρόντισε ν' ἀσφαλίση τὴν κατὰ τὴν Βοιωτίαν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν, ἀναγκάσας τοὺς 'Ορχομενίους νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὴν ὁριστικῶς, ἐξώσας δὲ ἀπὸ τῆς Βοιωτίας τοὺς Θεσπιεῖς καὶ τὴν χώραν αὐτῶν προσαρτήσας εἰς τὴν τῶν Θηβαίων χώραν, διότι οἱ Θεσπιεῖς, μικρὸν πρὸ τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης,ἐγκατέλιπον τὸ τῶν Θηβαίων στρατόπεδον. 'Ενταῦθα δὲ ὁ 'Επαμεινώνδας ἐφρόντισε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἰς τὰ πέριξ ἔθνη, καταστήσας ὑπηκόους τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Εὐβοεῖς, ἀμφοτέρους τοὺς Λοκρούς (τούς τε ὀπουντίους καὶ τοὺς ἐπικνημιδίους) καὶ 'Ακαρνᾶνας, καὶ ῾Ηρακλεώτας, καὶ Μαλιεῖς. ῞Ωστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιστήση τὴν προ-

σοχὴν εἰς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ γενόμενα εἰμὴ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 370.

Εἰς τὴν χερσόνησον ταύτην μεγάλη ἐξερράγη κατὰ τῆς Σπάρτης ἐπανάστασις ἅμα μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις ἧτταν· οἱ ἁρμοσταὶ αὐτῆς ἔγιναν ἁπανταχοῦ ἄφαντοι καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια· αἱ δ' ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς κυβερνήσασαι ὀλιγαρχίαι ἢ δεκαρχίαι ἐν Φιγαλείᾳ, ἐν Φλιοῦντι, ἐν Κορίνθῳ, ἐν Σικυῶνι, ἐν Μεγάροις καὶ ἀλλαχοῦ κατεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων. 'Αλλ' οὐδαμοῦ τὸ κίνημα(¹) τοῦτο ὑπῆρξε σφοδρότερον ἢ ἐν 'Αρκαδίᾳ, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι, ἰδόντες ἅπαξ κατατροπωθέντας τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν ἡγεμόνας, ἔσπευσαν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς κυριαρχίας αὐτῶν. Καὶ πρῶτοι οἱ Μαντινεῖς ἡνώρθωσαν αὖθις τὴν πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν ὑπὸ τῆς Σπάρτης τυραννικῶς καταλυθεῖσαν αὐτῶν πόλιν, ὀχυρώσαντες αὐτὴν δι' ἀσφαλεστάτων τειχῶν καὶ πύργων. Μετ' ὀλίγον δέ, δι' ἐνεργείας ἰδίως τῶν Μαντινέων, ἀπεφασίσθη ἡ συγκρότησις κοινοῦ ἀρκαδικοῦ συνεδρίου, διέποντος τὰ τῆς ὅλης χώρας πράγματα, τοῦ ὁποίου μετέσχον προθύμως ἅπαντα τὰ ἀρκαδικὰ φῦλα καὶ ἅπασαι σχεδὸν αἱ πόλεις· αὐτὴ ἡ Τεγέα, ἡ ἀείποτε πιστὴ τῶν Λακεδαιμονίων σύμμαχος, ἡνώθη ἤδη μετὰ τῆς Μαντινείας καὶ συνετάχθη μετὰ τῆς ὁμοσπονδίας ταύτης, τῆς ὁποίας δὲν ἔμειναν ἐκτὸς εἰμὴ μόνον ὁ 'Ορχομενὸς καὶ ἡ 'Ηραία. Συγχρόνως οἱ 'Αρκάδες ἐζήτησαν καὶ ἐξωτερικοὺς συμμάχους· ἐπειδὴ δὲ αἱ 'Αθῆναι ἀπέκρουσαν τὴν περὶ τούτου αἴτησιν αὐτῶν, ἀπετάθησαν πρὸς τὸν 'Επαμεινώνδαν. 'Ο δέ, ὅστις εἶχεν ἤδη ρυθμίσει τὰ ἔξω τῆς Πελοποννήσου πράγματα, εἰσήλασε προθύμως εἰς τὴν χερσόνησον μετὰ τῶν Θηβαίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, εἰς οὓς ἐν τῷ ἅμα προσετέθησαν καὶ οἱ 'Αργεῖοι καὶ οἱ 'Αρκάδες καὶ οἱ 'Ηλεῖοι, ὥστε συνεποσώθη ὁ στρατὸς αὐτοῦ εἰς τετρακισμυρίους ὁπλίτας· στρατὸς λαμπρότατος, μάλιστα ἕνεκα τῶν Θηβαίων, οἵτινες ἐκίνουν τὸν κοινὸν θαυμασμὸν διὰ τὸ ἀρειμάνιον αὐτῶν ἦθος, διὰ τὸ πρόσφατον ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα, διὰ τὴν καταφανῆ πεποίθησιν ἣν εἶχον ὅτι ἔτι μείζονα θέλουσι διαπράξει.

'Απόλλων καὶ Μαρσύας
('Ανάγλυφον τοῦ Πραξιτέλους ἐν Μαντινείᾳ. 'Εθνικὸν Μουσεῖον 'Αθηνῶν)

'Αλλὰ τὸ μέγιστον τοῦ στρατοῦ τούτου πλεονέκτημα ἦτο ὁ προϊστάμενος αὐτοῦ ἡγεμών, ὅστις, ἀφοῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ρήτωρ δεινὸς καὶ στρατηγὸς ἔξοχος, ἔμελλεν ἤδη

(¹) Τὸ κίνημα τὸ δημοκρατικὸν ἐξαιρετικῶς βίαιον ἐξερράγη ἐν Ἄργει λαβὸν χαρακτῆρα ὀχλοκρατίας βιαιοτάτης γνωστῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα ***σκυταλισμοῦ*** ἐκ τοῦ ὀργάνου τοῦ φόνου (σκυτάλης) τῶν ἀριστοκρατικῶν, ὧν ἐφονεύθησαν ὑπὸ τοῦ ὄχλου χίλιοι διακόσιοι, ἐφονεύθησαν δὲ καὶ πάντες οἱ δημαγωγοὶ θελήσαντες ἀπὸ φόβου νὰ μετριάσωσι τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ.

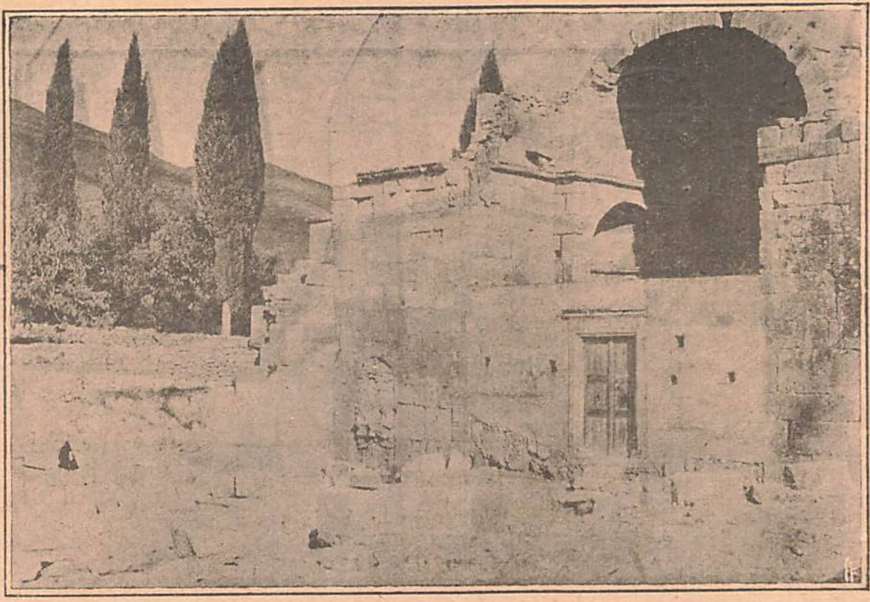
νὰ δώσῃ δείγματα καὶ πολιτικῆς συνέσεως ἐξαιρέτου. Διότι ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ ὡς ἁπλοῦς ἐπίκουρος τῶν Ἀρκάδων, ἦλθε διανοούμενος τὴν ἐκτέλεσιν πραγμάτων πολὺ σπουδαιοτέρων. Δὲν ἐμελέτα μὲν νὰ καταστρέψῃ οὔτε ἁπλῶς νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν τῆς Σπάρτης, ὢν ἥκιστα ἐκδικητικὸς ἀνήρ, ἀλλ' ἤθελε νὰ καθαιρέσῃ διὰ παντὸς τὸ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κράτος αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ περιορίσῃ μὲν αὐτὴν εἰς μόνην τὴν Λακωνικήν, νὰ ἀνορθώσῃ δὲ τὴν αὐτονομίαν τῶν Μεσσηνίων, καὶ νὰ διοργανώσῃ τούς τε Μεσσηνίους καὶ τοὺς Ἀρκάδας εἰς τρόπον ὥστε νὰ περιζώσωσι τὴν πόλιν ἐκείνην ὡς δύο ἀπόρθητοι προμαχῶνες. Ἵνα κατορθώσῃ ταῦτα πάντα, δὲν ἐθεώρει ἀναγκαῖον νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Λακωνικήν, ἠναγκάσθη ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο ἐνδίδων εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τῶν Πελοποννησίων αὐτοῦ συμμάχων, οἵτινες ἅπαντες, Ἀρκάδες, Ἠλεῖοι, Ἀργεῖοι, πνέοντες ἐκδίκησιν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἤθελον νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ ταύτην τὴν ἀτίμωσιν. Ὅθεν, καίτοι χειμῶνος ὄντος, ἀπεφάσισε τὸ ἐπιχείρημα καὶ διέπραξεν αὐτὸ μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δεξιότητος. Ὁ στρατὸς διῃρέθη εἰς τέσσαρας μοίρας, ὧν ἑκάστη δι' ἄλλης εἰσήλασε διόδου· οἱ μὲν Ἠλεῖοι ἀπὸ δυσμῶν, οἱ δὲ Ἀργεῖοι ἀπὸ ἀνατολῶν, οἱ δὲ Θηβαῖοι αὐτοὶ καὶ οἱ Ἀρκάδες ἐν τῷ μέσῳ. Μόνοι δὲ οἱ Ἀρκάδες συνήντησαν σπουδαίαν τινὰ ἀντίστασιν ἐν τῇ Σκιρίτιδι λεγομένῃ χώρᾳ, ἧς ὅμως εὐχερῶς κατίσχυσαν· μεθ' ὃ αἱ τέσσαρες τοῦ στρατοῦ μοῖραι ἡνώθησαν εἰς Σελλασίαν. Τὴν ἐπιοῦσαν ἐξηκολούθησαν τὴν πορείαν αὐτῶν καὶ ἔφθασαν εἰς τὰς γεφύρας τοῦ Εὐρώτα, τὰς ὁποίας, φυλαττομένας ὑπὸ ὁπλιτῶν, δὲν ἐπεχείρησεν ὁ Ἐπαμεινώνδας νὰ διαβῇ, ἀλλ' ἔκαμψε τὴν δυσχέρειαν παρακολουθήσας τὴν ἀριστερὰν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην μέχρις Ἀμυκλῶν, ὅπου εὗρε πόρον καὶ διεπεραιώθη ἐπὶ τῆς αὐτῆς τοῦ ποταμοῦ πλευρᾶς ἐφ' ἧς εὑρίσκετο ἡ Σπάρτη. Ἀπὸ δὲ Ἀμυκλῶν ἐπλησίασεν ἤδη ἀκωλύτως εἰς τὴν πόλιν, βαδίζων ὅμως βραδέως καὶ προσέχων νὰ κρατῇ τοὺς Θηβαίους αὐτοῦ πάντοτε ἑτοίμους πρὸς μάχην, ἐνῷ οἱ σύμμαχοι Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι ἠσχολοῦντο περὶ τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν δῄωσιν τῆς χώρας.

Εἰς Σπάρτην ἐν τούτοις μεγάλη ἐπεκράτησε ταραχή. Ἐπὶ ἓξ ὅλας ἑκατονταετηρίδας, ἀφ' ἧς γινώσκομεν ὁπωσοῦν τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως ταύτης, οὐδέποτε πολέμιος οὐ μόνον δὲν ἠπείλησεν αὐτὴν ἀλλ' οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῆς ἐπάτησεν. Οἱ στρατοὶ τῆς Σπάρτης εἰσέβαλον πολλάκις εἰς τὴν Ἀττικήν, εἰς τὴν Βοιωτίαν, εἰς τὴν Ἀργείαν, ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οὐδεὶς οὐδέποτε ἀνταπέδωκεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους τὰς πολλὰς ἐκείνας ἐπισκέψεις· ὥστε καὶ λόγια πολλὰ περιεφέροντο εἰς τὴν Ἑλλάδα καταδεικνύοντα τὸ ἕνεκα τούτου φρόνημα αὐτῶν. Διότι ἐλέγετο ὅτι Ἀθηναίου τινὸς ἀμφισβητοῦντός ποτε ὑπὲρ ἀνδρείας πρὸς τὸν Ἀνταλκίδαν καὶ εἰπόντος· «ἡμεῖς μέντοι πολλάκις ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Κηφισοῦ ἐδιώξαμεν», ὁ Ἀνταλκίδας ἀπεκρίθη ἀμέσως· «ἀλλ' ἡμεῖς γ' οὐδέποτε ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ Εὐρώτα». Παραπλησίως δὲ καὶ πρὸς Ἀργεῖον ἀπεκρίνατο τῶν ἀσημοτέρων τις τῶν Σπαρτιατῶν. Διότι ὁ μὲν εἶπε «πολλοὶ ὑμῶν ἐν τῇ Ἀργολίδι κεῖνται»· ὁ δὲ ἀπήντησεν «ὑμῶν δέ γ' οὐδεὶς ἐν τῇ Λακωνικῇ». Καὶ ὅμως ἤδη στρατὸς πολυάριθμος πολεμίων ἀσπόνδων ἐπεφάνη αἴφνης εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἀνατρέπων τηλικαύτας προαιωνίους ἀξιώσεις καὶ καθαιρῶν τὸ φρόνημα τοῦ φρονηματίου ἐκείνου λαοῦ. Δὲν ἐπίεζε δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους τὸ αἴσθημα μόνον τῆς ταπεινώσεως· ἦτο καὶ ὁ κίνδυνος μέγας. Εἶχον μὲν σπεύσει νὰ ζητήσωσιν ἐπικουρίας ἀπό τε τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ διαφόρων πελοποννησιακῶν πόλεων εἰς ὧν ἤλπιζον ἔτι τὴν ἀφοσίωσιν ἢ ὅπου εἶχον ἔτι ὀπαδούς, ἀλλὰ μόνον Ὀρχομένιοί τινες καὶ Φλιάσιοι προέφθασαν ἐγκαίρως εἰς Σπάρτην, ἥτις διετέλει οὕτω μόνη σχεδὸν ἐκτεθειμένη εἰς τὴν προσβολὴν τοσούτων πολεμίων. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει. Ἐνῷ οἱ

Σπαρτιᾶται ἠγωνίζοντο ν' ἀσφαλίσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου τὴν ἀτείχιστον αὐτῶν πόλιν, πολλοὶ περίοικοι καὶ εἵλωτες συνετάσσοντο ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Θηβαίων· καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν Σπαρτιατῶν οὐκ ὀλίγοι, οἱ λεγόμενοι ὑπομείονες, οἱ ἀπεστερημένοι τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων καὶ τούτου ἕνεκα ἀγανακτοῦντες κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ὀλιγαρχίας, ὅπως ὁ Κινάδων καὶ οἱ περὶ τὸν Κινάδωνα πρό τινων ἐνιαυτῶν, συνομόσαντες κατὰ τῶν καθεστώτων, ὑπόπτως ἤδη ἐπολιτεύοντο, ὥστε ἠνάγκασαν τὰς ἀρχάς, ἐν τῷ μέσῳ τῶν κρισίμων ἐκείνων περιστάσεων, νὰ συλλάβωσι πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ ἀκρίτως νὰ θανατώσωσιν. Ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰ αἰσθήματα τῆς προσβεβλημένης τιμῆς, τῆς θλίψεως, τῆς ἀμηχανίας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀνεσείετο ἡ πόλις ἐκείνη, θεωροῦσα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλησιάζοντα τὸν στρατὸν τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὑπῆρχεν ἐντὸς τῆς Σπάρτης ἄνθρωπος, ὅστις ἰσχυρότερον παντὸς ἄλλου συνησθάνετο τὴν παράδοξον ταύτην τῆς τύχης ἀλλοίωσιν, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο παντὸς ἄλλου δυστυχέστερος. Εἶναι ἆρά γε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦτο ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ὅστις πρὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν ἦγε περὶ Σάρδεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας τὰ ἑλληνικὰ τάγματα ἐπὶ τὴν κατάργησιν τοῦ περσικοῦ κράτους, καὶ τώρα ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδίας πόλεως ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου τῶν κινδύνων; Λέγεται δὲ ὅτι διατάξας τὰ περὶ τούτου ἐστάθη εἰς χῶρον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐφαίνοντο οἱ προσερχόμενοι Θηβαῖοι καὶ ἐπειδὴ τότε τινὲς τῶν περὶ αὐτὸν εἶπον· «ἰδοὺ ὁ Ἐπαμεινώνδας προπορευόμενος τῆς φάλαγγος», ὁ βασιλεὺς πολὺν χρόνον ἐμβλέψας αὐτῷ καὶ ἐν σιωπῇ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν παρακολουθήσας δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους νὰ κρατηθῇ, ἀλλ' ἀνέκραξεν «ὦ τοῦ μεγαλοπράγμονος ἀνθρώπου!» Ὁποῖαι ἄρα μεμψιμοιρίαι καὶ συγκινήσεις προεκάλεσαν τὸν θαυμαστικὸν ἐκεῖνον ὀλολυγμὸν ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ Ἀγησιλάου! Ἀλλὰ καὶ ὁπόσον εὐγενὴς ἦτο ἡ καρδία ἐκείνη, ἥτις, ἐν μέσῳ τοσούτων δεινῶν περιπετειῶν καὶ ἀφορμῶν ἀγανακτήσεως, ἀπέδιδεν ἔτι δικαιοσύνην εἰς τὸν ἀντίπαλον καὶ ἀπεθαύμαζε τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν τύχην τοῦ ἀνδρός!

Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐν τούτοις δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν πόλιν· ἀρκεσθεὶς νὰ ἐκφοβίσῃ αὐτὴν ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν, προήλασε μέχρις Ἕλους καὶ Γυθείου, ἐλεηλάτησε τὴν πέριξ χώραν καὶ ἐπανῆλθεν ἔπειτα πρὸς τὰ σύνορα τῆς Ἀρκαδίας. Ἐντεῦθεν δ' ἐπεχείρησε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δύο κυρίων αὐτοῦ βουλευμάτων· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπαγίωσε τὸν ἀρκαδικὸν δεσμόν, ἱδρύσας τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ διὰ τειχῶν αὐτὴν ὀχυρώσας καὶ μητρόπολιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀρκάδων καταστήσας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνεκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν ὅλων τῶν εἱλώτων καὶ περιοίκων τῆς Μεσσηνίας, προσεκάλεσεν αὐτόθι ὅλους τοὺς φυγάδας Μεσσηνίους ὅσοι ἀπ' αἰῶνος διετέλουν πλανώμενοι τῇδε κἀκεῖσε τῆς Ἑλλάδος καὶ ἠσφάλισε τὴν νέαν ταύτην τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης χώρας αὐτονομίαν διὰ τῆς κατασκευῆς ἑτέρας νέας πόλεως, τῆς Μεσσήνης, ἧς ἡ μὲν ἄκρα ἱδρύθη ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς Ἰθώμης τὸ δὲ ἄστυ κτισθὲν πολὺ κατωτέρω, εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, συνεδέθη ὅμως μετὰ τῆς ἀκροπόλεως διὰ στερεωτάτων μακρῶν τειχῶν. Οὕτω δὲ ἀφαιρέσας ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἅπασαν τὴν πλουσιωτάτην δυτικὴν αὐτῆς χώραν καὶ τὰς πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν δυσπροσίτους ὀρεινὰς διόδους καὶ ἁπανταχόθεν ἀκρωτηριάσας, καὶ ἐξευτελίσας, καὶ πολιορκήσας οὕτως εἰπεῖν τὴν Λακωνικήν, ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Ἀρκαδίας ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ἀθηναῖοι, παρακληθέντες ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ οἴκοθεν ὀργῶντες νὰ περιστείλωσιν ὁπωσοῦν τὴν ὁσημέραι προαγομένην δύναμιν τῶν Θηβαίων, εἶχον πέμψει εἰς Κόρινθον, συμπράττουσαν καὶ αὐτὴν ἕνεκα φθόνου πρὸς τοὺς Θηβαίους, τὸν Ἰφικράτην μετὰ πολυαρίθμων ὁπλιτῶν, ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς τὴν δίοδον τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἀλλ' ὁ Ἰφικράτης, ὅστις ἄλλοτε μετὰ τῶν πελταστῶν αὐτοῦ τοσαῦτα ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐτε

λεσιούργησεν, οὐδὲν ἤδη ἠδυνήθη μετὰ τῶν ἀθηναίων ὁπλιτῶν νὰ διαπράξῃ γενναῖον, ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, διελθὼν ἀμαχητὶ σχεδὸν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ἐπανῆλθε λαμπρὸς καὶ νικηφόρος εἰς Θήβας.

Ἐρείπια Μεγαλοπόλεως

Τοιαύτη ὁλοσχερὴς πραγμάτων μεταβολὴ συνέβη εἰς Πελοπόννησον ἐν τῷ διαστήματι τῶν 18 μηνῶν τῶν διελθόντων ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 371, ὅτε οἱ Θηβαῖοι ὑβριστικῶς ἀπεπέμφθησαν τῆς ἐν Σπάρτῃ κοινῆς συνόδου, ἕως εἰς τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἔτους 369, ὅτε οἱ αὐτοὶ Θηβαῖοι, μέχρι Σπάρτης καὶ μέχρι Γυθείου νικηφόροι προελάσαντες, θριαμβευτικῶς ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου σπουδαιόταται συνέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ μεταβολαί. Εἴδομεν ὅτι αἱ Θῆβαι καὶ πρὶν ἔτι ὁ Ἐπαμεινώνδας εἰσβάλῃ εἰς Πελοπόννησον εἶχον κυριαρχήσει τῶν πλείστων μέχρι Θεσσαλίας χωρῶν. Τὸ ἐν Θεσσαλίᾳ κράτος τοῦ Ἰάσονος, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο ν' ἀποβῇ ἐπικίνδυνον εἰς τοὺς Θηβαίους διὰ τὴν φιλοδοξίαν, τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν μεγάλην τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου δύναμιν, δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐδολοφονήθη τῷ 370 ὑπὸ τῶν δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας αὐτοῦ εὐπατριδῶν καὶ διεδέχθησαν μὲν οἱ ἀδελφοί του Πολύδωρος καὶ Πολύφρων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Ὁ Πολύφρων, ἀφοῦ ἐδολοφόνησε τὸν Πολύδωρον ἵνα ἄρξῃ μόνος, ἐδολοφονήθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τρίτου ἀδελφοῦ, τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἐπεχείρησε πολλὰς σφαγὰς καὶ ἐξορίας κατὰ τῶν ἐπισημοτάτων πολιτῶν τῆς Λαρίσης καὶ τῆς Φαρσάλου. Τότε οἱ λαρισαῖοι ἐξόριστοι, ὧν πολλοὶ ἀνῆκον εἰς τὸν μέγαν οἶκον τῶν Ἀλευαδῶν, κατέφυγον εἰς Μακεδονίαν, ὅπου εἶχε διαδεχθῆ τὸν βασιλέα Ἀμύνταν, ἀποθανόντα ἐν ἔτει 370, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξανδρος. Ὁ δὲ νέος οὗτος βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἐπελθὼν τφόντι εἰς Θεσσαλίαν ἐπὶ τῇ προτροπῇ τῶν φυγάδων, κατέλαβε τὴν Λάρισαν, καὶ τὴν Κραννῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ θεσσαλικαὶ πόλεις ἐζήτησαν συγχρόνως καὶ τῶν Θηβαίων τὴν ἐπικουρίαν, ἐνέβαλεν ἐν ἔτει 369, μικρὸν μετὰ τὴν ἐκ Πελοποννήσου ἐπάνο-

δον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, ὁ Πελοπίδας εἰς Θεσσαλίαν καὶ καθυπέβαλεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ τὸ πλεῖστον τῆς χώρας, περιορίσας εἰς ὀλίγας πόλεις τὴν τυραννίδα τοῦ φεραίου Ἀλεξάνδρου, ὅλως δ' ἐκβαλὼν τὸν μακεδόνα Ἀλέξανδρον, ὅστις ἔχων πολλοὺς καὶ ποικίλους περὶ ἑαυτὸν πολεμίους δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ ὅσα ἐν Θεσσαλίᾳ ἐκτήσατο. Ἐδολοφονήθη μάλιστα ἐν ἔτει 368, καὶ τότε προέκυψαν ἐν Μακεδονίᾳ νέοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ δὲ χήρα τοῦ βασιλέως Ἀμύντου Εὐρυδίκη, ἡ ἐπιτροπεύουσα τοὺς δύο νεωτέρους υἱοὺς αὐτῆς Περδίκκαν καὶ Φίλιππον, ἐξήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἰφικράτους, τοῦ ἀποσταλέντος, μετὰ τὴν ἀπὸ Κορίνθου ἐπάνοδον, ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης, ἵνα ὑποστηρίξῃ αὐτόθι καὶ ἀναπτύξῃ τὰ ναυτικὰ αὐτῶν συμφέροντα. Ἡ Εὐρυδίκη ἐνεθύμισεν εἰς τὸν Ἰφικράτην ὅτι ὁ Ἀμύντας οὐ μόνον δι' ἅπαντος τοῦ βίου διετέλεσε πιστὸς τῶν Ἀθηναίων σύμμαχος ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἰφικράτην ὡς υἱὸν ἀπεδέξατο καὶ ἀδελφὸν οὕτως εἰπεῖν ἀνέδειξε τῶν δύο κατατρεχομένων ἤδη ἡγεμόνων. Παραδοῦσα δὲ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τὸν πρεσβύτερον Περδίκκαν, ἐνῷ ὁ Φίλιππος, ὅστις ἦτο τότε μόλις 13 ἢ 14 ἐτῶν, προσέπεσεν ἱκετικῶς εἰς τὰ γόνατα αὐτοῦ, κατέπεισε τελευταῖον ἡ μήτηρ τὸν ἀθηναῖον στρατηγὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν αὐτῶν, νὰ καταβάλῃ τὸν κύριον ἀντίπαλον, τὸν Παυσανίαν, καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν βασιλείαν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀμύντου, ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν Ἀλωρίτην ὡς ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς. Τίς ἠδύνατο τότε νὰ προείπῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἰδίαις χερσὶ προπαρεσκεύαζον τὴν βασιλείαν τοῦ ἀνδρὸς ὅστις μετὰ τριάκοντα ἔτη ἔμελλε νὰ νικήσῃ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ νίκην ;

Θηβαϊκὸν νόμισμα εἰκονίζον τρόπαιον

Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Ἀθηναῖοι φυσικῷ τῷ λόγῳ οὐδ' ὑπώπτευον κίνδυνόν τινα ἀπὸ Μακεδονίας, νομίζοντες πάντοτε ὅτι ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ πρὸς τὰς Θήβας. Καὶ ἐπειδή, ἀφ' ἧς ἐνισχύθησαν πέρα τοῦ μετρίου οἱ γείτονες Θηβαῖοι, οἱ Ἀθηναῖοι προετίμων τὴν πρὸς τὴν Σπάρτην συμμαχίαν, συνωμολόγησαν ἤδη πρὸς ταύτην συνθήκας ὁριστικάς, ἐν αἷς ὡρίσθη ὅτι θέλουσιν ἀπὸ κοινοῦ πολεμήσει πρὸς τὰς Θήβας, ἡγούμενοι ἑκάτεροι τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ κατὰ πενθήμερον. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῆς συνθήκης ταύτης κατέλαβον τὴν Κόρινθον καὶ τὸ Ὄνειον ὄρος. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν διεκωλύθη ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ νὰ ἐμβάλῃ αὖθις καὶ ἐπανειλημμένως, διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐν ἔτει 368 καὶ ἐν ἔτει 367. Ἀπέδειξε δὲ καὶ πάλιν οὐ μόνον τὰς πολεμικὰς ἀλλὰ καὶ τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ ἀρετάς. Οἱ Θηβαῖοι συνήθιζον νὰ φονεύωσιν ἅπαντας τοὺς Βοιωτοὺς ἐξορίστους ὅσους τυχὸν συνελάμβανον αἰχμαλώτους. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας, καταλαβὼν τῷ 368 χωρίον τι τῆς Σικυωνίας καὶ αἰχμαλωτεύσας ἐνταῦθα οὐκ ὀλίγους Βοιωτοὺς ἐξορίστους, ἔσπευσε ν' ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἐπὶ λύτροις. Ἔπειτα, κατὰ τὴν ἐν ἔτει 367 ἐκστρατείαν, κατέστησε μὲν ὑπηκόους τῶν Θηβαίων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς ἀλλὰ δὲν ἀπῄτησε τὴν ἵδρυσιν νέων δημοκρατικῶν κυβερνήσεων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν ἐξορίαν τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀπετέλουν τὰς ὑφισταμένας ὀλιγαρχικὰς κυβερνήσεις, ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῶν ὅτι θέλουσιν ἐκπληρώσει πιστῶς τὰς νέας αὐτῶν πρὸς τοὺς Θηβαίους ὑποχρεώσεις. Ηὐδοκίμουν δ' ἐνταῦθα οἱ Θηβαῖοι καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος, διότι τῷ 368 ὁ Πελοπίδας ἐμβαλὼν αὖθις εἰς Θεσσαλίαν περιέστειλεν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν τοῦ φεραίου Ἀλεξάνδρου, καὶ ἔπειτα, προελάσας μέχρι Μακεδονίας, ὑπεχρέωσε

τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συμμαχίαν, μετὰ τῶν Θηβαίων συντασσόμενος· ἵνα δὲ ἀσφαλίσῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ, παρέλαβε τριάκοντα ὁμήρους ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων τῆς Μακεδονίας οἴκων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν νέον Φίλιππον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμύντου, ὅστις διέτριψε τότε ἐπί τινα ἔτη εἰς Θήβας ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Παμμένους.

Περὶ τοὺς χρόνους λοιπὸν τούτους οἱ Θηβαῖοι ἐφαίνοντο ἄρχοντες ἁπάσης σχεδὸν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, διότι ὑπήκουον εἰς αὐτοὺς ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία, αἱ πλεῖσται μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἰσθμοῦ χῶραι καὶ ἡ πλείστη Πελοπόννησος. Ἀλλ' αὕτη τῶν Θηβαίων ἡ ἡγεμονία δὲν ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ εὐτυχεστέρα τῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν ἡγεμονίας· ἤδη ἀπὸ τοῦ 368 οἱ Ἀρκάδες τοσοῦτο θάρρος ἔλαβον ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς τύχης αὐτῶν ὥστε, λησμονήσαντες ὅτι ὤφειλον κατὰ μέγα μέρος τὴν ἀνεξαρτησίαν εἰς τοὺς Θηβαίους, ἔφερον εἰς μέσον τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ συμμερισθῶσι πρὸς τούτους τὴν ἀρχήν, ὅπως ὡρίσθη μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν. Ναὶ μὲν ἐτιμωρήθησαν πικρῶς διὰ τὴν οἴησιν ταύτην· διότι περὶ τὰ τέλη τοῦ 368 ὁ Ἀρχίδαμος, ὠφελούμενος ἀπὸ τῆς ἐκ Πελοποννήσου ἀπουσίας τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ ἔχων ἐπικούρους μισθοφόρους τινὰς πεμφθέντας εἰς τὴν Σπάρτην ὑπὸ τοῦ τυράννου Διονυσίου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὁλοσχερῶς, περὶ Μιδέας, κατετρόπωσε τοὺς αὐθάδεις ἀντιπάλους ὥστε λέγονται πεσόντες ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ δεκακισχίλιοι Ἀρκάδες καὶ Ἀργεῖοι, Λακεδαιμόνιος δὲ οὐδὲ εἷς· διὸ ἐπανηγυρίσθη ὁ πόλεμος οὗτος ἐν Σπάρτῃ ὡς «ἄδακρυς πόλεμος». Ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐσωφρονίσθησαν οἱ Ἀρκάδες· δὲν ἔπαυσαν μὲν ὄντες σύμμαχοι τῶν Θηβαίων, δὲν συνέπραττον ὅμως ἔκτοτε μετὰ τῆς προτέρας προθυμίας καὶ εὐπειθείας. Ἀφ' ἑτέρου καὶ ἐν Θήβαις αὐταῖς ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, μερίς τις ἀντιπολιτευομένη εἰς τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Ἐπὶ τῆς πρώτης ἔτι αὐτοῦ ἐκ Πελοποννήσου ἐπανόδου, ἐπειδὴ εἶχεν ἐξ ἀνάγκης παρατείνει ἐπὶ τέσσαρας μῆνας τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὡς βοιωτάρχου, εἰσήχθη τούτου ἕνεκα εἰς δίκην. Καὶ τότε μὲν λαμπρῶς ἀπολογηθεὶς ἀπηλλάγη πάσης τιμωρίας ἀλλ' ἐν ἔτει 367 κατηγορήθη πάλιν τῇ εἰσηγήσει καὶ τῶν Ἀρκάδων, διὰ τὸ ἐπιεικὲς πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς πολίτευμα· καὶ ἤδη ὑπερίσχυσεν ἡ ἀντίπαλος μερίς, ὥστε ἀνετράπη πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐν Ἀχαΐᾳ ἐνεργηθέν, ὅ ἐστι κατελύθησαν αἱ ἀχαϊκαὶ ὀλιγαρχίαι, καὶ ἱδρύθησαν ἀντ' αὐτῶν δημοκρατικὰ πολιτεύματα καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἀχαΐας θηβαῖοι ἁρμοσταί, ἀπεκλείσθη δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας τοῦ βοιωταρχικοῦ ἀξιώματος κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε μετ' οὐ πολὺ ὅτι οἱ ἐξορισθέντες ὀλιγαρχικοὶ ἐπέστρεψαν εἴπερ ποτὲ ἰσχυροὶ εἰς τὰς ἰδίας πόλεις, ἐξέβαλον τοὺς θηβαίους ἁρμοστάς, κατέλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ συνεμάχησαν πάλιν μετὰ τῆς Σπάρτης.

Πλὴν τούτων, οἱ Θηβαῖοι ἔμαθον ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανέλαβον τὰς πρὸς τὴν περσικὴν αὐλὴν διαπραγματεύσεις, ἵνα ἐπιτύχωσιν, ἂν ὄχι στρατιωτικήν, τοὐλάχιστον χρηματικὴν παρ' αὐτῆς συνδρομήν. Ὅθεν ἐθεώρησαν ἀπαραίτητον ν' ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην· ἐπὶ δὲ τούτῳ ἀπῆλθεν εἰς Σοῦσα, τῷ 366, ὁ Πελοπίδας αὐτός. Καὶ ἐπέτυχε μὲν ὁ ἀνὴρ οὗτος παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπίταγμα δι' οὗ ἀνεγνωρίζετο ἡ αὐτονομία τῆς Μεσσήνης καὶ ἡ ἀπὸ τῆς Σπάρτης ἀνεξαρτησία αὐτῆς, παρηγγέλλοντο δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ν' ἀνακαλέσωσιν εἰς Πειραιᾶ καὶ ν' ἀφοπλίσωσι τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀνεκηρύττοντο δὲ οἱ Θηβαῖοι ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος, καὶ πᾶσα πόλις ἥτις ἤθελεν ἀποποιηθῆ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἡγεμονίαν ταύτην ἠπειλεῖτο ὅτι θέλει καταναγκασθῆ εἰς τοῦτο διὰ

περσικῶν στρατευμάτων· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπανελήφθη τὸ ἐπ' 'Ανταλκίδου δόγμα, παρεκτὸς μόνον ὅτι ἐγένετο ἤδη ὑπὲρ τῶν Θηβῶν, καὶ ὄχι ὑπὲρ τῆς Σπάρτης. 'Αλλ' ἀναγνωσθέντος ἐπισήμως αὐτοῦ εἰς Θήβας, ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν συμμάχων, οὗτοι ἀπεποιήθησαν ἅπαντες τὴν παραδοχήν, ἰδίως δὲ οἱ 'Αρκάδες ρητῶς διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβαίων. Τότε οἱ Θηβαῖοι ἐνόμισαν ὅτι πέμποντες τὸ δόγμα εἰς ἑκάστην πόλιν κατ' ἰδίαν θέλουσιν ἐπιτύχει εὐκολώτερον τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπέτυχον· ὁ δ' ἐπὶ τούτῳ σταλεὶς εἰς Θεσσαλίαν Πελοπίδας, συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ φεραίου 'Αλεξάνδρου, ἐκρατήθη παρ' αὐτῷ αἰχμάλωτος. Οἱ Θηβαῖοι ἤδη ἔπεμψαν στρατὸν ἵνα ἀπελευθερώσωσι τὸν ἀγαπητὸν αὐτῶν ἡγεμόνα. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως, τοῦ στρατοῦ τούτου δὲν ἦρχεν ὁ 'Επαμεινώνδας· ὁ πικρῶς ἀδικηθεὶς ἀλλ' ἀείποτε μετριόφρων οὗτος ἀνὴρ ὑπηρέτει ἐν αὐτῷ ὡς ἁπλοῦς ὁπλίτης. Οἱ δ' ἀνάξιοι αὐτοῦ διάδοχοι τοσοῦτο κακῶς ἐκυβέρνησαν τὰ πράγματα ὥστε ὁ στρατὸς περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν· καὶ τότε ἀγανακτήσας καθῄρεσε τοὺς ἀθλίους ἐκείνους βοιωτάρχας καὶ μιᾷ ψήφῳ παρέδωκε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν 'Επαμεινώνδαν, ὅστις, ὑποχωρήσας μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δεξιότητος, ἀπήλλαξε τοὺς συναγωνιστὰς παντὸς κινδύνου καὶ ἔφερεν αὐτοὺς σῴους εἰς Θήβας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐγένετο νέα ἐπὶ Θεσσαλίαν στρατεία ὑπὸ τὸν 'Επαμεινώνδαν αὐτόν, ἀναγκάσαντα τελευταῖον τὸν τύραννον ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν Πελοπίδαν καὶ συνομολογήσῃ εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς Θηβαίους. 'Αλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἐντεῦθεν ἠλαττώθη τὸ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀξίωμα τῶν Θηβαίων καὶ ὅτι ἀληθὴς αὐτῆς ἡγεμὼν ἀπέβη αὖθις ὁ φεραῖος 'Αλέξανδρος.

Νόμισμα 'Αλεξάνδρου, τυράννου τῶν Φερῶν

('Εκάτη ἐστεφανωμένη διὰ μύρτου. Λέων μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα)

Ἡ ἡγεμονία λοιπὸν τῶν Θηβαίων μόλις ἱδρυθεῖσα ἤρχισε νὰ καταπίπτῃ· ἰδίως διότι καὶ αὐτή, ὅπως αἱ προηγούμεναι, ἐστηρίζετο οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας ἀλλ' ἐπὶ τῆς κυριαρχίας καθ' ἧς κατεξανίστατο ὁ ἑλληνικὸς κόσμος. Ἔμελλον ὅμως ἔτι οἱ Θηβαῖοι νὰ ἴδωσι λαμπράς τινας ἡμέρας. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 366, ὅτε ᾐχμαλωτεύθη καὶ ἠλευθερώθη ὁ Πελοπίδας, πολλοὶ Πελοποννήσιοι, οἱ Κορίνθιοι, οἱ Φλιάσιοι, οἱ 'Επιδαύριοι καὶ ἄλλοι, μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης πιστῶς ἀκολουθήσαντες τὴν Σπάρτην ἀλλ' ἐπὶ τέλους βαρυνθέντες τὸν πόλεμον, ἀπεσπάσθησαν ἀπ' αὐτῆς, συνωμολόγησαν εἰρήνην πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Μεσσήνης· ὥστε ἐν Πελοποννήσῳ ἐφαίνετο ὁπωσοῦν ἀσφαλισθεῖσα ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Θηβαίων. Ναὶ μὲν παρεκτὸς ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλίαν, ὡς εἴδομεν, ὁ φεραῖος 'Αλέξανδρος ἀπέβη ἰσχυρότερος αὐτῶν, καὶ οἱ 'Αθηναῖοι ἐπεξέτειναν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, 365 καὶ 364, παραδόξως τὴν ναυτικὴν αὐτῶν ἡγεμονίαν, ἀνέκτησαν μέρος τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου καὶ τὴν Σάμον, καὶ ἐκυρίευσαν πολλὰς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, τῇ συνδρομῇ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περδίκκου, ὅστις, δολοφονήσας τὸν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς Πτολεμαῖον τὸν 'Αλωρίτην, εἶχεν ἀναλάβει αὐτὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, καὶ ἀποχωρισθεὶς ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Θηβαίων περιῆλθεν εἰς φιλικὰς πρὸς τοὺς 'Αθηναίους σχέσεις. 'Αλλ' εἰς ταῦτα τὰ δύο ἀντικείμενα, τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχὴν τοῦ 'Αλεξάνδρου καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίαν, ἐπέστησαν ἤδη οἱ Θηβαῖοι τὴν προσοχὴν κατὰ τὰ ἔτη 363 καὶ 362· καὶ ὁ μὲν Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιρροὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ ὁ δ' 'Επαμεινώνδας, νὰ καθαιρέσῃ τὴν ναυτικὴν τῶν 'Αθηνῶν δύναμιν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐφάνη παράδοξον ὁπωσοῦν, διότι οἱ Θηβαῖοι οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐποχῆς

ταύτης ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ναυτικοί,καὶ διὰ τοῦτο προέκυψεν ἐνΘήβαις ἰσχυρὰ κατὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ἀντιπολίτευσις.'Αλλὰ κατίσχυσεν ὁ 'Επαμεινώνδας ἰσχυρισθεὶς ὅτι οἱ συμπολῖται αὐτοῦ, ἀγαθοὶ ὄντες ἀνέκαθεν πεζοὶ στρατιῶται, εὐχερῶς θέλουσιν ἀναδειχθῆ καὶ κατὰ θάλασσαν ἐξ ἴσου πλεονεκτοῦντες. Καὶ ἔπειτα τίς ἠδύνατο ν' ἀνθέξῃ εἰς τὴν δικαίαν μεγαλοφροσύνην τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὅστις, διὰ τῶν φλογερῶν αὐτοῦ λόγων, ἐφαίνετο μεταδίδων εἰς ἅπασαν τὴν πόλιν τὸ πῦρ ἀκατασχέτου φιλοτιμίας ; «'Ανάγκη, ἀνέκραξε, νὰ καθαιρέσωμεν τὸ ἀξίωμα τῶν ὑπερηφάνων ἐκείνων ἀντιπάλων· ἀνάγκη νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν ἡμετέραν Καδμείαν τὰ περιφανῆ προπύλαια τὰ κοσμοῦντα τὴν εἴσοδον τῆς τῶν 'Αθηναίων ἀκροπόλεως». Καὶ ὅταν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὁ Μενεκλείδας, κατηγόρησεν αὐτὸν ὅτι περιπλέκει ἀσυνέτως τὴν πατρίδα εἰς ἐπικινδύνους ἐπιχειρήσεις, διὰ νὰ λάβῃ τὴν δόξαν τοῦ 'Αγαμέμνονος, ἀποπλέων ἐξ Αὐλίδος τῆς βοιωτικῆς μετὰ στόλου ἰσχυροῦ ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον, «τῇ συμπράξει τῶν Θηβαίων, ἀπήντησεν ὁ 'Επαμεινώνδας, κατώρθωσα ἤδη μείζονα τοῦ 'Αγαμέμνονος. Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἄγων τοὺς στρατοὺς τῆς Σπάρτης καὶ παρεκτὸς τούτων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος κατηνάλωσε δέκα ἔτη ἵνα γίνῃ κύριος μιᾶς μόνης πόλεως· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦ στρατοῦ μόνου τῶν Θηβαίων καὶ ἐν ἡμέρᾳ μόνον μιᾷ κατέβαλα, ἐν Λεύκτροις, εἰς ἔδαφος τὴν δύναμιν τῆς ἀγαμεμνονείου Σπάρτης». Οἱ λόγοι οὗτοι μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ 'Επαμεινώνδας, εἰ καὶ μετριόφρων, ἤξευρεν ὅμως νὰ ἐνθυμίζῃ ἐν ἀνάγκῃ εἰς τοὺς συμπολίτας τὰ παρ' αὐτοῦ διαπραχθέντα μεγάλα ἔργα, ἵνα παροτρύνῃ αὐτοὺς εἰς ἔτι μεγαλύτερα. Καὶ τῳόντι οἱ Θηβαῖοι, ἠλεκτρισθέντες ὑπὸ τῶν λόγων ἐκείνων, ἐπεψήφισαν τὴν κατασκευὴν 100 τριήρων. Ἅμα δὲ παρασκευασθέντος τοῦ στόλου, ἐξέπλευσεν ὁ 'Επαμεινώνδας, τῷ 363, ἐπὶ τὸ Βυζάντιον καὶ τὰς περὶ τοῦτο ἑτέρας ὑποτελεῖς τῶν 'Αθηναίων πόλεις· καὶ νίκην μὲν οὐδεμίαν φαίνεται νικήσας ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν οὐσιωδῶς προσέβαλε τὸ κατὰ θάλασσαν ἀξίωμα τῶν 'Αθηναίων. Μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια, μελετῶν νὰ ἐπαναλάβῃ, κατὰ τὸ ἀκόλουθον 362 ἔτος, τὸ ἐπιχείρημα, ὅτε περιστάσεις ἕτεραι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἰς ἕτερον πεδίον τῆς μάχης ἐκάλεσαν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ.

'Ενῷ ὁ 'Επαμεινώνδας ἀπέπλεεν ἐπὶ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὸν Βόσπορον, ὁ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Πελοπίδας ἀνέλαβε νὰ καθαιρέσῃ τὸν δεσπότην 'Αλέξανδρον, ὅστις ἦτο ἤδη ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, καθυποτάξας τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας, καὶ τοὺς 'Αχαιοὺς τοὺς φθιώτας καὶ τοὺς Μάγνητας, συμμάχους δὲ ἔχων τοὺς 'Αθηναίους. Καὶ κατετρόπωσε μὲν ὁ Πελοπίδας περὶ Κυνὸς κεφαλὰς τὸν στρατὸν τοῦ 'Αλεξάνδρου ἀλλὰ προκινδυνεύσας παραλόγως ἔπεσεν αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ. Ὁ θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε βεβαίως τὰ μάλιστα εἰς τὰς Θήβας ἐπιζήμιος· ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως οἱ Θηβαῖοι, ὡσεὶ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ μεγάλου τούτου πολίτου εἰσέτι ἐμπνεόμενοι καὶ ὑφ' ὅλων σχεδὸν τῶν θεσσαλικῶν πόλεων βοηθούμενοι, ἐπέτυχον τὸν ἀρχικὸν τοῦ ἐπιχειρήματος σκοπόν·διότι ὁ 'Αλέξανδρος ἐπανειλημμένως ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ ἁπάσας τὰς παρ' αὐτοῦ πρότερον ἐξηρτημένας πόλεις, νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς Φερὰς καὶ τὴν περὶ τὸν Παγασιτικὸν κόλπον μικρὰν αὐτῶν χώραν,καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς ἡγεμόνας τοὺς Θηβαίους, οἵτινες, καταστήσαντες ὑπηκόους καὶ τοὺς 'Αχαιοὺς τοὺς φθιώτας καὶ τοὺς Μάγνητας, εἴπερ ποτὲ ἴσχυσαν τότε εἰς τὰς ἀρκτικὰς ταύτας τῆς Ἑλλάδος χώρας.

'Αλλ' ἐν τῷ μεταξὺ περιεπλάκησαν δεινῶς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ πράγματα.

Ἐνταῦθα οὐ μόνον οἱ Ἀχαιοί, ὡς προείπομεν, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἠλεῖοι, ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων πιεζόμενοι, εἶχον ἤδη συνταχθῆ μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Τὸ δὲ χείριστον, διῃρέθησαν οἱ Ἀρκάδες πρὸς ἀλλήλους· καὶ μία μὲν αὐτῶν μερίς, ἀγομένη ὑπὸ τῶν Μαντινέων, εἰρήνευσε πρὸς τοὺς Ἠλείους καὶ συνεμάχησε μετὰ τῆς Σπάρτης, μία δ' ἑτέρα μερίς, ἡ περὶ τοὺς Τεγεάτας,ἐνέμενεν εἰς τὴν πρὸς τοὺς Θηβαίους συμμαχίαν.Ὅθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 362 ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρατεύσῃ αὖθις εἰς τὴν Πελοπόννησον ἵνα ἐνισχύσῃ μὲν τοὺς περιλιπομένους ὀπαδοὺς τῶνΘηβῶν καθαιρέσῃ δὲ τοὺς πολλαπλασιασθέντας ἀντιπάλους. Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία καὶ λαμπροτάτη τῶν στρατειῶν αὐτοῦ.

Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον ἤγαγε τότε εἰς τὴν χερσόνησον ἦτο πολυάριθμος καὶ φοβερός· διότι περιελάμβανεν ἅπαντας σχεδὸν τοὺς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἕλληνας, Βοιωτούς, Εὐβοεῖς, Θεσσαλούς, Λοκρούς, Αἰνιᾶνας καὶ ἄλλους, μετὰ δὲ τὴν εἰς τὴν χερσόνησον εἴσοδον προσέλαβε καὶ τοὺς Σικυωνίους, καὶ φθάσας εἰς Τεγέαν ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν περὶ τὴν πόλιν ταύτην Ἀρκάδων, τῶν Μεσσηνίων καὶ τῶν Ἀργείων. Εἰς τὴν Μαντίνειαν ἀφ' ἑτέρου συνεκεντρώθησαν οἱ ἀντίπαλοι, ἤτοι οἱ περὶ τοὺς Μαντινεῖς Ἀρκάδες, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Ἠλεῖοι· περιεμένοντο δὲ ἐνταῦθα καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται, ὑπ' αὐτὸν τὸν ὀγδοηκοντούτη ἤδη Ἀγησίλαον.

Ἀλλὰ παραστήσωμεν πρὸ πάντων ὅσον ἔνεστιν εὐκρινῶς εἰς τὸν ἀναγνώστην τὸ θέατρον τῶν τελευταίων δαιμονίων συνδυασμῶν ἑνὸς τῶν μεγίστων βεβαίως στρατηγικῶν πνευμάτων ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ σημερινὸν ὀροπέδιον τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅπου τὸ πάλαι ἔκειντο ἡ Μαντίνεια καὶ ἡ Τεγέα, ὑψοῦται περὶ τοὺς 2000 πόδας ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ εἶναι ἡ μεγίστη τῶν πολλῶν τῆς μέσης Πελοποννήσου κοιλάδων, ὧν ἑκάστη τοσοῦτον ἐντελῶς φράσσεται ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὴν ὀρέων ὥστε τὰ ὕδατα αὐτῆς οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσι διέξοδον εἰμὴ τὴν διὰ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν ἐκείνων τῶν ὀρέων. Εἶναι δὲ τὸ ὀροπέδιον ἐπίμηκες, ἐκτείνεται ἀπὸ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὁρίζεται ἀπ' ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Παρθενίου ὄρους, τοῦ καὶ σήμερον Παρθένι λεγομένου, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρτεμισίου ὄρους, τὸ ὁποῖον σήμερον ὀνομάζεται Τουρνίκη· ἀπὸ δυσμῶν δὲ ὁρίζεται τὸ ὀροπέδιον ὑπὸ τοῦ Μαινάλου ὄρους, ἐφ' οὗ σήμερον κεῖνται πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἡ ἐπάνω Χρέπα καὶ τὰ Τρίκορφα, θέσεις ὀνομασταὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἱστορίαν, διότι ἐκεῖ τῇ 24 Ἰουνίου 1825 μύριοι Πελοποννήσιοι ὑπὸ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἀγόμενοι ἠγωνίσθησαν ν' ἀναχαιτίσωσι τὰ τακτικὰ τοῦ αἰγυπτίου Ἰβραήμη τάγματα.Τὸ εὐρύτερον τοῦ ὀροπεδίου μέρος ἔχει πλάτος 3 ἀγγλικῶν μιλίων, τὸ δὲ στενώτερον 1 μιλίου.Εἰς τὸ βορειότερον αὐτοῦ ἄκρον ἔκειτο ἡ Μαντίνεια, περὶ τὰ σημερινὰ Τσιπιανά· εἰς τὸ μεσημβρινώτερον ἡ Τεγέα, τῆς ὁποίας ἡ θέσις λέγεται μεταξὺ Ἁγίου Σώστη καὶ παλαιᾶς Ἐπισκοπῆς. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ ὀροπεδίου, ἀλλὰ πλησιέστερον εἰς τὴν Τεγέαν ἢ εἰς τὴν Μαντίνειαν, ἐγείρεται ἡ σημερινὴ Τριπολιτσά. Ἡ ὅλη κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν μεταξὺ Μαντινείας καὶ Τεγέας ἀπόστασις ὑπολογίζεται εἰς 10 περίπου ἀγγλικὰ μίλια, ὧν τὰ 6 βορειότερα ἀνήκον εἰς τὴν Μαντίνειαν τὰ δὲ 4 μεσημβρινώτερα εἰς τὴν Τεγέαν,ὥστε τὸ σύνορον τῶν δύο ἐκείνων πολιτειῶν ἔκειτο οὐ μακρὰν τῆς Τριπολιτσᾶς.Ἡ Τεγέα ἔκειτο ἱκανῶς πλησιέστερον εἰς τὴν Σπάρτην ἢ ἡ Μαντίνεια·διότι ἡ εὐθεῖα μεταξὺ Μαντινείας καὶ Σπάρτης ὁδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας. Ἠδύνατό τις νὰ μεταβῇ ἐκ Σπάρτης εἰς Μαντίνειαν καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ τραπῇ πρὸς δυσμὰς καὶ νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Μαινάλου ὄρους, πιθανῶς διὰ τῆς Ἀσέας, ἤτοι τοῦ σημερινοῦ πεδίου τῆς Φραγκόβρυσης, καὶ διὰ τοῦ Παλλαντίου, περὶ τὸ σημερινὸν Βαλτέτσι, τὸ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τοσοῦτο περίπυστον γενόμενον

ἕνεκα τῆς πρώτης μεγάλης νίκης ἣν ἐνίκησαν αὐτόθι οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, τὸν Ἰωάννην Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ ἐν Σπάρτῃ εὑρισκόμενος καὶ μὴ δυνάμενος νὰ κοινωνήσῃ μετὰ τῆς Μαντινείας διὰ τῆς Τεγέας ἠναγκάζετο εἰς ἱκανὴν κυκλοτερῆ περιστροφήν, ἐνῷ ὁ κύριος τῆς Τεγέας κατεῖχε τὴν νευράν, τὴν χορδὴν τοῦ τόξου τούτου.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὡς προείπομεν, εἰς Τεγέαν ἀπεφάσισε τὸ πρῶτον νὰ προκαλέσῃ τοὺς ἐν Μαντινείᾳ εἰς μάχην, πρὶν ἢ φθάσωσιν αὐτόθι οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐπὶ τούτῳ προήλασε μέχρι τῆς πόλεως ἐκείνης· καὶ οἱ ἐν Μαντινείᾳ ἀπέφυγον τὸν ἀγῶνα.Τότε ὁ'Επαμεινώνδας,ἐπανελθὼν εἰς Τεγέαν, διενοήθη ἕτερόν τι. Ἐπειδὴ ἤξευρεν ὅτι ὁ Ἀγησίλαος εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκΣπάρτης,ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Μαντίνειαν,καὶ ἐπορεύετο διὰ πλαγίας πρὸς δυσμὰς ὁδοῦ,ὁ'Επαμεινώνδας, ἅμα δειπνήσαντος τοῦ στρατοῦ ἐν Τεγέᾳ,ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς μετὰ τῶν Θηβαίων ἐπὶ τὴν Σπάρτην, ἐλπίζων νὰ εὕρῃ αὐτὴν ἔρημον προμάχων. Καὶ ἤθελε βεβαίως καταστῆ ἀμαχητὶ κύριος τῆς πόλεως ταύτης καὶ καταφέρει οὕτως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καιρίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους πληγήν, ἐάν, κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν, ἀνὴρ κρής, ἰδὼν τὸ κίνημα, δὲν ἔσπευδε νὰ ἀναγγείλῃ αὐτὸ εἰς τὸν καθ' ὁδὸν ἤδη εὑρισκόμενον Ἀγησίλαον, ὅστις, ἐπιστρέψας ἀμέσως μετὰ τοῦ περὶ αὐτὸν στρατοῦ προέλαβε τὸν Ἐπαμεινώνδαν. Τοῦτο λοιπὸν αὐτοῦ τὸ βούλευμα ἐματαιώθη διὰ τῆς ἐγκαίρου ἐπανόδου τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Σπάρτην· ἀλλ' ὁ θηβαῖος στρατηγὸς εἶχε πολλὰ ἐν τῇ θήκῃ αὐτοῦ βέλη. Ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἀψιμαχίας τινὰς περὶ τὴν πόλιν, ἐθεώρησε περιττὸν νὰ χρονοτριβήσῃ πλειότερον ἐνταῦθα καὶ ὥρμησεν ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἑτέρου στρατηγήματος. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἤξευρεν ὅτι οἱ ἐν Μαντινείᾳ Ἀρκάδες καὶ ἄλλοι αὐτῶν σύμμαχοι, ἅμα μαθόντες τὸν κίνδυνον τῆς Σπάρτης, ἔμελλον νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν αὐτῆς· ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Μαντινείας, ἐρήμου ἤδη προμάχων οὔσης· καὶ ἦτο βέβαιος ὅτι θέλει προλάβει τὴν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδον τῶν ἀντιπάλων, διότι καὶ αὐτὸς μὲν καὶ αὐτοὶ ἐκ Σπάρτης προέκειτο νῦν νὰ κινήσωσι πρὸς τὴν Μαντίνειαν ἀλλ' αὐτὸς εἶχε νὰ βαδίσῃ διὰ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἠναγκάζοντο, ὡς προείπομεν, εἰς μεγάλην πρὸς δυσμὰς περιστροφήν. Ἀνεχώρησε λοιπὸν ἐκ Σπάρτης μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, ὅτε ὅμως ἔφθασεν εἰς Τεγέαν, ἐπείσθη ὅτι τὸ πεζικὸν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ πορευόμενον. Τῷόντι ἡ φάλαγξ ἐκείνη ἐπὶ 40 περίπου ὥρας ἦτο εἰς ἀκατάπαυστον κίνησιν. Τὴν προπαρελθοῦσαν ἡμέραν εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μαντίνειαν, ἵνα προκαλέσῃ τοὺς πολεμίους εἰς μάχην· τῆς μάχης μὴ γενομένης, ἐπέστρεψεν εἰς Τεγέαν καὶ ἐκεῖθεν, μόλις δειπνήσασα, ἐβάδισε διὰ νυκτὸς ἐπὶ τὴν Σπάρτην· ἐκεῖ διέτριψε τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν περὶ ἀψιμαχίας καὶ τὸ ἑσπέρας, βαδίσασα πάλιν, ἔφθασεν εἰς Τεγέαν· ὥστε ἦτο ἀπαραίτητον ν' ἀναπαυθῇ ἐπί τινας ὥρας. Ἐξαπεστάλη δ' ἐν τούτοις τὸ ἱππικὸν ἐπὶ τὴν Μαντίνειαν, ὡς ἱκανὸν καὶ μόνον νὰ διαπράξῃ τὸ μελετώμενον βούλευμα. Ἀλλ' ἦτο πεπρωμένον νὰ ματαιωθῶσιν ὑπὸ τῆς τύχης τὰ ἄριστα τῶν ἐπινοημάτων τοῦ θηβαίου στρατηγοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην αὐτοῦ ἐκστρατείαν. Οἱ Ἀρκάδες, οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι ἦσαν μὲν μακρὰν τῆς Μαντινείας εἶχεν ὅμως φθάσει εἰς τὴν πόλιν ταύτην πρὸ μιᾶς περίπου ὥρας τὸ ἐξ Ἀθηνῶν περιμενόμενον ἱππικόν· καὶ γενομένης συμπλοκῆς, ἐπειδὴ οἱ θηβαῖοι καὶ οἱ θεσσαλοὶ ἱππεῖς ἦσαν ἐκλελυμένοι ὑπὸ δύο ἡμερονυκτίων ἀκαταπαύστου σχεδὸν πορείας καὶ ὑπὸ πολυώρου ἀσιτίας, οἱ ἀθηναῖοι ἱππεῖς, οἵτινες δὲν εἶχον προηγουμένως βαδίσει μετὰ τοσαύτης βίας καὶ προσέτι εἶχον λάβει καιρὸν ν' ἀναπαυθῶσιν ὀλίγον, ἠνάγκασαν τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους νὰ ὀπισθοχωρήσω-

σιν εἰς Τεγέαν. Ἐν ταύτῃ τῇ ἱππομαχίᾳ ἔπεσεν ὅ τε ἵππαρχος τῶν Ἀθηναίων Κηφισόδωρος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ξενοφῶντος Γρύλλος· ὁ δὲ τότε ἀκμάζων ἀθηναῖος ζωγράφος Εὐφράνωρ παρέστησεν ἐν εἰκόνι λαμπρᾷ, ἥτις ἐκόσμησε τὴν τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, τόν τε ἀγῶνα τοῦτον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ διαπρέψασαν ἀνδρείαν τοῦ Γρύλλου, τοῦ ὁποίου τὴν μνήμην καὶ οἱ Μαντινεῖς πολυειδῶς ἐτίμησαν.

Τεγεάτιδες, ἔργον τοῦ Σκόπα συμπεπληρωμένον (Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Δύο λοιπὸν ἐπιτηδειότατα νενοημένα βουλεύματα τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀπέτυχον διὰ παραδόξου συνδρομῆς τυχαίων περιστάσεων· καὶ τότε ὁ στρατηγὸς ἀπεφάσισε ν'ἀγωνισθῇ ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ, οἵτινες συγκεντρωθέντες ἤδη ἅπαντες εἰς Μαντίνειαν ἐξῆλθον τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἦλθον καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ στενώτερον τοῦ οροπεδίου μέρος. Μετὰ τὰς ἀναγκαίας προπαρασκευὰς ἐξῆλθε καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας ἀπὸ τῆς βορείου τῆς Τεγέας πύλης, ἄγων τὸν στρατόν, ὡς ἐπὶ μάχην συντεταγμένον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τὴν Μαντίνειαν ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτράπη πρὸς ἀριστεράν, ἤτοι πρὸς τὸ ὄρος τοῦ Μαινάλου, τὸ ὁποῖον ὥριζεν ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὀροπέδιον, καὶ φθάσας εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους περὶ τὸ σημεῖον ὅπου σήμερον κεῖται ἡ Τριπολιτσὰ ἐστράφη ἐκεῖθεν πάλιν πρὸς βορρᾶν, παρακολουθῶν τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους, μέχρις οὗ ἐπλησίασεν εἰς τὴν δεξιὰν τῶν πολεμίων πτέρυγα. Ἐνταῦθα διέταξε τὴν φάλαγγα νὰ θέσῃ τὰ ὅπλα, ὡς ἂν ἐμελέτα νὰ στρατοπεδεύσῃ. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, οἵτινες δὲν ἔπαυσαν νά τον παρατηρῶσιν ἀφ' ἧς προήλασεν ἐκ Τεγέας, ἐνόμισαν τὸ πρῶτον ὅτι ἐπέρχεται κατ' εὐθεῖαν ἐπ' αὐτοὺς καὶ παρεσκευάσθησαν ν' ἀγωνισθῶσιν. Ὅτε ὅμως εἶδον αὐτὸν τραπέντα πρὸς τὸ ὄρος καὶ μεταβαλόντα οὕτω διεύθυνσιν, ὑπέθεσαν ὅτι ὁ σκοπός του δὲν ἦτο νὰ πολεμήσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐνισχύθησαν εἰς τὴν γνώμην ταύτην, ὅτε παύσας τὴν πορείαν ἔθετο τὰ ὅπλα· διότι συνεπέραναν ἐκ τούτου ὅτι σκοπεύει ἀληθῶς νὰ στρατοπεδεύσῃ ἐκεῖ. Ἐντεῦθεν οἱ πολέμιοι ἔλυσαν τὰς τάξεις καὶ ἔπαυσαν πᾶσαν πρὸς πόλεμον παρασκευήν. Ἀλλ' ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὅστις καὶ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῆς ἀναπαύσεως διετήρει τὴν φάλαγγα αὐτοῦ συντεταγμένην, ἀφοῦ ἀφῆκε τοὺς ἀντιπάλους του νὰ πλανηθῶσι καὶ νὰ περιέλθωσιν εἰς ἱκανὴν σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν, αἴφνης παρήγγειλεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ν' ἀναλάβωσι τὰ ὅπλα καὶ νὰ βαδίσωσιν ἐμπρός.

Οἱ πολέμιοι, ἐννοήσαντες τότε τὸν ἀπειλοῦντα αὐτοὺς κίνδυνον, ἔσπευσαν ν' ἀναλάβωσι τὰς τάξεις, ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ἡ βεβιασμένη αὕτη παρασκευὴ δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ εἶναι πλημμελής· καὶ παρεκτὸς τούτου, διὰ τὸ ἀπροσδόκητον, προσέβαλεν οὐσιωδῶς τὴν ἠθικὴν τοῦ στρατοῦ πεποίθησιν. Κατέλαβον δὲ τὴν μὲν δεξιὰν οἱ Μαντινεῖς (διότι ἡ μάχη προέκειτο νὰ συγκροτηθῇ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν) καὶ οἱ ἄλλοι Ἀρκάδες· ἀμέσως μετὰ τούτους ἵσταντο οἱ Λακεδαιμόνιοι, ἐν τῷ μέσῳ οἱ Ἠλεῖοι καὶ οἱ Ἀχαιοί, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα οἱ Ἀθηναῖοι. Τὸ ἱππικὸν παρετάχθη ὄχι ὅπως ἐν Λεύκτροις, ἔμπροσθεν τοῦ πεζικοῦ, ἀλλὰ παρ' ἑκατέραν τὴν πτέρυγα, τὸ μὲν τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὴν ἀριστεράν, τὸ δὲ τῶν Ἠλείων παρὰ τὴν δεξιάν. Ἂν ὁ Ἀγησίλαος ἢ ἄλλος τῆς Σπάρτης βασιλεὺς ἦτο παρών, εἶναι ἄδηλον. Ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐπανέλαβεν ἐνταῦθα τὴν λοξὴν παράταξιν τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης· συνεκρότησε δηλαδὴ εἰς τὴν

ἀριστερὰν πτέρυγα, ἀφ' ὅλων τῶν Βοιωτῶν, κολοσσιαίαν φάλαγγα, ἔχουσαν βάθος, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, πεντήκοντα ἀσπίδων, ἵνα δι' αὐτῶν πρὸ πάντων καταβάλῃ τοὺς Μαντινεῖς καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους· οἱ 'Αρκάδες, οἱ Μεσσήνιοι, οἱ Εὐβοεῖς καὶ οἱ Σικυώνιοι κατεῖχον τὸ μέσον, οἱ δὲ 'Αργεῖοι τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ἱστάμενοι κατέναντι τῶν 'Αθηναίων· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ κέντρῳ καὶ οἱ ἐν τῇ δεξιᾷ διετάχθησαν νὰ μὴ προσβάλωσιν ἀμέσως, περιμένοντες τὴν ἔκβασιν τῆς μεγάλης καὶ κυρίας ἐπιθέσεως τοῦ 'Επαμεινώνδου αὐτοῦ εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ἡ φάλαγξ τῶν πολεμίων εἶχε βάθος, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα, δώδεκα ὁπλιτῶν· ἡ δὲ ὅλη δύναμις ἑκατέρου τοῦ στρατοῦ προσδιορίζεται μὲν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ σικελιώτου εἰς 20.000 πεζοὺς καὶ 2.000 ἱππεῖς ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Μαντινεῖς, εἰς 30.000 δὲ πεζοὺς καὶ 3.000 ἱππεῖς ὡς πρὸς τοὺς περὶ τοὺς Θηβαίους, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ξενοφῶν δὲν ἀναφέρει οὔτε τούτους οὔτε ἄλλον τινὰ ἀριθμὸν εἶναι ἐπιτετραμμένον ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ Διοδώρου· διότι, ἂν τῳόντι τοιαύτη ἦτο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ στρατοῦ τὸν ὁποῖον ἦγεν ὁ 'Επαμεινώνδας, ὁ Ξενοφῶν, τοῦ ὁποίου γνωστὴ εἶναι ἡ ὀλίγη πρὸς τὸν θηβαῖον στρατηγὸν εὔνοια, δὲν ἤθελε λείψει βεβαίως ν' ἀναφέρῃ τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλαττοῦται κατά τι ἡ ἀξία τοῦ ἐπελθόντος κατορθώματος.

Καὶ ἤρξατο λοιπὸν ἡ μάχη διὰ τῆς ἀπ' ἀριστερῶν ἐπιθέσεως τοῦ τε ἱππικοῦ καὶ τοῦ πεζικοῦ τοῦ 'Επαμεινώνδου. Τὸ κράτιστον αὐτοῦ ἱππικὸν ἔτρεψε μετ' οὐ πολὺ τὰς ἴλας τῶν 'Ηλείων, καὶ ἔπειτα, μὴ ἐξακολουθήσαν τὴν δίωξιν, ἐτράπη δεξιᾷ ἐπὶ τὴν πεζικὴν φάλαγγα. 'Ενταῦθα ὁ 'Επαμεινώνδας εἶχεν ἤδη ἐπιπέσει μεθ' ὅλου τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ ὄγκου ἐπὶ τὴν πολὺ λεπτοτέραν παράταξιν τῶν μαντινέων καὶ λακεδαιμονίων ὁπλιτῶν· καὶ μετὰ πεισματώδη ἀγῶνα ἀσπίδος πρὸς ἀσπίδα, καὶ ἀκοντίου πρὸς ἀκόντιον, καὶ ξίφους πρὸς ξίφος, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσι. Τότε ἐπλησίασαν καὶ οἱ 'Αρκάδες καὶ οἱ Μεσσήνιοι καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι τοῦ κέντρου καὶ τῆς δεξιᾶς καὶ εὐχερῶς κατέβαλον τοὺς ἐκπλαγέντας ἤδη διὰ τὴν τροπὴν τῶν Μαντινέων καὶ Λακεδαιμονίων 'Αχαιούς, 'Ηλείους καὶ ἄλλους ἀντιπάλους. 'Αλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος γενομένη περιγραφὴ τῆς μάχης ταύτης, εἰ καὶ βραχεῖα, εἶναι τοσοῦτο ζωγραφική, καὶ μάλιστα ἡ εἰκὼν δι' ἧς παρίστησι τὸν μὲν ὅλον στρατὸν τοῦ 'Επαμεινώνδου ὥσπερ τριήρη ἐπερχόμενον, τὴν δὲ πεντηκοντάσπιδα τὸ βάθος κεφαλὴν τοῦ στρατοῦ τούτου ὡς ἔμβολον τῆς τριήρους, ὥστε ἠθέλομεν ἀδικήσει τὸν ἀναγνώστην, ἐὰν δὲν παρεθέτομεν ἐνταῦθα αὐτὰς τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου καὶ στρατηγοῦ ἐξόχου τὰς λέξεις· «Ὁ δὲ ('Επαμεινώνδας) τὸ στράτευμα ἀντίπρῳρον ὥσπερ τριήρη προσῆγε, νομίζων, ὅπῃ ἐμβαλὼν διακόψειε, διαφθερεῖν ὅλον τὸ τῶν ἐναντίον στράτευμα· καὶ γὰρ δὴ τῷ μὲν ἰσχυροτάτῳ παρεσκευάζετο ἀγωνίζεσθαι, τὸ δὲ ἀσθενέστατον πόρρω ἀπέστησεν, εἰδὼς ὅτι ἡττηθὲν ἀθυμίαν ἂν παράσχοι τοῖς μεθ' ἑαυτοῦ ῥώμην δὲ τοῖς πολεμίοις. Καὶ μὴν τοὺς ἱππέας οἱ μὲν πολέμιοι ἀντιπαρετάξαντο ὥσπερ ὁπλιτῶν φάλαγγα βάθος ἐφεξῆς (ἤτοι ἐπὶ δώδεκα τὸ πολύ) καὶ ἔρημον πεζῶν ἁμίππων (ἤτοι ψιλῶς ὡπλισμένων καὶ πεζῶν μετὰ τῶν ἱππέων συναγωνιζομένων)· ὁ δ' 'Επαμεινώνδας αὖ καὶ τοῦ ἱππικοῦ ἔμβολον ἰσχυρὸν ἐποιήσατο καὶ ἁμίππους πεζοὺς συνέταξεν αὐτοῖς, νομίζων τὸ ἱππικόν, ἐπεὶ διακόψειεν, ὅλον τὸ ἀντίπαλον νενικηκὼς ἔσεσθαι· μάλα γὰρ χαλεπὸν εὑρεῖν τοὺς ἐθελήσοντας μένειν, ἐπειδάν τινας φεύγοντας τῶν ἑαυτῶν ὁρῶσι· καὶ ὅπως μὴ ἐπιβοηθῶσιν οἱ 'Αθηναῖοι ἀπὸ τοῦ εὐωνύμου κέρατος ἐπὶ τὸ ἐχόμενον κατέστησεν ἐπὶ γηλόφων τινῶν ἐναντίους αὐτοῖς καὶ ἱππέας καὶ ὁπλίτας, φόβον βουλόμενος καὶ τούτοις παρέχειν ὡς, εἰ βοηθήσοιεν, ὄπισθεν οὗτοι ἐπικείσοιντο αὐτοῖς. Τὴν μὲν δὴ συμβολὴν οὕτως

ἐποιήσατο καὶ οὐκ ἐψεύσθη τῆς ἐλπίδος· κρατήσας γὰρ ᾗ προσέβαλεν ὅλον ἐποίησε φεύγειν τὸ τῶν ἐναντίων».

Εἶχε λοιπὸν ἤδη τραπῆ εἰς φυγὴν ὁλόκληρος τῶν ἐναντίων ὁ στρατός, καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, νικήσας κατὰ κράτος τοὺς ἀντιπάλους ἐν τῷ κρισίμῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἐφαίνετο προωρισμένος νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ὅτε αἴφνης καιρίαν ἔλαβε πληγὴν εἰς τὸν θώρακα. Οἱ ἕλληνες στρατηγοὶ διηύθυνον τὰ τῆς μάχης μαχόμενοι πεζοὶ καὶ φέροντες ὅπλα οἷα καὶ οἱ κοινοὶ τῶν στρατιωτῶν· ὁ δ' Ἐπαμεινώνδας ἐμάχετο ἀείποτε μεταξὺ τῶν προμάχων, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠγωνίσθη ἐκθυμότερον τοῦ συνήθους, ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ συμπληρώσῃ τὴν νίκην πρὸς τοῦτο τὸ μέρος, ἀφ' οὗ ἐξηρτᾶτο ἡ τοῦ ὅλου ἀγῶνος κρίσις. Ὥστε δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἐτραυματίσθη ἐνῷ ἤδη εἶχον τραπῆ οἱ πολέμιοι. Ἀλλὰ τὸ ἄπορον, τὸ μοναδικὸν ἴσως ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸν νικηφόρον στρατὸν τὸ τραῦμα τοῦ στρατηγοῦ· διότι ἅμα πεσόντος αὐτοῦ ἔπεσον οὕτως εἰπεῖν καὶ τὰ ὅπλα τῶν περὶ αὐτὸν πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν, οἵτινες μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀνεδείχθησαν ἀκαταγώνιστοι. «Ἐπεί γε μὴν ἐκεῖνος ἔπεσε, λέγει ὁ Ξενοφῶν, οἱ λοιποὶ οὐδὲ τῇ νίκῃ ὀρθῶς ἔτι ἐδυνάσθησαν χρήσασθαι, ἀλλὰ φυγούσης μὲν αὐτοῖς τῆς ἐναντίας φάλαγγος οὐδένα ἀπέκτειναν οἱ ὁπλῖται οὐδὲ προῆλθον ἐκ τοῦ χωρίου ἔνθα ἡ συμβολὴ ἐγένετο· φυγόντων δ' αὐτοῖς καὶ τῶν ἱππέων, ἀπέκτειναν μέν, οὐδ' οἱ ἱππεῖς διώκοντες, οὔτε ἱππέας οὔθ' ὁπλίτας, ὥσπερ δὲ ἡττώμενοι πεφοβημένως διὰ τῶν φευγόντων πολεμίων διέπεσον». Δὲν λέγομεν τοῦτο βεβαίως ἵνα ἐπαινέσωμεν τοὺς Θηβαίους· ἀξιοζήλωτα δὲν εἶναι τὰ ἔθνη τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἢ ὁ θάνατος ἀπὸ τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου ἀνθρώπου ἑνὸς ἤρτηται. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ ἐνώπιον τῆς μεγαλοφυΐας ἀνδρῶν οἷος ὁ Ἐπαμεινώνδας, οἵτινες ἐπὶ τοσοῦτο συγκεντροῦσιν εἰς ἑαυτοὺς ἅπασαν τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους δύναμιν, ὥστε τοῦτο δι' αὐτῶν οὕτως εἰπεῖν καὶ ὑπάρχει καὶ παύει τοῦ νὰ ὑπάρχῃ;

Ἐν τούτοις ἀναμφισβήτητον μὲν ἦτο ὅτι ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ οἱ Θηβαῖοι ἐνίκησαν. Ἐπειδὴ ὅμως ἔπαυσεν ἡ καταδίωξις, οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἶχον ἀνθέξει ὁπωσοῦν εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα, καταβαλόντες μάλιστα περὶ τὰ τέλη οὐκ ὀλίγους τῶν ἀντιπάλων ἱππέων· καὶ ἐπὶ πᾶσι, προσεχοῦς οὔσης τῆς Μαντινείας, οἱ φυγάδες ἠδυνήθησαν νὰ συμπυκνωθῶσι πάλιν περὶ αὐτήν, ἰσχυρίσθησαν καὶ οὗτοι ὅτι ἐνίκησαν καὶ ἔστησαν ὡσαύτως τρόπαιον. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἦτο ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὥστε οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετά τινας δισταγμοὺς ἐζήτησαν ἀνακωχὴν ἵνα θάψωσι τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, ὁμολογήσαντες οὕτω τὴν ἧτταν.

Ὁ δὲ Ἐπαμεινώνδας μετηνέχθη ζῶν ἔτι εἰς τὸ στρατόπεδον, καὶ οἱ συνελθόντες ἰατροὶ ἀπεφήναντο ὅτι, ἅμα ἐξαιρεθῇ τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ θώρακος θέλει ἀπαραιτήτως ἐπέλθει ὁ θάνατος. Ὁ στρατηγὸς ἤκουσεν ἀτάραχος τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς ἐπιστήμης· καὶ πρῶτον μὲν ἠρώτησεν ἂν διεσώθη ἡ ἀσπὶς αὐτοῦ, τοῦ δὲ ὑπασπιστοῦ ἀποκριθέντος ὅτι ναί, καὶ θέντος αὐτὴν πρὸ τῆς ὁράσεως, ἠρώτησε πάλιν ὁ στρατηγὸς τίς ἀπέβη τῆς μάχης ἡ ἔκβασις· ἀκούσας δὲ ὅτι ἐνίκησαν οἱ Βοιωτοὶ ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν Ἰολαΐδαν καὶ τὸν Δαΐφαντον, εἰς τοὺς ὁποίους ἤθελε νὰ ἀναθέσῃ τὴν στρατηγίαν. Ἔλαβεν ὅμως τὴν θλιβερὰν ἀπάντησιν ὅτι ἀμφότεροι εἶχον θανατωθῆ· τότε, εἶπε, δέν σας μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ εἰρηνεύσετε πρὸς τοὺς πολεμίους. Καὶ διατάξας νὰ ἐκσπάσωσι τὸ δόρυ ἀπὸ τοῦ στήθους, ἐξέπνευσε μετ' οὐ πολὺ διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἀκατάσχετον αἱμορραγίαν. Λέγεται δὲ ὅτι οὐδὲ τὴν συνείδησιν τῶν μεγάλων ἔργων ὅσα διεπράξατο

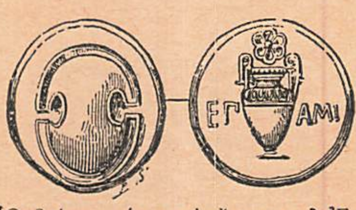
ἀπέβαλε κατὰ τὰς ὑστάτας ταύτας τῆς ζωῆς στιγμάς· διότι, τινὸς τῶν περὶ αὐτὸν φίλων μετὰ δακρύων εἰπόντος «τελευτᾷς ἄτεκνος, Ἐπαμεινώνδα»,—«Μὰ Δία μέν, ἀπεκρίθη, ἀλλὰ καταλείπω δύο θυγατέρας, τήν τε ἐν Λεύκτροις νίκην καὶ τὴν ἐν Μαντινείᾳ».

Οὕτως ἀπέθανεν ὁ Ἐπαμεινώνδας κατὰ Ἰούνιον ἢ Ἰούλιον τοῦ 362, εἰς ἡλικίαν 56 ἢ 57 ἐτῶν. Ἡ σχετικὴ ἐκτίμησις τῶν διαφόρων μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ἡ βαθμολόγησις οὕτως εἰπεῖν τῆς ἀξίας αὐτῶν εἶναι βεβαίως ἔργον δυσχερέστατον καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μάταιον· διότι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ σταθμίσῃ ἀκριβῶς τὰ ποικίλα προσωπικὰ τῆς μεγαλοφυΐας προτερήματα, τοιαύτη εἶναι συνήθως ἡ διαφορὰ τῶν περιστάσεων ἐν αἷς καὶ τῶν ὀργάνων δι' ὧν ἐνήργησεν ἕκαστος τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἱστορίας ὥστε κινδυνεύει τις πάντοτε νὰ φανῇ ἄδικος περὶ τὰς τοιαύτας συγκρίσεις καὶ ἐκτιμήσεις. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦτο εἶναι τὸ ἀξιοσημείωτον, ὅτι, ἐνῷ περὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐξόχων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀνδρῶν ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἔπαινοι ἠκούσθησαν καὶ ψόγοι, περὶ μόνου τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι μίαν ἐξέφερον ψῆφον, τὴν ψῆφον τοῦ ἐγκωμίου καὶ τοῦ θαυμασμοῦ. Δὲν λέγομεν τί ἐφρόνει περὶ αὐτοῦ ἡ πόλις, ἧς κατέστησεν ἀθάνατον τὸ ὄνομα. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ἐτάφη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἀλλ' ἐν Θήβαις ἠγέρθη αὐτῷ ἀνδριὰς ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεγράφησαν ἐλεγεῖα διαρρήδην ἀνακηρύσσοντα ἅπαντα αὐτὰ τὰ μεγαλουργήματα.

Ἡμετέραις βουλαῖς Σπάρτη μὲν ἐκείρατο δόξαν,
Μεσσήνη δ' ἱερὴ τέκνα χρόνῳ δέχεται.
Θήβης δ' ὅπλοισιν Μεγάλη πόλις ἐστεφάνωται,
αὐτόνομος δ' Ἑλλὰς πᾶσ' ἐν ἐλευθερίῃ.

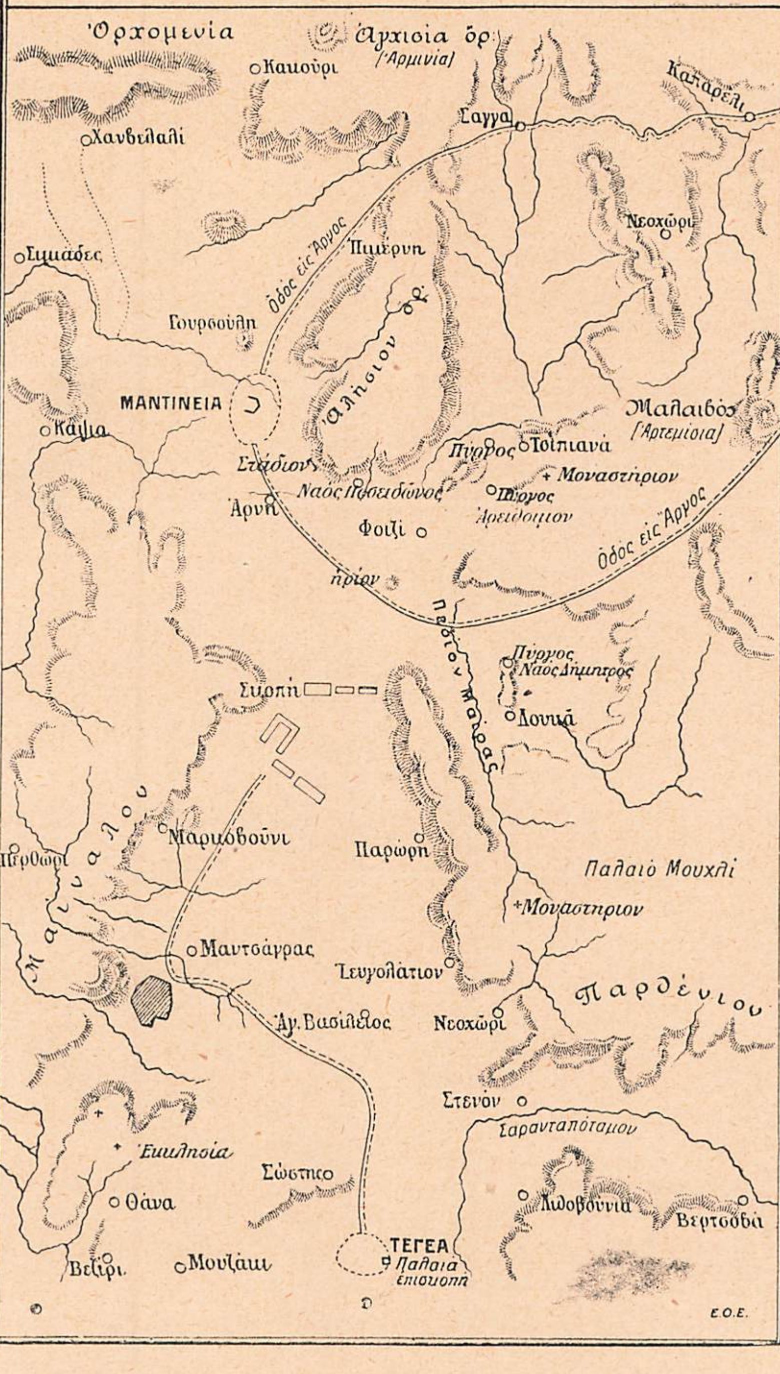
Καὶ τοῦτο μὲν τὸ φρόνημα τῶν συμπολιτῶν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς φυσικόν, ἀλλ' ὑπερβολικὸν ἴσως ἐγκώμιον. Ἔρχονται ὅμως ἔπειτα ἕτεροι μάρτυρες ἢ μᾶλλον πάντες ὅσοι ἔλαβον οὕτως ἢ οὕτως ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τοῦ ἀνδρός, οἱ ἐπιμαρτυροῦντες τὴν λαμπρὰν ἐκείνην κρίσιν. Ὁ ρωμαῖος Κικέρων ἀπεφήνατο αὐτὸν «μέγιστον τῆς Ἑλλάδος ἄνδρα». Παρεθέσαμεν ἤδη τὴν γνώμην τοῦ Πολυβίου· ὁ δὲ Διόδωρος ὁ σικελιώτης, ἀπαριθμήσας ἅπαντας τοὺς πρωταγωνιστὰς τῶν διαφόρων ἑλληνίδων πόλεων, Θεμιστοκλῆν, Κίμωνα, Περικλῆν, Ἀγησίλαον, Πελοπίδαν καὶ ἄλλους, ἐπιφέρει· «Ἀλλ' ὅμως εἴ τις συγκρίνειε τὰς τούτων ἀρετὰς τῇ Ἐπαμεινώνδου στρατηγίᾳ τε καὶ δόξῃ, πολὺ ἂν προέχουσαν εὕροι τὴν περὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν ἀρετήν. Παρὰ μὲν γὰρ ἑκάστῳ τῶν ἄλλων ἓν ἂν εὕροι προτέρημα τῆς δόξης, παρὰ δὲ τούτῳ πάσας τὰς ἀρετὰς ἠθροισμένας. Καὶ γὰρ ῥώμῃ σώματος καὶ λόγου δεινότητι, πρὸς δὲ τούτοις ψυχῆς λαμπρότητι καὶ μισαργυρίᾳ καὶ ἐπιεικείᾳ, καὶ τὸ μέγιστον ἀνδρείᾳ καὶ στρατηγικῇ συνέσει, πολὺ διήνεγκε πάντων». Ἀλλ' ἠθέλομεν μηκύνει ἐπὶ πολὺ τὸν λόγον ἐὰν παρεθέτομεν ἅπαντα τοῦ ἀνδρὸς τὰ ἐγκώμια, μίαν δὲ μόνον δέον νὰ μὴ παραλείψωμεν γνώμην. Ὁ Ξενοφῶν οὔτε τοὺς Θηβαίους ἠγάπα οὔτε τὸν Ἐπαμεινώνδαν· διότι οἱ Θηβαῖοι καὶ μάλιστα ὁ Ἐπαμεινώνδας καθήρεσαν τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως ἐκείνης πρὸς ἥν, ὡς ἄλλοτε ἐξηγήσαμεν, εἶχεν ὁ ἱστορικὸς πλείστας συμπαθείας. Ὅθεν πολλάκις ἠδίκησε τὸν ἄνδρα, ὄχι διὰ κατακρίσεως, ἀλλὰ μᾶλλον δι' ἀποσιωπήσεως. Δὲν ἀνέφερε λ. χ. τὴν πρὸς τὸν Ἀγησίλαον πάλην αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 371 ἔτους· ἱστορῶν ἔπειτα τὸ ἐν Λεύκτροις κατόρθωμα τῶν Θηβαίων ἐντελῶς ἀπεσι-

ώπησε τὸ ὄνομα τοῦ πρωτουργοῦ τῆς μεγάλης ταύτης νίκης· καὶ διηγούμενος τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατείαν δὲν κατέδειξεν ἀποχρώντως τὴν σπουδαιότητα τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν ὅσας ἐπήνεγκεν αὐτόθι ὁ Ἐπαμεινώνδας. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὰς τελευταίας αὐτοῦ κατὰ τὴν χερσόνησον πράξεις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸν θαυμασμὸν τὸν ὁποῖον ᾐσθάνθη, καὶ ἀφοῦ ἐπανειλημμένως ἐπήνεσε τὸν ἄνδρα ἀνέκραξεν, ὡς εἰ συγκεφαλαιῶν τὸν ἔπαινον· «ὅσα μέντοι προνοίας ἔργα καὶ τόλμης ἐστὶν οὐδέν μοι δοκεῖ ἀνὴρ ἐλλιπεῖν». Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ τελευταῖος μέγας πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς ἀνὴρ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους περιόδου· ὁ τελευταῖος τῶν πολλῶν καὶ ἐνδόξων ἐκείνων ἡρώων οἵτινες ἐξεπροσώπουν ἅμα καὶ ὡδήγουν καὶ συνεῖχον τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Αὐτοῦ πεσόντος, ἐπῆλθε μακρά, εἰκοσιπενταετὴς περίπου, πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀναρχία, ἥτις δὲν ἔπαυσεν εἰμὴ διὰ τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, ἀφ' ἧς ἄρχεται ἑτέρα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου φάσις. Κατὰ παράδοξον δὲ σύμπτωσιν ἐνταῦθα ἀπολήγει καὶ τὸ τελευταῖον σῳζόμενον μέγα ἱστορικὸν ἔργον τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ περιόδου, τὰ Ἑλληνικὰ τοῦ Ξενοφῶντος· ὥστε ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐφεξῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν γνωρίζομεν τὰ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰμὴ ἀπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, τοῦ Διοδώρου, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Παυσανίου, καὶ ἀπὸ τῶν ἀσυναρτήτων καὶ πολλάκις μὴ ἀκριβῶν εἰδήσεων ὅσας εὑρίσκομεν εἰς τοὺς ῥήτορας.

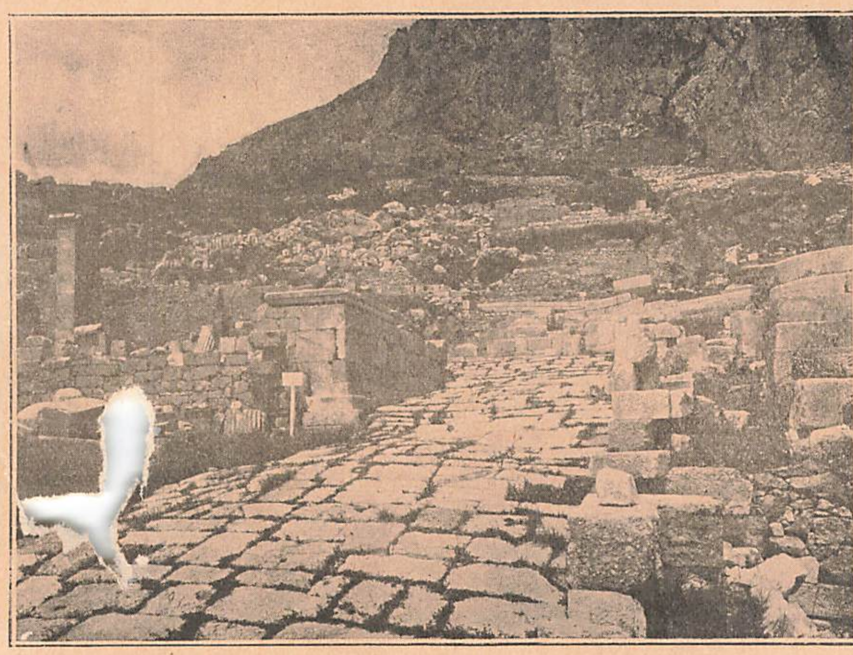
Νόμισμα τῶν [Θηβαίων, φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Ἐπαμεινώνδου

ΜΑΧΗ ΕΝ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
"ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ"

Ἡ ἱερὰ ὁδὸς ἐν Δελφοῖς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΚΑΤΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Οἱ Θηβαῖοι ἔσπευσαν νὰ ἀκολουθήσωσι τὴν συμβουλὴν ἣν ἀποθνήσκων ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ἐπαμεινώνδας, συνομολογήσαντες εἰρήνην δι' ἧς καθιερώθη ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶχε πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου. Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Μαντίνεια καὶ οἱ περὶ αὐτὴν Ἀρκάδες ἔμειναν κεχωρισμένοι ἀπὸ τῆς ἄλλης Ἀρκαδίας, ἥτις μετὰ τῆς Τεγέας καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως ἐξηκολούθησεν ἀπαρτίζουσα τὸν διὰ τοῦ Ἐπαμεινώνδου ὀργανωθέντα ἀρκαδικὸν δεσμὸν καὶ περιστέλλουσα ἀπὸ βορρᾶ τὴν Σπάρτην· τὸ δὲ δεινότερον διὰ τὴν Σπάρτην, ἀνεγνωρίσθη καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Μεσσήνης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Σπάρτη δὲν ἠθέλησε κατ' οὐδένα λόγον νὰ παραδεχθῇ τὸν ὅρον τοῦτον καὶ δὲν ὑπέγραψε τὴν εἰρήνην, ἀλλ' ἅπαντες αὐτῆς οἱ σύμμαχοι, καὶ

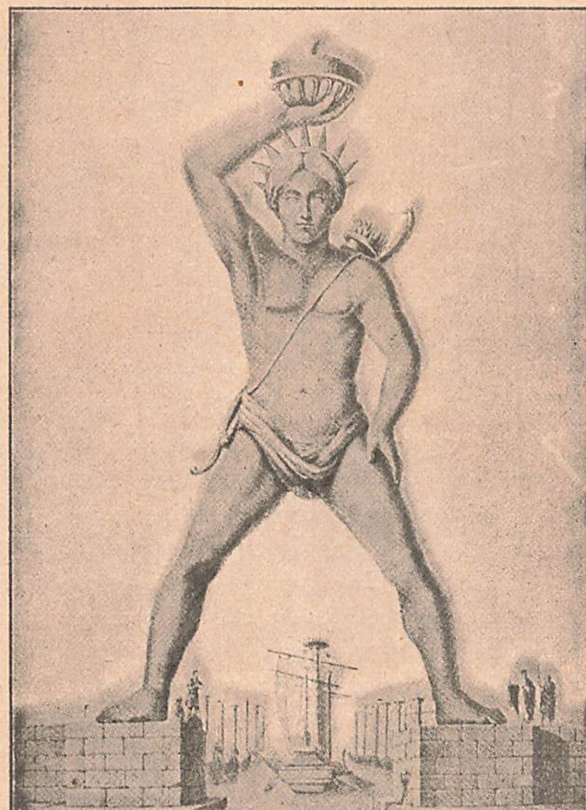
ἰδίως οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ἠλεῖοι καὶ οἱ περὶ τὴν Μαντίνειαν Ἀρκάδες ἐκύρωσαν τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο.

Ἐκ πρώτης λοιπὸν ὄψεως αἱ Θῆβαι δὲν ἐκυριάρχησαν μὲν τῆς Πελοποννήσου διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης, ὅπως ἤθελε συμβῆ ἐὰν ἐπέζη ὁ Ἐπαμεινώνδας, διετήρησαν ὅμως πλεονεκτήματα ἀξιόλογα, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσι λογιζόμεναι ὡς ἡ ἰσχυροτάτη τῆς Ἑλλάδος πόλις. Ἐν Πελοποννήσῳ εἶχον εἰσέτι συμμάχους τὸ Ἄργος, τὴν Τεγέαν, τὴν Μεγάλην πόλιν καὶ τὴν Μεσσήνην, ἐκτὸς δὲ τῆς Πελοποννήσου τοὺς Φωκεῖς, τοὺς Λοκρούς, τοὺς Μαλιεῖς, τοὺς Ἡρακλεώτας, τοὺς πλείστους Θεσσαλούς, τοὺς πλείστους Εὐβοεῖς, τοὺς Ἀκαρνᾶνας, καὶ ἰδίως ἐδέσποζον ὁλοκλήρου τῆς Βοιωτίας. Ἀλλ' οἱ Φωκεῖς ἀμέσως σχεδὸν ἀπέστησαν· μετ' ὀλίγον δὲ οἱ Εὐβοεῖς, καὶ ἐν γένει τὸ σῶμα τοῦτο, ὅσον ὀγκῶδες καὶ ἂν ἐφαίνετο, ἐστερεῖτο ἤδη ψυχῆς, ὥστε, ἅμα πνεύσαντος τοῦ ἐλαχίστου ἀνέμου, ἔμελλεν ὁλόκληρον νὰ διαλυθῇ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη.

Οὐδὲν ἧττον ἀσθενὴς ἀπέβη ἡ κατάστασις τῆς Σπάρτης, ἥτις ἐστερήθη τότε οὐ μόνον τῶν πελοποννησίων αὐτῆς συμμάχων ἀλλὰ καὶ τοῦ πλείστου [illegible]ὶ εὐδαιμονεστάτου τῆς ἰδίας χώρας μέρους· διὸ ὁ βασιλεὺς Ἀγησίλαος, ἀπελπισθεὶς [illegible]τὸ τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων καὶ ὅμως μὴ δυνάμενος νὰ ἡσυχάσῃ, καίτοι ὑπερβὰς ἤδη [illegible]ὴν ἡλικίαν τῶν ὀγδοήκοντα ἐτῶν, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τύχην ἀλλαχοῦ. Ἡ παραλυσι[illegible] περσικοῦ κράτους εἶχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κορυφωθῆ· αἱ πλεῖσται τῶν [illegible]ουτικῶν σατραπειῶν εἶχον ἐπαναστατήσει κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως· ὁ δὲ ἐπιχώριος τῆς Αἰγύπτου βασιλεύς, ὁ Ταχώς, ὑπεστήριζε παντὶ σθένει τὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ὅθεν ὁ Ἀγησίλαος ἐνόμισεν ὅτι ἀπερχόμενος μετὰ 1000 λακεδαιμονίων καὶ ἄλλων πελοποννησίων ὁπλιτῶν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Ταχώ, ὅστις καὶ ἄλλους πολλοὺς εἶχεν ἕλληνας μισθοφόρους, θέλει καταφέρει καιρίαν τινὰ κατὰ τοῦ περσικοῦ κράτους πληγὴν καὶ ἀνανεώσει οὕτω τὸ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ. Ἀλλὰ φθάσας εἰς Αἴγυπτον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν βασιλέα καὶ μετ' οὐ πολύ, στασιάσαντος τοῦ τούτου ἀνεψιοῦ Νεκτεναβῶ, ὁ Ἀγησίλαος ἠσπάσθη τοῦ Νεκτεναβῶ τὴν μερίδα. Ἀφοῦ δὲ ἀνέδειξεν αὐτὸν νικηφόρον, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀνεχώρησεν ἐπὶ τούτῳ διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ Νείλου εἰς Κυρήνην, ὅθεν ἐμελέτα νὰ ἐκπλεύσῃ πρὸς τὴν Λακωνικήν. Ἀλλ' ἀπεβίωσε καθ' ὁδὸν πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν Κυρήνην, εἰς ἡλικίαν 84 ἐτῶν, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν Σπαρτιᾶται ἀνεκόμισαν τὸν νεκρὸν αὐτοῦ εἰς Σπάρτην. Αἱ τελευταῖαι τῆς ζωῆς τοῦ Ἀγησιλάου περιπέτειαι καὶ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ὄνειρα προσηκόντως ἐπεσφράγισαν τὸν βίον ἐκείνου, ὅστις, ἀείποτε ἐπιδιώξας τὰ μέγιστα τῶν πραγμάτων, κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς τύχης ν' ἀναλωθῇ περὶ μικρὰ καὶ ἀφανῆ.

Ἀμέσως μετὰ τὴν περὶ Μαντίνειαν μάχην ἰσχυροτέρα τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐφαίνετο ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις. Ἡ πόλις αὕτη οὐ μόνον διέσῳζε τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν, ἧς εἶχεν ἀρχίσει τὴν συγκρότησιν μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τῶν τειχῶν αὐτῆς, ἀλλ' ἐν ἔτει 358 καὶ τὴν Εὔβοιαν ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Θηβαίων καὶ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν· ὥστε ἤδη προσέθηκε τὰς δύο ταύτας ἀξιολόγους χώρας εἰς τὰς πολλὰς καὶ ἰσχυρὰς νήσους καὶ παραλίας ὧν προηγουμένως προΐστατο καὶ ἐξ ὧν περιοριζόμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τὴν Λέσβον, τὴν Χίον, τὴν Σάμον, τὴν Κῶ καὶ τὴν Ῥόδον, τὰς περὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην πόλεις, καὶ ἰδίως τὴν πασῶν τούτων ἰσχυροτέραν, τὸ Βυζάντιον. Ἀλλ' ἡ δευτέρα αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ναυτικὴ ἡγεμονία, μόλις λαβοῦσα τὴν ἐξαίρετον ταύτην ἐπίδοσιν, κατέπεσεν ὡς οἰκοδόμημα τοῦ ὁποίου αἱ

ἀσθενεῖς βάσεις δὲν ἦσαν ἱκαναὶ νὰ ὑποφέρωσι προσθήκην ἀσυνέτως εἰς αὐτὰς ἐπισωρευθεῖσαν. Κατ' ἀρχὰς οἱ 'Αθηναῖοι εἶχον προσπαθήσει νὰ περιποιηθῶσιν ὅσον ἔνεστι τοὺς συμμάχους, καὶ πρὸ πάντων εἶχον καθιερώσει τὴν ἀρχὴν ὅτι δὲν θέλουσι πέμπει εἰς τὸ ἑξῆς ἀθηναίους κληρούχους ἐκτὸς τῆς 'Αττικῆς· ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη παρεβίασαν τὴν ἀρχὴν ταύτην, καταλαβόντες πολλὰ κτήματα εἰς Σάμον καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης. Παρεκτὸς τούτου, οἱ ἐκ μισθοφόρων ἤδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκείμενοι στρατοὶ τῶν 'Αθηνῶν εἰς πολλὰς παρεξετράπησαν καταπιέσεις ὡς πρὸς τοὺς συμμάχους. Ὅθεν κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 358 ἔτος, καθ' ὃ νέαν ἔλαβεν αὔξησιν ἡ ἡγεμονία αὐτῶν, ἀπέστησαν ἀπ' αὐτῆς οἱ Κῷοι, οἱ Χῖοι, οἱ Ρόδιοι καὶ οἱ Βυζάντιοι. Οἱ 'Αθηναῖοι ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι τοὺς ἀποστάτας, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὴν Χίον, ὅπου ἔπεσεν ὁ Χαβρίας, ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, καὶ μετ' οὐ πολύ, ἐν ἔτει 355, ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ὁλοσχερῆ αὐτονομίαν τῶν ἀποστατῶν καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν ἀπὸ τῆς συμμαχίας. Ἡ δὲ ἄδοξος ἔκβασις τοῦ τριετοῦς τούτου πολέμου,

Ὁ κολοσσὸς τῆς Ρόδου
(Κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν)

ὅστις ὀνομάζεται «συμμαχικὸς πόλεμος», ἐμαρτύρησεν ἐκ νέου τὴν ὀλεθρίαν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν παρακμὴν εἰς ἣν κατήντησεν ἡ πόλις τῶν 'Αθηνῶν. 'Εν ἔτει 412 π. Χ., ἀφοῦ ὑπέστη τοσοῦτο φοβερὰς ἐν Σικελίᾳ καταστροφάς, ἡ πόλις αὕτη ἠδυνήθη ἔτι ν' ἀνθέξῃ, ἀγωνιζομένη κατὰ συμπάσης σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Περσίας αὐτῆς, καὶ πολλάκις ἀνεδείχθη νικηφόρος [1] ἤδη δέ, ἐνῷ δὲν εἶχε πολεμήσει εἰμὴ πρὸς τέσσαρας πόλεις, ἐνῷ ὄχι μόνον οὐδεμίαν εἶχε προηγουμένως πάθει ζημίαν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εἶχε προσλάβει τὴν Εὔβοιαν καὶ τὴν Θρακικὴν χερσόνησον, κατέθεσε τὰ ὅπλα μετὰ τριετῆ ἀσθενέστατον ἀγῶνα. Καὶ διετήρησε μὲν ἱκανούς τινας συμμάχους ἀλλ' οὐδὲν πλέον ἐνέ-

---

[1] 'Ακριβέστερον: Οἱ ἀγῶνες οἱ γενόμενοι κατὰ διαδοχὴν ὑπ' 'Αθηνῶν καὶ Σπάρτης ἵνα δημιουργήσωσιν ἡγεμονίαν ἐφ' ἁπάσης ἢ ἐπὶ τοῦ πλείστου τῆς Ἑλλάδος.

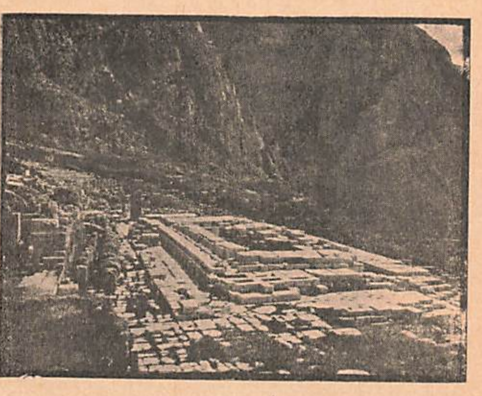
πνεεν εἰς αὐτοὺς σέβας καὶ περιῆλθε πρὸς τούτοις εἰς τὴν ἐσχάτην χρηματικὴν ἀμηχανίαν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ περὶ τὰ μέσα τῆς τετάρτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῆς Ἑλλάδος. Ὅλοι οἱ ἀγῶνες ὅσοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐγένοντο ἵνα ἀπαρτίσῃ αὕτη κράτος ἓν ἀπέβησαν μάταιοι. Αἱ τρεῖς μεγάλαι πόλεις, αἱ ἐπιχειρήσασαι ἀλληλοδιαδόχως τὸ ἔργον τοῦτο, ἐξ ἴσου ἀπέτυχον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξήντλησαν τὰς δυνάμεις αὐτῶν ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ ἐπιχείρημα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ εὐδοκιμήσωσιν. Ἄλλη πόλις ἑλληνὶς ἐκ τῶν ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρχεν ἱκανὴ νὰ διαδεχθῇ τὸ ἀξίωμα αὐτῶν καὶ νὰ ἀποβῇ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ φεραῖος Ἀλέξανδρος εἶχε μὲν ἀναλάβει πολλήν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπαμεινώνδου, δύναμιν ἀλλ' ἐδολοφονήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 359 ὑπὸ τῶν τῆς ἰδίας συζύγου Θήβης ἀδελφῶν Τισιφόνου, Πυθολάου καὶ Λυκόφρονος, οἵτινες διεδέξαντο κατ' ἐπιφάνειαν τὸ τοῦ ταγοῦ ἀξίωμα, πράγματι ὅμως ὀλίγον ἴσχυσαν, ἡ δὲ Θεσσαλία περιῆλθεν εἰς τὴν συνήθη αὐτῆς διαίρεσιν καὶ ἀσθένειαν. Ἔτι ὀλιγωτέραν ἐπιρροὴν ἠδύνατο νὰ λάβῃ εἰς τὴν τύχην τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος ἡ μεγάλη τῶν Συρακουσῶν πόλις. Ἡ ἐπιρροὴ αὕτη δὲν ὑπῆρξε πολλοῦ λόγου ἀξία οὐδ' ἐπὶ τοῦ δραστηρίου δυνάστου Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἀποθανόντος δὲ αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ 367, προέκυψεν, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου του, Διονυσίου τοῦ νεωτέρου, μακρὸς μεταξὺ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἑλληνίδων πόλεων ἐμφύλιος πόλεμος, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου εἰς τοσαύτην περιῆλθον αἱ Συράκουσαι ἔκλυσιν ὥστε τῷ 345 ἐζήτησαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν Κορίνθου διαιτητήν τινα καὶ ἀνορθωτὴν τῶν πραγμάτων (¹) Καὶ τότε ἀπῆλθεν εἰς Συρακούσας ἀνὴρ ἔγκριτος ἐπὶ χρηστότητι καὶ ἀρετῇ, ὁ Τιμολέων, ὅστις, κατισχύσας τῶν ἀντιπάλων καὶ πείσας τὸν Διονύσιον νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Κόρινθον (ὅπου διέζησεν οὗτος τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἰδιωτεύων), ἠνώρθωσε τὸ ἀρχαῖον ἐλεύθερον τῆς πόλεως πολίτευμα, κατέλυσε καὶ τοὺς ἄλλους ἐν Σικελίᾳ τυράννους καὶ περιέστειλε τοὺς Καρχηδονίους. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον αἱ Συράκουσαι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ βαρύνωσιν εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν πραγμάτων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἡ δὲ ἱστορία καὶ ἡ τύχη αὐτῶν συνδέεται μᾶλλον τοῦ λοιποῦ μετὰ τῆς τῶν Ρωμαίων τύχης καὶ ἱστορίας.

Ἡ κυρίως Ἑλλὰς λοιπόν, ἡ μητρόπολις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διετέλει ἤδη ἄνευ ἡγεμόνος καὶ οὐδὲ ὑπῆρχε πιθανότης ὅτι δύναται ν' ἀπαρτίσῃ πλέον κράτος ἕν. Ὁ σκοπὸς οὗτος, ὃν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας ἀδιακόπως ἐπεδίωξεν (²), ἀπεδείχθη διὰ πείρας μακρᾶς ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῇ, ἐντὸς τῶν ὅρων τοῦ πολιτικοῦ βίου οἷος εἶχε διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς πρώτης ταύτης ἱστορικῆς αὐτῆς περιόδου· ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ διῃρημένος καὶ ἐκλελυμένος ἐκεῖνος κόσμος ἤθελεν ἀφεύκτως νεκρωθῆ, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο νέον τι στοιχεῖον ἐπιτήδειον νὰ συναρμολογήσῃ αὐτὸν αὖθις καὶ νὰ ζωογονήσῃ. Καὶ τῳόντι, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς χώραν κατοικουμένην ὑπὸ φύλων ἀνέκαθεν συγγενῶν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, (Κεφ. Α' βιβλ. Α' καὶ κεφ. Ε' βιβλ. Β') διὰ δὲ τοῦ χρόνου καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐξελληνισθέντων, ἐν Μακεδονίᾳ, προέκυψε περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνὴρ μεγαλοφυής, ὅστις, συγκροτήσας μοναρχίαν ἰσχυράν, συμπαρέλαβεν ἐν αὐτῇ καὶ τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας καὶ ἤνοιξεν αὐτοῖς νέον ἐνεργείας στάδιον. Πρὶν ἢ ὅμως ἡ πατρὶς ἡμῶν περιέλθῃ

(¹) Καὶ στρατηγὸν ἐναντίον τῆς ἐπικειμένης ἐκ μέρους τῶν Καρχηδονίων προσβολῆς.
(²) Ἐπεδίωξεν οὐχὶ ἡ Ἑλλὰς ἀλλ' ἐξ ὑπαμοιβῆς αἱ εἰρημέναι πόλεις.

εἰς τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ πολιτικοῦ αὐτῆς βίου φάσιν, ἐπέπρωτο νὰ διέλθῃ δι' ὑλικῆς τινος καὶ ἠθικῆς ἀναρχίας, ἥτις κατέδειξε τό τε μέγεθος τῆς ἐπελθούσης εἰς τὰ πνεύματα καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα ἀλλοιώσεως, καὶ τὸ ποῦ ἤθελε καταντήσει ἡ Ἑλλάς, ἐὰν ἐγκαίρως ἐπιφαινομένη ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία δὲν συνῆπτεν αὐτὴν πάλιν εἰς ἓν ὅλον καὶ δὲν παρεῖχεν εἰς τὸ ἔθνος ἀφορμὴν καὶ τρόπον τοῦ νὰ ἐπιδιώξῃ γενναιότερόν τινα σκοπόν. Ἡ δ'ἀναρχία αὕτη φέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ὄνομα τῶν «ἱερῶν πολέμων».

Τὰ ἐρείπια τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος

Οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἐνθυμοῦνται ἴσως (Κεφ.Α'βιβλ.Β')τὰ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν ἱστορηθέντα περὶ τοῦ ἐν Φωκίδι μεγάλου ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Τὸ συνέδριον τοῦτο εἶχε μὲν ἀνέκαθεν οὐ μόνον θρησκευτικὸν ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ πολιτικόν τινα χαρακτῆρα, ἐπὶ δύο ὅμως περίπου ἑκατονταετηρίδας εἶχεν ἀποβῆ ὅλως ἀμέτοχον τῶν κοινῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων, διὰ διαφόρους λόγους. Καὶ πρῶτον διότι ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ γενόμενος εἰς χρόνους ἀδήλους, ἀλλὰ παναρχαίους, δὲν συνεβιβάζετο παντάπασι πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῷ μεταξὺ μεταβολὴν εἰς τὴν τύχην τῶν πόλεων. Εἴδομεν ὅτι, ἐνῷ οἱ Μαλιεῖς, οἱ Περραιβοί, οἱ Μάγνητες καὶ ἄλλα μικρὰ φῦλα εἶχον ἕκαστον δύο ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ ψήφους, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Σπαρτιᾶται ἰδίαν ψῆφον οὐδεμίαν κυρίως εἰπεῖν εἶχον ἐν αὐτῷ· ὅλοι οἱ Ἴωνες ὁμοῦ καὶ ὅλοι οἱ Δωριεῖς ὁμοῦ εἶχον ἀνὰ δύο ψήφους, ἡ δὲ Σπάρτη ἐλογίζετο ὡς μία τῶν διαφόρων δωρικῶν πόλεων, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ εἶχον δύο ψήφους, καὶ αἱ Ἀθῆναι πάλιν ἐλογίζοντο ὡς μία τῶν ἀπείρων ἰωνικῶν πόλεων, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ δὲν εἶχον εἰμὴ δύο ψήφους. Ἐκ τούτου ἐννοεῖται ἐν μέρει διατί ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον δὲν μετέσχε τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων· οὔτε ἡ Σπάρτη οὔτε αἱ Ἀθῆναι ἠδύναντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς ἀποφάσεις συνόδου καθ' ἣν ἐπλειονοψήφουν μικρά τινα ἐθνάρια, ἐνῷ αὐταί, αἱ ἡγεμόνες τῆς Ἑλλάδος πόλεις, δὲν εἶχον εἰμὴ τὸ πολλοστημόριον μιᾶς ψήφου. Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτου τὸ κύριον τῆς συνόδου ἔργον ἦτο, ὡς γινώσκομεν, ἡ ἐφορεία τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ καὶ ἡ προεδρία τῶν Πυθίων, δηλαδὴ τῶν ἀγώνων οἵτινες ἐτελοῦντο παρὰ τὸν ναὸν τοῦτον· ἡ δὲ εὐλάβεια ἣν ἐπὶ μακρὸν χρόνον οἱ προπάτορες ἡμῶν εἶχον πρὸς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο κατάστημα καὶ ἀγώνισμα ἀπέτρεπεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ μεταχειρισθῶσιν εἰς σκοποὺς πολιτικοὺς τὴν ἐφορεύουσαν τὰ θρησκευτικὰ ταῦτα ἱδρύματα ἀρχήν. Τρανοτάτη δὲ ἀπόδειξις τοῦ πόσον διὰ ταῦτα ἀπέβη ἄσημον πολιτικῶς τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον καθ' ὅλην τὴν πέμπτην καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὅτι οὐδὲ ἅπαξ ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου ἢ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς τοῦ Ξενοφῶντος. Ἀλλ' ἀφ' ἧς οἱ Θηβαῖοι ἐκυριάρχησαν τῆς Βοιωτίας καὶ ἑπομένως ἐγένοντο κύριοι τῶν δύο ψήφων τὰς ὁποίας εἶχον οἱ Βοιωτοὶ ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ, πρὸς δὲ τούτοις ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Φωκίδος, καὶ ἑπομένως ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ τοῦ χώρου ἐν ᾧ συνήρχετο τὸ συνέδριον, οἱ Θηβαῖοι ἀπεφάσισαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ συνέδριον τοῦτο ὡς ὄργανον τῶν ἰδίων αὐτῶν συμφερόντων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ, κατὰ δυστυχίαν, περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρχισε νὰ μαραίνεται πολὺ καθ' ὅλην

τὴν Ἑλλάδα τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ νὰ ἐκλείπῃ ἡ πρὸς τοὺς ἱερωτάτους τῶν θεσμῶν εὐλάβεια. Ὅθεν μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην οἱ Θηβαῖοι κατέπεισαν τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον νὰ καταδικάσῃ τὴν Σπάρτην εἰς χρηματικὴν ποινὴν 500 ταλάντων διὰ τὴν ἐν μέσῃ εἰρήνῃ κατάληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὰς δῃώσεις ὅσας οἱ Λακεδαιμόνιοι διέπραξαν ἐν Βοιωτίᾳ. Ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη μὲν ποτέ, ἀλλ' ἡ προκαλέσασα αὐτὴν ἐπέμβασις τοῦ συνεδρίου εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα ὑπῆρξεν ἀρχὴ κακοῦ τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ πολυειδῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἐν ἔτει 357, οἱ Θηβαῖοι ἐκδικούμενοι τοὺς Φωκεῖς διότι ἀπέστησαν ἤδη ἀπὸ τῆς συμμαχίας αὐτῶν καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς κατὰ τῶν Φωκέων ἀρχαίας ἀντιπαθείας τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν κατέπεισαν πάλιν τὸ συνέδριον νὰ καταδικάσῃ καὶ τοὺς Φωκεῖς εἰς χρηματικὴν ποινὴν βαρεῖαν, ἂν καὶ ἄδηλον πόσην· ἄδηλος ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς καταδίκης, ὡς πιθανώτερον δὲ λογίζεται ὅτι οἱ Φωκεῖς κατεδικάσθησαν, κατηγορηθέντες ἐπὶ σφετερισμῷ γῆς ἀνηκούσης εἰς τὰ κτήματα τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Φωκεῖς οὔτε ἤθελον οὔτε ἠδύναντο νὰ πληρώσωσι τὴν ζημίαν, οἱ Ἀμφικτύονες, ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει πάντοτε τῶν Θηβαίων ἐξέδωκαν κατὰ τὴν τοῦ ἐπομένου ἔτους σύνοδον νέον δόγμα δι' οὗ ἀπεφασίσθη νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ Φωκεῖς, ὡς πάλαι ποτὲ οἱ Κιρραῖοι (Κέφ. Α' βιβλ. Β'), ὅ ἐστι ν' ἀφαιρεθῇ ἀπ' αὐτῶν ἡ χώρα καὶ νὰ καθοσιωθῇ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν· ἐνταῦθα δὲ ἠπειλήθησαν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καθὸ μὴ ἐκτελέσαντες τὴν προηγουμένως κατ' αὐτῶν ἐπιψηφισθεῖσαν ποινήν, καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀφωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου.

Τότε οἱ Φωκεῖς, θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀπειλουμένους τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἐζήτησαν συμμάχους καὶ ἔλαβον τῷόντι ὑποσχέσεις ἐπικουρίας παρὰ τῶν Ἀθηναίων, τῶν Σπαρτιατῶν, τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιῶν καὶ ἄλλων πελοποννησιακῶν πόλεων· ἀλλ' οἱ Θηβαῖοι, οἱ Θεσσαλοί, οἱ Δωριεῖς, οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Ἀχαιοὶ οἱ Φθιῶται, οἱ Μάγνητες, οἱ Περραιβοί, οἱ Ἀθαμᾶνες καὶ οἱ Δόλοπες ἀνέλαβον τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ συνεδρίου· ὥστε οἱ Φωκεῖς εἶδον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ πολεμίων πολλῶν καὶ πλησιέστατα κειμένων, ἐνῷ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν ἦσαν μακράν, καὶ παρεκτὸς τούτου, διὰ τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν, ὀλίγον ἠδύναντο νά τους βοηθήσωσιν. Ὅθεν οἱ Φωκεῖς ἐνόησαν ὅτι ἀνάγκη ἐπὶ τῶν ἰδίων κυρίως δυνάμεων νὰ στηριχθῶσι· καὶ ἐπὶ τούτῳ κατὰ πρότασιν τοῦ στρατηγοῦ αὐτῶν Φιλομήλου ἀπεφάσισαν πρὸ πάντων νὰ γίνωσι κύριοι τῶν Δελφῶν.

Εἶναι βέβαιον ὅτι κατ' ἀρχὰς οἱ Δελφοὶ δὲν ἦσαν πόλις αὐτοτελὴς ἀλλ' ὑπήγοντο εἰς τοὺς Κιρραίους· βραδύτερον μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κίρρας οἱ Δελφοὶ ἀπέβησαν πόλις αὐτοτελής· καὶ μετεῖχε μὲν ἡ πόλις αὕτη τοῦ κοινοῦ τῶν Φωκέων συνεδρίου ἀλλ' ὅμως οἱ κάτοικοι αὐτῆς διεῖπον κυριαρχικῶς τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μαντείου. Τὴν ἀξίωσιν ταύτην τῶν Δελφῶν ἠμφισβήτησαν πολλάκις οἱ Φωκεῖς, μάλιστα περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ἐγένετο, ἕνεκα τῆς ἀμφισβητήσεως ταύτης ὁ λεγόμενος δεύτερος ἱερὸς πόλεμος, (Κεφ. Α' βιβλ. Δ'), καθ' ὃν τὸ μὲν πρῶτον ὑπερίσχυσαν οἱ Δελφοὶ τῆς Σπάρτης, ἔπειτα δὲ οἱ Φωκεῖς διὰ τῶν Ἀθηναίων· τελευταῖον ὅμως οἱ Φωκεῖς, ἀφοῦ ἀποστάντες ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Σπάρτης, ἐδέησε νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τοὺς Δελφούς, ἀναγνωρίζοντες ἔκτοτε τὴν ἀξίωσιν τούτων περὶ τῆς αὐτοτελοῦς καὶ κυριαρχικῆς διευθύνσεως τοῦ ἱεροῦ. Ταύτην λοιπὸν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων προέτεινεν ἤδη ὁ Φιλόμηλος νὰ μεταβάλωσι, γινόμενοι κυρίαρχοι τῶν Δελφῶν, τὸ μὲν ἵνα ἔχωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν τὴν Πυθίαν, τῆς ὁποίας οἱ χρησμοὶ εἶχον τοσοῦτο κῦρος καθ' ὅλην τὴν

Ἑλλάδα, τὸ δὲ ἵνα καταλάβωσι τοὺς ἐν Δελφοῖς ἀποτεταμιευμένους ἀπείρους θησαυρούς.

Λαβὼν δὲ τὴν συναίνεσιν τῶν συμπολιτῶν ὁ Φιλόμηλος κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τοὺς Δελφούς· καὶ τότε ἤρξατο σειρὰ πράξεων ἀσεβῶν, δι᾽ ὧν παρεβιάσθη καὶ ἐλῃστεύθη τὸ μέγιστον καὶ σεβαστότατον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱερόν, εἰς ἀπόδειξιν τρανοτάτην ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο ἔπαυσε νὰ ἔχῃ θρησκείαν καὶ ἦτο ἑπομένως ἀνάξιον νὰ διατηρήσῃ πλέον τὴν αὐτονομίαν αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις ὁ Φιλόμηλος ἐθανάτωσε τοὺς καλουμένους, «θρακίδας» ἤτοι τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα γένη τὰ ὁποῖα ἀπ᾽αἰῶνος ἐκυβέρνων τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ τῶν Δελφῶν πράγματα· δὲν ἔλειψε δέ, ἐννοεῖται, νὰ δημεύσῃ καὶ τὴν περιουσίαν τῶν θρακιδῶν. Μετὰ τοῦτο ἠθέλησε ν᾽ ἀναγκάσῃ τὴν Πυθίαν νὰ κυρώσῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ· ἀλλ᾽ αὕτη ἀπεποιεῖτο ν᾽ ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ τρίποδος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Φιλόμηλος προσέταξεν αὐτὴν δι᾽ ἀπειλῶν πολλῶν νὰ χρησμοδοτήσῃ κατὰ τὰ πάτρια, ἡ Πυθία ἀπήντησεν ὅτι αὐτὰ δὴ τὰ πάτρια παρεβίασεν ἐκεῖνος καὶ ἀνέτρεψε. Τότε ὁ Φιλόμηλος διέταξε νά την συλλάβωσι καὶ νά την καθίσωσι διὰ τῆς βίας ἐπὶ τοῦ τρίποδος, ὥστε ἡ Πυθία, καταπτοηθεῖσα ἀπεφήνατο ὅτι «ἔξεστιν αὐτῷ πράττειν ὃ βούλεται». Καὶ ὁ Φιλόμηλος, καταγράψας ἀμέσως τὸν χρησμὸν τοῦτον καὶ παραστήσας αὐτὸν ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ δοθέντα, ἐθεώρησεν ἑαυτὸν δικαιούμενον νὰ πράξῃ ἀληθῶς πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο. Ἡ σκανδαλώδης αὕτη πρᾶξις μαρτυρεῖ τὸν βαθμὸν τῆς ἀσεβείας εἰς τὸν ὁποῖον κατήντησεν ἤδη ἡ Ἑλλάς. Δὲν λέγομεν ὅτι καὶ πρότερον πολιτικοί τινες ἄνδρες, καὶ ἰδίως Σπαρτιᾶται, δὲν μετεχειρίσθησαν ἐνίοτε τὴν Πυθίαν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πολιτικῶν αὐτῶν σκοπῶν, ἀλλ᾽ ἔπραττον τοῦτο διὰ πλαγίων καὶ ἀφανῶν μέσων, διὰ πειθοῦς, διὰ δωροδοκίας, ἐνῷ ἤδη ἡ βία ὑπῆρξεν ἀπροκάλυπτος καὶ ἡ ἀναίδεια καταφανής. Τὰς δὲ πρώτας ταύτας βιαιοπραγίας ἔμελλε ν᾽ ἀκολουθήσῃ ἄλλη νέα, ἥτις οὐ μόνον τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους διέσεισεν ἀλλὰ καὶ τὰς σεβαστοτάτας τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, καὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς δημοσίας πίστεως βάσεις ἀνέτρεψε, καὶ τὰ μέγιστα τῶν ὑλικῶν συμφερόντων ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου προσέβαλεν.

Χορὸς νυμφῶν
(Μουσεῖον τῶν Δελφῶν)

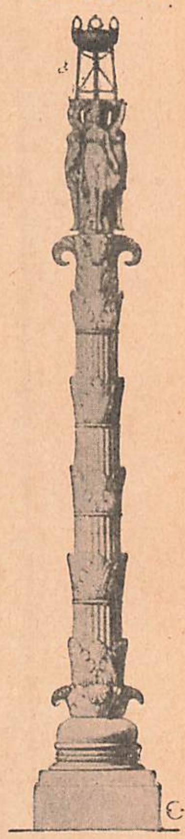
Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ὑπῆρχον κατατεθειμένοι μεγάλοι θησαυροί· ἀναθήματα πολύτιμα ἰδιωτῶν καὶ πόλεων, δεκάται λαφύρων καὶ ἰδίως τῶν λαφύρων ὅσα οἱ Ἕλληνες συνέλεξαν κατὰ τοὺς πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμους, δεκάται εὑρημάτων, ἀποταμιεύματα ἰδιωτῶν καὶ πόλεων, ἀφιερώματα ξένων βασιλέων καὶ πολιτειῶν, ὥστε πολλαὶ ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ἀλλόφυλοι πολλοὶ κατεσκεύασαν αὐτόθι διὰ τὰ ἀναθήματα καὶ ἀποταμιεύματά των ἐξεπίτηδες οἰκοδομήματα, τοὺς λεγομένους θησαυρούς. Ἡ δὲ ἀξία τῶν οὕτω σωρευθέντων ἐν Δελφοῖς χρημάτων, πολυτίμων πραγμάτων καὶ ἀναθημάτων ὑπελογίζετο εἰς μύρια τοὐλάχιστον τάλαντα, ἤτοι 60 ἑκατομμύρια ἀρχαίων δραχμῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ σημερινὴ ἀξία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λογισθῇ μικροτέρα τῶν 400 ἑκατομμυρίων. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ μέγα κεφάλαιον ἀπεφάσισε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα ὁ Φιλόμηλος ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτὸ πρὸς συντήρησιν πολλῶν μισθοφόρων καὶ δωροδοκίαν τῶν συμμάχων αὐτοῦ. Ἡ πρᾶξις ἦτο σκανδαλώδης καὶ πρωτοφανής. Ναὶ μὲν εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ ἀντίπαλοι τῶν Ἀθηναίων, μηδὲν ἔχοντες ἀποταμίευμα, εἶχον σκεφθῇ ὅτι δύνανται νὰ

λάβωσι λόγῳ δανείου χρήματα ἐκ Δελφῶν καὶ ἐξ 'Ολυμπίας· ὁμοίως καὶ οἱ 'Αθηναῖοι μετεχειρίσθησαν, μετὰ τὰς ἐν Συρακούσαις συμφοράς, διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου, τινὰ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι ἀναθημάτων· καὶ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ μεταξὺ 'Αρκάδων καὶ 'Ηλείων πολέμου, τοῦ προκαλέσαντος τὴν τετάρτην εἰς τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα ἐπέμβασιν τοῦ 'Επαμεινώνδου, οἱ 'Αρκάδες εἶχον λάβει ἀπὸ τὸ ἐν 'Ολυμπίᾳ ἱερὸν χρήματα πρὸς συντήρησιν τῶν στρατευμάτων αὐτῶν. 'Αλλά, παρεκτὸς τοῦ ὅτι δὲν εἶναι βέβαιον ἂν οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον μεταχειρισθῆ τφόντι χρήματα ἱερὰ εἰς τὸν κατὰ τῶν 'Αθηναίων πόλεμον, ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι τὰ χρήματα ταῦτα, καὶ ἂν τὰ μετεχειρίσθησαν, δὲν ἦσαν πολλά, ὅπως καὶ τὰ ἐν 'Αθήναις καὶ τὰ ὑπὸ τῶν 'Αρκάδων δαπανηθέντα καὶ ὅτι ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἅπαντα ταῦτα ἀποκατεστάθησαν. Τούτου ἕνεκα τὰ γεγονότα ἐκεῖνα δὲν ἐπροξένησαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τὴν ὀλεθρίαν ἐντύπωσιν τῆς προκειμένης μεγάλης ἱεροσυλίας, δι' ἧς ἐλῃστεύθη καθ' ὁλοκληρίαν τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν, καὶ οὐ μόνον τὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ αὐτοῦ χρήματα διηρπάγησαν ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀναθήματα ὅσα συνεδέοντο μὲ τὰς ἱερωτάτας τοῦ ἔθνους παραδόσεις καὶ ἰδίως ὅσα ἐμαρτύρουν τὰ κατὰ Περσῶν ἀείμνηστα κατορθώματα ἐγένοντο ἄφαντα· ὥστε ἠδύνατό τις εἰπεῖν ὅτι ὁ πρῶτος 'Ελληνισμὸς πρὶν ἢ καταπέσῃ εἰς τὸ ἔδαφος ἠθέλησεν ἰδίαις χερσὶ νὰ καταστρέψῃ τὰ μαρτύρια ἐκεῖνα τῆς εὐλαβείας, τῆς δόξης καὶ τῆς εὐπορίας αὐτοῦ.

'Ο 'Ηνίοχος τῶν Δελφῶν

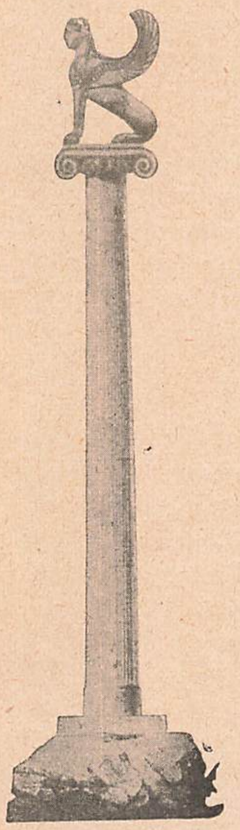
Καὶ ἡ γενομένη δὲ τῶν χρημάτων τούτων χρῆσις ἔτι μᾶλλον προσέβαλε τὴν κοινὴν συνείδησιν. 'Επειδὴ οὐδεὶς τίμιος ἄνθρωπος ἐπείθετο νὰ μισθοδοτηθῇ διὰ χρημάτων ἐξ ἱεροσυλίας προερχομένων, οἱ στρατοὶ τοὺς ὁποίους συνεκρότησαν ὅ τε Φιλόμηλος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ στρατηγοὶ τῶν Φωκέων ἀπηρτίσθησαν ἐξ ἀνθρώπων πονηροτάτων καὶ ἐκ τῶν φοβερωτάτων κακούργων συμπάσης τῆς 'Ελλάδος. Πλὴν τούτου, διὰ τῶν χρημάτων ἐκείνων ἐδωροδοκήθησαν οἱ ἄρχοντες πλείστων τῆς 'Ελλάδος πόλεων ἵνα ἐμμείνωσι πιστοὶ εἰς τὴν τῶν Φωκέων συμμαχίαν· 'Αθηναῖοι, πολλοὶ Θεσσαλοὶ καὶ μάλιστα Σπαρτιᾶται, διότι ἐν Σπάρτῃ ὅ τε βασιλεὺς 'Αρχίδαμος, καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ, καὶ οἱ ἔφοροι, καὶ οἱ γέροντες ἅπαντες δὲν ᾐσχύνθησαν νὰ λάβωσι δῶρα παρὰ τῶν Φωκέων. Δὲν ἐλῃστεύθη δὲ διὰ μιᾶς ὅλος ὁ θησαυρός. 'Ο Φιλόμηλος, ὡς φαίνεται, δὲν ἔλαβεν εἰμὴ χρήματα· ὁ διάδοχος αὐτοῦ 'Ονόμαρχος ἐπέβαλε χεῖρα καὶ εἰς τὰ ἀναθήματα, νομισματοκοπῶν μὲν τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων μεταβάλλων δὲ εἰς ὅπλα τὰ ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου. 'Αλλὰ συνεπληρώθη ἡ λεηλασία ἐπὶ τοῦ τρίτου στρατηγοῦ, τοῦ Φαΰλλου· τότε κατεκόπησαν ἰδίως εἰς νόμισμα 120 διτάλαντοι χρυσαῖ πλίνθοι καὶ 360 διμναῖαι χρυσαῖ φιάλαι, καὶ λέων χρυσοῦς, καὶ ἄγαλμα χρυσοῦν γυναικός, ἅπαντα ἀναθήματα ὄντα τοῦ βασιλέως τῶν Λυδῶν Κροίσου, ὧν μόνον ἡ ἀξία ὑπελογίζετο εἰς τετρακισχίλια τάλαντα. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατὸν δεινότερον, οἱ θησαυροὶ οὗτοι δὲν ἐδαπανῶντο ἅπαντες εἰς τὰς πολεμικὰς καὶ πολιτικὰς τῶν Φωκέων χρείας· πλεῖστοι κατησωτεύοντο εἰς τὰς ἐρωμένας τοῦ 'Ονομάρχου, τοῦ Φαΰλλου καὶ τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν ἀνδρῶν τῆς Φωκίδος, ὧν πολλαὶ ἀναισχύντως περιεφέροντο δημοσίᾳ κεκοσμημέναι διὰ τῶν πολυτίμων καὶ ἱερῶν ἀναθημάτων ὅσα ἡ εὐλάβεια τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶχεν ἄλλοτε ἀφιερώσει εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν.

Ἀπὸ τοιούτων ἀφορμῶν ἤρχισε καὶ διὰ τοιούτων πόρων καὶ τρόπων διεξήχθη ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην, 355—346, ὁ πόλεμος οὗτος, καθ' ὃν οἱ μὲν Θηβαῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἀφοῦ πρῶτοι παρεβίασαν τὴν ἱερότητα τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, μεταχειρισθέντες αὐτὸ πρὸς ἐπιτυχίαν ἰδίων πολιτικῶν συμφερόντων, ἔπειτα παρέστησαν ὡς πρόμαχοι τοῦ ληστευομένου ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ, οἱ δὲ Φωκεῖς καὶ οἱ σύμμαχοι αὐτῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς Φωκίδος, δὲν ἔπαυον ληστεύοντες τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο. Καὶ κατ'ἀρχὰς ὁ Φιλόμηλος ἀνεδείχθη ἐπανειλημμένως νικηφόρος, ἀλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον τοῦ πολέμου, ἔτος, 354, καταληφθεὶς αἰφνιδίως ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐν χωρίῳ ὀρεινῷ καὶ στενῷ, παρὰ τὴν πόλιν Νέωνα, ἡττήθη, ἀπεκλείσθη εἴς τινα κρημνώδη τόπον, καὶ ἐντεῦθεν, διέξοδον μὲν μὴ ἔχων μὴ θέλων δὲ νὰ παραδοθῇ, ἔρριψεν ἑαυτὸν κατὰ ὑψηλοῦ καὶ ἀποτόμου κρημνοῦ. Ἀντ'αὐτοῦ δ' ἀνέλαβε τὴν στρατηγίαν ὁ Ὀνόμαρχος, ἀνὴρ ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ὀξύτερος καὶ ἱκανώτερος τοῦ προκατόχου· καὶ ἐπὶ τούτου ἀνεμίχθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος.

Τὸ ἀκανθόστηλον τῶν Δελφῶν

Ὁ Φίλιππος, ὅστις εἶχε προσαχθῇ εἰς Θήβας,ὥςπροανεφέρομεν, δὲν (Κεφ.Ββιβλ.Β')εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν πότε ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης· ὡς ἀναμφισβήτητον ὑπολαμβάνεται ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Περδίκκου ἦτο ἤδη ἐν Μακεδονίᾳ, ὥστε, ὅτε ὁ Περδίκκας ἔπεσεν εἴς μάχην τινὰ πρὸς τοὺς Ἰλλυριούς, καταλιπὼν υἱὸν ἀνήλικον, ὁ Φίλιππος κατέλαβεν ἀμέσως τὴν ἀρχήν. Ἀλλ' εὗρε τὴν Μακεδονίαν πανταχόθεν ἀπειλουμένην. Οἱ Ἰλλυριοὶ παρεσκευάζοντο ἤδη ἐπὶ τὴν ὅλην αὐτῆς κατάκτησιν· οἱ Παίονεςἐπόρθουν τὴν χώραν ληστρικῶς· οἱ Θρᾷκες ἤθελον ν' ἀναδείξωσι βασιλέα ἕτερόν τινα μνηστῆρα τῆς ἀρχῆς, τὸν Παυσανίαν, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἕτερον, τὸν Ἀργαῖον. Ὁ Φίλιππος πρῶτον συνέθετο διὰ χρημάτων πρὸς τοὺς Παίονας, τοὺς ὁποίους μετὰ ταῦτα καθυπέταξε, καὶ αὐξήσας οὕτω τὴν δύναμιν αὐτοῦ κατετρόπωσεν ὡσαύτως τοὺς Ἰλλυριούς· εἶχε δὲ ἤδη νικήσει καὶ μισθοφόρους τινὰς τῶν Ἀθηνῶν, καταπλεύσαντας διὰ νὰ καταστήσωσι βασιλέα τὸν Ἀργαῖον, καθ' ἣν περίπτωσιν περιποιηθεὶς μὲν φιλικώτατα τοὺς αἰχμαλώτους Ἀθηναίους ὑποσχεθεὶς δὲ ὅτι δὲν θέλει ὑποστηρίξει τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγωνιζομένην πρὸς τὰς Ἀθήνας Ἀμφίπολιν προσῳκειώθη καθ' ὁλοκληρίαν τὸν δῆμον τῆς πόλεως ταύτης. Ἀπέκρουσε δ' ἐπίσης τοὺς ὑποστηρίζοντας τὸν Παυσανίαν Θρᾷκας, ὥστε, ὅτε ἐξερράγη ὁ συμμαχικὸς κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμος, εἶχεν ἀσφαλίσει τὴν ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἀρχὴν αὐτοῦ. Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Φιλίππου, καὶ περὶ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ, καὶ περὶ τῶν πράξεων ὡς ἀναμορφωτοῦ μὲν τῆς μακεδονικῆς βασιλείας δημιουργοῦ δὲ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς δυνάμεως ἐφ' ἧς ἐπερειδόμενος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπῆλθεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ ἕκτῳ βιβλίῳ, ἐν ᾧ θέλομεν ἰδίως πραγματευθῇ τὰ περὶ τῆς φάσεως ἣν διὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἔλαβεν ὁ Ἑλληνισμός, ἤτοι τὰ περὶ τοῦ μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐνταῦθα κύριον τοῦ λόγου ἡμῶν θέμα εἶναι αἱ τελευταῖαι τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ περιπέτειαι, διὸ δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ Φιλίππου εἰμὴ ἐν παρόδῳ, καὶ μόνον καθ'ὅσον ἐπενήργησεν εἰς τὴν λύσιν τῆς πρώτης ταύτης τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν δράματος

πράξεως. Ὁ Φίλιππος λοιπόν, ἐκβαλὼν ἅπαξ ἐκ τῆς Μακεδονίας τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ τοὺς Θρᾷκας καὶ καθυποτάξας τοὺς Παίονας, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐτράπη ἤδη ἐπὶ τὴν κατάληψιν τῶν παραλίων τῆς χώρας ταύτης καὶ ἐπολιτεύθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἐξαιρέτου ἐπιτηδειότητος· διότι ἅμα ἰδὼν τοὺς Ἀθηναίους περιπλακέντας εἰς τὸν συμμαχικὸν πόλεμον ἐκυρίευσε τὴν Ἀμφίπολιν· διὰ νὰ καταπραΰνῃ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς Ὀλυνθίους, οἵτινες καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς συμπολιτείας αὐτῶν εἶχον ἀποβῆ αὖθις ἱκανῶς ἰσχυροί, παρέδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν Ποτίδαιαν καὶ ἄλλας χώρας, τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ κατέκτησε. Προσεκτήσατο δὲ ἐνταῦθα καὶ τὴν μεταξὺ Νέστου καὶ Στρυμόνος Θράκην, ἐν ᾗ εὑρίσκοντο πλούσια χρυσοῦ μεταλλεῖα, δι' ὧν ηὐπόρησε καὶ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ὀργάνου πάσης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας. Οὕτω δ' εἶχον τὰ κατ' αὐτὸν πράγματα, ὅτε περὶ τὸ 353 οἱ εὐπατρίδαι τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἰδίως οἱ Ἀλευάδαι, πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ φεραίου Ἀλεξάνδρου, ἐπεκαλέσαντο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Φιλίππου, ἐνῷ ὁ Λυκόφρων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐζήτησαν ἀφ' ἑτέρου τὴν βοήθειαν τῶν Φωκέων.

Ἀφιέρωμα τῶν Ναξίων πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα τῶν Δελφῶν

Πρῶτος ἐνέβαλεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ὁ Φίλιππος, ὅστις κυριεύσας πρὸ μικροῦ τὴν παρὰ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον Μεθώνην, τὸ τελευταῖον τῶν Ἀθηναίων κτῆμα κατὰ τὰ μακεδονικὰ παράλια, ἦτο πλησιέστατος εἰς τὸ νέον τοῦ πολέμου θέατρον. Ὁ ἀντεπελθὼν κατ' αὐτοῦ Λυκόφρων, καίτοι προσλαβὼν ἀξιόλογον ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Φωκέων ὑπὸ τὸν Φάυλλον, ἐνικήθη καὶ ἐξεβλήθη τῆς χώρας. Ἀλλ' ἔπειτα στρατεύσας αὐτὸς ὁ Ὀνόμαρχος ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος καὶ τρέψας δὶς τὸν Φίλιππον ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μακεδονίαν. Μεθ' ὃ ἀπῆλθεν εἰς Βοιωτίαν καὶ νικήσας ὡσαύτως τοὺς Θηβαίους ἐφαίνετο ἤδη ἀκαταγώνιστος. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως, 352, ἐνέβαλεν αὖθις ὁ Φίλιππος εἰς Θεσσαλίαν, καὶ ἀντεμβαλόντος τοῦ Ὀνομάρχου συνεκροτήθη μάχη μεγάλη, καθ' ἣν οἱ Φωκεῖς ἡττήθησαν κατὰ κράτος καὶ ἀπέβαλον 6000 ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν Ὀνόμαρχον. Ὁ Πυθόλαος καὶ ὁ Λυκόφρων ἐτράπησαν εἰς φυγήν· καὶ ὁ μὲν πρῶτος ἐπανῆλθεν αὖθις ἐπὶ μικρὸν ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ. Ὁ Φίλιππος ἔκτοτε κατέστη βαθμηδὸν κύριος τῆς Θεσσαλίας· ἐκτήσατο δὲ καὶ ἕτερον πλεονέκτημα, ἀνεδείχθη ἐκδικητὴς τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ καὶ πρόμαχος τοῦ περιυβρισθέντος ἑλληνικοῦ θρησκεύματος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι θελήσας τότε νὰ εἰσέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες, δείξαντες εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δραστηριότητα σπανίαν εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, ἔσπευσαν νὰ καταλάβωσιν ἐγκαίρως τὰς Θερμοπύλας καὶ νὰ ματαιώσωσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν συμπλήρωσιν τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος βουλευμάτων τοῦ Φιλίππου· ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα ἀναβολὴ τοῦ πεπρωμένου τέλους μικρὸν ὠφέλησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐν γένει. Οὐ μόνον περὶ ἑνώσεώς τινος οὐδεὶς ἐγένετο λόγος ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθει μὲν ὁ ὀλέθριος φωκικὸς πόλεμος, ὁσημέραι ληστρικώτερος γινόμενος, περιεπλάκη δὲ δι' ἑτέρων ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξιῶν. Τὸν Ὀνόμαρχον διεδέχθη,

ὡς στρατηγὸς τῶν Φωκέων, ὁ Φάυλλος (κατά τινας ἀδελφὸς τοῦ Ὀνομάρχου), ὅστις καίτοι συμπληρώσας τὴν ἱεροσυλίαν δὲν ἠδυνήθη νὰ θριαμβεύσῃ ὁριστικῶς. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Φαΰλλου ἐν ἔτει 351, ἀνεδείχθη στρατηγὸς ὁ τοῦ Ὀνομάρχου υἱὸς Φάλαικος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἐπειδὴ εἶχον κατασωτευθῆ ὅλοι οἱ ἐν τῷ ἱερῷ εὑρεθέντες θησαυροί,. ἐπεχείρησαν οἱ Φωκεῖς καὶ τὸν ναὸν νὰ ὀρύξωσι καὶ τὰ περὶ τὴν ἑστίαν καὶ τὸν τρίποδα ν' ἀναστατώσωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσι κεκρυμμένον χρυσίον καὶ ἀργύριον Ἀλλὰ ματαίως διέπραξαν τὴν τελευταίαν ταύτην κακουργίαν καὶ πρὸς τούτοις ἐπανειλημμένως ἡττήθησαν. Συγχρόνως δὲ οἱ Σπαρτιᾶται ἐζήτησαν νὰ καθυποτάξωσι μὲν πάλιν τοὺς Μεσσηνίους νὰ καταστρέψωσι δὲ τὴν Μεγάλην πόλιν· καίτοι ὅμως ἔλαβον ἐπικουρίαν ἀξιόλογον παρὰ Φωκέων, ἐπειδὴ καὶ οἱ Θηβαῖοι ἔπεμψαν βοήθειαν οὐ μικρὰν εἰς τοὺς κινδυνεύοντας ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, ὁ πόλεμος ἀπέβη ἀμφίρροπος, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ συνομολογήσωσιν ἀνοχάς, δι' ὧν ἀνεγνώρισαν τὴν αὐτονομίαν, ἂν ὄχι ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν μισητῶν πολιτειῶν, τοὐλάχιστον τῆς Μεγάλης πόλεως.

Ἐνῷ δὲ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς κατηνάλισκεν οὕτω ἐπὶ ματαίῳ τὰς τελευταίας αὐτῆς δυνάμεις, ὁ Φίλιππος, ἐκτείνων ὁσημέραι τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ συμπληρῶν τὸν στρατόν, ἡτοιμάζετο ἀδιακόπως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀποτυχίαν ἣν ἔπαθεν ἐν Θερμοπύλαις καὶ νὰ κατορθώσῃ βούλευμα μέγα, τὸ βούλευμα τοῦ νὰ ὑπαγάγῃ σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἔμελλον νὰ παρέλθωσιν αἱ τελευταῖαι αὗται ἡμέραι τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ παντελῶς ἄδοξοι, οὐδὲ ν' ἀναδείξωσι κακούργους μόνον τινὰς ἀνθρώπους οἷοι ἦσαν οἱ τὸν φωκικὸν πόλεμον διεξάγοντες, ἢ μικράς τινας καὶ εὐτελεῖς φιλοτιμίας οἷα ἦτο ἡ ὑπαγορεύσασα τὸ κατὰ Μεσσηνίων καὶ Μεγαλοπολιτῶν ἐπιχείρημα τῆς Σπάρτης. Ἔμελλε ν' ἀντηχήσῃ ἐν Ἑλλάδι φωνὴ εὐγενεστέρα, φωνὴ ὑπερασπίσασα τὰ δικαιώματα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας, διὰ τοῦ τελειοτάτου τῶν λόγων ὅστις ἐξῆλθέ ποτε ἀπὸ ἀνθρωπίνων χειλέων, φωνὴ ἥτις δὲν ἔσωσε μὲν τὸν πρῶτον Ἑλληνισμόν, διότι οὐδεμία δύναμις ἠδύνατο πλέον νὰ σώσῃ αὐτόν,περιέβαλεν ὅμως τοὐλάχιστον τὴν πτῶσιν αὐτοῦ διὰ τιμῆς τινος καὶ κόσμου καὶ λαμπρότητος.

Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Δημοσθένους δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, ἀλλ' ἡ πιθανωτέρα γνώμη εἶναι ὅτι οὗτος ἐγεννήθη τῷ 382—381 π. Χ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Δημοσθένης ὁμοίως καλούμενος, ἦτο ἐκ τῶν εὐπόρων πολιτῶν καὶ ἐπὶ τοσοῦτο καλὸς κἀγαθὸς ἀνὴρ ὥστε οὐδ'αὐτὸς ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης εὗρέ τι νὰ εἴπῃ κατ'αὐτοῦ,καίτοι πικρὸς διετέλεσε τοῦ υἱοῦ Δημοσθένους ἀντίπαλος· ἡ δὲ μήτηρ τούτου Κλεοβούλη ἦτο μία τῶν δύο θυγατέρων καὶ συγκληρονόμων τοῦ ἀθηναίου πολίτου Γύλωνος, ὅστις, ἐξόριστος γενόμενος καὶ πλουτήσας περὶ τὸν Πόντον διὰ κτημάτων καὶ ἐμπορίας τῶν σιτηρῶν, ἔπεμψε τὰς δύο αὐτοῦ θυγατέρας εἰς Ἀθήνας,ὅπου, διὰ τὴν ἀξιόλογον αὐτῶν προῖκα, ἀμφότεραι συνεζεύχθησαν ἀθηναίους πολίτας, ὑπανδρευθεῖσαι ἡ μὲν τὸν Δημοσθένην ἡ δὲ τὸν Δημοχάρην. Ὁ Δημοσθένης οὗτος εἶχε δύο διάφορα ἐργαστήρια, ἓν μαχαιροποιεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰργάζοντο 32 δοῦλοι τεχνῖται, καὶ ἓν κλινοποιεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἠσχολοῦντο 20 δοῦλοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀποθανών, περὶ τὸ 375 ἔτος, κατέλιπε τὸν υἱὸν ἑπταέτη, οἱ ἐπίτροποι τοῦ παιδὸς μετὰ τοσαύτης ἀπιστίας διεχειρίσθησαν τὴν ἐκ 14 ταλάντων (84.000 ἀρχαίων δραχμῶν=πρὸς 500.000 τοὐλάχιστον σημερινῶν)πατρικὴν αὐτοῦ κληρονομίαν ὥστε, ὅτε ὁ νέος Δημοσθένης φθάσας εἰς ἡλικίαν δεκαὲξ ἐτῶν, ἐδικαιώθη κατὰ τοὺς ἀρχαίους τῶν Ἀθηναίων νόμους ν' ἀναλάβῃ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας του, ἡ πληρωθεῖσα εἰς αὐτὸν ποσότης οὐδὲ εἰς δύο συνεποσώθη τάλαντα· διὸ ἠναγκάσθη νὰ

ἐνάξῃ τοὺς ἐπιτρόπους εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ σῴζονται ἔτι πέντε αὐτοῦ κατὰ τούτων λόγοι, τρεῖς μὲν κατὰ Ἀφόβου, δύο δὲ κατὰ Ὀνήτορος. Ἀλλ' καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας εἰς μάτην ἐδικάσθη καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ παραιτήσῃ τὸ πλεῖστον τῶν ἀξιώσεων.

Ὁ Δημοσθένης ἔλαβεν ἐν τῇ νεότητι τὴν γραμματικὴν καὶ ρητορικὴν παίδευσιν ἣν ἐλάμβανον συνήθως οἱ εὔποροι Ἀθηναῖοι καὶ ἐκ παίδων ἔδειξεν ἐξαίρετον πρὸς τὰς ρητορικὰς ἀσκήσεις ροπήν. Ἀλλ' ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀσθενοῦς κράσεως,κάτισχνος καὶ νοσώδης, διὰ δὲ τοῦτο, καὶ διότι ἡ μήτηρ του ἐφοβεῖτο νά τον ἐκθέσῃ εἰς πολλοὺς κόπους, ὀλίγον ἠσκήθη περὶ τὰ ἐν παλαίστρᾳ γυμνάσματα. Τοσοῦτο δὲ μαλακὰ ἦσαν τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ καὶ θηλυπρεπεῖς αἱ ἕξεις ὥστε οἱ ὁμήλικοι παῖδες προσεκόλλησαν εἰς αὐτὸν τὸ τοῦ Βατάλου, ἤτοι θηλυδρίου, ἐπώνυμον, τὸ ὁποῖον παρέμεινεν αὐτῷ δι' ὅλου σχεδὸν τοῦ βίου, καὶ πολλάκις ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν του παρεξηγήθη ὡς λαμβάνον αἰσχροτέρας σημασίας. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι ὁ Δημοσθένης οὐδέποτε συνῆψεν ἐν ἑαυτῷ τὰς δύο ἰδιότητας τοῦ τελείου πολίτου κατὰ Πλάτωνα, κατὰ Ἰσοκράτην, κατὰ Ἀριστοτέλην. τὰς ἰδιότητας τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς σωματικῆς ρώμης καὶ καρτερίας, τὰς ὁποίας ἐπὶ Περικλέους μὲν εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἅπαντες οἱ ἀθηναῖοι πολῖται ἤδη δὲ κατὰ δυστυχίαν σπανιώτατα θέλομεν συναντήσει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Καὶ ταύτην τὴν δυσαναλογίαν μεταξὺ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ Δημοσθένους ρώμης ἔμελλε νὰ διαιωνίσῃ βραδύτερον ἐπίγραμμα περιώνυμον, ἐπιγραφὲν τῇ βάσει τοῦ ἀνδριάντος αὐτοῦ·

Εἴπερ ἴσην ρώμην γνώμῃ, Δημόσθενες, εἶχες,
Οὔποτ' ἂν Ἑλλήνων ἦρξεν Ἄρης Μακεδών.

Ἀλλ' ἴσως ἀφ' ἑτέρου ἡ σωματικὴ αὕτη καχεξία συνετέλεσεν εἰς τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην πνευματικὴν καὶ ρητορικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀνάπτυξιν, αἰσθανομένου ὅτι δι' αὐτῆς καὶ μόνης ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τὴν δόξαν ἧς ὠρέγετο ἡ εὐγενὴς αὐτοῦ φιλοτιμία. Ὡς ἐκ τῆς κοινωνικῆς δὲ αὐτοῦ τάξεως καὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων ἔλαβε προχείρους τὰς ἀφορμὰς τοῦ ν' ἀναδειχθῇ ἐν τῇ πολιτείᾳ ὡς δικολόγος καὶ ὡς ρήτωρ πολιτικός. Ἤκμαζον τότε ἐν Ἀθήναις ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἰσοκράτης, καὶ μαθηταὶ πολυάριθμοι συνέρρεον περὶ αὐτοὺς ἁπανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος, πολλὴ δὲ ἦτο καὶ τοῦ Ἰσαίου ἡ φήμη, ὅστις, ἐκπαιδευθεὶς ὑπὸ Ἰσοκράτην, διέπρεπεν ὡς συντάκτης λόγων δικανικῶν. Ὁ Δημοσθένης ἔλαβε διδάσκαλον ἰδίως τὸν Ἰσαῖον (ὅστις λέγεται βοηθήσας αὐτὸν περὶ τὴν σύνταξιν τῶν κατὰ τῶν ἐπιτρόπων του λόγων), ἀλλ' ὠφελήθη οὐ μικρὸν καὶ ἀπὸ τῶν μετὰ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἰσοκράτους καὶ ἄλλων συνδιαλέξεων (¹). Δὲν ἠρκέσθη ὅμως

(¹). Τὰ περὶ συνδιαλέξεως τοῦ Δημοσθένους μετὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἰσοκράτους (ὁ Ἰσοκρ. καθηγήσατο τοῦ Ἰσαίου καθηγησαμένου τοῦ Δημοσθένους.) Ἰδ. Πλουτ. Β. Δημοσθέν. 5. Ἕρμιππος δέ φησιν *ἀδεσπότοις* ὑπομνήμασιν ἐντυχών, ἐν οἷς ἐγέγραπτο τὸν Δημοσθένη συνεσχολακέναι Πλάτωνι καὶ πλεῖστον εἰς τοὺς λόγους ὠφελῆσθαι, Κτησιφίου δὲ μέμνηται λέγοντος περὶ Καλλίου τοῦ Συρακοσίου καί τινων ἄλλων τὰς Ἰσοκράτους τέχνας καὶ τὰς Ἀλκιδάμαντος (διδασκάλου ρητορικῆς, μαθητοῦ τοῦ Γοργίου) κρύφα λαβόντα τὸν Δημοσθένην καταμαθεῖν. Παρὰ τῷ Αὔλῳ Γελλίῳ (Noctes Atticae) Νύκτες Ἀττικαὶ) III 13. ἐσώθη παράδοσις ὅτι ὁ Δημοσθένης ἐφοίτα εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν τοῦ Πλάτωνος.

εἰς τοὺς ζῶντας τούτους διδασκάλους· μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐσπούδασε καὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους, ἰδίως ἐπιστήσας τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Θουκυδίδην, τοῦ ὁποίου βεβαιοῦσιν ὅτι ἀντέγραψεν ἰδίᾳ χειρὶ ὀκτάκις ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν, κατ' ἄλλους δὲ ἠδυνήθη νὰ γράψῃ ποτὲ αὐτὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐκ μνήμης. Καὶ πρόδηλος εἶναι τῳόντι ἡ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰ τοῦ μεγάλου ῥήτορος ἔργα, διότι βλέπομεν ἐν αὐτοῖς τὴν τολμηράν, τὴν μεγαλοπρεπῆ, τὴν πειστικὴν τοῦ Θουκυδίδου φράσιν, ἀλλ' ἀπηλλαγμένην τῆς ὑπερβολικῆς ἐκείνου βραχυλογίας καὶ στρυφνότητος, περιβεβλημένην δὲ μᾶλλον διὰ σαφηνείας καὶ χάριτος κατ' οὐδὲν ὑποδεεστέρας τῆς τοῦ Λυσίου, τοῦ ἀφελεστέρου καὶ μαλακωτέρου τῶν ῥητόρων.

Ἀλλ' ἡ τέχνη τοῦ λόγου δὲν ἀποτελεῖ μόνη τὸν ῥήτορα· ἵνα τὸ πλεονέκτημα τοῦτο ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πλῆθος, προαπαιτοῦνται καί τινα ἄλλα προτερήματα, σωματικά τε καὶ ἠθικά, ὧν ὁ Δημοσθένης, ὡς φαίνεται, παντάπασιν ἐστερεῖτο ([1]). Διότι δὲν εἶχεν οὔτε τὴν λαμπρὰν φωνὴν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ Αἰσχίνου οὔτε τὴν ἀκένωτον ἑτοιμότητα καὶ εὔροιαν λόγου τοῦ ἑτέρου ἀντιπάλου Δημάδου. Πρὶν ὁμιλήσῃ δημοσίᾳ ἠναγκάζετο νὰ προπαρασκευάζεται διὰ μακρῶν· ἡ φωνή του ἦτο ἀσθενής, ἡ γλῶσσα ἀσαφής, τὸ πνεῦμα (δηλαδὴ ἡ ἀναπνοή) κολοβὸν καὶ αἱ χειρονομίαι ἄκομψοι· εὐχερῶς δὲ συνεκινεῖτο καὶ ἐταράσσετο ὑπὸ τῶν διαδηλώσεων τοῦ πλήθους. Τοιαῦτα ἢ παραπλήσια φυσικὰ ἐλαττώματα ἀπέτρεψαν τὸν Ἰσοκράτην τοῦ νὰ ἐμφανισθῇ ποτε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ περιορισθῇ εἰς τὸ μικρὸν ἀκροατήριον ὀλίγων τινῶν φίλων καὶ μαθητῶν. Ἀλλ' ὁ Δημοσθένης δὲν ἐπτοήθη ὑπὸ τῆς πρώτης ἀποτυχίας καὶ ὑπὸ τοῦ γέλωτος ὃν κατ' ἀρχὰς ἐπροξένησεν ἡ ἀήθεια τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ὁ Δημοσθένης ἀπεφάσισε νὰ δαμάσῃ τὴν φύσιν καὶ κατίσχυσε τῳόντι αὐτῆς, καὶ ἀπέβη τὸ κλέος καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης, ἥτις εἶχε συνηθίσει νὰ ἀκούῃ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ῥητόρων τοῦ κόσμου· ἡ δὲ ἐξαίρετος αὕτη τῆς θελήσεως δύναμις καὶ ὁ λαμπρὸς οὗτος αὐτῆς θρίαμβος εἶναι ὅ, τι μάλιστα θαυμάζομεν παρὰ τῷ ἀνδρί. Τὴν μὲν ἀσάφειαν καὶ τραυλότητα τῆς γλώσσης διώρθωσεν ὁμιλῶν ἐνῷ ἐκράτει εἰς τὸ στόμα χαλίκια· ἵνα συνηθίσῃ δὲ εἰς τοὺς θορύβους τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, κατήρχετο εἰς τὴν φαληρικὴν παραλίαν καθ' ἡμέρας θυελλώδεις καὶ ἐκεῖ ἠγόρευεν ἀπέναντι τοῦ καταιγίζοντος πελάγους· ἵνα γυμνάσῃ δὲ τὴν φωνὴν καὶ ἐπιτείνῃ τὸ πνεῦμα προέφερε λόγους τινὰς ἢ στίχους ἀναβαίνων ὑψώματα· καὶ πολλάκις κατεκλείετο ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς συνεχεῖς μῆνας εἰς κατώγειον μελετητήριον, πλάττων ἐνταῦθα ἀδιακόπως τὴν ὑπόκρισιν καὶ διαπονῶν τὴν φωνήν, ξυρούμενος δὲ τῆς κεφαλῆς τὸ ἕτερον μέρος ἵνα καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ἔξοδον. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀτυχήσας περὶ τὰς ἀγορεύσεις παντάπασιν εἶχεν ἀθυμήσει, ὅτε ἐνεψύχωσεν αὐτὸν ὁ Εὔνομος καὶ ἄλλοι τινὲς πρεσβύτεροι τῶν πολιτῶν, εἰπόντες ὅτι ἔχει τὸν λόγον ὁμοιότατον τῷ Περικλέους καὶ προτρέψαντες αὐτὸν νὰ ἐπιμείνῃ ἔτι μικρὸν περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἐλλείψεων. Ἐνίσχυσε δ' αὐτὸν εἰς τοῦτο καὶ ὁ περίφημος ὑποκριτὴς Σάτυρος. Ὁ τεχνίτης οὗτος, ἀκούσας αὐτὸν ὀδυρόμενον διότι πάντων ἐπιμελέστατος ὢν τῶν λεγόντων χάριν δὲν ἔχει πρὸς τὸν δῆμον, ἀλλὰ κραιπαλῶντες ἄνθρωποι καὶ ναῦται ἀμαθεῖς κατέχουσι τὸ βῆμα, αὐτὸς δὲ περιφρονεῖται, «ἀληθῆ λέγεις, ὦ Δημόσθενες, εἶπεν, ἀλλ' ἐγὼ θέλω ταχέως σοὶ ἐξηγήσει τὸ αἴτιον, ἐὰν μοι εἴπῃς ἀπὸ στόματος τῶν Εὐριπίδου τινὰ ῥήσεων ἢ Σοφοκλέους». Εἰπόντος δὲ τοῦ Δημοσθένους, ἐπανέλαβεν ἔπειτα ὁ Σάτυρος τὴν αὐτὴν ῥῆσιν μετὰ το-

([1]) Αὐτόθι παρβλ. Σουίδ. λ. Δημοσθ. («Δημοσθένης ἐπιμελὴς μᾶλλον ἢ εὐφυὴς ὡς Ἕρμιππος ἱστορεῖ».

σαύτης ὑποκρίσεως καὶ χάριτος ὥστε ὁ Δημοσθένης, θαυμάσας τὴν διαφοράν, ἐπεδόθη αὖθις εἰς τὴν ἄσκησιν, ἰδίως ἐπιμεληθεὶς τὴν πλάσιν καὶ τὸν σχηματισμόν, ὁμιλῶν ἐπὶ τούτῳ ἐνώπιον μεγάλου καθρέπτου καὶ ἐπιτηρῶν ἀδιαλείπτως καὶ διορθῶν τὰ κινήματα αὐτοῦ. Τελευταῖον μετὰ πολυετεῖς καὶ ἐπιμόνους ἀγῶνας καὶ μόχθους ἠξιώθη ἐπιτυχίας λαμπρᾶς. Ἡ ἀπαγγελία αὐτοῦ, προσλαβοῦσα τόλμην καὶ θάρσος, ἀπέβη θαυμαστῶς ἀρεστὴ εἰς πολλούς, ἂν καὶ ὀλίγοι τινὲς κατέκρινον ἔτι τὴν φωνὴν αὐτοῦ ὡς ἐπιτετηδευμένην μᾶλλον καὶ θεατρικήν, ἐνῷ ἄλλοι πάλιν κατεδίκαζον τοὺς λόγους αὐτοῦ ὡς ὑπερβολικῶς κατειργασμένους καὶ ἐλλυχνίων ὄζοντας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Δημοσθένης τοσαύτην ἀπέδιδεν ἀξίαν εἰς τὴν ὑπόκρισιν καὶ τὴν σχηματοποίησιν ὥστε ἐθεώρει αὐτὴν ὡς πρῶτον καὶ δεύτερον καὶ τρίτον τοῦ ῥήτορος προσόν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν παρημέλησε βεβαίως τὴν ἐσωτερικὴν τῶν λόγων ἀξίαν, διότι αἱ δημηγορίαι αὐτοῦ ἀναμφισβητήτως εἶναι «κτῆμα ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν», οὐδὲν ἧττον ἢ τὸ τοῦ Θουκυδίδου ἔργον. Ὅσοι ηὐτύχησαν ν' ἀκούσωσι τὸν ἄνδρα ὡμολόγουν ὅτι οἱ λόγοι αὐτοῦ καὶ ἀναγινωσκόμενοι βαθυτάτην ἐπροξένουν ἐντύπωσιν (¹), τινὲς μάλιστα ἐπρέσβευον ὅτι ἀναγινωσκόμενοι εἶχον πλείονα ἀξίαν ἢ ἀκουόμενοι· ὁ δὲ μεταγενέστερος κόσμος, καὶ αὗται αἱ τελευταῖαι τρεῖς ἢ τέσσαρες γενεαὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Εὐρώπης, αἱ ἀξιωθεῖσαι ν' ἀκούσωσι τὸν μέγαν Φώξ, καὶ τοὺς δύο Πίττ, καὶ τὸν Σέριδαν, καὶ τὸν Κάνιγγα, καὶ τὸν Μιραβώ, καὶ τοὺς Γιρονδινούς, καὶ τὸν Φοάν, καὶ τὸν Βερρυέρον καὶ τὴν ἄλλην ἐκείνην χορείαν τῶν περιφανεστάτων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ῥητόρων, δὲν ἔπαυσαν οὐδὲν ἧττον ἀνακηρύττουσαι μιᾷ φωνῇ τὸν ἡμέτερον Δημοσθένην ὡς τὸν ἀμίμητον τοῦ λόγου βασιλέα καὶ ἀποδεχόμενοι τὴν ἐνθουσιώδη κρίσιν ἣν ἐξέφερε περὶ αὐτοῦ ὁ τοσοῦτο δύσκολος νὰ εὐχαριστηθῇ Διονύσιος ὁ ἁλικαρνασσεύς, ὅστις τοιαῦτά τινα λέγει περὶ τοῦ ῥήτορος ἐν τῇ «περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος» πραγματείᾳ· «Ὅταν μέν τινα τῶν Ἰσοκράτους ἀναγινώσκω λόγων, εἴτε τῶν πρὸς τὰ δικαστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας γεγραμμένων ἢ τῶν ἐν ἔθει, σπουδαῖος γίνομαι καὶ πολὺ τὸ εὐσταθὲς ἔχω τῆς γνώμης, ὥσπερ οἱ τῶν σπονδείων αὐλημάτων ἢ τῶν δωρίων τε καὶ ἁρμονίων μερῶν ἀκροώμενοι. Ὅταν δὲ Δημοσθένους τινὰ λάβω λόγων, ἐνθουσιῶ τε καὶ δεῦρο κἀκεῖσε ἄγομαι, πάθος ἕτερον ἐξ ἑτέρου μεταλαμβάνων, ἀπιστῶν, ἀγωνιῶν, δεδιώς, καταφρονῶν, μισῶν, ἐλεῶν, εὐνοῶν, ὀργιζόμενος, φθονῶν, ἅπαντα τὰ πάθη μεταλαμβάνων, ὅσα κρατεῖν ἀνθρωπίνης γνώμης· διαφέρειν τ' οὐδὲν ἐμαυτῷ δοκῶ τῶν τὰ μητρῷα καὶ τὰ κορυβαντικὰ καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσιά ἐστι, τελουμένων· εἴτ'

Δημοσθένης
(Ἔργον τοῦ Πολυεύκτου, Μουσεῖον Βατικανοῦ)

(¹) Ἰδ. Πλουτ. Β. Δημοσθ. Ἀναγινωσκόμενοι οἱ Δημοσθένους λόγοι πολὺ τῇ κατασκευῇ καὶ δυνάμει διαφέρουσι.

όσμαῖς ἐκεῖνοί γε εἴτ' ἤχοις εἴτε τῶν δαιμόνων πνεύματι αὐτῷ κινούμενοι, τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ἐκεῖνοι λαμβάνουσι φαντασίας. Καὶ δή ποτε καὶ ἐνεθυμήθην, τί ποτε τοὺς τότ' ἀνθρώπους ἀκούοντας αὐτοῦ λέγοντος ταῦτα, πάσχειν εἰκὸς ἦν. Ὅπου γὰρ ἡμεῖς, οἱ τοσοῦτον ἀπηρτημένοι τοῖς χρόνοις καὶ οὐδὲν πρὸς τὰ πράγματα πεπονθότες, οὕτως ὑπαγόμεθα καὶ κρατούμεθα, καὶ ὅποι ποτ' ἂν ἡμᾶς ὁ λόγος ἄγῃ, πορευόμεθα, πῶς τότε Ἀθηναῖοί τε καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἤγοντο ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῶν ἀληθινῶν τε καὶ ἰδίων ἀγώνων, αὐτοῦ λέγοντος ἐκείνου τὰ ἑαυτοῦ μετὰ τῆς ἀξιώσεως ἧς εἶχε τὴν αὐτοπάθειαν καὶ τὸ παράστημα τῆς ψυχῆς ἀποδεικνυμένου, κοσμοῦντος ἅπαντα καὶ χρηματίζοντος τῇ πρεπούσῃ ὑποκρίσει, ἧς δεινότατος ἀσκητὴς ἐγένετο, ὡς ἅπαντές τε ὁμολογοῦσι καὶ ἐξ αὐτῶν ἰδεῖν ἐστι τῶν λόγων, ὧν ἄρτι προηνεγκάμην, οὓς οὐκ ἔνι τῷ βουλομένῳ ἐν ἡδονῇ ὡς ἀνάγνωσμα διελθεῖν, ἀλλ' αὐτοὶ διδάσκουσι πῶς αὐτοὺς ὑποκρίνεσθαι δεῖ, νῦν μὲν εἰρωνευόμενον, νῦν δ' ἀγανακτοῦντα, νῦν δὲ νεμεσῶντα, δεδιττόμενον αὖ καὶ θεραπεύοντα, καὶ νουθετοῦντα, καὶ παρορμῶντα, καὶ πάνθ' ἃ βούλεται ποιεῖν ἡ λέξις ἀποδεικνύμενον ἐπὶ τῆς προφορᾶς. Εἰ δὴ τὸ διὰ τοσούτων ἐγκαταμιγνύμενον τοῖς βιβλίοις πνεῦμα τοσαύτην ἰσχὺν ἔχει, καὶ οὕτως ἄγων ἐπὶ τῶν αὐτῶν, ἦ που, τό τε ὑπερφυές τι καὶ δεινὸν χρῆμα ἦν ἐπὶ τῶν ἐκείνου λόγων».

Ὡς πολιτικὸς τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων σύμβουλος ἐπεφάνη τὸ πρῶτον ὁ Δημοσθένης,εἰς ἡλικίαν 27 ἐτῶν,ἐν ἔτει 354—353 π.Χ., ὅτε, φήμης διαδοθείσης ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν παρασκευάζεται νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας, ὁ Δημοσθένης ἐξεφώνησε τὴν «περὶ τῶν συμμοριῶν» δημηγορίαν αὐτοῦ [1]. Δεύτερον δὲ λόγον ἐξεφώνησε τὸν ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν» ἐν ἔτει 353—352, ὅτε ἐζήτησαν οἱ Σπαρτιᾶται τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ Μεγαλοπολιτῶν καὶ Μεσσηνίων. Ἀλλὰ τὸ κύριον αὐτοῦ πολιτικὸν καὶ ῥητορικὸν στάδιον ἤρχισε κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος, 352—351, ὅτε ἐξεφώνησε τὸν πρῶτον τῶν πολυθρυλήτων ἐκείνων λόγων οἵτινες ἐπεκλήθησαν «Φιλιππικοί». Ὁ Φίλιππος μετὰ την ἐν Θερμοπύλαις ἀποτυχίαν δὲν διετέλεσεν ἀπρακτῶν, ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν συνεκρότησε, πρὸς τῇ ἰσχυρᾷ πεζικῇ δυνάμει, καὶ ναυτικὴν ἀξιόλογον δύναμιν, δι' ἧς ἐλεηλάτει τοὺς συμμάχους καὶ τὰς κτήσεις τῶν Ἀθηναίων, καὶ αὐτὰ τῆς Ἀττικῆς τὰ παράλια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπεχείρησε τὴν ἐπέκτασιν καὶ παγίωσιν τῆς ἐν Θράκῃ κυριαρχίας αὐτοῦ· κατὰ δὲ Νοέμβριον 352 ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας ἡ ἀγγελία ὅτι πολιορκεῖ τὸ Ἡραῖον τεῖχος, ὅπερ τοσοῦτο πλησίον ἔκειτο τῆς θρακικῆς χερσονήσου ὥστε οἱ ἐν αὐτῇ κληροῦχοι Ἀθηναῖοι ἐθεώρησαν ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας τὸν ἔσχατον κίνδυνον, πολλὴ δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις αὐταῖς ἐπεκράτησε ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Τότε λοιπὸν ἀπήγγειλεν ὁ Δημοσθένης τὸν πρῶτον Φιλιππικόν, καί, καθὰ προείπομεν, ἤρχισε τὸ κύριον αὐτοῦ στάδιον, διότι τότε ἐκήρυξε τὸ πρῶτον κατὰ Φιλίππου καὶ κατὰ Μακεδονίας τὸν ἄσπονδον ἐκεῖνον πόλεμον ὃν δὲν ἔπαυσε διεξάγων δι' ἅπαντος τοῦ βίου.

Καὶ ἐνταῦθα, προκειμένου νὰ κρίνωμεν τὸ πολιτικὸν τοῦ Δημοσθένους σύστημα ὁμολογοῦμεν τὴν ἀμηχανίαν ἡμῶν· διότι τοσοῦτον ἐπεκράτησεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῆς σήμερον ἡ δοξασία ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρόμαχος ὥστε πάντες ὅσοι ἐπρέσβευσαν ὅτι ἥμαρτε περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς πολιτικῆς

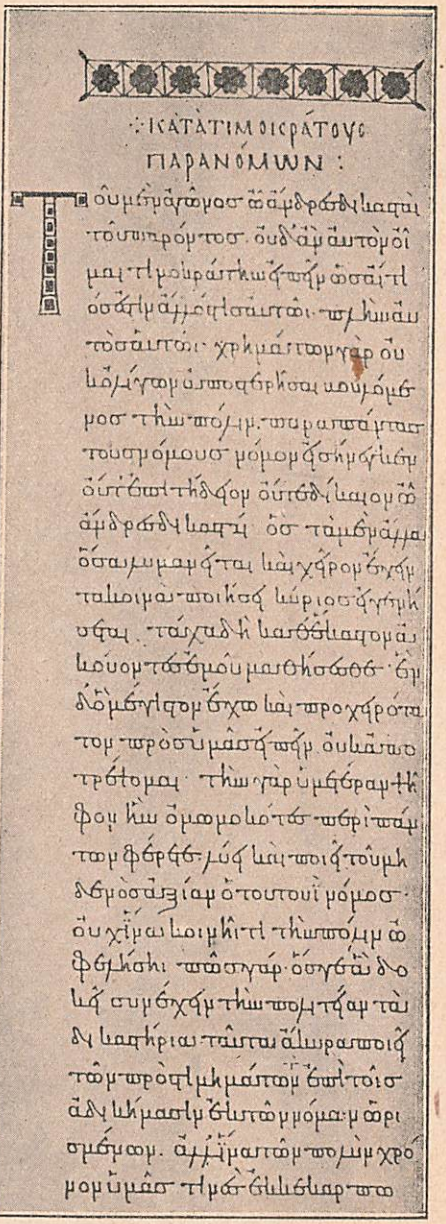
---

[1] Εἰς τὸν ἐπαπειλούμενον περσικὸν πόλεμον ἀναφέρονται οἱ λόγοι τοῦ Δημοσθένους (περὶ συμμορ.) «Μὴ οὖν ἐξελέγχηθ' ὡς κακῶς ἔχῃ τὰ Ἑλληνικὰ συγκαλοῦντες ὅτ' εὖ οὐ πείσετε καὶ πολεμοῦντες ὅτ' οὐ δυνήσεσθε.

πορείας, φαίνονται ἀσεβοῦντες πρὸς τὰ ἱερώτατα τῶν αἰσθημάτων· τὸν δὲ ἕνεκα τούτου ἐνδοιασμὸν αἰσθανόμεθα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἀκαταγωνίστου ἐκείνης εὐγλωττίας διατελοῦμεν καταπεπληγμένοι ἀλλὰ καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος θαυμάζομεν τὴν φιλοπατρίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἀφιλοκέρδειαν. Οὐδὲν ἧττον ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Δημοσθένης δὲν διέκρινε τὴν λαμπρὰν καὶ μεγάλην τύχην ἣν παρεσκεύαζεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, οὐδὲ τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν ἤθελε περιέλθει τὸ ἔθνος τοῦτο, ἐὰν ἡ ἡγεμονία ἐκείνη δὲν παρεῖχεν αὐτῷ νέον τρόπον ἑνώσεως καὶ νέον στάδιον ἐνεργείας. Ὑποθέσωμεν ἢ ὅτι ὁ Φίλιππος δὲν ἐγεννᾶτο ἢ ὅτι πρὸ τῆς ἀκμῆς κατεστρέφετο· ὁποία ἄράγε ἤθελεν ἀποβῆ ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος; Διακοσίων ἐτῶν πεῖρα εἶχεν ἀποδείξει ὅτι, ὅπως εἶχον ἐνταῦθα τὰ πράγματα, ἑνότης ἦτο ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ. Ὅ,τι δὲ ἡ Σπάρτη, αἱ Ἀθῆναι καὶ αἱ Θῆβαι δὲν εἶχον ἐπιτύχει ἐν ἀκμῇ τῆς δυνάμεως, ἦτο πρόδηλον ὅτι οὐδ' αὐταὶ οὔτε ἄλλη τις πόλις ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχωσιν ἐν τῇ παρούσῃ κοινῇ ἀτονίᾳ καὶ ἐκλύσει. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην οὐδ' ὁ Δημοσθένης αὐτὸς παρεγνώρισεν, ὀνειρευθείς ποτε ἡγεμονικὸν ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν ἀξίωμα, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὑπὲρ τῶν Θηβῶν ἢ ὑπὲρ τῆς Σπάρτης, περιωρίσθη δὲ πρεσβεύων τὴν γενικὴν τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἰσορροπίαν. Ἀλλ' ἡ ἰσορροπία ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰμὴ τὸν κατακερματισμὸν τῆς Ἑλλάδος εἰς πολλὰς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μικρὰς πολιτείας, δι' οὐδενὸς μὲν συνδεομένας ἰσχυροῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ, ἀδιαλείπτως δὲ ἀλληλομαχούσας περὶ εὐτελῶν καὶ ἐνίοτε ἀπαισίων συμφερόντων, ἀναλισκούσας δὲ περὶ τὰ τοιαῦτα τὰς τελευταίας ὑλικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτῶν δυνάμεις. Τοιαύτη ἀνεξαρτησία ἠδύνατο τῳόντι νὰ διατηρηθῇ, ἂν δὲν παρήγετο ἢ ἂν κατεβάλλετο ὁ Φίλιππος. Ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἤθελε διαπράξει τὸ μέγα ἔργον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας, ἐξ οὗ ἀπέρρευσεν ἅπασα ἡ μετέπειτα αὐτοῦ τύχη, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, κατὰ μικρὸν αὐτοχειριζόμενον ἐντὸς τῶν στενῶν ὅρων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, οὐ μόνον ἤθελεν ἀποβῆ θᾶσσον ἢ βράδιον ἕρμαιον τοῦ πρώτου ἐπελθόντος ξένου κατακτητοῦ ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ἐξαντλῆσαν τὰς δυνάμεις, ἤθελε καὶ ἀφανισθῆ ἀπὸ ἐπιφανείας τῆς γῆς.

Ταῦτα, ὑποτιθεμένου, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ Φίλιππος ἢ δὲν προέκυπτεν εἰς μέσον ἢ πρὸ ὥρας κατεστρέφετο. Ἐπειδὴ ὅμως ἅπαξ ἐπεφάνη, ἐρωτῶμεν ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ καταβληθῇ, ἐὰν ἦτο δυνατὸν ἡ Ἑλλὰς καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι νὰ κατισχύσωσιν αὐτοῦ, ὡς ἠξίου ὁ Δημοσθένης καὶ ἐπρέσβευσάν τινες τῶν ἱστορικῶν. Λέγομεν ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, εἰ καὶ συμβουλεύων τὴν κατὰ τοῦ Μακεδόνος ἕνωσιν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, πρὸ πάντων ἀπὸ τοῦ συντόνου ἀγῶνος τῆς ἰδίας πατρίδος ἤλπιζε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Καὶ τῳόντι· ἡ μὲν Σπάρτη περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐφρόντιζεν εἰμὴ πῶς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Μεσσηνίους καὶ τοὺς Μεγαλοπολίτας ἡ δὲ μέση Ἑλλὰς διετέλει ἱεροσυλοῦσα καὶ ἀλληλομαχοῦσα, ὥστε δὲν ὑπελείποντο εἰμὴ αἱ Ἀθῆναι. Παρεκτὸς ὅμως ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι μετεῖχον τοῦ ἀνιέρου ἐκείνου ἀγῶνος, μήπως ὁ Δημοσθένης πρῶτος δὲν ὡμολόγει ὅτι αἱ Ἀθῆναι αὗται δὲν ἦσαν πλέον αἱ τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Περικλέους Ἀθῆναι; Μήπως διὰ λόγων φλογερῶν καὶ διὰ χρωμάτων ζοφερωτάτων δὲν ἐστιγμάτισε τὴν νωθρότητα, τὴν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον ἀδιαφορίαν, τὴν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας παντελῆ παραμέλησιν καὶ τὴν ἀδιάλειπτον τῶν μισθοφόρων χρῆσιν εἰς ἣν κατήντησαν οἱ συμπολῖται αὐτοῦ; Μήπως ὅσα λέγει περὶ τῶν Ἀθηνῶν ὁ ῥήτωρ δὲν προσεπικυροῦσιν ὅ,τι εἶπέ ποτε περὶ αὐτῶν ὁ Δημάδης, ὅστις, θέλων νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αἰσχρὰν ἰδιωτικὴν καὶ δημοσίαν αὐτοῦ διαγωγὴν «ἔλεγε συγγνώμης ἄξιος εἶναι, πολιτευόμενος τὰ ναυάγια τῆς πόλεως»; Μήπως

ἡ φωνὴ ἀνθρώπου ἑνὸς ἠδύνατο νὰ ἐπανορθώσῃ τὴν ὀλεθρίαν ταύτην παρακμήν; Μήπως ἡ ἐπανόρθωσις αὕτη ἦτο δυνατὴ ἐν τῷ πλημμελεῖ κοινωνικῷ ὀργανισμῷ, ὅστις ἐπεκράτει εἰς Ἀθήνας ὅπως καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας τῆς ἀρχαιότητος πολιτείας; (Κεφ. Α΄ τοῦ παρόντος Ε΄ βιβλίου) Μήπως αὐτὸς ὁ Δημοσθένης, ὁ τοσοῦτο διάφορος τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Κίμωνος, τοῦ Περικλέους, τοῦ Νικίου, τοῦ Ἀλκιβιάδου, ὁ τοσοῦτον ἐν λόγοις λαμπρός, πρὸς δὲ τὰ ἔργα ἀπρόσφορος, δὲν ἦτο ἡ πιστὴ εἰκὼν τῆς φοβερᾶς ἀλλοιώσεως, ἣ νὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου ἡ πόλις, ἧς οἱ πρωταγωνισταὶ ἄλλοτε δὲν ἀπέβαινον πρωταγωνισταὶ εἰμὴ διότι ἤξευρον νὰ ἐπιτελῶσι δι' ἔργων ὅσα διὰ λόγων συνεβούλευον;

Σελὶς ἐκ τοῦ ἀρχαιοτάτου κώδικος Σ τοῦ Δημοσθένους (Ι αἰῶνος ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

Ἀλλά, λέγουσί τινες, διότι ἡ Ἑλλάς, διότι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἀσθενεῖς, ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ κύψωσιν ἀμαχητὶ τὸν αὐχένα εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν; Καὶ ἀληθῶς ὁ Δημοσθένης ἔφερεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς μέσον τὴν ἀξίωσιν ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο βάρβαρος, ὅ ἐστι μὴ Ἕλλην, ἵνα παραστήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ οὐχὶ ὡς ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου τῆς Σπάρτης, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, ἀλλ' ὡς ξενικὴν κατάκτησιν. Τὴν ἑλληνικὴν ὅμως τοῦ Φιλίππου καταγωγὴν μαρτυροῦσιν οὐ μόνον οἱ σύγχρονοι, καὶ ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος, προσεπικυροῦσι δὲ τὰ πράγματα, διότι ἀνέκαθεν οἱ πρόγονοι τοῦ Φιλίππου ἦσαν δεκτοὶ εἰς τὰ Ὀλύμπια, ὧν δὲν μετεῖχον εἰμὴ Ἕλληνες. Ὁ Ἡρόδοτος ἐβεβαίου ὅτι οἱ Δωριεῖς, ἤτοι τὸ ἥμισυ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ἦσαν ἔθνος μακεδονικόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Ἡροδότου ἐὰν ἀμφισβητηθῇ, καὶ ἂν ἐξετάσωμεν τοὺς κατοίκους τῆς χώρας ἐκείνης ὅπως εἶχον ἐπὶ Φιλίππου, οἱ Μακεδόνες προσήγγιζον πολὺ κατά τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη πρός τινας ὑποδεεστέρας ἑλληνικὰς φυλάς, καὶ ἰδίως τὰς θεσσαλικάς, διὰ δὲ τῆς ἐνεργείας τῶν κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην πολλῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς προσπαθείας τινῶν βασιλέων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Φιλίππου αὐτοῦ, τοσοῦτο βαθμηδὸν ἐξελληνίσθησαν ὥστε τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν Μακεδονίαν ὡς βάρβαρον διότι δὲν εἶχε τὴν λεπτότητα τοῦ ἀττικοῦ ἑλληνισμοῦ, τότε δὲν ἠξεύρομεν διατί νὰ μὴ ὀνομάσωμεν βαρβάρους καὶ πλείστας τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καί τινας δὲ τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν χωρῶν, ἰδίως τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἄλλας. Καὶ ἔπειτα ἡ ταυτότης τοῦ μακεδονισμοῦ καὶ

τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀνεφάνη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν 'Ασίαν, ὅπου ὁ 'Αλέξανδρος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ τὴν ἑλληνικὴν διέδωκαν γλῶσσαν, τοὺς ἑλληνικοὺς θεσμούς, τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, τὸν ἑλληνικὸν ἐν ἑνὶ λόγῳ πολιτισμόν.

Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ Φίλιππος ἦτο Ἕλλην, ἐπιχειρήσας νὰ συνάψῃ εἰς ἓν τὸ Ἑλληνικόν, ἵνα στρατεύσῃ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὴν 'Ασίαν· ὅτι ἡ ἡγεμονία αὐτοῦ αὕτη εἶχε πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης, τῶν 'Αθηνῶν, τῶν Θηβῶν, καὶ ὅτι ὁ Δημοσθένης, καταπολεμῶν αὐτήν, κατεπολέμει τὸν μόνον τρόπον δι' οὗ τὸ ἔθνος ἠδύνατο εἰσέτι νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ πρὸς τούτοις ἀνέλαβεν ἀγῶνα προδήλως ἀκατόρθωτον.

Δὲν θέλομεν νὰ δικαιολογήσωμεν ὅλους τοὺς τρόπους τοὺς ὁποίους μετεχειρίσθη ὁ Φίλιππος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἂν καὶ οἱ τρόποι οὗτοι ὑπῆρξαν μὲν ἴσως ἐπιτηδειότεροι ἤ, ἂν θέλετε, πονηρότεροι, ὄχι ὅμως καὶ κακουργότεροι πολλῶν πράξεων τῆς σπαρτιατικῆς καὶ τῆς τῶν 'Αθηναίων ἡγεμονίας. Μήτε πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅλα ὅσα ὁ Δημοσθένης εἶπε περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δωροδοκίας ἀπείρων καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα πολιτῶν. Ὁ μέγας ἐκεῖνος ῥήτωρ περιέπεσε κατὰ τοῦτο εἰς ὑπερβολάς, εἰς τὰς ὁποίας φυσικὸν ἦτο νὰ ἐξοκείλῃ ἐν τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου καὶ τοῦ πάθους ἄνθρωπος ἀγωνιζόμενος τοσοῦτο πεισματώδη ἀγῶνα, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον σήμερον νὰ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα. Ὁ Πολύβιος, τοῦ ὁποίου ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἀμεροληψία εἰσὶν ἀναμφισβήτητοι, ἰδοὺ τίνα κρίσιν ἐπιφέρει περὶ τούτου τοῦ μέρους τῆς τοῦ Δημοσθένους διαγωγῆς. «Ἡ καὶ Δημοσθένην κατὰ πολλά τις ἂν ἐπαινέσας ἐν τούτῳ μέμψαιτο, διότι πικρότατον ὄνειδος τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν Ἑλλήνων εἰκῇ καὶ ἀκρίτως προσέρριψε· φήσας ἐν μὲν 'Αρκαδίᾳ τοὺς περὶ Κερκιδᾶν καὶ Ἱερώνυμον καὶ Εὐκαμπίδαν προδότας γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος, ὅτι Φιλίππῳ συνεμάχουν· ἐν δὲ Μεσσήνῃ τοὺς Φιλιάδου παῖδας Νέωνα καὶ Θρασύλοχον· ἐν Ἄργει δὲ τοὺς περὶ Μύρτιν καὶ Τελέδαμον καὶ Μνασίαν· παραπλησίως ἐν Θετταλίᾳ μὲν τοὺς περὶ Δάοχον καὶ Κινέαν· παρὰ δὲ Βοιωτοῖς τοὺς περὶ Θεογείτονα καὶ Τιμόλαν. Σὺν δὲ τούτοις καὶ πλείους ἑτέρους ἐξηρίθμηται, κατὰ πόλιν ὀνομάζων· καίτοι γε πάντων μὲν τῶν προειρημένων ἀνδρῶν πολὺν ἐχόντων λόγον καὶ φαινόμενον ὑπὲρ τῶν καθ' αὑτοὺς δικαίων, πλεῖστον δὲ τῶν ἐξ 'Αρκαδίας καὶ Μεσσήνης. Οὗτοι γάρ, ἐπισπασάμενοι Φίλιππον εἰς Πελοπόννησον καὶ ταπεινώσαντες Λακεδαιμονίους, πρῶτον μὲν ἐποίησαν ἀναπνεῦσαι καὶ λαβεῖν ἐλευθερίας ἔννοιαν πάντας τοὺς τὴν Πελοπόννησον κατοικοῦντας· ἔπειτα δέ, τὴν χώραν ἀνακομισάμενοι καὶ τὰς πόλεις, ἃς παρῄρηντο Λακεδαιμόνιοι κατὰ τὴν εὐκαιρίαν Μεσσηνίων, Μεγαλοπολιτῶν, Τεγεατῶν, 'Αργείων, ηὔξησαν τὰς ἑαυτῶν πατρίδας ὁμολογουμένως· ἀνθ' ὧν οὐ πολεμεῖν ὤφειλον Φιλίππῳ καὶ Μακεδόσιν ἀλλὰ πάντα κατὰ δύναμιν ἐνεργεῖν, ὅσα πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν ἀνῆκεν. Εἰ μὲν οὖν ταῦτ' ἔπραττον, ἢ φρουρὰν παρὰ Φιλίππου δεχόμενοι ταῖς πατρίσιν ἢ καταλύοντες τοὺς νόμους ἀφῃροῦντο τὴν ἐλευθερίαν καὶ παρρησίαν τῶν πολιτῶν χάριν τῆς ἰδίας πλεονεξίας ἢ δυναστείας, ἄξιοι τῆς προσηγορίας ἦσαν ταύτης. Εἰ δέ, τηροῦντες τὰ πρὸς τὰς πατρίδας δίκαια, κρίσει πραγμάτων διεφέροντο, νομίζοντες οὐ ταὐτὸ συμφέρον 'Αθηναίοις εἶναι καὶ ταῖς ἑαυτῶν πόλεσιν, οὐ δήπου διὰ τοῦτο καλεῖσθαι προδότας ἐχρῆν αὐτοὺς ὑπὸ Δημοσθένους. Ὁ δὲ πάντα μετρῶν πρὸς τὸ τῆς ἰδίας πατρίδος συμφέρον καὶ πάντας ἡγούμενος δεῖν τοὺς Ἕλληνας ἀποβλέπειν πρὸς 'Αθηναίους, εἰ δὲ μή, προδότας ἀποκαλεῖν, ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ καὶ πολὺ παραπαίειν τῆς ἀληθείας. Ὃ πεποίηκε Δημοσθένης, ἄλλως τε δὴ καὶ τῶν συμβάντων τότε τοῖς Ἕλλησιν οὐ Δημοσθένει μεμαρτυρηκότων, ὅτι καλῶς προυνοήθη τοῦ μέλλοντος, ἀλλ' Εὐκαμπίδᾳ, καὶ Ἱερωνύμῳ, καὶ Κερκιδᾷ, καὶ τοῖς Φι-

λιάδου παισίν. Ἀθηναίοις μὲν γὰρ τῆς πρὸς Φίλιππον ἀντιπαραγωγῆς τὸ τέλος ἀπέβη, τὸ πεῖραν λαβεῖν τῶν μεγίστων συμπτωμάτων, πταίσασι τῇ μάχῃ περὶ Χαιρώνειαν· εἰ δὲ μὴ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως μεγαλοψυχίαν καὶ φιλοδοξίαν, καὶ πορρωτέρω τὰ τῆς ἀτυχίας ἂν αὐτῆς προύβη διὰ τὴν Δημοσθένους πολιτείαν. Διὰ δὲ τοὺς προειρημένους ἄνδρας, κοινῇ μὲν Ἀρκάσι καὶ Μεσσηνίοις ἀπὸ Λακεδαιμονίων ἀσφάλεια καὶ ῥαστώνη παρεσκευάσθη κατ' ἰδίαν δὲ ταῖς αὐτῶν πατρίσι πολλὰ καὶ λυσιτελῆ συνεξηκολούθησεν».

Αἰσχίνης
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Πολυβίου δὲν θέλομεν βεβαίως ἐξαγάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι πάντες οἱ τότε μετὰ τοῦ Φιλίππου συμπράξαντες Ἕλληνες ἐπολιτεύθησαν οὕτως ἐξ ἀφιλοκερδοῦς ἐπιγνώσεως τῶν ἀληθῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος. Κατὰ δυστυχίαν, ἀναμφισβήτητον ραίνεται ὅτι πολλοὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐδωροδοκήθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπῆρχον καὶ ἄνδρες εἰλικρινῶς θεωροῦντες ὀλέθριον τὸν ρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμον αὶ ἐν καθαρᾷ συνειδήσει καὶ νεκα ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῶν ληθῶν τῆς Ἑλλάδος συμερόντων συνιστῶντες τὴν ήρησιν τῆς εἰρήνης. Τοιοῦτος το πρὸ πάντων ὁ Φωκίων.

) Φωκίων ἀνῆκεν εἰς τὴν τάν τῶν μετρίων πολιτῶν, υἱὸς ν δοιδυκοποιοῦ ἤτοι κατακευαστοῦ ἰγδιοκοπάνων· καὶ ἐπειδὴ ἐγεννήθη περὶ τὸ 402 π. Χ. ἔτος, ἦτο 20 ἔτη πρεβύτερος τοῦ Δημοσθένους. Πότε ἀκριβῶς ἀνεδείχθη κατὰ πρῶτον ἐπίσημος πολιτικὸς νήρ, εἶναι ἄδηλον· βέβαιον εἶναι ὅτι διέπρεψεν ἤδη ὡς ὑποστράτηγος τοῦ Χαβρίου ατὰ τὴν ἐν ἔτει 376 συγκροτηθεῖσαν περὶ Νάξον ναυμαχίαν, καὶ ὅτι, ζήσας 84 ἔτη, ξελέχθη πέντε καὶ τεσσαρακοντάκις εἰς τὸ ἐπιφανέστατον τοῦ στρατηγοῦ ἀξίωμα. Ἀνεείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἄξιος τῆς ἐπανειλημμένης ταύτης τιμῆς διὰ τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ

καὶ τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν τοῦ χαρακτῆρος ἀκεραιότητα καὶ
σωφροσύνην, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβη πολυθρύλητος ὥστε ἐπεκλήθη ὁ ἀνὴρ «Φωκίων
ὁ χρηστός». Ἐνῷ δὲ καθ' ὅλα ταῦτα τὰ προτερήματα καθυπερτέρει λαμπρῶς τοῦ
Δημοσθένους, δὲν ἦτο ἐν τούτοις ἄμοιρος καὶ τῆς περὶ τὸν λόγον τέχνης, ἐπιμεληθεὶς
τὰ περὶ αὐτὴν οὐ μόνον διὰ τῆς καλῆς ἀνατροφῆς ἣν ἔλαβεν ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πρὸς
τὸν Πλάτωνα καί τὸν Ξενοκράτην συνδιαλέξεων. Ἀλλὰ περιφρονῶν τὴν τοῦ δήμου
κολακείαν καὶ θεωρῶν ματαίας τὰς πρὸς αὐτὸν πολυλογίας ἠγωνίζετο πάντοτε νὰ
συντέμνῃ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δημηγορίαν, τοσοῦτον οὐδὲν ἧττον περὶ ταύτην εὐδοκιμῶν
ὥστε ἀπέβαινε φοβερὸς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Δημοσθένην, ὅστις βλέπων αὐτὸν ἀνιστά-
μενον ἵνα ὁμιλήσῃ συνήθιζε νὰ λέγῃ «ἡ τῶν ἐμῶν λόγων κοπὶς πάρεστι». Καὶ ἕτερος
δὲ ῥήτωρ, φίλος μάλιστα τοῦ Δημοσθένους, ὁ Πολύευκτος, ἐντιμότατα διέκρινε τὴν
ἀμοιβαίαν αὐτῶν περὶ τοὺς λόγους ἀξίαν, εἰπὼν «ὅτι ῥήτωρ μὲν ἄριστος εἴη Δημοσθέ-
νης, εἰπεῖν δὲ δεινότατος ὁ Φωκίων». Τοιοῦτος δὲ ὢν ὁ ἀνήρ, στρατηγὸς ἔξοχος καὶ
ῥήτωρ ἀξιόλογος καὶ ὁμολογουμένως ἀμέτοχος πάσης πονηρᾶς πρὸς τὸν Φίλιππον σχέ-
σεως, προΐστατο ἐν τούτοις τῆς ἀντιπάλου τοῦ Δημοσθένους μερίδος, πρεσβεύων ὅτι δὲν
συμφέρει ὁ πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμος. Ἐξ οὗ δῆλον ὅτι δὲν ἦσαν ὅλοι ἀργυρώνητο
ὅσοι κατενόουν τὴν ματαιότητα τῶν ὀνείρων τοῦ μεγάλου ῥήτορος καὶ τὸν ὄλεθρον ὃ
ἐκινδύνευε νὰ πάθῃ ἡ πόλις ἀναλαμβάνουσα τὸν κατὰ τῆς Μακεδονίας ἀγῶνα. Ὑπῆρχο
δὲ ἐν Ἀθήναις καὶ ἄνθρωποι ὑψηλότερον μετεωριζόμενοι καὶ ἀναφανδὸν πρεσβεύοντε
τὴν ἀνάγκην τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Φιλίππου, ἐπὶ τῷ σκοπ
τῆς καταλύσεως τοῦ μεγάλου βασιλέως καὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαχύσεως τοῦ ἑλληνι
σμοῦ· ἰδίως ὁ Ἰσοκράτης, ὅστις ἐπανειλημμένως ἐκήρυξε τὸ πανελλήνιον τοῦτο δόγμα
καὶ ἐξαιρέτως εἰς τὸν πρὸς Φίλιππον λόγον αὐτοῦ (¹).

Τὸ πολιτικὸν ἄρα σύστημα τοῦ Δημοσθένους οὐ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδε
χθη πλημμελὲς ἀλλὰ κατεδικάζετο καὶ ὑπὸ πολλῶν ἐκ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἀνδρῶ
χρηστοτάτων καὶ πρακτικωτάτων. Καὶ ὅμως τοσαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀμιμήτου ἐκείνου λό
γου ἀρετὴ ὥστε ὁ κόσμος δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε θαυμάζων τὴν πάλην, ἣν ἄνθρωπος εἰ
ἀνέλαβε κατὰ τῆς εἱμαρμένης καὶ τῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταφανεστέρων αὐτῆ
δογμάτων· τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μαγεία ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὰ πνεύματα ὁ πρῶτο
ἑλληνισμός, ὥστε, ὅσον μέγα καὶ ἂν ἀπέβη τὸ νέον στάδιον ὅπερ ἤνοιξεν εἰς τὸ ἔθν

(¹). Ὁ Ἰσοκράτης μετὰ ζήλου ἀσυνήθους λαλῶν ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἑλλήνων
κοινὸν κατὰ τῶν βαρβάρων πόλεμον τὴν ἐν τῷ πολεμῳ τούτῳ ἡγεμονίαν ἀξιοῖ ὑπὲρ τῆς ἰδί
αὐτοῦ πατρίδο;, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω.

Τοιαύτη ἡ ἔννοια σύμπαντος τοῦ περιφήμου «Πανηγυρικοῦ» (Πανηγ. § 27) «Καίτοι με
λούσης στρατείας ἐπὶ τοὺς βαρβάρους ἔσεσθαι, τίνας χρὴ τὴν ἡγεμονίαν ἔχειν ; Οὐ τοὺς ἐν
προτέρῳ (κατὰ τῶν βαρβάρων) πολέμῳ μάλιστα εὐδοκιμήσαντας, καὶ πολλάκις μὲν ἰδίᾳ προκ
δυνεύσαντας, ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς τῶν ἀγώνων ἀριστείων ἀξιωθέντας ; οὐ τοὺς τὴν ἑαυτῶν ἐκ
πόντας ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων σωτηρίας ;... Πάντες ἂν ὁμολογήσειαν πλείστων ἀγαθῶν τὴν πό
ἡμῶν αἰτίαν γεγενῆσθαι καὶ δικαίως ἂν αὐτοῖς τὴν ἡγεμονίαν εἶναι». Ἐν τῷ πρὸς Φίλιππον λό
παραινεῖ ἁπλῶς τούτῳ (παράγρ. 6) νὰ λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ ποιεῖν ὁμονοῆ
τοὺς Ἕλληνας ἐν τῷ κατὰ τῶν βαρβάρων κοινῷ τῶν Ἑλλήνων πολέμῳ («προθεῖναι τῆς τε
Ἑλλήνων ὁμονοίας καὶ τῆς ἐπὶ βαρβάρους στρατείας») ἐργαζόμενος ἰδίως ὑπὲρ τῆς μετ
Ἀργείων καὶ Λακεδαιμονιων καὶ Θηβαίων εἰρήνης καὶ ὁμονοίας καὶ στρέφων ἅπασαν τὴν δύ
μιν αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ βαρβάρου. Ὁ Ἰσοκράτης μάλιστα κατακρίνει καὶ σκώπτει ἐκείνους
συμβούλων τοῦ βασιλέως οἵτινες ὑπέβαλον αὐτῷ τὴν ἰδέαν τῆς ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ἀρχῆς.

ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία, πολλοί, πολλοὶ μέχρι τῆς σήμερον δὲν πείθονται ὅτι ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς ὑπῆρξε τροπολογία τις τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἐπιμένουσι θεωροῦντες τὸν ἑλληνισμόν, τὸν γνήσιον ἑλληνισμόν, ἐκπνεύσαντα εἰς τὸ ἐν Χαιρωνείᾳ πεδίον τῆς μάχης, καὶ ἐπιμένουσιν ἀνακηρύττοντες τὸν Δημοσθένην οὐ μόνον ὡς τὸν μέγιστον τῶν ῥητόρων ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν τελευταῖον τοῦ ἑλληνισμοῦ πρόμαχον (¹). Τὰ αἰσθήματα ταῦτα τὰ ἐννοοῦσι βεβαίως καὶ αἱ παροῦσαι ἑλληνικαὶ γενεαί, ἀλλ' ὡς γενεαὶ ἑλληνικαί, ὡς ἔχουσαι βαθυτάτην τὴν συνείδησιν ὅτι διὰ τοῦ ἐπελθόντος ἐξελληνισμοῦ τῆς 'Ασίας παρεσκευάσθη ὁ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐξελληνισμός, καὶ ὅτι διὰ τοῦ χριστιανικοῦ ἰδίως ἑλληνισμοῦ διεσώθη πρὸ πάντων τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο ἔθνος, τοῦ ὁποίου αἱ γενεαὶ αὗται φέρουσι τὸ αἷμα εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν, καὶ τὰς πεποιθήσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, καὶ τὰς τύχας εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀντιτάξωσιν εἰς τὰ αἰσθήματα ἐκεῖνα, ὅσον εὐγενῆ καὶ ἂν εἶναι, τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐπὶ δισχίλια ἔτη ἀνακηρυττομένην ἀλήθειαν, ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἡγεμονία δὲν ἐθανάτωσε τὸν ἑλληνισμόν, ἁπλῶς δὲ μεταπλάσασα αὐτὸν εἰς νέον ἐκάλεσε βίον (²). 'Αλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὰ πράγματα.

῾Ο πρῶτος τοῦ Δημοσθένους Φιλιππικός, ὅσον λαμπρὰ καὶ ἂν ἦτο ἡ τέχνη αὐτοῦ, ὅσον δυσκαταγώνιστα τὰ ἐπιχειρήματα, δὲν ἴσχυσε νὰ πείσῃ τοὺς 'Αθηναίους ν'ἀναλάβωσι τοὺς ἀπαραιτήτους πρὸς περιστολὴν τοῦ Φιλίππου ἀγῶνας. Μόλις μετὰ παρέλευσιν ἱκανῶν μηνῶν ἐξέπεμψαν εἰς τὴν Χερσόνησον τὸν μισθοφορικὸν ἡγεμόνα Χαρίδημον μετὰ δέκα κακῶς ὡπλισμένων τριήρων καὶ πέντε μόνον ταλάντων εἰς χρήματα· ὁποία διαφορὰ πρὸς τοὺς μεγάλους στόλους οὓς πρὸ ἑπτὰ μόλις δεκαετηρίδων ἐξέπεμπεν ἡ πόλις ἀφ' ἑνὸς εἰς Σικελίαν καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ τῆς μικρᾶς 'Ασίας παράλια ! Τῆς δὲ παρούσης αὐτῆς ἀδρανείας καὶ ἀσθενείας ἔμελλε καθ' ἑκάστην ἤδη νὰ παρέχῃ νέα δείγματα. Οἱ 'Ολύνθιοι, λαβόντες ἄλλοτε παρὰ Φιλίππου τὴν Ποτίδαιαν καὶ ἄλλας τινὰς κτήσεις, διετέλεσαν ἐφ' ἱκανὸν φίλοι αὐτοῦ καὶ σύμμαχοι· ἀλλὰ περὶ τοὺς χρόνους τούτους, θεωροῦντες ὅτι δυσκόλως θέλουσι διαφύγει τὴν τύχην ὅλων τῶν πέριξ χωρῶν, ἀπεφάσισαν νὰ προλάβωσι τὸν κίνδυνον καὶ περιῆλθον εἰς ἐχθροπραξίας πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας. 'Εὰν αἱ 'Αθῆναι ἐγκαίρως καὶ δεόντως ἤρχοντο εἰς ἐπικουρίαν τῆς πό-

(¹). Οὐχὶ τοῦ ***Ἑλληνισμοῦ*** ἀλλὰ τοῦ συστήματος τῆς ἐν πολιτείᾳ τῶν αὐτονόμων πόλεων πολιτικῆς ὑπάρξεως καὶ βίου τῆς ἀρχαίας 'Ελλάδος· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθόν. ῾Ο Δημοσθένης ἀντέστη σφόδρα εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς μακεδονικῆς ἀρχῆς καὶ εἰς τὴν εἰς τὰ τῶν ἑλλην. πόλεων ἀνάμιξιν αὐτῆς, θεωρῶν τὸ τοιοῦτο δούλωσιν τῆς 'Ελλάδος. 'Αλλ' οὔτε ὁ Φίλιππος οὔτε ὁ 'Αλέξανδρος οὔτε οἱ διάδοχοι αὐτῶν κατέλυσαν οὐδὲ ἠδύναντο νὰ καταλύσωσι τὸ σύστημα τῶν αὐτονόμων πόλεων, ὅπερ διετηρήθη μέχρι τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐπέζησε δὲ ἐν μέρει καὶ ταύτῃ ἐπὶ χρόνον ἱκανῶς μακρόν. ῎Απασα ἡ μεγάλη καὶ κραταιὰ τῶν Μακεδόνων ἀρχὴ καὶ κοσμοκρατορία ἐλαχίστην ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην εἶχεν ἐπίδρασιν πολιτικὴν ἢ ἠθικὴν ἐπὶ τὸν βίον τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν. 'Η ἐπίδρασις αὐτὴ ὑπῆρξε μεγάλη ἐπὶ τὸν ἐκτὸς τῆς 'Ελλάδος πολιτικὸν κόσμον καὶ τοῦτο οὐχὶ τοσοῦτο διὰ τῶν ὅπλων τῶν μακεδονικῶν ὅσον διὰ τῆς βοηθείᾳ τῶν μακεδονικῶν ὅπλων καὶ κατακτήσεων διαδόσεως τοῦ 'Ελληνισμοῦ ἐπὶ τὴν 'Ασίαν.

(²)· 'Ορθότερον καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἐδημιούργησε νέον ἑλληνικον βίον, νέον παγκόσμιον 'Ελληνισμὸν ἐκτὸς τῆς 'Ελλάδος, ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν 'Αφρικῇ, οὗτινος ψυχὴ καὶ πνεῦμα ἐδημιουργήθη ἐν 'Αθήναις, ἐν τῷ παγκοσμίῳ πνευματικῷ βίῳ τοῦ 'Ελληνισμοῦ, τῷ τραφέντι καὶ αὐξηθέντι ἐν τῇ πόλει ταύτῃ κατὰ τὴν περίοδον τῆς μετὰ τοὺς μηδικοὺς πολέμους μεγίστης αὐτῆς ἀκμῆς.

λεως ἐκείνης, ἴσως διέσῳζε τὴν αὐτονομίαν. 'Αλλ' εἰς μάτην ἐλάλησεν αὖθις ὁ Δημοσθένης· εἰς μάτην ἐξεφώνησε τοὺς τρεῖς λαμπροὺς ἐκείνους λόγους τοὺς ἰδίως «'Ολυνθιακοὺς» ὀνομαζομένους. Ὁ Φίλιππος ἐπεχείρησε τὴν κατατρόπωσιν τῶν 'Ολυνθίων ἐν ἔτει 350· μόλις δὲ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος καὶ τὸ 348 ἐξεπέμφθησαν ἐκ τῶν 'Αθηνῶν ναυτικαί τινες καὶ πεζικαὶ δυνάμεις, αἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν τριήρων καὶ τῶν στρατιωτῶν παντελῶς λόγου ἀνάξιαι, ἀλλ' εἴτε διότι βραδέως ἐπῆλθον εἴτε διότι ἦσαν κακῶς συγκεκροτημέναι οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσι πρὸς σωτηρίαν τῆς πόλεως, ἥτις ἐν ἀρχῇ τοῦ 347 ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ Φιλίππου, τοῦ κυριεύσαντος τότε καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς Χαλκιδικῆς πόλεις, 32 τὸν ἀριθμόν.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ κατώρθωσε τελευταῖον νὰ ἐμβάλῃ καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα Εἴδομεν ὅτι τέταρτος τῶν Φωκέων στρατηγὸς ἀνηγορεύθη ὁ Φάλαικος· κατηγορηθεὶς ὅτι ἔκλεψε πολλὰ τῶν ἱερῶν χρημάτων, ἔγινεν οὗτος ἔκπτωτος τῆς ἀρχῆς καὶ προεχειρίσθησαν ἀντ' αὐτοῦ τρεῖς στρατηγοί, ὁ Δεινοκράτης, ὁ Καλλίας καὶ ὁ Σωφάνης, οἵτινες εἰσβαλόντες ἐκ νέου εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ πολιορκήσαντες τὸν 'Ορχομενὸν καὶ τὴν Κορώνειαν ἐβίασαν τοὺς ἀμηχανήσαντας Θηβαίους νὰ ζητήσωσι τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Ὅθεν ἐπέρχεται ἤδη ὁ Φίλιππος μετὰ τῶν Θεσσαλῶν εἰς τὴν Φωκίδα, διότι, κατὰ τὴν συνήθειαν, οἱ 'Αθηναῖοι δὲν ἐφρόντισαν νὰ δράμωσιν ἐγκαίρως εἰς ἐπικουρίαν τῶν Φωκέων. Τούτων ἐστρατήγει πάλιν ὁ Φάλαικος, ἀνακληθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἀρχήν· ἀλλ' οὗτος, θεωρῶν ἑαυτὸν μὴ ἀξιόμαχον, ἀνεχώρησεν ὑπόσπονδος εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐγκαταλιπὼν τὴν πατρίδα εἰς τὴν τύχην αὐτῆς. Καὶ τότε ὁ Φίλιππος, καταλαβὼν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, συνεκάλεσεν ἀμέσως τὸ τῶν ἀμφικτυόνων συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐξέδοτο δύο σπουδαιοτάτας ἀποφάσεις. Πρῶτον ὅτι ὅλαι αἱ φωκικαὶ πόλεις, πλὴν τῶν 'Αβῶν, αἵτινες δὲν μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, θέλουσι κατασκαφῆ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῶν ὑποχρεωθῆ νὰ μετοικήσωσιν εἰς κώμας μὴ ἐχούσας πλείονας τῶν πεντήκοντα οἰκιῶν, καί, ἐργαζόμενοι τὴν χώραν, θέλουσι φέρει κατ' ἐνιαυτὸν τῷ θεῷ φόρον τάλαντα ἑξήκοντα, μέχρις οὗ ἐκτίσωσιν ἅπαν τὸ ποσὸν τῶν ληστευθέντων χρημάτων· οἱ δὲ φυγάδες θέλουσι θεωρηθῆ ἁπανταχοῦ ὡς ἐναγεῖς. Δεύτερον ὅτι αἱ δύο ψῆφοι τὰς ὁποίας οἱ Φωκεῖς εἶχον ἐν τῷ συνεδρίῳ ἀποδίδονται εἰς τὸν Φίλιππον καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, οἵτινες θέλουσι τοῦ λοιποῦ ἡγεῖσθαι καὶ τῶν Πυθίων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν.

Τοιουτοτρόπως ἐν ἔτει 346 ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἐτιμώρησε μὲν τὴν ἱεροσυλίαν τῶν Φωκέων ἐγένετο δὲ κύριος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Αὐτοὶ οἱ 'Αθηναῖοι ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ δεχθῶσι τὰ γενόμενα· ὁ δὲ Φίλιππος, μηδ' εἰς ταῦτα ἀρκούμενος, δὲν ἔπαυσεν ἐπιδιώκων τὴν ὁλοσχερῆ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος ἐκτέλεσιν. Καὶ ἐξαπλῶν τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ βραχίονας πρὸς μεσημβρίαν ἅμα καὶ πρὸς βορρᾶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐνισχύετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, προστατεύσας ἐν ἔτει 344 τοὺς Μεσσηνίους, τοὺς 'Αρκάδας καὶ τοὺς 'Αργείους κατὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἐπιθέσεων τῶν Σπαρτιατῶν, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Θρᾴκης, ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 341 τὴν πολιορκίαν τῆς Περίνθου καὶ τοῦ Βυζαντίου. Οἱ 'Αθηναῖοι ἀπεφάσισαν πάλιν νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν τῶν δύο τούτων πιεζομένων πόλεων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ συνεμάχησαν ἐπὶ τούτῳ καὶ οἱ Χῖοι, καὶ οἱ Κῷοι, καὶ οἱ Ῥόδιοι. 'Αλλ' ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ πράττωσι μηδὲν ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ προσηκόντως· διότι ἀπέστειλαν εἰς τοὺς συμμάχους τὸν Χάρητα στρατηγόν, ὅστις ἦτο ἀπὸ

τῶν προτέρων ἐκστρατειῶν τοσοῦτον ἐπὶ κακοηθείᾳ διαβεβοημένος ὥστε δὲν ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τῶν πόλεων καὶ ἐπλανᾶτο τῇδε κἀκεῖσε καταφρονούμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων· ὁ δὲ δῆμος μετενόει ἤδη διότι ἔπεμψε βοήθειαν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Πέρινθον καὶ τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν τύχην αὐτῶν, ὅτε παρελθὼν εἰς μέσον ὁ Φωκίων ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἀτιμίας ταύτης. Ὁ Φωκίων ἀπέτρεπε μέν, ὡς προείπομεν, συνήθως τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ πολέμου οὐδέποτε ὅμως ἠρνήθη νὰ προκινδυνεύσῃ τῆς πόλεως, ἅπαξ τοῦ πολέμου ψηφισθέντος, ὁμοιάζων κατὰ τοῦτο,ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα, τὸν καλὸν κἀγαθὸν Νικίαν· ὅθεν ἀναστὰς ἤδη εἶπεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὀργίζωνται κατὰ τῶν ἀπιστούντων συμμάχων, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἀπιστουμένων στρατηγῶν· «διότι οὗτοι κατήντησαν ὑμᾶς μισητοὺς καὶ εἰς αὐτοὺς ἐκείνους οἵτινες δὲν δύνανται νὰ σωθῶσιν ἄνευ ὑμῶν». Καὶ ὁ δῆμος μεταπεισθεὶς ὑπὸ τῶν λόγων τούτων ἐξαπέστειλεν αὐτὸν τὸν Φωκίωνα εἰς βοήθειαν τῶν Βυζαντίων, ὅστις γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τούτων ἠνάγκασε τὸν Φίλιππον νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῆς Περίνθου. Ἐπειδὴ δὲ παρεκτὸς τῶν Ροδίων, τῶν Κῴων καὶ τῶν Χίων συνέδραμεν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὁ τῆς Περσίας βασιλεύς, ὁ Φίλιππος ἐνόμισε φρόνιμον νὰ παραιτήσῃ ἐπί τινα χρόνον τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ καὶ συνωμολόγησε τῷ 339 πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας εἰρήνην, εἰδὼς κάλλιστα ὅτι, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Ἑλλάδι, μετ' οὐ πολὺ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀφορμὴν ἐπιτηδειοτέραν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ.

Συνεργὸν πρόθυμον εἰς τοῦτο παρέσχε τῳόντι μετ' ὀλίγον ἑαυτὸν ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης, ὅστις, ἐνθυμηθεὶς αἴφνης ὅτι οἱ Λοκροὶ τῆς Ἀμφίσσης ἐγεώργησαν ἱεράν τινα γῆν τῶν Δελφῶν, προεκάλεσε τὴν ἕνεκα τούτου καταδίκην αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινε πολλὴ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως βραδύτης, ἀναλαμβάνει αὐτήν, κατ' ἐντολὴν τῶν ἀμφικτυόνων, ὁ Φίλιππος· καὶ ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ 30,000 πεζῶν καὶ 2.000 ἱππέων. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ περὶ τὰς πολεμικὰς κινήσεις ταχύτης τοῦ ἀνδρὸς ὥστε εἶχεν ἤδη κυριεύσει τὴν Ἄμφισσαν καὶ καταλάβει τὴν ἐν Φωκίδι Ἐλάτειαν, ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Δημοσθένους, ἐπεχείρησαν νὰ συγκροτήσωσι κοινὴν συμμαχίαν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς μάτην ὁ Φωκίων ἐπροσπάθησε παντὶ σθένει ν' ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἀγῶνος τούτου (¹)· οἱ Ἀθηναῖοι ἡτοιμάσθησαν τάχιστα πρὸς πόλεμον, ὁ δὲ Δημοσθένης, δραμὼν αὐτὸς εἰς Θήβας, ἔπεισε καὶ ταύτην τὴν πόλιν νὰ συμπράξῃ. Εἰς τὰς δύο ταύτας πολιτείας προσετέθησαν ἄλλαι τινὲς μικρότεραι, ἀθροισθείσης δὲ τῆς ὅλης δυνάμεως, ἀντιπαρετάχθησαν οἱ δύο στρατοὶ εἰς Χαιρώνειαν τῆς Βοιωτίας τῇ 3 Αὐγούστου 338. Οἱ περὶ τοὺς Ἀθηναίους ἦσαν πλειότεροι τῶν περὶ τὸν Φίλιππον· ἀλλ' ὁ μακεδονικὸς στρατὸς εἶχε λάβει τοσαύτην ὑπεροχὴν διὰ τὴν ἐξαίρετον τακτικὴν τοῦ Φιλίππου τέχνην καὶ τὰς ἀδιαλείπους αὐτοῦ στρατείας ὥστε οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες, καίπερ γενναίως ἀγωνι-

(¹) Διὰ τῆς συνεπῆς καὶ σώφρονος αὐτοῦ πολιτείας ἐν ὀλιγίσταις λέξεσιν ἐκφραζομένης «ἢ τοῖς ὅπλοις κρατεῖν ἢ τοῖς κρατοῦσι φίλους εἶναι». Πάντως ὑπερβολικὴ ἡ τοῦ Γρῶτε γνώμη περὶ Δημοσθένους ὡς πανελληνίου ἀνδρὸς κατ' ἔννοιαν ὑψίστην, ὑπερτέρου τοῦ Περικλέους, διεξάγοντος τὸν κατὰ τοῦ Φιλίππου πόλεμον ὡς «κατὰ νέου Ξέρξου». Τοιαύτη πανελλήνιος ἰδιότης τοῦ ἀνδρὸς πρέπει νὰ συγκερασθῇ, ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτοῦ «συμφέρει τῇ πόλει (ταῖς Ἀθήναις) καὶ Λακεδαιμονίοις ἀσθενεῖς εἶναι τοὺς Θηβαίους τούτους» καὶ «συμφέρει τῇ πόλει μήτε Θηβαίους μήτε Λακεδαιμονίους ἰσχύειν, ἀλλὰ τοῖς μὲν (Θηβαίοις) Φωκέας ἀντιπάλους εἶναι τοῖς δὲ Λακεδαιμονίοις ἄλλους», ἀλλ' εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο γνήσιος μὲν Ἀθηναῖος καὶ Παναθήναιος ἐν Ἑλλάδι, Πανελλήνιος δὲ ἀπέναντι τῆς μακεδονικῆς ἐπικρατήσεως, μὴ προβαίνων μέχρι Πανελληνισμοῦ μετὰ Μακεδόνων ἡνωμένων ἀπέναντι τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὅν, ὥσπερ οἱ Θηβαῖοι, ἐθεώρει φυσικὸν σύμμαχον τῶν αὐτονόμων ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἀπέναντι τῆς λακεδαιμονικῆς ἐπικρατήσεως.

σθέντες, ἡττήθησαν ὑπ' ἐλαττόνων. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ ἱερὸς τῶν Θηβαίων λόχος στοιχηδόν, ὅπως ὄρθιος ὢν ἠγωνίσθη, μηδενὸς τῶν τριακοσίων ἐκείνων μηδ' ὁπωσοῦν ὑποχωρήσαντος. Κύριος τῆς νίκης αἴτιος ἐγένετο ὁ τοῦ Φιλίππου υἱὸς Ἀλέξανδος, ὅστις κατατροπώσας τοὺς Θηβαίους κατὰ τῶν ὁποίων παρετάχθη ἐβίασεν οὕτω καὶ τοὺς κατ' ἀρχὰς πλεονεκτήσαντας στρατηγοὺς τῶν Ἀθηναίων Χάρητα καὶ Λυσικλέα νὰ τραπῶσι μετὰ τῶν ἄλλων εἰς φυγήν· εἷς δὲ τῶν οὕτως ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης διασωθέντων ἦτο καὶ ὁ Δημοσθένης.

Διὰ τῆς μεγάλης ταύτης ἐν Χαιρωνείᾳ νίκης ὁ Φίλιππος κατέστη κύριος ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος· καὶ τὰς μὲν Θήβας, αἵτινες, πρότερον σύμμαχοι αὐτοῦ διατελέσασαι, ἔστρεψαν αἴφνης τὰ ὅπλα κατ' αὐτοῦ, ἐτιμώρησεν αὐστηρῶς, θανατώσας μὲν ἢ ἐξορίσας τοὺς πρωταιτίους τοῦ τοιούτου πολιτεύματος, διοργανώσας δὲ κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως καὶ ἐμβαλὼν ἰδίαν φρουρὰν εἰς τὴν Καδμείαν. Πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὅμως συνωμολόγησεν εἰρήνην ἐπιεικῆ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὗτοι δὲν ἐδίστασαν ἤδη πρὸς τοῖς ἄλλοις ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος (¹). Ἐν γένει δὲ ὁ Φίλιππος προσηνέχθη πρᾴως πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀπολύσας ἄνευ λύτρων τοὺς ἐν Χαιρωνείᾳ αἰχμαλώτους καὶ ἐπιτρέψας τὴν αὐτονομίαν τῶν πόλεων αἵτινες ἅπασαι ἐφάνησαν πρόθυμοι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ (²). Ἐν Πελοποννήσῳ μόνη ἡ Σπάρτη δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποταχθῇ· καὶ ἐνέβαλε μὲν ὁ Φίλιππος μέχρι τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐταπείνωσεν αὖθις πολυειδῶς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀλλὰ δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἐντελῆ αὐτῶν χείρωσιν, σπεύδων πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλεύματος. Τῷόντι ὁ Φίλιππος δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν κατὰ πόλεις γενομένην ἀναγνώρισιν τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ· ἤθελε νὰ κυρώσῃ αὐτὴν καὶ διὰ πανηγυρικῆς ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους πράξεως. Ὅθεν συνεκάλεσε κοινὴν τῶν Ἑλλήνων σύνοδον εἰς Κόρινθον· καὶ παραστὰς ἐνταῦθα καὶ κηρύξας ὅτι μελετᾷ νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἵνα ἐλευθερώσῃ μὲν τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφοὺς ἐκδικήσῃ δὲ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ξέρξου, ἀνηγορεύθη ἐπὶ τούτῳ παμψηφεὶ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος. Μία μόνη ψῆφος ἔλειπεν ἀπὸ τῆς πράξεως ταύτης, ἡ ψῆφος τῆς πεισματώδους Σπάρτης· ἀλλ' ἡ πόλις αὕτη εἶχε καταντήσει τοσοῦτο σμικρὰ καὶ ἀσθενὴς ὥστε ὁ Φίλιππος ἠδυνήθη ἀκινδύνως νὰ περιφρονήσῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν αὐτῆς. Καὶ οὕτως ἐκυρώθη ἡ ἕνωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν, δι' ἧς ἔμελλε νὰ πράξῃ τὰ θαυμαστότατα τῶν μεγαλουργημάτων.

Ὁ ἐν Χαιρωνείᾳ στηθεὶς ὑπὸ τῶν Θηβαίων λέων

(¹). Οὐχὶ *ἡγεμόνα* τῆς Ἑλλάδος *ἀλλὰ στρατηγὸν αὐτοκράτορα* τῶν Ἑλλήνων εἴτε στρατιωτικὸν ἡγεμόνα ἐν τῷ κατὰ τῶν βαρβάρων πολέμῳ.

(².) Τὴν ἀρχιστρατηγίαν αὐτοῦ ἐν τῷ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμῳ, ἐμμέσως δὲ καὶ λεληθότως τὸ πολιτικὸν κῦρος αὐτοῦ· οὐχὶ ἡγεμονίαν πολιτικὴν ἐπίσημον.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ[1]

ΤΟΥ

ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΑΙ ΜΑΛΛΟΝ ΑΞΙΟΛΟΓΟΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΔΟΞΑΣΙΑΙ

ΠΕΡΙ

ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Τὸ παράρτημα τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ οὐσιῶδες μέρος καὶ κεφάλαιον τῆς ἐν τῷ α΄ τόμῳ διαλαμβανομένης ἱστορίας. Ἀλλ' ὁ ἀοίδιμος συγγραφεύς, καταληφθεὶς ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὰ αὐτῷ γνωστὰ γενόμενα τότε εὑρήματα τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἐρευνῶν, προέβη ἐξ ὑπογυίου εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ παραρτήματος, ὅπερ νῦν ἄθικτον (ἕνεκα τοῦ πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ σεβασμοῦ) παραθέτομεν ἐνταῦθα διασαφοῦντες μόνον ἐν ὑπομειώσεσιν ἔνια τῶν γραφομένων.

Π. Κ.

Ὁ Ὀδυσσεύς παραδίδων εἰς τὸν Νεοπτόλεμον τὰ ὅπλα τοῦ πατρὸς του Ἀχιλλέως.
(Ἐξ ἀγγείου τοῦ Καλλιτέχνου Δούριος, 490 π. Χ.

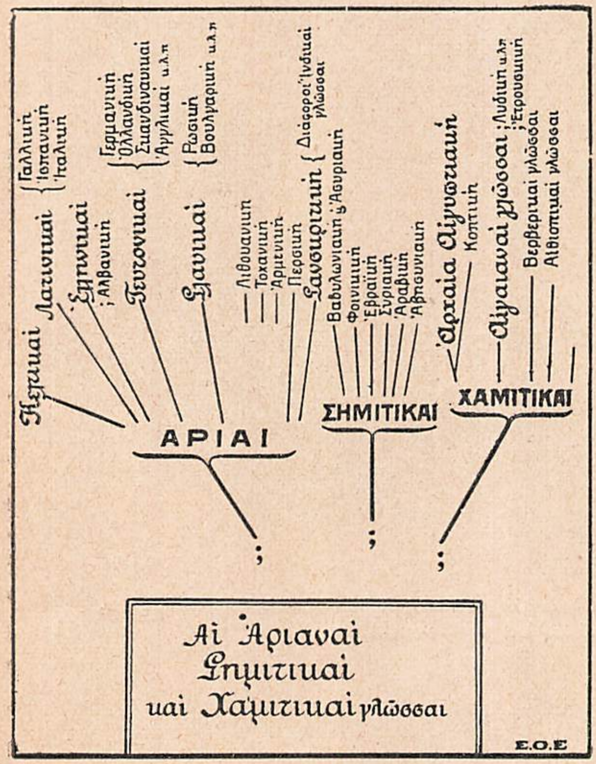
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. ΕΠΟΙΚΟΙ ΕΞ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Ἐν μέσῃ Ἀσίᾳ, ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ, ᾤκουν ποτὲ αἱ ἄρισται τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φυλαί, αἵτινες, ἐξορμήσασαι ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων τούτων ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου.

Αἱ φυλαὶ αὗται εἶχον μὲν τὰς αὐτὰς θεμελιώδεις θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰς αὐτὰς παραδόσεις ἀλλ' ὡμίλουν δύο γλώσσας διαφόρους κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ὀργάνωσιν. Τὰ δὲ μετὰ τὴν μετοικεσίαν παραχθέντα πολυάριθμα ἰδιώματα ἀνάγουσιν ἅπαντα ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν τὴν ἀρχὴν ἢ εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην τῶν δύο πρωτοπλάστων γλωσσῶν. Ἐντεῦθεν τὰ παντοῖα ἔθνη τὰ λαλήσαντα τὰ διάφορα ταῦτα ἰδιώματα διεκρίθησαν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, εἰς δύο κεφαλαιώδεις φυλάς· τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους. Οἱ Σημῖται ὠνομάσθησαν οὕτως ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ Γραφῇ Σήμ, λογισθέντος κατὰ

συνθήκην ἀρχηγέτου αὐτῶν. Τῶν δὲ Ἀρίων τὸ ὄνομα ἔχει ἱστορικωτέρας ρίζας. Καθ' Ἡρόδοτον, εἷς τῶν κυριωτάτων αὐτῶν κλάδων, οἱ Μῆδοι, ἐκαλοῦντο ὑπὸ πάντων ἔκπαλαι Ἄριοι, καὶ ἓν τῶν Βακτρίων ἐθνῶν, αὐτὸ τοῦτο τῶν Ἀρίων ἔφερε τὸ ὄνομα. Αὕτη δὲ ἡ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας μαρτυρία συνᾴδει τῇ προσηγορίᾳ Airyanem-Vâedjô, ἤτοι κατοικία τῶν Ἀρίων, ἣν αὐτοὶ οἱ Μῆδοι ἀπέδιδον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκήσεις, καὶ πρὸς τὸ ἕτερον ὄνομα Aryavarta, συνεντευκτήριον τῶν Ἀρίων, δι' οὗ οἱ Ἰνδοὶ ἐδήλουν τὴν ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσαν Ἰνδικήν (¹). Τὰ σημιτικὰ ἰδιώματα, πρὸ καιροῦ ὄντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωστά, συνεπληρώθησαν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἱερογλυφικῆς καὶ τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, ὥστε νῦν ὑπάρχει ἀποδεδειγμένη ἡ οἰκειότης τῶν Χαλδαίων, τῶν Σύρων, τῶν Ἀράβων, τῶν Φοινίκων, τῶν Ἑβραίων, τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Αἰθιόπων, ὧν αἱ γλῶσσαι φαίνονται χυθεῖσαι εἰς τὴν αὐτὴν μήτραν. Ἡ δὲ συγγένεια τῶν ἰδιωμάτων τῶν Ἀρίων δὲν ἀπεκαλύφθη εἰμὴ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε ἐγνώσθη κατὰ πρῶτον ἡ ἀρχαία τῆς Ἰνδικῆς γλῶσσα, ἡ σανσκριτική. Ἔκτοτε, διὰ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ἐβεβαιώθη ὅτι αἱ γλῶσσαι τῶν Βραχμάνων, τῶν Περσῶν, τῶν Ἑλλήνων, τῶν Λατίνων, τῶν Κελτῶν, τῶν Τευτόνων καὶ τῶν Σλαύων εἶναι γλῶσσαι ἀδελφαί, αἵτινες, καίτοι ἀπ' αἰῶνος διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς γῆς, σῴζουσι τὰ αὐτὰ ριζικὰ γράμματα καί, εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, τὴν αὐτὴν γραμματικήν.

Αἱ Ἀριαναί, Σημιτικαὶ καὶ Χαμιτικαὶ γλῶσσαι

Αἱ φυλαὶ λοιπὸν αὗται, Σημῖται καὶ Ἄριοι, ἀπὸ ἑνὸς σημείου ὁρμώμεναι, ἐτράπησαν πρὸς δυσμάς· πρῶτοι οἱ Σημῖται, οἱ πρὸ τῶν Ἀρίων πολιτισθέντες, καὶ μετὰ τούτους οἱ πρὸς δυσμὰς χωρήσαντες Ἄριοι, διότι τελευταῖοι Ἀρίων ἀποδημήσαντες λογίζονται οἱ πρὸς μεσημβρίαν τραπέντες Ἰράνιοι καὶ Ἰνδοί. Ἀλλὰ πῶς, ἐνῷ εἶχον τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, παραδόσεις καὶ οἰκήσεις, δύο ἑτερονόμους ἐλάλησαν γλώσ-

(¹) Θέλει νὰ εἴπῃ ὁ συγγραφεὺς περὶ τῆς πάλαι ποτὲ ἐν τῇ μέσῃ Ἀσίᾳ τὸ πρῶτον ἐμφανίσεως καὶ αὐτόθι οἰκήσεως τῶν δημιουργῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας σημιτικῶν καὶ ἀρίων λαῶν. Ἀλλ' αἱ θεωρίαι αὗται εἶναι σήμερον θεωρίαι ἀπηρχαιωμέναι· ἡ μέση Ἀσία, τὸ ὀροπέδιον Παμὶρ (ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς) δὲν θεωρεῖται νῦν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἔχον σημασίαν καὶ σπουδαιότητα ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

σας, πότε ἤρξατο ἡ μετοικεσία αὐτῶν, διὰ τίνων διῆλθε περιπετειῶν, διατί οἱ Σημῖται οὐδόλως πανδημεὶ ἐν Εὐρώπῃ κατεστάθησαν, οὐδ' οἱ Ἄριοι ἐν Ἀφρικῇ, περὶ πάντων τούτων οὐδὲν γνωρίζομεν. Μετὰ παρέλευσιν αἰώνων μὴ δυναμένων νὰ ἀριθμηθῶσιν αἱ δύο φυλαὶ ἀναφαίνονται κατέχουσαι νέας χώρας, διῃρημέναι εἰς πολλὰ καὶ πολυώνυμα ἔθνη, λαλοῦσαι ποικιλώτατα ἰδιώματα καὶ ἀγωνιζόμεναι ἀπὸ κοινοῦ, κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τρόπους, τὸν ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως ἀγῶνα. Τότε δὲ κατὰ πρῶτον εὑρίσκομεν ἐγκαθιδρυμένας εἰς τὴν βορειοδυτικὴν μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Εὐρώπης χερσόνησον ιαὶ εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς αὐτῆς κειμένην Ἰταλικήν, τὰς φυλὰς αἵτινες ἀπετέλεσαν τὸν ἑλληνολατινικὸν κλάδον τῶν Ἀρίων.

Οἱ Κελτοί, οἱ Τεύτονες καὶ οἱ Σλαῦοι ἐπελθόντες εἰς τὰς ἀρκτικάς, μέσας καὶ δυτικωτέρας τῆς Εὐρώπης χώρας, εὗρον αὐτὰς προκατεχομένας ὑπὸ Τουρανίων, ὧν ἀρχικὴ κοιτὶς ὑπῆρξε, κατά τινα παράδοσιν, μία τῶν κοιλάδων τοῦ ὄρους Ἀλτάϊ. Ἡ τουρανικὴ φυλὴ εἶναι κρᾶμα τῆς λευκῆς καὶ τῆς κιτρίνης φυλῆς, ἐπ' ἄπειρον τροπολογούμενον μέχρι τοῦ τελειοτάτου τύπου τοῦ Εὐρωπαίου καὶ τοῦ τελειοτάτου τύπου τῶν Σινῶν. Τὰ δὲ ἰδιώματα ὅσα λαλοῦσι τὰ διάφορα τῆς φυλῆς ταύτης ἔθνη ἔχουσι μὲν πρὸς ἄλληλα συγγένειαν ὅλως δὲ διαφέρουσι τῶν ἰδιωμάτων τῶν Ἀρίων καὶ τῶν Σημιτῶν. Τῶν παναρχαίων Τουρανίων λείψανα σῴζονται μέχρι τῆς σήμερον ἐν Εὐρώπῃ (1) οἱ Λάπωνες, οἱ Φίννοι καὶ οἱ Βάσκοι. Ὡσαύτως οἱ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν κατασταθέντες Ἄριοι εὗρον αὐτόθι οἰκοῦντα τουρανικὰ καὶ σημιτικὰ ἔθνη (2). Ἀλλ' ἴχνη τοιούτων ἐθνῶν γλωσσικὰ ἢ ἄλλα δὲν ἐπιστώθησαν ἔτι ἀποχρώντως οὔτε ἐν Ἰταλίᾳ οὔτε ἐν Ἑλλάδι· οἱ Ἄριοι λοιπὸν ἐγένοντο, ἂν ὄχι οἱ πρῶτοι ἀπολύτως, τοὐλάχιστον οἱ πρῶτοι ἀμφοτέρων τῶν χερσονήσων κάτοικοι, ὧν εἶναι γνωστὴ ἡ καταγωγή.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι ὡς ἐκ τῆς γλώσσης ἣν ἐλάλουν τὰ ἔθνη ὅσα κατῴκουν πρὸς μεσημβρίαν τῶν Κεραυνίων ὀρέων καὶ τοῦ Ὀλύμπου εἷλκον ἀναμφισβητήτως τὸ γένος ἐξ Ἀρίων. Ἀν δὲ τῆς λαλιᾶς τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὰς πρὸς βορρᾶν τῶν ὀρέων ἐκείνων χώρας δὲν περιεσώθησαν λείψανα ἱκανά, ἕτερα γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ ἔθνη ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς τοὺς Ἀρίους. Αἱ παλαιόταται ἀφορμαὶ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ μουσικῆς ἀδιαλείπτως καὶ ἀναποσπάστως μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν Θρακῶν συνδέονται. Θηβαῖοι, Κορίνθιοι, Ἀργεῖοι, πολλὴν ἀναφέρονται ἔχοντες ἀνέκαθεν οἰκειότητα πρὸς Ἰλλυριούς τε καὶ Μακεδόνας. Ὁ Κάδμος Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς Ἐγχέλεας παραγίνεται καὶ βασιλεύει Ἰλλυριῶν καὶ παῖς αὐτῷ Ἰλλύριος γίνεται. Καὶ βραδύτερον ἐπὶ Λαοδάμαντος τοῦ Ἐτεοκλέους οἱ Καδμεῖοι ἐξαναστάντες ὑπ' Ἀργείων

(1) Ὅτι ἡ Εὐρώπη πᾶσα ᾠκεῖτο ὑπὸ τουρανικῶν λαῶν πρὶν καταληφθῇ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ἀρίων εἶναι ὑπόθεσις λίαν παράτολμος καὶ οὐχὶ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν πορισμάτων ἀσφαλῶν στηριζομένη. Κατ' ἀσφαλῆ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης, τουρανικοί, ἀκριβέστερον δὲ οὐραλαλταϊκοὶ λαοὶ ᾤκουν ἐν τῇ νῦν εὐρωπαϊκῇ Ρωσίᾳ (ὅπου καὶ νῦν οἰκοῦσιν ἱκαναὶ φυλαὶ τοιαύτης καταγωγῆς), ἐν μέρει δὲ καὶ ἐν Σκανδυναυίᾳ, ἀφ' ἧς κατὰ μικρὸν σχεδὸν ἐξέλιπον.

(2) Καὶ ταῦτα εἶναι λίαν ἐπισφαλῆ. Μόνον ἐν τῷ ἀρμενικῷ ὀροπεδίῳ καὶ ἐν ταῖς κοιλάσι τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου φαίνονται σαφῆ ἴχνη τουρανικῶν λαων. Σημιτικὰ δὲ ἔθνη ἐν μ. Ἀσίᾳ δὲν ὑπῆρχον. Τὰ λεγόμενα περὶ σημιτικῆς καταγωγῆς λαῶν τινων μικρασιανῶν (ἰδίως Λυδῶν, Καρῶν, Μυσῶν) ἐλέγχονται πάντη πάντως πλημμελῆ. Μόνον ἐπιδράσεώς τινος σημιτικῆς διὰ τῶν Φοινίκων τελεσθείσης εἰς τὰς δυτικὰς καὶ τὰς νοτίας παραλίας χερσονήσων καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον φαίνονται ἴχνη ἐνιαχοῦ.

ἐτράπησαν ὡσαύτως εἰς τοὺς Ἐγχέλεας. Παρομοίως, οἱ τρεῖς Τημενίδαι, οἱ ἐξ Ἄργους φυγόντες, ἀπῆλθον κατ' ἀρχὰς εἰς Ἰλλυριούς· ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν εἰς Μακεδονίαν, ὅπου ἵδρυσαν τὸν βασίλειον ἐκεῖνον οἶκον τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλὰς πᾶσα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνον ἀνεκήρυττεν ἐν Ὀλυμπίᾳ γνήσιον ἑλληνικόν ([1]). Καὶ οἱ Λυγκησταὶ δὲ ὑπ' Ἀρραβαίῳ ἐγένοντο, τοῦ Βακχιαδῶν γένους ὄντι κατὰ τὸν Στράβωνα. Ἀλλὰ τὸ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτον, ἡ φυλὴ ἥτις, μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ἀπετέλεσε τὸ ἥμισυ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, ἡ δωρικὴ φυλή, καλεῖται ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἔθνος μακεδονικόν. Πλὴν τούτου τὰ πρὸς δυσμάς τε καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου ἔθνη ἦσαν τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα, ἡ δὲ τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀρχέγονος πρὸς τοὺς Ἀρίους συγγένεια εἶναι ἀποδεδειγμένη ἔκ τε τῆς γλώσσης καὶ ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων μνημείων τοῦ βίου αὐτῶν. Ἐπὶ πᾶσι τὴν οἰκειότητα τῶν φυλῶν ὅσαι ᾤκουν πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς μεσημβρίαν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου μαρτυρεῖ ἡ εὐκολία μεθ' ἧς αἱ πρῶται ἐξελληνίζοντο ἅμα ἐρχόμεναι εἰς συνεχῆ τινα πρὸς τοὺς νοτιωτέρους συνάφειαν.

Τὰ ἔθνη ὅσα ᾤκουν εἰς τὰς ἀπὸ Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὀρέων μέχρι Ταινάρου χώρας καὶ εἰς τὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν κειμένας νήσους ἐκλήθησαν τοῦ καιροῦ προϊόντος Ἕλληνες. Εἰς δὲ τὰ ἀρχαιότατα περισωθέντα μνημεῖα τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἤτοι τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν, ὀνομάζονται, περὶ τὸ χιλιοστὸν πρὸ Χριστοῦ, Ἀργεῖοι, Δαναοὶ (2), Ἀχαιοί, καὶ τὰ δύο τελευταῖα ταῦτα ὀνόματα φέρουσιν, ὡς φαίνεται, ἐπὶ αἰγυπτισκῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα ἀνατρέχουσιν εἰς χρόνους πολὺ παλαιοτέρους. Ὑπάρχουσιν ὅμως δύο ἕτεραι προσηγορίαι, *Γραικοὶ* ([3]) καὶ Πελασγοί, ἐξ ὧν τῆς μὲν πρώτης

([1]) Ἀκριβέστερον ἡ Ἡροδότειος παράδοσις ἔχει ὧδε: καθ' Ἡρόδοτον τὸ φῦλον ἢ ἔθνος τὸ ἑλληνικόν, τὸ ἰδιαιτέρως δηλονότι ὡς φυλὴ καὶ ὡς ἔθνος (ἔθνος κατὰ τὴν παρ' Ἕλλησι σημασίαν τοῦ ὀνόματος τὴν μὴ ἀπομακρυνομένην ἀπὸ τῆς σημασίας τῆς φυλῆς) *ἑλληνικὸν* καλούμενον καὶ τοπικῶς περιωρισμένον καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸ *πελασγικὸν* ἢ *ἰωνικόν*, ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ περὶ τὴν Πίνδον καὶ τὸν Ὄλυμπον οἰκήσει ἐκαλεῖτο *μακεδνόν*· ἔπειτα ἐν Πελοποννήσῳ ὠνομάσθη δωρικόν. Ἡ λέξις ***Μακεδνός***, ὅπερ ὡς προσηγορικὸν ὄνομα σημαίνει ἐκτεταμένος, ἐπιμήκης, ἐκτενής, μετέστη εἰς ὄνομα φυλῆς «πολυπλανήτου», ὡς λέγει περὶ αὐτῆς ὁ Ἡρόδοτος (Α'. 56), ἀκριβῶς διὰ τὰς πολλὰς αὐτοῦ περιπλανήσεις ἀπὸ Πίνδου καὶ Ὀλύμπου μέχρι Ταϋγέτου. Ἀλλ' ὅπως ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τὴν κυριολεκτικὴν προσηγορικὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος καὶ τὴν τούτου εἰς ὄνομα φυλετικὸν μετάστασιν ἀναντίρρητον εἶναι ὅτι τὸ ***Μακεδνὸς*** εἶναι ὄνομα φυλετικόν, εἶναι αὐτὸ τὸ Μακεδών, εἰ καὶ παρ' Ἡροδότῳ (Η'. 48) Μακεδνὸν ἀναφέρεται καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὡς ἰδιαιτέρα φυλή, οὐχὶ ἐν τῷ δωρικῷ περιλαμβανομένη. Ἐκ τῆς ταυτότητος δὲ τῶν ὀνομάτων Μακεδνός, Μακεδών, νοεῖται ὅτι οἱ Μακεδόνες ἦσαν ἀρχῆθεν ἀποδασμὸς (μοῖρα) τῶν πρώτων Ἑλλήνων τῶν εἶτα Δωριέων κληθέντων ἐν Δωρίδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, πάντως δὲ καὶ ἐντεῦθεν γίνεται κατάδηλος ἡ ἀκραιφνὴς ἑλληνικὴ καταγωγὴ τῶν κυρίως καὶ γνησίως Μακεδόνων (καὶ «γνασίων Μακεδνῶν» καλουμένων τῶν ἀποτελεσάντων τὸν πυρῆνα τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ κράτους τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων).

([2]) Τὰ περὶ τῆς ταυτότητος τῶν ***Δαναῶν*** καὶ ***Ἀχαιῶν*** πρὸς τοὺς ***Δανάουνα*** καὶ ***Ἀκαϊουβὰς*** τῶν αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν εἶναι λίαν ἐπισφαλῆ καὶ ἀστήρικτα οὐδ' ὡς ἔγγιστα θεωρούμενα ἀσφαλεῖς βάσεις ἱστορικῶν εἰκασιῶν.

([3]) Τὰ κατὰ τὴν πρώτην καὶ κυρίαν σημασίαν τοῦ ***Γραικὸς*** δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστά. Τὸ ὄνομα ἐθεωρήθη συγγενὲς πρὸς τὸ ***γέρων***, ***γεραιός***, ***γραῦς***· τοῦτο δὲ φαίνεται μαρτυρούμενον ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου παρὰ ποιηταῖς ἐν χρήσει λατινικοῦ τύπου—(Graius, Graji = Grecus). Κατὰ ταῦτα ***Γραικὸς*** ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ ***γέρων***, ***πρεσβύτης***, σεβάσμιος· οὕτω δὲ ἐκαλοῦντο πιθανῶς ἐν ἀρχῇ οἱ ***ὑποφῆται*** = ἱερεῖς χρησμῳδοὶ τοῦ ἐν Δωδώνῃ λατρευομένου Διός, ὅπως ***Πελειάδες αἱ***

οὐδὲν ἴχνος ὑποφαίνεται ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι, τῆς δὲ δευτέρας ὀλίγαι τινὲς περιεσώθησαν ἐν αὐτοῖς ἀπηχήσεις. Οἱ Γραικοὶ δὲν μνημονεύονται εἰμὴ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ἀλκμᾶνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἡσίοδος εἶπε τὸν Γραῖκον υἱὸν Πανδώρας τῆς Δευκαλίωνος καὶ Διός· ὁ δὲ Ἀλκμάν, ὅτι αἱ τῶν Ἑλλήνων μητέρες ἐκαλοῦντο Γραῖκες· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὅτι περὶ Δωδώνην ᾤκουν ποτὲ οἱ βραδύτερον ὀνομασθέντες Ἕλληνες, τότε δὲ καλούμενοι Γραικοί. Τοῦτο δὲ λέγει καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος· «Αὐτὸς μὲν οὖν ἀφ' αὐτοῦ (ὁ Ἕλλην) τοὺς καλουμένους Γραικοὺς προσηγόρευσεν Ἕλληνας». Αἱ παραδόσεις αὗται κυροῦνται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἐκάλουν συνήθως τοὺς Ἕλληνας Γραικούς· ἐξ οὗ ἀναγκαίως συνάγεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο μετεδόθη ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν κατὰ παναρχαίους τινὰς χρόνους, καθ' οὓς ἐπεκράτει ἐπὶ τάδε τοῦ Ἀδρίου, εἴς τινας τοὐλάχιστον χώρας καὶ πιθανώτερον εἰς τὰς δυτικωτέρας.

Γενικώτερον δὲ οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καλοῦνται παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις Πελασγοί. Ἀπὸ τῶν Πελασγῶν τούτων ἀπεσχίσθη, ὡς λέγεται, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἤ, κατ' ἄλλην ῥῆσιν, οἱ πρῴην ὀνομαζόμενοι Πελασγοὶ ὠνομάσθησαν βραδύτερον Δαναοί. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς ἐλέγετο ἔτι Πελασγικός, τὸ δὲ ἐν Θεσσαλίᾳ Ἄργος ἐπωνομάζετο ὡσαύτως Πελασγικόν. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ὑπῆρχέ ποτε ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀπεδίδετο εἰς ἔθνος οὐχὶ ἀλλότριον τοῦ ἑλληνικοῦ,ἀφοῦ συνηρμόζετο πρὸς τὸν ὕπατον τούτου θεόν, καθ' οὓς χρόνους πάντα τὰ ξενικὰ στοιχεῖα εἶχον ἤδη ἐντελῶς ἐξελληνισθῇ. Ναὶ μὲν οἱ Πελασγοὶ οὓς ἐγνώρισεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας περὶ τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον «ἔσαν βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες», Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ἀπαραιτήτως ὅτι οὐδέποτε ἐλάλησαν γλῶσσαν κοινὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Σύμπασα ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ὅτι φῦλα μὴ παρακολουθήσαντα τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐπίδοσιν τῶν ἀρχῆθεν ὁμογλώσσων, ἢ καὶ ὅλως διὰ χρόνου μακροῦ ἀποξενωθέντα πρὸς τὸν βίον αὐτῶν καὶ τὴν πολιτείαν, ἀποβαίνουσι πρὸς τοὺς πάλαι ὁμοήθεις καὶ ὁμογλώσσους ἀλλότρια καὶ ἀκατάληπτα. Παράδειγμα τούτου ἐμφανέστατον εἶναι οἱ Αἰτωλοί. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων οἱ Αἰτωλοὶ ἀναφαίνονται Ἕλληνες, οὐδενὸς ἄλλου τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων ἥττονες, ἐν τῇ πέμπτῃ δ' ἑκατονταετηρίδι ὁ Θουκυδίδης ἔλεγε περὶ τοῦ μεγίστου αὐτῶν μέρους ὅτι ἦσαν «ἀγνωστότατοι τὴν γλῶσσαν». Ἄρα τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ λαλιὰ τῶν ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι σῳζομένων Πελασγῶν ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον τὴν ἐντύπωσιν γλώσσης ξένης δὲν δύναται νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ὁμόφωνον τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος πεποίθησιν περὶ τῆς ἀρχεγόνου οἰκειότητος τῶν δύο ἐθνῶν, πεποίθησιν ἣν εἶχεν ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις λέγων ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀπεσχίσθη ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ οὐδὲν ἄλλο λέγει εἰμὴ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἀπετέλει ἀνέκαθεν μοῖραν τοῦ Πελασγικοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Θουκυδίδης, καθ' ὃν τὸ Πελασγικὸν ὄνομα ἐπεκράτησέ ποτε ἐν Ἑλλάδι, ὡς ὄνομα οὐχὶ ἑτέρου τινὸς ἔθνους ἀλλ' αὐτοῦ δὴ τούτου τοῦ Ἑλληνικοῦ (¹).

ἱέρειαι (ἐκ τῆς ῥίζης πάλαι, παλαιός, οὐχὶ ἐκ τοῦ Πλειάς, ***Πλειάδες Πέλειαι***). Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῶν μετὰ τῶν ***Γραικῶν*** ἀναφερομένων ἐν Δωδώνῃ ἢ Ἑλλοπίᾳ τῆς Ἠπείρου οἰκούντων ***Σελλῶν*** ἢ ***Ἑλλῶν***, ἐξ ὧν ὀνομάτων παρήχθησαν τὸ Ἕλλην καὶ Ἑλλάς, φαίνεται σημαῖνον κυριολεκτικῶς ***λαμπρός, ἐπιφανής, ἔνδοξος*** (σέλας, σελήνη, Ἑλένη, λατ. sol), ἐδίδετο δὲ ὡσαύτως εἰς τοὺς ***ὑποφήτας***· τοιαύτη δὲ φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ ἡ πρώτη χρῆσις τοῦ ὀνόματος ***Ἕλλην***.

(¹) Παρ' Ἡροδότῳ Α' 56, 58 Πελασγοὶ θεωροῦνται ἰδίως οἱ Ἴωνες ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἕλληνας (ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ φυλετικῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος) τοὺς ὀνομασθέντας ἐν Πελοποννήσῳ Δωριέας.

Οἱ Ἄριοι καθ' οὓς χρόνους ἐπεδήμησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετεῖχον ἤδη τῶν ἀγαθῶν στοιχειώδους τινὸς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως. Ἐν τῇ γλώσσῃ ἣν μεθ' ἑαυτῶν συνεπήγαγον ὑπῆρχον λέξεις μέχρι τῆς σήμερον ἀνευρισκόμεναι ἐν τᾷ σανσκριτικῇ ὁπωσοῦν σῷαι κατά τε τὸν τύπον καὶ τὴν σημασίαν. Ἐκ δὲ τῶν λέξεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἐπὶ τῆς μεταναστεύσεως οἱ Ἄριοι ἐνέμοντο ἀγέλας κατοικιδίων ζῴων καὶ ἤξευρον νὰ ζευγνύωσι βόας καὶ ἵππους εἰς ἅμαξαν, ᾤκουν ἐν οἰκίαις, μετεχειρίζοντο ἅλας καὶ εἶχον πλοιάρια κωπήρη. Τὸ ἔτος αὐτῶν διῃρεῖτο κατὰ τὰς περιόδους τῆς σελήνης καὶ ἠρίθμουν μέχρι τινός. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον, εἶχον τήν τε ἔννοιαν τῆς οἰκογενείας καὶ τὴν τοῦ ἀθροίσματος τῶν οἰκογενειῶν, τοῦ γένους.

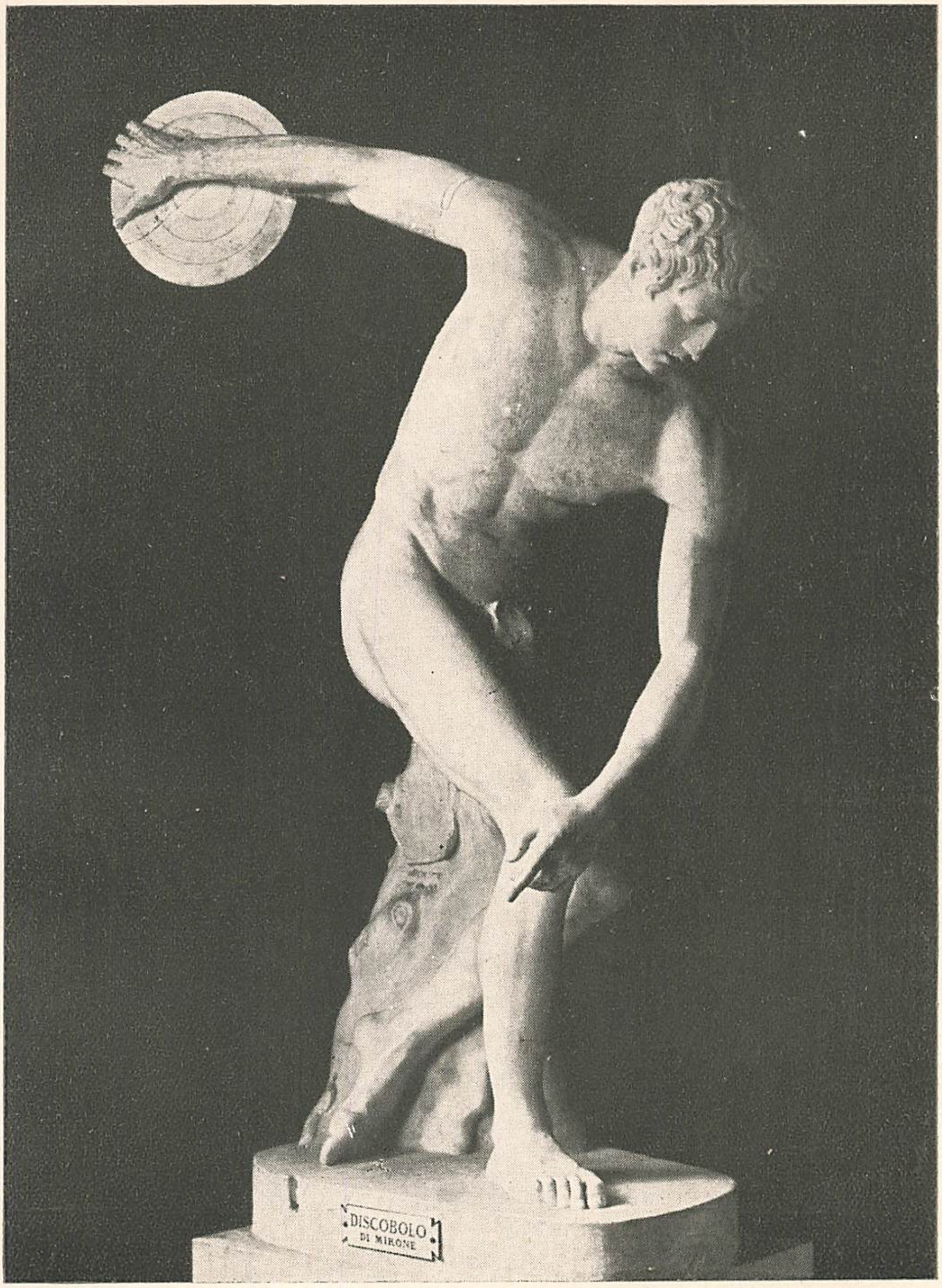
Πλὴν τούτων οἱ Ἄριοι ἐθέριζον καὶ ἔτρωγον αὐτοφυεῖς τινας καρποὺς τῆς γῆς· ἀλλὰ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας μόνον ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς τὰς νέας αὐτῶν οἰκήσεις ἔμαθον, παρὰ ἐθνῶν ἀσιανῶν προδιαπλασθέντων, ν' ἀροτριῶσι καὶ νὰ φυτεύωσι κλήματα καὶ νὰ πιέζωσι τὴν ἐλαίαν πρὸς ἐξαγωγὴν ἐλαίου. Αἱ λέξεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν γεωργικὸν βίον δὲν ἀνευρίσκονται ἐν ταύτῃ αὐτῶν τῇ σημασίᾳ εἰς τὴν ***σανσκριτικήν*** (1), ὑπάρχουσιν ὅμως ταυτόσημοι ἐν τῇ κοινῇ ἑλληνολατινικῇ, ἥτις ἔχουσα τὰς ῥίζας αὐτῆς ἐν τῇ πρωτοπλάστῳ γλώσσῃ ἤρχισεν ἰδίᾳ ἀναπτυσσομένη καὶ διπλαττομένη μετὰ τὴν ἐξ ***Ἀσίας*** ἀποδημίαν τῶν δύο ἐκείνων φυλῶν(2).Τινὲς τῶν λέξεων τοῦ γεωργικοῦ βίου εἶναι ἐν τούτοις κοιναὶ οὐ μόνον τοῖς Ἑλληνολατίνοις ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις Ἀρίοις ὅσοι ἐξ Ἀσίας ἐπῴκησαν, ἐκ δὲ τούτου συνήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ φῦλα ταῦτα, πρὶν διασπαρῶσιν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην, συνέζησάν που, ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, καὶ ἔκτοτε, ἐν κοινῷ βιοῦντα, ἐκαλλιέργησαν τὴν γῆν. Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀληθές, διατί ἐν Ἑλλάδι τε καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀφετηρία καὶ βάσις πάσης κυριότητος ὑπῆρξεν ἡ κτῆσις τῶν ποιμνίων, οὐχὶ τῆς γῆς ; διατί ὅλαι αἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος παραδόσεις παριστῶσι τοὺς πρώτους αὐτῆς κατοίκους διάγοντας βίον καθεστηκότα μέν, δηλαδὴ οὐχὶ νομαδικόν, οὐχὶ ὅμως καὶ γεωργικὸν ἀλλὰ ποιμενικὸν καὶ κυνηγετικόν, κρεοφαγοῦντας δὲ καὶ βαλανηφαγοῦντας καὶ ἐν γένει τρεφομένους ὑπὸ καρπῶν οὓς ἀφθόνους καὶ πολλοὺς ἔφερεν αὐτόματος ἡ ζείδωρος ἄρουρα ; Αἱ μεταξὺ τῶν μεσημβρινῶν καὶ τῶν ἀρκτικῶν Ἀρίων τῆς Εὐρώπης σχέσεις ὑπῆρξαν τοσοῦτο πρώιμοι ὥστε εὐλογώτερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ κοιναὶ αὐτοῖς λέξεις, καὶ μάλιστα ὁ οἶνος καὶ τὸ ἔλαιον, διὰ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης κατέστησαν τὸ πρῶτον γνωσταὶ εἰς τοὺς βορείους (3).

---

(1) Ἐπειδὴ ἐνταῦθα πολλάκις γίνεται ὑπαινιγμὸς καὶ λόγος περὶ τῆς ***σανσκριτικῆς*** ὡς τῆς πρώτης καὶ ἀρχαιοτάτης γλώσσης τῶν Ἀρίων, ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὰ νῦν ἀσφαλῆ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης ἡ σανσκριτικὴ ἤτοι ἡ ἀρχαία φιλολογικὴ γλῶσσα τῶν Ἀρίων τῆς Ἰνδικῆς (διότι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι γλωσσῶν (αἱ Δραυιτικαί) οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν οὔτε πρὸς τὴν σανσκριτικὴν οὔτε πρὸς τὰς ἀρίας γλώσσας καθόλου), ἧς περὶ τὰς τριάκοντα λαλοῦνται θυγατέρες γλῶσσαι, ὧν ἡ ἐπιστημοτάτη, ἡ Ἰνδουστανὴ καλουμένη, δὲν θεωρεῖται οὔτε κοινὴ μήτηρ οὔτε πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη τῶν ἀρίων γλωσσῶν· πιθανωτέρα δὲ θεωρεῖται παρὰ πολλοῖς ἡ γνώμη ὅτι ἡ πρώτη κοιτὶς τῶν ἀρίων λαῶν εἶναι μᾶλλον ἡ Εὐρώπη.

(2) Κατὰ τὴν ἀνωτέρω σημείωσιν ἡ περὶ τῆς ἐξ Ἀσίας ἀποδημίας τῶν ἀρίων φυλῶν θεωρία κατέπεσε νῦν ἐντελῶς.

(3) Ἀκριβῶς ἐκ τῶν δύο τούτων λέξεων ἡ λέξις *ἔλαιον* εὑρίσκεται μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἀρίᾳ (τὸ λατινικὸν oleum, πιθανῶς δὲ καὶ τὸ ἀρμενικὸν ιούλ, φαίνεται ὅτι εἶναι δάνειον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς).

Ο ΔΙΣΚΟΒΟΛΟΣ ΤΟΥ ΜΥΡΩΝΟΣ

(Βατικανὸν Μουσεῖον)

Οἱ Ἄριοι λοιπὸν τῆς Ἑλλάδος δεν ἦσαν μὲν λαὸς πεπολιτισμένος, ὡς λέγομεν τὴν σήμερον, πολὺ ὅμως ἐνταῦθα ἀπεῖχον τῆς κτηνώδους βαρβαρότητος ἐν ᾗ κυλίονται ἄχρι τοῦδε οἱ ἄγριοι οἱ οἰκοῦντες εἰς διάφορα τῆς γῆς μέρη. Τὸν δὲ τοιοῦτον τοῦ λαοῦ τούτου βίον, ἀφελῆ μὲν ἀλλ' οὐχὶ ὅλως ἄπλαστον, ἐπιμαρτυροῦσι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις. Τὰς ἀντιλήψεις ταύτας συναπεκόμισε μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τῶν ἀρχαίων οἰκήσεων ὅπως τὰ πρῶτα τῆς γλώσσης συστατικά, ὅπως τὰ πρῶτα τοῦ κοινωνικοῦ βίου στοιχεῖα. Ἡ συγκριτικὴ θεολογία ἀπέδειξεν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων ἐν ἀρχῇ ἀπεκορυφοῦντο εἰς θεὸν ἕνα. Ὁ θεὸς οὗτος ἦτο εἷς κατ' οὐσίαν ἀλλ' αἱ πολλαπλαῖ αὐτοῦ ἐνέργειαι, ἀντὶ νὰ ὑποτάσσωνναι ἀείποτε εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ βούλησιν, ἔλαβον βαθμηδὸν τὴν τάξιν καὶ τὸ ἀξίωμα ἰδίας βουλήσεως. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ θεὸς ἐκεῖνος ἤρχισεν ἀφανιζόμενος δι' αὐτῶν αὐτοῦ τῶν ἐκδηλώσεων. Ἑκάστη αὐτοῦ δύναμις καὶ ἕκαστον προσὸν ἔλαβε κατὰ μικρὰν ἰδίαν ὑπόστασιν. Ἓν μόνον τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, σαφέστερον ἀντιληφθὲν τῆς τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος ἐννοίας, διέσωσε τὴν ἑνότητα τῆς θείας δυνάμεως. Ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, δημιουργήσας τὸ πᾶν, δὲν ἀπέβαλε τὴν ἐπὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως κυριαρχίαν, οἵτινες παρέμειναν ἐσαεὶ τὰ βεβουλευμένα ἀποτελέσματα τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ.

Εἰς ποῖον στάδιον τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εὑρίσκοντο οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ὅτε ἐπεδήμησαν εἰς τὴν νέαν αὐτῶν πατρίδα, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ. Μεταξὺ τῶν χρόνων τούτων καὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνατρέχουσιν αἱ ἀρχαιόταται σῳζόμεναι περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκεύματος ὁμηρικαὶ εἰδήσεις ἐμεσολάβησαν αἰῶνες πολλοί· ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ παντοῖαι ἐγένοντο διασκευαὶ τῶν πρωτοφύτων δοξασιῶν· καὶ περὶ τὸ 1000 ἔτος ὀλίγιστα εἶναι τὰ τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος ὀνόματα, τὰ ἀσφαλῶς ἔχοντα τὴν αὐτὴν σημασίαν ἐν τῇ σανσκριτικῇ γλώσσῃ. Ἀλλ' ὅμως ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἀπέβη ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἀλλοίωσις ὑποφαίνεται ἐν ταῖς μεταγενεστέραις ἐκείναις παραστάσεσιν ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἐνταῦθα τήν τε ἔννοιαν τοῦ ἑνὸς θεοῦ καὶ τὰς πρώτας ἰδίας ὑποστάσεις, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς πλημμελοῦς περὶ τοῦ θεοῦ τούτου ἀντιλήψεως τῶν τε ὁμοφύλων αὐτῶν καὶ τῶν Σημιτῶν. Τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον ἔφερε παρὰ τοῖς Ἑλληνολατίνοις ὁ ὑπέρτατος θεός, Ζεὺς πατήρ, Diespiter Jupiter, εἶναι καθαρῶς σανσκριτικὸν καὶ ἀνευρίσκεται ἀπαράλλακτον ἐν κεφαλίδι τοῦ γηραιοῦ ἰνδικοῦ Πανθέου. Ὁ Ζεὺς οὗτος ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ ὕπατος θεὸς τῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων. Ἐνῷ ὅμως βραδύτερον αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἔβριθον ναῶν καὶ ἀγαλμάτων αὐτοῦ, πολλὰ εἶναι τὰ τεκμήρια ὅτι κατὰ χρόνους παναρχαίους οὗτος ἐλατρεύετο ὡς θεὸς ἀνείδεος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὀρέων, ὅπως καὶ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ. Καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ ὕψιστα αὐτῆς ὄρη ἔφερον, μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἀρχαίου αὐτῆς βίου, τὰ ἴχνη τῆς ἀρχετύπου ἐκείνης τοῦ Διὸς θεραπείας. Ἡ Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας ἦτο, κατὰ Παυσανίαν, ἡ πρεσβυτάτη τῶν πόλεων «ὁπόσας ἐπὶ τῇ ἠπείρῳ ἔδειξε γῆ καὶ ἐν νήσοις, καὶ ταύτην εἶδεν ὁ ἥλιος πρώτην, ἀπὸ ταύτης δὲ ποιεῖσθαι πόλεις μεμαθήκασιν ἄνθρωποι». Ἐκεῖ λοιπὸν ἐπὶ τῇ ἄκρᾳ τοῦ Λυκαίου ὄρους, ἀφ' ἧς σύνοπτός ἐστιν ἡ πλείστη Πελοπόννησος, ὑπῆρχεν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἔτι μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι «γῆς χῶμα, Διὸς βωμός», τοῦ Διὸς ὅστις μέχρι τέλους ἐτιμᾶτο ὡς θεὸς *Ὕψιστος*, ὡς θεὸς *Ὕπατος*, καὶ ἐν Λακωνικῇ, καὶ ἐν Κορινθίᾳ, καὶ ἐν Ἤλιδι, καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ἐν Ἀττικῇ. Ἐνῷ βραδύτερον ἐλέγετο υἱὸς τοῦ Κρόνου καθ' Ὅμηρον, κατὰ δὲ τὸν Ἡσίοδον ἔγγονος τοῦ Οὐρανοῦ, καὶ κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς δισέγγονος τοῦ Φάνητος, τὸ πάλαι ὁ θεὸς οὗτος ὑμνολογεῖτο ὡς ἄναρχος καὶ ἀτελεύτητος, αἱ δὲ ἀπηχήσεις

τοῦ δόγματος τούτου ἀναφαίνονται εἰς τὰ ἔπη τὰ ὁποῖα ἔψαλλον αἱ Πελειάδες ἐν Δωδώνῃ· «Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστί, Ζεὺς ἔσεται· ὦ μεγάλε Ζεῦ». Μετὰ χιλίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν παρέλευσιν ἡ ἑνότης τοῦ θεοῦ τούτου ὑποφώσκει ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς τύρβης τῶν ἀναρίθμων θεῶν οὓς εἰκονίζει ὁ ποιητὴς οὐ μόνον πάντοτε παρίστησι τὸν Δία ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεὸν ἀλλὰ πολλάκις διακρίνει αὐτὸν δι' ἁπλῆς τῆς λέξεως θεός. Ὁ Ἀγαμέμνων ἀπολογούμενος διὰ τὴν πρᾶξιν ἐκείνην ἥτις ἐπήγαγε τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως λέγει ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς αἴτιος τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ Ἐρινύς, οἱ ἐμβαλόντες εἰς τὰς φρένας αὐτοῦ ἄγριον ἄτην καὶ ἐπιφέρει· «Ἀλλὰ τί κεν ῥέξαιμι ; θεὸς διὰ πάντα τελευτᾷ»· καὶ ἡ Ἑλένη βαβαιοῖ· «Ἀτὰρ θεὸς ἄλλοτε ἄλλῳ Ζεὺς ἀγαθόν τε κακόν τε διδοῖ· δύναται γὰρ ἅπαντα». Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ ποιητής, περὶ Διὸς ὁμιλῶν, λέγει· «Θεὸς δὲ τὸ μὲν δώσει, τὸ δ' ἐάσει, ὅττι κεν ᾧ θυμῷ ἐθέλῃ· δύναται γὰρ ἅπαντα».

Παρὰ τῷ Διὶ τούτῳ ἀναφέρονται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη θεοὶ πολυάριθμοι, οὐχὶ δὲ ὁμοειδεῖς. Τινὲς ἐτιμῶντο ὡς φυσικὰ στοιχεῖα, ἀπρόσωπα, οἷα ἡ Γῆ καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄλλοι ἐθεραπεύοντο ὡς φυσικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἤδη προσωποποιηθέντα, οἷον ὁ Ἥλιος, ἡ Σελήνη, ἡ Ἄτη, ἡ Λιτὴ καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἄλλοι τελευταῖον δὲν ἐλατρεύοντο εἰμὴ ὡς πρόσωπα λαλοῦντα, δρῶντα καὶ πολυτρόπως ἀναμιγνυόμενα εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, οἷον ὁ Ἑρμῆς, ἡ Ἥρα, ἡ Ἀφροδίτη ὁ Ἄρης καὶ οἱ τοιοῦτοι, ἐν οἷς κατελέγοντο οἱ κράτιστοι τῶν θεῶν. Ἐκ τῶν διδομένων τούτων ὑποφαίνεται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολυθεΐα διεπλάσθη, ὅπως καὶ ἡ τῶν ἄλλων Ἀρίων καὶ Σημιτῶν, πρῶτον ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς θείας δυνάμεως εἰς ἰδίας ὑποστάσεις καὶ δεύτερον ἐκ τῆς βαθμιαίας προσωποποιήσεως τῶν ὑποστάσεων τούτων.

Τὰ κατὰ πρῶτον θεοποιηθέντα φυσικὰ στοιχεῖα, ἐνῷ ἔτι οἱ Ἄριοι διέτριβον εἰς τὰς ἀρχαίας οἰκήσεις, ὑπῆρξαν πιθανώτατα ἡ Γῆ, ἥτις διὰ τῶν αὐτοφυῶν αὐτῆς καρπῶν ἔτρεφεν αὐτούς τε καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν· ὁ Οὐρανός, ὅστις διὰ τῶν ὑετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀκτίνων ἐζωοποίει καὶ ἔθαλπε τὴν γονοποιὸν τῆς Γῆς δύναμιν. Ὅπως ἐν τῇ Ἰνδικῇ Dyâus καὶ Prithivi, ἤτοι Ζεὺς καὶ Γῆ, ὑπῆρξαν αἱ ἀρχαιόταται θεότητες ἃς ὕμνησαν πολλάκις τὰ βεδικὰ ἔπη, οὕτω καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ ὕμνος τῶν Πελειάδων τῆς Δωδώνης, ἅμα δοξολογήσας τὸν Δία ὡς ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἐπέλεγε· «Γᾶ καρποὺς ἀνίει, διὸ κλῄζετε ματέρα Γαῖαν». Ὁ δὲ Οὐρανός, ὁ ἐκδηλούμενος διὰ λέξεως ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ σανσκριτικὴ Varuna ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν Γῆν, ἐπὶ ὅρκου ὅστις ἐλογίζετο δεινότατος καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεοῖς «Ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν, καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅς τε μέγιστος ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσιν». Βαθμηδὸν ὅμως καὶ κατ' ὀλίγον ὁ Οὐρανὸς ἤρχισεν ἐμφανιζόμενος καὶ ἐπανερχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Διὸς ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατ' ἀρχὰς ἀπεχωρίσθη, διότι ὁ Ζεὺς ἀνέλαβε τότε πολλὰ τῶν πάλαι προσόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν κυριότητα αὐτοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, ἐν αἰθέρι καὶ νεφέλῃσιν. Ἀλλ' ἡ Γῆ ἐξηκολούθησε λατρευομένη ὡς Γῆ, καὶ ἀφοῦ ἐπροσωποποιήθη ὡς Δημήτηρ=Γῆ μήτηρ. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁ Ἀγαμέμνων ὀμνύει· «Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτον, θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος, Γῆ τε καὶ Ἠέλιος καὶ Ἐρινύες». Ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχεν ἱερὸν Διός, καὶ Γῆς. Οἱ Σμυρναῖοι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Μαγνησίας ὤμνυον πρὸ πάντων Δία καὶ Γῆν. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας περιστάσεις βλέπομεν τὸν Δία ἀναλαμβάνοντα τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχε παραχωρήσει πρὸς καιρὸν τῷ Οὐρανῷ. Ἴδια δὲ Γῆς ἱερὰ ὑπῆρχον μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς ἀναφέρονται

χρηστήρια αὐτῆς ἀρχαιότατα· ἐν Σπάρτῃ Γῆς ἱερὸν ὀνομαζόμενον Γάσηπτον· ἐν τῇ περὶ τὸν Κρᾶθιν χώρᾳ Γῆς εὐρυστέρνου ἱερὸν καλούμενον Γαῖον· ἐν Ὀλυμπίᾳ Γῆς βωμὸς ἐκ τέφρας.

Παρεκτὸς τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ, οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐλάτρευσαν πιθανῶς πρωιμώτατα καὶ ἄλλα φυσικὰ στοιχεῖα. Ἀλλὰ περὶ τούτων εἰκασίαν μόνον εὔλογον δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν, οὐχὶ δὲ καὶ ἱστορικήν τινα νύξιν. Οἱ Ἰνδολόγοι ἐπεχείρησαν μὲν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι πλεῖσται τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων εἷλκον τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐν Ἀσίᾳ οἰκήσεων, διὰ τῆς συγγενείας τῶν ὀνομάτων αὐτῶν πρὸς τὴν σανσκριτικήν. Ἡ οἰκειότης ὅμως τῶν λέξεων, καὶ ὅταν εἶναι ἀσφαλής, δὲν συνεπάγεται ἀπαραιτήτως τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ λέξεις αὗται ἀρχῆθεν συνεδέοντο μετὰ τῆς ἐννοίας θείων ὄντων. Τὸ ὄνομα τοῦ Ποσειδῶνος ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ σανσκριτικοῦ ἰδασπάτι· δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἄριοι εἶχον εἰς τὰς πρώτας αὐτῶν οἰκήσεις τὴν ἔννοιαν τῆς θαλάσσης (¹). Ὅταν δὲ βραδύτερον προέκυψεν αὕτη εἰς μέσον, εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ἐκδηλωθῇ δι' ὀνόματος τῆς ἀρχεγόνου γλώσσης, περισωθέντος εἰς ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς παραφυάδας. Ἀνάλογόν τι συμβαίνει ὡς πρὸς τὸν Προμηθέα, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ὄνομα ταυτίζεται μετὰ τοῦ σανσκριτικοῦ pramantha ὁ δὲ μῦθος εἶναι πολὺ μεταγενέστερος, ἀφοῦ οὔτε ἐν τῇ Ἰλιάδι οὔτε ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ὅλως *μνημονεύεται* (²). Ὡσαύτως ἡ Ἑστία λέγεται φυτρώσασα ἐκ τῆς σανσκριτικῆς ῥίζης vas, ἥτις ἔχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἰνδικῇ δύο σημασίας, ὁτὲ μὲν δηλοῦσα τὸ οἰκεῖν ὁτὲ δὲ τὸ λάμπειν, ἅτινα ἀμφότερα ἠμποροῦν νὰ συναρμολογηθῶσι πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἑστίας· Ἡ θεὰ ὅμως Ἑστία δὲν φαίνεται ἐλθοῦσα ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Παμίρ, ἀφοῦ εἶναι μεταγενεστέρα καὶ αὐτῶν τῶν *ὁμηρικῶν χρόνων* (³).

Καὶ ταῦτα ὅταν αἱ ἐτυμολογίαι εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσφαλεῖς. Ἀλλ' οἱ Ἰνδολόγοι ἐξετράπησαν εἰς πολλὰς ἑρμηνείας, καθ' ἃς οὔτε πρὸς ἀλλήλους συμφωνοῦσιν οὔτε πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων. Κατὰ τὸν Μὰξ Μύλλερ λ. χ. ἡ ἑλληνικὴ Ἀθηνᾶ εἶναι τύπος μικρὸν τροπολογηθεὶς τῆς σανσκριτικῆς λέξεως Ahanâ, ἥτις, σημαίνουσα τὴν καυστηράν, εἶναι ἐν τῶν ἐπιθέτων τῆς Ἠοῦς· κατὰ δὲ τὸν Schwartz ἡ Ἀθηνᾶ δὲν σημαίνει τὴν καυστηρὰν ἀλλὰ τὴν ἀστραπήν. Ἐζητήθη δὲ ἂν ἡ ἐντύπωσιν ἣν ἐπροξένησεν ἡ γέννησις τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῆς σεμνῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, τὸ σέβας ὅπερ ἐνέπνευσε τὸ θέαμα εἰς πάντας τοὺς Ἀθανάτους, καὶ ἡ συγκίνησις ἁπάσης τῆς φύσεως, δύνανται νὰ ἑρμηνευθῶσι μᾶλλον διὰ τῆς ἠοῦς ἢ τῆς ἀστραπῆς. Καὶ ταῦτα πάντα ἐνῷ ἡ ἔννοια τῆς Ahanâ ἀποβαίνει ἔτι μᾶλλον ἀμφίβολος ἐκ τούτου, ὅτι ἅπαξ μόνον μνημονεύεται ἡ λέξις εἰς τὰς Βέδας. Τὸ ὄνομα Ἑρμῆς, Ἑρμείας, παρεβλήθη πρὸς τὴν βεδικὴν λέξιν Sârameya, τὴν παραγομένην ἐκ τῆς Saramâ. Ἀλλ' ὁ Ἄδαλβερτ Κοὺν δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Μὰξ Μύλλερ ὡς πρὸς τὴν ἀποδοτέαν τῇ λέξει ταύτῃ ἔννοιαν. Ὁ μὲν λέγει αὐτὴν σημαίνουσαν τὴν ὁρμὴν τῆς καταιγίδος (ἑρμῆς, ὁρμή, σανσκριτιστὶ σάρ,

---

(¹) Ἐν πάσαις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις, ἐξαιρουμένης τῆς ἑλληνικῆς, κοινὸν ὄνομα θαλάσσης μὴ ὑπάρχον ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς ἀρίαις (πλὴν τοῦ σανσκριτ. mire = θάλασσα) εἶναι τὸ ἐκ τῆς ῥίζης *μαρ, μερ, μορ* (λατ. mare, σλαυικ. mori), ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν *ὠκεανός*, *Ὠγὴν* καὶ *Ὠγήγεια* πιθανὸν φαίνεται ὅτι ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ σανσκρ. ugha = συναγωγὴ ὑδάτων.

(²) Τὰ περὶ τῶν ὀνομάτων Pramantha καὶ Προμηθεὺς ἰδ. ἐν κεφ. Α' τοῦ Α' βιβλ. τοῦ παρόντος τόμου.

(³) Ἡ ῥίζα τοῦ ὀνόματος *Ἑστία* (λατ. Vesta) ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς θεᾶς τῆς *Ἑστίας*) ἐτυμολογεῖται ἐκ τῆς ἐν τῇ σανσκριτικῇ ῥίζης usch = *καίειν* (ἑλληνικὰ εὔω, Ἔβρος, ἠώς).

ἐξ οὗ ἡ βεδικὴ Saramâ, ἡ ἀκατάσχετος καταιγίς), ὁ δὲ βεβαιοῖ ἁπλῶς ὅτι εἶναι ἓν τῶν ἀναρίθμων ὀνομάτων τῆς 'Ηοῦς. Κατ' ἄλλον δέ, τὸν Welcker, ὁ Ἑρμῆς εἶναι μὲν συγγενὴς τῆς ὁρμῆς, σημαίνει ὅμως τὴν ζωοποιὸν κίνησιν, τὰς μεταβολὰς τοῦ οὐρανοῦ, τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, τὴν ἀγρυπνίαν καὶ τὸν ὕπνον, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον. Προσέτι ἡ ἑλληνικὴ λέξις 'Ερινὺς ἐταυτίσθη ὑπὸ τῶν 'Ινδολόγων μετὰ τῆς σανσκριτικῆς Saranyû. 'Ενῷ ὅμως κατὰ τὸν Ἄδαλβερτ Κοὺν καὶ τὸν Σόννε ἡ Saranyû σημαίνει τὴν θυελλώδη νεφέλην, κατὰ τὸν Μὰξ Μύλλερ σημαίνει πάλιν τὴν 'Ηῶ (1).

'Εκ τούτων γίνεται δῆλον ὁπόσον ἤθελεν εἶναι ἐπισφαλὲς νὰ περιπλακῶμεν εἰς τὸν λαβύρινθον ἐκεῖνον. Ὅθεν, ἀφοῦ ἱστορήσωμεν ὅσα εὕρομεν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεμαρτυρημένα περὶ τοῦ βίου τῶν 'Αρίων τῆς Ἑλλάδος καθ' οὓς χρόνους οὗτοι ἔζησαν ἐνταῦθα μεμονωμένοι ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κόσμου, ἐρχόμεθα νὰ παραστήσωμεν ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ ἔθνη πρὸς ἃ κατὰ πρῶτον ἐκοινώνησαν.

'Αντικρὺ τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης ἁπλοῦται ἡ εὐρεῖα χερσόνησος ἥτις φέρουσα ἐν τῇ ἀρχαιότητι διάφορα κατὰ μέρος ὀνόματα δὲν περιελήφθη ἅπασα ὑπὸ μίαν κοινὴν προσηγορίαν εἰμὴ ἀπὸ τῆς 4 μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, κληθεῖσα τότε μικρὰ 'Ασία, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ λοιποῦ κολοσσικοῦ ὄγκου τοῦ μέρους τούτου τῆς γῆς, 'Ασίας τῆς μεγάλης. Εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς νεύοντα μέρη τῆς μικρᾶς 'Ασίας ᾤκουν ἀνέκαθεν λαοὶ συγγενεῖς τῶν λαῶν τῆς γείτονος εὐρωπαϊκῆς χερσονήσου. Πιθανώτατα δὲ πλεῖστοι τῶν τελευταίων τούτων ἐκ τῆς ἀσιανῆς ἐκείνης χερσονήσου διεπεραιώθησαν εἰς τὴν κατέναντι αὐτῆς πρὸς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν κατιοῦσαν εὐρωπαϊκήν, διότι, ἂν αἱ δύο αὗται χῶραι ἀφίστανται ἀπ' ἀλλήλων πρὸς ἄρκτον καὶ πρὸς μεσημβρίαν, διὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐν τῷ μεταξὺ ἑνοῦνται σχεδὸν διὰ τῶν πορθμῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ ἔθνη ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμώνυμα· Θρᾶκες, Μυσοὶ ἢ Μοισοί, Φρύγες ἢ Βρίγες, Μύγδονες, Βέβρυκες, Θῦνοι, Βιθυνοί, Δαρδάνιοι Πελασγοί. Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ ὁδοῦ κατῆλθον ἴσως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀπηχοῦντα ἀπὸ ὄρους εἰς ὄρος, τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως, ὧν αἱ ἀφορμαὶ ἀνέρχονται, κατὰ τὰς παραδόσεις, εἰς Θράκην καὶ 'Ασίαν.

[»'Ακριβῶς ἐπὶ τοιούτων τινῶν θεωριῶν στηριζόμενοι οἱ σλαῦοι φιλόλογοι κατήν»τησαν εἰς τὸν παράδοξον ἰσχυρισμὸν ὅτι οἱ πατέρες τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς καὶ ποιήσεως »οἱ καλούμενοι Θρᾶκες, 'Ορφεύς, Θάμυρις, Μουσαῖος, Εὔμολπος, κατῆλθον εἰς τὰς ἑλ»ληνικὰς χώρας ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Αἷμον καὶ ἐπέκεινα τούτου χωρῶν, εἰς ἃς πάσας ἐξε»τάθη τὸ ὄνομα Θράκη, ἦσαν ἄρα Θρᾶκες κατὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον σλαυικῆς κατα»γωγῆς, ὡς ὄντων τῶν θρακικῶν λαῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων ('Ηδωνῶν, 'Οδρυσῶν »('Οδομάντων), Σλαύων. 'Εντεῦθεν δὲ λαβόντες ἀφορμήν τινα τυχοδιῶκται δῆθεν λόγιοι »Βούλγαροι ἀπεθρασύνθησαν μέχρι τοῦ νὰ δημοσιεύσωσι συλλογὴν ὀρφικῶν ᾀσμάτων »(ἐν βουλγαρικῇ γλώσσῃ), ζώντων δῆθεν ἐν τῷ στόματι τῶν βουλγαροφώνων χωρικῶν »τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας· καὶ εὑρέθησαν σλαῦοι φιλόλογοι ὀνομαστοὶ καὶ δὴ »ρῶσοι τῆς Μόσχας δόντες σημασίαν καὶ σπουδαιότητα εἰς τὰς τοιαύτας ἀγυρτείας, ἐκ»πλήξαντες τὸν φιλολογικὸν καὶ πολιτικὸν κόσμον ἐπί τινα χρόνον διὰ τοιούτων πλαστῶν »καὶ τεχνητῶν ἀγυρτικῶν μυθευμάτων (ἐξέπληξαν δὲ καί τινας γάλλους ἔτι λογίους), »ἕωσοῦ αὐτοὶ οὗτοι οἱ σλαῦοι φιλόλογοι ἐνόησαν τὴν τερατώδη πλάνην εἰς ἣν ἔπεσον. Καὶ

(1) Πᾶσαι αὗται αἱ παραβολαὶ εἰσὶ λίαν ἐπισφαλεῖς.

»ὁ ἰσχυρισμὸς δὲ τῶν Σλαύων ὅτι οἱ ἀρχαῖοι βάρβαροι Θρᾶκες οἱ οἰκοῦντες τὰ μεσόγεια »τῆς Θράκης περὶ τὸν Αἷμον καὶ τὴν Ροδόπην, καθ' ἣν οἱ ἐν ταῖς παραλίαις οἰκοῦντες »Ἕλληνες ἐζήτουν τὴν προστασίαν τῶν ὁπλιτῶν τοῦ Ξενοφῶντος καὶ μεθ' ὧν ὁ Ξενοφῶν »συνενοεῖτο διὰ διερμηνέως, ἦσαν σλαυικῆς καταγωγῆς· ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶναι ὅλως »αὐθαίρετος καὶ ἥκιστα ἐπιστημονικῶς ἀκριβής. Δὲν προτιθέμεθα ἐνταῦθα νὰ πραγμα»τευθῶμεν τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ μακρῶν· λέγομεν ἁπλῶς ὅτι κατὰ τὰ νεώτατα πορίσματα »τῆς ἐθνολογίας καὶ γλωσσολογίας οἱ Θρᾶκες οὗτοι οἱ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ('Ηδωνοὶ »καὶ 'Οδρύσαι καὶ οἱ τὴν ἀσιατικὴν Θράκην οἰκοῦντες Θυνοί, Βιθυνοί, Μισοί) ἦσαν »Θρακοπελασγοὶ συγγενεῖς πρὸς τοὺς Ἑλληνοπελασγοὺς τῆς Μακεδονίας, 'Ηπείρου καὶ »τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν 'Ασίᾳ χωρῶν, πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων τῶν »ἱστορικῶν χρόνων. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι Θρᾶκες ἦσαν διεσπαρμένοι καὶ καθ' ἅπασαν »τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα ἐκπροσωποῦντες ἐν διαφόροις σταθμοῖς, περὶ τὸν Ὄλυμπον, »ἐν Ἑλικῶνι, ἐν 'Ελευσῖνι (ἔνθα ἦρχον οἱ ἀπὸ τοῦ Εὐμόλπου τοῦ θρᾳκὸς ἱερεῖς οἱ »καλούμενοι Εὐμολπίδαι) καὶ δὴ καὶ ἐν Δελφοῖς (ἔνθα οἱ Θρᾳκίδαι, ἦσαν οἱ εὐγενέ»στατοι τῶν ***Δελφῶν***, ἤτοι τῶν οἰκητόρων τῆς ἱερᾶς πόλεως), ἐπὶ αἰῶνας ἔχοντες δύ»ναμιν ἐνταῦθα καὶ κράτος. 'Εντεῦθεν προκύπτει ἡμῖν τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ περὶ »Θρᾳκῶν ζητήματος πῶς οἱ μυθικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς ἑλλην. ποιήσεως καὶ μουσικῆς »καλοῦνται Θρᾶκες καὶ πῶς οἱ Θρᾶκες οὗτοι ἀπὸ βορρᾶ κατερχόμενοι πρὸς νότον ἱδρύου»σι σταθμοὺς ἐν τῇ πορείᾳ αὐτῶν ἐν πᾶσι τοῖς κέντροις τοῦ ἀρχαιοτάτου πνευματικοῦ »βίου τῆς Ἑλλάδος. Πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου ὁ περιώνυμος μέγας γερμανὸς »φιλόλογος 'Οδοφρεῖδος Μύλλερ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς »φιλολογίας Geschichteder griechishen Litteratur σελ. 43—46 «ἔγραφε· «Τὸ ἀξιομνη»μονευτότατον ὅπερ παρεδόθη ἡμῖν ἐκ τῶν περὶ τῶν ἀρχαίων ὑμνῳδῶν τῆς Ἑλλάδος »παραδόσεων εἶναι ὅτι πολλοὶ τούτων καλοῦνται Θρᾶκες. Εἶναι ὅλως ἀδιανόητον ὅτι ἐν »χρόνοις μεταγενεστέροις, ὅτε οἱ Θρᾶκες ἐθεωροῦντο βάρβαρος λαός (Ἡροδ. Ζ'. 29 «τὸ »γὰρ γένος τὸ τῶν Θρᾳκῶν ὁμοῖα τοῖς μάλιστα τοῦ βαρβαρικοῦ φονικώτατόν ἐστι»), »ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ γνώμη τοιαύτη, ὥστε ν' ἀποδοθῇ αὐτοῖς τοιοῦτον οὐσιῶδες »ἔργον ἐν τῇ πρώτῃ πνευματικῇ μορφώσει τῆς Ἑλλάδος. Ἂν λοιπὸν ἡ ἔννοια τῆς πα»ραδόσεως εἶναι ὅτι ὁ Εὔμολπος, ὁ 'Ορφεύς, ὁ Μουσαῖος, ὁ Θάμυρις πρέπει νὰ θεω»ρηθῶσι συγγενεῖς τοῖς ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἀναφερομένοις λαοῖς τῆς Θράκης, »τοῖς λαλοῦσι γλῶσσαν βάρβαρον ἀκατάληπτον τοῖς Ἕλλησι, τότε αἱ περὶ τῶν ἀρχαί»ων Θρᾳκῶν παραδόσεις καταντῶσιν ἡμῖν ἀκατανόητοι καὶ δὲν δύνανται νὰ διατελῶσιν »ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Διότι προφανῶς ἐν τοῖς »ἀρχαιοτάτοις ἐκείνοις χρόνοις, ὅτε ἥ τε τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους κοινωνία καὶ ἡ γνῶσις »ξένων γλωσσῶν τοσοῦτο σμικρὰ ἦν, ἀοιδοὶ ψάλλοντες ἐν ξένῃ γλώσσῃ οὐδεμίαν ἠδύ»ναντο νὰ ἔχωσι ροπὴν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ἑλλήνων μείζονα τοῦ τερε»τισμοῦ τῶν πτηνῶν.... ἀλλ' ἀκριβεστέρα ἔρευνα περὶ τῆς πατρίδος τῶν Θρᾳκῶν δείκνυ»σιν ὅτι ἡ πατρὶς αὐτῶν αὕτη εἶναι ἡ Πιερία ἡ περὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ 'Ολύμ»πουβορείως τῆς Θεσσαλίας καὶνοτίως τῆς 'Ημαθίας ἢ Μακεδονίας κειμένη χώρα.'Ενταῦθα »ἔκειτο καὶ τὸ Λιβήθριον ἐκεῖνο ὄρος ἔνθα κατὰ τὰ λεγόμενα ἔψαλλον αἱ Μοῦσαι τὴν θρη»νῳδίαν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ 'Ορφέως. Οἱ αὐτοὶ Θρᾶκες, οἱ Πίερες ἐν τοῖς πρὸ τῆς »δωρικῆς καὶ ἑλληνικῆς μεταναστεύσεως χρόνοις κατῴκουν καὶ ἔν τισι τόποις τῆς Βοιω»τίας καὶ τῆς Φωκίδος. Ὅτι ἐγκατεστάθησαν (οἱ Θρᾶκες) καὶ περὶ τὸ βοιωτικὸν ὄρος »Ἑλικῶνα ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Θεσπιῶν καὶ τῆς Ἄσκρης, τοῦτο ἐγίνωσκον ἤδη σαφῶς »οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν πόλεων καὶ ἐκ τῆς ταυτότητος πολλῶν

τοπικῶν ὀνομάτων πρὸς τὰς τῆς περὶ τὸν Ὄλυμπον χώρας (Λιβήθριον, Πιμπληίς, Ἑλικὼν κ.τ.λ.) καὶ παρὰ τῇ ὑπωρείᾳ τοῦ Παρνασσοῦ ἐν Φωκίδι ἔκειτο κατὰ τὰ λεγόμενα ἡ »Δαυλίς, ἡ ἕδρα τοῦ θρᾳκὸς βασιλέως Τηρέως». Ταῦτα κατὰ Μύλλερον.

»Ἡ ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ φιλολόγου διδομένη ἐξήγησις μετέχει μὲν πολὺ τῆς ἀλη»θείας ἀλλ' εἶναι ἀτελὴς καὶ ἐλλιπὴς ἰδίως ἐν τοῖς ἀφορῶσιν εἰς τὰς σχέσεις τῶν Θρᾳ»κῶν τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ τῆς βορείου Θρᾴκης. Ὁ ὑπὸ τοῦ Μύλλερ γενόμενος χωρι»σμὸς τοῦ θρᾳκικοῦ φύλου εἰς τοὺς βορείους βαρβάρους Θρᾷκας τοῦ Αἵμου καὶ εἰς »τοὺς νοτίους Θρᾷκας τῆς Ἑλλάδος τοὺς πατέρας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καταλείπει πολὺ τὸ κενὸν ἐν τῇ ἀντιλήψει τῆς ὅλης ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐννοίας Θρᾳκῶν καὶ Θρᾴκης. Ὅτι οἱ Θρᾷκες τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἦσαν διαφόρου φυλῆς ἢ οἱ περὶ τὸν »Αἷμον καὶ ὅτι ἡ πρώτη κοιτὶς αὐτῶν ἦτο ἡ Πιερία δὲν εἶναι γνώμη λίαν ἀκριβής. Τῶν »Θρᾳκῶν τὸ ὄνομα εἶναι ἤδη λίαν γνωστὸν εἰς τὸν Ὅμηρον. Θρᾷκες δὲ ᾤκουν καὶ ἐν »Μακεδονίᾳ, ἔνθα ἐπεχωρίαζον κατὰ Πλούταρχον Β. Ἀλεξ. 2) «γυναῖκες ἔνοχοι τῆς »Ὀρφικῆς οὖσαι καὶ τῆς περὶ τὸν Διόνυσον ὀργιασμοῖς ἐκ τοῦ πάνυ παλαιοῦ Κλώδωνές »τε καὶ Μιμαλλόνες ἐπωνυμίαν ἔχουσαι πολλὰ ταῖς Ἠδωνοῖσι καὶ ταῖς περὶ τὸν Αἷμον »Θρᾳσσαις ὅμοια δρῶσιν, ἀφ' ὧν δοκεῖ καὶ τὸ *θρησκεύειν* ταῖς κατακόροις γενέσθαι καὶ »περιέργοις ἱερουργίαις«. Ἐκ τοῦ Ὁμήρου Ἰλ. Ζ. 130 - 140 ἤδη γινώσκομεν ὅτι ἡ »Θρᾴκη ἦν κοιτὶς τῆς ὀργιαστικῆς λατρείας τοῦ Διονύσου. Ἐκ τοῦ Ἡροδότου εἶναι »γνωστὸν ὅτι ὁ περὶ τὸν Αἷμον οἰκῶν θρᾳκικὸς λαὸς τῶν Βησσῶν ἢ Βεσσῶν ἐπὶ »τῆς κορυφῆς αὐτῆς τοῦ Αἵμου εἶχε τὸ μαντεῖον αὐτοῦ. Τὸ ὄνομα δὲ Βησσός, ὅπως καὶ »τὸ Θρᾷξ αὐτό, φαίνεται ὅτι ἀρχῆθεν ἐσήμαινεν ἀοιδός, ψάλτης, ἱερεύς, ἴσως δὲ καὶ τὰ »ὀνόματα *θρῆσκος*, *θρησκεία*, *θρησκεύω*, ἔχουσι συγγένειαν πρὸς τὸ Θρᾷξ, ὁπότε τοῦ »ὀνόματος τούτου ἡ πρώτη ἔννοια εἶναι ἡ τοῦ ὑμνῳδοῦ, πιθανώτατον δ' ὅτι αἱ ὀργια»στικαὶ τελεταὶ τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Κλωδώνων καὶ Μιμαλλόνων τῆς Μακεδονίας »ἔχουσι κοιτίδα τὴν Θρᾴκην ἢ τὴν θρᾳκικὴν νῦν ἔτι Μακεδονίαν. (Ἔν τισι τόποις τῆς »Θρᾴκης τελοῦνται νῦν ὀργιαστικοί τινες ἑορτασμοὶ τοῦ Πάσχα καλούμενοι *ἀναστενάμια*, »λείψανα πιθανῶς τῶν παλαιῶν θρᾳκικῶν ὀργιαστικῶν τελετῶν). Διὰ δὲ τοῦτο ἐν ἁπάσαις »ταῖς περὶ Θρᾳκῶν μυθικαῖς παραδόσεσι καὶ ταῖς ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας μετα»στάσεσιν ὑπονοεῖται ἡ διάδοσις τῶν θρᾳκικῶν τελετῶν καὶ μυστηρίων εἰς τὰς ἑλληνικὰς »χώρας· οὐδὲν δὲ παράδοξον ὅτι οἱ πρῶτοι λαοὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος τὰς πρώτας ὑμνῳδίας »καὶ τὴν μουσικὴν ἔλαβον παρὰ τῶν Θρᾳκῶν ὅπως ἔλαβον καὶ τὴν μουσικὴν τῶν Λυδῶν καὶ Φρυγῶν τῆς μ. Ἀσίας (λυδιστί, φρυγιστὶ ἁρμονία).

»Διὰ τῆς τοιαύτης εἰς τὸ ὄνομα τῶν Θρᾳκῶν διδομένης ἑρμηνείας αἴρεται πᾶσα »ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν βορείων Θρᾳκῶν τοῦ Αἵμου καὶ τῶν Θρᾳκῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ »τὸ ὄνομα καθίσταται ἁπλῶς θρησκευτικὸν ἔν τε τῇ Θρᾴκῃ καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι, εἶναι δὲ »ἄλλως γνωστὸν ὅτι θρησκεία ἐν τῇ Ἑλληνικῇ δὲν σημαίνει τὰς περὶ θεῶν δόξας καὶ »λόγους, ἀλλὰ τὴν λατρείαν αὐτήν, τοὺς ὕμνους καὶ τὰς προσευχάς, τοῦτο σημαίνει καὶ »τὸ *θρησκεύειν* καὶ τὸ *θρῆσκος* (πρβλ. καὶ τὸ θροέω, θρῦλος). Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι ὁ »Θουκυδίδης Β. 29 ποιεῖται διάκρισίν τινα μεταξὺ τῆς Θρᾴκης τῆς ἐν Φωκίδι καὶ τῆς μεγάλης Θρᾴκης τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ διάκρισις αὕτη ἔχει ἁπλῶς γεωγραφικὸν χαρακτῆρα, οὐδεμίαν δ' ὑπαινίσσεται ἐθνολογικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν προϊστορικῶν »Θρᾳκῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Θρᾳκῶν τῆς μεγάλης Θρᾴκης τῶν χρόνων τοῦ Θουκυδί»δου. Ὅτι δὲ ὁ Θουκυδίδης τοὺς Θρᾷκας τῶν χρόνων αὐτοῦ θεωρεῖ βαρβάρους καὶ φο»νικούς (Θουκ. Ζ 29) (τὸ γὰρ γένος τὸ τῶν Θρᾳκῶν ὁμοῖα τοῖς μάλιστα τοῦ βαρβαρικοῦ »ἐν ᾧ ἂν θαρσήσῃ φονικώτατόν ἐστι), δὲν ἀναιρεῖ τὴν τοιαύτην εἰκασίαν ἢ γνώμην.

»Διότι ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς τῶν Θρᾳκῶν δὲν ἀναιρεῖ τὴν φυλετικὴν συγγέ»νειαν τῶν προϊστορικῶν Θρᾳκῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Θρᾳκῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων. »Ἡ θρᾳκικὴ φυλὴ ἦτο φυλὴ οὐ μόνον εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις »ἐπεκταθεῖσα, ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ Αἰγαίου πολλὰς καταλαβοῦσα »χώρας ἐν τῇ νῦν μικρᾷ 'Ασίᾳ καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ Αἰγαίῳ πελάγει. Οἱ Βιθυνοί, οἱ Μυσοί, οἱ Παφλαγόνες, οἱ Λυδοὶ καὶ οἱ Κᾶρες ἦσαν πάντες λαοὶ θρᾳκικοὶ καὶ ἐν ταῖς νήσοις δὲ τοῦ Αἰγαίου, ἰδίως ἐν Πάρῳ καὶ Νάξῳ, ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἔτιχρόνοις ὑπῆρχον οἶκοι θρᾳκικοὶ καὶ ἡγεμόνες φέροντες ὀνόματα θρᾳκικά, ὡς ὁ Λύγδαμις τῆς Νάξου. Οἱ Θρᾷκες δὲ ἦσαν καὶ συγγενεῖς πρὸς τοὺς Κιμμερίους τοῦ Πόντου, τῆς μ. 'Ασίας καὶ »τοῦ Πόντου, τῶν κυρίως Κιμμερικῶν χωρῶν τῶν βορείων ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου πόντου. »Λέγει δὲ καὶ ὁ Θουκιδίδης (Β 97) «τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ μεταξὺ τοῦ 'Ιονίου κόλπου »καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου μεγίστη ἐγένετο ἡ ἀρχὴ τῶν Θρᾳκῶν 'Οδρυσῶν». Τὸ ὅλον συμπέρασμα τῶν περὶ Θρᾳκῶν παραδιδομένων καὶ νῦν ἐπιστημονικῶς ἐρευνωμένων εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερον πολλαὶ φυλαὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλληνικῆς ἢ 'Ιλλυρι»κῆς χερσονήσου καὶ τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, φυλαὶ συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας τε καὶ πρὸς »τοὺς Πελασγοὺς τοὺς προγόνους τῶν Ἑλλήνων τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἡ θρᾳκοπε»λασγικὴ αὕτη φυλὴ ἐξετείνετο ἐν 'Ασίᾳ καὶ μέχρι τοῦ ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου, Θρᾷκες δὲ »ἢ Θρᾳκοπελασγοὶ ἦσαν οὕτως οἱ προϊστορικοὶ ἀπολίτιστοι Ἕλληνες ἔχοντες ὅλα τὰ στοι»χεῖα τοῦ ὑψηλοτέρου πνευματικοῦ βίου, ἐξ ὧν προῆλθεν ὕστερον ὁ βίος ὁ ἑλλη»νικός. 'Ιδὲ καὶ τὰ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ βιβλίου τούτου ὑφ' ἡμῶν περὶ τῶν Θρᾳκοπε»λασγῶν διὰ μακρῶν γραφέντα).

'Αλλὰ τὰ κυριώτερα καὶ πρακτικώτερα πορίσματα τῆς ἐν τῇ 'Ανατολῇ προγεγενημένης κοινωνικῆς διαπλάσεως προσεκομίσθησαν, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς 'Αρίους τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κατεσπαρμένων νησιωτικῶν σταθμῶν. Ὅθεν εἰς τὰς διαποντίους ταύτας σχέσεις θέλομεν ἐπιστήσει ἰδίως τὴν προσοχήν, ἐξακριβοῦντες πρῶτον τὴν καταγωγὴν τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα τότε προσεπέλασαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας.

Περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ὀνομάζουσιν εἰς τὴν δυτικὴν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς 'Ασίας Τυρσηνούς, Σσαρδανούς, Λυκίους, Τεύκρους, Σσακαλάσς, Δαρδανίους, Μυσούς, 'Ιλιεῖς, Πηδασεῖς. Περὶ δὲ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἡ 'Ιλιὰς ἀναφέρουσα τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων τούτων προστίθησι καὶ Κᾶρας, Λέλεγας, Καύκωνας, Πελασγούς, Φρύγας, Μαίονας, Παφλαγόνας, Θρᾷκας. Ἅπαντα τὰ ἔθνη ταῦτα ἦσαν 'Αρίων γόνοι, εἰ καὶ τινὰ ἔλαβον μετὰ χρόνον σημιτικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπίχρωσιν.

Οἱ Ἄριοι οὗτοι ἀφικόμενοί ποτε εἰς τὴν μικρὰν 'Ασίαν εὗρον αὐτὴν προκατειλημμένην ὑπὸ Τουρανίων καί τινων Σημιτῶν, καλουμένων ἰδίως Κουσσιτῶν. Οἱ Τουράνιοι εἶχον ἱδρυθῆ εἰς τὰ παράλια τοῦ Πόντου καὶ ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ ὀροπεδίου τῆς χερσονήσου, εἰς χώρας ὀρεινὰς καὶ μεταλλοφόρους, οἱ δὲ Κουσσῖται ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον νευούσης κλιτύος, ἐπιτηδειοτέρας οὔσης πρὸς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ναυτικὴν ἐμπορίαν. Οἱ κατόπιν ἐπιδημήσαντες Ἄριοι δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε νὰ συζήσωσι μετὰ τῶν Τουρανίων οὔτε νὰ κατισχύσωσιν αὐτῶν. Ὅθεν διελθόντες ἀνὰ μέσον τῶν χωρῶν ἃς οὗτοι κατεῖχον ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς μικρᾶς 'Ασίας, ἐξ ὧν ἐπέτυχον

νὰ ἀποβάλωσι τοὺς Κουσσίτας (¹). Ὅτε δ' ἐπέτειλεν ἐπὶ τὰς χώρας ταύτας ἡ ἠὼς τῆς ἱστορίας εὑρίσκομεν αὐτόθι διατελοῦντα ἤδη, ἢ μετ' ὀλίγον περιελθόντα εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος, τὰ ἑξῆς κυριώτερα ἔθνη· Κᾶρας, Λέλεγας, Λυκίους, Φρύγας, Λυδούς, Τρῶας.

Οἱ περὶ τὴν συγκριτικὴν γλωσσολογίαν ἀκριβολογήσαντες περιῆλθον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Φρύγες ἀποτελοῦσι μέσον τινὰ κρίκον μεταξὺ τῶν ἀρχαιοειδῶν Ἀρίων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Φρύγες ἐκάλουν τὸν Δία αὐτῶν Βαγαῖον, διὰ λέξεως ἥτις σανσκριτιστὶ μὲν σημαίνει τὴν μακαριότητα ζενδιστὶ δὲ καὶ σλαυιστὶ τὸν θεόν (bogh) (²). Ἀλλ' ὠνόμαζον αὐτὸν καὶ Σαβάζιον (³), διὰ προσηγορήματος ὅπερ ἑλληνιστί τε καὶ ἰνδιστὶ ἐκδηλοῖ τὸ σέβειν. Εἶχον δὲ προσέτι αὐτὰ τὰ τῶν Ἑλλήνων φωνήεντα καὶ νόμους φωνητικοὺς ἀντιστοίχους.

Ἐν τῇ μεταξὺ Προποντίδος, Ἑλλησπόντου καὶ Αἰγαίου χερσονήσῳ, ἣν ἔμελλον νὰ ἀπαθανατίσωσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ᾤκουν οἱ τῶν Μυσῶν συγγενεῖς Δαρδάνιοι καὶ Τρῶες, οἵτινες παρίστανται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἔχοντες οἰκειότητα στενὴν καὶ πρὸς τοὺς Φρύγας. Ἡ Ἑκάβη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Φρυγὸς Δύμαντος· ὁ Πρίαμος ἐγένετο ἐπίκουρος τῶν Φρυγῶν κατὰ τῶν Ἀμαζόνων· πολλὰ δὲ Τρώων ὀνόματα, οἷον Κάπυς (⁴).

(¹) Τὰ περὶ ὑπάρξεως ἐν Μ. Ἀσίᾳ σημιτικῶν ἢ πρωτοσημιτικῶν (Κουσσιτῶν) θεωρήματα ἐπὶ οὐδεμιᾶς στηρίζονται θετικῆς καὶ ἀσφαλοῦς ἐπιστημονικῆς βάσεως· εἰσὶ δὲ ὑποθέσεις προερχόμεναι ἀπὸ παρατόλμων τινῶν ἐθνολογικῶν θεωριῶν ἢ ἀπὸ ἰσχυρισμῶν ἐρασιτεχνῶν τινων τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας. Μόνον ἐν τῷ ἀρμενικῷ ὀροπεδίῳ πιθανολογεῖται ὅτι ἐγένετο συμφόρησις τουρανικῶν καὶ σημιτικῶν ἴσως λαῶν ἀναμιχθέντων μετὰ τῶν δυσμόθεν ἐποικησάντων εἰς τὴν χώραν ταύτην θρᾳκοπελασγῶν Ἀρμενίων. Αἱ περὶ σημιτικῆς καταγωγῆς λαῶν τινων τῆς μ. Ἀσίας (Λυδῶν, Καρῶν, Μυσῶν) ἐπιπόλαιαι θεωρίαι ἀνατρέπονται ἄρδην, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρήθη, ὑπὸ τῶν νῦν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Πάντες οἱ ἱστορικοὶ λαοὶ τῆς Μ. Ἀσίας ἦσαν Ἄριοι, Φρυγοπελασγοί, Θρᾳκοπελασγοί, συγγενεῖς δὲ τούτων καὶ οἱ ἐκ Μακεδονίας (ὡς δὲ παρεδόθη καὶ ἐκ Θεσσαλίας) εἰς τὴν Ἀσίαν ἐποικήσαντες Ἀρμένιοι· μόνον παράλιά τινα μέρη τῆς μ. Ἀσίας ὡς νότια ἢ δυτικὰ ὑπέκυψαν εἰς ῥοπήν τινα φοινικικὴν ἐξ ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας προερχομένην. Καὶ τὰ περὶ ὑπάρξεως πρωτοσημιτικῶν ἢ κουσσιτικῶν δῆθεν λαῶν ἐν μ. Ἀσίᾳ εἰσὶ γνῶμαι πεπαλαιωμέναι ἀπαράδεκτοι ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης. Οἱ Κᾶρες, περὶ ὧν ἐλέγετο ἰδίως ὅτι ἦσαν Κουσσῖται, ἀποδεικνύονται ὡς γνησιωτάτη θρᾳκικὴ φυλή.

(²) Ἐν τῇ σανσκριτικῇ ἡ λέξις Bhaga σημαίνει εὐτυχίαν. Κατά τινας Ἰνδολόγους ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ σανσκριτικῇ τῶν *Βέδας* (ἀρχαιοτάτων ἱερῶν βιβλίων τῶν Βραχμάνων) ἀπαντᾷ ἡ λέξις Bhaga ἐν τῇ γενικῇ σημασίᾳ τοὺ *Θείου*. Οὐχὶ ἐν τῇ *ζενδικῇ*, ἤτοι τῇ ἀρχαίᾳ *βακτρικῇ*, ἐν τῇ γλώσσῃ δηλονότι τοῦ *Ἀβέστα* (τοῦ ἱεροῦ βιβλίου τοῦ Ζωροάστρου), ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περσικῇ τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῆς Περσεπόλεως, τὸ Bhaga ἀπαντᾷ ὡς ἐπίθετον τοῦ ὑψίστου θεοῦ Ὡρομάσδου. Ἀλλ' ὡς ἐπίθετον τὸ ὄνομα τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ προερχόμενον ἐκ τοῦ ἐπιθέτου bahga vant = ὑπέρλαμπρος. Ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περσικῇ ὑπῆρχε τὸ B h a g a ἐν τῇ σημασίᾳ περίπου τοῦ *Θείου* μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἐκ τῆς ῥίζης ταύτης παραγόμενα ὀνόματα *Βαγίστανα* πόλις ἐν Μηδίᾳ καὶ Βαΐστανον ὄρος (νῦν Βεχιστάν· πρβλ. καὶ τὰ ὀνόματα ἀνδρῶν τινων Περσῶν ὡς Βαγόας καὶ Βαγαῖος. Τὸ ἄξιον σημειώσεως ἐν τούτοις ὅτι τὸ Bhaga ἐν τῇ σημασία τοῦ Θείου ὑπῆρχε παρὰ τοῖς Φρυξὶ τοῖς ἀνήκουσιν ἐθνολογικῶς εἰς τὴν θρᾳκοπελασγικὴν ὑποδιαίρεσιν τῆς μεγάλης ἀρίας φυλῆς.

(³) Ὁ Σαβάζιος ἦν ἀρχῆθεν θεὸς τοῦ φωτός, εἶτα δὲ προσέλαβε καὶ τὴν τοῦ *Διονύσου* ἰδιότητα.

(⁴) Τὸ ὄνομα *Κάπυς* φέρεται μόνον ὡς τρωικόν. Ὁ *Ἀσκάνιος* εἶναι Τρὼς υἱὸς τοῦ Πριάμου· ἀλλ' οὕτω καλεῖται («*Ἀσκάνιος* θεοειδής») καί τις ἥρως Φρὺξ (Ἰλιάδος Β. 862) καί τις ἥρως Μυσὸς σύμμαχος τῶν Τρώων (Ἰλ. Ν. 792). *Ἀσκάνιος*, ὡς γνωστόν, εἶναι καὶ υἱὸς τοῦ Αἰνείου. Τὸ ὄνομα εἶναι πάντως φρυγοπελασγικόν, ὡς μαρτυροῦσι καὶ τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα *Ἀσκανία* (χώρα τῆς Βιθυνίας) καὶ λίμνη *Ἀσκανία* ἐν Βιθυνίᾳ καὶ Πισιδίᾳ. Καὶ τὸ τῆς Γραφῆς δὲ *Ἀσχανάζ* (παρὰ Ἱερεμίᾳ), δι' οὗ, ὡς φαίνεται, δηλοῦται ἡ Ἀρμενία, φαίνεται ὅτι εἶναι ταὐτὸν πρὸς τὸ *Ἀσκανία*.

Ἀσκάνιος, Κασσάνδρα ([1]), ἦσαν φρυγικά, Αἱ δύο φυλαὶ δὲν ὡμίλουν, ὡς φαίνεται, τὴν αὐτὴν ἀπαραλλάκτως γλῶσσαν, διότι ἐν τῷ ὁμηρικῷ εἰς Ἀφροδίτην ὕμνῳ ἡ θεά, βεβαιοῦσα τὸν Ἀγχίσην ὅτι εἶναι θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Φρυγίας Ὀτρέως, ἐπιλέγει· γλῶσσάν δ' ὑμετέρην τε καὶ ἡμετέρην σάφα οἶδα. Ὑπάρχουσι δέ τινες ἐνδείξεις τῆς σχέσεως τῶν Τρώων πρὸς τοὺς Ἀσσυρίους. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀσσαράκου ([2]), τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἴλου, ἀνευρέθη ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Νινευί, καὶ ἐκ τῶν τρωικῶν ἡρώων, διωνύμων ὄντων, ὁ Ἕκτωρ προσωνομάζετο Δαρεῖος. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα οὐδόλως ἀνατρέπουσι τὰ ἄλλα περὶ τῆς οἰκειότητος τῶν Τρώων καὶ τῶν Δαρδανίων πρὸς τοὺς Ἀρίους τεκμήρια. Οἱ Ἀσσύριοι δὲν ἐνέβαλον εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰμὴ ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι, ὥστε ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν εἶναι μεταγενεστέρα· καὶ μετὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους οἱ Τρῶες δὲν εἰκονίζονται ἐν τῇ Ἰλιάδι ὡς βάρβαροι ἀλλ' ὡς ἐν πᾶσι σχεδὸν ὅμοιοι τοῖς Ἀχαιοῖς. Πλὴν τούτου, αἱ πρό τινων ἐνιαυτῶν γενόμεναι ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Τροίας ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν τὸν ἰδιοφυῆ βίον τῶν ἀρχαιοτάτων αὐτῆς κατοίκων.

Οἱ Λύκιοι, καίτοι ἦσαν ἐν τῇ παραλίᾳ ἄμεσοι γείτονες τῶν Σολύμων ([3]), σημιτῶν ὄντων, ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ ἡπλοῦντο μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἅλυος καὶ τοῦ Εὐφρά-

---

([1]) ***Κασσάνδρα*** εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ ***Κάσσανδρος***. Ἀμφότερα δὲ τὰ ὀνόματα εἶναι ταυτόσημα τῷ Ἀλέξανδρος καὶ Ἀλεξάνδρα. Τὴν ταυτότητα τοῦ Κασσάνδρα πρὸς τὸ Ἀλεξάνδρα ἐμφαίνει ρητῶς ὁ ποιητὴς Λυκόφρων ὁ ποιητὴς Ἀλεξάνδραν καλῶν τὴν Κασσάνδραν Η ταυτότης αὔτη τῶν ὀνομάτων ἐπικυροῦται καὶ ἐτυμολογικῶς. Τὸ πρῶτον συνθετικὸν τοῦ ***Κάσσανδρος*** (ἡ ρίζα ***Κασ***) σημαίνει ἐν τῇ ἀρμενικῇ καὶ ἐν τῇ λατινικῇ ὅ,τι τὸ ἀλέξω ἐν τῇ ἑλληνικῇ, ἤτοι βοηθεῖν, ἀρήγειν, ἀμύνειν ἀλλὰ καὶ ἀποκρούετν (πρβλ. τὸ λατινικὸν cassis= περικεφαλαία (ὡς καλύπτουσα καὶ φράττουσα τὴν κεφαλὴν ὅπως καὶ τὸ cas-trum=ἀμυντήριον, ἀλεξιτήριον, φρούριον, πληθ. castra=στρατόπεδον ὠχυρωμένον, πρβλ. καὶ τὸ «***Κασίδων γυαλιστερῶν***» τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους καὶ τὸ μακεδονικὸν ***Καυσία***· καὶ ἐν τῷ λεξικῷ δὲ τοῦ Ἡσυχίου λέγεται ***Κασσάνδρα Ἀλεξάνδρα***. Κατὰ ταῦτα ***Ἀλέξανδρος καὶ Ἀλεξάνδρα*** μετηνέχθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τοῦ φρυγοπελασγικοῦ τρωικοῦ ***Κάσσανδρος***, ὅπως κατὰ τὰ ἔμπροσθεν εἰρημένα καὶ τὸ Πάρις τὸ τρωικὸν εἶναι αὐτὸ τὸ ***Ἀλέξανδρος***, ὅπως καὶ τὸ Ἕκτωρ εἶναι ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ φρυγικοῦ καὶ τρωικοῦ ***Δάρης*** καὶ ***Δαρεῖος***.

([2]) Τὰ περὶ ***Ἀσσαράκου*** ὡς ἀσσυριακοῦ δῆθεν ὀνόματος λεγόμενα δὲν εἶναι ἀσφαλῶς μεμαρτυρημένα. Εἶναι ἀληθὲς μόνον ὅτι πολλὰ ὑπάρχουσιν ἀσσυριακὰ καὶ βαβυλωνιακὰ ὀνόματα σύνθετα ἀπὸ Ἀσσάρ (Σαλμανασσάρ, Ἀσσαρδών, ***Ναβουκαδν ἀσσάρ*** = Ναβουχοδονόσορ), ἀλλὰ τὸ Ἀσσὰρ ἐν τοῖς ὀνόμασι τούτοις εἶναι αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ Ἀσσούρ, οὗ ὁ πρῶτος τύπος εἶναι Ἀτούρ. Τὰ ὀνόματα ταῦτα παρήχθησαν ἐκ τῆς χώρας αὐτῆς Ἀσσυρίας ἢ Ἀτουρίας, ἐν ᾗ κεῖται ἡ Νινευί.

([3]) Οἱ ***Σόλυμοι*** θεωροῦνται λαὸς ἀρχαιότατος σημιτικός, διότι τὸ ὄνομα αὐτῶν ἑρμηνεύεται ἐκ τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν ὡς ***ληστής***. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο διδόμενον ὑπὸ τῶν σημιτῶν Φοινίκων εἰς τοὺς ληστὰς τοῦ Ταύρου παρέλαβον οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν Φοινίκων καὶ οὕτως εἰσήχθη αὐτὸ εἰς τὴν ὁμηρικὴν ποίησιν χωρὶς νὰ εἶναι καὶ ἐθνικὸν ὄνομα λαοῦ μικρασιατικοῦ, θὰ ἦτο δὲ παράδοξον ἂν αὐτὸς ὁ λαὸς Λυκίας ἢ Κιλικίας ἔφερεν ὡς ὄνομα ἐθνικὸν ὄνομα σημαῖνον ***ληστής***. Τὸ ὅτι δὲ ὁ τῆς Ὀδυσσείας ποιητής (Ὀδ. Ε. 283—288) τίθησι τοὺς Σολύμους ἐγγὺς τῶν μυθικῶν ***Αἰθιόπων*** καὶ τῶν Φαιάκων τῆς Κερκύρας, τῶν δὲ μεταγενεστέρων γεωγράφων ἄλλοι μὲν ἐθεώρουν ***Σολύμους*** τοὺς Πισίδας καὶ Καβαλιεῖς καὶ Μιλύας καὶ Ἰσαύρους καὶ Τρεμύλας, ὁ δὲ Ἡσύχιος λέγει αὐτοὺς λαὸν σκυθικὸν οἰκοῦντα ἐν Λυκίᾳ· ταῦτα πάντα μαρτυροῦσιν οἵαν σύγχυσιν ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν γεωγράφων ἐπήνεγκε τὸ ἐκ τῆς ἱστορίας ἄγνωστον καὶ ἐκ τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως μόνον γνωστὸν τοῦτο μυθικὸν ὄνομα. Ὅτι ὁ μεταγενέστερος ποιητὴς Χαιρήμων (ὁ καὶ τὰ ***Ἱεροσόλυμα*** ἑρμηνεύων ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ***Ἱερός***) ἔλεγε περὶ Σολύμων ὅτι ἐλάλουν γλῶσσαν φοινικικήν («Φοίνισσαν ἀπὸ γλώσσης ἱέντες φωνήν») σημαίνει ἁπλῶς ὅτι τὸ ***Σόλυμος*** ἐθεωρεῖτο ὡς ὄνομα φοινικικὸν καὶ οὐδὲν πλέον.

του, ὅπου μνημονεύουσιν αὐτῶν τὰ ἀσσυριακὰ μνημεῖα, διέσωσαν, ὅπως οἱ Δαρδάνιοι, ὅπως οἱ Τρῶες, ἀκεραίους τοὺς χαρακτῆρας τῆς τῶν Ἀρείων φυλῆς. Ἐλογίσθησαν ἀείποτε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἔθνος συγγενές· εἶχον τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν γυναῖκα, τὸ αὐτὸ σέβας πρὸς τοὺς νεκρούς. Οἱ δὲ βραδύτερον εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημήσαντες Ἕλληνες δὲν ἐδίστασαν νὰ προχειρίσωσι βασιλεῖς αὐτῶν Λυκίους (1). Ὁ τῶν Λυκίων ἀλφάβητος δὲν συμφωνεῖ μὲν τοσοῦτον ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἑλληνικόν, ὅσον ὁ φρυγικός (2), ἀλλὰ τοῦτο διότι τὸ φωνητικὸν αὐτῶν σύστημα ἦτο λεπτότερον καὶ πολυπλοκώτερον. Ὅθεν ἐδέησε νὰ αὐξήσωσι τὰ σημεῖα τῶν φωνηέντων, ὧν τινα ἔχουσι σχήματα ἴδια καὶ πρὸς οὐδένα συνᾴδοντα τῶν γνωστῶν τύπων τοῦ Καδμείου ἀλφαβήτου (3).

Εἰς τοὺς Λυδοὺς συνέβη ὅ,τι εἰς τοὺς Τρῶας. Βραδύτερον προσέλαβον ἐξ Ἀσ-

---

(1). Περὶ τῆς τῶν Λυκίων μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἅλυος καὶ τοῦ Εὐφράτου ἐκτάσεως οὐδεμία ὑπάρχει ῥητὴ παράδοσις καὶ μαρτυρία ἀρχαία, ἀγνοῶ δὲ ἐκ τίνος τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν παραλαβὼν ὁ συγγραφεὺς τοιαύτην ἐξήνεγκε γνώμην. Διότι οὐδ' ὁ Μασπερώ, ἐξ οὗ τῆς μνημονευθείσης ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἱστορίας τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἀρύεται κυρίως ὁ συγγραφεὺς τὰς ἐνταῦθα ἐκτιθεμένας θεωρίας περὶ τῶν ἐθνολογικῶν ζητημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν καταγωγὴν τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς μ. Ἀσίας, περὶ τοιαύτης τινὸς ἐκτάσεως τῶν Λυκίων μέχρι Ἅλυος καὶ Εὐφράτου ποιεῖται λόγον. Ἡμεῖς ἐκ τῶν ἡμετέρων μόνον μελετῶν ἐξηνέγκαμεν γνώμην καὶ ἀνεπτύξαμεν θεωρίαν πρὸ ἐτῶν ἐν τῇ γερμανιστὶ συγγραφείσῃ ὑφ' ἡμῶν πραγματείᾳ «Die sogenannten Assyrer und Hittiten von Klanasien (Οἱ λεγόμενοι Ἀσσύριοι καὶ Χεττῖται (ἢ Χετταῖοι) τῆς μ. Ἀσίας)» τοιαύτην τινὰ θεωρίαν. Ἡ θεωρία ἡμῶν αὕτη ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὀνόματος τῶν Λυκίων ἀπὸ Τροίας, ἔνθα μνημονεύονται Λύκιοι ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου, μέχρι τῶν νοτίων παραλίων τῆς μ. Ἀσίας καὶ τῆς ταυτότητος τῶν ὀνομάτων **Λυκία** καὶ **Λυκαονία**, καὶ τοῦ ταυτοσήμου πρὸς ἀμφότερα τοῦ ὀνόματος Καππαδοκία ὡς ἰρανικῆς μεταφράσεως τοῦ ὀνόματος **Λυκία**. Διὰ τῆς ταυτότητος τῶν ὀνομάτων Λυκία καὶ Λυκαονία τὸ ὄνομα τῶν Λυκίων ἐκτείνεται πάντως μέχρι Ἅλυος. Ἡ δὲ ἀπὸ Ἅλυος μέχρι τοῦ Εὐφράτου ἐπέκτασις ἐξηγεῖται μόνον διὰ τοῦ ταυτοσήμου τῶν ὀνομάτων Λυκία καὶ Καππαδοκία, **Λύκιοι** καὶ **Καππαδόκαι**. **Λύκιοι** δὲ ἀναφέρονται καὶ ἐν Κρήτῃ ὅπως καὶ Κᾶρες, καθ' Ἡρόδοτον δὲ (Α'. 173) οἱ Λύκιοι ἐκ Κρήτης τὸ ἀρχαῖον γεγόνασι». Καὶ ἡ παράδοσις αὕτη σὺν τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ἔκτασιν, ἣν ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἀλλὰ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὅτι ἐν τοῖς ἀσσυριακαῖς μνημείοις μνημονεύονται **Λύκιοι**, εἶναι τοσοῦτον ἐπισφαλὲς ὅσον καὶ ἡ θρυλουμένη μνεία τῶν Ἀχαιῶν καὶ Δαρδανίων-ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς μνημείοις. Μόνον ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς μνημείοις γίνεται μνεία λαοῦ τινος **Λούκα** ἢ **Ρούκα** καλουμένου.

(2). Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως περὶ τῆς συγγενείας Ἑλλήνων καὶ **Λυκίων** τοσοῦτον μόνον ἀληθεύουσιν ὅσον καὶ ἡ πολλαχῶς μαρτυρουμένη συγγένεια τῶν Ἑλλήνων πρὸς πάντας τοὺς ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀσίᾳ προπάτορας τῶν Ἑλλήνων πελασγικοὺς λαούς, εἰς οὓς ἀνήκουσι καὶ οἱ Λύκιοι. Πάντες οὗτοι οἱ λαοὶ ὄντες ὁμόφυλοι τοῖς Ἕλλησι συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων προϊόντος τοῦ χρόνου.

(3). Καθόλου εἰπεῖν, εἰς τὰ περὶ ἀλφαβήτων κοινῶν ἐν τοῖς ἐθνολογικοῖς ζητήμασιν οὐδεμία πρέπει νὰ δοθῇ σπουδαία σημασία ὑπὸ ἔννοιαν ἐθνολογικήν. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τοῦρκοι ἔχουσι κατ' οὐσίαν τὸν αὐτὸν ἀλφάβητον μετὰ τῶν αὐτῶν περίπου ὀνομάτων, οἱ μὲν παραλαβόντες αὐτὸν ἀπ' εὐθείας παρὰ τῶν Φοινίκων οἱ δὲ (Τοῦρκοι) παρὰ τῶν ὁμοφύλων τοῖς Φοίνιξιν **Ἀράβων**, χρωμένων καὶ τούτων τῷ φοινικικῷ ἀλφαβήτῳ. Οἱ Ἰνδοὶ Μωαμεθανοὶ χρῶνται τῷ ἀλφαβήτῳ τῷ ἀραβικῷ καὶ οὐχὶ τῷ ἰνδικῷ «θεοχαράκτῳ (devanagari)» οὗ ποιοῦνται χρῆσιν οἱ μὴ μωαμεθανοὶ Ἰνδοί. Οἱ Κόπται τῆς Αἰγύπτου, ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἐνῷ εἶχον ἀλφάβητον ἐκ τῆς δημοτικῆς αἰγυπτιακῆς γραφῆς καὶ ἐκ τῶν παπύρων γνωστόν, παρέλαβον ἀλφάβητον ἑλληνικὸν ἕνεκα λόγων θρησκευτικῶν. Πόσοι λαοὶ ἐν Εὐρώπῃ (Οὖγγροι, Φιλλανδοί,) μὴ ὄντες Λατῖνοι μηδὲ Ἄριοι, χρῶνται τῷ λατινικῷ ἀλφαβήτῳ. Τοῦ ἀλφαβήτου ἡ ταυτότης ἢ ἀλλοτριότης ἔχει σημασίαν ἁπλῶς ἱστορικήν, οὐχὶ δὲ γλωσσικὴν ἢ φυλετικήν.

συρίας ἔθιμα πολλά (¹)· οἷον, πρὸς κύρωσιν τῶν συμβάσεων, πληγώσαντες ἑκάτεροι οἱ συμβαλλόμενοι τοὺς βραχίονας ἀνέλειχον ἀλλήλων τὸ αἷμα· καὶ προσέτι κατεπόρνευον τὰ τέκνα. Ἀλλ' ὁ ταῦτα διηγούμενος Ἡρόδοτος προστίθησιν ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ «ὅρκια ποιέεται ταῦτα τὰ ἔθνεα τά περ τε Ἕλληνες»· ἐν γένει δὲ ὅτι «Λυδοὶ νόμοισι παραπλησίοισι χρέονται καὶ Ἕλληνες».

Γλωσσικαὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων δὲν ὑπάρχουσι. Πολλοὶ ἠξίωσαν ὅτι οἱ Κᾶρες ἦσαν Σημῖται, ἀλλ' ὁ δεινὸς σημιτολόγος Ρενὰν ἐβεβαίωσεν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὲρ τῆς δόξης ταύτης προταθέντων ἐπιχειρημάτων εἶναι ἀνυπόστατα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι λέγονται μὲν βαρβαρόφωνοι ὁ Φίλιππος ὅμως ὁ τὰ Καρικὰ γράψας εἶπεν ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν δὲν ἦτο τραχεῖα, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἑλληνικὰ ὀνόματα ἔχει καταμεμιγμένα. Ἐκ τοῦ Ἡροδότου δὲ μανθάνομεν ὅτι ὁ Ἀπόλλων τοῦ ἐν Βοιωτίᾳ Πτῴου ἐλάλησέ ποτε καριστὶ καὶ ὅτι οἱ συγγενεῖς τοῦ ἐπιφανοῦς ἀθηναίου Ἰσαγόρου τοῦ Τισάνδρου ἔθυον Διὶ καρίῳ. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι οἱ Κᾶρες, ἐξ Ἀρίων ὁρμώμενοι, ἀνεμίχθησαν μετὰ Σημιτῶν ἢ καὶ ἄλλων φυλῶν. Τοιοῦτό τι δὲ ὑπολανθάνει ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ αὐτῶν. Αἱ διὰ τοῦ ἀλφαβήτου τούτου χαραχθεῖσαι ἐπιγραφαὶ δὲν κατωρθώθη νὰ ἀναγνωσθῶσιν, ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων αὐτοῦ εἶναι μικτόν, ἔνια φαίνονται συνδεόμενα μετὰ τῶν Καδμείων καὶ τῶν Φοινικικῶν, ἄλλα δὲ πάλιν ὅλως ἰδιότυπα.

Μικτὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα εἶχον καὶ οἱ Λέλεγες, οὓς, κατὰ Στράβωνα, τινὲς μὲν τοὺς αὐτοὺς Καρσὶν εἰκάζουσι τινὲς δὲ συνοίκους μόνον καὶ συστρατιώτας· διόπερ ἐν τῇ Μιλησίᾳ Λελέγων κατοικίας λέγεσθαί τινας, πολλαχοῦ δὲ τῆς Καρίας τάφους Λελέγων καὶ ἐρύματα ἔρημα, Λελέγια καλούμενα. Μία τῶν συζύγων τοῦ Πριάμου ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ἄλτεω, βασιλέως τῶν φιλοπολέμων Λελέγων, ἄρχοντος τῆς Πηδάσου· Λέλεγες καὶ Κᾶρες ὑπῆρξαν, ὅπως πάντες οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἄριοι, σύμμαχοι τῶν Τρώων ἐπὶ τοῦ πολέμου ὃν ὕμνησεν ὁ Ὅμηρος· πλεῖστοι δὲ καὶ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος κάτοικοι, ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐλέγοντο Λελέγων ἀπόγονοι.

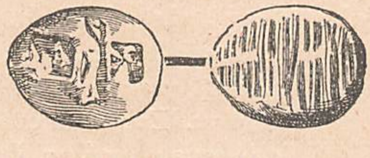
Οἱ Σημῖται διεπλάσθησαν πολὺ πρὸ τῶν Ἀρίων. Ἡ τῆς Αἰγύπτου ἱστορία ἀνατρέχει μέχρι τοῦ τετρακισχιλιοστοῦ πρὸ Χριστοῦ ἔτους καὶ ἐπέκεινα, ἐνῷ αἱ ἀμυδρόταται περὶ Ἑλλάδος εἰδήσεις δὲν ὑπερβαίνουσι τὸ δισχιλιοστόν. Ἐκ δὲ τῶν Ἀρίων πάλιν οἱ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, χερσαῖοι, ὄντες γείτονες τῶν δημιουργῶν ἐκείνων τῆς κοινωνικῆς ἐπιδόσεως, ἐδέχθησαν τὰ πρῶτα αὐτῆς σπέρματα πρὸ τῶν τῆς Ἑλλάδος ὁμοφύλων, οἵτινες ἐχωρίζοντο ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τῆς ἀρχεγόνου τοῦ πολιτισμοῦ ἑστίας.

Οἱ τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἰκήσαντες ἐγένοντο ναυτικοί, καὶ οἱ τολμηρότεροι ἐξ αὐτῶν, Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι, ὥρμησαν πρὸς δυσμὰς τοσοῦτο πρωΐμως ὥστε αἱ ἀρχαιόταται περὶ αὐτῶν εἰδήσεις συμπλέκονται μετὰ τῆς πρωτογόνου ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων. Βραδύτερον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, τὰς ἀρχὰς τῆς 14 καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 13, Ἰλιεῖς, Πηδασεῖς, Δαρδάνιοι, Μυσοί, Λύκιοι, Τυρσηνοί, Σσαρδανοί, Σσακαλάς, Τεῦκροι ἐπιπλέουσιν ἐπανειλημμένως κατὰ

(¹). Τὸ ἔθιμον τοῦτο δὲν ἦτο ἀσσυριακόν, ἀλλὰ *σκυθικόν*, τῶν ἀρίων Σκυθῶν ὄντων συγγενῶν πρὸς τοὺς Θρᾷκας, ἀκριβῶς δὲ οἱ Λυδοὶ ὡς λαὸς θρᾳκικὸς εἶχον πολλὰ κοινὰ τοῖς Ἀρίοις τῶν Σκυθῶν.

τῆς Αἰγύπτου ἔχοντες συμμάχους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Δαναούς. Ἔτι δὲ βραδύτερον, ἤτοι ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι, κατὰ τοὺς ἕλληνας χρονολόγους, οἱ Δαναοὶ καὶ Ἀχαιοί, ἀντὶ συμμάχων. γίνονται πολέμιοι τῶν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμοφύλων καὶ ἐπιχειροῦσι τὴν πολυθρύλητον ἐπὶ Ἴλιον στρατείαν.

Ἕτεροι τῆς μικρᾶς Ἀσίας Ἄριοι, οἱ Φρύγες καὶ οἱ Λυδοί, ἐτράπησαν μᾶλλον πρὸς τὰ ἐνδότερα καὶ ἀπήρτισαν μεγάλας ἐγχωρίους μοναρχίας. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τούτων παραδόσεων ὑποφαίνεται τό τε μέγα πολιτικὸν ἀξίωμα τῶν πρώτων καὶ τὸ ἐξαίρετον ἐμπορικὸν τῶν δευτέρων πνεῦμα. Ὁ Γορδίας καὶ ὁ ἐκ τῆς θεᾶς Κυβέλης γεννηθεὶς υἱὸς αὐτοῦ Μίδας ἐφημίζοντο ὡς ἱδρυταὶ τοῦ φρυγικοῦ κράτους, ὧν τὰ ὀνόματα ἔφερον πολλοὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, πασίγνωστοι δὲ εἶναι ἥ τε ἅμαξα ἣν ὁ πρῶτος Γορδίας ἀνέθηκεν εἰς τὴν ἄκραν τῆς ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθείσης πόλεως καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ ζυγοῦ αὐτῆς ὃν ἔκοψεν ὁ μέγας Ἀλέξανδρος. Ὁ δεσμὸς οὗτος παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὡς σύμβολον τῆς πάλαι τῶν Φρυγῶν ἀρχῆς, καὶ ἐκ τούτου τὸ λόγιον ὅτι ὁ λύσας αὐτὸν θέλει ἄρξει τῆς Ἀσίας. Ἐπὶ τῶν τρωικῶν ἡ Ἰλιὰς λέγει τὸ πλῆθος τῶν μαχητῶν τῆς Φρυγίας ἐνάμιλλον σχεδὸν τῆς ὅλης τῶν Ἀχαιῶν στρατιᾶς· καὶ εἰς ἔτι μεταγενεστέρους χρόνους τὰ φῦλα τὰ καταλαβόντα τὴν Ἀρμενίαν καὶ δόντα αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα ἦσαν φρυγικῆς καταγωγῆς. Ἀλλ' ὀλίγαι τινὲς ἐπιγραφαί, καὶ αὗται οὐχὶ πάνυ ἀρχαῖαι, ὀλίγοι τάφοι καί τινα ἐρείπια ἐρυμάτων καὶ ἀνάγλυφα ἀνεξήγητα εἶναι οἱ μόνοι περισωθέντες μάρτυρες τοῦ τοσοῦτο τὸ πάλαι περιλαληθέντος ἐκείνου κράτους.

Νόμισμα ἐξ ἠλέκτρου τοῦ λυδίου Γύγου (Γραμμαὶ ἄνισοι. Τρία ἀνόμοια κοιλώματα)

Τὸ δὲ τῶν Λυδῶν βασίλειον ἦν περὶ τὸ Σίπυλον ὄρος ἱδρυμένον, μεταξὺ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἕρμου καὶ τοῦ κόλπου τῆς Σμύρνης. Οἱ Λυδοὶ πρῶτοι ἀνθρώπων, καθ' Ἡρόδοτον, ἔκοψαν καὶ μετεχειρίσθησαν νόμισμα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου· πρῶτοι δὲ καὶ κάπηλοι ἐγένοντο· καὶ πρῶτοι ἐξεῦρον τὰ παίγνια τῶν κύβων, τῶν ἀστραγάλων, τῆς σφαίρας, πάντα τὰ παίγνια, πλὴν πεσσῶν. Ἐπενόησαν δὲ ταῦτα ἐπιζητοῦντες ἀνακούφισίν τινα ἐν τῇ ἰσχυρᾷ σιτοδείᾳ ἥτις ἐμάστιζε πᾶσαν Λυδίαν ἐπὶ Ἄτυος τοῦ Μάνεω βασιλέως· καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ μίαν μὲν ἡμέραν τρώγοντες τὴν δὲ ἑτέραν παίζοντες ἵνα μὴ ζητῶσι σιτία. Οὕτως ἔζησαν ὀκτωκαίδεκα ἔτη, ἀλλὰ τὸ κακὸν δὲν ἔπαυεν· ὅθεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἐλαττώσῃ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Λυδίας καὶ ἐπὶ τούτῳ διήρεσεν αὐτοὺς εἰς μοίρας δύο, ὧν ἡ μία ἔμεινεν ἐν τῇ χώρᾳ σὺν τῷ βασιλεῖ ἡ δὲ ὑπὸ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τυρσηνὸν ἀπεδήμησεν εἰς ζήτησιν βίου καὶ γῆς. Οἱ ἀπόδημοι οὗτοι κατελθόντες εἰς Σμύρνην καὶ ἐκεῖ κατασκευάσαντες πλοῖα ἀπέπλευσαν καὶ πολλὰ παραμειψάμενοι ἔθνη καὶ μετονομασθέντες ἀντὶ Λυδῶν Τυρσηνοὶ ἀπὸ τοῦ ἡγέτου ἀπέβησαν τελευταῖον εἰς τὴν δυτικὴν Ἰταλίαν καὶ κατασταθέντες αὐτόθι ἔδωκαν αὐτῇ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα.

Ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὑποδηλοῦται ὅτι ἀπεδήμησαν τότε Τυρσηνοί, οὐχὶ Λυδοί. Οἱ Τυρσηνοὶ οὗτοι, προσεπονομασθέντες καὶ Πελασγοί, ἀναφαίνονται εἰς πλείστας νήσους καὶ παραλίας τῆς Ἑλλάδος, λέγονται δὲ πλεύσαντες καὶ εἰς Ἀφρικὴν (1)·

(1) Ὁ μῦθος οὗτος οὐδεμίαν ἄλλην ἔχει σημασίαν ἢ ὅτι ἐν τῇ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους *Λυδίᾳ* ᾤκουν ἀρχαιότερον οἱ *Τυρρηνοὶ* ἢ *Τυρσηνοὶ* καλούμενοι (Μαίονες), λαὸς φρυγοπελασγικὸς

Πότε καὶ πῶς συνεδυάσθησαν τὰ δύο ὀνόματα, ἄδηλον, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὑποδεικνύει ὅτι τὰ φῦλα ἦσαν συγγενῆ. Οἱ δὲ Λυδοὶ οὐδέποτε ἐγένοντο ναυτικοί. Δὲν συγκαταλέγονται ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῆς θαλάσσης τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ὁρμώμενα ἐστράτευσαν περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος κατὰ τῆς Αἰγύπτου· ἀπησχολημένοι δὲ εἰς τὰ ἐνδότερα οὐδὲ τοῦ τρωικοῦ πολέμου μετέσχον [1].

Ἐν τούτοις Φρύγες καὶ Λυδοὶ δὲν ἔμειναν ἄσχετοι πρὸς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος. Πολλὰ ἀναγόμενα εἰς τὸ θρήσκευμα καὶ τὴν ποίησιν ἐθρυλοῦντο ὡς ἐκεῖθεν ἐνταῦθα ἐπελθόντα. Ὁ δὲ Πέλοψ ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου καὶ ἀδελφὸς τῆς Νιόβης, ὅστις ἐγένετο ἐπώνυμος τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀρχηγέτης τῶν Ἀτρειδῶν, ἐκ τῆς περὶ τὸ Σίπυλον χώρας ἐλέγετο ἐπελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ βασιλεὺς τῶν Λυδῶν Γύγης ἔπεμψεν εἰς Δελφοὺς τὰ πλούσια ἐκεῖνα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀναθήματα, ἅτινα ἐθαύμασεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας· ἔτι δὲ πρὸ τοῦ Γύγου εἷς τῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Φρυγίας, Μίδας καλούμενος, ὅπως ὁ τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν υἱός, ἀνέθηκεν εἰς τὸ αὐτὸ ἱερὸν τὸν θρόνον αὐτοῦ «ἐς τὸν προκατίζων ἐδίκαζε, ἐόντα ἀξιοθέητον».

Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν Ἀρίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκοινώνησαν πρόπαλαι πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος καὶ Φοίνικες καὶ Αἰγύπτιοι.

Οἱ Φοίνικες εἷλκον τὸ γένος ἐκ τῶν Κουσσιτῶν, τῶν ἀποτελούντων ἕνα τῶν κλάδων τοῦ μεγάλου τῶν Σημιτῶν οἴκου. Ἀναχωρήσαντες ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Παμὶρ πρὸ τῶν ἄλλων ὁμοφύλων οἱ Κουσσῖται πρωιμώτερον κατέλιπον τὸν νομαδικὸν βίον καὶ ἔδρεψαν τοὺς καρποὺς τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἧς πρώτιστος ὅρος εἶναι ἡ καθεστηκυῖα δίαιτα. Τρία τῶν κυριωτέρων κουσσιτικῶν ἐθνῶν κατεστάθησαν περὶ τὸν Περσικὸν κόλπον. Οἱ Κίσσιοι τοῦ Ἡροδότου, οἱ Κοσσαῖοι τοῦ Ἀρριανοῦ ἱδρύθησαν εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τίγρεως ὀρεινὴν χώραν. Παρὰ τὸν κάτω Τίγριν καὶ Εὐφράτην κατεστάθησαν οἱ Κουσσῖται ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ ἐπικρατέστερον στοιχεῖον τοῦ χαλδαϊκοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ δὲ πρόγονοι τῶν Φοινίκων καταλαβόντες κατ' ἀρχὰς τὰ παράλια τοῦ Περσικοῦ κόλπου ἀπεδήμησαν ἐκεῖθεν κατόπιν καὶ κατῴκησαν ἐπὶ τέλους παρὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν. Οἱ Φοίνικες εἶναι τὸ πρῶτον γνωστὸν μέγα ἐμπορικὸν καὶ ναυτικὸν τοῦ κόσμου ἔθνος. Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ ὅσαι ἔφερον πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τῶν ἐμπορείων τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Βακτριανῆς, τῆς Χαλδαίας, τῆς Ἀραβίας καὶ τῶν περὶ τὸν Καύκασον χωρῶν ἀπέληγον εἰς τὰς δύο αὐτῶν πόλεις Σιδόνα καὶ Τύρον, αἵτινες δὲν ἐβράδυναν νὰ κατισχύσωσιν ὅλων τῶν λοιπῶν. Ἐνῷ δὲ κατέλαβον τοὺς κυριωτάτους πόρους τῶν ποταμῶν καὶ τοὺς εὐβατωτάτους αὐλῶνας τῶν ὀρέων τῆς Ἀνατολῆς, ἐρρίφθησαν συγχρόνως εἰς τὴν θάλασσαν, πελαγοδρομήσαντες ὅσον οὐδὲν ἄλλο ἔθνος μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ καὶ παρέκαμψαν τὴν Εὔελπιν ἄκραν πλέον ἢ δισχίλια ἔτη πρὸ τοῦ Βάσκου Δεγάμα.

καὶ οὗτος (Τυρσηνοὶ ἐκ τοῦ *τύρσις*, λατ. turris=πύργος σημαίνει πιθανῶς ὅ,τι καὶ Πελασγὸς καὶ ***Κρής*** (Κρῆτες Πυργῖται. Ἡσύχιος). Τὸ αὐτὸ δὲ φαίνεται δηλοῦν καὶ τὸ ὄνομα ***Φρύγες*** ἢ ***Βρίγες***. Οἱ Ἕλληνες ἐκάλεσαν Τυρρηνοὺς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Τρούσκους ἢ Ἐτρούσκους, διότι ὁ λαὸς οὗτος ᾤκει χώραν ἰταλικὴν οἰκουμένην πρότερον ὑπὸ ***Οὔμβρων***, λαοῦ ἰταλοπελασγικῆς καταγωγῆς·

[2]. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ τρωικοῦ πολέμου δὲν εἶχεν ἔτι καταλάβει τὴν Μαιονίαν ὁ θρᾳκικὸς λαὸς τῶν Λυδῶν ὅπως οὔτε τὴν ***Ἀσκανίαν*** οἱ ***Θυνοὶ*** ἢ ***Βιθυνοί***. Οἱ λαοὶ οὗτοι μετὰ τὰ τρωικὰ μετενάστευσαν εἰς τὴν μ. Ἀσίαν· διὰ τοῦτο εἶναι ἄγνωστον εἰς τὸν Ὅμηρον τὸ ὄνομα τῶν Λυδῶν καὶ τῆς πρωτευούσης πόλεως αὐτῶν ***Σάρδεων***.

Οἱ δὲ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐλογίζοντο Ἀφρικανοὶ (1) τὸ γένος. Ἀλλὰ τὴν σήμερον ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν (2) μνημείων ἐπιστώθη ὅτι ἦσαν ἄποικοι τῶν λευκῶν φυλῶν τῆς νοτιοδυτικῆς Ἀσίας καὶ ἐλάλουν γλῶσσαν συγγενῆ τῶν σημιτικῶν. Ἦσαν δέ, καθ' ὅσον ἄχρι τοῦδε γνωρίζομεν, αὐτοὶ καὶ οἱ Χαλδαῖοι, τὰ πρώτιστα πολιτισθέντα τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς καὶ τὰ πρώτιστα κατακτητικὰ γενόμενα. Ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ *Χαλδαίας* (3) προῆλθον αἱ πρῶται ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ ἀστρονομίας, ἰατρικῆς, γεωμετρίας καὶ φυσικῆς ἐν γένει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Οἱ δὲ αἰγυπτιακοὶ στρατοὶ ἐξώρμησαν πρωιμώτατα μέχρι τῶν ἐνδοτέρων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἀφ' ἑνὸς καὶ μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ ἄνω Νείλου ἀφ' ἑτέρου.

Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ ἔθνη τὰ πλεύσαντα πρὸς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας, εἰς χρόνους οἵτινες δὲν δύνανται μὲν νὰ ὁρισθῶσιν ἀκριβῶς προσεγγίζουσιν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρὸς τὸ δισχιλιοστὸν πρὸ Χριστοῦ ἔτος.

Ὁ Θουκυδίδης λέγει ὅτι τὰς πλείστας τῶν νήσων ᾤκισαν Κᾶρές τε καὶ Φοίνικες, καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς δοξασίας αὐτοῦ φέρει μαρτυρίαν ἰσχυράν, ὅτι «Δήλου καθαιρουμένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ (τῷ πελοποννησιακῷ) καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν, ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώντων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἥμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τε σκευῇ τῶν ὅπλων ξυντεθαμμένῃ καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσι». Τὰ αὐτὰ δὲ ἔθνη λέγει ὅτι κατῴκησαν εἰς τὰς νήσους καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, ρητῶς ἀναφέρων ὡς ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἀνέκαθεν καταληφθείσας τὴν Κύπρον, τὰ Κύθηρα, τὴν Θάσον, καὶ ὡς πρὸς τὴν Θάσον προσάγων μαρτυρίαν οὐδὲν ἧττον ἰσχυρὰν τῆς τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῶν ἐν Δήλῳ Καρῶν. «Εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς τὰ μέταλλα ταῦτα (τὰ ἐν

---

(1). ***Ἀφρικανοὶ*** τὸ γένος δὲν εἶναι ἔκφρασις ἀκριβὴς ὑπὸ ἔννοιαν ἀνθρωπολογικῆς ἢ γλωσσολογικῆς καὶ ἐθνολογικῆς διαιρέσεως καὶ κατατάξεως λαῶν. ***Ἀφρικανὸς*** ἔχει ἁπλῶς ἔννοιαν γεωγραφικήν· (ἐκ τοῦ A f r i c a τῶν ***Ρωμαίων***, ὅπερ δοθὲν ὑπὸ τούτων εἰς τὴν νῦν ***Τυνησίαν*** τὸ πρῶτον ἐξετάθη συνεκδοχικῶς εἰς ὅλην τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Λιβύην καλουμένην ἤπειρον καὶ ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ μετέστη ἀπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς τὰς νῦν εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ὡς ὄνομα ἠπείρου). Ὑπό τινων ἐρευνητῶν ἐδημιουργήθη ὡς ὅρος γλωσσολογικός, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀνθρωπολογικός, τὸ ***Χαμιτικός***, (ἐκ τοῦ Χὰμ τῆς Π. Δ., ὅπερ ὄνομα φαίνεται ἔχον σχέσιν πρὸς τὸ ὄνομα τῆς Αἰγύπτου τὸ αἰγυπτιακὸν ***Κέμ***). Ὁ οἶκος τοῦ ***Χὰμ*** ἐν τῇ Π. Δ. εἶναι μᾶλλον ἀσιατικὸς καὶ εἰς τοῦτον ὑπάγονται καὶ οἱ Φοίνικες (Χαναναῖται ἐν τῇ Π. Δ.) καὶ οἱ Χουσῖται καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ὑπὸ τὸ ὄνομα Μισραΐμ (ταὐτὸν τῷ νῦν Μισίρ) καὶ τὸ αἰγυπτιακὸν ὄνομα τῆς Αἰγύπτου ***Κὲμ*** φαίνεται ταὐτὸν τῷ ***Χάμ***. Τούτων πάντων ἕνεκα καὶ διότι ἥ τε ἐκ τῆς ἀρχαίας αἰγυπτιακῆς προελθοῦσα καὶ νῦν ἔτι ὡς γλῶσσα τῆς Κοπτικῆς ἐκκλησίας γνωστὴ κοπτικὴ γλῶσσα (Κόπτης=γύπτης=(γύφτης)=Αἰγύπτιος) ὡς καὶ ἡ ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς μνημείοις ἀναγινωσκομένη γλῶσσα φαίνεταί πως συγγενὴς ταῖς σημιτικαῖς, γλωσσολόγοι τινὲς ἐθεώρησαν τὴν αἰγυπτιακὴν ὥς τι ἰδίωμα σημιτικὸν ἀρχαιότατον, τὸ ***πρωτοσημιτικὸν*** λεγόμενον καὶ τοὺς Αἰγυπτίους ὡς λαὸν ἀρχῆθεν σημιτικὸν ἀναμιχθέντα μετ' ἄλλων ἰθαγενῶν κατοίκων τῆς χώρας (Λιβύων ἢ καὶ Αἰθιόπων ἤτοι ***Βαρβάρων*** ἢ ***Βερβέρων***), ἀλλὰ ταῦτα πάντα εἰσὶν ἔτι ἁπλαῖ ὑποθέσεις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ.

(2). Ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν μνημείων δὲν ἐπιστώθη τοῦτο· ἀλλ' ἐκ τῶν σῳζομένων ***μουμιῶν*** καὶ τῶν ἐν ταύταις εἰκόνων εἰκάζεται ὅτι ἔκλινον μᾶλλον πρὸς τὸ λευκόν. Πιστὴ εἰκὼν τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ἐξ ἀνθρωπολογικῆς ἐπόψεως θεωρητέοι οἱ νῦν χριστιανοὶ Κόπται καὶ μωαμεθανοὶ Φελλάχοι, ἀπόγονοι ἀμφότεροι τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἀμφοτέρων δὲ αἱ μορφαὶ ἕνεκα τῆς πολλῆς πρός τε λευκοὺς καὶ πρὸς μαύρους ἀναμίξεως κυμαίνονται καὶ ποικίλλουσι κατὰ διαφόρους βαθμοὺς μεταξὺ τῶν δύο ἀνθρωπολογικῶν τύπων ἢ χρωμάτων.

(3). Οἱ ἐνταῦθα ***Χαλδαῖοι*** καλούμενοι εἰσὶν οἱ ἀρχαιότατοι κάτοικοι τῆς νοτιωτάτης Βαβυλωνίας (τῆς παρὰ τὸν Περσικὸν κόλπον) καὶ τῆς ***Σουσιανῆς (Χουζιστάν)***. Τὰ ὀνόματα ***Χαλδαῖος*** καὶ ***Χαλδαία*** ἀνήκουσιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς ἀρχαίας Βαβυλωνιακῆς ἱστορίας.

Θάσῳ), καὶ μακρῷ ἦν αὐτῶν θωμασιώτατα τὰ οἱ Φοίνικες ἀνεῦρον, οἱ μετὰ Θάσου κτίσαντες τὴν νῆσον ταύτην». Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς Ἑλλάδος παραλίαν ἀπέβησαν οἱ Κᾶρες. Τοῦ Καρὸς τὸ ὄνομα ἀνεφαίνετο ἐν ταῖς μεγαρικαῖς γενεαλογίαις, ἡ δὲ τῶν Μεγάρων ἀκρόπολις ὠνομάζετο Καρία μέχρι τῶν ὑστάτων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας χρόνων. Ἐνῷ δὲ οἱ Κᾶρες συνωνυμοῦντο μὲ τοὺς Λέλεγας ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, οἱ τελευταῖοι οὗτοι παρεισέδυσαν ὑπὸ τὸ ἑαυτῶν ὄνομα εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις τῆς τε Μεγαρίδος καὶ τῆς Λακωνικῆς. Οἱ δὲ Λύκιοι ἀναφέρονται ὡς ἀρχαῖοι τῆς Κρήτης κάτοικοι καὶ συναρμολογοῦνται μετὰ τῶν ἀττικῶν, τῶν βοιωτικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Περὶ τῶν τριῶν τούτων ἐθνῶν, Καρῶν, Λελέγων, Λυκίων, παρετηρήθη λίαν πιθανῶς ὅτι τοσοῦτον ἦσαν ἐν ἀρχῇ μεμιγμένα ὥστε βέβαιος δὲν ἠμπορεῖ τις νὰ εἶναι ἂν τὰ περὶ ἑνὸς λεγόμενα δὲν ἀναφέρονται εἰς τὰ ἕτερα. Ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ἐξ Ἀσίας ἐπιδραμόντα ἔθνη ἤρχισαν, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ συγχωνεύωνται ἐντός τινων ἐπικρατεστέρων γενομένων, καὶ πρῶτον τῶν Καρῶν, ἔπειτα δὲ τῶν ναυσικλυτῶν Φοινίκων.

Φοινικικὸν νόμισμα τῆς Κύπρου, ἐπὶ βασιλέως Βααλμέλεκ, ἀκμασαντος κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος π. Χ (Ἡρακλῆς. Λέων κατατρώγων ἔλαφον καὶ διὰ φοινικικῶν χαρακτήρων τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως).

Οἱ Φοίνικες εὗρον τὰς νήσους κατῳκημένας. Ἀλλ' ἂν κατόπιν τῶν ἄλλων ἐξέπλευσαν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων αὐτοὶ κυρίως ἔδωκαν εἰς τὰς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος νήσους ζωὴν ἐμπορικήν, βιομηχανικήν, ἱστορικήν. Πρὸ πάντων κατέλαβον τὴν γείτονα αὐτῶν Κύπρον, οὕτως ὀνομασθεῖσαν ἐκ τοῦ αὐτοφύτου ἐν αὐτῇ θάμνου ὅστις ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἑβραίων *κόφερ* καὶ μετεποιήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν *κύπρον* τοῦ Διοσκορίδου. Οἱ προηγηθέντες κάτοικοι, οἱ ὁποῖοι ἄγνωστον τίνες ἦσαν, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ ἔβλεπον ἐκεῖθεν ἐπὶ γενεὰς πολλὰς τὰ μεσημβρινὰ καὶ τὰ βόρεια τῆς νήσου αὐτῶν παράλια καλυπτόμενα ὑπὸ πόλεων ὧν ἡ λαμπρότης ἔμελλε νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν. Ἦσαν δὲ αἱ πόλεις αὗται· Ἀμαθοῦς (ὁμώνυμος τῇ ἀρχαίᾳ συριακῇ πόλει Χαμάθ) (1), καὶ Πάφος, περίφημοι διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ἱερὰ τῆς γονοποιοῦ θεότητος τῶν Σύρων, ἥτις βραδύτερον ἔλαβε τὸν τύπον καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἑλληνίδος ἐκείνης θεᾶς περὶ ἧς ἤδη ὁ Ὅμηρος ἔλεγεν·«ἡ δ' ἄρα Κύπρον ἵκανε φιλομμειδὴς Ἀφροδίτη, ἐς Πάφον»· Γόλγοι, περὶ οὓς πρὸ πεντεκαίδεκα ἐτῶν ἀπεκαλύφθη ναός, ἐν ᾧ εὑρέθησαν 300 περίπου ἀγάλματα καὶ ἀγαλμάτια τῆς φοινίσσης Ἀστάρτης καὶ τοῦ φοίνικος Μελκάρθ· Κούριον, ὅπου τῷ 1874 εὑρέθη ὁ πολυθρύλητος θησαυρὸς ὁ ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὀνομασθεὶς *θησαυρὸς τοῦ Κουρίου*, συγκείμενος δὲ ἐκ ψελλίων, δακτυλίων, ἐνωτίων, φυλακτηρίων, ληκύθων, πυξίδων, καρφίδων τῆς κεφαλῆς, περιδεραίων, ὅλων τούτων χρυσῶν. Καὶ ἀργυρᾶ δὲ ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ πολλὰ κοσμήματα καὶ σκεύη· καὶ ἐξ ὀρειχάλκου καὶ ἐξ ἠλέκτρου· καὶ λίθοι ἀνάγλυφοι πολυάριθμοι καὶ πολύτιμοι· ταῦτα δὲ πάντα τέχνης παντοειδοῦς, αἰγυπτιακῆς, ἀσσυριακῆς, χαλδαϊκῆς, φοινικικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς. Ἐν Κύπρῳ ἔκτισαν τελευταῖον οἱ Φοίνικες τὰς πόλεις Κίτιον, Λάπηθον, Καρπασίαν, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς νήσου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ἀώου, τοῦ σήμερον καλουμένου Μαχαιρᾶ, τὴν χαλκοῦχον Ταμασόν.

(1) Ἀραβ. Ἀλ-χάννα (Χνάσ, τουρκ, Κινά, Lausania inermis

Οἱ Φοίνικες, δικαίως κληθέντες πρόδρομοι τῶν Ὁλλανδῶν καὶ τῶν Ἄγγλων, ἤγειρον τὰς πόλεις αὐτῶν ἰδίως ὡς ἀποθήκας βιομηχανίας ἢ ἐμπορευμάτων ὁρμητήρια. Πρὶν κατασταθῶσιν ἐν τῇ νήσῳ εἶχον βεβαίως γνωρίσει τὰ ὑλομανοῦντα, κατ' Ἐρατοσθένην, πεδία αὐτῆς καὶ ὑπελόγισαν τὰ ὠφελήματα τὰ ὁποῖα ἤθελον ἔχει ἐκ τῆς δενδροτομίας πρὸς τὴν ναυπηγίαν τῶν πλοίων ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ καλύψωσι πᾶσαν τὴν Μεσόγειον καὶ ν' ἀντιπαραταχθῶσιν εἰς τὰ κύματα τῆς ἀτλαντικῆς καὶ τῆς βορείου θαλάσσης. Ἐκχερσοῦντες δὲ καὶ καλλιεργοῦντες τὴν χώραν ἀνεκάλυψαν ἄφθονα χαλκοῦ μέταλλα καὶ ἐπεχείρησαν πρὸς ὄρυξιν αὐτοῦ ἔργα, τῶν ὁποίων πρὸ ὀλίγου ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἴχνη. Ὁ κύπριος χαλκὸς ἐτιμᾶτο τὸ πάλαι ὡς ὁ πάντων ἄριστος, οἱ δὲ Λατῖνοι ἀπέδωκαν εἰς τὸ μέταλλον αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς νήσου, cyprium (¹), ἐξ οὗ ἡ λέξις μετεβιβάσθη εἰς ἁπάσας τὰς τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης γλώσσας. Ἐν Κύπρῳ δὲ ἐγένετο ἡ πρώτη ἴσως ἀνάμιξις τοῦ χαλκοῦ μετὰ τοῦ κασσιτέρου, ὃν οἱ Φοίνικες ἐπορίζοντο ἀπό τε τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας καὶ ἀπὸ τῶν πορρωτάτων ἑσπερίων νήσων, καὶ ὃν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας οἱ ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο σχεδὸν μόνον εἰς ἁπάσας τοῦ βίου τὰς χρείας, ἀντὶ τοῦ βραδύτερον κατεργασθέντος σιδήρου.

Μετὰ τὴν Κύπρον κατέλαβον τὴν Ῥόδον· ὁπόσον ἐπεκράτησαν τῶν προτέρων αὐτῆς κατοίκων Καρῶν, μαρτυρεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ νῆσος ὠνομάσθη ἐνίοτε Φοινίκη. Ἐκεῖθεν δὲ ὥρμησαν πρὸς τὰς Κυκλάδας καὶ τὰς Σποράδας ὅσαι εἴτε ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν εἴτε ὡς ἐκ τῶν φυσικῶν προϊόντων ἦσαν ἐπιτήδειαι νὰ ἐπιστήσωσι τὴν ἰδιάζουσαν τοῦ τυχωδιωκτικοῦ ἐκείνου ἔθνους προσοχήν. Ὅθεν κατέσχον Δῆλον, Ῥήνειαν, Πάρον, Ὠλίαρον, Θήραν, Σίφνον, Μῆλον. Ἡ τελευταία αὕτη πλὴν τοῦ καλλίστου αὐτῆς λιμένος περιεῖχεν ἐν ἀφθονίᾳ θεῖον, στυπτηρίαν, κιμωλίαν καὶ πλούσια μέταλλα. Εἰς Νίσυρον καὶ εἰς Γύαρα ἵδρυσαν ἀγρευτήρια πορφύρας, ἤτοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ὑγρὸν ἐρυθρὸν δι' οὗ ἐβάπτοντο τὸ πάλαι τὰ ὑφάσματα. Ἡ χρῆσις τῶν ὑπὸ τῶν Φοινίκων, ὡς φαίνεται, κατὰ πρῶτον οὕτω βαφέντων ὑφασμάτων διεδόθη κατ' ἅπασαν τὴν ἑσπέριον Ἀσίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Εὐρώπην. Ἐντεῦθεν ἡ ἁλιεία τοῦ κογχυλίου τούτου ἀπέβη ἓν τῶν κυριωτάτων ἀντικειμένων τῆς τῶν Φοινίκων βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας· πλεῖστα δὲ ἵδρυσαν ἁπανταχοῦ τοιαῦτα ἀγρευτήρια ἐπονομάζοντες ἀπὸ τοῦ κογχυλίου τὰς νήσους ὅπου εὕρισκον δαψιλῆ τὴν ἄγραν καὶ φροντίζοντες νὰ τοποθετῶσιν οὐ μακρὰν τῆς πηγῆς τοῦ χρώματος τὰ χρησιμοποιοῦντα αὐτὸ ἐργοστάσια. Τὴν μὲν Νίσυρον ἀπεκάλεσαν Πορφυρίδα, εἰς Μῆλον δὲ καὶ Ἀμοργὸν καὶ Κῶν ἔκτισαν ὑφαντουργεῖα καὶ βαφεῖα.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τὰς μακρὰς ταύτας νήσους. Ἐνῷ μία αὐτῶν μοῖρα ἐθαλασσοπόρει πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ Εὐξείνου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ κατελάμβανε Σαμοθράκην, Λῆμνον, Θάσον, καὶ ἀπεβίβαζεν ἀποίκους εἰς τὰ παράλια τῆς Θρᾴκης, ἐπιχειρήσαντες τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν χρυσωρυχείων τοῦ Παγγαίου ὄρους, ἑτέρα ἔπλεε πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ Ὀδύσσεια, ὁμιλοῦσα περὶ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης, ὀνομάζει αὐτόθι Ἀχαιούς, Ἐτεόκρητας, Κύδωνας, Δωριεῖς, Πελασγούς, ποικίλας λαλοῦντας γλώσσας. Ἀλλ' αἱ εἰδήσεις αὗται μόλις ἀνατρέχουσιν εἰς τὴν ἐνάτην ἢ δεκάτην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ,

---

(¹). Κυρίως aes cyprium. Μέλας χαλκὸς δηλονότι· ἐκ τοῦ cyprium προῆλθε πιθανῶς καὶ τὸ cuprum=χαλκός, μέλας χαλκός. Ἡ συγγένεια τοῦ cuprum πρὸς τὸ ἰνδικὸν cupi a (=χαλκὸς καὶ ἄλλα κατωτέρου εἴδους μέταλλα) φαίνεται ὅτι εἶναι ὅλως τυχαία.

οἱ δὲ Φοίνικες προσεπέλασαν εἰς τὴν νῆσον περὶ τὰ χίλια ἔτη πρότερον, ὅτε οὔτε περὶ Δωριέων οὔτε περὶ Ἀχαιῶν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἔτι λόγος. Πελασγοὶ ἔμειναν ἐν Κρήτῃ πιθανώτατα ἐκ τῶν τυρρηνῶν Πελασγῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὧν ἐμνημονεύσαμεν τὰς πολλὰς περιπλανήσεις. Οἱ δ' Ἐτεόκρητες, ἤτοι οἱ γνήσιοι *Κρῆτες* [1], καὶ οἱ Κύδωνες, φυλαὶ αἵτινες ἀμφότεραι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔτι χρόνον διεκρίνοντο ἀπό τε τῶν Πελασγῶν καὶ ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Δωριέων, ἦσαν Λύκιοι καὶ Κᾶρες, φέροντες ἤδη τὸ κοινὸν τῶν Καρῶν ὄνομα. Οἱ Κᾶρες οὗτοι, οἱ ὑπήκοοι τοῦ Μίνωος καὶ κυριώτατοι ναυβάται, ὑπῆρξαν τότε μισθοφόροι ὀνομαστοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διατελέσαντες τοιοῦτοι ἴσως καὶ παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Ἰούδα, διότι οἱ ἐν τῇ Γραφῇ Καρὶ ἑρμηνεύονται οὐχὶ ἀπιθάνως Κᾶρες, οἱ δὲ Κερετὶ Κρῆτες. Ὁπωσδήποτε οἱ Φοίνικες ἔπραξαν ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ὅ,τι ὡς πρὸς τὰς ἄλλας νήσους. Ἔκτισαν πόλεις, ἐξ ὧν αἱ μεσόγειοι συνεδέοντο μετὰ ἰδίου ἑκάστη λιμένος. Τὴν Λάππαν, εἰς τὰς ἀνατολικὰς κλιτύας τῶν Λευκῶν ὀρέων μετὰ τοῦ λιμένος Φοινίκης ἢ Ἀράδου, ὀνομάτων ὧν τὸ μὲν ἀνεπόλει τὴν πατρίδα τῶν ἐποίκων τὸ δὲ μίαν τῶν κυριωτάτων αὐτῆς πόλεων· τὴν Γόρτυνα, εἰς τὰς νοτιοανατολικὰς κλιτύας τῆς Ἴδης μετὰ τοῦ λιμένος αὐτῆς Λεβῆνος· τὴν Καίρατον, πλησίον τοῦ Ἡρακλείου, μετονομασθεῖσαν ἔπειτα Κνωσσόν. Πρὸς δὲ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἄγραν τῆς πορφύρας, περὶ Ἴτανον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τῆς νήσου παραλίαν. Ἐπὶ τέλους ἐκ Κρήτης ἔπλευσαν εἰς Κύθηρα, εἰς τὰ παράλια τῆς ὁποίας ἄφθονος ἦτο ἡ πορφύρα, «ἡ ἐκ τῶν νήσων πορφύρα», ὡς λέγει ὁ Ἰεζεκιήλ, δι' ὃ ἡ νῆσος ὠνομάσθη Πορφυρὶς ἢ Πορφυροῦσα· ὁ δὲ λιμὴν αὐτῆς Φοινικοῦς ἐμαρτύρει ἐπὶ μακρότατον χρόνον τίνες ἦσαν οἱ πρῶτοι ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνελκύσαντες τὸν θησαυρὸν τοῦτον. Μία δὲ τῶν νήσων, εἰς ἣν ὡσαύτως εἰσέπλευσαν ἦτο καὶ ἡ Σαλαμίς, ὑπ' αὐτῶν οὕτως ὀνομασθεῖσα ἐκ τοῦ Baal Salam «τοῦ θεοῦ τῆς εἰρήνης». (Salama, Salamis).

Περὶ τῆς τύχης τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καθ' οὓς χρόνους ἐπέπλευσαν εἰς αὐτὰς οἱ Φοίνικες, ἄλλο δὲν γινώσκομεν, εἰμὴ ὅτι ᾠκοῦντο ὑπὸ Καρῶν, Λυκίων καὶ Λελέγων. Ἀλλὰ πρό τινων ἐνιαυτῶν ἀπεκαλύφθησαν ἐν Θήρᾳ λείψανά τινα ὑπεμφαίνοντα τὸν βίον τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους. Τὰ λείψανα ταῦτα ἐκρύπτοντο ὑπὸ στρῶμα κισήριδος, ὅπερ ἔχον ἐνιαχοῦ πάχος 30 περίπου μέτρων σκεπάζει τὸ ἔδαφος τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ὅρμου παραλίας, ἐν Θηρασίᾳ δὲ ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἔκτασιν τῆς τε ἀνατολικῆς καὶ τῆς μεσημβρινῆς ρηγμῖνος. Οὐδεμία τῶν γνωστῶν ἐκρήξεων τοῦ θηραϊκοῦ κρατῆρος ὑπῆρξε τοιαύτη ὥστε νὰ ἐπισωρεύσῃ ἐπὶ τὰς ἑκατέρωθεν τοῦ ὅρμου πλευρὰς τοσοῦτον ὄγκον ἡφαιστείου ὕλης. Ὅθεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμη περιέστη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ κάτοικοι εἰς οὓς ἀνήκουσι τὰ εὑρεθέντα (ἀγγεῖα, προϊόντα τῆς γῆς, σκελετοὶ ζῴων, κτίσματα καὶ τὰ τοιαῦτα) ἐγένοντο μάρτυρες ἅμα καὶ θύματα τῆς καταστροφῆς ἥτις ἐσπάραξέ ποτε τὴν νῆσον καὶ κατακρημνίσασα εἰς τὴν ἄβυσσον τὸν μεσόγειον αὐτῆς χῶρον ἐπήγαγε τὸν σχηματισμὸν τοῦ σημερινοῦ ὅρμου. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐπέσκηψεν ἡ συμφορὰ αὕτη ἐξηνέχθησαν εἰκασίαι. Μετὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἔκρηξιν ἐπῆλθεν, εἶπον, βεβαίως μακρὰ τοῦ ἡφαιστείου κάρωσις, μεθ' ἣν

---

[1]. Κρέτοι οὐχὶ Κερετί, ***Κρήτειοι*** κατὰ τοὺς Ο'· καὶ Χερρεθά· πρβλ. τὸν παρά τισι μεταγενεστέροις ποιηταῖς εἰωθότα τύπον ***Κρηταῖοι***=Κρῆτες. Ἀλλ' ὅτι οἱ Χερρεθὰ ἢ Κρήτειοι. καὶ οἱ ἐνίοτε Κρῆται καλούμενοι εἶναι Κρῆτες ἀμφισβητεῖται νῦν ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν Ἰδὲ τὰ περὶ τούτων ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ.

τῷ 196 πρὸ Χριστοῦ «ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας, ὥς λέγει ὁ Στράβων, ἐμπεσοῦσαι φλόγες ἐκ τοῦ πελάγους ἐφ' ἡμέρας τέσσαρας, ὥστε πᾶσαν ζεῖν καὶ φλέγεσθαι τὴν θάλατταν, ἀνεφύσησαν κατ' ὀλίγον ἐξαιρομένην, ὡς ἂν ὀργανικῶς συντεθειμένην ἐκ μύδρων νῆσον». Καὶ ἡ μὲν νῆσος αὕτη εἶναι ἡ παλαιὰ Καμένη ἥδε ἀναφυσήσασα αὐτὴν ἔκρηξις ἡ πρώτη ἧς ἐμνημόνευσεν ἡ ἱστορία. Ἔκτοτε ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ αἰώνων ἐκρήξεις δι' ὧν ηὔξησε τὸ νησίδιον ἐκεῖνο. Ἡ μεγίστη τούτων συνέβη ἐν ἔτει 717 μ. Χ., ὅτε, κατὰ Θεοφάνην, «ἀτμὶς ὡς ἐκ καμίνου πυρὸς ἀνέβρασεν ἀνὰ μέσον Θήρας καὶ Θηρασίας ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἡμέρας τινάς, καὶ κατὰ βραχὺ παχυνομένης καὶ ἀπολιθουμένης τῇ ἐξάψει τῆς πυρώδους ἐκκαύσεως ὅλος ὁ καπνὸς πυροφανὴς ἐδείκνυτο. Τῇ δὲ παχύτητι τῆς γεώδους οὐσίας, πετροκισήρους μεγάλους ὡς λίθους τινὰς ἀναπέμψαι καθ' ὅλης τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ Λέσβου καὶ Ἀβύδου καὶ τῆς πρὸς θάλασσαν Μακεδονίας, ὡς ἅπαν τὸ πρόσωπον τῆς θαλάσσης ταύτης κισήρων ἐπιπολαζόντων γέμειν. Μέσον δὲ τοῦ τηλικούτου πυρὸς νῆσος ἀπογεωθεῖσα τῇ Ἱερᾷ λεγομένῃ νήσῳ συνήφθη, μήπω τὸ πρὶν οὖσα». Τότε ἐπῆλθεν αὖθις παῦλά τις καθ' ὅλον τὸν λοιπὸν μέσον αἰῶνα, καὶ μόνον ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος αἱ ἀναφυσήσεις γενόμεναι πάλιν συχνότεραι καὶ βιαιότεραι παρήγαγον νέα νησίδια. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δευτέρα τῆς παύλας περίοδος διήρκεσεν ἑπτὰ περίπου αἰῶνας, συνεπέραναν οἱ φυσιοδῖφαι ὅτι ἡ διάρκεια τῆς πρώτης, ἅτε ἐπελθούσης μετὰ πολὺ δεινοτέραν ἔκρηξιν, ὑπῆρξε διπλασία καὶ παρεδέχθησαν ὅτι ἡ μεγάλη καταστροφὴ συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος.

Ἀσφαλέστεραι ὁπωσοῦν εἶναι αἱ κρίσεις αἱ ἐξενεχθεῖσαι περὶ τοῦ βίου τῶν παλαιτάτων Θηραίων ἐκ τῶν ἀποκαλύψεων ὅσαι ἐγένοντο ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν γεωργοὶ καὶ ἁλιεῖς. Εἶχον ποίμνια αἰγῶν καὶ προβάτων, ἐκαλλιέργουν σιτηρά, ἤληθον, ἐξῆγον ἐλαιόλαδον· ἔπλεκον ὑφάσματα, ἡλίευον διὰ δικτύων, εἶχον κατοικίας ἐκ λίθων πελεκητῶν, καὶ ἐντὸς τῶν τοίχων τούτων παρενέθετον τεμάχια ξύλων ἵνα προλαμβάνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὰ ὀλέθρια τῶν σεισμῶν ἀποτελέσματα. Κατεσκεύαζον διὰ τόρνου ἀγγεῖα ἔχοντα παράδοξα κοσμήματα καὶ σχήματα ἰδιότυπα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐργαλείων αὐτῶν ἦσαν λίθινα, τὰ κοινότερα ἐκ λάβας, τὰ δὲ ἄλλα ἐξ ἀκιδωτοῦ χάλικος ἢ ὀψιδιανοῦ. Ἐγίνωσκον τὸν χρυσὸν καὶ πιθανῶς τὸν χαλκόν, ἂν καὶ τὰ δύο ταῦτα μέταλλα ἦσαν σπάνια παρ' αὐτοῖς· ἐπὶ πᾶσιν ἡ ξυλεία ἦτο ἄφθονος τότε ἐν τῇ νήσῳ. Ἐκοινώνει δὲ ἡ Θήρα πρὸς τὰς γείτονας νήσους, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ σχήματος τινῶν ἐκ τῶν ἀγγείων αὐτῆς, ὧν ὅμοια ἢ σχεδὸν ὅμοια ἀνευρέθησαν ἐν Μήλῳ, ἐν Ρόδῳ, καὶ ἐν Κύπρῳ. Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων ἀνατρέχει ἆρά γε μέχρι τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀπεδόθη; Περὶ τούτου δὲν δικαιούμεθα νὰ ἐκφέρωμεν ἰδίαν γνώμην. Καίτοι ὅμως μὴ τολμῶντες νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς Θήρας συνέβη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, ἐπιτρέπεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ἀνευρεθέντα λείψανα εἶναι τὰ ἀρχαιότατα γνωστὰ μνημεῖα τοῦ βίου τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἴσως δὲ καὶ τῶν ἄλλων περὶ αὐτὴν νήσων.

Οἱ ναυτίλοι τῆς Ἀνατολῆς, προσεγγίσαντες βαθμηδὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἀποβῶσι καὶ εἰς τὴν ἤπειρον αὐτῆς. Ἴχνη αὐτῶν ἀναφαίνονται πολλαχοῦ τῆς χώρας ταύτης· ἀλλὰ τὰ κυριώτατα καὶ τὰ μᾶλλον πολύκροτα τῶν ἐπηλύδων ἱδρύματα ἐγένοντο εἰς τὰ ἀνατολικὰ αὐτῆς παράλια. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι Κᾶρες, Λέλεγες, Λύκιοι συνδέονται μετὰ τῶν βοιωτικῶν, τῶν ἀττικῶν, τῶν μεγαρικῶν καὶ τῶν ἀργολικῶν παραδόσεων. Τοιοῦτό τι καταφαίνεται καὶ εἰς τὰς

σημιτικάς ἐποικήσεις. Οἱ Φοίνικες κατέλιπον πυκνότατα καὶ μεγαλώνυμα μνημεῖα τῆς διαμονῆς αὐτῶν ἐν Βοιωτίᾳ μὲν τὸ Φοινίκιον ὄρος, τὴν πόλιν Φοινικίδα, τὸ ὄρος καὶ τὴν πόλιν Τευμησόν, ἀνακαλοῦσαν τὴν ἐν Κύπρῳ φοινικικὴν πόλιν Ταμασόν, τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν καὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτῆς Καδμείαν· ὀλιγώτερα δὲ καὶ μικροτέρου λόγου ἄξια ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Χαονίᾳ, εἰς μὲν τὴν πρώτην τὸν λιμένα Φοινικοῦντα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὴν πόλιν Φοινίκην.Εἰς Γύθειον ὡς καὶ εἰς ἄλλα τινὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος σῴζονται ἄχρι τοῦδε σωροὶ μεγάλοι τοῦ κογχυλίου ἐκείνου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξήγετο τὸ πορφυροῦν χρῶμα. Ἀλλὰ τὰ λείψανα ταῦτα δὲν ἀνατρέχουσιν ἀπαραιτήτως μέχρι τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καθ' οὓς οἱ Φοίνικες ἐπέπλευσαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔτι ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. τὸ πορφυροῦχον κογχύλιον ἡλιεύετο ἐν Πελοποννήσῳ,οἱ δὲ κογχυλευταὶ κατελέγοντο μεταξὺ τῶν προνομιούχων κατοίκων τῆς Χερσονήσου.

Περὶ τῆς ἐν Βοιωτίᾳ ἐποικήσεως τῶν Φοινίκων ἔχομεν, πλὴν τῶν τοπικῶν ὀνομάτων, καὶ τὴν περὶ *Κάδμου παράδοσιν* (¹). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ὀδύσσεια, μνημονεύουσα τοῦ Κάδμου, δὲν λέγει αὐτὸν ἐκ Φοινίκης ἐλθόντα καὶ ὅτι ἐν ταῖς σῳζομέναις εἰδήσεσι πρῶτον ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Εὐριπίδου μανθάνομεν τὴν τοιαύτην αὐτοῦ καταγωγήν. Ἀνακαλέσωμεν ὅμως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸν περὶ τοῦ ἱδρυτοῦ τῶν Θηβῶν μῦθον. Ὁ Ἀγήνωρ ἐλθὼν ἐξ Αἰγύπτου εἰς Φοινίκην ἐβασίλευσεν αὐτόθι. Τοῦ Ἀγήνορος τέκνα ἦσαν Κάδμος, Φοῖνιξ, Κίλιξ καὶ *Εὐρώπη* (²). Ὁ Ζεύς, ἐρασθεὶς τῆς τελευταίας, ἀπήγαγε τὴν καλὴν κόρην ἐξ Αὐγύπτου εἰς Κρήτην, ὅπου ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς Μίνωα, Ραδάμανθυν καὶ Σαρπηδόνα. Δύο δὲ τοῦ Ἀγήνορος υἱοὶ σταλέντες εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ἀδελφῆς αὐτῶν καὶ μάτην ἐπὶ μακρὸν πλανηθέντες ἀπεφάσισαν, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε, νὰ κατασταθῶσιν ὁ Κίλιξ εἰς Κιλικίαν, ὁ Κάδμος εἰς Θρᾴκην. Ὁ ἀδελφὸς ἢ ἀνεψιὸς τοῦ Κάδμου Θάσος, ὅστις εἶχε συνοδεύσει αὐτοὺς ἐν τῇ ἀναζητήσει ἐκείνῃ, ᾤκησεν εἰς τὴν νῆσον Θάσον.Ὁ δὲ Κάδμος, ὅστις κατῆλθεν ἐκ Θρᾴκης εἰς Δελφοὺς ἐρωτήσων τὸν θεόν, ἤκουσε παρ' αὐτοῦ «περὶ μὲν Εὐρώπης μὴ πολυπραγμονεῖν χρῆσθαι δὲ καθοδηγῷ βοΐ, καὶ πόλιν ἐκεῖ κτίζειν ἔνθα αὕτη εἰς τὰ δεξιὰ πέσῃ καμοῦσα». Οὕτως ἔκτισεν ὁ Κάδμος τὰς Θήβας.

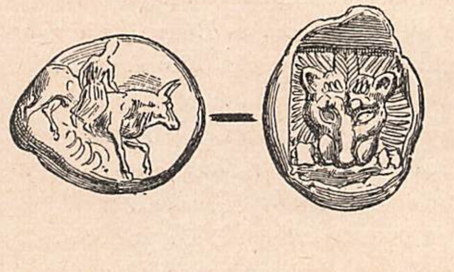
Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἀναφέρονται ὀνόματα πολλά· Κάδμος, Φοῖνιξ, Εὐρώπη, Κρήτη, Μίνως, Ραδάμανθυς, Σαρπηδών, Θρᾴκη, Θάσος,Θῆβαι. Ἀλληγοροῦνται δηλαδὴ ἐν αὐτῷ οὐ μόνον ἡ τῶν Θηβῶν ὑπὸ Κάδμου κτίσις ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα εἰκονίζοντα ἐν κεφαλαίῳ τάς τε προηγηθείσας θαλασσοπορίας τῶν ναυσιβίων κατοίκων τῆς συριακῆς παραλίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν· ἡ ὑπὸ τῶν Φοινίκων ζήτησις τῆς Εὐρώπης, ἡ ἐν τῷ μεταξὺ κατάληψις ὑπ' αὐτῶν πρὸς ἄρκτον μὲν τῆς Θάσου καὶ τῆς Θρᾴκης πρὸς μεσημβρίαν δὲ τῆς Κρήτης, ἥν, διὰ τὸ μέγεθος αὐτῆς καὶ τὴν θέσιν, φυσικὸν ἦτο νὰ ἐκλάβωσιν ὡς ἀρχὴν τῆς Εὐρώπης· τελευταῖον ἡ μετὰ τῆς φοινικικῆς ἐν ταῖς νήσοις

(¹). Περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ ὀνόματος **Κάδμος** ἐγένετο ἤδη λόγος ἐν τοῖς περὶ ἑλληνικῶν μύθων, τὸ δὲ Ἀγήνωρ ὑποτίθεται ὅτι προῆλθεν ἀπὸ τοῦ *Χνάς*, *Κινά*, *Ἀλχαννά*, ὅπερ θεωρεῖται ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ ὄνομα *Χαναάν*, ὡς καλεῖται ἡ Φοινίκη ἐν τῇ Π. Δ., Χαναναῖται ὡς καλοῦνται οἱ Φοίνικες ὑπὸ τῶν Ἑβραίων. Κατὰ ταῦτα Φοῖνιξ=φοινικοῦς τὴν χροιάν, ἔχων τὸ χρῶμα τοῦ χνὰς ἢ κηνᾶς, εἶναι ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ Χαναάν, Χανανίτης. Ἀλλ' εἰς τὴν τοιαύτην εἰκασίαν ἀντίκειται ὁ λατινικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος Poenus, Punicus, Punus, ὅστις ὑποτίθεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀρχετύπου Punus, Funus,ὅπερ οἱ Ἕλληνες μετωνόμασαν ***Φοῖνιξ***.

(²). Εὐρώπη κατά τινας εἶναι λέξις *σημιτικὴ* (ἀσσυριακὴ) σημαίνουσα *δύσιν*· κατ' ἄλλους εἶναι ὄνομα ἀκραιφνῶς ἑλληνικόν ***βοιωτικὸν*** ὅπως καὶ τὸ ***Κάδμος*** (οὐχὶ κρητικόν, ὡς ὑπετίθετο ἐκ τῆς πλημμελοῦς ἑρμηνείας τοῦ περὶ Διὸς καὶ Εὐρώπης μύθους).

καὶ ἰδίως ἐν τῇ Κρήτῃ κυριαρχίας συνδεομένη θαλασσοκρατία τοῦ Μίνωος. Περὶ τῶν γεγονότων τούτων εἶναι σήμερον δύσκολον νὰ ἀμφιβάλλωμεν. Καὶ σημειωτέον ὅτι, ἂν ἡ Ὀδύσσεια ἀποσιωπᾷ τὴν καταγωγὴν τοῦ Κάδμου, ἡ Ἰλιὰς λέγει ρητῶς τὴν Εὐρώπην θυγατέρα τοῦ Φοίνικος· ὥστε ἡ ὅλη παράδοσις ἔχει ρίζας προομηρικάς.

Ἀλλ' ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀναμίγνυνται μετὰ τῶν Φοινίκων Αἰγύπτιοι. Ὁ Ἀγήνωρ λέγεται ἐξ Αἰγύπτου μεταβὰς εἰς Φοινίκην· ὁ Ζεὺς ἐξ Αἰγύπτου ἀπήγαγε τὴν Εὐρώπην εἰς Κρήτην· ἡ πόλις ἣν ὁ Κάδμος ἔκτισεν ἐν Βοιωτίᾳ ἔλαβε τὸ ὄνομα τῆς μεγάλης αἰγυπτιακῆς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ἡ σύμπραξις αὕτη τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Φοινίκων δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς ἀρχαιοτάτας αὐτῶν σχέσεις, τὰς δὲ τῶν πρώτων ἀποικήσεις καθιστῶσι πιθανὰς αἱ συμφοραὶ ἃς ὑπέστη ἡ χώρα αὐτῶν ἀπὸ τῆς 23 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν ἀρχῇ τῆς περιόδου ταύτης εἰσέβαλον εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ κατέκτησαν αὐτὴν αἱ νομαδικαὶ τῆς Συρίας φυλαί, αἱ κληθεῖσαι ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων Ὑκσώς. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἡγουμένων τῶν ἐν Θήβαις βασιλέων, ἠγωνίσθησαν περὶ τὰ 200 ἔτη ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἡ μὲν κάτω Αἴγυπτος ὑπέκυψεν ὁλοσχερῶς ἡ δὲ ἄνω, προϊσταμένης τῆς τῶν Θηβῶν πόλεως, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν δορικτητόρων. Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσεν ἕτερα διακόσια περίπου ἔτη, μεθ' ὃ οἱ ἐν Θήβαις βασιλεῖς ἀνέλαβον νέον μέγαν κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ἀγῶνα, ὅστις, διεξαχθεὶς πεισματωδέστατα ἐπὶ ἡμιόλιον ἑκατονταετηρίδα, ἐπήγαγε τὴν κατατρόπωσιν τῶν ξένων καὶ τὴν εἰς Συρίαν ἐπάνοδον τῶν λειψάνων αὐτῶν. Ὁ συντελέσας τὸ κατόρθωμα τοῦτο Ἀχμὲς Α΄ ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς 18 δυναστείας, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἀναλαβούσης δὲ τῆς Αἰγύπτου τὴν προτέραν ἰσχύν, διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ἀμενχοτὲπ Α΄ (Ἀμενόφεως), ὁ τούτου διάδοχος καὶ υἱὸς Τούθμωσις Α΄ κατέκτησε τὴν Συρίαν. Αἱ κυριώταται τῶν Φοινίκων πόλεις ἀνεγνώρισαν τοσούτῳ προθυμότερον τὴν αἰγυπτιακὴν κυριαρχίαν ὅσῳ πρὸ καιροῦ ἐγίνωσκον τὰ ὠφελήματα ἅπερ ἠδύναντο νὰ καρπωθῶσιν ἐκ τῆς γείτονος ἐκείνης χώρας. Καὶ τῷόντι ὡς οὐδέποτε τότε ηὐδαιμόνησαν οἱ Φοίνικες, λαβόντες τὸ προνόμιον τοῦ ἐμπορεύεσθαι ἐν Αὐγύπτῳ διὰ λογαριασμὸν τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διὰ λογαριασμὸν τῆς Αἰγύπτου.

Ἀργυροῦν νόμισμα τῆς κρητικῆς Γόρτυνος, παριστῶν τὴν ἁρπαγὴν τῆς Εὐρώπης

Αὗται εἶναι αἱ ποικίλαι μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Φοινίκων σχέσεις αἵτινες ὑποφαίνονται ἐν ταῖς παραδόσεσιν. Οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου δὲν ἦσαν φύσει τυχοδιῶκται. Αἱ περιστάσεις ὅμως τῆς πατρίδος αὐτῶν ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς προσημειωθέντας χρόνους σφόδρα ἀνώμαλοι, μάλιστα δὲ ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἡ κάτω Αἴγυπτος κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα. Ὅθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἐγένοντο εἴτε κοινὰ Αἰγυπτίων καὶ Φοινίκων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιχειρήματα, οἷον τὸ περὶ Κάδμου φημιζόμενον, εἴτε καὶ ἴδιά τινα τῶν Αἰγυπτίων, οἷα τὰ περὶ Δαναοῦ καὶ Κέκροπος θρυλούμενα. Ἐκ τούτων ὁ Κέκροψ δὲν λέγεται Αἰγύπτιος εἰμὴ ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὃν ἀντέγραψαν ὁ Σουίδας καὶ ἄλλοι. Ἀλλ' ἡ περὶ Δαναοῦ παράδοσις καίτοι δὲν συναρμολογεῖται μετὰ προηγουμένων ἀσφαλῶν γεγονότων, ὅπως ἡ περὶ Κάδμου, εἶναι ἐν τούτοις μία τῶν ἀρχαιοτέρων. Παρ' Ὁμήρῳ μὲν οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κέκροπος ὑπάρχει, ὁ δὲ Δαναὸς καὶ ὁ

Κάδμος δὲν λέγονται ρητῶς ὡς ἔξωθεν ἐποικήσαντες. Ἀλλ' ἤδη ἐν τοῖς Κυκλικοῖς, ὁ τὴν Δαναΐδα πεποιηκὼς προσονομάζει τὸν Δαναὸν «πρόσθεν ἐυρρεῖος ποταμοῦ Νείλοιο» ἄνακτα· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἰσχὺς τῆς παραδόσεως ταύτης ὥστε ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σύνταξιν ποιήματος 5500 στίχων.

Ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων, ἐὰν μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐγένοντο αἰγυπτιακαὶ ἐν Ἑλλάδι ἐποικήσεις, πῶς θέλει ἐξηγηθῆ ἡ ὁμωνυμία τῆς ἐν Βοιωτίᾳ πόλεως τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους πρωτεύουσαν; Ὅτι τὸ ὄνομα τῆς βοιωτικῆς πόλεως δὲν ἦτο ἑλληνικόν, καθίσταται πρόδηλον ἐκ τῆς ἐν Μυσίᾳ Θήβης, ἥτις ἦτο κτίσμα Κιλίκων· οἱ δὲ Κίλικες ἦσαν Σημῖται καὶ διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις πρός τε τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους. Τὸ ὄνομα λοιπὸν ἦτο σημιτικόν, πρὸς οὐδὲν δὲ ἄλλο ἀντιστοιχεῖ ἢ πρὸς τὸ τῆς πρωτευούσης τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους. Ἡ τελευταία αὕτη, ὅπως πλεῖσται ἄλλαι τῆς Αἰγύπτου πόλεις, ἔφερε διάφορα ὀνόματα. Συνηθέστερον ὅμως ἐκαλεῖτο Ta apiu T-ape, ἡ πόλις τῶν θρόνων, ἐξ οὗ οἱ Ἕλληνες μετεποίησαν τὸ ὄνομα Θήβη. Ἀλλ' ἡ προσηγορία αὕτη μήπως μετεδόθη εἰς τὴν ἐν Βοιωτίᾳ πόλιν τῶν Φοινίκων; Ἅπαντα τὰ γνωστὰ τούτων κτίσματα ἐκλήθησαν, ὡς εἴδομεν, ἢ ἀπὸ τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος, ἢ ἀπὸ πόλεων συριακῶν, Ἀραδήν, Καίρατος, Ἀμαθοῦς, Σαλαμίς, Ταμασὸς καὶ πρὸ πάντων Φοινίκη, Φοινικίς, Φοινικοῦς (λιμήν) καὶ τὰ τοιαῦτα. Συνδυάζοντες δὲ τὰ γεγονότα ταῦτα πρὸς τὸν μικτὸν χαρακτῆρα τῆς περὶ Κάδμου παραδόσεως ἀναγκαίως περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν οἱ Φοίνικες ἔφερον εἰς τὴν πόλιν τοῦ Κάδμου τὰ γράμματα αὐτῶν καὶ ἐπωνόμασαν Καδμείαν τὴν ἀκρόπολιν, Αἰγύπτιοι ἐγένοντο οἱ τῆς κάτω πόλεως ἀνάδοχαι, ἀποδόντες αὐτῇ τὸ τῆς πρωτευούσης αὐτῶν ὄνομα, ὅπερ ἐξελληνισθὲν ἀνταπεδόθη ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν μητρόπολιν ὅτε οὗτοι ἐγνώρισαν αὐτήν.

Ἐγνώρισαν δὲ τὰς αἰγυπτίας Θήβας πρωιμώτατα. Τίς δὲν ἐνθυμεῖται πῶς ὡμίλησε περὶ αὐτῶν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνώπιον τοῦ Φοίνικος, τοῦ Ὀδυσσέως, τοῦ Αἴαντος, τοῦ Ὀδίου καὶ τοῦ Εὐρυβάτου ;

> .... Ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται·
> αἵθ' ἑκατόμπυλοί εἰσι, διηκόσιοι δ' ἀν' ἑκάστην
> ἀνέρες ἐξοιχνεῦσι σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν.

Ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν ἦτο πλάσμα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας· οἱ γράφοντες σήμερον τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων αὐτῆς καὶ τῶν ἐγγράφων παραθέτουσι σὺν τούτοις ἀδιστάκτως καὶ τὴν ὁμηρικὴν μαρτυρίαν. Οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ περιγραφὴ δὲν ἦτο ἀκριβὴς καθ' οὓς χρόνους ἐποιήθη ἡ Ἰλιάς. Ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν Ραμεσσιδῶν, ἤτοι ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, ἡ πόλις τῶν Θηβῶν, μὴ οὖσα βασιλεύουσα, ἀπέβαλε τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων καὶ τοῦ πλούτου, καὶ τῆς ἐμπορίας αὐτῆς. Ὅσα λοιπὸν ἔλεγεν ὁ ποιητὴς διὰ στόματος τοῦ μεγίστου τῶν ἡρώων αὐτοῦ ἦσαν ἀνάμνησις τοῦ παρελθόντος, ἐκ τούτου δὲ καθίσταται πιθανὸν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον πῶς εἶχεν ἡ πόλις τῶν Θηβῶν ἔτι πρὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσαγωγὴ τῆς λέξεως *Αἴγυπτος* ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἔτι παλαιοτέρους. Πρῶτος ὁ Brugsch παρετήρησεν ὅτι ἡ λέξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ αἰγυπτιακὴ Hâ ka-Phtah, ἥτις ἦτο ἓν τῶν ὀνομάτων τῆς ἀρχαιοτέρας τῶν Φαραώνων πρωτευούσης, τῆς Μέμφεως, ἐσήμαινε «κατοικία τοῦ Φθᾶ» καὶ διαπεράσασα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετεπλάσθη ἐνταῦθα *Αἴγυπτος*. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἀπεδέξαντο πάντες σχεδὸν οἱ αἰγυπτιολόγοι. Οὐδὲν τῷ ὄντι φυσικώτερον τῆς τοιαύτης ἀποδόσεως τοῦ ὀνόματος τῆς πρωτευούσης εἰς πᾶσαν τὴν χώραν. Τοιοῦτό τι ἔπραξαν βραδύτερον οἱ Ἄραβες καλέ-

σαντες τὴν Αἴγυπτον Masr, ἤ, καθὼς ἔλεγον οἱ ἡμέτεροι, Μισίρι, ἀφ' ἑνὸς τῶν ὀνομάτων τῆς πρωτευούσης Κάιρον. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοιοῦτό τι ἀληθῶς δὲν συνέβη. Ἡ Μέμφις δὲν ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους εἰμὴ τὸ πολὺ μέχρι τοῦ τρισχιλιοστοῦ περίπου ἔτους, ὅτε τὸ ἀξίωμα τοῦτο μετεβιβάσθη εἰς τὰς Θήβας. Ἡ δὲ χρονία ἐκείνη ἀρχαιότης ἀδύνατον νὰ περιέλθῃ εἰς οἱανδήποτε σχέσιν πρὸς τὰς τηλεσκοπικωτέρας εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ Ἑλλάδος, εἰδήσεις αἵτινες μόλις ἀφικνοῦνται μέχρι τῆς 20 ἑκατονταετηρίδος. Ἡ λέξις λοιπὸν Hâ ka-Phtah δὲν ἐγένετο γνωστὴ εἰς τοὺς προπάτορας τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν εἰμὴ μετὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους. Εἴδομεν δὲ ὅτι κατὰ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα μάλιστα αἱ περιστάσεις τῆς κάτω Αἰγύπτου ἦσαν ἐπιτηδειόταται νὰ προκαλέσωσιν ἀποικισμούς. Τότε Αἰγύπτιοι καὶ Ὑκσῶς ἀντηγωνίσθησαν πεισματωδέστατα, ἰδίως περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Μέμφεως· καὶ τότε, ὡς φαίνεται, κάτοικοί τινες αὐτῆς, ἀποδημήσαντες καὶ ἀποβάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατέστησαν αὐτῇ γνωστὸν τὸ τῆς πόλεως αὐτῶν ὄνομα. Δὲν πρόκειται βεβαίως νὰ ὑπολάβωμεν ὡς ἱστορικὰς ἁπάσας τὰς περιπετείας τῆς περὶ Δαναοῦ παραδόσεως. Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη, ἐνισχυομένη διὰ τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνωμαλιῶν τῆς κάτω Αἰγύπτου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῇ ὡς ὅλως μυθική· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ ὄνομα (1) *Αἴγυπτος*, ὑπὸ τοῦτον αὐτοῦ τὸν τύπον, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ γνωστὸν τῇ Ἑλλάδι εἰμὴ δι' ἐποίκων Μεμφιτῶν. Τὸ ἐθνικὸν τῆς χώρας ταύτης ὄνομα ἦτο *Κεμίτ*· οἱ Ἕλληνες λοιπόν, ἐὰν ἐμάνθανον τὸ πρῶτον τὰ κατ' αὐτὴν ὁπωσδήποτε ἄλλως, ἤθελον γνωρίσει τὸ ἀληθὲς τοῦτο τῆς Αἰγύπτου ὄνομα καὶ δὲν ἤθελον ἀποδώσει αὐτῇ τὴν προσηγορίαν μιᾶς πόλεως, καὶ ταύτης ἐπεχούσης ἤδη δευτερεύουσαν τάξιν.

Ἀλλὰ καιρὸς νὰ μελετήσωμεν ὁποία τις ἀπέβη ἡ τύχη τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν παντοίων τούτων ἐπηλύδων (2).

---

(1). Κατ' ἄλλους (Ἐρνέστον Κούρτιον) τὸ ὄνομα εἶναι ἰωνικὸν ὑπὸ Ἰώνων δοθὲν τῇ χώρᾳ καὶ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ *Αἰγαί*.

(2). Δὲν ἐννοοῦμεν διατί οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν ἀποκεκλεισμένοι ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἀφοῦ ἡ θάλασσα ὑπῆρξε τοῖς λαοῖς τῆς μ. Ἀσίας ἡ φυσικὴ ὁδὸς συγκοινωνίας πρὸς τὴν Αἴγυπτον κατὰ τὸν συγγραφέα, ἀφοῦ μάλιστα οἱ Ἄριοι ἐν τῇ ὑποτιθεμένῃ πρώτῃ πατρίδι αὐτῶν ἐγίνωσκον τὴν ναυτιλίαν, ὡς μαρτυρεῖ τοῦτο ἡ ταυτότης τοῦ ὀνόματος *ναῦς*, λατ. navis, πρὸς τὸ ἰνδικὸν nava.

'Αρχαιότατον ἀγγεῖον εὑρεθὲν ἐν Θήρᾳ
(Συλλογὴ Φοινικ. Νομισματικὸν Μουσεῖον Παρισίων)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΠΟΙΚΩΝ. ΑΧΑΙΟΙ

'Αδύνατον νὰ ὑπολογισθῇ ἐπὶ πόσον χρόνον οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος, ἀποκεκλεισμένοι ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ λοιποῦ κόσμου, διῆγον τὸν πατριαρχικὸν αὐτῶν βίον, ὅτε εἶδον προσεγγιζούσας τὰς ναῦς τῶν νήσων. Εὔκολον ὅμως εἶναι νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἔκπληξιν ἣν ἐπροξένησαν εἰς αὐτοὺς τὰ ὑπὸ τοῦ ἐμβάτου τῶν πολλῶν τῆς γῆς αὐτῶν κόλπων πτερυγίζοντα ἐκεῖνα σκάφη· οἱ ἀφελεῖς θεαταὶ εἶχον μὲν καὶ πρότερον ἀκάτια ἀλλὰ κωπήρη, οὐχὶ ἱστιοφόρα. Ἔτι δὲ θαυμαστότερα ἦσαν ὅσα ἐκόμιζον τὰ καινοφανῆ ταῦτα πτηνὰ τῆς θαλάσσης. Ὁρμώμενα ἀπὸ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ προσπελάσαντα κυρίως εἰς τὰ ἀνατολικὰ παράλια συνεπήγαγον αὐτόθι τὰ παντοειδῆ προϊόντα πολιτισμοῦ ἀπ' αἰῶνος διαπλασθέντος· εἰκόνας θεῶν, καρποὺς τῆς κεκαλλιεργημένης γῆς, ὑφάσματα ἐντέχνως κατεσκευασμένα, ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα ὀρειχάλκινα, νέα ὀνόματα νέων πραγμάτων· καὶ πλὴν τούτου, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, ποικίλας διδασκαλίας περὶ θρησκευτικῶν δοξασιῶν, γεωργικῆς τέχνης, ὀρύξεως φρεάτων, ρυθμίσεως τοῦ ροῦ τῶν ὑδάτων, ζεύξεως γεφυρῶν, οἰκοδομικῆς, ἄγρας καὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ πορφυρούχου κογχυλίου, τελειοτέρας ναυτιλίας, γραφῆς. Αἱ παραδόσεις διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν μνήμην τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα εἰσήγαγον τὰς νέας ταύτας τοῦ πολι-

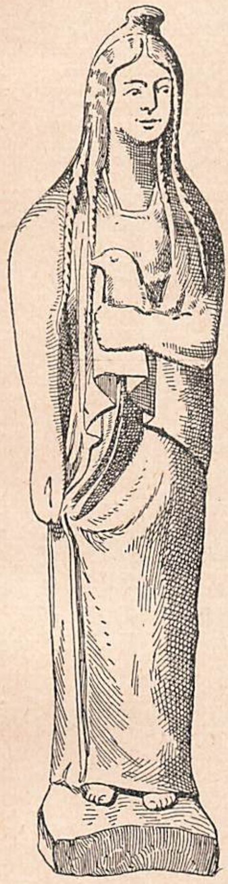
τισμοῦ ἀφορμάς· Λυκίων, Καρῶν, Αἰγυπτίων, Μινυῶν, Αἰολιδῶν, καὶ πρὸ πάντων τῶν Φοινίκων. Φοῖνιξ ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ ὑπάτου τῶν ἡρώων τῆς Ἑλλάδος· Φοῖνιξ τὸ γένος, ὁ Φινεύς, υἱὸς τοῦ Φοίνικος, ἢ Ἀγήνορος τοῦ Φοίνικος, ἐγένετο ὁ σύμβουλος καὶ ὁδηγὸς τῶν ἀργοναυτῶν· Φοίνικες ἦσαν οἱ «μυρί' ἄγοντες ἀθύρματα νηὶ μελαίνῃ»· Φοίνισσαι, αἱ κατεργαζόμεναι τὰ κάλλιστα χειροτεχνήματα.

Οἱ θεοὶ τῶν ἐπηλύδων οὔτε ταυτώνυμοι ἦσαν οὔτε ταυτοειδεῖς· οἱ θεοὶ τῶν Καρῶν, τῶν Λελέγων, τῶν Λυκίων, ἐν γένει τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, εἶχον ὀνομασίας, παραστάσεις, ἰδιότητας διαφόρους μέχρι τινὸς τῶν τῆς Φοινίκης θεῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν εἰς κοινόν τι σύστημα θρησκευτικὸν παραχθὲν ἐν Βαβυλωνίᾳ. Περὶ τῆς τοιαύτης καταγωγῆς τῶν θρησκευμάτων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὑπῆρχον ἔκπαλαι νύξεις κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σαφεῖς παρ' Ὁμήρῳ, παρ' Ἡσιόδῳ, παρ' Ἡροδότῳ· ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτῶν ἀπεδείχθη ἀκριβέστερον καὶ πληρέστερον διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Νινευί, τῆς μελέτης τῶν ἀσσυριακῶν ἀναγλύφων, τῆς ἀναγνώσεως τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς.

Ἡ βαβυλωνιακὴ θρησκεία ὡρμᾶτο, ὅπως πᾶσαι αἱ ἄλλαι θρησκεῖαι τῶν Σημιτῶν καὶ τῶν Ἀρίων, ἀπὸ θεοῦ ἑνὸς ἅμα καὶ πολλαπλοῦ· ἑνὸς μὲν διότι ἡ ὕλη ἐξ αὐτοῦ πηγάζει καὶ οὗτος συγχέεται μετ' αὐτῆς, πολλαπλοῦ δὲ διότι ἑκάστη τῶν πράξεων ὅσας ἐν ἑαυτῷ ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ὕλης λογίζεται ὡς παραχθεῖσα ὑπὸ ὄντος διακεκριμένου καὶ ἴδιον φέροντος ὄνομα. Τοιαῦτά τινα ἐπρέσβευον καὶ οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνενέωσαν διὰ θαλάσσης τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς. Τότε ἔμαθον τὴν ἀνάπτυξιν ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πρώτη ἐκείνη ἔννοια τῆς θεότητος. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην δόξαν, τὰ θεῖα ὄντα προκύψαντα ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος εἶχον μὲν ἕκαστον ἑνιαίαν ὑπόστασιν ἀλλ' ἡ ἑνιαία αὕτη ὑπόστασις ἦτο διφυής, περιελάμβανε δηλαδὴ ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ τὰ δύο ἀπαραίτητα στοιχεῖα πάσης γονοποιήσεως, τὸ στοιχεῖον ἄρρεν καὶ τὸ στοιχεῖον θῆλυ. Βαθμηδὸν τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἐχωρίσθησαν ἀπ'ἀλλήλων, ἕκαστον δὲ τῶν ἀρχῆθεν θείων ὄντων ἐδιχάσθη εἰς θεὸν καὶ εἰς ἀντίστοιχον θέαιναν. Οὕτω προέκυψεν ἡ προσωποποίησις παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις καὶ παρ' αὐτῶν μετεδόθη εἰς τοὺς Σημίτας καὶ τοὺς Ἀρίους τῆς δυτικῆς Ἀσίας.

Αἱ θρησκευτικοὶ αὗται δοξασίαι τῶν Βαβυλωνίων, πρὶν φθάσωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας, ἐτροπολογήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἔτι δὲ πλείονας ὑπέστησαν ἀλλοιώσεις, ἀφοῦ διεδόθησαν εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος χώρας. Οὐδὲν ἧττον, ἡ τοιαύτη καταγωγὴ πολλῶν θεοτήτων δύναται σήμερον ν' ἀποδειχθῇ ἀποχρώντως. Καθ' Ἡρόδοτον, τὸ ἀρχαιότατον τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης ἱερὸν ὑπῆρχεν ἐν Ἀσκάλωνι τῆς Συρίας, καὶ ἐκ Συρίας ἐπελθόντες οἱ Φοίνικες ἵδρυσαν ἱερὰ αὐτῆς ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κυθήροις· εἶλκε δὲ τὸ γένος ἡ θεὰ ἐκ Βαβυλῶνος. Ἀλλὰ πολὺ πρὸ τοῦ Ἡροδότου, ἐπὶ τῶν ἡσιοδικῶν χρόνων, ἐλέγετο ὅτι ἡ Ἀφροδίτη ἀνέδυ ἐκ τῆς θαλάσσης «πολυκλύστῳ ἐνὶ Κύπρῳ». Καὶ ἔτι ἀρχαιότερον ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι ὀνομάζεται πολλάκις *Κύπρις* ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσείᾳ *Κυθέρεια*· καὶ ἐνῷ ὁ Ἄρης ἐπιστρέφει εἰς Θρᾴκην, ἡ φιλομειδὴς Ἀφροδίτη ἐπανέρχεται εἰς Πάφον τῆς Κύπρου, «ἔνθα δέ οἱ τέμενος βωμός τε θυήεις». Ταῦτα δὲ πάντα προσεπεκύρωσαν τὰ ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἀποκαλυφθέντα μνημεῖα.

Ἡ Ἀνάτ (1), ἡ Βελὶτ (2) καὶ ἡ Ἰστὰρ ἐξεπροσώπουν παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις τὸ θῆλυ στοιχεῖον τῆς γονοποιοῦ δυνάμεως· μετωνομάσθησαν δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἀναΐτις, Μύλιττα, Ἀστάρτη. Ἐκ τούτων ἡ Ἀστάρτη ἐπεκαλεῖτο ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ Ζαρπανίτ, ἤτοι «παραγωγὸς τῶν ὄντων», καὶ εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον, ὁλόγυμνος, πιέζουσα διὰ τῶν χειρῶν τὸ στῆθος. Ταύτης τῆς Ἀστάρτης ἀνευρέθησαν ἐν Γόλγοις τῆς Κύπρου πολυάριθμα ἀγαλμάτια, ὧν ἡ παράστασις εἶναι σχεδὸν ἀπαράλλακτος ἡ τῆς βαβυλωνιακῆς Ἰστάρ. Εἰκονίζεται κατὰ μέτωπον καὶ γυμνή. Πολύτιμον καὶ πολυέλικτον περιδέραιον ἁπλοῦται ἐπὶ τοῦ στήθους αὐτῆς· οἱ μηροὶ προέχουσιν· αἱ λαγόνες εἶναι εὔσαρκοι καὶ εὐρεῖαι. Συνήθως αἱ δύο χεῖρες πιέζουσι τοὺς μαστούς, ἐνίοτε δὲ ἡ μὲν ἐπιτίθεται ἐπὶ τοῦ στήθους ἡ δ' ἄλλη ἐπὶ τὴν γαστέρα. Αὕτη λοιπὸν ἦτο ἡ Ἀστάρτη, ἣν ὁ Φοίνικες περιήγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἀπὸ Κύπρου μέχρι Κυθήρων καὶ ἀπεβίβασαν ἐπὶ τέλους εἰς τὰ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος παράλια καὶ ἰδίως εἰς Κόρινθον, εἰς Ἄργος, εἰς Ἀθήνας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ αἴσθημα ἡμῶν κατεξεγείρεται κατὰ τῆς ἰδέας ὅτι τὸ δύσμορφον τοῦτο εἴδωλον ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῆς φιλομειδοῦς Ἀφροδίτης. Ἀλλ' ἡ ἔμφυτος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φιλοκαλία ἔπραξε διὰ τοῦ χρόνου πολλὰ τοιαῦτα θαύματα. Καὶ ἔπειτα ὅσῳ καὶ ἂν ἐκαλλύνθη ἡ θεὰ ἐκείνη ἐν Ἑλλάδι, πολλὰ ἔτι ἔσῳζεν ἐνταῦθα σύμβολα καὶ προσόντα τῆς γενετηρίου γονιμότητος, ἥτις ἀπετέλει τὸν κύριον χαρακτῆρα τῆς Ἰστὰρ καὶ τῆς Ζαρπανίτ. Αὐτὸ τὸ χαριέστατον ἐπίθετον *φιλομμειδὴς* ἐτυμολογεῖται παρ' Ἡσιόδῳ εἰς τρόπον ἥκιστα αἰσχυντηλόν, ἐκφερόμενον διὰ τοῦ η ἀντὶ ει. Αὐτὴ δὲ ἡ πορνεία, ἥτις ἦτο ἀχώριστος ἀπὸ τῆς λατρείας αὐτῆς εἰς τὴν Βαβυλῶνα, εἰς Βύβλον καὶ Κύπρον, καὶ περὶ ἧς μετὰ τοσαύτης ἀγανακτήσεως ὁμιλεῖ ὁ Ἡρόδοτος, διετήρησεν ὡσαύτως τὸν ἱερὸν τοῦτον χαρακτῆρα ἐν Κορίνθῳ, ὅπου ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως ταύτης ἑταῖραι περὶ τὰς χιλίας περιεῖπον τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς.

Ἀστάρτη
(Μουσεῖον Λούβρου)

Ἀλλ' ἡ γονοποιός, ἡ παραγωγὸς τῶν ὄντων δύναμις εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλοθεν, δι' ἄλλων τύπων καὶ ὀνομάτων. Ἡ ἀντίληψις ἐκείνη, ὅπως κατῆλθε διὰ τῶν κιρβανίων ἐκ Βαβυλῶνος εἰς τὰ τῆς Συρίας παράλια, οὕτως ἀνῆλθεν εἰς τὴν μι-

(1). Οὐχὶ ***Ἀνάτ***. ἀλλὰ Anahita εἶναι ὁ πρῶτος τύπος τοῦ ὀνόματος, ὅπερ εἶναι ἀρμενοζενδικὸν μνημονευόμενον ἐν τῷ Ἀβέστᾳ.

(2). Τοῦ ὀνόματος ***Βελὶτ*** ὑπάρχει ἑλληνικὸς τύπος ***Βέλτις***. Ὁ θηλυκὸς τύπος τοῦ Βῆλος, Βάλ, Βέλ. ὁ εἶναι ***Βελιτά***, ἐξ οὗ κατὰ παραφθορὰν προῆλθε καὶ τὸ ἡροδότειον ***Μύλιττα***, ἂν μὴ τοῦτο ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸν ἕτερον σημιτικὸν θηλυκὸν τύπον Μέλχ, Μελίχ, βασιλεύς, Μελικιτὰ=βασίλισσα.

κρὰν Ἀσίαν καὶ ἡπλώθη ἐφ' ἅπασαν ταύτην τὴν χερσόνησον. Ἡ *Μᾶ* (¹) τῆς Καππαδοκίας, ἡ σημαίνουσα φρυγιστὶ τὴν μητέρα, ἡ *Ἀναΐτις* τῆς ἐν Πόντῳ Ζήλας καὶ τῆς Ἀρμενίας, ἡ *Κυβέλη* τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας, ἡ μεγάλη ἐφεσία θεά, ἥτις ἔκπαλαι ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἐν ἀρχῇ ἢ ἑτεροιώσεις τῆς βαβυλωνιακῆς θεότητος. Ἐν Ζήλᾳ, ἐν Ἀρμενίᾳ, ἐν Λυδίᾳ ἡ λατρεία αὐτῆς συνωδεύετο ὑπὸ τῆς πορνείας τῶν ἱεροδούλων, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐν Βαβυλῶνι, ἐν Βύβλῳ, ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κορίνθῳ. Ἐπὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου ὅπερ μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἐσῴζετο εἰς τὸν ἐν Ἐφέσῳ ναὸν αὐτῆς τὸ μὲν στῆθος ἐκαλύπτετο ὑπὸ πολυαρίθμων μαστῶν ἀπὸ δὲ τῆς μέσης καὶ κάτω εἰκονίζοντο κεφαλαὶ ἐλάφων, λεόντων, ταύρων καὶ ἄλλων ζῴων. Ἐκ τῶν πολυωνύμων ἅμα καὶ ταυτοσήμων τούτων θεοτήτων δύο εὑρίσκομεν πολιτογραφηθείσας ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν καὶ τῶν ἡσιοδικῶν χρόνων ὑπὸ ἕτερα ὀνόματα. Ἡ Ρέα ἐταυτίζετο ἀφ' ἑνὸς μετὰ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Μᾶ, ἀφ' ἑτέρου μετὰ τῆς Κυβέλης, τῆς θεᾶς τῶν ἄντρων καὶ τῆς ἀγρίας φύσεως· ἡ δ' Ἄρτεμις μετὰ τῆς ἐφεσίας θεᾶς.

Οὐ μόνον δὲ τὰ ὀνόματα μετεβλήθησαν ἀλλὰ καὶ αἱ ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις ἠλλοιώθησαν. Ἡ Ρέα ἀπέβη ἐν Ἑλλάδι σύζυγος τοῦ Κρόνου καὶ μήτηρ ὅλων αὐτοῦ τῶν τέκνων, ἰδίως τοῦ Διός, ὃν ἔτεκεν εἰς Λύκτον τῆς Κρήτης καὶ ἔκρυψεν ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς τοῦ πατρὸς ἐν ἄντρῳ ἠλιβάτῳ τῆς Ἴδης. Διότι πᾶσαι αὗται αἱ νέαι ἀντιλήψεις τῆς Ρέας καὶ τοῦ Διὸς ἢ διεπλάσθησαν κατ' ἀρχὰς ἐν Κρήτῃ ἢ ἐν Ἑλλάδι διασκευασθεῖσαι ἀπεδόθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐν ᾗ συνηντήθησαν αἱ φοινικικαὶ καὶ καρικαὶ θρησκευτικαὶ δοξασίαι. Ὅπως δὲ πολλὰς εἴδομεν ἐν αὐτῇ κτισθείσας φοινικικὰς πόλεις, οὕτω πολλαὶ ὡσαύτως ὑπῆρχον ὁμωνυμίαι τόπων πρὸς τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. «Ἴδη γὰρ τὸ ὄρος τό τε τρωικὸν καὶ τὸ κρητικόν, καὶ Δίκτη τόπος ἐν τῇ Σκηψίᾳ καὶ ὄρος ἐν τῇ Κρήτῃ, ἔλεγεν ὁ Στράβων. Τῆς δὲ Ἴδης λόφος Πύτνα, ἀφ' οὗ Ἱεράπυτνα ἡ πόλις· Ἱπποκορωνά τε τῆς Ἀδραμμυτηνῆς καὶ Ἱπποκορώνιον ἐν Κρήτῃ· Σαμώνιόν τε τὸ ἑωθινὸν ἀκρωτήριον τῆς νήσου καὶ πεδίον ἐν τῇ Νεανδρίδι».

Ἐκ τοῦ ἀρχαιοτάτου εἰδώλου τῆς ἐφεσίας θεᾶς δηλοῦται ὅτι ἡ βαβυλωνιακὴ Ἰστὰρ εἶχεν ἤδη πολυειδῶς τροπολογηθῆ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ἀντὶ διμάστου γενομένη πολύμαστος πρὸς τὰ ἄνω ἔκρυπτε πρὸς τὰ κάτω τὴν γονοποιὸν ἑστίαν διὰ πολυαρίθμων κεφαλῶν ζῴων. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον μετεποιήθη ἀφ' ἧς διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μία τῶν ἐννοιῶν τῶν ὑπὸ τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου εἰκονιζομένων διετηρήθη ἀπαραλλάκτως. Παρ' Ὁμήρῳ ἐπικαλεῖται ἡ Ἄρτεμις (²) *πότνια θηρῶν, ἀγροτέρη*. ὁ δὲ ὁμηρικὸς ὕμνος λέγει αὐτὴν ἐλαφηβόλον, ἰοχέαιραν, ἣ κατ' ὄρη σκιόεντα ἄγρῃ τερπομένη παγχρύσεα τόξα τιταίνει. Καὶ ὅταν βραδύτερον παρέστησεν αὐτὴν ἡ τέχνη, ἀφήρεσε μὲν ἀπὸ τοῦ σώματος τὰς κεφαλὰς τῶν ζῴων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως εἰκόνισε φέρουσαν τόξον καὶ συνοδευομένην ὑπὸ κυνὸς ἢ ἐλάφου. Ἀλλὰ τὸ ἕτερον μέρος τῆς ἐννοίας τοῦ ἐφεσίου εἰδώλου, δι' οὗ τοσοῦτον ἐμφαντικῶς ἠλληγορεῖτο ἡ γενετήριος δύ-

---

(¹). Ὅτι **Μᾶ** ἐσήμαινε μήτηρ δὲν εἶναι παραδεδομένον. Παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ (ἐν λ. Μάστανρος)λέγεται «**Μᾶ δὲ** εἵπετο τῇ Ρέᾳ, ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἡ Ρέα Μᾶ».Τὸ **Μᾶ** ἑρμηνεύεται ἀσφαλέστερον ἐκ τοῦ περσικοῦ μάχ=σελήνη.

(²). Ἡ Ἄρτεμις φαίνεται ἐν ἀρχῇ πελασγικὴ θεὰ τῆς θήρας λατρευομένη ἐν Ἀρκαδίᾳ ἔνθα διετηρεῖτο ἡ ἀρχαιοτάτη πελασγικὴ λατρεια.

ναμις, παντελῶς ἐξέλιπεν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ *πότνια θηρῶν* τοῦ Ὁμήρου ἦτο ἐνταῦτῷ *ἁγνή*, καὶ πιθανώτατα τὰς δύο ταύτας ἰδιότητας ἐξεδήλου τὸ ἀποδοθὲν αὐτῇ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος (ἀρτεμίας). Ὑπεφαίνετο ἐν τούτοις μέχρι τῶν ὑστάτων χρόνων ἡ ἀσιανὴ αὐτῆς καταγωγή, διότι περὶ τὴν σεμνὴν ἐκείνην θεὰν διεκρίνοντο ἐνιαχοῦ ἴχνη τῶν αἰσχρῶν τελετῶν αἵτινες παρηκολούθησαν τὴν βαβυλωνίαν Ἰστὰρ εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν. Ἐν Ἤλιδι λ. χ. καὶ παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν ἐτελεῖτο εἰς τιμὴν αὐτῆς ὁ διαβόητος χορὸς *κόρδαξ*, ἐξ οὗ καὶ *Κορδάκα* ἐπελέγετο ἐνίοτε ἡ Ἄρτεμις.

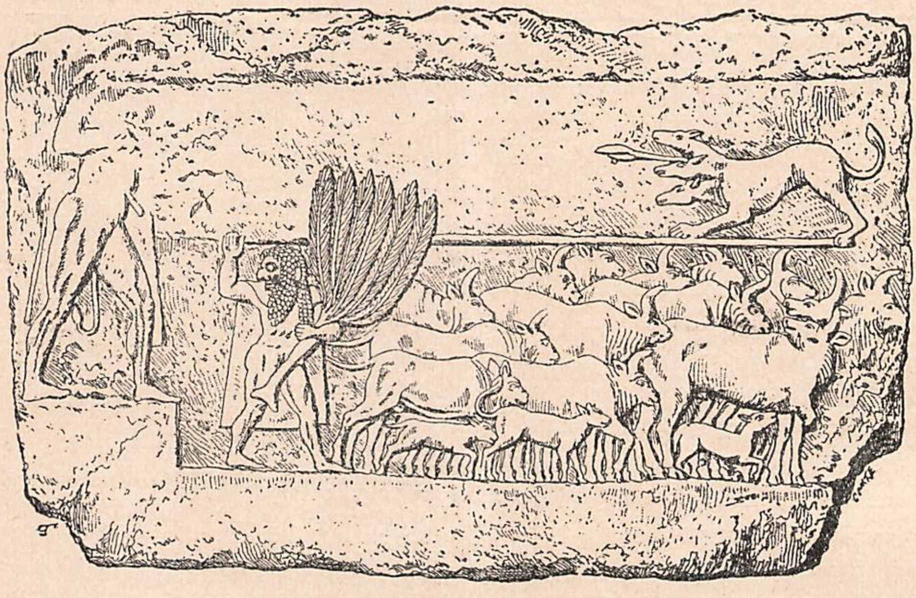
Ἕτερος θρησκευτικὸς τύπος, ὅστις ἐξ ἀνατολῶν εἰσεκομίσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶναι ὁ Ἡρακλῆς. Ὁ Ἡρόδοτος διδάσκει τοῦτο ἡμᾶς σαφῶς. Ἀφικόμενος, λέγει, εἰς Θάσον εὗρον ἐν αὐτῇ ἱερὸν Ἡρακλέους ὑπὸ Φοινίκων ἱδρυμένον, ὅτε οὗτοι ἐκπλεύσαντες πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Εὐρώπης ἔκτισαν τὴν Θάσον, τοῦτο δὲ συνέβη, ἐπιφέρει, πέντε γενεὰς πρὶν ἢ «τὸν Ἀμφιτρύονος Ἡρακλέα ἐν τῇ Ἑλλάδι γενέσθαι», ὅ ἐστι, πρὶν ἐμφανισθῇ ἐν τῇ φοινικικῇ ὡσαύτως πόλει τῶν Θηβῶν ὁ Ἡρακλῆς ἐκεῖνος, ὅστις ἐξελληνισθεὶς παρεστάθη ὡς υἱὸς τοῦ Ἀμφιτρύωνος ἢ μᾶλλον τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης. Ἡ δὲ γνώμη τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν ἄθλων ὅσοι ἀπεδόθησαν τῷ ἥρωι, ὧν πολλοὶ εἶναι ξενικῆς καταγωγῆς. Ἡ κατατρόπωσις τοῦ λέοντος ἀνατρέχει μέχρι τοῦ ἀσσυριακοῦ Ἡρακλέους (Ἀδὰρ ἢ Σαμδάν), ὅστις εἰκονίζεται πνίγων διὰ τῶν βραχιόνων αὐτοῦ τὸ θηρίον· τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἐκεῖθεν κληρονομήσας ὁ τύριος Ἡρακλῆς μετεβίβασεν εἰς τὸν ἑλληνικόν. Ὁ δὲ περὶ Γηρυόνου μῦθος εἶναι φοινικικῆς καταγωγῆς. Ἡ τοῦ Γηρυόνου παρουσία εἰς Γάδειρα, εἰς Ταρτησσόν, εἰς Ἰβηρίαν καθίστησι τοῦτο πρόδηλον, διότι καὶ αἱ τρεῖς αὗται πόλεις ἦσαν ἀποικίαι Φοινίκων. Οἱ ναυτίλοι τῆς Τύρου συναπῆγον μεθ' ἑαυτῶν πελαγοδρομοῦντες τὸ εἴδωλον τοῦ θεοῦ ἐκείνου ὃν ἐκάλουν Βάαλ-Μελκάρθ, ἤτοι *κύριον τῆς πόλεως*, πολιοῦχον, ἐντεῦθεν δὲ αἱ θαλασσοπορίαι αὐτῶν ἐταυτίσθησαν πρὸς τὰς περιπλανήσεις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Πλὴν τούτων ὁ τύριος Ἡρακλῆς ἀναφαίνεται ἐν Ἑλλάδι ὑπ' αὐτὸ τὸ φοινικικὸν αὐτοῦ ὄνομα Μελκάρθ, μικρὸν τροπολογηθὲν εἰς Μελικέρτην. Ὁ Μελικέρτης ἐτιμᾶτο πολυειδῶς ἐν Κορινθίᾳ, καὶ εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἐλέγοντο ἱδρυθέντα τὰ Ἴσθμια. Ἀλλὰ καὶ ἕτερον σημιτικὸν ὄνομα ἔφερεν ὁ Ἡρακλῆς. ἐκαλεῖτο Μάκαρ καὶ Μάκηρις, κατ' ἀμφοτέρους δὲ τοὺς τύπους τούτους εὑρίσκομεν αὐτὸν κατονομαζόμενον καὶ μετὰ ἐγχωρίων μύθων μεμιγμένον ἐν Κρήτῃ, ἐν Λέσβῳ, ἐν Ρόδῳ, ἐν Εὐβοίᾳ. Ὁ σημιτικὸς τύπος *μάκαρ* εὑρίσκεται εἰς φοινικικὰς ἐπιγραφάς. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ γάλλου Σωλσὺ γενομένη κατὰ πρῶτον παρατήρησις ὅτι τὸ ὄνομα Ἡρακλῆς εἶναι αὐτὸ τοῦ Μελκὰρθ τὸ ὄνομα, γραφόμενον μὲν ὑπὸ τῶν Φοινίκων ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἀναγνωσθὲν δὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά· ΜΕΛΚΑΡΘ, ΗΡΑΚΛΕΣ, τοῦ μὲν Μ ἐκφερομένου ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ γραφῇ ὡς Σ τοῦ δὲ Θ ὄντος πνευματισμοῦ ἀναλόγου τοῦ Η. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Τύρου ὁ ἥρως δὲν ἔφερεν εἰμὴ τὸ σύμβολον τῆς ἀσσυριακῆς αὐτοῦ καταγωγῆς, τὸν λέοντα, διότι παρίσταται κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς ρόπαλον ὑπὲρ τὴν κεφαλήν, τόξον δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς, περὶ ἣν συσπειροῦται λεοντῆ. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐν Κύπρῳ εὑρημάτων ὅσα ἀνάγονται εἰς τὴν τοῦ Ἡρακλέους λατρείαν

«Γύλγαμες ὁ Βαβυλώνιος Ἡρακλῆς» (Μουσεῖον τοῦ Λούβρου)

βλέπομεν προστεθειμένον καὶ τὸ κατὰ Γηρυόνου κατόρθωμα. Ἐν τῷ ἀληθεῖ θερισμῷ ἀγαλμάτων ὃν ὁ Ἰταλὸς Sensola ἐποιήσατο ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ περὶ Γόλγους ναοῦ τῆς Ἀστάρτης ὑπάρχει ἀνδριὰς ὄρθιος περιβεβλημένος λεοντῆν καὶ ὡπλισμένος διὰ τόξου καὶ ροπάλου· ἐπὶ δὲ τοῦ βάθρου παρίσταται ἡ ἀπαγωγὴ τῶν Γηρυόνου βοῶν. Ἡ πάλη τοῦ ἥρωος κατὰ τοῦ τέρατος ἐκείνου ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ, διότι εὑρέθησαν ἐν αὐτῷ ἱκανὰ λείψανα ἀγαλμάτων εἰκονιζόντων τὸν τρικάρηνον Γηρυονῆα.

Οὐδὲν τεκμήριον ἔχομεν ὅτι οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος ἐκαλλιέργουν, ἐπὶ τοῦ προτέρου πατριαρχικοῦ βίου, τὰ σιτηρά, τὴν ἄμπελον καὶ τὴν ἐλαίαν (¹)· πολλαὶ δ' ἀπεναντίας ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις ὅτι ἔγνωσαν ταῦτα πάντα παρὰ τῶν ἐξ Ἀνατολῆς ἐπιπλευ-

Ὁ Ἡρακλῆς ἀπάγων τοὺς βόας τοῦ Γηρυόνου καὶ ὁ τρικέφαλος κύων Ὄρθρος.
Ἀνάγλυφον κυπριακὸν εὑρεθὲν εἰς Γόλγους)

σάντων ἐθνῶν. Μήπως ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ ἡ Δημήτηρ δὲν λέγει ὅτι ἦλθεν ἐκ Κρήτης ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης; Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι ὅτι πᾶσαι αἱ περὶ τῶν εὐεργετημάτων ἐκείνων θρησκευτικαὶ παραστάσεις συνδέονται μετὰ τῶν ἀνατολικῶν τῆς

(¹). Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι οὐδενὸς σχεδὸν τῶν δημητριακῶν καρπῶν τὸ ὄνομα εἶναι κοινὸν ἐν ταῖς ἀρίαις γλώσσαις. Ἐζητήθη μὲν ἡ συνάφεια τοῦ ἑλληνικοῦ *σῖτος* πρὸς τὸ ἰνδικὸν *σίτα*=αὖλαξ, sitya=*κόκκος* (δημητριακῶν καὶ ὀρύζης), ἀλλ' ἐπικρατεστέρα εἶναι ἡ γνώμη περὶ τῆς σημιτικῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ chitta=σῖτος. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἔτυμον καθίσταται ἐπισφαλὲς ἕνεκα τοῦ χαλδαϊκοῦ τύπου chintin καὶ τοῦ ἀραβικοῦ chintan. Ἄστοχος φαίνεται ἡ παραβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ *κέγχρος* πρὸς τὸ ἰνδικὸν καγκίν. Μόνον μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ *κριθή*, τοῦ λατινικοῦ hordeum, καὶ τοῦ ἀρχαίου γερμανικοῦ Gersta φαίνεται ὅτι ὑπάρχει τις συγγένεια. Ἐπισφαλὴς καὶ ἡ παραβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἄρτος πρὸς τὸ ἰνδικὸν strita=ὀπτὸς ἢ πρὸς τὸ ἰνδικὸν artica=εἶδος γλυκύσματος ἢ τὸ περσικὸν arde=ἄλευρον (;). Ἐντεῦθεν εἰκάζουσί τινες ὅτι οἱ Ἄριοι ἐν τῇ κοινῇ πατρίδι αὐτῶν δὲν ἐγίνωσκον τὴν καλλιεργίαν τῶν δημητριακῶν.

Ἑλλάδος παραλίων, ἤτοι μετὰ τῶν παραλίων ἐκείνων εἰς ἃ ἐγένοντο αἱ κυριώταται τῶν ἐπηλύδων ἐποικήσεις. Ἡ Δημήτηρ, ἡ Περσεφόνη, ὁ Βουζύγης, ὁ Τριπτόλεμος εἶχον τὴν ἑστίαν τῆς λατρείας αὐτῶν ἐν Ἐλευσῖνι· ἡ Ἀθηνᾶ ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἐφύτευσε τὴν ἱερὰν ἐλαίαν· ὁ Διόνυσος παρέστη κατὰ πρῶτον ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀργολίδι. Ἐὰν ἡ καλλιέργεια ἰδίως τῶν σιτηρῶν ἦτο ἰθαγενής, βεβαίως δὲν ἤθελεν ἐκλέξει ὡς μητρόπολιν αὐτῆς τὴν λυπρὰν τῆς Ἀττικῆς γῆν.

Εἰς τὰ ἀνατολικὰ δὲ παράλια ἐγένοντο καὶ αἱ πρῶται ἔντεχνοι τειχοποιίαι καὶ διοχετεῖαι. Ὁποία ἦτο ἡ προτέρα τῶν Ἀρίων τειχοδομία, δηλοῦται ἐκ τοῦ περιβόλου τῆς Λυκοσούρας. Τοῦ περιβόλου τούτου σῴζεται ἔτι τειχίον πεφυρμένον ἐκ λατομημάτων μικρῶν καὶ ἀλαξεύτων. Τὰ δὲ ἐν Τίρυνθι, ἐν Μυκήναις καὶ ἐν Ὀρχομενῷ μέχρι τῆς σήμερον καταπλήσσοντα τὸν θεατὴν ἐρείπια παριστῶσι στερεότητα καὶ τέχνην ἣν οὐδεὶς τῶν μετέπειτα αἰώνων ὑπερέβαλέ ποτε. Πλὴν τούτων δὲ ἐν τῷ περὶ τὸν Ὀρχομενὸν πεδίῳ φαίνονται λείψανα ὑπερμεγέθων ἀρδευτικῶν καὶ ἀποξηραντικῶν κατασκευασμάτων. Ἐπὶ ὅλης τῆς μεγάλης κατα βόθρας ἀνεῴχθησαν ἐν τῷ βράχῳ φρέατα κάθετα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξετάζεται ποῦ τυχὸν ἐφράχθη ἡ φυσικὴ ὑπόνομος καὶ νὰ καθαρίζεται. Ἀλλὰ καὶ προχώματα ἠγέρθησαν γιγαντώδη· πάντα ταῦτα τὰ ἔργα ἀνθρώπων οἵτινες ἐγνώρισαν τὰς τέχνας δι' ὧν ἐχαλιναγωγήθησαν ὁ Νεῖλος, ὁ Εὐφράτης καὶ ὁ Τίγρις. Μήπως εἰς Βοιωτίαν δὲν ἦλθον κατὰ πρῶτον οἱ λεγόμενοι Γεφυραῖοι, οἵτινες βραδύτερον κατεστάθησαν ἐν Ἀθήναις καὶ ὧν ἀπόγονοι ἐγένοντο ὁ Ἁρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων; Οὐδ' εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ γράμματα εἰσήχθησαν ὑπὸ τῶν Φοινίκων εἰς Θήβας καὶ ὅτι αἱ πρῶται περὶ θαλασσοπορίας παραδόσεις συνδέονται μετὰ τῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ Ἰωλκοῦ, ἐξ ἧς ἐθρυλοῦντο ἐκπλεύσαντες ἐπὶ Κολχίδα, πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρατος, οἱ ἀργοναῦται. Καθ' ἑτέρας ῥήσεις, ἡ Ἀργὼ ἐξέπλευσεν ἐξ ἑτέρου τῆς Ἑλλάδος λιμένος, ἀλλὰ πάντοτε ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων· ἢ ἐκ τῆς Ἀνθηδόνος ἢ ἐκ τῶν Σιφῶν.

Ὁ τύριος Ἡρακλῆς ἐπὶ κυπριακοῦ νομίσματος

(Ὁ τύριος Ἡρακλῆς κρατῶν ῥόπαλον, τόξον καὶ τὴν λεοντῆν. Λέων κατατρώγων ἔλαφον καὶ φοινικικὴ ἐπιγραφὴ «Βασιλεὺς Πουμιατῶν».)

Τὸ μᾶλλον ὅμως διδακτικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι αἱ ὀνομαστότεραι τῶν ἀρχαιοτάτων πολιτειῶν προέκυψαν εἰς μέσον ἐν αὐταῖς δὴ ταύταις ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις, ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ καρικαί, αἱ λυκιακαί, αἱ αἰγυπτιακαὶ καὶ αἱ φοινικικαὶ ἐποικήσεις. Οὐδεμία τῶν πολιτειῶν ἐκείνων δύναται νὰ παραβληθῇ κατὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν λαμπρότητα πρὸς τὸ Ἄργος. Τὸ Ἄργος ὑπῆρχε, κατὰ τὰς παραδόσεις, πρὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδεται ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Δαναοῦ ἐποίκησις καὶ εἶχε δώσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔκτοτε εἰς πᾶσαν τὴν χερσόνησον, τὴν βραδύτερον Πελοπόννησον κληθεῖσαν. Τὴν δὲ κρονίαν ταύτην ὕπαρξιν τῆς πόλεως, καὶ αὐτὴν ἴσως τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ὑπεμφαίνουσιν ἀξιοπιστότεραι μαρτυρίαι. Κατὰ Στράβωνα, Ἄργος λέγεται τὸ πεδίον, μάλιστα δὲ οἴονται μακεδονικὸν καὶ θετταλικὸν εἶναι τοὔνομα· πλὴν τούτου, τὸ ὄνομα ἦτο ἐσπαρμένον κατὰ πᾶσαν τὴν χώραν· Ἄργος θεσσαλικόν, πελασγικόν, ἀμφιλοχικόν, ὀρεστικόν· ἐκ πάντων δὲ τούτων εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ λέξις, διατηρήσασα ἰδίως τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἦτο πελασγική, καὶ ὅτι ὡς τοιαύτη ἐπεκράτησεν ἔκπαλαι ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλ' ἐπελθόντος τοῦ Δαναοῦ μεγάλη συνέβη ἐν Ἀργολίδι πραγμάτων ἀλλοίωσις. Οἱ Πελασγοὶ κατασταθέντες ἐν χώρᾳ εὐυδρούσῃ εἶχον κτίσει ἐν τούτοις τὴν πόλιν αὐτῶν ἐν χωρίῳ ἀνύδρῳ. Ταύτην τῶν ὑδάτων τὴν ἀπορίαν ἐθεράπευσαν οἱ ἔποικοι, ἄφθονα ὀρύξαντες ἐν αὐτῇ φρέατα. Καὶ ἐν γένει ὁ Δαναός, καταλαβὼν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀργείων, τοσοῦτο λέγεται ὑπερβαλὼν τοὺς πρὸ αὐτοῦ δυναστεύσαντας ὥστε κατ' Εὐριπίδην·

Πελασγιώτας ὠνομασμένους τὸ πρὶν
Δαναοὺς καλεῖσθαι νόμον ἔθηκ' ἀν' Ἑλλάδα.

Ἡ νέα ὅμως αὕτη ἐπωνυμία δὲν ἐξηφάνισε παντελῶς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὀνόματος τῆς παλαιᾶς πελασγικῆς πόλεως· διότι, ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ὅτε καὶ ἕτερον ὄνομα, τὸ τῶν Ἀχαιῶν, ἴσχυσε, βλέπομεν τὰς τρεῖς προσηγορίας, τῶν Ἀργείων, τῶν Δαναῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν, ἐξ ὑπαμοιβῆς ἀναφερομένας ἵνα δηλώσωσιν ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ Μυκῆναι ὑπέκειντο κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ Ἄργος. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀπετέλεσαν ἰδίαν πολιτείαν, ἥτις περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης ταύτης περιόδου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπέβη ἡ ἐπιφανεστάτη τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου βασιλειῶν. Τότε αἱ Μυκῆναι ἐθρυλήθησαν ὡς εὐκτήμονες, ὡς πολύχρυσοι καὶ κατέστησαν πρωτεύουσα τοῦ θρυλουμένου ἐπικυριάρχου συμπάσης τῆς Ἑλλάδος Ἀγαμέμνονος.

Τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔλαβε τὸ Ἄργος πρωιμώτατα ἐν Πελοποννήσῳ ἐκτήσαντο οὐδὲν ἧττον πρωίμως αἱ Θῆβαι ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἡ πόλις αὕτη, ἐξ ἧς ἔμελλόν ποτε νὰ ἀνατείλωσι δύο τῶν φαεινοτάτων ἀστέρων τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Ἑλλάδος στερεώματος, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας, οὐ μόνον τῆς Βοιωτίας ἁπάσης ἐκυριάρχησεν ἀλλ' ἐπεξέτεινε τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς ἐπὶ τοὺς Φωκεῖς καὶ τοὺς Φλεγύας. Ἦρξε δὲ τῆς Βοιωτίας, καταβαλοῦσα τὸν Μινύειον Ὀρχομενόν. Οἱ Μινύαι οὗτοι ἴσχυσαν κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τὸν δὲ πλοῦτον αὐτῶν ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ αὐτῶν τῶν αἰγυπτίων Θηβῶν. Κατατροπωθέντες κατὰ ξηρὰν ἐξηκολούθησαν εὐδαιμονοῦντες ἐν τῇ ναυτικῇ ἐμπορίᾳ, διότι κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν χρόνους βλέπομεν αὐτοὺς κοινωνοῦντας μιᾶς τῶν ἀρχαιοτάτων ἀμφικτυονιῶν ἧς μετεῖχον, παρεκτὸς αὐτῶν, ἐξ παράλιαι πόλεις· Ἑρμιόνη, Ἐπίδαυρος, Αἴγινα, Ἀθῆναι, Πρασιαί, Ναυπλία.

Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν Μινύου φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὸ τοῦ πολυθρυλήτου ἡγεμόνος τῶν Καρῶν Μίνωος καὶ ἀμφοτέρων ὑποφαίνεται ἡ οἰκειότης πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Λυδῶν Μάνην. Οἱ Μινύαι ἦσαν πιθανῶς μοῖρά τις τῶν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐπιπλευσάντων ἐθνῶν, καὶ ἰδίως τῶν Καρῶν. Καὶ οἱ μὲν Κᾶρες κατέλαβον τὰς νήσους καὶ ἄλλας τινὰς παραλίας, μάλιστα δὲ τὴν Κρήτην καὶ τὰ Μέγαρα, οἱ δὲ Μινύαι κατασταθέντες ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θεσσαλίᾳ περὶ Ἰωλκὸν ἡπλώθησαν ἐκεῖθεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μέχρι Βοιωτίας. Ἡ τοιαύτη διαπόντιος τῶν Μινυῶν προέλευσις προσεπικυροῦται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ταυτίζονται μετὰ τῶν Αἰολιδῶν. Ὁ Μινύας ἐλέγετο ἔγγονος τοῦ Σισύφου. Ὁ Φερεκύδης παρίστησι τὸν βασιλέα τῆς Πύλου Νηλέα ὡς βασιλεύοντα «οὐ μόνον τῶν Πυλίων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν Ὀρχομενῷ». Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει περὶ τὴν Ἦλιν ποταμὸν Μινυήιον καὶ ὑποδεικνύει ἰδιάζουσαν σχέσιν μεταξὺ Ὀρχομενοῦ καὶ Πύλου. Οἱ δ' Αἰολίδαι ἐπῆλθον ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἅτε γόνοι ὄντες, καθ' Ὅμηρον, οὐχὶ τοῦ Ἕλληνος ἀλλὰ τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας. Ἄλλως τε καὶ πᾶσαι αἱ περὶ τὰς γενεὰς ταύτας παραδόσεις περιπλέκονται ἰδιαίτατα μετὰ τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος.

῞Απαντα λοιπὸν τὰ σπέρματα τοῦ νέου πολιτισμοῦ καὶ ἅπασα ἡ πρώτη αὐτῶν βλάστησις ἀναφαίνονται εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος παράλια. Ὡς ἁπλῆν δὲ συγκυρίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι καὶ βραδύτερον, εἰς τὰς αὐτὰς ἀνατολικὰς χώρας, ἤκμασαν κατὰ διαφόρους λόγους καὶ βαθμούς, αἱ λαμπρότεραι τῆς Ἑλλάδος πόλεις· Ἀθῆναι, Θῆβαι, Αἴγινα, Κόρινθος, Σικυών, Ἄργος. Αὐτὴ ἡ Σπάρτη ἐπὶ μὲν τῶν ἀχαικῶν χρόνων ὤφειλε τὴν φήμην αὐτῆς εἰς τὸν μετὰ τῶν Μυκηνῶν σύνδεσμον, δωρικὴ δὲ γενομένη ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ἑλλάδος πόλεων ἐδανείσθη ποίησιν, τέχνην, μουσικήν. Ἡ δὲ μεσογαία καὶ ἡ δυτικὴ παραλία, Ἀρκάδες, Ἠλεῖοι, Αἰτωλοί, Ἀκαρνᾶνες, καὶ πρῶτον καὶ ὕστατον δευτερεύουσαν ἐπέσχον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ τοῦ ἔθνους τάξιν.

Οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες ἐπεχείρησαν νὰ χρονολογήσωσι τὰ πρῶτα ἐκεῖνα τῆς ἱστορίας αὐτῶν γεγονότα. Ἀλλὰ δὲν ἠρύσθησαν τὰς χρονολογίας αὐτῶν, ὅπως ὁ Μανέθων τὰς αἰγυπτιακάς, ἐξ ἀρχείων συγχρόνων. Ἕνεκα τῆς ἀσφαλοῦς αὐτῶν ἀφετηρίας οἱ ἀριθμοὶ τοῦ αἰγυπτίου ἱερέως, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλλοιώθησαν βραδύτερον, ὑπολαμβάνονται πάντοτε εὐλόγως ὡς προσεγγίζοντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Οἱ δὲ ὑπολογισμοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐρείδονται ἢ ἐπὶ προσωπικῶν ἐκτιμήσεων ἢ ἐπὶ μνημείων, ἐπιγραφῶν καὶ γενεαλογιῶν ὑστεροχρόνων. Ἐντεῦθεν ἀλλοκότως διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους. Ἐντεῦθεν πολλαὶ χρονολογίαι οὐδαμῶς συνᾴδουσι πρὸς τὰ γεγονότα. Ὁ Καλλίμαχος λ. χ. ἀποδίδει τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν εἰς ἔτος (1169 π. Χ.) μεταγενέστερον τοῦ ἔτους (1183) καθ' ὃ ὁ Ἐρατοσθένης λέγει γενόμενον τὸν τρωικὸν πόλεμον, ἐνῷ αἱ περὶ Ἀργοῦς παραδόσεις παριστῶσι τὴν ναυτιλίαν πολὺ νηπιωδεστέραν τοῦ ναυτικοῦ στόλου ὃν περιγράφει ὁ Ὅμηρος. Τὸ δὲ κυριώτατον, αἱ γενεαλογίαι ἀπολήγουσι μὲν εἰς πρόσωπα ἱστορικά, ἀρχηγέτας ὅμως ἔχουσι θεῶν γόνους, ὅ ἐστι μυθικὰ πρόσωπα, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ συνεχείᾳ αὐτῶν περιλαμβάνουσι γόνους θεῶν. Ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν εἶναι σειραὶ αἵτινες, ἀρχὴν μὴ ἔχουσαι καὶ ἐν τῷ μεταξὺ διακοπτόμεναι, πλανῶνται εἰς τὸ χάος, καὶ ἐπὶ τέλους πίπτουσιν ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας ὡς οἱ ἀερόλιθοι ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ ὧν οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ τίνος πλανήτου εἰσὶν ἀπορρῶγες.

Ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων ἀνεκαλύφθη αἰγυπτιακὸν μνημεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου, ἀνατρέχοντος μέχρι τῆς 17 ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, δυνάμεθα ἴσως νὰ λάβωμεν ἔννοιάν τινα τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας γεγονότα. Οἱ Αἰγύπτιοι, μετὰ μακροὺς ἀγῶνας, κατατροπώσαντες τελευταῖον τοὺς Ὑκσὼς καὶ ἐμβαλόντες εἰς Συρίαν, ἐπεχείρησαν αὐτόθι κατακτήσεις μεγάλας. Τότε καὶ ἰδίως ἐπὶ Τουθμώσιος Γ΄ τοῦ ἕκτου βασιλέως τῆς 18 δυναστείας ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν οἱ Φοίνικες. Τὸ δὲ παράδειγμα τῆς χέρσου Φοινίκης ἐμιμήθησαν αἵ τε ὑπὸ τῶν ἀποίκων αὐτῆς κατεχόμεναι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ παραλίαι τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ τῆς Πελοποννήσου Δαναοί. Τοῦτο συνάγεται ἔκ τινος ὕμνου, ὅστις, ποιηθεὶς ὑπὸ ἀνδρὸς συγχρόνου τοῦ βασιλέως ἐκείνου, ἀνεγράφη ἐπὶ στήλης ἀνευρεθείσης πρὸ ἐτῶν εἴκοσι καὶ ἑπτά, τῷ 1859, ἐν ταῖς αἰγυπτιακαῖς Θήβαις. Τὸ ποίημα σύγκειται ἐξ ἐννέα στροφῶν, ἐν ἀρχῇ ἑκάστης τῶν ὁποίων ὁ θεὸς Ἄμμων λέγει πρὸς τὸν βασιλέα ὅτι προσελθὼν ἐπιτρέπει αὐτῷ νὰ συντρίψῃ τὸ δεῖνα ἢ τὸ δεῖνα ἔθνος. Ἡ πέμπτη, ἕκτη καὶ ἑβδόμη τῶν στροφῶν τούτων διαλαμβάνουσι, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν αἰγυπτιολόγων, ἐν κεφαλαίῳ τάδε. «Ἦλθον καί σοι ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τοὺς βιοῦντας ἐν τῷ μέσῳ τῆς θαλάσσης, οἵτινες ὑπέκυψαν εἰς τὸν βρυχηθμόν σου. Οἱ Δαναοὶ διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πνεύματός σου. Ἦλθον καί σοι ἐπιτρέπω νὰ συντρίψῃς τὰς παραλίους χώρας· ἡ περιφέρεια τῆς μεγάλης θαλασσίας λεκάνης συνελήφθη ὑπὸ τῆς πυγμῆς σου».

Τὸ ὄνομα λοιπὸν τῶν Δαναῶν, ἐὰν ἡ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου τούτου εἶναι ἀσφαλής, εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει ἐν Πελοποννήσῳ· ἐκ τούτου δὲ ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ μετὰ τῆς ἐπικρατήσεως ἐκείνης συνδεόμενα γεγονότα τῶν προτέρων χρόνων προσεγγίζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὸ δισχιλιοστὸν ἔτος.

Αἱ ποικίλαι καὶ μεγάλαι μεταβολαὶ ἃς ἐπήγαγον εἰς τὸν βίον τῶν Ἀρίων τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐξ Ἀνατολῆς ἐπελθόντες ἔποικοι δὲν διεξήχθησαν ἐν εἰρήνῃ. Οἱ νέοι θεοί, δορυφορούμενοι ὑπὸ τοσούτων εὐεργεσιῶν τοῦ πολιτισμοῦ, ἦτο φυσικώτατον νὰ τύχωσιν εὐμενοῦς παρὰ πολλῶν δεξιώσεως καὶ νὰ προκαλέσωσιν ὀλιγωρίαν τινὰ πρὸς τὰς προτέρας δοξασίας, ὡς λέγει ὁ Ἡσίοδος· «οὐδ' ἀθανάτους θεραπεύειν ἤθελον οὐδ' ἔρδειν μακάρων ἱεροῖς ἐπὶ βωμοῖς ἢ θέμις ἀνθρώποισι κατ' ἤθεα». Ὅτι ὅμως πολλοὶ ἕτεροι, ἐμμένοντες πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια, ἀπετροπιάσθησαν τὰς καινοτομίας σαφῶς ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς περὶ Διονύσου καὶ Ἥρας μύθοις. Πρῶτος ὑβρίσας ἐξέβαλε τὸν Διόνυσον Λυκοῦργος, ὁ Ἠδωνῶν βασιλεύων περὶ Στρυμόνα ποταμόν· παθὼν δὲ τὰ πάνδεινα, τούτου ἕνεκα, ἐπὶ τέλους κατὰ Διονύσου βούλησιν ὑπὸ ἵππων διαφθαρεὶς ἀπέθανεν. Οὐκ ὀλίγων συμφορῶν πρόξενος ἐγένετο ὡσαύτως ὁ νέος ἐκεῖνος θεὸς ἐν Θήβαις, ὅπου παρέστη κατὰ πρῶτον ἐπὶ Πενθέως, τοῦ υἱοῦ τῆς Ἀγαύης, ὅστις διεδέξατο ἐν τῇ βασιλείᾳ τὸν γηράσαντα πάππον. Ὁ Πενθεὺς ἀντέστη εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ ξένου, ἀλλ' ἡ μήτηρ αὐτοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων Θηβαίων γυναικῶν καταλιποῦσαι τὰς οἰκίας ἐβάκχευον ἐν Κιθαιρῶνι. Τότε παραγενόμενος ὁ Πενθεὺς εἰς Κιθαιρῶνα ὡς κατάσκοπος τῶν βακχῶν, φονεύεται ὑπὸ τῆς μητρὸς Ἀγαύης, ὁ δὲ γεγηρακὼς Κάδμος ἀποδημεῖ μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Ἁρμονίας πρὸς τοὺς Ἰλλυριούς. Ἀλλὰ καὶ εἰς Ἄργος παραπλήσιά τινα συνέβησαν, διότι οἱ ἰθαγενεῖς τῆς χώρας ταύτης κατὰ μὲν τὸν Ἡσίοδον, τὰς Διονύσου τελετὰς οὐ κατεδέχοντο κατὰ δὲ τὸν Ἀκουσίλαον τὸ τῆς Ἥρας ξόανον ἐξηυτέλισαν. Εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν τοσαύτη ἐγένετο ἐνιαχοῦ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν θεῶν τῆς Βαβυλωνίας ὥστε προεκάλεσεν ἀγῶνας ἐκ παρατάξεως κατ' αὐτῶν. «Ἐνδύντες τὰ ὅπλα ἅπαντες Καύνιοι ἤβηδὸν ἔφασαν ἐκβάλλειν τοὺς ξενικοὺς θεούς», καθ' Ἡρόδοτον.

Οὐδὲ τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδόσεως μετεδόθησαν εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἑλλάδος ἄμικτα ποικίλων συμφορῶν. Οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Φοίνικες, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ κυριώτατα τῶν ἐπιδραμόντων ἐθνῶν, δὲν ἦσαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἀπόστολοι εἰρήνης καὶ εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος ὀλιγωροῦντες περὶ τοῦ ἑαυτῶν συμφέροντος. Ἀντὶ τῶν πολλῶν νέων λυσιτελῶν τῷ βίῳ πραγμάτων ὅσα ἐκόμιζον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἀπῄτουν ὠφελήματα ἀντάξια, τὰ δὲ μόνα ἀντελλάγματα ὅσα ἠδύναντο κατ' ἀρχὰς νὰ λάβωσι, μαλλία, δέρματα, ξυλεία, δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ κορέσωσι τὴν πλεονεξίαν αὐτῶν. Ὅθεν ἐτράπησαν εἰς λῃστείας καὶ ἁρπαγάς, ἁρπαγὰς μάλιστα ἀνθρώπων, οὓς ἐπὶ τιμαῖς ἁδραῖς ἀπημπόλουν εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Κατὰ Φιλόχορον λ. χ., γράψαντα ἐν τῇ τρίτῃ π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ἡ Ἀττικὴ ἐπορθεῖτο ἐκ θαλάσσης μὲν ὑπὸ Καρῶν ἐκ γῆς δὲ ὑπὸ Βοιωτῶν, οὓς ἐκάλουν Ἄονας· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Κέκροψ συνῴκισε τὸ πλῆθος εἰς δυοκαίδεκα πόλεις ἵνα, μὴ ὄντες μεμονωμένοι ὡς πρότερον, δύνανται νὰ ἀντέχωσιν εἰς τὰς ἐπιδρομάς. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ λέγει ὅτι ἐπὶ Ἰνάχου βασιλεύοντος ἐν Ἄργει, ὅπερ προεῖχε τότε ἁπασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων, προσεπέλασαν αὐτόθι Φοίνικες μετὰ ποικίλου φορτίου. Τὴν δὲ πέμπτην ἢ ἕκτην ἡμέραν ἀφ' ἧς ἀφίκοντο εἶχον ἤδη πωλήσει σχεδὸν πάντα ὅτε κατελθοῦσαι εἰς τὴν θάλασσαν γυναῖκες ἄλλαι τε πολλαὶ καὶ ἡ τοῦ βασιλέως θυγάτηρ Ἰὼ ἠγόραζον ὅσα ἤρεσκον ἐκ τοῦ ὑπολειπομένου φορτίου. Αἴφνης

ὅμως οἱ Φοίνικες ὁρμήσαντες ἐπεχείρησαν νὰ συλλάβωσι τὰς γυναῖκας, ὧν αἱ μὲν πλείους διέφυγον τὸν κίνδυνον ἡ δὲ Ἰὼ καὶ ἄλλαι τινὲς συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν ἁρπάγων, οἵτινες ἐπιβιβάσαντες εἰς τὴν ναῦν ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, οἱ ἔποικοι διεπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους ἔν τε τῷ Αἰγαίῳ πελάγει καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδι. Αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων εἶναι εὐεξήγητοι. Οἱ ἔποικοι ἀνῆκον εἰς δύο διαφόρους φυλάς· αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν δοξασίαι ἀνέβλυσαν μὲν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀλλὰ τροπολογηθεῖσαι παρ' ἑκατέρᾳ ἀπέβησαν ἐν πολλοῖς ἐντελῶς ἀνόμοιαι· διακεκριμένος δὲ ἤδη ὁ πολιτισμὸς αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα ἀντίθετα. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι κοινὴ ὑπῆρχε πεποίθησις ὅτι ἡγεμὼν τῆς Κρήτης, ὑπὸ τῶν παραδόσεων Μίνως καλούμενος, «παλαίτατος ὧν ἀκοῇ ἴσμεν, ναυτικὸν ἐκτήσαντο καὶ τῆς νῦν ἑλληνικῆς θαλάσσης ἐπὶ πλεῖστον ἐκράτησε, καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων ἦρξέ τε καὶ οἰκιστὴς πρῶτος τῶν πλείστων ἐγένετο». Ὁ Θουκυδίδης ἰδίως ὑποδεικνύει ὅτι τὴν κρητικὴν ταύτην θαλασσοκρατίαν ἀπαραίτητον κατέστησεν ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ περισταλῇ ἡ δεινὴ πειρατεία, ἡ τότε καταλυμαινομένη ἅπαντα τὰ παράλια καὶ ἁπάσας τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Περὶ τῶν γεγονότων τούτων οὐδεμίαν μὲν ἔχομεν σύγχρονον μαρτυρίαν οὐδ' εἰς αὐτὰς δὲ τὰς παρ' Ὁμήρῳ σχετικῶς πολὺ ἀρχαιοτάτας παραδόσεις εὑρίσκομεν νύξιν τινά, διότι αἱ ὁμηρικαὶ ῥήσεις, εἰ καὶ λέγουσι τὸν Μίνωα βασιλέα τῆς μεγάλης Κνωσοῦ, οὐδόλως ὑποδεικνύουσιν αὐτὸν θαλασσοκρατήσαντα. Ἀλλὰ τὰ περὶ τῆς κρητικῆς ἐκείνης θαλασσοκρατίας δύνανται νὰ κυρωθῶσιν ἐξ ὅσων γνωρίζομεν περὶ τῶν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περιπετειῶν τῶν Φοινίκων. Εἴδομεν αὐτοὺς καταλαβόντας τὰς πλείστας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, ἀποβάντας δὲ καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τῆς 18 αἰγυπτιακῆς δυναστείας, ἤτοι περὶ τὸ 1500, οἱ Φοίνικες περιορίζονται εἰς εὐάριθμά τινα σημεῖα τῆς μεταξὺ Ἀσίας καὶ Ἑλλάδος θαλάσσης· εἰς Θάσον πρὸς βορρᾶν, εἰς Ρόδον καὶ εἰς Κύθηρα πρὸς μεσημβρίαν· καὶ ἐκ τῶν πολλῶν Κυκλάδων δὲν διατηροῦσιν εἰμὴ τὴν Μῆλον καὶ τὴν Θήραν. Τὴν τοιαύτην περιστολὴν τοῦ φοινικικοῦ ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους κράτους τίνα ἄλλον δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν κατορθώσαντα ἢ τοὺς ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐποίκους; Οἱ ἔποικοι οὗτοι ὑπενέδωκαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν τῶν Φοινίκων ὑπεροχήν, διότι οὗτοι μὲν ἐπηρείδοντο εἰς μητροπόλεις ἰσχυρὰς καὶ πλουσίας, ἐκεῖνοι δὲ διεσκορπισμένοι ὄντες εἰς πολλὰς νήσους οὐδεμίαν ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἐπικουρίαν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ἵδρυσαν κράτη μεγάλα. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου εὗρον ἐν αὐτῷ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ὁρμητήριον μὲν εὔπορον καὶ ἀσφαλές, τὴν Κρήτην, τῆς ὁποίας οἱ μὲν Φοίνικες κατέλαβον ἀνατολικά τινα μεσόγεια καὶ παράλια σημεῖα, οἱ δὲ Κᾶρες κατεῖχον τὰ δυτικὰ παράλια καὶ τὸ πλεῖστον τῆς μεσογαίας. Οἱ Κᾶρες οὗτοι ἦσαν, καθ' Ἡρόδοτον, τὸ ἔθνος πλείστου λόγου ἄξιον, καὶ πρὸ πάντων περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα ἐπιτήδειον· «Καί σφι τριξὰ ἐξευρήματα ἐγένετο τοῖσι οἱ Ἕλληνες ἐχρήσαντο· καὶ γὰρ ἐπὶ τὰ κράνεα λόφους ἐπιδέεσθαι Κᾶρές εἰσι οἱ καταδέξαντες, καὶ ἐπὶ τὰς ἀσπίδας τὰ σημήια ποιέεσθαι, καὶ ὄχανα ἀσπίσι οὗτοί εἰσι οἱ ποιησάμενοι πρῶτοι». Οὐδὲν λοιπὸν ἀπίθανον ὅτι τυχόντες ἡγεμόνος δεξιοῦ καὶ ὑποβληθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἔννομόν τινα τάξιν πρῶτον μὲν ἐξέβαλον τοὺς ἀντιπάλους ἐκ Κρήτης ἔπειτα δὲ ἐκ πολλῶν ἄλλων νήσων.

Ὁπωσδήποτε ἡ κρητικὴ θαλασσοκρατία δὲν ὑπῆρξεν ἔργον ἑλληνικόν. Ἡ Κρήτη δὲν ἐταυτίσθη μετὰ τῆς Ἑλλάδος εἰμὴ βραδύτερον καὶ κατ' ὀλίγον. Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν

χρόνων, ἤτοι μετὰ 500 περίπου ἔτη, ἀναφέρονται μὲν ἐν αὐτῇ 'Αχαιοὶ καὶ Δωριεῖς, εἶχεν ἤδη μετονομασθῆ Κνωσὸς ἡ φοινικικὴ Καίρατος, καὶ λέγονται οἱ Κρῆτες στρατεύσαντες ἐπὶ Τροίαν μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἰδίως ὅμως ἔτι ἐξυμνοῦνται ὡς μεγαλήτορες οἱ 'Ετεόκρητες, τὸ δὲ σπουδαιότερον, πολλαὶ ἔτι ὡμιλοῦντο ἐν τῇ νήσῳ γλῶσσαι. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου, μετὰ ἕτερα πεντακόσια ἔτη, ἐσῴζοντο ἀκόμη 'Ετεόκρητες, οἱ Πολιχνῖται καὶ οἱ Πραίσιοι. Ὅθεν πολὺς ἐδέησε νὰ παρέλθῃ χρόνος πρὶν ἢ ἡ νῆσος ἐξελληνισθῇ καθ' ὁλοκληρίαν. 'Επὶ τέλους ὅμως περιελήφθη, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι νῆσοι, ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἠμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ λοιπαὶ νῆσοι, διότι οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον ἐπολιτογράφησαν τὸν ἥρωα τῆς Κρήτης Μίνωα (1) εἰς τοὺς ἑαυτῶν ἥρωας ἀλλ' ἀπεδέχθησαν ὡς ἰδίας πολλὰς αὐτῆς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις καὶ μετεβίβασαν εἰς αὐτὴν τοὺς περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Διὸς μύθους, ἀνακηρύξαντες τὴν νῆσον ἐπισήμως οὕτως εἰπεῖν μητρόπολιν τῆς ἑλληνικῆς θεογονίας.

Ἡ μεταξὺ 'Αρίων καὶ Σημιτῶν πάλη δὲν περιωρίσθη εἰς μόνον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Πολλὰ αὐτῆς ἴχνη ὑποφαίνονται καὶ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Οἱ δίδυμοι τοῦ Δαναοῦ δισέγγονοι 'Ακρίσιος καὶ Προῖτος «κατὰ γαστρὸς μὲν ἔτι ἐστασίαζον πρὸς ἀλλήλους ὡς δὲ ἀνετράφησαν περὶ βασιλείας ἐπολέμουν. Καὶ κρατήσας 'Ακρίσιος Προῖτον Ἄργους ἐξελαύνει». Ὁ δὲ ἀπῆλθεν εἰς Λυκίαν πρὸς 'Ιοβάτην καὶ νυμφεύεται τὴν τούτου θυγατέρα· «Κατάγει δὲ αὐτὸν ὁ κηδεστὴς μετὰ στρατοῦ Λυκίων καὶ καταλαμβάνει Τίρυνθα, ταύτην αὐτῷ Κυκλώπων τειχισάντων. Μερισάμενοι δὲ τὴν 'Αργείαν ἅπασαν κατῴκουν. Καὶ 'Ακρίσιος μὲν Ἄργους βασιλεύει Προῖτος δὲ Τίρυνθος». Ἔπειτα ὁ τοῦ 'Ακρισίου υἱὸς Περσεὺς ἐφόνευσεν ἐκ τύχης τὸν πατέρα· «αἰσχυνόμενος δὲ εἰς Ἄργος ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὸν κλῆρον τοῦ δι' αὐτοῦ τετελευτηκότος, παραγενόμενος πρὸς τὸν Προίτου παῖδα Μεγαπένθην ἠλλάξατο, τούτῳ τε τὸ Ἄργος ἐνεχείρισε. Καὶ Μεγαπένθης μὲν ἐβασίλευσεν 'Αργείων Περσεὺς δὲ Τίρυνθος προστειχίσας Μίδειαν καὶ Μυκήνας». 'Εντεῦθεν μανθάνομεν ὅτι οἱ Λύκιοι, ἀντιτάξαντες εἰς τοὺς Δαναοὺς τοῦ Ἄργους τὴν Τίρυνθα, ὀχυροῦσιν αὐτήν, καὶ πλὴν τούτου κτίζουσι καὶ τειχίζουσι νέας πόλεις, ἰδίως τὰς πολυθρυλήτους Μυκήνας, αἵτινες κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐγένοντο τὸ κύριον ὁρμητήριον τῶν ἀπογόνων τοῦ ἐκ τῆς μικρᾶς 'Ασίας ὡσαύτως ἐπελθόντος Πέλοπος. Ταῦτα δὲ τὰ κολοσσικὰ τείχη ὑπέλαβεν ἡ δημώδης φαντασία οὐχὶ ἀνθρώπων ἔργα ἀλλὰ Κυκλώπεια.

Ἔτι εὐκρινέστερον ὑποφαίνεται ὁ ἐν Βοιωτίᾳ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο φυλῶν. Εἴδομεν οἷον οἱ Μινύαι τοῦ 'Ορχομενοῦ εἶχον συλλέξει πλοῦτον διὰ ναυτιλίας καὶ βιομηχανίας. Κατ' ἀρχὰς τὸ πολιτικὸν αὐτῶν ἀξίωμα ἀπέβη ἐνάμιλλον τῆς ἄλλης λαμπρᾶς τύχης· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐμειώθη. «Στρατευσάμενος δὲ 'Εργῖνος (ὁ Μινυῶν βασιλεύς) ἐπὶ Θήβας, κτείνας οὐκ ὀλίγους, ἐσπείσατο μεθ' ὅρκων, ὅπως πέμψωσιν αὐτῷ Θηβαῖοι δασμόν, ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, κατ' ἔτος ἑκατὸν βόας. 'Επὶ τοῦτον τὸν δασμὸν τοὺς κήρυκας εἰς Θήβας ἀπιόντας συντυχὼν Ἡρακλῆς ἐλωβήσατο· ἀποταμὼν γὰρ αὐτῶν τὰ ὦτα καὶ τὰς ῥῖνας καὶ διὰ σχοινίων τὰς χεῖρας δήσας ἐκ τῶν τραχήλων ἔφη τοῦτον 'Εργίνῳ

(1). Τοῦτο δὲν δύναταί τις νὰ ἰσχυρισθῇ μετὰ πολλῆς βεβαιότητος. ὑπάρχει δὲ καὶ ἀντίθετος γνώμη διὰ πολλῶν ὑποστηριζομένη περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχῆς καὶ ἰδιότητος τῶν περὶ Μίνωος θρυλουμένων. Καὶ ὁ Θουκυδίδης φαίνεται θεωρῶν τὴν περίοδον τοῦ Μίνωος ἀκραιφνῶς ἑλληνικήν.

καὶ Μινύαις δασμὸν κομίζειν. Ἐφ' οἷς ἀγανακτῶν (ὁ Ἐργῖνος) ἐστράτευσεν ἐπὶ Θήβας. Ἡρακλῆς δὲ λαβὼν ὅπλα παρ' Ἀθηνᾶς καὶ πολεμαρχῶν Ἐργῖνον μὲν ἔκτεινε τοὺς δὲ Μινύας ἐτρέψατο καὶ τὸν δασμὸν διπλοῦν ἠνάγκασε Θηβαίοις φέρειν». Καὶ οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθησαν οἱ Θηβαῖοι, ἀλλὰ κατέστρεψαν προσέτι ἅπαντα τὰ θαυμάσια περὶ τὴν Κωπαΐδα διοχετευτικὰ τῶν ὑδάτων ἔργα τῶν Μινυῶν, διότι ἐλέγετο παρὰ τῶν Θηβαίων ὅτι ὁ Ἡρακλῆς τότε «ἐμφράξας τὸ περὶ τὸν Μινύειον Ὀρχομενὸν ρεῖθρον ἐποίησε λιμνάζειν τὴν χώραν καὶ φθαρῆναι τὰ κατ' αὐτὴν ἅπαντα». Ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις εἶχεν ἐπέλθει διὰ Κάδμου εἰς Θήβας, ἐπολιτογραφήθη αὐτόθι βραδύτερον ὡς υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης· ἀλλ' ἡ ποικίλη ἀγριότης ἣν ἀνέδειξεν ἐν τῷ κατὰ τῶν Μινυῶν τούτῳ ἀγῶνι καταδεικνύει τὸ μέγεθος τῆς ἀντιζηλίας ἥτις ἐπεκράτει κατ' ἀρχὰς μεταξὺ τῶν ἐποίκων ἐκείνων, ὧν οἱ μὲν εἶχον ἐπιπλεύσει ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας οἱ δὲ ἐκ Συρίας καὶ Αἰγύπτου.

Ἀλλ' ἂν οἱ Μινύαι ἡττήθησαν καὶ ἐταπεινώθησαν ἐν Βοιωτίᾳ ὑπὸ τῶν Καδμείων οἱ συγγενεῖς αὐτῶν Αἰολίδαι κατέλαβον καλλίστας τινὰς τῆς Πελοποννήσου χώρας· διὰ μὲν τοῦ Σαλμωνέως τὴν Ἦλιν, διὰ δὲ τοῦ Σισύφου τὴν Κόρινθον, διὰ δὲ τοῦ Νηλέως, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Σαλμωνέως, τὴν Πύλον. Οἱ Αἰολίδαι ὑπῆρξαν, πρὸ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐμφανίσεως, ἡ ἐπικρατεστάτη ἐν Ἑλλάδι γενεά, ἅμα δὲ καὶ ἡ μᾶλλον διαβόητος ἐπί τε ἀσεβείᾳ πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἐπὶ ἀδικίᾳ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Ἡσίοδος λέγει τὸν μὲν Σαλμωνέα ἄδικον, αἰολομήτην δὲ τὸν Σίσυφον καὶ ὑπέρθυμον τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν Περιήρην. Μετριοπαθῶς δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἔκρινε περὶ αὐτῶν ὁ ἀσκραῖος ποιητής, ἐὰν ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τινὰ τῶν ἀποδιδομένων εἰς πᾶσαν ταύτην τὴν γενεὰν ἀνοσιουργημάτων. «Σαλμωνεὺς τὸ μὲν πρῶτον περὶ Θεσσαλίαν κατῴκει, παραγενόμενος δὲ αὖθις εἰς Ἦλιν ἐκεῖ πόλιν ἔκτισεν. Ὑβριστὴς δὲ ὢν καὶ τῷ Διὶ ἐξισοῦσθαι θέλων.... ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Δία καὶ τὰς ἐκείνου ἀφελόμενος θυσίας ἑαυτῷ προσέτασσε θύειν. Καὶ βύρσας μὲν ἐξηραμμένας ἐξ ἅρματος μετὰ λεβήτων χαλκὸν σύρων ἔλεγε βροντᾶν· βάλλων δὲ εἰς οὐρανὸν αἰθομένας λαμπάδας ἔλεγεν ἀστράπτειν». Ὁ δὲ Πελίας, ὁ Τηροῦς τῆς Σαλμωνέως καὶ Ποσειδῶνος υἱός, ἐπ' αὐτῶν τῶν βωμῶν τῆς Ἥρας κατέσφαξε τὴν μητρυιὰν Σιδηρὼ «καὶ καθόλου διετέλει τὴν Ἥραν ἀτιμάζων»· μυρίους δὲ ἄλλους διέπραξε φόνους, ὁ δὲ Σίσυφος διέφραξε τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ ἐφόνευε πάντας τοὺς διαβαίνοντας, ἐπιρρίπτων λίθους μεγάλους ἐκ τῶν ὀρέων.

Εἰς μάτην οἱ θεοὶ ἐτιμώρουν τὰς στυγερὰς ταύτας κακουργίας. Εἰς μάτην ὁ μὲν Ζεὺς κεραυνώσας τὸν Σαλμωνέα, τὴν κτισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ πόλιν καὶ τοὺς οἰκήτορας ἠφάνισε πάντας· ὁ δὲ Σίσυφος ἐκολάσθη ἐν ᾅδου, πέτρον ταῖς χερσὶ καὶ τῇ κεφαλῇ κυλίων καὶ τοῦτον ὑπερβάλλειν θέλων· οὗτος δὲ ὠθούμενος ὑπ' αὐτοῦ ὠθεῖτο πάλιν εἰς τοὐπίσω· ὁ δὲ Πελίας κατεκρεουργήθη ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ θυγατέρων. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κατώρθουν ἐνίοτε καὶ ἀπὸ τοῦ ᾅδου νὰ ἐπιστρέφωσιν εἰς τὴν γῆν. Μήπως περὶ Σισύφου δὲν ἐθρυλεῖτο ὅτι «καὶ ἐξ ἀίδεω πολυϊδρίῃσιν ἀνῆλθε πείσας Περσεφόνην αἱμυλίοισι λόγοις»; Τοιαῦται ἦσαν αἱ περὶ Αἰολιδῶν παραδόσεις. Ἐξ αὐτῶν δὲ δηλοῦται ὅτι ἤκμαζον εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθ' οὓς αἱ ἐξ Ἀνατολῆς εἰσρεύσασαι θρησκευτικαὶ δοξασίαι δὲν εἶχον ἔτι λάβει ἐπίσημον κῦρος, αἱ δὲ προηγούμεναι ἀπέβαλλον τὸ κράτος αὐτῶν. Ἡ ἀσέβεια κατέλαβε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ἁπλοϊκῶν Ἀρκάδων. Ὁ Ζεύς, θελήσας νὰ δοκιμάσῃ τὴν πίστιν αὐτῶν, «εἰκασθεὶς ἀνδρὶ χερνήτῃ παραγίνεται, οἱ δὲ αὐτὸν ἐπὶ ξενίᾳ καλέσαντες, σφάξαντες ἕνα τῶν ἐπιχωρίων παῖδα τοῖς ἱεροῖς, τὰ τούτου σπλάγ-

χνα συναναμίξαντες παρέθεσαν. Ζεὺς δὲ τὴν μὲν τράπεζαν ἀνέτρεψεν, ἔνθα νῦν Τραπεζοῦς καλεῖται τόπος, Λυκάονα δὲ καὶ τούτου παῖδας ἐκεραύνωσεν». Ἐν γένει οἱ πολυάριθμοι καὶ ἀλλόκοτοι μῦθοι οὓς παρήγαγεν ἡ προσωποποίησις καὶ ἡ ἐξανθρώπισις τῶν θεῶν ὑπὸ μὲν τῶν πολλῶν ἐπιστεύοντο ὑπὸ δὲ τῶν ὀλίγων ἐχλευάζοντο καὶ ἐμυκτηρίζοντο. Ὅ,τι ὅμως ἀφ' ἑτέρου ὑποδεικνύει ὅτι αἱ νέαι δοξασίαι ἐκρατύνοντο ὁσημέραι ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι κατ' ἀρχὰς δυσπίστως πρὸς ταύτας ἔχοντες ἐπὶ τέλους ἐνίοτε ὑπ' αὐτῶν κατεπλήσσοντο. Τὰ τεχνάσματα δι' ὧν ἡ Μήδεια (1) παρέστησεν ἑαυτὴν εἰς Ἰωλκὸν ὡς θεὰν ἐξ ὑπερβορέων «ἐπ' ἀγαθῷ δαίμονι τῇ τε πόλει πάσῃ καὶ τῷ βασιλεῖ» ἐπελθοῦσαν, καὶ ὑπὸ πάντων ἐπροσκυνήθη καὶ θυσίαις ἐτιμήθη καὶ εἰσελθοῦσα εἰς τὰ βασίλεια αὐτὸν τὸν Πελίαν εἰς δεισιδαίμονα ἐνέβαλε διάθεσιν, τὸν Πελίαν τὸν πρότερον τὴν Ἥραν τοσοῦτον ἀτιμάσαντα, παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιαν τῆς μεταβατικῆς ἐκείνης ἐποχῆς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα τῆς παναρχαίας Ἑλλάδος ὅτε ἐπεφάνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς νέον ἐθνικὸν ὄνομα καὶ νέα μετὰ τοῦ ὀνόματος τούτου συνδεομένη κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐκπροσωποῦσι τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου. Ἐνῷ ὁ ἀρχηγέτης τῶν Δαναῶν ἐλέγετο ἔγγονος Λιβύης καὶ Ποσειδῶνος καὶ ῥητῶς ἐβεβαιοῦτο ὅτι ἐπῆλθεν ἐξ Αἰγύπτου, ἐνῷ οἱ Αἰολίδαι παρίστανται ὡς ἀπόγονοι Αἰόλου τοῦ βασιλέως τῆς νήσου Αἰολίας, ὁ Ἀχαιὸς ἐφημίζετο ὡς ἀδελφὸς τοῦ Πελασγοῦ, ὅ ἐστι μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν πολυθρυλήτων ἐκείνων γεναρχῶν φαίνεται ἀμέσως ἐκ τῶν ἰθαγενῶν παραγόμενος. Ἡ Ἰλιὰς ὀνομάζει μὲν συνήθως Ἀχαιοὺς σύμπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος καλεῖ ὅμως καὶ ἰδίως Ἀχαιούς τινὰς τῶν ἐκ Φθίης ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων μαχητῶν. Καθ' ὅλας δὲ τὰς παραδόσεις τὴν μεγάλην μεταβολὴν τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν διέπραξαν οἱ φθιῶται ἐκεῖνοι Ἀχαιοί. Αὐτοὶ δηλαδὴ ὑπῆρξαν οἱ σημαιοφόροι τῆς νέας τῶν πραγμάτων διαρρυθμίσεως, ἀλλ' εὗρον βεβαίως συνεργάτας προθύμους τοὺς λογάδας ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ὁμογενεῖς, οἵτινες, πλεῖστα ὅσα λαβόντες ἐκ τῆς μετὰ τῶν ἐποίκων ἐπικοινωνίας διδάγματα κατεξηγέρθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τῆς παντοίας ἀναρχίας ἣν συνεπήγοντο αἱ τυχοδιωκτικαὶ τῶν ἐποίκων ἐκείνων

---

(1) Οἱ περὶ τὴν ***Μήδειαν*** μῦθοι εἶναι κυρίως ἐνδεικτικοὶ τῆς ἀπὸ Κολχίδος καὶ τῶν περὶ τὸν Καύκασον καθόλου τουρανικῶν χωρῶν εἰσαγωγῆς τῆς τουρανικῆς μαγείας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Περὶ τῆς ἐν Κολχίδι μαγείας ὁ Πλούταρχος (συμποσιακῶν Ε.΄ 7 Περὶ τῶν καταβασκαίνειν λεγομένων) λέγει «καίτοι τούς γε περὶ τὸν Πόντον οἰκοῦντας πάλαι ***Θηβεῖς*** προσαγορευομένους οὐ παιδίοις μόνον ἀλλὰ καὶ τελείοις ὀλεθρίους εἶναι καὶ γὰρ τὸ βλέμμα καὶ τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὴν διάλεκτον αὐτῶν παραδεχομένους τήκεσθαι καὶ νοσεῖν» Προβλ. Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Θ]Η]Β Α «***Θίβιος***, ἔστι δὲ ἔθνος ***βασκαντικὸν*** καὶ φθοροποιόν)· θανατοῖ δὲ τὸ πνεῦμα αὐτῶν οἷς ἂν πλησιάζῃ καὶ τὰ σώματα αὐτῶν ῥιφθέντα εἰς τὴν θάλασσαν οὐ καταδύουσιν».

Ἡ ***Θήβη*** ἦτο ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀμαζόνων παρὰ τὸν Πόντον ἐγγὺς Κολχίδος. Τὸ ὄνομα δὲ Θήβη ἑρμηνεύεται ἐκ τῆς ἀρμενικῆς ***μαγεία*** καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῆς Μηδείας τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ἐκπροσωπούσης τὴν Κολχικὴν τουρανικὴν μαγείαν ἑρμηνεύεται μὲν καὶ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ***μηδ-ομαι***, διὸ καὶ ἡ ὀρθογραφία αὕτη ἐπεκράτησεν ἀνέκαθεν ἀλλ' ὡς ὄνομα ἀσιατικὸν θὰ ἐγράφετο ὀρθότερον Μίδεια ἐκ τοῦ ἀρμενικοῦ Mid em=διανοοῦμαι. Ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης συνηγορεῖ καὶ ὁ ἕτερος, ὁ ἀρσενικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος, τὸ ὄνομα δηλονότι τὸ ἀρμενοφρυγομακεδονικὸν τοῦ φρυγομακεδόνος μυθικοῦ βασιλέως Μίδου, τοῦ ἐκπροσωποῦντος ἐν τῇ φρυγομακεδονικῇ μυθολογίᾳ τὴν μαγείαν (Ἰδὲ πλείονα περὶ τούτων ἐν τῇ ἐμῇ πραγματείᾳ Bemerkungen zu den alten Kleinasiatîschen Sprachen und Mythen. σελ. 201—203).

ἕξεις. Περὶ τῶν προτέρων τούτων δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος λέγει ὁ Ἡσίοδος ὅτι ἦσαν γένος δεινὸν καὶ ὄβριμον, στιγματίζων τὴν ὕβριν αὐτῶν καὶ τὴν βίαν. Οἱ δ' Ἀχαιοί, καθ' ὅσον ἴσχυον, ἐπεχείρουν τὴν εἰσαγωγὴν ἐνθέσμου τινὸς τάξεως ἐν τῇ χώρᾳ. Ὅθεν ὁ ποιητὴς ὀνομάζει αὐτοὺς γένος δικαιότερον καὶ ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτῶν· «ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται ἡμίθεοι». Τότε ἐξέλαμψε τὸ δαιμόνιον πνεῦμα ὅπερ ἐκάθευδεν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἰθαγενῶν ἐνόσῳ ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς διετέλουν ἄπλαστοι καὶ ἀδαεῖς. Πλείστην δὲ ἀναδείξαντες ὑπεροχὴν οὐ μόνον ὡς πρὸς τοὺς σημίτας ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀρίους ἐπήλυδας ἐπεκράτησαν μὲν βαθμηδὸν ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων ἁπασῶν ἐτιθάσευσαν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀπογόνους τῶν Σαλμωνέων, τῶν Σισύφων καὶ τῶν Πελιῶν, οὓς ἐπὶ τέλους βλέπομεν ἐν τῇ Ἰλιάδι εὐλαβῶς περιέποντας τὸν ὕπατον Ἀχαιῶν βασιλέα (¹).

Οἱαιδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἦσαν αἱ τῶν Ἀχαιῶν ἀρεταί, τὸ ἔργον αὐτῶν δὲν ἀπηρτίσθη εἰμὴ δι' ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας». Ἐν μὲν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσιν ὁ Πέλοψ οὐδαμοῦ λέγεται υἱὸς τοῦ Ταντάλου, ἀλλ' ὁ τὰ Κύπρια γράψας καλεῖ Τανταλίδην τὸν Πέλοπα· ἐκ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι τὰ ἔπη ταῦτα οὐκ Ὁμήρου ἐστὶν ἀλλ' ἄλλου τινὸς ὑποδηλοῦται ὅτι ὑπῆρχον οἱ ἀποδίδοντες αὐτῷ τῷ Ὁμήρῳ τὰ Κύπρια. Ἔκτοτε πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις λέγουσι τὸ ἐπώνυμον τῆς Πελοποννήσου ἐξ Ἀσίας καταγόμενον. Ἡ φιλοτιμία τῶν ἐθνικῶν τούτων ἀοιδῶν καὶ λογογράφων ἤθελεν ἆρά γε ἀποδώσει εἰς ξένον τηλικαύτην τιμὴν ἐὰν μὴ κατηναγκάζετο ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως; Πλὴν τούτου αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁμοφύλων σχέσεις ὑπῆρξαν πρὸ αἰώνων ἀδιάκοποι. Τὰ περὶ Πέλοπος ἄρα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ὡς ὅλως ἀνυπόστατα. Καὶ ὁ μὲν Στράβων συγκεφαλαιῶν τὴν σύμπραξιν ταύτην τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἡγεμόνος λέγει ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ οἱ φθιῶται, οἱ συγκατελθόντες μετὰ τοῦ Πέλοπος εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοσαύτην ἀνέδειξαν ἀρετὴν ὥστε τὴν χερσόνησον ἐκείνην, ἐκ πολλῶν ἤδη χρόνων Ἄργος λεγομένην, τότε ἀχαϊκὸν Ἄργος λεχθῆναι. Εἰδικώτεοον δὲ ὁ μὲν Θουκυδίδης ἱστορεῖ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Πέλοπος Ἀτρεὺς κατέστη ἡγεμὼν τῶν Μυκηνῶν ὡς ἐκ μητρὸς θεῖος τοῦ Εὐρυσθέως· καὶ δυνατὸς ὢν καὶ ἐπιτήδειος κατέστησε τοὺς Πελοπίδας μείζους τῶν Περσειδῶν· ὁ δὲ Ἑλλάνικος ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πέλοπος ὁ Ἀτρεὺς ἐπελθὼν εἰς Πῖσαν σὺν στρατῷ πολλῷ ἐκράτησε τῶν τόπων.

Πάντα ταῦτα συνᾴδουσι πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἣν εἰκονίζουσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Δυστυχῶς οὐδεμία περιεσώθη λεπτομερὴς εἴδησις περὶ τῶν περιπετειῶν δι' ὧν κατωρθώθη ἡ ἐπικράτησις ἐκείνη τῶν Ἀχαιῶν (²)· ὅτε δὲ περὶ τὴν 15 ἑκατονταετηρίδα αἰγυπτιακόν τι κείμενον ὀνομάζει κατὰ πρῶτον τοὺς Ἀχαιούς, ἡ προσηγορία αὕτη φαίνεται ἐξάρχουσα ἐν Ἑλλάδι. Κατὰ τὸ κείμενον τοῦτο, ἐπὶ βασιλέως Μενεφθᾶ, ἐγνώσθη αἴφνης εἰς τὰς αἰγυπτιακὰς Θήβας ὅτι τὰ πλοῖα τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπεβίβασαν εἰς Λιβύην Τυρσηνούς, Σσαρδανοὺς καὶ Λυκίους ἔχοντας ἐπικούρους τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ τοὺς Σσακαλάσς. Τὰ ἔθνη ταῦτα, συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Λιβύης Μερ-

(¹) Πάντα τὰ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ λεγόμενα εἰσὶν ἁπλαῖ ὑποθέσεις καὶ ὑποκειμενικαὶ ἀντιλήψεις καὶ διαλήψεις ἄνευ θετικῆς ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως.

(²) Καὶ τὰ ἐνταῦθα περὶ τῶν Ἀχαιῶν λεγόμενα εἰσὶν ὅλως ἐπισφαλῆ, στηριζόμενα ἁπλῶς ἐπὶ τοῦ Agaivach τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων, οὗτινος οὐχὶ ἡ ταυτότης ἀλλὰ καὶ ἡ συγγένεια πρὸς τὸ *Ἀχαιὸς* εἶναι λίαν ἀμφισβητήσιμος.

μαγιοῦ, κατέλαβον τὰ ἐν Παρισσὲψ πεδία (ἐν τῇ Προσωπίτιδι τοῦ Ἡροδότου), ἀλλ' ἡττήθησαν, κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Μενεφθᾶ.

Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι περὶ τὴν 13 ἑκατονταετηρίδα, νέας γενομένης στρατείας ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, καθ' ἕτερον ἱερογλυφικὸν κείμενον, ἀπὸ κοινοῦ πάλιν ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῆς μικρᾶς 'Ασίας καὶ τῶν κατοίκων τῆς 'Ελλάδος, οἱ τελευταῖοι οὗτοι καλοῦνται τότε, ὅπως ἐπὶ Τουθμώσιος Γ', Δαναοί. 'Επεκράτει λοιπὸν ἔκτοτε ὁ συμβιβασμὸς ἐκεῖνος ὃν βλέπομεν ἐξακολουθοῦντα ἔτι ἐπὶ τοῦ τρωικοῦ πολέμου, ὅτε οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος νῦν μὲν καλοῦνται 'Αχαιοὶ νῦν δὲ Δαναοί. Διαλαμβάνει δὲ τὸ περὶ

Ἡ νίκη τοῦ Ραμέσεως Γ' κατὰ τῶν Δαναῶν, Τυρσηνῶν, Τεύκρων, Λυκίων καὶ Φιλισταίων
(Αἰγυπτιακὸν ἀνάγλυφον τῶν Θηβῶν, παριστῶν τοὺς Φιλισταίους αἰχμαλώτους)

οὗ λόγος κείμενον ὅτι ἐπὶ Ραμεσσῆ Γ', τοῦ δευτέρου βασιλέως τῆς δυναστείας, Δαναοί, Τυρσηνοί, Τεῦκροι, Λύκιοι καὶ Φιλισταῖοι συνησπίσθησαν πρὸς ἀλλήλους ἀποφασίσαντες οἱ μὲν νὰ προσβάλωσι τοὺς Αἰγυπτίους ἀπὸ θαλάσσης οἱ δὲ διερχόμενοι τὴν Συρίαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν φρουρίων τοῦ ἰσθμοῦ. Τόπος συνεντεύξεως τοῦ στόλου καὶ πεζικοῦ στρατοῦ ὡρίσθη ἡ ἀνατολικὴ ἄκρα τοῦ Δέλτα, οὐ μακρὰν τοῦ χώρου ὅπου βραδύτερον ἠγέρθη τὸ Πηλούσιον. Ὁ Ραμεσσῆς Γ' ὠχύρωσε τὰ στόμια τοῦ Νείλου, παρεσκεύασεν εἰς ἄμυναν τὰ φρούρια τῶν περικειμένων νομῶν καὶ ἐστράτευσεν ἐπὶ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Οἱ δύο στρατοὶ καὶ στόλοι συνηντήθησαν μεταξὺ Ραφίας καὶ Πηλουσίου. «'Εγὼ ὁ βασιλεὺς Ραμεσσῆς, λέγουσι τὰ κείμενα, ἔπραξα ὡς ἥρως συνειδὼς τὴν ἰδίαν ἀξίαν καὶ ἁπλῶν τῶν βραχίονα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ συμπλοκῆς. Οἱ καταπατήσαντες τὰ σύνορά μου θὲν θέλουσι πλέον θερίσει ἐπὶ τῆς γῆς· τοὺς ἐπὶ τῆς παραλίας κατέρριψα εἰς τὴν θάλασσαν· ἀνέτρεψα τὰ πλοῖα αὐτῶν· τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν ἔπεσαν εἰς τὸ ὕδωρ».

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν τῶν προπαρατεθέντων κειμένων, τὴν γενομένην ὑπὸ τῶν γάλλων αἰγυπτιολόγων καὶ τοῦ γερμανοῦ Lauth, ἠμφισβήτησεν ἕτερος γερμανός, ὁ Brugsch, ἐν μέρει μὲν ὡς πρὸς τὴν τῶν ὀνομάτων μεταγλώττισιν κυρίως δὲ ὡς πρὸς τὰς χώρας ἐξ ὧν ὥρμησαν τὰ ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον πλεύσαντα ἔθνη.

Ὁ Brugsch δὲν ἀρνεῖται ὅτι ἡ μεταγλώττισις τοῦ κυριωτάτου ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ὀνόματος ἐγένετο ἀκριβῶς· οἱ Agaiwasch τῶν αἰγυπτιακῶν κειμένων εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν *Ἀχαιοί*, Ἀχαιοὶ ὅμως τοῦ Καυκάσου [1] καὶ ὄχι τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἅμα τεθῇ ὡς βέβαιον ὅτι τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα ἀναφέρουσιν *Ἀχαιοὺς* ἀσυγκρίτως πιθανώτερον φαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ οὗτοι εἶναι οἱ τῆς Ἑλλάδος, οὐχὶ δὲ τὰ πορρωτάτω οἰκοῦντα ἔθνη τοῦ Καυκάσου. Καὶ ἔπειτα τὰς παναρχαίας μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέσεις κυροῦσιν ἐν γένει, ἂν ὄχι περὶ τὰ καθέκαστα, καὶ αἱ ἰθαγενεῖς εἰδήσεις. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν συμπεραίνονται μόνον ἐξ ὅσων εἴπομεν περὶ τοῦ ὀνόματος Ha-Ka-Phtah καὶ τοῦ ὀνόματος Ta-apiu, Tape καὶ τοῦ περὶ τῶν αἰγυπτίων Θηβῶν χωρίου τῆς Ἰλιάδος· καταφαίνονται προσέτι σαφῶς ἔν τισιν ἄλλοις χωρίοις τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ ὑπὸ τῆς Ὀδυσσείας λεγόμενα περὶ Αἰγύπτου·

τῇ πλεῖστα φέρει ζείδωρος ἄρουρα
φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά·
ἰητρὸς δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων
ἀνθρώπων.

μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον ἔκτοτε ὅσα μετὰ πεντακόσια ἔτη εἶδεν αὐτόθι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις βεβαιοῖ ὅτι πάντα δ' ἰητρῶν ἐστι πλέα· καὶ ὅσα διαλαμβάνουσιν αἰγυπτιακαὶ συγγραφαί, ὧν τὰ χειρόγραφα ἀνατρέχουσι μέχρι τῶν μέσων τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, καὶ οἵτινες κατονομάζουσιν ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα εἴδη φυτῶν, ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο φάρμακα.

Πλὴν τούτου αἱ ἐπὶ τοῦ σάκους τοῦ Ἀχιλλέως παραστάσεις ἐνθυμίζουσι περί τε τὴν ὅλην ἀντίληψιν καὶ τὰ καθ' ἕκαστα τὰς τοιχογραφίας τῶν τάφων τῆς Σακκάρας καὶ τοῦ Beni-Hassan, τινὲς μάλιστα σχεδὸν ἀντιγράφουσι τὰς τοιχογραφίας ταύτας.

Ἐν δ' ἐτίθη τέμενος βαθυλήιον· ἔνθα δ' ἔριθοι
ἤμων, ὀξείας δρεπάνας ἐν χερσὶν ἔχοντες.
Δράγματα δ' ἄλλα μετ' ὄγμον ἐπήτριμα πῖπτον ἔραζε,
ἄλεα δ' ἀμαλλοδετῆρες ἐν ἐλλεδανοῖσι δέοντο.
. . . . . βασιλεὺς δ' ἐν τοῖσι σιωπῇ
σκῆπτρον ἔχων ἑστήκει ἐπ' ὄγμου γηθόσυνος κῆρ.

. . . .

---

[1] Οἱ λεγόμενοι *Ἀχαιοὶ* τοῦ Καυκάσου εἶναι πιθανῶς οἱ *Χάι* [πληθυντ. Χαΐκ) ὡς καλοῦσιν ἑαυτοὺς οἱ *Ἀρμένιοι* κατὰ τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν ὄνομα Χαϊεστάν=Ἀρμενία, Χαϊχορούμ=Ἀρμενογραικοί]. Πιθανῶς δὲ ἡ συγγένεια τοῦ Χάι πρὸς τὸ *Ἀχαιὸς* ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου περὶ ἀποπλανήσεως *Ἀχαιῶν* τινων ἐκ Τροίας μέχρι Καυκάσου.

Παρθενικαὶ δὲ καὶ ἠίθεοι, ἀταλὰ φρονέοντες
πλεκτοῖς ἐν ταλάροισι φέρον μελιηδέα καρπόν.
Τοῖσιν δ' ἐν μέσσοισι πάις φόρμιγγι λιγείῃ.

ἱμερόεν κιθάριζε· λίνον δ' ὑπὸ καλὸν ἄειδεν
λεπταλέῃ φωνῇ· τοὶ δὲ ῥήσσοντες ἁμαρτῇ
μολπῇ τ' ἰυγμῷ τε ποσὶ σκαίροντες ἕποντο.
. . . . δοιὼ δὲ κυβιστητῆρε . . . .
. . . . ἐδίνευον κατὰ μέσσους.

Αἱ γεωργικαὶ αὗται σκηναὶ σῴζονται ἄχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐν Σακκάρᾳ τάφον τοῦ Τὶ καὶ εἰς Beni Hassan. Ὁ δεσπότης παρίσταται σκῆπτρον ἔχον, παρθένοι χορεύουσι, παῖδες κιθαρίζουσιν, οἱ ἐργάται ᾄδουσι χρονομετροῦντες· κυβιστητῆρες δὲ δινεύουσιν ἐν τῷ μέσῳ. Τοιαύτη εἰκόνων ὁμοιότης εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἁπλῆν συγκυρίαν. καὶ δέον ἄρα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγίνωσκον τὰς περὶ Μέμφιν καὶ Θήβας νεκροπόλεις.

Ἐπὶ πᾶσι τὰ ἐν Ὀδυσσείᾳ ἐπανειλημμένως ἱστορούμενα περὶ ἑλληνικῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον, περὶ πορθήσεως περικαλλῶν ἀγρῶν, περὶ ἀπαγωγῆς γυναικῶν καὶ νηπίων, περὶ φόνων ἀνδρῶν, ἀντιπαρατάξεως τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων διὰ πολλῶν πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ περὶ τῆς κατατροπώσεως τῶν ἐπιδραμόντων δὲν εἶναι ἆρά γε πρόδηλοι δημώδεις ἀπηχήσεις τῶν ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων ἀναφερομένων γεγονότων;

Αἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἐξακολουθοῦσαι ἀνασκαφαὶ θέλουσιν ἴσως ἀποκαλύψει καὶ ἄλλας ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος εἰδήσεις. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἐπιτρέπεται νὰ θεωρήσωμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἡ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου ἐπικοινωνία ἀνατρέχει εἰς χρόνους οἵτινες μέχρις ἐσχάτων ἐλογίζοντο ἀνεπίδεκτοι ἱστορικῆς ἐξεργασίας καὶ ὅτι ἰδίως ὑπὲρ τὰ 200 ἔτη πρὸ τῶν τρωικῶν οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δαναοὶ ἀπετέλουν ἔθνη πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς συντεταγμένα, κεκτημένα ναυτικὴν δύναμιν ἀξιόλογον καὶ ἔχοντα ποικίλας σχέσεις πρός τε τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ πρὸς τὴν Λιβύην. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ προτέρου τούτου ἱστορικοῦ αὐτῶν βίου ἐξηγεῖ πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἰδίως τὴν περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἐμφάνισιν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ ἔπη ταῦτα δὲν κατέπεσαν βεβαίως ἐξ οὐρανοῦ οὕτω τέλεια καὶ ἀπηκριβωμένα. Ἡ γλῶσσα εἰς ἣν ἐγράφησαν, ἡ κοινωνία ἣν ἀπεικονίζουσιν, ἡ τέχνη δι' ἧς ἐδημιουργήθησαν, προϋποθέτουσι μακρὰν προηγουμένην πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐργασίαν, ἥτις παντελῶς οὖσα ἄχρι τοῦδε ἄγνωστος προῆλθε νῦν εἰς φῶς, ἐν μέρει τοὐλάχιστον. Μίαν ἔτι θέλομεν ἐπιφέρει παρατήρησιν. Ἀπό τινος πολὺς γίνεται λόγος περὶ τῆς παντοίας ἐπιδράσεως ἣν ἤσκησεν ἡ Ἀσσυρία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῶν παλαιοτάτων ἐκείνων χρόνων. Ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη, ἥτις ἀπεδείχθη ἀποχρώντως, ὑπῆρξεν ἔμμεσος, οὐχὶ ἄμεσος. Ἐν τῇ Ἰλιάδι καὶ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ πολὺς μὲν γίνεται λόγος περὶ Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου τὰ δὲ ὀνόματα τῶν Βαβυλωνίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῆς Βαβυλῶνος, τῆς Νινευί, οὐδόλως μνημονεύονται. Ἡ ἀσσυριακὴ λοιπὸν ἐπίδρασις ἠσκήθη διὰ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Αἰγύπτου, πρὸς ἃς καὶ μόνας περιῆλθεν ἡ τότε Ἑλλὰς εἰς ἀμέσους σχέσεις ([1]).

---

[1] Περὶ τούτων ἐγένετο ἤδη ἱκανὸς λόγος.

Τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς 'Ασίας καὶ οἱ 'Αχαιοὶ ἔπαυσαν τὰς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐπιδρομὰς μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἐκείνας ἀποτυχίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ οἱ παλαιοὶ σύμμαχοι ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ 'Αχαιοὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν, ἀφοῦ προηγουμένως κατετρόπωσαν τοὺς Θηβαίους.

Οἱ ἕλληνες χρονολόγοι ἀξιοῦσιν ὅτι καὶ ἕτερον γεγονὸς συνέβη ὀλίγον πρὸ τοῦ τρωικοῦ πολέμου, ὁ λεγόμενος ἀργοναυτικὸς πλοῦς. Ὁ 'Ερατοσθένης ἀποδίδει τὸν πλοῦν τοῦτον εἰς τὸ 1225 ἔτος, καὶ τὸν κατὰ τῆς Τροίας πόλεμον εἰς τὸ 1192· ὁ δὲ Καλλίμαχος τὸν πρῶτον εἰς τὸ 1169 καὶ τὸν δεύτερον εἰς τὸ 1136. 'Ενταῦθα ὑπάρχει διαφωνία ἅμα καὶ συμφωνία, ἡ χρονολογία διαφέρει παρ' ἑκατέρῳ, τὸ δὲ μεταξὺ τῶν γεγονότων διάστημα εἶναι τὸ αὐτό, ἔτη 33. 'Αλλ' ἥ τε διαφωνία καὶ ἡ συμφωνία μαρτυροῦσιν ἐξ ἴσου ὅτι ο ὑπολογισμοὶ ἐκεῖνοι ἐπὶ οὐδενὸς ἐστηρίζοντο ἀσφαλοῦς δεδομένου.

Αἱ περὶ τῆς 'Αργοῦς παραδόσεις εἰκονίζουσι τοὺς ναυπηγοὺς αὐτῆς καὶ τοὺς ναυτίλους παντελῶς περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην νηπιάζοντας. 'Εν τούτοις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἴδομεν ἐξ εἰκόνων καὶ σημείων τοὺς 'Αχαιοὺς ἐπιπλέοντας εἰς Αἴγυπτον, καὶ μετ' ὀλίγον βλέπομεν στόλον μέγαν αὐτῶν ἐκπλέοντα ἐπὶ τὴν μικρὰν 'Ασίαν. Τὰ μυθεύματα λοιπὸν ἐκεῖνα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, ἀλλ' ἀνεπλάσθησαν ὅτε οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος ἔλαβον τὰ πρῶτα περὶ ναυτιλίας διδάγματα παρὰ τῶν Φοινίκων καὶ τῶν τῆς μικρᾶς 'Ασίας ὁμοφύλων, καὶ ὑπ' αὐτῶν παρασυρόμενοι εἰς πελαγοδρομίας ἀνέπλαττον ἐπὶ τὸ τερατωδέστερον τὰ περὶ αὐτῶν ἀφηγήματα. Ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀφηγημάτων τούτων ἔλεγχος καθίστησι πρόδηλον τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀρχὴν καὶ διάπλασιν. Κατ' ἀρχὰς οὐδὲ λόγος ἐγίνετο περὶ Κολχίδος. 'Επὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔτι χρόνων ὁ Αἰήτης καὶ ἡ Κίρκη ἐλέγοντο οἰκοῦντες εἰς τὴν νῆσον Αἰαίην, «ὅθι τ' 'Ηοῦς ἠριγενείας οἰκία καὶ χοροί εἰσι καὶ ἀντολαὶ 'Ηελίοιο»· ἡ δὲ Κολχὶς κατωνομάσθη ὡρισμένως βραδύτερον. Ποικίλα ὡσαύτως ἐφημίζοντο περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν 'Αργοναυτῶν. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτοὺς παλιννοστήσαντας διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ δι' ἧς εἶχον ἀναπλεύσει εἰς Κολχίδα, οἱ δὲ ὃν τρόπον ἐξεθέσαμεν ἐν σελ. 19. Καθ' ἑτέραν δὲ πάλιν παράδοσιν ἀπάραντες ἐκ τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου εἰσήλασαν εἰς τὸν Ἴστρον ποταμὸν καὶ ἀναπλεύσαντες αὐτὸν μέχρι σημείου τινὸς ὅπου σχίζεται εἰς δύο, κατέπλευσαν τὸν βραχίονα τὸν εἰς 'Αδρίαν ἐκβάλλοντα καὶ εἰσῆλθον οὕτως εἰς τὴν δυτικὴν ταύτην θάλασσαν. Ὁ μῦθος ἄρα ἦτο σύγκραμα πολλῶν ἀσαφῶν ἀρχαιοτάτων εἰδήσεων, διὰ τοῦ χρόνου ἐκ νέου διασκευαζόμενος.

Καὶ ἐσωτερικῶς δὲ ἐξεταζόμενος ἀδύνατον ν' ἀποδοθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῶν περὶ τὰς Θήβας πολέμων καὶ τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Βεβαίως αἱ περὶ τῶν δύο τελευταίων τούτων γεγονότων παραδόσεις εἶναι μυθικῶς πεπλεγμέναι. 'Αλλ' οἱ περὶ τοῦ πλοῦ τῶν 'Αργοναυτῶν μῦθοι ἔχουσι σκαιότητά τινα καὶ ἀγριότητα αἵτινες, παντελῶς ἀλλότριαι οὖσαι τῆς χάριτος καὶ τῆς ἡμερότητος τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, οἴκοθεν μαρτυροῦσιν ὅτι διεπλάσθησαν ἐν μέσῳ κοινωνίας παντελῶς ἔτι ἀγροίκου καὶ ἀξέστου. Τὰ ἡσιοδικὰ ποιήματα καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαιότερα ἔπη, τὰ ὑμνήσαντα τὴν 'Αργώ, ἀπωλέσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐν δὲ τῇ 'Οδυσσείᾳ καὶ τῇ 'Ιλιάδι ὀλίγαι τινὲς μόνον ὑπάρχουσι περὶ αὐτῆς νύξεις· ἀλλ' αἱ μεταγενέστεραι ἀφηγήσεις διέσωσαν τὸν χαρακτῆρα τῶν παλαιοτέρων μύθων. Τὰ πάντα δ' ἐν αὐτοῖς εἶναι τερατώδη. Τὸ πλοῖον ὁμιλεῖ καὶ προφητεύει· σκοπὸς τοῦ ἐπιχειρήματος εἶναι ἡ ἀνάκτησις χρυσομάλλου δέρατος· τὸ κύριον κατόρθωμα ἦτο νὰ δαμασθῶσι ταῦροι χαλκόποδες καὶ πυρίπνοοι. Ἡ Μήδεια φονεύουσα μελίζει τὸν

ἀδελφόν της καὶ βραδύτερον φονεύει τὰ ἑαυτῆς τέκνα· αἱ θυγατέρες τοῦ Πελίου κατακερματίζουσι τὸν πατέρα αὐτῶν. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὰς γλαφυρὰς περὶ Θηβῶν καὶ Ἰλίου παραδόσεις! Ἰδίως ὅμως τὸ πρακτικώτερον αὐτῶν μέρος, ὁ σκοπὸς τῶν ἀγώνων, εἶναι οἷος ἐπὶ τῶν ἱστορικωτάτων γεγονότων, ἡ ἅλωσις δύο πόλεων· αἱ παρασκευαὶ καὶ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ ἐπιχειρήματος, ὡσαύτως· ὁ στρατός, τὰ πλοῖα, ὁ πλοῦς, ἡ ἀπόβασις, οἱ ἀγῶνες, ἡ ἔκβασις εἶναι ἔργα προσήκοντα εἰς ἀνθρώπους ἔχοντας μὲν ἐνίοτέ τι τὸ ὑπερφυὲς περὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸν βίον μὴ ἀποβάλλοντας ὅμως περὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ὅ,τι μόνον ἔχουσι κοινὸν τὰ περὶ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν πρὸς τελευταίους μυθικοὺς τῆς Ἑλλάδος χρόνους, εἶναι τὰ ὀνόματα τῶν ἀναλαβόντων τὸ ἔργον ἡρώων. Ἀλλ' οἱ κατάλογοι τῶν ὀνομάτων τούτων μετεβάλλοντο διὰ τοῦ χρόνου ὅσον καὶ τὰ περὶ τῶν περιπλανήσεων τῆς Ἀργοῦς, οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι οἱ περισωθέντες μυθογράφοι προετίμησαν τοὺς μεγαλωνύμους ἐκείνους ἀθλητὰς ἀντὶ τῶν ἀνωνύμων τολμητιῶν, ὧν αἱ πρῶται κατὰ παλαιτάτους χρόνους θαλασσοπορίαι ἀπετέλεσαν τὸ ἔμβρυον ἐξ οὗ διεμορφώθη βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον τὸ ἴνδαλμα τοῦ ἀργοναυτικοῦ πλοῦ. Ἐπὶ πᾶσι μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ Ἡσίοδος ὁμιλῶν περὶ τοῦ θείου τῶν ἡρώων γένους ἀποδίδει μὲν αὐτοῖς τὸν περὶ Θήβας πόλεμον καὶ τὸν περὶ Τροίαν ὅλως δ' ἀποσιωπᾷ τὸν ἀργοναυτικὸν πλοῦν.

Τῶν ἀρχαίων περὶ Θηβῶν ποιημάτων, Οἰδιποδείας, Ἀλκμαιονίδος καὶ Θηβαΐδος, ἣν πολλοὶ ἀπέδιδον εἰς τὸν Ὅμηρον, δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἐλάχιστά τινα ἀποσπάσματα Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι λογογράφοι εἶχον τὰ ποιήματα ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐν αὐτῇ τῇ Ἰλιάδι γίνεται πολλάκις μνεία τῶν περὶ Θήβας πολέμων, καὶ ἔστιν ὅτε λεπτομερῶς. Ὁ δ' ἀντιπαραβάλλων τὰς εἰδήσεις πρός τε τὰ προηγούμενα καὶ πρὸς τὰ ἑπόμενα τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ ἔθνους δύσκολον νὰ μὴ πεισθῇ ὅτι εὑρίσκεται ἐνώπιον γεγονότος πραγματικοῦ.

Πρὸ τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων ἵστατο ἔτι ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ ἰσχυρὰ ἡ πόλις ἐκείνη ἥτις, μετὰ τὴν ταπείνωσιν τοῦ Ὀρχομενοῦ, αὖ μόνον ἦρχε τῆς Βοιωτίας ἁπάσης ἀλλ' ἐπηρείδετο καὶ ἐπὶ τῶν Φωκέων καὶ τῶν Φλεγυῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῶν Θηβῶν οἱ ἡγεμόνες τῶν Βοιωτῶν εἵποντο τῷ Ἀγαμέμνονι, ὅπως πάντες τῆς ἄλλης Ἑλλάδος οἱ βασιλεῖς. Ἀφ' ἑτέρου, ἐὰν οἱ Ἀχαιοὶ δὲν προΐσταντο πρὸ τοῦ γεγονότος ἐκείνου εἰμὴ μόνης τῆς Πελοποννήσου, ἦσαν ὅμως ἤδη τοσοῦτον ἰσχυροὶ ὥστε ὁ θηβαῖος Πολυνείκης, ἐρίσας περὶ τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸν ἀδελφὸν Ἐτεοκλέα, ἐπικαλεῖται τὴν προστασίαν τοῦ ἀργείου βασιλέως Ἀδράστου.

Ὁ Ἄδραστος δὲν ἦτο Πελοπίδης καὶ οὔτε ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου οἴκου τοῦ Δαναοῦ ἀλλ' Αἰολίδης, ὡς ἔγγονος τοῦ Βίαντος, ἐγγόνου τοῦ Κριθέως, τοῦ Αἰόλου. Οἱ δὲ Πελοπίδαι ἦρχον τότε τῶν Μυκηνῶν ἀλλ' οὐδόλως μετέσχον τῶν ἐπὶ Θήβας πολέμων. Οὐδὲν ἧττον ἡ Ἰλιὰς λέγει πάντοτε τοὺς πολέμους τούτους διεξαχθέντας ὑπὸ Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ Διομήδης δὲ ὀνομάζει τοὺς ὑπηκόους τοῦ Ἀδράστου Ἀχαιούς, βεβαιῶν ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Τυδεὺς «κέκαστο πάντας Ἀχαιοὺς ἐγχείῃ». Ἐκ τούτων πάντων ὑποφαίνεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἴσχυσαν μεν κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς τῶν Πελοπιδῶν ἐπικουρίας ἐπεκράτησαν δ' ἔπειτα καθ' ἑαυτούς, οἱ δὲ Πελοπίδαι, ἐξασθενήσαντες ἐν τῷ μεταξύ, δὲν ἀνέκτησαν αὖθις τὴν ἡγεμονίαν εἰμὴ ἐπὶ τοῦ θρυλουμένου Ἀγαμέμνονος.

Ἡγέτης λοιπὸν τῶν Ἀχαιῶν ὑπῆρχε, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐπὶ Θήβαις πολέμων, ὁ Ἄδραστος, ὅστις ἀποφασίσας νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν Πολυνείκην εἰς Θήβας προ-

τείνει τὸ ἐπιχείρημα, ὅπως ἔπραττε βραδύτερον ὁ Ἀγαμέμνων, εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἡγήτορας, καὶ λαβὼν τούτων τὴν συναίνεσιν καλεῖ συμπράκτορας καὶ ἄλλους Πελοποννησίους καὶ στρατεύει ἔχων περὶ αὐτὸν οὐ μόνον τοὺς Ἀργείους ἀλλὰ καὶ Ἀρκάδας καὶ Μεσσηνίους. Τοῦτο ἐλέγετο ἐν τῇ Θηβαΐδι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀναγνόντος αὐτὴν Παυσανίου. Πάντα δὲ ταῦτα εἰκονίζουσι κατάστασιν πραγμάτων ἀναγκαίως προηγηθεῖσαν τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἀπέτυχε μὲν ὁ Ἄδραστος εἰς τὸ κατὰ Θηβῶν ἐπιχείρημα ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Αἰγιαλεὺς καὶ οἱ τῶν ἄλλων ἡγητόρων παῖδες, οἱ κληθέντες Ἐπίγονοι, ἐπαναλαβόντες τὸν ἀγῶνα, κατίσχυσαν τῆς ἀντιπάλου πόλεως καὶ κατέστησαν βασιλέα αὐτῆς τὸν υἱὸν τοῦ Πολυνείκους Θέρσανδρον. Πάλιν δὲ βλέπομεν παρακολουθοῦντας τὸν Αἰγιαλέα Μεσσηνίους, Ἀρκάδας, Κορινθίους καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Μεγαρεῖς. Τὰ κατὰ τοὺς πολέμους λοιπὸν τούτους συμπληροῦσι τὸ πρότερον ἡμιτελὲς ἀξίωμα τῶν Ἀχαιῶν καὶ παρασκευάζουσιν ἡμᾶς εἰς τὸ θέαμα τῶν δύο γεγονότων τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὸν στήμονα περὶ ὃν ἐπτερύγισεν ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα εἶναι· ἡ ἑνότης ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἀγαμέμνονος· ἡ στρατεία ἣν ἐπεχείρησεν ἡ οὕτω συνταχθεῖσα Ἑλλὰς κατὰ τοῦ Ἰλίου.

Καὶ ἤδη ἀφικόμεθα εἰς τὸ τελευταῖον τῶν χρόνων τούτων δρᾶμα ἐν ᾧ ἀπεκαλύφθη ἅπαν τὸ μέτρον τῆς προκοπῆς ἣν ἐποιήσαντο οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι μετὰ τοσούτων αἰώνων ἀγῶνας. Δυστυχῶς ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια, αἱ διασώσασαι εἰς ἡμᾶς τὰς ἀρχαιοτάτας περὶ τοῦ τρωικοῦ πολέμου εἰδήσεις, δὲν εἶναι ἱστορία· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἱστορία εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον. Αἱ ἀφορμαὶ καὶ αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λογισθῶσιν ἀποχρώντως μεμαρτυρημέναι· ὁ κόσμος ὅμως ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπετυπώθη ἡ ποίησις ἐκείνη εἶναι προδήλως πραγματικός.

Ὑπάρχουσι μὲν διαφωνίαι τινὲς μεταξὺ τῆς ὁμηρικῆς θεογονίας καὶ τῶν μεταγενεστέρων δοξασιῶν. Ὡς πρὸς τὰ κεφαλαιωδέστατα δὲ καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου ὧν προΐσταται ὁ παντοδύναμος Ζεὺς τὸ θρήσκευμα τοῦ Ὁμήρου εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον θρήσκευμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Παρὰ τοῦ Διὸς δὲ ἐκείνου λέγει ὁ ποιητὴς λαβόντα τὸν Ἀγαμέμνονα τὸ σκῆπτρον τῆς ἀρχῆς, ἵνα μὴ ὑπάρχῃ πολυκοιρανίη ἀλλ' εἷς κοίρανος, ἐκεῖνος

. . . . . . ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω.

Τοιαύτη βασιλεία δὲν ἀνεφάνη πλέον ἔκτοτε ἐν Ἑλλάδι· ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε πλάσμα τῆς τοῦ ποιητοῦ φαντασίας, διότι τὸ πολίτευμα τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἐκείνη ἀπετέλει τὸ ἀέτωμα, περιεῖχεν ἐν τοῖς λοιποῖς αὐτοῦ θεσμοῖς τὰ σπέρματα ἁπάντων τῶν μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν πολιτευμάτων. Καὶ εἶναι ἄξιον ἰδίως σημειώσεως ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἀνεπτύχθησαν οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ οὐχὶ τῶν χρόνων εἰς οὓς ἀποδίδονται τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἀλλὰ χρόνων κατὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας μεταγενεστέρων· ὥστε ὁ ποιητὴς δὲν μετεβίβασεν εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ ὑμνηθεῖσαν ἀρχαιοτέραν περίοδον ὅσα ζῶν ἔβλεπε καὶ ἤκουεν. Ἐπὶ πολλὰς μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ἑκατονταετηρίδας ἡ ἀγορὰ τοῦ δήμου ἐξέλιπε σχεδὸν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν αὐτῇ τῇ Σπάρτῃ, ἥτις μόνη διετήρησε μέχρι τινὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς ὁμηρικῆς πολιτείας, βασιλείαν, βουλὴν γερόντων,

ἀγοράν, ἡ ὀλιγαρχία κατώρθωσε ν' ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτῶν πᾶσαν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἐνασκοῦσα αὐτὴν ἀμέσως διὰ πέντε ἐνιαυσίων αὐτῆς ἐπιτρόπων, τῶν καλουμένων 'Εφόρων. 'Εν αὐταῖς ταῖς 'Αθήναις, τῶν ὁποίων ὁ δῆμος ἀπέβη προϊόντος τοῦ χρόνου παντοδύναμος, ἡ ἀγορὰ τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν εἰς ἣν οὗτος περιῆλθε πρὸ τοῦ Σόλωνος, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι συνήρχετο ἐνίοτε, οὐδεμίαν εἶχε ψῆφον καὶ ἰσχύν. Περιττὸν δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι οὔτε οἱ πενέσται τῆς Θεσσαλίας οὔτε οἱ γυμνῆται τοῦ Ἄργους οὔτε οἱ κονίποδες τῆς 'Επιδαύρου, οὔτε οἱ κορυνηφόροι τῆς Σικυῶνος εἶχον τὸ θάρρος ν' ἀποδοκιμάζωσι διὰ τῶν κραυγῶν αὐτῶν τὰ διαβούλια τῶν ἀρίστων καὶ ν' ἀναγκάζωσι τοὺς ἄρχοντας νὰ δικαιολογῶσι τὸ πρακτέον διὰ ποικίλων καὶ τεχνικῶν ἐπιχειρημάτων, ὅπως τοσάκις συνέβαινεν ἐν τῇ ὁμηρικῇ ἀγορᾷ. Ἡ 'Ιλιὰς λοιπὸν δὲν ἀντικατοπτρίζει μεταγενεστέραν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἀλλὰ πολίτευμα ὑπάρχον κατὰ τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους· πολίτευμα ἰδιοφυὲς μὲν ἐγκυμονοῦν δὲ ἁπάσας τὰς ἀφορμὰς τῶν θεσμῶν, οἵτινες ἤκμασαν ἐπὶ τῶν καλλίστων χρόνων τῆς Ἑλλάδος.

Παρεμφερῆ τινα λέγομεν καὶ περὶ τῶν κατ' ἀλλήλων πολεμησάντων ἐθνῶν. Ἂν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξελεγχθῇ μέχρι τίνος τὰ ὀνόματα, οἱ χαρακτῆρες καὶ αἱ περιπέτειαι τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους ἔχουσι πραγματικὴν ὑπόστασιν, τὰ ἔθνη ὅμως τὰ ὁποῖα λέγονται στρατεύσαντα ἐπὶ τὴν 'Ασίαν εἶναι τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων οἱ ἀπόγονοι ἀναφέρονται βραδύτερον καθ' ἅπαντα τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς βίον· Βοιωτοί, 'Ορχομένιοι, Φωκεῖς, Λοκροί, Ἄβαντες Εὐβοίας, 'Αθηναῖοι, Σαλαμίνιοι, 'Αχαιοί· κάτοικοι Λακεδαίμονος, Πύλου καὶ Κυπαρισσίας· 'Αρκάδες· οἱ κατὰ τὴν Ἦλιδα· οἱ ἐκ Δουλιχίου καὶ 'Εχινάδων νήσων· Κεφαλλῆνες· Αἰτωλοί· Κρῆτες· Ῥόδιοι· Αἰνιᾶνες· Περραιβοί· Μάγνητες. Μεταξὺ τοῦ καταλόγου τούτου καὶ τῶν ὀνομάτων ὅσα συναντῶμεν καθ' ἑκάστην οὕτως εἰπεῖν σελίδα τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου οὐδεμία ὑπάρχει διαφορά. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἔθνη τῆς μικρᾶς 'Ασίας, καθ' ὧν ἐπολέμησαν οἱ περὶ τὸν 'Αγαμέμνονα. Τρῶες, Δαρδάνιοι, Πελασγοί, Θρᾷκες, Παφλαγόνες, Μυσοί, Φρύγες, Μαίονες, Κᾶρες, Λύκιοι, Λέλεγες, εἶχον ἅπαντες μακρὸν προηγούμενον ἱστορικὸν βίον. Πλὴν τούτου τὰ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν τούτων τῆς μικρᾶς 'Ασίας διετέλουν πρὸ αἰώνων εἰς ποικίλας πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος σχέσεις, αἵτινες, κατὰ τὰ αἰγυπτιακὰ κείμενα, ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου φιλικαί, συμμαχικαὶ μάλιστα. Τίνος ἕνεκα οἱ παλαιοὶ σύμμαχοι ἀπέβησαν πολέμιοι, δὲν γνωρίζομεν· διότι ἡ ἁρπαγὴ τῆς Ἑλένης, καὶ ἂν ὑποτεθῇ τὸ γεγονὸς ὡς ἱστορικόν, δὲν ἦτο βεβαίως ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ τοσοῦτο μέγα κίνημα τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης κατὰ τῆς 'Ασίας. Ἂν ὅμως οἱ Τρῶες, οἱ Μυσοί, οἱ Λύκιοι δὲν ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς 'Αχαιοὺς διὰ στόλου, τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι ὀλίγον πρὸ τῶν τρωικῶν, οἱ ναυτικώτεροι τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς 'Ασίας Τυρσηνοί, Σσαρδανοί, Σσακαλάσς (1), μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἥττας ἃς ὑπέστησαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, εἶχον ἀποδημήσει εἰς Ἑλλάδα, Λιβύην καὶ 'Ιταλίαν.

Πολλὰ λοιπὸν ἐν ταῖς ἀφηγήσεσι τοῦ ποιητοῦ συνᾴδουσι πρὸς τὰ πράγματα· τὸ θρήσκευμα, τὸ πολίτευμα, ἡ ἐθνολογία τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς μικρᾶς 'Ασίας. 'Αλλὰ

---

(1) Καὶ τὰ ἐνταῦθα ὡς ἱστορικὰ λεγόμενα περὶ Τυρσηνῶν, Σαρδανῶν, Σσακαλάσς, οὐδεμίαν ἔτι ἔχουσι θέσιν ἐν τῇ πραγματικῇ ἱστορίᾳ.

καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος τοῦ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὑμνηθέντος καὶ περὶ αὐτῶν τῶν συμφορῶν ὅσας οὗτος ὡς παρεπόμενα τοῦ ὑπερθαλασσίου ἐκείνου ἀγῶνος ἐδεινολόγησε, δὲν στερούμεθα ἐμμέσων ἀποδείξεων. Οὐ πολὺ μετὰ τὰς περὶ τρωικῶν παραδόσεις, ἡ Ἑλλὰς πᾶσα, ἥ τε ἐντὸς καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐγένετο ἀνάστατος, καὶ ἰδίως Δωριεῖς εὐάριθμοι κατέστησαν κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν πολλαχοῦ αὐτῆς ἐμφυλίων ἐρίδων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ κατορθωθῇ ὁ θρίαμβος τῶν Δωριέων, ὁ τοσοῦτο μάλιστα εὐχερὴς θρίαμβος, ἄνευ τῶν ἐπακολουθησάντων τοῦ τρωικοῦ πολέμου, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἐντελῶς παρέλυσε τὸ προηγούμενον κράτος τῶν Ἀχαιῶν· καθὼς ὡσαύτως ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀπαρτισθῇ τὸ προηγούμενον κράτος Ἀχαιῶν ἄνευ τῆς τῶν Θηβαίων κατατροπώσεως.

Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ τῶν ἐπὶ τὴν Τροίαν καὶ ἐπὶ τὰς Θήβας πολέμων ὅπως περὶ τῶν μηδικῶν. Ὑπάρχουσι γεγονότα ἀναμφισβήτητα τῶν ὁποίων αἱ λεπτομέρειαι δὲν εἶναι ἀποχρώντως ἀποδεδειγμέναι· τοιαῦτα μεταξὺ ἄλλων εἶναι οἱ ἐπὶ Θήβας πόλεμοι καὶ ὁ τρωικός. Οὐδεὶς θέλει ἀπονείμει τὰς τιμὰς τῆς ἱστορίας εἰς τὴν Σφίγγα, ἣν ὑπὸ τῶν Μουσῶν διδαχθεῖσαν ἀπέστειλεν ἡ Ἥρα πρὸς τιμωρίαν τῶν Θηβαίων· ἢ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ἀθηνᾶς, δι' ἧς ὁ Τυδεὺς προκαλέσας τοὺς ἡγεμόνας τῶν Καδμείων, κατέβαλεν αὐτοὺς ἅπαντας· ἢ εἰς τὸ θαῦμα τοῦ Διός, δι' οὗ ἐσώθη ὁ Ἀμφιάραος· ἢ εἰς τὸν ἵππον τοῦ Ἀδράστου Ἀρίωνα ὃς ἐκ θεόφιν γένος ἦεν· εἰς ἢ τοὺς παραπλησίους μύθους, δι' ὧν ὁ ποιητὴς ἐκόσμησε τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς νόστους. Οὔτε ἔπραξέ τις τοιοῦτό τι. Πολλοὶ ὅμως ἀρχαῖοί τε καὶ νεώτεροι ἀπεδέξαντο ὡς ἱστορικὰ γεγονότα ἁπάσας τὰς τῶν δύο ἐπῶν ἀφηγήσεις· αὗται οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἀπίθανον, ἀλλὰ δὲν πιστοῦνται ὑπὸ συγχρόνων ἢ μνημείων ἢ μαρτυριῶν. Τὴν ὕπαρξιν δύο πολέμων ἐπιβεβαιοῖ ἡ ἀπαραίτητος ἀλληλουχία τῶν γεγονότων· ἀλλ' ἂν ἡ δωρικὴ κατάκτησις κυροῖ τὴν ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατείαν, ἡ δ' ἐπὶ τὸ Ἴλιον στρατεία τοὺς πολέμους τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, αἱ γενικαὶ αὗται μαρτυρίαι οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰς λεπτομερείας τῶν δύο ἀγώνων.

Ἐν συνόλῳ λοιπὸν οὗτοι λαμβανόμενοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφισβητηθῶσιν, οὐδετέρου ὅμως γινώσκομεν ἀσφαλῶς τὰς μερικὰς περιπετείας, ὥστε οὐδετέρου δυνάμεθα νὰ συναρμολογήσωμεν ἱστορικὴν ἀφήγησιν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὐδὲ τὸ ἔτος καθ' ὃ συνέβη ὁ τρωικὸς πόλεμος δύναται νὰ ὁρισθῇ. Τὸ μόνον ὅπερ ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις εἶναι ὅτι πλειοτέρας τῶν ἄλλων πιθανότητας ἔχουσιν οἱ ὑπολογισμοὶ οἱ ἀποδίδοντες τὸ γεγονὸς εἰς τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Κατὰ Θουκυδίδην «ἔτη γάρ ἐστι μάλιστα τετρακόσια καὶ ὀλίγῳ πλείω ἐς τὴν τελευτὴν τοῦδε τοῦ πολέμου (τοῦ πελοποννησιακοῦ), ἀφ' οὗ Λακεδαιμόνιοι τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ χρῶνται». Οὕτω φθάνομεν, ὡς πρὸς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Λυκούργου, εἰς τὴν 9 ἑκατονταετηρίδα. Τὸ δὲ μεταξὺ τῆς 9 καὶ τῆς 12 διάλειμμα φαίνεται ἀρκοῦν νὰ περιλάβῃ τὰ μεσολαβήσαντα δύο ἕτερα μεγάλα γεγονότα, τὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀποδημίας, καὶ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν, τὴν ἄλλως καλουμένην κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, περὶ ἧς ὁ αὐτὸς Θουκυδίδης λέγει ὅτι «Δωριῆς τε ὀγδοηκοστῷ ἔτει (μετὰ Ἰλίου ἅλωσιν) ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον».

Τοιαῦται εἶναι αἱ ὁπωσοῦν ἰσχναὶ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς περίπου ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς ἑνδεκάτης. Κορυφαί τινες γεγονότων καταποντισθέντων

ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ σκιαί τινες συμβεβηκότων ἀλλοιωθέντων ὑπὸ τοῦ μύθου μόλις ἐπιτρέπουσι νὰ σχεδιασθῇ ἰχνογραφία ἀτελὴς καὶ ἀμυδρὰ τῆς περιόδου ταύτης. οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ζωγραφηθῇ εἰκὼν αὐτῆς πλήρης καὶ ἀκριβής. Μόνον περὶ τὰ τέλη ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια περιποιοῦσιν εἰς τὸν σκελετὸν ἐκεῖνον σάρκας, ψυχὴν καὶ λόγον.

Φοινικικὸν ὑέλινον ἀγγεῖον
(Μουσεῖον τοῦ Λούβρου)

Ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποτυφλοῖ τὸν Πολύφημον
ἐξ ἀρχαίου ἀγγείου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.΄

ΕΘΝΟΣ. ΓΛΩΣΣΑ. ΓΡΑΦΗ. ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ.

Ὁ Ὅμηρος δὲν συγκαταλέγει μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος Κᾶρας, Λέλεδας, Λυκίους, Αἰγυπτίους, Φοίνικας, Μινύας, οὓς ἅπαντας εἴδομεν ἐποικήσαντας καὶ κατασταθέντας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Τοῦτο οὐδὲν ἔχει τὸ δυσεξήγητον. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὕμνησαν χρόνους καθ' οὓς οἱ ἀλλοδαποὶ ἐκεῖνοι εἶχον ἤδη συγχωνευθῆ ἐντὸς τῶν ἰθαγενῶν· ὅθεν ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος τὰ ὀνόματα τὰ ὁποῖα τότε ἔφερον καὶ τὰ ὁποῖα βλέπομεν ἐπικρατοῦντα δι' ὅλης τῆς μετέπειτα ἱστορίας τοῦ ἔθνους τούτου. Οὐδεμίαν δὲ ἀναφέρει ὁ ποιητὴς διαίρεσιν αὐτῶν εἰς φυλάς, καὶ δὴ εἰς τέσσαρας φυλάς· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἴωνας καὶ Ἀχαιούς. Ἀχαιοὺς λέγει ἢ μοῖράν τινα τῶν κατοίκων τῆς Φθίας ἢ σύμπαν τὸ Ἑλληνικόν· Αἰολέων οὐδόλως μνημονεύει, Ἰώνων δὲ ἅπαξ μόνον, καὶ ἐν αὐτῷ ὅμως τούτῳ τῷ χωρίῳ οἱ Ἰάονες δὲν παρίστανται ὡς φυλὴ ἀλλ' ὡς ἕτερόν τι τῶν Ἀθηναίων ὄνομα, οὗ χρῆσις γίνεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων διαφόρων ἄλλων χωρῶν, καὶ ἰδίως τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φθίων, τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Ἐπειῶν. Τελευταῖον Δωριεῖς ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι δὲν ὀνομάζονται ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσείᾳ ἅπαξ καὶ τοῦτο ἐν Κρήτῃ, οὐχὶ ἐν Ἑλλάδι, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ.

Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ μὲν τοιαύτη φυλετικὴ διάκρισις τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἔκτοτε ὑφίστατο ὁ δὲ ποιητής, ὁ τοσοῦτον ἀκριβολογήσας περὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων τούτων, μόνον τὸ σπουδαιότατον ἐκεῖνο γεγονὸς ἀπεσιώπη-

σεν; Ἀλλ' οἱ Ἀχαιοὶ δὲν περιεστάλησαν εἰς τὰς βορειοδυτικὰς τῆς Πελοποννήσου παραλίας εἰμὴ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς πανελληνίου αὐτῶν ἡγεμονίας. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς δὲν ἐπεφάνησαν εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ἱστορίας εἰμὴ οἱ μὲν πρῶτοι ἐπὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν οἱ δὲ ἕτεροι ἐπὶ τῶν μεγάλων εἰς Ἀσίαν ἀποικήσεων. Ὁ κατακερματισμὸς λοιπὸν τοῦ ἔθνους εἰς φυλὰς ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ἀχαϊκοῦ κράτους. Δωριεῖς δὲ καὶ Ἴωνες καὶ Αἰολεῖς οὔτε ἐφάνησαν οὔτε ἠκούσθησαν ἐπὶ τοῦ μακραίωνος χρόνου καθ' ὃν διεπλάσθη ὁ θρησκευτικός, ὁ κοινωνικός, ὁ ἠθικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος βίος, ὅστις, φέρων τὸ ὄνομα τῶν Ἀχαιῶν, ἀπετέλεσε τὰς θεμελιώδεις ἀφορμας ἅπαντος τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐδημιούργησε τὰ ἀθάνατα ἔπη, πρὸς ἃ οὐδὲν κοινὸν ἔχουσιν αἱ ἄλλαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους φυλαί· ὥστε ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἄρχεται ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ οὐχὶ ἀπὸ Δωριέων, Ἰώνων, Αἰολέων, ὡς πολλάκις παρεστάθη ἔκπαλαι καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Καθὼς δὲ τὸ ἔθνος δὲν διῃρεῖτο ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων φυλὰς οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ δὲν ἐσχίζετο εἰς ὡρισμένας διαλέκτους. Τῆς γλώσσης ταύτης τὰς ἀφορμὰς συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν οἱ Ἄριοι ὅτε κατῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας ([1]). Ἀνέπτυξαν δὲ αὐτὰς ἐνταῦθα προϊόντος τοῦ χρόνου κατὰ τὰς ἑκάστοτε παραγομένας ἀνάγκας τῆς βαθμιαίας αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ προκοπῆς. Καὶ ἐγένετο μὲν ἡ ἀνάπτυξις αὕτη κατὰ νόμους ὀργανικοὺς καὶ αἰσθητικοὺς ὅλως αὐτοῖς ἰδιάζοντας ἀλλ' εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἔθνους ἐπίδοσιν συνετέλεσαν ἰδίως αἱ σχέσεις πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς δυτικομεσημβρινῆς Ἀσίας καὶ τῆς βορειοανατολικῆς Λιβύης. Ὅθεν φυσικῷ τῷ λόγῳ οἱ Ἄριοι τῆς Ἑλλάδος παρέλαβον παρὰ τῶν ξένων τούτων πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐκ ὀλίγα τῆς γλώσσης στοιχεῖα. Τινὰ καὶ αὐτῶν τῶν ὀνομάτων τῶν μετὰ τοῦ θρησκεύματος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον συνδεομένων ἦσαν ὀθνεῖα. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν Μελικέρτην, τὸν Μάκαρα, τὸν Μάκηριν. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἠπόρησεν ἀκούσας ἐν Κύπρῳ, ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ᾀδόμενον τὸ ᾆσμα τοῦ Λίνου ([2]), τοῦ ὁποίου μνεία ἤδη γίνεται ἐν τῇ Ἰλιάδι· καὶ παρὰ μὲν τοῖς Αἰγυπτίοις ὁ Λίνος ἐκαλεῖτο Μανέρως παρεισαχθεὶς δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκλήθη

---

[1] Καὶ τὰ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ ἰδίως τὰ περὶ τῆς ἐκ τῆς μέσης Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταβάσεως τῶν Ἀρίων οὐδεμίαν ἔχουσι σήμερον σπουδαιότητα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ θεωρουμένα ὡς ἀστήρικτοι ὑποθέσεις, ὅπως καὶ τὰ περὶ Μελικέρτου καὶ Μάκαρος καὶ Μακήριος λεγόμενα.

[2] Ἡ τοιαύτη ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος Λίνος [Αἴλινος καὶ Οὐτόλινος] φαίνεται μᾶλλον εὐφυὴς ἢ ἀληθή,ς καθίσταται ὅμως πιθανή πως ἐκ τῆς πρὸς τὸ ἔτυμον τοῦ ***Ἄδωνις*** ἐτυμολογίας.

Ἄδωνις δηλονότι παρὰ Φοίνιξι καὶ ἄλλοις σιμητικοῖς λαοῖς δὲν ἦτο τὸ ὄνομα θεοῦ τινος, ἀλλ' ἐπίθετον τοῦ θεοῦ [Ταμοὺζ ἢ Θαμοὺζ παρὰ τοῖς Ο'] τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν ὑπὸ τοῦ καύσωνος τοῦ κυνικοῦ συμβολικῶς ὑπὸ τοῦ κάπρου καταστρεφομένην ἀνθηρὰν φυσικὴν ἀκμὴν τὴν προσωποποιουμένην ἐν τῷ ὡραίῳ νεανίσκῳ τῷ ἀγαπητῷ τῆς Ἀστάρτης(φοινικικῆς Ἀφροδίτης) ***Θαμούζ.*** Ἄδωνις Φοιν. καὶ Ἑβρ. Ἀδωνάι) ἐσήμαινεν ἁπλῶς ***Κύριος.*** Ἐπειδὴ δὲ τὸ θρηνητικὸν ᾆσμα ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Θαμοὺζ ἤρχετο ἀπὸ τῶν ὀνομάτων ***Ἀδωνάι*** Θαμοὺζ (=δέσποτα ἢ Κύριε Θαμούζ), διὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες ἐκλαβόντες τὸ ἐπίθετον ὡς αὐτὸ τὸ κύριον ὄνομα τοῦ φοινικικοῦ θεοῦ ἐκάλεσαν τὸν Θαμοὺζ ***Ἄδωνιν.*** Τὴν πρώτην ἔννοιαν τοῦ κύριος ἐτήρησεν τὸ σημιτικὸν ὄνομα ἐν τῇ ἑβραϊκῇ, ἐν ᾗ ὁ ***Κύριος*** τῶν οὐρανίων *στρατιῶν* καλεῖται Ἀδωνάι ἢ Σαβαώθ (Σαβαὼθ γενικὴ πληθυντικὴ τοῦ σαββα =στρατιά. Παρὰ τοῖς Ο' Ἀδωνάου Σαβαὼθ ἢ Κύριος Σαβαώθ. Ἡ τοιαύτη δὲ χρῆσις ὀνομάτων ἐν τῇ ἑβραϊκῇ μετέστη καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν.

Αἴλινος ἢ Λίνος ἐκ τοῦ ἐπῳδοῦ ai lanu ἢ ai lenu, ὅ ἐστιν οὐαὶ ἡμῖν. Πᾶσα ἡ μετὰ τῆς θρηνῳδίας ταύτης συνδυαζομένη περὶ 'Αδώνιδος ἀντίληψις (διόπερ ἡ Σαπφὼ Ἄδωνιν ὁμοῦ ᾖσε καὶ Οἰτόλινον, ἤτοι ᾆσμα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Λίνου) ἐκ Φοινίκης ἢ Αἰγύπτου μετεβιβάσθη εἰς τὴν Ἑλλάδα, αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ 'Αδώνιδος ἐκ τῆς φοινικικῆς ἐλήφθη γλώσσης, ἐν ᾗ ἡ λέξις Adon σημαίνει τὸν κύριον, τὸν δεσπότην, ὡς ἐπίθετον πολλῶν αὐτόθι θεῶν. Αἱ Μοῦσαι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν πιθανῶς ἢ τροπολογία τῆς λυδικῆς λέξεως *μῶυ, μωύς*, ἥτις ἐσήμαινεν ὕδωρ ἢ πηγήν, κατὰ δὲ Νικόλαον τὸν δαμασκηνὸν τὰς Νύμφας οἱ Λυδοὶ Μούσας ἐκάλουν. Καὶ αὐτὸ τοῦ ἱεροῦ 'Ολύμπου τὸ ὄνομα, τὸ κατὰ τὴν μικρὰν 'Ασίαν ἐπιχώριον ἐν Βιθυνίᾳ, Μυσίᾳ, Λυκίᾳ, Φρυγίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διεβιβάσθη. Ἡ λέξις *μάγος* ἦτο μηδική. Ὁ δὲ Στράβων λέγει· «καὶ τῶν ὀργάνων ἔνια βαρβάρως ὠνόμασται, νάβλας καὶ σαμβύκη, καὶ βάρβιτος, καὶ μάγαδις, καὶ ἄλλα πλείω». Μέτρα, ὅπλα, ἱμάτια, ἀρώματα, ὑφάσματα, καὶ ἐν γένει τὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπορίας ἀντικείμενα ἐφιλοξενήθησαν ἐν τῇ γλώσσῃ· οἷον μνᾶ, ἐλέφας, κάνναβις, ἅρμα, ἔλεγος, φοῖνιξ, κύπρος, πάπυρος, γίγγρας, ἕρπις, φώσων, κύπασσις. Τινὲς τῶν λέξεων τούτων εἰσέφρησαν ἴσως βραδύτερον· ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὗτος παρεδέχετο ἔτι ξενικὰς λέξεις, μαρτυρεῖ ὅτι δαψιλέστερος ἐγένετο ὁ δανεισμὸς ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις. Περιττὸν εἶναι νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ ὀθνεῖα ταῦτα τῆς γλώσσης στοιχεῖα μετεπλάσθησαν καὶ ἐξελληνίσθησαν ὅπως πάντα ὅσα ἐκ τῆς 'Ανατολῆς παρέλαβον οἱ τῆς Ἑλλάδος Ἄριοι.

Ἡ πρώτη τῆς γλώσσης ὕλη δὲν ἐγκατελείφθη εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ λαοῦ. Ὅπως συνέβη ἁπανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἄνδρες ἔχοντες ἀκριβεστέραν τὴν συνείδησιν τοῦ καλοῦ, τοῦ λογικοῦ, τοῦ πρέποντος, ἐπεχείρησαν νὰ ρυθμίσωσι τὸ στοιχειῶδες ἐκεῖνο κεφάλαιον κατὰ τύπους, ὧν ἄνευ τὸ ὁρμεμφύτως καὶ ἀδιαλείπτως τροπολογούμενον ἔργον τοῦ πλήθους δύναται μὲν ν' ἀποτελέσῃ γλῶσσαν μικρᾶς τινος ὁμάδος γλῶσσαν ὅμως ἔθνους μεγάλου καὶ μεγαλουργοῦ οὐχί. 'Εν τῇ πολιτείᾳ τοῦ τελείου λόγου ἡ ἀχαλίνωτος ὀχλοκρατία ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἀπόλυτον ἰσχύν. Ἡ ἀγορὰ προτείνει, οἱ δὲ ἄριστοι κρίνουσι καὶ ὁρίζουσιν, οὐχὶ αὐτογνωμόνως, ἐννοεῖται, ἀλλὰ συνῳδὰ πρὸς τὰς ὁρμὰς τῆς διανοίας, τῆς φαντασίας καὶ τῆς καρδίας τοῦ ἔθνους. Τοῦ ἔθνους βεβαίως δημιούργημα ἐγένοντο ἡ πολυτέλεια, ἡ ρώμη, ἡ εὐφωνία καὶ αὐτοὶ οἱ ἀσυνείδητοι καὶ τούτου ἕνεκα χαλαροὶ ὀργανικοὶ τῆς γλώσσης νόμοι. Ἔργον ὅμως ἀνδρῶν ἐγκρίτων ὑπῆρξαν οἱ ὡρισμένοι τύποι εἰς οὓς καθυπεβλήθησαν τὰ πρῶτα ἐκεῖνα συστατικὰ καὶ δι' ὧν, κυρωθέντων ὑπὸ τῆς κοινῆς ὁμολογίας, ἐκαλλιτεχνήθησαν τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Πλάτωνος.

Πρῶτος γνωστὸς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης νομοθέτης εἶναι ὁ Ὅμηρος· ἀλλ' ἀναμφιβόλως προηγήθησαν αὐτοῦ πολλοὶ ἄλλοι κατὰ τὰ προδιελθόντα χίλια καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Οὐδεμία γλῶσσα προῆλθε πάνοπλος ἐκ τῆς κεφαλῆς θνητοῦ ἀνδρός, ὅσον δ' ἀναπόδεικτοι, ὅσον προδήλως ἐνίοτε μυθικαὶ καὶ ἂν εἶναι αἱ περὶ 'Ορφέως, Μουσαίου, Εὐμόλπου, Λίνου, 'Ωλῆνος, Πάμφω, Θαμύριδος φῆμαι, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποληφθῶσιν ὅλως ἀνυπόστατοι. Αὐτὸς ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ἑτέρους ραψῳδούς, Θάμυριν, Δημόδοκον, Φήμιον. Ὁ 'Αριστοτέλης ἐθεώρει πιθανὸν ὅτι πολλοὶ ὑπῆρξαν πρὸ Ὁμήρου ποιηταί, ὁ δὲ Ἡρόδοτος ὁμιλῶν περὶ τοῦ ποταμοῦ 'Ωκεανοῦ λέγει διαρρήδην· «Ὅμηρον δὲ ἤ τινα τῶν πρότερον γενομένων ποιητέων δοκέω τὸ οὔνομα εὑρόντα ἐς τὴν ποίησιν ἐσενείκασθαι».

Μακραίων λοιπὸν ἐγένετο ἐργασία πρὶν ἢ ἡ πρώτη ἐκείνη ὕλη καὶ μορφὴ λάβῃ τὸν κεκαλλιστευμένον τύπον τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης. 'Αναμφίβολον δὲ δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι τῇ γλώσσῃ ταύτῃ ἐχρῶντο περὶ τὰ τέλη τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων καθ' ἅπαντα τὸν ἑλ-

ληνικὸν κόσμον οἱ ἄριστοι αὐτῆς λειτουργοί, οἵτινες ἦσαν οἱ ποιηταί. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐποιήθησαν μὲν ἐν τῇ κατὰ Ἀσίαν Ἰωνίᾳ ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς Ἰωνίας, ἀποδημήσαντες πρὸ οὐ πολλοῦ χρόνου ἐκ τῆς μητροπόλεως, συνεπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν τὴν *κοινὴν τῆς Ἑλλάδος* γλῶσσαν, ὅπως ὀνομάζει τὴν ὁμηρικὴν ὁ Μάξιμος ὁ τύριος. Ἡ γλῶσσα αὕτη δὲν εἶχε πλήρη καὶ ἀπηκριβωμένην ἑνότητα. Ἐνῷ τὴν θεμελιώδη αὐτῆς βάσιν ἀποτελεῖ ὁ χαρακτὴρ ὁ ἀποδοθεὶς βραδύτερον τῇ ἰωνικῇ διαλέκτῳ, πολλοὶ εἶναι ἐν αὐτῇ οἱ ἰδιωτισμοὶ δι' ὧν διεκρίθη κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ αἰολική· καὶ πολλάκις γίνεται χρῆσις παρ' Ὁμήρῳ διπλῶν τοιούτων διαλεκτικῶν τύπων. Αὐτὴ δ' αὕτη ἡ σύγχυσις προσεπιμαρτυρεῖ ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι προκύψει εἰς μέσον ἡ ὡρισμένη κατὰ διαλέκτους διαστολή, καίτοι τὰ σπέρματα αὐτῶν ἐνυπῆρχον ἀνέκαθεν ἐν τῇ γλώσσῃ. Οὐδὲ ἐπέπρωτό ποτε νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἑνότης αὐτῆς. Ἑνότης γλώσσης δὲν κατορθοῖται εἰμὴ ὁσάκις τὸ ἔθνος ἔχει ἓν κέντρον ἐνεργείας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς. Ἐπὶ τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀπαρτίζεται κοινὸς τοιοῦτος δεσμὸς καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἀρχίσει νὰ σχηματίζεται κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γλῶσσα. Ἀλλ' ὁ δεσμὸς ἦτο ὁπωσοῦν χαλαρός· ἰσχυρὸς δὲν ἀπέβαινεν εἰμὴ ἐν κοινοῖς πολέμοις, συνήθως δὲ οἱ βασιλεῖς ἑκάστης χώρας ἦσαν ἀνεξάρτητοι τῶν βασιλέων τοῦ Ἄργους, καὶ καθ' ἑκάστην πάλιν χώραν οἱ ἄριστοι τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων ἐνέμοντο ἐνίοτε πλήρη σχεδὸν αὐτονομίαν. Ἐντεῦθεν οἱ ῥαψῳδοὶ ἑκάστης χώρας καὶ ἑκάστου αὐτῆς τμήματος ἠσπάζοντο τοὺς ἰδιωτισμοὺς τῶν ἀκροατῶν αὐτῶν, συντελοῦντες οὕτως εἰς τὸν κατακερματισμὸν καὶ αὐτῆς τῆς λογίας γλώσσης.

Οὐδὲν ἧττον ἐὰν ἐπήγνυτό ποτε ἡ τότε ἀρξαμένη πολιτικὴ ἑνότης, ἀναγκαίως ἤθελε συμπληρωθῆ καὶ ἡ γλωσσική. Ἀλλὰ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν ἡ Ἑλλὰς ἐτμήθη εἰς πλείστας ὅλως αὐτοτελεῖς πολιτείας, ἡ γενομένη ἀπόπειρα κοινοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ ἐξέλιπε καὶ μετ' αὐτοῦ ἐματαιώθη ἡ ἀπόπειρα τῆς κοινῆς γλώσσης, ἧς δεῖγμα παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Πολλαὶ τῶν νέων πολιτειῶν ἀπέβησαν ἴδιαι ἑστίαι πνευματικῆς ἐνεργείας, ἡ Ἰωνία, ἡ Λέσβος, ἡ Βοιωτία, ἡ Σπάρτη, καὶ ἐν ἑκάστῃ ἐξ αὐτῶν διεπλάσθη ὁριστικῶς ἰδία διάλεκτος, ἥτις ἐκτήσατο μείζονα ἢ ἐλάσσονα ὑπεροχήν, καθ' ὅσον μείζων ἢ ἐλάσσων ἀπέβη ἡ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῆς ἑστίας ἐξ ἧς ἠκτινοβόλησε. Τοιουτοτρόπως προέκυψαν εἰς μέσον μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν αἱ διάφοροι ἰδιόπλαστοι διάλεκτοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, οὐχὶ δὲ διότι ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔθνος ἦτο διῃρημένον εἰς τέσσαρας φυλάς. Φυλαὶ προέκυψαν τρόντι προϊόντος τοῦ χρόνου τέσσαρες· Δωριεῖς, Αἰολεῖς, Ἀχαιοί, Ἴωνες, καὶ τέσσαρες διεπλάσθησαν αἱ διάλεκτοι. Αἱ διάλεκτοι ὅμως αὗται δὲν ἀντεστοίχουν ἀκριβῶς πρὸς τὰς τέσσαρας φυλάς. Ὑπῆρξε μὲν ἀχαϊκὴ φυλὴ οὐχὶ δὲ καὶ διάλεκτος ἀχαϊκή· καὶ ἐνῷ ἡ ἀττικὴ οὐδέποτε ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς ἰδίαν φυλήν, διεμορφώθη ἐν τούτοις ἀττικὴ διάλεκτος. Ἡ σημασία τῶν γεγονότων τούτων εἶναι εὐκρινής. Οἱ ἄλλοτε μεγαλώνυμοι Ἀχαιοί, ταπεινωθέντες κατόπιν καὶ οὐδὲν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος κτησάμενοι νέον πολιτικὸν ἀξίωμα, οὐδὲ ἑστίαν πνευματικὴν ἐν τῇ νέᾳ διαρρυθμίσει τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἀπετέλεσάν ποτε καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐδὲ ἰδίαν διάλεκτον ἐδημιούργησαν. Τἀνάπαλιν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, οἵτινες ἐφημίζοντο ὡς ἀνέκαθεν Ἴωνες, καὶ βεβαίως ἐλάλουν κατ' ἀρχὰς τὴν κοινὴν ἐκείνην τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων γλῶσσαν, ἧς ἐπικρατέστατον στοιχεῖον ἦτο ὁ Ἰωνισμός, ἔπειτα, καθ' ὅσον ἐγίνοντο ἑστία ἰδίας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνεργείας, ἐτροπολόγουν ἐνταῦθα τὸ ἰδίωμα αὐτῶν, ὅπερ, καίτοι ἀφωρμᾶτο ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ἰωνισμοῦ, ἠλλοιώθη ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀπετέλεσεν ἰδίαν ὅλως διάλεκτον.

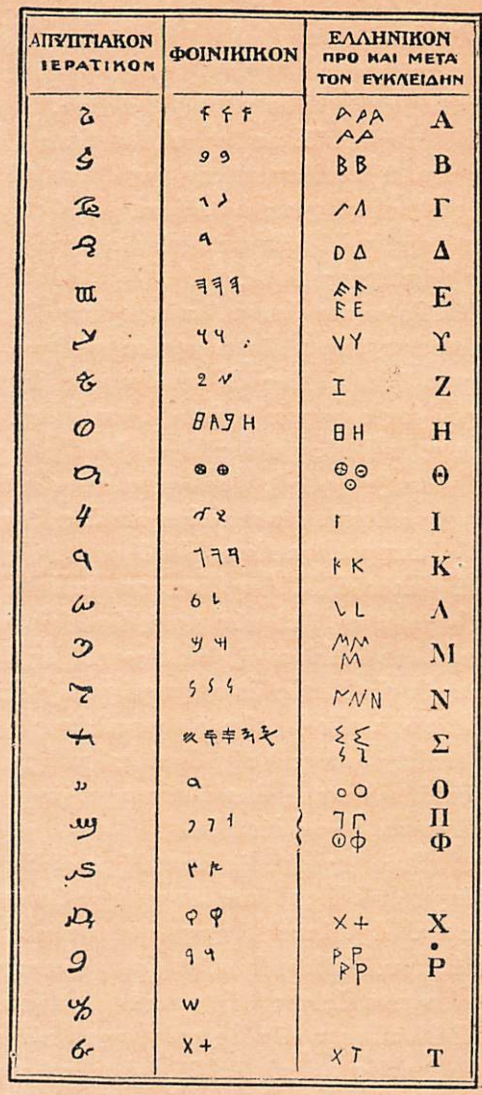
'Αλλ' ἐνῷ περὶ τὸ χιλιοστὸν ἔτος ἀμυδρά τινα μόνον ὑπελείποντο ἴχνη τῆς πάλαι γενομένης ἐξωτερικῆς ἐπὶ τοῦ θρησκεύματος, τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης ἐπιδράσεως, ἕτερα συστατικὰ τοῦ ἀχαϊκοῦ βίου ἔφερον τεκμήρια καταφανῆ ξενικῆς καταγωγῆς. Καὶ πρῶτον ὁ ἀλφάβητος. Ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀλφάβητος διεπλάσθη ἐκ τοῦ φοινικικοῦ, μαρτυρεῖται ὑπό τε τῆς γενικῆς πεποιθήσεως τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ σχήματος, τῆς ὀνομασίας, τῆς κατατάξεως καὶ τῶν φθόγγων τῶν πλείστων γραμμάτων αὐτοῦ. Ὁ Ἡρόδοτος βεβαιοῖ ὅτι ἡ γραφὴ ἐκομίσθη εἰς Θήβας ὑπὸ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ συνεπελθόντων ὁμογενῶν, οἵτινες «χρόνου προβαίνοντος, ἅμα τῇ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν ρυθμὸν τῶν γραμμάτων». 'Αλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροι τοῦ Ἡροδότου μιλήσιοι ἱστορικοὶ Ἑκαταῖος καὶ Διονύσιος τὸν Κάδμον λέγουσιν εὑρέτην τῶν γραμμάτων, τὴν δὲ δοξασίαν ταύτην ἀσπάζονται ἄλλοι τε καὶ ὁ Ἔφορος καὶ ὁ 'Αναξίμανδρος. 'Αρκεῖ δὲ νὰ ρίψῃ τις ἓν βλέμμα εἰς τὰς ἀρχαϊκὰς τῆς Θήρας ἐπιγραφὰς καὶ ν' ἀντιπαραθέσῃ τὸν ἀλφάβητον αὐτῶν πρὸς τὸν φοινικικὸν ἵνα πεισθῇ περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους οἰκειότητος αὐτῶν.

Τὸ κύριον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζήτημα, περὶ οὗ ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἰδίως ἑκατονταετηρίδος πλεῖσται προέκυψαν διαφωνίαι, εἶναι πότε ἐγένετο κατὰ πρῶτον χρῆσις τῆς γραφῆς καὶ ἰδίως ἂν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐγράφησαν ἐξ ἀρχῆς ἢ διεσώθησαν ἐπὶ μακρὸν διὰ προφορικῆς ἀπομνημονεύσεως. Τὴν σήμερον εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι οἱ Φοίνικες καθ' οὓς χρόνους ἐδέσποζον τῆς Αἰγύπτου οἱ Ὑκσὼς ἐξελέξαντο ἐκ τῶν σημείων τῆς ἱερατικῆς γραφῆς ὅσα συνεφώνουν πρὸς τοὺς θεμελιώδεις φθόγγους τῆς ἑαυτῶν γλώσσης καὶ ἐσχημάτισαν οὕτω τὸν ἀλφάβητον αὐτῶν ἐξ εἴκοσι καὶ δύο στοιχείων. Πρῶτος ὁ Champollion εἶπεν ὅτι ὁ φοινικικὸς ἀλφάβητος παρήχθη ἐκ τῶν ἱερογλυφικῶν τῆς Αἰγύπτου, 'Αλλ' ἀκριβέστερον ἀπέδειξε τὸ πρᾶγμα ὁ Rougé, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη δεκτὴ γενομένη ὑπὸ τῶν γερμανῶν αἰγυπτιολόγων Lauth, Brugsch καὶ Ebers δύναται, λέγει ὁ Μασπερώ, νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁριστικῶς ἐπικρατήσασα. 'Επειδὴ δὲ ἡ μὲν κυριαρχία τῶν Ὑκσὼς ἀνατρέχει μέχρι τῆς εἰκοστῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος αἱ δὲ πρῶται τῶν Φοινίκων προσπελάσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν φαίνονται προγενέστεραι τῆς δεκάτης ὀγδόης ἢ τῆς δεκάτης ἐνάτης, καθίσταται πιθανώτατον ὅτι οἱ ἔποικοι οὗτοι, χρώμενοι τῇ γραφῇ ἔκτοτε, συνεπήγαγον αὐτὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἅμα κατασταθέντες ἐνταῦθα.

Πρὶν ἡ γραφὴ ἐξελληνισθῇ παρῆλθε χρόνος μακρός, διότι πολλοὶ τῶν φθόγγων τοῦ σημιτικοῦ ἀλφαβήτου δὲν μεθηρμόζοντο ἀκριβῶς πρὸς τοὺς φθόγγους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Οἱ μαλακοὶ λαρυγγισμοὶ καὶ τὰ ἡμίφωνα τῶν Σημιτῶν, ὄντα ὅλως ἀλλότρια τῶν ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων, ἐδέησε νὰ μεταποιηθῶσιν εἰς ἀληθῆ φωνήεντα· α, ε, υ, ο, ι. Ὁ πνευματισμὸς μετεβλήθη κατὰ τὰς περιστάσεις ἢ εἰς μακρὸν φωνῆεν η ἢ εἰς πνεῦμα δασύ. Τὰ τέσσαρα τῶν Σημιτῶν συριστικὰ περιωρίσθησαν εἰς δύο, τὸ σ καὶ τὸ ζ. Τὰ δασέα χ καὶ φ καὶ τὰ διπλᾶ ξ καὶ ψ, πρότερον διὰ δύο γραμμάτων ἐκφερόμενα, ἀπετέλεσαν ἴδια στοιχεῖα. Παρεκτὸς τοῦ ο προσετέθη καὶ τὸ ω. 'Επὶ τέλους ἀφῃρέθη ἐκ μέσου ὡς περιττὸν τὸ δίγαμμα.

Ὁπόσον ὅμως πρωίμως ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου οἱ Ἕλληνες ὑποδεικνύεται ἐκ τῶν ποικίλων παραδόσεων ὅσαι περιεφέροντο παρ' αὐτοῖς περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς γραφῆς, τῶν μὲν ἀποδιδόντων τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τὸν Κάδμον τῶν δὲ εἰς τὸν 'Ορφέα, ἢ τὸν Λίνον, ἢ τὸν Μουσαῖον, ἢ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Παλαμήδην, νεώτατον πάντων ὄντα, διότι ἐθρυλεῖτο ὅτι μετέσχε τῆς ἐπὶ τὴν Τροίαν στρατείας. Καὶ δὲν μνημονεύεται μὲν

ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀναφέρεται ὅμως εἰς τὰ Κύπρια ἔπη. Ἅπαντες οὗτοι ἐφημίζοντο ὡς εὑρέται τῶν γραμμάτων· ἀλλά, ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἔχουσι σημασίαν τινὰ καὶ ἀξίαν, δὲν δηλοῦσι βεβαίως εἰμὴ τοὺς ἀλλεπαλλήλους τῶν γραμμάτων διασκευαστὰς μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ δὲ διασκευὴ ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν, ὅτε, ὡς ἀσφαλῶς ἤδη γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπιγραφῶν, διεξήχθη μετὰ πλείστης ποικιλίας διὰ τὸν ἐπελθόντα πολιτικὸν διαμελισμὸν τοῦ ἔθνους καὶ τὴν διάκρισιν τῆς γλώσσης εἰς ὡρισμένας διαλέκτους. Ἐνῷ ὁ ἰωνικὸς ἀλφάβητος πρῶτος κατηρτίσθη ἐκ τῶν εἰκοσιτεσσάρων γραμμάτων δι' ὧν μέχρι τῆς σήμερον γράφεται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁ δὲ αἰολοδωρικὸς κατήντησε νὰ περιλάβῃ εἴκοσι καὶ ὀκτώ, ὁ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ὑπετίθεντο ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν Ἴωνες δὲν ἠρίθμει εἰμὴ δεκαὲξ ἢ δεκαοκτώ. Τελευταῖον μόλις ἐν ἔτει τετρακοσιοστῷ τρίτῳ πρὸ Χριστοῦ, δευτέρῳ τῆς ἐνενηκοστῆς τετάρτης Ὀλυμπιάδος, ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου, παρεδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπισήμως τὸν ἰωνικὸν ἀλφάβητον τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων γραμμάτων, ὅστις βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μεταδοθεὶς εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα κατίσχυσεν ὅλων τῶν προηγουμένων ἑτεροιώσεων.

Ἀλφάβητος αἰγυπτιακός, φοινικικὸς καὶ ἑλληνικός

Ἡ γλῶσσα ἐν τούτοις ἤρχισε πιθανώτατα νὰ γράφεται πολὺ πρὸ τῆς τελευταίας ταύτης διασκευῆς τοῦ ἀλφαβήτου. Ἂν καὶ αἱ σῳζόμεναι ἐπιγραφαὶ δὲν ἀνατρέχουσιν εἰμὴ μέχρι τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος, σπουδαῖοι λόγοι πείθουσιν ὅτι ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαίως προγενεστέρα. Ἄνευ αὐτῆς ἀδύνατον εἶναι νὰ κατανοήσωμεν πῶς διεπλάσθη καὶ διετηρήθη ἡ κεκανονισμένη καὶ ἀπηκριβωμένη γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Ἐὰν αὕτη παρεδίδετο ἄνευ τοῦ χαλινοῦ τῆς γραφῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοτροπίας, αὐθαιρεσίας καὶ ἀφιλοκαλίας, ἤθελεν ἐκτραπῇ τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ ἣν συνεπλήρωσεν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ὁμήρου, ἢ μᾶλλον οὐδέποτε ἤθελεν ὑποβληθῇ εἰς τὸν θεσπέσιον τῆς μεγαλοφυΐας ταύτης νόμον. Οἱ δοξάζοντας ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἤρχισε νὰ γράφεται εἰμὴ ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ἀξιοῦσιν ὅτι τὸ ὁμηρικὰ

τη ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ διακόσια ἢ τριακόσια ἔτη διὰ μόνης τῆς ἀπομνημο- εύσεως τῶν ῥαψῳδῶν, ἤτοι ἀνδρῶν διακεκριμένων ἐπὶ τῇ παιδεύσει αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς ποίας ἐξησφαλίζετο ἀπὸ πάσης ἀλλοιώσεως ἡ γλῶσσα τῶν ἐπῶν. Τὰ ἔπη ταῦτα ὅμως ἐν ἦσαν τὰ μόνα ὅσα ἔδει νὰ περισωθῶσι τοιουτοτρόπως ἐπὶ πολλὰς γενεάς. Ἂν ἡ προο- ηρικὴ ποίησις ἐξηφανίσθη, γινώσκομεν ὅτι συγχρόνως μετὰ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ μέσως κατόπιν ἐδημιουργήθη κόσμος ὁλόκληρος ποικιλωτάτης ποιήσεως· οἱ ὁμηρικοὶ μνοι καὶ τὰ ἄλλα εἰς αὐτὸν τὸν Ὅμηρον ἀποδιδόμενα ποιήματα, ὁ ἐπικὸς κύκλος, τὰ τοῦ Ησιόδου ἢ εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενα ποιήματα. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων τούτων ἔργων νὰ εἶναι μεταγενέστερα τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος τὰ πλεῖστα ὅμως εἶναι προγε- έστερα καὶ οὐκ ὀλίγα ἀνέτρεχον κατὰ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν μέχρι τῶν ὁμηρικῶν ρόνων. Ἂν πολλὰ δὲν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἀκέραια, ἦσαν οὐδὲν ἧττον γνωστὰ εἰς εταγενεστέρους Ἕλληνας, διότι τὰ σῳζόμενα αὐτῶν ἀποσπάσματα ἀνευρίσκονται εἰς εωτέρους συγγραφεῖς οἵτινες ἀναφέρουσιν αὐτὰ ἐξ ἰδίας ἀναγνώσεως. Ὅθεν δυσαρί- μητα ἦσαν τὰ ποιητικὰ ἔργα ὅσα πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπέπλευσαν ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ατονταετηρίδας διὰ μόνου τοῦ προφορικοῦ λόγου. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ ἦσαν ἀλλὰ καί να ἐξ αὐτῶν μακρά. Ἡ *Αἰθιοπὶς* τοῦ Ἀρκτίνου συνέκειτο ἐκ στίχων 9.100, ἡ δὲ αναΐς ἐκ στίχων 5.500· ὥστε μόνα τὰ δύο ταῦτα ἔπη ἡνωμένα ὑπερέβαινον κατὰ ὴν ἔκτασιν τὴν Ὀδύσσειαν. Ὅπως δὲ ἡ *Αἰθιοπὶς* ἀπετελεῖτο ἐκ βιβλίων 4, οὕτω καὶ *ἡ ικρὰ Ἰλιάς*· τὰ δὲ *Κύπρια* ἐφέροντο ἐν βιβλίοις ἕνδεκα. Πῶς λοιπὸν νὰ πείσωμεν ἡμᾶς ὐτοὺς ὅτι κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους ἡ Ἑλλὰς ἐκέκτητο τὸ μέγα πλῆθος ῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ὅσοι ἤθελον ἀπαιτηθῆ ἵνα διασωθῶσιν ἐν ὅλῃ τῇ καθαρότητι αὶ τῇ τεχνικῇ διασκευῇ τῆς γλώσσης αὐτῶν ἐπὶ τοσαύτας γενεὰς τοσαῦτα καὶ τοσοῦτο ακρὰ ποιήματα; Ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι εἶδεν αὐτὸς «Καδμήια γράμματα ἐν τῷ ἱρῷ οῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἰσμηνίου ἐν Θήβῃσι τῇσι Βοιωτῶν, ἐπὶ τρίποσι τρισὶ ἐγκεκολαμ- ένα, τὰ πολλὰ ὁμοῖα ἐόντα τοῖσι Ἰωνικοῖσι». Καὶ προστίθησιν ὅτι οἱ τρίποδες οὗτοι σαν ἀναθήματα ὁ μὲν Λαμέδοντος τοῦ Ἐτεοκλέους ὁ δὲ Σκαίου τοῦ Ἱπποκόωντος, ἡλικίην κατ' Οἰδίπουν τὸν Λαΐου»· ὁ δὲ «ἡλικίην ἂν εἴη κατὰ Λάιον τὸν Λαβδάκου». ὲν παραθέτομεν τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἵνα βεβαιώσωμεν ὅτι τῆς γραφῆς ἐγίνετο χρῆσις ι ἐπὶ Λαομέδοντος, καὶ Ἐτεοκλέους, καὶ Λαΐου· ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοσημείωτος εἶναι πεποίθησις τοῦ πατρὸς τῆς ἱστορίας ὅτι ἡ γλῶσσα ἐγράφετο ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ιείνων χρόνων. Καὶ διατί τῷ ὄντι ἡ πρωιμώτατα γενομένη γνωστὴ τοῖς Ἕλλησι γραφὴ θελε μείνει ἀργὴ ἐπὶ δέκα ὅλους αἰῶνας; Ἡ ἀνάγκη αὐτῆς ἀπέβη ἀπόλυτος, μάλιστα φ' ἧς ἐδημιουργήθησαν τὰ μεγάλα ἐκεῖνα ἔπη· τὰ δὲ ἀπαιτούμενα πρὸς λειτουργίαν οῦ ἀπαραιτήτου τούτου δορυφόρου πάσης τοιαύτης πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἦσαν ρόχειρα διὰ τὰς μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἐν ᾗ ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς ἦτο κοινοτάτη πὸ τῆς τετάρτης τοὐλάχιστον π. Χ. χιλιετηρίδος, ἐπὶ τοσοῦτο κοινὴ ὥστε τῆς *Βίβλου ῶν τεθνεώτων* πᾶσα μομία ἔφερεν ἀντίγραφον. Αὐτὸς ὁ Γρότε συνδέει τὴν ἀρχὴν τῆς ραφῆς μετὰ τῆς ἀρχῆς τῶν πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐμπορικῶν σχέσεων, ἀξιῶν ὅμως ὅτι αἱ χέσεις αὗται δὲν ἤρχισαν εἰμὴ περὶ τὴν 7 ἑκατονταετηρίδα· ἀλλ' ἐπιτρέπεται τὴν σήμε- ον νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡ μετὰ τῆς Αἰγύπτου κοινωνία ἦτο πολὺ ἀρχαιοτέρα; Καὶ ἂν πάρχωσιν ἔτι οἱ διστάζοντες περὶ τῆς προεκτεθείσης ἑρμηνείας τῶν ἱερογλυφικῶν κειμέ- ων, αὐτὰ τὰ ἐν Μυκήναις ἀποκαλυφθέντα, περὶ ὧν μετ' ὀλίγον ποιούμεθα λόγον, αὐτὰ ὰ ὁμηρικὰ ἔπη καθιστῶσιν ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Αἰγύπτου σχέ- εις ἀνατρέχουσι τοὐλάχιστον μέχρι τῶν ἀχαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὰς σῳζομένας ἀρχαιοτά-

τας ἐπιγραφάς ('Ολυμπ. 40, 620 π. Χ.) τὰ γράμματα εἶναι μὲν σκαιὰ καὶ ἄτεχνα ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ περίφημος τοῦ Σόλωνος διάταξις περὶ τῶν ἐν τοῖς Παναθηναίοις ραψῳδῶν ἀποδεικνύει ἀριδήλως ὅτι ὑπῆρχον ἤδη τότε ὁμηρικὰ χειρόγραφα.

Κυπριακὴ ἐπιγραφὴ ἐν τῇ ἐπιχωρίῳ γραφῇ

Παρεκτὸς τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου, ὅστις πολυειδῶς ἐτροπολογήθη πρὶν χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὑπῆρχεν ἐν Κύπρῳ εἶδός τι γραφῆς, μηδεμίαν ἔχον πρὸς αὐτὸν σχέσιν. 'Εν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἀνευρέθησαν ἐπιγραφαὶ περὶ τὰς 90, ὧν τὰ γράμματα εἶναι ὅλως ἰδιότυπα καὶ ὧν ἄδηλος ἦτο ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ σημασία. Τελευταῖον πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν ἀνεκαλύφθη περὶ τὸ 'Ιδάλιον ἐπιγραφὴ διὰ τοιούτων γεγραμμένη γραμμάτων καὶ παρ' αὐτῇ ἡ φοινικικὴ αὐτῆς μετάφρασις. Τότε μόνον δι' ἀγχινουστάτης ἀντιπαραθέσεως τῶν δύο κειμένων ἐγνώσθη ὅτι διὰ τῶν προκειμένων σημείων ἑλληνικὴ ἐγράφετο γλῶσσα. Τὰ κυπριακὰ γράμματα εἶναι 50 περίπου, ὧν ἑπτὰ φωνήεντα α, ε, η, ι, ο, ω, υ, τὰ λοιπὰ πάντα συλλαβικὰ καὶ ἐκ τούτων πάλιν οὐκ ὀλίγα πολύφωνα, ὅ ἐστι δεκτικὰ πολλῶν φθόγγων. 'Εκ δὲ τῶν ἄχρι τοῦδε ἑρμηνευθέντων κειμένων καταφαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον πρὸς εἰδικούς τινας σκοπούς, οἷον ἐπιγραφὰς ἀναθηματικάς, ἐπικηδείους, νομισματικάς, συμβόλαια· ὅ ἐστιν ὅτι ἀπεδίδετο εἰς αὐτὰ ἱερός τις καὶ ἐπίσημος χαρακτήρ.

'Αλλὰ τὰ κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην δὲν ἐξηκριβώθησαν ἔτι ἀποχρώντως· ἐκ τῶν προαναφερθέντων συνάγεται μόνον ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς αὐτῆς ὀργανισμὸς ἔχει οἰκειότητά τινα πρὸς τὴν αἰγυπτιακήν. Τφόντι ἐν τῇ γραφῇ οἱ 'Ασσύριοι περιωρίσθησαν εἰς τὸν συλλαβισμόν· οἱ Αἰγύπτιοι εὗρον μὲν τὸν ἀλφαβητικὸν χαρακτῆρα δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ἰδεογραφημάτων, τῶν ὁμοφώνων καὶ τῶν πολυφώνων· τέλος οἱ πάντων πρακτικώτεροι Φοίνικες ἐπενόησαν τὸν κυρίως λεγόμενον ἀλφάβητον. 'Η δὲ κυπριακὴ γραφὴ οὔτε καθαρῶς συλλαβικὴ εἶναι οὔτε καθαρῶς ἀλφαβητική, ἀλλ' ἀνάμικτος, ὅπως ἡ αἰγυπτιακή. Οἱ Κύπριοι, τῶν ὁποίων ἀρχαιόταται ὑπῆρξαν αἱ μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεις, ἠδύναντο νὰ δανεισθῶσιν ἐκ τῆς χώρας ταύτης μέχρι τινὸς τὸν φωνητικὸν αὐτῆς μηχανισμόν. 'Αλλὰ μὴ παραδεξάμενοι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ αὐτοῦ σύμβολα καὶ σημεῖα ἔπλασαν ἆρά γε ἴδια ἢ ἐδέχθησαν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα παρ' ἄλλων καὶ παρὰ τίνων; Διατί δέ, γινώσκοντες πρωιμώτατα τὴν τῶν πλησιεστέρων γειτόνων γραφήν, προετίμησαν αὐτῆς ἄλλην εἴς τινας τοῦ βίου περιστάσεις; Ταῦτα πάντα εἶναι ζητήματα τὰ ὁποῖα δὲν ἐλύθησαν ἔτι.

'Εκ τῶν ἔξωθεν εἰσαχθέντων κεφαλαίων τοῦ ἀχαϊκοῦ βίου, τὸ ὁποῖον οὐ μόνον ὁλοσχερῶς δὲν ἐξελληνίσθη μέχρι τοῦ τέλους τῆς περιόδου ταύτης ἀλλ' ἀτελῆ παρίστησι δοκίμια ἰθαγενοῦς ἐργασίας, εἶναι ἡ τέχνη. Μετὰ τὴν νηπιάδη οἰκοδομικὴν τῆς μεσογεί-

ου Λυκοσούρας εἴδομεν ἐγειρομένας εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος παράλια ἀκροπόλεις τεχνηέντως τειχοδομηθείσας ἐν Τίρυνθι μὲν καὶ ἐν Μυκήναις ὑπὸ τῶν Λυκίων, οἵτινες ἔγλυψαν καὶ τὸ κολοσσικὸν ἀνάγλυφον τὸ ὑπερκείμενον τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἐν Ὀρχομενῷ δὲ ὑπὸ τῶν Μινυῶν, οἵτινες καὶ ἀρδευτικὰ καὶ ἀποξηραντικὰ ἔργα ὑπερμεγέθη κατεσκεύασαν περὶ τὴν Κωπαΐδα λίμνην. Ἅπαντα τὰ τελειότερα ταῦτα βιοπονήματα, ὧν τὰ λείψανα σῴζονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μέχρι σήμερον, ἐγένοντο ἐπὶ τῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων τῆς πρὸς τοὺς ἐπήλυδας ἐπικοινωνίας, καθ' οὓς χρόνους οἱ παραδόσεις λέγουσιν ἐπικρατήσαντας ἐν Ἑλλάδι Περσείδας, Προιτίδας, Αἰολίδας. Ἀπὸ δὲ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης, ὅτε ἐφημίζοντο ἀκμάσαντες οἱ Πελοπίδαι, ἄλλο μνημεῖον τέχνης δὲν εἴχομεν μέχρι πρὸ ὀλίγου εἰμὴ τὰς περιγραφὰς τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν.

Ἐκ τῶν περιγραφῶν τούτων δηλοῦται ὅτι τὰ γιγάντεια ἐκεῖνα κατασκευάσματα ἤρχισαν ἤδη ἐκλείποντα· οἱ θησαυροὶ δὲν κρύπτονται, ὡς ἄλλοτε, εἰς θολωτὰ καὶ τὸ πλεῖστον ὑπόγεια κτίρια ἀλλὰ κατακοσμοῦσιν ἀφειδῶς τὰ μέγαρα τῶν βασιλέων. Αἱ αἴθουσαι τοῦ Ἀλκινόου καὶ τοῦ Μενελάου ἐξήστραπτον μετάλλοις πολυτίμοις. Οἱ τοῖχοι ἦσαν χάλκεοι, αἱ θύραι χρύσειαι, τὰ σκεύη καὶ τὰ ἔπιπλα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, οἱ θρόνοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ καλλίστων λεπτῶν πέπλων. Περιεστοιχίζοντο δὲ τὰ ἀνάκτορα ταῦτα ὑπὸ αὐλῶν μεγάλων, καὶ παραδείσων, καὶ πρασιῶν, καὶ κρηνῶν. Εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὅπλων δι' ὧν περιεβάλλοντο οἱ ἄνακτες δὲν συνετέλουν μόνον χαλκός, κασσίτερος, χρυσὸς καὶ ἄργυρος· τὰ ὅπλα ταῦτα ἐκαλλωπίζοντο διὰ δαιδάλων πολλῶν καὶ τεχνικωτάτων. Τὸ σάκος τοῦ Ἀχιλλέως εἶχε πέντε πτύχας, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζοντο ἀλληλοδιαδόχως πολλὰ καὶ θαυμάσια· γῆ, οὐρανός, θάλασσα, Ἥλιος, Σελήνη, Πλειάδες, Ὑάδες, Ὠρίων, Ἄρκτος. Ἔπειτα δύο πόλεις, καλαί, ἐξ ὧν εἰς τὴν μίαν ἐτελοῦντο γάμοι καὶ συμπόσια, καὶ διεξήγετο ἐν τῇ ἀγορᾷ δίκη περὶ φόνου, ἡ δὲ ἄλλη ἐπολιορκεῖτο καὶ ἔλαμπον περὶ αὐτὴν τὰ ὅπλα δύο στρατῶν. Μάχης γενομένης, ἔβλεπες ἐκεῖ ἐν τῷ ὁμίλῳ τὴν Ἔριν, τὸν Κυδοιμὸν καὶ τὴν ὀλοὴν Κῆρα, ἥτις ἄλλον ἐκράτει ζωὸν τραυματίαν, ἄλλον ἄτρωτον καὶ ἄλλον τεθνεῶτα εἷλκε διὰ τῶν ποδῶν κατὰ τοῦ πεδίου· ἔφερε δὲ περὶ τοὺς ὤμους ἱμάτιον κατέρυθρον ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἀνθρώπων. Ἐνόμιζες ὅτι ζῶντες βροτοὶ ἐμάχοντο καὶ ἀπέσυρον ἑκάτεροι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Ἀλλαχοῦ διεγράφετο ἄρουρα εὐρεῖα, τρίπολος· πολλοὶ δ' ἐν αὐτῇ ἀροτῆρες περιῆγον τὰ ζεύγη ἔνθα καὶ ἔνθα. Ἡ ἄρουρα χρυσῆ οὖσα ἐγίνετο ὄπισθεν αὐτῶν μέλαινα διὰ θαύματος τῆς τέχνης, ὅπως ἡ ἀρηρομένη γῆ. Ἤρχετο ἔπειτα ἀγρὸς περίφρακτος φέρων δαψιλεῖς τοὺς καρποὺς τῆς γῆς· ἐκεῖ εἰργάζοντο θερισταὶ ἔχοντες ἐν χερσὶν ὀξείας δρεπάνας καὶ ρίπτοντες παρὰ τὰς αὔλακας δράγματα σταχύων, τὰ ὁποῖα παρελάμβανον ὄπισθεν αὐτῶν παῖδες, καὶ φέροντες εἰς τὰς ἀγκάλας ἔσπευδον νὰ παραδώσωσιν εἰς τρεῖς ἀμαλλοδετῆρας σχηματίζοντας ἐξ αὐτῶν δέματα· ὁ δὲ βασιλεὺς σκῆπτρον ἔχων ἵστατο ἐν σιωπῇ θεωρῶν γηθοσύνως τὰ γινόμενα· καὶ παρακάτω κήρυκες ἡτοίμαζον δεῖπνον ὑπὸ δρυΐ, θυσιάζοντες καὶ παρασκευάζοντες βοῦν μέγαν· αἱ δὲ γυναῖκες ἐβοήθουν αὐτοὺς λευκὰ ἐπιρρίπτουσαι ἄλφιτα.

Διετυποῦτο προσέτι ἄμπελος χρυσῆ βρίθουσα σταφυλῶν· οἱ βότρυες ἦσαν μέλανες, ἐστηρίζετο δὲ ἅπασα ἐπὶ χαμάκων ἀργυρῶν καὶ περιεστοιχίζετο ὑπὸ τάφρου βαθείας καὶ ἕρκους κασσιτέρου· μία ἦγεν εἰς αὐτὴν ἀτραπὸς δι' ἧς διήρχοντο οἱ φορεῖς. Παρθένοι καὶ νεανίσκοι συνέλεγον ἐν πλεκτοῖς καλάθοις τὸν μελιηδῆ καρπόν. Ἐν μέσῳ ἐκιθάριζε παῖς καὶ ᾖδε τὸ τοῦ Λίνου ᾆσμα, οἱ δὲ τρυγηταὶ εἵποντο ἐν χορῷ ᾄδοντες καὶ ἐν ρυθμῷ ποδοκτυποῦντες.

Πλὴν τούτων εἰκονίζετο ἀγέλη βοῶν ὀρθοκεράτων, κατεσκευασμένων ἐκ χρυσοῦ καὶ κασσιτέρου· ἐξώρμων δὲ ἀπὸ τοῦ βουστασίου ἐν μυκηθμῷ ἐπὶ νομήν, παρὰ ποταμὸν κελάδοντα, παρὰ τὸν εὔκαμπτον καλαμῶνα. Παρείποντο τέσσαρες χρυσοῖ νομεῖς καὶ ἠκολούθουν ἐννέα ταχύποδες κύνες. Δύο τότε φοβεροὶ λέοντες ἁρπάζουσιν ἐκ τῶν προπορευομένων βοῶν ταῦρον δεινῶς μυκώμενον· κύνες καὶ βουκόλοι τρέχουσι κατόπιν· ἀλλ' οἱ λέοντες σπαράξαντες τὸν βοῦν καταβιβρώσκουσι τὰ ἔγκατα καὶ τὸ μέλαν αἷμα. Μάτην διώκουσιν αὐτοὺς οἱ νομεῖς παροτρύνοντες καὶ τοὺς κύνας· οἱ κύνες δὲν ἐτόλμων νὰ δαγκάσωσι τοὺς λέοντας· ἐπλησίαζον μὲν ὑλακτοῦντες ἀλλ' ἀπέφευγον αὐτούς.

Προσέτι ἀπεικάζετο ἐν καλῇ δασώδει κοιλάδι μεγάλη νομὴ προβάτων καὶ σταθμοὶ καὶ κλισίαι κατηρεφεῖς καὶ σηκοί. Μετὰ δὲ ταῦτα χορὸς ποικίλος, οἷόν ποτε ἐν Κνωσῷ Δαίδαλος ἤσκησε καλλιπλοκάμῳ 'Αριάδνῃ. Νεανίσκοι καὶ παρθένοι ὠρχοῦντο κρατοῦντες ἀλλήλων τὰς χεῖρας· αἱ μὲν ἔφερον λεπτὰς ὀθόνας οἱ δὲ χιτῶνας ἐυνήτους καὶ μαλακῶς ἐλαίῳ στίλβοντας· αἱ μὲν εἶχον στεφάνας καλὰς οἱ δὲ χρυσᾶς μαχαίρας, ἠρτημένας ἐξ ἀργυρῶν τελαμώνων· οἱ δὲ χορευταὶ ὁτὲ μὲν περιδινοῦνται ὡς ὁ τροχὸς τοῦ κεραμέως ὁτὲ δὲ διαιρούμενοι εἰς στοίχους τρέχουσι πρὸς ἀλλήλους. Πολὺς περιίσταται ἀνθρώπων ὅμιλος τερπομένων ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ χοροῦ· θεῖος δὲ ἀοιδὸς ἐμέλπετο φορμίζων· καὶ ἐξάρχοντος αὐτοῦ τῆς μολπῆς δύο κυβιστητῆρες ἐδίνευον ἐν τῷ μέσῳ. 'Επὶ πᾶσιν, ἐπὶ τῆς ἄντυγος τοῦ σάκους διετυποῦτο ὁ μέγας ὠκεανός.

'Ελάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ περιστάσεις αὗται ἐνθυμίζουσι τὰς τοιχογραφίας τὰς ἀνευρεθείσας ἐν τοῖς αἰγυπτιακοῖς τάφοις, ὅπου βλέπομεν παρεμφερεῖς εἰκόνας τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ γεωργικοῦ βίου, ἔστιν ὅτε δὲ ἀπαραλλάκτους. 'Αλλὰ μέχρι τίνος δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν δαψίλειαν τῶν πολυτίμων μετάλλων, τὴν ἐπιφαινομένην εἰς ἁπάσας τὰς ὁμηρικὰς περιγραφάς, τήν τε τοῦ σάκους τοῦ 'Αχιλλέως καὶ τὰς τῶν δόμων τῶν ἀνάκτων; Ὁ Ὅμηρος ἐμεγαληγόρησεν ἴσως περὶ τῆς πολυτελείας τῶν ὅπλων, τῶν σκευῶν, τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν ἀνακτορικῶν μεγάρων· τὰ κειμήλια ὅμως τὰ ἀνευρεθέντα ἐπ' ἐσχάτων ἐν τῇ τῆς Ἑλλάδος γῇ, τῷ πλουσιωτάτῳ τούτῳ τῶν μουσείων τοῦ κόσμου, ἐμαρτύρησαν ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν εἶπεν ὑπερβολὴν ὀνομάζων ἐπανειλημμένως τὰς Μυκήνας πολυχρύσους. Εἷς ἐκ τῶν κλειδούχων τοῦ ὑποχθονίου ἐκείνου θησαυροῦ, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις πρότερον ἐγεωρύχησε τὸ τρωικὸν πεδίον, ὁ Ἑρρῖκος Σλῆμαν, ἀνασκάψας ἔπειτα τὴν τῶν Μυκηνῶν ἀκρόπολιν, ἔφερεν εἰς φῶς ἓξ τάφους πλήρεις πολυτίμων ἱματίων, κοσμημάτων, διαδημάτων, προσωπίδων, σκευῶν, ὅπλων. Περὶ τοῦ ζητήματος τίνες ἦσαν οἱ νεκροὶ οἱ οὕτω βασιλικῶς ταφέντες παρήχθησαν ποικιλώταται γνῶμαι. Οἱ μὲν ἠξίωσαν ὅτι ἀνήκουσιν εἰς φυλὰς ὅλως ἀλλοτρίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ εἰς χρόνους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεταγενεστέρους οἱ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταύτισαν τοὺς τάφους τούτους μετὰ τῶν Πελοπιδῶν ὥστε ἐβεβαίωσαν ὅτι ἀνευρέθη ἐν αὐτοῖς καὶ αὐτὸς ὁ νεκρὸς τοῦ ὑπάτου τῶν βασιλέων 'Αγαμέμνονος. 'Αλλ' οἱ πλειότεροι τῶν ἀρχαιογνωστῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ ἔφορος τοῦ βρεταννικοῦ μουσείου, ὁ πολὺς Νιούτων, ἀπεφήναντο ὅτι ἀδύνατον μὲν εἶναι ν' ἀποδειχθῇ ἂν ἐκηδεύθη ἐνταῦθα ὁ 'Αγαμέμνων βέβαιον ὅμως φαίνεται, ἐξ ὅλων τῶν ἐνδείξεων, ὅτι οἱ τάφοι οὗτοι ἦσαν τάφοι βασιλικοὶ χρόνων προγενεστέρων τῆς δωρικῆς ἐπιδρομῆς, ἤτοι τῶν χρόνων ἐκείνων καθ' οὓς αἱ πολύχρυσοι Μυκῆναι ἦσαν πρωτεύουσα τοῦ ἰσχυροῦ κράτους εἰς ὃ ἡ παράδοσις ἀπέδωκε τὸ τῶν Πελοπιδῶν ὄνομα.

Λόγῳ τῆς τέχνης αὐτῶν τὰ ἐν Μυκήναις ἀνακαλυφθέντα δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο τάξεις. Ἄλλων μὲν ἡ ἐργασία εἶναι σκαιά, καίτοι ὑπεμφαίνει ὁρμάς τινας καὶ προαιρέσεις φύσεως φιλοκάλου, ἀλλὰ διατριβούσας ἔτι περὶ τὰ πρῶτα αὐτῆς ψελλί-

σματα, ἄλλων δὲ ἡ τέχνη εἶναι δοκιμωτέρα, ὁ χαρακτὴρ διαπεπλασμένος καὶ οὐχὶ πρωτόπειρος. Καὶ τὰ μὲν τελευταῖα εἶναι παρεμφερῆ τῶν ἔργων τῆς ἀνατολικῆς τέχνης καὶ βιομηχανίας, παρὰ δὲ τοῖς πρώτοις βλέπομεν τὴν μίμησιν τῶν ξενικῶν τούτων ἔργων ἀναμεμιγμένην μετὰ τύπων ἀναμφισβητήτου ἰδιοφυΐας. Ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα τὰ προϊόντα τῆς τέχνης δύο διακεκριμένων καὶ ἀνίσων πολιτισμῶν· ἡ μὲν εἶναι ἔτι στοιχειώδης καὶ ἀδεξία, ἀλλ' ἐγκυμονεῖ τὰ σπέρματα ἐξαισίου μέλλοντος, ἡ δὲ προήχθη ἤδη εἰς προκοπὴν καὶ ἐπιτήδευσιν ἀναγκαίως προϋποθέτουσαν μακρὰν προηγουμένην ἄσκησιν.

Εἰς κύρωσιν τῆς διακρίσεως ταύτης φέρομεν ὀλίγα τινὰ παραδείγματα. Μεταξὺ τῶν χρυσῶν ἀγγείων ὑπάρχει κομψὸν καρχήσιον δίωτον, τοῦ ὁποίου αἱ δύο μεγάλαι λαβαὶ καταβαίνουσι μέχρι τῆς βάσεως. Ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας καὶ ὁριζοντίου γραμμῆς τῶν λαβῶν τούτων κάθηνται ἐπιχαρίτως δύο περιστεραὶ ὡσεὶ προσελθοῦσαι ἵνα πίωσιν ἐκ τοῦ ἀγγείου. Τὸ καρχήσιον τοῦτο εἶναι ἰδίως ἀξιοσημείωτον διότι ἔχει ἀναλογίαν οὐ μικρὰν πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἀναφερόμενον δέπας τοῦ Νέστορος·

πὰρ δὲ δέπας περικαλλές, ὃ οἴκοθεν ἦγ' ὁ γεραιὸς
χρυσείοις ἥλοισι πεπαρμένον· οὔατα δ' αὐτοῦ
τέσσαρ' ἔσαν, δοιαὶ δὲ πελειάδες ἀμφὶς ἕκαστον
χρύσειαι νεμέθοντο·

ὥστε, ὅπως ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, βλέπομεν καὶ ἐνταῦθα τὸν ποιητὴν δανειζόμενον τὰς περιγραφὰς αὐτοῦ ἐξ ἔργων τέχνης ἀνατολικῆς. Πολλάκις τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι μικρότερα καὶ μονούατα, διακρινόμενα διὰ τὸ εὔμορφον αὐτῶν σχῆμα καὶ τὴν σώφρονα ἐπικόσμησιν, ἑνὸς δὲ τῶν κυπέλλων τὸ ἐξωτερικὸν ποίκιλμα μιμεῖται εὐκρινέστατα κάλαθον λεπτῆς οἰσυουργίας. Ἀλλ' ἅπαντα ἐνθυμίζουσι διά τε τῶν σχημάτων αὐτῶν καὶ τῶν ποικιλμάτων τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἡλιοπαγῆ ἀγγεῖα, ἅτινα, κατὰ τὰς περιφήμους ζωγραφίας τοῦ ἐν Θήβαις τῆς Αἰγύπτου τάφου τοῦ Ῥεκμαρᾶ, διάφορα ἀσιανὰ ἔθνη ἐκόμιζον ὡς φόρον εἰς τὸν βασιλέα Τούθμωσιν Γ΄, τῆς δεκάτης ὀγδόης δυναστείας. Ἰδίως δὲ ὁ βλέπων ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ τῶν Ἀθηνῶν τὴν ὡραίαν ἀργυρᾶν καὶ χρυσόκερων κεφαλὴν βοός, ἥτις εἶναι ἓν τῶν τελειοτάτων ἔργων τέχνης ὅσα ἀπέδωκαν εἰς ἡμᾶς αἱ ἐν Μυκήναις ἀνασκαφαί, νομίζει ὅτι βλέπει τὴν ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Ῥεκμαρᾶ εἰκονιζομένην ὁμοίαν κεφαλήν· τοσοῦτο τὰ δύο ταῦτα ἀντικείμενα εἶναι ἀπαράλλακτα. αἰγυπτιακῆς ὡσαύτως καὶ φοινικικῆς καταγωγῆς εἶναι προδήλως αἱ λεπτόταται ἐπὶ χρυσοῦ γλυφαὶ αἱ ποικίλλουσαι οὐκ ὀλίγας σφενδόνας δακτυλίων. Τἀνάπαλιν ὅμως ἅπαντα σχεδὸν τὰ χρυσᾶ ἐλάσματα, ταινίαι, πέταλα καὶ ἄλλα ποικίλματα, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο αἱ ζῶναι, αἱ ἐπωμίδες, οἱ τελαμῶνες, τὰ ἐπίσημα ἱμάτια· πλὴν τούτων δὲ καὶ αἱ χρυσαῖ προσωπίδες καὶ τὰ πλεῖστα ἔργα τῆς κεραμικῆς κατεσκευάσθησαν ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ χειρῶν ἐγχωρίων. Ἐν πᾶσι τούτοις παρατηρεῖται ἐργασία ὅλως διάφορος τῶν ἀγγείων καὶ κειμηλίων, ὧν αἱ ἔντεχνοι γλυφαὶ ἀπῄτουν χεῖρας ἀσυγκρίτως δεξιωτέρας.

Τοιαῦτα τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα εὑρήματα, τὰ ὁποῖα ἦλθον νὰ πιστώσωσι πολλὰς περιγραφὰς τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας. Τὰ ἔπη ταῦτα ἐθαυμάζοντο, ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν, ὡς ἀριστοτεχνήματα ἀνδρὸς φέροντος τὸ τοῦ Ὁμήρου ὄνομα. Ὑπῆρξαν μὲν ἔκπαλαι οἱ λεγόμενοι *χωρίζοντες*, οἵτινες ἀπέδωκαν αὐτὰ εἰς διαφόρους ποιητάς· ἀλλὰ τότε ἡ γνώμη αὕτη ἐλογίζετο ὡς παραδοξολογία περιωρισμένη ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν φιλολόγων. Καὶ ἀπὸ τῆς 17 δὲ ἑκατονταετηρίδος διάφοροι λόγιοι τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας καὶ

τῆς Ἀγγλίας ἠμφισβήτησαν τὴν ἑνότητα τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν ἀπέβη πολύκροτον εἰμὴ ἀφ' ἧς ὁ γερμανὸς Οὐόλφιος ὁριστικώτερον καὶ μεθοδικώτερόν ἐπρέσβευσεν ὅτι τὰ μέρη ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ὁμηρικὴ ποίησις ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἐπικὰ ᾄσματα αὐτοτελῆ, οὔτε ὑπὸ ἑνὸς ποιητοῦ δημιουργηθέντα οὔτε δεσμόν τινα πρὸς ἄλληλα ἔχοντα, καὶ ὅτι ἡ εἰς ἓν ὅλον συναρμολόγησις αὐτῶν δὲν διεσκευάσθη εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ Πεισιστράτου. Πολλοὺς δὲ καὶ γενναίους ἔσχεν ὀπαδοὺς ἐν Γερμανίᾳ ἡ καινουργηθεῖσα αὕτη δόξα, ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου οὐδὲν ἧττον γενναῖοι καὶ πολλοὶ ἀντεπεξῆλθον οἱ πρόμαχοι τῆς παλαιφάτου τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἑνότητος.

Τὸ ζήτημα εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα οὐδέποτε θέλουσι λυθῆ ὁριστικῶς· καὶ ἀπόδειξις τούτου τρανοτάτη εἶναι αὐτὴ ἡ πεποίθησις εἰς τὸ ἀναμάρτητον αὐτῶν ἣν ἔχουσιν οἱ πρωταγωνισταὶ ἐν ἑκατέρῳ τῶν στρατοπέδων. Ὁ Λάχμαν, ἀφοῦ κατέκοψε τὴν Ἰλιάδα εἰς 16 τεμάχια, ἐχρησμοδότησεν ὅτι ὅστις πιστεύει ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἔπος ἓν τεχνηέντως πεποιημένον, θέλει πράξει καλῶς νὰ μὴ ὁμιλῇ περὶ ἐπικῆς ποιήσεως, διότι εἶναι ἀνίκανος νά την ἐννοήσῃ. Τἀνάπαλιν δὲ ὁ Ulrici, ὁ πρεσβεύων ὅτι ἡ ὁμηρικὴ ποίησις πληροῖ ἅπαντας τοὺς τεχνολογικοὺς τοῦ ἔπους ὅρους, βεβαιοῖ ὅτι μὴ πειθόμενος περὶ τούτου στερεῖται τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐντέχνου συμμετρίας· καὶ προτρέπει τὸν τοιοῦτον νὰ μὴ ἀρνῆται ὅ,τι ἀμβλυωπῶν δὲν ἠμπορεῖ νὰ διακρίνῃ, διότι ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις καταληπτὸν εἰς παῖδας πάντα ὅσα ὥριμος ἀνὴρ διαμιᾶς κατανοεῖ. Δυστυχῶς διὰ τοὺς νεωτέρους χωρίζοντας, ὁ πατριάρχης τῆς δοξασίας αὐτῶν Οὐόλφιος ἀνωμολόγησεν ὅτι πρὸ πάντων ἔδει νὰ ὑποβληθῇ αὕτη εἰς τὴν δοκιμασίαν καὶ τὴν κρίσιν τῶν ποιητῶν ὅσοι ἦσαν ἐνταῦθα γνῶσται τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, οἷοι ὁ Κλόπστοκ, ὁ Βίλανδ καὶ ὁ Φόσς. Ὅλοι δὲ οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐψήφισαν ὑπὲρ τῆς ἑνότητος τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Καὶ οὐ μόνον οὗτοι ἀλλὰ καὶ οἱ δύο μέγιστοι τῶν ποιητῶν τῆς Γερμανίας, ὁ Sshiller καὶ ὁ δαιμόνιος δημιουργὸς τοῦ Φάουστ.

Κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, εἶπεν ὁ Goethe, αἱ ἀντίθετοι περὶ τῶν πραγμάτων δοξασίαι ἦσαν ἀπότομοι καὶ ἀσυμβίβαστοι, ἀπό τινος ὅμως χρόνου τὰ ἀντίξοα ρεύματα ἀποβάλλουσι τὴν προτέραν ὀξύτητα, ὥστε δὲν φαίνεται ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ ἡ συμβίωσις αὐτῶν καὶ ἰσορροπία. Μεθ' ὅ, ἐπιλαμβανόμενος ἰδίᾳ τῆς περὶ τὸν Ὅμηρον διενέξεως, ἐπιλέγει μετά τινος λεπτῆς εἰρωνείας.«Οὕτως ἐξεργαζόμενοι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς μόλις ἀφικόμεθα εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τέχνης τοῦ χωρίζειν, κλαδεύειν, ἀναλύειν, καὶ παρευθὺς νέα γενεὰ κατέρχεται εἰς τὸ στάδιον, ἐπαγγελλομένη τὸ ἐπιτερπὲς καθῆκον τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς.'Αφοῦ δὲ ἐπί τινα χρόνον ὑπελάβομεν, ἑκόντες ἄκοντες ἴσως, τὸν Ὅμηρον ὡς σύνθετόν τι φαινόμενον, ὡς ἄθροισμα διαφόρων ἐπῶν, ἀναγκαζόμεθα ἤδη ἠρέμα νὰ πιστεύσωμεν τἀνάπαλιν εἰς τὸ ὕψος τῆς ἑνότητος αὐτοῦ καὶ νὰ δοξάσωμεν ὅτι τὰ φέροντα τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ἔπη εἶναι δημιουργήματα θεῖα ἀναβλύσαντα ἐκ μιᾶς μεγάλης ποιητοῦ ψυχῆς».

Τοιαύτην ἀπεφήνατο ἐτυμηγορίαν ἡ ἀδελφὴ ἐκείνη τοῦ Ὁμήρου μεγαλοφυΐα. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀπεικόνισαν, ἐν ἐξαισίᾳ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ ἑνότητι, τὸν βίον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐκυρώθησαν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ὡς ἔργα ποιητοῦ ἑνός, καὶ ἀνωμολογήθησαν ὑπὸ τοῦ κόσμου παντός, ὡς ἀφελεστάτη ἅμα καὶ τεχνικωτάτη παράστασις τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ποικιλίᾳ· οἱ δὲ δογματίζοντες ὅτι ὑπῆρξάν ποτε ἔργα ἀσύνδετα διαφόρων ραψῳδῶν οὐδὲν ἄλλο προσάγουσιν εἰς πίστωσιν τῆς ἑαυτῶν γνώμης εἰμὴ τὴν ἰδίαν πεποίθησιν καὶ κρίσιν, καὶ ταύτας τροπολογουμένας κατὰ τὸ ἑκάστῳ δοκοῦν. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τεχνῖται πολλοὶ ἐζωγράφησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν εἰκόνα ἐκείνην μετὰ τοσαύτης περὶ τὴν εὑρε-

σιν, τὴν τέχνην καὶ τὸν χρωματισμὸν ἁρμονίας; Τὸ δὲ παραδοξότερον, ἡ κριτικὴ ἐπιστήμη προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀξιώσασα νὰ ὁρίσῃ ἀκριβέστατα ποῖα καὶ πόσα ἦσαν τὰ χωριστὰ ποιήματα ἐξ ὧν συνέκειτο κατ' ἀρχὰς τὸ ὁμηρικὸν ἔπος καὶ πόθεν ἤρχιζεν ἕκαστον καὶ ποῦ ἐτελείωνεν, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπεχείρησε μονονοὺ νὰ ὑποκαταστήσῃ μὲν ἑαυτὴν ἀντὶ τῶν ποιητῶν, ὧν ἐφαντάσθη τὴν ὕπαρξιν, νὰ ἀναπλάσῃ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν.

ΤΕΛΟΣ

Παιδίον καὶ λαγωὸς
('Αγγεῖον τῆς Ε.' ἑκατονταετηρίδος π. Χ.)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ - ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Προϊστορικοὶ χρόνοι. Μῦθοι. Ἑρμηνεῖαι. Ἱστορικὴ τοῦ ἔθνους καταγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Κοινωνική, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ κατάστασις τοῦ ἔθνους.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΩΤΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Γεωγραφία καὶ ἱστορία τῶν δευτερευουσῶν τῆς 'Ελλάδος πολιτειῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Κάθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Σπάρτη

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Ἀθῆναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.΄

Ἀποικίαι. Ἠθικὴ ἑνότης τοῦ ἔθνους

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ - ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΜΗΔΙΚΟΙ Ἢ ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.΄

Εἰσαγωγή. Ἰώνων ἐπανάστασις

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.΄

Ὁ ἀμυντικὸς πόλεμος. Στρατηγία τῆς Σπάρτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Ἐπιθετικὸς πόλεμος. Ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Ἀκμὴ τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων. Μοναρχία Περικλέους.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.΄

Προοίμια τοῦ ἐμφυλίου ἀγῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ὁ ἐμφύλιος μέχρι τῆς Νικιείου εἰρήνης ἀγών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ ἐμφύλιος ἀγὼν μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ἡγεμονία τῆς Σπάρτης

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ἡγεμονία Θηβαίων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Κατάλυσις τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.΄

Κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Ἔποικοι ἐξ Ἀνατολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἐπίδρασις τῶν ἐποίκων. Ἀχαιοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Ἔθνος. Γλῶσσα. Γραφή. Τέχνη. Ὁμηρικὰ ἔπη.